

DOBAI ISTVÁN

TÜNŐDÉSEK A TÖRTÉNELEMRŐL

azaz

a mérhetetlen élet és az ember viszonyáról
különös figyelemmel Európára és a magyarokra

2004

A második világháború alatt megszűnt a krisztianizmus ezerhatszázhusz éves világtörténelmi hegemon szerepe. A Gyűlölet minden törvény gátját átszakító, apokaliptikus áradata – bár a második világháború alatt kulminált – az egész 20. századon végigvonult. Hogy a keresztyénellenes események közül melyiktől számítjuk az európai keresztyén értékrend érvény vesztesét? A Jaltai Konferenciától, 1945. február 4-12-től? Lengyelország megtámadásától, 1939. szeptember 1-től? Magyarország megszállásától, 1944. március 19-től? Ez utóbbi látszik a legvalószínűbbnek, mert erre nem is kerestek ürügyet a keresztyén etikában. Arra sem találunk magyarázatot, hogy a békekövetet, Hess Rudolfot miért vetik fogságba 1941 májusában? Hogy Liberátor repülőgépek miért bombázzák a polgári lakosságot, miért irtanak ki többszázezer polgári menekültet Drezdának a háború végén való bombázásával? Hogy miért nézi tétlenül a szovjet hadsereg a varsói gettó kiirtását? Hogy miért késlekedik az amerikai hadsereg csaknem két évig Itáliában? Számba kell vennünk a második Világháború többi sorsfordítónak bizonyult eseményeit is: A Szovjetunió elleni háború megindítását 1941 júniusában, az USA hadbalépését 1941 decemberében és Németország fegyverletételét 1945 májusában, valamint az addigi világtörténelemben elő nem fordult nemzetközi jogi aktust, a hadiállapotot lezáró békeszerződés elmaradását és helyette a vesztes államok - minden európai ország ilyen volt – alkotmányainak fokozatos antikrisztianus jellegű átalakítását.

Tény, hogy a keresztyén eszmei értékrend, a jó, igaz és szép krisztusi szabályrendje közéletünkben érvényét veszítette, helyébe pedig az a dialektikus cinizmussá lett materializmus lépett, amely egyetlen értékül a gazdasági hasznot, a profitot fogadja el. Erre épül fel a keresztyénség hegemon helyét elfoglaló – nagyon türelmetlen – világvallás, az ateizmus. Nincs tehát kánonunk a 20. század történelmi tényeinek elbírálására, mert a propagált gazdasági érdek értékrendje nem közös nevezője, hanem megosztó tényezője a vitázó feleknek. Az események szenvedője lévén, csak indulatos állásfoglalásra, de semmiképpen sem józan, mérlegelő elmélkedésre, még kevésbé Tűnődésre vagyunk képesek.

Összehasonlítható ez a korszak az antik világ szétesésének idejével, de akkor ott volt az életigenlő barbárság. A 20. században azonban csak a monoteizmus áll az Élet partján – nemcsak az ateizmus, hanem a „keleti filozófiák” halál-ideológiája is közsímmert – de az általános antikrisztusi vád és bűn miatti rettegés éppen az élettel szemben érvényesül, teszi lehetetlenné az élet továbbadását, a szülőnek és a gyermekeknek egymás ellenségévé tételével: a hitetlen szülő részéről a gyermekvállalás egész életre szóló rabszolgaságot jelent, a hitetlen gyermek pedig csak átkozhatja szüleit, hogy miért hozták erre a céltalan, reménytelen, nyomorult világra. Hogyan kereshetnénk ilyen körülmények között kortársaink és saját magunk viselkedésében az Élet Ideonómiáját, az isteni örökkévalóság eszmei szabályait?

Az Apostol az Apokalipszis vádoló Sátánjával való szembenállásra biztatja a híveket, de a közvélemény őrállójának szerepében tetszelgő sajtó az örökélet helyett csak a gazdasági érdekeket propagálja célként – Istennek, az Élet Teljességének eszmei értékrendszere helyett a Mammonnak, az Anyag általános elvont értékének, a Pénznek, a rendjét. Ez szerint Jézus hiába űzte ki a kufárokat a templomból, mert azok rögtön a templom körüli városban telepedtek meg, üzletkötéseik szempontjából előnyösebb helyen. Ide tolonganak hozzájuk az életüket pénzért eladó tömegek, a távlattalan életűek, és ide osongatnak, hogy értéktelennek érzett életüket biztosnak tartott pénzre váltsák, még a szellem és értelem kiválóságai, a templomnak kísértésbe került beavatottjai, papjai, lévitái és korunkban azok a szellemi munkások, akik tehetségüket a szórakoztató- és a reklámparban hasznosítják.

Az emberélet jövődjé szempontjából nagy veszteség volt a keresztyénség politikai hatalmának az elvesztése, mert annak a társadalmi tekintélye tette lehetővé az emberi lelkek Krisztus Törvénye szerinti egyéni és csoportos építését, intézményes nevelését. Ennek a tekintélynek a híján került a döntéshozó társadalmi hatalom neveletlen, az eszmei értékeket semmibe vevő, kontraszelekciós akarnokok kezébe. A keresztyén egyház évezredes nevelő munkájának eredménye azonban megmaradt az emberi életnek a közéletnél feltétlenül fontosabb magánélet területén és nevelői eszközként megmaradt maga a keresztyén műveltség, a hatalmi érdektől nem befolyásolt, tehát klasszikussá lett műalkotások, a krisztusi eszme szerinti társadalmi viselkedés, a tudomány és a művészet alkotásai.

A keresztyén nevelés eredményeképpen az ember elnyerte és megőrizte szabadságát, hogy csak saját maga, de senki más és semmi más nem kényszerítheti a Mammonnak, az anyagi érdekeknek, a pénznek a szolgálatára: bárki ellenállhat a csábításnak és választhatja maga és szerettei számára az Életet a Pénz helyett. Ha lesz a jövőben emberi élet, azoknak a keveseknek lesz köszönhető, akik minden józan érdek ellenére a maguk és ivadékaik testi életével járó gondokat vállalják, végigfutnak az életpályán, hogy az Élet Teljességébe érkezzenek, azaz abban maradjanak, hiszen abban voltak, vannak és lesznek a világ kezdete óta.

GESTA HOMINUM – TŰNŐDÉSEK A TÖRTÉNELEMRŐL volt a címe *börtönelőadásaim* 1993-ban megjelent bevezető kötetének. Emlékezetből rekonstruáltam az 1960 körül a romániai börtönökben elmondott előadásaimat. A józan emberi képzeletet alulmúló fizikai és szociális kényszer korlátai között született a minden helyszíni felmérés, könyvtári kutatás, minden írott dokumentációs anyag nélkül, egyedül az emlékezetre támaszkodó új tudományos retorikai műfaj, a börtönelőadás. Az 1964-es általános amnesztiával kikerültem ugyan a fegyház falai közül, de nem mentesültem sem az életfogytiglani kényszerszolgálatról, sem polgári jogfosztottságomtól. Nemcsak munkavállalási szabadságomtól fosztattam meg – különösen a művelődéssel kapcsolatos tevékenység volt tilalmas számomra –, de még a nyilvános közkönyvtárakból is kitiltattam, a sajtóhoz való hozzáférésemről pedig szó sem lehetett. Ezeken felül Közép-Európa százmillió elnyomott lakossága között húszmilliónyi román állampolgár-társammal együtt a legkeményebb és egyben legálnokebb bolsevik diktatúra aktivista és kollaboráns elnyomó apparátusának kényszerhatalma alatt éltünk a béke-rabtaborban, tehát továbbra is börtöni fizikai és szociális kényszerkörülmények között. 1990-ben megszűnt Európában a diktatórikus politikai kényszer, de társadalmunk összes anyagi kötöttségei megmaradtak. Tudományos munkám szabad folytatásának társadalmi korlátai megszűntek ugyan, de addigra szemem annyira elgyengült, hogy sem írni, sem olvasni nem vagyok képes. A vakság *testi tehetetlenségének* a rabságában pedig csak börtönművek születhetnek, amelyek nem igényelnek közvetlen, objektív dokumentációt, hanem megelégszenek a memória és a logika retorikus argumentációjával. A börtönelőadás tehát korszerű, 20. századi formája az élőbeszéddel terjesztett gondolatnak, ismeretrendszernek, amely szervesen kapcsolódik a művelődéstörténet eddigi retorikus formáihoz, az ókori látatok nyilvános beszédeihez, az agorai szónoklatokhoz, a klasszikus bölcselők oktatásaihoz, később pedig a templomi és iskolai katedrákon elmondott prédikációkhoz, tanításokhoz.

A 20. század közepére az emberi beszéd olyan szóözönné, *logoklüzmvá* burjánzott, amely minden irányítási és tájékoztatói lehetőséget meggátolt. Nyilvánvaló, hogy a szó, az emberi beszéd határtalan mennyiségi szaporítása, inflációja – a mennyiség az értéktört nevezője lévén – a kezdetben még alkotó ige értékű emberi beszédet értéktelenné devalválta, hiszen a beláthatatlan mennyiségű szöveg dokumentálhatatlanná vált, mert az esetleges dokumentációja is áttekinthetetlen, ellenőrizhetetlen mennyiségűvé dagadt. Így került a 20. század végére a *Homo Sapiens Antropus*

teljes tájékozatlanságba éppen az információözőn áttekinthetlensége miatt. A tájékozódási válságból való szabadulás egyetlen lehetősége – ezt igazolja az eddigi művelődéstörténet egésze is – az információáradattól való testi elszigetelődés, hogy az emberi szellem képessé legyen annak a néhány részecskének a kiszűrésére, amelyek mentén a jövő élet távlata megmutatkozhat. Függetlenítenünk kell magunkat fizikai, társadalmi, szellemi környezetünk minden befolyásától, hogy a beszédözönből való kivezető utat megtalálhassuk. Köztudott, hogy egy oldalfényt kizáró hosszú cső nagyítólenccse nélkül is messzelátóként szolgál, amellyel nappal is észlelhetők az égbolt csillagai. A kutató ember, ha képes kizárni hétköznapi környezete zavaró tényezőit, körülményeit, olyan pusztai, remetei, kolostori, börtöni magányt alkothat magának, amelyben képessé válik a meditációra, ismereteinek magas fokú rendszerezésére, és szellemi képességei intuíciójával észlelheti a Mérhetetlen Mindenség transzcendens *okát és célját*. Felfoghatja az Istennek nevezett, *Abszolút Eszménynek* az ember felé sugárzó Önmagát megmutató fényét, a *Kijelentést*.

Az anyagelvűség egyoldalúságában nevelkedett ember megütközéssel fogadja az Isten, a Kijelentés és minden vallási tartalomra utaló kifejezés használatát. Elfelejteti azt, hogy – a vallás a Homo Sapiens Antropus faji jellemzője lévén – az emberiség eddigi története során minden tettét, cselekedetét, alkotását az Abszolút Hatalomnak, Istennek, az Örökkévaló, Mindenható Gondviselőnek a létezése tudatában végezte, bár Létének közvetlen, objektív bizonyítéka nincsen, csak a benne hívők, a Kijelentést felfogók tanúságán alapszik. A Kijelentés pedig mindig és mindenki felé sugárzik, de csak azok képesek felfogni, akiknek rádióvevőhöz hasonlítható készüléke képes Isten hullámhosszára állítódni, azok, akik nem tagadják, hanem hiszik az anyag nélküli létezés, az örökélet valóságát. Isten ugyanis csak azok számára van, akik létezését hiszik – úgy tudjuk, csak az emberiség egyharmadának van közvetlen Istenélménye, a többiek értékrendjének csak ezek tanúsága ad abszolút alapot –. Az ember akár Isten tetszését kereste viselkedésében, akár nem, mindig Isten létezésének a tényével számolt. Ha az anyagvilágban van fejlődés, haladás, az előző állapothoz viszonyított változás, a tehetetlenség irányával szembeni elmozdulás, az mind a földi ember – ez az élőlény faj lévén a Mindenség egyetlen fejlődőképes valósága – istenhitének a folyománya, nem lévén a Mindenségben más olyan tényező, ami anyagfeletti célra irányíthatná az ember akaratát. Ennek nyilvánvaló, tagadhatatlan bizonyítéka a történelem, a *Homo Sapiens Antropus akarati cselekvéseinek összessége, a Gesta Hominum*.

Lehetetlen a tényleges történelem, az emberiségnek a letűnt időkben volt egész tevékenységének a kutatása és leírása, de felesleges is. Elegendő az ember akarati cselekvése legfőbb tényezőjének, vallásának, istenhitének anyagvilági megnyilvánulásainak időbeli során végigmennünk. Erre legalkalmasabb a *keresztyénség* története, mert az emberiség – utolérve és megelőzve a történelemben más hitrendszereket – az egyistenhitnek krisztusi vonalán jutott legmesszebbre, az anyag tehetetlenségétől legtávolabbra, a testi, szellemi és lelki fejlődés útján, úgy, hogy a 19. századra a keresztyén civilizáció rendjét fogadta el az egész emberiség, világnézeti tagoltságától függetlenül. A krisztianizmus Európában, 324 és 1944 között társadalmi kényszerhatalom birtokában volt, melynek folytán hegemon befolyást gyakorolt a társadalom életére. Ennek a területileg és időbelileg jól körülhatárolható európai ezerhatszázhusz esztendőnek társadalomtörténete a feladatunk. Annak a kutatása és áttekintése, hogy Isten Törvényének, mint az örökélet abszolút eszményéhez kötött függőön zsinórmértékének, *kánonjának* alapján milyen eszmei értékrend érvényesült, hogy általa a művelődéstörténet vezető szerepének a betöltésére képes ember épülhetett, nevelődhetett. A testileg, szellemileg, lelkileg az Örökkévaló Élet anyagfeletti céljának felfogására és megközelítésére alkalmassá nevelt ember hogyan érvényesítette *viselkedésében, tudományában és művészetében* a krisztusi etika, logika és esztétika szabályait, hogyan és mennyit javított, igazított és szépített

önmagán és környezetén a Jóságról, Igazságról, Szépségről vallott meggyőződésének hatása alatt? Kérdésünket nagyon komolyan kell vennünk, mert a hit mellett, ha másodsorban is, de mindig ott volt a kétely minden emberben, minden társadalomban és minden korszakban, sőt, 1944 után az istenhit első helyét is elfoglalta és fékezte az embernek az örökéleti eszmény felé való törekvését.

Nem vállalkozom olyan lehetetlen feladatra, hogy újra írjam vagy átírjam a világtörténelmet. Ezért maradtam a dokumentációt nem igénylő börtönelőadás műfajánál, és ezért nem illetem eszmeifuttatásaimat tanulmány elnevezéssel, sőt még elmélkedésnek, meditációnak sem merem mondani, hanem csak *Tűnődésnek, kontemplációnak, alig többnek a határozatlan témára irányuló merengésnél.*

Elsőrendű teendőnk a logoklüzma, a szóinfláció egész életünket fenyegető áradatából való kiemelkedés, legalább szellemi tevékenységünk területén, keresvén tudományos munkánkban a *logosz* helyett a *nomoszt*, az elértéktelenedett *szó* helyett *a szabályt, az eszmei törvényt, az élet ideonómiáját*. Nem kell elvetnünk a 20. század szellemi alkotásait, csak tömegéből ki kell szűrünk a magányos elmélkedés módszerével a működési szabályt, a *nomoszt*, a lényegét, hogy – az asztrológia-asztronómia mintájára – szociológiából, politológiából, pszichológiából szocionómia, politonómia, pszihonómia legyen.

Személyesen is, tevékenységgemmel is a *kolozsvári bölcséleti iskolához* tartozom, mert tanító mestereim ennek a szellemi műhelynek a tagjai voltak. Erre utal a Tűnődések bevezető fejezetének. *Az ember és világa* címe, *az eszmei értéknek*, a jóságnak, igazságnak, szépségnek anyagfeletti megbecsülése, és magának az *élet ideonómiájának* a keresése, valamint a közéleti pártatlanság igénye. Nem tekintem magam a Tűnődések a történelemről szerzőjének, csak íródeákjának, mert jól tudom, hogy a műalkotások mindegyike nem a kivitelező író, művész vagy iparos alkotása, hanem azé a társadalomé, csoporté, amelyben a mű gondolata, eszméje, alkotásának igénye megfogant. Mint íródeáknak, nekem az a szerepem, hogy a 20. század európai haladó keresztyénységét képviselő erdélyi magyar Kolozsvári Iskola tanításait a lehető leghívebben tolmácsoljam, hogy munkám a Gyűlölet Századán átvezető ösvény legyen, összekötve egymással társadalmunk elmúlt és eljövendő kultúráját. Mestereim, a kolozsvári bölcséleti iskola professzorai, tanítványai és azok tanítványai – teológusok, filozófusok, jogászok, történészek, esztéták, szociológusok, filológusok, biológusok – nem tévedtek sem elméleti munkájukban, sem közéleti tevékenységükben a korszak divatos materialista szélsőségeibe, az ultraracionalizmus, ultraliberalizmus, ultranacionalizmus, ultraszocializmus távlatatlanságának tévútjára, hanem azok mellett elhaladva, folytatták a tudományos gondolkodás többbezeréves *evolutív hagyományát*. Nem harcoltak elvi ellenfeleikkel szemben, csak azok szélsőségeit utasították el, de magukévá tették és felhasználták azok szellemi és erkölcsi értékeit is.

Az 1980-as évekre együtt volt Tűnődéseim anyaga. Jegyzeteimet, vázlataimat áttekintve megállapítottam, hogy terjedelme harmincezer könyvoldalnyi, vagyis 66 kötetnyi tehát ismét csak áttekinthetetlen logoklüzmatikus beszéd tömeg, amely az ideonómiai rendszerezés követelményének csak *egyetlen* kötetbe sűrítéssel felelhet meg. Még a legszárazabb, csak írásban kifejezett tudományos szöveg köznyelvi lehetőségeit sem engedhettem meg magamnak, mert sokszor több tanulmány mondanivalóját kellett egyetlen mondatba sűrítenem. Jól láttam, hogy ezzel nemcsak az olvashatatlanságig nehézkessé és nehezen érthetővé teszem írásomat az olvasóközönség számára, de még a legképzettebb szaktudósok türelmével is visszaélek a különböző tudományágak különböző korokban érvényes szakkifejezéseinek önkényesen egymás mellé kényszerítésével, azonban az emberiség egész testi, szellemi, lelki életét, a Homo Sapiens Antropus eddigi életének minden eredményét fenyegető általános értékválság szóáradatának anyagából kiemelkedni másként nem

lehet. Azt terveztem, hogy olvasóim kedvéért külön jegyzékbe foglalom a Tűnődések megfelelő helyein megmagyarázott azokat az általam használt kifejezéseket, amelyeknek *fogalmi tartalma* a kereszténység ezerhatszázhusz éves európai története során változásokon ment át, hiszen *szabadság, demokrácia, állam, nemzet* – hogy csak a leggyakrabban használt közéleti kifejezéseket vegyem – minden évszázadban mást jelentett, azonban a magyarázatok terjedelme többkötetnyi politológiai enciklopédiává dagadt volna, és csak a szöözön tovább burjánzását eredményezte volna. Régimódi emberként nagyon hiányolom az írásmű illusztrációit, a térképeket, grafikonokat, számképeket, tárgymutatókat, de kvázibörtön viszonyaim között képtelen voltam azok elkészítésére.

A gondolatok kifejtésének önkényes erőszakkal való sűritése csak növelte az írásmű rendszerességi és áttekinthetőségi hiányosságait. Elismerem eljárásom helytelenségét, és csak egyéni gyarlóságomat hozhatom fel mentségként, azaz inkább ürügyként. Mindezekért a tisztelt Olvasó megértő elnézését kérem!

Isten áldása legyen mindnyájunk életén, szándékán és munkáján!

Kolozsvár, 2004. március 9.

Dr. Dobai István

TARTALOMJEGYZÉK

ELSŐ RÉSZ

ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS	35
A. AZ EMBER ÉS VILÁGA.....	35
I. Általános elvek.....	35
A mérhető és a mérhetetlen ·Az élet endofizikai valósága ·A Homo Sapiens Antropus és a fejlődés ·A történelem ·A történelem kezdete ·A történelem vége ·Homo Sapiens Antropus Providens ·Az akarat cselekvés ·A szocionómia ·A merev materializmus ·Az akarat cselekvés tényleges befolyásolója ·Az anyagi érdek szerepe ·Adottságok és hit ·A nevelés ·A természet törvényei ·A társadalmi szabályok ·A nevelés célja	
1. A Homo Sapiens Antropus endofizikája	39
Az akarat cselekvés pszihikai folyamata ·Az érzelmi erőter ·Az érzelmek ·Testi és szellemi érzelmek ·Lelki érzelmek ·Eszmények ·A materializmus ·Ösztönök ·Létfenntartás ·Fajfenntartás ·Érvényesülés ·Az állati és emberi ösztönök közti különbség ·Ösztönök és készségek ·A nevelés, azaz művelés ·Készségtípusok	
2. Az ember szubjektív viszonyulása: a világnézetek	44
A világnézetek ·Homousion – Homoiusion ·A tudat és a lét ·A materializmus tarthatatlansága	
II. A történelem, gesta hominum, az emberi cselekedetek összessége	46
1. A hit és meggyőződés elsőbbsége	46
Az élet és az anyag ·A Mindenség leírása ·A Mindenség grafikus képe ·Az ember örökelete ·A természeti törvények ·A társadalmi szabály ·Intuíció és reveláció ·A lélek érzelmi erőtere ·A hit ·Isteni törvények ·A relatív eszmény ·A pénz eszköz, nem cél ·Az ateizmus kilátástalansága	
2. Az akarat befolyásolási tényezői	50
A tudat és az Én ·Az ember ·Az emberi test ·Az antropus ·Világnézeti burjánzás	
3. Az érthetetlen valóság, az élet	52
A pszichológia fogyatékosága ·Sántító szakkifejezések ·Szociologokluszma – pszihonómia ·A három élettávlat ·A mustármag. Az élet jelenléte ·Az élet négy alakja ·Az ember és fejlődőképessége ·Az élő lélek ·Az Abszolút Eszmény – Isten	
4. Az akarat cselekvés pszihikai vázlata.....	56
Az akarat ·Az akaratlan viselkedés: ösztön, reflex, készség ·Az akarat cselekvés ·Az akaratlan cselekvés ·Törekvés és szándék ·A cselekvés ·Az akarat cselekvés mozzanatai ·Az akarat befolyásolása	
5. Az indulati alap.....	59
a) Ösztönök, készségek, reflexek.....	59
Szükségérzet ·Az ösztön ·Az erkölcs ·A készség ·Gyönyör és szenvedély ·A háromféle ösztön	
b) A létfenntartás ösztöne	60
Gazdálkodás ·Munka, termelés, forgalom, tőke ·Gazdaságtörténet ·A materializmus ·A materializmus bírálata ·Játék és hobbi	
c) A fajfenntartás ösztöne	62

A nemiség · A fajfenntartás állati ösztöne · Az állati és emberi nemiség különbözősége · Család · A szemérem · Házasság · A házasság teljessége · A szerelem és anyaság kultusza · A nemi erkölcs · Az aszkézis · Visszaélés, perverzió · A tényleges fajfenntartás · A művészetek	
d) A becsület ösztöne	67
A becsület · Az érvényesülési ösztön tartalma · Az eszmény · A tökéletesedés hajtóereje · Az ember társas lény · A társadalom emberi mű · Az eszmény anyagtalansági értéke · A meggyőződés érzelmisége · Féltékenységi · A zsarnokság · A társas erkölcs · A versenyösztönnel való visszaélés	
6. Szándék és akarat.....	70
a) A nevelés.....	70
A hatalom jelensége · Az érzékek · A készség	
b) A készségek	71
Nevelés, azaz hajlamfejlesztés · Erkölcsi viselkedés · A nevelés törvényhozás · Készség és műveltség · Érzelmek · Testi készségek · Szellemi készségek · Lelki készségek · A ráció elégtelensége	
c) Pszichológia és világnézet	74
A világ · A tudomány · Empirizmus · Gnosztika · Teológia és filozófia · Metagnosztika · A melszizmus · Izmusok · A tudatra ocsúdás	
7. Hajdani rendszerezési kísérletek.....	77
a) Az Egyetlen Ok keresése	77
b) A materialista ateizmus.....	78
c) A materialista fideizmus	79
d) Az idealista ateizmus	80
e) Az idealista fideizmus.....	82
8. Alanyi bipolarizmus: a két világnézet	84
Idealizmus, materializmus, fideizmus, ateizmus · Idololátria és atomfizika · Ateizmus · Egocentrizmus · Ideocentrizmus · A vallás · Viszonylagos eszmények · Az érzelmi erőter befolyása	
9. Hit, eszmény, erkölcs.....	87
Világújev · Az Ismeretlentől való félelem · Az élet oka és célja · A természetfeletti indítékok · Imádat, tudomány, művészet · Babona · Az istenhít · A visszaszámlálás · A testté lett ige · Az zsidók · Az Evangélium · Az ígéret teljesülése	
10. Az eszme és megvalósulása.....	91
a) A koreszme	91
A lélek formái · A hit · Az eszme · Az alkotás · Az akarat cselekvés folyamata · A hit döntő befolyása · A hit-vektor alakulása · A hit-vektor dinamikája · Társas akarat · A hatalom · A koreszme	
b) A természeti adottságok.....	95
A cselekvés terve · Adottságok · A természeti adottságokhoz való viszonyulás	
III. A társadalom szerkezete. A közösségek.....	98
1. A közösségek konglomerátuma	98
A szocionómia · A materialista társadalomtudományi szemlélet egyoldalúsága	
2. Társadalomszervezési elvek	100
3. A házasság és a család	100
4. A nagycsalád, a háznép. Az aul-rendszer	102

5. A polgárosodás	107
A nevelés ·A papi rend ·A katonaság ·A városok kialakulása ·Szakosodott hivatásrendek ·A rendiség ·Az egyenlőség fikciója ·A háromféle közösség ·A társadalmi atomrombolás	
IV. A társadalmi energia. A hatalom.....	113
1. A hatalom az akaratbefolyásolás képessége	113
Fizikai és szociális törvény ·Az akarat cselekvés mozzanatai ·A nevelés ·Logokrácia ·A hatalom, mint akarat ·A hatalom viszonylagossága ·A hatalom két megjelenési alakja ·A tekintély ·A közvélemény ·A kényszer ·A hatalom fajtái ·Erőszak ·Visszaélés a hatalommal	
2. Az állam a legerősebb hatalom.....	118
Az állam fogalma: nemzetközi hatalom feltétele ·Hun és keresztényen föderáció ·Szociológiai rendszerezés ·Szuverén és nem szuverén állam ·A jogállam megszűnése ·Államkapcsolatok ·Az állam egyedüli üdvözítő volta	
a) Az állam területe	121
b) Az államhatalom.....	122
Alkotmány ·Kormányformák ·Autokrácia ·Arisztokrácia ·Demokrácia ·Ohlokrácia ·A társadalmi szerződés ·A politikai rendszerek bírálata ·A politikai rendszer helyessége ·A társadalom erkölce ·A hatalmi ösztön ·A hatalom természetes egysége ·A hatalom megosztása ·A hatalmak szétválasztása ·A törvényhozás ·A végrehajtó hatalom ·Az igazságszolgáltatás ·A kifejezések helyesbítése ·A hatalmak tagolása, autonómia, szubszidiarizmus ·A hatáskörök megállapítása alkotmányos feladat ·A politika ·Politikai elvek ·A liberalizmus ·A kapitalizmus ·A szocializmus ·A harmadik út ·A nacionalizmus ·Az internacionalizmus ·A politikai elvek bírálata ·A szociológia követelménye	
c) Az állam népe, a démosz	135
A nép, a démosz fogalma ·A démosz vízszintes tagolódása ·A démosz függőleges tagolódása ·A nemzetiségek ·Többség – kisebbség ·Polgári jogegyenlőség ·Az állampolgári állapot viszonylatai	
3. A társadalmi szabály	139
Előzetes fogalmazványok: Illem, erkölcs, jog ·	
a) A gyakorlati életszabály, a szokás	139
A társadalmi szabály ·A szokás ·Testi szokások ·Tekintély, utánpótlás, nevelés ·Fajlagos szokások – nevelés ·Szemérem ·Illem ·Divat ·A kommunikáció, a beszéd szabályai ·A nyelv jelrendszere ·A beszéd a művészetig ·Konvenció · A kezdeményező parancs és a hagyomány	
b) Az eszményi életszabály, az erkölcs.....	143
Ideális cél, lelki élettávlat ·Abszolút és relatív eszmény ·Erkölcs ·A szabály kétféle alkalmazása ·Nevelés ·Isten törvénye és a törvényhozás ·Vallás és nevelés ·Clerikusok – szakralitás – metaszakralitás ·Az írástól az elektronikaig ·Az ígértetés ·Relatív eszmények ·A társadalmi relatív eszmények ·A művelődési élet koreszméi ·Erkölcsei, eszményi cél ·Az eszmény ·A vallási szabályok ·Természetjog, észjog ·Az erkölcsi szabály összefoglalása	
c) A kényszer és a szabadság egyensúlya: a jog	150
A jog fogalma ·A jog ·A jog két eleme ·A kényszerhatalom – potestas maxima ·A hatalom szűrői ·A vájár fia ·A jog metagnosztikus valóság ·Hatályos – érvényes, szkriptikus – effektív jog ·Rosszhiszemű közhatalom ·A jogalkotás mozzanatai ·Magánjog ·Közjog ·A jog helyessége ·A szabály keletkezése ·A család nevelői, azaz törvényhozói hatalma ·A liberális törvényhozás ·Az új rend igénylőinek kivonulása ·A szokás	
V. Az emberi alkotások összessége, az opera hominum	162
1. Az ember és a társadalom építése	162

A tudat · Nevelés · A társadalom nevelése · A társadalomnevelése tananyaga	
2. A megvalósítás fokozati szakaszai, a koreszmék	165
Értelmiségi, közember, proletár · Eszmei érték különbözőség · A társadalom tanítói · A neveléshez szükséges tekintély · A társadalom fejlődési szakaszai · Közösségek · A kultúra, mint közösség · A válság és az új korszak · Az új eszmény igéinek hirdetése · Protognosztika · Autokrácia és dogmatizmus · Feudalizmus – skolasztika · Reformáció – rendiség · A kiválóak megelőzik korukat · A társadalom értelmi tagozódása · Általános társadalmi neveltség · A nevelők áldozatossága · Az eszmei érték devalválódása	
3. Az erkölcsi értékalkotás	169
Az alkotás · Az ember, mint alkotás · Az eszmény elérhetetlensége · Egyéni, csoport és társadalmi eszmény · A meggyőződés akarat · Az eszmei értékek · A jóság · Hősök · Áldozatvállalás · Az igazság · A szépség · A művészet mozgósító ereje	
B. A TÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS ELEMEI	173
I. A mérhető valóság, az anyag koordinátái	173
1. Az idő és a tér mérése	173
a) A tudomány első eredménye: a mértékegység	173
A Hold változások szabályossága · Asztrológia · Csillagászat · Az idő felfedezése · A Hold-fényváltás szabálya: a kánon	
b) Föld felületi felosztása	175
A világ közepe · Az elválasztó vonalak · Négy negyed	
c) Az Óvilág északnyugata: Európa	176
A negyedik negyed · A keresztyénség · Európa közepe · A monoteizmus irányai · Közép-Európa · A területek számszerűsítése · A kultusz és kultúra terjedése · Erkölcsi különbségek · Felekezet és erkölcs · Európa ott van, ahol keresztyénség	
2. Az időtényező	180
a) A Történelem szakaszai	180
A korszakolás nehézségei ·	
b) Történelmi időszámítás	181
II. Az ember helykeresése	184
1. A testi vándorlás kényszere	184
Napimádat · Nyugat felé törekvés · A szellem vándorlása · Európai kultúrák	
2. A szellem hullámozó terjedése	185
Hódítások és felfedezések · A fény istensége · Az ember kozmikus áramlása · Nyugat vonzása, kelet taszítása · A keleti kultusz nyugaton szül civilizációt	
III. A legnagyobb emberi mű, a társadalom	187
1. A család	187
a) Éva és Ádám	187
Az ösztönök kiegészítése · Ösztön helyett rögeszme · Az emberré ocsúdás · A veroszimilitás · A nevelés · A nemiség · Az ember mindig ember volt · A nő csábítás · Szépség és szemérem · Szerelem és nőkultusz · Tájékoztatóim · A pazarló életerköls · Születésszabályozás · Az emberiség kiveszése · Arc és személyiség	
b) Atyák és fiak hatalma és az anyák könnye	194

Aul, háznép · A hatalom ösztöne · Parancs és szabály · A kényszerhatalom elengedhetetlensége · A közhatalom első célja a védelem · Az anyajogúság · Átmenet az apajogúságra · A fajiság · A kaledobaltiak · Amazonok · Az apai ösztön · Az anyák nyelve · Anyanyelvi közösség · Kényszer és tekintély · A vérségi közösségek bővülése · Nemesség és jobbágyság · Keresztyén nemzet · Nemesi erények · Az ósiség iskolája	
2. Enyém, tied, övé: a tulajdon	201
Az alkotás anyaga mellékes · Nem volt kőkorszak · A régészet bizonytalansága · A primitív népek analógiája · Hibás materialista általánosítás · A fogyasztási cikkek anyaga · Az ember nem volt barlanglakó · A lakóhelyek minőségi sorrendje · A materializmus alapjai · A Nihil, mint cél · A gazdálkodás fontossága · A tulajdon feltalálása · A jog kialakulása · Az ember és a társadalom építése · A fogyasztás társadalmi válsága · A nemzetek feletti erkölcs szüksége	
IV. A mediterrán ókor szelleme	207
1. Babel és pünkösöd	207
a) A beszéd kialakulása	207
A névadás hatalma · A beszéd kialakulása · Nyelvtani szabályok · A beszéd és a hatalom	
b) Az írás	209
A beszéd tartósítása, az írás · Az írás egyedülálló fontossága · Materialista tévhit · A beszéd és írás kultikus célja · Az írás a tudomány eszköze · Az írás feltalálói, a papok · A beavatás · A szent nyelv · Az ékírás általánosíthatósága	
c) A kultúra közössége	212
Többnyelvű kultúra · A kultúra közössége · A kultúra nyelvei · Nemzetközi és nemzeti nyelv	
2. Polgári társadalmi szervezet	213
a) Urtól Rómáig	213
Kultusz, kultúra, civilizáció · Ateizmus és fideizmus · Istenérzékelés · Hit és erkölcs · A hívők társadalmi helyzetének jelentősége	
b) Hivatásrendek	215
A munka hivatásrendje · A katonarend · A papi hivatásrend · A klérus · Hivatalnokok · Polgárság · Városok születése	
c) Állam és jog	218
Az állam kialakulása · A polgárosodás társadalmi vágy · A törvényhozás papi funkció · A római jog születése	
3. Hellén klasszika	220
Szokrátis ismeretrendszer · Metaszokrátis ismeretrendszer, a klasszika · Szimbólum-istenségek · Szekuláris idealizmus · A politeizmus emberi kánonja · Manikeus dualizmus · A klasszika hasznosítója: Róma · A civis-polgár uralma · Anyagelvű istenhit, politeizmus · Az egyistenhit · A klasszika eszmei értékei · A klasszika nemzetfelettsége · A klasszika öröksége	
V. Egy az isten.....	224
1. Alexandria világa.....	224
A megismerés bővülése · A kijelentés fénye · Szokrátis, metaszokrátis és szekuláris értékrend · Az alexandriai tudományos központ · Az alexandriai iskola · A klasszika értékei · A hit racionális dedukciója · A Septuaginta	
2. Isten egyetlensége	228
A mérhetetlen lelki és a végtelen testi léttávlat · A transzcendencia érzékelése · Idololátria · A kultusz hasznosítása · Horoszkóp és varázslat · Relatív istenségek · A politeizmus alkonya · Zaratusztra	

dualizmusa · A monoteizmus · Az Egyetlenségbe való beavatás · Izráel nemzet-beavatása · Papok és próféták · Sion · A papság babiloni iskolája · A Biblia · Ábrahám szerződése · A Messiás · A zsidóság szétszóródása · Pogány hagyományok · Az iszlám · A monoteizmus hitegysége	
3. Krisztus feltámadott! – Valóban feltámadott!	234
Diaszpóra világszövetség · Prozelitizmus · A megváltás szabadsága · A hit gyülekezete · Apostoli vértanú egyház · Konstantin reformja · Kánon és hitvallás · Krisztus gyakorlati követése · Az aszkézis · Pogány életgyakorlat · Népi vallásosság · Az egyistenhit az emberiség közkincsévé lett	
4. Az ókor alkonya.....	240
a) Pax Romana	240
Róma kiürítése · Római alapítói · Racionális mitológia · A civisek respublicaja · Felszabadító hódítás · A főhatalom arisztokráciából autokráciává alakul · Idealizmus helyett pragmatizmus · Visszavonulás kelet felé	
b) A racionalizmus és fanatizmus kompromisszuma.....	243
A császárkultusz tarthatatlansága · Keresztyénüldözés · A keresztyénség, mint hatalomfenntartó ideológia · A keresztyén vallásgyakorlat szabadsága · Áldozat nélkül nincs erkölcs · Racionalista megalkuvás	
C. A KERESZTYÉN EURÓPA ELŐZMÉNYEI.....	247
I. Az európai ősnép.....	247
1. A történetírás megoldatlan feladatai	247
a) Különböző műltszemlélet	247
A tények torzító leírása · A publicisztika torzítása · A hittudomány kezdeti gyámsága · Hatalomtörténet · A materializmus részrehajló ideológiája · Történelem és régészet · A régészet hiányosságai · A vallások eltorzítása	
b) Szakirodalmi feladatok	249
A szaktudományok értékelése · Szőke európai ősnép · Anyajogú társadalom · Magyar–hungár különbség · A népvándorlás-kifejezés · A szkizma	
2. Az európai ember ismérvei	250
Európai emberfaj · Az európai erkölcs · Nemzeti gerontokrácia · Társadalmi atomrombolás · Család nélküli, leporida társadalom · Az áldozat devalválódása	
3. A Homo Sapiens Antropus Europaeus	253
a) Az őseurópai emberfajta	253
Az európai emberek fajtajellegei · Az őseurópai szőke, kékszemű emberfajta	
b) Az európai nyelvek	254
Az európaiak nyelve nem európai sajátosság · Az őseurópaiak kalevala (finnugor) nyelve · Őskelták és árjakelták · A ma Európában beszélt nyelvek: indoeurópai nyelvcsalád · A ma Európában beszélt nyelvek: urál-altaji nyelvcsalád · Nem árja és nem turáni nyelvek · A nyelvcsaládok között világszemléleti különbségek	
4. A társadalomelmélet az európai gyakorlatban.....	256
a) A kétféle társadalomszervezési elv	256
A kétféle társadalomszervezet kialakulásának helye · A kétféle társadalomszervezet meghatározása	
b) Az anyajogú társadalom	257
Az anyajogú társadalom életképtelensége · Férfiak helyzete, nevelése az anyajogú társadalomban	
c) Az apajogú aul-rendszer	258

Az apajogú aul-rendszer belső és külső hierarchiája · Az apajogú aul-rendszer nyelve	
5. A Kalevala	259
a) A kaledobalti vallás.....	259
Hitben gyökerezik a fejlődőképesség · A régészeti leletek tanúsága és a Kalevala · Az európai ősvallás általános megítélése · A vallásos hit és a babona · Az európai ősvallás érték-szikrái · Az anyajogúak mennyei matriarhátusa · A Kalevalát a szómik őrizték meg · A kaledobaltiak Egyisten-hívók voltak ugyan · A kaledobaltiaknak nem volt papsága · A sámánvallás a monoteizmus alapja · Az írásbeliség hiányában · A kaledobaltiak vallása alkalmas alapja keresztyénségnek · A sumérek	
b) Az első lakosok mindennapja	263
A földnépe · Család, anyajog, apajog · Az életmód igényei · A háznép-rendszer · Az első lakásforma · Gazdálkodás, földművelés · Ipari tevékenység · Nagybari állattenyésztés · Kétféle embertípus · Hobbik · Az elsőrendű indíték nem az anyagi érdek · Az ünnepek · A társadalom haladás szerinti fokozatai	
II. Európa benépesülése.....	268
1. A népek vándorlása.....	268
Az ember helyváltoztatásait indítékainak · A nyugat felé áramlás · A vándorlás típusai · Honfoglalás · A népvándorlás fogalmának tisztázása · A népvándorlás mechanizmusa · Nimród fiai	
2. Az ogur-szkiták.....	271
A szkíta népvándorlás · Szkíthia és az ogurok · Az ogur-szkiták műveltsége · Az ogurok vallása · Az ogurok társadalmi ismeretei · Az ogurok és kaledobaltiak elkeveredése	
3. A kelták.....	273
Az árja népek őstörténetének kételyei · Őskelták · Árjakelták · Az árjakelták kultúrája, vallása	
4. Árják a Mediterráneumban. Görögök, itálók és mások	275
A görögök az első foglалók · A görögök megtelepedése · Az ősi görög társadalom áttérése polgárra · A görögök vallása · A görögök olimposzi istencsaládja · A görögök által átvett szekularizált vallás · A görög nyelv általánosan használt · A nyugati műveltség új, latin nyelve · Amit a görögök Európában tanultak	
5. A germánok, szlávok és baltiak	279
Árja nyelvű szökek · Germán vadász-kultúra · Halászat és a vikingek · A germánok vallása · A germánok anyagi műveltsége · Politikai történelem · A szlávok eredete · Szláv történelem · A szlávok vallása · A szláv földművelés	
III. A honfoglalások kora	283
1. A honfoglalás.....	283
Kína · A Mediterráneum és Dél-Eurázsia · Belső-Eurázsia társadalma · A turáni lavina-hódítás · A portyák · Szkíta harcmodor · A hatalmi expanzió formái · A hatalom helyváltoztatása · Népvándorlás helyett honfoglalás	
2. A hunok és a germán honfoglalás.....	286
A hunok indulása · Európa népei a 4. században · Gótok, vandálok · Attila és a hun-federáció · Attila terveit · A hun-federáció vége · Attila öröksége: független germán országok · Frankok · Normann hódítások: Angolország · Normann hódítások: Oroszország · Későbbi normann hódítások · Skandinávia · A hun-onogur szkiták országa	
3. Az avar-szláv honfoglalás.....	291
A népnevek · A szlávok · Turáni avarok · Az avarok nyelve, hódításuk fontossága · Avar társadalomtörténeti kifejezések · A szlávok megszervezése · Az avar-szlávok legyőzése · Az avar örökség	
4. A kazárország	295

A kazárok ·Két király ·Kurt fiai ·Kazár állam a Kaukázus északi táján ·Vallás · Mezopotámia és a zsidók vallása ·A zsidó vallás felvétele Kazáriában ·Kazárország bomlásának kezdeté ·A kazár hagyományok továbbvitele	
5. Az onogurok honfoglalása	299
a) Az ogur-szkiták ivadékai	299
Szkíthia és az ogurok ·Az ogur háznép, az aul ·A népnevek ·Népnevek bizonytalansága ·Kurt fiai	
b) A bolgár-szláv honfoglalás és Bolgárország	301
Horvátok, bosnyákok ·Macedónok és szerbek ·Iszperik dunai Bolgárországa ·Krúm ·Cirill és Metód, a keresztyénség felvétele ·Simeon cár	
c) Hungária megalapítása	303
Előző ogur uralkodók ·Közép-Európa 800 körül ·Álmos ·Árpád ·Honfoglalás, letelepedés ·A katonai védelem elégtelensége	
6. Akik későn jöttek és lemaradtak	306
Besenyők ·Úzok és kunok ·Dzsingisz mongoljai ·Batu kán ·Kelet-Európa hódoltatása ·Magyarország feldúlása ·Nyugati Mongol Birodalom Székéjében ·Krími tatár kánság	
7. Akikről még beszélnünk kell	310
a) A helyükön maradók és bevándorlók	310
A Tűnődések feladata ·Kevért népek eredete ·Önkéntes bevándorlók ·Kereskedő kolóniák	
b) A magyarok őstörténete	312
Hungár és magyar ·A hungár és a magyar nem azonos ·A magyar nyelv ·A kalevala (finnugor) nyelvcsoporthat ·A finnugrásznak nevezett nyelvcsoporthat ·Feltevésünk a magyarok őseiről ·A kaledobalti ősnép ·A hódítók ·Az első onogur honfoglalás ·Az uralkodó, betelepült és átvonuló népek és hatásuk ·A kalevala-nyelvek, a szláv asszimiláció és a magyar nyelv egyedisége	
MÁSODIK RÉSZ	
EURÓPA A KERESZTYÉNSÉG ISKOLÁJÁBAN.....	318
A. KERESZTYÉN ALÁZATOSSÁG KORA.....	318
I. Az ókori örökség európa felépítésében	318
1. Keresztyén politikai hatalom	318
a) Keleti kultusz, hellén kultúra, római civilizáció	318
Szakrális, metaszakrális, szekuláris ismeretrendszer ·Római civis-társadalom ·A civilizátor Róma ·A római jog expanziója ·Panteista eszmény után krisztushit ·Római hedonika, barbár etika ·Az Impérium kettéosztása	
b) A római civilizáció erodálódása	321
Az alkotó és a kivitelező ·A római civilizáció ·A Birodalom katonai ereje ·Kína példája	
2. A Szentlélek összetartó ereje	324
A Törvény ·A munka ·A Krisztus-hit terjedése ·A misszió-parancs sorrendi logikája ·A kalifátus és a pápai intézmény ·A művelődés növényhasználat ·A keresztyénség változása ·A bazilika-templom ·A hierarhikus nyugati egyház ·A tanítás módja	
II. Keresztyén lélek a barbár testben	330
1. Attila és Leó pápa	330

Az Eklézsia az Impérium örökébe lép · A külső védelem · Az új korszak kezdő jelenete · A hun nemzetközösség · A püspök hatalma alatti városi közösségek beilleszkedése · A hatalom elfogadásának erkölcsi tartalma · A materialista ókor után az idealista új korszak · A keresztyén nemzetállam születése	
2. Az európai vallás	334
„Európa” meghatározása · A „keresztyén” kifejezés pontosítása · Az ember világa · Hit és vallás · Az egyistenhit · Zsinagóga és katakombakeresztyénség · A szentek kultusza · A tanítás csak a népi vallásosságra épülhet · A felekezetek közötti válogatás · A missziós didaktika · Kelet passzivitása, nyugat aktivitása · Európa művelődési alapja · Nyugat célszerű erkölcsi gyakorlatisága	
3. Az európaiság úttörője, a keresztyén szerzetes.....	340
A szentélyek személyzete · A lemondás, mint áldozat · Az aszkézis · A világtól elfordulás · A szerzetesség · Nyugati szerzetesség · A kolostorhálózat · A szerzetesség bírálata valójában elismerés · Szerzetesi iskola és tudomány · A nőnevelés	
4. A népek hazája Európa. A nemzetállam kialakulása.....	345
Az államterület állandósága · A hatalom állandósága · A területi közösségek kialakulása · Ősiség és jobbágyság · Polgárság és városok · A keresztyén jogközösség · A keresztyén federáció · Az ezeréves keresztyén társadalmi fejlődés	
III. A honfoglaláskori európa	349
1. Az ideonómiai alap	349
A keresztyénség fejlődésének korszakai ·	
2. Az események időrendi vázlata	350
a) 324-496. Az Óvilág lebontásának kora.....	350
Róma és nyugat nem azonosak · A keresztyén dominancia · A kettéosztás · Az első honalapítások	
b) 496-800. A Germán Impérium kialakulásának kora.....	352
A frankok ·	
c) 800-1054. A nemzetközi keresztyén közösség kialakulásának kora	354
3. Vallás és társadalom	357
a) A misztika	357
Hit és vallás · A misztika nyugati ethosza · A misztikus logika · A misztikus művészet · A romanika · A misztikus építészet · A népi kultúra · Pragmatikus latin tanítás · Kultusz, kultúra, civilizáció · Misztika és csoda · A középkor ideocentrikus értékrendje · A latin keresztyén társadalom · Latin misztikus tudomány · Latin írásbeliség	
b) A keresztyén nemzetcsalád.....	365
Communitas Universalis Christiana Populorum · A hatalom szukcesszív hierarchiája · A Krisztust szolgáló katona · Az aul-rendszer megfelelt a keresztyén elvárásoknak · A keresztyén társadalom rendjei · Nemesség · Polgárság · Jobbágyság · A keresztyén jogközösség · A nemzetközösség kifejlődése · A valós társadalmi élet · A jogbizonytalanság · A nemzet egyházjogi fogalma · A nemzetállam céljának a megvalósulása a nemzetállam végét jelenti	
c) A honfoglalás korának gazdasága.....	371
A gazdálkodás megszervezése · A biztonság fontossága · Nomád társadalom nem létezett · A nomadizálás fikciója · Transzhumán pásztorkodás · Növénytermesztés · Rurális kultúra · Nem volt árutermelés · A gazdálkodás szakosodása · A boldogságot az immateriális javak adják	
4. Erkölcs és jog.....	376

Az erkölcs ·Az erkölcs genezise ·A keresztyén eszmény szabályrendje ·A szerzetesség a keresztyén hivatásrend ·Világi és egyházi jog ·A keresztyén jogrend ·Patrimoniális állam ·A hatalom elbirtoklása ·Akrácia	
B. A KERESZTYÉN NEMZETKÖZÖSSÉG KORA.....	380
I. A keresztyén aktivizálódás.....	380
1. A tudományelméletek tarthatatlansága.....	380
a) A skolasztika tudományelméleti értékelése	380
Az eszményi értékrend ·A társadalmi és erkölcsi hatalom ·Erkölcs és jog ·A fejlődéstörténet korszakolása ·A misztika és a skolasztika határövezete ·Alexandria szekuláris klasszicizmusa ·Alexandria ortodoxiája ·A babiloni Talmud ·Karamiták ·Az iszlám ·Római keresztyénség ·A pontifikális lelki hatalom ·A skolasztikus etika ·A szentség emberi modellje ·A humanitás ·Skolasztikus ortodoxia	
b) A humanika.....	385
Aktív keresztyénség – felebaráti szeretet ·A cselekvés felelőssége ·A humanika metaszakrális tevékenysége	
2. A lovagiasság követelménye	387
Örök nevelés ·A nevelés sorrendje ·Az új etika ·A lovagiasság differentia specificaja ·Születési és egyházi nemesség ·A lovagi eszmény általános elterjedése ·A lovagrend	
3. Az aktív keresztyén műveltség alapjai	389
a) Tudomány és társadalom	389
Offenzív keresztyénség ·A skolasztika meddősége ·Ortodoxia és inkvizíció ·A nemesség hozzáállása ·Az erkölcsi törvény joggá válása ·A hűbériség ·A társadalmi fejlődés specifikuma ·A lovagság társadalmi dinamizmusa ·Keresztyén tanítók nevelése ·Prédikáló rendek ·A domokos apologetika ·Iskolák és egyetemek ·A papi nőtlenség ·A főpapság kormányzatra cseréli a tanítóságot ·Anyagi gazdagodás ·Domokos és ferences misszió	
b) A gótika művészete.....	395
A gótika irodalma ·A gótikus zene ·A gótikus épület ·Festészet és szobrászat	
II. A keresztyén offenzíva	397
1. Az esztergomi koronázás	397
A Germán Nemzeti Impérium ·A nemzetközi jogközösség megalakulása ·Megszűnik a germán kizárólagosság ·A keresztyén Hungária hírneve ·Árpádházi szekuláris szentek ·A koronázás jogi aktusa ·A millennium fénye	
2. A külső és belső szkizma	400
a) A keresztyénség szervezeti kettéválása	400
A keresztyénség határkérdései ·Az iszlám előrenyomulása ·Szláv keresztyénség ·Babilon, a pénztőke hatalma ·A társadalomszervezeti szkizma	
b) A nyugati keresztyénség belső szakadásai	402
A tanítások merevülése ·A nevelők nevelése, az egyházi tevékenység fejlődésképesége ·A nevelők nevelése ·A szerzetesrendek ·István szentté avatása a Szkizma után	
3. A kanosszai szakrilegium	406
Római kalifátus ·A keresztyén államszövetség ·A pápa Dominus dominorum ·A pápai zsarolás következményei ·Kis Gergely pápa ·Elmaradt a Királyok Tanácsa ·A közös védelem sem szerveződik meg ·A Benedek-rend érdemei ·Új szükségletek	

4. A keresztes háborúk.....	410
Közös keresztyén hadsereg · Az iszlám erkölcsi fölénye · Krisztus földi öröksége · Tiszta, ideális cél · Lovagrendek · A közös nevelés, azaz jogalkotás · Az egyház hadserege · Önzetlen áldozatvállalás · Anyagi szegényedés, erkölcsi gazdagodás · A szent cél elenyészése	
5. Az Óvilág feléléde.....	413
a) Itália megmenekül.....	413
Átmeneti helyzet · Itália keleti védelme · Lombardia · Közép-Itália · Nemes polgárság · Itália átmeneti állapota · Dél-Itália · Álhűbériség · A városállamok jogi helyzete · A továbbélő antikvitás	
b) A rendi változatok megszilárdulnak.	416
Az ideál szocionómiai törvénye · A nemesi rend · A fejlődés nem szorítható skatulyákba · A polgár nemesség · Városi autonómiák · Rendi jogegyenlőtlenség · Polgári autonómia · A nemzetközösség nem szervezeti, hanem értékrendi közösség	
c) Az antik klasszicitás megújulása	419
A hellénika felfedezése · A vallás, mint törvényhozás · A tudományosság két útja · Egyéni és csoportonkénti skála · A renaissance · Görög szimbolikus istenhít · A renaissance csonkasága · Istenképű ember – keresztyén humánus	
6. A humanitás becsülete	422
Humanitás – a testvéri szeretet parancsa · A humanizmus – a skolasztikus ideonómiai etika alapjain	
a) A humanista tudományosság	423
A nevelők nevelése · Relatív eszmény – Szent Ember · A tanítványok feladatai · A keresztyén fölény. A humanitás: az értékrend kiterjed a hétköznapokra · A humanitás a divinitás értékrendjének mértéke alatt · A rendszeres teológia alapozó korszaka · A hétköznapok igénye – a humanista tudományosság · A történettudomány · A történelmi államalkotmány rögzítése · A jogtudomány és a főiskolák · Az írástudomány · Az íratlan tudomány · A humanizmus más oldala: a hittudomány · A humanista tudományosság „Renaissance erkölcs” · A római jog és az európai szokásjog · Humanikus irodalom · Humanikus államcél – A alkotmányos monarchia, nemesi respublica	
b) A humanikus, italikus (renaissance) életszemlélet	431
Az italika kifejezés etimológiája · Keresztyén civilizáció · Az italika polgári közönsége · Az irodalom és társadalmi igénye · Az irodalom gazdagsága és a népi költészet · Zene és táncművészet	
c) A humanika (renaissance) képzőművészete, az italika.....	434
A képzőművészetek szabadsága az italikában · Az italika gazdagsága, és nyugat-európai volta · A humanika nívója a képzőművészetben: az élet ábrázolása · Italikus építészet · Az italikus humanika polgári, észszerű volta · Az italikus festészet	
d) A humanista szekularizáció	436
Homo Sapiens Humanicus · A humanitás etikája megfogalmazatlan maradt · A racionalizmus csődjé · A közösség alapja csak azonos eszmei értékrend lehet · Klasszicizmus · A kultusz és klasszika · A humanizmus álkultusza · A materialista humanika	
III. Középkori európa országai	440
A Keresztyén Nemzetközösség · Királyi autokrácia · A rendi közhatalom · A nemzeti identitás · Európa választóvonalai · Szuverén államok · Állapot-rögzítés · Az államnevek · Nemzetek, népek, nyelvek nevei	
1. Itália	443
Itália ·	
a) Patrimonium Sancti Petri, más néven Szentszék, vagy Egyházi Állam.	443
Egyházi állam · Alkotmány · A pápaság kettőssége · A pápaság hivatása	
b) Dél-Itália: latinul Sicilia (Szicíliai Királyság, Nápoly).	445

Szicíliai Királyság · Spanyol uralom	
c) Észak-Itália	446
Észak-itáliai városállamok · Velence · Lombardia · Más itáliai városállamok	
2. Franciaország	448
Franciaország · A feketehajúk és a szökek közti határ · A hódítás és a megkeresztelkedés · A francia nép kialakulása · A francia állam · Francia művelődés	
3. Germania.....	451
Germánia · Népek és választóvonalak a germán területen · Háromféle népesség · Társadalmi energia	
Germániában · Germániában nem volt honalapító hódítás · Keresztelkedési különbségek, lovagok, polgárosodás · Germán terjeszkedés · A nemzetállam hiánya és az imperátorság · A császárság, mint áldozat	
4. Hungária	455
Hungária · A Kárpát-medence nyelvi és vallási sokszínűsége · Társadalmi szervezési különbségek · Az onogur aul-rendszer · A vallás · A kereszténység felvételének szükségessége · Róma felnőtt a feladathoz · Géza és István · Esztergom kettős világtörténelmi jelentősége · Róma segítségével kialakul a társadalmi rend · Határőrök és szabad hivatásrendűek · A királyi udvar és az alattvalók beszélt nyelvei · Anyanyelvű adminisztráció · Népi hagyományok, művelődési sokféleség · A kereszténység Hungária · Kelet és nyugat művelődéstörténeti határa · Hungária, a Római Egyház mintaiskolája	
5. Polónia	461
Lengyelország és Litvánia · Hercegségek és bánágok sorsa – lengyel fejedelemség · Nemzetközi jogi elismerés · A hungárok példája · Perszonálunió Litvániával, a Jagelló-dinasztia · Lengyelország fejlődése · Nagy Kázmér és a krakkói egyetem	
6. Skandinávia.....	462
A kaledonbaltiak és a germán hódítók összekeveredése · A dolgos normannok · Viking hódítások és gyarmatosítások · A normann kényszerhatalom · A dán, a svéd és a norvég koronázások · Az államépítés lassúsága · A skandináv nemzetállamok, a dán primátus · Kereszténység népszerűsítése és segítség az államszervezésben · A társadalom differenciálódása, és a három ország terjeszkedése · A kolmári unió. Hány nemzet a skandináv?	
7. Ibéria	464
Hispania · Vallási alapok · A kereszténység három útja · A keleti kapcsolat: az északafrikai út · Muzulmán-mór műveltség Hispaniában · A reconquista és hatása a művészetre · Kasztília, Aragónia, Portugália – a három keresztény királyság · A lendületes reconquista alapjai és célja	
8. Britannia	467
Britannia · Az írek · A skótok, és nemzeti egységük · Róma és a vikingek uralma · Hódító Vilmos, majd a francia vereség	
9. Oroszország	468
Oroszország és Szkíthia · Az avar hódítás, beolvadásuk a szlávokba · Kazárország, terjeszkedése, kereskedővárosok alapítása · A vikingek és Russzia megalapítása · Pravoszláv keletiség · A mongol hódítás · A mongolok alávetett szolgálata, a moszkvai fejedelem kitűnése · Orosz nagyfejedelemség, székhelye a harmadik Róma · „Orosz” levantei hierarchikus despotizmus	
10. Rumélia.....	471
A Görög-római Impérium, az ókor továbbélő maradványa · 476-1453 · A kereszténység Bizáncban · A tiszta házasság jogintézménye · A római jog kodifikációja · Krisztus vallásának négy ellenzéke · A kereszténység keleti terjedése · Róma és Bizánc – a két impérium jellege · Bizánc urai és népe · Bizánc és Kína párhuzama · Muzulmánok a Balkánon · Kelet-nyugat határ	
IV. Helyi érdekű kérdések.....	476

1. Székely történelem.....	476
A székely hagyomány · A Tűnődések jellege · Csaba, Kövér, Ménmarót, Árpád · Néveredet · Erdély első lakói · A római és a hun uralom · Az avar-szláv és a bolgár-szláv betelepítés · Szent István székely telepesei · Szent László székely telepítése · II. Géza telepítései · A Teuton Lovagrendi epizód · A többi szék megszervezése · Sajátos székely társadalmi rend · A székelyek egyenrangúsága · Dózsától Madéfalváig · Folyamatos végvári kötelezettség	
2. Dákoromán enigma.....	482
A dákok fontossága · Európai nemzet- és országnevek ókori ihletődése · A „dákoromán” elnevezés · Az elmélet dogmává válása · Bizonyítékok hiánya · A dákok megkülönböztetésének lehetetlensége · Latin, magyar vagy szláv nyelvűek voltak a dákok? · A dák elnevezés · A nyelvtörténészek álláspontja az eredetről · Az ortodox vallás · Megválaszolatlan kérdések a szláv liturgia kapcsán · A román múlt: néprajzi kérdés · Juhtartó vándorpásztorkodás · Társadalomszervezeti hiány · A románok megjelenése az írott dokumentumokban · Ungro-Vlahia · Moldávia tartománya · Az idegen szüzeranítás szerepe · Népek uralma a Kárpát-Duna táján · Románok a magyar dokumentumokban · Miért nincs ma latin népessége a Balkánnak · Állásfoglalásunk lehetetlensége	
C. A REFORMÁCIÓ.....	488
I. Útkeresés a keresztség után.....	488
1. A Szentlélek útmutatása: Semper reformari	488
A népek megkeresztelése és tanítása · A reformatio in capite et membris szükségessége · Az egocentrum és az ideocentrum · A Szentlélek	
2. Reformatio in capite: a hierarchia megerősítése	490
a) A hierarchia kialakulása	490
A tanítás megújításának kérdése nehéz feladat · A klérus eredete · A klérus közvetítő szerepe	
b) A hierarchia első reformációja	491
A klérus első és második reformációja · A szentek példája · A klérus betegsége, a gyógyítás késése	
c) A reformzsinatok	492
Konstanztól Firenzéig, majd a láthatatlan zsinat · Trident · Trident – a hagyományok rögzítése · Trident eredményei · Tridenti Alkotmány · A tanítások módszerének korszerűsödése · Trident klérusra vonatkozó intézkedései · A protestálok eretnekek · A jezsuita rend · A jezsuita rend és Trident kapcsolata · A katolikus egyház neve, az egység megszűnése	
3. Reformatio in membris: a gyülekezet felújítása, a klerikális helyett eklézsiális szervezet	497
a) Krisztus Látható Egyháza a gyülekezet	497
A lelki egyház · A látható egyház – az eklézsia · Az első pünkösdtől a keresztyénség általánosulásáig · A letelepedés társadalma · Az európai, germán típusú város · A keresztyén társadalom · A prédikáció és a tanítványi közösség állandósulása · A prédikálástól a könyvnyomtatásig · Polgárság és városok · A láthatatlan, lelki zsinat · A tanítványokban felmerülő kérdések · A láthatatlan zsinat jegyzői: a „reformátorok” · A Tanítás rendszerezése · A láthatatlan egyház láthatókra oszlása · A népek jellemzői meghatározzák hitüket · A Nagy Parancsolat második tételének követelményei · Az eklézsiális szervezkedés és a szabadságigény · A Reformáció válasza az ösztönök kérdésére · A családok · A természetes ösztönök, mint eszközök	
b) Mono- és polikonfesszionizmus	506
A meggyőződés alkotásai · Az 1568-as promulgáció · 1615, a kisebbségi felekezet autonóm joga · A négy rítustól a nyolc felekezetig · Világtörténelmi helyzet	
c) A jezsuita szkizma	508

Az egyház útja a 16. századig ·A Reformáció és Trident: a szakadás ·A pápa, mint szellemi zsilip ·A jezsuiták harca a haladás ellen ·A katolicizmus és a jezsuitizmus megkülönböztetése ·A jezsuitizmus ellentmondásossága	
II. Az újkor, európa konfirmációja	511
1. Dávid Ferenc köve	511
Aquinoitól Kálvinig – a Ráció zodiákusza ·Hatalom, logosz, publicisztika ·A szóbeli, írásos és művészeti eszmetérjesztés ·A tanítványok meggyőzési eszközöket igényelnek és kapnak	
2. A szabad lelkiismeret etikája	514
A Reformáció újjátasai ·A középkori egyház és klérusa ·Az értékrend feletti viták és a tanítás befogadói ·Kálvin és a magyarok ·A népek hagyományos vallási meggyőződése ·A lengyelek ·A germánok és a neolatinok ·A Reformáció a nyugati egyház belügye ·A tanítványok társadalmi különbözősége ·A Reformáció tanítása ·Az eklézias tanítás és a hívők feladata ·A tanítás megértésének nehézsége és kiváltsága ·Az eklézias prédikátor és az egyetemes papság ·Róma nyáj-pásztor szemlélete ·Vita és háborúk a szeretet miatt ·A gyülekezet és a család ·A munka, mint áldás ·Kamat, uzsora: a római hierarhia és a materialisták tájékozatlansága ·Szabadságvágy, tudás	
3. Reformáció és humanitás.....	525
A keresztyénség konfirmációja – a Reformáció ·Tudás, beszéd, szó: kultusz, kultúra, civilizáció ·Áldozó vallásból tanító vallás lesz ·Az oktatás súlya ·Protestantizmus és tudományosság ·Irodalom ·Zene ·A képzőművészetek ·A látszat művészete, az ibérika (barokk) ·Katolikus és protestáns hozzáállás a kultúrához ·Irodalom ·Drámairodalom és színművészet ·A publicisztika – az új műfaj ·Könyvnyomtatás	
III. A rendi társadalom	532
1. Az új célok új erkölce	532
a) Az értelem igénye	532
A tekintély és a kényszer ·Új lépcsőfok – a ráció felhasználása ·Az értelem, a tudás értéke – a tanulás ·A neolatin, a germán és a magyar társadalmak hozzáállása ·Trident: a pápaság autokratizmusa és tájékozatlansága ·Az ibér eredetű Societas Jesu	
b) Hitvita a szavak fegyverével és a fegyverek szavával	537
Ellentmondásos történelmi folyamat ·Hitvita a protestánsokkal – jezsuita vádak ·A két külön elvi alap ·Hitvitából feudális urak viszálya, illetve politikai vita lesz ·A római limes társadalmi fennmaradása ·Trident alkalmatlanná teszi Rómát hivatása betöltésére ·A reformáció nem hozott új ideonómiai értékrendet ·A polgári család ·A három protestáns szervezési rendszer	
2. Ecce Homo Christianus: a testvéri szeretet háborúi	541
a) A középkor lebontása.....	541
Középkor csak a piciny Nyugat-Európában volt ·Ortodoxia és iszlám ·A kelet-nyugat határ ·A pravoszlávia és az orosz birodalom ·Nyugat-Európa keleti és déli határainak lezárulása, az Újvilág felfedezése ·Jog, kényszer, törvényhozás, alkotmány ·Vesztfália: a keresztyén nemzetállamok közössége felszámolódik ·Az új római egyház, mint nyugat-európai állam ·A dinasztikus és a nemzeti elv ütközése ·Társadalmi rendek – rendiség ·A rendek a dinasztikával szemben	
b) Status et Ordines: Az egyenlőtlenség rendjei	545
Az osztálygyűlölet fikciója ·A plutokratikus értékrend ·A két fejlődési elv, a vérségi és a hivatásrendi ·A rendek belső egyenlősége, külső egyenlőtlensége ·Az uralkodók rendje, a dinasztiaiváltás ·A dinasztikák rendi jogainak elismerése ·Az országnagyok rendje ·A közigazgatás decentralizálása ·A jobbágys rendje: a föld jobbághoz kötöttsége ·A renden kívüliek ·A rendiség csak Nyugat-Európa jellemzője ·A hatalom másik formája, a tekintély ·Az adófizető rendek és az anyagi gazdagság tekintélye ·A szakemberek fontossága: az értelmiség hivatásrendje	

c) Az Austria-ház	550
Dinasztikus szemlélet ·Az újkori Európa differentia specificája ·Tények és kérdések: Austria ·Az ibérikus (barokk) szemlélet jellege és eredményei ·Az Austria-dinasztia és a Jezsuita Rend összefonódása ·Bécsi király, bécsi polgárság, babilon-bizánci folytonosság ·A közös ellenfél ·A barokk jellegű dinasztia ·A dinasztia és a vallási kérdés ·Bigott Ferdinánd. A harminc éves háború szükségessége ·A harminc éves háború és fontossága ·A Germán Impérium megújulása ·A jezsuiták szerepe	
3. A dinasztiák fényváltásai	
A társadalmi energia ·Hatalomgyakorlás ·Az alkotmányjogi szabályok ·Az alattvalók viszonyulása ·Az Austria-ház világbirodalmának kialakulása ·Valois-k és Bourbonok ·Tudorok és Stuartok ·Dánok ·Wasak ·Báthori István ·Szapolyai János ·A családnevet is használják a választott uralkodók	
IV. Az európai jogközösség vesztfáliai leltára	562
1. Az országok osztályozása	562
Az új jogközösségi alap: a germán-római birodalom ·Nehéz a névsor megírása	
2. Külső szomszédok	563
a) Törökország	563
Babiloni örökség ·Török terjeszkedés a kelet-nyugat határig ·Az oszmánok és a törökség jellemzői ·Katonai kormányzat és közigazgatás ·Művelt polgári tisztviselőréteg ·A török rendiség ·Az Európai Jogközösség bizonyítéka	
b) Oroszország – Russzia, azaz előbb az Aranyhorda, később a Minden Oroszok Cárjának Birodalma, Muszkaország.....	566
Oroszág és pravoszlávia. A tatár főhatalom ·A Romanovok ·Személyi alapú uralom, mindenki alávetett	
3. Germánia.....	568
Uralkodók és rendek az újkorban ·Közös erkölcsi alap, közös jogrend ·A dinasztia alapítási verseny győztese ·Nagy tekintélyű Csehország	
a) Az Austria-ház	570
Európa legnagyobb politikai hatalma ·Bécsi király, bécsi polgárság ·A monarchia és a dinasztia	
b) Csehország és az Örökös Tartományok.....	571
A birodalom szilárd cseh társadalmi bázisa ·A fehérhegyi csata. Az új birodalmi alkotmány ·Az autokráciák örök hibája ·A dinasztikus hatalmi gúla. A zsoldosok ·Közfunkciók ·Bizáncias érdekösszefonódás	
c) Szászország, pontosabban: Felső-Szászország, Sachsen, Saxonia	575
d) Brandenburg választófejedelemség, Poroszország, Borussia	576
e) Bajorország	576
f) Germánia többi tartományai, Alsó-Szászország, a Rajna-Majna mente, a Birodalmi Városok.....	576
g) A vallásháborús Germánia.....	577
A régi romok eltakarítása ·A burgius-polgár ·A polgárság szenvedései	
4. A Birodalmon kívüliek: a Jogközösség tulajdonképpeni tagjai	578

a) Svájc, Helvécia, Schweiz, Suisse, Svizzera, Nyugat-Alpesi Tartományok, Eskütársak Szövetsége, Svájc és Graubünden, később Svájci Szövetség, Helvét Konföderáció, Confederation Helvetique.....	578
Alpokbeli hegyi társadalom ·Az Esküsövetség ·A hit a szabadság része ·Az első protestáns demokrata ország	
b) Itália	580
Földrajzi fogalom ·Trident ·A civis-társadalom ·Az uralkodó rend ·Humanikus értékrend ·A racionalizmus, mint alap ·A római reszpublika eszménye ·Ibérika és italikus humanika ·A Szentszék,... ·Abszolút monarhák ·A teokrata pápa hatalma ·A Borgia-dinasztia ·Irracionális hagyományörzés ·Reform ·Szcília,... ·Közép- és Észak-Itália,... ·Toszkána,... ·Milánó,...	
c) Spanyolország,...	588
A nép és a főhatalom fontossága ·Iberek és egyéb népek a rómaiakig ·Barbár, majd muzulmán hódítás ·A reconquista ·A főhatalom – az egyesítő dinasztia ·Mór türelem, keresztyén fanatizmus ·A terjedő uralkodócsalád ·Jézus Társasága, ibér fanatizmus ·Az ibérikus (barokk) művészet: ellentmondások és értékek ·Trident hatása ·A római, azaz ibér egyház – mely megkereszteli Dél-Amerikát ·V. Károly elmulasztott esélye ·II. Fülöp és a jezsuiták ·A spanyol uralkodók baklövésai	
d) Portugália,...	595
e) Franciaország,...	595
Loyola és Kálvin között ·Társadalmi, gazdasági és szellemi fejlődés ·A „kisebbik fiú” ellenzéki szerepe ·Kormányzó tartományurak, Szent Bertalan-éj, párizsi polgárság ·III. Henrik lengyel politikája ·A francia nagyhatalom megalapítója – IV. Henrik ·Henrik utódainak „politikája”	
f) Angolország és Skótország, a brit fejedelmi unió.....	599
A nemzeti politika igénye ·A nemzeti hatalom kiépítése – VII. Henrik és VIII. Henrik ·Az anglikán egyház és a vallási belháború ·Szellemi fejlődés, vallási irányzatok ·Az angol társadalom ·Reformok ·Tengeri világhatalom, protestáns gyarmatosítás ·Az Uniótól az angol-skót-ír alkotmányig ·Három nép, két hitvallás, három felekezet ·A humanizmus gyors gyökerterése ·Anyanyelvű hittudomány	
g) Németalföld, Belgium, Egyesült Németalföldi Reszpublika, Hollandia.....	604
Uralmak a hét protestáns tartomány Egyesült Reszpublikájáig ·Antik minta, kálvinista irányzat, vesztzfáliei elismerés ·Lendületes hollandi fejlődés, vezető szerep	
h) Dánia, Zéland, Gotland, Jütland, Oldenburg és Norvégia, Bergen, Izland, valamint Svécia, Gotland, Halland, Finnland stb. királysága.....	606
A rendi alkotmánysszervezet kialakulása ·A rendivé alakulás nehézsége, a skandináv politikai hegemonia elvesztése	
i) Svédország, Svécia, Gottland, Schonen, Halland, Finnland, Estland, Kurland, Pomeránia stb. Királysága	607
Svéd nemesi szerveződés II. Keresztély ellen ·Rendi királyság, konzisztoriális egyházzervezet ·Lengyel unió jezsuita rábeszélésre ·Felemelkedés Gusztáv Adolf alatt ·A jezsuita ellenreformáció és Krisztina bukása	
j) Lengyelország, Reszpublica Polonica, Lengyelország és Litvánia, Oroszország, Pomeránia, Poroszország, Mazovia, Podolia, Podlécia, Volhínia, Galícia, Kurland, Samogítia stb. Királysága, „Szarmata Birodalom”,... ..	608
Lengyelország területén élt népek ·Reformáció helyett ellenreformáció ·Lengyel jogfejlődés ·I. Zsigmond elszalasztott lehetőségei ·Az utolsó Jagelló ·Nemesi reszpublika, választott királyság ·Báthori István uralkodása ·A jezsuiták és alkotásuk, a Wasa-házi uralkodók ·A katolicizmus megmaradása ·III. Zsigmond vallási politikája, a jezsuiták kíméletlen harca ·A nemesség közhatalma ·A hanyatlás	

k) Magyarország, Regnum Sacrae Coronae Hungariae, Ő Apostoli Királyi Felségének, Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Valahia, Moldávia, Galícia, Lodomeria stb. és Jeruzsálem Királyának Országáa	614

Magyarország és Koronájának jelentősége ·A két határ és a törésvonal menti szakadás ·A két uralkodási elv. Az ország háromba szakadása ·A Szent Korona egysége ·Az oszmán előnyomulás – az ország, mint tampon, mint üres gyepű ·A Habsburgok óriási esélye és annak elmulasztása

V. A béke-egyensúly megszületése: erdélyország	617

Miért éppen itt történt a konfirmáció ·Erdély különleges helyzete ·A humanizmusnak a keresztyénséggel való együtt terjedése ·Út a választott királyságig ·Király a nemesség akaratának végrehajtására ·A biblikus humanika Magyarországon ·A reformáció negatív magyarországi előzményei ·A mindenkit megerősítő reformáció ·A reformáció terjedése ·A nemesség ·A török hódoltság alatti terület ·A gazdasági romlás az erkölcsi megújulás szolgálatában ·A lélek és a szellem fejlődése ·A Hét Vár Országáa ·Polikonfesszionális államegyház ·Dávid Ferenc és Kolozsvár ·Választás a felekezetek között ·A felekezetek szervezési rendszere ·A Hét Szabadság Országáa ·A reformáció századát hitelesen leírni nehéz ·A jezsuita történetírás ferde, fordított és rosszhiszemű képe ·Werbőczy nemesi republikánizmusa és a dinasztia-elv ·A másik irányzat: a klasszikus respublika ·Az ellenreformáció, a Jezsuita Rend tervei ·Báthori István ·A humanikus respublika magyarországi kísérletének vége ·Rágalmak, Sulyok-kincs, szörnyű pusztítás ·A gyülekezetek felelősségvállalása ·Bocskai István ·A presbiterianizmus szószólója ·A Párcium ·A szilárd kényszerhatalom igénye ·Az új állam felépítői ·A bevett felekezetek jogi megszervezése. A legelső kisebbségi jogbiztosítás ·Nevelés és iskola-rendszer ·A társadalom újjáéledése ·Bethlen Gábor ·I. Rákóczi György ·Erdély aranykora, török függőség, magyarnyelvűség ·Várad, a reformáció irányai, tudományosság ·Az irodalom ·Az ibérika (barokk) hiányzik

HARMADIK RÉSZ

A SZABADSÁG FÉNYE ÉS ÁRNYA.....	640

A. AZ ÉRTELEM SZUVERENITÁSA. 1648-1848	640

I. Az értelem kultusza.....	640

1. Intuitív protognosztika	640

a) Szellemtörténeti helyzetkép	640

Kultusz, kultúra, civilizáció ·Protognosztikus és metagnosztikus rendszerezés ·Abszolút és relatív eszmény ·A racionalizmus ·A meggyőzés eszközei

b) Törvény és tanítás	643

Európa jellegzetessége ·A keresztyén Törvény fejlődése ·A keresztyén tanítás fejlődése a protestantizmus vonalán ·A keresztyén tanítás megmerevedése a római katolikus vonalon ·A materializmus kialakulása

2. Új tudományelmélet.....	646

a) A metagnosztika (filozófia) térhódítása	646

A protestáns szabad kutatás elve ·Kálvin rendszere ·A tan megmerevedése ·Az ekléziaszuszakorlat passzivitása ·Luther nagyobb rugalmassága. Szekták keletkezése ·Teológiai ortodoxia, tudományos szabadság. Grotius Hugo ·A jezsuita merevség ·A racionalizmus egyoldalúsága

b) Evolutív és revolútív progresszió	650

Új sorozatos eszmék születése ·A szent és a profán új megkülönböztetése ·A haladás, az evolúció elfogadása és alkalmazása ·A szabadság és kötöttség egyensúlyáa ·A szabadság mennyiségi szaporodása ·A protestánsok az akadályok lebontásában ·Az alkotmányos monarchia evolutív

megvalósulása · A közgazdaságtan fejlődése · A katolikus kettősség · A gyűlölet dogmatizmusa · A szabadkőművesség lezüllése · A revolucionizmus a gyűlölet állandósulása	
II. A kultusz gyakorlata: a kultúra	656
1. A felvilágosodás szabályrendszere	656
A Jó és Gonosz tudásának a vágya · A testi hatalom lelki alapot kap: a keresztyén legiszláció · A felvilágosodás és szabadgondolkodás alternatívája · Eklézianus viselkedéstan · Grotius Hugo és a természetjog · A protestáns jogszemlélet · A katolikus jogszemlélet · Szabadgondolkodás és dogmatizmus · Az eszmefejlődés anyagelvű tagadása · Evolúció és revolúció · A jog kötelező írásbelisége · Az ateizmus gyakorlata a revolutív destrukció · A materializmus kényszerpályája az ateizmus és az akrácia felé · A szabadelvűség és a sajtó · A protestantizmus evolutív szabadelvűsége · Az egyházi jogkezdeményezés megszűnése · A szabadgondolkodók torz társadalomtana	
2. A szabadgondolkodás értékrendje	666
a) A felvilágosodás világnézete: az ideonómia és ideológia egybeesése	666
A racionalizmus metagnosztikus kötöttsége · Materializmus, ateizmus, revolucionizmus · Ateista nihilizmus · A jezsuita klerikalizmus haladás-ellenessége · A népi színvonalú katolikus misszió eredményessége · A felvilágosodás racionalista divat · A szabad gondolkodás a szabadgondolkodás prédájává lett · A szabadgondolkodás nem oka, hanem egyik fokozata a hanyatlásnak	
b) A felvilágosodás tudománya	669
A felvilágosodás, mint antitradicionalizmus · A filozófia · Bibliikus humanika és felvilágosodás · Az enciklopédizmus · A szabadgondolkodás, mint profán reformáció · A jezsuitizmus és a szabadgondolkodás módszertanának azonossága · A racionális tudományosság · A jogtudomány fejlődése · A szélsőséges individualizmus társadalomszemlélete · A közgazdaságtan születése · Felfedezések és találmányok · A logosz, a beszéd értékvesztése · A szabadgondolkodás publicisztikája · Az enciklopédisták tájékozatlansága	
c) A felvilágosodás művészete	675
A klasszicizmus · Italikus és ibérikus humanika · Az ibérika a szabadgondolkodó farizeizmus kifejezője · A klasszicizmus rideg racionalizmus	
d) A Kétely szisztémája	676
Hit és kétely · A felvilágosodás közvetett kultúrája · A felvilágosodás eszmetörvénye	
III. A kultúra haszna: a civilizáció	677
1. A társadalmi rend	677
a) A fejlődés dinamikája	677
A publicisztika ferdítése · Fejlődés vagy forradalom · A keresztyén értékrend térhódítása · Az értelem igénye	
b) A gazdálkodás racionalizálása	679
A test, az anyag a kutatás tárgya · Mindent az anyagi oldaláról nézni · A gazdaságtan kialakulása · A közgazdaságtan irányító szerepe · A gazdálkodás célja a nemzet felemelkedése	
2. A nemzeti lélek megújulása	681
a) Önkéntes, élő és ható közösség születik	681
A nemzet születése · A reformáció megteremti a nemzetet · A nemzet érzelmi alapozottsága · A tudás hatalma · Hagyományos és forradalmi nemzetfogalom · Az értelmiség vezető szerepe · A nemzet érzelmi közösség · A nemzeti eszmény teljessége · A kétféle nemzetfogalom különbsége · A nacionalizmus az újkor jellemző iránya · A nemzeti egységet megbontó tényezők · A nemzeti eszme eredményei	
b) A nevelkedő nemzet ifjúkori kérdései	688

A szabadságesszme két változata · A nemzeti eszme jezsuita és szabadkőműves ellenzéke · A szabadságmozgalmak három iránya	
c) A nemzeti expanzió különbözősége.....	690
Amerika meghódítása, mint feladat · Kik mentek Amerikába? · A kétféle egyház kétféle passzivitása · A dél-amerikai katolicizmus gyümölcsei · A jövő halvány reménysége · A protestáns terjeszkedés · Az USA kialakulása · A szabadegyházak szervezkedése · Az USA alkotmánya · Az USA-nak nincs nemzete · A Pénz uralma · Amerika szinkretizmusa · Az amerikai Római Birodalom · Az ortodox népek betokozódása · Kelet-európai felvilágosodás · A keleti nemzeti eszme negativitása · Az orosz kvázi-nemzet · A balkáni népek nemzettudata · A német nemzet · A Habsburg Monarchia népei · A német nemzeti egység igénye	
B. AD MAIOREM NATIONIS GLORIAM	703
I. A nemzeti csapatok versenye	703
1. A rendszerezés alapvonalai: nemzeti ideonómia	703
Az ideonómiai rendszer · A protestantizmus szabadság-eszméje · A római katolicizmus ellenállása · Ideocentrum és egocentrum erőtere · A szellemi arisztokrácia kialakulása · A katolikus dogmatizmus gátolja a fejlődést · Felvilágosodás kontra katolicizmus · A materializmus születése · A vagyon megbecsülése · A nemzet-bálvány születése · A nemzeti ideonómia születése · A szabadságot garantáló hatalom	
2. Nemzeti szocionómia.....	708
A meggyőzés művészete · A történelem átírása · A szocionómia szükségszerűsége · A társadalom működési szabályai · A nemzeti eszmény szabályai · A közakarat igénye · A felvilágosodás egyoldalúsága · A kényszerhatalmi formák látszólagos hatása	
II. Nemzeti szerveződés és felvonulás	711
1. Általános nemzet-szinopszis.....	711
A nemzetek szinopszisa · A nemzeti eredmények versenye · Európa fejlődésének egységben való szemlélete · Példa: Graubünden szabadságharca · Sok állam, egységes jogrend · Vizsgálódásunk sorrendje	
2. Az atlanti partok	713
Az atlanti partok történelmi szerepe · Az eklézianus társadalmi rend	
a) Németalföld.....	714
Németalföld szabadsága · Az alkotmányos monarchia születése · A társadalomszervezés új elvei · Hollandia fellendülése · Az első polgári nemzetállam · Belgium és Svájc	
b) Skandinávia.....	717
c) Nagy-Britannia: Angolország, Skótország és Írország	718
Vegyes rendszer · A brit tanultság eredményei	
d) Spanyolország.....	719
A spanyol művelődés sokrétűsége · A mór abszolutizmus folytatása · Jellemző spanyol társadalmi rend · A spanyol kultúra · A politikai rendszer működése · Az abszolutizmus negatív eredményei · A szabadkőműves szabadságmozgalom · Portugália fejlődése	
e) Itália, Olasz Nemzeti Egységiány	724
Az ókori műveltség képzelet folytatása · Átklasszikus kultúra és társadalom · Az olasz nemzeti identitás nem alakul ki · Szabad szellemi művelődés	
f) Franciaország.....	726

A francia főhatalom tehetetlensége · A francia reformáció gyengesége · Az abszolút monarchia gyengesége · A felvilágosodás mesterkélt felületessége · A polgárság passzív elmaradottsága · A francia külpolitika tehetetlensége · Liberalizmus a nacionalizmus ellen	
3. A Frank-germán Impérium	730
Nem alakul ki a német nemzeti egység · A zsidóság németisége · A német politikai egység · A császárság a nemzeti egység akadálya · A mégis megvalósuló egység útján · Hiányoznak a nemzeti egység feltételei	
a) Az Észak-Németország: a Szász Hercegség, a Hanza és az elba-oderai avar-szláv tartományok	733
Poroszország felemelkedése · Szászország külön felemelkedése	
b) Dél-Németország: a középkori Cseh Királyság, a Frank, Sváb, Bajor Hercegségek, és a dunai avar-szláv tartományok.....	734
Dél-Németország felemás fejlődése ·	
c) Örökös Tartományaik: Ausztria, Stíria, Karintia és Krajna.....	735
Az Austria-ház és a jezsuiták · Harc az egységes birodalomért · A német-római császárságtól Austria császárságáig	
4. Közép-Európa	737
Közép-Európa humanizmusa · Sajátos közép-európai társadalmi rend · A polikonfesszionizmus magára maradása	
a) Lengyelország és Litvánia Uniója	738
Lengyelország lemaradása · A lengyel társadalom szétverése · A jezsuita stratégia csődje · A nemesség széthullása, az értelmiség hiánya · Szobjeszky már nem tud segíteni · Az elmaradott Lengyelország felosztása · A lengyel öntudat újjáéledése	
b) Magyarország, Regnum Sacrae Coronae Hungariae	742
Magyarország tampon-országai · A polikonfesszionizmus · Sajátos magyar nemzeti identitás · A jezsuiták széles látóköre · Jezsuitizmus a magyarság ellen · A Szent Korona-tan megtartó ereje · A Szatmári Béke következményei · Minden társadalmi jelenség hat Magyarországon · A Szatmári Béke utáni stabil rend · A nemesi jogok stabilizáló ereje · Magyarország nemzetiségei · A katolikus államvallás sajátos kényszerhatalmi működése · Az despotikus katolizáció káros következményei · A magyarság lemarad az európai versenyben · Bécs gazdasági terroruralma · Magyarország koldussá lett · A nemesség elvidékieződése · A politikai élet ellehetetlenülése · Kétféle iskolarendszer · Lemaradás a művészetekben · Jezsuita cinizmus, konzervatív ellenállás · Az idegen barokk elburjánzása · A barokk látszat-birodalomban Bécs valóban uralkodott · A szabadkőművesség érvényesülése · A magyar szabadságmozgalmak ellentmondásossága · Kalapos József antireformjai · Ésszerűtlen birodalmi politika · Egységes hungarus nemzeti öntudat	
5. Kelet-Európa.....	758
a) Oroszország (Russzia, Muszkaország)	758
Nem alakul nemzetállam · Nyugati hatások Oroszországban · Ellentétes fanatizmusok	
b) Rumélia.....	760
Népkonglomerátum a Balkánon · A szlávok betelepődése · A bolgárok szerepe · A bolgárok Bizánc ellen · A törökök a Balkánon · Török rend a Balkánon · Gazdasági helyzet · Ortodox magatartás · A nyugattól elzárva	
6. Amerika: a szabad keresztyénség országai	763
Iszlám hatások a keresztyénségen ·	
a) Latin-Amerika.....	764

Dél-Amerika katolizálása · Jezsuita uralom · Eredmény: teljes csőd · Nemzet nélküli pszeudoállamok	
b) Germán-Amerika	765
Szabadságra vágyó csoportok önkéntes szerveződése · A racionalizmus minta-állama · Népplazma, nem nemzet · A szabadság anarhiája · A pénz értékrendje · Liberális politikai rendszer · Az Észak-Amerikai rendszer nem importálható	
III. A nemzeti szabadságvágyak beteljesülése	770
1. A nemzetpolgári eszmény.....	770
a) A hatalom formái: kényszer és tekintély	770
A meggyőzés szükségessége · A meggyőzés módszerei · Liberalizmus csak keresztyén alapon lehetséges · A publicisztika ferdítései · Logokrácia · A gazdaság hamis uralma · A gazdasági kényszer formái · A gazdasági tekintély formái · A pénz uralma	
b) A szabadság változatai.....	773
A szabadság formái · A lelki szabadság · A szellemi szabadság · A szabad polgár hamis eszménye · A nemzet abszolutizálása	
c) Az írott alkotmány bálványá	776
Az írott alkotmány bálványozása · A demokrácia vágyálma · Az írott alkotmány győzelme · Az írott alkotmányok tartalma	
2. A demokrácia, a nemzetalom megvalósítása felé	778
a) A szellem mozgósítása.....	778
A szabadkőművesség hatalma · Zsarnokság a Szabadsággal szemben · A jezsuiták is beálltak az új mozgalomba	
b) Az amerikai főpróba	780
A forradalmak főpróbája: az amerikai szabadságharc · A szabadság kényszerhatalom nélkül csak ábránd · Rabszolgaság az egyenlőség rendszerében	
c) A Francia Forradalom, avagy Marianne házassága	781
A forradalom cinizmusa · A forradalom szertartásai · A forradalom színjátéka · Marianne házassága	
IV. A tizenkilencedik század	783
1. Az eszmék kivitelezője: Napóleon	783
Napóleon a korszak megtestesítője · Napóleon zseniális megvalósításai · Ami elmaradt · Napóleon külső megvalósításai · Ahol nem volt rá szükség	
2. Az út keresése és megtalálása	786
a) A Szabadság honfoglalása	786
A napóleoni rend ellenségei · Új rend a monarchiákban is · Az értelmiség többet akar · A megvalósítás eszközei	
b) A törvényhozás szekularizációja	788
Új törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás · A népakarat, mint természeti erő · A törvényhozás elvi megalapozása · A szabadság soha nem végleges · A liberalizmus keresztyén mozgalom · A hatalom átvételének módzatai	
c) A vagyóné a szó és a hatalom	790
A forradalmárok csalódása · A háborúk gazdasági sikerei · A tőkés gazdaság előnyomulása · További francia szabadságmozgalmak · Az új dél-amerikai államok anarhiája · A német idealista felvilágosodás · A liberális eszme fegyver nélkül meghódítja Európát · A forradalom definíciójának lehetetlensége	
3. Ezernyolcszáznegyvennyolc	795

a) Kétféle nemzetfogalom	795
Protestáns progresszió · A német nemzet nem tud kialakulni	
b) Az abszolút monarchia impériummá szerveződik	796
A magyarországi felszabadító háború pozitív hatása · A császárság anakronisztikus, de jól szervezett rendje · A bécsi polgárság · A szabadkőművesek tájékozatlansága	
c) Itália és Lengyelország	798
Az olasz egység teljes hiánya · Lengyelország társadalmi szétziláltsága	
d) Hungária, azaz Magyarország	799
Magyarország volt legkevésbé alkalmas a forradalomra · A magyarság ismeretlensége · A magyar nemesség erkölcsi és szellemi értékei · Jogi felkészültség · Evolutív felvilágosodás · A hungár nemesség új törvényei · Vita a Szent Korona szuverénitására · Magyar vagy hungár öntudat? · Magyar nemzetfogalom · Horvát nemzeti öntudat · Tót nemzeti öntudat · A rutének kettős identitása · A cipszerek magyar öntudata · A szászok magyarellenőrző öntudata · A szerbek magyarellenessége · A románok magatartása · Wesselényi a románokról · A svábok hazafisága · A zsidók hazafisága · Örmények, lengyelek, osztrák diákok a magyarok mellett · A nemzetiségek negatív viszonyulása · A főpapság, arisztokraták, szászok és jobbágyok · A szabadságharc jogi elemzése · Görgey zsenialitása · A Szó hadseregének győzelme · A teljes értelmiség a Szabadságharc mellett · A másik oldal képviselői · A Birodalom anakronizmusa · 1848 jelentősége · A magyar nemesség a kora előtt	
C. A SZABAD SZELLEM CIVILIZÁCIÓJA	815
I. A szabadelvűség eszmei értékrendje	815
1. Empirikus ideonómia: a hasznosság eszménye	815
A koreszmék szukcessziója · A protestáns etika megtorpanása · A katolikus ellenállás · A Szentszék magyarellenessége · Szekuláris célkitűzés · A liberalizmus etikája · Az értelmiség tekintélye	
2. A racionális jogrend	818
A jog és a nemzet fogalma · A nemzet szabadsága, egyenlősége, önrendelkezése · A nemzetközi jog szükségessége · Jogalkotó nemzetközi konferenciák · Államkapcsolatok	
a) A szabadságjogok gyakorlatba ültetése	821
b) A jogállam intézményeinek kiépítése	822
3. A szellem intézményes szabadsága	822
a) A tudomány és oktatás	822
A szabad cselekvés lehetőségei · Az oktatási rendszer · Felekezeti iskolarendszer · Kötelező népoktatás · A tudományok támogatása · A hittudományok lehetőségei · A felekezetek tehetetlensége · Türelem minden iránt · A filozófia háttérbe szorulása · A jog differenciálódása · A szellemtudományok fejlődése · A műszaki tudományok fejlődése · A racionalizmus kizárólagossága	
b) Eklektikus művészet	827
Eklektikus <i>neo</i> - stílusok · Az eszmék szabad keveredése · A Szabadság és Becsület művészi kifejezése · A művészetek fejlődése	
II. A liberális jogállam	829
1. A szabadelvű közhatalmi szervezet	829
Az állam feladata · A jogrend a társadalmi élet alapja · A jogállam definíciója · Az alkotmány · A jogalkotás pragmatizmusa · Az állampolgári állapot négy státusa · A hatalmi ágazatok elválasztása · A végrehajtó hatalom · A népképviselő döntő szerepe · Kormányzás és közigazgatás · Autonóm testületek · A szubszidiarizmus · A szabadság kényszerhatalmi garanciája · Az értelmiségi rend kialakulása · A	

bírói hatalom ·Jogi kódexek ·A szabadság bírói védelme ·Büntető jog ·Politikai perek ·A törvényhozás hatalma ·A népképviselő ·A szabad választás ·A pártok szerepe ·A publicisztika szerepe	
2. A magánkezdemény szerveződése	840
a) A becsület, a versenyösztön célja	840
Az egyének önmegvalósításának biztosítása ·A társadalmi cselekvések ösztöni eredete ·Az élet versenye ·A becsület ·A becsület a közösségben ·Abszolút eszmény szolgálata a versenyben ·Az értelmetlen „kultúrharc” ·Az esélyegyenlőség korlátai ·A verseny szabadságának biztosítása ·A versenyzők fokozatai ·A szabad versenyt előmozdító tényezők	
b) A fajfenntartás szabadsága	846
A család intézménye ·Házassági jogi küzdelmek ·Teljes szabadság a házasság kérdésében ·A fajfenntartás ösztönének célja az utódnevelés ·A keresztyén családteremtés főlény ·A családi közösség funkciói ·A liberális nevelés egyetemessége és eredményei	
c) A gazdálkodás szabadsága	849
A gazdasági tevékenység felszabadulása ·Első szempont: a tulajdon biztonsága ·Szabad és kényszer alatti munka ·Az avicitás kötelekeinek felszámolása ·A gazdasági tevékenység szabályai ·A jogállam szükségessége ·A szabad szellem uralma alá hajtja az anyagot ·A fejlődés eredménye: a hitelgazdaság ·A pénz szétfeszíti a jogállamot	
III. Viktória, azaz a liberalizmus Győzelemének a kora: 1848-1920.....	853
1. A nemzetek szuverenitásának megvalósulása	853
A kor jelképe az alkotmányos monarchia ·A szabadság felívelése és lezuhanása ·A nemzetállamok sorrendje ·Magyarország alkotmánya volt az első ·Olaszország a második ·Németország egyesítése ·Ausztria anakronizmusa ·Norvégia ·A Balkán nemzetállamai ·A birodalmak felosztása ·A Nemzetek Szövetsége	
2. A jogállamiság felépítése.....	859
a) A törvényhozás	859
A reformok megvalósulásának módjai Európa államaiban ·A törvényhozók nevelése ·A reformmozgalom kétféle módszere ·A forradalmi irányzat vezető szerepe ·Evolutív módszerű államok átalakulása ·A revolutív alkotmányokat csak erős hatalom érvényesíthette ·Mindhárom államforma csődöt mond a korszak végére ·A szabadságsektor túlbujánzása ·A szokásjog gyakorlati érvényesülése ·A büntetőjog fejlődése ·A nemzetközi jog fejlődése ·A gazdálkodásra vonatkozó törvények túlsúlya	
b) A végrehajtó hatalom.....	865
A reform-vonat hasonlata ·A végrehajtó hatalom nélkülözhetetlensége ·Szubszidiáris közigazgatás ·Az alkotmányok életbeléptetése ·A brit társadalom jólneveltsége ·Viktória királynő szimbolikus uralma ·A hivatalos politika csak eszköz ·Különböző országok fejlődése ·A francia második császárság sikerei ·A francia civilizáció sikerei ·A császárság bukása és utódlása ·A szabadkőművesség irányítása ·Császári reformok Ausztriában ·Az osztrák császári főhatalom liberalizmusa ·Ausztria vegetál ·A magyar liberalizmus sikerei ·Bach bürokráciája valósítja meg a reformokat ·A hatalom visszavonulása ·A Szent Korona szuverenitásának visszaállítása ·Deák kérelhetetlensége és hajlékonysága ·A jogállam mintaszerű megvalósulása ·Merev személyi politika ·Fokozatos, türelmes törvényalkotás ·A polgárok megelégedettsége ·Az olasz egység felemás megvalósulása ·A német egység spontán fejlődése ·Az egységes Németország sikerei ·A cél hiányának tragikuma ·Oroszország reformista despotizmusa ·Egyetlen cél: az imperializmus ·A liberalizmus terjedése Európán kívül	
c) Az igazságszolgáltatás	883

A független bíraskodás · A bíraskodás eredetileg vallási funkció · A jogállami egységes, kötelező bíraskodás · A bíraskodás függetlenségének lehetetlensége · A bírók függetlensége a neveltségtől függ	
3. A boldog békeidők – felülnézetben	886
Összefoglalás · A szabadság eufóriája · Minden a szabad nemzetközösség alkotása · A polgárok vándorlása és annak eredményei · Közös szokások, közös jogrendszer · Mindent a saját szabályai szerint irányítani · A kapitalizmus kérelhetetlensége · A kereslet és kínálat törvényének általánosítása · A cél: az igények kielégítése · Mindent ural az eklektika · A célok elérésével beáll az unalom	
NEGYEDIK RÉSZ	
A GYŰLÖLET URALMA FELÉ	891
A. A HUSZADIK SZÁZAD: BELLUM OMNIUM CONTRA OMNES.....	891
I. Boldog békeidők – alulnézetben	891
1. A szabadelvűség hézagjai	891
a) A keresztyénség hozzáállása.....	891
A ráció egyeduralomra jut · Nem a ráció a döntő a cselekvésben · A korlátlan szabadverseny · A protestánsok felelőssége · A protestáns egyházak elkényelmesedése · Lemondanak a szellemi vezetés igényeiről · A katolikus egyház felelőssége · Az ortodox egyház felelőssége · Az izraelita vallás szerepe · Az egyházak érdemei · A nevelés eszménytelenülése · Az informálás eszközéről való lemondás	
b) A materializmus egyoldalúsága	898
Az ész nem pótolja az erkölcsöt · A racionalizmustól a materializmusig · A szabadverseny pozitív és negatív eredményei · A szocializmus két iránya · A szociáldemokrácia · A kommunizmus · A társadalom maga szüli eszméit · Azonos vágy: a kényszerhatalom végső megszűnése · A szabadság és egyenlőség mellől elmarad a testvériség igénye	
c) A hegemon értelem végessége	903
Az érzelmi szféra kihull az érdeklődésből · Az élet kimarad az érdeklődésből · A mammonizmus · A racionalizmus csődje	
2. A démosz szabadsága	905
A szabadság százada · A jogegyenlőség képtelensége	
a) A polgárosodási verseny	906
Az emberi célok sorrendje · Mindenki polgárrá lesz · Csak jogi szabadság · A család felbomlása	
b) Gazdasági verseny: iparosodás, azaz el a természettől.....	908
Az ipari forradalom · Egyetlen cél: a gazdasági haszon · A verseny célja végtelen · A parasztság · Az iparosok méltósága · Iparosból kiskapitalista · A valódi kapitalizmus · Kapitalizmus – szocializmus ellentétpárja · A világtőke hatalma · A kommunizmus és a Világtőke · A verseny fejlődése és fokozatai · A vállalkozás egyetemessége · A tisztviselő nem proletár · Proletár csak a közösség nélkül maradt ember · A leporidás · Versenyfutás a közösségtől a Semmi felé	
c) A művelődési verseny, azaz a szellem anyagiasítása	918
A nemzeti eszme alakulása · A nemzetbálvány veszélye · A társadalmi intézmények felbomlása · A nemzet eszmei fogalma · A személyi kultusz rombolása · A kozmopolitizmus rombolása · A mások „önzetlen” feláldozása · Hogyan perversitálódott a szellem szabadsága? · A társadalmi rétegek magatartása · A jogállam vállalt feladatai · A pénz a tudás ellen · A szellemi alkotások szolgátsága · A „szocializmus” jelentésváltozása · A sajtószabadság perversitálódása · A tudomány szabadsága · A művészetek szabadsága és tömegesedése · A szórakoztató ipar · A stílus szabadsága	
d) A viselkedés szabadsága.....	927

Homogén viselet és viselkedés ·A nemzeti hagyományok értékelése ·A család fennmarad ·A parasztság, mint közellenség ·A szokások keveredése ·Erkölcsei egység ·A közvélemény alakulása és hatalma ·Az ösztönök szabadsága ·Az értékrend elbizonytalanodása ·A démosz nemzetté lett	
3. A démosz uralma	932
a) Népszerűségi arisztokrácia.....	932
A kényszer és a szabadság egyensúlya ·Népképviselői nemzeturalom ·A többségi elv alkalmazásának nehézségei ·Az örök cél megvalósult, tehát megszűnt a jogállamban ·Az endofizikai valóság, az élet ·Az értelem uralomképtelensége	
b) Az erkölcsépítés szekularizációja	935
A törvényhozás a közvéleményformáló sajtó tevékenységévé szekularizálódik ·A meggyőzés eszközei céllá válnak ·Az eszmény anonimizálódása	
c) A szabadfogású világmérfőzés.....	937
A nemzeti szabadság elburjánzása ·Egyetemes nemzetközi jogrendalakító kísérletek ·Nemzeti szabadság és egyenlőség ·A nemzetközi közvélemény félretájékoztatózása ·A progresszív eszmék konzervatívizálódása ·Jobb- és baloldali párturalom ·Az eszmények általános devalválódása ·Az egyéni érdekérvényesítés propagandájának társadalomrombolása ·A fegyverkezési verseny indulása ·Az általános német fölény ·A liberális jogállam elvi öncélúsága ·A haderő létezése tehetetlenségénél fogva követeli a háborút ·A tényleges háborús célok hiánya ·A racionálisan indokolhatatlan háború kezdete ·A támadás tényállásának tisztázatlansága ·A keresztyén felekezetek felelőssége ·A Pénz abszolút hatalma	
II. A tekintélyrend elmállása	944
1. Etikai antikrisztianus szinkretizmus	944
a) Kényszerű szubjektivitás	944
Állandósult hadiállapot ·Manipulált közvélemény ·Saját korunkat csak szubjektíve tárgyalhatjuk ·Nézőpontunk: Európa középpontja	
b) Az Eszmény társadalmi viszonylagossága	946
A közéleti szakkifejezések tartalmi elváltozása ·Az egységes igazság széthullása ·A tekintély értékvesztése ·Az utánzás hatalma ·A szórakozás a szokásjog jellemzője ·A Bécsi Kongresszus keringőt táncol ·Az értékrend változásainak fokozatossága ·Az izmusok megölője az ultraizmus ·Az eszmék pervertálódása	
2. Eklektikus demokrácia, azaz többpártiság.....	951
a) A közvélemény törvényhozói hatalma.....	951
Többségi és népképviselői ·A hatalom birtokosa a közvélemény ·Mediokrácia ·A választás szubjektivitása, a népszerűség ·A liberális jobb- és baloldal szétválása ·A zsidóság szerepe ·A közvélemény általános háborús hangulata	
b) A liberális kabinetrendszer, azaz pártokrácia	956
A logokrácia ereje ·A liberális állam alkotmánya ·Pártokrácia ·A jogállam tekintélyének bomlása ·Általános eszményvesztés	
c) Az íratlan, tényleges hatalom.....	958
A racionalizmus aránytévesztései ·A hadsereg hatalma, a háború lélektana ·A háború elhúzódásának lélektani hatása ·A tökéletes gazdálkodás és a háború ·Minden érték pusztulása	
III. Elindulnak az Apokalipszis lovasai.....	960
1. Mozgósítás a haditervek megvalósítására	960
a) A fegyveres véderő	960

Az anyag dominanciája a hadviselésben ·Megindul a háború ·A lelkesedés összeomlása	
b) A démosz mozgósítása	963
A mozgósítás lélektana ·A német, majd a zsidó felsőbbrendűség öntudata ·Az Antant és a központi hatalmak nemzetiségei	
c) Háborús polipankráció	965
Szabály- és erkölcsellenes hadviselés ·Permanens totális háború	
d) Szocionómiai valószínűségek	967
Az ultraeszmék kialakulása ·A németiség szerepe ·A németiség radikalizálódása ·A reális német lehetőségek elszalasztása ·A zsidó szindróma ·A zsidóság sajátos helyzete ·A zsidóság és a szabadkőművesség ·Zsidók a nyugati világ országaiban ·A zsidók Magyarországon ·A zsidóság és az Antant győzelme	
2. A békeszerződésnek nevezett fegyverszünet	972
a) A Nemzetek Szövetsége	972
Fegyverszünet ·A szabadkőművesség a Párizsi Békekonferencián ·A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányáról ·A szuverenitás fogalmának változása ·A Nemzetek Szövetségének eredendő tehetetlensége ·Szép, de reménytelen kísérlet ·Az Egyeségokmány kudarca ·A kudarc haszna	
b) Verszály: a német kérdés elmergésítése	976
A békeszerződés cinizmusa ·A szabadkőműves eszmék botor elárulása ·A háború áttekeredése a társadalomra	
c) Trianon: Közép-Európa megbénítása	978
Világtörténelmi lehetőségek ·Az önrendelkezés megvalósul az Osztrák Birodalom területén ·Magyarország feldarabolása ·A feldarabolás arányai ·Anyagi tönkretétel ·Indokolatlan megsemmisítés ·Az utódállamok életképtelensége ·Az életképtelenség okai ·A szuverenitás felszámolása ·Európa felszámolása	
d) Az új világpolitikai rend ígérete	981
Felszabaduló nyugati keresztyén államok ·Az orosz birodalom népei ·A török birodalom felszámolása ·A győztesek gyarmatai ·Vége a háború első katonai fázisának	
3. Totális verseny szabályok nélkül	983
a) A kapitalizmus fogyatékoságai	983
A materialista félműveltség útkeresése ·A nacionalizmus önfelszámolása ·A szabadverseny pervertálódása ·A szocialista mozgalmak kényszerigénye	
b) Evolutív reformokkal a jólét felé	985
A démosz uralma ·A szociáldemokrácia céljai és eredményei	
c) Illegális útkeresés	986
Az ultraszocializmus ·Az osztályharc lélektana ·A kozmopolitizmus ·Iránytű nélkül	
IV. Forradalom	988
1. A forradalom fázisai	988
A forradalom fogalma ·Cél: a jogállam rendjének felszámolása ·Jobb és baloldal ·A pacifizmus forradalmisága ·A forradalmiság fokozódása ·Papírforradalmak: a sajtó irányító hatalma	
2. Az oroszországi kommunista kísérlet	991
a) Szabadelvű köztársaság	991
Az orosz államhatalom felbomlása ·Eredeti pacifizmus Oroszországban	
b) Lenin és a proletárforradalom	992

Az orosz társadalom felbomlása · A marxizmus tipikus vallás · Munkásosztály, proletariátus nem létezik · A polonikár rendszer · A forradalom emberanyaga · A proletárdiktatúra	
c) Sztálin és a bolsevik ellenforradalom	996
Sztálin · Sztálin racionális kegyetlensége és áldozatai · A Szovjetunió a tiszta materialista racionalizmus alkotója · A jog hiánya · A kommunista jog alakulása · A kommunizmus áletikája · Az írott alkotmány maximális tökéletessége · Az abszolút uralkodó Párt · A Párt szervezete · A pártonkívüliek helyzete · Önkényszer: a gyűlések rendszere · Szabad választás – egyetlen jelöltre · A magántulajdon felszámolása · Köztulajdon, parancsuralmi gazdálkodás · Tervgazdálkodás · A tervgazdálkodásban anyafeletti célok nem léteznek · Kontraszelekció · A pártapparátus alkalmatlansága · A kommunizmus teljes gazdasági csődje · A mesterséges életformát az élet nem tűri · Hazugságra épülő rendszer · A bukás teljessége	
3. A Központi Hatalmak rendjének felbomlása	1007
a) A revolúció fixa ideája	1007
Forradalmi pacifizmus? · A forradalom fixa ideája · A forradalmak vélt vagy valós okai · Döntő ok: a Pénz · A hiteltőke erkölcsi semlegessége · Erkölcs nélkül az ítélkezés lehetetlen · Az Antant sikere	
b) A nemzetek önrendelkezése	1011
A fegyverszünetek és békeszerződések időzített sorrendje · Az új államok időzített megalakulása · Ausztria függetlenedése · Csehszlovákia megalakulása · Jugoszlávia megalakulása · Magyarország bukása · Magyarország felosztása · A magyarság beugratása · A király árulása · Magyarország és a hiteltőke · A forradalom tisztasága és tisztátalansága	
c) A szabadság a nemzet ellen	1017
A szocializmus különböző formái · Szocialista kormányok mindenfelé · A német nép vágyai · A német forradalom gyökértelensége és tehetetlensége	
d) A magyarországi papírforradalom	1020
Magyarország a 20. század példa-országa · Az „őszirózsás forradalom” valós története · Teljes tanácstalanság Magyarországon · A magyarországi kommunizmus · A kommunizmus teljes csődje · Menekülnek a patkányok · A forradalomnak Magyarországon sem bázisa, sem hatalma nem volt · A magyar pártfelettség · A Nyugat értetlensége · Az ötvenhatos forradalom · A tömegközvélemény tájékozatlansága · Magyarország el nem ismerése · Totális anarhia · A sajtó tragikus szereplése	
e) Akit megkímélt a forradalom	1028
Bulgária és Törökország ·	
4. A forradalmak mérlege	1028
a) A felmérés szempontjai	1028
A megvalósult eszmék elavulnak · Republikanizmus és szocializmus	
b) A republikanizmus	1029
Az alárendeltek igénye a hatalomgyakorlásra · Születő republikák · Az uralkodók tekintélyvesztése · A cárizmus megszűnése · A német monarchiák felszámolása · Az osztrák császárság felszámolása · A magyar Szent Korona félreállítása · A magyar közhatalom megszűnése · Az államnak nem a formája, hanem működőképessége a döntő · Új monarchia lehetetlensége · Keleten más a helyzet	
c) A szocializmus	1035
Testvériség helyett Gyűlölet · A szocionómia tárgya és feladata · Visszatekintés: a társadalom erkölcsi alapjai · Európa keresztyén társadalmi szerkezete · Az európaiság kialakulása és fejlődése · A szabad lelkiismeret alkotásai · Reformáció és racionalizmus · A katolicizmus merevsége · A materializmus egyoldalúsága · Kapitalizmus és szocializmus · Idealista és materialista tudományosság · Szingularizmus · Történelmi materializmus · Kommunizmus · Szabad verseny · A szocializmus szakaszai · Szakszervezetektől a proletárdiktatúráig · A sajtó szerepe · Az államszervezetek	

ellenállóképessége · Közép-Európa államainak potenciálja · Portugália · Oroszország · A nyugat-európai államok munkásmozgalmai · A Központi Hatalmak · Németország · Ausztria · A magyar „forradalom” · A proletárdiktatúra · A nemzeti hadsereg · Szindikalizmus és keresztyén-szocializmus · A forradalom tanulságai	
B. A KERESZTYÉN HEGEMONIA VÉGE	1055
I. A második fegyveres mérkőzés felé, a Nemzetek Szövetségének a zászlaja alatt	1055
1. A győzelmi mámor, valamint a vereség letargiája miatti passzivitás	1055
A döntéshozók primitívsége · Értelmetlen diadalmámor · A Szovjet és USA győzelme Európa felett	
2. A nemzetközi jog elbizonytalanodása	1057
Franciaország magatartása · Nagy-Britannia magatartása · Olaszország magatartása · Szerbia magatartása · Görögország magatartása · Románia magatartása · Lengyelország, Finnország és a Baltikum felszabadulása · Lengyelország magatartása · Csehszlovákia magatartása · A központi hatalmak tehetetlensége · Németország tehetetlensége · Ausztria magatartása · A magyar közhatalom teljes megszűnése · Pártfeletti politizálás · Élet-követelte politizálás · Nehéz, de eredményes fejlődés · Oroszország és USA eredményei	
II. Megoldásra váró közéleti feladatok	1065
1. A liberalizmus revíziója	1065
Meg nem oldott feladatok ·	
a) A demokrácia revíziója	1066
A demokrácia revíziójának szükségessége · Az állampolgár viszonyulása a hatalomhoz · Politikai rendszerek · A diktatúra változatai · A parlamenti demokrácia tekintélyvesztése · Az olasz fasiszta diktatúra · A portugál korporativizmus · Az osztrák hivatásrendi kísérlet · A német kényszerhatalom hiánya · A német „bűnös nemzet” fogalma · A nemzeti szocializmus kikényszerülése · A náciizmus kezdeti sikerei · A náciizmus ellenfeleinek tehetetlensége · A jobboldali diktatúrák divatja · A spanyol falangista diktatúra · A román polonikár rendszer · A román Vaszgárda · Diktatúrák sorozata Romániában · A diktatúra-divat, a keresztyén értékrend hiánya	
b) A zsidó-német rasszista fantom	1076
A zsidó-kérdés tabuszerűsége · A tárgyilagos kutatás kényszere · A zsidó vallás kialakulása · Az alexandriai irányzat · A babiloni irányzat · A karamiták · A talmudizmus materialista és ateista kapcsolódásai · A zsidó hit megtartó ereje · A zsidó rasszizmus és következményei · A zsidó szellem hatása · A zsidók és a pénz · Zsidó befolyás a pénzforgalom alakulásában · A zsidók emancipációja · A zsidóság, mint nemzetiség · Az antiszemitizmus születése · A szocialista zsidóság · A kozmopolita zsidóság · Zsidó kozmopolitizmus a nemzeti identitás ellen · A zsidóság és az idealista liberalizmus · A zsidó nemzeti identitás · A zsidó diaszpóra előretörése · A zsidó nemzeti otthon tervei · A cionizmus · Antiszemitizmus és antifasizmus · Az erdélyi zsidóság lojalitása · A magyar zsidók kettős identitása · A román antiszemitizmus · Magyar közvélemény a zsidók mellett · A zsidóság bizalma · Közép-Európa népeinek tájékozatlansága · A győztesek Európa-ellenessége · A zsidó érzelmi közösség · Az utólagos ítékezés jogtalansága · A keresztyén értékrend érvénytelenítése	
c) A nemzetközösség csoportellentétei	1094
A társadalomtudomány harmadik útja · A döntéshozók általános tudatlansága · A nemzeti egységtörekvések mellőzése · Az értelmiség uralma · A gerontokrácia egyoldalúsága · Az östehetségek divatja · Nincs mértéke a kiválasztódásnak · Az iskolázottság tekintélyvesztése	
III. A gyűlölet alapjai	1100
Az Apokaliptika jelenvalósága ·	
ZÁRADÉK	1102

ELSŐ RÉSZ

ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS

A. AZ EMBER ÉS VILÁGA

I. ÁLTALÁNOS ELVEK

A mérhető és a mérhetetlen

A *mérhetetlen* Mindenség része a térben és időben mennyiségileg mérhető, de *végtelen* kiterjedésű Anyagvilág, az anyag-energia, a testi létezők végtelen összessége, a természet, a fűzisz. A természeti jelenségekben az anyagi részek mennyiségileg minimálisak, valójában az anyagi pontok közötti viszony, az erőter, az energia adja az anyagi testek valóságát. A testek, az anyag mérhető és érzékelhető. Az energia nem érzékelhető, de mérhető. Az anyag-energia végtelen változatú világának jellemzője tehát a mérhetőség. Az egész természetnek csak viszonylag kicsiny, véges, önmagában azonban *határtalanul* nagy része az élővilág, az, amire egy megfoghatatlan, felfoghatatlan, anyagtalan, tehát *mérhetetlen* valóság, az Élet a jellemző. Arról, hogy mi az élet, az emberi tudomány mai állása szerint fogalmunk sincs. Ugyanaz az anyagi szervezet, pl. az idegrendszer addig működik, amíg „benne van” az élet. A „halál” pillanatában, tehát ha „nincs benne” az élet, bár fizikailag teljesen azonos marad, működésképtelenné válik. Például az átültetett szerv akkor kezd újra működni, ha megindul benne az átvevő organizmus élete. Talán úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az élet a fűziszben belül működő mérhetetlen erő, endofűzisz. Jellemzője a mérhető anyagi energiával szemben az, hogy mérhetetlen. De az anyagban működik, anyaghoz kötött mérhetetlen erő. Az anyagban előidézett hatásai, a gyarapodás, a fejlődés – ami az élet specifikuma – viszont mérhető, mert anyagi.

Az élet endofizikai valósága

Az élettelen anyag-energia viselkedési törvényeit az Élet sajátos törvénye feltétlenül érvényesülni hagyja ugyan, de az anyaghoz kapcsolódó élet a tehetetlenséggel szembeni változást, azaz süllyedést, az élettelenség, a halál irányba helyett a vele ellentétes irányba, az Élet felé emelkedést idéz elő a természetben, tehát *fizikai erőnek* tekinthetjük, bár csak eredményei mérhetőek. Ez az életerő teszi képessé az élő testet, *minden élőlényt* más anyagnak saját teste felépítésére való felhasználására, táplálkozásra, önmaga életének többszörös továbbadására, szaporodásra, azaz az egyedi és faji megmaradásra, gyarapodásra, növekedésre, azaz a tehetetlenséggel szembeni irányban anyag elmozdítására, tehát az életre jellemző viselkedésre, a mennyiségi *fejlődésre*, a növekedésre. Az élőlények nagy részét képező helyhez kötött növények is teljes életlehetőséggel rendelkeznek, mások, kisebb részének, az állatoknak – köztük az egyik főemlősnek, az Embernek – a növényeké feletti képessége, az egyedi mozgás, helyváltoztatás, cselekvés csak az életlehetőségeket gyarapítja tovább a legfőbb életjelenség, a mennyiségi és minőségi fejlődés, a tökéletesedés felé. amíg az életnek, mérhetetlen és felfoghatatlan lévén, lehetetlen a fogalmi meghatározása, az élet legfontosabb jellemzője, a mennyiségi és minőségi fejlődés tapasztalható folyamat: a növények és állatok fejlődése

egyedi – azaz nem faji – testi gyarapodás, anyagi növekedés, közvetlen mérésekkel megállapítható. Az ember fejlődése a minden élőlényre jellemző testi, mennyiségi, egyedi növekedés mellett még – egyedülállóan az egész világmindenségben – olyan *szellemi, minőségi* fejlődésre, tökéletesedésre is képes, ami az egyedek és nemzedékek során át a faj életén terjed végig és csak közvetve, eredményeiben, az alkotásokban mérhető. Az egyedi élet időtartama közé szorult növényi és állati mennyiségi fejlődés csak látszólagos, mert folyamata – növekedése, *emelkedése*, azaz a tehetetlenséggel szembeni irányba való terjedése – leáll a fajra jellemző élet szintjén, az ember tökéletesedése viszont valós fejlődés, nem áll meg a lét szintjén, hanem tovább emelkedik az anyagi, testi lét szintje fölé. Közismert, hogy a legtökéletesebb állatfajok kialakulásuk óta semmi fejlődést nem mutatnak: a méhek, például, ösztöneik indíttatására ma is ugyanolyan tökéletes rendben élnek, tökéletes sonkolyt építenek, mint százezer évvel ezelőtt. A kutya is éppen olyan okos és tanulékony volt akkor is, mint most. Egyedül az ember jutott el tízezer év alatt a majomi szintről a mostanira.

A Homo Sapiens Antropus és a fejlődés

Az ember, testi valóságában anyag lévén, egészében érvényesek rá az anyag-energia törvényei, a megmaradás és a tehetetlenség, élőlény létére az élőlények szabályai, az ösztönök alá tartozik, táplálkozik, növekszik, szaporodik, de mindezek felett rendelkezik az egész világmindenségben csak az emberre jellemző képességgel, a tökéletesedéssel, a valós, minőségi *fejlődéssel*. Az emberi fejlődés, a minőségi gyarapodás lehetőségét az életnek az anyagi világon túlra, a mérhetetlen, idő és tér korlátai nélküli mindenségre való áttérjedése, a nem anyagi világ valósága adja, azaz – másik oldalról tekintve – egyedüli élőlényként csak az ember részese a tér és idő korlátja nélküli mérhetetlen örökéletnek. A mindenség valóságában fejlődés, minőségi gyarapodás csak anyagfeletti lehet, mert az anyagvilág alaptörvénye, az energia megmaradásának elve értelmében a fejlődés lehetetlen. Tehát ha fejlődés, minőségi gyarapodás, az anyag tehetetlenségével szembeni elmozdulás létezik, az csak anyagfeletti célra irányulhat, és annak csak az anyag-energia mindenségén kívüli oka lehet. Az emberiség tapasztalt fejlődéséből biztonsággal következtetünk arra, hogy az ember életereje képes az anyagvilág fölé emelkedésre, a testi élettávlatból a szellemin át való emelkedésre, a lelki élettávlatbeli eszményi cél megközelítésére. Tényleges valósággá válik ezzel az emberélet három távlata, a természeti törvények alá rekesztett *testi élettávlat*, az anyagnélküli, kötöttségek nélküli létezés, az eszmények, a transzcendencia világa, az ember *lelki élettávlat*a, amely megadja az embernek az anyagfeletti célt, hogy annak hatására a testi élettávlat fölé, a lelki élettávlat alá, de afelé törekedve, anyagtalan, de anyaghoz kötött, *szellemi élettávlatot* épít a fejlődő ember. Az anyag-energián kívüli létezés lehetőségét tagadó materializmus tehát az anyagnélküli létezés tagadásával együtt a fejlődés, az evolúció lehetőségét is tagadja, azaz az anyagelvűség szerint a világban lehetetlen fejlődést előidézni.

A történelem

A *történelem* az emberi cselekedetek összessége. Az ember, a *Homo Sapiens Antropus* cselekedetei, viselt dolgai, azóta, hogy cselekedeteinek időbeli egymásutánja fejlődést mutat.

A történelem kezdete

Az azelőtti idő, akárhány milliószor is kerülte meg a Föld a Napot, nem volt történelem. Ha akkor élt ember – még ha *Homo Sapiens*nek neveznék ma – élete nem volt történelemalkotó. Ennek megfelelően talál az elnevezése is: *Homo Sapiens Praehistoricus*.

A történelem vége

A történelem tehát a *Homo Sapiens Historicus* műve. Ennek az élőlényfajnak a megjelenésekor kezdődik, és addig tart, amíg a világban az előző állapothoz képest minőségi gyarapodás észlelhető, tehát amíg fejlődés van.

Homo Sapiens Antropus Providens

A *sapientia*-ra ocsúdás óta bővül az ember tudományos elnevezése az *antropus*-szal, „*providens*-szel”, „előre-látóval” is, viszont azóta együtt van az emberségnek minden jellemzője, faji sajátossága: ettől az első naptól kezdve a *Homo Sapiens Antropus* ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint a mai ember, felépítése sem testi, sem szellemi, sem lelki tekintetben nem változott, legfőbb tulajdonsága a fejlődés, minőségi gyarapodás, nemesedés képessége volt és maradt.

Az akarati cselekvés

Az állattal szembeni testi különbségek: A függőleges gerinc, az agyállomány nagysága, a fajfenntartási ösztön sajátosságai stb., már akkor meglévő anyagi ismérvei. Ugyanúgy megvolt a páros házasság és a szervezett társadalomalkotás képessége. Megvolt a fajára jellemző *érzelmi* és *értelmi* képessége, *öntudata*, azaz képes volt önmagát minden mástól megkülönböztetni, és mással viszonyítani, *képzelőtehetsége*, amely előbb nem tapasztalt létező felismerésére, tervezésre és alkotásra teszi képessé az embert, *hitképessége*, amely az anyagnélküli létezés, a transzcendencia felfogására és anyagfeletti cél elfogadására képesíti, melyek együtt adják a fejlődés képességét, a "bölcse előrelátást". Az első emberek tehát nem ősemlékek voltak, hanem egyszerűen emberek. Ugyanúgy érző és gondolkodó személyek, mint mai leszármazottaik. A történelem ezek cselekedeteinek összessége lévén, folyását ugyanazok a tényezők irányítják és befolyásolják, mint az ember akarati cselekvéseinek mindegyikét, a történelmi korok bármelyikében.

A szocionómia

Az emberi cselekedetek történelmet alkotó összessége áttekinthetetlen, tudományosan nem rendszerezhető ismerethalmaz. Előbb, az Ókor kezdetén viselkedési szabályok érvényesüléséről lévén szó, az isteni törvények tudománya, a hittudomány tárgya volt a történelem is. Később, az emberi társadalom differenciálódása folytán a társadalomra vonatkozó ismeretek rendszerezése szociológia néven külön tudománnyá vált. A kezdetben is tudományos igénnyel fel nem dolgozható ismerettömeg úgy felszaporodott, hogy a szociológia képtelenné lett általános érvényű tudományos igazság megállapítására. Mint ahogyan a természettudományok legrégebbike, a csillagászat ismerethalmaza úgy elkeveredett a tudományosan nem értékelhető, hétköznapi érdekek igényei szerinti ismeretekkel, hogy képtelenné vált szaktudományi igényű igazság megállapítására, mindaddig, amíg anyagtömegét tudományos tevékenysége igényei szerint nem osztályozta, kiemelve az asztrológia ismerethalmazából az értékelhető *asztronómia* ismeretrendszerét, úgy kell eljárnunk a társadalomra vonatkozó, különösen a 20. századi publicisztikával, a tengernyi mennyiségűvé hígult ismeretanyaggal is, kiemelve annak tömegéből a társadalomnak, mint a természet részének működésében észlelt szabályokat, a *társadalom természeti törvényeit*, és – logosz = beszéd helyett nomosz = törvény – *szocionómia* név alatt csak ezeknek a társadalom időbeli fejlődésében észlelhető hatásával foglalkozunk. A következőkben tehát mi a társadalomtörténet tényei, eseményei, összefüggései és jelenségei közül csak azokkal foglalkozunk, amelyek a történelmet alkotó ember fejlődésvonalán haladnak az emberi élet kezdetétől annak örök célja felé.

A merev materializmus

Korunk uralkodó félműveltsége, a hajdan materializmusnak, ma pedig dialektikus cinizmusnak nevezett szofista kaptafa az ember egyéni és csoportos viselkedésének egyetlen indítékát az anyagi érdekekben látja. A történelem hajtóereje szerintük a különböző vagyoni helyzetük szerint osztályokba

tömörült társadalom egymással szembeni irigységéből és gyűlöletéből táplálkozó osztályharc. Mivel pedig szerintük a tudatot a lét határozza meg, nem a tudat a létet, az anyagelvűség törvényei éppen olyan érvényesek, mint a természet más objektív szabályai.

Az akarat cselekvés tényleges befolyásolója

Ezzel szemben, valós tények megismerése után más eredményre jutunk: Nyilvánvaló, hogy a valóság az ember tudatától függetlenül létezik, de az ember ehhez a maga meggyőződése szerint viszonyul. Az ember akarat cselekvését tehát nem a valóság ténye befolyásolja, hanem az embernek a tényről alkotott szubjektív meggyőződése, *hite*. Közismert példa: Az úszómedencében víz van. Az ember a szerint ugrik fejest a vízbe, vagy nem, hogy milyen mélynek hiszi a vizet, függetlenül attól, hogy milyen mély az valójában.

Az anyagi érdek szerepe

Az anyagi érdek megvalósítására irányuló kizárólagos akaratával pedig csak a célnak és a megvalósítására szolgáló eszközének logikai bukfencével való felcserélése árán lehet vádolni az embert, hiszen a megszerzendő anyagi javak csak eszközül szolgálnak a nem anyagi célok megvalósítására. Vajon a minél nagyobb keresetre törekvő ember saját maga létfenntartási ösztöne kielégítésére, testi léte javára, élvezetére fordítja keresményét, nem pedig gyermekei, családja, szerettei fenntartására, erkölcsi meggyőződése szerinti értékes társadalmi és eszmei cél megvalósítására, önmagának csak annyit hagyva meg belőle, amennyit *becsülete* megkíván? Még az állat is fiókái táplálásáért munkálkodik, hogy lehetne az emberi cselekvés indítékait az állatoké alá és mögé helyezni? Még a betyárt nem a meggazdagodás vágya hajtja a csikólopásra, hanem szerelme, mert selyemkendőt és mézesbábót akar vásárolni a szeretőjének. A modern maffiózó sem anyagi szükségletei kielégítésére, hanem társadalmi ösztöne táplálására, tekintélyszerzésre gyűjti a pénzt.

Adottságok és hit

A világmindenség valósága az ember tudatától függetlenül létezik ugyan, de ahhoz az ember nem a valóság ténye, hanem a valóságról alkotott meggyőződése, *hite* szerint viszonyul. Az ember akarat cselekvése tehát két tényező eredője: A *világ adottságaié* és az *ember hitéé*. A két tényező közül az ember hite (meggyőződése, biztos ismerete stb.) akkor is alanyilag (szubjektív), az ember azt akkor is sajátjának érzi, ha azt külső hatásra – tanítással, oktatással, felvilágosítással való meggyőzés hatására – fogadta el. A világ adottságai, a természet elemei viszont akkor is tárgyiasak (objektívek), ha az ember belső valóságának, saját testének és életének a tényei. Az ember által érzékelt valóság – akár érzékszerveinkkel, akár mérőeszközökkel észlelődik – a világ anyagi valóságához tartozik, bármennyire is sajátjának érzi az ember, hiszen az ember teste egészében a (külső) természet része életjelenségeivel – például az ember családi és más társadalmi viszonyaival is – együtt. Az akarat cselekvés indítékául azonban nem a világ tárgyi valósága, vagy annak ismerete szolgál, hanem annak érzékelt hatása, az inger, érzéklet és a pszihika más indulati jelenségei. A tudás, az ismeret és a pszichológia bármelyik tudati, értelmi jelensége nem képes az emberben szükségérzetet, vágyat támasztani, amely az akarat viselkedés pszihikai folyamatát elindíthatná. A 20. századnak ez az elég sokra nem becsülhető pszichológiai felfedezése méltó arra, hogy átemeljünk szociológiai rendszerünkbe magyarázatul korunk etikai válságára, a racionalizmus csődjére: Az Értelme, az ember méltán legnagyobb büszkesége, valóban csodálatos alkotásokat hozott létre, de a várt legnagyobb alkotást, az ember léleképítését nem sikerült megvalósítania. Tévesnek bizonyult az a remény, hogy az ember tanítással, értelmének fejlesztésével értékes cselekvésre volna bírható, mert az ember nem arra a jóra, igazra, szépre vágyik, amit jónak, igaznak, szépnek tud, hanem amit annak érez. Az érzés pedig értelem nélküli, anyagi, testi jelenség. Hiába „kész a lélek, ha a test erőtelen”.

Ez azt az utat is jelzi, melyre a racionalizmus emberépítési vakvágányáról vissza kell térnünk, melyet a *Homo Sapiens Antropus* léte első napja óta eredményesen gyakorolt: a *nevelésre*. A nevelés, emberépítés, embernemesítés, léleképítés nem más, mint az értékes viselkedésre indító reflexek és készségek beépítése az ember idegsejtjeibe az örökölt, hiányos ösztönök kiegészítésére, tanítással, oktatással, oktatással, következetes példamutatással, és a testi fenytéssel, dresszúrával, idomítással.

A természet törvényei

A mindenség működésében szabályosság észlelhető. Az élettelen anyag viselkedési szabályai, a természeti törvények, minden esetben érvényesülnek. Az élővilág szabályai, az élettani törvények, nem minden esetben érvényesülnek feltétlenül, csak hasonló körülmények között indítják hasonló magatartásra az élőlényeket. Az emberre nyilvánvalóan jellemzőek az élettelen anyagi természet törvényei, a fizikai törvények, érvényesek rá az élettani törvények, az ösztönök, de ezeken felül egy harmadik szabályrend is érvényesül az ember viselkedésében, éppen az, ami – bár önmaga is a fejlődés eredménye – fejlődésképpessé teszi az embert. Ezek, az ember számára a természeti és az élettani törvényeket kiegészítő viselkedési modellek a *társadalmi szabályok*.

A társadalmi szabályok

Az állatok társadalmában érvényesülő viselkedési modellek nem tekinthetők társadalmi szabályoknak, hanem az állat ösztönei szerinti élettani normák, reflexek, a testnek, az anyagnak a törvényei. Az ösztönök szerinti viselkedés az állatokat a lét síkján tartja, megóvjá az egyedi és faji pusztulástól és satnyulástól. Az ember testi ösztönei gyengék, elégtelenek az ember egyedi és faji megmaradásának a biztosítására. Hogy az ember mégis él, sőt fejlődik is, ez a társadalmi szabályok eredménye, melyeket az embernek, mint az anyag-energia feletti világ részesének jellemző, következetes, szokásos viselkedése alapján állapíthatunk meg az ember társadalmi magatartásának általános absztrakciójával. A társadalmi szabályok kétfélék: elsősorban magára az emberi társadalom szerkezetére vonatkoznak, azután pedig az ember egyéni és csoportos viselkedésére. Első helyen tehát a feltétlen érvényesülő társadalmi hatalom általános parancsaiban, törvényeiben kezdeményezett és a hatalom alávetettjeinek viselkedési készségeibe beépült, tehát az érdekeltek által következetesen alkalmazott szabályok állnak. Ezek alapja a hatalom alávetettjeinek megfelelő magatartást kikényszerítő fizikai erő és a természetes erőfölényből fakadó tekintély. A társadalmi szabályok második csoportját a hatalmi szabályokkal szemben a megegyezésses társadalmi szabályok, a szokás szabályai alkotják, amelyek a társadalom tagjainak egymáshoz való viszonylatában, magánkapcsolataikban, a társadalmi érintkezésben gyakorlatiasságuk folytán az érdekeltek önként alkalmazzák.

A nevelés célja

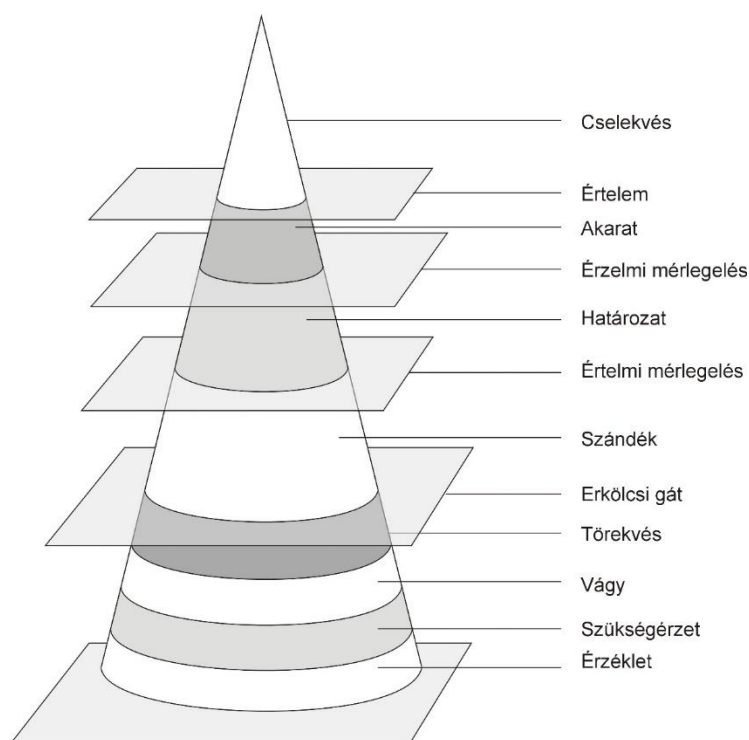
A szabályoknak megfelelő viselkedésre az embert nevelni kell. A nevelés eszköze a társadalom, célja annak az eszménynek a megvalósítása, amelyre való törekvés az embert a testi tehetetlensége legyőzésére és az anyagfelettség felé emelkedésre, fejlődésre teszi képessé. A fejlődésnek időbeli folyamatát nevezzük történelemnek.

1. A Homo Sapiens Antropus endofizikája

Az akarat cselekvés pszichikai folyamata

A történelem az emberi cselekvések összessége lévén folyását az irányítja, ami az ember akarat cselekvését. Az *akarat cselekvés* pszihikai folyamat eredménye, tehát a *történelemfejlődés* törvényszerűségét, a *történelem ideonómiáját* az emberi elme, a *pszühé* működését rendszerező, a huszadik században impozáns fejlődésnek lendült új tudomány, a pszichológia, az *elmetan* alapján állapíthatjuk meg. Az akarat cselekvés pszihikai folyamata a következő: Ösztönei hatására az emberben szükségérzet keletkezik, és igény a szükségérzet megszüntetésére. Amennyiben ez semmi akadályba nem ütközik a környezet részéről, ezt maga a test reflexével meg is oldja. Amennyiben ez spontán nem oldódik meg, a szükségérzet *vágyat* támaszt az emberben, a vágy a szükségérzetet megszüntető célképzetet állít az ember elé, melynek elérésére az emberben *törekvés* támad. Ha a törekvés feltételes reflexek útján való megvalósulása nem ütközik akadályba, a célképzet spontán megvalósul. Ha ez nem sikerül, a törekvés az indulati zónából a tudatiba kerül, és az ember erkölcsi meggyőződésének a mérlegére kerül. Az *erkölcs* az ember egyéni meggyőződésének a helyesről és helytelenről alkotott szabálya lévén, az ösztönökből fakadó törekvést elbírálja, és amennyiben az a helyesség próbáját kiállja, a törekvés célképzete megfelel az egyén eszmei, lelki élettávlata szerinti célnak, szándékká erősödik és a külső társadalmi és természeti adottságok akadályai elé kerül. A *szándék* megvalósításának érdemes, vagy nem érdemes voltát az ember értelme dönti el az adottságok lehetőségei szerint. Amennyiben az értelem a szándék megvalósítását érdemesnek, lehetségesnek tartja, a szándék *akarattá* erősödik. Értelme segítségével az ember tervet készít az akadályok legyőzésére, a lehetőségek kihasználására, és haladéktalanul annak megvalósításához lát.

Az akarat cselekvés pszihikai mozzanatai

Az érzelmi erőter

Az akarat cselekvés pszichológiai folyamata az ember érzelmi erőterében történik. Az *érzelmi erőter* a vonzás és taszítás, a tetszik és nem tetszik pólusai között az egyéni, alanyi viszonyulásának a világgal szembeni állásfoglalása, mely esetenként segíti vagy gátolja az ember akarat cselekvését. Amennyiben az akarat cselekvés célja érzelmileg közömbös, egészében végbemegy az előbbi

pszichológiai folyamat, melyben a döntő szerep az emberi értelemé. Amennyiben viszont az akarat cselekvés célja érzelmileg nem közömbös, a segítség és a gátlás döntően befolyásolja a cél megvalósítását. Az indulatok, az ösztöni indíttatás szenzuális tényezői döntő fontosságúak, hiszen érzésszerű indíttatás nélkül nincs vágy, nincs törekvés, nincs szándék, nincs akarat. Még a megvalósítás fázisában is megjelenik az érzelmi tényező, mely esetenként sikerre viszi az értelmileg kevésbé érdemesnek ítélt cél megvalósítását, vagy meggátolja az értelmileg kifogástalannak ítéltet.

Az érzelmek

Az *érzelmek* alanyi kapcsolattal kötik az embert a világ minden létezőjéhez: személyekhez, élőlényekhez, tárgyakhoz, anyaghoz, energiához, cselekvéshez, dologhoz, célokhoz, gondolatokhoz, eszmékhez, erényekhez és hibákhoz. Mindenkit és mindent vagy kíváncsúsá, vagy utálatossá (nem kíváncsúsá) tesznek az ember előtt. A vonzódás és taszítás (a pozitív vagy negatív érzelm), valamint az érzelmileg közömbös viszonyulás hármassága az ember életviszonyainak minden vonatkozásában döntően befolyásolja az ember viselkedését.

Testi és szellemi érzelmek

Az ember érzelmei három fokozatra csoportosíthatók: Testi, szellemi és lelki érzelmek. A *testi*, érzéki, *hedonikai* érzelmek az alsó fokozaton helyezkednek el és az ember ösztöneinek, indulati jelenségeinek a folyományai. A *szellemi* érzelmek a közép fokozatot jelentik, és rendszerint három csoportba oszthatók: erkölcsi, azaz etikai, értelmi, azaz logikai és szépi, azaz esztétikai érzelmek. Ezek mindegyike vonzást vagy taszítást fejt ki a maga területén, teljesülésével pedig gyönyört vagy undort kelt. Az erkölcsi érzelm esetén a jó, a helyes magatartás váltja ki a gyönyört, az értelmi érzelm esetén az igaz valóság felismerése, az esztétikai érzelm esetén a gyönyör okozója az, ami érdek nélkül tetszik.

Lelki érzelmek

Az érzelmek felső fokozata a *lelki* érzelmek, melyeknek sajátos esete az, amit vallási érzelmnek nevezünk. A legmagasabb gyönyört okozza az, ha megérezzük az anyagfeletti világ valóságát, annak jelenlétét saját életünkben, vagyis átéljük személyes kapcsolatunkat Istennel. A lelki érzelmek Istennel, az abszolút eszménnyel, minden jónak, igaznak és szépi tökéletes forrásával kötik össze az embert és érzelmi erőterének pozitív pólusaként az ember fejlődésének hajtóerejéül szolgálnak.

Eszmények

Mivel Istennek, az eszményi transzcendens Abszolútumnak még sejtelmes felfogására is csak az emberek egy része képes, helyette a *Homo Sapiens Antropus* a maga gyakorlati használatára, minden szellemi, értelmi képessége felhasználásával, intuitív képzelőerejével a viszonylagos eszmények: haza, nemzet, szabadság, becsület, hivatás, család és más cél-együttesek elvonásával, értelemmel is felfogható, relatív eszményt, absztrakt istenséget alkot és tesz az érzelmi erőtere pozitív pólusává.

A materializmus

Nyilvánvaló, hogy a racionalizmus által szóhoz juttatott világszemléleti egyoldalúság, a materializmus csak az anyag-energiát ismervén el egyedüli létezőnek – az ember létezői közül tehát csak a testet –, tagadja nemcsak a lelki létező lehetőségét, de még a szellemiét is. Persze, az anyagnélküli létezés tagadásával minden mérhetetlen létezőt tagad, tehát nemcsak Istent, hanem az életet is, és minden olyan erkölcsi, eszmei értékrendszert, amelynek az anyagfeletti létezés lehetősége szolgál alapjául. Társadalmi viszonylatban pedig a materializmus szélsőséges egyoldalúsága domborodik ki, amikor tagadja az érzésszerű és érzelmi, a szenzuális, szentimentális és emocionális

tényezők szerepét az akarati cselekvés folyamatában, nem csodálható tehát, hogy zsákutcába vitte követőit.

Ösztönök

Az akarati cselekvés indítékai az ember *ösztöneiben* gyökereznek. A klasszikus pszichológia szerint háromféle ösztön létezik, aszerint, hogy az életet szolgáló melyik célra irányul: a létfenntartás, a fajfenntartás és az érvényesülés ösztöne.

Létfenntartás

A *létfenntartás* az élőlényeket, így az embert is az élethez szükséges anyagi eszközök megszerzésére ösztönzi. Az állatokat ebben „a fajok intelligenciája” bámulatra méltó tökéletességre juttatta. Az ember létfenntartási ösztöne ilyesmire nem képes, de értelme kinyomozza és megmutatja, hogyan tudja ezeket az eszközöket, az anyagi javakat, a legcélszerűbben megszerezni. Innen származik a *gazdálkodás*, a munka, a termelés, a javak cseréje: a forgalom, ennek eszköze: a pénz, a tőke. A munka megkönnyítésére az ember évezredek alatt a tudományok és a műszaki ismeretek hatalmas művét hozta létre, s az eredmények elvi rendszerezését a közgazdaságtan vállalta magára. Nem csoda, hogy az egész emberiség fejlődésének ezt a hatalmas művét látva hajlamosak vagyunk a gazdaságtörténetet egynek venni az emberiség történelmével. Ez a kísértés csábította rá a materializmust, hogy összetévessze az eszközt a céllal, és nem látta meg, hogy a létfenntartás csak eszközöket képes adni az emberélet magasabb céljai számára.

Fajfenntartás

A *fajfenntartás* ösztöne az állatokat párzásra és ivadékaik felnevelésére indítja. Az ösztön pontosan megadja, mikor a legalkalmasabb az idő a párosodásra, meddig van szükségük az ivadékoknak a gondoskodásra. Az adott időn túl az állat nem párosodik, ivadékai tovább nem érdeklik. Az ember faji sajátága, hogy párzási ösztöne nincs időhöz kötve. Állandóan képes és kész a párosodásra és gyermekeinek még az unokáiról is kész gondoskodni. Ez az alapja a házasságnak, a sorra születő ivadékokat egybefoglaló közösségnek: a családnak, mely az embernek életeleme, a társadalomnak állandóan újra teremődő szilárd alapja. Különleges emberi ösztön az apai szeretet, a nőknél pedig a szemérem, mely állandóan éber nemi ösztönét a kiválasztott egyetlen férfi irányában rögzíti. Ennek az egészen sajátos ösztönnek terméke a minden áldozatra kész *szerелеm*, melyet az ember akkora erőként tapasztalt, hogy túlvilági jelenségként, külön kultusszal tisztelte. Így alakult ki a szerelem eszménye, a nemi erkölcs alapja. Ezt az eszményt kívánja szolgálni, megragadni a szépség kifejezésével minden korok művészete. A közvélemény minimalizálni szokta a fajfenntartás ösztönének a gyermekekről való gondoskodásra irányuló részét, a szexualitás fontosságának eltúlzásával.

Érvényesülés

Az *érvényesülési* ösztön – verseny-, társas-, kiválás-, hatalom-, becsület- stb. ösztön – is jelentkezik minden állatfajnál. Csoportokban élő állatnál a csoport vezetésére, magányos állatfajoknál versenyre, vagy ereje megmutatására irányul. Az embernél megelőzi és döntően meghatározza a másik két ösztön működési módját is. Első célja minden egyén életében önmagának társas csoportja többi tagjai elé vagy fölé emelése, a tekintélyszerzés, a *becsület*, e célból önmaga értékeinek tökéletesítése, a legnagyobb áldozatok vállalása árán is. De éppen mivel ezt csak a közösségben érheti el, azonosul közösségével, annak érdekében még önmaga vágyairól is képes lemondani, azt helyezi mindenek fölé. A *közösség* értékei közös célképzetben eszménnyé fogalmazódnak, az egyén végső soron ehhez az eszményhez ragaszkodik, ezt szereti, ezért hajlandó áldozatot vállalni. Ez az erős ösztön arra is készteti, hogy a maga közösségének ellenfeleit, vagy a maga eszményével ellenkező

értékeket gyűlölj, lerombolni, kiirtani igyekezzék. Ennek gátja a legmagasabb eszmény gyakorlati lecsapódása: a társadalmi erkölcs, mely a kíváncsi célt már nem a tőle különbözők megsemmisítésében, hanem a legszélesebb közösség, a teljes emberiség szolgálatában találja meg.

Az állati és emberi ösztönök közti különbség

Az érvényesülési ösztön terén látszik a legjobban az állati és az emberi ösztönök közötti különbség. Nincs olyan állat, mely faja más egyedeit megölné, hacsak nem önvédelemből. Az ember viszont egyenesen a másik ember megölésére törekszik. Az állat vetélkedése a génjeibe oltott versenyszabályok szerint folyik le – a malac már tíz perces korában a sertésekre jellemző verekedési szabályok szerint küzd testvérei között hierarchikus helyéért – de a magát megadó ellenfelet mindig kíméli. Az ember versenyszabályai nincsenek elsatnyult élettani szabályaiba oltva, ezt a társadalomnak kell pótolnia. A „Ne ölj!” törvénye például neveléssel idegződik erkölcsi szabállyá és – társadalmi törvény lévén – az emberi élet védelmének esetére korlátozza a másik ember elpusztítását. Az ember tudatos lény lévén felfogja a halál lehetőségét, mely a szabálytalan vetélkedés esetén büntetésként, szankcióként áll előtte. Az ember ösztönei versenytársai lehetnek egymásnak, amennyiben egyszerre vagy rövid idő múlva egymással össze nem férő célképzetre támasztanak vágyat. Ezekben az esetekben a már szándékká erősödött vágy, mint természeti adottsággal ütközik a másik vagy harmadik ösztön indítékával, és az értelem fog döntést hozni közöttük természetesen az érzelmi erőter szubjektív kedvezése vagy gátlása ellen.

Ösztönök és készségek

Az ösztönök által alkotott célképzetek szerencsés esetben egymást erősítik, sőt azonosak lehetnek. Amikor a mesebeli szegénylegény a király leányának és fele királyságának elnyeréséért küzd a sárkánnyal, mindhárom ösztöne szerinti vágya ugyanarra sarkallja. Ráadásul még minden érzelmi vonzalma is a vágyott siker érdekében támogatja. Az ember az érzékszervek ingerei mellett még nagyon sok dolgot képes érzékelni. Ha az érzékelt inger hatására a szervezet közvetlenül, pszichológiai folyamat nélkül cselekszik, ösztöncselekvésről beszélünk. Akarati cselekvés esetén a pszichológia teljes skálájának kell működésbe lépnie, amíg az ember az inger felfogásától eljut a cselekvésig. De ha az embernek minden apró részfeladatnál végig kellene haladnia a döntés minden fokán, soha nem jutna semmire. Azért a reflexek és ösztönök a tudatos akarat irányítása alatt készséggé alakulnak, hogy eszközzé lehessenek távlati célok megvalósítására. Az örökölt, ösztönös hajlamok készséggé fejlesztése gyakorlás, oktatás, művelés, idomítás által történik. A *készségek* pedig szükség esetén mesterséges ösztönökként, reflexekként, spontán lépnek működésbe. Az embert leginkább az emeli ki az állatok közül, hogy minden hajlamát képes készséggé fejleszteni. Ezáltal válik természeti lényből társadalmi, majd eszmei értékek megvalósítására képes erkölcsi lénné. Ennek eszköze pedig a nevelés, az emberség legértékesebb fogalmi eleme, mely által ismereteinket, tapasztalatainkat nemzedékről nemzedékre átadhatjuk utódainknak. Így fejlődik az ember a *tökéletesség* felé.

A nevelés, azaz művelés

A nevelés tudatos értelmi és érzelmi tevékenység, mely a tudattalan, érzéki rétegre hat az elmének. Elvben annyi készséget szerezhet az ember, ahány érzéke, hajlama, tehetsége van. Minél több érzéket képes megszerezni, vagy minél több készséget nevel belé a társadalom, annál nagyobb a műveltsége.

Készségtípusok

Legközönségesebbek az érzéki készségek, melyek a mozgás és az érzékszervek képességeinek gyarapítására szolgálnak. Minden foglalkozás műveléséhez alapvető feltétel, hogy művelőjének

„magától mozogjon a keze”, mint pl. a zongoraművészé. Az értelmi készségek a felfogás, megértés, következtetés, döntés gyorsaságával, biztonságával teszik képessé a „kiművelt emberfőket” a tudomány eredményeinek megvalósítására. A szépművészeti készségek az ízlésben mutatkoznak meg, a megfoghatatlan Szépség megragadására teszik képessé az embert. Az erkölcsi készségek pedig arra, hogy spontán, ösztönösen, reflexszerűen viselkedjék úgy, ahogyan kell.

2. Az ember szubjektív viszonyulása: a világnézetek

A világnézetek

A *világmindenség valósága* az ember tudatától függetlenül létezik, de az ember a maga meggyőződése, hite szerint viszonyul hozzá. Az anyagvilág tényeit és törvényeit az ember kívülről ektoszeptikusan vizsgálja. Az emberlét tényeit és törvényeit viszont az ember nem képes kívülről, tehát objektíve szemlélni, kizárólag belülről endoszeptikusan, tehát szubjektíve. Ennek az endoszeptikus szemléletnek köszönhető az, hogy az ember anyagfeletti célok meglátására és elfogadására – ami a fejlődés előfeltétele – képes. A történelem is csak az élet endoszeptikus szemlélete alapján érthető meg. A történelmet alkotó emberi cselekvések tehát az embernek a világról alkotott meggyőződésének a függvényei. Ennek megfelelően a történelemre hatni akarók a természeti adottságokat megváltoztatni nem tudván, az ember meggyőződését próbálják a maguk tetszése szerint hajlítani. Így születnek a legkülönbözőbb világképek, *világnézetek*, világszemléletek gondolatrendszerei, amelyek mind az ember világról alkotott meggyőződését kívánják a maguk kedve szerint alakítani. A történelem kezdete óta számtalan ilyen gondolatrendszer fogalmazódott meg – a börtönben mi unaloműzésül számolgatva az izmusokat 1200-at soroltunk fel a brachmanizmustól a merkantilizmusig, a szünkretizmustól a fordizmusig –, de éppen a sok egymással ellentétes irányú tájékoztatás eredményeképpen lett világnézeti szempontból tájékozatlan az ember. Igen, a túltájékozottság tájékozatlanságot eredményez. Ha némi rendszert kívánunk bevinni az izmusok tömkelegébe, két ellentétpár: materializmus-idealizmus, ateizmus-fideizmus – négy variációját határozhatjuk meg. Mindegyikben nézzük meg, milyen választ ad a világ változásainak egyetlen okára – azaz céljára – vonatkozóan? NB. A sumér elnevezés szerint Isten neve: Egyetlen Ok, és Egyetlen Cél. A *materialista ateizmus* tagadja a világ tényleges változását, a változások ugyanis a természetben ritmikusan ismétlődnek, az anyag-energia pedig mennyiségileg örök. Nem lévén változás, a változásnak nincs oka. A *materialista fideizmus* észleli a változásokat, azoknak tehát az okát, az *életet* is elfogadja létezőnek, de az anyagi világ részeként. Erre példát is kell mondanunk: A természetet úgy alakíthatjuk át, ha az anyag-energia egy részét hatalmunkba kerítve azzal változásokat idézünk elő. Ez a szemlélet az idololátriának, bálványimádásnak nevezett világnézet, melynek mostani formája az atomkutatásban érvényesülő atomimádat. Az *idealista ateizmus* szerint csak az anyagi világ létezik, de ritmikus változásainak okát nem az anyag természetében, hanem anyagtalan tényezőkben – szellem, eszme, tudat – keresi és az anyagi létezők képzelt távlati pontjában találja meg. Az *idealista fideizmus* szerint viszont a világban létezik Egyetlen Ok, az Élet Egyetlen Célja, a Mindenható és Örökkévaló Isten, aki a világmindenség teremtménye és irányítója. Valójában csak egyetlen világnézet létezik, de az nem statikus, hanem dinamikus és egészében szubjektív, azaz egyénenként és koronként a világnézet két pólusa között variál. Az embernek a valóságról alkotott meggyőződése ugyanis egy olyan kétsarkú erőternek a hatása alatt alakul, melynek egyik pólusa az egocentrum, a másik az ideocentrum. Az *egocentrum* szerint minden az én magam viszonylatában szemlélendő és értékelendő, az *ideocentrum* szerint minden a szerint értékes vagy értéktelen, hogy az

eszményhez hogyan viszonyul. Az egocentrum az emberlét síkján helyezkedik el, kiteve a tehetetlenség pusztulás felé lehúzó hatásának. Az ideocentrum az egocentrum fölött helyezkedik el és erővonalával felfelé, a megmaradás és fejlődés felé vonja az ember elhatározásait. Az *eszmény* az emberi célok elvont tárgyasulása lévén érzelmi erőterével a lét síkja fölé vonzza a céljukat vesztett, elsatnyult emberi ösztönök indulatait, életre emelkedésre, fejlődésre ösztökélve az embert. Az abszolút eszmény, Isten az ember számára megközelíthetetlen lévén, minden korszak minden társadalmának embere a maga számára elérhetőnek látszó relatív eszményt állít maga elé, a kor és társadalom meggyőződésének megfelelően. Ez a viszonylagos eszmény isteni reveláció, vagy emberi intuíció, vagy mindkettő eredménye, és jellemző az adott korszakra és társadalomra, *koreszmény*.

Homousion – Homoiousion

Isten fia azonos lényegű az Atyával – nem azonos, hanem csak hasonló lényegű: Homousion – Homoiousion. Rengeteg embernek kellett meghalnia, és sokszorta többnek nyomorúságra jutnia az egyetlen betű különbsége miatt hajdanán. A ráció iskolájában nevelkedett 20. századi ember megbotránkozva ítéli el azt a sötét bigottságot, hiszen ő már világosan látja, hogy nem egy betű miatt kell százaknak meghalnia, hanem a szórend miatt millióknak: a lét határozza meg a tudatot – a tudat határozza meg a létet!? Aki ebben a vitában nem dönt helyesen vagy nem hajlandó állást foglalni, azt a haladás nevében ki kell irtani háborúval, krematóriummal, atombombával, de legalábbis betyárosan meg kell nevelni rabsággal és rabszolgasággal, éhínséggel és kényszermunkával!

A tudat és a lét

Az a megdöbbenő, hogy ezt a minden valóságtartalom nélküli, merőben szofisztikus csapdát nem a fanatikus vallási megszállottak, hanem magukat a felvilágosodás hőseinek tartó, „csak a fogható valóságot elfogadó” materialisták állítják fel és ebben nincs különbség a nyugati individualista és a keleti kollektivista materialisták között. Egyaránt azt állítják, hogy az ember viselkedését egyedül „valóságos” társadalmi-gazdasági helyzete határozza meg, nem is lévén semmi más befolyásoló tényezője az emberi akaratnak, hiszen az anyagon kívül nincs más valóság. Pedig a világ az ember tudatától függetlenül létezhet ugyan, de az ember hozzá aszerint viszonyul, amilyennek a világ valóságát tudja, hiszi. Hogy ténylegesen milyen mély a víz egy tóban, az egyáltalán nem befolyásolja az ember cselekedetét, mert az aszerint ugrik vagy nem ugrik bele, amilyen mélynek hiszi a vizet. Mivel pedig a történelem nem egyéb, mint az emberi cselekedetek egyeteme, *Gesta Hominum*, ezek legfőbb befolyásolási tényezőjeként az ember hite a történelem döntő irányítója. A materializmus által háttérbe tolt klasszikus lélektan mindezt hiába állította, a tömeg-ember a tehetetlenség lendületével száguldott a kisebb ellenállás irányába. A minden cselekvés indokául elfogadott gazdasági érdek minden távlati célt eltörölt az ember elől, rést ütött az emberi cselekvést szabályozó korlátokon és az érzelmek minden szerepének tagadásával a legrombolóbb érzelmet, a gyűlöletet juttatta egyeduradalomra és ezzel egy évszázad alatt végleges pusztulással fenyegette mindazt, amit az emberiség egész történelme folyamán épített.

A materializmus tarthatatlansága

Nem az a tarthatatlan a materializmusban, amit állít, hanem az, amit tagad: a világ véges és végtelen valóságai mellett a mérhetetlen valóság létezése és az emberi cselekvés érzelmi indítékának elsőbbsége.

II. A TÖRTÉNELEM, GESTA HOMINUM, AZ EMBERI CSELEKEDETEK ÖSSZESSÉGE

1. A hit és meggyőződés elsőbbsége

Az élet és az anyag

A végtelen és mérhetetlen Mindenség egyik része végtelen bár, de mérhető térbeli és időbeli kiterjedésében. Ez az anyag-energia világa. Az anyagvilág végtelen kiterjedésű része élettelen, végtelen, céltalan, ciklikus mozgásban létezik. Az anyagvilág kisebbik, véges része különleges tulajdonsággal rendelkezik: él, időlegesen áthatja a megfoghatatlan, de észlelhető örök Mindenség lényege. Ez az áthatás különböző mértékű: A növények esetében kisebb, az állatoknál nagyobb, az ember esetében legnagyobb és különleges.

A Mindenség leírása

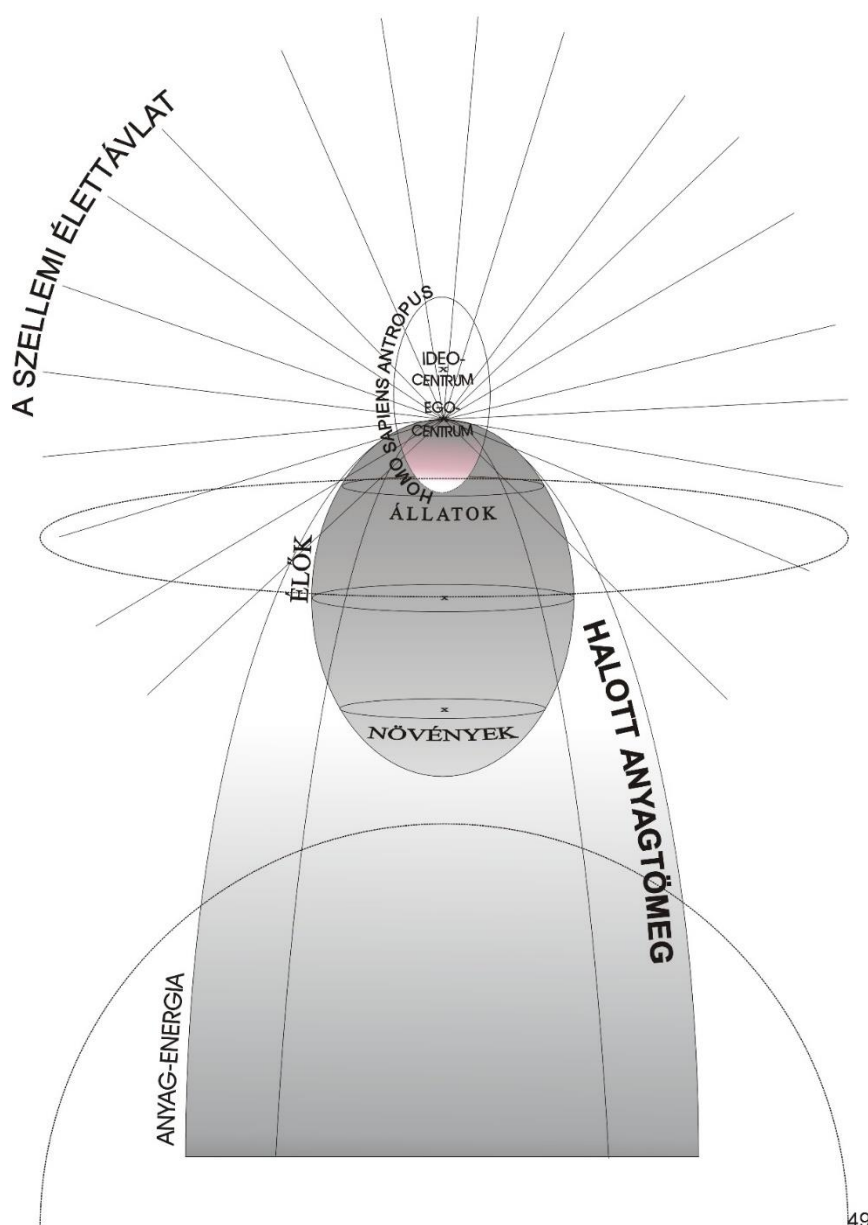
A mérhetetlen, tehát ábrázolhatatlan Mindenség mérhető, de végtelen anyag-energia részét, az atomrészcskéktől a fizikai testeken át a naprendszerekig és a galaktikák összességéig, tehát az anyagvilág összegét végtelen térfogatú *hiperboloid* alakjában képzelhetjük el. A hiperboloid-kehely belseje a tehetetlen, mozdulatlan – tehát abszolút 0 fok alatti hőmérsékletű – halott anyagtömeg olyan csonkahiperboloid alakban helyezkedik el, úgy, hogy alapja a végtelenben van, a hiperboloid csonkaságát az élőlények ellipszoidja egészíti ki. Az élővilág, az élőlények összessége ellipszoidjának alsó fókusza a növényvilágé, felső fókusza az állatvilágé. Az élők ellipszoidjának felső határa azonos az anyag-energia összesség hiperboloidjának csúcsfelületével, tehát közvetlenül érintkezik a mérhetetlen élet örökkévalóságával, amelynek csak része az anyag hiperboloidja. Az élők ellipszoidjának felső csúcsában szintén ellipszoid alakban helyezkedik el a *Homo sapiens antropus*, úgy, hogy alsó fókusza, az emberi lélek egocentruma, azon a létsíkon fekszik, amely azonos az anyag hiperboloidjának és az élő testek ellipszoidjának határfelületével. Felső fókusza, az ideocentrum már kívül van a testiség, az anyag-energia hiperboloid-kelyhén, a mérhetetlen, anyagtalan örökélet távlatában. Úgy képzeljük el az élőlények ellipszoid csúcsában az ember ellipszoidját, mint a szemgolyón a szemlencsét, amelyen a fénynél anyagtalanabb élet behatol az anyagvilágba, úgy, hogy az egész élővilágot áthatja, és az embert viszont az örökélet részesévé teszi. Az ember lelki erőterének egocentrum pólusa az anyagi, mérhető és az anyagtalan, mérhetetlen mindenség közötti, emberi elme által alkotott szellemi élettávlat gömbjének a középpontja, amelynek anyagvilági kiterjedése, egyéni változatban, messze túlterjedhet az élővilág ellipszoidján, és – képzelt valóság a képzelt valóságban – a mérhetetlen mindenségben a gömb alak kiegészítésére kiterjedve, a képzelt valóság, a gondolat, az eszme, a materiával szembeni idea szellemi élettávlatát alkotja. Ábrázolni talán csak megfelelő hosszúságú fénysugarakkal lehetne. Az anyagvilág tehetetlen, halott csonkahiperbolója egészében és részecskéiben is mozdulatlan, a ráboruló hiperboloid-kehely alsó – a tehetetlenség irányában álló – végtelen részével együtt. Ahogyan a hiperboloid csúcsa felé a tehetetlenséggel ellentétes irányban emelkedünk, úgy indul az anyagvilág alkotó részeiben a mozgás, keletkezik előbb hőmérséklet, majd a hiperboloid-kehely csúcsán a fény, amelynek folytonossága csak az emberi lélek részével szakad meg. Színeket is képzeljünk el az anyagvilág ábrájához – kénytelenek vagyunk a síkban, az egész anyagvilág testének középvonalán elképzelt metszetben ábrázolni, tehát a hiperboloid hiperbola, az ellipszoid ellipszis, és a gömb kör alakú -: A halott anyag fekete, úgy, hogy az attól való távolság arányában fokozatosan ritkul és szürkévé alakul a feketeség, amíg a fénynél

már szintelenné válik. Az élővilágot zöldnek, benne az ember anyagvilági, testi részét pirosnak képzeljük el. A mérhetetlen mindenség a papír fehér szintelensége.

A Mindenség grafikus képe

Akik elfogadhatatlannak tartanak a világmindenség sok képzelt pontját, vonalát, síkját és testét, azok gondolják meg, hogy a körnek és a gömbnek egészét egyetlen *képzeletbeli* pont, a középpont szerint lehet meghatározni, hogy az ellipszis és az ellipszoid tengelye és fókuszai képzeletbeliek, úgyszintén a hiperboloid tengelye és fókusza is, és ne utasítsák el a képzeletbeli létezés tényét, hiszen a Föld és minden bolygó ekliptikája valóságosan ellipszis alakú, hogy a galaktikák összességének alakjára vonatkozóan nem én állítom először annak végtelen szabályos görbe felületi voltát, mert a természetben is leggyakoribb a gömb és ellipszoid testalak, a vízcseptől az égitestekig, és az élővilágban talán leggyakoribb a virág kehely hiperboloid alakja.

A Mindenség grafikus képe

49

Az ember örökélete

A növények és állatok esetében az életnek csak anyaghoz kötött és ideiglenes léte ismeretes, az emberi testi, anyaghoz kötött élete mellett az örök életnek is részese. Ezért képes az ember az örökélet világának érzékelésére, hogy e képesség folytán anyagfeletti cél iránti vágy támadhasson benne, hogy ennek következtében az anyagvilág egyetlen fejlődőképes része lehessen, hogy az anyagvilág állagában minőségi többletet, jót, igazat és szépet alkothasson. – Örökélet hite nélkül az ember képtelen anyagfeletti, erkölcsi érték felfogására, képtelen erkölcsi célok iránti törekvésre, akaratra, képtelen a fejlődésre.

A természeti törvények

A teljes Világmindenség egészében szabályok érvényesülését észlelhetjük. Az ember a világ megismerésére törekedvén ezeket a szabályokat kutatja, az emberi tudománynak a szabályok ismerete az alapja. Az élettelen anyag, azaz energia viselkedését minden esetben és minden körülmények között feltétlenül érvényesülő természeti törvények szabályozzák. Az élőlények teste élettelen anyag lévén, szintén a természeti szabályok feltétlen uralma alatt áll. Az élet jelenségeire azonban speciális természeti törvények, az élettani normák vonatkoznak. Az anyaghoz kötött élet szabályai nem lehetnek ellentétben az anyag törvényeivel, de nem minden esetben feltétlenül érvényesülnek, hanem adottságoktól függően, és minden élőlényfaj esetében a fajra jellemzően. Az élettan törvényei, az ösztönök, azaz reflexek szerint történik az élet két ismerve, az anyagszere és a szaporodás.

A társadalmi szabály

Az ember viselkedését a fizikai és biológiai törvények mellett – ezek ketten alkotják a természeti törvények csoportját – egy másik normarend, a társadalmi szabályok befolyásolják. A társadalmi szabályok keletkezése az ember öntudatra ébredésével járó, természetes ösztöneinek olyan gyengülésével magyarázható, mely már sem az egyedi, sem a faji életben maradáshoz nem biztosítja. Az ösztönös vágy éppen a legfontosabb esetekben nem állja ki az értelem próbáját. Olyan erőteljesebb vágyra van szüksége az embernek az életben maradáshoz, amely a lét szintje fölötti célra irányul, hogy az emberi viselkedés az élet síkjáig emelkedhessen.

Intuíció és reveláció

Nyilvánvaló, hogy az anyagvilágon felüli cél csak anyagfeletti létezésből származhat. Egyik oldalról az ember különleges képessége, a képzelőtehetség intuitíve vágyik az addig nem tapasztalt, határozatlan célképzetre, másik oldalról az örökélet anyagtalan világa, a lelki élettávlat teszi magát felfoghatóvá a *Homo Sapiens Antropus* másik speciális adottsága, a vallásos érzékelés számára – ez a reveláció esete. Mivel a reveláció-élmény ritka, érzékelése halvány, az anyagvilág fogalmai szerint működő logika számára felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan az anyagtalanság, tehát felfogása, értelmezése nagyon nehéz és mindig bizonytalan. Nagyon sok reveláció-ismertetésre, rendszerezésre volt szükség ahhoz, hogy az emberben istenhit támadjon saját látomás és hallomás folytán, majd az ezekről hallott tanúságtételek következtében. A rengeteg örökélet-élmény azonban nem igényelt időtartamot az emberiség történetében, mert az egész folyamat lezajlott egyetlen örök pillanatban, az ősember-majomnak *Homo Sapiens Antropus*-szá válása pillanatában, amikor ez az élőlény az örökélet részesévé lett. Az átélt, vagy hallott istenélmény anyagvilágon, azaz földi életen felüli – tehát a lefele irányuló tehetetlenséggel szembeni – vitathatatlan értékű célt, célokat állít az ember elé: az eszményt. – Azért nem nevezzük egyenesen Istennek, mert az Ő nevének emberi fogalmakra való alkalmazása tilos. – Az eszmény tehát az emberi célok absztrakciójának általános objektíválódása.

A lélek érzelmi erőtere

Az emberi lélek, mivel mind az anyagi, mind az anyagfeletti világnak része, bipoláris, azaz nem egyetlen, hanem két központ, két sarok körül képzelhető el, mintha ellipszoid alakú volna. A lét

síkján, annak középpontjában van az egocentrum, felette – tehát a tehetetlenséggel ellenkező irányban – pedig az ideocentrum. A két pólust, mint a mágnes két sarkát, erővonalak kötik össze, az emberi lélek érzelmi erővonalai, amelyek vonzanak és taszítanak egyik pólustól a másik felé. Az érzelmi erővonalak minősége, erőssége határozza meg az ember viselkedését minden adott esetben. Az eszményi cél, a jó, igaz és szép megvalósítása iránti vágnak meg kell mérkőznie az önző érdekekkel, hogy kialakulhasson az ember cselekvésének iránya. Ha az így kialakult emberi cselekvés-irány mellett lehetőség szerint kitart az ember, az egyéni és csoportos szabályosságot eredményez.

A hit

A megvalósított cselekvések szabályosságából lehet visszakövetkeztetni annak indítékára, az ember hitére. – Az ember ugyanis nem a világ valóságának ténye szerint viszonyul a világhoz, hanem aszerint, hogy milyennek hiszi azt. – A hit, a világ valóságáról alkotott meggyőződés, az emberi lélek két pólusának, az anyagi, testi Énnek és az örökéleti Eszménynek a közös eredője, azaz a hit az emberi értelem és érzelem tudati egysége. Olyan ismeret, amelyhez az ember egyéni érzelmei által kötve van. Az eszmény iránti vágy felemelő érzése a revelációs élmények tanúságainak elfogadására, az örökkévaló, mindenható, személyes Isten mindenség feletti egyeduralmának elfogadására, megvallására indítja az embert. Azonban minden emberi lélekben ott van az anyagvilághoz kötő értelem kételye, hogy nincs döntő bizonyíték az anyag nélküli élet, az örökélet világának létezésére. Nincs tehát kétely nélküli hívő ember, és nincs hit nélküli hitetlen, bármilyen vehemenciával állítja is valaki a maga Isten-vallását, vagy tagadását.

Isteni törvények

A világtörténelem tanúsága szerint az isteni kinyilatkoztatások bármilyen rendszeres leírása nem elég eredményes az isteni Törvények meghirdetése nélkül, tehát az Istennek tetsző viselkedési szabályok kezdeményezése nélkül. Ezek bár elsősorban az Istennek tetsző Jó magatartásnak a szabályai, bennük van az isteni Igazságra vonatkozó ismeretek rendszere és az Istennek tetsző Szép normái is, tehát az anyagfeletti, eszmei, erkölcsi értékek szabályrendjének egésze. Az isteni Törvények, akár a Tórában, Evangéliumban, Talmudban vagy a Koránban vannak megírva, akár – ne tessék megbotráncozni! – valamelyik huszadik századi politikai mozgalom programjában, megegyeznek abban, hogy a *kell*-t, a megvalósítás előtti szabályt fogalmazzák meg. – Ezért mondjuk ezeket protognosztikus, „teológiai” vagy mai nyelven ideológiai etikai szabályoknak. Majd a megvalósulás utáni, a metagnosztikus rendszerezés, a filozófiai etika fogja megmondani, mi lett a *kell*-ből, mennyi és hogyan valósult meg az ideológiai etikából. -

A relatív eszmény

Az ember nem látja az isteni eszményt. Ha az eszmény irányába néz, lát, felfog valamit, ami az Eszmény irányában, tehát az önzéssel ellentétes irányban van. – Ebben az Evangélium segít: Isten iránti szeretetedet mutasd meg felebarátaid szeretetében! – Így kell az eszményi célra törekvő embernek a család, utána a nemzet, majd az emberiség szolgálatába, ezek után az immateriális Szeretet, Szépség, Szabadság, Becsület, Béke, Barátság, Szerelem stb. megvalósítását célzó törekvések szolgálatába állnia, táguló koncentrikus körökhöz hasonló fontossági sorrendben. Az eszményi célok megvalósítására eszközökre van szükség. Elsősorban maga az ember az eszköz, magát kell tehát az eszmény megvalósítására alkalmassá tennie, nevelés, önnevelés által. – Jézus: „Tanítsátok őket, hogy az én parancsolataim szerint viselkedjenek!” – Alkossa meg tehát az ember az anyagi világnak, a természetnek egy emberi célt szolgáló részét, a társadalmat. És igyekezzék minden lehető eszköz birtokába jutni, anyaginak, szelleminek, értelminek, erkölcsinek, érzelminek, természetinek és mesterségesnek, szerszámnak, gépnek, épületnek, pénznek, kincsnek, kényelemnek,

szórakozásnak, játéknak, sportnak, fegyvernek, komputernek, és mindennek, amit Isten, embertársai, családja, nemzete, más eszményei megvalósítására alkalmas eszköznek hisz.

A pénz eszköz, nem cél

Igen, tisztelt olvasóim, a pénz is ott van az eszközök között, nem is utolsó helyen. Az eszközök között van a helye a pénznek, minden anyagi, gazdasági érdeknek, és nem az emberi célok között. A materializmusban nincs is más elfogadhatatlan, csak annyi, hogy egybekeveri a célt az eszközzel, és mostani általános sikerének is az a titka, hogy korlátozott intelligenciájú, gondolkodni nem szerető vagy nem tudó emberek számára kényelmesebb a könnyű élettel csábító eszközhalmozás, mint az önzetlen áldozatot, az önző érdekről lemondást igénylő eszményszolgálat. Mert a materializmus az igénytelen értelmi, szellemi, erkölcsi szintű emberek ismeretrendszere, vallása.

Az ateizmus kilátástalansága

A társadalom valóságában azonban nincs olyan ember, aki a materializmus alapjául szolgáló alacsony értelmi szinten állna. Nagyon sok és sokféle emberrel találkoztam kényszermunkával töltött életem során, de olyannal nem, aki egyértelműen és mindig saját magára költötte volna becsülettel vagy fondorlattal szerzett pénzét és azzal ne gyermekének, házastársának, szerelmesének, barátjának akart volna kedveskedni. Vagy a maga kényelméért menne verekedéssel is fenyegető utcai tüntetésre, futballmeccsre, és bizony háborúba is – és nem embertársai, közössége, nemzete javának előmozdítására. A materializmus propagálása, az örökélet világának, Istennek a tagadása tehát nem semmisíti meg sem a tagadott örökéletet, sem annak a hitét, de borzasztóan megnehezíti az eszmény és a tehetetlenség, a hit és a kétely között vergődő embernek a tehetetlenséggel, megsemmisüléssel, halállal szembeni döntését.

2. Az akarat befolyásolási tényezők

Látom, tisztelt olvasóim, olyan elégedetlenül néznek, mint akik igen hamar és igen könnyen kijutottak a hamptoni labirintusból. Sajnálják a belépőjegy árát ilyen kevés bosszúságért: ilyen könnyen taccsra lehet állítani a materializmust? Nézzünk hát vissza ráadásként egy pillanatra a tudomány útvesztőjébe.

A tudat és az Én

A tudat a lelki élet ősténye lévén, az öntudat az alany és a tárgy sajátos egysége, annak tudata, hogy én *Én* vagyok. Tehát az *Én* a magára eszmélő emberi tudat. Ez annak a felismerése, hogy van egy létező, mely minden mástól különbözik, és az én magam vagyok. Létezésem egyszerű tényénél fogva a számomra létező világ egyik fele vagyok: minden létezőhöz, mint másik létező viszonyulok. És minden viszonyulásnak alanya lévén, tőlem is függ ennek a viszonyoknak a milyensége, tehát változtathatók is a világhoz való viszonyulásomon.

Az ember

Isten az embert embernek teremtette. Hogy ez az anyag-energia évmilliók alatti számtalan alakváltozásával vagy másként történt, az nem lényeges. A lényeges az, hogy a végtelen Tér egy pontján, a végtelen Idő egy pillanatában megjelent a tudatos, értelmes, képzelőképes élőlény, a Homo sapiens.

Az emberi test

A mérhetetlen Mindenség részének a végtelen nagy anyagi világnak egy egészen kicsi része különbözik a többitől azzal, hogy él. Hogy mi az élet, arról csak az anyagcsere- és szaporodási

képességet tudjuk, de mindnyájan nagyon sokféleképpen észleljük, és áttekinthetetlenül sokféleképpen magyarázzuk és fogjuk magyarázni. A töméntelenféle élőlény egyik csoportja, a főemlősöké az, melybe az ember tartozik. Eszerint az ember testi mivoltában a végtelen mennyiségű anyaghoz tartozik, anyagcserére és szaporodásra képes, azaz élőlény, helyét tudja változtatni, tehát állat, eleven szül, tehát, emlős. Az emberi test felépítése nem különbözik jobban a legközelebbi rokonától, mint más rokon állatok teste különbözik egymástól. De ez a nagyon kevés mérhető különbség elegendő arra, hogy az embert minden más létező fölé emelje.

Az antropus

Nem akkor jelent meg a *Homo Sapiens Antropus* a Földön, amikor ez a magasrendű emlős állatfaj testi ismérvei alapján a többtől megkülönböztethetővé lett, hanem akkor, amikor ez az emlősállat magát az örökélet részesének sejtve öntudatra ébredt. Mint az ájulásból ocsúdó mérte fel akkor az ember a maga és minden egyéb közötti viszonyt. Hogy létezése egyszerű tényénél fogva ő a számára létező világ egyik fele, mégpedig az a fele, mely egyedül viszonyul tudatosan az öntudat nélküli másik félhez. Értelmes létére tudta, hogy – minden viszonyulásnak alanya lévén – tőle is függ ennek a viszonynak a milyensége. Képzelőtehetsége anyagfeletti célképzet alkotására tette képessé, ez pedig a meglévőnél sokkal előnyösebb viszonyulási lehetőséget mutatott neki, hozzá is látott ennek a számára előnyösebb viszonyulásnak a megvalósításához. Egy hosszú folyamat indult meg ezzel, és ezt a folyamatot mondjuk mi történelemnek – Gesta Hominum.

Nem lényeges az sem, hogy a végtelen Idő melyik pillanatában vagy magának az emberállatnak melyik fejlődési pontján történt a *Homo Sapiens Antropus*-szá válás. Néhány tízezer év éppen úgy nem számít, mint az, hogy a Föld melyik pontján történt ez a nagy esemény. Hiszen ez többfelé, minden fajta fejlődési vonalán más időszakban történhetett, mint ahogyan voltaképpen át kell rajta esnie minden embernek a saját kis életében. Az viszont lényeges, hogy az első *Homo Sapiens Antropus* éppen úgy és éppen olyan ember volt, mint korunk embere: nem volt sem kevésbé tudatos, sem kevésbé értelmes, sem kevésbé képzelő képes, mint mi, érzelmi élete és vallása ugyanúgy megvolt, mint nekünk, ha kevesebb ismerettel is bírt nálunknál. Viselkedésének ugyanazok voltak a lélektani rugói, a tapasztalatokra ugyanazon lélektani szabályok szerint reagált, cselekedetei éppen úgy tudatosan célszerűek voltak. Tehát egyszerűen: ember volt.

Világnézeti burjánzás

Az emberre éppen úgy érvényesek a természeti törvények, mint minden más élőlényre. A természettan, vegytan, élettan minden időben korszerű és kimerítő ismertetését és magyarázatát adja mindannak, ami az emberre vonatkozóan ezeknek a szaktudományoknak a körébe tartozik. Amikor mi a történelemalkotó emberről akarunk beszélni, nem célunk valamely szaktudomány legújabb eredményeinek szempontjából vizsgálni az ember viselt dolgait, hiszen korunk tájékozódási képtelensége éppen azért állott elő, mert a közelmúltban olyan gyorsan követték egymást a legújabb csatlakozások, de vitatott szempontok, hogy bármelyikük alkalmazása idejét múlta, mire alkalmazásával átfogó rendszer születhetett volna. Azok a tudományos törvényszerűségek, szabályok és elvek, melyeket mi alkalmazunk, rég ismertek, és annyira elfogadottak, hogy sokak számára megmosolyogni való, gyermekes közhelyek. De éppen ezért alkalmasak arra, hogy rendszerezés alapjául szolgáljanak. Ezért elemezzük a történelem testét alkotó emberi cselekvést is a jó öreg, klasszikus pszichológia alapján.

3. Az érthetetlen valóság, az élet

A pszichológia fogyatékosága

A történelem az emberi cselekvések összessége lévén folyását az irányítja, ami az ember akarati cselekvését. Az akarati cselekvés az ember belső természeti ténye, az *elme*, a pszükhosz működési folyamatának az eredménye, tudományos vizsgálata, tehát a 20. században nagy lendülettel fejlődő pszichológia feladata. Sajnálatos azonban, hogy ez az ismeretrendszer – éppen búrjázó mennyiségi sokszorozódása folytán – képtelen volt saját maga tudományos igényű megalapozására: odahagyta úgy a hittudományi, mint a klasszikus metafizikai alapjait, de nem volt képes a nagyrészt spekulációszülte ismerettömegének még a rokontudományoktól – az etika, logika és esztétika – való elkülönítésére sem, nemhogy ismeretrendszerét az ígért természettudományi alapokra helyezni képes lett volna.

Sántító szakkifejezések

A pszichológusok nem vették figyelembe, hogy kutatásuk tárgya nem a holt anyag, hanem az élő anyaghoz kapcsolódó, mindmáig csak észlelt, de meg sem határozott valóság, az élet. Az anyag nélküli létezés lehetőségét tagadó szélsőséges materializmus befolyása alatt, rendszerezés helyett, még az addig használatos, bizonytalan tartalmú szakkifejezéseket is logikátlanul összekeverték és az intelligencia legalsó szintjén a zszurnalisztika magazin-féltudományosságával igyekeznek kielégíteni a fogyasztó tömegek szociopszichológiai igényeit. A protestáns-idealista tudományosság által fenntartott és közvetített klasszikus metafizikai kifejezések és a pozitivista materialista tudományosság, valamint az utánuk következő nagyon nagy számú pszichológiai iskola mindegyike nevet adott az általa felfedezett, vagy felfedezni vélte ismereti ténynek, anélkül, hogy az elnevezések alapját, magát a fogalmat meghatározták vagy disztingválták volna. Rengeteg a csak spekulatív differenciált és meghatározott, és még több a sehogyan sem tisztázott szakkifejezés, amelyeket mindenki tetszése és szeszélye szerint alkalmaz: *elme*, *szellem*, *lélek*, *agy*, *idegrendszer*, *érzék*, *érzéklet*, *érzés*, *érzület*, *inger*, *ingerület*, *szemlélet*, *képzet*, *képzelet*, *indíték*, *indulat*, *ösztön*, *reflex*, *készség*, *tudat*, *öntudat*, *figyelem*, *felfogás*, *gondolat*, *érzelem*, *értelem*, *eszme*, *eszmény*, *vágy*, *törekvés*, *szándék*, *akarat*, *jellem*, *cselekvés* – hogy csak a leggyakoribbakat említsük.

Szociologoklüzma – pszihonómia

A legnagyobb értékű tudományos kutatások, kísérletek, leírások, eredmények a politikai és gazdasági kereslet, a média üzletág, a szórakoztató és reklámpar áruivá, a piac könyörtelen törvényeinek prédáivá lettek. Így a pszichológia tisztázatlan és rendszerezetlen szótömege korunk általános szellemi válságából való kivezető út helyett, a szópiac logoklüzsmáját *szociologoklüzma*vá specializálta. A Tűnődések csak felhasználja a szaktudományok elfogadott eredményeit, nem feladata azok felülbírálata, javítása vagy kiegészítése. A pszichológiának valóság-tudománnyá, az elmeműködés törvényeinek kutatójává és megállapítójává, *pszihonómiá*vá átminősítését, alapozását – bármennyire is sürgetően szükségesnek érezzük ezt – az elmekutatás szaktudósaira hagyjuk. Ennélfogva kénytelenek vagyunk a kifejezések közül a köznyelvi értelmezés szerinti legcélszerűbbnek látszó kifejezéseket használni, hogy az emberélet összességének egyes részleteit bemutathassuk.

A három élettávlát

Javasolnunk kell a Homo Sapiens Antropus *életével* foglalkozó, még nem egészen kialakult tudomány – az antro-po-biológia, vagy antroponómia – számára, hogy a *test (corpus)* és a *lélek (anima)* mellé és közé kerüljön oda az ember harmadik alkotó része, a *szellem (spiritus)* is. Ennek

megfelelően három *élettávlát* (*perspectiva vitae*, vagy *vitalis perspectiva*) különböztethető meg: a természeti törvényeknek egészen alávetett, anyagi, testi élettávlát fölé a természeti törvényektől független, anyagtalan, transzcendens lelki élettávlatnak a testiségre gyakorolt hatása folytán létrejött testhez kötött, de anyagtalan *szellemi* (spiritus) élettávlát. Ne ijedjünk meg a torlódó kifejezésektől – ennek a zavarnak majd véget fog vetni a tudományos értékű törvényszerűségek megállapítására képes pszihonómia megszületése – mert a kérdés tényszerű megközelítése nagyon egyszerű: esetünkben az agy és idegrendszer minden vizsgálata, anatómiája, mérése, ismerete a testi élettávlatához, az anyagenergia mérhető, fizikai valóságához köti a mérhetetlen élet mérhető megnyilvánulásait – encefallografikus módszerrel mérhető vegyi, elektromos vagy mágneses erőhatásokat –, amelyek meghatározzák az emberi egyén egész magatartását, viselkedését, tehát úgy az ösztönös, a cél tudata nélküli, mint a tudatos akarati cselekvését. Ennek a folyamatnak egyénről csoportra és egész társadalomra, a történelem időbeli egészére való átvitele útján megismerhetjük keresésünk tárgyát, az emberélet egészének, a történelemnek az irányítóját.

A mustármag. Az élet jelenléte

A képzelt valóság terében, az emberi szellem élettávlatában kell kiindulópontot keresnünk. Egy mustármag belsejében képzeljük el azt a mérhetetlenül parányi anyagmennyiséget – a protoplazma-atomrészecskének azt a parányát, amely a mustár genetikai információkat hordozó gének kromoszómáit tartalmazza –, amelynek egyik fele a virágporban odakerült hímtenyezőként megtermékenyíti a másik felet, a bibe női tényezőjét, hogy belőlük mustárellet csírasejtje legyen. Ez kétségkívül élőlénynek számít, bár nincsenek életmegnyilvánulásai: sok száz évig is ellétezhet, amíg külső körülményeinek megfelelő változására a mustárcsira életműködése megindul. Előbb a mag táptalaját fogyasztja el, építi be szüleitől különböző, mérhető mennyiségűvé növekedett saját testébe annak anyagát, majd a magból kibújik a csíra, a talajba gyökeret ereszt, és *megindul felfelé*, azaz a tehetetlenséggel ellentétes irányba, hogy a talaj felszínére kijutva szárat, ágat, leveleket hajtson, fává növekedve viragozzék, megtermékenyüljön, mustármagot foganjon és teremjen. Az élet maga megfoghatatlan, felfoghatatlan, érthetetlen valóság. Létezése észlelhető, de nem mérhető. Az emberi értelem csak anyaghoz kötött létét és működését, illetve az általa okozott változásokat képes megismerni és rendszerezni, anélkül, hogy magát az életet akár csak részekre bontani és elemezni képes lenne. A kilencvenkét és egynéhány elemből és azok vegyületeiből és keverékeiből álló anyag, továbbá az anyag atomrészecskéi közötti viszonyból álló energia, azaz a természeti, *fizikai test* állaga semmit sem változik attól, hogy *élő anyag-e* vagy élettelen. Viszont az élet jelenléte könnyen észlelhető, tapasztalható, mérhető *változást*, mégpedig pozitív – azaz a tehetetlenséggel ellentétes – irányú változást, gyarapodást, növekedést, fejlődést idéz elő az anyagenergia alakjában, anélkül, hogy mennyiségének összességén változtatna. Az élet tehát erő, mert változást okoz. Elsősorban az élő test mennyiségi gyarapodásában, amellyel az élettelen anyagot magába építve, és vegyi összetételét megváltoztatva élővé teszi, továbbá egyedi életétől független más élő egyedeket hoz létre, fajtát számszerűen szaporítja. Tényként kell elfogadnunk az élet létezését, anélkül, hogy okát, célját és magát az egész jelenséget ismerhetnénk és érthetnénk. Még arról sem tudok, hogy volt-e olyan biológus, aki az energia megmaradásának elvét az önmagától állandóan gyarapodó életenergiára próbálta volna alkalmazni, pedig az energia a fizikában könnyen mérhető, és az élő test energiájának a mennyisége is könnyen megállapítható, ha önmaga élettelen állapotával vetjük egybe. A fizikus kijelentheti, hogy a földi élet egésze minden energiájával együtt a Nap fényenergiájának az okozata. Nemcsak a földi időjárás, a Nap energiájának hatására keletkező vízpára, felhő, minden csapadék és a folyóvizek helyzeti energiája a Napból ered, de a az élettelen anyagot élővé változtató klorofill és hemoglobin is a napfény energiáját használja. Sajnos azonban, hogy ez a napenergia-elmélet nem fér

össze az energia megmaradásának a törvényével, hiszen a mi Napunk által sugárzott energiának csak végtelen kicsi töredéke jut el a Földre, hogy itt és csak itt okozzon időjárást és életet, sokkal nagyobb – de még mindig parányi – hányada a napenergiának megy más bolygókra és égitestekre, mert a napenergia túlnyomó többsége egyszerűen eltűnik az űrben. Egyszerűség kedvéért csak a mi Napunk energiáját említettük és nem szóltunk az óriás állócsillagoknak hatványozottan nagyobb mennyiségű szétsugárzott energiájáról, amelyeknek egyike sem okozott semmiféle életet a Mindenségben. – Az élet tehát észlelhető, de nem érthető és mérhető valóság.

Az élet négy alakja

Nem tudományos igényű, precíz kategorizálással, de az ember logikai igényének gyakorlati mértékét kielégítően, az életnek négy alakját, azaz négyféle élőlényt különböztetjük meg: a véglények, a növények, az állatok és a Homo Sapiens Antropus csoportjait. A *véglények* – egysejtűek, mikrobák, vírusok, bacilusok, és lehetséges társaik – is rendelkeznek a minden élőlény jellemző tulajdonságával, az *anyagcserével* és a *szaporodással*, de egyébbel nem. A *növények* képesek növekedésre, testi gyarapodásra, a fajukra jellemző mértékig és képesek különböző szakirányú működést kifejtő sejtek összességéből egyetlen szervezetet, élő egyedet előállítani, de nem képesek semmiféle helyváltoztatásra, még saját életfeltételeiket biztosító talaj megkeresésére sem. Vegetatívnak nevezett életre lévén képesek, érzékelő rendszerük is csak ennek megfelelő életműködéshez szükséges vegetatív reagálásra képes. Az *állatoknak* mozgásszerveik és az ezek működtetéséhez szükséges érzékszerveik vannak, fajuk különböző fejlettségi fokának megfelelően, a csak egyféle inger érzékelésére képes férgekől a magasabb rendű állatok agy- és idegrendszerét kiszolgáló minden más érzékszervig. A legmagasabb rendű állatfajoknak olyan fejlett agyideg-rendszerük van, amelynek a működése elmetevékenységgént, pszichikai működésként elvben leválasztható és anyagi hordozó alapjától megkülönböztethető, valamint külön természeti valósággént megismerhető és rendszerezhető. A pszükhosszal, elmével foglalkozó tudomány, a pszichológia számára éppen az állatkísérleti lehetőségek emberi vonatkozásban is különös fontossággal bírnak. Az állati elme is képes szelleminek tekinthető tevékenységre, gondolkodásra, érelemre és viselkedésük nem merül ki a mechanikus reflexekben, bár nem tudatos tervezés eredményei. Az állatok fajlagos fejlődését már nem passzív, hanem a faji erényeket fejlesztő, aktív kiválasztási verseny biztosítja. Viselkedésüket a faji fejlődés legfelső szintjéig és a fajnak a lét szintjén való megmaradását maradéktalanul biztosítják a fajra jellemző természeti élettörvények, az *ösztönök*, feltételes reflexek, a cél tudata nélküli célszerű viselkedés szabályai.

Az ember és fejlődőképessége

Az *ember*, a Homo Sapiens Antropus testi felépítését tekintve az állatfajok egyike ugyan, de egyetlen fejlődésre képes élőlényre lévén a végtelen anyag-energia mindenségnek, ennek megfelelő különleges tulajdonságokkal is rendelkezik. amíg minden más élőlény egyedeit a beljük oltott élettörvények, az ösztönök képessé teszik arra, hogy elérjék a fajukra jellemző fejlettség legmagasabb szintjét, és azon a létezésnek a szintjén fajukat is fenntartsák, az ember ösztönei erre nem képesek: az ösztöneit kiélő ember fejlődés és a lét szintjén való megmaradás helyett a tehetetlenség általános fizikai törvényével szemben képtelen ellenállni és élet helyett egyedi és faji pusztulásba, halálba zuhan. Úgy kell elképzelnünk az ösztön természetes életerejét, mint a szökőkút, a gejzír *nyomás* erejét, alulról felfelé, a tehetetlenséggel szemben az élet irányában ható erőt, amely eljuttatja az élőlényt a fajára jellemző fejlődési magasságig. Megóvja az élet függőleges irányától való minden oldalsó eltéréstől, felesleges erőpazarlástól. Csak, amikor a felhajtónyomás ereje annyira csökken, hogy az már nem képes az általános tömegvonzás tehetetlenségi erejét legyőzni – „nem nőnek a fák az égig” – a szökőkút vize visszahull a földre. Az ember esetében az alulról jövő nyomás olyan

csekély, hogy az nem juttatja el a vízsugarat az Előrelátó Bölcs Ember fajlagos fejlettségi színvonaláig, hanem annak előtte engedi szétfolyni és lezuhanni a vizet. Bármilyen paradoxan hangzik, a Homo Sapiens Antropus életképtelen testi-természeti törvényein, satnya ösztönein alapszik az ember *fejlődőképessége*, mert, íme, az *emberi faj él*, annak ellenére, hogy az anyagi életben-maradásához minimálisan szükséges alulról jövő életösztön nyomása ehhez nem elegendő. Hogy mégis él, azt egy felülről jövő, a tehetetlenséggel ellentétes irányú húzóhatás *vonzása* magyarázhatja egyedül. Hogy pedig az emberi faj nemcsak él, hanem *fejlődik*, ez csak azzal magyarázható, hogy a felülről jövő, azaz *anyagfeletti* vonzóhatás *nagyobb*, mint amennyi szükséges az ember természetes satnya ösztöne alulról jövő nyomásának a faji élet szintig való kiegészítéséhez. Az emberi faj fejlődésének egyetlen, de vitathatatlan bizonyítéka az anyagvilágban létrejött változás, az eredeti állapothoz viszonyított az a többlet, amely az ember szellemi tevékenységéből állott elő. Ugyanis az emberi elme az állati képességeken felül olyanokkal is rendelkezik, amelyek viselőjüket képessé teszik anyagfeletti célok érzékelésére és megvalósítására. A tudat, a magasrendű értelem és érzelem, a képzelet, azaz az anyagnélküli valóság felfogása, majd az anyagtalan valóságban elvont cél, eszmény alkotásának a képessége, és a gondolatnak határozott célirányos *eszmévé* alakítási képessége, továbbá eszmei, erkölcsi értékekre, etikai, logikai és esztétikai alkotásokra való képesség – a pszichológia nagyjából ezeket az emberi *szellemi* képességeket fogalmazza meg az állatokéi felett.

Az élő lélek

Az embernek nemcsak az állatoktól, de minden létezőtől való különbsége kifejezhető azzal, hogy a Homo Sapiens Antropus *élő lelke* hordozóját a tér-idő kötöttsége nélküli, anyagtalan, mérhetetlen Mindenség részesévé teszi. Ez nem jelenti azt, hogy képesek volnánk a lélek fogalmát bármiképpen is meghatározni. Még azt sem tudjuk, hogy azonos-e magával az étellel – annak sem ismeretes a fogalma – vagy annak valamilyen részével. Ennél fogva a lélek léte éppen úgy kétségbe vonható, tagadható – a szélsőséges materialisták meg is teszik ezt –, mint maga az anyagnélküli létezés, és minden képzelt valóság, ideértve a szellemi élet minden eszközét és alkotását is, egészen a mértani idomok és testek képzeletbeli középpontjáig és tengelyéig. Ha a legridegebb, szélsőséges anyagelvűség is szükségesnek tartja – például – a kör középpontja *képzelt valóságának* az elfogadását, éppen azért, hogy a kör mérhető anyagvalóság legyen, az *élő lélek* valóságát is el kell fogadnunk ahhoz, hogy az ember anyagi valósággá lett szellemi alkotásait felfoghassuk, és tudományos igénnyel magyarázhassuk. Az ember lelki élettávlátában – az anyagtalanság vonatkozásában nem használhatjuk sem a terület, sem a zóna, sem a szféra, sem semmiféle más, térre és időre vonatkozó kifejezést – lévő *eszmény*, az emberi célok elvont tárgyasulása, az, amelynek megvalósítása felé haladó ember alkotásait létrehozta, akkor az ideál, az eszmény képzelt valóságának a tagadása, az emberi faj minden alkotásának a tagadását jelentené. Itt már nem kérdés, hogy az eszményi cél mennyiben tapasztalt, vagy képzelt valóság, hiszen az ember nem a világ valóságának a tényéhez viszonyul, hanem amilyennek a világ valóságát hiszi, tudja, és érzi – lévén a hit, a meggyőződés az értelem és az érzelem tudati egysége, nemcsak ismeret, tudás, hanem érzelem is, vonzás és taszítás eredője. A Homo Sapiens Antropus fejlődését bizonyító alkotástömeg ennek az anyagvilág feletti eszmény lelki vonzásának az eredménye.

Az Abszolút Eszmény – Isten

A gondolkodó ember a mindenk felett álló, vitathatatlan Abszolút Eszményt Istennek nevezi, illetve, az Örökkévaló és Mindenható egyetlen személyes Istenként fogja fel a minden létező abszolút eszményi okát. Persze, az eszmény is – akár Istennek nevezzük, akár nem – bizonyíthatatlan valóság és ezért létezését bárki kétségbe vonhatja, tagadhatja. A történelem, a Homo Sapiens Antropus

minden cselekvésének az összessége, egyértelműen bizonyítja azt, hogy az ember faji kezdetétől a 20. századig mindent Isten létezésének a tudatában tett, cselekedett és alkotott.

4. Az akarat cselekvés pszihikai vázlata

Az akarat

Gyümölcséről ismerjük meg a fát, az embert pedig cselekedeteiről. A mi feladatunk tehát az, hogy megkeressük: honnan, hogyan ered az emberi cselekvés? Hol és hogyan alakul és valósul meg cselekvéssé az emberi akarat – ha megvalósul?

Az akaratlan viselkedés: ösztön, reflex, készség

Az élőlények életműködését a fajra jellemző szabályok irányítják. Ezek az élettörvényi szabályok is természeti törvények ugyan, de különböznek a *minden esetben* feltétlen érvényesülő, az élettelen anyag viselkedéséből megállapítható fizikai törvények szabályaitól, mert nem minden esetben érvényesülnek, hanem csak *hasonló körülmények* között. Az életszabályok túlnyomó többsége az élő szervezetet alkotó sejtek és különböző rendeltetésű sejtcsoportok, szervek életműködését irányító, spontán érvényesülő *vegetatív szabályok* – anyagcsere, táplálkozás, emésztés, vérkeringés és mindenféle idegrendszeri működés –, amelyek éppen elegendőek a lény egyedi és faji életben tartásához. Működésüket *reflexnek*, ösztönös, akaratlan, tudattalan viselkedésnek mondja a szaktudomány: a megfelelő érző központba – a magasabb rendű élőlényeknél az idegrendszer szakosodott agyközpontjába – szükségérzet *ingere* érkezik, amelyre a központ az élőlény fájára jellemzően reagál, az idegrendszer hálózatán át a megfelelő sejtekhez juttatva el a lény szabályszerű életműködését fenntartó és az esetleges veszély elhárítására szolgáló életparancsot, a tudat, az értelem, az akarat közbejötté nélkül. Tárgyunk szempontjából két csoportra osztjuk az akaratlan reflexcselekményeket: az első csoportot a faj örökölt életszabályai, az *eredeti ösztönök* működésének folyamánai alkotják, a második csoportot pedig az élőlények eredeti ösztöneit az örökölt hajlamok továbbfejlesztésével az idegrendszerbe beépített, benevelt *készségek*. A két csoport szabályai egyformán működnek, közöttük csak eredetük szerint teszünk – nagyon fontos – különbséget: az eredeti természetes ösztönökkel születésükkor, egyedi életük kezdetekor egészében rendelkeznek az élőlények – például a méhek, hangyák és más rovarok –, a készségek birtokába pedig születésük után jutnak, a nevelésnek, idomításnak, dresszúrának a folyamán. Nyilvánvaló, hogy a viselkedési készségek beültetése, a nevelés úgy mennyiségi, mint minőségi fontossága a Homo Sapiens Antropus esetében a legnagyobb, mert ez biztosítja ösztönei kiegészítésének azt a *többletét*, amely egyedülálló faji tulajdonságát, a fejlődőképességet biztosítja. A készségek idegrendszerbe való ültetése, az embernek szabályszerű viselkedésre *szoktatása*, értelmi, tudati akarat-elhatározást igényel ugyan, de ez az akarat csak a nevelő részéről aktív, a növendék oldaláról mindig passzív, tehát akaratlan marad.

Az akarat cselekvés

A történelem a Homo Sapiens cselekedeteinek az összessége, Gesta Hominum lévén – a sok ezer év előtt a Földön megjelent első ember óta élt minden emberi egyén, minden cselekedetének összessége –, a történelem folyását ugyanazok a tényezők irányítják, mint az emberi egyén *akarat cselekvését*. Ennek pszihikai folyamatát kell tehát vizsgálat tárgyává tennünk.

Az akaratlan cselekvés

Mint a megtermékenyült növényi magban a csíra, úgy fogan meg a *szükségérzet* és az ember lelki élettávlátának igénye szerint *erkölcsi* készséggel kiegészített természetes ösztön találkozásából az emberi élő lélek *testetlen*, tudat nélküli mélye *érzelmi* erőterének táptalajában az akaratcsíra, az akarat cselekvéshez vezető *indulat*. Ha a szükségérzet megszüntetését célzó indulat útjában nincs testi akadály – ilyen az indulatok túlnyomó többsége –, a szükségérzet reflexként, akaratlan cselekvésként, tehát a tudat és az értelem igénybevétele nélkül, ki is elégül: Nemcsak az emberi szervezet életműködésére, anyagcseréjére, idegműködésére irányuló tevékenységek, de az érzékszervek hasznosítására, a járásra, közlekedésre, a beszédre, írásra, tanulásra irányulók, minden műszaki, technikai tevékenység, az etikai, logikai és esztétikai irányú – gondoljunk például a zongora vagy hegedű virtuózok ujjainak akaratlan mozgására – cselekvések túlnyomó többsége a neveléssel beültetett megfelelő készségek indíttatására reflexként valósul meg. Az akaratlan cselekvéssel meg nem valósult indulat *vágyként* marad vissza, átkerül az ember tudatába és az *életérzéssé* erősödött szükségérzet határozott célképzet megvalósítására, tudatos *törekvésre* hajtja az embert.

Törekvés és szándék

A tudatosan testen kívüli célra irányuló törekvés az ember érzelmi erőterének szűrőjén, annak *erkölcsi* gátnak nevezett szelepén át – tehát az ember egyéni meggyőződése szerinti erkölcsi jóváhagyással –, *szándékként* kerül az *értelem* területére. Bár az ember egész akaratképzési folyamata a testetlen lelki élettávlátban történik, gyarló értelmünk csak anyagvilági fogalmakkal képes dolgozni, kénytelenek vagyunk materiális hasonlatot használni: az érzelmi erőter ellipszoid alakú alján – mint a virág kehelyben a magház – helyezkedik el az ember egyéni egocentruma, az elektromágneses erőter egyik pólusa. Az érzelmi erőter másik pólusa, az ember ideocentruma, messze kívül és felette áll az érzelmi erőteret is magába foglaló szintén ellipszoid alakú nagyobb, értelmi, szellemi erőter másik fókuszában. Az érzelmi erőter-ellipszoid felső, gyűrű alakú szegélye szolgál az ember törekvésének erkölcsi szelepéül. Az indulat keltette, életérzéستől hajtott törekvés – mint a növény csírájából ellenállhatatlan fizikai erővel felfelé nyomuló szár – a körülvevő mágneses erőter vonzó-taszító erőhatása folytán elveszíti az egocentrum tehetetlenségi irányába ható, az erkölcsi meggyőződéssel – a helyessel, jóval, igazzal és széppel – össze nem férő indulatrészt, úgy, hogy az erkölcsi szelepen átjutott, szándékká erősödött törekvés sebességét meggyorsítva, felerősödve kerül a következő szűrő, az értelmi mérlegelés elé.

A cselekvés

A cselekvések az emberi lélek mélyrétegében, az érzékek, érzelmek világában, az ún. indulati övezetben gyökereznek. Nagyrészüik ösztöncselekvés, melyek innen közvetlenül felszínre jutnak és megvalósulnak. Kisebbségük viszont az indulati övezetből a tudatba kerül, ott akarattá válik, és csak azután jut ki a megvalósulás felszínére. Emez akarat cselekvéseknek van elsőrendű fontosságuk a történelemben. Az a pszichológiai folyamat, mely a cselekvést eredményezi, a következő mozzanatokból áll:

Az akarat cselekvés mozzanatai

- *Érzéklet* az eredménye az ember érzékszervei tevékenységének. Amennyiben az érzéklet tartalma az emberre bármilyen szempontból hátrányos, az emberben ösztönének megfelelő szükségérzet támad.

- *Vágy* fogja el az embert, hogy szükségérzetét kielégítse. A vágy hatására felmerül az ember előtt az előnyös célképzet, s kialakul

- a *törekvés*, az az emberi magatartás, mely tudatosan irányul a szükségérzet megszüntetésére. Nagyon sok esetben az ember vágya hatására cselekszik is, és az ezen a ponton véghezvitt

tevékenységet mondjuk ösztöncselekvésnek. Az állat meg is elégszik ennyivel, de az ember továbbmegy a tudati övezetbe.

- *Szándékká* tudatosul az ember törekvése, amennyiben az egyén erkölcsi meggyőződésének gátján felülemelkedve érzelmi jóváhagyást nyer.

- *Mérlegelés*: a szándékolt célképzetnek a megvalósítására szükséges áldozattal – az esetlegesen felmerülő előnytelen célképzetekkel – való értelmi egybevetése. Az ember számba veszi, mennyi és milyen előnyt vagy hátrányt jelent számára a szándékolt célképzet megvalósítása, és előáll a következő mozzanat:

- *Határozat*, mely az igenleges és nemleges tényezők értelmi mérlegelése alapján születik, úgy, hogy a felmerült motívumok és indítékok közül egyet előnyben részesít, és a szándékolt célképzet megvalósítását vagy az arról való lemondást tartalmazza.

- *Akarat*: a célképzet megvalósítására irányuló határozott és tudatos törekvés. Mivel az akarat mérlegelés, meggondolás alapján keletkezik, az ember akarata indítékának mindig a tiszta tudatos elhatározást érzi, holott az esetek nagy többségében az akaratot tudat alatt az érzelem szülte. Tény, hogy az ember akarati elhatározásában az érzelmi indítékok megelőzik az értelmieket: nem az értelem, hanem az érzelem alapján születik az ember szándékká és akarattá fejlődő vágya.

- *Cselekvés*: a célképzet megvalósítására irányuló tevékenység.

Az emberi cselekvés bonctanához tartozó néhány fogalmat kell meghatároznunk még beszélgetéseink tervvázlatának rögzítése előtt, hogy egyrészt mi is adjuk meg a császárnak, ami a császáré – tehát a szakmának, ami a szakmáé –, másrészt magunkat is óvjuk meg lehetőleg a kifejezések felelőtlen használatától.

Az *érzet* a valóságnak érzékszerveinkkel felfogott tulajdonsága, az egy időben felfogott különböző érzetek szintetizálása pedig az *érzéklet*. *Észlelés* az érzékletnek az előzetes tapasztalatokkal való egyesítése, az akart, a tudatos észlelést viszont *megfigyelésnek* mondjuk. A *képzet* valamely tárgynak és jelenségnek azon emlékképe, mely akkor jelenik meg, amikor az *adottságok* és *jelenségek* már nem hatnak érzékszerveinkre. A *képzelet* pedig az az elmefolyamat, amely az emlékezetben megőrzött ismeretek, képzetek és *eszmék* átalakítása révén új képeket alkot. *Gondolkodás* viszont az az elmefolyamat, mely a közvetlen tapasztalat alapján az objektív valóság lényeges és általános sajátosságait és viszonyait tükrözi, és így lehetővé teszi, hogy a valóság egyes tényeit közvetett úton ismerjük meg. A *szükséglet* az embernek a környezettel szembeni aktív igénye. A *cél* a cselekvés eredményének előrevetített eszmei képe. *Siker* a cél megvalósítása terén elért eredmény, az *érdek* pedig ennek alanyi eszköze. Az *ösztön* a „faj intelligenciája”, nem egyéb, mint a cél tudata nélkül végrehajtott célszerű cselekvésre való készség.

Az akarat befolyásolása

Ha beszélgetésünknek az a feladata, hogy a történelem folyamatában, a tűz első megcsodálásától a távolbalátásig, milyen hullámhegyek és milyen hullámvölgyek, milyen nekifutások és zökkenők, milyen sekélyesek, gázlók, kanyarok, öblök, síkvizek, örvények és minden egyebek voltak, és mindezek miért voltak – akkor meg kell keresnünk azokat a tényezőket, melyek az ember akarati cselekvését befolyásolták kezdettől máig. Így:

A. – Az akaratbefolyásolás saját tényezői:

- A test

- A hit

B. – Az akaratbefolyásolás idegen tényezői:

- A természet

- A társadalom:

- szerkezet

- hatalom

- szabály

5. Az indulati alap

a) Ösztönök, készségek, reflexek

Szükségérzet

Tévedés volt az emberi szellem eddigi legnagyobb diadala, a racionalizmus és az azon alapuló, annyi szépet és nagyszerűt alkotó felvilágosodás. Azt hitték akkor, hogy ha az ember tudja, mi a helyes, azt fogja tenni, holott a tudás közvetlenül nem szolgál a cselekvés indítékául. Szükségérzet csak annak ösztön szerinti érzékelése alapján keletkezik, szükségérzet nélkül pedig meg sem indul a cselekvés pszichológiai folyamata. Most már tudjuk, hogy minden emberi cselekvés az elme indulati rétegében gyökerezik, onnan indul – ha indul.

Az ösztön

Az ösztön az élőlények természeti törvénye, az a tulajdonság, mely az élőlényeket képessé teszi arra, hogy az érzékelt valóság alapján fennmaradása érdekében benne szükségérzet támadjon, mely azután annak megszüntetésére való törekvésre, vágyra indítja. Tehát az ösztön a cél tudata nélkül végrehajtott célszerű cselekedetre való készség. Habár az ösztön állat voltánál fogva jellemző az emberre, különbség van az állat és az ember ösztöne között. Az állatot ösztöne minden esetben a fájára jellemző, ugyanolyan magatartásra indítja, mely éppen elegendő a faj fennmaradásához – nemhiába mondják az ösztönt a faj intelligenciájának. Az állat ösztöncselekvései egy síkon, a lét síkján mozognak, és a fennmaradást biztosítva, egy önmagába visszatérő szabályos görbét, kört írnak le. Az emberi faj testi felépítésére viszont az értelem hordozása olyan súlyos terhet ró, hogy ösztönei működtetésére nem marad elegendő ereje. Ezért az ember ösztönei képtelenek a lét síkján tartani gazdájukat, az ember ösztöncselekvései a tehetetlenség következtében leesnek a lét síkja alá, és működésükben már nem kört, hanem egyre táguló és hanyatló cikloist írnak le, amíg végül – teljes kiélésük, a *hedonika* esetén – a halálba, a megsemmisülésbe vezetnek.

Az erkölcs

Ezek szerint az emberi fajnak már rég ki kellett volna vesznie tulajdonképpen kialakulása előtt, éppen ilyenné teremtetése következtében. Mégis, a történelem tanúsága szerint, az emberiség nemhogy a lét síkja alá hanyatlott volna, hanem a fölé emelkedve – *legyőzve* a tehetetlenséget, *felemelkedett* – egyedülként az egész anyagi világban fejlődik is. Ami a Világban más és több mint az ősalapotban volt, az az ember, a *Homo Sapiens Antropus* műve. Úgy látszik, az Értelme, a Tudás Fájának gyümölcse mégiscsak jó valamire: gondolkodásképesége általános és állandó célképzet alkotásához segítette hozzá, képzelőképesége viszont soha nem érzékelt, nem tapasztalt célképzet

elfogadását tette lehetővé. Tudván, hogy élete van, és megsejtén, hogy élete örök lehet, intuitíve vallás alkotására lett képessé, azaz az örökéleti revelációval való érzelmi kapcsolatra, ez pedig anyaghoz kötött életen túli célképzet utáni vágyra hajtotta. A különböző ösztönirányok, a világ adottságainak és bennük saját maga helyének világnézete szerinti különböző felfogása sok célt állított az ember elé, melyek közül az anyagvilág feletti, az élet irányába mutató, a lét síkján felüli célé lett az elsőség, ennek elvonása és általánosítása után sejlett fel előtte az eszmény. Eszménye elérésére törekszik, vágyik, szándékozza, ennek megközelítését akarja ösztönei sugalmazta vágyai ellenére is. Az embernek ez az eszménye felé hajtó ellenösztöne az erkölcs, mely gazdáját-szolgáját nem engedi a lét síkja alá esni, ösztöneivel visszaélni, elveszni, hanem a tehetetlenséggel, a Halállal ellentétes irányba, az élet irányába mutató, az egyén erkölcsi meggyőződésének megfelelő szinten gátat állít az ösztönös vágyak útjába és ezzel a lét síkja fölé emeli, fejlődőképessé teszi az embert.

A készség

Felfedezi a szükségérzetek mögött álló okokat és azok közötti összefüggéseket, és azokhoz tudatosan viszonyulva nemcsak akarati cselekvésben igyekszik azokat a maga előnyére fordítani, hanem eme magatartást állandóan gyakorolva, készséget, mesterséges ösztönt épített be magába. Így az ember ösztönei már csak a tulajdonképpeni ösztöncselekvéseknek szolgálnak indítékul, az akaratiak jórészt e készségekből indulnak.

Gyönyör és szenvedély

Az ember értelmi képességeinek, ismereteinek, tudásának, tapasztalatainak nemzedékek hosszú során át való célszerű felhasználásával, műszaki gyakorlatával, sokirányú tudománya gyümölcsöztetésével mind könnyebben és könnyebben képes kielégíteni szükségleteit. Nem áll hát meg a mindenkor éppen jelentkező szükség kielégítésénél, hanem továbbmegy és a szükségletek okainak ismeretében előre biztosítja magát a majdan jelentkező szükségletek kielégítése felől, és ezért – rendszerint másokkal társulva – célszerű intézményeket hoz létre, mintegy biztonsági tartalékot halmozva a szükséglet-kielégítés lehetőségeiből, eszközeiből. A szükségérzet kielégítése nemcsak a hátrányos érzés megszűnésével, megelégedéssel jár, hanem örömmézzel, gyönyörrel is. A gyönyörérzet rögzül az ember emlékezetében, és ösztönös szükségérzete kielégítése után is megmaradva, annak helyébe lépve, gyönyör-célképzetet állít az ember elé, és ennek megvalósítására indítja. A természetes szintet meghaladó, sőt, az értelmi-biztonsági mértéket is felülhaladó szükséglet kielégítési többletet, mely immár természetes és észszerű cél helyett csak az ember gyönyörűségére szolgál, szenvedélynek nevezzük, nem feledkeztünk meg arról sem, hogy a szenvedély az érzelmek maximális kibontakozása.

A háromféle ösztön

A pszichológiai hagyomány három ösztönt különböztet meg, mert három, egymással versenyre képes célra irányulnak: a létfenntartás, a fajfenntartás és az érvényesülés ösztöne.

b) A létfenntartás ösztöne

Gazdálkodás

A *létfenntartás ösztöne* az állatokat anyagcseréjükhöz szükséges anyagok – táplálék, étel, ital –, valamint az ezek felhasználásához szükséges feltételek – testi épség, pihenés, természeti mostohasággal szembeni védelem – megszerzésére és megőrzésére indítja. Szinte hihetetlen, mire képes egyes fajok esetében a „fajok intelligenciája”, az ösztön: hogy a ragadozók valóságos tereptanulmányok, időjárási tényezők, pszichológiai elemek felhasználásával készítik el – bármelyik

hadvezérnek is dicséretére szolgáló – vadászati tervüket, és azt olyan körültekintéssel hajtják végre – nem, mint a hadvezérek többsége – hogy a nyerhetőnél mindig kevesebbet kockáztatnak. Sőt, addig is képesek elmenni, hogy – például egyes itatóhelyeken – magát az indítékul szolgáló vadászösztönt is képesek kikapcsolni. A legkörültekintőbb élelemtartálékolási módok, a leggondosabb figyelemmel épített fészkek éppen úgy a csak a lét síkján kerengő állati ösztön folyamányai, mint a születésszabályozás utánozhatatlan mestereinek, a méheknek példamutató társas élete... Az ember létfenntartási ösztöne nem képes ilyesmire, sőt étel-italbeli szükségletei mértéktelen kielégítésével egyenesen veszélyezteti életét és egészségét. De értelme kinyomozza a létfenntartási szükségérzetek okait, azokat elvonja és általánosítja, ismérveit azonosítja, és erre állított érzékei jelzésére képzelete a szükségérzet okainak megszüntetésére alkalmas, pozitív célképzetet állít elébe megvalósításra. Hogy pedig az észleletei alanyiságából fakadható hibákat eleve kiküszöbölje, érzékszervei kiegészítésére mérőeszközöket talált ki, melyek segítségével immár nemcsak tudatos, de tárgyilagos, tervszerű tevékenységgel, a gazdálkodással képes az ember megelőzni a szükséglet létfenntartása területén. Ezzel az áttétellel az ember létfenntartási ösztöne már nem közvetlenül a szükségérzetet megszüntető eszközök biztosítására, hanem általában anyagi javak, gazdasági értékek szerzésére, halmozására irányul, bizonyos lévén afelől, hogy ezek csereértékével minden szükségét kielégítheti.

Munka, termelés, forgalom, tőke

Az anyagi világ egyetlen fejlődőképes része az ember. Fejlődésének meggyőző bizonyítéka az a szembeszökő változás, melyet az ember alkotásaival, környezetének a maga előnyére változtatásával megvalósított. Az ember létfenntartási, gazdasági célú tevékenysége a munka, mely egyben minden alkotása kivitelezője is. A javak előállításának folyamata a termelés, felhasználása a fogyasztás, a kettő közötti út a forgalom. A minden gazdasági értékre átváltható eszköz a pénz, ennek valós vagy jelképes halmaza a tőke. A munka megkönnyítésére és hatékonysága emelésére az ember évezredek során rengeteg gyakorlati fogást, ügyességet, tapasztalatot, ismeretet szerzett és halmozott fel műszaki, természet- és egyéb tudományok formájában. Az ember gazdasági tevékenységével foglalkozó tudományok – melyek nemcsak a legkülönbözőbb termelési ágak műszaki ismereteit foglalják magukba, hanem a termelési tényezők, a természet, a munka és a tőke működésére és szervezésére vonatkozó ismereteket és ezek általános elveit is – részleteket kiértékelő és általánosító, az egészet összegző rendszere a közgazdaságtan.

Gazdaságtörténet

Tagadhatatlan, hogy gazdasági érdekei hajtották az embert az anyagi világ megismerésére, a földtan, földrajz, néprajz, élettan, természettan, vegytan, növénytan, állattan, embertan, társadalomtan, elmetan – és annyi sok más tudomány és segédtudomány –, valamint a mindezek megértésére és hasznosítására szolgáló számtan és bölcsészeti tényeinek, jelenségeinek és törvényeinek felkutatására, leírására és emez ismeretei terjesztésére. A gazdaságtörténet a legkülönbözőbb gazdálkodási ágak eredetét, fejlődését, jellegzetes működési szabályait írja le: a természet kész termékeit *zsákmányolni* el gyűjtögetéssel, vadászattal, halászáttal, madarászattal; az ember számára hasznos javak előállítására készíteni a természetet növénytermeléssel és állattenyésztéssel; az őstermeléssel – bányászat, földművelés, erdészeti – előállított nyersanyagot értékesebbé feldolgozó ipar; mindenféle javaknak a termelőktől a fogyasztóhoz juttatása kereskedelemmel; az összes gazdasági tevékenységek folytatását lehetővé tevő eszközök, szerszámok, gépek, épületek, utak, felszerelések feltalálása, megtervezése, kivitelezése, mindennek feltételeit biztosító társadalmi rend kifejlesztése és fenntartása – és még nagyon sok minden egyéb – mind a gazdaságtörténet rendszerezési feladatai közé tartozik. Csoda-e, ha a gazdaságtörténetet hajlamosak vagyunk egynek venni az emberiség történetével?

A *materializmus*, mely minden emberi tevékenységet végső fokon gazdasági tevékenységnek tart, az anyagi javak utáni vágyat az emberi cselekedetek egyetlen indítékának mondja, az emberi társadalom múltját és jelenét a szerint rendszerezi, osztályozza, hogy mikor, kik, milyen viszonyban voltak a termelőeszközökkel. Ez a materializmus éppen napjainkban jutott uralomra a Földön, és ezért éppen most derülhetett ki róla, hogy mennyire tévesen általánosítja az egyoldalúan észlelt jelenségeket. Mi, akiket eme rendszernek rajtunk kényszerrel történt kipróbálása segített annak a meglátására, hogy a materializmus, az „anyagelvűség” egynek veszi a célt a hozzásegítő eszközzel, felfedezésünk első döbbenetében a túlzás hibájába esvén, képesek vagyunk félművelteknek nevezni Marxot és rengeteg társát. De álljunk ellene eme kísértésnek: Ne ítéljünk, hogy ne ítéltesünk!

Mindnyájunk előtt nyilvánvaló, hogy anyagi javainkkal – nagyon kevés ínséges esetet kivéve – rendszerint nem anyagi céljainkat kívánjuk megvalósítani. Anyagi javak szerzésére irányuló cselekedeteinknek tehát nem az anyagi szerzésvágy a motorja, hanem egészen más – anyagiakkal sokszor ellentétes – célok megvalósítási szándéka. Nagyon mindennapi példát mondok erre. Volt nekem a Carbochimban egy Gáspár nevű esztergályos kollégám, a legkapzsibb, leganyagiasabb, legkíméletlenebb keresethajhász mindnyájunk között. Rendes keresetünk háromszáz lej körül állott, erre még kaptunk havonta ötven-száz lej prémiumot. Gáspár kollégánk soha nem volt megelégedve a prémiummal, ha nem ő kapta a legtöbbet. Úgy veszekedett, úgy fenyegetőzött, hogy bár nem rokonszenveztünk vele – mindig a letartóztatásától féltünk. Nos, ez a Gáspár kolléga halálosan megharagudott arra a munkatársára – lehetett az éppen az akkor legtöbb prémiumban részesült, akit annyira támadott –, aki nem volt hajlandó a fizetés után kiinni a részét Gáspár prémiumából. Mert azt soha haza nem vitte, sem egyedül meg nem itta. Ugyanez a Gáspár minden áldott nap négy lej ára tortát vitt haza a kisfiának, "mert az azt nagyon szereti". Persze maradék keresete nem volt elég maga – és családja – megélhetéséhez, kénytelen volt a legalább napi tízórás gyári munka után még fuszni is. Így volt anyagias az én Gáspár kollégám! – Méltóztassanak ezt egybevetni a materializmus tanításával. Ezt, és az ehhez hasonló nagyon sok mást, amit egész életük folyamán tapasztaltak!

A gazdasági, tudományos és műszaki ismeretek állandó fejlődése, az eszközök tökéletesedése az ember munkáját annyira termelékennyé tette, hogy létfenntartásához elemi és biztonsági fokon elegendő javak termelése után még bőven marad gazdasági értéke más célokat szolgáló ösztönei kielégülésének elősegítésére is. Közismert a pénz szerepe a család életében, sőt a szerelemben is. Hogy pedig a vagyon milyen szilárd alapja lehet a társadalmi tekintélynek, azt sem kell bizonyítani. De a munkaerőből még ezek kielégítése után is marad. Ezt használja az ember játékra, sportra, hobbira, szenvedélye kielésére, mely a legtöbb esetben nem más, mint a számára már feleslegessé, haszontalanná vált ősi gazdasági tevékenység: vadászat, halászat, gombaszedés, természetjárás, kertészkedés, állattartás és ipari barkácsolás. Mindez az ember értelmi és erkölcsi színvonalától függ, hogy milyen szinten érzi kielégítettnek ösztöneit és hajlama milyen játékra, szenvedélyre indítja.

c) A felfenntartás ösztöne

Hit, remény, szeretet – magyarázza meg a konfirmációra kapott nyakékát a leány: aranyból készült kicsi kereszt, horgony és szív. Mondanám neki, hogy téved – azazhogy nem téved, de... És

nem tudván, hogyan mondjam, elhallgatok én is, mint más. Hogyan mondjam meg egy ifjú leánynak, hogy a horgony a férfi, a szív a nő stilizált nemi szerve? Hogy kerülnek ezek az Üdvösség jelképe mellé és miért? Miért és hogyan lett isteni imádat tárgyává Istár-Innini, Izisz-Astarte, Venus-Aphrodité, Szűz Mária és annyi más istenanya? Hogyan lehet túlvilági tartalmat, misztériumot látni a nagyon is anyagi, durva nemiségben? Miért nem szabad és miért kell feltétlenül beszélni erről? – Mert ezen épült fel az emberi faj legszebb alkotása, a társadalom és – egyebek mellett – a művészet Willendorftól és Gilgámestől Beethovenig és Petőfiig.

A fajfenntartás állati ösztöne

A fajfenntartás ösztöne az állatot párzásra és ivadécai nevelésére indítja. Minden fajnál szemmel láthatóan dominál az ivadékok érdeke. A petelerakás, költés, ellés az ivadékok szempontjából a legalkalmasabb helyen és legjobb időszakban történik, ahol, amikor és ahogyan az ivadékok létfenntartása leggazdaságosabb. Ennek megfelelő időben a nőtényben feltámad a párzási ösztön, ezt hang, illat vagy egyéb útján közli a hímekekkel, az ivadékok szempontjából legalkalmasabb hímmel párzik és megtermékenyül. A nemi vágya ezzel a következő időszakra kialszik, és fajtája válogatja, hogy az állatpárok meddig maradnak együtt – ha együtt maradnak – és hogyan nevelik ivadékaikat, amíg azok önállóan képesek a maguk fenntartásáról gondoskodni és idegenné válnak szüleik számára. Minden erre vonatkozó ismeretnek évezredek óta birtokában van az ember, hiszen már vadászni sem lehet e nélkül, állatot tenyészteni pedig még kevésbé. Újabban aztán megtalálta az élettan a nemi ösztön hordozóanyagát, a mindenféle állatra fajlagosan jellemző nemi hormont.

Az állati és emberi nemiség különbözősége

Az ember teste is állati test, de nemi hormonja – az összes többi állatfajtól eltérően – sok egyébre is ösztönzi. Nemcsak értelmi-szellemi képességei hordozójában, agyában vagy függőleges állásában és más ilyesmiben van fajlagos különbség az állatok és az ember testi felépítése között, hanem nemi hormonjában is. Végletekig egyszerűsítve a kérdést, egyetlen alapvető különbséget találunk: minden állati nőténytől különbözően, az emberi nőt nemi hormonja nem természetes időszakonként, hanem állandóan ösztönzi – ezt már nem nevezhetjük párzásnak – a házasságra. Ezért tűri állandóan maga mellett a nő a férfit még lemondások és áldozatvállalások árán is, ezért alakult ki a csak az emberi fajra jellemző páros házasság, majd annak alapján a sorra születő ivadékokat mind egybefogó közösség, a család, az ember életelemének, a társadalomnak állandóan újratermelő, szilárd alapja.

Család

Láttuk, hogy a létfenntartás ösztöne is többfokozatú kielégítést igényelt az evés-ivástól a telekkönyvezésig és az alpinizmusig. A nemi ösztön esetében eme fokozatok között olyan nagy a minőségi különbség, hogy sokszor már azt is durva hibának érezzük, hogy összefoglaló névvel illetjük mindegyiket. Az őseredeti állatösztön az embert is nemi feszültsége levezetésére, csupán párzásra indítja, mint az állatot. Ez jól látható a kamasz fiún, amikor javakorabeli, testes nő felé hajtja a vágya: állati szinten ez a legalkalmasabb anyának. Ahogy a fiú a kamaszkorból belefejlődik a társadalomba, úgy jön elő párválasztásában is a társadalmi igény: ivadécai számára már nem tartja megfelelő anyának azt a nőt, akit – külsejét nézve – társadalmilag nem tart kíváncsnak. Esztétikai szempontok szerint választja hát azt, akit szépnek tartanak, immár nem párul, hanem szeretőül. Ivadékait azonban csak úgy látja biztosítottak, ha legfelső igények szerint a nő belső, erkölcsi tulajdonságait is számba veszi, a hűséget, szorgalmat, áldozatkészséget. Képzete eszményi jó tulajdonságokkal ruházza fel választottját, szerelmesét, életének kívánt társát, akinek már a közelében lenni is megéri, hogy érette egész életében dolgozzék és mindenféle áldozatot vállaljon. Hogy születő gyermekeihez azért ragaszkodik-e a férfi, mert azokat szerelmese szülte, vagy saját magukért,

közvetlenül vonzódik hozzájuk, azon lehet vitatkozni. De egy tény: az apa szereti gyermekeit, olyan érzelmet táplál irántuk, mely áldozatvállalásra készíti, érdekeiknek a maga érdekei fölé helyezésére indítja. A szeretet lévén az az érzelmi kötődés, melyben már nincs semmi testiség, anyagiság, önzés.

Minden állatfaj nemi életében a nőtényé a főszerep, a nőtény ösztöne dönt a párzás időszaka kérdésében, ugyanúgy, mint a párul választott hím egyed tekintetében. Választ, dönt és kezdeményez a nőtény. Így kell ennek lennie az embernél is. De ha a nő vágya állandó, és mindig kész bárkivel a párzásra, hogyan biztosítatnak az ivadékok érdekei, hogy az emberi faj el ne satnyuljon, vagy ki ne vesszen? Nagyon egyszerű a felelet: a nő nemi hormonjai az emberi faj, a *Homo Sapiens Antropus* különleges igényeinek megfelelő, különleges ösztönöket hordoznak.

A szemérem

Igaz, hogy a nő nemi vágya állandó, ez mindaddig sem tárgyra, sem cselekményre nem irányul, csak bizonytalan szükségérzet, amíg először nem közösül, tehát amíg annyira ki nem fejlődött, hogy képes párt hódítani magának. Hogy pedig a kiválasztott férfi megfeleljen az elvárásoknak, arról a nő örök nemi vágyát féken tartó társösztön, a szemérem dönt. A szeméremérzet a nemi ösztönnek az emberre fajlagosan jellemző része, mely a nőt mindenféle nemi cselekménytől eltiltja és minden férfi közeledésének elutasítására készíti. Gyakran az életösztön erősségével bír, valóságos testi, görcsös fájdalmat képes okozni a szeméremérzés, és csak a kiválasztott férfi előtt oldódik fel, csak arra alkalmas körülmények között, és engedi kezdeményezni nő-gazdáját. A szemérem mindennapi működésének az eszköze a ruha, egy emberi találmány, melynek elsősorban – a forró égöv alatt élő emberek is elfedik magukat – az ember nemi életében van szerepe, sikeresen helyettesítve az állatok tiltó-csábító eszközeit.

Házasság

A nő nemi ösztöne – melyhez úgy simul a férfié, mint az öntvény a formához, hogy a kettő egymást kiegészítve, csak a partnernek is kíváncsú cselekményre indítva, teljesen eggyé válik a kettő – a nőt az ivadécai, gyermekei szempontjából legalkalmasabb férfi kiválasztására indítja, annak közeledésére oldódik fel szemérme. Emberről lévén szó, a kiválasztás nemcsak természeti, testi ismérvek alapján, hanem társadalmi, gazdasági, sőt szellemi, erkölcsi tulajdonságok szem előtt tartásával történik. Célszerű a nő ösztönéletében is megkülönböztetni a hármas fokozatot, az egyszerű közösülést, kölcsönös gyönyörszerzést és az áldozatos érzelmet – idegen kifejezésekkel: *Sexus*, *Eros*, *Amor*. A nőt nem elégíti ki a csak testi önzést jelentő nemi közösülés, hanem gyönyörre is vágyik, hajlandó lévén azért bármit megtenni, vállalni, hogy partnerének is gyönyört adjon cserébe. Ösztöne megsúgja neki, hogy társát e szeretkezéssel maga mellett tarthatja. A szeretkezések emlékei, de még gyakrabban azoknak képzeletben megalkotott és előrevetített képe a társ feltételezett eszményi tulajdonságai – áldozatkész érzelmre, szerelemre készíti egymás iránt a társakat, melyben még kétségkívül ott van a testiség, de már annyira halvány, hogy a szerelmeseknek egymás társasága, sőt, a másik érzelmeinek egyszerű tudata is boldogító örömet jelent. Így keletkezik a nő különleges szerelemösztönéből a csak *Homo Sapiens Antropusra* fajlagosan jellemző páros házasság, majd annak alapján a család, a szülők és gyermekek állandó közössége, az emberi társadalom természetes alapsejtje.

A házasság teljessége

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az ember fajfenntartási ösztönének csak egyik eleme a párzás. Sokkal nagyobb hangsúly esik az utódok nevelésére. Itt jelenik meg a döntő különbség az állati és emberi ösztön között. Az ember nemcsak a testi létet és az azt lehetővé tevőmagatartást adja tovább utódainak, hanem a szellemi, értelmi élet távlatát, és lelki élettávlatát eszményi célját is. A

teljes emberélet továbbadásának, az ember fajfenntartásának lehetőségét biztosítja a Homo Sapiens Antropus nemiségének specifikuma, a *szerелеm*. A szerelem ugyanis a testi, érzéki vonzalom felett szellemi, értelmi kapcsolatot igényel a két nem között. Ez ugyanis társadalmi kapcsolat. A végeredmény a szerelem eszményi, erkölcsi kapcsolata, a szeretett lény céljaival való azonosulás. Így jut el a szerelem a szeretetig, az eszményi célok azonosulásáig. Ez az emberi fajfenntartás specifikus eszközének, a *páros házasságnak* az alapja. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja a házasság megszűnésének folyamata. Először a lelki élettávlat, azaz a célok azonosága szűnik meg, azután a szellemi közösség, végül maga az együttélés, mert a felek szexuális kapcsolata nem elég a házasság és a család fennmaradásához. Viszont a gyermek emberré nevelésének eszményi céljához nem szükséges a testi kapcsolat – sokszor egyenesen zavaró is lehet. Elengedhetetlen viszont a közös eszményi, anyagfeletti cél megvalósításához a két fél társadalmi közössége, a szellemi, értelmi akaratazonosság. Ezt bizonyítja az unkák nevelésének érzelmi, örömteli vállalása, az utódokról, azok eszmény szerinti neveléséről való soha meg nem szűnő ösztönös gondoskodás. Nyilvánvaló, hogy a különböző nemű emberek között ilyen totális, az élet egészére, az élet mindhárom távlatára kiterjedő közösség a házasság csak önkéntes lehet, azaz a házasfelek a maguk meggyőződése szerinti saját céljainak a megvalósulását érezzék és tudják benne. A kényszernek még a gyanúja is megszünteti ezt a kapcsolatot. – Ezt jó, ha tudják a házasság megkötésének, felbontásának vagy fenntartásának a kényszerítői.

A szerelem és anyaság kultusza

A tudatra ocsúdó ember értelmével felfogta azokat az összefüggéseket, melyeket élete, születése, neveltetése, nemisége, társa, gyermekei és egész családjának léte, kínja, öröme, gondja, gyönyörűsége és gyötrelme között észlelt. Tapasztalta az őt is rabul ejtő, ellenállhatatlan természeti erőt, mely a férfiút szülei elhagyására és saját rabjának, feleségének követésére és kiszolgálására, gyermekeinek kínos munka árán való eltartására készíti. Az erőt, mely az egyedül gond nélkül élő nőt a házasság szolgásgábjába hajtja, hogy önként vállaira vegye az anyaság örökös igáját, annak minden gondjával, bajával és gyötrelmével együtt. Nem csoda, ha ezt az ellenállhatatlan erőt az ember túlviláginak gyanította, istenséggként tisztelte. Kialakult a Szerelem és az Anyaság külön-külön való és az azokat összekapcsoló misztérium vallásos tisztelete, kultusza.

A nemi erkölcs

Kultusz nincs Eszmény nélkül, hiszen ez adja a kultusz tárgyat és célját. Az eszményi szerelem és az eszményi anyaság az ember egész nemiségének eszményi céljára mutat, és a nemi erkölcs alapjait fekteti le. Lévén az eszmény a tehetetlenség ellentéte, iránya tehát felfelé irányul, az erkölcs nem engedi a lét síkja alá esni a megsemmisülésbe, hanem inkább a fölé emelkedésre, fejlődésre serkenti. Azonban az eszmény függvénye a mindenkori koreszmének, az általa fedezett értékrend sem örök és állandó, hanem a társadalommal együtt térben és időben változik. Azt viszont, hogy adott helyen és időben mi a helyes vagy helytelen az ember nemi élete terén, azt az erkölcs bizonyosan jelzi.

Az askézis

A közhatalom a nemi életet rendszerint magánügynek nyilvánítja, hiszen cselekményei nem érintenek közérdeket, ennek megfelelően nem vonja jogi szabályozás alá, ott hagyja az egyéni szabadság területén. Egyrészt a közhatalomnak ez a közömbössége, másrészt a társadalomban állandóan fellelhető túlzó irányzat, az askézis rontja az erkölcs érvényesülésének társadalmi hatásfokát. Abból kiindulva, hogy az ösztön kielégítése örömmézzel, gyönyörrel jár, az erkölcs pedig az ösztön ellentéte, az askéta minden örömet, gyönyörűséget erkölcstelennek, bűnnek tart. Erény

pedig szerinte a kín, a gyötrelem, szenvedés és mindenféle ellengyönyör vállalása, és ezek szándékolt felidézése, az önkínzás az igazi boldogságra vezető út.

A nemi életet szabályozó minden erkölcsi rendszer megegyezik abban, hogy a nemiség célja utódok életre hozása és nevelése, intézménye pedig, a házasság, mindent megenged, ami nincs kárára eme célnak és intézménynek. Az aszkéta nem elégszik meg azzal, hogy az erkölcs tiltja azokat a cselekményeket, melyek a házasság intézményének és egészséges utódok világrahozatalának és nevelésének ártanak, hanem bűnnek nyilvánítja a nemiségnek még a gondolatát is. E támadás az erkölcs ösztön-gátló hitelét és hatásfokát lerontja, anélkül, hogy az aszkézisnek híveket szerezne. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a nemi ösztönrel oly sok visszaélés történik, hogy ezeknek valóságos intézményei alakultak ki.

Visszaélés, perverzió

Nagyon nagy a kísértés a nemiséggel való visszaélésre, hiszen sehol másfelé nem lehet olyan könnyen kielégülést, gyönyörűséget kapni, ilyen gyorsan, közvetlenül és olcsón, mint a nemi életben. És a visszaélés egyik ösztön esetében sem okoz annyi kárt, mint itt, veszélybe sodorván nemcsak saját maga, partnere, meglévő vagy jövőendő házastársa, valamint gyermekei és unokái testi-lelki épességét és egészségét, akár életét is, válságba sodorva ugyanakkor a társadalom, a nemzet, az emberiség fennmaradását biztosító erkölcsöt is. Mert az ösztönrel való visszaélés nem elégszik meg a durva testiség, az öncélú gyönyörűzés, a szerelmes hűtlenség „természetes” módjaival, hanem beteges, természetellenes, féktelen módszerekkel és eszközökkel rombol.

A tényleges fajfenntartás

A fajfenntartás ösztönében hajlamos mindenki a párzás ösztönét látni, csak a párzás ösztönét. Elfelejtjük a fontosabbik részét, azt, ami az ivadékok nevelésére, az ivadékok érdekeinek mindig áldozatos szolgálatára hajtja az élőlényt. Gondoljunk csak arra, hogy egy fecskepárt milyen kevés természeti erő, ösztön kell, hogy párzásra indítson, és hány ezerszer nagyobb erő az ivadékok létrehozására és felnevelésére. Az ember párzási ösztöne is könnyen, áldozatok nélkül elégül ki esetleg több gyermeknek évtizedekig tartó gonddal, munkával és önfeláldozással való felnevelése mellett. Ha pedig azt is tekintetbe vesszük, hogy az ember gyermekeinek gyermekeivel, és azok gyermekeivel szemben is képes saját személyes érdekeit háttérbe szorítani, továbbá, ha az ivadékokról való gondoskodás emberi ösztönében gyökerező egész emberi társadalmat látjuk, annak minden intézményével együtt, képzeletet alkothatunk annak az élővilágban másfelé elő nem forduló, csak a *Homo Sapiens Antropus*-ra jellemző, a családfenntartásra hajtó természeti erőnek a nagyságáról, amely a fajfenntartási ösztönünk része.

A művészetek

Semmiképpen sem szabad elhallgatnunk a fajfenntartási ösztönben gyökerező ékes virágot, a művészetet. A nemiség, anyaság, szerelem misztériumának kultusza – mint minden kultusz – áldozatot kívánt, az ember hódolatának, tiszteletének, imádatának bemutatását az istenség előtt a legszebb ajándék felajánlásával. Ez a legszebb, legkevésbé anyagi ajándék nem lehet egyéb, mint az emberi szellemnek mindenkor kísérlete az örök eszmény, a Szépség kifejezésére, a művészet. A művészet, mely egyidős a *Homo Sapiens Antropus*-szal, mely túlélte a kultuszt, melynek szolgálatára alkottatott.

Nem szaporítom tovább a szót, hanem Önöket kérem meg, méltóztassanak megmagyarázni egy tizenöt éves leánynak, mit jelent a kereszt mellett viselt horgony és szív!

d) A becsület ösztöne

A becsület

Dalolva ment lángsírba ötszáz walesi bárd – hogy a hit, a becsület, a szabadság annyi sok vértanúja és hőse közül csak ezeket, a legérthetlenebbeket említsem. Mert nem lehet azt józanésszel felfogni, hogy lehet az életnél valami ennyire egyértelműen nagyobb érték. Érteni nem lehet ezt, de érezni annál inkább. Mindnyájan érezzük, hogy a legelső embernek a Földön való megjelenése óta ez a rendkívüli magatartás jellemző igazán az emberre, hogy ezek miatt érdemes végigélni a történelmet, mint ahogyan az esztendő szürke hétköznapijai is az ünnepektől kapnak értéket.

Az érvényesülési ösztönnek még sok más neve is van: társas ösztönnek mondják, mert társadalmi vonatkozásban hat, fejlődési ösztönnek, mert ez a tökéletesedés rugója, a hatalom ösztönének célja alapján, versenyosztönnek szokásos gyakorlata miatt. De legyen elég, ha a felsoroltak mellett még csak *becsületösztönnek* mondjuk, egy szóba foglalva az emberi jellem nem anyagi ismérveit.

Az állatot az érvényesülés ösztöne csak fájának megfelelő csoportjában levő hivatala megszerzésére és betöltésére indítja; ahol pedig nincs csoport, ott játékos versenyre. De akár a farka vezérségéért, akár csak a verseny kedvéért folyik a küzdelem, a cél világos: a faj fejlődése, fejlesztése, egyedei hasznos tulajdonságainak, képességeinek növelésével és gyarapításával. Az ember számára viszont törekvései főrugója ez az ösztön, mert mindazt a képességet, melyet létfenntartása és nemisége észszerű megszervezésével megtakarít, érvényesülésére, előhaladására, emelkedésére, tökéletesedésére, társai közül való kiválásra, tekintély, hatalom és becsület szerzésére fordítja. Úgy tűnik, gazdagodni, vagyont szerezni létfenntartása érdekében akar az ember, hogy nemi ösztöne űzi a szerelmi trófeák gyűjtésére, pedig mindezt társai közül való kiválása érdekében teszi az ember. Ezért öltözik divatosabban, ezért épít szebb házat, vesz újabb kocsit, és – talán – ezért választ szebb szeretőt. De ezért tanul, ír, olvas, számol, fűr, farag, rajzol, fest, művészkedik, versel, alkot és rombol, zenél, táncol, szónokol, vitatkozik, vetélkedik, sportol, oktat, edz, viselkedik – szóval teszi azt, mit minden ember, hogy híre-neve öregbedjék, hogy embertársai elé és fölé kerüljön, hogy felettük befolyást, hatalmat szerezzen. A becsülettel szemben lapít a szerelem és kussol az anyagi érdek; a becsület mezején elhaltakat örökké élőknek érezzük.

Az érvényesülési ösztön tartalma

Az embert az érvényesülés ösztöne az Én megvalósítására indítja, arra, hogy a világhoz való viszonyán a maga előnyére változtasson. Ebben a törekvésében elsőrendű érdeke úgy saját magának, mint a másik félnek, a világnak az ismerete. Az a kíváncsiság, tudás-vágy, mely a természet, a társadalom, az ember és az emberi szellem tényeinek, jelenségeinek, folyamatainak, szabályainak keresésére, kutatására, aztán az észlelteket emlékezetbe és írásba rögzítésére, jelenlevőkkel és eljövendőkkel való közlésére, szóval tudományos tevékenységre készíti, az ember érvényesülési ösztönében gyökerezik.

Az eszmény

Tagadhatatlanul nagy szerepe van ezen a téren a gazdasági érdeknek, különösen a természettudományok és a műszakiak tekintetében – de a fő hajtóerő mégis a becsvágy, hogy magát alkalmasabbá fejlessze, hogy társai közül kiváljon. Ismeretvágya kielégítése során jutott el az ember még az idők kezdetekor az anyagi, érzékelhető és mérhető világ határáig, és próbált azon túlról is ismereteket szerezni, hátha ott felfedezheti az anyagi világban észlelhető változások itt hiába keresett okát. Hogy talált-e ott valamit, vagy sem, arról majd máskor fogunk beszélgetni, de túlvilági kutatásai

segítették hozzá az embert magának az Eszmény fogalmának és e fogalom tartalmának a megismeréséhez. Az Eszmény, mint az emberi célok elvont és általánosított tartalma, vitathatatlan értékrend birtokába juttatta az embert. Ez a Tökélyhez viszonyító értékrend egyetemes hasznú mértéket jelent a tökéletességre törekvő ember számára, mely a világ minden létezőjének – ezek között saját magának és a maga viselkedésének is – megmértetésére szolgál és minősít mindent kívánatosnak, vagy elvetendő értéktelennek.

Mint a másik két ösztön esetében is láttuk, az ösztön az embert hiányérzete bizonyos irányú kielégítésére indítja azzal, hogy ösztönös célképzet iránti vágyat támaszt benne. Azonban az érvényesülési ösztön sem egyszerűen, közvetlenül a szükségérzetet megszüntető eszközre irányul, hanem a mögötte több rétegben feltételezetten sorakozó értékekre.

A tökéletesedés hajtóereje

Minden ember számára az elsősorban megvalósítandó, legnagyobb érték saját maga. Ősalakjában tehát az ösztön saját maga értékének társaival való elfogadtatására hajtja az embert. Hogy a maga esélyeit minél inkább növelje, minden képességét a maga tökéletesítésére fordítja, tehát jó és hasznos tulajdonságai: erényei fejlesztésére, elfogadott eszményi értékrendje szerint. A kisfiú előtt megjelenik a maga – rendszerint szülei, nevelői hatása alatt kialakított – eljövendő, felnőttkori, képzeletbeli képe: tanító, világbajnok, feltaláló, hegedűművész, hajóskapitány, államférfi, parádés kocsis, püspök vagy villanyszerelő – de mindenképpen sikeres, hatalmas, bámult ember. Megtudja, milyen erények segíthetik hozzá a vágyott célképzet megvalósításához, és attól fogva testi, lelki, jellembeli adottságai, képességei felhasználásával emez erények megszerzésére igyekszik. Ha kell, tanul, gyakorol, edz, mindenféle áldozatot vállal, csak hogy célját megvalósíthassa – már amennyire akarateréből, kitartásából, jelleméből futja. Lehet, sőt valószínű, hogy növekedése során letesz a parádés kocsis vagy világbajnoki vágyairól és papságra törekszik azután; de akkor már megtanult lovagolni és úszni, és az csak javára válik mindenféle foglalkozású embernek. Az érvényesülési ösztön tehát elsősorban a maga fejlesztésére hajtja az embert. Hogy ennek során mi mindenre tette alkalmassá magát az ember – azt a világtörténelem tanúsítja.

Az ember társas lény

Ahhoz, hogy az ember társaival szemben érvényesülhessen, társakra van szüksége, szövetkezik hát a magához hasonlókkal vagy az azonos célt követőkkel. Azt is mondják az emberről, hogy eleve társas lény, fogalmi eleme hát a társaság, nem következik az másodfokon az érvényesülési vágyból, hanem az ösztön közvetlenül a társulásra irányul. Ha ez így is volna, akkor sem kell a tárgyalás logikai sorrendjén változtatnunk, hogy az ösztön előbb irányul az egyedre, és csak azután az egyedek alkotta közösségre. Egy azonban tény: ösztöne az embert közösségbe tömörülésre készíti, és közösséghez, valamint közössége tagjaihoz érzelmi kötéleket vállalására indítja. Igen, azt kell mondanunk, hogy az ember szereti közösségét és annak tagjait, tehát hajlandó saját érdekeit azokénak alávetni. Ez a szeretet, érzelmi kötöttség a maga közössége érvényesülésére, előhaladására, más közösségek elé és fölé emelésére, a közösségi becsület szolgálatára készíti az embert. És ahogyan egyéni érvényesülésének célja érdekében hajlandó évtizedekig tanulni, dolgozni, kínlódni, közössége előnyeinek, hasznának, erényeinek, sikere minden eszközének megszerzéséért és gyarapításáért gyakran még egyéni vágyairól is lemond, illetve közössége iránti szeretete azonosul a saját maga irántival. A család, a baráti kör, a szülőfalu, szülőföld, felekezet, sportegylet, nemzet vagy bármi más magáénak érzett közösségnek bármilyen szempontból a más hasonlókat fölé emelése tehát természetes ösztöne az embernek.

A társadalom emberi mű

Társas lény az ember, léte, élete, tevékenysége társadalomban történik, a nélkül el sem képzelhető. Maga a társadalom nem mondható az érvényesülési ösztön folyományának, de a társadalom fejlődése, az emberiség legimpozánsabb műve már az embernek a maga közösségére kivetített tökéletesítési ösztöne indítására jött létre, a közjóért annyi évezreden át, annyi sok ember által végzett áldozatos munka eredménye.

Az eszmény anyagtalanági értéke

A *becsületösztön* nem tölthetné be rendeltetését az ember és az emberiség tökéletesítésében, ha csak az egyéni és közösségi erények megszerzésére és fejlesztésére sarkallna. Az egyéni és közösségi érvényesülés által támasztott hiányérzetek könnyűszerrel kielégíthetők, ha azok nem az Eszmény végtelen távlatában gyökereznek, ha nem az Eszmény megvalósítása utáni sóvárgás szülöttei. Az ember érzelmi kötődése az Eszményről áttérjed a megvalósítására szolgáló eszközökre és az embernek minden művére, melyekkel az Eszményt vagy annak részeit, résztulajdonságait megvalósítani igyekezett, figyelmen kívül hagyva, hogy azok nem eszmény, hanem a saját maga alkotásai. Nyilvánvaló, hogy az ember alkotása minél anyagibb, annál tökéletlenebb, minél kevésbé anyagi, annál tökéletesebb, annál méltóbb a ragaszkodásra. Így válnak az ember szemében legnagyobb értékű saját érzelmei, gondolatai, saját világképe, meggyőződése, mindazok az erények, melyekkel saját magát, szeretett közösségeit, valamint saját maga és közösségei szeretett műveit saját maga képzeletében felruházta: minél anyagtalanabb, elvontabb, megfoghatatlanabb, képzeletibb – annál eszményibb, annál megbecsültebb az érték, annál inkább méltó az érvényesítésre.

A meggyőződés érzelmisége

Ezen a fokon az ember nem saját személye vagy közössége érvényesítésére törekszik, hanem saját maga gondolatainak, elveinek, eszméinek mindenki mással szembeni fölsége biztosítására, és ugyanúgy ragaszkodik közössége eszmei értékeinek elismertetéséhez is. Sőt, mert a közösségi tulajdonságok rendszerint elvontabbak az egyénieknél – többnyire képzeletibbek is –, az ember képes mindenét áldozni közösségéért. Más kifejezés hiányában azt mondhatjuk, hogy az ember szerelmes gondolataiba, eszméibe, hazájába, hitébe, gyermekeibe, családi, nemzeti bálványába, azokhoz még a testi szerelemnél is áldozatosabb érzelmekkel kötődik, azok becsületéért képes életét áldozni. – Ne csodálkozzunk hát azon, hogy az emberek makacsul ragaszkodnak véleményükhöz, elveikhez, hogy észérvekkel senkit sem lehet meggyőzni álláspontja helytelenségéről – minél távolabbi tőle a kérdés, annál kevésbé –, mert meggyőződése ösztönös, indulati fogantatású, mélyen gyökerezve az érzékek tudatalatti rétegeibe, egyszerűen: érzi azt, ahelyett, hogy tudná.

Féltékenység

Azt gondolhatnánk, hogy az érvényesülési ösztön, fejlődésre hajtván az embert, hatása alatt a lét síkján lehet maradni, nem hanyatlik le szükségképpen a megsemmisülés felé. Az érvényesülés ösztöne nem azért versenyeszt, hogy ne legyen szétválaszthatatlan az irigységtől és annak szenvedélyes fokozatától, a féltékenységtől. Saját magunk, közösségünk, családjunk, hazánk, hitünk – és ezek valós és képzelt értékeinek – szeretete társul mások megfelelő gyűlöletével. Aki hazájáért kész életét áldozni a csatamezőn, az igyekszik minél többet legyilkolni az ellenségből. Társas ösztön ez a harmadik, hatásai a társadalomban érvényesülnek, sok embert érintenek, minél feljebb van valaki a társadalomban, annál többet. Ne feledjük, az irigység és féltékenység éppen úgy érzelmek, mint a gyűlölet, ezekkel szemben tehetetlen az értelem.

A zsarnokság

Nem kell a messze történelemben keresgelnünk, mert körülöttünk is, a mi mindennapjainkban, felfedezhetünk egy-egy zsarnokot, kisebbet vagy nagyobbat, aki hatalmát, mások feletti befolyásolási

képességét családja, szerettei, beosztottjai, alattvalói gyötrésére használja, megsemmisítve ezzel a maga tekintélyét, népszerűségét, hatalmát, tehát éppen azt, aminek megszerzésére ösztöne indította. És mennyire vissza lehet élni a nagy emberi erényekkel, az akarat erővel, következetes elvhűséggel, szilárd jellemmel, becsülettel! Aki az őskeresztyéneket oroszánok elé dobatta, a magyar prédikátorokat gályára küldte, aki a közelmúltban a zsidókat deportáltatta, most minket börtönbe záratott, mind szilárd meggyőződésű, jellemes ember volt. Bizony, az ember társulási ösztöne szülte a társadalmat is, de a legnagyobb társadalmi értéknek, a békének örök és állandó rombolóját, az ellenségeskedést is. Káin és Sztálin között nincs minőségi különbség, csak mennyiségi.

A társas erkölcs

Hogy nem pusztította el magát az emberiség az érvényesülési ösztöne hatására? Érvényesülhet itt is az ellenösztön, az erkölcs élet felé emelő hatása, hiszen az erkölcs mögött ugyanaz az eszmény áll, melynek megvalósítására az emberiség rombolói törekedtek? Eszmény bár, de nem ugyanaz. Az eszményét minden ember maga építi képzelete segítségével, vallásos hitével megszűrve, osztályozva érzelmei, ismeretei, hajlamai, társadalmi és természeti környezete hatásainak elemeit. Ezek az elemek pedig, nemcsak, hogy egyénenként, csoportonként, koronként változnak, fejleszthetők is: neveléssel, céltudatos tanítással, idomítással, gyakorlással, edzéssel.

Az erkölcs legismertebb megjelenési alakja a társadalmi szabály, mely adott helyen, adott időben, ténylegesen érvényesül. Az erkölcs mögött álló eszmény tehát nem lehet egyéni célképzetek elvonása, hanem az adott társadalom általános meggyőződését kell tartalmaznia a jóról, igazról, szépről, helyesről, mindenről, ami pozitív, mégpedig a neveltség adott fejlődési fokán.

Ez az egyéninél tisztább, anyagtalanabb, magasabb rendű közösségi eszmény ad felemelő töltetet, magasabb távlati tartalmat az erkölcsi érték megvalósítását célzó erényeknek. Az ember becsülete parancsainak engedelmeskedik, de erkölce fogalmazza meg becsülete parancsait.

A versenyösztönrel való visszaélés

Az erkölcs meggátolja az érvényesülés ösztönével való visszaélést, arra kényszerít, hogy a társadalommal való versenyben ne árts neki anélkül, hogy magadnak használnád! Alkalmazd ezt egyéni és közösségi versenytársaidra, ellenfeleidre is, hiszen hasonló elbánásra csak így számíthatsz! Versenyezz, persze hogy versenyezz! De tartsd be a verseny szabályait! Társaid feletti uralomra hajt az ösztön? Ne feledd a közmondást: Az a legnagyobb úr, aki saját magán képes uralkodni. Aki első akar lenni, szolgáljon a többinek – mondja a Mester. Ugyanaz, aki felebarátaink, sőt ellenségeink szeretetére akar nevelni. – És hogy életünket se sajnáljuk odaadni, örök életet ígér követőinek.

6. Szándék és akarat

a) A nevelés

A hatalom jelensége

Távol legyen tőlem, hogy a pszichológia vagy a pedagógia vitatott kérdéseit eldönteni akarnám, de nagyszerű eredményeiket felhasználni és gyümölcsöztetni szent kötelességemnek tartom. Voltaképpen a társadalomban, különösen a közéletben az ember kezdettől fogva, tudatosan alkalmazta a pszichológia – helytelenül nevezik *lélektan*nak a pszichológiát, helyesen *elmetan* volna a neve – adta lehetőségeket, mielőtt a pszichológiát egyáltalán felfedezték volna. A hatalom, a más akaratának befolyásolási képessége mindig az emberi törekvések tárgya volt, társadalmi jelenség bár, de csak belső lelki érvényesülése után és annak folyományaként jelenik meg a társadalomban.

Ha mi a történelmet, az ember akarat cselekvéseinek összefüggéseit vizsgáljuk, nem indulhatunk ki egyébből, mint a cselekvés fogantatásának, kialakulásának és születésének leírásából. Csak természetes, hogy ehhez felhasználjuk a pszichológia korunkban felfedezett néhány törvényszerűségét, önkényesen kiragadva azokat a pszichológia otthonos melegéből, hogy a társadalomtörténet szeszélyei szerint akár kaptafának alkalmazzuk elméletünk számára.

Az érzékek

A fény, hang, hő, felület, íz és illat ingerei mellett az emberi idegrendszer még nagyon sok egyebet is képes érzékelni, anélkül, hogy ezek valamelyik érzékszervünkre összpontosíthatók volnának. A fáradtság, éhség, szomjúság, gerjedelem, fázás, fájdalom természetes ösztöneink működése folytán támasztanak hiányérzetet az élőlényekben, hogy célszerű viselkedésre indítsák. De a sebesség-, az egyensúly-, a mozdulat-, az ügyesség-érzékünk működését bizonyító sport, akrobatika, tánc, játék mellett a színérzék, műszaki érzék, nyelvérzék, zeneérzéken át az arányérzék, ütemérzék, összhangérzék, szeméremérzék, illemérzék fokozataival eljutunk az igazság, szépség, jószág, erkölcsiség megérzéséig, sőt az emberek egy része képes az anyagon túli, a lelki élettávlat világának, a transzcendenciának érzékelésére is.

A készség

Az esetek túlnyomó többségében az érzékelt inger hatására a szervezet közvetlenül, pszichológiai folyamat közbejötté nélkül reflexmozgással cselekszik. Amikor az inger hiányérzetet, majd vágyat támaszt és emez váltja ki a tevékenységet, ösztöncselekvésről beszélünk. Akarati cselekvés estén az érzéki indulatú vágy megvalósulására törekedvén, előbb az erkölcs gátjába, majd az értelem szűrőjébe ütközik, és azokon átjutva valósul meg – ha megvalósul egyáltalán, a gyakorlati élet csekély százalékában.

Ezek mind az egyszerű cselekvés esetei, szemben a mindezek felhasználásával, egy távlati cél megvalósítására irányuló tervszerű tevékenységgel, az összetett cselekvéssel szemben, mely egyedül méltó a tulajdonképpeni akarati cselekvés elnevezésre. Ebben a vetületben a reflexek és ösztönök a tudatos akarat alatt készséggé alakulnak, eszközzé a távlati cél megvalósítására. Közvetve tehát ezek is az akarat szülöttei lévén, összesített eredményeik akarati cselekvésnek számítanak, a történelem elemének.

b) A készségek

Az örökölt, ösztönös hajlamok *készséggé* fejlesztése gyakorlás, művelés, idomítás által, mesterséges ösztönöknek az élet szolgálatába állítása minden fajra jellemző. A fiókák és kölykök futó, ugró, úszó, repülő, menekülő, vadászó, rejtőző, leső, verekedő játékaik nem egyebek, mint örökölt hajlamaik célszerű fejlesztése – rendszerint önként, de nemritkán némi szülői kényszer alatt – úgy, hogy azok idegrendszerükbe vésődve egyszerű reflexként működjenek majd a kellő pillanatban, a megfelelő inger hatására. Jól idomított ösztönös hajlamai teszik alkalmassá az állatot az olyan bonyolult tevékenység kivitelezésére, mint egy csoportos vadászat vagy az ellene való védekezés – hogy a vándormadarak teljesítményéről ne is beszéljek.

Hogy az idomítással fejlesztett készségek erősebb hajlam alakjában öröklődnek, azt minden háziállatunk példája igazolja – akkor is, ha az örökléstan netalán még nem tudná megmagyarázni. Több állatnemzedék után pedig olyan eredmények állnak előttünk, mint a regénybeli Bogáncs, a pásztoréletben egyáltalán nem rendkívüli terelőpuli.

Nevelés, azaz hajlamfejlesztés

Az embert az emeli ki az állatok közül, az teszi a Teremtés Koronájává, hogy a hajlamfejlesztés lehetőségét felismerte és azt magára és ivadékaire tudatosan alkalmazta, valósággal kinevelte magát az állat természetiségéből előbb társadalmi lénné, majd életfeletti értékeket megvalósítani képes erkölcsi lénné.

Igen, Uraim, méltóztassanak engedni érzelmeiknek és elfogadni azt, hogy a *nevelés* az emberség legértékesebb fogalmi eleme! Idomítás, szoktatás, gyakorlás, tanítás, oktatás és érzéki, érzelmi, értelmi ráhatás által átadni öröklött és szerzett tapasztalatainkat, ismereteinket, fogásainkat a következő nemzedéknek, hogy utódaink nemzedékről nemzedékre gazdagabb készség-eszköztárral rendelkezzenek elődeiknél. Így fejlődik az ember, haladván – ha végtelen apró lépésekkel is – a Tökéletesség felé.

Erkölcsi viselkedés

A nevelés tudatos értelmi és érzelmi tevékenység, mely a tudattalan, érzéki rétegére hat az elmének. Akkor sikeres a nevelés, akkor mondunk valakit jól nevelt embernek, ha benne hiányérzet támad az elvárásnak nem megfelelő helyzet érzékelésére. Erre nagyon sok példát tanultunk az iskolában: az óvoda már csak az illemhelyen tudja elvégezni szükségét, az iskolának már csak terített asztalon, késsel-villával esik jól az étel, a felnőtt férfi nem tud ülni álló nő mellett. Nemcsak a gyenge bántalmazásának láttán kitörő közfelháborodásból következtethetünk az általános erkölcsi jólneveltségre, de magából a mindennapi életünkből még inkább, hiszen nem esünk egyéni ellenségünk torkának, nem lopunk, általában nem is jut eszünkbe bűncselekmény útján előnyre tenni szert akkor sem, amikor erre veszély nélkül alkalom nyílna, mert egyszerűen jólesik a helyes viselkedés.

Igen, kérem, nem az ösztön szerinti viselkedés esik jól az embernek, hanem az *erkölcs* szerinti. A tehetetlenséggel, halállal, megsemmisüléssel, sötétséggel, bűnnel, szennnyel ellentétes irányba, az eszmény, az élet, az emelkedés, a fejlődés, a fény és a tisztaság irányába mutató erkölcs két úton érvényesül az emberben. Az első érvényesülési mód közismert: az ösztönben fogant, vágyott célképzet még tudat alatt az erkölcsi készség gátjába ütközik, és csak ha azon felül tud emelkedni, kerül tudati rétegbe, az erkölcsi szabály érzelmi minősítése alá, hogy a törekvés csak az erkölcsi helyeslés után válhasson szándékká, majd az értelmi mérlegelés után akarattá. A másik módja az erkölcs érvényesülésének az erkölcsi készségeknek az emberben való kialakítása, amely eme mesterséges ösztönökben fogant célképzet iránti vágyra indítja az embert, tehát nem is indul erkölcsnek meg nem felelő törekvés, hanem egyenesen pozitív erkölcsi irányú indulat támad az emberben.

A nevelés törvényhozás

A törvénynek az általános parancsnak megfelelő következetes viselkedés kialakítása a *szoktatás*. A testi, anyagi élettávlat viszonylatában az élőlényfajra jellemző életben maradási és fejlődési eredményező törvény a Homo Sapiens Antropus természeti törvényével azonos. A szellemi élettávlat és az azt gerjesztő lelki élettávlat működési szabályaira viszont az anyagfeletti, eszményi abszolútum értékrendje az elfogadott és vallott Istennek a törvénye. Isten általános parancsa, az abszolút törvény az, amit a nevelőnek „le kell hoznia” – ez a *törvényhozás* első mozzanata – a viselkedési szabálynak az ember endofüziájába készségként való beültetése, hogy az szokássá gyakorlódjék.

Íme, így maradhat meg az ember a lét síkján, így emelkedhet valamennyire a fölé, az aláhúzó természetes ösztönei ellenére.

Készség és műveltség

A készségek nem egyebek, mint az ember tudattalan rétege tudatos művelésének a termései. Birtoklásuk tehát azonos a műveltséggel. Elvben annyi készséget szerezhethet az ember, ahány érzéke, hajlama, ún. tehetsége, szimata van, vagy lehetséges. Számuk tehát olyan nagy lehet, hogy felsorolásukra nem lehet, de nem is érdemes vállalkozni. Osztályozásuk viszont szükséges feladatunk megoldásához. Nem szorul bizonyításra a pszichológiának az a tétele, hogy a készségek csak érzéki indíttatásúak lehetnek, osztályozásunk alapjául tehát az érzékeket kell vennünk.

Érzelmek

Az *érzelem* az ember alanyi értékjelzője, mellyel minden létezőt alanyilagosan bár, de csalhatatlanul – háromféleképpen minősít: kellemes, kellemetlen vagy közömbös, azaz kíváncsi-utálatos, gyönyörűség-fájdalmas, kell – nem kell, szeretem-utálom, illetve közömbös. Tartalmuknál fogva az érzelmek lehetnek testiek, azaz érzékiek, szellemiek, azaz értelmiek és lelkiek, azaz erkölcsiek. Így csoportosítjuk a készségeket is.

Testi készségek

Az *érzéki készségek* a testiségre hajtó természetes ösztönök rokonai, az érzékszervek képességeinek rendkívüli gyarapítása érzékelésben és emlékezésben egyaránt, valamint az idegrendszer és az egész test működőképességének célszerű idomítását jelentik. Közismert, hogy a juhász könnyűszerrel megtalálja, és emlékezetben tartja akár ötszáz birka megkülönböztető jegyeit, és hogy a gyermek Mozart meghallotta, és utólag lekottázta egy zenekari hangverseny minden szólását. Általában a mozgással, kézügyességgel, mesterségi fogással, műszaki érzékkel összefüggő készségeket sorozunk ide. Nemcsak az artista elképesztő egyensúly- és tornagyakorlatai, a céllövész találatai, az atléta eredményei, de a szabász ollókezelése, a borbély, a kertész, a szerelő és minden mesterember „magától mozgó keze”, valamint a hangszeres zenész testi teljesítménye is mind az érzéki készségek körébe tartoznak. A hangverseny közönsége csak a művész zseniális tehetségét, játéka könnyedségét, kifejezési finomságát érzékeli és emlegeti. De a zongoraművész lakótársa a megmondhatója, hány ezer órai gyakorlat, fárasztó, idegtépő, kínos gyakorlat kellett a művész kezének és ujjainak ahhoz, hogy természetes tehetetlenségének ellenállása és görcsei feloldódjanak, és a zeneszerző előírásai szerint maguktól mozogjanak a klaviatúrán.

Szellemi készségek

Az *értelmi készségek* azoknak a logikai érzelmeknek a vonalán keletkeznek, amelyek a sikeres gondolkodás esetén töltik el megelégedéssel az embert. Legjobb példáját egy könyvelő kollégámon láttam, aki a legérdekfeszítőbb pletykákat mesélte, miközben villámgyorsan és tévedhetetlenül óriási számoszlopokat adott össze. Ebben talán még több az ügyesség, mint a logika, de a nyelvkészség, emlékezőkészség, tanulási készség, számtani készség már része annak, ami a felfogás, a megértés, a belátás, a következtetés, a döntés gyorsaságában, minőségében, határozottságában és biztonságában mutatkozik meg, és amit „csiszolt elme”, „jó koponya”, „kiművelt emberfő” nevekkel illetünk.

Bizony, rengeteg tanítás, szoktatás, gyakorlás, ismétlés és sok évtizedes tudatos tanulás eredményeként művelődött meg a legtekintélyesebb tudós agya is, hogy televényként ne dudvát – minél termékenyebb, annál többet – teremjen. Mennyire kell szeretnie annak az Igazságot, aki ennek megismerés általi megszerzéséért odaáldozza gyermeki gondtalan játékait, ifjúkori szórakozásait, felnőttkori kényelmét, legyőzi ösztönös kísértéseit, a világ csábításait és rettentéseit, csak hogy választott mesterére, eszményére hasonlítson. Vagy szerelmesként ragaszkodik a szeretett gondolathoz, eszméhez, tudományos elmélethez – esetleg csak az ezekhez vezető úthoz, a tudáshoz. A Legnagyobb Magyar a Kiművelt Emberfőt mondta a legértékesebb nemzeti kincsnek – higgyük el neki, hogy igaza volt.

A szellemi készségek felső, a testiséggel ellentétes részében helyezkednek el a szépművészeti készségek. A *szépművészeti készségek* – ugye nem szép tőlem, hogy nem esztétikait mondom? – az embert a Szépség keresésében, felismerésében, felfogásában és megalkotásában mozdtatják elő. A színérzék, formaérzék, arányérzék, összhangérzék és rokon érzéktársaik készséggé fejlesztése mellett, az esztétikai készségnek még van egy eleme, mely mindezeket összesíti, és magába foglalja, mely – talán az ízlés készségének mondhatnánk – képessé tesz annak a logikailag meg nem magyarázható értéknek, a Szépségnek a megérzésére, mely a dolgok tartalmi értékére anyagfeletti ráadásként jelenik meg.

Lelki készségek

Általában az Igaz és a Szép is *erkölcsi érték*ként tartatnak számon, szorosabb értelemben mégis egyedül a Jóság számít annak. Az *erkölcsi készség* a Jóság követelményének megfelelő, a helyes viselkedés készsége. Ha azt mondjuk, hogy a szeméremérzék, az illemérzék, az alkalmazkodási érzék, a társulási-barátsági érzék és ezek rokon érzékei vonalán szerzett készségekről van szó, nem fejezünk ki vele annyit, mint ha azt mondjuk: „jó modorú”, „született úriember”, „megnyerő”, „nagyon kedves, szeretetreméltó”, arról, akiről látszik, hogy szeret úgy viselkedni, ahogyan kell.

Az ember által megszerezhető és birtokolható legértékesebb tulajdonságok meglétét feltételezik az erkölcsi készségek, hiszen hatásuk alatt az emberi lélek indulati rétegében az erkölcsileg helyesnek megfelelő célképzet és vágy támad, mely, ha nem ütközik akadályokba, az ösztöncselekvéshez hasonlóan egyenesen viselkedésbe megy át, a leghelyesebb viselkedésbe. Külső akadályozás esetén pedig ebben az esetben az erkölcs nem megfontolásként gyengíti, hanem indulatként erősíti az akaratot. Ezért képes a jól nevelt, jellemes, becsületes ember erkölcsi készsége egészséges irányba terelni versenyösztönét, és küzd meg az egyénre és a társadalomra annyira veszélyes hatalmi ösztönnel.

A ráció elégtelensége

Különös fontosságot ad az egyénnek az a tény, hogy a tudására, bölcsességére olyan büszke *Homo Sapiens Antropus* akarati cselekvésének az értelem csak közvetve, a készségek kialakíthatóságával szolgálhat indítékul. Az értelem közvetlen hatására nem keletkezik vágy, abból pedig akarat, mert az ember érzi, és nem tudja a vágyát; nem azt kívánja, amit tud, hanem amit érez. Csak érzelmi készségei képesek – ha képesek – tudása cselekedetekben való gyümölcsötztetésére indítani az embert. – Ennyivel tudunk mi többet a racionalizmus nagy tanítóinál.

A készségek tudat alatti tudatos művelésének, a nevelésnek eredményei lévén, a velük való foglalkozás átvezet kérdéskörünk új területére, a tudat övezetébe, mégpedig két irányba. A készségek eszközével megvalósítandó értékek, az Igaz, a Szép és a Jó erkölcsi értékek irányába, melyek az Eszmény viszonylatában léteznek. Az eszmény pedig az ember világnézetének, hitének függvénye. A másik irány, a nevelésé, társadalmi jelenség lévén, kivisz az elméből az ember külső életelemébe, a társadalomba.

c) Pszichológia és világnézet

A világ

A világ a létező valóságok összessége. Az atomoktól a galaktikáig, a moszattól az őserdőig, a sejttől az élőlényig, az egyedtől és egyéntől a társadalomig, a kicsiktől a nagyokig, a mozdatatlanságtól a száguldásig, a tétlenségtől az alkotásig, a ponttól a távolságig, a gondolattól a képzeletig, a haláltól az életig, a büntől a törvényig, a Semmitől a Mindenig, a végestől a végtelenig,

a mérhetőtől a mérhetetlenig, ami létezik és lehet – mindezek összessége a világ. A világ van. Tény, hogy van a világ, egészében, részeiben, jelenségeiben, mert ténynek hisszük. Ténynek hisszük a világ létezését, akár tudunk egészéről, részéről, jelenségeiről, akár nem.

A tudomány

A megvalósulás felé törekvő emberi vágy az indulati réteg felszínén az ember érzelmi erőterébe kerül. Itt pozitív vagy negatív alanyi előjelt kap az ember akaratát befolyásoló erkölcsi értékrendje érvényesülési hatásfoka függvényében, és amennyiben a vágy az erkölcsi jóváhagyást elnyeri, törekvésből *szándékká* minősül, és így kerül a világ adottságait *tudatosan* mérlegelő értelem befolyása alá. Hogy az értelem működésbe léphessen, felmérhesse a lehetőségeket a vágy teljesülésének útján, elháríthassa az esetleges akadályokat vagy felhagyjon törekvéseivel, ahhoz ismernie kell a világot, az Énen kívüli Mindenséget. Érzékszervei és műszerei segítségével tapasztalatokat gyűjt nemzedékek hosszú során végig, ismereteit rendszerezi, csoportosítja: Így születik a tudomány – pontosabban szaktudomány. A természettan, vegytan, élettan, csillagászat, földtan, közettan, ásványtan, víztan, talajtan, növénytan, állattan, embertan, elmetan, nyelvtan, számtan, hittan, erkölcsan, társadalomtan, jogtan, gazdaságtan – hogy csak néhányat említsek és ne soroljam tovább a sokféle -tant, -észetet, -lógiát, -gráfiát és -ikát, vagy a történettudomány rengetegféle ágazatát, hogy ne soroljam a neveket sok ezerig, mert olyan nagy számú és nagy mennyiségű immár a szaktudományos anyag, hogy annak már a katalógusa sem fogható át egy emberi aggyal. Nemhogy az eddigi szaktudományi mennyiségnek nem fogható át még a katalógusa sem, hanem az egyre növekvő gyarapodásé sem.

Empirizmus

A proempirikus tudományosság percről percre annyi célt és feladatot állít az empirizmus elé, hogy emez nem szűnhet meg mindenféle eszközzel és módszerrel, teljes szellemi és természeti erőbedobással állandóan kutatni, észlelni, mérni, kísérletezni, leírni és szakcsoporthoz szerint rendszerezni az ismeretek áttekinthetetlen mennyiségét.

A posztempirizmus szaktudományon belül rendszerezi az ismeretek tömegét, és így annyi filozófia született, ahány szaktudomány van, vagy ahány elképzelhető. – Az egyes emberek akaratalkotására a szaktudományok tömege így már semmiféle közvetlen befolyással nem bírhat, mert magukban véve távlattalanok.

Gnosztika

A pozitivizmus 19. századi diadala előtti, ún. klasszikus tudományelmélet szerint az általános tudományosság, a gnosztika végezheti el csak a rendszerezés feladatát. – Bocsánatot kérek, Uraim, hogy szokásom, sőt fogadalmam ellenére idegen kifejezéseket használok. Jól tudom, hogy az idegen szó a fogalom homályos ismeretét leplezi. Nos, itt nem kell lepleznie semmit, mert ezek a fogalmak tényleg homályos tartalmúak, feltételesen viszonylagosak. Elnevezésükkel éppen ezért dolgozhatunk úgy, mint ahogyan az algebra használja a betűjeleket. – Ha a tulajdonképpeni tudományosságot mondjuk gnosztikának, az az ismeret- és gondolatrendszer, melyet ideológiának, világnézetnek, világképnek neveznek, kétféle lehet: protognosztikus és metagnosztikus.

Teológia és filozófia

Protognosztikus, ismeret előtti gondolatrendszer az ideológia, régi nevén teológia, a metagnosztikus, ismeret utáni, a filozófia. Az ideológia azt mondja, milyen legyen a világ, a filozófia, hogy milyen – van –, illetve inkább, hogy milyen volt a világ. Az ideológia a célt, a filozófia az eredményt rendszerezi. Az értékrendszer – tudniillik, hogy mi a jó, igaz és szép – azonossága esetén

is megmarad ez a kétféle megközelítés. Az ideológia azt fogalmazza meg, hogy mi kell jó, igaz és szép legyen, a filozófia pedig, hogy valójában mi volt az. Nyilvánvaló, hogy protognosztikusan kitűnően meg lehet fogalmazni a „jót”, hogy milyen legyen az ember viselkedése – ezért vitathatatlan a teológiai, azaz ideológiai etika –, amíg a „szép” és még inkább az „igaz” előre fogalmazását nemigen igazolja a gyakorlat.

Metagnosztika

Viszont a metagnosztika biztosan áll a lábán az „igaz” megfogalmazásában, bizonytalan a „szép” vonalán, és éppen csak tudomásul vesz a „jó” vonatkozásában. A bölcséleti etika megállapítja, hogy az ember hogyan viselkedett a gyakorlatban, rögzítvén és rendszerezvén a szabályokat, amelyek valójában érvényesültek. Mindezekből nyilvánvaló, hogy az emberek viselkedésére csak a protognosztikus ideológiák gyakorolhatnak hatást. Fából vaskariká téhát korunknak az a divatja, hogy a társadalmi mozgalmakat valamely filozófiai rendszer okozatainak tekintik.

Persze ez csak racionalista fogantatású elvont elméleti rendszerben van így, mert a gyakorlatban nincs ideológiai, azaz teológiai rendszer gnosztikus és metagnosztikus elemek nélkül. Hiszen a hittant, azaz az elő-értéktant elő sem lehet adni ismeret nélkül, és az már szükségképpen maga után vonja az ismeretek általános, bölcséleti rendszerezését is, tehát a metagnosztikus tevékenységet. Ugyanígy nincs filozófia protognosztikus és gnosztikus elemek nélkül, hiszen az ismeretek rendszerezése lehetetlen az ismeretek leírása, azaz a gnosztika nélkül, és nem lehet az ismert tények között rendszert felállítani, ha előzőleg nem feltételeztük, hogy protognosztikus összefüggés van közöttük.

A melszizmus

Hogy ez mennyire így van, arra legjobb példa a korunkban leggyakrabban emlegetett szélsőséges materialista ideológia, a Marx, Engels, Lenin és társaik rendszere – praktikus rövidítéssel *melszizmus*. Először előadódik egy képzeletbeli, boldog világ, a kommunizmus, azaz a protognosztikus, teológiai rend. Ennek megfelelően megfogalmaznak egy kommunista értékrendet, tehát azt, hogy mi a helyes, jó, igaz és szép a megvalósítandó – remélten: eljövendő – kommunizmus szempontjából, ez a protognosztikus etika. Gnosztikusan leírja, és metagnosztikusan rendszerbe foglalja, hogy milyen volt a világ – különösen a társadalom – a kommunizmus előtt. – Szerényen bár, de megjegyzem: A keresztyén hittudomány is csak a Megváltás előttit rendszerezi, az azutánit, az Isten Országát nem.

Izmusok

Csak néhányat említettem a tömértelen izmus közül: empirizmus, pozitivizmus, gnoszticizmus, kommunizmus, marxizmus, leninizmus, racionalizmus, klasszicizmus. Hol van még a miszticizmus, humanizmus, liberalizmus, nacionalizmus, szocializmus, platonizmus, tomizmus, kálvinizmus, pragmatizmus, fordizmus, buddhizmus, naturalizmus, galvanizmus, romantizmus, nihilizmus, metabolizmus, egzisztencializmus, terrorizmus, antiszemitizmus, sovinizmus, bolsevizmus, pánszlávizmus, freudizmus, szinkretizmus, cionizmus, merkantilizmus és a sok ezer másik izmus, amely mind csalhatatlan iránymutatóként jelentkezik? Alkalmas-e mindez arra, hogy akarati cselekvésemet befolyásolja?

Vegyük egy közönséges halandó ismert példáját. Természetes ösztöneim, erkölcsi és logikai készségeim indíttatására vágy támadt bennem, hogy az erdélyi kérdést a gyulafehérvári püspökkel megbeszéljem. – Ez van ugyanis a bírósági ítéletemben megírva. – Törekvésem a tudatomba jut, és értelmem felméri a világ adottságait: meg kell szöknöm egy napra a munkahelyemről, vonat, utazás oda-vissza, lehetőleg senki ne tudjon semmiről, a hatósági felfedeztetés veszélyei itthon, az úton, a püspökségen. A püspök személye: más vallású, enyhén kriptojezsuita, konzervatív nacionalista,

neobarokk hajlamú, közepes intelligenciájú, erősen becsvágyó, de jóindulatú, becsületes, jellemes ember. Mit, hogyan mondjak, tegyek a megnyerésére, illetve, hogy ne veszítsem el nehezem megszerzett rokonszenvét? Rengeteg nehéz feladat, kockázat, fáradtság, költség, fejtörés és veszély.

Miért döntöttem mégis úgy, hogy elmegyek? Sorra vettem-e az izmusokat döntésem hozatala előtt, vagy nem? Értékrendemben olyan magas árfolyamon szerepelt a magyar-román megbékélés, melynek érdekében utazásom oly szükségesnek látszott, hogy vele szemben a hozandó áldozatok, a veszélykockázat mind eltörpült, még kétes eredmény esetén is. Honnan ez a szilárd értékrend, hiszen az csak egy ideológiára építve lehet szilárd, többre építve nem?! A többfelé mutató útjelző tábla nem irányít semerre!

Emlékezzünk vissza, Uraim, mit mondtunk beszélgetéseink bevezetőjében: ez a tájékozódástömeg már a világban való eligazítás helyett rákos tájékozódásburjánzást okoz az emberben, és a legegyszerűsebb úton vezet korunk egyetemes válságába. – Menjünk hát vissza a kezdetek kezdetéhez, és próbáljunk meg más úton elindulni!

A tudatra ocsúdás

A tudatra ocsúdó első ember az érzékszerveivel befogható világ szemlélete közben csodálkozva észlelte, hogy minden változik körülötte, az égitestek, a táj, a folyóvíz, az erdő növényei és állatai, de változik felesége, gyermeke, sőt, saját maga is. És mintha minden növekedne, fejlődne – igaz, csak a nemzedékek egymás utáni során. Gondolkodott az észlelt jelenség felett, és keresni kezdte a változások okát. Érzékeit, ismereteit, képességeit, képzeletét és emlékezetét felhasználva kutatót a változások okai után, tapasztalatait megbeszélte társaival, azok eredményeit is felhasználva. Nem éppen önzetlen tudásszomj vezette ebben az embert, hanem nagyon fontos érdek: ha megtalálja a változás okát, befolyásolni tudja majd azt.

Nemzedékek során át kutatva, rengeteg változás okát meg is találta, és hasznosította is a maga érdekében. Hogy az elvetett mag kicsírázik, búza és kenyér lesz belőle. Hogy a koca párosodik, fiadzik, sok malacból sok hízó és rengeteg kolbász lesz. Hogy a lefelé törekvő víz malmot hajthat – és még tömértelen hasznosabbnál hasznosabb, érdekesebbnél érdekesebb felfedezés. De vajon mi célja van a változásoknak úgy együttevén? Ha van célja, okának is lennie kell? Van vagy nincs?

7. Hajdani rendszerezési kísérletek

a) Az Egyetlen Ok keresése

Bocsássanak meg, mélyen tisztelt Uraim, egyik súlyos gyengeségemről kell vallomást tennem: Én nem tudtam sohasem vizsgázni, mert képtelen voltam a más véleményét előadni. Most itt ismertetnem kellene, milyen különböző meggyőződésre jutott az ember a változások okait illetően. Én a magam nevében képtelen vagyok a különböző vélemények előadására. Engedtesse meg nekem, hogy rég elhalt, képzelt személyek szájába adjam elmondandóimat. Mivel pedig – a metagnosztikus módszernek hála én már ismerem mondanivalóm végét, miszerint négy, ügyesen kiválasztott világszemléleti rendszeren át – lehetőleg – minden áttekinthetővé válik, kiválasztom ezeknek egy-egy ókori – jeles – képviselőjét, és az ő szájukba adom mondanivalómat.

A legközelebbi beszélgetéseinkben, kérem, méltóztassanak meghallgatni *Imhotep* óegyiptomi csillagászt, *Manu* óind biológust, *Konfuce* kínai szociológust és *Énoh* akkád pszichológust.

Egyetlen oka van-e a világ változásainak? – ez az a kérdés, melynek alapján legegyszerűbb a világnézetek megkülönböztetése. Voltaképpen a *Homo Sapiens Antropus* első nemzedékét kellene megkérdeznünk, de ottani ismerős híján meg kell elégednünk a messzi ókor négy tudósának meghallgatásával. Reméljük, nem fognak tiltakozni sem gondolataik kisajátítása, sem azok elferdítése miatt!

b) A materialista ateizmus

Imhotep, Ptah fia, a tudomány istene Egyiptomban, csillagász:

- Hogy a feltett kérdésre válaszolhassunk, először azt kell tisztáznunk: mi az a Világ, amelyről beszélünk? A Világ minden létező összessége. Évezredes tanulmányaink és kutatásaink azt igazolják, hogy a Mindenség térben és időben abszolút végtelen. Mindenütt volt, van és lesz végtelen kiterjedésben. Hogy az értelem a végtelenséget felfoghassa, észlelésre és mérésre van szüksége. Az észlelés közvetlenül érzékszerveinkkel és az azokat kiegészítő mindenféle műszerrel, mérőeszközzel történik. A méréshez viszont az időnek és a térnek mindenféle egységére volt szükség, tehát ezeket teremtette meg az értelem. Ezek segítségével minden észlelet a minden létező közös, elvont tulajdonságával, a mennyiséggel és ennek jelével, a számmal fejezhető ki.

Természetesen az észleleteink köre a Mindenségnek csak egy kicsi töredékére terjed ki, de ez állandóan bővül. Így nyugodtan mondhatjuk, hogy a végtelen fejlődésben lévő értelem a végtelen idő teljességében ismerni fogja a végtelen Mindenséget, tehát mindazt, ami a végtelen térben és a végtelen időben létezik és létezhet. Mivel mindaz, amit az értelem az észlelt létezőhöz hozzáad, csak járulékos, mely az észlelt létező nélkül nincs, vizsgálódásaink mindenkor alapja a Mindenség egyedüli létezője, a Világ örök teste, az Anyag.

Mindnyájan tudjuk, hogy az anyag – legyen az valamilyen tárgy, élőlény a mi parányi Földünkön, vagy a Tejút naprendszeri, vagy bármelyiknek legcsekélyebb atomja, tehát bármi mérhető – nem egyéb, mint az energia valamilyen formája. Tehát a Világnak egyetlen önálló létezője van, az anyaggal azonos energia.

Az energiának egyetlen állandó jellemzője van, az egyensúly. Nemcsak a mennyisége változhatatlan és örök az energiának, de egésze is egymást lekötő egyensúlyban áll. Ez nem jelent mozdulatlanságot – hiszen az energia lényegében a mozgás oka –, mert a végtelen energia adott időben és térben, más adott időhöz és térhez viszonyítva, változást mutat. És ezek a változások is – természetesen – szintén végtelenek minden szempontból. Viszont a változás csak a tér és idő induláspontján jelent elhajlást az egyensúlytól. Ez is csak látszólagos, mert magának az egyensúlynak a törvénye ingaként kényszeríti vissza kiindulási állapotába és az ellentétes irányba való kilendülésre. Azonban, ha a létezőknek minél nagyobb mennyiségét nézzük, az ingaváltozás is mind ritkább, mind lassúbb és viszonylagosan mind kisebb méretű, úgyhogy a végtelen Egészben semmi változás nincs. Szigorú elvszerűséggel tehát csak egyetlen feleletet adhatok a feltett kérdésre: nincs a változásnak semmiféle egyetlen oka, hiszen a *nincsnek* nincs oka.

Viszont, ha valaki a részletben észlelhető egyes változásokra vagy változássorozatokra fordítja figyelmét, beszélhetünk okokról, okok és okozatok összefüggéseiről. De a legtöbb, amit a vizsgálódás eredményezhet, az, hogy az energia eddig nem ismert, de létező változatát, alakját ismertük meg. Léven a tudomány feladata ezeknek a részleteknek a kutatása, az előbb mondott elvi álláspont igazsága nem csorbul azzal, ha a kutatás során és annak érdekében az ingaváltozást az előzőtől és a

következőtől elkülönítve vizsgáljuk és így állapítjuk meg a részletre vonatkozó, viszonylagos törvényszerűségeket.

Mint mondtam, a fejlődő értelem tevékenységének végtelen a távlata, de csak a kicsi részletek megismerésének lépcsőfokain juthatunk hozzá. Észszerű, hogy a végtelen csak a mértékegységekben kifejezhető részletekben fogható fel, és ebben a tekintetben az Egyetlen Anyag-Energia annyi különböző alakban vizsgálható, ahány megkülönböztethető tulajdonsággal dolgozik a tudomány. Ezért beszélünk a tudomány gyakorlatában úgy, mintha sokféle anyag és sokféle energia volna. A szakszerű és észszerű tudományos rendszerezés megköveteli, hogy minden megismert jelenséget nemcsak pontos elméleti leírással, de a csak arra a jelenségre érvényes jellel is ellássuk, tehát mindennek nevet adjunk.

A Világban érvényesülő különböző energiaalakok neve kikerült az avatatlanok közé, ahol is ezeket a neveket természetén kívüli létező nevével istennek veszik. Máskülönben is, ez egyáltalán nem árt nekünk, inkább használ. Az sem árt, hogy minket, az erők és energiák ismerőit, az általunk ismert és néha alkalmazott erők forrásaként szintén istennek tartanak. Annak pedig nincs fontossága, hogy aztán a féligavatottak, a költők, az egymással összefüggő erők-energiák létezéséről hallva, azokat egymással családi összefüggésben lévő istenekként éneklik meg a nép számára. Így például, én a boldog emlékeztető Ptahnak nem szerény tanítványaként szerepelek, hanem – mindketten istenek lévén – én az ő fiaként. De ugyanígy vannak vele a tudósok mind, mert mindnyájukat kifejezték a költők szóban, írásban, zenében, színben, képben, szoborban és mindenféleképpen.

A Világban tehát nincsenek abszolút értelemben vett változások. A látszatváltozásoknak tehát nincsenek olyan okai, amelyeket egyetlen Okra, a köznyelv szerint Egyetlen Istenre vezethetnénk vissza. A mindig csak részletre terjedő és viszonylagos változások okait – az energia különböző alakját – keresi a tudomány, és ahogy sorra megismeri és azonosítja azokat, hogy matematikai képletekbe illeszthetők legyenek, jelekkel, szimbólumokkal látja el őket. Ezeket a jeleket tartják isteneknek az avatatlanok.

c) A materialista fideizmus

Manu, Brahma fia, a hindu papság ösatyja, biológus:

- Az előttem szóló Imhotep Őfényessége megállapította, hogy a Világegyetem egésze térben és időben örök változatlan bár, de részletei változást mutatnak. Ezek a változások kétféleké. Az egyik csoportba azokat a változásokat tesszük, amelyek az élettelen anyag részében vagy egészében folynak le, és az a jellemzőjük, hogy valójában visszavezetnek a kiindulási állapotba. A változások másik csoportja viszont olyan differenciálódást eredményez, mely nem kerül vissza az eredeti állapothoz. Ez azoknak az anyagoknak a jellemzője, melyek, egy különleges tulajdonsággal, az Élettel rendelkeznek. Ha tehát a feltett kérdésre válaszolni kívánunk, az élet jelenségeit kell vizsgálnunk.

Ki kell jelentenem, hogy az Élet maga meghatározhatatlan és mérhetetlen létező valóság bár, de megnyilvánulása mindenki számára észlelhető, tapasztalható, evidens. Hivatásunknak megfelelően, mi ennek a mindenki számára észlelhető Élet megnyilvánulási alakjainak kutatásával, rendszerezésével foglalkozunk. Nagyon nagy az élőlények száma, és nagyon sok fajra, csoportra, családra osztályozható. Viszont a legkülönbélebb élőlények vizsgálata azt eredményezi, hogy az Élet megnyilvánulásai hasonlóak, bármilyen élőlényről legyen szó. Ez arra enged következtetni, hogy az Élet maga Egyetlen létező, melynek a mindenféle élő egyedben olyan része van jelen, mely az egész tulajdonságával rendelkezik.

A legkülönfélébb feltevések, elméletek vannak az Élet lényegének meghatározására, fogalmának tisztázására. Mostanság éppen az Életnek Világszellemként való felfogása a divatos – mely szerint az élet a cél nélküli, holt anyagot cél felé mozdítja –, de ez is éppen úgy nélkülözi a bizonyító alapot, mint minden más elmélettársa.

Amit mi, szerény kutatók, az Életről bizonyossággal állíthatunk, az annyi, hogy az Élet megmaradásra, szaporodásra és fejlődésre törekszik. Az élőlényeket e felé a három cél felé hajtó létezőt mi megfelelő nevekkal láttuk el, de úgy jártunk ezekkel a nevekkal, mint Imhotep Őfényessége mondta, hogy a profánok természetfeletti létezőknek, isteneknek fogták fel őket. Ugyanígy, a három fősztrón működésében megkülönböztethető, részletcélokra indító létezők nevei is istennevekké váltak. És hogy az isteni hierarhikus rend teljes legyen, mi is, az élet kutatói és szerény mértékű ismerői, istenné váltunk. Reménytelen kísérlet volna a tömegnek erről való lebeszélése, hiszen minden gyógyításunk a tömeg számára a mi természetfeletti voltunkat bizonyítja. Ráadásul – az Élet megnyilvánulásai mindenki számára észlelhetőek lévén – minden avatatlan foglalkozhat velük. Ez egyrészt arra az abszurd következtetésre vezet, hogy ha az élőlényekben van élet, minden létezőben lennie kell. És ha ezeket minél kevésbé észleljük – mert nincsenek –, annál titokzatosabbak, tehát félelmetesebbek: imádjuk hát őket istenként. Bizony megdöbbentő megnyilvánulásai vannak a butaságnak!

A másik fattyúhajtása a tudomány valós irányának eredményezte a köznyelv rendszerében a nemek megkülönböztetését, mintha a nemiség volna a dolgok egyetlen vagy legfontosabb jellemzője. Ezek és az ezekhez hasonlók olyannyira összezavarták az emberek világképét, hogy – szerintem – reménytelen vállalkozás volna akármilyen felvilágosító tevékenység, mert az – különösen, ha a művészek kezére kerül – csak újabb mitológiát eredményezne a tömegek számára.

Visszatérve a kérdésünkre, említettem az Élet három fő megnyilvánulási irányát. Ezek közül a megmaradásra irányuló könnyen érthető, hiszen az anyag-energia megmaradásához hasonlatos. A szaporodásra irányulás már vitatható, hiszen az Élet egy és végtelen, tehát nem szaporítható, bármennyi volna is az élőlények száma. Ugyanúgy, miként a Nap energiája sem több akkor, ha a Földön több anyagra hat. Vannak viszont egyesek, akik, ha nem is mennyiségi növekedését, de minőségi gyarapodását tételezik fel az Életnek. Hogy ez hova és mire vezethet, arra csak az avatatlanok lélekvándorláshitére hivatkozom, mely az emberek millióinak viselkedését befolyásolja.

A harmadik ösztönnel, a fejlődésre, tökéletesedésre indítóval viszont már izgalmasabb kérdések merülnek fel. Mi az a fejlődés? Mi az a tökéletesség, melyre indít? És ha ez megismerhetetlen és megérthetetlen, mi a fejlődés ellentéte? Mi az a cél, melyhez közeledni fejlődést jelent? Ezekre a kérdésekre nem tudunk feleletet adni az eddigi néhány évezrednyi tudományos tevékenységünk eredményei alapján. De nem tudok egyértelmű választ adni az eleve feltett kérdésre sem: ha van fejlődés, ennek oka az Élet, de hogy az mi, azt nem tudjuk. Anyagfelettinek tűnik, de valójában csak anyaghoz kötve észlelhetjük.

Konfuce és Énoh úrék interjúja a következő alkalomra marad.

d) Az idealista ateizmus

Konfuce, Laoce tanítványa, kínai tanító, szociológus:

- Elkápráztattak Imhotep Őfényessége beláthatatlan magasságú eszme-futtatásai és Manu Őfényessége beláthatatlan mélységű közlései. Hiába avattattam be a csillagászat és az élettan titkaiba,

az ő tudásuk elérhetetlen a számomra. Szerény képességeim csak azt engedték meg nekem, hogy az emberi társadalom jelenségeit vizsgálgassam és ezen a téren bátorodjam összefüggéseket és törvényszerűségeket megállapítani. Feladatom nem volt nehéz, hiszen tanítómesterem, Laoce Őfényessége olyan mindenre kiterjedő rendszert és útmutatást adott, hogy nekem csak egyes részletek hozzáadása maradt.

Az első, ami az emberi társadalom vizsgálatakor megállapítható, az az, hogy a társadalom működésében a természeti törvényszerűségekhöz hasonló szabályok érvényesülnek. A második pedig az, hogy az egyének életmegnyilvánulása egyenesen természeti törvényszerűségek szerint folyik. Habár ezeket egyelőre nagyon kevésbé ismerjük, annyit például már tudunk, hogy az egész Mindenségre jellemző lüktető változás – melyet Imhotep Őfényessége ingamozgásnak nevezett – az emberek összességének, kisebb-nagyobb csoportjának, valamint egyéneinek életében kitűnően észlelhető, és „apály-dagály”, „ború-derű” névvel illelhető. Úgyszintén, a minden élőlényre jellemző háromirányú törekvés: a megmaradásra, a szaporodásra és a fejlődésre irányuló, megvan nemcsak az emberi egyedekben, de – észlelhető mértékben – a társadalomban is.

Ha az emberek egyéni és csoportos viselkedésének okát vizsgáljuk és az így felismert hatóerőket grafikusán ábrázoljuk, azt vesszük észre, hogy ezek a kauzalitás vonalán visszafelé haladva közelednek egymáshoz, tehát egyetlen pontban találkoznak. Nemcsak ezek egymással, hanem az előttem szóló Fényes Kiválóságok által olyan kitűnően vázolt, az élettelen és élő létezők változásait előidéző vektorokkal is. Ez a pont messze kívül van a társadalomtudomány kutatási területén, tehát a vele való foglalkozás meghaladja feladatomat és képességeimet. Csak annyit jelenthetek ki, hogy van a Világegyetemnek egy ilyen, mérhetőn kívüli távoli pontja, ahonnan szemlélve minden jelenség megmagyarázható. A feltett kérdésre tehát legyen szabad azt válaszolnom, hogy létezik az Egyetlen Ok, de az egyelőre nem mérhető, nem vonható tudományos vizsgálat alá. Viszont nincsen is fontossága kutatásának, mert a Világ minden vizsgálatra érdemes jelenségének mérhető pontosságú okai már ismeretesek előttünk, vagy belátható időn belül ismeretesek lesznek.

Nekünk kutatóknak az a feladatunk, hogy a Nagy Örök Rend, a nagy törvényszerűségek alapján megállapítsuk az ember egyéni és csoportos helyét és haladási irányát, és ezen mind magunk elhelyezkedjünk, mind tanítással és neveléssel mindenkit erre vezessünk. Így nem kerülünk abba a visszas helyzetbe, hogy bárki is természetfeletti lénynek tartson bennünket. Igaz, hogy ez társadalmi tekintélyünket olyannyira viszonylagossá teszi, hogy nevetlen barbárok – akik nem ismerik valóságos helyüket a társadalomban és a Mindenségben, tehát nem is tudják azt elfoglalni és elfogadni – meglepően leleményes kényszereszközökkel gyakran felforgatják társadalmunk addig megvalósított rendjét, és messzire visszavetik nevelési munkánkat.

Máskülönben nevelési munkánk eredményesnek mondható, hiszen a Kínai Birodalom jogrendjének immár alapjául szolgál a *Tao*-ra, az Örök Rendre vonatkozó tan, melynek szerény kertészei mi vagyunk, a tudomány szolgálói. Megkezdődött az egész társadalom egy olyan mindenkit magába foglaló hierarchiájának kikristályosodása, melynek legmagasabb fokozatán a Tao-t, az Egyetemes Rendet legjobban ismerők és magukat annak leginkább alávetők állnak, és az utánuk következők sorrendje megfelel mindenki bizonyított ismerete és ellenőrzött viselkedése színvonalának.

Éppen ennek a Rendnek az érdekében voltunk és vagyunk kénytelenek kiküszöbölni soraink közül azokat, akik ragyogó szellemi színvonaluk ellenére, nem képesek magukat a Rend alá fegyelmezni. Az a tétel például, hogy ha az Egyetlen Ok megismerhetetlen, nem lehet rá valós világképet építeni – lehet tudományosan igaz, de társadalmilag feltétlenül káros. Ezt mi a

gyakorlatban bebizonyítottuk. Az Egyetemes Rend alapjául szolgáló, észszerű világképnek vannak tehát olyan bizonytalan részei, melyek a feltétlen érvényesítést nagyon megnehezítik. Magam sem vagyok képes ennek az éppen középben elhelyezkedő homályos foltnak a megvilágítására.

e) Az idealista fideizmus

Énoh, Járed fia, Ur-Anu tanítványa, sumér-akkád főpap, pszichológus:

- Nem tudok a bölcsesség legmagasabb kérdéséhez tudományos biztonsággal hozzászólni. Inkább érzéseimre – a most elhangzottak feletti benyomásaimra –, az általános észszerűségre támaszkodom, és ezeket kísérelem meg valamelyest rendszerbe foglalni. Először is legyen szabad a közismert Gilgámes-féle képletet idéznem:

$$\frac{AE \cdot T}{AE \cdot T} = 1 \quad K \frac{AE \cdot T}{AE \cdot T} > 1$$

melyben az AE egyenlő az összes létező – ismert és még ismeretlen alakú – anyag-energiával, és T egyenlő az összes ismert és még ismeretlen természeti törvénnyel.

Eszerint, ha a Mindenség minden ismert – és eddig még ismeretlen – valóságát az összes ismert és eddig még ismeretlen természeti törvényszerűség szerint minden valóság és minden törvényszerűség – tehát önmaga – függvényébe állítjuk, az eredmény nem lehet egyéb, csak egy, azaz $= 1$. Ez azt jelentené, hogy nincs fejlődés. De fejlődés van – a végtelenség viszonylatában mindegy, hogy mennyi –, tehát az eredmény több mint egy, azaz $= 1+x$. Hogy pedig az eredmény több legyen egynél, törtünk elé oda kell tennünk egy ismeretlen értékű állandót – K –, mely a fejlődés állandó, végső okának az értékét jelenti. Mivel pedig törtünk számlálójában és nevezőjében már a Mindenség összes ismert és ismeretlen valósága, összes ismert és ismeretlen törvényszerűsége szerepel, a Mindenségben észlelhető változásoknak – ha az fejlődés, tehát értékszorulat – az oka, az Egyetlen Oka kívül van az anyagi Világon.

Különösen hangzik ez, hogy éppen a fizikus tételez fel anyag-energián kívüli létezőt, de a matematika, íme, ezt mutatja. Persze ez a Létező nem vonható tudományos vizsgálódás alá, hiszen mértékegységeink mind csak az anyag-energia különböző tulajdonságainak észlelésére szolgálnak, a fejlődés Egyetlen Oka tehát nem ismerhető meg. Csak annyit tudhatunk Róla, hogy pozitív értékű, hiszen van fejlődés. Azt a feltevést, hogy a fejlődés nem állandó, egyirányú, pozitív hatás eredménye, hanem a véletlené, azt a matematika nem fogadhatja el, mert – mint Imhotep Őfényessége mondta – a véletlen csak ingamozgást eredményezne, és ebből sohasem lenne fejlődés.

A pszichológia annyira fiatal tudomány, hogy arra alapított fejtegetéseimet csak az alázatosan kereső tanítvány kérdéseiként terjeszthetem elő, és nem az elfogadás igényével. Imhotep Őfényessége minden kétséget kizáróan megállapította, hogy tudományos vizsgálatok csak az érzékszerveinkkel észlelhető – és ezek kiegészítésére szolgáló eszközökkel mérhető – létezőkről folytathatók. De ki állíthatja tudományos bizonyossággal, hogy csak azok és olyan érzékszervek léteznek és létezhetnek, melyeket a tudomány eddig ilyenekként elfogadott?

Tény, hogy az emberiség jó része észlel természetfeletti tényezőt. Magam is ezek közé tartozom. Olyan bizonyossággal észlelem ezt, mint ahogyan a Napot látom. Hogy milyen érzékszervemmel, azt nem tudom. Tudományosan megfigyelni sem sikerült, mert a rám gyakorolt hatás nem állandó és nem egyenlő erősségű. Állatkísérletekkel nem próbálkozhatunk itt, mert az állatoknak hiányzik ez a képességük, éppen mert nem emberek. Mondjuk azt, hogy mert az állatoknál hiányzik, az embernél

sem lehet ez egyéb, csak egy idegrendszeri megbetegedés tünete? Vagy hogy az ismert érzékszervek hibáiból eredő érzéki csalódáshoz hasonló jelenség? Nem hiszem, hogy a merev tagadás célravezető módszer volna a tudományos igazság kiderítésének útján.

Imhotep Őfényessége a tiszta tudomány fényével világította meg számunkra az anyagi Világot, úgy, ahogyan van. A rendszer tökéletes, és tükrözi a térben és időben végtelen kiterjedésű Mindenséget. De a fizikai végtelenen túl, annak előtte és utána mi volt, van és lesz? A magyarázatot az az Egyetlen Létező adja, amely után, mint a Világ Változásainak Oka után kérdez a tudomány. Az Imhotep Őfényessége által vázolt anyag-energia világa térbeli és időbeli kiterjedése végtelen, sőt végtelenebb: a Földünk egy olyan atom elektronjának fogható fel, amely a Nap, mint atommag körül kering. Naprendszerünk viszont a Galaktika-test egy atomjának fogható fel. Vajon a Galaktika és a galaktikák összessége nem egy végtelen nagy élőlény – liba vagy hernyó – ürülékének a része-e? Lehetséges. Hogy a mérhető, érzékelhető anyag-energián kívül valami más létező is lehetséges, arra Konfuce Őfényessége hívja fel a figyelmet, amikor a Mindenség perspektivikus központjának valóságáról beszél. Imhotep Őfényességének atomjai, bolygói, naprendszerei, galaktikái mind kör-, vagy körhöz hasonló pályán keringenek, mert ezen tartja azokat az energiák különbségéből adódó tehetetlenség. Nyilvánvaló, hogy ezek az ekliptikák létező energia-összefüggések, bár pályájuk képzeletbeli. Mérhető, tehát anyagi valóságok, bár emberi képzelet szüleményei. Ugyanígy a körpályák középpontjai és ezek sugarai, valamint az ellipszisek, parabolák és hiperbolák fókuszai, tengelyei és az azokat összekötő képzelt egyenesek, amelyek alapján mindegyik kiszámíthatóvá, az emberi elme által felfoghatóvá válik. Létezik hát ezeknek a képzelt pontoknak, egyeneseknek az összességéből és az emberi elme képzelete által anyagtalannul létrehozott valóságoknak az összessége, a testi létezéssel összefüggő, de attól különböző másik világvalóság, a *szellemi* élet valósága. Kétségtelen, hogy ez már a Manu Őfényessége által minden létezés okául feltételezett *Életnek* az egyik olyan távlata, amely csak az emberre jellemző. És igaza van Imhotep Őfényességének abban, hogy az élet sem egyéb, mint a Nap fény- és hőenergiájának a Földre gyakorolt eredménye. Azonban az emberi értelem által alkotott szellemi létezés *anyagtalan* voltán ez nem változtat. A szellem, az emberi értelem működése folytán létrejött tudomány – mint ezt Konfuce Őfényessége kifejtette – nemcsak anyagon belüli középpontokat, fókuszokat, sugarakat és tengelyeket alkot képzeletével, hanem az anyagi létezőket érthetővé, meghatározhatóvá tevő anyagon kívüli, távlati képzeletbeli pontokkal is dolgozik, tehát az emberi szellem képzelt világa túlterjed a végtelen anyagon. Ha pedig ezen túlterjed, nem tételezhetünk fel *képzeleten túli, transzcendens* létezést, hiszen maga az élet is csak anyagban és testi távlatban fogható meg, szellemi élettávlatban képzelhető el, de azon túli, *lelki élettávlat* létezése csak *hihető*, mert az emberi életnek innen ered az az irányt adó célja, amely felé törekedve a *Homo Sapiens Antropus* faj évezredek alatti vágyával, törekvésével, szándékával, cselekvésével a Mérhetetlen Mindenség egyetlen fejlődését létrehozta?

Konfuce Őfényessége egy anyagi világon kívüli pontba helyezi a világ változásait előidéző vektorok találkozáspontját, és az ember legfontosabb feladatának mondja azt, hogy ennek útjára, a Tao-ra álljon. Úgy állítja elénk ezt a Tao-t, mint az ábráinkban alkalmazott távlatot: valójában nem létezik, de el kell képzelnünk, mert nélküle érthetlenné válik minden.

Vajon ez a képzeletbeli létező távlati pont – melynek megértése jókora bölcséleti tanultságot igényel – indítja az emberek millióit évezredek óta arra, hogy ne az ösztönei, ne a pillanatnyi érdeke szerint viselkedjék? Nem valószínű. Az a Természetfeletti, melyet érzékel, az sarkallja az embert a anyag-testének ösztöntörvényei feletti uralomra, a különbre, a többre, a magasabbra, mindenre, ami a tehetetlenség, a megsemmisülés ellentéte lévén, az élet, a fejlődés irányába mutat. Ugyan Az, Ami vagy Aki az ösztön természeti törvényével szemben érvényesülő, tehát természetfeletti Törvényt

alkotta és kijelentette, és az egész anyagi világot is fejlődés felé hajtja – nem a józan megfontolás, nem az észszerűség. Az pedig képzelt nem lehet, hiszen hatása van. Mert a fizikában nincs hatás hatóerő nélkül.

Manu Őfényessége meggyőzőtt arról, hogy az Élet örök, végtelen egész, mely túlterjed a mérhető világ határain. Az életnek az anyagi világban való megnyilvánulási irányaira hajtó erőt személyesíti meg a politeista és panteista avatatlan és istenként imádja. Mint ahogyan istenként tiszteli az avatatlan az emberi szellem avatatlanok számára érthetetlenül magas képviselőit is, sőt – szélsőséges esetben – minden érthetetlen erőt. Konfuce Őfényességének rendszere szerint végső fokon a Tao, az egyetemes Törvény megszemélyesítéséről van szó, melynek – mint előbb láttuk és Manu Őfényessége is kifejtette – valóságos hatása van, tehát csak valóság lehet.

A tudomány mostani állása mellett nem tudunk válaszolni a kérdésre, mert a jelenség nem mérhető és kísérleti úton nem igazolható. De miért nem fogadhatjuk el azt, amit az emberiség nagy része érzékel és észlel? Annál is inkább, mert a szintén nem mérhető életet elfogadjuk az érzékelés alapján valóságnak, úgy anyagi, testi távlatában, mint anyaghoz kötött, de anyagtalan szellemi távlatában, és az anyagtól független élet lelki távlatában. Ha elfogadjuk, hogy létezik az anyagi világhoz nem kötött, mindenek felett álló és ható, végső fokon egyetlen olyan Valóság, melynek létezési feltétele a mindenhatóság, tehát, hogy minden erővel és erénnyel abszolút fokon rendelkezik, úgy, mintha Abszolút Személy volna – minden kérdésünkre megkapjuk a választ. Nem hiszem, hogy valaki tudósi önértékét sérthetné ez.

8. Alanyi bipolarizmus: a két világnézet

Idealizmus, materializmus, fideizmus, ateizmus

A *Művelődéstörténet* rengeteg világszemléleti rendszert, világnézeti módot, ideológiát, izmust, átfogó vagy részletes világképet különböztet meg, és ezekből éppen számtalan következtetést vont le már az ember. Az előzőekben sikerült az összest négy rendszerre visszavezetnünk: az egyiptomi materialista ateizmus, az indiai materialista fideizmus, a kínai idealista ateizmus és a sineári idealista fideizmus. A materializmus-idealizmus és az ateizmus-fideizmus ellentétpárjai szerint. Nem kerülhetem el, hogy az elnevezéseket meg ne határozzam, de eleve is bocsánatot kérek pontatlanságomért, mert ezeket a kifejezéseket is minél többen és többet használják, annál többféle értelmet magyaráznak beléjük. A materializmus = anyagelvűség szerint semmi sem létezik az anyag-energián kívül. Az idealizmus = eszmeelvűség szerint létezik a megfoghatatlan – és meghatározhatatlan – Eszme, mely a legszerűebb felfogás szerint mindennek a rendszerezési elve és tartalma, legtagabb értelemben egyetlen létező, az anyag is csak az ideában létezik és létezhet. A fideizmus = célhívőség szerint van fejlődés a világban, annak oka ténylegesen ható erő. Az ateizmus = hitetlenség tagadja a fejlődést; a részletváltozások a véletlen okozta differenciálódások.

Idolológia és atomfizika

Mint mondtam, nagyon sokféle értelmet lehet adni ezeknek a kifejezéseknek. Bevezető beszélgetésünkben megállapítottuk, hogy milyen iszonyú károkat okozott az emberiségnek a történelem folyamán a bigott fanatizmus, mely mindennek a saját értelmezése szerinti fogalmát mindenki másra is kötelezővé akarja tenni. Pedig hát egy kis logikai tevékenység árán esetleg törpévé zsugorodnak az előbbi óriásnak tartott különbségek. Hogy korunkban mit műveltek a materialisták – nem a materializmus! –, azt szomorúan tapasztaltuk és tapasztaljuk. Pedig jó volna meggondolniuk, hogy – például – az idolológia, a bálványimádás a materializmus tipikus megnyilvánulása, és nincs

elvi különbség közte és az atomkutatás között. A materializmus mondja, hogy az anyagi világ változásainak oka belül van az anyagi világon, tehát része annak. Ha az ember a világhoz való viszonyát a maga előnyére kívánja alakítani, meg kell keresnie azt a részt, anyagot, mely a kívánt változást előidézeni képes erőt tartalmazza, azt megfelelő módszer alkalmazásával a maga tetszése szerinti hatásra kényszerítheti.

Hogy egyesek ezt egy cilinderkalap körüli tánccal, mások egy megtűzesített bronzszobor karjaiba élő csecsemők dobálásával vagy milliók verejtékes munkája eredményeit elpocsékoló laboratóriumi kísérletezéssel, esetleg a Faj bálványának oltárán sok millió ember elgázosításával remélik elérni – a különbség nem lényegi, csak minőségi és mennyiségi. És a 20. században, amikor mindenki olyan megvetéssel beszél a Római Birodalom császárkultuszáról vagy a Buddha-szobor előtti köldöknézésről, ugyanazok, hogy tolonganak szertartásra a Sztálin-szobor köré, vagy mások – hiszen a neobarokk korában vagyunk – milyen áhítattal várják a Nemzet, az Egyház minden bajának megoldását egy-egy embertől, aki szintén nem más, mint az anyagi világ egy része! Könnyű azt mondani, hogy a dugóhúzó-fétis vagy Kaszap István ereklyéje nem képes változás előidézésére, de az uránium igen. Hány millió tudományos kísérlet bizonyult tévesnek az évezredek során? Vajon a szénészívás után nem gyógyulnak meg annyian, mint a sugárkezelés következtében? Lehet, hogy az egyik véletlen, a másik pedig nem. De melyik? Biztos? – Lehet-e ilyen kétes bizonyosságra emberi egyének és közösségek életét építeni?

Ateizmus

Ha a materializmus fogalma ilyen bizarr változatokat mutat, az ateizmusnak is tudunk érdekes értelmezéséről. A császári Rómában a keresztyéneket bélyegezték ateistának. Logikájuk hibátlan volt, hiszen az indoeurópai politeista felfogásban „deus” fogható, mérhető természeti erő – vagy efféle –, és hivatalból több van belőle. Ezt tagadják a keresztyének, tehát világos, hogy ateisták.

Nyilvánvaló, hogy a fenti ismérvek alapján nem találhatjuk meg, miért és hogyan befolyásolja akarati cselekvésünket a világról alkotott meggyőződésünk. Ahhoz, hogy a világban tájékozódhassunk, felmérhetővé kell azt tennünk, ahhoz pedig viszonyító pontokra van szükségünk. Egy pontot adott a természet, ez az Én, mely ösztönösen és örökké önmaga megvalósítására törekszik. Egy pontnak azonban nincs távlata, nem lehet rá általánosan alkalmazható, tárgyilagos értékrendet építeni. Az ember célképzetei absztrakciójával és ennek általánosításával távlati célt, Eszményt kap, a második távlati pontot. A két pont közötti távolság szakaszolásával már akár mértékegységet is kaphatunk értékrendünkhöz. Így jutunk el a valójában két létező világnézeti rendszerhez, az egocentrikus és az ideocentrikus világszemlélethez.

Egocentrizmus

Az egocentrikus világszemléletet a szemérmes rendszerezők szívesen mondják antropocentrikusnak, emberközpontúnak, de mi ezt logikai bizonytalanságnak érezzük. Idézzük csak emlékezetünkbe a hajdani leckét: A tudat a lelki élet ősténye lévén, az öntudat ... annak a felismerése, hogy van egy létező, mely minden mástól különbözik, és az én magam vagyok, tehát ... a számomra létező világ egyik fele vagyok ... minden létezőhöz, mint másik fél viszonyulok. Evidens, hogy énrajtam kívül minden ember a világ másik feléhez tartozik, akikhez Énem, önmagam, magammal való azonosságom megvalósítása – emberi boldogságom feltétele, törekvéseim örök célja – során, mint másik fél viszonyulok. A világ minden létezője hozzám viszonyul, tőlem kapja értékét, aszerint lesz értékes vagy értéktelen, kíváncsós vagy utálatos, hasznos vagy haszontalan, hogy nekem mennyiben az, hogy Énem, identitásom megvalósításában mennyit ér, mennyire szolgálja érdekeimet.

Ideocentrizmus

az emberi akaratot egyénileg vagy társadalmi csoport vonatkozásában. Madách Imre szépen fejezi ki az ezzel kapcsolatos racionalista hozzáállást Ádám és Lucifer dualizmusát látva az emberi akarat befolyásolásában. Az ember viselkedését ugyanis, a két pólus közötti érzelmi erőter hatásfokától függően mindig mindkettő befolyásolja; a különbség csak annyi, hogy az érzelmi erőteről függően egyénenként és esetenként inkább érvényesül az egyik, mint a másik. Vajon ez az „inkább” mennyiben igazolja az emberiség világnézeti harcait, a máglyákat és a „szent” háborúkat?

Éppen azért, mert mindkét világszemlélet minden emberre minden esetben együtt hat, nem mindegy, hogy milyen az ember két világnézeti távlati pontja, „pólusa”, hiszen ez határozza meg a két pólus közötti érzelmi erőteret. Nem tudom az érzelmi erőter működési mechanizmusát leírni, hiszen nem vagyok a pszichológia fizikusa, de valamilyen vázolását megkísérem: Képzeljünk el egy koordináta-rendszert, origójában az Énnel. A vízszintes a lét síkján fekszik, a függőleges az alsó végtelenben álló Halál és a felső végtelen abszolút Esménye közötti egyenes. Az origó körül egy egységnyi sugárral helyezkedik el az egyén köre, két egységnyivel a családé, hárommal – mondjuk – a nemzeté, és így tovább az ember „altruista” eszményei. Ha a család körén szükségérzetet jelez az ösztön – vagy a készség –, ideális esetben ez a vízszintes koordinátán lesz, a kettes egységnél. Ez az egocentrikus akaratbefolyásolási tényező. Ha az egyén – ideocentrikus – eszménye – viszonylagos lévén – szintén csak a család kettes értékénél helyezkedik el, a két vektor eredője 45 fokos lesz, tehát értéke nem éri el a kettőt, a család szintjét. Hogy legalább kettes értékű legyen az eredő, legalább hármas értékűnek kell lennie a függőleges vektornak, tehát legalább nemzetszintűnek kell lennie a viszonylagos eszménynek. Mondanom sem kell, hogy a családszintű eredő is a világ adottságainak a gátjába ütközik, azokkal mérközve ismét csak veszít hatóerejéből, tehát így sem képes a család létét biztosító akarat cselekvésre. Világos tehát, hogy magas értékű eredőt csak még magasabb értékű eszmény elfogadása esetén remélhetünk. Olyat tehát, amely vallott viszonylagos eszményünk – mondjuk: nemzetünk – létsíkján való cselekvési akaratunkat biztosíthatná, már nem is találunk az anyagi világban, ahhoz már vallási eszmény kell.

Azonban az Én csak ideális esetben van a lét origójában, tehetetlenségénél fogva az alatt helyezkedik el, úgy, hogy csak jó esetben érinti egyéni köre a lét síkját, tehát ösztönei az alatt hatnak. De, mélyen tisztelt Uraim, korunk általános válsága nem éppen abban áll, hogy a szibarita embernek már a saját élete sem célja, a család, nemzet pedig már rég megtagadott döreség? Egy ilyen mélyen a lét síkja alatt működő ösztönnek csak a lét síkjára kerülő eredőhöz bizony nem elegendő semmiféle viszonylagos eszmény vektora, sem a tudományos igazságé, sem a szépségé, sem a humanizmusé!

Bocsáttassék meg nekem, hogy Tűnődéseimet ennyire az alanyiség mezejére térítettem!

9. Hit, eszmény, erkölcs

Világújév

25827, azaz huszonötezer-nyolcszázhuszonhét földi esztendő egy napév. Ennyi idő alatt járja körül a Nap az Állatkör csillagképeit, lép ismét a Halak jegyébe, lesz ismét napújév. A legutóbbi alkalommal egy újszülött kisfiút pólyált az édesanyja egy istálló jászlabán. Az azelőtti napújévben még nem volt a Földön történelem. Hogy a következőben lesz-e egyáltalán Föld, azt nem tudhatjuk. A földi ember számára tehát ez a betlehemi csillaggal jelzett napújév volt és maradt a Mindenség történetének legfontosabb eseménye.

Az Ismeretlentől való félelem

Az öntudatra ocsúdó ember, a *Homo Sapiens Antropus* – akiről nem győzzük eleget hangsúlyozni, hogy éppen olyan ember volt, mint a mai – először természetesen egocentrikus volt. Mindent magához mért, hasonlított: embert, állatot, növényt, folyót, követ, hegyet, természeti jelenséget. Mindenben olyan mozgó lelket képzelt, mint amelyet magában érzelt. Mindent önmaga szempontjából értékelt, aszerint, hogy hasznos volt-e számára vagy káros. Ami gyengébb volt, mint ő, azt a maga szolgálatába állította, ami erősebbnek bizonyult, attól függetlenedni törekedett, vagy szövetségesül megnyerni. Egyvalami töltötte el rettegő félelemmel, amit nem tudott besorolni sehová: az Ismeretlen. Ha egy viharos, égzengéses éjszaka nagy robajjal mellé zuhant egy hatalmas szálfa, szűkölt félelmében. Reggeli fényben, vihar múltán aztán szégyenkezve állapította meg, hogy rettegése alaptalan volt, hiszen a zivatar esővize mosta ki a nagy fa gyökerét, és a szélvihar éppen akkor, éppen őfelé döntötte. Véletlen volt. Többé tehát nem félt a Fa, a Vízmosás, a Szikla szellemétől – talán nincs is nekik –, de tovább rettegett a Vihar, a Villám, a Tenger és minden olyan jelenségtől, melyeket nem értvén, természetfelettiné képzelt. Néhány nemzedék alatt azonban ezek szabályosságát is felfedezte, kitapasztalta a velük szembeni védekezés módszereit, és minden félelme megszűnt: hiszen semmi természetfeletti nem létezik, a természeti törvények alól csak véletlen kivételek vannak. – Persze ezeket az értelmesedési fokozatokat minden újszülöttnak előről kellett kezdeni, és csak kevesen jutottak el minden megértéséig, a többség megállott a félelem valamelyik fokozatán. És az ismeretlentől most is fél mindenki.

Az élet oka és célja

A mindent tudó ember azonban boldogtalan, hiszen, ha a Minden azonos a természettel, az Anyaggal, akkor minden értelmetlenné és céltalanná válik, elsősorban éppen az ember és az ember élete. De ahogyan mindennek rajta kívüli okának kell lennie, úgy mindennek célja is van. Valami a Világot az Októl a Cél felé, a Tehetetlenségtől a Megvalósulás felé, a Megsemmisülésből a Lét felé hajtja, viszi.

Ugyanaz indítja az embert a születése előtti októl a halála utáni cél felé törekedésre, érthetetlenül, de érezhetően. Ez az anyagi érzékelést meghaladó képesség, mellyel az összes élőlények közül egyedül az ember rendelkezik – azt mondják, az állat a halált sem „tudja” –, alkalmassá teszi az embert olyan megmagyarázhatatlan, megérthetetlen Létező észlelésére, mely saját magán kívül minden egyebet érthetővé és megmagyarázhatóvá tesz. Isten, kit a bölcs langesze föl nem ér, csak titkon érző lelke óhajtván sejt, érthetetlen, tehát félelmetes maradt az ember számára azután is, ahogyan a természeti erőket sorra megismerte és velük szembeni félelme elenyészett.

A természetfeletti indítékok

A természetfeletti létezők, az istenek hite kettős tevékenységre indította az embert. Egyrészt igyekezett ezeket mindinkább kiismerni, megfigyelni, működésük szabályosságait megállapítani, egyszóval: tudományosan leírni őket. Kutatta az ember, hogy ezek az erők számára hasznosak vagy károsak-e, jók-e vagy gonoszak, és ártalmaikat hogyan lehet kivédeni, jóindulatukat hogyan lehet biztosítani. Nagy eredmény volt az ember számára, ha valamelyik istenség működési szabályait, törvényeit sikerült megtudnia, mert azután már nem maradt egyéb feladata emez istenséggel szemben, mint szigorúan alkalmazkodni törvényeihez.

Azonban mire egy-egy istenséget annyira megismertek, hogy működési szabályait vitathatatlanul megállapíthatták, arra is rájöttek, hogy nem istenség, nem természetfeletti, hanem közönséges természeti tüneménnyel állnak szemben, meg kell tehát szüntetni az eddig ezeknek is kijáró kultikus tiszteletet, az ismeretlen, titokzatos, érthetetlen, félelmetes létezőnek kijáró imádatot.

Imádat, tudomány, művészet

Az imádatnak, az isteni tiszteletnek két eleme van: az alázat és az ajándék, melyek olyannyira egymás feltételei, hogy akár egynek is vehetők. Az alázat a magam kicsi semmisége és az istenség minden létező és képzelt tulajdonságainak magasztalása. Mivel az isteni tulajdonságok az ember számára nemigen foghatók fel, nevekkal bajosan illetheti azokat, megfelelő jeleket, jelképeket használ megmutatásukra szóban, dallamban, képben, színben, alakban, mozdulatban, viselkedésben, kifejezni igyekeztél ekképpen az istenség értékeinek minden értelem feletti mértékét és minőségét. Így szülte az istenség megismerésére irányuló törekvés a tudományokat, és az isteni tulajdonságok méltatására való igyekezet a művészeteket.

Babona

A természetfelettinek képzelt létezőkről sorra kiderül, hogy nem istenségek, hanem az anyag szabályai alá rekesztett jelenségek, a felületes emberek ebből arra a következtetésre jutottak, hogy nincs is istenség, nincs természetén túli, anyagvilág feletti létező, hanem csak eddig még nem ismert és azonosított természeti erők vannak. Ez a babona eredete. A hitelüket vesztett istenek babonaként élnek tovább.

Az istenhit

Azt mondják, csak minden harmadik ember képes az anyagon túli világ, a lelki élettávlat, a transzcendencia, az isteni érzékelésre, azok is csak ritkán és bizonytalan erősséggel. A többi ember csak ezek tanúsága alapján fogadja el, hogy létezik a testi és szellemi élettávlaton túli létezés világa, létezik lelki élettávlat, transzcendencia, és emberi értelmet meghaladó istenség, és éppen ez a rendkívüli meggyőződés lett az emberség sajátos ismérve. Istenről az ember kezdetben csak annyit sejtett, hogy Létezik, de tudni semmit sem tudott Róla. Nem értette, hanem érezte, hogy van egy Kifejezhetetlen, Aki akarta a Mindenséget és akarja őt. Előbb többnek hitte, de évezredek alatt sorra megismerte Egyetlen kivételével. Ez az Egyetlen, megismerhetetlen, titokzatos, félelmetes, melynek ennél fogva nevet sem adhatott, csak Egyetlen, Mindenható, Teremtő, Örök, Hatalmas Úr és más hasonló jelzőkkel illette, aszerint, hogy Az mit és mennyit mutatott meg, jelentett ki magából, és abból mit és mennyit engedett érzékelni. – Kutatta tehát az ember a Világot, és sóvárogva, félelemmel leste az Egyetlent.

A visszaszámlálás

A csillagos eget figyelve, az ember először a napok, hónapok, évszakok, évek egymásutánját ismerte ki. Tudomásul vette, hogy valahányszor a föld a Halak jegyéből a Kosba lép, jön a kikelet, az egész természet megújul. Azután felfedezte, hogy a Nap is ugyanazt az utat járja, csak visszafelé. Találhatta: vajon mi újul meg a Mindenségben, amikor majd a Kosból a Halakba lép a Nap? És megkezdődött a nagy visszaszámlálás. Persze nem úgy húszezer körül, hanem amikor már kezdett érdekessé válni. A sumérok, akik az Egyetlent felfedezték, az Esemény előtt 5730 évvel kezdték a visszaszámlálást. Ugyanott, Sineárban, az akkádok 3756 évvel a napujév előtt győződtek meg az Egyetlen Teremtő voltáról.

Már kétezer év sem volt hátra a napujévig, amikor az Egyetlen *Istenként* ismertette meg Magát egy Ábrahámnak nevezett úriemberrel, áldást ígért ivadékaikra és rajtuk keresztül a világ minden népére – valamikor a távoli jövőben. Addig is a Kánaánt ajánlja nekik letelepedésül, hogy legyen hol kivárniuk az Időt. Vagy hatszáz évvel később, úgy ezerkétszáz évvel a napujév előtt, Ábrahám Istene Mózesnek már jobban megmutatkozott, kijelentvén, hogy Ő voltaképpen *Ige*: a *lenni*, nyelvtanban nem létező, örök jelen ideje vagy emberi logikán túli jelen idejű igeneve: *Vagyok, aki vagyok, a leszek* vagyok, a *Megvalósulás* vagyok. Hogy a választott ábrahái nép rettegése félelemmé csökkenjen, Isten Törvényt és Tanítást is adott, hogy megfelelően készülhessenek az Eseményre. A

visszaszámlálás ezredik esztendeje körül Dáviddal már kijelöltetett az Eljövendő családja és születési helye. Azután évszázadokon át követték egymást a próféták, mindegyikkel üzent Isten valamit Magáról, ígérve, hogy majd a Fiú, a Messiás minden szükséges felvilágosítást megad. Dániel fő visszaszámláló már a Születés évét is megírta. Bizony, még hosszú évszázadoknak kellett eltelnie az Eseményig. Végül három napkeleti mágus elindult, hogy idejében Betlehembe érkezhessenek a csillag kigyúlására, az Újszülött köszöntésére, akinek érkezését immár 25827 esztendeje várta a Mindenség.

A testté lett ige

Az Idők Teljességében tehát testté lett az Ige a Názáreti Jézusban, minden érzékszervünkkel mindig észlelhető, megismerhető, követhető emberré. Ő a megígért Messiás, aki népét a bűn rabságából felszabadítja, Ő a Próféta, a Főpap és a Király, akinek minden hatalom adatott mennyen és földön. Jelentette Isten Országának érkezését. Istenről meghirdette, hogy *Atya*, és mi az Ő gyermekei vagyunk. Nincs hát miért rettegni és félni Istentől, de szeretnünk kell Őt és szeretnünk kell embertársainkat, hiszen testvérek vagyunk. Különbözik a mózesi törvények és prófétai tanítások érvényben maradnak az Idők Végezetéig, a Fiú értelmezése szerint, aki az Út, az Igazság és az Élet, az egyedüli Üdvözítő. Őt kell követnie annak, aki Isten Országába, az üdvösségre akar jutni. Minden földi, anyagi, testi, társadalmi célt és értéket el kell hagyni, fel kell áldozni, saját magunkat és ösztöneinket, gondolatainkat le kell győznünk, hogy követhessük Őt, aki miértünk isteni voltát nem nézte, emberi életét feláldozta, hogy minket bűneink rabságából, saját tehetetlenségünkől, halálra vezető ösztöneink kötelékéből megszabadulni segítsen. Hiszen Isten Országá mibennünk van.

A zsidók

A kezdetben Őt lelkesen fogadó és hallgató zsidók – zsidóknak azok tekintendők, akik végül megtagadták Jézus Messiás-voltát – nem zárkóztak el semmi lemondástól, áldozathozataltól Isten Országá kedvéért, ha ez a zsidók világuralmát jelenti majd, melyben minden népen megbosszulhatják az elszenvedett szolgaságot, nemzeti megaláztatást – hogy minden ösztönük gyönyörteljesen kitombolhassa magát, szakadatlanul, a Világ Végezetéig, arról ne is beszéljünk –, hallván azonban Jézus tanítását, látván példáját, csalódottan, felháborodottan ellene fordultak. Tiltakoztak az ellen, hogy Jézus a Megígért Messiás volna, hiszen nemcsak ő, de még – sok más ezer között – Heródes király is az új napévben született, hogy nem Dávid ivadéka, hanem egy templomi szajha fattya, hogy tanítása egyenesen a Választott Nép szolgaságát fokozza – bizonyosan az ellenség érdekében, akiknek nyilvánvalóan beépített emberük –, szóval sürgősen likvidálni kell. Kiválasztott tanítványai segítségével törvényesen halálra ítéltették, és a Golgota hegyén keresztre feszítették. – És várták tovább az igazi Messiást. -

Az Evangélium

A gyáván bujkáló tanítványoknak megjelent a Krisztus Jézus. Kijelentette, hogy feltámadott, az Atyához megy, hogy híveinek helyet készítsen az Örök Életben. Tanítványainak, követőinek, minden hívének elküldi Szent Lelkét, hogy bátorítsa, erősítse, irányítsa őket a rájuk váró nagy feladatukban: el kell menniük a világ minden népéhez, és Krisztus követésére kell tanítaniuk mindenkit, aki üdvösségre vágyik. A Szentlélek birtokában a tudatlan és gyáva apostolok megvilágosodtak, földi halált semmibe vevő bátorságot nyertek, és elindultak Krisztus vigasztaló evangéliumának hirdetésére: a golgotai kereszthalál a Messiás főpapi áldozata volt, mellyel Isten törvénye szerint eleget tett minden Benne bízó ember bűnéért, híveit a Bűn és a Halál rabságából kiváltotta, a Maga tulajdonává tette. A krisztushívő ember tehát nem önmagáé, hanem a Krisztusé. Minden erejével arra

kell törekednie, hogy ne testi vágyai szerint, hanem az Üdvözítő tanításainak megfelelően, Isten és embertársai szeretetében éljen.

Az ígélet teljesülése

Krisztus evangéliuma az egész Földön elterjedt. A szeretet, az alázat, az engedelmesség, a szolgálat erősebbnek bizonyult a gyűlöletnél, kevélységnél, parancsolásnál, uralkodásnál. Habár a Tanítás értelmezése és még inkább gyakorlati alkalmazása minden kor emberének szellemi, erkölcsi és társadalmi fejlettsége színvonalán történt, a világtörténelem igazolja az Ígélet híveit: egy naphónap telt el Betlehem óta – az 1990-es években lép a Nap a Halakból a Vízöntőbe – és íme, a világ minden népei megáldattak Krisztus választottai által, még azok is, akik nem az Ő vallását követik. Mert a rabszolgaság, a jobbagyság, embernek ember általi kizsákmányolása megszűnt vagy megszűnőben van, éhség, nélkülözés, elnyomás mindinkább múltnak számít, és talán-talán a háborúk kiküszöbölésére is megtevődtek az első lépések.

Elnézést kérek merészségemért, hogy a vallást, mint szociálpszichológiai tényezőt a magam helvét hitvallású keresztyénségemen kíséreltem meg bemutatni, de másként nem lehettem volna őszinte. Bocsássák hát meg nekem ezt más vallású Olvasóim. Hittudós Olvasóim pedig ne háborodjanak fel – bár erre minden alapjuk megvolna –, amiért ilyen durva barbársággal egyszerűsítve vontam össze ismertetésemet. Egyetlen célt követtem: indokolnom kellett, miért állítottam azt, hogy olyan abszolút Eszményt, melyre vitathatatlan értékrend felső pólusa helyezhető, csak a vallás adhat, mert annak messze kívül, felül kell lennie az anyagi világon, a testi életen. Csak egy ilyen eszmény képes úgy versenyezni az ember egyéni és közösségi tehetetlenségével, hogy az eredmény ne a hanyatlás és a halál, hanem a fejlődés és az élet legyen.

Jó példája ennek a keresztyén erkölcs.

10. Az eszme és megvalósulása

a) A koreszme

A lélek formái

A lélek formái – így szokták nevezni a műalkotásokat, érezhetően a képzőművészetekből indulva ki. A modern művelődéstörténészek annyira találónak tartották az elnevezést, hogy kiterjesztették az ember minden alkotást eredményező tevékenységére, nemcsak a művészet minden ágára és mindenféle szellemi megnyilvánulására, hanem az ember viselkedésére, minden cselekményére, egyszerűen az egész Gesta Hominumra. Mert mindezekben az emberi lélek ölt alakot, válik láthatóvá, érzékelhetővé. Mint ahogyan a spektrum tükrözi a különböző anyagok közötti parányi különbségeket, úgy mutatkozik meg minden ember egyénisége „lelkének formáiban” a lehetőfinom árnyalatoktól a nagyhangú, önző összeférhetetlenségig. Bármennyire szép és találó a "lélek formái" kifejezés, nem állja ki a szocionómia szigorú szabatosági próbáját. Nemcsak azért, mert az emberélet testi és lelki léteátlata között meg kell különböztetnünk a szellemi élet távlatát is, hanem azért, mert a kifejezés szépsége kedvéért összemosódik a *lélek* és a *szellem*, az *anima* és a *spiritus*, *pneuma* és *psyhos* kifejezések tartalma, mely ugyan megfelel a középkori teológiai nyelvnek, de a racionalizmus és illuminizmus utáni nagy szellemi fellendülés követelményeinek már nem, és még kevésbé a világirodalom alapvető igényeinek. Sajnálatos, hogy eme kérdéskör szaktudománya, a pszichológia nemcsak ezeknek az elvi disztinkcióknak a megfogalmazásával maradt adós, de még magának a jelenségnek a felfedezésével és leírásával is. Bármilyen nagy fejlődést is mutatott fel a 20. században az emberi *elme* tényeit és jelenségeit rendszerező szaktudomány, nem illeti még meg a feltétlen

érvényes tudományos igazságok rendszerét jelentő „nómia”, tehát pszihonómia elnevezés, hiszen még terminus technicusai sem precízek, mert például „lélektannak” nevezi azt, ami elmetan volna és nem ismer sem „szpiritológiát”, sem „pneumatológiát”. Mi azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ember történelemalakító életének egyetlen tényét, jelenségét, mozzanatát sem.

Feltétlenül igaz, hogy *gyümölcséről ismerjük meg a fát, alkotásaiból az embert*, mert nemcsak az egyének, hanem a kisebb-nagyobb emberi csoportok, társadalmak, korszakok is csak alkotásaikon keresztül ismerhetők meg, legyenek azok akár szellemiek, akár társadalmiak, akár tárgyiak, hiszen mindezek az ember lelki élettávlátában született hitnek a függvényei, folyamányai, következményei.

A hit

Az ember mindenféle megnyilvánulásának, tevékenységének döntő tényezője a hit, mert még a világ adottságaihoz, a természet tényeihez is aszerint viszonyul, amilyennek hiszi, tudja azokat. Azt is láttuk az előzőkben, hogy az ember eszménye, életének tartalmat adó célja, mindenben eligazító erkölcsi értékrendje mennyire mind a hite és meggyőződése függvénye. Ezek alapján erős kísértésbe esünk, hogy a „lélek formái” helyett a „hit formáiról” beszéljünk. Erről azonban le kell tennünk, mert alkotásaiban az emberi lélek nyilvánul meg, melynek a hit csak egyik – bár legerősebb és legfontosabb – tényezője. Ez a tényező azonban egyedül versenyez az összes többivel: természeti, társadalmi, lélektani adottságokkal, a tehetetlenség felé ható helyzeti – energia – tényezőkkel, és képes az emberi cselekvés irányát pozitívvá tenni. A hit az emberi értelem és érzelem tudati egysége lévén, a hit az embernek a világ egészéről, benne saját magáról és a maga életéről, mindennek az okáról és céljáról alkotott meggyőződése azonban annyi mindenre kiterjedő, tág fogalom, hogy meg kell keresnünk azt a részét, mely pozitív tényezőként befolyásolja az ember akarati cselekvését, egyértelműen az eszmény megvalósítására adván indítást. A hitnek ezt az alkotórészét – inkább a kifejezés elterjedtségének, mint szabatosságának kedvezve – *eszmének, ideának* nevezzük, az emberi célképzetek elvont és általánosított rendszerének. – Az eszme tárgyasulása lévén az *eszmény*, az *ideál*. – A köznyelv szerint az eszme egy távlati eszménykép megvalósítását célzó minden ismeret, minden szellemi, értelmi, érzelmi és erkölcsi tényező összefoglaló rendszerét jelenti, tehát nagyon közel áll a mi meghatározásunkhoz.

Az eszme

Egyedül az eszme, a hitnek eme dinamikus összetevője, képes sikerrel versenyezni az ember akaratát befolyásoló összes többi tényezővel, a természeti, társadalmi, pszichológiai adottságokkal, azoknak a tehetetlenség felé ható helyzeti erejével, és képes az emberi cselekvés irányát pozitívvá tenni. Az eszmény felé ható eszme tehetetlenség felé ható adottságokkal vívott versenyének eredménye tükröződik az "eszme megtestesüléseiben", az alkotásokban.

Az ember akaratának befolyásolásáért folytatott versenyben minden tényező részt vesz, úgy az eszme, mint az adottságok oldalán. A verseny előtt, mielőtt a tényezők hatnának, értelmetlenség az osztályozás. Nincs jó vagy rossz ember, szent vagy gonosz, hívő vagy hitetlen, értékes vagy értéktelen. Mert minden ember jó és rossz, szent és gonosz, hívő és hitetlen, értékes és értéktelen, aszerint, hogy akkor és ott, abban a kérdésben az egocentrikus és ideocentrikus, kettős távlatú hite, azaz a hite két pólusa közötti érzelmi erőter milyen döntés hozatalára indítja. Tehát igazán azt mondhatjuk, hogy inkább jó vagy inkább rossz, inkább hívő vagy inkább hitetlen valaki akkor és ott, abban az esetben. Mert a két szemlélet, az önző és az eszményi értékrend mindig jelen van és állandóan hat minden emberben, minden embercsoportban, minden társadalomban és minden korszakban.

Az alkotás

Az adott esetben való emberi állásfoglalásban, a két szemlélet vektorai eredőjében ott van az egymással versengő szemléleteket adó számtalan összetevő elem, mindaz, amit az ember őseitől génjeiben örökölt, tanult, olvasott, látott, hallott mindenről az életben és bárhol, templomban, piacon és napisajtóban – és a mindezekről alkotott véleménye is. Minden ott van az emberi elmében, annak megnyilvánulási formájában, az alkotásban, legyen az gondolat, viselkedés vagy tárgy, egyéni vagy csoportos tevékenység eredménye. Ezért lehet minden emberi alkotásból visszakövetkeztetni az indítékaul szolgáló hitre, és az azt kezdeményező eszmére.

Az akarat cselekvés folyamata

Az ösztönöktől fogant, érzékekben gyökerező vágycsíra, a kíváncsú célképzet felé törekedvén, az indulat talajából a tudat felszínére jut, és ott először is az erkölcs gátjába ütközik: az Én és az Eszmény között feszülő értékrend mércéje szerint helyesnek, igaznak, jónak, szépnek minősül, vagy elvettetik. Ha a törekvés megkapja az erkölcsi jóváhagyást, szándékká erősödve megy tovább, és az értelmi megfontolás próbái közé kerül. Csak ha az összes adottságok, természeti és társadalmi akadályok és nehézségek figyelembevételére is érdemesnek minősül a szándék megvalósítása, születhet meg az elhatározó akarat, mely a továbbiakban már közvetlenül a cselekvésre irányul.

A hit döntő befolyása

Előző beszélgetéseinkben megállapítottuk, hogy az ember kettős fókuszú világnézetének eredője, a hit miként befolyásolja az ember akaratát: először, mint az erkölcsi értékrend alapja állít eszményi célt az ember nevelése és önnevelése elé, hogy az ember értékes erkölcsi készségeket szerezhesen, kíváncsú tévén az ember előtt a hite szerinti helyes magatartást, a jóra, igazra és szépre való törekvést. Másodszor, mint erkölcsi szabály hat a tudatba kerülő törekvésre, és vagy letiltja azt, mint helytelen, vagy igenlésével szándékká emeli. Végül, harmadszor, a tudatos mérlegelésben is döntő szerepet játszik az ember hite és meggyőződése, hiszen a világ valóságához, a természet és társadalom minden adottságához, tényéhez is aszerint viszonyul, hogy milyennek tudja, hiszi azokat. Hite ellenére semmit sem akar az ember.

A hit-vektor alakulása

Koordináta-rendszerre próbáltuk rátenni az ember erkölcs-meghatározó hite alakulásának képét, a rendszer origójába helyezve az egocentrikus Ént, fölé, a függőleges koordináta megfelelő pontjára az Eszményt, amíg a vízszintesen az ösztönök vektora helyezkedik el. Megállapítottuk azt is, hogy ideális esetben az eredő 45° -os lesz, mely esetben a cselekvésre ható erő kisebb lesz egynél ($\sin 45^\circ = \sqrt{2}/2 = 0,71$), tehát az anyagvilági, viszonylagos eszmény nem ad elegendő indítást a kívánt cél megvalósítására, ahhoz csak azon túli, vallási eszmény szükséges.

A hit-vektor dinamikája

Ez volna a kép, ha az ember mozdulatlan volna, ha nem élne. – Akkor pedig mire ez az egész?! – De az ember él, mozgásban van állandóan maga is és a környezetében minden. E pillanatban is éppen azt keressük, milyen és mennyi oka van mozgásának, milyen erők, tényezők hatnak cselekvésére. Képzeljük el tehát, hogy a leírt koordináta-rendszer nem áll, hanem forog a függőleges tengely körül, és ugyanakkor halad az Eszmény irányába, „felfelé”, és az anyagi világ különböző körülményei között haladván át, a külső hatásokra az egocentrum kimozdul az origóból, le és fel mozog – inkább le, mint fel – az ipszilon-tengelyen. Az ember hitének erősségingadozásai viszont az eszményt tartják állandó hely- vagy helyzet- változtatásban, hogy az a tehetetlenségnek mindig a világ adott körülményeinek megfelelő ellenőrt adhasson az embernek – ha tud. Minden percben, minden pillanatban más és más körülmények között tudja magát az ember, számtalan új ingerrel, érzéklettel, ismerettel. Csak parányi hányaduk jut el a tudatig, de a tudatalattiak is mind-mind hatnak.

Az ember meggyőződése ezek között a pillanatonként változó hatások és a szintén mozgásban lévő két szemléleti fókusz értékrendje között leng, vibrálási sebességgel. De ahogyan az elektromos váltóáramnak éppen gyors váltakozása miatt van feszültsége és ereje, az ember hit-ingadozása is rögzül a kilengések középvonalán, és erről mindig biztonsággal megállapítható az ember tényleges viszonyulása a világ adott tényeihez.

Az emberre ható, változó, külső ingerek különböző szükségérzetet keltenek az emberben, melyek különböző célképzetek iránti vágyra indítanak, ezek pedig különböző magasságban helyezkednek el az értékrendben, az ember hit-ingadozásának eredő középvonala sem egyenes, hanem hullámos. E hullámmozgás során az ember hite hol az egocentrikus, hol az ideocentrikus szemlélethez kerül közelebb, így lesz az idők folyamán minden embernek emelkedő és hanyatló időszaka. És eme hullámmozgás – természetesen – egyénenként különböző, és ennél fogva alakja és minősége jellemző az egyénre.

Társas akarat

Az ember azonban társas lény. Ahogyan lehetetlen önmaga megszülése, felnevelése, úgy sem mindennapi életfeladatait, még kevésbé távlati céljait nem képes egyedül, egyénileg megoldani. Úgy szokták mondani, hogy az ember természetes közege a társadalom. Amikor a vágyott célképzet megvalósítására irányító törekvés az indulat talajából a tudat felszínére jut, a társadalomba kerül. Az első tevékenység, a törekvés erkölcsi elbírálása még egészen egyéni ugyan, de az alkalmazott szabály már társadalmi. Így válik a megszülető szándék alkalmassá a társadalomban való érvényesítésre. Az egyéni szándékok találkoznak egymással azon a legszűkebb közösségen belül – ez rendszerint a család – melyhez az egyén tartozik, és együttesen közösségi – családi – törekvéssé lesznek, a most már együttesen kitűzött cél megvalósítására, egy fokozattal lejjebb szállván az akaratalakítás lépcsőjén, ha a közösség egyáltalán el nem utasítja tagja szándékát. Ha a kitűzött és általánosan elfogadott cél a család keretében megoldható, megy tovább a tevékenység a megvalósítás felé – rendszerint a kezdeményező családtag „kap mandátumot” a kivitelezésre, a többiek pedig támogatják. Ha a cél nem valósítható meg a legszűkebb közösségen belül, egy tágabb csoport, közösség – rokonság, munkaközösség, baráti társaság, utca- vagy faluközösség – elé kerül a családi törekvés, ott a többi törekvéssel vetődik egybe, alakul ki közös célképzet, ami iránt vágya támad a tágabb közösségnek. És így tovább, egyre táguló körökben, amíg az eredeti egyéni akarat hatóereje a fizikai törvények szabályai szerint el nem enyészik.

A hatalom

Nyilvánvaló, hogy sem az egyének, sem a közösségek hozzáállása nem egyforma súllyal érvényesül a közösségi elhatározásban, hiszen az akaratbefolyásolás képességének, a „társadalmi energiának”, a hatalomnak saját megélési szabályai vannak. A kialakuló társadalmi szükségérzet, vágy, törekvés és szándék különböző erővel ható egyéni megnyilvánulások eredője lévén, hű tükre az illető csoport és társadalom hitének és meggyőződésének. És ahogyan az egyéni meggyőződés a sok befolyásoló tényező közötti ingadozások középvonalán elhelyezkedő, hullámos eredő, úgy a közösségi meggyőződés is – a társadalom és a természet felé nagyobb felülettel is rendelkezvén – végtelen számú, különböző intenzitással ható és az időben egymással is váltakozó vektorelem eredője szintén hullámzást mutat, aszerint, hogy különböző időszakokban az illető társadalomban az egocentrum vagy az ideocentrum dominál. Természetesen a meggyőződés-hullámvonal alakja társadalmanként – csoportonként – és időszakonként – koronként – különböző, és jellemző a társadalomra és korra, ezért fogadható el a *koreszme* elnevezés.

A koreszme

Gyümölcséről ismerjük meg a fát, cselekedeteiről az embert, alkotásáról az azokat indító hitet, legyenek azok tárgyak, viselkedések, kifejezett gondolatok vagy érzelmek, mindenképpen az eszme megtestesülései, melyekben a Gesta Hominum válik érzékelhetővé, társadalmi, térbeli és időbeli váltoásaival együtt mérhetővé, kutathatóvá, rendszerezhetővé.

Az a képzeletbeli hullámvonal, mely az egyén, az emberi közösségek, a társadalom mindenkori meggyőződésének változatait és változásait jelzi, láthatóvá lesz a kor és a társadalom alkotásain.

b) A természeti adottságok

A cselekvés terve

A tervezés az első értelmi tevékenység az ember akarat cselekvése útján. Az erkölcsi jóváhagyást elnyert szándék az értelem elemző és összesítő vizsgálata elé kerül. Elkészül a cselekvés terve. Mennyi anyag, mennyi energia, mennyi munka, mennyi pénzráfordítás kell hozzá? A kivitelezés ellen milyen természeti és társadalmi, gazdasági és jogi tényezőkkel kell számolni, és milyenekkel a kivitelezés mellett? Ha józan megfontolás után úgy döntünk, hogy a cél megéri a megvalósításhoz szükséges ráfordítást, vesződésért, kockázatot, elhatározásunk a cél megvalósítására irányuló akaratunk megszületését jelenti, és cselekvéshez látunk.

Ez a pszichológiai folyamat a gyakorlatban előforduló esetekben gondolatban, pillanat alatt történik meg, úgy, hogy sokszor észre sem vesszük. Munkába kell mennem. Képzeletben megjelenik a kinti hideg, a síkos út, a zsúfolt autóbusz, a jelenléti ív aláírása. Már veszem is a kabátomat, megnézem, van-e autóbuszjegyem, és indulok. Vagy: ismerősöm jön szembe, köszönöm kell, de meg sem állok, csak megfelelő helyre érkezve megemelem a kalapom. Más esetben viszont hosszas előtanulmányt kell folytatnom, sok ezer előkészítő és részletcselekvést terveznem és kiviteleznem, szakembert kell bevonnom már a tervezésbe is, esetleg csak a kivitelezésbe, több évre szóló gondot kell nyakamba vennem. Nemcsak egy építkezéssel, kerti veteményezéssel vagy gyermekeink tanulmányaival van mit számolgatni, tervezni, vesződni, de még a pihenőszabadságra való utazásunkkal is. És döntünk úgy, hogy érdemes vagy nem érdemes.

Adottságok

Tevékenységi tervezésünkben először az adottságokkal kell számolnunk. Ezeket két csoportra osztjuk, természetiekre és társadalmiakra.

A természeti adottságokhoz való viszonyulás

Tűnődéseinkben még vázlatosan sem foglalkozhatunk a természet ismertetésével, hiszen az emberiség eddig felhalmozott ismeretanyagának túlnyomó többségét jelenti. Úgy vélem, a feladat érdemi részét úgy is a logikai rendszerünkbe építhetjük, ha a kérdést az első *Homo Sapiens Antropus*-nak, legrégibb értelmes őseink ezirányú elképzelt élményeként tárgyaljuk. Ez azért is célszerűnek tűnik, mert minden ember azóta is efféleképpen ismerkedik meg környezete természeti tényeivel. Megfigyel, észlel, mér, tapasztal, ismereteket gyűjt, rendszerez, leír és másokkal is közöl. Mások ismereteit, tudását hallomás és tanulás útján magáévá teszi, és azt is gyümölcsözteti, majd továbbadja.

A fény, a meleg, a víz, a táplálék, mozgás, pihenés, védelem, embertárs – ezek az elsőrendű szükségletek. Ezek biztosítása kedvéért meg kell ismerkednie az időjárás jelenségeivel, hogy „ha esik az eső ne álljon a csepegő alá”, hanem keressen fedelet, barlangot, építsen hajlékot, öltözzék ruhába. Az élőlények, növények és állatok adják a táplálékát. Gyűjteni kell hát, és vadászni, madarászni, halászni, később növényt termesztetni, állatot tenyészteni. Védekezni a versenytárs állatoktól,

ragadozóktól. Mindehhez szerszám, eszköz kellett, ezekhez meg anyag. Fa, kő, föld, fű, nád, csont, állatbél, szőr, prém, bőr, rostonövény és persze tűz. Azután fémek, ásványok, vegyszerek. Már az első fadarab dorongként való használatához is leleményesség kellett, de főként képzelet. Képzelet – mellyel az élőlények közül egyedül az ember rendelkezik –, a soha nem érzékelt dolgok ismerete nélkül az embernek soha semmiféle szerszáma nem lett volna, és ismereteit, tudását sem gyarapíthatta volna mások tapasztalataival. Képtelen lett volna a jelenségek közötti összefüggéseket következtetés útján megismerni. Családtagjainak megfigyelése alapján észleltekről következtetett a többi emberre, a társadalomra, majd mindebből saját magára. Felfedezte, hogy él, hogy az életnek csoda jelenségei vannak. És elgondolkodott mindenben: mindennek nevet adott.

Megindul az anyagi világ, a tér és idő felfedezése. Vízszintesen haladva megismerte a Föld felszínét, domborzati formáit, növény- és állatvilágát. Megismerte a folyóvizet, tavakat, tengereket és mindent, ami azokban van. Felást a talajt, majd az altalajt, anyagait fizikai és kémiai vizsgálat tárgyává tette. Felfedezte, hogy a levegő nem semmi, hanem gáz és nagyon érdekes. Az időjárás tüneiményei, az égboltozat látszatai mögött mérhető valóságokat észlelt. És ma is folyik a tér felfedezése, és folyni fog talán Mindvégiglen.

Felfedezte az ember a változást, a mozgást, és annak közegét, az időt. Hatásaiból visszakövetkeztetett a mozgás okára, az energiára, és beleszerelmesedett. Eltöprengett a helyzeti energia rejtélyén: hogy lehet a tehetetlenség mozgás indítéka? És mint gyermek kergeti a meglátott pillangót, úgy fut az emberiség energiát fogni, abban a hiszemben, hogy annak birtoklása majd boldogságát biztosítja.

Mert, persze, minden természettudományi felfedezést, a vakkor lehetőségétől a periódusos rendszerig, találmányként hasznosítja. Feltalálta a kőbaltát, azután a lándzsát-nyilat-csapdát, igát-ekét-szekeret, hajót-malmot-vitorlát, szövőszéket-esztergát-nyomdát, vasutat-gépkocsit-atombombát, rádiót-komputert-fittyfenét. Csakhogy az ősember jobban tudta mire használni kőbaltáját, mint a maiak a számítógépüket. Akkor még nem volt cél az eszköz. Most pedig a Természetet legyőző, diadalmas ember ott kapkodja a fejét egyik csodatalálmányról a másikra, ott forog gépei között céltalanul, amíg elszédül.

Évezredek át az ember istenséget látott a természeti erőiben, és ennek megfelelően, kellő alázattal kutatta titkait. Akkor ez volt minden szellemi tevékenység természetes viszonyulása tárgyához. Abban a meggyőződésben éltek, hogy ami nem közvetlenül az ember testisége – mert egyedül ennek szolgálata egyéni feladat –, az a kultuszra tartozik, és a beavatottság különböző fokozatain álló klerikusokra.

A kutatások módszerei olyanok voltak, amilyenek. A felfedezett földrészeknek, elemeknek, törvényeknek mitológiai nevet adtak, hossz mértékül könyököket használták, időmérésre pedig atomóra helyett imamormolást. De bemérték nemcsak a Föld és a Nap, hanem a Szíriusz pályáját is. Lassan, nagyon lassan haladtak, mert a kutató papok nem voltak közvetlenül érdekeltek benne. Felfedezéseiket istenük dicsőségére végezték, gazdasági hasznosításuk eszükbe sem jutott. Hogy a szántás-vetés, öntözés és egyéb munkálatok idejét kijelölték, hogy gyógyítottak, tanítottak, hogy államokat szerveztek, csatorna-, gúla- és városterveket készítettek, szigorúan hittudományi ismereteik alapján, azt úgy nem tartották fontosnak, mint ahogy a mostani naptárkészítés is kultuscélokat szolgál ugyan, bár a nagyközönség névnapjainak mulatságok rendezésére használja.

Azokban a buta korokban is Isten országát az általános béke honának képzeltek, ahol a ragadozók együtt napoznak azelőtti zsákmányaikkal, egy kisgyermek felügyelete alatt, nem ölik, nem eszik meg

egymást. Az anyagelvűség felülkerekedése aztán megokosította az emberiséget. Kiderült, hogy az ember boldogulásának egyetlen feltétele van, a Természet legyőzése. Neki hát az ellenségnek, minden eszközzel, minden fortéllyal. Minden rejtett zugát, titkos erejét kikémlelték, és azonnal hasznosították. Újabb és újabb eszközökkel, gépekkel támadták a természetet és egymást, és mindent, aminek elpusztítása hasznosnak ígérkezett.

Kezdetben mindenki lelkesedett. Kinek nem örült volna a lelke a rettegett dúvadak kiirtásán? A miazmás mocsarak kiszárításán, félelmetes rengetegek letarolásán, hiszen a helyükre vetett gabona az éhínségnek vetett véget. Az új gyógyszerek, szerszámok, gépek, energiaforrások, a civilizáció ezernyi vívmánya mind az ember életét óvta, könnyítette, talán meg is szépítette.

Teljes volt az ember diadala a természet felett, minden fronton győzött. Közben a gondolkodástan sem volt tétlen, és a természet elvi alapjaira, magára a térre és időre irányította a hadvezetés figyelmét: a teret a helyváltoztatás eszközeivel, az időt sebességgel lehet legyőzni, a kettőt együtt tehát gyors járművel. Így lett a kocsi, az automobil korunk szimbóluma – nem is csak szimbóluma, hanem eszménye, bálványa, boldogságának egyetlen feltétele. Van ugyan a természeti kötöttség legyőzésének más remek eszköze is, például az elektronikus távközlési találmányok, de ezek nem veszélyeztetik a kocsi egyeduralmát. És örülhetünk, és örülünk is, mert a huszadik század végére minden embernek kocsija lesz.

De, amikor a legvitézebb katonát teríti le – messziről – az újfajta puska, amikor a városi gyermekek csak az állatkertben láthatják őseik leghűségesebb munkatársait, amikor kétszáz ember oxigénjét fogyasztó gépkocsijába vágja magát annak boldog tulajdonosa, hogy valahová a zöldbe juthasson néhány óra alatt – hogy ott a városinál nagyobb zsúfoltságot találjon –, akkor mintha némi öröm vegyülne örömébe.

Közhelyek ezek, mélyen tisztelt Olvasó, amit már a verebek is csiripelnek. Azazhogya csiripelnének, ha volnának. Mert a kertekből kipermetezték a hernyót és a pondrót, a gépkocsik után nem marad citrom, szegény veréb nincs mivel felnevelje az ivadékait. Hogy a földet elborítja a szemét, a folyókat a gyári mérge, a tengereket a kiömlött olaj, arról hallgassunk, mert mindez a mi kényelmünk, szórakozásunk, fejlettségünk eredménye. Hogy a tömegpusztító fegyverek mennyiben szolgálják az emberiség boldogulását, ahhoz mi laikusok nem szólhatunk hozzá, hiszen legnagyobb tudósaink, korunk hősei csinálták azokat. De engedtessek meg az ideológiai hadviselés, az osztályharc, a faji és nemzeti gyűlölet, a zsarnokság töméntelen áldozatának, nekünk, politikai foglyoknak, hogy megkérdőjelezzük az elektronikus távközlés hasznos voltát! Vajon az ezek nyújtotta szórakozás megéri-e az annyi szenvedést okozó lelki szenny, embertelen gyűlölet terjesztését?

Előálltak immár a természetvédők is. Szervezkednek, harcolnak a környezet tisztaságáért, a pusztítás, mérgezés meggátlásáért, a természeti állag megőrzéséért, egy-egy ritka állatfajta megmentéséért. Tevékenységükben a legnagyobb – anyagi – áldozattól sem riadnak vissza: Mondják, hogy száz vágóállatot fogyasztott el a tíz sarki rókat megmentő expedíció. Meg hogy százezer gépkocsi vonul fel egy-egy légszennyezés elleni tüntetésen. Számomra érthetetlen, miért nem lehet legalább a légszennyező járművek gyártását betiltani, hiszen már van elektromos és hidrogén-meghajtású motor is? Ha a kapitalistákat nem engedi a profit, mi nem engedi a kommunistákat?

A megoldás szégyentelenül egyszerű. A természet sem barátja, sem ellensége az embernek, hanem – a társadalom is ideértendő – életközége. Adottságai az ember cselekvési szándékát súlyosan korlátozó tényezők. Tudjuk, hogy a szándék már az erkölcsi jóváhagyást is tartalmazza, tehát az

embernek a helyesről, jóról, igazról és szépről alkotott meggyőződését. Ha majd egy társadalomnak olyan erkölcsi értékrendje lesz, mely nem a szibarita hedonizmus nihilista eszménytelenségén épül fel, nem tartja majd a világ és az élet egyedüli céljának a maga gyönyörűségét, akkor majd egészségesen fog viszonyulni a természethez is, mely nem az ő korlátlan tulajdona, hanem mindenkié és senkié, illetve Azé, aki Ura az egész Mindenségnek.

Különben az ember cselekvési tervét készítve sem, mint tudatától független létezőkhöz viszonyul a természeti adottságokhoz, hanem amilyennek ő tudja és érzi ezeket. Persze mindent megtesz az ember a természeti tényezők tárgyilagos megismeréséért. De hogy gyakori a különbség a valóság és aközött, amilyennek az ember a valóságot hiszi, azt sok lekésett vonat, elvesztett mérkőzés, összedőlt épület mutatja.

Mert a tér és idő, az anyagi világnak teljes állaga és működésének minden szabálya megmásíthatatlan tények számunkra. Vajon megismerhetjük-e valaha ezeket?

Ignoramus et ignorabimus.

III. A TÁRSADALOM SZERKEZETE. A KÖZÖSSÉGEK

1. A közösségek konglomerátuma

Tömeg sűrűjében nyomasztó igazán az egyedüllét. Mert az ember nemcsak úgy egyszerűen társas lény, hogy más emberek társaságában érzi jól magát, hanem inkább közösségi lény, aki *szeretné, ha szeretnék* és lenne valakié, akinek életfeltétele, hogy hozzátartozói legyenek. Nem igaz hát, hogy a társadalom ember-atomok, egyének összessége, bármennyire is állítják ezt a materialista individualisták, mert az emberi társadalmat sok, egymástól méretben, tartalomban és célban különböző, egymást részben vagy egészben magába foglaló embercsoport, *közösség* alkotja. Nem az egyforma szemcsékből álló homokkőhöz vagy márványhoz hasonlítható a társadalom szerkezete, hanem a betonéhoz. A konglomerátum, de még inkább a beton szerkezete felel meg a társadalom modelljének a maga mindenféle, kisebb-nagyobb szemcséjével, homokjával, kavicsával, békasójával, itt-ott egy-egy vashuzallal, véletlenül belekerült görönggyel, fadarabbal.

A szocionómia

A racionalizmus az ún. egzakt-tudományosságnak a természettudományokban bevált módszereivel vette vizsgálat alá az emberi társadalmat is, mint az anyagvilág, a természet részét. A társadalom szerkezetében és működésében ugyanolyan törvényszerűségeket keresett, mint amilyeneket az élettelen testek és energiák kutatásában, a fizikában és kémiában talált. A társadalom élő emberek összessége lévén, és az embernek, mint minden élőlénynek *teste* van, a minden esetben feltétlenül érvényesülő, testekre vonatkozó természeti törvények mindegyike érvényes az emberre is, és ezen keresztül az egész társadalomra. Az embernek azonban nemcsak a kilencvenkét elem erő-összefüggéseiből álló anyagi teste van, hanem *élete* is, és az élő test természeti törvényei, az ösztönök, a biológia szabályai már különböznek a fizikaiaktól, mert nem érvényesülnek feltétlenül minden esetben, hanem csak hasonló és megfelelő körülmények megléte esetében. Továbbá a *Homo Sapiens Antropus* életének – más élőlényektől eltérően nemcsak testi, hanem szellemi és lelki távlatai is vannak, amelyekben már nem a fizikai és biológiai törvényszerűségek érvényesülnek, hanem egy

harmadik normarendszer, az emberi elme által alkotott *társadalmi szabályok*. Ezek az ember egyéni és társas viselkedését meghatározó szabályok az emberi elme – a szellem és a lélek együttesének – alkotásai lévén, az elme működési törvényszerűségeit leíró és rendszerző szaktudomány, a *pszichológia* kutatási területére tartoznak. Mielőtt a tudomány a 20. században erre az eredményre jutott, az ember egész társas életének kutatásával foglalkozó tudományág, a szociológia a fizika, kémia és biológia módszereivel vizsgálta a társadalom jelen és elmúlt tényeit, jelenségeit és azok összefüggéseit, és olyan elképesztő mennyiségű ismeretanyagot gyűjtött össze, hogy annak tudományos igényű rendszerezése egyszerűen lehetetlenné vált az egyoldalúságuk dacára kizárólagosan érvényesített világnézeti megközelítések – közülük csak a *materializmust* említsük – számára. A társadalom kutatása folytatható bár a szociológia, a társadalomról szóló beszéd ismerethalmazának további gyarapításával, de abban tudományos igényű rendszert csak a társadalom *saját törvényszerűségeit* kutató és rendszerező tényleges társadalomtudomány, az a *szocionómia* építhet ki, amely minden világszemlélet szempontjait figyelembe veszi, minden szaktudomány eredményeit felhasználja az emberi elme működésének szabályait rendszerező pszichológiával együtt.

A materialista társadalomtudományi szemlélet egyoldalúsága

A pszichológia eredményeit felhasználó társadalomtudományi kutatások jórészt a *közösségekkel* foglalkoznak. Ez a sok látványos eredményt felmutató tevékenység szabadította ki a szociológiát a jogtudomány ősi gyámsága alól, és tette igazi tudománnyá, szocionómiává, régi gyámja vezetőjévé. Magam is a közösségek vizsgálatára szenteltem egy évtizedet, úgyszólván ez a kedvenc témám, erősen kell hát most fékeznem magam, hogy kedves Olvasóim türelmét próbára ne tegyem. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy nemcsak a marxi dogmák alapulnak a társadalom atomisztikus szemléletén, hanem a materializmus kapitalista változata is szöges ellentétben áll a tudomány korszerű eredményeivel. A szocialista államokban ezért egyszerűen tilos a társadalomtudományi kutatás, a kapitalista társadalomban pedig szabad ugyan, de csak olyan társadalomtudományi kutatásokat folytatnak, amelyekről profit várható. Nagyon megnehezültek tehát azok a társadalomtudományi kutatások, amelyek eredményei a marxista politikai, illetve kapitalista gazdasági propaganda céljaira nem fordíthatók. A materialista világszemléletet az angol klasszikus közgazdaságtan konkretizálta a társadalomra. Az egész társadalomból csak a Homo Oeconomicust – a társadalmi kötelékektől független, nem és életkor nélküli embert – véve számításba, figyelmen kívül hagyta a társadalom különböző közösségekbe tömörült többi tagját, az emberi akarati cselekvés egyetlen indítékul csak a gazdasági érdeket fogadta el. Ez nyilvánvalóan érvényes a közgazdaságtanban – itt az individualizmus fikciója is elfogadható – de a társadalom egészére nem általánosítható. A rendszer felépítőinek és továbbfejlesztőinek a mentségére szolgál a racionalizmus akkori uralkodó volta, amely figyelmen kívül hagyta azt a ténytet, hogy az ember egész élete érzelmi érotérben folyik le. A gazdasági érdek ugyanis racionális megfontolás eredménye, de érzelmi az indítéka és a célja. Ha a *Homo Sapiens Antropus* cselekedeteit a gazdasági érdek irányította volna, nem lett volna emberi történelem, *Gesta Hominum*, amely éppen a nem gazdasági célú emberi tevékenységek folyamata. Az emberi történelem meghatározó ténye, hogy a társadalom nem egyforma egyének összessége, hanem egymást részben vagy egészben fedő közösségek halmaza. A társadalomtörténet materialista korszakolása: az ősközösség, rabszolgáság, hűbériség, polgáriság történelmi egymásutánja – bármennyire is divatos a közvéleményben – elfogadhatatlan a tudományos igényű kutatás számára, mert a társadalomtörténet nem egy, hanem két vonalú, két elv szerinti fejlődést igazol.

2. Társadalomszervezési elvek

A társadalomban két szervezési elv érvényesül: a leszármazási és a tevékenységi elv. Ezek tiszta vagy kevert alkalmazásával épül fel minden közösség és az egész társadalom.

A *vérségi*, gentilikus elv – Arabul bedevi = nomád, barbár. Bár helytelen, de szokásos a nemesi, úri, vidéki, falusi, pogány, mezei, paraszti, arhaikus, patriarhális, elmaradott, meghaladott, anakronisztikus elnevezést is használni. A marxisták ázsiai rendszernek nevezik és tagadják, hogy az egész emberiség fejlődéstörténetében szerepe lett volna. – a leszármazás természetes rendje szerint szervezi társadalomba az embereket. Korunkban már csak a legszűkebb közösségben, a családban érvényesül.

A *polgári*, civilikus elv – Arabul medeni = városi, urbánus, civilikus, civil, civilizált – a materialisták szerint az egyetlen társadalmi szervezési elv, tevékenységi, hivatásrendi, munkamegosztási alapon csoportosítja az embereket. A *vérségi* elv jellemzője a természetes, megmásíthatatlanul kijelölt társadalmi helyzet, függőleges, alá-fölérendelések tagozódással. Benne helyzeti energia jellegű hatalom uralkodik. A *polgári* elvű társadalom mellérendelő tagoltságú, helyét mindenki kötetlenül biztosíthatja magának, képességei szerint – ha tudja. Benne a hatalom mozgási energia jellegű.

3. A házasság és a család

Mindkét szervezési elvnek megfelel az emberi társadalom, alapsejtje, a család. Felépülése nyilván vérségi, természetes alapú, de a munkamegosztás elve is ebben érvényesül a legtökéletesebben. A házastársak, illetve a gyermekek közötti viszony munkamegosztási, polgári elvű, a szülők és gyermekek, illetve a gyermekek és szülők közötti viszony vérségi, leszármazási, kényszerhatalmi tartalmú. Ezért mondjuk a családot az élet egész területére kiterjedő, totális közösségnek. Az apa-anya-gyermekek alkotta család – pontosabban: kiscsalád – nélkül nem születik és felnőni sem képes az ember, ezért egyszerűen a *Homo Sapiens Antropus* létfeltétele a család. A fajfenntartásról szóló tünődésünkben láttuk, hogy az emberre, mint állatfajra jellemző a páros házasság, az egy férfinak egy nővel való állandó közössége, gyermekeik közös felnevelése, tehát a család. Hogy ez immár az ember természetes készségének-ösztönének is tekinthető, hiszen a nő állandó nemi igényén alapul. A többnejű, többférjű, csoportos „házasság” ennél fogva ellentétes az emberi természettel. Lehet, hogy a *Homo Sapiens Antropus* megjelenése előtt divatos volt annál az állatfajnál, melyből azután az ember lett, de amióta emberi történelem van, ezek a képletek – mint az ösztönök tárgyalásakor megállapítottuk –, bármilyen gyakoriak lehettek, mégsem általánosak, még kevésbé jellemzőek az emberre, mert mindig rendkívüliek maradnak. – Éppen rendkívüliségük csábítja az ösztönében gyenge embert.

Egyes kutatók feltételezik, hogy az emberiség nőuralmi – matriarhális – rendszerben élt volna a történelem kezdeti szakaszában. Én ezt kizártnak tartom. Uralkodni, más felett kényszerítő hatalmat gyakorolni csak fizikailag erősebb, anyasága és nemisége kötöttségeitől mentes nő volna képes – ha ennek külső feltételei is megvolnának –, ennek pedig, különösen a történelem kezdeti szakaszaiban, reménye sem lehetett.

Más kérdés az anyajogúság, az tehát, hogy apai helyett anyai vonalon haladjon a családi jogfolytonosság. Lehet, hogy a történelem kezdetén ez általános volt, lehet, hogy csak gyakori, de idő teltével mindenképpen ki kellett küszöbölődnie eme rendszernek az emberi társadalomból, mert nem

volt képes nagycsaládnál magasabb szervezetet fenntartani, az pedig nem bírhatta a versenyt az apajogú, nagyhatalmú közösségekkel szemben. Csökevényeiben azonban – éppen természetes volta miatt – ma is érvényesül: csak a feleség gyermeke a törvényes szülött.

A család elsősorban természetes közösség, lévén természetadta a család tagjai közötti háromféle: a házastársi, a szülő-gyermek és a gyermekek közötti kapcsolat. Nyilvánvaló, hogy a család alapjául a házasság szolgál, ez a nemi ösztön indította, férfi és nő közötti, örök, totális kapcsolat. A házastársak maguk is közösek egymás számára, nem lehet hát egyik félnek sem úgy valamije, hogy az a másikat ne érintené. Nemcsak a leszármazottaik közösek, hanem feladataik, jogaik és kötelességeik, hitük és meggyőződésük, erkölcsük és céljuk, vagyonuk, jövedelmük és terheik, hogy munkájukat, pihenésüket, szórakozásukat ne is említsem.

Tartozom az igazságnak annak a megállapításával, hogy a házasság – ismétlem – a *Homo Sapiens Antropus*ra fajlagosan jellemző, egy idős az emberiséggel, minden egészséges emberfajtánál megvolt és megvan, nem a keresztyénség találmánya tehát. De tény, hogy a keresztyénség tette jogintézménnyé a házasságot, amely azután az evangéliumi keresztyénségben lett kizárólagos életformává.

A család annyira jogközösség, hogy a világ minden jogrendszere de facto egy jogalanynak veszi. Azazhogy: rendszerint minden családtagnak van jogképessége, de cselekvőképessége – mindenki képviselőjében – csak a családfőnek van – a szemérmes fogalmazás szerint a teljeskorúaknak. Éppen napjaink jogszociológiai iskolája fedezte fel ezt a jelenséget, és állapította meg az elvi rokonságot a magánjog és nemzetközi jog között, lévén a magánjog voltaképpen családközi – szerződéses, mellérendelő – jog.

Viszont indokolt nemzeti büszkeséggel jelenthetem ki, hogy a nők jogait a világon egyedülálló lovagiassággal rendezte mindig is a magyar jog. Erre csak egy példa: a feleség osztozik férje nevében, címében, rangjában, jövedelmében, de a sajátját is megőrzi mindezekben. Csak álmélnodni tudunk korunknak azon a visszásságán, hogy most a magyar jogalkotók rontják le a nők jogait a nemzetközi szintig, ahelyett, hogy mások vennék át tőlünk például az asszonyok kettős névjogát – mely, a sok női diplomás és vállalkozó miatt, sok fejfájást megszüntetne!

A család azonban nemcsak magánjogi közösség, hanem közjogi is, tehát közület. Ez azt jelenti, hogy a családtagokkal szemben családon belüli kényszerhatalom érvényesül. A külső, állami jogrend ezt ímmel-ámmal elismeri ugyan az „atyai hatalomban”, de kötelességének tartja azt állandóan csorbítani. – Ez is egyik válságtünete korunknak!

Gazdasági közösség, mégpedig nagyon sokoldalú gazdasági közösség a család. A termelés, fogyasztás, forgalom, természet, munka, tőke közössége, a munkamegosztás, hivatásrendiség és az autarkia legszebb példája a család. Mindezen nem kell csodálkoznunk, mert a világ egyetlen teljesen altruista gazdasági közösségéről van szó, melyben nem az egyéni érdek a tevékenység motorja. A nők családon kívüli termelő munkájával megbomlott a családnak ez a szép egysége. Kérdés, hogy megéri-e a többletkereset a nem anyagi veszteséget?

Vallási közösség a család. – Ez nem feltétlenül jelent felekezeti közösséget! – Közös hit, meggyőződés, világnézet, erkölcs, értékrend nélkül nem lehet közös célja a családnak. Közös cél nélkül pedig nincs közösség: addig tagja valaki egy közösségnek, amíg közös vele a célja. Nevelési és művelődési – feltétlenül különveendő a kettő – közösség a család, valamint gyógyászati, szórakozási, pihenési, sport- és játékközösség is – hiszen totális közösség.

A család nemcsak alapja és állandóan megújuló, élő közössége a társadalomnak, hanem öközösség is. A család tágult a vérségi és a hivatási elv rendje szerint nagyobb közösségekké, de a család feladatainak megoldási igénye szülte intézményeinket is. Amíg felette nem volt más hatalmi szervezet, a család – mint egy "állam-mag" – látott el minden közhatalmi funkciót is, amint ezt a mai család által ellátott közfeladatok csökevényeiből vissza tudjuk következtetni. A gazdálkodás szervezett intézményei nem egyebek, mint a család megfelelő irányú tevékenységének előmozdítására létesült szervezetek. A nevelést pedig ma is családi hatáskörűnek érezzük, tehát nyilvánvaló, hogy az egész iskolarendszer nem egyéb, mint a családok által létrehozott szolgáltató intézmény. Hasonló a helyzet a művelődési, egészségügyi, sportügyi feladatokkal is, úgyannyira, hogy nyugodtan elfogadhatjuk az intézménynek azt a meghatározását, hogy az a család egyes funkciói ellátására létesült szervezet.

Nem fejezhetjük be a családról folytatott beszélgetésünket anélkül, hogy meg ne emlékeznénk a legerősebb közösségalkakító tényezőről, a szeretetről. A család ugyanis nemcsak az emberi társadalom élettani forrása és szervezetének mintája, hanem a szeretet termőtalaja is. A szeretet pedig az ember boldogságának alapfeltétele. Isten nem hiába jelentette ki Magát szerető Atyaként, Isten Fia azért lehet örök Eszmény, mert Benne a szeretet testesült meg, a Nagy Parancsolat azért nagy, mert szeretetet rendel. Nem lehet boldog életében sem az ember, ha szeretetlen volt a gyermekkor, hiába sóvárog, hiába szeretné, ha szeretnék és lenne valakié.

Igen, Hölgyeim és Uraim, bármilyen büszkék legyünk is elmealkotásainkra, meg kell mondanunk: ha van boldogság a földi életben, az csak a családban lehet.

4. A nagycsalád, a háznép. Az aul-rendszer

Rendkívüli, szokatlan, szenzációs dolgokat szokás lejegyezni, a megszokottat, a hétköznapi nem. Az újságok hallgatnak arról, hogy a város százezer becsületes embere mivel tölti az idejét, de egyetlen rablógyilkos minden percét kinyomozzák, részletesen leírják, másnap cáfolják, azután tisztázzák, amíg újabb rendkívüliség nem történik. Méltóztassanak meggondolni, hogy fő majd ezer esztendő múlva a történész feje, ha korunk életéről kell írnia a napisajtó alapján. A törvények szövege fennmarad, azokból kell, lehet következtetnie a megfelelő állapotokra ugyan, de csak közvetve, mert leírni feleslegesnek tartották a megszokott, hétköznapi dolgokat. Így esett, hogy ma sehol nem lehet olvasni a vérségi elvű társadalom ismertetését, éppen mert az hajdanán általános volt.

A vérségi rendszer alapegysége, melyről az egész leszármazási rendet elnevezték, az *aul*. Az *aul* török szó. Ebből lett a magyar „falu” és az „ól” – a nagycsalád, mai magyar nyelven a *háznép*, esetleg háztartás, melyet az élő atya és felnőtt fia, valamint szolgálk családjai alkotnak. Eredetileg a *család* elnevezés a mai nagycsaládot, háznépet illette, az apa-anya-gyermekek alkotta kiscsalád a társadalmi élet gyakorlatában annyira ritka – azaz a 20. századig annyira ritka volt – csak elméletben létezett, hogy a szociológia csak laboratóriumi fogalomnak tekintheti. Ugyanis minden kiscsaládban volt egy öreg szülő, özvegy nagynéni, árva rokon gyermek, vagy valamelyik szülő előző házasságából való gyermek és házicseléd. A családi funkciók ellátására létesített intézmények, iskolák, betegápolási és más szociális szervezetek is lényegüket tekintve a család részei, ezekhez csatlakoznak a családi gazdasági vállalatok munkásai, a földművesek szolgálkényei, az iparosok segédei és inasai. Mindezek a család totális közösség jellegét támasztják alá, és magyarázatul szolgálnak arra, hogy a tágabb vérségi és polgári közösségek egyaránt a családból fejlődtek. Ha a *háztartás* fogalmát és elnevezését a történelmi múltba vetítjük vissza, a nagycsalád meghatározásához juthatunk.

A társadalom fejlődéstörténetében alapvető fontossága volt az aul-szervezetnek, mert ez természetes mintául szolgált minden szélesebb körű közösség számára. Voltaképpen több család alkotta közösség volt, az élő atya és felnőtt, házas fiainak a családjai alkották, de a házas szolgák családjai is az aul tartozékai voltak. Hierarhikus rendje szigorúan kötött: feje az *atya* – törökül: *ata* – aki után következik – bár vele egyenrangú – az *atya felesége*, az *asszonyanya*. Az *atya* után kötött, születési sorrendben következnek a háznép férfi tagjai, majd az *asszonyanya* után ugyanolyan sorrendben a háznép nő tagjai, mindegyikük a megfelelő férfi után félfokozattal. A férfiak közül első az *atya* legidősebb házas fia, utána születési sorrendben a házas fiúk, azok után a felnőtt nőtlen fiúk. A felnőtt fiúk után következnek a házas szolgák időrendi sorrendben – ahogyan a ház szolgálatába kerültek – utánuk a felnőtt nőtlen szolgák – „házi cselédek” -. A szabad és szolga felnőttek után következnek az *atya* kiskorú fiai születési sorrendben. Az *atya* családjának rangsora szerint rendeződnek a háznéphez tartozó családok tagjai: előbb az *atya* legidősebb fiának felnőtt férfitagjai, majd a kiskorúak, ugyanakkor az egész aul rangsorában a családapa szerinti helyet foglalják el oldalsó leágazásként. A nőknek az *asszonyanya* utáni sorrendjük ugyanilyen, kezdve az *atya* első fiának a feleségével folytatva a többi mennyel, utánuk az *atya* eladó lányai majd a szolgák feleségei, utánuk a cselédlányok majd a leánygyermek életkor szerint. A más háznépből átkerült magános jövevények a befogadó család tagjai sorába illeszkednek életkor szerint.

Az aul, a háznép megalakulása volt az első lépés nemcsak az emberi társadalom szervezetének, de annak a közhatalmi rendnek a kialakulása felé is, amelyből később az államnak nevezett szuverén közület lett. Átvette és kiterjesztette a családban már csökevényesen jelen volt minden közösségi funkciót, és – amíg tágabb, magasabb közület nem létesült – lett a legerősebb társadalmi kényszerhatalmi szervezet, megvalósítván a legfontosabb közhatalmi célokat, elsősorban a külső és belső védelmet, közrendet, élet- és vagyonbiztonságot és minden tagjának önmegvalósításához elegendő "alkotmányos" szabadságát. Mindez a vérségi közösség természetes, testi erőn alapuló hierarhikus kényszerhatalmi szervezetének megfelelt, a kényszerhatalom szigorú egységben – ágak szerinti megosztás nélkül – gyakorlódott, minden vérségi közület mindenkor fejének a kezében lévén a legfelsőbb döntés hatásköre úgy törvényhozás, jogértelmezés, mint kormányzat, igazgatás és ellenőrzés, bíraskodás tekintetében. Fontos viszont annak a kiemelése, hogy a vérségi társadalmi szervezet a természetes közösségek – kiscsalád, háznép, nemzetség, törzs – életegyüttese lévén, minden tagközösségének minden belső ügyében a természetes működés velejárójaként biztosította az önrendelkezési jogot, az autonómiát. Megismételjük: Az aul alkotmánya biztosította minden tagközössége – úri, szabados és szolga családok – számára az élete szabad működéséhez szükséges minden lehetőséget a *szubszidiarizmus* elvei alapján, az egyéni szabadságjogok sérelme nélkül. Ez maradt a jellemzője a fizikai erőn, hódításon nyugvó természetes társadalmi szerveződésnek az után is, hogy a vérségi közösségek területivé alakultak, és kialakultak az autonóm helyhatóságok, községek, falvak, városok, vármegyék, grófságok, tartományok stb.

Az aul, a háznép tagjainak jogi helyzetét meghatározó rangsor ez az atyától az utolsó szolga legkisebb lányáig, a rendelkezési jog, a parancsolás joga a szintén kötött hatáskörük szerint illeti meg a tagokat. Az *atya* irányítása, ellenőrzése alatt működő férfiak a külső feladatokat látják el: vadászat, halászat, madarászat, pásztorkodás, földművelés, termelő ipar, kereskedelem, katonai és jogi védelem. A nők elsősorban a maguk családját látják el, majd az *asszonyanya* parancsnoksága alatt az aul közös munkáját: udvar és házikert, baromfi, fonás-szövés, háziipar, betakarítási munkákban segítség, erdei-mezei gyűjtögetés. A gyermekek anyjuk fennhatósága alatt élnek. A suhanckorú fiúk apjuk vagy bátyjuk mellett bojtárkodnak, ostoroskodnak, inaskodnak – annak foglalkozásától függően. Bár a közhatalom vitathatatlanul az *atya* kezében van, gazdasági kérdésekben az

asszonyanyának döntő a szava, mert a háznép pénzügyeinek ő a legfőbb főnöke. – Dobrudzsai török sorstársaink mondják, hogy náluk egészen természetes most is, hogy a családos orvos fiú elszámol keresetével az édesanyjának. A menyecskék élete bizony még anyagi anyós állandó ellenőrzése és parancsnoksága alatt sem irigylésre méltó, de egy beteges, ideges, irigy, rosszindulatú asszonyanya nemcsak a nők, hanem az egész aul életét elviselhetetlenül terheli. – Ilyen esetben, mint mondják, a férfiak nem bírván már az asszonyok siránkozását, ráveszik öreg apjukat, hogy feleségét helyezze betegnyugdíjba, és vegyen el más asszonyanyának valót.

Nálunk az aul-rendszer úgy ezer esztendővel ezelőtt volt általános. Az akkori állapotok alapján kell tehát róla beszélnünk. Vagyonjoga hű tükre volt a társadalmi szerkezetnek: saját ruhája, fegyvere, kéziszerszáma, ékszere, lova csak a felnőtteknek volt. A gyermekek személyes holmijai, a kiscsalád használati – fogyasztási – cikkei, háza, sátra a kiscsalád tulajdonát képezte. A háznép tulajdonában voltak a termelőeszközök, nyájak, az aul közös gazdálkodásának eredményei. A föld mindenestől a tágabb közösségé, a nemzetségé volt, úgy, hogy az aul udvara, házikertje annak állandó birtokában volt, a szántóföldek, halászhelyek váltakozva, a legelők, nádasok, mocsarak közösen használatattak a nemzetség más háznépeivel.

Amint az első fiú felnőtt, az aul minden áldozatot meghozott azért, hogy neki rangbéli – tehát drága – feleséget vegyenek, nyilvánvalóan más nemzetségből. Még a második fiúnak is sikerülhetett megfelelő feleséget szerezni. De a kisebb fiúk és szolgák örvendhetek, ha a háznép felnövekedett szolgáléányát megkapták vagy ilyet vásároltak számukra. Ha egy férfi meghalt, özvegye az aulé maradt – voltaképpen gyermekei jogainak megóvására –, és az atya adta feleségül. Felajánlották rangsor szerint a nőtlen fiúknak, azután – rendszerint – a szolgáléényeknek, ha nőtlen nem volt vagy elutasították, a nős férfiak következtek rangsor szerint, akik – jobb megoldásig – másodfeleségül kapták, az első feleség szolgálatára. De nem kényszerítették, maradhatott özvegyen, amíg más aulból önként ideálló vőlegény nem került. Ugyanis azok a legények, akiknek nem tudott az aul feleséget adni, illetve venni, elmentek vőnek más aulba, és ott feleségeik szerinti rangot kaptak. Másrészt egy-egy férfipusztító háború után előfordult, hogy egy suhancfiú három odaveszett bátyjának is örökölte a feleségét, gyermekestől, kutyástól-macskástól.

Ha az aulból úgy kiapadtak a férfiak – szolgálák pedig nem voltak –, hogy nem voltak képesek fenntartani magukat, önként csatlakoztak mindenestől valamelyik rokon aulhoz, ahol a befogadó aul fiai után, a szolgálák előtt kerültek rangsorba. Ha pedig soknyájjas, sokszolgás, gazdag aul maradt férfi nélkül, egyetlen fiúgyermek névleges atyasága és annak asszonyanyja tényleges parancsnoksága alatt vígan élt tovább az aul. Gyakran előfordult, hogy az az egész lakosság, melyhez az ault tartozott, idegen katonai hódítás alá került. Ezekben az esetekben, ha a háznép ellenállás nélkül meghódolt, beosztották a hódítók közhatalmi rendjébe. Ha azonban az aul tagjai ellenálltak, legyőzetésük után az ault felosztották és kiscsaládjai szolgálakként kerültek a hódítók auljaiba.

Ha az atya meghalt, az aul felbomlott annyi új aulra, ahány fia volt az elhunyt atyának. – A kiskorú fiúk házasságukig mostohaapjuk, édesanyjuk új férje, vagy ennek hiányában legidősebb bátyjuk gyámsága alá kerültek örökségükkel együtt, és asszonyanyjuk további irányítása alatt. – Az aul közös vagyonát – ideértve a szolgálakat is – felosztották az újak között.

Nem lehet eléggé kihangsúlyozni a háznép – aul – tagjainak szigorúan kötött, természeti tényként, időrendileg kötött rangsorát, mert ez a modellje minden származási elv szerinti társadalmi közösségnek a legkisebttől a legnagyobbig. Az emberiség egész történelme folyamán a vérségi rendű társadalomban, minden szinten ez a *seniorátus* elv érvényesült, tehát a családot illető hatalom örököse, akár királyi – éppen az uralkodó családok örökösödési vizályaiból ismerjük a jelenséget –

akár parasztcsaládról van szó, a család legidősebb férfitagja. – Ezzel szemben áll a polgári társadalomfejlődésből átvett *primogenitura* elv, mely szerint az elhunyt elsőszülöttje az örökös.

A testvér, unokatestvér és rokon aulok alkották a tágabb vérségi közösséget, a *nemzetséget*, régi nevén *nem* – keltául: *klán*, törökül: *uruk* = rokonság – görögül: *polis*, latinul: *citus* és *gens*, románul: *neam*. Feje az *úr* volt – törököknél: *bég*, *bej*, a voguloknál: *pej* = fej, az araboknál: *sejk* – a legelső aul feje, utána a rangsor az első aul legidősebb fián kezdődött és a legutolsó aul legkisebb szolgáléányával végződött.

Mivel a föld a nemzetségé volt, annak művelési célra való időnkénti kiosztása az aulok között, a legelők, valamint a halászó, vadászó helyek közös használati rendjének a megállapítása és általában az aulok közötti békesség és rend fenntartása a nemzetség hatáskörébe tartozott. Azt mondhatjuk, hogy abban a korban a nemzetség volt a közigazgatás egysége, az első állandó közület. Az sem véletlen, hogy a történelem első „állam” jelentésű szavai rendszerint „nemzetséget” jelentenek – *uruk*, *polis*, *citus* – mert a nemzetségnek már földterülete is volt, amivel az aul nem rendelkezett.

A rokon nemzetségek *törzset* – magyarul: *had*, latinul: *tribus*, törökül: *ogur*, germánul: *stamme* – alkotnak a *hadnagy*, *vezér* (törökül: *kapgán*, *bej*, germánul: *herceg*, szlávul: *vajda*) főnöksége alatt. A törzs már politikai szervezet volt, főfeladata a közös védelem, katonaság közös kiképzése és parancsnoksága volt. Ténykedésük hadjáratok vezetése volt, vagy ezek híján a hadgyakorlatnak számító óriási, közös vadászatok rendezése.

A törzs volt a legtágabb vérségi állandó közösség, amely – csaknem – minden fejlettebb fajnál megvolt. Az ennél tágabb vérségi közösség, a *nemzet* – nép, törzsszövetség, törökül: *ulusz*, latinul: *natio* – már csak a szerencsésebb népfajok, germánok, törökök történetében volt ismeretes. Nem tévesztendő össze a nem vérségi, hanem állampolgári nemzettel, latinul *populus*. A vérségi nemzet törzsekből, nemzetségekből állt, a másik pedig területi egységekből. A nemzet feje a fejedelem, a *király* – törökül: *kagán*, *kán*, germánul: *king*, *könig* – volt. Kezdetben az *úr* – nemzetségfő – hivatalból az első aul atyja volt, sőt a hadnagy is az első nemzetség ura. Később azonban a nemzetségfői tisztség egy családon belül öröklődött, ugyanígy a törzs esetében is, sőt későbbben a törzs fejét a nemzet fejedelme nevezte ki saját családjából. A fejedelem, *kagán*, *király* pedig kezdettől öröklődött ugyanabban a családban, háznépben, a dinasztiaiban, annál is inkább, mert a törzsszövetséget, nemzetet az isteni karizmával rendelkező, hódító király örökösei, a dinasztia hozta és tartotta egybe, illetve, az egységteremtés sikerével született az új uralkodóház.

A vérségi rendszer társadalomtörténeti fontossága nem értékelhető eléggé sokra, mert az emberi társadalom kialakulásának legfontosabb mozzanatait nem lehet a vérségi rend, az aul rendszer ismerete nélkül megmagyarázni. Az a tény, hogy az aulban, a vérségi társadalmi rend alapegységében együtt vannak a szabadok a szolgákkal, a hódító urak és a meghódítottak utódai, a gazda és akár vásárolt szolgálói mindegyik gyermekeivel együtt, a vérségi rendszer egészében kizárja nemcsak társadalmi osztály, de társadalmi réteg kialakulását is. Az a gyakori tény, hogy a hódítók, az urak nem azonos fajtájúak, nem azonos anyanyelvűek a meghódítottakkal, és még kevésbé a vásárolt rabszolgákkal, de azonos, nagyon szűk közösségnek a tagjai, tehát az aul nagyon gyakori esetben két vagy több etnikumú és anyanyelvű, kizárja a vérségi társadalomban bármiféle nemzetiségi ellentét kialakulását. A háznép heterogén voltát még az asszonyok más közösségből való származása is fokozza. Az aul tehát valóságos gyakorlati modellje annak a nemzetiségi és társadalmi békés együttélésnek, amelyet korunkban olyan sokan szorgalmaznak. A fajok, népek, nyelvek keveredése, asszimilálódása – egymáshoz hasonlítása – az aul életgyakorlata volt. A beszélt nyelv az aul tagjai közötti leggyakoribb volt, rendszerint a szolgarendű nőké. A hódító urak nyelvét csak a szabad férfiak

beszélték, ha beszéltek. A történelemben minden példa azt mutatja, hogy a hódítás után három nemzedékkel már csak a neve maradt meg a hódítóknak, a meghódítottak nyelve uralkodó és általános. A hódítás folytán kialakult nagy társadalmi egység a nemzet, közéleti vagy politikai öntudatát a hódító nemesuraktól örökölte, a mindennapokét a közrendű szabadoktól, de a szolgák vallási öröksége, népszokásai, művészete, zenéje, tánca és legtöbbször anyanyelve is évezredekre megőrződött. A vérségi társadalomban tehát a népnév sokszor csak a dinasztia vagy a hódító hadsereg neve, és a legritkább esetben jelöli az egész nép fajtáját vagy anyanyelvét. Persze egy, a társadalomra helyezkedő újabb hódítás a neveket változtatja meg, a társadalom többi jellemzőit jóformán érintetlenül hagyja. – Hogyan lehetne megmagyarázni ezeket a jelenségeket az egész vérségi rendszer létét tagadó történelmi materializmus alapján?

A vérségi rendszer olyan tökéletes, mint minden a természetben: mint a Naprendszer bolygói, holdjai és mindene járják a maguk körét az örök törvények szerint, úgy kapcsolódik a vérségi társadalomban minden teljes következetességgel egymáshoz, él és mozog a maga zárt körében. Mivel pedig ez a zárt kör az élet síkján fekszik, az ember meggyengült természetes ösztöneit nem engedi a tehetetlenség hatására a halál felé hajolni.

Azt mondhatjuk, hogy a vérségi társadalom rendje a természetes, állati szintre erősíti vissza az ösztönöket. A társadalmi kényszerhatalom itt egybeesik a jogalkotói akarattal, az erkölcsi értékrendet fenntartó eszménnyel és magával az erkölccsel, hiszen a származási rendszer tökélye nem tűr maga feletti eszményt, Istent is csak ösatyaként fogadja el. Abszolút eszmény, isteni kultusz hiányában nincs erkölcs, mely a lét síkjáról az emberi akarat eredőjét a fölé emelje, tehát a vérségi rend kizárja a fejlődést.

Ha a szervezet tagjai szerkezeti pontossággal kapcsolódnak egybe, egyetlen fogaskerék meglazulása megbéníthatja az egész működését. A vérségi rendszer természetes és tökéletes egységbe kötötte a három ösztönt: a létfenntartást, a fajfenntartást és az érvényesülést egyformán ugyanaz az intézmény, a házasság biztosítja. Ez pedig – mondjuk – hatvan százalék arányban sikeres, harminc százalékban elmegy, de tíz százalék rossz, illetve felbomlik vagy megoldhatatlan.

Már érintettük a nemek közötti egyensúly hiányának végzetes következményeit az egész aul életére nézve. Most képzeljük el egy fiatal özvegy lehetetlen kiszolgáltatott helyzetét, melyből csak a bármilyen úton-módon való férjfogással, házassággal szabadulhat. De a kisebb fiúk – különösen, ha indokolt becsvágy érvényesülésre hajtja őket gyenge apa és semmirekellő bátyák esetében – nem tehetnek egyebet, mint „világgá mennek”. – A népmesék nemhiába mondják, hogy a „harmadik” fiú, hogy indul el szolgálatot keresni! – Addig mennek ezek a fiúk, amíg egy férfiszűkében sínylődő aul vőnek be nem fogadja – szolgálata fejében. Vagy más hasonlókkal portyára szövetkezik, és rabol magának vagyont is, asszonyt is, becsületet is. Ha pedig istenkedvelte, kiváló – „karizmatikus” – a vezér, a portyázók – a meghódítottakkal is megszaporodva – nem oszlanak haza a sikeres vállalkozás után, hanem együtt maradnak, új nemzet, új állam, új dinasztia születik. Jellemző a vérségi társadalom antagonizmusára, hogy benne egyedül a nem vérségi, hanem polgári, munkamegosztási közösség, a portyázó legények alkotta katonaság mutatott fejlődést. Egyetlen útja volt ez a bátyjaiknál tehetségesebb, kiválóbb, értékesebb kisebb fiúknak a széttörhetetlen származási bilincstől való szabadulásra. Az aul érzéketlen családjogának igájában tartott, nagyobb, magasabb, szebb, igazabb, teljesebb életre vágyó nő számára azonban semmi szabadulási lehetőség nem volt. Vagy megszokott, vagy megszokott, vagy megbélyegezve kitaszított. Ugyanígy taszítottak ki, üzetek el azok az aul tagok is, akik a vérségi megmásíthatatlan rendi úr helyett anyagon túli, isteni hatalom szolgálatába állottak. A próféták, látók, táltosok, sámánok számára nem volt hely vérségi hierarchiában.

A vérségi rendszer nemcsak „tökéletessége” miatt volt fejlődésképtelen, hanem szervezeti hiányossága miatt is – talán elsősorban emiatt. Tökéletes volt a munkamegosztás, de csak az aulon belül. Ez egészében kielégítette a létfenntartásra irányuló ösztönt, de kizárta nemcsak a műszaki haladás lehetőségét, hanem mindenféle szellemi tevékenységet is, hiszen nem fér minden emberi tevékenység az aulba. Ez pedig a természetes úton – elméleti tanulás, szakmai gyakorlat, egyáltalán a szakosodás útján – való kiválasztódás. Sőt, a szellemi, értelmi tevékenység terén kontraszelekciót kényszerített a vérségi társadalomra, tehát a becsületösztön egészséges érvényesülésére az aulon belül nem nyílt lehetőség. Egyetlen tevékenység, a katonaság – a vérségi társadalom egyetlen munkamegosztási közössége – nyújtott lehetőséget az egyéni kiválásra, felemelkedésre. Ennek révén, nemcsak kiváló katonák – mint Dávid és Temudzsín – válhattak ki, hanem a hadtudomány is az akkori világban mások számára elérhetetlen magasságra emelkedett. A turáni népek vérségi társadalmának hadi tudománya, a hódító hadseregnek elapadás helyett a meghódoltakkal lavina szerű gyarapodása eredményezte a Föld eddigi politikai rendjét a történelemben.

Papság, klérus, beavatottság, tudományos szervezet vagy intézmény nem alakulhatott ki a vérségi társadalomban. A táltosok, próféták, látók, sámánok a társadalom kitaszítottjai, bolondjai voltak – igen: tekintélyük alapja éppen örültségük volt! – de azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Kánaán kiosztásakor a lévíták még nem kaptak örökséget. Az aulok tagjainak könyöradományaiból tengődő táltosok képtelenek voltak például a korszerű orvosi ismeretek elsajátítására, de még kevésbé tudtak megfogalmazni olyan világnézeti rendszert, „dogmatikát”, mely magasrendű eszmény és ennek megfelelő értékrend alapjául szolgálhatott volna. Mivel az aul célja éppen önmaga léte, mely folytonosan megvalósul, az aul-rendszerben élő embernek szigorúan kötött erkölcsi eszménye lévén, nem lehet olyan távlati eszménye, amely fejlődés indítékául szolgálna. Állandóan emelkedő értékmérő nélkül sem fejlődő tudomány, sem művészet, nem lehet tökéletesedés.

A tökéletesedés igénye szüntette meg a vérségi társadalmi rendszert.

5. A polgárosodás

Polgárosodás! – fogalmazta meg a magyar nemesség programját egy arisztokrata a 19. század elején. A nemesség pedig szépen törvényhozási úton – ahogyan ez jogásznemzethez illik – lebontotta, megszüntette a maga előjogait, kiváltságait, és megteremtette a polgári jogegyenlőség feltételeit. Hogy a magyar kiváltságos rendek búcsúzóul még éltek egyszer a Nemesi Felkelés előjogával és életüket és vérüket áldozták saját jobbágyaik felszabadításáért – azt ugyan mindnyájan tudjuk, de az anyagelvűség észérveivel senki sem tudja megmagyarázni. Különbön egyszerű az eset: a Történelem parancsolt, és a magyar nemesség engedelmeskedett – hiszen a parancs indoklás nélkül is érvényes!

A köznyelvben egyszerűen polgárinak, civilnek mondott – medeni – társadalomszervezési elv – a vérségi, természetes elvvel szemben – az emberek hivatási tevékenységén, a munkamegosztáson alapuló közösségek rendszere. amíg a vérségi rendszer függőleges hierarchiájú, szigorú kötöttségű, melyben helyzeti energia jellege van a hatalomnak, addig a polgári mellérendelő, vízszintes hierarchiájú, melyben a hatalomnak mozgási energia jellege van. A vérségi rendszer szigorú kötöttsége, merevsége nem ad lehetőséget a fejlődésre, haladásra, a polgári rendszer megenged minden lehetőséget – és lehetetlenséget. A származási, vérségi rendszer célja egyedül az élet, a tevékenységi, polgári rendszere az élet felhasználása.

Láttuk, hogy a *Homo Sapiens Antropus* akkor jelent meg a Föld történetében, amikor az emberség összes ismérvei találkoztak ebben a főemlős fajban: nemcsak a függőleges gerinc, az

aránylag nagytömegű agyvelő és más testi ismérvek, hanem a magasrendű értelem és érzelem, a képzelőerő, az intuitív érzékelés útján felfogott reveláció együttese által biztosított fejlődőképesség. A faj fennmaradását tökéletesen biztosította a vérségi rend, az aul-rendszer, a fejlődésnek, a tökéletesedésnek viszont útjában állt. Amennyiben az állat testébe épített természeti törvényt, az életösztönt, a lét vízszintes síkján körmozgásban érvényesülő erőként fogtuk fel, amelyik az élőlényfajt a lét síkján megtartja, az emberbe oltott természetes ösztönök nem képesek ugyanerre. Nem mondhatjuk, hogy gyengébbek az ember ösztönei az állatokénál, hiszen befolyásuk erősebb az emberre, mint ez az állatok esetében van. Azonban az ösztönök kiélése az embert nem a lét síkján tartja, hanem aláesni engedi éppen az egyedi és faji létvesztés felé. És mégis, egyedül az ember az egész anyagi világ egyetlen fejlődőképes élőlénye. Ez pedig csak egy, a természeti törvény mellett érvényesülő másik szabályrendnek, másik viselkedési modellnek az érvényesülésével képzelhető el, a társadalmi szabályéval. Ahhoz pedig, hogy egy szabályrend, egy viselkedési értékrend kialakulhasson, olyan célképzetnek kell állnia az ember előtt, amelyre való vágyakozás pozitív irányba fordítja az embert, a tehetetlenség felé ejtő gyenge ösztönei által indukált vágyait.

A nevelés

A vérségi elv alapja, az aul-rendszer célja önmaga létének, az emberi élet testi alapjának a megtartása, az embernek, a *Homo Sapiens Antropusnak* magának azonban a saját anyagi, testi életén túli célja van, amely az egész földi életnek célt és értéket ad, amelynek megvalósítására kell az embernek alkalmassá lennie. Ez az alkalmassá tétel, a nevelés, a fejlődőképesség kialakítása már nem volt elérhető az aul zárt rendszerében. Egészen biztos, hogy nemcsak az aul-rendszer volt az ember nevelésének egyetlen próbálkozása, azonban csak ez volt képes az ember testi életének a megtartására, az egyed és faj kihalásának az elkerülésére. Az az emberi nőstény, amelyikben a párzási vágy nem tudott megférti a hím szolgálatával, és a kölykei életének a magáé fölé emelésével, annak nem maradtak utódai, tehát az nem vitte tovább az emberi fajt. És az az emberi hím, amelyik a maga étvágyát, hatalmi ösztöneit nem volt képes korlátozni egy nősténynek és a nőstény kölykeinek az élelmezésére és védelmének a maga élete kockáztatásával való ellátására, az a hím nem hagyott utódot maga után. És azok az emberi házaspárok, amelyek függetlenedni engedték gyermekeiket, amikor azok ivaréretté lettek, nem tartották őket a társadalmi közösségi rend fegyelmeiben úgy, hogy egy nagyobb közösség, az aul erejével szállhassanak szembe a természet és más emberek okozta veszedelemmel, ismét csak kihalásra voltak ítélve. Az első aulok természet szerint anyajogúak lehettek, azaz a felnőtt lányok az anyjuk mellett maradtak és kívülről jött férfiak csatlakoztak hozzájuk. A férfiak hűségét azonban semmi sem biztosította az anyajogú rendszerben. Ezért az anyajogú aul védtelen volt idegen férfiak rablótámadásaival szemben, ezért ennek a társadalmi képletnek is el kellett tűnnie a történelemből. Az apajogú társadalom az élet fennmaradását biztosította ugyan, de egy másik társadalomszervezési elvnek, a polgárinak kellett kikristályosodnia ahhoz, hogy az ember nemcsak felnőttkoráig, hanem haláláig tanítható, nevelhető, fejleszthető legyen – hogy saját maga tanulhasson, taníttassék, neveltessék – hogy a lét csupasz síkja fölé emelkedhessen, hogy egy anyagvilágon felüli cél megvalósítására alkalmassá váljon.

A papi rend

A polgári szervezési elvet a vérségi társadalmi rend hiányosságai keltették életre, azoknak a társadalmi funkcióknak az ellátására, amelyek számára a vérségi társadalom zártkörű rendje lehetőséget nem hagyott. Ilyen volt elsősorban a vallásgyakorlat, mely nyilvánvalóan szabadon folyt az aul-rendszerben, de csak az aul zárt körében. Annyira az anyagvilághoz tartozó társadalmi közösséghez volt kötve minden tevékenység az egész vérségi elvű rendszerben, hogy a hívek istenükhöz sem fordulhattak közvetlenül az aul rendszer hierarchiájának megkerülésével. Ez a

hiányhelyzet szolgált indítékul az első polgári elvű közösségnek, a *hitközségnek*. Azok a megszállottak, táltosok, próféták, látók, akiknek a viselkedését az anyag feletti, örökéleti világ, a transzcendencia lelki élettávlata inkább befolyásolta a földi társadalmi hatalomnál, kiközösítették, vagy önként odahagyták auljaikat és magános koldusként tolmácsolták a túlvilági üzeneteket, gyógyítottak, kuruzsoltak, varázsoltak amíg maguk külön hivatásrendbe nem egyesültek egy istenség szentélye szolgálatára, megalkotván a papok – klerikusok – megvilágosodottak, látók, beavatottak – rendjét, az első hivatásrendet. Hozzájuk csatlakoztak az auloknak azok a tagjai, akiket természetes ösztöneik – elsősorban nemiségük, annak csökevényessége, túlbujánzása, természetellenessége vagy ferdesége – késztetett családjuk elhagyására – vagy üzetek el ugyanezért. Ezek a nők és férfiak a szentélyek papjai által alakított hitközségekhez csatlakoztak ösztöneik, testi vágyaik hitük szerinti különböző elfojtása vagy kiélése szerint szerveződve szerzetesrendekké. – Az aszkézis, a létfenntartási, fajfenntartási és érvényesülési ösztön kielégítésével járó örömről való lemondás az istenség kegyének elnyerése céljából volt mindenféle szerzetesség indítéka. Bár ellentétnek tűnik, valójában a templomi bordélyok szajhái is az aszkétizmus szolgálói, hiszen a fajfenntartás, a testi élet továbbadásának boldogságáról, a szerelemről és családi élet adta örömről mondanak le. -

A katonaság

A két legelső polgári rendű közösség a papság és a katonaság volt. – Tehát éppen a mostani „nem civilek” voltak az első civisek. – A katonaság rendjének a vérségi társadalom érvényesülést kereső, kalandvágyó legényeinek a közössége is a munkamegosztás alapján alakult, tehát polgári rendként csatlakozott a hitközség papi rendjéhez. Ennek a két hivatásrendnek a szövetsége – talán helyesebben ezek ötvözete – hozta létre az első „polgári” közhatalmat, nyilván a papság vallási értékrendje és szellemi irányítása alatt, de a katonaság parancsnokságának és tényleges erejének érvényesülésével.

Egybehangzóan állítják a történészek, hogy az első *civilizációk*, „polgári” társadalmak magja egy-egy kultusz szentélye volt. Ennek papsága köré jöttek a lézengő harcosok, az aulokból világga ment kisebb fiúk, majd egy városnyi különböző foglalkozású polgár – immár idézőjel nélkül – esetleg önként, esetleg kényszerítve. A mostani ember számára meghökkentő az, hogy az első városok nem ipari jellegűek voltak, hanem elsősorban földművelők. De ezt természetesnek találjuk, ha meggondoljuk, hogy éppen a földművelés követeli meg az állandó helybenlakást, a letelepedést. Az akkori szintű ipart nomadizálva is lehetett folytatni, de sem kertészetet, sem öntöző gazdálkodást nem. Márpedig éppen ezek voltak az első civilizációk jellemzői.

A városok kialakulása

A városok kialakulásának könnyen felismerhetők a tényezői: az igényes mezőgazdaság állandó, nagyszámú, jól képzett és jól szervezett munkásság nélkül nem lehetséges, ez pedig meghaladja az aul kereteit. Származására tekintet nélkül egy földművelő „ipartestületbe” – immár a harmadik medeni rendszerű közösség – tömörítette a polgárokat. Kertgazdaság ki sem alakulhat biztos védelem, tehát kerítés, falak és katonai őrség nélkül. Mindezeket pedig szaktudásával szervezi, irányítja a kor egyetlen értelmiségije, a pap. Hogy a munkamegosztást szabályozó kemény – vallási – törvényeknek istenhitük következtében engedelmeskedtek az őspolgárok, vagy a törvények hasznos voltáról meggyőződven hittek istenükben – az csak a mai ember számára kérdés. Akkor úgy állt a hit az ember egész élete középpontjában, mint a templom a városban.

A nomád társadalom portyázó csapatai – voltaképpen ezek is hivatásrendűek – elsősorban a városokat támadták, hiszen innen volt mit – és kit – vinni, és – ha elég erősek voltak – el is foglalták, bele is telepedtek. Ők lettek a város urai, az új karhatalom. Ha volt istenük és papjuk, hozták

magukkal – pl. Dán, majd Dávid – ha nem, megtartották a régít – Babilon. Ha nem sikerült egyik sem, importáltak kultuszt – Samária – de törvényhozás, az isteni parancsok tolmácsolása és magyarázata, azaz "ideológiai" alapok nélkül nem hagyhatták magukat.

Hasonló volt a helyzet akkor is, ha egész bedevi rendszerű nép támadt egy-egy országra és hódította meg magának: kicserélődtek a város urai azokkal a hódítókkal, akiknek – rendszerint sorshúzással – a város osztályrészül jutott; a polgárok megszorodtak a hódítók szolgáljaival, és a helyükön maradtak.

Szakosodott hivatásrendek

A hódítók elsősorban fogyasztók voltak, nemcsak élelmiszert, hanem fogyasztási cikket, ruhát, fegyvert – elsősorban kényelmes lakást – és minden egyebet igényeltek. A kereslet hajtotta a termelést, és csakhamar megszületett az áru, a már eleve eladásra előállított termék. Árubeség, cserebere, forgalom, kereskedelem, közlekedés, szállítás, újabb szakmai szervezkedés, újabb szaktudásigény, nagyobb védelemissükséglet, rendfenntartás, béke és biztonság, jogrendigény egyttvéve és külön-külön szakosította a szellemi tevékenységeket. A papságon belül szakosodtak a hittudósok, írástudók és a szertartások művelői. Kiválva közülük külön hivatásrenddél szerveződtek a nem szakrális, nem közvetlenül kultuszfeladatok, hanem a metaszakrális és szekuláris feladatok ellátói – papi funkciónak tartván meg a *legislatio*-t, az isteni törvényeknek az emberek részére való közvetítését és magyarázatát – az intézők, a bírák, a tudósok, a művészek, a műszakiak, a tanítók, az orvosok, az ügyvédek, az írnokok. A jólét, a biztonság és a szakosodás egytt megteremtette a tehetségek egészséges kiválását, ez pedig a tudományok és művészetek fejlődését. És persze mindez jótékonyan hatott vissza a város egész életére, még csábítóbbá és kíváncsabbá téve azt a kívülállók számára.

Zárójelben azt is meg kell mondanunk, hogy a polgárosodás nemcsak a vérségi átstrvezésével terjedt és terjed, hanem *gyarmatosítással* is. Sőt, az igazi, bedevi hagyományoktól nem fertőzött polgári társadalom csak ezúton keletkezik. Jó példái ennek az ókori városállamok gyarmatai, de még jobbak az Óvilág polgári társadalmának elégedetlenei által létrehozott újvilági civilizációk, melyek – mint hajdan volt Róma a Közel-Keletnek – most a polgárosodás mintául szolgálnak Európa számára.

Bár a vérségi rendszerű társadalmat könnyű azonosnak venni a nomáddal – a „bedevi”, „beduin” elnevezés is effélére utal –, valójában nomádok csak a rideg pásztorok voltak, azok pedig még az olyan igazán nomád társadalomban is, mint az Aranyhorda, csak a lakosság tizenöt százalékára terjedtek ki. A többi letelepedett földműves, iparos, kereskedő, katona és egyéb. Az állandó letelepedés, az észszerű gazdálkodás – nemcsak a földművelés, állattenyésztés és ipar, hanem az ezt megelőző gyűjtögető, rideg pásztor és halászó gazdaság – feltétele, követelő közérdek volt tehát. A földek a nemzetség tulajdonát képezték, ezek szerepét vették át a városok. – Nem véletlen, hogy az első városállamok nemzetségneveket viselnek. – Ha sikerült kultuszközponttá lenniük – például később keresztyén püspökségek – igazi munkamegosztásos, hivatásrendű, polgári közösséggé, várossá alakultak, akár autonóm államként, akár immár meglepedett, állandó területtel bíró nemzetállam alávetett egységeként. A vérségi elv a letelepedéssel területi elvként élt tovább, és él ma is a vérségi rend természetes alapközösségei, a családok egymás mellé szervezésével létrejött, polgári rendű társadalom keretként.

A rendiség

Hosszú átmeneti korszak alatt vált a vérségi rendű társadalom polgárvá. Ezt az átmenetet, a két szervezési elv ötvözetét nevezi rendiségnek a társadalomtörténet, annak az alapján, hogy a polgári

hivatásrendek – elsősorban a hódító katonák nemesi ivadékainak földjét művelő parasztok – testületileg illeszkedtek be a területi közösségekbe. Bár a foglalkozási rendek tagjainak társadalmi állapota azonos, tehát közöttük egyenlőség áll fenn, ez az egyenlőség csak a szakmai tevékenységre terjed ki. Úgy foghatjuk fel, mintha az aul-rendszer tagjai egyének helyett szakmai testületek volnának és a vérségi rend területivé válása után is a régi egyéni hierarchikus szervezet hivatásrendek együttesévé alakult volna, a rendiség szinonimájává avatva a jogegyenlőtlenséget. A polgáriságban hangoztatott egyenlőség addig is csak fikció volt, hiszen a foglalkozási rendeket is a családok alkották, azok tagjai pedig természet szerint egyenlőtlenek.

Az egyenlőség fikciója

A polgári társadalomszervezés mellérendelő elve jellegénél fogva tagjai *egyenlőségének* a fikcióján alapszik, a hivatásrendeket alkotó *családok fejeit* tekintvén egymással egyenlő polgárnak. Különbözik a polgári társadalmi rendszer annyira mellérendelő tagozódású, annyira egyenlőnek veszi a nép minden tagját, hogy azok, akik mégsem egyenlők, nem lehetnek emberek, csak istenek vagy barmok. Bizony: az istenkirály, a császárkultusz – napjainkban is! – és a rabszolgaság éppen a polgári egyenlőség merev alkalmazásának a következménye. – Tehát a rabszolgaság nem a feudalizmust megelőző társadalmi rendszer, ahogyan a történelmi materializmus mondja, hanem a polgári rendszer velejárója. – A közhatalom kivételével – mely szükségképpen hierarchikus – a polgári társadalom tényleg csak közösségen belüli, szakmai rangsort ismer, mely a szakmabeliek szabad versenyének eredményeként alakul és változik.

Hogy legyen mihez kapcsoljuk gondolatainkat, említsünk meg néhány polgári rendű közösséget: falusi közbirtokosság, munkásszakszervezet, ipartestület, kereskedelmi társaság, társas vállalat, iparoskör, sportegylet, énekkar, társaskör, kaszinó, diákszövetség, iskolai osztály, moziközönség, futballcsapat, autóbusz-útitársak, meccsszurkolók, Tudományos Akadémia, politikai párt, bélyeggyűjtő klub, közművelődési egyesület, tüntető tömeg, Földrajzi Társaság, Nemzetközi Vöröskereszt, Kelet-Indiai Társaság, Pál utcai Gittetegylet. És van eklézsia, egyházmegye, üzem, műhely, vállalat, általában: alkalmazotti közösség. Továbbá: község, város, vármegye, tartomány, ország, Nemzetek Szövetsége, és mindenekelőtt és után a család. Csoportosítva: vannak alkalmi és állandó, szervezett és szervezetlen, önkéntes és kényszerközösségek, céljaik szerint pedig gazdasági, művelődési, vallási, szórakozási, sport, politikai, bűnözési és jótékonyági és egyéb közösségek.

A háromféle közösség

Minket a társadalom szerkezete, mint az ember akarati cselekvését befolyásoló adottság érdekel. Ebből a szempontból három csoportba osztályozhatjuk a közösségeket.

Az első csoportba a *közületek* kerülnek, azok a közösségek, melyekben *közhatalom*, nem önként vállalt főhatalom érvényesül a közösség tagjaival szemben. Ilyen elsősorban az állam, annak helyhatóságai, az európai rendszerű egyházak, a kommunista állami vállalatok és intézmények.

A közösségek második csoportjába azokat soroljuk, melyekben a tagokkal szemben önként vállalt – de kényszerítő – hatalom érvényesül. Ilyenek elsősorban a munkahelyek alkalmazotti közösségei, a szabad államok intézményei, minden oktatási intézmény, a kommunista uralom alatti egyházak és talán – békeidőben – a hivatásos katonaság.

A közösségek harmadik csoportjához tartozó közösségekben nem érvényesül kényszerhatalom a tagokkal szemben, csak önként vállalt szabályok és szokások követelményei. Ilyenek a tudományos, művelődési, jótékonyági, időtöltési és sportegyesületek, amerikai rendszerű egyházak, kaszinók, társaskörök, gittetegyletek és mindenféle alkalmilag összehozott embercsoport.

És a közösségek mindhárom csoportjában ott van a totális közösség, a *család*, az emberi társadalom alapsejtje.

A társadalmi atomrombolás

A történelem kezdetén az egész emberiség vérségi közösségekben élt, napjainkban pedig általános a polgári rend. Az értékes emberi tulajdonságok tényleges érvényesülését, az ember képességének jobb hasznosítását biztosító munkamegosztás nyilvánvaló előnyei indították az emberiséget a polgári rend elfogadására. Mint tudjuk, a vérségi rendszerben potenciális társadalmi energia halmozódik fel, ezért nem mindegy, hogy a fejlődés melyik fokán tér át valamely társadalom a vérségi elvről a munkamegosztásra. Hiszen minél magasabb fokú a vérségi szervezet, annál nagyobb energia szabadul fel a lebontásával.

Mint láttuk, nemzetszintig csak kevés hódító nép jutott – éppen ezért tudták a többit meghódítani – általában törzsszinten hódítottak a népek, felosztak nemzetségekre, és ezeket bontották fel hivatásrendekre. Más népek aulszinten hódítottak meg és bonttattak le kiscsaládokra. De voltak a szolgál-utódok, akik egyénenként – tulajdonképpen: kiscsaládonként – kerültek a hódítók uralma alá – vagy maradtak véletlenül uratlanul – ezeknél nem volt lebontható vérségi szervezet a társadalmi helyzeti energia felszabadítására a polgári rendre való áttéréskor. Voltak és vannak a Földnek olyan tájai, ahol a természeti és társadalmi adottságok lehetővé tették akár a magános ember fennmaradását is, még inkább a házasságban élőét, vagy a falkában, csoportházasságban, matriarhátusban élő embereket. – Polinéziai szigetek, sivatagi oázisok, tundrák és esőerdők stb. – Ezek a fajok fennmaradtak ugyan, de a fejlődésnek azon a fokán – ma ezt primitívnek mondjuk – csökevényesedtek meg, amelyiken az új nemzedék nevelését annyiba hagyták. A páros házasság ugyan mindenütt megtalálható, de a család, a szülők és gyermekek állandó közösségéből a serdülő kort elért gyermekek kilépnek és a tévesen "benszülött törzsnek" mondott közösségnek – valójában ezek sem törzsnek, sem klánnak, sem aulnak, hanem egyszerűen emberi falkának nevezhetők – lesznek közvetlen tagjai. Csak az apajogú aul-rendszer tartotta meg a maga keretében felnőttkorig az embert, de azután az sem. Aul, nemzetség, törzs valójában nem létezik ezeknél a népeknél, mert a vérségi rendszer legalsó fokon, a kiscsaládnál bomlott fel és ez nem eredményezhetett semmiféle polgári, munkamegosztási rendszert, semmiféle civilizációt, nem szabadult fel vele a civilizáció motorjául szolgálható társadalmi helyzeti energia. Ezek a népek – voltaképpen aljanépek, salaknépeknek kellene neveznünk, de ennek sértő kicsengése volna, ezért nem nevezzük el őket – egyszerűen képtelenek a civilizációra, a polgárosodásra, hiszen az semmi szemmel látható haszonnal nem kecsegteti őket. Ne ítéljük hát el a távoli kontinensek és Európa egyes népeit azért, mert velük szemben mostohább volt a történelem!

A vérségi társadalom lebontása éppen csak szünetet tartott az alapsejtnél, a családnál, de utána már erre is rákerítette a sort. Olyan szembeszökő gazdasági haszonnal járt a vérségi közösségekben addig lekötött munkaerő kiszabadítása, termelő munkára való értékesítése, az elért többtermelés olyan nagy mértékben gazdagította az emberiséget anyagiakkal, hogy az emberiség nem tudott ellenállni a kísértésnek, „felszabadította” a családban lekötött, minden eddiginél nagyobb termelőerőt, és családon kívüli „hasznos” munkára terelte. Lévéen a család az emberi társadalom atomja, felbontása – a nők és gyermekek családon kívüli termelőmunkája – ugyanúgy óriási energiát szabadít fel, mint a fizikai atomrombolás, hiszen a család totális közösség, melyben a tagok többszörös kötelékkel vannak összekapcsolva és minden kötelék helyzeti energiát tárol. Kétségkívül óriási anyagi haszonnal jár a társadalmi atomrombolás, annyi tőke és termelőeszköz, annyi élelmiszer, fogyasztási cikk, annyi kiélvezhető szabad idő, annyi gépkocsi kerül minden ember, minden család, minden közösség birtokába, voltaképpen ingyen, semmiért, hogy bolond, aki tétovázik.

A család azonban nemcsak a társadalmi élet, hanem egyáltalán az emberi élet alapsejtje, mely nélkül egyszerűen nem születik emberi élet, a meglévő pedig megszűnik. De hát kinek érték az emberi élet? Kinek árt a megszűnése? Senkinek. Még a nőknek sem áldozat a nem-szülés, hiszen sok élvezetet ígérő szabadságot ad a gondokért cserébe!

Bizony, tisztelt Olvasó, az élet sem érték annak, akinek nincs értékmérője, ehhez hiányzik az eszménye, aki nem hiszi, hogy ő maga életével együtt sem a saját maga tulajdona. Mondhatja a Tanítás, hogy Istené vagy, hogy a Nemzeté vagy! Sóvároghat a költő, hogy nem lehet boldog, ha nem lehet Valakié! Az „emberközpontúnak” hazudott, valójában én-központú, önző ember meg van győződve arról, hogy nemcsak ő maga, de az egész világ, minden az ő kizárólagos tulajdona.

Bármennyire is meggyőző a természetvédelmi hírverés, nem kecsegtet eredménnyel, mert az értelmi tényezők nem indítékai, hanem fékező elemei az emberi akaratnak. Társadalomvédelmi, családvédelmi mozgalmat kezdeményezni a polgárosodás ellenében pedig eleve kilátástalan volna – egyelőre. A végeredmény, amely felé haladunk, az a minden társadalmi köteléktől mentes, magányos, *elmagányosodott, szingel* egyénekből álló olyan társadalom, mint a *leporidáké*, mezei nyulaké.

A 18. században indult szélsőségesen kizárólagos materialista szabadgondolkodó publicisztika szerint az emberi társadalom fejlődésében az egyetlen indíték a gazdasági érdek lévén, az ősközösségi, patriarhális szervezeti formát a rabszolgaság, azt a feudalizmus, azt pedig a polgári társadalmi rend követte, hogy végül az emberiség a szocialista, osztálynélküli társadalmi rend paradicsomi állapotába kerüljön. Ezzel szemben a *Homo Sapiens Antropus* társadalmi fejlődése csak két szervezési elvet ismer, a vérségit és a polgárit. A patriarhálisnak mondott vérségi szervezési elv magának az emberi életnek a fenntartója a kezdetekkor egyedülálló, általános volt. Az anyagfeletti célok iránti vágy indította az embert a másik, a polgári, a hivatásrendi szervezési elvre, ami meghódította magának az idő múltával egyenes arányban a két szervezési elv ötvözetében élő egész társadalmat, mind nagyobb terét foglalva el a mindinkább visszaszoruló vérségi rendszernek, de a legvégső alapközösség, a család még ma is megvan, és szilárdan képviseli a materialisták szerint rég kimúlt patriarhális ősközösséget.

IV. A TÁRSADALMI ENERGIA. A HATALOM

1. A hatalom az akaratbefolyásolás képessége

A társadalom és benne az ember a természet része. A természet „élete” a mozgás, ennek oka pedig az erő. A társadalom az ember cselekedeteiben él, ennek hajtóereje az emberi akarat. Az akaratot befolyásoló társadalmi erő – sok nyelvben azonos is a neve a fizikai erőével: potestas, pouvoir – a *hatalom*.

Fizikai és szociális törvény

Nemcsak névrokona azonban a hatalom a természeti erőnek, hanem viselkedésük között is annyi a hasonlóság, hogy a múlt században, a pozitivizmus virágkorában, egyesek természettudományként akarták megalkotni a szociológiát, valamiféle társadalmi fizikaként. Még ha tényleg olyan nagyfokú volna is ez a hasonlóság, a mi célunk nem a természeti törvényszerűségek, hanem éppen a társadalom, azaz a társadalomban érvényesülő szabályosságok kutatása és rendszerezése, a *szocionómia* lévén,

nem kezelhetjük a társadalmat *csak* a természet részének, a fizikai kutatás anyagának. Már inkább használhatnánk a másik, az organikus társadalomelméletet, mely szerint a társadalom maga is élő szervezetnek tekinthető, hiszen élőlények alkotják, saját szabályoknak megfelelően. De a mi számunkra legcélszerűbb – ha már kaptafa kell – a magunk választotta pszichológiai levezetés.

Az akarati cselekvés mozzanatai

Foglaljuk össze: Az ember akarati cselekvésének a következő pszichológiai mozzanatai vannak:

Az idegrendszer, az elme tudattalan mélyén ott tenyésznek, összekapcsolódnak és szétválnak, egymásra vonzó vagy taszító hatást gyakorolnak – végeredményében a külső környezetbe kapcsolják az embert –, ott vannak és hatnak az ösztönök, készségek, beidegzések, reflexek, ingerek, érzetek, érzékek, amíg megszületik a tudattalan eredmény: a szükségérzet vagy *hiányérzet*. A hiányérzetek többségének útjában rendszerint nem áll akadály, és ezért azok egyszerű reflexmozgással ki is elégülnek.

Ha a feladat bonyolultabb, *vágy* támad az emberben. Ha a vágy *célképzetre* irányul, *törekvés* a neve. A törekvés a tudat övezetébe kerül, ott megméri az *erkölcs* értékrendjével, és az erkölcsi jóváhagyás birtokában már *szándékként* megy tovább. Az ember szándéka az *értelem* pártfogása alá kerül, és az felméri a megvalósítás lehetőségeit, akadályait, a belső és külső világ *adottságait*, a természet, a társadalom tényeinek ismeretében megfontol, mérlegel, tervez, és ha mindent számba véve érdemesnek tartja, *elhatározza* a szándékolt cél megvalósítását, és ezzel megszületik az *akarat*. Az akarat pedig közvetlenül *cselekvéshez* lát, hogy a terveknek megfelelően, sok részletcél megvalósításával a vágyott *cél* eléressék.

A nevelés

A köznyelv hatalomnak mondja más ember akaratának mindenféle befolyásolását. Ezek között a legelső, legfontosabb, legeredményesebb a *nevelés*, mely maga is sok tevékenység együttese: idomítás, szoktatás, utánoztatás, gyakorlás, tanítás, oktatás, felvilágosítás, tájékoztatás, meggyőzés és egyebek. A szülők, testvérek, cselédek, pajtások, nevelők, tanítók, mesterek, tanárok, papok, cimborák, szerelmesek, házastársak, munkatársak, barátok és ellenségek egyedenként és általában, valamint a családi, iskolai, egyházi, társasági, egyesületi, katonasági, munkahelyi közösségek mind alakítják, fejlesztik, építik, nevelik testileg, szellemileg és lelkileg az embert.

De ezek nem csak a térben és időben az ember mellett lévők. Az első *Homo Sapiens Antropus* óta az emberi szellem és ügyesség minden alkotása neveli, alakítja az embert. A Szentírásba foglalt isteni kijelentések és tanítások, a régiségtárak, könyvtárak, művészeti gyűjtemények roppant értékei, a népművészet minden hagyománya, az írásban örökké élő költészet, irodalom és tudomány, a korunkban burjánzásig fejlett publicisztika még nagyobb mértékben hatnak az emberre, mint a jelenlévők.

Nem lehet a nevelés fontosságát eltúlozni, de nekünk tárgyunkra kell szorítkoznunk, az ember akaratának befolyásolására. Függetlenül a nevelők személyétől, eszközétől és a nevelés módjától, a nevelés nem közvetlen, hanem közvetett eszköze az akarat befolyásolásának: nem a vágyott célképzet megvalósítására bírja az embert, hanem alkalmas cél kitűzésére. – A nevelés akarat előtti ható tényező, ezért nem tulajdonképpeni hatalom. – Három mozzanatában érinti az akaratalakulás pszichológiai folyamatát, háromféle alakban: mint készség, mint erkölcs és mint ténymeggyőződés.

A *készség*, mint passzív tudattalanba tudatosan beépített reflex vagy ösztön jórészt ügyességi, műszaki készségként, mint reflexmozgás érvényesül – pl. étkezés, mesterségbeli fogások, sport, hangszerjáték stb. –, tehát nem az akarati cselekvés vonalán hat. De az értelmi, logikai, esztétikai és

erkölcsi – érzékfejlesztő – készség hatására hiányérzet és vágy támad az emberben a tudásra, az igazra, a szépre, a jóra, az értelmes és helyes viselkedésre. Neveltségének függvénye a megfelelő célképzet kitűzése, mely vágyát törekvéssé konkretizálja, immár a tudattalan aktív-övezetében érvényesülve ezzel a készség. Meggyőzően fejezi ki ezt a „jól nevelt ember” kifejezés, mellyel azokat az embertársainkat illetjük, akikben az elvárt, helyes viselkedés annyira beépült készségévé lett, hogy örömet okoz neki az elvárt viselkedés, az attól eltérő terhes és kellemetlen lenne a számára.

Az *erkölcs*, úgy is, mint általános értékrend és kánon, úgy is, mint társadalmi szabály, szintén a nevelés eredménye, hiszen a nevelés – és önnevelés – alakítja ki az erkölcs mögött álló abszolút tekintélyt, az eszményt. Az erkölcsi megmérettetés az eszmény és az ember énjé közötti érzelmi erőter függvénye, mely a törekvést vagy elítéli – ez esetben az ember eláll megvalósításától –, vagy jóváhagyva azt, szándékká erősíti.

Láttuk, hogy a világ adottságai az ember tudatától függetlenül léteznek, azonban azokhoz az ember aszerint viszonyul, amilyeneknek hiszi azokat. A világ ismerete alapján – legyen az az ember belső világa vagy külső környezete, természet vagy társadalom, mely ismeretünk tárgya – ismeretünket tárgyasnak, vitathatatlanak, majdnem abszolútnak hisszük, holott azok nem egyebek a valóság egyéni, alanyi nézeténél, a valóságról alkotott *meggyőződésnél*, mely egészében a közvetlen és közvetett nevelés és önnevelés eredménye. Az ember a valóságról alkotott meggyőződése szerint mérlegeli a világ adottságait, természetieket és társadalmiakat egyaránt – ezek között a hatalmat is –, és ha mérlegelése pozitív eredményű, készít tervek szándéka megvalósítására, melyet ez az értelmi jóváhagyás minősít akarattá.

Logokrácia

A meggyőzés lévén a legkézenfekvőbb eszköz más ember akaratának a befolyásolására – a hatalom által befolyásolt ember mindig a saját meggyőződésével viszonyul a világ valóságához – ez pedig mivel szóval, élő vagy írott beszéddel történik a nagyközönség gyakran összetéveszti a hatalmat a szó, a beszéd, a meggyőzés lehetőségével. Korunk rémítő logoklüzsmájának, szóözönének is az a magyarázata, hogy minden közéleti szerepre, hatalomra vágyó ember meg akarja győzni a környezetében élőket, a közvéleményt a maga igazáról. Ez magában véve természetes, helyeselhető törekvés volna – a szólás- és a sajtószabadság alapvető emberi jog – ha nem vezetne a *logokrácia*, a szóuralom válsága felé. A válságot jelentő baj akkor kezdődik, amikor a nem magas erkölcsi igényű politikus szól a fejletlen erkölcsű társadalom tagjaihoz, akik az egymástól látszólag alig különböző roppant tömegű igazság között erkölcsi mérce híján képtelenek a beszéd tartalma alapján választani, és értelmesen dönteni, hanem a beszéd hangereje, a beszélő személy divatos volta – népszerűsége –, esetleg a beszéd tartalmának meghökkentő volta befolyásolja őket, vagy mindennel szemben közönyösek maradnak. Az egészen nyilvánvaló, hogy aki embertársai jóindulatát akarja megnyerni, az minél több szívesen hallott, kedves dolgot mond, ritkán közömböset, de sohasem kellemetlent. Kellemetlen igazságot csak a próféta és a szaktudós szokott mondani. Ismétlem: A becsület, a hatalom ösztöne érzéki, indulati és nem értelmi indíttatású, nemcsak a politikusok, de a polgárok esetében is, bármennyire is hivatkoznak mindkét részcélra a rációra. A döntés a közerkölcs színvonalának és az ehhez való érzelmi viszonyulásnak a függvénye.

A hatalom, mint akarat

A hatalom más ember akaratának befolyásolási képessége, eredetében tehát maga is akarat: erősebb akarat, vagy erősebb ember akarata. Így ugyanolyan elme folyamat eredménye, mint a befolyásolté: az ösztönök és érzékek talajában gyökerezik, érzetek és ingerek fogantatására, és a neveltség gyámolítása alatt kerül a tudat felszínére. Bizony, a hatalom is ösztönindíttatású, és éppen

olyan botorság értelmet keresni benne, a hatalommal szemben értelmi érveket felsorakoztatni, mint – mondjuk – egy bakkecskét eltéríteni üzekedési törekvésétől! A politikust sem lehet a „programja” megváltoztatására semmiféle érveléssel rábírni, azaz meggyőzni arról, hogy a társadalom nem az ő akarata érvényesítésével válik a legboldogabbá. De mert a hatalmas akarata is a gyengébb akarat szabályai szerint alakul, a hatalom is gyakorlója neveltségének, erkölcsének és tényhitének az eredménye.

A hatalom viszonylagossága

A történelem, a *Gesta Hominum*, az ember akarat cselekvésének egyetemes folyamata és ugyanakkor ugyanannak az eredménye. A hatalom tehát, mint az egymással versengő, birkózó akaratok közül az erősebb, azaz inkább érvényesülő, abba a téves általánosításba ejtheti a szemlélt, hogy a történelem végeredményében nem az emberiség, hanem csak a hatalom viselt dolgainak összessége: *Gesta Potestatum*. Így volna, ha a hatalom nem volna viszonylagos. Már eleve erősebbnek kell lennie a hozzá viszonyulónál. Továbbá pedig – ennyiben igazuk van a szociofizikusoknak – a hatalom úgy viselkedik a társadalomban, mint az erő a természetben: Ereje, „intenzitása” fordítottan arányos a térbeli és időbeli távolsággal, azaz ezeknek a társadalmi viszonylagosság együttthatójával képzett eredményével. A hatalom terjedési közege maga a társadalom lévén, a hatalomnak a delejességhez hasonló erőtere van, és az erőterében lévők akaratát befolyásolja, a térbeli és időbeli távolságtól függő mértékben. Ezek magyarázzák meg azt a tényt, hogy a társadalomban nincs abszolút erősségű hatalom, hogy – mint látni fogjuk – a szuverenitás is csak viszonylagos: „legerősebb” társadalmi hatalom – az anyagvilághoz tartozó társadalomban tehát csak *potestas maxima* van, de *potestas absoluta* nincs.

Mint a fizikában a sugárzásnak vagy az energiaterjedés más módjának megvannak a maga akadályai, korlátai, szigetelőanyagai – a közegellenálláson kívül – úgy a hatalom sem terjed szabadon a társadalomban. A közösségek – láthatatlan – válaszfalai kizárják a külső hatalom érvényesülését a közösség tagjaival szemben. Azazhogy nem egészen: megsűrűsíti a külső hatalmat. Csak azt zárják ki, melynek megfelelő tartalmú hatalom a közösségen belül is működik, a többi külhatalmi hatást beengedik. Például a családfő hatalma kizárja a családból az állam főhatalmát, de a zenedivat-alkotóét – bármilyen messze is legyen – azt nem.

Mivel a közösségek részben vagy egészben fedik egymást végtelen szövevényben a társadalomban, a legkülönbözőbb közösségfalak együttesen a fizikai távolsághoz hasonló társadalmi távolságot eredményeznek, mely az eredetében még olyannyira erős legerősebb hatalmat is annyiféleképpen szűri meg, hogy abból a társadalom mélyén élő család kiskorú gyermeke egyáltalán semmit sem érez. A materialista individualizmus – úgy a keleti kommunista, mint a nyugati kapitalista irányzat – azért nem ismer el az államon kívül más közületet és a természetes közösségek hatáskörét is azért szorítja vissza, hogy ezzel a politikai kényszerhatalom hatásfokát növelje és valóban hozzáférjen a társadalom mélyén élő család legkisebb gyermekéhez is.

A hatalom két megjelenési alakja

A hatalomnak két megjelenési alakja van, a tekintély és a kényszer. Hogy a szociofizikusok analógiáját használjuk: a társadalom helyzeti energiája a tekintély, mozgási energiája a kényszer.

A tekintély

A tekintély az akarat mással szembeni érvényesítésének az a lehetősége, mely két adott személy vagy testület egymáshoz való viszonyából adódik. Egyetlen feltétel függvénye: hogy az elfogadó elismerje a tekintélyes megfelelő tulajdonságát. Mivel a tekintélyt adottságként, társadalmi tényként kell ismerni, elismerni és elfogadni, mint maga a hatalom egésze, úgy a tekintély is része az ember

világról alkotott tényhitének, meggyőződésének, tehát meggyőzés eredménye. A meggyőzésnek pedig még több módja lehet, mint ahány válfaja lehet a tekintélynek. Mert ahány megnyilvánulási iránya lehet az embernek, annyiféle téren lehet tekintélye valakinek mások felett. Létezik tekintélye a fizikai, testi erőnek, erőhatalomnak, katonai erőnek, isteni karizmának és más olyan képességek, melyek az alávetettekben ellenállhatatlannak tűnnek – mint a vérségi társadalomban a származás megmásíthatatlansága – és bennük *félelmet* keltvén, parancsaik, utasításaik iránti engedelmességre készítetik őket. A legkülönbélebb szakmai tekintélyek, az értelmi, szellemi, művészeti, közéleti, gazdasági, sporttéri, társasági téren és más tekintéllyel rendelkezők iránt – nem feledkezvén meg a zsenialitás hordozóinak tekintélyigényéről sem – viszont *tisztelettel* viselkedik a többi, véleményüket szándékuk lehetségeinek mérlegelésénél magáévá teszi.

Ez hatványozottabban érvényes az erkölcsi tekintély esetében, melyben az előző tisztelet mellé még érzelmi kötődés, szeretet is járul, lehetőséget biztosítva a tekintélyesnek arra, hogy embertársaival saját értékrendjét, saját viselkedési szabályait elfogadtassa, vitathatatlan eszményt állítván azok mögé.

Mindezekből kitetszik az, hogy a tekintély az adottságok mérlegelése mozzanatában kapcsolódik az akarati cselekvés lélektani folyamatába, és spontán hat: az alávetett nem érzi magátval szembeninek a tekintélyes akaratot, és önként alkalmazkodik hozzá.

A közvélemény

Nem válik az emberi értelem dicsőségére, hogy – amit az előzőkben a tekintély személyességéről, a tekintélyes ismert és elismert voltának szükségességéről mondunk, mind igazak bár – az emberrel szemben legáltalánosabban érvényesülő tekintély, a közvélemény, egyszerűen csak *látszat*. Sem eredete, sem forrása, sem hordozója, sem alkalmazója nem lép ki névtelenségéből annak a vitathatatlan tekintélynek, melyet *közvéleménynek* tartunk. A szakmabeliek csaknem kivétel nélkül állítják, hogy a hit, a meggyőződés, a közvélemény valójában ellenőrizhetetlen, hogy az ún. közvélemény-kutatás sem egyéb, mint közvélemény-alakítási módszer, a társadalomnevelés egyik eszköze, a hírverés, hiterjesztés egyike.

A társadalomtudomány sok művelője szerint – az előzőek alapján – csak a tekintély számítható valóságos hatalomnak. Mindenesetre, sem közhatalom, sem magánhatalom nem képzelhető el tekintély nélkül, és mióta világ a világ, minden hatalomra törekvő tekintélyszerzésre igyekezett, és – akár volt erre alapja, akár nem – mindig tekintélyére támaszkodott. A hatalombirtokosok mindent meg is tesznek azért, hogy erőhatalmuk mellé tekintélyt is szerezzenek – lehetőleg erkölcsi tekintélyt – mely lehetővé teszi, hogy akaratuk kényszer alkalmazása nélkül érvényesüljön. Erre való az erődemonstráció mellett a nevelés minden eszközének, a meggyőzés és hírverés minden módszerének alkalmazása arra, hogy az alávetettekkel a tényleges hatalom szükséges és kívánatos voltát, gyakorlóinak alkalmasságát, rátermettségét, szakértelmét, minden emberi erényben való gazdagságát, valóságos isteni elhivatottságát elfogadtassa. – Mondanom sem kell, hogy a hatalom ellenfelei is mindig annak a tekintélyét vonják kétségbe, óvakodván a hatalom tényének tagadásától.

A kényszer

A hatalom másik alakja a *kényszer* – pontosabban: lelki vagy erkölcsi kényszer –, mely az alávetettnek negatív célképzettel való *fenyegetéséből* áll. Ez a hatalom utolsó kísérlete más akaratának a befolyásolására, az utolsó mozzanat, az elhatározás előtt kapcsolódván be az akaratalakítás pszichológiai folyamatába. A szülő verést helyez kilátásba engedetlen gyermekének, aki aztán eme fenyegetés hatására eláll a tilalmazott cél megvalósításától. A közhatalom szintén büntetéssel fenyegeti a jogsértőket és bírja alávetetteit az esetleges szándékolt bűncselekmény elkövetésétől való

elállásra. Nyilvánvaló, hogy csak kényszerítő erővel rendelkező akaratbefolyásolási képesség nevezhető hatalomnak. Enélkül a tekintély sem hatalmi forma, csak nevelőeszköz. Meg kell azonban ismételni, csak a kényszerrel való fenyegetés az akaratbefolyásolási forma, maga a kényszer alkalmazása már nem.

A hatalom fajtái

Semmiképpen sem akarok bár hallgatóim türelmével szakmai részletek taglalásával visszaélni, mégis szólnom kell néhány szót a hatalom fajairól, osztályzásáról, eredetéről is. A közhatalom és magánhatalom, kényszer- és szerződéses hatalom, örökös és szerzett hatalom, valamint mindezeknek a hatalom hivatalváltozataival – jogalkotás, végrehajtás, bírászkodás – való kombinálása, a hatalomnak iránya, továbbá eredete szerinti tárgyalása elvben szükséges és helyes lehet ugyan – irodalma immár könyvtárnyira is szaporodott –, de a társadalmi élet valóságában egyenesen zavaró!

Méltóztassanak meggondolni, hogy az emberrel szemben valójában érvényesülő hatalom kb. 90%-a a családon belüli szülői – és az ebből elkülönült nevelői –, valamint a munkahelyi főnöki hatalom. És a hatalomgyakorlásnak, az akaratbefolyásolásnak is ezek a leggyakoribb formái. Ne feledjük, a társadalomban aránylag kevés a királyok, miniszterek, tábornokok száma, de gyermek és szülő, beosztott és főnök mindenki volt és lesz.

Erőszak

Amennyiben az adottságok mérlegelése után – a hatalom esetleges fenyegetése ellenére – az ember elhatározza szándékolt célja megvalósítását, akarata immár teljes, és terveinek megfelelően, haladéktalanul célja megvalósításához, *cselekvéshez* lát. Az akart cselekmény végrehajtásában csak az *erőszak* – fizikai kényszer – akadályozhatja meg az embert – megköttetés, agyonütés stb. –, de ez már nem hatalom vagy hatalmi forma, mert nem az akaratalakítást, hanem a kivitelezést befolyásolja. Csak az erőszakkal való fenyegetés lehetősége jelent hatalmat, hiszen az erőszak alkalmazása éppen a hatalom, az akaratbefolyásolási képesség hiányát bizonyítja.

Visszaélés a hatalommal

A hatalommal való visszaélésnek annyi és olyan tömegét tapasztalhattuk életünkben, hogy nem kell bizonygatnom a hatalom ösztöni eredetét, hogy az ember tehetetlenségénél fogva mennyire hajlamos a hedonikus gyönyör kedvéért az ezzel az ösztönével való visszaélésre is – amely mások kínzásának szadizmusáig is elmehet –, és – mint más ösztönök esetében is – csak az erkölcsi meggyőződés képes a visszaéléstől elfordítani a hatalmától megmámorosodott embert – ha van neki erkölcsi meggyőződése. Hogy ez a teljes államhatalmat kezükben tartó diktátorok, despoták esetében így van, az közismert. De, sajnos, az ember életét a hatalmukkal visszaélő kis despoták, munkahelyi főnökök, szakmai sikertelenségek miatt elkeseredett pedagógusok, és ami még rosszabb, a minden társadalmi sérelmet családtagjaikon kiélő szülők keserítik meg.

2. Az állam a legerősebb hatalom

Az állam fogalma: nemzetközi hatalom feltétele

Országok, birodalmak a történelem legrégebbi ideje óta ismeretesek. Az állam az eredeti uralkodó hatalommal bíró területi közület viszont a nyugat-európai nemzetállam alakjában Nyugat-Európában született és csak ott működött a legújabb időkig. Az ókori városállamok, a közel-keleti királyságok, valamint az ókori birodalmak – bár előzményei annak, de – egyik sem tekinthető mai értelemben vett államnak, mert nemzetközi jogközösség hiányában sem hatalmuk, sem területük nem rendelkezett

államközi elismertséggel. Ez csak másodsorban vonatkozott a szuverenitásra, elsősorban az állam területét és a területen élő népet hagyta ténylegesnek, bizonytalannak, el-nem-ismertnek.

Hun és keresztyén föderáció

Az első európai nemzetközösség, a hun föderáció elismerte a csatlakozott királyok szuverenitását, de maga is állandó terület nélküli államplazma lévén, tagjainak sem volt képes területet biztosítani. A keresztyén nemzetközösség, a Confoederatio Christiana Barbarorum megalakulása hozta meg Európa területének a szuverének közötti felosztását, mintegy „telekkönyvezte” a földfelszín területét az Isten kegyelméből uralkodó királyok között. A szuverén uralkodók népeik feletti hatalmának elismerése ugyanannak az erkölcsi értékrendnek az elfogadásából következett, amelyhez az uralkodót és alávetettjeit nemcsak jogi, hanem erkölcsi kötelék is fűzött. Az ókori országokban, birodalmakban a teljes közhatalom a mindenek felett álló uralkodóé, az európai nemzetállamban a közhatalom a nemzet tagjaié is. Ez, a kezdetben megfogalmazatlan, vagy csak erkölcsi törvényként megfogalmazott igény később jogi igénnyé lett, és a rendi államon át az állam szekularizációjához, az alattvalók általi teljes elbirtokláshoz vezetett.

Szocionómiai rendszerezés

Nézzék el, tisztelt Olvasók, ha az államról nem tudok elég általános, a részleteket kellő szintre szállító, de a fontos elemeket azért nem mellőző, kielégítő színvonalú, összefoglaló rendszert adni, hiszen az áttekintendő anyag olyan végtelenül nagy! Az évezredek alatt alkotott államtudományi művek több könyvtárt töltenek meg. Ezek igényes magyarázatára szolgáló megjelenő publicisztikai művek naponta is könyvtárnyiak. A politikai sajtó több ezer tonna nyomtatványon és sok ezer adó sugárzásán át folyamatosan foglalkozik a politikával, a közhatalom gyakorlásával, az állam problémáival. Ennek az információáradatnak még a katalógusa sem tekinthető át emberi erővel. De mivel az eddigi művelődéstörténetnek, a Gesta Hominumnak az állam a legnagyobb horderejű alkotása, két okból is foglalkoznunk kell vele. Az első ok éppen az államot elborító, eltemető szóözőn. A másik indokunk az, hogy az információ tömegből és a hozzá kapcsolódó publicisztikai magyarázat végtelen tömegéből a *szocionómia* módszereivel kiválogassuk a társadalmi működés általános szabályait, és legalább lexikális szinten ismertessük az emberi szellemnek eme nagy alkotását, a hatalmi ösztönnek az erkölcsi igény szerinti jogi szabályozással létrehozott egyensúlyát. Nem vállalkozhatom tehát az államra vonatkozó ismereteknek még a vázlatos tárgyalására sem. Viszont szólnunk kell róla, legalább a leggyakoribb államtudományi terminus technicusok, szakkifejezések említésével és enciklopédikus magyarázatával, hiszen válaszolnunk kell a mindenkit érdeklő kérdésekre.

Szuverén és nem szuverén állam

Nem én vagyok az állam, mert az egy velem szemben álló, velem szemben érvényesülő, szervezett kényszerhatalom. Az *állam* uralkodó hatalommal rendelkező területi közület. Kétféle lehet: amennyiben az állam uralkodó hatalma *eredeti*, *szuverén*, független államról beszélünk, melynek jogalkotása nincs más állam hatalma alá vetve jogilag; amennyiben nem eredeti az állam uralkodó hatalma, *nem szuverén* államról – hűbéres állam, tagállam, félszuverén állam, protektorátus, mandátum alatti állam – van szó, amely jogilag egy másik állam, a *szüzerén* hatalmi befolyása alatt áll. A nem szuverén államnak többféle esete lehet. A *hűbéres* – vazallus – állam, amelynek államfőjét személyes alárendeltség köti hűbérurához. Ez a középkori Európa leggyakoribb államközi viszonyulása: a nyugat-európai szuverén államok száma ritkán haladta meg a tízet, amelyek államfői alatt személyes alávetettségben több száz hűbéres államfő volt. Bármilyen különösen hangzik, a szovjet megszállás alatti közép-európai államokat ilyen hűbéri viszony kötötte a Szovjetunióhoz: a

bolsevik uralom alatti államokban a kommunista párt tölti be az – autokrata – államfő funkcióját, testületi személyként. A megszállt országok kommunista pártjai viszont személyesen a Szovjetunió kommunista pártjának voltak az alávetettjei. A nem szuverén állam korunkbeli leggyakoribb esetei a szövetséges állam *tagállamai*, amelyek az összállam szüzenitása alatt állnak.

A jogállam megszűnése

Fel kell hívnom a mélyen tisztelt Olvasó figyelmét arra, hogy az államra és az állam fogalmától függő más tényekre és jelenségekre vonatkozó megállapításaink annak a klasszikusnak és pozitívnek mondott államtan eredményein alapulnak, amely a 19. században megszületett *európai liberális nemzeti jogállam* működési szabályaiból elvonható. Tudjuk, hogy a közhatalmi szervezetnek ez a típusa Nyugat-Európán kívülre a társadalomtörténeti fejlődés mássága miatt sohasem volt kiterjeszthető, hiszen a Nemzetek Szövetsége Alapokmányának ilyen irányú 1919-es szkriptikus kísérlete sem járt sikerrel, éppen a 18. századi materialista-individualista szabadgondolkodók hatalomelmélete alapján, *tudatosan* szervezett amerikai országok – elsősorban az USA – *akratikus* igényű szervezése miatt. A tengerentúli, államnak nevezett politikai szervezetek ugyanis nem a középkori kényszerhatalmi hódítások honalapításának az eredményei, hanem a felfedezések utáni Újkorban eme területek gazdasági kihasználására alakult európai *kereskedelmi társaságok* vállalati szervezetének utódai. Tengerentúli hatásra a második világháború végére az európai államok is elvesztették eredeti fogalmi ismérveiket – még „szuverenitásukat” is – azóta tehát a klasszikus államtan megállapításai érvénytelenek. Mi azonban csak az európai keresztyén értékrend hegemoniájának művelődéstörténetével, *Gesta Hominumával* foglalkozunk, abban pedig a klasszikus államtan elvei érvényesültek. Nyilvánvaló, hogy az európai államfogalom művelődéstörténeti fejlődési szakaszaira a Tűnődések során különös figyelmet fordítunk.

Államkapcsolatok

A nemzetközi hatalom szerveződése korában élén, szólnunk kell az állam nemzetközi viszonyai közül legalább a kérdésünkhöz legközelebbiről, az *államkapcsolatokról*. Államkapcsolatnak mondja a tudomány két vagy több állam politikai célú, állandó, jogi kötelékét. Két változata van: az államszövetség – *fédération d'états* – és a szövetséges állam – *état fédéral* -. Az *államszövetség* esetében a kapcsolatra lépő államok közös szerveket hoznak létre közössé tett ügyeik intézésére, közös államot nem. Legjobb példái ennek a Brit Nemzetközösség, a bécsi kongresszus utáni Német Szövetség vagy Ausztria és Magyarország reáluniója 1867 és 1918 között és a mostani Európai Unió. Ide sorolható a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek Szervezete is. A *szövetséges állam* esetében a kapcsolatra lépő államok tagállammá válnak és felettük új, közös állam, összállam létesül. Ennek példái: Helvét Szövetség, az USA, Németország 1870 után, a Szovjetunió, Ausztrália, Jugoszlávia stb. A szövetséges államok alkotmánya – „Szövetségi Szerződés” – határozza meg, hogy mely ügyek tartoznak a tagállam, és melyek az összállam hatáskörébe. Valamint az emez államtípus esetében fontos és kényes kérdés, hogy melyik törvényhozásra tartozik a hatáskörök megállapításának hatásköre – *compétence de la compétence* -.

A békére törekvő, jóindulatú laikus közönség a nemzetek közötti viszály megoldási módjának tartja az államkapcsolatokat. Sajnos ez logikai képtelenség, az oknak az okozattal való felcserélése. Nem a szövetkezés hozza a békét, hanem a béke hozhatja a szövetkezést. Józan ember nem adja fel önálló lakását, hogy haragosával társbérletre lépve a viszály elmúljon.

Az állam egyedüli üdvözítő volta

A szabadgondolkodó materialista felvilágosodás óta, az állam „társadalmi szerződés”-szemlélete óta divat az államot valami Földi Gondviselésnek tekinteni, mely – ha észszerűen használják –

megoldja az emberiség minden baját. A bevezetőnkben említett rengeteg izmus többsége éppen azért akarja megölni a másikat, mert nem úgy gondolja az észszerűt, mint ő. Az emberek elfelejtik azt, hogy az állam feladatkörét csak az alattvalók szabadságának kárára lehet növelni, hogy a vágyott liberális államban a szürke kisember életét csak 3% körüli mértékben érinti az állam, és a sokkal fontosabb helyi – autonóm – hatóságokkal együtt sem ér el 10%-ot. Az állammal szembeni még nagyobb óvatosságra int az a tény, hogy az állam csak érdektelen – rendszerint érzéketlen – és nehezen ellenőrizhető hivatalnokai útján intézkedhet, akik pedig – emberek lévén – nemcsak tévedhetnek, hanem hatalmi ösztöneiket is hatósági személyekként akarják kiélni, és – totalitárius rendszerben – hol lehet olyan közerkölcs, mely képes annyi basa hatalmi szenvedélyét féken tartani?

Az *állam* uralkodó hatalommal rendelkező területi közület. Közület, tehát hierarhikusan szervezett közösség, felettem álló, tőlem nem függő hatalommal, melynek nem önként vagyok alávetve, hanem társadalmi helyzetemnél fogva. Uralkodó, azaz szuverén hatalmú, lévén legerősebb a maga területén, legfelsőbb a közületek rangsorában. A legeket sokáig folytathatnánk, mert az „állam” korunk legdivatosabb szava, leggyakrabban emlegetett fogalom, mellyel a legkönnyebben lehet visszaélni, a legtöbb ember szerint a legtöbb baj forrása, ugyanakkor legjobb orvossága mindennek. A legfőbb Jó és a legfőbb Rossz – attól függően, hogy mikor, honnan és milyen hangulatban nézzük.

Az államnak három alkotóeleme van: a terület, a hatalom és a nép.

a) Az állam területe

Csak mindhárom alkotóelem megléte esetén beszélhetünk államról. Nem tekinthetők államnak állandó *területtel* nem rendelkező közületek. Így nem voltak államok a vérségi társadalom közösségei – *államplazma* –, bármilyen nagy erejű hatalom is érvényesült bennük, bármilyen nagyszámú nép felett, mert nem rendelkeztek állandó területtel, amelyet az őket magukba foglaló tágabb közösség garantált volna. A *nemzetállam* ugyanis Nyugat-Európában keletkezett, amikor a barbár hódítók keresztyén hitre térve, az első nemzetközi jogközösségnek, a *Foederatio Christiana Barbarorum*nak lettek országuk területével együtt elismert tagjaivá. Az államterület az „ország – urország – uraság – uradalom – domínium” etimológia is jelzi, hogy a magánjogi – telekkönyvi – birtokjoghoz hasonlítható az államnak – azaz az uralkodó hatalomnak – területéhez való joga nemzetközi vonatkozásban. Az államot a maga területén a hatalom teljessége és kizárólagossága illeti meg. A hatalom *teljessége* azt jelenti, hogy az állam területén minden és mindenki alá van vetve az állam hatalmának – állampolgár voltától függetlenül – ha csak – diplomáciai – területenkívüliséget nem élvez.

A hatalom *kizárólagossága* viszont minden más hatalom érvényesülésétől mentesíti az állam területén lévőket. Nemzetközi vonatkozásban ez a *be nem avatkozás* – non interventio – elvének felel meg, mely szerint a szuverenitás kizárja idegen akarat érvényesülését az állam területén. A Szovjetunió, mint az államon belüli jogrend felett álló, tipikus keleti despotizmus nemzetközi vonatkozásban is ilyen jogrend felettséget igényelt magának, szabadulni akarván a nemzetközi szerződéssel vállalt kötelezettségei alól – például az alapvető emberi jogok esetében – az állam belügyeibe való beavatkozásnak, interventionak minősítette azokat. Holott az állam szuverenitásának, nemzetközi jogi teljes cselekvőképességének legfőbb megnyilvánulása az a képesség, hogy kötelességet vehet magára. A nem szuverén állam az, amelyik nem engedheti meg területén idegen akarat érvényesülését. – Különben az állam alkotóelemei közül a terület a legújabb:

a nomád kényszerhatalmi szervezetek változó területen uralkodtak, és csak a modern államnak vannak nemzetközi jogilag *elismert* határai, melyek állandósága éppen ezért a nemzetközi jog függvénye – mint már előbb az államlazma esetében láttuk.

b) Az államhatalom

Az állam másik alkotóeleme a *hatalom*, mely az államnak olyannyira lényege, hogy nevének szinonimája gyanánt használatos nemzetközi vonatkozásban. Az pedig, hogy az államot képviselő *államfőt* szuverénnek, uralkodónak mondja a nemzetközi szóhasználat, a közhatalom eredetére utal.

Alkotmány

Az államhatalom, a közhatalom szervezetére és működésére vonatkozó szabályok összessége az *alkotmány*. A publicisztika írott és íratlan, történelmi és kharta-alkotmányról beszél, holott valójában csak egyféle lehet az alkotmány: íratlan történelmi.

Íratlan, hiszen az állam és mindenféle más közhatalmat gyakorló közület minden szerve annyi szabályt követ működésében, hogy azokat lehetetlen összeírni. *Történelmi alkotmány*, tehát nem egyidejűleg, nem szimultán készült okirat, mert csak nagyobb időtartam alatt következetesen alkalmazott magatartásminta tekinthető szabálynak. Az „írott” alkotmányok, valójában *szimultán alkotmányok* – a kharták – a legjobb esetben is csak részét képezik a tényleges alkotmánynak, de jelentőségük így is nagyon nagy, mert bennük tudatosan nyilvánul meg a mindenkori jogalkotó, a közvélemény *alkotmányreformra* irányuló akarata. Tételes szabályt a kharták rendszerint keveset tartalmaznak, mert a jóhiszemű és bölcs alkotmányjog-alkotó nem fog kötelezővé tenni olyan rendelkezést, mely – a társadalom ellenérzése miatt – nem lesz kikényszeríthető, hiszen ez csak a már érvényesülő szabályok érvényét rontaná. – Sajnos, korunkban és földrajzi térségünkben úgy elhatalmasodott a bizantinizmus, hogy a sorra megjelenő kharta-alkotmányok nem is jogalkotási szándékkal hozatnak, hanem egyszerűen csak a közvélemény félrevezetésére. – Tartalmazzák viszont a kharták a kor erkölcsi értékrendje szerinti *politikai elveket* – pl. szabadság, egyenlőség, testvériség stb. – melyek irányába kíváncsónak tartják az alkotmány fejlesztését. És – mint számtalan történelmi példa mutatja – a korszerű, jól fogalmazott elvek szokásjogi szabály formájában akkor is beépülnek az alkotmányba, ha sohasem foglaltatnak tételes törvénybe.

Alkotmányról lévén szó, nem mulaszthatom el megemlíteni a neves francia közjogásznak, *La Valiere*-nek tulajdonított régi mondást: Egy magyar csizmadia jobban tudja az alkotmányjogot, mint a világ bármely professzora. Ez nem dicsekvés, hanem ténymegállapítás – nyilván, tréfás formában –. Mert a politikai történelem nálunk nyomta központi kérdéssé és tartotta a közvélemény homlokterében évszázadokon át az alkotmányjog legárnyaltabb kérdéseit is. Egy külföldi jogász képtelen megérteni, hogy az Ausztriához tartozó Dalmáciában miért a magyar király uralkodik és nem az ugyanazon személy osztrák császár? Hogy mi a különbség a „császári, királyi” meg a „császári és királyi” között? Holott ezeket – és még mennyi mindent! – nálunk minden csizmadia tényleg tudott.

A közhiedelemmel ellentétben – mely szerint az önkényuralmi rendszerű államoknak nincs alkotmánya – nincs állam, nincs közület alkotmány nélkül, hiszen minden hatalom szabályokat követ működésében. A legdurvább zsarnok sem képes közvetlenül, személyesen érvényesíteni akarátát, szolgák közbejöttes nélkül. Ha ezek hatáskörét a türannosz felé nem is tudják elhatárolni, a szolgák – ez esetben immár közhatalmi szervek – egymás közötti viszonyát feltétlenül szabályozni kell, és ez már alkotmány. A középkori karizmatikus királyságban is szabályozott volt a közhatalom gyakorlása.

Előbb a hódító dinasztia isteni kegyelemmel – karizmával – rendelkező leszármazottja, a szuverén uralkodó, gyakorol minden közhatalmi funkciót. A politikai fejlődés folytán az államhatalom mindinkább a közhatalomnak alávetettek birtokába jutott. Ha a honfoglaláskor nem történt meg, akkor későbben követelték ki részüket a közhatalomból a hódító katonák ivadékai, a nemesség. Így született meg a *rendi állam*, és természetes, jogszerű történelmi fejlődés eredményeként az az egyensúly, melyet – például a magyar alkotmányban – a *Szent Korona* tana fejez ki: az államhatalom birtokosa a Korona, annak egyik fele – „feje” – a király, másik fele – „teste” – a nemzet.

A felvilágosodás publicisztikája mind nagyobb részt követelt a közhatalomból az annak alávetettek, az *állampolgárok*, a démosz számára, amíg az így megszülető „*alkotmányos monarchia*” – és a kötött időre választott államfő, a pongyolán köztársaság államformájának esetében – már a tényleges közhatalom összességét az állampolgárok alkotta „nemzetnek”, démosznak – melynek az államfő is tagja – juttatja, az uralkodónak, illetve az elnöknek csak koordinátori, protokoll hatáskört hagyva meg. Ahol a jogszerű alkotmányfejlődésre nem nyílt történelmi lehetőség, ott jogellenes, *forradalmi* úton birtokolta el a közhatalmat az alávetett nép.

Kormányformák

A publicisztika alternatív *államformákként* tartja számon a monarchiát és a köztársaságot, szabatosabban: republikát – a „köztársaság” ugyanis rossz magyar fordítása a közügyeket, az államot jelentő latin *res publica* kifejezésnek. A klasszikus politikai tudomány pontosabb fogalmazáson alapulván még a különbségtétel régi alapját, a hatalom birtokába örökösedés vagy választás útján való jutást sem fogadja el, csak azt mondja, hogy monarchia esetében meghatározatlan időre – életfogytig – történik a hatalomszerzés, a köztársaság esetében pedig meghatározott időre. Az a különbség, amit a zornalisztika olyan nagynak lát, nem egyéb, mint az államfő választási rendszere közötti különbség: szűkebb, feudális hangulatú testület, vagy pedig a szavazó polgárok egészét felölelő liberális hangulatú közösség. A tudomány másik értelemben is használja az államforma kifejezést mondván, hogy az a legfőbb hatalom birtokosainak a számát jelenti: ha egyetlen személy – elvben egyetlen jogi személy, tehát testület is lehet – az uralkodó hatalom birtokosa, *monarchia*, ha néhány, akkor *oligarchia*, ha pedig sok, akkor *poliarhia* az állam formája. – Hogy oligarchia esetében lehet-e egyetlen államról beszélni vagy sem, és hogy poliarchia létezése elvben kizárt, arról vitázzanak a teoretikusok, úgyszintén arról is, hogy van-e az elnevezésen kívül egyéb különbség az államforma és a kormányforma között!

A *kormányformák*, az újabb elnevezés szerint *politikai rendszerek*, a közhatalom megszerzésének és gyakorlásának a rendszerei, aszerint, hogy kik gyakorolják az államhatalmat. Arisztotelész szerint négyféle: autokrácia, arisztokrácia, demokrácia, ohlokrácia.

Autokrácia

Autokrácia, egyeduralom, önkényuralom esetében az államhatalmat egyetlen személy gyakorolja. Történelmileg ez az ősfőforma, a bedevi elvű társadalmak politikai rendszere.

- A *despotizmus* – kényuraság – az autokrácia keleti – Bizánc, Orosz-, Ozmán császár, Irán stb. – megszokott formája, személyes hatalomgyakorlást jelent, melyben az uralkodó felette áll az alattvalók erkölcsi értékrendjének – bármilyen vallási szervezet képviseli is azt – minden kérdésben saját maga dönt és intézkedik, tetszésétől, szeszélyétől függő szolgálói közvetítésével. A despota hatalmának biztosítékául a pretoriánusok zsoldosokból álló, mindenre elszánt elit alakulata szolgált. Legszelebb változata a *teokrácia*, melyben az autokrata nemcsak felette áll az alattvalók értékrendjének, hanem maga állapítja meg azt – pl. ókori istenkirályok, római császárkultusz, pápai csallhatatlanság, sztálini mindentudóság.

- Az európai *személyes királyság* a középkori karizmatikus királyság és az újkori abszolút monarhia, a nemzeti király önkényuralmának esete. Jellemzője, hogy az uralkodó és az alattvaló ugyanannak az erkölcsi értékrendnek az alávetettje. Nyilvánvaló, hogy a karizmatikus király hatalma bár a maga fizikai, katonai túlerején alapszik, állama a hódítás eredménye, hatalmának legfelsőbb voltát, szuverenitását az isteni kegyelem – karizma – elnyerésével, a királlyá koronázással történő egyházi elismeréssel nyeri el. Az újkorban az uralkodó erkölcsi alávetettségét az „Isten Kegyelméből Magyarország Királya” – kifejezés jelzi. A klasszikus példákon felbuzdult racionalizmus kidolgozta volt az észszerű hatalomgyakorlás tudományos módjait, melyeket aztán a *felvilágosult abszolutizmusnak* nevezett autokratikus rendszer kísérelt meg gyakorlatba tenni. A kísérlet nem sikerült, sőt: a kor társadalma nemhogy az autokráciát fogadta volna el a reformok kedvéért, még a reformokat is elvetette szorgalmazója miatt.

- A *diktatúra* – századunkban annyit emlegetett rendszer – az ókorban két változatot mutatott: a rendkívüli, ún. *legális diktatúra* akkor állt elő, ha az alkotmányos állami szervek minden hatalmukat egyetlen személyre ruházták átmeneti időre, az államot fenyegető rendkívüli veszély elhárítására. A másik ókori forma a *zsarnokság* – türannisz –, az alávetettek akarata ellenére szerzett és gyakorolt egyeduralom, mely – ha állandósul – despotizmussá lesz, ha megbukik, „bitorló” címet kap az addig körülnyalt zsarnok. A modern diktatúrák – magukat szeretik „tekintélyuralomnak” nevezni, mintha nem az volna minden más uralom is – a többségi elvnek a társadalmi gyakorlatban megmutatkozott negatívumaira hivatkoznak – „Hat alpinista kapaszkodik a hegyoldalon. Közülük egy már járt arra, ismeri az utakat. Ha útelágazáshoz érnek, nem kell megkérdezni az öt tudatlan véleményét, habár többen vannak az út egyetlen ismerőjénél. És a kor neobarokk szellemének megfelelően, az „Egyetlen Hivatott” – és mindenféle felsőfokú epitetonnal kiemelt hős – kezébe helyeznek minden közhatalmat. Ha ez az egyeduralom katonai erőre támaszkodik – katonai diktatúra –, azonossá lesz az ókori türannisszal. Rendszerint azonban nagyobb erkölcsi alapot igényel magának és nemzeti, proletár vagy egyéb jól hangzó diktatúrának mondja magát, és csak az őt fenntartás nélkül kiszolgáló, semmiféle felelősséget nem viselő szolgákra – polonikárookra, a diktátor szolgálatából élőkre, korunk pretoriánusaira – támaszkodik. – Tréfásan „autokrácia” nevet visel korunkban a gépkocsik mindenek felett uralkodó divatja. Sajnos, ez nem tréfa, hanem a természetvédelem, a földi élet megőrzése számára nagyon is súlyos feladat. -

Arisztokrácia

Az *arisztokrácia* a kisszámú kiválóak, kitűnőek uralmát jelentvén, a történelem során minden értelmes ember elvben ennek a politikai rendszernek volt a híve. A kortól és a társadalomtól függ, hogy erkölcsi értékrendje milyen emberi tulajdonságot fogad el erényül a kiválóság megállapítására. Gyakorlati megvalósítása viszont – egyelőre – megoldhatatlan, mert hiányzik az alkalmasok kiválasztásának módszere. Ugyanis ahányféle pozitív – testi, szellemi és lelki – tulajdonsága lehet az embernek, annyiféle alapon lehet tekintélye, és annyi válfaja van az arisztokráciának.

- Még a vérségi társadalom korából maradt – nyilván előnyei tartották fenn – a *születési arisztokrácia* – gentilizmus, nemesek uralma – rendszere, mely szerint a közhatalom a nemes szülők gyermekeit illeti. Európa történetének jellemző politikai rendszere. Mivel az ország nemesei az ország területét maguk között felosztó hajdani katonák leszármazottai voltak, a származási, *gentilikus arisztokrácia* a politikai történelemben egybemosódott a tévesen feudálisnak mondott *arisztokráciával*, a latifundiáris földbirtokosok uralmával. Az *ősiségnek*, az *aviticitásnak* a töle nagyon is különböző *feudalizmussal*, a *hűbériséggel* való egybemosódását az okozta, hogy a honalapító nemesek ősi *szállásbirtoka*, az *allodium* a család kihaltával visszaszállt a Koronára, és azt a király *feudumként*, *hűbérbirtokként* adományozta oda a maga *jobbágynak*, *hűbéres*, *vazallus*

nemeseinek, így a feudális nemesség a származási nemességnek lett a szinonimája. A kettő közötti különbség akkor mutatkozott meg, amikor a liberalizmus hatására az arisztokratikus rendszer megszűnt. A születési nemesség átadta helyét a szellemi nemességnek, de a földesurak örökébe lépő parasztbirtokosok nem voltak hajlandók örökölt jobbágytelkük, földbirtok-adta hatalmukról lemondani.

- A bátorság, vitézség, hősiesség, testi ügyesség és erő tagadhatatlan fontosságát honorálja az államcélok megvalósítása terén – védelem! – a *katonai arisztokrácia*, melynek magas erkölcsi síkon – kezdődik a keresztyénség, a gyengék, a nők önfeláldozó védelmezése – általános társadalmi megbecsüléssel jutalmazott változata a *cavallerismus*, a lovagság.

- A vagyon, a gazdasági, pénzügyi tekintélyen alapszik a *plutokrácia* – gazdagok uralma –

- a hivatali, szakmai rátermettségen a *tehnokrácia* és *bürokrácia*.

- Az emberiség örök vágya a szellemi, erkölcsi arisztokrácia, a *gerontokrácia* – szó szerint: öregek uralma. Az ókor polgári rendszerű városállamainak és birodalmainak *senátusai* – vének tanácsa – adta a gerontokrácia nevét és első formáját. A középkorban – mint minden vallási közösségben – az egyház klerikusai – megvilágosodottjai – voltak a gerontokrácia képviselői. A racionalizmus a tanult, iskolázott egyének számára igényelte a közhatalmat – „kiművelt emberfő”, honoráciorok, diplomások -. Ez a törekvés a 19. századi Európában megvalósulni látszott, amikor a származási nemesség helyére úri rendként a tanult emberek, iskolázottak léptek. Mint az előbbieken láttuk, a születési kiváltságokat felszámoló polgári rendszerű fejlődéssel szemben a gentilikus eredetű ösiség mellett foglalt állást a jobbágyfelszabadítással a föld birtokába jutott parasztság. Paradox módon a nemesi előjogok helyett sajátos „*feudális polgárság*” rendszerét óhajtotta és ezzel a liberális polgári fejlődést akaró minden más társadalmi réteg haragját és gyűlöletét magára vonta. A gerontokrácia megvalósítására irányuló törekvés nemcsak a társadalom hierarchikus tekintélyrendjében nyilvánult meg, de – például – a k.u.k. hadseregben a tiszt rang elnyeréséhez érettségi kellett a hajdani nemesi származás helyett. Ez a próbálkozás a liberalizmus más programjához hasonlóan elvben kitűnő volt ugyan, de a racionalizmus gyakorlatában, az értelem kizárólagossága és feltétlen érvényesítése minden erkölcsi ellenőrzés alól mentesítette a társadalmi elitet, és ezzel méltatlanná, alkalmatlanná tette nemesi, vezető tisztségek ellátására. Korunkban már a gerontokrácia csak propagandaszólam mindenféle népellenes kalandormozgalom ürügytárában. – Sajnos, a gerontokrácia megvalósításának eddigi sikertelensége sokak kedvét elvette a további próbálkozástól, holott kétségtelenül ez a politikai rendszer felelhet meg a *Homo Sapiens Antropus* igényeinek.

- Az arisztokrácia legáltalánosabb formája korunkban az, amit *képviselői demokráciának* nevez a publicisztika – legnépszerűbbek uralma, a jelölő kevesek arisztokráciája. Mivel a népszerűség valójában a sajtó kezétől függ, ezért *médiokráciának* is lehet nevezni. Irigy csúfolói demagokráciának, logokráciának, pártokráciának is mondják.

- Az *elektori rendszerű* képviselői demokrácia nehezen szorítható be bármelyik kategóriába, hiszen a választók választásán alapul, az esetek nagy részében viszont csak de facto érvényesül, de jure nem, az írott jog és a publicisztika hallgatását kihasználva. A népszerűségi arisztokráciának erre a formájára a korunkban érvényesülő sportválasztások szolgálnak mintául: a sportsajtó képviselői jelölik a sportszövetségek vezetőit, azok a versenyek résztvevőit. Az állampolitikában sem lehet figyelmen kívül hagyni a média képviselőinek szerepét. Ellenükre nem jelölhető senki és hatalmát nem őrizheti meg senki. A 20. század diktátorai ezért alkalmaztak pretoriánusnak – rendőrkülönítmények mellett – újságírósereget.

A *demokrácia*, azaz *népuralom* a többség uralmát jelenti, és – minden hibája és hiányossága ellenére – általános vélemény szerint a legjobb politikai rendszer, amennyiben legkevesebb kényszer alkalmazásával képes megvalósítani a jelszószámba menő államcél: a legtöbb ember legnagyobb boldogságát.

Két változatát ismeri a történelem a demokráciának. Az *ősdemokráciában* a nép közvetlenül gyakorolja az államhatalmat népgyűlés vagy népszavazás formájában. A *képviseleti demokráciában* pedig maga választotta képviselőin keresztül. Az első esetben a népgyűlés tárgysorozatának megállapítója és a népszavazással megválaszolandó kérdés megfogalmazói olyan befolyásolási lehetőséghez jutnak, mellyel a nép szabad akaratnyilvánítását lehetetlenné teszik. Különben is döntő jelentősége van a *cenzusnak*, a szavazásra jogosultak kijelölésének: A „mindenki” rendszerint a családfőket jelenti – vagy azok közül is csak az önálló mestereket, háztulajdonosokat, adófizetőket – , akiknek a száma nemigen éri el a lakosság 20%-át, tehát az ősdemokráciában a feltételezett többség valójában kisebbség. A második esetben, a képviselők megválasztása és megválasztatása annyi lelemény, fűfű és trükk eredménye, hogy – ha a választó akarata meg is nyilvánul – ez az akarat már nem a közhatalom gyakorlásának módjára vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a képviseleti demokráciában nem a szavazó polgár választ, hanem a jelölő testület tagjai. – Mint fentebb láttuk: a jelölő kevesek arisztokráciája. -

Arisztotelész, az ókori tudomány nagy szisztematizálója, nem híve a demokráciának, megállapítván róla, hogy az kizárja a közhatalom észszerű alkalmazását, mert szükségképpen a közügyekhez, "a res publica-hoz" egyáltalán nem értők gyakorolják, semmi lehetőséget nem hagyva a kisebbségnek, bármilyen kitűnőekből állna is az. Szerinte a demokrácia alkalmatlan a közérdek érvényesítésére, hiszen minden ember egyéni érdekeit tartja szem előtt, azoknak összessége azonban nem azonos a közérdekkel. De a demokrácia legnagyobb hibája a szilárdság hiánya, melyet elvi képtelensége von maga után: a „nép” az állam hatalma alá vetettek összességét jelenti, tehát elvben lehetetlen az uralma.

Ohlokrácia

Az *ohlokrácia*, csöcselékuralom, voltaképpen *akrácia*, *uralomhiány*, amit tévesen mondanak *anarhiának*, vezetéshiánynak. Arisztotelész szerint a gyakorlatban valódi demokrácia nem is létezik, mert az, amit annak neveznek, valójában *ohlokrácia*, a csöcselék uralma, amely átmenet az *akrácia*, uralomhiány felé, ami rövid átmeneti idő után, a maga felelőtlen, de népszerű demagógjai irányításával csakhamar egy türannosz kényszeruralma alá kerül.

A társadalmi szerződés

A 18. századi, pozitivistának nevezett, egyoldalú materialista társadalomelmélet a társadalomtörténeti tényekkel össze nem egyeztethető *contract social*, *társadalmi szerződés* elvét hozta a publicisztikába. Eszerint az állam kényszerhatalma csak társadalomtörténeti betegség eredménye, amely nem fér össze az ember vele született szabadságjogaival, ezért megszüntetendő. Nincs szükség semmiféle hatalomgyakorló közületre, a társadalom életét az egyenlő polgárok józan érdekegyeztetése képes fenntartani kényszerszabályok alkalmazása nélkül is. Korunk ultraliberalizmusa hajlamos ezeknek az elveknek a szolgálatára, és ezzel – mint a jakobinusok hajdani terroruralma – a *kötelező szabadság* uralmát készíti elő, tehát az ókorból ismert zsarnokságot, éppen úgy, ahogyan ezt annak idején Arisztotelész megmondta. Legfőbb érvük az Amerikai Egyesült Államok prosperitása, amit tévesen az akráciának, a kényszerhatalom hiányának tulajdonítanak, mert a magánérdekek együttes érvényesítésére létesült Gyarmati Kereskedelmi Társaságok által létesített

telepes közösségek biztosították a polgári jólétet, a külső és belső védelem, rendfenntartás igényelte kényszerhatalom nélkül is.

A politikai rendszerek bírálata

A demokráciát ért mindez a bírálat – és ezeken kívül még nagyon sok más is – mind igaznak bizonyulhat, de mégis a „legjobb” politikai rendszer marad, mert az érdekelték, az alávetettek tömegei egyszerűen legjobbnak *érik*, és magukénak tartják.

A politikai rendszer helyessége

Az arisztotelészi szisztéma lehet hibátlan, a publicisztika eddig elhangzott minden érve helytálló lehet bármely politikai rendszer mellett vagy ellen – a helyesség kérdése nem ezen fordul meg, mert minden rendszer alkalmas a maga helyén és a maga idejében, és egyik sem azon kívül. Láttuk, hogy az állam – melynek hatalomgyakorlási rendszeréről a vita folyik – nem az egyetlen közösség a társadalomban, de még közületnek sem egyedüli, sőt immáron, a nemzetközi hatalom szerveződésével, nem is a legfelső, legtagabb. A társadalom egymást részben vagy egészben fedő, magába foglaló közösségek szövevénye, és a közösségek között sok a közület, melyben közhatalom, az alávetettől független kényszerhatalom gyakorlódik. Nyilvánvaló, hogy közületek létalapját jelentő célok nagyon különbözhetnek egymástól aszerint, hogy községi vagy megyei helyhatóságról, egyházzal, iparkamaráról, lovagrendről, honvédségről, gyarmati kormányzatról van-e szó, és hogy a közület Közép-Afrikában, Szibériában vagy másutt van, hogy tagjai milyen fajtájúak és milyen vallásúak, továbbá pedig, hogy Krisztus előtt volt ezer esztendővel vagy utána kettővel. Nem igényel indokolást az az állításunk, hogy a községi önkormányzat értelmetlen teljes demokrácia nélkül vagy valamely szakmai érdekképviseleti közület arisztokrácia nélkül. Az egyházak, nevelőrendek a gerontokrácia megvalósítására törekszenek. Család pedig, a társadalom alapsejtje, csak a természetadta autokráciával létezhet, és olyan mértékben szűnik meg, ahogyan – a gyermekek felnövekedésével – az alkalmazhatatlanná válik.

A társadalom erkölce

Hogy az államhatalom gyakorlására melyik politikai rendszert kell követni, az attól a céltól függ, melyet eszménye értékrendje alapján – akkor és ott – a társadalom megállapított, végeredményében tehát a társadalom erkölcsétől. A politikai pragmatizmus megállapítását mi igazolhatjuk a leghitelesebben, akik kínjaink árán szereztük tapasztalatainkat: minden politikai rendszer alkalmas lehet akár arisztotelészi elvi tisztaságban, akár egymással többé-kevésbé keverve, ha saját értékrendjét gyakorlatában következetesen alkalmazza – különösen az alávetett egyének természetes érvényesülését, kiválását, az értékrend szerinti szelekciót kell biztosítani – és legalább egy nemzedéken át így működött. – Hogy választással vagy kinevezéssel, mely elvben a születéssel egyezik, jusson-e valaki a hatalom birtokába – az olyan gyakorlati kérdés, melyet elvi alapon eldönteni nem lehet.

A hatalmi ösztön

Ne feledjük el, hogy a hatalom, a más akarátának a befolyásolási képessége, végső fokon éppen úgy az ösztönökben gyökerezik, mint – például – a szerelem. Amilyen keveset ad ösztönei kiélésében a szerelmes ember a világ összes biológusának véleményére és tanácsára, még kevesebbet ad a „maga megvalósításától” fűtött ember a politika egész tudományára, akár kisfia elnadrágolásáról legyen szó, akár kormányrendelet kibocsátásáról.

A hatalom természetes egysége

A vérségi szervezetben a társadalmi hatalom – az akaratbefolyásolási képesség – egésze a maga természetes egységében érvényesül. A főhatóságtól az alárendeltre ható, tulajdonképpeni kényszerhatalom ugyanúgy egységben hatott az egyénekre. A vérségi társadalomnak később területivé lett hierarchikus aul-rendszerében megmaradt a közhatalom természetes egysége egészen a mai családokig, elképzelhetetlen lévén az atyai, szülői felülről lefelé érvényesülő hatalom egységének a megbontása. A kényszerhatalom elsőrendű célja az élet és vagyonvédelem, a közösség tagjainak a külső fenyegetésekkel és a belső rendbontással szembeni *védelme*, a veszélyeztetőnél erősebb kényszer alkalmazásával. A társadalom következetes viselkedésével megvalósuló szabályokat, közte a jogszabályokat is kezdeményező *törvényhozói* tevékenység – a legerősebb hatalom általános parancsának a közvetítése és értelmezése – ugyanazoknak a vérségi vagy területi hatósági személyeknek a feladata volt, mint a védelemé, hiszen minden szokásnak – a gyermekek szobatisztaságától az alacsonyabb és magasabb illemszabályokig és a mindennapi élet foglalkozási modelljeinek a meggyökereztetése és begyakorlása, az emberek közötti érintkezésnek, a beszédnek és nyelvnek a szabályaiig, tehát az ember minden viselkedési szabályának – reflexekké és készségekké való nevelése mind a családnak a feladata volt és nem lehetett elválasztani benne az általános parancs kibocsátóját a parancs teljesítésének a kikényszerítőjétől. Bár az *igazságszolgáltatás*, a közösség tagjai közötti viszályok bírói megoldása elvben kívül esett az ügyintézés hatáskörén, társadalmi gyakorlatban – az ún. összeférhetlenségi előírások betartásával – úgy a vérségi közösségben, mint a községi és helyhatósági közösségekben ugyanaz a hatalombirtokos személy látta el: a bíró elnevezés úgy a közigazgatás, mint az ítélelhozatal hatáskörét ellátó személyt illette meg.

A hatalom megosztása

A polgári, hivatásrendi társadalomszervezési elvre való áttérés – lévén a munkamegosztás ennek az alapja – tette szükségessé a közhatalomnak működési irányok szerinti megosztását az arra rendelt szakosodott hatalomgyakorlók között. A hatalmi parancs kikényszerítésének, a fegyveres erőszak alkalmazásának lehetőségével rendelkező testületnek – a közvetlen védelem ellátására hivatott végrehajtó hatalmi szervezetnek – befolyása alól, az észszerűség igényeinek megfelelően, kikerült – illetve társadalmi kényszerhatalom alá nem is került – a törvényhozásnak a hivatásrendje, a *papság*, valamint a társadalom viszályainak megoldására rendelt bíraskodás szervezete.

A hatalmak szétválasztása

A felvilágosodás publicisztikai irodalma a „hatalmak megosztásának” követelményét állapítja meg a „szabadságjogok” garanciájaként, és ez azóta beépült minden szabad társadalom alkotmányába. A korabeli fordítás pongyolaságát ki kell küszöbölnünk: a közhatalom fő működési irányairól – „állami főfunkciók”-ról – van szó, a jogalkotás, végrehajtás és bíraskodás egymástól való függőleges elválasztásáról. Egyetlen közhatalmi szerv sem lehet ugyanannak a jogszabálynak az alkotója, végrehajtója és a végrehajtásának ellenőrzője! Még az államfő sem.

A modern alkotmányokban az állam szuverén akaratának a megfogalmazása, kötelező erővel való felruházása és kihirdetése, azaz a törvényhozásnak nevezett *jogkezdeményezés*, a *potestas legislationis* a királyéból átment a törvényhozásra szakosított állami szervnek, a közvéleményt képviselő országgyűlésnek a hatáskörébe, vagy megosztott a kettő között, de az utóbbi lett a kezdeményezés. Lévén az országgyűlés a jogkezdeményezés legfelsőbb szerve és ugyanakkor a legfőbb végrehajtó hatalmi és bírói szervek kijelölője és ellenőrzője, megállapíthatjuk, hogy a „hatalmak szétválasztásának” elvi követelménye – a törvényhozás, azaz a jogkezdeményezés szervének előjogai miatt – gyakorlatban nem érvényesül.

A *törvényhozás* – legislatio – a liberális európai alkotmányokban kikerülve minden egyházi befolyás alól az állam szuverén jogalkotó akarata lett. Kettős szerve van: a szuverenitást, a legerősebb kényszerhatalmat, a *potestas supremat* képviselő államfő – király vagy elnök – és a társadalmi közmeggyőződést, a közvéleményt képviselő országgyűlés. Az országgyűlés kezdeményezi, vitatja és fogalmazza meg a törvényt, az államfő elfogadja, szentesíti és kihirdeti. Az országgyűlés egykamarás vagy kétkamarás. A képviselőház – parlament, alsóház, kamara – a választásra jogosult állampolgárok közvetlen szavazatával választott képviselők testülete. Régebben a nemesség, a liberalizmus győzelme óta a választójoggal bíró állampolgárok kerületenként választott képviselőinek a testülete. Az állam alkotmányának szerves részét képezi a választási törvény, amely a választások: a jelölések és szavazások lebonyolítása és ellenőrzése felől intézkedik. A demokrácia megköveteli a politikai pártok szabad szervezését és működését, bár a legfőbb politikai hatalom, a törvényhozás gyakorlásában elvileg nagyon vitatható a szerepük. A totalitárius államok oda is hagyták a parlamenti demokráciát, és az egypártrendszer vezeték be, egyszerűen figyelmen kívül hagyva az állampolgárok szabadságjogait. A politikai sajtó örök vitatémája a választás és a parlamenti szereplés. Amennyiben egy választáson az ország választói többségének az akarata nyilvánul meg – a parlament személyi megoszlásában is – a választási törvény elfogadható.

A felsőház – szenátus, hajdan: főrendiház, urak háza – a középkori királyi tanácsból alakult, melyben az isteni törvényeket kezelő és magyarázó főpapok, valamint az ország kormányát és igazgatását ellátó tartományurak, és az ország legtekintélyesebb családjainak, rendjeinek, testületeinek a képviselői ültek, ma pedig a hivatásrendek, kamarák, egyházak és más autonóm közületek delegált tagjai foglalnak helyet. Legújában sok országban a szenátus tagjait nem testületek delegálják, hanem ugyanúgy kerületenként választják az ország minden polgárának a szavazatával. Ez esetben a szenátus valójában a képviselőház megkettőzése, az állampolgárok politikai képviselete, nem pedig a hivatásrendek és arra érdemes állampolgári csoportok érdekképviselete.

A végrehajtó hatalom

A *végrehajtó* – executiv – hatalom kettős: kormányzat és közigazgatás. A kormányzat az állam szuverén akarata végrehajtásának az alapelveit állapítja meg, a közigazgatás pedig a helyszínen érvényesíti a közhatalom akaratát az érdekeltekkel szemben. A végrehajtó hatalmat formailag az államfő és a kormány együttesen gyakorolja, ténylegesen azonban az országgyűlés többségének bizalmát bíró miniszterek együttesének, a kormánynak a kezében van. A kormányt annyi minisztérium alkotja, ahány egymástól megkülönböztetendő államhatalmi feladat van – belügy, külügy, igazságügy, honvédelem, pénzügy stb. -. A szakminisztériumok irányítják és ellenőrzik az alájuk tartozó közigazgatási irányokat, amelyek számát a közhatalmi feladatok határozzák meg. – Például: A belügyminisztérium alatt működnek a helyhatóságok és területi igazgatási egységek, polgári nyilvántartások, a rendészet. A pénzügyminisztérium kötelékébe tartozik az állami költségvetés elkészítése és érvényesítése, adóügyek, vámügyek, bankfelügyelet stb. – A közigazgatás érvényesíti az állam akaratát a helyszínen, belföldön és külföldön egyaránt. A közigazgatás tisztségviselőit vagy a főhatósága nevezi ki, vagy a közületek autonóm testületei választják.

Az igazságszolgáltatás

Az *igazságszolgáltatás* – jurisdictio, bíraskodás – a jogszabályok végrehajtásának ellenőrzését végzi. Az emberiség egész történetében érvényesült az érdekeltség igazságszolgáltatási elve: a jog érvényesítésére, kereset, panasz benyújtására csak annak van joga, aki jogos érdekeinek sérelmét igazolni tudja. Így a bírói eljárás – per – háromoldalú: felperes – panaszos –, alperes – panaszlott –

és a kettőjük vitáját eldöntő független bíró. – A törvényhozási funkció egyoldalú: a jogalkotó kihirdeti a közhatalom akaratát. A végrehajtás kétoldalú: az intézkedő, parancsoló főhatóság és az alávetett polgár. – A közérdeket ért sérelmeket erre hivatott államigazgatási szerv, az ügyész viszi – panaszosként, felperesként – a bíróság elé. A bírák függetlenségét helyükből való elmozdíthatatlanságuk, hatáskörük szigorú tiszteletben tartása, sérthetlenségük és összeférhetlenségük szigorú szabályozása biztosítja.

A kifejezések helyesbítése

Pontosítanunk kell a 18. századi szabadgondolkodó pozitivisták – akik materialista, forradalmi egyoldalúságukban csak a polgári társadalomszervezési elvet ismerik el és tagadják az emberi életet lehetővé tevő, természetes, vérségi szervezési elv egészét – államtani pongyola szóhasználatát: A *potestas executionis*, a végrehajtó hatalom, valójában azonos az *egyetlen* társadalmi kényszerhatalommal, a szuverenitásnak mondott *uralkodó hatalommal*, a *potestas supremával*, a parancsolás legfelső hatalmával, a szociális energiával, az akaratbefolyásolás képességével, amely a nagyobb fizikai erő természeti tényéből eredvén, egyszerűen *természeti adottság* az ember számára. Azt, amelyet végrehajtó hatalomnak nevezünk, az államelmélet csak később különböztette meg a parancs *államfő* által képviselt kibocsátójától, mint annak végrehajtóját, fogatosítóját, nem lévén egyéb, mint az egyetlen uralkodó hatalomnak társadalomtermészeti gyakorlati megnyilvánulása. Ebbe a természeti hatalmi alávetettségbe, a szülői hatalom alá születik minden ember és ennek fölébe jön később kívülről a hódító, államalapító nagyobb kényszerhatalma

A hivatásrendi, polgári rendben a szervezett kényszerhatalom eredeti védelmi, karhatalmi, élet- és vagyonbiztonságot adó rendfenntartási feladata a közösség mennyiségi növekedésének arányában tovább erősödött és egységét megőrizve, a célszerű munkamegosztás igényeinek megfelelően külön alárendelt *hatóságokat* állított a közösségi feladatok ellátására. Külön szervezete maradt a legfelsőbb katonai védelemnek, a belső rendfenntartásnak, a mindennapi életet elősegítő kormányzatnak és közigazgatásnak, és később a családi feladatok egy részét közösen ellátó *közszolgáltatásoknak*, nevelésügynek, egészségügynek.

A *potestas jurisdictionis*, az igazságszolgáltatás, a bíráskodás hatalma korunkban már a *pozitív állampolgári viszonylatból fakadó közszolgáltatás*. Eredetileg azonban a sértett panaszos magánkezdemenyezésére induló tevékenység volt, melyet előbb az érdekelték megegyezésével választott döntőbíró, majd a közhatalom által erre a funkcióra kinevezett személy, személyek, illetve testületi intézmény látott el. Bár évezredek során végrehajtó hatalmi – kormányzati és igazgatási – szerv látta el az igazságszolgáltatás funkcióját, a pártatlansághoz szükséges bírói függetlenség azért biztosított az *összeférhetlenség* elvének a szigorú alkalmazásával: senki sem ítélezhetett önmaga rendelkezéseinek ellenőrzésében, és még kevésbé egyéni érdekelttség esetében.

A *potestas legislationis*, a törvényhozóinak mondott közhatalmi ág, mint kényszerhatalmi főfunkció, a 18. századi szabadgondolkodók pozitivistának mondott államelméletében nyert elkülönített fogalmi meghatározást, amikor, a társadalomtörténeti valóság ellenére, a racionalizmus igényeit materialista egyoldalúsággal alkalmazó teoretikusok – tagadván nemcsak a természetes vérségi társadalomfejlődési elvet, hanem magának a kényszerhatalomnak természeti tényét is – csak a polgári, hivatásrendi szervezési elvet fogadták el történelmi tényként, és az önkéntes alávetést a társadalmi hatalom forrásaként. Az emberi cselekedetek egyedüli indítékául csak az észszerű *érdeket* fogadták el, úgy egyéni, mint társadalmi vonatkozásban, tehát nemcsak az ember meggyőződésének indíték-voltát tagadták, hanem az ember érzelmeinek, és természetes ösztöneinek a szerepét is tagadták. Steril materialista elméletük szűrte ki a *legislatio*, a jogalkotás funkcióját a közhatalom

működésében, és szervezeti elkülönítését tette a szabadság követelményévé. Nem találtak ugyanis más módot a törvényhozás funkciója vallási eredetének és évezredes gyakorlatának a megmásítására, az egyház törvényhozói tevékenységének megszüntetésére, a szakrális funkció szekularizálására, mint a törvényhozásnak állami tevékenységgé minősítését. A *nép szava Isten szava* lévén, az isteni törvények kibocsátására, a népakarat, azaz a közvélemény képviselőjére szervezett külön testület a népképviselői országgyűlés. Mivel a *Homo Sapiens Antropus* élőlény sem anyagi, testi mivoltában, sem szellemi és lelki élete tekintetében nem szorítható egy ilyen egy ismeretlenes egyenletbe, az egész társadalmi életet a maga minden bonyolultságában átfogó jogalkotási működésnek ilyen elméleti kalodába szűkítése a gyakorlatban képtelenség, a hatalmak elkülönítésének kezdeményezése, publicisztikai és mozgalmi erőltetése csődbe vitte azt a politikai szabadelvűséget, amelynek biztosítását ettől az elkülönítéstől várták, hiába valósult az meg a 19. századi liberális nemzeti jogállam szkriptikus alkotmányában.

A hatalmak tagolása, autonómia, szubszidiarizmus

A közhatalom függőleges megosztása, a főfunkciók egymástól való elválasztása a publicisztika állításával szemben nem annyira fontos, mint a közhatalom vízszintes *tagolása*, az állami főhatóság és az alávetett autonóm közületek között. Úgy a jogalkotás, mint a végrehajtás és bírászkodás terén szükséges ez a vízszintes megosztás, hiszen az állam központi szervei olyan társadalmi távolságra vannak az emberektől, hogy a legtotalitáriusabb állam sem képes a közérdeket érvényesíteni mindenütt. Az öntörvényűség, autonómia intézménye nélkül nem működhet jogi szervezet. A jogalkotás funkciójából csak a legfontosabb, legáltalánosabb, végső tevékenység, a jogszabály megfogalmazása és kihirdetése tartozik az állam központi törvényhozási szerveire. A jogszabály közvéleményi előkészítése, kezdeményezése, igénylő sajtópropagandája már nem tartozhat semmi kényszerhatalmi szerv ellenőrzése alá. Továbbá a törvénybe foglalt szabályok is csak az alávetett vagy autonóm közületek saját, belső szabályalkotásainak – szabályrendeleteinek – közvetítésével, magyarázatával jutnak közel a társadalom tagjaihoz. A bírászkodás terén voltaképpen nincs hatalommegosztás felsőbb és alsóbb szervek között, csak illetékességi.

Legnagyobb az autonómia fontossága a végrehajtó hatalom, a kormányzat és közigazgatás területén. Ezért sokan szűkítik az autonómia fogalmát az önkormányzatra és öngazgatásra. Mint láttuk, a kormányzat az állam politikai akaratának irányelveit állapítja meg. Ennek a funkciónak a megosztása az autonóm közületekkel csak olyan közületek esetében indokolt, ahol ez az államhatalom egységét nem veszélyezteti, tehát voltaképpen az állampolgárok együttesen gyakorolt egyéni jogairól van szó: vallásgyakorlat, művelődési tevékenység, nevelésügy, és minden hivatásrendi érdekképviselő. Az öngazgatás, a közigazgatási autonómia már a közhatalom egész működési területén érvényesíthető és érvényesítendő. A társadalom szerkezeti kialakulását, a közösségek, közületek hierarchiáját éppen ez, a *szubszidiarizmus* természetes és észszerű volta indokolta. Az egyén, a családtag annyi ügyes-bajos dolgát intézi el magának, felsőbb szülői hatalom kényszere nélkül, amennyit tud. A család a maga rendjén megoldja tagjainak annyi ügyét, amennyinek az ellátására képes. Ami meghaladja, az lesz a felsőbb, a szélesebb közületé, a helyhatóságé. A helyhatóság – falusi, városi előljáróság, a laikusok most ezt nevezik önkormányzatnak – annyit intéz el a helyi közigazgatás feladataiból, amennyire képes: személyi és vagyoni nyilvántartás, közrend, közlekedés, köztisztaság, közszolgáltatások stb. Csak, ami meghaladja kényszerhatalmának erejét, azt hagyja a területi – vármegyei – hatóságok számára, és az állami központi közigazgatás hatásköre csak az ezt meghaladó tevékenységre terjed ki. Ez nemcsak a politikai közigazgatásra érvényes, hanem minden közhatalmi tevékenységre is, sőt, e nélkül az igazgatási szubszidiarizmus nélkül az önkormányzati autonómia csak üres jelszó lehet. Persze az

érdekvédelmi autonómiák, a hivatásrendi – ipari, kereskedelmi, forgalmi, mérnöki, orvosi – kamarák, szakszervezetek, nevelési, tudományos, művészeti intézmények, egyházak és más szakosított autonóm közületek maguk is megosztják a teendőket az őket alkotó szűkebb közületekkel, a szubszidiarizmus alapján.

A hatáskörök megállapítása alkotmányos feladat

Az alkotmány állapítja meg minden közhatalmi szerv összetételét, szervezetét, hatáskörét és működési szabályait, valamint a mindennek alapfeltételét jelentő *választási rendszert* és az elengedhetetlen *alkotmánybiztosítókat*.

A hatáskörök megállapítása során rendelkezik az alkotmány a különböző területek, egyének és testületek *önrendelkezési* jogköréről, az egyéni, családi, községi, területi, érdekvédelmi, egyházi és más *autonómia* – öntörvényűség –, önkormányzat és öngazgatás kérdésében, valamint a nemzetközi hatalom szerveinek államon belüli érvényesülése vonatkozásában.

A politika

Általános megítélés szerint a *politika* a közhatalom megszerzésére, érvényesítésére, a hatalom megnyilvánulásainak előkészítésére, kivitelezésére vonatkozó minden tevékenységét jelenti, ideértve mindennek elméletét is. Rendszerünk szerint a társadalmi hiányérzet vágyat támaszt, mely politikai *jelszóban* fogalmazott célképzetre irányulván, törekvéssé lesz. Amennyiben a törekvés kiállja a kor és társadalom eszménye szerinti értékrend – erkölcsi – próbáját, politikai eszmében, szabatosabban: *politikai elvben* fogalmazott szándékká minősül, és igyekszik az állam alkotmányába beépülve *politikai rendszerré* válni, és közhatalmi akaratként érvényesülni.

Politikai elvek

Ahányféle társadalmi érték lehetséges, annyiféle lehet a politikai elvek választéka is, lévén emez elvek a társadalom politikai erkölcsének kifejezői. A béke, biztonság, közrend, igazságosság, méltányosság, önrendelkezés, mindenféle szabadság, egyenlőség, testvériség, aulicizmus, legitimizmus, klerikalizmus, szekularizmus, humanizmus, racionalizmus, tradicionalizmus, konzervativizmus, liberalizmus, individuallizmus, egzisztencializmus, nacionalizmus, szocializmus, korporativizmus, fasizmus, kommunizmus, progresszivizmus, evolucionizmus, revolucionizmus – és még annyi más politikai elv követi a hajdani népfelvilágosító elvét minden állam közeleti publicisztikájában, és keresi az utat az érvényesülésre.

A *politikai elvek* közül, amelyek „a 19. században váltak uralkodó eszmékké” a liberalizmust és a nacionalizmust emeljük ki.

A liberalizmus

A *liberalizmus*, szabadelvűség, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavainak a hangoztatásával, a szabadságnak, az egész emberiség örök vágyának, a polgári rend és a civilizáció céljának a megvalósítására törekszik. A hírlapok zsargonjával ellentétben, a *szabadság* nem jog, hanem a kényszer alóli kivétel. A szabadság az emberi életnek azt a területét jelenti, amelyik mentes a közhatalmi kényszer alól, tehát szabadság nem képzelhető el kényszer nélkül. A kényszer az épület anyagához, szerkezetéhez, falaihoz, oszlopaihoz hasonlítható, melyek nélkül nem létezhetnek a szabadságot jelképező szobák, lakóhelyiségek. A zurnalisztika által *anarhizmusnak*, vezetőnélküliségnek nevezett *akrácia*, uralomhiány minden kényszer hiánya, a szervezett közhatalomé, az államé is: tehát nem szélső, kiteljesedett esete a liberalizmusnak, szabadelvűségnek, hanem kizáró ellentéte. Ha kényszerhatalom, azaz állam nincs, nincs miben legyen a szabadság. Logikailag a radikális, forradalmi liberalizmus – jakobinizmus, jászizmus – is ellentéte a

szabadelvűségnek, hiszen kötelezővé, kényszerítetté teszi a „szabadságot”. A szabadságnak ez az autonómiaként való értelmezése az újkor vívmánya. A középkorban szabadságnak a *kiváltság*ot – privilégiumot – nevezték. A racionalizmus a gondolkodás, a lelkiismeret és a vallás szabadságának igénylésével a gyülekezés, szervezkedés, szólás és sajtó szabadságának készített utat, majd az Alapvető emberi jogok és szabadságok egész sorának.

A liberalizmus megvalósulása a *haladás* – progress – eredménye. Ennek ellentéte a *reakció*. A haladás fékezője a *konzervativizmus* – hagyományörzés, maradiság –, szélsőséges sürgetője a *radikalizmus* – gyökeresség, forradalmiság –.

A kapitalizmus

- A *kapitalizmus*, a liberalizmus gazdaságpolitikai elve, a gazdasági szabad verseny, a szabadpiac gazdasági rendszere. A *fiziokrácia*, a történelmi szabadgazdaság egyeduralmát kezdettől fogva kétségbe vonta a *merkantilizmus*, kalmárkodás, amely a termelésről a forgalomra helyezte a gazdálkodás súlyát. A liberalizmus győzelmével ezek után vette át a gazdasági élet vezető szerepét a kapitalizmus, amely a termelési tényezők közül a természet és a munka háttérbe szorításával a tőke uralmát jelenti. A piacgazdaság a fiziokrácia helyébe a profit célú industrializmust hozta, és ezzel a gazdaságtan törvényei a társadalmi szabályoknak a természeti törvényekhez legközelebb álló új rendszerét eredményezték. A kapitalizmus materialista és szélsőségesen individualista lévén, nem fogadja el a keresztyén testvériséget, de az osztály-gyűlöletet sem. A gazdasági élet semmiféle korlátozását nem tűri, szociális érdekből sem.

A szocializmus

A *szocializmus* a társadalmi igazságosság elve. Eredetileg a *keresztyén testvériségből* indult, és az emberi egyének és csoportok közötti vonzalmat, kötődést propagálta a gyengébbek, betegek, öregek, elhagyatottak, szegények támogatására. Később az ateizmus alapjára helyezkedett és a gyűlölet mozgalmává lett.

Két irányba volt:

- a *nemzetközi szocializmus* – kommunizmus, bolsevizmus, sztálinizmus –, Marx és Lenin ideológiája alapján a magántulajdon megszüntetését, a „kizsákmányoló osztályok” likvidálását, a totalitárius egypártrendszerű közhatalom, a proletárdiktatúra megszervezését tűzte ki célul. – De megvalósítania nem sikerült, sok százmillió ember élete, vére, kínja, könnye árán sem. -

A szocializmus másik változata a *szociáldemokrácia*, amely nem forradalmi, hanem legális, alkotmányos eszközökkel törekszik szocialista programja megvalósítására. A totalitarista államot elutasítja, a termelőeszközök tekintetében kompromisszumra törekszik a köztulajdon és a magántulajdon között.

- a *nemzeti szocializmus* – náciizmus, hitlerizmus – a nemzeti eszme céljait és jelszavait kisajátítva és velük visszaélve a német faj felsőbbrendűségét hirdetvén, a gyűlölethadjáratot nem a „vagyonos osztály”, hanem a zsidók és más idegenek ellen folytatta, és ezzel az egész józan emberiséget maga ellen fordította úgy, hogy – bár tagadhatatlan nagy értékű gazdasági és társadalmi sikereik voltak – ki kellett küszöbölni őket az emberi társadalomból. Az olasz fasizmus, a portugál korporativizmus és a spanyol falangizmus is a szocializmus nemzeti változatai közé számítható, mert nemzeti alapon antidemokratikus totalitárius államot szerveztek, de gyűlölet-harcot voltaképpen nem folytattak.

A harmadik út

A szocializmus és kapitalizmus hibáinak kiküszöbölésére a kettő közötti egyensúly létesítésére képzelték el a *Harmadik Utat* annak megtervezői, úgy, hogy a munkavállalók szociális igényeinek kielégítési lehetőségét biztosítja a közhatalom a munkaadóknak. A 20. században azonban minden oldalról a Gyűlölet került felül, és annak hullámai szétromboltak a harmadik úttal együtt minden más próbálkozást is.

A nacionalizmus

A *nacionalizmus* – nemzeti elv – szerint a nemzet – a középkorban: *populus*; most: *natio* – az azonos eredet, történelem, anyanyelv, a közös lelki, szellemi, erkölcsi, művelődési hagyományok és az ezek alapján képzett közös célok megvalósítására létesült legtágabb természetes közösség. A nemzeti identitás elemei közül az anyanyelv közössége erősíti legjobban a közös eredet hagyományát. A vallás, a közös hit látszólag gyengíti a többi művelődési tényező összetartó hatásfokát, valójában csak a türelmetlen ateizmus, jezsuitizmus, nemzeties babonák és más felekezeti fanatizmusra hajló mozgalmak gyengítik a nemzeti közösséget is, mint minden más közösséget, a tiszta egyistenhit a nemzeten belül is az indentitás elengedhetetlen összetartó eleme, nemzetközi vonatkozásban pedig a nemzet egészét kapcsolja a tágabb vallási közösségekbe. A nacionalizmus a középkori gentilikus keresztyén nemzetállami hatalomnak a racionalista polgári értelmiség általi elbirtoklásának az eredménye. A legnagyobb természetes társadalmi közösségnek, a nemzetnek erkölcsi értékrendet garantáló eszményként való elfogadását jelenti. Egyedüli a politikai elvek közül, amely konkrét erkölcsi kötelezettséget vár el követőitől, a hazafiságot – patriotizmust –, amely minden földi értéknek és érdeknek a nemzet érdeke alá helyezését jelenti. A hazafiságát nem vállalatokat kozmopolitának, a hazafiságát változtatót pedig, kalandornak nevezzük.

Az *építő nacionalizmusnak*, a hazafiságnak a történelem számos hősie példáját adta: a bibliai Judittól Jeanne d’Arc-ig, Mucius Scevolától Szondi Györgyig, Arkhimédészről Keplerig. Ebben semmi rendkívüli nincs, hiszen Európában a legáltalánosabban elfogadott eszmény a nemzet, melynek a szolgálata *becsület* dolga. A nemzeti eszme ellenségei, antinacionalisták, kozmopoliták és kalandorok, a nemzeti eszmével visszaélők romboló mozgalmakat és törekvéseket, a sovinizmust, fanatizmust, fundamentalizmust, antiszemitizmust, hungarofóbiát stb. a nacionalizmus terhére írják, holott ezek nem a maguk nemzete iránti ragaszkodást, hanem más nemzetek gyűlöletét propagálják.

Az internacionalizmus

Az internacionalizmus lehet építő és romboló. Amennyiben az építő nacionalizmusra támaszkodik a szubszidiarizmus elvi alapján állva, csak a nemzetállamot meghaladó feladatokat teszi internacionálissá – az internacionalizmus az emberiség jövődjének az útját jelenti. Azonban a nemzetet erkölcsi közösség helyett gazdasági érdekszövetségnek tekinti és az internacionális szervezkedés ezeknek a gazdasági érdekeknek szolgálatára álló kozmopolita szervezkedést propagál és követ, öncélú, azaz céltalan, az emberiség további életének az útjában áll.

A politikai elvek bírálata

Ígéretünknek megfelelően, lexikális ismertetését adtuk korunk publicisztikája rendszereinek, politikai elveinek, közhatalmi eszméinek, mozgalmainak, annyit, olyan nagy hangon és annyi eszközzel és fegyverrel vitatott fogalmainak. Látnunk kell azonban, hogy a politika a közhatalom megszerzésére és megtartására irányuló tevékenység, melynek legfontosabb eszköztára a retorika: hívek toborzása, meggyőzése szép beszéd által. A mindig szépen kellemeset mondó publicisztikának meg kell alkudnia a kifejezések tartalmával, sokszor egészen ellentétes értelemben használva azokat. – Legjobb példa erre, hogy a most legmagasabb közhatalmi méltóságnak számító tisztség neve „miniszter”, latinul szolgát jelent. – A parlamenti demokrácia ellentétének a diktatúrát mondják,

holott a miniszterelnök időhöz kötött végrehajtó hatalma a klasszikus diktátor tiszta típusa korunkban. A közéletet józanul szemlélő ember, a szocionómus kétségbe vonja korunk politikájának szóban és írásban terjesztett igazságait a teokráciától a demokráciáig, az alkotmányosságtól a forradalmiságig, és egyszerűen jelszavakká, retorikai fogásokká degradálja azokat.

A szocionómia követelménye

A mi szocionómusi feladatunk az, hogy korunk közéletének jellemző problematikáját a *Homo Sapiens Antropus* egységes művelődéstörténetébe illesszük. Láttuk, hogy a vérségi rendszer hierarhikus közösségeiben felhalmozott helyzeti energiát hogyan csapolta le, hasznosította a polgári rendszer civilizációs társadalmi atomrombolása. A családon kívül minden vérségi közösséget feloldott a civilizáció. Kivételesen maradt meg Európában a legnagyobb természetes közösség, a középkori nemzetállamban az egyház polgári rendjével szimbiózisra lépő nemzet. A nemzeti eszmény vallója és fenntartója, egyúttal a polgári rend élcsapata, „az európai kiművelt emberfők” gerontokratikus társasága vezetett el a racionalizmus alapjain induló felvilágosodáshoz és ennek szükségképpen velejárójához, a rideg materializmus, a haszonelvűség általánosulásához. A materializmus az a világszemlélet, amely tagad minden anyagon kívüli létezés, tagadja a Mérhetlent, tehát célul is csak anyagit tud elfogadni, eszményt nem. Az anyagi, gazdasági érdek mindenek felett való primátusa az ember akarati cselekvésének indítékai között, a materializmus alaptétele korunkban két irányban hat. Egyik az anarhizmus véglete felé tartó kapitalista individualizmus, a másik az univerzális kényszerhatalmi szervezetet propagáló szocialista kollektivizmus. Mindkettő a megmaradt két természetes közösség, a család és a nemzet felszámolására törekszik – a teljes társadalmi atomrombolás megvalósítása érdekében -. Az individualizmus a család közösségéből a munkapiac szabad versenyébe csábítja a családtagokat, a nemzet közösségének létezését pedig negligálja. A kollektivizmus a polgári társadalmi rendszer igényeinek megfelelően új munkamegosztási közösséget kreál, és a családból és a nemzetből kioldott egyéneket ebbe csoportosítja át. Mint ahogyan a történelemben ez már az ókorban feljegyeztetett, lényegi különbség nincs a két rendszer között, hiszen mindkettő az emberi egyén elidegenedéséhez, szingellé válásához, az emberi élet céltalanná, eszménytelenné szürkítéséhez vezet. A magányosan bolyongó ember számára az amorális hedonizmus, vagy a hatalmi ösztön perverz kielésének lehetőséget adó hajcsári aktivizmus jelent-e nagyobb boldogságot vagy boldogtalanságot – az már nem politikai, hanem hitbeli kérdés.

c) Az állam népe, a démosz

A nép, a démosz fogalma

A *nép* – a közhatalom alávetettjeinek összessége – az állam harmadik alkotóeleme. A magyar zsurnalisztika által használt „nép” elnevezés pontatlan és értelemzavaró fordítása a német „Volk”-nak, amely még a német nemzetállam előtti korban általánosulván, alternatívája lett a nemzetet jelentő német „Nation”-nak. Az újkori publicisztika viszont – a német nyelvű is – a francia szabad gondolkodóknak az elnevezéseit általánosította: az állam alattvalóinak összessége franciául *nation*, magyarul *nemzet*, és nem a népet jelentő *people*. Ez általánosult a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek szóhasználatában is, úgy, hogy a „nation” egyben az *állam* fogalmának a jelölésére is szolgál. A pongyolaságot elkerülendő, kénytelenek vagyunk mi is új kifejezést vezetni be, a *démosz* elnevezés használatát ajánlván az állam alávetettjei összességének a jelölésére, a „politikai nép” helyett. Az alávetettek, alattvalók lehetnek *állampolgárok* vagy idegenek. Az állampolgárok – akár személyi, akár területi elv alapján örökölték, akár honfiúsítással szerezték

jogállásukat – az állam alkotói, a politikai *nemzet*. A középkori államban a karizmatikus királynak azok az alattvalói alkották a politikai nemzetet – *populus* –, akik az államalapító honfoglalás katonáinak a leszármazottai voltak, tehát a nemesek – *nobilis* -. Később a nemesség az egyházi rend, a papság – *ordo clerici* – mintájára, a királlyal szembeni azonos jogállások alapján maga is renddé szervezkedett. A vérségi jellegű társadalomban, az európai államok első századainak idején nem okozott társadalmi kérdést az, hogy az alattvalóknak csak a kiváltságosai részesültek a közhatalomban, mert akkor természetes volt, hogy csak a hódító nemzetségek, nemek tagjai, a nemesek részesei a közhatalomnak.

A démosz vízszintes tagolódása

Az európai társadalomtörténetben a vérségi rendszernek a tévesen feudálisnak nevezett – helyesen: *rendi* – szisztémában bekövetkezett polgárvá alakulása hozta létre a munkamegosztási közösségeket, amelyek – szintén az egyházi, szerzetesi mintákra – hivatásrendekké – iparos, kereskedő és más szakmai testületekké, céhekké – szerveződtek és helyi közösségenként, városonként privilégiumot, autonómiát, polgárjogot – *burgius, civis* – nyertek a királytól. A hajdani aulok szolgálóinak leszármazottai a keresztyénségben személyi és örökletes birtokhasználati jogokat nyertek és nemesi uraik gazdasági egységeiben tevékenykedtek. Felettük a nemesnek ugyanolyan személyes hatalma volt, mint a királynak a nemesek felett, ezért nevük jobbágy volt, mely kezdetben hűbérest – *vasallust* – jelentett, későbben örökletes személyi alávetettet, aki csak királyi kegyelemből nyerhetett nemességet vagy foglalkozása szerinti polgárjogot. A társadalmi rendek jogállapotuk, státusuk szerint tovább differenciálódtak: főnemesek, köznemesek, főpapok, papok, szabad királyi városi polgárok, mezővárosiak, bányavárosiak és földesúri polgárok, telkes jobbágyok, részesek, zsellérek, béresek, szolgák, cselédek, valamint a társadalmi helyzettel nem rendelkezők – vándorok, koldusok, cigányok, nincstelenek, földönfutók. Mindezekkel párhuzamosan a társadalom legfelső hatalmi rétegétől a legalsókig helyezkednek el az állam kormányzati, közigazgatási, védelmi és rendészeti szervezetének tagjai, tisztségviselők, tisztviselők, közhivatalnokok és mindenütt az államnak, a kényszerhatalom szervezetének oszlopai, a különböző rangú katonák. Nyilvánvaló, hogy az államhatalom alávetettjeinek ez a rendi különböző jogállása nem engedte fejlődni az értelmileg, szellemileg értékesebbeket, és ez a szabadság eszmék első gyakorlati megvalósításának követelményét, a jogegyenlőség igényét hozta. Persze, a liberalizmus egyenlősége csak a rendi jogi különbségeket szüntette meg, az egyének és társadalmi rétegek közötti egyéb, társadalmi vagyoni, tekintély különbségeket nem. Az előkelő, a gazdag, a tekintélyes családok tagjai több életlehetőséget kaptak, mint az alacsony származású vagyontalan szegények. A szabad gazdasági verseny tovább növelte ezeket a különbségeket, és a társadalmi visszasságokból táplálkozó forradalmi mozgalmak ideológiája ezekből a társadalmi osztályok fogalmát következtette ki, az engesztelhetetlen gyűlöletből fűtött állandó osztályharcot. Amellett, hogy az európai társadalomban a számszerű túlsúly a közepes gazdasági helyzetűeké – ide tartozik a művelt értelmiség egésze – a társadalmi osztály elméletben megállapított fogalma szerinti társadalmi réteget vagy csoportot megkülönböztetni nem lehet.

A démosz függőleges tagolódása

A társadalom vízszintes tagolódása mellett függőlegesen is megoszlanak az állam alávetettjei, úgy az állampolgárok, mint az idegenek. A vallásfelekezetek szerinti megoszlás a külön egyházi közösségek létrejöttét eredményezte. Az etnikai, anyanyelvi származás szerinti különbözőség a nemzeti-nemzetiségi megoszlást hozta. Láttuk, hogy a nemzet – *nation* – az azonos identitásúak, hagyományúak közössége, akik számára a nemzet eszményi érték, erkölcsrendi alap. Az európai nemzeteket erkölcsi kötelék, a hazaszeretet fűzi államukhoz, és számukra az nemcsak ország, hanem haza is. Európában ez többnyire azonos volt az etnikai – vagy az ezzel egyenértékű történelmi –

nemzettel, hiszen ezek az államok éppen a nemzetközösség alapján keletkeztek. A nem egynemű történelmi etnikai hagyományú nemzet különböző *nemzetiségekre* – *nationalité* – oszlik.

A nemzetiségek

A nemzetiségek kétfélék: történelmi nemzetiségek és bevándorlók. *A történelmi nemzetiségek* azok, amelyek az állam keletkezésekor már jelen voltak, rájuk az állam hatalma később terjedt ki nemzetközi jogi aktus folytán, megkérdezésük nélkül. – Ha megkérdezték volna őket, és maguk vállalták volna az új uralmat, a nemzet tagjaivá lettek volna, és nem nemzetiségiekké, de így identitásuk szerinti *anyanemzetük* „határon túli” részeivé lettek. A történelmi nemzetiség adekvációra – egyenlősödésre – törekszik a politikai nemzettel, ragaszkodik az identitása megőrzésére szolgáló autonómiához, a külön nyilvántartáshoz, az állampolgári jogegyenlőséget a nemzetiségi *különbségekre tekintettel* igényli.

A bevándorlók – telepesek, gyarmatosok, pionírok, vendégmunkások, idegenek, külföldiek, turisták stb. – egyénenként vagy kisebb-nagyobb csoportonként, önként jöttek annak az állam területére, amely érdekeiknek inkább megfelelt régi államuknál. Beköltözésükkel, befogadtatásukkal a befogadó állam teljes jogrendjét elfogadták. Ha régi nemzeti identitásukat megőrizni kívánják is, asszimilációra – hasonulásra – törekszenek a befogadó nemzettel, rendszerint tiltakoznak nemzetiségi nyilvántartásuk ellen, mert *nemzetiségi különbségre való tekintet nélküli* jogegyenlőséget kívánnak. Persze, a befogadó állam bármilyen bevándorló csoportot a történelmi nemzetiség jogkörével ruházhat fel az érdekeltek kívánságára, de nem vonhatja meg ezt a jogi jelleget a történelmi nemzetiségek tagjaitól.

Az állampolgárok emberek lévén, közöttük tulajdonságaik szerint még számos megosztó különbség létezhet az előbb kiemelteken kívül. Nemük, életkoruk, fajuk, származásuk, tanultságuk szerint is különböznek egymástól az állampolgárok, és sokszor kerülhetnek szembe egymással az erősebb és gyengébb csoportok érdekei.

Többség – kisebbség

Bár a többség-kisebbség kifejezések nem alkalmazhatók tudományos szabatossággal a társadalom megosztási csoportjaira, egyelőre ezeket használja a politika és a jogi irodalom. E kifejezések állandó viták forrásai, mert népesedési vonatkozásban többszörösen viszonylagosak, aszerint, hogy milyen nagyságú és tagoltságú a megszámlolt lakosságú terület. A többségi elven alapuló, demokratikus állam jogrendje képtelen az elvi ellentétként jelentkező kisebbségek jogainak biztosítására. E nélkül viszont ezek állampolgári hűségére nem lehet számítani, bizonytalanra téve az állam állandóságát, létének elengedhetetlen feltételét.

Polgári jogegyenlőség

A modern állam polgárait *jogegyenlőség* illeti meg, mely egyáltalán nem jelenti a jogok és kötelességek azonosságát, hanem azt, hogy azonos jogszabályok egyformán vonatkoznak mindenkire, társadalmi gyakorlatban: egyenlő lehetőségek biztosítása minden állampolgár számára. Ez az elv nem tűr semmiféle *kiváltságot* sem egyének, sem csoportok tekintetében, de megengedi a *cenzus* – életkori, szakmai, értelmi, vagyoni cenzus – alkalmazását: pl. szavazati joga csak cselekvőképeseknek lehet, az adók hovafordításáról az adófizetők döntenek, az ipartestületben csak szakmabelieknek van szavuk stb.

Az állampolgári állapot viszonylatai

Az állampolgári állapotnak a közhatalommal szemben négyféle *viszonylata*, relációja lehet, minden viszonylat megfelelő jogokkal és kötelezettségekkel járva.

Az állampolgárnak a közhatalommal szembeni *passzív viszonylata* azt jelenti, hogy az állampolgár alá van vetve az állam hatalmának, az államnak és hatóságainak feltétlen hatalma érvényesül vele szemben úgy a jogalkotás és jogbiztosítás, mint a végrehajtás – kormányzat és közigazgatás – rendészet, valamint a bíraskodás terén.

Az állampolgári állapot *aktív viszonylata* azt jelenti, hogy a közhatalomnak alávetett állampolgár egyúttal részese is a közhatalomnak, részt vehet és részt vesz annak gyakorlásában. Erre szolgál a *választójog* – azaz, hogy választó és választható – országos, tartományi és helyi szinten a különböző jogalkotási és kormányzati érdekvédelmi testületekbe, közigazgatási tisztségekbe, valamint igazságszolgáltatási szervekbe – mint esküdt.

Mi, a bizánci jogértelmezés cinizmusának szenvedői-megcsaltjai, mi tudjuk igazán, hogy a *jelölési jog* fontosabb része a választójognak a szavazás jogánál, melynek rosszhiszemű értelmezése és alkalmazása illuzórikussá, *rejtett kinevezéssé* teszi a választást – a kinevezés előnyeinek és felelősségének biztosítása nélkül. Hogy ezzel az egész politikai rendszer ténylegesen megmászul, az csak növeli a publicisták vitaalapját az alkotmánybiztosítékok hathatóságáról.

Az államhatalommal szembeni *pozitív állampolgári viszonylat* azt jelenti, hogy nemcsak az állampolgárnak vannak engedelmisségi, szolgálati és szolgáltatási kötelezettségei a közhatalommal szemben, hanem az államnak is a polgáraival szemben. A közhatalom szervei: a hadsereg, rendőrség, bíróság, anyakönyv, egészségügy, oktatásügy és akármelyik is, kötelesek az állampolgár rendelkezésére állni annak békessége, becsülete, élete, vagyona, egészsége megvédelmezésében, házasságkötésében, válásában, gyermekei iskoláztatásában és bármiben, amit az állam feladatul vállalt. Nyilvánvaló, hogy az államcélok, feladatok szaporodásával növekedtek és növekednek az állami szolgáltatások, közszolgáltatások is. Kezdetben csak a védelemre, igazságszolgáltatásra, békére és biztonságra szorítkozott, későbbben azonban a liberális államelv jóléti állam megteremtésére irányuló törekvése igyekszik mindazt állami feladatkörbe vonni – az egyház minden metaszakrális funkciójának szekularizálásával – amit az állampolgári érdek és az észszerűség oda utal, legújabbán ilyen közhatalmi feladat a tiszta, tárgyilagos, hiteles *tájékoztatás*. A szocializmus elveit hangoztató *kommunista* kísérletek totális állama pedig a társadalmi élet egészét állami érdeké, egyben feladattá teszi.

Az állampolgárnak a közhatalommal szembeni *negatív viszonylatából* erednek az úgynevezett *szabadságjogok*. A polgárok ugyan alá vannak vetve az állam uralkodó hatalmának, de ez a hatalom nem terjed ki az életük egész területére, *szabadon* hagyván az emberi tevékenységek jó részét, hogy azt az érdekeltek legjobb tetszésük szerint intézzék. Minden egyénnek, közösségnek, alávetett közületnek egyéni vagy csoportos autonóm cselekvési területe van – „szabadságzóna” – mely mentes az állami beavatkozástól, irányítástól, ellenőrzéstől, kényszersztől, de határait – természetesen – az állam alkotmánya állapítja meg.

Nyilvánvaló tehát, hogy a szabadság nem jog, hanem annak negatívuma, a *kényszer hiánya*. Nem tévesztendő össze a *függetlenséggel*, a közhatalommal szembeni *viszony hiányával*. A közhatalom kényszere alól kétféle mentesség lehet: a szerződési szabadság és a személyes szabadság. A szerződési szabadság azokra a tevékenységekre terjed ki, melyeket a jogrend szabályoz ugyan, de az érdekeltek tetszésére bízva, élnek-e a szabályozott lehetőségek valamelyikével. Ez a *magánjog* tárgyát képező, óriási jelentőségű magánéleti, magánérdekű övezet, ide tartozik az egész családi, művelődési és gazdasági élet – a „szabad” államokban. Így válik szemlélhetővé, hogyan csorbitja a szocialista állam az egyéni szabadságot, kivonván a gazdasági – és csaknem az egész művelődési – életet a negatív státus kényszermentes övezetéből, magánérdekből közérdekké nyilvánítva azt.

A *személyi szabadság* – ennek jó részét mondják „emberi jogoknak” – körébe azok az emberi magatartások és tevékenységek tartoznak, melyek egyrészt hatósági úton nem ellenőrizhetők – „de internis non judicat praetor” – másrészt a társadalom erkölce megköveteli kényszer alóli mentességüket. Csak a legfontosabbakat említsük: gondolati, lelkiismereti és vallásszabadság, házasságkötési, étkezési, öltözködési, szórakozási, tanulási szabadság, továbbá a munkavállalási, utazási, költözködési, közlekedési szabadság, valamint a gyülekezési, vélemény- és sajtó-, tudományos kutatási, művészeti szabadság, sőt sokan a politikai tevékenység szabadságát is ide sorolják.

Elvben az egyén szabadsága addig terjedhet, ameddig nem ütközik mások hasonló szabadságába. Gyakorlatban az alkotmány húz határt a szabadságzóna köré, szem előtt tartva – „a határtalan szabadságot” követelő anarhistákkal szemben – a gyengébb fél védelmének örök erkölcsi kötelességét az erősebb szabad versenyének korlátozásával, valamint olyan egyetemes emberi érdekek szolgálatában, mint a természet- és környezetvédelem, járványvédelem vagy más humanitárius tevékenység érdeke.

3. A társadalmi szabály

Előzetes fogalmazványok: Illem, erkölcs, jog

Ha a társadalmi szabályokat – tárgyuktól függetlenül – a szerint csoportosítjuk, hogy elfogadásuk az akarat cselekvés melyik pszichológiai mozzanatában történik – hogy a benne megnyilvánuló hatalom hol és milyen alakban befolyásolja akaratunkat – megkülönböztethetünk illemet, erkölcsöt és jogot.

a) A gyakorlati életszabály, a szokás

A társadalmi szabály

Az élőlények viselkedését saját fajlagos természeti törvényeik, ösztöneik határozzák meg. Az ember is élőlény, tehát rá is feltétlen érvényesek az anyagra vonatkozó természeti törvények és az élőlényeken többletként érvényesülő élettani szabályok, az ösztönök, az ember fejlődése tehát nem a fizikai és biológiai törvények okozata, hanem egy harmadik, testiség feletti, szellemi eredetű viselkedési értékrend, a társadalmi szabályok kialakításának és alkalmazásának az eredménye. Mivel a fejlődés egyetlen észlelhető példája maga az ember, az embert pedig a fejlődőképesség különbözteti meg a többi élőlénytől, az a fejlődőképesség, amelyet azoknak a társadalmi szabályoknak a létrehozása és alkalmazása eredményez, amelyek csak az emberi fajra jellemző szokásos viselkedésből állapíthatók meg, azt mondhatjuk, hogy az egész anyagi világ fejlődését éppen a természet harmadik részének, az emberi társadalomnak az önmagát és az embert fejlesztő szabályai jelentik. Az embernek tehát különleges élettani szabályai vannak, amelyek állati ösztöneit kiegészítve, az egyedi és faji test körén átlépve az ember életközegében, a társadalomban való viselkedését szabályozzák.

A szokás

Az élőlények viselkedését szabályozó ösztönök nagy része feltétlen reflexként, a testen belül érvényesül. Azok az élőlényfajra jellemző élettani szabályok, amelyek nem a testen belül, hanem azon kívül, az élőlények alkotta csoportban, vagy a külső természet vonatkozásában érvényesülnek, biztosítják az egyed és a faj fennmaradását, *szokásnak* nevezetnek. Minél magasabb rendű egy

élőlényfaj, annál nagyobb viselkedésében a szokás-szabályok aránya a testen belüli reflexeivel szemben. Mivel az ember a legmagasabb rendű élőlényfaj, és spontán érvényesülő ösztönreflexei a legsatnyábbak, továbbá, mert egyedi növekedésében, nevelődésében, felnőtté válásában az ember szokásai nemcsak különösen nagy jelentőségűek, de – az életközösség *fegyelme*t szolgálva – áttérjednek a szorosabban vett élettani szabályokból a társadalmi viselkedési modellek kategóriájába, és az ember társadalmi szabályainak alapjául szolgálnak.

Testi szokások

Az is természeti adottság volt, hogy a családban az újszülöttel szemben a főhatalom egészét az anya gyakorolta, gyermekének a társadalmi elvárások szerinti *szokásokra*, fegyelemre, viselkedési szabályokra nevelésével, a szobatisztaságtól és étkezési előírásoktól a *beszédnek*, a nyelvtannak és más emberekkel való kommunikációnak a szabályaiig. Ezt követte a családban – elsősorban a fiúk esetében – az apának a családfenntartás és védelem mesterségi fogásainak, szokásainak a beültetésére irányuló nevelési hatalma. Nyilvánvaló tehát, hogy a *Homo Sapiens Antropus fajlagos viselkedését* meghatározó szabályai, a *szokások* az ember testi természeti törvényeinek, az ösztönöknek az anyagfeletti fejlődés igényei szerinti eredményei, amelyek *nevelés* – dresszúra, drill, fegyelmezés, tanítás, oktatás, példaadás, utánzás – útján épülnek be reflexszé, és gyakorlódnak viselkedési készséggé, és válnak szokássá a nevelési folyamat végére.

Tekintély, utánzás, nevelés

Az előzőekben láttuk, hogy az ember – készségekkel kiegészített – ösztönei, feltételes reflexei az állatéihoz hasonlóan működnek, és ugyanúgy fajlagosan jellemző élettani szokásokban nyilvánulnak meg, az esetek túlnyomó többségében tudattalanul, reflexszerűen, minden társadalmi vonatkozás nélkül. Társadalmi vonatkozások ott kezdődnek, ahol az *érvényesülés* ösztön csoportjába tartozó *utánzási ösztön* egy társadalmi erővel, azaz hatalommal, tekintéllyel fellépő másik ember viselkedésének mintául vételére indítja az embert. A szülő kezdetben csak erőhatalmi tekintélye a gyermek növekedésével, azaz az ember fejlődésével, tudata, ismeretei, meggyőződése, hite gyarapodásával mindinkább társadalmivá lesz, amíg a készségeknek az ösztönéletbe beültetésére és begyakorlására alkalmas nevelés – és önnevelés – sikerét biztosító általános társadalmi tekintéllyé nem emelkedik.

Fajlagos szokások – nevelés

A *Homo Sapiens Antropus* fajlagos viselkedési szokásai, mint minden élőlény esetében, a szülői *nevelés* eredményei, hiszen ebbe a természeti hatalmi alávetttségbe, a szülői hatalom alá születik minden ember és ennek fölébe jön később kívülről a hódító, államalapító nagyobb kényszerhatalma, valamint más családhoz, vérségi vagy hivatásrendi közösséghez tartozó egyének példája, és az életükhöz való hozzáidomulás természetes kényszere. Mint más élőlények esetében, az ember fiókája is a vele szemben ellenállhatatlan fölényű erőhatalommal rendelkező idomító szülői parancsnak – előbb az anyáénak, utána az apáénak, majd más családtagokénak – engedelmeskedik, majd a szülő és más tekintélyes felnőtt példáját utánozza, amíg azok szokássá nem rögzülnek benne.

Szemérem

Nyilvánvaló, hogy az emberi szokások alaprége hasonló a rokon állatfajok ösztönös, testi szokásaihoz, akkor is, ha azok az egyén saját biológiai funkcióira irányulnak, akkor is, ha a testi lét csoportos, falkabeli feltételeinek a biztosításáról van szó. A gyermek táplálkozása, mozgása, közlekedése, testi fejlődésének megfelelő időszakában való mindennemű viselkedése más emlősökéhez hasonlóan történik. Az állatokkal szemben csak az emberre jellemző idomítás, a biológiai funkcióknak a tudat ellenőrzése alá vonása, az ember természetes testi ösztöneinek a

korlátozását jelenti az ember társadalmi életlehetőségeinek a biztosítására: Az ürülék és a vizelet nyilvánosság előtti eltávolítása *szégyennek* minősül, szigorú szülői parancs tilalmazza, megszegését bünteti, amíg a gyermek megfelelő szervei a társadalmi igényekhez nem idomulnak, a természetes ösztönök társadalmi szabályokba nem terelődnek, és a *jól nevelt* gyermek már nem tehernek, hanem kényelmes könnyebbségnek érzi testi szükségeinek az illendőség szabályai szerinti elvégzését. Sokkal nagyobb jelentőségű, az egész emberi társadalom létét meghatározó fontosságú a *szeméremnek* az ember génjeibe való nevelése, hiszen az ember állandó párzási igényét és készenlétét – amely az állatoknál csak időszakos – egyedül csak a szemérem szabályozza. A társadalomtörténet bőséges tárgyi bizonyítékokkal szolgál arra, hogy a szemérem gyengülése, nemcsak a nemi ösztönnek az emberi faj fenntartását megakadályozó beteges burjánzásához vezet, hanem a társadalmi rend felbomlását is elősegíti. Az étkezésnek, öltözködésnek, a családtagok egymáshoz való viszonyulásának rendje, mind gyermekkori szoktatás eredménye. Meg is marad a *tudatos* viszonyulást nem igénylő, egyedül csak a tudattalan, ösztönös, szorosan vett *testi szokások* kategóriájában, mindaddig, ameddig a gyermek igényére *értelmi* indoklást, *tanítást* nem kap a szülőtől – *így illik* –, hogy azután az embernek a társadalmi életbe való beilleszkedését lehetővé tevő új szokásrendnek, az *illemszabályoknak* alapjait legyenek.

Illem

Lényegét tekintve minden társadalmi szabály szokás, ha az ember belső, pszichológiai oldaláról nézzük, de ugyanúgy minden társadalmi szabály *illem*, ha a társadalom oldaláról tekintjük. Az illem tehát mindazoknak a társadalmi szabályoknak az összessége, melyek tiszteletben tartását, az ember *meggyőződése* szerint, a társadalom elvárja tőle. Az illem mögött álló, az illem érvényesülését biztosító hatalom tehát a *közvélemény*, illetve az, amit az ember meggyőződése annak vél vagy képzel. Az illedelmes ember jutalma a társadalmi elismerés – dicséret, pozitív viszonzás –, az illetlen viszont szégyennel lakol és mindenféle negatív viszonzásban részesül. A szervezetlen és azonosítatlan társadalmi hatalom, a közvélemény a társadalmi adottságok, azaz az ezekről alkotott meggyőződés alakjában hat az éppen a tudat körébe lépő törekvésre – „ez a szokás, így illik” –, tényként állítja elé a szabályt.

A köznyelv illemszabálynak nevezi – és méltán – a tudat nélkül, reflexszerűen érvényesülő – többnyire élettani – szabályokat is – habár ezek nem társadalmi szabályok –, ha azoknak társadalmi vonatkozásai lehetnek.

Divat

Van a valóságos illemszabályoknak egy különleges csoportja is, a *divat*, mely az új szokást kezdeményező, sokszor meg sem fogalmazható szabály meggyőződés nélküli, csupán az utánzási ösztönnek engedő követését jelenti. A tudatosság hiánya egyáltalán nem befolyásolja a divat terjedését és érvényesülését, hiszen azt fölényesen biztosítja annak egyedül az illető személy *ízlésétől* függő alanyilagosa volta.

A kommunikáció, a beszéd szabályai

Amíg minden élőlényre fajilag jellemzőek az élethez szükséges első szokások: a kommunikáció alapjai, a létfenntartás és fajfenntartás által igényelt viselkedés begyakorlása, de az ember amúgy is satnya ösztönei olyan kiegészítést igényelnek, olyan tömegű készséget kell magában szokássá gyakorolnia – és ezek a készségek már olyan nagy mértékben szolgálnak más élőlények által nem igényelt, anyaghoz viszonyított magasabb rendű cél megvalósítására –, hogy az ember szokásai gyakran a természetes ösztönökkel szemben érvényesülnek, valóban új normaként, társadalmi szabályként.

Az emberi kommunikáció jelrendszere, a nyelv, beszéd, gesztus, mozgás és egyébek, a nyelvtani, logikai, műszaki- és játékszabályok mind az ember társadalmi együttélésének lehetővé tételét szolgálják, meghaladván a pusztá egyedi és faji lét igényeit. A szabály feltétlen intenzitása úgy vesztí erejéből, ahogyan a feltétlenül érvényesülő, élettelen anyagra vonatkozó szabályoktól, az élettaniakon át, a társadalmi normák rendszere felé haladunk, és a már az életfeltételül nem szolgáló, csak a társas együttélés lehetőségét biztosító magatartásminták tiszteletben tartása az ember tetszésétől függ, az ember „jól neveltségének” az eredményei.

A nyelv jelrendszere

A gyakorlással berögzített viselkedési készség legelső célja a magunk, egyéniségünk, érzelmeink, gondolataink kifejezése úgy, hogy azt más emberek felfoghassák. Így született a Gesta Hominum első eredménye, a *nyelv* jelrendszere

A beszéd a művészetig

Minden élőlényfajnak megvan a maga kommunikációs jelrendszere, amellyel egyedi és faji fennmaradásához szükséges tájékoztatást ad magáról társainak, illetve szerez azokról magának. Az ember esetében ez a jelrendszer a testi, természeti törvényekben, az ösztönökben gyökerezvén, a *Homo Sapiens Antropus* élőlényfaj természeti törvényszabályainak tekintendő, ugyanakkor az ember testisége fölé épült, csak az emberre jellemző, *szellemi élettávlát* elsőrendű megnyilvánulása, a *beszéd* a *társadalmi szabályok* rendjébe tartozik. A beszéd, a nyelv szabályrendszere, a nyelvtan olyannyira fajlagos természeti törvény, hogy még az egyetemes emberi faj részeire, tájfajtákra, rasszokra, népekre is elkülönülő *anyanyelveket* is kialakíthatta a faji evolúció. Viszont nemcsak a tagolt beszédnek az állatokét meghaladó értelmi igénye, hanem – a beszéd lévén az emberi gondolatközlés és egyben a gondolatképzés eszköze – az emberiség egész szellemi tevékenységének, az ismeretszerzésnek és rendszerezésnek, a *tudománynak* alapjává lett. A beszéd mellett az embernek is megvannak a fajára jellemző más kifejezési eszközei is: jellegzetes mozgás, gesztus, mimika, arcjáték, és egyébek, amelyek főként az *érzelmek* kifejezésére és kidomborítására szolgálnak.

Konvenció

Az emberi élet egészét tekintve, nemcsak mennyiségi, hanem fontossági súlya miatt is csaknem kizárólagos jelentősége van a *megegyezéssel* szokásszabályoknak: azoknak, amelyek indulhatnak bár családi és más kényszerhatalmi parancsból, de érvényesítésük túlterjed a család és a parancskibocsátó közület hatáskörén, közösségen kívüli, különböző közösségek és különböző közösségek tagjai közötti viszonylatban szabályként érvényesülnek. Ezek az emberi természeti törvények, az ösztönök mindegyikét a társadalmi együttélés szükségai szerint korlátozzák és irányítják. A létfenntartási ösztön terén a *gazdálkodásnak*, a termelésnek, forgalomnak és fogyasztásnak a szabályozói a gyűjtögetéstől és vadászattól az elektronikus műszerek gyártásáig és használatáig. A fajfenntartás területén a *Homo Sapiens Antropusra* jellemző páros házasság megkötésének és működésének a szabályozása, ideértve a gyermekekről való gondoskodás, nevelés, összes egyéni, családi ellátástól és foglalatosságtól a közoktatási intézményekig és gyámügyekig. A versenyösztönnek, az emberi faj satnyulását megakadályozó és továbbfejlődését biztosító természetes indítéknak, az élet egész területén való megfelelő szabályozása. Az embernek minden szokása ezeknek, az észszerűségük, célszerűségük miatt *elfogadott* magatartási modelleknek a csoportjába tartozik, függetlenül attól, hogy eredete szülői vagy más kényszerhatalmi parancsra, vagy társadalmi szükségszerűségre vagy józan belátásra vezethető vissza. Különös fontossága van itt a *játékszabályoknak*, melyek az állatok esetében a fajra jellemző felnőttkori viselkedési készség berögzítésére szolgálnak, tehát természeti szabályok, az ember esetében viszont más emberek tevékenységéhez való alkalmazkodásra,

közösségi fegyelemre szoktatják a növendéket, tehát *minden más társadalmi szabály* elfogadására. A játékszabályok nemcsak a gyermekek szórakozására vonatkoznak, hanem a táncon és a zenén át magának a szabályosságnak – ütem, ritmus, időmérték, kötött mozgásforma, beszédforma, dallamok, szertartási koreográfia stb. – az ember génjeibe való beültetését szolgálják. A sportban és más szórakozási formákban követett játékszabályok önként vállalt voltuknál fogva minden más társadalmi szabály modelljei. Szélső esetben a játékszabályok betartása a legnagyobb társadalmi értéknek, a *becsületnek* a kérdésévé lesz. A mesterségbeli fogások összessége a technikai készségek beidegzésétől kezdve a műszaki kivitelezés fogásaitól, a gyalogos és gépjárműves közlekedés minden szokásáig, és minden olyan életmegnyilvánulásig, amelyet „így szokás” indokolással mindenki követ, a megegyezéssé szabálynak, a *konvenciónak*, a legnagyobb társadalmi szabálycsoportnak a körébe tartozik.

A kezdeményező parancs és a hagyomány

Minden viselkedési modell, akár az ember egyéni, biológiai magatartására vonatkozó tudatos értelmi belátást vagy elfogadást nem igénylő, szigorúan vett testi szokásokról van szó, akár a belátás és elfogadás értelmi igényével, az emberek és csoportjaik viszonylatában érvényesülő illemszabályokról, vagy az ember teljes társadalmi, gazdasági és művelődési életét meghatározó gyakorlati, a természeti és társadalmi adottságok tényeihez igazodó, észszerűségi szabályokról, a megegyezésen alapuló szokásokról, konvenciókról van szó, minden magatartási norma egy *kezdeményező*, befolyásoló társadalmi erő, hatalom kimondott *parancsára*, vagy másként kifejezett utasítására vezethető vissza. A *Homo Sapiens Antropus* életében ez a szülő – mint a legközelebbi, tehát legerősebb fizikai és társadalmi hatalom – nevelési akaratnyilvánításával történik. Ezt követi az elvárt viselkedés szokássá gyakorlásához szükséges szülő feletti – ösatyák, östanítók és az egyre tágabb társadalmi csoportok tagjai előtt közös tekintéllyel rendelkező – hatalomra való hivatkozás, amely a kezdeményezett szokásnak más nemzedék életében való követésére vezet át, amíg a nemzedékek egymásutánjában követett szokás *hagyománnyá* nem lesz, családi, helyi, szakmai, nemzeti hagyománnyá. Az örökölt hagyomány – akár az anyanyelv, akár családi vagy nemzeti eredet, akár egyéb a tartalma – a társadalmi öntudat mindenkor szilárd, az emberré nevelődés elkerülhetetlen alapja. Az új protognosztikus ideológiát kezdeményező mozgalmak könnyen indítanak új divatot, átmeneti szokást, de nem térhetnek le az „ősi szokások” hagyományos útjáról.

Az anyagvilágban, amelybe az emberi test is tartozik minden természetes közösségével együtt, nem létezik olyan erőhatalom, amelynek tekintélye olyan parancsok kibocsátására képes volna, amelyek az ember viselkedését a testi közösség körén kívül megfelelő szabály következetes betartására indíthatnák. A felnövekedett nemzedék a család kötelékéből szabadulva már elhagyja a nevelése utolsó szakaszában, a nevelés legfelső szintjén beidegzett készségeit. Csak a legalsó, testi, mondhatnánk állati szokások maradnak meg, amelyek viszont nem elegendőek az emberi ösztönöknek olyan kiegészítésére, hogy az ember az egyéni és faji élet síkján maradjon. Az emberi élethez szükséges készségek – az ösztönös tehetetlenségnek ellenállni képes – szokássá való beidegzéséhez a testi élettávlat feletti cél iránti vágyra, törekvésre, szándékra, akaratra és cselekvésre van szükség. Ezt a csak a *Homo Sapiens Antropus*ra fajilag jellemző anyagvilág feletti többletet adja meg az *erkölcs*.

b) Az eszményi életszabály, az erkölcs

Ideális cél, lelki élettávlat

Ahhoz, hogy az ember az anyag, a természet, a testiség fölé, a szellem élettávlatába emelkedhessék, hogy gondolatai és életérzései lehessenek, amelyeket beszéd útján társaival közölhet, a pszichológia törvényei szerint ahhoz az embernek különleges indítékra, anyagfeletti cél iránti vágyra van szüksége. Anyagfeletti, azaz anyag nélküli *ideális*, eszményi cél, *örök távlati cél* – tehát amely mindig követhető, mert csak megközelíthető, de meg nem valósítható – csak a *Homo Sapiens Antropus* képzelete által felfogott anyagnélküli mérhetetlenségben, az ember *lelki élettávlatában* lehetséges, hogy az erre irányuló vágy és törekvés az embert a testi élettávlat feletti, *szellemi* tevékenységre, szellemi, eszmei alkotásra indítsa, készítse.

Abszolút és relatív eszmény

Az *eszmény*, az ideál az emberi célok elvont és tárgyiasult összessége, amelynek az ember szellemi élettávlata létét köszönheti, maga is az ember szellemi alkotása. Bár emberi képzelet szüleménye, az ember – éppen az eszményt alkotó és elfogadó ember – *hite*, meggyőződése szerint vitathatatlan valóság, amelynek léte elkerülhetetlen adottságként befolyásolja az ember akarati cselekvését. Az eszmény azonban nemcsak akaratbefolyásoló képesség, azaz *hatalom*, hanem – célképzetek összessége lévén – *vágyként* képes az akarati cselekvés *indítékául* is szolgálni, hiszen az a hit, amely nemcsak az értelem, hanem az indulatgerjesztésre képes érzelem tudati összetevőiből áll, az embert ideálja elfogadására és követésére hajtja.

A *Homo Sapiens Antropus*nak fajlagos tulajdonsága a *vallás*, Istennek, a potestas absoluta-nak az anyagfeletti, anyagnélküli transzcendencia lelki távlatában létező abszolút hatalomnak érzékelése és elfogadása, Aki minden emberi akarat oka és célja lévén, egyetemes abszolút eszmény is – persze, azok számára, akik az anyagnélküli létezés lehetőségét elfogadni képesek. Isten érzékelésére azonban nem minden ember képes. Az ember eszménye az élet gyakorlatában nem azonos az abszolútummal, hanem csak annak az irányában áll, az ember lelki, érzelmi erőterének az anyagvilág felszínén fekvő *egocentruma* fölött, a hedonikus tehetetlenséggel ellentétes irányban álló ideocentrum egyénenként változó együtthatásának eredménye, viszonylagos eszmény. Az ember egyéni és társadalmi életét ténylegesen befolyásoló relatív ideálok az embernek az eszmei értékekről, a jóról, helyesről, igazról és szépről való hitének és meggyőződésének az elvont tárgyiasulásai, mint az üdvösség és örökélet, a megváltás, a szeretet, a becsület, a tisztesség, a szabadság, a haladás, a felemelkedés, vagy pedig ezek társadalmi vetületei, a család, a haza, a közösség és egyebek.

Erkölc

Ahogy a családfő, majd az anyagvilág más ellenállhatatlan erőfölénnyel rendelkező – közvetlen vagy közvetett – tekintélye képes volt az általa kiadott általános parancsnak szokássá, szabállyá gyakorítására – persze, csak erkölcsi tartalom nélküli, gyakorlati észszerű szokássá – a maga szűk körén belül, az eszményi hatalom általános elvárása képes testiség- és anyagfeletti következetes magatartásra indítani az eszmény elfogadóit. Az eszmény elvárásainak megfelelő, azaz az eszmény értékrendje szerinti viselkedés, képesség, cselekvés és alkotás összességéből következtethető az a szabály, norma, regula, amelyet az ember a cselekvés vagy alkotás létrejöttében alkalmazott. Az eszményi érték szabályrendjét *erkölcsnek*, *ethosznak*, *morálnak* nevezzük.

A szabály kétféle alkalmazása

Az erkölcsi szabály mögött álló eszmény maga is az ember alanyi viszonyulásának – alkotásának, elfogadásának, vagy el nem utasításának – az eredménye lévén, az erkölcsi szabályt az ember mindig saját magáénak tudja, az annak való engedelmességet pedig önkéntesnek érzi. A szörendet megfordítva: erkölcsi szabály az, amelyet az ember a saját meggyőződése szerinti helyes, jó, igaz, szép, értékes kifejezőjének tart. Az erkölcsi szabálynak tehát az ember mindenkor, magától

értetődően engedelmeskedik, azt minden esetben nyilvánvalóan tiszteletben tartja, vagy – ahogy mondani szokták – az a szabály, amelyet minden ember *egyedül lévén is betart*. Következik ebből az, hogy az ember erkölcsi meggyőződése ellenére semmit nem tesz, semmiféle készséget magában ki nem alakít, semmiféle szokást, divatot, illemet el nem fogad. Nyilvánvaló mindezekből, hogy az ember viselkedéséből lehet megállapítani az ő erkölcsi meggyőződését, hitét, és nem abból, amit erkölcsi meggyőződésének mond és hangoztat. Ugyanis az ember gyarló, „a lélek kész, de a test erőtelen” lévén, az ember *önmagára* nem alkalmazza azokat a szabályokat – bár azok, hite és meggyőződése szerint, feltétlenül érvényesek –, amelyeket őszintén ilyenként is hirdet, és amelyeknek betartását *másoktól* elvárja. A szabály kétféle alkalmazása – bár a negatív „képmutató, farizeus, jezsuita stb.” minősítéssel szokás illetni – nem erkölcstelenség, hanem az ember pszichikai alkatának természetes velejárója, és azt jelzi, hogy az eszményi elvárásokból mennyi idegződött be, mennyi rögzült szokássá a szabály elfogadójában. A két viselkedés közötti sáv szélessége az ember *jellemének* a függvénye, erkölcsi neveltségének a jelzője. Ha a távolságot nagynak, a sávot igen szélesnek becsüljük, nem erkölcstelennek, hanem *laza erkölcsűnek* mondjuk az illető embert és azt a társadalmat, amelynek közösségi, közéleti viselkedésében ezt a jelenséget tapasztaljuk. Ha a hangoztatott erkölcsi elvárások és a társadalom tényleges magatartása között állandóvá merevedik a távolság, *bizantinizmussal* állunk szemben, az erkölcsi elvárás olyan tudatos rosszhiszemű megfogalmazásával és hangoztatásával, amely tekintetbe se veszi a társadalom tényleges állapotából folyó ilyen irányú tehetetlenségét. Nyilvánvaló, hogy a legmagasztosabb, legeszményibb erkölcsi szabályokat a bizantinizmus fogalmazza meg, jól tudván, hogy azok betartását nem kell komolyan venni. A másik szélsőség, a magát realistának nevező machiavellista cinizmus – az európai renaissance etikája – pedig a társadalom tényleges erkölcsi magatartásának *legalsó* színvonalát tünteti fel ideálisnak, eleve útját állva a társadalom tényleges erkölcsi, eszmei, szellemi felemelkedésének.

Nevelés

Az eszmény és az annak megfelelő erkölcs – bár az arra irányuló örökölt hajlam szerepe nem zárható ki – minden embernek *szerzett*, neveléssel vagy önneveléssel szerzett tulajdona. A *Homo Sapiens Antropus* szellemi élettávlatának eszményi célok megvalósítására irányuló törekvés, szándék és akarat az alapja, amelyben az ember minden testi, szellemi és lelki képességének fontos szerepe van. Szellemi képességekről lévén szó, különös fontossága van a nevelés értelmi eszközének, a *tanításnak*, oktatásnak, ismeretátadásnak, a magatartásminta elfogadtatásának, a betartás szükségességéről való meggyőzésnek: Meg kell győzni a *növendéket* a szabály elfogadását igénylő, az általános parancsot, rendeletet, utasítást kibocsátó személynek vagy testületnek feltétlen *tekintélyéről*, a róla szóló tájékoztatás feltétlen hiteléről, egyrészt a magatartásminta helyességének, igaz voltának logikai igazolásával, másrészt a szabály elfogadóinak gyakorlati példájával, hogy íme, mindenki így viselkedik, mert így kell viselkedni, mert így szokás viselkedni.

Isten törvénye és a törvényhozás

A *Homo Sapiens Antropus* előtt – vagy azért, mert a társadalom istenhívő egyharmadához tartozik, vagy mert a hívők tekintélyét elfogadó második harmadhoz, vagy pedig a csak az általános viselkedéshez igazodó harmadik harmadához – Isten a legfelsőbb, megfellebbezhetetlen, vitathatatlan, abszolút tekintély, Akinek általános parancsa, *törvénye* feltétlenül érvényesítendő. Isten törvényének a társadalomba közvetítése az igehirdetés – Isten parancsának, Isten ígéjének, szavának, *logosának* a magyarázata az Abszolút Eszmény szerinti erkölcsi nevelésnek legfőbb eszköze, gyermekek és felnőttek vonatkozásában egyaránt. Ahogyan a Biblia *expressis verbis* írja: tegyetek tanítványommá minden népet, tanítván mindenkit, hogy az én parancsolataim szerint éljenek! – bízta meg az Üdvözítő az apostolokat.

A társadalom erkölcsi nevelésére hivatott minden vallás – még a politeisták és a primitív animisták is – legfőbb rendeltetése az elfogadott, vallott Eszmény szerinti viselkedés szokásszabállyá rögzítése, gyakorítása tanítással, ismeretátadó és példamutató didaktikával, pedagógiával. Az átadandó ismeret: a legfőbb tekintélyű hatalom kijelentése, a protognosztikus revelatív Törvény – *így kell*, mert így parancsolja Isten, így helyes, jó, igaz és szép –, és annak alkalmazására szolgáló magyarázatok, ismeretek, a *protognosztikus ideológia*. A nevelés sikerének feltétele a tanítás *következetessége*, tartalmának és közlési módszereinek a folytonossága, amelyet a társadalomnevelés intézményessége biztosít. Az intézmények azonosak az emberi művelődés minden irányzatában, minden vallásban: a tanítás tartalmát, a hitvallást rögzítő és rendszerező hittudomány – modern kifejezéssel: ideológia – vallási, felekezeti szervezetek, egyházak, valamint annak tudományos és oktatási intézményei, az *iskolák*.

Clericusok – szakralitás – metaszakralitás

Az isteni kijelentés első birtokosai az Istennel kapcsolattartó látnokok, próféták, táltosok, sámánok, áldozópapok, a Törvény közvetítői, a beavatott *clericusok*, a társadalomtörténet első *hívásrendje* szóval, igével, logosszal, beszéddel fogalmazzák meg az emberek számára Isten elvárásait: Mi az isteni eszmény szerinti vitathatatlan érték, a *szent*, a *sacrum*, az anyagi világban, a társadalomban, lelki, szellemi és testi élettávlatban, milyen viselkedést, magatartást követel Isten az embertől Önmaga számára, és hogy kell viselkednie az embernek embertársaival szemben. Az *eszme*, az *idea*, a gondolat és érzelmek együttese élőszóban fogalmazódott meg, őrződött és terjesztődött, az értelem, tudás, azaz a *tudomány* segítségével, az Istennek tetsző formában, szépen, *művészi* módon. A megszokott, hétköznapi közlési módok különlegessé, ünnepivé csiszolódtak: a beszéd költészetté, dallá, zenévé lett, a mozgás szertartássá, tánccá, a használati tárgyak képzőművészeti alkotásokká. Az *igének*, a beszédnek *írásban* való rögzítése, tartósítása meghatározta a törvénynek és a magyarázatára szolgáló ismeretrendszernek a terjesztését térben és időben egyaránt. A közvetlen istenszolgálat, a szakrális, eredetileg a kultuszt szolgáló tevékenység kibővülése új, *metaszakrális* tevékenységet és ennek ellátására új hivatásrendeket hozott létre – összefoglaló elnevezésük: *kultúra*, műveltség –, amelyek már csak közvetve szolgálnak szakrális célra: A társadalom szervezésére és működésére vonatkozó isteni törvények magyarázata, rendszerezése, szabályainak megfogalmazása és a társadalomba rögzítése, majd a nevelésnek, gyógyításnak, rendfenntartásnak, gazdálkodásnak, és az emberi élet egészének Isten tetszése szerintivé alakítása az, amit a *Homo Sapiens Antropus* szellemi tevékenységét alkotta. Amikor pedig a szakrális célú kultusz szolgálatában a kultúra, a szellemi műveltség metaszakrális igényei *testben*, anyagban, az anyagi világhoz tartozó társadalomban megvalósulnak, *szekularizálódnak* az isteni törvények elvárásai, megszületik az ember anyagi műveltsége, a *civilizáció*.

Az írástól az elektronikáig

Az isteni törvényeknek az emberi társadalomba hozatala az *élőszó* eszközével, az eredeti értelemben vett ígéhirdetéssel történt. Az *írás* feltalálása – mely az ember egész szellemi, értelmi fejlődésének szolgált alapul – nagymértékben kiterjesztette az ígéhirdetés lehetőségeit nemcsak tartalma, de költői, művészi formája tekintetében is, de nem tette feleslegessé a szóbeli ígéhirdetést. Később, a *könyvnyomtatás* feltalálása adott újabb művelődéstörténeti korszakot nyitó eszközt az eszmeterjesztés számára. A sajtó, mint materiális, civilizatorikus, szekularizáló eszköz, visszahatott a szakrális igeterjesztésre, úgy, hogy annak súlypontját az *irodalomra* vonta. Az így megszületett *publicisztika*, az eszmerögzítés és terjesztés nyomtatott eszköze már az emberi szellemi élettávlat mindhárom irányában – a szakrális-kultikus, a metaszakrális-kulturális, és a szekuláris-civilizatorikus

irányban egyaránt – egyenlő súllyal és fontossággal működik az emberek egyéni és csoportos meggyőzésére az eszmei értékek tekintetében, a *közvélemény* kialakításában. Végül, a 20. századi technika eszköze, az elektronika, az eszmeterjesztés – ígehirdetés, törvényhozás, szokásalakítás, társadalomnevelés – minden régebbi formáját háttérbe szorítva, hegemon szerephez jutott a közvélemény befolyásolásában. Hogy ez csak a régi formák modernizálását eredményezi-e, vagy az ígének, a szónak hatványozott mértékű szaporításával járó hatványozott értékcsökkenése, a szó devalvációja magának az eszmének, a *Homo Sapiens Antropus* legmagasabb szellemi értékének a devalvációját fogja-e eredményezni – azt a jövő fogja megmutatni.

Az ígehirdetés

Az ígehirdetés, az ideológiai oktatás nemcsak Isten törvényének és a hitvallás szerinti ideológiának az esetében elengedhetetlen eszköze a társadalom nevelésének, hanem minden relatív eszmény ideológiájának az esetében is, legyenek azok akár vallásiak, akár társadalmiak, úgy politikai, mind gazdasági tekintetben, akár művelődésiek, tudományosak, művészeti vagy egyszerűen időöltésre, mulatásra, szórakozásra irányulók.

Relatív eszmények

A művelődéstörténet során egymást követő *vallási* irányzatok mindegyike végigmegy az új kijelentés által állított új, *relatív eszmény* és ideológiájának hirdetői – új istenség, Megváltó, tanító, próféta, egyházatya, szent, reformátor és más istenembere – fokozatain a szakrális hitvallás fogalmazásától annak kulturális eszközökkel való társadalomba viteléig és anyagban, társadalomban, civilizációban való megvalósulásáig.

A társadalmi relatív eszmények

A társadalmi relatív eszmények, a *család*, a *nemzet*, a *haza*, a *közösség*, a *mozgalom*, a *párt* és egyebek mind szakrális tevékenységgel, eszmény szerinti értékrendjüknek, ideológiájuknak a megfogalmazásával indulnak, átmennek a metaszakralitás, a kultúra, a szellemi élettávlat területére, hogy a társadalmat a maguk eszményi értékeiknek megfelelő szabályok szerinti életre, szokásokra neveljék, hogy a befolyásuk alá vont társadalom az eszményüknek megfelelő társadalmi, anyagi alkotásokat hozzon létre. Az ideológia megfogalmazása után következik a közvélemény megfelelő alakítása, a törvényhozás fázisa, a társadalom meggyőzése az ideológia terjesztésével szóban, írásban, nyomtatásban és elektronikus úton. A folyamat a relatív eszmények születésétől azoknak elavulásáig, elévüléséig, a közvéleményből való kiszorulásáig, elhalásáig minden viszonylagos értékrend vonatkozásában azonos. Az emberi társadalomnak a hatásuk alá került része elmúlásuk után is minden relatív eszmény erkölcsi elvárásaiból megőriz valamit szokásaiban, és ezeknek a *koreszméknek* egymást követő társadalmi vetülete eredményezi a *Homo Sapiens Antropus* történelmi fejlődését.

A művelődési élet koreszméi

A művelődési élet koreszméket szülő relatív eszményei már nem az egyetemes eszmei értékek törvényeinek kibocsátásával, a szakralitással kezdődnek, hanem az értékek formába öntésével, terjesztésével, magával a társadalom nevelésével, a közvélemény megfelelő közvetlen alakításával, egészen a szellemi élettávlatban indulnak és folynak le. Nyilvánvaló, hogy – az örök érték kifejezésére és megvalósítására irányuló kultusz függvényei lévén – a művelődési élet koreszméi mindig a protognosztikus törvények szerinti elvárások gyakorlati megvalósítására irányulnak, a viselkedésre, a jóra, a helyesre, az igazra, és a szépre, a művelődéstörténet egymást követő korszakaiban. Ezért lehet valamely kor erkölcsi, eszmei értékrendjét a hatása alatt keletkezett társadalmi magatartásból, tudományos és művészeti alkotásaiból – köznyelven: szokásaiból,

életstílusából, művészi kifejezési eszközeiből, ízléséből, divatjából – megállapítani, minden kor vonatkozásában *utólag*, a korszakra vonatkozó ismeretek általános rendszerezésével, a *metagnosztika* módszerével, köznyelven: filozófiával. Nagyon vigyázzunk, nehogy abba a tévedésbe essünk, hogy a „gyümölcséről ismerjük meg a fát” elve alapján az emberi alkotásokat, megvalósításokat azonosnak tartjuk azokkal az erkölcsi elvárásokkal, amelyeknek indíttatására az emberi művek, alkotások, cselekedetek létrejöttek, mert az erkölcs csak az eszményi célt állítja az ember elé, az eszmény értékrendjének, ideológiájának a helyességéről, jóságáról, igazságáról és szépségéről győzi meg a társadalmat, kiegészítve az ember hiányos természetes ösztöneit, hogy anyagfeletti célok *irányába indítsa* az embert, hogy vágya, törekvése, szándéka, akarata az eszmei érték megvalósítására irányuljon. Az erkölcs, ethosz, morál tehát nem a cél megvalósítása – amely a cél, az eszmény megszűnését jelentené – hanem az eszmény irányába való vágy, törekvés, szándék és akarat *folyamata*, lévén az eszmény minden emberi egyén, csoport és társadalom *saját meggyőződése* szerint a legmagasabb anyagfeletti, eszmei érték, a viselkedés helyességének, jóságának, igaz és szép voltának megtestesítője, maga az emberi *élet értelme és célja*. Az emberi élet hajtóerejeként is felfoghatjuk az erkölcsöt, ha egy alacsonyabb rendű élőlény, a növény hasonlatával élünk: a fa magja kicsírázik, gyökeret ver a talajban, majd elindul a Napnak az irányába, ahonnan életének és növekedésének anyagi energiáját kapja. Növekedése megáll a fajára jellemző magasságnál, nem halad tovább a Nap felé, mert minél inkább megközelíti életenergiájának forrását, annál kevesebb életenergiában részesül. Egyedi kifejlődése teljében termést hoz, de „a fának a gyümölcse” nem az életcél megvalósulását jelenti, hiszen a termés csak mag, amelyből a faj új egyede majd kicsírázhat, hogy az is igyekezzék majd a Nap felé növekedni. Igen, az erkölcs az egyedül a *Homo Sapiens Antropus*ra jellemző ösztön kiegészítő *készség*, amely az élet irányába, tehát a tehetetlenséggel, halállal ellentétes irányba való növekedésre, fejlődésre készíti az embert.

Erkölcsi, eszményi cél

Az erkölcsi, eszményi cél csak anyagfeletti lehet, hiszen csak ilyen, téren és időn kívüli cél feltétlen helyességéről való hit és meggyőződés indíthatja emberi fejlődésre az embert. Minden vallás ideált állít az ember elé, amelyhez minden érték viszonyítható, amelynek értékrendje a világ minden tényének és jelenségének mértékéül, kánonjául szolgál. Mint a monoteizmus alaptörvénye ezt kijelenti: Én, az Örökkévaló vagyok a te Istened, más abszolút ideáloed ne legyen. A legnagyobb igyekezettel kerül a bálványimádást, az anyagvilág élő vagy élettelen testeinek eszménnyé emelését, hiszen annak imádata, követése nem az élet, a fejlődés, hanem a tehetetlenség irányába hajt. Különböző is az anyagvilági célok könnyen elérhetők, és megvalósulván, elenyésznek, céltalanná teszik követőiket. Kiváló példa erre a szélsőséges szocializmus, a kommunizmus 1919-es magyarországi győzelme, megvalósulása: a bolsevik vezetők egyszerűen megszöktek a megálmodott cél megvalósulása, a termelőeszközök államosítása után, mert eszmény, cél és feladat nélkül maradtak.

A Tűnődéseknek ez a fejezete nem az eszmei, erkölcsi értékek egészével, hanem csak az ember *viselkedési szabályainak* kérdéseivel foglalkozik, azzal, hogy melyik és milyen a minden emberi egyén és az általuk alkotott társadalom hite és meggyőződése szerint a *helyes és jó* emberi viselkedés, úgy az örök Eszmény, mint az embertársak irányában. Nyilvánvaló és természetes a protognosztikus erkölcsi elvárás és az annak helyességéről meggyőződött ember tényleges viselkedése közötti különbség, hiszen az erkölcsi törvény, az *így kell, így helyes, így jó, igaz és szép* csak az ember viselkedésének *irányát* jelöli ki, annak elfogadására kötelez. Nem parancsolja az erkölcsi cél megvalósítását, csak az arra irányuló igyekezetet, és csak az erkölcsi céllal ellentétes irányú viselkedést tilalmazza. Magyarán: nem a hangoztatott erkölcsi meggyőződés és ugyanannak a személynek a cselekedetei közötti különbséget tiltja, hanem az erkölcsi törvény elleni beszédet és

megnyilvánulást, az erkölccsel ellentétes ígéhirdetést, szabályalkotást és szokáskezdeményezést. Az eszményi célnak magasztosnak kell maradnia, hogy az ember felemelkedésére, nevelésére szolgálhasson. A bizantinizmus nem azért erkölcstelen, mert igen magasra emelte az erkölcsi igény mércéjét, hanem azért, mert éppen a hatalmasokat, a társadalom legbefolyásosabbjait *felmentette* az erkölcsi kötelezettségek teljesítése alól. Éppen azokat mentesítette, akik az erkölcsi szabály keletkezésére befolyással lehettek, akik – rosszhiszeműen – nem maguk, hanem mások számára írtak elő erkölcsi köteleességet.

Az eszmény

Az anyagfeletti célra irányuló vágyat azonban csak a testi élettávlat feletti lelki élettávlat adta eszményi cél támaszthat az emberben, és emeli az ember testi, anyagi ösztöntörvényeit a szellemi élettávlat területére, *társadalmi szabállyá*. Az ember anyagfeletti vágya, és az annak megvalósítására irányuló törekvése tehát az egész anyag-energia világ feletti, a testiség feletti, azaz a családján és minden vérségi, testi közössége feletti, eszményi hatalom függvénye, ahhoz igazodván a szükségérzetet vággyá minősítő *ízlés*. Emez eszményi hatalom feltétlen tekintélyének az elismerése, elfogadása bírja rá a nevelőt és növendékét egyaránt a természetes viselkedési szabályoknak társadalmi szokássá emeléséért való vesződségre. Az eszmény tekintélyének a nagysága határozza meg az irányában történő nevelés tartalmát, hosszát, mennyiségét: minél magasabb az eszmény – egészen a *potestas absoluta*ig és az irányában álló *potestas maxima*ig – annál magasabbra emelkedik az anyagiasság fölé az irányában nevelt egyén és az egyének alkotta társadalom.

A vallási szabályok

Az erkölcsi szabályok hierarchiájában első helyen minden szabály prototípusai, a *vallási* szabályok, Isten kijelentett Törvényének általános parancsai állnak, tehát azok, amelyek mögött az Abszolútum tekintélye áll. – Megjegyzendő, hogy – a látszattal ellentétben – a vallások szertartási szabályai nem minden esetben erkölcsiek, hanem csak egyszerű illemek: a „Ne ölj!” parancs tartalmát az is isteni törvénynek érzi, aki a miseszöveg elvételén csak elmosolyodik. – A Nemzeti Eszmény vagy a Család, a Becsület, az Igazság, a Szabadság és minden más, értékrendet szavatolni képes, viszonylagos eszmény tekintélye ugyanúgy képes erkölccsé tenni a szabályt, mint a vallásos hit Abszolútuma, áthágása ugyanúgy büntudatot, lelkiismeret-furdalást okozhat, mint emezé.

Természetjog, észjog

A publicisztika gyakran az erkölcs rangjára emeli a természetjog vagy az észjog szabályait. Ez abban az esetben felel meg a valóságnak, ha szavatoló eszmény tekintélye áll mögötte – ebben az esetben viszont nincs értelme az erkölcsi szabályoktól való megkülönböztetésnek – más esetben egyszerű illemszabályok – amennyiben érvényesülnek. De ha nem érvényesülnek, nem is szabályok, hanem esetleg észszerűségi javallatok.

Az erkölcsi szabály összefoglalása

Ha a társadalmi szabály megfelel az eszmény szerinti értékrend – akár abszolút, akár relatív az eszmény – követelményeinek, *erkölcsi szabály*, minden emberi viselkedési modell eszmei értékmérője áll előttünk, melynek kezdeményező és garantáló hatalma a minden adott esetben kizárólagosan megállapítható, azonosítható, vitathatatlan erkölcsi hatalom – az eszményt elfogadó meggyőződése szerint. Értéket mindennek csak az eszményi célja megvalósítása vagy megközelítése terén elért eredménye ad. Ilyen eredmény pedig csak kívülálló cél irányában lehetséges. Ahhoz, hogy az ember minden tevékenységét, tehát életét értékelni lehessen, olyan célképzetre kell irányulnia, amely nincsen az ember anyaghoz kötött, testi életében, hanem azon felüli. Anyagon felüli célképzet iránti vágy intuitíve nem támadhat az emberben, ilyen célképzetet csak az anyagfeletti, lelki élettávlat,

az örökéletbeli transzcendencia kinyilatkoztatása, a reveláció adhat. Vitathatatlan erkölcsi szabály tehát nincs az anyagfeletti mérhetetlen lelki élettávlatbeli cél, a garantáló eszmény nélkül. Az eszmény szerinti erkölcs tehát a maga feltétlen *helyességéről* való hiten – az értelem és érzelem tudati egységében kialakult rendíthetetlen meggyőződésen – alapszik, mely érvényesülését olyannyira biztosítja, hogy az erkölccsel való megegyezés nélkül szándékká sem tud lenni az emberi törekvés.

c) *A kényszer és a szabadság egyensúlya: a jog*

A jog fogalma

Olyan a jog, mint az oxigén: csak a hiánya észlelhető – mondta a jogász a második világháború végén a náci, nyilas, fasiszta, totalitarista, anarhista, forradalmi, osztályharcos, antifasiszta, progresszista, szocialista, kommunista, realista, nihilista – és más mindenféle – gúnyos ócsárlásra. Bizony, akkoriban még komoly értelmiségiek is úgy érezték, kötelességük több-kevesebb szellemességgel kinyilvánítani, mennyire nevetségesen feleslegesnek tartják a jogot. Bocsássunk meg a szegény jogbírálóknak, mert fogalmuk sem volt arról, mi a jog. Azaz: éppen fogalmuk nem volt, mert a jog fogalmának meghatározása – bár a tudomány néhány évezrede alatt nagyon sokan nagyon sokat vívódtak vele – még mindig vitatott. Nem lesz hát szégyen, ha mi sem oszlatunk el minden e körüli kételyt a jog fogalmának legkorszerűbb meghatározásával: a jog az a társadalmi szabály, melynek érvényesülését a legerősebb társadalmi hatalom biztosítja. Ennek a létrejöttét, geneziséket kell megkeresnünk, azt, hogy miképpen találkozik össze a társadalom önként, szabadon gyakorolt szokása a szervezett kényszerhatalom akaratával, hogy a szokás-szabályból jogszabály lehessen, hogy a *kényszernek és a szabadságnak az az egyensúlya* létrejöjjön, amit *jognak* nevezünk.

A jog

A jog azoknak a társadalmi szabályoknak az összessége, melyek érvényesülését a legerősebb társadalmi hatalom garantálja, szükség esetén *kényszer alkalmazására* is képes lévén. *A jog tehát társadalmi szabály*, azaz olyan viselkedési norma, magatartási modell, amely az érdekeltek következetes viszonyulásából, a szabály elfogadásából, alkalmazásából, betartásából szűrhető ki, éppen úgy, mint ahogyan a természeti törvény a fizikai testek, anyagok, energiák és az élőlények viselkedéséből állapítható meg. A társadalmi szabályt az különbözteti meg a *törvénytől*, az általános parancstól, hogy a törvény csak kijelentett, megfogalmazott *kezdeményezője* a szabálynak, amíg maga a szabály a törvénynek megfelelő következetes viselkedés. A jog keletkezését, létrejöttét, a jog „alkotását”, a jog geneziséket keresve a társadalmi szabály – köznyelven: a *szokás* – keletkezésének, létrejöttének a *folyamatát* kell az emberi művelődéstörténet tényeiből megállapítanunk. Könnyű volna a feladatunk, ha az egyoldalú materialista felvilágosodás, a 18. századi ún. „szabadgondolkodás” társadalomelmélete nem térítette volna mesterséges, elméleti, spekulatív útra az addigi társadalomtörténetet természetes, hagyományos útráról: A szabadgondolkodó teoretikusok, a maguk klasszikus liberálisnak képzelt, egészen a szingelizmusig szélsőséges individualista, *akratikus* – azaz, kényszerhatalmat tagadó – ideológiájuk kedvéért még a tényét is tagadták a *Homo Sapiens Antropus* természetes, vérségi fejlődési rendjének, annak minden közösségét és intézményét, a családtól és más természetes közösségtől az emberi egyének közötti természetes egyenlőtlenségig – a szolga gyermekét egyenlőnek tekintették a kényúrral, mert azt kívánták, hogy *így legyen* – és magának a közrendnek a szükségességéig. Felületességük a gyakorlati alkalmazás könnyebbége kedvéért a jogalkotás, szabályalkotás több szakaszból, mozzanatból álló hosszú folyamatát egyetlen *törvényhozásnak, legiszlációnak* nevezett aktusra egyszerűsítette. Sőt, szabadelvű ideológiájuk legfőbb politikai követelményéül állították a csak az általuk kiagyalt, és csak általuk alkalmazott

elméletet, a közhatalmi ágazatok – jogalkotás, végrehajtás, bíraskodás – megkülönböztetéséről és egymástól való elválasztásáról. Ez ugyanis sehol nem működött a társadalmi élet gyakorlatában, sem a 18. század előtti hosszú évezredek folyamán, sem azóta. Nemcsak a *Homo Sapiens Antropus* társadalmi szerveződését elindító vallási törvények történelmi jelentőségét tagadták, de azt is elfelejtették figyelembe venni, hogy az általuk eszményített antik római jog nem törvényhozási egyetlen vagy megismételt aktusokból állott, hanem a *XII táblás törvényeknek* nevezett ősi népszokások alapján az egész Mediterráneum jogszokásaiból összeállított *Jus Gentium* felhasználásával kifejtett szabálykezdeményező propagandával – a republikánus Róma méltán híres publicisztikájával – a társadalomnak célszerű igényekre nevelésével, a *közvéleménynek* olyan alakításával, hogy az a *Senatus Populusque Romanus* kényszerhatalommal bíró döntéshozó hatóságait a közigénynek megfelelő általános parancsok, törvények, szokáskezdemények kibocsátására bírja.

A jog két eleme

A jog kényszerhatalommal érvényesíthető társadalmi szabály lévén, két eleme van: egyrészt szabály, *társadalmi szabály*, szokás, amelyhez a másik alkotóelem, a *hatalmi kényszer* járul. *Nem jog* tehát a nem-szabály, a nem érvényesülő viselkedési norma, és nem jog az a szabály, amelynek nincs kényszerhatalmi garanciája.

A kényszerhatalom – potestas maxima

Lássuk először a kényszerhatalmat, a társadalmi változások okául szolgáló társadalmi energia *természeti tényét*. Szándékosan nem használjuk a szervezett hatalom nevét, az állam kifejezést, mely uralkodó hatalmat, *potestas supremat* jelent, hanem csak viszonylagos legerősebb hatalom, *potestas maxima* szerepel nálunk a jog fogalmi kellékeként. A hatalomról, más akaratának befolyásolási képességéről láttuk ugyanis, hogy a fizikában ismeretes erőhöz hasonlítható lévén, erőssége – határfoka –, a tér- és időbeli terjedés – társadalmi – távolságával fordítottan arányos, tehát minél messzebb jut a hatalom forrásától, annál gyengébb az „ereje”.

A hatalom szűrői

Ez egyenmű, „jól vezető” közegben is így van, de a társadalmat alkotó minden közösségek válaszfala szigetelőként vagy szűrőként áll a hatalom terjedésének útjában. Döntő fontossága van a közhatalmi akarat érvényesülését befolyásoló társadalmi ellenállás kérdésében a társadalmi érzelmi erőternek, a hatalmi akarat közvetítés láncában szereplő egyének érzelmi hozzáállásának akkor is, ha ezek nem közületi hatalomgyakorlók, hanem egyszerű alávettettek: a legszuverénebb akarat is csak azzal válik szabállyá, ha a társadalom legalsó, leggyengébb tagja viselkedésében követi.

A vājār fia

Bármilyen erős, jól szervezett, műszakilag kitűnően felszerelt is legyen a központi hatalom vagy annak kirendelt helyi szerve, egy uránbánya-vállalat vājārjának óvodás fiához – például – nem tud hozzáférni a szigorú munkahelyi fegyelem, a szakszervezet, a családjog, a katonai titkosság – és egyebek – miatt. Világos, hogy a gyermek számára az apja a legerősebb társadalmi hatalom, a többi csak a családfőn át befolyásolhatja akaratát. Ha az apa elismeri maga feletti hatalomnak az államot – akár közvetlenül, akár más területi vagy személyi közület közvetítésével – jog lesz az állam által annak mondott szabály a gyermek számára, különben nem. Hasonló a helyzete a bányavállalat igazgatójának a vājār gyermekével szemben: az igazgató magánhatalma az apán keresztül érvényesülván, közhatalommá válik a gyermek számára, jogszabály szavatolására lesz képes.

A jog metagnosztikus valóság

Nem jog tehát az a szabály, melyet nem a legerősebb társadalmi hatalom vagy annak alávetett más közület hatalma nem szavatol. Nem jog a nem érvényesülő magatartásminta, mert nem *szabály*. A parancsot, a rendeletet, a legésszerűbb gyakorlati hasznú tanácsot, javaslatot is csak a társadalom érdekeltjeinek megfelelő következetes magatartása teszi *szokássá*, a szokásból pedig egyszerű absztrakcióval kiolvasható a viselkedési norma, a szokás alapjául szolgáló szabály. Ez azt jelenti, hogy szabály lévén a jog, létrejötté és létezése csak metagnosztikus ismeretrendszer útján állapítható meg. Röviden: a jog *metagnosztikus valóság*. Ez olyannyira így igaz, hogy a jogszabály nemcsak iskolapéldája a metagnosztikus – tévesen filozófiaiának nevezett – értékrendnek, de csaknem szinonimája is annak. A protognosztikus, ismeretrendszer előtti – tévesen teológiaiának mondott – eszmei értéknek a feltétlenül elfogadott eszménynek, az abszolút ideálnak, az Istenként elfogadott örökkévaló abszolút hatalomnak, vagy az annak irányában álló, könnyebben megközelíthető relatív eszményeknek – politeista istenségek, szellemi, társadalmi, erkölcsi értékeket garantálni képes becsület, nemzet, haza, szabadság és bármilyen más ideológiai alap – előzetesen, az ember viselkedése, magatartása előtt kinyilvánított általános parancsa, Törvénye az így legyen, az *így kell lennie*. Hogy az előzetes általános parancsból, törvényből mennyi és milyen szabály jön létre, az már *utólagos*, későbbi, tehát metagnosztikus ismeretrend útján állapítható meg, arra adván feleletet, hogy az így legyen, így kell lennie előírásból mennyi valósult meg emberi magatartásban, és alkotásban, az ember következetes viselkedésével a *Homo Sapiens Antropus* testi, szellemi és lelki élettávlátában.

Hatályos – érvényes, szkriptikus – effektív jog

A kijelentett hatalmi akaratot törvénynek, rendeletnek – dekrétum, statútum stb. – mondjuk, ha általánosan, meghatározatlan időre bocsátatott ki –, parancsnak, utasításnak, ha egy adott esetre vonatkozik. Nos, ha a közhatalmi akarat egyszer érvényesül – nevezzék bár törvénynek – parancssá válik, tehát nem lesz szabály, nem lesz jog. Viszont joggá lesz az a viselkedési modell, melyet közhatalmi akaratként, szabályszerű rendszerességgel követ az ember, annak ellenére, hogy azt a közhatalom soha szabállyá nem nyilvánította. Hogy minden adott esetben tudni lehessen, jog-e valami vagy sem, hogy jogbizonytalanság ne keletkezzék, a közhatalom – hacsak maga is nem bizonytalan – gondoskodik a mindenkor hiteles jogértelmezésről, utasítván a maga végrehajtó és bírói szerveit a jogszabályok tartalmának alkalmazására vonatkozóan. A társadalmi közegellenállás folytán gyakori a *hatályos* és *érvényes jog* közötti különbség: a jogszabály hatályos voltát nem tagadja senki érdekelt, de érvényesítését a maga viselkedésében elhanyagolja, elodázza. Nyilvánvaló, hogy ha a jogalkotói akarat olyan magas hierarchiai lépcsőn álló jogforrásban jelenik meg, amelynek érvényesítése alacsonyabb rendű szabályalkotást igényel, ez a társadalmi közegellenállás véglegesen megakadályozhatja a szabály érvényesülését. Például: az alkotmány rendelkezéseit és a nemzetközi jogszabályok érvényességét nem tagadja senki, de állami törvény, végrehajtó hatalmi rendelet nélkül nem jutnak el az azt érvényesítő közhatalmi szervhez sem, még kevésbé az alávetett állampolgárhoz. Így támad a különbség a *szkriptikus* és az *effektív jog* között, állandó vitát provokálva a felett, hogy jogszabály-e egyáltalán a vitatott magatartásminta, abban az esetben, ha bírói úton nem érvényesíthető.

Rosshiszemű közhatalom

Előfordul azonban – mint ezt itt mi, a bizánci térfélen, főként a proletárdiktatúra despotizmusa idején szomorúan tapasztalhattuk –, hogy a közhatalom rosszhiszeműen mond valamit jogszabálynak, akár alkotmányszabálynak is, rosszhiszeműen köt nemzetközi szerződést, miközben hatóságainak más értelmű rendelkezést adván, a kiadott szöveg sohasem válik szabállyá, tehát nem lesz jog. Mivel az esetek végeredménye ugyanaz, mint jóhiszemű, de gyenge államhatalmak jogalkotásáé, a világ megtévesztése – sajnos – sikerülni szokott.

A *jogalkotás*, jogképzés több mozzanatból, szakaszból álló folyamat. Az első mozzanat, a tényleges *törvényhozás*, annak a szabálynak a kezdeményezése, amelyből majd a hatalom hozzácsatlakozásával jogszabály lesz a végén. A törvénynek, az általános parancsnak a kibocsátása – akár szülői, családhatalmi, akár barbár hódítói, akár más hatalommal, akaratbefolyásoló képességgel, külső, fizikai kényszerítő erővel, vagy erkölcsi tekintéllyel rendelkező társadalmi tényező parancsa, akár *nevelői* utasítás, legyen bár idősebb testvér, családtag, tanítómester, szakoktató, tanár, játékvezető, sportedző, kiképzőőrmester, vagy csapattiszt, vagy más nevelő ösztönös vagy tudatos cselekménye – eredetét tekintve *szakrális funkció*, hiszen vitathatatlan, megfellebbezhetetlen a kijelentett akarat. Ezt az aktust követi a nagyon hosszú, sok elméleti, tudományos és gyakorlati módszerrel folytatott – metaszakrális funkciónak minősülő – egyéni, csoportos és egész társadalomra kiterjedő *nevelői* tevékenység, mely minden ember születésével kezdődik és halálával végződik, következetességgel az egymást követő nemzedékek hosszú során át. A nevelés célja az, hogy az ember állati, természetes ösztöneit – amelyek olyan satnyák, hogy nem képesek az ember egyedi és faji létét biztosítani – olyan *készségekkel* egészítse ki, amelyek az embert a közrend fegyelmére, a társadalmi elvárások szerinti viselkedésre, a szokások elsajátítására indítják, valamint anyagfeletti célra irányuló vágyat gerjesztenek az emberben, hogy eredményképpen az emberben lelki élettávlatbeli célra irányuló törekvés, szándék és akarat kialakítása eredményképpen – nem lelki, örökéleti cselekvés, hanem – az embert a testi lét alapszintje fölé, a társadalmi, szellemi élettávlatba emelje, ezáltal nemcsak életben tartsa, hanem *fejlődését* is biztosítsa. A nevelés, a protognosztikus etika értékrendjének ismertetésével, tanításával – modern szóval: ideológiája propagálásával – *igényt támaszt* az emberi egyénben és társadalomban a megismert eszményi értékek iránt, az anyagfeletti, eszmei értékek mindegyike tekintetében, legyen szó viselkedésről, társadalmi rendről, szervezetről, tudományos igazságról vagy művészi szépségről, hogy a gyermek vagy felnőtt növendék az ideológiai etika értékrendjének megfelelő elvárt magatartást következetesen tanúsítva, eredményül az elvárt magatartás metagnosztikus etikai tényé, szokássá gyakorlódjék, hogy abból tényleg érvényesülő társadalmi szabály legyen megállapítható.

A társadalom egyéni és csoportos nevelése az elvárt protognosztikus értékről való meggyőzés, az arról szóló ismertetés, tanítás, oktatás, valamint az *így kell* protognosztikus érték terjesztése és propagálása, abból a célból, hogy a társadalom a protognosztikus etikai igényt *közérdekként* elfogadja, és megvalósítására törekedve *szokássá* minősítse a megvalósítás érdekében tanúsított magatartásával, amely nemzedékeken át gyakorolva a legnagyobb társadalmi értéké, ősi szokássá, eszmei *hagyománnyá* lesz. Az igényelt szabályszerű viselkedés előfeltétele az annak a helyességéről való meggyőződés, a társadalom nevelése tehát a társadalomnak a szabályszerű viselkedésre, azaz valós *jogalkotásra* való *nevelése*, a *közvélemény* kialakításával kezdődik és folytatódik, hogy abból az ideológiának megfelelő célra közvágy, köztörekvés, közszándék, közakarat szülessen, hogy majd az közösségi cselekvésben, szokásban valósuljon meg. A nevelés előbb magának az Eszménynek az elfogadtatására, kultikus, szakrális célra irányul, később – a különböző cselekvési irányok szerint különböző hosszúsági szakaszokban – magára az eszmei ideológia szerinti cselekvésre, az ember jólétére, humanitásra irányulván, társadalmi, anyagvilági célt valósít meg, átkerülve a metaszakrálisból a *szekuláris* szakaszba. A társadalom szabályszerű viselkedésre nevelésének szekuláris szakasza, a közrend fegyelmének gyakorlati megvalósítása előbb egy iskolai osztályra, helyi települési korcsoportra, vallásos gyülekezetre, szűkebb területi közösségekre terjed ki, ezek után a magasabb relatív eszményeknek megfelelő, legtágabb közösségekre, az egész ország társadalmára, a népre, nemzetre, azaz a démoszra. A jogalkotás utolsó mozzanatában a közmeggyőződés, a

közigény kerül a legerősebb szervezett társadalmi hatalom elé, hogy az *törvényként*, kötelező általános parancsként hirdesse ki, elrendelvén végrehajtásának, megvalósításának kényszerhatalmi eszközeit.

A jogalkotási folyamat minden szakaszának megvannak a megfelelő eszközei, szervezetei és intézményei: Az eszmény szerinti értékrend, a protognosztikus etika előírásainak a megfogalmazása, kihirdetése, az ideológia kibocsátása, „a törvénynek a társadalomba hozása” – vitathatatlan, legmagasabb, eszményi értékről, *szentségről* lévén szó – akkor is szakrális funkció, ha az nem a mérhetetlen mindenség lelki távlatának transzcendens abszolút eszménye, hanem társadalmi, anyagvilágbeli relatív legfelső ideálra – hazára, nemzetre, népjólétre, munkásosztályra, vagy csak pártra – vonatkozik. A szakrális szolgálat pedig nemcsak a vallások papjainak, áldozárainak a tevékenységét jelenti, hanem minden ideológusét – még a Kommunista Kiáltvány megfogalmazójáét – is. És a társadalomnak az eszmény szerinti *nevelése* metaszakrális funkció minden esetben, akár vallási iskola, szerzetesi oktatás, ifjúság katekizálása, gyóntatói penitencia, templomi prédikáció, felekezeti oktatás, akár a szabadságeszme vagy a szociális igazság érdekében népgyűléseken, nyomtatott és elektronikus sajtó útján végzett *agitációról*, vagy cselekvésre buzdításról, mozgósításról van szó. Viszont minden ideológia szerinti viselkedési szabálynak anyagvilági kényszerhatalommal való összekapcsolása, hogy a társadalmi szabály jogszabállyá legyen, *szekuláris* tevékenység akkor is, ha történetesen vallási tevékenységre irányul. Hogy a nép jogalkotási igényének milyen kifejezési eszközei, társadalmi szervei vannak, annak az emberi művelődéstörténet – nevezetesen a hatalomérvényesítés elmélete és gyakorlata – minden kora megfelelő példával szolgál, minden kor, minden társadalom hatalmi szervezetének alkotmánya szerint. Az ősdemokráciában – állítólag – a népgyűlés résztvevői közfelkiáltással „hoztak törvényt”. Az európai keresztyén nemzetállamok szuverén királyai azokat a szokásszabályokat látták el kényszerítő szankcióval, amelyeket a királyi tanács főpap tagjai Isten akaratával megegyezőknek jelentettek ki, és a királyi tanácsnak, a tényleges végrehajtó hatalmat gyakorló szekuláris, főúri tagjai *ősi szokásként*, *nemzeti hagyományként* elismertek, vagy megvalósítható reformként – a társadalom tényleges adottságainak, lehetőségeinek az ismeretében – elfogadtak. A középkor végére a humanista szellem kialakította a jogalkotásnak azokat az intézményes formáit és szerveit, amelyek az akkori ideológiai elvárások megvalósításához szükségesek voltak: a királyi tanács a kiváltságos rendek képviselőivel országgyűléssé, törvényhozásra szakosodott közhatalmi szervvé bővült. Figyelemre méltó, hogy a rendeknek királyi szentesítésre előterjesztett első törvényjavaslata az igazságszolgáltatásnak, a bíraskodásnak királyi funkcióvá, közhatalmi szolgáltatássá tétele volt, amellyel a társadalom elfogadott szokásai jogszabályokká minősültek, hiszen a királyi bíróságok azok alkalmazására köteleztettek. Csak a 16. században terjedt ki a világi törvényhozás hatásköre a vallási tevékenységekre, addig ugyanis a nemzetállamok világi jogalkotása is egyházi funkció volt. A jogalkotásnak az újkorra kialakult intézményes formái és szervei beépültek a művelődéstörténet legmagasabb emberi alkotásába, a liberális nemzeti *jogállamba*: az országgyűlés felsőházában ott vannak a hajdani királyi tanács tagjai, az etikai ideológiát tolmácsoló egyházi tagok, valamint a tényleges társadalmi tekintélyhatalmat képviselő születési, vagyoni, művelődési arisztokrácia küldöttei mellett a hivatásrendek képviselői is. A népképviselőkből álló parlament pedig nem egyéb, mint a legfelsőbb média, a démosz közvéleményének, az országos sajtóban állandóan megfogalmazott és megvitatott közakaratnak – arra vonatkozó közakaratnak, hogy milyen társadalmi szabályt kíván kényszerhatalmi szankcióval jogszabállyá minősíteni – a kinyilvánító testülete. Hogy a népképviselői parlament nem volt képes a tényleges népakarat kinyilvánítására, az a társadalom valóságos tényeit, szerkezetét és működését, tehát a társadalom *életét* figyelembe nem vevő 18.

századi szabadgondolkodók egyoldalúan materialista, individualista ideológiája gyakorlati lehetetlenségének a következménye. Ezen nem segített a későbbi egypártrendszerű ún. törvényhozás sem, hiszen annak a tagjait a szuverén hatalombirtokos nevezte ki a rendszer ideológiájának a híveiből, az érdekelt alattvalók, a magatartásmintát szabállyá gyakorító, azaz a jogalkotó nép véleményének megkérdezése nélkül – nem voltak tehát az uralkodótól független egyházi küldöttek vagy születésüknél fogva főúri tagok, mint annak idején a királyi tanácsban.

A hasznosságra és célszerűsége törekvő társadalomtörténeti gyakorlat szívesen vonta egyetlen törvényhozói momentumba, a törvény kihirdetésének aktusába az egész jogalkotási folyamatot. Amennyiben a szankcionált viselkedési norma valóban szokás, tehát a társadalomban tényleg érvényesülő szabály volt, vagy a társadalom neveltsége annak elfogadására reményt adott, annak kényszerhatalmi szankcióval való ellátása tényleg *jogszabályt* hozott létre, ha azonban ez nem már elfogadott vagy elfogadható magatartásminta volt, a kihirdetett törvény csak *szabálykezdeményezésnek* tekinthető, amely csak az érdekelt nép tényleges viselkedésével válhat majd szabállyá, és azután joggá.

Magánjog

A jogszabályok eredetük, hatóirányuk, címzettjük szerint két csoportra oszlanak: magánjogra és közjogra. A *magánjog* az állampolgári állapot negatív viszonylatának szabadságövezetébe tartozó jogügyleteket szabályozza, úgy, hogy a maga hatóságait utasítja az állampolgárok által a közérdekkel nem ellentétes szokásoknak megfelelően, szabadon kötött jogügyletek rendelkezéseinek – akár kényszerrel való – érvényesítésére. Mivel a magánjog azonos jogállású személyek jogait és kötelességeit szabályozza, mellérendelő, vízszintes irányú az általa érvényesülő akaratbefolyásolás. Szerződési jognak is mondják, holott nemcsak a kötelmi jog tartozik a magánjog körébe, hanem a személyjog, családjog, örökösödési jog, dologi jog, vagyoni jog, kereskedelmi jog, mindenféle gazdasági tevékenységre, valamint minden olyan társadalmi viszonylatra vonatkozó szabályozás, mely a magánszemélyek szabad döntésétől függ.

A jogtudományi irodalom általában a magános egyén jogának mondja a magánjogot – más kifejezéssel: polgári jog, civil jog – azon az alapon, hogy alanya, a személy, ma minden emberi egyén. Azonban eredetileg ez az autonóm családok közötti – valóban – szerződési jog volt. A római jog tette a családfők egyéni jogává, arra hivatkozva, hogy csak annak van cselekvőképessége. A liberalizmus ugyan minden felnőttnek cselekvőképességet ad, elvben tudomást sem vesz a családi kötelékről, de a társadalmi valóságban ma sem létezik ember család nélkül, és erre a jogalkotásnak is mindig tekintettel kell lennie!

Közjog

A *közjog* a közhatalom szerveinek, tehát az államnak, minden közületnek és mindezek hatóságainak és szerveinek szerkezetére, szervezetére és mindezek működésére vonatkozó szabályok összessége. A közjog alá-fölé rendelő, függőleges tagoltságú viszonyokat rendez. Ide tartozik az alkotmányjog, közigazgatási jog – minden szakágazatával –, a perjog, egyházjog, nemzetközi jog és büntetőjog – ha az utóbbiak jognak tekinthetők. A nemzetközi jog ugyanis nem egyéb, mint az államok egymás közötti szerződéses joga, melynek vagy van felettese, szavatoló hatalma, vagy nincs. Ha van, akkor beszélhetünk jogról. Az állam a maga alattvalóival szemben akkor is jogszabállyá teheti a nemzetközi szerződések rendelkezéseit, ha az nemzetközi vonatkozásban nem volna jog. Az állampolgár számára pedig ez akkor közjog, függőleges irányú, éppen úgy, mint a kiskorú családtag számára közjog a családfő által kötött szerződés rendelkezése, hiszen annak érvényesülését a családfői hatalom kényszeríti ki vele szemben.

A büntetőjogot csak abban az esetben tekinthetjük jognak, ha a bíróságok és bűnüldöző szervek működését szabályozó rendelkezéseknek vesszük, hiszen magatartásminta-tartalmuk negatív, tehát csak szabálysértés esetén érvényesítendő – „akkor érvényesül, ha nem érvényesül”.

Az ún. szocialista államok leszűkítették az ember szabadságövezetét, közhatalmi szabályozás alá vonván a gazdasági és – csaknem az egész – művelődési életet, közjoggá – főként közigazgatási joggá – minősítve át az ezeket szabályozó rendelkezéseket. Ez lett a sorsa a munkajognak is, a munkaszerződések ügye átkerült az állampolgári negatív viszonylatból a passzív viszonylatba: a munkavállalás jogából munkakötelezettség lett. Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a munkaviszony a jogtörténet folyamán sokáig hatalmi kényszer alatt állt – a rabszolgaságot nem is tekintve – a családfőnek a szolgálával szembeni hatalma érvényesült. A liberalizmus szabadabbá tette a munkaviszony vállalását és felmondását, de a munkaviszony alá-főlé rendelő voltát, a főnök közhatalmi jellegű akaratérvényesítési lehetőségét megszüntetni nem tudta.

A jog helyessége

A *jog helyességének* sokat vitatott kérdése könnyen megválaszolható: A jogbölcseleti irodalom egyhangúlag állítja, hogy helyes – „jó” – a jogszabály akkor, ha megfelel a társadalom általánosan vallott eszménye szerinti értékrendnek, az ún. közérkölcshöz. A pszichológia viszont azt állítja, hogy az ember az erkölcsi meggyőződésével ellentétes parancsnak még hipnotikus álomban sem engedelmeskedik, tehát a társadalmi szabályok közül is csak az erkölcsével megegyezőt tartja tiszteletben. Ezek szerint az erkölccsel ellentétes rendelkezés nem érvényesül, tehát nem szabály, nem jog. Következésképpen minden jog helyes, ha jog. – Vagy talán mégsem?

Erre a kérdésre nem mertek feleletet adni a 20. század jogtudósai, mert mindnyájan az emberi szellem legnagyobb alkotásának, a liberális nemzeti jogállamnak a büvöletében éltek, és még a gondolatától is félték annak, hogy az állam kijelentett akaratát ne tekintsék jognak. Később, a 20. század folyamán kiderült, hogy a jogállam csak a publicisták büvöletében létezett, valójában a világháborúnak már a kitörése is kétségbevonta az állami szuverenitás létezését, a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya és a Kisebbségi Szerződés már szuverénnek mondott államok alkotmányába parancsol egyes rendelkezéseket, a második világháború végén pedig már egyenesen a felszabadított és legyőzött országok alkotmányával helyettesíti a békeszerződést.

A jog a kényszerrel is fenyegető társadalmi hatalom tekintélyének folyamánya lévén, az ember akaratát cselekvésének vonalán, a szándék értelmi megfontolásának mozzanatában elkerülhetetlen társadalmi adottságként befolyásolja az embert. Az adottságok tekintetbevételére, megfontolása alapján születik a szándék kivitelezésének elhatározása, az akarat.

Ezzel lezárul az akarat pszichológiai folyamata. Következik a cselekvés, a *Gesta Hominum*.

A szabály keletkezése

A téma eredetileg „a jog genezise” címen szerepelt. A genezis kifejezés azonban a Teremtésre, a semmiből való eredeti alkotásra van lefoglalva, tehát alkalmatlan a szabálykeletkezés folyamatának elnevezésére. Ugyanis a jog *keletkezik* – a kél, felkél, azaz a növényi élet indul – ige visszaható alakja, voltaképpen önmagától lesz, mint *kvázi élőlény* természeti társadalmi valóság.

A jogalkotás folyamatában tehát különböző irányú funkciókat és az azokat ellátó társadalmi szerveket kell megkülönböztetnünk.

Törvényhozásról, legislatioról, azaz a vitathatatlan általános parancsnak az egyénbe és társadalomba "hozásáról", beszélünk akkor, amikor a természeti-ösztön, vagy az isteni eredetű törvény – törvény = általános parancs – ültetődik be a társadalomba. Ez koronként más és más Törvénykezdeményezőnek a tevékenysége. Eredetileg feltétlenül szakrális tevékenység, mert csak a legfőbb Eszmény tekintélye lehet elég ahhoz, hogy feltétlenül kötelező erejű szabályt állíthasson a társadalom minden tagja elé. Ez a jellege gyakorlatilag máig megmaradt, ma is a társadalom legfelsőbb tekintélye áll a törvénykezdeményezés mögé. Nagyon szomorú, és a mai jog gyengeségének éppen ez az oka, hogy ez a tekintély már egyáltalán nem megkérdőjelezhetetlen. Hogy a szokások közül melyik mögé áll majd a szervezett közhatalom, tehát melyek lesznek jogszabállyá, az a hatalom birtokosaitól függ. Persze a hatalombirtokos *a törvény kihirdetője* is kezdeményezhet viselkedési szabályt, jogot, általános érvényű közhatalmi parancs kibocsátásával, de *jog csak szabály lehet*, szabályt pedig a következetes viselkedést tanúsító *nép*, nemzetpolgári összesség, *démosz alkot*.

A tulajdonképpeni *legislatio*, a "törvényhozás" – valójában szabálykezdeményezés – az, aminek az elnevezés mondja: a Törvénynek, az isteni általános parancsnak a társadalomba való hozatala, tehát az a szellemi tudományos tevékenység, amely Isten kijelentett akaratából az emberekre kötelező előírásokat *tudományos igazságként* kihámozza, értelmezi, és az érdekeltek számára megmagyarázza. Azok számára, akik Istent, az egyetlen abszolút eszményt elfogadni nem képesek, a törvénytudók könnyebben megérthető és megközelíthető, relatív eszményeket – mint a politeizmus divinitásai, vagy a Becsület, Haza, Szabadság és más általánosan elfogadott eszmények – állítanak tanításuk értékrendi alapjául. A racionalizmus által favorizált természettudományi kutatások is a tudományos igazat keresték, a természet, az anyag működési törvényeit fedezték fel, írták le és rendszerezték és hasonlóan bántak – hiszen az is része a természetnek – az emberi társadalommal is. Működésük eredményeképpen születtek meg a természetjog, az észjog törvényei, amelyek nem elfogadhatatlanok, hanem csak nem kizárólagosan általánosíthatók a holt anyag változásaival szemben sokkal differenciáltabban működő társadalomban. A Törvénynek, a vita nélkül elfogadandó általános parancsnak a társadalomba hozatala tehát – mint előbb láttuk – szakrális feladat volt, akár szacerdosz, pap, mágus, álomfejtő, pontifex, augur, látnok próféta, révülő táltos vagy delphoi jósnő látta is el, a kultikus lelki szolgálatot elvégző papságnak a metaszakrális, tudományos, szellemi, művelődési tevékenysége volt – akár a lelki élettávlat transzcendenciájából, akár a természet és társadalom kutatásából „hozta” a Törvényt. Bár a szabadgondolkodók a kezdetek óta csak a természetből, az anyagból való levezetés útját ismerik el, az örök kánonok megfogalmazói és propagátorai, társadalmi alkalmazói a vallás, a kultusz szolgálattevői voltak – mint ezt a kultusz-kultúra, istenimádat-művelődés szóösszefüggései jelzik – és maradtak a liberalizmus 19. századi általános politikai győzelme után is, sőt még a metaszakrális funkciók századvégi szekularizációja után is, úgy, hogy még ma is versenytársai minden materialista ideológiai irányzatnak. Éppen ez minősíti a különböző vallások kultúráját.

A *jogalkotás* funkciója nemcsak különbözik a törvény meghozatalától, de maga is tovább differenciálendő: a *jog* az a társadalmi *szabály*, amelynek érvényesülését a legerősebb társadalmi hatalom, a *potestas maxima* garantálja. Meg kell tehát különböztetnünk a *szabálykezdeményezést*, a viselkedési modellnek szabállyá, szokássá építését, azt a tevékenységet, amely a magatartásmintát viselkedési készségként ülteti be tanítással, oktatással, idomítással, meggyőzéssel, propagandával, szülői és nevelői pálcá, templom és iskolai katedra vagy sajtó-média útján az emberi egyénbe és társadalmakba, majd ennek kényszerhatalomhoz való kapcsolását, a *joggá minősítést*. A *Homo Sapiens Antropus* fajlagos viselkedési szokásai, mint minden élőlény esetében, a szülői *nevelés* eredményei, hiszen ebbe a természeti hatalmi alávetettségbe, a szülői hatalom alá születik minden

ember. Ennek fölébe jön később kívülről az állam nagyobb kényszerhatalma. A szabályt maga a nép, a démosz alkotja meg következetes viselkedéssel, a hatalom, a „törvényhozó” azt csak kihirdeti és kényszerhatalmával garantálja.

A család nevelői, azaz törvényhozói hatalma

Az is természeti adottság volt, hogy a családban az újszülöttel szemben a főhatalom egészét az anya gyakorolta, gyermekének a társadalmi elvárások szerinti *szokásokra*, fegyelemre, viselkedési szabályokra nevelésével, a szobatisztaságtól és étkezési előírásoktól a *beszédnek*, a nyelvtannak és más emberekkel való kommunikációnak a szabályaiig. Ezt követte a családban – elsősorban a fiúk esetében – az apának a családfenntartás és védelem mesterségi fogásainak, szokásainak a beültetésére irányuló nevelési hatalma. Nyilvánvaló tehát, hogy a *Homo Sapiens Antropus fajlagos viselkedését* meghatározó szabályai, a *szokások* az ember testi természeti törvényeinek, az ösztönöknek az anyagfeletti fejlődés igényei szerinti eredményei, amelyek *nevelés* – dresszúra, drill, fegyelmezés, tanítás, oktatás, példaadás, utánzás – útján épülnek be reflexszé, és gyakorlódnak erkölcsi képességgé, és válnak szokássá a nevelési folyamat végére. Az anyagfeletti célra irányuló vágyat azonban csak a testi élettávlat feletti lelki élettávlat adta eszményi cél támaszthat az emberben, és emeli az ember testi, anyagi ösztöntörvényeit a szellemi élettávlat területére, *társadalmi szabállyá*. Az ember anyagfeletti vágya, és az annak megvalósítására irányuló törekvése tehát az egész anyag-energia világ feletti, a testiség feletti, azaz a családján és minden vérségi, testi közössége feletti, eszményi hatalom függvénye, ahhoz igazodván a szükségérzetet vágygá minősítő *ízlés*. Emez eszményi hatalom feltétlen tekintélyének az elismerése, elfogadása bírja rá a nevelőt és növendékét egyaránt a természetes viselkedési szabályoknak társadalmi szokássá emeléséért való veszélyre. Az eszmény tekintélyének a nagysága határozza meg az irányában történő nevelés tartalmát, hosszát, mennyiségét: minél magasabb az eszmény – egészen a *potestas absoluta*ig és az irányában álló *potestas maxima*ig –, annál magasabbra emelkedik az anyagiasság fölé az irányában nevelt egyén és az egyének alkotta társadalom.

A liberális törvényhozás

Jogkezdeményezési hatalom a liberális jogállamban külön szervezett főhatalmi tevékenység lett, azáltal, hogy a *jogszabályt kezdeményező* általános parancsot, a *törvényt* az erre szakosított állami szervek, az országgyűlés és az államfő a *közülélemény igénye* szerint fogalmazza meg és hirdeti ki. Részletesebben kell szólnunk arról a *közüléleményről*, a társadalomnak arról az általános meggyőződéséről, amely igényli az új törvény, az új általános parancs megfogalmazását és kihirdetését, hiszen az a társadalom érdekeltjeinek *szokásos*, következetes magatartásával válik szabállyá, kényszerhatalmi garancia esetében pedig *jogszabállyá*, mert a tényleges *jogalkotó* nem az erre szakosított közhatalmi szerv, hanem maga a szabályt következetesen alkalmazó *nép*, a *társadalom*. A közülélemény, a közmeggyőződés kialakítása, az annak megfelelő viselkedési modelleknek az emberbe való benevelése nem lehetséges vitathatatlan tekintélyű hatalom, a társadalom általános céljait magában egyesítő Eszmény nélkül. A társadalom gyakorlatában ez az eszmény viszonylagos, legfelsőbb, relatíve legerősebb hatalom, *potestas maxima*, amelynek azonban meg kell felelnie a tökéletesség, az abszolút eszmény, a *potestas absoluta irányának*. Ez a vitathatatlan abszolút hatalom Isten – persze, azok számára, akik abszolút eszményt képesek felfogni és elfogadni –, az Ő szabályainak a társadalomba építése, nevelése szüli azt az igényt, amelyet a társadalom jogkezdeményező szerve megfogalmazhat és kihirdethet.

Az új rend igénylőinek kivonulása

Az ősidőkben ez egy-egy látnok, próféta, istenembere által meghirdetett Általános Parancs lehetett vagy volt, amelynek követésére vállalkozók *kivonultak* vérségi társadalmuk kötöttségei közül és új hitközösséget, hivatásrendi szervezetet hoztak létre. Közismert a kivonulások közül Izráel fiainak az egyiptomi szolgaságból való *exodusa*, de azóta is és a Földön mindenfelé nagyon sok az új eszmék követőinek a kivonulása, szecessziója, hogy ideájuk koreszmévé általánosuljon, és új rend, új közösség, új szerzetesrend, új papság, sőt, új művészeti irányzat indításában és szervezésében öltön testet. A kinyilatkoztatott isteni törvények értelmezése, magyarázata, oktatása és a társadalom közvéleményével való elfogadtatása volt az első hivatásrendnek, a *papságnak* a létjogosultságát adó feladata. Idő múltával a papok rendjén, a klerikálisok, a beavatottak, a tanultak rendjén belül is szakosodtak a kultuszt, az istenimádatot, istentiszteletet, áldozást ellátó *szakrális* funkciók elvégzői – a tulajdonképpeni papság –, és a metaszakrális teendőket, a tudományos tevékenységet, oktatást, törvényt magyarázatot, a közhatalmi jogkezdemenyezésnek és igazságszolgáltatásnak való tanácsadás tevékenységét ellátó írástudók. A metaszakrális társadalmi feladatokat is a vallási szervezetek látták el a legutóbbi időkig a Föld minden társadalmában. – A kultúra minden nyelvi logika szerint a kultusz gyakorlatát jelenti, amint például az iszlámban a jogtudomány ma is azonos a teológiával. – Az európai keresztyénségben is az isteni értékrend oktatása, propagálása templomi szószékeken, prédikációkban, igehirdetésekből történt. Ezt egészítette ki a templomok mellé szervezett iskolák katedrai oktatási tevékenysége, amelynek tananyaga, a *humanizmus* az európai tudományosság alapjául szolgált. Az isteni metaszakrális értékrend emberbe ültetésének, a humanista hitoktatásnak és az ennek segítségével létesített közoktatásnak a 16. század óta külön szervezete alakult ki a protestáns társadalmakban, amely azután a katolikus országokra is áttért, de a világiak, az általános társadalmi, művelődési, gazdasági, politikai célokat követő tevékenységek külön szakosodtak és elváltak a vallási célú tevékenységtől, és tudományos humanista irodalmuk publicisztika néven külön szellemi tevékenységgé önállósult. A publicisztika fő célja pedig a közvéleménynek olyan befolyásolása, alakítása, amelynek nyomán a társadalom általános eszmei értékrendjének megfelelő törvényeket, jogkezdemenyezéseket javasol az erre hivatott állami, kényszerhatalmi szerveknek. A felvilágosodás utáni, modern államban a jogalkotás kezdeményezője már közvetlenül a közvéleményt alakító publicisztika, a sajtópropaganda, hiszen enélkül, vagy ennek ellenére a társadalom amúgy sem minősítené megfelelő következetes viselkedésével jogszabállyá a közhatalmi szerv által kezdeményezettet. A jogkezdemenyezésre, törvényhozásra szakosított jogállami szerv, a népképviselői országgyűlés nem egyéb mint – az antik városhatalmak polgári közvéleményének kifejezésére szervezett népgyűlések és szenátusok utódaként – a közvéleményben kifejezett közakarat, népakarat megfogalmazója, írásba foglalója. Bár a természetes vérségi társadalomfejlődést tagadó és egyoldalúan csak a polgári rendszert elfogadó 18. századi szabadgondolkodók publicisztikája már függetlenítette magát a klerikális befolyástól – valójában csak tagadta a tagadhatatlan keresztyén etika alapjait –, az Európa jogalkotását befolyásoló publicisztika még a liberalizmus 1848-as általános győzelme után is megmaradt eredeti vallási metaszakrális jellegében egészen a 19. század végén bekövetkezett általános *szekularizációig*. Azóta a közvéleményt alakító és kifejező sajtó már nem a vallási normák befolyása alatt áll, hanem „szabad” lévén, a politikai pártok propagandaérdekei és a kapitalista gazdasági szabad verseny profitérdekeltsége alatt, és ekként befolyásolja minden állam jogalkotását.

A szokás

A *szokás* társadalmi, elvi megegyezésre visszavezethető, neveléssel elfogadtatott és elsajátított, adott társadalomban általánosan érvényesülő viselkedési szabályok összessége. Tárgyuk szerint csoportosítva, vannak élettani szokások – intim és nyilvános: étkezés, öltözködés stb. –, játék-,

szórakozásbeli, társasági, vallási, nevelési, tanítási, utazási és egyéb szokások, valamit gazdálkodási, növénytermesztési, állattartási, ipari, üzleti, szállítási, kereskedelmi, adás-vételi, építési és egyéb termelési, és fogyasztási szokások, továbbá műszaki, tudományos, tájékoztatási, művészeti és egyéb művelődési szokások, de nem szabad elfeledkeznünk az érintkezési, udvariassági és más – szorosan vett – társadalmi szokásokról, hiszen nyilvánvaló, hogy az ember minden tevékenysége, az egész Gesta Hominum szokások ösvényein él és mozog, sőt az is valamely szabálynak – gyakorlatból elvont általánosságnak – felel meg, ha valami nem él és nem mozog. A szokás *újításként* keletkezik, *hagyományként* él, és – más újításokat hozó – körülményváltozások miatt avul el, amíg *elfeledéssel* elhal.

A szokás keletkezését spontánnak, önkéntesnek érezzük, ha egyenrangú felek megegyezésére – két ember megegyezik, hogy meghatározott ügyben és vonatkozásban a jövőben bizonyos magatartást szabályszerűnek fog tekinteni –, *érdekeik* kölcsönös tiszteletben tartására kötött *szerződésre* vezethető vissza, illetve mások ilyen megegyezésének önkéntes utánzására. Akkor is önkéntesnek érezzük a szokást, ha annak kezdeményezője velünk szemben nemcsak érdekeinknek megfelelő előnyökkel kecsegtetett, hanem társadalmi erejét, hatalmát is latba vetve, tekintélyével reánk nyomást gyakorolt, *alkura*, kompromisszumra késztetett, ha mi az alkut, mint számunkra is előnyöset, *elfogadtuk*. Ez az elfogadás, a magunkévá tétel teszi szabállyá, érvényesülő magatartásmintává a szokás viselkedési modelljét.

Elfogadás nélkül nem érvényesül a legnyilvánvalóbban közérdekű, legszebben fogalmazott óhaj, kérés vagy tiszta szándék sem, viszont érvényesül, szabállyá válik a legnyersebb parancs, utasítás, bizarr tartalmú rendelet, ha tartalmát szabályként elfogadjuk – és alkalmazzuk –.

Ha valamely társadalmi szabály mögött – legyen bár erkölcsi törvény, üzleti szokás vagy étkezési illem – a *legerősebb társadalmi hatalom* áll szavatolóként, *jogszabályról* van szó. Egyenes szörendben:

A jog kényszerhatalommal érvényesíthető társadalmi szabály lévén, két eleme van: egyrészt szabály, *társadalmi szabály*, szokás, amelyhez a másik alkotóelem, a *hatalmi kényszer* járul. *Nem jog* tehát a nem-szabály, a nem érvényesülő viselkedési norma, és nem jog az a szabály, amelynek nincs kényszerhatalmi garanciája.

Lássuk először a kényszerhatalmat, a társadalmi változások okául szolgáló társadalmi energia *természeti tényét*. Szándékosan nem használjuk a szervezett hatalom nevét, az állam kifejezést, mely uralkodó hatalmat, *potestas supremat* jelent, hanem csak viszonylagos legerősebb hatalom, *potestas maxima* szerepel nálunk a jog fogalmi kellékeként. A hatalomról, más akaratának befolyásolási képességéről láttuk ugyanis, hogy a fizikában ismeretes erőhöz hasonlítható lévén, erőssége – hatásfoka –, a tér- és időbeli terjedés – társadalmi – távolságával fordítottan arányos, tehát minél messzebb jut a hatalom forrásától, annál gyengébb az „ereje”.

Ez egynemű, „jól vezető” közegben is így van, de a társadalmat alkotó minden közösségek válaszfala szigetelőként vagy szűrőként áll a hatalom terjedésének útjában. Döntő fontossága van a közhatalmi akarat érvényesülését befolyásoló társadalmi ellenállás kérdésében a társadalmi érzelmi erőternek, a hatalmi akarat közvetítés láncában szereplő egyének érzelmi hozzáállásának akkor is, ha ezek nem közületi hatalomgyakorlók, hanem egyszerű alávettettek: a legszuverénebb akarat is csak azzal válik szabállyá, ha a társadalom legsós, leggyengébb tagja viselkedésében követi.

Bármilyen erős, jól szervezett, műszakilag kitűnően felszerelt is legyen a központi hatalom vagy annak kirendelt helyi szerve, egy uránbánya-vállalat vájárjának óvodás fiához – például – nem tud

hozzáférni a szigorú munkahelyi fegyelem, a szakszervezet, a családjog, a katonai titkosság – és egyebek – miatt. Világos, hogy a gyermek számára az apja a legerősebb társadalmi hatalom, a többi csak a családfőn át befolyásolhatja akaratát. Ha az apa elismeri maga feletti hatalomnak az államot – akár közvetlenül, akár más területi vagy személyi közület közvetítésével –, jog lesz az állam által annak mondott szabály a gyermek számára, különben nem. Hasonló a helyzete a bányavállalat igazgatójának a vájár gyermekével szemben: az igazgató magánhatalma az apán keresztül érvényesül, közhatalommá válik a gyermek számára, jogszabály szavatolására lesz képes.

Nem jog tehát az a szabály, melyet nem a legerősebb társadalmi hatalom vagy annak alávetett más közület hatalma nem szavatol. Nem jog a nem érvényesülő magatartásminta, mert nem *szabály*. A parancsot, a rendeletet, a legésszerűbb gyakorlati hasznú tanácsot, javaslatot is csak a társadalom érdekeltjeinek megfelelő következetes magatartása teszi *szokássá*, a szokásból pedig egyszerű absztrakcióval kiolvasható a viselkedési norma, a szokás alapjául szolgáló szabály. Ez azt jelenti, hogy szabály lévén a jog, létrejött és létezése csak metagnosztikus ismeretrendszer útján állapítható meg. Röviden: a jog *metagnosztikus valóság*. Ez olyannyira így igaz, hogy a jogszabály nemcsak iskolapéldája a metagnosztikus – tévesen filozófiaiak nevezett – értékrendnek, de csaknem szinonimája is annak. A protognosztikus, ismeretrendszer előtti – tévesen teológiaiak mondott – eszmei értékten a feltétlenül elfogadott eszménynek, az abszolút ideálnak, az Istenként elfogadott örökkévaló abszolút hatalomnak, vagy az annak irányában álló, könnyebben megközelíthető relatív eszményeknek – politeista istenségek, szellemi, társadalmi, erkölcsi értékeket garantálni képes becsület, nemzet, haza, szabadság és bármilyen más ideológiai alap – előzetesen, az ember viselkedése, magatartása előtt kinyilvánított általános parancsa, Törvénye az így legyen, az *így kell lennie* tekintetében. Hogy az előzetes általános parancsból, törvényből mennyi és milyen szabály jön létre, az már *utólagos*, későbbi, tehát metagnosztikus ismeretrend útján állapítható meg, arra adván feleletet, hogy az így legyen, így kell lennie előírásból mennyi valósult meg emberi magatartásban, és alkotásban, az ember következetes viselkedésével a *Homo Sapiens Antropus* testi, szellemi és lelki élettávlátában.

A kijelentett hatalmi akaratot törvénynek, rendeletnek – dekrétum, statútum stb. – mondjuk, ha általánosan, meghatározatlan időre bocsáttatott ki – parancsnak, utasításnak, ha egy adott esetre vonatkozik. Nos, ha a közhatalmi akarat egyszer érvényesül – nevezzék bár törvénynek –, parancsá válik, tehát nem lesz szabály, nem lesz jog. Viszont joggá lesz az a viselkedési modell, melyet közhatalmi akaratként, szabályszerű rendszerességgel követ az ember, annak ellenére, hogy azt a közhatalom soha szabállyá nem nyilvánította. Hogy minden adott esetben tudni lehessen, jog-e valami vagy sem, hogy jogbizonytalanság ne keletkezzék, a közhatalom – hacsak maga is nem bizonytalan – gondoskodik a mindenkori hiteles jogértelmezésről, utasítván a maga végrehajtó és bírói szerveit a jogszabályok tartalmának alkalmazására vonatkozóan. A társadalmi közegellenállás folytán gyakori a *hatályos* és *érvényes jog* közötti különbség: a jogszabály hatályos voltát nem tagadja senki érdekelt, de érvényesítését a maga viselkedésében elhanyagolja, elodázza. Nyilvánvaló, hogy ha a jogalkotói akarat olyan magas hierarchiai lépcsőn álló jogforrásban jelenik meg, amelynek érvényesítése alacsonyabb rendű szabályalkotást igényel, ez a társadalmi közegellenállás véglegesen megakadályozhatja a szabály érvényesülését. Például: Az alkotmány rendelkezéseit és a nemzetközi jogszabályok érvényességét nem tagadja senki, de állami törvény, végrehajtó hatalmi rendelet nélkül nem jutnak el az azt érvényesítő közhatalmi szervhez sem, még kevésbé az alávetett állampolgárhoz. Így támad a különbség a *szkriptikus* és az *effektív jog* között, állandó vitát provokálva a felett, hogy jogszabály-e egyáltalán a vitatott magatartásminta, abban az esetben, ha bírói úton nem érvényesíthető.

Előfordul azonban – mint ezt itt mi, a bizánci térfélen, főként a proletárdiktatúra despotizmusa idején szomorúan tapasztalhattuk –, hogy a közhatalom rosszhiszeműen mond valamit jogszabálynak, akár alkotmányszabálynak is, rosszhiszeműen köt nemzetközi szerződést, miközben hatóságainak más értelmű rendelkezést adván, a kiadott szöveg sohasem válik szabállyá, tehát nem lesz jog. Mivel az esetek végeredménye ugyanaz, mint jóhiszemű, de gyenge államhatalmak jogalkotásáé, a világ megtévesztése – sajnos – sikerülni szokott.

V. AZ EMBERI ALKOTÁSOK ÖSSZESSÉGE, AZ OPERA HOMINUM

1. Az ember és a társadalom építése

A tudat

Halált evék Ádám a Tudás Fájának gyümölcsében: megtudta, hogy meg fog halni. Ez volt az ember első nagy tudományos felfedezése a világ adottságainak megismerése útján. Következett ez után a felfedezések, találmányok hosszú sora, az ezekről szóló tudósítások, beszámolók, leírások, tanulmányok, szemléltetőeszközök tömege, hogy a világ összes természeti és társadalmi adottságát megismerhessük, megtanulhassuk, sőt, nagy áldozatot is hozunk a Tudás gyümölcsének megszerzéséért, mind a mai napig. Hogy vagyunk hát életben, holott számtalanszor meggyőződhetünk az élet értelmetlenségéről? De ne mindig csak az embert nézzük! Itt van egy másik nagyszerű élőlény, a tífuszos tetű. Annak minden igyekezete egy jó vérű, egészséges emberre jutni. Az után azt megbetegíteni, hogy vére ne legyen olyan jó táplálék, hogy azután meghaljon, eltemessék a tetűvel együtt. Ha a tetű tudná, milyen távlatai vannak számára az életnek, mind a DDT-s dobozba ugrálna öngyilkosság végett, hasonlóan korunk „realista”, „materialista” – voltaképpen nihilista – emberéhez. A tetű azért él, mert nem tudja, mi vár rá, az ember azért, mert tudja.

Nevelés

Amilyennek tudja az ember a világ adottságait, úgy viszonyul hozzá. Az adottságokról szerzett tapasztalatai alapján alig ismerhet valamit, mások tapasztalatai alapján szerzett ismerettel már jóval többet tud a világról. Már a mások tapasztalatait is rendszerezni kell, hogy tanulással elsajátíthatók legyenek, de az adottságok túlnyomó többségéről – mint őt nem érintő, ennél fogva nem érdeklő tényről – csak általános képe van az embernek, ha van. Nemcsak a mások tapasztalataival szerzett ismereteket fogadja el igazként az ember, hanem az adottságokról szóló minden ismeretnek a rendszerét is, hogy mit kell és mit felesleges ismerni és miért. Így alakul az ember hite és meggyőződése, világszemléletének alapja, hallomás, tanulás útján, a tanító, a nevelő tanítása alapján, tehát a nevelő világnézete, eszményének értékrendje szerint.

Az ember egyéni nevelése nehéz, hosszú, kitarató és nagy türelmet igénylő tevékenység a nevelő, de még inkább a növendék részéről. A társadalom nevelése nyilvánvalóan még sokkal nehezebb, nagy áldozatvállalással járó tevékenység.

Méltóztassanak csak, tisztelt Olvasóim, a legegyszerűbb tenyésztetre, a növényekre gondolni összehasonlításképp. Milliányi virágporból lesz egy mag és milliányi magból egy bojtortánthajtás. Mennyi „szerencsés véletlen” – vagy az anyatermészetnek mennyi gondja és szemfülessége – kell

ahhoz, hogy a kis gyom sem táplálékhiány, sem éghajlati veszedelem miatt el ne pusztuljon, hogy állatok le ne egyék, le ne tapossák. Hogy levelei, szára kifejlődhessenek, virágba borulhasson. És végül annyi vesződség eredményeképpen száz sarjadékból egy hoz termést, büszkén, győztesen. Egyetlen bojtortján, azaz keserűlapu. Mibe kerül egy erdő vagy egy vacak nádas a természetnek?! Tekintsünk el attól, hogy milyen nehéz feltételek árán születik egyetlen ember, hogy annak milliószorosa, a társadalom, többszörösen többbe kerül. A nevelésnek is csak a nem fizikai részét, a lelki, szellemi, erkölcsi fejlesztést, a jellemalakítást nézzük. Nincsen az emberi elméhez hasonló, bonyolult mintájú kelme, nincs olyan takács, aki azt egyedül megszőni képes volna. Minden új szállal visszamenni a természeti kezdethez, szilárdan odakötni, azután beszőni. És hány Új szál kell minden egyes mintához!

Bizony, szülő, testvér, tanító, mester, pap, barát, kolléga, házastárs, főnök, ismerős és ismeretlen ember, egyéni és intézményesített szerető, figyelmes, közönyös, következetes, engedékeny, szigorú, kecsegtető, kényszerítő és mindenképpen türelmes és kitartó tevékenysége, akarata, tudása, tanítása, követendő vagy elrettentő példája neveli a gyermeket emberré, társadalmi, értelmes erkölcsi lényé.

Mire az ember a nagykorúságot eléri, a belső természetével megtanul megmérkőzni, következik a külső természettel, a társadalommal és a fizikai világgal való küzdelme. Az élet versenyében attól függ a sikere, hogy örökölt tehetségét gyermekkori idomítással, tanítással, neveltetése mennyire tette alkalmassá. Itt már nem a nevelő védelme és pálcája segít, hanem az elsajátított tudás, a szokássá gyakorolt szabályok tömege. Boldogsága attól függ, mennyit tud megvalósítani a maga elé tűzött – lehet, hogy más állította elé, de ő vállalta – célokból, mekkora áldozattal. Fogható céljait távlati célja adja, azt életeszmenye határozza meg, mely pedig hitének, meggyőződésének, az énjét az eszményhez kötő érzelmi erőter két pólusának függvénye, a kettős világnézet: az egocentrikus és ideocentrikus eredője szerint.

Céljai szerinti értékrendje irányítja a továbbiakban. Ez támaszt érzékeiben hiányérzetet az anyagi, szellemi és erkölcsi javak hierarchiájában legelsőik iránt, vágy támad rá, amely, ha nem tud spontán kielégülni, törekvéssé lesz. Ha a törekvés erkölcsi jóváhagyást nyer, szándékká válik, mely a tudat és értelem fegyvereivel küzd meg a természeti akadályokkal, a térrel, idővel, anyaggal, a társadalom adottságaival, a családdal, a nemzet és más közösség szerkezetén, az illetlenek, szokásnak, jognak szabályain, a hatalom tekintélyén, fenyegetésén vagy pártfogásán át akarattá válik, az pedig cselekvéssel megvalósítja a kitűzött célt – egyet a számtalan, egymás után tolongó cél közül, hogy utána a másik következzen végtelen sorban.

Ez az élete, melynek értékét a maga hite szerinti célja adja. Természetes, hogy a legközelebbi cél, a családi boldogulás adhat eredményt a leggyakrabban: gyermekek születése, azok emberré nevelése – a család, a nemzet, az egyház, az emberiség, Isten számára –, a saját hite szerinti célra vagy hitetlensége szerinti céltalanságra.

Az ember egyéni életútját alkotásai jelzik, lévén alkotás az ember cselekedeteinek minden eredménye, de nemcsak az eredmény, hanem maga a cselekmény, a viselkedés is alkotás, ennek számít az az emberi fajra jellemző, egyéni jellegzetességeket mutató pszichológiai folyamat, mely az indulattól az akaratig vezet, sőt, minden ember részben saját maga alkotója is.

Előző beszélgetéseinkben azt is láttuk, hogy az emberi akarat elhatározása az eszmény és az önzés közötti amplitúdó eredője, és ez az időben hullámvonal alakot mutat, az embernek a két világnézet közötti ingadozása következtében. Vannak tehát az ember életében megtorpanások, nekilendülések, sikeresebb és kudarcosabb, emelkedő és süllyedő szakaszok, aszerint, hogy milyen

„magas” célt milyen mértékben sikerült elérnie. Nyilván nemcsak a cél megválasztása, de a megvalósítására fordítható saját képesség és a természeti és társadalmi adottságok körülményeinek helyes megállapítása – ismét a szubjektív faktor! – együtt adják az eredményt. Maga az ember nemigen ítéli meg saját életét. Aki megteszi, az sem szokott válságról beszélni, legfeljebb törésről, vagy csak annyit mond nagy sokára, hogy „bizony, butaságot csináltam akkoriban”.

A társadalom nevelése

A társadalom nevelése hasonló bár az egyén neveléséhez, de nem egyszerű többszöröse annak, hanem hatványa. Ha az egyéni neveltség hányada a ráfordított hatásnak, a társadalomé csak gyöke annak. A társadalom élete közösségekben folyik, nevelése is azokban történik. A legszűkebb, legintenzívebb közösség, a család, egészében természeti, csak járulékosan – de szintén egészében – társadalmi képződmény. A család nevelése lényegében azonos a szülők nevelésével, mely már nemcsak ezt megelőző, más család létét feltételezi, hanem nevelőin át a „nagy társadalmat” is, azt a műveltségi közösséget, szellemi-erkölcsi környezetet, mely a nevelőket nevelte.

Nevelési szempontból tehát nem a szűkebb közösségek felől a tágabbak felé haladva vizsgáljuk a társadalmat, hanem a legtágabb közösség felől. Igaz, hogy az összemberiség a legtágabb közösség, de az, szervezetlensége és óriási társadalmi távolsága miatt semmi kimutatható befolyással nincs a társadalmat alkotó egyénre. Döntő a hatása viszont a legtágabb tényleges közösségnek, a „kultúrának”, mely az emberiségnek éppen az azonos neveltségű, tehát az azonos meggyőződésű részét jelenti. Persze az általános vagy történelmi kultúrák is egymást magukba foglaló, szűkebb közösségekre oszlanak és élnek, társadalmi intenzitásuk, tekintélyük hatásképessége a kör szűkülésével egyenes arányban növekszik. Így jutunk az egyházon, nemzeten, területi és személyi közösségeken át a családhoz vissza, mely az emberi társadalom alapja volt és marad, így a nevelése is.

Az egyén nevelésének az a feladata, hogy idomítással, gyakorlással, szoktatással, tanítással saját értékrendszerhez juttassa az embert, hogy képes legyen a jó-igaz-szép kérdésében dönteni – „hogya tudja, melyik a jobb, melyik a bal keze” – és hogy szükségét érezze a társadalom együttélését lehetővé tévő szabályok szerinti viselkedésnek, legyenek azok illem-, erkölcsi vagy jogszabályok. A társadalom nevelése az egyénit is magába foglalja, de kiterjed nemcsak a felnőtt egyénekre, hanem egész közösségekre is. Feladata az, hogy közmeggyőződést alakítson ki, értékrendet szavatoló eszmény mellett, hogy a társadalom közeli és távlati közcélokat állítson maga elé, hogy alkalmas magatartást előbb szokássá, azután közerkölccsé fejlesszen.

A neveléshez tehát elsősorban eszmerendszer, világnézet kell, mégpedig ideocentrikus. Mielőtt az egocentrizmus felé hajlók tiltakoznának, gondolják meg, hogy a nevelés célja éppen az egoizmust sugalló ösztönök megzabolázása. A Nagy Parancsolat azt rendeli, hogy szeressük Istent és embertársainkat, a költő pedig azt, hogy Hass, alkoss, gyarapíts! az Isten, Haza, Király, a Nemzet, a Család, a Közösség érdekében. Azt, hogy saját magunkat szeressük, magunk érdekében tevékenykedjünk, azt nem kell parancsolni, arra nem kell nógatni, azt amúgy is megteszük ösztöneink indítására.

Nevelni tehát nem lehet maximalizmus, tanítani pedig dogmatizmus nélkül. A cél kánonja tehát olyan magas legyen, hogy csak részben legyen elérhető a növendék, a tanítvány számára, de részben feltétlenül. Az alkalmazott mérték helyességétől függ az egész tevékenység sikere és minden eredménye.

Például a természettel szemben a Szentírás azt ajánlja az embernek, hogy hajtsa uralma alá és éljen vele. Az ortodoxia ebből a szélsőséges aszkézist vette ki, mely a természetet – elsősorban az emberi testet, ösztöneivel együtt – engesztelhetetlen, gyűlölendő, megsemmisítendő ellenségként mutatja be. A katolicizmus példaképül állítja ugyan az aszkétát, de megelégszik a természet megbéklyózásával. A protestantizmus elveti az aszkézist, a természet – sem belső, sem külső – nem ellenség, hanem az élet eszköze, melynek saját törvényszerűségeit meg kell ismerni, hogy az ember céljára fordíthatók legyenek. A materializmus a belső természettel szemben meghódol, az ösztönök hedonikus „kiélését” ajánlja, a külső természetet viszont legyőzendő ellenségnek tekinti. Korunkban a természetvédők próbálják visszaterelni a közvéleményt a Szentírás szemléletéhez, nekik is meglévén a maguk szélsőséges túlzása, amikor – például – az állatokat az ember oldalára veszik a természet többi részével szemben. – Nagyon fontos tehát a nevelési kánonok megállapítása.

Honnan van viszont az a világnézet – akár ideocentrikus, akár egocentrikus –, melyből a nevelés kánonját venni lehet és kell? Világnézet, meggyőződés, hit egyszerűen *van*. Eredetét nem lehet a racionális igényeket kielégítő módon megállapítani. Sokáig az volt az általános vélemény, hogy isteni kijelentés a világnézet alapja. Vannak emberek – látnok, próféta, táltos, eszelős, égi hírnök, költő, álmodozó vagy egyszerűen bolond a nevük –, akik elragadtatott, ihletett állapotban a nem anyagi világ, a lelki lélettávlat üzeneteit tolmácsolják az embereknek, vagy régebbi kijelentéseket értelmeznek, magyaráznak. A legelső *Homo Sapiens Antropus*nak a környező, ismeretlen – tehát félelmetes – világ jelenségeit és az azokhoz való viszonyulás helyes módjait mutatta meg. A dolgok emberre hasznos rendeltetésén keresztül mutatott célt az embernek és életének. A részletek absztrakciója és általánosítása adja az eszményt, az ideált – az Abszolútát és a relatíveket –, melynek a fejlődő emberi szem egyre több pozitívumát veszi észre, vagy magától, vagy a látnok magyarázatára. Eszmény tehát *van* az anyagvilágon, téren és időn kívüli mérhetetlenben, akár látják az emberek, akár nem. A próféta, a táltos a térben él ugyan, de az időn kívül – legalábbis ihletettségében. Így képes tolmácsi, értelmezői szerepét minden időben ellátni.

Az ember élete azonban testhez van kötve – mondja az ellenvetés vagy hozzászólás. Érzékei, ösztönei, indulatai testébe ágyazottak, nem vágyik az ember arra, aminek testi hiányát nem érzi, vágyaiból nem rajzolódik célképzet, céljai absztrakciójából nem lesz eszmény test nélkül. Tudata és értelme felméri az eszményi igénye és saját képességei közötti távolságot, és tudatosan neveli magát e távolság áthidalására. Ebben az esetben a látnok nem túlvilági hírnök, hanem olyan – korát megelőző – képességekkel született ember, akinek érzékeny idegrendszere a társadalom hiányérzetét felfogja és hangot ad a társadalmi váagnak. – Lehet, mindkettő érvényes, kiegészítve egymást. Vallási érzéke csak minden harmadik embernek van, lehet hát azon kívülnek is kifinomult idegrendszere.

A társadalomnevelése tananyaga

Megvan hát a társadalomnevelés tananyaga: az eszménynek és értékrendjének olyan tekintéllyel való megláttatása, hogy a közmeggyőződés annak megfelelő gondolkodásra és viselkedésre indítsa az embereket.

2. A megvalósítás fokozati szakaszai, a koreszmék

Értelmiségi, közember, proletár

Tíz talentumot kapott az egyik szolga, másik ötöt-ötöt, egy pedig csak egyet – az is elvétezt tőle, mert paragon hagyta – körülbelül ebben az arányban lehet értelmi képességei szerint csoportosítani az embereket.

Az *értelmiség*nek tudatos világképe és értékrendje van. Az értelmiségiek mintegy tizedrésze a *kiváló* képességűek csoportja, akik képesek új igényeket érzékelni, próféciát felfogni, értelmezni, saját eszményt, értékrendet, világnézetet kialakítani és azt az értelmiség számára megfogalmazni. Az értelmiség dönt valamely eszmény, értékrend vagy ideológia mellett, azt tervekre, szabályokra, oktatási módszerekre dolgozza át a közemberek számára. A *közemberek* képesek a tanítást magukévá tenni és továbbadni, a terveket megérteni és *kivitelezni* az elfogadott szabályok szerint. A *proletár* nem képes e szabályoknak megfelelő életre, sem dolgozni utasítás, ellenőrzés és kényszer nélkül.

Eszmei érték különbözőség

Jól tudom, tisztelt Olvasók, hogy nem szabad embertársainkat megítélni és mennyiségekként skatulyázni, de éppen a szentírási példa bátorít ilyen elvi osztályozásra. A gyakorlati életben ugyanis ettől nagyon eltérő helyzetet találunk. Először is a csoportok közötti határ nemcsak elmosódott, hanem még ugyanazok a személyek is – többször is – átléphetik életük során. Másodszor pedig ez csak egy egészséges, a saját ideológiája szerinti, természetes szelekciót biztosító politikai rendszerű társadalomban volna így vagy efféleképpen. Ez pedig ritka a Földön. Sajnos, gyakoribb az olyan, ahol a tíztalentumos lehetőségeit veszik el és adják az egyesnek. A mi térfelünkön amorális kontraszelekció érvényesült, még az öt talentumokat is elkobozták, hiszen kényszereszközökkel akadályozták még a hivatalos ideológia szerinti tervek kivitelezését is. Igen, vannak válságos társadalmak, illetve társadalmi *válságok*, ott, ahol az eszmény elhalványul, értékrendje devalválódik. Az ilyen társadalom szorul igazán *nevelésre*.

A társadalom tanítói

Hogy kik a társadalom *tanítói*, azt láttuk az előző osztályozásban. Az értelmiség kiválói kezdeményeznek, a többi rendszerez, tervez, szabályokra bont, maga a társadalom pedig kivitelez. Így indultak el annak idején az apostolok az Evangéliummal, így a középkori szerzetesek az ora et laboraval, a reformáció prédikátorai az öntudatos keresztyéniséggel, a racionalizmus hírnökei a felvilágosodás eszméivel.

A neveléshez szükséges tekintély

Azonban tekintély, társadalmi hatalom nélkül csak tanítani lehet, *nevelni* nem. Ritka az olyan szerencsés eset, mint a Dávidé és a Mohamedé volt, hogy a tanító kezében legyen a nevelés eredményességét biztosító kényszerhatalom. Az a megszokott, hogy a szegény tanítók – ha nagy a válság, több nemzedéken át – meg nem értést, üldöztetést, vértanúságot szenvednek, amíg *híveik* közül kikerül egy Konsztantinus vagy Szent István, aki egyéni tanítás helyett a társadalmat neveli, illemre idomítástól az erkölcsi szabály szokássá gyakorlásáig.

A társadalom fejlődési szakaszai

A nevelésnek a növendék fejlődési szakaszaihoz kell igazodnia. Ahogyan az egyén életében van csecsemő- és óvodáskor, elemi, közép- és felsőiskola, katonaság, felnőtt-továbbképzés, halálíg tartó önművelés, hasonlóképpen van ez a társadalomban, mégpedig minden közösség életében megújuló ismétlődéssel.

Közösségek

A legszűkebb közösség, a család élettartama az a hozzávetőlegesen harminc esztendő, amit nemzedéknek szokás mondani. – A családtagok más családokban élik életük előző és következő részeit. – Mivel a családok nem ugyanabban az időben kezdik és végzik működésüket, ez állandó folyamattá válik, és csak a kivételesen nagy egyéniségekkel bíró családok hatása látszik meg a tágabb közösségek életében. Ahogy tágnak a közösségek, személyi, szakmai, területi, vallási, művelődési,

intézményi vagy bármely alapon szervezettek legyenek is, élettartamuk annál több nemzedékre terjed ki, és annál kisebb lesz rajtuk a család hatása. A legtágabb közösség, melyet – jobb szó híján – *kultúrának* nevezünk, már történelmi élettartamú, és a kultúrát alkotó *nemzetek* – mint az egyének a családban – több kultúrát is végigélhetnek – ha meg nem halnak. A társadalom élete tehát elvben azonos a kultúráéval, a kultúra születését, fejlődési szakaszait, hanyatlását, elmúlását kell figyelembe venni a társadalom nevelésében is.

A kultúra, mint közösség

A társadalom, a kultúra az azonos eszményűek, azonos értékrendűek szervezetlen közössége. Valamennyiben emlékeztet az emberi egyénre, olyan értelemben, hogy a társadalom – természeti rész – a test és anyag, az edény, a kultúra a szellem, az erkölcs a tartalom; új kultúra, új társadalom a régi elmúlása után születik úgy, hogy a régi tetemeibe új élet, új tartalom kerül.

A válság és az új korszak

A régi társadalom agóniáját mondjuk *válságnak*: elévül a társadalom eszménye, devalválódik értékrendje, nincs többé elfogadott érték, sem jóság, sem igazság, sem szépség. Az erény bűnné, a bűn erénnyé válással fenyeget, a közhatalom az erkölcsi proletárok kezébe kerül, a tíztalentumost kifosztják az egytalentumosok szeszélyéért. Felborul a társadalom természetes hierarchiája, egyensúlya, maga az élet is értékét veszti – ha nincs célja! Ez társadalmi apokalipszis, a válság, mely véget vet a réginek, hogy Új korszak kezdődhessék a történelemben.

Az új eszmény ígéinek hirdetése

Mint láttuk, az új korszak az új eszmény ígéinek a hirdetésével kezdődik – esetleg jóval a régi uralom megszűnése előtt – amíg valamelyik tanítvány hatalomra nem kerül, hogy tekintélyével a neveléshez láthasson. Nyilvánvaló, hogy – mint az egyének nevelésében – igazodnia kell a társadalom fejlettségi fokához, melyet az újabb és újabb igények jelentkezése mutat. A társadalmi hiányérzetet észlelik a kiválóak, és meghirdetik. Ha mondandóik tudományos rendszerbe, írásba foglaltatnak, az először az előző kor metagnosztikus feldolgozása, filozófiai rendszerezése, kiértékelése. Ebből derül ki, hogy miben volt hiány, mi az, amivel ki kell a múltbelit egészíteni és hogyan. Újabb részlete világítódik meg az eszménynek, új értékek kerülnek a rendszerbe, a megújított célok szerint.

Protognosztika

Tudományos rendszerben ez protognosztika, azt fogalmazván meg: mi kell és milyen módon? Ez lesz az újabb művelődési korszak tananyaga, amíg majd egy újabb próféta igény el nem avítja. Zárójelben fejezem ki csodálkozásomat a felett a nyilvánvalóan téves – bár általános – művelődéstörténeti szemlélet felett, miszerint „új korszakot új filozófia indít”. A korszak valóságát rendszerező tudományos tevékenység, a gnosztika eredményét foglalja általános rendszerbe a filozófia, a szaktudományok metagnosztikája. A korszak azzal kezdődik, hogy minek *kell* lennie, milyennek és hogyan a jövőben. Ez pedig teológiai – protognosztikus – mai nyelven ideológiai rendszerezés és nem filozófiai. Aquinói Tamás – például – a keresztes háborúk után élt, nem foglalhatta hát *filozófiai* rendszerbe a gótikus kort. Nyilvánvaló, hogy rendszere – amit skolasztikának neveznek – teológiai rendszer, a késő középkor protognosztikája.

Autokrácia és dogmatizmus

A gyermek nem tud járni, hanem viszik, és akkor eszik, ha kap, ha etetik, teljesen ki van szolgáltatva gondozója kénye-kedvének. Ezek pedig túlrejtik arra használják, hogy először is a társadalmi illemre idomítsák élettani működését, majd testi élete és épsége megóvásának készségeit fejlesztik ki benne, kételyt nem tűrő tekintéllyel.

A társadalom is karizmatikus kényúr kényszere alatt hagy fel együttélést akadályozó „ösztönös” reagálásaival, a vérbosszúval, az ököljoggal, mások életének és vagyonának pusztításával, hogy ezzel a maga élete és vagyona megvédelmeztesse. Az elemi iskola tanítója nem érveivel, hanem tekintélyével és pálcájával győzi meg növendékeit a tananyag igazságairól és a viselkedési szabályok helyességéről. A térítő szerzetesek dogmákat tanítottak és aszkézisre buzdítottak – túlzó, maximális követelményeket állítván, hogy az igényelnél kevesebb eredmény is elegendő lehessen – az autokratikus politikai rendszer támogatása adta tekintéllyel.

Feudalizmus – skolasztika

Középfokra jutván a növendék, parancs helyett szabályoknak kell engedelmeskednie, de azokat felülről kényszerítik rá. Tananyaga is kötött, de logikai érvek győzik meg az igazságokról. Vizsgafeleletei és viselkedése akkor fogadtatnak el, ha előre megszabott normákhoz igazodnak. A társadalomban ez az ún. feudalizmus, illetve a skolasztika kora.

Reformáció – rendiség

A következő, a főiskolai szintet az ifjú szabad választása jellemzi. Maga választja a kötött tananyagból a neki tetszőt, vizsgán arról saját véleményével referál. Viselkedési szabályaival is hasonló a helyzet. A társadalomban a középfoknak már az alsó határai is bizonytalanok, de a felsők egészen elmosódnak, illetve fokozatosan mennek át a felső fokozatba.

Mondhatnánk, hogy a reformáció és a rendiség jelenti a felső fokozat kezdetét, a felvilágosodás, illetve a polgárosodás a végét, de már erőltetett volna az analógia? Mint ahogyan az egyéneknek csak kisebbsége jut el erre a fokozatra, a társadalom még nem érkezett el eddig, illetve csak a felső réteg. Számoljunk egy kicsit: a húsz százaléknyi proletárhoz hozzá kell adnunk a tíz százaléknyi iskola előtti gyermeket, a húsz százaléknyi értelmiséget viszont csak a húsz éven felüliekből kell vennünk, tehát arányuk leszáll tizenkét százalékra. Ezek tizedrésze a kiváló, tehát az egész társadalom századrésze.

A kiválóak megelőzik korukat

Nem kell bizonyítanunk azt a tényt, hogy a társadalom fejlődése rétegenként elnyúlik az időben, úgy, hogy a kiváló értelmiségiek esetleg évszázadokkal előbbre járnak, amíg a proletárok képtelenek a karizmatikus despotizmus elemi fokozatáról elmozdulni, évszázadokkal a zöm mögött maradván.

A társadalom értelmi tagozódása

Ha ezt a jelenséget a fenti számokkal egybevetjük, nyilván nem mondhatjuk társadalomra jellemzőnek a századrésznyi kiváló neveltségi fokozatát, sem a tizedrésznyi értelmiségiét. Sőt – éppen neveltségről lévén szó – még a közemberek élén álló hivatásos nevelők színvonalának is a növendékeké felett kell lennie. Még nagyobb óvatosságra int az a tény, hogy az emberek nem egyénenként, hanem közösségeken át tagjai a társadalomnak, nevelésük is ehhez igazodik. Ha a közösségek közül csak a társadalom alapját képező családot vesszük, azt állapíthatjuk meg, hogy ama századrésznyi kiváló családtagjai nem kiválóak, esetleg nem is értelmiségiek, sőt, egyenesen írástudatlanok – iskola előtti gyermekek – is vannak a családban. Tehát társadalmi kötöttsége miatt – amit feltétlenül figyelembe kell venni – nem is beszélhetünk olyan társadalmi rétegről, amit „kiváló” minősítéssel illethetnénk. Csak egyénekről.

Általános társadalmi neveltség

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a jelenleg legfejlettebb emberi kultúra, az európai, társadalmi neveltség szempontjából ott van a reformáció korában, a rendiség és liberalizmus határán. – Ez nem vonatkozik a más nevelési normákat követő bizánci műveltségi övezetre.

Ez az eredmény egyáltalán nem elcsüggesztő, hanem nagyon is felemelő, hiszen a társadalomnevelés, a társadalomépítés az eszmény tényleges megvalósítását jelenti a legnehezebb anyagi közegben, az emberi társadalomban. Hogy az általános meggyőződés szerinti értékrend a 16. századi protognosztika szintjére juthatott a 20. század végére, ahhoz az akkori látnokok igény-igéjére, a kiválóak ezreinek önfeláldozó kezdeményezésére, az értelmiség felfedezéseire, találmányaira, tudományos rendszerezésére, tervezésére volt szükség, hogy a *Homo Sapiens Antropus* mindezt kivitelezhesse, vallási kánonból és jogszabályból nem vitatott szokássá gyakoroltassa.

Az eszmei érték devalválódása

Jól nézzük meg az eredményt, mert tovább – egyelőre – nincs: korunkra az emberiség élenjárói előtt elévültek a társadalom eszményei, devalválódott értékrendje, nincs többé elfogadott érték, sem jószág, sem igazság, sem szépség. A bűn erénnyé, az erény bűnné válással fenyeget, a közhalál az erkölcsi proletárok kezébe került, a tíztalentumost kifosztják az egytalentumos kedvéért, felborult a társadalom természetes hierarchiája, egyensúlya. Maga az élet is értékét veszítette, hiszen nem maradt célja. Ez a társadalmi apokalipszis, az európainak nevezett kultúra válsága, vége.

Hogy legyen jövődönk, hallgassunk az Eszmény új ígehirdetőire!

3. Az erkölcsi értékalkotás

Az alkotás

Gesta Hominum, Praxeisz Antropon, az Ember Cselekedetei jelentik a történelmet. Gyümölcséről ismerjük meg a fát, eredményéről a tevékenységet, alkotásról a cselekvést, cselekvésről az akaratot, a jellemet, az embert. Láttuk, hogy a természetes indulat csírájából a hit hogyan nevel akaratot, sok külső és belső természeti és társadalmi tényező gátló vagy segítő befolyása alatt. A tudatos akaratra képes ember maga alkotta az akaratát befolyásoló tényezőket, hiszen a világ valóságához is a maga meggyőződése szerint viszonyul. Ez a helyzet a természeti adottságokkal, amíg a társadalmat már maga is alkotta. Az emberré nevelődés minden feltétele az akarat függvénye, így emberi alkotás.

Az ember, mint alkotás

Mondjuk ki, hogy az ember a történelem eredménye? Legnagyobb eredménye? Hogy az Embert az Ember alkotta? Igen, kimondhatjuk: eszményét elérni, megvalósítani igyekezetében az ember eddig ennyire jutott a történelem kezdete óta, amilyen a mai Ember, amilyenek vagyunk. És mi, az alkotók dicsekedhetünk vagy szégyenkezhetünk művünkkel – ki-ki hite és meggyőződése szerint!

Az eszmény elérhetetlensége

Az ember alkotása a történelem életfolyamán végig, állandóan készülő mű, mely soha befejezést nem nyer. Az Eszmény, melynek megvalósítására egyéni és faji életét áldozza, el nem érhető, hiszen „az Eszmény az elvont emberi célok általános tárgyasulása”, cél, mely elérésekor és eléréssel megszűnik. Azaz nem szűnik meg, hanem megközelítésre tovaszáll a távlat messzijébe, ismételt és állandóan megújulva. Az Eszmény örök, de állandóan változik az ember szemében, aszerint, hogy a vágyott célok közül melyek kerülnek előtérbe vagy háttérbe.

Egyéni, csoport és társadalmi eszmény

A történelem így hasonlatos egy olyan mozifilmhez, mely az Eszményről készült és készül folyamatosan. Melyik Eszményről? Kinek, kiknek az eszményéről? Mindenkinek a magáéról, úgy,

ahogy az öntudatra ocsúdástól haláláig fejlődik, előtte állandóan javulván, igazulván és szépülvén. És mert minden ember fejlődéspályája hasonlóan ível – egyiké magasabbra és távolabbra, a másiké alacsonyabban, közelebbre – eszményünk mozgóképe is hasonló lesz adott társadalmanként és koronként.

A meggyőződéses akarat

Az ember azonban képtelen egyenesen eszménye megvalósítására irányítani akaratát, mert világa nem egy-, hanem kétközpontú: ideocentrikus és egocentrikus egyszerre. Az Eszmény messze felrepítene az élet fölé, az önzés lehúzza az életszint alá. E két vektor eredője az ember mindenkor meggyőződése, az a vonal, melyen a két világnézet közt ingadozó ember elhatározása megállapodik, akarattá válik. Ez az akarat jellemző az emberiségre korszakonként és koronként, csoportonként és egyénenként. Nem ideocentrikus és nem egocentrikus, hanem mindkettő egyszerre, úgy, hogy inkább egyikhez áll közelebb, mint a másikhoz, attól függően, hogy melyik világnézet dominál, melyik hat inkább a társadalomban, abban a korban. Hogy a két világnézet milyen konstellációja alatt születik – az teszi különbözővé egyes korok és társadalmak emberi alkotásait.

Az eszmei értékek

Az ember örökké boldogságra vágyik, az eszménye szerinti jószág, igazság és szépség megvalósítására igyekszik. Igaz ugyan, hogy képességei, eszközei korlátozottak lévén, tervei kivitelezése örökösen hiányos. Bármilyen legyen is alkotása tárgya, egyik sem sikerült úgy, ahogyan elképzelője, tervezője, alkotója szeretne volna, de rajta marad az alkotó keze nyoma, korának és társadalmának jellemzője, világnézeti spektruma.

Akár megfogalmazták tehát valamely korszak és társadalom világnézeteit, rendszerezvén azt tudományosan, megírván költőien, akár nem, minden korszak és társadalom alkotásaiból visszakövetkeztetve megállapítható a két világnézet minden tartalmi eleme.

A Gesta Hominumot kutatva, szemlét kell tartanunk az Opera Hominumon, tehát az ember alkotásain. Persze a részletek nemcsak Tűnődéseink kereteit lépnék túl, de feladatait is. Általános képet viszont ki kell alakítanunk. Ehhez immár levezetésünk mankójára, a pszichológiai kaptárára nincs szükségünk többé. Gondolatainkat rendszerbe fogja a maguk logikája. Beszéljenek, érveljenek a művek magukért!

Az ember boldogságát a céljai megvalósításának útján, tehát a jószág, igazság, szépség örök értékei felé vezető úton elért sikerei jelzik. Ez útnak a mérföldkövei – esetleg csak milliméterkövei – az ember alkotásai.

A jószág

A legnagyobb érték kétségkívül a *jószág*, az eszmény szerinti viselkedés szabályai szerinti magatartás. Az ezen a téren megvalósított alkotás – gondolatmenetünk értelmében – maga az ember: egyénenként mint erkölcsi lény, társadalomként, mint az emberi együttélést lehetővé tevő erkölcsi szabályok igénylője, erkölcsi érzékké gyakorlója, tehát alkotója. Egyben a legnehezebb feladat is a jószág megvalósítása, mert anyaga az emberi elme, lehető legnehezebben munkálható, eszköze, a társadalom maga is a legnagyobb próbát igényli megszerzésében és kezelésében, végül az erkölcs alkotása került a legnagyobb munkába.

Hősök

Hogy egyes korszakok és társadalmak eszményi erkölcsi értéke milyen volt, hogy a korszak hite szerint milyen volt az az ember, akit követni kell és érdemes, azt a korszak *hősei* jelzik. Nem feladatunk a vallásigényű, emberfeletti, világtörténelmi korszakot meghatározó Eszmény bemutatása,

csak olyanok, amik elérhetőek voltak az ember számára, hiszen ténylegesen meg is valósultak. Minden ember a maga vágyott céljainak elérése útján sikeres embert tartja hősének, követendő példának, ez pedig ugyanabban a korszakban is rendszerezhetetlen sokféleséget mutat. – A legbiztosabb módszer az volna, ha a gyermekektől, ifjaktól megtudakolt: „Mi szeretnél lenni?” – kérdésre kapott feleleteket tudományos rendszerbe lehetne foglalni. De ezt rég letűnt századok vonatkozásában nem tehetjük meg. – Írásos hírneve csak a rendkívülieknek maradt, az pedig ritkán általánosítható. A népmondák és mesék sikeres – harmadik – fiúja egyszerűen előbbre jut a társadalomban, évezredek át ugyanazoknak az erényeknek – bátorság, jószívűség, szerénység, őszinteség – gyakorlásával.

Áldozatvállalás

Szerintem akkor tudunk meg legtöbbet a letűnt korokat jellemző hősokról, ha az áldozatvállalás felől közelítjük meg a kérdést: milyen hivatás gyakorolhatóságáért áldoztak fel nagyobb előnyöket és lehetőségeket? Egy király részéről már az áldozat, ha meghallgatja a nép ügyes-bajos dolgait és „Igazságos” lesz. Még több, ha hadvezetés töredelmét és veszedelmét vállalja. De legtöbb, ha lovaggá lesz, hiszen az nem uralkodás, hanem szolgálat. A főúr is áldozatot hoz a lovagságért, a papságért még inkább. De az áldozatvállalásban, a lemondásban vezet, ha szerzetességért nemesúri rangját vagy polgári jólétét áldozza valaki. A legalsóbb társadalmi réteghez tartozók részéről már az is lemondás volt, ha vad ösztöneik kiéléséről „szoktak le” családi, falusi szakmai közösségük érdekében és „tisztességes” címet szereztek magunknak.

Semmire és sehová nem haladt volna az emberiség, ha nem övezte volna köztisztelet az életüket kockáztató, könnyű élet örömeit feláldozó felfedezők, kutatók, tudósok tevékenységét, vagy a művészeket nem kárpótolta volna siker a készülés esztendeinek kínjaiért. Kétségtelen, hogy a legnagyobb emberi alkotás, az *önépítés*, az önnevelés mesterei mindenféle hivatás vonalán követendő példái embertársaiknak minden időben, de a hősiesség örök mintaképei mégis azok, akik az önnevelés nagyszerű eredményéről, saját magukról tudtak lemondani, *vértanú*ként áldozván életüket, szabadságukat, vagyonukat, mindenüket hitükért, meggyőződésükért, eszméikért, vallásukért, hazájukért, nemzetükért, a szabadságért, családjukért, az emberiségért, az igazságért, a szépségért, a becsületért.

Az igazság

Az *igazság* keresésében, kutatásában, a megtalált igazság rendszerezésében az emberi szellem, az értelem alkotta meg nagy művét, a *tudományt*. A tudomány értéke tartalmában, ismeretanyagában van, és attól függ, hogy az mennyire mozdítja elő az ember céljainak megvalósítását.

Nagyon könnyű hát a kor eszményét felismerni a kor tudományosságáról, arról, hogy milyen cél megvalósítására ad eszközt a tudomány, illetve mi ezeknek a céloknak a hierarchiája, fontossági sorrendje. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb, a legrégebbi, az örök cél az Abszolútum, maga az Eszmény, tehát elsősorban Isten és az Ő képének viselői, de minden kornak megvannak a maga eszményei a Nemzettől a Bálványig, mely egocentrikus önzését magasabb irányba vonzza. Első tehát a kezdetben minden ismeretet magába foglaló hittudomány, melyből sorra önállósultak a kisebb távlatú célok felé segítő eszközöket adók: történelem, jog, gyógyászat, gazdasági és műszaki ismeretek, neveléstan, természettudományok, majd a bölcsélet és mindinkább tárgyak szerint szakosodó sok más ismeretrendszer.

A szépség

Az ember harmadik, örök értéke a *szépség*, mely többletként minden létezőhöz anyagtalanul csatolható, az érzelmi lét formai kifejezése. Kezdetben az istenségnek adandó áldozatok anyagi értéke feletti tulajdonsága volt, mely azután az áldozat kiválasztásának feltételévé lett. Később ezt a

tulajdonságot tudatosan, szándékosan is megtanulták előállítani, és ezzel megszületett a *művészet*. Előbb csak kultikus célokat szolgált a szép szó, szép gondolat, szép beszéd, szép hang, szép mozdulat, szép játék, szép történet, szép szín, szép forma, szép épület, szép együttes összhangja, talán még a szép viselkedés is. Később használata kiterjedt a földi Bálvány, elsősorban a szerelem kegyeinek megnyerésére is. Végül pedig mivel a legtisztább örömet, a legsalaktalanabb emberi gyönyörűséget lehet vele okozni, minden mástól függetlenedett, saját célú emberi alkotásterületté lett.

Az öncélú gyönyörkeltés miatt a szibaritizmus vádja nem a művészetet illeti, hanem a minden művészet esetében döntő jelentőségű megrendelőt, a művészeti termék fogyasztóját, a *közönséget*, melynek tetszése csak *ízlése* szeszélyétől függ. Nem a művészet „rontja” tehát a közönséget, hanem a közönség a művészetet, híven tükrözvén minden időben a kor eszménye szerinti esztétikai, erkölcsi értéket, a szépet.

Habár a szépség nem lényegi, hanem járulékos érték, a lélek formája lévén, jelentősége egyedülálló fontosságú minden más értékkel szemben, mert érzelmi indíttatásával képes közvetlenül az emberi elme mélyére, az akarati cselekvés csíráira, az ösztönökre hatni.

A művészet mozgósító ereje

Semmiféle értelmi ráhatással sem lehet vágyat kelteni az emberben, észérvekkel nem lehet akaratát felkelteni, cselekvésre indítani, de érzelmi ráhatással igen. Ezt használja ki az emberiség, amikor az emberépítés, a nevelés segédeszközeként tette és teszi a művészetet. Az örök boldogság legmagasztosabb prófécijának is csak szép formában lehet fogantatja. A társadalom új igényét kielégíteni hivatott új célok értékrendje csak a művészetek közvetítésével, elsősorban a költészet útján terjeszthető el a társadalomban.

A társadalom is alkotásainak szépségével jelzi a tanítás befogadását, nemcsak mennyiségét és minőségét, de irányát is. Csábító, mozgósító hatása van a művészetnek, de hatást csak úgy gyakorolhat a társadalomra, ha kissé mindig felette és előtte jár, de belátható közelségben. A művészet adta szépségben fejeződik ki a kor jósága és igazsága, úgy, ahogyan azt a két világnézeti pólus közötti emberi ingadozás eredője adja, ma már a holnap felé mutatva. Milyen hittartalom jelenik meg a művészi külsőben? Mi az a meggyőződés, mely szerint minden cselekedetemben a világ valóságához viszonyulok? Én magam vagyok-e a központja, értékrendjének alapja? Akkor értékes valami, ha az én egyéniségem, identitásom megvalósulását természetes ösztöneim kiélésével, életemet testi gyönyörökkel igyekszem tartalmassá tenni? Vagy az ösztöneimben lappangó anyag tehetetlenségéből az Eszményre emelem szemeimet, és nemcsak a természet béklyóiból igyekszem magamat kiszabadítani, hanem embertársaimat: családomat, társaságomat, nemzetemet is az élet felé, az élet eszmény adta örök célja felé fordítom?

Az alkotásban minden emberi érték ott van. Ami jó, az igaz és szép, ami igaz, az jó és szép, ami szép, az jó és igaz. Nem mindegy, hogy az érték mögött a válság, a kárhozat, a halál áll, vagy az emelkedés, az üdvösség és az élet. Az ember maga dönt a kettő között.

Isten segítsen mindenkit a helyes döntésre, erősítse hitét cselekedetekre, hogy a történelem, a Gesta Hominum továbbhaladhasson elrendelt útján!

B. A TÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS ELEMEI

I. A MÉRHETŐ VALÓSÁG, AZ ANYAG KOORDINÁTÁI

1. Az idő és a tér mérése

a) A tudomány első eredménye: a mértékegység

A Hold változások szabályossága

Sineár holdimádó volt, Egyiptom pedig napimádó persze csak a külső látszat alapján ítélő avatatlanok szimplifikáló megállapítása szerint. Az azonban tény, hogy a Hold változásai, azok szabályosságai és összefüggései előbb keltették fel az ember érdeklődését a Napénál. Ez pedig természetes, hiszen a Hold mozgása jól látható, észlelhető, mérhető a hozzá képest álló Földről, a Nap-Föld körüli mozgása viszont nem, hiszen nincsen is – mint ez a minap, néhány száz évvel ezelőtt kiderült.

Asztrológia

A hetenként változó, négy hetenként megújuló Hold távcső, vagy egyéb különleges szerszám nélkül látható, vizsgálható, csodálható, szépségéről szerelmes vers írható, titokzatossága félelmetes volt, és borzongató meséket ihletett. Az óceánok víztömegére gyakorolt hatása roppant erejét bizonyította, és más természeti tényezőkkel való összefüggéseinek kutatására serkentette a kereső embert. Aki pedig keres, az talál – vagy ha nem, kitalál – így a földi időjárás derűje és borúja, a női peteérés ciklusai – esetleg a férfi hetenkénti magérése – az alvajárás mibenléte, és sok más hasznos ismeret birtokába jutott az ember. Amikor meg a kitartó kutatók nem észlelték valamin a Hold hatását, annak kutatásához láttak, miért nincs rá hatása a Holdnak? Bizonyosan valamely más égitest, bolygó lerontja, vagy semlegesíti. Ki kellett hát fürkészni, meg kellett állapítani minden égitest tulajdonságait, szabályosságait, hatásukat egymásra, a Holdra, a földi életre és az emberre. Gigantikus mennyiségű ismerettömeg lett a kitartó munka eredménye, melynek hasznosítása évezredek óta annyi asztrológus, horoszkópcsináló, mágus és lapszerkesztő megélhetését biztosította. A nagyobb hatás, hitel és bevétel kedvéért a jövőmondó csúcsos sapkát, csillagos palástot, egyéb misztikus külsőséget vett igénybe, különleges szertartásokat végzett, varázsszavakat mormogott vagy énekelt – a mostani sajtó szellemes, arhaikus képekkel, titokzatos ökönyvre hivatkozással pótolja. De folyhat a ceremónia templomban, végezhetik azt hivatásos papok, ha a tevékenység célja az ismeret hasznosítása, az nem holdimádat, nem kultuszcselekmény, mert a kultusz, az istentisztelt *célja* az *áldozat* – ellentétes a hasznossággal. Ha a sineári kultuszközpontokban a beavatott mágusok vezetésével holdünnepet tartottak – nem tudom, tartottak-e? – áldozatbemutatással, szakrális külsőségekkel a Hold – vagy más égi jelenség – képe előtt, az csak az akkori és a mostani laikusok számára jelent holdkultuszt, egyáltalán istentiszteletet, hiszen nyilvánvaló, hogy az égitest itt használt képe csak *szimbólum*. Jelképezi az istenség valamely – másként ki nem fejezhető – tulajdonságát. Az áldozat, a kultusz, a szimbólum mögötti eszménynek szól, éppen, mint mikor a szerelmes költő Csillagnak, Rózsának, Galambnak nevezi költeménye címzettjét. – A népi képzőművészet máig fenntartotta a szimbolikus ábrázolás módszerét, még a hivatásosak is élnek vele néha.

Csillagászat

A mezopotámiai csillagászok állandóan, rendszeresen és szervezeten, sok ezeréves gyakorlattal végezték munkájukat. Az alapfokú és általános műveltség elsajátítása után, sokszor tizenévesen került be sorukba a növendék. Az égi jelenségek, csillagképek, égitestek vizsgálatával szakosodott csoportok foglalkoztak. Néhány év alatt ezek mindegyikén végigment a jelölt, elsajátítván közben a kutatási módszereket, megismerve minden szakterület addigi eredményeit. Ez után került be kutatónak valamelyik csoportba, harmadrangú munkatársként, évtizedeken át bámulva, méricskélve a reá kiosztott bolygót: Észleléseit írásban jelentette feletteseinek, és munkája pontosságától függött szakmai előmenetele. Tízezer éjszakán át, késő vénségéig, számtalanszor megunva és újrakezdve, reflexszerűen, tökéletes szakmai rutinnal – öelötte már száz nemzedék ugyanezt csinálta – vizsgált, észlelt, mért, jegyzett. Mindig ugyanazt: Minden égitest a változhatatlan rend, szabály, örök törvény szerint mozog, ugyanolyan ciklusokban ugyanazon pályán, mindig ugyanúgy. Tapasztalhattak az ókori csillagászok valaha valami észlelhetetlent, mérhetetlent, anyag-energián túlit, melyet istenségnek feltételezhettek volna? – Soha semmit. A csillagász csak az örök változhatatlanságot tapasztalja az isteni tulajdonságok közül, de ebből nem lehet a változás okaira következtetni, Teremtőre, mindenható akaratra még kevésbé. – Viszont, ha más forrásból, kijelentésből, életkutatásból, rendkívüli ihletettségéből, vagy egyszerűen az erények elvonásából és általánosításából istenismerethez jut, a csillagászat is kitűnő érvekkel támogatja.

Az idő felfedezése

Az anyagvilág koordinátái közül a csillagászat a mindenki által könnyen felfoghatót, érthetőt és mérhetőt, a *teret* kutatta, mégis a másik, az érthetetlen koordinátát, az *időt* fedezte fel. Az idő mérésének módszereit és eszközeit találták meg, és ezzel nemcsak az istentisztelet szent időpontját, és minden tudatos emberi tevékenység rendelt idejét meghatározó naptárakat készíthették el, lehetővé téve a természet tudományos kutatását, hanem magának az idő tudományának, a történelemnek is lerakták az alapjait. A Nap, a Hold, a bolygók és más csillagképek az általuk jelképezett istenségek kultuszában teremtettek vitathatatlan rendet fel és letűnésükkel, ciklikus mozgásukkal. Az istenségnek áldozatul felajánlott anyagfeletti értéknek, a szépségnek kifejezése sem képzelhető el az idő mértéke nélkül. Nemcsak az időmértékes verselés, a zene, a tánc, de az arányok harmóniájára épülő képzőművészetek is a csillagászat eredményeinek hasznélvezői. A Hold változásai hetek, hónapok számításának alapjaiul szolgáltak, a Nap – látszólagos – mozgása a nap, az óra-perc-másodperc, esztendő időtartama – az állatköré pedig a 25.827 földévből álló napév hosszának –, tehát az időmérés módszerének megállapítását hozta. Az égitestek általános körmozgása a körív megismerését és fokokkal való mérhetőségét eredményezte. Sőt, a mért időtartam alatti térbeli elmozdulás adott mértékegységet a hosszmérésnek, melyből – töméntelen mérés és számítás rendszerezéséből elvont szabályok felfedezésével – megszületett a mennyiségtan-számítan felhasználásával az oly nagy elméleti és gyakorlati jelentőséggel bíró mértan, valamint minden természettudományos kutatás egyéb nélkülözhetetlen módszere, az örök változhatatlanság élményétől, a kisember mindennapi életét meghatározó ismeretek forrásáig. Mi itt, a mérsékelt égöv közepén könnyen érzékeljük az évszakok változásait, bár a naptár használata nélkül nálunk sem lehet földműveléssel foglalkozni, de a harmincas szélességi fokon, Sumérban és Egyiptomban még az évszakováltozások sem észlelhetők. Hogy lehetne ott évi kétszeri aratás naptár nélkül? Hogy lehetne állattenyésztés bárhol a világon vemhességi naptár nélkül? De, hogy lehet téglát, cserépedényt égetni, bőrt cserezni, autót, gyógyszert, számítógépet gyártani, tanórát tartani, közlekedni időmérés nélkül, hiszen az idő az, melyben minden tevékenység történik.

A Hold-fényváltozás szabálya: a kánon

A Hold fényváltozásaira, az ezzel összefüggő apály-dagály jelenségre, általában a természetben tapasztalt szakaszosságra építették a kínaiak a Tao világtörvényét, az egyetemes ború-derű, rossz és jó ritmikus váltakozását, erre pedig azt a társadalmi fegyelmet, mely a Távol-Kelet kultúráját olyan magas szintre emelte. Az Óvilág Északnyugat-negyedében nem született ilyen természetfeletti természeti törvény, de a megismerhető és mérhető időre állapították meg az összes vallási törvények, a kultikus cselekményekre vonatkozók éppen úgy, mint a valláserkölcsek, magánjogiak vagy gazdaságiak. – Sineár tehát nem volt holdimádó, hanem a Hold által megismert időt állította az istenimádat szolgálatába.

b) Föld felületi felosztása

A világ közepe

Itt a világ közepe – írta ki a háza falára a hajdani Majádi Fogadós, csatlakozva Naszreddin Hodzsa és a Cinkottai Kántor kozmológiai szubjektív relativizmusához. Nyilvánvaló, hogy a gömb alakú Földnek a felülete bármely pontján közepe lehet, csak a végtelen sok közül tudjuk azt az egyet kiválasztani, melynek perspektívája legalkalmasabbnak ígérkezik célunk megközelítésére. Ha a Föld anyagterét kívánjuk megismerni, az űrből érkező helyzetét kell elfoglalnunk, és űrhajónkat ott kell rögzítenünk, ahonnan legtöbbet láthatunk a Földből. A bolygó néhány fordulta után látjuk, hogy az Óvilág szárazulata jóval nagyobb az Újvilágénál. Eurázsia-Afrika fölé kell tehát helyezkednünk úgy, hogy egyenlő távolságra legyünk annak széleitől: Afrika déli végétől Ázsia északi széléig, a 120°-os távolság fele az északi 30°-os szélességi kör, mely ugyanakkor a legtöbb szárazulaton halad át, $Ny16^\circ - K124^\circ = 140^\circ$, melynek felezője a keleti 48°-os délkör. Tehát a Föld legjobb külső szemléleti pontja a NP 30° és EM 48° metszéspontja felett van. Ez a metszéspont annak a koordinátának az origója, melyhez az értelem szabályai szerint igazodnunk kell a Föld vizsgálatánál. Van tehát racionális „közepe” a világnak éppen ott, ahová az őshagyomány a *Homo Sapiens Antropus* bölcsőjét, Édent helyezi, Sumérban, az emberi műveltség indulási helyén, a sineári Ur vidékén, ahonnan Ábrahám ben Tárih – Történelem Fia, Népek Atyja – az Egyetlen Isten hitét az egész emberiség számára átmentette.

Az elválasztó vonalak

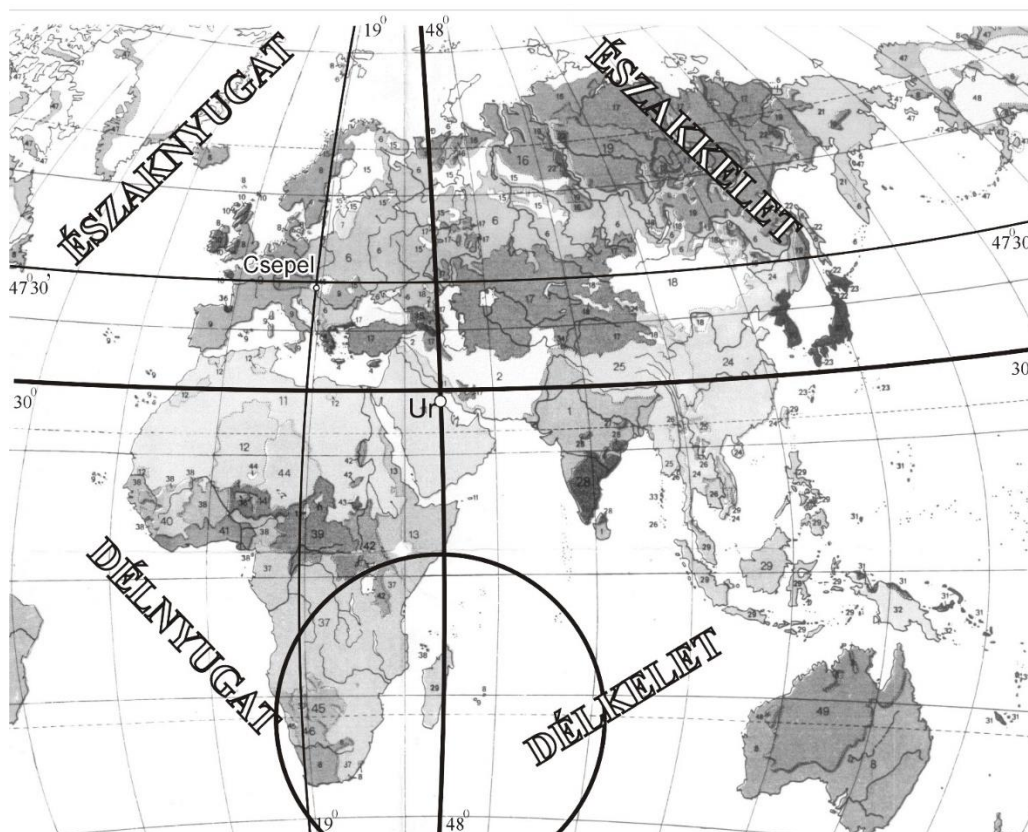
A középpont és a középvonal egyben elválasztó, megosztó is, melytől számítva van jobb és bal, alsó és felső, valamint vannak a világtáj irányai. A harmincas északi szélesség választja el Északot Déltől, és a negyvennyolcas keleti hosszúság Keletet Nyugattól, persze csak az Óvilág egészének vonatkozásában, mert annak középpontjában áll koordinátánk origója.

Négy negyed

Négy negyedre is osztja ez a koordináta az Óvilágot és – ha a Középpont esetében elcsodálkoztunk annak roppant történelmi fontosságú egybeesésén – most ne csodálkozzunk, ha a koordináták vonalát követve nagyjából természetes földrajzi határokat kapunk, melyek egymástól elütő földtani, élettani, embertani, történelmi, művelődési, gazdasági stb. tájakat választanak el. Ha csak Tűnődéseink témája, a Gesta Hominum vizsgálatához döntő fontosságú embertani vonatkozásokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy az Origó körül, középén elhelyezkedő fehér emberfaj köré a négy negyedben különböző fajták helyezkednek el, melyek történelmi jellemzői a negyedek szélein a maguk teljességében mutatkoznak meg: Az első negyed, az Ural, Kaszpi, Irán, Himalája határolta, tulajdonképpen Ázsia, a fehér turániaktól, a tibeti-mongol átmeneten keresztül a sárgának mondott emberfajta, lenyűgözően nagy alkotásokat termő, fegyelmezett társadalmába érünk. A Himalájától délre terül el az Indiáknak nevezhető második negyed, az iráni fehérektől a hindukon át a barna emberek életközpontú világa. – Hogy Ausztrália és tartozékai mennyiben számítható e

negyedhez, és mennyiben a mögötte fekvő újvilági részhez, azt a tisztelt Olvasóra bízom. – Az NP 30° nyugat felé az Arab- és a Szahara-sivatagon halad át, de ez a homokóceán járhatatlanabb határ a tengernél. Ez zárja el észak felől a harmadik negyedet, a tulajdonképpeni Afrikát, a fekete bőrűek gyermekies szemléletű világát, a negyedik negyedről, a monoteista Északnyugattól. Az emberfajták különbözősége mindenütt észlelhető: Afrikában a szemita és hamita átmenet után a négerrek változatai vannak a hottentotta és busman szélsőségig, Európában a feketehajú kaukázusiaktól a barnahajú átmeneten keresztül, az Északi-tenger környéki szőkékig. – Nem annyira az érdekesség, mint inkább a teljesség kedvéért, vessünk egy pillantást az Újvilág emberfajtáira is: Mindegyik igazodik a megfelelő tulsóparti negyed jellegéhez, az ázsiai, óceániai, afrikai és európai emberfajták és kultúrák tekintetében.

Az Óvilág közepe és négy negyede

c) Az Óvilág északnyugata: Európa

A negyedik negyed

Az Óvilág mindegyik negyede tovább negyedelhető. Ázsiát az NP 50° vonal osztja az északi Szibériára és a déli Közép-Ázsiára, az EM 90° délkör pedig az északi részt Nyugat- és Kelet-Szibériára, a délit viszont Turánra és Kínára. A második negyed észak-déli részre az NP 10° osztja úgy, hogy a felező kilencvenes délkör pontosan Elő- és Hátsó-India határán metszi az északi részt, délkeleten ott van a szigetvilág, délnyugata pedig nincs is. Afrika még csonkább, hiszen nyugatja délen egyáltalán nincs, északon pedig csak emberi lakhely céljára alkalmatlan, jelentéktelen tengerparti sáv.

A negyedik negyed, Északnyugat földrajzi felező vonalai az NP 50°-os szélességi kör és az EM 19°-os délkör, Európa földrajzi középpontja ezek metszéspontján, a Kárpátok vonulatának Vepor hegységben található. A régi földrajzi számítások szerint Európa földrajzi középpontja a két Tisza összefolyásánál, a kárpátaljai Rahó város mellett, az NP 48°12', illetve az EM 24°06' metszéspontja. Az újabb műholdas mérések szerint viszont Európa középpontja valóban az EM 19° délkörön, de Veportól délebbre, a Budapest melletti Csepel szigetén, az NP 47°30'-on van. Jóllehet, az Európát negyedelő koordináta origója Csepelen van, Európa területének ez a gépies felosztása éppen Európa történetén jelentene megengedhetetlen erőszakot. Európában nagyobb súlyt kell adnunk az emberi tényezőknek a földrajziakénál, és az emberi tényezők között a szellemieknek a néprajziakénál.

A keresztyénség

Tűnődéseink vállalt feladata, a történelem, a Gesta Hominum vizsgálata. Hogy egyáltalán valamit megvalósíthassunk feladatunkból, a szétesésig általános témánkat egy irányra, arra az északnyugati irányra kell szűkítenünk, amerre a boldogulását kereső *Homo Sapiens Antropus* ősidők óta spontán törekszik, viselt dolgainak arra a részére, amely nemcsak legjellemzőbb az egészre, de amely irányban legmesszebbre is jutott az emberiség: feladatul a művelődéstörténetnek azoknak az alkotásoknak az áttekintését vállaltuk, amelyek az egyistenhit eddig legsikeresebb értékrendszerének, a keresztyénségnek a befolyása alatt jöttek létre. A keresztyénség – bár gyökerei a Közel-Keletre, sőt, a Föld koordinátáinak előbb vázolt origójába nyúlnak vissza, Sineárt a Rajna vidékével összekötő, az Európát felező EM 19°-os délkört éppen Csepelen metsző északnyugat felé mutató vonal irányában haladva – Eurázsia Európának nevezett nyugati félszigetén terebélyesedett ki a *Homo Sapiens Antropus* leggyümölcsözőbb kultúrájává. Európa tehát a keresztyénség földje, a keresztyénség azonos az európaisággal, az európai szellem a keresztyén szellem, akkor is, ha netalán más szárazulaton volna. Nem lényeges, csak szellemtörténeti koincidencia: az ember élőlényfaj görög neve *antroposz*, előre nézőt, előre látót jelent. Földrészünket viszont a görög klasszika Zeüsz istenség szeretőjéről, *Európáról* nevezte el, ami továbbmegy az *antroposzon*, mert „*jól látót*” jelent. Ez az elnevezés akkor sehogys sem illett az akkor még ismeretlen, barbár, vad földrészre és népeire, de – talán – azóta valóban előrelátónak bizonyult.

Európa közepe

A *Homo Sapiens Antropus* lelki élettávlatának, transzcendens Abszolút Ideáljának kultusza itt emelte az anyagvilág testi élettávlata fölé a kultúra *szellemi* világát, mindazt, amit a fejlődő ember cselekedeteivel alkotott. A Sapientia humana innen terebélyesedett leginkább a világra, a Gesta Hominum itt eredményezett a földrajzinál is erősebb elválasztó határvonalakat úgy, hogy itt nemcsak a másod-, hanem a harmad- és negyedfokú felosztás utáni részletek is – embertani és – történelmi identitással bírnak. Jóllehet, a pontos földrajzi felező, az EM 19°-os hosszúsági kör éppen ott metszi az adriai partot, ahol a Keletet Nyugattól elválasztó történelmi határt Augustus és Antonius megegyezése kétezer évvel ezelőtt meghúzta volt, tényleges, a társadalminak nevezhető határ pontosításához nélkülözhetetlen az ember társadalmi és művelődési tényezőinek fokozottabb érvényesítése. *Takács László* szatmári tanár, a történelemoktatás művésze, szemléltetésül a kartonból kivágott Európa-térképet éppen csak elvékonyította az alacsony népsűrűségű területeken, úgy egyensúlyozta egy függőleges ceruza hegyén: Európa középpontja – súlypontja – így az NP 47° és 48° közé, körülbelül az EM a 22°30'-ére – tehát a közép-európai időzóna keleti határvonalára – esik. Hogy eme geográfiai adattal személyes, emberi kapcsolatba kerülhessünk, mondjuk meg, hogy Európának az a középpontja, amelyen a Keletet Nyugattól elválasztó határvonal áthalad, valahol Szatmár és Tasnád között van, talán éppen az Ákos melletti Dobai tanyán. Naszreddin Hodzsa, a Cinkotai Kántor és a Majádi Fogadás kozmológiai szubjektív relativizmusához csatlakozva – a Világ

Közepe éppen az én tartózkodási helyemen van – ahonnan én Európa múltját alanyilagosan figyelem, de éppen alanyilagosságot biztosítja őszinteségemet. Mindez az Antonius-Árpád-Wasa-vonal helyességét mérhető, mennyiségi alapon igazolja, és emberi tényezőkhöz is kapcsolja.

A monoteizmus irányai

Korántsem lehet ennyire biztos határvonalat húzni Észak- és Dél-Európa közé – igaz, nem is annyira fontos! – a földrajzi szélességi körök vonalán, mert amelyik választóvonal megfelelne Dél-Európa északi határául az nem alkalmas Észak-Európa déli határául. A történelmet kell a földrajz segítségére hívnunk itt is, mert minden emberi tényezőt figyelembe véve, legjobb Észak- és Dél-Európa közé a Keletet Nyugattól elválasztó Antonius-Árpád-Wasa-vonal mintájára, a Nyugatrómai Birodalom hajdani északi limesét, a Rajna-Duna vonalát tenni. Ettől északra a történelem a keresztyénségen belül a germán-protestáns szellemet hozta. Dél felé pedig, a Földközi-tengertől északra a latin-katolikus Dél-nyugat Európa, attól délre, Észak-Afrikában pedig az iszlám legfejlettebb szellemi alkotásainak a földje, a Magreb terület el. Északkelet Európa egész területét a szláv ortodox Oroszország foglalja el. Az Óvilág északnyugati negyedének délkeleti része a Dunától a Perzsa-öböl a világtörténelem legmozgalmasabb színtere kezdettől máig. Itt vannak az egyistenhit ősi helyszínei: Ur, Babilon, Jeruzsálem és Alexandria. Ez a szülőhelye a monoteizmus korszerű irányainak, a keresztyénségnek, Európa vallásának, valamint az iszlámnak, kelet vallásának. Annyira változatosan tagolt térben és időben, hogy területét a történelem által kialakított külön tájegységekben kell tárgyalnunk: Levante, Egyiptom, Közel-Kelet és a hajdani Bizánc, nyugatán a Balkánnal és keletén a Kaukázussal.

Közép-Európa

Indokoltan érezzük mesterkéltnek, alkalmatlannak ezt az egész felosztást, holott állításait igazként fogadjuk el, hiszen nyilvánvaló, hogy Európának nem a földje különbözik a többitől, hanem a népe, az európai ember. Az embereket pedig nem délkörök, hanem cselekedeteik összessége, a történelem különbözteti meg. Európa történelme, a krisztianizmusnak az emberi művelődéstörténetben betöltött hegemon szerepének a negyedik évszázadtól a huszadikig terjedő korszaka a nyugati keresztyén kultúrának két területét alakította ki, leválasztva *Közép-Európát* a szorosabb értelemben vett nyugatról: ha a 19°-os közép-délkörtől nyugatra is, keletre is hét-hét fokot számítunk, Közép-Európa nyugati határául azt az Elba–Enns–Piave-vonalat kapjuk, amelyet Európa történelme később is igazolt. Kelet felé viszont az Árpád–Wasa-vonalat kapjuk a Kárpátoktól a Jeges-tengerig, a nyugati és a keleti keresztyénség tényleges határát. Az európai kultúra múltjának az áttekintése lehetetlen a Közép-európai művelődési övezet megkülönböztetése nélkül.

A területek számszerűsítése

Számszerűsítsük a földrajzi tényeket: a Föld egész felülete 510 millió km², amelynek több mint kétharmada, 361 millió km² a vízfelület és kevesebb, mint egyharmada, 149 millió km² a szárazföldök összes területe. A szárazföldök összterületének tizenötöd részét alig haladja meg Európa 10 millió km²-es területe. Ennek felét, 5 millió km²-t tesz ki a szláv ortodox Kelet-Európa, egy negyedét 2,5 millió km²-t a latin katolikus és germán protestáns Nyugat-Európa, a kettő közötti Közép-Európa, amely egész Európa jellemzőit tükrözi, ismét az összterület negyede, 2,5 millió km².

A kultusz és kultúra terjedése

Az embereket egymástól cselekedeteik különböztetik meg, amelyek viszont az ember meggyőződésének, hitének a folyamányai. A *Homo Sapiens Antropus*nak más állatfajoktól megkülönböztető differentia specificaja elsősorban az, amit vallásnak szokás nevezni, ez pedig istentiszteletben, kultuszban nyilvánul meg. A kultuszcselekmények fejlődési eredménye a kultúra, a

művelődés, a műveltség. A kultuszközpontok fénykörében – pontosabban: fénygömbjében – született és fejlődött a kultúra. Ha egy fényforrás szabadon áll a térben, a fény ereje – mely a fénygömb minden pontján fordított arányban csökken a középponttól, a fényforrástól számított távolság négyzetével – csak nagyon kis, szűk körben hat, még ha nem pislákoló mécses, hanem világítótorony lámpája is volna az. De ha a fényforrás egy parabolatükör fókuszában áll, az irányított fény ereje többszörös mértékben hat a tér távolabbi részén is. Hogy a sumér kultuszközpont fénye mögött mi szolgált tükörként, azt nem tudom, de tény, hogy a fénye az Óvilág északnyugati negyede, Európa felé irányult. Így született a közel-keleti kultúra, majd a hellénizmus közvetítésével a mediterrán kultúra, melynek anyagán az Ige fénye Európára áradt és lett Európa a keresztyén emberek, népek és nemzetek földje. – Igaz, hogy az eredeti kultuszközpontok fényforrásai sorban kialudtak, az újabbak, Jeruzsálem, Alexandria, Róma pedig éppen az őshelyeket, Levantét és Dél-Mediterráneumot hagyta a gyakorlatiasabb fényszórával működő iszlám tevékenységi területéül.

Erkölcsei különbségek

A kultúrát eredményező vallás alapján különbözik Európa más földrésztől, vallásán alapuló erkölcsé különbözteti meg a keresztyénség két irányát egymástól, a keletit a nyugatitól. Mivel az erkölcs a helyesről való meggyőződést jelenti, az erkölcsi értékrend kizárólagos: Ha az enyém helyes, minden más helytelen. Ilyen szigorú választóvonal húzódik a keleti és a nyugati keresztyén – erkölcsi meggyőződés – értékrend között és képez áthághatatlan értékrendi határt Kelet- és Nyugat-Európa között. Ezzel visszajutottunk Európa két fele különbözőségének legfontosabb – döntő – bizonyítékához, a különböző erkölcsi meggyőződés alapján kialakult különböző viselkedés, mely a Gesta Hominum különbözőségét eredményezi Európa két térfelén. Igaz, hogy a történelem a különböző vallású népek összekeveredésével a határvonalat sok helyen – pl. Boszniában, Erdélyben, Galíciában – határterületté változtatta, de ez nem áthatolhatóbbá tette, hanem a súrlódási felület növelésével, még átjárhatóbbá. Nem pillanatnyi, politikai szeszély, hanem nagyon is sorsformáló történelmi valóság a Nyugat-Európát Kelet-Európától elválasztó határvonal létezése. Hogy az európai ember neveltetésének alapja, a keresztyénség kétféle értelmezése folytán lett különbözővé a nyugat- és kelet-európai emberi értékrend, vagy a kétféle gondolkozásmód eredményezte a keresztyénség kétféle értelmezését – azon lehet vitatkozni. De a kétféle gondolkozásmód, kétféle értékrend, kétféle erkölcs, kétféle történelmi viszonyulás és annak kétféle eredménye Kelet- és Nyugat-Európa között vitathatatlan tény. Annyira, hogy még eddig nem volt olyan erős hatalom, melynek sikerült volna áttérjednie ezen a határon, akár keleti, akár nyugati irányból.

Felekezet és erkölcs

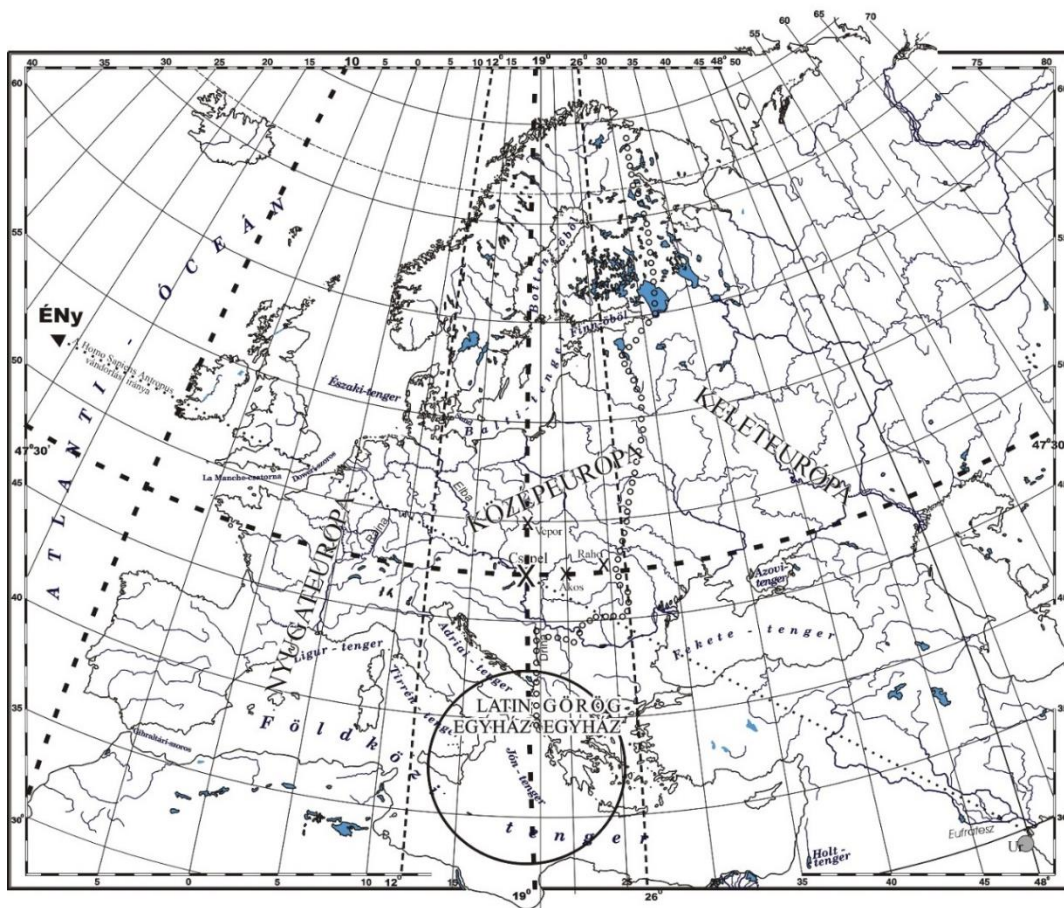
Kelet-Európa tehát az ortodoxnak, pravoszlávnak, görögkeletinek nevezett vallású népek hona, szemben a nyugati keresztyén, katolikus és protestáns résszel. E két utóbbi megállapítás alapján Nyugat-Európa is protestáns északra, és katolikus délre osztható – nagyjából a római limes két oldalán –, bár a nyugati keresztyénség két szemlélete között annyival több a rokonság, mint a különbözőség, és a két felekezet között olyan nagy a kevert vallású terület, hogy Nyugat-Európa északi és déli fele közé elválasztó határt húzni nem lehet, csak nyilvántartásit, esetleg fejlődési fokozatot jelentőt. A művelődéstörténet, a Gesta Hominum sem tűri Nyugat-Európa merev földrajzi felosztását, mert a fejlődés időbeli és koronként változó, több művelődési középpont köré helyezkedik Andalúziától Finnországtól és Írországtól Erdélyig.

Európa ott van, ahol keresztyénség

Hogy Európa két térfelén sohasem volt hitvalló keresztyén minden ember, hanem sok volt mindig a közönyös és a hitetlen, továbbá, hogy mindig laktak itt zsidók és más vallásúak is – az nem

teszi vitathatóvá a felosztás helyességét. Az erkölcs ugyanis – mely a felosztás alapjául szolgált – a vallás adta értékrendben gyökerezik, az egyházi nevelés ülteti be feltételes reflexként az ember tudatalattijába, de ugyanakkor az erkölcs a társadalomnak a helyesről alkotott meggyőződését tükröző társadalmi szabály is. Az erkölcs tehát egyéni hitfelekezettől függetlenül, mindazoknak a meggyőződését jelenti, akik a társadalom tagjai, aszerint, hogy milyen mértékben adaptálódott, integrálódott a társadalomban. Tehát a kelet-európai zsidók és más nem keresztyének cselekvését éppen úgy befolyásolja a Kelet-Európára jellemző erkölcsi értékrend, mint az ortodox vallásúakét, hasonló hatással van a protestáns és katolikus értékrend a nyugat-európaiakra.

Igen! Ezekből az is következik, hogy Európa van a Földön mindenütt, ahol keresztyének élnek, illetve, ahol a társadalom magáévá teszi a keresztyén értékrendet. Sőt, ott is, ahol a társadalmi szabályok, a szokás, az erkölcs és a jog – részben, vagy egészben – a keresztyén értékrendből fejlődtek, annak vallási alapjainak elfogadása nélkül, a kultuszalapjaitól szekularizációval elszakított kultúra öncélú fejlődése következtében. Ennek most sok, meggyőző példája van – csak Japánt és Izráelt említsük – de jelenkori lévén ez a fejlődési szakasz, nem történelmi jelenség, nem tartozik Tűnődéseink tárgykörébe.

Északnyugati negyed, azaz Európa térképe

2. Az időtényező

a) A Történelem szakaszai

A korszakolás nehézségei

A történetírás, az időbeli folyamatra vonatkozó ismeretek rögzítése, kezdet óta az idő mérésével, korszakokra, évszázadokra, évekre és kisebb egységekre tagolásával és mindennek számokban, írásban való kifejezésével vívódik általánosan elismert siker nélkül. A materialista történelemszemlélet az emberi alkotások *anyagának* változásait veszi alapul, és többféle kőkorszakra és fémkorszakra tagolja az elmúlt időket. Figyelman kívül hagyja azt a kétségtelen tény, hogy az emberi alkotások anyagban való megjelenésük előtt ott voltak az Ember gondolatában és először nem is az összehasonlíthatatlanul nehezen munkálható követ, vagy a természetben elő nem forduló tiszta fémeket használta anyagul, hanem könnyebben alakítható növényi és állati anyagot, amelyek azonban elenyésztek. Az Ember gondolkodásának és beszédében való kifejezésének rögzítésére, rendszerezésére térbeli és időbeli szállítására szolgáló *Írásnak* a feltalálása valóban az ember szellemi fejlődésének legfontosabb mérföldköve. Azonban nem kezdete, hanem eredménye egy óriási fejlődésnek. „Történelem előtti” nem nevezhetjük hát azt a korszakot, amelyben az emberi történelem ilyen nagy fontosságú alkotása megfogant és megszületett. Célszerűbb ezt a Homo Sapiens Antropus Földön való tényleges megjelenésének, főemlős állatból emberi lénnyé válásának, azaz öntudatra ocsúdásának, idejét venni kezdetül, amely azonos az Időnek és az Életnek a felfedezésével. Ez azért fontos, hogy a történetírásnak ne keljen „időszámítás előtti”, csak negatív előjelű számokkal kifejezhető dátumokkal dolgoznia. Erre törekedett az ókori tudományosság, amikor 25827 földi év tartamú napévekben és ennek tizenkét naphónapjaiban számolták az időt, és a Kr.e. 25827-dik földi esztendőre teszik az előző napévet, és a folyamatban levőt Jézus Krisztus születésére. Ez azonban csak bonyolítja két napévével az időszámítást.

Mivel a művelődéstörténet egészét kell végig élnie minden emberi egyénnek az élete során, csak kevesen jutnak el a szellemi fejlődésben a legkiválóbbak szintjére. Láttuk, hogy a 20. század végére az emberiség legfejlettebb társadalmának, a Nyugat-európainak az *átlaga* a 16. századig jutott el, még az emberiségnek ezt a kicsi Nyugat-európai hányadának a fejlődéstörténetét sem tudjuk korszakokra osztani: vajon a 20. századi emberiségről megmondhatjuk-e, hogy túlélte örök vágya beteljesülésének a liberális nemzeti jogállamnak a korát, amikor *átlag neveltsége* még most indul a rendiségbe? Az írást 6 ezer éve feltalálták bár, de az európai ember negyede írástudatlan a 20. század végén is. Mit lehet várni a jövődőtől.

b) Történelmi időszámítás

Hogy ne keljen negatív számokkal, hátrafelé számolnunk a történelem előtti időt, célszerű az időszámítást a Homo Sapiens Antropus történelmének a kezdetétől venni. A régészeti maradványok, Darnay Kálmán szerint, a Kr.e. 10-12 ezer évtől fordulnak elő. A 20. századi tárgyi leletek 40-50 ezer évre teszik az Ember földön való megjelenését – ezt azonban az emberi szellem történelmében semmi sem igazolja. A legújabb élettani kutatások a Homo Sapiens Antropus főemlős faj megjelenését 6-7 ezer évre teszik. Ha mi racionális megfontolásból, a számítás könnyűsége és célszerűsége érdekében *megegyezzünk* abban, hogy az Életnek Ember általi felfedezése, a Homo Sapiens Antropus öntudatra ocsúdása a mostanit megelőző napév Oroszlán hónapjának kezdetén, a Kr.e. tízezredik esztendőben történt, és ennek megfelelően a Krisztus születése elé 10 ezer esztendőt teszünk a Történelem kezdete dátumául, könnyen kezelhető időszámítási módszert kapunk. Az új időszámítást T-vel jelölhetjük, amely a Történelem jelzőt jelenti, de a latin Tempusnak is megfelel. A Kr.e. dátumok évszámait vonjuk ki, tehát a 10000-ből, a Kr.u.-hoz pedig adjuk hozzá a 10000-ret. E szerint a 19. század 119. század lesz, a 48-as szabadságharc pedig 11848-ban volt, az első világháború pedig a 120-dik évszázadban, a 11914-es esztendőben kezdődött. A történetírás gyakorlatában elegendő, ha csak a

Kr.e. korszakot és a Kr.u. fél évezredet – gyakorlatilag a keresztyén időszámítás bevezetése előtti kort - jelöljük az új (T) évszámokkal. A keresztyénség történelmi szereplésének korában, a történetírás gyakorlatában felesleges a tízezer évet hozzáadni az i.e. évszámhoz – nem kell átírni a világtörténelmet –, mert minden évszámhoz oda lehet érteni írás nélkül is.

A szokásos időszámítások kezdő éve a Történelmi Időszámítás (T) szerint:

- Az előző Napév kezdete	Kr.e.25827	T.előtt 15827
- Az Életnek Ember általi felfedezése	Kr.e.10000	T. 0
- A hagyományos „Történelem előtti” korszak vége	Kr.e. 6000	T. 4000
- A Septuaginta, a sumér számítás szerinti Kezdet	Kr.e. 5731	T. 4269
- Ortodox egyházi számítás	Kr.e. 5598	T. 4402
- Bizánci számítás	Kr.e. 5508	T. 4492
- Antiókiái számítás	Kr.e. 5502	T. 4498
- Iulius féle számítás	Kr.e. 4713	T. 5287
- az egyiptomi időszámítás kezdete	Kr.e. 4241	T. 5759
- Petavius szerint	Kr.e. 3990	T. 6010
- Scaliger szerint	Kr.e. 3949	T. 6051
- A zsidó, (akkád) számítás szerinti Teremtés	Kr.e. 3760	T. 6240
- A vízözön	Kr.e. 3447	T. 6553
- Az írás feltalálása	Kr.e. 3000	T. 7000
- Az egyiptomi óbirodalom alapítása	Kr.e. 2635	T. 7365
- Az olimpiai játékok kezdete	Kr.e. 776	T. 9224
- Róma alapítása	Kr.e. 753	T. 9247
- Dániel próféta jóslata	Kr.e. 457	T. 9543
- Jézus Krisztus születése		T. 10000
- Jeruzsálem lerombolása	Kr.u. 70	T. 10070
- A Mediolánumi edictum, a Keresztyén szellemi hegemonia	Kr.u. 313	T. 10313
- Attila és Leó pápa találkozása, az Óvilág vége	Kr.u. 452	T. 10452
- Római Birodalom bukása	Kr.u. 476	T. 10476
- Nagy Gergely pápa halála	Kr.u. 604	T. 10604
- Mohamed futása, a Hedsra	Kr.u. 622	T. 10622
- Nagy Károly megkoronázása, a Germán Impérium megalakulása	Kr.u. 800	T. 10800
- Szent István koronázása,		

a Keresztyén Nemzetközösség megalakulása	Kr.u. 1000	T. 11000
- A könyvnyomtatás feltalálása	Kr.u. 1440	T. 11440
- Amerika felfedezése	Kr.u. 1492	T. 11492
- A reformáció	Kr.u. 1517	T. 11517
- A francia forradalom	Kr.u. 1789	T. 11789
- A keresztyén szellem globális hegemóniájának megszűnése	Kr.u. 1944	T. 11944

Az utolsó évszámokat tízezer nélkül írjuk, tehát 1492, 1517, 1789, 1944.

A csillagászati időszámítás szerint:

- Az előző világév	Kr.e. 25827-től Kr. sz.-ig	T.e. 15827-től T. 10000-ig
- Az Oroszlán világhónap kb.	Kr.e. 10818-tól Kr.e. 8626-ig	T.e. 818-tól T. 1374-ig
- A Rák világhónap kb.	Kr.e. 8626-tól Kr.e. 6505-ig	T. 1374-től T. 3495-ig
- Az Ikrek világhónap kb.	Kr.e. 6505-től Kr.e. 4313-ig	T. 3495-től T. 5687-ig
- A Bika világhónap kb.	Kr.e. 4313-től Kr.e. 2192-ig	T. 5687-től T. 7808-ig
- A Kos világhónap kb.	Kr.e. 2192-től Kr. sz.	T. 7808-től T. 10000

A folyó világév:

- A Halak világhónap kb.	Kr. sz.-tól Kr.u. 1998-ig	T. 10000-től T. 11998-ig
- A Vizöntő világhónap	Kr.u. 1998-tól	T. 11998-tól

A geológiai Negyedkor (kvarter):

- Pleisztocén (jégkor, dilúvium) kb.	Kr.e. 1 millió évtől Kr.e. 10000-ig	T. előtt 1 millió évtől T. 0-ig
- Holocén (jelenkor, allúvium) kb.	Kr.e. 10000-től máig	T. 0-tól máig

A materialista régészet korszakai:

- Paleolitikum, őskőkorszak kb.	Kr.e. 2 milliótól Kr. e. 10000-ig	T. előtt 2 milliótól T. 0-ig
- Epipaleolitikum és mezolitikum, középkőkorszak kb.		
	Kr.e. 10000-től Kr.e. 5000-ig	T. 0-tól T. 5000-ig
- Neolitikum, újkőkorszak kb.	Kr.e. 5000-től Kr.e. 2500-ig	T. 5000-től T. 7500-ig
- Rézkor kb.	Kr.e. 2500-tól Kr.e. 1800-ig	T. 7500-től T. 8200-ig
- Bronzkor kb.	Kr.e. 1800-tól Kr.e. 800-ig	T. 8200-tól T. 9200-ig
- Vaskor kb.	Kr.e. 800 óta	T. 9200 óta

II. AZ EMBER HELYKERESÉSE

1. A testi vándorlás kényszere

Napimádat

Az önmaga okának és céljának, Istennek a keresése útján, az ember először az égitesteket fedezte fel és tette első szaktudományának, a csillagászatnak az alapjává. A Hold aránylag könnyű megfigyelése, mozgása, változásai szabályosságának könnyű észlelhetősége és mérése indította az embert arra, hogy az imádandó Istent szimbolizálja vele. Az egyiptomi, vagy bármilyen egyéb napimádatnál más a helyzet. A Nap égitest csillagászati helyét és fontosságát - hogy a naprendszerünknek nemcsak központja, hanem meghatározó fenntartója is - csak a közelmúltban, sok ezer évvel a történelem kezdete után ismerte meg az ember. A napfény életadó ereje észlelhetetlen volt a benne élő emberek számára, teljes hiányának gyilkos voltát nem tapasztalhatta, túlságos áradásának viszont - különösen a harmincas szélességi körön - inkább negatív hatását észlelhetette, és aszerint értékelte. Hogy a megszokott dolgok valós értékét mennyire le lehet becsülni, arra jó példa a gyermekmondás: A világító égitesteket jobb volna fordítva elhelyezni, a Napot éjszakára kellett volna tenni, mert az jobban megvilágítaná a sötétet!

Nyugat felé törekvés

Nyilvánvaló, hogy a Napnak ugyanolyan élettani hatása van az emberre, mint minden élőlényre, de ennek - mint láttuk - az ember nincs, illetve nem volt tudatában, tehát az élővilág többi részének, a növényeknek és állatoknak a módjára, tudattalanul viszonyult hozzá. Nem tudom, a biológusok észlelték-e, mérték-e minden élőnek a Földön nyugat felé törekvését, de bizonyos vagyok benne, hogy ez általános. A Homo Sapiens Antropus esetében egyike azoknak a természeti törvényeknek, melyek érvényesülését a történettudomány is regisztrálta. Mint ahogyan a Hold ígérete apályá és dagályá vonzza a tengerek vizét, a Nap vonzása nyugati irányú áramlásba hozza az emberiséget. Mintha az alatta kelet felé mozgó földdel szembeni tehetetlenség volna ez a nyugati elmozdulás, vagy a vegetáció vágya arra, hogy naponta néhány másodperccel tovább élvezhesse a napsugarat, a Homo Sapiens Antropus egyedei, csoportjai, egész faja indul a keleti végekről, megy nyugat felé. Nekiütözik a nyugati part gátjának, feltorlódik. Egyik része visszahullámszik a földrész keleti szélére, onnan ismét nyugatra, amíg elül. A nyugati part gátján azonban mind magasabbra torlódik, átsap rajta és megy nyugat felé a következő gátig. Így - csordogál, folyik, áramlik, hömpölyög mindig nyugat felé, amíg visszakerül keletre, másodszor, sokadszor. Hogy ez egy gyümölcs után kószaló éhes egyén vagy család, nyájának új legelőt kereső pásztor, csodaszarvast üző vadászcsapat, merészebb tengeri halászok, tudatos felfedezők és gyarmatosítók, száguldó lovassereg, hódítók, honfoglalók, pionírok, telepesek, szökevények, vándorok, népvándorlási hullám, szimpla menekülés vagy emigráció - az mindegy, lehet bármelyik, mert az irány mindig nyugat. Nyugat. Nem cél, csak irány.

A szellem vándorlása

Ha az ember csak anyagi része, az emberállat vonult volna nyugat felé, ez nem lett volna történelmi, nem lett volna a Gesta Hominum része. A Homo Sapiens Antropus azonban hozta-vitte embersége specifikumát, lelkét, értelmét, hitét, képzeletét, Teremtője arcát, Isten szolgálatának akaratát, eszményét, erkölcsét, szellemi és anyagi műveltségét, kultúrájának minden málháját. Nem tudom, mikor, nem tudom kik indultak el először nyugat felé a Csendes óceán partjairól, hogyan ütköztek a 90° körüli nagy közép-ázsiai gátba, Tibet, Taklamakán, Pamír, Altáj akadályába? Közülük

mennyi hullámzott vissza a Sárga-tengerig, és mennyi, mikor áradt át a gáton és haladt nyugat felé. Hányadik hullám érkezett hét-nyolcezer esztendeje Mezopotámiába, ütközött az Arab sivatagnak torlódott sumér kultúrává, majd azután továbbhullámzott az átjárhatatlan Szaharáig, a Nílus völgyébe, hogy Egyiptomot szülje. A Kaszpi-Kaukázuson torlódók turáni kultúrája, az Uralba ütközők ugornak nevezett műveltsége – mint a permi fémművesség remekei tanúsítják –, még mind az indogermán népvándorlás előttiék.

Európai kultúrák

Kérdés volt és máig sem kapott feleletet az, hogy az Óvilág Európa-negyedének ősi ugor, ibér, ligur, pelazg - és más identifikálatlan - kultúráját termő népek itteni ősemberek leszármazottai voltak, vagy keletről jöttek azelőtt. Az árják – indogermánok - első csapata a kelta volt, utánuk a latinok, germánok, görögök, szlávok, szarmata-szkíták, perzsák jöttek. A hátulsók még meg sem jöttek, az elsők visszahulláma, Drang nach Ostenje, már megindult az Atlanti óceántól, vagy - akik csak európai középvonalig jutottak - a Kárpátoktól, Keleti, Adriai, Égei tengertől, vissza kelet felé, a legközelebbi gátig, hogy attól ismét nyugatra menjen, újabb fajtákkal, népekkel, szemiták, hamiták, hikszoszok, arabok, türkök, egymás után és egymás mellett. Az Ábrahám útján érkezők, a Földközi tenger partján Tiruszt, Szidont építik, az Egyiptomból visszaverődő izraeliták Jeruzsálemet. A görögök a Helleszpontusz keleti partján Tróját, Szmírnát, a másikon Athént, Korinthoszt, kelet felé áramolva azután néhány Alexandriát, Antiochiát, Kapernaumot. A rómaiak az óceántól visszafordulva még a fővárosukat is keletre, Bizáncba viszik. A hun hódítás Eurázsia minden barbárát megmozgatta. A germánokat kavarta, keverte, majd az Atlanti óceán partjaira telepítette őket, rátaszítva az oda előbb letelepedett őslakókra, keltákra, latinokra, és kelet felé szorítva a szlávokat. Az onogurok még éppen befértek Nyugat-Európába, de a későbbi keleti hódító hullámok már a Antonius–Theodosius–Árpád-vonal gátján törtek meg. A vikingek már kelet felé – is - hódítanak, hódíttatnak a szlávokkal. Miután a keresztes hadjáratok által nyomjelzett atlanti visszahullám megtört a török előnyomuláson, a kozmikus nyomás eredeti irányba fordult, a nyugati parti népek hajóra szálltak és átmentek Amerika keleti partjaira. - Aki nem akart hódítani menni, azt a nyugat-európai üldözéstől mentesüléssel, vallásszabadsággal és egyebekkel kecsegtették. Aki pedig sehogy sem volt rábírható, azt vitték erőszakkal. Bizony, a Nyugat-Afrikából Amerikába négereket szállító rabszolga-kereskedők nem tudták, hogy kozmikus küldetést teljesítenek! - Onnan át a Csendes óceánhoz, majd tovább Hawaiiiba, Óceániába. A 20. század végére már Japánban és környékén torlódik a nyugati civilizáció, készen a nyugat felé áramlásra Kelet-Ázsiában.

2. A szellem hullámzó terjedése

Hódítások és felfedezések

Az embert - és az élőlényeket - ösztöne és érdeke nemcsak nyugat felé hajtja, hanem délre, északra és a szélrózsa minden irányába, oda és vissza, előre és hátra, ahol jobb a vadászmező, könnyebb a megélhetés, nagyobb a becsület, a szabadság. Az Ígéret Földje, Attila Örökét kereső honfoglalók, Eldorádót vágyó konkvisztádorok, viking hajósok, alaszakai és ausztráliai aranykeresők, misszionárius hittérítők és tudományos felfedezők minden irányba vezethetik az embereket. Ez azonban időhöz kötött és változó. A nyugat felé áramlás viszont kozmikus és állandó. Ez a nyugatra irányuló kozmikus áramlás, hullámzás méreteiben lehet óriási és parányi, attól függően, hogy milyen embertömeget mozdit messzire, vagy csak egy pásztorfiú adódott el rabszolgának Egyiptomba. De a legnagyobb arányú népvándorlás sem sodor el mindenkit. Mint a legerősebb tengeráramlat is csak picit hanyadát mozgatja meg az óceán vizének, a legmélyebb népvándorlás is otthagyja a

társadalomnak azt a – nagyobbik - részét, amely csak terhet jelentene a vállalkozásban. Hódításokra, melyek nagy területeket, minden rajtalévőkkel együtt új kényszerhatalom uralma alá juttat, katonák mennek, akiknek zöme gyakran az előbb hódoltatott népből való, vagy zsoldos, és csak a vezérkara tartozik a hódítók nemzetéhez. Az emberiség kozmikus áramlása ilyen esetben a tengervíz mozgásához hasonlatos: a hullámmással a víz anyaga csak helyben emelkedik és süllyed, a nagy víztömeg horizontális elmozdulása csak látszólagos, a tengeráramlat pedig csak kicsiny folyó a tenger felszínén, mennyiségében elenyésző része a tengervíz tömegének. Mivel pedig emberről van szó, az ember teste, anyaga, akár helyben is maradhat, ha embersége, anyagtalan lénye, szelleme, hite, értelme, erkölce, akarata, tudása, műveltsége, társadalmi szerkezete tovaáramlott a megadott irányba, a kellő helyre. Utána rendszerint jön az ember anyaga, teste is, de az akkor már másodrendű ügy. Lényeg a Lényeg.

A fény istensége

Lehet, hogy Egyiptom valóban Napimádó volt. Hogy Ámon, Ré (Rá), Ozirisz kultusza nem szimbolikus volt, hiszen a csillagászat igazolta, hogy a Nap valóban az életadó fény forrása. Aton azonban - mint Ehnaton naphimnusa mondja - maga a Fény, nem csak eszköze annak. A Kijelentés ugyan teremtménynek mondja a fényt, a világosságot – még a Napot is megelőző, legelső teremtménye Istennek – de az Evangélium sem tudja jobban meghatározni az istenit, mint Világ Világossága, Fény a Fényből, és a hívőre bízva annak a kérdésnek az Ige Fényébe való – csak saját magára kötelező – eldöntését, hogy az evangéliumi Fény szimbolikusan, vagy reálisan értendő.

Az ember kozmikus áramlása

Mivel a fény terjedése maga is az ember lényegi elmozdulását jelzi, az ember kozmikus áramlását is jobban illusztrálhatjuk a fény, mint a víz áramlásának felhasználásával. Így a Föld részei közötti elválasztó vonalak nem a víz áramlása útjában álló gátak, hanem fénysugarakat visszaverő tükrök, síktükrök, parabolikus, hiperbolikus, konvex, konkáv tükrök, továbbító, gyűjtő és szóró tükrök. A Közel-Kelet reflektorainak fénye az Atlanti part tükreiről kelet felé verődik vissza és szóródik széjjel. A Kelet- és Nyugat-Európa elválasztó vonalán álló tükrök - éppen ezek a tükrök jelzik a választóvonal hollétét - ismét nyugatra fordítják a kapott fényt, majd az atlantiak ismét keletre. Megy a fény, jelzi az emberiség útját. Zsidók, levantei hellének viszik a keresztyénséget - Európa differencia specifikáját Itáliába, Hiszpániába, Galliába, hogy Írországba jusson. Mert a briteket már írek, skandinávokat, szászokat már britek, szlávokat, magyarokat pedig latinok és germánok keresztelnek meg. A skótok nemzeti szentje viszont magyar királyleány, éppen, mint a németeké. A kisázsiai Szent György az angolszász lovagság eszménye, de katolikus patrónusa az egész nyugati lovagságnak a Kárpátokban kunokon győzedelmeskedő - lengyel-nevű magyar - Szent László. A jeruzsálemi segélykiáltás flandriai visszhangjára indulnak a keresztes hadjáratok. A tudományok keleti fénye Salamanca, Párizs, Oxford, Prága, Krakkó, Bécs, Wittenberg, Pécs, Pádua egyetemén át Heidelberg, Tübingen, Utrecht, Leiden után Uppsalára, Tartura világít. A vallási megújulás Wicleftől Prágáig, Genftől Wasáig egész Európát felébreszti. A reformáció két szélsősége, az unitarizmus és jezsuitizmus is ezt az ívet írja: Indulnak Spanyolországból, azután az egyikük Erdélyben, másikuk Litvániában diadalmaskodik. A vallásszabadságot Erdélyben hirdetik ki elsőnek, de Hollandiában teljesedik be. A Ráció apostolai Rotterdam, Bordeaux, Párizs, Utrecht - mind a nyugati végeken - után Kolozsvárra, majd Königsbergbe érkeznek, hogy bekerítsék a meghódítandó földrészt, Európát.

Nyugat vonzása, kelet taszítása

Eltekintve attól, hogy az embert kozmikus mozgása nem a hasonlatul használt fény sebességével, pillanatok, hanem évszázadok és évezredek alatt történik, az előbbieken leírt ember a valóságban nem is létezik, mivel mi csak a Homo Sapiens Antropus egy elvont egyedét láthattuk, holott a valóságban – természetben - csak felnőtt, gyermek, öreg, nő és férfi van, és mindig egymás társaságában. Az pedig, hogy az ember nemcsak értelmi, hanem érzelmi lény is - mégpedig elsősorban az - akarati cselekvése, a Gesta Hominum szülője, érzelmi indíttatású. A történelem által minden esetben igazolt tény az az általános jelenség, hogy az ember számára a nyugat felé mozdulás kellemes, a keletre menetel kellemetlen érzéssel jár. A fogadók – maradók - számára pedig fordítva: A keletről jövőt fogadják ellenérzéssel, a nyugatit pedig rokonszenvvel. Ez így van egyéni menekültek, áttelepedők esetében éppen úgy, mint a katonai, gazdasági, szellemi hódítások vonatkozásában. Látható ez Jákob futásain, Izráel ellenszenvén a mezopotámiai, és rokonszenvén az egyiptomi hódítók iránt. A perzsák elleni görög ellenálláson és Nagy Sándor hódításainak évezredek múlva is érezhető pozitív fogadtatásán. A keleti hódító mindig félelmetes, gyűlölt rabságot hoz hunok, germánok, tatárok, törökök, oroszok egyaránt, a nyugatiak pedig nem is hódítók, hanem felszabadítók, akár Iulius Caesar, akár Bonaparte Napóleon, akár Ike Eisenhower vezeti őket. De Rómában a keleti tudósok csak rabszolgák lehetnek, a misszionáriusokat pedig kivégzik. Ezért terjedt a keresztyénség Britannia felől, a műveltség pedig Flandria irányából. Vagy a divat: Nyugat-Európa miért nem tette magáévá az orosz-tatár zenét és táncot, inkább a nyugati „könnyűzenével” szennyezi testét-lelkét? Vagy a praktikus, esztétikus, higiénikus keleti öltözet helyett frakkot, farmert visel.

A keleti kultusz nyugaton szül civilizációt

Minden ellenérzéssel szemben nem a nyugati vallási közöny hódította és hódítja meg Keletet, hanem a keleti vallásos hit és meggyőződés nyugatot. A hit eszményt ad, az eszmény kultuszt és értékrendet, a jó, az igaz, a szép tiszteletét és alkotását eredményezi, mindenféle műveltséget, kultúrát, emberséget. Ez pedig nem választható el a kozmikus erők - melyeknek észlelhető megnyilvánulása a napfény - által napnyugat felé hajtott embertől.

Az a régi temetési gyakorlat, hogy a tetemek lábbal nyugat, fejjel kelet felé vannak elhelyezve indokolt, mert imádkozni kelet felé fordulva szokás. Igen, nyugat felé az anyagi világ általános tér és időbeli tehetetlensége indítja az ember hozzá tartozó részét, az öröklét irányába azonban ezzel ellentétes.

III. A LEGNAGYOBB EMBERI MŰ, A TÁRSADALOM

1. A család

a) Éva és Ádám

Az ösztönök kiegészítése

Őrült majom az ember – állapíthatja meg a biológus – hiszen nem természetes ösztöneit követi, mint minden más állat, hanem azokkal gyakran ellentétes irányú befolyásoló tényezőket. – Hogyan élhet hát egyed és faj, hogy nem veszett ki, satnyult el régen? – kérdi tovább a materialista – ha létfenntartási, fajfenntartási és kiválasztási ösztönei helyett a természetben sehol sem észlelhető rögeszméket követ? – Mert a Homo Sapiens Antropus, egyetlenként az élőlények közül, képes ösztönei hiányainak pótlására, kiegészítésére, sőt, ennek olyan mértékű növelésére, hogy nemcsak

életben maradásra, hanem fejlődésre is képessé lett. Az *ösztönök* hiányosságait pótló viselkedési indítéket *készségnek* neveztük előző beszélgetéseinkben, a fejlődést hozó többletet pedig *erkölcsnek*. Az erkölcs – pontosabban: az *erkölcsi készség* – feltételes reflexként, *tudatos* tevékenység, a *nevelés* útján épül be az ember viselkedési indítékrendszerének tudattalan indulati alapjaiba, *egy eszmény* szerinti értékrend érvényesítésére. Az eszmények, mint az emberi célképzetek elvont, általánosított tárgyasulái – akár személy, szerzett tulajdonság, anyag-energia-alakzat, vagy egyéb fogalom, akár szimbólum gyanánt állnak az ember előtt – az Ént az Abszolút Eszményéhez kötő érzelmi erőter függvényei, állandóan változó, viszonylagos eredőket eredményeznek. Létrejöttük feltétele az Abszolút Eszmény, az ember számára felfoghatatlan *Tökéletességnek*, *Istennek* a sejtelve. Tudjuk, hogy az ember a – tudatától függetlenül – létező valósághoz a maga meggyőződése szerint viszonyul, tehát minden élőlénnel szembeni elsőrendű faji jellemzőjének erkölcsalkotó képességét, illetve Isten létezéséről való meggyőződését, valóságos hitét kell tekintenünk. – Ezért mi a Homo Sapiens Antropust nemcsak a főemlősök egyik külön állatfajának tartjuk, hanem az egész anyagvilág egyetlen fejlődőképes részeként, minden mással szembeni külön teremtménynek. Az ember teste olyan, mint az állaté, mint a majomé. – Az ősi hagyományok költői nyelvén por és hamu, vagy sár. Most úgy mondhatjuk: Ugyanazoknak a vegyi elemeknek és vegyületeinek a keveréke, mint a Föld és az égitestek és minden más anyaga, akár él, akár nem. – Fejlődőképessége lehet-e a materialista, természetes evolúció eredménye, vagy rendelkezne más élőlényektől, elsősorban a majométól eltérő, olyan testi adottsággal melyre eme különleges képessége felépülhet? Minden élőlény viselkedése ösztönindíttatású lévén, van-e az ember viselkedésében olyan eltérés mely csak magának az ösztönnek a másságával magyarázható?

Ösztön helyett rögeszme

Nem győzzük eleget hangoztatni, hogy az ember mindig ember volt, a legelső Homo Sapiens Antropus is ugyanúgy érzett, értett, tudott, vágyott, akart, mint a mai, szervei és egész teste is ugyanúgy működik kezdettől fogva. Úgy jelent meg a Homo Sapiens Antropus a Földön, hogy bizonyos majomfajta egyes egyedei egy adott pillanatban – e pillanattal kezdődik a világtörténelem – nem majomösztöneiknek, hanem emberi fixa ideáiknak a befolyása alá kerültek, nem elégedtek meg addigi önmagukkal, életükkel, környezetükkel, társaikkal, örömmükkel-bánatukkal, hanem különbre vágytak, a régi helyébe különb újra törekedtek. Az addig nemvolt tökéletesre vágyva, erre törekedve, ezt akarva cselekedtek, és képesek voltak változtatni az addigiakon, képesek voltak fejlődni. Minden más élőlény évbiliók óta ugyanúgy él és viselkedik, ugyanolyan ügyesen vadászik vagy rejtőzik, ugyanolyan szépen dalol, ugyanolyan remek fészket rak, ugyanolyan tökéletes sonkolyt épít, ugyanolyan csalhatatlanul tájékozódik és ugyanolyan sárkánykígyó, csigabiga, hangya, pacsirta marad – amíg ki nem vész – csak az ember változik, fejlődik, tökéletesedik a létfenntartás, fajfenntartás és társas ösztön területén egyaránt. – Ehhez pedig új, emberi ösztön, érzék, tudat, értelem, érzelem kellett, olyan testben mely ezek szolgálatára alkalmas.

Az emberré ocsúdás

Hogy az emberré ocsúdás melyik emberi jellemző tulajdonság megjelenésével kezdődik, folytatódik és végződik, az csak a biológusokat érdekelheti, mert a mi számunkra attól kezdve létezik ember, amióta *minden* faji jellemzője megvan. Azon is sok vita folyhat, hogy a Homo Sapiens Antropus megjelenése hány billió évvel ezelőtt történt, és melyik pontján a Föld felületének. Én azt hiszem nemcsak egyszer, és nemcsak egy helyen, hanem több alkalommal és több helyen is kezdődött emberi élet a Földön, de hosszabb-rövidebb fejlődés után kiveszett, amíg ez a mostani – íme – megélt. Tetszetős az a feltevés, hogy a Föld történetének különböző korszakaiban, az evolúcióban egymást követő, más-más állat teste hordozta volna az emberség ismérveit, elsősorban a fejlődés képességét,

és így jutottak volna a halak, hüllők, rovarok, madarak, emlősök – „a faj intelligenciájának” nevezett – ösztönök tulajdonába. – Bár ez nem ellenkezik a mi tételeinkkel, nem tartom valószínűnek, hiszen nem ad magyarázatot arra, hogyan vesztették le fejlődéskéességüket az állatok? – Hogy az előttünk élt másik emberiség miért és hogyan veszett ki? – arra, sajnos, éppen mi, 20. századiak tudunk a legkönnyebben felelni: Eszményvesztés folytán egypólusúvá, egocentrikussá válik az élet. Értéktelen életét veszélyeztető kihívásnak pedig hogyan és miért felelne meg az ember? – Fogytán van az oxigén a Földön – jelenti a Római Klub. – Na és? – Mondják az emberek – most még van, utánunk pedig jöhet az özönvíz.

A verosimilitás

Egyetlen szaktudománynak sem akarok a vetésébe gázolni, mindnek minden eredményét elfogadom, egy lépést sem teszek a régészet, antropológia, örökléstan és rokontudományaik útmutatásainak figyelembevétel nélkül. Viszont a szaktudósok se vegyék zokon, ha információikat egymással egybevetem, összhangba hozom, kitűzött célom, az ember akarati cselekvése indítékainak és eredményeinek összefoglaló rendszerezése érdekében. Módszerem, a verosimilitás nem új, én is az iskolában tanultam annak idején, a kiváló történelem oktató művésztől, Gombási Takács Lászlótól – csak első helyen való, következetes alkalmazása a sajátom. Tényként csak akkor fogadok el bármit is, ha az az egyetemes emberi logika szerint valószínű, valószínű.

A nevelés

Az emberség legfontosabb ismérve a fejlődésre való képesség, eszmény szerinti cél megvalósításának szándéka egy minden emberi egyedben, egyénben történő céltudatos, következetes, folyamatos tevékenység, a *nevelés* eredménye. A nevelés, az ember nemesítése, a természetes ösztön hiányainak készségekkel való kiegészítése a gyümölcsészetben szokásos *oltáshoz* hasonlatos: a nemes gyümölcstermésre alkalmatlan, természetes ösztönökben gyökerező vad alanyba a nevelés eszmei értékek létrehozására való készséget, nemes vesszőt, *erkölcsöt* olt. Az embernek más élőlényekkel szembeni új ösztöne tehát a nevelésre irányul. Legközelebbi állat rokonai az emberszabású majom és a mindenevő disznó. Nos, egy malac hat hónap alatt nevelődik disznóvá, a majomkölyök hatszor hat hónap, három év alatt nő fel. Az embernek viszont ismét hatszor annyi időre, tizennyolc évre van szüksége az emberré nevelődéshez. A malacnak elég a szoptatás alatti anyai gondozás, ami a majomkölyöknek ezen felül kell, megkapja a falkától. Az emberi gyermek viszont magatehetetlen, öt-hat éves korig állandó gondozást igényel. Felmerülhet az a természetnek adandó ötlet, hogy a gyermek töltse magatehetetlensége idejét magzatként az anyaméhben, és csak hatéves korában szülessen meg, akkor az anya – mint az anyaállatok, nem volna leláncolva hozzá, ráadásul – a szülések is alkalmasan megritkulnának. De a megrövidülő nevelési időből éppen a legfontosabb, a megalapozó első hat esztendő esne ki. Az anya egyedül képtelen emberré nevelni gyermekét, sőt, gyermekeit, mert nyolc-tíz lehet neki tizennyolc év alatt. Más anyával hiába szövetkezik, mert csak a gondot szaporította, a megoldását nem. Férfit kell maga mellé állítania, lehetőleg a természetes apát, aki felszabadítja az anyát a gyermekei gondozását gátló feladatok ellátása alól. Na nem apasági keresettel, gyermektartási perrel, kényszerrel, hanem pozitív célképzet, öröm, boldogság csábításával. Ennek megfelelő fajfenntartási ösztönt kellett hát az emberbe ültetni, melynek legszembeötlőbb része az emberi nőtény állandó nemi igénye, melynek folytán nemcsak természetes időszakokban, hanem állandóan – még várandós állapotban is érez nemi vágyat és gyönyört.

A nemiség

Viszolygásaink ellenére, az előzőkben mondtak egészséges alátámasztására, kénytelenek vagyunk mi is a nemiség kérdésével foglalkozni. Nem elégedhetünk meg az eddigi módokkal, következtetésekkel. Korunk divatos hedonizmusa a pornográfia csömöréig részletezte a kérdést, az ösztönök szabad kiélését propagálva mindenkinek. Persze, ma mindennek tudományos alapokkal kell bírnia, a hedonisták is a népszerűsítő evolucionista előadások szerinti ösztönfogalom alapján állnak, mely nem lát különbséget az állati ösztönök között, így a majmok és emberek fajfenntartási ösztöne között sem. Következésképpen, az ember természetes evolúció folytán állt elő valamelyik majomfajtából egyszerű kétlábra állással. Az ember ektogám páros házassága is természetes folyomány. Hogy ez mennyire hibás következtetés, kiderül a majmok biológiai vizsgálatából. A majomszuka ugyanis a falka minden kanjával – akár többször is párzik a párzási időszak napjaiban. A kanmajmok között nincs kiválasztási verseny, vagy harc, a faj satnyulásának elkerülésére a szuka testébe jutott ivarsejt között történik a szelekciós verseny. Ha ez az emberre is érvényes volna – sértődés ne legyen! – az evolucionista úr szülőanyjával, vagy más legközelebbi vérrokonával kellene levezze nemi gerjedelmét hiszen ez felel meg a majom ösztönnek, de a modern ember anyagi érdekeinek is, mint összehasonlíthatatlanul legolcsóbb megoldás. Ha a hölgy a szabadság és a természetes élet hírnöke, legalkalmasabb partner számára a saját fia, annak hiányában apja, fivérei, rokonai, és ezek után kollégái, alkalmi ismerősei, akár óránként szabadon kiélheti velük párzási ösztönét, nem kell egy basáskodó férfi rigolyáinak a rabszolgája legyen semmiféle házasságban. Borzadnak még az ötlettől is, és emberségre hivatkoznak, most már ők is állítják, hogy az ember ösztönei nem azonosak a majoméival. Másik oldalról itt van a majom: Melyik kanmajom hagyja ott a falkáját, ahol mindent megkap, amit megkaphat, szukát is az unalomig, anélkül, hogy kölykei gondját magára kellene vennie, melyik kanmajom megy, hogy élete kockáztatásával más falkából fogjon magának egyetlen szukát, kizárólagos használatra, egész életére nyakába vegye a szuka és a kölykei gondját? Nem örült meg, hogy emberként viselkedjen, hiszen ő csak majom! – Tehát az ember ösztönei különböznek az állatokétól.

Az ember mindig ember volt

Nem vonom kétségbe a szaktudománynak a gerincoszlop állásának anatómiai, antropológiai fontosságára vonatkozó következtetéseit, hogy ez tette volna magasabb szellemi képességek birtokosává az embert. Lehetséges, de ez kívül esik érdeklődési körömön, mert én a Homo Sapiens Antropusszal foglalkozom, az pedig *mindig* függőleges gerincű volt, az addigi átmenet majom lehetett. Nem vitatom a biológusoknak a négylábról kétlábra állás folyamatának egyes szakaszaira vonatkozó megállapításait sem, melyet egy kanmajom profilképeivel szoktak illusztrálni. Lehet, hogy ez az egymást követő majomfajtákra érvényes, mint az is, hogy felegyenesedésre a könnyebb táplálékszerzés indította a majmot. De nem az embert, mert az első függőlegesre emelkedő ember nem férfi volt, hanem nő, és nem a könnyebb eprészkedés, vagy gyökérés készíttette erre, hanem a párzás vágya.

A női csábítás

Láttuk, hogy az emberré válás feltétele a kétévtizedes nevelés, ehhez viszont az szükség, hogy a nő képes legyen maga és gyermekei mellé állítani, és ilyen hosszú ideig ott tartani egy férfit, az apát. Ezért hajtja ösztöne a nőt a férfi csábítására. A jelenség természetesen az állatvilágban, sőt minden élőlénynél ismeretes. A növény virágjával, illatával vagy bűzével, a rovar szagával, a madár dalával és tollával, a kandúr marioara-nyávogással, a szarvas bögéssel, minden azzal, ami van, csábít, a nő pedig mindennel, amivel az érzékekre, érzelmekre, értelemre, erkölcsi meggyőződésre hatni lehet: szép, jó, helyes, kíváncsú látvánnyal, képpel, mozgással, tánccal, beszéddel, dallal, illattal, ízzel, viselkedéssel, mosollyal, simogatással, kedvességgel, gondoskodással, gyermekeivel és azok

ragaszkodásával, szeretkezésre való állandó készségével és odaadásával, boldog család, meleg otthon ígéretével. És mire csábítja a nő a férfit? – Szerelemre és házasságra. Szerelemre, mely a férfit mindannak a viszonzására készíti, amit az asszonytól kap. Igen, az ember gyermekének szerelemből kell fogannia, nem állati párzásból, hanem egy nőnek és egy férfinak egymás iránti gyengéd ragaszkodásából. És házasságra, családlapításra csábul a férfi, mert anélkül a gyermekeik, az emberiség élet és jövője nélkül maradna.

Szépség és szemérem

Legszebb emlőseinket, a lovat, a kutyát, a macskát, mind oldalnézetből ismerjük, a róluk készült képek mind oldalnézetűek. Ez természetes, hiszen az állat előlnézetből jellegtelen, hátulról csúnya. Nos, ezt a bűzös, mocskos, ronda majom ülepet tüntette el a nő kétlábra emelkedésével, láttatott helyette hátulról csinos arányokat. Elölről viszont feltüntette ágyékának standard szépségű szív-arányait, mely csak sejteti a mögötte rejlő ivarszervet, mint a növény virágának csábító szíromegyüttese a bibét. Mivel pedig a látvány minden férfit és mindig csábított, nemcsak azt és akkor, amelyikre a gyermekei neveléséhez szüksége volt, a nő állandó nemi vágyát célszerűen szabályozni kellett, ezért épült a nőbe a szemérem ösztöne és reflexe, a prohibíciós gátlás, mely altestének elfedésére indította. A szemérem gátlása pedig csak a választott férfival szemben, de minden alkalmas időben enged az exhibíciós váagnak, és felfedődik a nő szemérme. Így és ezért készített ruhát az ember, minden idők leghasználatosabb születésszabályozójául. Hogy a nő terhessége alatt is hajlandó a szeretkezésre, az egészen érthető, hiszen éppen akkor kell maga, és esetleg már meglévő gyermekei mellett tartania a férfit, akkor szorul igazán kíméletre és gyámolításra. Hogy a nő örömet leli a szeretkezésbe, a vágya hajtja rá? – hát milyen eszközzel lehetne kényszeríteni a nőt erre a sokévtizedes állandó készenlétre, odaadó szolgálatra, ahogyan az Írás mondja: „Epekedsz a te férjed után, az pedig uralkodik rajtad.” A kelleetlen, kényszeredett nőtől elfordul a férfi, az odaadót, a kedveset pedig hasonló gesztusokkal viszonzja. Így szublimálódik szerelemmé az ember nemi ösztöne, a házasságra vágyó nő kezdeményezésére. A páros házassággal, annak fenntartásával a nő ösztönei kielézési lehetőséget nyernek. A születő gyermek pedig a férfi párzási ösztönét valóban fajfenntartásra növeli az apai ösztön kialakulásával. Ez az apai ösztön indította az embert családalapításra és fenntartására. Hogy a családösztön a férfi jellemzője, nem a nőé, arra korunk tapasztalataiból következtethetünk. Az anyaösztön biológiai kapcsolatra irányul, az apaösztön társadalmira. Az ösztönök feletti erkölcsi szint itt a szeretetben, a másik érdekeinek a saját érdeké fogadásában valósul meg. Az anyai szeretet élettani, testi szülöttjére irányul, az apa szeretete a megismerésen, felismerésen és elismerésen alapszik, nem biológiai, hanem tisztán erkölcsi valóság, már nincs is testi, érzéki tartalma a szeretett nővel szemben sem. A nő viszonzja ezt a szeretetet, mindkettejüké kiterjed a gyermekre, és lehetővé teszi azt, hogy a gyermekek ne csak biológiai emberekké, hanem erkölcsi lényekké nevelődhessenek. Hogy azután a szeretet minden családtagra, barátokra is kiterjed, sőt elvont eszmék, eszmények, erények önzetlen szolgálatára indítja az embert – ez már a harmadik ösztön mezejére tartozik.

Hogy lehet olyat mondani, hogy a nő csábítja a férfit, és nem a férfi csábítja, hódítja, szerzi meg, rabolja a nőt? Hiszen hajdanán a férfi vásárolta a nőt. – Hát persze! A férfi megvásárolta, vagy másként megszerezte a legcsábítóbb portékát. Minél jobban tetszett neki, annál nagyobb árat adott érte, és annál „drágább” lett neki. – A nő is ezt akarta. Bizony, nem Ádám csábította el Évát. Ez az eredményen is látszik, mert a diadalmas „férfi elhagyja apját és anyját, és követi az ő feleségét”.

Szerelem és nőkultusz

A szerelem ilyen roppant befolyását látva, nem csodálkozhatunk azon, hogy már a legelső időkben megistenítődött, nőkultusz, anyakultusz, szerelemkultusz támadt. Misztériumát a beavatottak, a papok magyarázták az avatatlanoknak, de szimbolikus nyelvük tolmácsot igényelt. Ez az igény szülte a szerelmi költészetet – eredetileg kultikus célra –, mely a Szépség legelső kimunkálásával gazdagította az emberiséget. Az is közismert, hogy a nemiség természeti erejét felismerve tették egyes népek nyelvük, fogalomalkotási rendszerük alapjává, kiterjesztvén azt az élőlényekről tárgyakra, anyagokra, elvont dolgokra is. A nemiségnek ez a nagy becsülete sokak rosszállását váltotta ki, de én nem tartom túlzottnak, ha nem éppen csak a szerelemre vonatkoztatjuk, hanem magára az életre, melynek a szolgálatában áll. Mert az élet misztérium volt és marad nemcsak az archeológus, antropológus, szociológus, anatómus, de a biológus előtt is.

Tájékoztatóim

A nemiség kérdéséről, az élet és a szerelem összefüggéseiről egyéni és társadalmi vonatkozásban a különböző vallású papokkal tudtam csak szenvedélymentes, nyugodt, tárgyilagos beszélgetést folytatni, és tőlük – tanulmányaik és lelkipásztori gyakorlatuk alapján ők lévén a kérdés legtájékozottabb szakértői – erkölcsi igényű tájékoztatást nyerni, és csak a papok után az orvosoktól. Az itt elmondottak alapvonalaait Dávid László katolikus hittudóstól kaptam, megvitattam Schlesinger Salamon rabbi-orvossal, Recep Sali hatibbal, több protestáns lelkésszel, és nagyon alaposan Andrassy Ernő buzgó katolikus orvossal. Persze, az őskorban, a beavatott papok tudomány-monopóliuma korában, ez még inkább így volt. Természetes hát, hogy a kezdeti kor papjai, átlátván a kérdés távlatait, kultikus és rituális szabályok gátjai közzé kanalizálták a nemiséget, egyértelműen az ektogám páros házasságot kanonizálva. Következésképpen az is természetes, hogy az ember ösztöneit a lét szintje fölé egészítő erkölcs – a meggyőződésből követett szabály – éppen a nemiség területén szilárdult meg legkorábban, és védelmezi most is az embert és életet az állatiasság halálos veszélyétől.

A pazarló életerköls

A fejcsóváló racionalistákhoz társulnak elvi ellenfeleik, a farizeus moralisták, hogy egyik az észszerűség, másik az erkölcs nevében támadja a szerelmet. Hogy a nemiség célja az élet továbbadása, tehát ami nem erre szorítkozik, az felesleges, káros visszaélés, mely egyik szerint energiapazarlás, a másik szerint bűnös kéjelgés. Elfelejtik, hogy a természet mennyire pazarló, ha életről van szó. Ne vegyünk példának magasrendű állatot vagy mikrobát, hanem közönséges élőlényt, a vackorfát. A vackorfa egész életerejével kivirágzik. Termel kilónyi virágport, de nem a porzó melletti saját bibe megtermékenyítésére, hanem másik vackor bibéje számára. Az odajuttatáshoz méhek kellene. Ezek odavonzására a vackorfa virágának gyönyörű szirmai vannak, a virágban pedig nektár, és annyi virágpor – fuvardíjul a méhek számára – hogy méhviasz készülhessen belőle – a méhfiasításoknak. A vackorfa virágját dongó méhek fáról fára szállva esetleg egy másik vackorfára is eljutnak, és ott hátha ráejtenek egy szem pollent egy virág bibéjére, hogy az megtermékenyüljön. Azt mondják, egy tonna virágporból csak egy gramm termékenyít, tehát milliószor annyi vész el ennek az egynek az érdekében: Nagyrészt szétszórja a szél, kisebb része viasz lesz, sok kerül idegen virágra és csak paránya a megtermékenyítendő bibére, hogy egyetlen szem termékenyítsen. A megtermékenyített virágnak feléből lesz termés: néhány szem mag, madarakat és más állatokat étkezésre csábító csomagolásban. Az állatok megesznek egy tonnányi vackort, hogy száz magot elvessenek, hogy azokból egyetlen vackorcsemete fejlődhesen. Mennyi hűhó egy vackorért! De mi volna, ha minden virágból új élet támadna? A vackor elvinné minden más növény életterét, eluralkodna a Földön, kipusztítva útjából növényt és állatot, hogy utánuk maga is kivesszen. – Méltóztassanak elhinni, az ember szaporodása kisebb pazarlással jár, és összehasonlíthatatlanul nagyobb nyereséggel, hiszen az ember mégsem egyenértékű a vackorral. Ez pedig akkor is így van,

ha nemcsak a házasságokat – ahol minden századik pete termékenyül meg, minden ezredik szeretkezésben, ki tudja, hány milliárdodik ivarsejtől – vesszük tekintetbe, hanem az egész mezőnyt: A születésszabályozás magpazarlását a házasságokban, a házasságon kívüli közösülések mindig nagy számát, a szabad szerelem megújuló divatját, a kéjipar virágzását, a csaknem általános önkielégítést. Mert itt semmi sem felesleges, még ha csak magának az ösztönnek a pusztta fenntartását szolgálná is, hiszen itt van a pozitív eredmény, maga az emberiség. A pazarlásnak nincs alternatívája, hiszen a szüzességet fogadó szerzetesek, aszkéták, gyermeket nem vállalók éppen minden élettovábbadási lehetőséget elpazarolnak a parlagon hagyással.

Születésszabályozás

Ahogy a vackorfa elburjánzása a faj kivesztét okozta volna, az ember is kiveszett volna születésszabályozás nélkül. Ez pedig – emberről lévén szó – nemcsak spontán, vagy természetes szelekció – gyermekhalandóság, éhínség, háború stb. – esetén érvényes, hanem a tudatos családtervezésre is, sőt, végső esetben a magzatelhajtásra is, amennyiben éppen az szolgálná az élet továbbvitelét. Ha az ember cselekedete ezen a téren is egy szilárd értékrend alapján álló erkölcs kontrollja alatt áll, nemcsak állszent farizeizmus a merev tilalom, hanem gyilkos bűn is, mely magát a célt, az élet továbbvitelét veszélyezteti. A Teremtő az ember értelmére bízta a természettel való gazdálkodást. A szőlő, például, annak köszönheti általános elszaporodását, hogy az ember szereti a bort, ezért – bár minden magját a szemétre dobja – oltással, dugványozással nemesíti, termeszt. A juhok is kipusztították volna a farkasok, ha az embernek nem kellene a húsa, gyapja, teje, báránya – a perzsabunda a báránymagzat irhája –, és ezért nem tenyésztene etetéssel, pásztorolással, heréléssel. Csak éppen az egyetlen értelmes lény élete volna az értelmetlen véletlenre bízva?

Az emberiség kiveszése

Miután leírtuk az emberi élet keskeny útját két oldalról pusztulással fenyegető szakadékokat, az állatiasságot és az erkölcsvesztést – mely az eszményvesztés egyenes következménye –, feleletet tudunk adni arra a kérdésre is, hogy hogyan veszték ki a miénket megelőző emberiségek – ha voltak –, és miért fenyegeti kihalás éppen korunkban az emberiséget. A felelet mindkét esetre ugyanaz, hiszen az ember mindig ugyanolyan, most is, mint kezdetben: Szerelmet akarnak gyermek nélkül, vagy gyermeket szerelem nélkül, szerelmet házasság nélkül, házasságot szerelem nélkül. Nincs gyermek, nincs család. Nagyon sok a gyermek, nem tudják felnevelni. A nő nem egy férfit csábít, hanem sokat, ezért a férfi elhagyja, és ha lenne is gyermeke, nem lesz, aki felnevelje. A férfi apaösztönét nemi vagy hatalmi vágya elnyomja, többneűsége tén, és gyermekei egymást irtják ki – lásd: Gedeon, Dávid stb. Túlhajtott kéjelgés, hibás fogamzásgátlás elferdíti ösztöneiket, endogámiába, homoszexualitásba, más fajtalanságba betegednek. Céltalannak érzik életüket, nem értékelik annyira, hogy érdemesnek tartanak továbbadni. A kiscsalád elveszíti virulenciáját, nem képes idejében az anyajogról az apajogra térni, vagy visszaesik abból, vagy apa nélkül marad a családok többsége, vagy tekintélyüket veszítik az apák. Az apa nélkül nevelt társadalom képtelen a veszedelmek kivédésére, képtelen a pusztulással fenyegető, természeti, vagy társadalmi kihívásoknak megfelelni. – Kiveszett, kivész, ki fog veszni, ha eszményét, célját veszti és nem lesz mire használja eszközeit.

Arc és személyiség

A fajfenntartás vonalán az emberré válásnak bármennyire fontos ténye volt a gerincoszlop felemelése, még nagyobb a jelentősége ennek az egyedből egyénné, személlyé válás szempontjából. Az ember feje a legfelső helyre került, hogy a koronája lehessen a teremtésnek. A ruhával elfedett ágyékról a figyelem az értelem központjára, a fejre, és az érzelmet kifejező, jellemet, személyiséget

tükröző arcra terelődött. Egyáltalán arca lett az embernek, melynek alapján személyének azonossága megállapítható, minden más személytől megkülönböztethető.

Hogy mi lehetett az emberi ismérvek közül az első, nem tudom. De hogy az utolsó az emberséget teljessé tevő mozzanat, az Istentől kapott emberi arc feltűnése volt – azt nagyon valószínűnek tartom.

b) Atyák és fiak hatalma és az anyák könnye

Aul, háznép

Ábrahám ben Tárih, az első városból, Urból való beavatott neve a mi nyelvünkön a *nemzetek atyja*, a *történelem fia* szavakkal adható vissza. A nemzetek tehát a történelem leszármazottai, ivadékai, a Történelem nemzette azt, aki a Nemzeteket nemzette. A Történelem viszont az Időből lesz Változás, Történet által, hiszen az idő a változás közege, változás nélkül nincs idő. A Homo Sapiens Antropus az anyagi világmindenség egyetlen fejlődőképes része, mely nemcsak maga fejlődik, hanem maga is képes változást, fejlődést előidézni. Az ember által előidézett változási folyamat, a Gesta Hominum, a történelem. Az ember viselt dolgai, az emberi tevékenységfejlődést mutató egymásutánisága el sem képzelhető állati egyedek vagy falkák létfenntartási és fajfenntartási ösztönéletének korlátozott, horizontális dimenziójában, ahhoz emberi, állandó, szabályozott társulás, egymáshoz biológiailag és tevékenységileg kapcsolódó közösségek sokasága, vertikális dimenzió, társadalom kellett. A társadalmat alkotó közösségeket nemzette az Idő közegeiben a történelem. Amit az atya először nemz, az első nemzet, a fiak-szülők alkotta család. A fiak unokákat nemzenek, és az ezekkel bővülő család nagycsaláddá, háznéppé, aullá bővül. Az aulok közössége a klán – nemzetség, citus, polisz, uruk –, a klánoké a törzs, a törzseké az a legtagabb bedevi – vérségi – közösség, amelyet ma nemzetnek hívunk. Az emberi társadalom a természet része bár, keletkezése élettani indíttatású, de szerkezete és szabályrendszere nem merev, állandó és feltétlen, mint az anyagmindenség egész többi részében, hanem feltételes és állandóan változó, fejlődőképes és fejlesztőképes.

A hatalom ösztöne

Nem hagyható figyelmen kívül a hatalmi ösztönnek az állatok házasításában játszott szerepe. A kutya, a ló, és még inkább az ígás állatok a legutolsó szolga legkisebb gyermeke után következett a vérségi társadalom hierarchiájában, jelenlétük minden embert magasabb rangra emelt. Aki látott már pulikutyt egzecírozó juhászbojtárt, az belátja, mennyire javítja a kisember társadalmi közérzetét egy parancsnoksága alá tartozó háziállat. Nem lehet tudni, vajon a rabszolgatartás ötlete nem innen ered-e?

Előző tűnődésünkben a téma szépségéhez illő gyengédséggel elmondtuk, hogy az ember nemi ösztöne hogyan fejlődött párzából szerelemmé, és hogyan eredményezte a nő gyönyörű kezdeményezésére és örök áldozatával, a család alapjául szolgáló, páros, ektogám házasság kialakulását. A következő, a tényleges lépés a családnak, mint társadalmi alapegységnek a kialakulása, már minden volt, csak idillikus nem. Ez már nem asszonyi csáb, hanem férfi munka volt a maga vad nyersségében. Az alap a fajfenntartás, de a fő indíték itt már a társas ösztön, a hatalom ösztöne. Az állatoknál ez az ösztön a faj satnyulását megakadályozó, a különbet kiválasztó versenyben eléggül ki. Az embernél irányul a mások feletti uralkodásra, a másik ember alávetésére, kegyetlen, erőszakos megalázására. Voltaképpen a másik akarat befolyásolása a cél, tehát a hatalom, amíg ez az erősebb egoizmusát meg nem haladja. Miután a megvalósítandó cél az eszmény távlatába kerül, a hatalom, a mások akaratának a befolyásolása, célból eszközzé szelídül. Ösztönös, indulati alapja és indíttatása megmarad ugyan, de az elérendő cél már nem egyéni, hanem közösségi,

eredményében társadalomalkotó. Nyilvánvaló, hogy a sok évezred alatt élt emberiség többsége megelégedett az erőszak alkalmazás kéjes, öncélú gyönyörével, nem törekedett szervezet létrehozására, parancsainak következetességével szabály kezdeményezésére. Ezek azonban az egyéni testi erő elmúltával megszűntek, hordozóik kihaltak. A Teremtő által kiszabott feladat, a természetben való uralkodás, az anyagmindenség fejlesztése nem biológiai egyedek sokaságával érhető el, hanem sok embernek összehangolt, jól szervezett, fegyelmezett, következetes tevékenységével. Tehát csak a család *fegyelmében* nevelődött Homo Sapiens Antropus képes fennmaradni, hatóképes számmra szaporodni, önmagát és környezetét fejleszteni.

Parancs és szabály

Kezdődött az alávetettekkel, a gyengékkel – elsősorban gyermekekkel – szembeni kegyetlen, kíméletlen kényszerrel, erőszakkal. A görög mitológiában az ősapa – „véletlenül” éppen Kronosz, „Idő” a neve – felfalja gyermekeit, Molokhnak élő gyermekeket hajigálnak tüzes karjaiba, Ábrahám is kész leölni fiát, amíg a későbbi mások megelégednek a rabszolgául való eladással. Évezredek alatt lett az erőszakos erősebb parancsából szabály, szokás, illem és jog – ha a hatalombirtokos következetesen tiszteletben tartotta saját parancsát – a gyengébb elnyomásából lovagiasságot nevelt az erkölcs, és a hatalom ösztöne becsületté emelkedett. Új valóság lett a földre, az emberi társadalom, saját törvényszerűségeivel működő szervezet, mely spontán alkotóját, a Homo Sapiens Antropus talentumát, a fejlődőképességét segíti társas szinten gyümölcsozni.

A kényszerhatalom elengedhetetlensége

Tárh, a Történelem nemzette Ábrahámot, a Nemzetek Atyját, azaz a szervezett közösségek halmazát, a társadalmat. Nem szülték tehát a társadalmat, hanem nemzették, lévén a szülés női, anyai hivatás, a nemzés pedig apai. Most úgy kell mondanunk, hogy a társadalomnak és összetevő szervezeteinek – elsősorban a családnak – apja van és nem anyja. Apja, azaz Atyja, ellenállhatatlan erejű, vitathatatlan tekintélyű, hatalmas atyja, aki képes fiának megadni az emberré lével elengedhetetlen kellékét, az emberi, a családi nevelést.

A közhatalom első célja a védelem

Gyenge palánta volt kezdetben a család, nagy áldozattal lehetett csak életben tartani. Elsősorban a merőben idegen környezetével szembeni védelem volt elsőrendű megoldandó problémája. A legveszedelmesebb dúvadak sem okoztak annyi védelmi gondot, mint az örök prédaéhes „másik” – ember. A méhcsalád egész nyári szorgalmával telegyűjti mézzel az odúját. Jön az ember, meglesi, kifüstöli, és már viszi is a mézet. Jön a nyúl, az őz, meg a farkas és a többiek, beleesnek az ember csapdájába, az agyonver, és már viszi is hazafelé. De nagyobb prédával kecsegtet a „másik” ember a meglesése, agyonütése, mert utána az övé a méz is, a vadhús is, a prém is, de – ha kell – a ház is, asszonyostól, gyerekestől. Mert minden állatfajt megvéd fajtestvéreitől a másik egészséges ösztöne, de az ember állatösztönei csak csonkán kerültek át az emberbe, úgy, hogy a három ösztön nem kiegészíti és kiegyensúlyozza egymást, hanem a létfenntartás a fajfenntartást, a fajfenntartás a létfenntartást veszélyezteti, az érvényesülés ösztöne meg mindkét másikat. Ha sok ezeréves emberi kín nem az okozó erősebb szeszélyének rettenetes eredménye csupán, hanem az emberré nevelődés első fázisának, a dresszúrának nélkülözhetetlen kelléke – akkor objektív értékelése csak célja alapján lehetséges. Az elért cél pedig, íme, megvan: Az ember génjeibe épült erkölcsi érzék, az ember együttélését lehetővé tevő vitathatatlan szabály, eszményalkotásra alkalmas erkölcsi értékrend. És az eredmény sem maradt el, mert az emberiség nem irtotta ki egymást, hanem élt és fejlődött mindmáig. – Hogy megérte-e, azt az értékrend dönti el.

Az anyajogúság

Az anyajogúság – a kifejezés nem találó, mert azt a családformát jelenti, melyben a lányok otthon maradnak, a legények jönnek hozzájuk férjnek, vőnek – a védekezésnek a legtermészetesebb, legésszerűbb, legolcsóbb módszerét alkalmazta, a *meghódolást*: A férjét agyonütő győztes támadót szabadító hősként fogadta a friss özvegy, javait, gyermekeit, saját magát kegyelemre a győztesnek ajánlván fel. A hódító, bár nem házassági szándékkal jött, tette magát, hogy elfogadja: Kiválogatta a szolgaságra alkalmasakat a családból, a többi pedig megölte. Ha a ház és tartozékai jobbak voltak, mint amilyeneket otthon hagyott, beleült. Ha nem, a friss rabjai hátára rakta, amit érdemes volt, és vitte haza. Elfogadta az anyagi javakat, a nemieket még inkább, de ezek is csak hatalmi ösztöne, a férfi elsőrendű indítéka, kielézési lehetőségét jelentette. A rabszolgaságra életben hagyottaknak kétségtelenül értékes volt a munkaerejük, de az gazdájuk akaratalakítási folyamatának csak utolsó fázisában, a józan mérlegelésnél hathatott. A mások feletti uralom, a másik megalázásáig, meggyalázásáig terjedhető hatalom az ember legmélyebb ösztönét juttatta befolyáshoz még az érzéklet születése előtt. Igen, az uralkodás mámoros kéjének vágya hagyta meg a prédául esett családok tagjainak életét – mint századunkban a legyőzött nemzetekét is. Bizony, a rabszolgát is az tette értékessé a piacon, hogy megvásárlója úgy parancsolhatott neki, mintha ő hódította volna. A nők, a leánygyermek életét ez rendszerint megmentette, hiszen hibás férfiasságú gazdájuk szabad nőben képtelen volt vágyat ébreszteni. A férfiakat, fiúkat csak olyan erős hódító hagyhatta életben, akinek nem kellett a rabok lázadásától tartania. Biztos módszer volt a férfiak leölése – a *Mongolok titkos története* szerint a legyőzötteket „kerékszeghez állították” és aki magasabb volt megölték – és a fiúk kiherélése. Igazi gyönyört a náladnál külön férfiának való megalázó parancsolgatás jelent, de a heréltnek sem rossz.

Világos, hogy az anyajogúak csak a tundrára való visszahúzódással, vagy az apajogra áttéréssel maradhattak fenn, hiszen a férj sorsa nehezebb volt az anyajogúság alatt, mint a méhcsalád heréié. Gondoljunk a népmesék gyér tudósítására: milyen próbákat kellett kiállnia annak, aki vőnek jelentkezett – hiszen gyengébb férfi alkalmatlan volt a reá váró roppant feladatokra. Hogy már kilencvenkilenc sikertelen pályázó feje volt a kerítés karóin, amikor hősünk érkezett. Hogy kell legyőznie a mindenkit elnyomó, kínzó, gyötrő, kizsákmányoló hétfejű sárkánynak nevezett hódítót. Hogy az aranyalma megvédése, Csipkerózsika életre keltése, a Fekete Király legyőzése, a „királykisasszony” meggyógyítása, megneveltetése, a Vasorrú Bábához fiúi tisztelettel való közeledés mit jelenthet – arról csak sejtelmeink lehetnek. Csoda-e, hogy – mai kifejezéssel élve – a vőnek-menés egyáltalán nem volt népszerű a hajdani fiatal emberek között. Hiszen siker estén is csak két alternatívája maradt: Harminc év alatt vagy agyonveri valamelyik agresszor, vagy azután – gondoskodó családjától megfosztatván – éhen hal.

Átmenet az apajogúságra

Bármilyen nehéz volt az anyajogúság alatti élet, az apajogúság felé való átmenet volt az igazán nehéz. Különösen az átmenet első évezredei alatt járt nagyobb egyéni boldogtalansággal. Mostanában, az apajogúságra áttérés vége felé, már olyan eredményeket ért el a hatalmi ösztönnel szemben is az erkölcsi nevelés, hogy a Földön kilencvenhat felé gyilkolják ugyan agresszorok és reagresszorok, terroristák és reterroristák az ellenállókat és a meghódulókat, el is veszik javaikat – a herélés és emberevés már alig fordul elő – de különben már békében és biztonságban él az emberiség.

Az ősmongol-tibetiek

Higgyék el, kedves Olvasóim, hogy az előző mondat – bár annak tűnhet – egyáltalán nem ironikus. Valóban olyan kegyetlen korokat élt át az emberiség, melyek után most tényleg megkönnyebbülten sóhajthat fel. Igaz ember még azt is örömmel fogadja, hogy még olyan messze

van az emberiség boldogsága, hiszen ez azt jelenti, hogy megvalósítandó célunk nem enyész el, van, ami szerint értéke lehet az embernek, az ember életének és az ember művének. Hogy mi volt hajdan, az átmeneti kor elején, az írás feltalálása előtt, arról is mondanom kell valamit: Úgy mondják, Belső-Ázsia első ismert hódítói a tibetiek voltak. – Hogy volt-e közülük a mai tibetiekhez, azt nem tudom. Állítólag ők voltak az ősmongolok. – Ezek hamarabb tértek át az apajogra, mint a többiek, legmesszebb haladtak hát a társadalmi fejlődésben, eljutván a törzsig. Volt hát portyázásra alkalmas olyan legénységük, mely ellenállhatatlan fölényt biztosított a számukra még az apajogú nemzetségek felett is. Hát még a többiekkel, az anyajogú háznépkel szemben. Nagy területen, sorra hódították, zsákmányolták a kiszolgáltatott lakosságot Eurázsia egész belsejében, de nem tudták hódításukat állandósítani, hiszen számuk elenyésző volt a hódoltakéval szemben. Több nemzedék alatt a tibeti papok rájöttek az uralom állandósításának nyitjára, és megtanították rá a portyázókat: Cserkészek be, kémleljék ki, kerítsék be a kiszemelt települést, üssenek rajta, és minden férfit, fiút öljenek meg. Telepedjenek meg addig, amíg minden zsákmányul jutott nőt teherbe ejtenek. Közben az esetleg elmenekült férfiakat is megölhetik, az eldugott kisfiúkat pedig – a gyermek életét menteni akaró anya könyörgésére – kiherélhetik. Azután tovább, vagy haza mehetnek. Ez után elég az uralom fenntartására, ha egy-két évenként jönnek a tibetiek, most már nem kell ellenállástól tartaniuk, tartatják magukat megunásig, amíg a nők ismét fogannak, utána felcsomagoltatják, amit érdemesnek tartanak és átsétálnak a következő településre. – Nincs szabadulás az ilyen elnyomás alól, csak – mint a Bátor Csóra regéje mondja – ha apjuk ellen nevelik a fiakat. Az pedig – ahogyan az embert ismerjük – végtelenül nehéz, ha nem is kizárt. Hihetetlennek tűnik a mese, holott nem is mese. Hogy nem létezhet ilyen cinikus kegyetlenség? Jáhve papjai a Bírák korában mindenki kiirtását parancsolják, és agyonveretik azokat az izraelitákat, akik a fenti módon megkegyelmeznak a nőknek. Hogy miért? A fajtisztaság megőrzésére. Persze, ez már Józsué korában sem sikerülhetett, éppen Izrael szerencséjére, mert a fajtisztaság igénye a természetes kiválasztást nehezíti, és satnyuláshoz vezet.

A fajiság

Mivel minden élőlény fajtajellegének megfelelő tulajdonságokat örökít át, ez alól a Homo Sapiens Antropus sem lehet kivétel, és ez hatással van az egész Gesta Hominumra. Bizonyos, hogy az ember egyes hajlamai az ember fajtáihoz köthetők, ezek kutatása óriási jelentőségű az eugenetika szempontjából, azonban meg kell várnunk, amíg az ember erkölcsileg odaérik, hogy pozitív célra tudja majd használni ezt a roppant eszközt. Addig savanyú a szőlő! – meg kell elégednünk annak a megállapításával, hogy a faji – pontosabban: fajtai – hovatartozás nem elsőrendű befolyásoló tényezője az ember akarati cselekvésének, és azzal, hogy Európában a történelem annyira összekeverte az emberfajtákat, hogy esetleges külső különbségük ellenére is, annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy egyszerűen külön európai emberfajtát alkotnak együtt. Sajnos, az emberfajok – helyesebben: emberfajták – tudományos igényű vizsgálatát és rendszerezését annyira diszkreditálta századunknak, a „gyűlölet századának” süllyedő közerkölcse, hogy a legtisztább szándék is elenyésződik a vele való foglalkozásban. Mivel nem tartom valószínűnek, hogy az akarati cselekvésére döntő befolyást gyakorolt volna a faji hovatartozás, nem érzem feladatommak a kérdéssel való foglalkozást.

A kaledobaltiak

Ezek után egyetlen faji kérdés izgatja a kíváncsiságunkat – anélkül, hogy messzemenő következtetést szándékoznánk levonni belőle –: az Északi- és Balti-tenger környékén miért szőkék az emberek mind, fajtájukra tekintet nélkül, hogy a Föld minden szökéje innen származik, amíg ugyanezeknek a fajtáknak máshonnan származó egyedei barna vagy fekete hajúak? Mondhatjuk, hogy a szőkeség az európai ősfajta ember jellemzője volt, de mi az emberi tulajdonságok közül sem

a hajszínt, sem más külső jellemzőt nem tartunk döntőnek, a belső, értelmi, érzelmi, jellembeli, lelki, szellemi tulajdonságok fontosságára helyezzük a hangsúlyt. Figyelemre méltó, hogy a Föld Északnyugatának az emberiségen belüli szellemi hegemoniájában, annak kis *északnyugata*, a Kaledobaltikum szőke népessége lett és maradt az európai művelődés élcsapata.

Amazonok

Mivel az anyajogú közösségek természetes védekezési módja, a meghódolás, végső fokon a kívánt cél megvalósulását tette lehetetlenné, magának a fajtnak a kiveszését okozván – azt mondják, Ázsia elmongolosodása a hajdani tibetiek előbb leírt hódításának a következménye – a támadással szemben nemcsak meghódolással, hanem ellenállással is próbáltak védekezni a hajdankoriak. Az amazon legendák tanúsága szerint, még a férfiak nélkül maradt nők is próbálkoztak fegyveres védelemmel. Amiről a görög írások említést tesznek, valószínű, éppen a magyarok ősanýáinak a harca az árja szarmata-szkitákkal szemben. Azonban, a történelem egyértelműen igazolta, hogy fegyveres ellenállással sem védhették meg magukat és gyermekeiket a nők. Egyetlen menekvés maradt az emberiség számára: Menjenek a nők menyecskének a férfi családjába, állandó szolgálatra készen nemcsak férjével, de annak hivatalból hárpia anyjával szemben is. Vásároltassa meg, vagy akár raboltassa el magát az ember leánya baromként, áruként, csak hogy ember anyjává lehessen. Mert az emberség továbbadásához két ember egymás iránti szerelme szükséges. Hát a tibetiek esetében erről beszélni sem lehet. De mit adtak tovább a tibetiek? – egyszerűen megkeverték a fajtákat az állat-testiségük továbbadásával, de ez nem nevezhető emberségnek. Az a kiscsalád, mely a nők örök vágya volt, inkább a Homo Sapiens Antropus fennmaradására adott lehetőséget, mint női boldogságra. A kiscsalád csak apajogú aulban kaphatott életéhez szükséges védelmet. A nőnek tehát le kellett mondania a külső társadalmi érvényesülésről, minden törekvését a kiscsalád létrehozására és fenntartására kellett fordítania. Annyiban maradt meg és lett emberivé a társadalom, amennyiben ez a nőnek sikerült. Csak ezek után, és csak így teljesülhetett Éva álma, hogy minden női ösztönével adhassa magát szerelmetes férjének, gyermekei apjának, hogy férjének nemcsak vizsontszerelmében, hanem gyermekei anyjának járó szeretetben részesülve, legyen meg az a kicsi, védett szeretetközösség, melyben gyermekei emberré nevelődhetnek.

Az apai ösztön

Az örök célra, az ember nevelésére kell fordítani a nőké mellé a férfiak energiáját is. Az anya csak biológiai nevelést adhat – nyilvánvaló, hogy enélkül nincs élet –, de az embernek társas lényvé kell lennie, ehhez társadalmi nevelés kell. Persze, kényszerrel egyetlen férfit sem lehet rávenni a gyermeknevelésre. Oltsuk hát bele az apai ösztönt – mely már nem a fajfenntartás, hanem a hatalom ösztönében gyökerezik, hogy öröme és gyönyörűségére szolgáljon a férfinek a nevelés, hiszen ez remek lehetőséget ad hatalmi ösztöne kiélésére. A legtöbb férfi számára csak ennyi is marad. Létezik-e nagyobb fokú kiszolgáltatottság, mint a tehetetlen gyermeké gondviselő apjával szemben? Érezhet-e az ember nagyobb erőt, nagyobb képességet, nagyobb tudást magában, mint amikor saját kicsi gyermekével áll szemben? Csoda-e, hogy ez az ellenállhatatlan erőfölény vitathatatlan tekintélyt ad az apának a gyermek szemében? A tekintély pedig megritkítja, végül feleslegessé teszi a hatalom másik formájának, a kényszernek az alkalmazását. A tekintély az alapeszköze a nevelésnek, annak a nevelésnek mely az ember elégtelen ösztöneit készségek kialakításával a lét szintjére emeli és azon felüli eszmény elfogadására erkölcsi érzéket fejleszt a növendékben. A folytonos tanítás és tanulás mellett – mely az ember ismereteit, tudását gyarapítja - a technikai készségek reflexé gyakorlása az élet megélésének emberi szintjére vezet. A család szeretetközössége az érzelmek csírázásának, sarjadásának ad érzelmi lehetőséget. A sok hatalmaskodó felnőtti parancsnak való engedelmisség a társadalmi szabályok szerint önként élő, jólnevelt emberré teszi a növendéket, és gyengéd szeretetté

nemesíti a viszonyt az apa részéről is. Hogy a családok valóságos élete nem ilyen szentimentális giccs-csendélet általában, az nem jelenti azt, hogy egy-egy részlete, napja vagy órája sem ilyen, és mivel egy-egy ilyen ünnepi epizód sok, zord, szürke és közönyös hétköznapot ellensúlyoz – a neveléshez ennyi is elegendő.

Az anyák nyelve

Az első elsajátított szabályrendszer még egészen természeti, a minden fajra jellemző, a faj egyedei közötti kapcsolat jelrendszere. Mozgás, tánc, gesztus, mimika, fütyty és a legkülönbözőbb hangok együtt, vagy külön szolgálnak magunk megértetésére. Ezt a természeti szabályt fejlesztette az ember társadalmi szabállyá, a nyelvtani szabályok szerint használt faji jelrendszer, a beszéd alkotásával. Nem véletlen az anyanyelv elnevezés, mert az anya élettani tényén alapszik. A tibeti apák gyermekei is az elnyomott anyák nyelvét beszélték. Későbbi korokban is az aulokba beteretelt, hódított vagy vásárolt szolgák nyelve érvényesült, az anyák nyelve, függetlenül attól, hogy ki volt az apjuk és milyen nyelven beszélt. Az apajogú háznép, aul, klán, törzs neve, fajtája – mai nyelven nemzetisége – az uralkodó, hódító apaké lehetett, a társadalmi közösség nyelve az anyák nyelve maradt akkor is, ha az szolgarendű volt. A tibetiek után, már a történelmi korban, Eurázsia az apajogú turániak és árjak uralma alá került. Az új hódítók nem gyilkoltak feleslegesen és igájuk sokszor könnyebb volt az azelőtti szabadságnál, mert a fiúkat, férfiakat is életben hagyták. Persze, szolgarendben, hogy legyen kiken uralkodniuk. A vérségi birodalmak legkésőbbije, az Arany Horda népe sem beszélt sem mongolul, sem tatár-kunul, hanem egyszerűen oroszul, mert az anyjuk nyelve orosz volt. Azelőtt ugyanígy volt a türk uralom alatti, türk nevű törzsek és vérségi uniók nyelve az alávetett finnugor vagy árja szolgák anyanyelve.

Anyanyelvi közösség

A nyelv, a beszéd az emberség legjellemzőbb kifejező eszköze, az emberek közötti kapcsolatnak és az emberek közötti választófalnak természetes tükre. Az egy anyanyelvet beszélők egymáshoz tartoznak, minden más nyelvet beszélővel szemben, függetlenül természeti, társadalmi és egyéb adottságaiktól. A modern nemzetek egyik ismérve az anyanyelv-közösség, bár itt nem a közös nyelv az összetartó tényező, hanem a közös hagyomány, amelynek csak egyik része az anyanyelv. A nemzet ugyanis politikai közösség, az azonos államot, közhatalmat fenntartók közössége, a legtágabb vérségi közösség.

Kényszer és tekintély

Az ember és az ember közötti kapcsolat, az emberi együttélésnek és egymás mellett élésnek, az ember által alkotott természet-résznek, a társadalomnak működését lehetővé tevő emberi magatartásminták a társadalmi szabályok, a szobatisztaságtól, a kalapemeléstől, a közlekedési és adás-vételi szabályokon át – felölve minden mesterség és művészet szakmai előírásait is – az alkotmányig, a nemzetközi paktumig, népszokásokig és vallási törvényekig. Hogy e roppant szabálytömeg töméntelen tilalma ne bénítsa meg, vagy ne lázítsa fel az életet élni vágyó embert – erre szolgál a nevelés. Előbb az anya kezdeményezi, azután mindkét szülő. Előbb mindkét szülő kényszere, később csak az apaké biztosítja a parancs teljesítését, szokássá általánosulását, készséggé gyakorlását. Előbb az apa a szokást joggá szilárdító kényszerítő hatalom, majd a kényszerhatalom az egy nemzedéknyit élő családról az állandó főhatalmi szervezetre, az államra szállván, az apa is, az anya is saját szabályait követik viselkedésükben, a kényszer helyét a tekintély, a fenyegetés helyét a meggyőzés foglalja el, és a szabályok legfontosabbjai erkölccsé lesznek.

A vérségi közösségek bővülése

Olyan tiszta kiscsalád, melyben a két szülőn és gyermekein kívül más személy nincsen, a történelmi gyakorlatban csak a nagycsalád, az aul tagjaként található. Különben mindig volt és van a családokban mostoha gyermek, vagy szülő, nagyszülő, magányos testvér, rokon és cseléd. Ha netalán mégsem volna a családon belül, azon kívülről kapcsolódik a családhoz más személy vagy kiscsalád, hogy létezésével állandóan befolyásolja a család életét. Észszerű volt hát a kiscsalád függetlenségének a felszámolása, még az előbbieken vázolt védelem biztosításán kívül is. Hogy ezt a nőnek kellett megszírnia, az is természetes. A vérségi elvű további társadalmi fejlődési fokozatok, a klán, a törzs is mind a társadalmi szerveződéssel szembeni természetes életközösséget kívánó asszonyanya lemondását követelte. A vérségi rendben még csak az idegenek közé vitt menyasszonylányát siratta az anyja, a munkamegosztásos polgári rendben már idegenben munkára fogott fiait is. Igen, az emberi társadalom felépítése, férfimunka, az atyák műve, alkotása, dicsősége. A nőnek, az anyának, a Mater Dolorosának csak a siratás jut osztályrészül. De tény, hogy a férfiak mindent a nő kezdeményezésére cselekedtek az édenkerti „alma” esete óta.

Nemesség és jobbágyság

A hatalom más akarat befolyásolásának képessége, tehát akaratnélküli lény vagy tárgy felett nem gyakorolható. A nagy népvándorlást előidéző hódítások hatalomvágyból eredtek, emberek alávetésére irányultak hát, és csak az ott élő nép hódoltatása során került a terület a hódító hatalom uralma alá, minden rajtalévővel együtt. Nemcsak a hódító úrnak közvetlenül alávetett, szolgává tett személyek élettere – halász-vadász-madarász-hely, legelő, szántó – és vagyona egésze, de a szolga gyermekei is az úr befolyása alá kerültek. Ez a közvetett hatalom azonban már csak családapa-gazda-szolgán át érvényesülhetett: A természetadta ingatlannal az úr rendelkezett, de a szolga alkotásai, szerzeményei, neje, gyermekei, barmai, szerszámai feletti rendelkezés a hódított maradt. Mivel úr is, szolga is örökségül hagyta fiaira társadalmi állapotát, javait, és jogait-kötelességeit, a vérségi társadalom hódításainak állandósulása a két társadalmi rend, a nemesség és jobbágyság külön válásához és külön szervezéséhez vezetett. A liberalizmus győzelme előkészítésének korában, a 18. és 19. században, borzalmas embertelenségnek tűnt az a jogegyenlőtlenség, mely a föld családi – „egyéni”-nek mondott – és nemzeti birtoklásán, a feudalizmusnak nevezett ősiségen, avicitáson alapult. Természetes, hogy a vérségi rend teljes felszámolását akaró polgári rend publicistái csak negatívumait hangoztatták a hűbériségnek. Mint az őszi hervadás, novemberi locs-pocs idején már mindenki örömmel fogadja a régi szennyet eltüntető első havat. Hogy minden jog és jó a nemesé, és minden kötelesség és rossz a jobbágé volt, hogy a nemesség hereként élt a jobbágé dézsmájából, robotjából, hogy a jobbágé számára az igaz, jó és szép, minden az úr kánonja szerint, az urak által szabott ki, hogy még a jobbágé gyermekeinek sorsa, nőinek tisztessége is az úr kegyelmétől függött, hogy mindezért az úr semmivel sem tartozott – ez mind igaz lett a 19. századra, de nem volt igaz a rendszer keletkezésekor, a hódítás – „honfoglalás” – idején. A Kedves Hallgatóim, tisztelt Olvasóim jól emlékeznek arra, hogy a feudalizmus atyja, a türk és árja vérségi rend férfiai szüntették meg a tibeti terroruralmat, auljaikba fogadván a meghódítottakat. Igaz, hogy a meghódítók szolgarendűek lettek, akik nem örökölhettek együtt a nemzetségek fiaival, de állatból emberré lettek, békét és biztonságot kaptak, tiszta ingyen, egyedül a hódítók hatalomvágyából. Mert jöttek vissza a tibetiek vagy más, újabb, erősebb, jobb szervezettségű hatalomvágyó hódítók. A védelem az urak dolga volt, nem a szolgáké. Ha kell nekik az uraság, harcoljanak meg érte karddal, vitézséggel, ésszel, fortélyal. A szolgák békében és biztonságban végezték termelő munkájukat. Hogy az uré volt a termés tizede? Az előtt minden – már az a kevés, amit a rettegetések között össze lehetett kaparni – a sárkánykígyó tibetie volt. Hogy a jus primae noctis jelképes formájában néhol fennmaradt a hódító férfijog? Keletkezésekor ez azt jelentette, hogy az úr minden aulba fogadottat – ezért volt azonos értelmű

hajdan a család és cseléd – sajátjának kell tekintsen és akként kell megvédelmeznie. Az alternatíva nem a mostani szufrazsett, de a háremi odaliszk sem, hanem a tibetiek tenyésznöstényi státusa. – Nem romlott el a hűbériség Európa ezer esztendejének végére, el sem avult, csak feleslegessé váltak intézményei, devalválódtak erényei.

Keresztyén nemzet

Az erőszak helyébe az apajogú vérségi rend természetes tekintélyuralmát hozó türkök és árják népe, társadalma és rendje a kozmikus nyugati sodródás folytán Közép-Euráziából Európába került. Hódításaik nyomán itt a vérségi rendű hatalmi szervezetek személyi alapról területi alapra kerültek, valós állammá alakultak. Európai specificummá, nemzetállammá. Különös, hogy ezek a hódítmányok – más hasonlótól eltérően – túléltek a hódítók halálát. De hogy ez ezeresztendő szilárdságot hozott, mely végül is az egész Földet befolyása alá vonta, az az európai keresztyén nevelés eredménye volt és maradt.

Nemesi erények

A hódítók számát többszörösen meghaladó hódítottak feletti uralom megőrzése, az alattvalóknak más hódítóktól való megvédése, az uralom állandósítása, nehéz feladatok megoldására képesítette az európai barbár hódítók fiait. Különbé kellett lenniük alattvalóiknál, versenyképessé más hódítókkal szemben. Nemcsak a hódításhoz szükséges vitézségben és más katonai erényekben kellett bővelkedniük, hanem a hatalom korszerű gyakorlásához igényelhető minden más erényben is, a mindenkori erkölcs értékrendje szerint. Ezt a nevelőiskolát kapták meg Európa nemzetállamai a keresztyén egyházban. A hosszú nevelési folyamat kezdetén a nemes csak azt jelentette, hogy a hódító klán – nemzetség=nem – fia, férfi nemzés eredménye, gens tagja. A nevelés folytán a nemzetséghez tartozás testi hangsúlya helyébe a másnál különb értelmű nemes, a gentilhomme lépett. A lovag először olyan lovas katonát jelentett, aki le tud ölni mindenkit, aki nála gyengébb. Azután olyan lovast, aki csak egyenlő fegyveres ellenséggel harcol, és végül olyat, aki a gyengéket élete árán is védelmezi. Az úr először parancsoló, erőszakos, harácsoló, mindenkit megalázó despotát jelentett. Ezeréves nevelés után az úriember, a nagyhatalmú, de elnéző, udvarias, tapintatosan bőkezű főembert jelenti.

Az ősiség iskolája

Persze, az emberek – itt inkább férfiakat kellene mondani – hatalmi ösztöneik indíttatására, mások feletti uralmuk megszerzésének és megtartásának gyönyörűségére való vágyakozásukban vetették alá magukat a nevelésnek. Egocentrikus céltalanság helyébe a nevelés adott mindennek értéket garantáló eszményi célt, melynek a vágyott hatalom csak megvalósítását szolgáló eszköze. A Homo Sapiens Antropus neveléséhez, nehezebb, nagyobb feladatok megoldására alkalmassá tételére elengedhetetlen volt az ősiség iskolája. Ezt az iskolát éppen úgy bírálhatják azok a végzetek, akik örömet éreznek az iskola nyűgétől való szabadulásnak, mint más iskolát. De nincs olyan józan abszolvens, aki feleslegesnek mondaná azt az intézményt, mely őt az áhított felsőbb tanfolyamra jogosítja.

Csak legyen felsőbb iskola az emberiség számára az atyák és fiak elvégzett kollégiumánál.

2. Enyém, tied, övé: a tulajdon

Az alkotás anyaga mellékes

Ilmarinen szampója mindentjáró csodamalom lehetett, akármilyen volt is az anyaga, hiszen csodamalmok esetében ez egyáltalán nem elsőrendű kérdés. Mindenki rossz tréfának venné azt is, ha valaki az európai festőművészet remekeit Altamirától Rembrandtig aszerint rendszerezné, hogy kőre, csontra, üvegre, textilre – mégpedig csalán, juta, len, kender vagy egyéb vászonra –, milyen eredetű festéket – ásványi, növényi, állati eredetűt – kentek fel. Ha a műalkotásokat anyaguk szerint osztályozzuk, nem pedig a teremtő képzelet szülte ötlet, a költői ihlet, olyan valóság létrehozására, ami azelőtt nem létezett, soha senki nem látott, nem észlelt. Ha egy használati tárgyat aszerint értékelünk, hogy milyen eszközzel készült, nem pedig aszerint, hogy milyen célra, és mennyire felel meg rendeltetésének.

Nem volt kőkorszak

Holott a régészet mindezeket a csacsiságokat alulmúlja, amikor az emberiség történetének kezdeti évezredeit kőkorszaknak nevezi, azon az alapon, hogy az akkori ember alkotásainak, építményeinek, szerszámainak, ruházatának egytized milliomod részét kőből készítette, és a felhasznált kőnek egyszázad része nem porlott el. Csoda-e, ha eltéved az az ember, aki soha a láthatár távlatára nem néz, csak a lába elé mereszti szemét? Hogy a szellemi, gondolati, érzelmi, képzeleti valóságot minden áron anyaghoz kötni akaró materialista tudományosság olyan messzire dobja a súlykot az igazságtól, hogy azutáni kutatásai mind csak a súlyok megtalálására irányulnak? Az acélkalapács, vídiafűrő és dinamit feltalálása utáni kort inkább nevezhetnénk kőkorszaknak, hiszen azóta az ember összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban használja a követ.

A régészet bizonytalansága

A régészet azonban a megtévesztő cégér alatt is komoly munkát végzett, melynek eredményeképpen csaknem ismeretlenségi fehér foltok nélkül áll előttünk az őskori ember egész élete. Nyilvánvaló, hogy az arheológia nagyon sok segítséget kapott nemcsak a rokontudományoktól, hanem az emberi szellem minden működési területéről is, a radiológiától az okkultizmusig, profi és amatőr szinten egyaránt. Ugyanakkor azonban sok kárt is okoztak szakszempontjaiknak a régészetre erőltetésével nemcsak a rokontudományok, hanem az emberi szellem minden működési területén a geológiától az evolucionizmusig, profi és amatőr szinten egyaránt. Általában két vonatkozásban nyilvánult károsnak a „segítség”. Az egyik a leletek parányi száma miatti téves általánosítás, mely nem mérlegeli a leletnek a maga kora társadalmában valószínűsíthető fontosságát, csak annyit, hogy nem találtatott egyéb. Így született maga a „kőkorszak” elnevezés is. Ugyanez a szemlélet az írott emlékek értékelésénél nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy mindig a rendkívüli, különös eseményeket, tényeket szokás feljegyezni, kőoszlopra vésni, és nem a megszokott hétköznapi, holott ez jellemző a korra.

A primitív népek analógiája

Az őskori történelemkutatásra gyakorolt másik káros hatás a jelenkori kezdetleges népek analógiájának megfontolatlan alkalmazása az őskorra. Tagadhatatlan, hogy vannak lassabban fejlődő emberfajták, társadalmak, amelyek vizsgálata hasznosítható tájékoztatást ad a mi őskorunkra. A mai primitív népek többsége azonban nem ilyen, hanem csökkent: Vagy egy valamikor szabályosan fejlődő társadalom felső rétegei kipusztítottak, és az értelmiség nélkül maradtak – a „salaknép” – az újabb fejlődést lehetetlenné tevő körülmények közé kényszerült – pl.: a tundrai népek. Vagy valamely embercsoport képtelen volt apajogú, ektogám, páros házasságon alapuló kiscsalád rendszerének a kialakítására – csoportházasság, matriarhátus, poligámia, poliandria, vagy falka – és életben maradását csak annak köszönheti, hogy nem érte soha pusztító kihívás. Nyilvánvaló, hogy az

utóbbiak analógiája nem általánosítható, hiszen a Homo Sapiens Antropus faji ismerve – többek között – az azonos fejlődőképeség kezdettől fogva.

Hibás materialista általánosítás

A létfenntartás vonalán, a táplálkozás, gazdálkodás, szerszámkészítés, műszaki tevékenység és az ezekhez szükséges ismeretszerzés, szakmai gyakorlat és szervezkedés területén minden felkutatott és megíratott az őskorról. Sajnos, a merev anyagelvűség kelleténél nagyobb mértékű érvényesítésével – mint fentebb láttuk – hibás általánosításokkal és a verosimilitás kontrollja nélkül. Semmi szükség sincs tehát arra, hogy mi itt most – akár vázlatosan – ismételjük, amit a szaktudományok kitűnően elvégeztek, csak néhány olyan részletet emelünk ki, melyek megítélésében eltérünk a divatos elméletektől, persze, nem öncélú eredetieskedésből, hanem azért, hogy az ember akarati cselekvését befolyásoló tényezők történelmi szerepét bemutathassuk.

A fogyasztási cikkek anyaga

Az ember első „tartós fogyasztási cikkei” ugyanazok voltak kezdetben is, mint ma: étele, itala megszerzésének, elkészítésének, elfogyasztásának, tárolásának kellékei, öltözete, ruházata, lakása, valamint védelmének eszközei, fegyverei. Ezeket mind nagyobb leleményességgel készítette a keze ügyébe eső anyagokból, sárból, földből, fűből, gyékényből, nádból, vesszőből, fából, csontból, bőrből, bélből, szőrből, kagylóhéjból, szaruból, tollból, és mindenféle szőhető és fonható növényi termékből. Kőből csak kivételesen, kivételes, nem mindennapi célra. Amellett, hogy követ találni nehezen lehetett a megélhetésre legalkalmasabb lápligetek táján, ütésre alkalmasabb a fabunkó – sulyoknak ma is azt használjuk – mint a rekonstruált kőbalta. Vágásra jobb ugyan az obszidiánkés, mint a kagylóhéj, csont- vagy fakés, cserépdarab vagy kiélezett bazalt vagy diorit. Hasonló a helyzet a dárda- és nyílhegyekkel. De milyen földrajzi, geológiai ismereteket kíván az obszidián megtalálása és milyen fejlett társadalmi szervezetet a kereskedelme? Hétköznapi használatra nem érte meg, nem volt kifizetődő, talán szükséges sem. Ilyen éles kés csak kultikus célra kellett, az áldozat levágására, kultikus körülményezésre, borotválásra. Ennek a szükségletnek a felfedezése viszont nagyobb fejlettséget kívánt, mint az obszidián megtalálása és feldolgozása. Inkább azon csodálkozhatunk, hogyan előzhette meg a hittudományok fejlődése olyan sokkal az ember műszaki ismereteit, bányászatot, kohászatot, hogy a fémek feltalálása előtt lett szükség a körülményezésre. Elnézést kérek az archeológusoktól, de azt is meg kell mondanom, hogy még kultikus, ünnepi célra sem volt elsőségük a kőeszközöknek, amint ezt meggyőzően bizonyítják a cromagnoni csontszobrocskák, és a pelazg szentélyek fautánzatú kőoszlopai.

Az ember nem volt barlanglakó

Barlangban is csak szükséghelyzetben lakott az ember, mert a barlang egyrészt ritka, másrészt ott van, ahol az embernek nincs élelme, harmadrészt, mert összehasonlíthatatlanul kényelmetlenebb, mint az élettér legalkalmasabb helyére, tetszése szerinti anyagból, a „kor igényeinek megfelelő” kunyhó, sátor, putri vagy ház. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ember lakhelye és annak környéke mennyire elszennyeződik magával a használattal. Egyetlen tél alatt a „ház” úgy megtelik tetűvel, bolhával, rühvel, a környék büzlő szeméttel, trágyával, tavasztól ősziig légyrajok életterévé válik, annyira, hogy néhány év múlva az ember az egyre nehezebb takarítás helyett, inkább új házat rak és odahagyja a régit. Hát a takaríthatatlan nedves és huzatos barlanghoz miért ragaszkodna? Még a jégkorszakban sem mentek az emberek barlangokba éhen halni, mint ahogyan ma az eszkimók is inkább jégkunyhót építenek vadászterületük közepére, mintsem napokig kajakozzanak haza a természetes barlangba. Közhely, hogy az ember letelepedését gazdasági érdekei, élelemszerzési lehetőségei és ivóvize határozzák meg.

Kezdetben tehát ott igyekezett védhető lakást építeni, ahol legközelebbi rokona a táplálkozás terén, a mindenevő disznó is legszívesebben él, meleg, mocsaras, tölgy, berkenye, gesztenye ligetes vidéken. Ezt a régészet és történetírás is igazolja, hiszen Sumér és Alsó-Egyiptom éppen ilyen volt. De nem különbözhetett sokban ettől a Jordán-mente sem, hiszen Gadarában még az Üdvözítő korában is volt sertéstenyésztés. Ezekhez az édeni helyekhez legjobban hasonlítottak a mérsékelt égövi folyók peremvidéki szakaszai, majd a folyók lankái végig. Ezeket a helyeket foglalta el először az ember a zsákmányoló – gyűjtögető, azaz vadász, halász, madarász, gombász, makkász, bogarász – gazdálkodása idején, becserkészve a köztes mezőket, erdőket, bozótokat. Itt addig maradt, amíg erősebb később jövők onnan ki nem szorították másodosztályú dombvidékre, vagy hűvösebb éghajlat alá. Már itt sem lehetett azonban megélni csak a természet adományaiból, már termelgetni kellett, növényt és állatot tenyészteni. Így pedig már a harmadosztályú helyeken is meg lehetett telepedni, sőt, rideg pásztorkodással hasznosítani lehetett a negyedik osztályt, a száraz pusztát, a hegyi legelőket, kényszerből még a tundrát is. Mert jött a jobban szervezett embercsoportok, apajogú közösségek egyre súlyosabb nyomása, támadása, mely a gyengébbeket helyéről kiszorította, vagy kiirtotta, vagy meghódította és leigázta. Jött az apajogúság egyre nagyobb területre és lakosságra kiterjedő kényszerhatalma. A vérségi kötelékre épülő bedevi társadalomszervezeti egységek: a család, az aul, a klán, a törzs, végül pedig a nemzet, és ezek ellenállhatatlan kényszere mind gyengébb vidékre szorította az előbb érkezett legyőzötteket, vagy az utóbb érkezett gyengébbeket, a gazdasági érdeknek megfelelően, délről északra, a kozmikus nyugatra törekvés folytán nyugatra a gáton át, még nyugatabbra vagy vissza keletre. Rengeteg kín, szenvedés, vér és könny árán alakult ki a világ emberföldrajza, terjedtek el, vagy veszték ki nyelvei, születtek és pusztultak anyagi és szellemi kultúrái. Európa olyan szerencsés volt, hogy nagy részén az egymást követő hódítók mind elég erősnek érezték magukat a föld népének életben hagyására, nem irtották hát ki azt, hanem inkább gyümölcsöző munkára szorították őket, és ennek lehetőségét biztosították. Minden újabb hódító friss vérrel, életerővel, anyagi és szellemi műveltséggel gazdagította az európai lakosságot, amíg az európai emberfajának nevezett hibrid elő nem állott. Ahonnan pedig a hódítók jöttek, elsatnyult, megritkult, majd anyagiakban és szellemiekben elszegényedett a megmaradt lakosság.

A materializmus alapjai

Kedves Olvasóim iránti tiszteletemet szeretném kifejezni korunk uralkodó gondolatrendszerének, az anyagelvűségnek, materializmusnak nevezett szemléletmód vázlatos érintésével, itt, az alapjául szolgáló létfenntartási ösztönről folytatott beszélgetésünkben. Alapos ismertetése felesleges, mert kétszáz éve mindent eszerint írnak és mondanak. Annyira, hogy az információhegyben nehéz megtalálni magát a specifikumot. Viszont itt az ideje a materializmus metagnosztikájának, mert napjainkban végződik történelme első – eddig egyetlen – nagy korszaka. E kornak mérhető jellemzője az volt, hogy a Homo Sapiens Antropusnak mindig kevesebb táplálék – és általában fogyasztási cikk – állt rendelkezésére a szükségesnél. Az *éhezés kora*, vagy az *éhes ember kora* alatt az ember tényleg csaknem teljes energia készletét és képességét anyagi javak szerzésére fordította, és úgy tűnt, hogy ezt létfenntartási ösztöne indíttatására teszi.

A Nihil, mint cél

A materializmus tanítása szerint az anyagi javak – másféle valóság voltaképpen nincs is – szerzésének leghatékonyabb módja a termelőeszközök birtoklása, ez pedig a társadalmi osztálytagozódás alapja lett. A történelem, a Gesta Hominum nem egyéb, mint az osztályok közötti harcok mahábháratája a termelőeszközök, illetve az anyagi javak megszerzéséért. Az ember boldogsága tehát az anyagi javak minden szükségletet kielégítő, minden hiányérzetet megszüntető

bőségéből áll. Nos, ez a bőség napjainkra megvalósult. Sőt, a Föld nagy részén a javak élvezetes fogyasztásához kellő béke és biztonság is van. A materialista ember elérte hát materialista célját. További cél hiányában vége az emberiség életének, vagy az állatvilág példájára a lét horizontális szintjén igyekszik tartani az embert is ösztöneinek mesterséges felszítésével. Vagy „betelel”, mint a kaptárát telegyűjtött méhcsalád, mely mézes semmittevésben várja a tavaszt. Az anyag-energia világában azonban semmi efféle tavaszt nem jeleznek a mérőműszerek. – Mint ezt a keleti bölcsek évezredekkel előbb megállapították, az anyagi élet, az anyaghoz kötött élet és benne a létért való küzdelem egésze céltalan, illetve a Semmi a célja, a Nirvána, az Enyészet. – Mi célja is lehetne annak, aminek oka sem volt, ami véletlenül lett?

A gazdálkodás fontossága

Dőreség volna kétségbe vonni az anyagi érdek fontosságát az ember akarati cselekvésének indítékai között. Az anyagi javak szerzése, a gazdálkodás közvetlenül és közvetve döntő befolyást gyakorolt a Gesta Hominumra, az emberi tevékenység minden irányára, mint ezt a történettudomány, a társadalomtudomány, a gazdaságtudomány és a műszaki tudományok egész sora meggyőző alapossággal és részletességgel megállapította. A gazdálkodás két formájának: a zsákmányolásnak és termelésnek, ezek működési törvényszerűségeinek és tényezőinek a felfedezése és rendszeres leírása régóta a tudományok közkinccse. A természet, a munka és a tőke, valamint a vállalkozás egymáshoz viszonyulásának kérdései, a termelés, fogyasztás és forgalom harmóniája, a kereslet, kínálat szerepe, a piac vas törvénye, és az egész gazdálkodási tevékenység számolhatóságát lehetővé tevő pénz problémái és szabályai – mind közhelyek korunk embere számára. A materialista mindebben csak a minden állatra jellemző létfenntartási törekvést látja. Hogy a madár számára nem a saját táplálékának megszerzése a nehéz, hanem a fiókáié. Hogy a fészket nem a maga számára építi, hanem fiókái számára. Nem is magukat védelmezik életük kockáztatását kívánó verekedésben, hanem övéiket. Ebben minden állat, hal, hüllő, madár és emlős, minden rovar egyforma, sőt a növények is engednek a minden előre érvényes törvénynek. Csak az ember volna kivétel az élővilágból, csak az ő cselekedeteinek lenne egyetlen indítéka a saját önző érdeke? A nem önző majommal szemben, véletlenül önzővé fejlődött volna? – A két előző beszélgetésünkben, a fajfenntartás és a társas ösztön emberi szintjének tárgyalásánál láttuk, hogy a Homo Sapiens Antropus differentia specifica-ja, a fejlődés valósága bizonyítja legjobban, hogy az ember számára az anyagi javak szerzése nem volt cél sohasem, hanem csak eszköz, mely vágyott boldogsága felé törekvésében sikerrel kecsegtette. A gazdasági és műszaki tevékenység előtt még ott van a nem a fogyasztás gyönyörűségéből álló boldogság távlati célja. Ha a mostani világtörténelmi válság – mert az éhség korának tényleg vége – teletel pangást hozna is, az anyagvilágon túli örök cél tavaszra, újabb fejlődési szakaszra ad reményt és lehetőséget.

A tulajdon feltalálása

A létfenntartás, a gazdálkodás területén a zsákmányolásról a termelésre való áttérés jelentette a nagy sikert. Ez pedig a tulajdon feltalálásának köszönhető. Minden élőlény a természet nyersanyagait használja fel a maga fenntartására. A növény egyféleképpen, az állat másként. Az ember is ott kezdte, ahol állatként abbahagyta, de már nem a cél tudata nélküli célszerű tevékenység, az ösztön csálhatatlan irányítása alatt, hanem tudatos cselekményeivel. Eszközei, lakása, öltözete, szerszámai már a Homo Sapiens Antropus születésétől kezdve emberi igényeknek megfelelő, tudatos alkotások voltak. A zsákmányoló szakma egyetlen mestere sem érte el alkotásaival például a pókot a csapdakészítésben, a méhet a tárolásban, de az ember művei fejleszthetők voltak, és idővel minden élőlény együttes leleményét is felülmúlták. Zsákmányolással – vadászat, halászat és egyéb gyűjtögetéssel – legfeljebb csak az emberiség fennmaradását biztosítani képtelen kiscsalád tartható

el. Hogy az emberiség nagyobb közösség fejlődési fokozatára léphessen, legalább átmenetileg, hosszabb-rövidebb időre szabadulnia kellett a zsákmányszerzés állandó rabságából. Ezt a lehetőséget hozta meg a javak tudatos előállítás, a termelés. A zsákmány és a termény – termék – között az a különbség, hogy a zsákmány mindenkié, aki birtokba veszi, azaz senkié, a termény pedig valakié, elválaszthatatlan, vitathatatlan alanyi kapcsolatban van létrehozójával. Létrehozója tulajdona, illetve azé, aki javára a termény feletti teljes rendelkezési hatalmáról, tulajdonáról a létrehozó lemond. Mi most, a kommunizmusnak a javakat ismét zsákmánnyá, senki vagyonává degradáló tapasztalatai után, csodálkozva kérdezzük, hogy vonhatták kétségbe a tulajdon szerepét, elsőrendű, személyes érdekét azok a materialisták, akik az emberi cselekvés egyetlen indítékának a gazdasági érdeket tartják?

A jog kialakulása

A tulajdon kérdéseinek, a birtok és használat problémáinak szabályozása eredményezte a magánjogot, az emberi társadalom létét lehetővé tevő szabályrendszernek, a jognak az alapját. A jognak, mint az erkölcsi szabály társadalmi kényszerhatalom általi garanciális rendszerének roppant társadalomtörténeti fontosságát jelzi az a tény is, hogy az apajogú vérségi társadalmi szervezetet kezdeményező és legfelső szintre szervező turáni népek nyelvében nem más emberfajták nemekben kifejezésre jutó rendszerezése a nyelvtani alap, hanem a jogi szemlélet, a tulajdon. Kié a valami, ez az elsőrendű szempont. Enyém, tied vagy övé valami, valaki, ember, állat, növény, ház, eszköz, termény, cselekvés, jóság, igazság és szépség, becsület, erény és bűn, élet, üdvösség. Kié a gyermek, a házastárs, a család, a gyülekezet, az egyesület, a falu, a város, az ország? Kell-e, érdemes-e dolgoznom, kínlódnom, áldozatot hoznom érte? Kié lesz a termény, a termék, az áru, a mű, a kenyér, a bor, a kunyhó, a csikó, a kocsi, az úrhajó? Enyém, tied, övé, vagy mienk, tietek, övék? – hogy aszerint viszonyuljak, viszonyuljunk hozzá már előre is.

Az ember és a társadalom építése

Egyértelmű az ószövetségi parancs: Szaporodjatok és sokasodjatok és hajtsátok uralmatok alá a földet! A legrégebbi európai gondolatrendszer, a Kalevala mondja meg a célhoz vezető utat: Az van az ember hatalmában, aminek létrejövetelének szabályait ismeri. Ha tehát az ember gazdája akar lenni az anyagi világnak, a természetnek – ideértve az emberi testet és társadalmat is – meg kell keresnie, meg kell állapítania annak szabályait, törvényeit, hogy azokat alkalmazva – helyesebben: azokhoz alkalmazkodva – változási folyamatot, fejlődést idézzon elő. A Homo Sapiens Antropus előbb saját magát tette alkalmassá egyénileg, csoportosan és összességében, hogy a maga megnevelése és társadalma megszervezése minden fejlődési fokozaton maga után vonja az anyagi környezet csodálatraméltó fejlődését. Különösen az anyagi gazdagodás méretei és üteme a lenyűgözően gyors és nagy. A részletek számontartása és ismertetése már számítógéppel, matematikai módszerekkel is nehéz, írott szóval egyszerűen lehetetlen.

A fogyasztás társadalmi válsága

Az anyag-energia világában élünk, még a legelvontabb lelki és szellemi alkotásaink is anyag-energiában jelennek meg. Azt már beszélgetésünk elején láttuk, a festészettel kapcsolatosan, hogy az emberi alkotások anyaga csak el-nem-hanyagolható velejárója az alkotásnak. Mert minden emberi alkotás csak eszköz, legfeljebb útjelző az örök Eszmény megvalósítása felé. A megvalósításhoz vezető út, lehetőség, közeg, nélkülözhetetlen feltétel maga az élet. Az életösztön indíttatására az ember annyi eszközét és lehetőségét alkotta meg az anyagi termelésnek, hogy ez már nem termelés, hanem az anyag-energia egész világának zsákmányul ejtése. Az természetes, hogy a fejlődés gyorsulása nem azonos az emberi tevékenységek különböző ágazataiban, de az már beteges, hogy a céljelzők, iránymutatók, energiaadagolók, sebességváltók gyorsulása elmarad a műszaki kivitelezés

mögött. Az erkölcs még nem állapította meg a célt, a tudomány már kutatta a megvalósítás törvényeit. A műszaki kivitelezés pedig már megindult akkor, amikor a tudomány még a felénél járt az igazságnak. Az anyagi javak bősége miatt megkezdődött a létfenntartási ösztön kielégítése, mielőtt vágy támadt volna az emberben. Az ember tevékenységét, munkáját segítő gépek roppant halmaza miatt az ember teljes tétlenségre kényszerül, a gyorsabbnál gyorsabb járművek tömege miatt az ember csak saját maga körül kering, hihetetlen teljesítményű távközlési eszközein saját kietlenségére kapcsolódik vissza, csodafegyvereivel pedig saját magát gyilkolhatja az ember. A zsákmánnyá lett anyagi mindenség az embertől legtávolabbi körön kezdi a rombolást, az élettelen természetet. Utána az élő természet következik, az után pedig az emberi társadalom. Ennek alapegysége, a család felszámolása után az ember teste, élete, lénye következik. A pillanat távlatában az emberiség mostani életveszélye végzetes. A Gesta Hominum távlatában azonban egyike a korszakhatárok szokásos kihívásainak, erre ad majd feleletet az élni akaró ember, és ez a felelet lesz a következő fejlődési korszak motorja. Most csak annyi történt, hogy az ember termelési eszközeivel, anyagi és szellemi képességeivel – oktalan és céltalan – zsákmányolásba kezdett, – lévén a zsákmányolás az uratlan, senkié-mindenkié javak birtokbavétele – azért, mert az anyag-energia javaknak erre a külső körére még nem terjeszkedett ki a tulajdon. Az enyém-tied-övé már rendben van, de a *mienk* még bizonytalan. A családok mienk-je nyilvánvalóan különbözik más családok tietek-övékétől, de munkaközösségek, utcák, falvak, vállalatok, ad-hoc társaságok már nem tudják, kié az út, az erdő, a víz és a levegő. A közösségi érzés eljut valahogy a nemzetig, az államig, de azon túl már nem. Így kész zsákmánya mindenkinek az, ami sem magán- sem állami tulajdonban nincs: a végtelen anyagi mindenség, a külső, a természetes környezet, akkor is, ha az mindenki életének feltétele.

A nemzetek feletti erkölcs szüksége

Amikor majd a nemzetek – államok – között és felett új értékrend alapján erkölcsi közösségi kötelék támad, mely majd kijelöli az eddigi uratlan javak tulajdonosát, magát a Homo Sapiens Antropust, joggá garantálódna a mienk-tietek-övék szabályai, akkor meglesz a felelet a környezet és életpusztítás kihívására. Nem látszik ez könnyen elérhetőnek, de ahogyan a nemzeteken belül – legalább jelszóban – létezik a testvériség, lehetséges az különböző nemzetek tagjai között is.

IV. A MEDITERRÁN ÓKOR SZELLEME

1. Bábel és pünkös d

a) A beszéd kialakulása

A névadás hatalma

Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala. Minden az Ige által lett, ami létezik – állítja határozottan János apostol. Igaz, ő Istennek testet öltött cselekvő szeretetét jelzi a cselekvést jelentő szóval, de az egész teremtet világra vonatkoztatva is érvényes. Először *Név* volt Isten és annyira felfoghatatlan az ember számára, hogy csak jelzővel merték említeni: melléknévként – Mindenható stb. –, számnévként – Egyetlen –, és mindenféle beszédrész szavával jelölték. Pedig *Isten* elsősorban *indulatszó* minden ember számára, amellyel a boldog, vagy boldogtalan állapotú ember minden más beszédrész helyett egyetlen kiáltással vagy sóhajjal fejezi ki óhaját és félelmét, minden érzését, indulatát, gondolatát és érzelmét. Istenen kívül mindennek az ember adott nevet – ahogyan a

Genezisben írva van –, hogy minden teremtmény felett hatalma legyen. Nevet ugyanis csak az adhat, aki az addigi név-nélküli – tehát ismeretlen – lényegét ismeri. Ezt a szemléletet magyarázza a Kalevala, amikor a teremtmény feletti hatalom feltételül keletkezésének ismeretét állapítja meg. Igen, az Istentől ajándékkul kapott *beszéd* képessége – hiszen kezdetben az Ige csak Istennél volt – nyitott lehetőséget a Homo Sapiens Antropus számára a Mindenség megismerésére és kifejezésére – saját magát is beleértve.

A beszéd kialakulása

Minden élőlényre fajlagosan jellemző a maga kommunikációs rendszere. Ösztönös mozdulattal, hanggal, szaggal, cselekvéssel, viselkedéssel jelzi a saját örömét, bánatát, tetszését, nemtetszését fejezi ki fajtársainak és mindennek, a maga létét, érzéseit, érzeteit, indulatát, hangulatát, vágyait és mindazt, ami a saját, a fiókái, a párja, vagy társai élete és szükségletei szempontjából fontos. Az állatok önkifejezése mindig ösztönös, egészében fajlagos viselkedésre vonatkozó természeti törvény függvénye. Ez nem is lehet másként, hiszen az állat egész léte az anyaghoz kötött élet síkján érvényes, mert az állat nem érzel, nem fog fel semmit abból, ami a létezés síkja felett, vagy alatt lehet. Nincsenek az anyag-energia feletti célra irányuló vágyai, az élet alá süllyedését pedig ösztönei nem engedik. Nincs hát szüksége ilyesmi kifejezésére. Az embert az öntudatra ocsúdás, a világnak saját magától való megkülönböztetése, önmagának – azaz énjének – azonosítása, majd a szerzett ismeretek emlékezetbe rögzítése és rendszerezése emberi értelem által felfogható fogalmakkal állította szembe, melyek kifejezésére jelzésrendszere nem volt elégséges. Az állati kifejezési eszközök közül a hang bizonyult a legfejleszthetőbbnek, tehát egyezményes jelentésű hangképpel, szóval jelölte a fogalmakat, majd ezek összefüggéseinek kifejezésére gondolatot formált és azt beszéddel hozta környezete tudomására. A környezetet az a közösség adta, amelybe beleszületett, a család. A családban az anyjával volt az első közölnivalója, éppen azzal, akitől ösztönös kifejezési módját is örökölte, aki az első fogalmakkal megismertette, akinek ajkáról az első szavakat leutánozta. Az anyjával alkotott élettani kapcsolata az apával és a testvéreivel való kapcsolattal társadalmivá bővült, töméntelen új érzés, inger, ismeret, fogalom és mindennek megfelelő új kifejezés, szó és beszéd megtanulásával. Mivel minden embernek ismét le kell élnie a történelmet az elejétől, az anyanyelv akkor is az maradt, amikor az a család nyelveként, a vérségi kapcsolat révén, a klán és törzs kommunikációs eszközévé lett, mert minden későbbi jelrendszer az anya nyelvére épült. Az ektogám házasság az anyák nyelvének terjedését támogatta az apajogú társadalomban is. Ez magyarázatot ad a népnyelvek és nyelvcsaládok kialakulására, de a nyelvek különbözőségére nem. Észszerű az volna, hogyha – ha nem is az egyetlen fajhoz tartozó egész emberiség – legalább a nagy tájfajták – feketék, barnák, sárgák, fehérek, vörösök stb. – rokon nyelven beszélnének. A nyelvek azonban inkább földrajzi egységek szerint tagolódnak, mint fajták szerint.

Nyelvtani szabályok

A beszéd jelrendszere, a nyelvtani szabályok átmenetet jelentenek a természeti és a társadalmi törvények között. Alapjuk, a fajlagos jelzésrendszer, biológiai, természeti szabály, melyre sajátosan emberi beszédképesség épül be az ember idegrendszerébe, a társadalmi kapcsolatok szolgálatára. A természeti törvénybe ágyazottsága kivonja a nyelvtani szabályokat a társadalmi kényszerhatalom befolyása alól. Nincsen olyan – józan – hatalma a földnek, amely természeti törvényt módosítani akarna. Például elő akarná írni, hogyan füttyüljön a rigó, rigó módra-e, vagy másképpen. A nyelvtan kérdéseivel sem foglalkozik a közhatalom, legfeljebb a nyelvtudósok által megállapított szabályok közül egyesek iskolai oktatását szorgalmazza.

A beszéd és a hatalom

Inkább a nyelv, a beszéd hódította meg a hatalmat, mint fordítva. A Homo Sapiens Antropus fejlődőképessége ugyanis a beszéd fejlődésében nyilvánult meg a leglátványosabban. Az első fogalom megismerése és meghatározása másik háromét könnyítette meg, mind rövidítve az egymás utáni fejlődési fokozatok időtartamát. Például, ha az első beszédfejlődési korszak tízezer évig tartott, a második csak ötig, a harmadik pedig csak egyezer évig. A természetfeletti létezés megsejtése, az érzett, de nem értett isteni sugallatok, a képzelőképeség és emlékezőtehetség intuitív összereedménye, az absztrakció olyan fogalmazási feladat elé állította az embert, hogy azóta is vívódik vele. Az anyagon és életem túli célok utáni vágy indította olyan eszközök alkotására az embert, melyekkel ezek a célok könnyebben megközelíthetők. De nemcsak a célt és eszközét kellett meghatározni, szóval jelölni, hanem a megvalósításnak is minden lehetőségét és lehetetlenségét, jelölve minden dolognak és cselekvésnek minden tulajdonságát és minden lehetséges viszonyulását. A meghatározással megismert eszmény és híve között olyan érzelmi kapcsolat keletkezett, mint a szülők és gyermekeik, vagy egyáltalán a közösség tagjai között. Ezek az érzelmek is kifejezésre vártak, hogy viszonzást kaphassanak. Az emberépítés, a nevelés nem nélkülözheti a beszéddel való tanítást, hiszen a „hit hallásból van”, az ember meggyőződését nem lehet beszéd nélkül alakítani, kialakítani, hogy az majd az ember akarati cselekvésének legerősebb befolyásoló tényezője lehessen. Igaz, a beszéd csak közege, eszköze a hatalomgyakorlásnak, de annyira nélkülözhetetlen, hogy – különösen – mostani hanyatló korunkban egyszerűen csak a beszélő szerepet érzik hatalomnak, és sokak hatalmi ösztöne ki is elégül a hatalomról szóló beszéddel.

b) Az írás

A beszéd tartósítása, az írás

Nem érdektelen annak számontartása, hogy a beszédnek ez a különleges magas fejlődése nem szorította háttérbe az ember többi önkifejezési módját. Sőt, ezeket is magával emelte állati szintől emberire. A mozdulatokból gesztusértékű mimika, színjáték, tánc lett, a ritmus és dallam zenévé egyesült. Az elvont fogalmak és érzelmek kifejezésére, érzékeltetésére kevésnek bizonyult a beszéd, a hallás: Látvánnyal illusztrálva könnyebb volt a megértés. A beszédsszövegnek kiejtési ritmussal való szakaszos megkötése pedig a fontos szövegek memorizálását könnyítette meg. A szöveghez dallamos ritmus társítása pedig meggyőzőbbé tette a kijelentésről szóló bizonyágtételt és az egyszerű, ismeretterjesztő tanítást. Meggyőződésem szerint a Homo Sapiens Antropus kifejezési módjainak ez az ugrásszerű fejlődési korszaka akkor kezdődött, amikor a beszéd tartalma, a gondolat és érzelem már egyezményes jelekkel rögzíthető volt. Az írással a gondolatot, érzelmet, ismeretet, tudósítást, parancsot közlő beszéd konzerválódott, raktározásra és szállításra vált alkalmassá. Az emberi értelem és érzelem eredményeit sok ezer mérföldnyi térben és sok ezer évnyi időben gyümölcsöztetni lehetett. A rádió-televízió feltalálása nem egyéb, mint nagyra tágítása az anyag-energia-tér-idő börtönfalán az írás feltalálásával nyitott résznek.

Az írás egyedülálló fontossága

Az írás feltalálása olyan óriási jelentőségű, hogy nem tévednek azok, akik a világtörténelem – művelődéstörténet – tényleges korszakának kezdetét ettől az időponttól számítják: Az írás előtti korszakot egyszerűen történelem előtti korszaknak mondják. Az írott történelem akkor kezdődött, amikor a sumérok a Világ Közepén megtelepedve, ott az első városállamot megalkották – úgy az Ikrek világhónapja végén. A zsidó időszámítás Teremtés-időpontja is ezt akarja jelölni, bár valamivel későbbre, a Bika világhónapjába teszi a kezdő időpontot.

Materialista tévhit

Az emberi beszéd és az írás kialakulása tekintetében a materializmus ugyanúgy téved, mint minden egyéb tételében. Arra, hogy a beszéd kialakulásának tényleg az anyagi, testi – később gazdasági – érdek volt-e a legfőbb indítéka – mint a materialisták állítják – úgy kaphatunk feleletet, ha a beszédnek az állati ösztönök kielégítésében való szerepét vesszük szemügyre. A táplálék és a létfenntartás egyéb eszközeinek a megszerzése - a méh és a hangya gyűjtögető módszerei, a vadászrovarok fortélyos csapdái, vagy a nagyragadozók taktika-fogásainak vadász-stratégiává egyesítése – mind remekül működik tagolt beszéd nélkül. A párválasztás, párzás, fészekrakás, utódnevelés is mind megtörténik az élőlényfajok ösztöncselekvése eredményeképpen. A méhcsaládok, farkas- és majomfalkák, csordák és ménese is összeállnak egyesülésre buzdító beszéd nélkül. A falkán belüli rangsor megállapítására is ott van minden vetélkedési szabály a génjeikbe oltva, alaposabban, mint az ember sportszabályai. Hogy pedig írásra volna szüksége az állatnak, arra a szerelem jelképének tartott galambot kell megkérdezni. A galamb ugyanis továbbítja mások szerelmes levelét, de a saját magáét soha.

A beszéd és írás kultikus célja

Az ösztönök állati szintű kielégítésére nincsen szükség tagolt beszédre, még kevésbé írásra. Az emberi szintű élethez annál inkább. A létfenntartás vonalán a tulajdon társadalmi szabályát kellett megalkotnia az embernek, hogy gyarapító gazdálkodást, termelést folytathasson. A termelés, árucseré, forgalom, szállítás olyan tudást igényelnek, melynek elsajátítása lehetetlen írás és beszéd nélkül. Az ember párválasztása, házassága, családalapítása, gyermekeinek nevelése, oktatása nem képzelhető el, nemcsak a világirodalom szerelmi költészete és évezredek erkölcsi normái nélkül, de az összes tudomány felhasználása nélkül sem. Ezekhez pedig beszéd és írás kell. Még egyértelműbb a beszéd szükségessége a harmadik ösztön, a hatalom ösztönének emberi szintű kielégítéséhez, hiszen a társadalmi energiának, a hatalomnak, az akaratbefolyásolás képességének legfontosabb formája és eszköze éppen a beszéd, a szóval és írással való meggyőzés. Beszédre és írásra tehát nem testi, anyagi érdeke készítette az embert, hanem az az igény, mely az állati lét feletti, eszményi cél megvalósítására indította. Hogy a kimondott és leírt beszéd közvetlenül használ-e az embernek, bármilyen magasrendű igénye kielégítésében, nem elsőrendű kérdés, mert a beszéd annak a minden akadályt legyőző igyekezetnek az eredménye, amellyel az ember Istent, embersége természetfeletti okát és forrását, értékrendje sugalmazóját és alapját megismerni és kifejezni akarja. A beszéd, az Ige tehát Istené volt, istentiszteleti célra, kultikus tevékenységre kellett a Homo Sapiens Antropusnak. Ige által, beszéddel és írással alkotta meg az ember mindazt, amit műveltségnek, kultúrának mondunk, erkölcsöt – együttélést lehetővé tevő szabályrendszert – tudományt, művészetet, valamint államot, gazdaságot és egyáltalán rendet. Ahogyan azonban az istenségnek felajánlott szent áldozatnak csak kicsi hányada ég el az oltáron, nagy része a hívek lakomaasztalára kerül, a kultikus célra alkotott műveltség nagy része is a műveltséget alkotó, hívő embert gazdagítja állati lét feletti igények kielégítésére szolgáló javakkal. Ez nemcsak Isten, az Abszolút Eszmény kultusza estében érvényes, hanem az ember által is felfogható, megközelíthető, relatív eszmények, a Haza, a Nemzet, a Becsület, a Szabadság, a Király, a Tudomány, a Szépség, vagy a Vezér, a Mester, vagy Szerelem Tárgya esetében is. Minél magasztosabb az eszmény, annál nagyobb áldozattal kell megtisztelni, és annál több marad belőle az áldozathozó ember gazdagítására. Bizony, az életét áldozó ember élete annál értékesebb, minél magasztosabb, eszményi cél megvalósítására áldozzák.

Az írás a tudomány eszköze

Az írás rögzítette a beszédet. Persze, ahogy minden újítást, felfedezést, kipróbálatlan, nehézkes módszerekkel. Valószínű, a fogalmakat a természetből vett képükkel jelképezték először. Ennek az volt a hátránya, hogy minden szókép értelmét, kiejtését külön meg kellett tanulni és memorizálni.

Előnye viszont az volt, hogy bármely nyelvet le lehet vele írni, mert írásban csak egyetlen nyelv volt. – Ezt a rendszert őrizték meg és fejlesztették Kínában mostanáig. – A másik rendszer a beszéd hangjait jelölte külön jelekkel és módszerekkel. Ennek előnyére szolgált, hogy húsz-harminc betű ismeretével valóban rögzíteni lehetett az emberi beszédet. – Hogy milyen anyagra: fára, bőrre, kőre, agyagtáblára, papírra – az mindegy. Hátránya viszont az volt, hogy a nyelvek közötti különbségek szembeötlővé lettek. De az ember érzéseit, gondolatait, érzelmeit, minden – társaival való – közlendőjét hordozó beszéd testet öltött az írásban. Nemcsak tanulmányozható, rendszerezhető lett a nyelvtani szabályok megállapítására, hanem a szöveg tartalmát adó ismeretek, információk vizsgálhatók, rendszerezhetők lettek, hogy tudománnyá álljanak össze. Az írott beszéd megszabadult szülője, a kimondott szó gyámságától, önálló, hordozó közegévé lett a Homo Sapiens Antropus szellemi alkotásainak.

Az írás feltalálói, a papok

Az írás a szentélyek papjainak a műve. Az aulok változtathatatlan rendjébe beilleszkedni nem tudó, vagy nem akaró, természetfeletti erőkkel kapcsolatban álló – ezért többnyire örültnek tartott – látnokok, sámánok, táltosok, próféták (próféta = návi = látó), megszállottak közül egyesek istenségük tiszteletére bálványt és oltárt készítettek, hogy ott látomásaik előírása szerint szertartásokat végezzenek. Hasonló kijelentést kapott más látnokokkal, majd a kijelentés hitelét elfogadó más csatlakozókkal hivatásrenddé, klérussá bővült a szentély szolgálatában állók csoportja. A papok életének egyelten tartalma és célja az istenségre vonatkozó látomások, víziók, hallucinációk, sugallatok és mindenféle természetfeletti – vagy annak hitt – ihletések ismertetése, magyarázata és mindennek az istenség tiszteletére való alkalmazása volt. Olyan fogalmakról volt szó, melyek az anyagi világban nem létezhetnek, melyekre az anyanyelvben szavak nincsenek. Kénytelenek voltak ezeket maguk közötti megegyezéssel, szóképpel, írott képpel jelölni. A csillagos ég titkainak kutatása megismertette velük az égitestek mozgásának szabályait – erre építették időmérési rendszerüket, a számtanukat, mértanukat – és az égitestek szimbólumait az azonos tulajdonságokkal felruházott istenség jelölésére használták. Ilyen jelekkel támogatták memóriájukat, nehogy valami is kifelejtődjék a szent kijelentésből, vagy az istentiszteleti ceremónia élet-halál fontosságú szövegéből, forgatókönyvéből. Az isteni titkokat, misztériumot hordozó, évszázadok alatt felgyűlt jelek állottak össze írássá. Az írással rögzített ismeretek rendszerezhetővé lettek, és megszületett a tudományok öse, a hittudomány, és annak gyakorlata, a kultusz, majd ebből a kultúra, benne mindaz, amit a Homo Sapiens Antropus alkotott, az ember maga, a társadalmi rend, az emberi szellem minden terméke és a civilizáció.

A beavatás

Az első isteni titok, amelybe a tudósjelölt pap beavattatott, a betű jelentése volt, tehát az írás, olvasás, számolás művészete. Ezt követte – éppen, mint a mai iskolákban – a nyelvtan, és csak ezek után, sok beavatási fokozatra osztva, a szöveg tartalmának titkai az isteni kijelentésekről. Ahogyan az égitestek szépen megférnek és együttműködnek a Mindenségben, azok az istenségek is megférnek egymással – mintegy kiegészítik egymást –, amelyeket a különböző szentélyekben tisztelnek. Az istentiszteletek rítusa csak az istenség esetleges specialitása miatt mutathatott különbséget. Anélkül, hogy az avatatlan, profán népség erről tudott volna, a különböző istenségek papsága egymással megosztotta tudását, és ez a beavattatási rendszer érvénye minden szentélyre, minden tudósra kiterjedt. Ez a tudomány szent nyelvét – úgyszólván – nemzetközivé tette. Kezdetben ugyanis a legtekintélyesebb látnok anyanyelve volt, mely feltehetően a szentélyt fenntartó klán nyelve lehetett – ha volt egyáltalán ilyen.

A szent nyelv

Egyrészt azért, mert a papi nyelvet még a rendszeres nyelvtan ismerete előtt írták le, sok, azóta megkopott jelentésű szóval, másrészt azért, mert a papi nyelv szükségképpen természetfeletti, a mindennapi életben ismeretlen fogalmakkal él, a papi, írott, szent nyelv annyira eltávolodott a nép hétköznapi nyelvétől, hogy érthetlenné váltak egymás számára. Ez még Egyiptomban is bekövetkezett, pedig ott a profán tömegek azonos anyanyelvűek voltak a papsággal. A szent nyelv és a profán nyelv elkülönülésének jelensége általános volt. Sőt, ha a profánt is leírták, kiderült, hogy néhány évszázad alatt az is eltávolodott a beszélt, mindennapi nyelvtől. A régi szent nyelv pedig a maga konzervatív merevségével külön írástudomány tárgyává avult.

Az ékírás általánosíthatósága

Hogy ez Mezopotámiában nem következett be, azt – bár a kérdés irodalmát nem ismerem – azzal magyarázom, hogy a szent nyelv képírás-jegyei itt születhettek meg. Az első írások olyan nehézkesek, hézagosszabályszerűek voltak, hogy még a szent szövegek lejegyzésére is alkalmatlanná váltak. Nem vették át Egyiptomból a képírás ottani későbbi, modernebb rendszerét, hanem – ha lúd, legyen kövér – reformálták írásukat. A képjeleket ék-betűkké stilizálták, hogy megszabaduljanak az ábra régi jelentésének befolyásától, és mindig csak egyelten hang jelzésére szolgálhasson, mégpedig bármilyen nyelven. Ezzel hármas célt értek el. Először a mitológia és a rítus szent szövegeit olyan logikus világossággal jegyezték le, hogy az eredeti sumér szövegek ma is használhatóak. Másodszor az akkor beszélt hétköznapi sumér nyelvet is le lehetett írni az új rendszerrel, pedig az akkor már nemcsak Mezopotámia, hanem az akkori egész világ nemzetközi kereskedelmének a nyelve is volt, sőt, szekuláris tudománya és irodalma is alkalmas kifejezési lehetőséget kapott ezzel az írással. A harmadik – az első kettőnél nem kisebb jelentőségű – haszna pedig az volt az új ékírásnak, hogy bármilyen nyelvű szöveg írására alkalmassá vált, az eredeti sumér mellett.

c) A kultúra közössége

Többyn nyelvű kultúra

A sumér szentélyvárosokba mind több és több más fajtájú, más nyelvű lakos került – akkád, elamita, hurrita, kusita stb. – részint önkéntes beköltözéssel, részint rabszolgaként, úgy annyira, hogy a sumér nyelv mindennapi használata háttérbe szorult a beköltözöttek nyelvével szemben. Az új ékírás ezeket a nyelveket is rögzítette, nyelvtani szabályaik kikristályosodtak, rendszerezhetőkké váltak. Mire a közhatalom a számbeli fölényre jutott akkádok – káldeusok – kezébe került, és az új központ, Babilon városa felépült, a mezopotámiai civilizáció – „polgárosultság” – már visszavonhatatlanul többyn nyelvű volt. Minden nyelvnek írása, irodalma volt, vagy lehetett. Még a pusztai és erdei népek is könnyen adaptálhatták az ékírás betűit a maguk anyagához, bőrhöz, fához, pergamenhez, papírhoz, kőhöz. A különböző népnyelvek önállósultak Babilóniában, ami a szent nyelvű szövegek őrizőinek „bábeli nyelvzavart” jelentett, „szétszórva” a különböző nyelvű népeket, és így a mezopotámiai polgári rend egy közösségbe foglalta az egész Közel-Keletet, a későbbi nyugati műveltség melegágyát.

A kultúra közössége

Tudjuk, a civilizáció a kultusz szolgálatára készült emberi alkotások összességének, a kultúrának anyagi része. A civilizáció mindaddig összekapcsolja és nem szétválasztja a hozzá tartozó társadalmakat, népeket, nemzeteket, amíg az a kultúra, melynek része a civilizáció, egységes értékrendet vall, tehát hitalapja, eszménye a civilizáció egész területén érvényes. Hogy lehet az egymással versengő misztériumvallások szünkretizmusában egységes hitalapról beszélni? Nagyon egyszerűen: Már a különböző szentélyeket alapító kijelentés-hordozó látnokok is tudták, hogy ők nem

az Egész Istent, hanem csak valamilyen részét, tulajdonságát, jellemzőjét érzékelték. Akár megszemélyesítették, akár nem, kijelentésük nem zárta ki más kijelentés érvényességét, igaz voltát. Alsó fokozatú beavatottak is rokonságba állították istenségeiket, bálványaikat, és istencsaládot, istennemzetséget hoztak össze. A misztériumok, rítusformák így valóságos valláscsaláddá állnak össze – a „nyelvcsalád” analógiájára alkotott kifejezés – az egymással rokon szabályokat követők esetében. A Mediterráneumban a monoteizmus legmagasabb titkába csak a legfelső kiválasztottak avattattak be bár, de az áldozat jóvátételi követelménye, sőt, maga a messianizmus is fellelhető az itteni politeizmusban és a dualizmusban is. Ez rokonítja a Mediterránum kultuszait, az ezeken alapuló kultúrákat és teszi egymás kulturális rokonaivá a különböző nyelveken beszélő népeket, éppen a legfontosabb művelődés-hordozó, az azonos írásbeliségű anyanyelveken beszélő népeket. A Halak világhónapja protognosztikájaként hirdették meg az első pünkösdt, amelyben a bábeli nyelvzavar helyére a közös hit Szent Lelke egymás megértésére indítja a legkülönbözőbb nyelvű népeket és nemzeteket. Igaz, ez még másfélezer földi esztendeig csak a klerikusok programja volt, de azután – bár tömegprogrammá lett – egész mostanig, a világhónap végéig sem hozta meg az emberiség vágyott testvériségét, mert elhalványult maga az alapul szolgáló hit.

A kultúra nyelvei

Az ókori Közel-Kelet nyelvei – Dániel könyve száztizenhatra teszi számukat – között a sumér jelentett kapcsolatot az írásbeliség kezdetétől – némi föníciai-pún és arám segítségével – Nagy Sándorig. Ezt Alexandria pánhellénizmusa követte a Mediterránum tudományosságában, vagy ezer esztendeig a maga koiné-görög nyelvével. Ezt követően Nyugat-Európa önálló kultúrát alkotott Róma latin nyelvvel és keresztyén hitalapjával. Keleten – bár egyre szűkülő körben – még újabb ezer esztendeig élt a kelet-római görög, magasra ívelt azonban az ókori monoteizmus egyik örököséként jelentkező iszlám kultúra a maga új koinéjával, az arab nyelvvel.

Nemzetközi és nemzeti nyelv

A keresztyén vallás nyugat-európai reformációja a maga racionális alapjaiból kiindulva, a hitet az ember öntudatába oltotta, pásztori gyámság helyett a hívek önfegyelmére bízta a mindennapi életgyakorlatot, világhódításra alkalmassá aktivizálta a keresztyén vallás tanításait. A tanítás nyelvénél viszont „minden népnek az ő nyelvét” tette, amivel az emberépítés, a társadalom-nevelés addig nem tapasztalt eredményes hatásokra jutott, de a Krisztushit halványultával a nemzeti eszmények köré külön nemzeti kultúrákat hozott. Ez pedig egyszerűen elszakadt kultusz-gyökereitől, gyorsan szekularizálódott és a huszadik századra egészében profanizálódott. A nemzet-eszmény szétagolta a társadalmat, versenybe állítván egymással egyéneket, csoportokat, osztályokat, egész társadalmakat. Ez a verseny pedig halálos küzdelemmé, egymás kiirtásával járó harccá fajult közös értékrenden alapuló versenyszabályok nélkül. Hogy van-e, lesz-e ilyen közös értékrendje az immár egyetlen civilizációt alkotó egész emberiségnek, lesz-e örököse Európa keresztyén műveltségének – az a jövő titka.

2. Polgári társadalmi szervezet

a) Urtól Rómáig

Kultusz, kultúra, civilizáció

Isten örök valósága is – mint minden létező valóság – függetlenül létezik az ember tudatától, és ehhez is meggyőződése, alaptudata szerint viszonyul az ember. Igen, az emberi fajnak minden más állattal szembeni differentia specifica-ja az istenhit, a vallásos alaptudat, az anyagi mindenség anyag-

energián kívüli Okának létezéséről és működéséről való meggyőződés. A Homo Sapiens Antropus tehát akkor jelent meg a Földön, amikor már több százezer éve a többi emlős között létező előember ivadéka felfedezte az anyag-energián kívüli, testnélküli, a Mérhetetlenben létezés lehetőségét és valóságát. Hogy ez az ember egyedülálló képességének, a képzeletnek az eredménye volt-e, vagy különleges, csak pislákoló érzékszerve segítségével felfogta az anyag-energia tehetetlenségétől független, a tér-idő kötöttségein kívüli és felüli – jobb szó híján – Lelki Hatalomnak a feléje sugárzó jelzéseit – azon folyik és folyhat a vita örökké. De az vitathatatlan tény, hogy a világtörténelem azonos időpontjában jelent meg a Földön a lelki élettávlat transzcendens hatalmának félelme és imádata, a *kultusz*, valamint az anyag-energia, a testek világában mindaz, ami nem a természet spontaneitása folytán keletkezett, hanem az ember műveként, tehát a *kultúra*, a testi és lelki élettávlat közötti szellemi élet. Még a régészet sem tagadja, hogy a Homo Sapiens Antropus nem készített szerszámot a maga használatára, mielőtt istenimádatát kifejezhette volna. Ebből arra következtethetünk, hogy az ember kétsarkú világszemléletének egocentruma kialakításának feltétele az Abszolútum ideocentrumáról való meggyőződés volt. Az elsőség tehát az Eszményé, eszmény lévén a célképzetek általános absztrakciója utáni objektivációja. Tehát önmagát csak Isten viszonylatában fedezte fel az emberi tudat. A mindjobban megismert isteni Urának szolgálata viszont egyáltalán nem zárta el az ember elől önmaga szolgálatának lehetőségét, sőt, egyenesen igényelte azt, mert a Lelki Úrnak járó imádatra magát és környezetét méltóvá, alkalmassá kellett tennie, az imádandó Úr eszményi igényei szerint. Ezek az igények, isteni parancsok, vallási törvényrendszerré állnak össze, melynek szabályai, kánonjai a hívő számára feltétlen érvényű értékrendet biztosítanak. Ezek a kánonok szolgáltak először a kultusz céljaira alkalmas személyek, tárgyak, viselkedési formának, a *szent*nek megállapítására, azután a megszentelés cselekményeire, a dolgok nemesítésére, a kultúrára. A művelésnek, műveltségnek, művelődésnek, – a kultúra ugyanis mindezt jelenti – anyagi és társadalmi eredménye, az úgynevezett anyagi kultúra, a civilizáció, mely ugyan isteni indíttatásra készült, de haszonélvezője egyedül az ember.

Ateizmus és fideizmus

Az ateista pszichológia az ismeretlen, megmagyarázhatatlan természeti erőtlől való páni rettegéssel magyarázza a vallási képzetek keletkezését. Ahogyan a tudományos kutatások mind több és több természeti jelenséget tesznek ismertté, úgy derül ki az addig titokzatos, ismeretlen, félelemkeltő jelenségről, hogy egyáltalán nem túlvilági, hanem megszokott természeti tünemény. Mikor pedig majd a galaktikák, naprendszerek, holt és élő természet minden működési szabályát, törvényét megismeri, nem marad istennek való jelenség a világon, megszűnik az istenhit, megszűnik a vallás. A fideisták semmit sem tagadnak az ateisták állításaiból, csak tagadásaikat utasítják el –, hiszen a logika csak pozitív állítást ismer, negatívát nem. Az ismeretlentől való rettegés alapjául szolgálhat az istenfélelemnek, de az ismeretlen visszaszorításával, ismereteink bővülésével nem a *Semmi*, hanem a *Minden* felé közeledünk. Az okok után kutatva, a materialista megáll az anyagi világ, a mérhetőség egyre távoluló határán, az idealista tovább megy a kereséssel. Az ateista a végtelen mindenségben sem találja egyéb okát a világ változásainak, mint a *véletlent*, a *Mérhetetlen* valóság létezését tagadja. A fideista viszont többet talál a keresetnél: Nemcsak a mindenség Okát fedezi fel, a mindent teremtő Akaratot, a mindenható Személyt, abszolút Eszményt, Istent, hanem arról is meggyőződik, hogy Isten volt az, aki kezdetben, érzékein át képzeletére hatva a helyes irányba indította el keresni.

Istenérzékelés

Az istenérzékelés érzékszerveink általi ingerfelvételünkhöz hasonlítható, de mintha egész testünk, idegrendszerünk, lényünk volna a hatásnak kitéve. Mint ahogyan radioaktív környezetben

minden test ki van téve a sugárzás hatásának, anélkül, hogy az a tudatig eljutna. Talán, kissé módosítva a kifejezés tartalmi körét, közérzetnek nevezhetjük legtalálóbban, mert hatása nyugodt, biztonságos, jó közérzetet, vagy lelkipurdalásos, nyugtalan, valamilyen irány felé hajtó, izgalmi közérzetként magyarázhatnánk. Rendszerint a tudatalattiban marad, ott fejti ki hatását egyenesen az ember indulatára. Az istenerzékelés, a sugallat, tehát nem az érzékszervi csatlódáshoz hasonlítható, hanem különleges érzékhez. – Mint, ahogy hírlík, van olyan filmreklám-fogás, hogy a rendes játékfilmre más sebességgel mozgó reklámszöveget írnak, melyet a néző szeme nem lát, de tudatalattijába bevéssődik.

Hit és erkölcs

A társadalomtudományi felmérések szerint, minden ember képes az anyagvilág érzékelésére, azonban istenélménye, vallási alaptudata, anyag-energián felüli közérzete csak minden harmadik embernek van. Ezen élmények közül csak kevés jut el az érzékelő tudatáig, még kevesebb jut mások tudomására, és csak elenyésző – mennyiségű – hányada eredményez akarati cselekvést. Mivel azonban az emberre ezen kívül csak a természeti törvények, az egyetemes tömegvonzás tehetetlensége hat, ez a kicsi anyag-energián felüli impulzus is elegendő az ember haladási irányának a tehetetlenség vonaláról való eltérítéséhez, „emelkedés”, fejlődés eredményezéséhez. Mint az előzőekben láttuk, az alaptudat – meggyőződés – szerinti Eszmény kánonja – értékrendje – az erkölcs egészíti ki, emeli a lét szintjére az ember elsatnyult ösztöneit, óvja meg a kihalástól az emberi fajt, sőt, még – egyedülként az élőlények közül – fejlődésre is képesíti. – Ez egyúttal biológiai bizonyítéka is annak, hogy a Homo Sapiens Antropus most élő állatfajának differentia specifica-ja a vallásos alaptudat, mert az anélküli társadalmak – erkölcs hiánya miatt – kihaltak.

A hívők társadalmi helyzetének jelentősége

Az emberiség egyharmadának van tehát a lelki élettávlati hatás felfogására az anyag-energián felüli közérzete, a második harmad képes azt magáévá tenni az elsőhöz tartozók tanúsága alapján, a harmadik pedig tagadván minden természetfeletti létezés, csak a társadalom elvárásai közé sorolja az erkölcsöt. Nem mindegy, hogy melyik harmadhoz tartoznak a társadalmi hatalommal rendelkezők, különösen, ha a legközvetlenebbül, a *neveléssel*, az erkölcs nemes vesszejének az ösztön vad alanyába oltásával ható befolyásolási képesség birtokosai: Minél magasabb igényű Eszmény hívei gyakorolnak befolyásolást embertársaik akaratára, annál lendületesebb a társadalom fejlődése. Az eszménytelen, egoista vezetés viszont az ösztönök tehetetlen szeszélyes véletlene függvényévé fokozza le a Gesta Hominumot.

b) Hivatásrendek

A munka hivatásrendje

A vérségi társadalomban a születés változtathatatlan rendje határozza meg mindenki hatalmát – tekintélyét –, egész tevékenységi körét, közösségen belüli hivatalát – funkcióját – mindezt a hagyomány normái szerinti működéssel. Foglalkozási szakosodás csak az aulon, háznépben belül volt lehetséges, és kimerült a mindennapi élet gazdasági és védelmi szükségleteinek ellátásával. A vallásgyakorlat, kultusz, és ezzel összefüggő gyógyászat, varázslat, álomfejtés kitélt a családból: az ősök szellemének, házi bálványoknak szóló áldozatot az atya mutatta be, a gyógyítást az anya, egyebeket szolgarendű vagy vándor táltosok, javasasszonyok. Ha a vérségi társadalomban valaki istenszolgálatra kapott indítást, és küldetése beleillett a rendbe – ez nagyon ritka lehetett – a maga szűk körén belül érvényesíthette. Ha viszont valami újat, vagy éppenséggel távlati, társadalmon túli célt javasolt volna, arra semmi lehetősége nem nyílt: Vagy hallgatnia kellett, vagy elhagynia

nemzetségét, mint Ábrahám. Ez az öncélú, a maga tökélyében zárkózott társadalmi szervezési elv fejlődés-képtelensége miatt életellenessé vált. Ha élni akart az emberiség, új társadalomszervezési elvet kellett érvényesítenie, a *származás rendje* helyett a hivatás rendjét. Ez, a tevékenységen, a munkán alapuló szervezési elv, a *medeni* – városi –, *polgári rend*, mely a vallásgyakorlat szakosodásával, hivatásos kultusz-szervezettel indult, kiterelblyesítette az emberi műveltséget és ennek materiális alakját, a civilizációt.

A katonarend

A vérségi társadalmi szervezet népei – ezután már csak „barbárok” – nagy hódításokat tettek, mert férfiai hivatalból katonák voltak. Előfordult azonban, hogy az aul, a háznép szegénysége miatt nőtlenül – rendezett társadalmi státus nélkül – maradt fiatalabb fiúk hadivállalkozás hiányában egyénileg indultak szerencsét próbálni. Többségük – a népmesék tanúsága szerint a szomszéd király veje lett – más aulokba szegődtek odatartozó özvegyek férjeiként. De jutott belőlük mindig betyár is, akik csapatokba verődtek és nagyobb vállalkozás vezetésére alkalmas vezért kerestek. Ennek vezetésével azután vagy elhulltak a csatákban, vagy népet hódítottak maguknak, mint ezt Isai fia Dávid történetéből jól ismerjük.

A papi hivatásrend

A vérségi társadalom rendjébe nem férő másik típus a vallási megszállottaké volt, akik istenük hívására hagyták oda családjukat – vagy közösisztettek ki örült voltak miatt. Ezek egy része kóbor sámánként, varázslóként koldult egyik aulról a másikra, más részüket az isteni sugallat erdei vagy pusztai magányba vitte, de olyanok is kerültek, akik valami szent helyet, csodás tárgyat fedeztek fel, vagy illet állítottak imádatuk tárgyának, és eme szentélyek szolgálatában töltötték életüket. Ha másokat is oda vitt a sugallat, vagy a magány, kis közösség alakult ki a szentély bálványának szolgálatára. A közösség tagjai megosztották egymással a sugallatban kapott másvilági titkokat, istenségükről szerzett régebbi és újabb ismereteiket, megfigyeléssel – pl.: meteorológiai és csillagászati – kutatással szerzett információikat összefoglalták, rendszerezték. Elsőrendű fontosságú, egész közösségük létalapját jelentő érdekük volt istenük mind alaposabb ismerete, tulajdonságainak – erejének és gyengeségeinek – mind behatóbb ismerete, hiszen ez tette eredményessé szolgálatukat, hivatásukat: istenségük haragjának kiengesztelését és jóindulatának elnyerését. Ha a szentély körüli szolgálatnak csodás híre támadt, mind többen kerestek náluk ügyes-bajos dolgaikra megoldást, nem sajnálva az áldozatot a reménnyel kecsegtető gyógyításért, rossz szellemek elhárításáért, ráolvasásért, áldásért, átokért, álmofejtésért, mindennemű jó tanácsért. Persze, a szolgálattelvők száma is gyarapodott újabb *megvilágosodottakkal* vagy csak a közösség előnyeire pályázókkal. Az újak közül az arra alkalmasokat megtanították az istenszolgálat ismeretére, majd az arra érdemeseket *beavatták* az isteni titkokba. A kevésbé értelmesek gazdasági tevékenységre szerveztettek, a csatlakozó betyárok pedig az egész közösségi élet biztonságát és rendjét fenntartó katonasággá. Nyilvánvaló, hogy elsőnek a minden ember által félt természeti erők mögötti hatalmaknak állítottak szentélyt, a vihar, a tűz, a harc, a nemiség, a tenger, a vadászat, az anyaföld stb. bálványainak, majd az elvontabb és összetettebb természeti jelenségeknek és másvilági hatalmaknak, melyeket már egyéni névvel illettek, rendszerint népenként és nyelvenként különbözővel. Enki, Innini, Ámon, Istár, Zeusz, Márdu, Mársz, Afrodité stb. misztériumai és szentélyeik körüli közösségek az emberi művelődéstörténet állomáshelyei.

A klérus

Az istenismeret titkaiba beavatottak, az istentiszteleti szolgálatokban, szertartásokban, áldozatokban, a tanítványok oktatásában kiválóak, továbbá a természettani és élettani ismereteik által

gyógyításra képezték, törvénytudásuk bíraskodásra és társadalomszervezésre jogosítottak, akik elméleti ismereteik mellé gyakorlati érzékkel is bírtak mindenféle gazdálkodási és műszaki tevékenység terén – voltaképpen a szentély körüliek legkiválóbbjai – alkották az írástudó papságot, a *klérust*. A papi rend tagjai a beavatottsági fokozatuk és az ennek megfelelő szolgálatuk alapján szigorú rangsor – *hierarhia* = szent előljáróság – szerint szerveződtek a hatalom felső fokán álló főpaptól a szerpapokon, tudósokon, tanítókon, szakigazgatókon és templomi énekeseken, táncosokon át le az áldozati állatokat ellátó, majd megnyúzó, a templomot takarító szolgákig.

Hivatalnokok

A papság után a másik kiváltságos rend a katonáké és a nép igazgatását végző írástudó hivatalnokoké volt. Munkájukat szakterületenként egy-egy erre kijelölt pap irányítása és ellenőrzése alatt végezték. Ezek a világtól elzárt papság és a profán tömeg között közvetítettek.

Polgárság

A szentély, a papság, a katonaság, a hivatalnokok minden anyagi szükségletéről a gazdasági tevékenységet folytató harmadik rend, a polgárság gondoskodott. Termelési áganként szerveződtek és szakosodtak szakmai közösségekbe a földművelés, állattenyésztés, kertészet, a különböző feldolgozóiparok, a közlekedés, forgalom, kereskedelem igényei szerint. Néhány nemzedék alatt a szentély szellemi tőkéjét, élet és vagyonbiztonságát gyakorlatilag hasznosítva, a körülöttük élő vérségi irigységét – és rablótámadását – kiváltó anyagi jólétte gyarapodott a szentélyek körül, mely még vonzóbbá tette minden ault odahagyó ember előtt. Megszülettek a városok.

Városok születése

A zsákmányolásról a termelésre való átmenetben, a gazdaságfejlődés korában különösen a földművelés igényelte az ember helyhez kötődését, állandó letelepedését. Mivel a föld a klánok – nemzetségek – tulajdonában volt, a klánokra hárult a feladat a területi közösség megszervezésére, illetve, a vérségi közösség addig csak személyi alapjához a területi szervezési elv foghatóbb alapjait kellett hozzáadni. Ezután már a klán védelmi feladatai nemcsak a könnyen mozgó közösségtagok és ingóságaik védelmére terjedtek ki, hanem a területre is, a rajta levő vetésekkel, ültetvényekkel, berendezéssel együtt. A védelmi szükség vontta maga után egyes aul-falvak erősítését, falakkal körülfalazását, városi település keletkezését. Eme vérségi rendszerű hatalmi központok a klánok, törzsek, nemzettek urainak, fejedelmeinek, bégjeinek, sejkjeinek, királyainak, melekjeinek, kánjainak, vajdáinak, kőnigjeinek saját szolga-katonaságára támaszkodó kényuralma alatt voltak, társadalmuk alá-fölé-rendeléses, vérségi rendszerű volt, nem mellérendeléses polgári rendű. Anyagi jólétet hozó munkamegosztás nem alakulhatott ki, hiszen bármilyen tömegekben hozták a szolgákat a katonák a társadalom legalsó fokozatára, ezek a később hozott szolgák az aul-rendszer szabályai szerint maguk fölé emelték rangban a már előbb ottlévőket, nem volt tehát kiből váljanak egyenjogú polgárok. Igazi városi társadalom szentély és papság nélkül nem alakulhatott. Azért a klánok – ha saját istenük nem volt erre – raboltak bálványt, szentélyt csináltak neki, papokat fogtak hozzá, ezzel tényleges városi fejlődés indulhatott, ha a hatalomnélküli – a vérségi uralkodó ugyanis minden hatalmat megtartott magának – papság rendelkezett legalább a neveléshez szükséges erkölcsi tekintéllyel. A legszerencsésebb eset az volt, ha a vérségi hadivállalkozás kész medeni várost hódított magának, annak kényszerhatalmát saját kezébe vette és azt nem a régi szentély értékkanonjai szerint kialakult polgári jogrend megszüntetésére, hanem annak megerősítésére és kiterjesztésére használta. A hódító katonaság itt csak szolgálati rangsorú hivatásrendként működött, hozzájárult a születési és beavattatási – papi – előjogok érvényesítéséhez, a szabad, egyenjogú polgárság szilárd közösségének állandósulásához. Az egyenlőknek ebben a társadalmában, ember csak egyenlő lévén, akik mégsem

voltak, vagy lehettek egyenlők, a behurcolt vagy vásárolt rabszolgák csak barmok lehettek, a kényszerhatalom autokrata gyakorlói pedig istenként helyezkedtek el a régi istenség körül – vagy elfoglalták annak központi helyét – és kultusz tárgyaivá lettek. Ha ez a szekularizáció nem jelentett profanizációt, szentségtelenítést, megtartván az eredeti eszményi értékkánonok szerinti célt, nem okozott kárt a civilizáció fejlődésében.

c) Állam és jog

Az állam kialakulása

A polgári városok népe az istenség szolgálatában olyan célt és feladatot kapott, mely erkölcsi kánonjaival irányt adott a társadalmi törekvéseknek, lehetővé téve a megadott cél felé való fejlődést. Mint láttuk, munkamegosztáson alapuló, hivatásrendi szervezetet alkottak, területi közösséget, mely nevén kívül – *uruk, polisz, citusz* = klán, nemzetség – egyebet nem vett át a vérségi társadalomtól. A tudás hatalom, társadalmi energia, és ezek az Ur-típusú városok nemcsak független, nagytekintélyű kényszerhatalmi szervezetté, állammá lettek szellemi fölényük alapján, hanem az emberiség újonnan megismert céljának, a polgárosodásnak – civilizációnak – mintáivá és melegágyaivá. Képesek voltak ezek a város-közösségek évszázadokat élni politikai függetlenség nélkül, ehelyett csak polgári önkormányzatot kapva a barbár főhatalomtól, amíg a különböző kultuszok az Egyetlen tiszteletére és szolgálatára nem egyesültek, olyan erkölcsi kánont statuálva, melyet az egész emberiség magáévá tehetett és tett is.

A személyi társadalomszervezési elvnek területivé válása a társadalomban érvényesülő kényszerhatalmat az adott területre korlátozta, de ugyanakkor kizárólagossá bővítette – a maga területén élők felett kizárta minden más hatalom érvényességét -. A terület állandósulásával állt elő az állam, lévén az uralkodó hatalmú területi közület. Az állam képes volt az érdeke szerinti társadalmi normák érvényesülését kikényszeríteni, joggá minősíteni. A jog által pedig lehetővé vált a vérségi kényszerközösségből városi egyenlőség anarhiájába szabadult mindenféle népség békés, biztonságos együttélése, a civilizáció.

A polgárosodás társadalmi vágy

Elfogadható a materialistáknak az az állítása, hogy az állam, a jog, a polgárosodás a társadalmi szükségyszerűség szüleményei. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a szükségérzet, mely a vágyat, a törekvést szüli és szándékot, akaratot indít az emberben, az ösztönből fakad. Az ember ösztönérzéke pedig alatta marad az élethez elegendőnek. A többre, emelkedésre, fejlődésre irányuló igényt, az erkölcsöt, az eszmény kánonja adja.

A törvényhozás papi funkció

A papok elhívásukkor és később kapott sugallataik, elődeik felhalmozott tudásanyagába való beavattatásuk, és egész életük alatti kutatásaik eredményeképpen mind jobban megismerték istenük tulajdonságait, tetszését, akaratát. Egész tevékenységük eredményeit szimbolikus szavak, szövegek, dallamok, mozdulatok formájában szertartásokba és rítusokba, később írásban rögzített szent törvénybe, azaz Isten szerint helyes, jó, igaz és szép viselkedési szabályokba, kánonokba rendszerezték, melyek az istenszolgálat alapelveit és az emberek viselkedési normáit foglalták össze. A lelki élettávlat és az anyag-világ, az emberélet ideocentruma és egocentruma közötti kapcsolatteremtés, hídépítés – a római főpap *pontifex* volt – a transzcendencia törvényeinek társadalomba hozatala – ez a *törvényhozás*, *legislatio* – valamint az ezeknek a törvényeknek a rendszerezése és magyarázata a protognosztikus *ideológia* – köznyelven: a nevelés, az emberépités

elmélete és gyakorlata – volt és maradt a lelki tudományok beavatottjainak, a papságnak a hivatása a kezdetek óta. Nyilvánvaló, hogy a szent törvények az embernek a más emberekhez való viszonyára, a társadalmi kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseit is Isten iránti kötelességgént írták elő. Kiváló és közismert példája ennek a Tízparancsolat – az élet, a társadalmi rend, a béke, a biztonság és tulajdon védelmére, az együttélés, a családközi kapcsolatok biztosítására. A családállam korában a gyér közösségek közötti kapcsolatok szabályozási elve, a „pacta sunt servanda” nem volt kitől kapjon kényszerhatalmi szankciót. Ez most meg lett a városi közösségben. A hódító kényurak parancsot adhattak ki akaratuk érvényesítésére, seregük tagjai pedig engedelmesen végrehajtották. A papságnak nem volt saját kényszerhatalma, általános parancsokat, szabályokat fogalmazott hát meg, azt isteni parancsként hirdették ki a kényszerhatalom birtokosával, közérdeket, közjólétet szolgáló viselkedési normaként magyarázták és tanították, érvelésül mindig az isteni tetszésre, értékrendre, kánonra hivatkozva. A kánon szerinti helyes viselkedés szabályai a társadalomban *szokássá* nevelődtek és szankciót kapván *joggá* lettek. Előbb az évezredek családi idomítás és nevelés eredménye az *ősi szokás* lett magánjoggá, majd a családban megszokott hatalom utódaként a hódító kényszerhatalom általános parancsa közjoggá. A magánjogi szabály végrehajtó, alkalmazó szerve maga az érdekelte, aki a szabály szerint józan megfontolásból jár el. Hatósági kényszer alkalmazására csak nagyon ritkán, a sérelmet szenvedett polgár kérésére kerül sor. Hogy ez az együttélési rendszer működjék, szükség volt az emberek tanítására, nevelésére, hogy kíváncsian tartsák az isteni kánonok szerinti értékes javakat, társadalmi viszonyulást. Hogy semmiféle jogrend nem tartható fenn a közérdekeknek megfelelő szintre emelése nélkül, a társadalom ilyen irányú nevelése hiányában, arra elegendő csak a házasság, vagy az adás-vétel régi és új szabályozására vetni egy-egy pillantást: A vérségi rendben a házasság az atyák tetszésére, nem a házastársakéra bízattatott, a polgári rendben viszont még a párválasztás is szabad. Az adás-vételt és egyéb szerződést a vérségiéknél csak az adott szó becsülete garantálhatta, esetleg a fegyveres erő kényszere. A polgári rend viszont a társadalom alaptényezőjeként minden erejével kikényszeríti. Erkölcsei igényt csak ideocentrikus értékrend alapján lehet támasztani hívő köz-érzetű nevelők bizonyosságtételével. Úgy emelkedhet közérdeke az igényes társadalom elvárásait jelentő szokás, ha a hívő hatalombirtokosok – a civilizáció alapfeltételévé – joggá szankcionálják. Nyilvánvaló, hogy minél jobban ismeri az ember az Egyetlent, megközelítési igényével annál magasabbra emeli értékkánonját, az ember egyéni és társadalmankénti emelkedése – tehetetlenséggel ellentétes elmozdulása – fejlődése annál erőteljesebb, gyorsabb, alaposabb és maradandóbb lesz. Az Esmény magassága pedig nem – nemcsak – a róla zengett ódák és himnuszok mértékével mérendő, hanem gyümölcsével, azzal az *áldozattal*, melyet megvalósításáért képesek hozni hívei. Ez akkor is így marad, ha az Egyetlen Isten abszolútuma és a hívők közé viszonylagos eszmény kerül, mely kisebb bár, de közelebbi, a város szentélyének istene helyett az eszményített Város, a Haza, a Nemzet, a Szabadság vagy a Becsület, sőt akkor is, ha élő embert, a kényszerhatalom birtokosát ruházzák fel eszményi tulajdonságokkal, részesítik isteni kultuszban. A különböző eszmények szolgálatában álló közösségek versenyében az lesz a győztes, amelyik nagyobb mértékben volt képes ösztönei fékezésére, nagyobb mértékben valósította meg magasabb értékrendje kánonjait.

A római jog születése

Bizonyosággal álljon előttünk Karthágó és Róma versenye: A punok szigorú vallásfegyelmeükkel – itt áldozták fel az elsőszülött fiúkat –, kiváló tudományos, műszaki és gazdasági szakismeretekkel – mint például a betűírás – méltán kerültek a mediterrán civilizáció élvonalába. Hannibál hadvezériszenialitása, hősies bátorsága is felülmúlta a rómaiakét. Az akkori világkereskedelem is a punoké volt. Igen ám, de a punok nem teljesítették szerződéses kötelezettségeiket, adósságukat nem fizették, sőt erénynek tartották az idegenek becsapását, kirablását. Ezzel szemben a római magisztrátus minden

idegen perében pártatlanul járt el, orvosolta az idegen jogsérelmét a rómaival szemben is, még hozzá a római jogrendbe illesztett *jus gentium*, minden nép saját szokásjoga szerint.

Nem kell hát csodálkoznunk azon, hogy az Ur-típusú Róma lett az Örök Város, hogy Vénei és Népe, a *Senatus Populusque Romanus* a civilizáció ura maradt évszázadokon át Róma kényszerhatalmának megszűnése után is. Amíg létrejövetele célját el nem árulta.

3. Hellén klasszika

Szagrális ismeretrendszer

Az írás tartósította a gondolatot, rögzítette az ismereteket és szállíthatóvá tette téren és időn át több ezer mérföldre, több ezer esztendőre. Minden feltétele teljesült a tudomány kialakulásának. Nyilvánvaló, hogy a hittudomány alakult ki elsőnek, sőt, először egyetlennek, hiszen az írás a kultikus rovásból alakult. Viszont a kultikus cél megvalósítása mellett, évtizedek és évszázadok alatt annyi más ismeretanyag is felhalmozódott az írásokban, hogy más célú tudományok is születhettek. A papi rend és a közhatalmi szervezet működési szabályai, valamint a polgári társadalom minden napjainak a szabályaira vonatkozó ismeretei is annyira szaporodtak, hogy külön tudománnyá önállósultak. A rítus szabályai, az áldozat tisztasági, szentségi feltételei, az istentiszteleti szertartások, az Istennek felajánlott szolgálatok külsőségei, a kellékek formái is külön szabályrendet igényeltek. Ezekből a szép szabályai lettek, mindennek a külső formája, ami Istennek felajánlható.

Metaszagrális ismeretrendszer, a klasszika

A környező természetre, holt és élő anyagra vagy a csillagos égre, időjárásra, évszakokra, magára az idő múlására vonatkozó ismeretek adták a lehetőséget a természettudományokra, persze ezek közül is az első kultikus célt szolgáltak, hiszen a bolygók nevei – előbb valóságosan, utóbb csak szimbolikusan – azonosak a politeizmus istenség neveivel. Mivel pedig ugyanígy jelezték a vegytan elemeit és vegyületeit, az alkimisták anyagképletei olyanok, mint a horoszkópok. A természettudományok gyakorlati felhasználása, a műszaki és gazdasági ismeretek szaporodása már csak emlékeiben hordozta a kultikus célt. Voltaképpen ezek már nem az istenség, hanem az ember szolgálatára lettek. Az ember életét könnyítették és szépítették, munkáját tették eredményesebbé, pihenését, szórakozását, játékát tartalmasabbá. Ezek a nem közvetlenül kultikus célt szolgáló társadalmi szerkezetek, tudományok és művészetek el is szakadhatnak az eredeti istentiszteleti indítékuktól anélkül, hogy megszűnne szerepük az emberi lélek és szellem építésében és fejlesztésében, valamint a társadalmi szerkezet egyre alkalmasabbá, egyre jobbá tételében. Életellenessé, emberellenessé, fejlődésellenessé csak olyan válságos korszakban lesznek, amikor nemcsak elszakadnak a kultikus céltól, hanem szembefordulnak vele. Ilyenkor a gazdálkodás megöli a környezetet, az életet, a szibaritizmus lehetetlenné teszi a fajfenntartást, és a célját tévesztett verseny szabálytalansága az erények helyett az emberi jellemhibáknak kedvez. A nem közvetlenül kultikus célt szolgáló tudományoknak nincs összefoglaló nevük, mert emberi célra irányulásuk korszakának a kezdetén a jelenségnek, mint addig ismeretlen fogalomnak még nem lehetett neve. A profán, világi, laikus társadalom, tudomány vagy művészet nem fedi a lényegét. A mai köznyelvből talán a szekuláris volna a leghasználhatóbb, de legjobb lesz visszatérni a hellén korszak értékmérő jelzőjére, a klasszikára. Tehát a nem istentiszteleti célt szolgáló, hanem az ember céljából értékes társadalmi szervezet, tudomány, művészet összefoglaló, megkülönböztető neve a klasszika, világtörténelmi nagy fénykorára, a hellénizmusra emlékeztetve.

Szimbólum-istenségek

A hellén klasszika kora a Kr.e. 5. században kezdődik, amikor a Mediterráneumban a politeista vallási értékek már nem jelentenek értéket. Az istenségek törvényei, értékszabályai, kánonjai már nem érvényesülnek az ember tevékenységében, más mértékegység kellett hát az értékmérésre a kanonikus helyett és ez lett a klasszikus. Az írás feltalálása óta eltelt világtörténelmi korszak metagnosztái, filozófiai kiértékelői már ebben az értelemben tevékenykednek, amikor az istenségeket csak természeti erők jelképeiként, szimbólumként használják, a több ezer esztendő mindenféle vallási hagyományt összefoglaló mitológiai jelenségekkel együtt. Előbb az isteni törvények viselkedési normáit társadalmi szabállyá szekularizáló Szolon, Lükurgosz és társaik, majd Szókratész, Platón, Arisztotelész és utánuk az alexandriai iskola, valamint a köré csoportosuló egész tudományosság az akkor lezáruló fideista korszak metagnosztikájával a következő, a hellén művelődés korának a protognosztikáját is megalkották. Az ember szempontjából minden tevékenység, dolog és tárgy értékének szabályrendjét határozták meg úgy, hogy etikájuk ma is érvényes a nem kultikus célú jószág, igazság és szépség vonatkozásában. A klasszika az istenhitet és minden vallási jelenséget is az ember szempontjából rendszerez.

Szekuláris idealizmus

Az alexandriai iskola ezeréves működése alatt összegyűjtötte és értékesítette az ókori szellem termékeit, közöttük a vallásokat is, ahonnan kiderült, hogy a közel-keleti vallások egyetlen valláscsaládot alkotnak. A vallások közötti különbségekben azt vizsgálták, hogy melyik állít a hívei elé magasabb erkölcsi eszményt. A tudományos magyarázatokon alapuló kultuszok mindegyike a fideizmus materialista szemléletéhez tartozik. A hellén tudósok megállapították, hogy a tiszta egocentrikus vallás – ha volna ilyen – nem lenne képes egyéni érdeknél magasabb célt és eszményt állítani az ember elé, ellentétben azokkal a természeti erőkkel, amelyek istenekként élnek az ember hitében, még akkor is, ha ezek az eszmények különböző értékrendet eredményeznek, aminek következményeként az általuk követett szabályok gyakran ütköznek egymással.

A politeizmus emberi kánonja

A mitológiai istenek természeti törvényekkénti megismerésével a kultuszok céljai megszűntek, de ez nem állított gátat az istenek tiszteletére született művelődés fejlődésének, mert az antropomorf istenek az eszmének különböző értékrendjei eredményeképpen az emberi élet szolgálatában álltak, az ember szubjektumára lévén bízva az imádandó istenség kiválasztása. De ezek a természeti, antropomorf istenek nem tudták a vallásos igényeket kielégíteni, nem tudtak fejlődést biztosító anyag-élet feletti eszményt állítani az ember elé, így az életimádó materialista fideizmus vallás maradhatott, de a nyugati politeizmus, hitalapját elveszítve megszűnt önálló vallás lenni, szekularizálódott, értékrendje alapja már nem az isteni kánon, hanem az emberi klasszika.

Manikeus dualizmus

A Kr.e. 6. században élt Zoroaszter dualista misztériuma világos és észszerű szemléletének első megfogalmazása után is lépést tartott a művelődéstörténeti fejlődéssel. A Zenit és Nadír, a Jó és a Rossz, Sátán és Isten lehetősége előrelépés volt az erkölcsileg közömbös – sem jó, sem rossz – politeista istenségekkel szemben, de kettősségükre nem építhető egyértelmű erkölcsi értékrend. A hellén metagnoszták az isteni ellentétpárt is szimbólumnak értelmezték.

A klasszika hasznosítója: Róma

A Mediterráneum meghódításával a rómaiak kezébe került a politikai hegemonia. Róma nem ellenfele, megszüntetője volt, hanem kiteljesítette és gyakorlatba ültetette az addigi művelődéstörténet eredményeit összesítő hellénizmust, ami akkor már csak szimbólumnak tekintette a saját kultusz-alapjait, így a vallástól függetlenül, teljes mértékben az ember céljaira lehetett

felhasználni az ember szellemi és anyagi alkotásainak összességét. Kiteljesedhetett az ókori civilizáció, a polgári elv szerint szervezett társadalmi keretben minden értéknek embercélú, gyakorlati hasznosítása. A Halak világhónap legvégén, Kr.u. a 20. században élők könnyen megérthetik a Kos végén történeteket, mert a folyamat ismétlődik: Amerika nem számolja fel az európai kultúrát, hanem civilizációként gyakorlatilag hasznosítja. Igaz, hogy értékrendjének már sem istenek, sem más eszmények alapjaiul nem szolgálnak, a klasszika már nem értékmérő, de ezt nem panaszolhatják fel azok, akik annakidején a kultikus értékmérőt, a kánonizmust félredobva, a klasszicizmust próbálták érvényesíteni. Amerika következetesen szekularizál: Ha nincs anyagfelettség, akkor annak értéke sem lehet, tehát mindennek anyagi, pénzben kifejezhető értéke van. Ez csak látszólag szélsőségesen materialista, mert bármilyen vallásos meggyőződést tisztel, de csak annyira becsül, amennyi belőle pénzben kifejezhető. De az emberek közötti polgári egyenlőség szent: Nemcsak a származás szerinti különbségtétel kiirtandó barbárság, de a szellemi képességek közötti hierarchia sem észszerű, hiszen az európai Nobel-díjas is csak drágább áru a piacon, mint a kínai bevándorló, ahogyan a ló tekintélye sem lesz nagyobb bármilyen magas árat kell is fizetni érte. De azt nem tagadja Amerika, hogy Európát érdemes utánozni, mert jól tud élni.

A civis-polgár uralma

Méltán kapta Róma az Örök Város nevet, hiszen a római polgár valósította meg az ókori eszmények szerinti civilizációt. A hellénizmus elfogadta a vérségi leszármazás értékét, népek, dinasztiák, sőt még egyének vonatkozásában is, tiszteletben tartva a hagyományokat. Melléjük építette ki az arisztokráciát, a klasszikus művelődési értékek képviselőinek tekintélyrendjét. Róma valósággal meghódította magának a hellén műveltséget, a görög nyelv és irodalom megbecsülése a jólneveltséghez tartozott, de nem volt hajlandó a származás és a különböző isteneket tisztelő nemzetek egymást gyilkoló hagyományát még számon sem tartani. Nekik az ezeréves leszármazással dicsekvő királyokból és hercegekből tizenkettő volt egy tucat, vagy polgárból, lakosból, vagy – igazán jó esetben – megvásárolható rabszolgából. A rabszolgapiacon a keleti iparosok, kézművesek, művészek voltak a legkeresettebbek, mert ezek tették gazdájukat milliommossá. A műveltségre is áldoztak a legambiciózusabbak. Jó pénzt fizettek a görög filozófusokért, rétorokért, matematikusokért, más haszontalan tudósért, írástudóért, akiket nevelőként lehetett hasznosítani. Bizony, a zsidó írástudó is görög nyelvtudásának köszönhette sokak által irigyelt rabszolgakarrierjét. Persze, az energia akkor is megmarad, ha emberi képességekben fekszik, így a római plutokráciában, ahol a társadalmi tekintély egyetlen alapja a vagyon, a pénz volt, egyetlen évszázad alatt a meggazdagodott, felszabadított rabszolgáké lett a tényleges társadalmi hatalom. Ők finanszírozták, nemcsak a diktátorok, majd a császárok – a közrend és biztonság szempontjából annyira fontos – választásait, de mindegyik magánlégiót és azok remek gazdasági haszonnal járó hódító hadjáratait is. Tehát a római politikai rendszer kiválóan működött, megvalósította az ókori polgár eszményi államát, a római republikát, melyben érvényesült az ókori közel-keleti politeizmus minden kultuszának értékrendjéből, erkölcsi kánonjaiból a méltányosság szerint kiválogatott szabályrend, a római jog.

Anyagelvű istenhit, politeizmus

Az előzőekben már említettük, hogy Isten nem azonos azzal, amit róla az emberek mondanak, gondolnak vagy hisznek, mert az emberek a maguk színvonala szerint értelmezik Istent és a transzcendens világot, tehát fejlődési korszakonként változik egyes népek és vallások istenfogalma. A Kos világhónap kezdetén a Mediterráneumban megtelepedett indoeurópai népek mitológiája – mivel még nem ismerték az egyetlen Isten fogalmát – a végtelenségig bővíthető mesevilág, szimbolikus költészet volt. Nem hinni kell, hanem gyönyörködni benne. Belőle teljes mértékben hiányzik a valódi hit lényege, az abszolútum, a mindenkori legmagasabb egység, a világnézet és

értékrend mindenekfelettsége, az abszolút eszményhez kapcsolódó érzelmi kötelék, mely az egész társadalomra érvényes erkölcs alapjául szolgálhatna. Az egyetlen abszolút helyett bármely relatív eszmény választható, a Héra puritánsága, Mars kegyetlensége, vagy Dionüszosz részegsége. Nem csoda hát, hogy a hellén szellemű Alexandria nem jutott el az Egyetlen fogalmáig, hiszen az anyagi tulajdonságok egyikével, a mennyiséggel közelítette meg, a politeizmus istenlétszámának csökkentésével, egyre redukálásával próbálta elérni. Márpedig Istent az anyag felől felfogni, megérteni nem lehet, csak önmaga felől, és csak annyira, amennyire kijelentéseiben mutatja magát. Bár az isteni kijelentések könyve, a Biblia ott volt görög fordításban az alexandriai gyűjteményben, megértéséhez és értékesítéséhez a klasszicizált, metagnosztikus hellén módszerek alkalmatlanok voltak. Hit nélkül ugyanúgy nem lehet az Istenről értekezni, mint látás nélkül a festészetről. A materialistáknak is el kell fogadniuk a logika szabályait, nem tagadhatják tehát ezt az állítást: Mint a világ minden valósága, Isten valósága is független az ember tudatától. Létezik azok szerint, akik hiszik létezését. A nem hívő Istennel szembeni logikus álláspontja nem a tagadás – ez a hit negatív formája volna – hanem a közömbösség.

Az egyistenhit

A legmagasabb beavatottak már a sumér kor kezdete óta tudták, hogy egyetlen mindenható Isten létezik – hiszen több mindenható nem létezhet – a természeti erőket jelentő héroszok, a sumér dingirek, turáni tündérek csak szolgálai az Egyetlennek – tehát egy művelt hellén számára mind szimbolikusan értendők. A zsidó rabbik megjelenése a hellén tudományos központokban Jeruzsálem lerombolása után, a maguk egyistenű tanai magyarázatával nem jelentett szenzációt semerre. A Biblia görög fordítása után vita indult arról, hogy élő Isten csak Egyetlen Egy van, az személyes bár, de felfoghatatlan. A néhány Krisztus-hívő rabbi azt bizonygatta, hogy felfoghatatlan volt, amíg Fiában Atyaként meg nem mutatkozott. A tudósok nagy része filozófus és filológus lévén a teológiai viták iránt nem mutatott különös érdeklődést, zsidók közötti belső hitvitának nézték, és az érdekeltekre hagyták. Mivel pedig a keresztyének mozgalma a profán társadalomban rohamosan terjedt, a krisztustagadó rabbik elszigetelődtek, és – ha egyáltalán maradtak – okkult kabalisztikával bizonygatták a maguk tökéletesen észszerű, de érthetetlen, mindig, mindenütt, mindenben megmutatkozó, de megfoghatatlan egyetlen Istenüket. Az ószövetségi vallás folyamata messiási lendülettel hömpölygött tovább a keresztyénségben, felduzzadva – és megkeveredve – a Mediterráneum mindenféle, ártatlannak látszó népi hagyományával. A krisztustagadóknak maradt a jeruzsálemi szentély nélkül alkalmazhatatlan ősi törvény, és az a remény, hogy Jáhve el fogja küldeni a Messiást, Aki majd megteremti Ábrahám testi leszármazottai számára a világuralmat, azok számára, akik nem tántorodnak el a tiszta hittől, és ezt a törvények tiszteletével igazolják. Néhánszáz évvel a Názareti egyházalapítása után a Keletre szorult megmaradt rabbik új írásgyűjteményt állítottak a Törvény és a Próféták magyarázataiból, a Talmudot. Az ebben foglalt tanításhoz való ragaszkodás különbözteti meg és szigeteli el a többi népektől a zsidóságot, óvta meg a beolvasástól, és ortodox tradicionalizmusával ad erkölcsi méltóságot követőinek.

A klasszika eszmei értékei

A hellén tudományosság a vallási értékrendet emberközpontú értékrendé alakította, megállapítván ezzel az ókori mediterrán civilizáció kiteljesedésének feltételeit, úgy, hogy a klasszika értékrendje még kétezer esztendő múlva is zsinórmértékül szolgál minden emberi alkotáshoz. Amit a hellén civilizáció – görög-rómainak is mondják – Periklésztől Nagy Sándoron, a Diadohoszokon és a római aranykoron át Nagy Konstantinig alkotott a jóság, igazság és szépség megvalósítása terén, arra méltán büszke lehet a Homo Sapiens Antropus. A társadalomtudományok és gyakorlati alkalmazásuk arisztotelészi rendszere ma is érvényes. Az államra, mint a közhatalom keretére

vonatkozó minden tudományos értékű ismeretrendszer a hellén klasszikusok eredményein épül fel. A matematika, a geometria alig fejlődött valamit a hellén korszaktól a Kr.u. 19. századig, de a biológiai és más természettudományi hellén eredmények sem évültek el. Hogy pedig a költészetben, lírában, eposzban, drámában mit alkotott a klasszikus kor, azt maga a klasszikus jelző is mutatja. A képzőművészetek, különösen az építészet, pedig még nem lépte túl a hellén esztétika fejlettségi színvonalát.

A klasszika nemzetfelettsége

A hellén klasszika ugyanakkor kiváló példa arra, hogy nem egy faj, nem egy nyelv, nem egy nemzet az alkotó alany, hanem maga az emberiség, de csak ha megfelelő célra tudja magát szervezni. A görög nyelvű kultúra tovább élt az ortodoxiában még ezer esztendeig. Bizáncban göröggé lett a Római Birodalom a maga minden remek intézményével együtt. A tudományok fejlesztésének minden anyagi eszköze adott volt. Az irodalomnak és minden művészetnek ott volt az utolérhetetlen magasságba emelkedett klasszika alapja. Ezt csak tovább kellett volna építeni, de a bizánci ezer esztendő alatt a görög nyelvű művelődés egyszerűen visszafejlődött. A keresztyénség kánoni értékrendet hozott vissza, a klasszika értékei nem voltak tovább érvényesek. Az ortodoxia viszont nem tudott olyan gyakorlati célt állítani az ember tevékenysége elé, hogy annak isteni igénye meghaladta volna a klasszika emberi igényeit. A Feltámadott Krisztus olyan nagy lelki újjáépülést igényelt azoktól, akik őt követni akarták, hogy ennek a belső léleképítésnek sok nemzedék sok évszázadára volt szüksége a végbemenetelre.

A klasszika öröksége

Alexandriát a hellénizmus szellemi központját meghódította az iszlám. A lendületes, a gyakorlatias iszlám, amely tovább tudta vinni a hellén klasszika eredményeit, de ez már nem görög nyelvű volt, hanem arab, és nem a nyugati latinság felé hajlította a művelődéstörténet művelődési irányát, hanem kelet felé, Perzsia és India irányába. Paradoxan hangzik, de megközelíti az igazságot az a megállapítás, hogy a hellén klasszika az iszlám világában teljesedett ki a Magreb és Türkisztán közötti szubkontinensen a kordobai, szamarkandi és agraai épületek emelésével az ókori nyugati tudományosság eredményeinek a bizonyosságául.

V. EGY AZ ISTEN

1. Alexandria világa

A megismerés bővülése

Legyen világosság! – mondja a Teremtés első Igéje, teljesítvén a viharos éjszaka sötétségében rejtőző, az ismeretlen fenyegetéstől megrémült ősember könyörgését. *És lőn világosság*, a történelem reggelének fénye, melyben ismertté lett az addigi ismeretlen.

A Nap fényében meglátta az ember, hogy a homályban rettegést okozó valami egy kidőlt fa, vagy egyéb hétköznapi tárgy, a borzalomkeltő dörgés és villámlás pedig nincs sehol, egyszerűen elmúlt. Értelme keresni kezdte a tapasztaltak közötti összefüggést és rájött, hogy a rejtelmes jelenségek mögött rejtelmes erők vannak, melyek az ember számára veszedelmet, kárt, pusztulást, halált jelentenek, de jelenthetnek szabadulást, nyereséget, szerencsét, áldást is. Jobban meg kell

ismerni a világot, hogy célszerűen viselkedhessék vele szemben. Ismeretei, tudása bővítésében felhasználta embertársai tapasztalatait mind nagyobb mértékben, ahogy embersége nagyszerű ajándéka, a beszéd lehetővé tette kortársai tapasztalatainak a megismerését. Majd a gondolat rögzítésének, az írásnak a feltalálása után, minden előző nemzedék és a távol élő kortársak ismeretei is rendelkezésére álltak. Közben felfedezte, hogy a megvilágosító fénynek forrása van, a Nap, és ehhez hasonló fényforrást, tüzet, az ember maga is előállíthat, ha kutatásaiban erre szüksége van. Előbb az anyagvilág közeli tárgyai tűntek az ember számára az életét meghatározó erő forrásainak. Ahogy megismerte, hogy az erőforrások kívül vannak látóhatárán, kiderült, hogy az eddig több és nagyon rejtelmes erőnek azonos forrása van, már kevésbé rejtelmes és kevésbé félelmetes. A második forrásból származó erőktől meg kellett különböztetnie, és ismeretlen, névtelen lévén az előbb erőforrásnak vélt tárgy képével jelölte, szimbolizálta. A természet mind több jelenségét megismerve, tulajdonságait kitapasztalva, rájött az ember, hogy immár nem ő van a rejtelmes erők hatalmában, hanem az erő keríthető az ember befolyása alá megfelelő eljárással. Ismerd meg az észlelt valóság keletkezésének a módját, jellemző tulajdonágait és ura leszel: Ez a materializmus, az anyagelvű világszemlélet alapja. Régi formájában idololátriának, bálványozásnak nevezték, legújabban atomkutatásnak mondják. Az a lényege, hogy az anyagi világ egy részét birtokba veheted, szolgáltatodba állíthatod, ha ismered és alkalmazod a megfelelő varázslási vagy technológiai eljárást. Persze, az anyag-energia világa olyan végtelen nagy, hogy az ember számára az idők végezetéig van benne kutatni, felfedezni, leírni, és tudományos rendszerbe foglalni való, hogy minden újabb eredménnyel gazdagabbá legyen a Homo Sapiens Antropus.

A kijelentés fénye

Ha a világ valóságát csak kívülről megvilágító fényben látná az ember, összefüggéseiből csak annyit észlelné, mint minden állat: Semmit. Az állat számára nincs élet és halál, nincs múlt és jövő, nincs halálfélelem – életfélelem még kevésbé – nincs ok és cél, hiszen ezekből semmi sem látható az anyagvilág fényében. Hogy az ember észleli ezeket, olyan anyagvilágon kívüli fényre van szüksége, mely belülről világít. Az isteni kijelentés, az anyagvilág feletti és kívüli Sugallat fel-felvillanó fénye jelzi az ember számára az okok és célok megismeréséhez vezető utat. Így észlelhette az ember a Mindenség valóságai mögötti anyagtalan erőt, mely minden változásnak oka és célja – jelzőit sorolhatnánk a végtelenségig – Istent. Egyeseknek saját istenélményük van, mások ezek tanúsága alapján fogadják el mindent meghatározó valóságként. Mint az anyag általános tömegvonzása, a nehézkedés, a tehetetlenség törvényéhez mindenki tudattalan természetességgel alkalmazkodik, a hívó számára Isten valósága ugyanilyen tudattalanul magától értetődő. Az isteni, az anyagvilágon kívüli valóság érzékelése, észlelése, megtapasztalása csak az ember egyedülálló képessége, ami a képzelet, az alkotó képzelet, ihlet nélkül lehetetlen, hiszen még az anyagvilág mérhető valóságai közötti összefüggések felfedezése is csak a képzelet segítségével lehetséges. A materializmusnak azzal az állításával szemben, hogy az Isten, az anyagvilágon kívüli minden valóság minden jelenségével együtt csak képzelet szüleménye, nincs közvetlen érv. Az viszont tény – ahogyan a kolozsvári bölcséleti iskola a 20. században újrafogalmazta –, hogy a Homo Sapiens Antropus minden alkotása, mindaz, ami az anyagvilágban az őállapottal szembeni többlet, a fejlődés, a műveltség minden alkotása – és benne maga a művelt ember – Isten valóságának a tudatában és annak tudatából lett

Szakrális, metaszakrális és szekuláris értékrend

Isten, az Egyetlen Mindenható, Végtelen, Örökkévaló, Teremtő és Fenntartó Valóság, a Tökély, az Abszolút Eszmény egyszerűen felfoghatatlan, érzékelhetetlen az ember számára. A kijelentések, sugallatok, látomások csak az isteni parányi mennyiségi és minőségi részletére vonatkoznak. Még

ezek felfogásához is anyagvilági fogalmakra, hasonlatokra, szimbólumokra, modellekre van szüksége a látnoknak. Ahhoz pedig, hogy a látnok a kapott kijelentést szóban vagy írásban, zenében, versben, táncban, képben, szoborban, épületben, de még inkább viselkedésben embertársaival közölhesse, már éppen emberi, állati, tárgyi tulajdonságok hasonlatára, jelképére, modelljére van szüksége. A kijelentéseket rendszerező hittudósok csak ezeket a közvetítő ismertetéseket rendszerezhatték anyagvilági, emberi módszerek, a logika és a képzelet felhasználásával. A hittudomány a különböző kegyhelyek hívei által elsődlegesen megismert és elfogadott, elsődlegesen tisztelt és imádott isteni tulajdonságokra vonatkozó ismereteket rendszerezte, szigorúan az istenség – isteni tulajdonságok – kultuszának szolgálatára. Papi tudomány volt, papok művelték papok számára. Mint előző beszélgetéseinkben többször is említettük, a kultuszcélokra közvetlenül szolgáló szentnek az erre alkalmatlan profántól való megkülönböztetése – tehát: mi az Istennek tetsző, áldozatul Istennek adható ember, állat, tárgy, viselkedés, beszéd, tudás, műalkotás, egyáltalán milyen az Istennek tetsző élet – igénye szülte az ember első értékrendszerét, mértékrendszerét, a *szakrális* értékrend kánonját. Ahogyan idő múltával az istentiszteletből, a kultusból önállósult a társadalmi szervezet, a tudomány és a művészet – egyelőre még szigorúan a kultusz szolgálatában –, úgy születtek meg ezek saját értékrendjei, a viselkedésnek, igazságnak és a szépségnek *metaszakrális* kánonjai, és azok alkalmazásával, a kultúra. Később a társadalmi szerveződés eljutott a családig, birodalomig, gazdálkodásig, pénzig, demokráciáig és arisztokráciáig. A tudományok is a túl nem értékelhető szaktudományok sokaságáig, a művészetek a szépség újabb és újabb bemutatásáig, már elhalványult mindennek a kultuszeredete, a társadalom szervezői, a tudósok és a művészek minden kultuszcéltól függetlenül tevékenykednek – *szekularizálódtak*, de nem profanizálódtak! – de érvényes maradt az eredeti istencélú értékrend, illetve annak a mindenkori társadalom igényéhez alkalmazott kánonváltozata – a szekuláris kánon anyagvilági megjelenése a civilizáció – a kor ízlésének megfelelő elnevezéssel. A szekularizálódott társadalmi szervezet, tudomány és művészet fejlődése rengeteg új pozitív tulajdonság, erény, fogalom, ismeret, szimbólum, kifejezési mód és eszköz birtokába juttatta az embert, ezekkel istenismeretét fejlesztve látomásai, sugallatai jobb felfogást, és mindennek, az embertársakkal való közlendőkhöz jobb, hatékonyabb eszközöket nyertek. – Gondoljunk az ószövetségi próféciák fejlődésére a kijelentés tolmácsolásában. – Tehát a szekularizált fejlődés is pozitíve hat vissza a hittudományra, azon át az istenismeretre, hogy az isteni kánon, minden teremtet és alkotott létező értékmérője el ne avuljon.

Az alexandriai tudományos központ

A tudomány kultikus, istentiszteleti célra született és fejlődött minden kultusz központjában, és csak másodlagosan foglalkoztak nem kultuszcélu ismeretek gyűjtésével és rendszerezésével. Nem véletlen hát, hogy a művelődési, tudományos élet központjai nem vallási, hanem szekuláris, hétköznapi, gyakorlati célra alapítottak. Az ókor minden nagytávlatú uralkodója, a sumér, egyiptomi, akkád, elamita, pelazg, asszír, hettita, zsidó, görög, etruszk, mész, perzsa és egyéb despota egyéni dicsőségére, de még inkább politikai, gazdasági, hatalmi céljai szolgálatára gyűjtött egybe könyveket és tudósokat. Nem véletlen, hogy az ókori művelődés legfontosabb központja, a klasszikus erények legnagyobb hőséről, Arisztotelész tanítványáról, Nagy Sándorról elnevezett városban, a Nílus-torkolati Alexandriában keletkezett háromszáz évvel Krisztus előtt és működött kerek ezer esztendeig. Az alexandriai akadémia, múzeum, könyvtár, az ide tartozó világi és papi tudósok, mágusok, bráhmínok, lámák, geometerek, tanítványok, tanárok, kutatók, kiszolgálók, kísérletezők, avatott tudósok, sarlatánok, udvari talpnyalók, kontárok, aszkéták, próféták, megszállottak, csalók és szentek, vértanúk, igazmondók és hazugok, ihletett költők és szellemi prostituáltak, rengeteg lángész és értelem nélküli buta, de még több tehetségtelen, közepszerű akarnok – tehát a tudományos világban

élők megszokottjai, mindenféle tudomány és áltudomány művelői, életük szent hivatásaként, vagy kényúri szeszély rendeletére, ingyen és haszonért, vagy büntetés fenyegetésével szemben – kereste, kutatta, beszélve, hallgatva vitatta, magasztalta, ócsárolta, imádta, kinevette azt az Igazságot, melyhez az anyagi és anyagon túli világ ismeretének rendszerezésével jutott – nem egy-két hónap, esztendő, hanem ezer éven át. Igaz, hogy Alexandria átmentette az ókor minden jelentős tudományos eredményét, legmaradandóbb alkotása az lett, amire eredetileg nem is törekedett: Az Egyetlen Isten hitrendszere. Nyilvánvaló, hogy a vallási ismereteket lehetetlen egyik, bármelyik vallásnak belsejéből áttekinteni és rendszerezni. Ehhez csak mindegyiken kívüli, szekuláris szemlélet alkalmas, éppen olyan, mint Alexandria volt.

Az Egyetlen Isten hitére csak a politeista szünkretizmus tárgyilagos elemzése útján jutott el az emberi elme. Persze, Alexandria semmiféle vallást nem hozott létre, sem politeistát, sem monoteistát, hiszen a vallást éppen úgy nem teremti a vallást vizsgáló tudomány, mint a természetet és társadalmat nem teremti a természet-, illetve a társadalomtudomány. Az tagadhatatlan, hogy a hitrendszereket fejleszti az ez irányú szakismereteket rendszerező hittudomány, és ez pozitíve hat vissza a vallásra, mert az isteni jobb megértéséhez vezet, mint ahogyan ez minden tudomány estében így van.

Az alexandriai iskola

Az alexandriai iskola az öt megelőző művelődéstörténeti korszak tudományos eredményeinek metagnosztikus rendszerezésére keletkezett, a hellén bölcsélet kezdeményezte szintézis megalkotására. Olyan egységes ismeretrendszer megalkotására törekedett, amilyet kevésbé előbb Konfuce iskolája alkotott Kínában. Ez azonban a mediterrán térségben akkor nem sikerülhetett, nemcsak az itteni tudományosság sokkal többértékesége és differenciáltabb volta miatt, hanem a Mediterráneumban akkor zajló, nagy népesedési és politikai változások miatt. A sumér és egyiptomi társadalom vagy kétezer éven át egymással vetélkedő, egymást pusztító szemita és hamita hódítók uralma alá került, amíg a Krisztus előtt kétezer körül nyugat felé áramló indogermánok – árják – ezeröttszáz év alatt oda nem erősödtek, hogy politikailag is maguk alá gyűrték az egész térséget. Előbb a médek és a perzsák katonai kényszere vetett véget a kis despoták garázdálkodásának, majd a görög poliszok sikertelen próbálkozásai után Nagy Sándor legyőzte a perzsákat, és a hellén műveltségnek a katonainál hathatósabb fegyverével megalapította a Mediterráneum első racionális – nem szenvedély és indulat által szervezett – birodalmát, az emberi szellemnek akkori legfejlettebb keretét. Az ezt szülő – a maga nemében azóta utol nem ért – nagyszerű hellén műveltség alkotói ateista tárgyilagossággal kezelik a kezdetekor is idololatrikus vallás költészetben és más művészetben megőrződött elemeit. Az anyag-energia világán kívüli minden létező a sötét titkok misztériumából szekuláris mitológiává lesz. Amint a keleten maradt testvérek emberi hősmondái nem hagynak helyet a Mahábháratában – annak töménytelen mérete ellenére sem – semmiféle isteni kijelentésnek, úgy a görög mitológia is csak költői kifejezésmódként használja az egész olimposzi istentársadalmat a feltehetően görög őstörténet bemutatására. A hajdani istenhitben fogant eszmény és az eszmény szerinti értékrend, az emberi erény, jellem, viselkedés, a becsület, jóság, igazság, szépség azóta is érvényes, klasszikus mértékét, kánonját ennek a hitnélküli mitológiának a segítségével fogalmazták meg az egész emberiség számára. Ennek az egyetemes értékrendnek általános érvényesítésére törekedett a hellén szellem az alexandriai iskolában.

A klasszika értékei

A hellénizmus üresnek nyilvánította ugyan a Mindenség trónját, de nem szüntette meg az isteni autokrácia intézményét. A korszak minden műalkotása az isteni tökéletességre törekszik, mind igazabbat, jobbat, szebbet akar alkotni az isteni mérték szerint. A mi mostani korunk emberének –

sajnos – kiváló alapja van a bírálatra a mai egocentrikus, negatív célú lélekformákban, ahol nem az igazság, jóság, szépség, hanem a hamis, a rossz, a rút – más szóval: a hazug, a gonosz, az ocsmány – az alkotás célja. Láthatjuk, a klasszikus alkotások örök értékűek, mert örök eszményre mutatnak, mert klasszikusok.

A hit racionális dedukciója

Alexandria is úgy indult, mint a többi akkori művelődési központ: Összegyűjtötték a könyveket, tudományos írásokat, fontosnak ítélt feljegyzéseket, és a tudósokat, írástudókat, hogy rendszerezzék. Előbb a közvetlen hasznú műszaki, katonai, gazdasági ismeretek vétettek kezelésbe, azután az ezek alapjául szolgáló természettudományok a csillagászatától az élettanig. Mivel Alexandria despotáinak a pártfogó szeszélye tovább is tartott, sorra kerültek a társadalmi ismeretek és az úgynevezett szellemtudományok, a metafizika. Évszázadnyi idő múltán látszott, hogy racionális rendszer csak a legkülönbözőbb megközelítésű irracionális vallási ismeretanyag feldolgozásával lehet egyetemessé. A szent irományokat féltékenyen őrző papság – feltehetően – először nem engedett avatatlan hozzáférést a vallása titkaihoz, de azután meggyőződtek arról, hogy a kutatók még a legszentebb kijelentésekben sem a *titkokat* keresik, hanem az *érthetőt*. Így fedezte fel a tudomány, előbb azt, hogy a különböző istenségek kezdetben titokzatos, félelmetes természeti erők voltak – egyes esetekben maguk a természeti erőt magyarázó, tehát hasznosítását tanító tudósok – később ezeket szimbolizálták. Töménten szemrontó olvasás és terméketlen vita után jöttek rá arra, hogy az, ami a természeti valóság lefejtése után az istenségekből marad, nem egyéb, mint isteni tulajdonság. Ez a magyarázat egyezett meg az anyagfeletti mérhetetlen lelki élettávlatra vonatkozó kijelentésekkel is.

A Septuaginta

Ha egy fényforrás sugarait egy itt-ott kilyuggatott lemez mögött megfelelő távolságra rögzítjük, pontosan megállapíthatjuk a fénysugarak irányából a fényforrás egyetlen voltát és hollétét. Így fedezték fel az ókori tudományok rendszerezői, hogy a politeizmus minden istensége az egyetlen Isten résztulajdonságaként fogható fel. Ez megegyezett a kijelentések és sugallatok avatottjainak tanításával, térjünk hát rá a kijelentések tudományos kutatására és rendszerezésére. Kivonatolni kell az őskönyvtárak anyagát, le kell jegyezni azt, ami még leíratlan, ami nem sumér, vagy egyiptomi szent nyelven van, le kell fordítani a tudomány új nyelvére, a görögre. Így került sor a zsidó kijelentésgyűjtemény, az Ószövetség görög fordítására, a Septuagintára.

2. Isten egyetlensége

A mérhetetlen lelki és a végtelen testi élettávlat

A *Homo Sapiens Antropus* a teremtett világ egyetlen valós fejlődésre képes élőlény. Ez a képessége arra az érzékre vezethető vissza, mellyel a természetfeletti, a transzcendens, az isteni világot érzékelni képes. Az ember élete ugyanis a Mérhetetlen öröklétben van, és csak részben van anyaghoz kötve a végtelen Természetben. Az a meggyőződés, hogy létezik az anyag-energia világát is magába foglaló mérhetetlen Mindenségben egy felsőbbrendű, a tér és anyag korlátaitól nem befolyásolt létező, elégedetlenné tette az embert az anyag-energia, a természet világának értékeivel szemben, és azok feletti célok megvalósítására törekedett. Vágyott céljainak absztrakciói eszménnyé egyesültek, mely az ember szemszögéből nézve felsőbbrendű volt és az őket elfogadó embert felfelé, a fejlődés irányába vonzotta a tehetetlenség lehúzó erejével szemben.

A transzcendencia érzékelése

A lelki élettávlát, a *transzcendens* világ érzékelésére nem minden ember képes, és akik képesek azok sem mindenkor. Érzékelésük is annyira esetleges és annyira homályos, könnyen összetéveszthetők a természeti erők okozta hatásokkal. Az emberi lélek és szellem legrégebbi, állandó problémája az isteni kijelentéseknek, revelációknak, a természetfeletti világra vonatkozó tájékoztatásoknak a kiválogatása az ember érzékletei közül. Örök és állandó vita tárgya, hogy egyáltalán létezik-e természetfeletti, anyag nélküli világ, hogy van-e az anyagi világ változásainak anyagon kívüli oka, hogy valóban létezik-e egy örökkévaló és mindenható személy, aki a világmindenség teremtetője, oka, fenntartója és célja. Semmivel sem tudja bizonyítani a ráció Istennek a létezését vagy nem létezését. De, amit az ember eddig gondolt és megvalósított tetteiben, viselkedésben és alkotásban, mind abban a tudatban tette, hogy a mindenható Isten ezt elvárja tőle.

Idololátria

Az őseMBER állandó rettegésben élhetett, mert a természet erői ismeretlen veszedelmekkel fenyegették. De értelme egyre jobban megérteti vele, hogy a rettegést okozó valami egyszerű tárgy, amit tetszése szerint használhat, hogy a dörgés és villámlás elmúlik, kár félni tőle. Értelme keresni kezdte a tapasztaltak közötti összefüggést, és rájött, hogy a jelenségek mögött ismeretlen erők vannak, amelyek jó, vagy rossz hatással vannak életére. Meg kell azokat ismernie, hogy célszerűen viselkedhessék velük szemben. A megismerés bővülésével szűnt az ember félelme, rájött, hogy megfelelő magatartással, cselekvésekkel ő kerítheti hatalmába a világ titokzatos erőit, ha birtokába tudja venni azt az anyagot, melyben ezek az erők rejtőznek. Így jut el a materializmus első megjelenési formájához, az *idololátriához* – bálványimádáshoz –, mely végig kíséri egész történelmünket, lévén mai formája az atomkutatás mindenható hatalmába vetett hit. Abból a felfedezésből kiindulva, hogy az isteni, természetfelettinak hitt erő, isteni tulajdonság nem egyéb, mint az addig ismeretlen természeti erő, melyet csak az emberi képzelet személyesít meg, a különböző istenségeket a hellén gondolkodók egyszerűen szimbólumoknak vették, minden mitológiai jelenséggel együtt.

A kultusz hasznosítása

Miután kiderült, hogy a Közel-Kelet minden vallása rokonságban van egymással, hogy voltaképpen egyetlen valláscsaládot alkot, nem azt vizsgálták, hogy melyik hogyan hat a maga istenére, hanem azt, hogy miképpen befolyásolják az embert, a társadalmat. Melyik állít hívei elé magasabb rendű eszményt, hogy értékrendje annál magasabb mércét állítson hívei elé, hogy etikája, logikája, esztétikája annál értékesebb társadalmi szabályrendszert, tudományt, művészetet, egyszóval kultúrát eredményezzen. A misztériumok kezdetleges fokon idololatrikusok voltak. Az áldozathozatal ekkor egyszerű üzleti befektetés, még az aszkézis is: Adok ennyi állatot, jószágot, még gyereket is, bemutatok ennyi szép költeményt, éneket, táncot, szertartást, koplalok, gyötöröm magam az istenség tarifája szerint, és kapok érte gazdag zsákmányt, termést, gyönyört, ellenség feletti diadalt.

Horoszkóp és varázslat

A materialista fideizmusnak csak szélső esete a pszeudóateizmusnak látszó rideg bálványozás, voltaképpen a tudományos magyarázatokon alapuló kultuszok mindegyike ide tartozott és tartozik. Tagadhatatlan, hogy a Napnak, Holdnak óriási hatása van a Földre és azon az ember életére. Miért ne volna a bolygóknak és csillagoknak is? Ahogyan a Nap és Hold mozgásának szabályai nélkülözhetetlen ismereteket adnak az embernek, kutatóknak és ismernünk kell a többi égitest szabályait is – és már kész is van a különböző természeti erőket képviselő istenség, mely horoszkópba csoportosítva évezredek óta a sorshúzással vetekedő, döntéshozó segédeszköze az emberiségnek. Az alkímia a bolygók szimbólumaival, istenségnevekkel jelölte az elemeket a horoszkópformájú

receptjeiben, képleteiben, a technológiát pedig időmérőül is szolgáló varázsigékben. Az ember sors-horoszkópja is az emberi élet anyagi összetevőinek a képletét adja az istenség-szimbólumokkal, hangsúlyozva ezzel is, hogy az ember mindenestől anyagból való, egészében az anyagvilág törvényei alá van vetve. A lényeg ezekben sem változott a mai fizikai-kémiáig sem. Már a hellén tudósok megállapították, hogy tiszta, rideg egocentrikus alapú vallásnak – ha volna ilyen – semmi haszna nem lenne, hiszen nem képes az egyéni érdeknél magasabb – vagy társadalmibb – célt és eszményt állítani az ember elé.

Relatív istenségek

Az ember hitében élő istenek viszont akkor is fejlődésre sarkalhatják az embert, ha csak különböző természeti erőket képviselnek, vagy szimbolizálnak, különösen, ha költői mitológia teszi szebbé, elfogadhatóbbá őket. Ez akkor is érvényes, ha a különböző istenségek által képviselt eszmények különböző értékrendet eredményeznek, és az általuk követelt szabályok gyakran ütköznek egymással. Ez csak a különböző szentélyek papjait állíthatta volna nehéz feladat elé, ha híveik ilyesmit kérdeztek volna tőlük. De azok éppen úgy természetesnek vették az isteni törvények közötti különbségeket, mint a különböző természeti törvényeket. Az elnevezések közötti különbségek sem zavarták a híveket, sőt, közelebb kerültek így isteneikhez. Akár Ur-Anu, akár Ozirisz, akár Marduk, akár Amon, akár Kronosz, Zeusz, Jupiter, Ré (Rá) vagy Mitrász volt az égi atya neve vagy Innini, Istár, Ízisz, Astarté, Afrodité, Héra, Junó, Vénusz, vagy egyéb az istenanya neve, szolgálták őket – és az istencsalád minden más tagját is – ahogyan törvényeiket szentélyeik papsága előírta. Az istenszolgálat a törvények szerint bűnnek minősülő viselkedés előírás szerinti, ünnepélyes formák közötti áldozattal történő jóvátétele volt. Az áldozat lehetett az elkövetett bűn nagysága arányában megállapított értékű anyag, jószág – rendszerint élőlény –, vagy önsanyargató aszkézis. Voltaképpen a tárgyi áldozatnak is, és az életörömről való lemondásnak is azonos volt a lélektani alapja, hiszen mind az anyagi birtoklás, a nemi gyönyör, a családi élet öröme, a hatalomgyakorlás kéje utasítódott az eszményszerinti fegyelem uralma alá, és ez biztosíthatta az ember fejlődését, nevelését. Még a látszólagos ellentmondások, mint a bakhanáliák tobzódásai és orgiái, vagy más féktelenségek sem egyebek, mint az ösztönök szelepeinek időnkénti, észszerű megnyitása. A hatalmi ösztönöknek sportszabályok szerinti olimpiai versenyekké szervezése pedig nyilvánvalóan egyetemes társadalmi nyereség. Hogy a művészetek mindegyikét mennyire fejlesztették a politeizmus kultuszai, azt bizonyítja az ókor egész építészete, szobrászata, festészete, és a szertartások, liturgiák által igényelt himnuszok, ódák, eposzok, énekes és hangszeres zene, tánc és színjáték alkotásaiban testetöltő költészet.

A politeizmus alkonya

A természeti erőket szimbolizáló, antropomorf istenek nem lévén természetfeletti, képtelenek voltak az ember vallásos igényét kielégíteni. Az áldozatokat mind véresebbekké, a vezeklést mind kínosabbá kellett tenni, hogy az ember büntudatától, rossz közérzetétől, a büntetés és halál félelmétől szabadulhasson. Ezek, egyrészt drága anyagot és időt igényeltek, a társadalom többségét kitevő szegények számára – a rengeteg rabszolgáról nem is beszélve – elérhetetlenek voltak, másrészt képtelenek voltak használható, tehát fejlődést biztosító, anyagélet feletti eszményt állítani az ember elé. A politeizmus keleti ága, az indiai életimádó materialista fideizmus vallás maradhatott, sőt, fejlődhetett is, az istenhit alapjain, de a nyugati politeizmus klasszicizálódott, hitalapját elveszítette, megszűnt önálló vallás lenni. Csak a monoteizmus körítéseként, annak hitalapjain élhetett tovább.

Zaratusztra dualizmusa

Az alexandriai tudósok megvizsgálhatták a Kr.e. 6. században élt *Zoroaszter* dualista tanítását. Voltaképpen a csillagászati Zenit és Nadír, a pozitív és negatív pólus, a Jó és a Rossz személyesül meg a kétségtelenül természetfeletti Ormuzdban és Ahrimánban, az iráni vallás kettős istenségében. Misztériuma annyira világos és észszerű, hogy szemlélete ma is képes az ingadozó istenhitű emberek befolyásolására. Első megfogalmazása után is lépést tartott a művelődéstörténeti fejlődéssel. Az ószövetségi vallásban, a keresztyén manikheizmus Sátán-Isten lehetőségében, majd Krisztus után fél évezreddel megfogalmazott – „tűzimádó” – parszizmusban ma is él. Kétségtelen, hogy az erkölcsileg közömbös – illetve, sem jó sem rossz – klasszikus politeista istenségekkel szemben előrelépés a jó és rossz szigorú megkülönböztetése – mint mostanság a klasszicizmussal szembeni romantika – de kettősségére nem építhető egyértelmű értékrend, erkölcs. Logikája is látszólagossá válik, ha az Isten legelső tulajdonságát, a mindenhatóságot Ellenisten létezésének lehetőségével teszi kétségessé. A hellén metagnoszták az isteni ellentétpárt is szimbólumként értelmezték, és ekként került be később a keresztyén egyetemes vallásba is. Bár árthat a monoteista hit egyértelmű erejének, a dualizmus nem képes az Egyetlen Isten hitét helyettesíteni.

Az monoteizmus

A monoteizmus, az idealista fideizmus szerint az anyagi világmindenség változásainak – így létrejövetelének és fejlődésének is – egyetlen, anyag-energián kívüli oka van, az Egyetlen örökkévaló, mindenható akaratú lény, személyes Isten, Aki *Abszolút Ideál, Tökéletes Eszmény* minden ember számára. Isten nem azonos azzal, amit Róla az emberek mondanak, vagy hisznek, mert az emberek a maguk színvonala szerint ragadnak meg, fogalmaznak meg valamit Istenről, vagy a lelki távlat transzcendenciájáról. A hit tartalma tehát nem Istenre, hanem a benne hívő emberekre jellemző. Maga a hit ténye egészen más, mert érzelmi függőséget, kapcsolatot jelent az emberfeletti és természetfeletti valósággal. Az ember minden korban megpróbálja azt logikailag is megfogalmazni, és ez hol jobban, hol kevésbé jól sikerül. Aszerint változik, fejlődési korszakonként, egyes népek és vallások istenfogalma.

Az Egyetlenségbe való beavatás

Az ókori Közel-Kelet látnokai – sumérok, egyiptomiak, sémiták, turániak, és mindenféle fajtájuk – tudósításokat közöltek a mérhetetlen világról, a természetfelettiről, az anyagnélküli létezés, az örökélet lehetőségeiről, az isteniről, magáról Istenről. A tudósításokat a szentélyek papsága összegyűjtötte, lejegyezte, rendszerezte, de eredményének lényegét soha nem hozták nyilvánosságra. Nagy tudású papok, beavatottak ismerik csak a lényegét, és a legnagyobb veszélyt látják abban, ha az a profán nép – avatatlan, laikus – szájára kerülne. A legkeményebb tanulás után a legnehezebb fizikai és erkölcsi próbákat kell kiállnia annak, aki méltó lesz rá, hogy beavassák a titokba, hogy a nép istenei csak szimbólumok. Valójában csak egy Isten van. Láthatatlan, megfoghatatlan, nem anyagi valóság. Isten Egyetlenségének valósága jelenti mindannak egységét, ami létezik a Mindenségben.

Izráel nemzet-beavatása

Az Egyetlen Isten titkának továbbadási tilalmát törte át Ábrahám ben Tárih – a nevét szimbolikusan is érthetjük, mert azt jelenti: A népek atyja, a történelem fia – az Éden helyén álló, legelső ismert városból, Urból való Kaszdim, magas beavatott, aki nem félt az emberektől, hanem hite parancsát követve nemcsak Istennek, de az emberiségnek egységét is átélve, minden embernek meg akarta adni az Egyetlen Istennel való közvetlen kapcsolat méltóságát. Világtörténelmet alkotott azzal, hogy a nagy titkot ivadékaira, és általuk a világra örököltette. Évszázadok múlva, a magát Ábrahám leszármazottainak valló izraeliták – Egyiptomból a pusztába szökött rabszolganép – vezére,

Mózes egész népét beavatja a Titokba, illetve csak azokat fogadja el népének, Izráelnek fiaival, akik a Titkot elfogadják: Az egész Világmindenség Egyetlen Oka, célja, teremtője, fenntartója, bírja az Egyetlen élő, személyes Isten. Minden izraelitának az Isten titkának birtokosává tétele egyáltalán nem jelentette a titok közzétételét. Izráel fiai a beavatottság méltóságát nyerték, de a titok megőrzésének kötelezettségével. Ez pedig elszigetelte más népektől, és ezzel megóvta őket az elkeveredéstől.

Papok és próféták

Mózes nemcsak az Egyetlen Isten titkába avatta be népét, nemcsak Isten törvényeit, életszabályait közvetítette, nemcsak – egyiptomi magas beavatott lévén – *Jáhve* kultuszát alapozta meg, hanem köré még olyan társadalmi szervezetet is rendelt, mely az izraelitákat saját országához, majd később független királyságához juttatta. Igaz, hogy ez az egész államosdi Palesztina többi népeivel örök vetélkedésben telt el, de kellő védelmet adott a Dávid által Jeruzsálemba telepített Jáhve szentélynek. Mivel az egész Izráel beavatott volt, Jáhve papságát – az általános gyakorlattal ellentétben – nem egyéni képességek, hanem vérségi leszármazás alapján választották ki, leszármazás szerint öröklődő papi hierarchiával. Ez a felemás kiválasztási rendszer nem engedte Isten szolgálatába kerülni éppen azokat, akik erre személyes elhívást kaptak, vagy éreztek. Felduzzadt a látnokok, próféták száma. A társadalom fegyelmét elviselni nem bírók – még a papi nemzetségből valók is – megtáltosodtak, és csapatokba verődve, vagy magányosan prófétáltak, jövődőt mondtak, látomásaikat mesélték, elveszett szamarak nyomára vezették a keresőket, varázsoltak, gyógyítottak évszázadokon keresztül. Nagyrészüket nyilvánvalóan jóhiszemű, de ihletnélküli fűzfapoéta volt. Sok volt közöttük a hazug, szélhámos és csaló. De ezeknek a hivatatlanoknak a működése adott keretet, alkalmat, lehetőséget az isteni kijelentés igaz tolmácsainak a prófétálásra, tanításra. Voltak próféták, akiket életükben nagy tisztelet övezett, haláluk után pedig kiderült, hogy csalók voltak. Másokat csalóként halálra köveztek, azután kaptak elismerést. Egyeseket mindig tiszteltek, másokat sohasem, mint ahogyan ez már a prófétákkal lenni szokott.

Sion

A sion-hegyi szentély feltehetően az egyistenhit központja volt, nemcsak a Jáhve kultuszáé. A szentélyt áldozatokkal és korszerű ceremóniákkal kiszolgáló papság tudományos tekintélye messze túlterjedhetett Palesztina határain. A jeruzsálemi polgárság társadalmi és gazdasági súlya – ők voltak a Közel-Kelet pénzemberei – is nagyobb volt a Bihar vármegyéni Júda Királyságénál. Persze, nem vetekedhetett a nagy föníciai, egyiptomi és mezopotámiai világvárosok jelentőségével, de az egész Közel-Kelet viszonylatában nem volt jelentéktelen. A cél az egyetlen Isten kultuszának fenntartása volt, és erre már – még anyagiak tekintetében sem – nem volt szükség az egész Izráelre. Bár Ábrahám ivadécai mindnyájan részesei voltak az isteni örökségnek, már Mózes is csak az egyik unoka leszármazottaira, a Jákobéra szűkítette a kört. Dávid és Salamon után már két törzs is elegendő volt a Jáhve kultuszát ősi jogon szolgáló Lévi mellé.

A papság babiloni iskolája

Négy évszázad alatt a júdai állam és a gazdag jeruzsálemi polgárság egész világra kiterjedő kapcsolatai már veszélyeztették a kultusz tisztaságát, ezért hetven esztendőre szünetelnie kellett a sion-hegyi istenszolgálatnak: Babilonba vitetett fogságra a korszerűtlenné vált intézmény személyzete. A fogságban nem szűnt meg a papság utánpótlás hiányában, hiszen apáról fiúra öröklődött. Viszont a tudományosság legfelső szintjére kerülhettek az akkori világ legnagyobb művelődési központjában. A fogság után már elegendő volt negyvenkétezerháromszázhatvan személy összesen az ároniták, leviták és az egész Izráelből, akik önként vállalkoztak a sion-hegyi templom és Jeruzsálem újjáépítésére, védelmére és fenntartására, Isten szolgálatára, állami

függetlenség nélkül, az egymást váltó nagyhatalmak fennhatósága alatt. Ábrahám fiainak ez a kicsi töredéke vállalta, hogy Isten szövetségét fenntartja, és ennek érdekében elkülönül nemcsak az idegenektől, de a vegyes házasságból születettektől is. Fél évezredig – Kr.u. 70-ig – működött így az ókor egyetlen monoteista temploma.

A Biblia

A jeruzsálemi templom írástudói az egész Közelkelt fellelhető, az egyetlen Istenre vonatkozó információt, hagyományt, mítoszt, regét, próféciát, költeményt, törvényt, óhéberre fordítva, saját betűikkel leírták, a maguk zsidó művelődési örökségükkel együtt. Tanulmányozták, rendszerezték az írásokat, és az évszázados viták után is kijelentés-hordozóknak ítéltettek felvették a kanonikus könyvek gyűjteményébe, a Bibliába. Az egyetlen Isten vallásának így rendszeres hittana mellé állandó, írásos didaktikai anyaga is volt, melyre – külön beavatása a papoknak sem volt – minden érdeklődő és áhítatos hívőt oktattak. Voltaképpen Jáhve minden híve egy nagy tudományos iskola tagja volt, a tanítás és tanulás rendjén spontán kialakult, természetes tekintély-hierarchiával.

Ábrahám szerződése

Az Ószövetség tanítása szerint Ábrahám hitével kiérdemelte, hogy Isten szerződést kössön vele: Ábrahám és ivadéakai engedelmes szolgálói lesznek Istennek, törvényeit és külön parancsait betartják. Isten megszorítja Ábrahám utódait, és „általuk áldatnak meg a világ minden népei”, tehát a világ uraivá lesznek. Azonban az istenszolgálatra kiválasztott Izráel sem volt képes a feltételek teljesítésére, világuralom helyett maga lett más népek szolgájává. Bár a zsidók minden erejükkel igyekeztek a mózesi törvények szigorú betartására, a próféták szerint ez nem óvta meg őket attól, hogy alkalmatlanok, méltatlanok legyenek a választott nép szerepére. Sőt, még a pogányoknál is alábbvalóak, mert ők tanulták a törvényeket, amazok pedig nem. Isten azonban megkönyörül, és szabadítót, Messiást küld választottai megmentésére, Aki majd elégtételt ad az áldozatokkal le nem kvittolt bűnökért, megszabadítja őket a rabságból, és elhozza számukra a világuralmat. A próféták – az egész ókori Közel-Kelet minden kijelentésének és tudományos eredményének felhasználásával – a Messiás – görögül: Krisztosz = felkent – eljövetelének idejét is meghatározták: Az új világév kezdete, amikor a Naprendszer a Kos jegyéből a Halak jegyébe lép.

A Messiás

A jelzett időben meg is született Betlehemben, Dávid ivadéakai közül – ahogy a próféciák szóltak – a Názáreti Jézus, és magát a megígért Messiásnak jelentette ki. Mindenféle csodákat tett ugyan, de nem hozta az angyali seregeket Izráel világuralmának megszerzésére, hanem inkább az isteni és az emberi szeretetet prédikálta, mint Isten törvényének egyetlen betöltési módját. A csalódott zsidóság vezetői kínhalálra ítéltették és kivégeztették Jézust. – Tanítványai azonban nem nyugodtak. Életük árán is tanúsították, hogy a Názáreti Jézus – ígérete szerint – feltámadt, legyőzte a halált, tehát Ő a megígért Messiás, a Krisztus. Önként vállalt kínhalálával – Ő maga ártatlan istenfiú lévén – az ószövetségi törvények szerinti áldozattal eleget tett minden benne hívő ember bűnéért. Az övét ki is szabadította a bűn rabságából és világfeletti hatalmat is ad azoknak, akik Őt a szeretet megvalósításának útján követik.

A zsidóság szétszóródása

Bár a zsidó nép nagy része elfogadta Krisztus tanítványainak bizonyágtételét, sőt a világon szétszórta működő zsidó közösségekhez rengeteg nem zsidó hívő is csatlakozott, a jeruzsálemi templom papsága kitartott Jézus hamis volta mellett, és óriási tekintélyével útját állta a krisztusi tanításoknak. Kr.u. 70-ben a római birodalmi hadsereg – valami lázadás megtorlásaként – lerombolta Jeruzsálemet templommal együtt, véget vetett az ószövetségi vallásgyakorlatnak, papságnak, és ezzel

elhárult minden akadály Krisztus tanításai terjedésének útjából. Az írástudók egyrésze Alexandriába és ennek körébe tartozó, tudományos központokba telepedtek. Másrészüket a gazdag zsidó polgárság befolyása alatti világvárosba, Babilonba mentek, és ott a régi tudományos központ előnyeit felhasználva korszerűsítették és a *Talmud* ortodoxiájába merevítették hitrendszerüket. A Krisztus hívő nép pedig elszóródott az egész hellén művelődési területen, sikerrel versenyezve a divatos misztériumvallásokkal.

Pogány hagyományok

Az egyetlen Istennek Ószövetségi kijelentése és Jézus Krisztus Újszövetségének medrében tovább hömpölygő emberi vallásgyakorlat az egyetlen vallásként fogalmazódott meg az ókor végén. Tagadhatatlan, hogy engedményeket kellett tennie a hívők millióinak örökölt, mindenféle hagyománya javára. Ezek az engedmények bár nem érintették elvben az egyetlen Istenbe vetett hitet, de a vallásgyakorlat külsőségei – kénytelenek voltak a Mediterráneum vallásos hagyományainak, az egyiptomi, hellén és minden misztérium vallás örökségének továbbélését elfogadni, amelyek magukon viselték az emberi gyarlóság és tökéletlenség jegyeit.

Az iszlám

A tiszta hit képviselői kénytelenek voltak a nyilvánosság előtt elvonulni, ha a képek tisztelete, az ereklyék és más csodatevő tárgyak babonái zavarták őket hitük gyakorlásában. A Kr.u. 7. évszázadban *Mohamed*, az arabok prófétája sémita lévén nem érezte fenntartandónak a Mediterráneumnak sem az indoeurópaiaknak pogány eredetű istentiszteleti szokásait, sem az *Avesztában* megfogalmazott zend vallást, sem a prófétákat mellőző *Talmud* tanításainak a követését. Újrafogalmazta az egyetlen Isten hitvallását, kihagyván belőle a Szentháromság tanát is. Elfogadja egészében az Ó- és Újszövetségi Szentírást, de kiegészíti a maga fogalmazta *Koránnal*. Mohamed vallási reformja racionális jegyeket mutat, feltétlenül gyakorlatibb az általa bírált ortodoxiánál, de éppen pragmatizmusa miatt könnyen meghaladottá válhat. Hogy követői ugyanúgy megőrizték a Közel-Kelet sémita hagyományait és szokásait, mint a keresztyénség az indoeurópaiakét, az nála is a tömegek javára tett kompromisszum. A tiszta elmélyedőket ez nem zavarja, de óriási támadási felületet enged a külső bírálóknak.

A monoteizmus hitegysége

A keresztyén, a talmudi zsidó és a mohamedán iszlám nem ellentétei egymásnak, hiszen az egyetlen Isten hite mindháromnak az alapja. Viszont az egyetlen Istent háromféle didaktikai módszerrel tanítják híveiknek, és ez a háromféle etikai, logikai és esztétikai értékrend szerint háromféle neveltséget, háromféle emberi művelődést eredményezett.

3. Krisztus feltámadott! – Valóban feltámadott!

Kegyelem nekünk és békesség Istentől, a mi atyánktól és a mi Urunktól, Jézus Krisztustól, aki önmagát adta a mi bűneinkért, hogy kiszabadítson minket a jelenvaló gonosz világból, Istennek, a mi Atyánknak akarata szerint, akinek dicsőség örökkön örökké! Ámen. – köszöntenek bemutatkozásul az apostolok, egy mondatban sűrítve hitüket, amely elválasztja, de egyben össze is köti őket a körülöttük lévő világgal.

Az örök Istennel szövetséget kötő Ábrahám hitbéli öröksége jelenik itt meg, az arról való meggyőződés, hogy Krisztus kiválasztottaiban áldatnak meg a Föld minden népei.

Diaszpóra világszövetség

Izrael fiainak, a két királyság népének fogságba hurcoltatása után az Ábrahám-tól való testi leszármazás hagyománnyá, hitbeli meggyőződéssé lett. A Közel-Kelet vérségi társadalmában, ahol a vásárolt rabszolga családtagnak számít ugyanúgy, mint a leszármazott, már addig is társadalmi, jogi fogalomná lett „a fiúság” biológiai helyett. A bábéli elkeveredésben, éppen a zsidó prófétai tanítások nyomán már nem az Ábrahám-tól származás testi ténye, hanem az Ábrahám áldásában való részesedés hite tette az embert izraelitává vagy pogánnyá. A babiloni pragmatista politeizmus szétbontotta az ősi sineári hittudományt védő rendet és a közös érdeklődés, meggyőződés és hit kapcsolatát teremtett a régi sineári és a Jeruzsálemből fogságra érkező papság között. Ez nemcsak a jeruzsálemiek fejletlenebb egyisten-tudományát fejlesztette világszínvonalra, de lehetővé tette azt is, hogy a Közel-Kelet akkori társadalmában „az Ábrahám fia”, „izraelita”, „zsidó” az elsősorban ne etnikai csoportot, hanem egyistenhívő vallási közösséget jelentsen már Nagy Sándor hellén hódítása kezdetén is. Ha nem is egyértelműen, de ez a szemlélet ott volt előbb a hellén Közel-Keleten, majd a római hódítás után az egész Mediterráneumban keletkező zsidó kolóniák elnevezésében, vonzóbbá vagy gyűlöletesebbé téve a zsidó elnevezést viselőket mások számára. A görög nyelvet kellett csak elsajátítani a különben írni-olvasni tudó zsidónak ahhoz, hogy élhessen a nagy béke és biztonságadta, remek lehetőségekkel. A más népektől elütő vallásuk mindenkitől elválasztotta, és mindenütt saját kis közösségek, zsidó gyülekezetek alakítására bírta őket. A diaszpóra gyülekezetei tagjait nemcsak szekta-szolidaritásban tartotta, hanem állandó kapcsolatot tartott a többi gyülekezettel és a jeruzsálemi központtal. Ez a babiloni fogság óta kialakult diaszpóra szervezet a Római Birodalomban teljesedett ki igazán. A társadalmi kényszerhatalom egészében az uralkodó államé volt, az adta a békét és biztonságot. De a kényszer nélküli hatalom, a tekintély – lelki, szellemi, nemzeti, társadalmi, történelmi és mindenféle tekintély – az a zsidó „világszövetségé” volt – persze, csak a zsidó szekta tagjai számára. Az Egyetlen Isten imádása és szolgálata, és annak a tudata tartotta össze őket, hogy ennek az Istennek választottai, akikre örökség vár, ha a szövetség feltételeit teljesítik. Csoda-e, hogy a Birodalom elenyésző hányadát kitevő zsidóság ingyen jutva mindig a legértékesebb információkhoz, jelentős gazdasági erőt képviselt a társadalomban? Ahogyan ez már lenni szokott, ez felkeltette a római hódítás társadalmát atomizáló, teljesen individuális szerkezete miatt elidegenedett, helyét nem lelő környező népesség irigységét és gyűlöletét, de a legkiválóbbak bámulatát is.

Prozelitizmus

Azt minden érdeklődő görög és egyéb pogány idegen látta, hogy a különbség a zsidók vallásában van. Bekérekedtek a zsinagógákba és látták, hogy a zsidó vallás a lehető legpraktikusabb, legmodernebb, legértelmesebb az akkor divatos misztériumvallások közül. A gyülekezetben a törvény szövegét fejtegetik, magyarázzák, imádkoznak, énekelnek. Nincs a véres áldozattal járó, undorító – és nagyon költséges – baromvágóhíd, nincs tobzódás, bujálkodás, titokzatosság, nincs misztérium a legnagyobbon kívül: az érthetetlen, felfoghatatlan, ábrázolhatatlan Egyetlen kívül. A Törvényben minden vétségnek megvan a tarifája, annak a lerovására Jeruzsálembé kell utazni a tavaszi ünnepekre, de elég átutalással megrendelni az áldozatot. Kellemetlen a körülmények, a kóserkoszt, de megéri a közösséghez tartozás. Baj, hogy elszigetelődik az ember a társadalomtól, hogy a császárkultusz államvallásával is ütközik valamennyire, baj, hogy ateizmussal vádolják a zsidókat és gyűlölik őket. Azonban így is sokan csatlakoztak – házassággal, vagy anélkül – a zsidó gyülekezethez. A zsidók viszont érdekükben állónak tartották a minél több prozelita bekapcsolását, és minél több érdeklődő rokonszenvének elnyerését.

A megváltás szabadsága

Krisztus evangéliuma éppen azt vitte a zsidó gyülekezetekbe, ami addig hiányzott, a felfogható Istent. Igaz, az *Atya* helyett csak a *Fiút*, mert ez emberként könnyebben megismerhető. A kínhalálos, véres áldozat – még hozzá, emberáldozat – is meg lett, ahogy ez már minden vallás kelléke. De az örömhír lényege a feltámadás volt, a halál legyőzése. És nem jelképesen, mint a misztériumjátékokban, hanem valóban. – A keleti egyház azóta is így köszönt: Krisztus feltámadott! – Valóban feltámadott! – a felelet. – Az önző zsidók hiányolták a Római Birodalomnak legalább olyan zsidó befolyás alá juttatását, mint Eszter könyvében írva van, de a megszámlálhatatlan, mindenféle eredetű rabszolga nagyon is értette, mi az, ha valaki megvált a szörnyű állapotból, megfizetvén gazdájának a váltságdíjat. Reméltek, mert hittek, és hittek, mert reméltek. Már őrizni kellett a zsinagógákat a becsődülő pogány tömegektől, akik mind a szeretetről szóló krisztusi tanítások magyarázatait akarták hallgatni.

A hit gyülekezete

Jeruzsálem – az ószövetségi Jáhve-kultusz végét jelentő – pusztulása bizonyosága volt a keresztyénség ábrahámi elhívásának: Az igaz hit ószövetségi növénye évezredek át él, fejlődik, majd a kellő időben kivirágzik és termést hoz, Isten szeretetének megtestesítőjét, Krisztust. Nemcsak a növény, de a termés is felreped, elpusztul, hogy az örömhír-magvak elterjedhessenek. A Krisztus-tagadók szerint ez annak a bizonyosága, hogy Jézus nem a megígért Szabadító, mert Jeruzsálem világalom helyett elpusztult. A hívők szerint pedig Jeruzsálem veszte Jézus szavait igazolja, azt, hogy az Ő országa nem ebből a világból való. Nekik elégük volt már ennek a világnak a nyomorúságából, és vágytak felcserélni ezt a Mennyek Országának örök boldogságával. Örömmel fogadták „Isten fiainak”, a békességre igyekezőknek a megjelenését, hogy tanításukkal a boldogság útjára vezessék őket. Nem a birodalmi, vagy más állami, hatósági kényszerhatalom a rabságból szabadulásunk, a boldogulásunk útjában álló, legyőzendő ellenség, nem is a csúfolkodó, értetlen társadalom, nem a gazdagság és szegénység, még csak a rabtartó gazda sem, hanem saját bűneink, hiszen az tartja rabságban az embert. A harc fegyverei, a szabadulás eszközei pedig nem elérhetetlenül drága fegyverek, gyógyszerek, áldozatok, ajándékok, sem olyan erények, amilyenekkel csak kevesek rendelkeznek, mint a testi erő, szépség, vitézség, értelmi képességek vagy erőszak, fondorlat és efféle. Hanem szelídség, alázat, lemondás, ösztöneink feletti uralom, indulataink legyőzése, a megbocsátás, egyszóval, ami a szeretet gyakorlati alkalmazását jelentheti. A nehéz küzdelemben minden hívőt segít a Szentlélek, a gyülekezet testvéri együttérzése, de elsősorban a Krisztus példaadása. Így működött a krisztushívők közössége, az Egyház, a maga számtalan, mindenütt élő, kicsi gyülekezeteiben, szent naivitásban, hittudomány nélkül, jóformán szervezet nélkül, évszázadokon át. Igaz, az ellen-nem-állás mozgalma semmi látványos sikert nem hozott, nem döntött meg semmiféle földi birodalmat. De mindennapos példája, évtizedről-évtizedre gyakorolt következetessége lassan mindenkit meggyőzött arról, hogy nem is a gazdagság, vagy testi gyönyörök élvezete, semmiféle anyagi és társadalmi jószág és lehetőség birtoklása adja a boldogságot – ezek ellentéte sem – hanem valami egyéb. Valami, amihez csak Krisztus szeretet-tanításán át lehet eljutni, ingyen, kegyelemből, hit által.

Apostoli vértanú egyház

A keresztyénség annyira megélénkítette, megerősítette a zsidó közösségeket birodalomszerte, hogy a velük szemben feltámadó általános irigység és gyűlölet tettet, megtorlást követelt a gyalázatos ateistákkal – ateisták, mert nincs látható istenük – szemben. És megkezdődtek a zsidóellenes pogromok a Római Birodalom egész területén, és folytak kétszáz-kétszázötven éven át. Vagy kiváló császárok rendeletére és engedélyével, vagy a művelt római polgárság kultúrát féltő kezdeményezésére, vagy a népség-katonaság szórakoztatására, vagy biztonsági szelepként, a

tömeghisztéria levezetésére. A Krisztus-hívők üdvösségszerző próbaként fogadták az üldözést, a krisztustagadók annál kevésbé. De csak vagy másfél évszázad múltán sikerült kivonniuk magukat az üldözés alól, bizonyítván, hogy valójában a keresztyének a gyűlölendők, nem pedig minden zsidó. A keresztyének viszont a nagy mártíriumvállalási lázban észre sem vették, hogy közben szentek, üdvösségre elhívottak közösségévé, egyházzá kovácsolódtak. Az üldözöttekért végzett szüntelen könyörgés, a Krisztus követésére irányuló törekvés az apostoli írások és hagyományok állandó tanulmányozására hajtotta őket, de állandósult az inséges testvérekről való gondoskodás kötelessége, sőt magának a zsinagógának az anyagi működtetése is. A presbitereknek, püspököknek, diakónusoknak nevezett, választott előjáróikat maguk avatták fel a gyülekezet megfelelő szolgálatára, kerülve a pogány-szagú papság és az ószövetségi rabbi meghonosítását. Az új tagok keresztséggel való felvétele, Krisztus szenvedésének jelképes áldozattal kapcsolatos emlegetése, a feltámadás hétfordulója és évfordulója, a gyülekezeti más örömnép bizony szertartással jártak, ez liturgiát igényelt és kapott. Az elhunytak – különösen a vértanúk – érdemeiről való megemlékezés a hozzátartozók és az egész gyülekezet vigasztalására és épülésére, a szeretetvendégségek, a házasságkötés megünneplése – de mindennek előtt – a külső fenyegetettség olyan valóságos testvéri közösséggé kovácsolta őket, melyben a minden tagot Krisztussal és egymással összekötő érzelmi erőter valóban egyenlővé tett férfit és nőt, szolgát és szabadot, öreget és fiataalt, zsidót, görögöt, barbárt, és az emberiség addigi történelmében példa nélküli magas tisztességre emelték a házasságot, az eljövendő élet és egészséges társadalom alapját. És mindezt ráadás az, hogy mindezt nem zsidóként, vagy keresztyénként tették, hanem – üldözőikkel is vállalva a testvériséget – rómaiként, a Mártírok Könyvét a *Gesta Romanorum*-nak nevezvén.

Konstantin reformja

Nagy Konstantin csak a kor követelményének tett eleget, amikor a keresztyének vallását tette a birodalom hivatalos világnézetévé, hiszen vallás nélkül nem lehet meg a társadalom. A szünkretizmus politeista misztériumait összefogó császárkultusz már régen nem volt vallás, hiszen senki sem hitte. Konstantin ismerte a keresztyéneket. Tudta, hogy Krisztus-eszményükhöz viszonyítva mennyire szánalmasan semmik a nagyon is gyarló császárok. Tudta, hogy a római polgárokat csak jól megfontolt érdekeik tartják engedelmességben, a tömegeket pedig csak a légióktól való félelem. De azt is jól látta, hogy a keresztyénüldöző császár csak a keresztyén katonák hűségére számíthat, a többiek lesik, mikor ölhetik meg, hogy a helyébe választottól kedvezményeket csikarjanak ki. Nem volt könnyű feladat uralkodóvá tenni egy olyan vallást, melynek erkölce szerint szolgáljon a többinek az, aki első akar lenni – de Konstantin és kiváló segítői ebben látták a Birodalom fennmaradásának egyetlen lehetőségét, és alapos előkészítéssel, kitartó következetességgel megvalósították. Természetesen, nem ez a vallási reform volt a legfontosabb, leglényegesebb része a Birodalom császári újjászervezésének, mely jóval Konstantin előtt kezdődött, és jóval utána fejeződött be – ha befejezettnek lehet mondani egy közhatalmi keret fejlődését annak megszűnése előtt. Át kellett szervezni a Senatus Populusque Romanus republika egész alkotmányát, kormányzatát, igazgatását, miután a közhatalom alapjául szolgáló fegyveres erő átszerveztetett és a jogalkotás alakításai annyira megkönnyültek, hogy legitim lehetőség nyílt a reformokra. Elsőnek a Birodalmi főhatóságokat kellett a Nyugat Babilonjává züllött, polgári identitástudatukat veszített lakosai által is lebecsült Rómából elköltöztetni. Több próbálkozás után – melyek az újjászervezés mozzanatait jelzik – állapotodott meg a főváros Róma a Konstantin városává lett Bizáncban, a Birodalom valóban racionális középpontjában. Hogy a választás szerencsés volt, annak az ezeréves tündöklő siker a bizonyítéka. A keresztyénség valóban megtartotta Rómát, azaz tartósította, konzerválta. A közel-keleti ősi műveltség nem azért ment nyugatra, hogy visszajöjjön Bizánc keleti

konzervdobozába, hanem azért, mert itt tovább élt és virágzott a római örökséget öntudatosan vállaló keresztyénségben.

Kánon és hitvallás

Ha a császári kényszer közületté nem szervezte volna Krisztus egyházát, az az üldözés megszűnte után zsidó szektává zsugorodott volna vissza, vagy – nem lévén többé az elszigetelő gyűlölet-fal – tagadhatatlan szép elemekkel gazdagította volna a Mediterráneum szünkretikus babonavilágát, hiszen még megfogalmazott hitvallása sem volt. A császár kényszere mindenben segített. Természetesen, a Római Birodalom minden lakója hivatalból keresztyén, a birodalmi közigazgatási egységek szerint tagolódva. A vallási igények ellátására és adminisztrálására papságot, klérust rendelt a császár, a pogány áldozárok mintájára, és az egész birodalmat egységes rendszerbe fogó hierarchiával. Alexandria tudósai pedig parancsot kaptak a most már egyetlen – és római – vallás hittudományi rendszerének megalkotására, a hitvallás megfogalmazásával kezdve, az üdvtörténeten, írásmagyarázaton át a hittételeknek megfelelő viselkedés szabályáig. A görög logikán, retorikán és filozófián csiszolódott tudós elmék alapos munkát végeztek évszázadokon át, igénybevéve az élő hitvallók segítségét is. Legfontosabb volt a szent iratok összegyűjtése, rendszerezése, osztályozása, hogy a kánoni mértéknek megfelelőekkel a Biblia kiegészülhessen. Ezen a téren olyan egyértelmű volt az egymással csak élőszókapcsolatot tartó sok ezer gyülekezet, rengeteg tanúságtevő, hitvalló véleménye, hogy az újszövetségi kánont vita nélkül fogadta el kezdettől fogva minden illetékes. Az Írás értelmezése, magyarázata körül azonban azóta sem ült el a vita. Az elvi alap adva volt: Az egyetlen Isten, mennynek és földnek örökkévaló és mindenható teremtője, a mindenség fenntartója és gondviselője, Jézus tanítása szerint minden ember szerető atyja. A hívők milliói azonban a megváltó, szabadító Jézus Krisztust tartotta istenének, a tárgyilagos logikájú filozófusok akadékoskodása ellenére, akik konokul hajtogatták, hogy ha egyetlen Isten létezik, az nem lehet több, mert akkor egyik sem mindenható stb. Viszont Krisztus vallásából nem lehetett kihagyni Krisztust, holmi elméleti konstrukció kedvéért. Isten egyszülött fiaként, megváltottai uraként bekerült Jézus is a hitvallásba, hiszen neki adatott minden hatalom mennyen és földön. Istenségének minősége felett nem sikerült lezárni a vitát. A hívek túlnyomó többsége azonban az Isten egyetlenségét felfogni képtelen politeista gondolkodású volt, és ezek követelték, hogy Jézusuknak ne csak mennyei édesapját, hanem földi édesanyját is nyilvánítsák imádandónak, mert az Istár-Ízisz-Afroditeként ősidők óta nagy befolyással bír. Az Újszövetség alapján az írástudók a Szent Lélek isteni tevékenységének fontosságát hangoztatták, miközben a hívők birodalomszerte a maguk helyi, testületi, családi védőszentjét tisztelte, akiket az apostolok, tanítványok, vértanúk és más bibliai személyek közül választottak maguknak, felruházva őket a politeista istenségek tulajdonságainak és hivatalának örökségével. A laikus tömegek pogányos vallásgyakorlata kevésbé befolyásolta a tömegek feletti nagy szellemi magasságban élő tudósokat, mint a közbecsülésben álló, meggyőződésüket fennen hirdető megszállott aszkéták, remeték vakbuzgósága. Végül megfogalmazódott a hitvallás, az egyetlen létező igaz – ortodox – hitvallás, az Atya, Fiú, Szentlélek, Szentháromság Egyetlen Isten követői számára – ahogyan ezt a Hiszekegyből mindnyájan ismerjük – és későbbi megfogalmazásra maradón megengedettetett minden hagyomány szerinti hittétel, szertartás, kultuszelem, írásmagyarázat, vallásgyakorlat és szokás, amely nem ellenkezett a fenti alaptétellel. A hit körüli sok vita, a pogányok és tévelygők elleni bizonyágtételek igénye egyre gazdagodó hittudományi irodalmat eredményezett, a vértanúk, aszkéták, nagy tekintélyű tudósok, egyházatyák és tanítók írásaiból. Ezeket már érvként idézték további vitákban. A császár nem avatkozott be a dogmatikai kérdések fejtegetésébe, hanem közhatalmi kényszere tekintélyével állt a vitából győztesen kikerülő vélemény mögé. Súlyos kérdések esetén, vagy, ha a vita másképpen

eldönthető nem volt, zsinatra hívták össze a főpapságot, és úgy döntöttek az igaz hit és a tévelygés, az eretnokség kérdésében, kérvén a császárt, hogy az eretnekeket távolítsa el az egyházból, azaz a birodalomból, vagy legalább polgárjoguktól fossa meg őket. A Római Birodalom újjászervezését célzó császári reformok sikerrel jártak. A siker vallási téren volt a legteljesebb: A császártól függő egyházi hierarchián át sikerült az Egyetlen Isten Felkentjének követőit a Birodalom érdekeinek a szolgálatába állítani. Igaz, a császár már nem tárgya a kultusznak, mint a pogányságban volt – de legfőbb ellenőre.

Krisztus gyakorlati követése

A Krisztus-hívek milliói azonban a gyülekezetben és családjukban éltek. A gyülekezeteknek még a vezetői is csak hírért hallották – évtizedes késéssel – a hitvitáknak, zsinatoknak, a császárok és a főpapok dolgainak. A híveknek fogalmuk sem volt arról, hogy ők ortodoxok, hogy ők a Római Birodalom erkölcsi oszlopai. Ők egyszerűen boldog örömmel fogadták a félelmüket megszüntető tanítást, hogy ők immár nem rabok, hanem az érettük meghalt és feltámadott Krisztusnak, Isten egyszülött Fiának a testvérei, Isten szeretett gyermekei. Nemigen értették az egészet, de annál inkább érezték nagyszerűségét. Azt viszont mindenki felfogta és magáévá tette, hogy a hívő élete tartalmat, célt kapott, Krisztus követését, tanításainak gyakorlatba tételét. Hogy erre alkalmassá kell tegye magát mindenki egyénileg és csoportosan, hogy tanulnia kell és a bűn ellen szabad lelkiismerettel, minden tehetségével harcolnia kell, hogy tiszta életet kell élnie, hogy hittestvéreit szeretnie és mindenben segítenie kell, ahogyan ezt Krisztus egyháza tanítja. A hitetlenekkel és pogányokkal ellentétben, őket a legmagasabb eszményképhez kötötte a szeretet, amit éreztek: kaptak és viszonyoztak – vagy csak hitték, hogy éreznek – és ennek érzelmi erőterében éltek, dolgoztak anyagfeletti célok megvalósításán. Nem tökéletesek voltak, hanem gyarló emberek, de jóakarataik alapján tanítványnak megfeleltek, és Mesterük csak tanítvánnyá tételüket parancsolta.

Az aszkézis

Az ortodox vallás erkölcsstanának megalkotásában a hittudósok már nem voltak kötve a realitásokhoz, hanem engedhettek a rajongók, aszkéták maximalista követeléseinek. A megfogalmazott viselkedési szabályok az *Isten országa nem e világból* való alapon álltak, ezek szerint az ember földi élete csak arra való, hogy az ember megvesse hite próbájaként kapott kísértéseit, a földi élet örömeit. Nemcsak az étel, ital, szerelem, hatalom gyönyöreit kell megvetnie annak, aki Istennek akar tetszeni, hanem a testi tisztálkodás, a jótekonyság, családi és gyülekezeti élet örömeit is. Még az istentisztelet zsolozsmáiban, az ígehirdetők tanításaiban sem szabad gyönyörködnie. El kell vonulnia a bűnös világból, mocskos, bűdös, takarítatlan odúban, mocskosan, örök némaságban, önostorozásban koplalva, fázva, férgekől mardosva kell készülnie megboldogulására. Sem az embereknek, sem az életnek nincs értéke, értékalkotásra is képtelen az ember. A bűn termései még erkölcsi értékei is, a jóság, igazság, szépség is: A társadalom a bűn melegágya, a tudás kárhozátra visz – nem véletlen, hogy a gnóvizist gonosszal fordítják magyarra – a szépség pedig a csábítás eszköze. Az aszkézis az erkölcs árnyékaként ott kísért minden vallásban, furcsa paradoxonként, legerősebb az életimádó keleti kultuszokban. Természetes ösztöneit nem fejlődésre hajtó készséggé akarja nevelni – mint minden vallás – hanem kiölni, elpusztítani.

Pogány életgyakorlat

Nyilvánvaló, hogy a halál kultuszára élet nem épülhet. Megfogalmazói maguk mondták, hogy csak a kevés kiválasztott képes az alkalmazására, és – amint a hitvallásnak is csak alapjait fogalmazták meg, későbbi vitákban felmerülőket későbbre halasztották – itt is szabad teret hagytak a kiegészítéseknek. Meg is alkotta a keresztyén etika az ektogám, páros házasságot, a vérségi családot

a társadalom alapjaként helyreállította, lassan kiküszöbölte a rabszolgaságot. De a legjózanabbak is óvakodtak attól, hogy a zsidó törvények béklyóitól megszabadult hívőket újabb szabályrend kényszere alá szorítsák. Minden viselkedés szabad volt hát, ami nem ellenkezett a hitvallással – itt akár az egész Szentírás is érthető – de soha nem jutott el az Ószövetség kiegyensúlyozottságáig sem, nemhogy Jézus és az apostolok tiszta életörömét tanítani merték volna. Bizony, még ma is, még a protestáns neopietizmusban is ott van a pogány aszkézis életellenes szelleme, mint ahogyan hétezer év minden pogány irányzata, babonája – életimádó és halálímádó és mindenféle változatban – követőkre talált a keresztyének társadalmában. Mivel az ortodox etika megvalósíthatatlan volt, az emberek egy sajnálkozó sóhajjal elintézték, és úgy éltek ahogyan társadalmi szokásaik előírták. A császár és családja amúgy sem tartozott az egyház fegyelme alá. Meggyilkolhatták, megvakíthatták a hatalom érdekében szüleiket, gyermekeiket, testvéreiket, egyházfői mivoltukat ez nem befolyásolta, és képük imádandó bálványként, szentként került a keresztyén templomok falára. Az előkelők, hatalmasok, gazdagok most már Konstantinápolyban és más divatos helyen folytatták pénzhajhász, élvhajhász életüket. Időtöltésükben, szórakozásukban sem volt sok változás. Lelanyhult az érdeklődés a klasszikus irodalom és színház iránt, de megmaradt a cirkusz és a lóversenypálya központi szerepe. A mindkét nemű prostitúciónak pedig olyan becsülete lett, mint Rómában soha.

Népi vallásosság

A hatalomból kizárt kisemberek, a polgársággal az élen, a szegény sorsúak – az előkelők után ólálkodó proletariátus kivételével – komolyan és örömmel fogadták el az egyház közösségét. Tisztelték a papokat és szívesen hallgatták tanításukat. Éltek családjukban, folytatták mesterségükkel járó munkájukat, ünnepeken pedig megtöltötték a zsinagóga-gyűlésterméből az elhunyt szentek kriptáinak egyesítésével épített keresztyén templomaikat. A hittudósok vitáit még a papok sem értették, a híveket pedig nem is érdekelte. Bár csak hírből ismerték – olvasni a papok sem igen tudtak – a Biblia mindenek feletti tekintélyű szent írás volt, inkább kegytárgy, mint Ige, nyilvánvalóan legerősebb a pogány bálványként tisztelt ereklék, vértanúcsontok, csodatevő képek, fétisek halmazában. Bizony, minél ortodoxabb volt a hit, annál kevésbé volt ortodox a hit gyakorlata, a maga tudománytalan, elvtelen, babonás együgyűségében. De tévedéseik is tiszta szívből való hitükből eredtek, és ez elegendő volt mentségükre megváltó Krisztusuknak, akinek visszajövetelét olyan igazán remélték.

Az egyistenhit az emberiség közkincsévé lett

Az Egyetlen Istennek az ókori Közel-Kelet egész művelődéstörténetében féltve őrzött hite közkincsé lett Jézus Krisztus tanításában, és irányt szabott a történelemnek. Az új irányban azonban csak nagyon lassú egymásutánban következtek a tanítás eredményei, a Halak világhónapjának sok-sok évszázada alatt.

Az eredmények a Homo Sapiens Antropus ora et laboran-ában valóban meglettek, akinek imájával és munkájával teljesült az Ábrahámnak tett ígéret, hogy megáldatnak benne a világ minden népei.

4. Az ókor alkonya

a) Pax Romana

Róma kiürítése

Ab Urbe Condita Anno MCCXXIX, azaz a Város alapítása utáni ezerkétszáz-huszonkilencedik esztendőben – a Megváltó születése utáni négyszázhetvenhatodik, a Történelem 10476. esztendejében – elhagyták a Várost a *Senatus Populusque Romanus* – köznyelven: Római Birodalom – legutolsó közhatalmi szervei is. A kormányhatóságok a realitások észszerű megfontolása után, a már vagy másfél évszázada új fővárossá kijelölt Constantinopolisba, a régi görög Bizáncba költöztek. A légiók és a Birodalom egész karhatalmi szervezete is a Drinától keletre vonult vissza, nem lévén immár gazdaságos a nyugati állomásoztatásuk. Rómának még a neve is annyira feledésbe merült, hogy kétszáz év múlva a Mediterráneum új hódítói, az arabok már a Balkánt nevezték Rúm-ilinek, Itáliát és tartozékait pedig csak Frankisztánnak. Róma bukása visszavonhatatlan volt.

Római alapítói

A S.P.Q.R. – ez volt a Római Birodalom nevének hivatalos rövidítése – volt az ókor térben és időben legkiterjedtebb polgárosult állama, a régi idők jóléti mintaállama. A fentebbi alapítási év, persze, csak a későbbi mondai hagyományok visszavetítése, mert semmi bizonyosat nem lehet tudni arról, hogy Rómát kik és mikor alapították. Hogy trójai görög menekültek ivadékaik alapították volna Ilion pusztulása után félévezreddel, vagy Itália etruszk őslakói az indogermánok európai inváziója után vagy ezer esztendővel, vagy más nép fiai alapították, más korban, esetleg mindhárom változat részigazsága felel meg a valóságnak – nem tudhatjuk.

Racionális mitológia

A városok egy-egy istenség kultuszhelye körül keletkeztek, elsősorban a kultusz szolgálatára szervezett papságból, katonaságból és iparosságból. Róma kezdeteire vonatkozóan ez a szabály sem igazít el, mert ott Janus, Saturnus, Minerva, Jupiter, Vesta kultusza verseng egymással, arra engedvén következtetni, hogy mindegyik más hódító főhatalom uralmát jelzi az akkori időkben még szerény névtelenségben elvegyülő latiumi település felett. Amikor az Alapítás kétszázötvenedik évében Rómában felavatják a többi istenség fölé emelt Jupiter szentélyét, már úgy tűnik, nem is Róma feladata Jupiter szolgálata, hanem az istenek fejedelmét „kérik fel” Róma hathatós pártfogására, de a többi istenség sem marad munkanélküli, mert mindegyikük szentélyt és klérust kap a Város érdekeinek előmozdításáért. A vallási eklektikus pragmatizmus pontosan követi a szintén bizonytalan etnikumú világváros, a mindenkori világváros prototípusát, az ezerötszáz éves tündöklés után éppen Rómának az ismeretlenségből való kibukkanása idején idegen uralom alá hanyatlott Babilon modelljét. Mintha a Babilon elejtett stafétabotját Róma akarná továbbvinni újabb ezer esztendőre. A célszerűen összeválogatott istenségek – melyekhez idők hosszú során a Mediterráneum minden valamire való istensége csatlakozott – kultusza ugyanannyi kultúrát, műveltséget, tudományt, művészetet, eszményt, normarendszert hozott, valóságos szellemi televényévé téve a Várost a civilizáció dús tenyészete számára. Hogy a vallás, a kultusz fogalmi eleme a kizárólagosság – „nem lehet két úrnak szolgálni” – hogy több eszmény értékrendje kölcsönösen rontja egymást, az igaz, ha tényleg őszintén követni akarná valaki, ha az értékrend azonos volna a társadalom érzelmeinek szabályrendszerével, az erkölccsel. De ahogy Babilonban, úgy Rómában is a meggyőződés érzelmi bizonyossága helyett a józan értelmi megfontolás kreálta a céladó eszményt. Ez pedig egyáltalán nem a túlvilág elérhetetlen távolában, hanem nagyon is elérhető közelségben, magában az eszménnyé emelt Városban volt. Persze, ez így csak az ókor egész műveltségén iskolázott társadalmi kitűnőek tudatában létezhetett, a profanum vulgus végig szolgálta a kultuszokat, miközben igyekezett fenékgig kiélvezni a vallási válság folytán felvirágzott civilizáció, polgárosodás eredményeit.

A civisek respublicaja

Krisztus előtt 500. táján vagyunk, amikor Kúrosz autokráciája hódító útjára indul a Mediterráneum keleti felén. Ezt még Nagy Sándor és utódai követik majd, de Róma már a görög városok tanítványaként odahagyta az autokráciát, és Rómát a „Föld Urává” emelő reszpublika kiépítéséhez lát. Az évszázadok alatt fogalmazódó köztársasági alkotmány szerint Rómában minden hatalom birtokosa a *Senatus Populusque Romanus*, Róma Vénei és Népe. Ez ugyan a gyakorlatban így soha meg nem valósult, a közhatalom gyakorlói mindvégig a patrícius családok – sokszor csak adoptált – fiai voltak. De az ókor sokezeréves politikai tapasztalatainak célszerű felhasználásával Róma az államhatalmi szervek olyan egyensúlyát teremtette meg, mely békét, élet- és vagyonbiztonságot, anyagi és szellemi gyarapodást biztosított a Város minden polgárának, minden római lakosnak, gazdasági érdekeit Rómában kereső minden idegennek: Róma nemcsak a Mediterráneum istenségeit fogadta be egymás után, hanem minden nép jogrendjét is érvényre juttatta. Igen, nem légiók fegyverein alapuló kényszerhatalom csábította Róma alá a saját despotáit megunó népeket, hanem a *jus gentium* alapján ítélkező, független római bíróság. Abban az időben, amikor a tolvaj rabló szaktársának tekintett kalmárok kifosztása magától értetődő volt, amikor a legnagyobb kereskedelmi hatalom, Karthágó polgárainak „szabad” kereskedelmét erős hadsereg biztosította, idegen árut közel sem engedve saját piacaihoz, akkor Rómában a római bíróság megvédelmezte az idegen kereskedő jogait a római polgárral szemben is. Hogy pedig minden római polgár személyére nézve szabad és egyenlő a törvény előtt – ez volt a római alkotmány alapelve. Így lépett a hiányzó Róma-istenség helyébe a békét, biztonságot, szabadságot, jólétet, érvényesülést biztosító Város eszménye, a *Pax Romana*, a bálvány kultusza helyébe pedig a minden áldozatra képes patriotizmus. Lehet-e magasztosabb cél egy tehetséges és törekvő akkori ifjú előtt, mint a *Pax Romana* szolgálata és áldásainak az egész emberiségre való kiterjesztése? A magasztos cél megvalósítása felé nagyigényű értékrend terelte az ember szándékát, mely azután olyan magas közerkölcsöt eredményezett, hogy Rómában a törvények érvényesítésére nem volt szükség kényszerre.

Felszabadító hódítás

Róma biztonságát kezdetben a szomszédságában, a környékén lévő sok vicik-vacak falu-város veszélyeztette, mert ezek lakói nem láttak különbséget maguk és Róma között, semmi tiszteletet nem tápláltak Róma világboldogító rendeltetése iránt. – A legendai városalapítónak először a saját, értetlen, ócsároló öccsét kellett agyonütnie! – Irigy szomszédai legyűrésére kétszázötven esztendő és óriási anyagi és szellemi áldozata ment rá Rómának. Az azután következők már könnyen mentek, szinte maguktól: Újabb kétszázötven esztendő múlva már Róma beltengere a Földközi tenger, mert az akkori világ számottevő, száztizenhat parti országa mind Rómának hódolt. A hódítások eszközlői a római légiók voltak ugyan, azok tördelték össze a vérségi társadalmi kötelékeket, a természetes, vérségi közösségek kalodáit, de éppen a polgárosodás terjesztése miatt, mindenütt felszabadítóként fogadták a rómaiakat. Minden ember római polgárságra vágyott Núbiától Galliáig. Nem is csoda, hiszen a S.P.Q.R. ingyen fogadta védelmébe a Mediterráneum minden istenségét híveivel együtt, az isteneknek kultuszt, az embereknek jólétet biztosított. Tagadhatatlan, hogy egy római rabszolgának kényelmesebb élete volt, mint egy beduin sejknek.

A főhatalom arisztokráciából autokráciává alakul

Az arisztokratikus köztársaság kitűnő intézményei azonban csak egy akkori szokásos városállam méreteire voltak szabva, nem felelhettek meg egy birodalom kormányzatában. Csak a milliós létszámú államapparátus egyszerű számontartása is több volt, mint amivel az évenként választott consul-pár megbirkózhatott. Látszólag a demokráciának, a szabadságnak és az egyenlőségnek kellett meghajolnia a realitások előtt, a testületi szervek – képtelenek lévén a közhatalmi szervezet céljára, a közrend, a béke és biztonság fenntartására szolgáló eszköznek, a kényszernek az alkalmazására –

átadták a kormányhatalmat erélyes intézkedésre képes egyénieknek. Megmaradt, sőt kiteljesedett azonban a demosnak, a római polgárok összességének teljes önrendelkezése és méltósága. Róma alkotmánya hosszú vetélkedések, próbálkozások és polgárháborúk árán átalakult *respublica*ból választott *princeps* egyeduralmává. A köztársasági alkotmány is ismerte a *dictator* intézményét, mely szerint közveszély estén, rövid időre a teljes közhatalmat egyetlen személyre kell ruházni. Most állandósultak a teljhatalmú diktátorok, a különben is túlhatalmú *imperator*, a haderő főparancsnoka választatván meg korlátlan időre a birodalmi apparátus parancsnokává is. Igen, ez mai nyelven állandósult katonai diktatúrát jelent, az autokrácia eléggé nyers változatát, de a célnak átmenetileg megfelelt. Ha sikerült volna örökletessé válnia valamilyen despotikus alakban, kevesebb erkölcsi áldozattal is többebb valósíthatott volna meg. A Római Birodalom hát császársággá – az első imperátor, Caesar neve után – lett, de magát nem *imperium*nak mondta, hanem *respublican*ak, az állam neve megmaradt *Senatus Populusque Romanus*nak, pedig a Véneknek immár semmi hatalmuk nem maradt, a Népnek pedig még annyi sem. Az imperátor aztán pótolta a Róma alapintézményeinek kezdeti hiányát is: Saját mindenható istent adott a Birodalomnak, a saját maga élő személyében. Semmi akadály nem volt hát annak, hogy a birodalmi istenség kultuszából erkölcsöt, eszmei értéket – etikát, logikát és esztétikát – termő ideológia fejlődjék.

Idealizmus helyett pragmatizmus

A Római Impérium tényleg soha nem tapasztalt, általános felvirágzást hozott a Mediterráneumra, béke, biztonság, anyagi és szellemi gazdagság, jólét, virágzó civilizáció, irodalom és művészet. Ennyi jóért csak némi elvi semmiséget kellett adni cserébe: Egyenlőség nemigen maradt, de az természetes, hiszen ahol minden ember egyenlő, ott, aki mégsem egyenlő, nem lehet ember, csak isten – császár – vagy dolog, állat=rabszolga. A régi eszmény, az *Urbs Aeterna Pax Romanajának* megvalósítását magára vállalta az eszmény, a császár. A törekvő római fiatalság a császár parancsnoksága alatt, a császár szolgálatában könnyebben, kényelmesebben, áldozatok nélkül érheti el életcélját. De a hazafiak nagy, távlati célját – íme – a császár meg is valósította a Pax Romana elterjesztésével. Örüljünk hát a jólétnek, és élvezzük az élet gyönyörűségeit minél maradéktalanabban!

Visszavonulás kelet felé

A racionális császári kormányzat tényleg sorra megoldotta a legsúlyosabb birodalmi problémákat. A.U.C. DCCCLXV-ben – a Város alapítása utáni 865. évben – Dácia pacifikálásával a Birodalom elérte a legnagyobb kiterjedését. Oly annyira meggyarapodott, hogy területi megosztás nélkül lehetetlen volt további kormányzata. Előbb a határok célszerű rövidítésével, a nem rentábilis területek feladásával próbálkoztak, majd a területi megosztás többféle változatával: A.U.C 709-ben, Kr.e. 44-ben a főhatalomért vetélkedő Augustus és Antonius megegyeztek az impériumnak a Drina folyó vonalán való kettéosztásában, amelyet négy évszázad múlva A.U.C. MCXIII-ban, Kr.u. 395-ben Nagy Theodosius véglegesített, leválasztva a magas hellenista műveltségű, gazdagabb és értékesebb keleti részről az Impérium igénytelenebb nyugati részét. Új kormányzati központokat is találtak a császárok: Keleten Nikéa és Antiókhia után véglegesen a legjobb fekvésű Bizánc-Konstantinápolyt, a nyugati részen pedig Róma versenytársaivá emelték Mediolanumot és Ravennát. Végül is ez a verseny nem dőlt el a nyugati rész kiürítése előtt.

b) A racionalizmus és fanatizmus kompromisszuma

A császárkultusz tarthatatlansága

Az államvallás kérdését is sikeresen oldották meg a császárok, bár az sokkal súlyosabb volt. Mint láttuk, a császárkultusz meghirdetésének minden józan ember örült, hiszen remek, gyakorlatias birodalmi ideológia volt – vagy azt helyettesítette – és egyáltalán nem zavarta egyetlen nép régi vallását vagy babonáját. Kivételt képezett az egyik szíriai nép, a zsidóság egyik része. Ezek – ma fundamentalistáknak mondják őket – azt állították, hogy az ő láthatatlan – tehát nem létező – Istenük az Egyetlen, minden más isten kultusza, még a császáré is, megengedhetetlen, buta szokás. Eleinte a császárok türelmesek voltak az érthetetlen magatartással szemben, elnézték a zsidók jeruzsálemi templomának istennélküli működését is, sőt érdekes exotikumként becsülték is – hiszen ők nagyon jól tudták, mennyire nem istenek. De a buta sohasem tűri, hogy butának nézzék, az Impérium avatatlan tömegei, elsősorban a rómareliek annyira felbőszültek az erkölcsök ilyen megátalkodott romlottságán, hogy a Birodalom létét féltő, hazafias szeretetükbe, gyakran meglincselték az elkapott zsidókat. A hatóságokat, sőt magát a császárt is örökké zaklatták, a zsidókkal való leszámolást követelve. A népszerűséget megbecsülő császárok rendeztek is néhány pogromot, és mikor ezek miatt otthon a zsidók fellázadtak a Birodalom ellen, végre komolyan felléptek ellenük. A légiók vitézül legyőzték a lázadókat, Jeruzsálemet lerombolták, az elfogott zsidókat kivégezték vagy rabszolgának eladták, a többi szétszórta.

Keresztényüldözés

Azonban csalódtak azok, akik azt hitték, hogy Róma erkölcsi alapjait nem fenyegeti több veszély a zsidók részéről, mert egyik szektájuk, a keresztények, még megátalkodottabbak voltak a többinél. Ezek még a bálványáldozatok hús-potyáján sem voltak hajlandók részt venni, nem féltek semmiféle fenyegetéstől, magától a haláltól sem, sőt egyenesen keresték azt. Történt ugyanis, a Város alapítása utáni 815. esztendőben, hogy Rómában egy antiszemita pogrom alkalmával egy Simon ben Jóna nevű megátalkodott ateista öreg zsidó halászt is megöltek a makacs megátalkodottságon felbőszült igazhívők. Utána azt kezdték mondogatni Rómában, hogy ezt az egy zsidót kár volt megölni, mert ez nem akármilyen halász volt, hanem az Égi Halé – hiszen a Halak jegyében van a világ – az övéi körében magas péteri tisztsége volt, és voltaképpen emberek halászott egy Krisztus nevű isten számára. Ezek szerint talán nem is volt igazán ateista. A krisztianusok nagyon számontartották Péterük megölését, de nem bosszulták meg, ami ismét csak ingerelte a tömegeket.

Más római proletárok nem hallottak a Péter-meséről, de azt igen, hogy a zsidó vallási szertartásnak része a gyermekvér ivás, hogy a keresztény szertartáson felfalnak egy keresztre feszített embert, de maga a szertartás itt is csak általános üzekedés, ártatlan és megszokott cselekmény, mint minden misztériumban. Az élet örömeinek a megvetése és a keresztények szolidaritása viszont újabb és újabb pogromokra uszította a jó erkölcsű rómaiakat, szerte a Birodalomban.

A kereszténység, mint hatalomfenntartó ideológia

A császárokat, a művelt tehnochrata tanácsosokat, kormányzókat, parancsnokokat és az egész magas római értelmiséget viszont a keresztények életmegvetése nyugtalanította. Hogy ez a földi élet csak siralomvölgy, értelmetlen kínlás, csak a halál után a hívekre váró örök boldogság előjátéka. Ha a keresztény az egész életet megvetendőnek tartja, annyira, hogy örömmel veszíti el, hogy becsülné az élet és vagyonbiztonságot, anyagi jólétet árasztó Pax Romanat, az értelem szerinti eszményi társadalmi rendet, magát a SPQR-t? De azt is mindenki megtudhatta, hogy a kereszténység nem a tucatnyi, obszkurus keleti misztériumok egyike, hanem a sok ezer éve magas szinten művelt hittudomány kvintesszenciája. Hogy a szeretet és a békét hirdeti, tehát nincs elvi ellentétben a Pax Romanával. A császárokat leginkább az érdekelte, hogy a keresztények „országuk nem e világból való” és minden kereszténynek vallási kötelessége „a felsőbb hatalmasságok tisztelete, és a nekik való

engedelmesség”, mert ez nemcsak nekik hagyta meg az evilági közhatalmat, de ezt minden ellenszolgáltatás nélkül, egyedül a mindenkinek amúgy is kijáró szabad vallásgyakorlatért vállalják a keresztyének – igaz, más vallások szabadságát ugyanakkor megvonják. Mindezeket megfontolva, és azt is tekintetbe véve, hogy – különösen a keleti tartományokban – a keresztyének amúgy sem üldözhetők már tömegeik miatt, Constantinus imperátor A.U.C. MLXVI-ban, Krisztus születése után 313-ban az Impérium államvallásává tette a keresztyénséget.

A keresztyén vallásgyakorlat szabadsága

Mint annakidején, Jupiter kultuszának bevezetése vagy később a császár-kultusz elrendelésekor, úgy most is egyenlőtlen felek alkuja történt: Minden társadalmi hatalom – az ókori egyiptomi köz hatalmi szervezet mintájára – volt és maradt az állami szervek birtokában, az egyház még erkölcsi befolyást sem kap a köz hatalom gyakorlására, az egyház egész szervezete, hierarchiájával és híveivel együtt az államhatalom alávetettje, többsége még az egyházi zsinatokon is biztosítatlan. Viszont felszínre jöhetnek a rejtekekből, a katakombákból, szabadon készülhetnek a halál utáni életre. Az államhatalom civilizált szentélyhez, abban avatott papsághoz, liturgiához, ceremóniához és – nem utolsó sorban – jövedelemhez segítette az eklézsiát, de erkölcsi tekintélyét csak a társadalmi hatalommal nem bíró egyének felett gyakorolhatta. Ismét győzött hát a római államrezon, vallást szerzett a S.P.Q.R. vallási igényeinek ellátására anélkül, hogy a maga állameszményét a keresztyén erkölcs értékrendjének mércéje alá engedte volna. „Krisztus országa nem e világból való, de a császáré igen” – ez az erkölcsi kompromisszum képes volt hittel táplálni ezeregyháromezer éven át, Konstantinápoly elestéig, Róma Véneinek És Népeinek társadalmát, illetve a magát ennek nevező görög despotizmust.

Áldozat nélkül nincs erkölcs

A császárok adhattak a Birodalomnak kitűnő, korszerű kormányzatot, előnyös alku köthettek a vallással, de erkölcsöt nem adhattak a társadalomnak, hiszen az maguknak sem volt. Előbb a rómaiak fedezték fel, hogy a légiónkatonáélete minden, csak éppen gyönyörűség nem. Nem álltak hát katonának. Utánuk a meghódított népek fiai is megokosodtak, és Róma békét és jólétet hordozó fegyverei már csak barbár zsoldosok kezébe kerülhettek. A barbárok pedig a kényelmesebb életért, jobb ellátásért és az esetleges hatalmaskodási lehetőségekért álltak római szolgálatba, a legkevésbé sem a csatamezőn elnyerhető hősi halálért. Szóval, a S.P.Q.R. előnyeit mindenki igényelte, de érette áldozatot hozni senki sem akart. Nem az adófizetéstől és egyéb anyagi ráfordítástól vonakodtak, hiszen beruházás nélkül nem lehet profitra számítani, hanem olyasmitől, mint az élet, a jólét, a kényelem, és minden, ami ezekben élvezetes. Bizony, a Római Birodalom, a jóléti mintaállam nem volt hazája senkinek. Addig állhatott csak, amíg életét a becsületért odaadni kész ellenség nem támadt, mert a rómaiak, Mucius Scaevola, Lucretia, Brutus, Veturia, Cincinnatus és Cato utódai már nem is értették, mi a becsület.

Racionalista megalkuvás

Felvirágzott, kifinomult az emberi értelem, az észszerűség, célszerűség, a realitások józan mérlegelése, a rentabilitás, gazdaságosság és a kifizetődés iránti érzék. Természetes hát a Birodalom határainak nem erővonalakkal, hanem rövidítéssel való erősítése, hiszen az sokkal olcsóbb. Hogy ez elsőnek Dácia kiürítését jelenti, az nem érdekes. Következik utána a többi provincia, amelyek uralma már nem kifizetődő, minden nyugati tartomány, Rómával, a veszteségessé vált, elöregedett fővárossal együtt. A birodalmi kényszerhatalmi szervekkel együtt elhagyta Róma városát és Bizáncba költözött az emberkultusz Babilonja, az anyagi kultúra, a civilizáció, a racionális erkölcs, a

keresztyéniséggel konzervált pogány jogrend, a császári köztársaság katonasága, minden ellentmondásosságával, távlattalan fejlődés-képtelenségével.

Róma megszűnt a Világ Ura lenni, és ezzel alkalmassá lett arra, hogy a Népek Tanítómestere legyen, Krisztus mandátumának megfelelően. Hogy barbár tanítványait nem kényszerrel, hanem a nevelő áldozatos tevékenységével irányítsa.

C. A KERESZTYÉN EURÓPA ELŐZMÉNYEI

I. AZ EURÓPAI ŐSNÉP

1. A történetírás megoldatlan feladatai

a) *Különböző műltszemlélet*

A tények torzító leírása

Kétségtelen, hogy az *írás*, a kifejezett gondolat rögzítése, megörökítése, valamint terjesztésre, szállításra, megőrzésre és tárolásra alkalmassá tétele az emberi művelődés legfontosabb vívmánya. Sokak szerint az emberiség történelme egyszerűen az írás feltalálásával kezdődik, az addigi időket történelem előttinek nevezvén. Az első nehézséget az okozza, hogy nem az emberi élet teljességét, sőt *nem* is annak *legjellemzőbb* tényezőit szokás írásba foglalni, hanem azokat, amelyek egyes egyének és csoportok érdekeit szolgálják. Ezeken kívül pedig éppen nem a korra és társadalomra jellemző tényeket írják le, hanem éppen a *rendkívülieket*, a legkevésbé jellemzőeket.

A publicisztika torzítása

Meg kell állapítanunk, hogy a történetírás hiányosságai miatt nemcsak az őskor, de az írásbeliség megjelenése utáni korok vonatkozásában is fenntartással kell fogadnunk a különben a tudományos és laikus közvéleménybe mélyen beitatódott történettudományi szentenciákat. A történelem anyaga az emberi célok megvalósítására irányuló múltbeli tevékenységek lévén nem szabadulhat a publicisztika befolyása alól, amely a jövőben megvalósításra váró célokat visszavetíti a letűnt korokra, hogy a jelenleg élők a maga kívánt céljai megvalósítására ösztökélje. Ez annyira leszűkíti a történetkutatás területét, hogy gyakran még a legfontosabb társadalomtörténeti tények és összefüggések is figyelmen kívül hagyatnak. Például napjainkban több mint kötelező divat a 18. század pozitivistáinak individualizmusa kedvéért a társadalomtörténet alapjául szolgáló vérségi rendszer egyszerű negligálása, a kívánatos polgári rendszer egyetlenként való tárgyalása. Éppen a legszebben hangzó, tehát a jelen közvéleménybe legmélyebben beitatott állításokkal szemben kell a legóvatosabban eljárunk. Mindent alá kell vetnünk a logika és a valószínűség mértékeinek, és csak ezek feltételeinek teljesítése után építhetjük be rendszerünkbe a történelem felfedezett, megállapított, leírt tényeit és összefüggéseit.

A hittudomány kezdeti gyámsága

A történetírás első formája, szülőanyjához, a hittudományhoz hűen még kiterjedt az emberi élet egészének tárgyalására, de csak protognosztikusan – „előtudományosan” – a vallás ideológiája, etikája és pedagógiája szerinti *kell* rendszeres ismertetésére.

Hatalomtörténet

A történetírást ezek mellett a legutóbbi időkig teljességgel uralma alatt tartotta a *hatalomtörténet*, a politikai történet hegemoniája. Hogy a *kell* miképpen valósult meg a társadalom életében, arra csak az uralkodók és más hatalombirtokosok által íratott politikai történelem részleteiből következtethetünk, amelyek az uralkodónak és kíséretének a hőstetteit rögzítették. Amennyiben a korok hőseinek viselt dolgai a szigorú tudományosság kereteit átlépve hőskölteményekbe, szépirodalmi formába öntettek, már képet kapunk a korszak erkölcsi értékrendjéről, azokról a

célokról, amelyeknek megvalósítására a kor hőse törekedett. Az egymást váltó korok egymást váltó eszményei már megállapíthatóak emez írásművekből, persze csak a költőiség megszépítő prizmáján keresztül, és csak azoknak a legmagasztosabb eszméknek a vonatkozásában, amelyekért a hős életét és vérért áldozni érdemesnek tartotta. Hogy a mindennapi kenyérért, a család életéért és biztonságaért hullajtott vér és verejték, a társadalom valós életét élő hétköznapi ember milyen közvetlen célok megvalósítására törekedett nap, mint nap – azzal sem a politikai történetírás, sem a hősköltemények nem foglalkoznak.

A materializmus részrehajló ideológiája

A legújabb kor szak-történetírása, a gazdaság-történet, had-történet, tudomány-történet, művészet-történet, technika-történet és a többiek – bár eredményeik óriási értékűek – elhanyagolják az ideológiai „kell-t”, mindent a megvalósítás hogyanjára és eredményére összpontosítanak, homályba kerül az emberi cselekvés célja, mely értelmet ad az egész tevékenységnek. A történettudomány, az időbeli egymásutániség tényeire és összefüggéseire vonatkozó ismeretek rendszere, fogalmilag metagnosztikus, nem ideológiai, hanem filozófiai tevékenység: az ideológiai etika által megfogalmazott *kell* megvalósulását tekinti át a korszak végén, foglalja filozófiai, etikai, logikai, esztétikai szabályba, azaz megállapítja, mi volt a jó, igaz, szép, helyes a korszak társadalmi közfelfogása szerint. Hogy értékelhetné a történettudomány az emberek viselt dolgait, ha nem ismeri, milyen célt akartak az emberek megvalósítani? A különben nagyon értékes ismeretanyagot rendszerező legújabb kori történetírás egészében a *materialista világszemlélet* jegyében született. Az emberi cselekvés egyetlen indítékául a *gazdasági érdeket* fogadja el. Így képtelen az európaiság alapja, a keresztyénség által protognosztikusan megfogalmazott erkölcsi eszmei értékrenddel logikai kapcsolatot teremteni. A szaktörténelmeknek a részletekre vonatkozó nagyon értékes ismeretanyaga akkor válik valóban tudománnyá, *igazság-értékké*, ha eredményeit a metagnosztika összhangba hozza a gazdasági érték megvalósítása mellett más emberi célok, az emberi élet egészét igénylő célok megvalósítására irányuló egész tevékenységgel. A materializmus szemellenzője kizárja a tudományos kutatás köréből az anyagi világon kívülit, így éppen az emberi fejlődés indítékát, a Mérheteretlenben, a lelki létezésben lévő emberi célok iránti *vágyat*. A materialista történetírás tehát nem elégítheti ki az értelmes embert, a valóban *Sapiens Homo* tudományos igényeit. Leküzdhetetlen nehézsége a történetírásnak a segédtudományok: a földrajz, néprajz, nyelvészet, számképészet, társadalomrajz, sőt a régészet és embertan eredményei történettudományi felhasználásának természetes értelmi, szellemi korlátja, hiszen a történetíró nem polihisztor, nem képes hát áttekinteni és használni a szaktudományokat.

Történelem és régészet

A történetírás képtelen legfontosabb segédtudománya, a *régészet* és embertan eredményeinek kellő értékelésére és felhasználására. Az írás bűvöletében élven, *expressis verbis* afirmációt vár a régészeti leletektől, amelyeket persze nem kap meg, és vonakodik elfogadni a régészetnek az írásos emlékekkel össze nem férő bizonyítékait, bár – mint előbb láttuk – az írásos emlékek nem a korszak jellemző tényeit tartalmazzák. Másik oldalról a régészet sok esetben még a logika és a valószínűség korlátjai alól is felszabadulva érzi magát, nagyon gyakran a csapongó képzelet csábításának enged egyes leletek tartalmát és fontosságát illetően. Az, ami a történetírást a régészettel és a kisegítő szaktudományokkal összekapcsolja, az maga a kultuszon alapuló emberi kultúra, a műveltség és művelődés, melynek fejlődése magában foglalja a történetírást is, régészetet is, társadalom-történetet, tudomány-történetet, művészet-történetet és minden segédtudományt is. Nemcsak az irodalom, de a népköltészet is sok olyan nagy értékű tudósítást adhat, melyet a történettudomány máshonnan nem kaphat meg. Gondoljunk a vallási népszokások eszménytartalmára, a népmesék erkölcsstanára, vagy

pedig a népdalok nagyigényű esztétikájára. A régészet által feltárt temetési szokások is csak a szellemi és tárgyi néprajz ismeretanyagával válnak érthetővé.

A régészet hiányosságai

Sajnos, a *régészet* csak élettelen, néma, és esetleges leleteivel tanúskodik. A leletek nagy hiányossága az, hogy tárgyai nem korhadó és nem elenyésző anyagból készült tárgyak: kövek, csontok, fémek. Márpedig az ember legfontosabb tárgyai, eszközei nem maradandó anyagból készültek, hanem nagyon is romlandó növényi és állati eredetű anyagból. Az ember vonatkozásában két olyan hiányosságuk van a régészeti leleteknek, amelyek méltánytalanul alacsony szintre csökkentik tudományos értéküket. Az egyik az, hogy *élettelenek* lévén, nagyon nehéz következtetést levonni belőlük az életre vonatkozóan – még a haj és a bőr színe is elenyészett – a másik az, hogy a legteljesebb emberi tetem-lelet is *néma*, az emberi szellem legfontosabb képessége, a beszéd hiányzik belőle. Ez nemcsak a társadalmilag annyira fontos anyanyelv szempontjából lenne szükséges, hanem magának az emberi szellemnek olyan megnyilvánulása hiányszik itt, mely minden egyébbre magyarázatot adhatna.

A vallások eltorzítása

A *történetírás* használhatatlanná torzította a hajdan volt *vallások* ismertetését. Mindent megtettek a leírók a saját koruk vallásfelfogásának az érvényesítéséért: a megkeresztelkedés korában rettenetes, gonosz pogányság volt minden az azelőtti nép vallásában. A lovagkorban, vagy későbben, a szekuláris nacionalizmus virágkorában az ősi pogány vallás a nemzeti erények ősforrásaként, nosztalgikus vágy tárgyává lett. A racionalizmus viszont logikus rendszerbe foglalta a legkuszább, egymásnak legellentmondóbb vallási képzeteket is. Például a klasszikus görög mitológia az olimposzi isteneket valóságos demokratikus alkotmányos istenkabinetté rendszerezi a korlátolt hatalmú Zeusz elnöksége alatti reszort-miniszter istenekkel. Hogy a minden árja nép vallásának nagy leltárában – lomtárnak is mondhatnánk – a *Mahábháratában* az észszerűségnek semmiféle nyoma se található, azzal a klasszikus görög írók nem törődtek. Az ősi vallásokról a leghitelesebb ismereteket a népköltészet őrizte meg. A kelta és a germán ősmondák, dalok és regék rengeteg információt tartalmaznak ugyan, de már a lovagkor hamis prizmat állított eléjük. Európában csak a *Kalevala* őrzött meg hitelesen keresztyénség előtti vallási világszemléletet, de a mindennapi élet vonatkozásaira ez is kevesebbet az elegendőnél. A népmesék és népmondák viszont, ha hiányosan is, de hitelesen tájékoztatnak. Káros veszedelem érte ezeket is, amikor eredeti élőszóvali népi formájából a leírással kiforgatódtak.

b) Szakirodalmi feladatok

A szaktudományok értékelése

Rendszerezésemben a szaktudományok eredményeire támaszkodtam. Sokszázezernyi történelmi adat és tény összefüggéseit vizsgáltam meg minden kritika és kétely nélkül. Abban a néhány esetben, amelyekben a történettudomány vagy más szaktudomány még nem hozott egyértelmű döntést, az alternatívák közül magam választottam a valószínűbbet. Például a szkíták, szarmaták, ogurok esetében. Néhány esetben azonban a szaktudományok hallgatnak, vagy tudománytalanul egyoldalúak. Ezekben az esetekben nem sajnáltam a fáradságot, hogy kortárs szaktudósoktól egyértelmű választ csikarjak ki kérdéseimre, a szakirodalom egyértelmű állásfoglalása előtt. Két-három kérdés kivételével ez sikerült is. Amely esetben legmakacsabb rimánkodással sem sikerült választ szereznem, de a történelmi jelenség megvilágítása egyértelmű választ követelt, a

legvalószínűbb tényt egyéni döntéssel fogadtam el tudományos igazságnak. Ezek legfőbb esetei a következők:

Szőke európai ősnép

- Európa őslakói *szőkehajúak* – és vörös, valamint barna hajúak, tehát nem fekete hajúak – voltak, az elfogadott rasszológiai elnevezésektől némileg eltérően *balti* fajtájúak. A szigorúan vett Dél-Európán kívül ezek lakták Euráziának az Uráltól nyugatra eső egész félszigetét. A mai szőke népek, a finnugoroknak vagy csüdoknak nevezett szómi-magyar-kómi, kelták, szlávok és germánok ezeknek az őseurópaiaknak – *kaledobalti* népnek nevezhetjük őket – a leszármazottai. Lennie kellett egy ősbalti, ír-finn-magyar-germán-szláv nyelvnek és nyelvcsaládnak, amely az árja fajtájú népek ősi indogermán nyelvét erősen befolyásolva a mai európai nyelveket eredményezte.

Anyajogú társadalom

- Európa ősnépei *anyajogú*, nagycsaládi társadalomban éltek.

Magyar–hungár különbség

- Szigorúan meg kell különböztetni a ma már egy fogalmat jelentő „*magyar*„ és „*hungár*–onogur” kifejezéseket: a magyar és a magyarul beszélő nép az eredetileg szőke balti fajtájú európai ősnép része, amely a kezdetek óta lakik Közép-Európában is. A hungár, az onogur viszont egy turáni fajtájú türk nyelvű népet jelent, amely uralma és befolyása alatt tartotta a magyarokat két évezreden át, amíg Kr.u. 1100 körül teljesen a magyarokba olvadt. A magyaroknak az Uráltól Pannóniáig való vándorlásáról szóló írások csak semmivel sem igazolható feltevések.

A népvándorlás-kifejezés

- A „*népvándorlás*” kifejezést a történetírás a Kr.u. 400 és 900 közötti európai népmozgásra, tehát nagyon leszűkített értelemben használja. A népvándorlás ugyanis örök emberi jelenség, állandóan folyik, globálisan keletről nyugat felé és nagy hullámokban a jobb megélhetést ígérő tájak felé. Az előbb említett európai történelmi korszakban az európai nemzetek kerestek és találtak maguknak országot, hazát, ahol államot alapítottak, tehát a jelenséget is helyesebb „*honfoglalásnak*” nevezni.

A szkizma

A római katolikus egyház történetírása szkizmatikusnak, szakadárnak mondja az ortodox egyházat, mintha nem a nyugati egyház szakadt volna el a keletitől, hanem fordítva. Mi tiszteljük ugyan a *Római Egyháznak* az *ős-egyház folytonosságára* vonatkozó ideológiai igényét, de nem vagyunk hajlandók feláldozni érte az egyetemes művelődéstörténet tényeit. Meg vagyunk ugyanis győződve arról, hogy a művelődési életben a kivonulás, az exodus, a szkizma, a szecesszió, a fejlődésképtelen hagyomány be betonozásával való szakítás, nem káros, hanem nagyon is hasznos művelet és dicséretére válik az azt alkalmazó intézménynek.

Állításom mindaddig tudományos igazság marad, amíg nem bizonyítják az ellenkezőjét.

2. Az európai ember ismérvei

Európai emberfaj

A biológia szerint a *Homo Sapiens Antropus* – magyarul: *előrelátó, bölcs ember* – egyetlen species – fő faj – melynek minden fajtája, rassza ugyanazokkal a genetikai tulajdonságokkal rendelkező, egymással keveredve életképes utódokat nemzhet. Korunk publicisztikájában

emlegetett emberfajok, rasszok: sárga, vörös, barna, fehér, fekete bőrűek különböző csoportosítás és elnevezés alatt, tehát inkább társadalmi, mint természeti kategóriák, a rendszerinti viselkedésükben észlelhető különbözőség *nem testi felépítésük*, hanem a különböző adottságok közötti, különböző célú és módszerű *neveltetésüknek* az eredménye. Az ember faji jellemzői csak hajlamokban, készségekben mutatkoznak, éppen úgy, mint a lófajták esetében. Az élettannak ezt a tételét egészében alátámasztja Európa története, amelyben a legkülönbözőbb emberfajok és emberfajták legváltozatosabb keveredésének eredménye, a *Homo Europaeus* már *nem* az ember *testi*, *anyagi* összetevőit, hanem az emberre sokkal jellemzőbb, *lelki*, szellemi, társadalmi – ne feledjük: a társadalom az anyagi világ, a természet része – tényezőt, *fejlődőképességet* fogadja el megkülönböztető ismervül. Európa a Föld felszínének az a területe, ahol a *keresztyének*, azaz a mediterrán monoteizmus *neveltjei* élnek, európai emberfaj tehát az, amelynek tagjai viselkedésükben az európai értékrend szabályait követik függetlenül testi-állati-faji eredetüktől.

Az európai erkölcs

Az európaiság alapvető ismérve tehát – „Európa” nem hiába jelent „jól látót” – az európai viselkedés, azaz, az európai erkölcsi értékrend viselkedési szabályainak szokásszerű alkalmazása. Hogy egy viselkedési norma mennyiben szabály, mennyire érvényesült a társadalomban, az csak időbeli visszatekintéssel, metagnosztikus kiértékeléssel állapítható meg. Egy régi házról is csak lebontásakor állapítható meg, hogy miből épült, azok a szabályok is, amelyek a társadalom szerkezete felépült, csak elévülésükkor válnak ismertté, amikor a társadalmi közmeggyőződés elvonja magát mögüle. Az Európa alapjául szolgáló szabályrend csak annak a Kr.u. 19. és 20. században bekövetkezett elévülése után vizsgálható. Előbb, 1848-ban, amikor az Európára jellemző – és csak Európára jellemző – származási, nemesi, tévesen feudálisnak mondott – valójában avicitási, ősiségi – gentilikus arisztokrácia uralma megszűnt, szabad fejlődési lehetőséget engedve a másfél évezrede uralma alá került római polgárosodásnak. Végül pedig 1944-ben, amikor az európai tényleges szabályrend alapja, a *krisztianizmus* társadalmi *hegemóniája* megszűnt. A *kiválók uralma*, az arisztokrácia valóban 1945-ig érvényesült Európában, hiszen a származási helyét elfoglaló gerontokratikus, szellemi arisztokrácia, a tanult, művelt emberek *tekintélyrendi* uralom jellemzője is az arisztokratizmus volt.

Nemzeti gerontokrácia

A középkori egyház klérusa a reformáció után kialakult új racionális gerontokráciában, a tanult intelligens emberek, a *honoráciorok* szellemi arisztokráciájában tovább élve igényelte magának a liberalizmus által felszámolt születési, gentilikus arisztokrácia társadalmi súlyát. Erre a fölényes társadalmi tekintélyre meg is volt az esélye a „kiművelt emberfőnek”, amíg az európai nemzet eszményi értéknek számított, amelynek szolgálata az új nemesség becsületügye lehetett, azaz 1945-ig, amíg a keresztyén világszemlélet egésze el nem veszítette uralkodó szerepét az ember akarati cselekvésének befolyásolásában. A feudális szupremácia alól kikerülő római polgárosodás azonban nem állott meg a vérségi társadalom lebontásában a nemzetnél és a családnál, *magános egyénekre*, színgerekre bontotta tovább a társadalmat, szekularizálta a közösségeken alapuló értékrendet, már nem volt közösségi értékrend, csak közös egyéni, csak a közösen megvalósítandó egyéni érdek, elsősorban a jól mérhető és látható *gazdasági haszon*. Ha a társadalom legtisztéletreméltóbb tekintélye a gazdaság, akkor a gazdaság, az anyagi javak megszerzésére alkalmas emberi erények fölényes értékre emelkednek a többiek rovására. Mint annakidején a római civilizációban a Mediterráneum régi kultikus indíttatású kultúrája az akkori Nyugat profit célú civilizációjába olvadt le, korunkban a régi európai kultúra olvad amerikai civilizációvá.

Társadalmi atomrombolás

A természetes, vérségi közösségi rendszerben felhalmozódott roppant társadalmi helyzeti energia felszabadult a vérségi közösségek felszámolásakor, a „társadalmi atomrobbanással” mozgási energiává változott, soha nem remélt anyagi és műszaki gazdagságot hozva az emberiségnek. Cserébe oda kellett adni a két utolsó természetes emberi közösséget, a nemzetet és a családot. A nemzet kötelékéből való szabadulás feloldotta az embert a hazája iránti erkölcsi kötelesség, a hazaszeretet alól és minden más nem közvetlenül személyes közösséghez kapcsolódó erkölcsi érték tisztelete alól. Az 1848-as szabadságharcban még bálványozott hős volt, aki a szabadság zászlója alá szólította embertársait, ugyanúgy, mint a fegyverrel harcoló katona. Az első világháborúban még a társadalom általánosan tisztelt hőse volt az, aki a harctéren életét áldozta, toborzója viszont már felelőtlen békebontó. A második világháborúban pedig emberiség elleni *büntettek* a háborúra toborzók, az életüket áldozók pedig, legjobb esetben, félrevezetett balekek. Azok, akik a Közép-Európát leigázó bolsevik despotizmus szolgálata helyett inkább a börtönt és az üldöztetést választották – mint ezt 1956 története mutatja – *őrült kalandorok*, hülyék minősítést kaptak az elnyomók kollaboránsaitól, és a közvéleményben senki nem mondott ellenük. Azok pedig, akik sorstársaikat az elnyomókkal szembeni engedetlenségre bíztatták, „népük érdekeit felelőtlenül veszélyeztető izgága” közellenségként szigeteltettek el.

Család nélküli, leporida társadalom

A közösségi erkölcsi értékek szekularizációja, általános devalvációja nem fejeződött be ezekkel. A legújabb törvényhozás enged az individualista anarhizmus, szingelizmus követelésének és „a gyermekek jogai”, „a nők jogai” címen megszünteti a család közület-jellegét. Az addig a család védelmében élő férfiak és nők, gyermekek, felnőttek, öregek között megszűnik az érzelmi-erkölcsi kötelék, férj-feleségből, szülőkből, nagyszülőkből, testvérekből, gyermekekből, fiúkból, lányokból, nővérekből, fivérekből, nagybácsikból, nagynénikből, sógorokból, rokonokból szürke, magános individuumokká, szingelekké, társadalmi és gazdasági versenytársakká változtak, az addig család alapú társadalomnak *leporida*, a mezei nyúléhoz hasonló, személyes kapcsolat nélküli egyénösszességben. A vérségi közösségek felbomlásával felbomlottak azok a területi közösségek is, amelyek Európa történelmének a kezdetén a vérségi társadalom letelepedésével alakultak ki. Nemcsak a nemzet földje, az ország, a haza, hanem a szülőföld, a vidék, a falu és a város, sőt, a városrészek is az ott lakók érzelmi erőterének vonzásába kerültek – köznyelven: megszerették ezeket az emberek. A 20. század elején még eleven volt a saját faluhoz, városrészhez való ragaszkodás, amely nemcsak az egymással való vetélkedés negatívumában nyilvánult meg, hanem áldozatot vállaló lokálpatriotizmusban is. Napjainkban már az egyetlen lakótömbben, egy fedél alatt lakók sem ismerik egymást, nem alkotnak közösséget, együttlakásukat terhes kényszernek érzik, nincs olyan közös céljuk, amelyért áldozatot lehetne hozni.

Az áldozat devalválódása

Az európai szellem alapjaiból, a keresztyénség tanításainak talajából növekedett elvont erkölcsi értékek vonatkozásában még nagyobb „a haladás útjában álló” *hagyományok lebontása*. 1848-ban még sok ezer ember áldozta életét a szabadságért, a *mások* szabadságáért – hiszen a hős meghalt – napjainkban pedig „az okos” hedonisták buta elmaradottnak mondják az anyagi javak gyűjtése és élvezése helyett börtönbüntetést és üldöztetést vállalókat. A lelkiismeretük tisztaságáért máglyát és gályarabságot vállalókat, a tudományos felfedezések és találmányok érdekében ínséget, nélkülözést, hihetetlen fáradtságot és munkát vállalókat, egyáltalán a meggyőződésük szerinti *becsületes* életet élőket vajon követi-e valaki napjainkban? Hajdan nemcsak a költők képzeletében haltak meg egymásért a szerelmesek, és nemcsak a nemzeti zászló és más közösségi jelképek becsülete volt szent, de minden áldozatot megérdemelt a Pál utcai fiúk közösségét jelképező, kívülállók számára utálatos

gitt is. Nem lehet tudni, hogy a népszerű sportegyesület győzelméért szurkolásban mi van több, a máshol ki nem élhető közösségi kapcsolat utáni vágy, vagy a mindent leromboló indulat? A hagyományos kötelékektől, kötelességektől való megszabadulás nyilvánvalóan a társadalom gazdasági kapacitásának teljes kihasználására nyílt lehetőség, valójában megszűnt minden korlát a termelés, a forgalom és a fogyasztás útjában. Maradt-e cél az emberiség előtt, amely felé törekedni, fejlődni lehetne? Szükség van-e még arra a fejlődőképességre, amelyet a Homo Sapiens Antropus Europaeus legfőbb ismervének mondtunk? A kérdésre a feleletet a jövőendő mondja meg, a mi feladatunk az immár kérdésessé vált emberi fejlődés eddigi útjának a megvilágítása.

3. A Homo Sapiens Antropus Europaeus

a) Az őseurópai emberfajták

Az európai emberek fajtajellegei

Az antropológia és rasszológia megállapítása szerint nincs európainak mondható külön emberfaj, de többé-kevésbé minden emberfaj előfordul Eurázsia nyugati félszigetén, Európában, kisebb-nagyobb keveredésben. Legtöbb, ami megállapítható, hogy inkább, vagy elsősorban ez, vagy az a faj előfordulása nagyobb Európa egyes vidékein. A keleti és nyugati mediterrán, az anatóliai, dinári, alpesi, ibéri, negroid, cromagnoni, kaukázusi, pontuszi, pamíri, iráni, mongoloid, turáni, uráli, lappoid, balti, nordikus, és egyebek mind előfordulnak úgy a régészeti leletekben, mint a mai felmérésekben. Lehet, hogy az egyes emberfajták különböző hajlamokat, készségeket, tehát fontos emberi tulajdonságokat is hordoznak – hiszen a ló, a kutya, a sertés és más állatok fajtái is fontos biológiai jellemzők hordozói – de ez nem elegendő arra, hogy az európai nagy kevertségben a típusokra vonatkozóan tudományos igényű általános következtetést vonhatnánk le. A külső, látható, *testi* fajtajellem szerint három csoportra osztható Európa lakossága: a Dél-európai fekete hajú, barna bőrű, hevesebb vérmérsékletű, az észak-európai szőke hajú, fehér bőrű, hideg vérű, és a kettő közötti nagy és népes embertípus. Hozzávetőlegesen az összlakosság egy negyede a feketehajú, másik negyede a szőke hajú, fele pedig az átmeneti, különböző hajszínű. Nyilvánvaló, hogy a látható fajtajellem, a haj és bőrszín alapján nem lehet rendszerezni az embert, mert a Homo Sapiens Antropus differencia specificaja nem a testi, hanem az afeletti szellemi és lelki jellemzőkből áll, tehát nem három, hanem sok ezer egyéni jellemzője van.

Az őseurópai szőke, kékszemű emberfajta

Anélkül, hogy a szaktudományok vonatkozó megállapításait kétségbe vonnánk, csak a magunk használatára a jelen rendszerezés nagyobb sikerének érdekében fogalmazzuk meg az *európai ősnép* hajdani léteire vonatkozó elméletünket. Abból kiindulva, hogy szőke hajú ember a történelem során csak Európában, az Északi- és a Balti-tenger környékén, a *Kaledobaltikum*ban fordult elő a Földgömbön, és ma is biztonsággal kimutatható, hogy a Föld minden szőke, gesztenye, vörös és barna hajú embere európai eredetű, megállapíthatjuk, hogy létezett európai emberfajta, melynek megkülönböztető külső jellemzője a *szőke haj* és a *kék szem* volt. Hogy ez az ősnép Európában, tehát Eurázsia nyugati félszigetén alakult volna ki valamelyik itteni ősember fajtából, vagy más földrésről, más bolygóról, vagy bárhonnan jött, nem tudhatjuk, de nincs is fontossága. Annyit állíthatunk, hogy ezek a *kaledobalti* szőkek voltak Európa első Homo Sapiens Antropusai, akik a negroid és közeli-keleti embertípusok által elfoglalt Dél-Európán kívül az egész kontinens ember számára akkoriban alkalmas területein éltek. Nyilvánvaló, hogy előbb az ember megélhetésére legalkalmasabb mérsékelt-meleg folyami lankákon, ingoványos, ligetes árterületeken és a peremvidékeken helyezkedtek el, innen terjedtek tovább az általában kevésbé alkalmas területekre, de halászatra,

vadászatra még kiváló hűvösebb folyóvizek és tengerpartok mentére, végül pedig – a földművelés felfedezése után – a növénytermesztésre alkalmassá tehető többi helyekre.

b) Az európai nyelvek

Az európaiak nyelve nem európai sajátosság

A beszéd nemcsak az érzések és indulatok közlésére alkalmas kódrendszer, mint az állatok hangja, hanem a gondolatalkotás és közlés eszköze lévén az ehhez szükséges fogalomalkotásra is képessé teszi az embert, tehát az embert az állattól megkülönböztető legfontosabb sajátosságok egyike. Az egész föld területén mindenütt beszélnek az emberek, fajuktól és más természeti-anyagi vagy földrajzi tényezőktől függetlenül. Az európaiak nyelve is olyan, mint a más földrészek lakóié, éppen úgy nem európai sajátosság, mint az európaiak faji hovatartozása. Amiért különös figyelemmel kell foglalkoznunk a nyelv kérdésével, azaz az anyanyelv alapján később kialakult általános művelődési, erkölcsi hagyományközösség, a *nemzet*, a csak Nyugat-Európára jellemző nemzetállam különös fontossága. Bár a történelem utolsó 2 évezrede vizsgálódásunk tárgya, vissza kell mennünk a kezdetekhez, hogy értelmezhetőek legyenek a következmények.

Az őseurópaiak kalevala (finnugor) nyelve

Az európai szőke nép nyelvére is az elvonás módszerével lehet következtetni: mivel nem tételezhető fel, hogy a hajdani beszélt nyelv nyomtalanul eltűnt volna. A ma Európában beszélt nyelvek közül csak kettőnek nincs Európán kívüli eredetre utaló kapcsolata, a baszknak és a kalevalának nevezhető finnugornak, azaz szómi-magyar-kóminak. A baszkokat mostani földrajzi elhelyezkedésük és fekete hajuk kizárja a szőkék által beszélt nyelv folytonosságából. A *finnek*, az *észtek* és a *magyarok* viszont ma is a szőkék közé tartoznak, és a Baltikum körzetéhez számíthatók, ebből arra következtethetünk, hogy a szőke európai emberfajta eredeti nyelve a finnugornak mondott – helyesebben Kalevala – szómi-magyar-kómi volt. Különben a „finnugor” elnevezés nem szerencsés. Egyrészt a „finn” név eredetileg nem *suomi* – magyarosan: szómi – nyelvet beszélő népre utalt, hanem skandináv-germánra, másrészt az „ugor” – az „ogur szlávok kiejtése” – név elnevezés sem valami uráli nyelvre vonatkozik, hanem a Volga-Ural vidék hajdani, türk nyelvű uralkodó népének az elnevezése. Észszerűbb volna *szómi-magyar-kómi* névvel illetni ezt a nyelvcsaládot, bár a *kalevala* nyelvcsalád volna a legelfogadhatóbb, mert a régebben használt *csúd* elnevezés más fogalmat takar. Tény, hogy ma a szőkék többsége kelta, germán és szláv, tehát indogermán nyelven beszél, nem finnugornak mondott kalevala-nyelven. Az indogermán, azaz árja népek azonban olyan nagymértékben kötődtek Ázsiához a történelem során, és ma is vitathatatlan őslakói Ázsia olyan nagy részének, hogy feltétlenül igazként kell elfogadnunk azt, hogy a mai európai indogermánok ősei Kr.e. 2000 körül vándoroltak Európába. Itt fajilag beolvadtak az általuk leigázott szőke lakosságba, de nyelvüket nagyrészt megőrizték.

Őskelták és árjakelták

Az általános művelődéstörténet logikája nehezen fogadja el a népeknek olyan nyelvcserejét, amely az uralkodó nép nyelvének az alávetettek általi átvételét jelenti. Úgy érzem, hogy egy elméleti kompromisszum feloldhatná az esetleges ellentmondásokat. A kelták, akik az eddigi felfogás szerint árjak voltak és elsőnek jöttek Európába, valójában nem egy, hanem kétfélek voltak: csak egyik részük, az *árjakelták* jöttek Ázsiából, másik részük, az *őskelták* kaledobalti, szőke, őseurópai fajtájúak voltak. Az őskelták nyelve a kalevala (finnugor) nyelvvel rokon lehetett, az árjakeltáké a latinnal. Ez megmagyarázná a hispánok, a gallok és belgák nyelvének gyors latinizálódását éppen úgy, mint az ír és brit nyelv megmaradását. Ennek érdekében egy *kaledobalti* nyelvcsalád hajdani létezését kellene

elfogadnunk az eddig általánosan elismert uráli nyelvcsalád helyére, az altáji nyelvcsalád társaként. A kaledobalti nyelvcsaládot a mostani finnugornak nevezett kalevala-nyelvek és az őskeltának nevezhető ír-brit, valamint a régiek közül az ideszámítható más nyelvek ősei alkották. A kelta és az indogermán nyelvek közötti rokonság a későbbi keveredés eredménye. Én ugyan szívesen elfogadom a kaledobalti elméletet, azonban nem vagyok nyelvész, és amíg a szaktudomány ezeket nem teszi magáévá, maradnunk kell az általánosan elfogadott rendszerezés mellett.

A ma Európában beszélt nyelvek: indoeurópai nyelvcsalád

A szaktudomány a nyelveket sajátos ismérvek alapján nyelvcsaládokba, azok különböző ágaiba csoportosítja. A ma Európában beszélt nyelvek túlnyomó része az indoeurópai – indogermán – árájának is mondott nyelvcsaládhoz tartozik. Ez a nyelvcsalád európai, kaukázusi, iráni, hindu, szanszkrit csoportokra oszlik. Az európai nyelvcsoporthoz további tagolásában már különböző a szaktudósok véleménye. Legáltalánosabb a következő: a legrégebbi ág a hajdan Nyugat- és Közép-Európa nagy részén beszélt kelta nyelv, a hajdani gallok, galaták, pannonok, helvétek, belgák, batávok, britek, valamint a mai írek, skótok, waleszek és bretonok nyelve – ha nem fogadjuk el a keltáknak az előbbieken vázolt őskelta és árjakelta részekre bontását. A népvándorlás logikáját figyelembe véve, a görög-latin nyelvcsoporthoz következik, a hajdani illír, trák, dák és a mai albán, román, olasz, francia, spanyol, katalán, portugál nyelvek és a hozzájuk tartozó különböző dialektusok. A germán nyelvek csoportjába a hajdani gót, longobárd, vizigót, vandál, herul, kvád, burgund nyelvek és a mai skandináv: svéd, norvég, dán, izlandi, fáröeri, flamand-hollandi, fríz, angol nyelvek, továbbá az egy német irodalmi nyelvhez tartozó alleman, sváb, frank, bajor és szász nyelvek tartoznak. A szláv-balti csoportba tartoznak a hajdani szarmaták, antok, pomeránok, poroszok, szilézek és luzácok nyelve mellett a mai délszlávok: szlovének, horvátok, szerbek, macedónok és bolgárok, a nyugati szlávok: lengyelek, kosszobok, mazúrok, vendek, szorbok, csehek és szlovákok és a keleti szlávok: oroszok, ukránok, beloruszok, rutének nyelve, valamint a balti lettek és litvánok nyelve.

A ma Európában beszélt nyelvek: urál-altáji nyelvcsalád

Az Európában beszélt nyelvek másik csoportja az urál-altáji, más szóval turáni nyelvcsaládhoz tartozik. Két ága van: a finnugornak vagy csúdnak mondott kalevala ág és az altáji vagy török-tatár ág. A finnugornak mondott szómi-magyar-kómi ághoz – helyesen: kalevela ághoz – nem tudjuk milyen nyelvek tartoztak a múltban, a most élő vagy kihalóban lévő kalevala (finnugor) nyelvek – a régebbi orosz nyelvészet szerint: *csúd* nyelvek – a következők: szómi csoport: suomi, lapp, karél, észt, vepsz, vót, inker, csúd, lív nyelvek, uráli vagy kómi csoport: mordvin, mári, cseremisz, zürjén, kómi, permi, ószi, vóti, udmurt, osztják, votják, hanti, mansi, vogul, szamojéd – bár a saját nyelvű és az orosz elnevezések esetleges különbözősége miatt még azt sem tudhatjuk bizonyosan, hány nyelvről van szó – nyelvek és a többiektől elszigetelt, közép-európai magyar nyelv. A turáni nyelvcsalád altáji vagy török-tatár ágához három nyelvcsoporthoz tartozik: a török, a mongol és a mandzsu. Negyedik csoport lenne a vitatott koreai, japáni vagy sumér és dravida nyelvek turáni kötődése, ezért nem látjuk célját a kérdés vitatásának. A török nyelvek, aszerint, hogy „a nép” fogalmát kifejező szót, hogy ejtik, ogur, oguz és ujjur nyelvekre oszlanak. Az *ogur* – nyugati török vagy bolgár – nyelvek közé tartozik a mai csuas és a hajdani avar és kazár, valamint ősmagyarnak nevezett óbolgár: onogur – hungár –, besogur, kuturgur, otuzogur stb. nyelvek. Az *oguz* – kiejtése: úz – nyelvek ismét két ágra oszlanak, az oguz vagy köztörök ág, amelyhez a hajdani úzok és besenyők, valamint a mostani oszmán, azeri, türkmén és üzbég nyelvek tartoznak. Az oguz nyelvek másik ága a kipszák, vagy tatár ág. Ide tartoznak a hajdani kunok, a mostani tatárok és kazakok. A török nyelvek harmadik csoportjához, az *ujgurokhoz* a ma is Belső-Ázsiában élő több nyelvjárásra oszló ujgurok és kirgizek nyelve tartozik. Európa területén a török nyelvek közül az ogur nyelveket

beszélték, amelyekhez őseink, az onogurok – hungárok – is tartoztak. Ma a kipcsák ághoz tartozó tatárok és az úzhoz tartozó oszmánok nyelvét beszélik Kelet-Európában.

Nem árja és nem turáni nyelvek

Nem árja és nem turáni nyelven beszéltek a hajdani ibérek, ligurok, etruszok, pelaszkok, illetve nem lehet tudni, milyen csoporthoz tartozó nyelven beszéltek ezek a népek. Most Európában csak a Pireneusok környékén élő baszkok nyelve nem sorolható egyik csoportba sem.

A nyelvcsaládok között világszemléleti különbségek

A nyelvek rendszerezése, minősítése vagy éppen értékelése nem a mi feladatunk, hiszen az nem emberi feladat. Mi a nyelvcsaládok között világszemléleti különbséget látunk. Az árja népek nyelvében tükröződik *biológiai* alapú világszemléletük – ebben megegyeznek az izlandiak is a bengáliakkal –, mely a *nemek szerinti* megkülönböztetésen alapul. Nemcsak az élőlények, de a tárgyak és elvont fogalmak is hímneműre és nőneműre, esetleg semleges neműre oszlanak. A turáni nyelvek *emberközpontúak*, mindent *jogi* vonatkozásában, az emberi személy viszonylatában szemlélnék, ezért nemcsak a dolgokat, tárgyakat, absztraktumokat, hanem a cselekvést is valakiénak, valaki birtokának tekintik, ezért a beszélt nyelvben mindent birtokos raggal látnak el. A Mediterráneum harmadik nyelvcsaládjának, a szemitának a monoteizmusból fakadó jellegzetessége, a szigorúan *szubjektív* világszemlélet, amely még az igealakokhoz is alanyi, *érzelmi* töltést csatol. A háromféle világszemléletnek, a szubjektívnek, a nemiséghez, illetve a személyhez kötődésnek a dominanciája a három nyelvcsalád szellemi alkotásaiban, még hitrendszerében is felfedezhető és nyomon követhető. Az árja népek biológiai szemléletének egyenes folyománya a politeizmusban megnyilvánuló materialista fideizmus. A szemiták szubjektivizmusa szilárd alapot jelent a monoteizmus számára, de az Egyetlen Istennek teremtő atyaként való felfogása bizonyos antropomorf anyagiasságot kölcsönöz a szemita világfelfogásnak. A turáni szemlélet – amennyire ez hittudomány hiányában a vallási folklórból kihámozható – minden anyagi kapcsolódástól mentes, tisztán szellemi létezőnek képes felfogni az egyetlen Istent, bár ez minden politeizmusnak és dualizmusnak a lehetőségét kizárja elegyítetlen monoteizmusával, absztrakciója ateista szemléletre ad lehetőséget az alacsonyabb intelligenciájúaknál.

Tudom, milyen méltatlankodó óbégatást, vagy sunyi elhallgatást vált ki az, amit az európai ősnépről mondtam, mindazoknak a diplomás történészek és nyelvészek részéről, akik nem rendelkeznek megfelelő tudományos képzettséggel és látókörrrel. Mielőtt ezek elhatárolnák magukat az olyan állításoktól, hogy Közép-Európa őslakói magyarul beszélhettek, gondolják meg, hogy csak a maguk tudományos felkészületlenségét és korlátoltságukat hirdetik azzal, ha elfogadhatóan nem bizonyítják azt, hogy milyen más nyelven beszéltek hajdan Közép-Európában. Én ugyanis állításomat a szaktudományok eddigi tételeinek ismeretében tettem, és azonnal meg fogom változtatni, ha erre meggyőző bizonyítékokkal készítenek.

4. A társadalomelmélet az európai gyakorlatban

a) A kétféle társadalomszervezési elv

A kétféle társadalomszervezet kialakulásának helye

Az emberi szellem első nagy alkotása a társadalom. A társadalom elsősorban a nevelésnek, az ember önmaga-építésének az eszköze, és csak másodsorban szolgál az emberi célok közös megvalósításának eszközeként. Emberi mű lévén fejlődés eredménye a társadalom, tehát kezdetben

alacsonyabb fokú, mint a későbbiekben. Európa őslakói, vagy első lakói az emberi élet nagyon kezdetleges színvonalán állottak, társadalmuk valószínű *anyajogú* volt, amely még a továbbélést is nehezen biztosította, a fejlődést pedig csaknem lehetetlenné tette. Az *apajogú* családi közösség, az aul, háznép, nem Európa földjén keletkezett, később hozták ide magukkal a szerencsésebb sorsú turáni és árja hódítók.

A kétféle társadalomszervezet meghatározása

Éppen csak megemlítjük – hiszen az előzőkben részletesen tárgyaltuk már – hogy az emberi társadalom kétféle szervezési elv alapján épül fel: a *vérségi* szervezet, a származás természetes közösségeinek, a családnak – aul, háznép – nemzettségnek – klán, gens – törzsnek hierarchikus egymásfelettségén, majd a törzseknek néppé szövetkezésén szerveződik. A másik szervezési elv a polgári, az emberi tevékenységen, a munkán alapszik, egymás mellé rendelt munkamegosztási, *hivatásrendi* közösségek rendje, amely a természetes vérségi rendszer alacsonyabb vagy magasabb fokozatán történt lebontásával keletkezett. – Említettük már, hogy a polgári társadalom fejlődése a vérségi közösségek lebontásával, „társadalmi atomrombolással”, a helyzeti társadalmi energiának aktív társadalmi energiává alakításával jár.

b) Az anyajogú társadalom

Az anyajogú társadalom életképtelensége

A *matriarhális*, az anyajogú család-rendszer *nem nőuralom*, hiszen a nő természet szerint nem képes fizikai kényszer alkalmazására a férfikkal szemben. – Az amazonok országa, ha volt, valamilyen társadalmi katasztrófa folytán kialakult kivétel lehetett. – Az anyajogúság azt jelenti, hogy a család folytonossága nem az apáról a fiúkra száll, hanem az anyáról a lányaira. Nem a lányok mennek férjhez más családba, hanem anyjuk mellett, illetve annak közelében maradnak, és más családból jönnek hozzájuk férjül a férfiak. A Homo Sapiens Antropusra fajilag jellemző, egész életre szóló páros házasság, a társadalom alapsejtjének, a családnak a sejtmagja. Természetes volt, hogy először a kiscsaládok anyái közötti kapcsolatok érvényesültek – ahogy a Szent Írás mondja „a férfi elhagyja apját és anyját, és követi az ő feleségét” – így keletkezett a semmilyen állandó hatalmi szervezettel nem rendelkező anyajogú család-rendszer. Az anyajogú család lehetőséget adott az ember természetes ösztöneinek a kielésére, de a család megmaradásának, a jövődönnek, vagy éppen a fejlődésnek már nem biztosított lehetőséget. A létfenntartás alapja a gyűjtő gazdálkodás volt. A nők által is végezhető gyűjtögetés nem adott kielégítő változatos táplálékot a férfiak által űzhető halászat és még inkább a vadászat nélkül. A fajfenntartás vonalán előfordulhatott, hogy házastársat kereső idegen férfiak huzamos ideig nem mutatkoztak. Ilyen esetekben meglazulhatott az ektogámiát előíró vallási parancs, állati szintű nemi élet kaphatott lábra, szülő-gyermek és testvér-testvér viszonylatában. Ez az endogámia egyrészt a szaporodás leállítását, a faj satnyulását és a kihalás veszélyét jelentette, másrészt nem alakulhatott ki így az az emberre jellemző erkölcsi közösség, mely csak ektogám házasságban képzelhető el. Ez a bizonytalan állandóságú és csak esetlegesen erkölcsi alapokon álló család-forma biztosította az ember felnőtte nevelését, de inkább csak biológiailag és kevésbé társadalmilag, ez csak a harmadik ösztön, a verseny, az érvényesülés ösztönének a magas szintű igénybevitelével volt megvalósítható.

Férfiak helyzete, nevelése az anyajogú társadalomban

Elsősorban a férfiak nevelése volt megoldatlan, hiszen ez a rendszer nem állíthatott olyan célt, nem tűzhetett ki olyan versenydíjat a fiúk elé, melynek megvalósításáért vállalhatták volna a nevelés és önnevelés minden velejáróját, a dresszurától a vadászatra és főként a család védelmére előkészítő

gyötrelmes kiképzésen és a másnak való engedelmességen át, a kialakuló társadalmi szabály fegyelméig. Az apai tekintély ilyen cél lett volna, ha erre az anyajogú családban remény lehetett volna. Nem lehetett tekintélye annak a férfinak, aki vonakodott életét áldozni vagy kockáztatni olyan család védelmére, amelyben ő örökké jött-ment marad. Inkább elmenekül, sorsára hagyván családját. Ellenben, ha a férfi szereti a feleségét és gyermekeit, tehát erkölcsi közösséget alkot velük, akkor szívesen kockáztatja érettségét az életét, akkor meglesz az az apai tekintély, amelynek a példája célt ad fiai nevelésének, és egyúttal a család biológiai fennmaradását is biztosítja. A férfi áldozatos szerepvállalása, az ezzel szerzett fölényes tekintély volt az anyajogú család apajogúvá válásának legfőbb indítéka. Valószínű, hogy a fiúk természetes érvényesülési ösztöne fontos tényezője volt az anyajogúságnak apajogúságra változtatásában. Az anya-gyermek biológiai viszony, az apa-gyermek kapcsolata viszont társadalmi tényezőn, az apai tekintélyen alapszik. Persze, az apai tekintély kezdetben csak az apa fizikai erőfölényén alapult, de később, a magától kialakuló érzelmi közösség eredményeképpen, erkölcsi tekintéllyé változik, melynek már nincs szüksége fizikai erőszak alkalmazására gyermekeivel szemben, a nélkül is érvényesül. Ezért engedelmeskedik a felnőtt, családos férfi a nála rendszerint gyengébb, idős apjának. – Az apa erkölcsi tekintélye a társadalmi hatalom alaptípusa, melynek érvényesülése folytán a társadalom elmozdult a kezdetleges anyajogúság színvonaláról, olyan fejlettebb társadalmi szerkezetet alkotott, amely az ember távlati, magasabb céljai megvalósítására is vállalkozhatott. Ez a társadalmi hatalom alaptípusa.

c) Az apajogú aul-rendszer

Az apajogú aul-rendszer belső és külső hierarchiája

Az apa tekintélyén épül fel a vérségi társadalom alapegysége, a család – mai nyelven: *nagycsalád* – tudományos nevén az *aul* – háznép – amely az élő apának és felnőtt fiainak a családjai által alkotott közösség, melyhez vér szerinti leszármazottakon kívül más származású szolgák és befogadottak is tartoznak. Az aulban minden tagnak az időrendben, tehát megmásíthatatlan természetes szabályrendben megállapított és rögzített helye van: az *atyát* – nagyapát – rangban követi az elsőszülött házaspár, családos fia, utána születési sorrendben a többi felnőtt fiú, azok után a családos és felnőtt szolgák, és csak utánuk következnek a kiskorú fiúk, előbb az atyáéi, azután a felnőtt fiakéi, utánuk a szolgákéi. Ugyanez a rangsor a nők esetében, minden nő fél fokozattal a férje után: az atya feleségétől, az *asszonytól* számítva a legfiatalabb szolgaleányig. Felbecsülhetetlen történelmi fontossága van az aul-rendszer kötött rangsorának, mert ez érvényesül a vérségi társadalom minden fokán. Tehát „a fiatalabb” később csatlakozott, vagy hódítással csatlakoztatott aul, klán, törzs a befogadó közösség legalacsonyabb rangját kapja, és abban marad a következőig. Ez a magyarázata a vérségi társadalmak lavinaszerű hódító képességének, mert minden csatával gyarapszik a hódító sereg száma, ahelyett, hogy az elesettekkel apadna. Mivel a meghódoló vérségi közösség egészében megőrzi egységét és teljes belső autonómiáját, a meghódolás, azaz önkéntes csatlakozás olyan előnyökkel jár, amelyeket nem érdemes ellenállással kockáztatni. Az ellenálló és legyőzött közösségeket ugyanis ellenállásuk szintjéig lebontják, és a győztesek közösségeibe olvasztják. Akik tehát aul szinten is ellenálltak, szolgaként kerülnek be a hódítók auljaiba. – Nyilvánvaló, hogy az aul-szervezettel nem rendelkező, anyajogú családokban élő meghódítottak a hódító aulok szolgáláivá lesznek.

Az apajogú aul-rendszer nyelve

A materialista társadalomtörténet egyoldalúságában figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a hódított vagy vásárolt szolgák a vérségi társadalomban nem alkotnak külön társadalmi rendet –

réteget, „osztályt” – hanem az aulok kötelékébe tartoznak. Ez azt jelenti, hogy vérségi társadalomban nem létezhet osztálygyűlölet, „osztályharc”, hiszen a szolgák szervesen tagjai az urakat is magába foglaló közösségnek. Mint a damaszkuszi Eliézer esetéből láttuk, aki szolgaként felettese volt kiskorú gazdájának, Izsáknak, ő vett feleséget is számára, hiszen gazdája minden vagyonával ő rendelkezett, nehezen képzelhető el bármilyen ellentét vagy harc urak és szolgák között. A korunk életét megmérgező nemzetiségi ellentétek sem léteztek a vérségi társadalomban, hiszen a legszűkebb közösségnek, az aulnak különböző etnikai származású, anyanyelvi tagjai voltak. Nemcsak a más közösségből hozott feleségek, de a szolgák is lehettek más etnikai származásúak, anyanyelvűek, nemcsak ott, ahol a hódítók és hódítottak között ilyen különbségek voltak, hanem a vásárolt szolgák esetében is. Európában egyenesen ritka volt az olyan nép, amelyben ne más származásúak lettek volna a meghódított szolgák. Ez azt jelenti, hogy az aulokon belül különböző nyelven beszéltek a tagok, nem ritkán több nyelven is. A hódító urak beszélhették a maguk örökölt anyanyelvét, a szolgák ismét a magukét. Ahogyan ez természetes, a többség által értett nyelv lett az aul közös nyelve, természetesen az az a szolgáké, akik az aul szám szerinti többségét jelentették. Ezzel a társadalmi képlettel lehet megmagyarázni a népek gyakori nyelvcserejét – valójában az urak átveszik szolgálk nyelvét – mint ez az eredetileg ogur nyelvű bolgárok szláv nyelvűvé válásával történt. – Értsék meg már végre! – Ahogyan a germán nyelvű hódító frankok átvették a meghódítottak neolatin nyelvét és lettek franciává, Hungária alapítói is úgy vették át a maguk ogur nyelve helyett a meghódítottak magyar, szláv, esetleg egyéb nyelvét. – A polgári rendszerű társadalom oszolhat szabadokra és szolgákra, gazdákra és rabszolgákra, munkaadókra és munkásokra, és itt kerülhetnek egymással szembe a társadalom különböző rétegei. – A polgári társadalomban sincsenek a materializmus szerinti társadalmi osztályok, mert „nem a termelőeszközök birtoklása vagy nem birtoklása” az ellentétek oka, hiszen a milliomos gyermekei sem rendelkeznek termelőeszközökkel, mégsem proletárok.

5. A Kalevala

a) A kaledobalti vallás

Hitben gyökerezik a fejlődőképesség

A hit, a vallásos meggyőződés az ember életének legfontosabb befolyásoló tényezője, hiszen az ember hitétől kapja azt az eszményi célt, melynek megvalósítására az anyagi világ adottságai között törekszik. Az eszményi cél szolgál alapjául az ember erkölcsének, amely készségként génjeibe épül természetes ösztönei, feltételes reflexei kiegészítésére, hogy az embert ne vigye halálba a természetes tehetetlensége, hanem életben maradjon, és az eszménye irányába fejlődjék. Az állatokkal szembeni differencia specificáinak legfontosabbika a Homo Sapiens Antropusnak a vallásos hitében gyökerező *fejlődőképessége*. Az a tény, hogy az európai ősnép *nem halt ki* a történelem előtti évezredekben, vagy *nem csökkent* meg a mai primitív népek szintjén, hanem élt és fejlődött, legjobb bizonyítéka a Kaledobalti ősnép hajdani létezésének. Igen, a szőke hajnál és kék szemnél erősebben bizonyítja Európa őslakosainak másokkal szembeni különbségét – az ember lényege ugyanis nem testében, anyagi mivoltában, hanem lelki lélettávlat felé mutató *szellemében* van – az, hogy eszmei értékrend garantálására képes, saját vallása volt.

A régészeti leletek tanúsága és a Kalevala

A materialista művelődéstörténet saját egyoldalú elveihez ragaszkodik a régészet területén is, csak az ásatásokon előkerülő tárgyakat, csontvázakat és szerszámokat vizsgálja. Már láttuk az

előbbieken, hogy a sírokban talált hulla-maradványnak bőre, haja, szeme *színét* nem lehet megállapítani, hogy abból pontos faji meghatározása lehetséges volna. A művelődéstörténeti rendszerezés még nehezebb, hiszen a hullának nem maradt meg a nyelve, hogy abból beszédére, a Sapiencia Humana kifejező eszközére lehessen következtetni. A feltárt európai sírok csak annyit mutatnak, hogy a régiek itt is örökélet-hívők voltak, hiszen *temetkeztek*. Nem maradtak azonban az egyiptomiakhoz hasonló grandiózus sírok és még kevésbé kőből épült kultikus szentélyek, templomok, bálványok és egyebek. Ezek alapján a magukat pozitivistának nevező legújabb kori történészek az európaiak ősvallását még a később ide telepedett kelták és más árják politeizmusánál is alább becsülvén, a legprimitívebb animista varázsló-sámánok babona hitének a csoportjába helyezik. Csak elcsodálkozhatunk azon a szűk látókörön, amely teljességgel figyelmen kívül hagyja a vallási etnográfia tárgyi része mellett a ma is élő népművészet és népköltészet egész tanúságát. A kaledobalti népcsalád nem kőből készült műemléket hagyott maga után, hanem „ércnél maradandóbb” költeményeket, mondákat, regéket, dalokat, táncokat. Hogy csak az írásba átmentetteket, az Edda dalokat, a Völuspát és sok leírt ősmondát említsük, és a mindent egységes rendszerbe foglaló *Kalevalát*. Persze, írásuk nem volt, hogy tiszta hitük elemeit a babonás hiedelmek tömegéből tudományos rendszerességgel kiválogathatták volna.

Az európai ősvallás általános megítélése

Általános az a felfogás, hogy az európai ősvallás valójában nagy, kaotikus, babonás hiedelemtömeg volt, amelyben csak úgy csillant meg imitt-amott a tiszta Isten hit, mint az aranyzemcsék a folyamok homokjában.

A vallásos hit és a babona

Hogy a tiszta hitet a babonától elválaszthassuk, először meg kell határoznunk a babona fogalmát, ez azonban sokkal nehezebb feladat, mint első pillantásra látszik. A *babona* is parafizikai, természetén túli valóság létezéséről való meggyőződés, mint a vallásos hit, a babona azonban mindig anyaghoz kötött létezőre irányul, erői közvetlenül hatnak az anyagi természet tényeire és jelenségeire, és rendszerint emberi eszközökkel és módszerekkel, varázslással az ember szolgálatára kényszeríthetők. A varázslás külső formája nagyon hasonlít az istenimádat kultikus cselekményeihez, áldozáshoz és más szertartásokhoz, de a mindig Isten szolgálatára és a vele szembeni alázat kifejezésére törekvő istentisztelettel ellentétben, a varázslat a „túlvilági erőt” akarja szolgálatra kényszeríteni. Ez a külsőleges rokonság az oka annak, hogy „az avatatlan tömeg”, a tudatlanok sokasága nem is tudja elképzelni a tiszta istenhitet a babonák nélkül. Bár megtévesztő egyszerűsítés, megkockáztatom a babona túlvilági hatalmait a politeista istenségekkel azonosítani, hiszen mindkettő az anyagvilágban van és működik, és csak abban. Az az általános felfogás, hogy a babona nem egyéb, mint alacsony rendű vallás, már közelebb jár az igazsághoz, de mégsem fogadható el, hiszen bármilyen kicsi része irányul a babonátömegnek a tiszta istenhitre, az a kevés értéket adhat az egésznek. Ezért ismer a vallástörténet annyi átmenetet a két kategória között, az Isten és az ember közötti túlvilági seregek sokaságát, istenségek, félistenek, démonok, tündérek, angyalok, kerubimok, megistenült ősök, szentéletű elhunytak, jó és gonosz szellemek, dzsinek, ördögök és éjféli lepedős alakzatok hiedelmét, amelyeket csak alapfeltételünkkel különböztethetünk meg egymástól, aszerint, hogy *Istent szolgálják-e, vagy az embert*.

Az európai ősvallás érték-szikrái

Az európai ősnép vallásában ez a mennyiségileg végtelen kevés érték is elegendő volt arra, hogy a babonátömegnek olyan előjelt adjon, melynek hatására a Homo Sapiens Antropus Europaeus az élet útján elinduljon, és ezen az úton megmaradjon. A társadalom alapja, a család soha nem

alakulhatott volna ki a halálba vivő ösztönös kapzsiságot, gyilkolási vágyat és a nemi zabolátlanságot korlátok közé szorító erkölcsi meggyőződés nélkül. A vallás meglétének legfőbb bizonyítéka éppen az emberi élet.

Az anyajogúak mennyei matriarhátusa

Az anyajogú család évezredekken át uralkodó társadalmi forma volt. Természetes folyománya volt ennek az *Istenanya*, az Anyaisten általános tisztelete, legalacsonyabb fokon a turáni tündérek között, középfolokon az árja istenseregben, felsőfolokon, mint Boldogasszony a szemita Lilit másaként, egy természetimádó számára ugyanis nem lehet nagyobb természeti erő az anyaságnál. Ez magyarázza a mennyei matriarhátus tovább élését a földi apajogú társadalmi szerkezet idején is, mind a mai napig.

A Kalevalát a szómik őrizték meg

Nincs bizonyosság afelől, hogy Eurázsia nyugati félszigetén, az Európának nevezett területen, az itt élő emberek a Kr.e. II. évezredben milyen fajtájúak és milyen anyanyelvűek voltak. Lehet, hogy nem voltak szókék és nem finnugornak mondott szómi-magyar-kómi nyelven beszéltek. Az azonban biztos, hogy az európai szellem első irodalmi alkotását, a Kalevalát a szómi nyelven beszélő szőke finn nép őrizte meg az utókor számára. Ha a sumér-egyiptomi ősműveltség hagyományait a Bibliában megőrző héber-zsidók művelődéstörténeti érdemeit nem vonjuk kétségbe, adjuk ezt meg a Kalevala népének is. Gondolja meg a mélyen tisztelt Olvasó, a Kalevalának csak azt az egyetlen elemét, hogy hősei nem gyilkos fegyverekkel – kőbaltával, karddal, vagy atombombával – küzdenek egymás ellen, hanem a *dal erejével*, és számot adhat magának a Kaledobalti eszmény vitathatatlan anyagfelettségéről!

A kaledobaltiak Egyisten-hívők voltak ugyan

A kaledobaltiak a Világmindenség anyagnélküli örökéletéhez, a lelki élettávlat transzcendenciájához való viszonyulásuk bizonytalan volt, hiszen nem volt meg a hittudományi rendszerezéshez szükséges eszközük, az *írás*. Még a később ráakódott indogermán politeista alapú babonás hiedelemtömeg ellenére is, a kaledobaltiak vallása a későbbi *turáni* valláshoz hasonlóan, feltette állott a primitív animista sámán-hitnek. Sámánnak, táltosnak, látnoknak nevezett vallási szolgálattevők csak *egyisten-hitük* rejtelmeibe kaptak beavatást elhivatásuk alkalmával – a táltosokat ugyanis az Örökkévaló hívta, rendelte, sőt kényszerítette a maga szolgálatára, ellentétben az önként végzett professzionista varázsló mesterséggel – különben tudományosan *képzetlenek* voltak. Egyisten-hívők voltak ugyan, de hitük világában nem volt szigorú rend és fegyelem, nehéz megállapítani, milyen szabályok szerint tevékenykednek a túlvilági hatalmak. Ma úgy mondanánk, hogy a sámánok, táltosok mennyországának nem volt alkotmányos rendje. Ez tükröződött az európai ősnép társadalmi életében, a kezdetleges anyajogúságban és a mai vadász népekéhez hasonló, az aul rendjéig soha el nem jutó, apajogú családrendszerében.

A kaledobaltiaknak nem volt papsága

Az őseurópai vallásnak nem volt papsága, klérusa, hittudománya. Még mitológiáját is utólagosan próbálják összeállítani. Számunkra a legfontosabb alap a nép mindennapi életében tanúsított viselkedés, mert abból teljes biztonsággal következtethetünk vissza, arra a célra, amelynek megvalósítására a viselkedés szolgált.

A sámánvallás a monoteizmus alapja

Az apajogú aul-rendszert Kelet-Európában még a történelem előtti időben meghonosító turáni fajtájú ogurok új szint hoztak Európa vallásába, és a mi számunkra új megvilágítást. *Varga Zsigmond*

klasszikus értékű vallástörténetének e kérdésre vonatkozó részeire támaszkodom. Szerinte az eurázsiai sámánvallás nem babonatömeg, nem is a politeizmus alacsony szintje, hanem a *monoteizmus* természetes *alapja*. A szemita próféta, látó, a turáni sámán, táltos – bár mesterségénél fogva varázslással is foglalkozik – mégsem azonos a vajákosokkal, esőcsináló afrikai varázslókkal, gyógyító kuruzslókkal, mert tevékenységük lényege az Isten általi személyes elhívottságukon alapszik, az isteni kijelentés közvetítői az emberek felé, nem pedig babonás szolgáltatások elvégzői a megrendelők javára és a maga hasznára. A turáni és szemita népek vallásának alapja az Egyetlen Isten hite, Akit a hívő társadalmi, műveltségi, tanultsági állapotától függően homályosan, vagy még homályosabban lát és ismer, természeti tünemények perszonifikálása, és más babonás jelenségek zavaró körülményei között. Amíg Előázsia népeinél a családjaikat elhagyó kijelentés-hordozók még az ősidőkben munkamegosztási hivatásrendbe, szerzetességbe és papságba tömörültek, a turáni népek magasabb fokozat felé épülő szigorú vérségi, társadalmi rendje nem tűrte semmiféle hivatásrend kialakulását. Előázsiában a kultuszközpontok körül városok alakultak, amelynek papi vezető rendje feltalálta és felhasználta az írás gondolatrögzítő, gondolatfejlesztő, gondolat-megőrző és továbbító lehetőségét, segítségével rendszerezte vallásos hite alapelemeit, hittudományt alkotott, melyből azután a többi tudományok is differenciálódhattak.

Az írásbeliség hiányában

Eurázsia többi részén, úgy az erdős vidékeken, mint a pusztákon, a vérségi társadalomban, a papi áldozári teendőket a családfő látta el – bármely családtagnak jogában állván a közös szertartáson kívül is tetszése szerint bármennyit imádkozni – nem volt írástudó papság az isteni kijelentések rendszerezésére, hittudomány alkotására. Az írásbeliség hiánya minden szellemi alkotásnak, közte a vallásosoknak is szóbeli és más eszme közvetítő és rögzítő eszköz használatára kényszerítette a népet. Az ismereteket, hagyományokat, a szellemi műveltség egész anyagát élőszóban, elbeszélésekben, dalokban, zenében, táncban és vallási szertartásokban, rítusokban, népi képzőművészeti alkotásokban adták tovább kortársaiknak és az utókornak. A legfontosabb, a legpontosabb fogalmazást igénylő ismeretanyagot kötött formában, versbe foglalták és terjesztették. Ezért van felbecsülhetetlen fontossága a népköltészeti örökségnek Eurázsia műveltségében

A kaledobaltiak vallása alkalmas alapja keresztyénségnek

A belsőázsiai népek vallásgyakorlatában, nemcsak a szibériai sámánizmusban, de a tibeti lámaizmusban is máig megmaradtak a legősibb szertartások, így a kultikus táncok és rituális versmondások szokása is. Ez éppen úgy nincs ellentétben a legfejlettebb írásos tibeti hittudománnyal, mint annakidején a próféták csoportos és Dávid király istentiszteleti tánca nem volt ellentétben az Egyetlen Isten imádatával. Az eurázsiai ősi vallás tehát valóban egyistenhívőnek tekinthető, azonban a vérségi társadalmi szervezet semmiféle más társadalmi szervezkedést nem tűrvén, papság és klérus hiányában tudományos rendszerezés nélkül maradt, mindenféle politeista pogányság és babonaság keveréke. Mint a 16. századi reformáció utáni művelődéstörténet bizonyítja, a kaledobaltiak vallása alkalmasabb alapul szolgálhatott később a legmagasabb igényű hitrendszernek, a keresztyénségnek, mint a Mediterráneumba telepedett árjak politeista vallása. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a hajdani társadalmi szervezeti kizárólagosság, a papi hivatásrend hiányának a folyománya a turáni népeknél később tapasztalt teljes vallási türelem, amely még a mai ökumenizmusnak is követendő modellül szolgálhat.

A sumérek

Szívem szerint szerettem volna elkerülni a sumérok nevének és műveltségének még az említését is. Semmiképpen sem akarok semmiféle ilyen vitába keveredni. Barátaim azonban e fejezet előző

részének elolvasása után valósággal követelik tőlem az állásfoglalást. Az európai műveltség első ismert alkotói és hordozói, a sumérek nem voltak sem szemiták, sem hamiták, sem árják. Egyesek szerint dravidák, a szaktudósok többsége – bár ezeknek éppen szaktudását kérdőjelezi meg szakmai ellenfeleik – szerint viszont magyarokkal rokon turániak voltak. Azok a nyelvészeti bizonyítékok, amelyekre hivatkozni szoktak, és amelyeket annyit és annyian vitatnak, engem arra a következtetésre juttatnak, hogy a sumérek nyelve az ogur nyelvek közül való volt, tehát a török nyelvek egyike. Az azonban, hogy a sumér művelődésnek és benne a sumér nyelvnek valamely későbbi, vagy mai nép műveltsége leszármazottja volna, az kizárható. A valószínűség azt mondja, hogy a Szkíthiában élő ogurok hódító serege telepedett meg Mezopotámia déli részén, alapította ott meg műveltségtermő városait. Nyelvüknek, írásuknak, egész műveltségüknek közvetlen örökösei azonban a szomszédos sémiták voltak, majd azok után az irániak és a görögök. Úgy látszik, hogy Mezopotámiából Szkíthia felé nem volt rendszeres kapcsolat, csak olyasmi rendkívüli, amelyet a Hunor és Magyar rege említ. E valószínűség mellett legerősebb bizonyíték az, hogy az ogurok nem közvetlenül vették át a sumér ékírást, hanem az évezredes és nagy térbeli kerülővel a föníciaiaktól került hozzájuk rovásírás formájában. A rovásírás pedig csak gazdasági adat rögzítésére és megőrzésére alkalmas, szellemi alkotásokra nem.

b) Az első lakosok mindennapja

Földnépének nevezzük valamely területnek első állandó lakóit, vagy azokat, akik lakatlan területen megtelepedve, állandó kapcsolatra lépnek a területtel, a vidékkel, úgy, hogy azon létfenntartásukat biztosító *gazdálkodást* kezdenek és folytatnak.

A földnépe

Európa őslakosairól, első lakóiról csak a történelmi néprajz, a régészet és az írott történelem eredményeinek a Kalevalában és egyéb népköltészeti örökségben megőrzött információkkal való egybevetése alapján lehet felelősen beszélni. A Kalevala népének a Krisztus előtti harmadik évezredben a Duna-Tisza tájára, a Don torkolatának ingoványaira, a Pó, a Garrone vagy más folyómente letelepedésre alkalmas területére helyezésével, a *verosimilitás* elvének az alkalmazásával, megrajzolhatjuk az akkori európai ember, az európai *földnépe* hétköznapijainak a képét. Ugyanis az ember, a Homo Sapiens Antropus éntudatra ocsúdása első pillanatától, azaz az emberi élőlényfaj jellemzői *mindegyikének* a megléte óta *mindig ember volt*: testi, szellemi és lelki működése, fizikai és pszichikai viselkedése, történelmet és társadalmat alkotó akarati cselekvésének egész belső és külső folyamata olyan volt, mint a mienk, a mai emberé, tehát valószínű, hogy minden esetben úgy viselkedett, ahogyan mi viselkedtünk volna akkor és ott. Először is azt a területet választja ki letelepedése helyéül, amely élete, jóléte, pillanatnyi és későbbi biztonsága szempontjából a legalkalmasabb. Ahol maga és családja táplálékát legkönnyebben megszerezheti, ahol legkönnyebben legalkalmasabb hajlékot építhet családja otthonául, és ahol a legkisebb áldozat hozatalával védelmezheti meg övéinek életét és anyagi javait minden külső veszedelemmel szemben. Ott válik az ősemlék-majomfalka tagjából éntudatos, önmagát, társait és természeti környezetét megismerni képes és az *élet* meglétének és hiányának tényét felfogni képes Homo Sapiens Antropusszá, és – ha elsőnek telepszik meg lakatlan területre – lesz *földnépévé* és akként kezd emberre jellemző egyéni és társadalmi életet élni, életlehetőségeit biztosító társadalmat építeni.

Család, anyajog, apajog

A Homo Sapiens Antropus egyik faji jellemzője a páros ektogám házasságon alapuló család. Az emberi családot az különbözteti meg más élőlények falkájától, hogy a családon belül természetes

leszármazási, fajfenntartási, létfenntartási, kiválasztási, védelmi, gazdasági, tehát totális erkölcsi közösség érvényesül, amely az élő természet részeként időben örök. Még a szülők egyikének vagy másikának a halálával sem szűnik meg, mert a gyermekekhez való kötődés nem szűnik meg azoknak a felnövésével, hiszen nem egyszerre születtek, nem egyszerre nőnek fel, nem egyszerre kötnek saját házasságot, amelyeknek mindegyike tovább viszi a család biológiai és társadalmi létét. Különbség a család típusok között csak a felnőtt gyermekek, testvérek közötti viszony erősségében van. Az aulban – háznép-rendszerben – a vérségi rendszer alapján a felnőtt gyermekek házasságuk után is a család kötelékében maradnak szülőjük haláláig. Az *anyajogú* társadalomban a nagymama személye az összekötő kapocs, az *apajogú*ban a nagypapáé.

Az életmód igényei

Mint legközelebbi biológiai rokonai, a sertések és a medvék, az ember is mindenevő. Táplálkozásának alapját a természetben készen található növényi és állati termékek képezik. A fák és bokrok ehető gyümölcssei, a földi eper, szeder, áfonya és mindenféle bogyó, a fűfélék, a nád, gyékény, sás, páfrány és más növényfélék magva, szára, gyökere és mindenféle ehető gombafajta, féreg és rovar ott volt időszakonként váltakozva a földnépének étrendjén, a kisebb-nagyobb hüllők, a vizekben található teknősök, csíkok, rákok, halak, valamint a némi ügyességgel zsákmányul ejthető kisebb-nagyobb emlősök, rágcsálók, és madarak. A nagyobb vadak, nyulak, őzek, szarvasok és a mindennél értékesebb bölények elejtése már nehezebb feladat volt, melyre a gyermekek gondozását végző nők már nem vállalkozhattak, de a növényi táplálékok mellé annyira kíváncsi volt a vadhús, hogy az anyajogú társadalomban ez voltaképpen egyedül is indokolta a férfiak házastársul fogadását és eltartását. A meleg égöv alatt, az örök nyár övezetében, minden időben ott van a frissen érett gyümölcs, csak meg kell enni. Ilyen paradicsomi – a bibliai Édenkert is ilyen forró égövi oázis volt – állapotok között az ember kölykének nincs szüksége a szülőktől áldozatot kívánó évtizedekig tartó felnevelésre, a társadalmi szerkezet is csökevényes maradt, hiszen még a kiskorú gyermekek is megélhetnek a szülők segítségével nélkül is, nem, hogy a felnőtt gyermekek is szüleik fennhatósága alatt maradnának, nagycsaládot, ault, háznépet alkotva.

A háznép-rendszer

A mérsékelt égöv alatt azonban nem élhetett az ember nagycsaládi szervezet nélkül. A gyűjtögetés, halászat, vadászat, tehát a természet spontán termékeivel való táplálkozás nagyon nagy területet igényel, ezért az ilyen társadalomban élő embernek állandóan tovább kell költöznie újabb és újabb gyűjtőterületre, újabb és újabb vadászmezőre. Ez a továbbköltözés az őstörténet véres valóságában egyáltalán nem volt olyan idillikus, sem olyan békés, mint a méhrajok esetében. Annak az eldöntése, hogy ki maradjon, és ki menjen a háznépből, még akkor is évekig tartó veszekedést okozott, ha nem kellett máshonnan költöző családokkal élet-halál harcot vívni a helybenmaradásért, vagy új lakótelep megszállásáért. Ez a fegyveres harc felfokozta a férfiak társadalmi szerepének fontosságát, és az anyajogúságnak apajogúvá változását eredményezte. Valószínűnek tartom, hogy az európai szőke kaledobalti nép nem volt képes apajogúvá lenni, az új társadalmi formát a kívülről jövő fejlettebb aulrendszerű hódítók tényleges uralma hozta meg. Egyszerűen a portyára jövő legények egyenesen családfőnek telepedtek be a szőkék anyajogú közösségeibe. Így már nemcsak nagyobb eséllyel védekezhettek az új honkeresőkkel szemben, hanem maguk is nagyobb eséllyel indulhattak újabb telephely foglalására. Hogy az első hódítók ilyen kis létszámú portyázók voltak, az eredmény is valószínűvé teszi, különben nem szököttek volna meg az Európába költöző turániak, germánok, szlávok, árjak. A portyázó legények évezredekig zaklathatták, gyötörhették, kínozhatták az anyajogúakat. A szakirodalom a mai ember számára elrémítő történeteket mond az őstibetieknek vagy ősmongoloknak nevezett hódítókról. Ezek portyázó legényei

sorra becserkésztek az anyajogú tanyákat, a férfiakat megölték, a fiúkat kiherélték, majd addig éltek ott, ameddig minden fogyasztásra valót felfaltak, minden nőt teherbe ejtettek, utána pedig tovább vonultak a következő tanya meghódítására és kiélésére. Azt mondják, így tették mongoloiddá Kelet- és Közép-Ázsiát a sárga fajtájú őskori portyázók. – Hérodotosz még a Kr.e. első évezred közepén is amazonokról, gyermekeik életéért fegyverrel harcoló nőkről ír Szkíthiában. Nagyon valószínű, hogy ezek az európai ősnép leányai, a mi ősanyáink voltak.

Az első lakásforma

Európa első földnépének első lakóhelye – ellentétben a közhiedelemmel – nem barlangokban volt – a Homo Sapiens Antropus *sohasem volt barlanglakó*, legkevésbé a kezdetekkor –, hanem vízparti lankás ligetekben elhelyezett több kunyhóból, házból álló tanyákon élt. Ez felelt meg ugyanis létfenntartását biztosító életmódjának, a gyűjtögetésnek. Az ember sohasem volt barlanglakó, mert ahol barlangok vannak, ott nincsenek meg az élelemszerzés lehetőségei, a vizek melletti lankákon, ingoványos ligetekben ott van az ivóvíz, mindenféle élelem beszerzési lehetősége, a ruházkodás, házépítés anyaga mellett. A fa, nád, gyékény, sás, káka, fű, lomb mind építőanyag és tüzevaló fűtőanyag. Könnyen kezelhető, megmunkálható a nádból, vessző-sövényből, paticsból vagy egyszerűen földből készült nád- vagy fűtetős ház, könnyen építhető, karbantartható, sőt – elszennyeződés, elférgesedés és megúnás esetén – könnyen felgyújtható, odahagyható, mert helyette nagyon könnyen és olcsón másat lehet építeni.

Gazdálkodás, földművelés

Az apajogúságra való áttérés nemcsak a vérségi tágabb szervezetek, aulok, klánok, törzsek kialakulása előtt nyitott utat, nemcsak a társadalom tagjainak – első sorban a jövő tagjainak, a gyermekeknek – a védelmét és életben maradását szolgálta, de a gazdálkodás magasabb szintű szervezésére is lehetőséget nyitott. Az eredeti gyűjtögetés növénytermesztése fejlődött, és ennek alapján háziállat tenyésztésre adott lehetőséget. Növénytermesztés ugyanis csak a vetés vagy a jó gyümölcsöt termő fa kellő védelme alatt lehetséges, a növénytermesztés, az ember ellátása mellett háziállatok tartására is lehetőséget ad. Itt elsősorban a szarvasmarha, a barom megszelídítése volt a korszakalkotó, mert ez éppen a növénytermesztés fejlesztéséhez elengedhetetlen igavonót adott a gazdálkodó embernek. Persze a fontosabb a mindennapi tej és a szaporulat levágásával nyerhető hús volt. Nemcsak a gazdasági megfontolás igazolja azt, hogy az európai ember első tenyésztett állata a szarvasmarha volt, de ezt jelzi a magyar nyelv is, mert ennek az állatfajnak *nincs neve*: Van tehén, bika, ökör, bornyú, tinó, üsző, de az összest egybefoglaló marha és barom szavak már egyenesen *kincset* jelentenek.

Ipari tevékenység

A hajlék elkészítése, az élelem tárolása, a ruházat számára a szövés, fonás, varrás, bőrkészítés, edénykészítés – tehát ismét csak a család szükségének kielégítése – előbb a házi ipar, később a szakosodott ipari tevékenység kialakulására vezetett. Rendszeres tisztálkodás, mosakodás, ruhamosás, lakástakarítás nélkül nem élhet a család. Az élet velejárója a betegség is, és a betegek gyógyítása, ellátása is mindennapi feladat volt már a legrégibb időktől. Ezek elsősorban női feladatok voltak, és csak különleges esetben fordultak családon kívüli szakemberhez. A szülések melletti segédkezés olyan tapasztalatokat igényelt, ami csak idősebb asszonyoknak lehetett meg. Nem véletlen a bába, a javasasszony elnevezése, mint az ősnép életében a papság kialakulása előtt a rendkívüli esetben igényelt táltosi, sámáni, varázslói igéző beavatkozás mellett a mindennapi gyógyászat ellátását jelentette.

Nagybani állattenyésztés

A növénytermesztés tette lehetővé a nagybani állattenyésztés kialakulását, a pásztorkodást, a külterjes állattenyésztést, elsősorban a ló-, marha- és juhtenyésztést. Bár a materialista gazdaságtörténet a pásztorkodást a vadászból kifejlődő, a növénytermesztő földművelést megelőző tevékenységnek mondja, ez nem illik a történelmi valószerűség logikájába: ugyanis a legridegebb pásztorkodásnak is szüksége volt kiinduló bázisra, embert, állatot szaporító és felnevelő lehetőségre, és ezt csak a növénytermesztés és háziállat tenyésztés, a földművelés adhatta meg. Viszont a két gazdálkodási forma, a földművelés és a legeltetés már kezdetben sem fért össze: a vetéseket, ültetvényeket a nyájak nemcsak lelegelik, hanem vonulásukkal el is tapossák. Bizony ne csodálkozzunk azon, hogy a búzavetését féltő Káin agyonütötte a szelíd birkáit arra terelő Ábelt. Csak a férfijogú aulokból fejlődött nemzetségek, klánok tudták összehangolni ezt a két ősi gazdálkodási formát azzal, hogy az egész földterületet nemzetségi birtokká nyilvánították, amelyből az aulok, háznépek használatára földművelési, állattenyésztési, legeltetési, halászati és vadászati területeket engedtek át. Az sem véletlen, hogy a folyóközi füves puszták lakói tudtak először utolérhetetlen sebességgel lovagló legyőzhetetlen hódító lovas seregeket kiállítani.

Kétféle embertípus

A materialista gazdaságtörténetnek az igazsága a foglalkozások kialakulása vonatkozásában is csak látszólagos, mert az ember akarati cselekvésének *sohasem* a gazdasági, anyagi érdek az *elsődrendű* indítéka. A gazdasági javakat, táplálékot és egyebeket még az állatok is elsősorban a fiókáik, kölykeik fenntartása céljából, nem pedig saját maguk hasznára igyekeznek megszerezni. Még a különböző foglalkozások szerinti társadalmi megoszlásnak sem materiális az indítéka. A világ kihívásaival szemben egyéni hajlamaik indíttatására az emberek kétféleképpen reagálnak. A kétféleség már gyermekkorban meglátszik, az egyik utána kap és meg akarja fogni a mozgó valamit, a másik elkapja a kezét is arról, ami váratlanul megmozdul. Az egyik hajlam offenzív, agresszív, kinematikus irányra mutat, a ragadozó állatra emlékeztet, aktív és mozgékony, a gyűjtögető gazdálkodás korában inkább vadászott és halászott, később a lóban találta meg önmaga kiegészítőjét, korunkban ezek gépkocsi nélkül nem tudják elképzelni életüket. A másik hajlam defenzív, védekező, békés helytálló, ragaszkodó, a növényevő állatokra emlékeztető szelíd ember típusa. A hajdan korban ezek valóban gyűjtögettek és növényt termesztettek, állattenyésztésük is a kérődzők tartása felé hajlott. A megtelepedett földművelő és kézműiparos szorgalmas, megbízható, puritán, plebejus fajta. Korunkban nem a száguldás, hanem a természetjárás, csendes szemlélődés az, ami örömet okozza. Az emberi társadalom fejlődésében, a gazdálkodási ágak elkülönülésében és a költözködés és helyfoglalás módjában is megmutatkoztak a különbségek. Nyilvánvaló, hogy a hódítók a szilaj lovas pásztorok voltak, akik uralmuk alá hajtották az európai földnépét, ezek utódai lettek a nemes urak. Persze csak a helyben maradó földműveseket hódoltathatták, a későbbi parasztság őseit, akik inkább vállalták a nemes urak eltartását, csak folytathassák hivatásukká lett foglalkozásukat. Ezek a megtelepedő, helyükhöz ragaszkodó emberek lettek a polgári társadalmi fejlődés, a civilizáció alapjai. Ezek és ezek utódai voltak a történelmen végig az újabb helyeken is megtelepedő telepeselek, pionírok, a földművelés, a civilizáció terjesztői. A szervezetlenségük miatt ellenállni képtelen vadászok az északi erdők vadászmezőire – Szibériába és Kanadába – vonultak vissza, ahol a lakosság ritkasága miatt a mai napig sem tudtak magasabb rendű társadalmi szervezetségre jutni. amíg az offenzív, kinematikus típusú emberek állattenyésztés, főként lótarás felé vonzó része a pusztai rideg pásztorkodás alapjait vetette meg, és lovas csapataival hódoltatta a letelepedett földművelő népet, a halászok a folyók mentén a tengerpartra jutottak, ott hajtották uralmuk alá a földműveseket, és a tengeri halászat és hajózás megteremtői lettek. Ezek a hajós népek létesítették először a Mediterráneum városi társadalmát, a városi civilizáció alapjait. Az Északi-tenger partjain viszont

hajóikkal nem kereskedni indultak, hanem hódító katonai portyára. A halászhajó ugyanis a vízen olyan kiváló közlekedési eszköz volt, mint a szárazföldön a lovak, a halásztevékenység a szilaj pásztorkodásnál is férfiasabb, offenzívebb, nagyobb fegyelmet és szervezettséget igénylő foglalkozás volt. Egészen természetesen fejlődött hát az európai ősnép balti halászaiból az őket leigázó vikingek tengeri portyázó, mindenütt diadalmas hódító serege.

Hobbik

Az ősi foglalkozások megélhetést biztosító munkái, azaz szükségből, kényszerből végzett tevékenységei a kényszer megszűnésekor munkaszeretetből, hivatástudatból végzett tevékenységekké válnak. A földművelőt nem lehet növényei és állatai mellől semmiféle üdülésre elcsábítani, ugyanúgy, mint a szakmáját hivatásként szerető iparost is csak kényszerrel lehet műhelyéből kizárni. Később pedig, amikor már a megélhetést fix fizetés biztosítja, az ember legvágyottabb kedvtelése az ősi kényszermunka tevékenységei lesznek hobbyk formájában, amelyek sokszor költségesek hasznát helyett. Aki kiránduláson még nem érezte a mezei virág leszakításakor, az erdőben talált eper, áfonya, málna, vackor vagy gomba szedésével járó mindennél nagyobb kielégülést adó örömet, az valóban nem tudja, hogy a munka és a szórakozás között nem a tevékenység tartalmában van a különbség, hanem a kényszer és a szabadság hiányában vagy meglétében. A hobbyk, kedvtelések a mai ember számára a materializmus rabságától, az anyagi haszonkereséstől, a pénz kényszerétől való egyetlen szabadulási lehetőség. Ez magyarázza a szabad idejében nagy fáradtsággal és költséggel a vadak után az erdőben csatangoló vadászokat, a vízparton napon aszalódó, éjszaka szúnyogokkal hadakozó horgászokat, a házi kertek virágaival, gyümölcszeivel, zöldeivel dicsekvő polgárt, ebtenőket, kisállat tartókat, erdei és mezei madárgondozókat. És újabban, amikor a kézművesség is kikerült a létfenntartást biztosító tevékenységek sorából, az ipari barkácsolás nagyszerű élményt nyújtó tevékenységgé lett a hajdani asztalosok, fafaragók, építő iparosok, gépészek, műszerészek és más kézművesek unokái számára.

Az elsőrendű indíték nem az anyagi érdek

Az élelem megszerzése és elkészítése, a lakhely építése, berendezése, a ruházkodás, az öltözködés igényeinek kielégítése, az eszközök, edények, szerszámok előállítása – a materializmus állításai ellenére – soha sem voltak az emberi tevékenység céljai, hiszen mindig a valóságos célnak, a család életének a fenntartására és kiszolgálására végezték azokat, indítékuk valójában tehát nem anyagi javak szerzése és gyarapítása volt, hanem azok jólétének a biztosítása, akikhez vonzódott, akiket szeretett.

Az ünnepek

Az embernek kezdettől fogva nemcsak hétköznapijai, de ünnepei is voltak: az élet nagy eseményei, a születés, házasságkötés, halál és temetés, valamint a természetnek évenkénti megújulása, az aratás, szüret és más betakarítás, a halászat, vadászat váltakozó időnyei mind olyan alkalmak voltak, amikor a nagycsalád és a rokonság tagjai összegyűlhetnek, lakomázhattak, torozhattak, áldomásozhattak, ünnepelhetnek. A materialisták itt is az anyagi gazdasági érdeket tartják indítéknak minden esetben. Elfelejtik, hogy az állatvilágban sehol semmi nyoma sincsen semmiféle együttes öröm vagy bánat kifejezésére semmiféle ünnepi szertartásnak. Igen, az ünnepszentelés a legkezdetekben is az élet nagy eseményei mögött álló természetfeletti hatalom előtti hódolatból, a kultusból fakadt. Ugyanabból az örökéletbeli eszmény megvalósítása iránti törekvésből, amely a Homo Sapiens Antropust a tehetetlenséggel, enyészettel, halállal szembefordította, és az emelkedés, fejlődés irányába állította.

Az élet mindennapjai, hétköznapijai tehát ünnepnapok léte nélkül nem képzelhetők el. Az ünnepek, az anyagi világon túli célra irányuló cselekmények ideje, a vallás gyakorlatái. Az európai ősnép vallása, mint láttuk, tudós papság hiányában rendszertelen hiedelemhalmaz volt, amelyben csak imitt-amott csillant fel az istenélmény, de vallás volt. A Kalevala ígész dala bizonyosan őskoriak, és meggyőzően tanúsítják az emberi szellemnek hitből fakadó fölényét az anyagiak felett.

A társadalom haladás szerinti fokozatai

Bár az emberiség, az emberi társadalom egésze egységes egésznek látszik, fejlődése egyetlen folyamat az utolsó tízezer esztendőben, azt minden emberi egyénnek újra kell élnie a maga földi élete során. Ugyanígy az egyénekből alakult közösségeknek, családoknak, nemzetségeknek és az egyes vidékek letelepedéssel alakult társadalmának. Ezeken belül is különbség van a társadalom élenjárói, közepesei és alsó tömegei között. Az eszmei értékek alkotói, világ törvényhozói, tudósai, művészei állnak mindig a kor erkölcsi értékeinek a színvonalán, ezt követik valahol időben és fejlődésben alacsonyabb fokon a közepesek, amíg a tömegek valahol messze elmaradva ballagnak az élenjárók után. Ma is mindennap tapasztalhatjuk, hogy évezredekkel az isteni törvények kinyilatkoztatása után milyen nagy különbség van még a hittudósok viselkedésében is – ezek ugyanis híven mutatják az ember valóságos hitbeli meggyőződését – hogy valójában Krisztus apostolainak a megtérése idején való problémákkal küszködnek. A tömegek viszont még ennek is mögötte állanak beidegződött pogány szokásaik kötöttségei között. Igen, a mai embert gyönyörködtető szép beszéd, zene és tánc, a használati tárgyait díszítése és a mai ember minden szépségigénye a mindennapokban az évezredekkel előbbi kultúra esztétikai színvonalán eléggülnek ki. – Európa első ősi földnépének vallása, erkölce, tudománya és művészete él ma is minden európai, és minden európai civilizációt elfogadó ember életében.

II. EURÓPA BENÉPESÜLÉSE

1. A népek vándorlása

Az ember helyváltoztatásait indítékainak

Az élet jelenségei olyan nagy számúak és olyan bonyolultak, hogy törvényszerűségeinek megállapítása és rendszerezése a tudomány örök feladata marad. Az ember élete a Mindenség mindhárom távlatában benne van: teste az anyagvilág törvényei szerint viselkedik, élete viszont már nem fér be az élettan szabályainak hatálya alá. A minden élőlényre érvényes természeti törvényeken, a fizikai és biológiai szabályokon felül az ember viselkedésének jó részét társadalmi szabályok befolyásolják. Ezeken felül életének anyaghoz nem kötött részével az ember a Mérhetetlen Mindenségben, az örök létezés világában van, annak törvényeit igyekszik megismerni és úgy társadalmi, mint testi életében hozzá igazodni. Minden élőlényre jellemző az egyéni vagy faji helyváltoztatás, a térben való elmozdulás. A növények szaporodásukkal terjeszkednek, az állatok pedig ezen felül mindennapi létfenntartásuk érdekében. Az ember helyváltoztatásait indítékainak megfelelően három csoportra oszthatjuk élettani, társadalmi és erkölcsi indítékainak megfelelően.

A nyugat felé áramlás

Az egész emberiség eddigi életén megfigyelhető egy általános nyugat felé áramlás. Lehet, hogy ez minden más élőlényrel is így van, de az emberről írták le. Kelet felől halad az emberiség nyugat

felé. Ha útjában nagy akadályt talál, egy időre megáll, feltorlódik, majd az áramlás gátját áthágva tovább megy nyugat felé. A Homo Sapiens Antropus történelme során éppen korunkra került meg a Földet. Valamikor az őskor homályában indulhatott a Csendes-óceán nyugati partjairól Eurázián át nyugat felé, néhány évszázadra vagy évezredre megállt a magas hegyvidékeken és sivatagokon, amíg talán már 5000 évvel Krisztus előtt elérte az Atlanti-óceánt. Itt évezredekig állott, gyülekezett, torlódott, visszaverődött, majd újabb lendülettel átkelt Amerikába – északon a fehér önként, délen az afrikai feketék kényszerítette, de mind átmentek az Atlanti óceán nyugati partjára. Amerikán már gyorsan áthaladtak, elérték a Csendes-óceánt, azon is átkeltek és most ott vannak civilizációjukkal együtt Kelet-Ázsiában, ahonnan elindultak.

A vándorlás típusai

A nyugat felé áramlás kozmikus jelenségként hat. Az ember többi helyváltoztatása már csak a Földre tartozik, és nagyon hasonlít a földi légkör mozgásaihoz, a légáramlatokhoz és a szelekhez: vannak sűrűn, vagy ritkábban, de rendszeresen bekövetkező helyi változások, mint a parti szelek, a monszun vagy a passzát, ezek az ember élettani, természetes vándorlásai, amelyek létfenntartásához és fajfenntartásához tartoznak hozzá. Vannak az emberiségnek nagy viharszerű, ciklikus nagy tömeget megmozdító helyváltoztatásai, amelyeknek már társadalmi okai vannak – ezeket nevezzük *népvándorlásnak*. És előfordulnak az embernek olyan egyéni vagy kis csoportos helyváltoztatásai, utazásai, amelyeket csak erkölcsi, anyagfeletti célokkal magyarázhatunk, mint a hittérítő missziók, földrajzi felfedezések, kalandos, észszerűtlen expedíciók.

Honfoglalás

A népvándorlások társadalmi okokra vezethetők vissza, elsősorban hatalomvágy, másodsorban az ezzel rokon gazdasági erőszerezés. Persze, egyénileg ott van az egyéni boldogulás keresésének minden indítéka, a becsvágy, a társadalmi és anyagi biztonság, és minden, ami az ember cselekedeteit befolyásolhatja. Tisztán hatalomvággal magyarázható a hódítás, amely egy becsvágyó vezér parancsnoksága alatt tisztán katonai művelet, és nagyon különböző lehet. Csak végigvonul a megtámadott területen egy kalandozó csapat, kifürkészi, felderíti, rabol, amit tud és visszatér hazájába. A másik esetben katonai helyőrséget létesít és megszállóként a hódított területen marad. Ennek súlyosabb esete az, amikor a megszálló katonák családjukat is a hódított területre hozzák. Ez már átmenet a hódítás nagyobb méretű változatához – melyet *honfoglalásnak* szokás nevezni – amely a katonai hódítással egyszerre vagy az azutáni alkalmas időben a teljes lakosság átköltözését jelenti. Nem kevésbé fontosak az emberiség hódítás nélküli migrációi, az önkéntes immigrációk, és a kényszer alatti egyéni és csoportos menekülések. Az első, a *migráció*, az önkéntes áttelepedés vagy gyarmatosítás, azonos a hódítás nélküli, békés honfoglalással – régebben gyarmatosításnak, kolonizációnak, telepítésnek, áttelepedésnek nevezték. Bár a világ minden népe változtatta helyét, részletes leírás csak a népvándorlásnak nevezhető, politikai változást okozó kevés esetről maradt reánk. A katonai hódítások történetét bőségesen írja a hadtörténelem, de ezekkel nem mindig járt népmozgalom. A *honfoglalásoknak* három hiteles leírása közismert: az első a Bírák Könyve, amely a zsidók kánaáni honfoglalását írja le a Krisztus előtti második évezred elején, a második Hódító Vilmos normandiai herceg Kr.u. 11. századi angliai inváziójának sok és részletes leírása, a harmadik Vámbéry Ármin leírása Üzbegisztán 16. századi alapításáról. A pusztán katonai hódítás mechanizmusát legjobban a Dzsingisz khán hadjárait leíró, A mongolok titkos története – című kínai mű tartalmazza. Az általános történettudományi, szépirodalmi, régészeti és néprajzi irodalom mellett mi is ezekre a leírásokra támaszkodtunk.

A népvándorlás fogalmának tisztázása

Az az általános vélemény, hogy eddig két nagy népvándorlás volt a történelemben: az egyik Krisztus előtt a harmadik évezred végén, melynek során az árják Európába nyomultak, a második a Krisztus utáni első évezredben, amelynek folytán Nyugat-Eurázsia népei elhelyezkedtek, és az európai nemzetállamokat kialakították. Az elsőt szokás a legjellemzőbb népéről szkíta népvándorlásnak is nevezni, a másodiknak megmaradván szimplán a „Népvándorlás” elnevezés. Mi kénytelenek vagyunk ezt az egész felfogást elutasítani. Először is a feltételezett, Szkítának nevezett népvándorlás nem rögzíthető behatárolható időszakra, mert minden valószínűség szerint évezredekig tartott. Különböző valóban népvándorlás volt, egész népek változtatták helyüket Eurázsia nyugati félszigetére költözvén, hogy itt valóban „a föld népeivé” legyenek. A tulajdonképpeninek mondott népvándorlásról pedig meg kell mondanunk, hogy egyáltalán nem volt népvándorlás, hiszen a népek helyükön maradtak, csak a felettük gyakorolt kényszerhatalom változott meg a katonai hódítások eredményeképpen létrejött államalapításokkal.

A népvándorlás mechanizmusa

A legnagyobb tömeget mozdító népvándorlásról is tudni kell azt, hogy a lakosságnak sohasem megy el minden tagja lakóhelyéről, tehát üresen nem marad a hely. A másik megállapított tény, amely ugyanennek a folyamán az, hogy a hódításkor elűzött vagy kiirtott nép sohasem pusztul el, mindig marad belőle annyi, amennyi életét valamilyen szinten tovább tudja vinni. Ez az, amit „föld népének” mondunk, amely azon a területen az élet folytonosságát jelenti, amelynek a leigázása volt a hódítás célja, hiszen ezek szolgálata tartja el a hódítókat. A honfoglalással vagy beszivárgással új hazába költöző népek mellett nagyon nagy súlyt kell adni a hódítók által hozott szolganépeknek. Amennyiben ezek a hódítók vérségi közösségeibe, auljaiba illeszkednek, a föld népeivé válnak, a honfoglaló néppel összeolvadnak és azok nevét is viselik. Ha pedig előző területükről hozott, vagy útközben fogott rabszolgákról van szó, ezek a hódítók vérségi szervezetének alapjait bomlasztják, és ha számuk túlnyomóan meghaladja uraikét – mivel a társadalom minden alkotó és fenntartó tevékenységét ők végzik – szétbomlasztják a hódító társadalom vérségi alapjait, kultúráját leszakítják kultikus forrásairól, gyors és nagy eredményeket mutató civilizációjuk rendszerint a társadalom pusztulásához vezet. Azoknak a rabló hadjáratoknak, amelyek semmiféle beköltözéssel nem járnak, rendszerint negatív népvándorlás a folyamán: a támadók nem üres kézzel térnek haza, és nemcsak kincseket és értékes anyagiakat visznek magukkal, hanem elsősorban rabszolgának való embert. Okos hódítók tervszerűen válogatták az elrabolandókat, különös figyelemre méltatták az értelmiségieket és kézműveseket. A babiloni hódítók az egész zsidó polgári lakosságot áttelepítették, és nem rabszolgának, hanem birodalmi polgárnak, olyan anyagi jólétet adva nekik, hogy azután nem is akartak hazatérni. A közelmúlt magyarországi oszmán uralom meggyőző példája a kényszerű és negatív népvándorlásnak: a meghódított terület lakossága valósággal rabszolgatermő helyévé változott, ahonnan évente ezerszámra szerezte be szolgálait a hódító uralom. Nimród Mezopotámiára törő serege, a Közel-Kelet szkíta dúlói ne vittek volna haza otthon használható szolgákat, kertészeket, szőlőműveseket és iparosokat, bányászokat?

Nimród fiai

Láttuk, hogy a történettudomány bizonytalan az árja népvándorlást illetően, már az *árja vándorlás* tényében is, és annak esetleges közel-keleti összefüggései tekintetében is. Hogy Mezopotámiában a sumér-akkád rendet leváltó hódítások, vagy az Egyiptomot is megszálló pásztor-invázió kapcsolatban volt-e a turáni alföldről nyugat felé vonuló népvándorlással, az valószínű, de nem bizonyos. Nyilván azt sem tudjuk, hogy melyik oldalon volt a kezdeményezés. A mezopotámiai hagyományok szerint Nimród vadásznépe északról támadt dél felé. A magyar csodaszarvas-rege szerint Nimród fiai délről jönnek északra és telepednek meg a Meotisz ingoványaiban. Valószínű

mindkettő igaz: a turáni alföld apajogú társadalma a folyóparti öntözéses mezőgazdaság mellé külterjes gabonatermelést és a pusztai legelőkön nagy állattartó gazdaságot szervezett. A földművelés nem képzelhető el igavonó szarvasmarha nélkül, a szarvasmarhatenyésztésnek, a pusztai állattartásnak pedig feltétele a lótenyésztés, a lovas pásztorkodás – mely, vigyázat, egyáltalán nem jelent nomád életmódot, hiszen a nyájakat legeltető legények a megtelepedett, nem nomád lakosságnak maximum tíz százaléka. Egészen észszerű és valószínű, hogy a lóra kapott turáni vadászok, pásztorok katonai rendbe szervezett serege először nem a nyugati kezdetleges anyajogú tanyákra támadt, hanem a közel-keleti, szellemiekben és anyagiakban gazdag, polgárosult népekre, a Tigris és Eufrátesz, a Nílus és a Jordán völgyének kincses városaira. A turáni hódítók – akár türkök, akár árjak voltak – betelepültek Mezopotámiába, az előlük menekülők északra futottak az Ararát és Kaukázus védelme alá, és onnan még tovább az Ural és a Kárpátok felé. A hódítók később kivert, menekülésre kényszerített fiai – a regék Hunorja és Magyarja – ugyanezen az úton jöttek vagy jöhettek észak felé, de magukkal hoztak Mezopotámia műveltségéből annyit, amennyit katona létükre érdemesnek tartottak elhozni, persze e műveltség személyi hordozóival, a kézművesekkel, kertészekkel, földművesekkel együtt. Ez magyarázata lehet az ősi uráli bányászatnak, kohászatnak, fémművességnek, valamint a Duna mentén még az árjak beköltözése előtt meghonosodott búza- és szőlőtermelésnek.

2. Az ogur-szkíták

A szkíta népvándorlás

Tévedés a szkítát népnévnek tekinteni, hiszen az görögül pusztai lovas nomád pásztor foglalkozású népet jelent, nem jelölhet hát adott etnikumot. Nem tudjuk milyen fajtájú, milyen nyelvű nép volt az elsőnek mondott, szkíta népvándorlás indítója. Az a tény, hogy a magyar nyelvben a mezőgazdaságnak, földművelésnek, állattenyésztésnek az alapszavai ogur nyelvből valók, arra engednek következtetni, hogy Kelet- és Közép-Európa őslakói először a nyugati türk, azaz ogur nyelvű, turáni fajtájú hódítók uralma alá kerültek, akiket talán helyes lesz *ogur-szkítáknak* nevezni, megkülönböztetésül a későbbi iráni, szarmata-szkítáktól, és a még későbbi szintén szkítának nevezett hunoktól. Tény, hogy a sumér nyelv ismert maradványai arra engednek következtetni, hogy a mezopotámiai kultúra megteremtői ogur nyelvűek voltak. A vitatható eredetű szavak mellett kétségtelen az, hogy az „Ur” és „Uruk” városnevek ogur eredetűek. – Ogur-our-ur, a türk nyelvben ugyanis a g hangot nem ejtik. – Uruk „klán”-t jelent ogur nyelven, városnévként azonos a görög „polisz”-szal, amely szintén urukot, rokonságot jelent. – Nem érdemes azonban itt most tápot találni a nemzeti büszkeség lángjának, mert lehettek a sumérok ogur nyelvűek, de valószínűleg odaköltözésükkor elszakadtak szkíthiai rokonaiktól, úgy, hogy a sumérok nagy művelődési kincséből semmi sem háramlott vissza közvetlenül az ogurokra. Az a kulturális hatás, amit az ogurok Mezopotámiából kaptak, azt más népek, szemiták és árjak közvetítésével kapták. Az ősi monoteista hitvilágban van ugyan sok közös elem, de ezek – valószínű – a közös nyelvvel egyidejűek, tehát megelőzik a sumér kultúrát. Azzal pedig egyáltalán nem dicsekedhetnek az ogurok ivadéakai, hogy ősi hitvilágukat azon a kezdetleges szinten hagyták, amíg a sumérok és tényleges művelődéstörténeti örököseik az azóta is méltán csodált színvonalra emelkedtek.

Szkíthia és az ogurok

Az ogurok őshazája az a Szkíthia, amelyet a görög források említenek, a Kaszpi-tenger, a Kaukázus, a Fekete tenger, a Kárpátok és az Ural között. Ez a terület ugyanis kiválóan alkalmas az emberi letelepedésre, és az ogur-szkíták előtt más nép nem hagyott itt nyomot. Hogy az amazonok

szőke őseurópaiak, kaledobaltiak voltak, akikre az ogurok hódítókként rátelepedtek, vagy pedig ogur nyelvűek voltak az amazonok – azt nem lehet tudni. Mindenesetre az európai szárazulat délkeleti pusztáinak a történelem által említett első lakói az ogur-szkíták.

Az ogur-szkíták műveltsége

Itt alakították ki, valószínű mezopotámiai befolyás alatt, a török népek közötti legkorábbi legmagasabb műveltségüket. Az a valószínű, hogy a Közel-Keletről északra menekülő „Nimród-fiak” által hozott civilizáció lendítette előre a Kelet-Európát uralma alatt tartó ogur-szkíták műveltségét. Ezeket az ogurokat nevezi szkítáknak Hérodotosz. Róluk nevezték el később az Ural vidékét Oguriának – Jugriának – és a Kárpát-medencét Hungáriának, ők az alkotói úgy az annyira megcsodált szkíta lótenyésztésnek, mint a szkíta ékszművészetnek és a mai napig híres bolgárkertészetnek és bőriparnak. A magyarság szittya hagyományai innen eredhetnek, egyúttal a Hérodotosz által Erdélyben említett agatirszek bányaművelő és szőlőművelő kultúrájára is magyarázatot kapunk.

Az ogurok vallása

Az ogurok vallása egyistenhívő volt, de szentély és papság hiányában folklórszinten maradt, nem jutott el a hitrendszer tételes megfogalmazásáig. Az isteni törvények tiszteletére csak az aul-rendszer szigorú szabályainak érvényesüléséből lehet következtetni, amely azonosnak mondható a Bibliából ismert leírással: Izrael egyistenhívő, de a kezdeti korban Istennek még a neve sem ismert, hanem „Ábrahám, Izsák, Jákob Istenének” mondják. Mindenható ősatyának tartják, Teremtőnek, a vérségi társadalmi rend forrásának, alapjának. Őskultusznak is nevezhetnénk, azonban az emberi ősök tisztelete sohasem éri el ebben a vallásrendszerben azt a szintet, amely elhomályosíthatná az Egyetlen mindenhatóságát. Jellemző, hogy az isteni parancsok betartása esetére Ábrahám olyan áldásban részesül, hogy „megsokasíttatnak ivadékaik, mint a tenger fővénye”, az ember számára tehát leszármazottainak sokasága a legfőbb jó a földi életben. Ezért tilalmazzák az őszövétségi törvények a gyermektelen, ifjú házasságok háborúba vitelét, és ezért rendeli el, hogy a gyermektelenül elhalt férfi özvegyével a sógor nemzzen fiút az elhunynak, a magszakadás lévén az elkerülendő, Isten rendjét veszélyeztető negatívum. Izrael sem ismert írást Mózesig, klérusa is csak Dávid idejében szilárdult meg, tehát hittudománya is csak azután születhetett. Az oguroknak sem lehet felróni a hittudomány hiányát, hiszen még Ábrahám előtt élőszavas közvetítéssel kapták Mezopotámiából a vallási befolyást. Az izraeliták vallásgyakorlatát is a családfő látta el, így volt ez a turániaknál is, hiszen az aul-rendszer nem ismert hivatásrendi munkamegosztást, tehát lehetetlenné tette a szellemi fejlődést azzal, hogy kizárta a társadalomból a táltosokat, sámánokat, úgy, mint a zsidók az örültnek is nézett prófétákat. Az Európában az ogurok uralma alá került őseurópai kaledobalti nép Kalevalából ismert vallása könnyen hasonult az ogur-szkítákéhoz. A későbbi iráni és turáni szkíták, de leginkább az árja hódítók politeista hozzájárulása volt a legjelentősebb a kialakuló európai népvallásban.

Az ogurok társadalmi ismeretei

Az oguroknak papság hiányában írásuk nem volt – ha volt, csak nyilvántartásokra szolgálhatott, nem gondolatrögzítésre – és tudományos életük sem, megelégedtek a gyakorlati élethez szükséges társadalmi, szervezési, katonai, gazdasági és műszaki ismeretekkel. Növénytermesztési, kertészeti, állattenyésztési színvonalukból következtethetünk magas szintű élettani ismereteikre. – Közismert, hogy a herélést, az állatnemesítés leggyakoribb módját ők alkalmazták először. – Társadalmi ismereteik koruk legmagasabb szintjén állottak, hiszen ez aul-rendszerük egyenes folyománya volt, és remek seregszervezési gyakorlatukkal igazolták. Hadászatuk, harcászatuk évezredek óta a történetírók legnagyobb elismerését érdemelte ki, Hérodotosztól Bölcs Leó császáron át Anonymusig. A történetírók tájékoztatásukban általánosan szkíta harcmódnak nevezik a színlelt

meneküléssel az ellenség előtt a terület kiürítését, amíg annak hadrendje felbomlik, hogy azután gyors szembefordulással erélyes ellentámadást indíthassanak, és valahol alkalmasabb helyen az éhező, szomjazó, elcsigázott támadó hadsereget könnyűszerrel legyőzhessék. De a szkíta hadművészet szilárd alapja a mesterien nyilazó könnyűlovasság. Az az utolérhetetlen gyorsasággal száguldó könnyűlovasság, amelynek nyilaitól Nyugat annyira rettegett, amelynek újkori változatairól, a magyar huszárokról és a lengyel ulánusokról – az „ulánus” elnevezés a tatár oglán: ejtsd olán=fiú kifejezésből ered – minden katonai szakértő a legnagyobb elismeréssel beszél. Műszaki ismereteikből már említettük a bányaművelést és kohászatot, a bőrkikészítés mesterségét és a díszítőművészetüket. Ami azonban legnevezetesebb találmányuk volt – a már említett mesteri szinten végzett lótenyésztés mellett –, az a visszacsapó íj, amely a löfegyverek feltalálásáig a leghatékonyabb harci szerszáma volt az emberiségnek. Az ogurok művészetéről meg kell jegyeznünk, hogy vallásuk és életmódjuk nem igényelt „professzionista” szépirodalmat és szokásos képzőművészetet. Népművészetük viszont évezredek múlva is tiszteletet ébreszt. A szilaj pásztorok és a közülük válogatott katonák mindennapi életének természetes velejárója volt a tánc és mindenkinek, az egész népnek a dal, a zene. Az ogur népzenei örökség tette korunkban olyan megbecsültté a magyar zeneművészetet, a turáni népi tánc pedig az orosz táncművészetet.

Az ogurok és kaledobaltiak elkeveredése

Kelet-Európa kaledobalti fajtájú, szőke hajú, helytelen kifejezéssel finnugor – helyesebben *kalevala* – nyelven beszélő *földnépe* a Krisztus előtti harmadik évezredben az ogurok uralma alá került. Az ogurok turáni fajtájúak, fekete hajúak, sasorrúak, ferdemetszésű, nagyrészt zöldszínű szeműek voltak. Elnézést kell kérnem, mert én nem értek a fajokhoz: A szakértők szerint a turáni faj nem rokona a mongolnak. Különben is annyira el vannak keveredve Európában az emberfajták, hogy csak a szakember éles szeme tudja egymástól megkülönböztetni őket. Ezek szerint, a fekete hajú ogurokkal való faji keveredéssel kezdődött az kaledobaltiak elbarnulása. Az ogurok az urál-altaji nyelvcsalád török – türk – csoportjának nyugati ágába tartozó nyelven beszéltek. Az uralmuk alá került szőke kaledobaltiak egyszerűen szolgácul soroltattak be családjukkal együtt a hódító katonák auljaiba, háznépébe, és az általános gyakorlatnak megfelelően attól kezdve a magyar és minden más származású és nyelvű népet ogurnak neveztek. „Ogur” különben „népet”, „törzset” jelent, és rendszerint a szövetséges törzsek számát jelzős formába téve vált népnévvé. Onogur = tíz törzs, besogur = öt törzs, kuturgur = négy törzs stb. Az ogurok nem sokáig tartották főhatalmukat, évszázadokra más népek szövetségi szervezetébe kerültek, de ez nem befolyásolta a vérségi közösségeikbe addig besorozottakat, együtt viselték azután az újabb hódítók nevét, anélkül, hogy ez a politikai befolyás érintette volna közösségeik életét. Az ogurok és a kaledobaltiak faji keveredése már az első hódítással megkezdődött és a későbbi turáni hódításokkal folytatódott. A nyelvi keveredés is bekövetkezhetett, de ez még a Krisztus utáni első évezred végére sem zárult le, még a magyarok vonatkozásában sem. Az ugor nyelv használatos volt a hunok és avarok birodalmában, hivatalos nyelv volt a kazárok országában, a dunai Bolgárországban és „Onogurországban”, Hungáriában Szent László király uralkodásáig. Bár az ogur nyelv hatása jelen van minden mai Kelet-európai nyelvben, az ősi ogur-bolgár nyelven ma csak a csuvasok beszélnek.

3. A kelták

Az árja népek őstörténetének kételyei

Mielőtt az árja népek Európába telepedését tárgyalnánk, ki kell fejeznem a történetírással szembeni kételyemet ebben a vonatkozásban. Az árja népek őstörténetére vonatkozó mindkét elmélet

valószínű, de egyik sem meggyőző. Nagyon komoly dokumentációra szorul mindkét elmélet: az is, hogy az árja indogermánok Európa őslakói, és az is, hogy keletről vándoroltak ide Kr.e. 2000 körül. A döntő érvek felkutatásáig nem tehetünk mást, mint az idevándorlás elméletét fogadjuk el. Lelkiismeretem megköveteli azonban, hogy a közfelfogás szerint első európai árnak mondott nép, a kelták tekintetében az észszerű valószínűség igényeinek eleget tegyek, és a történeti irodalom által keltának mondott népet két részre, szőke őskeltára és barna árjakeltára osszam.

Őskelták

Az *őskelta* nép nem volt keleti eredetű árja fajtájú, sem indogermán nyelvű, hanem egyszerűen a szőke kaledobalti fajtájú európai ősnéphez tartozott, a kalevala (finnugor) nyelvűekkel együtt. Nyelvük a mai ír, mani, velszi, gaél, skót, breton nyelvek őse csak a későbbi árja uralom alatti keveredésben kapott indogermán elemeket, viszont nyomokat hagyott árja hódító uraiknak latin, germán és szláv nyelvén. A faji elkeveredésnek is minden árnyalatát őrzik utódaik a lenszőke szlávoktól és sárgaszőke germánoktól a vörös hajúakon át Nyugat- és Közép-Európa barnahajú – nem fekete – kelta ivadékokig. Ősműveltségük, vallásuk előbb kezdetleges lehetett, majd a Kalevala-kultúra legmagasabb szintjére emelkedett, hiszen a Kalevala őselemei, a balti-skandináv ősmondák, de leginkább a Brit szigeteken fellelhető őskelta folklór alapján következtethetünk vissza az őskelta műveltségre. Bár egyisten-hívőknek lehet őket tekinteni, vallásuk azonban még mitológiaiilag sem volt rendszerezve, nem, hogy hittudományosan az lett volna. Szentélyeik, papságuk nem volt. A megalit építmények és más magasabb rendű kultusz-hagyományok az őskeltákat uralmuk alá hajtó árjakelták druida papjainak a műve.

Árjakelták

Az *árjakelta* nép volt Nyugat-Európában az első árja fajtájú, indogermán nyelvű megtelepült nép. A történetírás sok népnéve közül nem tudjuk biztosan, melyek jelölnek árjakeltákat: gallok, hispánok, luzitánok, aszturok, aragonok, akvitánok, britek, belgák, batávok, helvétek, bajóvárok, eroviszkusok, pannonok, illírek, dákok vagy mások. Az biztos, hogy árja fajtájúak, tehát fekete hajúak voltak – nem szőkék! Nyelvük, az indogermán családba tartozó gall és hispán nyelv, olyan közel állhatott az itálhoz, hogy későbbi tovább latinizálással a neolatin nyelvek sorába állhatott. Az őslakó földnépével szembeni összehasonlíthatatlanul magasabb műveltségük, vallásuk, társadalmi szervezetük, műszaki tudásuk alapján tetszésük szerint válogathattak és válogattak is Nyugat-Európa letelepedésre legalkalmasabb helyei között. Megszállták az ír és brit szigeteket, az egész Nyugat-Európát az Elbáig és a Közép-Dunáig, rátelepedve a szolgaságra vetett szőke és fekete hajú őslakókra, őskeltákra, kaledobalti szómi-magyarokra, ibérekre, ligurokra és más itt találtakra. Valószínű, nagyon nagy számú rabszolgát szedtek össze ide vezető útjukban és az utána rendszeresen űzött rabló hadjárataikban, akik a meghódított őslakosokkal együtt nehezen asszimilálható tömeget alkottak. Biológiai és nyelvi keveredésük előbb az itt talált őslakókkal történt meg, azután a nagyszámú idegen eredetű szolgákkal. A ma keltának mondott nyelvekben ott vannak a szómi-magyar-kómi, a germán, a szláv és latin elemek mellett azok az ismeretlenek is, amelyek a már kihalt őslakók nyelvéből kerülhettek a keltákéba. A kelták által sok évszázad alatt tudatosan összeszedett szolganépek nemcsak bányamunkára, kubikolásra és más durva munkára voltak alkalmasak, hanem földművelésre, állattenyésztésre, mindenféle iparra, sőt tudományos tevékenységre is.

Az árjakelták kultúrája, vallása

Kultúrájuk kultikus alapja árja-politeista vallásuk volt. Hogy ebben mennyi volt az ősi, keleti, árja örökség, mennyi a mediterrán hatás, tehát mennyi volt a hódító kelták, a meghódított őslakók és mennyi a rabságra hurcoltaké, azt nem lehet tudni. Mitológiájuk nem éri el a rokon görögök tiszta

logikájú rendszerét, sem az egyiptomiak szigorú dogmafelegyelmét. Isteneik, félisteneik hierarchiája és hatásköreik sem voltak egyértelműen megállapítva. Ez világosan tükröződik belső egyenetlenségekkel, hatalmi bizonytalansággal küszködő társadalmi rendjükön. Vallásgyakorlatuk szolgálatára papságuk volt, a druidák, akik a kultikus szertartások ellátása, a hittudomány művelése és csillagászati kutatások – ezeknek bizonyosságai a Stonehenge-i építmények – mellett hivatásrendekbe szervezték a nagyszámú alávetettek tömegét, megvetve ezzel az első polgári rendszerű társadalom alapjait az eurázsiai szárazföld legnyugatibb félszigetén, Európában. Megalitikus építményeik megtervezésére és kivitelezésére, még inkább városaik építésére magas műszaki ismeretekre volt szükség, még inkább az előbb rezt, majd bronzot előállító kohászatukhoz és fémművességükhöz. Művelődési, műszaki, katonai fölényük olyan nagy volt nemcsak az őslakossággal, de a rokon árja népekkel szemben is, hogy évszázadokig ellenállhatatlan hódítók voltak. Első letelepedési helyükről kelet felé fordultak, Itáliát, a Kárpát-medencét hódoltatták, a Balkánon át még Kisázsia felé is átjutottak és várost, országot alapítottak. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a Kr.e. 3. évszázadig, tehát vagy kétezer esztendeig Nyugat- és Dél-Európa egész lakossága – a többi rész ogur hegemonia alatt maradt – árjakelta szupremácia alatt élt. A későbbi más barbár és római hódítások véget vetettek az árjakelta felsőbbbségnek, de művelődési örökségük itt maradt egész Nyugat-Európa kultúrájában és civilizációjában.

4. Árják a Mediterráneumban. Görögök, itálok és mások

A görögök az első foglalók

Hogy az árja népek nem európai őslakók, hanem bevándorlók, a későbbi Európa legkorábbi népének, a görögnek a történelme látszik igazolni. A görögök ugyanis itt találták és leigázták, helótákká tették a krétai és mükénéi kultúrák hordozóit, a pelaszgoknak nevezett népet, a pelaszgok tehát előbb itt voltak. Lehet, hogy a pelaszgok, ligurok, ibérek, etruszok mind árja fajtájú, indogermán nyelvű népek voltak, de ez a görögök és itálok idevándorlásának a tényén nem változtat. A görögökhöz és itálokhoz kapcsolódó más népnevek, latinok, hispánok, szabinok, venetek, szikulok, illírek, trákok, makedónok, albánok és más rokon árja népek később jöhettek, hiszen alkalmatlanabb helyre telepedtek, mint a görögök. Abból, hogy a görögök a protoeurópaiakon – az ókori közel-keleti műveltség hordozóin – és saját magukon kívül minden más népet – lettek légyen azok rokonok vagy európai őslakosok – barbárnak nevezték, arra kell következtetnünk, hogy a görögök nem Szkíthián, hanem Kisázsia felé jöttek Égei tenger melléki hazájukba, és útjukon sajátították el a közel-keleti műveltség alapjait. Ennek az a történelmi tény sem mond ellene, hogy a kananeusok, palesztinok – filiszteusok – nem észak felől, hanem a nyugati szigetek felől költöztek Palesztinába, hiszen ez is inkább kis-ázsiai útjukat igazolja. Ha a görögök, akhájok is Szkíthián át jöttek volna Földközi tengeri hazájukba, Szkíthiát és lakóit nem tartották volna annyira idegennek, mint ez az Amazonokkal és Szkítákkal folytatott későbbi harcokból kiviláglik. Így a görögöknek a többieket leértékelő jelzője csak a protoeurópai ősműveltséggel elsőnek megismerkedő, első foglalonak a túlzott öntudatából fakad.

A görögök megtelepedése

Amikor a görögök a Bika korszak végén, a Kos elején a Mediterráneumban megtelepedtek, a mezopotámiai-egyiptomi műveltség már több ezeréves múltat tekintett vissza. Bár a műveltség nyelve még a sumér, de fenntartói már asszír-babiloni és közel-keleti szemiták, mint legbuzgóbb tanítványaik, a föníciaiak és a Kánaánban frissen megtelepedett zsidók. Persze, ezek a népek a görögöket mondták barbárnak, nemcsak első megismerkedésükkor, hanem még másfélezer év múlva

is a görög elnevezés körülméletlen pogányt jelentett, holott akkorra a görögök már nemcsak átvették az ókori műveltség addigi minden értékét, de abból meg is alkották a protoeurópai kultúra továbbshállítóját, a görög nyelvű hellén klasszikus műveltséget.

Az ősi görög társadalom áttérése polgárra

Az ősi görög társadalom természetes apajogú, vérségi rendszerű. Valószínű, hogy a honfoglalást törzseik szövetsége hajtotta végre, de a letelepedés már nemzetségenként történt. A törzsnevek csak az Égei tengertől keletre lettek ország nevekké, Lídia, Frígia, Pamília stb. nyugaton már az akháj és az ión, dór, eol csak néprokonságot jelent. A megalakult városállamok egyenesen a nemzetség, a klán görög nevét viselik, a poliszt, írott bizonyítékául vérségi rendszerű eredetüknek. Egyúttal fényesen láttatja ez a tény, miképpen tér át egy társadalom a vérségi rendről a polgárra, hogyan csapolják le a vérségi rend felgyülemlett társadalmi helyzeti energiáját nemzetségi, poliszi szinten, hogy az aktív társadalmi hatóerővé váljon. És itt van minden város szentélyében a nemzetség választott isteni védnöke. A polisz, a nemzetségi szervezet a városállam megalapításával betöltötte hivatását és le is bomlott. A Közel-Keleten a már évezrede kialakult polgári rendszernek akkori legmodernebb formáját vette át a görögség, átugrotta az aul-szervezetet, és kiscsaládokra bontotta a görög társadalmat. Volt hát mindenféle hasznos tevékenység számára elegendő felszabadult társadalmi energia. Csak célt kellett találni a tevékenységeknek, ezt csak vallási értékrend adhatott.

A görögök vallása

Az állatöv csillagképei ott voltak az égen az Idő – Kronosz – kezdete óta, ahogyan ezt Ananké, a végzet kijelölte volt, de az itt megtelepedő árják csak később hallották, hogy egyáltalán léteznek csillagképek. Amikor a görögök felfogták, hogy a Bika jegyéből a világ a Kos jegyébe megy át, akkor léptek be a számukra addig nem létező, fel nem fogott időbe, a történelembe. Eminens tanulóivá lettek a közel-keleti, protoeurópai kultúrának, gyorsan elsajátították belőle azt, ami számukra hasznos volt, világképük azonban megrekedt a politeizmus szintjén, soha nem jutott közelébe sem a monoteizmusnak. Erre az időre, a Kr.e. kétezredik év körüli időre a közel-keleti kultúra alapjául szolgáló kultusz papságának a beavatottság hierarchiáján felépülő rendszere már elavult. A szentség szabályait megállapító ősi kánoni törvények már csak a legtitkosabb beavatottak ismeretében éltek – ezért volt szükség a mózesi Tízparancsolat akkori kiadására. A társadalom csak az isteni kánonok alapján alkotott társadalmi szabályokat, az erkölcsi törvényeket ismerte, azokat is hasznosságuk alapján. Társadalomnevelési, didaktikai célra a tömegek számára könnyebben érthető politeista istenségek alkalmasabbak voltak az erkölcsi normák szerinti eszmények megfogalmazására, mint a nehezen felfogható, láthatatlan Egyetlen Isten. A Mediterráneumban megtelepedő görögök tehát nem kellett feladja árja többistenhitüket, sőt népi szinten megmaradhattak annak legalsó, legkezdetlegesebb fokozatán. A magas értelmiségnek viszont már nem a szentség túlvilágot célzó kánoni értékrendjét kellett magáévá tennie, hanem annak szekularizált embercélú mását, a klasszika szabályai szerinti társadalmi, erkölcsi értékrendet. A Mediterráneum műveltsége későbbi szakaszának hegemon kultúrája tehát, az egész ókori kultúrát az utókornak közvetítő hellénizmus – a nagy görög filozófusok tanúsága szerint – megmaradt a materialista fideizmus szintjén, tagadta, hogy a világ változásainak egyetlen oka lehetne.

A görögök olimposzi istencsaládja

Amikor az árják a Mediterráneum primitív animizmusával kevert közel-keleti politeizmusára a maguk biológiai antropomorf istenségeivel rátelepedtek, a görögök műveltsége még nem állott olyan színvonalon, hogy a protoeurópai műveltség világszemléletét átvehette volna. A görögök olimposzi istencsaládja úgy élt, ahogyan a mai anyagelvű hedonika a jólét csúcsain lévő életét elképzei az árja

biologizmus szerint: létfenntartásukra nincs gond, hiszen örök életűek. Érvényesülésük is megtörtént, hiszen istenek. Létük egész tartalma a szexualitás marad, de még az is távlattalan, céltalan, hiszen nem irányul az örökéletű isteni faj fenntartására. Zeusz nagy hőstette, Európa elrablása – vajon a Bika-test felöltése nem az akkor uralkodó csillagkép világának átvételére utal? Vajon a nőtény Európa neve: „jól látó”, és a rablás nyugati iránya nem rejt-e valami kultikus tartalmat? Héra hitvestársi követelései, Afrodité, Pallasz Athéné és a többiek lihegő partnerhajszolása a mai amerikai magazinokban is helyet kaphatnának. Ezen nem kell csodálkozni, hiszen az akkori protoeurópai műveltég már éppen úgy a hanyatlás fázisába lépett, mint most a mi társadalmunk.

A görögök által átvett szekularizált vallás

Amikor a görögök műveltsége annyira fejlődött, hogy képessé lett a protoeurópai vallások világszemléletének átvételére, az már túl volt fejlődése delelőjén, már a szünkrétikus ceremonializmus felé tartott. Kelet tudósai szerint az istenségek a különböző kozmikus és természeti hatóerők szimbólumai, amelyek éppen úgy kutathatók és leírhatók a természettudomány módszereivel, mint az istenségeknek nevet adó planéták és csillagképek. A görögök már ezt a hitalap nélküli, szekularizált vallást vették át a Közel-Keletről. A föníciaiak még gyermekeiket égették el bálványaik kedvének keresésében, amikor a görögök már Molokot, Baált, Istárt, Mardukot, Nabut, Ozíriszt, Íziszt, Astarótot és a többi is mind természeti erők jelképének tekintették, és tudományosan rendszerezték. A hellén műveltséget ez a szekularizáció alapozta meg. Nem szakította el a kultusztól a kultúrát, de a súlypontot a kultúrára, a műveltségre helyezte, és az ember javára hasznosította. Ananké, Kronosz, az olimposzi istenek, félistenek, héroszok a görögök számára már mind csak jelkép volt, és az egész mitológia csak neveléstani célokra szolgált. De arra aztán nagyon is. Az ember önépítésének legfőbb eszköze a megvalósítandó Eszmény, az Ideál megállapítása, az emberi célok elvont és tárgyiasított összessége lett a görög tudományosság legfontosabb tárgya és feladata. A Kr.e. 5. század nagy görög gondolkodói összeállították az azelőtti egész művelődés metagnosztikáját, filozófiai rendszerbe foglalva és kiértékelve a Mediterráneum addigi egész ismeretanyagát. Ez szolgált az elkövetkezendő ezer esztendeig uralkodó hellén műveltség protognosztikájául, minden szellemi tevékenység ideológiai alapjául. Lehet, hogy Héra, Afrodité és Pallasz Athéné eldöntötték a trójai háború sorsát, de annak nem sok hatása volt a történelemre. Annál többet jelentett az emberiség számára Apollón, Pallasz Athéné, Dionüszosz tudományt és művészetet alkotó tevékenysége, a fényt, tudományt önmaga feláldozásával szerző Prométheusz, és az emberiséget az értelem nélküli természeti veszedelmektől megszabadító Héraklész, a tengeri utazás minden veszedelme felett diadalmaskodó Odüsszeusz – említhetnénk Héraklész másik hőstettét, a belterjes állattenyésztést propagáló istálló-takarítást, a földművelésnek becsületet szerző, szántó-vető királyokat, az argonauták tudományos felfedezéseit – és a mitológiai istenek, félistenek, hősök annyi más példáját, ahogyan azokat Szókratész, Platón, Arisztotelész szimbolikusan magyarázták, ahogyan azok megragadtak Makedón Nagy Sándor jellemében, hogy az ő világbirodalmában az emberi szellemet tegye legfőbb hatalommá. A görög metagnosztikusok nemcsak azonosították, leírták, rendszerezték a keleti istenségek által szimbolizált természeti erőket, nemcsak absztrahálták ezekből az erkölcsi értékrend alapjául szolgáló eszményeket, hanem logikai alapon elválasztották egymástól az istenségek hatalmi körét, és az egész szimbolikus eszményi világ hierarchiájának rögzítésével az eszmény törvényeinek erkölcsi készségeként az emberbe ültetésével az emberépítésnek, a nevelésnek évezredekre kijelölték az útját. A vérségi társadalomszemlélet korában természetes, hogy az olimposzi istenek és minden mitológiai hatalmasság egy családot alkot, illetve mindenki atyafisági viszonyban van egymással. A görög gondolkodás szerint az isteni testület nem családot alkot, hanem inkább – korunkbeli analógiával élve – egy parlamenti demokrácia kabinetrendszerű kormányát. A

görög istenségek nem mindenhatóak, nem is kényurak, habár a hatalom csúcsán vannak, tiszteletben kell tartaniuk a mitologikus világmindenség népjólétet célzó alkotmányát. Így vált lehetővé, hogy a pogányságban is hitetlen görög filozófusok etikája a legszigorúbb monoteisztikus keresztyén hitvallás szerinti erkölcstannal is összefért, és a mai napig részt vehet a Homo Sapiens Antropus fejlesztésében. A görög filozófia első eminens tanítványának, Nagy Sándornak az Alexandriája lett a mediterrán műveltség legfőbb támaszpontja, ahonnan a Homo Sapiens Antropus Europaeus Sineárból induló szelleme Rómába, Wittenbergbe eljutott, hogy onnan a világ minden részére továbbterjedjen.

A görög nyelv általánosan használt

A görög nyelv a Makedón Birodalom utódállamainak egész területén általánosan használt nyelv lett. Nem kényszerítette ezt semmiféle társadalmi hatalom, de mindenki számára hasznossá tette elsajátítását a polgárosult görögöknek az egész akkori világban szabadon folytatott mindenféle gazdasági és tudományos tevékenysége. A Mediterráneum nyugati felén a latin volt és maradt az általánosan ismert nyelv. Annak az általános szabálynak az alapján, hogy nem a hódító urak nyelvét veszi át a meghódított nép, hanem fordítva, azt kell mondanunk, hogy a latin nyelvet nem a későbbi római birodalmi hódítás terjesztette el, hanem az ismert és elterjedt volt azelőtt is Itáliában is, Galliában is, Hispániában is, azaz az előzőekben már említett árjakelták az itálhoz közel álló nyelven beszéltek. A római kolonizáció, persze, tovább terjesztette a Rajnáig és a Dunáig, de a görög nyelv felségterületét sohasem tudta befolyása alá vonni.

A nyugati műveltség új, latin nyelve

A protoeurópai műveltség régi „nemzetközi” sumér nyelvét a görög váltotta fel a hellénizmus korában. A Mediterráneum kultúrájának új szakasza a keresztyénség, a világtörténelemben az európaisággal azonos értelmű keresztyénség általános nyelve is a görög lett. Amint a nyugati kultúra földrajzilag önálló területet kapott a Theodosius-vonal meghúzásával – Nyugat-Európa megszületésével – a nyugati műveltség keresztyén kultusz-alapja új nyelvet igényelt, és ez a latin lett. Az emberiség további nagy tanítómestere, a Nyugati Egyház nyelveként lett és maradt a latin az emberiség nemzetközi tudományos nyelve mind a mai napig.

Amit a görögök Európában tanultak

A földművelést, állattenyésztést és a hajózást úgy a görögök, mint a latinok itt tanulhatták európai új hazájukban. Erre utal a szántás-vetésnek és hajózásnak az a nagy becsülete, amelyre utaltunk a mitológiában, de a történelem is alátámasztja, mint ezt az etruszk királyok és Cincinnatus példája a földművelésre, Periklész és Cato példája a hajózásra vonatkozóan tanúsítja. Társadalmi szervezetüket, kézműiparukat, építészetüket is a műveltség többi alapelemével együtt készen vették át az előtük járóktól, de óriási társadalmi, szellemi erőtartálékuk hasznosításával a görögök emelték addig nem látott magas színvonalra. Társadalmi szervezetük az egész addigi polgári fejlődés eredményeit felhasználva az azóta is áhított politikai rendszerig, a demokráciáig is eljutott. Nemcsak nagy társadalmi törvényhozóik, Drakón, Lükurgosz és Szolon, de az egész társadalomtudományt racionális rendszerbe foglaló Arisztotelész is a görögség ajándéka. Szellemtudományi és természettudományi alkotásaik az emberiség későbbi tudományosságának az alapjait jelentik. Mitológiájuk, költészetük, drámájuk és minden más szépirodalmi alkotásuk, de az azóta is felülmúlhatatlan képzőművészetük a klasszicitás örök értékmérői. – A görögök mindenki által elismert világtörténelmi érdeme a protoeurópai műveltségnek, kultúrának és civilizációnak a továbbfejlesztése és a latinságon át Európának való továbbadása.

5. A germánok, szlávok és baltiak

Árja nyelvű szökek

Nehezen tudok szabadulni a kísértéstől, hogy a germánokat, és velük az árja fajtájú, indogermán nyelvű népeket Európa őslakosaiul el ne fogadjam. Földrajzi elhelyezkedésük alapján valószínű lenne az, hogy valamelyik európai ősember ivadékainak, valamelyik több tízezer éves ősemléki kultúra örökösének tekintsük őket. A német fajelmélet szerint a germánokra jellemző nordikus fajta az európai szőke hajú fajták egyike. Nem értek a fajelmülethez – nem tudom ért-e valaki hozzá? – nem tudom megkülönböztetni a nordikust, a baltit, az urálit, a pamírit és társait, nem is tudom, van-e valami befolyása ezeknek a testi típusoknak az ember lényegére, csak a szőkeséget látom. Háromféle szőke haj ismeretes. Az aranyzőke – sárgaszőke – a világosszőkétől a vörösig tart, csaknem kizárólag a kelta leszármazottakra, a skandinávokra, németekre és más germánokra jellemző. A lenczőke – fehérszőke – haj a lengyelek és a szláv népek sajátossága. A platinaszőke – szürke – a balti finn népekre jellemző. Mint az előzőkben már említettük, szőke ember eredetileg csak itt, a Kaledobaltikumban élt a Földön, sehol másfelé nyomát sem találjuk. Itt viszont minden fajtájú és nyelvű nép szőke hajú. Azt kellene hinnünk, hogy a Földnek valami sugárzása szőkíti meg az itteni embereket – erre utalna a nordikus faj – ha nem volnának itt a fekete hajú lappok, nyilvánvalóan őslakók, hiszen a későbbi jövők északra szorították őket. Másrészt a germánok nyelve az egész Eurázsia végighúzó nagy nyelvcsaládnak a tagja, amelynek ősi szanszkrit nyelvű irodalma tagadhatatlanul keleti eredetű. Az általános nyelvátvétel szabálya szerint a hódító nép veszi át a meghódított földnépének nyelvét. Hogy vehette át az őseurópai szőke földnépe a hódító árjak nyelvét? – Tény azonban, hogy átvette, mert a kelták, szlávok és germánok szőke hajúak és nem szőke-magyar nyelven beszélnek.

Germán vadász-kultúra

Az árja népek közül a vérségi rendszerű társadalom legmagasabb szintjére a *germánok* jutottak. Valószínű, nyugatra jövetelükkor még csak szilárd apajogú auljaik voltak, klán-szervezetük – amely európai honfoglalásukat lehetővé tette – még csak aul-szövetségként működött. Vadász népek voltak, vadászterületet hódítottak maguknak, nem földművelésre vagy állattenyésztésre valót. Ezért fogadhatták el azt az erdős vidéket, amely a náluknál erősebb földművelő keltáknak nem kellett. Viszont a vadászat nemcsak apajogú, férfias jellegű társadalmi rendjük kialakulását segítette elő, hanem további társadalmi fejlődésükre is döntő befolyást gyakorolt. A vadász hivatalból kitűnő katona, ha van, aki harcossá szervezze, és a jámbor földműveseket éppen úgy képes leigázni, mint a szilaj pásztorkodó lovas serege. Ez magyarázza a germán népeknek úri öntudatát, más népekkel szembeni lekezelő viselkedését. – A jelenség illusztrálására említsük meg az észak-amerikai indiánokat. Ezek nagyon kezdetleges társadalmi szervezetűek voltak, még auljaik sem voltak szilárdak. Ezért voltak képtelenek magukat megvédelmezni a bevándorló pionírokkal szemben. De vadászok voltak, ősi vadászterületüket védelmezték, és ezért az életüket romantikus dicsőfényrel leíró regények a germán nemzeti öntudat kialakulása idején a legkedveltebb olvasmányok voltak.

Halászat és a vikingek

A vadászat mindig a legtiszteltebb, legúribb hobbi volt és maradt az emberiségnek. Nem csoda hát, ha büszkére a vadász-ivadékok. Az ősidőkben a *halászat* a vadászat testvér foglalkozása volt. A germánok a balti tengerpartra jutva kiváló halászati lehetőséghez jutottak, és nemcsak megélhetést biztosító főfoglalkozássá fejlesztették a halászatot – persze, a leigázott földnépe agrártermékei voltak létfenntartásuk alapjai – de férfias, erényfejlesztő tevékenységgé is. Ez lett a pusztai lovas pásztorkodó

seregeivel vetekedő, minden természeti és katonai ellenállást legyőző skandináv–normann *vikinge*k sikereinek az alapja.

A germánok vallása

A germánok *műveltsége* árja politeista vallásukon nyugodott. Isteneik, hőrszaik harcias vadászok, katonák, viking hősök voltak, még ha véletlenül nőneműek voltak is. Legfőbb erényük a bátorság, vitézség, bajtársi hűség. A ravaszság, fondorlatosság, hűtlenség még akkor is megvetendő, ha sikerre vezet. Mitológiájuk az erények hordozóinak a győzelmét és az isteni rend fegyelemszegőinek a bűnhődését hirdeti. Ne csodálkozzunk hát azon, hogy a házassági hűség, az előljáró iránti engedelmesség, az adott szó és ígélet megtartása, a bajtársi önfeláldozás erényein felépülő értékrend más népek fölé emelte a germánokat, anélkül, hogy az erkölcsöket lazító anyagi gazdagodást eredményezett volna. Ne higgye azt a tisztelt Olvasó, hogy a germánok ősvallását valóban ilyen magas erkölcsiség hordozójaként fogadjuk el, amilyennek a kései lovagkor regéi leírták. A keletről magukkal hozott árja ősvallás éppen olyan kezdetleges politeista babonatömeg volt, mint a többieké, az itt leigázott kaledobalti földnépének kezdetleges egyistenhitének, a Kalevala vallásának az átvétele viszont – kicsiny bár, de *állandó* – *előnyt* jelentett a germánság művelődési fejlődésében a többiekkel szemben. Sorra átvették a Mediterráneum egymást követő fejlettebb vallásrendszereit, a kelták, görögök, etruszkok és mások pogányságát és végül a keresztyénséget is, de népi vallásosságuk fejlettebb voltának eredményeképpen a germán társadalomban tudott meggyökerezni később a keresztyénség evangélium szerinti reformációja. A túlnyomó többséget jelentő nép a germánoknál is tudatlan és babonás volt, csak előkelők, a társadalom élen járói lehettek részesei magasabb értékrendnek. Az emberi szellem működési szabályai szerint viszont az élen járók, a társadalmilag és időbelileg élen járók legfejlettebbek értékrendje, szokásai, ízlése és divatja után igazodnak a társadalom alsóbb szintjén állók. Lehet, hogy a mélyen tisztelt Olvasó meghökken azon a merészségemen, hogy indikativusban fejezek ki még bizonyításra váró történelmi tényeket, én azonban csak csatlakozom a művelődéstörténészek nagy többségéhez: Szokás az ősgermán hitrendszert őseurópaiként feltüntetni, rokonítva a Völuszpa és az Edda énekek vallási elemeit a Kalevaláéival. Ez a rokonítás ismét egy európai ősnép és ősnyelv, a *kaledobalti*, létezését tételezi fel, azaz a kalevala (finnugor) nyelvűek, kelták, germánok és más árja nyelvű népek rokonságát. Mint láttuk, az ősgermán mítoszokat csaknem felismerhetetlenné torzították a későbbi lovagregék, ami azonosítható belőlük, az Indiában és Iránban találhat rokonaira, de ott van bennük a mennyiségileg jelentéktelen, valójában nagyon is jelentős Kalevala-elem. Számíthatunk arra, hogy a szaktudományok erre irányuló kutatása még meglepő eredményeket hozhat ezen a téren a jövőben, mert a régészeti leletekben különösen gazdag Baltikum és az eddig csak a germánság őskeleti eredetét igazolni akaró német tudományosság által kellőképpen nem értékelt gazdag skandináv ősköltészet erre lehetőséget ad. Lehetséges, hogy felfedezik majd, és *közzéteszik* a tudományos világban, az őseurópai szőke *kaledobalti* emberfajt, a *Kalevala népet*, és ennek ősnyelvét, kalevala (finnugor), kelta, germán és szláv nyelvek őst és az európai ősvallást. Addig viszont a germánok vallásául azt a dualista-politeista hitet kell elfogadnunk, amely a germán társadalom kialakulásában valóban érvényesült.

A germánok anyagi műveltsége

A társadalmi szervezet viszont kizárta a szervezett kultusz, a hierarhikus papság kialakulását, így a germánok a *civilizáció* felé el sem indulhattak. *Írásuk*, a rúna-rovás, csak nyilvántartási feljegyzésekre szolgált, gondolatrögzítésre, irodalomra nem. *Tudományuk* az életmódjuk és foglalkozásuk által igényelt gyakorlati ismeretekből állt. *Művészetük* a szájról-szájra adható

hősmondák, regék, énekek, mesék és dalok voltak. Képzőművészetük használati tárgyaik díszítésében merült ki.

Politikai történelem

A vadász germán urak a leigázott földnépével végeztették a szolgai munkát, a gyűjtögetést és a földművelést. Sok évszázad alatt, a germán társadalom differenciálódásával és fejlődésével a szolgák besorolódtak, asszimilálódtak a germán társadalomba. A megszilárdult klánok törzsekké kezdtek szerveződni – tudjuk, a törzs már inkább politikai, védelmi közösség, mint származási – és ez külső hódításokra tette képessé a germánokat. Hazájuk az Északi-tenger és az Elba-köze lévén nyugat felé nem terjeszkedhettek, előbb a Skandináv félszigetet szállták meg, majd évszázadok múlva átlépték az Elbát, és az ottani szlávokra terjesztették ki hatalmukat. Hogy Skandinávia előző lakóinak társadalma milyen szervezési szinten állott, nem tudhatjuk, csak annyit, hogy *anyajogú* lehetett. A klán szintjéig az Elbától keletre lakó szlávok sem jutottak, hiszen még a második népvándorlás is csak aul szinten találta őket. A szláv parasztok feletti unalmas uralom nem igen kecsegtette a mind erősebb sereget kiállítani képes germán törzseket, sokkal inkább csábították őket előbb a kelták kincses városai, majd a kelták utódai, a római kolóniák. Úgy kerültek be az *írott történelembe*, hogy a római limeseket fenyegették a barbár germánok, teutonok, markomannok, alemannok, kvádok támadásai. A hanyatló Róma előbb harcolt velük szemben, még imperátorsággal is jutalmazta a germánok legyőzőit, majd okosabbnak vélte zsoldjába fogadni a germán katonákat és ezzel valóban meghódolt a barbár erkölcsök előtt.

A szlávok eredete

Ha a *szláv népek* földhöz kötött életét figyeljük, azt hihetjük, hogy ezek a világ teremtménye óta helyben laknak, soha sehonnán nem jöttek és sehova nem mentek. Viszont a történelem is és mindennapi tapasztalatunk is azt bizonyítja, hogy a szlávok Európa legexpanzívabb népei. Megtévesztő ugyanis az, hogy az ősi európai kaledobalti fajtájú kalevala (finnugor nyelvű) néphez hasonló gyűjtögető életmódjuk után megmaradtak a földművelés mellett. Társadalmi szervezetük ugyan tovább fejlődött, de szilárdan megrögzült az aul szintjén, nem fejlődött katonai közösséggé, törzssé. Nem jelentek hát meg katonai hódítókként sehol sem, mindenhol harci zaj nélküli, békés telepesként foglaltak hazát maguknak. Nyilvánvaló, hogy az a történetírás, amelyik politikai- vagy hadtörténettel foglalkozik, hódító, rabló hadjáratokat tárgyal, az nem foglalkozik a föld valódi meghódítóival, a földműves telepésekkel. Európa egész földnépe évezredekig élt és élhetett említés nélkül előbb egyedül, majd olyan jövevény földművelőkkel elkeveredve, mint a szlávok, baltiák és mások. A föld régi urainak ellenkezés nélkül vetették alá magukat, ha új hódító sereg érkezett, azok uralmát is természetesen vették. A Szentírás szavai jutnak eszünkbe a szláv expanzióról: Boldogok a szelídek, mert ők örökségül bírják a Földet. – Hogy a szlávok mikor jöttek az elsőnek mondott népvándorlás két évezrede alatt, azt nem tudjuk. Elhelyezkedésükre nézve is különböző a történetírók véleménye. Egyesek az Elba és a Visztula között látják a szlávok első európai hazáját, mások nem zárják le a keleti határokat. Szerintem az első szlávok az őseurópai kaledobalti fajtájú, kalevala nyelvű földnépe közé telepedtek az Odera és a Dnyeper közé. Később keltek át az Oderán és az ott már az ősnéppel keveredett germánok közé telepedtek. Ezen a Kárpátok és Balti-tenger közötti területen találta őket a történelem, elkeveredve Európa előbbi lakóival. Innen mozdultak el újabb területeket kolonizálva a Kr.u. 2. évszázadban, hogy – uralkodó barbárok szolgálatában, vagy a nélkül – megszállják Európát az Alpokig és a Földközi-tengerig, majd Eurázsia egész északi felét a Csendes-óceánig.

Szláv történelem

A szlávokat számon sem tartja az ókori történelem, hiszen a történelem a népek viselt dolgairól szól, a szlávok pedig soha nem csináltak semmit, *csak éltek* – de éltek. Mindenkori uraikat emlegetheti a történelem, ahogy jöttek és elmúltak az idők kódében. Éppen a szlávok múltján lehet legjobban bemutatni a történetírók megszokott hibás előítéletét, amikor a népeket egynyelvű közösségként fogják fel. Mi tudjuk, hogy csak a legritkább esetben beszéltek a történelemben említett népek ugyanazt a nyelvet a fejedelmektől a nemeseken és szabadokon át a szolgákig és a rabokig, férfiak, nők, gyermekek, öregek és mindenki. A szláv nyelvű aulok, *zadrugák* nyugodtan élhettek szkíta, ogur, szarmata, kelta, római, oguz, germán és más uraik alatt évszázadokon keresztül, hiszen végül minden felettük uralkodó népet asszimiláltak nyelvileg. Szerintem a szlávok urai közül legjellemzőbb a görög írók által a szkítával azonosnak vett *szarmaták* népe. Valószínű, a szarmaták eredetileg iráni nyelvű árjak voltak, szkítaként tehát lovas pásztor hódítóként jöttek Kelet-Európa déli részére, felváltva itt az addigi ogur-szkíta uralmat – erre utalnak a magyar nyelvben megrögzült régi iráni szavak. Ugyancsak a görög írók szerint a szarmaták elkeveredtek az „amazonok” népével, azaz az itteni anyajogú szervezetben élő szómi-magyarokkal. A későbbiekben a szarmaták nyugatra és északnyugatra is kiterjesztették a hatalmukat, a Kárpát-medencében elérték a római limest, a Dunát, észak felé a Balti-tengert. Sokféle népvétet viselhetek ez alatt, szarmata, jazig, roxolán, dák, géta, kárp, ant vagy egyebet, és alávett népeik sokféle nyelven beszélhettek. A későbbi történelem számára legjelentősebb volt a szlávokra kiterjesztett *avar uralom*, mert ez segítette elő a szlávok nagy keleti terjeszkedését. Tudjuk ugyanis, hogy az avarok, a szlávssággal leginkább azonosult uralkodó nép érkezésekor a szlávok már elérték a Fekete-tenger partjait.

A szlávok vallása

A szlávok három-négyezer esztendeje keveredtek és keverednek el az általuk elfoglalt területek előző lakóival, és mindet asszimilálták és asszimilálják. Valószínű fajilag is nagyon kevertek, de vallásuk, műveltségük és egész szellemi örökségük is a beolvasztott különböző elemek többféle eredetét tükrözi. A mitológiájuk különbözik ugyan a Kalevala őseurópai világszemléletétől, de differenciáik nehezen azonosíthatók, mivel a szlávok keresztyénség előtti hitvilágára csak a mostani szellemi néprajzukból lehet visszakövetkeztetni. A turáni népek monoteista lényegű világszemléletétől a szláv dualista politeizmus két kérdésben különbözik: a turáni sámán, a *táltos*, a látnok az *Isten szolgája*, akit sokszor akarata ellenére hív el az ellenállhatatlan hatalmú úr a maga szolgálatára, éppen úgy, mint a szemita prófétát és látnokot. Az árja *varázsló*nak, még ha esetleg sámánnak is mondanák, önként választott *mestersége* a varázslás, amelyet a megbízó emberek érdekében, szolgáltatásként gyakorol, nem a túlvilági erők szolgálatában, hanem azokkal szemben. A másik különbség, amint Eurázsia folklórjából szépen meglátszik, az *ördögnek*, a sátánnak a *hatalma*. Az árja felfogás szerint az Ördög, a Gonosz, Istennel vetélkedő, szörnyű nagyhatalom, akitől az embernek rettegnie kell. A turáninak mondható népi felfogás szerint viszont az Ördög létezhet ugyan, óriási testi erővel és nagy fizikai képességekkel rendelkezhet, de butasága, szellemi fogyatékosága miatt egyáltalán nem félelmetes, és a népmesék furfangos szegény embere rendszeresen rászedi. – Az árja népeknek ez az eredeti politeista világszemlélete még a keresztyénségükön is átüt, elsősorban a folklórban tapasztalt két kérdésben.

A szláv földművelés

A szlávok és a szlávokéhoz hasonló életmódot folytató balti népek foglalkozása történelmi jelentőséget adott ezeknek a népeknek. Ugyanis a szlávok – valószínű a közel-keleti iskolából kikerült ogur és szarmata szkíták befolyása alatt – a gyűjtögető gazdálkodásról a földművelésre tértek át, és lettek az európai földművelő kultúra megbecsült fenntartói és terjesztői. Társadalmi szervezetüknek megfelelően – a szómi-magyar őslakossághoz hasonlóan – munkásszinten, alapszinten voltak

földművelők és ez az alapszint megingathatatlan volt, hiszen ezt a munkát egyik hódító úr sem akarta tőlük elvenni soha.

A Kr.e. első évezred folyamán Európa lakossága számbelileg, mennyiségileg jórészt kialakult, minőségileg azonban erre még újabb ezer esztendőtt kellett várni, amíg Eurázsia nyugati félszigetének a római limes által kétfelé osztott lakosságát a keresztyénség valóban európaivá tette.

III. A HONFOGLALÁSOK KORA

1. A honfoglalás

Kína

Eurázsia népei a Kr.e. 2. évezredben nagyjából elhelyezkedtek. Távol-Keleten a Kínai Birodalom a maga jellegzetes polgári rendjébe oldott minden népet, akár hódított szolgaként, akár hódító úrként került a Birodalom területére. A civilizációt veszélyeztetni képes pusztai népeket fegyverrel verte vissza a főhatalom birtokába jutott, időközben asszimilált előző hódító. A barbárok elleni védelem hathatósabbá tételére Kr.e. a 3. században az emberi építmények legnagyobbikát, a *Nagy Kínai Falat* emeltette a Birodalom.

A Mediterráneum és Dél-Eurázsia

Nyugaton a Mediterráneum népei a Római Birodalom civilizációja alatt találtak helyet maguknak. A két polgári impérium között, Eurázsia déli részén, Hátsó-Indiától a Közel-Keletig, végig hagyományos, de gyakran változó despotikus birodalmak – „birodalom”-nak nevezzük a nem vérségi közösségre épülő, tehát csak a hódító kényszerhatalom által létrehozott és fenntartott uralmat – alatt éltek a letelepedett népek.

Belső-Eurázsia társadalma

A kontinens közepén és északi felén, az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, a Barbaricumban sokféle nép élt vérségi rendű társadalomban, plazma-anyagul szolgálva a belőlük később kialakuló nemzeteknek. Őseik vadászokként emelkedtek ki a gyűjtögető anyajogú szervezetből az apajogú vérségi rend magasabb fokaira, és hajtották uralmuk alá a gyűjtögetőből földművelővé lett földnépet. A hódító vadászok „urak” voltak, mindenféle termelőtevékenységet, munkát lealázkodnak, szabad emberhez méltatlannak tartottak – tudjuk: az Ószövetség is átoknak mondja a munkát. A vérségi társadalom magasabb fokozatain azonban már nem elégítette ki az embert a rokonság bezárt világa. Többre, egyébre vágyott, és aki tudott, főként a fiatalabb felnőtt fiúk szerencsét próbálni indultak a világba, vagy egyedül, mint a Messzikedvű Lemminkeinen, vagy portyázó csapatokban, mint Dávid, az Isai fia. Ezeknek a kalandoknak, nő- és egyéb rabló, hódító portyáknak azonban meg kellett alkotni az anyagi feltételeit, és ezt nem bízhatták a leigázott szolgákra. Közép-Eurázsia pusztáin, a Pamír és a Kárpátok között ezért vállalkoztak lótenyésztésre az úri nemzetségek férfiai, és ezért nem szégyelltek Skandinávia partjain megfogni a hajóépítő szerszámokat, majd az evezőket a normann vikingek. A barbárok mindvégig megvetették a földművelés paraszti tevékenységét – éppen ezért voltak barbárok – uraságukhoz méltatlannak, csak az őket kiszolgáló földnépéhez illőnek tartották az állandó letelepedést, a civilizáció alapját is. Mint előbb említettük, Dél-Eurázsia birodalmaiban a

vérségi szervezetű hódítók polgári városi népesség felett uralkodtak. Mint tudjuk, az emberek állandó letelepedése az istenségek szentélyei körül kezdődött, tehát kultikus céllal. Az istenségek szolgálata igényelt szakosodást a szellemi és gazdasági tevékenységekben, ezekből indult a hivatásrendi, munkamegosztási alapokon álló polgári szervezet, a civilizáció.

A turáni lavina-hódítás

A latinok és görögök megtalálták helyüket az Impériumban, a többiek, germánok, turániak, szlávok és Európa régiebb népei kívül rekedtek. Évszázadok során a mindennapi élet igényei szerint a barbár népek sokszor változtatták helyüket, a vérségi társadalmi szervezet magasabb fokára jutó népességnek engedve át a jobb területeket. A fejlődés legmagasabb fokára a turáni fajtájú népek jutottak, akik az eurázsiai kontinens közepén elterülő pusztákon és az azokat környező területeken éltek. Apajogú aul-rendszerük a nemzetségeken, klánokon felül szilárd politikai-védelmi közösséget, törzset hozott létre, majd ezek a törzsek könnyen és gyakran szövetkeztek nagy katonai erőt kiállítani képes néppé. A vérségi rendszer óriási társadalmi helyzeti energiája legkönnyebben ennek a rendszernek a biztonsági szelepén, a hódító hadjáraton át vezetődik le. Ezek a *hódítások* az aul-rendszer működési mechanizmusának megfelelően *lavinaszerűek*: a helyével és helyzetével elégedetlen törzs katonái vezért választanak maguknak – lehetőleg olyat, aki egyéni képességei és származása tanúsága szerint győzelemre segítő isteni karizmával rendelkezik. Mivel az alkalmasnak tartott, megválasztott vezér csak a legkritikább esetben azonos a szövetkező katonák atyjával, a vérségi társadalom alaptörvényei szerint pedig a hatalom csak a vérségi közösség fejéé lehet, a hadjáratra vállalkozók a fejükké választott parancsnokot atyjuknak, bátyjuknak fogadják, egyúttal egymással is vérségi, testvéri kapcsolatra lépnek a *vérszerződés* néven ismert szertartással. Hűséget is fogadnak vezérüknek, vallásuk előírása szerinti esküvással. Az ilyen hagyományos és vallási eszközökkel megszilárdított, szigorú fegyelem alatt álló csapat támadja meg a gyengébbnek vélt szomszéd törzset. Az vagy meghódol, vagy ellenáll. Ha a megtámadott törzs meghódol, vezére hűséget fogad a támadó vezérnek, törzse szövetségese lesz a győztesnek a választott vezér főnöksége alatt, a meghódoló klánjai rangsorban a győztesekéi után következnek, tehát mint „fiatalabbak”, a később csatlakozók a harmadik törzs megtámadásakor már ők mennek elsőnek a csatába. Ha a harmadik törzs meghódol, harmadik helyére kerül a szövetségnek és így tovább, a negyedik, tizedik, századik meghódoló nemzetségig, törzsig, népig. A hódító sereg létszáma tehát nem apad, hanem állandóan növekszik a meghódulókkal. Abban az esetben, ha a megtámadott törzs ellenáll és visszaveri a támadást, nem indul el a hódító hadjárat. Ha ellenáll és legyőzetik, az ellenállás szintjéig bontja le a győző a legyőzött népet, tehát ha a nemzetségek meghódolnak, csak a törzs szűnik meg, nemzetségei a győztes törzsbe soroztatnak. Ha az aulok hódolnak meg, szétszematnak a győztes nemzetségeibe. Ha azonban az aulok sem hódolnak meg, legyőzetésük esetén szolgálakul osztatnak be a tagjaik a győztes aulokba, a nem aul-rendszerű, minden védekezésre képtelen család-rendszerű népek – ilyenek voltak Eurázsia ősi földnépei – egyszerűen, mint szolgálak a győztes aulok tulajdonává lesznek, és gyűjtögető, halász-vadász, földművelő gazdálkodásuk terményeivel eltartják uraikat. A hódítást kezdeményező karizmatikus vezér parancsnoksága alatt előnyomuló sereg a meghódított hadakat vezetve – persze a meghódulók mennek elől az ütközetben – az első öt-hat győzelemig maga is megy, azután a vezényletet is a következő rangsorbelire ruházza, és csak a fővezér és vezérkara irányítja tovább a hódító hadjáratot. Ha alkalmas területen nagy számú szolganépet sikerül meghódítani, a hódító katona a meghódított lakosságra telepedik – ezek ivadékaik lettek a nemesurak – vagy egyedül, ha nőtlen volt, vagy elhossa otthonmaradt családját, sőt egész otthon maradt aulját is.

A portyák

A hódító hadjáratoktól meg kell különböztetnünk a katonai kalandozásokat, a felderítő portyákat. Ezek egyrészt állandó készenléti állapotot biztosító hadgyakorlatok, másrészt a hazai szállásterület védelmét szolgáló pacifikálása a környező területeknek az ott lakó népek megfélemlítésével. Nyilvánvaló, hogy mindkét cél mellett ott van mindig az idegen terület felderítése is. A *portya* rendszerint egy ütőképes nagyságú önkéntes csapat, amely parancsnoka iránt hűséget esküdve elindul, és végigszáguldja az ellenséges területet, anélkül, hogy csatába bocsátkozna, az elkerülhetetlen ütközetekben is a továbbhaladás a célja, nem a visszamenekülés. Persze a portya végén hazafelé tartva rabolnak annyit, amennyivel biztonsággal hazaérkezhetnek, lévén a portya fő célja – mint mondtuk – a hadgyakorlat, a felderítés és a potenciális ellenség megfélemlítése.

Szkíta harcmódor

A turáni lavina-hódítás alapja a pusztai szilaj pásztorok könnyűlovas, gyors mozgású hadserege – a későbbi magyar huszárok, tatár-lengyel ulánusok és ozmán szpáhik elődje. A szkítának nevezett harcmódor az íjat-nyilat tette legfontosabb fegyverré, hiszen nem az ellenség kézi tusában való legyőzése a taktika, hanem a gyors csapatmozgással és nyílzáporral való teljes kifárasztása. A portya ezért nem bocsátkozik közelharcba. A hódításnál már elkerülhetetlen a kézi tusa, amelyhez kardot és dárdát használnak, de csak az ellenség lehetőség szerinti megszemjartzatása, kiéheztetése, elfárasztása után.

A hatalmi expanzió formái

A leírt hódítási stratégia különböző hatásfokú uralmat eredményez az ellenséges területeken. A kalandozással, a portyával pacifikált területen megmarad az azelőtti közhatalom, lakosai semmiféle viszonyba nem kerülnek a portyázókkal. Amennyiben a hódító a lakosságot rendszeres szolgáltatásra, adófizetésre kötelezi, de a területet nem veszi a maga kizárólagos uralma alá, *hódoltságról* beszélünk. Ha a hódító katonailag megszállja és a maga igazgatása alá veszi a területet, már nem hódoltságról, hanem tényleges uralmat jelentő *megszállásról* van szó. Ha pedig a hódító az uralma alatti területre polgári lakosságot telepít, az eljárást elsajátításnak mondjuk, eredményét pedig *honfoglalásnak*. – A történelem bőséges példával szolgál a hódításnak eme négy változatára, az ókor legmélyétől a turáni hódítókon és oszmán terjeszkedésen át a ma is tartó orosz imperializmusig.

A hatalom helyváltoztatása

A fenti hódító stratégia különböző hatással van a területek lakosságára. Valahogy úgy van ez, mint a tenger mozgása: a tengerparti szél a tenger sós levegőjét viszi a partra, azon sokszor messze behatol, de ritkán lesz belőle romboló orkán. A tenger felszíni rétege hullámoz. A hullám végigszalad a tengeren, és kisebb-nagyobb mértékben kicsap a partra. Csak a hullámmozgás *energiája* szalad a tenger felszínén, a víz, az anyag helyben marad. A parton a hullámozás kisebb vagy nagyobb hatásfokú lehet, különösen, ha az apály-dagály jelenséggel társul. Vannak a tengernek áramlatai is, amelyekben a tengervíz egyik része folyóként a helyét is megváltoztatja. A portyázás, kalandozás, az ellenséges területre megfélemlítés és felderítés céljából való beütés a tenger szelének felel meg, hiszen semmiféle népmozgás nem volt. A hódoltságnak a tenger hullámozása felel meg, amely rendszeresen mossa, ostromolja a partot, de nem áll meg rajta. A megszállásra és a honfoglalásra már nem alkalmazható a tenger hasonlata.

Népvándorlás helyett honfoglalás

A mélyen tisztelt Olvasónak az lehet a benyomása, hogy elfelejtettem nevén nevezni a *népvándorlás* közismert társadalmi jelenségét, holott én nagyon is tudatosan kerültem a kifejezés használatát a fogalom meghatározása nélkül. A népvándorlás, az embernek egyéni és csoportos helyváltoztatása az emberi társadalom örök velejárója. Erkölcsi indíttatásra, a természeti adottságok

kényszeréből vagy gazdasági érdekből hagyja el az ember szülőföldjét és költözik újabb területre, rendszerint nyugat felé törekedvén. Ez az állandó jelenség néha a kiváltó okok intenzitásának megnövekedése folytán meggyorsul és nagyon nagy embertömegre terjed ki, úgy, hogy még a földnépét, vagy annak nagy részét is magával ragadja. Ezt az előzőktől és következőktől mennyiségileg különböző népmozgalmat nevezi népvándorlásnak a történelem. Ezzel szemben még a történeti irodalomban is sajnálatosan elterjedt a „népvándorlás” kifejezésnek a Kr.u. 5. és 10. század közötti európai társadalmi jelenségre, a „*honfoglalásra*” alkalmazása. Ekkor ugyanis helyét változtatta, vándorolt a hódító katonaság, vándorolt az uralkodó kényszerhatalom birtokosa, a barbár király és a nemesség, helyét változtatta a társadalmi *energia*, a hódító hatalom, hogy új területen uralkodó kényszerhatalmi szervezetet, országot, államot hozzon létre. A nép, a föld népe azonban helyben maradt, nem vándorolt, legfeljebb kiegészült a hódítók által hozottakkal, hiszen a hódítás *nem a terület* elfoglalását célozta, hanem minél nagyobb hódoló, szolgálatot végző *lakosság feletti uralom* szerzésére irányult, nyilvánvaló lévén, hogy a hatalom nagysága az alattvalók számától és minél differenciáltabb voltától függ. Nem győzzük eleget hangoztatni, hogy az emberi megélhetésre legalkalmasabb helyeket csak a meghódolást el nem fogadó és az őt kiirtással fenyegető támadók ellenállhatatlan kényszerére hagyja ott a lakosság. Ez pedig csak azokban a ritka esetekben fordult elő, amikor a hódítók saját auljai annyi földművelő szolgálával rendelkeztek, hogy nem volt szükségük a régi lakosság szolgálataira. Eurázsia nyugati félszigetén, Európában tehát az említett korban nem népvándorlás történt, hiszen a lakoságnak kicsi része, esetleg töredéke változtatta helyét és csak ritka esetben a többsége. A hódító vállalkozás *neve* vándorolt a hatalommal, a hódítókkal, a nép helyben maradt. Ennélfogva logikailag kizárt, hogy a hódítás valamely nép, földnépe nevét vette volna fel. Gyakoribb a hódító katonaság törzsnevének a használata, de még inkább annak a klánnak, nemzetségnek a neve, amelyhez a karizmatikus vezér tartozik. Előfordult, hogy a karizmatikus vezért adó dinasztia és a hadjárat vezérkara sem tartozott azonos származású, anyanyelvű népességhez, ilyenkor a hódító vállalkozás rendszerint a *dinasztia* nevét viselte. Előfordult az is – például az ozmán és az üzbég hódítás és birodalomalapítás esetében – hogy a vállalkozás a karizmatikus vezér személyneve alatt történt. Különböző is Eurázsia vérségi társadalmi szerkezetben élő lakossága csak *népplazmának* tekinthető, amelyből csak hódítás, országalapítás és letelepedés után válnak olyan társadalmi közösséggé, közületté, amelyet népnévvel vagy nemzetnévvel lehet illetni. Ismételjük: nem népvándorlás volt tehát, hanem országhódítás, melynek eredményeképpen létrejött, és a lakosság számára *természeti adottsággá* lett az uralkodó kényszerhatalom. Az ország hódító urai és meghódított népe egyaránt fontos érdeküknek, céljuknak tartották az országnak békés és biztonságos megmaradását – amelyet az uralkodó kényszerhatalom fizikai, fegyveres ereje által biztosított külső és belső *védelem* biztosít – azt, hogy az ország minden lakosának a hazájává legyen. A hódítás eredménye tehát *haza alapítás, honalapítás* volt, a tevékenységet tehát honfoglalásnak kell neveznünk. – Tudom, a történeti irodalom nem fogja az én kedvemért a népvándorlás kifejezés használatát megváltoztatni, bármennyire is észszerű és helyénvaló volna. Viszont engem Tűnődéseimben nem korlátozhat a közvéleményben bármennyire általánosan elfogadott, de értelemzavaró, helytelen szóhasználat.

2. A hunok és a germán honfoglalás.

A hunok indulása

A történettudomány leírása szerint a Kr.u. 2. században valahol Belső-Ázsiában a hunnak nevezett – nem tudjuk, hogy a „hun” szó eredetileg milyen fogalmat jelentett: fajnév, népnév,

nyelvnév vagy egyéb volt-e – turáni fajtájú török nyelvű nép az ősi *Turul*-dinasztiából való *Mothun* (Botond?) egyik ivadékának vezérlete alatt hódítóhadjáratra indult. Kína felé nem mehettek, nyugat felé jöttek hát. Sikeresen hódoltatták egymás után a népeket, nemzedékenként kb. 1000 kilométernyit haladva Nyugat felé. A meg nem hódolókat, köztük az iráni szkíta szarmatákat, jászokat, alánokat maguk előtt Európába nyomva a 4. század közepén már a Volgáig jutottak, nagy riadalmat keltve Kelet-Európa népei között.

Európa népei a 4. században

Ebben az időben Európa területét még két részre osztotta a Római Birodalom limese, a Rajna és a Duna. Az Impérium sikertelen kísérletet tett a Dunán való áttörésszerű meghódításával, de képtelen lévén a terület biztonságát fenntartani a vérségi rendszer magas fokára jutott, veszedelmes katonai erőt kiállítani képes germán népekkel szemben, még a 3. század folyamán visszavonult a Duna mögé. A honfoglalások kora – téves itt a népvándorlás kifejezés használata – Európa barbár népei közül egyeseket véglegesen megtelepedve, másokat mozgásban talált. Az Ír- és Brit-szigeteken a kelta-utódok, Skandináviában a szómik és lappok mellett a jüttök, dánok, norvégek és svédek elődei, a normannok, a Rajna és Elba közén flamandok, frízek, szászok, frankok, burgundok, alemannok, svábok, bajorok laktak. A szláv népek évszázadok alatt áthúzódtak az Oderán, majd a Visztulán, és a honfoglalások kezdetéig eljutottak a Dnyeperig, a Fekete-tengerig, az al-dunai limesig, majd – valószínűleg – talán az Égei-tengerig is, persze mindvégig ogur és szarmata-szkíta, valamint germán és más katonanépek uralma alatt. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy Eurázsia szláv nyelvű lakói összességükben – mint később látni fogjuk – csak *megkezdték* a népplazmából *nemzetté válás* folyamatát, de még a mai napig sem fejezték azt be. A germán népek is – a *népnevek* itt is bizonytalan társadalmi csoportot jelölnek, nem lehetünk hát elég óvatossá az elnevezésekkel szemben! – hódító hadjáratokra indultak. Előbb a markomannok és kvádok, majd a vandálok, herulok és gótok hódításra vállalkozó önkéntes katonáinak a seregei hódoltatták a közép-európai népeket egészen a Dnyeperig, miközben hol rabolni törtek be a Római Birodalomba, hol katonai zsoldos szolgálatra jelentkeztek. Kelet-Európában ogur népek kötelékében éltek a régi kalevala (finnugor) nyelvű, csúd fajtájú népek, a későbbi finnek, észtek, magyarok és rokonaik ősei, valamint a szláv lakosok, évezred alatt gyakran az ogurokat is hódoltató más szkítának nevezett népek uralma alatt, tehát többes társadalmi rétegződésben.

Gótok, vandálok

Amint Közép-Ázsiában a hunok a 2. században hódító hadjáratra indultak, és portyáik Európa keleti határáig jutottak, előszelük, félelmetes hírük már megmozgatta Kelet-Európa népeit. A hódító lavina a Volgáig érkezve, az előttük fekvő terület a Donig hódoltsággá változott, a maga főként ogur, szarmata, alán, és más uralom alatti mindenféle népeivel együtt. 375-ben a *Turul-dinasztia* akkori szeniorának, *Balambérnek* vezérlete alatt a hun sereg átkelt a Volgán – illetve: a sivatagot észak felől, az Ural pereménél és dél felől a Kaszpi-tengert megkerülve a Volga mögé került – és a Donig hatolva az ott 200 éve uralkodó gótokba ütközött. A gótok egyik része, a keleti gótok és gepidák meghódoltak a hunok előtt és szövetségesek lettek velük. A *vizigótok* azonban inkább a Római Birodalomba menekültek és keresztyén hitre tértek, elsőnek a germán népek közül. Történetesen az akkor éppen divatos Arius-féle keresztyén változatot vették át, mely egyaránt különbözött az ortodoxiától is, a katolicizmustól is. Nem tudtak hát beilleszkedni a birodalom lakosai közé – különben sem akarták politikai függetlenségüket feláldozni – ezért a Balkánról Itálián át Galliába és Hispániába vonultak, ahol Rómával szövetséges királyságot alapítottak, megvetvén ezzel a mai Spanyolország alapjait (Katalónia). A hunok továbbnyomultak és az osztrogótok és gepidák után hódoltatták a pannóniai longobárdokat és minden más népet az Elbáig, az őket szolgáló lakossággal együtt, a *vandálok*

kivételével. Ezek Itáliába törtek, azt „vandál”-módra végigrabolták, majd Afrikába átkelve annak északnyugati részén és az Ibériai félsziget déli részén országot alapítottak (Andalúzia). Később mohamedán hitre tértek és a magas kultúrájú, civilizált mór államnak lettek – arab nyelvű – nemeseivé.

Attila és a hun federáció

431-ben Balambér unokája, Bendegúz (Mundzuk) fia, Attila lett a hunok uralkodója. Valószínű, hogy a hódolt népeket a hunok már hamarabb is egy újfajta szövetségbe kezdték bevonni, de ezt a művet a világtörténelem egyik legnagyobb hadvezére és társadalomszervezője, Attila valósította meg. Nemzetsége szokásának megfelelően, tervszerűen nevelték a reá váró uralkodói feladatokra. Nemcsak a hun katonai kiképzést kapta meg otthon minden turáni és kínai szervezési, adminisztrációs ismeretekkel együtt, hanem a Római Birodalomban túszként töltve ifjúkorát, elsajátította a római kormányzati és katonai tudományokat is úgy elméleti, mint gyakorlati téren. Ezek felhasználásával uralomra kerülése után a kagán és a hun vezérkar székhelyéül szolgáló táborn a Don mellől a Duna-Tisza közére helyezte, hogy központjává lehessen az általa szervezett „Barbár Népek Szövetségének”, a történelem első európai uniójának. Ez a szövetség a törzsek egyesüléséből alakult királyságok federációja volt. Nem mozdították el a meghódoló vagy csatlakozó népek uralkodóit, sem hierarhikus rangsorba nem szorították, hanem egyenrangú szövetségesekké tették a hun kagán, azaz a Turul-dinasztiából származó uralkodó felsőbbbsége alatt. A kor szemlélete csak vérségi, családi kötelékeket ismert, ezért a szövetségre lépő uralkodók házassági kötelékeket építettek ki a kagánnal is, és egymással is. Bár a turáni vérségi rend nem ismerte a többnejséget, de – szükség törvényt bont – a kagán vonatkozásában kivételt kellett tenni. Attilának így volt kínai és római császárlány neje, éppen úgy, mint minden szövetséges király népéből való is, többek között a burgundi Krimhilda („Ildikó”) és a szlávok felett uralkodó egyik ogur fejedelem leánya, Réka. – Hogy ez a gyakorlat nem Attilával kezdődött, arra nevének állítólagos gót eredete mutat, tehát Attila anyja gót királyleány lehetett. Hogy a büszke germán vitézek mennyire nem érezték szolgának magukat a hunokkal szemben, azt jelzi az Attila egyértelmű pozitív hősként való megéneklése a germán regék és dalok által, hogy még hosszú évszázadok múlva is a germán katona eszményképe volt az „Etsel”-nek mondott Attila. Véleményünk szerint ez a legkevesebb, amit megérdemelt a német nemzeti nagyság hívei részéről a német egység első megalkotója.

Attila tervei

Lehet, hogy Attila csak hatalma növelése céljából hódított és szervezte meg a népek szövetségét. De cselekedeteiből arra következtethetünk, hogy messzemenő céljai is voltak, az addig változó uralmi területtel rendelkező barbár népek letelepítése, népplazmából nemzetté, állammá szervezése. Erre mutat Nyugat-Európa területének tényleges birtokbavétele. A catalaunumi ütközet bizonytalan vége ellenére Gallia Attila befolyása alatti terület maradt. Utána Itáliát is erős hadsereg kíséretében személyesen végigjárta, mintegy szemügyre vette. A későbbi eseményekből, a keleti gótok, longobárdok, frankok birodalomba való költözéséből következtethetünk: Attila a germán népeket szándékozott Nyugat-Európában elhelyezni, a turániak számára a neki és népének jobban tetsző Kelet-Európát tartva fenn. Hogy a szövetséget a katonai érdeken kívül mivel szándékozta összetartani, arról semmit sem tudunk. Kézenfekvő lett volna a keresztyén hitre térés, de erre semmi utalás sincs a történelemben. Lehet, hogy a vérségi rendszerű barbár társadalom egészséges erkölcsét féltette a római zülléstől, melyet – mint ezt az Impériumban túszként szerzett tapasztalataiból tudta – nem tudott megállítani a keresztyén vallás. Bármit is szándékozott tenni azonban, 453-ban bekövetkezett halála mindenben megakadályozta.

A hun federáció vége

Attila halálával bizonyosodott be, hogy a vérségi társadalom szervezési elve a legfelső szinten működésképtelen, hiszen a csúcsán álló uralkodó atya életben léte az egyetlen összekötő kapocs az alávetett közösségek között. Szabály szerint a fiak életkori sorrendben követik atyjukat az uralomban, de több asszony esetén ennek szilárd rendjét az asszonyok rangsora megkérdőjelezheti – mint Izrael esetében is Jákob halála után nem Ruben, hanem József lett a család szeniora. Királyi hatalom öröklése esetében döntő jelentősége lehet annak, hogy az alattvalók hite szerint a fiak közül melyik az atya különleges uralkodói karizmatikus képességeinek az örököse. Attila fiainak esetében pedig erősen befolyásolhatta a Hun Szövetséghez tartozó királyok magatartását az Attila fiaihoz kötődő rokonságuk, hiszen mindegyikük nővérük fiát fogadta volna el legszívesebben kagánul. Amikor a jog nem egyértelműen rendelkezik, a viszály csak erőhatalommal dönthető el. A Hun Szövetség kagáni trónját a hozzá tartozó királyok egyező akarata tartotta fenn, amikor ez megszűnt, ez az egész szövetség végét jelentette. Az addigi összetartó erő, a katonai érdek, most a seregek egymás elleni hadviselésével önmaga ellen fordult és megszüntette a szövetséget.

Attila öröksége: független germán országok

Attila világtörténelmi vetése azonban túlélte alkotóját. A barbár népek kicsi királyaik szeszélyei szerinti következetlen, távlattalan, össze-vissza élete, az egymás ellen folytatott ötletszerű háborúk és ravaszkodó diplomáciai fogások évezredet tartó kora elmúlt. A barbárok – Európában elsősorban a germánok – tudatára ocsúdtak az egységes szervezet előnyeinek és nem voltak hajlandók többé családi vagy törzsi indulatok játékszerül hagyni közösségük társadalmi erejét, hanem igyekeztek azt állandó nemzeti terület szerzésére, államalapításra fordítani. Hála a hunok fellépésének a Római Impérium semmi akadályt nem jelentett immár a barbár népek honfoglalásának útjában. A vizigótok és vandálok után a többi népek is országhoz jutottak. Attila halála után a *longobárdok* Pannóniában, a *gepidák* tőlük keletre, a Kárpátok két oldalán jutottak országhoz. Előbb a *herulok* alapítottak királyságot Itáliában Odoaker vezérlete alatt, 476-ban Róma városát is birtokukba vették – ekkor szűnt meg a Nyugati Császárság – majd a *keleti gótok* telepedtek meg Közép-Itáliában és Teodorik királyuk névlegesen a keleti császár nevében, valójában azonban saját jogon uralkodott ott a következő barbár hódításig. A germán katonák Itália földesurai lettek, a velük jött nép elkeveredett a régi lakossággal és egy-két emberöltő alatt teljesen beolvadtak az itálokba. Az 5. század nyolcvanas éveiben *Klodvig frank* király megszüntette a római uralom ottani maradványait Észak-Galliát hódoltatta, független frank királyságot alapítván ottan. Klodvig 496-ban megkeresztelkedett, népével együtt a nyugati katolikus egyház hívévé lett, elsőnek választva a barbár uralkodók közül a *nemzeti jövőndőt biztosító utat*.

Frankok

A germán népek közül mindazok, amelyek katonailag képesek voltak erre, igyekeztek római területet foglalni maguknak országnak, hiszen ott – mai nyelven szólva – remek gazdasági infrastruktúrát találtak, hozzá pedig kiváló földműveseket és kézműveseket. Ezekre csak rá kellett telepedni és földesurakként fölosztani maguk között. Az alemannok, svábok, bajorok már régóta a limes két oldalán éltek, súlypontjukat most római területre helyezték. A frankok és a fentebb említettek mellett a burgundok is országot foglaltak maguknak a Rajna bal partján, majd onnan délre húzódva évszázadokra meg is szilárdították azt. A következő évszázadban a longobárdok is átkerültek Pannóniából Észak-Itáliába, ahol szervező géniuszuk eredményeképpen a legmagasabb szintre emelkedett a hajdani római civilizáció.

Normann hódítások: Angolország

A római uralomnak Galliában való megszűnése maga után vonta *Britannia* uratlanná válását. Az ottani kelta törzsek egyenlensége vonzotta ugyan a hódítókat, de a tenger akadályt jelentett a szárazföldi seregek számára. Ennek az akadálynak a legyőzésére új népnek új eszköze kellett. A nép csakhamar jelentkezett is az északi germánokban, a *normannoknak* nevezett szászokban, ezek hozták az akkori legkorszerűbb, legmozgékonyabb vízi közlekedési eszközt, a viking hajókat. Ahogyan a turáni könnyűlovasok ellen lehetetlen volt a nehézkes nyugati germán katonaság védekezése, úgy a tenger felől váratlanul érkező és a folyókon gyorsan felhatoló normann hajósok ellen sem volt védelmi lehetőség. Előbb a jüttlendi szászok, „angolszászok” keltek át Britanniába többször is, majd az 5. század végén uralmuk alá hajtották Britannia legjobb és leggazdagabb részeit, családjukat is maguk után hozták, rátelepedve az őslakó keltákra. Tudnunk kell, hogy az európai honalapítások során hódoltatott népek közül egyedül a briteknek volt rendekké differenciált társadalmuk, avicitási, ősiségi rendszerű *nemességük*. Ezeket szervezetlenségük miatt a szászok katonailag legyőzték ugyan, de társadalmi tekintélyük miatt leigázni képtelenek lévén megalkudtak velük és saját nemesi rendjükbe fogadták a brit arisztokráciát. Az angolszászok 100 év alatt pacifikálták országukat, kiszorítva onnan a hódolni és asszimilálódni nem hajlandó keltákat, majd a 6. század végén a leigázott kelták vallására térve keresztyénné lettek. Így született meg az angolszászok országa, Angolország. A hódítás befejeztével azonban a szász törzsek megvalósulni érezték céljukat, szövetségük felbomlott és a hét törzs külön „királyságokat” alkotott. A kelta walesiek, cornwalliak, írek, meniek, skótok és piktek nem élván a római provinciában, vagy kiszorítatván onnan az angolszászok által, függetlenek maradtak, de függetlenségük inkább negatívum volt, mert a klán-szervezetnél nem volt magasabb rendű közösségük. A római provinciából keresztyénséget kaptak, már az 5. század közepén saját ír egyházuk volt, egyúttal ez lévén a klánok közötti egyetlen kapcsolat. Az örök emberi mozgástörvények szerint a Közel-Keletről induló monoteista keresztyénség, elérve a szárazföld legnyugatibb részét, az Ír-szigetet, onnan visszaverődve misszionálta Nyugat-Európa még pogány népeit: elsőnek a Britanniában megtelepedett angolszászokat és skótokat, majd a kontinens szászait is. Megalakult ugyan egy Skót Királyság a klánok szövetségéből, de szervezete bizonytalan és ingatag volt és elszigetelt maradt.

Normann hódítások: Oroszország

A normann hajósok nemcsak nyugat, hanem kelet felé is hódító útra indultak. Feleveztek a Balti tengerbe ömlő folyókon, előbb raboltak, amit tudtak és érdemes volt, majd állandó táborokat létesítettek az ottani jámbor, szervezetlen társadalmú, csúd, balti és szláv népek között. 862-ben a *varégek* törzséből való *Rurik* (Roderik) vezetése alatt egy erős normann viking sereg evezett fel a csúdok országába, és ott Novgorod város székhellyel országot alapított. Az egész kelet-európai erdővidék rendelkezésükre állott a maga gyér kalevala – az oroszok következetesen *csúdnak* neveznek minden nem indogermán és nem türk nyelvű kelet-európai népet – és szláv lakosságával. Hajóikat átvitték a vízváltáson, és a Dnyeperen leereszkedtek a Fekete-tengerre, majd azon is átkeltek és beveztek Konstantinápoly közepébe, megsarcolva a Görög-római Impériumot. Szarmatiának az avarok utáni uratlanságát kihasználva a novgorodi varégek könnyen kiterjeszthették dél felé az uralmukat. Rurik fia, *Viaceszláv* Kijevbe tette át országa székhelyét, több háború után megbékülve a bizánci császári házzal, onnan keresztyénséget is hódított magának. 957-ben ortodox vallásra tért, megalapítva a pravoszláv egyházat, és ennek alapjain Oroszországot.

Későbbi normann hódítások

Nyugaton a normannok az Atlanti-óceánba ömlő folyókon felevezve folytatták rabló támadásaikat, úgy, hogy a velük szemben sikerrel védekezni képes királyok a keresztyénség hőseivé lettek, és ha a keletről támadó avarok és hungárok ellen is hasonló sikereik voltak, nagyra nőtt

tekintélyük alapján római imperátorságra pályázhattak. A normannok mindenütt raboltak a tengerparton és a nagy folyók mentén, Itáliáig és Bizáncig is eljutottak, de maradandó uralmat kevés helyen sikerült alapítaniuk. 912-ben *Rollo* normann vezér a Szajnán Párizsig felhatolva a francia királytól hűbéres hercegséget és királylány feleséget hódított magának, katonáinak pedig kitűnő országot, a későbbi *Normandiát*. A további normann támadások már innen indultak. Ezek közül kettőnek volt nagyobb történelmi fontossága. A 11. század elején *Tankréd* normann vezér elhódította *Szicíliát* az araboktól, mely később Dél-Itáliával kibővülve a Szicíliai Királyság alapjává lett. 1066-ban *Hódító Vilmos* normann herceg átkelt a Csatornán, Hastingsnél legyőzte az angolszász sereget, az egész Angolországot meghódította és királyként katonái között hűbérként kiosztotta. Ennek a hódításnak nemcsak az ad világtörténelmi jelentőséget, hogy Európa egyik nagyhatalmának, Angolországnak a genesisét jelenti, hanem azért, mert mindez Európa történetének közelmúltjában volt, a hódítás minden részletéről írott dokumentumok maradtak, amelyekből biztonsággal meg lehet állapítani a hódítás, államalapítás és hűbéri társadalmi szervezet *szocionómiáját*, működési szabályait.

Skandinávia

A Skandináviában maradt normannok viking portyáikkal Észak-Amerikáig is eljutottak, nekik köszönhető az Izlandi állam megalapítása. Otthon a dánok, svédek és norvégek ősei jellegzetes, csak normann népességű és nyelvű vérségi közösségekben éltek, mintha mindnyájan nemesek lettek volna. Lassan szoktak rá a földművelésre és állattenyésztésre az ősi halászat és vadászat mellett. Nem lévén szolganépük – ha volt, nagyon kevés lehetett – nem volt olyan társadalmi réteg, amely hozzájuk a keresztyénséget közvetíthette volna. Csak későn, a 11-12. században szilárdult meg a keresztyén egyház Skandináviában.

A hun-onogur szkíták országa

A hun uralom Attila halála után, fiának, Irniknek és utódainak a kagánsága alatt Kelet-Európában, Szkíthiában maradt fenn. Bár a dinasztia hun volt, az uralkodó népességet az ogur törzsek alkották. A vérségi társadalmi rendszer ismeretében tudjuk, hogy a nép nevéül szolgáló ogur elnevezés nem jelent a mai értelemben vett nemzetiséget. Az ogur urak auljainak népe többségében kalevala nyelven beszélt, másodsorban valószínűleg szláv nyelven, ennek folytán az ogurok használati nyelve is ez lehetett. Tehát a Don-menti Bolgárországnak, Onogur országnak az uralkodó ház szerinti nemzeti hagyománya hun volt, urai ogurok – a hunokat is, az ogurokat is szkítának mondták a görögök – voltak, népe kalevala (finnugor), szláv és mindenféle egyéb származású volt, az ogur hivatalos nyelv mellett a nép által használt nyelvek voltak a mindennaposak. Ez az ország a bizánci leírások szerint biztonságot és jólétet adott lakosságának, a régi ogur műveltség öröksége mutatkozott meg ismét. A folyók menti területeken színvonalas földművelés, belterjes állattenyésztés és kertészet, városaikban ipar és kereskedelem, a tágas legelőkön szilaj pásztorkodás virágzott. A műveltség alapja, a vallás azonban a régi kezdetleges maradt. A keleti egyház passzivitása miatt nem járt sikerrel keresztyén vallásra térésük, amely kulturális fejlődésüket biztosíthatta volna és egyben a társadalmuk vérségi kötelékeit szilárdabbakká tehetné. 200 éves fennállás után nem voltak képesek ellenállni az első erősebb hódítónak, és a kazárok uralma alá kényszerültek, a hun örökség egészével együtt.

3. Az avar-szláv honfoglalás.

A népnevek

Mielőtt Európa népeinek a honfoglalását tovább tárgyalnánk, emlékeztünkbe kell idéznünk a nép-elnevezések szokásait. Az ogur, oguz és ujugur türk nyelven „népet” jelent, tehát mindhárom elnevezés – közülük az ogurt bolgárnak is mondják – turáni fajta török nyelvű népre utal. Ezt a turáni fajta és török nyelvű népséget 2000 éve szokás hunnak nevezni – az orosz nyelvészet ma is „hun nyelveknek” mondja az altáji nyelveket. Azt is láttuk már, hogy az indogermán „szkíta” elnevezés egyszerűen pusztai nomád pásztornépet jelent. A hódító hadjáratokat vezérükről volt szokás elnevezni, és ez lett a születő nemzet és állam neve is, mint ahogyan a 9. századbeli normann hódítók Rurik vezérének nevére kapta nevét a későbbi Oroszország, és ugyanez történt a 16. században alapított Üzbegisztán esetében is. A népnevek tehát nem jelentenek szükségképpen faji, vagy nyelvi hovatartozást, annál inkább nem, hiszen az aulok rendszerint különböző fajú és nyelvű tagokból állnak.

A szlávok

A germánokon és ogurokon kívüli, a többi hun szövetség alatti népnek nem sikerült maradandó közületet alkotnia. A Balti és a Fekete tenger közötti térség északi felén a szarmaták próbálkoztak államalapítással, de az uralkodójelöltek egyike sem tudott olyan katonai hatalmat összehozni, amely állandó közület alapjául szolgálhatott volna. Ennek a területnek a lakossága a Kr.u. 6. században már többségében szláv. A folytonosan kelet felé húzódó szláv és balti aulok ugyanis rátelepedtek a kalevala és más nyelvű előző lakosokra, éppen a legfelső politikai kényszerhatalom hiányát kihasználva. A bizánci leírások szerint a doni Bolgárország látja el szláv rabszolgákkal a Keletrómai Birodalmat, tehát a szlávok akkor már az ogurok szomszédságában éltek és jóformán uratlanok voltak.

Turáni avarok

A hun utódnépek közül az Ural–Volga–Kaspi környéki turániak állottak – az ogurok és germánok mellett – a vérségi társadalmi fejlődés legfelső fokán. Valószínű, valamelyik *Turul-dinasztiabeli*, tehát Motun-ivadék uralma alatt törzsszövetségi egységben élhettek Attila után. A turáni hódítási mód ismeretében feltételezhetjük, hogy a 6. század közepén ennek az Ural–Kaspi közötti népségnek a legényei hódító hadjáratra szövetkeztek és az isteni karizmával rendelkező Turul-dinasztia egyik alkalmas tagját választották vezérül, Balambérnak vagy Mundzuknak valamelyik ivadékát. Ez a hódító vállalkozás *avar invázió* néven került a történelembe.

Az avarok nyelve, hódításuk fontossága

Európa honfoglalói közül az avarokról tud a legkevesebbet az utókor, mert ennek a népnek az örökségét, még nevének fenntartását sem vállalja egyetlen mai európai nemzet öntudata sem. *Nyelvük* a hódító hadjáratuk kezdetekor valószínűleg inkább oguz lehetett. Később alapított birodalmuk nyelve azonban – mint ezt a nagyon kevés avarológus legnevezetesebbike: *Gárdonyi Nagy Géza* állítja – *ogur* jellegű volt, ameddig egyáltalán létezett avar nyelv. Az avar hódításnak legalább három fontossága van Európa történelmében. Először is az avarok a legjobb bizonyítékai annak a történetírási ferdeségnek, amelyről a bevezető részben szoltunk. Az avarok saját hagyományait nem ismerjük. Amit tudunk róluk, azt ellenségeik fennmaradt leírásaiból tudjuk, a frankokéból és a bizánciakéból. A bizánciak rengeteget beszélnek ugyan a barbár népekről, de nem ismerik őket. Az avarokról egy udvari, pökhendi lakáj-írnok értekezik. Bár teljesen tájékozatlan, csak az avar követségeket és a fővárosi pletykákat ismeri, szakértői fölényrel számol be a távoli hadi eseményekről, egyetlen célja lévén a császári kegy megszerzése. Írja, hogy a császári bölcsesség némi arany segítségével egymásnak ugratja az impériumra veszélyes barbárokat, ezzel lokalizálja őket, és így védi meg a birodalmat. Az avar követ otromba, tudatlan, fennhéjázó, kapzsi, az avar kagán

egyetlen erénye a bátorság, de az is inkább vakmerőség. Különben vérszomjas fenevad, becstelen szószegő, akinek uralmát csak a tőle való rettegés tartja fenn. Az avarok sorsa a bizánci írók szerint teljességgel a császár kegyétől, az pedig szeszélyes hangulatától függ.

Most mi nemcsak azon merengünk el, hogy támaszkodhatott a Keletrómai Impérium külpolitikája ilyen hamis tájékoztatásra, hogy legalább a maguk kárán ne okultak volna, hiszen évszázadon át rendszeresen alulmaradtak az avarokkal szemben. De még inkább elmerenghetünk azon a tényen, hogy a modern pozitivisták oknyomozó tudományos európai történetírás még mindig egyenes értelemben veszi ezeket a feljegyzett csacskaságokat, és nem jut eszébe senkinek, hogy mögéjük kellene tekinteni. Az avar kagánt szószegő álnoksággal vádolják azok, akiknek bevallott álnok szándékát kivédte a kagán. A bizánci pénzajándék értékét döntően túlbecsülik azok, akik nem tudják, hogy az avar kagánnak Eurázsia minden uralkodója értékes ajándékokkal kedveskedett évszázadokon át, mint ez később a Nagy Károly zsákmányául esett kagáni kincstár bizonyítja. Döntő fontosságot tulajdonítani az Al-Duna menti harcoknak ismét csak a turáni birodalmi szervezet nem ismeréséből fakad, hiszen abban csak a határ menti szláv és gepida törzsek vettek részt, a Balti-tenger és a Volga környéki törzsek népe nemcsak a háborúról, de a Keletrómai Impériumról sem hallottak soha. Azt mondani, hogy *Baján* halála után megtört az avar hódítás ereje, csak az mondhatja, aki nem tudja, hogy a turáni rendszerű szövetség csak a hódításra, honfoglalásra alakul, és miután célját megvalósítja, leáll. Hogy a frank források az Elba melletti csatáról azt írják, hogy előbb *Sigibert* győzött és azután az avarok, azt jelenti, hogy az avarok a szkítának mondott harcmódot alkalmazták, megfutamodást színlelve kicsalták állásaiból a frank sereget, hogy legyőzhessék.

Avar társadalomtörténeti kifejezések

Az avar hódítással került sok európai nyelvbe néhány nagyon fontos társadalomtörténeti kifejezés, tehát az ezek mögött álló fogalmakat az avaroktól kapta Európa. A *kagán* szó származékai a mostani európai nyelvekben a kuning, könig, king, kneáz, kozol, korol, král, király szavak. A *baján* szó származékai a bán, pán, zsupán, boján, bojár, bojér szavak. *Sapienti sat*.

A szlávok megszervezése

Valóban világtörténelmi fontosságot ad az avar hódításnak a *szlávok megszervezése*. A szlávok ugyanis évszázadokig csak aul-szintű társadalmi szervezetet ismertek. A szláv zadrugák – ez a *háznép*, az aul szláv neve – biológiailag erősek lévén egyre jobban szaporodtak és terjeszkedtek mindenféle jobban szervezett nép uralma alatt, és lassan az egész Közép- és Kelet-Európán elterjedtek a földnépe között, azokkal hol elvegyülve, hol azokra telepedve. Mindig az illető terület urainak társadalmi hatalmi szervezete alatt éltek, az ogurok, szarmaták, gótok, gepidák és mások alatt. Földművelők lévén a világon a legfőbb rossznak a katonaságot tartották, és szívesen adták oda a vetéseik védelmét vállaló minden hódítónak termésük megfelelő részét. A hun szövetség megszűnése anarhikus állapotokat hozott Európa szláv lakta területein: mind több és több rabló vállalta a zadruka védelmét, fel is vette mindegyik a védelem járandóságát, csak éppen a védelem maradt el. Ekkor jöttek az avar hódítók, és nagyon valószínű, hogy a szláv zadrugák valósággal elkapkodták uraikul az avar katonákat, hiszen egy jól szervezett, erős hadsereg tagjai voltak azok.

Először Kr.u. 558-ban hallott a világ az avarokról, amikor a Don mellől követet küldtek a keletrómai császárhoz, szövetségesül ajánlkozva nála. 561-ben az Elbánál legyőzik *Sigibert* frank királyt, de 570-ben már végig az Al-Duna bal partján táboroznak. Abból a tényből, hogy ez a hódítás a Don-melléki ogur Bolgárország elkerülésével jött nyugat felé, és végül a Kárpát-medencébe helyezte székhelyét, arra következtethetünk, hogy az avarok vezére – ha nem is *Attilának* valamelyik ivadéka volt – *Balambér* leszármazottja kellett, hogy legyen, különben nem tartotta volna tiszteletben *Írnik*

ivadékainak az öröklési jogát, és nem helyezte volna székhelyét „Attila örökébe”. Arra viszont, hogy az avarok nagyon kicsi katonai erővel hódíthatták meg Közép- és Kelet-Európa északi felét az Elbától a Volgáig, az avaroknak az itt ekkor már többséget képező szlávokkal való, az előzőekben már említett szoros kapcsolatából következtethetünk. A szlávok óhajtották és kérték, hogy az avarok szervezzék őket erős védelmet és biztonságot adó magas szintű közösségeikbe. Az avarok a zadrugákat klánokba, azokat pedig törzsekbe szervezték, mindegyik fejévé urat, „*bánt*” helyeztek és mindezt az avar *kagánnak*, Bajánnak az uralma alatt. Az avarokat ebben a hatalmi szervezkedésben alig zavarta valaki. Az Elba-vidéki szászok ugyan maguknak igényelték a szomszéd szlávok feletti uralmat, de igényeiket az avarok könnyűszerrel visszaverték. Minden jel, az avar hatalom gyors terjedése és későbbi gyors elenyészése – az avar népről magáról még a szláv krónikák sem tudnak semmit – arra mutat, hogy az avar hódítók nagyon kis számúak voltak, valószínű többségük nőtlen katona, akik szláv nővel kötött házasságuk alapján lettek a különböző fokozatú vérségi közösségek fejeivé, bánokká, és új rokonaik férfiaiból szerveztek maguknak katonai csapatot. Faji és nyelvi beolvadásuk már egyetlen nemzedék alatt bekövetkezhetett, úgy, hogy már a legmagasabb méltóságok is szláv nyelven beszéltek. Éppen ezért szerintem az avar népnév helyett jobb lesz *avar-szláv* elnevezést használni.

Az avar-szláv kagán a Nyugat-Európában már elhelyezkedett germán népektől keletre hazát szerzett a szlávoknak rendes, hierarchikus hatalmi felépítéssel. Mivel az avar-szláv hatalom súlypontja a legfejlettebb és legsűrűbb szláv népességen, az Elba és Visztula közén volt, innen terjeszkedtek dél és délkelet felé. A pannóniai longobárdokat átnyomták Észak-Itáliába, és helyükre, valamint a Keletrómai Birodalomtól elfoglalt Illíriába és Moesiába szlávokat telepítettek – bár a bizánciak ezt a telepítést Hérakleitosz császárnak tulajdonítják, ez valószínűtlen – a később fontos szerepet játszó horvátokat és szerbeket, továbbá a szlovéneket, karantánokat, morvákat és cseheket a germánok szomszédságába. A Keleti-Kárpátok két oldalán államot alkotó gepidákat levertek, országukat anektálták és szláv lakossággal kolonizálták.

Az avar-szlávok legyőzése

Az avar-szláv honalapítás után egy évszázaddal az Irnik leszármazottainak doni országa összeomlott, és ogur népének jó része nyugat felé húzódott. Az avar kagán jó rokonként szívesen engedte át számukra az Al-Duna vidékét, sőt egy részüket – *Kövér* (Kuber) népét – a Kárpát-medencébe, a maga védelme alá is vette. Jó oka volt a kagánnak a keleti területeinek a biztonságát megszilárdítani, mert hatalmát a nyugaton megerősödött Frankország kezdte veszélyeztetni. A katolikus keresztyénsége miatt a volt Római Birodalom civilizált lakossága által mindenütt szívesen fogadott frank uralom az új dinasztia, a Karolingok alatt a 8. században az összes germán népeknek egységes keresztyén birodalomba foglalását tűzte ki célul. Felszabadított az Ibériai félszigeten berendezkedett mór uralom alól annyit a vizigótok országából, amennyit tudott, hódoltatta az itáliai germán államokat, majd a Rajnán átkelve a Barbaricum germán népeinek katonai legyőzésére és keresztyén hitre térítésére indult. Ha nehezen is, de sikerült a germánok hódoltatása, és a frankok országa csakhamar elérve az Elbát és az Enns-et az avar-szlávok országával került szomszédságba. Az avar-szláv társadalmi szervezet 200 év alatt elavult, és semmiképpen sem lehetett versenytársa a közös keresztyén hittel és egyházszervezettel összekapcsolt frank államnak. Katonai legyőzése nem volt ugyan könnyű, de éppen a turáni közhatalmi szervezet centralizmusa miatt nem volt megoldhatatlan feladat. Egyszerűen a kagáni központot kellett elfoglalni és megsemmisíteni. Ez 800-ban bekövetkezett. A diadalmas frank király, Nagy Károly megkapta a római császári koronát a keresztyénség védelmezésének és terjesztésének jutalmául, a frank birodalom hódoltatta a Dunáig és az Oderáig terjedő területen maradt avar-szláv bánságokat, hercegségeket az Adriától a Balti tengerig,

köztük a legnagyobb kiterjedésűt, a Morva-menti bánságot – hercegséget – melynek területén az azelőtti kagáni központ működött volt. Az avar-szláv bánságok, határgrófságok, marchiák, attól fogva nem a keleti avar-szlávságot védelmezték a nyugati frankokkal szemben, hanem a Frank birodalmat az Oderától és a Dunától kelet felől fenyegető veszedelem ellen. Az Elba-Enns-Isonzó vonal, a hajdani frank és avar birodalom határvonala Európa későbbi történelmében erős nyomot hagyott, a germán jellegű Nyugat-Európát választja el a turáni avar-szláv-onogur-magyar jellegű Közép-Európától.

Az avar örökség

Elenyésztek, mint az avarok – mondja az orosz közmondás. Igen, az avarok nyelve, a szellemi hagyományok őrzője, a nemzeti öntudat alapja valóban elenyészett. Eurázsia szláv nyelvű népp plazmájából azok voltak képesek nemzetekké tömörülni azonban, akiket az avarok annak idején Közép-Európában megszervezték, és akik a nyugati keresztyénség segítségével a nyugat-európai kultúra oszlopaivá lettek. A keleti szlávok nemzeté szervezését megkezdték ugyan később Rurik ivadékai, de művük befejezésében megakadályozta őket a tatár hódítás és uralom, és ezért az oroszok a mai napig sem voltak képesek európai nemzeté válni.

4. A kazárország

A kazárok

A történelem a *kazárokról* és Kazárországról tud a legtöbbet a turáni népek múltjából. Éppen ezért látjuk, hogy milyen keveset tud a történelem és abban a kevésben is milyen sok az ellentmondás. A kazár népről egyesek azt mondják, hogy keleti türk, azaz oguz, ejtsd: úz, mások azt mondják, hogy nyugati török, azaz ogur, ismét mások bolgárnak, kaukázusi keveréknek és mindenféle egyébnek mondják. Nekünk kapóra jön a kazár kérdés, mert jó példája a turáni társadalmi szervezet mehanizmusának. Mi tudjuk, hogy a kazárok sem ilyen, sem olyan származásúak, sem ilyen, sem olyan anyanyelvűek nem voltak, mert az aul-rendszer a legkisebb társadalmi egységbe foglalja a hódító urakat, a meghódoló szabadokat és a leigázott szolgákat. A kazárok törzsszövetsége Attila halála után valószínűleg egyik Bendegúz (Mundzuk)-ivadék kagánsága alatt működött a Kaszpi-tenger egész környékén. Hatalmi szervezetük kiterjedt a Turáni pusztá nyugati részére, Korezmre éppen úgy, mint a Kaukázus vidékére. Lehetek a pusztai türkök oguzok, de a Kaukázus vidéki türkök már ogur nyelvűek voltak, és befolyásuk alatt volt az egész Kaukázus a maga évezredek alatt felgyűlt mindenféle néptörredékével, köztük a világtörténelmi jelentőségű derbenti acélgyártókkal. Ez azonban még mindig nem elegendő egy demográfiai leíráshoz, mert nincsenek benne a magyarok, alánok, jászok, szevárdok, szlávok és más szolganépek, akik az akkori világ egyik legmagasabb szintű földművelését folytatták, és mindenféle nép beszélhette a maga anyanyelvét anélkül, hogy valamelyik is uralkodó jellegű lett volna. Az orosz nyelvtudomány szerint Kazárország *ogur nyelvű* volt, ez azonban csak azt jelenti, hogy a nemzetségek urai, a nemesek ogur nyelvűek és származásúak voltak. A kagáni udvar lehetett oguz, a nem nemesek pedig lehetek magyarok vagy örmények, szlávok vagy mindenféle kaukázusiak. Szerintem az a nézőpont a hibás, ahonnan az európaiak a kazárokat szemlélik, mert a kazárokat nem Rómából, Heidelbergből vagy Budáról kell szemlélni, hanem a maga otthonából, Asztrakánból vagy Szárkelből. Akkor meglátjuk, hogy az egész Kazárország a mezopotámiai kultúrkörhöz tartozik, földrajzilag közelebb állván hozzá, mint Palesztina.

Két király

A bizánci írók nem értik, hogy „miért van két király” a kazároknál: a szent kagán és egy másik, aki valójában a közügyeket intézi. Nem látják, hogy Bagdadban ott uralkodik a kalifa, a próféta utóda, a végrehajtó hatalom azonban egészében a nagyvezéré. – NB: Ebben a korban Frankországban is az udvarnagy kormányoz a Meroving király helyett. – Egyszerűen a kazároknál is így van.

Kurt fiai

Amikor a 7. század végén – valószínűleg egy ambiciózusabb új nagyvezér kezdeményezésére – Kazárország az Írnik-ivadékok öröklési jogának kizárólagosságát kétségbe vonta, és helyette a maga dinasztiajának igényelte a főhatalmat. Látszólag a kazárok nyugat felé indultak, holott a kazárok a helyükön maradtak, csak országuk hatalma terjedt ki a hajdani hun örökség nyugati felére, a Don-menti ogurokra, akiknek szállásterülete a Kárpátokig és az Al-Dunáig terjedt. Kurt ogur kagán halála után a kazárok nem ismerték el fiainak kagánságát és a kazár kagán iránti hódolásra szólították fel őket. Kurt (Kuvrát) kagán öt fia közül a legidősebb, *Batbaján* és vele tíz ogur törzs – innen az onogur = tíz törzs elnevezés – meghódolt a kazár kagánnak és megtarthatta országát. A másik fiú, *Kotrág* az északi, Volga–Káma-menti Bolgárország uralkodója lett. A másik három fiú Nyugat felé vonult, az avar kagán pártfogása alá. A harmadik fiú, Iszperik, az Al-Duna vidékére, a Balkán és a Déli Kárpátok közé vonult népével, és ott megalapította a dunai Bolgárországot. – Ne feledjük: *bolgár* mindig az *ogur* szinonimája. – A negyedik fiú, Kövér (Kuber) az avar kagán védelme alá kérte magát és népével a Tisza vidékén telepedett le. Az ötödik fiú inkább katonai portyának, mint honfoglaló hadjáratnak nevezhető vállalkozással az avar kagánnak a szövetséges longobárd király segítségére küldött seregeként Itáliába ment, ott csekély számú népével meg is telepedett és az ottani lakosságra beolvadt.

Kazár állam a Kaukázus északi táján

A Don-menti Onogurország birtokában a kazárok turáni mintaállamot rendeztek be a Kaukázus északi tájain. Hódító katonaságuk valószínűleg vidéki nemesekké széledt el a hódoló nemzetségekben. Helyettesítésükre állandó zsoldoshadsereget szerveztek, melynek előbb oguz származású és ogur nyelvű volt a többsége, később azonban mindenféle népből, irániakból, oguzokból és kaukázusiakból toborzódott muzulmán vallású, pretoriánus jellegű, erős állandó hadsereg lett. A gazdasági élet szervezésére Mezopotámiából és Bizáncból kölcsönzött mérnökök közreműködésével szép városokat építettek, amelyek nemcsak a folyó menti növénytermesztő földművesek, a pusztákon szilaj pásztorkodást űző nomádok és a kaukázusiak fémipara, valamint a bolgárok bőripara számára szolgáltak vásárhelyül, de a vagyon- és életbiztonságot fenntartó katonaság helyőrségeinek és az államigazgatás tisztviselőinek is helyet adtak. Persze a városok lakossága elsősorban kereskedőkből állott, akik valószínű *karamita zsidó* vallásúak, korezmi származású *kálizok* voltak, ezek közül kerülve ki az írástudó köztisztviselők rétege is. A kazár városok szépségéről dicshimnuszokat írnak a korabeli utazók, elsősorban a városok gyönyörű kertjeit dicsérve. Bár az ókori Közel-Kelet minden örökségét remekül gyümölcsöztette a kazár gazdasági élet, világkereskedelmet nem folytathatott hajózásának a Fekete-tengerre való bezártsága miatt. Illetve, tengeri kereskedelme ki volt szolgáltatva a Boszporuszt birtokló Keletrómai Impériumnak. Különben a lovas szilaj pásztorból és az öntöző kertészből nehezen lesz tengerész, de a kazár gazdasági életet meghatározó zsidó bevándorlók is inkább a pénz- és hitelgazdaság iránt voltak fogékonyak, mintsem a hajózáshoz.

Vallás

A kazárok letelepedtek, városokat építettek, minden külső feltétele megvolt hát a polgárosodásnak, civilizációnak, hiányzott azonban a rendezési elv, a *vallás*. A turáni népesség az ősi

monoteista-jellegű, de kezdetleges pogányság híve volt, a szolganépek vagy hasonló sámánvallásúak, vagy árja politeisták voltak. Számottevő volt a keresztyének száma a szolganépek között. A katonaság, mint láttuk, muzulmán volt, a polgári réteg pedig karamita zsidó. Jól tudták Kazárország urai, hogy „korszerű” vallást kell válasszanak maguknak. Földrajzi és történelmi helyzetük a Mezopotámiai művelődési körhöz kapcsolta a kazárokat, ez határozta meg vallási tájékozódásukat is.

Mezopotámia és a zsidók vallása

A mezopotámiai műveltség alapjait a sumérok rakták volt le, erre építkeztek az akkádok, akik Babilont a történelem legtartósabb műveltségi központjává tették. Perzsia meghódítása után Nagy Sándor megalapította ugyan a Nílus-deltabeli Alexandriát, a Mediterráneumnak az ókori műveltséget nyugatra közvetítő központját, de ő maga az akkor már 3000 éves Babilon városába tette székhelyét, nyilvánvalóan tudta, miért. Az ősi sumér-akkád monoteista kultúra már az asszír-babiloni hódítások folytán kibővült az egész Közel-Kelet műveltségével, hiszen nemcsak a zsidókat és föníciaiakat vitték fogságba a hódítók, hanem minden nép értelmiségeit is. Mezopotámiának perzsa uralom alá kerülésével bevonult Babilonba az iráni dualista világszemlélet, melyet akkoriban *Zarathusztra* rendszerezett. A makedón hódítás hellenizmusa hozta a görög világszemlélet klasszikussá racionalizált árja politeizmusát, majd Krisztus tanítványai a keresztyénséget. amíg Alexandria az ókor szünkretizmusából az egyetlen ortodox igaz hitet alkotta meg, addig a babiloni tudományos központ folytatta a világszemlélet körüli vitát. Jeruzsálem lerombolása után a nyugati zsidó diaszpóra lett a keresztyénség terjesztője. Aki nem fogadta el a Názáreti Jézus Messiás-voltát, az kiszorult úgy az alexandriai, mint a többi nyugati tudományos központból, de Babilonban az ott nagy társadalmi befolyásra emelkedett gazdag zsidóság pártfogásába vette őket. A Törvény és a Próféták mellé összegyűjtötték mindazokat a zsidó hagyományokat, amelyekből nem a Jézus messiás-volta következett. Így született a Kr.u. 2-6. századig fogalmazott és rendszerezett *Talmud*. A Talmud rabbinisztikus vallásrendszerét a babiloni iskola többsége elfogadta, de a zsidók jelentős része ragaszkodott a Tórához és a prófétákhoz, elutasítva a Talmudba foglalt hagyományokat. Ennek a tiszta ószövetségi zsidó vallásnak a követői a *karamiták*, vagy karaiták. Babilonban időközben a „Tüzipádó” szasszanidák kerültek uralomra, akik az Ormuz és Ahrimán dualista ellentétére épült világszemlélet hívei voltak, és pártfogásuk alatt a Kr.u. 6. században – csaknem 1000 évvel Zarathusztra halála után – a mágusok írásban rendszerezték a zend tanait, az *Avesztában*. A 7. században az arab hódítók Mohamed vallását, az Iszlámot tették kötelezővé Babilonban, és ezzel menekülésre kényszerítették a más meggyőződésűeket. A politeizmus és a régi pogányság egyszerűen megszűnt, a zend hívei közül is alig maradtak valahol menekülésben. A keresztyének szektává szorultak vissza, a zsidók közül a Talmud követői elfogadták a muzulmán főhatalmat. Egy részük Babilonban maradt és fenntartotta az ottani ezeréves zsidó művelődési és gazdasági központot, más részük az iszlám hódítások nyomán elterjedt a muzulmán Mediterráneumban, úgy, hogy a Magreb és Ibéria akkori hegemon műveltségéből is jól kivették a maguk részét. A Talmudot elutasító, később karamitának nevezett zsidók északra és keletre menekültek, az ott már évszázadok óta virágzó zsidó kolóniákat gazdagítva, Szkítiába, Korezmbe, Baktriába, Szogdiánába és Turán többi részébe. Nem tudom, a Korezmről később káliznak nevezett zsidóság talmudita vagy karamita volt-e, annyira elvegyül mindkettő a későbbi sok keleti zsidó szekta között. – A középkori Magyarországon Árpád honfoglalóival együtt megtelepedett káliz vallású onogur magyarok lehettek ilyenek is, olyanok is. Abból, hogy a későbbi erdélyi szombatosok karamita jellegűeknek feltételezhetők, ez talán a kálizokra is vonatkozik.

A zsidó vallás felvétele Kazáriában

Korezm már régebb óta kazár uralom alatt állott, minden valószínűség szerint nagyon jó kapcsolat lehetett a kazár urak és a káliz-zsidó polgárok között, már Kazárországnak a Don-mentére való kiterjedése előtt is. Így nem véletlen, hogy a birodalmuk számára világnézeti, ideológiai alapot kereső kazárok a vallások akkori versenyében végül is a zsidó mellett döntöttek. Kétségtől a legmodernebb akkori vallás az iszlám volt, ez azonban arab pórázra kötötte volna a gyorsan épülő kazár műveltséget. A mezopotámiai keresztyénség képtelen volt hatást gyakorolni más népekre, ezért a Krisztus hitének képviselőjeként a Keletrómai Birodalom ortodox egyháza volt az egyedüli. A kazár kagáni udvarral meg is történt az egyezés az ortodox püspökség létesítésére, mintegy velejárójaként a bizánci gazdasági, műszaki, művelődési jelenlétnek. Az ortodox vallás elfogadása azonban bizonyos előjogokat adott volna a kelet-római császárnak, ez nem tetszhetett a kagánnak. Másrészt a modern, világos iszlám és az ősi monoteizmust következetesen hirdető zsidó vallás ismeretében a Krisztus hitét a Mediterráneum árja politeizmusával keverő, képimádó bizánci ortodoxia elmaradt és meghaladt vallásnak tűnt. A zsidó vallás felkarolása nemcsak teljes művelődési függetlenséget ígért a kazároknak, hanem egyenesen művelődési központtá tehetné volna Kazárországot, a keresztyénség és az iszlám melletti harmadik vallás, a zsidó vonatkozásában. Természetes volt hát a kazár kagán döntése, amikor 740-ben udvarával együtt a zsidó vallásra tért. Az izraelita vallásnak az a szigorú tétele, hogy csak a zsidó származásúak tekinthetők izraelitának, a kazárok esetében nem jelentett akadályt, hiszen elég volt egyetlen zsidó nőt feleségül vetetni a kagánnal, hogy a dinasztia Ábrahám ivadékaivá legyen.

Kazárország bomlásának kezdete

Az ősi turáni társadalomszervezési erények, az akkori legfejlettebb országokban is ritka állandó sorkatonaság által biztosított közrend, az ogur-bolgár földművelés, kertészet és ipar, a szkíta állattenyésztés a magyar és szláv földnépének szorgalmával, a zsidó írástudó kereskedők és menedzserek együttese meg is hozta a maga eredményét: Kazária a 9. század fordulójára már egész Euráziában számottevő politikai, gazdasági és művelődési tényező lett. Az ország teljes civilizációja azonban elmaradt a közös vallási értékrend hiánya miatt. A karamita zsidóság nem törekedett prozelitizmusra, tudatlan tömegek megnyerésére. A talmuditák viszont már eleve szeparációra, szektásságra voltak hajlamosak, és nem akartak mindenféle szedett-vedett tudatlan népet a kiválasztottak közösségébe fogadni. Másrészt a társadalomban tekintélyes pozíciót betöltő muzulmánok lenézték a fegyver helyett rőffel hadakozó zsidókat. A keresztyének csak a Krisztustagadót látták a zsidóban, az ősi pogány vallás hívei, a nemesség nagy része, a földművelő, kertészkedő és pásztorkodó lakosság pedig érezte, hogy hagyományos életformájának a megmaradását veszélyezteti a zsidó vallás. Az államot fenntartani képes egységes értékrendű *nemzet* kialakulása tehát elmaradt, Kazárországnak nem voltak minden áldozatra kész hazafiai, azonos vallás, azonos értékrend nem kötötte semmiféle más néphez, hatalmi szervezethez. Kazárország elszigetelődött, és így minden külső hódító tetszése szerint zsarolhatta. Előbb a besenyők támadták meg és szakították el tőlük az onogurokat a 9. században, majd az úzok és kunok támadása véget is vetett Kazárországnak a 11. században. Az Avar Birodalom megszűnése után, a 9. században, az onogurok kiterjesztették befolyásukat nyugat felé a Keleti-Kárpátokig, és formálissá lazították politikai kapcsolataikat a kazár kagánnal. Ez csak a kezdete volt Kazárország bomlásának. Éppen a kazár társadalom gerince, a zsidó polgárság látta bizonytalanul a jövőjét és költözött át az Ibériai félsziget akkor meghódító mórok országába, a Mediterráneum legnyugatibb tájára. Valószínűleg a kazárok muzulmán katonasága már előzőleg ide költözött, megajándékozva Nyugat-Európa népeit a kazárok hadi tudományával, laktanyában lakó állandó hadsereggel, mint ezt a „kaszárnya” szó nyugati meghonosodása jelzi. A kordobai kalifátus alatt a kazár zsidók ismét egyesültek babiloni

testvéreikkel, együtt csatlakoztak a muzulmán mór tudományossághoz, és együttesen lettek az ókori szemita-hellén műveltség közvetítői a nyugat-európai keresztyének felé.

A kazár hagyományok továbbvitele

A Szkíthiában maradt karamita és talmudita zsidók az új turáni hódítók uralma alatt politikai befolyás nélkül is tovább vitték a kazár hagyományokat. Nem véletlen, hogy a kelet-európai zsidóságot még ezer esztendő múlva is a kazárokkal azonosították, és az sem, hogy a habotnik zsidók nemzeti viselete még a 20. században is a kazároktól örökölt kaftán és szörmekoronás süveg volt. Az egész emberiség hasznára volna a kazár társadalom, gazdaság és műveltség történetének az alaposabb megismerése.

5. Az onogurok honfoglalása

a) Az ogur-szkíták ivadékai

Szkíthia és az ogurok

Szkíthiának, az Alpok, Fekete-tenger, Kaukázus, Kaszpi-tenger, Ural és az északi erdőövezet közötti területnek szőke európai *kaledobalti* fajtájú ősnépe még a történelem kezdetén ogurok uralma alá került, az itteni esetleges minden más földnépével együtt. Az *ogur* elnevezés turáni fajtájú, nyugati türk nyelvű népet jelent. A görög források *szkítának*, azaz *lovas pásztor harcosnak*, barbár népnek mondják az ogurokat is, Szkíthia minden más népével egyetemben. Mivel az írott történelem a Kr.e. 2000 körüli árja invázióig nyúlik vissza, nyilvánvaló, hogy az ogurok több száz évvel az előtt telepedhettek meg Európa keleti felén, hiszen az általuk itt meghonosított földművelés – mint ezt a legutóbbi belgiumi ásatások igazolják – a Kr.e. III. évezred közepén már a Duna-mentéről áterjedt a Rajna torkolatvidékére is. *Hérodotosz* 2000 év múlva, Kr.e. a 6. században az Erdélyben élő ogur *Agatirsze*kről írja, hogy nagy szőlőművesek és bányaművelők. Hogy honnan jöttek az ogurok – ha jövetelük egyáltalán megkülönböztethető az egész emberiség nyugati irányú helyváltoztatásának tömkelegében – arra csak feltevéseink vannak: a *Hunor és Magyar* rege szerint a vadász Nimród fiai Mezopotámiából – a sumér nyelvhez legközelebb az ogur áll a későbbi nyelvek közül – a Kaukázus szorosain át jöttek a Don torkolatvidékére. Szerintem ez csak azt jelenti, hogy az ogur *műveltségnek* – elsősorban a műszaki, gazdasági ismereteknek, földművelésnek, kertészetnek, szőlőművelésnek, feldolgozóiparnak, valamint a később virágzásnak indult kaukázusi és uráli fémművességnek és kohászatnak – volt mezopotámiai gyökere, és az ogur nép a többi turáni fajtájú testvéréhez hasonlóan Közép-Ázsiából jöhetett az európai Szkíthiába és Mezopotámiába is. Az útvonal kétségkívül a Kaukázuson, sok száz menekült néptöredék menhelyén át vezetett, hiszen minden turáni invázióknak ez volt az útvonala kezdettől fogva a dzsingiszkáni-ig. A Kaukázus vidékéről terjedtek át az ogurok Közép-Európa letelepedésre legalkalmasabb folyómenti lankáira, és a Volga mentén északra, a földművelésre és bányászatra alkalmas területekre. Amikor a szlávok a csúdokon át az Ural-vidék közelébe kerültek, az már egyértelműen Ogurország – szlávul: Jugria – volt. A görög hagyományok és írott források pedig Szkíthiának mondják a Dunától és Fekete-tengertől északra fekvő területet, lakosságát pedig „lovaspásztor-jelentésű” szkítáknak, amely kezdetben egyértelműen az *ogurokat* jelenti, majd az itt élő többi lovas-pásztor népet is.

Az ogur háznép, az aul

Az ogur hódítók mindenütt az itt talált kezdetleges anyajogú társadalmi szervezetben élő földnépére telepedtek, azokat a maguk magasabb rendű apajogú vérségi szervezetükbe, *auljaiba* – ez a „háznép” ogur neve – sorozták, és vérségileg is kölcsönösen asszimilálódtak egymáshoz. Ettől

fogva az itt talált egész lakosság ogurnak nevezetett, bár anyanyelvét az egész hódolt lakosság nemcsak megőrizte, de hódítóikat is a földnépe nyelvének – előbb kalevala (finnugor), azután mindenféle árja töredék, végül szláv – elsajátítására vitte a mindennapi észszerűség.

Az ogurok európai megtelepedésük után, a Kr.e. kb. 2500-tól Kr.u. kb. 1200-ig tartó több mint *háromezer* esztendő alatt végig éltek az utánuk Európába telepedő minden nép hódításával vagy átvonulásával járó eseményeket. Az árják közül a kelták és germánok az ogurok felett, a szlávok az ogurok uralma alatt mentek nyugatra, és csak átmenetileg telepedtek meg Szkíthiában. Közülük csak az Atlanti-óceánnál feltorlódott kelták fordultak vissza kelet felé, és hódoltatták Európát a Keleti Kárpátokig. A szarmaták azonban – nem hiába nevezik éppen szkítáknak őket – hosszú időre telepedtek rá az ősi földnépét uralma alatt tartó ogur aulokra. A második nagy invázió idején a gótok, hunok, avarok, kazárok, türkök, besenyők, úzok, kunok és tatárok egymás után és egymást váltva már az egész addigi lakosság fölé, negyedik réteggént helyezkedtek el, hosszabb-rövidebb időre.

A népnevek

Az ogur aulokra telepedő következő hódítások mindegyike újabb réteget – negyediket, ötödiket és sokadikat – alkotott a többiek felett, a maguk klánjaiba és törzseibe sorozták az előttük itt élőket, a vérségi társadalmi rendszer szabályai szerint: a *nép neve* mindig az uralkodóé, azaz sorra szarmata-szkíta, alán, gót, hun, avar, kazár, türk és egyéb, ez azonban nem érintette sem az aulok ogur jellegét, sem a föld népének – akikhez később túlnyomó számban szlávok telepedtek – szabadon fejlődő anyanyelvét sem. A társadalom élettörténetében azonban a vonuló népek mindig nyomot hagynak maguk után, vagy futó házassági vérkeveredéssel, vagy a továbbvonuló vagy elűzött népből visszamaradó és az újabb hódításnak magát alávető kisebbség formájában. Ennek a ténynek a valóságát bizonyítják Európa nyelvei és népszokásai. Bizony Európában nem létezik azonos faji, népi, nyelvi és művelődési tekintetben homogén nemzet.

Népnevek bizonytalansága

Az ogur törzsek szívesen csatlakoztak a Turul-dinasztia vezetése alatt keletről jövő *hun* támadáshoz, és lettek döntő súlyú részévé az európai hun hódításnak. Minden valószínűség szerint Attila elit csapatai is ogurok voltak, és ogur nyelvű volt a hun birodalom európai részének nemessége is. Attila halála után fia, *Irnik* (Ernye?) idejében a hunok uralma az ogur szállásterületek közepére, a szűkebb értelemben vett Szkíthiára, a regék *Lebediájára* – magyarul hattyúországot jelent – szorult vissza, de ott fennmaradt, mert az újabb hódítók tiszteletben tartották a Turul-dinasztia tagjainak Attila örökségéhez való jogait. A nagy területen élő ogur törzsek mind gyakrabban kötöttek egymással szövetséget mindennapi kérdéseik könnyebb megoldása érdekében, és ezek a szövetségek – rendszerint egyszerűen a szövetkezett törzsek számát használva névül: besogur = öt ogur, altogur = hat törzs, tokuzogur = nyolc törzs, onogur = tíz törzs stb. – némelyike több nemzedéken át fennállott. Egyikük pedig, az onogurnak nevezett, állandósult is a történelemben. Szükségesnek látom közelebbről is megnézni az „onogur” elnevezést: a 20. századi történetírók az onogur-ongur-hongur-hungár és az ezzel rokon venger és ungur névfejlődés álláspontját képviselik. Az arab írárok üngürüs-elnevezése is ide utal. Az oroszok a vengertől megkülönböztetett jugor, Jugria és Jungria elnevezéseket használják. Megfontolandó a magyar nyelvben egyes kiejtést segítő hangok szavakba való betoldásának, illetve kihagyásának a jelensége, így az „n” hang bármikor beszállyhat az ogur, az ugor szavakba, és el is maradhat belőlük. Azt is tudjuk, hogy a köztörök nyelv szóközlben nem ejti a „g” hangot, egyes szláv nyelvek pedig „h”-nak ejtik a „g”-t – innen az „uhor”, a magyarok cseh elnevezése – más szlávok viszont „g”-nek ejtik a „h”-t. Bizony nagyon sok itt a bizonytalanság, és nemcsak a Hunor és Magyar, valamint a Magor és Gorda nevekből való levezetésekkel szemben kell

óvatosaknak lennünk, hanem mindegyikkel szemben. Én ugyan az évszázad szokásának megfelelően azonosnak veszem az onogurt a hungárral, de egyáltalán nem haragszom azokra, akiknek ezen a téren más a véleményük.

Kurt fiai

A Kr.u. 7. század közepén *Kurt* onogur kagán – Kurt a „farkas” ogur neve – szorosabbra fűzte a népei közötti kapcsolatokat, megszilárdította uralmát, és mindent megtett országa – amelynek központja a Krím-félszigeten volt – állandósítására. A görög-római császárral tárgyalásokat is kezdett a keresztyénség felvételéről, és nem rajta, hanem az ortodox egyház passzivitásán múlott, hogy tervét nem sikerült valóra váltania. Halála után érte az onogurok országát a kazárok támadása. Kurt legidősebb fia, Batbaján, meghódolt a kazár kagán előtt, és népével együtt a helyén maradt, esetleg Szkíthia nyugati felére húzódott. A második fiú, Kotrág, néhány ogur törzzsel északra vonult és a Volga menti Bolgárországnak lett az alapítója. A harmadik fiú, Iszperik, az Al-Dunai Bolgárország alapítója lett. A negyedik, Kövér (Kuber), az avar kagán védelme alá helyezkedett és népével a Tisza mellett telepedett meg. Az ötödik fiú az avar kagán szövetségeseiként segítséget vitt a longobárdok királyának Itáliába, és ott telepedett meg követőivel együtt.

b) A bolgár-szláv honfoglalás és Bolgárország

Horvátok, bosnyákok

A Kr.u. 6. században Közép-Európa és a Balkán-félsziget lakosságának szláv nyelvűvé lett a többsége. A szlávok beszivárgása már a hunok, gótok és gepidák uralma alatt – esetleg még azelőtt – megkezdődött, nagy tömegeik azonban az avarok tervszerű telepítése folytán kerültek a Kárpátok és a Balkán-hegység vidékére. A 7. század elején Hérakleiosz görög-római császár szervezeten is telepített szlávokat a Balkánra, majd a század végén az onogur-bolgár hódítás nyomán újabb szláv népcsoportok költöztek a Balkánra. Olyan etnikai mozaik keletkezett a Balkánon, amely csak a Kaukázus vidékéhez hasonlítható. A legmélyebb ókor mindenféle fajtájú és nyelvű népe élt itt kisebb-nagyobb csoportokban egymással elkeveredve. Maguk a szlávok is öt-hat etnikai csoport formájában maradtak meg a történelemben. A Drinától nyugatra, a Nyugati Impérium hajdani területén előbb egységesen avar volt a politikai főhatalom – az avarok szervezték meg magas szintű társadalmi-politikai közösségeiket, a bánságokat – azután a nyugati részük – Friaul, Karintia, Stíria – karoling örgrófsággá és hercegséggé lett. A középső területen a Visztula mellékéről odatelepült *horvátok* alkottak nyugati keresztény királyságot, a *Boszna vidéke* a Keleti Impérium befolyása alá került.

Macedónok és szerbek

A bolgár hódítás a Balkán keleti felén is három részre osztotta a szlávtságot. A *bolgár* uralom alá kerültek az avar uralom alattiakhoz hasonlóan beilleszkedtek a hódítók auljaiba és klánjaiba, és rövid idő alatt szláv nyelvűvé tették uraikat. Akik csak másfél évszázad múlva a bolgár hatalom kiterjedésekor kerültek kelet-római uralom alól a bolgár alá, ismét két csoportra oszlottak. A déli részen lakók zadrugái, auljai magukba fogadták az ottani előző lakosokat, akik ezt igényelték. Ezek utódai a mai *macedónok*. A másik csoport megőrizte zadrugáinak homogenitását, nem került bolgár bojárok földesurasága alá, *szerbek*, szabadok maradtak, azonban évszázadokig sem voltak képesek tágabb közösség alkotására, a maguk köréből sem fogadtak el urat maguk fölé, csak átmenetileg hódoltak meg – zadrugáik autonómiája elismerésének feltételével – a Balkán leghatalmasabb urainak is, a bolgár cárnak, a görög bazíleszonak és a magyar királynak.

Iszperik dunai Bolgárországa

Kurt (Kuvrát) kagán halálával megingott a szkíthiai Onogur birodalom. A keleti részén a kazárok alapítottak országot maguknak, nyugati fele avar főhatalom alá került. Az onogurok nagy része alávetette magát a „realitásoknak” és meghódolt az új hódítók előtt. Kurt harmadik fia, *Iszperik* nem hódolt meg, hanem őt követő onogur népével délnyugatra vonult, és az avarok pártfogásával az Al-Duna partjain, a Kárpátok és a Balkán-hegység között alapított új onogur-bolgár országot, a dunai *Bulgáriát*.

Amikor Iszperik 675-ben a dunai Bolgárországot megalapította, az volt a nyilvánvaló szándéka, hogy folytatja ősenek, Attilának a politikáját, a Római Impérium keleti részének a meghódítását. Az ősi ogur-szkíta nemesség katonailag erőssé tette Bolgárországot. Gazdaságilag is számottevő erőt jelentett kiválóan szorgalmas népe. Az évezredes belterjes földművelés, az azóta is páratlan bolgárkertészet és bőripar, valamint ötvösművészet mind áttelepültek a dunai Bolgárországba is. Az Iszperiket követő onogur törzsek auljai azonban már jórészt szláv nyelvűek voltak, és az új hazájukban talált régebben ide települt szlávokkal gyorsan elkeveredtek. Az ország büszke ogur nemes katonasága ideiglenesnek érezte új országát, jelentéktelennek, méltatlannak érezte Attila ivadékaikhoz, ezért sohasem mondott le eredeti tervéről, az egész Keletrómai Birodalom meghódításáról. Másodrendű feladatnak érezte mindig a dunai ország megszervezését, állandóan Konstantinápoly meghódítására gyűjtötte az erőt. Bár katonai ereje képessé tette a császári város, szlávul Carigrad meghódítására, ezt évszázadok alatt nagyon sokszor meg is kísérelte, de sohasem volt szerencséje és a vállalkozás mindig nagy veszteséggel járó kudarcba fulladt. A próbálkozások miatt viszont elhanyagolta az ország és a nemzet megszervezését, határainak a biztosítását, még a Balkán szláv népeit sem szervezte meg rendesen, mindvégig megmaradt az ellentéte a Balkán régi lakóival szemben.

Krúm

Krúm kagán, Nagy Károly nyugati császár kortársa, az Avar Birodalom 800-ban bekövetkezett széthullása után kiterjesztette hatalmát a Közép-Dunáig és az Északi-Kárpátokig, tehát az egész azelőtti gepida területre. Ennek a földnépe – mint tudjuk – kalevala nyelven beszélt, akik magukba olvasztották hódítóikat, az ogurokat, keltákat, szarmatákat, gepidákat, avarokat, és nyelvüket sikerrel védelmezték az újabban rájuk és közéjük telepedett szlávokkal szemben. 811-ben Krúm kagán bolgár uralom alá hajtotta az egész Balkánt, a szorosan vett göröglakta területek kivételével. Váltakozó szerencséivel folytatta próbálkozásait Konstantinápoly meghódítására, de sikertelenül. Sokféle elemből összehozott népe közös értékrend hiányában nem tudott nemzetté alakulni.

Cirill és Metód, a keresztyénség felvétele

A keresztyénség felvételét akadályozta nemcsak a görög-római imperátorral, a Keleti Egyház védnökével szembeni rivalitás, hanem az Ortodox Egyházon belüli egyenetlenkedés is, de még inkább a görög papság ellenséges érzülete, akik évszázadok múltán is csak barbár hódítóknak nézték a bolgárokat. Krisztus hite azonban mégis eljutott a bolgárokhoz. *Cirill és Metód*, az apostol testvérpár vitte el az evangéliumot a balkáni szlávokhoz, és rajtuk keresztül az egész közép- és kelet-európai szlávsághoz. A bolgár-szlávok nyelvére fordították a Bibliát, a keleti liturgiát és a legfontosabb szent iratokat. Ezzel megteremtették a szláv egyházi nyelvet és irodalmat. Lehetővé tették szláv nyelvű papság kialakulását, 864-ben megkeresztelték *Borisz* kagánt. Ezzel a szláv rítusú egyház hatalmi túlsúlyra emelkedett egész Középeurópában, onnan kiindulva végigterjedt a kelet-európai szlávság körében, amíg a 10. század végén maga a kijevi orosz nagyfejedelem is bolgár-szláv rítus szerint vette fel a keresztséget.

Simeon cár

A legnagyobb bolgár uralkodó, *Simeon cár* (császár) sikeresen harcolt a Görög-római Impérium ellen. Az akkor Árpád kagán vezetése alatt hazát kereső testvéri onogur nép ellen is eredményesen hadakozott, még Kárpát-medencebeli területének egy részét is sikerült megtartania. A 10. század során az onogurokkal szövetségben tesznek ismételt kísérletet Bizánc elfoglalására, amíg a következő század elején II. Bazileosz imperátor Hungária királyának szövetségét elnyerve két tűz közé nem fogta, és meg nem semmisítette a bolgár hadsereget. 1018-ban egész területe a Görög-római Impérium uralma alá kerülve, 339 évi fennállás után 118 esztendőre megszűnt Bolgárország. Örökségének világtörténelmi fontosságú része, a pravoszláv műveltség, tovább élt Keleteurópában, megtartotta a szlávsgot és megkezdte az oroszok nemzetté egyesítését.

c) Hungária megalapítása

Előző ogur uralmak

A 18. században az egyoldalú materialista és még egyoldalúbb jezsuita igények szerint racionalizált történetírás *valószínűtlenné* ferdítette a hungár honfoglalás történetét. Az „objektív” történetírók megtagadtak – a nemzetnek nagy szívfájdalmára – minden hagyomány-örökséget. Nemcsak a Csodaszarvas, Fehérló fia, Emese álma és egyéb mondákat, az egész hun és szkíta hagyományt, de még a néprajz, folklór, népzene és néptánc minden tanúságát is figyelmen kívül hagyták. Hangoztatták ezek a történetírók, hogy csak a biztos *írott* források alapján alkották meg a hungárok őstörténetét, ez azonban nem igaz: a görög, arab, perzsa, orosz és latin forrásokban talált *népneveket* is olyan indokolatlan szeszéllyel, de annál nagyobb határozottsággal keverik össze és vissza, hogy az inkább a téma elhomályosítását, mintsem megvilágítását eredményezte. Jellemző, hogy a germán krónikák népneveinek a tekintetében sem következetesek, ugyanis azok nagyon kevés kivétellel egy és azonos nemzetnek, népnek és fajnak veszik a hódító hunokat, avarokat és hungárokat, mindhármukat az egyikük nevével jelölve. A jelenleg is „érvényes” történetírás még a magyarokat sem különbözteti meg az oguroktól-hungároktól, és egyértelműen, kizárólagosan egyetlen hungár hódításról és honalapításról beszél, az Árpád vezetése alattiról. Még a saját forrásaikban írott *Kövér* (Kuber) vezetése alatti beköltözést sem említik, illetve annak tényét sem veszik figyelembe. Az *Üngürüszi Tárihi* török kézirat sok egymás utáni üngürüszi honalapításról beszél. Ezt én úgy értelmezem, hogy az ogurok Árpád előtti európai jelenlétének hármezer esztendeje alatt többször is *uralmi helyzetbe* kerültek a Kárpát-medencében is. Valószínű, hogy az *árják* minden hódító hullámának katonái uralkodóként telepedtek rá a Kárpát-medencében is az azelőtti lakosságra, a földnépet auljaikba szervező ogurokra. A továbbvonulásuk után az ogur aulok, klánok ismét erőre kaptak néhány száz esztendőre, a következő hódító hullámig. A kelták és germánok különböző szervezett seregei nemcsak átvonultak, de esetleg évszázadokra is megtelepedtek a Duna-Tisza vidékén, hiszen ennél alkalmasabb lakóhely nem volt akkor az európai félszigeten. A latinok, trákok, akhájok, macedónok, albánok, illírek, dákok, szarmaták és más honfoglaló árják is érinthették a Kárpát-medencét is jövetelükkor, még a Kr.e. második és harmadik évezredben. Az *Üngürüszi Tárihi* kimondottan csak a trójai háborúval kapcsolatos ogur-hungár ország-alapításról beszél, hiszen a görög írásbeliség – bár első Európában – sem nyúlik vissza ennél messzebbre. Nincs semmi okunk annak a kétségbevonására, hogy a Kr.e. II. évezred végén, amikor a görög törzsek olyan honfoglalási versenyben állottak egymással, amilyennek romantikus leírását az *Íliász* adja, Középeurópában nagy néptömegek nagy hadseregei olyan súlyos harcokat vívtak egymással, amelyeknek a trójai háború csak mellékes epizódja lehetett. Ha ezek múltával, vagy ezek eredményeképpen a Duna-Tisza vidékén ogur-hungár birodalom jött létre – Hérodotosz szkítának mondja – az elfogadható és érvényes történelmi tény marad mindaddig, amíg valaki ennek az

ellenkezőjét nem bizonyítja, azaz, hogy nem ogur, hanem más uralom érvényesült akkor Középeurópában, kb. nyolcszáz esztendeig, a Kr.e. 3. évszázadig, a Burebiszta-féle szarmata-dák birodalom megalapításáig. A Kárpát-medence azutáni történelmét már leírták a rómaiak: egymást követték a pannon-illír-szarmata-dák-jazig-géta-rokszolán, a gót, hun, gepida, longobárd, avar-szláv és bolgár-szláv uralmak a 9. századig, amikor Árpád, hungárjai élén *Etelközből* át nem kelt a Kárpátokon, hogy *Attila örökében* országot alapítson. Ismétlem, az ogurok Kr.e. 3. évezredbeli európai honfoglalása és azóta állandó – többnyire más népekkel elkeveredett – itteni jelenléte csak a *valószínűség* alapján alkotott feltevés, de mindaddig érvényes elméleti tudományos tényként kell elfogadni, amíg helyette más valószínűség bizonyítást nem nyer. Kétségkívül, Európának ez az emberi életre legalkalmasabb területe sem lakatlan, sem uratlan nem volt, és az itt élő és gyakran uralkodó *szkíták* sem lehettek árjak, csak ogurok az árjáknak nyugatra, Európába vonulása előtt.

Közép-Európa 800 körül

800-ban megszűnt az avar-szláv birodalom, és ezzel Közép-Európa uratlanná vált. A Kárpát-medence nyugati felén, Illíriában és Pannóniában, valamint a hajdani és későbbi Friulban, Karinthiában, Stíriában, Ausztriában, Bohémiában, Sziléziában, továbbá az Elba és Odera közén a Balti-tengerig az avar bánságok helyén frank hűbéres avar-szláv uradalmak alakultak, melyek legnevezetesebbje a Morva-menti avar-szláv hercegség volt. A Dunától keletre, a hajdani Dáciára Bolgárország terjesztette ki a fennhatóságát. Szarmatiában, az Oderától keletre, nem tudott még tartományúrinak megfelelő hatalom sem kialakulni, hanem avar-szláv nemzetségek szűk helyi uralmának anarhiája lett a jellemző. Ezt a helyzetet használták ki a normann varégek, amikor előbb az ősi csúd Novgorodban, később Kiebben hatalmi központot építettek ki, megalapítva Oroszországot. A Kárpátok és a Dnyeper közötti terület, a későbbi *Etelköz* (Moldávia) főhatalom nélkül maradt, amelyre a zsidó vallású kazár kagán főhatalmát megunt onogur törzsek könnyen kiterjeszthették uralmukat az ottani szláv és magyar-csángó nyelvű lakosságra. Az uralmi vákuum csak újabb hódító vállalkozásra várt, de ezt a környező hanyatló hatalmaktól, Frankországtól, Bolgárországtól vagy Kazárországtól nem lehetett várni. Egy merész álmú asszony ambíciója lett az a katalizátor, amely Közép-Európa sorsát évezredre eldöntötte.

Álmos

Motun ősi *Turul*-dinasztiájából született egy fiú, akit anyja *Álmosnak*, „Hódítónak” nevezett el, arra jelölve ki életútját, hogy ősatyjának, *Attilának* örökségét helyreállítsa. A zsidó vallásra tért, palotája kényelmében élvezetek között tespedő kazár kagán tekintélye egészen elveszett. Ezért húzódhattak az onogur törzsek nyugat felé az avar-szláv uralom megszűnése után. A kényelmes passzivitásba süllyedt Kazárország képtelen volt megvédelmezni magát a keletről támadó *besenyő* hadaktól, így az onogurok törzsszövetségére maradt önmaguk védelme. Álmost, Kurt kagán legnagyobb fiának, Batbajának az ivadékát választották meg valószínűleg előbb nagyvezérré, majd kagánná, nem titkolva azt a szándékot, hogy Kazárországnak a besenyőktől való megvédelmezése helyett nyugati hódító, honfoglaló hadjáratra indulnak. Az eljárás a régi turáni hadjáratokban kipróbált módszer szerinti volt: legyőzhetetlen gyorsaságú könnyű lovasság szervezése és kiváló kiképzése, majd ezeknek a meghódítandó területre, 1000 kilométernyire portyára küldése, egyrészt az ottaniak megfélemlítése, másrészt a terület felderítése céljából, ugyanakkor harci gyakorlatul is. Egy emberöltőnyi előkészület után megindulhatott a hadjárat. Elősegítette a hadműveleteket a frank király-császár, amikor segítségül hívta az onogurokat lázadó avar-szláv hűbérese, a Morva mentén uralkodó *Szvatopluk* herceg ellen, és a bizánci császár segélykérése a bolgár szlávok ellen. Sürgetően hatott a Kiebbe frissen berendezkedett normann hatalom is, hiszen potenciális versenytársként jelentkezhetett. Egy váratlan besenyő támadás a jó és biztonságos haditerv megváltoztatására

kényszerítette az onogurokat. Gyorsan vissza kellett vonulniuk keleti szállásterületeikről, a Kárpátok közelébe, esetleg éppen a Kárpátok védelmébe, Erdélybe. Ez katonai veszteséggel nem járt, a gazdasági veszteségek azonban súlyosak voltak. A szilaj pásztorok nyájai eljöttek a lábukon, de a remek belterjes földművelés és kertészet a besenyők prédájává lett.

Árpád

A megöregedett Álmos helyébe fiát, *Árpádot* választották kagánná, aki valószínűleg már eddig is a nagyvezér szerepét töltötte be apja mellett. Az onogur szövetségnek ekkor már nem tíz, hanem csak hét törzs volt az alkotója, melyekhez nyolcadikul csatlakoztak három kazár törzs menekültjei. Ahogyan annak idején Iszperik népe az inkább szláv nyelvű ogurokból állott, most az Árpád népe inkább magyar nyelvű volt, akik valószínűleg nemcsak a Kazárországban elterjedt zsidó és muzulmán vallást utasították el, de a keresztyénséget is, az ősi turáni pogány vallás kedvéért. Ez nem jelentette azt, hogy az urak ogur nyelve mellett csak a magyar lett volna az általánosan használt, mert nagyon nagy volt a szláv nyelvű aulok száma is az Árpád népében. – Ha az onogurok rendszeresen szállították a szláv rabszolgákat a bizánciaknak, nyilvánvalóan maguknak is megtartottak belőlük annyit, amennyire földjeik művelésében szükségük volt. Nem hiába van a magyar nyelvben olyan sok a földművelésre vonatkozó szláv kifejezés. A magyar és a szláv nyelvek mellett nyilvánvalóan a Szkíthiában egy évezred alatt előfordult mindenféle nép nyelve ott lehetett, amelyekhez járult a Kárpát-medencében talált mindenféle nép nyelve is, az avar-szlávtól, a kelta-pannon-latintól, a germán-gepidától az ősidők óta itt élő magyarig, a már előbb beköltözött bolgárszlávig és az esetleg velük jött magyarig. A honfoglalók vallása is kevert lehetett. Az ogur urak és a magyar nyelvűek ősi pogánysága mellett nagyon sok szláv keresztyén és turáni fajtájú muzulmán, böszörmény, valamint zsidó, káliz volt.

Honfoglalás, letelepedés

A Kárpát-medence meghódítása nagyon nehéz feladat volt, és minden kitűnő előkészítés dacára, csak véres csaták árán történhetett meg. Erre utal az, hogy Árpád kagán öt fia közül csak a még gyermek legkisebbik maradt életben, a négy nagyobbik meghalt a honfoglalás csatáiban. Milyen nagy lehetett az embervesztés a közrendűek között?! A több évig tartó hadműveletek, a Kárpátok több hágóján egyszerre és egymás után betörő seregek, amelyek külön-külön győzték le a bolgárokat, a szlovéneket és morvákat, valamint az őket segítő frankokat, lehetővé tették a polgári lakosságnak Etelközből és Erdélyből az Alföldre és a Dunántúlra való letelepedését. A történettudomány 896-ra rögzíti az onogur honfoglalást, Hungária megalapítását. A berendezkedés a turáni aul-rendszer szabályai szerint történt: A hét, illetve nyolc honfoglaló törzs és az itt *Ménmarót* vezérükkel együtt ellenállás nélkül hódoló, tehát a honfoglaláshoz kilencedik törzsként csatlakozó székelyek – *Kövé*r (Kuber) 670 körül betelepült onogurjainak ivadékai – rangsor szerint helyezkedtek el, középen a kagán törzse, körülötte a többiek, az északi szélen a később csatlakozó kabarok, és az ország szélein körös-körül határőrökül elhelyezett székelyek. A katonai védelem legfontosabb eszköze azonban továbbra is a környező területek hódoltatása és a távolabbiak portyázással való megfélemlítése volt. Egész Nyugat-Európát bekalandozták a kalandozó onogur portyák, állandó rettegésben tartván nyilazó könnyűlovasaikkal a 800-ban újjá szervezett nyugati keresztyén császárság népét, versengve az óceán felől csónakjaikon támadó normann rablókkal.

A katonai védelem elégtelensége

A 9. században a honfoglalások kora azonban lejáróban volt. Már nem a magától széteső Római Impérium és nem a helyüket kereső különböző germán népek egyvelege volt Európa, akik csak a katonai erőket egybeszervező hunok jövetelére várnak, mert a germán népek mind hazára találtak

azóta. De a hunok utáni vákuumot kihasználó avar-szláv hódítás kora is lejárt, mert a frankok erős keresztyén germán szövetséget hoztak létre, keleten pedig éppen most szerveződött meg a keresztyénné lett normann-orosz hatalom. A Kárpát-medence Onogur-Hungárországának jövődjére előtt megmászhatatlan, legyőzhetetlen erőhatalmi társadalmi tények állottak. Eurázsia népplazmájából az Atlanti-óceán partjáról kiindulva megkezdődött a keresztyén nemzetállamok kikristályosodása és ez az onogur-hungár honfoglalás idejére már Középeurópáig terjedt. A nyugat-európai keresztyénség új távlatokat, új értékrendet, új célokat állított az emberiség elé. A régi barbár erények egyszerűen elévültek. A társadalom vérségi hierarchiája, a leszármazás szerinti uralmi rendszer elveszítette monopol helyzetét. Krisztus hite anyagvilág feletti célokat mutatott a boldogságát kereső embernek, a földhözragadt anyagiasság és az anyagfüggőségében való szimpla biológiai élet helyett. Az emberek közvetlenül Isten fennhatósága alá kerültek az apák, nagyapák, családfők és nemzetségfők közbeeső, de nagyon nyomasztó uralma helyett. Hogy ezek mellé a földi élet után még az örök élet boldogságára is ígéretet kaptak a Krisztus hívei, ez már csak ráadás volt. A keresztyén monoteizmus a hívek számára szélesre tágította a *lelki élettávlat* transzcendenciája felé vezető utat és – csak úgy mellékesen – az írás tudományával is megajándékozta a híveket, meghatványozva ezzel a *szellemi élettávlat* fejlődési lehetőségeit. Onogur-Hungárország népei is mind örömmel hallgatták a Krisztus hittérítőinek tanítását, hiszen ez semmiféle veszteséget nem jelentett számukra, csak nyereséget. Előbb a szláv és magyar nyelvű alávetett lakosság, a föld népe fogadta el a keresztyénséget, majd az asszonyok hatására az urak is hajlandóvá lettek a szolgák vallásának elfogadására, csak a társadalmi, hatalmi kérdések megoldása hiányzott. A keleti egyház erre képtelen volt, mert nem tudott szabadulni a maga császári despotizmus alatti polgári rendjétől. A nyugati egyház viszont megtalálta a megoldás kulcsát, amikor a barbár királyokat ruházta fel az Isten kegyelméből való uralkodás jogával, és a Krisztus tanítványaiavá szegődő barbár királyokat szervezte a keresztyén egyház egységébe. A frank királyoknak római császárrá történt koronázása zavaró tényezőként hatott, mert a kelet-római császár főhatalmi igényét a frank császár is átvette, és ez a feltétel távol tartotta a barbár királyokat a keresztyénség elfogadásától. Ahogyan Nursiai Benedek megtalálta volt a nyugati népek keresztyén útját, a Benedek rendet megreformáló Cluny-mozgalom a továbbfejlődés lehetőségét is felfedezte, amikor az onogur kagánt szuverén keresztyén királlyá koronáztatta a Római Egyházzal. Igen, Krisztus születése után 1000 esztendővel, István király megkoronázásával megszületett az onogurok nemzeti állama, a keresztyén Hungária, és ezzel együtt – a frank császár uralmi egysége helyett – megszületett az európai keresztyén nemzetközösség, a Foederatio Christiana Barbarorum, az első nemzetközi jogközösség a Földön. – Nem a magyar nemzeti elfogultság íratta meg velem az onogurok honfoglalását részletesebben a többiekénél, sem az a tény, hogy Európa egyetlen nem árja fajtájú és nem indogermán nyelvű nemzetállama született itt meg, hanem a keresztyén nemzetközi jogközösség megalakulásának világtörténelmi fontossága.

6. Akik későn jöttek és lemaradtak

Besenyők

A keresztyén Hungária és Polónia megalapítása után a turáni *népplaszma* további hódító rajokat bocsátott Nyugat felé. A *besenyők* már az onogurok honfoglalásában is szerepet játszottak, azoknak Etelközből való áttelepedése után pedig elfoglalták az onogur-hungárok helyét. A régi hun-szkíta recept szerint rabló portyákkal zaklatták a Magyarországgá váló Onoguriát és a Görög-római Impériumot. 200 évet kaptak a történelemtől arra, hogy véglegesen letelepedve államot alkossanak maguknak. Ennek első rendű kelléke, az ütöképes hadsereg megvolt, de hiányzott hozzá az isteni

elhivatottsággal rendelkező, régi dinasztiából származó, vitathatatlan tekintélyű vezér. Így még a honfoglalásnak a konkrét célja sem fogalmazódott meg a besenyőkben. Arra pedig, hogy pogányságukat az őket a civilizáció útján elindító keresztyénségre cseréljék, nem is gondoltak. Szolganépül valószínű szlávokat bírtak – erre utalnak a bizánci leírások, amikor szökének mondják a besenyőket – de ez nem volt elegendő területhez kötődésükhöz, országalapításhoz. Az utánuk jövő *úzak* – úz az oguz szó eredeti türk kiejtése – hódoltatták és maguk közé sorozták azokat a besenyőket, akik nem tudtak az onogur kagánból Szent István keresztyén királlyá lett uralkodó védelme alá, vagy a Keletrómai Birodalomba menekülni. Onogurországban is meg kellett hódolniuk nemcsak a királynak, hanem Jézus Krisztus egyháza előtt is, de így a besenyők nemzetségeként határőrségre széttelepítve hazához jutottak Hungáriában. A keresztyénséget elutasító *Tonuszoba* és Alpár vezérek ivadékainak besenyő népe még másfél évszázad múlva is harcolt elszigetelt csapatokban az őket felörlő bizánci seregek ellen, amíg végleg eltűntek a Balkánon.

Úzak és kunok

A besenyők helyét elfoglaló úzokról a rablóportyáik említésén kívül egyebet nem tudunk. Valószínű azonosak voltak azokkal a kunokkal, akik nem a később jövő tulajdonképpeni kunok kipszak nyelvét beszélték – akiket később tatárnak nevez a tudományos irodalom – hanem köztörök oguz nyelven beszéltek, utolsó csoportjaként a Fekete-tenger északi partján nyugatra vonuló oguz nyelvű törököknek. A besenyőktől is csak időben tudjuk megkülönböztetni az úzakat és *kunokat*, mert az etelközi besenyőket a 11. század vége előtt említi a történelem, a kunokat pedig az után, azt írva, hogy Hungária királya, Szent László harcol a keresztyénség védelmében az Erdélybe törő rabló kun portyák ellen és sikerrel. Ugyancsak Hungária királyai a 12. században telepítenek székely határőrséget a Kárpátokba, minden valószínűség szerint a kun támadások kivédésére. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a 11. század végén a besenyők etelközi helyén úz nyelvű kunok szerveztek országot maguknak, *Kumániát*, amely a 13. század elején, a rettegett mongol támadás fenyegetésére, Kuthen királyuk vezetése alatt Hungária királyának a védelme alá adta magát. A bekövetkezett mongol támadás azután úgy összekavarta Kelet-Európa népeit, hogy a kunok és tatárok neve is összekeveredett, valószínűleg szinonimává lett.

Dzsingisz mongoljai

A 12. század végén a hajdani hunokéhoz hasonló világhódító sereg szerveződött Keleten a Nagy Kínai Fal mellett, a *mongoloké*. Egy minden katonai erővel megáldott ember, Dzsingisz kán – eredeti nevén Temudzsin – indította ezt a szervezkedést 12 éves korában. Apja halála után a Temudzsin auljára áhítozó nagybácsik meg akarták ölni, de sikerült elmenekülnie. Ügyes fondorlattal kiszabadította az ellenséges rokonság fogságából édesanyját és aulja tagjait, megölte áskálódó rokonait, majd megnősülve aulja és nemzetsége feje lett. Nemzetsége nem lehetett addig biztonságban, amíg egész törzsét nem hódoltatta. Ez után a szomszéd mongol törzsek következtek sorban, a turáni szkíta lavinaszerű hódítási mechanizmus szabályai szerint. A mongol törzsek legényeiből valóban rendkívüli szervezőképességével sereget szervezett és a szomszéd, tatárnak nevezett törzsszövetséget hódoltatta, az után pedig a többiek mind, Türkisztán keleti felében. Ez után támadta meg és foglalta el előbb Észak-Kínát, majd harminc év alatt a birodalom többi részét, de időközben délre és nyugatra is seregeket küldött és 1227-ben bekövetkezett halálakor már egész Kelet- és Közép-Ázsia ura volt. Nem a Dzsingisz kán dicsőségét kívánom öregbíteni ezek leírásával, hanem két nagy okom is van erre. Az egyik az, hogy a mongol uralom kialakulásának teljes és hiteles leírását tartalmazza *A mongolok titkos története* című kínai nyelvtankönyv, és ebből pontosan és hitelesen megismerhetjük a pusztai turáni népek vérségi társadalmi rendjét, életmódját, birodalmuk hatalmi szerkezetét és az első szkíta támadás óta legendákkal övezett ellenállhatatlan hódítási

módszert. A másik okunk a mongol támadás leírására az, hogy az utolsó pusztai támadás Nyugat-Európa ellen a mongoloké, olyan támadás, mely nem eredményezett európai honalapítást, meghagyván Hungáriát a Nyugathoz csatlakozó utolsó turáni államként. A mongol támadás tehát pontot jelent a honfoglalás mondata után.

Batu kán

Az a hatalmi szerkezet, ami az aulban, a háznépben volt, megjelent a mongol birodalom legfelső szintjén, mintha Eurázsia egésze Dzsingisz kán *aulja*, háznépe volna. Ő a világban nagykáni, császári címet visel, családjának azonban ő csak atyja, fiai csak gyermeki voltaknál fogva vannak alávetve. A világ hódítására küldött seregeit Dzsingisz fiai vezetik, előre ki van jelölve későbbi birodalmuk. – Ugyanúgy, ahogyan annakidején Izráel nemzetségei előre kijelölték kánaáni örökségüket, és azután indultak elfoglalására. – Kínát előbb maga Dzsingisz kán támadta, majd átadta ezt a sereget egyik fiának, aki persze később Kína császára lett. A másik fia hódította meg magának Perzsiát, a harmadik a turáni alföldet, a negyedik a Nyugatnak nevezett Európát. Az Európára törő mongol sereg vezére, Dzsingisz kán unokája, *Batu kán*. Neve *nyugatot jelent*, és akkor kapta nagyapjától ezt a nevet, amikor a mongol hódító sereg még nagyon messze állott Európától. A nagy családi birtokból való részén mindegyik kánfiú hasonlóan rendezkedett be, a meghódított népek és törzsek uralkodójául saját fiait és családtagjait téve, itt már tekintetbe véve az önként meghódoló és csatlakozó uralkodókat és – alacsonyabb rangban bár, de – uralkodónak hagyván őket is. A seregek viszont minden újabb csatával gyarapodtak, mert a megtámadottak serege indult elsőnek a következő támadásra. Ha önként csatlakozott, akkor katonabajtársként előbbi vezére alatt, de a mongol vezérkar utasításai szerint. Ha ellenállott és legyőzetett, akkor az önként csatlakozott előtt, feláldozandó faltörő kosként vonultak az ellenséges seregek ellen. Így keveredtek össze az európaiak számára érthetetlenül a népek nevei. A hódító hadjárat kezdeményezője, Dzsingisz kán mongol volt, és mongol maradt a nagy kán és a vezérkar mindvégig, de maga az egész vállalkozás neve is mongol volt és maradt. Az első csatlakozó nép, a tatár adta először a támadó sereg derekát, majd az egész hadjárat tisztí karát. Tehát méltán lehet tatár támadásnak nevezni azt, amit tatár tisztek vezényelnek mongol fővezérlet alatt. Európára a Kaszpi-tenger környéki pusztákon lakó kipcsak seregek támadtak, akik addig a szkíthiai kun kagán uralma alatt éltek, ezért az orosz fejedelemségeket támadó sereget már joggal nevezték az oroszok kunnak, polovecnek, és a magyarokat is megzavarhatta a mongol-tatár had itt támadó seregének kun nyelve, hiszen végül is a Kárpátokon át jövő sereg előtt oroszok vágták ki az erdőt, és a mohi csatában az etelközi kunok harcoltak az első sorokban.

Kelet-Európa hódoltatása

A mongol veszedelem hírére *Kuten* kun kagán védelmi szövetséget kötött a többi kelet-európai fejedelmekkel. A mongol-tatárok azonban nem a pusztá útján jöttek az Ural folyó felől, hanem megkerülve a Kaszpi-tengert, dél felől, meghódítván előbb Iránt. 1223-ban Kalka mellett ütköztek meg a kelet-európai szövetségesek az ázsiai támadókkal. Győzött a mongol-tatár sereg, a kunok egy része az alájuk vetett szolganépekkel egyetemben megadta magát, másik részük a kagán vezérlete alatt nyugatra menekült Hungária királyának védelme alá. A volgai Bolgárország és minden orosz fejedelemség a tatár dúlók martaléka lett. A később hódoló orosz fejedelmek, vagy inkább azok fiai megalázó feltételek mellett a mongol-tatár kánokat népük érdekei ellen is kiszolgáló hűbéresek lettek. Igen, az orosz uralkodók, a moszkvai nagyfejedelem is, a *Minden Oroszok Cárja* is – még Nagy Péter is – Dzsingisz kán utódának, a *tatár kánnak a hűbérese* volt 1239-től 1787-ig, Krím meghódításáig.

Magyarország feldúlása

A hódító lavina ment tovább nyugat felé, Magyarország és Lengyelország ellen. A fő ellenség a magyar király volt. Nemcsak azért, mert az akkori mongol kémjelentések szerint Európa legerősebb hadseregével rendelkezett, hanem inkább azért, mert *Béla király* nem volt hajlandó kiszolgáltatni a kunok hozzá menekült kagánját. Kitűnő felderítőik, jó katonai térképeik voltak a mongoloknak, mindent tudtak megtámadandó ellenfelükről, ami számukra fontos lehetett. Koncentrált támadást intéztek Béla király seregei ellen a Kárpátok minden szorosán át, Sziléziától az Al-Dunáig. Ők rendezték úgy a dolgokat, hogy a döntő csata a számukra legelőnyösebb helyen, a Muhi pusztán legyen. Megsemmisítették az onogur király seregét, maga a király nehezen tudott elmenekülni. Az ország a mongol-tatár seregek előtt hevert, azt rettenetesen fel is dúlták, de minden erejükkel a Dalmáciába menekült Béla király elfogására törekedtek. Ez érthetetlen volt az akkori európaiak számára, de mi, akik jól tudjuk, hogy a mongol felfogás szerint uralkodója meghódolása vagy megölése nélkül nem érvényes a népek és a területek meghódítása, értjük, miért igyekeztek a mongolok még az Adriai-tenger szigetén is megostromolni a menekült királyt. Béla elfogása nem sikerülve a mongol-tatár seregeket kivonták Hungáriából, későbbre halasztva a hódítás befejezését. Próbálkoztak is később, de Béla király seregei készen várták és visszaverték őket, rögzítve a Keleti Kárpátokon húzódó határt.

Nyugati Mongol Birodalom Szkithiában

Szkithiában Batu kán létrehozta a Nyugati Mongol Birodalmat, az *Arany Horda országát*. Ennek az országnak az uralkodói Dzsingisz kán ivadékai, tehát mongolok voltak, valószínűleg az alávetett tartományokat kormányzó uralkodók is a Dzsingisz kán leszármazottai közül kerültek ki. A közhatalmat valóban gyakorló, a hadsereget kiállító nemesség kun volt, a mongol-tatár seregnek meghódoló kunok fiai, akiket ezért tatárnak is neveztek. Ezek nyelve – a ferences misszionáriusok által később összeállított *Codex Cumanicus* tanúsága szerint – kipcsak volt. A földművelést és a termelőmunkát ellátó népesség pedig minden valószínűség szerint szláv volt, akik akkorra már szlávva asszimilálták a terület minden addigi népelemét – a Kaukázus kivételével. Az Arany Horda tatár birodalma – nyugati elnevezésük Kumánia maradt – ugyanaz előtt a feladat előtt találta magát a 13. században, mint hajdan a 8.-ban a kazárok – régi pogány sámánista és mindenféle elemmel kevert vallásukat olyan korszerűre kell változtatniuk, amelynek értékrendje országuk civilizációjának alapjául szolgálhat. Az ortodoxia a Bizánci Birodalom tekintélyvesztése, valamint a többi keleti rítusú nép gyengesége miatt nem jöhetett számításba. A nyugati katolikus egyházba térítésükkel foglalkoztak magyar dominikánusok – az esztergomi érsek még kun püspökséget is alapított Béla király védnöksége alatt – és valamivel nagyobb sikerrel francia ferencesek. Az akkoriban újabb offenzívába lendülő iszlámmal azonban nem tudták felvenni a versenyt. Az Arany Horda muzulmán vallásra tért, elszakadt Európától, illetve nem is csatlakozott hozzá. Művelődési kapcsolatai az iszlámon át a rokon szeldzsukokhoz és oszmánokhoz kötődtek, politikailag is a Közel-Kelet felé irányultak. Egyiptomban az Arany Horda *kun* katonáinak pretoriánus serege a főhatalom birtokába jutott és *mamelukok* néven 500 évig uralkodtak.

Krími tatár kánság

Az Arany Horda lassan a krími tatár kánságba szorult vissza. Katonái, az ősi turáni könnyű lovasság örökösei, Nyugat-Európában is ismertek voltak, az orosz fejedelmek példájára a lengyel királyok is fogadtak szolgálatukba tatár lovasságot, az *ulánusok* elődeit. – N.B. oglán, olán legényt jelent tatáru. – Otthon viszont a tatár hadsereg, bár jellegénél fogva végig az ország egyetlen fenntartó eleme volt, funkció nélkül maradt, létezésével csak terhelte a társadalmat. Nem alakult ki ugyanis olyan nemzeti közösség az elnyomó tatárok és a tízszerre nagyobb számú szlávok között, amely hazájának vallhatta volna ezt a politikai alakulatot. A régi Szkithia így a nemzetállam nélküli

népplazma területe maradt, és talán még napjainkban is az. A kontinens nyugati részén pedig minden barbár nép országot talált magának, az uralmuk alatti lakosságba asszimilálódva nyelvi, művelődési közösséget alkottak, majd a keresztyénségben erkölcsi közösséggé váló nemzetek egymással is hittestvéri közösségre lépve, valóban a népek hazájává tették Európát.

7. Akikről még beszélnünk kell

a) *A helyükön maradók és bevándorlók*

A Tűnődések feladata

Tűnődéseinknek nem célja és nem feladata a világtörténelem átírása. Még kevésbé a nemzeti történelmeké. A munka egészében a történettudomány és minden más tudomány eredményeiből csak az általánosan elfogadott tényeket és eseményeket rendszereztem, és mindig jeleztem, amikor vitatott vagy vitatható elméleteket és feltevéseket vettem figyelembe. Európa történetének az egyetemes művelődéstörténet keresztyén hegemon korának fejlődési tényeit és eseményeit vettem szociológiai vizsgálat alá, a Homo Sapiens Antropus társadalmának viselkedési törvényeit keresve. Semmiféle új forráskutatást nem végeztem. A jogelméleti, jogtörténeti, társadalomtani, szociometriai, helytörténeti és családtörténeti kutatásaimnak a *Tűnődésekben* felhasznált eredményei sehol sem *ütköznek* a szakirodalmak általában elfogadott megállapításaival, legfeljebb *kiegészítik* azok esetleges hézagait. Igyekeztem arra irányult, hogy a megismerés fénycsóját azokra a valóságokra irányítsam, amelyek a társadalomfejlődést megérthetővé teszik. Nyilvánvaló, hogy a reflektorom fénycsója által megvilágított valóság mellett ott vannak homályban hagyva a világtörténelemnek közismerten döntő eseményei is, amennyiben nem szolgáltak a későbbi fejlődés törvényszerűségeinek a megértésére. Természetes tehát, hogy Európa lakosságának kialakulás-történetéből valójában a számképzési *többség* történetével egyáltalán nem foglalkozom – ezt túlságos bőséggel és részletességgel írja a végtelenül gazdag történettudományi irodalom – hiszen az emberi történelem, a művelődéstörténet, azaz a Homo Sapiens Antropus *szellemi* fejlődése szempontjából csak a fejlődéstörténetre meghatározó hatást gyakorló *élen járó kisebbség* szerepe a fontos. Európa népeinek, nemzeteinek politikai, hatalmi, uralkodói, katonai, gazdasági, jogrendszeri történetével nemcsak felesleges foglalkoznom – mint előbb említettem – hanem észszerűtlen is volna részemről, hiszen *mindent elfogadok*, amit a szakirodalom állított. Nyilvánvaló, hogy a *Tűnődésekben* kevés szerepet kapott népek társadalomtörténeti értékét nem a róluk szóló szövegek mennyisége alapján kell megítélni. Személyes meggyőződés, tiszta lelkiismerettel vallott hitem szerint – bocsássanak meg nekem a más véleményt vallók! – Európa legértékesebb nemzete az *ész*: minden emberi értékmérő szerint az észtek állnak az első helyen – erről meggyőző bizonyosságot tesznek azok, akik észtekkel együtt raboskodtak Szibériában – úgy történelmi, mint művelődési és gazdasági szempontból, minden eszmei érték tekintetében, úgy etikai, mint logikai és esztétikai vonatkozásban, tehát az észtek nevelésében, léleképítésében ért el a keresztyénség a legnagyobb eredményt. Azonban az észteknek a 20. századig nem volt független államuk, nem lehettek tagjai a keresztyén nemzetközösséget jelentő Európának. Továbbá minden tiszteletem sem indít arra, hogy ész

eredetűnek mondjak olyan európai társadalmi és művelődési mozgalmat vagy jelenséget, amely közismerten más eredetű. Az ész nemzet *ezért* maradt ki a felsorolásunkból. A népek és népcsoportok közül felsoroltuk a ma ismertek közül azokat, illetve azok egy részét, akiket Eurázsia nyugati félszigetének, Európának első lakóiként véleményezünk. Azután a népvándorlás, áttelepedés, átköltözés ismert eseményei során idekerült népeket is említjük, de csak ha éppen a kiemelt nép vagy népcsoport jellemzi az eseménysort. A hódítások, honfoglalások, honalapítások népeit azért emeltük ki, mert katonai kényszerhatalmukkal

azt a társadalmi fizikai energiát adták az európai nemzetek kialakulásához, amely nélkül az európai specifikum, a keresztyén nemzetállam soha ki nem alakulhatott volna. Persze, hogy Európa lakosságának a többsége soha nem rendelkezett semmiféle kényszerhatalommal, hiszen meghódított, alávetett állapotú volt, nem tartozván a felnőtt lakosság legfeljebb tizedrészét kitevő hatalombirtokosokhoz. Ha pedig az egész lakosságot, kiskorúakat, eltartottakat, gyermekeket, öregeket, betegeket és a magánszolgálatot önként vagy kényszerből végzett tömegeket is figyelembe vesszük, nyilvánvalóvá válik, hogy a társadalom fejlődésében döntő fontosságú energia, a hatalom csak elenyésző számú kisebbség birtokában volt és van. Éppen a szocionómia állapítja meg, hogy a kényszerhatalommal nem rendelkező, annak alávetett nép *következetes viselkedése*, szokása az, ami a Homo Sapiens Antropus szellemi műveltségének legértékesebb eredményét, a *társadalmi szabályt* létrehozta.

Kevert népek eredete

Mindezek előrebocsátásával mégis említést kell tegyünk a lakosság tömegeinek az európai szárazföldre kerüléséről, bár az nem illik egyik említett kategóriába sem. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a történelem kezdete óta a hatalmasok által magukkal hurcolt rabszolgákat, más szolgálatra kötelezetteket és ivadékaikat. Például: Galliáról tudjuk azt, hogy Iulius Caesar hadjárata után római *colonusok* telepedtek oda, olyan számban, hogy nyelvileg asszimilálhatták úgy az őslakosságot, mint minden hódítót. Az pedig, hogy a római *colonusok* az egész impériumból az Örök Városba hurcolt mindenféle fajtájú és anyanyelvű rabszolgák ivadékai voltak, egyszerűen lehetetlenné teszi Gallia provincia, később Franciaország népesedéstörténetének a *lakosság eredetére* vonatkozó fejezetének a megírását.

Önkéntes bevándorlók

Az önkéntes *bevándorlók* állandóan gyarapították Európa lakosságát az egész történelem folyamán. Bármilyen furcsának tűnik, Európa első bevándorlói, immigránsai, tehát azok, akik éppen úgy önként jöttek az új hazába, mint a honfoglaló katonák, a keresztyén *misszionáriusok* voltak. Számuk – többnyire családtalan szerzetesek lévén – elenyésző volt, azonban művelődéstörténeti fontosságuk felbecsülhetetlen. Nemcsak kereszteltek és prédikáltak, tanították Európa *differentia specificáját*, Krisztus ideológiáját, amelyen ez a társadalom felépült, hanem – mint ez a Benedek-rend tagjairól közismert – a letelepedés alapjául szolgáló *földművelésnek* is ők voltak az oktatói és szervezői.

Kereskedő kolóniák

A honfoglaló hadjáratok évszázadai alatt nyilvánvalóan kevés volt az olyan „civil” tevékenység – kereskedelem és árutermelő ipar – amely hazája elhagyására és más országba való áttelepedésre indította volna az embereket. Különböző is nehéz megkülönböztetni az önkéntes bevándorlókat a kényszerrel behurcolt és behajtott szolgáltatásokat végző néptől. Az ebben a fejezetben tárgyalt korszakban, a Kr.u. 1. évezredben pedig még a későbbi letelepedés sem különbözteti meg a bennszülöttet a jövevénytől. Bár a megkeresztelkedés csak a korszak végére fejeződik be, mégis a vallás – a keresztyénségtől különböző vallás – marad a megkülönböztetés egyetlen alapja. A hadjáratokat gazdaságilag kiszolgáló és a helyben lakó népet a legszükségesebb fogyasztási cikkekkel ellátó *kereskedelem* mindvégig működött, és az írott források tanúsága szerint az egész Barbaricumban a kalmárok többsége *izmaelita*, azaz muzulmán arab és *zsidó* volt. Európa minden városában ilyen idegen kolóniák alakultak és működtek végig. Nyilvánvaló, hogy ezek családtagjai és kiszolgálói is idegenek, tehát bevándorlók voltak. Persze a közrend későbbi megszilárdulása és

nem utolsó sorban az egyház által biztosított nemzetköziség szelleme nagymértékben felduzzasztotta a bevándorlók számát Európában.

b) A magyarok őstörténete

Hungár és magyar

A *Tűnődések* rendszerébe, még kevésbé a honalapítások korába nem illenek be azok a népek, amelyek nem rendelkeztek államnak nevezett kényszerhatalmi szervezettel. A magyarok is ide sorolhatók, mert országukat a honfoglalások korában csak Onoguriának, Hungáriának nevezték és nem Magyarországnak, hiszen a „hungár” és a „magyar” nép csak a 11. század után azonosult egymással. Hogy a *magyarokról* mégis beszélek, az nemcsak a nemzetemhez való alanyi kötődéssel indokolható, hanem a barátaim és ismerőseim által tolmácsolt *közérdeklődéssel* is. Egyszerűen nem tehetjük meg, hogy a magyarokkal ne foglalkozzunk. Magyarunk nevezzük azt az Európa földrajzi közepén élő népet és nemzetet, amely a Kr.u. 20. században magyar nyelven beszél, magát magyarnak vallja, magát magyarnak tudja és érzi, továbbá származásuktól és anyanyelvüktől függetlenül mindazokat, akik magukat ehhez a néphez és nemzethez tartozónak érzik, illetve *engedik*, hogy őket ehhez a néphez és nemzethez számítsák.

A hungár és a magyar nem azonos

A magyarság őstörténetének megírását nagyon megnehezíti az a tény, hogy róluk semmiféle *írott* történelmi forrás sem tett említést, és a Kr.u. 1. évezredből még *nyelvemlékeik* sem maradtak. Szorgalmas kutatók a tájékozatlanság merészségével egyszerűen *egynek és azonosnak* veszik a *magyart* és a *hungárt*, holott ez legkorábban csak a 12. századtól számítható, tehát *kizárt* az őstörténet vonatkozásában. Az írott források mindegyike türk, szkíta, hun, hungár, onogur, ungár, ogur, üngürüsz, venger nevekkel illeti azt a népet, nemzetet vagy népességet, amely a 9. század végén a Duna-Tisza táján Árpád kagán vezetése alatt *Hungáriát* alapította. Hogy az írott források magyar fordításaiban az eredeti szövegek mindenféle elnevezése „magyar” kifejezésre van *hamisítva*, azt a fordítók semmivel sem indokolják, sőt magának a hamis átírásnak a tényét is elhallgatják a közönség elől. Hogy a hungár-onogur és a magyar, valamint Hungária és Magyarország azonosak volnának, ahogyan ezt látszólagos hazafisággal a történettudományi irodalom nagy része állítja, amellet, hogy nem felel meg a történelmi igazságnak, még annak a magyar nemzeti öntudatnak is kárára van, amelyet látszólag szolgálni akar: éppen ennek a sokat próbált *magyar népnek* a múltját semmisíti meg felületességével. Illetve, megsemmisítené, ha nem létezne a türktől, ogurtól, onogurtól és hungártól összetéveszthetetlenül különböző *magyar nyelv*.

A magyar nyelv

A magyar nyelv az urál-altajinak nevezett nyelvcsaládhoz tartozik. Ennek a nyelvcsaládnak két ága van: az altáji, vagy türk – az orosz nyelvtudomány következetesen *hunnak* nevezi – ág és az uráli, vagy *finnugornak* mondott kalevala ág. A türk nyelvek csoportját ismét két ágra osztja a nyelvtudomány: nyugati türk vagy hun ág és keleti türk vagy mongol ág – ide tartoznak a mongol, a jakut és a mandzsu nyelvek, és talán még más ázsiai nyelvek is. A nyugati türk ágat három nyelv alkotja: az *oguz* vagy köztörök – ide tartoznak a besenyő, úz, kun, tatár, nogáj, kipcsak és kazak, továbbá az ozmán, azeri, türkmén és üzbég nyelvek, az ogur – az onogur-bolgár, kazár és csuvas, és az ujjur nyelvek csoportja – ahová a kirgiz, a dzungár és többféle ujjur nyelv tartozik. A türk nyelvek közül a bolgárnak is mondott ogur nyelven beszéltek a Hungáriát megalapító onogurok.

A kalevala (finnugor) nyelvcsoporthoz

Az uráli nyelvek „finnugor” elnevezését megdöbbenően tudománytalannak, következetlennek és helytelennek, tehát *használatatlannak* tartjuk. Ugyan, azonban mivel nemcsak a lingvisztikai irodalom, hanem a mindennapi köznyelv is ezt használja ezért kénytelenek vagyunk mi is használni, elveinkhez is ragaszkodva, (a szerintünk helyes kalevala elnevezés után). A finnugor elnevezés elfogadhatatlan, ugyanis a „*finn*” elnevezés skandináv-germán nyelven „síkságot” jelentvén Finnland magyarrá alföld szóval fordítható, Nederlandhoz hasonlóan. A botteni öböltől keletre fekvő Finnland tartomány *svéd*, tehát germán nyelvű hódítói innen vették finn népnevüket, amelyet az európai politikai irodalom a tartomány őslakóira, a *szómikra* is kiterjesztett. Az *ugor* kifejezés az Ural hegyláncától nyugatra fekvő, oroszul Jugriának, Ugoriának, Oguriának nevezett – tehát egy *türk* nyelvű népre utaló – tartomány nevéből ered. A népneveknek földrajziakkal való ez a barbár összekeverése még akkor is elutasítandó volna, ha nem egy germán nyelvet helyezne egy türk nyelvvel azonos csoportba. Hogy középeurópai ember számára érthetőbbé tegyük az elnevezés tarthatatlanságát, a „finnugor” olyan társítás, mintha a magyar nyelvet „burgen-moldáv” nyelvnek, esetleg „sváb-gagauz” nyelvnek neveznék a két szélének földrajzi nevéből és az ott élő népek nyelvéből. Nem vagyok nyelvész, nem érzem hivatottnak magamat semmiféle nyelvtudományi döntésre. Mint ezt a Tünődések előző fejezeteiben is már használtam, a nyelvcsoporthoz legszűkebb tagjainak neve alapján a *szómi-magyar-kómi* nyelvcsoporthoz tartozik az elnevezés volna a legtárgyilagosabb. Ez azonban nehézkes és jobb volna a balti-nyelvek elnevezés, ha ezt már a lettek és litvánok le nem foglalták volna. Még a csúd nyelvcsalád elnevezés – amelyet az orosz nyelvtudománytól Vámbéry is átvész – sem volna rossz, de ezt sem érzem elfogadhatónak, és ameddig a szaktudósok a kérdést el nem döntenek, én a *kalevala (finnugor)* nyelvcsalád elnevezést használom. Tehát a mi nyelvünk a kalevala (finnugor) nyelvcsalád tagja. Elfogadhatónak tartom a kalevala (finnugor), nyelvek három csoportra osztását is: a balti, helyesebben szómi csoporthoz tartozik: a finnek – a „finn” itt a szómi nyelven beszélő *nép* neve – lappok, észtek, karjalaiak, inkeriek, lívek, csúdok nyelve, az uráli, helyesebben kómi csoporthoz tartozik: a kómik, permiek, márik, ósztik, vótik, mordvinok és vogulok nyelve, és harmadik csoportban egyedül a különálló magyar nyelv marad. Ezek szerint nyelvünknek édestestvérei nincsenek, első unokatestvérei a többi kalevala (finnugor) nyelv, másod és többed unokatestvérei a türk nyelvek, köztük az ogur-bolgár- kazár- csuvas nyelv – Árpád onogur, azaz hungár nyelve – lévén a legközelebbi.

A finnugrásznak nevezett nyelvészek

Az urál-altaji nyelvek első magyar kutatója, *Vámbéry Ármin* a magyar nyelvet az általa *csúdnak* nevezett uráli és a *hunnak* nevezett altaji nyelvek közötti *átmenetnek* mondja, amely az utóbbiakhoz áll közelebb, nevezetesen a csuvashoz. A szakirodalom nem fogadta el Vámbéry állítását, és nyelvünket az előzőekben leírt csoportba, a helytelenül finnugornak titulált, helyesen szómi-magyar-kómi, kalevala-nyelvek közé helyezi. A közvélemény szerint politikai vagy más külső hatásra a *finnugrásznak* nevezett nyelvészek továbbmennek, és tagadják magát az urál-altaji nyelvcsalád létezését is. „Fellegjáró és tudománytalan” jelzővel illetik azt a nyelvészetet, amely – a tárgyilagos nemzetközi szakirodalom álláspontjának megfelelően – az urál-altaji nyelvek létezését elfogadva, a magyar és a türk nyelvek – köztük a magyar és az ogur, azaz Árpád nyelve – közötti rokonságot fogadja el. Kelletlenül mondom ítéletet embertársaim felett, különösen, ha azok nemzettestvéreim és éppen anyanyelvemnek a „szakemberei”, a finnugrászokkal szemben azonban lelkiismereti kötelességem az állásfoglalás. Ezek az emberek anélkül, hogy egyetlen türk idiómát ismernének, hogy egyáltalán tudnának a mai magyar hazát alapító honfoglalók kilétéről, a logikailag elfogadhatatlan merev tagadásukkal nemcsak népünk élő hagyományait megbecsülő érzelmeinket sértik, hanem egyszerű tájékozatlanságuk folytán még mindenféle *tudományos kutatásnak* a

lehetőségét is megakadályozzák. Kitalálták, hogy a magyar nyelv őshazája az Ural lejtőin fekvő Baskíriában van, és onnan vándorolt volna egy vagy több állomáson át a magyar nyelvet beszélő valamelyik nép a Kárpát-medencébe. Elméletüket földrajzi és természetrajzi nevekre – elsősorban növénynevekre – alapítják. Kénytelen vagyok megmondani, hogy sem földrajzi, sem természetrajzi, sem néprajzi ismereteik nincsenek meg tudományos értékű szentencia kijelentésére, hiszen még a *Diószegi*-féle növénytani elnevezéseket sem ismerik, amelyekben – mint ezt minden magyar ember tudja – ugyanannak a növénynek többféle elnevezését különbözteti meg, nemcsak egymástól távol eső vidékeken, de még ugyanannak a falunak a határában is. Azt feltételezni, hogy a Kárpátok és az Ural közötti, egymástól földtanilag és éghajlatilag különböző tájakon, több ezer kilométeren és több ezer esztendőn át megőrizték volna ugyanannak a növénynek ugyanolyan értelmű nevét – egyszerűen botorság. Még a ma ott élő rokon népeinknek sem ott volt az őshazájuk – mint ezt a következőkben látni fogjuk – nemhogy a magyaroké ott lett volna. A mindnyájunk számára annyira értékes és kedves *Julianus*-tudósítást is félreértelmezik a finnugrázók, azt állítván – és erre a legkedvesebb, legértékesebb magyar írók egyikét, *Kodolányi Jánost* is befolyásolták – hogy *Julianus*ék Asztrakánból a sivatagon át Baskíriába mentek, hiszen senki sem bolond sivatagon át utazni, ha ott van számára a Volgán a kényelmes és olcsó hajóját. *Julianus* sivatagja – mint ez az örmény forrásokból igazolható – nem az Ural, hanem a Kaukázus vidéke felé van.

Feltevésünk a magyarok őseiről

Sem a történelmi írott források, sem a régészeti leletek, sem a néprajzi és más tudományos igényű kutatások nem beszélnek arról, hogy a magyar nyelv hajdani hordozói mikor és hogyan vándoroltak a Duna-Tisza vidékére. Észszerű tehát a feltevésünk, hogy a magyarok ősei *kezdetől fogva itt laktak*, itt is laktak, Európa őslakó *földnépe* lévén. Nem tudományosan igazolt tényt mondtam, hanem *feltevést*, amelyet azonban mindaddig *igazként* kell elfogadnunk, amíg az *ellenkezőjét* nem bizonyítják, ebben az esetben azt kell feltevésünknel erősebb érvekkel alátámasztani, hogy mikor, milyen *más nép* élt itten a magyarok előtt. A történettudomány – esetünkben az antropológia – az írásbeliség előtti korokra vonatkozóan a *Homo Sapiens* Antropus legfontosabb jellemzőjére, a *szellemre*, az értelemre nem tud következtetni, mert a sírokban talált tetemek *némák*. Egyáltalán semmi tárgyi bizonyossága nincs a hajdan beszélt nyelveknek. A régészet csak a talált csontok formáit ismeri, és azok alapján *fajilag*, rasszok szerint csoportosítja a rég elhunytakat és létesít kapcsolatot a régi és a mostani népesség között. *Henkey Gyula*, kiváló régész kortársunk feltérképezte a Kárpát-medencének és közvetlen környékének az emberfajtákra vonatkozó leleteit. Megállapítja, hogy pontosan magyarnak vehető faj nem disztingválható, mert több rassz kevert előfordulása jellemző Középeurópára. A mi számunkra fontos információ az, hogy a magyarokra jellemző faj képviselői Lengyelország területén is éltek. Magam a régészethez csak nagyon keveset értek, a rasszokhoz pedig semmit – sőt szégyellem, de elismerem, hogy nem is tartom komoly tudománynak a rasszológiát. Ezért elfogadom az elismert tekintélyek állításait: *László Gyula* állítása szerint a finnugornak nevezett nép őshazája a Visztula vidékén volt, és a keletről jövő hódítók tolták nagyobb csoportjukat északra a Baltikumba, és onnan kelet felé az Urálig, és kisebb csoportjukat délre, a Duna-Tisza tájára. A *Kalevala* hősei délről utaznak „észak honába, Pohjolába”, ami szintén a középeurópai faji őshaza feltevését igazolná. Semmiképpen sem mondok ellen semmiféle szaktudományi eredménynek. Elfogadom, hogy a Visztula vidékén több koponyaemléke maradt annak a *kaledobalti* emberfajnak, amelyiknek utódai ma magyarul beszélnek. Azonban a leletek nem jelzik a tetem hajdani tulajdonosa hajának, szemének és bőrének színét, tehát nem jelzik, hogy Eurázsia nyugati félszigetének, Európának északi felén őshonos *szőkehajú*, vagy a Mediterráneumban általános feketehajú volt-e?

A kaledobalti ősnép

A Föld mostani hatmilliárd lakosának néhány százalékát kitevő *szőke* és barna hajú, tehát *nem fekete hajú* lakói mind Európa északnyugati negyedéből, az Északi- és a Balti-tenger környékéről származnak, úgy, hogy a régmúltban sehol semmi nyomuk sincs másfelé. Ennek alapján biztonsággal állíthatjuk nemcsak azt, hogy a szőke-vörös-barna, általunk *kaledobalti* fajtának nevezett Homo Sapiens Antropus őshazája Európa, hanem azt is, hogy a Mediterráneumtól eltekintve ezek voltak Európa őslakói. Első foglalók lévén, az emberi letelepedésre legalkalmasabb helyeket foglalták el, tehát a nagy folyók ligetes, nádasos bővizű lankáit, tehát a Don, Dnyeper, Duna, Tisza, Pó, Loire, Szajna, Rajna mentét. Néhány ezer évig éltek így anyajogú társadalmi szervezetben, gyűjtögető, halász, vadász gazdálkodásból tartva fenn magukat. Nagyon elszaporodván áttekintve az északi folyók torkolatvidékének kiváló halászó helyeire, az Északi- és a Balti-tenger mellé, majd onnan a közbeeső erdős vidékre. Nyelvük – feltevésem szerint – sajátos kaledobalti nyelv lehetett, amely *részben* az őskelta, ősgermán, ősszláv és főként az őskalevala közös alapjául szolgált. A Kr.e. III. évezred elején, az akkor már virágzó mezopotámiai kultúra külső köréhez tartozó turáni fajtájú, türk nyelvű *ogurok* – a későbbi görög írások szkítának nevezik őket – apajogú, aulrendszerű társadalmi hódolásra kényszerítette a déli folyók mentén élő kaledobalti földnépét, és mint szolgákat előbb földművelésre, később, lassanként gyümölcstermelésre, állattenyésztésre, kertészetre tanította, szoktatta, kényszerítette őket. A Belgium területén a 20. században végzett ásatásokból megállapította a szaktudomány, hogy a Kr.e. III. évezred közepén a Rajna torkolata körül már a Duna vidékéről származó földműveléssel foglalkoztak az emberek. Kr.e. 2000 körül nagy népi elmozdulások történtek Euráziában, minden valószínűség szerint új hódító katona népek kényszere folytán. Mezopotámiában ez a sumér-akkád korszak végét és az asszír-babiloni kezdetét jelentette, távolabban pedig az *árja népek* nyugatra indulását eredményezte. Abból, hogy legnyugatabbra jutottak, arra következtethetünk, hogy az első keleti árja hódítók a *kelták* voltak. Ezek rátelepedtek a kaledobalti földnépét auljaikba szervező és velük összekeveredett *ogurok*ra, és addig uralkodtak felettük, amíg keletről a következő hódító el nem mozdította őket. A kelták után a Mediterráneum fekete-hajú őslakóira telepedtek a keleti hódítók, a valószínű több hullámban érkező ibérek, hispánok, etruszkok, itálok, görögök, latinok, akhájok, illírek, albánok, trákok – egymástól való megkülönböztetésük azóta is bizonytalan. Majd északabbra, a kaledobaltiakra telepedett *ogurok*ra és keltákra jöttek a germánok, utánuk pedig békés telepesként a szlávok. A germánok átvonultak Középeurópán, és – nem bírván véget vetni az árja kelták hatalmi fölényének – az északi folyók mentén és az erdőövezetekben élő kaledobalti földnépére telepedtek. Az árja kelták – azt hiszem, ezeket nevezi *galloknak* a történelem – berendezkedtek és uralmuk alatt tartották Európa déli és északi övezetei közötti, a Közép-Dunától nyugatra eső területét. A valószínűleg utolsó keleti árja hódító nép, a *szarmata* – ezeket is szkítának nevezik a görögök – a Közép-Dunától keletre eső területét szállták meg Európának, hódoltatván és társadalmukba szervezván az *ogurok* alatt, vagy azoktól független népeket, a kaledobaltiakat és a velük elkeveredett, megszökült szlávokat, trákokat, dákokat, jazigokat és egyebeket, hatalmuk részeseivé is tévén őket.

A hódítók

Amikor a római hódítók a Kr.e. 1. évszázadban a Duna-Tisza tájára érkeztek, az azelőtt csaknem ezer évvel történt utolsó invázió óta megüledett lakosságot találtak itt: az *ogurok* uralma alá került és velük összekeveredett – valószínű már inkább magyarul beszélő kaledobalti volt a lakosság, amelyre a Dunántúlon a kelta-gall, a Dunától keletre pedig a szarmata-dák főhatalom terjedt ki. A főhatalomban sorra váltották egymást, vagy megosztották az újabb hódítók, a rómaiak, germánok, hunok, avar-szlávok és bolgár-szlávok, amíg végül az onogur-hungárok hódítása az egész Kárpát-medencében *honalapítássá* nem állandósult. Az 1. évezred végére a Kárpát-medence egészen kevert

fajú lett, és a beszélt nyelvek között a szláv már meghaladta a magyart. Az eredetileg feketehajú szlávok – a mai dél-szlávok csak őseiktől örökölhették a fekete hajúságot – elkeveredtek a kaledobalti és kalevala-nyelven beszélő ősi földnépével úgy, hogy átvették azoktól a szókeséget, és átadták nekik a maguk indogermán szláv nyelvét. Valószínű, ez a keveredés inkább a békés együttélés eredménye volt, de a szlávok részéről mindig benne volt a *jövevénynek* a bennszülöttel szembeni fölényre törekvő vetélkedése. A siker elsőprően a szlávoké volt, hiszen magukba olvasztották Kelet-Európa egész csúd – szőke kaledobalti és kalevala-nyelven beszélő – lakosságát, és a későbbi századokban Ázsia északi felére is kiterjesztették a szókeséget és a szláv nyelvet. Az az érzésem, hogy az őseurópai földnépének ez az asszimilálása a szlávok részéről – bár tudatalatti, de – nagyon is tervszerű, minden eszközt felhasználó *agresszió* volt. Nem magyarázható egyébbel Kelet-Európa őslakossága túlnyomó részének az *eltűnése*. Például, a *lívekről* még a Baltikum legfontosabb országát nevezte el a történelem. A 20. század elején még harminc ezren lehettek, azóta már nincsenek. A kaledobalti őshazának tekinthető Székéthyában, a Kárpátoktól keletre, Etelközben már csak néhány ezer *csángó* beszél magyarul. A többi, az egész ősi földnépe már egy évezrede elszlávosodott, majd a szlávokénál is nagyobb vitalitású újabb bevándorló *román* nép nyelvét, nevét és öntudatát vette át.

Az első onogur honfoglalás

A Dunai Bolgárország megalakulásakor a Tisza vidékére költöző Kóvér (Kuber?) onogur népe – László Gyula szerint ez volt „a magyarok” első honfoglalása – valószínű hozott magával annyi magyart, hogy a Tisza vidékén ez a magyar nyelvet fölényre juttatta a szlávokkal szemben. Erre támaszkodhatott Hungária megalakulása után két évszázaddal a hódító hungárok elmagyarosodása. Árpád honfoglaló hungár népében ugyanis nagyon sok etelközi magyar lehetett, de számuk nem volt elegendő arra, hogy a Dunántúl általánosan használt nyelvét magyarrá tehesse volna. Bizony, a honalapító Árpád kagán *uralmának* a nyelve ogur volt, de a szolgáké még a közvetlen környezetben is a szláv. A megkeresztelkedéskor az *államnyelv* megoszlott a beszélt ogur és az írott latin között, de Szent István udvarának a nyelve kétségtől szláv volt: a kormányzat, a közigazgatás, a gazdaság és a forgalom nyelve – mint ez a főméltóságok és a főhivatalok nevéből megállapítható – egészében avar-szláv. Ha ezekhez még azt is hozzávesszük, hogy Szent István anyja a bolgár-szláv erdélyi kormányzó lánya, sógora, a később királlyá lett Sámuel a palóc-szláv nyelvű kabar törzs feje, megérthetjük, miért nem történik említés sem a magyarok országáról, sem nemzetéről, sem királyáról a korabeli külföldi írott forrásokban. Igen, még Szent László testvérbátyját, *Gézát* is a türkök királyának nevezi a kelet-római császár. Azonban László a tiszántúli terület hercege lévén, trónra kerülése után udvarában is, kormányzatában is – a latin mellett – a magyar nyelvet használta és használtatta. Azóta tekinthetjük azonosnak a hungár és a magyar nemzetnevet, azóta nevezhetjük Hungáriát Magyarországnak. Az ogur nyelv azonban bármennyire is háttérbe szorult, a honfoglaló uralkodó nemzetségek *belső* nyelve maradt a 14. század végéig: a nemzetségek ősi ogur nevüket használják, és a kialakuló családnevek és a személynevek többsége is ogur marad, például az Ákos nemzetség és a belőle sarjadt Bebek család neve.

Az uralkodó, betelepült és átvonuló népek és hatásuk

Magyar fajról, fajtáról, bármilyen *testi* különbözőségről nem beszélhetünk, hiszen a kaledobalti szőkék a mai magyarul beszélőknek csak negyedét teszik ki, ugyanannyit, mint a kaukázusi fajta feketehajúak. A magyarok fele barnahajú, tehát félvér-kaledobalti. Az is tény, hogy a Kárpát-medencében ötezer év alatt uralkodó vagy betelepült tizenöt-húsz féle-fajta nép – ogur, kelta, szarmata, római, hun, germán, avar, szláv, bolgár, jász, besenyő, palóc, kun, tatár, török, sváb, zsidó, örmény és egyéb – mellett talán a százat is eléri az itt átvonuló népek száma, hiszen – nem hiába itt van Európa közepe – itt mindenki áthaladt. Ezek mindegyike valamilyen formában és mértékben

elkeveredett az őslakó magyar földnépével és a rájuk telepedettekkel, és mindegyik itt hagyta testének legalább egy porcikáját, vérének legalább egy cseppjét a mai magyar nemzetben, ha nem is olvadt azzal egészében össze.

A kalevala-nyelvek, a szláv asszimiláció és a magyar nyelv egyedisége

A kalevala-nyelvek túlnyomó többsége sem volt képes ellenállni a szláv asszimilációnak, csak a magyar nyelv volt képes nemcsak megmaradni, hanem más nyelvűeket is magyarrá tenni. Ez nem magyarázható nyelvünk különleges szépségével, mert minden más nép is különlegesen szépnek érzi anyanyelvét. Azt sem állíthatjuk, hogy nyelvünk könnyen elsajátítható volna, hiszen Európában nincsen nehezebben megtanulható nyelv a magyarnál. A nemzetközi összehasonlítás a legszigorúbb tárgyilagossággal állapította meg a magyar nyelvről, hogy különleges, eredeti nyelvtani sajátosságai, az ismert nyelvek között páratlanul gazdag szókészési lehetősége, az ötezer éves művelés és csiszolódás, valamint az, hogy a magyarok vérének alkotó minden népcsoport szellemének legalább egy töredéke gyökeret vert nyelvünkben – minden európai nyelvnél alkalmasabbá tette a magyar nyelvet a legelvontabb gondolatok, érzelmek és eszmék kifejezésére. Nem túlzás ez az állítás, hiszen például a római egyház hivatalos liturgiai nyelvében nincs szó az „egyetlen Isten”, a „teremtés”, az „áldás” kifejezésére, vagy egyetlen nyelv költészete sem tesz különbséget „szeretet” és „szerelem” között. A magyar nyelv sikerének gyökereit tehát a *szellemi életet* meghatározó lelki élettávlatban kell keresnünk, ott valahol az írott történelem előtti korban, amikor Európa földnépének szelleme írás nélkül olyan beszélt irodalmat alkotott, amilyenre a Kalevalából és a magyar népköltészetből következtetni lehet. Ezt a feltevést azzal is alátámaszthatjuk, hogy a kalevala-nyelv a szellemileg alatta lévőekkel szemben vesztett teret, a magas szellemi igényű népekkel és csoportokkal szemben mindig teret nyert. Herder, akinek elméletén egyebek mellett a pánszlávizmus is felépült, a magyar nyelvet ítélte veszendőnek. Hogy a nagy sikerű tanításaira következő évszázadban a kétmilliónyi magyar származású képes volt egymillió németet, félmillió ugyancsak németül beszélő zsidót, és legalább egymilliónyi szlávot, örményt, román és egyebet a magyar nyelv önkéntes vállalására készíteni – nagy részük értelmiségi lévén, mindenképpen annak a fölényes értékű szellemnek az eredménye, amelynek a magyar származásúak nem kizárólagos birtokosai, hanem alázatos hordozói.

MÁSODIK RÉSZ

EURÓPA A KERESZTYÉNSÉG ISKOLÁJÁBAN

A. KERESZTYÉN ALÁZATOSSÁG KORA

I. AZ ÓKORI ÖRÖKSÉG EURÓPA FELÉPÍTÉSÉBEN

1. Keresztyén politikai hatalom

a) Keleti kultusz, hellén kultúra, római civilizáció

Szagrális, metaszagrális, szekuláris ismeretrendszer

Hogy Rómát a valószínű latinul beszélő itálokra telepedett és rajtuk uralkodó etruszk királyfiak, trójai menekültek ivadéakai alapították-e, arra nincsen bizonyosság. Tény azonban, hogy mintául azok a görög gyarmatvárosok szolgáltak, amelyeknek már formailag sem volt szükségük arra az isteneszményre, amelynek szobra görög anyavárosuk, metropoliszuk szentélyében állt. Itt már minden a célszerű emberi tevékenység, a munka szolgálatában állt. Hajdan Keleten az istenhit egy anyagvilág feletti cél igényét támasztotta az emberben, ennek alapján a *szentség* megvalósítására születtek a kultusz törvényei, a kánonok. A hellén kultusz szolgálatában álló *metaszagrális* tevékenység, a *hellén kultúrát* létrehozó tudományosság a szentség elemeit az ember szempontjából racionálisan minősítette – osztályozta, azaz klasszifikálta – és belőlük a célok elvont összességét, az eszményt, a *klasszikus Ideált* tárgyasította. A kánoni törvényeknek pedig az ember társadalmi viszonylataiban a *klasszikus* eszményi érték megvalósítására szolgáló szabályrendjét, az erkölcsöt állapította meg. Róma már nem is látta a keleti isteni célt, csak a hellén klasszikus eszményi értéket és az annak megvalósítására szolgáló *ethoszt*, erkölcsöt, morált. Ennek az erkölcsi szabályrendnek a hasznát ismerte fel, ezt vette át, ezt *szekularizálta*, ebből fogalmazta meg a maga társadalmi céljai szerinti *Rend* megvalósítására szolgáló morális szabályait, a római jog alapjait. Ezt az új civil várost már semmi sem kötötte túlvilági alapítóihoz, sem vérségi, nemzetségi társadalmi eredethez, itt már nem volt szükség magas szintű vérségi társadalmi szervezet lebontására, társadalmi *atomrombolásra*, az aktivizálható emberi energia felszabadítására, mert ezt a várost már a más népek vérségi szervezeti kötelékéből kiszabadult magános egyének, *individuumok* alapították, mert az Embert – saját maguk számára – hasznosnak tudták. Semmi sem korlátozta hát Rómát a tisztán embercélú emberi tevékenység, a *civilizáció* megvalósításának útján.

Római civis-társadalom

Róma nem úgy gyarmatosított, mint az előtte járó keletiek, föníciaiak és görögök, nem létesített a metropolisz számára polgári szigetet a barbárok között, hanem uralma alá hajtotta az egész barbár lakosságot. A római uralom civilizálással kezdődött és folytatódott, mert minden meghódoló népet felszabadított vérségi, patriárhális urainak szolgálatából, azaz lerombolta a leigázottak vérségi

rendszerű társadalmát, hogy tagjait a római civil *Rend* munkaszolgálatába állíthassa. Mai terminológiával élve a vérségi társadalom molekuláris szerkezetűnek tekinthető – az aul, a háznép, a nagycsalád lévén a társadalmi molekula – melyet a civilizáció atomizál, kis családokra bont. A társadalmi atomrombolás, a kis családok individuumokra bontása, már eredménye a civilizációnak. Az urai szolgálatából a rómaiakéba lépő meghódított plebsz a helyén maradt, folytathatta termelő munkáját, sőt számukat a hódítók igyekeztek minél több colonusszal szaporítani. A rómaiak meghagyták a meghódulóknak azt a hitét, hogy saját maguknak dolgoznak, holott munkájuk eredményével Rómát, a Senatus Populusque Romanust gazdagították és erősítették. Ha Rómának másfelé volt szüksége munkaerőre, a meghódítottakból toborozta, és rabszolgaként vitte a kijelölt munkaterületre. Amellett, hogy Rómában a rabszolgának magasabb anyagi életszínvonala volt, mint a provinciák hódítás előtti urainak, a családjukkal együtt átvezényelt munkaszolgálatosok római *coloniákat*, gyarmatvárosokat alapítottak és rabszolga helyett *colonusok* lettek. Idő múltával nemcsak a kiváló colonusok ivadékai, de a nagy gazdasági eredményeket produkáló rabszolgák is felszabadultak, elnyerték a római civis státusát, egyenlők lettek az Örök Város polgáraival. Meg kell jegyezni, hogy bár Róma kényszerrel végezte civilizáló tevékenységét, a meghódítottak nem érezték a kényszert és – ritka kivétellel – szívesen vették a természetes társadalmi rend patriárhális, barbár kötelékeiből a teljes polgári szabadsággal kecsegtető római uralmat. Ehhez hasonló napjaink Amerikájának a példája – Amerika úgy alakítja civilizációvá az európai kultúrát, mint hajdan Róma a hellén műveltséggel tette volt – hiszen most is a világ minden népének elégedetlen tagjai mennek, menekülnek és szöknek hazájukból amerikai uralom alá.

A civilizátor Róma

Köztudott, hogy Róma egyáltalán nem volt az első hódító civilizátora a Mediterráneumnak és egyáltalán nem volt egyedüli. Évezredekkel előbb a sumér városok terjesztették ki hatalmukat, vonták városi polgárosításuk alá az akkád vidéket. Az akkád Babilon már birodalmi méretekben civilizált, látszólagos politikai ellentétben az asszírokkal és a későbbi perzsákkal, mert azok is Babilon polgári rendjét vitték tovább barbár eszközökkel. A mezopotámiai kultusz és kultúra még a fejlődés kezdetén befolyása alá vonta az akkori Mediterránum nyugatát – „Amerikáját” – Egyiptomot, így született meg ott az első polgári birodalom a keletről importált kultuszon a Közel-Kelet művelődésében sajátos színű kultúrát alkotva. A görögök készen kapták a közel-keleti kultúrát, de azt fél évezred alatt sajátjukká asszimilálták és rendszerezésükkel, klasszifikálásukkal továbbterjedésre, továbbélésre tették alkalmassá. A görög kultúra csak otthoni és gyarmati városaiban civilizált, úgy, mint a föníciaiak a maguk metropoliszaiban és gyarmataiban. A macedón hódítás terjesztette ki a görög alapú hellén kultúrát hellén civilizációvá a Mediterránum keleti felén, de a hellénizmus hangját a kultuszokon közvetlenül élő kultúrák hordozói kellemetlenül disszonánsnak, tiszteletlenek érezték. A macedón hódítók ugyanis nem fiatal és erőteljes tanítványként, hanem egyenrangú mesterként, sőt, hivatali főnökként viszonyultak tanítómestereikhez. Csak a római hódítók pragmatizmusa találta meg a célszerű viselkedési módot mindenkiel szemben. A nyugati barbárok vérségi társadalmi rendjét könyörtelenül felszámolta. A hódolni nem akaró nemeseket, törzsi vezéreket kiirtotta, vagy a Barbaricum népei közé kergette, ahol azoknak – vérségi társadalom lévén – csak meghódulókként a befogadó aulokba kellett illeszkedniük, lemondva előző társadalmi rangjukról. A macedón hódítással az egész Balkánra és Kisázsia kiterjedt görögséggel szemben már kíméletesebbek lehettek a rómaiak, mert ezek már polgári rendben éltek és jótéteményként fogadták a római légiók által biztosított közrendet. Művelődési és társadalmi vonatkozásban a rómaiak viselkedése imponálóan szerény volt. A görögökkel szemben végig úgy viselkedtek, mint az elszegényedett arisztokrata családba nőszülő újjazdag vő. Ennek nagyon sok írásos bizonyosságát hagyták reánk a rómaiak

rabszolgájává lett görög írástudók. Egészen más volt a Senatus Populusque Romanus viselkedése a közel-keleti népekkel szemben. Mint az Újszövetség tanúsítja, nemcsak teljes szabadságot adtak, egészen érintetlenül hagyták minden kultusz papságának hierarchiáját, – még a számukra érthetetlen, tehát elfogadhatatlan Egyistenét is – de a római polgári rendbe egyáltalán nem illő helyi uralkodókat is trónjaikon hagyták. Itt megelégedtek a karhatalom gyakorlásával és – persze – az adószedéssel.

A római jog expanziója

A hódító politikának ez a bölcsessége a történelem géniuszának volt a műve, arról maguk a hódítók sem tudtak. Még az Impérium határait kiterjesztő római hadvezérek, Iulius Caesar és társai is azt hitték, hogy a barbár népeket a római légiók katonai kényszere hódoltatja. Ez volt a látszat, de valójában az Impérium határait nem a légiók, hanem a római jog polgári rendjébe vágyó népek törekvése terjesztette ki, az Impérium limease viszont addig terjedhetett, ameddig a római rendet és biztonságot a légiók fegyverei garantálhatták.

Panteista eszmény után krisztushit

Róma nem hangolhatta volna össze az emberek egyéni és csoportos tevékenységét a célok összehangolása nélkül. A célok viszont a politeista istenségek által szimbolizált eszményekben találkoztak. Ha Róma nem fogadta volna el minden istenség-szimbólum lehetséges érvényét, nem valósíthatta volna meg az istenségek híveinek együttes reszpublikáját, amelyet a 18. századi felvilágosodás Contract social eredményének tekintett, és annyira megcsodált. A római Pantheonban helyet kapott az ókor minden istensége, és mindegyik követőire bízta túlvilági hatáskörének megállapítását és hatáskörük evilági érvényesülésének kérdését. A saját isteneiül elfogadott, elsősorban görögöktől átvett római istenségek hagyományos kultuszban részesültek, hiszen a római népi közvélemény nosztalgiája ezt igényelte. A különböző istenségek tekintélye a divat szerint változott, de voltak állandó tekintélyűek is, különösen azok, amelyek titokzatos, félelmetes, sokszor rettenetes szertartásokkal végbemenő áldozatokat követeltek. Híre volt, hogy a Közel-Keleten van egy láthatatlan és megismerhetetlen istenség, akit a hívei egyetlennek és mindenhatónak tartanak. Ez is elfért volna a többi istenség között – annál is inkább, mert szobrot sem kellett állítani számára – ha tisztelete nem követelte volna meg híveitől más istenségek elutasítását. Látható, fogható, kiábrázolható formája is volt ennek a mindenhatónak, Isten Fia, Krisztus. Ez már elfogadhatóbb volt a rómaiak számára, hiszen érthetőbb volt. Példa is volt már rá, a Dionüszoszt megtestesítő makedón Nagy Sándor, aki szintén harminc éves korában indult világhódító útjára és harminchárom éves korában meghalt. Igaz, hogy a Krisztus országa nem ebből a világból való volt, és halála nem az élvezetekben való féktelen tobzódás következménye volt, hanem a benne hívőkért hozott véres önáldozat, de a halál halál. Nagy fejtörést nem okozott a Krisztus feltámadása sem, hiszen minden keleti istenségnek ez megrögzött szokása. A menybemenetel új volt bár, de a közönség tetszéssel fogadta ezt is. Annyira az istenség fogalmához tartoztak mindezek, hogy a megistenülő római császároktól is elvárták, hogy amíg testük a halotti máglyán elég, lelkük egy felröpített sas alakjában a mennybe szálljon. Hogy a császárok istenek voltak, azt józan ember nem tagadhatta, hiszen a világban tényleg érvényesülő hatalmuk minden politeista istenségénél valóban nagyobb volt. Mindenkit felháborított, hogy a kiábrázolhatatlan Egyetlen Mindenható hívei, a Krisztus követői nem voltak hajlandók a császárnak bemutatott áldozatokon részt venni, hiszen ez az Impérium rendjének az alapjait támadta meg és a Pax Romana elleni nyílt lázadást jelentette. Nyilvánvaló, nem segített az a törekvés sem, hogy a Krisztus kultuszát megengedik, hiszen ez csak egyetlen istent ismert el, az egész római Pantheont a testben közöttük járó császár istenségével együtt tudatlanok kitalációjának nyilvánította. Üldözték, legyilkolták a Krisztus követőit, de az semmit sem használt, mert minden vértanú örök életet és üdvösséget nyert földi halálával. A mindennapi életben a szünkretizmus minden

misztériumvallása és politeista istensége elkerülhetetlenül csalódást hozott híveinek, hiszen mindegyik ebben a földi életben kellett volna fogható szerencsét, jólétet és mindenféle segítséget adjon annak, aki ceremóniáit végig csinálta. Egyedül a Krisztus nem ígért anyagi nyereséget, vagy a szintén anyagi, testi élvezetet ebben a világban – nem lehetett hát csalódnia benne – de követőinek, azoknak, akik tanításai szerint éltek, már ebben a földi életben is boldog lelki nyugalmat tudott adni. Róma kénytelen volt meghajolni Krisztus előtt, vallását egyedülként az Impérium vallásává tette, minden egyéb kultuszt betiltván. Persze, azt az ellentmondást nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az S.P.Q.R. birodalom nem lehet Krisztus országa, hiszen az nem ebből az anyagi világból való. Láttuk, hogy a polgári társadalmi rend, a civilizáció alapjai az istenségek szentélye és kultusza körül kialakult ókori városállamok voltak. Róma városa alapítása után 1000 esztendővel kapta meg a maga istenét, Krisztust, akinek a kultusza valóban örök időkre megtartotta az Örök Várost.

Római hedonika, barbár etika

A Római Birodalom viszont ebből az anyagi világból való volt, nagy embertömeg felett, az egész Mediterráneumot magába foglaló területen érvényesülő kényszerhatalom. Ennek a fenntartása, mint minden közszolgálat, nem látható el érdektelen, fizetett szolgálakkal, zsoldosokkal. A közösséget vagy ingyen – az esetleges későbbi jutalom reményében – szolgálja valaki, vagy sehogy. A későbbi világhódító Európa a nemzetállamok közössége volt, a nemzetállamok mindegyike pedig egy-egy nép, nemzet, démosz hazája volt, amelyért ingyen életét és minden földi értékét feláldozni mindenki kötelessége volt. A Római Birodalom viszont kitűnő érdekközösség volt, de senkinek sem volt a hazája, senki sem volt hajlandó életét áldozni fennmaradásáért. – Ezért lett a hitéért, nemzetségéért, a becsületéért életét áldozni kész barbárok prédájává.

Az Impérium kettéosztása

Az imperátorok és a Római Birodalom más illetékesei látták a veszedelmet, és mindent elkövettek elhárítására. Előbb átkeltek a limesen és leigázták a szomszédos barbárokat. Azután csak erős hadsereggel védték a messzire kitolt birodalmi határokat. Végül tömegével fogadták zsoldjukba a barbár katonákat, úgy, hogy végül a légióknak csak a vezénylesi nyelve volt a latin, tagjai az óvilág mindenféle népségéből kerültek ki. A 4. század elején a Birodalom központi szervei Rómából Konstantinápolyba – Bizáncba – költöztek, racionalizálva a kormányzatot és a közigazgatást. A keresztyénség államvallássá tételével hitegységgé, világnézeti közösséggé lett volna az Impérium, ha nem lett volna áttekinthetetlenül terjedelmes. Ezen akart segíteni Kr.u. 395-ben Theodosius császár, amikor két egyenrangú imperátor között megosztotta a birodalmat, határt húzva a Drina vonalára, véglegesítve a Kr.e. 44-ben Augustus és Antonius által meghúzott vonalat, amely azóta is a latin és a görög kultúra, Kelet- és Nyugat-Európa elválasztó határa. A keleti birodalmat 1000 esztendőre megőrizte keletisége, az ortodoxia és a despotizmus. A nyugati felét viszont a latin pragmatizmus megfosztotta erkölcsi védőbástyáitól, és területén a szilárdabb közerkölcsöt biztosító barbár nemzetek osztozkodtak.

A Kr.e. első évezred folyamán Európa lakossága számbelileg, mennyiségileg jórészt kialakult, minőségileg azonban erre még újabb ezer esztendőt kellett várni, amíg Eurázsia nyugati félszigetének a római limes által kétfelé osztott lakosságát a keresztyénség valóban európaivá tette.

b) A római civilizáció erodálódása

Az alkotó és a kivitelező

A gondolatnak és az érzelemnek – a kettő együttesét nevezzük *eszmének* – a kifejezőjét rendszerint azonosnak szokták venni a gondolkodóval, a művésszel, az azt alkotó emberrel, holott az eszme szóbeli vagy tárgybeli *kivitelezője* nem is lehet azonos az *alkotóval*, mert az alkotó minden esetben nem egyetlen egyén, hanem a kor és hely társadalma. A legfoghatóbb műalkotás az épület. Hogy ennek ki a *kivitelezője* a terv, alaprajz elkészítésétől a szükséges anyag, munka és tőke biztosításán át a kulcsátadásig, az minden épület esetében könnyen megállapítható. De, hogy valójában honnan ered az épület megvalósításának az igénye, az igényen belül a megvalósítás módja, ideje és helye, maga az épület céljának a megvalósítási igénye, az semmiképpen sem egyetlen egyénnek a műve, tehát a műalkotás lényege az nem egyetlen ember műve. Nemcsak az, hogy az épület lakásul szolgál majd egy családnak, tehát a család minden tagjának a vágyát tölti be, ott van benne a kor és a hely minden műszaki találmánya, ami a házra alkalmazható, ott van benne a képzőművészetnek akkor és ott szokásos modora, stílusa, és a mindennek alapot adó az a meggyőződés, hogy a családi lakás elengedhetetlenül szükséges a család életéhez, a család pedig magához az emberi élethez. Ki hát az *alkotója* az épületnek, hiszen a megrendelőt sem tekinthetjük annak, mert nem ő a mű lényegének a szülője. A legnagyobb költőinkről is tudja az irodalomtörténet, hogy az általuk kifejezett gondolatok társaságuk körében állandó beszédtemák voltak, de a társaság többi tagja nem tudta azt elfogadható, megnyerő, esztétikai formába önteni.

A hellén gondolkozás nagy mesterei, akik az ókori közel-keleti kultúra kanonikus értékrendjét klasszikussá szekularizálták, nem alkotói voltak utolérhetetlen nagyságú rendszerüknek, csak kivitelezői. Az alkotó maga a hellénizmus volt, amely meghatározta az akkori Mediterráneum minden emberének gondolkozását, az illetőnek a szellemi hierarchiában betöltött rangja függvényében. *Arisztotelész* és társai a szellemi hierarchia csúcsán álló emberek voltak, akik koruk társadalmának eszméit jól ismerték, azokat logikájukkal kiváló rendszerbe állították, és művészi kifejezési tehetségükkel beszédbe öntötték. Nem személyi értéküket akarom mindezekkel növelni vagy csökkenteni, nem is a társadalomnak az egyénre gyakorolt közismerten állandó hatását hangsúlyozni, hanem az általuk megfogalmazott eszmék társadalmi sikerére akarok magyarázatot adni. A Homo Sapiens Antropus történelme tele van korukat megelőző szellemi nagyságokkal, meg nem becsült prófétával. Ezek azok, akik egyéni intuíciójukkal nem társadalmuk eszméit fejezték ki – vagy egész társaságuk kívül állott a nagy társadalmon, vagy felette, vagy alatta, vagy mellette –hanem az Isteni kijelentést. Gondoljuk meg, hogy a Názáreti Jézus eszméit csak 3 évszázad múlva tette magáévá a Mediterráneum értelmisége, de társadalmi érvényesítésük még ma is, és még nagyon sokáig meghatározza az emberi törekvéseket. A hellén bölcsek tanítása azonban azonnal érvényesült is: nemcsak a kor és a társadalom legnagyobb szellemei fogadták el, hanem ezek társadalmi tekintélye szellemi arisztokráciaként a politikában is érvényesítette, sőt Nagy Sándor személyében fegyveres kényszerítő hatalmat is állított mögé. A magyarázat tehát egyszerű, csak az az értékrend számíthat társadalmi érvényesülésre, amely találkozik a kor társadalmának meggyőződésével, a jóra, igazra és szépre irányuló igényével, a kor erkölcsével.

A római civilizáció

A keleti kultuszon alapuló hellén kultúra megteremtette a maga gyümölcsét, a római civilizációt. Az egész ókor minden anyagi és szellemi értéke a római polgár rendelkezésére állott. Róma már nem a keleti kultusznak, vagy akármilyen más kultusznak köszönte létét, társadalmi szervezetének alapja nem egy kultusz kánonja szerinti szabályrend, hanem a szekuláris kultúra racionalizmusa, a klasszicizmus. Nem véletlen, hogy az S.P.Q.R. legnagyobb gondolkodói moralisták voltak, mert hiányzott a római társadalomban a megfogalmazott protognosztikus értékrend. Ezt kellett hát a ráció ideológiájával megalkotni, rendszerezni, leírni. A római racionális etika mögött azonban nem volt ott

az a hit, azaz az értelem és érzelem tudati egysége, hogy a morál szerinti viselkedés feltétlenül helyes, csak az a helyes, és kizárólag ez szolgál az ember boldogulására. A római moralisták ezek először a ráció csapdájába, a Kr.u.-i 16. század gondolkodói csak megismételték ezt a tévedést, azt hívén, hogy ha az ember tudja, ismeri, mi a jó, igaz és szép, azt akarja cselekedni is. Holott az ember akarati cselekvésének indítékául nem az értelem, hanem az érzelem szolgál. Az ember azt akarja cselekedni, amire vágyik, a vágy viszont érzelem. A római jogrendszer érvényesülését könnyűszerrel biztosíthatta az alapjául szolgáló racionális erkölcs, hiszen ez mindenben megfelelt a római polgár érdekeinek – amilyen mértékben megfelelt, és aki érdekeinek megfelelt. Már kezdetben mutatkozott azonban az eszményi polgári politikai rendszernek, a demokráciának a logikai antagonizmusa, amelyet Arisztotelész olyan szépen megfogalmazott volt, hogy a hatalom alávetettjeinek – ez a *démosz*, nép, nemzet – az uralma abszurdum, amely szükségképpen akráciába, uralomhiányba, vagy ohlokráciába, csöcselékuralomba vezet, hiszen a társadalmi szervezet alapját, a *közrendet* zárja ki az elfogadott vezetők hiánya, az *anarchia*. Ezért ajánlja a Nagy Sándor zsarnokságát, mint szükséges rosszat, de a még rosszabb elkerülésének egyetlen lehetőségét. A Római Respublika – a mai zszurnalisztika köztársaságnak nevezi – polgári demokráciája is megszülte a Brutusok ultraliberális anarchiáját, amelyből csak egyetlen menekülési út volt, a hadseregparancsnok, az imperátor katonai diktatúrája, amit Római Császárságnak nevez a történelem. Amíg a római társadalom legnagyobb szellemei hozzáállásukkal tekintélyt tudtak adni az imperátor kényszerhatalmi parancsainak, azok érvényesültek, jogszabállyá lettek, feleslegessé téve az erőszak alkalmazása fenyegetésének a beváltását. Amint azonban a szellemi nagyságok megritkultak vagy társadalmi tekintélyük elenyészése törpévé tette őket, a római jog szabályaiból csak annyi érvényesült – és ez nagyon sok volt – amennyi nem ütközött a római polgár érdekeivel. Magának az Impérium alkotmányának a szabályai is elhalványultak. Az a helyes alapelv, hogy a legfőbb katonai parancsnokot a katonaság válassza, hiszen ők ismerik egymás erényeit és hibáit, felmentette Róma polgárát a legfőbb társadalmi hatalom kiválasztásának felelőssége alól, közönyössé lett az egész közhatalommal szemben, tehát magával a Római Impérium léteével szemben. Ahogyan pedig az imperátorokat mind inkább a provinciák légioi szállították az Impériumnak, ezek még idegenek is voltak a római polgár számára. Milyen erkölcsi kötelék, milyen érzelmi kötöttség, milyen vonzalom élhetett egy gazdag római polgárban a Birodalom iránt? Bizony semmilyen. Lassan elhalványultak a római polgárban a közhatalmi funkciók iránti igények is, mert megszokta, hogy azok megvannak, hiszen az imperátorok védelmezték a limeseket minden külső támadástól, a belső közrend fenntartására pedig elegendő volt a légiook esetleges beavatkozásától való félelem, amely azoknak a polgároknak a magánőrségét egészítette ki, akiknek élete és vagyona féltetni való volt.

A Birodalom katonai ereje

A provinciális imperátorok parancsnoksága alatti barbár zsoldosokból álló légiook azonban nem tudták megvédelmezni a birodalmat a külső támadásoktól. Nem is igen akarták, hiszen ezért a legionáriusnak életét kellett volna kockáztatnia, esetleg éppen barbár testvérét kellett volna legyilkolnia annak az impériumnak a védelmében, amely iránt annak haszonélvezője, a római polgár már közönyös volt. A betörő barbárok dúlásai hasonló cselekedetekre csábították a birodalom antiszociális elemeit, álbarbár rablóbandák tetszésük szerint zsarolták a népet annyi területen, amennyit erőszak fenyegetésével uralmuk alatt képesek voltak tartani. Az impérium kettéosztása nem tette intenzívebbé az imperátor hatalmát, a Római Birodalom katonai ereje semmivé lett a hunok támadásai következtében. Utána a birodalomnak az a keleti fele, melynek a megsemmisítésére a hunoknak nem volt idejük, összevonta az Impérium egész erejét, és a siker reményében szervezhette meg a védelmet. A nyugati részről pedig egyszerűen eltűnt a polgári szabadság legfontosabb

biztosítéka, a kényszerhatalom, illetve annak gyakorlója, az imperátor. Nem volt többé vitathatatlan kényszerhatalommal rendelkező uralom a Nyugatrómai Birodalomban, a polgárok individualista hedonikus egoizmusa pedig a közerkölcs maradványait is kioldotta a társadalomból: Róma anarhiába süllyedt.

Kína példája

Távol-Keleten, Kínában ismerős volt ez a társadalomtörténeti jelenség. Ott még az előidőkben kialakult és megszilárdult egy gerontokratikus közerkölcs, amelynek hierarchikus társadalmi értékrendjén polgári demokrácia épülhetett fel. Persze, ez sem nélkülözhetette az Ég Fiának, az Isteni Császárnak mindenek felett álló, vitathatatlan kényuralmát. Külső ellenség ezt nem veszélyeztette, csak ha olyan erős volt, hogy legyőzhette a Nagy Fallal megerősített, nehezen átjárható természetes gyepűjét a Mennyei Birodalomnak, így a császárnak rendszerint a tartományok belső kiskirályainak leverésére is maradt elég katonai ereje. Ha pedig olyan fölényes katonai ereje volt a barbár hódítónak, hogy képes volt minden más kényszerhatalmat kiküszöbölni a birodalomból, a kínai szellemi arisztokraták szíves örömmel fogadták el Ég Fiaként Kína császárául a barbár vezért, akinek a dinasztíája így évszázadokra megővta Kínát az anarhiától, biztosítván a külső védelmet és a szilárd belső stabilitást. Rómának azonban nem voltak ilyen szilárd határai, lakatlan, járhatatlan sivatagok és hegyláncok gyepűje sem védelmezte, így itt a barbárok is csak az anarhiát, a bizonytalanságot növelték. Mi magunk is megtapasztaltuk az idegen katonai megszállás okozta bizonytalanság nyomorát. Mindnyájan tudunk példát arra, hogy ment küldöttség a legerősebbnek vélt rabló orosz csapat parancsnokához, hogy községébe invitálja őt, vagy valakit a beosztottjai közül, hogy így megmeneküljenek más rablók garázdálkodásától. Ehhez azonban az kellett a mi időnkben is, ami annakidején a Római Birodalomban: olyan erős közakarat, amely csak a nép szilárd, közös értékrendjén épülhet fel. A keresztyénség nem volt alkalmas ilyen közerkölcs kialakítására, hiszen annak alaptételei a világi kényszerhatalom iránti közönyt hirdették, mert Krisztus országa nem ebből a világból való. A keresztyén tanítások ortodox fogalmazása szerint a világi kényszerhatalom birtokosa, a császár felette áll alattvalói erkölcsi törvényeinek, nem alkothat hát velük erkölcsi közösséget. Láttuk is, hogy az S.P.Q.R. külső és belső védelmére hivatott imperátorok, hogy hagyták oda a birodalom nyugati részét, semmiféle erkölcsi felelősséget nem érezvén iránta. A római populus keresztyénsége pedig csak családszintű közerkölcs fenntartására volt képes, semmi közösséget nem érzett az őt addig üldöző birodalommal szemben, sem annak egészével, sem annak bármilyen kicsi részével, olyan közakarat sem születhetett így, amely egy partikuláris diktátornak való rablóvezér meghívására elegendő lett volna.

2. A Szentlélek összetartó ereje

A Törvény

Az ember életével az örökélet világához, a *Mérhetetlen Mindenség*hez kapcsolódik, és ezért a történelmi fejlődés minden fokozatán csodálkozva néz körül, megállapítván, hogy itt nincs semmi új, mert minden már kezdetben kijelentetett. Miért nem látta ezt eddig mindenki? Úgy van ez, mint ahogyan a növény magjában kezdettől fogva ott van az eljövendő növény egész élete, csírázása, gyökerezése, kikelése, szár és lomb növesztése, virágzása, megtermékenyülése, termés hozatala – mindez az évszakoknak megfelelően, évenként ismétlődve – majd elhal a növény és sejtjei élettelen anyaggá válva az anyag elemeire bomlanak, de magjaiban az *élet* folytatódik. Az anyaghoz kötött életnek előre meghatározott szakaszai vannak, szigorú egymásutániségben, fajra jellemző időtartamokkal. Az ember egyéni élete ugyanilyen, és az emberi együttesé, a társadalomé is ennek

megfelelő. Az anyaghoz kötött élet akár végtelenül hosszú is lehet, az örök életnek egyetlen pillanata, a maga egész biológiai szabályrendjével, a fejlődés és növekedés minden fázisával együtt. *Az Élet Törvénye* egyetlen, mert örök. Az örök törvényből az ember azonban mindig csak a fejlődési szakaszának megfelelőt fogja fel, annyit, amennyire abban a szakaszban éppen szüksége van. Ez és ennyi lesz a minden cselekedetét befolyásoló meggyőződésének, hitének az alapja. A hitből – amely az emberi értelem és érzelm tudati egysége – már a *lelki élettávlat* szabályai szerint lesz majd eszmény, abból pedig erkölcs. Az írott történelem konkrétumára térve, Ábrahám annak idején mennyit és hogyan fogott meg hitével az Örökkévaló Isten lényegéből, hogy eszményképpen élete célja, értékrendjének alapja lehessen? Mennyit fogott fel Mózes abból a kijelentésből, amit Ábrahám kapott? És mi lett volna Mózes minden törvényéből, ha Dávid évszázadok múlva gyakorlatba nem tesz annyit belőle, amennyit kora és országa társadalma befogadni képes volt? Így jött el Nyugat-Európában az örök kijelentés ama része hangsúlyozásának az ideje, amelyre akkor és ott az emberi társadalomnak éppen szüksége volt élete továbbviteléhez, fejlődéséhez.

A munka

Nem volt semmi új abban, amit Nursiai Benedek hirdetett, hogy *Imádkozzál és dolgozzál!*, teológiájának nem is ez volt a lényeges tartalma, hiszen az a Jézus Krisztus evangéliumának az általános rendszerezése és hirdetése volt. De abban a Nyugat-Európában, ahol a hatalom birtokába frissen jutott barbár urak a munkát emberhez nem méltó, állatnak, azaz rabszolgának való tevékenységnek tartották, az emberi életnek, tehát a fejlődésnek feltétele volt a *munka becsületének* a helyreállítása. Igaz, hogy a munka átokként jelenik meg a Szentírás legelején, amit engedetlensége miatti büntetésül kell az embernek végeznie, de ezt az átkot az evangélium megszüntette, mert Krisztus megáldotta a munkát. A hellén és római civilizációban – amelynek szellemi központja *Alexandria* volt – a munkát rabszolgák végezték, és így az ortodoxia megfogalmazóinak nem kellett a munkával foglalkozniuk. Sőt, nemcsak a munkát, de azokat a gazdasági tevékenységeket sem tartották figyelemre méltónak, amelyeknek nagyon is nagy volt a becsületük az anyagi javakat hajhászó ókori hedonikus civilizációban. Az ortodoxia természetesen a világi, anyagi javaktól való elfordulást tette a keresztyén ember kötelességévé, anyagi javaknak tartva mindent, ami az ember biológiai ösztöneinek a kielését szolgálja, a létfenntartás, a fajfenntartás és az érvényesülés minden eszközét. Az ókor élvhajhászatával szemben csak az ember viselkedése szabály-ingájának a másik véglet felé való kilendülése, az *aszkezis* javallása lehetett az eredményes módszer. Azonban ez sem a barbár uraknak, sem az uralmuk alá kényszerült népeknek nem mondott semmit, hiszen a barbárság éppen abban állott, hogy nem értékelték az élet anyagi örömeit lehetővé tévő civilizációt. Egyetlen ponton kellett nyomatékot adni a – különben teljes egészében érvényes – ortodox erkölcsnek, a barbár uralomvágyat kellett korlátok közé szorítani. Jellemző, hogy a Keletrómai Birodalomban, az ortodoxia felségterületén éppen a hatalomvágnak nem sikerült határt szabni. Ennek a gyakorlatát fedezte fel a nyugati egyház, amikor a teljhatalmú barbár királyokat meggyőzte, hogy Krisztus szolgálatának a vállalásával alattvalóik feletti földi hatalmuk Isten kegyelmével megerősítve teljesebbé válik.

A Krisztus-hit terjedése

Mielőtt az egyház szervezett missziós tevékenysége megindult volna, a Krisztus-hit alapelemei már ismeretesek voltak mindenfelé. Ahogyan az istenhit természetes úton, magától terjedt tovább az azt váró emberek lelkében, az intuíciónak az isteni revelációval való találkozása a hitélményben kezdettől fogva sajátja volt a Homo Sapiens Antropus erre képes egyéneinek, úgy terjedt tovább Isten Fia születésének, szenvedésének, halálának, feltámadásának, tanításának a híre az emberek között. A hellén kultúra és a római civilizáció társadalmában ez a zsidónak nevezett monoteista városi

gyülekezeti tevékenységben indult, és onnan terjedt vidékre – paganus = vidéki – a Római Impérium egész területén. Nem a római társadalom nagyjai, hatalmasai, előkelői, gazdagjai adták tovább egymás között a „jó hírt”, hogy könnyebb a tévénél a tőfokán átjutni, mint a gazdagnak a mennyországba, hanem a szolgák, a szegények, az elesett nép továbbította azt, hiszen az ő vigasztalásukra szolgált. Az Impériumon kívüli barbár vérségi társadalomban nem volt szünkrétista, misztériumvallási, pogány szacerdosz-szervezet, sem apostoli szukcesszióval működő keresztyén klérus. A táltosok, látnokok, sámánok, próféták addig is egymástól hallottak az isteni kijelentésekről, minden magas hittudományi rendszerezés nélkül, a maguk alacsony vagy még alacsonyabb szellemi igényei szerint, azaz az ő testi és lelki gondozásuk alatti nép igényei szerint. Egészében tévesnek tartom azt az általános művelődéstörténeti felfogást, hogy az ún. pogány vallások szolgái ellenségesen fogadták volna az újabb tanításokat, hiszen ez tekintélyük, érdekük ellenére lett volna. Nagyon is igyekeztek a mesterségük gyakorlásában felhasználható minden újabb információ beszerzésére, akár újabb isteni kijelentésre, akár valamely testi betegség új gyógymódjára vonatkozott. A többi aztán intézték a lelki és testi gondozásban részesültek, nagy általánosságban a vénasszonyok, bábák, azaz vallási kérdésekben buzgólkodó idősebb hölgyek. Semmi okunk nincs feltételezni azt, hogy a Fülöp által megkeresztelt szerecsen miniszter kivételes eset lett volna. Valószínűbb az, hogy az evangélium még az apostolok életében eljutott Eurázsia legszélsőbb határaiig. Persze, az Evangélium tartalmából, tanításából annyi, amennyit a sok élő szóval továbbító közvetítő átadni képes volt, és amennyit a nagy földrajzi, társadalmi és szellemi távolságban lévő, a megelőző évezredek alatt felgyűlt babonátömegben nevelkedett egyén felfogni képes volt. A Kaszpi-tenger környékén és Szkíthia európai részén a keresztyén tanítások általánosan ismertek voltak már Kazárország megalakulása előtt, valószínűleg az 5. századtól kezdve. Hiányzott azonban a Barbaricumban a szervezett egyház, a tanítás rendszerezője, és így a Barbaricumban az Evangélium ismert részei elvegyültek a nép babonái között. A keleti egyház az Impérium főhatalmának elfogadásának feltételével volt csak hajlandó szervezete kiterjesztésére. A nyugati egyház is apostoli kiváltságként kezelte az egyházszerkezést, és csak a hódító királyok megkeresztelése után volt hajlandó kiterjeszteni ezek országára is. Az evangéliumot viszont buzgó egyének, szerzetesek, vagy csak odaadó hívők elvitték az Impériumon kívüli népekhez is. Jó volna, ha az egyháztörténet valamivel nagyobb figyelmet szentelne ennek a nem hivatalos misszióknak a munkájára, mert tény az, hogy nemcsak az írek és britek fogadták el Krisztus hitét birodalmi fennhatóság, római egyházi szervezet nélkül, de Közép-Európa avar-szláv, ugor és magyar népei is. Igaz, ez nagyon kezdetleges népi vallásosság lehetett, amelyben az evangéliumból csak annyi volt jelen, amennyit akkor és ott a nép igényelt. Az egyház később tudatosan küldte misszionáriusait a nép megtérítésére, valószínű, kereszteltek is, kolostorok, szerzetesi közösségek is alakultak, de ez nem jelentette még azt, hogy a nép valójában *tanítvánnyá* lett volna, hogy a keresztyénség *iskolájának a fegyelmét* elfogadta volna.

A misszió-parancs sorrendi logikája

Fél évezrednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Krisztus missziós parancsának sorrendi logikája megvilágosodjék az emberek előtt: *tegyétek tanítványokká a népeket, kereszteljétek meg és tanítsátok az én parancsolataim szerinti életre!* Évszázadokig a misszió a tanítással kezdődött, annak eredménye lett a megkeresztelkedés, a Krisztus iskolájába való beiratkozás, azaz a tanítvánnyá válás. A római hatalomnak kellett elbuknia, a nyugati keresztyéneknek kellett a pogányok előtt kiszolgáltatottá válni ahhoz, hogy a missziós tevékenység mozzanatainak betartására kényszerüljenek az egyház szolgái: a barbár királyokat kell megnyerni ahhoz, hogy népeiket megkereszteljék, hogy azok a Krisztus szerinti életre taníthatók legyenek. Az embernek semmiféle kényszer nem tetszik, a tanítás kényszere sem. Még kevésbé tetszhetett az olyan tanítás a barbár hódítónak, amely diadalmasan legyőzött és leigázott

alattvalóival tette nemcsak egyenlővé Isten előtt, de minden alávetettjének felelős gondviselő testvérévé is. De a történelem meggyőzően tanúsítja, hogy *azoknak a királyoknak* a hatalma teljesedett ki, akik népüket megkeresztelték, és csak *azok a népek* voltak képesek nemzetté válni és ekként megmaradni, akik az egyház iskolájának engedelmes és szorgalmas növendékei tudtak lenni.

A kalifátus és a pápai intézmény

A történelemben nincsenek véletlenek. Nem véletlen az, hogy az ókor passzív ortodox egyházának az aktív és dinamikus nyugati, ún. katolikus egyházzá való reformálódása a 6. és 7. század fordulója körül történt. A 6. században lezajlottak az Egyetemes Keresztyén Egyház egyetemes zsinatai, amelyek örök időkre megfogalmazták az isteni kijelentések igazságait. Ezek után jöttek a reformpróbálkozások, amelyek közül a nyugati meggyőző sikerrel járt, a keletiek pedig hosszabb-rövidebb zavarkeltés után elhaltak. Az sem véletlen, hogy a Názáreti Jézus Messiás-voltát el nem fogadó, zsidóknak nevezett monoteisták, az alexandriai szellemi központ helyett a babilonihoz csatlakozó, az Ószövetségnek csak a *Tóra* részéhez ragaszkodó, még a *Prófétákat* is mellőző hívek éppen a 6. században fejezték be tanaik rendszerét, a Talmudot. Ami még érdekesebb, a zend vallás hívei is ekkor és Mezopotámiában foglalták írásba a már ezer éve elhunyt Zarathusztra tanításait, továbbá, hogy néhány évtized múlva, ugyancsak a Közel-Keleten, az Arab Sivatag közepén, az Egyetlen Örökkévaló Isten prófétája, Mohamed, a monoteizmus addigi eszméit és tanait egyeztetni és foglalja gyakorlatias rendszerbe, az Iszlámba. Sokan élnek még ma is abban a tévhitben, hogy a konstantinápolyi pátriárka hívei – a latin rítus szizmatikusnak, szakadárnak nevezi őket – szakadtak el a római pápa vezette egyetemes egyháztól. Holott a római püspök volt kénytelen a pogány barbárok támadásai alatt saját legjobb meggyőződése szerint intézkedni, felmondván az engedelmisséget nem a birodalmi pátriárkának, hanem a pátriárka és a keleti egyház kényúr-főnökének, a nyugati keresztyének védelmét elhanyagoló bizánci császárnak. A kor szellemének engedelmeskedett a gyakorlatias *iszlám* a *kalifátus* intézményének a felállításával, tehát azzal, hogy nem a világi kényszerhatalom birtokosa uralkodik a hívők felett, hanem a hívők feje nyeri el a világi kényszerhatalmat is. A pápa világi hatalomra vonatkozó igénye a muzulmánoktól veszi eredetét. Istennek különös kegyelme adta, hogy Krisztus Szolgáinak Szolgája nem lett királyok királya, mint a kalifa, mert az lehetlenné tette volna világtörténelmi elrendeltetésének a teljesítését, az Örökkévaló Isten üdvösségre vezető *Törvényének* a világ gyakorlatába *hozójának*, a Nyugati Keresztyén Egyháznak, mint nemzetközösségnek a megszervezését, hogy Európa népei Krisztus követésére nevelhetők legyenek. Éppen legnagyobb ereje, korszerűsége, gyakorlatiassága és észszerűsége akadályozta meg az iszlámot és a kalifát abban, hogy tudatosan vállalt feladatát, az egész emberiség számára az Ábrahám áldását elvigye. Erényei az iszlámot évszázadokra a Homo Sapiens Antropus hegemon szellemi mozgalmává tették, de hibái miatt ezt a szerepét hamarosan elveszítette. Az építészet legszebb teljesítményei a művészi képzeletet korlátozó tényezők lehetőség szerinti mellőzésével, gyorsan emelt kiállítási csarnokok. Ezek azonban korszerűségük, aktualitásuk miatt csakhamar korszerűtlenné válnak, és alapozásuk gyenge, elsietett volta miatt idejekorán elromolnak. Ahogyan a ház épül a szilárd, de semmire sem hasznosítható fundamentumra, úgy épül az emberi kultúra a kultuszra.

A művelődés növényhasonlata

Még jobb hasonlat az, ha az emberi művelődést növényhez hasonlítjuk: bár a gyökérzet az, amelyből minden fakad, amely az egészet táplálja, az egyszerűen nem látszik, a tájékozatlan tagadhatja nemcsak a fontosságát, de a létezését is. A növény fája, szára, ága, lombja az, ami látszik, ami a növény nevét viseli, ami majd kivirágzik és termést hoz. A hit a növényben megnyilvánuló élet, ennek gyakorlata a kultusz, a növény gyökere. Látható fája a kultúra, nemcsak az a termés, a jónak,

igaznak és szépnek a szabályrendje, hanem mindaz a cselekmény és alkotás, amely a kultuscélú műveletek elvégzése és művek alkotása során létrejön, tehát a növény egész teste, azaz a hit rendezőelve szerint létrejött egész élő emberi társadalmi szerkezet. Hiszen az emberi művelődés első és legnagyobb alkotása maga az ember, és ennek termelőeszköze a társadalom. A Krisztus szerinti istenszolgálat gyakorlata öltött testet a keresztyén társadalmi szerkezetben, a keresztyén egyházban. Igen, az Egyházban testesül meg a Szentlélek közösségalkotó ereje, nem a kényszerhatalom szervezetében, az államban. A növényhasonlatot tovább folytatva, a keresztyén műveltség olyan, mint a hit tőkéjéből eredt nemes szőlővessző, amely gyenge lévén a megállásra földönfutó inda marad, ha nem talál fenntartó támaszt magának. A hit által éltetett egyház így találta meg magának az őt anyagszilárdsággal fenntartó élettelen szőlőkarót, a kényszerhatalmi szervezetet, a barbár nemzetállamot. Ez nem profanizálása Krisztus evangéliumának, csak az anyagvilágba, az ember társadalmába való helyezése az örökélet igényének, ahogyan ezt maga a Megváltó akarta. Nincs szimbíózis a szőlő és a szőlőkaró között, hiszen a karó nem él, csak a szőlő, de a szőlőkaró létének egyetlen célját a szőlővessző fenntartása adja. Nyugat-Európában született meg az a társadalmi szerkezet, a *keresztyén nemzetállam*, amelyben a természetes hatalmi ösztön anyagi, testi ereje erkölcsi készséggel egészül ki, azaz az örök élet isteni törvénye szerinti viselkedésre nevelődik az ember, azaz épül az ember halhatatlan lelke.

A keresztyénség változása

Ötszáz esztendő alatt megváltozott a Mediterráneum monoteista vallása, a keresztyénség. Nem a vallás kultuszalapjának hit lényege változott, hiszen az az Egyetlen Isten örök, változhatatlan kijelentése a Szentírás közvetítésével, hiszen *Krisztus valóban feltámadott*, és örök életet ad a benne hívőknek, minden nép gyermekei közül azoknak, akik Őt követni tanulják. A kultusz elméleti alapjául szolgáló minden megfogalmazott hitvallás – bár változott a korok és társadalmak igényei szerint – tartalmazta a hit lényegét. Megfogalmazásuk és vitatásuk végig a hittudósok belső ügye maradt, gyakorlatban legfeljebb a liturgiára volt hatása, a hívek életére nem. Változott viszont a társadalommal együtt a vallásnak a társadalmi megvalósulása, a vallásgyakorlat. Az apostolok korában Krisztus követői életük és fejlődésük szempontjából valóságos meglegházi védeltséget kaptak a hellénizmus örökségeként a Római Impérium minden városában megszervezett zsidó közösségek zsinagógái gyülekezeteiben, amelyekben otthonra és társaságra talált minden fajtájú és nyelvű monoteista és mindenki, aki az örök életre vágyott. A császárok zsidóüldözései valójában a monoteizmus ellen irányultak, bár később az egyháztörténet keresztyénüldözésnek mondja ezeket. Az üldözések folytán a zsinagógák nyilvános összejövetelei megszűntek, titkos helyeken kellett találkozniuk a hívőknek – katakombákban és más elhagyott helyeken – ugyanúgy, mint az akkor nagyon divatos szünkretista misztériumvallások híveinek. Sok évtized alatt elhalványultak a gyülekezeti élet közösségi alapjai, az írásmagyarázat és a sorstársi szolidaritás, és előtérbe kerültek a szeretetvendégségből alakult misztikus áldozati szokások. A hívek vezető személyei már nem állottak a gyülekezeti közösség nyilvános ellenőrzése alatt, hiteles azonosságukat csak az előző hitvezér igazolhatta. Előtérbe került hát a testületi választás helyett a személy általi kiválasztás elve az ún. apostoli *szukceszorátus*. A gyülekezeti jelleg megszűnt, feledésbe is merült, és maradt helyette a szolgálatra kiválasztottak hierarhikus szervezete, a *klérus*. A klérus tagjai követték Krisztus parancsát, elhagyták a világ anyagi javainak hasznát, a testi örömek élvezetét, hogy örökségük legyen a mennyben. Nemcsak a sokszor nagyon nehéz szolgálatot vállalták, de az anyagi jutalom helyett nekik kijáró vértanúságot is. – A Názáreti Jézus Messiás-voltát tagadó, Talmud-vallású zsidók a zsinagógák keresztyénné válásakor tovább szóródtak, és még zártabb hitközségeket hoztak létre az Impérium nyugati városaiban.

Az Ige testté lételenek 324. esztendejében *Constantinus* császár – miután tizenegy évvel azelőtt gyakorlatát az Impériumban a Mediolánumi Edictummal engedélyezte – birodalmi kultusszá emelte a keresztyén vallást. Azt, ami számára Krisztus egyházából fogható volt, az ősegyiptomi vallási szervezet hatása alatt kialakult klérust, a papok hierarhikus szervezetét. A keresztyén klérus tagjainak adta Róma és az S.P.Q.R. a mediterrán politeizmus és a szünkretikus valláshalmaz fölé emelt császárkultusz, az egyiptomi hierarhikus modell szerint szerveződött papságnak társadalmi és közhatalmi rangját, a pontifex maximustól lefelé a legkisebb szerpapig. A keresztyén áldozárok előjöttek misztériumszerinti titokzatos rejtekhelyükről, a katakombákból, temetői kriptákból, és most már *nagy nyilvánosság* előtt, a bazárul és törvényszéki gyűlésteremül szolgáló bazilikákban és más alkalmas helyeken folytatták működésüket. Évszázadok alatt ugyanis a krisztusi monoteizmus eltávolodott a közel-keleti általános hagyománytól, a testi halál félelmétől, a holt tetem, a sír és a temető tabu-tisztátalanságától, és – nyilvánvalóan az alexandriai szellemi központ hatása alatt – a lelki élet lehetőségét elfogadó és a halottkultuszt előíró egyiptomi ősvallás eszmerendszeréhez kapcsolta az evangéliumi tanítást. Ennek megfelelően a szentek és vértanúk sírja fölött alakították ki szertartásos áldozóhelyeiket, és „a boldog feltámadás reménye alatt elhunyt” híveket is lehetőség szerint ide temették. Évszázad alatt megszokták, hogy Krisztus áldozatát az elhunyt „kiválasztottak”, azaz szentek és vértanúk tetemei felett mutassák be. Felhozták hát a szentek ereklyéit, és új, nyilvános templomaikban helyezték el. A valóság gyakorlatában a hagyományos egyiptomi temetők félgömb kupolával fedett, kör alakú kriptáinak bejáratát tágították ki, és építették eléje a hívő nézőközönség kényelmének szolgálatára a bazilika-csarnokot. A hajdani kriptá – közepén az áldozati oltárul szolgáló szarkofágjával – lett a keresztyén templom szentélye, Krisztus testének és vérének a *beavatott* papság, a klerikusok által végzett feláldozásának és ünnepélyes elfogyasztásának ceremoniális színhelye, amely elkülönül ugyan az *avatatlan*, a laikus hívek helyétől, de úgy, hogy azok *nézőként* részt vehessenek a misztériumban.

A hierarhikus nyugati egyház

A keresztyénség ezen az apostoli szukcesszorátus elvén felépült hierarhia – NB: a „hierarhia” szent vezetést, a papság beavatottsági rangsorát jelentette – vonalán fejlődött tovább, elméletileg az egyetemes zsinatok lépcsőin, gyakorlatilag a közhatalom fokozatain felfelé. Az Impérium keleti részén ez a császári védnökség alatti egyéni megigazulást tanító ortodoxia véglegesedéséhez, a császári védnök nélkül maradt nyugati félen viszont az aktív keresztyén vallásgyakorlat kialakulásához vezetett. Ha Krisztus egyháza a szétszórt gyülekezetek laza köteléke maradt volna, nem lett volna képes Krisztus aklába terelni a barbár hódítókat, hogy azok üldözöböl a nyájuk védelmezőivé legyenek. Erre csak egy olyan remek intézmény volt képes, mint a római polgári igazgatás tapasztalatait a misszió érdekében felhasználni tudó hierarhikus szervezet, a nyugati keresztyén egyház.

A tanítás módja

A hit örök érvénye megmaradt, csak didaktikája, tanításának módja változott a növendékek szellemi és értelmi színvonala szerint: a *tanítás* hangsúlya az értelemre ható prédikálásról az áldozásra, az érzelmeket is mozgósító dramatikus és koreografikus megjelenítésre tevődött át. Így könnyebben foghatták fel érzelmileg és értelmileg a tanítványok az örök Isteni célt, az abból formált *eszményt*, hogy megvalósítására a jó, igaz és szép törvényének, az etika, logika és esztétika szabályainak tiszteletben tartásával a krisztusi erkölcs értékrendje kialakulhasson. – Isten Szent Lelke vezérelte erre az útra Krisztus *hívő* követőit, hogy megtartsa őket az örök élet számára, és hogy általuk beválthassa az Ábrahámnak tett ígését, hogy megáldhassa a világ minden népeit.

II. KERESZTYÉN LÉLEK A BARBÁR TESTBEN

1. Attila és Leó pápa

Az Eklézsia az Impérium örökébe lép

Amikor a hun hadak Nyugat-Európában megjelentek, az Impérium minden szabad alattvalójának római polgárjoga volt, mintha valóban az Örök Város alapítóinak lettek volna a leszármazottai. A „római polgár” összetételben akkor már Róma nem képviselt értéket, már nem volt birodalmi székváros, az itt hagyott császár minden volt, csak teljhatalmú imperátor nem, hiszen meg sem kísérelte a Birodalom területének és népének a védelmét. Hiányzott hát a római polgárság ismérvei közül a legfontosabb, amely hajdan a polgári társadalmi szervezet kialakulását indokolta, a szentély köré települt lakosság védelme. Nem volt a Római Birodalomnak hadereje, kényszerítő hatalma, de a polgárok önkéntes közösségi szervezete megvolt. Ennek a római polgárságnak már a keresztyén vallási tartalma volt a fontosabb, az, hogy a Róma Szentélyéhez tartozás volt a közösség alapja, de a római polgárság *jogi tartalma* is elegendő volt ahhoz, hogy másfél évezred múlva – előbb a római magánjog, majd a civis-polgár republikánus szabadságjogai formájában – is érvényesülni akarjon. Mi lett volna egyéb a francia és a többi liberális forradalom, ha nem a hajdani barbár királyok és nemesek uralma alá kényszerült római polgárok lázadása? Az Impérium közhatalmi szervezete megszűnt, rövidesen még az árnyékcsászár is odahagyta Nyugatot, megmaradt viszont az a vallási szervezet, amelyet annakidején a császári kényszerhatalom nyomása alatt alakítottak ki a pogány örökséggel megalkuvó keresztyének, mintegy utánpótlásként a birodalmi szervezetnek. Ha a Krisztus híveinek közössége, az eklézsia nem vette volna magára a Római Birodalom pogány szervezetét, nem építette volna ki a hierarhikus egyházat, a Birodalom megszűnése után nem maradhatott volna meg. Így azonban nemcsak a keresztyénség megtartója lett, hanem a római polgári hagyományoké is. A császári fővárosban a pogány főpap utódjaként rendezkedett be a most már keresztyén *pontifex maximus* – az a hídépítő, aki kapcsolatot alkot a múlandó anyagi világ és a lelki élettávlat transzcendens örökélete között – a provinciák székvárosaiban a hívők közösségének főfelügyelője, arhiepiskopusza, a vidéki központokban pedig az episkopusz, a Krisztus-hívők felvigyázója, *püspöke* rendezkedett be. Ezek a püspökök Krisztus apostolainak a jogutódai voltak és közvetítői annak a „minden hatalomnak, amely Krisztusnak adatott mennyen és földön”. A teljes papság, minden klerikus, ugyanúgy a püspök vezénylete alá tartozott, mint hajdan a birodalmi tisztviselők tartoztak a helytartók alá. Azt mondhatná valaki, hogy mit ért ez az egyházi szervezet, hiszen kényszerhatalommal nem rendelkezett, a legmagasabb rangú főpapnak sem volt katonai ereje, amely legalább személyét megvédelmezhetné volna. Azonban kényszerhatalom helyett ott volt közösségalkotó tényezőként a hívek meggyőződése, hogy ők együtt mindnyájan Krisztusnak és egymásnak testvérei, mindenképpen összetartoznak a kívülállókkal szemben. Mi, akik annyi idegen katonai megszállást éltünk át, akiknek politikai hatalma annyiszor semmisült meg, mi nagyon jól tudjuk, mit jelent az az egyetlenegy társadalmi szervezet, intézmény, amely ilyenkor megmarad, mert nem kényszerhatalom hozta létre, a kényszerhatalom nem szüntetheti meg, hiszen a tagok önkéntes elfogadásán alapszik.

A külső védelem

Igen, a Nyugatrómai Birodalom népe nem esett anarhiába az Impérium megszűnésekor, mert az addig csak a vallásgyakorlat jó rendjét biztosító szervezet, az egyház, rákényszerült arra, hogy a hívei életének és javainak polgári védelmet is adjon, azzal az eszközzel, ami egyedül állott a

rendelkezésre: a *könyörgéssel*. Nemcsak Róma püspöke vonult ki templomi zászlók alatt az ellenséges hadak elé a város kíméletéért könyörögve, hanem minden provincia, minden város és helység püspöke és papja is. Az, hogy a Gesta Romanorum szerint a hunok kora szentjeinek legfőbb érdeme a hívek csodálatos védelmének megszerzése a hunokkal szemben, igazolja nemcsak a hun hódítás erejét, de a vele szemben való egyetlen védekezési módot is. A hajdani Impérium minden valamire való városa, és minden hatalmasság, aki szerzett érdemei alapján tekintélyt igényelt, Párizstól Velencén át Rómáig, Szent Genovévától Szent Leóig, mind azzal dicsekedett, hogy milyen sikerrel tudta Krisztus védelmét megszerezni a hívek számára a hunokkal szemben.

Az új korszak kezdő jelenete

Amikor az Attila és Leó pápa című festményt látom, óhatatlanul az *Ember Tragédiájának* eszkimó jelenete jut az eszembe: az eszkimó felajánlja a Mindenhatónak hitt Ádámnak legnagyobb értékű vagyontárgyát, nőjét. Leó pápa kincseket rakott Attila lábai elé, aranyedényeket és más olyasmit, amiről azt hitte, Attila számára is érték lesz, hiszen – mi tagadás – az ő számára ezek értéket jelentettek. Honnan tudta volna szegény tudatlan itáliai pap Marco Polo előtt ezer esztendővel, hogy valahol Eurázsia keleti szélén létezik egy Rómánál nagyobb, gazdagabb és fényesebb birodalom, Kína, amely nemcsak ilyen aranykincsekkel adózik Attilának, hanem szolgáltatásokkal is. Nagyobb baj az, hogy korunk materialista történészei még mindig abban vannak, hogy Attilát az ajándékok térítették el az örök város feldúlásától. Bármilyen furcsának tűnik a szkeptikusok előtt, én valószínűbbnek tartom azt, amit a Gesta Romanorum ír, hogy Attilát a pápa könyörgésére az égen megjelenő apostolok képe indította meg. Amikor Attila Róma előtt állott egy hun, azaz nem szövetséges germán vagy szarmata, hanem valószínű ogur, elit csapat élén, – a szövetséges seregek Észak-Itália feldúlásával voltak elfoglalva – nem volt már Euráziában olyan katonai erő, amely Attilát meghátrálásra készíthette volna. Az aranykincsek pedig semmik voltak annak a szemében, akinek minden akkor ismert hatalom adót fizetett. Attila egyszerűen nem akarta Rómát megszállni – hogy a felajánlott kincseknek rablással a százszorosát szerezzék meg – hiszen Itáliában akkor semmit sem szállott meg, csak végigjárta, végignézte, felbecsülte. Minden város az övé volt, miért engedélyezte volna feldúlását, tönkretételét? A keresztyénséget jól ismerte, hiszen sokáig élt túszként a Birodalomban. Tagadhatatlanul egyistenhívő volt, hiszen Isten Ostorának mondta magát, nem az istenek egyikének, nem valami démonnak, Istennel szemben álló hatalomnak. – Attila vallása a turáni vérségi társadalomra jellemző monoteizmus volt. Egyetlen, mindenható Istenben hitt, akinek minden más létező és létezhető alá van vetve. Ebbe az egyistenhitbe bármilyen vallásos meggyőződés belefér, a hívő szellemi értelmi szintjének megfelelően. A krisztushittel sem ellenkezik, de elutasítja annak kizárólagos jogát. A talmudi zsidóhoz hasonlóan, nincs szüksége a turáninak senki közbenjáróra, hiszen ő is az Atyaisten egyenes leszármazottja. – Vajon Róma legnagyobb akkori hatalmassága, az annyi hívőnek parancsoló pápa megalázkodása nem juttathatta-e Attila eszébe a kényszerhatalommal szembeni Krisztusi védekezési mód célszerűségét, az *alázatot*? Mindenki láthatta, hogy ezek az üldözőiknek és semmi hatalomnak, még az aréna fenevadjainak sem ellenálló keresztyének éppen az anyagi hatalom előtti hódolással szerzik meg az anyag feletti világ győzelemre vezető védelmét, mert, íme, a Római Birodalmat már legyőzték az alázat fegyverével. Nem tettek egyebet, csak, amire Mesterük tanította őket: Ha valaki arcul üt, tartsd oda neki másik arcodat is! Ha valaki egy mérföldes teherhordásra kényszerít, menj vele kettőt!

A hun nemzetközösség

Azonban Attila nem volt sem próféta, sem filozófus – sem protognosztikus, sem metagnosztikus ideológus. Világhódító *uralkodó* volt, sem nagyobb hadvezére, sem nagyobb szervező államférfia nincs a történelemnek. Nemcsak legyőzte hadseregével az akkori birodalmakat, de ő hozott létre

először a világtörténelemben államok feletti közösséget – most Commonwealth of Nations-nek mondanák ezt a *barbár államszövetséget* – azonban őt is kötötte az ősi turáni törvény: a legyőzött ellenség uralkodójának hódolnia kell. A Nyugatrómai Impérium hódolatát jött beinkasszálni, de nem volt kitől. Valentinianus császár és a vele Bizánc védelméért könyörögve Ravennába zárkózott birodalmi kormányzat már semmiféle hatalmat nem jelentett – esetleg a következőkben a Keleti Impériumon fogja majd számonkérni védelmüket. – A semmi tényleges hatalommal nem rendelkező császár helyett azonban itt, az Örök Város kapui előtt hódol a *pápa* legfőbb méltóságai élén, akiről sok millió ember vallja, hogy Isten Fiának, Jézus Krisztusnak a földi helytartója, és kétségtelenül Róma városának is az ura. A hódolat teljes, még bálványászlóikat is előhozták, és állítólag mennyei védnökeik megjelenését is kikönyörögték. Lehet, hogy Attila szívesebben látta volna Valentinianus és Aetius hódolatát – formailag az lett volna a jogszerű – de csak Leó pápa hódolatát kapta. Elfogadta hát Róma Püspökének, mint a legyőzöttek uralkodójának a hódolatát, és ezzel a maga szövetségébe is fogadta – igaz, hogy az utolsó helyre – és védelmébe is vette.

A püspök hatalma alatti városi közösségek beilleszkedése

Jogtörténeti szempontból beláthatatlan fontossága volt annak, hogy Attila *elfogadta* Leó pápa hódolatát. Először kapott ezzel a Keresztyén Egyház közhatalmi uralkodói elismerést, az egyház nem katonai erőn, hanem erkölcsi *tekintélyén* nyugvó hatalmának elismerését. Ezt ugyan a következő másfél évezred alatt sokféleképpen indokolták, magyarázták és tagadták, de döntő szerepe Európa és a világ történetében vitathatatlan. A másik, nem kisebb jelentőségű fontossága a Róma kapui előtti hódolatnak az, hogy precedensül szolgált az Impérium minden püspökének, ha városát a barbár hódítóktól megmenteni akarta. Ez volt ugyanis – mint az egész középkori történelem igazolta – a római városi civilizáció megmaradásának egyetlen lehetősége. A bevált módszert követték az Impérium megmaradni vágyó városai Itálián, Gallián, Hispánián végig, és a hunok után következő barbár hódítók sem tehettek egyebet, mint megkímélték a városokat, elismerve egyben a város püspökét közhatalmi tényezőként, meghódoló (vazallus) uralkodóként. Később, a barbár királyok megkeresztelkedése után, ezek a városi püspök urak szolgáltak mintául a nyugati keresztyén klérus tagjainak a feudálisnak mondott nemzetállami szervezetbe való beillesztésére.

A hatalom elfogadásának erkölcsi tartalma

A kényszerhatalomnak az alávetett nép, a *démosz* általi elfogadása, amelyen később a nemzetállam erkölcsi tekintélye felépült, itt jelenik meg először a történelemben. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Attila Róma előtt megérezte a hatalom alá vetett népnek a felette való uralkodóval szembeni alázatával kifejezett érzelmi, erkölcsi kapcsolatának a jelentőségét, annak a gyűlöletet legyőző *társadalmi vonzalomnak* a jelentőségét, amely az akkor következő századok alatt a nyers kényszerhatalom szervezeteiből *nemzetállamokat* formált. Nemzetállamokat, amelyeknek népét nem az uralkodójuktól való rettegés tart féken, hanem az a valami, amit *hazaszeretnek* szoktak nevezni, amely a közhatalmat alkotó nemzet tagját a legnagyobb *áldozat* önkéntes vállalására készíti országával szemben.

A materialista ókor után az idealista új korszak

Hogy a megszületendő nemzetállam kényszerhatalma *joggá* minősítse az államot és alattvalóit érzelmi közösségbe kapcsoló – *szokásban* megnyilvánuló – közerkölcsöt, ahhoz ilyen eszmei értékre volt szükség, mint a hazaszeretet. Az erkölcsi értékrend pedig az ember hite, meggyőződése szerinti *eszmény* megvalósítására szolgáló *viselkedési* szabályok rendje. Hogy ez kialakulhasson, a római civilizáció materializmusának kellett eltűnnie Nyugat társadalmából, hogy helyet adjon annak az *immateriális értékrendnek*, amely szerint az anyagi értékek, a *vér és arany* csak

másodrendűek lehetnek az ember életében. Attila és Leó pápa Róma előtti találkozása az anyagelvű óvilág végét és egy új, anyagfeletti értékek megvalósítására törekvő világ kezdetét jelenti. Szerintem, a politikatörténeti ókor és középkor határköve nem 375, a honfoglalások kezdete, és nem 476, a Nyugatrómai Császárság megszűnése, hanem 452, az óvilágot leromboló barbárok vezérének, Attilának az új világot építők vezérével, Leó pápával való találkozásának időpontja.

A keresztyén nemzetállam születése

Az anyagvilág kozmikus törvényei szerint az ember testestől-lelkestől, egyénenként és együttesen vándorol Nyugat felé, és ahol természetes gátba ütközik, ott áll meg, telepszik meg, gyökerezteti meg Keletről hozott *istenhitét*, kultuszát, hogy annak ápolásából, műveléséből *műveltség*, kultúra álljon össze, az pedig az emberek számára kedves és hasznos terméket, *civilizációt* eredményezzen. Nem véletlen hát, hogy az eurázsiai ember az Atlanti-óceán partján rakta le kultúrája alapjait. Ezek az alapok azonban nem anyagiak voltak, hanem lelkiek hatására létrejött szellemiek, a közel-keleti monoteizmus maradandó gyümölcsöt termő ágának, az európai keresztyénségnek az *alkotásai*. Látszólag a barbár katonák hódították meg Nyugat-Európát, valójában azonban Krisztus törvényének nyugatra szállítói, a krisztianizmus *legislatoirai*, a keresztyén misszionáriusok hódoltatták a barbárokat. Történelmi tény, hogy a nemzetállamok kialakulásának a nép keresztyén hite, Krisztus törvényének a démosz általi elfogadása volt az alapfeltétele. Ezért alakultak az első nemzetállamok Európa nyugati peremének azon a részén, amely azelőtt római birodalmi terület lévén, lakossága keresztyén volt, és a későbbi alakuló államok is a keresztyén hittérítők munkássága eredményeképpen keresztyénné lett népek felett alakultak. Hogy az államhatalom felválthatta a vérségi társadalom természetes hatalmát, ahhoz be kellett hatolnia minden vérségi közösségbe, a nemzettől le az aulig, családig. Milyen tekintély képes egy családban a családfőé mellett érvényesülni? Egyedül a *nevelőé*, azé a tanítóé, aki növendékeinek természetes ösztöne fölé az Örök Törvénynek megfelelő erkölcsi készséget épít. A keresztyén egyház gondoskodott arról, hogy papjai ott legyenek minden családban, minden aulban – faluban, minden klánban – megyében, minden törzsben – tartományban, hogy ott törvénytánítóként neveljék a gyermekeket, akik közé voltaképpen a felnőtteket is oda lehet számítani, hiszen Krisztusban mindenki Isten gyermeke. A barbár kényszerhatalom és az egyház között ez nem valami kompromisszumos szimbiózis volt, hogy az egyház megalkudott volna az ún. világi hatalommal, és felosztották egymás között a közhatalmi funkciókat, hiszen ez az egyház katolikus volt, egyetemes, törvényeinek érvénye az akkori világ minden arra érdemes részére kiterjedt, az államoknak az egyház közvetítésével Isten kegyelméből kapott szuverén hatalma viszont csak a maguk határai között érvényesült. Bármilyen paradoxonon hangzik hát, Krisztus alázatos szolgálói az egyház szolgálatába állították a barbár katonákat, királyokat, nemeseket, egyszerűen azért, hogy kényszerhatalmukkal az egyház külső és belső védelmét biztosítsák, a közrendet fenntartsák, lehetővé tegyék az egyház apostoli küldetésének megfelelő tevékenység ellátását, az emberek megkeresztelését és a Krisztus követésére való nevelését. A megoldás nagyszerűségét az is alátámasztja, hogy az egyház szolgálatába szegődött barbár uralkodók valóban szuverének voltak, hiszen semmiféle kényszerhatalom nem érvényesült felettük. Ők valóban legerősebb *társadalmi* hatalomként szolgálták Krisztust, a hatalmuk teljes és kizárólagos volt országuk területén, kiterjedt az egyháznak területükön működő szervezetére és egész papságára is. – Amíg az egyház szolgálattevői tudomásul vették, hogy a tanítványaik kényszerhatalma *rájuk is* kiterjed, ez a társadalmi szervezet kitűnően működött. Mikor azonban az, aki első akart lenni, nem akart tovább a többinek szolgálni, hanem a szolgálat lelki hatalmat adó lehetősége mellé fegyvereken nyugvó kényszerhatalmat igényelt magának, nyilvánvalóan elveszítette a lelkieken nyugvó hatalom tekintélyét, és ez nem a pápa világi hatalmát eredményezte, hanem az egyház egyetemes lelki

hatalmának a végét. Isten kegyelméből azonban akkorra már a nyugati egyház betöltötte társadalomszervezési világtörténelmi feladatát, a keresztyén nemzetállamok megszervezését. –

2. Az európai vallás

„Európa” meghatározása

Határozzuk meg a fogalmakat: A 20. század végén *Európa* a leggyakrabban használt szavak egyike közéletünkben. Az elveszett Paradicsom utáni nosztalgia nyilvánul meg Európa és az európaiság eszményesítésében, hiszen éppen a 20. évszázadban szűnt meg nemcsak az a nemzetközi politikai közösség, amelyet hajdan Európának mondtak, de cél hiányában megszűnt az a társadalmi igény is, amely az emberi művelődéstörténetnek ezt a bőséges gyümölcstermő korát életre keltette.

A *Tünődések Tér és Idő* fejezetében leszögeztük volt, hogy földrajzi, tehát *fizikai* értelemben Európa nem más, mint Eurázsia nyugati félszigete, tehát az Óvilág északnyugati szeglete. Területe tízmillió km², tehát kb. ötvened része a Föld felületének, és – az egészhez viszonyítva csaknem jelentéktelen – tizenötöd része a szárazulatoknak. Európa azonban nem természeti fizikai, *anyag*i tekintetben különbözik a világ más részétől, hanem a Homo Sapiens Antropust az állatvilág többi részétől megkülönböztető sajátosságban, *szellemében*: az emberi lélek örökélet-távlatát itt irányította az emberi szellemet egy olyan anyagfeletti transzcendens eszményi célra, hogy az ennek a kontinensnek a lakóit az emberi műveltség legmagasabb színvonalára emelte. A fizikai meghatározásnál feltétlenül igazabb és találóbb Európa fogalmának művelődéstörténelmi meghatározása: Európa a keresztyéneknek, Krisztus követőinek a lakóhelye. Ott van tehát, ahol a krisztianizmus értékrendje hegemon szerepet tölt be az ember akarati cselekvésének befolyásolásában. Ez a hegemon világnézeti értékrendi befolyás érvényesült a két utolsó évezred folyamán előbb csak Eurázsia fent említett félszigetén, majd az egész Földön, mígnem az utolsó évszázadokban fokozatosan teret veszítve a 20. század közepén hegemon helyzetét át nem engedte értékrendi versenytársának, a *materializmus*nak. Bizony, ez azt jelenti, hogy Európa már csak földrajzi értelemben létezik, művelődéstörténelmi valósága megszűnt, hogy tápot adjon az utána vágyakozó nosztalgiának.

Különben – a lexikonok tanúsága szerint – az „Európa” elnevezés az ókori mezopotámiai sémita nyelv *nyugat*ot jelentő „ereb” szavából származik. Közismert az a felfogás, hogy Európa annak a hölgynek a neve, akit Zeüsz annak idején bika képében elrabolt volt, és nyugatra, az akhájok földjére vitt. Nem kívánok sem mitológiai, sem nyelvészeti vitákba bocsátkozni. Egyszerűen kijelentem, hogy számomra a hellén mítosz felfogása az érvényes. Nemcsak azért, mert az európainak mondott nyugati kultúra alapjai elképzelhetetlenek a hellén műveltség nélkül, hanem elsősorban azért, mert „európa” görögül „*jól látót*” jelent, márpedig ez a Föld többi részétől éppen műveltségével, jól-látásával kitűnő kontinensünknek jobb és találóbb jellemzője.

A „keresztyén” kifejezés pontosítása

A „keresztyén” kifejezés is pontosításra szorul: szabatosan „*nyugati, katolikus, ortodox keresztyén*”-t értünk alatta. Ugyanis a 6. századi egyetemes zsinatok – egyetemes, görögül *katolikus* azt jelenti, hogy általános, az egész emberiségre kiterjedő – az egyetlen igaz hit alapelveit állapították meg – az igaz hit görögül *ortodox* – amelyeket minden keresztyén – *keresztyén*, christianus azokat a hívőket jelöli, akik a Názáreti Jézust Isten Fiának elfogadják – felekezet magáénak vall. Az egységes, egyetemes igazhitű keresztyénség a 6-11. században két ágra oszlott, kiválván belőle a római püspök vezetése alatt a nyugati rész. A történetírás megszokta, hogy a keleti keresztyénséget ortodoxnak, a

nyugatit katolikusnak mondja – bár mindkettő ortodox is és katolikus is -. Mi, ekléziaszűcsök – evangéliumi keresztyének, vagy protestánsok – is a „katolikus” kifejezést kellene használnunk magunkra, ez azonban elmosná a különbséget a középkori egyház és a reformáció utáni, az újkori római katolikusnak nevezett egyház között. Nem engedhetünk meg magunknak ilyen pontatlanságot és következetlenséget. A fejezet címében valójában „nyugati keresztyén” értelemben használtuk a keresztyén kifejezést, azonban éppen a római székhelyű nyugati keresztyén egyház ragaszkodott következetesen a maga „egyedül üdvözítő egyház” voltához, ezért értelemzavarás nélkül használhatjuk jelölésére egyszerűen a „keresztyén” kifejezést. A katolikus elnevezést a Tridenti Zsinat szabályai szerint szervezett egyházra, és annak tanítására fogjuk majd használni.

Az ember világa

A Homo Sapiens Antropus *élete* tehát az a kapcsolat, amelyen át az anyagfeletti mérhetetlen örökélet világa az anyaghoz kötött élet világába, a végtelen nagy anyagenergia, a természet világába, tehát az *Immensum* behatol az *Infinitum* anyagi világába. Ez teszi képessé az embert anyagvilági egocentruma önzésén való felülemelkedésre, eszményi cél elfogadására. Persze, aki nem hisz a mérhetetlen örök élet létezésében, nem állíthat maga elé anyagfeletti célt, nem vonzódhat ahhoz, nem vágyhat annak megvalósítására. Az embernek azonban faji sajátossága a vallás, az anyagfeletti létezés valamilyen formájáról való meggyőződés.

Hit és vallás

A hit nem azonos a vallással: a hit a világ valóságáról alkotott érzelem és ismeret tudati egysége, Eszményt, *ideált* állít az ember elé, emberi célok tárgyiasult absztrakcióját, amelynek megvalósítására irányuló emberi tevékenység összessége a *vallás*. A vallás tehát a hit társadalmi megvalósulása a maga elméleti és gyakorlati síkján. A hitélményt, az emberi intuícióval felfogott isteni revelációt tudományosan rendszerezi a hittudomány. A hittudomány értékrendje, az isteni törvény – kánon – szerint minősül értékesnek vagy értéktelennek a világ minden dolga, ténye, jelensége. Az isteni törvény, a protognosztikus *ideonómia* szerint minősül értékesnek, helyesnek, jónak, igaznak, szépnek minden ezen a világon. A protognosztikus ideonómia *etikája*, viselkedéstana állapítja meg a *helyesnek, jónak* az ismérveit, a *logika* a tudományos *igazság* meghatározója, az *esztétika* pedig az emberi alkotások *szépségének* a szabályrendje. A protognosztikus, előírányzott etika az, amely minősít helyesnek minden olyan emberi viselkedést, amely az isteni törvény szerinti érték alkotására, megtartására, gyarapítására irányul. A vallás tehát az isteni parancsnak törvényként való megfogalmazásával, kihirdetésével *kezdődik*, az isteni törvény tanításával, magyarázatával, az embernek az etikai elvárások szerinti nevelésével *folytatódik*, és az etikai elvárásnak az emberi társadalom életében szabályként való alkalmazásával *valósul meg*. Azt mondhatjuk tehát, hogy a hit az anyagtalán tisztaság világában, a *lelki élettávlalban* fogalmazódik meg, megvalósulása, a vallás, azonban az anyagvilágban, az emberi szellem által létrehozott *társadalom* éteri tisztaságának egyáltalán nem mondható közegében történik. A vallás erőssége, intenzitása attól függ, hogy a társadalmat milyen mélységben és milyen magasságban képes áthatni, milyen mértékben képes az alapjául szolgáló hit szerinti viselkedésre indítani a társadalom tagjait. Ez pedig két tényező függvénye: milyen a társadalom tagjainak általános *értelmi színvonala*, mennyit és mennyire képes felfogni a vallás alapjául szolgáló hit tanításaiból. A másik tényező pedig a társadalomban érvényesülő *kényszerhatalom* viszonya a valláshoz, akadályozza-e, vagy elősegíti a vallás etikai törvényeinek társadalmi érvényesülését.

Az egyistenhit

Krisztus vallása két vonatkozásban különbözött a Római Impérium akkori minden más szünkretista vallásától: egyedül volt egyistenhívő és egyedül volt gyülekezeti. Az *egyistenhit*, a monoteizmus nem a többistenhívők természetfeletti hatalmainak számában különbözik a politeizmustól, hanem *lényegében*, hiszen *Mindenható* csak Egyetlen lehet, akinek léte kizárja nemcsak a vele egyenrangú, de bármilyen más alávetett részistenség létezését. Isten *Abszolút hatalom*, potestas absoluta, nem legerősebb, potestas suprema vagy potestas maxima, azaz a többinél relatíve erősebb. Az *Abszolútumnak* ez a felfogása, érzékelése, megértése és elfogadása különleges emberi képesség. Csirája ott van minden emberi lélek mélyén, de egyéni és társadalmi neveltetése folytán sok esetben nem fejlődik az értelem befolyásoló tényezőjévé. Kénytelen vagyok az emberiség történetéből leszűrt megállapításomat megmondani: az Abszolútumot, az *Egyetlen Isten* fogalmát csak a szemita és a turáni fajtájú népek képesek felfogni – más népekhez tartozók közül csak kivételesek. A Mediterráneum népei, az árjakkal az élükön, képtelenek legyűrni az őskor óta génjeikbe került relativista politeizmusukat. Az indogermán nyelvekben nincs kifejezés az egyetlen istenre, az Abszolútra, a theosz, deus, gott stb. csak a relatív főistenre, úristenre vonatkozik. Sem az őskereszténység görög nyelvén, sem a nyugati egyház latin liturgikus nyelvében nincs kifejezés például az áldásra, teremtésre, úgy, mint a magyarban. A héber nyelv fejlődése is megállott a Talmud betűkép kultuszában, csak az *arab* nyelv fejlődött tovább az iszlám egyistenhitében. Ahogyan muzulmán hittudós ismerőseim magyarázták, úgy értettem, hogy az Ószövetség Jahve vagy Jehova Istenneve – amit magyarul *Vagyok, Aki Vagyok* szavakkal fordítanak – nem egyéb, mint a szemita nyelvekben meglévő, az árja nyelvekből hiányzó, és a turáni nyelvekben félig meglévő *infinitivus jövő idejű* alakja. Ugyanis az Örök Valóság, az Egyetlen Isten aktivitás, cselekvés, azaz *Ige, neve* is ennek megfelelő lehet. A magyar nyelvben – bár ezt az árja emlékün felnőtt grammatikusok nem tudják – létezik főnévként használható múlt idejű infinitivus: *volt, voltom, voltod, volta*. A sémi nyelvekben az időbeli végtelen, infinitivus létezés, valóra válás, megvalósulás fogalmát is ki tudják fejezni, a múlt és jelen idő utáni eljövendő tekintetében. Isten *térbeli végtelenségének*, azaz minden anyagi feletti *Mérhetetlenségének* kifejezésére még az időbeli infinitivust érzékelő nyelvek sem képesek. – Különbözik még a szemita nyelvekben sincs külön névszó Istenre úgy, mint a magyarban, kénytelenek az Egyetlen, Örökkévaló, vagy Mindenható jelzős formát használni. – A nyugati kereszténység 16. századi reformációja a legtisztább egyistenhit alapján áll, de nem képes szóval kifejezni. Vajon merészelhetünk olyat feltételezni, hogy a magyar *Isten* elnevezés az ősi kaledobalti logikában gyökerezik? És ennek utóhatása tükröződik a reformációban?

Zsinagóga és katakombakereszténység

A zsidó diaszpóra-gyülekezetek magától értetődően fogadták Krisztus vallását, hiszen évszázadok óta várták a *Messiást*, Isten Fiát. Az Evangélium híven írja le azt az imádkozó vallásgyakorlatot, amely az akkori vallások között egyedülállóan nélkülözni tudta az áldozatot. Az a tanítás, hogy Krisztus önáldozata minden más áldozatot feleslegessé tesz, minden felmerülhető kétséget eloszlatott. – Nem tudom, hogy a Kr.u. 2-6. században kialakult talmudi zsidó vallás mivel indokolja a mózesi áldozati törvények félre tételét, ha a Názáreti Jézus nem volt Messiás? – A tiszta egyistenhitet nem veszélyeztette semmi a diaszpóra gyülekezetek megszűnéséig. Amikor azonban a kereszténülődés – akkor zsidóülődésnek mondták – az egyistenhívő vallásgyakorlatot Rómában és az Impérium más városaiban a „föld alá”, illegalitásba, katakombákba kényszerítette, a legobszkurusabb misztériumvallások közé, óhatatlanul ezek befolyása érvényesült Krisztus híveire is. Nemcsak az ószövetségi isteni *egyetlenség* bizonytalanodott el, de az *áldozás szükségessége* is visszakerült a vallásgyakorlatba, amely a kereszténységben addig ismeretlen *beavatott papság* intézményét hozta be. Ne mondja azt senki, hogy ez Krisztus tanításának a megrontását jelentette.

Éppen a tanítások hiteles tisztaságát igyekeztek biztosítani azok, akik a titkosságra kényszerült istentiszteleti vezető személyek apostolok általi kiválasztottságát igényelték. A történelem igazolta a keresztyén papság *létfogosultságát*, hiszen a Mediterráneum valóságos társadalmi, azaz népi vallásosságának akkori színvonala ezt megkövetelte. Ha Luther Márton, az ingyen kegyelemből való megigazulás nagy prófétája, nem merészelte tagadni az úrvacsora áldozás jellegét, és egyistenhite dacára sátán-látomásai lehettek, ne csodálkozzunk a Bibliát soha nem látott katakombapapok hitbizonytalanságán. Az pedig, hogy az üldözésekkel megszüntetett zsinagógái gyülekezetek hiányában Krisztus követésének gyakorlatában a gyülekezeti jelleg visszaszorult és a hierarhikus papságnak adott helyet, ismét csak természetes társadalomtörténeti fejlődés eredménye. Könyveljük el, hogy az őskeresztyénség korában az emberiség még éretlen volt a hívek kétfelé osztásának, a klerikusok és laikusok megkülönböztetésének a megszüntetésére.

A szentek kultusza

Amikor Constantinus az Impérium államvallásává tette a keresztyénséget, a klérus tagjai birodalmi tisztviselőkké lettek, persze a császári despota kényuralma alatt. Az államvallási státus a *hittételek rögzítését* igényelte. A hittudósok az alexandriai és más keleti tudományos központokban lelkes jószándékkal igyekeztek eleget tenni a követelményeknek. Nem tehettek arról, hogy jórészükhöz pogány – elsősorban egyiptomi – politeizmust megunt *közönyösből* lett keresztyénné, másrészükhöz keresztyén volt bár, de világa a hellénista szekularizáció szemléletén belül maradt, nagyon kicsi töredékük volt valóban krisztushívő, de azok is *fanatikusok*, a misztikát a logika elé helyezőök voltak. A Mediterráneumban összegyűlt szünnepista mitológia-tömeget – az egész tevékenység Alexandria tudományos központja körül történvén, érvényesült benne a *genius loci* – az egyiptomi hagyományok szerint rendszerezték, a zsidó-keresztyén mitológiai anyagot próbálták a Septuaginta és az Evangélium szelleme szerint tudományosan rendszerezni. Jól érezhető ezeken a hittudósokon, hogy nem az abszolút isteni egyetlenség eszmei alapján állottak, mert évszázadokig *Krisztus istenségének* tényét és milyenségét vitatták. Az apostolok és híveik számára még magától értetődő és kielégítő volt az, hogy Krisztus Isten Fia, később elsőszülött, majd egyetlen fia. Az akkori világ, az ószövetség vérségi társadalma számára nem is lehetett másként bemutatni a szerető Istent, csak úgy, ahogy Jézus tette, Atyaként, ha pedig Atya, akkor fia van. Hogy az Isten Fia maga is Isten volna, ami a Názáreti Jézus istenvoltát jelentené – az fel sem merült a tiszta egyistenhívőben. Annál inkább a hellénista tudósban, akinek vallástörténeti tájékozottsága ismerte az isteni hierarchia fogalmát. A *Szentháromságnak*, az Atya–Fiú–Szentlélek Egy Örök Isten tételének elfogadása elhárította a keresztyén hit tanításának útjából a didaktikai akadályokat. Hogy a Fiúisten és a Szentlélekisten mennyiben azonos és mennyiben különböző az Atyától, az vérre menő és máglyára küldő vita tárgya volt évszázadokig a hittudósok között. A hívek vallásgyakorlatát azonban ez semmiben sem érintette, akkor sem, azóta sem, sőt a klérus tagjait sem. Azt kell mondanunk, hogy az egész kérdés megmaradt a Keletrómai Impérium *egyházpolitikájában*, még az egyház nyugati felére sem terjedt át soha, bár az egyetemes zsinatok erre vonatkozó határozatait soha nem tagadták. A keleti görög ortodoxia még egy lépéssel önmagát is felülmúlta, amikor a legnépszerűbb misztériumvallás, az egyiptomi Ízisz-kultusz hatása alatt, az istenanya Istár–Junó fölé helyezi, egyenesen Istenszülővé minősíti – a Hóruszt szülő Ízisz mintájára – a Názáreti Jézus földi anyját, *Máriát*, és a szentháromság mellé emeli, lehetetlenné téve a szemita – nem görög – hívők számára a keresztyénség elfogadását, illetve az abban való megmaradást, ugyanis ez a tagadhatatlan politeista tétel különítette el a keresztyénségtől az iszlám követőit. Az egyház nyugati fele, nem tartozván az ortodox zsinatokat patronáló császáruralma alá, nem zárta le a közbenjárásra kérhető szentek sorát Máriával és rokonaival, az apostolokkal és az őskeresztyén mártírokkal, hanem a későbbi korban példamutató életet élő szentté

nyilvánításával egyfelől feloldotta az ortodoxiára jellemző *fejlődés-képtelenséget*, másfelől a népi vallásgyakorlatnak biztosított lehetőséget a kezdetleges babonaszintről a tiszta hit szintjére emelkedésre.

A tanítás csak a népi vallásosságra épülhet

Az apostolok által hirdetett keresztyénség egészen Krisztus-vallás volt. Az ókori szemita népek vérségi társadalomszervezetének megfelelő Atyaisten elnevezést is csak Krisztuson keresztül fogja fel a gyarló emberi értelem: hiszem, hogy a mi Urunk, Jézus Krisztus örökkévaló Atyja – mondja a hitvallás. Az Alexandria köré csoportosult tudósok csak a Szentháromság tanának didaktikájával tudták megfogalmazni az egyistenhitet, a Fiú és az Atya mellé téve a Szentlélekistent. Ezt fogadták el a 6. század egyetemes zsinatain összegyűlt hittudósok és egyháznagyok. Azonban a társadalom ebből nagyon keveset értett, még kevesebbet tudott követni. Nem a Jézus Messiás-voltát tagadó talmudi zsidókra, vagy a kétisten-hívő zend vallásúakra gondolok, hanem a Mediterráneumban kezdettől fogva őshonos, és az árják ideköltözésével megerősödött pogány politeizmusra, hiszen Hispániában még most, a Kr.u.-i 20. században is elevenen él a bikaviadalok szokása, a négyezer esztendővel ezelőtt divatjamúlt bikakultusz maradványa. Hogy lett volna képes ez a nép felfogni az Egyetlen Isten fogalmát? Krisztust, mint Megváltó Istent, boldogan fogadta el, mert megértette és megérezte, hogy Tőle az örök életet kapja, hiszen feltámadott. – Nem győzőm eleget hangoztatni, hogy Krisztus feltámadásának a híre szenzációként terjedt el a világon. Egy emberöltő alatt már Eurázsia legtávolabbi népeihez is eljutott. Amikor a kínai férfi először hallotta a piacról jövő feleségétől, hogy valahol nyugaton egy Krisztus nevű ember feltámadt a halálból, azt mondhatta rá, hogy Li Tang sógor is feltámadt, hiszen tetszhalott volt. De erre az asszony azt mondhatta, hogy: „De Krisztus *valóban* feltámadt.” Az ortodox keresztyének ma is így köszönnek és így fogadják a köszönést: „Krisztus feltámadott!” – „Valóban feltámadott!” – A feltámadt Krisztus Atyjának a létét is természetesnek tartották, de nem voltak képesek felfogni – különösen az árja politeizmus örökösei – az Anyaisten hiányát. Ebben még az őseurópai matriárhális társadalom – a kaledobalti, kalevala-hagyományúak kivételével – valószínű vallása, az Istenanya, Boldogasszony tisztelete él tovább. Ezért fogadta nagyobb örömmel Jézus anyjának, Máriának a hús-vér alakját, aki, íme, istenanyaként, anyaistenként magába foglalhatja mindazt, amit a hívő emberek Inniniről, Istárról, Íziszről, Astartéről, Aphroditéről, Heráról, Júnóról, Venusról és minden istennőről kezdet óta hittek. Nem merte azt hinni, hogy a mindenható egyetlen Isten az ember mindennapi apró-cseprő ügyeivel, gazdasági és élettani folyamataival foglalkozhat, és ezért továbbra is igénybe vette a hajdani pogány istenségek jogutódainak, a Krisztus követésében útmutató szenteknek a segítségét. Még ma, kétezer éves keresztyén iskolázás után is csak a hitélet élenjárói, a lelki és szellemi élet kiválói képesek felfogni és megérteni a keresztyénség alaptanítását, azt, hogy Krisztusban minden hívő a Mindenható Isten *gyermeke*. A társadalom nagy többsége ma sem mer közvetlenül Istenhez fordulni, hanem az engedetlen gyermek büntudatával anyjához vagy olyan testvérehez fordul az apjánál való közbenjárás érdekében, akiről azt gondolja, hogy őt a szülő jobban szereti nála, sőt, a család valamelyik szolgáját kéri meg, hogy ügyét a szigorú szülővel eligazítsa. A maga gyarló voltának tudatában lévő, bűnbánó ember *nem kárhoztatható*, ha Isten felé igyekezvén mások, holtak és élők segítségét veszi igénybe. Bűnös viszont az a pap, aki tanítói szerepével visszaélve, növendéke és annak szülei közé áll, elzárja azokat egymástól. Különösen a mindennapi életben megnyilvánuló következményei súlyosak ennek, mert felmentik a hívőt az Isten iránti hálából fakadó kötelességei teljesítése alól, *felelőtlen* teszik az embert Isten és embertársai előtt. A tanult imádságok és az Isten imádatának más eszközei olyan varázscselekmények képzetét támasztják a hitélet alacsony fokán álló emberben, hogy ezekkel a fondorlatos módszerekkel Isten vele kapcsolatos *örök rendelése megmásítható*, egyszerűen Istent

kötelezheti valamire. Az ortodoxia felségterületén, Kelet-Európában az egyetemes zsinatok által megfogalmazott Istenszülő Mária dogmájának elfogadásával lezárult a közbenjárók névsora. Nyugaton az egyetemes zsinatok határozatai mögött nem állott ott az imperátor pallosa, az egyház hittudósai tovább tarthatták az apostolok Krisztus-hitét, de mindennapi gyakorlatában el kellett nézniük a nép mindenféle pogány hagyományának továbbélését és a közbenjáró szentek testületének kibővülését. Célszerűsége miatt ez a módszer helyes volt, hiszen a tanításnak a tanítvány szellemi színvonalához kell igazodnia, a nevelőnek pedig a növendéke erkölcséhez. Az egyház nevelő tevékenysége a hívők örökölt vallásán, illetve a hívek meglévő hite alapján énjükbe épült erkölcsi készség továbbfejlesztésére irányul, amely lehetetlenné válik az előző vallási meggyőződés eltörlésével. A nevelés célja akkor kerül végveszélybe, ha a tevékenység nem számol azzal, hogy a nevelés, a léleképítés, a növendék erkölcsi készségét kell az eszmény felé emelje és számolnia kell a természetes ösztönök ellentétes irányú, a tehetetlenség felé húzó hatásával. Ez a tehetetlenség megghiúsíthatja a keresztyén nevelés eredményességét, ha a növendék tetszését keresve nagyobb teret enged az örökölt ösztönökbe és készségekbe ültetett vallási tényezőknek. Ezekben az esetekben a hit babonává csökevényesedik, a vallás az anyagi világban működő túlvilági hatalmak megnyerésére, emberkultuszra, ereklyetiszteletre, tehát bálványimádásra züllik, és nem alkalmas a hívő erkölcsi készségének a Krisztus követése által igényelt fejlesztésére.

A felekezetek közötti válogatás

A megkeresztelkedő barbároknak, ha az ortodoxia híveivé lettek, a Kelet-római imperátor főhatalmát is el kellett fogadniuk, ez az uralkodók számára szuverenitásuk, a megkeresztelkedő nemesség számára pedig előjogai elvesztését jelentette. Az egyistenhitben nevelkedettek óvakodtak az ortodoxia elfogadásától, mert annak érthetetlen miszticizmusa mögött politeizmust sejtettek. Szívesen fogadták hát a monoteizmussal inkább összeférő, és világos észszerűséggel fogalmazott olyan rendszereket, mint például az *Ariusé* volt.

A missziós didaktika

A barbár királyok és nemesek uralma alatti nép azonban már sem a keleti imperátor, sem az észszerűség befolyása alatt nem állott vallási tekintetben, hanem teljes odaadással követte az egyháza által is elnézett pogány hagyományait. Az Impérium védelme nélkül maradt, teljes létbizonytalanságban élő hajdani római polgár mit kezdetett volna Arius tanaival a mindennapi életében? Inkább fogadta el Szent Leó és Szent Genovéa közbenjárását az égi hatalmasságokhoz, elsősorban Szűz Máriához, akinek anyai szíve megesik a gyarló emberek szenvedéseinek láttán. Krisztus szolgálói, az egyetemes egyház nyugati klérusa, tiszta lelkiismerettel fogadhatta tanítványul a keresztyénség iskolájába ezt a kezdetleges értelmi színvonalon álló népet, hiszen ez felelt meg Krisztus missziós parancsának: minden népet tanítsatok az én követésemre, ne nézzétek sem társadalmi, sem szellemi elesett voltát. Ez egyáltalán nem volt megalkuvás az egyház szolgálói részéről. Sőt, még a Krisztus tanainak a növendékek szellemi, értelmi és erkölcsi színvonalához való didaktikai válogatása is helyes mindaddig, amíg nem ütközik az Evangéliummal, tehát azzal, hogy Isten és az Ő minden embergyermeké szeretetközösségben van egymással, és aki Isten tetszésére akar tenni, Krisztust kell követnie az Atya felé vezető úton. Ebben segíthetik földi ember tanítói, nevelői, de nem cselekedhetnek a növendékek helyett.

Kelet passzivitása, nyugat aktivitása

A keresztyén monoteizmusnak az európai népek által történt elfogadása új szakaszba vitte a mediterrán művelődéstörténetet. Az ókor végkifejletében a keleti kultusz, hellén kultúra, római civilizáció kiteljesedése volt.

A keresztyén kultusz a hellén kultúra talajában ereszt gyökeret, egységes fejlődése azonban rövidesen két ágra oszlik, a keletre és a nyugatira. A keleti irány *a hit tisztaságára* és az abból következő erkölcsi normáknak az egyén életében való érvényesítésére törekszik. A kezdeti imperátori védnökség véglegesen kiveszi a politikai kényszerhatalom birtokosát a vallási törvények szabályai alól. A keleti keresztyénség *passzívan* viselkedik minden társadalmi hatalommal szemben, és ebből a szempontból egészen hasonló a többi keleti valláshoz. A nyugati keresztyénséget az *aktivitás* jellemzi. Nemcsak az alávetett egyének, az egész nép életét vonja a hit szerinti erkölcs befolyása alá, hanem a világi kényszerhatalom minden birtokosát is. Az Impérium kényszerhatalma helyett, a nyugati keresztyénség a hatalom másik formájával, a *tekintéllyel* való élésre kényszerül, a hívek – hatalmasok és alattvalók egyaránt – tanítással és jó példával való meggyőzésére. Ezért el kellett fogadnia a népi vallásos hagyományokat és a barbár hódítók tényleges fizikai hatalmát. Ezeket vont a keresztyén apostoli tanítások hitrendszerébe, egyesítette, szervezte aktív, dinamikus, fejlődőképes – azaz nyugati – egyetemes népegyházba. A mediterrán monoteizmus a nyugati keresztyénséggel továbblépett a római kultusz, a latin kultúra és a rurális civilizáció szakaszába.

Európa művelődési alapja

A különböző világnézeti beállítottságú emberek ma is egymással ütköző, különböző módon ítélik meg az európai társadalom hajdani kialakulását. Egyesek a római pápa és a nyugati klérus zsenialitásával magyarázzák a történeteket, mások a barbár királyok politikai éleslátásával, a szemellenzős materialisták pedig gazdasági szükségszerűséggel, vagy más tetszetős elmélettel indokolják véleményüket. A tény, hogy Európának a Föld többi részétől megkülönböztető ismérve a *keresztyén vallás*, azt senki sem tagadja és tagadhatja. Ennek a keresztyén vallásnak ideonómiai etikája érvényesült az európai ember viselkedésében, cselekedeteiben, alkotásaiban, amelyek az európaiakat a világ minden népe fölé emelték. Ugyanúgy, ahogyan ez annakidején Ábrahámnak megígértetett, hogy ivadékaiban áldatnak meg a világ minden népei. Most is megmondom, lehet, hogy Isten, a Szentháromság, Krisztus és a megváltás csak az emberek hitében létezik, de azt senki sem tagadhatja, hogy ennek a hitnek a gyümölcse mindaz, amit az európai ember történelme során véghezvitt.

Nyugat célszerű erkölcsi gyakorlatisága

Az egyház tanítói a Krisztus küldetését teljesítették akkor, amikor a hódítóktól elvárták, hogy a meghódítottak vallását elfogadva, együtt üljenek be a keresztyénség iskolapadjaiba. A fogható eredmény Európa népeinek egységes műveltsége volt, a műveltség alapjának, a vallásnak, a hódítók részéről való elfogadásával. Ahogyan a hódító átvette a meghódítottak nyelvét, átvette azok vallását is, tehát hitét, eszményét és erkölcsét, azonos célt tűzött maga elé a teljhatalmú hódító úr és a neki kiszolgáltató, leigázott nép. Az azonos cél szerint minősültek értékesnek vagy értéktelennek, helyesnek vagy helytelennek mindenki cselekedetei. Persze, a társadalomban egyáltalán nem érvényesültek maradéktalanul a vallási törvények parancsai, az függött mindig a társadalom szellemi, műveltségi általános színvonalától, de ahogyan haladt előre a fejlődésben, került a keresztyénség iskolájának egyre magasabb fokozataira, annál inkább mutatkoztak meg a keresztyén hit gyümölcsei az európai ember cselekedeteiben, szellemi, társadalmi és anyagi alkotásaiban.

3. Az európaiság úttörője, a keresztyén szerzetes

A szentélyek személyzete

Az ősi vérségi társadalmi szervezetben természetesen, magától értetődően érvényesültek azok az erkölcsi készségből fakadó szabályok, amelyek az emberiség *létét* és fejlődését, azaz életét fenntartották. A szigorúan kötött rendben nem találhatta meg mindenki a helyét. A képtelenek, gyengék, satnyák, betegek ellátásáról jól gondoskodott a családi intézmény. Az elmebetegek rendszerint külön tiszteletet is kaptak, és tőlük függött, meddig maradnak a család fegyelmi rendjében. Aki viszont nem volt hajlandó elfogadni a megmászhatatlan családi élettörvényt, azt a család kitaszította, ha magától el nem távozott. A meddő asszony nem volt képes megfelelni az anyasággal járó aulbeli státusának, haláláig szolgálóvá degradáltatott az aul hierarchiájának legalsó fokozatára és abból csak megszökni lehetett. Nem volt helyük az aulban azoknak sem, akik *többre* érezték képesnek magukat annál a tevékenységnél, amit ott folytathattak, vagy egyszerűen a fegyelmet nem bírták. Ezek között különleges helyük volt az álomlátóknak, táltosoknak, vallási megszállottaknak és azoknak, akiket a művelődéstörténelem később művésznek nevezett. Az aulban természetes módon gyakorolták a hitüknek megfelelő vallásukat, az aul természetes hierarchiájának megfelelően. Ha a látnok, próféta, táltos ezzel megelégedett, maradhatott. Ha nem, távoznia kellett. Így minden vérségi társadalom állandó velejárói voltak a kitaszítottak, a mások adományaiból, koldulásból élő remetek, kóbor táltosok, próféták, varázslók, és azok a művészi tehetséggel megáldottak, akik mutatóványosként, szórakoztató artistaként kényszerültek élni. A látnokok legerősebbje szentélyt létesített istensége számára, ahol mindazok megtelepedhettek, akik az istenség védelmét keresték, és ahová szükség szerint mindenki ellátogathatott az istenség imádására. Közismert, hogy így alakultak ki a vérségi, gentilikus társadalom mellé a városi közösségek, a *polgári* társadalmi rendszer. A polgári közösségek azonban, bár az önkéntes vállaláson alapultak, alapjuk a *család* volt, amelynek fegyelmétől itt sem szabadulhattak az aulok kitaszítottjai és szökevényei. Ezek külön rendbe szerveződtek a szentélyek körül, valószínű időrendben megelőzve a munkarendieket. Történelmi tény, hogy a szentélyek körül az elsők között telepedtek meg a családtalan nők és a családot alapítani nem akaró férfiak. Ezek a szentélybe hozott áldozati adományokból éltek és rendszerint a szentély kisegítő szolgálatait látták el, de nyilvánvalóan közülük toborzódott a *papság* is. Ne feledjük, természeti erőket megszemélyesítő vagy szimbolizáló politeista istenségek szentélyeiről van szó, ahol az általános liturgikus cselekmények mellett sok esetben istentiszteleti szerepe lehet nemcsak a karéneknek és kartáncnak, hanem az emberáldozatnak, rituális emberölésnek, öngyilkosságnak, öncsonkításnak, önkínzásnak, szexualitásnak, színjátszásnak, bacchanális orgiáknak is a misztériumvallások tényleges vérfürdőjéig. – NB: „A Bárány vérében való fürdés tisztít meg.”

A lemondás, mint áldozat

Már a történelem legkezdetén is voltak olyanok, akik vallási meggyőződésük szerint a világ, azaz a társadalom javairól, anyagi előnyeiről való lemondással akarták istenségük kegyét megszerezni, akik remetek, pusztai aszkéták, koplaló, böjtölő önsanyargatók, fakírok lettek. Még az ószövetségi egyistenhit követői is tiszteletre méltónak tartották a különböző böjtölési fogadalomvállalást, vagy az élet örömeiről való lemondást, mintegy Istennek hozott *áldozat* gyanánt. Egyénenként és csoportonként vállaltak lemondást vagy az aszkézis más formáját, lettek pusztába vonuló próféták, akik sokszor nagy csoportokat alkottak, sőt családotól *szektaként* különültek el a társadalom másik részétől. Még gyakoribb az aszkézis előfordulása a nem monoteista vallásokban, ahol a külső világ általános szokásaitól való elfordulás nemcsak magános vagy csoportos meditációra vezet, hanem sokszor olyan szertartásokhoz is, amelyek vagy lelki megigazulást szolgálnak, vagy egyszerűen anyagi haszonért végzett varázslatok. Persze, a nagy világvallások, az iszlám, a

buddhizmus és a hinduizmus aszkétái, remetéi, szerzetesei is mind nagy lelki és szellemi tőkét halmoztak fel a történelem során.

Az aszkézis

Még a keresztyén tanítások között is helyet kapott az a szemlélet, hogy az embernek uralkodnia kell a maga természetes ösztönein; az anyagi javak, a testi örömek, a társadalmi siker gyönyörűségeinek korlátlan fogyasztása nem az életre, hanem a halálra visz – a tanítók szélsőséges didaktikai fogalmazásában úgy módosult, hogy a földi élet örömei elítélendők. A vallástörténeten, tehát az emberiség történetén kezdettől fogva máig végigvonul az *aszkézis* igenlése. Az a feltevés, hogy az élet örömeiről való lemondás tetszik Istennek, arra vezetett, hogy az ember magának testi fájdalmakat okozzon, sanyargassa magát, mintegy büntetésül, vezeklésül Isten iránti engedetlensége miatt. Hiába mondták a próféták, hogy Isten nem gyönyörködik az ember fájdalmában, az áldozati állatok vérében, hanem csak az ember helyes cselekedeteiben, hiába tanították az apostolok, hogy Jézus Krisztus egyetlen áldozata elegendő volt minden hívő ember bűnének jóvátételére – makacsul tovább tartotta magát az embernek a saját érdeméből való megigazulásának vágya, tehát a maga jócselekedeteivel, a földi élet örömeiről való lemondással, testi szenvedések önként vállalásával, böjttel és önkínzással való *érdemszerzés*. Csak dicsérnünk lehet az egyház tanítóit, hogy a pogányságból Krisztus követésére tért tanítványai részéről a keresztyén iskola elemi fokozatán a megigazulásra irányuló *őszinte vágy jeléül* elfogadta a bűnbánat külső megnyilvánulásait, hiszen mindezek a keresztyén tanítások magasabb fokozatain majd maguktól elenyésznek.

A világtól elfordulás

A keresztyénségben, az apostoli és az illegalitási korszakban természetes volt a világtól való elfordulás és a világ örömeiről való lemondás, hiszen a megkeresztelkedés egyúttal annak a krisztusi parancsnak a teljesítését jelentette, hogy „Hagyd el mindenedet, családodat, vagyonodat, rangodat, oszd szét mindenedet, ne legyen semmi anyagi, testi értéked, és kövess engem!”. Amint azonban a Constantinus ediktuma nemcsak behozta a világba Krisztus híveit az illegalitás, a katakomba aszkéziséből, hanem hatalmi státust is adott nekik a világban, azonnal válaszút elé kerültek a hívek. A nagy tömegek örvendtek, hogy tetszésük szerint tanulhatják Krisztus követését, a klérus tagjai örvendtek, hogy taníthatnak szóval, szertartással, cselekedettel, de a tanítást magukévá tévő Krisztus-követők helyzete rendezetlen maradt. A hittudósok és papok nyilvánvalóan a társadalom közepében kellett éljenek és tevékenykedjenek, hiszen ott voltak a tanítványaik. A tanítványok tömegei nem hagyhatták ott a társadalmat a tanítás megkezdésekor, hiszen ez az élet végét jelentette volna. Mint a régebbi vallási rendszerekben, úgy támadt az igény a keresztyénségben egy olyan szervezett intézmény kialakítására, amelyben a krisztusi életelveket magukra kötelezően vállaló tanítványok élhettek.

A szerzetesség

A hellénizmus fellegvárában, Egyiptomban indult az új mozgalom, illetve támadt újra a keresztyénségben a régi: *Remete Antal* és társai a pusztába vonultak és ott magányos kontemplációval, meditációval, imádkozva töltötték életüket. A mozgalom gyorsan elterjedt, előbb a Római Impérium keleti részén, majd egész területén. Egy emberöltővel azután, hogy a keresztyénség államvallássá lett, a remeték száma Kisázsiaiban annyira felfezaporodott, hogy magányos életüket a társadalom már nem tudta biztosítani. *Szent Vazul* remete – más vallások régi szokásának megfelelően – csoportokba tömörítette a remetéket, közösségi életüknek regulát, szabályzatot „*szerzett*”, hármass fogadalom letételét írván elő azoknak, akik életüket Krisztus parancsai szerint akarták folytatni. A

szerzetesi fogadalom a három testi ösztön legyőzésére irányulván, *a szegénység, a szüzesség és engedelmesség* vállalását jelentette, mindezt világtól elzárt, kolostori *közösségben*. – Jellemző, hogy a családi élettől elváló szerzetesek is csak *kvázi-családként* tudták közösségüket elképzelni, testvérekként, az atyák főnöksége alatt. – Erre a vállalásra biztatták tanítványaikat a keresztyén papok, és minden hívő számára szent kötelességgé tették a szerzetesek támogatását, kolostorok és új közösségek létesítését, fenntartását, a szerzetesek táplálását, ellátását. Ezzel két csoportra osztódtak Krisztus követői: A szerzetesek, akik valóban követik Krisztust, megigazulásuk érdekében vállalják a krisztusi parancsok maradéktalan teljesítését, és a közönséges hívek, akik ezt nem vállalhatják, vagy azért, mert még nem érkeztek el a hitnek olyan erős fokozatára, vagy azért, mert társadalmi, természeti adottságaik ezt nem engedik meg. – A keresztyén misszió, a minden népek megkeresztelése és tanítása már ennek a kettős útnak a propagálására irányult a Római Impériumban és a barbárok között is. Persze, a misszió élén a szerzetesek állottak, akik képesek voltak Máriaként a „jobbik részt” választani, Mártára hagyván az életnek, a társadalomnak minden anyagi és szellemi gondját.

Nyugati szerzetesség

Ahogy az Impérium nyugati felében az imperátor védnöki kényuralmát a barbár hódítások visszaszorították, a keresztyén egyház nyugati klérusa és hívei előtt új feladatok merültek fel. Létfontosságú igénnyel jelentkezett az új feladat, *a barbárok megkeresztelése*. A barbár királyokat rá kellett venni Krisztus szolgálatára, a nemeseket pedig a királyokéra, hogy népüket írássák be Krisztus kötelező tananyagú iskolájába, saját magukat, gyermekeiket, alattvalóikat Krisztus követésére nevelni, és a jó tanítványok számára kellő számú kolostor létesítésére, mindenféle alkalmas helyen. A papság kezdeményezte a megkeresztelkedést, de a *jó példával* való tanítást a szerzeteseknek kellett elvégezniük. Erre már nem voltak alkalmasak a csak liturgiázó, prédikáló, a csak maguk megigazulásáért kontempláló, meditáló keleti szerzetesek. Ez meglátszott az ortodoxia egész későbbi történetén. Nyugaton a társadalom rendjének keresztyén igénye mögött nem állott ott a császár és a birodalom kényszerhatalma. Itt a prédikálás csak a megtérés, a megkeresztelés, az iskolába iratkozás szakaszáig volt elegendő a Krisztus követésére való nevelésnek. A megkeresztelkedés utáni, mindennapi élethez már a tanítást példával kellett alátámasztani, és ez nem lehetett más, csak a szerzetesi életé. A missziót végző szerzetesi klastromok példát kellett mutassanak a keresztyén életre a megtért népnek, és ez nem lehetett a henyélő, semmittevő, ingyenélő heréé – mert a nyugati praktikus nem hívő ilyennek látta a kalogerosz életét – itt hasznot hajtó tevékenységgel, *munkával* kellett példát mutatni. A munka a nyugati szerzetes számára a *tanítás egy formája* volt, akár a hit rejtelmeinek, misztériumának magyarázatára, akár a betűvetésre, akár a földművelés fogásaira irányult a tanítás. Az egyháztörténet a 6. században élt *Nursiai Benedek* nevéhez kapcsolja a munkának, a negyedik kötelezettségnek a szerzetesi fogadalomba való iktatását. Ezzel azonban úgy vagyunk, mint a szellemtörténet egyéb jelenségeivel, minden műalkotással valahol a társadalomban vagy egyénben feltámad egy igény egy jobb, igazabb, szebb iránt és erre egyén és közösség keresi a legjobb megoldást. Hogy hány emberöltő múlva, a társadalom melyik részében ki lesz képes szóban kifejezni a gondolati vagy érzelmi igényt, ki lesz képes azt megfelelő logikai és esztétikai előadásban elfogadtatni, ki fogja azt szabályrendben, tudományos tételben, művészeti alkotásban érvényesíteni, és maradandóvá tenni – az a sors kegyétől függ, attól, hogy Isten miképpen áldotta meg tehetséggel annak a társadalomnak a tagjait. Nursiai Benedek csak a megtett és megteendő út egy pontját jelző mérföldkő a szerzetesség és a keresztyénység történetében. Az ő általa szerzett regula a megelőző két évszázad szerzetességében kristályosodott ki úgy, hogy alapjául szolgálhatott a következő évszázadok alatt Nyugat-Európa népeit Krisztus követésére tanító klastromi életnek.

A Benedek-rendi kolostorok, mint a viharos tenger *szigetei*, sivatagi *oázisok*, a társadalom viszontagságai közötti békés otthonok voltak a pogányságból megkeresztelkedett európai népek számára. A fejlődésük folyt tovább a tér-idő és társadalom követelményei között, mindenütt a helyi lakosság igényeinek színvonalán oktatta a krisztusi törvények tananyagát. Minden kor és minden nemzet igénye tovább fejlesztette a szerzetességet. Minden országban, minden klostornak megvolt a maga egyedisége, de a nyugati egyház minden más klostromával állandó személyi és szellemi kapcsolatban állván, minden kolostor egyúttal a Krisztus egyházának egyetemes voltát is képviselte. Másként kellett tanítani a trónon egymást követő királyokat, a földek urait, a városok polgárait, a földműveseket, katonákat és mindezek tanítóit, papokat, szerzeteseket, sőt katonatiszteket is, hiszen minden társadalmi kategóriának minden korban más-más volt az az erkölcsi állapota, amelyet továbbépíteni a keresztyén nevelés feladata volt. Hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a szerzetesek ezt a nyilvánvalóan nagy önfeláldozást igénylő munkát szerzetesként, tehát a világ javairól való lemondásban, szegénységben, szüzességben, engedelmisségben végezték.

A szerzetesség bírálata valójában elismerés

Korlátolt bírálók felróják a szerzeteseknek „fogadalmuk megszegését, parazitáságukat, főúri életmódjukat, népellenes viselkedésüket” és mindenféle züllésüket, amelyre évszázadok alatt jutottak. Ha a bírálatok vádjait közelebbről megnézzük, láthatjuk, hogy a Benedek-rendnek azt a fejlődését ostromozzák, ami eredményes munkájuk következménye volt. Annak idején a krisztusi életmódot propagálták kiindulási alapul. Konkrét feladatuk a keresztyén civilizáció terjesztése az európai Barbaricumban, elsősorban az állandó letelepedést igénylő földművelésé. A királyok azért létesítettek kolostorokat és látták el nagy területen élő nagyszámú jobbággal, hogy az új gazdasági renddel az általános jólétet elősegítsék. A szerzetesek előbb kétkezi munkájukkal, majd gazdasági, birtokszervezői parancsaikkal és tanácsaikkal a szakszerű földművelést terjesztették el. Hogy évszázadok alatt tevékenységük folytán az agrárgazdaságok gyümölcsözővé váltak és birtokosaik meggazdagodtak – és meggazdagodtak a példájukat követő nemesurak, de mindenekelőtt a terményeiknek csak tizedrészével adózó jobbágyok – ez csak dicséretére válik a Benedek-rendnek. Az, hogy a kolostori birtokokon élő nagyszámú nép igazgatása adminisztrátor szakemberekké tette a bencéseket, akik „parancsolnak, holott engedelmisséget fogadtak”, az állami és helyhatósági racionális közigazgatás elterjedését eredményezte. A legsúlyosabb vád, hogy a bencések keresztyénhez nem illő, erkölcstelen, féktelen, parázna, dorbézoló életet élnek – ez nyilvánvaló hiba, amelynek azonban a felismerése, a viselkedésnek a fogadalmi szabályokkal való egybevetése, tehát a bűnbánat a megjobbulásnak, a Benedek-rend reformjának az alapjául szolgál. Ismét egy igazolása Krisztus ama tanításának, hogy az ő országa nem e világból való, tehát a szerzetesi közösségek, az akkori keresztyén *mintagyülekezetek* sem Isten Országá, hanem gyarló emberek közössége. A megkeresztelkedő azt vállalja, hogy elindul a Krisztus útján, és a szerzetesi fogadalmat tevő azt ígéri, hogy előtte fog járni azoknak a híveknek, akik Krisztus felé akarnak haladni. Nyilvánvaló, hogy még egyik sem érte el Krisztust, a Mennyei Országát, hanem itt vannak az anyagi világban, a fejlődésnek, az eszmény felé vezető útnak azon a szakaszán, ami minden embernek egyéni és közösségi történelmi fejlettségi színvonalának felel meg.

Szerzetesi iskola és tudomány

Az agrikultúra és a területi közigazgatás megszervezése után került előtérbe a szerzetesek *tudományos tevékenysége*. A betüvetéstől az általános műveltségi ismereteken át minden tudomány legmagasabb szintjéig minden elméleti *iskolázás* ellátása a szerzetesekre maradt, úgy klerikális, mint világi vonalon. Hogy mennyire feleltek meg a bencések ennek a követelménynek, azt a

szaktörténelem tartja számon. Tény az, hogy a liturgia és egyházfegyelem igényein felüli tudományosság csak a 8. században kezdődött Nyugat-Európában, amikor a Keletrómai Impériumban a legmagasabb fokra emelkedett ókori hittudomány, a *patrológia*, már ortodox dogmává merevedett. Ez tette lehetővé a nyugati hittudósok számára, hogy maguk is önállóan nyúlhassanak vissza a tudományosság alapjához, a Szentíráshoz. Krisztus tanításai új, korszerű megvilágításba kerültek, amelyek az addigi erkölcsi értékrend által elhanyagolt oldalait mutatták meg az életnek. Ezek szellemében követték egymást a Benedek-rend *reformjai*, amelyek tanítványaiknak nagy méltóságra jutásával a nyugati keresztyén egyház reformjaihoz vezettek, és közvetve az egész keresztyén társadalom általános *haladását* szolgálták.

A nőnevelés

A női szerzetesrendek a férfirendekkel párhuzamosan alakultak és fejlődtek, de mindig egy fokozattal alacsonyabban és időbeli elmaradással. A keleti civilizációkban, majd a Római Impériumban a nők helyzete még annyira alárendelt volt, hogy annak megszüntetésére a keresztyén tanításnak is évezredre volt szüksége. A barbárok vérségi társadalmában pedig a keresztyénség után is megmaradt az elsősorban a nőkre nehezedő családi fegyelem. A szerzetesi fogadalom tehát csak olyan kötelességeket rótt a nőkre, amilyenekkel azelőtt is meg voltak terhelve. Ezért apácáságot csak a család nélküli nőknek volt indokolt vállalniuk, hiszen a családanyaság nehezebb szolgálat volt, mint az apácáság. Más oldalról viszont az apácák nem kellett földművelésre és közigazgatásra tanítsák a népeket, ők már kezdetben is alaposabban foglalkozhattak a gyermekneveléssel. A főúri leányok keresztyén nevelése nehezen ment az akkori várkatonaság durva környezetében, odaadták hát a nemes leányokat nevelőbe az apácákhoz. Itt elsősorban nem szerzetessé nevelték a leányokat, mint a fiúnövendékekkel tették, hanem a szülők igénye szerint úri *családanyákká*. A neveléshez használható például ki lett volna alkalmasabb, mint Mária, aki gyermeket szült, de nem elítélendő bűnös szexualitás eredményeképpen, hanem „Isten engedelmes szolgálóleányaként” a Szentlélektől foganva. A Szűzanya tisztelete alapján igényeltek tiszteletet más anyáknak és végül az egész női nemnek. A Názáreti Jézus – azóta is egyedülállóan az emberiség történetében – semmiféle különbséget nem tett férfiak és nők között. Persze, a társadalom ezzel a tanítással szemben még ellenállóbb volt, mint a krisztusi tanítások más vonatkozásaiban. Jellemző, hogy Pál apostol sem látja célszerűnek a nemek közötti különbség eltüntetését. Hogy várhatták volna ezt a hódító, erőszakos, duhaj katonáktól, az európai nemesek őseitől? Igen, az apácák és az apácák főrangú tanítványai hozták a nő tiszteletének igényét a nyugati keresztyénségbe. Az ortodoxia óriási lépés volt a nők méltóságának biztosítása útján, amikor az *egynejű házasságot* valóban intézményesítette, és *szentnek* ismertette el minden hívővel. De ez a női méltóság csak az anyáé volt, és mindig alatta maradt a férfiénak. A nyugati nőtisztelő igénye indította el a keresztyénséget a társadalmi fejlődésnek azon az útján, amely később Ábrahám ivadékainak, Krisztus hívő követőinek a világ feletti uralmát eredményezte.

4. A népek hazája Európa. A nemzetállam kialakulása

Az államterület állandósága

Az állam eredeti uralkodó hatalommal felruházott területi közület. Ennek megfelelően három alkotóeleme van: a hatalom, a nép és a terület. A *hatalmat*, az emberi akaratot befolyásoló képességet természetes úton *termelte meg* a barbár vérségi *társadalom*. Ahogyan szaporodott, számbelileg gyarapodott az alávetettek társadalma, a *nép*, a démosz, úgy nőtt ki belőle a közhatalmi szervezet. Nyilvánvaló, hogy az azonos közhatalom alatt élő nép a Föld felszínének valamelyik részén, tehát

területen létezett, de ez a terület nem volt állandó sajátja a rajta élő népnek és az afeletti hatalomnak. Az egész ókoron végig, és Európán kívül azóta is voltak nagyon is erős kényszerhatalmi szervezetek, nagyon is nagyszámú embertömeg felett, amely nyilvánvalóan nagyon nagy területen érvényesültek. De ezeknek a hatalmi területeknek *nem voltak határai*, amelyek szomszédaitól elválasztották volna. A hatalom addig terjedt térben, ameddig kényszerítő ereje ténylegesen érvényesült, tehát a terület határa a szomszédos hatalmak közötti állandóan változó erőviszony függvénye volt. Jogi nyelven kifejezve a gondolatot azt mondjuk, hogy az ókori és az Európán kívüli későbbi birodalmaknak *tényleges* határai voltak, ezek akkor lettek volna *jogi* határok, ha ilyen elismerést kaptak volna. Ha pedig egy közületnek nincsenek jogilag elismert állandó határai, a közületnek nincs állandó területe, jogilag nem tekinthető államnak. A jog az a legerősebb társadalmi hatalom által garantált szabály, amely valóban érvényesül az alávetettek társadalmában. Hogy két terület közötti határ egy ilyen szabály követelményeinek megfelelhessen, maguk a határt kereső közhatalmak is maguk között összetartó társadalommá, közösséggé kell szerveződniük. Tehát csak olyan közhatalmak közötti határok nyerhetnek jogi elismerést, tehát azoknak a közületeknek lehet állandó elismert területe, amelyek maguk is közösséget alkotnak együtt, tehát az elfogadott terminus technicus szerint nemzetközi jogközösséget alkotnak. Ez az államok feletti nemzetközi jogközösség született meg Nyugat-Európában a *Foederatio Christiana Barbarorum* létrejöttével.

A hatalom állandósága

Az Európa történetében addig előfordult hatalmi szervezetek nem rendelkeztek állandó, elismert területtel. A Római Birodalom óriási hatalom volt bár, de területe nem volt állandó, hiszen nem voltak szomszédai, illetve az S.P.Q.R. nem ismerte el szomszédai hatalmát, és azok sem a Rómáét. Ígéretes próbálkozás volt a hunoké, az első európai nemzetközösség megszervezése, de itt maga a hatalmi szervezet nem bizonyult állandónak – nem lévén részei között összetartó közös értékrend – az általa kijelölt határok és az ezek közötti területek hogyan lehettek volna állandóak? A hun hódítás világtörténelmi fontosságát az jelentette, hogy letörölte Európa térképéről az addigi minden hatalmi szervezetet, hogy szabad lehetőséget biztosítson az itt szervezendő nemzetállamoknak, úgy, mint a matematikatanár letörli az iskolában a feketetáblát, hogy az új képlet levezetése számára helyet csináljon.

A területi közösségek kialakulása

Semmi akadályja nem volt annak, hogy a *népek* a maguk, hódításra szövetkezett önkéntes katonákból álló seregeikkel, választott hivatott *vezérek* alatt *területet* ne foglaljanak maguknak Eurázsia nyugati félszigetén, amelyet tabula rasa-vá tett számukra a hun hódítás. A hódítók a legmagasabb szintű vérségi társadalmi közösség, a törzsek közös hagyomány alapján alkotott közös, politikai célú szövetsége, a *nemzet* alakjában foglaltak országot maguknak. Nemcsak a nemzet egésze, de részei is, minden törzs, klán és család megtalálta a maga helyét. A terület feletti uralmat a hódításban való résztvevők osztották fel maguk között a vérségi rend törvényei szerint. Ezzel a vérségi rend személyi alapról *területi alapra* helyezkedett. Az aul faluvá, a klán megyévé, grófsággá – comitatus, ispánság –, a törzs tartománnyá, hercegséggé – provincia, marca, bánság, vajdaság – lett. A hatalom alapja a leszármazásról a *földbirtokra*, a publicisztika zsargonjában *feudumnak* nevezett *allódiumra* tételét át – innen vette köznyelvi „feudalizmus”-elnevezését az új társadalomszervezési forma, a *hűbériség* -. A pusztai terület, a földbirtok feletti uralom semmi értéket nem jelentett a hódító katonából lett földesúr, a *nemes* számára, hiszen esze ágában sem volt azt verejtékes munkával megművelni, egyáltalán valamit is dolgozni. A földbirtok értékét a rajta élő, hódítással leigázott földnépe jelentette. A föld népe dolgozott és munkája eredményével eltartotta barbár urait. A barbár úr ezért csak *védelmet* adott alávetettjeinek, pontosabban más földesuraknak az övéhez hasonló

kizsákmányolásával szemben. Nem volt ez a védelem akkor olyan lebecsülendő értékű, amilyennek most tűnik. A földműves ugyanis előbb foglalta el földjét és ragaszkodott hozzá – lásd Káin és Ábel! – mint a földesúr hódította meg a földművest földjével együtt. A földesúri védelem legfontosabb érdekévé lett a földművesnek. Azonban a védelemért adózó nép és ura közötti érdekközösség nem volt olyan szilárd, hogy állandósulhasson, amíg ez a közösség csak a tényleges kényszerhatalmon alapult. A keresztyén vallás lett a hódítók és a meghódítottak közötti társadalmi kötelék alapja. A közös vallás értékrendje nélkül a leigázott nép a hódítók rabszolgája, olyan adás-vétel tárgyát képezhető magántulajdona lett volna a földesúrnak, mint az igavonó barom. A keresztyénség szerint azonban az alávetett nép fia testvérévé lett a nemesúrnak, akit erősebbként, hatalmasabbként védelmeznie, támogatnia kell, úgy fegyverrel a kívülről fegyverrel támadóval szemben, mint a közhatalom gyakorlásában való részvétel előjogával élve tekintélyes szavával, minden más igénnyel szemben, békét, élet- és vagyonbiztonságot adva alattvalóinak. Azok a vérségi közösségek, aulok alakultak át területi közösséggé, nemesi birtokká, faluvá, amelyekben ősidők óta együtt éltek a szabad nemesek szolgálkaikkal. A régi szolgálkák ivadékaik, akik jó része már a honfoglalásból is kivette a részét, nem lehettek olyan rabszolgákká, mint az a római polgári társadalomban volt, és a szülőföldjükkel együtt meghódítottak is, éppen meghódításukkal őrizhették meg szerzett jogaikat. Így lettek a hajdani rabszolgák ivadékaik az aulok szolgálkái, a római colonusok jobbágyokká az ősiségi, hűbéri társadalomban.

Ősiség és jobbágyosság

A jobbágy szabadon művelte a használatában lévő földet, saját termelőeszközeivel, és tizedet adott termékeiből földesurának – mint a modern kor földbérletje –, saját házában lakot családjával, és minden vagyonát, a földbirtok részének művelési jogát is örökölni hagyhatta fiaira. A 18. század publicisztikája „igazságtalannak” minősítette a jobbágyt „jogfosztottságát”, hogy az nem szólhatott bele a sorsát intéző közhatalom gyakorlásába. Elfelejtették azt, hogy amikor a nyugati keresztyénség területén a jobbágyok szabad gazdaként éltek, addig a Római Impérium megmaradt keleti felén rabszolgaként művelte az alávetett nép a gazdagok földjét. Hogy a közhatalom gyakorlásába nem volt beleszólása, azt ismét csak az akkori közhatalomban a katonaságnak, a fegyveres kényszerhatalomnak a túlsúlyával lehet érthetővé tenni. Ma is minden józan ember tudomásul veszi, még a háborúba vonuló közlegény is, hogy nem szólhat bele a haditervek készítésébe és végrehajtásának szervezésébe, hogy engedelmeskednie kell parancsnokainak. A földműves a világ kezdete óta átkos veszedelemnek tartotta a katonaságot. A középkori jobbágy inkább örvendett a katonai felmentésének, mint panaszkodott volna miatta. Különben is önként katonai szolgálatot vállalhatott a jobbágy fia, ha ezt érdemesnek tartotta. Ha katonai érdemei alapján sikeresen emelkedett a ranglétrán, maga is parancsnok és végül földesúr lehetett. Hogy pedig azoknak a politikai kérdéseknek az eldöntése nem csábította a hajdani jobbágyt, amelyek az ő életét semmiben nem érintették, azt meggondolhatjuk a mai politikai választásokkal szembeni állampolgári közöny láttán. A földműves parasztság inkább magáénak érezte az ősiség földhözköötöttségét, mint a földesúr, mert abban nem a maga megköötöttségét érezte, hanem azt, hogy a föld van őhöz kötve. Amikor a 20. századi forradalmak megszüntetik a parasztság kizsákmányolását, nem kell csodálkozni a földművesek ellenállásán, hogy azok jobban ragaszkodnak ahhoz a „kizsákmányoló feudalizmushoz”, amely nekik helyet biztosított a földön, állandó szülőföldet, otthont, amely – mellel – minden civilizáció szilárd alapja.

Polgárság és városok

A honfoglaló népességben is ott voltak a nem földművelésből élők is, a kézművesek, kereskedők, rendfenntartók, pásztorok, vadászok, halászok és az aulokhoz nem tartozó kívülállók, nincstelének,

koldusok. Ezekhez járult a római uralomtól örökölt polgárság, akiket szintén nem lehetett vagy nem volt érdemes földművelésre fogni. Ezek a földművelő falvak helyett valamilyen hivatásrendekbe szerveződve folytatták mesterségüket, és adót fizettek a földesuruknak. Ezek települései városokká lettek, jórészt a vallási központok körül. Ez nemcsak azért kötődött egyházi központokhoz, mert annakidején az egyház helyezte központjait a római városokba és a városok főpapjai meghódolásukkal földesurakká lettek, hanem azért is, mert a vallási szentélyek, kegyhelyek a környék népei számára ünnepi gyülekezőhellyé lettek, ahol érdemes volt eladásra felkínálni a földművelés és ipar termékfeleslegét, ahol érdemes volt kereskedni.

A keresztyén jogközösség

A kialakuló európai társadalomnak ezek a közösségei úgyszólván spontán termékei voltak az ősi vérségi társadalomnak és a honfoglaló hódításoknak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberi művelődés, a kultúra legelső, alapvető alkotása az emberi társadalom. A kultúra a vallásgyakorlatban, a kultuszban gyökerezik, hiszen a hit adja az eszményi célt, az pedig az erkölcsöt, minden emberi viselkedés és alkotás értékmérőjét. Az előbbiekből bőséggel kiviláglott, hogy a keresztyén törvények tanítása nélkül nem alakulhatott volna ki az európai társadalom szerkezete. Hogy pedig a keresztyén törvények tanításai a társadalomban érvényesülhettek, az annak az állandó nevelésnek, emberi léleképítésnek az eredménye, amelyet a keresztyén egyház szolgálattevő rendjei, a klérus, a papok és a szerzetesek végeztek. A pápa Isten mindenható kegyelmi ajándékát közvetítette a barbár uralkodóknak, akiknek népük feletti tényleges kényszerhatalmát a mindenható Isten akaratát végrehajtó szolga tekintélyével erkölcsi hatalommá tett, ahogyan annakidején Dávidot és utódait kente fel uralkodóvá Jáhve küldötte. Természetes igény volt az egyház tanító szolgájának a jelenléte a királyok mellett, nemcsak azért, hogy a király gyermekeit jövőre méltóságukra alkalmassá nevelje, hanem azért is, hogy az uralkodók számára Istennek a Szentírásban kijelentett akaratát minden adott esetben tanács formájában tolmácsolhassa, Isten örök törvényeinek a legislatora legyen. A nemesurak mellett is ugyanígy állottak az egyház szolgálattevői, egészen le az alávetett népig, akik mellett ott voltak a nép tanítói, az egyház plebanusai. A tanítás társadalmi gyakorlatba ültetését, a keresztyén etika szabályainak megvalósulását pedig jó példájukkal tették alaposabbá, közvetlenebbé és hathatósabbá a mindenfelé létesített klastromok szerzetesei. A vallási szertartások szacerdoszi funkcióját nem láthatták volna el kényszerhatalomnak alávetett szolgák, hiszen szolga tisztelete nem lett volna méltó az örökkévaló mindenható Istenhez, és Krisztushoz, akinek adatott minden hatalom mennyen és földön. Természetes hát, hogy a *papság* úgy illeszkedett be az európai nemzeti társadalmakba, mint *nemesség*. A szerzetesek, a krisztusi életvitel akkori példái, közösségeikként alkottak egy-egy nemesi kiváltsággal rendelkező testületet. Persze az egyházi rend tagjai is mind az állam területén uralkodó király alávetettjei voltak, hierarhikus rangjuk szerint beilleszkedve a nemesi társadalomba, a püspökök és más főpapok a főurak közé, a vidéki papság a köznemesek, a szerzetesek pedig a szabadállapotúak közé. Ugyanakkor az egyházi rendek tagjai – közöttük a különleges egyházi jogállású megkoronázott király – az egységes, egyetemes római egyház hierarhikus alattvalói is voltak, szigorú lelki és szellemi irányítás és ellenőrzés alatt. A nyugati keresztyén egyház szervezete szilárd társadalmi köteléket jelentett minden olyan nemzet között, amelyek a nyugati keresztyén egyház híveinek vallották magukat. A nyugat-európai nemzetállamok között tehát az azonos vallás volt az az államokat összetartó közös ügy, amely a keresztyén nemzetek közösségét összekapcsolta azzal, hogy minden nemzetállamban Isten parancsát tanítva és tolmácsolva a törvényhozói közhatalmi funkciót ellássa.

A keresztyén federáció

A jogtudomány szerint az államok közötti állandó politikai kapcsolatnak két formája van: a federáció, az államszövetség, amelynek esetében a kapcsolatra lépő államok felett nem létesül szüzerén, felettes főhatalom, összállam, hanem a közös ügyek ellátására közös intézmények alakulnak. A másik forma, a szövetséges állam, az unió esetében a tagállamok felett egy összállam létesül, amely a közös ügyeket a tagállamokéból a maga hatáskörébe vonja. Az emberiség történetének első nemzetközi jogközössége, a nyugat-európai keresztyén közösség, a *Foederatio Christiana Barbarorum* az államszövetség típusának felelt meg, melynek közös ügye a keresztyén vallás lévén közös intézménye a minden keresztyén államban a törvényhozói funkciót ellátó római egyház volt, a keresztyénségnek az akkori társadalomban minden más közérdeket megelőző fontosságával, közhatalmi hegemon befolyásával. Ez a nemzetközi közösség állandósította elismerésével a tagállamok határait, tehát tette jogi értelemben is állammá az európai politikai szervezeteket, és a mindenütt érvényesülő közös ügy, a keresztyén tanítás kapcsolta erkölcsi közösséggé össze szuverén kényszerhatalmú uralkodót a maga népével, tette politikai nemzetté az államok népét, tette népek hazájává az európai országokat. Ez a nemzetek és államok feletti közösség adott olyan társadalmi erőt a nyugati keresztyénségnek, amellyel behozhatták más, ilyen szervezettel nem rendelkező vallásúak időleges előnyeit, és meghaladhatták azokat.

Az ezeréves keresztyén társadalmi fejlődés

A keresztyén nemzetek közössége nem egyszerre született, hanem mint minden a társadalomban, hosszú folyamat eredménye volt. Kezdődött a Római Birodalom felbomlásával, és a nyugati keresztyén összállam és más emberi próbálkozások sikertelensége után lett meg Krisztus születésének ezredik évfordulóján, István onogur kagánnak keresztyén királlyá való felkenetésével.

III. A HONFOGLALÁSKORI EURÓPA

1. Az ideonómiai alap

A keresztyénség fejlődésének korszakai

Nyugat vallásának, a keresztyén monoteizmusnak, mint az egyetemes emberi akarati cselekvés *legeredményesebb* befolyásoló tényezője fejlődéstörténetének legjellemzőbb mozzanatait sorolnánk fel vázlatosan. A Krisztus utáni 324. esztendőben – miután, 313-ban a Mediolánumi Edictumban szabad gyakorlatot nyert – a keresztyénség a Római Impérium vallásává lett, és ezzel kényszerhatalmi támaszt kapott társadalmi érvényesüléséhez. Ezt a hegemon szerepét a keresztyénség 1944-ig gyakorolta. A történettudomány szempontjából tehát a *keresztyénség metagnosztikája*, utólagos, filozófiai kiértékelése csak most, a történelmi befolyás megszűnte után, a 20. század második felében vált lehetségessé. Nyilvánvaló, hogy ez az 1630 esztendő további korokra és korszakokra osztandó, a keresztyén vallás saját fejlődési szakaszainak, és az általa befolyásolt politikai, történelmi eseményeknek megfelelően. Az első korszak 324-től 1054-ig tart, a Nagy Szkizmáig, a nyugati egyház elkülönüléséig. Bár ez a korszak az egyetemes egyháztörténetben a *misztika* dominanciájának, a *defenzív vallásosságnak* a kora, az ortodox keresztyén hitvallás kialakulásának, az ezzel járó hitvitáknak, egyházszervezeti harcoknak és zsinatoknak a kora, az európai történelmi fejlődés szempontjából mi jobbnak látjuk a népi vallásosságon felépülő nyugati keresztyén népegyház és az európai nemzetállamok kialakulása korának nevezni, egyszóval és közérthetőbben a *honfoglalás*

korának, hiszen nemcsak Európa népei, hanem elsősorban Krisztus Tanítása is ekkor foglalt országot, szervezett hatalmat magának, sőt a népeket is a nyugati egyház juttatta saját hazához. A következő korszak 1054-től 1517-ig tart, a keresztyén szellem *skolasztikus offenzívájának*, a humanikának a kora, majd 1517-től 1848-ig a *racionalizmusé*, és 1848-tól 1944-ig a *szekularizációé*.

Az első korszakot, a *honfoglalás korát* is tovább kell tagolnunk: 324-től 496-ig, a frankok katolizálásáig, az óvilág lebontásának korszaka, 496-tól 800-ig, a Germán Impérium megalakulása, a frank próbálkozás kora, 800-tól 1054-ig a nemzetközi keresztyén – tehát nem germán – közösség kialakulásának kora.

2. Az események időrendi vázlata

a) 324-496. Az Óvilág lebontásának kora

Róma és nyugat nem azonosak

A történetírók híven leírják Európa kialakulásának közvélemény szerinti történetét. Nem a kései nosztalgia tette Európa történetét Róma-központúvá, hanem minden korszak egyetértő óhaja. Rómának az Impérium korában felgyűlt roppant tekintélye örök időkre kívánatosá tette Rómát és Itáliát minden katonai és kulturális hódító számára. Az Impérium keleti része – az akkoriban felemelkedő arabok elnevezése szerint egyszerűen ez a keleti rész maga a Római Impérium, Rum, és a Balkánt nevezték Rum-Ilinek, Ruméliának – bár érdekével ellentétben állott, presztízszokokból igyekezett az Örök Város feletti uralmat megtartani, illetve ismételtén visszaszerezni. A barbár hódítók egész sora pazarolta erejét Róma meghódítására, abban a hiszemben, hogy azzal a világuralom birtokába jut. Előttük már voltak próbálkozások Brennus galljai, Hannibál punjai, a provinciai légiónok élén imperátorságra törő hadvezérek és minden uralomra törő belső kalandor, azonban mindezek csak Róma felemelkedését és hírnevének öregbítését eredményezték. A hanyatlás után annyi megszállója volt Rómának, hogy el sem lehet sorolni: vandálok, herulok, gótok, longobárdok, frankok, szászok, normannok, franciák, németek, spanyolok, – mindezek többször is – majd az olasz nemzeti egység megalkotói és a fasiszta menetelők után az amerikai hadsereg. A történelem fintora viszont mindeniknek fűgét mutatott, mert a világuralom épületének, ha van ilyen, nem Rómában vagy Itáliában van az alapköve, hanem Nyugaton. Tény, hogy a Rómában megfogalmazott vallás volt Európa egységének az alapja, de a vallás alkotásai nem a hittételek megfogalmazási helyén születnek meg, hanem a vallási szabályok társadalmi érvényesülésének helyén, azokban az országokban, ahol a törvényhozás Krisztus tanításának a folyománya. A fa sem a gyökerein termi gyümölcsét, hanem ágai hegyén. Különben is a keresztyénség gyökerei egyáltalán nem a császári vagy kései Rómában vannak, hanem a Közel-Keleten, Sineáriban, Egyiptomban, Palesztinában, számtalan hajszálgyökérre oszolva. – Az első keresztyén állam, amely az eurázsiai néppel *nemzetté* kristályosodásának folyamatát megindította, a *frankok országa* volt, mert elsőnek a történelemben a frankok királya vállalta Krisztus egyházának a szolgálatát. Úgy látszik, a királyokra is érvényes az a tanítás, hogy aki szolgál, az kapja meg az uralmat.

A keresztyén dominancia

324-ben Constantinus császár az Impérium vallásává teszi a keresztyénséget, elismeri Krisztus mindenek feletti uralmát – kivéve az S.P.Q.R. birodalmát, ahol az imperátor uralkodik, Krisztus országa nem e világból való lévén. A mártírok vérének árán felépült üldözött egyház papsága társadalmi, hatalmi befolyáshoz jut a császár *evilági* szolgálatában. Csatlakozik hát az Impérium tisztviselőinek táborához, és csakhamar hasonul is hozzá irigyi hivatali versengésben és korrupcióban.

A hívő nép viszont valóban részesül az Ige javaiban, megkapja Krisztus tanításainak az ortodoxia által jóváhagyott alapelemeit, részesül a sákrámentumok, a tedeumok, istenszolgálati ünnepek szentségeiben. Társadalmilag csak a házasság kényszerhatalmi, jogi megerősítését kapja, de ez is az ezzel nem rendelkező többi nép fölé emeli a világtörténelem további folyamán.

Az Impérium központja elkerül Rómából, és több város kipróbálása után megállapodik Bizáncban, amely Konstantinápoly néven Második Rómává lesz – hogy majd 1100 év múlva Moszkva legyen a Harmadik Rómává.

A kettéosztás

395-ben Theodosius kettéosztja az Impériumot, határt húzván a keleti és a nyugati rész közé a Drina folyón, ugyanúgy, mint Kr.e. 44-ben Augustus és Antonius tette volt. Ez a vonal azóta is Kelet és Nyugat határa. Nem lehet tudni, hogy az akkor már meglévő társadalmi, népesedési, művelődési, erkölcsi, nyelvi különbségek miatt húzatott ide a határ, avagy a határvonal meghúzása később eredményezte a különbségeket. Ugyanis az S.P.Q.R.-t kettéosztó vonal később, az 1054-es szkizma folytán az ortodox és katolikus keresztyénséget is elválasztotta egymástól, majd a keresztyénség két formájának iskolájában különbözőképpen nevelődött nemzetek között is elválasztó határt képez mind a mai napig, illetve a keresztyén korszak végéig, 1944-ig. Sikertelenek voltak eme vonal áthágására irányuló kísérletek mind, a Keletrómai Birodalom kísérleteitől, a hunok, avarok, majd Magyarország, Törökország, a Francia Császárság, a Habsburg Monarchia és Szovjet-Oroszország kísérletéig, nem is említve az olyan kisebb próbálkozásokat, mint napjainkban a Jugoszláviáé. – Különben, a Theodosius-féle felosztás után a nyugati résznek már nem is Róma volt az egyetlen főhelye, hanem Mediolánum és Ravenna, és csak 476-ig tartott az egész, mikor is a herulok uralma alá került az Örök Város. Nyugaton ez után a „római” nem az Örök Város polgárát, vagy ezzel összefüggőt jelent, hanem „római vallásút”, keresztyént, mint ezt a szentek történetét leíró *Gesta Romanorum* jelzi.

Az első honalapítások

375-ben a hun hódítás kiterjed az eurázsiai kontinens nyugati félszigetére, a későbbi Európára is. Letörlődik a térképről a Római Impérium, minden más addigi politikai alakulattal együtt. Helyükön időlegesen megalakul a barbár királyok hun hegemonia alatti szövetsége, a *Hun Nemzetközösség*, melynek letűnte után a barbár népek osztoznak Nyugat-Európa területén. 411-ben Ataulf *nyugati gót* vezér Hispániában és Gallia déli részén országot alapít. A 341-ben, Ulfilas tevékenységének eredményeképpen felvett ariánus keresztyénség nem felel meg a történelmi követelményeknek, ezért a nyugati gótok 586-ban katolizálnak. Meg is szilárdul országuk, de a 711-ben Afrikából átkelő muzulmán *mór* sereg támadásának nem tud ellenállni, és Tarik mórjainak kezébe kerül a vizigótok országa. Csak társadalomtörténeti érdekesség, hogy a mórok első soraiban a muzulmánként lett vandál nemesi ivadékok harcolnak. Az már fontosabb, hogy a Hispániában berendezkedő mórok nem keresztyén létükre is betöltik a nyugatiság követelményeit, ide fogadván nemcsak az egész iszlám akkoriban az emberi művelődés élén járó kultúrájának művelőit és eredményeit, de befogadták a civilizáció legmagasabb fokára emelkedett ogurok, a *kazárok* menekültjeit, akik az állandó zsoldoshadsereg intézményét hozták nyugatra, és zsidó vallásukkal a talmudi kultúra központját is ide hozták. A muzulmán nyugat, a Magreb évszázadokig a Mediterrán művelődés élén állott, mindaddig, amíg a kezdetben nagyon korszerű, de később éppen emiatt elavult iszlám helyébe az időközben felfejlődött keresztyénség nem lett az emberi művelődés élcsapata.

444-ben, a hun hódítás árnyékában a *burgundok* elfoglalják a Rajna és a Rhone vidékén elterülő későbbi országukat. Germán vallásukat, az ariánus keresztyénséget 476-ban római rítusra változtatják, az uralmuk alá került nép nyelve mellé azok vallását is felvették. A burgund germán

nemesség olyan kicsiny számú volt, hogy önálló ország létrehozására nemigen tarthattak igényt, hanem neolatin népükkel együtt csakhamar a frankok főhatalma alá kerültek, osztozván Nyugat-Európa többi népének a sorsában.

452-ben, a barbár királyságokat egyesítő Hun Nemzetközösség feje, *Attila*, Leó pápa könyörgésére megkegyelmez Rómának. A megmaradás egyetlen útját nyitja meg ezzel az Impérium *városai* számára: A város keresztyén főpapja hódolatával megszerezheti a barbár hódító védelmét.

476-ban az uratlanná vált Itáliában kószáló *herulok* vezére, Odoáker elfoglalja Rómát. A keleti császár által is elismert királyként ténylegesen uralkodik, amíg

489-ben Zénó császár a *keleti gótok* vezérét, Theodorikot nem küldi helytartóul Itáliába. Theodorik germán hős vitézként is, keresztyén királyként is évszázadokra szóló hírnevet szerzett magának, de képtelen Itáliában szilárd rendet létrehozni a keleti császár, a herulok és a birodalmi polgári maradványok között, hiszen maga is, népe is végig ott ingadozott az arianizmus, Róma és Bizánc vallása között.

480-ban a Britanniába átkelt *angol-szászok* befejezik honfoglalásukat. Száz esztendő múlva fogadják el a legyőzött britek vallását, a keresztyénséget, de nemhogy a többi keresztyénnel egységre lépnének, maguk is hét kis törzsi államra oszlanak. Egymással, a szomszédos írekkel, walesiekkel, piktekkel és skótokkal, valamint az újabb normann viking hódítókkal harcolnak az egész korszakon végig, amíg 1066-ban a francia normannok hódítása alá nem kerülnek.

558-ban *avar* támadás indul a Volgánál, 561-ben legyőzik a frankokat is, és 570-ben már ők az urai Európának az Adriai és a Balti tenger között, az Elba vonalától keletre eső területén. Szláv népüknek turáni vérségi szervezetet adnak, sok szláv törzsi–politikai szervezetet, hercegséget, bánságot, vajdaságot hozva létre az avar kagán fősege alatt. Csakhamar nyomtalanul beolvadnak a szlávokba. Birodalmukat a katonai érdeken kívül egyéb nem tartotta össze, és így – a hunokéhoz hasonlóan – uralmuk lehanyatlik, majd a frankok császára a kagánátusukat is megszünteti.

569-ben a *longobárdok* az avarok nyomásának engedve Itáliába költöznek, ahol az évszázados anarhiát megunt lakosság szívest-örömet hódol nekik. Azonban ők sem felelnek meg a várakozásoknak, országuk nem lett stabil politikai szervezet. Katolizálnak ugyan 615-ben, de az akkorra legyengült Róma nem képes a régi arianizmust a maga rendszerével felváltani. Az Itália népébe való gyors asszimilálódásuk a római polgári életforma újraéledését tette lehetővé, és ez tartotta meg a *lombárdok* nevét az utókor számára, mert országukat a frankok 774-ben anektálták.

b) 496-800. A Germán Impérium kialakulásának kora

A frankok

A kozmikusnak tűnő társadalom feletti történelmi erő Nyugat felé hajtja az emberiséget. Amint az áramlás útjába akadály kerül, az emberi áramlat feltorlódik, energiája meggyűl, tömörül, töményedik, és visszanyomja az utána következőt, majd maga is visszafordul Kelet felé. Ez az emberi testek millióival is így van, de szembeötlően megfigyelhető az emberiség szellemi mozgalmain, így a keresztyénségen is. A Krisztus tanítása keletről indult nyugatra, de hódítása nyugatról kelet felé történt. Európa legeredményesebb misszionáriusai nyugat felől jöttek térítő munkájukra. Szent *Patricius*, *Augustinus*, *Bonifacius* írek, britek, skótok voltak, majd a kontinens nyugati partjairól induló misszionáriusok követték őket. Nincs hát igazuk azoknak, akik az európai egység összekovácsolását a frankok érdemének tartják. A frankoknak nem is volt tényleges szerepük sem a

Római Birodalom felszámolásában, sem a hun szövetség létrehozásában vagy megszüntetésében. Erejük abban állott, hogy a népvándorlás őket sodorta Eurázsia nyugati partjaira, a Rajna mellékére. Az viszont már a frankok uralkodóinak és népének az érdeme, hogy nem utasították el azt a kegyelmet, amelyet országuk földrajzi helyzetével, és a keresztyénség idejekorán való felvételével Istentől kaptak, hanem megfelelő módon sáfárgodtak vele, a kapott áldás gyümölcseit megosztva minden germán néppel.

431-ben a frankok a legendás *Meroveus* vezérlete alatt elfoglalják az uratlan Észak-Galliát, majd 481-ben véget vetnek az utolsó római helytartó, Syagrius nyugat-galliai uralmának.

496-ban *Chlodvig* frank király katolikus keresztyén hitre tér, hogy ellensúlyozza ellenfelének, a burgundok uralkodójának politikai előnyét. Módszere sikert is hoz, és még ebben az évben anektálja a burgundok országát, majd 508-ban Közép-Galliát is a frankok országához csatolta.

558-ban már az alemannok, svábok és bajorok is frank fennhatóság alá kerülnek, tehát a szászok kivételével az egész Germánia.

732-ben a Poitiers melletti csatában Martell Károly frank udvarnagy legyőzte a Hispániát meghódító mórokat és a vizigótok dél-galliai országrészét Frankországhoz csatolta.

751-ben Martell Károly fia, Kis Pipin a longobárd király által szorongatott pápa segítségével siet és felmenti Rómát. A Közép-Itáliában visszafoglalt területet a *Szentszéknek* adományozza, megalapítván ezzel az 1870-ig fennállott egyházi államot, a *Patrimonium Sancti Petrit*. Köszönetül III. István pápa elfogadja a Meroving-dinasztia utolsó tagjának detronizálását, és maga keni fel 754-ben Pipint a frankok *Isten kegyelméből való királyává*. 771-ben Kis Pipint, fia, Nagy Károly követte a frank trónon. Most, 1200 év múlva visszatekintve nem tudhatjuk, hogy Isten Nagy Károly családját, a Karolingokat rendelte-e a frank nemzet hivatásának betöltésére, vagy a Karolingok töltötték be a frank nemzet hivatását a germán nemzetek politikai egységének megteremtésére, és ezzel Európa politikai megalapozására. 774-ben végleg rendet teremt Itáliában, anektálja Lombardiát, és biztonságos békét garantál a nyugati egyház főpapjának. 772-ben hadat indít a pogány *szászok* ellen, és ismételt hadjárataival 785-ben hódolásra és a keresztyénség felvételére kényszeríti őket. Az avar kagán védelmében bizakodó *bajor* herceg ellenáll Károlynak, de 788-ban a frank király előtti meghódolásra kényszerül. 791-ben Germánia északi és keleti határait szilárdítja meg, hadat vezetve és küldve a dánok és az avar-szlávok ellen. A pogány *avar* kagán legyőzése és birodalmának felszámolása a frankok évszázadokra kiható, világtörténelmi jelentőségű tette volt. Ez tette lehetővé az Eurázsia legnyugatán a népplazmából kikristályosodott keresztyén állam megszilárdítását, határai mentén speciális határőrségek, őrgrófságok felállításával – mellesleg: éppen az avar katonai területi szervezet, a bánság mintájára. Észak felé a dán őrgrófságot alakította ki, melyből később a keresztyén skandináv államok alakultak. Kelet felé, az Elba és az Odera között avar-szláv őrgrófságokat – marca, bánság – és hűbéres avar-szláv hercegségeket hozott létre. Nemcsak észak és kelet felé terjesztette ki a keresztyén uralmat, hanem a Pireneusokon is átkelve, hódoltatta Hispánia északi részét az Ebroig, ott is határgrófságokat hozva létre a délre szorított muzulmánokkal szemben, amelyekből aztán Navarra, Leon, Asztúria, Kasztília, Aragónia, végül pedig Portugália és Spanyolország kialakultak.

Nagy Károly lehet, hogy csak a maga hatalmi érdekeit akarta érvényesíteni az Istentől kapott karizma segítségével, de a kapott kegyelem mégis meghozta gyümölcsét, Krisztus minden népre kiterjedő egyházának védelmét és biztonságát. Károly a regék és költemények hőse lett még életében, hírének-nevének a fénye azóta sem halványul. A keresztyén egyház első püspökének, II. Leó pápának

méltó tisztessége volt Károlynak, a frankok királyának római császárrá koronázása Krisztus születésének 800. évfordulóján.

c) 800-1054. A nemzetközi keresztyén közösség kialakulásának kora

Az ókori művelődés – szabályrend, szellemi és anyagi műveltség egyaránt – vetésének szerencsés betakarításával az iszlám az emberiség fejlődésének élvonalába került. Érthető hát, hogy hatása alól nem szabadulhatott a keresztyénség sem. A természetes az lett volna, hogy a Római Impérium keleti része, az ortodoxia birodalma tanuljon elsősorban Mohamed követőitől, az ortodoxia azonban hű maradt nevéhez, azaz „igaz hit” voltához, és lehetetlennek tartott minden jobbulást. A nyugati, katolikus keresztyénség is igyekezett megfelelni katolikus, azaz egyetemes, minden népre kiterjedő voltához, és hajlandó volt az iszlámtól is tanulni. A pápa azonnal magáévá tette az iszlámból a számára legkedvezőbbet, azt, hogy Isten gyermekei összességének, a társadalomnak a szervezése csak Isten törvényei alapján lehetséges, és ezért azt Isten szolgáinak kell végezniük, tehát a *Római „Kalifátus”* megszervezésére törekedett. Az európai társadalom barbár valósága azonban a fegyveres kényszerhatalom megbecsülésére kényszerítette, és ezért a társadalmi közfunkciókat megosztotta lelki-szellemi és a testi-anyagi csoportra, és ennek megfelelő szervezet létrehozását kezdeményezte a nyugati keresztyénség területén. Ezért koronázta imperátorrá a germán népek keresztyén birodalomba egyesítőjét, a frankok királyát. Figyelemre méltó az, ahogyan az alakuló intézményre reagált a másik két birodalom: a bizánci császár egyrészt az ortodoxia egyetlen igaz voltára, másrészt a maga római imperatori, még Isten törvényei által sem korlátozott hatalmára támaszkodva elutasította a barbár kolléga elismerését. A bagdadi kalifa azonban – nem hiába volt az akkori legműveltebb társadalom első embere – jobban ismerte az európai valóságot, és elismerte Nagy Károly uralmát. Az is a társadalmi valóság ismeretére utal, hogy az arabok *Frankisztánnak* nevezték Nyugat-Európát az egész középkoron végig.

A társadalomnak azonban megvannak a maga természeti törvényei, a szocionómiai normák, amelyeket mindenkinek tiszteletben kell tartania: a társadalmi szükség szüli azt a célt, amelynek megvalósítása lesz a társadalmi feladat, megvalósítója pedig a cél megvalósításához szükséges hatalom birtokosa. Amíg az Egyház biztonságát és rendjét belső és külső ellenség fenyegette, szükség volt a fegyveres védelemre és ezt a frankok királyja meg is adta. A közösségben helyüket nem találó longobárdok és társaik megfélemezése, a pogány avar-szlávok, skandinávok és mórok visszaszorítása után azonban a keresztyén egyház közös fegyveres védelmére nem volt többé szükség. A pápa látta is ezt, és nem ragaszkodott újabb imperátor megbízásához és felavatásához, Nagy Károly ivadékai azonban atyai örökségüknek tekintették a császári hatalmat és igyekeztek azt mindig újabb igazoló funkciókkal megtölteni, és örököseikre tovább hagyományozni. Amikor a következő ezer esztendő folyamán az egyházat külső vagy belső fegyveres támadás érte, felelevenedett és tartalommal telt meg a császár egyházvédői funkciója. Gyakran azonban csak a császári cím birtokosainak keresett ürügye volt a hatalom megszerzésére a külső és belső veszedelem általi fenyegetettség. A fegyveres erő szükséges vagy szükségtelen volta a katolikus egyházon belül, valamint nagyságának és intenzitásának kérdése örök viszály forrása volt a történelmen végig, a szász császároktól kezdve Bonaparte Napóleonig és Hitler Adolfig.

843-ban Nagy Károly unokái felosztják maguk között az atyai birtokot, a Germán Birodalmat. Három nemzeti államra osztják: *Lothár* kapta a legértékesebb, középső részt Flandriától Dél-Itáliáig, a császári címmel együtt. – A császárság ugyanis fegyveres veszedelem hiánya miatt már csak

funkció, tartalom nélküli cím. – Unokáival azonban családja kihalt, örökségének országai felett testvéreinek ivadékai osztozkodtak és viszálykodtak ezer esztendeig.

Franciaország Európa első nemzetállama lett Kopasz Károlynak a 843-ban jutott örökrészből. Családja uralkodott is 987-ig, akkor kihalván, Capet Hugo és ivadékai lettek a francia trón birtokosai.

Germánia – napjainkban helytelenül bár, de következetesen Németországnak nevezik – Német Lajos verduni osztályrésze már indulásakor sem volt egységes. Az alapját képező frank, szász, sváb és bajor hercegségek, valamint a keleti határ mentén végig, avar-szláv népekből Nagy Károly által alapított örgrófságok mellett az idők folyamán még sok, egymással versengő tagállamra, tartományra oszlott. A Karolingok 911-ben történt kihalása után előbb a frank hercegek töltötték be a germán királyság trónját, majd 936-tól a szász hercegek.

962-ben I. Ottó germán király Rómában császárrá koronáztatta magát azon a jogcímen, hogy 951-ben rendet teremtett Itáliában, a maga hűbéruraságának elismerésére kényszerítve az ottani viszálykodó uralkodókat. A keresztyén egyház külső veszedelem elleni védelmét is megvalósította Ottó, amikor 955-ben döntő győzelmet aratott a pogány *onogurok* felett.

A germán királyok komolyan vették a császárságot, és az azzal járó egyházi funkciókat. Nemcsak a keresztyénség védelmét vállalták, hanem – Nagy Károly példáját követve – a keresztyénség terjesztését is. A csehek megkeresztelése már a 9. század elején megkezdődött. Számukra II. Ottó császár 973-ban alapította az első püspökséget, a prágait. 912-ben *Csehország* hűbéres fejedelemségi rangot kap a német királyságon belül. Fejedelmei megszerzik a morva, szilézi és luzác örgrófságok feletti uralmat is, és ezzel Németország keleti részén legnagyobb politikai súlyra tesznek szert. Ennek alapján később királyi címet is kapnak Csehország fejedelmei a germán király – római imperátortól.

A délkeleti részekben Nagy Károly által alapított avar-szláv politikai szervezetek közül Friaul Itália felé orientálódott, *Horvátország* azonban önálló útra lépett a Keletrómai Császárság, Bolgárország és a Kárpát-medencében újonnan kialakult onogur uralom között. Tomiszláv horvát uralkodó 910-ben királyi címet vett fel – elsőnek az avar-szláv uralkodók közül – melyet úgy a germán király, mint a bizánci császár és a római pápa is elismertek, cserébe hűbéruraságuk elfogadásáért. Utódai 1091-ig tartották meg önállóságukat, azután a Horvátország királya címet Hungária királyai viselték 1920-ig.

Az északkeleti határövezetben a szász hercegek, majd ezek jogutódai, a meklenburgi, pomerániai, brandenburgi és türingiai örgrófok és hercegek osztoztak az avar-szláv politikai szervezetek feletti uralmon. Tőlük keletre a germán királyi és római imperátori méltóságot is viselő szász uralkodók védnöksége alatt alakult meg a Lengyel Fejedelemség 840-ben, Piaszt fejedelem uralkodásával. A lengyelek 964-ben felvették a keresztséget, majd 1000-ben I. Boleszláv fejedelmük függetlenedik Germániától. A germán uralkodók megkísérlik a lengyel fejedelmeknek a maguk hűségére szorítását, de sikertelenül. Sőt, I. Kázmért 1041-ben *Lengyelország* királyává koronázzák. Így a lengyel király lett a második elismert nem germán szuverén király Európában, Hungária királya után.

896-ban Pannóniát elfoglalták a Kárpát-medencében országot alapító onogurok. Kagánjuk, Árpád, Attila ivadéka lévén, őseinek hun örökségét akarta birtokba venni. Attila halála óta azonban Európa politikai képe alapjaiban megváltozott. Az eurázsiai népplazma nyugati végein előbb keresztyén germán birodalom, majd francia és germán nemzetállamok születtek a nyugati keresztyén egyház egységében. Ezek Attila emlékéből már nem a világhódító hős hadvezér képét őrizték, hanem

a keresztyénséget sanyargató pogány Isten ostoráét. Az onogurokkal szemben olyan ellenségesen viselkedtek, ahogyan ez elvárható volt, ahogyan ez Krisztusnak a nyugati egyházban tömörült híveihez illett. A pápa küldte volna misszionáriusait, ebben segítségére is lett volna az onogurok uralma alá került keresztyén földnépe, de a missziós tevékenység folytatása lehetetlen volt a pogány fegyveres kényszerhatalom ellenében. Az onogurok támadó portyái bekalandozták az egész keresztyén Nyugatot. A nyugatiak számára utólérhetetlen gyorsaságú könnyűlovas íjász csapataik ellen képtelenek voltak védekezni Nyugat katonái. A germániai és itáliai hercegek külön-külön katonai ereje csak részlegesen és időlegesen tudta megállítani a Gallián át Hispániáig és Frízlandig jutó onogurokat. Császár pedig nem volt, aki a keresztyénség hadseregét egyesíthette volna. Végre I. Ottó germán király egyesítve birodalma haderejét, 955-ben, Augsburg mellett döntő győzelmet aratott a pogányokon. Ez a diadal Germániának békét, Ottónak római imperátori koronát hozott.

Az onogurok megkeresztelését a keresztyén egyház két része közötti viszálykodás is nehezítette. Az ortodoxok a szlávok – bolgárok, szerbek és oroszok – megkeresztelésével szerzett érdemeikre hivatkozva a maguk egyházi fennhatóságát akarták az onogurokra is kiterjeszteni. A katolikusok viszont nem mondhattak le az akkori Európának legnagyobb katonai erejét jelentő onogurok keresztyénné szelídítéséről, hiszen az elsősorban a nyugati keresztyéneket veszélyeztette. I. Ottó katonai győzelme után már Pannóniába merészkedtek az onogurok megtérítésével megbízott passauai püspök papjai, azonban Géza onogur kagánnak uralomra jutásáig nagyon kevés eredményt értek el. II. Ottó és Géza megegyezése nyitott utat az eredményesen folytatható misszionának és hozta el az onogurok megtérését. A kagán és az onogurok előkelői megkeresztelkedtek, a keresztyénség iskolájába tanítványként beiratkoztak, majd az 1000. év karácsonyán Géza kagán fia, István, keresztyén királlyá koronáztattatott, *Isten kegyelméből első elismert nem germán szuverén királyaként Európának.*

A nyugati keresztyén egyháznak ehhez a nagyjelentőségű szertartásához használt koronát Krisztus egyetemes egyháza nevében II. Szilveszter pápa adta. Mint a történétírók kiderítették, a korona adományozását III. Ottó császár kezdeményezte. A korona alsó fele viszont Mihály, keletrómai császár ajándéka. Nem valószínű, hogy a szuverén uralkodóként való kétségtelen elismertetés mindhárom érdekelt hatalom részéről István király diplomáciája zsenialitásának lett volna az eredménye. Én azt ajánlom 20. századvégi szkeptikus olvasóimnak, higgyék el, hogy valóban Isten kegyelme tette Hungária királyát szuverén uralkodóvá, hiszen István is, környezete is, és minden más érdekelt is annyira meg volt győződve erről, hogy kész volt érte életét is áldozni. Minden történelmi tényt elsősorban az érintettek szubjektív viszonyulásán át kell értékelni, hiszen azok akarata alanyi viszonyulásuk függvénye. De a történelemnek bármilyen materialista szemlélete sem vonhatja kétségbe, hogy István megkoronázásával a nyugati keresztyén egyházba tömörült hívek addigi germán faji közössége az onogurok türk, szláv, magyar – tehát nem germán – népeivel nemzetközivé lett, és így ez a koronázás valóban az első nemzetközi jogközösségnek, a *Foederatio Christiana Europae*nak a megalakulását jelentette. *Hungária* királya a negyedik szuverén uralkodója volt Európának. Az első, Itália–Lotaringia–Flandria uralkodója volt, de ez Lothár halála után megszűnő, az első hely betöltetlen maradt Európa egész történetén végig, Franciaország szilárdan tartva a második, és Germánia a harmadik helyet. A francia és a germán király azonban Hungária királyának megkoronázása előtt csak Nagy Károly szuverenitásának társ-örökösai voltak, István megkoronázása után lettek ők is saját joga szuverének.

Az Európai Keresztyén Nemzetközösség megalakulásával megnyílt a lehetőség arra, hogy más nemzetek királyai is szuverén uralkodói elismerést kapjanak, nem kellett immár a római császár főhatóságát elfogadniuk. Hungária után egy évszázad alatt a közösség szuverén tagjaiként ismertettek

el 1014-ben Dánia, 1020-ban Svédország, 1035-ben Norvégia, 1037-ben Leon és Kasztília, 1041-ben Lengyelország, 1057-ben Skótország királyai. Az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás útját állta a katolikus egyház keleti terjedésének, és ezzel az Európai Keresztyén Nemzetközösség további bővülésének. A déli részen Hungária és Polonia szuverenitásának kiterjesztése útjába állott az ortodox Bolgárország és Oroszország, valamint a Szkíthiában megmaradt, később muzulmáná lett tatár kánság. A lengyel király hegemoniája alatt közvetlenül, vagy a német lovagrend által közvetítve lett keresztyénné Litvánia és a Baltikum, a dán-svéd uralkodó védnöksége alatt pedig Skandinávia többi része és Finnország. Ezzel lezárultak Nyugat-Európa keleti határai, az Augustus-Antonius megállapodással Kr.e. 44-ben meghúzott, majd a Theodosius római császár által Kr.u. 395-ben megújított, az Adriai-tengertől indított határvonal Közép-Európa nyugati keresztyén uralkodóinak működése folytán eljutott az északi Jeges-tengerig.

3. Vallás és társadalom

a) A misztika

Hit és vallás

A *hit* a világ valóságáról alkotott meggyőződés, az értelem és érzelem tudati egysége, egészében emberi egyénhez kötődik, és csak közvetve, az egyének társulásával válik közösségivé, társadalmivá. Az istenhit is az egyének tulajdonsága és tulajdona, amelyhez a tudományos kutatás, leírás és rendszerezés csak nagyon hézagosan, töredékesen fér hozzá. A *hittudomány* által megállapított igazat szokás gyakorlati, didaktikai célra hitvallássá, *confessio*-vá fogalmazni, a kor és társadalom mindenkor követelményei szerint. A hitvallások alapján szerveződnek *felekezetekké* a hitvallások elfogadói. Ennek folytán lehetnek hitvallási tételek feletti felekezeti viták és viszályok, azonban ezek annyira elvont, elméleti kérdések felett folynak és folyhatnak, hogy valójában nem érintik a hívek vallását, a hit társadalomban érvényesülő gyakorlatát. – Persze a hitet és a hitvallást a hatalom birtokosai és az arra áhítozók gyakran használják ürügyül cselekedeteik indokolásául. – A vallást tehát nem az isteni kijelentésből vagy a hitvallásból lehet levezetni, hanem a társadalom tényleges életéből lehet visszavezetni arra a szabályrendre, amely az istenhit befolyása alatt született. Magyarán: egyénnek és közösségnek nem az a „vallása”, amit a felekezete által elfogadott hitvallás mond, hanem az, ami a társadalom érvényesülő erkölcséből megállapítható. Van ugyan valóságos különbség a társadalom tagjainak viselkedésében, tehát vallásában, aszerint hogy milyen hitvallást követő felekezet *nevelte*, de ugyanabban a társadalomban nagyobb a hasonlóság a különböző felekezethez tartozó tagok viselkedése, tehát vallása között, hiszen az ember magatartását meghatározó szabályok társadalmiak, közösségköziek, felekezeti köziek, és tagadhatatlanul nagyobb mértékben érvényesül bennük az elődöktől örökölt értékrend – itt közvéleményként fejlődést fékező társadalmi tehetetlenségi erő – mint a neveléssel kapott hitvallásos erkölcsi tanítás. – Ez azt jelenti, hogy az európai vallásban az alapot a népek ősi primitív babonává degradálódott hitrendszeréből kinövő élettörvények, *szokások* képezik. Ebbe a talajba ültetődött be a keresztyénség egyistenhite, hogy a történelmi korok fejlődési fokozatainak megfelelő, a felekezeti tanítások és a nemzeti hagyományok különbözősége ellenére csak Európára jellemző egységes termést eredményezzen.

A misztika nyugati ethosza

Krisztus megszületésével az ókor csodaváróinak vágya teljesült. Isten Fiának, az emberiség megváltójának a földre szállása, születése, halála és feltámadása olyan *csoda* volt, melynek élménye magával ragadta az apostolokat és tanítványait. A keresztyénség egyetlen igaz – ortodox –

hitvallását úgy fogalmazták meg, hogy azt a legegyszerűbb, legegyszerűbb emberek is elfogadhassák, támogatták hát a csoda-hitet, nem tiltották még azt a jelcsodát sem, amellyel Jézust is haragra gerjesztették a farizeusok. Évszázadoknak kellett eltelni addig, amíg a keresztyénség tanítói megértették az Evangéliumot, hogy nem szabad Istentől csodás jelt követelni a maga létének és mindenhatóságának igazolására, valójában tehát az ember szeszélyének betöltésére. Istenre kell bízni, mikor és hogyan akar rendkívüli módon megmutatkozni az ember előtt, mert Istennek célja van a világgal és az emberrel, és céltalan értelmetlenséggel semmit sem tesz, csodát sem. Az 5-6. század hitvallás-fogalmazói nem gondoltak erre, amikor öt évszázad hitélményeiből az ortodoxia hitvallását kiszűrték. Ez is egyik oka annak, hogy a keleti keresztyénség fejlődésképtelenné vált. A nyugati keresztyénség gondolkodói atyamestereik, Nursiai Benedek kortársai és követői, látván híveiknek kilátástalan, kiszolgáltatott életét, belátták azt, amit az Evangélium kezdettől fogva mondott, hogy Isten csodájának *tétlenül* várása nem hoz megigazulást senkinek. A csodás események, a személyekhez fűződő csodás tettek csak akkor értékesek, ha megfelelnek Isten Evangéliumban kijelentett céljának, minden ember boldogulásának. A hívő keresztyénnek is erre kell törekednie. Csodahit tehát a misztika nyugati változata is, de az *érthető csodáé* és ez leggyakrabban a hívő keresztyénnek embertársai javát szolgáló cselekedeteinek eredményeképpen nyilvánul meg. A misztikának erre a szemléletére vezethető vissza a nyugati keresztyénségnek *pragmatikus, aktív* volta a keleti passzivitással szemben. A misztika szerint Keleten és Nyugaton egyaránt a világtól való elvonulás, a testi ösztönök örömeinek a megvetése és az aszkézis minden formája az ember javára és üdvösségére szolgál. A nyugati ehhez annyit tesz hozzá, hogy az embernek nemcsak a maga, hanem embertársai javát és boldogulását is szolgálnia kell. A remete és szerzetes tétlensége nem használ senkinek, még a maga eltartásával is másokat terhel. *Munkát* kell végeznie az igaz keresztyénnek saját maga szükségeire és embertársai hasznára. Ez a munka kinek-kinek Istentől kapott rendeltetése, emberi elhivatottsága szerinti, a királyé az uralkodás, a nemesé a karhatalom és hadakozás, a papé az áldozás és tanítás, a kétékezi munkásé a földművelés és az ipar. Különbözik mindenben az egyetemes keresztyén erkölcs az érvényes, tehát az az alkotás, cselekvés és viselkedés az értékes, amelyben Isten és embertársaink iránti szeretet nyilvánul meg.

A misztikus logika

Semmiképpen sem állíthatjuk azt, hogy a misztika tudományossága gazdag volt, hiszen a tudomány logikus ismeretrendszert jelent, és az anyagvilág valóságának csak kicsiny hányada vonható a misztika *logikája* alá. Még a mindennek alapjául szolgáló hittudomány is csak a Szentírásnak a leírására és olvasására irányult. A legnagyobb alkotás Szent Jeromos műve, a Biblia latin fordítása, a Vulgata.

A keresztyénség 324-ben az államvallási státus elnyerésével a császár védnöksége alá került. Első feladatának az új hivatalos értékrend hitvallásának megfogalmazása látszott. Ki kellett emelni, el kellett különíteni az egyedüli igaz hit, az ortodoxia alaptételeit az ókori szünkretizmus és az általánosan zsidó vallásnak tartott monoteizmus mindenféle elméletétől és gyakorlatától. A Mediterráneum új tudományának művelői hittudósok lettek, és Alexandria, valamint minden más tudományos központ főfeladatának a hittételek megfogalmazását tartotta. Bevallom, a legnagyobb igyekezetemmel sem vagyok képes felfogni, mi célja lehetett a mindenféle hitvitának, amely a keresztyénség legnagyobb tudósainak egymás általi, kölcsönös kiátkozását eredményezte. Persze, az bizonyult „igaz hitvallásnak”, amelyet az időközben Bizáncba átköltözött és keleti despotává lett római imperátor annak minősített. Az eretneknek nyilvánított tanok közül azoknak a híre maradt meg, amelyek uralkodók megtérítésével politikai hatalmat szereztek maguknak.

Az írás logikus magyarázatát még senki sem tartotta szükségesnek. Missziói és didaktikai célokra lejegyezték a szentek legendáit, és ezzel mintegy átmenetet is alkottak a történetírás felé. Ugyanis csak a királyok viselt dolgait jegyezték le, egyebet csak annyit, ami ehhez szükségesnek mutatkozott. Jellemző, hogy a kor szent hőseiben nem azokat az erényeket dicsőítették, amit a mai ember értékesnek tart, hanem a misztikus logikának megfelelőket, a mindennapi élet eseményei és cselekményei ugyanis bármennyire példamutatóak legyenek, nem emelik ki az embert az áhítatos hívők közül. Például, Szent Istvánban nem a kiváló politikust, hadvezért és államférfit dicsérték, országépítő műve is mellékes volt, de kiemelték az életében és halálában végbevitt csodáit, többek között koporsójának és tetemeinek a fizikai törvényekkel ellentétes viselkedését, hiszen ez igazolja az anyagfeletti hatalom titokzatos jelenlétét. A jogtudomány a misztikus gondolkodás logikája szerint a szentté avatási perekben merülhetett ki, ott is a szentséghez megkövetelt csodák igazolási eljárásában. Még a későbbi egyházjog szabályainak a rendszerezését sem tartotta szükségesnek, a mindennapi élet szabályozását is egészében az ősi *népszokásokra* hagyta. Az ún. szellemtudományok elhanyagoltattak, hiszen ezek mind a hívságos és megvetendő világ dolgaira vonatkoztak. Bármilyen furcsán hangzik, a természettudományoknak valamivel nagyobb volt a becsületük, leírtak sok természeti tüneményt, főként az orvoslásban és földművelésben hasznosíthatókat, de ezek is annyira el voltak keveredve csodás elemekkel, hogy csak az akkori szemlélet fogadhatta el tudományosnak azokat.

A misztikus művészet

A tudományénál jelentősebbek a misztika művészeti alkotásai. A misztikus *esztétika* költészete istentiszteleti célokat szolgáló himnuszok, zsoltárok írásában merült ki. Prózaírodalma már az egész korszak eszmevilágát jól tükröző *Gesta Romanorum* az állandóan gyarapodó terjedelmű Szentek Legendái volt. Zeneművészete volt a legmaradandóbb értékű, gondoljunk csak a ma is általánosan nagyra becsült gregorián énekekre. A misztika képzőművészetére a szimbolizmus a jellemző, hiszen ez egészében megfelelt a misztika irrealizmusának. Eme kor képei és szobrai nem törekszenek az érzékelhető valóság ábrázolására, hanem a valóságnak és még inkább a mögötte álló lényegnek konvencionális jelképekkel való ábrázolására, tehát nem természeti képet, tájat, tárgyat, vagy adott személyt ábrázol, hanem azt az eszmét, gondolatot, érzelmet, amit a mű kifejezni akar.

A romanika

A honfoglalás korának nyugati keresztyén művészete a *romanika*. – A „romanika” elnevezés a „román” szó származéka, amely – a laikusok hiedelmével ellentétben – a középkorban egyértelműen „keresztyént” jelentett, és nem általában „rómaid”. A romanika elnevezés általános a nyugati nyelvekben, csak a német rövidíti románná. A magyar művészeti irodalom a németből szolgai pongyolasággal átvett „román stílusnak” mondja, kellemetlenül megnehezítve keleti szomszédaink népvénétől való megkülönböztetését. – Hogy mennyire áthatották a keresztyénség hitelvei az akkori egész életet, az legjobban képzőművészetén át szemlélhető. Ugyanis a középkori egyházi és állami szervezet olyan roppant nagyságú, hogy egyszerűen nem látjuk bennük a fától az erdőt, nem látjuk bennük a műalkotást.

A misztikus építészet

Legmaradandóbb alkotásai a misztika képzőművészetének azok az építészeti művek, amelyről az egész művészettörténeti korszakot *bazilikának* nevezték el, a középkori nyugati keresztyén templomok. Ez olyannyira híven tükrözi kora társadalmának világszemléletét, eszmevilágát, értékrendjét, hogy még a korszak etikai, politikai és logikai felfogásának bemutatására is leginkább a misztikus esztétika szabályai szerinti építészeti alkotások az alkalmasak. A misztika a csodavárás

vallása, a legnagyobb csodán, a feltámadáson alapulván. A Krisztus diadalmas feltámadásának hívői a keresztyénüldözések idején a zsinagógákból a sírboltokba, katakombákba húzódtak vissza, a temetkező helyekre. Ebben a környezetben a feltámadás vallásában mind nagyobb szerepet kapott a halottkultusz, hiszen istentiszteleteik, áldozataik bemutatása az elhunyt hívek, szentek temetkezési helyén történt, maguk a sírok szolgálván oltárul hozzá. Amikor Konsztantinus a keresztyénséget a temetkezőhelyekről a felszínre hozta, sőt uralkodó értékrenddé – „bazileosz” ideonómiává – tette, szertartáshelyéül épületet emelt. Az első, később bizáncinak nevezett keresztyén templomok még egészen magukon viselik a temetkezőhely, az egyiptomi kriptá jellegét, híven az egyiptomi hagyományokon felépült Alexandria szelleméhez. Annyi történt, hogy a kriptá-szentély egyik oldalát megnyitották, hogy a laikus hívek láthassák, hogy mutatják be a misztériumba avatottak, a klerikusok, áldozatukat Krisztus tiszteletére. A nyugati egyházrészben, minden római városban ott voltak a gyülekezés helyéül szolgáló csarnokok, vásárok és törvényszéki tárgyalások helyei, nem építettek hát új gyülekezőhelyet, hanem ennek a csarnoknak a végébe építettek fel egy szentély-kriptát. A későbbi, a nyugati keresztyénségre jellemző bazilika-templom megőrizte, és a későbbi korokra örököltette át ezt a formát: ott van a misztikus szertartás színhelye, a zárt kriptá, a patrónus szentek és világi pártfogók temetkezési helye, ott a mindennapi áldozat számára felállított oltár. A szentélyt diadalívvel áttört fal választja el a templom hajójától, a laikus gyülekezet tartózkodási helyétől. A szentélynek meg kellett nagyobbodnia akkor, amikor a szerzetesi áldozárok száma felszaporodott. A templom hajójában pedig később a kegyúr számára épült karzat, hogy a pórnépből kiemelkedhessék anélkül, hogy a klerikusok között helyet kapna a szentélyben.

A barbár építések kezében aztán jobban kidomborodott az épületen a szerzetességben megnyilvánuló keresztyén életszemlélet, a népi vallási hagyományok, valamint a defenzív keresztyénség miszticizmusa. Várszerű külső alakja, zömök tornyaival, tömör falfelületeivel, lőrészerű ablakaival az anyagi világ külső csábításaival és még inkább rettentéseivel szembeni védelmet sugároz, a korabeli vallásosság igényeinek, a defenzív keresztyénség igényeinek megfelelően. Tömören, nyomasztóan zárt belső tere, a maga állandó homályával a misztikus világszemléletnek a megtestesítője. Ugyanakkor az irracionálisan magas templomhajók, a pillérsorokon nyugvó félkörívek ritmikája Istennek minden ember feletti nagyságát tükrözi. – Nem én dicsérem a romanikus templomépítészetet, hanem kétezer esztendő építőművészei és vallásos hívői, akik ma sem tudnak Isten dicsőségére, a gyermekies hit kifejezésére és a keresztyén gyülekezet használatára alkalmasabb épületformát. – A romanika festészete és szobrászata is kiválóan oldja meg feladatát, a misztikus hit kifejezését, amikor nem az anyagi valóságot ábrázolja, emberi vagy más alakban, hanem a valóság belső lényegét a maga szimbolikájával.

A bazilika templom külső megjelenésével a misztikus hit *passzivitását* fejezi ki, a földi világgal való szembefordulást, az attól való elzárkózást, a külső világ hatásai elleni védelmet sugározván. Várszerű, zömök tornyai, tömör falai a keresztyén *defenzívát* tükrözik. A templom belsejének zártsága, homályja ismét csak a misztika lényegére, az Isten dicsőséges nagyságával szemben az emberi alázatra készítetnek. Hogy a bazilika mennyre kiválóan alkalmas a misztikus gyermeki hit szerinti istentisztelet helyéül, arra találó negatív példám van. Szülőfalum, a Szilágy vármegyei Ákos remek bazilika-templomát a reformáció óta a helvét hitvallásúak használják. Azonban egész életemben engem is, hívőtársaimat is zavart a világos, bátor, öntudatos istenhit gyakorlásában az ellentétes ihletésű térforma.

A népi kultúra

A romanika irodalma, költészete, zenéje is nyilvánvalóan kultusz-célokat szolgált. Az Istent dicsérő zsoltárok, a szentek legendái, az azóta is csodált gregorián énekek ennek a kornak az alkotásai.

A nemzeti történetírás alapjául szolgáló, keresztyén királyok tetteiről szóló krónikák átvezetnek a vallási költészetből a világiba. A hősi énekek viszont az egyházi és világi költészet és zene közötti kapcsolatot jelentik. A romanikus egyházi költészet, irodalom és zene csak egy kicsiny részét használta fel az európai népek ősi hagyományos művészetének, annyit, amennyit kultikus céljaira felhasználni szükséges volt. A népi műveltség többi, sokszorosan nagyobb részét meghagyta a nép mindennapi használatára, minden európai nemzeti identitás egyik fontos alapeleméül, minden korok emberének nagy örömére.

Senki ne képzelje azt, hogy a honfoglalás korában egyáltalán lehetett beszélni olyan társadalmi békéről és biztonságról, amelyet az akkor lebontott óvilág Pax Romana-ja biztosított. Az egyház által kezdeményezett új kényszerhatalmi forma, a barbár nemzetállam, korántsem volt képes a közbiztonság fenntartására. Márpedig *Inter arma silent musae*, a honfoglalás korában egyszerűen semmiféle feltétele nem volt meg az egyházi szertartásokba szorult vallásgyakorlaton kívül semmiféle más művelődési tevékenységre. Persze a közhatalom megerősödésével párhuzamosan nőtt a közbiztonság, ez maga után vonta a vallásgyakorlat által igényelt művelődés fejlődését is, ez azonban a korszak végéig sem terjedt túl a vallásgyakorlat határain. Éppen ezért van olyan kiváló jelentősége annak a népi kultúrának, szokásnak, tudománynak és művészetnek, amely képes volt nemcsak átvészelni a honfoglalás korának a kultúrára kedvezőtlen, viharos, zimankós időjárását, hanem képes volt idejekorán virágozni és gyümölcsöt hozni is, hogy a „mű”-kultúra pangása vagy hiánya miatt az emberi lélek és szellem el ne satnyuljon, el ne korcsosuljon, hanem természetes, egészséges irányban fejlődjék és gazdagodjék.

Pragmatikus latin tanítás

A Római Impérium eredeti része, a Mediterráneum latin nyelvű nyugati fele, a birodalom 395-ben történt kettéosztásával önállósulni kezdett, majd a nyugati császárság 476-os megszűnésével meg is szabadult a keleti, görög szupremáciától, úgy a bizánci despota uralmától, mint a védnöksége alatt hitvitázó és zsinatoló görög egyházi szervezettől. Úgy is mondhatnánk, hogy a keresztyénség nyugati, latin fele a császári védnökség megszűnése miatt önálló, latin szellemű szervezet kiépítésére kényszerült. Az addig csak szigorúan vallási szertartások ellátásával foglalkozó egyházi szervezet a közhatalom megszűnése vagy bizonytalanná válása miatt kénytelen volt a hívek minden más olyan gondját is magára venni, amelyek az élet továbbviteléhez elengedhetetlenül szükségesek voltak. A mindennapi élet által igényelt *igazgatási és békebíróági* feladatok mellett még a politikai és katonai *védelem* biztosítása is az egyházra hárult. A katonai védelmet a barbár vezérek megnyerésével, vagy egymás elleni felhasználásával próbálták elérni. A közrend fenntartásához a karhatalmi erőszak eszközének hiányában, az érdekeltek által elfogadott társadalmi *tekintélyre* volt szükség. Ez önként adódott a keresztyén monoteizmusban Istennek Krisztus által gyakorolt mindenható hatalmának feltétlen elfogadásával, ez viszont csak úgy volt elvárható a hívektől, ha az összeegyeztethető volt a hitrendszernek azzal a viselkedéstanával, etikájával, amely az akkori és ottani társadalom tagjainak tevékenységét *valóban* befolyásolta. Persze, ez nem az egész ókori nyugati pogányságnak a keresztyénségbe való beemelését jelentette, hanem csak a *megtűrését* azoknak a pogány vallási elemeknek, amelyek egy része minden vallásban benne van, másik része pedig kétségtelen pogány politeista volta ellenére Krisztus evangéliumával összeegyeztethetőnek, tehát elfogadhatónak látszott a római papság számára, hiszen maguk is mindnyájan ebben, az ősi népi pogányságot felhasználó vallási értékrendben nevelkedtek. A római püspök felsőbbbségét elfogadó nyugati, latin egyházrész nem vett részt a hitvallás körüli vitákban – az Impériumnak Nyugatról való visszavonulása után – a Keleten megállapított hittételeket egészében elfogadta, de gyakorlatban hozzájuk csatolta a nyugati keresztyén hívek vallási hagyományait. A keleti egyházrésznek az egyetemes zsinatokon

megállapított ortodox hitvallása melletti kitartása lehetetlenné tette a hitvallási továbbfejlődést. A nyugati egyházrész viszont a hagyományok elfogadásának csatornáján át – bár dogmatikai megalkuvással – híveik hitéletével való állandó szerves kapcsolatot kapott, és fejlődési lehetőséget biztosított magának. Senki sem mondhatja, hogy a nyugati keresztyén klérusnak ez a *pragmatizmusa* nem egyezett Krisztus missziós parancsával, hiszen a népegyház valóban minden embernek a Krisztus követésére való *nevelését szolgálta*, és az elválasztott hívek közösségének egyetemessé, katolikussá tételének egyetlen útja volt akkor.

Kultusz, kultúra, civilizáció

A hit társadalmi-gyakorlati érvényesülésének, a vallásnak három megnyilvánulása van: a kultusz, a kultúra és a civilizáció. A kultusz, az istentisztelet célját szolgáló cselekmények összessége, a kultúra a kultuszcselekmények ellátásának lehetőségét biztosító szellemi tevékenységeket jelenti, a civilizáció pedig a szellemi kultúrának anyagi megvalósulása. A hit alapja az anyagtalan, tehát mérhetetlen mindenség *lelki élettávlátának* transzcendenciájában önmagát kijelentő *Abszolút Hatalomnak*, Istennek a Törvénye lévén, ennek a kultuszra, az *istenimádatra* vonatkozó része az Isten tiszteletét szolgáló szertartásnak, rítusnak és az erre használt kellékeknek, tárgyi és viselkedési eszközöknek – tehát a *szakrális* tevékenységnek – minősítési mértékszabálya, *kánonja*. A kultúra, a *műveltség*, a vallás gyakorlati, *metaszakrális* része, a kultusz szolgálatában végzett *szellemi* tevékenységeket foglalja magába. Ez elsősorban magának az Istent tisztelő ember lelkének az építését, az isteni cél megvalósítására alkalmassá tételét, művelését, azaz *nevelését* jelenti, ennek összes kellékét, valamint eredménye, a műveltség által létrehozott szellemi alkotások összességét. A *civilizáció* pedig a szellemi műveltségnek, a szakrális értékeket létrehozó metaszakrális tevékenységnek, a kultúrának az ember hasznára való *szekularizációja*, anyagi, *testi* – úgy természeti, fizikai, mint társadalmi vonatkozásban – való megvalósulása.

Misztika és csoda

Az *Isten-élmény* az emberi léleknek nem az értelmi, hanem *érzelmi* vonalán fejti ki hatását. Minden vallásnak, a keresztyénségnek is, a kijelentés bizonyítékot nem kívánó, *alázatos* elfogadása, a misztika az indulási szakasza. A misztika eszmerendszerének alapjául a csoda szolgál, de nem az a csoda, amelyet 20. századi tudományosságunk a természet törvényei alóli kivételnek nevez, hiszen a misztikus számára a természetfelettség a törvényszerű, a szabályszerű és – előfordulhat, hogy – az anyagvilág törvényei tűnnek kivételnek. Nehezen tudtam megbarátkozni a csoda jelenségével. Családom is, minden nevelőm és tanítóm is évszázadok óta helvét hitvallású evangéliumi keresztyén értékrendben élt, természetes hát, hogy az én gondolkodásom is ennek megfelelő. Nincs tehát távolibb, idegenebb eszmerendszer számomra a *misztikánál*. A misztika alapja, a csoda érthetetlen, mert megmagyarázhatatlan számomra. A Szentírásban leírt természetfeletti jelenségeket tényként fogadom el a Kijelentés tekintélye alapján, azzal, hogy bizonyosan van érthető magyarázata, de az nem reám tartozik. A Biblián kívüli csodákat egyszerűen babonás meséknek tartottam, és – tudom, hogy keresztyénhez nem méltóan – lenéztem csodahívó embertársaimat. A börtönben kerültem össze magas tudományos képesítésű és műveltségű olyan emberekkel, akik evidens tényként beszélték el az akkoriban a vladimiresti ortodox kolostorban történt csodás eseményeket. Ekkor gondolkoztam el a jelenség felett: nem a csodát láttam, tapasztaltam, hanem a *csodahívót* láttam és a csodában való őszinte hitet tapasztaltam. Arra az eredményre jutottam, hogy Isten olyan formában mutatkozik meg az emberek előtt, amelyet azok felfogni képesek, azaz „minden népnek az ő nyelvén”. Az ortodoxia irracionális gondolat-rendszerében nevelődöttek számára a csoda demonstrálja Istent. Lehet, hogy a csodás jel csak érzéki csalódás-szülemény, vagy egyszerűen hazudik az azt hirdető tanú, de ez semmit nem változtat a csoda elhívóinak viszonyulásán, amely a hívők vérmérsékletétől függően mindegyik

viselkedésében megnyilvánul. Bár a csodának nem reveláció tartalmát fogom fel, *valóban ható* társadalmi tényként fogadom el.

A középkor ideocentrikus értékrendje

A misztika tehát nem a természettudomány hiányára vagy alacsony színvonalú jelenlétére támaszkodik, hanem egyszerűen mellőzi, másodrendű kérdésnek tartja az egész anyagi világot, sőt a szélsőségesek egyenesen látszatnak, káprázatnak tekintik az egész mérhető, anyagi mindenséget, benne az egész testi életet. Azok, akik Istenben valóban hisznek, elfogadják azt, hogy a végtelen anyagi világ *csak része* a mérhetetlen örökélet világának, azok számára nem lehet idegen a misztikus szemlélet akkor sem, ha az más korszak más társadalmának a gondolkozásmódja. Márpedig az európai barbárok honfoglalása idején más volt a korszak, más a társadalom, más volt az ember viselkedését befolyásoló domináns koreszme. Akkor olyan anyagi, testi nyomorúságban élt az emberiség, az állandó éhínség és éhhalál, a járványos betegségek és természeti csapások között, olyan állandó rettegést okozott a barbár és álbarbár rablóktól való félelem, olyannyira csak elviselhetetlen elnyomást és minden más rosszat várhattak saját felettes hatáságaiktól, valós életük annyira elfogadhatatlan volt számukra – ezt a 20. század üldözöttjei, deportáltjai, hadifoglyai és rabjai is bőségesen tapasztalhatták – hogy az azon elhelyezkedő egocentrumuk alig gyakorolt hatást világszemléleti érzelmi erőterük másik pólusával, az *ideocentrummal* szemben. Pszihikailag ez a kora középkor emberének nagyon határozott ideocentrikus értékrendjét igazolja. Hétköznapi nyelven ezt úgy mondanánk, az akkori emberek földi élete annyira nyomorúságos volt, hogy nem tartották érdemesnek hozzá ragaszkodni, hanem mindenképpen ki akartak emelkedni belőle, egyértelműen felfelé vágytak.

A latin keresztyén társadalom

A Keletrómai Impériumban magas szintre emelkedett keresztyén hittudomány annyira eltávolodott a nyugati egyház küzdelmes életétől, hogy alig gyakorolt rá valami befolyást is. A római egyháznak annyi gondot jelentett az egyház szervezetének új feladatok ellátására való fejlesztése, a barbár pogányok megkeresztelésének roppant feladata, hogy a görög hittudomány elméleti *elefántcsonttornya* helyett latin gyakorlatiassággal az egyház *mindennapi élete* által igényelt tudományt művelte. A római egyház az ortodoxia által rögzített hitelemek mellé az ezek érvényesítését a nyugati Mediterráneumban lehetővé tevő, a népéletben bevált elveket is adoptálta. Megőrizhette és szolgálhatta evangéliumi vallását, Isten kegyelméből megszabadult a császár despotikus védnökségétől, azonban az Impérium polgári igazgatásának fenntartására és hívei vallásosságának állandó továbbfejlesztésére kényszerült. Érvényben maradtak a keresztyénség görög hagyományai, de lassanként az elméleti tudományosságba szorultak vissza. A nyugati keresztyén tudományosság nem a nagy egyházatyák és tanítványaik, kommentátoraik tudománya, hanem a római pápáknak és az egyházi élet más irányítóinak nem mindig írásban rögzített, liturgiára, pásztorációra, egyházigazgatásra és misszióra vonatkozó intézkedéseiből leszűrhető tudományos tartalom. A társadalmi valóságban ez sokkal nagyobb jelentőségű és fontosságú volt, mint a magas görög hittudomány összessége, hiszen a nyugati latin keresztyén hittudomány a katolikus szertartási rend, a papság és a szerzetesség legkülönbözőbb tevékenységeinek szabályozása mellett – nem is említve egész Nyugat-Európa népeinek megtérítését – olyan gyümölcsöket termett, mint a keresztyén jogtudomány megtestesítői, a keresztyén állam és a keresztyén nemzetközösség. Ne higgyük azt, hogy a politikai kényszerhatalom megszervezése nem egyházi cselekmény volt, hiszen ebben az egyház által tanított erkölcs, a keresztyén etika szabályai érvényesültek, a politikai szervezet csak eszköz volt az egyház akaratának érvényesítésére.

Latin misztikus tudomány

A nyugati Mediterráneum gyakorlata a latinság helyreállítását követelte, mert itt az általánosan elfogadott nyelv a latin volt. Latin kellett legyen a liturgia és a vallásgyakorlat irodalmának nyelve, ezen a nyelven kellett elindulnia az új tudományosságnak. Elsősorban a Bibliát kellett latinra fordítani. Ez meg is történt az *Italával*, majd Szent Jeromos művével, a *Vulgatával*. Ha már elfogadták a Szentírás melletti érvényességüket, le kellett írni „a szent hagyományokat”. Ez is megtörtént a *Gesta Romanorum* megindításával. A hajdani pogány politeizmus istenségeinek tulajdonságai a misztikus logika igényének megfelelően „szent erények” cím alatt kapcsolódnak bibliai személyek, őskeresztény vértanúk és kortárs hithősök cselekedeteihez a *Gesta Romanorum* legendáiban. A szentek legendáinak lejegyzése évszázadokon át folyik, rendszerezésre váró ismerettömeget adva az új keresztény hittudomány, a misztika kialakulása számára, egyúttal fennenne hirdetve az isteni kijelentések sorozatának az evangéliumok utáni folytatódását is.

Latin írásbeliség

A nyugati keresztény kultusz által igényelt *tudományosság* nem használhatta az általa érvénytelenített pogány tudományosságnak még az alapelemeit sem. Egészen új írásbeliséget kellett kialakítania, nem építezhetett a klasszikus latin irodalomra sem, hiszen az, éppen nagy gazdagságánál fogva, csak terhet jelentett volna a keresztény iskola növendékei számára. Éppen a nyugati egyház népegyház volta követelte meg a nép tanítását közvetlenül végző alsó papság írásismeretét is. Elemi fokon ez csak a szent szövegek liturgikus olvasásának a tudását jelentette. Ezt követte az élő szóval előadott magyarázó, tanító szövegek elsajátítása és előadása, és csak ezek után jött a tulajdonképpeni írásnak, előbb a másolásnak, majd az írásos fogalmazásnak a megtanulása. A mai ember számára az írás nem számít tudománynak, annyira velejárója az életünknek. A honfoglalás korában azonban másként volt ez. A civilizált keleti központokban már évezred óta mindenki tudott olvasni is, írni is. A központoktól távol azonban csak a közhivatalnokok és vagyonukkal a társadalom fölé emelkedő kereskedők tudtak írni-olvasni, a nép, az egész lakosság azonban teljesen írástudatlan volt, és az is maradt a közelmúltig. A nyugati egyházrész legalább a papságot, a klerikusokat írásismerőkké akarta tenni. Nyugat-Európában azonban a közigazgatást ellátó barbár nemesek írástudatlanok voltak, és sem kereskedő, sem más számoló és író néprétege sem volt a társadalomnak. Ez a helyzet is valósággal kényszerítette a nyugati egyházat a papságnak írásra tanítására, hiszen írástudatlanul nem láthatta el vallási liturgikus és missziós szolgálatait. Nemcsak a vallásgyakorlat kívánta hát meg Nyugaton a papság írásismeretét, hanem minden *nemzetállam kormányzata* és igazgatása is. Ez tökéletesen beleillett a keresztény európai állam szerkezeti rendjébe, a vallási-, törvénytani- és közoktatási tevékenység mellett közigazgatási szolgálathoz – tehát, mai nyelven: a törvényhozói mellé végrehajtó hatalmi funkcióhoz is – és az ezzel járó tekintélyhez is juttatta a papságot. Nem véletlen, hogy a nyugat-európai nyelvekben a *clericus* a tanult, művelt ember jelzője a tudatlan *laicus*-szal szemben. – Az pedig művelődéstörténeti fintorként hat, hogy a keleti egyházrészben a keresztény papság maradt írástudatlan, éppen a köztisztviselők írástudása miatt.

Az írásbeliség egyházi latin nyelve azonban nem volt, mert nem lehetett azonos a provinciák különböző latin nyelvjárásainak egyikével sem. A neolatin nyelvek természetesen fejlődtek tovább, és nemsokára, éppen a latinnal való nagy hasonlatosságra támaszkodva saját írásbeliséget alakítottak ki. A nem latin nyugat-európai nyelvek azonban kiszorultak az írásbeliségből. A germán népnnyelvek a nyugati Germán Impérium társadalmi igényei szerint már a közigazgatási írásbeliségben is helyet kaptak, de a tudomány nyelve egyértelműen a latin maradt éppen a hajdan nem a Római Impériumhoz tartozó területeken, a Barbaricumban.

Bármennyire is érthetetlen a materialista számára a teocentrikus világszemlélet, történelmi tény, hogy az Egyetlen Isten mindenhatóságán alapuló értékrend érvényesült a Homo Sapiens Antropus társadalmában 324 és 1944 között, a keresztyénség földi hegemoniájának korában. Éppen azért, mert a keresztyénség kora *lezárult*, lehet távlati rálátásunk a történelemnek erre a korszakára, hogy metagnosztikus kiértékelését megkísérelhessük. Úgy kell eljárunk a keresztyénség történelmével, mint a hajdani történészek tették a görög történelemmel: egyetlen történelmi egységként tárgyalták az egész görögséget, holott az sok apró, egymással versengő, egymással sokszor semmiféle közösséget nem vállaló politikai egységből állott. Még a legnagyobb görög szellemek is mindennapi életükkel pirinyó városállamukhoz voltak kötve és ennek megfelelően gondolkodtak. Csak a történelmi távlat tette lehetővé a metagnosztikusok számára, hogy térben egynek tekintsék Görögországot Trójától Szürakuzáig, később a Mediterráneumnak azt az egész részét, amelyre a hellénizmus befolyása kiterjedt, valamint időben a Kr.e. 5. századtól a Kr.u. 6. századig terjedő ezer esztendő. Aki benne él az adott térben és időben, az távlat hiányában nem értékelheti egészként a jelenséget. A keresztyénség világtörténelmi kora is csak bevégeződése után látható egésznek, és a Föld felületén is csak megszűnése után rajzolható meg az a terület, amelyen az érvényesült. Nyilvánvaló, hogy ismeretlen jelenségnek nincsen neve. A „Keresztyénség Országának” azután kell nevet keresnünk, hogy a fogalmat megállapítottuk. Mivel itt a más társadalomtörténeti egységektől megkülönböztető differentia specifica a keresztyénség, amíg jobb elnevezést nem találnak majd, használjuk az Egyetemes Keresztyén Nemzetközösség, *Communitas Universalis Christiana Populorum* kifejezést, kifejezőbben: Keresztyén Nemzetcsalád.

A hatalom szukcesszív hierarchiája

A *krisztiánizmus* immateriális világszemlélet lévén, az Egyetlen Isten feltétlen mindenhatóságán alapszik. Társadalmi rendjének szerkezete tehát különbözik úgy a vérségi társadalmi természetes rendtől, mint a polgári rendszer alulról felfelé való szerkezetépítésétől. A keresztyénség minden társadalmi hatalmat Isten mindenhatóságából vezet le. A középkori egyház tanítása szerint Isten minden hatalmat Krisztusra ruházott. Krisztus adta tovább Péternek és apostoltársainak, azok pedig az egyház püspökeinek. A püspökök jelölik ki és avatják be az egyház szolgálattevőit le az alsó papságig, akik mindnyájan fel vannak ruházva a bűnök büntetésére és megbocsátására. Az ember a hite szerint viszonyul a világ valóságaihoz, Isten valóságához is a maga hite szerint viszonyul, hite intenzitásától függ, hogy mennyit és hogyan teljesít Isten parancsolataiból. Ennek a felismerésnek az alapján lett a nyugati keresztyénség népvallás, az általa alkotott közösség pedig népegyház. Isten mindenható hatalmának adottsága mellett a társadalomban anyagi kényszerhatalom érvényesül. A kényszerhatalom léte kétségbe vonja Isten mindenhatóságát, ha a kényszerhatalom birtokosa nem veti alá magát Isten mindenható hatalmának. A nyugati egyház ezért törekedett a barbár nemzeti uralkodók megtérítésére. Ha azonban Krisztus egyszerű híveivé tette volna őket, felborult volna az isteni mindenhatóságból levezetett, felülről lefelé terjedő hatalmi szerkezet. A megoldást az egyház tanítói megtalálták: Krisztus által Isten kegyelméből ered a legerősebb társadalmi kényszerhatalom. Ha a legerősebb földi hatalom Isten kegyelméből ered, ha Isten nevében gyakorolják azt, a földi királyoknak népük feletti kényszerhatalma nem ingatja meg, hanem megerősíti az isteni hatalomnak az egyház által tanított szerkezeti hierarchiáját. Az egyház azért *népegyház* marad, hiszen a hívek vallásgyakorlatára alapít, a hívek cselekedeteiben valósul meg királyi közvetítéssel is Isten parancsa. Hogy pedig a királyok valóban Isten akaratának a végrehajtói legyenek, ott áll mellettük az isteni legislatio, az egyház a maga tanítóival, hogy mindig emlékeztethessenek a Szentírásba foglalt

törvény, az isteni akarat szerinti kötelességekre és jogokra. A társadalom anyagi valóságában a királyok hatalma csak a hívőknek egy-egy részére terjedt ki, mindegyiknek a maga országa népére, a maga nemzetére. Így lett az egyetemes keresztyén egyház nemzetközösség. A római papság előtt ott állott az egyház ószövetségi előképének, Izráelnek a példája. Jáhve hatalmát minden jött-ment földi ember kétségbe vonhatta az Ábrahámmal kötött szövetség és a Mózes által kibocsátott Törvény ellenére, mindaddig, amíg Jáhve egy pusztai sátorban lakott, ide-oda költözött és törvényeit megbízhatatlan származású és jellemű papok közvetítették. Amikor azután Izráel nemzete királyt kapott Jáhvétól, és a király állandó szentélyt épített és hierarchikusan szervezett, állandó papságot állított Jáhve szolgálatára, Isten törvényei földi jogszabályokká lettek és a társadalomban ekként érvényesültek. Nagyon gondosan történt Izráel királyának a kiválasztása: Jáhve meghatalmazottja, Sámuel előbb Sault választja, mert az alkalmasabbnak látszott. Saul azonban nem Jáhve akaratát érvényesítette, hanem a népét, illetve saját magáét. Egy olyan király kellett, amelyet Sámuel Dávid személyében meg is talált, aki feltétlen vállalja Jáhve szolgálatát. Lehetett Dávid közönséges hegyi rabló, sok ártatlan ember életének kioltója, féktelen duhaj, házasságtörő, Izráel ellenségeihez pártoló, nemzetáruló, mindenkinél alkalmasabb volt Jáhve királyként való szolgálatára, nem vitézségeért és emberi érdemeiért, hanem egyedül Isten iránti *hűségéért*. – Az más kérdés, hogy Dávidnak és utódainak a királysága mellett nem volt Jáhve híveinek más országa és az a meglévő is csak egy magyar megyényi Júdeára terjedt ki. Akkor csak ennyi és ilyen földi kényszerhatalomra volt szükség az isteni Kijelentés megtartására és továbbadására. „A föld minden népének megáldása”, az Ábrahámnak tett ígéret ideje nem Dávid és az ószövetség korában érkezett el, hanem Krisztus születésével, halálával és feltámadásával, illetve akkor kezdődött, amikor a világ népei Krisztus tanítását megismerték, és magukévá tették. Minden egyén és nép aszerint kapja az áldást, ahogyan a Krisztus követésére a kapott tanítás szerint vállalkozik. –

A Krisztust szolgáló katona

A római egyház szolgálait az élet gyakorlata kényszerítette a barbár királyok hatalmának elfogadására, és a származásuk, érdemeik, vagy akár ügyességük és ravaszságuk által szerzett tényleges hatalmuknak Isten akaratából való eredeztetésére. Azonban ez nem csorbitja, hanem erősíti hitük igaz voltát, hiszen *nincsen hatalom, hanem csak Istentől*. A pogány királyt megkeresztelő pap valóban Isten avatott szolgájának bizonyult akkor, amikor a szilaj katonát az egyház szolgálatának vállalására bírta.

Az aul-rendszer megfelelt a keresztyén elvárásoknak

Valószínűnek tartom, hogy a római klérust nagyon meglepte a barbárok közötti misszió gyors sikere. A barbár hódítók ugyanis egyből megértették, és magukévá tették a krisztusi tanítást, hogy Istené minden hatalom, annak gyakorlását a Fiának, Krisztusnak adta, akinek földi helytartója, a hatalom közvetítője, a római pápa, hiszen maguk is vérségi társadalomban éltek és mindez evidens volt a számukra. Az Attila által szervezett nemzetközösség is egyetlen aul felnőtt tagjaivá tette a germán, szarmata, ogur és más királyokat, akik Attila isteni kiválasztottságát elfogadták. Most a keresztyénségben minden király örömmel fogadta, hogy közvetlenül ő kapja a népek feletti hatalom isteni kegyelmét, területileg megosztva azt uralkodótársaival, éppen úgy, mint az aulban és a klánban osztották meg egymás között a felségterületet. Nagyon szívesen vették, hogy az isteni kegyelem közvetítője egy világi hatalommal nem rendelkező gyenge öregember, mert így nem kockáztathatta meg, hogy a közvetítésért részt követeljen magának a kényszerhatalomból. Az európai barbárok éppen olyan vérségi rendben éltek, mint a keletiek, ahonnan a monoteizmus tanításai jöttek, tehát értették, hogy van mindenki feletti *Atya*, annak van elsőszülött *Fia*, fiatalabb, sőt fogadott gyermekei, mert ez volt a mindennapi életükben. Kevésbé értették ezt, és ezért gyakran értették félre az

individualista római polgári társadalom neveltjei. Nem véletlen az, hogy a Barbaricumból származó papok és pápák tudtak inkább Krisztus helytartói lenni, mint az impériumbeliek. A pápaság későbbi történetében is magyarázatot kapunk minden világi uralkodóval való viszályra, ha a család formuláját alkalmazzuk a szereplőkre: amikor a pápa megváltoztatni akarta az uralkodók örökölt rangsorát, egyszerűen nem engedelmeskedett senki és mindig szembe szegültek, ha a pápa hatalmi örökrészt akart szerezni magának.

A keresztyén társadalom rendjei

Isten felkentje, a király volt az Egyetemes Keresztyén Nemzetközösséghez tartozó országok mindegyikében a legfelsőbb társadalmi *rend*. Isteni karizmájuk autokratikus, személyes egyeduralkodói hatalommal ruházta fel őket. Országá területén az egyház által felkent király hatalma teljes és kizárólagos volt. Minden a király hatalma alá volt vetve, minden más földi kényszerhatalom kizárásával. A király volt az egyetlen törvényhozó, ő volt a legfőbb bíró, és minden fegyveres erővel ő rendelkezett akarata végrehajtására. Bár földi kényszerhatalom nem érvényesülhetett a szuverén király felett, maga is alá volt vetve az isteni törvényeknek, ugyanannak az erkölcsi értékrendnek, amelynek népének minden tagja alá volt vetve. Szuverén lévén, a királyt csak olyan kötelességek terhelték, amelyeket önként vállalt, illetve a királynak szuverén joga volt kötelességeket vállalni magára. Így vállalta királlyá kenetésével Isten szolgálatát, *Törvényének*, Krisztus egyháza tanításának országába való *hozatalát* és érvényesítését. Ennek a vállalásnak volt eszköze, szervezeti formája, a római egyház által kijelölt személyeknek az *ország főpapjaivá, püspökeivé* való kinevezése, hogy azok országos *főrendként* a király tanácsosai legyenek, és az ország kormányzásában is részt vehessenek. A püspökök kinevezték a papságot, az egyházi rend tagjait, valamint felügyelték a szerzetesrendek tevékenységét. A keresztyén tanítások hathatósabbá tétele szempontjából még nagyobb volt a fontossága a szerzetes közösségek elősegítésének és fenntartásának, mert ezek voltak Krisztusnak azok a jó tanítványai, akik vállalták a világ elhagyását, hogy életük példájával a krisztusi út követésének mintái legyenek.

Nemesség

A *nemesek* azoknak a katonáknak az ivadécai voltak, akik az ország meghódításában, a honalapításban, a király elődei mellett részt vettek. Bár a nemesek hatalmának, mint minden hatalomnak isteni eredetét elismerte az egyház, hatalmuk nem egyéni volt, mint a felkent királyé, hanem *testületi*, azaz rendi tényleges hatalom. A nemesek voltak a király közvetlen alattvalói, akik a király akaratát saját társadalmi és katonai hatalmukkal országrészükön, *allodiális* birtokaikon élő népekkel szemben érvényesítették. Az újkori publicisztika helytelenül feudumnak nevezi az ősi, nemesi szállásbirtokot, az allódiumot, holott a különbség nagyon lényeges: az *allódiumot* őseinek honfoglalással szerzett örök joga alapján birtokolja a nemes, a *feudumot* viszont a király adományozza a hűséges szolgálat jutalmaként.

Polgárság

Polgár, azaz közhatalommal nem rendelkező, de személyére nézve szabad állapotú, földesúrnak szolgálattal nem tartozó, királyi alattvaló, csak a volt impériumi területeken fekvő országokban volt a honfoglaláskori Európában. Először azoknak a városoknak a lakosai, amelyeknek főpapja meghódított volt a hódítók előtt, később az új püspöki szentélyek körül kialakult települések lakosai, a püspöki patrimonium alattvalói. Az első időszakban, a keresztyén királyságok kialakulásáig a polgárság jogi helyzete bizonytalan, rendezetlen volt. A királyok azután rendezték a polgárság jogait, többnyire kollektív szabadságjogokkal ruházván fel őket városonként.

Jobbágyság

Nyilvánvalóan a legnagyobb számú népréteg a nemességnek alávetett, meghódított *földnépe* volt. Ezeknek a jogi helyzete kezdetben vidékenként változott, és minden vidéken belül aszerint, hogy miképpen kerültek a honfoglalók uralma alá: önkéntes hódolással, vagy erőszaknak engedve. Az önként hódolók megtarthatták földhasználati jogaikat, és faluközösségeként autonóm szervezeteket alkothattak – többnyire az adók és más közszolgáltatások beszedésére. A többi faluközösséggel együtt tartották fenn az egyház helyi közösségét és papját, többnyire tíz falunként egyet. Nemzedékek alatt a föld népei közötti különbségek elenyésztek, az örökös szolgaságra vetett kényszerrel hódítottak, a hadifoglyok és idegenből rabolt vagy vásárolt rabszolgák ivadékai, amennyiben földművelők voltak, a faluközösségek szabad parasztjaival azonos társadalmi rendet alkottak és ebből alakult később a *jobbágy*ság. Illik tudni, hogy a jobbágyi állapot nemcsak kötelességeket jelentő alávetettség volt, hanem hatáskör, azaz jog és kötelesség együtt: a jobbágnak joga a maga telkének területén – a család megélhetését biztosító nagyságú udvar, kert, szántó, kaszáló, legelő, erdő együttesén – földet művelni, ettől megfosztani sem őt, sem ivadékait nem lehetett. – Nem éréktelen elgondolkozni azon, hogy a középkori magyarországi latin nyelvben egyetlen ogur eredetű jogi kifejezés van – ezt minden más közép-európai avar-szláv eredetű ország is átvette –, a „jobag”, mert erre nem volt latin kifejezés.

-

A keresztyén jogközösség

A középkori európai Keresztyén Nemzetsalád *jogközösség* volt, mindenki otthoni jogállását elismerték a jogközösséghez tartozó minden országban. Az uralkodóknak és családtagjaiknak ezt a jogállását, rangját és tekintélyét mindenütt elismerték Európában. A skót vagy a magyar nemes Franciaországban is és mindenütt Európában rendelkezett a nemesi kiváltságokkal. A polgár mindenütt szabad állapotú volt, bár mesterségét csak városa céhében folytathatta. A jobbágy a földesurának az ő művelése alatti birtokához tartozott, nem lehetett őt attól elszakítani. Hogy ezeknek a jelentőségét érzékelhessük, tudnunk kell, hogy a keresztyén nemzetközösséghez nem tartozó ország királyát, vagy annak fiát, leányát, – ne is beszéljünk idegen országok alattvalóiról – nyugodtan lehetett Európában rabszolgaként árusítani, viszont keresztyén országok alattvalói közül senkit, a szolgálgyermekét sem. Krisztus tanítása, a keresztyénség ugyanis minden embert közvetlenül Isten gyermekeivé nyilvánított, és csak életkorbeli különbséget fogadott el az emberek között. Ennek megfelelően a barbár népek közötti, addig általános vérségi hierarchikus társadalmi szervezet lebomlott. Az aulnál tágabb vérségi közösségek a királyi közigazgatás területi egységeivé, megyékké és tartományokká alakultak át. Mivel az egyház kizárólag az egynejű házasság intézményét rendszeresítette, a hajdani aulok felnőtt, teljes jogú tagjai között csak tetszés szerint vállalt szokásjogi kötelezettség maradt, illetve a nagycsalád kötelékéből a keresztyénné lett felnőtt férfiak atyjuk halála előtt is kiléphettek. Ebben az alakban azonban ez a társadalmi forma – a házasságon alapuló ún. kiscsalád köré rokon egyénekből és szolgákból csoportosultak közössége – az egész keresztyénségben mindenütt és mindig megmaradt a legutóbbi időkig, a polgári individualizmus közösségbontásának, „társadalmi atomrombolásának” korunkban bekövetkezett általános diadaláig.

A nemzetközösség kifejlődése

Az Egyetemes Keresztyén Nemzetközösség a honfoglaláskori Európában alakult és fejlődött ki. Az első korszakban, az óvilág lebontásának korában még csak a szorosan vett egyházi szervezet alakjában létezett. Mai nyelven úgy mondanák, hogy ez a létezés csak elméleti, apriori volt, hiszen akkor Európa népei még egymással verekedve kószáltak, országot keresve maguknak. A nyugati egyház azonban ebben a korban függetlenedett az imperátor despotizmusa alól és szervezte meg az egyház provinciáit, úgy a hajdani Birodalom, mint a Barbaricum területén. A Krisztusnak adatott minden hatalom földi szervezete tehát megvolt, mielőtt azt a misszió a pogány hódítókkal elfogadtatta

volna, hiszen éppen az eredményes misszió bizonyítja ennek a hatalmi szervezetnek a létezését. A nemzetközösség, azaz a nyugati egyház szolgálatára csak a frankok királya vállalkozott, amikor 496-ban megkeresztelkedett – ezzel kezdődik a honfoglalás korának második szakasza. Azután 300 esztendeig Frankország királya és népe adja a társadalmi kényszerhatalmat Isten akaratának földi érvényesítésére. Még ez sem volna valóságos nemzetközösségnek nevezhető, hiszen az ellenállhatatlan kényszer hajtotta a frank felsőség elfogadására a népeket, amíg az végül az egész germánságra kiterjedt. Azonban az egyház a frank fegyverek védelmében mindenütt újabb provinciákat hozott létre, amelyeknek hívei már valóban közösséget alkottak. A frankok által alapított Germán Impérium azonban fizikai korlátai miatt képtelen volt nagyobb területi és társadalmi kiterjedésre, holott a nyugati egyház *egyetemes*, katolikus volta ezt igényelte volna. Ezért lépett túl az egyetemes egyház a latin és más nyelvű népek felett uralkodó germánság faji határain, és fogadott hívei közösségébe turáni, szláv és kelta népeket, hogy ezek uralkodóit keresztyén szuverén királlyá kenve fel, alattvalóik valóban önálló tagjaivá lehessenek az egyetemes keresztyén nemzetközösségnek. A *Communitas Universalis Christiana Populorum* István onogur kagánnak Hungária keresztyén királyává koronázásával azonban még mindig nem valósult meg teljességében – hiszen a keresztyénség fejlődése előtt még nagy út áll –, mert ez az egyház által létrehozott államközösség csak *Foederatio Christiana Regum*, királyok szövetsége volt.

A valós társadalmi élet

A honfoglaláskori európai társadalmi szerkezetnek ez a leírása csak absztrakt jogtörténeti vázlat. A társadalmi gyakorlat, a társadalom valós élete, ha elméleti alapjai ezek voltak is, úgy viszonyult ehhez, mint az élő emberi test a maga csontvázához: nemcsak a hús, vér, ideg anyaga hiányzik belőle, de maga az élet is. Az Egyház azoknak a barbár vezéreknek adta a krisztusi karizmát, akik területükön a legerősebbnek bizonyultak, akik állandósítani tudták kényszerhatalmukat másokkal szemben. A hatalomról, a mások akarata befolyásolásának képességéről tudjuk, hogy a fizikai erővel rokon jelenség lévén, intenzitása fordítottan arányos a hatalom birtokosa és az alávetettje közötti távolságnak. A távolság ebben az esetben nemcsak fizikai, földrajzi távolság, hanem társadalmi is: Minél messzebb van társadalmilag valaki a hatalom birtokosától – tehát minél alacsonyabb jogállású – paradox módon annál kevésbé érvényesül vele szemben a hatalom. Mert a társadalmat alkotó minden közösség részleges szigetelőként, szűrőként áll a hatalom útjában, védelmezvén a közösséget alkotó egyéneket és kisebb közösségeket a külső hatástól. Lehetett a karizmatikus király hatalma erősebb minden más személyénél a maga országában, hatalma csak viszonylagos volt és csak azokkal szemben érvényesült feltétlenül, akik a környezetében voltak, családtagjaira, szolgálóira, kísérő katonáira. A király országában, a székhelytől több száz kilométerre élő halász-vadász még a felette közvetlen hatalmat gyakorló és a királyi hatalmat esetleg közvetítő nemesurat is csak esetleg ismerte. Évtizedek telhettek el anélkül, hogy egy ilyen társadalmilag távoli személy a királyról egyáltalán hírt hallhatott. Családjának tagjai viszont egész életüket leélhették anélkül, hogy földesurukat is csak hírből ismerjék. Mindez azt jelentette, hogy a legerősebb barbár vezér megkoronázásával még egyáltalán nem valósult meg a legelső állami, közhatalmi cél, a *közbiztonság* sem. Lehet, hogy a király olyan nagy katonai erővel rendelkezett, hogy országa területéről más királyok hatalmát kizárhatta. De a közbiztonságot, az élet és a vagyon biztonságát az országban leginkább a király katonái veszélyeztették, persze nem a király saját birtokán, patrimoniumán, hanem a másokén. A nemzetségek katonasága is a közbiztonságot szolgálta a nemesurak magán katonaságával szemben, de itt sem volt olyan kötelező hatáskörrel rendelkező bíróság, amelynek kellő ereje lett volna az ítélete végrehajtására abban a tekintetben, hogy mi tartozik a nemzetségi – most már vármegyei, grófsági – hatóságok hatáskörébe és mi az egyes földesurakéba. Hogy a földesurak jogbiztonságát is csak a

magánkatonaságuk garantálta, az nyilvánvaló. Nem véletlen, hogy a honalapító barbár királyok első dolga a vérségi társadalomból örökölt *jogszokások* törvénybe foglalása volt, mert akkor a királyi hatalom legfőbb kötelessége a nemesurak közötti birtok-perek eldöntése volt. Arról, hogy a közhatalomból kizárt, semmiféle fegyveres hatalommal nem rendelkező földnépének életét, vagyonát, jogait mennyire biztosította a maga földesura – arról jobb nem beszélni.

A jogbizonytalanság

A nemesi rend tagjainak jogait és kötelességeit az ősi szokásjog szabályozta. Az egyházét a kánonjog. A kettő közötti hatáskör látszólag az egyháznak kedvezett, egyszerűen azért, mert meg volt állapítva: a házasság és a családtagok egymáshoz való viszonya az egyház joghatósága alá tartozik, tehát minden személyi jog. Azonban a társadalomban tényleg érvényesülő erők mind a mai napig akadályozták az egyház szabályainak a társadalomban jogszabályként való érvényesítését. Nemcsak a fegyveres erővel rendelkező nemesek és a sok mindenféle katonaság – sok esetben nem is volt jogszerű parancsolójuk, csak hazudták, hogy a király, a vármegye, vagy valamelyik nemesúr szolgálai volnának, mert csak közönséges rablóbanda volt – élt vissza hatalmával és vette el erőszakkal a nálánál gyengébbek, elsősorban a föld népének életét, testi épségét, vagyonát, ételét, italát, feleségét, leányát vagy minden egyébét, hanem az egyházi rend tagjai részéről is mindennapos volt a jogaikkal való visszaélés. Nemcsak a plébános használta rendeltetésétől eltérő célra a kulcsok hatalmát, de a főpapság is, sőt a pápa is gyakran összetévesztette magát az egyházzal, az egyház fejével, Krisztussal, végső fokon Istennel. Igen, az Isten és Krisztus nevében, az egyház szolgálatával indokolt intézkedések a gyarló emberek kivitelezésében nagyon sokszor egyszerűen Isten-ellenesek és egyház-ellenesek voltak.

A nemzet egyházjogi fogalma

A *nemzet* a honfoglaló nemesek ivadékainak, az egyházi rendeknek, és minden más kiváltságos jogállásúnak a közössége volt. Ez azonban kibővült a királyok és más hatalmasok szolgálatában álló katonasággal, szabad állapotúakkal, és végül mindazokkal, akik ezek védelme alatt állottak, tehát a felkent király minden alattvalóját magába foglalta. Ez a honfoglaláskori nemzet – latinul: *populus*, tehát nem *natio* – egyáltalán nem volt az az egységes vérségi közösség, amilyennek a késői utókor szeretné látni. Hordozója volt azonban az együvé tartozás *tudatának* és átörökítője a legnagyobb természetes társadalmi közösség alapjául szolgáló minden *hagyománynak*. Milyen szerepe volt a keresztyén egyháznak a legtagabb társadalmi közösség kialakításában? Hiszen a történetírás rendszerint az egyház ellenlábasaként beszél a nemzetről. A hívő ember számára csak az az érték, ami Isten akaratának az érvényesülését szolgálja. Amikor a nyugati egyház Krisztus apostolává, a krisztusi küldetés teljesítőjévé kente fel azt a hódító vezért, aki isteni kiválasztottságát éppen fegyveres hódításával igazolta, nem tett egyebet, mint az Egyetlen Isten képét viselő, minden mennyei és földi hatalommal bíró Krisztus akaratának gyakorlati érvényesítésére alkalmas, fogható, hús-vér embert állított az egyházi provincia hívei elé: Íme, az isteni kegyelem felkentje, aki iránt engedelmisséggel tartozik minden hívő. A király iránti *hűség* tehát vallási kötelesség az ország minden lakója számára. Ez azt jelentette, hogy nem a pápa és a főpapság iránt tartozik engedelmisséggel a hívő, hanem az Egyház iránti hűségét az egyház által *felkent király* iránti engedelmisséggel kell bizonyítani. A hívő szemében a király nem azért a legerősebb társadalmi hatalom birtokosa, mert neki van a legnagyobb fegyveres serege, hanem azért, mert Isten, a világmindenség abszolút Ura áll mögötte. A középkori nemzet tehát azoknak a közössége, akik hite szerint az országuk felett uralkodó király Isten akaratának felkent érvényesítője. Ez az összetartó kapocs a nemzetet alkotó született nemesség, az egyház papsága, a király fegyveres kísérete, az Istenen kívül valójában senkinek nem engedelmeskedő mindenféle katona, az országgal együtt

hódított polgár, a föld népe és a király hatalmának alávetett minden más társadalmi csoport között. Ezen alapszik a személyes király hatalma, annak szerkezete és szervezete, a középkori állam. A királynak való vallásos alávetettség az egyetlen állandó, nemzedékeken át megmaradó társadalmi tényező a nagyon gyakori változások között. Ezért lett képes a középkori nemzeti hagyomány kialakítására és örökölni hagyására, hiszen az emberi művelődésnek mindenkor legfőbb alkotó eleme a vallás. Nyilvánvaló, hogy a nemzet fogalmának ez a középkori felfogása egyáltalán nincs ellentétben az általános nemzetfogalommal, amely a nemzetet a közös származás hagyományán felépülő általános művelődési, erkölcsi értékrendi, totális közösségnek mondja. Az alap a honfoglaló vezértől és katonáitól való származás tudata, amely a király és a nemesség kényszerhatalma igazolásul szolgál, annak a közös vallásnak a tanítása szerint, amelyet a nép vallásaként vettek magukra a hódítók. A meghódított néptől kapták a hódítók anyanyelvüket is – ha többféle volt a nép nyelve, az egyház latin nyelve volt a hivatalos, amíg a közhatalom urai valamelyik népi nyelv mellett nem foglaltak állást – és ezzel minden emberi művelődés alapeszközét, amely a nemzetnek, mint hagyományközösségnek a kialakulását és fennmaradását lehetővé tette.

A nemzetállam céljának a megvalósulása a nemzetállam végét jelenti

A nyugati keresztyén egyház a barbár vezéreknek Isten felkentjeivé koronázásával *megkezdte* a honfoglalás harcainak, és az azokkal okozott teljes bizonytalanságnak végét ígérő *nemzetállam* alapjainak a lerakását. Ennek az új hatalmi szerkezetnek, mint minden kényszerhatalomnak elsőrendű célja a *védelem* volt, a béke biztosítása. – Hogy ez mennyire valósult meg a keresztyénség 1620 éves befolyása alatt, arra az Egyesült Nemzetek Szervezetének második világháború után írott Alapokmánya enged következtetni, amennyiben legfőbb célnak *még mindig* a béke és a biztonság megszilárdítását mondja.

c) A honfoglalás korának gazdasága

A gazdálkodás megszervezése

A honfoglalás korának gazdaságát maga a honfoglalás ténye, az állandó *letelepedés* határozta meg. Az addig nem volt új tényező a hódító katonának, a nemes földesúrnak a földhöz való viszonya volt, amely lényegesen különbözött az azelőttitől. A római polgár kvázi-tulajdonosa volt földbirtokának, tetszése szerint bánhatott vele. A nemesi szállásbirtok még korlátlan használati jogot sem adott a földesúrnak, csak a föld népének közreműködésével. A nép szolgáltatásra, adófizetésre volt kötelezhető, de csak a birtok területén. A gazdálkodási irányok közül döntő súlya a földművelésnek lett. Elsősorban a földműveléshez, a növénytermesztéshez szükséges legalkalmasabb területeket jelölték ki, az őslakosokból és az esetleg rájuk telepedett hódító aulbeli szolgálkból alakult faluközösségek igénye szerint. Ehhez járultak a faluközösség háziállat tenyésztése számára szükséges rétek, legelők, itatóhelyek. A ridegpásztorkodás, ménes, gulya, konda, valamint az erdőgazdálkodás földesúri jogosítvány maradt. A halászat és a vadászat szigorúan az uraké lett, és állandó viszályforrássá azóta is. Persze, sem az állandó letelepedés, sem a gazdálkodási formák nem indultak egyszerre és nem fejlődtek egyformán Európában. A nagy különbségek az impériumi és az azon kívüli területek között voltak, de különbséget jelentett az őslakos és a hódító társadalom összetétele is. Mindenesetre, a folyamat a barbár nemzetállam megalakulásával indul és a mai napig tart, a társadalom fejlődési szakaszainak függvényeként. Jellemző, hogy a gyűjtögetés, halászat és vadászat a földművelés általánosodásával termelőmunkából kedvteléssé, hobbyvá lett.

A biztonság fontossága

A materialista gazdaságtörténészek a termelést, forgalmat és fogyasztást tartják a gazdálkodás alaptényezőinek azért, mert a közgazdaság tudománya kialakulásának korában, a 18. században ezeknek a tényezőknek az elemei határozták meg az emberiség gazdálkodását. Elfelejtik, hogy a gazdálkodásnak előfeltétele is van, a *védelem*: a gazdálkodás eredményének biztonsága nélkül értelmetlen a legalsóbb szintű gazdálkodás is. A honfoglalás korában azonban közbiztonságról, benne vagyonbiztonságról beszélni sem lehetett. Még a gyűjtögetés, halászat, vadászat is a mindennapi fogyasztásra szorul vissza, ha a gyűjtött készletet a hódító úr katonája vagy más rabló bármikor elviheti. Hogy vállalkozna valaki állattenyésztésre, ha az évekig nevelt állat bármikor a fenti rabló prédája lehetett. Mindezek felett pedig ki vállalkozhatott a föld felszántására és bevetésére, ha azt nemcsak a rablók és más erősebb emberek, de azoknak mindenféle állata is egész esztendő alatt tönkretethette, hogy az aratás után jövő rablónak már ne is maradjon elvinnivalója. Igen, a gazdálkodás alapfeltétele a biztonság, amely a honfoglalás korának kezdetén teljességgel hiánycikk volt, de a végére se fejlődött annyira, hogy fontossága ne előzte volna meg a termelés elemeinek, a természetnek, a munkának és a tőkének a fontosságát.

Nomád társadalom nem létezett

Megdöbbenő az a szakismerethiány, amit a materialista történetírók részéről tapasztalunk a hajdani gazdasági tevékenységek rendszerezésének vonatkozásában. Értékrendjük szerint az emberi cselekedetek legfőbb mozgatója a gazdasági érdek, de a gazdasági tevékenységeket egyszerűen nem ismerik. Elvben annyit állapíthatunk meg, hogy a keleti materialisták gazdasági tevékenység alatt az ipari termelést értik, nyugati elvbarátaik viszont a forgalmat és a fogyasztást. Az őstermelést, földművelést, állattenyésztést, mint őstevékenységet, járulékos tényezőnek fogadják el. A legtévesebb az a megítélés, amely az állattenyésztés és a pásztorkodás vonatkozásában tapasztalható. Mindennap hallunk a nomád pásztorkodásról, magáról az ember nomád életmódjáról abban az értelemben, hogy léteznek népek és egész társadalmak, amelyek egész életükben a nyájak után ballagnak, állandó lakhelyük nincs, hanem sátrakban húzzák meg magukat a nyájak pihenőhelyein, hogy másnap és mindennapon, évtizedeken és évszázadokon át mind csak kóboroljanak a füves pusztá legelőjén a nyájuk után, hogy ez lett volna a turáni, a szkíta lovas nomádpásztori életforma. Nem tagadhatom, hogy az egész Euráziában ismeretes, de végtelen kis létszámú *vándorcigányság* mellett más olyan népség is él, amelynek nincs állandó lakhelye, mert egybehangzóan állítják az etnográfusok, hogy Mongólia, Türkisztán, Anatólia, Arábia pusztáin élnek ilyen állandó vándorlásban levő népcsoportok. De állítom, hogy ezek nemcsak ma kivételek az ottani társadalom túlnyomó többségéhez viszonyítva, de mindig is azok voltak, ha voltak egyáltalán.

A nomadizálás fikciója

Állandó lakhely nélkül nem lehet emberi társadalom, de nincs állattenyésztés sem. A *szilaj pásztorkodásra*, tehát az állandóan a legelőn való életre csak a juh és a ló tenyésztése való. A szarvasmarha esetében csak a *gulya* tartózkodhat a legelőn, az is csak tavasztól ősziig. A tehenet nem számának gyarapítása miatt tartják, hanem a *tejéért*. És a tehenet naponta fejni kell, nem távozhat hát messze az istállójától. Az is közismert, hogy a bornyú nem él meg a legelőn, tehát a szarvasmarhatartás feltétele az otthoni, az ember lakhelye melletti istállózás lehetősége. Az egy évet betöltött tinók egy-két évre gulyába mennek a legelőre, azután a nőtényeket tenyésztésre, az ökröket igavonásra használják, utána pedig levágásra kerülnek. A *ló* már megél a legelőn, fel is lehet ott nevelni, de *hasznosítani* sehogy nem lehet, hiszen a lónak állandóan legelnie kell a gyenge pusztai legelőn. Lovagolni csak annyin lehet, amennyi a legeléstől felszabadul. Hogy a lovat közlekedési eszközzül, vagy éppen katonai célra lehessen használni, ahhoz olyan tömény takarmányra, *abakra* van szükség, amely hosszabb szünetet is lehetővé tesz a táplálkozásában. A turáni lovas seregek

messzire el tudtak száguldani az ellenséges területen, ha a száguldás után olyan lakott területre érkeztek, ahol olyan bőséges vetett takarmány állott rendelkezésükre, amelyből néhány óra alatt pótolhatták egéssznapi energiaszükségüket. És ami még ennél is fontosabb, és a pusztai *juhtartásnak* is elengedhetetlen feltétele: az *ivóvíz*. Sem a ló, sem a juh, még kevésbé a szarvasmarha nem tud megenni rendszeres itatás nélkül. Ha ez legelés közben történik, akkor a legeléssel a nyáj fél napi járóföldnél többet megtenni nem tud. A juh maximum nyolc-tíz kilométert, a ló húsz-huszonötöt. A nomadizálás tehát napi tíz kilométeres előhaladási sebességet enged, de ott, ahol ivóvíz várja minden állomáson a nyáját. Ez azt jelenti, hogy a nomádpásztor sem távolodhat el a folyóvíztől messzire, csak annak a mentén nomadizálhat, ha a folyók közötti legelőterületekre, a tényleges pusztákra megy, ott *kúthálózat*ra van szüksége. Hogy pedig a nyájának és azokat kísérő embereknek kellő biztonsága legyen, a pásztorkodásnak feltétlen szervező és vezető *hatalomra* van szüksége. Ezt már az aul rendszerű társadalom nem tudja megadni, ehhez már *klán*-szintű szervezet kell, hogy megállapítsa az aul tulajdonát képező nyájak vonulási útját és az itatók használati sorrendjét. Társadalmi szempontból döntő fontossága van annak a ténynek – erről is elfelejtkeznek a materialista szociológusok – hogy a nyájak mellett csak a legszükségesebb kiszolgáló személyzetre van szükség, néhány legényre egy felügyelő-*sámadó* alatt. Ott nincs mit keressenek sem asszonyok, sem gyerekek, sem öregek, sem semmi olyan háztartási és lakási felszerelés és kellék, ami a családok életéhez szükséges, nem beszélve a családi otthon melletti háziállatokról, még kevésbé a kerti és a földművelési eszközökről. Ezek mind otthon maradnak a szilaj pásztorok telephelyén, a történelem gyakorlatában inkább városokban, mint falvakban. Viszont a családok élete nem képzelhető el otthoni állattartás, tejelő tehén vagy kecske és friss tojást és húst adó baromfiak nélkül, melyek ismét csak kertművelést és növénytermesztő földművelést igényelnek. Mindezek felett, a legnomádabb népek táplálékának is *növényi eredetű* a túlnyomó része és azt meg kell termelni az állandó szálláshelyek közelében. Szokás a magyarok *szittyá* őseit a pusztákon kóborló, jurtában lakó szilaj pásztorként elképzelni, és a késő utókornak így bemutatni. Jó volna, ha ezt megelőzően a történelmi néprajzosok utána olvasnának a kérdésnek. Akkor megtudnák, hogy a történelem eddigi *legnomádabb* társadalmát, az *Arany Horda birodalmát* csak 15%-ban foglalkozott állattenyésztéssel, a nép 85%-nak más tevékenység biztosította a megélhetését. Az sem ártana, ha az ősnomád szilaj életmód otthoni írószobabeli nosztalgizálása helyett kimenne legalább egy napra az őserények híve egy pusztai legelőre *a nyáj mellé*. Hogy legalább lásson életében egyszer a déli itatóhelyen a napmelegtől órákig lihegő juhnyáját, hogy ne képzelné azt, hogy a pásztor nap mint nap ballaghat a nyáj után. Hogy ez régen is így volt, ezt írja az Ószövetség is: hogy verekedtek össze Ábrahám pásztoraival a Lót pásztoraival a *kutak használata* felett, és hogy voltak kinn a pusztán a nyájak mellett Jákob nagyobb fiai – ott látogatta őket meg József – miközben családjuk otthon volt. Pedig ezek valóban sátorlakók voltak.

Transzhumán pásztorkodás

A vándorló pásztorkodásnak ma is ismeretes formája a *transzhumán* állattartás. Ez abban áll, hogy a juhnyáj gazdája a hegyek lábánál lakik, onnan nyáron a hegyek felé, télen az alföld felé tereli a nyáját. Sokszor olyan messzire elkalandozik, hogy tavasztól őszig odavan, és több ezer km-t megtesz nyájával, többnyire lakott területek között. Ilyen *nomád* pásztorkodás jellemezte Középeurópában hajdan a *vlahokat*, az *oláhokat*.

Növénytermesztés

Arra a primitív általánosításra már figyelmet sem kell szentelnünk, hogy létezhetett bármilyen rideg állattartó társadalom földművelő *növénytermesztés* nélkül, hiszen nemcsak az emberek eltartása – a földművelők és az őket ellátó iparosok – de az állatok takarmányozása és szaporítása sem képzelhető el növénytermesztés nélkül. Nagyon fontos azonban annak a megállapítása, hogy a

társadalom, a nép mennyire és milyen sűrűn változtatja lakóhelyét, ha változtatja. A *földbirtokok állandósítása*, amely az európai honfoglalások folyamánya volt, állandósította egyes területeken a földművelést, és ez kötötte oda, telepítette le állandó jelleggel a lakosságot.

Rurális kultúra

A *materializmus* az anyagi érdeket mondja az ember akarat cselekvése legfőbb mozgatójának, és ennek megfelelően minősíti a társadalmi tényeket és jelenségeket: amelyik korban és társadalomban az ember gazdasági érdekei érvényesülnek, *progresszióról*, prosperitásról beszél. A középkorban azonban ilyet nem találván, lebecsüli az egész korszakot, amelyben az ember annyira buta volt, hogy képtelen volt a körülményeknek gazdasági fejlődést eredményező rendezésére. A történelem korszakait azonban csak a *saját értékrendje* alapján lehet megítélni. A középkor értékrendje pedig keresztyén volt, amely nem az anyagi gazdagságot tartotta boldogsága feltételének. Az ókor *hedonikus*, anyagelvű nihilizmusa után az ember boldogan fogadta el azt a keresztyénséget, amely a szegénységet kívánatosnak hirdette, elutasítva az anyagi világ sivár testiségét, és lelki gyarapodást kívánt a civilizáció minden haszna helyett. A középkori ember *nem akart* gazdag lenni, nem törekedett anyagi vagyon szerzésére, nemcsak azért, mert abban a korban ez nehezen volt megvédhető, hanem azért, mert a földi vagyont boldogsága akadályának tartotta. A meglévő vagyonát is odahagyta – a gazdag ifjúnak is ezt tanácsolta Jézus – és remetének, szerzetesnek állott, vagy ha Istennek tetsző házasságra lépett, anyagi javakból csak annyit kívánt, amennyi családja fenntartására feltétlenül szükséges volt. Akkor a keresztyénség is az aszkézist, az anyagi, testi örömök legyőzését propagálta, a népvándorlás honkeresése, a honfoglalás és a letelepedés is arra indította, hogy boldogságát ne a föld felszínének nagyon zárt vízszintes távlatában keresse, hanem felfelé, a magasság felé, az anyagi tehetetlenséggel ellentétes irányban, Isten felé. Ezért tudott könnyűszerrel lemondani a gazdálkodás anyagi hasznairól, ha cserébe földi békét és nyugalmat kapott családja körében, Istentől pedig az örök élet boldog biztonságát. Hogy ez mennyire így volt, azt legjobban Róma városának a sorsa bizonyítja. A császári korban Róma nagy világváros volt, *milliónyi* lakossal, nagy *árutermeléssel* és forgalommal, gyönyörű márványpalotában lakó sok gazdag emberrel. A barbár támadások okozta bizonytalanság miatt elmentek a városból a hatalmasok és a gazdagok. Azután elmentek mindazok, akiket a keresztyénség a proletár tömegekből kiemelt. Az új kultusz, az új vallás nem becsülte a római civilizációt. Nem kellettek Róma fürdői, cirkuszai, vízvezetékei, palotái sem. Az új ideológiát követő ember mezei, vidéki életre adta magát, földet, kertet művelt, pásztorkodott. Azt is csak a családja eltartására. Nem a barbárok üzték el Rómából a lakosságot úgy, hogy a középkor végén csak 30.000-nyi maradt belőle, nem a földrengés rombolta le a gyönyörű római épületeket, hiszen azok megmaradtak, csak éppen kecskék laktak a márványpalotában – hanem a keresztyén embernek a boldogságról alkotott meggyőződése miatt hagyta oda az Örök Várost. Igen, *rurális*, vidéki lett a civilizáció a keresztyénség elfogadásával, ha a civilizáció fogalma egyáltalán összeegyeztethető a vidékiséggel.

Nem volt árutermelés

A keresztyén értékrend érvényesítése folytán a honfoglalás korának gazdálkodását a legszigorúbb *autarkia*, az önellátás jellemezte. Minden termelő csak a maga és eltartottjai fogyasztását kielégítő terménymennyiséget állított elő, senki sem többet, mert egyszerűen nem akart meggazdagodni. *Árutermelés* tehát *nem volt*. Forgalom, kereskedelem csak rendkívüli esetekben fordult elő, főként iparcikket cseréltek élelmiszerre, azt is csak annyit, amennyi az iparcikket előállítóknak és családtagjaiknak a szükségleteit kielégítette. Természetesen, az eltartandók között első helyen a földesúr, a pap és azok szolgálói állottak. Ők vették ki minden terményből a maguk részét, illetve annyit, amennyit elvenni jónak láttak. Csak a többi maradt a termelő – halász-vadász,

gombagyűjtő, pásztor, földműves, kertész, tímár, varga, kovács, ács, és mindenféle más iparos – és családja szükségére, ez is csak akkor, ha a földesúr katonái megvédelmezték más urak katonái, vagy a rablók támadásaitól. Nem a föld, szántó és legelőterület volt hát a legnagyobb érték, amit a nép a földesúrtól kapott – művelésre alkalmas föld volt bőven – hanem a *védelem*, ezért okos ember soha nem fukarkodott a dézsmával.

A gazdálkodás szakosodása

Ilyen körülmények között a honfoglalás kora gazdasági vonatkozásban nagy *visszaesést* jelentett, nemcsak a Római Impérium tökéletes biztonságot adó közállapotaival szemben, de a Barbaricum azelőtti biztonsági helyzetével szemben is. A *vérségi* társadalom a maga igényei szerinti tökéletes gazdasági rendet biztosított: a fogyasztási, háztartási javak a kiscsalád tulajdonában és kezelésében voltak. A termelőeszközök, szerszámok, haszonállatok a nagycsaládéi, az auléi, a háznépéi voltak. A föld, szántó, rét, legelő, erdő, a folyó itató és halászó helyei a nemzetség, a klán birtokát képezték, azok adták a családok használatára. Munkamegosztás csak aul szinten lehetett, de ez elegendő volt az akkori körülmények között. A lényeges az a *biztonság* volt, amely az új honfoglalással, tehát a vérségi rend kényszerhatalmi befolyás alá kerülésével és minden jognak a fegyveres erőtől való függővé tételével megszűnt. Az elsőnek feltételezett honfoglaló népvándorlás után Európa a régi gyűjtögető, halász-vadászgazdálkodásról a mezőgazdaságra tért át. Igavonó barmokat háziasított és nevelt, azok felhasználásával szántott és vetett. A pusztai és hegyi legelőkön nagy nyájakat nevelt és tartott. A lótenyésztés mesterei a szkíták, a kertészet az ogurok, a növénytermesztés az itálieiak voltak. A gyűjtögetés munkából kedvteléssé minősült vissza. A vadászat úri passzióvá. A halászat viszont profit célú tevékenységgé, munkává fejlődött az édesvizek mellett is. A tengerpartokra jutott népeknél pedig olyan közélet-alakító tényezővé fejlődött, mint a pusztákon a pásztorkodás. Hogy milyen színvonalon állhatott a régi európai gazdálkodás, arra az ásatási leletekből és régi feljegyzésekből következtethetünk: a kelták ittjártakor Tokaj-hegyalján már fejlett szőlőtermelést találtak. Ugyanezt írja *Hérodotosz* a bányászat és kohászat mellett az erdélyi *agatirsekről*. A közelmúltban *Belgiumban* végzett ásatásokon olyan leletek kerültek elő, amelyek a Kr.e. 3. évezredben már magas szintű földművelésről tanúskodnak, amely minden valószínűség szerint a Duna-medencéből került a Rajna vidékére.

A boldogságot az immateriális javak adják

Az ember akarati cselekvésének nem az anyagi érdek az elsőrendű befolyásoló tényezője, hanem az, ami hite szerint a boldogságát szolgálja. A középkori ember úgy látta, hogy boldogságát hiába keresi a földi anyagi javakban, tehát azok megszerzésére, halmozására nem is törekedett. Gazdálkodásának célja az önellátás volt, és ezt a középkori ember jobban megoldotta az azelőtti korokénál. Az ősi vérségi társadalom csak családon belüli munkamegosztást ismert, ezért élelme, ruházkodása, lakása, általában fogyasztási cikkei egyoldalúak, egyhangúak, választék nélküliek, egészségtelenek voltak, és minden esetben az időjárás és más természeti tényezők közvetlen függvényei. Nemcsak a gyakori élelmiszerhiány, de az ivóvíz hiánya is állandóan fenyegette. Az óvilági polgári társadalomban, a római civilizációban a termelőmunkát rabszolgák végezték, és csak kivételes esetben colonusok. Itt piacon értékesíthető ártermelés folyt, amelynek hasznából a termelő rabszolgának csak takarmány jutott. Maga a rabszolgaság intézménye is az eltúlzott munkamegosztás eredménye volt, hiszen ez a rendszer még a családtagokat is külön hasznosította, sem a házastársi, sem a szülő-gyermek viszonyt nem tartotta tiszteletben. Nyilvánvaló tehát, hogy a keresztyénség hozta középkori gazdálkodás végeredményében *nagyobb általános jólétet* hozott, mint az azelőtti két gazdálkodási rend, tehát fejlődést jelentett az azelőttiekkel szemben.

4. Erkölc és jog

Az erkölcs

Az ember is élőlény, a természet része, viselkedését természeti törvények szabályozzák. A minden anyagra vonatkozó fizikai törvények és az élőlényekre érvényes ösztönök, feltétlen és feltételes reflexek szerint minden élőlényt egyedileg és fajilag megtart az ösztönei szerinti viselkedés, a Homo Sapiens Antropust azonban nem: az ember természetes ösztönei satnyák, kiélésük sem az *egyedi*, sem a *faji megmaradásra* nem elegendő. Hogy mégis él, sőt fejlődik az emberiség – az összes élőlényfaj közül egyedül – ez egy harmadik szabályrendnek köszönhető, a *társadalmi szabályoknak*. A társadalmi szabályok alapja az a készség, amellyel az állati ösztönök kiegészülnek a születésük utáni *nevelés* eredményeképpen, az állati élet igényei szerint fejlesztve az örökölt hajlamokat. Az ember esetében a készségeknek elsősorban a természetes ösztönök *hiányait* kell a lét síkjáig *kiegészíteniük*, ez viszont a fizika törvényei szerint csak úgy képzelhető el, hogy az ember készségeinek a fejlesztése, a nevelés az élet síkja feletti célra irányul. Az anyaghoz kötött élet azonban nem ad anyagfeletti célt, ahhoz *anyagvilágon kívüli cél* kijelölése szükséges. Erre szolgál mintegy negyedik ösztönként a Homo Sapiens Antropus *vallása*, az anyagvilágon túli létezés érzékelésének a képessége. Ezen keresztül kap az ember anyagfeletti célt, melynek megvalósítására készségek kialakításával alkalmassá kell magát tennie, neveléssel és önneveléssel. A természeti élet szintje feletti magatartást már nem szabályozhatják az ösztönök, csak az ember nevelésének, építésének eszköze, a *társadalom*, illetve a társadalom működési szabályai. Nevelt ember, jól nevelt ember az, aki a társadalmi elvárások szerint viselkedik, *nem kényszerítette*, hanem a neveléssel kapott készségei indíttatásával. A döntő tényező tehát az a cél, amelynek megvalósítására az ember egyénileg és társadalmilag törekszik. Ezt a célt adja meg az embernek a helyesről, jóról, igazról, szépről alkotott hite és meggyőződése, illetve a célokból alkotott *eszmény*. Az eszmény, az emberi célok általánosított, elvont tárgyasulása, tesz értékké vagy értéktelenné minden emberi magatartást, tevékenységet és alkotást, aszerint, hogy mennyire szolgálja, vagy nem szolgálja az eszményi cél megvalósítását.

Az erkölcs genezise

Az eszmény kialakításának alapja az ember *állati és vallásos ösztönei*, valamint az ezekre fejlesztett készségek szerinti *intuíciója*, kiváltója pedig az anyagtalan, mérhetetlen örökélet világából, az ember *lelki élettávlata*ból jövő isteni *kijelentés* felfogása. A legkülönbözőbb kijelentések közül különleges fontosságuk van az általános isteni parancsoknak, a *törvényeknek*, az isteni értékrend szabályainak, az erkölcsnek. – Az, hogy az erkölcs az embernek a jóról, igazról, szépről való meggyőződése és az ennek megfelelő etikai, logikai és esztétikai szabályok értékrendje, nincs ellentétben az erkölcsnek isteni kijelentés alapján álló szabályrend-voltával, hiszen az istenhit eszménnyé egyesíti magában az összes emberi erkölcsi értéket. – Az ember akarati cselekvésének pszihikai folyamatában az erkölcs először viselkedési készségként a célképzet kialakításában – illetve a lelki élettávlát transzcendens eszménye szerinti cél *elfogadásában* – és az arra irányuló vágyban nyilvánul meg, másrészt a vágyból lett *törekvést* etikai, logikai és esztétikai szabályrendként bírálja el, és jóváhagyása esetén *szándékká* minősíti, amely majd az *értelmi* minősítés elnyerése után *akarattá* lesz. – A Homo Sapiens Antropus akarati cselekvése tehát anyagi, természeti, élettani, *testi* indíttatású, legerősebb befolyásoló tényezője azonban a lelki élettávlát isteni kijelentése, melynek hatására az ember a materiális testiség fölé azt a szellemi élettávlatot építi, amelynek legfontosabb

része a minden emberi alkotás természeti *eszköze*, a társadalom. Ez akkor is így van, ha az isteni kijelentés *csak az ember hitében létezik*.

A keresztyén eszmény szabályrendje

Az eurázsiai kontinens nyugati félszigetének, Európának a lakossága annakidején keresztyén vallásra tért. A természeti adottságok között addig csak az ősi kezdetleges vallás befolyása alatt kialakult céljai voltak. Most a Krisztus hite új távlati célokat nyitott az európai ember előtt és az új céloknak megfelelő *eszményt és erkölcsöt* diktált. A követelmény nagyon nagy volt, hiszen a legfejlettebb egyistenhit legmagasabb szintre fejlesztett hittudománya rendszerezte az Egyetlen Isten kijelentett törvényét, Isten Fiának az útmutatásai szerint. – Persze, a keresztyének hite szerint. – A legmagasabb erkölcsi érték az, ami az isteni szabályoknak megfelel, a *szent*. Minden vonatkozásban a szentség a megvalósítandó, az elérendő színvonal, úgy az emberi élet egészének vonatkozásában, mint minden külön irányban, minden erkölcsi értékre és minden isteni célra vagy istentiszteleti célra használó cselekvés, viselkedés, alkotás és tárgy vonatkozásában. A kijelentett és Krisztus által betöltött isteni törvények mértéke alá kerül minden emberi érték, ez lévén a keresztyén erkölcs alapja. A társadalom egészére vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a társadalom egész szerkezete és szervezete a családtól az államig, minden egyén, személyi és területi közösség, minden társadalmi kapcsolat, minden hatalom, minden viselkedés, magatartás, foglalkozás, munka, kedvtelés, szórakozás a krisztusi szabályok szerint minősül értékesnek vagy értéktelennek. Ezt tanítja a keresztyén egyház, hogy erkölcsi készségként beépüljön a keresztyén egyénekbe és közösségekbe, ennek a szabályai szerint hagyja jóvá vagy utasítja el az ember egyéni és közösségi szándékait. Ez a szabályrend törölte el az európai ember szokásai közül azokat, amelyek nem feleltek meg, hagyta jóvá a megfelelőket, és alakított ki következetes gyakorlattal a keresztyén értékrend által diktált új *szokásokat*, valóban érvényesülő szabályokat. A keresztyénség szabályai szerint kialakult kényszerhatalmi forma, a *nemzetállam* ezek közül a keresztyén erkölcs által jóváhagyott szabályok közül tette jogszabályokká azokat, amelyeknek érvényesülése kényszerhatalmi biztosítékot igényelt.

A szerzetesség a keresztyén hivatásrend

A honfoglalás korának emberi modellje, a *kor hőse* a szerzetes, aki lemond a világ örömeiről, szegénységet, szüzességet, engedelmességet fogad – tehát mindhárom ösztönének megfékezését ígéri –, odahagyja a világot jelentő családját, remete lesz, majd a hasonló célúakkal *hivatásrendet*, szerzetesrendet alkot. Bár a remeteség, a szerzetesség, mint az aszkézisnek, az önmaga általi megigazulásnak a módja egyidős a vallással, a keresztyénségben új tartalmat kapott. Az apostolok korában még a szerzeteseknek nem volt helyük Krisztus követői között, hiszen az apostolok nagyon is közösségi életet éltek, mindenütt a zsinagógái gyülekezetekben. Amikor azután az üldöztetés idején a zsinagógák megszűntek, Krisztus követői a katakombákba szorultak, voltaképpen minden keresztyén remete és szerzetes lett, hiszen oda kellett hagynia a világ örömeit. 324 után a katakombák remetái lettek a keresztyénség papjai, új, hierarhikus hivatásrendben, a *klérusban*. A papság nem kevés tekintéllyel, társadalmi hatalommal járt, és ezért az aszkéták nem vállalhatták. Így már a 4. században sok keresztyén remetei magányba vonul, hogy belőlük csakhamar *Szent Vazul* szerzetesrendet alakítson, kolostorokba gyűjtve, és közös tevékenységi rendre szorítva őket. Tevékenységük voltaképpen önmaguk megigazítására irányuló *meditáció* volt, tehát tétlenség. Hogy Krisztus követése nem a Megváltó parancsai szerinti életre, hanem tétlenségre kötelezne, ezt nem fogadhatta el a gyakorlatias nyugati ember. *Nursiai Benedek* szervezte újjá Nyugat-Európa számára a szerzetességet, amikor a hármas fogadalomhoz negyediket illesztett, a közösségi *munkát*, amely akkor a keresztyén hit terjesztését és példamutató tanítást jelentett, mindent önkéntes szolgálattal. A keresztyén népegyház nem toborozhatta volna híveit uralkodó papokkal, csak ilyen igénytelen

szolgákkal, akik nem saját maguk iránti engedelmisségre intették a népet, hanem nemesi urai mellett az egyház hiteles papjai iránti engedelmisségre. Valahogy úgy, hogy addig tanulják a keresztyénség iskolájában Krisztus követését és neveljenek Krisztus számára más tanítványokat, amíg ők maguk is tökéletességet akarván, odahagynak vagyont, családot, sikert, jólétet, és szerzetesként követik az Üdvözítőt.

Világi és egyházi jog

Kettős jogrendje volt az új társadalmi szervezetnek. Az egész társadalom minden tevékenységére általánosan kiterjedt a területhez rögzített vérségi társadalom jogrendje, a természetes tekintélyen és a fegyveres kényszerhatalmon alapuló ősi *szokásjog*. Az egyház szervezetére, a szervezet működésére, az istentiszteleti funkciók ellátására, az áldozatokra, a hívek tanítására és pásztorálására, az egész vallásgyakorlatra és abban Krisztus törvényének a társadalomba ültetésére, a nevelésre az egyházjog terjed ki, mintegy összekapcsolva a vérségi közösségeket, a családokat, nemzeteket az egyház családi közösségébe, ahol atya–fiúi, szülő–gyermeki, illetve testvéri viszonyban van egymással minden ember.

A keresztyén jogrend

Az emberi műveltség legnagyobb alkotása az emberi társadalom, amely a tényleg érvényesülő, vitathatatlan társadalmi szabályok, a *jog* szabályai szerint működik. A jogszabályok alkotója nem egyes ember, testület vagy hatalmi ágazat, hanem a társadalomnak évszázadokon át tanúsított következetes magatartásának az eredménye. Kezdeményezője – akit jogalkotónak mondanak – az isteni törvények szerinti erkölcsnek megfelelő parancs kibocsátója és alkotója, az a társadalom, amely következetes viselkedésével megvalósítja. A honfoglalás korában a keresztyénség jogrendjének csak a kezdeményezése történt meg. Megvalósítása, a keresztyén értékrendnek az emberi társadalomban való érvényesítése 1944-ig tartott a történelmi koroknak megfelelő szakaszokban. A megvalósítás mértékét csak a korok lezárásával, metagnosztikus kiértékeléssel lehet majd elvégezni.

Patrimoniális állam

A honfoglalás korában, Európában született meg a később *államnak* nevezett kényszerhatalmi szervezet, az uralkodó hatalommal rendelkező területi közület. Uralkodó, szuverén hatalom addig is volt a világon, és Európán kívül is van azóta is. Az *állandó államterület*, illetve az államterület állandósága volt az, amivel az addigi kényszerhatalmi szervezetek Európában a keresztyén nemzetközösség megalakulásával kiegészültek. A társadalomszervezési elvek megfogalmazója és a barbár vérségi társadalmi rendbe való beültetője, a keresztyén egyház – alapelveit követve – az *apostoli szukcesszió*n át juttatta el Krisztus mindenható karizmatikus hatalmát a vérségi társadalomnak az egyház által is szentnek tartott alapegységébe, a *családba*: A kényszerhatalom egésze a koronázással felkent királyé. Vérségi örökösödési joga lévén, a hatalom a királyi családé. Mivel pedig a krisztianizmus a hívek összességét egyetlen nemzetségnek tekinti, a kényszerhatalom birtokosaként elismert uralkodókat együttesen egyetlen uralkodócsaládnak, dinasztianak, egyetlen *háznépnek* tekinti. A keresztyén szuverének *magánhatalomként* rendelkeznek a felségjogokkal, mintha országuk néppel és területtel együtt is az ő magántulajdonuk volna.

A szuverén uralkodók magánjoga a hatalomban részesülő alávetettek, a *nemesség* számára közjognak, a politikai jogokkal nem bíró köznép számára pedig nemzetközi jognak tekinthető, amint ezt a következő évszázadok joggyakorlatából meg lehet állapítani.

A hatalom elbirtoklása

A történelmi jogfejlődés során a nemesség először részt kíván az uralkodó hatalomból, majd elbirtokolja az egészet. A liberalizmus az addig alávetett nép számára igényli, majd el is birtokolja a közhatalmat, ez volna – ha ilyen egyáltalán lehetne – a demokrácia, az alávetettek uralma.

Akrácia

A 20. században az *ultraliberalizmus* a kényszerhatalom teljes elbirtoklását, azaz megszüntetését, az anarhiának nevezett *akráciát* tűzte programjába. Ez minden társadalmi hierarchia megszűnését, teljes szekularizációt jelent, Isten mindenható hatalmának az elbirtoklását. Nyilvánvaló, hogy Isten mindenható hatalma csak a benne bízó keresztyének hitében létezik, a hitetlenekében nem. A keresztyén protognosztikus ideonómiai értékrendnek kellett társadalmi hegemon szerepét elveszítenie – mint ez 1944-ben be is következett – ahhoz, hogy a világban ne maradjon tényleges abszolút hatalom az eszmei, erkölcsi abszolút értékek biztosítékául.

B. A KERESZTYÉN NEMZETKÖZÖSSÉG KORA

I. A KERESZTYÉN AKTIVIZÁLÓDÁS

1. A tudományelméletek tarthatatlansága

a) A skolasztika tudományelméleti értékelése

Az eszményi értékrend

Az idő a változások egymásutánja, a történelem pedig az ember okozta változások folyamata. Hogy az ember változásokat idézzon elő, magának kell változnia úgy, hogy a tetteivel hozott változások kívül, *felül* kerüljenek az anyagvilág szintjén, hogy *fejlődést* eredményezhessenek. Minden emberi egyénnek végig kell járnia a történelmi fejlődés egész útját kezdettől a maga koráig, hogy azután továbbléphessen előre. Ezen a fejlődési vonalon próbálja az embert előre segíteni a *nevelés*, amikor a történelem kezdetétől összegyűjtött ismereteit tanítással az új nemzedék tagjainak átadja. A nevelés célja, hogy az embert *nemesítse*, magasabb értékek előállítására tegye alkalmassá. Hogy mi a magasabb érték, azt az ember eszményéhez való *viszony* jelenti minden dolog, cselekmény és tárgy vonatkozásában. Mennyire közelíti meg viselkedésével, alkotásával az ember a hitével maga elé és fölé állított anyagvilág feletti, a lelki élettávlat örökéleti transzcendens célját, a szerint lesz valami értékesebb vagy értéktelenebb.

A társadalmi és erkölcsi hatalom

Az emberek képességei, testi, szellemi adottságai egyénenként *különböznek*, amellet, hogy az együtt élő, egymással közösséget, kapcsolatot alkotó emberek nem egyidősök, tehát az egyetemes nevelés és oktatás, azaz a fejlődés különböző fokozatain állnak, valamint társadalmi helyzetük is különböző, akaratuk érvényesítésére sincs egyenlő lehetőségük. A társadalmi hierarchia csúcsán állók, a *hatalom birtokosai* könnyebben valósíthatják meg céljaikat, a szellemi képességek nagyobb mértékű birtokosai viszont a *tanultságnak*, a *műveltségnek* állnak magasabb fokán, céljaik, eszményeik határozottabbak lévén, megvalósításuk könnyebbnek, közelebbnek látszik, azért másokra is nagyobb befolyással lehetnek. A kérdés azon múlik, hogy az embernek a hite, a világ valóságához való viszonyulásának értelmi és érzelmi tudati egysége, milyen célt és eszményt – adekvát szóval: ideált – állít az ember elé. Az eszményi cél megvalósításának mértéke az *erkölcs*, az egyénre érvényes értékrend, amelynek önmagában *készséggé* fejlesztésére törekszik az ember, majd külső viselkedésével ennek megvalósítását igényli a társadalomban. A történelmi haladás, a fejlődés attól függ, hogy adott korban és társadalomban az erkölcsiség – az erkölcs lévén akkor és ott az általánosan elfogadott érték – élenjárói milyen szintjén állnak a társadalmi hierarchiának, milyen *hatalommal* rendelkeznek, mennyire képesek mások akaratának a befolyásolására.

Erkölcs és jog

Az ember elé az elérendő célt a hite állítja, az istenhívő számára tehát a célt, az eszményt az isteni kijelentés adja. Ennek alapján magyarázza a hittudomány az isteni törvényt, fogalmazza meg a hittudományi erkölcsstan szabályait, a protognosztikus etikát. Ezzel kezdődik minden fejlődési korszak a történelemben, hiszen a fejlődést a kitűzött erkölcsi célok megvalósítása jelenti. A korszak

addig tart, amikor a hittudományi ideonómia által előírt erkölcsi szabályok megvalósulási mértékét számbaveszi tudományos, metagnosztikus módszerrel, filozófiailag az ember. Az *ideonómiai etika* a *kell* parancsát állítja az ember és a társadalom elé, ezt igyekszik az ember, a korszak társadalmának tagja, egyénenként és közösségenként, tanítással, neveléssel, hatalommal – tekintéllyel és kényszerrel –, az isteni *törvények* társadalomba *hozásának* minden eszközével az emberekbe készséggé beültetni, hogy az külső viselkedésükben társadalmi szabállyá, *szokássá* legyen, hogy végül a társadalmi hatalom az ideonómiai erkölcs szerinti jó, helyes, igaz és szép megvalósítására az erkölcsnek megfelelő szabály mögé álljon, hogy az ezzel jogszabállyá legyen, miután ennek megvalósítására alkalmas társadalmi szerkezetet és szervezetet hozott létre.

A fejlődéstörténet korszakolása

A történelmi korszak végét jelentő számbavétel tehát arra irányul, hogy a hajdan megfogalmazott *kell*-ből hogyan, mennyi lett jogszabály, azaz társadalmi alkotás, mennyit és hogyan valósított meg belőle alkotásokkal a társadalmi rend, a tudomány és a művészet. Az új korszak emberépítéséhez a megelőző kor alkotásait *kell* alapul felhasználni. Ezért a korszak végén történő metagnosztikus számbavétel, a filozófiai etika szolgál alapul az új korszak ideonómiai etikája számára. A történelem korszakolása csak az utólagos számbavétel, a tapasztalat alapján lehetséges, mesterségesen megállapított olyan határeseeményekkel, melyek akkor, az események folyamatában sohasem érzékelhetők.

A misztika és a skolasztika határövezete

Az emberi ész, a ráció mindenhatóságának bővületében a 18. századi filozófusok szerint a *skolasztika* az új korszak kezdetét jelentette Európa, azaz a keresztyénség művelődéstörténetében, holott a skolasztika a megelőző korszak filozófiai számbavétele, a keresztyén vallási ideológia metagnosztikája, azaz Krisztus törvényeinek az ember viselkedésében való érvényesülésének *misztikus* szemléletű számbavétele az első évezred végén, amelynek eredményei alapján majd a keresztyénség új korának ideonómiáját fogalmazták meg. Bár a skolasztika még az ember szellemi tevékenységének is csak egyik területével, a *tudománnyal*, az ismereteknek a logika szabályai szerinti rendszerezésével foglalkozik, az általa megállapított metagnosztikus ideológiai *elvek* alkalmasak nemcsak más szellemi tevékenységek, a társadalomszervezés és művészet rendszerezésére, hanem az ember életmegnyilvánulásainak egészére is. Ez érthető, mert a skolasztikusok az akkori társadalomnak az élenjáró gondolkodói, a szellemi hierarchia élenjárói voltak, a társadalom más rétegei – uralkodók, főurak és más hatalmasok mind – csak utánuk következtek a tudományosság hierarchikus sorrendjében, az a *nép* pedig, amelyiknek a következetes viselkedésében a tanult keresztyén erkölcs megvalósult, messze elmaradt időben az élenjárók mögött, tehát a keresztyén misztika kora nem akkor zárult le, amikor a hittudósok és etikusok megkezdtek a művelődési korszak felmérését, hanem amikor az európai népek közvéleménye az isteni Abszolút Eszmény teocentrikus értéktana helyett új erkölccsant, az antropocentrikus relatív ideál értékrendjét, a humanikát tette magáévá azzal, hogy gyakorlatában alkalmazni kezdte. A misztika revelatív etikájának metagnosztikus, filozófiai kiértékelése, a skolasztika tehát maga is több évszázados szellemtörténeti folyamat, *nem esemény*, amely korszakzáró és korszaknyitó tényező lehetne. A *szellemi élettávlát* tényei különben sem alkalmasak az emberélet egészének megítélésére, hiszen maga is szekundér, a lelki élettávlati cél által a testi, anyagi életből provokált társadalmi valóság. Ez nem jelenti azt, hogy a Homo Sapiens Antropus életében ne volnának az egyes korokra jellemző, egymástól elhatárolható uralkodó eszmék, amelyeket a korszak embere céljai kitűzésekor előnyben részesít, azt viszont jelenti, hogy az egymást követő esztétörténeti korok között nincs elválasztó vonal, mert csak az eszmék

delelője állapítható meg – az is csak a korszak lezárása után – közöttük pedig minden csak emelkedő vagy hanyatló *átmenet*.

Alexandria szekuláris klasszicizmusa

A krisztusi ideonómiai etika skolasztikus számbavétele különben szervesen beleillik az egyetemes emberi művelődés fejlődéstörténetbe. Az ókori politeizmus metagnosztikus kiértékelését elvégezte az ógörög filozófia. Ezen épült fel az alexandriai iskola protognosztikája, a szimbolikus divinitás értékrendje, amelyet korszaka végén *antik-klasszicitás*nak neveztek. Az alexandriai iskola a természettudományok rendszerezésére létesült, és a társadalomra vonatkozó ismereteket is természettudományként kezelte és rendszerezte. A társadalomban észlelte a vallás hatásait, és így fordult érdeklődése e felé a jelenség felé. Előbb a görög filozófia szekulárisnak mondott, valójában hit nélküli szemlélete alapján – melyben a divinitás csak a természetben és társadalomban érvényesülő hatóerő, és fizikai jelenséggént szimbolikusan jelölhető – rendszerezte a vallás jelenségét, és ennek folytán fedezte fel a monoteizmus lehetőségét. Nem volt képes a felfedezés tudományos feldolgozására a vallástörténeti események felgyorsulása miatt. A názáreti Jézus megszületése a monoteista hívők többsége számára az idők kezdetén megígért megváltónak, Krisztusnak az eljövételét jelentette. A Mediterráneum akkor a Római Impérium nagy kulturális kohójában élt. Minden új kultuszt szívesen fogadtak akkor, hiszen mindegyik gazdagította, színesítette, vonzóbbá tette azt a kultúrát, melynek *gyakorlati hasznosítása* a római civilizáció volt.

Alexandria ortodoxiája

Az evangéliumok megjelenése arra készítette Alexandriát, hogy az Egyetlen Isten vallását a feltételezett kezdeti időktől visszamenőleg külön megfigyelje és rendszerezze, és – mert az egyetlenség nem tűr másságot – a monoteizmusnak az ó és újszövetségi Bibliában rögzített kijelentésrendszerére építse fel az emberiség egyetlen vallását, az *ortodoxiát*. Egy évszázad alatt válogatódott össze az emberiség addigi egész hitkincséből mindaz, ami az egyetlen Isten hitével összefért, a názáreti Jézus Krisztus-voltának elfogadásával együtt. Valószínű, hogy Alexandriában és a hozzátartozó tudományos központokban a görög és más árja indogermán etnikai elem volt túlsúlyban, és ennek politeista vallási hagyatéka befolyása alatt alakult ki Alexandria ideonómiája. Ez ugyan a római imperátor védnöksége alatt később az egyetemes zsinatok által általánosan kötelezővé lett, de amíg az impérium árja népei számára társadalmi megtartó erővé lett és maradt, a másfajú népek idegenkedtek elfogadásától, és miatta a római civilizáció előnyeiről is lemondtak inkább.

A babiloni Talmud

Előbb a názáreti Jézus Messiás-voltát tagadók szorultak ki, vagy hagyták oda Alexandriát, és a régi babiloni tudományos központban szerveztek iskolát maguknak. Az ószövetségi Tórának az üdvtörténeti vonalát – a *Próféták* kijelentéseit mellőzve – az *Eszter könyvé*nél elhagyva, annak azok a zsidó-szemita hagyományok szerinti magyarázatai, amelyek Krisztussal való összeférhetetlenségük miatt nem kerültek be a keresztyén ortodoxiába, most négy évszázados munkával a *Talmud*ba foglaltattak össze, és egy új – a keresztyénségnél néhány évszázaddal *későbbi* – ószövetségi vallásnak szolgáltak teológiai alapul. Ez a történelem folyamán zsidónak, izraelitának, mózeshitnek nevezett vallás az Ábrahámtól való *testi leszármazás* szigorú hagyományát tartja fenn. Kezdeti ellentmondásossága, mely elsősorban a mózesi áldozati törvények hatályon kívül helyezésével akarja hatályban tartani a mózesi törvényeket – azóta is megnyilvánul a sokféle zsidó belső felekezet és szekta jelenségében.

Karamiták

Már a Kr.u. 6. században, a *Talmud* végleges szövegezése idején is az Ószövetséghez és a Prófétákhoz szigorúan ragaszkodók elvetették a talmudi hagyományokat, és a később *karamitának* nevezett zsidó vallás megalapítói lettek. – A karamiták Babilonból az iszlám követőinek nyomására kiszorultak, Khorezmben honosodtak meg, onnan terjedtek el a pontuszi ogurok között, és lettek államvallássá *Kazárországban*. A kazárok történelmi szerepének letűnésével – a kazár zsidók nagy része Hispániába költözvén – a karamiták is elvesztették művelődéstörténeti fontosságukat. A tatár uralom alatt még expanzióra is képesek voltak – az *erdélyi szombatosok* is karamitáknak voltak tekinthetők –, de ma már csak kis létszámú szekta Kelet-Európában. Figyelemre méltó a názáreti Jézus paradox megítélése a karamiták részéről, a karamita ugyanis szemléletével ott van a Talmud előtti korban, tehát nem kötelező számára Jézus messiás-voltának a *tagadása*.

Az iszlám

Az ősi szemita monoteizmusban élő arabok számára sem volt elfogadható a kereszténység árja-politeizmussal kevert alexandriai fogalmazása, különösen annak ortodox, azaz kizárólagos, fejlődésképtelen volta miatt. Az évszázadok alatt felgyűlt igényt Mohamed fogalmazta meg a Kr.u. 7. században, Babilon és Alexandria után a harmadik kultúraközpontban, *Mekkában*. Mohamed rendszere, az *iszlám*, a görög ortodoxia *hiányosságainak* a kiküszöbölésére törekedett. Elveti a társadalmi világi élet élésének és élvezetének elítélését, elveti azt, hogy csak az aszkétikus élet tetszhet Istennek. Az élet egésze Isten ajándéka, amelynek bűn a megvetése, és kitűnő, gyakorlatias életszabályokkal látja el követőit. Gyakorlatiassága, akkori *korszerűsége* tette képessé az iszlámot az ókori egész művelődés fenntartására és továbbfejlesztésére, amelyre a keresztyénséget akkor képtelenné tette az ortodoxia. Az iszlámot viszont éppen akkori korszerűsége, modernsége tette elavulttá, maradvá, retrográddá a következő korszakban. Akkorra azonban az iszlám betöltötte hivatását az emberiség művelődéstörténetében, mert átadhatta az időközben megújult keresztyénségnek az ókori művelődés általa megőrzött egész kincsestárát.

Római keresztyénség

A keresztyén egyháznak a nyugati fele ugyanis megszabadult az imperátor *despotikus* gyámsága alól és a babiloni-bizánci *mammonizmus* immoralis kísértésétől azzal, hogy az impérium nyugati fele barbár hódítók uralma alá került. A történelem kényszerítette rá az egyház nyugati felét arra, hogy politikai és gazdasági kényszerhatalom felhasználása nélkül igyekezzék Krisztus tanításának érvényesítésére. Kialakult Róma püspökének *pontifikális hatalma*. Ez szigorúan *lelki hatalom*, azaz az akarat befolyásolásának olyan képessége, mely nem a kényszer alkalmazásának fenyegetése útján érvényesül, hanem a befolyásoltak meggyőződésének tanítással, *neveléssel* való alakításával, azaz lelki, eszményi célra irányítással.

A pontifikális lelki hatalom

A pontifikális hatalom társadalmi szervezete lett a nyugati keresztyén klérus, az európai művelődési iskola pedagógusai. – Az egyháztörténet a római pápáknak szokta tulajdonítani ezt a világtörténelmi fontosságú fejleményt. Szerintem tagadhatatlan bár Szent Leónak, Szent Gergelynek és a többieknek a fontossága, azonban 1500 év távlatából világosan látszik, hogy ők is csak Isten akaratának a történelemben megnyilvánuló eszközei voltak, hiszen nem voltak tudatában, sőt fogalmuk sem volt cselekedeteik történelmi következményeiről, nemhogy azok szándékukban lettek volna.

A skolasztikus etika

Ahogy annak idején Mózes hirdette ki Isten törvényeit, az apostolok úgy tették közzé Krisztus tanításának az alapjait. Az első keresztyének, hitvallók, mártírok, egyházatyák és egyházfiak,

klerikusok és laikusok, oktatók és nevelők tették magukévá és adták tovább az apostoli tanításokat, *Krisztus törvényét*. A tanítások közül mindig az látszott legfontosabbnak, amelyik a legnagyobb ellentétben állott az azelőtti általánosan elfogadottal. Az ókor szibarita plutokráciájával szemben ezért hangoztatta a keresztyénség először a szegénységet, az alázatosságot, az engedelmességet, az életörömről való lemondást, az *aszkézis*nek minden formáját. Azért lett a szerzetesség a keresztyénségnek első elfogadott *életformája*. – Ebben nem különbözik a keresztyénség más vallásoktól, hiszen az aszkézist is és a szerzetességet is minden vallás propagálja. – *Nursiai Benedek* nevét ismeri a történelem azokéi közül, akik meglátták, hogy Krisztus nem ítéli tétlenségre követőit, és a szerzetesek számára a rendtársak és minden ember-testvér hasznára végzett *munkát* parancsol. Így lettek a Benedek-rendi kolostorok Nyugat-Európa társadalomépítőinek nevelő iskoláivá, Krisztus törvénye világba hozatalának, tanításának, gyakorlatba ültetésének szolgálatában. A kolostori közösségek a maguk életében próbálták ki a krisztusi életszabályok alkalmazásának lehetőségeit, és így adták tovább évszázadokon át. Amikor a filozófiai rendszerezés tudományát az iszlám közvetítésén át Nyugat-Európa megismerte, a keresztyén ideonómiai szabályok gyakorlati érvényesülésének már nagy tapasztalatai voltak. A szellemi élet élenjárói már *Aquinói Tamás* előtt évszázadokkal, már a 9. században megkezdtek a keresztyén erkölcs érvényesülő szabályainak a felmérését: meg kellett állapítani azt, hogy melyek a társadalmi helyes viselkedésnek, az etikának, a jósnak a szabályai, melyek a tudományos igazságnak, a *logikának* a törvényei, és milyen feltételei vannak a Krisztus szerinti szép alkotásának, a keresztyén *esztétikának*. Az apostoli keresztyén protognosztikus törvények hogyan érvényesültek eszmei-erkölcsi szabályként, hogyan épültek be Nyugat-Európa népeinek génjeibe, idegrendszerébe, lettek társadalmi *szokássá*, tudományos *módszerré*, művészeti *stílussá*. Közülük mennyi és hogyan lett a társadalmi kényszerhatalom garantált szokásává, *joggá*, hogy a keresztyén iskola pedagógiájában sem nélkülözhető didaktikai módszernek, a kényszerrel való fenyegetésnek az eszközét is biztosítsa. A skolasztika tudományos módszere állapította meg, melyek a krisztusi etika szerinti „jó cselekedetek”, a keresztyén viselkedés pozitív modelljei. Ahogyan a gyermekek iskolájának zárt közösségében nélkülözhetetlen a növendékeknek a tanulmányi eredményekben való előrehaladásuk szerinti osztályozása, úgy az egész európai társadalom keresztyén iskolájában is szükség volt a *jó előmenetelűek* kitüntetésére. Ki kellett emelni azokat az embereket, és példaképként állítani a többiek elé, akik a Krisztus követésében kitüntették magukat. Ennek a megvalósítására elsősorban a Krisztus szerinti életnek, a *szent életnek* az értékrendjére, kánonjára, normáira, szabályaira volt szükség. Ezt hozta meg a keresztyénség skolasztikus metagnosztikája. Az etikai alap az ember *jócselekedetekre* való *képességének* felismerése volt, az azelőtti felfogásnak a revíziójára, mely szerint az ember mindenestől bűnös és *képtelen* a jóra, szépre, helyesre és igazra. A skolasztika filozófiai, azaz metagnosztikus etikája állította modellül a tevékenységre törekvő ember elé az elvont általánosított emberségnek, a *humanitásnak* az eszményét. Hajdan az ógörög filozófia az emberiesített divinitást tette osztályozása, az antik *klasszika* kánonjává. A skolasztika az ember jóra, igazra és szépre való képességének keresztyén kánonját állapította meg.

A szentség emberi modellje

Ahogyan a történelem az első keresztyén évezred végén várható krisztusi végítélet felé közeledett, az immár etikai tudománnyal felvértezett keresztyén tanítók ebben is követni, utánozni akarták Krisztust, haláluk után mérlegre tették kiváló embertársaik cselekedeteit, és a keresztyén tudomány legjobb ismeretei szerint *szentnek* minősítették az arra érdemeseket. A mai ember talán megmosolyogja a szentté avatási pereket, elfelejtkezik arról, hogy az egyszerű ember számára Krisztus olyan magas *eszmény* és távoli követendő modell, hogy a maga hétköznapi életében ahhoz

nem tud igazodni. Közelebbi példaképekre, relatív eszményekre, tényleg emberi modellekre van szükség. Természetes, hogy az első szentek az akkori egyházi élet lelki, szellemi, társadalmi élenjárói közül kerültek ki, tehát hittérítők, főpapok „hivatalból” való kanonizálása mellett népüket a keresztyénség iskolájába terelő királyok voltak, hiszen ez a mindenkori társadalmi szerkezeti fejlődés megszokott útja.

A humanitás

A *humanitás* eszményének első nagy megnyilvánulása az emberi élet szentté válásának lehetősége volt, de ennek folytán magának az ember egyéni és társadalmi életének *keresztyén rehabilitálása* is megtörtént – nem maradt örökre elítélve a klastromon kívüli élet, sőt az életnek minden öröme Isten ajándéka lehet, ha Krisztus szabályai szerint élnek velük.

Skolasztikus ortodoxia

A keresztyén kánonok skolasztikus rögzítése negatívumot is hozott, a *skolasztikus ortodoxiát*. Ha vitathatatlanul, kétségre vonhatatlanul, megállapítódott és rögzítődött az, ami jó, igaz és szép, akkor attól minden eltérés rossz és értéktelen, tehát üldözendően bűnös. Minden ortodoxia, iszlám, „igaz hit” egy részről lehetetlenné tesz minden újítást és fejlődést – ami tökéletes, az nem lévén fejleszthető – másrészt üldözendővé tesz minden más magatartást és véleményt. A keresztyén embereszmény humanikus megfogalmazásának, a társadalmat élet felé felszabadító humanizmusnak ugyanúgy a skolasztika a szülőanyja, mint a skolasztikus ortodoxián alapuló, minden másságot megsemmisíteni akaró *inkvizíció*nak.

b) A humanika

Aktív keresztyénség – felebaráti szeretet

A keresztyénség Európában a szervezett társadalmi kényszerhatalom birtokába jutott, az Evangélium társadalomba ültetésének új lehetőségei lettek. Az új lehetőségek új célok megvalósításának reményét hozták, a keresztyénség élenjáró tanítóinak a keresztyén kultusz által megvalósítandó sacrumnak új fogalmazását írták elő. A társadalmi hatalom birtokában lehetőség nyílt a Nagy Parancsolat második tételének célként az ember elé állítására: a „szeresd a te Uradat, Istenedet!” után „szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” parancsa szerint Isten dicsőségének a szolgálata a felebaráti szeretet, a *humanitásnak* nevezett testvériség gyakorlása útján. A keresztyénség kezdeti passzív miszticizmusa után az emberszeretet szolgálatának igényével a keresztyénség *metaszakrális* területre lépett, az Isten-szolgálat új alakban való megvalósítására *szellemi eszközöket* kellett előállítania. Meg kellett állapítania, hogy az újrafogalmazott eszmény milyen etikai, logikai és esztétikai szabályoknak az emberbe ültetésével valósítható meg a társadalomban. Ez az új metaszakrális, szellemi tevékenység volt a skolasztika, amely a misztikus passzív istentisztelet helyett az emberszeretet keresztyén *aktivitásának* a szellemi, művelődési eszközeivel látta el Krisztus mozgalmát.

A cselekvés felelőssége

Az első évezred végén a nyugati keresztyén egyház előtt kiváló tanítványainak, a misztikus isteni karizma birtokosainak, a keresztyén királyoknak szolgálata lehetőséget nyitott arra, hogy az egyház tevékenysége a szakrális területről a metaszakrálisba, a kultusból kultúrába menjen át. Az első pünkösdi napján elhangzott kérdésre: „Mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak?” a passzív istenimádat után az emberszeretet krisztusi parancsát hirdethették tanítványaiknak. Az isteni törvények társadalomba hozói, az egyház tanítói megfogalmazták a *szenség* új elvárásainak megfelelő eszményi

célt: Istennek Krisztusban testté lett *abszolút szeretete* az ember számára a mindennapi társadalmi élet gyakorlásában alkalmazható *relatív szeretet* kötelességét írja elő. *Nem mindenki* elvi, elméleti, elvont szeretete, hanem embertársaidé, Isten gyermeke szerinti testvéreidé, ahogyan azok az adott társadalmi helyzetükben hozzád viszonyulnak, tehát családod, rokonaid, barátaid és a hatalmad alattiaké. És minden krisztushívő számára az ő egyéni társadalmi viszonylatában, tehát királynak, nemesúrnak, katonának, parancsnoknak, papnak, gazdagnak, tanult bölcsnek, de minden befolyás és hatalom alattinak is, szegénynek, tudatlannak és szolgának, szóval mindenkinek az ő saját társadalmi helyzete szerint kötelessége a társadalomban vele kapcsolatban lévők javára *cselekedni*. Az eszmény skolasztika általi szakrális megfogalmazása után következett az embernek az eszmény megvalósítására való alkalmassá tétele, nevelése, művelése, a szellemi, *metaszakrális* tevékenység, azért, hogy végül a Krisztus törvénye szerinti viselkedés *szekularizálódjék*, hogy a társadalom anyagi valóságában *testet* öltjön. Az egész folyamat kezdődik a társadalom legfelső hatalombirtokosain, és onnan halad lefelé a társadalomban minden egyénnek, családnak, csoportnak, rendnek a képességei nagyságának arányában.

A humanika metaszakrális tevékenysége

A skolasztika ideáljának társadalmi, anyagi megvalósítását alapozza meg a *humanika* metaszakrális, művelődési tevékenysége. Hittudománya nekilát az embertestvér szeretete eszmei kutatásának, vizsgálatának, megvalósítási szabályainak, a *humanikus etika* megfogalmazásának. Ezzel párhuzamosan történik a világmindenség, a mérhető és mérhetetlen valóság megismerése, szerzett ismereteinek az emberszeretet célja szerinti, azaz *humanikus logikai* szabályok szerinti rendszerezése, valamint a Krisztus tanítása szerinti emberszeretet *szép* kifejezése, a *humanikus esztétika* normáinak megállapítása. Érzem, hogy kedves Olvasóim idegenkednek a *humanika*, a *humanizmus* kifejezésnek ilyen eszmei magasságba emelésétől. Ez érthető, hiszen a humanizmus, a filantropia, a filadelfia és az emberszeretetre vonatkozó minden kifejezés a 18. század óta a szabadkőművességen át a *materialista filozófusok* birtokába kerülve az idealista gondolkodók szemében devalválódott. Viszont az érthetőség még nem indokolja a jól bevált és azelőtt évszázadokon át a legnagyobb tisztességgel használt kifejezések mellőzését, hiszen az anyagelvűség, a szibarita hedonizmus immoralitása az emberiségnek az eszmény felé, az emelkedés, a fejlődés irányába mutató minden más eszméjét, gondolatát és kifejezését is az anyag tehetetlensége felé devalválta azóta. Az pedig, hogy a szellemi tevékenység egészének, a viselkedés, a tudomány és művészet minden céljának és törekvésének a klasszikus *eszmei értékek* kategóriáiba – a jóság, igazság és szépség, illetve az etika, logika és esztétika – rendszerezése szükségképpen lehet *erőltetett* és *mesterkéltné*, az nyilvánvaló, ha utólagos, filozófiai, metagnosztikus kiértékelésről van szó. A skolasztika a legjobb szándékkal szűrte ki az *addigi* keresztyén erkölcsből az emberszeretet hiányát, és az utána következő *humanika* ethosza ezért írhatta elő a viselkedési értékrend alapjául. A követelményt a *lovagiasság* parancsaként magáévá tehette a honalapító *nemesség*, mert az egészében megfelelt az ősi és hősi néphagyományoknak. Természetes viszont a *klérus* idegenkedése az antropocentrikus viselkedési törvénytől, hiszen az még sem a hedonika anyagiságától, sem az inkvizíció máglyára vezető útjától nem volt elkülönítve. A skolasztika nem értékelhette ki az *addigi* keresztyén tudományt, hiszen olyan kicsi mennyisége volt akkor a világra vonatkozó ismereteknek, hogy nem volt mit rendszerezni. Még a hittudomány igazságai is csak a hitbíróságok büntető-kódexét adhatták, de azt is csak nagy szofizma-hígításban. Azt várni az I. évezred tudományától, hogy az új értékrend, a humanika alapjául szolgáló *Ember* fogalmát meghatározza, egyszerű művelődéstörténeti tájékozatlanság, hiszen ennek a fogalomnak a tartalmát azóta is keresi, és a történelem végéig keresni is fogja a tudomány. Hogy a gyermeki misztikus passzív hit *romanikus* szabályainak kiértékelése

megtörténhetett – hogy utána a *gótika* kivirágozhassék – az természetes, hiszen romanika valóban volt és élt, de a gótikának nevezett szépségeszmény is ott élt Európa népében a kaledobalti korszak évezredei óta.

2. A lovagiasság követelménye

Örök nevelés

A keresztség felvételével Európa népei Krisztus iskolájába iratkoztak be. Tanításuk megkezdődött és megszakítás nélkül folyik. Minden egyént külön *nevelőbe kell fogni*, amint a megfelelő kort eléri, a tanítás tehát állandóan kezdődik, folyik, és mielőtt befejeződne, az új egyén, az új nemzedék, a megújult társadalom nevelése már megkezdődött. Az iskolai képzés egymást követő osztályai, a virradat, hajnal, reggel órái, az emberi lélek-építés *didaktikai* anyagrendszerzésének alapján állapíthatók meg. Miután a növendék az előző osztály anyagát elsajátította, arról gyakorlati vizsgát tett, következik az új osztály anyaga. Amikor az egyik korosztály növendékei felsőbb osztályba lépnek, kezdődik a következő korosztály alsóbb osztályú tanítása, és ez újra kezdődik, és folyik a történelem végezetéig.

A nevelés sorrendje

Európában a keresztyénség először a *tantestületet*, a klérust kellett kiképezze, és ennek a kiképzését minden korszakban a kor követelményei szerint megújítva folytatnia. Európa minden népének egész társadalma készen állott a tanításra, de a didaktikai célszerűség sorrend állítását kívánta az oktatóktól. Előbb a királyok és uralkodók kapták meg a nekik járó kiképzést, a keresztyén életben rájuk váró feladatok igényei szerint. Azután következett a nemesség, a társadalom kiváltságosainak osztálya. Őket követték a szabad állapotúak, majd a kötöttség alattiak.

Az új etika

Amikor Nursiai Benedek és társai tantervüket megfogalmazták, az csak a keresztyén tantestület, a klérus kiképzésére szolgált. Később a Benedek-rend reformmozgalmai a világi növendékek számára fogalmazták meg a krisztusi tananyagot, hogy a krisztusi *emberszeretet* törvénye milyen feladatot ró a királyokra és uralkodókra. Nálunk is ismert dokumentuma ennek a *Szent István Intelmei Fiához* című tanítás. Hogy ennek keletkezésekor már a klérus számára megkezdődött az isteni törvények misztika szerinti erkölcsstanának számbavétele, hogy majd a növendékek új osztályának tananyagát, a *humanikus etikát* a skolasztika megállapíthassa belőle, az a dolgok természetes igényéből fakadt.

A lovagiasság differentia specifica-ja

A keresztyén királyok teljesítették vállalt köteleességüket, amikor népüket a keresztyénség iskolájába adták. A továbbiakra az egyháznak csak a szuverén királyok jogának az emberszeretet kötelezettsége szerinti behatárolása, a háború és békekötés jogának a szabályozása maradt, ez is megtörtént a *Treuga Dei*, „Isten békéjének” a meghirdetésével. Ennek a címzettjei az uralkodók voltak ugyan, de a *nemesség* viselkedését szabályozta. Elsősorban a közösségen belüli fegyveres vetélkedés szabályait tartalmazta, itt írta elő először a nemes emberszeretet törvénye, a *lovagiasság becsületszabályait*, amellyel az öldöklő verekedés párviadallá szelídült. A lovagi becsületnek minden értéknél, az életnél is nagyobb értéké minősítése lett Európa új történelmi korszaka etikájának az alapja, mivel a társadalomban tényleg érvényesülő kényszerhatalom a nemesség kezében volt. A királyok után következő társadalmi réteg, a nemesség már más feladatokat is kaphatott, amelyek a gyermeki passzív kegyesség elsajátítása utáni következő fokozata volt az erkölcsi nevelés osztályának. Itt látszott meg először a gyakorlatban a keresztyénség különbsége más vallásokkal

szemben. Igaz, hogy csak a hatalmasok, az urak viselkedésére vonatkozott, de a társadalomban ezeknek a befolyása érvényesült, ezt kellett a Krisztus útjára kényszeríteni, a társadalom kiváltságosai elé kellett olyan erkölcsi célt állítani, amely előbbre vitte Krisztus híveinek egész társadalmát. Ez volt a lovagiasság követelménye. Bármilyen meghökkentő, az emberi művelődéstörténetben ez volt az az erkölcsi szabály, amellyel Nyugat-Európa kitüntette magát: *a gyengék védelmezése*. „Te hatalmas vagy, erős vagy. Ne hatalmaskodj a gyengék felett, ne nyomorgasd a kiszolgáltatottat, hanem kelj a védelmére még saját ösztöneiddel és érdekeiddel szemben is!” Annakidején az anyagi javakat hajhászó ókori emberrel szemben a keresztyénség a szegénység követelményét állította, de ezt minden más vallás is előírta. Ez egyrészt az anyagi gazdagságról való lemondást, másrészt a szegények anyagi támogatásának a parancsát jelentette. A honalapítások nemessége szegény volt, hiszen társadalma már a keresztyénség anyagiakat nem értékelő ideonómiájában szerveződött, gazdasága autarhikus volt. Viszont durva, barbár, hatalmaskodó katona volt ez a nemesség, és a társadalomnak azon a fejlődési fokán, éppen a kiszolgáltatott nép érdekében szükség volt a katonai erények további fenntartására, a bátorság, vitézség, küzdőképesség ápolására és fejlesztésére. Lehet-e egy erőszakos katona elé nagyobb erkölcsi követelményt állítani a gyengék védelmezésénél?

Születési és egyházi nemesség

A társadalmi hatalmi szervezetnek a honalapítással kezdődően új követelményeknek kellett eleget tennie. Isten felkentje, a király, elvégezte feladatát, népét hazához, országhoz juttatva a keresztyén nemzetcsalád közösségében. Az országon létesített államot, a nemzetállamot meg kellett szervezni, szervezetében megvédelmezni és benne a közrendet és biztonságot fenntartani. Erre szolgált a hódításban, a honfoglalásban részt vett katonák leszármazottainak társadalmi csoportja, a *nemesi rend*. Az európai nyelvekben „keresztyént”, Krisztus hívét jelentő „*romanus, urbanus*” kifejezésekkel szemben nemcsak a „*paganus*” jelenti a pogányt, a hitetlent, hanem a „*gentilis, a gentilhomme*” is, amely különben valamiféle barbárt jelent. De Európában a származási nemesség mellett ott állott a klerikusok nemesi kiváltságokkal rendelkező szervezete, mintegy állandó tanítói funkcióval, hogy az európai nemzetállam folytathassa fejlődését a Krisztus követésének útján.

A lovagi eszmény általános elterjedése

A nemesi földbirtok tekintélyén alapuló nyugat-európai társadalom olyan zárt, magában véve tökéletes társadalmi rendszer volt, mint elődje, a személyi alapú vérségi társadalom. Ahogyan az aulrendszerben ott voltak a kisebb fiúk, akik számára nem volt hely a társadalmi hierarchiában, úgy a feudálisnak mondott ősiségi, *patrimoniális* társadalomban sem maradt hely a kisebb fiúk számára, hiszen az ősi földbirtok, az *allódium* nem volt szaporítható. A gyermeki, naiv keresztyénség által kínált lehetőség, a szerzetesség, a kor legmegbecsültebb erényeivel, a katonai vitézségben kiválóak számára nem volt kecsegtető. Ezek számára nyitott életlehetőséget a lovagság, azzal, hogy feladatot rótt rájuk a gyengék, az elesettek, a kiszolgáltatottak – és mindezek között a legkiszolgáltatottabbak, a nők – védelmezésével. A védelmet mindazokkal szemben meg kellett adni, akik veszélyeztették a védeneket: a hatalmaskodó urak és a jámbor keresztyéneket fenyegető pogányok ellen. Ez magyarázza a lovagi intézménynek az európai közvéleményben tapasztalt óriási sikerét, amely abban is megnyilvánult, hogy *visszavetítették* évszázadokkal előbbre, hogy az adott korszak lovagjai a történelemből kaphassanak követendő emberi eszményképet. Bár a 10-11. század előtt a hűbéri szervezési rend legfejlettebb államában, Franciaországban sem szilárdult még meg az a zárt hűbéri piramis, amely kiszabadítja, azaz kitaszítja magából a földbirtokot nem öröklő nemesi fiakat, a Roland Ének Nagy Károly korába, a Nibelung-ének Attila korába, az angolszász mondák a kelta korba vetítik vissza a lovagi intézményt. Mellesleg: Egyáltalán nem kizárt, sőt nagyon is valószínű, hogy a társadalom kiválói kortársaikat évszázadokkal is megelőzve a későbbi kor erkölcsi igényének

megfelelő életet folytattak. Erre utalnak a keresztyénség előtti európai vallások katonaeszményei, amelyek valósággal eltakarják a későbbi kutatók elől a tényleges néphitét. A barbár nemzetek keresztyén fiai felelevenítik a római vallás által elhanyagolt hagyományait és egymással vetélkedve állnak az új erények mögé állított régi eszmények szolgálatába. A női ideál a mátriárhális korszak istenanyája, kiválóan szolgálható Szűz Mária alakjával. Csak a keleti egyházzrészrel összehasonlítva – ott ugyanis, Mária nem ember-anya, azaz relatív ideál, hanem istenszülő abszolútum lévén nem alakulhatott ki olyan Mária-kultusz, amely az egész társadalmat átható erővé vált volna – mérhetjük fel a nyugaton valósággal eluralkodott Mária-kultusz nagyságát. A szegények és elesettek védelmére is katona-eszményt talál a lovag, Sárkányölő Szent Györgyöt a legendák korából, majd ennek akkori modern változatát, Szent László királyt a nyugaton legendás keletnek számító Hungáriából. E korszak szentjei ugyanis már nem hittérítő szerzetesek, hanem egyházépítő királyok, pogányokkal viaskodó vitéz katonák.

A lovagrend

A lovagságnak tehát kettős forrása van: Egyik a katonaéletnek, fegyverviselésnek, vitézkedésnek magasztos célt adó keresztyén hitnek az a fogalmazása, amely szerint nem csak klastromokban, szerzetesként szolgálhatja valaki Istent és az Egyházat. A másik pedig a családi vagyontól nem részesülő nemesi származású ifjak kérdésének megoldására a vérségi társadalomban létesülő katonai *hivatásrend*, amely fegyelmezett sereggé szervezi a vitézi életre önként vállalkozókat. Lovagi erényekben bővelkedő vezért, hűbérurat választanak maguknak, annak hűbéresi – vazallusi – esküvel engedelmességet fogadnak, a hajdan katonai vállalkozásra induló barbár legények mintájára vérszerződéssel és pajzsra emeléssel. Amennyiben a hűbérúr, akinek önként hűséget fogadnak, országuk királya, a lovagok az állam közhatalmi hierarchiájának megfelelő helyére kerülnek. Amennyiben azonban a választott hűbérúr hatalmának alapja csak a *vazallusok* hűségesküje, szervezetüket megkülönböztető névvel és jelvénnel látják el, és a szerzetesrendek mintájára *lovagrenddé* szerveződnek, és az általános lovagi köteleességek mellé még rendjük szabályzatának a teljesítését is vállalják. A történetírók vitatják, hogy a lovag a turáni könnyűlovasnak, vagy a nyugati germán vitéznek az utóda-e. Minden felhozott érv figyelembevételével, én úgy látom, hogy a két vélemény nem zárja ki egymást, hanem megerősíti. A honalapítások háborúiban annyi kapcsolat és kölcsönhatás volt a germánok és turániak között, hogy a lovagság kialakulása mindkettőnek közös eredménye. Erre utal az is, hogy a hős *kelta* lovagi hagyományokat tisztelő *germán* vitézek Hungária királyát, az *onogur* Lászlót kívánják keresztes hadjáratuk vezéréül.

3. Az aktív keresztyén műveltség alapjai

a) Tudomány és társadalom

Offenzív keresztyénség

Amikor a *keresztyén nemesi uralom* korának vezéreszméje az előző, a honfoglalás kora ideológiai alapja, a misztikus, irracionális hit mellé az *emberszeretet* gyakorlati parancsát csatolja, már a misztika sem befelé forduló, önépítést szolgáló vallásgyakorlatban nyilvánul meg, hanem kilépve az egyén és a szerzetesközösség zárt köréből, szekularizálja az emberszeretet törvényét, a külső társadalom Krisztus szerinti átalakítására törekszik, ezzel a keresztyénség *defenzív*ből *offenzív* szakaszba lép. Itt jelentkezik a tudományosság igénye, hiszen a külső világ számára értelmileg is elfogadhatóvá kell tenni a keresztyén tanításokat. Ezt a tudományos igényt elégíti ki a skolasztika, mely filozófiailag felméri a keresztyénség tanításának első évezredi eredményeit, hogy

rendszeresítésével *logikai* érveket adjon elsősorban a keresztyénség tanítóinak a hitetlenekkel, a kételkedőkkel, vagy a nem keresztyénekkal szembeni vitában.

A skolasztika meddősege

A skolasztika a kijelentés tanítását az arisztotelészi filozófiának a muzulmánoktól átvett érveivel igazolja, az előző szentenciákat további szillogizmusok felépítésére használva egyre bonyolultabb érvelésekkel tette az egyszerű tanítást mind bonyolultabbá, így egyre inkább eltávolodott a Szentírás Kijelentésétől, de elszakadt az egyszerű hívek gondolkozásmódjától is, meddő szörszálhasogatássá alacsonyítva a hittudományt, *későbbi* bírálói szemében. Philosophia est ancilla theologiae lett ugyan, de a hittudomány szolgálatába állított filozófia eltakarta úrnőjét, a teológiát. Nem a hit *tudománya fejlődött*, hanem a hit vizsgálatának tudományos *módszere*, hogy előkészíthesse az évszázadok múlva következő korszak számára új hitvallások megfogalmazásának lehetőségét.

Ortodoxia és inkvizíció

A középkori keresztyén élet modelljének, a szerzetességnek a 9. században indult megújulási mozgalmaival kezdődött a keresztyénség addig elért eredményeinek metagnosztikus felmérése. A skolasztika tisztázta a keresztyénség hittételeit, ugyanúgy, mint fél évezreddel korábban az egyetemes zsinatok hittudósai tették volt. Most nem kellett új dogmákat fogalmazni, mert a nyugati egyház akkori élete annyira gyakorlatias volt, hogy csak a vallásgyakorlat számára kellett az egyetemes hittételeket korszerű magyarázatokkal ellátni, hogy rajta a *humanitás etikáját* fel lehessen építeni. Azonban a tudós is gyarló ember lévén, a skolasztikus módszer öncélúvá lett, és így a skolasztikus *magyarázatok* lettek vitathatatlan *igazságokká*, és ezekre támaszkodva alakult ki a középkori nyugati keresztyénség igazhit-rendszere, ortodoxiája. Ez az *ortodoxia* voltaképpen kvázi-ortodoxia, de úgy viselkedik, mintha valódi volna: ugyanolyan változásképtelen, fejlődésképtelen és türelmetlen, mint minden iszlám és ortodoxia – különösen a születése utáni első korszakban – hiszen nem engedi az eszményi igazat a kultusz szakrális, lelki élettávlatából a *szellemi* élettávlatba, a metaszakrális tevékenység, a kultúra területére átmenni, hogy az az ember-építésben, nevelésben gyümölcsözzék. Az igaz keresztyénhit apológiai, a *Domokos-rendiek* éppen úgy állították hitbíróság elé a tévhittel gyanúsítottakat, és éppen úgy küldték máglyára elítélteiket, mint annak előtte Bizáncban tették volt. Ha a Domokos-rendi hitvédelem a hittudomány keretei között maradt volna, művelődéstörténeti szerepe egészen pozitív maradt volna. Az inkvizítorok emberi gyarlósága azonban a *szellemi* élet egészére igyekezett kiterjeszteni a *hitvédelmet*, és ezzel a római egyházat kizárta a tudományos fejlődésből, és megfosztotta az emberiséget annyi nagy kiváló szellem tudományos eredményeitől. Mielőtt azonban ítéletet mondanánk a skolasztikus apológia és a Domokos-rendi inkvizíció felett, gondoljuk meg, hogy ennek a szelleme kapott anyagi testet a *gótika* művészetében. A legmerevebb hitvallási fogalmazás is hajlékonyabb, mint például egy gótikus templom statikai szerkezete vagy akár együttesének szabályos harmóniája. Eltűnődhetünk azon, hogy mennyire *szükséges* a hajthatatlan merevség az ember szellemi életében.

A nemesség hozzáállása

A mindennapi élet igényeit akkor bőségesen kielégítette a kolostori szerzetességben felgyűlt középkori erkölcsan. Nem volt új etikája a skolasztikának, de első próbálkozása volt ez a keresztyén életszabályoknak a laikusok társadalmában való gyakorlati érvényesítésére, és ez tagadhatatlan sikerrel járt. Igaz, hogy a társadalom természeti törvényszerűségei nem lévén áthághatók, a skolasztika által megfogalmazott erkölcsan is az akkori társadalom legfelső, szellemileg legfejlettebb rétegét, az uralkodó nemességet a lovagi eszmény megfogalmazásával vonta hatása alá, ennek kimagasló társadalmi tekintélye folytán azonban a társadalom legalsó rétegéig is érezte hatását,

hiszen az *nem ellentéte*, hanem szilárd természeti-társadalmi alapokon álló, magasabb szintű *kiegészítője* volt az európai *népszokásoknak*.

Az erkölcsi törvény joggá válása

Az erkölcsi értékrend, bár a hittudomány által megfogalmazott hitvallásban gyökerezik, emberi alkotásokban valósul meg. Az első, legfontosabb alkotás az a társadalmi rend, amelyben az erkölcsi *jó* kötelező társadalmi szabállyá, joggá lesz. A társadalomnak ezt a hatalmi szervezését a keresztyén királyok csak a nemesség segítségével tudták megvalósítani.

A hűbériség

A nemesek, akik a honfoglalással *allódiumot*, a későbbi királyi szolgálattól *feudumot* kapván földesurakká lettek, az államszervezésben való részvételük, tevékenységük alapján – a *tevékenység*, a szolgálat hivatala, *hatalmat ad* – a társadalmi hatalom tényleges birtokába jutottak. Az alap a honfoglalással szerzett szállásbirtok, az allódium volt, amely a nemzetségen belül tovább öröklődött és osztódott. Az élet azonban nem állott meg a honfoglalással, a király és az államszervezet előtt további feladatok álltak, hiszen a megszületett nemzetállamnak céljai voltak, elsősorban az ország lakóinak a védelme, életének, tevékenységének, javainak a biztonsága. A *védelem* adta új feladatok elvégzőinek azonban ugyanúgy helyet kellett adni a társadalmi hierarchiában, ugyanúgy részt kellett kapniuk a közhatalomból, mint a hajdani honfoglalóknak. Emiatt a legkitűnőbb társadalmi rend sem lehetett időtálló, mert minél alkalmasabb, időszerűbb, modernebb, aktuálisabb volt keletkezésekor, annál hamarabb évelt el, vált tarthatatlanná. Felépült ugyan elméletileg a hűbéri társadalmi gúla, csúcán a szuverén királlyal, utána a legfelső sorban a főhűbérese, azután azok hűbéresei, továbbá a hűbéresei hűbéresei, familiárisai, végül a polgárok és jobbágyok, ez azonban a társadalmi élet gyakorlatában sohasem valósult meg még az ez irányú fejlődésben élen járó Franciaországban sem, hiszen az emberek sem egyénileg, sem csoportosan, sem biológiailag, életkorilag nem egyenlők – még kevésbé erkölcsi, eszmei értékeik szempontjából nem azok – nem szoríthatók semmiféle elméleti skatulyázás korláta közé, hiszen – mint előbb láttuk – elméleti kategóriákba még az elméletek is nehezen szoríthatók, nemhogy a végtelen tényezők összessége, a mérhetetlen *élet* beszorítható volna. Ennek bizonyítására álljon előttünk az egyetlen hűbéri minta-állam, a *Jeruzsálemi Királyság* példája: A hódító lovagok itt pontosan kiviteleztek a hűbéri hierarchikus gúla elméleti szerkezeti receptjét, de csak a maguk vonatkozásában. A meghódított nép nemcsak alul, de kívül is maradt a hatalmi szerkezeten. A Teuton Lovagrend és a többi lovagrendi szervezési kísérletek már nem a hűbéri állam, hanem – a középkori szerzetesrendi szervezetek továbbfejlesztményei lévén – már a következő történelmi korszakra jellemző *rendi társadalom* szervezési elvein épülnek fel. Egyetlen közös vonásuk a népellenesség. A társadalomtörténeti gyakorlatot Angolország 1066-os normann meghódítása szolgáztatja.

A társadalmi fejlődés specifikuma

Vilmos király mindent megtett, hogy a rendelkezésére álló meghódított országot és társadalmát abba a szép hűbéri rendszerbe állítsa, amelyre a francia király a tartományurakkal való viszálykodásában hiába törekedett. Ez azonban Angolországban sem sikerült az örökölt társadalmi nehézkedési ellenállás és a hódításban részt vett katonák különbözőségei miatt. Ebből következtethetünk arra, hogy miért nem sikerült ez a hűbéri berendezkedés az előző honfoglalási hódításokkal, illetve miért sikerült mindig csak részben, többnyire kicsiny részben. A hajdani rang, a királyi hódítások, Gallia, Germánia, Itália meghódítása ugyanúgy nem adott lehetőséget a hűbéri rendszer korlátlan bevezetésére, mint ahogyan az onogur honfoglalás, a lengyel és a skandináv államalapítás is kötve volt a társadalom azelőtti állapotából folyó természetes adottságokhoz, az

ősiség, az avicitás szokásjoggá lett törvényéhez. Az evangéliumi magvető példázatát a történelemben nemcsak a természeti adottságok, hanem a társadalmi lehetőségek vonatkozásában is alkalmaznunk kell, és nemcsak az igemag szórására, hanem a későbbi időjárásnak a vetés növekedésére való hatásában is: A krisztusi tanítások magja egyformán hullt Európa különböző természetű és társadalmú talajára. A holt talaj köves, útszéli, gyomos vagy jó termőtalaj. Az ezen lévő élő talaj, a nép, ismét különbözik biológiai, faji, életkori és más társadalmi vonatkozásban. Mindezeknek függvénye az, hogy miképpen csírázik ki benne a tanítások magja és a társadalomtörténet időjárása hol milyen mértékű lehetőséget biztosít a vetés növekedésére és a sikeres aratásra.

A lovagság társadalmi dinamizmusa

A történelem paradox logikájának megfelelően a hűbéri társadalmi rendszer igényéből leginkább a *kivétel* valósult meg, a *lovagi intézmény*. A mi nagy történelmi *szocionómiai* távlatunkból ez könnyen magyarázható, hiszen abban a társadalomban a hűbéri gúla a statikus megkötöttséget jelentette, vele szemben a lovagi intézmény szolgálta a társadalmi hatalmi rendszer fejlődését.

Keresztyén tanítók nevelése

A keresztyénség új tananyagának átadására alkalmassá kellett tenni a tanítókat, a *római klérust*. A hittérítő szerzetesek részéről elegendő volt annyi, hogy megtérést és megkeresztelkedést, bűnbánatot hirdettek. Indokolniuk nem kellett a hirdetett tanokat, elegendő volt az örökélet üdvösségének ígérete, illetve a kárhozattal és örök halállal való fenyegetés. Most már indokolnia kellett a hitoktatónak a tanítást, most már prédikálnia kellett, magyarázni az isteni törvényt, Krisztus követésének az útját, és ehhez elsősorban a *tanítónak kellett tanulnia*, tudományosan megalapozódnia. A Benedek-rend mozgalmi – közülük legnevezetesebb az, amelyik *Cluny*-ben indult a 9. században – a szerzetesi életnek a keresztyének számára valóban példaadóvá tisztítására, a tanításban a gyakorlati élet fogásaira, gazdálkodásra és adminisztrációra, a keresztyén erkölcsz tan tudományában való elmélyülésre és annak továbbadására törekedtek.

Prédikáló rendek

Nyugat-Európa népeinek megkeresztelése a *térítői korszak lezárását* jelentette. Most már eljött az ideje a hittudomány rendszerezésének, elsősorban a kelettől elszakadó egyházrész *hitvallása* megalkotásának. Ez keleten megtörtént már 600 évvel azelőtt az egyetemes zsinatokon, ortodox módon. A *nyugati* keresztyénség *pragmatizmusa* más módszert alkalmazott: nem tagadta az egyetemes zsinatok határozatainak érvényét, de a *Szentlélek* további tevékenységének elvi alapján a krisztusi tanítás fejlődését lehetségesnek tartotta, sőt igényelte. A hittételek megállapítására a zsinati döntések helyett az élet gyakorlatában előforduló isteni revelációnak a hittudósok intuitív magyarázata alapján a pápa hirdeti ki az új hittételeket, az egész egyházi közvélemény jóváhagyásával. De annál is nagyobb hangsúlyt kapott a keleten végleg elhanyagolt *hitoktatás*. A Benedek-rend is ezt szorgalmazta, és külön prédikátor rendek is alakultak, a premonstreiek, ciszterciák, ágostoniak, akiknek elsőrendű feladatuk már a hitoktatás volt.

A domokos apologetika

A prédikáló rendek között a korszakalkotó újítást a *Domokos-rend* hozta. A szegénységi fogadalom tényleges megvalósítására az egyéni vagyontalanság mellé a rendét is kötelezővé tette. A szerzeteseknek *koldulásból* kellett megélniük. Minden erejükkel és képességükkel a keresztyén hit oktatását kellett szolgálniuk. A skolasztika tökéletes logikájával tudományosan felvértezett krisztushit már nem vonulhatott vissza a hitetlenek és ingadozók külső támadásai elől, hanem bátran és sikeresen védekezhetett. A Domokos-rend tanításában a *hitvédelmen*, az apologetikán volt a hangsúly. Ezt az anyagiakban gazdagodó akkori világban jelentkező, a humanitást eltűlő

szekularizációs szellemi irányzat bőségesen indokolta. Eredményei nagyon látványosak voltak és évszázadra meghatározták az európai gondolkodást. A pozitivistának nevezett materialista történetírás a Domokos-rendből csak a vallási dogmákat máglyával védelmező *inkvizitorokat* látja – keleten ez is lezajlott fél évezreddel korábban – a magasztos célokhoz méltatlan, gyarló emberi eszközt. Holott a Domokos-rendi szellem vitte diadalra a skolasztika törekvését, a tudománynak, az emberi értelemnek a hit szolgálatába állítását. Persze, hogy mesterkélt, majdnem természetellenes a skolasztika merev logikája, és abszurd a szellemnek ez a megkötése. De ez a minden anyag felett győzedelmes szabályrend ölt testet kőbe faragva a gótikus székesegyházban. Aki a skolasztikát bírálja, jól fontolja meg, mit tesz, mert a Summa Theologiae mögött ott áll, nem szavakban, de kőbe faragva a gótikus székesegyház, az emberiség művelődéstörténetében az egyetlen csak *Európára jellemző* műalkotás.

Iskolák és egyetemek

Az új szellem által igényelt általános hitoktatás a gyermekek és ifjak, klerikusok és laikusok iskolázását és a hívek seregére kiterjedő szószéki *prédikációt* jelentette. A hívek tömegeivel nem is volt nagyobb gond, mint a régi romanikus templomoknak nagy gyülekezet befogadására alkalmassá bővítése. A hitoktatók tudományos kiképzésére pedig könnyűszerrel lehetett új *iskolákat* szervezni a legalsó fokozattól a legfelsőbbekig, minden kolostorban és a muzulmán tudományos központok mintájára szervezett egyetemeken. Nekilendült az új tudományosság igényének kielégítése az akkori kor szintjén, az iszlámhoz és Bizánchoz viszonyítva *szegényesebben*, de Nyugat addigi állapotához viszonyítva nagyigényűen és *reményteljesen*. Jellemző, hogy az első egyetemek a Kelet–Római Impérium befolyása alatt maradt itáliai tartományban, Bolognában és Páduában, valamint a mórok alól frissen felszabadult Salamancában létesültek, és csak azok után a konkrét helyi társadalmi igények alapján Párizsban, Oxfordban és Középeurópában.

A papi nőtlenség

Nagyobb gond volt a *nemesurak* tanítvánnyá tétele, illetve tanítványként való továbbképzése, mert ehhez már tekintély, társadalmi hatalom kellett. Ha maga a tanító prédikátor egyszerű szerzetes is volt, mögötte *főúri rangú prelátus* kellett álljon. A püspököknek az ókorból átmentett városok feletti urasága megerősödött ugyan a honfoglalással nyert földesurasággal, tartományi urasággal, azonban ez nem volt tartható a született nemességgel szemben az új korszakban. A Germán Impériumot összehozó Karoling-dinasztia lehetett a hajdani metzi püspök hercegi rangú fiának leszármazottja, de ez nem volt beilleszthető sem a hűbéri társadalmi gúla zárt rendszerébe, még kevésbé a vérségi rendszert életben tartó ősiség, az *avicitás* hagyományos szokásrendjébe. A római klérus tagjai csak úgy tarthatták meg nemesi kiváltságaikat, hogy azt *nem örökíthették* fiaikra, tehát nem köthettek törvényes házasságot. A római egyház szívesen engedett a született nemesség követelésének, és elrendelte a papi nőtlenséget, a *cölibátust*. – Az ortodoxoknál ez már évszázadokkal előbb megvalósult az akkori és ottani szinten: közhatalmat gyakorló klerikussá, püspökké csak szüzességi fogadalmat tett szerzetes választható. Hogy ezzel az egész keresztyén főpapság az apostoli mintától eltávolodott, és a régi, valamint a korabeli politeista áldozárokhoz lett hasonlónak, alulmúlva a talmudi zsidó és muzulmán felekezetek egyházi rendjeit – azt a társadalmi hatalomra vágyó római pápa elfogadhatónak tartotta.

A főpapság kormányzatra cseréli a tanítóságot

Az egyház tanítói funkciójára alkalmatlan személyek főpappá tétele körül már nagyobb volt a vita, és az el sem ült a korszak végéig. Ugyanis a püspök kiválasztásának joga a karizmatikus királyé volt, ő pedig a maga politikai igényeit igyekezett érvényesíteni ezen a téren. A pápa magának

követelte a püspökök kinevezésének jogát, ezt meg is kapta volna, ha – a pápa is gyarló ember lévén – párhuzamosan a maga számára nem követelt volna királyok feletti előjogokat, olyan politikai kényszerhatalmat, amilyenel Jézus Krisztus sem rendelkezett, mert az ő országa nem ebből a világból való volt. Hogy kívánhatott nagyobb hatalmat Krisztus Helytartója, mint amilyen urának volt? A pápa e politikai hatalmi igényének a fenntartása valójában arról a lelki hatalomról való lemondást jelentette, amely Róma Püspökét, a Servus Servorum-ot a királyok családfőjeként, Szentatyaként megillette. A nyugati egyház így már nem volt képes a híveknek a Krisztus követésére való tanítása folytatására. Előbb a királyok és uralkodók, majd a dolgok rendje szerint a nemesség került ki oktatói pálcája alól, azután az egyház minden szabad híve. Tanítványainak kinövekedése az elemi iskola padjaiból azonban a római egyház pedagógiai sikerét bizonyítja, mert Európa népei Krisztus követésének iskolájában a magasabb középfokozatra emelkedtek.

Anyagi gazdagodás

Az új szerzetesrendek tanításukkal elmélyítették a keresztyén hitéletet. A keresztyénység első évezredének metagnosztikája, a skolasztika tudományos módszerével feldolgozott Szentírás, az egyetemes hitvallások és a már szép számban felgyűlt hittudományi írások logikus elemzése más oldalról, mélyebben világította meg a keresztyén tanításokat. Egyrészt *vitaképessé* tette a kor közönyöseivel és világi írástudóival szemben, másrészt újraértelmezték a krisztusi tanításokat, és azok új távlatát mutatták meg a híveknek. A keleti városok megismerése más szempontú megvilágításba helyezte a *városi életet* is. Megszűnt a városi lakosságnak a barbárok előtti meghódolása óta kivételezettnek tekintése. A sok évszázad óta zavartalanul folytatott földművelés nagy ipari fogyasztást tett lehetővé, ez fellendítette az ipart és kereskedelmet, nemcsak meggazdagította anyagilag a városokat, de tekintélyt is szerzett nekik. Nem tekintették már bűnnek az anyagi javak birtoklását és egyre nagyobb engedményeket tettek az anyagi javak által biztosított kényelem és városi életmód irányába.

Domokos és ferences misszió

A polgári életben jártas hívők számára alakultak az új prédikáló szerzetesrendek. Szent Domokos hívei a hittételek skolasztikus tisztaságú magyarázására és prédikálására szakosodtak és ők lettek az új kor külmisszionáriusai a pogányok között, és belmisszionáriusai az eretnekek ellen, amelyből azután a sokat és méltán bíralt inkvizíció született. Assisi *Szent Ferenc*, gazdag polgárfiú lévén, az evangéliumi gazdag ifjúnak szóló tanítást tette magáévá, amikor *kolduló szerzetesrendet* alapított. És Isten kegyelme valóban megnyitotta a szemét a Krisztus útján, a Szentlélek erejével bátor biztonsággal el is indult azon, mindenki számára példaadással. Ő a *keresztyén humanika*, a testvériség felfedezője, prófétája, de egyszersmind hőse is. Jellemző, hogy a városok nincstelenjeit tekintette testvérének, és ez által a kor királyainak és nagy urainak is testvérévé tudott lenni. Kiderült, hogy az emberek valóban boldogok lehetnek világi javak halmozása, a test örömeinek kiélése és a mások feletti hatalom nélkül is. Egy emberöltő múlva, még az alapító életében addig is eljutott a Ferenc-rend, hogy a kezdetek óta a keresztyén életgyakorlat alapjának tekintett *aszkézis nélkül* is teljes értékű hívő életet, sőt szerzetességet is el tudott fogadni: megszervezték a világ viszontagságai között családi keretben élő hívők számára a külön rendtartású tagjaikat, a harmadik rendet. Mi most azon csodálkozunk, hogy arra a Krisztus utáni 13. századig kellett várni, hogy a családapákat, családanyákat, szüleiket és rokonaikat ellátó hívőket ne csábítsák Krisztus nevében családi kötelességeik elhagyására. Nekünk magyaroknak könnyű rálátásunk van a keresztyén eszményi életmódra a két koldulórend szerinti kétféle gyakorlatára. Árpádházi Szent Margit, Domokos-rendi apáca még környezetét is megrettentette aszkétikus életvitelével, még a gondolatától is irtózott minden társadalmi tevékenységnek, még a családanyaságnak vállalásától is. Ugyanakkor édesapja,

IV. Béla király, Assisi Szent Ferenc harmadik rendjének a tagja volt. A Domokos-rend olyan nagy személyiségeket adott az egyetemes keresztyén egyháznak, mint Julianus, az első keleti misszionárius, Savonarola Jeromos, Firenze reformátora, valamint Las Casas, az amerikai indiánok apostola és életük megmentője. A jövődő útján azonban a ferencesek indultak. A ferencesek prédikációi ott hangzottak nemcsak a templomokban, hanem úton-útfélen, vigasztalva, erősítve a rászorulókat, a legszegényebbekkel együtt, egy sorban maradva, boldog vidámsággal, hogy mindenki számára bizonyossá lehessen, hogy a boldogság forrása valóban nem az anyagi javak birtoklásában van.

b) A gótika művészete

A gótika irodalma

A skolasztika tudományos módszerével hódítóútra indult offenzív misztika, a krisztusi emberszeretet igényét hirdető *humanika* leglátványosabb alkotása a *gótikus művészet* volt. Az egyházi irodalom inkább horizontális irányban fejlődik, a *Gesta Romanorum* tovább íródik, és mellette tudományos rendszerezés és hittudományi irodalom születik. Az addig a kolostorok mélyén írott, és csak a templomi *szószékeken*, az akkori egyetlen *médiacsatornán* át terjedő hitbuzgalmi írások most már a világi papság, sőt az érdeklődő művelt közönség számára is hozzáférhetők és újabb kortárs szentek csodás életét, legendákat és Biblia-magyarázatokat is tartalmaznak. A vallási himnuszalkotás ihletésére világi lovagi költészet születik Európában az ősi népköltészet alapjain, latin helyett nemzeti nyelveken és írottan, hiszen ezt igénylik Európa jellemző új társadalmi egységei, a *nemzetek*. Igen, nemzeti irodalmak vannak születőben Európában, igaz, elsősorban csak az akkori szűk, főúri és nemesi közönség használatára. Ne ítéljük azonban elhamarkodottan, mert a nagyközönség számára ott van a *népköltészet* és népi irodalom a maga teljes gazdagságában, amely sok esetben írott formát is öltött avatott költők munkáiban. Hogy mennyire gazdag lehetett, hogy milyen óriás alkotásai lehettek a népköltészetnek, arra következtethetünk abból, hogy sok évszázadnyi társadalmi hagyományrombolás után is olyan volt a maradék, mint a *Kalevala*! Az írásban megmaradt középkori irodalmi alkotások magukban véve nem nagy értékűek, azonban az évezredek alatt virágzó szóbeli népi irodalom gazdagságát láttatja, mind lírai, mind epikus és drámai szinten, nem hanyagolva el a csak felületesen érintett népmesék prózáját.

A gótikus zene

Hogy a kultúra mennyire a kultusz igényeinek a kielégítésére születik, annak ékes bizonyítéka az európai keresztyénség középkora. A krisztushitnek nem kell tovább félénken meghúzódnia a romanika félhomályában, bátran a világ elé léphet, Istennek mindenek feletti dicsőséges uralmát hirdelve. A cél megvalósulási eszközöket igényel. Az istentiszteleti szertartás nem a misztériumok meghitt zártságában, hanem a legfényesebb külsőségek között, az isteni dicsőség kifejezésére alkalmas koreográfia felhasználásával folyik. A gregorián énekek a klostromokból gótikus székesegyházakba jönnek át, polifonikus kórusok adják elő fényes öltözetű papok ünnepélyes miséjének részeként. Ez az igény szüli meg a gentilikus Európa gótikus zenéjét és ceremóniáját, és mindennek anyagi lecsapódását, a gótikus képzőművészetet.

A gótikus épület

Amit a gótika a képzőművészetek terén alkotott, az egyedülálló a művelődéstörténetben, mert képes a következő korok eszményeinek a kifejezésére is, ezer esztendőn át nem évülve el. Visszakövetkeztethetünk belőle arra a hitre, amelyen az offenzív keresztyén kultusz felépül, és megértjük, hogyan tudott az évszázadokon át ellenállhatatlan társadalmi mozgatóerővé lenni. Nem

bocsátkozhatunk a szembenálló világon győzedelmeskedő keresztyén egyház szimbólumának, a gótikus templomnak a méltatásába, hiszen az annyira közismert, annyi kiváló irodalmár kifejtette már, hogy újabb ecsetelése egyenesen ártalmára volna. A gótikus templom a mediterrán monoteizmus győzedelmessé fejlődött kultúrájának, a keresztyénségnek európai megszilárdulását, ellenállhatatlan erejét jelenti szépséges arányaival. Szakértők szerint a gótikus templom a római és iszlám művészet alapelemeiből alakult. Szerintem a gótika eredeti nyugat-európai alkotási forma – *egyetlen európai* eredetű alkotási forma – és ha használt is más alapelemeket, inkább a nyugat-európai *germán* faépítészet hatott kialakulására. Ma is a *germán szellem* megtestesülését látják benne, azonban én úgy érzem, hogy a gótika gyökerét évezredekkel a germánság előtt, az őseurópai, kaledobalti népben találhatjuk meg, amely később a kelta, germán, szómi-magyar, szláv néplélek szellemével gazdagodott. A gótikus templom jellemzője az a felfelé törekvés, amely Nyugat-Európa fatemplomain, Norvégiától Erdélyig, máig is felfedezhető. Nem szeretném azonban, hogy a materialisták ebből a fának, az anyagnak a műalkotással kifejezendő eszme feletti elsőbbségét magyaráznák ki. Közismert ugyanis, hogy a görög templom oszlopcsarnoka a kezdeti korban fából készült, de nem törekedett a magasságok felé, mint a gótika, mert az antik istenség tisztelete ilyen nem kívánt. Az ortodox keresztyénség misztériumkényszere pedig még lejjebb, a sírboltba helyezte a szentélyt. Lehet, hogy Isten imádásának a gótika igaz, puritán, de merev, dogmatikus kifejezése, számomra mégis a legimponálóbb a gótikának az a bátorsága, amellyel a legelvontabb, legmagasztosabb eszmék anyagi megjelenítésére vállalkozott. Hogy pedig ez sikerült is neki, az a művészet megmagyarázhatatlan diadala.

Festészet és szobrászat

El kell gondolkoznunk a gótika vezető művészetének, a kőfaragásnak, képfaragásnak, szobrászatnak a nagyszerűségén. Ott volt már a romanikában is, de hegemoniája a gótikával kezdődik. Nagyon jó lenne, ha a művelődéstörténészek figyelmet szentelnének a kérdésnek, és felkutatnák eredetét és fejlődését. Közismert a keresztyénségben is, mint minden monoteista vallásban, a mózesi törvényeknek bálványkészítésre vonatkozó tilalma. Mivel abban a korban az ábrázolásnak képfaragási, szobrászati módja volt a döntő, ezért a tilalmat „a faragott kép” csinálására értelmezték. A keleti keresztyénségben ezért a festészeti ábrázolást nem tiltották, mindaddig, amíg a józan és következetes talmudi zsidó és muzulmán tanítás tilalmát meg nem ismerték. Évszázados harc folyt az ortodox egyházban a képrombolás körül, amely azonban végül is az ikonok templomban hagyásával végződött, a szobrok tilalmát azonban dogmává emelte. Nyugaton egyszerűen nem tudtak semmit sem a festett, sem a faragott kép tilalmáról. A nyugati kolostorok lakóinak tudatlansága miatt egyáltalán nem tapasztalható idegenkedés az ábrázolásokkal szemben a keresztyénség egész középkori fejlődésében. Számomra az a meglepő, hogy a skolasztikus gondolkodás és a gótikus építészet kétségtelenül iszlám hatásainak ellenére az ábrázolási tilalom nem érezhető. Sőt, éppen a skolasztikus teológia tette a nyugati kereszténység nagyra értékelt istentiszteleti eszközévé a képeket és szobrokat, persze, a gótikára jellemző szigorúan kötött kivitelezési mód határain belül.

II. A KERESZTYÉN OFFENZÍVA

1. Az esztergomi koronázás

A Germán Nemzeti Impérium

Az emberiség nyugat felé vonul. Amint útjába akadály kerül, megáll, feltorlódik, felgyűl benne a helyzeti energia addig, amíg ez a vonulást visszafordítja kelet felé. Az emberélet egésze vonul előbb nyugat felé, majd ugyanabban a sorrendben vissza kelet felé. Elöl a *lélek*, a hit halad, utána a vallás, a hit *szellemi*, metaszakrális gyakorlata, a szellemi műveltség, a *kultúra*, és a kultúra más társadalmi tevékenysége, végül a közhatalmi rendszer, mint a lélek által irányított szellem első anyagi, testi alkotása, a társadalom, és vele az emberi szellem egész anyagi megvalósulása, a *civilizáció*. Ez történt Eurázsia nyugati partjain a Kr.u. 1. évezredben. Előbb hittérítő szerzetesek jöttek Írországból, majd Britanniából, azután Flandriából, Normandiából, az Atlanti Óceán partján a keresztyén hit magvetéséből megszületett kultúra az új ember új társadalmi szerkezetét alkotta meg a régi elemekből. A folyamat tovább ment nyugatról kelet felé, hogy Eurázsia népp plazmájából a lélek és szellem, a hit és műveltség által *nemzeteket* civilizáljon. A Rajna-torkolattól indult a folyó mentén felfelé, onnan át a Szajna–Rhône–Duna–Loire mentére, és onnan tovább. Frankok, flamandok, burgundok, alemannok, svábok, bajorok, longobárdok, szászok és *minden germán* nép keresztyén uralom alá, a keresztyén nemzeti közösségbe került Nyugat-Európa keleti határáig, az Elba–Enns–Isonzó-vonalig. Megkezdődött a középeurópai avar-szláv népek germán-keresztyén befolyás alá vonása az *Avar Birodalom* legyőzése után, azonban a folyamat itt megállott, mert Európa közepén fölényes katonai hatalommal rendelkező új birodalmat szerveztek Attila ivadéka, *Onoguriát*. Két évszázad múlva terjedhetett tovább a nyugati keresztyén műveltség kelet felé, amikor a Kr.u. 1000. év karácsonyán István kagán keresztyén királlyá koronáztatván a germánok helyett új nép vette át a nyugati keresztyén kultúra terjesztését.

A nemzetközi jogközösség megalakulása

A tisztelt Olvasóban, mint korunk minden emberében, ellenérzés támadhat az ilyen, tudományhoz nem illő szubjektivizmus láttán, hogy a magyar történelemben sem döntő esemény, *István kagán keresztyén királlyá koronázása*, világtörténelmi fontosságra emelkedik. Méltóztassanak elhinni, hogy ez a 20. század 30-as éveiben köztudott iskolai tananyag volt. Én is az iskolában ismerkedtem meg vele, kiváló tanárom, Takács László jóvoltából. Mesterem úgy magyarázta nekünk, hogy az esztergomi koronázást világtörténelmi fordulópontnak tüntetik fel egyes nyugati szerzőkre hivatkozva a magyar történetírók, de ez nem egyéb a történelmi tudományos igazság elferdítésénél, és tanárom mindnyájunkat meggyőzött arról, hogy ez a királyavatási aktus még a magyar politika-történetben sem kiemelkedő jelentőségű, nemhogy a világtörténelemben az volna. Csak jóval később, a nemzetközi jog fejlődését kutatva került elélem ismét a kérdés, de akkor már a keresztyénség lezárt kora után, a nemzetközi jogközösség globálissá tágulása után – mely természetesen a közösség csaknem teljes fellazulását jelentette –, meg kellett győződnöm arról, hogy az esztergomi koronázás jelentette a keresztyén ideológia társadalmi érvényesülésének delelőjét. Persze, a történelemben nincsenek sorsfordító események – ha vannak, akkor csak évszázadok múlva, hatásaikból állapítható meg, hogy azok *voltak* –, legfeljebb útmenti mérföldkövek, a megtett és megteendő út viszonylagos mérésére, de amelyek mellett az úton a történelem folyamata elhalad, észre sem véve az útjelzőt. Hungária királya nem volt sem az első, sem az utolsó Isten kegyelméből felkent király, hiszen a frank királyok sora volt előtte és a lengyelek, skandinávok, spanyolok

következtek utána, azonban sok évszázad távlatából vitathatatlanul megállapíthatjuk, hogy István kagán koronázásával alakult meg az a *keresztyén nemzetközösség*, amely által *jogi elismerést* nyertek a nemzetállamok, és későbbi utódában, a nemzetközi jogközösségben az egész emberiség békéjét és biztonságát garantáló intézménnyé lett.

Megszűnik a germán kizárólagosság

A kor uralkodó vallási ideológiája, a misztika az esztergomi koronázás idején még nem adta át helyét a már régóta megindult tudományos változatának, a skolasztikának, hiszen a hittudomány nyugati művelése is előbb kezdődött, és később terebélyesedett ki. A keresztyén erkölcsiség modellje, a szerzetesség sem adta át helyét a már régebben született szekuláris változatának, a lovagságnak, hiszen a lovagság már le is hanyatlott a szerzetesség delelője előtt. Az akkori uralkodók sem tudtak semmit az onogur királyság fontosságáról, hogy a Germán Impérium akkor kapott biztosított határokat, amikor előtte *más* elismert állam alakult az eurázsiai népp plazmából, a *Keresztyénség Védőbástyájául*. Bizonyosága ennek az, hogy a német király, aki a keresztyénség védőjének császári címét viselte, azonnal haddal támadt István királyra és országára, és ugyanezt tette később Lengyelországgal is.

A keresztyén Hungária hírneve

Az a korabeli nyugati keresztyén közvélemény, amely a honfoglaláskori Európa társadalmában a fejlődés hosszú évszázadai alatt alakult ki, nagyon is számontartotta az *esztergomi koronázás* fontosságát. A királyok és a magas klérus, a magas politika döntő tényezői elfelejthették a kezdeteket a maguk céljainak távlatában viszonyulván koruk eseményeihez. Azonban az egész nyugati keresztyénségen végig, klastromról klastromra járó szerzetesek vitték a hírt annak, hogy Isten Ostorának az unokája Krisztus szolgájává szegődött, hogy a minden keresztyént rettegéssel töltő Kelet – „De sagittis Ungarorum libera nos Domine!” – immár nem ellensége, hanem védelmezője Krisztus egyházának –, az lelkes örömmel töltött el minden keresztyént. A klérus tagjai, Leó pápa utódai úgy érezték, hogy Attila utódai hódolnak Róma előtt, elégtételül és jóvátételül az egyházra hozott sok veszedelemnek. A szerzeteseket és a nyugati egyház derékhadát tovább ragadta a lelkesedés és szenteket megillető legendákat terjesztettek az onogur királyról és családjáról. Hungária királya annál nagyobb hírnévnek örvendett, minél nagyobb távolságra beszéltek róla. Az angolszász hercegek az esztergomi udvarban kapott menedékükkel dicsekedtek otthon, Skócia védőszentjét magyar királyleánynak tartották, Portugália alapító nemzeti hőse magyar hercegnek mondta magát. Az ibériai muzulmánok ellen harcoló lovagok is a maguk meggyőződése szerinti életvitel helyességét látták bizonyítva a hungárok megkeresztelkedésében és a kereszt bajnokságának vállalásában. Volt ugyan lovagság, lovagiasság nyugaton, hiszen ez a kor társadalmi problémáinak egyik keresztyén értékrend szerinti megoldását jelentette, patrónusuk is volt *Sárkányölő Szent György* személyében, de vele előbb Imre herceget, a szűz házasságban élő vitéz katona királyfit, majd László királyt azonosították. *Amiensi Péter* és a Szentföld felszabadítására lovagokat toborzó többi prédikátor csak sejtette, hogy merre van *Hungária*, nem is tudták, hogy királyát hogyan hívják, de hitük bizonyossá tette előttük, hogy a keresztyénség nagy erőpróbájához, a keresztes hadjáratokhoz nincs méltóbb vezér Hungária szent királyánál.

Árpádházi szekuláris szentek

Persze, mint a közvélemény esetében mindig, Hungária akkori megítélésében is több volt az óhaj, mint a valóság, de mint mindig, akkor sem az befolyásolta a társadalom viszonyulását a világhoz, hogy milyen a világ valósága, hanem az, hogy milyennek *hiszi* azt az ember. Ebben a megvilágításban az esztergomi koronázás valóban a keresztyén ideológia legintenzívebb társadalmi

érvényesülését jelzi, ha csak arra a tagadhatatlan tényre támaszkodunk is, hogy Attila fiai megkeresztelkedtek és királlyá felkenetésükkel az addigi germán jogközösség *nemzetközivé bővült*. Az is tény, hogy az első *szekuláris szentek* Attila ivadékainak a családjából kerültek ki, mert ezek hírére a távoli nyugaton legendássá magasztosította a lelkes közvélemény. Nyilvánvaló, hogy az Árpádház tagjai is gyarló emberek voltak, de az igazolt tény, hogy ők *vállalták* az eszményi keresztyén viselkedési normák érvényesítését saját életükben – nem klastromi, hanem világi körülmények között. László királynál is voltak külön lovagok, külön és áldozatosabb harcosai a lovagi eszménynek, hiszen sokan haltak már meg a csatamezőkön Szűz Mária katonájaként a gyengék, elnyomottak, szegények, üldözöttek, nők védelmében, de a nyugati uralkodók közül *Szent László* király volt az első, aki ezt a maga életére nézve vállalta. – A korabeli francia, német, angol vagy skandináv uralkodók élete kizárta annak a lehetőségét, hogy lovagok mintájává lehetett volna tenni őket, szentté avatni pedig éppen nem. – Valószínű az is közrejátszott a Hungária keresztyén mintatársadalmi mítoszának kialakulásában, hogy itt még a keresztyénségnek minden intézménye friss és eleven volt, még messze előtte a hitbeli, erkölcsi, társadalmi hanyatlásnak, de ismét csak tagadhatatlan, hogy ezt a társadalmat lehetett mitizálni, Nyugat más országáét nem.

A koronázás jogi aktusa

Nyilvánvaló, hogy az *esztergomi koronázás* történelmi fontosságát a keresztyén nemzetközösség jelzőjeként kapta, tehát európai társadalmi összefüggései miatt. Krisztus születésének ezredik évfordulójára *nagy adventtel* készült a keresztyénység. Mindenki nagy eseményeket várt, Krisztus ezeréves uralkodásra való visszajövetelét, valami végítélet félét vagy világvégét, mint ahogyan most is ilyesmit várnak a millenisták. Akkor azonban Európa uralkodó értékrendje a keresztyénység volt, senki sem kételkedett abban, hogy Krisztusnak adatott minden hatalom mennyen és földön. A nyugati egyház egész klérusa, hierarchiája a maga évezredes vetési és növényápolási munkája utáni aratásra készült. A Benedek-rend akkori legmodernebb nevelésének sikere folytán a Nyugati Impérium császári trónjára olyan kiváló keresztyén szellemű uralkodó került, mint *III. Ottó*, és a pápai székben is a millenáris advent elhívottjai ültek, akik inkább elősegítették, mint elnyomták az akkori európai közvélemény Krisztus-várását. A nagy ünnepre készülöben a viszályok, viták, torzsalkodások és háborúságok elcsitulnak. Nem hiszem, hogy ilyen hosszú, megfontolt készülődés között véletlen lett volna az esztergomi koronázás. Az a *III. Ottó*, aki következetes viselkedésével a nyugati császárok közül leginkább megvalósította a keresztyén uralkodó egyházzvédnöki funkcióját, ha Krisztus születésének ezredik évfordulóját emlékezetessé akarta tenni, ezt nem valósíthatta volna meg jobban egyébbel, mint Isten Ostora leszármazottjának, az onogur kagánnak keresztyén királlyá koronázásával. Hogy *II. Szilveszter* pápa ebben partnere volt a császárnak, vagy éppen kezdeményezője a koronázásnak, azt nyugodtan állíthatjuk. Hogy pedig a koronázás az egész európai közvéleménnyel találkozott, abból állapíthatjuk meg, hogy potenciális ellenzői sem léptek fel ellene. A bizánci bazileosz, aki egyedüli *római imperátornak* mondta magát, csak örvendhetett annak, hogy irigylet nyugati vetélytársának tekintélye megoszlik. Hungária Szent Koronájának több történetírója egyenesen a konstantinápolyi császár kezdeményét és sikerét látja Turkia kagánjának megkoronázásában. A német hercegek a későbbi Szent Henrik germán király és római császár példájára Krisztus jó tanítványaihoz illően testvérként fogadták maguk közé Istvánt. De az onogurok közül sem törekedett senki, sem Koppány, sem Ajtony, sem másvalaki István koronázásának megakadályozására.

A millennium fénye

Krisztus születésének millenniumi ünnepei jelzik a keresztyénség helyváltoztatását a világnézetek rangsorában: az első millenniumot a nagy adventet követő nagykarácsonyban, az esztergomi koronázással ünnepelték.

2. A külső és belső szkizma

a) A keresztyénség szervezeti kettéválása

A keresztyénség határkérdései

A keresztyénség évezredfordulója előtti Nagy Advent és a Megváltó születésének ezredik évfordulóján rendezett esztergomi koronázás eseményét ugyan a politikai történetírás el nem hallgathatja, de éppen csak feljegyz. Nemhogy egyetemes művelődéstörténeti – tehát a Homo Sapiens Antropus fejlődéstörténeti – fontosságát nem appercipálja, de még hatalomtörténeti jelentőségének, a *Confoederatio Christiana* megalakulásának a tényét is csak a 20. század végén méltathatjuk. Az, hogy több szuverén uralkodó között oszlik meg a nyugati keresztyénség, a hatalmak közötti *határok* kérdését veti fel: egyrészt a keresztyén uralkodószövetség országai közötti határok, amelyeket az államszövetségi *jogi elismerés* állandósít és szilárdít meg, másrészt a nyugati keresztyén egyház területének külső határai jelentenek megoldandó problémát. Ismert tény, hogy Germánia királyai egyházvédő római császári kötelességüknek tartották az új keresztyén országok hódoltatását és megtámadták Hungáriát, Polóniát és Dániát. A hódítás azonban sikertelen maradt, de Germánia keleti országhatárainak a megszületéséhez vezetett. Az új nyugati keresztyén nemzetállamok hovatartozását és határaik kijelölését azonban már a *keleti keresztyén* hatalmak nélkül megoldani nem lehetett.

Az iszlám előrenyomulása

A Keletrómai Impérium megőrizte a Nagy Konstantin-féle politikai és egyházszervezeti egységét. Területi kényszerhatalmát mind jobban összeszorították a körös-körül támadó külső ellenségek: délkelet felől a muzulmánok – előbb arabok, azután törökök – északkelet felől pedig a bolgár és orosz szlávok. A muzulmánokkal szemben a fejlődésképtelen ortodox vallás – ortodox = igazhitű, tehát tökéletes, azaz tovább nem javítható – képtelen volt megállni, és lassan minden ázsiai és afrikai hívét annak uralma alá engedni.

Szláv keresztyénség

A szláv nyelvű telepések még a hun hódítások előtt beszivárogtak a Balkánra. A 6. század végén az avarok segítségével a Dunáig és Drináig terjedő szláv nyelvű birodalom is született. A 7. század végén pedig nyelvüket csakhamar szlávra cserélő *onogur-bolgárok* hódították meg a Balkán északi részét. A magas szintű társadalmi szervezettel rendelkező bolgárok talán még a kortárs Frankországot is korszerűségben meghaladó országot alapítottak a Balkánon, csak Konstantinápoly környékét és Akháját hagyva meg a Keletrómai Impériumnak. Határaikat az avar birodalom felszámolása után a Közép-Dunáig és az Északi-Kárpátokig is kiterjesztve, a Karoling Impérium szomszédai lettek, átjárhatatlanul elszigetelve azt a Keletrómai Impériumtól. A világtörténelem későbbi fejleményeit ismerve, és a frankoknak a nyugati keresztyénség életében betöltött döntő szerepéhez hasonlítva, a Keletrómai Impérium és a keleti keresztyénség megmentői lehettek volna a bolgárok, ha szerencsésebb sors jutott volna osztályrészül a balkáni és kisázsiai népeknek. Szerintem, az ortodoxia kettős hajthatatlansága volt a természetes megoldás akadálya: az ortodox klérus ugyanis dogmatikus fanatizmussal, vallásos tisztelettel vetette alá magát a görög császár uralmának – mint ezt később is minden tényleges uralkodó esetében következetesen megtette –, és csak a császári politikai

fennhatóságát elfogadó népeket volt *hajlandó* megkeresztelni. Másrészt kezdetben a görögön kívül más liturgiát nem tűrt. Így útját állta a Konstantinápolyt számtalanszor ostromló, de elfoglalni képtelen bolgárok megkeresztelkedésének. Mikor pedig azok a 9. század közepén *Cirill és Metód* munkássága eredményeképpen szláv liturgikus nyelvű keresztséghez jutottak, vonakodtak annak elismerésétől. Csak több évtizedes bizonytalankodás és huzavona után – miután a római egyház is elutasította a szláv liturgiát – a bolgár-szláv nyelvű kijevi orosz szláv egyház elismerésével együtt ismerte el a konstantinápolyi pátriárka a bolgár ortodox egyházat. Akkor azonban már a szláv nyelvű keresztyénség a Közép-Európában megalakult Onogur Birodalomban, a későbbi Hungáriában is elterjedt, amelyre azonban a Keletrómai Impérium politikai uralma nem volt kiterjeszthető.

Babilon, a pénztőke hatalma

Megszoktuk, hogy nyugat-európai fogalmainkat más területek társadalomtörténetére is alkalmazzuk. Hajlamosak vagyunk arra, hogy a „keresztyén nemzetállam” létezését – például – Kelet-Európa történetében is keressük, holott ez szigorúan csak a katolikusnak mondott, nyugat-európai keresztyén egyház kötelékébe tartozó politikai szervezetekre érvényes. Itt látta el az egyház a hódító barbár nemzetek uralkodóit a Krisztus szolgáját megillető karizmával. Itt alakultak az eurázsiai népp plazmából nemzetek, amelyek állandó területhez jutva *államot*, kényszerhatalmi szervezetet alkottak. Kelet-Európa egyetlen gentilikus szervezetű barbár hódító nemzete, a bolgár, országot alapított ugyan, de ez nemzetközi jogközösség hiányában semmiféle jogi elismerésben nem részesült, ezzel szemben az ókori cívis birodalom társadalmi alapjait veszélyeztette a maga nemzetigényével. Így lehet magyarázni azt a tényt, hogy a Keletrómai Impérium nem fájlalta keleti tartományainak muzulmánok általi amputálását – azok ugyanis nem a később európainak mondott nemzetállamot szerveztek, hanem megtartották az ókori individualista polgári alapokon az ősi despotikus uralmat. A 20. század végén az új kelet-ázsiai városbirodalmak ismeretében könnyebben megérthetjük a babilon-bizánci pénzpolitikai hatalmi szervezetet: a pénztőke nyers *materialista* belső kényszerén alapuló politikai hatalmi szervezet *Babilonban* jött létre, még a történelem kezdeti szakaszában. Bár ennek a hatalomnak csak annyi földi területre volt szüksége, amennyin üzleti központját kellő védelemmel elhelyezheti, a társadalmi közigénynek engedve nagy területeket is hódított magának. A babiloni pénzközpont előbb részben, majd egészen átköltözött a föníciai, pun és görög városokba, majd egészen Alexandriába, hogy átmeneti római kitérő után Bizáncba állandó telephelyet kapjon. A Római Impérium egész katonai és politikai szervezett hatalmának egyetlen feladata itt csak a vagyon védelmének és biztonságának ellátása maradt. Ezért nyugodtan visszahúzódhatott Konstantinápoly falai közé, megbotránkoztatva a szent helyek hagyományáért lelkesedő keresztyén *idealista* Nyugat-Európát. Meggyőző bizonyossága ennek a későbbi negyedik keresztes hadjárat, amelyben a pénzügyekben járatlan nyugati lovagok elfoglalták Konstantinápolyt, abban a hiszemben, hogy a Keleti Impériumot hajtották uralmuk alá. Kötelességüknek tartották a bolgárok elleni háború folytatását, de értetlenül nézték, hogy miképpen működhet a Birodalom tovább a niceai és trapezunti menekülésben, hogy a lovagi szereplés után egyszerűen tőkepénzüikkel együtt visszaköltözzenek Bizáncba.

A társadalomszervezeti szkizma

Lehet-e bármilyen közösséget feltételezni a nyugat-európai Confederatio Christiana nemzetállam-szövetsége és az ókori Kelettel együtt az Európán-kivüliségnek a Föld minden más részére kiterjedő társadalomszemlélete között? Bizony, itt valóban olyan nagyméretű társadalomtörténeti szakadás, *szkizma* volt már a 6. századtól kezdődően, hogy annak a 11. században csak hivatalos *beismerése* történt meg 1054-ben. Az ókori konsztantinuszi hagyományok dogmáján felépült ortodox egyház már indulásakor lemondott a társadalom hatalombirtokosainak a Krisztus

szerinti neveléséről, nemhogy a szervezett kényszerhatalmat látta volna el valaha is a *törvényhozás* funkciójával. A Nyugat-Európán kívüli kényszerhatalmi szervezetek nem lehettek állam, nemzetállammá, mert éppen szervezetük nem volt *keresztyén*. Hogy területileg miért éppen a Drinán, az Augustus–Theodosius vonalán különült el egymástól Nyugat- és Kelet-Európa, a latin-germán és a görög-szláv keresztyénség – arra nincs észszerű magyarázat. A határvonal észak felé folytatását viszont már Nyugat-Európa eszmetörténeti fejlődése határozta meg, addig a határvonalig terjedő területen, amennyin a nyugati keresztyénség képes volt a társadalom egészét – a hatalom birtokosait is – a krisztusi etika nevelése alá vonni.

b) A nyugati keresztyénség belső szakadásai

A tanítások merevülése

Gyarló emberek lévén, hajlamosak vagyunk nemcsak mások vallásfelekezete, de még mások hitvallásának a megítélésére, leminősítésére is. A tanítási evolúció nagy eredménye, a protestánsnak mondott evangéliumi keresztyénség neveltjeként, magam is az ortodoxia megítélésének a bűnébe esem. Gyakran kell magamat figyelmeztetnem, hogy a nyugati keresztyénségen kívül minden más vallás ortodox, kizárólagosan igazhitű, tehát képtelen a fejlődésre, evolúcióra, de arról sem szabad megfélekednem, hogy a nyugati keresztyén tanítások is gyakran merevültek ortodoxiába, és hajszolták éppen az istenmegismerés útján elől járókat a haladásnak *revolúciós* útjára, a hivatalos hitvallástól való szakadásra.

A nevelők nevelése, az egyházi tevékenység fejlődésképessége

A megkeresztelkedéssel a Krisztus iskolájába iratkozó barbár népeket először az Isten iránti kötelességekre kellett megtanítani: istenimádatra, istentiszteletre, szertartásokon való részvételre, a bűn, azaz az isteni törvényekkel ellenkező magatartás elkerülésére. Társadalmi vonatkozása a keresztyén tanítások első szakaszában csak a házasság megszentelése tekintetében volt, de ezt maga az élet követelte ki, ezért – a régi, természetes szokásokkal sem állván ellentétben – akadály nélkül terjedt el, és gyökeresedett meg a nép legalsó rétegében is, anélkül, hogy ezt külön oktatni kellett volna. A tanítás, az isteni törvények tolmácsolására először a tanítókat, a klerikusokat kellett kiképezni, hogy azután azok a társadalom legfelső rétegén kezdve, és onnan a hatalmi rangsor lépcsőin lefelé haladva minden társadalmi réteget oktatás, nevelés alá foghassanak. A klerikusok tanítói kiképzése a Szentírás tanulmányozása és kommentálása útján történt. Így fedezték fel az egyház tanítói Krisztus nagy parancsolatát, Isten szeretete után a felebarát szeretetének kötelességéről, amelyet azután emberépítésükben, társadalomnevelésükben tananyagként oktatniuk kellett. Kilépett hát az egyház léleképítő tevékenysége a liturgikus istentisztelet *sakrális* köréből, a kultikus tevékenység területéről, és átment a művelődés, a kultúra *metasakrális* tevékenységi körébe, hogy oktatással, meggyőzéssel, mindenféle példaadással, ismeretterjesztéssel, tudománnyal és művészettel a krisztusi etika szabályait a keresztyén hívőkben készséggé fejlesztve, Krisztus követői hétköznapi, *szekuláris* tevékenységükben azokat gyakorlatban megvalósíthassák. Természetes, hogy egyetlen történelmi eseményként felfogni és rögzíteni ezt a folyamatot nem lehet, hiszen az sok szakaszon, több nemzedéken át folyt, mielőtt társadalmi gyakorlati ténnyé lett volna. Előbb az Isteni Kijelentésnek az egyház valamelyik élénjáró, gazdag szellemi képességű részéről történt felfogása, megértése volt szükséges, hogy a Törvény új követelményét megfogalmazhassa, és a jövőendő tanítóknak átadhassa. Azután tanulnak a tanítók nemzedékeként számbelileg egyre szaporodva, amíg a klerikusok köréből kilépve, a társadalom legfelső, legbefolyásosabb hatalombirtokosait gyermekkorukban tanítani nem kezdik, hogy azok majd felnövekedve a tanítás szerint viselkedjenek,

és tekintélyükkel másokat is arra indítanak. Előbb a királyok, uralkodók, főurak, nemesek, azután a polgárok és gazdák, a vagyonosoktól a szegényebbek felé haladva, végül pedig az alávetett szolgák társadalmi rendje. Mindennek az az előfeltétele, hogy Krisztusnak tanításra rendelt szervezete, az egyház, nemcsak hajlandó legyen, de akarjon is tevékenységével a kultusz köréből előbb a szellemi műveltség, a kultúra területére, utána pedig az anyagi műveltség, a civilizáció területére áttérjedni – tehát az egyház ne legyen ortodox, önmagával tökéletesen elégedett, hanem haladni, fejlődni törekedjék az isteni eszmény irányába. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a tanításnak, a hitvallásnak kell *korszerűsödnie*, hanem mindazoknak az egyházi rendeknek és szervezeteknek is, amelyek a tanítást, az isteni törvényeket a társadalom felé tolmácsolják. Mivel a Homo Sapiens Antropus élettevékenysége nem egyirányú, hanem a lelki, szellemi, testi élet irányában a család, a viselkedés, a műveltség, gazdálkodás, munka, hadakozás, rendtartás és mindenféle műszaki tevékenység igénye szerint elágazó, az egyetlen hitigazság eszmei, etikai követelménye is szakirányokba fejlődik, már az oktatók kiképzésében is. A szakosodás pedig a más irányoktól való elkülönülést jelenti. Hogy pedig ez az elkülönülés ne váljon *szakadássá*, az az egyházi tevékenység *evolutív* voltának, fejlődésképeségének – azaz antiortodoxiájának – a függvénye.

A nevelők nevelése

Nagy fontosságú világtörténelmi esemény volt Nagy Károly császárrá koronázása 800-ban, mert ez a megkeresztelt barbár uralkodók háromszáz éves oktatásának a záróvizsgálója volt. A nevelők, misszionáriusok, egyháznagyok, tanácsosok, Leók, Benedek, Gergely, Bonifácok és névtelenek hosszú sorának a munkássága nyert benne elismerést. De a keresztyén testvériség parancsa, amely István király megkoronázásával, a keresztyén nemzetközösség megalakulásával lett társadalomtörténelmi tény, már Nagy Károly koronázása előtt megfogalmazódott, hogy az egyház tanítói megfelelően, időben, és minden irányban kiképződhessenek. Mert nemcsak az onogurok kagánjának főpapi nevelőjét kellett kiképezni, hanem Ottó és Henrik császárok és a korabeli pápák nevelőit is ahhoz, hogy ez megtörténhessen. De az uralkodói nevelők nevelése is olyan egyházon belüli és társadalmi közvéleményi támogatást igényelt, amelyet ismét csak megelőző neveléssel lehetett elérni. Hosszú, sok egyénre kiterjedő szellemi tevékenység folyamatáról van hát szó, amely mind az egyház igazgatási és tanítói szervezetének az együttműködését, és minden ellentét kiküszöbölését igényelte. Hogy ez az igény teljesült akkor, bizonyítják a koronázások, azonban az emberi testvériség követelményének a legerősebb társadalmi hatalom birtokosai részéről történt *különböző értelmezése* már szakadáshoz, a nyugati egyház belső szkizmájához vezetett.

A szerzetesrendek

A keresztyén egyház tanításának korszerűsítése az egyház nevelői rendjének az aktív, öntudatos keresztyén élet igénye szerinti nevelésével kezdődött. Élen jártak ebben a burgundiai Cluny Benedek-rendi kolostor szerzetesei, de gyorsan növekvő tekintélyükből arról bizonyosodhatunk meg, hogy a mozgalom nemcsak az egész nyugati keresztyén egyház rokonszenvével találkozott, de egyenesen az első keresztyén ezredforduló uralkodó *koreszméje* is volt, és az a társadalom egészének az egyetértésével találkozott. A jó tanítvány *császárok* egyházvédői kötelességüknek tartották a megújulási mozgalom támogatását, persze a maguk értelmezése szerint: a keresztyén nemzetközösséget ki kell szélesíteni a nem germán népek irányában előbb koronázásokkal, majd a keresztyén nemzetek feletti kényszerhatalom feje, a császár főhatalmának a kiterjesztésével. Hogy ez bekövetkezhessen, az egyház belső szervezeti egységes rendjét is helyre kell állítani, imperátori kényszerhatalommal az egyéni vagy partikuláris érdekből akadékoskodó pápák ellenében is. Ezt tette általános helyesléstől kísérve III. Henrik. Amikor pedig fia és utóda, IV. Henrik a pápák után Germánia papi fejedelmeit is a közös hatalmi cél irányába akarta kényszeríteni, pápai ellenszegüléssel

találkozott. Az egyház tanítói tevékenységének minden egyebet megelőző fontosságát hirdető egyházi megújulási mozgalom klerikális felfogása úgy értelmezte a koreszmét, hogy a tanítói szolgálatot ellátó klerikusok nemcsak kivétetnek a világi politikai hatalom alól, de egyenesen a kényszerhatalom birtokába lépnek, hiszen a tanítvány – éppen a nevelés sikere érdekében – alávetettje kell, hogy legyen a mesternek. Csábító például ott állott előttük a muzulmán *kalifa*, aki vallási, főpapi méltóságából kifolyólag a legfelső világi kényszerhatalom birtokosa is, és akinek vallási missziós sikere mindenkit meggyőzhet a módszer jó voltáról. Ezért is ragaszkodott Kis Gergely pápa a tanítói hatalom általános primátusához, amikor megtiltotta Germánia püspökeinek a világi politikai hatalomnak való engedelmességet. Ez bizony az egyetemes katolikus egyház működésének irányai közötti szakadást, belső szkizmát jelentett, mert a pápai értelmezés szerint a mindennél előbbre való keresztyén tanítási funkció a mindenkor egyházi *kormányzatot és igazgatást* illeti meg, tehát egy, a tanítástól különböző, másik metaszakrális tevékenység hivatásrendjét. A pápa kanosszai látszatgyőzelme, amely valójában szégyenletes erkölcsi bukás volt, felszínre hozta a koreszme szerinti új igényt: az egyházi tanítás korszerű ellátására új hivatásrendet kell létrehozni, mert arra az egyházi adminisztráció szervei nem képesek. Az évszázadok óta folyó korszerű tanítások addig szervezetlen mozgalmak a 12. század fordulóján, a *prédikáló szerzetesrendek*, majd a koldulórendek pápai jóváhagyásával hivatalos egyházi szervezetet kaptak. Az egyház belső szkizmájának veszélye ezzel elhárult. Szerintem, a keresztyén tanítások korszerűsítésére és a társadalmi igényekhez való, ennek megfelelő igazodásra irányuló mozgalmaknak saját szabályzattal működő, teljes belső autonómiával rendelkező szerzetesrendekké szervezése a középkori egyház világtörténelemben páratlan kiváló szervezési rendszerének és fejlődőképességének fényes bizonyítéka. Fél évezred alatt sok ezer odaadó és önfeláldozó ember kiváló nevelőmunkája volt a klerikális hatalom birtokosainak a római egyház papi fejedelmeinek a meggyőzése afelől, hogy az egyház metaszakrális tevékenységét ne kényszerítsék politikai, hivatalnoki, kényszerhatalmi ellenőrzés alá, hanem engedjék azt arra önként vállalkozók szakmai testületére, a cisztercita, premontrai, ágostoni, majd domonkos és ferences, valamint a szakirányban megújuló bencés szerzetesrendekre.

István szentté avatása a Szkizma után

Az Egyház tanítómestereinek a nevelése és kiképzése után megkezdődhetett a krisztusi iskola új tanítványainak – minden nemzedék *új* tanítvány, bármilyen régi is az iskola – oktatása, tanítása, nevelése, léleképítése. Legfelül kezdték, a királyokon, és azok „abszolválása” után került sor a többi hatalombirtokos rendre. A tananyagot, a világ urainak Krisztus szerinti viselkedési előírásait, a királyok és más kényszerhatalom-birtokosok embertársaik iránti kötelességét előíró etikai szabályokat megismerhetjük *Szent Istvánnak* fiához intézett Intelmeiből: Nem szerzetesi szegénységet, szüzességet és engedelmességet ír elő az uralkodók számára, hanem az alattvalók keresztyén élete lehetőségeinek a biztosítását, a karhatalmi védelmet mindenki számára, különös tekintettel a gyengékre, szegényekre, árvákra, nőkre, azaz „a legkisebbekre” a Krisztushoz tartozók közül. A tiszta közéletet, pártatlan igazságszolgáltatást, és – ami mindennek a feltétele – az egyház törvényközvetítőinek a meghallgatását. Hogy a nyugati egyház a sok hittudományi, hatásköri, belháborúig fajuló közhatalmi viszályai között is képes volt krisztusi hivatásának az útján következetesen továbbhaladni, azt bizonyítja éppen István királynak 1083-ban történt szentté avatása. Voltak már előtte is jámbor, kegyes, keresztyén uralkodók, de azok nem voltak képesek „Isten választott népének” Dávidhoz hasonló hajthatatlanul erélyes katonai védelmezői, rendfenntartói és parancsnokai lenni. Voltak kiváló, vitéz, hódító katonák – gondoljunk az Ottókra, Henrikre és főként Hódító Vilmosra – de azok nem Istennek a dicsőségét és Krisztus egyházának a javát, hanem a saját magukét szolgálták. A polgárember nehezen tudja magát uralkodói helyzetbe képzelni, és

nehezen értheti meg, hogy minősíthette a római egyház szent erényeknek István király uralkodói gyakorlatát: országán belül felszámolta a törzsi szervezetet, és az ősi vérségi rendnek mindazokat az intézményeit, amelyek elavultak, korszerűtlenek voltak, és nem fértek össze *nemzetének* a nyugati keresztyén közösségbe való beilleszkedésével. A Keresztyén Nemzetközösség szélső tagjaként meg kellett szilárdítania a közösség és egyben országa keleti határait. Az új Kijevi Oroszország felől ott volt határu a Kárpátok, délkelet felől azonban teljes bizonytalanságot jelentett a Görög-római Impériummal régóta háborúban álló Bolgárország, amely a Kárpátmedence délkeleti része felett is uralkodott. Szövetségre lépett hát a Bolgárölő Vazul császárral, és legyőzve annak hadseregét, felszámolták Bolgárországot, felosztva területét úgy, hogy a Keletrómai Impérium és Hungária közötti határ a Drina–Al-Duna vonalára került és a Kárpátokon folytatódott tovább. Ezzel hat évszázados bizonytalanság után az Augustus–Theodosius nyugat-kelet határa a Keleti-Kárpátokra tolódott, és ezer esztendőre ott meg is szilárdult, Szent István országát a Confederatio Christiana-hoz ragasztva. Sokat emlegetik az újabb időkben azt, hogy István király a római egyházhoz csatlakoztatta országát. Ez azonban csak részben igaz: a 11. század első felében, 1054-ben véglegesedett a fél évezreddel azelőtt megindult szakadás Konstantinápoly és Róma között. István király uralkodása alatt még a keresztyén egyház jogilag egységes volt. A liturgia pedig feltehetően inkább görög-szláv volt, mint latin. *Politikailag* viszont István minden igyekezetével a nyugati keresztyén közösség tagjaival épített ki kapcsolatot, a szomszédos Bajorországgal, Lengyelországgal, Horvátországgal és Velencével létesítve házassági kapcsolatokat. Nem rítus vagy konfesszionális okokból tartott távolságot a különben szövetséges Keleti Impériummal, hanem – későbbi kifejezéssel élve – nemzetközi és államjogi okokból: a keletrómai császár nem ismert el magán kívül más uralkodó hatalmat, más szuverenitást, ez pedig István számára volt elfogadhatatlan. Közismert történelmi tény, hogy István uralma alatt királyi támogatással működő keleti rítusú kolostorok működtek, sőt, minden valószínűség szerint keleti püspöki hatalom is gyakorlódott az országban. Még az István utáni királyokról is igaznak látszik az a feltevés, hogy keleti rítus szerint áldoztak. Nem láthatunk be olyan mélyen annak a külső és belső háborúkkal, trónviszályokkal, császár-pápa harccal terhes korszaknak az életébe, hogy megérthessük a római egyház 1083-as döntését Istvánnak és fiának szentté avatásáról, mindössze 29 esztendővel a Nagy Szkizma, és 6 esztendővel a kanosszai szakrilegium után, holott István és utódai még a keleti és nyugati rítus között sem döntöttek, és szilárdan ragaszkodtak ahhoz a püspök kinevezési jogukhoz, amely miatt a pápa nem szentté avatta, hanem kiközösítette Germánia királyát. Tény azonban a szentté avatás, annak bizonyosságául, hogy a római egyház nemcsak a kornak megfelelő haladó tananyagot ültetett be tanítványaiba, hanem képes is volt a tanítás eredményét annak társadalmi gyakorlatából megítélni, és jeles bizonyítványt kiállítani az eminens tanulónak. Követésre buzdítva most már nemcsak más uralkodó-várományosokat, hanem Krisztus ügyét a közéletben politikusként és katonaként szolgálni akaró minden nemesurat. Nem véletlen, hogy István szentté avatását az a *László király* intézte, akit az aktív keresztyénség bajnokai, a *lovagok* hivatásrendjük égi patrónusává választottak. A *Nagy Szkizmára*, a római pápának a keleti despota, antimoralitású császár parancsnoksága alatti konstantinápolyi pátriárka felsőbbbsége alól kimenekülésére nyugodtan mondhatjuk, hogy nem volt ennél nagyobb pozitív hatású eseménye a Homo Sapiens Antropus művelődéstörténetének. A szakadás akkor kezdődött, amikor Leó pápa kivonult Attila elé, folytatódott a barbár politikai hatalom *mellé* állított egyházi szervezet évszázadok alatti kiépítésével, a barbár hódítóknak Krisztus szolgájaként egyházi karizmával való felruházásával, a klerikusoknak csak egyetlen funkciót tartva fenn – de azt nagyon következetesen és szigorúan – az egyház szövetségi kötelékébe tartozó országokban, azt, amely egyedül volt fontos Krisztus missziós parancsának a teljesítésére: a királyok melletti *törvényhozó* tanácsosi hatáskört, tehát az isteni törvényeknek a társadalmi gyakorlatba *tanítással* való beültetésének hatalmát.

3. A kanosszai szakrilegium

Római kalifátus

A keresztyénség második évezrede hétköznappal kezdődött. Nem jött el az első évezred végén sem a végítélet, sem Krisztus ezeréves országglása. Az esztergomi koronázás, a keresztyén nemzetközösség megszületése akkor nem látszott fontos eseménynek, még a közvetlen szereplők előtt sem, hiszen a *Confoederatio Christiana* csak évszázadokkal később appercipálta a történetírást. Hogy Germániától keletre keresztyén királyságok keletkeztek, arra indította Germánia királyát, hogy nyugati imperátorként a birodalom hűségére hódoltassa Krisztus új népeinek uralkodóit. A jámbor II. Henrik következetes volt a millenáris koronázás szelleméhez, tiszteletben tartotta István királyt és országát, de az avar-szlávok és skandinávok felett érvényesíteni akarta a császári szupremáciát. Utóda, II. Konrád már Hungáriát sem kímélte, még kevésbé a csehek, lengyelek, szilézek, vendek, szorbok, pomeránok és dánok országát. Hódoltatta is a Kárpátokig és az Oderáig az egész avar-szláv övezetet. Mai nyelven úgy mondanánk, hogy Konrád nem ismerte el a keresztyén jogközösség megalakulásának tényét, vagy ellenzéke volt annak. Ha fia, a későbbi III. Henrik nem lett volna híve annak a politikai egységnek, amely a nyugati egyházban megvalósult, Konrád képes lett volna megakadályozni a *Foederatio Christiana* kialakulását. III. Henrik azonban nem erőszakolta a keresztyén uralkodókat a germán király tényleges uralma alá, megelégedett a császári hűbéruraságának formai elismerésével. Amint ezt sikerült Hungária és Polónia királyaival elfogadtatni, Nagy Károly és I. Ottó példáját követve, a keresztyénség megvédelmezőjeként diadalmenetben vonult Rómába koronázásra. Császári, egyházi kötelességét teljesítendő, zsinatot hívott össze 1046-ban *Sutriba*, melyen erélyes kézzel állítja helyre az egyház hierarhikus rendjét, elmozdítja az ellenpápákat, szabályozza a pápaválasztás rendjét, és az új pápa választásával szabad utat nyit az egyház tanítási reformját sürgető clunyi mozgalom számára. Észre sem véve, hogy a maga egyházfőségének teremtett ellenzéket, valóban kifejezte az Egyháznak Nyugat-Európa feletti vitathatatlan uralmát. Ha a zsinatra az akkor uralkodó tizenkét keresztyén királyt is meghívták volna, törvényhozó szerve született volna a Keresztyén Nemzetközösségnek, nem indult volna már megalakulásakor hanyatlásnak a *keresztyén nemzetállamok szövetsége*. Persze, a teljes keresztyén egységhez a Görög-római Impérium is kellett volna, történtek is erre kísérletek III. Ottó politikájának folytatásaként, Hungárián és Velencén át, de a történelem nem kedvezett ennek a törekvésnek. Helyette 1054-ben Krisztus földi egyházának intézményes egysége felbomlott. Amennyire helyeseljük történelmi tapasztalataink alapján a nyugati keresztyénség lelki függetlenségének kinyilvánítását, még ha az egyház szakadásához is vezetett, annyira kárhozzatnunk kell azt az ellenzéki magatartást, amelyet a pápák tanúsítottak a Keresztény Nemzetközösséggel szemben. Viselkedésüket magyarázhatja az, hogy a clunyi mozgalom neveltjei lévén, az egyház életében érvényesítendő lelki hatalmat az egész keresztyénségnek bencés klostomba való kényszerítésében látták. De arra egyéni tudatlanságon és hiúságon kívül más magyarázat nincs, hogy a krisztusi Pontifex Maximus hatalmát *római kalifátusi* uralommá akarták átváltani.

A keresztyén államszövetség

A jogtudomány kétféle államkapcsolatot ismer: a szövetséges államot – état federal – és az államszövetséget – fédération d'état -. A szövetséges állam esetében a tagállamok felett egy felettes állam létesül, amely az állami hatáskörök egy részét átveszi a tagállamoktól. Az államszövetség esetében nem keletkezik felettes állam, csak a tagállamok között létesülnek intézmények, szervezetek, a közös ügyek ellátására. A Keresztyén Nemzetközösség ilyen államszövetség volt,

melynek összetartó közös ügye a vallás volt, közös intézménye pedig a keresztyén egyház. Különleges adottsága volt – a jogtörténetben felső szinten minden közösség és intézmény egyedi, különleges, hiszen a helyi társadalomfejlődés eredménye – hogy közös ügyét ellátó intézménye, a nyugati keresztyén egyház egyben összetartó, koordináló szervezet volt, melyről kezdetben valóban hihették a kortársak, hogy szövetséges állammá fog fejlődni. Ez magyarázza a germán imperátor viselkedését, aki hozzájárul Hungária királyának megkoronázásához, ugyanúgy elismeri az azelőtti birodalmon kívüli államokat, de magának, mint egyházfő imperátornak szüzerén főhatalmat igényelt felettük. A pápa viszont már Nagy Gergely óta minden császártól függetlenül gyakorolta a nyugati egyház feletti pontifikális hatalmat, hogy ismert volna el most szekuláris hatalmat az egyház felett? Ha koronát adhatott a királyoknak, nyilvánvaló, hogy azok tőle kapták a hatalmukat.

A pápa Dominus dominorum

A császári törekvésekre nem sokat mondhatunk. Akkoriban ott volt előttük a keleti császár tényleges egyházfői példája, a torzsalkodó nyugati keresztyén uralkodók között ő tartott némi fegyelmet, kitartott hát az európai uralkodók feletti, vagy legalább előtti főhatalmi igénye mellett, egész Kalapos József császárig, tehát a Germán Római Impérium megszűntéig. A pápa részéről – sajnos – már nem ilyen logikus a magyarázat. Addig, hogy az egyháznak a Krisztustól kapott lelki hatalmát, a pontifikációt, az isteni *törvényeknek* az emberi társadalomba *hozatala* általi *hídepítést* a nyugati egyház hierarhikus feje kell, hogy gyakorolja, minden világos, érthető és indokolt. Azonban a pápai igény itt olyan kényszerhatalom megszerzésére irányult, amilyenről Jézus Krisztus kijelentette, hogy neki *nincs*, mert az ő országa nem ebből a világból való. Krisztus alázatos szolgálatra tanította tanítványait, „aki közöttetek első akar lenni, szolgáljon a többinek!”, az apostolok pedig egyenesen a királyok és világi uralkodók hatalmának elfogadására buzdították és utasították a híveket. Nyilvánvaló, hogy a Pontifex, a Servus servorum nem lehet társadalmi kényszerhatalom birtokosa, Dominus dominorum. Róma püspökeinek tehát dönteniük kell a két hatalom között. Döntöttek is, de – a történelem bizonyossága szerint – rosszul: politikai, uralkodói kényszerhatalmat igényeltek a nem vitatott tekintélyű lelki hatalom mellé, ezért mindkettőt elveszítették, a keresztyénség, az egyház és az európai nemzetközösség pótolhatatlan kárára.

A pápai zsarolás következményei

A világi kényszerhatalomra, „kalifátusra” törekvő pápák viselkedése elvben is ellenkezik Krisztus tanításával, de jogellenessége volt az, amely katasztrofális következményekkel járt, a *joggal való visszaélés* egyházjogban való ritka példáját szolgáltatva. A jogelmélet szerint, a joggal való visszaélés deliktumát követi el az, aki jogosultságával úgy él, hogy másnak kárt okoz anélkül, hogy hasznára volna önmagának. A római egyház tekintélyének alapja a *Kulcsok Hatalma*, a bűn megállapításának és megbocsátásának képessége. A letelt kétezer év alatt a római egyház papjai kicsiben is és nagyban is számtalan esetben éltek ezzel a hatalommal, a keresztyén nevelésnek, léleképítésnek egyik nagyon fontos eszközével, a gyónás, a bűnbánat, a bűnbocsánat, a feloldozás jogával. Joguk volt hát a pápáknak megállapítani a világi uralkodók bűnét, kiróni érte a penitenciát, és kiközösíteni az engedetleneket, a bűnbánatot nem tanúsítókat. Ez a jog Krisztus egyházának az emberi lelkekben való építésére szolgált, szigorúan csak lelki javakra vonatkozott, semmiképpen sem anyagiakra, társadalmiakra. A pápák tehát, amikor a Kulcsok Hatalmát egyéni társadalmi érdekükben *zsarolásra* használták, egyrészt visszaéltek a joggal, másrészt el is tulajdonították, ellopták, elsikkasztották, saját egyéni magáncéljukra fordították az *egyházat*, mint krisztusi közösséget *megillető* jogot. Ez a viselkedés helyrehozhatatlan csorbát ejtett a Pontifex Maximus tekintélyén. – Érdekes, hogy nem a *jogilag* súlyosabb aktus, a bűnmegállapítás, hanem az *erkölcsileg* súlyosabb, a feloldozás vontá maga után a végzetessé váló következményeket. A bűnbocsánat külső *feltételekhez*

kötése, az előzetes búcsúhirdetés, a bűnbocsánat árusítása volt az, amelyet a krisztushívők azóta sem tudnak elfogadni. – Világtörténelmi fontosságra emeli ezt a pápai tévedést az, hogy az alakulóban lévő keresztyén nemzetközösség jogrendjének kialakulását akadályozta, és következményeképpen meg sem születhetett a szuverén keresztyén uralkodók közötti viszonyt rendező jogszabály, a Foederatio Christiana alkotmányának alaptétele. Ennek hiányát azóta is sínyleti az akkori európai keresztyén jog mai utóda, a *nemzetközi jog*.

Kis Gergely pápa

Keresztyén ember pironkodva olvassa a történelemből VII. *Gergely* viselt dolgait. – Jónak látom a történelemnek ezt a negatív szereplőjét *Kis Gergely pápának* nevezni, megkülönböztetésül a pontifikális hatalmat annakidején kiépítő *Nagy Gergellyel* szemben. – Hogy hanyagolta el az egyház előtt nyílt történelmi lehetőségeknek az egyház számára való hasznosítását, hogy a keleti egyházrésztől való elszakadással megszabadult a keleti imperátor hatalmi felsőbbbségétől, hogy Nyugat-Európában minden szuverén uralkodó elismeri hatalmának Isten kegyelméből való voltát, melyet számára Krisztus egyháza közvetít, hogy az egyház Krisztustól kapott hivatásának gyakorlásában, az embereknek Krisztus követésére való tanításának útjában immár semmi akadály nincsen – mindezt hogy áldozhatta fel keresztyén ember egyéni hatalomvágya oltárán, arra csak az emberi gyarlóság ad magyarázatot. Semmi akadály nem volt, hogy a Confoederatio Christiana államszövetségnek kiépítse azokat a közös intézményeit, amelyek az államszövetség tagjainak közös célját hivatottak megvalósítani. Pozitív példa állott előtte elegendő: Leó pápa viselkedése Attilával szemben, István pápa Pipin királlyal szemben, III. Leó, Nagy Károly császárrá koronázója, vagy akár II. Szilveszter, aki megelégedett azzal, hogy mentora III. Ottónak. A neveletlen IV. Henriket nem könnyebben lehetett volna az egyház szolgálatára állítani, ha Canossában a császár lett volna a vár kényúri vendége, és a pápa járult volna elé alázatosan, mezítláb és emlékeztetve császári kötelességeire, kérte volna segítségét a pontifikális hatalomnak Európa népei közötti intézményes kiépítéséhez. Az, amit Kis Gergely pápa művelt, arra vall, hogy nem ismerte a Szentírást, hiszen nem volt olyan buta és korlátolt, hogy így élt volna vissza a bűnbocsánat hatalmával, ha értette volna, hogy éppen ez az, amit az Evangélium *Szentlélek elleni káromlásnak*, megbocsáthatatlan bűnnek mond. – János Ev. 20,22. Bizony, hatalmi ösztönének, ördögi indíttatásának engedve alázza meg Kis Gergely Germánia királyát, és mivel ezt Krisztus egyházának a képviselőjében tette, méltatlanná tette magát annak az egyháznak a szolgálatára, amely Krisztus Menyasszonya lévén, emberi gyarlósággal nem gyalázható meg. Nem ez volt az egyedüli méltatlan cselekedet Krisztusnak nem a földi helytartójához, hanem egyáltalán krisztushívőhöz, amellyel Róma püspökei elveszítették erkölcsi, lelki tekintélyüket, pontifikális hatalmukat, de nem nyertek világi kényszerhatalmat. Olyan politikai hatalmat kívántak maguknak híveik felett Szent Péter Utódai, mint amilyen Mohamed próféta utódai, a kalifák rendelkeztek, de világi uralkodói hatalom megnyerése helyett lelki, pontifikális hatalmukat is elvesztették. A Pontifex, a törvényhozó, törvénytartó, a társadalom jogalkotásra nevelője a hódító társadalmi kényszerhatalomra nyújtotta ki a kezét, elfelejtve, hogy hiányzik hozzá a természeti ereje. Mint a kőszál csúcsára felkapaszkodott, de a hegymászáshoz nem értő ember, a magasság mámorától megrészgőülve át akar repülni a másik csúcsra, elrúgja magát a földtől, és belezuhan a szakadékba. Nem szerzi meg a másik csúcshelyzetet, de elveszíti az előzőt, azt is kétségessé téve, hogy valóban és nemcsak képzeletében volt valaha a csúcson. A kalifa, akit Krisztus helyett a pápa utánozni akart, egyszerűen csak szekuláris kényszerhatalom, imperátor volt az egész muzulmán társadalom felett, benne a hívők testületeivel, Nagy Konstantin császár utódihoz hasonlóan. A kalifa sohasem avatkozott bele az isteni törvények magyarázatába, oktatásába, megelégedett a törvényeknek a hittudósok javaslata szerinti kihirdetésével és kikényszerítésével.

Azt mondhatja bárki, hogy könnyű okosnak lenni ilyen nagy idő és tér távlatából, de akkor nem tudta senki, mi a teendő a Confoederatio Christiana szervezeti kiépítésére, hiszen még magának a szövetségnek a létrejötte sem volt közismert, hogy tudta volna valaki akkor, hogy milyen hatásköre van, vagy milyen hatásköre lehet egy ilyen államszövetség intézményeinek. Bátran ellentmondok, mert III. Henrik császár, amikor neki volt módjában az intézkedés, tudta mi a teendője, mert zsinatot hívott össze. Róma püspöke zsinatot hívhatott volna össze, erre meghívhatta volna az akkori tizenkét szuverén keresztyén királyt, és tanácskozhattak, dönthettek volna a Keresztyén Nemzetközösség közös ügyeiben. Hogy ez nem az én egyéni vágyamból származó ötlet, hanem a keresztyén közvélemény elvárása lehetett, arra a későbbi keresztes háborúk legendává minősült történelmi megítélése a példa. – Én a Keresztes Hadjárat című filmben láttam, hogy a Keresztes Hadjáratot vezetett tizenkét koronás keresztyén király egy teremben körbeállított trónusán ül, és így tárgyal Szaladin szultánnal. Elképzelhető-e másképpen a Confoederatio Christiana keresztyén egysége, mint a tagállamok legfőbb képviselőinek egyetértő tanácsával?

A közös védelem sem szerveződik meg

Ez a keresztyén konferencia sohasem jött össze, mert később sem hívták meg a Krisztus egyháza által megkoronázott uralkodókat egyetlen zsinatra sem. Az esztergomi koronázással megalakult keresztyén nemzetközösség összetartó ügye a keresztyén vallás volt. Amikor erre szükség lett volna, a keresztyénségnek nem voltak olyan képviselői, akik Krisztus értékrendjét a politikai hatalom gyakorlóira terjeszthették volna ki, az uralkodók nem kaptak az egyház védelmén kívül más krisztusi feladatot, a keresztyén nemzetközösség tagállamai között nem maradt más feladat, mint az állandó jogi kapcsolat, egymás kölcsönös elismerése, viszáltaik békés vagy háborús megoldásának szabályozása. Feladat, hatáskör hiányában minden intézmény elsorvad. Ez lett a sorsa a keresztyén államszövetségnek is. Még a közhatalmi feladatok legfontosabbika, a védelem sem kapott intézményes szervezetet. A közvélemény valósággal követelte – ez az igény indította a keresztes hadjáratokat – de a római egyház klerikális szervezete képtelen volt ilyen feladat megértésére. Így következett be, nemcsak a keresztes hadjáratokat sikertelenségre kárhoztató összehangolatlanság, szervezetlenség, de olyan képtelenség is, mint az 1241-es Magyarország és Lengyelország ellen indított mongol támadással szembeni közöny, miközben az egyiptomi szeldzsuk és a bizánci seregekkel szemben harcoltak a keresztesek. – Szent Lajos francia király még szövetséget is kötött a mongolokkal. – Az új szövetségi feladatok megoldására tehát nem születtek alkotmányjogi intézmények a keresztyén nemzetközösségben, sőt, súlyos támadást intézett a pápai hatalom az egyetemes keresztyénség eddigi legsikeresebb társadalmi intézménye, a házasság ellen: megtiltotta a papok házasságát. Tudjuk, a papi nőtlenség bevezetésére a római egyházat politikai érdek indította, így lehetett ugyanis beilleszteni a klérus tagjait a feudális társadalom kiváltságosainak sorába. Miért nem volt elegendő az ortodox egyházban bevált rendszer, amelyben csak a püspökökre kötelező a nőtlenség? Bizony, ez az intézkedés azóta is megosztja a keresztyén híveket: mi a fontosabb Krisztus egyházában, az az egyházi előjárók iránti feltétlen engedelmesség, melyet a nőtlen állapot tesz lehetővé vagy a keresztyén értékrend szerinti családi élettel adható példaadás? Szerencsére a keresztyén házasság intézménye már ekkor szilárdabb volt annál, hogysem a papi cölibátus elrendelése árthatott volna neki. Ez a „szerencse” azonban óriási áldozatába került a keresztyénségnek, mert az egyház tekintélyének a szétfoszlását jelentette. Igen, Kis Gergely pápa és utána az őt követő római püspökök egész sora évszázadokon át folytatta politikai harcát a keresztyén uralkodókkal szemben – a Római Kalifátus megvalósításáért -sorozatosan vereséget szenvedve. Ez a harc átment az európai társadalom más hatalmaira is, a katonai, a gazdasági, a szellemi és a

tudományos tekintélyek elleni harcra, melynek eredményeképpen odalett a Nagy Leó, Nagy Gergely és a többi egyházszervező, szervezetet építő pápa munkásságának az eredménye, Róma püspökének pontifikális hatalma, és helyrehozhatatlanul csorbult a világtörténelem addigi legkitűnőbb társadalmi szervezete, a nyugati keresztyén klérus tekintélye.

A Benedek-rend érdemei

Kénytelenek voltunk ezeket a tényeket így leírni, mert ezekről a történetírás illedelmesen hallgatni szokott. Nekünk azonban nem a történelmi tények és jelenségek manipulálása a feladatunk, hanem mindennek a művelődéstörténet szocionómia folyamatába való állítása. Nyilvánvaló, hogy *Hildebrand* kitűnő képességű, kiváló erényekben bővelkedő ember volt. Hogy pápaként nem felelt meg kora történelmi kihívásának, az nem az ő egyéni hibája, sem pápatársaié, hanem magáé a nyugati keresztyén klérus szervezetéé. Egyszerűsítve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az erkölcsi és szellemi felelősség a klérus és az egyház akkori nevelőjéé, a bencés rendé volt. Nursiai Benedek szerzete képtelen volt az új idők követelményeinek megfelelő papságot nevelni. Ötszáz esztendő alatt megváltoztak a keresztyénség életigényei. A Benedek-rend betöltötte világtörténelmi hivatását – ezért egyértelműen csak dicséret illeti, és nem bírálat – Krisztus tanítványává tette Európa népeit. Ennél többet nem tett, de nem is tehetett. Hogy szeghette volna meg egy Benedek-rend által nevelt pap az addig hirdetett értékrendet? Nézhette-e másképp egy bencés szerzetes a Confoederatio Christianát, mint egy világméretűvé szélesedett krisztusi, tehát szerzetesi közösséget, Nyugat-Európát egyébként egy nagy lelki klastromnál? Ha pedig a klastrom lakóinak elsőrendű kötelessége a szerzetet képviselő priorral szembeni teljes alázatosság, akkor kívánhat-e egyebet a szerzet tagjaitól, legyenek azok királyok vagy fejedelmek vagy tudósok vagy akármik, mint teljes alázatosságot?

Új szükségletek

Új tanítókra, új szerzetesrendekre volt szüksége a nyugati keresztyénségnek, akik új szempontok szerint rendszerezik az örök isteni kijelentést, új ideonómiai etikát fogalmaznak meg a nyugati keresztyén egyház szervezetére, működésére és tagjainak egész életére vonatkozóan.

4. A keresztes háborúk

Közös keresztyén hadsereg

A hűbérinek mondott társadalmi szervezet hibátlan rendszer volt – nem hiába keletkezett az ősi természetes vérségi rendnek személyi alapokról területire való átalakításából – és benne évszázadokra élet- és fejlődéslehetőséget kaptak Európa népei. Ahogyan azonban az aul-rendszer elégedetlen legényei katonai portyázó és hódító csapatokba tömörülve nyugatra támadtak, most a hűbéri rendnek azok a legényei, akiknek önmegvalósítása számára nem adott lehetőséget a tökéletes hűbéri rend, seregeket szervezve kelet felé indultak hódító útra. Ha semmi más szellemi, társadalmi, politikai tényező nem bizonyítaná a Keresztyén Nemzetsalád, a nyugat-európai egyházi birodalom megalakulását és erejét, ezt a keleti expanzió magában is igazolná.

Az iszlám erkölcsi fölénye

Hogy az egyház mennyire meg tudott felelni tanítói feladatának, bizonyítja birodalmának újabb célra indítása, mihelyt a régi cél, a keleti pogány támadások elleni védelem megvalósult. A Római Impérium keleti részétől való elszakadás idején még elképzelni sem lehetett volna, hogy fél évezred múlva, miután a nyugati egyházrész is önállósult, a hatalmas szellemi, anyagi és gazdasági erővel bíró Keleti Impérium már Nyugat támogatására szorul. Az egyistenhitet hordozó közel-keleti népek elszakadtak a fejlődésképtelen ortodox egyháztól és a genius loci igényeinek megfelelően újabb

igazhitű felekezetet hoztak létre – az iszlám ugyanúgy igaz hitet jelent, mint az ortodoxia – a réginél sokkal gyakorlatiasabbat, korszerűbbet, de éppen ezért gyorsabban elévülőt. Egyelőre azonban az iszlám az ókori szellem és művelődés alkotásainak a birtokában megfosztotta az ortodox egyházat aktív erejétől, mellyel a Keleti Impérium társadalmát fejlődésben tartotta. Az a gazdasági érdek, ami Bizáncot az akkori kor Földgolyójának pénzügyi nagyhatalmává tette, nem volt elég még arra sem, hogy a keleti provinciákat a birodalomban megtartsa. Az iszlám olyan jó, igaz és szép célokat állított a Mediterráneum keleti felének népei elé, hogy azok habozás nélkül lemondtak gazdasági érdekeikről az erkölcsiek kedvéért.

Krisztus földi öröksége

Nyugatra csak a híre érkezett annak, hogy a Szentföld pogány kézbe került, de ez is elegendő volt az egész nyugati keresztyénség felzaklatására. Abban a korban, amikor egy-egy szentéletű remete vagy ruhadarabja vagy csontja kultikus tiszteletet érdemlő erekllye volt, az a tartomány, amelyet annakidején az Üdvözítő lába taposott, azok a helyek – Betlehem, Názáret, Kána, Kapernaum, Jerikó és mindenek felett Jeruzsálem – ahol tanított, szenvedésének és halálának helye, sírja, százszorosan is kultikus tiszteletet érdemelt, nem pedig avatatlan, hitetlen pogányok általi tiportatást. Minden bírálát a keleti császárságot érte tehetetlen közönye miatt. A klastromról klastromra közlekedő, egész Európát bejáró szerzetesek hetek alatt vitték a hírt a nyugati keresztyén birodalom egyik végétől a másikig, az a templomi szószék publicisztikáján keresztül késedelem nélkül minden hívőnek tudomására jutott. A közvélemény nyomásának engedett a pápa, amikor áldását adta a Szentföld visszafoglalására toborzott seregre. Szélesebb kitekintéssel a muzulmán offenzívával szemben hirdetett ellentámadást a pápa, „szent háborút”, keresztyén dzsihádot hirdetett az iszlám dzsihád ellen. Ezek éppen úgy a hűbéri rendszer elégedetlenjeiből állottak, mint hajdan az aul-rendszer nyugatra induló portyái, és ahogyan azok Attila örökét akarták visszahódítani, úgy vonultak a keresztes lovagok minden keresztyén hívő örökségének, Jézus Krisztus földi hagyatékának visszaszerzésére.

Tiszta, ideális cél

Még a materializmus által színvakká nem tett történészek is, akik nem állítják a keresztes háborúk gazdasági indítékainak abszurdumát, azok is hajlandók ezeket a háborúkat a nyugati keresztyén társadalomban mutatkozó feszültségek levezetésének tekinteni. Elfogadhatjuk mi is ezt a magyarázatot, hiszen láttuk a feudális nemesség ifjabb fiai által okozott problémát, de csak második sorban, az elsőrendű indíték, Krisztus hitének önfeláldozó védelme mögött.

Lovagrendek

Számomra meggyőzőbb a nyugati lovageszményt kifejező Roland Ének erkölcsi igazsága, mint a pozitivistának mondott materialista történetírás minden körmönfont politikai magyarázata. A keresztyén nemes katonák, akik valóban érezték és élték Krisztus egyházának értékét, nem tűrhették, hogy a Pireneusoktól délre muzulmán és zsidó krisztustagadók uralkodjanak keresztyének felett. Odahagyta tehát atyai házáat, minden anyagi, gazdasági lehetőségét kihasználva felfegyverkezett, és más önkéntesekkel együtt nagy anyagi áldozatok árán harcba vonult a szaracénok ellen. Nemcsak gazdasági javait és otthoni kényelmét áldozta fel, hanem életét is kockáztatta, amikor minden tehetségének és képességének bevetésével harcba bocsátkozott ellenségeivel, egyedül a hite szerinti üdvözítő keresztyénség javáért. Itt, a mórok elleni ibériai harcokban alakultak az első lovagrendek is. A szerzetesi fogadalom mintájára itt szervezkednek először Krisztus, Szűz Mária, az Egyház fegyveres szolgálatára azok a nemes ifjak, akik többnek érzik a katonai szolgálatot a klastromi tétlenségénél. Ezek a katonai, lovagi szerzetek szilárdulnak meg azután a szentföldi hadjáratokban,

hogy azok lezárulta után, mint eszmei célját vesztett intézmények, elhalásukig Európa politikai életében anakronisztikus képletekként maradjanak meg.

A közös nevelés, azaz jogalkotás

Krisztus ezredik születésnapján megalakult a *Foederatio Christiana Regum*, a Keresztyén Nemzetcsalád, és hogy ez valóban a nemzetállamokat az egyház egységébe foglaló szervezet volt. Ennek meggyőző bizonyítékai azok az intézmények, amelyeket ez a nemzetközi közösség létrehozott. A királysövetség intézményes szervezete, a katolikus egyház és ennek klérusa ott volt mindenütt, minden nyugati keresztyén országban. Mint *törvényhozók* ott voltak a Királyi Tanácsokban országnagyokként és krisztusi *tanítómesterekként* a keresztyén nevelés gyakorló iskoláiban, a kolostorokban. Ezek a mindkét nembeli szerzetesi közösségek, mint a keresztyén életvitel mintái, alkották azt a szellemi hadsereget, amely nyugat népeit az egyház számára meghódította.

Az egyház hadserege

Ez az egyház képes volt valóságos fegyveres kényszerhatalmi hadsereg kiállítására is, ezek voltak a *keresztes lovagi seregek*. Semmi sem bizonyítja jobban az egyház nemzetek feletti tekintélyét, mint az, hogy a keresztyénség leghatalmasabb uralkodói a pápa szavának engedve *vállalják* a keresztes hadjáratok vezérletét.

Önzetlen áldozatvállalás

Az első hadjárat a legendák és *hősmondák megvalósulását* jelentette. A francia király legelőkelőbb hűbéres lovagjai valóban minden testi gyötrelmet és gazdasági áldozatot vállalva, semmi földi jutalmat nem remélve indultak a szentnek hitt cél megvalósítására. Ilyen nem volt addig a történelemben, érthető hát a szkepticizmus még a legmélyebben hívők részéről is: *Kálmán* magyar király nem hisz a hadjárat komolyságában, ameddig a minden tiszteletet megérdemlő hadsereg látása meg nem győzi. Nem tántorítja el és nem kedvetleníti el a keresztes lovagokat a bizánci császár és a Keleti Impérium népének a szent ügy iránti közönye, nem fordul vissza csalódottan a szentföldi sivatag láttán – amelyet mindenki földi paradicsomnak képzelt – hanem valóban harcba szállott Krisztus sírjának és a szent helyeknek bitorlóival. Az már magától értetődő, hogy a győztes vezér nem akar arany koronát viselni ott, ahol az Üdvözítő töviskoronát viselt.

Anyagi szegényedés, erkölcsi gazdagodás

Az első keresztes hadjárat nem remélt erkölcsi sikere valósággal királyi kötelességgé és joggá tette a Szentföld felszabadítását másfél évszázadra. Nem lehetett valóban tekintélye Európa közvéleményében annak az uralkodónak, aki nem vezetett keresztes hadat, és nem számíthatott valóban európai keresztyén nemesnek az a család, amelyik nem vette ki a részét a keresztes háborúból. Bizony, a királyi kincstárak kiürültek, legnagyobb nemesi családok elszegényedtek Európában, hogy a nyugati egyház keresztyén népe hitében, eszményeiben, erkölcsében gazdagodjék.

A szent cél elenyészése

Minden emberi cél megvalósulásakor elenyészik. A nyugati keresztyén egyház hadserege pusztuló létesülésével már nagy egyetemes keresztyén célt valósított meg. Hogy a Szent Sír és a Szent Föld időlegesen felszabadult, abban az a nagy cél nyert bizonyosságot, hogy a Szentföld egyáltalán felszabadítható, hogy ilyen nagy politikai-katonai vállalkozást a nyugati egyház képes megvalósítani. Ez az első hadjárat már megvalósult. A következőket már elsősorban a királyi becsvágy szorgalmazta, amíg felvehették azt a Jeruzsálem Királya címet, amelyet az első hadjárat vezére elutasított volt. A politikai látóhatár is kitágult. Nem véletlen, hogy a negyedik hadjárat csak Konstantinápolyig jutott, mert vezéreinek dicsőségére és a szállító vállalkozók nyereségére ez is elég

volt. Az ötödik és hatodik hadjárat csak a királynak és a Szentszéknek a tekintélyét növelte. A 13. század közepén az európai keresztyénséget végveszéllyel fenyegette a pogány mongolok támadása. IV. Ince pápa, az 1245-ös lyoni zsinaton azonban nem Batu kán ellen hirdetett keresztes háborút, hanem a Jeruzsálemet felszabadító Frigyes császár ellen. Ezek után Szent Lajos francia király, aki a hetedik és nyolcadik hadjáratot vezette, már nem a keresztyénséget valóban halálosan fenyegető mongol-tatár veszedelem ellen védi Krisztus híveit, hanem politikai ravaszkodással szövetséget ajánl a mongol kánnak a közös török ellenség ellen, és hadjáratai valójában csak erődemonstrációk. A szent eszmének önző célokra ürügyül való felhasználása azonban nem jelentette azt, hogy a résztvevő lovagok és az otthon érettek imádkozó családtagok és gyülekezetek is ürügynek látták volna a Szentföld felszabadítását.

5. Az Óvilág feléléde

a) *Itália megmenekül*

Átmeneti helyzet

A Krisztus utáni 11. század közepén, 600 évvel a Római Impérium nyugati felének politikai leválása után, a végleges egyházszervezeti elszakadáskor lehetett áttekinteni a honalapítások korának 600 esztendejét, és leltárba lehetett venni a kialakult nyugati Keresztyén Nemzetközösséget. Ami elsőnek szembeötlő, az Itália különleges helyzete: *tartozik is, és nem is tartozik* a Nemzetközösséghez. Itáliában minden próbálkozás ellenére nem állandósult semmiféle barbár hódítás, ennél fogva nem alakulhatott keresztyén barbár állam, azaz nemzetállam. A térképre pillantva meggyőződhetünk arról, hogy a Nyugatot Kelettől elválasztó Augustus–Theodosius-vonal a Dalmát tengerpartról indul észak felé, dél felé azonban nem. Az Adriai tenger nem jelentett olyan akadályt a Balkán és Itália kapcsolatában, mint a csak térképen meghúzott határvonal.

Itália keleti védelme

Amikor az 5. században Róma barbár megszállás alá került és megszűnt a nyugati császárság, Bizánc az Impérium jogi egységének a helyreállásaként értelmezte a fejleményeket. Amennyire tehetette, katonailag is védelmezte a nyugati részt, illetve a hozzá legközelebb fekvő Itáliát. Valójában Itáliában is a Balkánon bevált védelmi politikát folytatta: barbár seregeket hozott az Impérium területére, ha másként nem lehetett, egész népeket is betelepítve, hogy a limeszen kívüli barbároktól védelmezzék az Impériumot. A Balkánon így átvonultak a gótok, végleg megtelepedtek a különböző jogállású szlávok, majd országot alapítottak az onogur-bolgárok. Itáliába betelepítették az ariánus keleti gótokat, rájuk bízva az ottani impériumi tartomány, *Románia* kormányzatát és védelmét. – Jellemző a korszakra, hogy ekkor már a Konstantinápoly uralma alatti területet hívják Római Impériumnak, Romániának, ezért alkalmazzák ezt az Itáliában fekvő Ravennai Exarhátus elnevezésére is. Olasz neve: Romagna. Dél-Itáliában fenn is tartották évszázadokig a bizánci uralmat – annyira osztozott ez a terület a keleti részek sorsában, hogy Szicília és szigetei még szaracén uralom alá is kerültek, mint a közel-keletiek, ezért nem tud ez a terület azóta sem Nyugat-Európa részévé lenni.

Lombardia

A keleti gótok nem voltak képesek ellenállni a longobárdok hódításának, akik nyugat-európai típusú nemzetállamot hódítottak maguknak Észak-Itáliában. Két évszázad múlva a longobárdok

országa előbb frank, majd germán fennhatóság alá került, de a hódító nemesség ottani megtelepedése nyomán, ha kis mértékben is, de megindulhatott egy feudálisnak mondott gentilikus, barbár társadalmi fejlődés, amely alapul szolgált a közerkölcsök megtisztulásának, a nyugat-európai keresztyén társadalmi szerkezetnek. Lombardiát ez Nyugat-Európa többi részéhez tette hasonlóvá.

Közép-Itália

Közép-Itáliában, Rómát is ideszámítva, a barbár hódítást nem tudta megakadályozni a bizánci befolyás, de nem engedte állandósulni. Amikor 452-ben Attila Róma előtt Leó pápával találkozott, egész Itália a Római Impérium szerves része volt, de a katonai védelem teljes híjával, egészen kiszolgáltatva Attila kényének. Attila megkegyelmezett Rómának és életben hagyta a római városokat, megmaradást biztosított a római civilizáció számára. Ehhez hasonló hibát követett el annak idején a honfoglaló Izrael, amikor a meghódoló kananeusoknak megkegyelmezett. Amiért a Biblia felületes olvasója megütközik a kegyelem hibának való minősítésén, ugyanazért tölti el elégedettséggel Attila kegyelmi tette. A történelem azonban nem szentimentális és nem tűri a kegyelmet ott, ahol az ítélet az óvilág lebontását rendeli, hiszen másként nincs hely az újvilág felépítésére. Izrael történetét is megpecsételte a filiszteusok, kananeusok, jebuzeusok és a többi ott élő népnek meghagyása. Ugyanígy Itáliában is, előbb Rómában, majd a többi püspöki városban, azt követően a provinciák városaiban megmaradt a városiasság, a civis-urbanitás, és abban, ha hamu alatt is, de tovább létezhetett a hedonikus individualista civis-polgári társadalmi rend, az óvilág rendje. A római városok mentesültek attól a barbár társadalmi és anyagi rombolástól, amely feltétele volt a közerkölcsök keresztyén hit igényei szerinti barbár megtisztulásának. Itt megmaradt a római polgári társadalom jogegyenlősége, illetve ennek az igénye, azaz fikciója, amely örök akadálya a természetes társadalmi kiválasztódásnak. Megmaradt a becsülete az anyagi javaknak, a földi vagyonnak, a pénznek. Az ember boldogságát tovább kereshette természetes ösztönei kielégítésében, a nemiségben, a hatalmaskodásban. A keresztyén hit isteni törvényei itt is érvényesek voltak, ezt tanította az egyház, de a tanítások nem tudtak feltétlen érvényesülő erkölcsi szabállyá, szokássá lenni, mert hiányzott mellőle a hódító barbár fegyveres erő garanciája, hogy joggá válását megkezdhesse.

Nemes polgárság

Annyit értek az itáliai barbár hódítások, hogy a főhatalom gyakorlására és szolgálatára hierarhikus társadalmi differenciálódás indult. A római egyház hierarhiájával együtt épült be a barbár nemzetközösségbe, és a vérségi társadalmi renddel párhuzamosan ment át személyi elvről területre, a patrimoniálisra. A közép-itáliai megszállók gyér nemessége nem volt képes a patrimoniális állam közhatalmi funkcióinak ellátására, és ezért – elsősorban a gyorsan virágzásnak induló meghagyott régi városok kormányzására – a régi polgári rend szolgálatait is kénytelen volt igénybe venni. Ez vezetett egy különleges gentilizmus, a nemes polgárság megszületéséhez. Kezdetben csak az itáliai városi közületek kaptak tartományúri és földesúri egyéni nemesi jogállást, a püspöki tartományokhoz hasonló patrimonium alapján. Később a városok gazdag polgárai is nemesekké lettek és ez a pszeudofeudális, földbirtok nélküli nemesség áterjedt az itáliaihoz hasonlóan fejlődött provinciai városokra is, elsősorban Flandriára és az Itáliához hasonló sorsú többi Lothár-tartományra.

Itália átmeneti állapota

Bármilyen különösen hangzik tehát, Itália valójában nem volt a Keresztyén Nemzetközösség tagja, illetve végig átmenet maradt. Ez csak látszatra paradoxon, nyilvánvalóvá lesz, ha meggondoljuk, hogy Itáliában nem voltak nemzetállamok, nem tartozhatott tehát a nemzetállamok közösségébe.

Dél-Itália

Dél-Itália a 11. századig a Keleti Impérium és a szaracének uralma alatt állott. Ennek megfelelően társadalmi szerkezete a bizánci és a muzulmán despotizmus szerint alakult, voltaképpen az ókori Mediterráneum élete folyt itt tovább a normann hódításig. Azonban sem a normannok, sem a későbbi franciák és spanyolok nem voltak képesek európai jellegűvé formálni a Szicíliai Királyság – Nápoly – társadalmát. Ugyanis az európai hódítók már nem voltak barbárok, és olyan kicsiny számúak voltak, hogy belőlük csak főnemesség telt ki. Hiányzott hát a hódító katonák ivadékaiból álló szállásbirtokos köznemesség. Semmi közvetítő társadalmi tényező nem volt a keleti despotikus hatalmat felváltó nyugati személyes uralom és az alávetett nép között. Itt nem alakult ki semmiféle érzelmi és erkölcsi kötelék az uralkodók és az alávetettek között, azaz itt nem alakult *nemzet*. Közismert, hogy Délitáliában a nép még mindig ellenségének nézi a hatalomgyakorlót, éppen úgy, mint ez Bizáncban volt, a maffiózó nem alkot nemzeti közösséget ma sem az állam szolgálatában álló tisztviselőkkel. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy Délitáliában ma is az ókor él tovább.

Álhübériség

Észak-Itáliában a longobárd hódítók nemességükkel és auljaikkal telepedtek rá az őslakosokra. Azonban a meghódoló városok egyházi mentességet kaptak, püspöki patrimoniumként illeszkedtek be a hübéri államba, ezért valóságos differenciált nemesség csak vidéken szerveződött. Ott is csak a hatalmi politika által engedélyezett lehetőségek határain belül. A Keleti Impérium állandó befolyása, majd az ezzel versenyre lépő frank és germán szüzerenitási befolyás átmenetivé tette Lombardia társadalmát a nyugat-európai és a speciális közép-itáliai között. Közép-Itáliában a herul, a keleti gót, a longobárd és a frank hódítás barbár hübéri törekvései soha nem voltak képesek dominanciára jutni. A hódítókból még főtisztviselő is nehezen telt ki, azok pedig gyorsan asszimilálódtak a tradicionális római polgári társadalomba. Ezt a polgárságot vitte tovább a meghódoló városok sokasága, és ezt támogatta végig a Keleti Impérium hatalmi befolyása. Egy speciális itáliai álhübéri társadalom alakult itt ki: földbirtok, feudum nélküli hercegek, örgrófok, grófok, lovagok és nemesek világa. Ezek egyszerűen ókori vagyonukat átmentő vagy újonnan meggazdagodott római civis-polgárok, modern kifejezéssel plutokraták voltak – mint a bizánci fanarióták – akiknek nemesi rangját az egymással olyan sok esetben versengő hódító királyok, császárok és pápák mindenkor adományozták és megerősítették. A főnemesi címek új viselői rendszerint földbirtokot is vásároltak címükhöz, ezek a földbirtokok azonban nem nemesi allódiumok, ősiségi szállásbirtokok voltak, hanem a római magánjog alapján vásárolt magántulajdonok. Az különböztette meg a hübérbirtoktól, hogy magszakadás esetén nem szállott a királyra újabb hübérbirtokként való eladományozásra, hanem a magánjogi törvényes örökösökre szállott. Ezeknek az álősi birtokoknak a művelői, az ókori kolonusok utódai, éppen úgy bérlők voltak, mint a barbár feudumok jobbágysai, azonban a polgári magán földesúr bármikor felmondhatta a bérletet, amíg a feudális jobbágnak éppen olyan örökölt ősi joga volt a maga jobbágytelkéhez, mint földesurának az allódiumához.

A városállamok jogi helyzete

Az alapközület a *Patrimonium Sancti Petri*, az egyházi állam volt, amelyet annak idején a Karolingok adományoztak a pápának. Ehhez hasonlítottak a meghódoló városok főpapi uradalmait. Ez utóbbiak századok során a hajdani Római Köztársaság mintájára polgári autonóm hatalom alá kerültek, és lassan az ókori görög városállamok világához lettek hasonlóvá. Kétféle útja volt az itáliai városállamok erősödésének. Az egyik élén Firenze és Milánó állottak, intenzív hatalomgyarapodásukkal. A másik vonalon Velence és Genova voltak az élén, amelyek az intenzív gyarapodás mellé még expanzív hódításra is indultak. Ezek során a velencei republika a nagyhatalmak sorába emelkedett. Előbb a Keleti Impérium védelme alatt kezdett tengeri

kereskedelemmel foglalkozni, majd Bizánc névleges főhatalmát továbbra is elismerve meghódította a környező szárazföldet, majd a dalmát városokat, végül az értékesebb görög szigeteket. Itt alakította ki a társadalmi fejlődés a hajdani római reszpublika korszerű formáit: előbb a feudális rendbe illeszkedő, örökösödési joggal bíró hercegség, majd a pápaság mintájára választott monarchia, végül a patríciusok által választott kormány szerv, a Signoria alatt, melynek csak elnöke a választott herceg, a doge. Az államjogászok számára örök vitakérdés volt az itáliai államok szuverenitása. A leggyakoribb a kettős szuverenitás elve, amely szerint minden itáliai állam a római császár méltóságát betöltő germán király hűbérurasága alatt áll. Bár ezt formailag soha nem vonta kétségbe egyik állam sem, többségük szívesen elismerte a keleti imperátor vagy a pápa hűbéruraságát is, azonban valójában függetlenek voltak. Szerintünk a kérdésre egyértelmű a válasz: lehettek ezek az államhoz hasonló közületek császári feudumok, mint a fiktív Itáliai Királyság részei, azonban a Keresztyén Nemzetközösségnek nem voltak a tagjai, illetve csak éppen olyan fiktíve, mint ahogyan az Itáliai Királyság létezett. Azt se feledjük el, hogy a Görög-római Impérium sem tartozott a keresztyén nemzetközösséghez, és a hozzá való viszonya jogilag sohasem volt megállapítva.

A továbbélő antikvitás

Valójában Itália földrajzilag, politikailag, gazdaságilag, sőt művelődésileg átmenet volt, és maradt az antik világ és a nyugat-európai keresztyénség között. Itália úgy menekült meg a barbár uralomtól, mint ahogyan a magántanuló gyermek menekül meg az iskolától: nem kell elszenvednie az iskola fegyelmét, nevelő dresszúráját. Itália sem kényszerült a barbár keresztyénség iskolájába járni, és ezért nem is lehetett ennek az iskolának az abszolvense. Nemcsak nemzetállam nem született itt, hiányozván az ennek alapjául szolgáló nemzeti öntudat és hazafiság, de az ennek alapját jelentő közkerülés sem volt képes megszilárdulni. Helyette megőrizték a római polgári anarchia társadalomromboló hagyományait – persze a polgári kultúra civilizációt teremtő lehetőségeivel együtt.

b) A rendi változatok megszilárdulnak.

Az ideál szociológiai törvénye

A történelem, az időbeli változások örök folyamata nem tűr merev kategorizálást, sem keresztmetszeti, sem hosszanti korlátokat. A később korszakalkotónak bizonyuló események csírája ott volt már a kezdetek legkezdetén, hatásai pedig csak az idők legvégső határain enyésznek majd el. Ugyanakkor a helyszíneken minden esemény fontossága hangsúlyozott, a távoli helyeken pedig egyszerűen nem is tudnak róla. A történelmi folyamat egészét tehát éppen úgy nem lehet tudományos rendszerbe szorítva leírni, mint az utazás közben állandóan változó látóhatár jelenségeit. Tűnődéseinkben is csak a történelmi tájban élénk kerülő, majd eltűnő események, tények, mozgalmi színek és áramlatok tömkelegéből kell kiválogatnunk azt a fonalat, amely minden korok és tájak emberének akarati cselekvését jelzi, az emberi tárgyi és szellemi alkotásokban megnyilvánuló eszményt.

A nemesi rend

Amikor Szent István megkoronázásával megszületett az európai keresztyén nemzetközösség, kiderült, hogy Európában már egész sor keresztyén nemzet él, és az államok – köztük Hungária – már több évszázada élnek és virágoznak. A keresztyén *karizmatikus* királyság hatalmának delelőjét jelenti az esztergomi koronázás, és egyben a hanyatlás kezdetét is. Hogy a keresztyén szuverének közössége kialakulhasson, szükséges volt annak a honfoglaló nemesség részéről való elfogadása. Egy olyan nemesi közösségnek kellett a szuverének magafeletti uralmát elismernie, amely Nyugat-Európa egész

területére kiterjed, és a nemzetközösség minden nemes családját magába foglalja. Ez az európai keresztyén *nemesi rend* lépett a tettek mezejére az offenzív keresztyénség korában, egyrészt a keresztyén nemzeteknek külső ellenségtől való védelmében, másrészt az Egyház iskolája tananyagának az európai népek életébe való helyszíni bekényszerítésével. A királyok ugyanis csak megkereszteltették népeiket, beírták a keresztyénség iskolájába, de sem a papi prédikáció, sem a szerzetesi példamutatás nem lett volna foganatos a földesurak helyi kényszerének és tekintélyének melléállása nélkül. Nyilvánvaló, hogy a nemesi rendnek az alávetett néptől való eltávolodása már akkor megkezdődött, amikor a honfoglaló aulok megtelepedtek és a vérségi rendszerű társadalom területivé lett. A szuverén uralkodók államaikon kívüli hatalmi megfelelőikkel alkottak közösséget, egymás között házasodva mintegy királyi nemzetséget alkottak egymással. Az aulok nemessége is így szövetkezett, házasodott, alkotott közösséget más aulok nemeseivel. Hogy ez bekövetkezhessék, itt is meg kellett jelennie a nemesek alatt következő társadalmi rendnek, a polgárságnak.

A fejlődés nem szorítható skatulyákba

A történelmen tünődő ember szeretné, ha az általa megállapított kategóriák legalább annyi ideig lennének láthatóak, mint egy filmszalag képkockái. Azonban az élő természet, az élő társadalom ennyit sem enged meg. Megállapíthatjuk, hogy az eurázsiai kontinens legnyugatibb szélén, a Kr.u. első évezred végére keresztyén nemzetállamok közössége alakult ki. Láttuk azonban, hogy Itália, a nyugati keresztyénség bölcsője csak közvetve tartozott eme közösséghez. Ha jobban megnézzük az akkori Európát, a nyugati nemzetközösség kialakulásában olyan nagy szerepet játszó Germán Impérium területén sem születtek nemzetállamok: Itáliában nem állandósult olyan barbár hódítás, hogy nemzetállam alakulhatott volna ki, Franciaország egyszerűen kivonta magát a germán imperátor szüzerenitása alól, Germániában viszont éppen a császár akadályozta meg a nemzetállamok kialakulását. A német nemzeti történetírás elítéli a császár főhatalmát elismerni vonakodó tartományi hercegek törekvéseit, mert azok a német nemzeti egység kialakulását akadályozták. Elfelejtik, hogy ha a hercegek törekvései sikerrel jártak volna, Germánia területén – csak a későbbi történelmi tagolódást véve alapul – független Frankország, Svábország, Bajorország és az egész Északot magába foglaló, hatalmas Szászország alakult volna ki, mindegyikük nagyobb szerepet játszhatott volna az európai keresztyén nemzetközösségben, mint a három, szintén germán, skandináv állam. Az pedig éppen történelmi fítor, hogy a germán – német – egységet végül is a Birodalom nem germán népű, avar-szláv eredetű tartományai, Csehország, Ausztria és Poroszország valósították meg – amennyiben megvalósították.

A polgár nemesség

A germán imperátorok ugyanúgy a polgári elemre támaszkodtak hatalmuk kiépítésében és megtartásában, mint hajdani római elődeik. Az itáliai politikai képződmények, a nemzetállam helyett provinciákba tömörülő polgár nemesség rendszere Itálián kívül is elterjedt, és ugyanúgy átmenetet képezett az Impérium és a Barbaricum között, mint ahogyan Itália átmenet volt az antik civilizáció és a barbárrá lett provinciák között. Lombardia mellett ott volt Burgundia, Lotaringia, Flandria és Frankónia, a hajdani impérium Lothár császárnak jutott részei. Ezek szolgáltak hatalmi alapul Germánia császárainak a német hercegek feletti uralom megtartására. A városok szerepe azonban mindezeknél nagyobb jelentőségű volt.

Városi autonómiák

Itáliában megmaradtak az antik civis-polgári városok, Róma, Ravenna, Milánó, Velence, Firenze, Genova, Pisa, Pádua és a többiek, mert meghódolván a barbárok előtt püspöki domíniumokká lettek. Ugyanígy maradtak meg a provinciák püspöki városai, és azok mintájára

alakultak ki a Barbaricum püspöki székhely-városai. Az Itálián kívüli városok azonban már nem az antik római civis-polgári rend képviselői és fenntartói voltak, hiszen születésüket nem a római szekularizáció hódításának, hanem a keresztyén egyháznak a barbár feudalizmusba beépülő hierarchiájának köszönhették. Ezek mintájára alakult ki a társadalomtörténet egészen sajátos nyugati közössége, az *európai város*. Közismert, hogy a város, a civitas, melyből a civilizáció általánosult, kultikus központok körül alakult ki. Ebben megegyeztek a nyugat-európai püspöki városok is. A keresztyén egyház azonban nemcsak püspöki hierarchikus rendszerű szervezetet hozott létre, hanem nagyszámú *autonóm szerzetesi közösséget* is, és ezeket nemcsak létrehozta, hanem követendő mintául is állította a Krisztus követésére vállalkozó hívei elé. Előbb a lovagok alkottak *pszeudomonarchialis* rendeket, majd a hivatásrendekben szerveződött, a római civis-polgárságtól különböző, jellegzetesen germán társadalmi képződmény, a burgius-polgárság, az iparúzó szabad állapotúak. Folyik a vita afelett, hogy Magdeburgban, Lyonban, Antwerpenben, Frankfurtban vagy máshol kaptak először autonóm jogokat a polgárok közösségei, tény azonban, hogy a vérségi társadalom auljaiból alakult faluközösségekből kilépő, a földesúri kötelék alól szabaduló iparosok, kereskedők – és ezek mintájára később a földművesek – Krisztus parancsa szerint, Isten szolgálatában végzendő foglalkozásuk jobb és eredményesebb folytatására egymással céhekbe és városokba szövetkeztek, hűségese alattvalóként vállalva az ország királya számára az adófizetést, és a közösség tagjainak társadalmi fegyelem alatt tartását, a közrend biztosítását. Még a város életét szabályozó statútumok is a szerzetesi regulák mintájára készültek, és ennek megfelelően különböző típusúak voltak. Egyben azonban mind megegyeztek: kollektív nemesek voltak, nem tartoztak földesúri magánhatalom alá – a tartományurak és püspökök városok feletti esetleges hatalma nem volt magánhatalom – saját külső és belső védelmükre, a közrend fenntartására fegyveres erőt tartottak, a társadalmi fegyelmet saját törvényeik szerint saját bíróságaik tartották fenn, főhatóságuk egyedül az ország szuverén uralkodója, vagy az általa kijelölt főhivatalnok volt.

Rendi jogegyenlőtlenség

Az azonos krisztusi tanok jogegyenlőséget eredményeztek az egyház tagjai között. Bár ez az elvi homogenitás megmaradt, a gyakorlatban az élet differenciált joghelyzeteket hozott létre. Előbb a különböző rendek, királyok, főnemesek, nemesek, polgárok és jobbágyok, valamint az ezeknek megfelelő egyházi, papi és szerzetesi rendek szerint differenciálódtak a jogok és kötelességek, majd minden renden belül a helyi, sajátos földrajzi és társadalmi helyzetnek, valamint történelmi fejlődésnek eredményeképpen számon sem tartható változata született meg az *egyenlőtlen jogoknak*. Ahogyan a Benedek-rendi klastromok szerzeteseinek joga alapján ugyanaz volt Angolországban, mint Lengyelországban, a gyakorlatban még a lengyelországi klastromok vonatkozásában sem volt jogegyenlőség, hiszen egyiknek nagy földbirtoka és számos jobbágya volt, a másiknak nem; a kolostorfőnökök királyi kegyelemből kapott privilégiumairól nem is beszélve. A szabad királyi városok mindegyike pedig már eleve más-más jogrendű volt ugyanabban az országban is, hát még az egész Európában.

Polgári autonómia

Az európai városok egymással más társadalmi rendektől különböző közösséget alkottak. Mindegyikük elismerte országuk szuverén urának a fennhatóságát – hiszen éppen ez volt szabad állapotuk alapja – de szívesen vették át más országok jogszokásait is. Az egész nyugati keresztyén nemzetközösség területén például minden város elfogadta a római császár – germán király hites közjegyzői pátensét, egyszerűen azért, mert ez a magánjogi ügyletek számára jogbiztonságot jelentett. Államhatároktól független szokásjogi régiók alakultak ki Európában. Ismeretes például a magyar Szent Korona városaiban gyakorolt szokásjog elfogadása a szomszédos országok és tartományok

polgárai részéről. A lombard városok kereskedelmi joga pedig még a 19. század polgári törvénykönyveiben is helyet kapott. Egymás szokásjogainak átvétele mellett nagyjelentőségű városszövetségek is alakultak szerte Európában. Közülük legnagyobb jelentőségre a *Hansa* városszövetség emelkedett, amely koronás királyokkal szemben viselt győzelmes hadjáratot, védelmezve polgárainak kereskedelmi, hajózási, általában gazdasági érdekeit, de sohasem sértve meg szuverén uraik iránti hűségkötelességüket. A polgár ugyanis mindig az autonómiára, a kényszerhatalom alóli *kivételre* törekedett, de sohasem az uralomra. Ezért tudtak a középkori európai városok annyira szervesen beilleszkedni a Keresztyén Jogközösség feudális rendjébe.

A nemzetközösség nem szervezeti, hanem értékrendi közösség

A mélyen tisztelt Olvasó ne mosolyogja meg előbbi lelkendezésemet a nyugat-európai Keresztyén Jogközösség megalakulása felett, azért, mert a későbbiekben magam állapítom meg, hogy ilyen jogközösség csak az esztergomi koronázás pillanatában létezhetett – ha létezett egyáltalán – mert Európának minden országa voltaképpen *átmenet* volt az azelőtti és az azutáni politikai kategóriák között. Elvben minden keresztyén király egyenlő volt ugyan, de közöttük szigorú történelmi tekintélyű sorrend érvényesült. A nemesség tagjai végtelen különbözőséget mutattak jogállásuk tekintetében, aszerint, hogy viszonyultak uralkodójukhoz és igazgatásuk alatti népükhöz, hogy családjuknak milyen szerep jutott az ország társadalmában. A polgárok közötti különbséget az előbbiekben már láttuk. És mindehhez hozzá kell tennünk az egyházi rendek tagjai és a klerikusok egyéni hivatali hatásköréből eredő különbözőségeket. Ha meggondoljuk azt is, hogy az európai nemzetek különböző faji kevertségű népekből alakultak, hogy az éghajlati viszonyok is szerepet játszanak a népek kollektív viselkedésében, akkor láthatjuk, hogy milyen nagy alkotása volt a Szentléleknek ezt a beláthatatlanul nagy különbözőségű társadalmat egyetlen értékrend elfogadására bírni.

c) Az antik klasszicitás megújulása

A hellénika felfedezése

Amikor a skolasztika elkészítette a keresztyének viselkedésének évezredvégi mérlegét, az abban észlelt hiányosságok a következő korszak erkölcsi követelményeit határozták meg. A misztika kora utáni keresztyén korszak ideonómiai mozgalma a *reformáció*. A reformáció kifejezés nemcsak a nyugati egyház tanítási és szervezeti megújítására irányuló mozgalmat jelenti, de benne van a visszaalakítás igénye is, eszerint az újításnak az eredeti jó és helyes alapokból kell kiindulnia. A skolasztika tudományos vizsgálat tárgyává tette a hitet. Ennek érdekében a Szentírás tudományos kutatása és rendszerezése lett az elsőrendű feladat. Ennek során nem volt elkerülhető a latin nyelvű Biblia és hittudományi irodalom szülője, a görög nyelvű irodalom feltárása és kutatása. Ennek könnyen járható utat biztosított a Görög-római Impérium középítáiai befolyása, állandó szellemi jelenléte, Bizánc gazdasági-pénzügyi fölénye. Ezen keresztül a nyugati keresztyén iskolák elsajátíthatták mindazt, amit a keleti tudományosság ezer év alatt alkotott a hittudomány terén.

A vallás, mint törvényhozás

Mivel minden vallás kiindulási alapja az isteni általános Parancs, a Törvény, a kánon, a vallás társadalmi alaptevékenysége a törvényhozás, *legislatio*, a társadalomnak az isteni törvények szerinti *nevelése*. Ennek megfelelően a hittudomány elsőrendű feladata a törvényeknek a kor és társadalom igénye szerinti megfogalmazása, az erkölcsi értékek szabályainak a megállapítása, hogy azok a társadalom életében valóban alkalmazott szabályokká, *szokássá* lehessenek, hogy az majd *joggá* válhasson. Ez teszi annyira szorossá a kapcsolatot a hittudomány és a jogtudomány között, hogy a

vallási rendszerek általában egynek tekintik a két tudományt. – Az ószövetségi izraelita hittudomány, a Tóra, a Törvény magyarázatából állott, a talmudi zsidó vallás viszont a tóramagyarázatok rendszerezésével azonos. Az iszlám hittudomány még nevében is jogtudomány, arabul Hukük. – A Keleti Impériumból átvett tudományosság hozta a nyugati iskolákba a római jog tudományát, amely a Keleti Impériumban érte el fejlődése legmagasabb fokát. Ettől csak egy logikai lépés volt annak a felismerése, hogy az itáliai városok polgárjoga azonos a hajdani római joggal, és ráadásul még mindkettő latin nyelvű is. Ennek volt köszönhető az, hogy a nyugat-európai új tudományosság nyelve a latin maradt, másrészt annak a felismerése, hogy a keresztyénség előtt nemcsak létezett görög kultúra alapján felépült római civilizáció, de ez a Mediterráneum művelődéstörténetének legmagasabb fejlődési fokán állott.

A tudományosság két útja

A modern művelődéstörténet evidensnek tűnő, impozáns, szép magyarázatát adja az ókori klasszicitás *újjászületésének*, a renaissance-nak. Olyan szép ez a levezetés, hogy mi is szükségesnek érezzük ismertetését, habár nem egészen értünk egyet vele. A skolasztika racionalizmusa az új művelődéstörténeti korszak ideonómiai értékrendje számára nem egy, hanem két rendszer szerinti utat nyitott. Az egyik, a *szakrális*, lelki tevékenység útja, az Evangélium hiteles szövegének, a mögötte álló ószövetségi tudományosságnak és az egész ókori monoteista társadalomfejlődésnek a megismerése. Eredménye az evangéliumi keresztyén hitrendszer és erkölcsi értékrendszer kutatása és megfogalmazása volt. A másik, a *metaszakrális*, a szellemi tevékenység útja, az ókori római civilizáció *szekuláris* értékrendjének, a klasszicitás szabályainak a megállapítása és a mögötte álló szekuláris – klasszikus – hellén művelődés értékeinek a feltárása.

Egyéni és csoportonkénti skála

Az emberi szellem fejlődéstörténetének útján az emberek nem állnak azonos fokozatú helyen, hanem egyénenként és csoportonként hosszan elnyúló skála fokain helyezkednek el. Az élen a magas értelmiségiek állnak, majd a politikai hatalom, azután a gazdasági erő birtokosai következnek, ezek után jönnek az értelmi középrétegek és a társadalom középrétegei, végül a nagy tömegek, a nép. Az új értékrend szerinti jobbat, helyesebbet, igazabbat, szebbet először az élenjáró értelmiségiek ismerik fel, tanulják meg, teszik magukévá, de az új értékrend érvényesülésének elengedhetetlen feltétele az, hogy a társadalom nagy tömegei, a nép, a maga életének gyakorlatában azt érvényesítse.

A renaissance

A keresztyén hitújításnak, a reformációnak az időben hosszan elnyúló korában a kor nagy szellemei és a társadalom befolyásosai még felénél sem jártak az új értékrend kérdéseinek tisztázásában, amikor az óvilág szekuláris klasszicitásának értékrendje már befolyása alatt tartotta azokat, akik kivonhatták magukat a középkori nemzetállam keresztyén erkölcsöt kötelező kényszerhatalma alól, és az ösztönök óvilági szabad kiélésének lehetőségével rendelkeztek. A skolasztikában megjelenő racionális gondolkodás, valamint az antik világ keresztyénség előtti művelődésével való közeli megismerkedés egy szekuláris ideonómia kialakulását indította meg Itáliában. Látszólag csak egy lépés választotta el a klasszikus görög művelődés ideonómiáját a 12. századbéli itáliai szekuláris keresztyén ideonómiától, a *renaissance*-tól.

Görög szimbolikus istenhit

A renaissance erkölcsi értékrendjének hittudományi alapja az arisztotelészi filozófiai etikának a skolasztikán át kapott klasszikus görög szimbolikus istenhite volt. A Mediterráneum árái amúgy sem voltak képesek felfogni sohasem az isteni egyetlenséget, most örömmel fogadták a szimbolikus értelmezés lehetőségét. A klasszikus görög filozófia, az azelőtti ókori tudományosság

metagnosztikája ugyanis már nem hitt semmiféle személyes istenségben, az isteneket különleges természeti erők szimbólumainak tekintette – ezért sikerült nagyszerű tudományos rendszerezésük.

A renaissance csonkasága

A mediterrán keresztyénség, főként az itáliai, a Római Impérium polgári szünkretizmusából emelkedett ki, de nem volt képes levetkőzni annak politeista hagyományait, úgy, ahogyan azt a barbárok közötti keresztyénség megtehetette. Azt kell mondanunk, hogy a nyugati keresztyén egyház klérusa is annak a szünkretista római ideonómiai örökségnek a neveltje, amelynek a számára idegen maradt a tiszta egyistenhit. Az itáliai városokból ez a politeista ízű keresztyénség *átterjedt* a provinciák városaira, majd onnan a Barbaricumbeliekre, a polgári társadalommal járó anyagi gazdagodással együtt. Tiszta hiten alapuló eszmény nélkül azonban nincs valódi erkölcs. A renaissance csak annyit hozott az *erkölcsi* értékek terén, hogy nem ítélte el a földi élet örömeit, nem minősítette erénynek az aszkézist, a szerzetesi életformát, hanem megbecsülte a testi ösztön-örömeiket, az anyagi javak birtoklását, a szexualitás és a hatalomgyakorlás gyönyörét. Erkölcstana ennek megfelelően mindig csonka maradt, mert nem állított új erkölcsi követelményeket, de nem merte tagadni a keresztyén erkölcs követelményeit. A renaissance-nak nem volt saját *tudományossága* sem, mert a szellemi élet nagyjai inkább a szerzetesi életformát vállalták, mintsem a hierarhikus klerikálist, és valóban az Evangélium, a krisztusi tanítások és a hit dolgai kutatásával és rendszerezésével foglalkoztak. A művészetek terén alkotott legnagyobbat a renaissance, de itt sem a szellemi művészetek, hanem a képzőművészetek terén. Jellemző, hogy a *képzőművészetekben* is csak az lett időtálló a renaissance alkotásaiból, mai köznyelven szólva csak az lett kultúra, ami kultuscélokat szolgált. Az ember kényelmét szolgáló építészet nem alkotott többet az ókori Róma megvalósításainál. A szobrászat, de különösen a festészet viszont az egész emberi művelődéstörténet legmagasabb szintjére emelkedett, annak köszönhetően, hogy a krisztusi tanok megjelenítésével beláthatatlan magasságú célokat kapott megvalósításra. A reformáció győzelme előtt ugyanis a képzőművészeti alkotások megrendelőit még nem korlátozta az istenábrázolás tilalma, az viszont, hogy a hit tárgyait szimbólumokként élték meg, teljes szabadságot biztosított a művészek számára, elmosva a határokat a mitologikusan felfogott keresztyénség és a görög-római mitológia között.

Istenképű ember – keresztyén humánus

Bármennyire tetszetős ez a magyarázat, szerintünk mégsem egészen helytálló, mert semmiféle anyagvilági cél megvalósítására irányuló törekvés és tevékenység nem hozhat semmiféle fejlődést az emberiség életében, még kevésbé olyan nagyszerűt, mint amilyen a Kr.u. 2. évezred elején indult. Anyag feletti eszmény, tehát a lelki élettávlat transzcendenciájának abszolút ideálja nélkül nincs indítéka anyag feletti törekvésnek. Persze, mind igaz az a megállapítás, ami a művelődéstörténetben eddig is általánosan elfogadott volt, de itt nem elegendő. A skolasztikus metagnosztika az első évezred keresztyén erkölcstanát szögezte le: Krisztus törvényei szerint mi a helyes emberi viselkedés, mert az ember képes helyesen, jól, a krisztusi követelményeknek megfelelően viselkedni. A krisztusi kánonok szerint értékelni lehetett az emberi viselkedést egyénenként, esetenként és egész földi élet vonatkozásában, lehetett „kanonizálni”, és a kanonizálás alapján szentté nyilvánítani a Krisztus szerinti helyes viselkedést és magatartást, és lehetett *szentté kanonizálni* anyától született emberi személyeket egész életükben követett magatartásuk alapján. Maga a keresztyénség ezeréves tapasztalata, amelyet a társadalom valóságai között tevékenykedő nyugati egyház megélt, tapasztalt és a skolasztika racionalizmusával tudományosan rendszerezett, állapította meg, hogy az ember földi élete nem megvetendő, siralomvölgyi kényszer – ez a negatív életfelfogás különben is veszedelmesen emlékeztet a hindu életkényszer-szemléletre hanem Isten által ajándékozott kiváló eszköz az ember örökéleti céljának szolgálatában. Az Istenképű Ember eszményként áll a keresztyén hívő előtt, hogy

Krisztus követését a közönséges, mindennapi ember számára példájával megkönnyítse. Ez az istenképű emberség-humánus az, ami az európai reformáció korának közvetlen eszményeül szolgál. Ez semmiképpen sem azonosítható a görög klasszicitás szekularizált embereszményéhez, hiszen az anyagvilági, materiális antropológia, melynek magas szintű értékrendje van ugyan, de csak az anyagvilágon belül, istennek nevezett tulajdonságok megszerzésére és megtartására indítván az embert. A keresztyén *humánus* – ismétlem – fogalma viszont a Krisztus szerinti embernek, Isten örökéletre elhívott gyermekének *egész életén* alapszik, tehát az Élet mindhárom távlatát, azaz testi, szellemi és lelki távlatát figyelembe veszi. Tehát anyagvilági, testi, természeti és társadalmi tények között mindenek feletti lelki, transzcendens célok megvalósítása érdekében szellemi eszközöket hoz létre. Ennélfogva az örökéletet igénylő, Krisztus-képű ember, a keresztyén *humánus* megvalósítására irányuló törekvés emelkedést, fejlődést jelent az emberiség történetében. Az nyilvánvaló, hogy az Isten-képű Embernek, a *Homo Sanctificabilis*-nak is földi élete van, ebben anyagi, természeti, biológiai összetételű teste, melynek egészét, minden szükségével és velejáró jelenségével meg lehet szentelni, ha azt nem célnak, hanem Krisztus követésére szolgáló eszköznek tekintik. A keresztyén humanizmus tehát nem ad szabad utat az ókori hedonizmusnak, szibaritizmusnak, semmiféle testi szabadosságnak, hanem még szigorúbban tiltja azzal, hogy a leghatározottabban Isten törvényei betartására korlátozza azokat. Ez fényesen tükröződik a humanizmus minden megvalósulási formájában, a társadalmi szervezetben és a jogban, etikában, logikában és esztétikában.

Az előbb ismertetett két szemlélet abban különbözik egymástól, hogy az egyik szerint az antik szimbolikus divinitás a keresztyén humanitásnak megfelelő eszményi célt állít az ember elé. A másik szerint az istenképűségekre törekvő ember célja, bár hasonló az antik szimbolikus divinitáshoz, anyagfeletti lényege miatt alapvetően különbözik attól. Kérem a mélyen tisztelt Olvasót, ne menjünk bele ebbe a szofisztikai csapdába, mely sem a kérdés megvilágításával, még kevésbé annak megoldásával nem kecsegtet. Menjünk vissza Tűnődéseink általános bevezetőjének ahhoz a részéhez, ahol az emberi cselekedetet befolyásoló meggyőződést tárgyaltuk.

6. A humanitás becsülete

Humanitás – a testvéri szeretet parancsa

Humanitás, magyarul emberség, emberiség, emberiségesség, emberségesség, a *Homo Sapiens* Antropus értékének felfedezését és az általános keresztyén értékrendbe helyezését jelenti, ideonómiai indítékául Krisztusnak az embertárs iránti testvéri szeretet-parancsa szolgálván. A *Homo Sapiens* Antropus általános elvont értékét jelzi, az ember általános értékét, lelki, szellemi és testi összetevőivel együtt. Nem emeli ki az embert a természetből, csak társadalmi lényként megkülönbözteti az anyagi világ többi részétől. A *megkülönböztetés* az ember lelki, szellemi, erkölcsi sajátosságai alapján történik, különös tekintettel az ember társas, közösségi, társadalmi, természeti, testi kapcsolataira. A „humánus”, a „humanitás”, a „humanizmus”, a „humanika” kifejezéseket hallva, sohase gondoljunk a természeti emberre, az „antropológia”, hanem mindig társadalmi, etikai fogalmakra.

A humanizmus – a skolasztikus ideonómiai etika alapjain

A materialista történetírás a skolasztikus fideizmus ellentétéként új materialista világnézetként szokta ünnepelni a humanizmust, mintha a humanista értékrend anyagelvű volna, a gazdasági érdekek alapjain állna, mintha a humanitás a régi divinitás kultuszával szemben új világnézet volna. Szembeszökő azonban az a realitás, hogy a humanizmus nagyon is a *skolasztikus ideonómiai etika*

alapjain áll, éppen a krisztusi kultusz által megfogalmazott célok megvalósítására törekszik. Éppen, hogy a keresztyén kultusz értékrendje lép ki a skolasztika merev gótikus templomából, befolyást igényelve az ünnepnapok mellé az *emberiség hétköznapijai* felett is, a krisztusi hit erkölcsi értékeinek megvalósítását igényli a templomon és klastromon kívüli társadalomtól is, úgy a politika, a közhatalom gyakorlása, mint minden szellemi és gazdasági tevékenység felett is. A skolasztika metagnosztikusan felmérte a keresztyénség első évezredének teljesítményét és protognosztikusan ideonómiai értékrendet állapított meg a keresztyénség jövője tekintetében. *Aquinói Tamás* jelmondata: „Philosophia est ancilla theologiae” – a bölcselet a hittudomány szolgája, melyen az egész humanista eszmerendszer felépül, csak a tudatlanok szerint rokonítható bármiféle ateizmussal. Az akkori társadalmi élet valóságában ez a tomista elvi igény éppen az egész kultúrának a kultusz szolgálatában való megerősítését jelenti, elsősorban a szellemi műveltségnek, a kultúrának, majd a társadalmi szervezetnek, végül a gazdasági és művelődési alkotásnak, a civilizációnak. A tevékenység sorrendjét a logika határozza meg, először a különböző tevékenységre vonatkozó ismereteket kell tudománnyá, szaktudománnyá rendszerezni, majd az ezek alapján megszületendő alkotások számbavétele, végül a hasznosítási, civilizatorikus értékelése a teendő. Először hát a hittudományból kell kiválniuk, önállósulniuk a tudományágaknak, szaktudományoknak, a történettudománynak, jogtudománynak, filozófiának, filológiának, és a különböző természet-tudományoknak, és utánuk a műszaki és gazdasági ismereteknek.

a) A humanista tudományosság

A nevelők nevelése

Elsőnek a keresztyén iskola pedagógusait, a nyugati egyház klérusát kellett feladata ellátására kiképezni. Ezzel párhuzamosan maguk a nevelők, a keresztyén hittudomány művelői is nevelődtek, képződtek, fejlődtek, hiszen nem lehettek volna, és nem maradhattak volna a nevelők nevelői, ha nem őrizték volna meg végig szellemi előjárói fölényüket növendékeikkel szemben. Az első növendékek a megkeresztelkedett barbár uralkodók voltak. Amint ezek felsőbb osztályba léptek, a honfoglaló nemesek kerültek sorra, előbb a tartományurak, utánuk a vidéki földesurak, majd a szabad nemesek, lovagok. Ezeket követte a szabad állapotúak, a polgárság beiskolázása. Ezek után, a 13. század elején, hat-hét évszázad múlva jutott el a tényleges keresztyén nevelés a társadalom alapjához, a néphez. *Assisi Ferenc* és társai már tudatosan a népnek prédikáltak, őket kezdték tanítani ismeretátadással és jó példával Krisztus követésére. Nyilvánvaló, hogy amikor a társadalom legalsó rétegei a krisztusi kijelentés alapelemeivel kezdtek ismerkedni, a szellemi élet élenjárói már túl voltak a patrisztika és a skolasztika tudományosságának szintjein, és új alapokat kerestek az istenismeret kutatásának, a Szentírásba foglalt isteni kijelentések tudományos rendszerezésének. Az ezen a törekvésen alapuló mozgalmat hitújításnak nevezte el a művelődéstörténet, holott nem a hitnek a megújítására törekedett – a hit ugyanis az értelmi és érzelmi ismeret tudati egysége, az Isten és ember élő kapcsolata – hanem Krisztus értékrendszerének a történelmi fejlődés által igényelt új fogalmazására, új hitvallásra, mely majd a tanítók tanításának szolgál módszertani alapul.

Relatív eszmény – Szent Ember

Minden Krisztus követésére vállalkozó embernek egyértelműen meg kell mondani, mit tegyen, hogy viselkedjék, milyen etikai, logikai és esztétikai értékek alkotására, létrehozására törekedjék, hogy Krisztus követésével Istennek tetsző lehessen. Az első pünkösdön ezt kezdték az apostoloktól a megtérők, és ezt kérdezi azóta is minden hívő, attól, aki őt Krisztus követésére tanítja. Voltaképpen ez a megvalósításra kitűzött eszmény felé vezető legajánlatosabb út. A skolasztika metagnosztikus

etikája az első keresztyén évezred végén határozott, *közelebbi*, relatív *eszményt* állított azok elé a hívek elé, akik számára Krisztus eszménye beláthatatlan távolságra volt. Ez az eszmény, a Szent Ember, melynek ismérveit pontosan meghatározta a hittudomány, milyen szinten, milyen mértékben kell a keresztyén erényeket megvalósítania annak, aki a szentségre pályázik, illetve akit halála után a szentségre pályáztatnak. Ezek mind ember által megvalósítható követelmények – a skolasztika szerint ugyanis az ember képes olyan jó cselekedetekre, amelyek számára üdvösséget hoznak – az emberség, a humanitás szabályai. Ott van azonban mellettük a misztika nagy követelménye, hogy az ember szentségét az isteni csoda igazolja. Igaz, hogy ezt az isteni garanciát a szentéletű ember érdemli ki, de végső fokon mégis csak az isteni kiválasztottság jele. A nagy kérdés a *szentség gyakorlati alkalmazása* volt. A szentté avatási eljárásnak az avatandó viselkedését bírói módszerrel meg lehetett állapítani, hiszen ismeretesek voltak azok az isteni törvények, amelyek mértéke alatt az eljáró bírák által megállapított viselkedés megítélhető volt, a csodák, mint természetfeletti jelenségek, már semmiféle mértékkel nem voltak mérhetőek, és csak az eljáró bírák természettudományi ismeretének színvonalától függött, hogy mit tartanak természet felettinek. A természettudományok akkori általános európai fejlettségi foka viszont elég alacsony volt ahhoz, hogy a szentté nyilvánítás csodafeltétele meglétének igazolása ne ütközzék nehézségekbe olyan esetekben, amikor az avatandó modell voltának kinyilvánítása közérdek volt, és viselkedése – persze – megfelelt az erkölcsi követelményeknek.

A tanítványok feladatai

A tanító egyház a *hívő király feladatait* jelölte ki először: írassa be népét a keresztyénség iskolájába. Ennek első feltétele az, hogy gondoskodjék az iskola létesítéséről és fenntartásáról, tehát szervezze meg és tartsa fenn Krisztus követőinek hierarhikus közösségét a maga országában. Jó iskolafenntartóként támogassa a tanító testületet, nemcsak az intézmény anyagi fenntartásával, hanem a növendékek jutalmazásának és büntetésének lehetőségeivel is. Ezek teljesítése után a politikai hatalom birtokosai számára további feladat csak az egyház katonai és politikai védelme maradt. A *patrimoniális urak* számára az egyház a király tevékenységének gyakorlatba ültetését írta elő, hiszen a helyi legerősebb társadalmi hatalmat jelentették. Minden szabad ember számára, lett legyen az király, főúr vagy köznemes, kötelező volt a lovagi törvények megtartása, a hit külső és belső terjesztése és védelmezése, minden képességének a felhasználásával. A hit védelmezése a gyakorlatban a hívők védelmezését jelentette, elsősorban tehát a társadalmilag, anyagilag gyengébb embertársakét. Ez a *védelmi szándék* volt az indítéka a keresztes hadjáratoknak, hiszen Jézus Krisztus földi életének a színteréről volt szó, melynek szabadsága a hitbuzgalomnak a feltétele volt. A nyugati keresztes lovagok csak keletre érkezésük után döbbsen rá, hogy a keleti egyház hívei különböznek tőlük, ezeknek nem fontos a Szentföld keresztyén uralom alatt maradása. Egyrészt azért, mert az Iszlám láthatóan nem volt olyan pogány, mint távolról gondolták róla, vallásgyakorlata sok esetben közelebb állott a krisztusi elvárásokhoz az ortodoxnál, másrészt pedig a Görög–Római Impérium működésében olyan nagy mértékű volt a mammonita befolyás, hogy nem bizonyult olyan keresztyén közhatalomnak, mint a nyugati államok. A csalódás azonban csak itt, a keleti helyszínen következett be. A keresztyén lovagi mintaállam gótikus ábránd-kepe úgy lebegett a nyugati keresztyénség előtt másfél évszázadon át, mint a szivárvány égi hídja a felé futó gyermek előtt. A nyugati keresztyén államokat létrehozó, alkotó és fenntartó nemesség tiszta, de gyermekes céljainak megghiúsulása miatti csalódása felbecsülhetetlen értékű tapasztalat tanulságával járt. Nemcsak más emberfajok, népek, társadalmi rendszerek, de más vallások, más értékrendek, más erkölcsök megismerése mind nyereség volt Nyugat-Európa számára, és a tudományok addig nem látott gazdagsága, a más műveltség eredményeként született magas civilizáció, a gazdasági, műszaki, anyagi jólét még sok

megvalósítandó feladatot adott nyugatnak. A földi vagyon, a gazdasági jólét lehetőségeinek tényleges megismerése revízió alá vettette a nyugati egyház tanítóival a világi élet anyagi javainak kárhozatos voltáról szóló tanítását, elismerve magának az *életnek* a mindenk feletti *értékét*. A Szentírás sehol nem tiltotta a tisztas munkával, nem bűnös cselekedettel szerzett javak élvezetét, sem magát a kényelmes emberi életet. Ez a szemléletváltás hozta meg az európai polgárság számára hivatása gyakorlásának, az anyagi javak előállításának szabadságát. Ez korántsem jelentette azt, hogy a humanitás keresztyén értékrendje odahagyta volna a nyugati keresztyénség lelki és szellemi függetlenségét, és behódolt volna a bizánci mammonizmusnak, odahagyta volna ideocentrikus irányzatát a materializmus kedvéért. Az emberi cselekedetek legfőbb befolyásoló tényezőjének továbbra is a *hitet*, a jó, igaz és szép értékéről való meggyőződést tartotta, de most figyelembe vette az ember életében kezdettől fogva érvényesülő, az elsővel nem vetekedő tényezőt, az *anyagi érdeket*. A nép felé már ezt a gyakorlati keresztyénséget tanította, hirdette a prédikáló szerzetes.

A keresztyén fölény. A humanitás: az értékrend kiterjed a hétköznapiakra

Minél több földet, országot, társadalmat, kultuszt, kultúrát, civilizációt, népet, hatalmat látott meg a nyugati keresztyén ember, tehát minél inkább megismerte a világ realitásait, és módjában volt mindent a sajátjával összehasonlítani, annál inkább meggyőződhetett a sajátja *fölényéről*. A skolasztika tudományos rendszerezésével a keresztyén tanítások nemcsak versenyképesek voltak más ideonómiai rendszerekkel szemben, ideértve az ortodoxiát és az iszlámot is, de tárgyilagos megállapítás szerint is fölénybe került minden mással szemben. Plasztikusan úgy mondhatjuk, hogy az aktív keresztyénség szimbóluma, a gótikus székesegyház vitathatatlanul ott állott az emberi művelődés élén, a nyugati keresztyén nemzetközösség életének középpontjában. Az ennek ellentmondani akaró, materialista történelemszemlélet végzetesen téved akkor, amikor az antik klasszicitás értékrendjének felelevenedését – a renaissance-ot –, a humanista világszemléletet a skolasztikus keresztyénség bírálatának, antitézisének tekintették. Annyi történt ugyanis, hogy a misztikus statikából kilépő aktív keresztyénség az emberek, eszmék, információk és minden szellemi érték szabad áramlása eredményeképpen – ezeknek egyike volt a keresztes háborúk is – felfedezték a keresztyénséggel a *hétköznapiakat*. Az ünnep, a kultusz, az istentisztelet nyilvánvalóan továbbra is az ember minden tevékenységének irányt ad, de a templomi szertartás végeztével az emberek mégiscsak tovább folytatják mindennapi életüket, közte egy-egy családi, társadalmi, nemzeti ünneppelel. A humanikával tehát nem a hitetlenek és közönyösök fordultak szembe a keresztyénséggel, hanem a keresztyén egyház figyelme fordult híveinek, tanítványainak hétköznapi, mindennapi életére. A humanitás felfedezése és megbecsülése tehát az *aktív keresztyénség értékrendjének* az ember hétköznapijaira való kiterjesztését jelenti.

A humanitás a divinitás értékrendjének mértéke alatt

A materialista történelemszemlélet a humanizmust a skolasztika által képviselt idealizmus ellentétéként tünteti fel, és a maga diadalmas előretörését látja a humanizmus látványos sikereiben. Hogy ez mennyire nem felel meg a társadalomtörténeti valóságnak, arról mindenki meggyőződhet, ha egyetlen pillantást vet azokra a középkori nyugat-európai városokra, amelyeknek lendületes fejlődésével a materialisták a maguk tételeit igazolják: minden város közepén ott emelkedik a gótikus templom a skolasztika pontos, merev logikájának kőbe vésett bizonyítéka. Ezek a templomok többnyire túlméretezettek, valósággal uralkodnak a tagadhatatlanul gyarapodó polgárházak felett. A humanitás felé forduló figyelem nem jelenti a divinitás elhanyagolását, még kevésbé háttérbe szorulását, mert a humanitást helyezi a divinitás értékrendjének *mértéke alá*.

A rendszeres teológia alapozó korszaka

Európa népeinek megkeresztelésével teljesült a krisztusi küldetés első fele és elodázhatatlanná vált a második, a tulajdonképpeni feladat, a népeknek Krisztus *követésére* való *tanítása*. A feladat súlya elsősorban a hittudományra nehezedett, ennek művelését és fejlesztését igényelte elsősorban a történelem, és ez meg is kezdődött és folytatódott is a skolasztikának nevezett tudományos mozgalomban. Nyilvánvaló, hogy a skolasztikus tudományos tevékenységet sem lehet merev korszakra korlátozni, hiszen a kezdetek kezdetén már ott volt a csírája a hittételek logikus rendezésében, és ma is fennáll ez az igény minden vallás dogmatikájában. Európa történetében a rendszeres teológiának ez az *alapozó korszaka* a 10. században kezdődhetett és a 17. században zárult le.

A hétköznapi igénye – a humanista tudományosság

Európa népeinek tanulási igénye nem a hittudományokra irányult, hiszen az erre szakosodott klérusnak volt a feladata. Az élet hétköznapijaiban, a társadalom életének egészében volt szükség az *egyház útmutatására* és ez az igény szülte meg a humanista tudományosságot. Valójában ez a tudományosság a hittudomány szolgálatára indult, annak segédtudományaként fejlődött, és csak a korszak végére alakultak ki a *humanioráknak* nevezett szaktudományok, a történettudomány, jogtudomány, írástudomány, majd a korszak végén következtek a természettudományok, és végül a tulajdonképpeni filozófia – tudjuk, hogy a művelődéstörténet domináns fejlődésvonala nem a skolasztika és humanika útján haladt tovább, hanem a rációt uralomra juttató hitújításnak nevezett szellemi mozgalmon át, mely a következő korszak jellemzője lesz.

A történettudomány

A *humanista tudományok* legfontosabbika a történettudomány. Ezt igényelte elsősorban a társadalmi biztonságra vágyó európai ember. A barbár hódítók fegyvereinek védelme alatt élt az európai társadalom, amíg más barbár katonai erő fenyegethette biztonságát. Az után a kényszerhatalom az egyházi áldással karizmatikus, királlyá koronázott uralkodók kezébe került, azonban ennek a hatalomnak a megszilárdulását kétségbevitte a gentilikus nemesség, és bizonytalanná tette, sokszor esetlegessé sülyesztette éppen az az egyházi áldás, amely az állandóságot és szilárdságot kellett volna hozza. A barbár hadvezérek azért keresztelkedtek meg, azért vállalták Krisztus szolgálatát, hogy a koronázásukkal kapott isteni kegyelem uralmukat vitathatatlaná, szilárdá és állandóvá teszi. Ebben az egyház által szorgalmazott örökösödési jognak a vérségi társadalomával való ütközése ütötte az első rést, amennyiben nem a nemzetek szokásjogával trónra került uralkodót koronázta meg, hanem a primogenitura elve szerint választott saját jelöltet. Mikor pedig Kis Gergely pápa és a hozzá hasonló kalifa-egyháznagyok saját személyes birtokuknak tekintették az isteni karizmát, azt saját tetszésük és szeszélyük szerint adományozták és megvonták, egyszerűen megszűnt a korona karizmájának a tekintélye és a politikai harcok egyik tényezőjévé degradálódott. A keresztyén egyház történetében pótolhatatlan veszteséget okozott a pontifikális hatalom tekintélyének az a végzetes csorbulása, amelyet a kanosszai jelenet és az ahhoz hasonló okoztak. Az emberiség egyetemes történetében okozott viszont helyrehozhatatlan kárt az, hogy a megkoronázott, a legnagyobb isteni kegyelemmel felkent keresztyén királynak fel lehetett mondani az engedelmisséget. A keresztyénség tehát nem szilárdította, hanem gyengítette a jogilag szervezett kényszerhatalom, az állam tekintélyét. Most, a keresztyénség nagy világtörténelmi korszakának végén látjuk, hogy az emberi történelem legmagasabb társadalmi egységének, a nemzetállamnak – és azon át a nemzetállamok szövetségének – az akadályozta stabilitása kialakulását, és utána hanyatlását és megszűnését, hogy végig vitatható és kétségbe vonható volt az uralkodók tekintélye.

A történelmi államalkotmány rögzítése

A társadalom által annyira kívánt béke, biztonság, stabilitás követelte meg a *trónutódlás rendjének* szabályozását. Ez az igény szülte a történettudomány kialakulását Európában. Ki kellett kutatni, írásban kellett megszerezni az uralkodók trónutódlásának szokásait, hogy azokra jogként lehessen hivatkozni, ma ezt úgy mondanánk, hogy rögzíteni kellett az alkotmány alaptételeit. Megírták minden európai nemzet és állam uralkodóinak történetét, azt, a köztudat állandó vitája közben következetesen és többször is újrafogalmazták, és valóban sikerült kikristályosítani a társadalomban tényleg érvényesülő alapvető alkotmányjogi szabályokat. Mire azonban a királyi hatalom szervezetére és működésére vonatkozó szabályok rögzülhettek volna, megjelent a honfoglaló nemesek rendjének hatalomra vonatkozó igénye, és a humanista történetírás új feladatokat kapott a rendi jogok keletkezésének és fejlődésének kikutatásában. Az államjognak – alkotmányjognak, közigazgatási jognak, nemzetközi jognak, testületi jognak stb. – ez az alkalmazott történetírástól, a publicisztikától való függése nem korunk jellemzője tehát, hanem a hajdani humanizmus általánosult hagyatéka.

A jogtudomány és a főiskolák

A *jogtudomány* – szabatosabban: a magánjog – művelésére a humanistáknak a két oldalról örökölt szokásjogot kellett megszerezniük: az egyik minden nemzet vérségi rendű szokásjoga, a másik az Itáliából az egész nyugaton elterjedt, városokban fennmaradt római szokásjog volt. Amíg a történetírói tevékenység jól összeillett a hittudományokra szakosodott szerzetesi élettel és magával a szerzetességgel, a jogtudományok művelésére már szekuláris intézmények kellettek. Persze, ezek elsősorban a jogot alkalmazó intézmények, királyi kancelláriák, és még inkább királyi és egyházi bíróságok voltak, de a fejlődő társadalom igénye rendszeres iskolai jogi oktatás nélkül nem volt kielégíthető. Ez az igény szülte az európai autonóm, szekuláris főiskolákat – univerzitas, akadémia, kollégium, vagy más elnevezéssel –, ahol a hittudomány és jogtudomány mellé később intézményes keretet szerveztek az írástudománynak, filológiának, filozófiának, orvoslásnak, és egyebeknek. Az egyetemek szükséges voltát impozánsan bizonyítja középkori gyors elterjedésük. A Keleti Impérium befolyása alatti itáliai tartományokból gyorsan áttért a volt provinciákra, Galliára, Hispániára, Britanniára, azután a középeurópai Barbaricumra, és végül Germániára. Bologna 1088, Padova 1022, Salerno 1173, Párizs 1150, Toulouse 1229, Montpellier 1289, Salamanca 1243, Sevilla 1254, Lisszabon 1290, Oxford 1167, Cambridge 1233, St. Andrews 1410, Prága 1348, Bécs 1365, Krakkó 1364, Pécs 1367, Heidelberg 1385, Erfurt 1379, Köln 1388, Uppsala 1477 – hogy a legelsőek közül soroljunk fel néhányat. Jellemző a tudományos intézmények tekintélyére, és a tudományos élet akkori autonómiájára a Zsigmond császár kijelentése: „Bármikor csinálhatok száz parasztból száz nemest, de egyetlen laikust sem tehetek doktorrá minden hatalmam ellenére.” Bizony mostanság nem tartják ennyire tiszteletben a tudomány autonómiáját.

Az írástudomány

Írástudomány, a literatúra volt a humanista tudományosság legáltalánosabb területe. Az iskolák neve például: „Universitas Scientiarum, Litterarum et Artium” nehezen fordítható le mai nyelvre, mert a kifejezések más fogalmat takarnak most, mint akkor. Ezért használjuk az „írástudomány” elnevezést. Úgy a hittudomány, jogtudomány, történettudomány, filozófia, filológia, matematika, geometria, asztronómia, fizika, metafizika és minden egyéb akkor művelt tudomány íráskutatással, szövegkutatással kezdődött. Az ókori szerzők tudományos és szépirodalmi művei – melyeknek csak kitérő útja vezetett az egyházatyákon és a jogi pandektákon át a humanizmusig – szolgáltak nemcsak forrásanyagul, de tananyagul is. A latin és görög nyelv magas szintű tanulmányozása, az antik auktorok műveinek egzegézise volt a legfőbb tevékenységi irány, és mindez a grammatika, szintaxis, stilisztika, retorika, poétika, és az antik irodalomtörténet alapos ismeretére épült. Homérosz,

Hérodotosz, Thuküdidész, Vergilius, Titus Livius, Tacitus, és az antik költők mindegyike a humanista műveltség pillérei lettek. Kedvükért újraéledt a klasszikus latin nyelv – egészében mesterséges, írott módon és olyan rafinált szépséggel, amilyennel az ókorban sem rendelkezett –, és a későbbi európai művelődésen át közvetítőjévé lett az egész emberiség modern kultúrájának.

Az íratlan tudomány

A művelődéstörténet rendszerint olyan előnyben részesíti az *írott tudományt*, hogy a kedvéért elhanyagolja az íratlant. Nemcsak a sok évezredes népi tapasztalatokból felépült tudományosság, de a közel-keleti, egyiptomi, ógörög, és római minden le nem írott ismeretrendszer kimarad a művelődéstörténet figyelméből. Ha csak arra gondolunk, hogy milyen biológiai, kémiai, fizikai, geológiai ismereteket igényelt a Kr.u. 2. évezredben az egész Nyugat-Európában ismert földművelés, kertészet, szőlőművelés, állattenyésztés, halászat, hajózás, építészet, továbbá a kohászat, fémművesség, tímárság, gyógyászat, takácsság, fazekasság, vagy pedig az ételek magas szintű elkészítése, az élelmiszerek tartósítása hadi és hajózási célokra és minden egyéb műszaki ismeret, meggondolhatjuk, milyen magas szintű volt a természettudomány abban a korban, nem írott és elméleti, hanem gyakorlati formában. A korszak végén elindultak a felfedezőutak más szárazföldek felé, és felépült a gótikus székesegyházak mellett a római Szent Péter bazilika. Mondhatja-e most valaki, hogy a természettudományok nem fejlődtek eléggé a középkorban?

A humanizmus más oldala: a hittudomány

A hittudomány gyönyörű, nagy feladatok előtt állott: új ideonómiai etikát, új erkölcsi értékrendet kellett fogalmaznia az ember egyéni és közösségi viselkedése, a társadalmi, gazdasági és művelődési élet számára. Kanonizálnia kellett a jóság, igazság és szépség normáit a viselkedés, a tudomány és a művészet szabályait. A skolasztika végére pontot tévő *Aquinói Tamás* igénybejelentése, „*Philosophia est Ancilla Theologiae*”, azaz a szaktudományok szolgái a hittudománynak, elsősorban a hittudomány elé állít feladatokat, olyan nagyokat, hogy azokat szolgák segítségével nélkül megoldani nem tudja. A keresztyénség általános iskolájából kilépő európai társadalom nemcsak a templom és az istentisztelet számára kért erkölcsi irányítást az egyháztól, hanem egész a hétköznapi tevékenységre is, egész életére. Elsősorban magát a hittudományt kellett először az új tudományosság alapjaira helyezni. Újra kellett tanulmányozni a Szentírást, alkalmazva reá a Keleti Impériumban fennmaradt és onnan nyugatra áterjedt antik írástudományi módszereket. Nemcsak a *latin nyelvben* és literatúrában, hanem a görög és latin *klasszikus irodalomban* is jártasnak kellett lennie annak, aki a Biblia információinak lényegét ismerni, rendszerezni és ismertetni akarta, hiszen az evangéliumok nyelve a görög volt. Nyilvánvaló, hogy a latin és görög klasszicitás tanulmányozása, értékelése nemcsak a költészetre és irodalomra, de az egész antik műveltségre is kiterjedt, hiszen mindent a hit értékrendjének a mércéje alá kellett helyezni. A görög nyelven és műveltségen túl ott volt az ószövetségi Kijelentés zsidó nyelve és egész műveltsége, amelyet szintén vizsgálódás tárgyává kellett tenni. A Szentföld, a keleti keresztyén tanítások, valamint az iszlám megismerése ismét csak újabb lehetőségeket, tehát feladatokat állított a nyugati keresztyén tudományosság elé. Mindezeket egybe kellett vetnie a Mediterráneum és Nyugat-Európa ősi pogány hagyományaival, vallási és társadalmi szokásaival, hogy a megállapítandó új ideonómiai etika gyökerei megfelelő szellemtörténeti talajba ágyazódhassanak.

A humanista tudományosság

A humanista tudomány azoknak a szellemi, társadalmi, természeti, műszaki, gazdasági tevékenységekre vonatkozó ismeretek rendszerezése, amelyek a hittudományból a skolasztika után kiváltak és önállósultak. Elsősorban a klasszikus filozófia és ismeretelmélet iránt volt nagy az

érdeklődés, tehát ennek művelése volt a leggazdagabb. Érdekes, hogy a Kr.u. 11-13. században folytatják Nyugat-Európában a *Platon–Arisztotelész-vitát* az ideák és realitások körül, felhasználva a logikának a talmudi zsidóságon és a magrebi iszlámon át öröklött módszereit. A matematika, geometria, természettudományok, geográfia, a csillagászat, a fizika, a kémia és biológia is a figyelem előterébe kerülnek, de csak az antik filozófia járulékaiként. Új és nagy lendületet kap a társadalomtudományok köréből a történetírás. Erre volt a legnagyobb igénye a nemzetállamok uralkodóinak és nemeseinek és ezek nagyban hozzájárultak a tipikusan nyugat-európai társadalmi közösség, a nemzet tudati kialakulásához. A *humaniorák* közül azóta is vezető szerepe van a történettudomány különböző ágainak.

A *humanista jogtudomány* megszületésének előfeltétele a humanikus jognak a kialakulása, ennek pedig olyan társadalmi szerkezetnek a működése, amelyben az új ideonómiai etika szabályai joggá lehetnek.

„Renaissance erkölcs”

A humanitás, az eszményi emberség, olyan közeli célt jelentett az emberiség számára, melynek megvalósítása nagy sikerrel kecsegtetett. Addig nem tapasztalt értékes alkotásokat hozott létre ez a szellemi mozgalom. Az ember általános viselkedésének szabályozása, általános, új közerkölcs fogalmazása és társadalmi szervezet alakjában való gyakorlatba ültetése nem volt képes átfogni az egész keresztyén társadalmat, mert a politikai, társadalmi, szellemi, gazdasági hatalom birtokosai számára nem tudott követendő célt adni. A távlati célok megvalósítására elengedhetetlen erkölcsi normák hiánya, a leghétköznapibb erkölcsi előírások tekintélyét is lerontotta a társadalmat vezetőikben. Az a jelenség, amelyet a késő utókor „renaissance embernek”, „renaissance erkölcsnek” nevez – helyesebben: *hedonikus* –, az ennek a bizáncias *levantinizmusnak* a nyugati gyakorlatban való eredménye. Az uralkodók, világi és egyházi fejedelmek szabados élete nem eredménye, hanem hiánya a humanikus erkölcsnek, és egyáltalán nem jellemző a kor európai társadalmára. A társadalom túlnyomó tömege, befolyásos, tekintélyes egyéniségei, csoportjai és testületei számára nyilvánvaló nyereséget jelentett az addig csak kultuszcselekményekre szorítkozó keresztyén etikának az élet más területére való kiterjesztése. Nemcsak a szellemi élet, a tudomány és művészet, de az egész gazdasági tevékenység, a termelés, forgalmazás és fogyasztás szabályozására is lehetősége nyílt az egyháznak.

A római jog és az európai szokásjog

Persze, az őskortól végig tiszteletben tartott mindenféle hagyomány nagy tehertételt jelentett, de legnagyobbat az észszerűsége és gyakorlatiassága miatt páratlan kedveltségnek és elfogadottságnak örvendő *római jog*. A római jog, a hajdani polgári impérium Konstantinápolyban kodifikált rendszere az itáliai városokban ősi szokásként öröklődött és a Görög-római Impériummal szoros politikai és még szorosabb gazdasági kapcsolatot tartó itáliai városállamok saját jogukként alkalmazták. A polgári társadalomra szabott jog szekuláris eredete miatt nehezen volt összeegyeztethető a gentilikus, feudális eredetű, keresztyén etikára támaszkodó *európai szokásjoggal*. A társadalom más területein való fejlődés eredményeképpen az ellentét sajnos a római jog diadalával végződött, és ez szélsőségesen individualista társadalmi szerkezet igényét támasztotta. Nemcsak a Görög-római Impérium befolyása alatt működő bolognai egyetem, de minden középkori jogi főiskola a római jogot tanította. Ez kiszűrhetetlenül elkeveredett az európai ősiségi szokásjoggal az európai bírói gyakorlatban. Még az olyan világos rendszerezések is, mint a korszak végén írott *Werbőczy Tripartituma* evidens igazságként fogadja el, például, a földtulajdon római jogi fikcióját, hogy kételkedhetek volna ebben később azok az ún. pozitivisták szociológusok, akiknek a rendszerén később a liberális jogszemlélet felépült? Különben a humanista jogtudomány nagyot alkotott a rendi

– most hivatásrendinek mondanák –, partikuláris, privilegiális, speciális jogrendszerek leírása, tudományos rendszerezése, általánosítása és elterjesztése terén. Az, amire most az európai gazdasági unióba törekvők vágnak, a gazdasági, kereskedelmi jogszabályok egész Európában való érvényessé tétele, az annakidején a humanista jogászok tevékenysége folytán már sok vonatkozásban megvalósult.

Humanikus irodalom

A közjogban, a közhatalom szerkezetére és gyakorlatára vonatkozó szabályok tudományában a humanika alig alkotott valamit. Amint láttuk, a skolasztika annak idején gótikus elvszerűséggel írta elő az uralkodók számára az erkölcsi normákat. Azonban a középkoron át annyira a keresztyének vérébe itatódott Krisztus tanításának a csak engedelmességre, szolgálatra, áldozathozatalra, lemondásra irányuló parancsának az uralkodókra is kiterjesztett érvényesítése, hogy ez nem volt már tartható a testi életet is értékelő humanika rendszerében. A humanikus etika csak a hatalom birtokosainak magánéletét hagyta szabályozatlanul, de a társadalom gyakorlati igényének megfelelően korszerűsítette a világi jogalkotás, végrehajtás és bírászkodás feladatait is. Az újjáfogalmazott erkölcsi szabály lett szokássá és abból szokásjoggá a kényszerhatalom garanciájával a humanikus társadalomban, és ezt rendszerezte a humanikus jogtudomány. A későbbi szakirodalom – különösen morális vonatkozásban – olyan szabadosan bánik a humanizmus elnevezéssel, hogy kénytelenek vagyunk a fogalmak elvi tisztázására: az evangéliumi és az antik római moralitás után Hippói Ágoston vonalán Morus Tamásig és Rotterdami Erazmusig, majd a reformáció etikusaig halad az *igazi humanika* viselkedéstani útja. Ez különbözik azoktól a közhatalom gyakorlására, politikára vonatkozó művektől, amelyeket a későbbi szakirodalom humanistának mond, de nem tekinthetők a humanika képviselőjének, csak azért, mert abban a korban íródtak. A sokat idézett Machiavelli valójában az antihumanitás példája, hiszen valójában a keleti amorális despotizmus propagálója. Az ő *Il Principe*-je valóban a bomló középkori uralkodók, királyok, pápák, fejedelmek, főpapok életgyakorlatát folytatja, azt a látszatot igyekezvén kelteni, hogy létezhet kora társadalmának erkölcsi értékrendjétől független emberi viselkedés. Ez pedig az emberek egyenlőségén felépülő társadalomban lehetetlen, hiszen a társadalom feletti isten, a társadalom alatti pedig rabszolga, barom, mint a polgári egyenlőség fikciójára épített hajdani római társadalom volt. Működhetett ez Bizáncban, de a rendi különbözőségeken alapuló nyugat-európai társadalomban ennek talaja sem volt.

Humanikus államcél – A alkotmányos monarchia, nemesi reszpublika

Született humanikus államelmélet, humanikus államcél a középkori egyház erkölcsi elvárásai, hierarhikus felépítése, a gentilikus, feudális nyugati társadalmi szervezet, valamint az ókori társadalmi hagyományok egybevetésének eredményeképpen, a választott monarchiából lett *alkotmányos monarchia* intézménye, amely azonban a kényszerhatalmi szankció megszerzésének nehézsége miatt csak több évszázados közhatalmi viszálykodás után érvényesülhetett Európa történetében. Az uralkodó hatalom egyszemélyű, monarchikus örökössé tételének ellenpéldája: a római pápa autokrata monarchia bár, de nem vérségi leszármazás útján kerül a hatalom birtokába, hanem gondosan kiválasztott elektorok, a bíborosok tudatos döntése folytán. Hasonlóan ehhez, de egészen szűk körű, hét személyből álló *elektorfejedelmi* testület választotta Germánia királyát, a nyugati római császárt, akinek azonban csak szüzerén, de nem tényleges szuverén hatalma volt az impérium fejedelmei felett. A pápai autokrácia megfeleltethetett az egyházi hierarchiában, de öntudatos társadalomban alkalmazhatatlan volt a másik klasszikus forma, az arisztokrácia ellenében. Erre is voltak gyakorlati példák az itáliai városállamok szenátusaiban és signoriáiban. Itt ütközött ugyan a választási elv a születési elvvel, de ez hamarosan lehiggadt az olyan egyensúly-rendszerben, mint amely a bizánci anomáliák tanulságait is felhasználó *Velencei Reszpublikáé* volt: a vezetőtestületet

választják ugyan, de csak a patrícius családok tagjai választhatók, és csak szigorú vagyoni cenzus alapján lehet valakinek választójoga. A vezetőtestület viszont a pápaválasztáshoz hasonlóan választja az uralkodót, a doget. Az európai keresztyén nemzetállamok mindegyikében az ősi dinasztiák kihalása után választás útján töltötték be a trónt, vagy új *dinasztiával* vagy új dinasztiára szóló választással, vagy csak az új *egyénnre* vonatkozóan. A király-választók testületének összetételében nyilvánult meg először a humanitás igénye. Ez egyenesen következett az ősi európai gentilikus társadalom rendjéből, amely a nemességnek adta a királyválasztás jogát, és ezzel a legfelsőbb társadalmi kényszerhatalom kérdésében való döntést. Ezen az úton szállott át az állami szuverenitás a királyról a koronára, melynek már legalább fele részben a nemesség a kollektív birtokosa. A végső formát, a klasszikus hatalmi rendszerek mindegyikének az autokrácia, arisztokrácia és demokrácia előnyeit – utópisztikusan – magába foglaló humanikus államhatalmi rendszernek az elméleti megalapozói a páduai egyetem jogászai voltak. Innen terjedt el egész Európában az elméleti igény, és próbált érvényesülni minden királyválasztásnál. A királyok születésének és halálának sorsjátéka, a történelem úgy hozta, hogy a királyválasztások Középeurópában lettek a leggyakoribbak, ott is előbb Magyarországon, majd Lengyelországban. Keletmagyarországon a Báthori-dinasztiát szolgáló páduai diákok – élükön Kovacsóczy Farkassal – dolgozták ki a humanikus államrendszer alkotmánytanát, a *nemesi respublica* közhatalmi rendjének szabályait. Kísérletképpen Erdélyben próbálták alkalmazni, és ennek volt világtörténelmi fontosságú eredménye a három nemzet uniójára épült négy egyenlő vallásfelekezet alkotmányjogi rendszere, az *erdélyi* polikonfesszionális *vallásszabadságnak* nevezett, tipikusan humanista alapelvű közhatalmi szervezet, amely Erdélyt „a *Hét Szabadság Országává*” tette. A nagy kísérlet pedig Lengyelországban történt, ahol meg is született a nemesi respublica, annak vétőjogig menő szabadságvédelmi biztosítékaival, azonban Európa társadalma még nem volt megérve ilyen rendszer befogadására. A társadalom szellemi és erkölcsi élenjárói hiába fogadják el a legeszményibb értékrendet, ha azt a társadalom közvéleményét formáló tényezők nem teszik magukévá. Hogy mennyiben van igazuk azoknak, akik nem a humanikus alkotmányrendszer anakronisztikus voltában, hanem Lengyelország jezsuita uralom alá kerülésével magyarázzák ennek az ideális politikai rendszernek a csődjét – azt ítélje meg a történelem.

b) *A humanikus, italikus (renaissance) életszemlélet*

Az italika kifejezés etimológiája

A tisztelt Olvasó elnézését kérem az új kifejezések, a „humanika” és „italika” használatáért. Nem eredetieskedni akarok, de nem találok az irodalomban megfelelő elnevezést arra a művészeti kifejező módra, stílusra, amelyet *rinascimento*, renaissance, olasz – sőt némelyek francia – stílusnak neveznek. Semmiképpen sem használhatjuk a szokásos újjászületés, rinascimento és renaissance elnevezéseket, mert értelemzavaróak a művelődéstörténeti folyamatban. *Ugyanis* az „újjászületés” a művelődéstörténetben egy vallási, *hitbeli átváltozást* jelent, lényegi mássalételt, semmiképpen sem vonatkozik *külső formára*, ami a művészeti kifejezési módokkal való kapcsolatot feltételezi. Az antik klasszicitás művészi formái, amelyek az ókori műalkotások kifejezésére szolgáltak ugyanis nem születhettek újjá, mert nem haltak meg a Nyugatrómai Impérium bukásával, hanem tovább éltek azok nemcsak a Görög-római Impériumban, az iszlám művelődési területén és az Oszmán-Török Birodalomban, de tovább éltek az itáliai polgári közösségekben, valamint az egész Mediterráneum népi hagyományaiban. Feléledésük tehát nem újjászületés, de nem is *megújulás*, hanem egy hagyomány *új divatja*. Ugyanis az ember lényegét tekintve mindig ember volt öntudatra ébredése óta, minden isméréssel, értelmi és érzelmi képességeivel, gondolataival és eszméivel együtt. A történelem különböző fejlődési fokozatain az akkori ember igénye szerint más-más relatív ideál

megvalósítására törekedett az ember, koronként változott a célt megfogalmazó eszme, és eszerint változott a koreszme kifejezésének módja, a művészi kifejezési modor, a stílus. A koreszmék időnként uralkodó helyzetükből másod-, harmad sorba szorultak vissza, majd ismét előtérbe kerültek, ha az általuk kifejezett eszményi cél a korszak Homo Sapiens Antropusának vágyai középpontjába került. Az emberélet mindenkori igénye dönti el a pillanatnyi célt, annak kifejezőjét, az eszmét, ez pedig vonja maga után a művészi kifejezési modort. Az antik klasszicitás ki tudja hányadszor dominált már az emberiség koreszméi között, amikor Periklész idejében megfogalmazták, majd Marcus Aurelius idejében írásba foglalták, de az emberiség életigénye *mindig* megvolt, csak a hangsúlya változott, és változott vissza koronként. A keresztyénség a második évezred elején ismerte el az *egész emberélet* létjogosultságát, amelyre az emberség, a humanitás értékrendszere épült. Ennek művészi kifejezési módjára tehát a humanika a találó elnevezés. Nemcsak a művelődéstörténeti szakirodalom, de a nyers történelmi tények valósága is tanúsítja, hogy az antik klasszicitás elsősorban Itáliában maradt fenn, és racionális, pragmatikus szellemű újravirágzása is Itáliában történt, és onnan terjedt tovább. Meg kell különböztetnünk tehát a humanikának ezt az itáliai irányzatát – *italikusnak*, *italikának* nevezhetjük –, a későbbi, irracionális humanikus irányzatától, amelyet majd származási helyéről *ibérikának* fogunk nevezni. Ezért nevezhetjük italikus humanikának, egyszerűbben: *italikának* azt a művészeti kifejezési módot – modort –, stílust, ami Nyugat-Európában a *romanika* után, a Kr.u. 2. évezred első felében kialakult a *gótika* mellett, párhuzamosan. Szellemtörténetileg feltétlenül ki kell hangsúlyoznunk, hogy a divinitás kultikus szolgálatában álló gótika mellett élt és virágzott az akkori világ társadalmi igényének, a mindennapi emberi életnek, a humánumnak a szolgálatára az italikus humanika. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy az italika legnagyobb műalkotásai templomokban és egyházi intézményekben jöttek létre, mert céljuk lényegében nem az istentisztelet, hanem a hívő nép tanítása, oktatása, léleképítése a rendelkezésre álló legalkalmasabb eszközökkel. Ez érvényes nemcsak a képzőművészetek és zene, de a szépirodalmi alkotásokra is.

Keresztyén civilizáció

A humanika – és kiválóan az italika – is bizonyosságul szolgál arra a tételünkre, hogy a műalkotások sohasem *egyéni*, hanem *társadalmi* művek. A *művek létrehozói* az ötletadó, a kezdeményező, a megrendelő, az egy vagy több kivitelező, az mind egyén, de társadalma eszméjének, igényének a kifejezője. Az örök törekvést szépen fejezi ki a templomok megszokott felirata: „épült Isten dicsőségére, x gyülekezet használatára, y és társai adományából, z építőmester által.” Határozott a kultikus cél és a közönség használati igénye. Ezekhez kellett a megrendelő, adományozó, a tervező és a kivitelező. amíg a gótikában kultikus cél mindig közvetlen, a humanika esetében az sokszor *közvetett*, amennyiben az Isten által mindenek felett megszentelt Élet vagy egy, Isten tiszteletére rendelt intézmény a közvetlen cél, esetleg éppen csak az emberek tiszta életörömeinek a szolgálata. A humanika csak annyiban érinti az egyház szakrális tevékenységét, amennyiben ezt az egyre nagyobb lendülettel fejlődő metaszakrális, *szellemi* tevékenység igényli. A lelki élettávlat transzcendens eszményi célja, az Isten kijelentés szerinti imádata és szolgálata azonos marad, ennek az anyagi világba, az emberi társadalomba, a testi élettávlatba ültetése, az embernek erre alkalmassá művelése, tanítása, nevelése, tehát a szellemi élettávlat, a művelődés feladatai megsokszorozódnak a keresztyénség aktivizálódásával, a szolgálatnak a krisztusi parancs szerint az embertársak felé irányulásával, az emberélet hétköznapi tényeihez való igazodással. A humanika a keresztyénség első impozáns *szellemi*, művelődési, kulturális *mozgalma*, amelynek eredményeképpen a középkori európai ember életcéljai anyagban, társadalomban testet öltve, *keresztyén civilizáció*vá szekularizálódnak. A humanika kultikus célja még a régi, középkori, mert a keresztyénség értékrendjének újrafogalmazása még várat magára. A társadalomnak éppen most kell fejlődésével,

nevelésével alkalmassá válnia magasabb értékek előállítására és befogadására. A két nagy tanítórend, a domonkosok és a ferencesek párhuzamos tevékenysége tükrözi a kor szellemét. A *domonkosok* annak a puritán, merev, elvszerű ortodox törvényességnek a hirdetői, amelyet egyetlen vallás sem nélkülözhet. A *ferencesek* a valós emberi közösségek összetartó erejét, az örömteljes szeretetet és megértést hirdetik, mint Isten szolgálatának legalkalmasabb eszközét. Az is előfordulhatott volna, hogy a Domokos-rendi inkvizíció elítéli Assisi Ferencet Naphimnuszának panteista íze miatt. Krisztus tanítása azonban a kolduló ferencesek vidám csapatának piactéri prédikálása nélkül nem terjedt volna el a nép között, hogy ha nem is tökéletes, ortodox formájában, de általuk inkább megérezve, mint megértve, de felfogják az örök isteni kijelentés tételeit.

Az italika polgári közönsége

A humanika és benne az *italika* közönsége egyértelműen a *polgárság*. Éppen elterjedése jelzi Európa akkori polgárosultságát: Közép-Itália, Lombardia, Lotaringia, Flandria, a hajdani római provinciák, és csak a végén a Barbaricum. Ugyanez a jelenség mutatja azt, hogy az italikus humanika az antik műveltség új virágzása, mert nem az európai – germán – polgári, *burgius* társadalom a hordozója, hanem a hajdani római individualista civis-polgárságon felépült, később anarhiába süllyedt, de Itáliában évezredig pangva fennmaradt római civilizáció. Nemcsak a látványos művészeti és tudományos tevékenység újult meg a humanika műveltségében, hanem még a társadalmi szabályalkotás igénye is: az itáliai városok mindegyike a hajdani római urbánus rendet utánozza, és mindennél meggyőzőbb a Római Respublikának *Rienzi tribunus plebis* általi 14. századi újraélesztési kísérlete, aki az Avignonba távozott pápák távollétét használta fel az Örök Városban a népuralom helyreállítására, több mint ezeréves szünetelés után. Az ókori polgári-népi örökség feléledő becsületét igazolja az antik irodalmi és művészeti alkotások újraértékelése és utánzása. Még az antik politeista eszmei telítettségű kulturális formák is megelevenedtek, ha egyáltalán összeférhettek a keresztyéniséggel. Az egész mozgalom a polgári igények és lehetőségek egyensúlyozására törekedett. Ott volt a középkori nemesség *lovagi eszménye* a kor társadalma előtt, a maga hierarchikus társadalmi szerkezetével és kényszerhatalmi igényével – ezt fejezi ki a gótika idealizmusa. De ott van az autonóm élet szabad örömeire vágyó, gazdasági erőre támaszkodó polgársága a maga *humanikus realizmusával*.

Az irodalom és társadalmi igénye

Irodalom, szóművészet, írásművészet, költészet. Sem a keresztyéniség, sem az ősi európai népi örökség, sem az antik mediterráneumi hagyományok gondolati, érzelmi, eszmei céljai nem ölthettek volna művészi formát a renaissance-ként emlegetett *italikában*, a humanika művészetében, ha erre nem lett volna meg a *társadalmi igény*. Ezek jelentkezése készítette a kor művészeit az eszmék és gondolatok formába öntésére, mégpedig a különböző megrendelő társadalmi csoportok és rétegek igényei szerint. A királyok és uralkodók, és hozzájuk csatlakozva a gentilikus nemesség őseik katonai, vitézi, lovagi hőstetteinek megéneklését igényelték – persze, mindezt a keresztyén hit szolgálatában! –, és ennek az igénynek a kielégítésére születtek a kor irodalmi műfajai, a hősi énektől a szerelmes lovagi dalon át az eposzig. Helyet találtak itt az ősi kelta, germán és viking hagyományok, a német, francia és más nemzeti identitásépítő művelődési örökségek, de tovább éltek az ókori Mediterráneum hős alakjai is. Bármennyire érthetetlen, de valóban tovább éltek az Iliász hősei Európának még a barbár népei között is, Macedón Nagy Sándor dicső viselt dolgaival együtt. Az Arthúr király kerekasztal-lovagjai, Roland, Cid, a Nibelungok, a Grál-legenda és társaik a nyugat-európai műveltség pillérei lettek, akár népregék kései írásba foglalásai, akár tudatos irodalmi művek. Mindezeket túlterjedtek a polgárság igényeinek kielégítésére született irodalmi alkotások, versben, prózában, drámában. Úgy érzem, ide kell sorolnom a középkori keresztyén költészetnek azokat az

alkotásait, amelyek a hívő léleknek az Isten tiszteletére való felemelését szolgálják, tehát csak közvetve szolgálják Istent. A Szentírás részeinek verses formái, az istentiszteleti liturgia darabjai, zsoltárok, himnuszok, misztériumjátékok szövegei éppen úgy idetartoznak, mint a kor legnagyobb irodalmi alkotása, Dante *Isteni Színjátéka*. A polgári eszmény kifejezésére és népszerűsítésére szolgáltak a korszak végén született *kalandregények*. A szórakoztató irodalom, a mesék és elbeszélések – a szent történetektől a Canterbury meséig és Boccaccio Dekameronjáig – már a polgári társadalomnak azt a nagyfokú írásbeliségét jelzi, amely végül is minden középkori művelődési igény kielégítésének egyik kitűnő eszközét, a *könyvnyomtatást* hozta a korszak végén.

Az irodalom gazdagsága és a népi költészet

A középkori keresztyén irodalom és különösen a humanika költészete és irodalma annyira *gazdag*, hogy legszebb alkotásaiból sem tudunk csokrot kötni, mert az olyan nagyméretű kellene legyen, hogy arra nekünk itt helyünk és lehetőségünk nincs. A *népi költészetet* hatásaiból ismerte meg inkább a világ, a felvilágosodás utáni műköltészet alkotásaiból. A középkor szellemét, úgy a gótikáét, mint a humanikáét elsősorban kifejező hittudományi irodalom, a maga szépirodalmi környezetével együtt a következő korszaknak, a reformáció korának lesz a témája.

Zene és táncművészet

A művészetek legtisztábbika, a *zene*, változatlanul első helyen állott a humanika korában is a művészeti ágak között. Természetes, hogy kevés az erre vonatkozó írásos emlék – meggyőződésem szerint az a kevés is ferde és torz –, hiszen a zene az hangművészet, és nem az írásé. Abból, hogy a középkor előtti, sok ezeréves zenei örökség ilyen nagy mennyiségben és magas minőségben az utókorra maradt, bizonyosan következtethetünk arra, hogy a zene a középkorban is a szépnek domináns kifejezési formája volt, istentiszteleteken, ünnepi szertartásokon, lakodalmakon, torokon, multságokon, és minden emberi életmegnyilvánuláson a templomi kórusoktól, a királyi udvarok zenekarain át a kézi malom hajtása közben éneklő cselédlányig. A humanika *táncművészete* természetes kísérője volt a zenének, bár ritkább alkalommal éltek vele, de osztozott a zene sorsában.

c) A humanika (renaissance) képzőművészete, az italika

A képzőművészetek szabadsága az italikában

Az emberiség egész művelődéstörténetében kimagasló fontossága van a humanika képzőművészetének, az italikának. Mint az iskola nyűgétől szabaduló abszolvensék minden képességük lendületével látnak neki a szabad lehetőségek kihasználásához, úgy látott neki az askézis béklyóitól szabaduló európai szellem önmaga megvalósításához. Igaz, az askézis nem töröltetett el, csak fakultatívvá tétetett. A gondolatnak és az érzelemnek a hitben megvalósuló tudati egysége nem profanizálta a misztika szakrálisát, a gondolat és érzelem – szóbeli és írásbeli – kifejezése továbbra is kötve maradt az istentiszteleti igényhez. Az irodalom, a költészet tehát nem kapta meg a humanikában azt a szabadságot, amit a képzőművészetek megkaptak az italikában, egyszerűen azért, mert a tárgyuk az egész emberi élet volt, nem csak a kultusz. A skolasztika megkövetelte Isten Igéjének a magyarázóitól, a hittudósoktól, hogy előzően olvassák el a Bibliát. Aki pedig Jézusnak és a tanítványainak kora társadalmával való életközösségét az Evangéliumból megismeri, továbbá azt is meglátja, hogy az Ószövetség egyenesen parancsolja – és szabályozza – a teljes emberi életet, az valóban felszabadultan lát hozzá az addig tilalmazott, vagy rossz szemmel nézett tevékenységekhez, a lélek támasztotta szükségletek szellemi és testi kielégítésére szolgáló javak előállításához, nemcsak társadalmi, anyagi, gazdasági és műszaki alkotásokban, hanem mindennek széppé tételére is törekedvén. Ahogyan szentélyét igyekszik a mindenkori ember műalkotássá tenni, a humanitás

művésze is elsősorban Isten tiszteletére áldozza lelkének a szép megvalósítására képes többletét, azután pedig arra, hogy a szép külső eszközével emelje, építse Isten felé a hívő lelket, de a továbbiakban – mivel önmagát, az embert Isten képmása viselőjének, sőt, Isten gyermekének tartja – a maga lakását, házát, városát is igyekszik nemcsak a műszaki lehetőségek felhasználásával kényelmessé tenni, de igyekszik azt megszépíteni is. Minden használati tárgya és fogyasztási cikke alkalmat ad neki szép-igénye kifejezésére. Az építészet, szobrászat, festészet, ötvösség, textil, kerámia, a díszítő- és iparművészet minden műfaja rendelkezésre áll, a szakácművészettel bezárólag. Nyilvánvaló, hogy a költészethez és a zenéhez hasonlóan, a képzőművészetekben is az ősi népi hagyomány terebélyesedik ki a humanika képzőművészetében, az itáliai, de kiváló fontossága van az antik képzőművészet mintáinak is.

Az itáliai gazdagsága, és nyugat-európai volta

Éppen az itáliai gazdagsága bizonyítja, hogy ez a művelődéstörténeti irányzat nem az antik klasszicitás újjászületése, még csak nem is megelevenedése. Az ókori görög-római képzőművészet az visszamerevedett a régi egyiptomi szimbolizmusba: amellet, hogy a szobrászatot a Tórára hivatkozva megszüntette az ortodoxia, a teremtmény-ábrázolás képi formáiról is letörült minden egyéni vonást, minden ember, állat és növény csak a maga elvont eszméjének a jelképe volt. Nagy Konstantin után a Mediterráneum keleti felében nem maradt egyetlen szobor sem, de egyetlen festmény sem, hogy később a renaissance-nak nevezett mozgalomban megelevenedhessék, mintául szolgáljon. Méltóztassék elhinni azt, hogy a renaissance-nak nevezett itáliai művészete nyugat-európai sajátosság, benne a nyugati keresztyén lélek keres formát magának.

A humanika névuma a képzőművészetben: az élet ábrázolása

Valósággal szégyenletes az, hogy milyen keveset mondhatunk, írhatunk az itáliai művészetéről, hiszen erről a témáról egy kötetnél kevesebbet még vázlatosan sem lehet mondani. Meg kell elégednem annak a névumnak a kihangsúlyozásával, melyet a humanika hozott a képzőművészet történetében. Ez pedig az *élet ábrázolása*. Az ógörög isten-szobrok olyanok, mint a halotti maszk. A bajnok szobrok képesek a mozgást előidéző erőnek a kifejezésére, de nemcsak a kőbe faragott emberi test, de az arc sem élő. Még kevésbé élnek az ikonok szentjei – igaz, erre nem is törekedett alkotójuk -. Nyugat-Európában a szobrászat nem csak, hogy fennmaradt, de fejlődött tovább a romanika szimbolizmusától a gótikán át az itáliai humanika életábrázolásáig. A festészet viszont csaknem új művészeti formaként jelenik meg a humanikában, úgy annak itáliai, mint ibériai ágában, olyan nagy különbség választja el időbeli előzményeitől, költő sem volna képes a renaissance-nak nevezett festészet méltatására, hogy vállalkozhatnék én arra? Csak annyit jegyzek meg, hogy az antik pogányságból vett mitológiai elemek, alakok, események, folyamatok nemcsak valósággal életre kelnek az itáliai ecsetje alatt, hanem – ez különbözteti meg az itáliai a későbbi ibériaitól – a szép külső alól kiviláglik a mű *lényege* is, és azt is észreveheti rajta a látó szem, hogy az ábrázolt pogány istennői test, vagy más anyagi része a világnak nem egyéb, mint az Örökkévaló Isten teremtménye, melynek látása nem a pogány istenség, sem a gyarló ember-művész dicsőségét szolgálja, hanem a minden Szép teremtménye iránti hálára buzdít.

Itáliai építészet

Bármilyen furcsán hangzik, az *építészetben* is újat hozott a renaissance-nak nevezett itáliai humanika azzal, hogy az ember használatára készítette az épületet. Szerintem ez a korszak legnagyobb fogyasztójának, a legfontosabb megrendelőnek, az anyagi gazdagodás útján elindult polgárnak az igénye alapján történt. A külső forma, az építészet alapelemei az antikvitásban megszokottak, de itt nem a képzelt vagy eleven pogány istenség szolgálata, hanem Isten és a nép

fiának, a közönséges embernek életszükséglete, kényelme az épület funkciója. Az ókorban a görög és a római szentélyek, templomok és középületek magasztos alakjai körül a kor politikai és gazdasági kényurainak a palotái állottak, amelyekben az ordítóan pompás berendezés határozta meg az életlehetőséget, ezek mellett a legszebb városok is csak népkaszárnyák, rabszolgaistállók és bűzös putrik sokasága volt. Hogy a gazdagodó európai polgár magának kényelmes otthont akar építeni, az magától értetődő. Azt viszont, hogy vallásos értékrendje ezt közvetve vagy közvetlenül nem akadályozza, már a keresztyénség érdeme. Hogy mennyire Isten törvényével megegyezőnek tartja lakásának kényelmességét, szemnek tetszővé, széppé tételét, bizonyítja az, hogy Isten házáat, a templomot is az itáliai esztétikai előírásai szerint építi. Nem utasítja el a gótika merev dogmatizmusát, de inkább érzi Istent atyjának, a gyülekezetet embertestvéreinek az itáliai (renaissance) templom otthonias környezetében.

Az itáliai humanista polgári, észszerű volta

Az itáliai humanista műalkotásainak európai elterjedése jellemző ennek a művelődéstörténeti mozgalomnak polgári voltára. A fogyasztó, megrendelő közönség a gazdag, de takarékos polgárság. *Nem épít oda, ahol már van megfelelő épület.* Ez egyik magyarázata a gótika itáliai hiányának. A másik lényegesebb magyarázat az, hogy Itáliában a dominikánus ortodoxia képzőművészeti vetülete a dogmatikus gótika a társadalmi közgondolkodásban nem tudott domináns szerephez jutni, éppen a humanikus életszemlélet miatt. A végeredmény, amit a történelem hozott a korszak lezárulta után – tehát mintegy záróköként – épült a római *Szent Péter bazilika*. A művelődéstörténeti logika azt követelte volna, hogy római világegyház központi szentélye a mindenütt másfelé épült székesegyházakat felülmúló égre törő, magasztos gótikus csodaépítmény legyen. Helyette felépült Szent Péter templom a maga horizontális kiterjedésével, leszelídített formatömbjével pedig még azt a magasztosságot is emberközelié teszi, amit óriási anyagi méretei adnának. De bárki megmondhatja, hogy Róma közepén művelődéstörténeti abszurdum, szembántó látvány volna egy gótikus székesegyház. Persze, azért, mert hazug volna, hiszen nemcsak Közép-Itália, de a tridenti zsinat utáni katolikus egyházra sem a gótikában megnyilvánuló merev puritán elvszerűség a jellemző, hanem a mindenféle hagyományt megőrző és felhasználó humanista szemlélete. A világi építészetben azonban a humanista addig terjedt Nyugat-Európában, ameddig olyan gazdag megrendelőkre talált, akik az olcsóbb, helyi hagyományos építészet helyett ezt a költségesebbet választhatták.

Az itáliai festészet

A renaissance-nak mondott itáliai festészet a földkerekség művelődéstörténeti viszonylatában éppen úgy európai specialitás, mint a gótikus építészet, nemcsak áttért Nyugat-Európa új civilizatorikus központjára, Flandriára, hanem onnan, az Itáliában rátapadt antik hagyomány örökségétől megszabadulva, valós európai keresztyén lélekkel megerősödve, végigterjedt az egész európai polgárságon. Az emberiség festőművészetének alapjául az itáliai festészet szolgál, a későbbi fejlődés egyenes útja ezen át vezet – a páratlan gazdagságú, és azóta sem felülmúlt ibériai (barokk) festészet csak a fejlődéshez elengedhetetlen tanulmányi kitérő volt – a 19. és 20. századi magaslathoz felé.

d) A humanista szekularizáció

Homo Sapiens Humanicus

Európa történetében a *humanizmus*, *humanista* kifejezések minden vonatkozásban pozitívumot jelölnek. Valahogy úgy érezzük, hogy mi vagyunk, jobban mondva *én vagyok* az a Homo, az az ember, ami ennek az egyetemes társadalmi irányzatnak tartalmat, értelmet és célt ad, azaz, nekem

szolgál az egész. Hogy az ember lelki élettávlatára érzelmi erőterének *egocentruma* fölénybe került az ideocentrum rovására az akaratbefolyásolás területén, az anyag tehetetlenségével ellentétes, eszményi célok helyett a *testiség* vágyai érvényesülnek. Ez azonban *nem egészen* volt így, mert a humanikus koreszme elhagyta ugyan a skolasztika misztikus ideálját, de nem a materiális, testi ember-eszményt állítja középpontjába, hanem egy mesterségesen kreált, *Homo Sapiens Humanicus* absztrakcióját. A *humanitással* kapcsolatosan az előbbieken megírtuk, hogy az itt alapul vett emberség az az embernek nem a biológiai, társadalmi, csak testi mivoltára vonatkozik, nem Isten képmását viselő, Isten gyermekét, a teljes embert, annak testi-lelki mivoltát eszmenyesíti, hanem annak az absztraktumát. Ez az absztrakt *Homo Sapiens Humanicus* a humanizmus Embere, úgy a lelki, mint a testi felfogással szemben elméleti, tudományos produktum. Kevés köze van a biológiai *Homo Sapiens Antropus*-hoz, és még kevesebb a társadalmi valóság emberéhez. A humanizmus embere kb. 30 éves, klasszikus műveltségű, puritán erkölcsű, filológiai érdeklődésű értelmiségi, nőtlen, társadalmilag független férfi. Nyilvánvaló, hogy ilyen ember most nincs, régen sem volt, csak társadalmi kivételként fordult elő. Hogy mégis úgy számolunk vele, mintha valaha nemcsak szellemi tekintélyük alapján, de még számos előfordulásuknál fogva is befolyásos helyzetük lett volna abban az európai művelődéstörténeti korban, amelyet a humanizmus korának nevezünk, az a mindnyájunkban élő örök nosztalgikus vágy, magunk emberi lényegi értékeinek megbecsülésére. A 20. században ez az európai értelmiség körében jellemző nosztalgia a század végére vágyott gerontokratikus – *szellemi arisztokratikus* – társadalomnak a 15–16. századra való visszavetítése.

A humanitás etikája megfogalmazatlan maradt

A keresztyénség első évezredének végén megszületett a *Federatio Christiana*, az európai keresztyén nemzetközösség. Valójában ez a keresztyénné lett barbár nemzetállamoknak az Egyetemes Keresztyén Egyházba provinciaként való beillesztését jelentette – *volna*, ha sikerült volna. Létrejött ennek a közhatalmi szervezetnek a hadserege, a *lovagság*, létrejött arisztokráciája a klerikális hierarchiához kapcsolódó feudális *nemességgel*, lett alávetett népe a hívők polgári és rusztikus tömegeiben. A közhatalom legfelső szintjén az uralkodók, kényszerhatalmi és egyházi fejedelmek szintjén azonban nem született meg a keresztyén közösség. Ezért maradt embrionális a közös törvényhozás, azért nem lett semmi azóta sem a közös végrehajtásból és maradt elméleti a *Federatio Christiana* közös igazságszolgáltatása. Ami valójában megszületett az európai keresztyén nemzetközösségben, az a *jogközösség*, a rendi és polgári jogok és köteleességek egész nyugat Európára kiterjedő közössége. Persze ez a jogközösség csak a polgári – magánjogi, gazdasági – igények érvényesítése folytán fejlődött, abban a vonatkozásban nagyon vontatottan. Hiányzott azonban közhatalmi vonatkozásban az a valóban érvényesülő erkölcsi értékrend, amelynek kényszer általi garanciája a jog fejlődését biztosíthatta volna. Ez pedig Krisztus vallása korszerű rendszerezésének az elmaradásából következett. A hit megújítása, azaz a hittételek újrafogalmazása és rendszerezése olyan parancsoló igénye volt a második évezred első felének, hogy az alól senki ki nem vonhatta magát. Azaz mégis: az anyagi világban egyedülálló képességére, értelmére büszke ember megpróbált a maga sokezer éves tapasztalata, tanultsága, intuíciója, intelligenciája, jólneveltsége alapján indulni az élet célja felé, nem az isteni kijelentésre támaszkodva, vagy abba kapaszkodva. Ez az út volt a *humanisták szekuláris* útja, és ezért annyira rokonszenves ez azóta is minden értelmiségére és intelligenciájára büszke ember számára.

A racionalizmus csődje

A humanizmus művelődéstörténeti szerepe feltétlenül pozitív, hiszen nélküle a *ráció* nem juthatott volna hegemón szerephez, elmaradt volna az emberiség történetének eddig legdiadalmasabb korszaka, az éppen a mi időnkben lezáruló racionalizmus kora. Éppen a humanizmus irreális

emberszemlélete – láttuk, olyan ember soha nem létezett, amilyen a humanizmus eszmerendszere alapszik – jelzi, mi okozta a racionalizmus történelmi csődjét: az ember akarati cselekvésének nem értelmi, hanem *érzelmi* indítékai vannak, az értelem csak korlátokat, gátakat állít az ember érzelmeiben gyökerező vágyainak érvényesítése útjába. Igen, az ember nem azt cselekszi, amit jónak, igaznak és szépnek *tud*, hanem amit annak *érez*. A humanisták Abelárdtól, Dlugoson, Erasmus, Kovacsóczy, Montaignen és Montesquieun át Németh Lászlóig és Romain Rolandig mind tévedtek abban, hogy hiába tanítják a társadalmat a szellemtörténet legjobb példáira támaszkodva a legmagasabb erkölcsi értékekre, az emberek nem törekszenek azok megvalósítására.

A közösség alapja csak azonos eszmei értékrend lehet

Annakidején a keresztyén nemzetközösség a közös hiten, az azonos eszményre irányuló meggyőződésnek értelmi és érzelmi tudatbeli egységén alapult. Ez szolgált volna alapul a közös ideonómiai etikának, a közös értékrendnek, amelyen a jogközösség felépülhetett volna. Most is és a jövőben is csak a közös értékhitre lehet közösséget építeni, európai közösséget is. Ez nemcsak a materialisták gazdasági érdekközössége nem lehet, de nem épülhet a humanisták gyönyörű szép elképzelésére, a társadalomban szabályalkotó hatalommal rendelkező *emberi bölcsesség* vágyott lehetőségére sem. Ahogyan az ember egyéni életének önmaga nem lehet a célja, úgy a társadalom összességének sem lehet önmaga léte a célja. A cél mindig csak előttünk, kívülünk álló eszmény lehet, tehát csak anyagi lét feletti. Ha majd ilyen megvalósításra váró célja lesz az emberiség egészének, vagy részének, Európának, akkor annak megvalósítására szilárd és állandó közösség alakulhat majd, hogy ilyen cél megállapítható-e a humanista spekuláció eszközével, az a kérdés, amelyre csak a jövő adhat majd választ.

Klasszicizmus

Európa művelődéstörténetében nem, hogy lehetetlen a humanizmus jelentőségének a tagadása, hanem azt kell mondanunk, hogy az európai keresztyén művelődés alapjait a humanizmus vetette meg, illetve a *szellemi értékekhez* való az a viszonyulás, amit humanizmusnak szokás mondani, bár szabatosabb volna a *klasszicizmus* elnevezés. Az erkölcsi értékek eredeti isteni értékmérője, a *kanonizáció* – az isteni törvényeknek megfelelő – mellé az antik kultúra megalapozói emberi mértékrendet kreáltak, a klasszicizálást – klasszikát, klasszifikációt, osztályozást -. Természetes, hogy az antik műveltség minősítése metagnosztikus értékelés révén az antikvitás korának lezárulásával a keresztyén művelődési korszak indulásakor, Marcus Aurelius korában rögzítődött. Akkorra tisztázódott az antik *etika* viselkedési szabályrendje – római morál, római jellem –, általánosan elfogadták az antik *logikát*, a tudományos tevékenység minősítésére, és kikristályosodtak az *esztétika* szabályai úgy a költészet és szépirodalom különböző műfajaiban, mint a képzőművészetekben. A „klasszikus érték” nemcsak elvont szabályok érvényesítését jelentette, hanem a szellemi alkotás *időtálló* voltát is. Ezért nem mondjuk klasszikusnak azt, ami csak aktuális, modern, divatos, bármilyen nagy volna is a közönségsikere, és ennek folytán a piaci kereslete. Az ókor szellemi értékeinek klasszicizálása annyira kifogástalan volt, hogy az nyugodtan átvészelte a keresztyén misztika ezeréves ideonómiai hegemoniáját és az utána következő szabad fejlődési lehetőségek számára megbízható, szilárd, alkotási modelleket adott. Volt mire építeniük a második keresztyén évezred szellemi alkotóinak.

A kultusz és klasszika

A műveltség, a kultúra kultikus, istentiszteleti célt szolgál közvetlenül, vagy közvetve. A közvetett szolgálat a közvetlen szolgálat előkészítéséből áll, ahogyan a gépgyártás a szerszámgépek készítésével kezdődik. Az emberi lélek építése, az – erkölcsi – nevelés a nevelőknek a kiképzésével,

építésével, nevelésével kezdődik. Az isteni kijelentés, az isteni törvények megismerése, rendszerezése és tanítása, a hittudomány új alapokra helyezése megkívánta a társadalom minden igényének és lehetőségének a felmérését és az ezekre vonatkozó ismeretek rendszerezését, azaz az emelendő épület, az emberi lélek ismeretét. Ahogyan gyümölcseről ismerjük meg a fát, úgy ismerjük meg alkotásaiból az emberi szellemet, lelket. Az antik klasszikus műalkotásoknak mintául vétele, didaktikai felhasználási lehetősége ezért volt felbecsülhetetlen fontosságú az európai művelődéstörténetében. Hogy mennyire helyes volt a klasszikus értékek modellül való felhasználása az európai ember nevelésében, azt igazolja a klasszicizmusnak az a vitathatatlan dominanciája, amely az egész európai nevelést a keresztyénség korának végéig, 1945-ig jellemezte.

A humanizmus álkultusza

A humanika tehát oktatási, nevelési, didaktikai eszköz, pedagógiai módszer, ahogyan a hangszeren való játszás tanítására különböző hangszer iskolák szolgálnak. Ahogyan a hangszer iskolák a hangszer nagy művészei által, a növendékek játékkészségének kialakítására írott gyakorlatokat tartalmazza, a humanikusok így írtak modell alkotásokat abból a célból, hogy növendékeik így megérthessék, megközelíthessék a klasszikus műalkotásokat. És mert a humanisták mindenekelőtt az antik irodalom klasszikusainak tanítását célozták filológiai úton közelítették meg feladatukat, „iskoláik”, gyakorlataik filológiaiak voltak. Gyakorló anyagot kellett adni a növendékek kezébe, melyek elsajátítása a klasszikus szónoklat, költészet, és más művészetek elsajátítására segíti őket. Mint ahogyan a hangszeriskolák gyakorlatai közül egyes darabok kiemelkednek az iskola célszerűségéből, klasszikus értékke emelkednek, úgy a hajdani humanisták grammatikai, retorikai stilisztikai gyakorlataiból is klasszikus értékke emelkedtek – *formailag*. A humanikusok esetében előfordult, hogy az iskolai gyakorlat céljára készült mű nemcsak tökéletes formaiságával jelentett értéket, hanem benne a szerző alkotó lelke is megnyilvánult. Azonban ez a humanika esetében nagyon ritka kivétel. Egyrészt azért, mert az antik modellek annyira távol állottak a korszak társadalmi valóságától, hogy a kapcsolat közöttük csak elméleti lehetett, másrészt a humanika emberképe annyira absztrakt volt, hogy hiába kereste volna bárki a társadalom valóságában. Nagy humanikus költők éppen úgy írtak vallásos himnuszokat, mint a középkori misztikus hitvallók. Azonban a humanizmus embereszménye nem a lelki élettávlat transzcendenciájának *szakrális* eszménye, Krisztus, hanem az antik modellekből mesterségesen összeállított *absztrakt* ember. Ugyanígy a humanikus költő gyönyörű szerelmes verset ír – hiszen tudja, hogy kell gyönyörű verset írni – költeménye azonban olyan, mint a művirág, vagy legjobb esetben, a műkertész, meddő csodavirág, nem is célja, hogy termés legyen belőle valaha, hiszen öncélú forma, mert nem egy élő hús-vér nőszemély, akinek szívét akarja versével meghódítani a költő.

A materialista humanika

Helytelen tehát humanikának nevezni azt a *klasszikát*, amely a Mediterráneum kultúrájának az európai keresztyén műveltségben való továbbélését jelentette. Ez a továbbélés nem a humanizmus korának mondott 14-15. század meghatározója volt, hanem a keresztyénség utolsó korszakának, a racionalizmus korának. Elég csak a politikai liberalizmusra, a művelődési felvilágosodásra és a képzőművészeti klasszicista stílusra gondolnunk, hogy meggyőződhetünk ennek az állításnak igaz voltáról. A tulajdonképpeni humanikus művelődés, művészet és irodalom tehát csak iskolamesteri mellékhatása volt a klasszikának, hatása is csak a filológián át érvényesült, ha egyáltalán érvényesült az európai társadalmi fejlődésben – ez akkor is így van, ha a klasszikus műalkotások mindnyájunk számára modellként szolgálnak.

III. KÖZÉPKORI EURÓPA ORSZÁGAI

Általános leírás

A Keresztyén Nemzetközösség

A Krisztus utáni 11. században alakult és a 15. század végéig Nyugat-Európát magába foglaló Keresztyén Nemzetközösség („Commonwealth of Nations”) *államszövetség* volt, azaz olyan államkapcsolat, amelyben a tagállamok felett nem létesült összállam – bármennyire is törekedett erre a császár és a pápa – csak a tagokat szoros kötelékben tartó közös intézmény, ebben az esetben az azonos vallási értékrendet elfogadók közössége, az Egyetemes (katolikus) Keresztyén Egyház. Az állam uralkodó (szuverén) hatalommal bíró területi közület, társadalmi szervezet, amelynek tehát három alkotó eleme van: a hatalom, a nép és a terület.

Királyi autokrácia

A keresztyén nemzetállamok megalakulásakor minden közhatalom az autokrata király birtokában volt, úgyannyira, hogy szövetségük voltaképpen *Communitas Regum*, királyok közössége volt. Ahogyan ez már a társadalom életében természetes, a hatalmi delelő elérése után kezdődik annak hanyatlása, a honalapító királyok is arra kényszerültek, hogy hatalmukat hódító társaikkal, a nemességgel megosszák. Előbb egy elméletileg szépen felépített hatalmi hierarchikus gúla különböző fokozatain álló hűbéreseket részesítettek *volna* a közhatalomban fokozatuknak megfelelő mértékben, de a társadalmi élet valósága nem tűrt efféle gótikus épületre emlékeztető, de szigorúan csak elméleti, mesterséges szerkezetet. A honfoglaló nemzetségek leghatalmasabb tagjai nem mondtak le örökös, ősi *allodiális* birtokjogukról, hogy helyette királyi adománybirtokot, *feudumot* kapjanak, bár elfogadták ösiségi jogaiknak nemzedékenként megismételt királyi, hűbéri megerősítését. Csakhamar főnemesi rendet alkottak egymással – jellemzően „a király kíséretének” nevezték magukat – elkülönülve a tartományúri hatalommal nem rendelkező nemesektől, akik szintén társadalmi, politikai hatalmi rendbe tömörültek a korszak végére. Az ebben a korszakban leírt alkotmány-kharták a honfoglalásban szerzett érdemekre vezetik ugyan vissza a hatalomból való részesülési igényüket, ez azonban valójában a társadalmi fejlődés természetes folyamata, az ún. hatalom-elbirtoklás jelensége volt: A tényleges állami kényszerhatalom a király kezéből átmegy előbb a főnemesség, majd az egész nemesség kezébe. A született nemesek mellett mindenütt ott vannak az egyházi kiváltságosok is.

A rendi közhatalom

Az állam nevét a *király* viseli, illetve a király nevét viseli a közhatalom. A király tagja a federációnak, ő képviseli a nemzetállamot külügyi vonatkozásokban, más királyok és a pápa felé. Nyilvánvalóan a király a főparancsnoka az állam mindenkori legfőbb célját, a védelmet és rendet megvalósító eszköznek, a hadseregnek. A pozitivista államtan által legfontosabb közhatalmi tevékenységnek mondott *törvényhozás* a *Confederatio Christiana* államszövetség közös intézményének, a keresztyén egyháznak a feladata lévén – Isten Törvényét ugyanis az egyházi szolgálat *neveli* a társadalomba – a rendiségben megosztódik az egyháznagyokból és a hagyományos nemzeti *szokásjogot* képviselő főnemesekből álló királyi tanács és a nemesség országos gyűlése között. Csak a törvény kihirdetésének a hatásköre marad meg a királynak. A *végrehajtó hatalom* kormányzati része a királyi tanácsnak, a „kíséret” tagjainak, a főnemességnek, az ország báróinak a hatáskörébe kerül, amíg a helyi közigazgatás a köznemesekébe. *Bírói hatalma* van minden földesúrnak jobbágysai felett, és a városi magisztrátusoknak polgáraik felett. A nemesek felett első fokon a megyei, grófsági választott testületek, a parlamentek bíraskodnak, a királynak maradván meg

a legfelsőbb bíraskodás hatásköre mindenki felett kegyelmi jogkörrel. Az egyházi igazgatás alá tartoznak az anyakönyvi nyilvántartások és a bíraskodás joga házassági, családjogi perekben, a nyilvánvalóan odatartozó egyházfegyelmi ügyek mellett. A szabadállapotú *polgárságnak* a korszak elején semmiféle beleszólása nem volt a közügyek intézésébe, a korszak végére viszont városonként számítottak egy-egy nemes személynek köznemesi, főnemesi, tartományúri kiváltságokkal. A *jobbágyok* a 15-16. században jelentkeznek politikai igényeikkel, de azok érvényesítése a következő korszakra marad.

A nemzeti identitás

A keresztyén nemzetközösség népét, a démoszt, az országok területén élő lakosság adta. Bár ennek a nemzetközösség egész területén nagyon hasonló múltja, történelme volt, minden király – később állam – hatalma alatt élők közössége a *nemzet identitásának* sajátos alapjául külön hagyományokkal is rendelkezett. Minden európai nemzet legalsó, legrégebbi antropológiai rétege Európa kétféle ősnépének egyike: a balti szőke és a mediterrán fekete hajúak fajtája volt. Ezekre telepedtek az első hódítók, az ogurok, kelták, gallok, itálok és hispánok, majd ezeket követték a germánok, szlávok, szarmaták és oguzok. Mindezek érkezésük sorrendjében, mintegy kétezer év alatt sorra beolvadtak a területükön talált ősnépbe, majd a következők mind az előbbieik keverékébe. Nincs tiszta emberfajta típusa Európának, csak keveredett fajták, és éppen ez adja az európai ember minden más fajtát felülmúló mértékű vitalitását és alkalmazkodó képességét. Azt kell mondanunk, hogy minél több fajta keveréke egy-egy európai nemzet, az annál értékesebb testi, genetikai értékkel bír. A keveredés annakidején az általános vérségi társadalmi rendszer alapegységében, az aulban történt. A különböző egymásra telepedő fajták egyénei nem erőszakos hatalommal, hanem a legbékésebb, legtermészetesebb úton asszimilálták egymást az aulokon belüli családokban. Az aulokban ott volt a természetes helyük a szolgarendű családoknak is, valóságos közérdeke volt az aul úri családjának az, hogy szolgálai békés, nyugodt életet élhessenek házastársuk és gyermekeik körében, hiszen csak úgy végezhettek mindenki számára értékes munkát, ha az ault a magukénak is érezték és tudták. Ez az aul-szerkezet magyarázza meg az európai népek nyelvének keveredését, az anyanyelvek cseréjét, illetve a nyelvek nevének a cseréjét az aulokon, a klánokon, a törzseken belül és azok között. Ha ehhez hozzávesszük a népek nevének a mindenkori uralkodójuk neve utáni változását, majd a honfoglalás korában a népnevek viselőinek a helyváltoztatását, akkor meggyőződhetünk annak a kísérletnek a hiábavaló voltáról, amely a 19. századi nemzeti öntudatot valamely nemzetállam előtti fajtára vagy nyelvre akarja visszavezetni. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a honfoglaló ősök legbüszkébb nemes ivadéka vérében, génjeiben, testében túlnyomóan a hajdani meghódított, szolgává tett nép leszármazottja. Ez nem gyengíti, hanem megerősíti családi és nemzeti öntudatát, hiszen az örökölt hagyományainak hite szerinti vállalását jelenti, amely erősebb meghatározója akarati cselekvésének, egyéni és közösségi viselkedésének minden társadalmi és természeti adottságnál.

Európa választóvonalai

Nyilvánvaló, hogy Európa népei bár mindnyájan megegyeznek keresztyén voltukban, a földrajzi helyükön végbement különböző történelmi adottságok miatt különböznek egymástól, illetve egyes tájak népei hasonlítanak egymáshoz a különbözőségek ellenére. A keresztyénség két változata honosodott meg Eurázsia nyugatán, Európában – Európa ugyanis a Földnek azt a felületi részét jelenti, ahol keresztyének élnek, a „keresztyén” szinonimája lévén az „európainak”. Az *Augustus–Theodosius-vonaltól* keletre helyezkedtek el a görög-szláv nyelvű keleti keresztyének, az ortodoxok, ettől nyugatra a latin nyelvű nyugati keresztyén egyház tagjai. Az a felfogás is érvényes, hogy a kelet- és nyugat-európai műveltség már régen a római hódítás előtt is különbözött egymástól, és az Impérium Kr.e. 44-i Augustus–Antonius közötti felosztás határvonala *nem okozója*, hanem

következménye volt a már azelőtt fennálló különbségeknek, és ez vont maga után az ott országot alapító népek közötti különbözőséget is. Nyugat-Európán belül is meg kell húznunk azt a határvonalat, amely a *germán alapítású* államok területét – árja, azaz kelta, latin, germán lakosaival együtt – elválasztja a *turániak* által szervezettektől – ezek lakossága még a másik részénél is kevertebb: szláv, balti, szómi-magyar, csúd, türk, görög és minden egyéb. Ez a szűkebb értelemben vett Nyugat-Európát Középeurópától elválasztó vonal az Elbán, Ennsen és Isonzón húzódik a Balti tengertől az Adriáig. A Nyugatot megosztó másik vonal a hajdani Római Impérium limese a Rajnán és a Dunán, amely örök nyomot hagyott az általa elválasztott hajdani Impérium és Barbaricum népeiben. Ezen a két nagy tájon belül a különböző földrajzi egységek népei hasonlóságot mutatnak egymással, illetve különböznek egymástól. Itália, Ibéria, Gallia, Britannia, Germánia, Skandinávia – mind a szorosabb értelemben vett *Nyugat-Európa tájai* – együttesen különböznek a Kárpátmedence, a Baltikum és közöttük a Szarmatáinak nevezhető terület által alkotott *Közép-Európától*, ezért Nyugat-Európa és Közép-Európa népeinek fejlődéstörténetét egymás összefüggéseiben kell tárgyalni.

Szuverén államok

843 és 1517 között Európában tizenkét *szuverén király, azaz állam* volt: Itália–Lotaringia–Flandria, Franciaország, Germánia, Hungária-Magyarország, Polonia-Lengyelország, Dánia, Norvégia, Svédország, Kasztília, Aragónia, Portugália, Skótország és Angolország, valamint Szicília. Csehország is királyi rangú volt, de a német király hűbérurasága alatt. A felsorolásban tizenöt ország neve szerepel, ezeket még lehetne bővíteni a Keletrómai Impériummal, Oroszországgal, Bolgárországgal, a Jeruzsálemi Királysággal és a Teuton Lovagrenddel, amelyeket gyakran a keresztyén nemzetközösséghez számítottak. Azonban a nyugati katolikus egyház szövetségében soha nem volt több szuverén uralkodó tizenkettőnél, mert például Itália még keletkezése évszázadában megszűnt, a Skandináv országoknak csak ritkán voltak külön királyai, Angolország szuverenitását sokáig kétségbe vonták, Szicília mindig pápai hűbér volt. Csehország nem volt szuverén, de királyait évszázadokig Germánia királyává és római császárrá választották. A Szentszéknek pedig különleges jogállása volt.

Állapot-rögzítés

Mivel a statisztika csak *állapotot* képes rögzíteni, de történelmi, időbeli folyamatot nem, az európai nemzetállamokat a korszak végén, 1453-ban, a Keletrómai Impérium bukásának idején volt állapotukban rögzítjük, és ennek megfelelően tárgyaljuk *az azelőtti fejlődésüket*.

Az államnevek

A tisztelt Olvasó elnézését kell kérem a beszélt nyelvben szokatlannak és mesterkéltnek tűnő *elnevezések* miatt. A *nacionalizmus* a nemzeti öntudat alapjául szolgáló nemzetállamot – az államalkotó nemzet, a démosz, az országalapító uralkodók alattvalóinak összességét jelentvén – visszavetítette a honalapítások korába, és a 19. századi politikai közírás elnevezéseit használta úgy az államokra, mint a nemzetekre. Így olyan publicisztikai kifejezések kerültek használatba évezred előtti állapot jelzésére, olyan korba, amikor még az a fogalom sem született meg, amelyre a kifejezés vonatkozik. Nem tehetünk egyebet, mint az *államneveket*, mint jogi kifejezéseket Nyugat-Európa akkori diplomatikai nyelvén, a latinon emlegetjük, és – ha szükségesnek látszik – zárójelben tesszük utána a modern köznyelvi kifejezést. Egyes esetekben kénytelenek leszünk a korabeli köznyelvben is használt klasszikus latin provincia-neveket is használni.

Nemzetek, népek, nyelvek nevei

A nemzetekre és népekre, nyelvekre – ezek nem jogi kifejezések lévén – vonatkozóan használhatjuk szabadon azokat a 19. századi kifejezéseket, amelyeket az akkori *nemzeti irodalmak* is használtak. Így sem lesz minden szabálynak megfelelően szabatos az elnevezésünk, mert magának a *démosznak* a fogalmi tartalma is megváltozott ezer esztendő alatt, az olyan történelmi jelenségekről pedig, mint a kb. harminc germán nép közül, amelyek nevének fele most is használatban van, melyeket tekintjük a *német* nemzeti hagyomány forrásának, a politikai szakirodalom még mindig vitázik, és ennek a vitának az eldöntésére mi sem vagyunk hivatottak. Ismétlem: Leírni csak állapotot lehet, a folyamatnak csak egyetlen pillanatát. A leírás kifejezései, minden elnevezés is csak egy pillanatnyi állapotnak felel meg, de az egész hosszú időbeli változást jelzi.

1. Itália

Itália

Az Appennini-félsziget 843-ban, a verduni szerződéssel vált ki az azelőtti Karoling Frank-germán Impériumból, Lothár császár örökségeként, Lotaringiával, Burgundiával és Flandriával együtt. Ténylegesen soha nem működött ez az állam, területét is csak elméletileg lehet rekonstruálni. Itália egészen ugyanis egyetlen barbár hódító sem tudott országot alapítani, többnyire a Keleti Impérium ott megmaradt vagy hódított tartományai miatt. A városok római polgári közösségei a barbár uralkodók hűbéresévé lett püspökeik uralma alatt végig fenntartották a római individualista-civis-polgári jogrendi örökséget, maguk soha nem lettek barbár-keresztyén nemzetállam alattvalóivá, viszont a vidékük colonusai felett hűbéri földesúri hatalmat szereztek. Dél-Itália bizánci és szaracén fennhatóság után normann hódítók uralma alá került, Ravenna környékén a Keleti Impérium exarhátsusa, *Románia* (Romagna) néven kormányzott évszázadokig, lehetőséget adva Velencének, a dalmát és más városoknak is a bizánci védelem igénybevételére. Egyetlen tényt lehet megállapítani, hogy a Lothár halála után önállósuló városok, később város-reszublikák és város-fejedelemségek mindvégig a római imperatori cím viselőjének hűbéresei voltak, és – ami a legfontosabb – *egész Itália* végig olasz nyelvű volt.

a) *Patrimonium Sancti Petri, más néven Szentszék, vagy Egyházi Állam.*

Egyházi állam

A Keresztyén Nemzetközösség tagállamai névsorának első helyére Lothár államának megszűnése folytán került. Voltaképpen soha nem volt szuverén állam, de uralkodója, a Római Pápa mindig a szuverén királyok feletti előjogokat gyakorolt, lévén a nemzetközösséget összetartó intézmény, a nyugati keresztyén egyház hierarhikus feje. Területe Rómából és környékéből, valamint különböző időkben más, különböző jogállású tartományokból állott. Voltak olyan tartományai, amelyeknek patrimoniális ura volt, voltak olyanok, amelyek császári hűbérek voltak, de ott volt pl. Avignon is, amelynek hűbérura hol a francia király, hol az Anjou herceg volt. Ha ehhez hozzátesszük azt is, hogy az Anjou-i herceg Szicília királyaként a pápa hűbérese lett, tehát saját hűbéresének hűbérese, és hogy az Örök Város jogilag Római Köztársaság volt, ahol a pápa csak tényleges hatalmat gyakorolt, akkor némi betekintést nyertünk a papíron olyan tökéletesnek tűnő hűbéri rendszer összevisszaságába.

Alkotmány

A Patrimonium alkotmánya a katolikusnak, egyetemesnek mondott nyugati keresztyén *egyház alkotmányából* adódott. Róma püspökének autokrata uralma alatt állott. A pápát előbb a római nép választotta, mint saját püspökét. Előfordult, hogy a Nyugati Impérium császára maga nevezte ki, mint birodalma többi püspökét is. Végül az a gyakorlat állandósul, hogy a pápát a bíborosok kollégiuma választja, eredetileg Róma város plébániáinak papjai. A pozitívista történétírók *a pápaság és a császárság politikai harcát*, hatalmi vetélkedését látják a pápai szék betöltése körüli egyenetlenségekben is, összekeverik az egyházi állam alkotmány ügyeit az egyetemes egyház legfőbb szervezeti ügyeivel, holott az első államon belüli politikai kérdés, a másik az államok közötti összetartó intézmény, a nyugati egyházszervezet ügye. Az nem szolgál a szemellenzős történétírók mentségére, hogy maguk az érdekeltek sem különböztették meg ugyanannak a jogi ténynek a két oldalát, de ez természetes volt, hiszen a maguk személyét mindig egynek tudták. A jogi megoldás lehetett visszas, de a társadalmi valóságban mindig az érdekelt személy tényleges társadalmi hatalma – tekintélye vagy kényszere – érvényesült, és akkor is a császár jelöltje lett a pápa, ha ez a római nép választása alapján történt, illetve a germán választófejedelmek a pápa jelöltjét választották német királlyá, azaz római császárrá, ha olyan nagy volt a pápa tekintélye. A történelem életfolyamat, így a történelmi intézmények nem egy időpont szüleményei, hanem a társadalmi életben hosszú idő alatt alakulnak ki, a társadalmi igény kielégítésére. Nyilvánvaló, hogy az intézmények egyike sem teljes, mert mire elérné fejlettsége egészét, az erkölcsi értékrend változik, s a társadalmi igény is azzal együtt. Azt is állandóan szem előtt kell tartani, hogy aki benne van egy társadalomban és egy korban, az sohasem képes a maga valós viszonyát átlátni: A középkori királyok nem tudták, hogy ők egy eléggé zárt közösségnek a tagjai, a pápa sem tudta, hogy ő a királyok kvázi-családjának a feje. De Ogotáj mongol nagykan kívülről jól látta, hogy a „*római nagykan*” milyen nagy hatalom, mert „*fiai*”, az európai királyok, nagyon erős hadseregekkel rendelkeznek.

A pápaság kettőssége

Mi ugyan nagy történelmi távlatban már láthatjuk a pápai intézmény *kettős* voltát, de csak bosszankodunk azon, hogy az akkori meg nem értés milyen nagy károkat okozott a keresztyén nemzetek közösségének. A *funkciók összekeverése* kiterjedt az egész Keresztyén Birodalomra. A pápának a püspökségek betöltése körüli jogait senki sem tagadta. A királyok felkenésének az egyház által gyakorolt szigorúan karizmatikus lelki hatalmát gyakran az uralkodói elismeréssel tévesztették össze. A pápa adta a királyi koronát, végeztette a koronázást, amely az országok királyait olyan egyházi méltóságokká tette, hogy szuverén uralkodói jogokat gyakorolhattak alattvalóik felett. Az európai királyok éppen *szuverenitásuk elismeréséért* folyamodtak a pápához. Földnélküli János angol király azonban a francia király hűbéruaságától akart szabadulni a pápához történő folyamodással. A pápa ezt saját hűbéruaságának elismerésül vette, mert valóban vehette annak, hogy azután minden királyt saját hűbéresének tekintsen, hiszen ő koronáztatta volt meg, vagy ő ismerte el királyságát. Hogy valóban szuverének voltak-e Angolország, Portugália, Szicília királyai, az akkor lehetett vita tárgya, a felek hatalmának nagysága alapján, a mi számunkra már a történelmi távlat megkönnyíti a válaszadást: Ha az illető állam alkotmánya szerint az a király, akit a pápa erre kijelöl, akkor az állam nem szuverén, hanem pápai hűbér. Ha azonban az állam alkotmányos szervei örökösödés vagy választás útján emelnek valakit maguk fölé királyul, az akkor is szuverén, ha uralmának jogi elismerése a pápa és más uralkodók részéről szükséges. A Szentszék jogi helyzetének megítélése a Vatikán állam huszadik századi létesítése után válik könnyűvé.

A pápaság hivatása

A nyugati keresztyén egyház hierarhikus szervezete, a római pápaság betöltötte történelmi hivatását a Keresztyén Nemzetközösség megalkotásával. Csak történelmi kontradiktórium, hogy a

pápa akkor véglegesíti a nyugati egyházrésznek a keletitől való függetlenségét (1054), és akkor jelentkezik „világuralmi” igényeivel, amikor egyházfői hatalmának erkölcsi alapjai elenyésznek. A nyugati egyház nagy építő pápái, Leók, Gergelyek, Istvánok, Szilveszterek soha nem vonták ki magukat a keresztyén erkölcsnek azon szabályai alól, amelyeknek betartására alattvalóikat és híveiket kötelezték. Amikor VII. Gergely *kanosszát járatott* IV. Henrik császárral, a pápaság addig soha kétségbe nem vont erkölcsi tekintélyét dobta oda a közvéleményi siker tál lencséjéért. III. Ince 1212-es nagy diplomáciai „sikere” a császár tényleges uralma alá juttatta Itáliát. VIII. Bonifác, a legdicsőségesebb pápa, végül is ellenfelének, a francia királynak a fogságába kerül, és az egész Szentszék hetven esztendősi babiloni fogságra vonul Avignonba. A pozitivisták történetírók nem értik, de számunkra annál érthetőbb az a tény, hogy az avignoni pápák egyházi hatáskörét nem rontotta, hanem inkább emelte a szekuláris hatalomvesztés. Még az utána következő többes pápaválasztás is javára szolgált a római hierarchia hatásköre megszilárdulásának, mert a császárt a keresztyénség legnagyobb szellemi igényeinek a teljesítésére készíteti, a reformzsinatok összehívására. Hogy sem a konstanzi, sem a bázeli, sem a firenzei zsinatok nem jártak eredménnyel, az annak tudható be, hogy akkorra az egész nyugati egyházszervezet pápával, császárral, karizmatikus királyaival és prelátusaival együtt annyira elévült, hogy képtelen volt a reformatori törekvések megértésére. Nem értik meg, hogy a pápa lelki, pontifikális hatalma, népek és királyok feletti tekintélye csak akkor és addig érvényesülhet, ha ő maga minden világi hatalomtól mentesen elméleti igénye szerint csak a Krisztus lelki hatalmát képviseli. Az itáliai álfeudális hercegi családokból választott renaissance pápák a hozzájuk hasonló neveltségű és erkölcsű világi uralkodók versenytársai voltak, és azok színvonalán is maradtak. Nem győzzük eleget hangoztatni, hogy a keresztyén nemzetállamokat összetartó nyugati egyház tekintélyének nem az egyházfejedelmek laza erkölcsisége, kincs és kéjhajhászata vetett véget – illetve nem elsősorban az – hanem a Krisztustól kapott Kulcsok hatalmával való visszaélés, a bűnbocsátnak politikai és gazdasági juttatásokért való árusítása az isteni törvényhozói szolgálat, a pontifikáció helyett, azaz Isten és ember, ember és ember, király és király, nép és nép közötti hídépítés helyett. Ez magyarázza a reformzsinatok sikertelenségét is a *Reformatio in capite at membris* sikertelenségét, hiszen a római egyháznak nem szervezetében, hanem lelkiiségében volt a hiba.

b) Dél-Itália: latinul Sicilia (Szicíliai Királyság, Nápoly).

Szicíliai Királyság

Hogy Itália nem szűnt meg 476 után a Római Impérium része lenni, arra a félsziget déli fele a bizonyíték. Itt ugyanis sohasem érvényesült feltétlenül a barbár hódítók hatalma, ténylegesen a *Keleti Impérium uralma* alatt maradt, osztozott annak a sorsában. Észak-Afrikával és Hispániával egy időben Szicília is muzulmán uralom alá került, és ott maradt 1061-ig, a normann hódításig. *Guiscard Robert* francia-normann lovag társaival együtt országot alapított Dél-Itáliában. Előbb 1042-től kezdve a Görög-római Impérium dél-itáliai részeit hódoltatta, majd Nápoly székhellyel királyságot alapított, a pápa hűbérurasága alatt. Bár a nyugati keresztyén nemzetközösség hadseregének, a lovagoknak ez az offenzívája csak második a Hispániában folyó reconquista után, jelentősége elsőrendű fontosságú azért, mert ez az öntudatra jutott nyugati keresztyénségnek a keletiséggel szembeni első lépése. Előbb a normannok, majd Dél-Itália következő urai járnak az élen a Kelettel szembeni offenzívának, melynek leglátványosabb eseményei a Szentföld visszafoglalására vezetett keresztes hadjáratok voltak. A szicíliai királyok a Görög-római Impérium nyugatosítására törekedtek, persze, ez a Bizáncba szorult antik művelődés és a római civilizáció hasznosítható örökségének átvételével járt. 1204-ben nyugati keresztesek magát Konstantinápolyt is meghódították, nem lévén

azonban világnézeti, vallási-értékrendi közösségük Kelet népeivel, a Balkánnak Nyugathoz kapcsolása nem sikerülhetett. II. Frigyes nyugati imperátor Szicília birtokába jutván megkísérelte a csak névlegesen létező Nyugatrómai Impérium ténylegessé tételét. Dél-Itália alkalmasnak látszott bármilyen új hatalmi szervezet kikísérletezésére, mert alig volt olyan nemesi rétege, amely erős központi hatalom útjában állhatott volna. Frigyes kísérlete azonban nem hódító katonai erején múlt, hanem azon, hogy a barbár hódítások kora már évszázadokkal előbb lezárult. Itália népei nem voltak hajlandók semmiféle imperátor parancsuralmáért odaadni öröklött és szerzett autonóm jogállásukat, és fejedelmeik – elsősorban a római pápa – vezetése alatt sikerrel védték ki II. Frigyes hódító próbálkozásait.

Spanyol uralom

1266-ban újabb francia lovagsereg hódoltatta Dél-Itáliát, *Károly* angaviai (Anjou) hercegnek, Szent Lajos francia király öccsének a vezetése alatt. Jól szervezett országuk a francia hűbéri állam modelljét követte volna, nem is járt nagyobb sikerrel, mint a mintája. Uralkodóik és főuraik viselték ugyan a Konstantinápolyi latin impérium császári és egyéb tartományúri címeit, de ez tényleges hatalommal nem járt. Annál szerencsésebben terjeszkedtek nyugat felé, *Provence* hercegség megszerzésével, amely a pápai székhelyül szolgáló Avignon hűbéruraságát is jelentette, azaz a szicíliai királyság fő hűbérura, a pápa feletti hűbéruraságot. Bár a *nápolyi, angaviai dinasztia* Magyarország és Lengyelország trónját is megszerezte, a család tagjainak oktan egyenetlensége miatt nemzetközi tekintélye nem emelkedett a lehetőségek szintjéig, és rövidesen elenyészett. 1435-ben Alfonz, Aragónia királya hódította meg a nápolyi királyságot. Vele kezdődött a *spanyolok itáliai uralma*, amely évszázadok során, váltakozó szerencsével, 1860-ig állott fenn, végső fázisában már az ausztriai Habsburg császárok uralmaként.

c) Észak-Itália

Észak-itáliai városállamok

Észak-Itália közhatalmi szervezetei: *Lombardia, Velence, Toszkána és a többiek*. Hacsak hatalomtörténettel foglalkoznánk, nagyon kevés szót kellene Észak-Itáliára fordítanunk, hiszen itt *tíz-husz* különböző *közhatalmi szervezet* létezett, állandó átmenetben, írásban nehezen rögzíthetően. Azonban a hatalom mellett mi az emberi művelődés más fontos tényezőivel is foglalkozunk, a szellemi, gazdasági, műszaki alkotásokkal, az erkölcsnek, tudománynak és művészetnek a fejlődéstörténetével, amelyek mindegyike fontosabb Észak-Itália vonatkozásában a politikai történelemnél. Bár a *herulok, osztrogótok és longobárdok* uralma után a *frank* királyok hódoltatták az egész területet, a *görög-római császár* saját birodalma részének tekinthette Itáliát, és nem alaptalanul. Ravennában a császár 476-os távozása után ott maradt az exarha a keleti császár képviselőjében. Voltaképpen 1453-ig, Konstantinápoly elestéig Itália egyetlen uralkodója sem vonta kétségbe azt, hogy egész Itália a Római Impérium része, azon a görög-római császár befolyása kisebb-nagyobb mértékben, de mindig érvényesült, a nyugati, a germán-római imperátor és más tényleges uralkodók befolyása mellett. Ha nem volna anakronizmus korunk fogalmi kategóriáinak középkorba való visszavetítése, azt mondhatnánk, hogy Észak-Itáliában tényleges kettős vagy többes kondomínium érvényesült annak idején. A *germán* uralkodók Kis Pipin-től kezdve az Ottókon át Frigyes császárig mind hódoltatták az itáliai városállamokat. Ezek mellett az itáliaiak a görög-római császár főuralmát is elfogadták, koronként urukul ismerték el a római pápát, de bármely, hadsereggel arra vonuló vezér előtt is kifejezték hódolatukat. Ez valóságos alapjául szolgált az itáliai államok honvédelmi stratégiájának.

Velence egyik jellemző típusa az itáliai városállamoknak. A Ravennai Exarhátus, azaz a görög-római imperátor védelme alatt alakult és fejlődött a 10. századig, Ottó germán királynak az onogurokkal szembeni középeurópai rendcsinálásáig. A három hatalom közötti helyzetét kihasználva Velence hercege *családi kapcsolatot* létesített mindhárom uralkodócsaláddal, és közvetített a keleti és a nyugati császár között. A kölcsönös imperatori elismerést jelentő házasság létre is jött a szász és a görög dinasztia között, azonban ez nem hozta meg a két birodalom közötti biztonságot jelentő állandóságot. A germán királyok itáliai uralma jogilag ugyanolyan elismert volt, mint a görög-római császáré, ténylegesen mindkettő csak esetleges volt, és belőlük csak Velence profitált. A makedón dinasztia bizánci bukása véget is vetett Kelet és Nyugat szervezett politikai kapcsolatának, és az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás végleg kilátástalanná tette Európa két felének az egységét. Velence azonban jó kapcsolataira támaszkodva elfoglalt annyit Itália földjéből, amennyit tengeri kereskedelmi politikája számára szükségesnek látott, annektálta *Dalmáciát* és szolgálatkész védencként hangadó szerepet vitt a bizánci udvarban. A városállam alkotmányának fejlődése is tükrözi az akkori európai társadalmi valóság két irányzatát, a régi római individualista polgári demokráciát és a középkori despotikus autokráciát. A születési hercegséget a *választott monarha* intézményére változtatta – a pápaválasztás kitűnőnek bizonyult rendszerét utánózva –, a közügyek tényleges vezetését polgári, plutokrata arisztokráciára bízta, de a velencei polgár rangját nemhogy csökkentette, de minden addig ismert tekintélyt meghaladó színvonalra emelte. Ezek a velencei polgárok foglalták el a hajdani görög hajósok helyét a földközi-tengeri kereskedelemben és politikájuk annyira sikeres volt, hogy 1204-ben a IV. kereszties hadjárat seregeivel maguk számára foglaltatták el Konstantinápolyt. Hatalmuk alapja gazdasági-kereskedelmi-vagyoni-pénzügyi erejükben volt – ebben igazuk van a történelmi materialistáknak – azaz gazdasági erejük *tekintélyében*. A hatalomnak ugyanis két formája van, az erőszakot alkalmazó kényszer, és a kényszer alkalmazását feleslegessé tevő tekintély. Nos, Velencének nem kellett gazdasági kényszert alkalmaznia hatalma érvényesítésére, elegendő volt arra *hiteltőkéjének* mammonikus, plutokrata tekintélye. Ez magyarázza azt is, hogy a mennyiségileg, számbelileg mindig nagyobb bizánci, majd oszmán hajóhad a korszak végéig mindig csak második helyen állott Velence mögött. Hogy *Genova* és más tengeri kereskedelemmel foglalkozó mediterrán állam nem volt számba vehető versenytárs, az abból is kitűnik, hogy minden sikerüket csak Velence utánzásának a vonalán érték el. Abban viszont már nincs igazuk a materialistáknak, hogy az oszmán előnyomulással elvágott keleti kereskedelmi utak lehetetlenné válása okozta Velence és a földközi-tengeri kereskedelem hanyatlását, mert annak éppen úgy korok és társadalmak feletti, kozmikus és esztétörténeti okai voltak, mint Magyarország hanyatlásának. Az emberiség állandó nyugat felé való törekvése az Atlanti Óceán partján olyan társadalmi erővé növekedett, hogy a 15. század végén át tudott csapni az óceánon és a felfedezett Újvilágban, Amerikában új távlatokat nyitott az emberiség előtt. Ettől kezdve már a keresztyén Nyugat-Európát nem érdekelte többé sem a Szentföld felszabadítása, sem a keleti pogányok elleni gótikus, hősi, lovagi védelem, de nem érdekelte az egész ókori Közel-Kelettel való semmiféle kapcsolat, a kereskedelmi sem. Az egész emberiség érdeklődése nyugat felé fordult, ott keresett és talált magának – ha talált – új eszmei célt, melynek megvalósítására törekedve hősnek érezhette magát. Ez vitte át a nyugati civilizációt a Mediterráneumról az Atlantikumra.

Lombardia átmenet Itália és Európa többi földrajzi egysége között, *átmenet* az antik klasszicitás és a nyugat-európai keresztyén ideonómiai értékrend között, átmenet a római civilizáció és a Barbaricum között. Lakossága minden valószínűség szerint a legelső letelepedő népek egyike volt

Európában, hiszen a *Pó lankájánál* nem volt alkalmasabb hely emberi letelepedésre. Hogy a délről jövő fekete hajú őseurópaiak után ide telepedők gallok, kelták vagy latinok voltak, azon lehet vitatkozni. Tény azonban, hogy az európai fejlődést itt, ennek a földművelő népnek a megtelepedése és az azóta is nemzedékről nemzedékre öröklődő szorgalma jelenti. Csak szerencsés történelmi fordulat hozta ide a longobárd uralmat, vele a nemzetállam megszervezésére alkalmas germán nemességet, hogy itt nemcsak az Itália többi részén jellemző pszeudofeudális társadalmi szervezet jöhessen létre, hanem egészséges vérségi barbár erkölcsökön nyugvó tényleges rendi társadalom. A *longobárd urak* békét és biztonságot adtak a szorgalmas földművelő őslakosságnak, általános védelmet a püspöki uralom alól a *municipiumi autonómiába* szerveződő városi polgári lakosságnak. A nyugati keresztyén társadalomszervezési receptnek ez az alkalmazása emelte Lombardiát nemcsak Itália, hanem Európa sok más tája fölé is, az egyetemes emberi értékek vonatkozásában.

Más itáliai városállamok

Toszkána, Modena, Párma, Mantua, Pisa és a többi itáliai városállam ott helyezkedik el társadalomtörténetileg is, ahol földrajzilag: Róma, Lombardia és Velence között. Nem pusztult el antik örökségük sem szellemi, sem társadalmi, sem gazdasági, sem műszaki vonatkozásban. Ez nagy nyereség és nagy előny volt számukra a kevésbé szerencsés társadalmakkal szemben, de nagy hátrány és veszteség is, hiszen így nem kényszerültek sem szellemi, sem társadalmi, sem gazdasági újjáépítésre, újjáépülésre. A keresztyén ideonómia itt a római örökség természetes része volt, nem volt újdonság, nem lehetett új célokat adó lelki megújító erővé. A szerzetesség lehetősége kielégítette a legnagyobb vallásos igényt is. Itt nem volt szükség misszionáriusi vértanúságra, mint Germánia és Szarmatia erdeiben, itt a papság sem jelentett valami különleges elhívatottságot, inkább anyagi biztonságot adó foglalkozást. Nem azt akarom mondani, hogy ezekből következett az itáliai művészeteket olyan magas szintre emelő derűs olasz életszemlélet, mint ahogyan a derűs itáliai égbolt sem szülte az itáliai kultúrát, de nem volt ez az ottani viszonylagos anyagi gazdagságnak a folyománya sem. Mindegyik tényező hozzájárult ahhoz, hogy az Egyháztól tanult krisztusi eszmény olyan *igényt* támasszon az itáliai *társadalomban*, amely megrendelő, szponzoráló és fogyasztó közönsége lehetett az azóta is csodált magasságra emelt művészeteknek, költészetnek, zenének és képzőművészeteknek. – Egyetlen alkotó nevét sem említhetem, mert képtelenség bárkit is kiemelni a sok, nagyobb nál nagyobb művész közül. Elégedjünk meg azzal, hogy a *humanika* (renaissance) örök értékű alkotásait ezeknek a komolytalan, könnyelmű, nagyon rokonszenves gézengúz olaszoknak köszönheti az emberiség.

2. Franciaország

Franciaország

Nemzeti nyelvén: France, magyarul: Franciaország, az európai *nemzetállam modellje*. Ezt a rangját történelmi elsőségének köszönheti. Bár Itália, Lothárnak, a legidősebb Karoling fiúnak az örökségeként elébe kerül a sorrendben, az Itáliai Királyság csak elméleti konstrukció lévén, az európai államok közötti tényleges elsőség Franciaországot illeti. Nemcsak azért modellje az európai nemzetállamnak, mert itt voltak meg elsőként a nemzetállam kialakulásának a feltételei, hanem azért is, mert a nemzetállam receptje legnagyobb mértékben itt valósult meg, sőt azért is, mert a nemzetállam megvalósulási folyamata itt szakadt meg elsőnek, amikor a történelmi szükségszerűség átlépett felette.

A feketehajúak és a szőkék közti határ

Csak feltételezhetjük, hogy a mai Franciaország közepén húzódott a kétféle őseurópai nép közötti határ, a *déli* fekete hajúak és az *északi* kaledobalti szőke hajúak között. A Garonne és a Dordogne lankáin déliek, a Loire mentén már valószínűleg szőke hajúak voltak az első megtelepedők. Találókép elnevezések hiányában én a kaledobalti szőkét őskeltáknak mondom, a mediterrán fekete hajúakat pedig ibéreknek – ezekhez számítom a baszkokat és ligurokat is. Erre az őslakosságra telepedtek az *árja gallok* (gall-kelták), akiket általában keltáknak szokás nevezni. Hajlamos vagyok arra, hogy a gallok, és a tőlük délebbre megtelepedő másik árja nép, a *hispánok* eredeti nyelve a latin volt, és ez keveredett később azoknak a népeknek a nyelvével, akikre a gallok, a gall-kelták rátelepedtek, egész Közép-Európán végig, a Keleti-Kárpátoktól az Ír Szigetekig. Különben a keltáknak nevezett gallok, britek, belgák, helvétek, pannonok voltak Európának a jellemző külön fejlődését megindító népek. Az európai ősnépekkel szemben a gall-keltáknak szentélyekkel, papsággal, mitológiával rendelkező fejlett vallásuk és műveltségük volt, bár ez – mint a gallok társadalmi szervezetlensége jelzi – bizonytalan volt a túlvilági „alkotmányos” rend tekintetében. Tény, hogy a *kelták* nemcsak igényes termelést lehetővé tevő műszaki ismeretekkel rendelkeztek, de az itt talált primitív, gyűjtögető őslakosságra telepedve, azokkal összekeveredve, Nyugat-Európa első *földművelő* népévé lettek. Sok évszázaddal megtelepedésük után kerültek római hódítás alá, ez azonban csak Gallia amúgy is erős földműves lakosságát szaporította újabb colonusokkal.

A hódítás és a megkeresztelkedés

A germán honfoglalás is ideálisan előírás szerint történt Galliában: A Rajna mentén lakó *frankok* hódították meg előbb az északi felét, majd a déli felét is az előzőleg kialakult *vízigót* (katalán) országrész meghódításával. Nagyon fontos annak a momentumnak a kiemelése, hogy a hódításban *csak* a frank *katonaság* vett részt, azok osztották fel maguk között a meghódított Galliát, telepedtek rá nemesekként, földesurakként a földművelő lakosságra, de a frankok eredeti népe végig a germán Frankóniában maradt – Még négyszáz esztendő múlva is *Aachen* volt a frankok fővárosa. – Hogy szónokias ünnepélyességgel fejezzük ki magunkat, a frankok sikeres földi honfoglalását az ugyancsak sikeres mennyei honfoglalás is követte, mert a barbár népek közül elsőnek fogadták el a római keresztyén vallást, annak katolikus hitvallását és szervezetét, a germán népek ugyanis akkoriban ariánusok voltak. Eleve elnézést kérek mindenkitől, ha szavaim látszólag sértének bárki vallásos meggyőződését, de én kénytelen vagyok a vallást társadalmi fogalomként tárgyalni, tehát annak társadalmi megvalósulását kell szem előtt tartanom. A *római (katolikus) hitvallás* elfogadása nem azért volt szerencsésebb az arianizmus követésénél, mert „jobb” vagy „tisztább” lett volna, hanem azért, mert ez a császári despotizmustól független – egyedül Istennek alávetett – hierarchikus egyházi szervezet elfogadását jelentette. Ahogyan ez már lenni szokott, a nyugati keresztyénség österületén, Itáliában az egyház hierarchikus szervezete a sok zavaró, örökölt hagyomány miatt nem tudott olyan tisztán kialakulni, mint a provinciákban. Különösen vonatkozott ez a latin nyelvű Galliára, ahol az egész tartomány szépen benne volt a nyugati egyház rendjében, a nép közvetlen tanítását és igazgatását végző plébánosoktól kezdve a római polgári rendet öröklő városokat vezető püspökökig. A középkori keresztyén életgyakorlat megvalósítói, a szerzetesi zárdák is megvoltak, csak számukat kellett tovább gyarapítani. Az egész egyházszervezet persze a római pápa főségét elfogadó érsekeknek volt alávetve. A frank királyok egy ilyen egyháztartományt hódítottak meg, és a pápa az egyháztartomány fejevé, Istentől származó kényszerhatalom birtokosává koronáztatta a frankok királyát. Nemcsak Isten áldását, kegyelmét kapta a király az országa feletti tényleges uralomhoz, de kapta az egyházi hierarchia segítségét országa kormányzásához és igazgatásához. A barbár király ugyanis csak katonai parancsnok volt, hatalma nélkülözhetetlen volt az ország területének és népének a védelmében, a közrend fenntartásában, a jogrend – benne az egyház rendje is – biztosításában.

Azonban sem a földműves lakosság mindennapi életét, még kevésbé a városi polgárság tevékenységét sem nyilvántartani, sem ellenőrizni, sem irányítani nem tudta, sem alsó, sem felső szinten. Ezt a később polgári közigazgatásnak nevezett állami funkció ellátását kapta az egyháztól a római hitre térő barbár királyság.

A francia nép kialakulása

A francia történetírás a francia népet a mai francia nyelv analízálása alapján *három elemből* származtatja, a kelta, a latin és a germán elemből. A kelta földművelő nép valóban olyan alapja lett a latin polgársággal és egyházi hierarchiával, valamint a germán frank katonai nemességgel ráépülő francia társadalomnak, hogy az azóta is kellő szilárdságot ad a francia államnak és nemzetnek.

A francia állam

Franciaország is a 843-as *verduni szerződéssel* vált ki a frank birodalomból. Lothár halála után eleinte sikerrel vetélkedett a császári méltóság megszerzéséért, de később nem lévén képes a római imperátor védelmi kötelezettségeinek az ellátására, kénytelen volt a császári méltóságot Germánia királyainak átengedni, a nélkül azonban, hogy a császár elsőbbségét valaha is elismerte volna. Mire a *Karoling*-dinasztia francia ága kihalt, a királyság tartományurai már örökösödési jogot biztosítottak maguknak. Az új dinasztia első királya, *Capet Hugo* már meg kellett elégedjen a hűbéri hatalmi gúla legfelsőbb fokozatával járó névleges uralkodói hatalommal. Ez sem volt kevés. Nemcsak a szabad városok tetemes adója emelte hatalmának nagyságát, hanem hűbéresei – köztük Angolország és Burgundia uralkodói – feletti hűbérúri hatásköre is: a megürült feudumok újraadományozása és a vazallusok feletti bíráskodás jogköre. Ezekkel ügyesen gazdálkodva Franciaország királyai úgy szolgálhatták saját dicsőségüket, hogy az évszázadok alatt nemzetük presztízis ügyévé lett és ezzel a francia nemzeti öntudat alapjául szolgált. Nem lévén azonban a francia királyoknak a keresztyén nemzetközösség tagságából folyó kötelességük, egyéni ambícióból egyszerűen állandó *ellenzékévé* lettek a keresztyén közösségnek. Fülöp Ágost és Szép Fülöp eredményesen tevékenykednek legfőbb hűbéreseikkel szemben és ennek folytán végül országuk nagy részének tényleges hűbéruraivá lesznek. *Szent Lajos* keresztes háborút is vezet, hiszen e nélkül nem lehetne a „*legkeresztényebb király*”, de hadjáratai – amellet, hogy a keresztyénség keleti részét sanyargató mongol khán szövetségét kereste – csak haderő fitogtatások voltak.

Francia művelődés

Sok negatívuma ellenére Franciaország mégis az európai művelődéstörténet *hegemón* országa. Ez nemcsak mindenki által irigyelt földrajzi fekvésének, népe vitális biológiai összetételének, hanem szerencsés történelmének is köszönhető, hiszen ellenség soha nem támadta, háborúit ő indította vetélytársai ellen. Még belháborúi is javára váltak. Az új felemelkedését is a százéves belháborúnak köszönhette: a Capet-ház egyenes ágának kihalása után Franciaország trónjára az oldalágak, a burgundi és az angol uralkodó családok pályáztak. A vetélytársak között „rettenetes” háború folyt, amely száz esztendő elmúltával a burgundi ház királyságát eredményezte. Közben megszületett az európai nemzet új fogalma, amely az azonos uralom alatt állók közössége, a „populus” helyett az azonos hagyományúak erkölcsi közössége, a „natio” megjelenését hozta a történelemben. Az új nemzetfogalom vértanú hőst is adott Franciaországnak és Európának *Arki Johanna*, az *Orléans-i Szűz* személyében. Nem véletlen, hogy az új hős nem az uralkodó frank arisztokráciának leszármazottja, hanem a *kelta* eredetű földművelő népé, a parasztságé. A föld népe, a parasztság hitte és vallotta évszázadokon át, hogy az egyház által megkoronázott király valóban Istentől kapott kegyelemből uralkodik felette. A király kedvéért fogadta el mintegy testvéréül a király minden alattvalóját, s így a nemzetet, az azonos francia hagyományt öröklők közösségét olyan értéknek tartja, hogy érette

szívesen áldozza életét is. Hogy a 15. századnak ebben a franciaországi hangulatában a francia nyelvű *irodalom* is fejlődésnek lendül, az természetes. Hogy pedig ezzel az itáliai szekuláris klasszicitás az ókori elavult eszményektől a jövő felé mutató európai keresztyén eszmeiség irányába tudott fordulni, az ismét csak a franciák és az európaiak szerencséje.

3. Germania

Germánia

Nemzeti nyelvén: Deutschland, azaz Teutónia, köznyelven: Németország, történelme hű tükre az európai történelemnek: voltaképpen Germánia csak *szkriptikusan* létezett a történelem folyamán, még földrajzi fogalomnak is meghatározhatatlan. Köznyelvben viszont állandóan használjuk a Germánia, illetve a „Németország” és más új nemzeti nyelvű kifejezést, elnevezést történelmi és aktuális értelemben, és mindenki tudja, mit jelent. Egy olyan állandóan változó, bizonytalan körvonalú fogalomról van szó, mint a mozgó lámpa fénye. A mi esetünkben ez a lámpa az európai nemzetközösség fejlődéstörténetét szeretné megvilágítani fényével, ha tudná, ha szükséges, és ha érdemes volna.

Népek és választóvonalak a germán területen

Germániát két részre osztja a *Rajna–Duna*-vonal, a hajdani római limes. A másik osztóvonal Közép-Európát Nyugat-Európától elválasztó *Elba–Ens–Isonzó*-vonal. Az egész területen valószínűleg az őseurópai szőke emberfaj élt. Ennek vagy valamilyen kelta-szómi-magyar ősnyelve volt, vagy ezzel is és az ír, germán, szláv ősnyelvvel is közös volt a nyelve. Minden esetre a kelták és a többi indogermánok bevándorlása után a régi nyelv, ha volt, kelta, germán, szláv és szómi-magyar ágakra oszlott, de a faj ősi szőkeségét minden hódító népre átörököltette. A népvándorlás Európa középső részére hozta a keltákat, az Északi-tenger és az Elba-közére a germánokat, az Elbától keletre a szlávokat. A szlávok és germánok közötti határ a végleges letelepedésig változó volt. A *szlávok* eljutottak az Elbáig, de onnan csakhamar keletebbre szorították őket a germánok, hogy később az *avarok* visszavigyék az etnikai határt az Elbára. Ne feledjük, hogy ez a germánokat és szlávokat megszökítő őseurópai kaledobalti nép helyben maradása mellett történt, valószínűleg csak főhatalmi uralmi szinten, az ősi gyűjtögető anyajogú társadalomnak halász-vadász-pásztor foglalkozásra, majd földművelésre áttérésével párhuzamosan. A germánok apajogú auljai – mint rendezett túlvilágot feltételező vallásukból következtenni lehet – kláni és törzsi szintre jutottak társadalmi szervezetükkel, hódító katonává alakuló vadászhősökkel, életterük az erdő maradván. A szlávok viszont nem fegyverrel hódítottak, hanem földművelő férfiaknak az anyajogú családokba való betelepedésével. Természetes, hogy a szlávok hamarosan germán főhatalom alá jutottak – az alávetett etnikum szláv jellegű maradván – úgy, hogy a Kr.u. 4. században keletről jövő hun hódítók már a Don mentén találták a germán (gót) uralmat. A *hun* hódítás, azaz Európa barbár népeinek a hun nemzetközösségbe való tömörítése keveset változtatott a népek elhelyezkedésén. Később előbb a Kárpátok és Visztula vonaláig, majd az avar hódítással az Elba–Ens–Isonzó-vonalig szorult vissza a germán uralmi terület, anélkül azonban, hogy a területek etnikai összetételében változás történt volna. A változás ugyanis nem mennyiségi volt, hanem minőségi: a családszervezetű szláv lakosságra avar nemesség került, és az nagyon vékony rétegű volt ugyan, de képessé tette a szlávsgot magasabb társadalmi, politikai egységbe tömörülésre. Az avar bánok -szlávul: pán, ispán, zsupán – mintájára létesült a Karolingok birodalmában az örgrófság intézménye.

Háromféle népesség

A későbbi Germánia területén tehát háromféle összetételű a népesség: az Elbától nyugatra ún. „tisztá” *nordikus* germán fajú a népesség, azaz őseurópai kaledobalti, kelta fajta, germán társadalmi szervezettel. Ehhez nagyon közel áll a *dél-német* népesség, a hajdani római provincia népe, ez azonban már gall-keltákkal barnára van keverve, jelezvén egyúttal a kelták magasabb színvonalú, földművelő és iparos foglalkozású öröksége jelenlétét. Az Elbától keletre a földművességben a keltákat is felülmúló társadalmi szervezetükben, szigorú családi fegyelemben élő *szláv* etnikum jelenléte a domináns. Hogy milyen nyelven beszélt ez a különböző lakosság, arra csak következtetni lehet a későbbiekből. Minden esetre az általánosan használt nyelv a német nyelv sokféle dialektusa volt, csak az Elbától keletre, az avar-szláv övezetben maradt meg a szláv dialektus az általános német mellett. A németiségnek ez a háromféle népi differenciáltsága végig érezte hatását a történelmen, és máig is érződik a közöttük lévő különbség úgy a német művelődési, gazdasági, politikai életben, mint a közélet más területein.

Társadalmi energia Germániában

A németek történelme meggyőzően bizonyítja, milyen káros a materialista történetírásnak az a tarthatatlan tévedése, hogy mellőzi a *hatalomnak*, a társadalmi energiának a fejlődésben való szerepét. Az nyilvánvaló mindenki előtt, hogy semmiféle közösség, tehát nemzet sem jöhet létre áldozatvállalásra kész nép nélkül. Hogy azonban a nemzetnek, mint legtagabb közösségnek a kialakulásához feltétlenül szükség van a mindenki által elfogadott legerősebb hatalomra – ékes bizonyítéka a francia nemzet kialakulása – azt már a gépies anyagelvűség el szokta felejtetni. A német nemzet kialakulása, vagy kialakulatlansága mindkettőre bizonyíték. Germániát a népétől független *külső hatalmi tényezők* hozták létre. A frank királyok sorra hódították és uralmuk alá kényszerítették a germán népeket. Nagy Károly unokái felosztották maguk között a családi örökséget 843-ban a verduni szerződésben. A legidősebb fiú, *Lothár* a legértékesebb részeket válogatta össze magának, az ősi rajnai frank földet, Flandriát, Alemanniát, Burgundiát, Lombardiát és Itáliát. *Károly*, a második fiú, a nyugati részt, az egységes népességű és műveltségű Galliát kapta. A harmadiknak, *Teuton* (Német) *Lajosnak* a keleti maradék jutott, az ottani leigázott, tehát hierarhikus vezetőitől megfosztott germán népeivel. Ennek a népnek a közreműködése nélkül alakult az ország, frank király, tehát idegen uralom alatt, nem csoda, hogy a nép nem érezte soha sajátjának. Ha az örökletes királyság állandósult volna, még nemzetbe, hagyományos erkölcsi közösségbe tömöríthette volna alattvalóit, de Germánia ebben sem volt szerencsés: 843-911 a Karoling, 911-918 a frank, 918-1024 a szász, 1024-1125 a száli frank, 1125-1273 a sváb Hohenstauf, 1273-1347 különböző dinasztiák, 1347-1437 a Luxemburg, 1437-től a Habsburg-dinasztia uralkodott. Hiába voltak Germániának olyan kiváló királyai, mint az Ottók, III. Henrik, I. és II. Frigyes, IV. Károly és Zsigmond, családjuk kihalása miatt a germán királyok személye köré nem fonódhatott olyan nemzeti hagyomány, amely társadalmi értékrend alapjául szolgálhatott volna. Ráadásul még abban sem volt szerencséje Germániának, hogy királyaik mellett politikájuk hathatóságát és állandóságát biztosító államférfiai lettek volna. A Habsburgok már a középkor végén, a nemzetek kialakulása után következtek, nekik voltak is kiváló minisztereik, de egyetlen olyan tagja sem volt a családnak, akiért nemzeti lelkesedésből bárki is az életét áldozta volna.

Germániában nem volt honalapító hódítás

Az európai állam és nemzet *honfoglaló hódítás* eredménye, ezt semmiféle Contract Social nem pótolja. A hódító sereg *karizmatikus vezére* az állami kényszerhatalom birtokosa, akit az egyház a maga hierarchiájának legmagasabb méltóságára koronáz keresztyén királlyá. A hódító sereg *katonái* a vér természetes jogán lesznek a meghódított ország nemeseivé, a közhatalom testületi részeseivé, földesurakká. Ha a hódítók életük és vérük árán megvédelmezik országukat külső és belső

támadókkal szemben, megvalósítják az államcélokat, az ország állandósul, nemcsak a kényszerhatalom tényleges megléte, de az alávetett nép részéről való elfogadás által is. A hódítás állandósulása az uralmat hagyományossá, jogivá teszi, és így az azonos származásúak közössége hagyományos erkölcsi közösséggé, nemzetté lesz. Germániában viszont *nem volt* ilyen honalapító hódítás, nem lehetett hát sem nemzeti királyság, sem nemzeti nemesség.

Keresztelkedési különbségek, lovagok, polgárosodás

A német honalapításnak ezek a viszontagságai nemcsak Germánia területének népi különbségéből fakadtak, hanem a nemzet lelki építőjének, a *keresztyénségnek* itt érvényesülő *hatásfoka* miatt is. Alapvető fontossága van annak, hogy Germánia különböző részei mikor lettek keresztyénné. A hajdani provinciák a római korban keresztelkedvén meg, a keresztyén tanítások ókori formáját kapták. A barbár Germánia lakói a 8. századi frank hódítás kényszere folytán lettek ugyan Krisztus tanítványai, de ez már a pragmatikusan hierarchiába szervezett, minden világi kényszerhatalomtól független nyugati keresztyén egyház közösségét kapta. Az Elbán túli középeurópai részek pedig a 9-11. század között lettek keresztyénné, és egyenesen abba az offenzív hitrendszerbe léptek, amelynek hű művészeti megnyilvánulása a gótika. A hajdan római provinciát képező déli részeken a keresztyén egyház a galliaihoz hasonló természetes, zökkenőmentes folyamatossággal alakult és fejlődött. A barbár Germániában, a szászok földjén már a frank király fegyverének a kényszere segítette a népnek Krisztus egyházába tételében, de ez nem ártott, hanem használt a keresztyén tanítások társadalomépítésében. Az itt egyszerre szervezett plébániák, püspökségek, szerzetesrendek új nagy lendületet adtak a hajdani vérségi társadalom korszerűsödési folyamatának. Készen vették át például az egyházi közigazgatást és kormányzatot a világi hatalom számára: püspöki, érseki patrimonális kényszerhatalmi tartományok alakultak, egyes helyeken világi tisztviselői hierarchia nélkül. Nyilvánvaló, hogy ennél fogva az egyház tanítása, társadalomépítő tevékenysége is eredményesebb volt. – A hasonló fejlődésű Skandináviában már egyenesen az egyházi szervezet volt az elsődleges. – A szerzetesrendek mintájára szerveződtek a *lovagok* is, annyira eredményesen, hogy a Teuton Lovagrend nagyhatalmú hercegséggé, a Baltikumot hódoltató hatalommá lehetett Polónia királyának a főhatósága alatt. A nyugati keresztyén társadalomépítésnek a legnagyobb alkotása azonban nem a közvetlen egyházi adminisztráció, hanem az *európai autonóm polgári város*. Kétségtelen, hogy ez a Germánia területén akkor sikeresen szerveződő és működő szerzetesrendek mintájára született. Sehol másfelé erre nem lettek volna ilyen kedvezők a körülmények, mint a bizonytalan központi hatalmú Germániában. Itt megalakulhatott és megszilárdulhatott, hogy azután minden európai városi szervezetnek mintájául szolgálhasson. Még az uralkodói kényszerhatalom hibái is kedveztek ennek a burgius-polgári városi szervezkedésnek. A *Hanza városszövetség* velejárója volt a német népiség polgárosodásának. Talán ebben az elemi erejű polgárosodásban nyilvánult meg a germánoknak az a természetes társadalmi fejlődési törekvése, amelyet annak idején a frank hódítás akadályozott meg a nemzetté válás folyamatában.

Germán terjeszkedés

Mindezek mellett Germánia kiválóan megvalósította a legfontosabb kényszerhatalmi, állami célt, területének és népének *védelmét*, békéjét és biztonságát. Az állam területét következetes szívósággal *terjesztette ki*, egyrészt a hajdani Lothár-tartományok feletti főhatalom megszerzésével, másrészt kelet felé, a hajdani avar-szláv övezet meghódításával. Új *tartományok, hercegségek* alakultak a hajdani bánóságok helyén: Karinthia, Stíria, Ausztria, Bohemia (Csehország), Moravia, Szilézia, Luzácia, Tübingia, Saxonia, Brandenburg, Borussia, Mecklenburg, Pomeránia. Hogy ezek népessége az idők folyamán német nyelvűvé lett, az annak a germán népi vitalitásnak az eredménye, amelyet az írók olyan szívesen dicsőítenek vagy ócsárolnak.

Germán nemzetállam tehát *azért sem* születhetett meg a középkorban, mert amikor a szász dinasztia kiváló tagjai a frank hódítás maradékából származó uralmukat nemzeti királysággá építették ki, a nemzetek feletti imperátorságot is elnyerték. A megszerzett nyugatrómai imperátorság pedig mindig homályba borította azt a germán királyságot, amelyik alapjául szolgált. Eredetileg Germánia valós uralkodóját, a *Rex Germaniae*-t ruházták fel az Imperator Semper Augustus címmel, azonban a tényleges királyi hatalom az idők folyamán a tartományúr hercegek oligarhiájában oszlott szét, a császár eredetileg üres címe viszont tartalmat kapott egyrészt a birodalmi *haderő feletti* rendelkezés hatáskörével, másrészt a városok elismerésével, amely nemcsak az imperátori védelemért magukat önként alávető polgárok vonzalmából táplálkozó tekintélyt jelentett, hanem nagyon tetemes *adóvédelmet* is. A természetes társadalom és hatalomfejlődést az uralom örökletességének hiánya is akadályozta, mind a királyi, mind a tartományúri szinten. A hercegek örökösödési jogát csak 1231-ben ismeri el a király-császár, a germán királyokat pedig a sok dinasztiaváltozás választott királysággá alakította, de a választás rendje csak az 1351-es *Aranybulla* után állandósult. Európai típusú germán hatalmi szervezet – történelmi fintorként – csak a hajdani avar-szláv területen alakult ki. Itt ugyanis valóban hódítás eredményeként jöttek létre a hercegségek, akár a szász, akár a bajor, akár avar-szláv oldalról történt a kezdeményezés. A germán király igyekezett császári – ebben az esetben keresztyénség feletti védnöki – hatalmát kiterjeszteni ezekre, és ki is tolta Germánia határait kelet felé a Nyugati Kárpátokig és az Oderáig, egyszerűen besorolván az ottani tartományurakat a germán király hűbéresei közé. Ezeknek a keleti hódított területeknek a népessége eredetileg is differenciáltabb, fejlődőképesebb volt a volt római provinciáénál és a szabad Germániáénál, mert azokkal szemben itt fegyelmezett földművelő szláv népesség és némi fegyelmező avar nemesi hagyomány is érvényesült. Nem véletlen tehát, hogy Germánia vezető tartományai ezek lettek. Az Aranybulla alapján a *hét választófejedelem* közül négy az eredeti frank főméltóság, a Palatinus és három érseki hercegség, azon kívül három Elbán túli uralkodó. 1347-től a Római-germán Impérium megszűntéig Csehország királyai viselték a császári címet, mellékesen ezek később Ausztria főhercegei is voltak. - Az pedig, hogy a germán egység legújabbkori megteremtője, a Második Német Birodalom létrehozója a hajdan szintén avar-szláv *Poroszország* volt, az csak teljessé teszi a történelmi képet.

A császárság, mint áldozat

Ha van nagysága a germán-német nemzetnek, az európai keresztyén közösség *szolgálatának hivatástudatában* van. Az európai keresztyén egységet jelentő nyugati császárságot ugyanis sem Itália, sem Franciaország uralkodói nem vállalták, mert csak némi személyes dicsőséggel fizetett azokért a súlyos áldozatokért, amelyekbe megszerzése és megtartása került. A német nemzetnek viszont éppen a legnagyobb királyai vállalták a császársággal járó *áldozatokat*, közte a német nemzettől való eltávolodást is. A német nemzet, ha legnagyobb természetes közösségnek tekintjük a nemzetet, nem vállalhatja az impérium nemzetfeletti közösségét. Ha viszont az azonos uralkodó alattvalóinak az összessége jelenti a nemzetet, akkor a császár nemcsak a németeké, hanem minden nyugat-európaié. Így a nyugati római imperátorság nem férhetett össze a német nemzet kialakulásához elengedhetetlen Germán Királysággal. További antagonizmus van abban is, hogy a Keresztyén Nemzetközösségnek csak nemzetek lehetnek a tagjai, a népek csak nemzeti öntudati közösségen át lehetnek nemzetfeletti közösségek tagjaivá, tehát a németek esetében ez már az ország megalakulásának körülményeinél fogva lehetetlen volt. - Láttuk ugyanis, hogy Germániát nem életüket és vérüket feláldozni kész fiainak honalapító akarata hozta létre, és nem Isten kegyelméből felettük uralkodó királyok iránti hűség hagyománya tartotta fent, hanem az alávetett nép vágyaival és

akarataival mindig ellentétes főhatalmi kényszer. - A német történetírás felrója a középkori germán tartományuraknak az ambícióját, amely az egységes Németország megszilárdulását megakadályozta. Hogy a frank hódítás elmozdította a germán népek éléről a maguk természetes urait, és a későbbi germán királyok sem túrták a hercegségek örökletességét, ezzel lehetetlenné vált Germániában a természetes nemzetképződés, azt elfelejtik. Ha nem lett volna az állandó külső, felső kényszer ellenhatalma, a *frank*, a *sváb*, *bajor* hercegségek idejekorán olyan önálló nemzeti királyságokká alakulhattak volna, mint a skandináv nemzetek, az északi félen pedig Franciaország nagyságát meghaladó Szász Királyság és *szász* nemzet alakult volna. Ezekre aztán valóban támaszkodhatott volna közvetlenül a keresztyén nemzetközösség, császársággal vagy a nélkül. A történelem azonban haladt a maga útján, akár helyeselték szereplői és szenvedői a maguk korában, akár nem. Az utókor alanyilag osztrák ítélete pedig a lírai költészet területére tartozik, nem a történettudományára.

4. Hungária

Hungária

Onoguria, népeinek nyelvén: Magyarország, Uhorska, Ungaria, Ungarn. A legújabb műholdas mérések megállapították, hogy az európai szárazulat földrajzi középpontja az EM 19. fokos délkörének az NP 47 fok 30 perces metszéspontján, a Közép-Duna Csepel-szigetén van, amely egyúttal a Kárpát-medence középpontja is. A *középpont* nyilvánvalóan általános találkozási pont is, tehát nem véletlen az, hogy itt találkoznak egymással Európa összes népfajai, fajtái, nyelvei, kultúrái, vallásai, civilizációi és társadalmi rendszerei a történelem kezdetétől máig. Az őseurópai *szőke kaledobalti* emberfaj, az első Európában letelepedett ember már itt élt a Duna–Tisza mentén, egy időben a mérsékelt égövi más folyó menti telepekkel a Dontól a Rajnáig. Később a szőkék súlypontja a Balti tengerre tevődött át és a később bevándorló fekete hajúakkal keveredve nagyrésztük megbarnult. A szőkésre telepedő első hódító nép az *ogurok* voltak, akik még a történelem előtti korban a mezopotámiai műveltséget, a földművelést, állattenyésztést, szőlőművelést, erdő és bányagazdálkodást, valamint az ipart itt meghonosították. Az *árja kelták* is megtelepedtek a Keleti-Kárpátoktól az Ír-szigetekig az egész Európán végig, uralmuk alá szorítva a szőkékkel elkeveredett ogurokat, elmélyítették és magas színvonalra emelték az itteni művelődést. A *szarmata szkíták* átmeneti uralma után a nyugati rész a Római Impérium fennhatósága alá került. Ezzel egy időben az északi és a keleti részen a szarmatákat a *germánok* uralma váltotta fel a hunok jöveteléig. A *hun* főhatalom nem változtatott a terület népességének összetételén, annál inkább a 6. században következő avar hódítás, melynek folytán szláv földművelő népesség került a Balkánra is, a Kárpát-medencébe is. Erre a népi összetételre szállott rá 896-ban az onogur hódítás. Az onogur honfoglalással a Kárpát-medencébe nagyszámú turáni fajta ogur katona nemesség került, de Szkíthia, Pontusz és a Kaukázus minden népfajtája jelen volt az onogur vérségi társadalom különböző szintjein, irániaktól a szemitákig. A szabadok között bizonyosan nagy számban voltak magyarok, a szolgarendűek között pedig árja szlávok. A Kárpát-medencében a történelem során annyi népnév fordul elő, annyi változatban, hogy semmiképpen sem lehet megállapítani mindenikről, hogy milyen etnikumot, vagy nyelvet takar a különböző korokban. A legfőbbek, a pannonok, jazigok, dákok, agatirsek, karpok, géták, bármilyen népességre vonatkozhatnak.

A Kárpát-medence nyelvi és vallási sokszínűsége

Az európai nyelvek mindegyike is előfordult a Kárpát-medencében. A szómi-magyar, a türk ogur, a kelta pannon, a latin, az ismeretlen illír és dák, a germán markomán, kvád, gepida, majd a mindenféle szláv dialektus. A vallások és a szellemi műveltség egyéb formái is jelen voltak itt. Az

őseurópai primitív monoteisztikus sámánizmus és a mediterrán pogány politeizmus, majd a kelta ősgermán és ősszláv, már mitológiává rendszerezett vallás, utánuk a magas szintű görög-római politeizmus és vele a Római Impérium minden szünkretista misztérium-vallása. A keresztyénség még a római uralom korában eljutott a Kárpát-medencébe. A honkereső népek előbb az arianizmust, majd az ortodoxiát, végül a római rítust hozták, azonban egyházi szervezet nélkül a nép gyakorlatában minden más vallással és babonával keverve. Az onogurok hagyományos *turáni elvi monoteizmusának* primitív ökumenizmusa alá minden vallást be lehetett sorolni, köztük a földművesek keresztyénségét, a katonák mohamedánizmusát és a kálizok zsidó vallását.

Társadalmi szervezési különbségek

Ehhez a bonyolult népi sokféleséghez még a társadalmi szervezési különbségek is társultak. Az ősi európai *anyagjogú* családok, a kelta és mediterrán *rabszolgaság*, a római *individualista* polgárságnak colonus-szá lett proletárjai, a germán *családszervezet*, a szláv zadruga és az ogur *aulok* mindegyike. Ha mindezekhez hozzátesszük mindenféle népnek, fajnak, vallásnak, társadalmi szervezetnek azt a foglalkozását, amely mindennapi életét kitöltötte, az ősi gyűjtögetéstől, halászáttól, vadászattól a földművelésen, állattenyésztésen, kertészetben, transzhumán és rideg pásztorkodáson át a mindenféle iparáig, akkor, ha tudunk, fogalmat alkothatunk annak a népnek a sokféleségéről, amely Árpád kagán és honszerző katonáinak az uralma alá került.

Az onogur aul-rendszer

Ez az egész társadalmi sokféleség belefért az *onogur aul-rendszerbe*. A honfoglaló katonák családjai is bőven felduzzadtak, a nemzetségfőké már többszázaz lélekszámmra nőtt a sokféle szolga családdal, a törzsi fejedelmek ezres létszámú auljának már rendfenntartó katonákra is szüksége volt, a kagán aulja pedig mindezek felett állt. Ez az egész sűrűlódás nélkül összeilleszkedő társadalmi szerkezet éppen *alulról építkező*, természetes volta miatt minden kényszerhatalom nélkül működőképes volt és békésen működött is évszázadokon át. Ez az, amit nem értettek a korabeli bizánci történetírók, és a türk hódításokról azt mondják, hogy lendülete csakhamar megtorpant és csakhamar szétesett az uralom. Nem akarják felfogni, hogy a vérségi társadalom legmagasabb szervezete, a törzsszövetség, szigorúan katonai jellegű és csak hódításra szolgál. A sikeres hódítás és a zsákmány, a terület és a népesség felosztása után az ellenállhatatlanul hódító hadsereg feloszlik, a katonák hazamennek, nemes úrnak, földesúrnak. Nincsen semmiféle működő kényszerhatalmi szervezet a vérségi társadalomban. Parancs és engedelmisség csak a hadseregben van, békeidőben csak a családfő atya és a családtagok között áll fenn. Attól felfelé az egyre szélesedő és táguló társadalmi közösségek a legteljesebb önkéntesség alapján a legnagyobb, kölcsönösen tiszteletben tartott autonómiában élnek, de magukat külső támadás ellen megvédeni nem tudják. Az állami szervezet alapja, az állandó kényszerhatalom hiánya az állammal hiányából folyik, hiszen minek az állam, ha semmi célja nincs? Nincsen célja, tehát fejlődésképtelen. Nincsen szüksége jogalkotásra, mert ott van az ősi szokásjog. Következésképpen végrehajtó hatalmi és bírói szervezetre sincs szükség. Az aul rendszer tehát éppen hagyományos tökéletességénél fogva *fejlődésképtelen*, amelyhez nem ragaszkodhat olyan társadalom, amely az emberi lélek, szellem és értelem útján tovább és feljebb akar emelkedni.

A vallás

A magasrendű vallások társadalmi fontosságát éppen az adja, hogy törvényeinek megvalósítására nem elegendőek az önkéntesség eszközei, szervezett hatalmat is fel tudnak használni. Izrael sem tudott állammá szerveződni, amíg Dávid a Jáhve hit szolgálatára kényszerhatalmat nem

állított. A vallás állít feladatot a kényszerhatalmi jogalkotás elé, az így alkotott törvények igazolják a királyi végrehajtó kényszerhatalmat, ellenőrzésük a bírói hatalmat teszi szükségessé.

A keresztyénség felvételének szükségessége

Az onogur honalapításkor Közép-Európában csak a *keresztyén* vallás jöhetett számításba. Annak keleti ortodox ága – mint az eredménytelen bolgár próbálkozás mutatta – nem felelhetett meg az onogur közhatalom-szervezés igényeinek, mert – amellet, hogy a görög-római imperátor főhatalmával fenyegetett – csak császári despotikus kényuraság alatt, egyforma alávetettségű (pszeudopolgár) népességet ismert, amely semmiképpen sem alkalmazható az aul-rendszer *természetes autonómiájában* nevelkedett népre, de még kevésbé a honfoglaló nemesek rendjére. A nyugati keresztyénség viszont már évszázadok óta keresztyén katonák hódító fegyverei nyomán terjedt, amely nemcsak a legfőbb hatalmat, de minden társadalmi, politikai jogot is a hódítónak adott, tehát mindenképpen elfogadható volt egy szabad nemzet számára. Nyilvánvaló, hogy az onogurok között sokan voltak olyanok, akik látták a nemzeti jövőbiztosítása szempontjából a keresztyénség *felvételének a szükségességét*, de nem voltak olyan társadalmi helyzetben, hogy hatalmuk és befolyásuk elegendő lett volna ilyen nagy változtatásra, ilyen nagy akadályok között.

Róma felnőtt a feladathoz

Ekkor érkezett el a *római egyház* fejlődésének arra a fokára, amikor képes volt megoldani Krisztus hite terjesztésének olyan nagy problémáját, mint az *onogurok megkeresztelése* és egyházba illesztése: a megkoronázott királynak az egyház hierarchiájába való beillesztése. A keresztyén király az egyházon át Isten áldását kapta országa feletti kényszerhatalmára. Az ország a *római egyház provinciájává* lett, a keresztyén nemzetközösség tagjává, anélkül, hogy a király szuverén hatalmát ez érintette volna, hiszen a keresztyén nemzetközösség federáció-típusú államkapcsolat volt, amelyben a szuverén államok között csak közös intézmények létesülnek – a katolikus egyház – de felettes össz állam nem. „Csak” Krisztus szolgálatát kell vállalnia a királynak, de ez egyáltalán nem terhes, mert az Ő országa nem ebből a világból való.

Géza és István

Géza onogur kagán megkeresztelkedett ugyan, de a társadalom közvéleményének ellenzésétől tartva nem vállalta az egyházi méltóságot. Nemcsak az ősi turáni ökumenikus vallásszemlélet hívei, valószínűleg a honfoglaló nemesség többsége ellenezte ezt a megoldást, de a *keleti egyháznak* az onogurok közötti számos *híve* is elfogadható alternatívát mutatott, hiszen a keleti keresztyén világban nem a papok, hanem a világi urak kezében volt minden hatalom. A római vallás mellett az ún. német párt állott, Géza kagán fia, a legkiválóbb akkori keresztyén tanítók növendéke, *István* vezetése alatt, aki felesége révén rokonságban állott az akkor hatalma csúcsán álló szász dinasztiai germán királlyal, *Ottó* római imperátorral. Nagy gondot jelentett az, hogy az ősi törvények szerint a kagáni méltóság várományosa nem István volt, hanem a Turul-dinasztia akkori szeniora, *Koppány*. István azonban vállalta a királyi koronázást, ezzel is bizonyítva, hogy a népek feletti uralkodó hatalmat nem a vérségi törvényekből, hanem egyedül Isten kegyelméből származtatja. Persze ez a koronázás után azonnal polgárháborút jelentett. A pogány törvények hívei – lehettek bár keresztyén vallásúak – Koppány vezetése alatt szenvedtek vereséget, a keleti egyházhoz húzó bolgárpártiak pedig *Gyula* vezetésével. Koppánynak, és az Istvánnál idősebb esetleges más Turul-fiaknak meg kellett halniuk, hogy a főhatalom a pogány törvények szerint is Istvánra szállhasson. Gyula és társai életben, sőt a római vallás felvételével hivatalukban is megmaradhattak.

Esztergom kettős világtörténelmi jelentősége

Az onogur kagán keresztyén királlyá koronázása nemcsak azért volt *világtörténelmi jelentőségű*, mert Eurázsia legnagyobb tekintélyű, évezredes pogány dinasztiája, a *Turul nemzetség* lépett vele a keresztyén egyház szolgálatába, hanem azért is, mert az esztergomi koronázással az addigi nyugati keresztyén *közösség* germán nemzetiből *nemzetközivé* lett, megalakult tehát a Confederatio Christiana, az első nemzetközi jogközösség.

Róma segítségével kialakul a társadalmi rend

Hungaria keresztyén állammá szervezésében megmutathatta a nyugati egyházi hierarchia évszázadok alatt szerzett minden tudását és *tapasztalatát*. Ha Germániában a szász társadalom megszervezésében kitűnő segítséget adhattak a hódító keresztyén uralkodónak, itt még nagyobb lehetőséget adott számukra a saját keresztyén nemzeti király. Azt a sokféleséget, ami a Kárpát-medence lakosságát jellemezte, be kellett illeszteni a király uralma alatti *hierarchikus rendbe*, úgy, hogy a nemesség szerzett jogai és a hajdan önként meghódolók szabadsága ne csorbuljon, a rabszolgaság megszűnjék, az önkéntes házasságon alapuló család legyen a társadalmi szervezet alapjává a különben továbbra is fennmaradó aul helyett. A feladat kitűnően megoldódott. Ahogyan a király isteni áldást kapott országára, úgy kaptak a honfoglaló nemesek áldást földesuraságukra, de a meghódoló földműveseknek is megmaradt örökletes joga földterületük használatára. Nem véletlen, hogy az egyházi latinból lett hungáriai hivatalos nyelvbe bekerült – mert helyettesíthetetlen volt – az egyetlen ogur szó, a *jobbágy*, hiszen sem a római colonus-ok, sem a germán rendszerű földbérlők nem rendelkeztek ilyen örökletes joggal, mint az onogurok jobbágysai.

Határőrök és szabad hivatásrendűek

A honfoglalókhoz itt csatlakozott mindenféle népesség, a *hun-avar-germán-szláv* szabad maradék, *székely jogon* illeszkedhetett be István király államrendjébe, hivatásos határőrökként, nyugaton az Ens-ig a későbbi Ausztriában, keleten Erdélyben a Kárpátokig, vagy talán a Dnyeszterig. A *szabad hivatásrendűek* egyrészt speciális falvakba tömörültek – kovács, nyerges, vadász, halász, hódász stb. – és földesúri, kolostori, de főként királyi birtokokon kaptak helyet, másrészt a nyugatról diadalmasan előnyomuló német polgári városi szervezetben, amely mellékesen szintén egyházi közösség, a szerzetesek mintájára szerveződött.

A királyi udvar és az alattvalók beszélt nyelvei

Onogurország – hivatalos nevén Hungaria, más nyelveken Ungarn, Ungheria, Vengria, Uhorszka, Üngürüs, Turkia stb. – *onogur jellegű állam* volt. Uralkodó nemességének ogur-szkítha, hun, szittyai identitástudata volt. Urainak nyelve, az *ogur*, a türk nyelvek nyugati ága, az európai Szkíthiában évezredek óta használatos volt. Annyira csak az urak beszélték, hogy még a nemesi aulok sem ezt használták, sőt maga a kagáni-királyi udvar sem. Az aul rendszer természetes velejárója volt a *többnyelvűség*, hiszen az aul tagjai voltak nemcsak a család vérrokonai, de minden belső és külső szolgája is, családostól. Így a szolgák vagy a szabad szolgálattevők nyelve lett az általános. Szent Istvánnak az udvarában a *szláv* nyelv volt a domináns – erre mutatnak a méltóságnevek, a nádor, az ispán, a tárnok, amelyek véglegesedtek az ország kormányzatában. Valószínű, a királyi udvar nyelve Béla fiainak, Gézának és Lászlónak a trónra kerülésével változott *magyarra*, valószínűleg azért, mert tiszai hercegi tartományukban a magyar nyelv használata volt az általános. A 14. században még beszélték az országban az ogur nyelvet – erre utal az, hogy az akkor kialakuló családnevek között sok az ogur – de a külföldi tudósítások már a magyar nyelvet mondják általánosnak, és a 15. századi irodalom tanúsága szerint magyar nyelven a „magyar” és a „hungar” kifejezések teljesen azonos értelműek. Magyarul az országot a 12. század után lehet Magyarországnak nevezni, más nyelveken őrződik meg az onogur eredet. A honfoglaló nemességben sok volt az ogur eredetű katona – a hun és

avar maradványok, kun, kabar, türk csatlakozók és a székelyek egy része valószínűleg *úz* nyelvű volt – azonban ezeknél jóval többen lehettek a Szkíthiában csatlakozott szláv nyelvű bolgárok. Bizonyos, hogy a honfoglalók közül soknak magyar volt az anyanyelve, bár erre semmi bizonyíték nincs. Az urak nyelvétől, az aul rendszer természetét ismerve, meg kell különböztetnünk a társadalom használatos nyelvét. Ez a későbbi nyelvrajzi helyzetből visszakövetkeztetve az ország közepén a magyar nyelv volt, a széleken különböző *szláv dialektusok*, aszerint, hogy milyen nyelvűvé lett a két évezred alatt egymásra halmozódott népesség. – Hogy a Kárpát-medence közepének népe, az első itteni letelepedő szőke fajtájú nép szómi-magyar nyelvű volt, az bizonyításra szorulna, ha a régészet a beszélt nyelvet rögzíthetné. Addig ugyanis, amíg hitelesen nem bizonyítódik, hogy *nem magyar* nyelven beszélt az itteni nép, addig feltevésemet helyesként kell elfogadni. Az is valószínű, hogy a keleti hódító népek auljaiban már sokan voltak magyar nyelvűek, tehát az itteni ősmaradványok mellé a hun, az avar, a bolgár és az onogur honfoglalás is hozott, vagy hozhatott magyar nyelvűeket. – Mivel az egész Kelet-Európában akkoriban általánosan beszélt nyelv volt a szómi-magyar, valószínű, hogy nemcsak az onogurok, de előttük más honfoglalók is, a hunok, gepidák, avarok és bolgárok is hoztak magukkal magyar nyelvű lakosokat.

Anyanyelvű adminisztráció

Természetesen itt is, mint Európában mindenütt, mindenki szabadon használta a maga *anyanyelvét*. A falusi és városi igazgatás a lakosok anyanyelvén történt. Ezt a sokféle beszélt nyelvet fogta egységbe a latin írásbeliség, és ezzel a nyelvi sokféleséggel lehet magyarázni azt, hogy Európában Magyarországon maradt fenn legtovább a *hivatalos latin nyelv*.

Népi hagyományok, művelődési sokféleség

A faji és nyelvi sokféleség *művelődési sokféleséget* is hozott magával. A Kárpát-medencében találkozott Eurázsia minden népvallása, népszokása, népköltészete, népmeséje, népdala és néptánca. És ahogyan ez már lenni szokott, a nép évszázadok alatt nemcsak átveszi mások műveltségi értékeit, ha úgy kívánczik, tisztán megőrzi, vagy ötvözi egymással, de mindenképpen klasszikussá csiszolja. A keresztyén vallás fogta össze és adott irányt a különböző népi hagyományoknak. A különböző ősi törvények, az anyajogú és apajogú vérségi társadalmi szabályok, a gazdálkodás különböző ágainak szokásai és fogásai mind éreztetik hatásukat az egységes keresztyén magyar kultúrán.

A keresztyén Hungária

A római egyház, függetlenül a keleti ortodoxiától, a 6. században a valós társadalom lehetőségeihez és igényeihez igazodott, belátván, hogy Krisztus tanításának ez a legalkalmasabb, leggyakorlatibb, legpragmatikusabb rendszere. A vezetők számára *hierarhikus szervezetet* létesített, a követők számára pedig a *szerves közösségek* hálózatát építette ki. Az értékrend tovább fejlesztésével, az akkori tudományosság módszereivel az élettágadó ortodoxia helyett új kánoni szabályrendet, a skolasztika rendjét hozta. Ez már nemcsak a szegénység, az elesett ember számára tudott *életesményt* adni, hanem a fejedelmek és az urak számára is. Még a társadalom-szervezés vonalán is korszerűt tudott mondani. Az onogurok országa ebbe a lendületesen fejlődő egyházba lépett be, és a fiatalság lelkesedésével vette át annak a lendületét. A nyugati egyház mintaszerű hierarchiája sehol sem épült be a társadalomba olyan maradéktalan hitellel, mint Hungáriában. A keresztyén nemzetállam kettős kormányzata és igazgatása itt valósult meg a legtisztábban úgy, hogy a gentilikus, vérségi, feudálisnak mondott patrimonális nemesi hierarchia nem keveredett a párhuzamos egyházzal, és csak a megkoronázott király személyében, majd azután a keresztyén közhatalmat jelképező Szent Koronában egyesült. A Turul-fiak dinasztiája a legodaadóbb követője lett Krisztusnak, az isteni törvények akkori modern kanonikus szabályrendjének magáévá tételével,

hogy a római egyháznak azóta is *Árpád családja*, Isten Ostorának, Attilának az ivadéakai adták a legtöbb *szentet*. Hungária királyainak példáját követték Közép-Európa többi uralkodói is, szuverén nemzetállamokat alkotva a keresztyén nemzetközösségen belül. Akiknek ehhez kevés volt a társadalmi ereje, mint pl. a horvátoknak, csatlakoztak Hungária királyságához, vállalva a keresztyén nemzet minden kötelezettségét, de nem adva fel önálló államiségüket. Egy évszázad alatt Hungária közhatalmi szervezete elérte a nyugati keresztyénség hajdani keleti határvonalát a horvátokon át, tovább vezette azt az Al-Dunán és a Kárpátokon, addig tolván ki egy évezredre a nyugati keresztyénség határait.

Kelet és nyugat művelődéstörténeti határa

A Drinán, Dunán és a Keleti-Kárpátokon húzott kelet-nyugati *művelődéstörténeti határ* a keresztyénség kétféle értékrendje miatt áthághatatlanul szilárdnak bizonyult. Az Árpádok tiszteletben is tartották a vonal túlsó oldaláig terjedő keleti keresztyénség másságát, úgy a görög-római, mint a bolgár császárság vonatkozásában. Az 1301-ben Hungária trónjára került Angávia (Anjou) családból származó királyok azonban nem érezték magukra kötelezőnek e határ tiszteletét, és nápolyi rokonaikhoz csatlakozva mindenképpen a bomló Keleti Impérium örökségét akarták megszerezni. A katonai, politikai hódítással nem is volt baj, de a hanyatló nyugati egyház akkori szemléletének megfelelően az uralmuk alá kerülő balkáni népeket mindenáron katolikussá akarták tenni, és ez nemcsak a nyugati egyház és nemcsak Hungária és az egész nyugat-európai társadalmi értékrend, hanem a magyarság ellenségeivé tette a Balkán minden népét is. Végül a határt sem politikailag, sem vallásilag és művelődésileg átlépni nem sikerült, viszont a középkori magyar nagyhatalom lehanyatlásának okozója lett ez az átlépési próbálkozás. *Luxemburgi Zsigmond*, Hungária, Germánia és Bohémia királya, római imperátor már a görög-római birodalom helyét elfoglaló Oszmán Impériummal találta magát szemben. Balkáni politikájában hiába tért át a katolicizmus védelméről az egész keresztyénség védelmére, hitele már nem lehetett a sokat csalódott, fundamentalista ortodox Balkánon. A régi kelet-nyugat vonalat évszázadon át az *Oszmán Impérium* is tiszteletben tartotta, amikor azonban később átlépte a határt és Magyarország hódoltatására indult, maga is elvérzett ezen a próbálkozáson anélkül, hogy a kelet-nyugat határt tartósan módosíthatta volna.

Hungária, a Római Egyház mintaiskolája

Hungária a római középkori keresztyén egyház *mintaiskolája* lett, a Confederatio Christiana első és minta állama. Az esztergomi koronázás hírére a kolostorról kolostorra járó szerzetesek azonnal szétvitték a keresztyén világba: Krisztus születésének ezredik évfordulóján nem lett világ vége, de az Üdvözítő szolgájává szegődött István, aki *Attila ivadéka* létére a legkegyesebb keresztyén uralkodó *mintaképe*. Az ország későbbi királyairól és nagyurairól is annyit tudtak Nyugaton, hogy vitéz katona, hadvezér létükre az egyháznak nemcsak apostolai és misszionáriusai, hanem hű szolgái is. A keresztyén lovag mintaképei lettek, a hit, az egyház és a gyengék védelmezői, *Szent László* királytól *Hunyadi János* kormányzóig. Hungáriáról lévén szó, senki sem csodálkozott azon a híren, hogy a muhi csatában, a legyőzhetetlen mongol hadsereg elleni ütközetben meghalt a keresztyén sereg kiváló vezére, a király öccse, Kálmán, Horvátország hercegi kormányzója, akiről mindenki tudta, hogy szűz házasságban szerzetesként élt és a vezeklők szőrcsuháját viselte. A középkori Magyarországnak tehát *létalapja* lett az a diadalmas *keresztyén értékrend*, amellyel a római egyház a misztikus passzivitás után a világ elé lépett, amelyet a gótika művészete a katedrálisok kövébe faragott, amelyet a lovagi költészet megénekelt. Hungária királyai és urai nem énekelték a lovagiasságot, a hit és a gyengék védelmezését, hanem példaadóan élték azokat. A középkori Magyarország hat utolsó királya közül három – egy Habsburg és két Jagelló – a csatateren halt meg, akkor, amikor a nyugati keresztyén közösség valójában már nem is létezett és csak a történelmi emlékezetben élt. A magyarok országa

és nemessége nem mondhatott le létalapjáról, a középkori lovagi eszményről, akkor sem, amikor ezen a történelem már átlépett. Mit tehetett akkor, amikor a legnagyobb pogány hatalom, a török szultán a római pápa és a legkeresztényibb francia király szövetségében támadta a Confederatio Christiana-t? 1526. augusztus 29-én *Mohács*nál huszonhatezren, királyostól, főpap-hadvezérestől együtt vállalták a *biztos halált*, a lovagi eszmények jelképe, a szűzmáriás zászló alatt.

5. Polónia

Lengyelország és Litvánia

Az őstörténészek azt mondják, hogy az őseurópai *kaledobalti* szőke emberfaj szállásterületeinek középpontja a *Visztula mentén* volt. Innen terjedtek el a szőkék csaknem az egész Európában. A történelem kezdetén *szarmata-szkiták* telepedtek a szőkékre – így lett Szarmatia a Kárpátok és a Balti-tenger közötti terület neve –, és apajogú társadalommá szervezték, földművelő-állattenyésztő foglalkozásra tanították az őslakosságot. Később vonultak át rajtuk nyugat felé mentükben a harcias *germánok*, majd a családkedvelő, szelídebb *szlávok*, az Elbáig. Sok évszázad múlva, az emberiség vándorlásának kozmikus törvényei szerint, a germánok visszafordultak az Északi-tenger partjairól, és hódító csapataik kelet felé haladva a Donig jutottak. Az ős-kaledobaltiakkal elkeveredett ogur és szarmata szkitákat hódoltató germán gótokat a Kr.u. 2. évszázadban már a szlávok uraiként a Fekete tenger partjainál említik a korabeli görög források. Nyilvánvaló, hogy a germán törzsek nem repültek át Szarmatia felett, hanem annak a népét is uralmuk alá hajtották. A hun hódítás másfelé terelte innen a germán uralmat és – valószínűleg – visszaállott a szarmata szervezeti önállóság. A Kr.u. 6. században jött *avar* hódítás sorsdöntő volt Szarmatia népére és az egész szlávokra nézve, mert a szláv népek az avarokban kapták meg a magas szintű gentilikus társadalmi szervezet kialakítóit. Az avarok nemcsak szigorú fegyelmi aulokba tömörítették a szlávokat, nemcsak kláni és törzsi közösségeket alakítottak ki, hanem a törzseket tartományokká, bánságokká (hercegségekké, vajdaságokká) szervezték. A baán, bán, pán, zsupán, ispán éppen úgy avar eredetű szavak, mint a kagán, kuning, könig, king, knig, kneaz, kral és király.

Hercegségek és bánságok sorsa – lengyel fejedelemség

Az avar uralom megszűnésével az általuk alapított sokféle hatalmi szervezet, bánság, hercegség, fejedelemség *önálló életre* kényszerült. Voltak szerencsésebb törzsek, népcsoportok, amelyek *saját uralkodóházat* örökölték, mint pl. Karintia, Stíria, Bohémia (Csehország), Moravia, Szilézia, amelyek nemzeti hercegségekké tudtak alakulni. Mások, az Elba mentén elhelyezkedők egész sora, a szász hatalmi vagy dinasztikus hódításoknak nem tudtak ellenállni, a *germán* király *hűbérurasága* alá kerültek, elvesztették avar-szláv identitásukat akkor is, ha uralkodó családjuk véletlenül avar-szláv eredetű maradt, vagy népük továbbra is szláv nyelven beszélt. A 11. század végén a *Piaszt családból* való *Vitéz Boleszláv*nak sikerült független fejedelemséggé szerveznie a lengyeleket. Uralmát azonban a germán király támadásaival szemben megvédeni és állandósítani nem tudta az egyház támogatása nélkül. Végül 1041-ben Polónia királyává koronázták *Kázmér fejedelmet*, ötödik szuverén uralkodójaként a nyugati Keresztyén Közösségnek.

Nemzetközi jogi elismerés

A koronázással nemcsak Lengyelország királyának szuverenitása kapott *nemzetközi jogi elismerést*, hanem Lengyelország határai is, a Confederatio Christiana többi tagja, Germánia és Hungária felől. Úgyszólván, Lengyelországot bejegyezték a Keresztyén Nemzetközösség telekkönyvébe. A keleti szomszéd nem lévén a keresztyén jogközösség tagja, abban az irányban

Lengyelország határai nem „jegyeztettek be a telekkönyvbe”, hanem Lengyelország királya *mandátumot* kapott a keresztyénség keleti terjesztésére és az egyház ottani új hívei feletti uralomra.

A hungárok példája

A királyi *koronázás*ban, a római egyházi szervezetnek Lengyelországra való kiterjesztésében, azaz a lengyel nemzetnek a nyugati keresztyénség iskolájába való beíratásában, a lengyel társadalomnak a nyugati keresztyén értékrend szerinti megszervezésében, Polónia királyai Hungária királyainak példáját követték. A hungárok voltak az úttörők, és ahogyan ez már lenni szokott, az őket követő lengyelek valószínűleg meg azt, amit a magyarok megkezdtek.

Perszonálunió Litvániával, a Jagelló-dinasztia

Nyugat-Európának kelet felé terjesztésében Polónia királyai segítséget kapnak 1226-ban a hűbéresükként a Baltikumba telepített *Teuton Lovagrend*ben. A siker felé még nagyobb lépést jelentett az addig legveszedelmesebb keleti szomszédnak, *Litvániának* 1385-ben a krewói unióban, perszonálunió formájában a lengyel koronához kapcsolása. A Piaszt-dinasztia kihalása után Litvániával Lengyelország nemcsak új nemzeti dinasztia kapott a Jagelló családban, hanem olyan nagy katonai erőt is, amellyel a nyugati keresztyénség határait messze kiterjesztette kelet felé, a Krími Tatár Kánság és a Moszkovita Orosz Fejedelemség visszaszorításával.

Lengyelország fejlődése

Lengyelország rövidesen Közép-Európa meghatározó államává lett, előbb Magyarország után, majd mellett, végül Magyarország előtt. Germánia vezető államával, a rokon Bohémiával (Csehországgal) és az Elba menti német hűbéres tartományokkal való *szoros kapcsolat* kitűnő hatással volt Lengyelország művelődési és gazdasági fejlődésére.

Nagy Kázmér és a krakkói egyetem

IV. Károly germán és cseh király, római császár és Lajos magyar király szövetségeseként *Nagy Kázmér* lengyel király nagy részt vállalt Közép-Európa művelődésének az akkori világszínvonalra emelésében. *1364-ben Krakkóban* megalapítja Közép-Európa legjelentősebb egyetemét, a humanista műveltség évszázadokon át fontos fellegvárát, besorakoztatva a prágai, bécsi és pécsi egyetemek sorába. – Megjegyzendő, hogy az első germán egyetem, a heidelbergi, csak ezek után, 1385-ben létesült. –

6. Skandinávia

A kaledobaltiak és a germán hódítók összekeveredése

Az Északi- és a Balti-tenger környékén az ősidőkben élő szőke *kaledobalti* népfaj az árja népvándorlás kezdetén *germán* megszállás alá került, és uraival olyannyira *összekeveredett*, hogy később már a későbbi megszállók tűntek őslakosnak. Az árja germánok halász, vadász, harcos katona népének önszerveződése éppen olyan jó példa a társadalmi kényszerhatalom eredeti kialakulására, mint a turáni lovasok magas szintű szerveződése. Itt nem volt szükség az aulnál magasabb szintű közösségek és közületek kialakításához idegen hódítóra, mert ez a nép egészében hódítókból állott.

A dolgos normannok

Mire a folyók mentén a Balti tenger partjára megérkeztek „*Észak Népei*”, a *normannok*, nemcsak földművelőkké és állattenyésztőkké és kiváló tengeri halászokká nevelődtek, de megbecsülték az ácszerszámot is, hogy az erdők fáiból remek tengeri hajókat építsenek. Nincs más példa olyan népre a történelemben, amely harcos létére *ne szégyellte volna a munkát*. A normannok pedig a

legalantasabb munkát, a tengeri hajók gályarab evezősekénti munkát is vállalták. Akik ilyen erények birtokában az ismeretlen tenger soha nem látott túlsó szélé felé törekedvén hajóba szálltak, méltán neveztettek *vizek királyainak*, vikingeknek.

Viking hódítások és gyarmatosítások

Nem árucserére, kereskedelemre igyekeztek *hajóútjaikkal*, hanem *zsákmányoló* portyára és nagyobb siker esetén *hódító* gyarmatosításra. Évszázadok során annyiszor áteveztek Jütlandról és a kontinens partjairól Zéland szigeteire, Skandinávia és a Baltikum partjaira, meg vissza, hogy klánjaik kétségbevonhatatlan urai voltak Észak-Európának. Nyugat-Európában, a hajdani kelta területeken és a római birodalom maradványain a germán honfoglalások során kialakult államszervezetek a civilizációnak olyan fokára emelték a társadalmat, hogy megtámadásuk és kirablásuk jó zsákmánnyal kecsegtette a normannokat. Többször áthajóztak *Britanniába*, amíg végül meg is telepedtek ott és angolszász országot alapítottak. – Persze, nem egységeset, mert minden viking csapat magának foglalt országot. – Az Atlanti Óceán szigeteire, Izlandra, Grönlandra, sőt az amerikai kontinensre is áthajóztak és mindenütt *gyarmatokat* alapítottak. Közben Gallia folyóin is feleveztek, azután *Észak-Franciaországban* hűbéres hercegséget alapítva új támaszpontot létesítettek további portyáikhoz és hódításaikhoz.

A normann kényszerhatalom

A normannok esetében tehát nem volt hiány tényleges *kényszerhatalomban*, hiszen több teljhatalmú uralkodójuk, királyuk volt a kelleténél. Ezek uralma azonban nem volt képes állandósulni, valószínű azért, mert a többször is felvett *keresztyénység* nem tudott gyökeret eresztetni közöttük, nem tudta hát a differenciált társadalmi szervezetet, az államot kialakítani.

A dán, a svéd és a norvég koronázások

Végül, Hungária királyának megkoronázása sikerén elindult a római egyház és a ténylegesen uralkodó normann királyokat *sorra koronázva*, hatalmukat és országukat elismerve, a királyságukat egyházi méltóságra emelte, országukat pedig a Confederatio Christiana tagjaivá fogadta. Elsőnek *Nagy Kanut* dán király kapott egyházi áldást 1014-ben, utána *Olaf* svéd király következett 1020-ban, majd *Magnus* norvég király 1035-ben.

Az államépítés lassúsága

A keresztyén államok kiépítése Skandináviában azonban *lassan* haladt, éppen a kényszerhatalom túlságos nagy volta miatt, mert a külső hódítások egy percre se szűntek meg, és azok elvonták a figyelmet a hatalom belső intenzitásának biztosításáról. Még az egyházszervezet is évszázadok alatt épült ki, persze az is viking módra, hódítás folytán. A viking kalandozó portyák és a nagy normann hódítások hősei egyenes utódai a Kalevalával rokon *Völuspá* legendás hőseinek, majd a keresztyén lovagi mondákon és regéken át folytatódik a sor *Nils Holgerssonnal* bezárólag.

A skandináv nemzetállamok, a dán primátus

A *skandináv nemzetállamok* kialakulása felemás módon történt, mert ezek nem barbár hódítás eredményei, mint a többiek, és *nincs* egymással szembeni nemzeti öntudatuk, hiszen csaknem azonos a nyelvük, ősi hagyományaik is közösek, nemcsak egymással, hanem a kontinentális germánokkal is. – A skandinávok olyan germánok, akiket a Karolingoknak nem sikerült birodalmukhoz csatolni, bár megpróbálkoztak vele – erre mutat, hogy Danmark néven normann határgrofságot létesítettek – a kontinens százszainak hódoltatása után. Dániának a többiek fölé emelkedésének éppen az a magyarázata, hogy a dán királyok védelmezték meg Skandináviát a kontinentális germánok hódítási törekvésektől.

A pozitivista történetírók nem hivatkozhatnak a Contract Social elméletük igazolása céljából arra, hogy a skandináv államok nem külső hódítás eredményei, de nem is a belső gazdasági igények alakították. A 11. századra megszilárdultak az Atlanti Óceán partjain fekvő országok, *nem lehetett tovább* sem hódítani, sem rabolni. A vikingek egymás közötti torzsalkodásokban élték ki virtusukat, bravúros támadásokkal ütöttek rajta a tekintélyben velük versengőkre, raboltak nőket és javakat, amíg a legerősebbek *rendet* nem csináltak közöttük. Hogy ez sikerülhetett, egyértelműen a keresztyénségnek köszönhető. A *keresztyénség* ugyanis akkor érkezett Skandináviába, amikor már nemcsak *új népnevelő didaktikája* volt készen, de azt már ki is próbálták a szászokon és Közép-Európa népein. Nem lehetett könnyű dolog meggyőzni a vikingeket arról, hogy nem dicsőséges, hanem szégyenletes cselekmény a rablás, a hódítás, ártatlan emberek megalázása, gyötrése, megkínzása és megölése. Helyette felemelőbb a *krisztusi erények gyakorlása*, mindenkinek a maga helyén: az uralkodó az uralkodásban, a vitéz katona a lovagiasságban, a földműves, a halász és az iparos a szorgalomban, a kereskedő a megbízhatóságban, a szolga az engedelmisségben. A kényszerhatalmi szervezet, az állam kialakulása volt a keresztyénség gyakorlati megvalósulásának első eredménye, mert a királyságra pályázóknak meg kellett védeniük népüket a külső és belső támadókkal szemben, hogy a királyi célok megvalósításának alapján kérhessék az egyház áldását uralmukra.

A társadalom differenciálódása, és a három ország terjeszkedése

A hajdan egyforma szabad germánokból álló társadalom a közhatalom megszervezése folytán *differenciálódott*. A király köré csoportosuló katonák, akik az ország fegyveres védelmét biztosították, *nemesi* renddé alakultak. Melléjük szerveződött a római egyház *főpapsága*, sok esetben tartományi, kormányzói jogkörrel. A helyi közigazgatás számára pedig a plébánosokat állították be a Közép-Európában bevált tíz falunkénti (aulonkénti) rendszer szerint. A legalkalmasabb délnyugati végeken volt mindhárom skandináv állam súlypontja, innen terjedtek tovább észak és kelet felé külön-külön: *Norvégia* a keskeny nyugati partot Európa legészakibb pontjáig, *Svédország* a Lappföldet, Finnországot (1152), majd Karéliát hódította. *Dánia* a Balti tenger partján vitézkedett a szász, meklenburgi és pomerán hercegekkel, majd a Teuton Lovagrenddel és a Hanza városszövetséggel szemben, hogy a 13. század elején már Észtországban püspökséget is alapítson.

A kolmári unió. Hány nemzet a skandináv?

1397-ben, a kolmári unióban *Waldemár király* egyesíti a három skandináv országot. Ha a 16. század elején Svédország – Norvégiával, Finnországgal együtt – nem hagyta volna egyedül Dániát az Unióban, Európa történetében a 11-14. század a skandináv nemzetállam kialakulása korának nevezetnék. Így azonban ma is kétségeink vannak afelől, hogy az európai keresztyén értékrendet legnagyobb mértékben megvalósító három-négy-öt-hat állam népe *egy vagy több* nemzetet alkot-é.

7. Ibéria

Hispania

A középkori *Aragonia*, *Castilia*, *Portugalia* és a többiek. Jellemző a történettudomány szubjektívizmusára, hogy Európa történetében, Európa lévén az eurázsiai szárazulat legnyugatibb félszigete, éppen a legnyugatibb rész, az *ibériai félsziget* múltja van a legkevésbé felderítve és rendszerezve. Az őslakosság kétségkívül *fekete hajú*, de fajtájára, eredetére és népének nyelvére nézve nagyon ellentmondóak az amúgy is homályos adatok. Hogy közülük van-e a mostani ibériai

népek őseinek valamelyik Homo Sapiens Antropus előtti emberfajtaéhoz, vagy hogy Afrika felől, kelet felől vagy észak felől népesült be fekete hajúakkal az Ibériai félsziget, azt senki sem állíthatja bizonyosan. A mai *baszkok* mindenképpen őslakóknak tűnnek, éppen az ő fajtájuk és nyelvük *rokontalansága* jelzi a történelmi bizonytalanságot. A *kelták* uralma is bizonyos az Ibériai félszigeten, azonban nem lehet tudni, hogy lehet-e keltának mondani a félsziget *hiszán* lakóit. Számomra valószínűbbnek tűnik az, hogy a hispánnak nevezett nép éppen úgy latin dialektust beszélt, mint a Mediterráneum nyugati medencéjének többi népe, és a baszkokon kívül nem volt itt más olyan nép, amely a mostani lakosság őseinek volna tekinthető.

Vallási alapok

Az ibériai népek ősi vallása valószínűleg a Mediterráneum animista, primitív *politeizmus*a lehetett, még az árké is. Az ókori pun uralom nyomai a *bika-kultusz* és a rettenetes véres áldozatokkal járó misztérium vallások maradványaiban mutatkoznak. Ezek szelíd változatai szolgáltak később, a római uralom legvégén elterjedt keresztyénség alapjait.

A keresztyénség három útja

A *keresztyénség* három oldalról, három időben és három változatban jutott el az Ibériai félszigetre. Az első hullám az emberiség kozmikus nyugat felé vándorlásának vonalán a görögség elkerülésével, közvetlenül *Alexandriából* jutott Hispániába. Másodszor az *ariánus* keresztyén hitre tért germán vizigótok hozták Itália megkerülésével, akik az Ibériai félszigeten erős barbár királyságot alapítottak. Harmadikként érkezett ide a római keresztyénség a *vizigót* (katalán) király *katolizálásával*.

A keleti kapcsolatot: az északafrikai út

Az Ibériát a Kelettel összekötő vonal végig az *északafrikai út* volt. Ezen jöttek hajdan a *punok*, akik az ókori Közel-Kelet sémita kultúráját honosították meg Európa nyugatán. Itt jött, mint láttuk, a keresztyénség is először, Krisztus híveivé téve a félsziget latin nyelvű többségét, majd a keresztyén közhatalom a rövid életű vandál hódítással, és ugyanezen az úton érkezett Kr.u. 711-ben az arabnak mondott hódítás – valójában muzulmán *mórrá* lett *vandál* (*andalíz*) – az iszlámmal.

Muzulmán-mór műveltség Hispániában

Az *iszlámnak* az Atlanti Óceán partjain, *Magrebben és Hispániában* nyílt lehetősége kifejlődése teljességére, éppen úgy, mint a *nyugati* keresztyénségnek *Gallia és Germánia* partjain. Az iszlám közvetítésével került Hispániába az ókori Közel-Keletnek az az egész szekuláris műveltsége, tudománya és művészete, amelyet a keresztyén ortodoxia elnyomott vagy elhanyagolt. A nyugatiságot is a muzulmán mórok alakították ki az akkori Európában egészen rendkívüli, szokatlan vallási türelemmel. Nemcsak kiváló tudósokat, művészeket, tehnikusokat hoztak Keletről, de befogadtak minden szellemi, művelődési értéket hordó népet is. Így menekültek ide a Kazár Birodalom legjobbjai, muzulmán katonák, tengerészek és zsidó kereskedők. Ezek hozták magukkal az ősi mezopotámiai-babiloni kultúrából és civilizációból azt, amit még akkor érdemes volt elhozni. Nem csoda, hogy Ibéria *muzulmán műveltsége* messze meghaladta az akkori Európát. Az itteni egyetemeken menekültek meg a feledéstől a nagy görög gondolkodók művei, éppen úgy, mint a keleti csillagászat, matematika és orvostudomány. A mór építészetnek Nyugat-Európára gyakorolt hatásából megítélhetjük, hogy a mórokon keresztül mennyire beépült az iszlám kultúra az európaiba. A spanyol és a portugál nemzeti művelődés specifikuma az, amit az ötszáz éves mór uralom hagyatékából örökölték.

A reconquista és hatása a művészetre

A mór uralmat *Nagy Károly* frank király kezdte visszaszorítani a 8. század végén az Ebroig haladva dél felé. Az Ibériai félszigét neolatin és baszk nyelven beszélő keresztyén lakosságának a mór uralom alóli felszabadítása, a *reconquista*, a nyugati keresztyénség offenzív korában történt és velejáró jelenségei jellemzőek maradtak erre a korszakra. Nemcsak a muzulmánok ellen vitézül harcoló keresztyén lovagok szervezkedtek itt először egyházi renddé, innen indult a legharcosabb prédikátor szerzetesrend is, a *Szent Domokosé*. Nem véletlen az sem, hogy a keresztyén Nyugat-Európa első irodalmi alkotásai a mórok ellen harcoló lovagok tetteit megéneklő *hősköltemények* voltak – melyek valószínűleg iszlám minta után készültek -. A gótika művészetének társadalmi gyökerei is legalább részben az ibériai reconquistából erednek.

Kasztília, Aragónia, Portugália – a három keresztyén királyság

A Pireneusoktól délre, a 9. században felszabadult első keresztyén tartományok a frankok, ill. a franciák védnöksége alatt álltak. Később azonban *Navarra*, *Aragónia*, *Leon*, *Galícia*, *Asztúria*, a mórok uralma alóli felszabadulásukkal párhuzamosan, mind nagyobb önállóságra emelkedtek, amíg végül három keresztyén királyságban egyesültek. 1037-ben Leon és Asztúria csatlakozásával megalakult *Kasztília* királysága Sancho király alatt. Éppen száz év múlva Navarra, Aragónia, Barcelona és Valencia egyesítéséből létrejön *Aragónia* királysága. Továbbá 1142-ben a nyugati partokon *Portugália* Alfons király alatt. Ettől kezdve az ibériai keresztyén reconquista offenzíváját ez a három királyság vezette. Aragónia kelet felé indult és a Földközi tenger nyugati szigeteit hódította el a muzulmánoktól. Ettől kedvet kapva később a keresztyén Szicíliai Királyságot is elhódította a franciáktól, megvetvén ezzel a spanyolok sok évszázados itáliai uralmának alapjait. Portugália expanziójának az erős Kasztília útját állta, ezért a reá jutó mór területek annektálása után a világtengerek felé fordult és azokon át folytatta a reconquistát Afrikában, Kelet és Nyugat Indiában. Kasztília négyszáz év alatt felszabadította az Ibériai félsziget nagy részét, majd 1479-ben *perszónálunióba* lépve Aragóniával, egyesült erővel elfoglalták az utolsó mór tartományt, *Granadát*. A félsziget teljes felszabadulásának öröme 1492-ben hajókat küldtek az Atlanti óceánon át nyugat felé, hogy a *reconquistát* az óceánon túli új világ meghódításával folytassák.

A lendületes reconquista alapjai és célja

A reconquista lendületének alapjait az évezredek alatt nyugat felé törekvő népeknek az Atlanti óceán partjain való feltorlódása, valamint a különböző kultúrát hozó sok *idegen hódítás* – pun, római, germán, mór – társadalmat újító *hatása* adta meg, célját pedig a római *keresztyén vallás*. Igazuk van azonban azoknak, akik a *conquistádoroknak* az amerikai indiánokkal szemben elkövetett rémtetteit látván a keresztyén vallást csak a hódítás *ürügyének* mondják. Én nem elégszem meg ennyivel, hanem azt állítom, hogy a római keresztyénség fél évezred alatt elvényt, elfásult, a benne működő éltető hit nem volt képes még az egyházi szervezet merevségét sem élettel megtölteni, még kevésbé volt képes a kegyetlen, kapzsi katonák és kalandorok elszabadult ösztöneit lovagi erkölccsé szelídíteni. Régen elmúlt már a gyengéket védelmező és gyámolító, rettenthetetlen hős lovagok, a *Cidek*, *Szent Lászlók és Grál lovagok* kora, mert előregetett az ő cselekedeteiket meghatározó eleven Krisztus-hit. – A későbbi történelem ismeretében feltehetjük a kérdést, hogy Amerika felfedezése az egyetemes emberi szellemi-lelki fejlődés szempontjából nem volt-e igen korán? Ha száz évvel később a Római Egyháznak „in capite et membris” reformációja után került volna az Újvilág a keresztyénség befolyása alá, talán egyértelműen pozitív lett volna a hatása az amerikai társadalmi fejlődésre.

8. Britannia

Britannia

Skócia, Anglia és Írország. A brit szigeteket benépesítő első emberfaj a szőke hajú, kaledobalti fajtájú *ős-kelták* népe volt. Hogy volt-e valaha őskelta-finn ősnyelv, amely a későbbi ír, skót, germán, szláv, szómi és magyar nyelvek ősének volna tekinthető, amelyen az őskelta nép beszélt volna, annak eldöntése a nyelvtudósok feladata. Ahogyan a Kalevalából következtethetünk, *vallásuk* nagyon kezdetleges monoteizmus lehetett. Társadalmuk is nagyon kezdetleges, anyajogú családok egymásmellettsége volt. Az árja eredetű tulajdonképpeni kelták – talán brit-keltáknak nevezhetjük őket – sokkal magasabb fejlettségi, apajogú társadalmuk folytán lettek képesek a hódításra. Európában való megtelepedésük idején műveltségük már fölényesen magasabb fokon állott az itteniekénél. Vallásuk mitológiává rendszerezett árja *politeizmus*, azonban – mint fegyelem nélküli társadalmukból következtetni lehet rá – természetfeletti világuk nélkülözte azt a harmonikus rendet, amelyet a görög-római mitológiából ismerünk. Szentélyeik és papjaik is voltak, tehát tudományos tevékenységet is folytattak, azonban ez hamar leállott a szellemtudományok irányában és csak a természetismeretek, de még inkább a műszaki ismeretek felé fejlődött. Csillagászatuknak és egyben építészetüknek ma is csodálat emlékei a Stonehenge-i kőkörök, a dolmenek és menhirek. Történelmi szempontból sokkal nagyobb jelentőségű a kelták magas szintű földművelése, állattenyésztése és még nagyobb az ipari tevékenységük fontossága. Olyan nagy szellemi, társadalmi és gazdasági fölényben álltak az akkori más népekkel szemben, hogy tetszésük szerint telepedtek meg Európa bármelyik részén, bármely nép fölé, mindenfelé városokat és falvakat építve, ipart és kereskedelmet fejlesztve.

Az írek

Britannia, kb. a mai Angolország területe, a Kr.e. 1. évszázadban került *római uralom* alá. Sem az írek, sem a skótok nem lettek Róma alattvalói. Az *írek* végig megőrizték függetlenségüket, illetve a későbbi angol politikai hódítók hatalma sohasem hatolt le a társadalom alapjaiig, sohasem kapta meg alávetett népétől az igényelt hűséget. Ez bajos is lett volna, mert – a kelta gondolkozás annyira különbözik a mai európaiktól, hogy egyszerűen érthetetlen mindenki számára – a kelta társadalom soha nem ismert el semmiféle hatalmi szervezetet maga felett, nemhogy idegent, de sajátot sem.

A skótok, és nemzeti egységük

A brit sziget északi része, a *skótok* földje, a hajdani *Kaledónia*, nem került sem római, sem angolszász, sem francia-normann uralom alá. A skótok megőrizték ősi kelta, differenciálatlan társadalmi szervezetüket, a *klánt*, egy aulnál nagyobb, törzsnél kisebb társadalmi közösséget. Egymás közötti kapcsolataik sokáig nem tudtak állandósulni, bár még a 7. században keresztyén hitre tértek. A 10. században létrejön ugyan a *skót nemzeti egység*, de az semmivel sem állandóbb és biztosabb, mint a mintájául szolgáló angolszász állam. 1057-ben *III. Malkolmot* ismeri el független skót királyként és fogadja tagjául az európai keresztyén nemzetközösség. Attól fogva az ősiségére büszke skót nemesség állandó egymásközi egyenetlensége tölti ki az ország történetét. Néha a belső egyenetlenségbe a királyi család is bekerül, és ez még bizonytalanabbá teszi az a nélkül is ingatag közállapotokat. Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy a skót nemesség és a skót társadalom gyakorolt *hatást* a sokkal erősebb *angolra*, olyannyira, hogy végül is Angolország királyi székébe *skót dinasztia* került, bár időközben a skótok között az angol nyelv használata általánosult.

Róma és a vikingek uralma

A *Iulius Caesar*ral kezdődő britanniai *római uralom* alatt olyan szoros társadalmi kapcsolat épült ki a britek és a rómaiak között, hogy később a légiók jelenléte nélkül is *hű maradt* Britannia a Római

Impériumhoz. A 6. században, jóval Rómának barbár kézre kerülése után került Britannia az *angolszász* – szász, jüt, dán – hódítók uralma alá, akik többször ismételt viking portyáik után germán polgári lakosságot telepítettek a britekre, azonban – mint skandináv otthonukban sem – itt sem voltak képesek egységes politikai szervezet kialakítására. A 7. században átvették ugyan a britek vallását, a római keresztyénséget, de állami egységük, különben magas szintű társadalmi fejlettségük ellenére, csak a 9. században jön létre. A mai ember számára érthetetlenül védekezésképtelen volt ez az angolszász ország. Képtelenek voltak visszaverni a rendszeresen megújuló skandináv támadásokat, és nem tudták megakadályozni azoknak Angolország egy részén való megtelepedését és önálló állam alapítását sem. Angolország és az egész Britannia az egymással vetélkedő skandináv törzsek uralmi törekvéseinek a függvénye maradt 1066-ig, a francia-normann hódításig.

Hódító Vilmos, majd a francia vereség

Hódító Vilmos, a franciaországi Normandia hercege, Nyugat-Európából toborzott katonáival partra szállt Angolországban és *Hastings* mellett 1066-ban az angolszász hadsereget legyőzte, az országot meghódította és győztes katonái között hűbérként kiosztotta. Államjogi szempontból bizonytalan az angol állam folytonossága. A szervezett kényszerhatalom Vilmos hódításával kezdődik, az ő királyságának keresztyén nemzetközösségi elismerésével. A régi angolszász, sőt az azelőtti brit főnemesi címek és rangok tovább élnek, elkeveredve a francia-normannal. A polgári törvénykönyv pedig egészében a régi angolszász-brit alapokon fejlődött tovább. Az angolországi főhatalom elismert birtokosa, Vilmos király és utódai *Normandia hercegeiként* évszázadokig a francia király hűbéresei maradnak. Ez a hűbéri függés azonban szintén ellentmondásos, mert Normandia hercegei emberöltőkön át Franciaország kétharmadának hűbéruraivá lettek, az angol király kezében hűbéres létére fölényesen nagyobb hatalom volt, mint hűbéruráéban. Az angol királyok más francia tartományurakhoz hasonlóan az egész középkoron át egymással örökösödési pereket és háborúkat vívtak, keresztes háborúkat vezettek, és végül a Capet-család egyenes ágának kihalása után, a burgundi herceg versenytársaiként bejelentették *igényüket a francia királyi trónra* törvényes örökösként. Nincs tárgyilagos magyarázat arra, hogy az angol párt miért nem tudta legyőzni a burgundit a száz évig tartó háborúban. Végül azonban az angol király kiszorult Franciaországból és ezzel Angolország nemcsak formai politikai függetlenségét nyerte vissza, hanem nemzeti öntudati alapjait és saját értékrenden alapuló angol nemzeti célokat tűzhetett maga elé. Angolországnak az a hatalma, amelyből később az angol gyarmatosító *expansió* kiindult, amelyből azután a brit világbirodalom kialakult, egyértelműen a franciaországi vereségnek a pozitív gyümölcse.

9. Oroszország

Oroszország és Szkíthia

Kelet-Európa, azaz az Ural, Kaszpi, Kaukázus, Fekete-tenger, Kárpátok és Balti-tenger közötti terület első őskori népessége a szőke hajú *kaledobalti* fajta volt, akiket az orosz történelmi irodalom *csúdoknak* nevez, valószínű minden itteni őskori nép gyűjtőneveként. Nyelvük minden valószínűség szerint a szómi-magyar-kómi lehetett. A *veroszimilitás* szabálya szerint első telephelyeik az ember számára legalkalmasabbak voltak, tehát a Fekete tenger partvidéke és az abba ömlő nagy folyók *lankái*. Innen húzódtak fel a folyók mentén a Balti-tengerig és az Urálig, valamint Európa egész északi felére, úgy, hogy *súlypontjuk* a Kárpátok és a Balti-tenger közötti területre került. A szőkék primitív gyűjtögető, halász, vadász anyajogú népességére elsőnek az *ogurok* telepedtek, súlyponttal a Fekete tenger és a Kaukázus mellékére, akik a mezopotámiai műveltség hatása alatt magas színvonalú földművelést, állattenyésztést és ipart kezdtek. Ogur volt az első szkítának nevezett nép,

tehát ők voltak a pusztai lótenyésztés kifejlesztői. Az, hogy az orosz nyelvben a kohászatáról és fémművességéről híres uráli területeket ma is Jugriának, Oguriának nevezik – lakossága különben ma is szómi-magyar-kómi nyelven beszél – jelzi az ogurok magas műszaki műveltségét. A gazdasági és műszaki fejlődés mellett az ogurok magas szintű apajogú aulokba és klánokba szervezték az uralmuk alá került európai őslakókat. A nagy népvándorlás során nyugat felé tartó indoeurópai nyelven beszélő árja népek közül elsőnek a *kelták*, utánuk a *germánok*, végül a *szlávok* jöttek. – A görögök és a latinok feltehetően a Fekete tengertől délre, a kisázsiai útvonalon jöttek nyugatra. – Az átvonuló árja vándorlás nem hozott változást Kelet-Európa etnikumában, talán annyit, hogy középen vonulván elválasztotta egymástól a déli földművelőket és az északi erdőlakó halász-vadászokat. A germánok elérték az Atlanti óceán partjait, feltorlódtak és a népvándorlás örök szabálya szerint visszafordultak kelet felé. Az Elba vonaláig jutott szlávokba ütköztek, és azokat egyrészt meghódolásra kényszerítették, szolgaként magukkal vitték, másrészt maguk előtt nyomták kelet felé. A germánok ezek során eljutottak a Donig és a Fekete-tengerig, a szlávok – valószínű – még tovább. A *szláv terjeszkedésre* vonatkozóan két momentumot kell megjegyeznünk: Gyors etnikai terjedésüket az mozdította elő, hogy nem fegyverrel támadtak az őslakó anyajogú családokra, hanem szorgalmas férfiként, úgyszólván benősülő vőként telepedtek be azokba. Másrészt a szláv *nyelv* terjedt gyorsan tovább, népi terjeszkedés nélkül. Az új vándor hullám az iráni szkíta *szarmaták* népéé volt, akik az oguroktól elsajátították a földművelést, uralmuk alá hajtották és földművelő társadalomba szervezték a szláv népeket egészen az Oderáig. A *hun* hódítás a gótokat és más germán népeket tolt el új hazájukba, Nyugat-Európába, de nem eredményezett lényeges változást Kelet-Európa etnikumában.

Az avar hódítás, beolvadásuk a szlávokba

A lényeges minőségi változást Kelet-Európa népességében az *avar* hódítás hozta. Az avarok ugyanis a szlávokban találták meg azt a népi tömeg-alapot, ami magas szintű vérségi, politikai társadalmi szervezetük számára szükséges volt, a szlávok számára pedig az avarok adták meg a magasabb társadalmi szerveződés lehetőségét. Olyan gyorsan *keveredtek össze*, azaz olvadtak be az avarok a szlávokba, hogy az avaroknak még a neve sem maradt fenn.

Kazárország, terjeszkedése, kereskedővárosok alapítása

A 7. század végén, tehát száz évvel az avar hódítás után megalakult Kelet-Európában a *kazárok* országa. A kazár hatalom jellege a hun-szkíta hagyományokat is fenntartó ogur, de *népének zöme* szómi-magyar, csúd és szláv nyelvű volt. A kazároknak a korszakhoz képest civilizált, jól szervezett állama kiterjesztette befolyását az északi erdő-övezetig, sőt az azon túli vadászati területekre is. Nemcsak kereskedőik járták be egész Kelet-Európát, de sokfelé gyarmattelepeket, iparos és kereskedő városokat létesítettek. Ezek közül később is nevezetesek maradtak a Csúd-tó partján fekvő *Novgorod*, a Dnyeper parti *Kiev*, és a Volga parti *Bulgari*.

A vikingek és Russzia megalapítása

A 9. század második felében a kelet-európai erdővidéken már sokadszor előforduló *normann viking kalandozók* egyik csapata *Rurik* (Roderik) vezetésével véglegesen megtelepedett *Novgorodban*, hódoltatván a teuton lovagrend birtokaitól keletre eső csúd-szláv lakosságú területből annyit, amennyit jónak látott. Egy nemzedék múlva *Kievet* is meghódították, székhelyület oda helyezték át, a 10. század elején pedig viking hajóikkal a Dnyeperen leereszkedve és a Fekete tengeren átkelve megostromolták Konstantinápolyt, többször is egymás után.

Pravoszláv keletiség

Ez a normann-varég hódító portya éppen úgy feledésbe merült volna, mint a hozzá hasonló többiek, ha a *kijevi székhelyű Russzia* nem vehette volna át a keleti besenyő támadás folytán megszűnt

Kazárország örökét. Az így megnőtt hatalmú és tekintélyű *Vladimír* kijevi uralkodó 988-ban felvette a keresztyénséget. A bizánci császárral kapott keresztyénség lett a kötevénye, ideológiai, öntudati alapja az orosz nemzetnek. Sorsdöntőnek bizonyult az a tény, hogy Kelet-Európában a *Cirill és Metód* indította bolgár-szláv formája terjedt el a keresztyénségnek, nem pedig a régi görög nyelvű. A *szláv nyelvű liturgiát* magáénak érezte a Keleteurópában nagy számban elterjedt szlávok, és így kapcsolatot létesített az egymással semmi közösséget nem tartó szláv nyelvű csoportok között. Valószínű az is, hogy a 10. században kapott egységes nemzeti és liturgikus nyelv és az e nyelven született irodalom tette *egységes* nyelvvé az oroszokat. Különböző, mint a nyugati szlávok esetében a latin liturgikus nyelv, itt is különböző nyelveket és nemzetiségeket eredményezett volna az *idegen* nyelvű liturgia. Kelet-Európában akkoriban a szláv nyelvűek még *kiszebségben* voltak szemben a csúdnak nevezett ősi szómi-magyar-kómiakkal és baltiakkal, turániakkal és irániakkal. A bolgároktól kapott egységes szláv irodalmi nyelv tette képessé az oroszokat a többiek beolvasztására. Nincs más olyan látványos összekapcsolódás társadalmi, politikai közösség és vallás között, mint az *oroszok* és a *pravoszlávia* között: pravoszlávia nélkül nincs Oroszország, Oroszország nélkül nincs pravoszlávia – illetve megszűnt volna az ortodoxia akkor, amikor társadalmi alapja Konstantinápolyval és a Balkánnal együtt muzulmán uralom alá került. A szerencsés népi keveredés, a gyorsan terjedő szláv nyelv előtti és feletti fontossága volt a pravoszláv vallásnak az orosz *nemzet megtartásában*, későbbi felemelésében és kivirágoztatásában. Hogy ez az állítás nem a keresztyén ember elfogultsága, ékesen bizonyítja azoknak a népeknek a történelem süllyesztőjében maradék nélküli elveszése, akik mind nagyobbak, műveltebbek, szervezettebbek, erősebbek voltak az oroszoknál, de nem sikerült felvenniük a keresztyénséget. Nem is tudjuk felsorolni ezeket a népeket a *hunoktól* és *gepidáktól* kezdve az *úzok*on át a *kunokig* és *tatárokkig*. A keresztyénség megtartóereje nemcsak a társadalomnevelésre alkalmas krisztusi erkölcsiségében állott, hanem ennek legfontosabb társadalmi megvalósulásában, a szigorúan önkéntes alapú *egynejű házasság* intézményében, melyhez a pravoszláv egyház makacsul ragaszkodott akkor is, amikor a környező népek között az iszlám hatására a családi közösségek meglazultak. Az ortodoxiának Oroszországban való megszilárdulása egyúttal *lezárta a határt* a latin liturgiát használó nyugati keresztyénség előtt, a Keletet Nyugattól elválasztó határvonalat végighúzta Európán a *Kárpátoktól* az északi *Jegestengerigig*. Az orosz nemzeti identitás új elemmel bővült, a *keletiséggel*, amely azóta is egyik jellemzője. Az észak-eurázsiai népplazmából újabb nemzet kristályosodott ki, az orosz, illetve *megkezdte* a nemzetté válás folyamatát, de azóta sem fejezte be.

A mongol hódítás

A 13. század elején elérte Európát kelet felől a *mongol* hódító lavina. 1226-1240 között a mongol khán uralma alá került egész Kelet-Európa a nagy hatalmú Kunországtól az oroszokon át a Volga környéki ogurokat, csúdokat, szómi-magyar-kómiakat egyesítő Bolgárországig. A mongolok értettek nemcsak az uralom megszerzéséhez, de megtartásához is. Az általuk szervezett *Arany Horda Birodalma* és az örökébe lépő *Krími Tatár Kánság* politikai fennhatósága csak a 18. század végén szűnt meg. Uralmuk alatt felolvadt és megszűnt minden politikai hatalmi szervezet, az oroszokét kivéve.

A mongolok aláztos szolgálata, a moszkvai fejedelem kitűnése

Az orosz ortodox *klérus* a mongol hódítóval szembeni őszinte hódolatra, aláztos szolgálatra *tanította* híveit, mert „nincsen hatalom, hanem csak Istentől”. Az *aláztos szolgálat* lett az orosz nemzetet fenntartó erény, úgy az alsó, muzsik szinten, mint a fejedelmek szintjén. Azok az orosz helyi kneázok tarthatták meg helyi hatalmukat, akik saját népükből hajlandók voltak a tatárok számára az adót kisajtolása. Mivel ebben az irányban leginkább a *moszkvai fejedelem* tűnt ki, a tatár

kán őt bízta meg az adóbehajtó szolgálattal az egész orosz lakosság felett. Két évszázad alatt már megszokott jelenséggé vált a tatár hercegeknek moszkovita szolgálatba állása, hogy katonai erejükkel féken tartsák az adófizetés elleni esetleges lázadókat, az adóbeszedés zavartalanságának biztosítására. Az európai közvélemény azóta sem tudja, hogy az *orosz hercegi családok* tatár eredetűek, maga a cím is a tatároktól származik, szemben az ősi *bolgár-szláv bojár* címmel. Ezeket szláv anyjuk tette orosz nyelvűvé és pravoszlávvá, és az orosz fejedelem szolgálata alatt cserélték oroszra tatár nemzeti identitásukat.

Orosz nagyfejedelemség, székhelye a harmadik Róma

A moszkvai orosz *nagyfejedelemség* tekintélye tovább emelkedett a 15. században. A kán seregei felett *Kulikovónál* győzelmet arattak, melynek folytán újabb kiváltságokat kaptak a tatár kántól. *III. Iván* nagyfejedelem felesége görög-római császárlány lévén befogadta a bizánci menekülteket, amikor városuk muzulmán török uralom alá került. A moszkvai ortodox főpap *pátriárka* címet vett fel, fejedelmét 1485-ben a *császári (cári) cím* felvételére készítette, hogy Moszkva a *harmadik Róma* lehessen, és ekként az ortodox keresztyénség, az igaz pravoszláv vallás folytonossága és megmaradása biztosították.

„Orosz” levantei hierarhikus despotizmus

Az „orosz” elnevezés, úgy mondják, *Ruriknak*, a hajdani varég hódítónak a nevéből ered. A bolgár-szláv egyházi nyelv, a bizánci művelődés eltörölte az oroszok országában még az emléket is a normann eredetnek. *Levantei* szellemű bizánci *despotikus* közhatalmi szervezet alakult ki Oroszországban. Átvették ugyan a bolgároktól a társadalom előkelőit jelző *bojár* elnevezést, de ebből *soha* nem lett feudális nemesség. Hogy alakulhatott volna itt ki nemesség, amikor itt a *honfoglalást* nem hódítással, hanem *meghódolással* végezték? A mongol uralom előtti minél mélyebb megalázkodással jutott hatalomhoz az orosz uralkodó, a többiek társadalmi hatalma viszont a mongolok szolgája előtti alázatos meghódolásból eredt. A minden oroszok cárja Dzsingisz kán társadalmi túlhatalmával rendelkezett minden és mindenki felett, olyan despotikus hatalommal, amelyet európai fogalmakkal nem is érthetünk meg. A cári hatalom fenntartói, mint minden kényuraság esetében, a *polonikárok* voltak, a cár szolgálatából élők serege. A polonikárok léte és boldogulása mindig a cár szeszélyes kegyétől függött, illetve a cárhoz közelebb álló magasabb beosztású polonikár kegyétől. Így született meg a csak Oroszországra jellemző kényszerhatalmi szervezet, a *hierarhikus despotizmus*. Téved az, aki azt hiszi, hogy egy ilyen, minden erkölcsi alapot nélkülöző társadalmi szervezet nem lehet maradandó. Oroszországot ugyanis ilyen szerkezetű közhatalom szabadította meg a tatár főhatalomtól, tartotta meg és emelte a Föld legnagyobb hatalmai sorába.

10. Rumélia

A Görög-római Impérium, az ókor továbbélő maradványa

Az emberi szellem történelmi fejlődésében az ideocentrikus értékrend mellett végig ott vonul a *materialista szemlélet* is. Nem véletlen az, hogy a nyugat-centrikus történetírás szemszögéből *Keletnek* ugyanolyan a képe, akár a keresztyénség, akár a materializmus mértéke szerint nézzük. A Kr.u. 5. században az Atlanti-óceán partján megkezdődött az eurázsiai népplazmából a keresztyén nemzetállamok *kikristályosodása*. Ennek kelet felé nyomulása a nyugati műveltség erősödését jelentette, és ez lelkesedéssel töltötte el úgy a keresztyén, mint a nem keresztyén történelmi szemlélőt. *Pozitív történelmi fejleménynek* vesszük a Római Impérium megoszlását, majd nyugati részének

megszűnését, és a továbbiakban szívesen megfedkezünk a *keleti* rész további *évezredes fennállásáról*. A börtönben kerültem össze keleti értelmiségiekkel, románokkal, görögökkel, törökökkel. A velük való beszélgetés döbrentett rá arra, hogy a Mediterrán Birodalmat más szemszögből is meg lehet, és meg is kell nézni.

476-1453

Eszerint Kr.u. 476-ban helyreállt a nyolcvan éve ketté oszlott Római Impérium egysége azzal, hogy *Honorius* trónját nem töltötték be. Hogy a nyugati provinciákban barbárok telepedtek meg, és ezek vonakodnak alávetni magukat a birodalmi hatóságoknak, az nem látszott nagy jelentőségűnek a konstantinápolyi udvarban. *Babilon* akkor már háromezer éves tapasztalata alapján szervezték meg az új polgári despotikus impériumot. A császárok egymást követően sikereket értek el a társadalom világnézeti békéjének és egységének helyreállítása és megszilárdítása terén, nem feledkeztek meg a birodalom területének katonai védelméről sem. A nyugati *barbárok ellen* csakhamar légiók vonultak és helyreállították az Impérium uralmát Galliának és közvetlen környékének a kivételével. A keletről jövő *perzsa és arab* támadásokat is évszázadokon át sikerrel verték vissza, miközben a dunai limeszen át fenyegető barbárokat diplomáciai eszközökkel tartották távol. Az egymást követő sikerek ellenére, a nyugati keresztések orvátmadása folytán úgy megrendült a Római Birodalom, hogy 1453-ban a barbár törökök uralma alá került.

A keresztyénség Bizáncban

Úgy tudtuk, a keresztyénség államvallássá fogadása megtartotta a Római Impériumot. Ez azonban inkább tartósítás, *konzerválás* volt, mint valós megtartás, hiszen Krisztus éltető értékrendje csak tartósító mennyiségben volt jelen a Mediterráneum keleti felének társadalmában, csírátlanítással, sterilizálással állította meg a biológiai bomlási folyamatot. Krisztus apostolainak tanítása a több évszázados társadalmi tehetetlenségi szűrőn át került a patrisztika rendszerezésébe. Az *alexandriai hitlaboratórium* minden igyekezete arra irányult, hogy a tiszta hitet, az új élet elixírjét kiszűrje mindenféle mellékanyagból és salakból. Eredményét, az *ortodoxiát* sietett is hitelesíteni a zsinat szakértőivel és szankcionáltatni az imperátor-despotával. Zavaró volt ugyan, hogy a hittudósok véleménye sokban nem egyezett meg egymással, de következetes exkommunikációkkal sikerült az igaz hitet megőrizni. A nyugati végeken Róma püspökének vezetése alatt független *klérus*, pontifikális hierarchia épült ki, amely kénytelen volt a császár despotikus kényszerhatalmi gyámságát nélkülözni, kénytelen volt egyedül az evangélium lelki tekintélyére támaszkodva tanítani. Elvben a Nyugat elfogadta az egyetemes zsinatok végzéseit, de gyakorlatában *önálló útra* lépett a gregorián liturgia, hierarchikus fegyelem, és pragmatikus pásztoráció irányában. Néhány emberöltő múlva már a nyugati egyház távoli részén éppen úgy nem tudtak a konstantinápolyi szentség-etalonról – például, a képrombolási harcnak még a híre sem jutott el Flandriába – mint Konstantinápolyban nem tudtak róluk.

A tiszta házasság jogintézménye

A keleti egyház egyetlen vonatkozásban ért el alapvető sikert, példájául az egész keresztyénségnek, és ez a *tiszta házasság* jogintézménnyé tétele. Igaz, hogy ez az intézmény csak az alávetett népben érvényesült, de ott úgy meghonosodott, hogy később más kényszerhatalom alatt is szilárdan megmaradt, és ezzel valóban élő formában tartotta meg híveinek társadalmát.

A római jog kodifikációja

A római individualista polgári kultúra, a római civilizáció metagnosztikus kiértékelése fogalmazódott meg a *római jog* 5. és 6. századi *kodifikációjában*. A bizánci despotikus közhatalom jelenléte miatt a római alkotmányjog érvényesülésére semmi esély nem volt, de éppen a főhatalom

önkényes volta miatt nőtt meg a *magánjogi szabályok fontossága*. Jellemző, hogy ezek érvényessége is erőteljesebb volt Itáliában, mint Keleten, talán azért, mert a keleti provinciák csakhamar elszakadtak.

Krisztus vallásának négy ellenzéke

A keresztyén ortodoxia megfogalmazásával párhuzamosan fogalmazódtak meg *Krisztus vallásának ellenzékei* is, a zsidó vallás talmudi és karamita formája, továbbá a dualista mazdaizmus, valamint a pragmatikus, de szigorúan monoteista iszlám. Babilonban fogalmazták meg a zsidó vallás két új formáját. A *rabbini* hittudomány *Talmud*-ba foglalt rendszerének követői, akik magukat az ószövetségi kijelentés egyetlen birtokosainak tekintik, bár attól még a Próféták előtt eltértek, nem ingatták meg a keresztyénséget, de elterjedve az egész térségben, elkeveredve a keresztyének közé, azóta is ellenzéki alternatívaként intelmül szolgálnak Krisztus követői számára. A másik zsidó irányzat, az Ószövetség egésze mellett szigorúan kitartó és minden más hagyományt a Talmuddal együtt elutasító *karaiták* (karamiták) kelet és észak felé szóródtak Mezopotámiából, és Kazárország államvallásává lettek, később szektaként vegyültek el a többi zsidó között. A dualista Zarathuszttra *Avesztá*-ba foglalt tanításának követői előbb a Közel-Keletről Iránba szorultak vissza, majd az iszlám onnan is elseperte őket, most már jelentéktelen szektaként élnek, ha élnek. Az *iszlám* viszont, Mohamed vallása, a sémita monoteista hagyományok felhasználásával, valóban a Törvény, a Próféták és az Evangélium mértéke alá helyezte az ember életét, benne az akkori keresztyén társadalmat, és vizsgálódásai eredményeképpen fogalmazta meg az árja-görög ortodoxia helyett a sémita-arab igaz hitet, az iszlámot. Tanítása annyira nyilvánvalóan észszerű volt, hogy hihetetlen gyorsasággal fogadta el azt az egész Közel-Kelet. – Nem igaz az, hogy a dzsiháid fegyvereinek segítségével terjedt el! – Az isteni törvényeknek a társadalmi gyakorlatban való alkalmazása terén alkotott a legnagyobbat és legmaradandóbbat a muzulmán vallás. Azonban éppen akkori modernsége avította el később praktikus módszereit. Az a meglátás, hogy nem a világi kényszerhatalom birtokosa legyen a hitközösség feje, hanem az istenkövető hívők fejének kell a világi kényszerhatalmat adni, ez óriási *előrelépés* volt az emberi erkölcsépítés fejlődéstörténetében. – Róma Püspökének világi hatalomtól való függetlenedési törekvésén is érzik a kalifátus hatása. – Persze, azon már nem lehetett segíteni, hogy a kényuraságra jutott lelki vezér a kényszerhatalom birtokában ne váljon kegyetlen zsarnokká, mert a kalifátus testi leszármazás alapján öröklődően, sohasem tudott anyagi, testi kényszerhatalomból pontifikális, lelki tekintélyhatalommá válni. A keleti egyházra éreztette legerősebben befolyását az iszlám. Egyrészt azzal, hogy híveinek túlnyomó részét elhódította, másrészt tanításával hittételeinek revíziójára indította az ortodoxiát. Legjelentősebb volt az Isten *kiábrázolásának tilalmára* vonatkozó parancs előtérbe helyezése. Ez megingatta a keleti egyház minden gondolkozóját, hiszen a Tóra parancsa egyértelmű volt. A császár el is rendelte az ikonok templomokból való eltávolítását, azonban a magukban meditáló szerzetesek makacs konzervativizmusa mozgalmat támasztott a képábrázolás mellett, és az ikonok visszakerültek az ortodox templomokba. Persze nem volnánk az árja-hellén politeista szekuláris szimbolizmusban gyökerező keleti misztika bizánci szofisztikát el nem utasító egyház területén, ha egyenes fogalmazást adnának a hittételnek. A Második Parancsolat nyilvánvalóan érvényes: nem szabad faragott képet, tehát szobrot, domborművet készíteni, azonban *festeni*, vagy *színes mozaikot* összerakni nem tilos, sőt, mivel ezek nem ábrázolják személyükben Krisztust és a szenteket, hanem lényegüket szimbolizálják, ezért feltétlenül tisztelendő és imádandók.

A keresztyénség keleti terjedése

A Közel-Keletről kiszorult keleti keresztyén egyház a *szlávok megkeresztelésével* kárpótolta magát és Kelet-Európa vallásaként élt tovább. Túlélte Konstantinápolyt, Kijeven át *Moszkvába* tette

át székhelyét, ez lett az új, a harmadik Róma. Elkerülhetetlen volt az is, hogy a minden fejlődést és haladást elutasító ortodoxia mellett – ha igaz a hit, akkor lehetetlen fejlődnie – a hajdani római *császárkultusz* a bizánci despotizmuson át ne kerüljön át Oroszországba, ott Dzsingisz kháni-hatással is erősödve tovább éljen a cárokon át a bolsevik párttitkárokig. – Tagadhatatlan viszont, hogy Krisztus hite így is képes volt megtartani követőit, és a szlávokat nemcsak Európában őrizte meg, hanem végigterjesztette Eurázián egészen a Csendes-óceánig.

Róma és Bizánc – a két impérium jellege

A Mediterráneum történelmében a *római politikai egység* története elég rövid epizód. Különleges fontosságot ad neki az, hogy néhány száz esztendőre beltengerré tette a Földközi tengert, partjain körös-körül biztonságot adott a kereskedelemnek, úgy, ahogyan azt – mai kifejezéssel – a babiloni eredetű polgári plutokrácia igényelte. Mi volt ez a politikai formáció? Mai értelemben egyike volt a történelemben Kínától, Indián és Iránon át Egyiptomig olyan jól ismert birodalmaknak, de *nem volt állam*, az állam ismérve ugyanis az elismertség. Sem területét, sem népét, sem a felettük érvényesülő hatalmat *nem ismerte el* más hasonló kényszerhatalmi szervezet, de, elismerés nélkül is ténylegesen uralkodott. A régi neve jelzi is társadalomszervezeti minőségét – *Senatus Populusque Romanus*, tehát az a terület, amelynek lakossága felett a római *városi tanács* kényszerhatalma érvényesült. Ez a kényszerhatalom valójában Róma város katonai parancsnokának, imperátorának a hatalma, melynek csak cégére az S.P.Q.R., ezért egyszerűen impérium volt, azaz *parancsuralom*. A név szimbólummá vált, amikor az impérium hatalma már nemcsak Rómára, de Itáliára sem terjedt ki. Az arabok és az egész muzulmán tudományosság már a Balkánt nevezi Rómának, *Rum-ilinek*, Itália már csak Frankisztán egy része. A történetírásban használt nevek, Keletrómai Birodalom, Bizánci Birodalom, Görög Császárság stb. egyike sem találó. Hogy közérthetőek legyünk, olyan nevet kell adnunk, amivel megkülönböztethetjük történelmi kortársaitól: *Görög-Római Impérium*, hiszen történelmileg a Germán-Római Impériumnak a kortársa. Ilyen nagy idő távolságából nem találunk magyarázatot arra, hogy miért csak a 7. század elején lett az Impérium hivatalos nyelvén a *görög*, hiszen a köznyelv az egész Mediterráneumban a görög volt már azelőtt is, azután is, amíg Nyugat-Európát a barbárok el nem latinosították, a többi részt pedig az iszlám el nem arabosította. Logikailag teljesen igazat kell adnom román ismerőseimnek, akik azt állítják, hogy valóban római, azaz román impérium volt a Balkánon, hiszen *hordozó népe* a balkáni latin nyelvű *vlah* nép volt, és csak az évezredes mostoha történelem szorította ezt a népet a hajdani impérium peremére. Volt-e ennek az impériumnak egyáltalán népe, létezett-e olyan etnikum, amely ezt az impériumot – impérium = parancsuralom, parancsnokság – magáénak érezte, tudta? A *görög* az lett volna, ha lett volna egyáltalán görög nép abban az időben, nemcsak görögül beszélő nép-konglomerátum. Talán az *örmények* lettek volna a Görög-római Impérium hordozó népe, hiszen ők adták itt a legnevesebb politikai és katonai vezéreket. Azonban nemcsak a görögök, hanem az örmények is, macedónok is, illírek is, szírek is, trákok is és minden más nép csak *meghódított* volt, egy sem hódító. A Görög-római Impérium ugyanis polgári politikai szervezet, valójában az Urukban indult babiloni városi *individualista* polgári politikai szervezet volt, szokásos nevén demokrácia, azaz magának az uralomnak alávetett nép uralma. A 18. századi materialista szabadgondolkodók művelődéstörténeti tájékozatlansága a politikai hatalmat az érdekeltek szabad elhatározásán alapuló társadalmi szerződésre vezeti vissza, figyelmen kívül hagyva a Homo Sapiens Antropus történelmének tényleges vérségi folyamatát, és a társadalmi energiának, a hatalomnak a szerepét is. Így lehetett demokráciává idealizálni azt a Görög-római Impériumot, amely nemcsak, hogy *nem volt népuralom*, de a népet és a hatalomnak alávetett minden társadalmi alakulatot is egészen *feleslegesnek* tartotta, hatalmát egyedül az anonim pénztökének *mammonisztikus* gazdasági befolyásoló erejére alapította. Ez a

rendszer formális maximalista lévén, szigorúan vigyáz arra, hogy a nép minden tagja valóban *egyenlő* legyen. Aki mégsem egyenlő, az nem lehet ember, csak állat, mint a rabszolga, vagy isten, mint a despota imperátor. Igen, ez az impérium senkié sem volt, senki sem érezte hazájának, amelyért áldozatot lett volna érdemes hozni, hiszen az Impérium sem tartotta szükségesnek sajátjaként megvédeni egyik népét vagy provinciáját sem, még a Szentföldről is képes volt könnyűszerrel lemondani, egyedül a *pénzüzlet székhelyéül* feltétlenül *szükséges* minimális területhez és az azt kiszolgáló *személyzetnyi* néphez ragaszkodott. A Görög-római Impériumot egyszerűen a *társadalmi tehetetlenség* tartotta fenn, mint minden hanyatló rendszert. Ugyanis mindenkit az előző nemzedék értékrendje szerint nevelnek, az előző korszak társadalmi valóságán alapuló közvetlen célok megvalósítására, tehát minden következő nemzedék idejétmúlt cél megvalósítására törekedvén konzerválja az előző társadalmi állapotokat.

Bizánc urai és népe

Szokás számonkérni a Görög-római Impériumon, hogy *uralkodói* nem feleltek meg *emberileg*, tehát szellemileg és erkölcsileg a velük szemben támasztott elvárásoknak. Talán Claudius, Caligula és Néro különbek voltak, mint Zenon, izauriai Leó, Bazileosz vagy Comnenos Manuel? A görög-római uralkodók igenis megadták alattvalóiknak azt a békét, élet és vagyonbiztonságot, ami minden szervezett kényszerhatalomnak létét igazoló célja. Hogy nem volt *semmi közösség* Szíria, Mauretánia, Hispánia és Morea lakói között, az nem az Impérium hibája volt, hiszen mindnyájan materiális érdekeik kényszerítése folytán lettek az Impérium alattvalói, inkább a nagyobb rossz elkerülése, mint a nagyobb jó megnyerése indíttatására.

Bizánc és Kína párhuzama

A nyugat-európai keresztyén nemzetközösség történelmének tanulsága alapján megmagyarázhatjuk a Görög-római Impérium *örök hanyatlásból* álló történelmét. Azonban, hogy tárgyilagosabb példát vegyünk, nézzük meg az örökké fennálló, nem hanyatló polgári birodalomnak, *Kínának* a példáját. Itt is óriási tömegű, egyenjogú polgárok társadalma él, messze felette álló önkényúr hatalma alatt. Ezt a despotikus hatalmat azonban nem a kínai polgárok választják maguk fölé, hanem az egymás után friss barbár vérrel és erkölcsökkel egymást váltó *hódítók*. Ezek addig uralkodnak, amíg a szervezett kényszerhatalmat, a birodalmat képesek megvédelmezni belső és külső ellenségeitől, azután átadják az uralmat azoknak, akik erre helyettük alkalmasabbak. A Görög-római Impérium megmenekült a barbár hódítók uralmától. Sem a bolgárok, sem a varégek nem tudták hódoltatni. Ha *Krúm*, *Borisz* vagy *Simeon* került volna népe fegyveres erejére támaszkodva az Impérium trónjára, keresztyén nemzetállam alakult volna a Balkánon is, amely hagyományainál, népi öserejénél fogva talán erősebb és maradandóbb lett volna Franciaországnál, vagy Lengyelországnál. Talán az a tény, hogy az ortodox keresztyénség nem tudott eszményi célt kítűzni a kényszerhatalom birtokosainak, zárta ki azt, hogy az ezt az értékrendet követő társadalom képtelen legyen ilyen hódításra. Az iszlám követői közül is nem a nemzetté formálódásra képtelen arabok lettek a keleti birodalom örökösei és fenntartói, hanem a friss vérségi szervezetből kilépő ozmán-törökök.

Muzulmánok a Balkánon

Ami a bolgároknak nyolc évszázad alatt nem sikerült, az az ozmánoknak sikerült – *Konstantinápoly* elfoglalása. Ezzel a Római Impérium keleti fele is megkapta azt a barbár hódítóját, amely társadalmának új formát volt képes adni, az új formába új tartalmat, hogy a térség rendjének jövődőt biztosítson. A Keleti Impérium azonban *nem lett* soha török nemzetállam, nemcsak azért, mert alávettett népei közös vallás és értékrend hiányában nem tudtak egymással közösséget alkotni, hanem azért is, mert a török szultán a *római imperátor jogutóda*, társadalom feletti despota lett, nem

pedig Krisztus felkent szolgája, azaz az iszlám vonatkozásában, nem szolgája az iszlámnak, hanem *parancsnoka*. Nem érdektelen elgondolkozni azon, miért fogadták el a Balkán egyes népei az iszlámot? Szerintem, a magyarázatot valahol az ókorban, a Római Impérium kialakulása korában kell keresni. A Balkán népeit úgy hódította Róma egymás mellé, ahogyan azok a történelem viharai után maradtak. A birodalom minden alattvalója polgárjogot kapott ugyan, de hogyan élhettek uraikkal egyenlő jogukkal a bizánci plutokraták óriási kiterjedésű latifundiumain élő *colonusok*, vagy transzhumán pásztorok. Attól félek, ezekre értendő a *paganus* kifejezés, mert ezeket egyszerűen meg sem keresztelték. Talán, hogy ne kelljen emberszámba venni őket, talán egyszerűen hanyagságból. Ezek fogadhatták úgy felszabadítóként a török hódítókat, hogy nemcsak hűséges alattvalóik lettek, hanem vallásukat, az iszlámot is átvették. A *muzulmán* albánok és bosnyákok voltak az Ozmán Impérium legjobb katonái, helytartói, polgárai, tisztviselői. Valószínű az iszlám balkáni terjedéséhez az ortodoxiával elégedetlenkedő, vallási megújulást sürgető *bogumil* mozgalom üldözése is hozzájárult, mert az iszlám megjelenése után többé nincs hír a bogumilok felől.

Kelet-nyugat határ

A Görög-római Impériumnak Babilonná, *Fényes Kapu Birodalmává*, Ozmán Impériummá alakulása nem változtatott Nyugat- és Kelet-Európa elválasztó vonalán. Az ott maradt és állandósult a *Drinán*, ahol Augustus és Antonius meghúzta volt, és folytatódott az Al-Dunán és Kárpátokon, ahová a legkeletibb nyugati keresztyén királyság, Hungária helyezte.

IV. HELYI ÉRDEKŰ KÉRDÉSEK

1. Székely történelem

A székely hagyomány

A székelyek nemzeti hagyománya szerint *Attila* királynak Réka asszonytól született legkisebb fia, *Csaba* az atyja halála után a hun főhatalom ellen fellázadt germán királyokkal folytatott háború után – a Netád melletti csatában már részt sem vett – népével együtt Erdélyben keresett menedéket. Onnan ment azután Szkíthiában maradt testvéreihez, hogy népe felszabadításához és Attila örökének a visszaszerzéséhez segítséget hozzon. Várják is azóta a székelyek – immár ezeröttszáz éve – *Csaba* királyfi seregének a Hadak Útján, csillag-ösvényen való megjelenését. Betűragó, szemellenzős történészek a félműveltekre jellemző fölénnnyel utasítják el a székely népmonda állításait, minősítik alaptalannak, tudománytalannak, fellegjáró mesének azon az alapon, hogy idegen írott forrásokban ez így nem fordul elő. Uralkodnom kell magamon, hogy ne fogjon el az indulat az olyan népi hagyományoknak a lebecsülése és ócsárlása hallatán, amelyek fenntartóik számára semmi anyagi hasznot, de eszményi céljuk szolgálatára annál több kötelességet és áldozatvállalást jelentenek. Arról nem is beszélek, hogy egy évezred óta rengeteg megpróbáltatásban és szenvedésben, és nagyon kevés megbecsülésben részesült nép őseitől öröklött reményeinek *szimbolikus* kifejezését meri valaki is bírálni. Vagy gondolhatja azt józan ember – bármilyen világtól elrugaszkodott könyvkukac is legyen – hogy a székelyek valóban azt várják, hogy *tényleg* lovas seregek anyagi, testi mivoltukban repüljenek majd az atmoszférában, hogy a székelyek elnyomására törő német, orosz, fasiszta vagy antifasiszta tankok ellen védelmet hozzanak? Aki nem érzi ebben a hagyományban a reménynek a legszebb költői szimbolikus kifejezését, az ne foglalkozzék szellemi tevékenységgel! Aki nem tudja,

hogy egy népmondában, regében, énekben, dalban, népzeneben, táncban, sőt még a népi díszítés műalkotásaiban is több az ember és a nép *életére*, tényleges múltjára és jelenére vonatkozó hamisítatlan információ, mint az uralkodók és katonák háborúit és kényszerbékéit írásban rögzítő történetírásban, vagy a szorgalmas, de verejtékes emberi élő munka eredményeinek bemutatása helyett a véletlenül el nem rothadt szerszámok múzeumban őrzött anyagi maradványait leíró gazdaságtörténetben – az maradjon a professzionista, pénzzel megfizetett műalkotások sorozatgyártásánál, a szórakoztató, mulattató, magazin-tudománynál, a kulturális üzletágnál, mert értékes munkára amúgy is képtelen. Mint magyar, pedig azt mondom, hogy a székelyek *mindnyájunk* ősi lelki-szellemi hagyatékának a fenntartói, hiszen ezek a hagyományok az egész magyarságnak és talán még más népnek is ott vannak az emberi és nemzeti örökségében, csak helyettük a székelyek mondják ki.

A Tűnődések jellege

A *Tűnődéseknek* nem feladata a történelem újraírása, vagy esetleges tévedéseinek kiigazítása, a székelyek történetét sem kell újrakutatnunk, kiigazítanunk, megírunk – ez lehetetlenség és képtelenség is volna – mint ahogyan egyetlen nemzetét vagy népcsoportját sem. Európa egész lakosságának, nemzeteinek, népeinek és csoportjainak a fejlődéstörténetét kell azonban beillesztenünk a Tűnődések szocionómiai rendszerébe, és a népcsoportokra vonatkozóan, szívünk hajlamainak engedve, *mintául* a székelyeket vettük. Nemhogy új tényeket, de még új elméleti fejtegetéseket sem vállallok, és a kérdéssel szembeni állásfoglalásomat alaposan és őszintén megvitattam és egyeztettem *Benedek Simon* történész-doktorral – a ferences *Fidél atyával* – a székelység múltjának avatott tudósával.

Csaba, Kövér, Ménmarót, Árpád

A Csaba-monda néptörténeti forrás-értéke nem becsülhető eléggé sokra, hiszen megfogalmazóinak és évezred alatti fenntartóinak a matéria rabságából való szabadulás vágyának tiszta kifejezése. Amellett Csaba – egyesek szerint azonos Írnikkel, a hun-onogur birodalom megújítójával, mások szerint nem – valóban történelmi személy, akiről a görög források is megemlékeznek, mint a Balkánon hadakozó hun-türk sereg parancsnokáról. Amikor Kr.u. 670 körül a kazárok kiterjesztették hatalmukat Attila ivadékaiknak onogur birodalmára, *Kurt kagán* negyedik fia, *Kövér* (Kuber?) – nem akarván meghódolni a kazár uralkodónak – az avar kagán védelme alá, a Tisza vidékére költözött onogur-magyar népével, rátelepedve itt az ősi magyar lakosságot két évezreddel korábban magasabb társadalmi rendjébe szervező ogurokra és minden más itteni népmaradéokra. Magam nem hiszem, hogy Attila ivadéka ez a Kárpát-medencébe való visszatérése szolgált volna indítékul a Csaba-monda keletkezéséhez, valószínűbbnek tartom az eredeti változatot, hiszen a hunok maradékai számára – a betűragók olyasmit állítanak, hogy az Euráziát hódoltató hunoknak még a maradékai is elvesztek – könnyebb lehetett az erdélyi hegyek közötti meghúzódás, mint fenekedő ellenséges seregek között a Kárpátokon kívüli Szkíthiába való visszatérés. Az is észszerűnek látszik, hogy ezek az erdélyi hun-onogur-magyar maradékok csatlakoztak Kövér népéhez, hogy kétszáz év múlva, az avarok maradékaival egyesülve, Ménmarót vezérlete alatt az Attila ivadéka *Árpád kagán* serege előtt meghódoljanak, és a honfoglalókhoz csatlakozzanak. A honfoglalókéval azonos nyelvet beszélő népet a honfoglalók testvérként fogadták, és a szövetség megpecsételésére Árpád kagán Zsolt fia számára feleségül kérte Ménmarót leányát.

Néveredet

A „székely” népnevet többféleképpen magyarázzák: egyesek szerint a „szél, szegély, perem” jelentésű „szík”, „csík” szavakból ered a népnév, tehát „szélen lakó, peremvidéki” az értelme, éppen

úgy, mint a szláv Krajna lakója a krajnik. Mások szerint a „szikil”, „szikel” ogur-óbolgár nyelven „királyfi, herceg népe” jelentésű. Megjegyzendő, hogy Erdélyben a „szikej, szkej” szó – sok bolgár lakta falu román neve a Schei – az avarok után itt uralkodó onogur-bolgárookra utal. A magyar történelemben a székely egyértelműen a hódítókhoz később csatlakozó, és ezért előőrsi és határőri szolgálatot ellátó, különleges jogállású, szabad állapotú népet jelent, akiknek rendszerinti parancsnoka a középkorban dux-nak nevezett királyfi, herceg volt. A 19. században bekövetkezett liberális jogegyenlőségig a székelyeknek olyan különleges *jogállásuk* volt, amely megőrizte számukra a turáni ősiségi rendszert, a nemzetségi közbirtokosságot a földesúr-jobbágy rendszer helyett, kivette őket a nemesi vármegyék igazgatása alól, saját nemzetségfőik, székkapitányaik, király bíráik igazgatása alatt hagyva őket. Ma *székelynek* az Erdély keleti részén fekvő autonóm határőrvidékről, a Székelyföldről származó *magyarokat* nevezzük.

Erdély első lakói

Európának, Eurázsia nyugati félszigetének első lakói minden valószínűség szerint szőke hajjú, *kaledobalti* – más néven: csúd – fajtájú, finnugornak mondott, azaz *kalevala* nyelven beszélő gyűjtögetéssel, vadászattal, halászattal foglalkozó nép volt. Ezek lakták a Földközi-tenger környékének kivételével, a hajdani Európa minden letelepedésre érdemes területét, tehát a Kárpát-medencét is. A Krisztus előtti 3. évezred elején turáni fajtájú, ogur-türk nyelven beszélő *ogur-szkiták* hódító népe telepedett rá Közép- és Kelet-Európa őslakós földnépére. Az ogurok hozták Európába – mint ezt Nimród fiainak, Hunornak és Magyarnak a regéje mondja, valószínű, Mezopotámiából – a földművelés és állattenyésztés tudományát, úgy, hogy a gabonatermelés már annak az évezrednek a folyamán áterjedt a Duna-Tisza mellékéről a Rajna vidékére is. A Krisztus előtti 2. évezredben jöttek Európa új hódítói az árja fajtájú, kelta, görög, latin, germán, szláv, szarmata nyelvű népek és hajtották uralmuk alá az előttük letelepedetteket. *Hérodotosz* a Krisztus előtti 1. évezred közepén Erdélyben szarmata-dák uralom alatt élő földműveléssel, *szőlőtermeléssel*, és bányászattal foglalkozó ogur *agatirsekről* ír. Ezek akkorra már – valószínű – eredeti türk nyelvüket a hajdan uralmuk alá került kaledobalti nép kalevela (finnugor) nyelvével cserélték fel. Erre utalnak a Közép-Maros vidékén és Hunyad megyében a szláv nyelv elterjedése előtti korszakból fennmaradt magyar földrajzi elnevezések – Egregy, Jóvíz, Város stb. –, hiszen ezekre más magyarázat nincs.

A római és a hun uralom

Erdély felett a *szarmata-dák* főhatalmat a Krisztus u. 2. század kezdetén *római* hódítás váltotta fel. A százhatvan esztendőös római uralom alatt a katonai táborok mellett keletkezett római kolóniák lakossága az Impérium egész területéről kerülve ki – bár általában latinul beszélt – etnikailag olyan kevert volt, hogy képtelen volt bármiféle szellemi örökség tartósítására. Amikor a germán támadások kényszere folytán előbb a római telepéseket, majd 271-ben a légiókat is kivonták Dáciából ott még a római városok neve is feledésbe merült. A Kárpátok ölén a germán *gepidák* rendezkedtek be, legfelső réteggként az azelőtti korszak néprétegei fölé. 375-ben a turáni fajtájú, valószínű ogur-türk nyelven beszélő *hunok* hódítása nyomán létrejött Európa minden barbár népét magába foglaló első „*Európai Nemzetközösség*”, amely a római Impérium nyugati területeit germán népek uralma alá juttatta. *Attila* 453-ban bekövetkezett halála után – a germán királyok képtelen lévén maguknak uralkodót választani Attila fiai közül – a Hun Szövetség felbomlott. Az Attila-fiak seregei a Netád melletti egymás ellen vívott csatában elvesztek és a hunok maradékainak uralma a Kárpátoktól keletre vonult vissza. Ekkor telepedhetek Erdélybe, a Küküllő-Maros vidékén élő rokonokhoz *Csaba királyfi* menekülő néptöredékei.

Az avar-szláv és a bolgár-szláv betelepedés

A 6. század vége felé Közép-Európa avar uralom alá került. A turáni fajtájú avarok eredetileg türk nyelven beszéltek, de a hódításuk idejére már átvették az általuk leigázott, de nagyon kedvelt és pártolt népüknek a szláv nyelvét. A szláv nyelvű avar uralom telepítette be Közép-Európát – Erdélyt is – szláv népekkel. A Kárpátoktól keletre megmaradt hun örökség területén *onogur*, bolgár-türk, hungár politikai szervezet 670 körül a keletről jövő *kazárok* főhatalma alá került. A kazárok uralmát elutasító onogurok erős sereggel támadtak a Keletrómai Impériumra és az Al-Duna mentén, a Balkán északi részén erős Bolgárországot hódítottak maguknak Iszperik vezetése alatt. Az onogur kagán másik fia, *Kövér* (Kuber?) ogur-csángó-magyar népével együtt az avar kagán védelme alá a Tisza vidékére telepedett. Ivadékaik a kétszáz év múlva a Kárpát-medencét hódoltató onogur *Árpád kagán* előtt *székelyekként* hódoltak *Ménmarót* fejedelmükkel együtt.

Szent István székely telepesei

A Nyugat-Európában kialakult Frank Birodalom 800-ban megszüntette az avarok közép-európai uralmát és ekkor a szláv nyelvűvé lett al-dunai Bolgárország meghódította a Kárpát-medence keleti felét a Tiszáig, tehát Erdélyt is. Árpád honfoglalói a Szamos-menti Északerdélyt elfoglalták, de a déli rész a bolgárok uralma alatt maradt, amíg *Szent István* király el nem foglalta azt is a bolgár helytartó Gyulától. A termékeny Marosmenti földek és a gazdag bányák miatt fontos területet be kellett kapcsolni a keresztyén Hungária nyugati politikai szervezetébe. A régi főváros, Belgrád – magyarul: Gyulafehérvár – köré Szent István az ország nyugati végeiről határőr-székelyeket telepített a bogárok megürült helyére, a Maros Küküllő mentére. Ezeket a telepeket a később hódoló *besenyő* katonasággal és azok háznépével is gyarapította.

Szent László székely telepítése

Az azt megelőző erdélyi székely-magyar telepítések után az első tervszerű tudatossággal létrehozott erdélyi székely határőrvidék megszervezése a 11. század végén *Szent László* király idejében történt. Akkor került sor Erdély déli felének a bolgár főhatalom távozása utáni bizonytalan helyzetéből Hungária keresztyén államrendszerébe Szent István által megkezdett, de be nem fejezett beszervezésére. *Váradon* püspökséget szervezett a király, és – valószínűleg – ő helyezte át az erdélyi püspökség székhelyét is a Tiszántúlról *Gyulafehérvárra*. Az új berendezkedés politikai, katonai és gazdasági érdekeinek megfelelően, és a keletről támadó besenyő, úz vagy kun támadások kivédésére, a Maros és a Küküllők mentére, a Keleti-Kárpátok karéjának gyepüként lakatlanul hagyott területére áttelepítette Biharból, a Kőrösök és a Berettyó mentéről a herceg korában megismert és megszeretett népét, a *székelyeket*, Ménmarót ogur-csángó-magyar népének ivadékait. Bizonyossága ennek az, hogy az udvarhelyi egyházszervezeti egységet azóta is Telegdi főesperességnek nevezik.

II. Géza telepítései

A Székelyföld következő betelepítése az 1140-es években, *II. Géza* király rendeletére történt. Nyugat-Európa akkori nagy keleti expanziója nemcsak a keresztyén misszió újabb lendületében és a keresztes hadjáratokban nyilvánult meg, hanem a nyugati keresztyén civilizációnak, polgárosodásnak a kiterjedésével is. Ezt szolgálta Germánia északi részén a *szászok* által, a szerzetesrendek mintájára szervezett *polgár-városi*, burgius közösségek mintájának Közép-Európára való kiterjedése is. Géza király ennek érdekében telepítette a szászokat a Szepességbe és Erdélybe. Erdélyben valóságos autonóm szász országot létesített az azelőtt kialakult magyar és bolgár-szláv városokból – Szeben, Szászváros, Sebes, Medgyes, Segesvár, Brassó stb. – és az itteni három székely szék területéből. A székelyeket áttelepítették keletre, Udvarhely anyaszék mellé, az Olt völgyébe, Sepsí, Kézdi és Orbai szék néven.

A Teuton Lovagrendi epizód

II. Endre király Szentföldről hazatérőben magával hozta a *Teuton Lovagrendet* és az ország határainak védelmére, a székely és szász határőrvidék megerősítésére, Brassó székhellyel országot rendelt nekik Havaselvén. Brassóból és a Barcaságból a székelyeket a Középmaros mentén, Udvarhely anyaszéktől északra kialakított Marosszékre telepítette át. A Lovagrend hűtlenségbe esvén, Endre király átpasszolta a rendet a lengyel királynak, erdélyi területüket Brassóval együtt a szászoknak adományozta.

A többi szék megszervezése

A tatárjárás és a 13-14. századi dinasztia váltási egyenetlenségek miatt az államszervezés tovább folytatása lassan ment és csak Nagy Lajos király idejében fejeződhetett be a székely honfoglalás. Erre az időre szerveződtek meg, illetve erősödtek meg az azelőtt már létrejöttek, a többi székely székek: Aranyos, Maros, Gyergyó, Csík Kászon és Miklósvár. Az előbbi, a Hargitától nyugatra fekvő székek lakosságát minden valószínűség szerint úgy toborozták össze Magyarország egész területéről a székely katonai szolgálatra jelentkezőkből. A Felső-Maros és Olt menti székek területe – valószínű, hogy – Udvarhelyszék igazgatása alatt volt ugyan, de továbbra is lakatlan vagy nagyon gyér lakosságú gyepűterület volt és a Kárpátokon kívüli, etelközi katolikus – azaz nem pravoszláv – vallású csángómagyaroknak a tatár támadások elleni menedékhelyül szolgált. Mikor ezeknek a csángó menekülteknek a száma annyira gyarapodott, szervezték meg Csík, Gyergyó és Kászon székeket. Ezekre lehet következtetni a felső területek lakosságának a katolicizmushoz a vallási reformáció utáni ragaszkodásából, a templomok és plébániák elnevezéséből és különösen a Szent László-kultusból. Például Szent Domokosról nem nevezhettek el sem templomot, sem falut annak kultusza előtt. Szent László székely hagyománya méltán megillette a telepítő *királyt*, de szentként való vallásos tisztelete csak a lovagkor újraéledése idején, Nagy Lajos király korában vett lendületet. Gyönyörűek a székelyföldi templomok Szent László-legendát ábrázoló freskói, de a 14. század előtt nem kerülhettek még az azelőtt épült templomok falára sem.

Sajátos székely társadalmi rend

A 15. századra nemcsak kialakult, de a nyugat-európai hűbériség befolyása alatt sajátos középeurópai turáni eredetű ősiségi társadalmi rendszerrel való versenyében meg is izmosodott a sajátos székely társadalmi rend. Alapja a honfoglalás előttre visszanyúló ősi *ogur* nemzetségi – nyugati nyelveken kláni – jogrendszer, amely a földet és a természetet nemcsak magántulajdonba, de magánbirtokba sem engedi, hanem közös birtoklásban hagyja, és csak haszonélvezetet vagy haszonélvezetből való részesedést enged át a családokat képviselő egyéneknek. Itt, a Székelyföldön nem volt meghódított földnépe, aki a hódító földjét jobbagytelekként művelhette volna, hogy terményéből a hódító nemesúr ivadékait eltarthassa. A székelyek viszont katonák voltak és őrszolgálatokkal nem tartották összeférhetőnek a paraszti szántó-vető munkát. Akkor sem fejlődhetett volna itt ki olyan magas szintű földművelés, amely nemhogy nagyszámú és nagyigényű úri rendet, de még tetemes iparos réteget is eltarthatott volna, ha az éghajlati és talajviszonyok ezt megengedték volna, ezek a természeti tényezők azonban csak erdő- és legelőgazdaságra voltak alkalmasak. Ezzel magyarázható a székely társadalomnak az a *vidékiessége*, ami – a szászok városiassága kontrasztjaként – jellemző maradt. A közbirtokossági rendszer nemcsak a nemesi magánbirtokok kialakulását akadályozta, de a közbirtokossági területek kisajátítását igénylő városok kialakulását is. Csak a vidékek legszükségesebb áruforgalmának ellátására kialakult vásárhelyek születtek meg, és az igazgatási központokban, az egyházi intézmények, iskolák ellátására alakultak városias iparos és kereskedő közösségek. A városok hiánya ellenére a jól működő plébániák és az előttük járó szerzetesi kolostorok tevékenységének eredményeképpen a Székelyföld szellemi műveltsége nem maradt le Közép-Európa más vidékeinek a színvonalától. Ennek ékes bizonyítéka az

első magyar bibliafordítóknak, *Pécsi Tamás* és *Újlaki Bálint* ferences szerzeteseknek a huszitákat üldöző inkvizítorok elől, a Délvidékről Székelyföld tartozékába, a tatrosi kolostorba menekülése, az 1430-as években.

A székelyek egyenrangúsága

A Székelyföld korszerűsödése, politikai, katonai és társadalmi súlyának a megnövekedése eredményeképpen a Hét Vármegye magyar nemessége és a királyföldi szász Univerzitás mellett a székely nemzet is egyenrangú helyet kapott a parasztlázadást leverő 1437-es kápolnai Három Nemzet Uniójában, Erdélyország legfelső alkotmányjogi szervezetében.

Dózsától Madéfalváig

Az ősi székely közbirtokossági jogrend vitalitását bizonyítja a *Dózsa György* vezetése alatti belháború is. A középkor alkonyán ugyanis Nyugat-Európa új, korszerű társadalmi rendet igényelt a keresztyén humanista műveltség magasabb társadalmi igényeinek a kielégítésére. A nyugati latinságban a hűbériség szövetkezett az antik római hagyatékból alakult individualista civis-polgársággal, a germánságban pedig az autonóm városi burgius közösségekkel, az egész Földön csak Európára jellemző társadalmi képlettel. Középeurópában – Magyarországon és Lengyelországban – egy sajátos humanista társadalmi rendszer alakult ki az ősi turáni vérségi jogrend és a honalapítás nyomán kialakult allodiális jobbágysághoz képest, amely felbonthatatlan köteleket szentesített az ősi földnépe jobbágysághoz és a hódítók nemesi birtokát képező, de jobbágysághoz között. Érthető a jobbágysághoz a nemesi birtokok közbirtokossággá alakítására irányuló vágya, azaz a székely közbirtokossági rendszer kiterjesztése. Persze, ez már akkor sem volt korszerű, hiszen – mint láttuk – már a gyér lakosságú Székelyföldön sem biztosította a gazdasági és társadalmi fejlődés lehetőségeit, sűrűbb lakosságú, korszerűbb földművelést és állattenyésztést lehetővé tévő területeken pedig még kevésbé. Ezért a Dózsa-felkelésnek el kellett buknia, és a Székelyföldnek is újabb, más társadalmi berendezkedés után kellett néznie. Az Erdély uralkodóival vívott küzdelmekben már ez az újabb útkeresés nyilvánult meg: előbb az ősi székely jogrend fenntartásáért, azután annak megszüntetéséért folytatván a harcot. A 18. században már olyan nyomasztó volt a székelységekre a személyi szabadságjogokat is erősen korlátozó katonai szervezet, hogy 1764-ben maguk lázadtak fel ellene. Leveretvén azonban Madéfalvánál, a székely közbirtokosság férfitagjait az akkori Európában legkorszerűbb *állandó hadsereg* katonáiként sorozták és írták be. Hogy ez mit jelentett, arra elég csak *Kőrösi Csoma Sándor* emberi méltóságot megalázó küzdelmeire gondolnunk: évekig kellett kilincselnie, hogy nyugati egyetemi tanulmányaira útlevelet kapjon, azután az egész emberiség számára fontos keleti kutatóútjára pedig egyáltalán nem kapván útlevelet a katonai kötelek miatt, *szöknie* kellett.

Folyamatos végvári kötelezettség

Mindezeknek utána vannak a székelyek. A történelem újabb fordulatai nemcsak megszüntették a székely kiváltságokat minden előnyükkel és hátrányukkal együtt, de szét is szórták a székelységet. Ilyen körülmények között is megmaradt azonban az ősi határőri, végvári kötelezettségük, ha nem is előőrsként, de hátvédként. A különbség csak annyi, hogy most nem földrajzi területet kell megvédeniük, hanem az európai keresztyén műveltség szellemi és társadalmi örökségét, nemcsak a minden oldalról politikai, katonai, gazdasági és társadalmi fegyverrel támadó ellenséggel szemben, de barátságot és testvériséget tettető szövetségeseikkel szemben is, sőt sokszor *saját magukkal* szemben is.

2. Dákoromán enigma

A dákok fontossága

Szó sem lehet arról, hogy az Európa történetében eddig említésre méltatott minden nép történetével foglalkozni akarnánk, hiszen számuk több százra tehető és legtöbbjükből a nevükön kívül semmi sem maradt. Kivételt kell tennünk a *dákokkal*, mert korunkra egy mai európai nép, a *román* nemzeti öntudatának legfontosabb elemévé vált a dákoktól való leszármazás.

Európai nemzet- és országnevek ókori ihletődése

Az a jelenség, hogy az európai nemzetek magukat és országukat a klasszikus *ókorból vett elnevezésekkel* illetik, az egyrészt a humanizmusnak, az ókori műveltség újjáéledésnek, renaissance-nak mondott újkori divatjának a folyománya, másrészt egyszerűen a politikai bölcsesség megnyilvánulása. A germán-frank politikai öntudat örökösei, de neolatin nyelven beszélő franciák galloknak nevezik magukat, országukat pedig *Galliának*, mert annakidején Iulius Caesar így nevezte. Hollandiának így lett *Batávia* a neve, Svájcnak *Helvécia*, Magyarországnak *Pannónia* és *Hunnia*. Ezek csak a humanista irodalom stíluszépítő elnevezései. A *Hispania* azonban már sokkal több, mert ez a név kapcsolja össze a már régóta egyesült Kasztíliát Aragóniával, a 18. század eleje óta. Ugyanígy, Angolország, Skótország és Wales egyesítésekor, szintén a 18. század elején az új állam a *Britannia* nevet kapta, egyesített népe lett a *brit* nemzet. – Hogy a Habsburgok nem találtak Monarchiájuknak megfelelő klasszikus nevet – pl. Pannónia, Danubia, akár Hunnia, vagy Bohémia –, ez eme uralkodóház tagjainak bölcsességhiányát jelzi, képtelenek voltak ugyanis feladatuknak megfelelő tanácsosokat találni maguknak, és hozzájárult Közép-Európa kiváló történelmi-politikai egységének a szétbomlásához. Hogy pedig végül is *Ausztriának* a nevét erőltették, az egyenesen elfogadhatatlan botorság volt minden érdekelt nép számára.

A „dákoromán” elnevezés

Nincs tehát semmi rossz abban, hogy az ókori *Dáciában* és környékén ma élő nép a dákokat vallja őseinek, beszélt nyelve alapján viszont a *román* nevet veszi fel, kifejezésre juttatván egyúttal a vláhok, oláhok, moldovánok, munteánok, árdeleánok, cincárok egységes nemzetté alakulását. Ezt annál inkább helyeselheti bárki, hiszen az ókori Dácia tényleg itt volt, és római uralom alatt is volt. A két elnevezésnek *dákoromán*ná egyesítése azonban már erőltetett, és példa sincs rá más ország vagy nép esetében.

Az elmélet dogmává válása

A baj eredete a *dákoromán kontinuitás* elméletének tudományos *igazként* való elfogadásában, sőt nemzetvallási vitathatatlan *dogmává* minősítésében van, tehát abban, hogy ez az elmélet a román nemzeti öntudat *sine qua non*-ja lett, amelyet még annak az értelmiséginek is hangoztatnia kell, aki tudja, hogy semmi tudományos igazságalapja nincs. Ez egyrészt az etikai és logikai értékek szembefordításával tudathasadásos szindrómát, büntudatos bizonytalanságot okoz a román nemzeti öntudatban, és lehetetlenné teszi a románoknak a szomszédaikkal való jó viszonyát, másrészt a román történelemnek a világtörténelemben való beillesztését is meggátolja. Az a tagadhatatlan tény, hogy most a Duna és a Kárpátok táján neolatin nyelven beszélnek, az nem bizonyít semmit a római uralom *folytonosságára* nézve, hiszen a Dunától délre a Balkánon, Kisázsiában, Előázsiában ezer évnél tovább regnált római impérium – itt voltak Konstantinápoly és Antiókhia birodalmi fővárosok, és az arabok ma is Római Földnek, Ruméliának nevezik a Balkánt – de itt mégsem beszél senki neolatin nyelven. A „római” elnevezés jelentős változáson ment át az idők folyamán: a 7. században induló iszlám hivatalos arab nyelve „rómainak” a görögöt mondja, a Balkánt nevezi *Ruméliának*. Magában

a nyugati latinságban is a „római” nem a régi impériumhoz tartozást jelenti, hanem „keresztyén”-t, mint ezt a Gesta Romanorum meggyőzően bizonyítja azzal, hogy nem az impérium népének, véneinek, vezéreinek és császárainak a viselt dolgairól szól, hanem a keresztyén vértanúk életéről és haláláról. Az pedig egyenesen paradox, hogy Itáliában *nincs* Rómának történelmi folytonossága: Itáliának nem a Róma körüli tartományát nevezik Romániának (Romagna), hanem azt a területet, amely a középkorban legtöbb ideig állott a rómainak nevezett bizánci császár uralma alatt. Britannia Dáciával csaknem egy időben került római impérium alá, tovább maradt ott, mint Dácia, császárokat is adott a birodalomnak, földrajzi nevekben nyoma is maradt a római uralomnak, de sem nyelvi, sem népi folytonossága nincs. Ezzel szemben – hogy egyebet ne mondjak – egész Dél-Amerika neolatin nyelven beszél, holott soha nem volt a Római Impérium uralma alatt.

Bizonyítékok hiánya

A magam részéről egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy Erdély hegyei között, emberek számára teljességgel alkalmatlan helyen, tehát ott, ahol egyetlen hódító sem kívánt megtelepedni, *megmaradhettek* a római colonusok *utódai* Aurelianus visszavonulása után is. De hogy lehet az, hogy sem régészeti leletek, sem semmiféle írásos emlék, és *egyetlenegy földrajzi elnevezés sem* bizonyítja ittlétüket?

A dákok megkülönböztetésének lehetetlensége

A dákokat nagyon nehéz kiválogatni a Kárpát-Duna táján élt ókori *népek tömkelegéből*. A római *írók* dákoknak nevezik a mai Temesi Bánság akkori lakóit, országukat pedig Dáciának. Később ezeket az elnevezéseket *kiterjesztik* a mai Erdély, esetleg a Szörényi Bánság lakóira és területére is. Hogy ezen a területen mind dákok laktak volna, vagy csak a római elnevezési szokás itteni alkalmazásáról van szó, azt nem tudhatjuk. A rómaiak azon az alapon, hogy Itália északi részén, Gallia Cisalpinában gallok laktak, *gallnak nevezték el* az Alpokon túl, Gallia Transalpinában, a mai Franciaországban élő minden népet. Caesar írja ugyan, hogy ott milyen másféle név alatti különböző népek élnek, de együttesen galloknak mondja őket. Ez így lehetett a dákokkal is. A római hódítás is bonyolította a néprajzi helyzetet, nem tudhatjuk, hogy a lakosságnak milyen nagy része hódolt meg *Trajanus* előtt, és mennyien menekültek előle *szabad dákként* északra. A Kr.u. 2. évszázad első évtizede, azaz Dácia meghódítása után már a római források sem említik a dák népet, csak a róluk elnevezett provinciát. Aurelianus visszavonulása, 271 után pedig már a provinciát sem, amíg 1200 esztendő múlva a humanisták ki nem ásták a történelemből. *Lehetetlen* tehát a dák etnikumnak és leszármazottainak az identifikálása, bármilyen megkülönböztetése attól a több száz népelemből előállott tömegből, amelyben a dákok és ivadékaik elkeveredtek.

Latin, magyar vagy szláv nyelvűek voltak a dákok?

Nem tudhatjuk, hogy a dákok *milyen fajtájúak* és *milyen nyelvűek* voltak. Mondják őket trákokkal, illírekkel és szarmata-szkítákkal rokon árja fajtájúaknak, trák, latin, szláv, magyar vagy más nyelvűeknek, az e körüli vita eddig eredménytelen volt. Bár legésszerűbbnek tűnik, mégis elfogadhatatlan az a feltevés, hogy a dákok *latin nyelvűek* voltak, akik annakidején az árják európai bevándorlásakor nem mentek el Itáliáig, hanem megtelepedtek a Kárpátok ölében, mert az egész itteni neolatin nyelvterületen *egyetlen egy* latin eredetű földrajzi elnevezés sincsen, még annyi sincs, mint a Balkánon vagy Britanniában. A román nyelvi földrajzi elnevezések többsége ugyanis *szláv* eredetű, kisebb része pedig *ogur* vagy *magyar*, neolatin egyáltalán nincs. A dákok magyarnyelvűsége mellett szólnak azok a *magyar* földrajzi nevek, amelyeknek meglétére csak az az egyetlen magyarázat van, hogy a magyarok első megtelepedők voltak itt, továbbá a mai román nyelv magyar jövevényszavai, amelyek viszont inkább elvont vallási és más művelődési fogalmakra vonatkozván későbbi

művelődéstörténeti szakaszra utalnak. Tetszetős volna a dákok magyarnyelvűsége, amely azt jelentené, hogy a Kárpátok körül élt minden népcsoport a dákokkal *együtt* a Kalevala nyelvén beszélt volna, azonban ezt a görög és a római írók feltétlenül észlelték és leírták volna. Hogy nem tették, elfogadhatatlannak kell mondanunk a dákok magyarnyelvűségét. Nagyon sok érv szól a dákok *szlávnyelvűsége* mellett, de csak a szarmaták közbeiktatásával, hiszen Hérodotosz idejében még nincs itt nyomuk a szlávoknak, annál inkább a szarmatáknak. Eszerint a dákok a többi itt említett néppel, *roxolánokkal, kárpokkal, jazigokkal* együtt mind a nagy szarmata nép részei voltak, és azok elszlávosodása folytán lettek szláv nyelvűekké. Erre utal a dák fővárosnak, *Sarmisegetusának* a neve, valamint a szarmatáknak a Duna-Tisza közén való szereplése, amely a dákoknak a Burebista király uralma alatt kiterjedt hatalmának lehet a következménye, de mindenképp a terület minden földrajzi elnevezésének szláv volta.

A szlávnyelvűségnek ellene mond az *egyetlen vitathatatlan* tény, a románok mai neolatin nyelve, amely nemcsak a dák kontinuitást, de a románság egész származástörténetét enigmatikussá teszi.

A dák elnevezés

A felvetődő kérdésekre magyarázatot kapunk, ha a *dák* kifejezést az uralkodó szarmaták egyik törzsének a nevéül fogadjuk el: Annak a szarmata-szkitá törzsnek a neve volt a dák, amely a görög és a latin források keletkezése idején uralkodott Közép-Európa népei felett. Más időszakokban, akár évszázadokig, más szarmata törzsek – roxolánok, jazigok, géták stb. – játszhattak vezető szerepet. A szarmaták uralma alatt pedig mindenféle származású és nyelvű nép élhetett: magyarok, ogurok, trákok, illírek, kelták, szlávok, még talán latinok is.

A nyelvtörténészek álláspontja az eredetről

A nyelvtörténészek kétséget kizáróan az albániai *Romániából*, a macedóniai *Valahiából* származtatják a román nyelvet. A románul beszélő nép évszázadok alatt a délszlávok között jutott el a Kárpátokig a 13. században, és a Kárpátokon végighaladva szállt alá előbb Havaselvére, majd Moldáviára. Később a Kárpátmedencébe is betelepedtek: a Délikárpátokból és a Máramarosi Havasokból indultak a havaselvi, illetve a moldáviai nyelvjárást beszélők, és találkoztak össze a Sebeskörös vidékén – több mint ezer esztendővel a Rhodopétól való elindulásuk után.

Az ortodox vallás

Az írott források 1200 körül említik először az Al-Duna táján a *román népet*. Három jellemzője van: a neolatin nyelv, az ortodox vallás és a vándorpásztorkodó foglalkozás. A latin nyelvűséget előbb tárgyaltuk. Az *ortodox vallás* meghatározó, döntő tényezője volt és maradt a román nép életének. Valószínű genetikai felépítésük is hajlamossá tette a románokat az ortodoxia által igényelt alázatos vallási odaadásra, amely a szilárd egynejtű házasság szentségét az élet egészének olyan mélységébe ültette bennük, hogy az nemcsak megtartotta ezt a népet kétezer esztendő minden viszontagsága között, de még más eredetűek nyelvi asszimilálására is képessé tette őket. Ezzel az ortodox vallás szerepe le is zárult a román nép építésében, hiszen – mint tudjuk – az ortodoxia megelégszik az egyház liturgikus szolgálatával, és még a metaszakrális, művelődési tevékenység területére sem terjed át, azaz nem foglalkozik sem közoktatással, sem társadalomszervezéssel. Még az egyházi szervezetet is úgy mellőzte, hogy a románoknak sem hitközségeik, sem püspökségeik, vagy önálló papi hierarchiájuk nem volt a 14. századig, amikor a bolgár és szerb egyházi gyámság alól a románok egyenesen a konstantinápolyi pátriárka egyházfőisége alá kerültek. Hogy az egyház tanító-nevelő szolgálatának a hiánya milyen veszteséget okozott a románságnak, azt bizonyítja a történelem.

Megválaszolhatatlan kérdések a szláv liturgia kapcsán

A románság vallása és annak görög-szláv liturgiája *megválaszolhatatlan* kérdéseket vet fel: a Jusztiniánusz idejében még a Keletrómai Impérium *hivatalos* latin nyelve miért nem érvényesült a Balkán latinul beszélő népe vonatkozásában? Miért nem görög és *miért szláv* a románok liturgiájának nyelve, hiszen a szlávnyelvű liturgia csak évszázadokkal később született? Az volna a kézenfekvő magyarázat, hogy a görög ortodox egyház egyszerűen nem tartotta érdemesnek ennek a társadalom alá szorult, még csak szolgának sem tekintett pásztornépnek a megkeresztelését, tehát azok Cirill és Metód idejéig valamilyen ókori pogány valláskeverék hívei voltak. Ezt a feltevést azonban el kell utasítanunk az ortodox-pravoszláv kalugyerek és pópák bigott, agresszív prozelitizáló missziójának az ismeretében. Más oldalról azt a kérdést is nehéz megválaszolni, hogy miként kerültek a román – tehát nem szláv nyelvű – egyházi nyelvbe a *magyar* kifejezések, méghozzá a legalapvetőbb keresztyén fogalmakra vonatkozóak. A magyarok ugyanis csak jó száz esztendővel Cirill és Metód után lettek keresztyének, éppen szláv nyelvi közvetítéssel, és a román nyelvbe átment kifejezések – megváltás, feltámadás, áldás stb. – nem is használatosak a magyar egyházi nyelvben ilyen értelemben. Az ortodox vallás tehát nem oldja meg a román nép származásának az enigmáját.

A román múlt: néprajzi kérdés

A román nép múltja nem történettudományi, hanem *néprajzi* kérdés. A román népet más népektől ugyanis a népi életmód különbözteti meg: egyrészt a románok hagyományos foglalkozása, a transzhumán pásztorkodás, másrészt a kiscsalád feletti minden társadalmi szervezet hiánya.

Juhtartó vándorpásztorkodás

A *vándorpásztorkodás* lehetetlenné tette a földművelést, tehát szükségtelenné az állandó letelepedést. A Balkánon más népeknek is állattartás a főfoglalkozásuk: a görögöké a kecsketartás, a szerbeké a disznótartás, de ezek nemcsak lehetővé teszik, de igénylik is az állandó lakhelyet, telephelyet, és a vele kapcsolatos növénytermesztő földművelést. A románok *juhtartása* viszont nem. Úgy kell vennünk, hogy a juhász népek – köztük a legújabb időkig a románok is – a társadalmi fejlődésnek még az állandó letelepedés *előtti* őállapotában voltak a legutóbbi időkig. Földművelés nem köti őket semmiféle területhez, országhoz. Ha valahol nyájaikkal jelen vannak, az még állandó kapcsolatot sem jelent a földdel, nemhogy birtokon, tulajdonon alapuló olyan jogi kapcsolat, amely *házához* kapcsoló erkölcsi kötelék lehetne. Az európai néprajz nem ismer erre példát, valószínű, a közel-keleti beduin juhtenyésztők életmódjában lehetne a románok életére vonatkozó hasznos analógiát találni. Állandó letelepedés híján nem beszélhetünk sem Dácia, sem a Balkán bármely tartománya közötti olyan szerves kapcsolatról, amely ezt a népet bármelyik területhez úgy kapcsolná, hogy azt románok országának – dákó-román kontinuitással, vagy a nélkül – lehetne nevezni. Az a tény, hogy a *juhtartás műszavai* a román nyelvben a latin mellett nem görög, szláv vagy más árja nyelvből valók, hanem egyedülállóan az *ogur* nyelvből származnak, csak azt a más oldalról is bizonyított tényig igazolják, hogy a Kr.e. III. évezredben Európába települt ogur-szkiták voltak – mint minden más árja népnek – az állattartásban a tanítómestereik.

Társadalomszervezeti hiány

Egyedülálló a románoknál tapasztalható társadalomszervezeti *hiány*, az, hogy nem volt a kiscsaládnál tágabb, magasabb semmiféle közösségük. Nemhogy auljuk, nagycsaládjuk, zadrugájuk, faluközösségük vagy ennél magasabb és tágabb vérségi vagy területi közösségük nem volt soha, de még – babonáságig mély vallásosságuk ellenére – hitközségük, szervezett gyülekezetük sem volt soha és sehol. Bizonyosnak látszik, hogy ez az atomizált társadalom a római hódítások társadalomrombolásának az eredménye, de arra, hogy ez miért éppen a Balkánon, a vérbosszú jogrendjét fenntartó nagyon is szigorú vérségi zadrugában élő népek között, és miért éppen az

itáliainál is ősből latin nyelven beszélő románokkal történt, arra nincs magyarázat. Tény, hogy a szüleiket elhagyó felnőtt gyermekek társadalmában nincsen, aki a hagyományokat fenntartsa, és a következő nemzedéknek továbbadja, nincsen, aki a társadalmi együttélés legalapvetőbb szabályait a gyermekekben szokássá nevelje, nem csoda hát az, hogy a társadalmi műveltségben még a tulajdonjogig sem jutott el ez a nép. A történelmen végig mindig ki volt szolgáltatva őket elnyomni akaró népeknek. A többi nemzetek mellé való felzárkózásukat végtelenül megnehezítette társadalmi helyzetük, vallásuk és életmódjuk. Azonban ami nehéz, az nem feltétlenül lehetetlen is. A román nép akár itt volt, akár máshonnan jött, hazát talált magának a Kárpátok tájain, és az őket letelepedésre kényszerítő *uraikat* – bolgárokat, besenyőket, kunokat, tatárokat, magyarokat, törököket, és mindenkit – *magukba olvasztották*, és ez differenciált társadalmi szerkezetet jelentett.

A románok megjelenése az írott dokumentumokban

A román nép *politikai fejlődése* is különleges. Az *írott dokumentumok* a balkáni latinságot Jusztiniánusz idejében, a 6. században említik először a Rhodope táján. A balkáni bolgár hódítás a bolgárokhoz kapcsolja a *vlahok*nak nevezett románok sorsát, valószínű azért, mert a bolgárok fogadhatták be szolgaként az auljaikba ennek a pásztornépnek a tagjait. Később, a 13. században, amikor a román népelem már Havaselnén is számottevő volt, a Bizánc alól felszabadult bolgárok is a vlahokkal alkotnak erős államot a Balkánon, az *Ásenida*-dinasztia uralma alatt. Ekkor említik magyar, nyugat-európai írott források a vlahok jelenlétét a Dunától északra, mert ekkor kerültek kapcsolatba a legkeletibb nyugat-európai állammal, Hungáriával. A Szentföldről hazatérő *II. Endre* király magával hozta, és a Kárpátok belső szegletébe telepítette a *Teuton lovagokat*, a határoknak a kunokkal szembeni őrizetére. A lovagrend azonban hűtlennek bizonyult a királyhoz, aki ezért tovább űzte őket a Balti-tenger partjaira, Lengyelország fennhatósága alá.

Ungro-Vlahia

Az 1241-es mongol támadás kun-tatár uralom alá juttatta Székéltől a Kárpátokig. Havaselve – akkori nevén Kumánia – IV. Béla idejében, 1260 körül került ki az Aranyhorda uralma alól, kun-tatár vajdáinak Hungária védelme alá helyezkedésével. Csaknem egy évszázadba telt, amíg a latinul előbb Cumania-nak, később Terra Transalpina-nak, saját népnyelvén *Ungro-Vlahiának* nevezett politikai szervezet megszilárdult.

Moldávia tartománya

1360 körül Lajos király több hadjáratban foglaltatta el a hajdani Etelköznek az ekkorra már feltehetően román többségű nyugati területét a Dnyeszterig, és szerveztette meg – minden valószínűség szerint – *rutén* nyelvű vajdák alatt *Moldáviát*, mint a Sacrae Coronae Hungariae tartományát.

Az idegen szüzeranítás szerepe

A két kárpát-dunai hatalmi szervezet kialakulásával jutott a román nép – idegen szüzeranítás alatt ugyan, de saját – *politikai szerephez*. Mindkét ország gyors fejlődésnek indult és egy évszázad alatt a térség fontos tényezőivé váltak. Azonban további fejlődésüket az ozmánok balkáni térhódítása megakadályozta.

Népek uralma a Kárpát-Duna táján

Ezer esztendő telt el a római uralom megszűnése és a két román ország megalakulása között. Ezalatt a Kárpát-Duna táján gót, gepida, hun, avar, onogur, bolgár, besenyő, kun, tatár uralom követte egymást. Nyilvánvaló tehát, hogy a román országokat semmiképpen *sem tekinthetjük* a Senatus Populusque Romanus *jogutódainak*.

Amikor a magyar dokumentumok a románokat, mint a Dunától északra élő népet említik, akkoriban már a Szent Korona Országában jórészt minden falu írásba került, népével együtt. A következő évszázadokban történt román bevándorlásokból is falvanként, 20-30 családonként írott dokumentum maradt fenn mind a mai napig. Pontosan megállapítható, hogy melyik faluban mennyi román nemzetiségű, mikor telepedett meg, és közülük hány részesült a *jus olahalis* kiváltságában, de ebből semmit sem lehet következtetni az Aurelianus császár és András király kora közötti történelemre vonatkozóan.

Miért nincs ma latin népessége a Balkánnak

Könnyű volna elfogadni az oknyomozó történelem állítását, hogy a mai románok elődei a *Balkánról vándoroltak* át mai lakóhelyükre a 12. századtól kezdődően, hiszen ennél nagyobb népmozgásra kitűnő példát ad a későbbi Amerikának az óceánon át történt benépesedése. A románoknak *magyar uralom alá* való beköltözését vitathatatlanul bizonyítja sok ezer okirat. Még a románok általános magyargyűlölete is ezt bizonyítja, hiszen a betelepülő szolganépeknek, a vendégmunkásoknak a befogadó nemzet iránti értelmetlen gyűlölete közismert. A *szláv földrajzi nevekre* is magyarázatul szolgálhatna nemcsak az itteni 200 éves bolgár-szláv uralom és a román ortodox egyház szláv liturgiai nyelve, de ez sem ad magyarázatot arra, hogy *ma miért nincs* latin népessége a Balkánnak.

Állásfoglalásunk lehetetlensége

Sokra értékelem a román folklórt, és ígéretesnek a román irodalmat és a szellemi műveltséget. Sajnálom szomorú történelmi múltjukat, és aggódom a felett, hogy jövőjüket nem tagadhatatlanul nagy értékű népi erényeikre építik, hanem hibáikra. Azonban visszatart minket a dákó-román enigma vonatkozásában a határozott állásfoglalástól az, hogy a román nemzettudatban *vallási dogmaként* él a dákó-román kontinuitás elmélete, hiszen mi senkit sem kívánunk nemzeti érzületében sérteni, legkevésbé az általunk olyan sokra értékelt román nemzetet. – E kérdés megnyugtató megoldása *a román történetírók feladata*.

C. A REFORMÁCIÓ

I. ÚTKERESÉS A KERESZTSÉG UTÁN

1. A Szentlélek útmutatása: *Semper reformari*

A népek megkeresztelése és tanítása

Jézus Krisztus örök parancsa, hogy tanítvánnyá kell tenni a világ minden népét, megkeresztelni és tanítani, hogy mindenki az Ő parancsai szerint éljen. Ennek első fele megvalósult Európa népeinek megkeresztelésével. A második fele, a Krisztus követésére való tanítás következett hát a megkeresztelés után. A megkeresztelést, a Krisztus iskolájába való beíratást elvégezte a Római Egyház hierarhikus klérusa, amelyet egyenesen erre a célra szerveztek volt a nagy pápák: Leó, Gergely, István, Szilveszter és a többiek. Természetes lett volna tehát, hogy ez a klérus folytassa a keresztelés előtt megkezdett *tanítást*. Erre meg is tettek minden emberi lehetőség szerinti előkészületet. A nyugati szerzetesség megújulását szorgalmazó cluny-i mozgalom a klérusnak erre a feladatra való felkészítését célozta. Az egész nyugati egyházat megújító eredményei messzire bizonyítják, hogy ez a megújulási mozgalom nem egy vagy több apátnak, sem a Benedek-rendnek, sem az egész papságot felölelő nyugati klérusnak az érdeme, hanem Krisztus akkori híveinek egész közösségéé. Minden megkeresztelt hívő *Krisztus követésére vágyott* a maga értelmi és társadalmi szintjén és ezt az igényt az egyháznak minden tanítója igyekezett kielégíteni a maga értelmi, felkészültségi és hierarhikus szintjén. A Kijelentés, Istennek a Szentírásban foglalt törvénye és az évezredek alatt hozzáfűzött írásbeli magyarázatok megadták az alapot a hittudomány kutatása számára. A tudományos rendszerezéshez az antik klasszikus logika iskolája adta a módszert, ugyanaz, amely évszázadokkal előbb az ortodoxiát megfogalmazó alexandriai iskola példája is volt. Bár a módszer kitűnő volt – mint a gótikus építészetből erre vissza lehet következtetni – az eredmény skolasztikusan, *iskolásan* mesterkélt és mereven igazhitű, statikusan ortodox lett. Nem lehetett ennek didaktikai módszerével a lendületesen fejlődésnek indult és a még nagyobb lendületre vágyó keresztyén élet irányát kijelölni. Eredményesen működött az új szerzetesrendek alapításában, a klérus tanításában és a tudományosság terjesztésében, de, mint minden „igazhitűség” ez sem tűrte a továbbfejlődést, a *semper reformari debet* törekvését, hanem inkvizícióval próbálta elfojtani.

A reformatio in capite et membris szükségessége

A Kulcsok Hatalmának nevezett Krisztusi Tóra, az üdvösség útjának kijelölése nem sikerülhetett a skolasztika alapján. A kanosszai bűnbocsánat-árusítás, a hatalommal való ilyen visszaélés végzetes következményekkel járt a római klérusra nézve. Olyan csorbát ejtett a római hierarhia erkölcsi tekintélyén ez a szakrilégium, Szentlélek elleni káromlás, hogy az egész klérust alkalmatlanná tette Krisztus tanításának tolmácsolására. Különösen a hierarhia magasabb fokain állók maradtak küldetés, hivatás nélkül. A népek megkeresztelésének befejeztével – ez örök érdemük – ebben az irányban nem volt több feladatuk, a tanításra, azaz a *keresztyénnevelésre* viszont alkalmatlanná tették magukat. Minden jóra való, józan és értelmes hívő hangoztatta már akkor is és azután is a *reformatio in capite et membris* szükségességét, azonban ez csak évszázadokkal később valósult meg a tridenti zsinaton. Akkor már Nyugat-Európában elindult volt az emberi szellem fejlődésének további folyamata, melyet

így a Pápaság intézménye végleg lekésett. Annál is inkább, mert még ez a kései reformáció sem vonatkozott az egyháznak a tanítására, sem módszereire, hanem csak szervezetére.

Az egocentrum és az ideocentrum

A feltámadott Krisztus a „Kulcsok Hatalmát”, a bűnök megállapításának és elengedésének, megbocsátásának képességét a *Szentlélek*kel adta tanítványainak. Az Evangélium törvénye, amelynek alapján az ember cselekedetei jónak vagy gonosznak ítéltetnek, le van írva a Szentírásban, ez azonban hitelesen csak a Szentlélek sugallatával értelmezhető és alkalmazható minden adott *időben és helyen*. Ezen a tételel alapszik a keresztyénség iskolája felsőbb osztályának tanterve, a Szentlélek sugallatával *prédikált Igének* a közlése. Tudom, a tisztelt Olvasó tudománytalannak érezheti a Szentlélek fontosságának hangsúlyozását, és egyáltalán a megfoghatatlan Szentlélek fogalmával való foglalkozást. A magyarázat az, hogy a Szentlélek az Egyetlen Istennek az a megnyilvánulása, amellyel az Őt kereső embert a lelki élettávlatba emeli, az örökélet világával összekapcsolja, és ezzel az embernek célt, életének pedig tartalmat ad. Persze, ez az *anyag nélküli létezést tagadó* egyoldalú materialista megítélésében bolondság – ezt már Pál apostol is így írta meg –, mert számára örökélet sem létezik, hiszen az örökélet hit kérdése. Nemcsak a hittudomány érthetetlen a hitetlen számára, de a hittel és vallással kapcsolatos minden fogalom és tevékenység is, még ezek legobjektívebbje, a vallási néprajz is. Józan megítélés szerint, aki a népi vallásossággal, hiedelmekkel, babonákkal és effélékkel foglalkozik, annak legalább annyira hinnie kell a kutatásának *tárgyát képező dolgokban*, mint az orvosnak az általa kezelt betegségek létezésében. Különben ő a bolond, nem a betege. Szerencsére az emberek közül korántsem annyi a materialista, a hitetlen, ahányan annak vallják magukat. Az embernek a világ valóságához való viszonyulását az emberi tudat két pólusának, az egocentrumnak és az ideocentrumnak az eredője határozza meg. Tehát nincsen olyan ember, aki mindenkor és minden esetben feltétlen hívő, vagy feltétlen hitetlen volna.

A Szentlélek

A történelem minden tárgyilagos ember, nem csak a hívők számára meggyőző bizonyíték a Szentlélek tényleges munkájára vonatkozóan. Ugyanis az a fejlődés, amit az emberi szellem az egész anyagi világban egyedül megvalósított, mind annak az örökélet felé való törekvésnek köszönhető, amely felé a Szentlélek vonzása vezeti az embert. Maga a Homo Sapiens Antropus *szellemi* tevékenysége, azaz az anyagenergia, a testiség feletti célra való törekvés és akarátérvényesülés, amely az emberélet mérhetetlen, örökkévaló lelki távlata transzcendens eszményének a hatására, a Szentlélek vonzására létesül harmadik élettávlatként az anyagi, testi élettávlat fölé – de ahhoz kötötten – a lelki élettávlat alá. világban. A Szentlélek vonzása pedig azokra hat, akik *hiszik* az örökéletet, akik elhívott tagjai Krisztus Láthatatlan Egyházának, amelyet a Hitvallás így határoz meg: „Isten Fia, a világ kezdetétől a világ végezetéig, a föld minden nemzetségeből, Szentlelke és Igéje által, igaz hitben megegyező, örök életre elválasztott sereget gyűjt magának, azt oltalmazza, és azt megtartja”. A hit egyrészt saját élmény, másrészt mások tanúbizonyságának az eredménye. A Láthatatlan Egyház hitvalló tagjai, a patriarhák, a próféták, az apostolok, a vértanúk, az egyházatyák, a hittudósok, a régi és új prédikátorok, az őseink és a kortársaink, minden népből és foglalkozásból részesülhetnek a Szentlélek ihletésében, és erről tanúbizonyságot tehetnek, az Ige hirdetésével, prédikálással. Hogy pedig az Ige prédikálásának, Isten *Törvényének* a hívők társadalmába *hozásának* a Homo Sapiens Antropus szellemi és társadalmi fejlődésében döntő szerepe volt, azt senki sem tagadhatja, akár hiszi a Szentlelket, akár nem. A Krisztus üdvösségre vezető útját mutatták prédikációikban az apostolok, az egyházatyák, a pogányokat keresztelő számtalan és névtelen középkori misszionárius, és kiteljesedett formában a prédikáló szerzetesrendek tagjai, akiknek tanítása nyomán Krisztus törvényei erkölccsé, majd *szokássá* lettek, hogy végül jogszabállyá

minősüljenek a hívek társadalmában. A krisztusi erkölcsi értékek etikai, logikai, és esztétikai szabályainak a prédikálásából született a szentírási krisztusi kultusz alapján a keresztyén kultúra, a jóság, az igazság és a szépség keresztyén megvalósulása, majd ennek emberi hasznosítása, az európai keresztyén civilizáció.

2. Reformatio in capite: a hierarhia megerősítése

a) A hierarhia kialakulása

A tanítás megújításának kérdése nehéz feladat

Az észszerűség úgy kívánná, hogy a tanítás megújításával kezdjük a Reformáció tárgyalását. Ez azonban lehetetlen feladatot róna reánk, hiszen nemcsak a keresztyén és egyistenhívő hittudományt, de minden hitre és vallásra vonatkozó ismeretrendszert tárgyalnunk kellene és belevesznénk az ismerettömegbe. Óhatatlanul különböző fogalmazású hitvallások közötti különbségek kerülnének felszínre, amelyek feletti vita, vagy bírálat miatt nem lehetne előrehaladni témánkban. Ezért a Reformáció két irányának, a később római katolikusnak, pápistának nevezett *klerikális* reformációnak, és az evangéliumi keresztyénnek, protestánsnak nevezett *ekklézianus* reformációnak a tárgyalása során foglalkozunk majd a tanításoknak azzal a részével, amely a két irányzat közötti különbséget jelentette, hiszen a keresztyén monoteizmus hitrendszere – benne Krisztus egész üdvösségtana – *közös minden* keresztyén felekezetben. A különbségeket kereső emberek elfelejtik, hogy minden keresztyénre érvényes hitvallás-szöveg az egész Ószövetség és Újszövetség, valamint az egyetemes zsinatok határozatai mellett még a mai felekezeti katekizmusok szövegének nagy része is. Katolikus pap barátommal beszéltem a Heidelbergi Káté tételeiről és lényegét nem érintő kis átszövegezéssel az egészet elfogadhatónak találta. – Persze, felekezetének még vannak a mieinken kívüli egyéb hittételei is. -

A klérus eredete

A keresztyén egyház klérusa a Mediterráneum pogány hagyományainak hatása alatt, a keresztyénség üldöztetése korában keletkezett. Nem Rómában, nem is az ősi Közel-Keleten, hanem – minden valószínűség szerint – Egyiptomban. A pogány római hatalom ugyanis nem üldözött minden zsidónak nevezett monoteistát, hanem csak azokat, akik Krisztus feltámadásában hittek. A feltámadásban való hit jelentett kapcsolatot az egyiptomiak halottkultusza és a keresztyénség között. A zsinagógából való kitiltásuk után azért vonultak a feltámadás hívei a sírboltokba – ilyen bőven volt Egyiptomban –, hogy elhunyt szeretteik feltámadásakor velük együtt lehessenek. A zsidó számára minden holttest és temetkezőhely érinthetetlenül tisztátalan, nem gyülekezhettek hát sírboltokba és elhunytak tetemei társaságába. Ószövetségi érvényes áldozatot csak a jeruzsálemi templomban lehetett bemutatni, a zsinagógákban nem. A pogány misztériumvallások hatása érzik az őskeresztyének mindennapi jelképes Krisztus-áldozatán. Ha nem lett volna közös vonás a feltámadáshit és a halottkultusz között, az őskeresztyének erdőkbe és a szabad természetbe rejtőzködtek volna istentiszteleteikre, nem mentek volna sírboltokba, katakombákba, és nem vonták volna maguk köré a misztérium rejtelseit, hiszen az apostoli tanításokban ilyesminek nyoma sincsen.

A klérus közvetítő szerepe

Az áldozat bemutatásához szacerdosz, pap kellett, ezért az apostoli egyház véneit – görögül: presbitereket – áldozópapokká minősítették át és szent hivatásuk titkaiba, tudományába beavatták, hiszen akkor minden vallásnak beavatott papsága volt. Két évszázad alatt a beavatottak és a laikus tömeg között a különbség úgy elmélyült, hogy amikor Constantinus a keresztyénséget közhatalomra

juttatta, a keresztyén egyház már kész papsággal, hierarhikus klérussal jött elő a sírboltokból és foglalta el helyét a társadalomban. Az üdvösség felé vezető tanítás és pásztori terelés mandátumát, amelyet Jézus Krisztus Péteren át az apostoloknak adott, azok továbbadták általuk megkeresztelt és beavatott tanítványaiknak, majd mindezek saját tanítványaiknak végeszakadatlan sorban, minden keresztyén püspökön át minden keresztyén papig. Így száll az „apostoli szukcesszió” útján a *kulcsok hatalma*, az Isten és ember közötti *közvetítés* képessége, valamint a hiteles prédikáció általi tanítás, a törvényre nevelés mandátuma minden beavatott papra, de *csak papra*.

b) A hierarhia első reformációja

A klérus első és második reformációja

Az egyetemes keresztyén egyház klérusának első reformációja a 6. században történt, akkor, amikor Nagy Gergely pápa az imperátori hatalomtól független hierarhikus klérust megszervezte. A hierarhikus nyugati klérus megszervezése nyilvánvalóan a Szentlélek sugallatára történt, hiszen Isten áldása kísérte tevékenységét. Sorra keresztelte meg Nyugat-Európa barbár hódítóit, tette Krisztus szolgálivá, keresztyén királyokká a hódító vezéreket, hogy azok Krisztus iskolájába tereljék népeiket. A *második* reformációt az 1054-es szkizma jelzi, amikor a fejlődés felé lendülő nyugati egyházrész megszabadult a haladást gátló ortodox keleti egyház nyűgétől.

A szentek példája

A népek megkeresztelése után új feladat elé került a klérus, a hitvallás megállapításának szakrális tevékenysége után, metaszakrális tevékenység első feladataként, *gyakorlati tanítást* kellett adni a megkereszteltnek. A tanításnak társadalmi gyakorlatba ültetéséhez, az egyház metaszakrális, kulturális feladatának az elvégzéséhez tananyag, módszer és tanító kellett. A tananyagot kijelölte az új hittudomány, a skolasztika, a módszert, az élőlőszóval, prédikációval és pásztorációval való oktatást megtalálták az apostoli és a patrisztikai gyakorlatban, tanítóul pedig új szerzetesrendek alakultak. A *skolasztika* metagnosztikus tudományossággal állapította meg a krisztusi etika szabályait. Azokat, akik életükben ezeknek a szabályoknak megfeleltek, szentekké nyilvánította. A szentek nemcsak az üdvösség felé vezető úton voltak példaadó mintái a hívő keresztyénnek, de földi kegyes életük jutalmaként, haláluk után nemcsak az Isten körüli üdvözültek seregében vannak, hanem a kedvükért Isten meghallgatja őket, ha földi pártfogoltjaikért hozzá fordulnak. A *szentek példája* olyan eredményesen használható didaktikai módszer volt a skolasztikus prédikátorok eszközei között, hogy a nyugati keresztyénség egész offenzív korának jellemzője, a középkori keresztyén kultúrának szerves része lett. Elsősorban Szűz Mária, továbbá az apostolok, őskeresztyén vértanúk és a keresztyénség régebbi és újabb, legendás vagy történeti hősei. Minden egyénnek, családnak illett mennyei patrónust választani, de patrónusuk volt a különböző foglalkozási ágaknak, tevékenységeknek, hivatásoknak – nemcsak a becsületes szakmáknak, de még az útonállóknak, rablóknak és tolvajoknak is –, éppen, mint az ókori pogányságban. A falvak, városok, tartományok és országok is mennyei védnököt kaptak, akiknek névünnepe a helyi *búcsú* – ez a bűnbocsánat régies neve – napjaként, országosan viszont nemzeti ünnepként maradt meg. Hogy a szentek kultuszának hitalapja mennyire vitatható, annak eldöntése nem a mi feladatunk. Tény azonban, hogy a prédikáló szerzetesek őszinte, tiszta szívvel hirdették a szentek követendő példáját, és Isten gazdag gyümölcseivel áldotta meg a tiszta hittel végzett tevékenységet. Nyugat-Európa népei olyan előhaladást tettek a krisztusi erkölcs társadalmi szokássá fogadásában, hogy az akkori világ minden más kultúráját képesek lettek felülmúlni. Az új erkölcstan fenntartotta ugyan a misztika aszkézis-értékelését, a szerzetesi életnek felsőbbrendűségét, de *megengedte*, hogy a „világban” is lehet akár szentként is élni,

különösen tiszta házasságban, példás családban, becsületes, szorgalmas munkával, ha teljesíti hivatása szerinti kötelességeit, akár király, akár főúr, akár lovag, akár polgár, fölműves, halász vagy éppen koldus. Társadalomtörténeti érdekesség az, hogy a hierarhikus római klérus erősebb befolyása alatti népek – nagyjából a volt Impérium latin népei – nem úgy valószínűsítették meg a kapott tanításokat, mint a hajdani Barbarikum újabb, tehát lendületesebb keresztyénei. A déli, latin hagyományok hívei gyarapították a szerzetesek számát, sőt világi rendeket is szerveztek, de nem alkottak apostoli értelemben vett, állandó gyülekezeteket, eklézsiákat.

A klérus betegsége, a gyógyítás késése

A római imperátor despotikus hatalma alól a szkizmával megszabadult nyugati hierarhikus klérus megszervezte – esetleg csak eltűrte – a hívek új tanítási rendszerét, saját magára azonban nem alkalmazta. A nyert szabadsággal a pápaság nem tudott élni, csak visszaélni. Ez akkor is, ma is minden józan ember számára nyilvánvaló, hiszen minden ember gyarló, a klerikus is, és alkalmatlan tehát arra, hogy reá természetfeletti hatalmat bízzanak. Csak éppen az érdekelt főpapság nem fogadta ezt el, bár állandóan hangoztatta a „*reformatio in capite et membris*” szükségességét. Még súlyosbította a klérus gyógyítandó betegségét a papi nőtlenségnek politikai célból, anakronisztikus bevezetésével, amikor Krisztus tanainak ezeréves hirdetése folytán a keresztyén társadalom már túllépett a szerzetesi aszkétikus életmód eszményítésén, és ennek megszüntetését igényelte. Zsinatot kellett volna összehívni a reformáció véghezvitelére, de ez mindaddig késett, amíg valóban *elkésett*.

c) A reformzsinatok

Konstanztól Firenzéig, majd a láthatatlan zsinat

Az első reformzsinatot végül is Zsigmond germán-római imperátor hívta össze 1414-ben *Konstanza*-ba. Itt azonban a főpapság pozitív hozzáállása teljességgel hiányozván, a legdurvább visszasságot, a többes pápaságot sikerült csak felszámolni, de a reformokhoz hozzá sem kezdettek. Jellemző, hogy a reformációt követelő *Husz János* hittudóst meghallgatás helyett elítélték, és máglyán elégették. A későbbi *bázeli* és *firenzei* Zsinatok sem mozdították előre a római egyház reformációjának ügyét, azután pedig száz évre még a zsinat ügye is lekerült a napirendről. Ez alatt az évszázad alatt viszont annyira felgyorsult Nyugat-Európa történelmi fejlődése, éppen a krisztusi tanításoknak a társadalomban való érvényesülése folytán, hogy a keresztyénség reformációja valóban meg is történt. Nem a Róma, Alexandria, Bizánc vagy valamelyik egyházatya rendszere szerinti látható, fogható, földi, testi egyházé, hanem az örök, láthatatlan, lelki egyházé, még pedig a római klérusnak nem közreműködésével, hanem ellenkezése dacára, és nem látható testi zsinat, hanem a láthatatlan egyház láthatatlan zsinata által.

Trident

Végül 1545-ben *Trident*-be hívta össze a pápa zsinatra a hűségén maradt főpapokat, és valóban az egyházszervezet reformációjához láttak. Értelmezésük szerint azonban az egyház a klérussal *azonos*, tehát a zsinatra egybegyűlt hierarhák közösségével. A *reformatio in capite et membris*-ből csak az *in capite* valósult meg, a római klérus létét és hatalmát veszélyeztető visszasságokat szüntette meg, hogy ezzel fennmaradását biztosítsa. Tiszta lelkiismerettel, józan mérlegelés után döntöttek így a zsinatra összegyűlt főpapok, hiszen a római klérus ezer esztendő alatti teljesítményével, Európa népeinek megkeresztelésével, a keresztyén nemzetközösség megalkotásával meggyőzően igazolta létjogosultságát. Valóban megtisztították az egyházi hierarhiát a mindenkit megbotránkoztató visszaélésektől, a szimóniától, a bűnbocsánat árusításától és a legkirívóbb hibáktól. A döntéshozó hierarhák azonban nem voltak az évszázadok alatt kifejlődött humanikus tudományosság birtokában

és nem ismervén azt, féltek a diadalmasan terjedő eklézianus mozgalom befolyásától, a tanítások középkori rendszeréhez még formailag sem mertek hozzányúlni, azt az Aquinói Tamás „Summa Theologiae” alapján rögzítették. A szertartások nyelve továbbra is szigorúan a latin maradt, érthetetlen, misztikus ceremónia a hívek számára. Az alsó papságot mindenkit megbotránkoztató parázna életre kárhóztató cölibátust sem oldották fel, amelynek a feudális társadalmi viszonyokban gyökerező indítékai már elenyésztek. Hogy pedig a két szín alatt való úrvacsorát miért tilalmazták, arra azóta sem adtak semmiféle magyarázatot. Most, négyszáz esztendő múltán látjuk, hogy a Tridenti Zsinat legsúlyosabb mulasztása nem ezeknek a tanítási különbségeknek a fenntartásában, nem is az apostoli szukcesszió elvéhez való ragaszkodásban volt, hanem a római egyház fejének, a pápának olyan hatalommal való felruházásában, amilyen az emberi társadalom valóságában nem létezik, és nem is létezhet. Nemcsak a „római kalifátust”, a pápa világi kényszerhatalmát tartották fenn, hanem ezen felül még valóságos teokratikus lelki hatalmat is. A pápa lévén a Szentírás egyetlen hiteles értelmezője, úgy az üdvösségre, mint minden emberi cselekedetre, tevékenységre és tudományos kutatásra vonatkozóan a döntő Igazságot a pápa mondja ki. Ez a dogma nemcsak a keresztyénség dinamikus fejlődését továbbvivő hitújítással szembeni kiegyenlíthetetlen ellenséges viszonyulást jelentette, de tudatlanságba és tájékoztatlanságba zárta a római egyház legkiválóbbjait, lehetetlenné tette a római egyház hívei számára a szellemi, tudományos fejlődést, és az egész intézményt a hitetlenek csúfolkodásának céltáblájává tette.

Trident – a hagyományok rögzítése

Úgy beszélünk a Tridenti Zsinatról, mintha az alapította volna meg a Római Katolikus Egyházat, holott csak ezerötven éves hagyományait rögzítette többnyire hallgatólagosan. Expressis verbis a Zsinat idején a protestánsok által vitatott hittételek fogalmazását pontosították, egyébként és általában megelégedtek a hagyományoknak a skolasztika rendszerezésében való fenntartásával. A skolasztika, mint az addigi keresztyén hittudomány metagnosztikája, megállapította a krisztusi etika elvi alapjait, és remek logikus és gyakorlatias rendszerbe foglalta a keresztyén erkölcs szabályait. Józan ember nem utasíthatja el az embernek minden erejéből való üdvösség-keresést, hiszen Jézus Krisztus a maga szabályainak a követésére taníttatja az emberiséget. Ha a Római Egyház ennek a tanításnak olyan gyakorlatilag bevált módszerét fenntartja, és általánosan parancsolja, mint a fülbegyónás valóban egyénre szabott didaktikája, akkor az csak helyeselhető. Hogy lehet jobban a tanítványok tudatába és génjeibe ültetni a keresztyén erkölcs szabályait, mint a szabályok áthágásának, a bűnöknek rendszeres elisméltetésével, hogy a hívő a maga viselkedését a szabályok előírásaival egybevetesse? A bűnök *megvallása* feltétele azok megbocsátásának, a *feloldozásnak*, az egész processzus pedig megszabadítja a gyónót bűntudata súlyától, további feladatok ellátására teszi képessé, és mindehhez könnyen teljesíthető gyakorlati teendőket is jelölnek ki számára. Minden esetre, a fülbegyónás a Kulcsok Hatalma gyakorlásának olyan módszere, melynek az egész világon minden napon való alkalmazása nélkül a keresztyén erkölcs szabályai nem lettek volna soha az emberiség közkincsévé.

Trident eredményei

Hiányosságai ellenére a Tridenti Zsinat eredményei történelmi távlatokban pozitívak. Bírálói elfelejtik azt, hogy az emberi társadalom nem egyforma képességű és lehetőségű egyének összessége, hanem életkor, tanultság, neveltség, értelmi, érzelmi és vérmérsékleti, erkölcsi képességek tekintetében nagyon is különböznek az emberek, nemcsak egyénenként és családonként, hanem nagyobb társadalmi egységeként, népenként és nemzeteként, faji eredet, sőt földrajzi elhelyezkedésük tekintetében is. Az egyháztörténelem igazolja a római egyház Tridentben történt reformációjának helyességét, a tanítások terén való megalkuvását is. Anélkül mindazok a népek, akik a keresztyén tanításokat csak a mediterrán-árja politeista örökség hagyományaival együtt tudják

elfogadni, kimaradnának Krisztus nyájából, nem volnának továbbtaníthatók Krisztus követésére. Krisztus annakidején nem szabta meg a követésére való tanítás módszerét, hiszen az „minden embernek, népnek és nemzetnek az ő nyelvén” kell történjen, különben nem lehet eredményes. Úgy látszik, Dél- és Közép-Európa latin és szláv eredetű népei igénylik az Isten és ember közötti közvetítőt, az elhunyt szentet és az élő papot, igényli magával szemben a pap gyóntatószékén át gyakorolt gyámi hatalmát, és nem bízik annyira a Szentlélek ihletésében, hogy azzal a Szentírásban foglalt kijelentéseket akár a maga számára is magyarázni merészelné. Ha valaki nem fogadná el Jézusnak azt, hogy mindenkit a maga hite tart meg, az higgye el a történelemnek, hiszen a római katolikus egyház *milliárdnyi* embert tart Krisztus hitében.

Tridenti Alkotmány

A klérus reformációjának legnagyobb érdeme – amelyet bírálói leginkább kifogásolnak – az egyház szervezeti, intézményes egységének a fenntartása. Az eltelt négyszáz esztendő bizonyítja, hogy Krisztusnak az emberiség nevelésére adott parancsa szervezett, irányított és ellenőrzött intézményességgel teljesíthető a legeredményesebben. Sajnálatos azonban, hogy a tridenti reformáció a Római Egyház *alkotmányát* a legszélsőségesebb pápai autokrácia és főpapi arisztokrácia *merev fenntartásával*, a középkori feudális társadalmi szervezeti formában rögzítette, ahelyett, hogy a rendiségen át a demokrácia felé engedte volna fejlődni. Ismét csak a történelmet hívjuk tanúságot, hogy a római klérusnak a karizmatikus monarhiával és feudális nemességgel való testi-lelki összefonódása akadályozta meg a Római Egyház népeit a reformok útján való természetes társadalmi fejlődésben, és valósággal kényszeríti híveit a materialista és illegális útra, a forradalomra és a diktatúrára.

A tanítások módszerének korszerűsödése

A keresztyén tanítások *módszere* azonban a klerikális reformációban is korszerűsödött. A tanító szerzetesrendek prédikációi bár a Gesta Romanorum legendáit keverték a Bibliával, mégis csak igehirdetések voltak, krisztusi magvetés, amely végül is meghozta a maga termését. A ferencesek ott voltak és szolgáltak a hívek tömegeiben, és ha állandó gyülekezeteket nem is szerveztek, prédikációikban és a gyóntatószékben pásztorai lehettek Krisztus nyájának. A Reformáció utáni szerzetesrendek és a kordába fogott plébánosok pásztorációja, a római klérus szakavatott vezetése és ellenőrzése alatt állandóan fejleszti és viszi előre a római katolikus keresztyénséget. A tudományos és társadalmi haladással szembeni állásfoglalás miatt azonban a Római Egyház klérusa képtelen az iránymutatásra, sőt az emberiség lelki és szellemi fejlődésében a szekuláris társadalmi hatások után kullog, holott a cél felé való határozott iránymutatás volna most is a legfontosabb kötelessége.

Trident klérusra vonatkozó intézkedései

A Tridenti Zsinat az egyház hittételein nem változtatott, de intézkedéseivel a hierarhikus klérust megtisztította, és működését szakszerűen megszervezte. A kormányzás, ellenőrzés, bíraskodás a főpapok kezében maradt. A helyi igazgatás, liturgikus szolgálat, miseáldozás, hitoktatás, gyóntatószéki pásztoráció a plébánosok és káplánjaik feladata maradt. Az egyház számára fontos, különleges teendők ellátására pedig *önkéntes* munkásokat állított szolgálatba az új szerzetesrendekben. A metaszakrális tevékenység, a tudományos kutatás, az egyházi oktatás, a betegápolás, az árvagondozás és más szociális-karitatív feladatok ellátására az új szerzetesrendek sokasága állott rendelkezésre. Hogy ezek a krisztusi tanításokat a hívek lelkében elmélyítő egyházi szolgák szerzetesek voltak – és ma is azok – azt csak a keresztyénség rosszhiszemű bírálói kifogásolhatják, hiszen önként vállalták hivatásukat és példamutatóan látták azt el.

A protestálók etetnekek

Világtörténelmi jelentőségű *hibát* követett el a Tridenti Zsinat azzal, hogy eretneknek, tévelygőnek nyilvánította és kiközösítette az egyedül katolikusnak, egyetemesnek nyilvánított Római Egyházból mindazokat, akik a pápa teokratikus hatalmát elfogadni nem hajlandók, és akik tiltakoznak, *protestálnak* az evangéliumi keresztyénség elítélése ellen. Ez ugyanis Krisztus tanításának a hívek lelkében való elmélyítését nehezítette meg egészen a lehetetlenné tételig, éppen azt, amit az eklézíánusok az evangéliumi keresztyénség legfőbb feladatának tartanak. Hogy a keresztyén felekezeteknek egymás ellen fordítása mennyire káros, az közismert.

A jezsuita rend

A speciális egyházi feladatok betöltése mellett intézkedés történt a legkülönlegesebb funkció ellátására, a klérus-egyház védelmére. A *Loyola Ignác* által kezdeményezett különleges szervezet, a *Societas Jesu* harcos önkéntesei vállalták a nehéz és háládatlan munkát. Az egyház már nem a barbár katonákban látta ellenségeit, akik ellen a keresztyénség védelmezésére fogadalmat tett lovagok harcoltak, hanem az új kor szellemi mozgalmaiban, elsősorban az evangéliumi keresztyénségben. Úgy látták, hogy az eretnekek és hitetlenek minden eszközzel támadják az „egyedül üdvözítő egyházat”, ezért ellenük minden eszköz felhasználható. A védelem legjobb formája a támadás lévén, totális támadást intéztek totális fegyvertárral a feltételezett ellenség ellen. Bizony, felhasznált módszereik és eszközeik túlnyomó többsége megengedhetetlen volt a keresztyén erkölcs számára, és egy részük olyan erőszakos, gyalázatos és sátánian fondorlatos volt, amelyet semmiféle emberi értékrend nem tűrhetett. Sokak szerint a jezsuitának szinonimája a könyörtelenség és a gonoszság, de szerintem is az *álnokság* az ide találó kifejezés. Hogy az egyéni lelki gondozás, pásztoráció és különösen a gyóntatás hatalmával visszaélve a jezsuiták behatoltak az egyének és családok legbensőbb titkaiba, beférkőztek a nászágynakba, egymás ellen uszítottak házastársakat, szülő-gyermekeket, testvéreket, barátokat, hogy a kárhozát fenyegetésével büntettek elkövetésére felbujtottak sokakat, háborút indítottak, emberek tömegeit kínoztattak és öldököltettek – persze mindezt nem a saját, hanem rászedett híveik kezével – mind általánosan ismert történelmi tények. Ne feledjük azonban, hogy a *Societas Jesu* – már elnevezése is káromlás és arcátlanság a hívő keresztyén szerint – éppen azért szerveztetett a Római Egyház más hivatalaitól elkülönítve, hogy az *egyházvédelem* – azaz klérusvédelem, pontosabban: pápizmusvédelem – gyakran csak megengedhetetlen eszközökkel elvégezhető piszkos munkája az egyház egészen foltot ne ejtsen. Lehet arról beszélni, hogy mennyire van szükség államvédelemre, politikai rendőrségre, GPU-ra, Gestapóra, Szekuritátéra, és hogy milyen hatásköre legyen az államvédelmi hatóságnak, azonban még a legdemokratikusabb közhatalmi szervezet sem nélkülözheti ezt a tevékenységet. Nyilvánvaló, hogy ezek a szervezetek és eszközeik jellemzőek felhasználóikra, és ezért a Római Egyháznak is foltot ejtett erkölcsi tisztaságán az, amit a jezsuiták az egyház érdekeinek ürügyén elkövettek. Márpedig a Római Katolikus Egyház erkölcsi tisztasága és tekintélye nemcsak a keresztyénségnek, hanem az egész emberiségnek is közkinccse. A jezsuiták a *haladást*, a *fejlődést*, a *gondolatszabadságot* tartották az egyház ellenségeinek, az eklézíánus evangéliumi keresztyéneket ezek mögött álló tényezőnek vették, és ezért folytattak és folytatnak engesztelhetetlen harcot azok ellen a keresztyének ellen, akiket szövetségesekként kéne kezelniük, és sok esetben utánozniuk is illenék.

A jezsuita rend és Trident kapcsolata

Sok vita folyt a felett, hogy a Tridenti Zsinat alkotta-e a jezsuita rendet, vagy a jezsuita rend a Zsinatot, mert közöttük kétségtelen a szellemi rokonság. Szerintem mindkettőt a 16. század elején kialakult latin-keresztyén társadalmi reformáció-igény szülte. A Tridenti Zsinaton már döntő befolyása volt az *ibérikus* humanika (barokk) radikalizmusának, de nem volt képes a Zsinat többségét az akkorra már meggyökeresedett *italikus* humanika (renaissance) pragmatizmusáról elmozdítani.

Ezzel magyarázható, hogy a római egyház szervezete, liturgiája, tevékenységi módszerei hagyományosak maradtak, az offenzív aktivitásra pedig megszerveződött a szerzetesrenddel összetéveszthető szellemi lovagrend – nem véletlen, hogy a muzulmán Begtasi-rend, a *janicsárság* idején – a *Societas Jesu*. Ki kell mondanunk, hogy a jezsuiták működésének a *megengedése* volt a római katolikus egyház tagadhatatlan *bűne*, hiszen az Antikrisztus egyetlen apokaliptikus lovasát sem szabad rászabadítani a hívek társadalmára.

A katolikus egyház neve, az egység megszűnése

A Tridenti Zsinat döntött a római egyház megnevezésére vonatkozóan is, mely ezután *Római Katolikus Egyházként* határozta meg önmagát. Sok gondunk és bajunk van az elnevezésekkel, amelyek még akkor is értelemváltozáson mennek át ezer év alatt, ha ugyanarra a fogalomra vonatkoznak. Krisztus egyházának földi szervezete viszont sok változáson ment át. Az elfogadható, hogy minden keresztyén egyház ortodox, katolikus és evangélikus, hiszen mindegyik igazhitű, egyetemes és az evangéliumon alapszik. Az „*ortodox*” kifejezést megtarthatjuk a görögkeleti rítusú egyház számára a kétezer év egész viszonylatára, mert ez az egyházszervezet valóban nem mozdult el eredeti hitalapjairól, most is ókori jellegű. A római egyházi hierarchia függetlenítette magát a keleti egyháztól, éppen külön szervezkedése jelentette a középkor kezdetét, szabatosan tehát „*középkori egyháznak*” nevezhetjük, bár „latin-római rítusú nyugati keresztyén katolikus egyházat” értünk alatta, hogy megkülönböztethessük az akkori keleti egyházaktól, az ariánusoktól és más nem egyetemes egyházaktól. A Reformáció irányzatai nem léptek ki semmiféle krisztusi egyházból, magukat mindaddig a katolikus egyház különböző rítusainak mondták, amíg ezt az őket kitagadó Tridenti Zsinat meg nem tiltotta. Az európai köznyelv a vallásháborúk korában logikusan nevezte pápistának a római klérus közösségét, később azonban a katolikus kifejezés általánosult az újkori római egyház jelölésére. A Tridenti Zsinat kizárta ebből az egyházból mindazokat, akik határozataikat el nem fogadták. Ezzel *megszűnt* a nyugati keresztyén egyház egysége, és vele együtt a nyugati keresztyén nemzetközösség, a *Confederatio Christiana* is. A római katolikus hierarchia olyan kitűnő társadalmi szervezet volt – magam is a Homo Sapiens Antropus egyik legnagyobb *szellemi* alkotásának tartom ezt a kiváló társadalmi organizmust – hogy a Tridenti Zsinat sem tudott javítani rajta, hiszen ami tökéletes, azon nem lehet javítani, az fejlődésképtelen. Amennyiben ez a klérus legalább olyan mértékben biztosította volna a társadalmi szelekciót, mint a középkorban, a katolikus egyház képes lett volna a természetes haladásra. Azonban az a szelekció, amelynek alapja az engedelmesség erénye, az még akkor is kontraszelekció az emberi *szellem* fejlődése és fejlesztése szempontjából, ha nincs az apostoli szukcesszió szigorába kötve. Mivel már a papnevelés is ezen a sínen mozog, csak véletlen folytán kerülhet kiváló egyéniség egyházi méltóságba. Magasabbra pedig az engedelmisséget jutalmazó felső kiválasztás következtében egyszerűen lehetetlen. Nem véletlen az, hogy az utolsó négy évszázadban nem volt a középszerűségből kiemelkedő pápa. Ha a szerzetesrendek nem választás útján töltenék be vezető tisztségeiket, a Római Katolikus Egyház a szellemi proletárok szervezetévé lett volna. Így azonban megfelelő képességű szakemberekkel rendelkezik a különböző metaszakrális egyházi feladatok ellátására. A teljesség kedvéért el kell ismernünk a Jezsuita Rendnek a tudományok művelésében elért eredményeit. Hogy a tudományokat ők a pápizmus védelmében, annak elutasítói elleni fegyverként művelik, az nem értékteleníti el objektív eredményeiket. Kár, hogy dogmatikai kötöttségeik miatt tudományos kutatásaikat csak a tudományok nagyon szűk körében végezhetik.

3. Reformatio in membris: a gyülekezet felújítása, a klerikális helyett ekléziális szervezet

a) Krisztus Látható Egyháza a gyülekezet

A lelki egyház

Az Egyház, „Isten Fiának Szentlelke és Igéje által, a világ kezdetétől fogva a világ végezetéig, igaz hitben megegyező, üdvösségre és örökéletre elhívott serege”, fogalma szerint minden Krisztushívó embernek a közössége, aki élt, él és élni fog a Földön. Kiterjedt tehát a hívők személyein át térben és időben az egész világra. Ennek a lelki, láthatatlan, tehát valóságos Egyháznak a feje Jézus Krisztus, tagjai pedig azok, akik benne hisznek. Ez az *egy akol* és az *egy pásztor* közössége, amelyet Krisztus Péternek, az apostoloknak és minden keresztyénnek a hitére épített.

A látható egyház – az eklézsia

Az anyagi világban a hívek gyülekezete az egyház, az eklézsia, melyben jelen van Jézus Krisztus, ha az ő nevében jöttek össze. Minden kultusz és vallás a hívek jelenlétében végzett szertartásokkal működik, azonban az ószövetségi vallás kivételével, a hívek gyülekezete csak alkalmi közösség, nem állandó. Az ószövetségi vallás hívei gyűltek össze áldozás nélküli istentiszteletre, ha távol voltak a jeruzsálemi templomtól. Ezeknek az egész világon elterjedt zsinagógáknak, görögül: ekléziáknak a közösségébe ígéri Jézus Krisztus a jelenlétét, ha az ő nevében gyűlnek össze. Az apostolok és közvetlen követőik mindenütt a zsidók zsinagóáiban kezdték az Evangélium hirdetését, és csak akkor alakítottak külön gyülekezeteket maguknak, amikor onnan a krisztustagadók eltávolították őket. Az üldöztetések alatt a hívek gyülekezetébe csak kevés kiválasztott járhatott el, és ezzel úgy elsorvadtak az apostoli kor gyülekezetei, hogy felszabadulásuk után sem voltak képesek a minden hívőt magába foglaló állandó szervezett közösség helyreállítására. A minden megkeresztelt hívő közössége helyett a *világtól elvonulók* szerzetesi közössége lett az eklézsia.

Az első pünkösdtől a keresztyénség általánosulásáig

Azok, akik az első pünkösdkor Jeruzsálemben megkeresztelkedtek, „mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak?” kérdésükkel *útmutatást* kértek az apostoloktól további viselkedésükre vonatkozóan. E kérdés megválaszolásával kezdődött meg a hívek krisztusi tanítása. Amikor évszázadok múlva Európa népei megkeresztelkedtek, ugyanezt kérdezték, és az őket megkeresztelők így kezdhették meg a népeket Krisztus követésére nevelő tanításukat. A társadalmi élet gyakorlatában ez úgy történt, hogy a beavatottak által végzett szertartás hajdani színhelye, a sírbolt, a katakomba elé egy nagy csarnokot, templomhajót építettek a megkeresztelték számára, hogy azok külső résztvevői lehessenek a szertartásoknak. A tanulási igény kielégítésére állítottak szószéket a templomban – nem a szentély, hanem a hívek csarnoka felé fordítva – hogy az ígét hirdető és magyarázó prédikátor szava hallhatóbb legyen. Évszázadokig eltartott, amíg az előbb kényszerrel összeharagított, majd később önként a templomba gyűlt hívek lelkében megfogantak a Szentlélek törvényei, a Krisztus szerinti helyes viselkedés szabályai és hatásukra átalakult Európa társadalma.

A letelepedés társadalma

A keresztyénség elfogadásával, Európa népei előtt új távlatok, új életlehetőségek nyíltak. A kóborlást, a gyakori helyváltoztatást igénylő gyűjtögetés, halászat, vadászat képes volt kielégíteni az ősi vallások értékrendje szerinti emberi vágyakat, a keresztyénség által támasztottak azonban új életformát, elsősorban a *letelepedést* igényelték. Európa népeinek állandó letelepedésével a barbár vérségi szervezet területivé alakult. Az aulból, a vérségi közösségből a letelepedéssel alakult faluközösség, a letelepedés céljának megfelelően földművelésre szakosodott, fellendült az

élelmiszertermelés, amely egyrészt a lakosság számbeli gyarapodását, másrészt a társadalom belterjes szerveződését eredményezte. A római püspöki városok mintájára a Barbarikum területén is alakultak előbb vásárhelyek, majd ezekből városok. Ezek lakosai nem lettek olyan szabad állapotú „polgárok, civisek”, mint a régi és újabb római városlakók. A régi római városok – mint a Föld egész területén másfelé kialakult minden város –, babiloni rendszerű civisei individuális szabadságjogúak, amíg a csak a nyugat-európai barbár-keresztýenségre jellemző germán városok *burgius*-polgárai a hajdani aulbeli különböző jogállás, jogegyenlőtlenség öröklése folytán kollektív, testületi, rendi szabadságjoggal – pontosabban: kiváltsággal, privilégiummal – rendelkeztek. A római civis-polgár számára nincs közvetlen beilleszkedési lehetőség a feudálisnak mondott gentilikus társadalomba, csak barbár hódító földesura, vagy egyházi földesura közvetítésével. A püspökeikkel meghódoló városok testületi egységként illeszkedtek be a barbár feudális-gentilikus rendbe, majd követték a germán városi szervezkedés modelljét.

Az európai, germán típusú város

Az *európai város* – germán, német város – ott született meg, ahol a keresztýén tanítások legmélyebben átjárták a barbár társadalmat: az Északi-tenger partjain, mégpedig annak azon a részén, amely hajdan az Impériumhoz tartozott, de germán nyelvét megőrizte. Innen terjedt nagyobb gyorsasággal a volt Impérium egész területére, lassabban, de nagyobb intenzitással a Barbarikumban. A városok *testületi privilégiumára*, a polgárok autonómiájára épülő germán várostípus gyorsan végigterjedt Gallián, majd Itálián és Hispánián, amíg Itáliában a bizánci, Hispániában a muzulmán – tehát babiloni – városrendszert terjedésében el nem érte. Kelet felé az európai város a szász területen át elérte az Elbát, megizmosodott, megerősödött – Lübeck, Magdeburg, Nürnberg, Augsburg – átlépett a Birodalom közép-európai, hajdan avar-szláv felére és az Oderáig terjedve a nyugati civilizáció keleti offenzívájának alapja lett – Berlin, Wittenberg, Jéna, Lipcse, Drezda, Boroszló, Prága, Bécs, Grác. Azután tovább ment a Baltikumban, Lengyelországon és Magyarországon, amíg Kelet-Európa határainál végleg megállapodott az *erdélyi szász városokban*.

A keresztýén társadalom

A polgárságnak a barbár hódítások folytán létrejött, feudálisnak mondott rendszerbe való beillesztése nagy feladat volt. A megoldást a *szerves* közösségek *rendi szervezetének* az utánzása adta meg a hivatásrendi szervezetek kialakításával. A keresztýén útmutatásoknak ez a követése nyilvánvaló volt a Barbarikumban, hiszen a keresztýén házasság és családszervezet, a vadászatból és gyűjtögetésből a rendszeres földművelésre való áttérés, és ennek folytán a letelepedés is a keresztýén tanításoknak az eredménye volt. Az új társadalmi rend alapközössége, a keresztýén család nem szüntette meg az aul-rendszer nagycsaládját, hanem intenzívebbé tette a páros házasságon alapuló kis családot, a gazdasági tevékenységet erre a közösségre bízta. A földművelés családi gazdaságokban folyt, és az ipari tevékenységben is a családi műhely jelentette a fejlődést. A hivatásrendek – később céhek – hivatásonként, foglalkozásonként alakultak a családi gazdaságokból és a családi műhelyekből. A hivatásrendek együtteséből alakult ki az európai város típusa, amelyet a társadalomtörténet germán városnak nevez a római-babilonival szemben. A germán város polgára, a bürger (*burgius*, *bourgeois*), nem egyéni, alanyi jogon szabad, mint a római civis (*civitano*, *citoyen*), hanem jogállását városához, és azon belül hivatásrendjéhez való tartozása határozza meg. Tehát az, hogy melyik városnak milyen rendű polgára. Ez a rendi, európai polgárság, a keresztýenség nagy társadalmi szervezeti vívmánya nem a jogok és köteleességek egyenlőségét jelentette, nem is egyenlő szabadságot, mint a római világpolgár-jog. Az európai polgárjog a hatalmi, társadalmi, gazdasági és területi lehetőségek szerinti különbségek alapján a jogok nagyon *változatos különbségét* jelentette. Kiválóan be tudott illeszkedni a hűbéri rendbe, mert készségesen elismerte maga felett a politikai

hatalmat, szívesen vállalta közterheit és fizette adóját, csak a maga élete fenntartásához, védelméhez és hivatása folytatásához szükséges *kivételezést, autonómiát* kívánta magának. (A modern európai állampolgárság nyilvánvalóan a rendi polgárság történelmi általánosulása, nincs köze tehát a római típusú világpolgársághoz.) A királyok és földesurak szívesen adták meg településeiknek a testületi autonómiát, hiszen ez előjogaikat nem csorbította, csak előnyöket jelentett számukra. A fejlődés úgy hozta, hogy egyrészt a falusi földművelő közösségek is saját munkájukat megszervező és a közterheket, adót a maga körében beszedő autonóm községekké lettek, másrészt a fontosabb városok minden lehetőséget kihasználva igyekeztek a kisebb kiterjedésű földesúri hatalom alól szabadulni és országos szabad tevékenységet biztosító királyi, birodalmi városi rangot elnyerni.

A prédikáció és a tanítványi közösség állandósulása

Az európai polgári közösségek kialakulása *állandósította* a keresztyén egyház addig csak alkalmilag összegyűlt *tanítványi közösségét*. Az öntudatos polgár érteni, tudni akarta azt, amit hisz, nem elégítette ki a misztériumok alázatos elfogadása, úgy érezte, kikerült az egyház óvodájából, és immár iskolás lévén, tanulni, ismereteket szerezni akart. Az iskolás igényt az egyház a skolasztika iskolás tudományosságával akarta kielégíteni. Ezzel lendült fel Nyugat-Európában a hittudomány művelése és alkalmazása az egyház tanítói és tanítványai nevelésében. Az igényelt tanítást a nép a *templomi prédikációkban* kapta meg. Addig is voltak prédikációk a templomokban, de nem minden miseáldozás alkalmával, csak nagy ünnepeken. A városi gyülekezetek kialakulásával állandósult a hívek prédikáció-igénye, amelyet a szakrális, liturgikus szolgálatok elsőbbsége mellett a plébánosok már nem tudtak kielégíteni, illetve nem érezték magukat kötelesnek erre. Jött a római egyház önkéntes szolgaserege, a szerzetesség. Prédikáló szerzetesrendek alakultak, nem kies vidéki várkastélyokban, hanem a városokban. Klastromaik, templomaik felépítésében segítették őket a hívek, akik a szolgálataikat igényelték. A következő lépés az öntudatos polgárság városi templomépítése volt. Az *új plébánia-templom* úgy állott a város közepén, mint a püspöki városok székesegyházai, Isten dicsőségére, a gyülekezet használatára, és a polgárság nem kis büszkeségére. Ide úgy gyűlt vasárnaponként a város egész lakossága, hogy az istentiszteleten való részvétel nemcsak a Mindenható és az egyház iránti kötelességének tett eleget, hanem a *maga jussát* is kifejezésre juttatta, úgy a templomhoz és városhoz, mint Isten atyai szeretetéhez, Krisztus bűnbocsánatához, persze kedvenc közbenjáró szentje és a mennyekiek nyelvén jól beszélő papja szolgálatával.

A prédikálástól a könyvnyomtatásig

A prédikátorok előbb csak a hagyományok alapján tanítottak, a Gesta Romanorum-ból is inkább a helyi védőszent és a területi vonatkozások hangsúlyozásával. Ahogyan a skolasztika a humanista tudományosság fejlődését előmozdította, úgy tevődtek a templomi prédikációk mind inkább *tudományos* alapokra, anélkül, hogy a szónok ihletettsége ezzel csökkent volna. A tudományosság itt a Szentírási szöveggel való közvetett vagy közvetlen alapoást jelentette. Mindez pedig a Vulgatának, a Biblia latin fordításának nagy kelendőségét hozta, hiszen ezen a nyelven minden klerikus értett és prédikációja számára a megfelelő alapigét lefordíthatta a prédikáció nemzeti nyelvére. A humanisták írásai *latin* nyelven íródtak és terjedtek, de a nép számára *nemzeti nyelvű* prédikációkba foglalták azokat, és gyakran le is írták a mindinkább szaporodó laikus olvasni tudók számára, megalapozva a nemzeti nyelvű irodalmi művek írásba foglalását. Az írott szöveg iránti nagy igény már csak a *könyvnyomtatás* útján volt kielégíthető, fel is találták 1440-ben. Nyilvánvaló, hogy az európai művelődéstörténeti fejlődés elemei és irányzatai kölcsönhatásban voltak egymással, és bár az indítékot a népnek Isten dolgaira vonatkozó megismerési vágya adta, a nemzeti nyelvek használata, a tudományos igény és a könyvnyomtatás eszköze ugyanúgy visszahatott az egyházi tevékenységre, mint az egész folyamat nagy fogható eredménye, az európai polgárság.

Úgy három évszázad alatt, a 14. század közepére Nyugat-Európa társadalmában a döntő befolyás a polgárság kezébe került, annak ellenére, hogy a politikai hatalom egészében a gentilikus társadalmi tényezők, a királyok, uralkodó hercegek és a nemesek kezében volt. A személyes királyság már régen a múlté, hatalmából előbb a főnemesség, majd a köznemesség követelte ki a részét. A valós társadalmi életben azonban az egész állami kényszerhatalom érvényesülése mellékessé vált a polgárság *autonóm* jogainak érvényesülésével, amely a társadalmi élet nagyobbik részét kivette a nem vitatott, elismert állami főhatalom hatásköréből. Előbb a *flamand városok*, utánuk minden város úgy az impérium, mint a Barbarikum területén autonómiához jutott. Példájukra a germán nyelvterületek falusi földművelő közösségei is megszervezték önmagukat, úgy ahogyan a közép-európai aulokból és zadrugákból alakult falvak lakossága már előbb megtette. A Germán-Római Impérium peremein, Helvéciában és Hollandiában már nemcsak a földesúri, hanem minden hűbéri kötelesség alól is megszabadultak a paraszti közösségek, a szabad városok polgárainak jogi helyzetét szerezvén meg maguknak. A kényszerhatalom és az alávetettek autonómiája közé húzott elválasztó vonal a főhatalom és az alávetettek hatáskörének elkülönítése, az akkor még csak privilégiumnak, kivételezésnek számító polgári szabadságjogok voltak a *rendi jogok* első érvényesülési formái. A középkori germán történelem fénykora, a Luxemburg császárok kora hozta meg a rendiség politikai hegemoniáját, átvéve a központi hatalomtól a társadalmi élet legfontosabb területeinek szabályozási hatáskörét.

A láthatatlan, lelki zsinat

A Római Egyház reform-zsinatainak csődje nem akadályozta meg az egyház spontán reformációjának kifejlődését. A humanikus tudományosság és a Szentlélek által ihletett tanítások írásban terjesztették a keresztyén tantételeket, és a könyvnyomtatás egyszeriben minden érdeklődőt bekapcsolt a Reformáció mozgalmába. A bibliai szövegek és a hittudósok tanításai, a mindezekről alkotott vélemények és ellenvélemények egyetlen szellemi és lelki közösségé formálták mindazokat, akiket a lélek erre indított, és így a testileg egybegyűlt egyháznagyok lélek nélküli, formai zsinata helyett a Krisztus minden hívét magába foglaló, *lélek szerinti zsinat* foglalkozott az Egyház valóságos reformációjával. És nem a Föld egy zárt térségében, nem hivatali tekintélyek korlátozó felügyelete alatt, hanem az egész keresztyénség nagy nyilvánossága előtt, a minden templomban összegyűlt gyülekezetek színe előtt, a tanításokat és a tantételeket magyarázó prédikációk lélek-adta szabadságában. Ez volt Krisztus egyházának, a minden időkre és térre kiterjedő örök és egyetemes Láthatatlan Egyháznak reformációját megvalósító örök, láthatatlan, valóságos Lelki Egyetemes Zsinat. Ahogyan a láthatatlan egyháznak tagja Krisztus minden elhívottja, úgy a láthatatlan lelki zsinatnak tagjai mindazok, akiket Szentlélek a világ kezdetétől fogva a világ végezetéig, az emberiség minden nemzetségéből arra indított, hogy a hívek közösségének munkáját minden erejével szolgálva, annak javulását és eredményességét előmozdítsák. A láthatatlan zsinatnak tehát a *tagjai* a patriarchák, próféták, apostolok, vértanúk, egyházatyák, reformátorok, hitvalló őseink és kortársaink a múltban, jelenben és a jövőben.

A tanítványokban felmerülő kérdések

Ahhoz, hogy a népek Krisztust követhessék, hogy az Ő tanításai szerint viselkedhessenek, felfoghatóvá, érthetővé kellett azokat tenni a hívek számára. Ez azt jelentette, hogy *feleletet* kellett adni a hívek egyre bővülő és táguló életében felmerülő kérdésekre. Európa népeinek élete ugyanis nagyot fejlődött megkeresztelkedésük folytán. A politikai élet a karizmatikus királyságból az autonóm társadalmi csoportok *rendi hatalmi szervezetévé* lett. A nemzetek azonos származásúak és politikai közösségű öntudatúak helyett azonos erkölcsűek – azonos vallási, művelődési értékrendűek

– közösségévé lettek. A hitélet elmélyülése és elterjedése a szellemi műveltség általános igényét hozta és nemcsak a hittudományok, hanem a szellemtudományok, humaniőrak, társadalmi, gazdasági, földrajzi, természettudományi és műszaki ismeretek fejlődését eredményezte. Európa népei *meggazdagodtak* szellemiekben és anyagiakban egyaránt. Képessé lettek arra, hogy az emberiség kozmikus nyugat felé vándorlásának az Atlanti óceán partján feltorlódott energiájával az Óceán gátjait átlépjék és nyugat felé új földrész megszállására, induljanak. Amerika felfedezése és Európa népei érdeklődésének keletről nyugat felé fordulása nemcsak a Közel-Kelet vallási és politikai kérdései – közte a muzulmán török előrenyomulás – iránt támasztott közönyt, hanem az új nyugati távlatok felé is kaput nyitott. Az Egyház tanításának reformációjában a mindezekből felvetődő kérdésekre feleletet kellett adni. Sőt, úgy kellett az Evangélium tananyagát Krisztus híveivel elsajátíttatni, hogy minden felmerülő kérdésükre ők maguk találják meg a Krisztus szerinti feleletet.

A láthatatlan zsinat jegyzői: a „reformátorok”

A művelődéstörténet az egyház reformációját jeles egyének, „*reformátorok*” műveként szokta feltüntetni. Luther Márton, Rotterdami Erasmus, Zwingli Ulrich, Bullinger Henrik, Socinus Laelius, Kálvin János, Melancton Fülöp, Dávid Ferenc és Knox János és mások nevét szokás emlegetni, elfelejtkezvén arról, hogy ezek és hittudós társaik csak azt írták le, amit tanulmányaik során a Láthatatlan Zsinat előző tagjaitól, valamint sok ezer kortársuktól hallottak. Nem ők voltak a Láthatatlan Zsinat, ők *csak jegyzői* voltak a zsinati munkának. Ahogyan a Szentírás leírói sem voltak azonosak az isteni Kijelentés hordozóival – legalábbis, nem feltétlen voltak azonosak – úgy az ún. reformátorok is csak leírói voltak annak az isteni Kijelentésnek, mely koruk társadalmához szólt. Ha van érdemük, az a rendszerezőé. Az sem helytálló, hogy a reformátorok külön felekezetek hitvallásait fogalmazták volna meg, hiszen ezt nem is akarták, mert mindnyájan Krisztus egyetlen egyházának a tanítását szerették volna rendszerbe foglalni. A különbségek csak a tanításoknak a társadalom valóságában való különböző megjelenésében vannak. Abban mindnyájan egyetértettek, hogy Krisztus egyháza nem azonos a római hierarhikus klérus testében élő anyagi, földi szervezettel, mert mindnyájan a Láthatatlan Egyház valóságát vallották. Számukra az egyház látható formája a gyülekezet, az eklézsia, azoknak a közössége, akik Krisztus nevében összejönnek. A bibliai zsinagógák, az apostoli eklézsiák felelevenítése ez, a szerzetesrendekben való másfél évezredes pangás után. A Szentírásnak, Isten ígéjének Szentlélek általi megismerése feleslegessé tett minden közvetítőt a Mennyei Atya és az Ő földi gyermekei között.

A Tanítás rendszerezése

A Láthatatlan Egyház állandó zsinata kiválón alkalmas a *semper reformari* követelményének megvalósítására, de éppen láthatatlanságánál, foghatatlanságánál, tehát idő, tér és személy tekintetében való korlátatlanságánál fogva, a Tanítás rendszerezésére alkalmatlan volt. Az emberi értelem viszont csak a maga logikájának törvénye szerinti ismeretet képes befogadni. A tudományos rendszerezés – ezt a klasszikus tudományrendszerezést nem ismerő korunkban állandóan hangoztatnunk kell –: ismeretelőtti és ismeret utáni. A *protognosztikus*, ismeretelőtti rendszerezés eredménye az ideonómiai eszmei szabály, az isteni törvény, amely a *kell* megfogalmazását jelenti, tehát azt, amire a tudományos kutatásnak és rendszerezésnek irányulnia kell. A *metagnosztikus*, ismeret utáni tudományos rendszerezés – ezt szokás filozófiának nevezni – a bölcséleti eszmei szabály megállapítására törekszik, tehát annak az erkölcsi értékrendi normának, etikai, logikai és esztétikai szabálynak a társadalmi viselkedésből való kiszűrésére, amely a korszakban az emberi magatartást valójában befolyásolta. Mint a gazdasági tevékenységek esetében a leltározás és mérlegkészítés csak szigorúan időhöz és helyhez kötve lehetséges, úgy az ember társadalmi viselkedése is csak adott társadalomnak adott időben való felmérésével lehetséges. A történelmi

korszakok – azaz a szellemtörténeti, tehát művelődéstörténeti fejlődési szakaszok – elválasztó eseményei ilyen eszmetörténeti rendszerező felmérésben összegeződnek. A történelmi gyakorlat az emberi értelem működési szabályainak megfelelően az előző korszak metagnosztikus rendszerezésével egyben a következő korszak protognosztikus előirányzatát is elvégzi, levonván a következtetést az előző történelmi korszak etoszána filozófiai rendszeréből, az új korszak erkölcsi igényét fogalmazza meg. Ezt végezték el az ókori egyházatyák, középkori társaik – Clairvaux-i Bernát, Aquinói Tamás – és az előbb említett reformátorok.

A láthatatlan egyház láthatókra oszlása

Az örök és egyetemes Láthatatlan Egyház a világ kezdetétől fogva és a világegyetem minden részén létezett az akkori és ottani hívőkben, függetlenül a hívők minden földrajzi vagy társadalmi kötöttségétől, tehát a vallásiaktól is. A Mindenható Isten kegyelme nemcsak a Bibliában írott és a Szentírásen kívüli ismert nagy vallásalapítók és azok követői számára adhat üdvösséget, de minden szibériai sámánnak, tibeti lámának, ogur táltosnak, kelta druidának is, hiszen az üdvözítő láthatatlan egyház tagsága éppen annak az igaz hitnek a függvénye, amelyet Isten Szentlelke által bárki megkaphat. A „legvadabb” emberi társadalom tagjaiban is hat az istenhitnek annyi paránya, amennyi a legkisebb mértékben is, de szükséges erkölccsel egészíti ki a természetes ösztönöket, hiszen él az az ember is. Ahhoz, hogy a hit társadalmi erővé váljon, nemcsak rendszerezésre, hittudományra – egyáltalán tudományra – van szüksége, hanem a rendszerezett hitnek, kultusznak szervezetre, *intézményre* is szüksége van, nyilvánvaló azonban, hogy elsősorban olyan *emberekre*, akik képesek a hitismeretek rendszerezésére és a szükséges társadalmi intézmények megszervezésére és ellátására. Tehát a beavatott papság, a kultuszt kiépítő hívő személyzet, klérus nélkül nem lehet vallási szervezet, nem lehet kultusz, és nem lehet kultúra. Nincs olyan ateista történettudós, aki tagadni merné, hogy a Homo Sapiens Antropus alkotó tevékenységének összességét jelentő – tehát a mindenki által olyan nagy értéknek tartott civilizációt is létrehozó – emberi kultúra, a Műveltség kezdetei a vallási kultuszok szentélyeiből indultak. A szentélyekben fogalmazta meg a beavatott papság és rendszerezte az isteni törvényeket, az első ideonómiai erkölcsi szabályokat. Ezeknek az emberek génjeibe ültetésére tudományos – pedagógiai és didaktikai – módszereket alkottak, kultuscélú liturgikus, szimbolikus cselekményekkel, gyakorlati példával neveltek, iskolákat szerveztek, majd az erkölcsi nevelés folytán kialakult viselkedési szokásokat kényszerhatalommal garantálva, *jogszabállyá* minősítették az ideonómia szabályait. Hogy ezek közül melyek, milyen mértékben befolyásolták a társadalom valós életét, azt állapították meg a korszakok végén a rendszerezést elvégző filozófusok. A filozófiai szisztematizálásból következő ideonómiai etikai normáknak a társadalomba ültetésére ismét csak szervezett intézményre és megfelelően képzett személyzetre volt szükség. Az intézményes társadalmi szervezet nyilvánvalóan fogható, az anyagi világ része, tehát semmiképpen sem azonosítható a Láthatatlan Egyházzal. A nyugati keresztyén egyháznak a Kr.u. 16. századi reformációja – éppen a Láthatatlan Egyházban folytonosan működő Szentlélek sugalmazásának különböző felfogása miatt – nem volt képes megegyezésre jutni a látható krisztusi egyház szervezetének tekintetében. A középkori egyház jól bevált szervezetét fenntartani akarók a római hierarhikus klérus által vezetett szervezetet mondták azonosnak Krisztus üdvözítő egyházával, a Láthatatlan Zsinat többsége pedig a krisztushívők közösségét, a gyülekezetet. A római felfogás egészében megtartotta a középkori hierarhikus szervezetet, kihangsúlyozta a klérus isteni eredetét, az apostoli szukcesszió elvének az alapján, és nemcsak társadalmi kényszerhatalmat igényelt ennek a klérusnak a számára, de a hierarhikus klérus akaratnyilvánítására konkrét személyt is jelölt ki, a római pápát. A római egyház, éppen a pápa legfelsőbb központi ellenőrzése alatt működő jól szervezett klérus, extenzív irányultságú lévén, továbbra is *el tudta látni* Krisztus egyházalapító parancsának első

felét, a *tanítvánnyá tételt*, a hit terjesztését, de gyülekezeti közösség hiányában képtelen volt annak a társadalomban való tényleges hathatósítására. A mediterrán vallási hagyományoknak a római egyház működésében való felhasználása megkönnyítette ugyan az egyház oktatási tevékenységét, a gyónás-feloldozás pásztorációjának kiváló eredményei csak egyénileg hatottak, de eredményük csak a hívek egyéni papi függése volt, amelyből nem alakulhatott ki közösség, keresztyén gyülekezet. Az evangéliumi keresztyének gyülekezetei (Az evangéliumi keresztyéneket a köznyelv protestánsoknak nevezi a szabad gyülekezetalakítás tilalma elleni tiltakozásuk, protestálásuk miatt. Különbösen a protestáns elnevezés éppen olyan pejoratív kicsengésű, mint a vele ellentétes értelmű pápista elnevezés.) intenzív tevékenységre alkalmasabbak lévén, képesek voltak a krisztusi parancs második felének, a *tanításnak* a megvalósítására, a *hitélet* társadalmi elmélyítésére, de irányító felső szervezet hiányában képtelenek voltak a külmiszióra. A Reformációt szorgalmazó prédikátorok egymás után alakították a gyülekezeteket, a hitüket öntudatosan megvalló helyi lakosok gyűléseinek többségi határozatával. Az új gyülekezet a nép nyelvén szolgáló papot választott magának, és legelső kötelességének az iskolaalapítást tartotta, hogy a hitnek további öntudatos megvallói legyenek. A protestáns gyülekezetek lelki munkáját a Szentlélek sugallata irányította, nem létezett felettes egyházi hatóság – a közigazgatási és egyéb feladatokat világi hatóságok, városi tanácsok és feudális urak látták el – a gyülekezetek közötti kapcsolatot a prédikátorok körzeti gyűlései jelentették, de a valóban érvényesülő gyülekezetközi állandó hatás a lelkészek és tanítók nevelőintézeteiből jött. Amennyire üdvös volt az oktatásügy szempontjából és a hittudomány fejlesztése tekintetében a felsőbb iskolák működésére, a *semper reformari* elvének érvényesülése szempontjából károsnak bizonyult. Hitvallások fogalmazódtak meg az eklézianizmuson belül, amelyek az intézményesség kialakítása mellett az ortodoxiának is táptalajt adtak, lefékezve az ideonómiai fejlődést, tehát a krisztusi tanításoknak a társadalomba ültetésének ütemét. Az eklézianizmus nagy antagonizmusa, az egyetemes papság elvének megfelelően az alsó papság *elvi* megszüntetése, de *gyakorlatban* további megmaradása olyan passzivitást eredményezett, amely egyetlen nemzedéknyi életlehetőséget hagyott a szigorú elvi alapokon álló elvi gyülekezeteknek. A centrifugális társadalmi tényezők a szabad egyházak felé sodorták a protestáns gyülekezeteket, és a hitvallókat valósággal rákényszerítették felsőbb egyházi hatóságok kiépítésére. A mi racionális neveltségünk számára érthetetlen az a történelmi valóság, hogy az egymást a józan észszerűség szerint annyira kiegészíteni képes két rendszer, a hierarhikus klerikális és az eklézialis egymással szembefordult, és csaknem megbénította a keresztyénség világtörténelmi küldetésének teljesítését.

A népek jellemzői meghatározzák hitüket

A keresztyén egyház reformációja nem valósult meg a 16. században, sem azóta, mert a reformáció olyan *örök igény*, amely nem teljesülhet az idők végezetéig. A fogható földi egyház társadalmi szervezet, ennek az anyagi világnak a része. Létezésében és működésében ellenállhatatlan erővel hatnak az élettelen anyag tehetetlenségi fizikai törvényei, de kiküszöbölhetetlenek a társadalmi adottságok negatív tényezői is. A keresztyén népek szellemi alkatuknak, jellemüknek, vérmérsékletüknek, ősi hagyományaiknak, társadalmi szerkezeti rendszerüknek és más adottságaiknak megfelelően ültették gyakorlatba a különböző tanítási rendszereket. Először is a társadalom tagjainak életkori, nemi, társadalmi állapotbeli *különbségei* eredményeznek különböző hitbeli állásfoglalást. Tagadhatatlan az emberfajta különböző *vérmérsékletének* a hatása is, mert különbség van déli és északi népek között. Továbbá a Mediterráneum árja népei képtelenek elszakadni ősi politeista alapjaiktól – nem lehet őket rábírní Szűz Máriától és kedvenc szentjeiktől való elfordulásra – és vallásgyakorlatukban is ragaszkodnak sok évezredes ceremóniális örökségükhöz. Ahogyan ez az örökség társadalmi, politikai, történelmi fejlődésükön is döntően

érvényesült, vallási vonatkozásban is hasonló volt a helyzet, hiszen az egyház is társadalmi szervezet. Az északi germán népek nem rendelkeztek ilyen gazdag pogány hagyományokkal, könnyebben le is mondhattak róluk. A germán társadalom domináns alakulata, a polgárság, annyira kézenfekvőnek vette a ráción alapuló öntudatos hitvallást, hogy azt nemcsak a 16. században fogadta szívesen, hanem már évszázadokkal előbb is gyakorlatilag magáévá tette. Közép-Európa szláv-magyar népei ismét csak vérmérsékletük és faji örökségük befolyása alatt állottak. A szlávoknak a déliekhez hasonló politeizmusa a középkori egyház melletti állásfoglalásra indította őket. A magyarok – elsősorban a turáni eredetű inkább megőrző tiszaiak – az ősi – kezdetleges – monoteista örökségüknek megfelelően úgy fogadták az Isten és emberek közötti közvetítőket, a szacerdoszokat és a szenteket hivatalvesztését, mint a hitük gyakorlásának útjában álló akadály elhárulását. Döntő befolyása volt a Reformáció elfogadására vagy elutasítására a hívek művelődési, *szellemi színvonalának*: a tudományosan képzett, magas értelmiségek nyilvánvalóan másként viszonyultak az Isten és ember, az ember és ember kapcsolatának elméleti, ideológiai és gyakorlati kérdéseire, mint a műveltség alacsony fokán álló, a babonás örökségtömeg kódjával küszködő tömegember. Bár az új gyülekezetek alapítása és fenntartása a hívek közösségének a döntésétől függött, a kezdeményezés mindig a prédikátoroké volt, többségükben a szerzeteseké. Amit az előbbieken a Reformáció művelődési, társadalmi és természeti feltételeiről mondtunk, az nyilvánvalóan elsősorban a *prédikátor személyére* vonatkozott. Ha a prédikáló szerzetes szíve Szűz Mária, a középkori liturgia és szervezet, a tradíciók felé húzott, az ezek melletti kitartást javasolta a gyülekezetnek, ha pedig az öntudatos, cselekvő hit és az újítás híve volt, a Reformáció melletti döntésre buzdította a hallgatóit. Persze, a *hívek közössége* döntött, ha nem is a többségi, de a tekintélyes és hangadó tagok hozzáállása, társadalmi szokásai, művelődési hagyományai vagy anyanyelve szerint. A neolatin népek nem érezték idegennek a latin nyelvet úgy, mint a germánok, őket hát nem csábította a népi nyelv istentiszteleti használata, sőt emberi hiúságukat sértette volna bármilyen barbár eredetű ideológia elfogadása. A szlávokat és magyarokat viszont erősen befolyásolta a germánsághoz való politikai viszonyulásuk, mert a Reformációt – elsősorban a kezdeti, lendületi korszakban – germán, azaz német és szász mozgalomnak tartották, és ellenérzésük a latin nyelv és a tradíciók fenntartására indította őket. Különböző a déli és északi, a pápista és a protestáns népek közötti *választóvonal* nagyjából megfelelt a másfél évezreddel korábbi római impériumi limesnek. Minden félreértés eloszlatására meg kell mondanom, hogy a pápaságnak akkor már csak a római papság előtt lehetett tekintélye, a hívek előtti pápai tekintély végzetes sebet kapott Kis Gergely pápa kanosszai árulásával, és nem a 16. századra, hanem már a 13-ban úgy állott, hogy például a budai polgárok gyűlése exkommunikálhatta a pápát, pedig Buda akkoriban egyáltalán nem volt nagy fontosságú város. A Reformációt elutasítók és a középkori hierarchikus egyházszervezetet fenntartók tehát nem a pápai tekintély hatására, hanem annak ellenére maradtak a római katolikus egyház hívei.

A Nagy Parancsolat második tételének követelményei

A 9. és a 10. században a patrisztika és a misztika passzivitásából megindult Krisztus egyházának társadalmi aktivitása. A Nagy Parancsolat első tétele, az embernek Isten iránti szeretet-kötelessége megvalósult az ókori egyház *szakrális* tevékenységében. A parancs második felének, az embertárs iránti szeretet törvényének megvalósítása már anyagvilági, azaz *szekuláris* tevékenységet kért az egyháztól. Ennek előkészítése viszont az ember *szellemi* képességeinek megfelelő szintre művelését igényelte. Az istentisztelet, a kultusz liturgikus és szacerdotális ellátásának szakrális tevékenysége mellé a szellemi műveltség, a kultúra *metaszakrális* tevékenységet kért az egyháztól, hogy az isteni törvények eszmei szabályai a társadalomban, tehát az anyag világában megvalósuljanak, materializálódjanak, „testet öltsenek”, azaz civilizációvá *szekularizálódjanak*.

A tanítás eredményességének az érdekében, az azelőtti történelmi tapasztalatok alapján az egyház a társadalom legfelső rétegével, az uralkodókkal, királyokkal és fejedelmekkel kezdte a nevelést, azután a társadalom kivételezettjeivel, a nemesurakkal, hogy azok után a polgárságot fogja olyan aktív nevelésre, hogy azok a társadalmi, gazdasági mindennapi tevékenységükben az isteni értékrend szabályainak a befolyása alatt járjanak el. Hogy milyen eredményes volt az egyház társadalomnevelő munkája, annak meggyőző bizonyága az istenes életükkel *szentséget* kiérdemlő királyoknak az európai történelemben való megjelenése. Utánuk következtek az egyház által kitűzött szent cél megvalósítására szövetkezett nemesek és lovagok, akiknek a tevékenysége lehetőséget biztosított a prédikáló szerzeteseknek arra, hogy a polgárságot aktív nevelésre fogják. Ennek a gyümölcse érett meg a 16. századi vallási reformációban, a Krisztus hívei autonóm közösségeinek, az apostolok korában működött, de azóta feledésbe merült gyülekezeteknek, az *ekléziáknak* a megszervezésével, azaz újraszervezésével. Nem szabad arra gondolni sem, hogy az egyház tanítása szállott alá a királyok színvonaláról az alsó népréteg szintjére, mert a történelmi valóság szerint Nyugat-Európa polgársága emelkedett fel az egyház nevelő tevékenysége által az embertársi szeretetnek, a humanizmusnak arra a színvonalára, hogy a krisztusi parancsok gyakorlati megvalósítására közösségeket, eklézsiákat hozhasson létre. A szakrális teendőket ellátta a hierarhikus klérus, a szellemi, kulturális, metaszakrális teendők ellátására azonban a középkori egyháznak nem voltak meg a szervezeti formái. Az emberi élet totális közössége, a család képes az életszükségletek elvégzésére, de külső társadalmi szintű tevékenységet már egy család sem tud egyedül ellátni. Ezért *szövetkeztek* a hívő családok hívő gyülekezetekké, hogy – a nyilvános vallásgyakorlat mellett – az egyház *metaszakrális teendőit*, a nevelés és oktatás, a tudományos kutatás, a közművelődés, a közegészségügy, árva-, beteg-, szegénygondozás és más szociális feladatokat elvégezhessek, nem klerikusok, hanem világi szakemberek munkájával. A szellemi, metaszakrális tevékenység előfeltétele a lelkiismereti, vallási, gondolati szabadság, továbbá a szólás, a gyülekezés és a társadalmi szervezkedés szabadsága. Így vonta maga után az eklézsiális szervezkedés igénye nemcsak a szellemi élet, hanem az egész társadalmi élet szabadságára irányuló mozgalom kialakulását, a *liberalizmust*. Ennek pedig, mint az emberiség örök szabadságvágya kifejezőjének, világtörténelmi fontossága nem szorul bizonyításra.

A Reformáció válasza az ösztönök kérdésére

Krisztus Láthatatlan Egyháza aktív tagjainak Láthatatlan Zsinata öt évszázad alatt olyan eredményesen működött, hogy a 16. században a polgárvárosi közösségekből az isteni törvényeknek társadalmi gyakorlatba ültetésére lett eklézsiák megalakulásakor már a keresztyén művelődési, társadalmi és gazdasági élet szabályait mindenki természetes következetességgel tette magáévá, fogadta erkölcsi szabállyá. Az emberi történelem kezdete óta megoldatlan nagy kérdés, hogy a Homo Sapiens Antropus természetes viselkedési törvényei, az ember egyéni és faji életének fennmaradását és fejlődését biztosító *ösztönei* hogyan terelhetők olyan társadalmi, erkölcsi szabályok medrébe, amelyek a lelki élettávlat transzcendenciájának eszményi céljai megvalósítását teszik lehetővé úgy, hogy közben az ember élete ne csorbuljon, hanem kiteljesedjék. Nevelődött-e az emberiség olyan színvonalra, hogy ösztöneit ne kelljen aszkézissal elfojtania szabad, természetes és egészséges kiélés helyett? Erre a kérdésre adott pozitív választ a Láthatatlan Zsinat sok ezer tagjának több évszázados önfeláldozó munkája eredményeképpen a Reformáció. Azzal, hogy a keresztyén gyülekezeteket családok alkották, és az egyének csak családjukon át lehettek a gyülekezetek tagjai, nemcsak a papi nőtlenség, a szerzetesség és az aszkézis minden formája minősített feleslegesnek, tehát károsnak,

hanem a természetes ösztönöket, mint az *Életnek*, Isten legnagyobb ajándékának a velejáróit is Isten iránti hálás köszönettel elfogadhatóvá tette a Krisztus szerint élni akaró hívek számára.

A családok

A 16. századi vallási reformációnak az ekléziasis szervezet kialakítását meghaladó fontosságú, a Homo Sapiens Antropus fejlődéstörténetében korszakalkotó jelentőségű eredménye volt a *családi életforma* általánosítása, az, hogy Krisztus Evangéliuma szerint csak a házassági és családi kötelességeket és kötelekeket magukra vállalók élhetnek teljes értékű, Istennek tetsző életet. Ezzel kezdődött az isteni értékrendnek a keresztyén egyház munkájával a társadalomba ültetése, *szekularizációja*, amely négyszáz évvel később, a 19. század végén vált általánossá a társadalomban, az egyház minden metaszakrális tevékenységének az eklézsiák és az időközben erre létesült szerzetesrendek kezéből világi, közhatalmi kézbe adásával. Azzal, hogy a Reformáció által létrehozott keresztyén gyülekezeteket családok alkották, és az egyének csak családjukon át lehettek a gyülekezetek tagjai, a nyugat-európai keresztyén társadalom minden más alternatívát mellőző alapjává lett a Homo Sapiens Antropus minden életszükségletét ellátni képes keresztyén család.

A természetes ösztönök, mint eszközök

A létfenntartás ösztönének vonalán nemcsak megengedett, de kötelesség is a szorgalmas és gondos munkával való jövedelemszerzés – sőt a vagyongyűjtés sem tilos – hiszen keresztyén ember önmaga és családja eltartásának a terhét semmiképpen sem háríthatja másra, továbbá szerzett javaival nélkülöző embertársai iránti szeretetét bizonyíthatja, azokról való anyagi gondoskodásával. Az egyéni és a faji életet fenntartó és továbbadó nemiség is Isten ajándéka, nem büntetése, az azzal való egészséges és a szeretet törvényei szerinti élés tehát egyenesen kötelesség az arra rendelt keresztyén házasságban. Az embernek a harmadik természetes testi ösztöne is, az, amelyik a társadalmi érvényesülésre hajtja, az Isten ajándékaként kapott élet tartozéka, amelyet a keresztyén ember az Isten által eleve elrendelt céljának a megvalósítása érdekében köteles használni, úgy, ahogyan erre a vérségi társadalomban, később a társadalom természetes közösségeiben erre lehetőség adódik. Nyilvánvaló, hogy a természetes ösztönök Istentől az emberi élet céljának megvalósítására kapott *eszközök*, és *nem célok*, korlátlan, féktelen, hedonikus kiélésük tehát tilos, úgy a gazdasági versenyben elmaradó gyengébbel szembeni könyörtelen kizsákmányolás, a nemiség minden beteges perverziója, valamint az érvényesülésnek az embertársak hatalmi elnyomására való felhasználása. A keresztyén értékrendnek a Homo Sapiens Antropus művelődéstörténetében való hegemon befolyása lehetetlen lett volna a keresztyén család, mint az értékrend természetes *társadalmi* alapja nélkül. Ennek sajnálatos és fájdalmas bizonyossága, hogy a keresztyén értékrend befolyásának a csökkenése és megszűnése párhuzamos volt a családnak a felmorzsolódásával, az embereknek szeretetközösségi tagokból független individuumokká, szingelekké válásával.

b) Mono- és polikonfesszionizmus

A meggyőződés alkotásai

Ismételten kijelentem, egyáltalán nem törekszem a különböző hitvallások rendszerezésére, sem a közöttük való hasonlóság vagy különbözőség ismertetésére, hiszen én nem vagyok hittudós, egyháztörténelemmel, vallástörténelemmel sem úgy foglalkozom, hogy ez bármilyen vallású – vagy ateista – felekezet hittételeit közvetlenül érintené. Engem az érdekel, hogy a különböző vallási tanítások szerinti *meggyőződés* milyen *alkotásokra* indította a maga híveit, azaz milyen talajt alkotott magának az ember hitvallásainak a társadalmi meggyökereztetésére, és ebből a talajból milyen társadalmi rend fejlődött a vallási közösségek gondozása, ápolása, nevelése folytán. Az a rengeteg

hitvita, amelyet a papok évszázadok alatt folytattak, a számtalan elvi különbség dacára Európa társadalmában csak néhány variációt eredményezett. Ezeket hívjuk köznyelven felekezeteknek, rítusoknak, konfesszióknak, vagy helytelen általánosítással vallásoknak.

Az 1568-as promulgáció

II. János, Magyarország választott királya – a mellékútra csúszott történetírás később „János Zsigmond erdélyi fejedelem”-re változtatta nevét és címét – 1568-as *promulgációjában* az egyetlen ortodox, azaz igazhitű, katolikus, azaz egyetemes keresztyén egyház *négy rítusa* számára biztosít szabad, viszonyos és egyenlő működési lehetőséget: a helvét hitvallású református, az ágostai hitvallású evangélikus, a római katolikus és az unitárius felekezet számára. Ugyanis akkor erre a négy csoportra oszlottak itt a hittudósok és az igehirdetők, ezek biztosítását kérték az érdekeltek. A törvény egyértelműen a közösség, a *gyülekezet jogává* nyilvánítja a *prédikátor* megválasztását – egyenesen tiltja, hogy abba bárki, bármilyen hatóság is beleszóljon – a négy bevett felekezet bármelyikéből. Kihangsúlyozza, hogy a hit hallásból lévén, arra csak olyan prédikátor tanítása vezethet, aki a hívek szíve szerint való. A későbbi sok felekezeti vita ismerője számára különösnek tűnhet az, hogy ilyen szabad választási lehetőség legyen, ez azonban egyáltalán nem jelent sem elvi közönyt, sem lelkiismereti ellentmondást. Legjobb bizonyítéka ennek az, hogy a keresztyén hitnek mind a négy rendszerét ugyanaz a személy, *Dávid Ferenc* kolozsvári prédikátor ajánlotta elfogadásra. Mind a négy átment az ő lelkén, mind a négyet tiszta szívvel ajánlhatta egymás után: a római egyház vikáriusa volt először, és meggyőződéssel prédikált a keresztyén tanítás reformációjával szemben. Luther tanait megismerve, annak a rendszerét tette magáévá, majd a Kálvinét, végül a Socinusét. Mindet tiszta lelkiismerettel ajánlotta a maga rendjén, de nem tilalmazta sohasem a másikat. Az elfogadás feltétele minden esetben az volt, hogy a tanítást a *Szentírás alapján*, a *nép nyelvén* végezzék, és azt a hívek közössége, a gyülekezet magáévá tegye.

1615, a kisebbségi felekezet autonóm joga

Az erdélyi vallásszabadsági rendszer *modellül* szolgált a későbbi európai típusú vallási jogalkotásnak. A felekezeteknek közhatalmilag védelmezett *szabad vallásgyakorlata* és több felekezetnek *viszonyos egyenjogúsága* Erdélyben fogalmazódott meg először a világon, évszázadokkal megelőzve más országokat. *Bethlen Gábor* 1615-ös rendeletével a gyülekezeti autonóm jogot a *kisebbségi* felekezetekre is kiterjesztette, a kisebbségek jogai azóta sem részesültek ehhez hasonló jogi védelemben sehol a világon. Az erdélyi törvényhozás privilegizált szabad vallásgyakorlatot biztosított a zsidóknak és az anabaptistáknak – az ortodoxok már ezt megelőzően is vallási türelemben részesültek – viszont szigorúan tilalmazta a szekták működését, a szombatosságot és a jezsuitizmust. Korunkra derült ki az erdélyi vallási rendszer másik nagy fontossága, az európai típusú egyház fogalmának a megállapítása, az azóta elterjedt amerikai egyházfogalommal szemben.

A négy rítustól a nyolc felekezetig

Európai felfogás szerint az egyház *közület*, tehát kényszerhatalmat gyakorló közösség. Bár az utolsó évszázadok publicisztikája az egyházat, mint társadalmi szervezetet az állammal párhuzamba állítja, vagy egyenesen ellentétessnek szokta feltüntetni, a történelmi valóság az, hogy az állam – a szuverén hatalmú területi közület, az európai nemzetállam – eredetében egyházi létesítmény: a nyugati keresztyén egyház, a római pápa által vezetett hierarchikus szervezet koronázta királlyá a barbár vezéreket, rájuk ruházván a Krisztus egyháza által közvetített, Isten kegyelméből való hatalmat, megerősítván és állandósítván ezzel a barbár uralkodók tényleges hatalmát. A Szapolyai-dinasztia vallási törvényeket promulgáló tagjai nem tettek egyebet, mint ami a középkori szent királyok jogutódként kötelességük volt. Még politikai érdekük sem fűződött a protestantizmus

elfogadásához, hiszen politikájuk alapja – amely a török szövetségüket is indokolta – a pápapártiság volt a Habsburg császárokkal szemben. (N.B. a pápák ebben az időben a törököket hívták segítségül a Habsburg uralkodók ellen.) Ezek a törvények egyszerűen tényként fogadják el a nép keresztyénységét, amely a legalapvetőbb krisztusi tanítás szerint nem a hívő tetszésének – vagy nemtetszésének – a folyománya, hanem Isten akaratából való, hiszen Isten akaratát már a teremtés előtt elhatározta minden földi gyermekének az üdvözítését, azért született vagy lett keresztyénné – akár akaratát ellenére is – az ember. Az erdélyi egyházfogalom szerint az egyházhoz tartozás *kötelező*. Ez az egyház a katolikus, ortodox, azaz egyetemes és igazhitű nyugati keresztyén egyház. Közösségi tagként azonban minden hívőnek joga van az *egyetlen üdvözítő* egyház neki *tetsző rítusát* megválasztani. A társadalomtörténeti fejlődés természetes folyománya volt ezeknek a rítusoknak külön közületté, szervezett felekezetté válása, hiszen az újabb nemzedékek kitartottak szüleik, ősik rítusválasztása mellett. Az eredetileg négyrítusú alternatíva a magyar jogfejlődésben később *nyolc bevett felekezetre* bővült – a római katolikus, az evangélikus, a református, az unitárius mellé bevették a görögkatolikus, görög keleti, izraelita és baptista felekezeteket is – és ez a felfogás terjedt el később Ausztrián és Németországon át egész Európában.

Világtörténelmi helyzet

Nem a magyarság, sem politikai vezetőinek a bölcsessége, sem a különböző hitvallást hirdető prédikátorok önmérséklete nyilvánult meg az erdélyi vallási törvényekben, hanem valóban Istennek mindenható akaratát, a történelmi kényszer. Az oszmán előnyomulás politikailag elválasztotta Magyarországot keleti felét Európa többi részétől. Nyugaton máglyák és vérpadok jelezték a hitviták magasra csapó szenvedélyeit, egyéni és csoportos érdekek feletti viszályok gyűlöletet szültek, amelyek hatalmi vetélkedéssé fajulván háborúba torkollottak. Az egymással csak szellemi közösséget, de társadalmi szervezetet nem alkotó reformált gyülekezetek csak tagjaik megőrzésével törődtek, eszükbe sem jutott az áhított vallásszabadságot biztosító eszköznek, a közhatalomnak a megszerzése. A közhatalom gyakorlója számára viszont a megoldandó politikai feladatoknak csak egyike volt a vallásszabadság biztosítása, illetve a vallási kérdés. Nemcsak a római részen, de a protestánsokon is egyértelmű volt a monokonfesszionális államvallási elv, amelynek egyeduralkodásával szemben a vallásszabadság csak türelem, tolerancia kérdése volt. A germán polgárjogú városok mindig is megelégedtek közösségük autonómiájával, a felső kényszerhatalom alóli kivétellel, nem igényelték magát a főhatalmat. Mivel ezek társadalmi mozgalmak általánosult az egész társadalomban, ez a polgárság lett a Reformáció *társadalmi ereje*. Passzivitása folyományaként megelégedett az államvallás kényszere alóli kivétellel, a *toleranciával*. A római egyháznak a tridenti zsinaton történt újjászervezése – *pszeudoreformációja* – nem oldotta meg, hanem állandósította, európai háborúvá szélesítette a felekezeti viszályt. Nem azon kell hát csodálkoznunk, hogy Keletmagyarországon miért születhetett meg és szilárdulhatott meg a polikonfesszionális keresztyénység, hanem azon, hogy Európában más részein ez *miért nem* történt meg.

c) A jezsuita szkizma

Az egyház útja a 16. századig

A Kr.u. 16. századra a keresztyénység ismét *válaszút* elé érkezett. Ez már a sokadik válaszútja a monoteizmus több évezredes fejlődéstörténetének, de legjobban a Kr.u. 1. évszázadbelihez hasonlított, persze, ha a legfőbb tényezőt, Krisztusnak a Földön való személyes megjelenését nem számítjuk. Ezek a fordulatos időszakok ugyanis az örökélet kijelentésének, azaz a mérhetetlen, örökkévaló élet lelki távlatának egyetlen transzcendens Abszolút Eszménye ember előtti Önmaga-

felfedésének az emberi társadalomhoz való viszonyulásából fakadtak, illetve, az emberi társadalomnak a Kijelentéssel szembeni befogadókészségének különbözőségéből. Az apostoli egyház elkülönítette magát a zsidóság krisztustagadó részétől. Háromszáz év múlva *Nagy Konstantin* császár a mediterrán szükketizmustól különítette el a keresztyénséget és tette impériuma hivatalos ideológiájává. Kétszáz év múlva, a 6. században, a keresztyénség nyugati fele a Krisztus tanítását csak hatalmi eszközéül használó császár gyámi hatalma alól megszabadulván, a krisztusi tanítások elterjesztésére alkalmas hierarhikus szacerdotális szervezetet, *klérust* hozott létre, amely a hivatalos birodalmi ortodox egyházszervezettől különböző, saját utat választott magának. Az európai barbárok megkeresztelése után az egyház növendékévé lett nyugat-európai nemzetek az egyház nevelő tevékenységének társadalmi kiterjesztését igényelték, azaz a krisztusi nevelőmunka társadalmi gyakorlati *aktivizálását*, az azelőtti, csak a szakralitásra koncentráló, befelé forduló passzivitással szemben. A krisztusi törvények társadalmi gyakorlatba ültetése – kellemetlen hangzású kifejezéssel: *szekularizációja* – a Kijelentés által kitűzött cél megfogalmazása, kifejtése, megvalósításának megtervezése, és erre az egyház növendékeinek a ránevelése, és mindennek gyakorlati példamutatása – mint minden más vallásrendszer esetében is – a testi és lelki élettávlat közé új, *szellemi* tevékenységi élettávlatot igényelt. A nyugati keresztyén egyház szívesen terjesztette ki tevékenységét a metaszakrális, szellemi aktivitás területére, vállalván a hívek vezetését a társadalomszervezés, a tudomány, a művészet, a gazdálkodás, a hatalomgyakorlás irányában, úgy, ahogyan ezt Krisztus emberszeretet-törvénye akkori értelmezés szerint előírta. Így a nyugati egyház előtt megnyíltak a szellemi fejlődés lehetőségei, melyeknek azelőtt a keleti egyházrészhez való kapcsolata akadályul szolgált. A római pápai egyházszervezet elszakadt a konstantinápolyi központtól – ez véglegesedett 1054-ben – és elindult egy olyan szellemi fejlődés útján, amilyenhez csak az ószövetségi prófétai kor hasonlítható, de amilyenre a világnak egyetlen más világvallásában sincs példa.

A Reformáció és Trident: a szakadás

Ez a humanikus, emberközpontú, szellemi fejlődés vezetett a 16. századi, Reformációnak nevezett európai *általános megújuláshoz*, a hitélet, az egyházszervezet, a tudományosság, a társadalmi hatalmi rend, a gazdaság és az egész emberi művelődés terén. Sajnos ez is egyházszakadáshoz vezetett, ez azonban már nem a fejlődőképes magasabb rendű rész elkülönülése volt a fejlődésre alkalmatlantól, hanem fordítva: a Tridenti Zsinat korszerűsítette a római egyház hierarhikus, papuralmi szervezetét, a pápaságot örökérvényűvé szilárdította, tehát minden további fejlődés lehetőségétől el is zárta. A keresztyénség minden kérdésében teokratikus döntési hatalmat adott a pápának, és – végzetes határozattal – üldözendő eretneknek nyilvánított mindenkit, aki ezt a pápai hatalmat el nem fogadja.

A pápa, mint szellemi zsilip

Minden emberi alkotás – az alkotások összessége a műveltség, a kultúra lévén – annak a kultusznak az eredménye, amely az alkotónak a világhoz való viszonyulását meghatározza. A *kultusz*, az istentisztelet, az eszményi cél megvalósítására való törekvés az indítéka mindannak, amit *kultúrának*, művelődésnek nevezünk – ennek pedig az ember hasznosítására szolgáló nagy része a *civilizáció*. A Tridenti Zsinat az emberi szellem egész tevékenységi területére a pápának adott *szűrési monopolhatalmával* zsilipet állított az egyház szakrális és metaszakrális tevékenysége, a kultusz és a kultúra közé, megnehezítve, vagy egyenesen ellehetetlenítve azt, hogy az emberi művelődés megkaphassa vallási értékrendjétől azt a célt, amely létének alapjául szolgál. Hívó katolikus számára az emberi erkölcs, tudomány és művészet a maga minden alkotásával, társadalmi szervezettel, joggal, hatalmi szerkezettel, gazdasággal, neveléssel és minden egyéb művelődési tevékenységgel együtt olyan egyházi főhatóságok jóváhagyásától függött, amelyeknek nem mindegyike és nem mindig volt

illetékes a szellemi tevékenységek vonatkozásában való döntésre. Egy ilyen *szellemi zsilip* a középkori Európában hasznos lehetett, és hasznos is volt. A 16. században, amikor az európai keresztyénség elé munkaterületként az egész Föld odatárult, nemcsak horizontálisan, földrajzilag, hanem vertikálisan is magának az emberi testnek és léleknek a mélységei felé és felette a végtelen mindenség felé tárulkozván ki a távlatai, még a legjobb szándékú avatatlan korlátozás is megbénította azt a fejlődést, amelyet az emberiség szellemi haladásának távlatai követeltek. A protestantizmus a maga szporadikus szervezatlenségében még akkor is passzivitásra kényszerült volna, ha elvi alapjai nem is korlátozták volna közhatalommal szembeni passzív polgári autonómiára. A keresztyénség, a Homo Sapiens Antropus szellemi élcsapata, nemcsak vezette a fejlődéstörténeti haladást, hanem azt ki is terjesztette az emberi tevékenységek egész skálájára. Azonban az örökkévalóságban lévő célt látótávolságon kívülre rekesztette előle a katolikusok eretnektana és a protestánsok passzív szervezatlensége. A hit világosságának iránymutatása nélkül az emberi célok megközelítésének egyetlen útja maradt az *értelemé*, a rációé. Az ember legmegbecsültebb erőnye a *tudás*, az alkotáshoz szükséges ismeretek birtoklása lett. Nyilvánvaló, hogy az emberi értelem óriási alkotásokat hozott létre, valósággal csodákat művelt az anyagi világban, de az ember boldogsága nem állott arányban az anyagi eredmények mértékével.

A jezsuiták harca a haladás ellen

A római egyháznak – fogadjuk el „a római katolikus” elnevezést, amelyet magának a tridenti zsinaton választott – a pápa hűségén maradt nemzetek hódító hadjáratai nyomán az egész Földre kiterjedt a szervezete és a befolyása. Ennek az *óriási birodalomnak* a szervezeti felépítése nem alakulhatott volna meg, és később sem működhetett volna szakavatott védelem nélkül. Az egyháznak ezt a *védelmező szervezetét* alkotta meg *Loyolai Szent Ignác* a *Jézus Társasága* megalapításával. Mi, akik sajnálatosan közelről ismerjük korunk hatalomvédő szervezeteit, az NKVD-t, a Szekut, az ÁVO-t, fogalmat alkothatunk a jezsuita rend hajdani feladatairól, működéséről és egész tevékenységéről. Voltaképpen az egyházi közhatalom legfelső *végrehajtó* hatalmi szervezete volt. Hogy mennyire szervesen beleillett az európai keresztyén társadalom fejlődési vonalába, azt bizonyítja alapítójának katona volta, Krisztus egyháza védőjének, a középkori nemes lovagnak újkori utóda. Hogy nem vitézséggel, bátorsággal és más katonai erényekkel és eszközökkel harcolt az egyházat fenyegető ellenséggel szemben, az a nagy ellenfél, a protestáns eretnekség „támadó” fegyverétől, a szellemtől, a tudástól függött, hiszen ez ellen csak hasonló fegyverrel lehet eredményesen harcolni. Nyilvánvaló, hogy az a római katolikus egyház, amelynek védelmére a Societas Jesu vállalkozott, teljes erejével, szervezetével és hatalmával – még a gyónás-feloldozás hatalmával is – a védelmező jezsuita rend mögött állott. Nagy emberi szellemek nagy tetteivel sikerült megvalósítania a katolikus egyházvédelem első célját, a protestánsoknak a katolikus egyházból való *kizárását*. Mivel az emberiség akkori haladását a protestantizmusnak nevezett ekléziánus evangéliumi keresztyénség szolgálta a szellem szabad tevékenységének biztosításával, a jezsuitizmus a *haladás*, a szabad szellemi tevékenység *ellen* vette fel a harcot. Mivel pedig a haladás, a fejlődés nem áll egy helyben – azért haladás – a jezsuitizmus nem állhatott meg a protestantizmus elkülönítésénél, tovább kellett folytatnia a harcot, amíg az emberi szellemi fejlődés tart. Vitathatatlan az, hogy a középkori római hierarhikus klérus szervezete elengedhetetlen a Krisztus tanításainak elterjesztéséhez, de az is vitathatatlan, hogy a fejlődés lehetőségeinek kizárása, a protestánsoktól való elkülönülés, a *jezsuita szkizma* lehetetlenné tette Krisztus tanításainak elmélyítését és korszerű alkalmazását a társadalomban, tehát az egyház legfőbb feladatának, a nevelésnek a teljesítését, hogy „minden népek Krisztus parancsai szerint éljenek”. amíg az *ekléziánus népek* otthon is, új hazájukban is az értelem adta minden eszközzel a *közjólét* megvalósítására törekedtek szabad lelkiismerettel, munkával,

társadalmi és állami szervezetüket minduntalan szükséges korszerű reformokkal megújítva, addig a *katolikusok* a szerves és észszerű fejlődést állandóan *gátolva*, mindig a letűnt korok társadalmi erőivel szövetkezve forradalmi, erőszakos, jogellenes harcra kényszerítették a lelki vezetésük alatti népeket.

A katolicizmus és a jezsuitizmus megkülönböztetése

Kérem a tisztelt Olvasót, nehogy a római katolikus kiváló egyházszervezetnek, és még kevésbé a római katolikus vallásnak vagy hitrendszernek a bírálataként fogadja az előbb írottakat, hiszen semmiféle hit és vallási meggyőződés nem bírálható. Éppen a katolicizmus iránti tiszteletem kötelez arra, hogy megkülönböztessem tőle a *jeszuitizmust*. Arról nem is szólok, hogy nekem, evangéliumi keresztyénnek már a Societas Jesu = Jézus Társasága elnevezés is megbotránkoztató káromlás, hiszen kimondatlanul benne van, hogy minden más társadalmi szervezet nem az Üdvözítő társasága, tehát a Krisztus nevében egybegyűltek közössége, a gyülekezet, az eklézsia, a testi egyház sem az. Hogy a római katolikus egyház elfogadta annak idején egy ilyen elnevezésű testület szolgálatait, az csak azzal magyarázható, hogy – a magas klérus tájékozatlan lévén – nem ismerte sem magát a jezsuitizmust, sem annak antikrisztiánus társadalmi tevékenységét. Az eretnek bírálók elfogultságaként fogadták „a cél szentesíti az eszközt” programot és nem gondoltak annak immoralis abszurdumára. Még most, az indulása után 450 esztendővel és 200 évvel első megszüntetése és újra engedélyezése után is tovább működik a jezsuita rend, annak ellenére, hogy nem hallottam olyan katolikus papot, aki őszintén helyeselte vagy elfogadta volna munkálkodásukat.

A jezsuitizmus ellentmondásossága

A szocionómia felméri a jezsuita program és tevékenység *ellentmondásosságát*: a szakrális alap kikapcsolásával és akár a legértékesebb kulturális, metaszakrális értékkel való helyettesítésével nem lehet erkölcsi-eszmei értékrendet építeni. A jezsuita misszió – úgy az európai társadalomban a hatalomgyakorlók egyéni és kollektív belmissziója, mint a tengerentúli bennszülöttek közötti külmisszió – az Egyedül Üdvözítő Római Katolikus Egyház alázas és engedelmes alárendeltjévé toborozza és neveli az embereket, azzal az indokolással, hogy a római katolikus egyház azonos, vagy azonosnak tekinthető Istennel és Jézus Krisztussal, sőt az Egyház autokrata uralkodója, a pápa, azonos az egyházzal. Tehát minden ember egyetlen és örök kötelessége az isteni Kijelentésnek a római katolikus egyház feje által értelmezett parancsainak való az az engedelmisség, amelynek társadalmi érvényesítését a gyóntató és feloldozó pap útján gyakorolja. Ha ehhez hozzátesszük a jezsuita rend hallgatólagosan alkalmazott jelmondatát a célnak eszközt szentesítő voltáról – a cél immár nem Istennek szakramentális szolgálata, hanem egy kitűnő volta ellenére is gyarló anyagvilági emberi szervezet, a római hierarhikus klerikális társadalmi szervezet szolgálata lévén – magyarázatot kapunk a jezsuita rendnek Krisztus Láthatatlan Egyháza rontása útján az emberiség életének az Örökkévaló Eszmény irányba helyett a halál anyagi tehetetlensége felé engedésére.

II. AZ ÚJKOR, EURÓPA KONFIRMÁCIÓJA

1. Dávid Ferenc köve

Aquinóitól Kálvinig – a Ráció zodiákusza

Úgy szokták mondani, hogy a Reformáció az emberi szellem végtelen útjának egy állomása. Szerintem ez egyáltalán nem állomás, mert egyáltalán nem áll meg itt a történelem, hanem gyorsítva

a sebességét, átszalad rajta. Inkább olyan, mint a zodiákusz, amelynek jegyein a naprendszer végtelen pályáján áthalad. A szakasz a *Summa Theologiae* szemaforánál kezdődött, és az *Institutio Religionis Christianae* táján végződött. Ahogyan Aquinói Tamás nem a maga felfedezéseit foglalta össze, úgy Kálvin János is egész kora hittudományát foglalta rendszerbe, műve nemcsak a később protestánsnak nevezett világszemlélet képviselőinek a gondolatait tartalmazza, hanem a katolikusokéit is, és korának minden keresztyén gondolkodójáét is. Aquinói műve a középkor filozófiai, metagnosztikai összefoglalása, a Kálviné az újkor protognosztikai, ideonómiai alapvetése. Ahogyan a monoteizmus ószövetségi kora a Sinai Dekalogossal kezdődik az egész ókor vonatkozásában, akkor is, ha ezt csak a Tóra vallási elfogadói tartják számon, úgy a Reformáció ideonómiai etikájának megalapozására célzó Institutio is az újkor egész emberi szellemi tevékenységére vonatkozik, függetlenül a vallásfelekezetektől és a felekezetek képviselőinek nyilatkozataitól. Ahogyan a Dekalogosz nem Mózes műve, úgy az Institutio sem a Kálviné. Érzem a tisztelt Olvasó kitörni készülő felháborodott tiltakozását, hogy nem lehet összemérni Kálvin művét a Tízparancsolattal. Persze, hogy nem, hiszen nemcsak Kálvin, de az egész Reformáció sem egyéb, mint az egész ókori ideonómiai etikát összefoglaló Tóra egyik kései kommentárja. Nem akarja a régi Tórát újra cserélni, mintha az érvényét veszítette volna, hanem ellenkezőleg, a régi Törvény szabályait ismétli meg, újrafogalmazva azokat az emberi szellem történetének következő néhány százestendős szakaszára, az újkorra vonatkozóan. Annak a zodiákuszi szakasznak a neve, amelynek jegyében a Reformáció megtörtént, a *Ráció*, az észszerűség, a Homo Sapiens Antropus kétségkívül legértékesebb tulajdona, az értelem. A Reformáció ideonómiája tehát a Ráción alapszik. A Ráció, az értelem, a tiszta ész mondja meg, mi a jó, helyes, igaz és szép, mi az értékes viselkedés és értékes alkotás, hogyan *kell* viselkedni, milyen cél megvalósítására *kell* törekedni.

Hatalom, logosz, publicisztika

Az ember cselekvési akaratának befolyásolási képessége a hatalom. A Reformáció által megfogalmazott *kell* igényének megvalósulása a társadalmi akarat befolyásával történhet meg, az erkölcsi értékeknek készségeként az ember reflexei közé ültetésével, neveléssel. A beültetett készség az ember spontán viselkedésében erkölcsi szabályként jelenik meg, amely az ember akarat cselekvésének legerősebb befolyásoló tényezője. A nevelés egyforma és állandó eszköze az emberi szellem fejlődésének minden korban és minden világszemléleti rendszerben, így a keresztyénség reformációjában is. Ugyanennyire örök a nevelés módszere, a *tanítás* is, az ismeret átadása iskolai oktatással és azután tudósítással, ismeretterjesztéssel, tájékoztatással. A tájékoztatás eszköze ugyanaz, mint a gondolaté, a megfogalmazott eszméé: az emberi szó, a beszéd. A beszéd, a logosz az emberi gondolat megszületésének az alkalmá, ugyanakkor fejlődésének, haladásának, terjesztésének egyetlen eszköze. *Írásba* foglalva pedig nemcsak a gondolat tartósítását és más időben és térben való terjesztését is lehetővé teszi, hanem az értelem művelésének, az értelmi nevelésnek is kiváló eszköze. A társadalmi fejlődés olyan nagy igényét hozta az eszmékké fogalmazott emberi célok megismerésének, hogy az írásos gondolatközlést, beszédközlést gépesíteni kellett, fel kellett találni a nyomtatást, a sajtót. Korunkban már a gépesített eszmeterjesztés *elektronikussá* differenciálódott, anélkül, hogy feleslegessé tette volna a gondolatnak beszéddé fogalmazását. Ha a gondolatközlő beszéd akár élőszó, akár nyomtatott vagy elektronikus alakban más ember akaratának tudatos befolyásolását, illetve a másik ember meggyőzését célozza, a *hatalomgyakorlás* elsőrendű és legfontosabb *eszköze*. Évezredek során állandóan élt és fejlődött ez az emberi szellemi tevékenység, és mert a hatalomgyakorlás másik eszközénél, a kényszernél sokkal inkább elfogadható az ember számára a meggyőzés, a *propaganda*, fontossági és mennyiségi fejlesztése mind nagyobb mértékben terjed. Bár minden más szellemi tevékenységgel természetszerű szoros kapcsolatot tart, a

meggyőzésre irányuló tevékenység önálló ága lett az emberi szellemi alkotásnak, önálló neve is van, a *publicisztika*. Az amit ma publicisztikának, közírásnak nevezünk, minden más alakját is ideértve – tudósítás, tájékoztatás, nyilatkozat, riport, interjú, zurnalisztika, szerkesztés – a művelődéstörténet során szónoklatnak, retorikának, prédikációnak, igehirdetésnek, homiletikának, apologetikának, vagy egyébnek mondták, mind a *meggyőzésnek* gondolat- és eszmeközléssel való eszköze volt.

A szóbeli, írásos és művészeti eszmeterjesztés

A sajtó és a gondolatközlés más gépi eszköze nem helyettesíti, nem teszi feleslegessé az élő beszéd publicisztikáját, a *szószékét*, akár iskolai katedrán, akár politikai fórumon, akár templomban, vagy bárhol is álljon az a szószék, az *élő* beszéd fontossága mindig elsőrendű marad. A keresztyénség reformációja is elsősorban a szószék publicisztikáján át terjedt és hatott a társadalmi cselekvési akaratra. Mint láttuk, ez nem volt új találmány, így szónokoltak az ószövetségi próféták az útszélen, majd a templom csarnokában, így tanítottak a klasszikus görög gondolkodók sétáló iskoláikban, így gyakorolták közhatalmi jogaikat az Agorán a demagógok, a rétorok a római fórumon, azután pedig a középkori misszionáriusok, és a legnagyobb utcasarki prédikátor, Assisi Ferenc. Ez nem jelentette az *írással* eszmeterjesztési lehetőség elhanyagolását, sőt a Reformáció kora egy fejlődési fokozattal magasabbra is lépett ezen az úton, a szépirodalom eszközeit is a Reformáció eszméinek a szolgálatába állítva. Az eszmének a szépirodalom, a költészet alakjában, szép formában, tehát a művészet eszközeinek felhasználásával való terjesztése visszakapcsolta a Reformáció szellemi mozgalmát az emberi művelődés ősrégi formájához, a kultusznak tudománnyal és művészettel való szolgálatához, az etikai követelménynek a logika és az esztétika értékeivel való propagálásához. Nemcsak a gondolat értelmi tartalmának logikus rendbe állítása, de esztétikai külalakja is elősegítette a meggyőzés eredményességét. Nemcsak a szó művészete, a szépirodalom, de a zene és minden képzőművészeti ág, és annak minden modora, stílusa és eszköze a Reformáció vallási, azaz ideonómiai etikájának az emberek egyéni és társas elméjébe való minél sikeresebb beültetésére szolgált. Éppen a *művészeteknek* a felhasználási mértéke jelzi a Reformáció kora minden irányzatának egyrészt egységét, másrészt különbözőségét Loyola Ignácól Dávid Ferencig, a humanikus festészettől és szobrászattól és a minden más művészi eszközt és módszert felhasználó túlzó ibériktól (barokktól) a csak a szép szó eszközét tűrő puritánizmusig.

A tanítványok meggyőzési eszközöket igényelnek és kapnak

A Krisztus tanításának az emberek felé közvetítése, az igehirdetés eszköze a szószék publicisztikája marad akkor is, ha ezt a szószéket több vagy kevesebb *meggyőzési eszközzel* veszik körül. A jezsuita szószék a legmagasabb esztétikai igényt is kielégítő, képekkel, szobrokkal díszített barokk – így nevezi a köznyelv a jezsuiták kedvelt művészi modorát, az ibérikt – templomban áll, a szentbeszédet gyönyörű barokk zenével kísért nagyszerű koreográfiájú liturgia környezi. A négy erdélyi bevett felekezet hitvallásának egymás utáni elfogadására Dávid Ferenc kolozsvári prédikátor utcasarki kerek követ használt szószékül a város népének meggyőzésére. Szerinte nincsen szükség semmi építészeti, más képzőművészeti vagy zenei körítésre a Szentlélek fényével megvilágított ige igazságának, mert minden egyéb csak a lényegről vonná el a hívek figyelmét. Később maga Dávid Ferenc is, és minden reformált felekezet is bevonult régi szép *templomába*, és egymás után fogadták be a *zenének* és más *művészeteknek* azokat az eszközeit, amelyeket a Szentírás nem tilalmazott, sőt, azután maguk is a fanatikus jezsuiták ibérikus (barokk) modorában építettek templomot a hívek befogadására. Mert nem az ige igazságának volt szüksége a szép művészi formák eszközére, hanem az ígét hallgató *hívek* soha nem elég magas *szellemi színvonalának*. Hogy a tanítás eredményes lehessen, hogy a tanítvány meggyőződhesse a hirdetett szabály igazságáról és helyességéről, a

tanítónak kell a tanítványok színvonalára szállnia, hiszen a tanítványok nem képesek a tanítóéra emelkedni, azért tanítványok.

2. A szabad lelkiismeret etikája

A Reformáció újításai

A Láthatatlan Egyház Zsinata, a keresztyén hittudósok, tanítók, lelkészek és prédikátorok, a maguk évszázadokon át folytatott írásbeli és szóbeli vitáik során, a 16. századra egyértelműen leszögezték, hogy Jézus Krisztus nemcsak a *Tóra* törvényeit hagyta változatlanul, de a *természeti* törvényeket – úgy a fizikaiakat, mint a gondolatiakat – sőt a régi *társadalmi* törvényeket is érvényben hagyta, amennyiben azok az élet elsőbbségét nem veszélyeztették. Viszont nagyon határozottan mutatott rá azokra az új értékekre, amelyek az Ő követésével, parancsainak, tanításának az életben való érvényesítésével megvalósulnak. A középkori erkölcs szerint a legértékesebb emberi erények a szegénység, a szüzesség és az engedelmesség. Ezeknek a gyakorlása hozta létre a szerzetesrendeket, mint a Krisztus szerint élők közösségét. A Reformáció viszont a Láthatatlan Zsinat határozata alapján nem igényeltette a hívőkkel a fizikai törvények amúgy is lehetetlen megváltoztatását, a csodákat, elismerte a *biológiai* törvényeknek, a testi ösztönöknek az ember feletti befolyását, és a *társadalmi* szabályokat az Isten és embertársaink szeretetén alapuló erkölcsrend érvényesítésével kívánta a testi ősállapotból a lelki életforma, „Isten Országá” felé mozdítani, fejleszteni. A szegénység erénnyé nyilvánítása a létfenntartás egyetlen eszközének, a *gazdálkodásnak* az elítélését jelentette. Holott az Üdvőtörténet minden tiszteletreméltó személye dolgozott, sőt becsületesen és tisztességgel dolgozott – Jézus Krisztus még a munkának paradicsomi átkát is áldássá változtatta – az Üdvözítő maga is, családja is. Nem kívánta Pétertől, hogy abbahagyja a halászatot, talán még Zákeustól sem, hogy az adószedést abbahagyja, Pál apostol is folytathatta takács mesterségét, mint minden földműves, iparos, katona és kereskedő is. A fajfenntartás ösztönének keretétől már a Tízparancsolat is a házasság és a *család* intézményét rendeli keretül, szó sincs sehol a Szentírásban a nemi élet tilalmáról. A harmadik ösztön az egészséges kiválasztódást biztosító *érvényesülési* ösztön – becsületösztön, hatalomösztön – elnyomására a középkori etika az engedelmisséget, a mindenkori feltétlen engedelmisséget nyilvánította erénnyé, holott a Szentírás csak a Mennyei Atya iránti engedelmisségre kötelezi az embert, sőt az Atya iránti engedelmisséggel össze nem férő parancsokkal szemben egyenesen engedetlenségre kötelezi. A Reformáció tehát az *Isten törvénye* iránti engedelmisségre kötelez, az *embertársaink* által alkotott *közösség* érdekeinek a szolgálatára, úgy ahogyan ezt minden hívő a Szentlélek segítségével maga számára *Isten igéjéből* kiolvassa, vagy gyülekezetének prédikáló tagjai *megmagyarázzák*. Magát a szerzetesi közösséget a Láthatatlan Zsinat nem szüntette meg, hanem minden helyi hívő *gyülekezetévé* tágította. A középkori aszkéta fogadalom helyett most a közösség minden új tagjának – hitének öntudatos megvallása után – meg kell fogadnia, hogy egész életében, minden erejével Isten Törvénye szerinti életre törekszik. A Reformáció után a keresztyén hívő papi vezetés és parancsnokság nélkül, szabad lelkiismerettel szolgálja Istent abban a természeti és társadalmi állapotban és közegben, ahová Isten születésével és neveltetésével állította. Ez a *lelkiismereti szabadság* minden felelősséget a hívőn hagy, nem vesz le abból semmit a gyóntatópapi parancs vagy a hierarhikus egyház jogszabálya. Ez érvényes a teljes *gazdasági* tevékenységre, a *családi* életre és a *köz hatalom* gyakorlására is. Szabad kezét ad a Reformáció a Láthatatlan Zsinat tagjainak a Krisztus szerinti erkölcsi értékrend *mindenkori* korszerű megfogalmazására és *újrafogalmazására*, a korszerűsített keresztyén etika minden társadalomban, minden társadalmi rétegben és csoportban, közösségben, a legkorszerűbb pedagógiai és didaktikai módszerekkel, a

tanítványok mindenki által értett saját *anyanyelvén* való terjesztésére, hogy Krisztus követésének a szabályai erkölcsi készségként az embereknek – a társadalom tagjainak – a génjeibe beépüljenek, azok a társadalomban szokásként megfogjanak, hogy abból a társadalmi szabályok mindenkori alapja, erkölcsi szabály születhessen, melynek alapján végül a társadalom *jogrendje* kialakulhasson.

A középkori egyház és klérusa

A 20. század végén mindezeket mindenki nyilvánvalónak tartja. Egyszerűen nem értjük, hogy lehetett ezek felett vitatkozni. Pedig annak idején vérre menő viták folytak ezek körül: a *középkori egyház* a szegénység erényét propagálta, elítélte a szorgalom és a tisztességes munka eredményét, ugyanakkor az egész társadalomban nyomasztó méretű vagyont halmozott fel feudális urak kizsárolt adományaiból, a hívektől mindenféle eszközzel – még *bűnbocsátó cédula* árusításával is – beszedett pénzekkel. A szüzesség erénye mellett tört lándzsát, a nemi életet egészében elítélte, a házasságban is csak megtűrte, de kijelentette róla, hogy aki házasságot köt, kizárja magát Krisztus aktív szolgálatából. A családanya tevékenysége messze alatta marad nemcsak az *apácai meddőségnek*, de a nőtlenségi fogadalmat tett papság nemi igényeit kielégítő mindenféle női tevékenységnek is. Az ínséges gyülekezeti tagok nyomorúságának enyhítése alacsonyabb rendű erény, mint a gyóntatópap iránti az az engedelmesség, amelynek alapján Szent Bertalan éji tömeggyilkosságot lehetett elrendelni. – Sokat emlegetik *VIII. Henrik* angol király viszályát a római Szentszékkel. A király lehetetlennek érezte a feleségével való együttélést és ugyanakkor más nővel való házasságra vágyott. Az akkori angol egyház korifeusai ezt csak házassága felbontásával és új házasság kötésével tudták elképzelni. A Szentszéknek a társadalmi viszonyokban és közerkölcsökben tájékozatlan és tudatlan főpapjai egyszerűen nem értették, hogy miért kell a *házasság szakramentumát* megsérteni törvényes válással ahhoz, hogy valaki bárkivel is nemi kapcsolatra lépjen, hiszen ők maguk évszázadok óta élnek a nemi élet legkülönbözőbb formáit a szent házasság minden sérelme nélkül. Csoda-e, hogy az angol egyház teljes hierarchiája tiszta lelkiismerettel tagadta meg a pápa illetékességét, mondta fel az engedelmisséget Rómának? Persze a Reformációnak abban a szakaszában még a kiváló teológus Henrik király sem tudta, hogy házassági kérdésekben nemcsak a Szentszék illetéktelen, de az angol klérus is, mert az Evangélium *semmiféle papságot* el nem fogad, ott állván előtte riasztásul a Krisztus-gyilkos Annás-, Kajafás-, Heródes-, Barabás-, Pilátus-féle korabeli zsidó papság. A Reformációnak ebben a kezdeti szakaszában még nem alakult volt ki a gyülekezetek erkölcsi fegyelmi hatásköre.

Az értékrend feletti viták és a tanítás befogadói

A keresztyén erkölcsi értékrend feletti viták nem a Krisztus erre vonatkozó parancsainak az *értelmezése* körül folytak – bár a látszat sokszor e felé mutat – hanem a krisztusi tanításnak a társadalmi valósághoz való *alkalmazása* felett. Minden pedagógus tudja, hogy a tanítás csak úgy lehet eredményes, ha a tanító a növendék szellemi képességeinek és értelmi színvonalának a figyelembevételével oktat. Ez a figyelembevétel maradt el a Reformáció idején és azóta is – ahol és amikor elmaradt. Az emberek ugyanis nem egyformák, sem egyénenként, még kevésbé társadalmanként. Aki olyan egész egyéni és társadalmi életet átformáló befolyást akar gyakorolni, mint az új etikai szabályok szerinti nevelés, új erkölcsi készségek kialakítása, annak nemcsak az egyén és az egyénekből álló társadalmi csoport és közösség szellemi és értelmi képességeire, műveltségére, neveltségére kell tekintettel lennie – a földrajzi, faji, életkori és más természeti és társadalmi tényezők mellett – hanem az embereknek előző erkölcsi meggyőződésének alapjaira, vallási meggyőződésére is. Az ember ugyanis cselekedeteivel nem a – természeti és társadalmi – valóság *tényéhez* viszonyul, hanem a tényekről alkotott meggyőződése, hite szerint, a szerint, hogy a valóságot milyennek tudja, milyennek *hiszi*. Ez vonatkozik a legmagasabb, legtávolabbi eszményi értékekre és a legközelebbi, leghétköznapiabbakra is. Nyilvánvaló, hogy minden igehirdető prédikátor,

az ószövetségi prófétáktól az apostolokon, egyházatyákon, reformátorokon át a mai igehirdetőig, tekintetbe kell vegye híveinek, hallgatóinak lelki adottságait, hogy meggyőződésük szerint milyen az az eszmény, amely az illető egyén és társadalom erkölcsrendjének alapjául szolgál. Bizony, „minden népnek az ő nyelvén”, nemcsak az anyanyelv vonatkozásában, de más tekintetben is *érthetőnek* kell lennie a tanításnak.

Kálvin és a magyarok

A magyar nép tudatában *Kálvin János* az Ószövetségi próféták egyike, a teljes Bibliába foglalt isteni Kijelentés, a Szentírás hiteles magyarázója, tolmácsolója, megvesztegethetetlen őre, hajthatatlan, szigorú védelmezője és alkalmazója. – Az én gyermeki képzeletem annak idején a Prédikátor könyvének szerzőjével társította. – Népünk szerint Kálvin nemcsak próféta, hanem magyar próféta is, ami abból is kitűnik – ezt érzik a magyar reformátusok – hogy puritán szigora éppen velünk szemben a leghajthatatlanabb. Különbözik Johannes *Calvinus* magyarsága egyszerűen azon alapszik, hogy nem német, mint a különben nagyon tiszteletre méltó Luther, akinek vallási mozgalma is veszélyesnek tűnhetett nemzeti szempontból. A magyarság legfontosabb *turáni* öröksége a monoteizmus, az Egyetlen Istennek a hite, amely kezdetleges, bizony, nagyon is kezdetleges ugyan, de elutasítja minden más isteni lény létezésének a lehetőségét, a Sátánét is, Baálét is, Zeuszét is, Venusét is, Szűz Máriát is. A názáreti Jézust *Isten Fiaként*, minden földi uralkodó feletti üdvözítő Krisztusként fogadja el, nagy hálával azért, hogy általa mindnyájan Isten gyermekei lehettünk. Attila, Árpád, Szent István, László, Kálmán és a középkori magyar királyok népünk tudatában vallási és nem politikai személyiségek, akik Krisztus jámbor apostolainál még hathatósabb eszközökkel kapcsolnak minket a Megváltás – bizony, mindnyájunk számára alig érthető és felfogható, de kétely nélkül elfogadott – művéhez. A monoteista turáni ősvallási hagyomány és a mediterrán-árja örökség közötti különbség bizonyossága az a történelmi tény, hogy a párizsi egyetem kiváló tudósainak a véleményezése alapján boszorkányként halálra ítélték *Arki Johannát*, 330 esztendővel azután, hogy *Kálmán* magyar király a boszorkányokat nem létezőknek dekretálta. Számunkra a római egyház nagy kárt okozott azzal, hogy a keresztyénség sok kiválóságának a hitelét szentté avatással elrontotta. Az evangéliumi keresztyén felekezet híveit a Tridenti Zsinat eretnekké nyilvánította, üldözésükre és sanyargatásukra küldte a jezsuitákat, a római hierarchiát tartván egyedül üdvözítésre hivatottnak. A magyar reformátusság ezt úgy fogja fel, hogy a római katolikus egyház az Annás, Kajafás, Heródes, Pilátus-féle Krisztust halálra kínzó, tanítványait mindig és mindenütt üldöző *zsidó főpapság jogutódjává* tette magát, és nemcsak a középkori keresztyén egyház intézményeit és személyeit devalválja, hanem kételyt támaszt a keresztyénségnek a Reformáció előtti minden szellemi alkotásával szemben is. Az erdélyi magyarok felett nem érvényesült a jezsuita terror, szemléletüket a *polikonfesszionalizmus* befolyásolta, egyszerűen nem nézik ellenségnek, ellenfélnek a katolikust. – Kívülálló szép lelkek ne botránkozzanak meg kijelentéseim felett, hiszen népemnek a vallással szembeni szubjektív viszonyulásáról kell tanúságot tennem, őszintén, kertelés nélkül, csak ezek tudatában lehet a magyarság hitéletéhez közeledni, csak ezekre alapítva lehet a magyarság krisztusi nevelését elindítani és folytatni.

A népek hagyományos vallási meggyőződése

Minden más népnek is ugyanígy fel kell deríteni a jellemző *hagyományos* vallási meggyőződését, hiszen e nélkül hiába szól bármilyen néphez is anyanyelvén Isten Igéje. Közép-Európa avar-szláv népeinek örökségében a *turáni-avar* elem csak a nyugati szláv népek arisztokratikus társadalmi örökségében, feudális úriságra való törekvésében nyilvánul meg. Egyébként a *szarmata-szláv* lelki örökség a domináns, amely csaknem azonos a *mediterrán-árja*

politeista világszemléletű örökséggel. Jellemzője az Anyaistenhez való olyan ragaszkodás, melyben Szűz Mária messze fölé emelkedik a katolikus egyház többi szentjének.

A lengyelek

A lengyeleknek a római egyházhoz való ragaszkodásában szerepe volt a turáni-avar arisztokratikus örökségnek, hiszen a római katolicizmus megszilárdította az egyháznak a feudalizmussal való szövetségét. Ezek mellett a lengyeleknél a protestantizmus német mozgalomként jelentkezett, a lengyel feudális urak és parasztok által lebecsült német telepes polgárok ügyeként. A jezsuitáknak nagy lengyelországi sikere elsősorban németellenességükkel magyarázható, és csak azután a keletről fenyegető orosz pravoszláviával szembeni tevékenységükkel.

A germánok és a neolatinok

Az természetes, hogy a germánok *Luther* felekezetét, a neolatinok a rómaiakat érezték magukénak. Ennek elsősorban a germán anyanyelvűeknek a latin liturgiától való idegenkedése volt az oka, de nyilvánvaló szerepe volt benne az ősgermán vallásnak az ősz-mediterrántól való különbségének is. Hogy pedig az *episzkopális* egyházszervezet és az *ekklézialis* protestantizmus közötti határ nagyjából megfelel a hajdani római impériumi limesnek, az azzal magyarázható, hogy a hajdani impériumi lakosok közelebb érezték magukhoz a római hierarhikus egyházat, mint a hajdani barbár hódítók új mozgalmát. Etnopszichikai szempontból nem érdektelen a nyugat-európai protestánsoknak, elsősorban az angolszászoknak a *Tíz-törzs hagyománya* abban az igyekezetükben, hogy vallásukat a katolicizmus előttről származtassák, az őszövetségi korba nyúlnak vissza, és magukat a babiloni fogságból haza nem tért, hanem a világban szétszóródott tíz zsidó törzs utódainak mondják. Hogy ebben szerepük volt-e az akkoriban Hispániából kiűzött és egész Nyugat-Európában elterjedt *zsidóságnak*, az nem zárható ki. Mindenesetre, a zsidóságnak a nyugat-európai társadalomhoz asszimilálódó része pszeudoprotestáns felekezetként sorakozott fel az *ágostai* és a *helvét* hitvallásuk mögé, átmenetül a zárt zsidó hitközségek mintájára szerveződő neoprotestáns szekták felé.

A Reformáció a nyugati egyház belügye

A Reformáció a nyugati keresztyén egyház *belügyeként* indult és végig az is maradt. A keleti ortodox keresztyénség a 16. századig a nyugati keresztyénségtől annyira különböző módon nevelte népeit, hogy azok számára érthetetlen és idegen maradt a Reformáció. Az ókori egyiptomi-hellén vallási örökségeken felépült keleti keresztyén hitrendszer ókori világszemlélet lévén nem férhetett össze az újkor vallásával, a protestantizmussal, hiszen már a Krisztus tanításait az egész társadalomban érvényesíteni igyekező középkori római egyház-felfogástól is különbözött. Az ortodoxiához viszonyítva válik szembetűnővé a Reformációnak protestáns volta, azaz *antipápista* jellege: a protestáns tanítás csak a katolikus *ellenzéké*ként érvényesült a művelődéstörténetben. Ezt a negatív hangulatú szentenciát megfelelő irányba hangolja a következő hasonlat: az evangéliumi keresztyénség nemes szőlővesszejét a pogány népi hagyományokban edződött katolicizmus direkt termő tőkéjébe kell oltani, mert a nemesfajta nem képes immun gyökereket eresztetni a társadalomba.

A tanítványok társadalmi különbözősége

Isten törvényeinek az emberi lélekbe ültetésekor nemcsak az igehirdetés hallgatóinak antropológiai, faji, nemzeti hagyományaira kell tekintettel lenni, hanem a tanítványok *társadalmi különbözőségére* is. A germán polgári közösségek kialakulása valósággal megkövetelte a hívek közötti középkori rendi különbségtétel megszüntetését. Nemcsak a szerzetesség – amelynek örökébe a polgári hivatásrend lépett – de maga a clericus-laicus megkülönböztetés is elfogadhatatlan volt az öntudatos polgár számára. Nem véletlen az, hogy az evangéliumi keresztyénség legmélyebb gyökerei a germán rendszerű, kollektivistá *autonóm polgári* közösségekben hatoltak a legmélyebbre, a germán

jogú szabad városokban és a mintájukra alakult faluközösségekben. Az észak és kelet felé terjedés is magyarázható az ottani nemesi közösségek autonómia igényével. Ezekkel szemben az individualista római polgárság hagyományterületén, a hajdani Impériumban, a nép nem igényelt politikai autonómiát, hogy kívánt volna szabadságjogokat a hierarhikus klérussal, a papsággal szembeni engedelmisségi kötelessége alól. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ez a felfogás könnyen összefért a neolatin népek *mediterrán könnyedségével*, hiszen a papnak való könnyű engedelmisséggel mentesült a hívő a szabad lelkiismerettel járó, Istennel szembeni súlyos felelősségtől.

A Reformáció tanítása

A Reformáció a Szentírásban foglalt isteni kijelentésnek, és csak annak az örök elvi érvényessége és igazsága alapján a *gyülekezet* közösségében akarja tanítani az embereket Krisztus követésére. Mindent *feleslegesnek* tart Isten szolgálatában, ami nincs a Szentírásban: az ún. intézményi és szertartási tradíciókat, az embernek nem Isten kegyelméből, hanem önmaga érdeméből való üdvösségszerzését, az Istent földi gyermekeitől elválasztó minden közvetítőt, elhalt szentet és élő papot, elveti az aszkézis minden formáját, állítván, hogy az ember földi életében Isten ajándékának tekintse minden testi, lelki és szellemi képességét, azokkal nemcsak élhet, de élnie is kell az örök isteni törvényeknek Krisztus szerető tolmácsolása szerinti érvényesítésében, embertestvéreink javára, Isten örök dicsőségére. A szerzetességet, mint a keresztyén társadalmi élet középkori formáját, nem szünteti meg a Reformáció, hanem gyülekezeti közösséggé szekularizálja. A kulcsok hatalmát, a bűnök megvallás utáni bocsánatát nem egy beavatott pap négyszemközt gyóntatásával végzi, hanem – mindnyájan az üdvösség titkaiba beavatott papok lévén – a gyülekezetnek abban a testvéri közösségében, amelyben maga Jézus Krisztus is jelen van. A katolikus bűnvallás utáni feloldozás egy könnyen teljesíthető penitencia elvégzése árán megszabadítja az embert a bénító büntudat béklyóitól. A Krisztus hitét öntudatosan vállaló hívőnek Isten megbocsátja megvallott bűneit, ingyen kegyelemből, de ezért hálából a hívőnek meg kell fogadnia, hogy egész hátralevő életében minden erejével Istent fogja szolgálni, embertársai javára és boldogulására, „tisztá lelkiismerettel harcolni fog a bűn és a sátán ellen egész életében”.

Az eklézias tanítás és a hívők feladata

Isten örök kijelentését, Jézus Krisztus evangéliumát minden hívőnek ismernie kell. Erre minden – épelméjű – ember képes olyan mértékben, amennyi az ő üdvössége, örök élete szempontjából szükséges. A Reformáció egyházának tehát elsőrendű feladata – talán egyetlen feladata – a *tanítás*, Isten törvényének, a Szentírás egész tartalmának Krisztus szerinti tanítása, ismertetése, hogy minden ember cselekedeteivel Krisztus szabad lelkiismerettel való követésére nevelődjék. Azok, akik kellő előkészítő tanítás után hitüket öntudatosan megvallják, ebben megerősíttetnek – *konfirmáltaknak* – magukra veszik az Istennek Krisztus általi közvetlen szolgálatának a felelősségét, nem lévén azt kire hárítania sem intézményre, sem intézménynek semmiféle szolgájára, papjára. A megváltott embernek tiszta lelkiismerettel kell Isten szolgája szerint viselkednie minden helyzetében, minden cselekedetében. Az Isten *szolgálat*a nem papi feladat, hanem minden hívőé: az apáé, anyáé, gyermeké, testvére, magyaré és más nemzetbelié, reformátusé és más felekezetűé, földművesé, iparosé, kereskedőé, katonáé, tisztviselőé, adószedőé, rendőré, tengerészé, munkaadóé, munkásé, öregé, fiatalé, szegényé és gazdagé és bármi társadalmi kategóriában lévőké. Minden hívő *a maga helyén*, a maga mesterségében kell úgy tevékenykedjék, hogy „akik látják a ti cselekedeteiteket, dicsérjék a ti mennyei atyákat”. Igen, az evangéliumi keresztyénség alapelve a tanítás, a tudás gyarapítása ismeretátadással, a logika módszereivel, észszerűen a *Ráció* alkalmazásával. Persze, az Értelennek, a Rációnak az ember irányításában való felhasználása egyidős a Homo Sapiens Antropusszal, már a Biblia előtti korban használatos volt és végig a bibliai üdvtörténeten. A

keresztyénségben is nemcsak használatos volt a Reformáció előtt, hiszen a skolasztika éppen a krisztusi tanítások tudományos, racionális rendszerezését tűzte feladatául. A tulajdonképpeni reformáció tehát a rendszerezett keresztyén hittudomány által megállapított alapelvek *didaktikai gyakorlatba ültetése*. Ennek megfelelően a szabad lelkiismeret etikája, az evangéliumi keresztyén értékrend nem a teológiai és filozófiai irodalomban írott szabálygyűjtemény, hanem a viselkedési normáknak az az összessége, amely a nyugat-európai társadalomban élő emberek tényleges magatartásából megállapítható.

A tanítás megértésének nehézsége és kiváltsága

Valljuk be, hogy ennek a tanításnak a megértésére a társadalom nagy része nem képes, mert nemcsak az általánosan felüli műveltséget kíván, hanem különleges hittudományi képzettséget is. Voltaképpen *csak a prédikátorok* tehetik magukévá, és azok a hívek, akiket kitűnő szónoki képességű igehirdetők *győznek meg* felőle. A történelem is tanúsítja, hogy az evangéliumi keresztyén gyülekezetek a reformátor prédikátorok tevékenységének eredményeként alakultak. Bizony, a legképzettebb református hívőnek is el kell gondolkoznia azon, hogy miért volnánk büntethetők Ádám eredendő bűne miatt, ha Krisztus áldozata eleget tett érettünk? Vagy pedig, mi a különbség az engedelmességből vagy a hálából tett jócselekedetek között? Hogy pedig az alacsony műveltségű, vagy szellemi proletár hívő és hitetlen protestáns egyháztagok miféle fogadalmi aszketikus vagy babonás cselekményekre hajlamosak, az minden protestáns egyház belmissziói tevékenységének indoklásául szolgál.

Az eklézias papság és az egyetemes papság

A *szabad lelkiismeret* erkölcsi törvényének érvényesítését, az evangéliumi *egyházfegyelem* gyakorlását a Reformáció a hívek gyülekezetére bízta. Nincs erre rendelt külön egyházi intézmény. Ez a társadalom vallási gyakorlatában azt jelenti, hogy a gyülekezet egyházfegyelmi jogát a prédikátor gyakorolja. A prédikátorok számára is létesített a Reformáció külön közösséget, a *traktust*, amely a prédikátorok erkölcsi fegyelmezését végezné. Azonban ez kollegiális testület lévén, képtelen tagjai fegyelmezésére, tanítási és erkölcsi ellenőrzésére. A prédikátor az evangéliumi igehirdető, a gyülekezet lelkipásztoraként valójában maga gyakorolja a kulcsok hatalmát – az igehirdetéssel és erkölcsi fegyelmezővel végzett tanítást – amely legszigorúbban vett papi funkció. Hiába hirdeti hát az egyetemes papságot, ha éppen a maga hivatásának betöltéséhez papi tekintélyre van szüksége. Ha mindezt egybevetjük a prédikátorválasztás alapvető protestáns jogával, amely a gyülekezetalapítás lehetőségét biztosítja a prédikátor számára, magyarázatot találunk az ún. szabad keresztyén egyházak – valójában *neoprotestáns szekták* – burjánzó elszaporodására. Az egész történelmi folyamat az evangéliumi keresztyén tanításnak a passzivitását, befelé fordulását mutatja. Érthetővé válik az, hogy a Reformáció sem a hittudományok, sem a keresztyén értékrend, sem az egyházszerkezet terén *nem tudott* négy száz esztendő alatt *fejlődést felmutatni*, képtelen lett hivatása, az emberiség szellemi vezérletének betöltésére.

Róma nyáj-pásztor szemlélete

Mi volt az elfogadhatatlan az evangéliumi keresztyének számára a római keresztyénség értékrendjében, mi volt az, ami ellen protestáltak? A *nyáj-pásztor egyházszemlélet* radikalizmusa. Ennek elvi alapjait a középkori egyház megfogalmazta, és állandóan hangoztatta. A hierarchia kiépülésével a római kalifátus hatalmi igényét bejelentő *Kanosszai Gergely* pápa megkezdte gyakorlatba ültetését. A törekvés tovább fejlődött, a humanista és reformációs bírálatok dacára, amíg a *Tridenti Zsinat* kötelező dogmává emelte. A jezsuiták – a művelődéstörténet egyenesen nekik tulajdonítja nemcsak az elméletét, de még inkább a gyakorlatát ennek a mozgalomnak – bár írásban

soha meg nem fogalmazták és az érdekeltekkel soha nem közölték, következetesen alkalmazták. Az alapjai feltétlenül helyesek: példamutató Mesterünk, a názáreti Jézus a bárány szelídségével viszonyult a vele szembeni akarathoz. Az skolasztikában érvényre jutó arisztotelészi realizmus ezt a kvázi-bárány viszonyulást valóságos, tényleges bárányságnak vette és levonta ennek logikus következtetéseit: Krisztus *követői bárányok, juhok kell legyenek* Krisztus nyájában, az egyházban és olyan engedelmesek kell legyenek pásztoraik, a klérus, és az isteni gazdát képviselő számadó, a pápa parancsaival szemben, mint a nyáját alkotó birkák. Nemcsak a terelgetést, a rühtelenítést és gyapjuk lenyírását kell elfogadniuk, de saját leöletésüket is. Bár soha le nem írták, de a gyakorlatban még a juhnyáj használati célját is *a számadó pápa* szabta meg: kivette a tenyésztésből azokat a juhokat, akiket nem szaporítás céljára kívánt felhasználni, ahogyan a versenycélokra alkalmas lovakat, a csak hízalásra szánt ártányokat kiveszi a gazda a tenyésztésből. Ahogyan a juhász külön nyájakba teszi a jerkéket és a kosokat, és kiheréli a különleges célra nevelendő ürüket, a középkori egyház is külön klostrom-aklokba terelte az embertenyésztésből kivett férfiakat és nőket, eltiltotta a házasságtól a papokat, azért, hogy mindig a *számadó* „magasabb” céljai számára rendelkezésre állhassanak.

A szemlélet elfogadhatatlansága az evangéliumi keresztyének számára: Krisztus az egyedüli pásztor.

Az evangéliumi keresztyének számára, akik *Isten gyermekeinek* hiszik magukat, meg vannak győződve isteni elhivatottságukról, Krisztus teste tagjaiként ismerik életüknek célját – amelyet szabad lelkiismerettel megvalósítani törekszenek –, nyilvánvalóan méltatlan, és egészében elfogadhatatlan volt ez a birkaság. Ezért volt *elfogadhatatlan* az evangéliumi keresztyén erkölcs számára *a papság, a szerzetesség, a római hierarchia és a pápaság*. A Krisztust követni akaró ember számára ugyanis *nem létezik* Krisztuson kívül más Pásztor, aki iránt tiszta szabad lelkiismerettel engedelmes lehetne.

Vita és háborúk a szeretet miatt

Azt mondják, hogy *a keresztyén eszmei értékek kereszt alakú rendszerében* a vízszintes vonalat, a felebarátok iránti szeretet kötelességét a Reformáció húzta az Isten iránti kötelességek függőleges vonalára. Ez annyiban igaz, hogy a keresztyén értékrend fejlődéstörténetében minden a reformációnak, a semper reformari elve alkalmazásának számít, ami az embertársak iránti kötelezettséget, a testvériséget szorgalmazta, *János* apostol, Assisi *Ferenc* és Franke *Ágoston* is. Az a közösségi, gyülekezeti elv, amelyet a 16. századi keresztyén gondolkodás helyezett az európai társadalmi élet középpontjába, elvi igény maradt mindaddig, ameddig nem került olyan társadalmi kényszerhatalom birtokába, amely olyan társadalmi formát volt képes alkotni, amelyben a testvériség erkölcsi igénye érvényesülhetett. A csak Isten dicsőségét szolgáló, az embereket Istenhez vezetni akaró középkori karizmatikus kényszerhatalmi szervezetnek kellett az új kor követelményeinek megfelelő *jóléti állammá* átalakulnia. Az új célú hatalmi szervezet születése nagy szenvedésekkel járt, de még nagyobb fájdalmat okozott a középkori társadalom lebontása. Nem csoda az, hogy az új célokat egyaránt elfogadók az alkalmazandó *módszerek* tekintetében *két táborra* szakadtak és a két tábor között olyan könyörtelen háborúk folytak, amelyeknek utóhatásai még évszázadok múlva is szembeállítják egymással Krisztus követőit. Az új cél a krisztusi emberszeretet intézményeinek a társadalomba ültetése, tehát a szeretet alkalmazása. A vita és az azt követő borzasztó háborúk *nem a hit*, hanem a *szeretet* miatt folynak, bármit is mondtak annak idején a résztvevő kortársak és bármint is írt erről a történelem, és bármennyire is paradox az, hogy szeretet céljával lehet háborúzni. A római katolikus hierarchia ragaszkodott a nevelőnek a növendékei feletti autokratikus hatalmához, hiszen Krisztus követésére csak így lehet rávezetni az embereket. A közösségi elv alapján álló eklézsiánizmus viszont azt állította, hogy Krisztus szeretet-törvényeit csak szabadon, önként, belső meggyőződésből lehet követni, semmiképpen sem hatalmi parancsra. Azt nem látták a hitújítók, hogy nemcsak a

humanista emberboldogítás, de a keresztyén testvériség sem létezhet, élhet biztonságot adó *társadalmi védelem* nélkül. Az állatok olyan örök rettegésben töltik el életüket, amelyben még a vágya sem foganhat meg az anyag feletti céloknak, nemhogy ilyen irányú tevékenységre nyílna lehetőség. Az emberiség őskorában, amikor a természet nyújtotta javak nem bizonyultak elegendőnek az emberi élet fenntartásához és az ember kénytelen volt gazdálkodással előállítani a szükséges javakat, a gazdálkodás alapfeltétele a védelem volt, nemcsak a természet ártó erőivel szemben, de az irigy és rosszindulatú emberek más támadásaival szemben is. Az Isten törvényei szerinti emberi életnek már az őskortól kezdve bár külső, de létfeltétele volt a társadalmi védelem, az, amit a városállam katonasága és várfalai biztosítottak, később pedig Dávid király fegyverei. A középkori egyház a Krisztus szerint élni akarók közösségét nemcsak klastromfalakkal, de a megkeresztelt barbár uralkodók jóindulatával is védelmezte, holott a középkori keresztyén életforma csak saját boldogításra törekedett. Az újkor keresztyén szelleme az embertestvérek jólétének előmozdítására, önzetlen szeretettel való szolgálatra törekedett, amely egyszerűen lehetetlen olyan társadalmi keretben, amelyben bárki is visszaélhet a keresztyén önzetlenséggel. Az önző, irigy, gyűlölködő, rosszindulatú támadás ellen csak vitathatatlanul erős társadalmi hatalom kényszere, vagy az azzal való fenyegetés védelmezheti meg a békés szeretetközösséget. Szép lett volna nagyon az emberszeretet örök békéje, a báránynak az oroszlánnal való együtt legeltetése, Isten Országának e Földön való megvalósítása, de – mint Krisztus mondotta – Isten országa nem ebből a világból való. Nem lehetett hát megszüntetni a középkori kényszerhatalmi szervezetet, hanem a régit kellett új tartalommal megtölteni. Hogy erre a szükségességre a legszelídebb és a legbékésebb keresztyéneket fegyverrel, háborúval, gyötrellemmel kellett rávezetni, az már az általános emberi gyarlóság folyamánya.

A gyülekezet és a család

A leglátványosabbnak tűnő alkotás, az ekléziális szervezet kiépítése, a keresztyén *családokból álló közösség*, a gyülekezet és annak demokráciája nem egyéb, mint az egész hívő társadalomnak a középkori szerzetesrendbe való befogadása, mégpedig családonként és hivatásrendenként, éppen úgy, mint a vele csaknem azonos és ugyancsak a keresztyén tanításokon felépült polgári városi közösség. Az emberi élet továbbvitelének, a Homo Sapiens Antropus *faj fenntartásának eszköze* az egynejtű házasság, amióta ez a faj létezik. Ezt a biológiai törvényt egészítette ki a keresztyénség a házasságnak olyan erkölcsi privilegizálásával, hogy az még a gyakorlati keresztyén élet alacsony fokán álló ortodox népeket is kiemeli a más vallású környezetükből. A Reformáció tehát itt nem hozott újat, hanem megfogalmazta azt a családeshmenyt, amely az európai társadalomban a keresztyén erkölcsi értékek meggyökereztetésével szokásként kialakult. A család teljes életközösség, totális közösség lévén, minden korban gondoskodnia kell a család minden tagjának és magának a közösségnek minden szükségletéről. A 16. században már nemcsak a nemi ösztön kiélése, a gyermekek feltáplálására és a családtagok létfenntartására irányuló *gazdasági* tevékenység összehangolása volt a család feladata, hanem a gyermekek valóban társadalmi lényekké való nevelése – hozzá még a krisztusi elvárások szerint – és a család minden tagjának a társadalmi elidegenedéstől való védelmezése is, tehát mindazoké a magánosoké, akik saját család hiányában a családhoz csatlakoztak. Ez az igény hozta létre azokat a hitközösségi intézményeket, amelyek a családi közösség szellemi és anyagi erejét meghaladó feladatok ellátására, a családok és a gyülekezetek összefogásával jöttek létre: az iskolákat és a szociális szeretetszolgálati, gyámsági, valamint művelődési intézményeket. Külön hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a *nő* az újkori családtípusban kapta meg azt a *családanyai méltóságot*, ami a krisztusi jogegyenlőség szerint megillette.

A munka, mint áldás

A polgárinak nevezhető újkori család az ősi vérségi társadalmi rend alapjának, az *aul*nak korszerű változata. Annak idején a letelepedéskor a vérségi közösségek területivé lettek, az aulok tehát falvakká. A földművelésnek már nem volt szüksége a több kiscsaládból álló aul munkaközösségére, annak nagy létszáma miatt, mert a földművelés az ún. családi gazdaság alakjában eredményesebben folytatható, amely általában két felnőtt férfi és egy felnőtt nő mellett különböző korú gyermeket és öreget is foglalkoztatni tud. Az az egyéni gazdaság, amivel a materialista közgazdaságtan számol, társadalmi gyakorlatban tehát nem létezik és nem is létezett soha, hiszen egyedül nem lehet földet művelni. Az ilyen parasztgazdaságok birtokain, patrimoniumain, allódiámain, feudumain épült fel Európa sokat emlegetett *hűbéri társadalma*, mert a nemesi birtokok a jobbágyi parasztgazdaságok összesítéséből állottak. Ahogyan a keresztyénség áldását adta volt a földművelésnek erre a munkaközösségére, az iparosodás fejlődésével az ipari tevékenységek területén is szívesen fogadta a szakmai tevékenységek által igényelt munkacsoportok *családi megszervezését*, a családi műhelyek, boltok, vállalatok kialakulását. Ezek vezettek az új szakmai, hivatásrendi közösségek, céhek kialakulásához, majd a polgári városi autonóm községekhez. Nemcsak városi polgári hatalmak, mint a szabad városoké vagy városszövetségeké, alakultak ki a középkor végén, hanem nagy családi kereskedelmi és ipari *vállalkozások* is. A néhány személyt foglalkoztató kézműves műhelyektől a székesegyházakat építő mesterek családi munkaközösségéig és a nagy kereskedelmi, hajózási, bányászati és pénzügyi vállalatokig. A Reformáció tehát nem kezdeményezője volt a családközösségnek, hanem elfogadója, és – hogy úgy mondjuk – megszentelője, amennyiben vallásgyakorlati közösséggé tette minden felnőtt, konfirmált hívőnek istentiszteletre alkalmassá avatásával. A protestáns egyház alapegységét, a gyülekezetet a hívő családok alkotják, nem önkéntes csatlakozás alapján, hanem „Isten rendeléséből”, azaz természeti adottságuk, lakóhelyük szerint. A gyülekezet azonban kényszerhatalommal nem rendelkezvén nem volt képes a családi viszonyok szabályait jogszabályokká minősíteni. A protestáns államhatalmak kialakulása után is csak maga a házasság került az egyházjog hatáskörébe. A család személyi és dologi jogai nem voltak képesek elszakadni az *individualista babiloni-római* jog döntő befolyásától, amelyet a szekuláris humanista jogtudósok tanítottak és a római katolikus hierarchia teljes hatalmával támogatott. Az evangéliumi keresztyénség *nem volt képes* eklézias humanikus jogtudomány kialakítására, hogy az európai feudális szokásjog megkezdett megszervezését folytathatta volna kisközösségi magánjogi rendszer kialakításával. Így történt, hogy a személyi és a tulajdonjogok mind a mai napig figyelmen kívül hagyják az emberek családi viszonyait, útját állják a krisztusi értékek családjogi viszonylatokban való érvényesülésének, a keresztyén testvériség tényleges megvalósulásának, és ezzel minden támogatást megadnak azoknak a mozgalmaknak, amelyek az emberiséget a gyűlölet fegyvereivel akarják boldogabbá tenni. A keresztyénség a *létfenntartás eszközéül a munkát* jelöli meg. A munka a Paradicsomon kívül a kényszerből végzett gazdasági tevékenység volt, amely átoknak, büntetésnek számított. Jézus Krisztus evangéliumának, örömhírének nagyon fontos üzenete az, amely a munkát a becsületes, tisztességes termelőtevékenységet átokból *áldássá szenteli*. Csak a keresztyénség hosszú évszázadain át folytatott tanítása volt képes a munkának a becsületét megalapozni Európa társadalmában, de abban a középkorban, amelyik a szegénységet erényként hirdette, a tisztességes munkával járó tisztességes haszonnak nem lehetett becsülete, annál kevésbé, mert Krisztus az üdvösség akadályának tekintette a vagyont. A középkori egyház társadalmi elavulásának egyik fő tünete éppen az volt, hogy a hierarchia a szegénységet hirdette, de a gazdagságot hajszolta, azzal az ürüggyel, hogy csak a szerzetesek tettek szegénységi fogadalmat. A keresztyénség reformációjának hirdetői évszázadokon át törekedtek ennek az *ellentmondásnak a feloldására*, amely azonban csak a 16. században sikerült a szerzetesrendek feloszlásával. Azaz minden hívő családnak a keresztyén egyház szerzetesrendjébe

való felvételével. A családok életének fenntartásához már anyagi javakra volt szükség, amelyeknek előállítására Isten a munkát rendelte. A munka eredményeként előálló vagyon gazdaggá teszi birtokosát, de ez a gazdagság az igaz hívőt *nem akadályozza* Krisztus követésében, hanem segíti, hiszen a vagyon a tényleges testvéri szeretet gyakorlásának elsőrendű eszköze, hiszen szükségét látó embertársaidat segítheted vele, persze, családod tagjai és munkásai és a rád bízottak szükségének ellátása után. Az Ószövetségre is lehetett hivatkozni, ahol az anyagi vagyon Isten áldásaként jelentkezik a pátriárkák hithűségének jutalmazására. Eme tétel hirdetésével az evangéliumi keresztyénség megszabadult a vagyon álszent kárhoztatásának nyűgétől, sőt megengedhette, hogy hívei a tiszta lelkiismeret feltételével egyenesen *erénynek* tekintsék a gazdagságot – hiszen a társadalmi valóságnak megfelelően a humanizmus már régen erénynek tekintette.

Kamat, uzsora: a római hierarchia és a materialisták tájékozatlansága

Nehezebb volt a pénzvagyonnak, a tőkének, a pénzkölcsönzésnek és a *kamatnak az igazolása*. Mivel azt nem lehetett mondani, hogy a pénzkölcsönzés munka volna, a kamat, az uzsora nem látszott egyébnek, mint a kényszerhelyzetben levő adósnak a *meglopása*, kirablása, ez pedig keresztyén ember számára szigorúan tilos. Azonban a babilon-római polgári gazdálkodási rend *nem tudta nélkülözni* a hitel eszközét, ezért a középkoron végig szokásos volt a pénzkölcsönzés egész Európában, de elsősorban Itáliában és Rómában. Keresztyénnek tilos lévén, zsidók mestersége lett a pénzgazdálkodás, és – ha már amúgy is tilos a kamat – miért ne legyen valóban *uzsora*. A középkorban ezért valósággal keresztyéni kötelessége volt a lovagnak a gonosz zsidó uzsorások kirablása. – Hogy ez a rablás gyakran kiterjedt az ugyancsak „csaló”, hazug kereskedőkre és a gyanúsítható vásárló kisiparosokra, annak már nem volt bírāja abban a korban. – Az egyoldalú materialista történetírás alapján körülbelül így ismeri a mai közönség a gazdálkodásnak és a pénznek az eszmetörténeti megítélését. A történelmi valóság, még a hittörténeti is egészen más. A gazdálkodás minden ágát a gyűjtögetéstől, halászártól, vadászattól, pásztorkodástól kezdve a földművelésen és iparon át a szállításig, forgalmazásig és fogyasztásig sem az ókorban, sem a keresztyénség korában soha nem helytelenítette vagy kárhoztatta semmiféle vallásos értékrend, a keresztyénség sem, úgy kezelte, mint a természeti tényezők közé tartozó *társadalmi adottságot*, mint az emberi élet velejáróját és eszközét. Mivel a középkori keresztyénségben még domináló ősi egyetemes aszkétikus felfogás egyedül a szerzetességet tartotta hívő emberhez méltónak, ezért a családi élettel együtt a gazdálkodást is olyan szükséges rossznak tekintette, amelyet meg kell engedni a szerzetesi életre gyengéknek. A középkori Európában fejletlen volt az ipar és még fejletlenebb a kereskedelem, nem volt hát itt szükség semmiféle pénz- vagy hitelgazdálkodásra. Az ezredfordulótól kezdve azonban a nyugati keresztyének is megismerték, és lassanként átvették a más vallású népek virágzó gazdálkodási formáit – az európai polgárság kialakulása már ennek a folyamatnak volt a része – anélkül, hogy ezekről az akkori társadalom eltartottjai, a főnemesség és a főpapság tudott volna, hiszen azok nem gazdálkodtak. Nemcsak a római hierarchiát illehetjük a *tájékozatlanság* jelzőjével gazdaságtörténeti vonatkozásban, hanem a kapitalista gazdasági rendet bíráló materialista gazdaságtörténetészeket is, akik azóta is a keresztyénséget, a Reformációt és név szerint Kálvin Jánost *teszik felelőssé* a könyörtelen pénzuralom, a *plutokrácia* kialakulásáért. Ennek annyi alapja van, hogy azok az angol közgazdászok, akik a gazdaságtant megalapították és törvényszerűségeit rendszerbe foglalták, kálvinisták voltak. Annyit illenék tudni a materialista gazdaságtörténetészeknek is, hogy a pénzgazdálkodás, hitelgazdálkodás már a mezopotámiai városbirodalmakban is virágzott, a muzulmán kultúra gazdasági rendszere természetesen élt vele, és Európában sem az angol klasszikus közgazdászok honosították meg, mert az itáliai városállamok gazdálkodásának a középkorban is alapjául szolgáltak, és onnan nemcsak a németalföldi és a Hanza-városokra terjedt át a gazdálkodási

rendszerek fejlődésével, hanem a londoni *Lombard Street*-re is, nemhiába nevezték így évszázadokkal Kálvin előtt. Hogy a római főpapság körében lehettek olyan tájékozatlanok, akik *kárhózatossnak minősíthették* az egész vidékek lakosságának éhhalállal való fenyegetettségét megszüntető új gazdálkodási rendszerek nélkülözhetetlen eszközét, a hitelt és a pénzgazdálkodást, az nagyon lehetséges, hiszen a Szentszék fórumai még geocentrikus dogmáik alapján ítélték el *Galileit* száz esztendővel a Föld körülhajózása után, a heliocentrikus tudományosság eredményeképpen. Megfordítva, Amerika felfedezőinek és meghódítóinak sem volt tudomásuk arról, hogy a római hierarchia dogmáinak nem felel meg a tevékenységük.

Szabadságvágy, tudás

Az élőlényfajokat a satnyulástól megóvó *érvényesülési* vagy *becsületöszton* erkölcsi készséggé való kiegészítésére az alapos Szentírás-tanulmányozás, a keresztyén tanítás más emberi célokra is hangsúlyt helyezett. Istennek intuitív és revelatív jobb megismerése az emberi célok és eszmények fejlődését eredményezte, amely újabb emberi tulajdonságokat iktatott az erények sorába, erény lévén az az emberi képesség, amely birtokosát vágyott cél megvalósítására alkalmassá teszi. Az egész üdvtörténeten végigvonul az ember *szabadságvágya*, a kényszer alól való mentesülés vágya, elsősorban a lelkiismereti szabadságé, a hit és a meggyőződés szabadságáé. Hogy semmiféle földi kényszer és hatalom nem korlátozhatja a hívőnek a Mennyei Atyával való kapcsolatát, hogy szabad lelkiismerete szerint imádkozhassék, tisztelhesse és szolgálhassa Istenét úgy, ahogyan a legjobb tudása szerint képes. Az ismeretszerzés, a tanulás tehát az az út, amely Istennek és az isteni céloknak a szolgálatára alkalmassá tesz és a *tudás* az az erény, amelynek a megszerzése és fejlesztése útján érvényesülhet az ember a társadalomban, *becsületet*, *tekintélyt* szerezhet az ember versenytársai előtt. A tudásnak, az értelemnek, a rációnak a minden emberi tulajdonság fölé helyezését jelenti az újkor igénye. A bátorság, mint örök emberi erény értékes marad úgy a katonai vitézség, mint a földrajzi felfedezésekre vállalkozók korszerű bátorsága formájában. De nem véletlen az értelemnek, a tudásnak az előtérbe kerülése, hiszen az ember akarati cselekvésének elmetani folyamatában a célok megvalósítására irányuló szándék a lehetőségek, a fizikai és társadalmi körülmények és adottságok értelmi mérlegelése alá kerülnek, és csak azután haladhatnak tovább a megvalósulás felé. Elengedhetetlenül szükséges tehát az emberi akarat érvényesítéséhez a világmindenség minél alaposabb *megismerése*, az ismeretek tárgyilagos, részrehajlás nélküli, racionális tudományos *rendszerezése*, úgy a szentírási kijelentés, mint az ember belső pszihikai és külső társadalmi és természeti körülményeinek megismerése. Nyilvánvaló, hogy a tudás az emberiséggel egyidős tekintélyszerző eszköz, hiszen a kultuszok kultúrává fejlődésének mindig is elsőrendű útja volt. A keresztyén egyház már az apostoli kor óta a papi beavatás feltételül állította. A Reformáció a papi beavatásnak minden felnőtt hívőre való kiterjesztésével csak szabadabbá tette a tudomány művelését, nem hagyván azt meg a klerikusok privilégiumának. A minden hívő konfirmáltatása általános *írásismeretet*, általános *iskolázottságot* igényelt, amely egyúttal megnyitotta az utat minden ember számára a származástól és a vagyoni állapottól független társadalmi felemelkedés, *érvényesülés* felé. A középkor is azon a címen igényelt a klerikus hierarchia számára döntő társadalmi tekintélyt, mert azok ennek megfelelő tudás birtokában vannak. A Reformáció után a tudás birtokosai, „a szellem arisztokratái” az egyházi rendből szabadulva, szekuláris társadalmi rendet, a *gerontokráciát* indították el. Hogy az emberi szellemnek, az értelemnek a teljes emberi életen való feltétlen hatalma sohasem volt képes érvényesülni – bár erre a történelem kezdete óta törekedett – az az emberi gyarlóság következménye. Mi most, a keresztyénység korának és benne a szellemi rendiség kísérletének a lezárulása után már megállapíthatjuk, mik voltak az okai annak, hogy *az emberi értelem uralma* soha nem remélt, nagyszerű alkotásai, eredményei ellenére soha *nem lehetett teljes*, és hogy

végeredményében *zsákcába* vezette az emberi életet. Az első ok az emberi pszihikum belsejében fedezhető fel, mégpedig az, hogy a racionalizmus objektivitásra törekedvén *figyelman kívül hagyta* az ember indulati, érzelmi tényezőit, holott azok nélkül egyáltalán meg sem indulhat az akarati cselekvés pszihikai folyamata. A másik ok a külső társadalomban van, amely nem engedi kényszerhatalomhoz jutni, joggá lenni az erkölcsi igényt és szándékot, egyszerűen azért, mert a kényszerhatalom tényleges birtokosainak hatalmi ösztöne fölé nem épült olyan erkölcsi készség, amely mások érvényesülésének megtűréseire készítené.

3. Reformáció és humanitás

A keresztyénség konfirmációja – a Reformáció

A Kr.u. 2. évezred első felében a nyugati keresztyén műveltség elérte az emberi művelődés akkori világszínvonalát és a Reformációval az ember szellemi fejlődésének az élére került. Az 1517-es dátumhoz szokás kötni a Reformációt, mert Luther akkor tette közzé hittételeit. A történelmi esemény ebben az esetben sem egyéb, mint *mérföldkő* a fejlődés útja mentén. Az emberiség eddigi történetének legnagyobb eseménye, a Megváltó születése – amely több ezeréves várakozás után teljessé vált – is csak évtizedek, évszázadok, évezredek múlva *válik társadalmi valósággá*: akkor, amikor a krisztusi tanításokat az ember egyénileg és társadalmilag megismeri, magáévá teszi, életében megvalósítja. A keresztyén értékrend örök megújulása is ott fejlődött már évszázadok óta a keresztyén életben, amíg a 16. században kinőtte a középkori egyház kereteit. Ahhoz, hogy a keresztyén népek szellemileg az élre kerülhessenek, helyre kellett állítaniuk az Értelennek az emberi értékek közötti *hegemóniáját*, hogy így lekörözhessék az iszlám követőinek szellemi fölényét, akik az egész addigi emberi tudásnak a kizárólagos birtokosai voltak. Természetesen éppen az értelem volt az az emberi erény, amelyet elsősorban kellett átvennie a keresztyénségnek az előző kultúrákból. Kultúra azonban csak kultusz gyümölcse lehet, istenimádati cselekmény és alkotás, az Értelennek tehát a hit vonatkozásaiban, az ember *lelki* élettávlatában, a szakrális vallási tevékenységben is érvényesülnie kell ahhoz, hogy a *szellemi* élettávlatban, a metaszakrális vallási tevékenységben kultúrát, műveltséget eredményezzen, hogy az majd anyagban, társadalomban, a *testi* élettávlatban anyagi műveltséggé, civilizációvá szekularizálódhasson. Olyan roppant nehéz feladat volt ennek az igénynek a megvalósítása, hogy évszázadok emberi erőfeszítéseibe került a Szentlélek ez irányú útmutatásának a követése. A misztikának, a csodák világának a rációval való megközelítése megkezdődött már Nyugat-Európa népeinek a megkeresztelésével. – Csanádi Gellért *Deliberatio*-ja és Aquinói Tamás *Summa Theologiae*-ja bizonyítja, többek között, az ezirányú tevékenységet. – Az öntudatos hit fogalmi alapjainak a lerakása azonban csak a 16. században következett be, a nyugati keresztyénség *konfirmációjával*, a Reformációval.

Tudás, beszéd, szó: kultusz, kultúra, civilizáció

A humánumnak, a teljes emberségnek, a test, szellem és lélek, az értelem és érzelem tudati egységének, a hitnek az életben *tudással* való érvényesítése nem jelenti az emberi célok elvont összességének, az eszménynek más emberi erények eszközével való érvénytelenítését. A társadalmi szervezet eredeti alapjául szolgáló hatalom, a tekintély és kényszer akaratbefolyásolási képessége továbbra sem nélkülözheti a katonai erényeket, a testi erőt, *bátorságot* és *vitézséget*, de nem nélkülözheti a középkor legfőbb erényét, az *engedelmességet* sem. Ezeket kell összhangba hozni a szelídséggel, vonzalommal és szeretettel, a legjobb emberi Tudás szerint. A *tudás* átadása és fejlesztése *tanítással*, a gondolatok és ismeretek átadásával történik. A gondolat megjelenési formája a *beszéd*, az emberi nyelv és annak anyaga a *szó*. A Reformációval jutott el az Ige, az isteni tanítás

Nyugat-Európa népeihez, amikor anyanyelvükön szólt hozzájuk. Akkor lett ez szellemi és társadalmi valósággá, amikor a keresztyén istentiszteletben a nép nyelve helyet kapott. Általában az igehirdetésnek és a tanításnak a nyelvét szokás számontartani, azonban mi tudjuk, hogy az istentiszteletre összegyűlt hívek imája és éneke a fontosabb a kultikus események közül, mert abban jelenik meg az *istentisztelet eredményességének* első jele. A templomi igeolvasás, énekelt és prózában elmondott ima az, ami otthon a családban tovább folytatódik, az evangéliumi keresztyén rítus. A családi élet hétköznapijaiban, a krisztusi értékrend szabályainak kell érvényesülniük a hívők cselekedeteiben. Az erkölcsi értékeknek, a jónak, igaznak és szépnek kell megvalósulniuk Isten dicsőségére, társadalmi szabályban, tudományban és művészetben. Az elsőrendű cél a szakrális *istentiszteleti* szolgálat, utána következnek a metaszakrális cselekmények és alkotások, amelyek az elsőrendű cél megvalósítását lehetővé teszik – ez az, amit *műveltségnek*, *kultúrának* nevezünk – és csak ezek után jönnek az *ember hasznát* célzó szekuláris alkotások és cselekmények, a civilizáció.

Áldozó vallásból tanító vallás lesz

Az egyetemes papság elvének elfogadásával, a felnőtt, konfirmált híveknek az örökélet kegyelmi titkaiba való beavatásával, és mindenkinek az *imaáldozat* bemutatására való felhatalmazásával az evangéliumi keresztyénség a szacerdotális, az *áldozó* vallások sorából átlépett a profeciális, prédikáló, *tanító* vallások sorába. Hogy ebben a középkor végén közelebről megismert talmudizsidó és iszlám hatásának volt-e nagyobb szerepe vagy a bibliai vallásgyakorlati szervezet jobb megismerésének, azon el lehet gondolkozni. Mindenesetre, a protestánsok még az elnevezését is eltörölték a pogányságra emlékeztető áldozópapnak – sacerdos – az őskeresztyén „*presbiter*”-t hozván be helyette, akit viszont a hívek sorából választanak. Ez az intézkedés, éppen úgy, mint az iszlámban és a talmudizmusban, központi fontosságúvá emelte az oktatásnak, a tanításnak a funkcióját, és vele a tanító prédikátorét, a *hodzsza-hatibét*, a rabbiét, eltörölve ezzel a klerikalizmusnak minden lehetőségét. Ha a Tridenti Zsinat nem vetett volna gátat ennek az irányzatnak, a nyugati keresztyénségben éppen úgy nem maradtak volna egyházi méltóságok, mint ahogyan az iszlámban és a talmudizmusban nincsenek. – A protestáns egyházakban fenntartott pásztori funkcióból a katolikus és ortodox közelség hatására lett a társadalmi fejlődés folyamányaként a most ismert *pszeudoklerikális* – konokul tagadott, de valójában létező – protestáns papság.

Az oktatás súlya

Az egyházalapító Krisztus parancsát szigorúan követve tért vissza a Reformáció az egyház tanítói feladatának, minden vallás elsőrendű tevékenységének, az isteni törvények szerinti eszményi cél megvalósítására szolgáló szabályok *tanítás* által az emberi elmébe ültetésének – az Isten és ember közötti *pontifikációnak*, hídépítésnek, azaz az isteni törvények társadalomba hozatalának, a legiszlációnak – minden egyéb tevékenység elé helyezéséhez. Az apostolok működését kívánta tovább folytatni, az apostolok pedig az ószövetségi próféták prédikálását igyekeztek az írásmagyarázat szilárd alapjává tenni. Ismét csak a tiszta monoteizmus másik két vallásgyakorlatához hasonlóan a Reformáció vallásgyakorlata minden erejével Istennek, az isteni kijelentésnek, az isteni törvénynek a kutatására, megismerésére és megismertetésére irányult, az annak megfelelő etikai, logikai és esztétikai szabályoknak a hívek elméjébe ültetésére. Ezért lett a protestantizmusban alapvető fontosságúvá az *általános népoktatás*, hogy a hívek képesek legyenek a szentírási tanítások megértésére, és az isteni értékrend szabályainak erkölcsi készségként önmagukba fogadására. Ez pedig egyenes úton vezetett a tanítóknak – rabbiknak, hodzsáknak – valamint a prédikátoroknak, lelkipásztoroknak az oktatását, elméleti és gyakorlati képzését ellátó intézmények, *főiskolák*, *lelkésztestületek* kialakításához. A Szentírást csak a kor tudományos színvonalán álló ember magyarázhatta eredményesen a gyülekezetekben, a korszerű didaktikai metódust rögzítő hitvallás

előírása szerint. Ez a közös hitvallás volt az egyedüli kapcsolat az azonos felekezethez tartozó gyülekezetek – különben egymástól független – prédikátorai között.

Protestantizmus és tudományosság

A tudományos képzés nyilvánvalóan értelmi ráhatáson alapszik, a rációnak, a logikának, az észszerűségnek a pszihikai szabályai szerint. Úgy tűnik, hogy ez a tudomány és a szellemi tevékenység teljes szabadságát jelenti a protestantizmusban. Azonban az evangéliumi tudományosság ragaszkodott „*a bölcsesség kezdete az Isten félelme*” axiómához, és annak értelmében a hittudomány vezetése és ellenőrzése alá helyezett nemcsak minden tudományos és szellemi tevékenységet, de a művelődés egész területét is. Ezen túlmenően átlépett a „*Philosophia est Ancilla Theologiae*” szentencián is, és úgy a hittudomány elméleti művelésében, mint annak társadalmi vallásgyakorlatba ültetésében már azt az elvet alkalmazta, hogy a *hittudománynak nincs szüksége* sem szolgálóra, sem egyéb segítségre. – Ha valakit az evangéliumi hittudomány tanulmányozása nem győzne meg arról, hogy a hittudomány valóban *önálló* ismeretrendszer – éppen a *legelső* tudománya a Homo Sapiens Antropus művelődéstörténetének – műveléséhez nincs szüksége más ismeretrendszerek támogatására, az kérdezze meg a talmudita rabbikat, vagy a muzulmán hitoktatókat. – Viszont ismét csak a látszaton alapszik az a vélemény, hogy a protestantizmus nem tűri a tudomány és más szellemi tevékenység szabadságát. Valójában az történt, hogy a protestantizmus csak a hitélet szempontjából fontos szellemi tevékenységek intézményes műveléséről és fejlesztéséről gondoskodott és intézkedett, szabadon hagyott minden más szellemi és tudományos tevékenységet. Igaz, a *szélsőséges puritanizmus* gyakran tényleg összetévesztette a „nem szükséges”-t a „felesleges”-sel, és gyakran a feleslegest károsnak minősítette, tilalmat állított fel sok olyan szellemi tevékenység elé, amelyeket a protestánsokra általában jellemző *józan belátás* csak a közösségi érdek védelmében szabályozott. Ezeknek az elveknek az alapján a *protestáns tudományosság* nemcsak elfogadta a humanika eredményeit, de tovább is fejlesztette azokat a filológia, filozófia, etika, axiológia, pedagógia és jogtudomány vonalán, eljutott magának a *racionalizmusnak és a természetjognak* a megfogalmazásáig. A társadalomtudományok és a természettudományok közül, amit nem művelt intézményesen, azt korlátozás nélkül engedélyezte, ráhagyva ezeket a lendületesen fejlődő polgári társadalom spontaneitására. Így történhetett, hogy a legelméletibb kutatások és kísérletek eredményeképpen született találmányok és felfedezések is kívül estek az akkori felfogás szerinti tudományosság körén. A helyzetet megvilágíthatjuk a *római* katolikus egyházi *hozzáállással*: a 16. század végén Rómában még elítélték a geocentrikus világnézet tagadóit, *Kopernikusz* és *Kepler* után, *Amerika* és a többi tengerentúli szárazulat felfedezése után. *Galilei* távcsövét „tudományosan” véleményezni akarják római fórumok, amikor Hollandiában már kisiparosok sorozatban gyártják a *látcsöveket*, hiszen azok nélkül tengeri hajós már el sem indult. Igen, a tudomány karavánja haladt, legtöbbször nem is tudván arról, hogy tevékenységéről milyen véleményt formálnak tájékozatlan, bigott papok. Csak most, évszázadok múlva állapíthatjuk meg az egyetemes emberi művelődésnek a Reformáció utáni sajnálatos *megtorpanását*, amely a katolikus és protestáns különböző *egyházi hozzáállás* miatt állott elő: a római katolikus egyháznak megvoltak az intézményei a szellemi haladás szolgálatára, de szigorúan tilalmazta azt. A protestánsok nem tilalmazták, hanem pártfogolták a tudományos és szellemi tevékenységet, de nem volt hozzá intézményük, csak szabadságot adtak a szellemnek, intézményeik nem voltak hozzá. Úgy érzem, ismét csak kénytelen vagyok visszatérni alaptételünkhöz: a Reformáció, bár eszközként felhasználta és lehetőségei szerint továbbfejlesztette a humanika eredményeit, maga *nem* a középkori kultúra virágzását jelentő *humanizmusnak a része*, hanem az újkori kultúra alapjául szolgáló új evangéliumi keresztyén *kultusznak a megalapozása*. A Reformáció metaszakrális szellemi tevékenységének eredménye, kultúrája tehát nem a 16. századi

nyugat-európai művelődésben lelhető fel, hanem az egész európai újkori civilizációt megalapozó és létrehozó 17. századi *racionalizmusban*, 18. századi *illuminizmusban* és 19. századi nagy *liberális* szellemi kiteljesedésben. Hiszen ennek az egész újkori kultúrának a Reformáció adta meg a célt kijelölő szakrális, kultikus alapot.

Irodalom

Mint minden művelődési és szellemi tevékenységet, a művészeteket is *Soli Deo Gloria*, egyedül Isten dicsőségére valónak tekintette a Reformáció. A költészetnek, az irodalomnak ez addig elképzelhetetlen fejlődési lehetőséget hozott, egyrészt a *népnyelvnek* és a népi költészeti készségnek biztosítván végtelen távlatú fejlődési lehetőséget, másrészt a lehetőség hasznosítására, az irodalom kapcsolatteremtő, eszmetovábbító lehetőségének adván feladatot az evangéliumi hit terjesztésével. Nem véletlen az, hogy az európai *nemzeti irodalmak*, maga az európai szépirodalom, a 16. században vesz olyan *lendületet*, amellyel az egyetemes irodalom azóta is megtartott élenjáró helyzetébe került. Történelmi összefüggésében vizsgálva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a középkori európai irodalom maradandó alkotásai is annyiban váltak egyetemes klasszikus értékke, amennyiben a Reformáció irodalmának előkészítőiként a keresztyén hit eszméit fejezték ki. Gondoljunk itt a *lovagi költészet*, a *Divina Commedia* vagy a szent himnuszok tartalmára, amelyek nem egyebek, mint a 16. századi nemzeti irodalmak *úttörői*, a Reformáció költőinek a modelljei.

Zene

A zeneművészetből a Reformáció csak a *liturgia szolgálatában szükségeseket* tartotta meg. Ha Kálvin és a *puritánok* irányzata maradt volna, az európai zeneművészet az arab zene színvonalára csökkent volna. Itt volt azonban Luther, maga is kiváló zenész, aki mindent *hasznosnak* tartott, ami Isten dicsőségére szolgálhat. Az ő útja vezetett *Händel*hez és *Bach*-hoz.

A képzőművészetek

Amit tájékozatlan széplelkek azóta sem bocsátanak meg a Reformációnak, az az a *mostoha bánásmód*, amiben a Reformáció a képzőművészeteket részesítette. A puritanizmus igazi temploma az utca sarkán álló Dávid Ferenc *köve*, de minden épület alkalmas istentiszteletre, ha elég tágas, és ki lehet belőle takarítani a képeket és a szobrokat. *Luthert* megalkuvónak mondták, pedig csak megértő volt és feltétlenül következetes. Nemhogy nem utasította el a gótikát, csak azért, mert az nem a Reformáció szülötte, hanem kiváló érzékkel germán nemzeti építészeti stílussá nyilvánította, a német népi nyelv mellé, az új társadalmi öntudat hordozójává. Megérezte annak magasztosságát, az ő istenimádatának is ihletőjévé lett. Szerintem még az oltárképet is azért hagyta meg a templomban, mert szépérzékét sértette volna a gyönyörű gótikus apszis üressége.

A látszat művészete, az ibérika (barokk)

A platoni idealizmus elvi alapjaira épülő gótikával párhuzamosan az *arisztotelészi realizmus* pragmatikus szemléletén épült fel és fejlődött a humanika, a renaissance művészete. Ezt úgy a római, mint az evangéliumi keresztyének elfogadták, de az ezen épülő *irreálisnak tűnő* új általános művészeti kifejezési mód, a *látszat* stílusa, a barokk, már ellenérzéseket váltott ki a puritánok körében. Ez érthető, mert a barokk meghatározása nem olyan egyszerű, mint a kifejezett tartalom alapján a többi művészeti stílusoké, hiszen a barokk tartalma, a dicsőség, a glória, a doxa, még isteni vonatkozásban sem hordoz meghatározható reális tartalmat, az emberiben, az Übermentsch-hangulatú hős dicséretében pedig még kevésbé. Nem szerencsés hát a doxatika, doxatikus, gloricizmus, gloricista kifejezések használata. A látszat, a hiúság szolgálata alapján *vanitika*, *vanitikus* volna az elfogadható elnevezés, azonban ennek még inkább pejoratív zengése van, mint magának a barokk kifejezésnek, nem méltó a nagyszerű festészethez és zeneművészetéhez, ha az

építészet és a költészet vonatkozásában elfogadható is volna. Lehet, hogy az ellenérzés alapja csak az új stílus kezdeményezői és fenntartói, a jezsuitákkal szembeni *ellenszenvnek* köszönhető – mint ahogyan protestáns részről eleinte elutasították a valóban tudományos alapokon álló *Gergely-naptár* bevezetését, mert azt a jezsuiták kezdeményezték – hiszen az új stílus nem egyéb, mint a gyakorlatban tapasztalt szépség tudományos absztrakciója, maga az Esztétikum. A klasszikus logikai szabályok alkalmazásával leválasztható az emberi alkotások tartalmáról azok külső megjelenési alakja, amely a Szép lehetőségét jelenti. Az Istennek nyújtandó áldozat belső értékének, a szent tisztaságnak különleges külső alakban is meg kell nyilvánulnia. Az az edény, amelyben a szent alapanyag, a gondolati tartalom elhelyeződik, és amelynek külső alakját magára ölti, az a gyönyörködtető felület, amelyet az áldozathoz a tartalomhoz ad ráadásnak. Nyilvánvaló tehát, hogy ez üres felület, tetszetős látszat, amelyet minden kívánt tartalomhoz hozzá lehet adni. Az egész gondolatmenet nehezen követhető általános európai elmével, de szépen beilleszkedik az ibériai művelődéstörténetbe, amely nem felújította, hanem szervesen folytatta az antikvitás műveltségét, az óibér, kelta, berber, pún, hellén, latin, germán, kazár, arab iszlám és zsidó közvetítéssel. Ez a szellem minden megnyilvánulásában, az erkölcsben, tudományban és művészetekben mindenütt különleges új stílusú alkotásokat hozott létre, amelyekre a *barokk* – a szó eredeti alakja *marocco* lévén, műkifejezésként marokkói, azaz mór stílust jelent – elnevezés nem alkalmazható szerencsésen, sem pedig az előbb említett doxatika, gloricizmus vagy vanitika, legtalálóbbr az azt szülő és hordozó *genius loci* alapján *ibérikusnak*, *ibérikának* nevezni a barokk helyett. A művészetek különbözőképpen alkalmazták az ibérika látszathelyet. Az *építészet*, amelynek funkcionalitásában van a lényege, csak valóban haszontalan díszként, csak tetszetés céljára tudta alkalmazni, talán éppen az isteni dicsőség irreálisnak tűnő valóságának a jelzésére. A *festészet* maga is csak külső látszatra törő felület lévén, kiváló művészi kifejezési lehetőséget kapott az ibérikában (barokk). A külső természet sokszor zord valósága, az emberi arc és az egész meztelen emberi test, valamint a hétköznapi társadalmi élet, mind Isten dicsőségét hirdető szép külső megjelenésüvé tehető a festő ecsetje által. Nem véletlen, hogy éppen az ibérikus (barokk) festészet vetítette rá az isteni dicsőség fényét a valóságot és az életet különben tökéletesen kifejező humanika alkotásaira. A *szobrászat* már nem tud olyan felületessé lenni, mint a festészet, viszont a mozdulat valóságát jobban ki tudja fejezni, mert a lendület ábrázolására is alkalmasabb a festészetnél. A *lendület* bemutatásának képessége érvényesül az ibérikus (barokk) *irodalom* hősábrázolásában úgyannyira, hogy az irreális, *Soli Deo Gloria* hősiesség már-már tartalmat ad az ibérikus (barokk) forma ürességének, és a hitterjesztés szolgálatában kiváló propaganda eszközzé teszi az ibérikus (barokk) költészetet. Külön ki kell emelnünk a szép külső megjelenés fontosságát a *zeneművészetben*. Nem véletlen az, hogy egyedül a zeneművészet fejlesztette tovább az ibérikus (barokk) kifejezési formákat, az ibérika (barokk) eredményeire építve új stílusait, például a zenei romantikát. Ugyanis a művészet minden más ágában az ibérika (barokk) *egyoldalú irrealizmusa* fizikai szükségszerűséggé tette az átellenes oldalra való kilendülést és meghozta nagy késéssel a Reformáció stílusának mondható *klasszicizmust*, a racionalista felvilágosodás művészi kifejező módját. Ezt megelőzően, a jezsuita volta miatt kezdetben ellenszenvvel fogadott ibérika (barokk) alkalmazásra került a protestantizmusban. A kálvinistáknál azért, mert ott minden külső forma mellékesnek számított, a lutheránusoknál pedig azért, mert egyszerűen tetszetek a közönségnek. Azt se feledjük el, hogy az ibérika külsőséges, igénytelen volta miatt *könnyen hozzáférhető* volt a legalacsonyabb esztétikai színvonalon állók számára is, hiszen egy egyenes vonalat mindenki meg tud görbíteni, egy sík felületet mindenki képes domborítani és ezzel ilyen olcsón már eleget is tudott tenni a szép iránti igényének, a szentség kifejezésének, talán Isten iránti hódolatának is.

Az egyetemes emberi művelődéstörténetben úgy a protestáns, mint a katolikus *reformáció* a teljes emberi szellemi tevékenység hittudományi ágaként fogható fel, melynek központi feladata a krisztusi kultusz szolgálati igényeinek a kielégítése. A kultusz, az istentiszteleti szolgálat ellátása kultúrát hoz létre, amelynek gyümölcseiből csak kisebb részt használ fel a vallásgyakorlat, a kultikus cél, nagyobb része – ezt nevezzük civilizációnak – közvetlenül az ember egyéni és társas használatára, humán célokra fordítható. A római katolikus hozzáállás a kultúra, a művelődés egészét, tehát minden erkölcsi érték alkotását egyházi feladatnak tekintett. A szakrális és a szekuláris művelődési tevékenységet ugyan megkülönbözteti egymástól, de mindkettő művelését egyházi, papi *monopóliumnak tartja*. A humán célú művelődési tevékenységet sem hagyja szabadon, hanem különféle tilalmakkal próbálja útját állni a krisztusi etikának meg nem felelő tevékenységeknek. Mint az egyház egész léleképítésének, erkölcsi nevelésének az alapvető irányelveit a legfelsőbb egyházi hierarchia parancsa alapján a gyóntatószékben ülő pap hajtja végre. Mivel a skolasztika racionalizmusával korszerűsített misztikán alapuló katolikus hittudomány és benne az etika – magát befejezettnek, tökéletesnek nyilvánítván – nem képes a továbbfejlődésre, megakadályozza a szellemi vezetése alatti egész emberi művelődés fejlődését. Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy azok a tevékenységek, amelyekben a Szentszék dogmáit alkalmazó gyóntatás nem tud érvényesülni a tilalmaknak a humánus igényeivel való ütközése miatt, azok kimaradnak az egyház erkölcsi befolyása alól. Ez a magyarázata a katolikus társadalmakban a társadalomtudományok elmaradottságának, valamint a természettudományok egyoldalú fejlődésének. A protestáns hozzáállás csak istentiszteleti és tanítási (prédikatori) szempontból foglalkozik a művelődéssel. Ami ezekre a célokra nem szükséges, azokkal nem foglalkozik, művelését szabadon hagyja, nem tilalmazza, csak a társadalmi élet szempontjából ártalmasat. Azonban a protestáns hittudomány-szemlélet előírja bár a *semper reformari*, az állandó fejlesztés kötelezettségének elvét, nem lévén papsága, nincs intézményes lehetősége a hittudományok fejlesztésére. Ennek folytán az egész művelődési élet a *szabadság zónájába* kerül a protestáns társadalmakban.

Irodalom

A művészetek területén az egyházi monopólium a *megrendelői funkció* gyakorlásán át érvényesül és a római egyház nagy szervezeti és gazdasági lehetőségei folytán, a művészetekre való hatása, különösen a képzőművészetek vonatkozásában nagyon pozitív. Bár szabadság-zónát nem ismer, nem lévén képes tilmainak a szankcionálására, a humán célú művészetek is szabadon, a fogyasztó társadalom, a közönség igényei szerint fejlődhetnek, gyarapodhattak. A protestánsok liturgikus céljaikra a *nemzeti nyelvvel együtt* bevonták a nemzeti irodalmat, költészetet, valóságos vallásos szépirodalmat hoztak létre. A protestantizmusban nem lévén papság, a hívek aktív résztvevői a kultusznak, az istentiszteletnek, a kultikus költészetnek és zenének maguk a hívek az alkotói, és ezzel a vallásos költészetet a nemzeti költészetten át az ősi népköltési és népzenei örökség felhasználásáig terjeszti. A humán célú szépirodalmat és minden más művészetet is szabaddá tesz híveinek, a polgárságnak erkölcsi meggyőződése szerinti korlátai között. A művészetekkel szembeni két egyházi felfogás a *szépirodalomban* mutatkozik meg legjobban. A hit szempontjából közömbös *humanikus* szépirodalom függetlenül művelőinek katolikus vagy protestáns voltától – gondoljunk itt Cervantes-re és Shakespeare-re – felülmúlhatatlan művekkel gazdagították az emberiséget, de hittartalom nélkül. A protestáns duhaj katona, Balassi Bálint szabados szerelmi költeményei mellett az ószövetségi zsoltárokkal vetekedő istentiszteleti célokra is alkalmas verseket ír. Az hugenotta francia Plejád-költők egyike, Beza Theodore zsoltárfordításai nemcsak a francia műköltészet alapértékei, de református templomi énekként a hollandi, a német, a magyar, az angol és más

protestáns nemzeti költészetben is kiváló helyet kaptak, valósággal népi énekeként hatoltak be ezeknek a nemzeteknek lelki identitásába.

Drámairodalom és színművészet

Külön kell megemlítenünk a drámairodalmat és a színművészetet, amelyek a vallási reformáció utáni korszakban lendültek fejlődésnek Európában. Tudnunk kell, hogy ez a fellendülés nem a vallási reformáció folyománya, hanem Európa közéleti dominanciájára törő új társadalmi rend, a *polgárság* kialakulásának a következménye. A színművészet természete szerint kötve van a közönséghez, tehát a városhoz, és ennek a művészetnek a fejlettségi foka egyenes arányú függvénye a városi kultúrának, a civilizációnak. Fel lehet fedezni a különbséget a katolikus és a protestáns társadalmak között, mert a neolatin katolikusok az antik drámairodalmat elevenítették fel és fejlesztették a humanika művészetének színvonalára, a germán polgárság pedig külön európai drámairodalmat alkotott magának. Az *iparművészet*re is *mutatis mutandis* érvényesek a drámairodalomra és színművészetre megállapítottak.

A publicisztika – az új műfaj

A reformáció mozgalma, a hitterjesztés érdeke lendítette fel az irodalomnak új műfaját, a *publicisztikát*. A társadalmi eszmék propagálása valójában egyidős az emberiséggel. Előbb élőszóval terjedt prózában szabadon és kötöttebben versformában. Az ókori népszónokokon, rétorokon, prófétákon át állandóan jelen volt és jelen van a társadalomban. Az ókori zsinagógákban kezdődött, a középkori keresztyén templomokban tovább élt, majd a Reformációval teljesedett ki a *templomi szószerk publicisztikája*, amely a mai napig is – bár ezt nagyon kevesen tudják – a legáltalánosabb kommunikációs eszköz. Próbáljon meg a tisztelt Olvasó utánaszámolni, hány millió prédikáció hangzott el a legkülönbözőbb nyelveken a keresztyén templomokban és milyen hallgatói létszámuk volt és van ezeknek: legalább százszorosan nagyobb számot kapnak az összes színházak, cirkuszok és más ún. kultúraterjesztő intézmények látogatottságánál. Azzal pedig, hogy minden prédikáció végeredményében eredeti szépirodalmi alkotásnak tekinthető, amelyeknek legalább ezredrésze esztétikai szempontból is értékes, minden nemzeti irodalomnak fölényesen legnagyobb műfajával állunk szemben. Csak mellékesen említjük a prédikációk körítéséül szolgáló egyházi ének és zene, valamint egyéb művészeti ágaknak művelődéstörténeti fontosságát.

Könyvnyomtatás

A népszónoklat *írásba* foglalása is egyidős magával az írásbeliséggel. Ahogy az irodalom más irányait is a *könyvnyomtatás* eszköze emelte döntő fontosságúvá az emberi művelődésben, így a közírás, a közérdekű gondolatközlés és meggyőzés eszköze is a könyvnyomtatással fejlődött, ha nem is a legerősebb, de a legelterjedtebb társadalmi hatalommá, akaratbefolyásolási képességgé. Azt az eszmét, gondolatrendszert, amelyet az emberi művelődéstörténetben először a siker reményében a sajtó útján érdemes volt propagálni, a keresztyén egyházat és annak tanításait megújító 16. századi reformáció adta, ez jelentette a középkori humanizmus tovább élését és tovább fejlődését. Könyvek, röpiratok, időszaki sajtó egyaránt a Reformáció eszméinek a terjedésével kezdte és ahogyan a reformáció vallási mozgalma politikaivá, általános társadalmi hatalmat célzó mozgalommá lett, úgy terjedt ki a publicisztika és a sajtó a vallásiak mellett egyéb kérdésekre is, amíg végül külön szakosodtak a sajtó műfajai egyrészt az írók, másrészt a közönség igényeinek megfelelően.

III. A RENDI TÁRSADALOM

1. Az új célok új erkölcse

a) Az értelem igénye

A tekintély és a kényszer

A szabad lelkiismeret és az értelem örök érvényesülési igénye nem a 16. században fogalmazódott meg, hanem jóval korábban. A skolasztika már tudatosan használja. Az európai társadalom viszont csak a 16. századra érte el azt a fejlődési színvonalat, hogy ezeknek az elveknek a felhasználásával megállapított újnak tűnő eszmei értékeket szabályként lehessen beültetni a társadalomba. Az emberi akarat befolyásolásának a képessége, a hatalom – társadalmi energiának is nevezhető – két formában hat: a *tekintély* a meggyőzés és a meggyőződés eszközével működik. A *kényszer* az erőszak alkalmazásával vagy fenyegetésével befolyásolja a másik ember, a hatalom alávetettjének az akaratát. A tekintély által garantált szabályok az etikai normák – erkölcsi szabályok – a kényszerhataloméi a jogszabályok. Egészen természetes, hogy minél inkább erőszakon alapszik a hatalom, annál inkább mondja magát erkölcsi tekintélynek, és minden eszközzel igyekszik erről meggyőzni alávetettjeit. Az európai keresztyénség elején ezért igényelte minden társadalmi kényszerhatalom az isteni garanciát, a karizmát tényleges fegyveres hatalmához. A krisztusi tanításokon alapuló keresztyén erkölcsi szabályok hirdetői pedig a hívő számára kétségkívül legnagyobb kényszerhatalom, a Mindenható Isten parancsára hivatkoznak. Ha ezek figyelembevételével nézzük a 16. századi Európa társadalmi megújulási mozgalmát, valóban nem egyértelmű a számunkra, hogy hitkérdések vagy hatalmi kérdések körül folyik-e a vita, a meggyőzés eszközeként szolgál-e a katonaság vagy a katonaság győzetett meg a hitigazságok felől.

Új lépcsőfok – a ráció felhasználása

A Homo Sapiens Antropus fejlődése, haladása az új ideonómiai *értékrendnek* az emberbe való *beültetésével* történik. Annak az ideonómiai értékrendnek, amelynek alapjául az időben elvégzett léleképítés eredményeképpen felfedezett újabb anyagfeletti célok elvont összesítéséből álló fejlettebb, azaz korszerűbben fogalmazott eszmény szolgál. Az akarat cselekvés pszihikai természeti törvényei szerint a *léleképítés*, a nevelés, az ember akaratának a magasabb erkölcsi cél irányába való befolyásolása az új, fejlettebb anyag feletti, örökéleti cél iránti vágy felkeltésével kezdődik. A vágy, ha nem tudott reflexként érvényesülni, a tudatba jut, törekvéssé lesz. Ha a törekvés az ember erkölcsi meggyőződésének a jóváhagyását elnyeri, szándékká válik, és az értelmi mérlegelés bírálata alá kerül. Ha az értelmi jóváhagyást is elnyeri, akkor válik akarattá, és cselekvéssé, ha az ellenállhatatlan kényszer társadalmi gátja meg nem akadályozza. Ha a szándék akarattá válását az értelmi mérlegelés megghiúsítja, a szándék nem hal el, hanem erkölcsi meggyőződéstartalma – tehát a helyes, jó, igaz és szép értékéről való meggyőződés – visszafordul a tudatalattiba és a léleképítésnek – a léleképítés, a nevelés lévén az emberi elme *művelése*, azaz az embernek magasabb rendű, értékesebb alkotások létrehozására képesítése – legfontosabb elemeként erkölcsi készségként ráépül az ember természetes ösztöneire, úgy, hogy további vágyai az embernek már nevelt erkölcsi meggyőződése szerint támadnak. Az ember tényleges társadalmi viselkedéséből vonhatók el a szokások, az emberi társadalom természeti törvényei, az erkölcsi készségekkel kiegészült természetes ösztönök folyamányai. A *szokás szabályainak* nagy része nem hord közvetlen erkölcsi értéket – mert nem a jó, helyes, igaz, szép közvetlen megvalósítására törekszik – hanem illemként vagy szakmai tevékenységi normaként érvényesül. A jóság megvalósítására irányuló viselkedési normák közvetlenül az

embernek az erkölcsi értékekről alkotott meggyőződésének a folyamányai, olyan szabályoknak a biztosítékai, amelyek minden kényszer nélkül érvényesülnek – „az erkölcs az a szabály, amelyet az ember egyedül lévén is betart” – hiszen bennük és általuk az ember eredeti vágyai teljesülnek. A nevelésnek az adja eléggé fel nem értékelhető fontosságát az emberiség életében, hogy az *anyag feletti célok* megvalósítására támaszt vágyat az emberben, mely reflexként és szokásként épül be az ember egyéni és társas életébe. Így van ez az emberiségnek a Krisztus követésére való nevelésével, a krisztusi ideonómiai értékrendnek az emberbe való ültetésével is: vágyat kell támasztani az emberben a krisztusi élet iránt, a Krisztus szerinti értékes pozitív célképzetnek az ember elé állításával, párhuzamosan az értéktelenné váló, negatív célképzet megmutatásával. A *célképzet-állítás* ismeretátadással, tanítással történik, a keresztyén egyház életében prédikálással, szimbolikus cselekményekkel és jó példaadással. A Reformáció a minden emberhez közelálló, Krisztus szerint helyes társadalmi célokat mutatta meg, amelyek megvalósítására való törekvés a krisztusi erkölcsi készséggel kiegészült természetes ösztönök kiélésének lehetőségeit biztosítja. Az emberi szellem fejlődésének *új lépcsőfokát* jelenti az emberi értelemnek, a rációnak az új ideonómiai célok megvalósítására való felhasználása, hiszen az erkölcsi jóváhagyást nyert szándék akarattá válását az értelmi mérlegelés gátolja. Természetes hát, hogy a Reformáció a tanításra, az értelem fejlesztésére helyezi a keresztyén nevelés súlyát.

Az értelem, a tudás értéke – a tanulás

Az új ideonómia a fajfenntartás, a nemi élet formájául a *házasságot* rendeli. A létfenntartás és a gazdálkodás keretétül rendeli a természetes öközösséget, az egynejű házasságon alapuló *családot és a hivatásrendet*. Az érvényesülési ösztönnek, a becsületösztönnek a kiélésére, az ember általános felemelkedését szolgáló célok megtanulására, az istentisztelet gyakorlására való a családokból álló keresztyén *gyülekezet*, amelyen át a tágabb társadalmi egységek, közösségek felé vezet az út a családtól a nemzetig. A Reformáció az apostoli kor gyülekezetét, amely a középkoron át a szerzetesi közösségekben élt, minden hívő közösségévé tette. A gyülekezetbe való befogadás családonként történt, a gyakorlatban tehát a hívek házasságkötésével. Az evangéliumi keresztyénségben tehát a középkori szerzetesi fogadalom helyére a házassági fogadalom lép, a keresztyén családi közösség alapja, amely – a család totális életközösség lévén – nemcsak a fajfenntartás eszköze, hanem a létfenntartás és az érvényesülés is. A középkor a honalapító és egyházvédelmező katonai, és az egyházat közvetlenül szolgáló klerikusi pályát jelölte ki *érvényesülési lehetőségként*. A Reformáció nem devalválja a vitézség és más katonai erények erkölcsi értékét, és annak az öröklődő feudális hatalomban való érvényesülését, csak egyéni és közösségi élete számára igényelt autonómiát alóla. Az *értelmet, a tudást* deklarálta a kiválasztás alapmércéjéül, és ennek megfelelően a tanulást jelölte ki az érvényesülési verseny pályájául, alsó szinten a gyülekezeti iskolában, azután felső, tágabb körű, magasabb tanulmányi intézetekben. A cél *Istennek*, Isten dicsőségének a *szolgálata*, embertestvéreink minden érdekének az előmozdításával. Erre a célra adta Isten testünket, szellemünket, lelkünket, minden képességünket, értelmünket, érzelmünket, tudásunkat, hitünket, minden erényünket, erőnket, bátorságunkat, szorgalmunkat, tisztességünket, ügyességünket, egymás iránti hajlamainkat, engedelmességünket, szerénységünket, és mindenünket, amink van. Külön ki kell emelnünk az anyagi javaknak, a *vagyonnak*, a földi gazdagságnak Isten *ajándékaként* való kezelését. Bár az ószövetségi kor is áldás jelének tekintette a vagyont, a középkor aszkétikus felfogása a sátáni kísértés eszközének vette, és a szegénység erényét propagálta. A Reformáció merte kimondani, hogy az Isten törvényeinek betartásával, tisztességes munkával, szorgalommal és szakmai tudással szerzett vagyon lehetőséget ad a hívőnek arra, hogy embertársai iránti testvéri szeretetét ne csak hirdesse, hanem gyakorolhassa is. A fontos az, hogy Istennek gyermekei, egymásnak testvérei vagyunk, Krisztus

áldozatával az ő tulajdonaivá váltattunk, senki sem állhat közénk és Mennyei Atyánk közé, sem pap, sem szent, sem hierarchia, sem semmi földi hatalmasság. Bármilyen kétségünket mindig eloszlatja a Szentlélek segítségével tanulmányozott Szentírás, a Biblia. A szerzetesi élet, a szegénység, szüzesség és engedelmesség, a papi beavatottság, a bűnbocsánat isteni hatalmának ember általi gyakorlása, a tisztességes munka kerülése, a henye életmód, embertársaink munkája árán való élés, embertársaink feletti minden hatalmaskodás, a házasság tisztességének tilalommal való rontása, éppen úgy negatív célképzet, mint bármilyen közönséges bűncselekmény.

A neolatin, a germán és a magyar társadalmak hozzáállása

A 16. századi reformáció a középkori egyház hibáit hangoztatta, tehát a *negatív célképzetet* hirdette, elriasztani akarván tőle a híveket. A pozitív célképzetet, a Krisztus szerinti anyag feletti életet nem kellett hirdetni, propagálni, hiszen ezt az egyház már másfél évezrede hirdette, különösen az egyház reformációját konkrét formában kezdeményező cluny-i mozgalom óta. A második évezred európai társadalmi fejlődése már jó részét meg is valósította a skolasztika által újrafogalmazott ideonómiai igényeknek. Kiegyensúlyozott fejlődésű városi polgári társadalmak már évszázad óta gyakorolták a helyi egyházszervezet feletti kegyúri jogot, a magisztrátus kiváltságaként. Mikor a hittudomány és a vallásgyakorlat evangéliumi felfogásának híre a városba érkezett, azt az érdekeltek, klerikusok és laikusok egymás között, egymással vagy egymással szemben megvitatták, és ha a közvélemény úgy kívánta, a plébános a templomi szószéken kihirdette a határozatot a különböző rítusok bevezetése vagy elutasítása tárgyában. A Reformációt elfogadó szerzetesek egyszerűen odahagyták a klostromot és *házasságot kötöttek*. Nemcsak az alsó papság, de püspökök, érsekek és más főpapok is egyszerűen felmondták a római hierarchiával szembeni engedelmisséget, házasságot kötöttek, és ha feudális uralommal is rendelkeztek, családi birtokként szekularizálták azt. A feudális urak meggyőzetvén az evangéliumi igazságok felől, teljes *társadalmi tekintélyükkel* döntően befolyásolták a közvélemény alakulását a Reformáció irányába, nem feledkezvén meg arról sem, hogy a továbbiakban az egyház felett addig gyakorolt kegyúri befolyást tényleges egyházkormányzattá alakítsák és az egyházi feladatok magára vállalásával az ennek eszközéül szolgáló egyházi vagyont is szekularizálják a maguk közhatalma számára. Különleges helyzetben voltak azok a közép-európai népek, amelyeknek – mint a magyaroknak – nagy számú honfoglalási jogú köznemességük volt, mert ezek területi közösségei egyéb alkotmányos privilégiumaik mellett most az egyházi kérdések feletti közösségi jog gyakorlását is természetesen magukénak tudták. Ebben a társadalmi helyzetben keletkezett az *erdélyi polikonfesszionális* vallási rendszer, amely semmiféle új hitvallást nem hoz, de *szabad választást enged* a hívek közösségének a hitvallások között. Hogy a magyar társadalom a helvét, az ugyanezen a szemléleten lévő lengyel társadalom pedig a római katolikus hitvallás mellett döntött, az a rendszer jó működésének a bizonyítéka. Jellemző a *skandinávok* viselkedése, akik annak idején utoljára fogadták el a keresztyénséget Nyugat-Európa népei közül, annyira, hogy ott az állami közigazgatást a keresztyén püspökök szervezték meg a nemesség helyett. Most, a 16. században a skandinávok úgy lettek protestánsok, hogy észre sem vették.

Trident: a pápaság autokratizmusa és tájékozatlansága

Az egyház reformációja, az egyházi élet megjobbítása *örök igénye* volt a keresztyénségnek. A II. évezred közepén konkrét formában fogalmazódott meg a reformáció igénye. Először nem a pozitív célképzet hirdetése, az egyház megújítására szolgáló építő üdvös javaslatok kerültek a közvélemény elé, hanem a negatívok, a római egyház *bírálata*. A reformáció hívei a római papságnak a hibáira mutattak rá, különösen a pápaság és a főpapság *züllöttségére*. A bűnbocsánat hatalmával való visszaélés – nemcsak bűnbocsátó cédulák árusításával, hanem a gyóntatószéki penitencia kiróvásával

is –, az apostoli szukcesszió elvével való üzérkedés, a szimónia az egyházi élet *korruptiójának* a forrásai. A szentek tisztelete szerintük valójában szörnyű istenkáromlás, az ereklyék, képek és szobrok és mindenféle tárgy imádása pedig közönséges, undorító bálványimádás, sőt a katolikus mise sem egyéb pogány szertartásnál. Róma képtelen volt a protestáns bírálatokkal szembeni védekezésre, csak akkor hívta össze a zsinatot, amikor a nyugati keresztyének fele már gyülekezeti, ekléziasis közösségekben élt. Valószínűnek tartom, hogy a római klérus késedelmének az oka a *pápaság autokratizmusában* keresendő. Az autokratikus rendszerek ugyanis természetszerűleg tájékozatlanok, olyan nagy a társadalmi távolság a hatalom birtokosai és alattvalóik között, hogy nem juthat alulról jövő információ a hierarchia felső fokain állókhoz. A 16. századi közlekedési viszonyok között a társadalmi *távolságot* sokszorosra növelte a földrajzi távolság. A Szentszéknél senki se látott egyetlen reformátort sem, nemhogy beszélt volna vele. Csak írásos jelentések érkeztek valami újabb eretnek bolondságról, valahonnan az Alpokon túli provinciák legzordabb részéről. Nagy bolondság lehet, mert a pápát Antikrisztusnak nevezi, holott a Szentszéknél mindenki tudja, hogy a pápa az nem Antikrisztus, hanem Krisztus helytartója. Hogy pedig a főpapság életmódját bírálja egy szegény szerzetes, az érthető, de nem tűrhető, hiszen az irigység bűn. A Tridenti Zsinat működésén és határozatain érzik a nyugati egyház akkori megosztottsága minden ellentmondásosságával együtt. A *zsinat tagjainak* többsége itáliai, ahol – mint láttuk – csak kósza híre volt az Alpokon túli mozgalomnak. Ott voltak még a latin provinciák főpapjai, de az ő területükön is csak a papság életmódja feletti bírálat látszott figyelemreméltónak. Germániából és Közép-Európából kevesen voltak és ha jól ismerték a hazai viszonyokat, maguk is érthetetlenekké váltak az itáliaiak számára. A Zsinat tagjai egyénileg is és testületileg is nemcsak jóhiszeműek, de jóakaratúak is voltak, viszont tájékozatlanságuk folytán természetes volt a részükről a középkori egyházszervezet melletti kategorikus állásfoglalás: annyi változtatást hoztak, amennyi a római hierarchia megszilárdításához szükséges volt. *Eltörölték* a főpapok züllött életmódjának lehetőségeit, a szimóniát és egyéb ehhez hasonlókat. A kényszerhatalom tekintetében is határozatot hoztak fél évezredes késéssel, amennyiben a fegyveres hatalmat *átadták* az autokratikus világi uralkodóknak, akikkel a középkorban kötött szövetségüket most megújították és megszilárdították, pontosan körülhatárolva úgy a klérus, mint a monarchák hatáskörét. Hitvallási téren annyit változtattak, amennyit az autokratikus hierarchia megszilárdítása szükségessé tett. Ennek érdekében kapott nagyobb hangsúlyt az *apostoli szukcesszió* elve minden egyházi funkció tekintetében, teljességgel negligálva a gyülekezeti választás elvét. Szerintem, egyszerűen a neolatin papság tudatlanságával magyarázható a liturgiai nyelv és a két szín alatti úrvacsora kérdésének *meg nem oldása*. A reformáció ellen két fontos határozatot hozott a Tridenti Zsinat, mindkettőn érzik a mozgalommal szembeni ellenséges szándék: mivel az egész veszedelem okát abban látta a római klérus, hogy a reformáció nemcsak a szentírás olvasására buzdította a híveket, hanem még minden hívőt képesnek tartott az isteni kijelentésnek a Szentlélek segítségével való hiteles magyarázatára és értelmezésére is, a Tridenti Zsinat az egész alsó és felső papságot *eltiltotta* a Szentírás értelmezésétől, a római pápa *monopóliumának* jelentvén ki a Biblia hiteles magyarázatát. Ezzel valóban megakadályozták a római katolikus egyház reformációját, azaz továbbfejlődését, ortodoxsá merevítették a római hittudományt. A másik reformációellenes intézkedés a hitvédelmi, valójában *klérusvédelmi hatóságnak*, a militáns jezsuita rendnek a megszervezése.

Az ibér eredetű Societas Jesu

A Societas Jesu, a Jezsuita Rend a Tridenti Zsinat előtt öt évvel, 1540-ben született, de fogantatása valamikor az ezredfordulón történt, mert *gyökerei* azonosak a hajdani egyházvédő katonai lovagrendekével és a szellemi hitvédelemre alakult szerzetesrendekével, elsősorban a Domokos

renddel – nem véletlen, hogy a lovagrendek és a Domokos-rend éppen úgy *ibériai* eredetűek, mint a jezsuita rend. A vallási értékrendet és szervezetet védelmező speciális katonai alakulat nem a római egyház találmánya volt. A 14. században ugyanis, amikor a lendületét veszített iszlámot az oszmán hódítás megújította, a régi muzulmán dervis rendek mintájára, a hit fegyveres védelmére új szervezet, a Bektasi Rend, a janicsárság alakult. Loyolai Szent Ignác nem handszárral fegyverezte fel hitvédő katonáit, hanem az új kor igényeinek megfelelően, a *szellem fegyvereivel*, hiszen az ellenséges mozgalom, a reformáció is szellemi fegyverekkel támadott. *Tudományosan* kellett kiképezni a hit harcosait, elsősorban hittudománnyal, Szentírás-ismerettel, de nem hanyagolva el sem a jogi, sem a politikai tudományokat, még kevésbé a filozófiát, filológiát és természettudományokat. A tudományos felkészítést valóban eredményessé a rend *egységes irányítása* tette. Mindig ott és annyi megfelelő felkészültségű ember állott a római egyház védelmének csatasorába, amennyi szükséges volt, és módszereiket, eszközeiket mindig az ellenfélnek megfelelően választották meg. A protestáns iskolákkal szemben a jezsuiták *jobb iskolákat* szerveztek – ezt könnyen megtehették, hiszen a jezsuita iskolák egy kisebbségi társadalmi elit nevelésére törekedtek, amíg a protestánsok általános népoktatásra – a római egyházat bíráló hitvitázókkal szemben a jezsuiták felkészültebb és *ügyesebb vitatkozókat* állítottak, sőt a pápa erkölcs feletti hatalmára támaszkodva, a körülmények igényeinek megfelelően tetszésük szerint *tágították* módszereik és eszközeik tekintetében a keresztyén *erkölcs korlátait*. Felismerve a protestantizmus terjedésében a társadalmi hatalom birtokosai tekintélyének a fontosságát, a jezsuiták nem a nagyközönség előtti prédikálással igyekeztek a maguk ügyét előrevinni, hanem a gyóntatószéken vagy egyéni beszélgetésen át az *uralkodók és a földesurak meggyőzésével*. Az pedig nyilvánvaló, hogy nem hitközösséget, gyülekezetet akartak alapítani – hiszen azok a reformáció fundamentumai voltak – hanem mindent megtettek az evangéliumi keresztyén *gyülekezetek felszámolására*. A jezsuitáknak ez a társadalom minden tagját közösségbe foglaló gyülekezettel szemben szektákat célzó tevékenysége volt az, ami nem fért össze a római katolikus vallásgyakorlatot támogató erdélyi polikonfesszionális rendszerrel. Az is valószínű, hogy kétszáz éves működésük után a pápa ezért a *szektásító*, közösségellenes jellegük miatt *oszlatta fel a rendet*, bár a nagyközönség ma is azt hiszi, hogy a jezsuiták gátlástalan eszközhasználata volt a feloszlítás oka. Sajnos, a 20. század embertelen politikai rendszereit átszenvedett Európa nagyon is jól ismeri a jezsuita rend *modern utódait*, a totalitárius államok politikai rendőrségét, a Cseká-t, Gestapót, ÁVO-t, Securitatét, NKVD-t és társait. Ezek vonatkozásában nemcsak „politikai rendőrség”, vagy más elnevezésnek nincs fontossága, lényegük az, hogy *minden gátlás nélkül*, minden eszköz alkalmazásával szolgálják a kényszerhatalom pillanatnyi birtokosát. Az pedig, hogy a védelmezett hatalom annyira alatta marad értelmi és szellemi vonatkozásban az őt védelmező szervezetnek, az már az önkényuralom természetéből következik. A Szentszék és a római katolikus hierarchia bizonyosan elborzadt volna a jezsuiták álnoksága és rémtettei láttán, ha tudomásuk lett volna azokról. Hogy a gyónás szentségével milyen *ördögi módon éltek vissza*, nemcsak eltűrve az eszközükül alkalmazható uralkodók házasságtörését, hanem egyenesen erre biztatva őket, hogy hatalom és vagyonszerzésük céljára az orgyilkosságot is megengedhetőnek tartották, hogy sátáni cselszövényekkel uralkodókat és nemzeteket egymásra uszítottak, háborúba sodortak, leromboltak és megnyomorítottak országokat, és nagyon sokszor egyéni beteges hatalomvágyból alázták meg és gyalázták meg embertársaikat. Mi, akik a 20. század végén Krisztus követésének a megtorpanása felett kesergünk, nem a római katolikus egyház klérusának a védelmét rójuk fel a Societas Jesu-nak, hanem azt, hogy óriási erejüket, képességüket és hatalmukat *nem a hitetlenség és a közöny ellen* használták fel, hanem a krisztusi életelveket társadalmi gyakorlatba ültető evangéliumi keresztyének ellen. Lehet, hogy a protestantizmus akkor is megtartotta volna eredeti passzivitását, ha a jezsuiták nem támadták volna, de feltétlenül felelősek azért a lemaradásért, amely a katolikus és a protestáns

nemzetek között a szociális gondoskodás és általában az emberi testvériség elvének érvényesítése terén fennáll.

b) *Hitvita a szavak fegyverével és a fegyverek szavával*

Ellentmondásos történelmi folyamat

A fejezetcím valóban patetikus, színpadias, mesterkélt szónokias. Az a történelmi folyamat azonban, amelyre nevet keresünk ebben a címben, az annyira *ellentmondásos*, hogy jelzésére még ez a szónokias cím sem elég kifejező. Még azt is hozzá kell tenni, hogy a cím minden szavához egy-két *kérdőjel* is elhelyezhető volna: Vita? Hit? Hitvita? A szavak, fegyverek és összetételeik mellé hány *kérdőjel* illeszthető – azt nem is tudom. Örök vitakérdés, hogy a vallás szolgál-e ürügyül a társadalmi hatalmi viszályokhoz, vagy új erkölcsi értékrend társadalmi szokássá válásának szülési fájdalmai a társadalmi szembenállások. Valószínű, mindkét nézetnek valós alapjai vannak, hiszen az érdekeltek minden eszközzel éltek és visszaéltek.

Hitvita a protestánsokkal – jezsuita vádak

A római katolikus egyház részéről a jezsuiták vállalták a *hitvitát* a protestánsokkal. Természetes, hogy a vita itt sem a katolikus egyház pozitívumainak a hangoztatásával kezdődött, hanem a reformáció hibáira való rámutatással. A Szentírás hiteles értelmezése és prédikálása volt az a *gyenge pont*, amire a katolikus támadás összpontosult. Először is azt állították katolikus részen, hogy a protestáns prédikátorok nem a Szentlélek ihletettségével magyarázzák az Igét, hanem egyszerűen hazudják a Szentlélek segítségét, hogy a maguk badar magyarázatának hitelt szerezzenek. A protestáns prédikátorok – és erre számtalan példát mondtak, vagy valóságosat vagy valótlan – olyan *felületesen ismerik a Szentírást*, hogy annak alapján hallgatniuk kellene, különösen a valóban rendszeresen és alaposan felkészített jezsuita biblikusokkal szemben. A keresztyén életnek egyedül a családra való helyezése, hogy a keresztyén ember csak családban élhet, *szolgasorba* juttatja mindazokat, akik nem tudnak házasságot kötni, vagy szegénységük, vagy társadalmi helyzetük miatt, különösen a férjhez menni nem tudó nők válnak cselédekké rokonaik családjában. A *gyülekezeti keret*, amely szintén a családok szövetsége, tovább rontja a helyzetet, mert a család nélkülieknek a gyülekezetben sincs becsületük. Mindezeknél nagyobb átka a protestantizmusnak az, hogy valósággal biztatja az embereket a legszörnyűbb bűnök elkövetésére, gyilkosságra, rablásra, csalásra és minden egyébre, azt állítván, hogy Isten törvényeinek a betartása nem kötelező, a jó cselekedetek semmit sem használnak, mert akit Isten *üdvösségre predestinált*, az amúgy is üdvözülni fog, akit pedig kárhozatra, az a pokolra jut bármilyen szent életű lett legyen is. Az emberi szellem tudományos fejlődését gátolják a kizárólag alsó szintű protestáns iskolák, mert csak az emberek fejét megzavaró *félműveltséget terjesztik*. Szűz Máriának, az apostoloknak és a többi szenteknek a megtagadása *megfosztja* a hívő embert attól az *eszménytől*, amelyet gyarló ember még követni képes, hiszen Jézus Krisztus beláthatatlan magasságban van az emberek felett. A *papi szolgálatot* Jézus Krisztus alapította az apostolokon keresztül azért, hogy a híveknek jó pásztoruk legyen, akik a gyóntatószéken át mindig megfelelő magatartásra tudják indítani a hívőt. Aki a gyónás szentségét tagadja, az csak a *sátán szolgája* lehet.

A két külön elvi alap

Csak a hitviták második szakaszában került sor a tényleges apologetikus, *hitvédelmi vitára*, amelyben az egymással szemben állók a maguk felekezetének igazsága mellett kardoskodtak a másikkal szembeni vádaskodás helyett. A protestáns és katolikus állásfoglalásnak még ezekben az esetekben sem volt döntő fontosságú az elvi alapozás. A protestánsok „köszikla szilárdságú” alapja a

Szentírás volt, azt viszont teljesen szabadon magyarázták. A katolikus álláspont a *hagyományok konzervatív becsülete* volt, azt viszont ők értelmezték nemcsak a saját érdekükben a társadalom hatalombirtokosainak tetszése szerint, de még a legkezdetlegesebb népi babonákat is megértően kezelték. – Ezt nyugodtan megtehették a missziós szakaszban, hiszen a hittételek megállapításának pápai monopóliuma volt és maradt hitvallásuk origója. Kínában például a jezsuiták egyszerűen magukévá tették Konfucius tanait és ezért – mint tudjuk – magukra is vonták a római hitvallást védelmező dominikánusok haragját. – Nagy szerepet kaptak a hagyománytisztelet révén a középkori szentek, de különösen az akkoriban születő nacionalizmus felé való gesztusként, a laikus nemesség által kedvelt *nemzeti szentek* tisztelete. A hagyománytisztelet és a történelmi kiváltságait féltő nemesség érdekében a jezsuiták a történettudomány teljes fegyvertárát is bevetették megfelelően értelmezve a *történelmi dokumentumokat*, sőt – mint sokan állítják – a nem tetsző tartalmú dokumentumokat megsemmisítették és helyettük számukra kívánatosokat hamisítottak.

Hitvitából feudális urak viszálya, illetve politikai vita lesz

A viták nyilvánosak lévén a döntés a gyülekezetek kezében volt, tehát a laikusokéban. Hogy a protestáns hitvitázók retorikai ügyessége, vagy a gyülekezetek eleve protestáns beállítottsága, vagy pedig azért, mert a katolikus hitvitázók pártfogója a gyülekezettel szembenálló földesúr volt, a hitviták rendszerint *protestáns győzelemmel* végződtek. Persze, ha a jezsuita hitvitázó nem vette igénybe a feudális pártfogó kényszerhatalmát. Így lett a különböző felekezetek hitszónokainak hitvitájából a felekezetet pártfogoló *feudális urak viszálya*, amelyet már csak fegyveres karhatalommal lehetett eldönteni. Ha a protestáns-katolikus hitviták kezdetben nem lettek volna azok, a későbbiekben tagadhatatlanul *politikai vitákká lettek*, egyszerűen a társadalmi hatalomnak a maguk mozgalma mellé állítására törekedvén. Ekkor és itt lett nyilvánvalóvá a nyugati keresztyén egyház értékrendjének két irányzata közötti különbség, amely a mindkét fél által elfogadott és hirdetett krisztusi *etikai alapoknak* a politikai célok érdekében való *magyarázatában* állott. A római katolikus egyház az apostoli szukcesszió alapuló kinevezés elve szerint tovább vitte a középkori keresztyén nemzetállam alapját, az *autokratikus monarhiát*, magát „az isteni eredetű”, tehát abszolút kényszerhatalmat, mint a lelkiekben szintén abszolút tekintélyű pápai és főpapi hatalom szövetségesét. A protestánsok viszont a gyülekezeti választás elvének érvényesítése érdekében azoknak a testületi és közösségi jogoknak a védelmét várták a követelt vallásszabadságtól, amelyek a középkori polgári privilégiumokra támaszkodó *általános szabadságjogok* igényét a később *demokráciának* nevezett politikai rendszer *alapjaivá* tették. A 20. század végén szokásos szóhasználat szerint a katolikus egyház professzionizmusával szemben a protestánsok az amatőrségnek felelnek meg – legalábbis a papság vonatkozásában: a katolikus pap funkciója olyan, mint a hadseregbeli *kiképzőtiszté* vagy altiszté, aki hatalmi szóval irányítja a híve vallásos életét. A protestáns pap funkciója pedig olyan, mint a sportegyesület *edzőjéé*, aki tanítja és a kispadról irányítja a csapatot, de maga nem vesz részt a mérkőzésben, tehát a protestáns vallásgyakorlat a hívek aktivitásában nyilvánul meg. Ez is jelzi a két féle hozzáállás *eredményessége* közötti különbséget: egy jól szervezett, jól kiképzett professzionista hadsereg és a sportolás kedvéért a vele járó töredelmeket önként vállaló kicsiny csapat között. A katona nagy teljesítményekre képes a parancsnoka akaratának végrehajtásában, de abban sokszor semmi sincs a katona céljaiból. A sportoló az edző által tanított szabályok keretei között valóban kiélheti a társaiéval összehangolt vágyát, de ebből sohasem lesz más életét befolyásolni képes hatalom. A kitűnő római katolikus egyházszervezet képes volt a legnagyobb mértékű *külmisszióra*, de a hitélet *elmélyítésére nem*. Társadalmi vonatkozásban a katolikus hierarchia a maga és az abszolút monarhák uralma alá tudta vonni a népeket, de képtelen volt arra, hogy saját abszolút hatalmát, még kevésbé a vele szövetséges világi despotákét

az alávetettekkel őszintén elfogadtassa. A protestánsok teleszórták a világot egymással laza, vagy semmilyen kapcsolatban lévő gyülekezeteikkel, de csak tagjaik önkéntes tevékenységében érvényesítik az egyház etikai értékrendjét. Az európai egyházszemléletben az egyháztagság Isten eleve rendelése, csak a hívek viselkedése az önkéntes, ezzel az evangéliumi keresztyénség tagadhatatlan eredményességével *tovább vitte* a hívő emberiség és az egész emberi művelődés ügyét. Az amerikai ún. szabadegyház-szemlélet, amelyben az egyháztagság is önkéntes, a szektákhoz hasonlóan nagy eredményeket mutatott fel az egyéni vallásosság és *kegyesség terén*, de csak közvetve hatott a társadalom egészének életére.

A római limes társadalmi fennmaradása

Tudjuk, hogy az emberek nem egyformán viszonyulnak az örök élet kérdéseihöz, mert – úgy mondják – csak *minden harmadik* embernek van valamilyen vallásos élménye, valamilyen saját kapcsolata az istenivel, az örök élettel, a túlvilággal. Az emberiség másik harmadának viszont nemhogy saját hitélménye nincs, de azt felfogni sem képes. A kettő között vannak azok, akik a hívők tanúsága alapján fogadják el a kinyilatkoztatásokat. Az emberi lélek kétpólusú voltát ismerve tudjuk, hogy nincs állandóan hívő és állandóan tagadó ember, mert minden embernek a meggyőződése állandóan ott *inog, vibrál* az ideocentrum abszolútuma és az egocentrum kételye *közt*. Hogy valamely társadalom hogyan viszonyul az isteni kijelentéshez, az nemcsak tagjainak háromféle viszonyulási arányán, hanem a hívők, elfogadók és kételkedők társadalmi helyzetéből folyó befolyásoló képességétől, *hatalmától is* függ. Mindezek mellé az emberek testi, társadalmi és fizikai *adottságai* is döntő befolyást gyakorolnak. A krisztusi tanítások igemagja másfél évezred alatt hullott az európai társadalmi talajra, és abban az ugyanolyan mag a *talaj minősége* szerinti különbözőségben fogant meg, és az éghajlati viszonyok különbözősége szerint fejlődött. Mindenekelőtt szembeszökő az ókori Római Birodalom *limeseinek a társadalmi megléte* Európában, még a birodalom felbomlása után ezer esztendővel is. A keletet nyugattól elválasztó határvonal csak megszilárdult a 16. században a keletieknek a nyugati keresztyénséggel szembeni állásfoglalásában, bár délen az ortodox Bizánc helyét a muzulmán oszmán birodalom foglalta el, északon pedig a pravoszláv Oroszország. Kísérteties, hogy a Britanniát kettészelő, majd a Rajnán és Dunán folytatódó limes lett a nyugati keresztyénséget katolikusokra és protestánsokra, azaz *déliekre és északiakra* elválasztó vonal, amelyen át két oldalról folytak a viták és a háborúk, nem pedig a népi, nemzeti, etnikai határok mentén. A vallásháborúk nemzeti közönye éppen azzal kap bizonyítékot, hogy csak nemzeteken belül folyik Magyarországon, Németországban, Flandriában, Angolországban. A limestől távol eső Hispániában vagy Skandináviában nincsenek háborúk, de viták sem nagyon.

Trident alkalmatlanná teszi Rómát hivatása betöltésére

A római *impérium népe* az ókori babiloni individualista civis-polgári szabadság hagyományán növekedve természetesnek tartotta, hogy felette olyan *parancsuralom* érvényesül, amelynek gyakorlásába neki beleszólása nincs, viszont egyéni életvitelébe az nem szól bele. Annyira megszokta a hatalmi paranccsal föléhelyezett püspöki-papi uralmat, hogy nem tűnt számára nehéznek az engedelmség. Nem igényelte magának az Istennel való közvetlen kapcsolat gyermekiki szabadságát, megelégedett a papi közvetítés fakultatív jellegével, hogy csak akkor kell az Istent közvetítő paphoz fordulnia, amikor ennek szükségét érzi. Különbözik az Isten-ügy éppen úgy a *papok hatásköre*, mint a közbiztonság a politikai hatalom birtokosaié, az autokrata monarháé és a feudális oligarchiáé. A Tridenti Zsinat *kitűnő társadalompolitikai érzékkel* használta ki a neolatin népekben élő római hagyományt – melynek jórészt amúgy is az egyház közvetítette – sőt tovább erősítette azt akár a történelmi valóság kárára is. Nemcsak azt tette alaptételévé, hogy az újkori római katolikus egyház a *középkorinak legitim jogutóda*, hanem a pápai hatalom kialakulását is visszavitte 1500 esztendővel,

és az új legendát olyan szívós következetességgel hangoztatta, hogy abból egy évszázad alatt már valóban pozitív társadalómépítő befolyásra képes identitás-tudat lett. A római katolikus egyháznak ez a tudati megerősítése egyrészt nyeresége az egyetemes keresztyénségnek és az emberiségnek, amennyiben Krisztus tanainak intézményes terjesztését szolgálja. Másrészt sajnálatos, mert az ortodoxokat és a protestánsokat kizárja a keresztyén egységből, mert azok nem fogadják el a pápaságot. A római és a reformált egyház felfogása közötti elvi különbség nem tűnik fontosnak, hiszen az erkölcsi alapok közös az egész keresztyén egyházban. Társadalmi gyakorlatban azonban a kicsi elvi különbségek végzetes történelmi eredményeket hoztak. Azzal, hogy a római egyház a lelkiismeret szabadságát feltételekhez kötötte, a gondolat, a szellem és minden erkölcsi értékalkotás szabadságát vonta meg híveitől, ráadásul még a szövetséges feudális urak kényszerhatalmával szemben sem engedélyezett semmiféle politikai szabadságot, nehogy a politikai választójog a hierarchiára is vágyat gerjesszen. Ez útját állta a római katolikus egyházban nemcsak a hittudomány fejlődésének, korlátozott mindenféle tudományos kutatást, de az újkori politikai eszméket is ellenségeként kezelte. A racionalizmus korában ez az anakronikus tilalom vezetett oda, hogy tudományos kutatásokat, különösen a társadalomtudományok területén csak antiklerikálisok vagy ateisták folytathattak, és valósággal rákényszerítették a katolikus népeket arra, hogy a politikai szabadságukat véres erőszakkal, forradalommal próbálják megvalósítani. A római egyház még türelmet sem volt hajlandó tanúsítani más felfogással szemben, egészében elutasította a protestáns polikonzesszionizmust, a keresztyén felekezetek közötti viszonyos egyenlőséget. Ugyanakkor a protestáns országokban nemcsak élt, de vissza is élt a katolikus felekezetnek biztosított működési szabadsággal, lehetetlenné téve nemcsak a két egyházszemlélet együttműködését, de még az egymás melletti életét is a keresztyén értékrend hegemoniájának megszűnéséig, 1944-ig. Az egyházszervezet és a tanítások folytonosságának elvéhez való ragaszkodás fenntartotta a római katolikus egyházzal a középkori társadalmi szervezetet, az Isten kegyelméből való, örökletes autokratikus monarchiát, feudális nemesi előjogokat adva a világi kényszerhatalomnak, hogy magának megtarthassa az apostoli szukcesszió alapuló kinevezési elvet, elutasítva mindenféle választási és népképviselési lehetőséget, bármit is követelte azt a humanizmusnak az ókori demokráciát felelevenítő törekvése és a középkori szerzetesrendek választási hagyományait követő protestánsok hívó közösségeinek igénye. Társadalomtörténeti szempontból különösen káros volt a protestáns jóléti társadalom megteremtését szorgalmazó evangéliumi keresztyéneknek az egyház intézményes szervezetéből való kizárása, mert az minimálisra csökkentette azok társadalómépítési lendületét. A Tridenti Zsinaton tehát a római katolikus egyház a klerikális hierarchia konzerválásával és minden szellemi és társadalmi szabadságesszmével való szembefordulásával alkalmatlanná tette magát a Krisztustól kapott hivatása betöltésére, az emberiség nevelésére. Ez éppen akkor történt, amikor a világtörténelem nagy kihívása a külső és belső világ felfedezései által adott lehetőségeivel addig nem ismert kihívást jelentett az emberiség fejlődésének útján, amikor az emberiségnek a legnagyobb szüksége lett volna a hit útmutatására. A római katolikus egyház így parancsuralmi hierarchiájával csak a mediterrán mitológiát és az ókori áldozati tartalmát vesztett ceremóniáit vitte át a krisztusi testvériségre szomjazó Amerikába. A protestánsok sem feleltek meg az új idők igényeinek, de legalább nem tiltották az új megoldások keresését.

A reformáció nem hozott új ideonómiai értékrendet

Általános az a tévhit, hogy a Reformáció által hirdetett keresztyén testvériség igénye szülte a lelkiismereti és polgári szabadságesszméket, hogy a polgári demokrácia alapjául szolgáló erények, az öntudatos hit, a gyakorlati testvéri szeretet, a szorgalmas munka tisztessége és gyümölcsének becsülete és mindezek megvilágítója, az emberi értelem, valamint a családnak, mint keresztyén

életformának az elismerése, továbbá a hivatásrend és a hívek gyülekezeti közössége mint alapvető társadalmi szerkezet – mind a *Reformáció gyümölcse* volna. Mindezeket az erényeket másfélezer éve hirdette a keresztyénség, úgy, hogy a tanítás megfogalmazott, meggyökerezett és erkölcsi készséggé, majd szokássá fejlődött Európa népeinek lelkében. A Reformáció csak megfogalmazta a társadalom erkölcsi igényét, nem hozott új ideonómiai értékrendet.

A polgári család

Az ősi aul, a nagycsalád, amely a vérségi rendből a letelepedéssel annak idején területivé, faluközösséggé lett, majd ebből városivá, tartományivá bővült, vissza kellett forduljon a páros házasság és a kiscsalád – az emberiség biológiai alapja – és a köré csatlakozottak által alkotott, a korszerű autarkia igényeinek megfelelő életközösséghez, amelyet *polgári családnak* nevezhetünk. Ez megfelelt az újkor társadalmi, politikai, hatalmi követelményeinek, az új ipari és földművelési tevékenység szakmai igényeinek.

A három protestáns szervezési rendszer

Az evangélium szerint reformált egyházak által előtérbe helyezett egyetemes keresztyén erkölcsi értékeknek, erényeknek – bár az igehirdetés mindenütt egyformán terjesztette azokat – meggyökerezése a hívek társadalmi valóságának a függvénye volt. Maga a protestáns egyházak alkotmánya is három szervezési rendszert követ: *a presbiteriánus, az episzkopális és a konzisztoriális rendszert*, aszerint, hogy az illető ország közhatalmi rendszere *polgári demokratikus, arisztokratikus, vagy oligarchikus* volt.

2. Ecce Homo Christianus: a testvéri szeretet háborúi

a) A középkor lebontása

Középkor csak a piciny Nyugat-Európában volt

A középkor keresztyén történelmi *fogalom*, pontosabban nyugati keresztyén fogalom, és csak a nyugati keresztyénségen át világtörténelmi. Középkor tehát csak a nyugati keresztyénség földjén, Nyugat-Európában volt. Jó, ha magunk elé képzeljük a földgömböt, rajta Euráziát, hogy az előző állítás jelentőségéről képet alkothassunk. Európa *negyedét se* teszi ki Euráziának és még ez a kicsi terület is két részre, Nyugatra és Keletre oszlik a keresztyénség két fő irányzata szerint. Bár minket a világtörténelem, azaz az emberi művelődéstörténet fővonala foglalkoztat, tehát Nyugat-Európa időbeli változásai, az újkor tárgyalásához nem kezdhetünk hozzá anélkül, hogy *pillantást* vetnénk a Nyugatot határoló Kelet-Európára, a keleti keresztyénség, azaz a *keleti monoteizmus* történetére.

Ortodoxia és iszlám

Az egyiptomi hellénizmus talaján fejlődött ókori keresztyénség, az ortodoxia a Római Impérium közhatalmának a birtokába jutva életerejének jórészét a politikára kellett pazarolnia. *Ortodox*, „igazhitű”, tökéletes lévén képtelen volt a tovább fejlődésre, ezért szakadt el tőle a római püspök vezetése alatt a haladásra, fejlődésre igyekvő a nyugati rész a 6. században. A szemita népek is elégedetlenek voltak monoteista igényüknek árja politeista kalodába zárásával, ezért a 7. században újrafogalmazták a monoteista vallásrendszert. Mohamed hitrendszere bár az ókor mezopotámiai-izsidó és egyiptomi-keresztyén, valamint a primitív pusztai monoteizmus minden erejét egybe foglalta és a leghathatósabban modernizálta, mégis csak *iszlám*, „igazhitű”, konzervatív ortodoxia lett belőle. Néhány százéves kezdeti lendületével nyugat felé eljutott az atlanti partokra, de csak azért, hogy Magrebbe hozhassa az ókor egész megőrzött műveltségét, hogy a nyugati keresztyénség ott átvehesse

tőle. Különböző konzervativizmusa keleti vallássá tette, jobban mondva keletiek vallásává tette, amely képes volt az egyistenhitet az irániak dualizmusával, az indiaiak politeizmusával és az indonézek természeti vallásával szemben győzelemre vinni, eljutván kelet felé a Csendes Óceánig.

A kelet-nyugat határ

Kelet-Európában a nyugati középkor tíz évszázada azonos a Görög-római Impérium 1453-ban végződő évezredével. A nyugatiság *soha nem volt képes* átlépni az ókori Augustus–Theodosius vonalon, hiába erőltették minden katonai és diplomáciai erejükkel Hungária királyai, mert ahogyan az ortodox keleti keresztyén birodalom hanyatlott, úgy foglalta el helyét a friss török vér vitalitásával előnyomuló iszlám. Éppen az újkor elejére átmenetileg Közép-Európa egy részére is áterjedt, megerősítve ezzel a kelet-nyugat határt.

A pravoszlávia és az orosz birodalom

A keresztyén ortodoxiát kezdetben hordozó görögség társadalmi elatomizálódása folytán, és persze az iszlámot követő törökség előnyomulása következtében, a keleti keresztyénség kicsi, zárt közösségekbe *szorult vissza*. Végveszély fenyegette, amikor a *szlávországban* új népi fenntartóra talált. A 8. században a *bolgár-szláv* állam és nép vallásává lett, és ekként képes volt az ortodoxiát, a pravoszláviát – ez ugyancsak igazhitűséget jelent – nemcsak megtartani, hanem külön világvallássá is tenni. Bolgárországban szláv klérus, liturgia, hittudomány alakult ki, amely éppen a bolgárokra támadó görögök nyomására terjedt el észak felé, a Duna-Kárpátok övezetében, majd a *normann szlávok*, az oroszok országában. A 13. században Oroszország mongol főhatalom alá került. Nem tagadható az a társadalomtörténeti tény, hogy a pravoszláv keresztyénség szigorú egynejjű házassága és konok konzervativizmusa tartotta meg az oroszok életét, úgy, hogy alig száz esztendő múlva már a hódítók asszimilálásához is képes volt hozzákezdeni. Előbb a mongol főhatalmat nyugaton fenntartó tatárookra erősödött rá a szlávok, egyszerűen tatár családanyákká lett keresztyén szláv női révén. Azután, 1480-tól kezdve, a tatár politikai hatalom alól is felszabadulva asszimilálta az egész mongol világbirodalmat, hatalma alá hajtván Ázsia egész északi felét és eljuttatva a *Csendes Óceánig* Krisztus vallását, valóban bizonyítva a pravoszlávia keletiségét. Ezzel párhuzamosan a 16. és 17. században a Lengyelországgal és Svédországgal vívott háborúival Oroszország megszilárdította nyugati határait, azaz a nyugati keresztyénség keleti határait, az Oszmán Birodalomtól északra eső területen is. – *A keleti határok bezárultak*, viszont a nyugatiak megnyíltak Európa előtt az Atlanti Óceánon át az Újvilág felfedezésével.

Nyugat-Európa keleti és déli határainak lezárulása, az Újvilág felfedezése

Nyugat-Európa keleti határainak a lezárulásával egy időben véglegesedtek a keresztyénség *déli határai* is. 1492-ben Granada visszahódításával befejeződött a hét évszázados *reconquista*, a muzulmán mókák átszorítottak Észak-Afrikába, ugyanakkor, amikor az Oszmán Birodalom *szilárd falat* hozott létre az Al-Dunától a Gibraltárig, dél felől zárva be Nyugat-Európa határait. A keresztes hadjáratok vallási, katonai és gazdasági offenzívájának iránya felé nem maradt terjeszkedési lehetősége a nyugati keresztyénségnek, amely most már egyértelműen az egész emberiség élcsapatává lett. A több ezer éve az Atlanti Óceán partján feltorlódott nyugatra törekvés – éppen a szilárd déli és keleti záró határokra támaszkodva – megkereste és megtalálta a lehetőségét az óceánon való átlendülésre. A történelem logikája kapott bizonyosságot 1492-ben az *Újvilág felfedezésével*, hogy a nyugati keresztyénség reformációban történő lelki és szellemi megújulása előtt a gyakorlati megvalósításoknak is tér nyílt.

Jog, kényszer, törvényhozás, alkotmány

Az emberiség fejlődéstörténetében a *jog fejlődése* – a jog az eszményi céloknak társadalmi szabályba intézményesülése lévén – jelzi az elért eredményeket. Az anyag feletti célokra irányuló vágy, az eszmények megközelítésére való törekvés szüli az erkölcsöt, úgy is, mint az ösztönök természeti szabályának kiegészítőjét, úgy is, mint a legáltalánosabb társadalmi szabálynak, a szokásnak kezdeményezőjét és alapját. Hogy az erkölcs által jóváhagyott szándékokból elvonható szabály kötelezővé, jogszabállyá lehessen a társadalomban, ahhoz a *közhatalom kényszerének* kell garantiaként mögé állnia. A jogszabályok mennyiségi és fontossági tömege magánjogi, azaz személyek közötti viszonyokat szabályoz, azonban a szabályt joggá annak a kényszerhatalomnak a garanciája teszi, amelynek szervezetét és működését a közjog szabályozza. A hatalom működésére vonatkozó általános elvek és szabályok, az alkotmány rendelkezései *minden jogszabály keletkezésének előfeltételei*, tehát rendkívül nagy a fejlődéstörténeti fontosságuk. A nyugat-európai keresztyén művelődés alkotásai a nyugati egyház sok évszázados *törvényhozásának*, Krisztus parancsainak az emberi lélekbe építésének, a keresztyén *nevelésnek* eredményeként előállott erkölcsi szabályokat kényszerrel érvényesítő európai közhatalmi szervezet működési szabályain, az európai Confederatio Christiana tagállamainak alkotmányain mérhetők. Vizsgáljuk hát meg, hogy a középkorral szemben milyen *változásokat hozott az újkor* Európa alkotmányaiban. Így fogjuk megismerni az alkotmány fejlődését *okozó tényezők* mindegyikét, a keresztyén hitnek, erkölcsnek és egyháznak a reformációban történt megújulását, a társadalmi tekintély-hierarchia új alapjait, a szellemi, katonai, politikai, gazdasági, műszaki és az emberi élet más befolyásoló tényezőit.

Vesztfália: a keresztyén nemzetállamok közössége felszámolódik

Elsőnek a középkori keresztyén nemzetállamok közösségét, a Federatio Christiana Regum et Populorumot, az első nemzetközi jogközösséget kellett *felszámolni*. Azaz, nem kellett felszámolni, mert *felszámolódott* az magától akkor, amikor a pápa nem a mongol támadás, hanem a császár ellen hirdetett keresztes háborút. A 16. században már meg sem ütődött senki azon, hogy keresztyén uralkodók szövetségében jelent meg a török szultán hadserege *Mohácsnál*, Nyugat-Európában. Tehát közös védelemről, a közhatalmi szervezet legalapvetőbb feladatáról már nem lehetett szó a keresztyén államok között. Azonban az újkori célok megvalósítása semmiképpen sem sikerülhetett egymással szemben álló államok által, a középkori jogközösség helyét újnak kellett elfoglalnia. Az újkori keresztyén feladat nagyobb, tágabb, magasabb volt a középkorinál, ezért az újkori nemzetközi jogközösségnek is tágabbnak, szélesebbnek kellett lennie a réginél. Évszázados kínos európai belháborút zárt le 1648-ban az a *Vesztfáliai béke*, amely az *Európai Államok Jogközösségét* létrehozta a középkori keresztyén konföderáció helyén. A középkori államkapcsolat közös szerve a nyugati keresztyén egyház volt, illetve a keresztyén államok a nyugati egyház provinciái voltak, joguk pedig, az első államközi jog, a minden tagállamban a törvényhozás funkcióját ellátó nyugati egyház joga volt, a *Corpus Juris Canonici*. Ennek a helyére lépett az új európai jogközösség, most már az egyházétól függetlenedett jogrenddel, az akkor önállósult nemzetközi joggal, a *Jus Belli ac Pacis*-szal. A középkori keresztyén jogközösség helyén létesült Európai Jogközösség valóban jogközösség volt, mert az egész középkor alatt a nyugati keresztyén erkölcsi ideonómiából kialakult nyugat-európai jogrendszerhez tartozó népek államai alkották. Ennek már nem a közös vallás *az alapja*, hanem a közös vallás és erkölcs alapján született közös jogrend.

Az új római egyház, mint nyugat-európai állam

A Római Katolikus Egyház alkotmányos rendjét megerősítette a Tridenti Zsinat. A Szentszék, az Egyházi Állam besorakozott Nyugat-Európa államai közé, a pápa autokratikus uralma alatt, politikai téren való elmaradottságával továbbra is ártalmára a pápai tekintélynek. Az egyházi hierarchia minden társadalmi *befolyását megosztotta* szövetségeseivel, az autokratikus monarkhák és az

azokat kiszolgáló feudális főnemességgel. A püspökségek betöltése királyok és a pápa közös megegyezésével történt, rendszerint a pápa nevezte ki a püspököket a királyok kezdeményezésére. A királyok megőrizték *tetsvény jogukat*, tehát megakadályozhatták a Szentszék rendeleteinek országukban való végrehajtását. A földesurak tovább gyakorolták területükön *kegyúri jogaikat*, köztük a papok jelölésére vonatkozót is, sőt a Reformáció után alattvalóik vallásfelekezetének megállapítására is jogot nyertek. Az egyház így megkapta a világi kényszerhatalom *teljes támogatását*, de elveszítette ezzel a politikai szövetséggel saját hívei előtti erkölcsi tekintélyét és méltóságát. Most derült ki, hogy a római katolikus egyházat az egész középkoron át *szövetséges társának* tekintette a hajdani római impérium *polgári lakossága* a hódító barbár királyok és nemesek ellenében. A Tridenti Zsinat után – mely papi fejedelemségekké feudalizálta a római egyház püspöki hatalmát – lett az egyház az elnyomó politikai hatalom szövetségese, maga is *elnyomó politikai hatalommá*, amellyel szemben éppen a hajdani római népuralom hívei harcot folytathattak. A hiba nem a római egyház értékrendszerében volt, hanem csak magában az *autokratikus hatalmi rendszerben*, amely a hatalomgyakorlókat elszigeteli az alávetettektől, és ezzel olyan tájékozatlanokká teszi a hatalom birtokosait, hogy azok képtelenné válnak a helyes intézkedésekre.

A dinasztikus és a nemzeti elv ütközése

A második évezred első fele elfogyasztotta a honalapító karizmatikus királyok hatalmát. Ahogyan múlt az idő, az államalapítás, a társadalmi rend megalapozásának, a nép külső és belső védelmének, életének és vagyonának biztosítása után, úgy *halványult el* a honalapítói érdem és a királyoknak ebből folyó tekintélye. Nem maradt a királyi hatalomnak más alapja, csak a katonai kényszer, amelyet a személyesen harcoló hűbéres lovagok hadrendszerét felváltó zsoldos katonaság alkalmazása tett kérdésessé. Mindezeknél inkább rontotta a királyi hatalom feltétlen érvényesülését a származáson, az isteni kiválasztáson, a karizmán alapuló királyságnak *választott királysággá alakulása*, amely természet szerint, elkerülhetetlenül bekövetkezett az uralkodó családok kihalásával. Az ősi barbár vezérválasztási rendszer szerint töltötték be a megüresedett királyi trónokat, követve egyúttal a római egyház pápaválasztási rendszerét. Az új uralkodót vagy egy másik ország királyi családjából, vagy saját maguk közül, az ország alattvalói közül választották. *Két elv ütközött* hát, amelyeket a történetírás dinasztikusnak, illetve nemzetinek nevezett el. A dinasztikus elvet, amely végső fokon az isteni kiválasztáshoz közelebb álló származás alapján állott, a *római egyház* teljes tekintélyével támogatta, bár ez a családpártiság inkább a protestáns társadalmi rendszerre volt jellemző. Az apostoli szukcesszióval szemben a választási elvet hirdető *protestánsok* a nemzetinek mondott választott királyságot részesítették előnyben, állandóan kockáztatva ezzel magának a közhatalomnak a folytonosságát, a legfőbb társadalmi hatalom alapját. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó családok is felismerték a családnak életfenntartó és állandósító jelentőségét, és – alattvalóikat követve – maguk is az európai polgári család modelljének, a polgári dinasztiaának nevezhető társadalmi forma megvalósítására törekedtek. A dinasztia-elv a paraszt családoktól a királyiakig azt jelentette, hogy a hatalombirtokos egyén nem a saját maga társadalmi erejének a gyarapítására, hanem *örökösei érdekének* a megalapozására törekedett.

Társadalmi rendek – rendiség

A *társadalomtörténet paradoxona* az, hogy az ember minden, szabad gondolatának, szabad lelkiismeretének, saját szabadon választott értékrendjének megfelelő alkotást csak a vele szemben álló, szabadságát korlátozó társadalmi kényszerhatalom adott keretei között képes megvalósítani. Ezért irányul minden új eszmény megvalósítását célzó mozgalom először a legerősebb társadalmi hatalom megszerzésére. Az alattvalói vágyak és törekvések, a közéleti erkölcs alapján álló szándékok *társadalmi rendekké*, intézményes szervezetté tömörítik a közhatalom birtokára vágyókat. A legfelső

társadalmi rendnek az uralkodó családok vékony rétege tekinthető, azt követik a főnemések – köztük a római egyház prelátusai – szintén vékony rétege, utánuk az egész rendszernek nevet adó szabad állapotúak rendje, a köznemesség, azután a városi polgárok rendje, majd a jobbágyparasztsága, végül a szolgáké, a zselléréké és a jövevényeké. A társadalom természeti körülményei között az uralkodódinasztiák és főrendek után a társadalmi szerveződés kétirányúvá válik: az ősi területi, feudális alapon álló *rurális*, *vidéki társadalmat* alkotó nemesség és parasztság, és a vele párhuzamosan fejlődött városi, urbánus *polgári társadalmi* szervezet. Az alkotmányjogban *rendiségnek* azt a hatalmi rendszert nevezzük, amelyben az alattvalóknak a közhatalomban való részesülése a rendi hovatartozás függvénye. Az eredetileg minden hatalom egyedüli tulajdonosa, a szuverén autokrata uralkodó hatalma a közerkölcsi igénynek megfelelő társadalompolitikai fejlődés folytán megosztódott az alattvalók rendjeivel, előbb a legfelsővel, a főnemességgel, majd utána a köznemességgel, végül a polgársággal és a jobbágysággal, kimaradván a közhatalom örökösei közül a rendiség egész korszakában a szolgák, zsellérek, jövevények „rendje”, akik közül először a nem keresztyének, a zsidók bírtak különös fontossággal, majd a szolgákból lett proletárok. Külön érdekessége a rendiségnek az, hogy magát az egész társadalmi rendszert kezdeményező társadalmi réteg, az *értelmiség*, a tanult emberek rétege *soha* nem jutott saját rendi hatalom birtokába. A polgári rendben hivatásrendként született, a közigazgatási funkciók gyakorlásával közhatalmi tevékenységet folytatott, a tényleges politikai hatalom birtokába azonban csak a rendiség megszűnése után jutott.

A rendek a dinasztiákkal szemben

A nemzeti királyválasztástól a lelkiismereti és vallásszabadságon, valamint minden más személyi, politikai és szabadságjogon át a gazdálkodás, közlekedés és a közjólét minden lehetőségének a biztosításáig a rendek mindegyike minden országban a legerősebb hatalmat addig birtokló dinasztiákkal álltak szemben a maguk igényeivel.

b) *Status et Ordines: Az egyenlőtlenség rendjei*

Az osztálygyűlölet fikciója

A materialista társadalomszemlélet mindent elsőprő beszédarádattal igyekszik alapelmélete, a *társadalmi osztályok* és az osztálygyűlölet történelmi fikciójával magyarázni az emberek közötti egyenlőtlenséget. Bár a témáról eddig is sokkal több szó esett a szükségesnél, mi is kénytelenek vagyunk ismételtén hozzászólni a kérdéshez, hogy a történelmi materializmus vészes egyoldalúságára rámutathassunk, és a Homo Sapiens Antropus fejlődéstörténetét a szellemi integritás vonalán vezethessük tovább. Az anyagelvűség azért egyoldalú, mert a Mérhetetlen Világmindenségnek csak egyik, mégpedig az alsó oldalát, az anyagvilágot fogadja el létezőként. Sajnálatosan az anyagvilágnak is csak a mérhető jelenségeit veszi tekintetbe, a fizikai törvények szerint működő létezőket, az *élővilág* jelenségeit nem a saját szabályai, a biológia törvényei szerint rendszerezi, hanem ezekre is az élettelen anyag viselkedési szabályait – elsősorban a tehetetlenség törvényét – alkalmazza. Az élet törvényeinek figyelmen kívül hagyása viszi el a materializmust a természetnek az ember számára létfontosságú részének, a társadalomnak a hibás, egyoldalú tárgyalásához. A mélyen tisztelt Olvasó megdöbbenően állhat meg az előtt a társadalomtörténelmi rendszer előtt, amely a *családdal*, a társadalom természetes alapjával nem foglalkozik, a társadalomelmélet egész épületét az emberi egyénre építi fel. Nyilvánvaló, hogy az emberi társadalmat egyének alkotják, azonban az egyén, az *individuum* csak elméleti absztrakció – a materialista elmélet egyéne: a harminc éves európai férfi – a valóságban létezik ugyan, mint a társadalom kb. huszadrésze, de viselkedése nem jellemző az egészre, hiszen család nélkül, közösség

nélkül ő maga sem keletkezik, nem születik és nem nő fel emberré. Korunk általános válsága az egyoldalú materialista individualizmusnak egyetlen társadalomtörténeti rendszerként való beállításának az eredménye, mert ezen az alapon épültek fel az egyéni érdek szolgálatának a közösséget tagadó, az egyének és csoportok – elsősorban a társadalmi osztályok – közötti ellentét, taszítás és gyűlölet „erkölcsi” rendszerei.

A plutokratikus értékrend

Ha mi a materializmussal szemben az *idealizmusnak* nevezett immaterialista szemlélet hívei volnánk, tagadnánk az anyag törvényszerűségeit, éppen olyan egyoldalúak volnánk, mint a materialisták. Mi azonban az egész élet, a világmindenség integritásának, egész voltának a valóságából indulunk ki, annak a mérhetetlen egésznek a valóságából, melynek a végtelen anyagvilág nem ellentéte, hanem része. Hogy az Egész helyett a Rész valóságából indulva milyen szellemi, logikai zsákutcába jut a materializmus, az nemcsak az élet törvényeinek a fizika alá rendelésével a társadalom szemléletéből az egész természeti fejlődési vonalat, a vérségi elv vonalát hanyagolja el az individualista, polgári elvvel szemben, hanem az emberi cselekvés indítékai közül a gazdasági érdeket mondja döntőnek minden egyébbel szemben, sőt ezen az alapon – a materializmus marxi radikalizmusa szerint – az emberiség viselkedésének legfontosabb befolyásoló tényezőjévé az osztályhelyzetet teszi, amely osztálygyűlöletben, osztályharcban nyilvánul meg. A nem marxista materialista társadalomelmélet egyoldalúságából következett a napjainkban általános *plutokratikus értékrend*, a fogyasztási társadalom alaptana, amely szerint minden érték pénzben fejezhető ki, aminek nincs pénzértéke az nem érték, azaz az életnek is annyi az értéke, amennyi pénzt kapni lehet érte.

A két fejlődési elv, a vérségi és a hivatásrendi

Az emberi élet természetes kerete és közege, a társadalom, kettős fejlődési vonalon alakult ki. A *természetes* fejlődési elv, a *vérségi* – származási, gentilikus, aul-rendszerű – elv alapja a Homo Sapiens Antropusra fajlagosan jellemző *család*. A család természetes bővítményei a tágabb vagy magasabb – vérségi – közösségek, a háznép – aul, nagycsalád – a klán, uruk, nem, polis, citus, gens – valamint a törzs, had, nép, és a többi nem általános társadalmi közösség, egészen a nép-nemzetig. A polgárinak nevezhető *mesterséges* társadalomfejlődési elv alapja az ember tevékenységi közössége, a munkaközösség, a *hivatásrend*, amely a vérségi közösségekből rendszerint előbb kultikus, később éppen hivatásrendi indíttatásra kivált felnőtt egyének társadalmi szervezeteiből állt.

A rendek belső egyenlősége, külső egyenlőtlensége

Az európai középkor rendszere a rendiség, amely a társadalom tagjainak a közhatalomhoz és egymáshoz való viszonyát egyéni, személyi társadalmi állapotuk szerint *egyenlőtlenül* rögzíti. Az újkor a vallási reformáció őszinteségre törekvő jogi rendezése folytán a különböző rendeket közhatalmi jelleggel ruházta fel, közületekké, jogilag szervezett közösségekké – mai szóval: köztisztviselőtékké – tette őket. A rendek tagjai maguk között egyenlő jogúak – azaz azonos jogszabályok vonatkoznak rájuk – más rendekhez, más rendek tagjaihoz és minden nemű közhatalomhoz saját rendjük tagjaiként viszonyulnak. Mivel a rendi jogok országonként, tartományonként, városonként, felekezetenként különböztek és különbözhetek partikuláris *privilegiumaik* szerint, a rendi Európára a jogoknak nem egyenlősége, hanem sok száz változatot mutató sokfélesége, egyenlőtlensége a jellemző. Ez a sokféle európai jog azonban a mindenütt érvényes *azonos személyi magánjogon* alapult, úgyannyira, hogy ez a rendi Európa sok száz politikai egységét, államát egyetlen nemzetközi jogközösségbe tömörítette.

Az uralkodók rendje, a dinasztiaaváltás

A legfelső társadalmi rend az *uralkodók rendje*, amelyet az országokban legfelső hatalmat gyakorló államfők, monarhák családjai, a dinasztíák alkottak. Az uralkodócsaládok, uralkodóházak népe ugyanis az újkorban visszavette az ősi aul – háznép – rendszert, felnőtt, házasságra lépő férfitagjait továbbra is a maga kötelékeiben tartva meg, dinasztíává, uralkodói aullá bővítve az uralkodócsaládot. A középkori karizmatikus személyes királyság rendszere meglazult az uralkodócsaládok kihalásával, illetve az ezt követő királyválasztásokkal. A választott király ugyanis csak akkor rendelkezett egész társadalom feletti tekintéllyel, ha maga is uralkodócsaládból származott, vagy képes volt hatalmát leszármazottaira örökíteni, dinasztíát alapítani. Mivel a királyválasztó rendek nem szívesen vettek maguk fölé örökös főhatalmat, maguk közül igyekeztek királyt választani, ún. örökösödési jog nélküli nemzeti királyokat. Ezzel szemben az uralkodócsaládok csak uralkodóház, dinasztia szervezetben biztosíthatták hatalomhoz való jogukat. Európa hatalomtörténetében éppen a *dinasztiaváltás* jelentette az újkor beköszöntét: ahol a középkori nemzetállam fejedelmi családja egy vagy több választás közbejöttével, de végül dinasztíává alakulhatott. Csak egy új dinasztia biztosíthatta a monarhikus rendszer egyetlen politikai előnyét, a közhatalom folytonosságát, amely a nemzetállam újkori fennmaradását jelentette. Ahol pedig a választott királyság rendszere állandósult, megszűnt az örökletes karizmatikus királyság politikai alkotása, maga a nemzetállam, hacsak az abszolút hatalmú választott királyság nem tudott idejében örökletessé válni korlátolt hatalmú, ún. alkotmányos monarhia formájában.

A dinasztíák rendi jogainak elismerése

Az európai jogközösségen belül az uralkodó dinasztíák rendi jogait, tagjainak örökletes uralkodáshoz való jogát az egész jogközösség elismeri. Ez nemcsak a saját rendi állam vonatkozásában érvényesül, hanem személyes öröklés és házasság esetén dinasztikus uniók, államszövetségek kialakulásához is vezet. Azonos dinasztia, azonos monarha alatt régi nemzetállamok léptek kapcsolatra egymással, vagy egyesült nemzetállamot alkotva, vagy tagjainak külön államiságát megőrizve. Csak látszólagosan paradox az, hogy a dinasztikus érdeknek inkább megfelel az a rendszer, amely a dinasztia uralma alatti országok államiságát megtartja, mint ha azok egységes monarhiává tömörülnek. Ugyanis az egységes államban a monarha csak viszonylagosan nagyobb hatalmával helyezkedik el a többi rendek fölé ugyanabban az államban, amíg államfeletti státust nyer, ha az államok megőrzik politikai jogi személyiségüket.

Az országnagyok rendje

Az uralkodók rendje után az *országnagyok* rendje következett, a főnemeseké, a főrendeké, a tartományuraké, a mágnásoké, az ún. arisztokratáké, amely a királyi kíséret, a királyi tanács tagjaiból, az udvari, ún. *aulikus* nemességből alakult. A honfoglaló vitézek utódait ugyanis megillette az ország közhatalmában való részesedés joga, azonban ezzel a joggal csak azok élhettek, akiknek ezt anyagi helyzetük megengedte. A személyes király sem gyakorolhatta hatalmát egyedül, különösen a nagy befolyású országnagyok ellenében nem. Magától adódott a megoldás, a királyi hatalomnak a kíséret tagjaival való *megosztása*, melynek örökletessé állandósulása ennek a külön társadalmi rendnek a kialakulásához és megszilárdulásához vezetett. A hatalom, a társadalmi energia, a fizikai energiához hasonlóan viselkedik: intenzitása a forrásától számított távolság négyzetével fordítottan arányos. Bármilyen erős lehet a karizmatikus király hatalma, az a nagy földrajzi távolság folytán távoli tartományokban nem tud érvényesülni a közelebb álló tartományúr hatalmával szemben. Ezért a középkori királyok legfontosabb dekrétumaikat nagyhatalmú kísérelőkkel – úgy egyháziakkal, mint világiakkal – is aláíraták, hogy a királyi rendelkezés lehetőleg minden tartományban érvényesülhessen. Ahogyan most például az elektronikus média adásait segítik a reléállomások.

A közigazgatás decentralizálása

Ahogy a középkori európai szellemi fejlődés egyre differenciáltabb célt állított a társadalom elé, úgy kellett differenciálódniuk a társadalmi igények kielégítésére hivatott *közhatalmi szerveknek*. A legelső rendű államcél, a honvédelem, természeténél fogva csak egy központi parancsnokság alatt működhetett. A végrehajtó hatalomból azonban csak a kormányzat maradt a felső szervek kezében, a *közigazgatást decentralizálni* kellett, területi és személyi testületi alapon. Nemcsak a hatalomfejlődés logikája, de a rendi társadalom fejlődéskényszere is a közhatalomnak a központi és a helyi szervek közötti megosztását parancsolta. Előbb a királyi tanácsban fizikailag részt venni nem képes vidéki nemesek igényeltek és nyertek maguknak intézményes beleszólási lehetőséget a közhatalom gyakorlásába, az *évenkénti nemesi országgyűlések* kiharcolásával. Miután az országgyűléseken való személyes megjelenés jogból kötelezettséggé vált, a vidéki nemesség tartományonként, vármegyénként *területi testületekbe* gyűlt, és ezek követekkel, képviselőkkel vettek részt az országos diétákon. Ugyanilyen országgyűlési képviseleti jogot nyertek a polgárok szabad városainak a képviselői is, majd – szerencsésebb fejlődésű országokban – a jobbágyrendűeké is. Ezzel megszületett az újkori Európában a monarha melletti másik állami főintézmény, a *rendi országgyűlés*, a királyi tanácsos főrendek és főpapok testületéből, és a vidéki nemesség, valamint a városi polgárság küldötteiből. A társadalom természetes működése eredményezte az országnagyoknak a kormányzásba való bevonását, amely a főrendeknek a királyi *udvarba* telepedését hozta magával – mintha a királyi család auljába léptek volna be szolgálattevő családok. Ezzel párhuzamosan a tartományi közigazgatás a vidéki nemesség autonóm hatáskörébe került, persze az autonóm polgárok hatáskörében volt és maradt városi közigazgatás kivételével.

A jobbágyok rendje: a föld jobbágyhoz kötöttsége

A politikai kényszerhatalom gyakorlásában részt vevő három rend mellett ott volt a politikai jogokkal nem rendelkező *jobbágyok* rendje, a faluközösségekben élő, többnyire földműveléssel foglalkozó parasztoké. A középkori gazdálkodás idején, ritka lévén Európa lakossága, bőséges termőterület állott a földművelés rendelkezésére. Ahogy azonban a lakosság szaporodásával mind kevesebb lett a művelés alá fogható birtok, problémák támadtak a birtokhoz való jog körül, mennyi és milyen jog illeti meg a földesurat és a földművelő parasztot. Két rendszer ütközött egymással, a régi római colonus-rendszer utódaként a *földbérletű paraszt*, akit személyes alávetettség nem kötött földesurához, de hozzá sem kötötte művelt birtokát semmi. A másik, a germánoknál is többé-kevésbé meghonosult *turáni jobbágyrendszer*, amely a földesúrnak fizetendő tized ellenében teljes birtoklási és hasznosítási jogot adott a jobbágynek birtoka felett, és azt termelő eszközeivel egyetemben utódaira is örökíthette. A két rendszer a természetes társadalomfejlődés folytán ment át a középkorból az újkorba, mindegyik a maga területén. Parasztháborúk sora tört ki azonban azokon a területeken, ahol vita támadt a személyi és dologi jobbágykötelességek terén. A materialista merev szemléleten felépült liberális történetírás értetlenül áll az egész jobbágy-intézménnyel szemben. A franciaországi állapotokból kiindulva csak a colonus-jobbágy nincstelenségét látja, a vagyon és a politikai jogok hiányát, és ezt alkalmazza a közép-európai birtokjogú jobbágyságra is. Itt is a politikai jogok hiánya és a földtulajdon szerzésének lehetetlensége az, amit lát, valamint a jobbágy „földhöz kötöttségét”. Azt nem észleli, hogy *a föld is hozzá van kötve* a jobbágyhoz, nem szabad annak használatától megfosztani, sem falujából elűzni, és a politikai jogok hiányát, valamint a hadkötelezettséget sem érzi veszteségnek a jobbágy. Igen, a telkes jobbágyok még a liberális jobbágyfelszabadítás után is ragaszkodtak a régi birtokukhoz, feudumukhoz, azaz a feudális rendszerhez. Faluközösségeik, családi gazdaságaik kiválóan beilleszkedtek az európai újkor rendi társadalmába, különösen a protestáns országokban és vidékeken, ahol a keresztyén gyülekezetben szabadságigényük is kielégülhetett.

A renden kívüliek

Természetes, hogy a rendi társadalomban egyértelműen hátrányos volt a renden kívülieknek, a *jövevényeknek* úgy a jogi, mint a társadalmi helyzete. Európában, mint a keresztyének földjén, jövevények a nem keresztyének, a zsidók voltak. Mivel ők sem honfoglaló vitézek, sem meghódított földnépe utódai nem voltak, semmi helyük nem volt a feudális társadalomban. A városi közösségeknek pedig vallásuk miatt nem lehettek a tagjai, polgárjoguk nem lehetett, következésképpen ingatlan vagyonnal sem bírhattak sehol a középkorban. A reformáció, különösen a szabad egyházi szervezkedést hirdető kálvinizmus elsősorban a hollandiai városokban maga mellé fogadta a *zsidó gyülekezeteket*, amennyiben azok a nyugat-európai polgári értékrend szerint éltek. A többiek viszont földrajzi távolságuk, de a keresztyén értékrendhez való asszimiláltságuk függvényében rosszabb és még rosszabb jogi helyzetben éltek a rendi társadalomban. Helyzetük és életlehetőségeik nehézségén csak anyagi gazdagságuk enyhíthetett. Meg kell mondanunk, hogy a zsidók még ilyen körülmények között is szívesebben éltek Nyugat-Európában, mint teljes szabadságban a muzulmán országokban, ahová bármikor könnyen távozhattak, hiszen kereskedők lévén könnyen jöhettek-mehettek.

A rendiség csak Nyugat-Európa jellemzője

Nagyon fontos annak a leszögezése, hogy a rendiség *csak* a nyugati keresztyénség területén létezett, Kelet-Európában vagy más földrészen sehol sem, éppen úgy, mint az őt megelőző középkori feudalizmus. Az újkorra intézményesült rendek, a nemesség, papság és polgárság, a maga egyéni és testületi politikai és magánjogaival – amelyeket csak tovább bonyolítottak a reformációval megjelent vallásfelekezetek – különböző fokú autonómiájával, tehát a jogok általános egyenlőtlenségével együtt mind az újkori Nyugat-Európa jellemzői.

A hatalom másik formája, a tekintély

Mint minden elméletnek, az állam- és jogelméletnek is elvi engedményeket kell tenniük az élet valóságával szemben. Anélkül, hogy kétségbe vonnánk a legerősebb társadalmi kényszerhatalomnak, a fizikai, fegyveres, katonai hatalomnak a jog keletkezése terén való döntő fontosságát – a jogszabály differentia specificája ugyanis éppen a garantálóként mögötte álló kényszerhatalom – rá kell mutatnunk a társadalmi hatalom másik formájának, a *tekintélynek a fontosságára*, amely a jognak a társadalomban való tényleges érvényesülését teszi lehetővé. Mivel a kényszerhatalom valójában nem az erőszak alkalmazásával érvényesül, hanem annak fenyegetésével, úgy mondhatjuk, hogy a kényszer elméleti, szkriptikus hatalmi forma, szemben a tekintéllyel, a tényleges, *faktikus* hatalmi formával. Ez a nézőpont árnyaltabbá teszi a jog fogalmát is, lévén a jog a kényszernek és az alóla való kivételnek, a szabadságnak az egyensúlya. Ezeket a disztinkciókat, pontosításokat alkalmaznunk kell a nyugat-európai újkori alkotmányjogi fejlődésre, a rendiségre is, a rendiség lévén az az alkotmányjogi rendszer, amelyben az alávetetteknek a közhatalomhoz való viszonyát adott társadalmi helyzetük határozza meg.

Az adófizető rendek és az anyagi gazdagság tekintélye

A társadalmi tekintély *forrása és alapja* a fizikai kényszeralkalmazás képessége. A honalapítás és letelepedés után a *fegyveres hatalom súlypontja* a hadjáratokban és az állandó szolgálatban mind kevesebb részt vállaló köznemességről a hadvezetést kezében tartó uralkodóra és az ő állandó segítségére álló arisztokratákra helyeződött át. A nemesek rendje országgyűléseken gyakorolhatta honvédelmi, kényszerhatalmi hatáskörét, a hadüzenet és békekötés, a hadjáratban való személyes részvétel vagy a katonaállítás kérdésében való szavazással. Mivel a honvédelem hathatósabban volt megvalósítható *állandó zsoldoshadsereggel*, mintsem nemesi felkeléssel, a nemesség szívesebben szavazott meg hadi adót, minthogy személyesen vonult volna katonának. Ezzel megnövekedett a

szkriptikus kényszerhatalomban nem részesülő, de a hadsereg minden költségét fedező adófizető rendek tekintélye, elsősorban a városi *polgárságé*, úgyannyira, hogy a polgárság képviselőit a kényszerhatalmat gyakorló országgyűlésekre is meghívták. Ez a fejlődés a középkori értékrendben elsőrendű erénynek számító vitézség és bátorság mellé most a szorgalmas és tisztességes munka eredményét, az anyagi gazdagság társadalmi tekintélyét tette.

A szakemberek fontossága: az értelmiség hivatásrendje

Az európai népek megkeresztelkedése a keresztyén értékrend szerinti társadalmi igényeket támasztott, amelyek jó része csak szervezett, intézményes kényszerhatalommal, *állammal* volt teljesíthető. Igényes hatalomgyakorlás, bíraskodás, kormányzat és igazgatás nem képzelhető el képzett *szakemberek* nélkül. A középkorban az írástudókat az egyház adta az államhatalomnak. Előbb a kormányzat nagy részét ellátó püspökökkel és a közigazgatást ellátó papsággal, a bírói szervezetben, hiteles helyeken szolgálatot teljesítő szolgálatos szerzetesekkel a klerikusok jelen voltak az államhatalom gyakorlásában. A humanitás igényeinek társadalmi tényezővé válásával a közélet hierarchián kívüli, nem papi teendőkre szakosodott írástudókat igényelt, és ez már a középkor végén a feudális adminisztrációban működő klerikusok társadalmi kategóriáját eredményezte. A reformáció és a vele párhuzamosan izmosodó polgárosodás egyszerűen kivette az egyházi hierarchia hatásköréből mindazokat a funkciókat, amelyek sem közvetlen, sem közvetett istentiszteleti célokat nem szolgáltak. Ezek ellátására *külön hivatásrend* alakult a nyugati társadalmakban, a szekuláris írástudóké, mai szóval az *értelmiségieké*. A humanizmus által felfedezett, a középkor végén propagált és elterjesztett klasszikus értékek legnagyobbika, a ráció, az értelem az újkor eljövételének idejére elsőrendű társadalmi tekintélyre emelkedett. „A tudás hatalom”, a „többet ésszel, mint erővel”-szerű szállóigék érvényesültek ugyan, de nem tették az értelmet, az értelmiséget a fegyveres erővel és az anyagi gazdagsággal, illetve a nemességgel és a polgársággal egyenlő tekintéllyé, de a tudásnak és a tanulásnak, mint a hatalom és vagyonszerzés eszközének általános elismerést adott, mint a társadalmi felemelkedésre szolgáló, mindenki által legkönnyebben megközelíthető út. A *szellemi arisztokrácia*, az értelmesek közhatalmi rendszere a klasszikus ókorban már megfogalmazott célja volt a hatalom elméleti tudósainak, a klasszicizmusnak a humanizmussal való újraéledése feltámasztotta ennek igényét az újkori Európában is. Új közhatalmi rend nem lett az ún. honoráciorokból, hanem a tanult emberek párhuzamosan helyezkedtek el a főrendek, a nemesség és a polgárság rendjei mellé, úgy, hogy alsóbb rendbeli származásuknál mindig nagyobb társadalmi tekintéllyel rendelkeztek. Az újkor végére már egész Európában az iskolázott, tanult ember számított „*úrnak*”, „*úriembernek*”, mind több pejorációt csatolva a „középkori nemes” kifejezéshez.

c) Az Austria-ház

Dinasztikus szemlélet

Az újkor történetén áttekintést csak úgy nyerhetünk, ha az áttekinthetetlenül sok, mindenféle társadalmi rend és csoportosulás helyett a *kisszámú dinasztiák* oldaláról nézzük az egész társadalmi fejlődési versengést. Elismerem, hogy ez a nézőpont nagyon is elméleti és mesterséges, és még megalázó is a társadalmilag végső fokon jelentéktelen dinasztiákkal szemben álló egész emberiségre nézve, azonban maga a barokknak nevezett ibérikus művészeti formával kifejezett újkori szellem is mesterséges, felületi, külsőséges és teljesen figyelmen kívül hagyja a valóságos tartalmat.

Az újkori Európa differentia specificája

Ahogy Európában a középkori történelmének jellemzője a pápaság, úgy az újkori Európa *differentia specificája* az Austria-dinasztia. A nemzeti történetírások és a legkülönbébb szempontú

szaktörténetírás – nemcsak a materialista szemléletű – erélyesen elutasítja a középkornak, azaz a 476 és 1517 közötti kornak a pápaság történetével való azonosítását, az pedig egyenesen megbotránkoztató minden jelenkori történetíróra, hogy a Homo Sapiens Antropus legnagyobb diadalának korát, a ráció uralmának korszakát egy olyan, értelmileg egyáltalán nem kiváló családról nevezzünk el, mint a Habsburg. Sajnos, ez az összehasonlítás mégis helytálló. Annyit finomíthatunk rajta, hogy a római egyház hierarhikus feje *számlálóként*, tehát értékszorzóként határozza meg a középkort jelölő törtet, mert a pápaság összetartó tényezője volt az európai nemzetállamokból álló közösségnek. Az Austria-dinasztia azonban az Európa története-tört nevezőjében helyezkedik el, *közös értékosztóként*, hiszen ebben a korban Európa fejlődéstörténetének jellemzője az ezzel a dinasztiaival szembeni ellentét. Bevallom, szégyenkezem ezek miatt az állítások miatt, hiszen magyar református vagyok, a tiszai kuruc hagyományokon növekedtem, és az Austria-házat történelmi akadálnak érzem az emberiség boldogulásának az útjában. Maga a név is meghatározhatatlan valóságra utal, hiszen maga a Habsburg család állítja, hogy ez egyszerűen dinasztia-név és semmiféle tartomány vagy ország névvel nem azonos, valamilyen fantom országnév.

Tények és kérdések: Austria

De történelmi tény, hogy nemcsak a dél-amerikai pampák és a kelet-ázsiai Fülöp-szigetek, de Németalföld is Austria birtokának mondta magát évszázadokkal az Austria császárság megalapítása előtt. Azt sem lehet tudni, hogy milyen alapon és milyen jogon nevezték *Austria*-nak először a Duna-menti tartományt, hogyan címezték magukat birtokosai először ögrófnak, hercegnek, majd főhercegnek, s végül császárnak. Azt sem lehet tudni, melyik mikor szűnt meg. Az anyakönyv szerint a Habsburg család 1740-ben kihalt, a dinasztia azonban nem. Az hét évtizeddel később létesítette az ausztriai császárságot. Az is megszűnt 1918-ban, de azt sem lehet tudni, hogy a kezdetben avar-szláv tartomány, amely évszázadokon át Germánia vezető politikai egységének nevet adott, minek tekinthető a 20. században.

Az ibérikus (barokk) szemlélet jellege és eredményei

Az Austria elnevezés jellegzetesen barokk szemléletre utal. Nincs ellentét a társadalomtörténeti valóság és reá vonatkozó elnevezés között, csak az elnevezés nem a tartalmi lényeg felől, hanem a külső látszat oldaláról közelíti meg a valóságot. Nem véletlen, hogy az Austria elnevezés az Ibériai félszigeten, a barokk forrásvidékén született, ugyanott, ahonnan a jezsuitizmus indult. A nyugat felé törekvő Homo Sapiens Antropus *nem* a Rajna torkolatvidékén jutott a *legmesszebbre*, hanem Magrebben és Ibériában, hiszen ezek nyugatabbra vannak. A későbbi művelődéstörténeti fejlődés visszavetítése alapján alakult ki az a nézet, hogy a nyugati kultúra élcsapata mindig Európának a Rajna-Duna tengelye körüli emberiség volt, holott ezt évszázadokkal megelőzte a Magreb-Ibéria népessége. Ebben találkozott a keletről nyugatra, Észak-Afrikán át kultúrát hozó ember az Európán át érkezővel. Az európai művelődési ág is Mezopotámiából indul, onnan a politeista hellénizmuson át, hozza a monoteista keresztyénséget a Római Impériumba. Hozott szellemi kincsét átadta az európai barbároknak, Rómából visszafordul Bizáncba, ott merevül fejlődésképtelen ortodoxiává. Észak-Afrikán át az arab népi vitalitás lendületével indult monoteista iszlám érkezett az atlanti partokra. Az egész ókori Közel-Kelet műveltségét hozta magával, nemcsak a keresztyént, hanem a hellén szekuláris klasszikát, az ósemita-egyiptomi vallási és természettudományi örökséget, valamint a babiloni zsidóságot is. Ez a *mór*nak nevezett műveltség tartalmazza a keleti és déli Mediterráneum minden fajtájának, népének, etnikumának egész korabeli szellemi örökségét, és mindennek a gyümölcseit is. Egyoldalúan szokták arabnak nevezni ezt a kultúrát, pedig legalább olyan arányú benne a hamita tényező és a zsidó is. A művelődéstörténet el szokott felejtkezni a *zsidó elemről*, ezért vagyunk kénytelenek mi ennek jelenlétére felhívni a figyelmet. A Babilont felszámoló arab hódítás

annak idején távozásra készítette a názáreti Jézust messiásként el nem fogadó talmudi zsidóságot az akkor már ezeréves nagy babiloni zsidó központból. A fő áramlat az arab hódítással együtt jött Ibériába, a mellékáramlat pedig megkerülte a Kaukázust, és a több évszázados kazáriai állomásozás után menekülteként érkezett. A két zsidó ág *szefárd*dá egyesült, és így lett a hispániai mór kultúrának alkatelemévé. A keresztyén spanyol reconquista a mór hatalmat kiszorította Ibériából, de a mór műveltségnek maga esett a fogságába. A mór földrajzi műveltségi alapok nélkül nem indulhatott volna innen az Atlanti Óceánon át tovább nyugatra az emberiség, és a mór szefárd zsidó gazdasági civilizáció termékenyítő hatása érzik a későbbi flandriai fellendülésen. Számunkra *a leglátványosabb* a képzőművészeti *eredmény*, az ibérika (barokk), amely nem az Európában megszokott romanika, gótika és italikus humanika alapjain fejlődött ki, hanem a mór művészetén. Bár az iszlám hatása is bizonyosan benne van, a látszólagos értéknek a tartalmi lényegtől való absztrakciójában, a barokk felületiségben, úgy érzem, ez az értékrend-szemlélet a Talmudon nevelkedett, szélsőséges, mesterséges, merev, logikai elvonásokra képes szefárd szellem műve. Az ibérikus (barokk) látszati, felületi szemlélet nem ellentéte a tartalmi lényegnek, hanem elvi elvonása, absztrakciója. Az európai művelődéstörténetben olyan nagy szerepet játszott jezsuitizmus sem ellentéte a római katolicizmus szellemének, hanem annak *elméleti elvonása* – illetve annak mondja magát.

Az Austria-dinasztia és a Jezsuita Rend összefonódása

Az Austria elnevezés tipikusan barokk szemléletet tükröz, nem véletlen, hogy Spanyolországban született, a jezsuitizmussal együtt. Az Aragóniát és Kasztíliát Hispániává egyesítő *burgundi Fülöp* a régebben Római Császárságot viselt sváb eredetű Habsburg-család ivadéka ugyan, de a 16. század elején közép-európai országának csak a híre érkezett Spanyolországba. Éppen akkor, amikor a Duna mentén sem Magyarországon, sem Csehországban nem uralkodik, csak a nevében élő Ausztriában. A Habsburg család spanyol barokk cégére tehát az az Austria név, amellyel az akkor Belgiumnak nevezett burgund tartományon, Németalföldön, és az Óceánon túli világbirodalmon olyan barokk dicsőséggel uralkodott, tehát kitűnő dinasztia-név. Így kapunk magyarázatot az Austria-dinasztiának a Jézus Társaságával való szoros társadalomtörténeti, politikai összefonódására is, hogy mi, a késői szemlélők, nem tudjuk, hogy az irracionális, egyoldalúan túlzó látszat-értékrend erkölcsére és művészetére, a barokkra melyik hordozó a jellemzőbb, az Austria-dinasztia vagy a Jezsuita Rend?

Bécsi király, bécsi polgárság, babilon-bizánci folytonosság

A távoli hispán szemlélő tévedhetett az Austria-név valós tartalmát illetően, de a közeli, közép-európai szemlélők nem. A magyar, cseh és olasz szomszédok egyszerűen *német*nek mondják ennek a dunai tartománynak a lakosságát és uralkodóit is. Az akkoriban itt szomszédos oszmán elnevezés viszont *bécsinek* mondta azt, amit a spanyol Ausztriának. – Bécsi király mind a választott magyar király, a Prágában székelő cseh király és a német királyi, római császári címet viselő spanyol királlyal szemben. – Annak ellenére, hogy sem az európai publicisztikában, sem a társalgási nyelvben nem ismeretes, a török „bécsi” elnevezés közelíti meg legjobban a társadalomtörténeti valóságot. A hajdani Babiloni Birodalmat és később a Bizánci Birodalmat sem etnikumáról nevezték el, hanem – mint a városbirodalmakat általában – az uralkodó város nevééről, mint a közismert Senatus Populusque Romanus is. Akkoriban, a 15. században szűnt meg a hivatalosan Konstantinápolynak nevezett hellén Bizánc uralma, amelyben ezer esztendőre konzerválódott volt Róma. A rómaiság utódlására hivatalosan vállalkozott Moszkva, de csak az istencsászárság ortodox keresztyén másolatát kapta. Csak a művelődéstörténet alapos elemzésével deríthetjük ki, hogy Bizánc nemcsak a római imperatori uralom, hanem a babiloni individualista civis-polgári rend folytatója is volt. Ennek *folytonosságát vállalta* a nyugat-európai császárváros, Bécs polgársága. Mint a polgároknak általában, a bécsi polgárnak sem volt szüksége saját politikai hatalomra, de annál inkább szilárd közbiztonságra, minél

nagyobb területre kiterjedően. A közrend fenntartására előbb csak örgrófit, azután herceget és főherceget kapott, de évszázados kitartó igyekezete végül császári védnökhöz juttatta. Ahogyan Babilonnak és Bizáncnak *soha nem volt etnikai identitása* – az akkád, illetve a hellén csak nyelv volt, nem jelentett külön öntudatot – úgy Bécs polgársága is éppen csak szomszédai által németnek mondott dél-germán nyelvében különbözött Közép-Európa szláv és magyar lakosságától, etnikailag nem. A bécsi polgárnak *még* olyan *polgári öntudata* sem volt soha, mint a nürnbergi, lübecki, frankfurti, vagy éppen a hollandi polgároknak, mint ahogyan a babiloninak sem volt soha olyan öntudata, mint a szidóninak, és a bizáncinak sem olyan, mint az athéninek. Megelégedtek császáruk névtelen szolgálatával, ha ez birodalomnyi területen adott nekik személyi- és vagyonbiztonságot. Még nevet sem igényelt magának, megelégedett a császári ház Austria nevével.

A közös ellenfél

Az Austria elnevezés lehetett a bizantin-jezsuita tartalom barokkos felszíne, lehetett fantom a tartomány, az ország, a birodalom, a dinasztia, azonban nagyon is tényleges történelmi *valóság* volt, amely úgy kötötte össze Európa népeit és országait, valamint az európai műveltség minden örökösét, mint mindnyájuk közös ellenfele, a vallásszabadságnak, a nemzeti identitásnak és egységnek, az értelem politikai rendszereinek, a szabadság-egyenlőség-testvériség, a haladás és minden más közösségi érték megvalósítására törekvő mozgalom *közös ellenfele*. Ahogyan azonban ez a közös ellenfél gyengült, majd megszűnt, úgy gyengült és szűnt meg a Homo Sapiens Antropusnak eddigi fejlődéstörténetében legnagyobb eredményeket elért közössége, Európa.

A barokk jellegű dinasztia

Az a dinasztia, amely ezt a fantom-nevet saját nevéül választotta, nagyon is valóságos volt. Európa társadalomtörténetében az újkor jellemzője a rendiség: az a közhatalmi rendszer, amelyben az alattvalók saját természetes társadalmi-hatalmi rétegük, csoportjuk, közösségük, *rendjük* tagjaiként és annak függvényében viszonyulnak a kényszerhatalomhoz. Az uralkodócsaládok közössége, a dinasztia, mint az egész társadalom felett elhelyezkedő társadalmi réteg, társadalmi rendként viselkedik, hiszen tagjainak közhatalmi jogállását dinasztiatagi minőségük határozza meg. A dinasztia uralkodó közhatalmi helyzetén nem változtat az a tény, hogy az uralma alatti állam, ország, nemzet, illetve országok és nemzetek nem alkotnak politikai egységet, illetve ez az egység nyelvi logikával ki nem fejezhető. A felszín és a tartalom kontradiktóriumának kifejezésére nincsen semmiféle nyelvi eszközünk, mint ahogyan az egész esztétörténeti korszak elnevezése tekintetében is kénytelenek vagyunk megelégedni a semmitmondó *barokk* kifejezéssel. Létezett egy Habsburg család, amelyet I. Rudolf átmenetileg a germán királyi és római imperatori trónra emelt, amelyet I. Miksa a polgári családfejlődésen továbblépve aullá, háznéppé, azaz dinasztivá szervezett át Házi törvényeivel. A család tagjai házasságkötésük után is – itt jön be a „család” helyett a „dinasztia” elnevezés – a dinasztia tagjai maradnak a szenior fősege alatt. A vérségi társadalmi közösség tehát valóságos volt, valóságos volt az a szuverén uralom is, amelyet a dinasztia tagjai Európa és a Tengerentúl országai felett bírtak, csak a nevük nem fedte a dinasztiaának sem származási, sem hatalmi tartalmát. A név tipikus barokk név, mert nemcsak felszínesen hiú, díszes, dagályos és harsány, hanem – mint a történelmi valóság meggyőzően bizonyítja – kiválóan célszerű és alkalmas is volt, hiszen a világ elfogadta, és mindmáig használja is – bár senkinek sem tetszik. Miksa császár Házi törvényei a *szenior* befolyása alá helyezték a dinasztia tagjait, ezzel minden tekintetben nemcsak egyéni érdekeik, de minden egyébbel szemben a dinasztia érdekeinek szolgálatára kötelezték a tagokat. Függetlenné tették hát minden alattvalói igénytől is. A származási örökletesség dinasztikus érdekű házasságkötésekre készítetett és ezek eredményeképpen egyetlen emberöltő alatt a dinasztia a Duna-menti tartományok, Burgundia, Flandria, Németalföld, Lombárdia, Szicília, Kasztília,

Aragónia, Németország, Csehország és Magyarország, valamint mindezek tartozékainak a trónjára került, de nőtagjain át ott voltak Európa többi uralkodócsaládjában is. Ha ezt az óriási politikai erőt a dinasztia tagjai egyéni érdekükben, egyéni hatalmuk kiélésére használták volna, egyrészt elviselhetetlen lett volna minden nép számára, másrészt a dinasztának, mint egységes politikai tényezőnek a végét jelentette volna. Azonban a dinasztiaát évszázadokra megőrizte uralkodótagjainak *önmérséklete*, amellyel nemcsak alattvalóik érdekeivel szemben is közönyösek tudtak maradni a dinasztia érdekében, hanem tagjaiknak esetleges ambícióit is korlátok közé tudták szorítani. Az Austria-dinasztia nagy magasságban helyezkedett el minden nép és ország felett, egész az értetlenségig közönyösek maradván a népek minden haladási vagy boldogulási törekvéseivel szemben, úgy, mint a dinasztia tagjainak minden egyéni igényével szemben is. A Habsburg uralkodók nagyon szívesen osztották meg hatalmukat országaik arisztokrataival, főnemesekkel, prelátusokkal, hadvezérekkel, gyóntatókkal és más kiválóságokkal, még a hatalom nagyobb részét is átengedve azoknak. Ez az engedékenységek azonban a jó kormányzathoz szükséges erőteljesség és következetesség rovására ment. Mit kaptak hát az országos közérdekek iránt közönyös Austria-dinasztia uralma alatti népek, ha még erőskező határozott kormányzatot sem? Az egyetlen politikai haszon a monarchikus rendszer állandóságából fakadó *folytonosság* volt, mert a dinasztia csupasz léte is megóvta a nemzeteket a királyválasztásokkal járó megrázkódtatástól. Kísértetiesen jellemző, hogy a dinasztia léte akkor szűnt meg, amikor 1918-ban I. Károly császár, azaz IV. Károly király egyszerűen odahagyta trónját, éppen akkor, amikor több százéves haszontalan uralom után a hatalom folytonosságára lett volna szükségük a nemzeteknek.

A dinasztia és a vallási kérdés

Luther Márton, egy közép-európai szász szerzetes 1517-ben a pápai tekintély és hatalom tagadásával akarata ellenére megszüntette a keresztyén nemzetek közötti összekötő kapcsolatot, azt a középkori pápaságot, amely a Krisztus követésére nevelő iskolát igazgatta. – A Tridenti Zsinaton szervezett római katolikus egyház egyenesen kizárta közösségéből a pápaság el nem ismerőit. – *A hitnek és a vallásgyakorlatnak a megállapítása* a megállíthatatlan fejlődésnek indult polgárság igényeinek megfelelően visszakerült a hívők egyéni és közösségi hatáskörébe, későbbi elnevezéssel szabadságjogként viselkedett, a társadalmi kényszerhatalom alóli kivételként, autonómiaként – amennyiben ezt a politikai kényszerhatalom birtokosai, az államok uralkodói elismerték. *Közép- és Észak-Európa választott* királyai természetesen vették alattvalóik vallásválasztó jogát, hiszen maguk is ezek választásának köszönhették királyságukat, sőt, éppen alattvalóik érdekeinek a megvalósítására választották meg őket. *Dél-Európa neolatin* uralkodói azonban, akiknek hatalma nem választáson, hanem dinasztikus jogon, az ősi személyes karizmatikus hatalom szukcesszióján, származási örökségén alapult – ezt erősítette meg szövetségével az újonnan szervezett autokratikus pápaság is – nem voltak hajlandók teljhatalmukat alattvalóikkal megosztani, amelyet különben azok nem is igényeltek. A germán birodalom több százra szaporodott tartománya és politikai szervezete megoszlott a vallásszabadság igénye tekintetében. Ahol a római hagyományok erősebben érvényesültek, a püspöki szervezet és főként a szerzetesség megmaradt, elfogadták a római egyházi hierarchia uralmát. Az északi tartományokban azonban a szerzetesrendek feloszlottak, a püspökségek vagy megszűntek, vagy a reformációhoz csatlakoztak, spontán érvényesült a népnek az anyanyelvi liturgiához való ragaszkodása, istentiszteletük gyakorlatának autonóm szabadságát igényelték, általában tartományuraikat is megnyerve ügyüknek. V. Károly császár először nem látott okot a tiltásra, megengedte hát 1530-ban az augsburgi hitvallás szerinti vallásgyakorlatot, később azonban elnézte a déli tartományurak ellenállását, amely végül is fegyveres összecsapásokhoz vezetett a katolikusok és a protestánsok között. Jellemző V. Károlynak és utódának, I. Ferdinándnak a vallási

kérdésekben tanúsított *dinasztikus közönye*, amely addig terjedt, ameddig a dinasztia örökletes uralmi jogát nem veszélyeztette. Évszázadok távlatából egyszerűen nem értjük, miért nem éltek császári tekintélyükkel a Tridenti Zsinaton, hiszen megakadályozhatták volna a protestánsoknak az egyetlen egyházból való kizárását, amely végül a birodalom megoszlásához vezetett. Később is elnézték az egymás mellett külön szervezkedő keresztyén felekezetek közötti látszólagos ellentétnek valóságos ellenségeskedéssé fajulását. A protestánsok igényei soha nem terjedtek túl a polgári autonómia határain, nem igényeltek befolyást a katolikusok felett. A jezsuiták viszont minden erejükkel és eszközükkel megakadályozták a vallásbékét, amelyet – indokolatlanul – a katolicizmusra nézve veszélyesnek tartottak. II. Miksa, II. Rudolf és Mátyás dinasztikus közönnyel viselkedtek alattvalóik vallásának ügyében, nem vádolhatók üldözéssel vagy türelmetlenséggel, hiszen a jezsuitáknak is csak a maguk meggyőződésének megfelelő munkát engedték, úgy, mint a protestáns prédikátoroknak. – Arról ők nem tehettek, hogy a protestánsok nem akarták kiirtani a katolikusokat, amíg a jezsuiták a protestánsokat igen. – Alapjában változott a helyzet a bigott II. Ferdinándnak a trónra jutásával, aki kilépett dinasztikus felekezeti közönyéből, és egyéni ambícióinak engedve a Birodalomra szabadította a jezsuita vallásüldözést. Előbb Stíriából, saját tartományából üldözte el a társadalom legértékesebb elemeit, tudósokat, iparosokat, bányászokat vallási meggyőződésük miatt, majd a huszitizmussal a protestantizmus melegágyává lett germán impériumi vezetőállamot, Csehországot igázta le, nemcsak vallásfelekezetének megállapítására való jogát vonta el, hanem a nemesek rendi alkotmányos jogait is.

Bigott Ferdinánd. A harminc éves háború szükségessége

A liberális történetírás gonosztevéként beszél *Bigott Ferdinándról*, aki elmaradott, reakciós meggyőződéséből saját népe legelemibb szabadságjogait vonta el, lehetetlenné téve népei számára a világnézeti, vallási, szellemi, természetes fejlődést, az általános társadalmi, politikai és gazdasági kibontakozást. Hogy dinasztikus érdekei erőltetésének áldozatul esett Nagy Károly Birodalmának egysége, a német nemzet politikai kerete. Hogy nemcsak a Habsburg és az Austria-dinasztia nevét tette gyűlöletessé a szabadságra vágyó nemzetek előtt, hanem azt a császári hatalmat is, amely Európa legnagyobb egységeként, a társadalmi fejlődés lehetőségét biztosíthatta volna. Anélkül, hogy Bigott Ferdinánd személyes hibáit kisebbíteni szándékoznánk, meg kell állapítanunk, hogy a rengeteg vér, kín és könny, amit az általa indított harminc éves germán belháború okozott, nem a jezsuiták bábfigurájaként cselekvő Ferdinánd bigottságának az oltárán áldozódott fel, hanem az európai társadalmi fejlődés természetes velejárója volt. A reformációt elfogadó európai népek száz esztendő alatt megszerezhették volna az evangéliumi keresztyénség tényleges társadalmi érvényesítésére a legerősebb társadalmi kényszerhatalmat, de ezt nemcsak elmulasztották, de nem is akarták. Autonómiát, szabadságot igényeltek, fellazítva az általános társadalmi fegyelmet, és Európát olyan *anarchia* felé sodorták, amely az ezeréves keresztyén nevelés eredményeként megszületett európai közös jogrend létét is veszélyeztette. A fenyegető katolikus kényszerhatalom támadása tömörítette egységes táborba a protestánsokat és az Impériumon kívüli népeket államhatalmuk korszerű újjászervezésére. A harminc éves háború lerombolta az elavult középkori társadalmi szerkezeteket, az autokratikus, karizmatikus királyságot és a merev származási kötöttségen alapuló feudális arisztokráciát, helyet teremtve a rendiségnek, az új társadalmi szerkezetnek egész Európában, nemcsak a protestáns térfélen. A rendiség az egyoldalú középkori hatalmi szervezet helyett *a társadalmi hatalom egyensúlyát* jelentette az isteni kiválasztást jelentő származáson és a honfoglalásból levezetett földesúri kényszerhatalommal szemben – pontosabban mellette és alatta. Az addig csak a családon belül érvényesülő társadalmi hatalom kiterjedt a polgári hivatásrendekre, majd a felső kényszerhatalomra is igényt támasztó kishemesi és szabadállapotú közösségek tagjaira

is. Az európai keresztyén társadalomban már a kezdetben kicsírázott, később pedig ki is fejlődött az a rendiségnek nevezett társadalmi szerkezeti forma, amely a társadalmi hatalmat valóban megosztotta a valóságos szabadságigények szerint, tehát megengedte a közvetlen érdekelteknek, hogy a maguk ügyeit maguk intézzék: a nemesi közösségek a tartományi önkormányzatot és közigazgatást végezték, a városi polgári közösség a község közügyeit, a céhek és hivatásrendek a gazdasági igazgatást. – A későbbi politikai irodalom által „*a hatalmak megosztásának*” nevezett igény, a törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás egymástól való elválasztása sohasem volt valóságos, mindig elméleti spekuláció maradt. – A rendi társadalmi szervezet annyira természetesen következett a társadalmi adottságok fejlődéséből, hogy még az Európa déli felén állandósult, mindig anakronisztikusnak számító hatalmi képlet, a középkori római kalifátusból a Tridenti Zsinaton nyugati Dalai Lámává átszervezett pápaságnak az autokratikus örökletes királysággal való szövetségével is összefért.

A harminc éves háború és fontossága

A harminc éves háború végeredményében pozitív társadalomtörténeti eredménnyel járt, mert az *érdekeltek választásával* történő hatalomszerzési elvnek teret biztosított azzal, hogy határait korlátozta, tehát kijelölte. Addig ugyanis csak az isteninek mondott felső hatalmi forrás volt az ismeretes. A szabad királyválasztás jogát elsőnek Bigott Ferdinánd vonta kétségbe Csehországban. A vallásszabadság ürügye alatt a királyválasztás joga mellett lépett fel Erdély, Dánia és Svédország. Előbb a vallásszabadság, majd a rendi szabadságjogok biztosítása követelte meg a választott királyok számára azt a vitathatatlan végrehajtói – abszolútnak mondott – kényszerhatalmat, amely a választott királyságoknak örökletes monarhiává változását eredményezte. Ahogyan a Germán Impériumban sorra alakultak a protestáns gyülekezetek, velük szemben intézkedési kényszerbe került a római katolikus hierarchia, ennek folytán pedig a német tartományurak mindegyike, akiknek száma a középkorban a családi, magánjogi örökösödés miatt több százra szaporodott. Központi birodalmi kényszerhatalom már régen nem volt, és most a polgárság vallásszabadság-igénye felett megoszló tartományúri, fejedelmi hatalom ingadozása miatt *minden főhatalom kétségessé vált*. A császári dinasztiának a katolikusok melletti döntése és a döntés fegyveres erővel való érvényesítése kényszerítette a protestánsokat az ellenállás hatalmi megszervezésére. Katonai erő csak abszolút parancsuralom alatt működhet, tehát a vallási és más rendi szabadságjogok mellett fegyvert fogott fejedelmek nyertek először abszolút végrehajtói hatalmat, egyszerűen a társadalomfejlődés logikus eredményeképpen. A katolikus uralkodókat azonban többé-kevésbé kötötték a középkori feudális alkotmányok. A francia abszolút monarhia részvételének logikai antagonizmusát ez magyarázza, mert a Valoisok tekintélyt veszített uralma után a Bourbonok a protestantizmus védelmére szervezett hadseregükkel jutottak abszolút monarhikus hatalomhoz. Még szembeötlőbb a történetírásban egyáltalán nem méltányolt alkotmányjogi különbség Magyarországon, ahol az alkotmányos monarha ellen a korlátlan hatalmú erdélyi fejedelem harcolt. Nyilvánvaló, hogy nem a történelem hibázott, hanem a hatalomtörténet rendszerezői: az abszolútnak nevezett monarhia hatalma ugyanis csak a társadalomban évszázadok alatt született polgárinak nevezhető jogrend érvényesítése területén teljes, azaz a védelem, a külső és belső élet és vagyonbiztonság vonatkozásában. A szabadságjogok biztosítására szerzett abszolút monarhikus hatalom alkotmányos korlátozása magától értetődően bekövetkezett – mint ezt Németalföld és Anglia példája mutatta – a vallásszabadság beteljesedése után. Ezek szerint érthetővé válik, hogy amely országok nem vettek részt az Austria-dinasztia botor hatalmi igénye elleni háborúban, azoknak választott királysága nem alakult örökletes monarhiává, megmaradtak az elvben eszményien helyes, de a társadalmi valóságban lehetetlen választási kényszerhatalom mellett, és egyszerűen halálra ítélték önmagukat, mint ez Lengyelország szomorú példáján jól látszik.

A német nemzeti történetírás a Birodalom, a német nemzeti egység szétrombolásával vádolja az Austria-dinasztiát. Alaptalan a vád, mert német politikai, nemzeti egység nem volt soha, és azóta sincs. A középkori Germán Impérium viszont *megújult* a harminc éves háború folytán, képessé lett elfoglalni a középkori egyház helyét és betölteni szerepét az új nemzetközi jogközösség kialakításában. A nemzetek és államok feletti császári dinasztikus hatalom kényszerhatalmi eszközök nélkül, hagyományos tekintélyével képes volt azonos jogrendben összetartani a birodalom országait, sőt az addigi külső területeket is, mint Svédország, Magyarország és Lengyelország, lett képes monarchikus úton befolyása alá vonni. Bármilyen nagy volt a birodalomtól független államok hatalma, nem tudták kivonni magukat a birodalomban érvényesülő nemzetközi jogrend befolyása alól, vagy azért, mert ugyancsak az Austria-dinasztia uralma alatt voltak, mint Spanyolország és Itália, vagy elszigetelődésüket jelentette volna a közös jogrend tagadása, mint Franciaország esetében. Az Austria-dinasztiának azonban semmi érdeme nincsen Európa pozitív társadalomfejlődése vonatkozásában, mert szerepüknek soha nem voltak tudatában, tagjainak ritka és kevés intézkedése mindig károsabb volt, mint hasznosabb. A *dinasztia egyszerű léte*, mint természeti adottság szolgált alapul az európai hatalomtörténeti fejlődés alakulásának.

A jezsuiták szerepe

A történetírás nem tudta tisztázni *a jezsuiták szerepét* az európai vallásháborúkban. Az biztos, hogy nélkülük semmi sem történt, de hogy ők lettek volna a nagy politikai események tudatos kezdeményezői és irányítói, az nem valószínű. Tagadhatatlan, hogy katonai szervezettségük eredményeképpen a jezsuiták generálisa volt a legtöbb információ birtokában, leginkább képes központi tervezésre és irányításra, azonban Európa történetének újkori irányítására sem erkölcsileg, sem szellemileg képesek nem voltak. A pápai hatalom védelmében megdőbbségek erkölcsellenes cselekményekre bujtogatták híveiket, de ezek pozitív történelmi eredményt nem hoztak, mert sohasem voltak tudatában a népakarat fontosságának, maguknak a személyi szabadságra irányuló igényeknek. Tájékozatlanok lévén a társadalmi realitások felől túlbecsülték képességeiket és módszereik hathatóságát. Évszázadok múlva csak sajnálkozhatunk a felett, hogy történelemalkotó lehetőségeiket nem az emberiség és a keresztyénség, de nem is a római katolikus egyház valóságos hasznára fordították, hanem mindezeknek *inkább kárára*. Ma sem tudjuk, a Szentszéknek melyik volt a helyesebb intézkedése, az, amellyel betiltotta, vagy az, amellyel újra megengedte Jézus Társaságának a működését.

3. A dinasztiák fényváltozásai

A társadalmi energia

A közvélemény úgy tudja, hogy a honfoglaló katonai parancsnokokból lett keresztyén karizmatikus királyok hatalma személyes volt és korlátlan. Ebből olyan következtetést szokás levonni, mintha az imperátoruralkodók nagy mennyiségű társadalmi energiával, azaz akaratbefolyásolási képességgel, hatalommal bírtak volna. Ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert az erőszakhatalom gyors és hatékony bár, de mulékony. A katonai, fegyveres hatalom az áram *voltokban* mért feszültségéhez, a tekintélyhatalom pedig az *amperekben* mért áramerősséghez hasonlítható, a voltok és amperek szorzata adja wattokban az energiamennyiséget. A társadalomban az energia terjedésének az útjában nemcsak a térbeli és időbeli távolság áll, hanem a társadalmat alkotó minden közösség is ellenállásként viselkedik és elszigeteli a közösségek tagjait, a családtagokat minden külső hatalom befolyásától. Nagy Károly császár hatalma korlátlan volt katonái

felett, azok életük árán is végrehajtották parancsait. Nemes kísérei, legfőbb hűbéresei is közvetlenül hatalma alatt állottak, de sem egyiknek, sem másiknak a családtagjaihoz a kényszerhatalom közvetlenül hozzá nem férhetett. *Friesland* valamelyik halászfalujában egy szegény halász kiskorú gyermeke olyan társadalmi távolságban volt a roppanthatalmú uralkodótól, hogy felőle akár volt, akár nem volt. A gyermek ugyanis a szegény halász atyai hatalma alatt állott, és bár a halásznak parancsolt a halászgazda, a halászgazdának a helyi földesúr, annak a megye grófja, a grófnak a tartomány hercege, a hercegnek a király-császár, ennek a sok láncszemnek az ellenállását semmiképpen sem volt képes legyőzni bármilyen intenzitású energia. Nagyon könnyen felmérhetjük, hogy a legnagyobb intenzitású hatalom sem képes az egész társadalom akarati cselekvésének a befolyásolására, sőt az egyének, családok, hivatásrendek, területi közösségek autonómiája egyszerűen kizárja minden külső hatalom érvényesülését mindazokban az életfeladatokban, amelyek hatáskörén kívül esnek.

Hatalomgyakorlás

A király hatalma először csak a külső védelemre terjedt ki, azután a belső karhatalomra és rendfenntartásra. A kormányzati teendőket észszerűen meg kellett osztania főembereivel, a közigazgatásiakat pedig egészen másnak kellett átengednie. Ahogyan idő múltával a keresztyén nevelés hatására és a természetes fejlődés eredményeképpen differenciálódott a társadalmi élet, új feladatok megoldása elé került a szervezett közhatalom. Egészen természetes volt, hogy ha az egyén képes volt igényei kielégítésére, meg is tette, ha nem volt képes egyénileg, családja segítségével megtehetette, hiszen a család az ember egész életére kiterjedő totális közösség, azaz biológiai, gazdasági, termelési, fogyasztási, művelődési és minden másféle közösség. Nyilvánvalóan vannak olyan feladatok, amelyek megoldására egy család nem képes egyedül, társulniuk kell területi vagy hivatásrendi közösséggé. A családok sem hagyhatják figyelmen kívül a külső kényszerhatalom létezését, a tágabb közösségek még kevésbé, hiszen a közösségek egymással kapcsolatos életét lehetővé tenni felettük álló kényszerhatalom nélkül nem lehet. Persze a kényszerhatalom a társadalom alsó fokozatain, a magánélet területén csak megengedő, a felsőbb tágabb közösségek szintjén válik csak szükségessé a közhatalmi intézkedés, a beavatkozás. Törvényszerű, hogy a legnagyobb kiterjedésű hatáskörben érvényesül legkevésbé a közhatalmi akarat, ahogyan a közhatalmi befolyás erősödik, úgy szűkül a hatásköre, mire a legfelsőbb hatalomhoz érkezik, amelynek a hatáskörébe csak a mindenki által igényelt közszolgáltatások tartoznak. A legfelső központi hatalom és a spontán társadalmi rendi hatalom nem ellentétei, hanem *természetes kiegészítői* egymásnak: csak egymás viszonylatában léteznek, egymás nélkül létük nincs, eredetük különböző, de rendeltetésük, céljuk azonos. Mennyiségi és arányváltozások a hatalom formái között vannak a kényszer és a tekintély vonatkozásában, azonban azok sem taszítják, hanem vonzzák a másik hatalmi alakot. A központi kényszerhatalom birtokosa, a monarha számára az alattvalók külső adottságként jelennek meg, a társadalmi rendek számára pedig ugyanígy külső adottság a saját társadalmi erejével szembeni kényszerhatalom. Az a nagy formai különbség, hogy a monarkák autokratikus hatalma vitathatatlanul abszolút, mert Istentől ered, szemben a közvélemény szerinti választással a rendi hatalom képviselőjével, szintén csak formai.

Az alkotmányjogi szabályok

Az örökletes egyeduralkodó monarkhát az uralkodócsalád kihalása esetén az alattvalók rendjei választják, és a rendek is uralkodó vezért választanak közhatalmi igényeik megvalósítására. A *választott monarkhák* pedig mindkét rendszerben hatalmuk örökletessé tételére törekszenek. Az uralkodók tehát az alávetettek rendjei előtti tekintélyhatalomra vágnak, a rendek pedig tényleges kényszerhatalomra. Mindkét felfogásban a túlzó dicsőséggel övezett *barokk hős* az uralkodó, az egyikben a Mindenható Örök Isten egyetlen elképzelhető képviselője, a másikban az Isten

törvényeinek érvényesítésére választott népvezér, a kor szóhasználata szerint Mózes, Józsué, Gedeon, Dávid vagy más bibliai hős. A reformáció korának európai története ezek szerint a dinasztiák, az uralkodóházak változásainak története. Jó tudni azonban, hogy a monarhák és dinasztiák csak barokk, felületi cégerei a valóban érvényesülő társadalmi hatalomnak, mert az valójában azoknak az *országos rendeknek* a birtokában van, akik a társadalmi közhatalmi funkciókat ténylegesen ellátják. A monarhák és a rendek viszonyát szigorú alkotmányjogi szabályok rendezik. Ezeket a szabályokat alkotóik nevezik el, a római katolikus országokban az egyház „Isteni törvénynek”, a protestáns országok rendjei pedig „alkotmánynak”.

Az alattvalók viszonyulása

Az alávetettek néha fegyverrel kényszerítették a monarhát a kényszerhatalom nagyobb részének átadására. Előfordult, hogy így annyira legyengítették annak közhatalmát, hogy nem maradt az uralkodónak ereje a kikényszerített kiváltságok érvényesítésére. *Földnélküli János* hiába írta alá a Magna Chartát, nem tudta érvényre juttatni, hiszen föld nélkül maradt. A százéves háború során a francia oligarchák hiába jutottak az egész ország feletti hatalom birtokába, hiába választották egyik vagy másik tagjukat királlyá, az állandóság hiányában a király nem tudta az egymás ellen harcoló urak jogait egymástól megvédeni, mert ahhoz már nem maradt elég hatalma. Nyilvánvaló, hogy a legerősebb kényszerhatalom érvényesülése is *az alattvalók viszonyulásától* függ: ha elutasítják, semmi sem érvényesül az „abszolút” erősségű hatalomból, ha eltűrik, ideiglenesen és részlegesen érvényesül, és csak alattvalói elfogadás esetén valósul meg az alattvalók viselkedésében. Mivel a külső és belső béke, élet- és vagyonbiztonság a minden rendű és rangú alattvalók elsőrendű érdeke, amelyet csak vitathatatlan kényszerhatalom adhat meg – erre törekszenek a legnagyobb kiváltságot követelő rendek is – az alávetettek célja lényegében azonos a monarháéval, azaz állandó tekintélyű központi hatalom, tehát dinasztia. A monarhák, uralkodócsaládok, dinasztiák uralkodó hatalomért egymással vívott versenyével párhuzamos az alattvalók törekvése *saját dinasztia nyerésére*. A Tridenti Zsinat szövetséget létesített a hierarhikus egyház és a hierarhikus monarchia között, a katolikus országokban tehát a dinasztia isteni akaratra hivatkozva az egyház jelöli ki, a protestáns országokban választás útján születik meg a dinasztia. Hogy Európa melyik részén érvényesül az egyik és melyiken a másik rendszer, azt döntötte el a vesztfáliai béke.

Az Austria-ház világbirodalmának kialakulása

A dinasztia-alakulás hosszú társadalomtörténeti folyamat eredménye, amelyben – ha véletlennek volnának – a véletlenek sorozatosan egyirányúak, mint az emberi fejlődéstörténet minden folyamatában. A dinasztiáknak állandó uralomért folytatott versenyében az első, a „címvédő” helyen az *Austria-ház*, a Habsburg uralkodócsalád állt, ezzel versenyeznek a többiek. Azzal került az első helyre, hogy nem halt ki, mint sorra a többiek. A legnépszerűbb középkori császári dinasztia, a Luxemburg család kihalt 1437-ben, Zsigmonddal. Egyetlen leánya Habsburg Albert felesége lett, és hozományként vitte magával a Luxemburg örökséget. Öccse, Frigyes, csak az ausztriai főhercegséget és a germán királyi, császári méltóságot örökölte és teljesen képtelen volt arra, hogy valódi közhatalmat gyakoroljon, de mivel tehetséges, nagyképeségű versenytársait mind *túlélte*, képes volt örökségét fiára, Miksára hagyni. Miksa alkotta meg a dinasztia állandósítását hozó Családi Törvényt, és azonnal gyakorlatba is ültette, feleségül véve Burgundia és Németalföld – Belgium – örökösnejét. Fia, Fülöp, Aragónia és Kasztília örökösnejével kötött házasságot, a burgund örökség mellé Hispánia európai és tengeren túli birtokait is örökölte. Fülöp három gyermeke közül az első, Károly, a dunai tartományok kivételével örökölte az egész világbirodalmat, a germán királyi-római imperatori méltósággal együtt. Öccse, Ferdinánd, a másik Luxemburg-örökös dinasztiával, a Jagellókkal kötött házasságával jogot szerzett a magyar és a cseh trón öröklésére, amelyeket Jagelló II. Lajosnak a

mohácsi csatában történt halálával el is nyert. Így egyetlen emberöltő alatt az Austria-ház négy rivális dinasztia kihalása eredményeképpen az európai jogközösség *egész hatalma háromnegyedének* a birtokába került. Ilyen nagykiterjedésű világbirodalmat az akkori műszaki fejlettségi fokon egyetlen központi szervezet nem volt képes ellátni, ezért V. Károly császár a közép-európai, német-magyar koronákat öccsének, Ferdinándnak adta át, fiára, II. Fülöpre a spanyol és a burgund örökséget hagyta. Ezzel az Austria-ház *két ágra*, spanyolra és németre oszlott, de mindkettő külön-külön is fölényes hatalommal bírt másokkal szemben. Nyilvánvaló, hogy a Habsburgok kitartottak amellett a katolikus egyház mellett, amelynek a felemelkedésük alapjául szolgáló alapelveket, az isteni eredetű örökösödést köszönhatték. A Ferdinánd ága még annyira sem tett kísérletet, hogy császári kötelességének megfelelően befolyásával megakadályozza a protestánsok kizárását a keresztyén közösségből, és ezzel az egyetemes egyház egységét megmentse. I. Ferdinánd unokája, a bigott II. Ferdinánd pedig képes volt a hatalma ellen egyáltalán lázadást sem tervező alattvalói ellen hadat vezetni, csak azért, mert azok az isteni szukcesszió elve helyett a közösségi választási elvet vallották. A harminc éves háborúban elveszett ugyan a germán-római impérium feletti császári hatalom, de a dinasztia szukcesszorális uralma megszilárdult és véglegesedett a közép-európai országok felett. A Fülöp ága is fellépett a protestánsok ellen a burgundi Németalföldön és Angliában, el is veszítette a legértékesebb hollandi tartományokat és az angol trónra való befolyását, de valóságos despotikus központi hatalmat létesített a katolikus tartományokban, tehát az egész spanyol világbirodalomban.

Valois-k és Bourbonok

A hajdani Karoling-birodalom másik utódának, Franciaországnak az uralkodóháza egyenes ágon kihalván, a mellékágak százéves háborút vívtak az örökségért. A legfőbb hűbérurak támogatása folytán a *Valois* család nyerte el a trónt, amelynek hatásköre azonban – az Arki Johanna vezetése alatti világtörténelmi jelentőségű nemzeti hozzáállás dacára, a hűbérúri hatalom kibővülése miatt – valójában csak arra terjedt ki, hogy a polgári rendtől az adót beszedje. A család legnagyobb tagja, I. Ferenc az Austria-ház ellen szövetséget hozott létre a pápával – még a tridenti zsinat előtt vagyunk! – és Törökországgal, váltakozó szerencsével harcolt is, de eredményt nem ért el. A dinasztia tekintélye pedig tovább hanyatlott úgy, hogy utolsó tagjai alatt a királyi tekintély egyszerűen megszűnt az egymással vallási alapon szemben álló főurak vetélkedésében. A vallásháborúk győztese, az új dinasztia alapítója – az ugyancsak Capet-ivadék – *Bourbon* Henrik navarrai király lett. Azzal, hogy kiegyezettette egymással a katolikus hierarhikus örökösödési elvet és a protestáns közösségi választás elvét, uralmát nemcsak a maga életére tudta biztosítani elődeinél összehasonlíthatatlanul nagyobb tényleges hatalommal, de utódaira is sikerült örökítenie, az Austria-házzal végig versenyképes dinasztiát alapítva.

Tudorok és Stuartok

A francia királyságot elvesztő angol *Lancaster-család* kihalván, angol nemzeti dinasztiának, a *Tudornak* adta át a helyét. A Tudoroknak voltaképpen új központi hatalmat kellett kiépíteniük maguknak Angolországban, amely a francia Valois-dinasztia hanyatlása és kihalása következtében nem ütközött elháríthatatlan akadályba. Sikerült a spanyol beavatkozási kísérletek ellenére megszilárdítani a protestantizmusnak jellegzetesen angol formáját – protestáns létére hierarhikus egyházszervezet maradt – amelyen olyan jellegzetes angol monarhiaforma alakult ki, amely az uralkodócsalád kihalásával sem enyészett el, hanem a skót *Stuartok* trónra ültetésével – bár viszontagságos belháborúk árán – egyenesen fejlődött a jövő államformája, az alkotmányos monarhia irányába.

Dánok

Skandináviában a *dán* uralkodócsalád – egyedülként Európában – nem halt ki, de örökösödési rendjének bizonytalansága miatt tekintélye a rendekkel szemben nagyon alászállt. A reformáció kihívásával sem volt képes megbirkózni, és ennek folytán 1520-ban Svédország Finnországgal és a Baltikummal együtt kivált a dán hegemonia alatti Kolmári Unióból, és más királyt választott magának. A dán királyt észak-európai hegemoniájának erkölcsi öröksége az Austria-ház elleni belépésre indította a harminc éves háborúba, de csatát veszítve hatalmának és tekintélyének további csorbulásával érte meg a Vesztfáliai Békét.

Wasak

A vallási reformáció és az ezzel kapcsolatos társadalmi igények megvalósítására Svédországban fegyveres felkelés tört ki, melynek vezére, *Wasa* Gusztáv Svédország királya lett, új sikeres nemzeti dinasztia alapítva. A vallási reformációt és a rendi reformokat sikeresen megvalósítva a *Wasa*-család hatalma annyira megerősödött az egész Baltikumban, hogy nagyfokú expanzióra vállalkozhatott. A Jagellókkal kötött házasság eredményeképpen a lengyel trónt is megszerezték, majd a család legkiválóbb tagjának, Gusztáv Adolfnak a vezetése alatt az Austria-dinasztia ellen harcba szállva, beavatkozott a harmincéves háborúba, győzelemre segítve a protestánsokat. A Vesztfáliai Békében a svéd uralkodó Észak-Németország leghatalmasabb tartományúri jogán döntő szót kapott a germán birodalmi gyűlésben. Nemcsak Észak-Európa legnagyobb tényleges hatalma lett a *Wasa*-dinasztia, de kétségkívül a legnépszerűbb is.

Báthori István

1572-ben kihalt a *Jagelló*-dinasztia Lengyelországban. Hatalma és tekintélye már a vallási reformáció előtt hanyatlásnak indult, a humanizmus-hozta klasszikus római republikánus államrendszer meghonosodása folytán. A hanyatlás elmélyült a vallási kérdések meg nem oldása miatt úgy, hogy a Jagellókat követő Henrik francia herceg már nem tartotta érdemesnek a lengyel trónon maradni. Az új reményteljes uralkodó, *Báthori* István nem tudott dinasztia hagyni maga után, de nem voltak képesek állandósulni sem a *szász*, sem a *Wasa* uralkodó családok sem. Lengyelország dinasztia nélkül maradt akkor, amikor a monarhikus folytonosságra a legnagyobb szüksége lett volna.

Szapolyai János

Magyarországon a mohácsi csatában elesett *Jagelló* II. Lajos utódjául *Szapolyai* János erdélyi vajdát választották a rendek. Hátában a védelemként feltüntetett oszmán fenyegetéssel és támadással, képtelen volt kiszorítani az országból az ellenkirályként fellépő Habsburg Ferdinándot, és végül is az ország nyugati fele az Austria-dinasztia alatti királysággá állandósult. A keleti országrész katonailag nem tudván versenyre kelni az oszmán birodalommal, mindinkább annak a befolyása alá került. A család következő tagja, II. János gyermekként képtelen volt megbirkózni a reá nehezedő kettős katonai nyomással. Felnövekedvén azonban a vallási kérdésnek az erdélyi polikonfesszionális rendszer formájában való megoldásával tekintélye annyira gyarapodott, hogy alapos reménye támadhatott egész Magyarországnak és Lengyelországnak – *Jagelló*-unoka lévén – uralkodójává lenni. Korai halála ebben megakadályozta, és az utódjául választott *Báthori* István – hiába került a lengyel trónra is – hasonló sorsra jutott. Utánuk Kelet-Magyarországon a rendek a maguk sorából választottak uralkodót maguknak erdélyi fejedelem címen, de azoknak egyike sem volt képes uralmát dinasztivá szilárdítani és állandósítani.

A családnevet is használják a választott uralkodók

Meg kell jegyeznünk az ún. *nemzeti választott* uralkodók egy nem lényegi, de jellemző ismervét: Nem keresztnevük használatával uralkodnak, hanem *teljes család és keresztnevükkel* együtt, jelezvén ezzel, hogy különböznek a dinasztikus uralkodóktól. A dinasztiaalapítási kísérletek –

Lengyelországban van reá példa – a dinasztikus keresztnévhasználattal kezdődnek, de Erdélyben a családok egymás utáni gyors hatalomvesztése miatt, Hollandiában pedig elvszerinti következetességből végig teljes nevüket használják az uralkodók.

IV. AZ EURÓPAI JOGKÖZÖSSÉG VESZTFÁLIAI LELTÁRA

1. Az országok osztályozása

Az új jogközösségi alap: a germán-római birodalom

A Tridenti Zsinat által létrehozott Római Katolikus Egyház kizárta tagjai sorából az antipáristákat (protestánsokat), megszüntette a nyugati keresztyén egyház szervezeti egységét és ezzel megszűnt a *Confederatio Christiana*, a Keresztyén Jogközösség. Úgy tűnt, hogy a Nyugat anarhiába esett, hogy az egymással vitázó, vetélkedő, viszálykodó, harcoló, háborúzó különböző hatalmak, emberi és hatalmi csoportosulások, mozgalmak – a legszervezetlenebbektől a legjobban szervezett államhatalmakig – között mindenféle kapcsolat megszűnt, azonban a háborús időszakot lezáró Vesztfáliai Béke tanúsága szerint, a nyugati keresztyén népek között megmaradt a legfontosabb összetartó tényező, az évezredes nevelés eredménye, az a keresztyén erkölcs, amely folyamatosan indukálta a *szokásjoggá* való alakulást. Volt ugyan különbség a krisztusi tanítások katolikus és evangéliumi értelmezése között, de – amint ez évszázadok távlatából már megállapítható – az értékrendi alap sértetlenül azonos maradt. Az azonos értékrend megvalósítására törekedett mindkét nyugati keresztyén irányzat, a katolikus szervezettebben, a protestáns önkéntesebben. Hogy ez mennyire így történt, annak bizonyosságául itt áll a különbség a keleti keresztyénséggel és még inkább a keleti monoteizmus másik vallásával, az iszlámmal szemben. A középkori egyház helyett *szervezeti egysége* is lett a nyugati keresztyénségnek a germán király – római császár méltóságában. Igaz, hogy ennek a méltóságnak már nem volt imperátori hatalomtartalma, de jogegységesítő tekintélye a leghatalmasabb szuverén uralkodókkal szemben is érvényesült, a nyugati keresztyénség által lakott egész területen, messze túlmenően minden birodalmi határon. Az új nemzetközi *jogközösség alapja* az elmosódó határok között megmaradt *germán-római birodalom*, a maga rendszerezhetetlenül állandóan változó szuverenitású több száz tagállammal, amelyeknek egymás közötti viszonyaiban működő szabályok új, nemzetközi közjoggá rendszereződtek. Bármilyenek voltak is az államok, mind a rendi autonómiákon épültek fel, azok pedig azonos erkölcsi értékrend alapján állván, a valós társadalmi életet szabályozó magánjogi szokásokat hangolták össze minden kívülállóval szemben egységes nyugat-európai jogrendszerré.

Nehéz a névsor megírása

Minden igyekezetem ellenére sem sikerült az európai jogközösség tagállamainak a névsorát összeállítani, mert a tényleges hatalmi helyzet a magánbirtokjogokkal az örökösödési viszonyok miatt annyira kaotikusak, hogy nem lehet megállapítani adott esetben egy-egy városnak vagy városrésznek néhány száz lakosáról, hogy független államnak vagy függőnek, vagy valamely állam tartozékának tekinthető-e vagy egyszerűen magán földbirtok? Leltárunkban ennél fogva először az európai jogközösség külső határait állapítjuk meg a külső szomszédok leírásával, azután vesszük a jogközösségen belülieket a tényleges hatalmi központok szerinti csoportosításban.

2. Külső szomszédok

a) Törökország

Babiloni örökség

Diplomáciai elnevezései: *A Fényes Kapu, a Felséges Padisah, az Igazhívó Kalifa, az Oszmán Szultán, a Török Szultán Birodalma, Ottomán Impérium, Török Császárság*. Eurázsia akkori meghatározó kényszerhatalmi szervezetének tobzódó elnevezései jelzik az ősi hagyományok fenntartásának és az újkori racionális igényeknek keveredését és ütközését. A Fényes Kapu volt az eredeti sumér neve az akkádul Babilonnak nevezett városbirodalomnak, amelynek individualista, mammonita polgári közhatalmi hagyatéka fenntartására vállalkozott, mint legsikeresebb katonai parancsuralom, az oszmán-török impérium. A világtörténelmen végighúzó élő bizonyítéka ez annak, hogy a katonai parancsuralom, a hatalomtörténet legnyersebb despotizmusa nem ellenfele, hanem fenntartó szilárd alapja a polgári, individualista jogegyenlőség elvén felépült hivatásrendi társadalomszervezésnek. A hajdani Babilon civis-polgári rendjét – amely hírből sem ismeri a liberális jogállamnak az alávetettek részére politikai jogokat biztosító aktív állampolgári viszonylatát, legfeljebb csak üres, látszat politikai jogokat ad a hatalom alávetettjeinek – csak fegyveres katonai parancsuralommal lehetett fenntartani. Éppen úgy, mint ezt később más fölényes katonai parancsuralom – *impérium* katonai parancsnokságot jelent – Róma és Bizánc példája is igazolja. Bár ezt Európában nemigen tudják, az oszmán-török önkényuralmi rendszer tényleges *Pax Osmanica* volt és – mint ezt a 20. századi megszűnése után észlelhettük – biztosította a Közel-Kelet számára évszázadokon át az alattvalók jogegyenlőségének alapján a békés élet lehetőségét, amikor Nyugat-Európa még a rendi jogegyenlőtlenség terhe alatt csak áhítozott az után.

Török terjeszkedés a kelet-nyugat határig

A Felséges Padisah, *II. Mohamed* oszmán szultán 1453. május 29-én elfoglalta Konstantinápolyt, a Római Impérium utolsó maradványát, amely 330 óta a birodalom fővárosa, az S.P.Q.R. és az Imperátor székhelye volt. Közhatalmi tekintetben az Oszmán Impérium lett Róma jogutóda, egyéb tekintetben azonban Moszkva, Bécs és Itália között oszlott meg Bizánc öröksége. Az új keleti birodalom rövid idő alatt elfoglalta a hajdani impérium egész területét, sőt megpróbált azon túl is lépni: 1460-ban Anatólia, 1470-ben az egész Balkán az Augustus–Theodosius-vonalig, 1517-ben Szíria, Palesztina, Egyiptom és Arábia, 1533-ban Grúzia, 1536-ban Mezopotámia és 1550-ig Velence görög birtokainak elfoglalásával, valamint Líbia, Tripolisz, Tunisz, Algéria és Magreb hódoltatásával. Ezzel Nyugat-Európa déli határa lezárult. Kelet felé már 1474-ben hódol a Krími Tatár Kánság, 1478-ban Moldávia, azután átlépi nyugat felé az Augustus–Theodosius-vonalat, a Drinát, és hódoltatja Boszniát és a Szent Korona balkáni melléktartományait. 1481-ben Dél-Itáliára kerül sor, az oszmán-török hajóhad elfoglalja Otrantót, de Mátyás magyar király serege visszavonulásra kényszeríti. A Száva–Duna–Kárpátok-határvonalat 1521-ben lépik át, Belgrád és Sabác bevétele után 1522-ben Péterváradot is elfoglalják. Nyugat-Európának a keresztyén egység megszűnése utáni belső viszályait kihasználva 1526-ban nyugat meghódítására indult *II. Szulejmán* szultán, Mohácsnál döntő győzelmet is arat a magyar király seregein, rést nyitva ezzel nyugat védővonalán. Magyarország közepe, Budával együtt negyven év alatt török uralom alá került, majd az 1606-os szitvatoroki békében szerződéses biztosítékot is kapott a hódítás. Az ominózus kelet-nyugat határ áthágása azonban megbosszulta magát, mert 150 esztendeig tartó állandó, nagy áldozatokkal járó háborúk után le kellett mondania az Augustus–Theodosius-vonalon túli hódítmányairól, és velük együtt az oszmán-török impérium nagyhatalmi állásáról is.

Az oszmánok és a törökség jellemzői

A turáni fajta, oguz-türk nyelvű oszmán nép elődei a bagdadi arab kalifátus véderejeként jutottak befolyáshoz Elő-Ázsiában a 10. század végén. Az iszlám felvétele csak növelte katonai szervezetük hódító erejét, annak az eredeti vérségi társadalomtól való függetlenítésével. Későbbi hódításait is ennek a szigorúan katonai erőnek köszönhette. Ezért szorul magyarázatra Anatólia lakosságának eltörökösödése, hiszen asszimilációra csak magas vitalitású, hagyományaihoz ragaszkodó, családszerkezetű, letelepedett lakosság képes. Ebből Anatólia őslakosságának türk voltára lehet következtetni. Emellett szól az a tény is, hogy az oszmán impérium egyéb területeinek lakossága *nem asszimilálódott* törökké, sem Grúzia, sem Örményország, sem Kurdisztán, sem az arab területek, még kevésbé a Balkán népei, az 500 éves török uralom ellenére. A török impérium műveltsége a természetes történelmi fejlődés jó példája. Az eredeti népi műveltségét anyanyelvével együtt minden tartomány megtartotta, a katonaság, a birodalmi kormányzat és igazgatás török nyelvű volt ugyan, de a minden szellemi tevékenységet elsősorban befolyása alatt tartó vallás, az iszlám, arab nyelvű, ennél fogva a hittudomány is és az egész ókori műveltséget közvetítő iszlám tudományosság is arab nyelvű volt. A törökség szellemi téren való nyitottságára jellemző, hogy a világi értelmiség, a szépirodalom és költészet a gazdag perzsa hagyományokat követte – a török irodalmi nyelvnek perzsa volt a nyelvtana – ugyanakkor a hellén műveltséget, elsősorban az építőművészetet nemcsak átvenni, de továbbfejleszteni is képes volt. Az ősi arab-szemita népi vallás, az ortodox kereszténység és a talmudi zsidó értékrend korszerű ötvözetéből kialakult iszlám képes volt legyőzni az ókor minden vallását, majd a török népiséggel szövetkezve meghódítani az Európán kívüli egész Mediterráneumot, de máig sem tudta az *ősi turáni családrendszert* kiszorítani a török nép szokásai közül, bármennyire is csábító lehetett a muzulmán többnejűség. Az iszlám tehát – bár más eredetű elemeket is felhasznált – az ókori ortodox keresztyénségnek éppen úgy modernizáló reformációjának tekinthető, mint Nyugat-Európában volt a pápaságé. Hogy az emberi művelődési fejlődés versenyében végül is a nyugati keresztyénség mögé kényszerült, az éppen induláskori modernségének gyors elavulásával magyarázható.

Katonai kormányzat és közigazgatás

A törökök nemcsak koruk legerősebb, hódításra képes hadseregét tudták megszervezni, hanem olyan *közhatalmat* is képesek voltak létrehozni, amely a hódítást állandósítani tudta. Ez a birodalom valóban impérium volt, azaz katonai kényszerhatalmi szervezet, nem arisztokratikus, mint a Nyugat-Európát annak idején megszálló barbárok – mint keleten sehol sem, az oszmán birodalomban sem alakult ki gentilikus-feudális nemesség soha – hanem despotikus, mint hajdanán Asszíria és Babilónia, vagy később a római császárság. A birodalom kormányzata és közigazgatása *egyszerűen katonai* volt, mintha polgári lakosai nem is lettek volna. A kisebb és nagyobb területi tartományi egységek élén katonatisztek vagy főtiszték állottak, a nagyvezér központi parancsnoksága alatt. Mindnyájukat a legfőbb hadúr, a szultán, nevezte ki és mozdította el tetszése szerint. A szultán hatalma az emberi lehetőségek szerint valóban korlátlan volt, egyszemélyben minden kényszerhatalom legfőbb forrása és birtokosa, éppen úgy, mint minden más keleti, karizmatikus, hódító despotáé. Ehhez járult még 1517-ben Egyiptomnak Szelim szultán általi meghódítása után a *kalifai méltóság*, amely a bizánci császárhoz és a római pápához hasonló egyházi főhatalmat jelentett, bár nem a társadalmi erkölcs feletti teokratikus hatalmat, mint az ortodoxoké és katolikusoké. A szultán hatalma annyira személyes és személyhez kötött volt – különben ilyen volt a középkori keresztyén karizmatikus királyé is – hogy képtelen volt családi vagy dinasztikus hatalommá modernizálódni. Az iszlám házasságjogi engedékenysége következtében mindig volt örökös az oszmán dinasztiában, de ismét csak az iszlám törvények engedékenysége folytán a szultán sok házasságának egyikén sem alakulhatott ki család, ez a trónöröklés rendjét annyira a természeti

adottságokhoz kötötte, hogy jogi szabályozásra lehetőség nem maradván, az új szultán csak testvérei legyilkolásával foglalhatta el törvényes örökségét. Természetes, hogy a hódítások lezárulása után, amikor a szultán csak gondúzó kedvtelése közötti szünetekben foglalkozott államügyekkel, minden birodalmi főtisztviselő kinevezésével és felmentésével, a hadviselés és békekötés ügyeivel, a háremhölgyei, mulatócimboraí, vadásztársai olyan befolyást gyakorolhattak a testvérgyilkos szultán felett, amely éppen közvetlen környezetének tagjai, az impérium legfőbb kormányzói előtti minden tekintélyének elvesztését eredményezte, szabad utat engedett mindenféle korrupciónak és valósággal kizárta a szultáni birodalom önzetlen szolgálatának lehetőségét.

Művelt polgári tisztviselőréteg

A katonai fegyelem alatt álló főtisztviselők mellett jól képzett, nagy műveltségű polgári *tisztviselőréteg* működött, akiknek tevékenysége folytán a török közigazgatás évszázadokon át szakmailag messze felülmúlta a keresztyén nyugat államainak adminisztrációját. Török barátaim váltig állították, hogy az oszmán impérium kormányzatát és közigazgatását széthrohasztó korrupció nem az iszlám engedékenysége – mert az szigorúan tilalmaz minden visszaélést – hanem a Bizáncból örökölt elfajult keresztyénségnek a görög és örmény etnikum által közvetített elemek továbbélésének az eredménye.

A török rendiség

Az a tapasztalatom, hogy a szociológia pozitivista-liberális-marxista iskoláján nevelkedett mai értelmiségi *nehezen érti meg* a jogegyenlőtlenségen felépülő társadalmi rendszert, tehát mindent, ami a 19. század előtti emberi társadalomra jellemző volt. Nyilvánvaló, hogy a rendiség fogható fel a legnehezebben, bár kétszáz évvel ezelőtt Nyugat-Európában még mindenki ebben élt, és utóhatásai még ma is kitörölhetetlenek. Nem is kísérelem meg az oszmán-török iszlámon alapuló társadalom ismertetését – ez különben sem feladatom – csak a nyugati keresztyéntől való néhány fontos különbségét jelzem. A *rabszolgaság* intézménye, a minden emberi és személyi jog nélküli alattvalók kategóriája része volt a jogrendnek. Valószínű, hogy emberségesebb volt a hajdani pogány római rabszolgaságot folytató bizantin rendszernél – és az újkori amerikai rabszolgaságnál – de intézményes és vagyoni jogilag szabályozott volt, nem úgy, mint az akkori nyugaton esetleg előforduló, kicserélésre váró hadifogoly-rab, vagy a bírói büntetőperben elítélt gályarab helyzete. – A Fényes Kapu birodalmában minden hatalom a szultáné, a Felséges Padisahé, arra jogban biztosított befolyása semmiféle alattvalónak nem lehetett. A katonai és polgári végrehajtó hatalom tisztségei nem voltak örökölhetők, sem a hivatali hatalom, sem a javadalmazásra szolgáló földbirtok, nem alakulhatott hát ki semmiféle nemesség. A szabad alattvalók magánjogi tekintetben nagyjából egyenlőek voltak, vallási rendekbe szervezve, az iszlám jogelveknek megfelelően. A „pogánynak”, „vallástalannak” minősítettek teljesen jog nélküliek voltak. Közhivatalt csak muzulmánok viselhettek, vagyoniuk a keresztyéneknek és zsidóknak is lehetett, és vagyoniukat utódaikra örökül is hagyhatták. Gazdasági tevékenységet, ipart, kereskedelmet mind folytathattak. A földművesek birtoktulajdoni és birtokhasználati joga hasonlított az európai jobbágy- és bérlőjoghoz. Családjogi tekintetben minden felekezet a maga vallási kánonjai és az azok alapján szervezett hatóságok alá tartozott. Megjegyzendő, hogy a szultán az ortodox egyházban, illetve annak felette a bizánci császár patrónusi méltóságát és jogkörét foglalta el, és hatóságaival garantálta a keresztyén egyházi törvények érvényesülését. Csak egy pillantást vessünk összehasonlításképpen Nyugat-Európára, ahol a muzulmán ember jogai sem lehettek, a zsidónak is csak korlátozott vagyoni joga, de még a más felekezetű keresztyének sem voltak teljes jogúak.

Az Európai Jogközösség bizonyítéka

Hogy valóban létezett Európai Jogközösség, azt az Oszmán-Török Impérium létezése – és minden más Európán kívüli hatalom – bizonyítja: a nyugat-európai országok minden lakosának jogai tiszteletben tartottak a Jogközösség egész területén, *de azon kívül nem*. Ha az európai ember személye és vagyona muzulmán alattvaló kezébe került, szabad prédának minősült, a javak egyszerűen a zsákmányolóé lettek, az ember pedig rabszolga. Az európai jogközösség határai a tagállamok között jogilag rendezettek és állandóak voltak, a külsők azonban csak ténylegesek. Ahol tenger választotta el Európát az Oszmán Birodalomtól, nagy tekintélyt adó tisztes tevékenység volt a kalózkodás, az idegen alattvaló rabul ejtése és piaci értékesítése, hiszen az idegennek nem voltak személyi jogai. Tömértelen kinnak és szenvedésnek voltak okozói a szárazföldön húzódó jogközösségi külső határok, mert azon át évszázadokon keresztül ájták a rabló portyák – az elnevezés „rabul ejtésből” ered – és százezer számra hurcolták rabszolgaságra az embereket. Voltak az Európai Jogközösségen belül viszályok, sok szenvedést és jogsérelmet okozó háborúk uralkodók és felekezetek között, sokakat legyilkoltak a martalóc zsoldosok, sokakat máglyára és gályarabságra ítélték a bigott bíróságok, de – ha lazán is – jogilag szabályozott volt nemcsak a bíraskodás, de még a hadviselés is.

b) Oroszország – Russzia, azaz előbb az Aranyhorda, később a Minden Oroszok Cárjának Birodalma, Muszkaország.

Oroszország és pravoszlávia. A tatár főhatalom

A 13. században Kelet-Európa mongol hódítás alá került. A dzsingiszida birodalom olyan nagy terjedelmű és annyiféle népességű volt, hogy szükségképpen részekre kellett bomlania. A nyugati részen, az Aranyhorda Birodalmában a mongol dinasztiaiból eredő kánok kényurassága alatt kun-tatár – pontosabban: oguz-kipcák-kazak – nyelvű turáni fajtájú katona és hivatalnok nemesség gyakorolta a közhatalmat. A lakosság jogállását az határozta meg, hogy vérségi, területi politikai vezetői milyen viszonyban állottak a – tatárnak mondott – kánnal szemben. A mongol társadalmi rendet egészében átvevő, muzulmán vallásra tért tatárok – az oguz-kipcák nyelvű kunok ivadéka – a déli részek uralkodó népe volt. Az egész területen, de az északi erdős vidékeken még inkább a többszörös idegen uralom alatt kiveszésre kárhozott ősi finnugor nyelvű csúdok fölé telepedett ortodox keresztyén vallású orosz-szlávok – az orosz, azaz a normann-varég rurikida hatalmi örökség szláv nyelvűvé lett hordozói – éltek, *a tatár főhatalom* által megtört fejedelemségekben. Évszázad alatt a tatár kán kegyeiért folytatott kíméletlen verseny rangsorolta az orosz fejedelmeket. Legelső helyre került a moszkvai, mert ő szolgálta legodaadóbban saját népével szemben, pénz és véradó behajtással, a tatár kánt – rendszerint a zsoldjába szegődött tatár lovasok, az ulánusok segítségével. A 15. század közepére a Moszkvai Fejedelem – az ősi normann *Rurik* nemzetségéből – hatalma kiterjedt a tatár kán uralma alatti egész keresztyén szláv lakosságra. Olyan tekintélyre emelkedett így, hogy III. Iván (1462-1505) moszkvai nagyfejedelem az ortodox papság pártfogásával bizánci császárlányt kapott feleségül. Konstantinápoly 1453-as eleste után a török szultánnak az ortodox egyház feletti patronátusát kétségbe vonó ortodox papság a moszkvai nagyfejedelmet tekintette az egyház fejének, „római császárnak”, *szlávul cárnak*. Ezzel a tatár kán könyörtelen kényúr szolgálja Krisztus egyházának áldását kapta hatalma megszilárdításához. Európai képzelet nem tudja felfogni azt a rettenetes szakadékot, amely a minden kényszerhatalmat birtokló cárt a teljesen jognélküli orosz néptől elválasztotta. Az egyetlen kapcsolat közöttük az *ortodox*, keresztyén vallás volt, és ez elegendőnek bizonyult nemcsak az orosz nép és az orosz hatalom megmaradásához, hanem mindkettő fölényes fejlődéséhez is, amellyel először társadalmilag, azután hatalmilag győzték le a közöttük élő más népeket és uralmakat. Azt mondják, a szláv nők butasága oroszosította el Kelet-Európát, mert képtelenek voltak más nyelven megtanulni, és csak oroszra tudták nevelni tatár férjeiktől született

gyermeküket. A legszigorúbb tárgyilagossággal is megállapíthatunk annyit, hogy az oroszok megmaradásukat, elszaporodásukat és későbbi hatalmukat mind a nő egyenlő családi méltóságán alapuló keresztyén házasságnak köszönhetnék, amelyet a pravoszláv egyház könyörtelenül betartatott az alattvalókkal. Mindenesetre az oroszság és a pravoszlávia művelődéstörténeti szinonimák.

A Romanovok

A tatár uralom csak népellenes rablóportyára rendezkedett be, létezését és fennmaradását indokló államcél híján gyorsan és megállíthatatlanul hanyatlott. Az Aranyhorda birodalmának keleti fele, a kazáni, nogáji, asztrakáni, kipcsák kánságok IV. Iván moszkvai cár uralma alá kerültek. A nyugati részen, a Balti tengertől a Fekete tengerig, Litvánia uralkodott, Moldávia és az Al-Duna vidéke oszmán uralom alá került, és csak Szkíthia déli része maradt a török szultán főhatalmát elfogadó Krími Kánság birtoka. A litván fejedelem a lengyel királyi trónra jutván katolizált, és átvette a magyar és a lengyel királyoknak a nyugati keresztyénséget kelet felől védő misszióját. A lengyel-litván unió az akkori Európa legnagyobb katonai hatalma volt, könnyen felszabadíthatta volna Kelet-Európát a tatár uralom alól, meg is kísérelte egy nagy szarmata-szláv birodalom létrehozását, de próbálkozása a katolikus-pravoszláv ellentét miatt meghiúsult. Előbb még a muzulmán és keresztyén uralmak közötti területek független lakossága, a harcias pravoszláv kozákság is szívesen fogadta a nyugati társadalmi haladást jelentő Báthori- és Wasa-dinasztiák alatti lengyel-litván főhatalmat, amíg az pravoszláv vallásuk gyakorlásában nem gátolta őket. Iván cár halála után három évtizedes interregnum következett Moszkvában, a Wasa-dinasztia könnyen megszerezhetette volna az orosz trónt – ebben Moszkva katonai megszállása is segítette – de a valláskülönbséget áthidalni nem tudták. A történetírók a jezsuitákat okolják nyugatnak akkori sikertelenségéért, de mi négy évszázad távlatában jól látjuk, hogy a keleti és a nyugati keresztyénséget, a két értékrendet elválasztó művelődési határ bizonyult akkor is, ott is áthághatatlanul. Az orosz pravoszlávia erkölcséhez leginkább alkalmazkodó *Romanov Mihály* (1613-1645) alapította meg Oroszországnak azt az új moszkvai dinasztiát, amely Oroszországot később világhatalommá tette. Mihály cár megtörve a rivális családok hatalmát komoly hadsereget szervezett, visszaszorította a lengyel-litván seregeket Novgorodból és Belorusziából, állandósítva nyugat felől Oroszország határait. A pápista büzt el nem viselő pravoszláv klérus – éppen 1648-ban, a vesztfáliai béke évében – hódoltatta meg a kozákságot a moszkvai cár előtt, kiterjesztvén így Oroszországot a későbbi Ukrajna területére is.

Személyi alapú uralom, mindenki alávetett

A moszkovita Orosz Birodalom a dzsingiszida mongol és a bizánci keleti despotikus uralmi rendszer, valamint a bigott pravoszláv ortodoxia ötvözete volt. A régi ázsiai despotikus birodalmakhoz hasonlóan uralmuk nem adott területre terjedt ki, hanem személyi alapon az uralomnak alávetett népre. A despotikus uralkodó nem Oroszország, hanem „*Minden Oroszok Cárja*”, bárhol is éljenek azok, a határoknak ez a ténylegessége jelentette a minden országot egymástól elválasztó jogi határokat biztosító nyugat-európai közösséggel szembeni első különbséget. A másik, a lényegesebb a belső, társadalmi szerkezeti különbség: minden világi és egyházi hatalom a despota cáré, vele szemben mindenki egyenlően alávetett. *Nem létezik* sem területi, sem személyi, sem hivatásrendi autonómia. Az alattvalók között csak magánvagyonai különbségek vannak, amelyek a bizánci-római jog szerint korlátlan tulajdonjogon alapulnak, kiterjedve a földbirtokokon élő földműves népességre is. A muzsikokat a rabszolgától csak keresztyénségük különbözteti meg, mert az biztosít számukra személyi és családi jogokat. Ők a birtok tartozékai, a földesurakkal szemben semmiféle joggal nem rendelkeztek, a mindenek felett álló cárral és annak szervezett közhatalmával szemben még kevésbé. A nyugattal szembeni vallási különbségen alapuló erkölcsi értékrendi különbség viszont azóta is feloldhatatlannak bizonyult.

3. Germánia

Uralkodók és rendek az újkorban

A „Germánia” elnevezés nem pontos, nem szabatos és nem is fedí a megnevezni kívánt fogalom lényegét, de nincs alkalmasabb, hiszen az ibérika (barokk) korában vagyunk, amikor a szavak, címek inkább elfedik, mint jelzik a fogalmi lényegét. A köznyelv Németország, Német Birodalom, a Birodalom, az Impérium, a Császárság, a császár neveket használja. Maga ennek a politikai alakulatnak az uralkodója a *Dei Gratia Imperator Semper Augustus, Rex Germaniae etc.* hagyományos történelmi címet használja. Jobb híján ebből vettük mi ki a Germániát, és tettük földrajzi fogalomból politikaivá, annak a hatalmi alakulatnak az elnevezésére, amely az újkorral induló Európai Jogközösség társadalomszervezési magját képezte. A középkori keresztyén államszövetség a személyesen uralkodó karizmatikus keresztyén királyoknak országuk területére szóló patrimoniális birtokjogán alapuló szövetségeként indult, a jogközösség által garantált határok között, mintegy egybefoglalva a honfoglalásban résztvevő nemeseknek a maguk földbirtokain, allódiomain, feudumain érvényesülő magánhatalmát. Az újkori rendi állam is természetesnek és észszerűnek vette, hogy államközi viszonylatokban a jogalany állam jogcselekvését az uralkodója gyakorolja. Az Európai Jogközösség kapcsolataiban az ügyintézők mind uralkodó monarhájuk képviselőjében és nevében jártak el. Az 1648-as vesztfáliai béke is az *uralkodók jogait és kötelességeit* rögzítette nemzetközi jogként. A pozitivista társadalomtörténet úgy látja, hogy a középkori abszolút autokratikus monarha hatalmát elbirtokolják az ország rendjei. Ezzel szemben a történelmi valóság az, hogy a rendek nem veszik el, nem kibővítik az uralkodói hatalmat, hanem hatáskörét rögzítik, biztosítván vele szemben az autonóm rendi jogokat, szabadságokat. A mind nagyobb társadalmi befolyásra emelkedő polgári rend valósággal életfeltételének tartja a korlátlan állami kényszerhatalmat a középkori teljességében, korlátozás nélkül, azaz a középkori államcélok, a külső és belső védelem, az élet és vagyonbiztonság érvényesítése tekintetében. Az, amire nem engedik kiterjedni a központi kényszerhatalmat, az a rendi, hivatásrendi autonómiák hatáskörében maradó újabb államcél, a rendek, egyének és csoportok közötti kapcsolatok jogi biztosítása, amely éppen a polgári fejlődés igényeit szolgálja. Nyilvánvaló, hogy az uralkodók képtelenek személyesen gyakorolni hatalmukat, ezért veszik igénybe a legfelső alattvalói rendet, a főnemességet, az egyházi és világi arisztokráciát, a tartományok honfoglalási, feudális jogon hatalmat gyakorló kormányzóit. Amennyire az uralkodók kényszerhatalma, tekintélye, csábítási befolyása terjedt, a tartományurakat, az országglakó urakat udvarukba – *az aulába* – vonták, a többi tartományaikban hagyták uralkodni vagy kormányozni, a tartományok nagysága, hatalma tekintetében a legnagyobb különbözőségeket, változatosságot mutató hatáskörrel. A Birodalmon belül így voltak nemzetközi nagyhatalomnak számító királyságok, de voltak akár egyetlen falura, vagy városnegyedre kiterjedő „országok” is, mindannyian államok, közhatalmi szervezetek. Ezekkel az uralkodókkal párhuzamosan ott voltak a feudális magánbirtokok, az aulikus főurak tartomány nagyságú feudumai, a királyok főhatalmához ragaszkodó vidéki nemesi birtokok, a szabad városok és kiváltságos helyek, annyira, hogy kívülről és távolról szemlélve együtt az egészet az állami közhatalom annyira elkeveredik a feudális magánhatalommal, hogy csak kaotikus tömkelegnek látszik. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy a rendiség a jogegyenlőtlenségen alapszik, és ez az uralkodókra is érvényes, akiket családjukkal együtt „fejedelmi hivatásrendnek”, az országos rendek egyikének tekinthetünk, az oligarhikusan megosztott államfői hatalom különböző hatáskörű részeseinek.

Közös erkölcsi alap, közös jogrend

A német nemzeti történetírás azt igyekezett elhíttetni a világgal, hogy a reformációt követő belső háborúk folytán megszűnt az egysége. Ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert csak a Birodalom hatalmi szerkezete lett oligarhikussá, csak az államfői hatalom oszlott meg néhány száz fejedelem között, az ország lakosságának nemcsak magánjogai és autonóm csoport jogai maradtak sértetlenek – sőt ezek még minden irányban ki is terjedtek – hanem még a birodalom területe is kiterjedt azokra az országokra, amelyek a vesztfáliai békével lettek a birodalmi tanács tagjai (Svédország). A Birodalom nemcsak továbbra is vállalta a legfőbb közös államcél, a külső és belső védelmet, de ezt újra és hathatósabban meg is szervezte, és a három kúriából álló Birodalmi Tanács hatáskörében intézményesítette is. Az azonos rendi és polgárjog – bár tartományonként és városonként mutatható különbséget – szilárd közösségbe tömörítette a Birodalom népességét. Az azonos jogoknak azonos volt az erkölcsi értékrendi alapja is, és ez az azonos erkölcsi alap közös volt a többi nyugat-európai állam erkölcsi értékrendjével, úgy a katolikus, mint a protestáns nemzetekével, melynek végeredménye – mivel a birodalomban mindkét felekezet jelen volt és a jogrend alakulásában kellő súllyal érvényesült – az egész Nyugat-Európának *közös erkölcsi értékrendi alapot* adott. Germánia felekezeti megosztottsága így szolgált az Európai Jogközösség egységének kialakulására, a jogrend alapját jelentő erkölcsi értékrend nyugat-európai általánosításával.

A dinasztia alapítási verseny győztese

A germán császári-királyi hatalom a többi európai személyes monarhiák hatalmával együtt enyészett volna el, ha a kialakuló rendek nem igényelték volna a fennmaradását. A középkor végére a királyi hatalom tekintélye annyira aláhanyatlott, hogy semmiképpen sem tudta ellátni az újkori fejlődés folytán kibővülő államcélok igényeit. A reformáció utáni újjászerveződésnek legelső feladata éppen a mindenki jogbiztonságát szolgáló központi hatalom megerősítése volt. A katolikusok az egyház gyakorlatában bevált isteni kegyelmi szukcesszió elve alapján a leszármazással öröklődő monarhia hívei voltak. A protestánsok viszont a belső egyenlenségek folytán kihaló fejedelmi családok pótlására amúgy is gyakorlattá vált, az érdekelt alattvalók közösségi akarata érvényesítésének elvét, a királyválasztást követték. A királyi tekintélyt azonban sem a feslett uralkodói házasságokból született nevetlen, felelőtlen trónörökösök – az utolsó Valois-ok jó példái ennek – sem a személyes tehetsége és tekintélye alapján megválasztott, de alkalmas utódot hagyni nem képes fejedelmek nem voltak képesek helyreállítani. A személyes, monarhikus hatalom öröklődéssel lett családivá. Azonban több trónörökös vetélkedése vagy az egyetlen trónörökös izgasága polgárháborút gerjesztett. A megoldást a fejedelmi családnak dinasztivá, uralkodóházzá (aullá) bővülése jelenthette, a felnőtt házassági férfiaknak a családfő hatalma alatti tartásában és a trónöröklési rendnek körültekintő és szigorú rögzítésében. Az újkori Európában azok az országok maradtak meg, amelyek erős központi hatalom szervezésére voltak képesek, azaz dinasztit tudtak alapítani és állandósítani. Ezt a dinasztiaalapítási versenyt nyerte meg a Habsburg család a Luxemburgtól átvett császár-királyi méltóságnak a családjukban való állandósításával.

Nagy tekintélyű Csehország

A vesztfáliai békében a Germán Birodalom kb. *háromszáz külön fejedelmi* politikai egységre oszlott. Közülük voltak több országra kiterjedőek és voltak falu nagyságúak. Legnagyobb tekintélyük a választófejedelemségeknek lett volna, ha tényleges hatalmuk ezeknek is nem a dinasztikus kapcsolatoktól függött volna. A karolingkori legrégebbi négy elektorátus: a *kölni, trieri és mainzi* érsekség, valamint a *rajnai* palatinátus fontossága annyira elolvadt, hogy még királyválasztó szavazatukkal is a többiek után igazodtak. A *brandenburgi* és a *szász* választónak már döntő szava volt, és kapott ilyet az 1648-ban elektorságot nyert *bajor* fejedelem is – *Hannover*, a kilencedik választófejedelemség csak 1692-ben nyerte el ezt a rangot – azonban a legnagyobb tekintélye

kezdettől fogva a Német Birodalom vezérállamának, *Csehországnak* volt. Ennek a trónját örökölték el a Habsburgok, Ausztria főhercegei, 1526-ban a Jagellóktól. Első pillantásra is látszik, hogy Germánia a kezdeti Rajna tengelyről az Elba-Enns tengelyre helyezkedett át az újkor elejére, hiszen legfontosabb tagállamai már ettől a vonaltól keletre, a közép-európai részeken terültek el. Erre csak azt a magyarázatot találhatjuk, hogy a hajdani avar-szláv szimbiózis olyan stabil társadalmi szerkezet kialakulását tette lehetővé, amelyen ezek a magas politikai és kulturális eredmények megvalósulhattak.

A sok száz egymással nagyon különböző tényleges kapcsolatot tartó legkülönbözőbb jogállású birodalmi fejedelemség logikusan és célszerűen csak dinasztiáik szerint írható le.

a) Az Austria-ház

Európa legnagyobb politikai hatalma

A *Habsburg-dinasztia Örökös Tartományai* – későbbi megszokott neve *Habsburg Monarchia*, *Gesamte Monarchie*, Egyesített Monarchia, Unifikált Monarchia, vagy csak egyszerűen *Monarchia* – a Cseh Királyság, Austria főhercegség, Szilézia, Stíria, Karintia, Tirol hercegség, Morva Őrgrófság és Krajna domínium, Isztria, Habsburg, Luxemburg stb. grófság, valamint kisebb rajnai és Dél-Németországi birtokok együttese, továbbá a Birodalmon kívüli Magyar Királyság és Horvátország dinasztikus uniója volt az akkori Európa legnagyobb politikai hatalma, nemcsak azért mert a császári és germán királyi koronát is magáénak tudhatta, de a dinasztia tagjai uralkodtak Spanyolországban és annak tengeren túli gyarmatain, valamint európai tartozékain, Belgiumban, Lombardiában és Nápolyban, de egy-egy elektorérsekségben és fejedelmi püspökségben is.

Bécsi király, bécsi polgárság

Az *Ausztria* elnevezés jellegzetes barokk szemléletre utal, mert „auszter” nép vagy nemzet nem létezik, márpedig az országokat népükről szokás elnevezni. A Duna völgyének az Enns és a Lajta közötti tartományában a régi kelta-magyar-avarszláv lakosság a bajor telepítések hatására elnémetesedett, de nem lett a bajorhoz vagy szászhoz vagy akár a poroszhoz hasonló németajkú megkülönböztethető nép belőle, amely lakóterületének nevet adhatott volna, hanem a nép kapta az „ausztriai” (*austriacus*, *österreicher*, *ausztriakusz*, *osztrák*) nevet. A politikai hatalmi szervezet ezért nem viselhette az Ausztria nevet. A helyette használt elnevezések – a fentebbiekben láttuk –, mind hiányérzetet hagynak az emberben. Még a törökök által használt *Bécs*, *Bécsi Király*, *Bécsi Birodalom* volna a legtalálhatóbb, de nyugat nem fogadta el, holott ez egyenesen utal a „Bizánci Birodalom” analógiájára, hiszen az is nemzet és ország nélküli birodalom volt. Bécs városára valóban érvényesíthető a babiloni és bizánci kozmopolita városi jogfolytonosság. A bécsi polgárnak sohasem volt semmiféle differentia specificája úgy, mint az akkori Nyugat-Európa minden valamirevaló városa polgárának megvolt -gondoljunk Nürnberg, Lübeck, Frankfurt, Rotterdam, Párizs vagy más nyugati város identitástudatú polgáira – amíg Babilon és Bizánc kozmopolita lakói még autonómiát sem igényeltek maguknak, annyira uralkodó császáruk tartozékainak tudták magukat. Persze Bécs polgársága is érvényesítette gazdasági érdekeit, elsősorban császáruk politikájának támogatásával, vagy közönséges megvesztegetésekkel igyekeztek a konkurens városok lekörözésére, de még zsoldossereget sem tartottak maguknak soha. Ilyen körülmények között Bécsnek nem alakulhatott ki a súlyának megfelelő európai tekintélye. Most, mindenek múltán az emberiség csak a bécsi keringőt tudja császárvárosi örökségnek, holott maga a kozmopolita városiasság azóta uralkodó társadalmi képletté lett, elsősorban az Európán kívüli egész emberi civilizációban, de még az öreg Európában is, azt pedig Bécs közvetítette Bizáncra át Babilonból.

Európa újkori történetében a „dinasztia” szó a Habsburg-családot, illetve a Habsburg háznépet jelentette, és a „monarchia” szó azoknak az országoknak a – fejedelmi – unióját, amelyeken ennek a dinasztíának a feje uralkodott. I. Miksa házi törvényei valóban dinasztíát eredményeztek, egy fő alatt tartották a család tagjait, még ha azok felnövekedtek és házasságot kötöttek is, sőt, ha az Örökös Tartományokon kívül más országok felett uralkodtak is, sőt – ez valóban rendkívüli családi specialitás volt – a más uralkodócsaládokba férjhez ment Habsburg-leányok új családjukban is a dinasztia engedelmes tagjai maradtak. A Monarchia – amelyet a római katolikus egyház legfontosabb szövetségesének tartott – alapjául szolgált a dinasztia hatalmának, de a Monarchia sem maradhatott volna fenn a dinasztia nélkül. Hogy monarchia és dinasztia *egymásnak elengedhetetlen feltételei*, arról meg voltak győződve a pápaságot szolgáló jezsuiták, azt Bigott Ferdinándnak, a stíriai hercegnek az erről való meggyőzése bizonyítja. Hogy merészelt volna különben II. Ferdinánd hadat vezetni a királyválasztó jogukkal élni akaró cseh rendek ellen, amíg a Birodalmon kívüli Magyarországnak ezt a jogát készségesen elismerte? Hogy viselhetett könnyörtelen háborút saját népével szemben, ha a Monarchiát nem tartotta volna Isten akaratából valónak?

b) Csehország és az Örökös Tartományok.

A birodalom szilárd cseh társadalmi bázisa

Csehország és melléktartományai Németország utolsó nagy uralkodócsaládja, a Luxemburgok, birodalmi hatalmukat és egész Európára kiterjedő tekintélyüket szilárd társadalmi bázisuknak, Csehországnak köszönhatték. A könnyen fegyelmezhető és szervezhető avar-szláv nép germanoid feudális nemesség alatt képes volt befogadni és asszimilálni az öntudatos rendi alattvaló, a burgius-polgárság intézményét – rendszerint meghagyva német anyanyelvét. Ahol ilyen természetes egyensúlyba kerültek a szervezett társadalmi erők, a királyság, a nemesség, a polgárság és a parasztság, a mindegyik rendbe beépült – klerikális – értelmiség, ott egészen természetes volt nemcsak a társadalmi és szellemi virágzás, hanem a terméshozatal is. Természetes, hogy az Európa egységét jelentő középkori egyház bomlását a cseh királyok – Luxemburg császárok – állítják meg és odázzák el, de az is, hogy a Nyugat-Európában évszázadok alatt mindenfelé induló és fejlődő szellemi reformáció éppen Csehország fővárosában, Prágában válik aktív társadalmi mozgalommá. És persze a mozgalom, a huszitizmus megfékezése is innen történik a Luxemburg-császár király által. – *Husz János*, szláv parasztok tudós ivadéka nem homályosítja el Nyugat-Európa latin és germán szellemének fényét, hanem fajok, nyelvek és társadalmi rendek fölé emeli az európaiságot, azaz kiteljesíti. – Egészen természetes tehát a történelmi folyamat, hogy a Cseh Királyság lett a reformáció után az evangéliumi keresztyén hatalomátvétel kezdeményezője, és az is, hogy ezt kellett a jezsuita ellenreformációnak legyőznie és eltörölnie. Arra is a világtörténelem logikája válaszol, hogy a nyugat-európai szellemi fejlődés súlya miatt helyeződött át Közép-Európára – az Elbától keletre. Hogy a reformáció szellemi mozgalma miért nem valamelyik nyugati központban ölt szervezeti testet, hanem Wittenbergben, Krakkóban, Kolozsváron és Prágában. És az ellenreformációt vezető jezsuitizmus miért Grácból lendül offenzívára, Prága bevételére. Amerika felfedezése ugyanis a nyugat egész figyelmét a tengerentúli új lehetőségek felé fordította, az olyan régi európai problémákra, mint a hitújítás, már nem maradt érdeklődése, azzal már csak közép-európaiak foglalkoztak, Németország avar-szláv eredetű tartományaiban, Magyarországon és Lengyelországban.

A fehérhegyi csata. Az új birodalmi alkotmány

Csehország 1526-ban, a mohácsi csatában meghalt Jagelló Lajos után a Habsburg családot dinasztivá szervező I. Miksa császár unokájának, Spanyol Ferdinándnak – az Érmelléken Taknyos Ferdinándnak nevezik – cseh királlyá választásával lett a monarhikus unió részévé. Ferdinánd utódainak a császárságban és a Cseh királyságban, valamint az Ausztriai főhercegségben, Miksa, Rudolf és Mátyás idejében szerveződött meg és érte el a protestantizmus elleni első sikereit a jezsuita rend. Ausztria rendjei, a hagyomány és tekintély nélküli nemesség és a dinasztival szembeni lojalitást életelemének tartó bécsi polgárság nem tudott és nem is akart ellenállást tanúsítani a főhercegi dinasztia által pártfogolt jezsuita tevékenységgel szemben. A cseh rendek viszont az ország kormányzása és igazgatása mellett még királyválasztó hatáskörrel is rendelkeztek. Velük szemben a jezsuitáknak még az együgyű Rudolf kényszerhatalmának felhasználásával sem volt számottevő sikerük, még a parasztságot sem tudták befolyásuk alá vonni, még kevésbé a polgárságot. 1618-ban, II. Mátyás halálával kihalt a Habsburg család főága és az Örökös Tartományok mindegyike a dinasztia mellékágára, I. Ferdinánd harmadik fiának, Stíriai Károlynak fiára, *II. Ferdinándra* szállott. A cseh rendek is gyanútlanul királlyá is választották, hiszen a mindig akadékos rendek azt tették. Ferdinánd azonban nemcsak bigottságával bizonyult a jezsuiták jó tanítványának, hanem álnokságával is, de még inkább konok céltudatos kitartásával. Megválasztása után azonnal foganasította Csehországban a Stíriában kipróbált protestánsűző intézkedéseit. A cseh rendek előbb a középkori privilégiumi módszerekkel védekeztek, majd ennek sikertelensége után, detronizálták Ferdinándot és Frigyes pfalzi elektort választották királyukká. A mindent tervszerűen csináló Ferdinánd most indította meg seregeit a magukra maradt cseh rendek ellen. – A magyar rendek ugyanis semlegesek maradtak, mert ott Ferdinánd még nem lépett fel a protestánsok ellen. – 1620-ban, a fehérhegyi csatában a csehek vereséget szenvedtek, Frigyes király hontalanságba menekült, és ez alkalmat adott Ferdinándnak a középkori alkotmány megváltoztatására. Eltörölte a rendek királyválasztó jogát és kormányzati hatáskörét. A külső és belső honvédelem, a teljes kényszerhatalom az erre vonatkozó adóügyekkel együtt a központi királyi hatóságok kezébe kerültek, amelyeket minden örökös tartomány számára – ezek közé illeszkedett be immáron Csehország is – egy központban, Bécsben, az új császári fővárosban szervezett. Csak természetes, hogy Ferdinánd hatóságai nemcsak *megtiltották* Csehországban a protestáns vallásgyakorlatot, de ellenőrizték is a tilalom betartását. A csehországi események az egész germán birodalomban történelemnek részei voltak, a katolikus klérus és a protestáns gyülekezetek közötti hosszú fegyvertelen és fegyveres viszály 1618-ban a Ligába tömörült katolikus fejedelmek és az Unióba szerveződött protestánsok közötti nyílt háborúba torkollott. A fehérhegyi katolikus győzelem után IV. Keresztély dán király sietett a német protestánsok segítségére, de zsoldosai nem tudták a Liga katonáit sem vitézségben felülmúlni, sem szörnyű garázdálkodásban alulmúlni. Győzött a Liga mielőtt a semlegességükből kilépő magyar rendek Bethlen Gábor erdélyi fejedelem vezetésével a protestánsokat megsegíthették volna. A Wallenstein vezette katolikus seregek sikerei arra bátorították Ferdinándot, hogy 1629-ben, az *Edictum Restitutionis*-ban az egész Germán Birodalomban eltörölje a protestáns vallás szabad gyakorlatát. Gusztáv Adolf svéd király jött ekkor seregeivel a német protestánsok segítségére, és a – különben katolikus – Franciaország szövetségében, 1632-ben Lützen-nél, Szászországban, döntő győzelmet aratott a katolikus hadak felett, bár ő maga meghalt a csatában. Ferdinándot azonban ez nem állította meg, és a háború folytatódott tovább, lassan minden európai hatalom érdeklődése és kisebb-nagyobb részvétele mellett. 1637-ben meghalt Bigott Ferdinánd, követte az uralkodásban III. Ferdinánd, de ez semmit sem változtatott a háború sorsán, hiszen azt eddig sem a császár vezette, hanem – ez most már köztudomásúvá lett – a jezsuiták. Végül 1648-ban, háromévi tanácskozás után, a vesztfáliai Münsterben és Osnabrückben kompromisszumos békét kötöttek. Az 1652-i Regensburgi birodalmi gyűlés hirdeti ki a Germán Birodalom *új alkotmányát*, amely a vesztfáliai béke

törvénybeiktatását jelenti. A vallásbéke tekintetében az 1624-es status quo alapján áll, tehát Csehországban a császár-király római katolikus vallása az államvallás. Különben a Cseh Királyság a Birodalmon belül megőrzi a tagállamok közötti első helyét, első elektori rangját, de ugyanakkor a Habsburg-dinasztia Monarchiájának örökös tartományává válik. Jogi helyzete, alkotmányos rendje azonos a többi örökös tartományéval, és együttesen hatalmi magjául és alkotmányjogi mintájául szolgálnak az egész Germán Birodalomnak, és a rendi állam vonatkozásában az egész Európának.

Az autokráciák örök hibája

A régi Ausztria, Stíria, Karintia, Krajna, Tirol és a Főhercegség többi tartozékai, amelyeket Csehországgal együtt *Bécsnek* és legáltalánosabban Habsburg *Monarchiájának* szokás nevezni, az egész újkor tekintetében Európa meghatározó hatalma. Alkotmánya – azaz közhatalmi rendszere – a katolikus autokratikus örökös monarchia típusa. Minden kényszerhatalom forrása és birtokosa a császár-király-főherceg-herceg, a dinasztia szeniora. A császár – „*Dei Gratia Imperator Semper Augustus, Rex Germaniae, Bohemiae, Archidux Austriae, etc.*” – Isten kegyelméből való örök dicsősége egyszerűen az egész világra kiterjed, nincs korlátozva területre, országra – mint a Germániára, Csehországra és egyebekre vonatkozó királyi hatalma – sem Európára, még Nyugatra sem. Nagy Károly császársága csak nyugati volt, arra a területre terjedt ki, ami a Róma folytonosságát fenntartó Keletrómai Birodalom uralma alól kimaradt. 1453-ban Konstantinápoly elesett, a Bizánci császárság megszűnt, visszaolvadván a Bécsben székelő egyetlen császárságba. – A török szultán és a moszkvai cár császársága nem tekinthető legitimnek. – A Bécsi Császár a császári korona karizmáján kívül még Hungária apostoli királyi karizmájának is örökös birtokosa, sőt, hogy a leszármazási jog vitathatatlan legyen, Nagy Konstantinnak, Attilának és Nagy Károlynak is vér szerinti ivadéka. Hatalma tehát vitathatatlanul Istentől ered, sem átruházására – öröklésére – sem gyakorlására az alattvalóknak semmiféle befolyása nincs, és nem is lehet. Hatáskörét maga állapítja meg magának, ez azonban csak a tulajdonképpeni közhatalom gyakorlására terjed ki. Az alattvalók minden magánviszonylatában a rendek jogai érvényesülnek, amelyeket illetékességi körükben maguk gyakorolnak, az uralkodó „kegyelméből”, és a szükséges esetekben az ő karhatalmának a segítségével. Olyan nagy a távolság az uralkodó és alattvalói között, hogy ezt a szakadékot a közhatalmat az uralkodó nevében gyakorló arisztokrácia sem képes áthidalni. Az abszolút monarchiák, és általában az autokráciák *örök hibája* mutatkozik meg, a közhatalmi döntéshozók, az intézkedések elrendelői a nagy társadalmi távolság miatt „hivatalból” tájékozatlanok, és ez az autokratikus monarchia állandóságban és biztos voltában rejlő előnyeit csaknem semmisé teszi. Az ilyen magas hatalomnak közelébe sem férhet az alattvaló, és ez a közbenjárók legalitáson kívüli, tehát nem szabályozott, de annál fontosabb tevékenységét szokásos gyakorlattá teszi. – N.B.: Azokban a vallásokban, amelyekben Isten nem atyja, hanem autokratikus kényura az embereknek, ott is közbenjárókra van szükség. – Ezek a *közbenjárók* az áthidalhatatlan távolság miatt nem is az uralkodó és a nép között közvetítenek, hanem az uralkodó környezetében élők, főtisztviselők, miniszterek, udvari méltóságok családtagjai vagy szolgálói és a nép között. Persze, az uralkodó gyóntatójához vagy a miniszterek gyóntatójához való kapcsolat a leghasznosabb, de az esetek többségében az urak inasai és az udvarhölgyek szobalányai jelentették a legbiztosabb utat a döntéshozók füléhez. A legkülönbözőbb jogállású és foglalkozású szolgálattevők, szolgáltatók és szolgálók, valamint a mindezek felé közvetítők, tehát a császár és udvara, a dinasztia tagjai, a felső arisztokrácia és a főméltóságok, valamint ezeknek udvarai, katonai és polgári méltóságok, nagyobb és kisebb hivatalnokok és mindezeknek szolgálattevői és kiszolgálói, továbbá ehhez az egész udvari hierarchiához kapcsolódó mindenféle közvetítő teszik Bécsset császárvárossá, a császár városává, azaz az imperátort Bécs város császárává. Bécs császár nélkül nincsen – mint ahogyan Babilon sem, és

Bizánc sem létezett a maga despotája nélkül – mint ahogyan a császárt is nehezen tudjuk Bécs nélkül elképzelni.

A dinasztikus hatalmi gúla. A zsoldosok

Az örökletes abszolút monarhia elvben, dogmatikusan tökéletes – mint mintája, a pápaság és minden teokrácia – tehát nem lévén szüksége változtatásokra, *kizár minden reformlehetőséget*. Újítani csak ellen-kényszerhatalommal, forradalommal lehet, tehát a monarhia megszüntetésével. A szuverén hatalom alapja a valós kényszerhatalom intézménye, a hadsereg, a legelső államcél, a külső és belső védelem, a közbiztonság eszköze. A középkori lovagi hadsereg önkéntes és ingyenes katonai szolgálata a honfoglaló vitézek leszármazottainak, a nemeseknek a joga és kötelessége volt. Különösen a helyi közbiztonság fenntartására kellett hivatásos fegyvereseket, zsoldos katonákat, darabontokat, hajdúkat – gendarme, zsandár = fegyveres nép – martalócokat alkalmazni nemcsak a városi tanács, de a nemesi akarat foganatosítására is. A lovaguraknak derogált a fegyveres szolgálattal való viaskodás, ezért a szolgálattal szemben szolgálattal, zsoldosokat állítottak. A harmincéves háborúban, már csak *zsoldosok* harcolnak, kényszeralkalmazásra, emberkínzásra, gyilkolásra, rablásra, pusztításra szakosodott bérmunkások. Csak a felső irányítás volt a főúri tábornokok kezében, és a tisztikart alkotta, az Isten-Haza-Király szolgálatára önként vállalkozó nemesség. Éppen a császári-királyi hadsereg volt a középkori honfoglaló és hűbéres születési nemességnek az újkori rendiségbe átvezető intézménye, egyúttal a társadalmi felemelkedésnek, a magasabb rendbe jutásnak a közszolgálati útja. Ennek mintájára alakult a közszolgálat polgári, azaz nem katonai lehetősége, az uralkodót, az államot ellátó hivatalnok köztisztviselőség. A középkori állam közhivatalait ellátó klerikális írástudók a humanizmuson keresztül az újkorra szekularizálódtak, nem papi tisztviselőkké, hivatásos hivatalnokokká lettek. A rendi állam minden közfunkcióját ezek a polgári – azaz nem papi és nem katonai – tisztviselők látták el a rendiség minden szintjén. A kormányzati teendőket ellátó írástudó arisztokraták és a közigazgatást végző írástudó nemesek sem nélkülözhatték a polgári vagy jobbágyrendű írnokok, hivatalnokok munkáját. Nem alakult belőlük külön hivatásrend, hanem hasonultak azokhoz a rendekhez, amelyekben tevékenységüket ellátták. Azokat a tisztviselőket, akiknek a tehetségét a hivatal nem tudta nélkülözni, kénytelenek voltak az illető rend tagjává léptetni elő, a polgárt nemessé, a nemest főúrrá. Persze a kinevezések, előléptetések közvetítések nélkül nem történhettek meg, különösen a legalsóbb szinten, ahol a szolgálóból szabadot, a polgárból kistisztviselőt csináltak, hogy ennek gyermekei majd nemesekké és főúrrakká válhassanak. Nem tagadhatjuk ennek a dinasztikus társadalmi, *hatalmi gúlának* a természetes voltát, hiszen logikája szilárd. Mivel azonban a hatalmi gúla alapja a csúcsán álló császár, az egész szerkezet bizáncias, természetellenes ízt kap.

Közfunkciók

Az államcélok megvalósítására szolgáló katonai és hivatalnoki sereg fenntartásához anyagiakra, pénzre volt *szükség*. Az alkotmány szerint a hadüzent és békekötés, a nemesek hadiszolgálatra való behívása a birodalmi gyűlés hatáskörébe tartozott, az ezekhez szükséges adók megszavazásával együtt. A császár azonban zsoldoshadsereget tartott, amelynek fenntartására elsősorban az országgyűléstől nem függő uralkodói jövedelmek szolgáltak, a városok adói, vámok és illetékek, a bányák, pénzverdék jövedelmei, amelyeket a császár csak tőle függő fizetett hivatalnokaival fizettetett. A tartományi, kerületi közigazgatást a helyi nemesi rendek látták el, a városit pedig a saját választott tisztviselői. A legelsőbb közfunkció, a bíráskodás minden szinten a hagyományok szerint választott, az uralkodó által megerősített vagy kinevezett független bírák kezében volt és maradt. A helyi és szakmai hagyományok különbözősége annyira változatossá, egyenetlenné tette az igazságszolgáltatást, hogy az az uralkodó legfőbb bírói hatalmának jogegységet biztosító érvényesülése nélkül lehetetlen lett volna.

A bécsi nép, a császárváros egész lakossága annyira magáénak érezte a dinasztíát, hogy még vágyaiban sem tért el tőle. Mindenkinek létérdeke volt a császár és az udvar szolgálata, amely annál nagyobb hasznot hajtott, minél nagyobb volt a császár hatalma, minél nagyobb területre, birodalomra terjedt ki a tekintélye, minél több és minél gazdagabb fejedelmet, herceget, főurat, külföldi követet, tartományurat, generálist és főméltóságot vonzott Bécsbe. Az érdekeknek ez a *bizáncias összefonódása* eredményezte azt, hogy Bécsben sohasem volt császárelenes forradalom, pedig ez volt a legkatolikusabb monarchia, az újítások és reformok legortodoxabb ellenzője. Végül is a Habsburg-dinasztia uralmának a végét nem népi felkelés, hanem egyszerűen az uralom megunása okozta. A társadalmi valóságban azonban a Habsburg-dinasztia autokratikus monarchiája *nem volt ilyen idillikus*. Először is a Tridenti Zsinat római katolikus receptje szerint, a pápa által Isteni érvényességűnek nyilvánított szabályok alapján épült fel és működött. A jogalkotás, azaz a jogkezdeményezés a római egyház erkölcsi tanítása alapján kibocsátott parancsok, rendeletek alakjában működött. Az erkölcsi tanítást azonban nem hittudósok, tanítók és prédikátorok tolmácsolták, hanem a római egyház kinevezett papjai, a gyóntatószékeken át minden fülbe egyénileg belesúgva, a császáréba is, a miniszterekébe és minden alattvalóéba is, a nyilvánosság kizárásával, tehát minden ellenőrzési lehetőség nélkül, tehát felelőtlenül. Azt tudjuk, hogy az autokráciákban a hatalom működését a hatalomgyakorlók tájékozatlansága gátolja. Hogy ezen a tájékozatlanságon a mindkét nemű udvari szolgák közbenjárása és közvetítése mellett csak a gyóntatópapok tájékozottsága és őszintesége segíthetett. Ez pedig ismét csak ellenőrizhetetlen volt. Nem lehet tudni, mennyiben igazak a jezsuitákkal szembeni vádak, hogy például a harmincéves háborúért mennyiben felelős Bigott Ferdinánd ösztönös hatalmi féltelensége, és mennyiben a jezsuitáknak a „szent” célok érdekében akár ördögi eszközöket is alkalmazó pragmatizmusa. A *jezsuitizmus hatása* a végeredményen látszott. A császár – illetve a reá hivatkozó miniszterek – sohasem lépte túl formailag a maga hatáskörét. Tiszteletben tartotta minden országának alkotmányos és rendi jogait, még a vallás szabad gyakorlatára vonatkozókat is. Azonban a tartományi rendek sohasem gyűléseztek, a városok és céhek nem éltek szabályrendelet-alkotási jogukkal. Azok az intézkedések, amelyeket a reformista történetírás felró, sohasem a népakarat ellenére hozattak, hanem a legtöbb esetben egyenesen a nép követelésére. Sajtó pedig nem volt, hogy a gyóntatószékek propagandáját ellensúlyozhatta volna.

c) Szászország, pontosabban: Felső-Szászország, Sachsen, Saxonia

A Wettin-dinasztia Zsigmond császár 1425-ös rendelkezésével kezdődött, amellyel Harcias Wettin Frigyesnek adományozta Meiszen örgrófságot. Az ország tekintélyét Bölcs Frigyes (1486-1525) terjesztette ki újabb birtokszerzésekkel, korszerű kormányzattal, a wittenbergi egyetem alapításával és a reformáció pártfogásával. I. Miksa után császárrá is választották volna, ha ezt I. Ferenc francia király meg nem akadályozta volna önjelölésével. A történetírók azóta is hosszan tárgyalják, hogy alakult volna Európa sorsa protestáns császár dirigenciája alatt. Frigyes és utódai készek voltak az evangéliumi keresztyénség igényei szerint szervezni meg uralmukat. Nem volt könnyű dolog, hiszen a reformáció még kezdetén volt, állametikájának kialakulására még száz évet kellett várni. Egyelőre a polgári rend autonómiáját engedte megerősödni és a többi társadalmi rendek közötti egyensúlyt fenntartani. Luthernek és követőinek a pártolása, a korszerű társadalmi reformok pozitív eredményeket hoztak, de nem ingyen: parasztlázadás és felekezeti háborúskodás, viszály a katolikus császárral és párthíveivel szemben. *I. János György* uralkodása idejére (1611-1656) Szászország új berendezkedése annyira megszilárdult, társadalma annyira megnyugodott, hogy vonakodott jó állapotát a harminc éves háborúba való beavatkozással kockáztatni. Tekintélyes

protestáns uralkodó léte a szász választófejedelem vonakodott a katolikus császár ellen fellépni, de mellette sem állott ki. Az ország így is *csatatérre változott*, a svéd és a császári zsoldosok pusztításait kellett elszenvednie. A vesztfáliai béke a felső elbai tartományoknak Szászországhoz csatolásával, határainak biztosításával Közép-Európa számottevő államává tette Szászországot, a Wettin-dinasztiát pedig kiemelte a sok száz germán fejedelmi család közül, és az akkori legnagyobb európai katonai hatalom, Lengyelország trónjára is juttatta.

d) Brandenburg választófejedelemség, Poroszország, Borussia

Achilles elektor (1470-1486) családi örökösödési törvényével a *Hohenzollern*-család dinasztiává szilárdult. A reformáció kezdetén, némi ingadozás után II. Joachim (1535-1571) az evangéliumi keresztyénséget fogadta el, mintaszerűen szervezve át a szekularizált egyházi javakat. Utódai János György, Joachim Frigyes és János Zsigmond tovább építik a dinasztiát és az országot. Az 1525-ben Porosz Hercegséggé alakult Teuton Lovagrend örökösőjével kötött házasságával János Zsigmond elektor egyesítette Brandenburgot Poroszországgal (1618). György Vilmos (1619-1640) és Frigyes Vilmos (1640-1688) a harminc éves háborúban való részvétel helyett az ország korszerű berendezésére és megszervezésére fordítják erejüket. A protestáns polgári autonómia közösségi elve magától értetődően érvényesül és épül be Poroszország spontán szokásjogába. A vesztfáliai békében a lovagrendi örökség mellé megszerezte *Pomeránia felét*, és ezzel Poroszország számottevő baltikumi hatalommá emelkedett.

e) Bajorország

A 12. század óta uralkodó *Wittelsbach* család 1505-ben, az örökösödési törvény elfogadásával dinasztiává erősödik. Bár a városok polgársága a reformációval rokonszenvezett, az ókori római egyházi hagyományok annyira átittatták a délnémet lakosságot, hogy a püspökök helyükön maradhattak, és megakadályozhatták a protestáns közösségek, az eklézsiák megerősödését. A jezsuiták már a tridenti zsinat előtt szerepet kaptak, utána pedig egyszerűen bábjakká tették Bajorország uralkodóit. A dinasztia gyermekeit ők nevelték, felnőttjeinek ők voltak a gyóntatói. Természetes volt, hogy a Bigott Ferdinánddal együtt nevelkedett I. Miksa (1597-1651) bajor herceg teljes katonai és gazdasági erejével a katolikus oldalon lépett be a harminc éves háborúba. A vesztfáliai békében jutalmul a palatinátustól elvett választófejedelmi rangot kapta. Bajorország uralkodói a nagy Habsburg monarhia árnyékában meghúzódva zavartalanul tartották fenn katolikus monarhiájukat, de ennek – az ország kicsinysége miatt – nem volt olyan nyomasztóan merev a despotikus jellege, mint nagyhatalmú társainak, Spanyolországnak és Franciaországnak.

f) Germánia többi tartományai, Alsó-Szászország, a Rajna-Majna mente, a Birodalmi Városok

A három rajnai egyházi választófejedelemség, a palatinátusi elektorság, a később királyság rangjára emelkedett Hannover és még vagy kétszáz kisebb és még kisebb birodalmi tagállam sorsa és története *nem különbözik* Germánia általános történelmétől, mindegyik hasonul a vele szomszédos előbb leírt tartományokhoz, felekezeti jellegük szerint.

A Birodalom és a reformáció által megmozgatott Nyugat-Európa, azaz az Európai Jogközösség egésze, a *máglyák és gályák* mártírjai, a csataterék hősei, a megkínzott, kirabolt, üldözött milliók *sz szenvedése* árán jött el Európa újkora. A történetírás döbbenetesen áll a hitviták és a lelkiismereti szabadság tilalma előtt, az inkvizíciós és más túlkapások láttán, de a szembenálló hadseregek könyörtelen pusztítására még magyarázatot sem talál. Tudnunk kell azonban, hogy az új építéshez a *régi romok eltakarítása* nélkül hozzákezdeni sem lehet. Az ókor romjait annak idején a hun és germán barbár seregek takarították el, a középkor romjait a máglyák hóhérai és a háborúk zsoldosai. Az ezek tetteinek átszenvedése törölte ki Nyugat-Európa népének lelkéből, szelleméből, az egész társadalomból mindazt, ami a jövő építésének útjában állott – már amennyire a különböző népek lelki sajátosságai egyáltalán igényelték az újítást. Ahol csak a középkori klérus megtisztítására éreztek szükségét, ott elegendő volt a Tridentinum elfogadása. Ahol hittételek feletti vitát kellett lezárni, ott már máglya is kellett, többnyire annak a bizonyítására, hogy nem lehetnek igazak azok a hittételek, amelyek máglyák bizonyosságára szorulnak. Ahol pedig új erkölcs alapján új jogrendnek, új társadalomnak kellett kialakulnia, ott háború eszközére is szükség lett. Európa történelmi földrajzán megkülönböztethető a három övezet: a középkor rendszerét konzerváló Dél-Európa, a vívódó Közép-Európa és a keresztyénséget korszerűsítő protestáns Észak-Európa. Az övezethatárok mentén természetes a vérre és kínra menő viszály és háború. A történelem logikája megkövetelte azt is, hogy Germániának az a része, amelyet a hajdani Római Impériumot megtisztító barbár támadások nem értek – tehát a támadó germánok területe – most *megtisztulhasson* a középkor romjaitól. Éppen azon a részen volt erre szükség, ahol a középkori szellemi, társadalmi, gazdasági fejlődés a legnagyobb eredményeket hozta, Németország közép-európai részén, az Elbától keletre. Ha itt a zsoldos martalócok pusztításai nem lettek volna esztelenek, nem égették volna el a feudális-burgius polgárság büszke alapjait, a társadalmi kényszerhatalom által védhetetlen autonómiák rendszerét, akkor a Germán Birodalom nem a rendi kor oligarhiájába, hanem az egész keresztyén társadalmi fejlődést megszüntető anarhiába ment volna át.

A burgius-polgári város modelljének, *Magdeburgnak* mintáján tervezett, felépült és szervezett, a józan észszerűség magas fokán működő német város bükkfafejű, öntudatos, gazdag polgárát észszerű érvekkel nem lehetett meggyőzni az esztelenségnek még a létezéséről sem, annak gyakorlati bemutatása nélkül. Méltán lehetett büszke ez a polgár városára, céhére, egész autonóm szervezetére, mert valóban nagy eredményeket értek el a középkor alatt a szellemi, társadalmi, gazdasági fejlődés terén. Természetesnek tartották a közhatalom birtokosai is, hogy az eszük és két kezük becsületes munkájával élő és gyarapodó polgárok nem engedik városukban megtelepedni az üresfejű, ingyenélő nemeseket és a királyokat is csak vendégként fogadják be. A megújított hite alapján Isten kizárólagos, nélkülözhetetlen eszközének gondolta magát, és gögijében a más hitűeket kárhózzottaknak tekintette. Csak amikor *saját szemével* látta, hogy az idegen zsoldosok – a zsoldosok ugyanis mindig idegennek hazudták magukat – hogy gyújtják rá a templomot a benne szabadon választott hitvallása öntudatával a tökéletesnek tudott liturgia szerint imádkozó gyülekezetre, hogy szegeznek nyelvüknél fogva a templomajtóra kedves prédikátorait, hogy gyilkolják le az égő iskolából menekülni akaró tanítókat és gyermekeket, hogy vetköztetik meztelenre és kínozzák halálra a legtekintélyesebb városi előljárókat, hogy húzzák karóba a saját édesapját, az ötvös céh mesterét, hogy kincseket csikarjanak ki tőle, hogy erőszakolják meg legyilkolásuk előtt a város nőit – akikhez nem volt kedvük a zsoldosoknak, azokba dárdanyelet dugtak – hogy hajigálják halomba az elfogott férfiak levágott nemi szerveit, közben égő

fáklyákkal hogy pörkölik, és hogy kínozzák a legkülönbözőbb módon az erre kiválasztottakat. Hogy senki se feledhesse el, hogy a hit szent ügyéről van szó, csak a másik felekezetű keresztyéneket – katolikusok protestánsokat, a protestánsok a katolikusokat – intézik így el, a zsidókat „nem bántják”, hanem családjukkal együtt szabad elvonulást engednek számukra, ha minden pénzükkel „megvásárolják” a zsoldosok összerabolt holmijait. – A tisztelt Olvasó a *rémítetteknek* nem tudja olyan változatát elképzelni, amelyet a vallásháborúk zsoldosai el nem követtek volna. Ne hasonlítsa ezeket senki a 20. századi terrorcselekményekhez, mert a terror céltudatosan a megfélemlítésre szolgál valami távlati cél érdekében, de a logikátlan, esztelen rémítettek semmire. – Látnia kellett a polgárnak, hogy ezek után, hogy ég le és válik romhalmazzá gyönyörű városa. Hogy tanulja meg, *mennyire hiányzott* az egész eseménysor alatt egyetlen nemes lovag, aki szintén esztelenül egy szál karddal ellenállva, becsületéért életét áldozza. Így megtanulták a polgári szabadság hívei, hogy nem elegendő városukat „szabadnak” nevezni, oda kell tenni mellé a „királyi” jelzőt, hogy a városi szabadság valós társadalmi értékke legyen a legerősebb társadalmi hatalom garanciájával. Igen, kényszerhatalmi változást, újítást, nem észszerűséggel, csak nagyobb kényszerhatalom alkalmazásával, erőszakkal lehet elérni. Erőszak kellett a katolikus monarchia kialakításához, és még nagyobb erőszak kellett a választási rendszernek alkotmányos monarchiává alakításához.

A polgárság szenvedései

A nyugati keresztyén egyház az egész középkoron át *nevelte* a reformáció társadalmát. A Krisztus tanítása szerinti életre, az örök erkölcsi értékeknek, a jónak, helyesnek, igaznak és szépnek az új megfogalmazására volt szükség, hogy vágyat lehessen támasztani a lelkekben ezek iránt, hogy a megfelelő viselkedés, cselekvés szabályai szokásként az emberek génjeibe épülhessenek. A legnagyobb változást igénylők, az egyéni szabadságra vágyó polgárok kellett elviseljék a *legnagyobb szenvedéseket*, az esztelen háborús pusztításokat, de ez természetes is, hiszen őket nevelte a legnagyobb teherbírás elviselésére a keresztyén egyház.

4. A Birodalmon kívüliek: a Jogközösség tulajdonképpeni tagjai

a) *Svájc, Helvécia, Schweiz, Suisse, Svizzera, Nyugat-Alpesi Tartományok, Eskütársak Szövetsége, Svájc és Graubünden, később Svájci Szövetség, Helvét Konföderáció, Confederation Helvetique*

Alpokbeli hegyi társadalom

Az Alpok vidéke, mint általában a hegyvidékek, az ember történelme szempontjából kivételes terület, amelyre egyrészt nem vonatkoznak, másrészt itt másként érvényesülnek az általános *településtörténeti szabályok*. Az ókor végén Európa barbár hódítók uralma alá került, akik maguk között a területet felosztották, illetve a hódító vezérek és katonáik annyi emberre terjesztették ki uralmukat, amennyire kényszerhatalmukból futotta. Uralmat állandósítani csak ott lehetett, ahol a lakosság állandóan egy területen lakott, megtelepedett és földműveléshez látott. A nemzeti szállásterületek, országok államokká szerveződtek a nyugati keresztyén egyház tanításának hatása alatt és mintájára. Így alakult ki a Confederatio Christiana, a középkori keresztyén államközösség. A nagy hegyvidékeken azonban nem lehetett földet művelni, hogy ott a lakosság állandóan letelepedhessék. Az itt vadászattal, gyűjtögetéssel, legeltetéssel, pásztorkodással foglalkozó lakosság nehezen volt földesúri uralom alatt tartható, illetve nem volt érdemes a szétszórt lakosság feletti hatalomgyakorlásra energiát fordítani. A hódító nemesek várúr ivadéakai megközelíthetetlen kastélyaikban ténylegesen *függetlenül éltek*, hercegtől, tartományúrtól, királytól, de ugyanilyen függetlennek érezhette magát akármelyik elszigetelt esztenában lakó pásztor is. A családok között az

egyetlen kapcsolat a vallási közösség, az egyház volt. A pápaság gondoskodott arról, hogy Nyugat-Európa egész területe püspöki felügyelet, egyházi fennhatóság alá kerüljön, azok is, akik a királyi kényszerhatalom alól függetlennek tudták magukat. A szerzetesrendek itt is megtelepedtek és például szolgáltak az egyenlőség és önkéntesség alapján való társulásra, a később polgárinak nevezett közösség alakításra.

Az Esküszövetség

Az állandó *letelepedés* itt is bekövetkezett és a kialakult faluközösségek és városok feletti uralom már csábította a hajdani üres területekre kapott feudális hatalmuk érvényesítésére a nemesurakat. Az Alpok lakossága népi hagyományai és természetes hajlamai szerint reagált a hűbérurak törekvéseire. A *keleti tartományokban*, Ausztriában, Stíriában és Karintiában az avar-szláv eredetű lakosság természetesnek tartotta maga felett a hercegi uralmat. A *déli lombard* uralmi területek olasz népe, Friaul, Milánó, Savoya lakói is előnyösnek tartották maguk számára a hercegek politikai védelmét. A nyugati és északi Alpok népe, a legősibb mindenféle ottani népelemet is magába olvasztó alemannok és svábok, majd az elfranciásodott burgundok hegyi szabadságot és függetlenséget szoktak meg még a letelepedésük előtt, és ellenálltak a földesúri törekvéseknek. Előbb a városok szereztek maguknak császári szabadságlevelet, azután a szabad parasztok közösségei is megtagadták a földesurak szolgálatát. A politikai hatalomra emelkedett hegyaljai tartományurak, a burgundi és savoyai hercegek és habsburgi grófok nem tűrhatték főhatalmuk kétségbevonását, nemcsak az adó elmaradása miatt, hanem területi szuverenitásuknak az országhatár nyitottságával járó elbizonytalanítása miatt is. A lakosság képviselői 1291-ben *esküszövetséget* kötöttek szabadságjogaik védelmére, felfegyverkeztek, visszaverték a támadó nemesi seregeket, megakadályozván a hűbérurakat hatalmuk tényleges gyakorlásában. A lovagi seregeket felváltó zsoldos katonaság általi háborúban már a hegyi nép volt fölényben, mert már nemzedékek óta egész Európában zsoldosként szolgáltak. A 16. század kezdetére a helvét kantonok szövetkezett népe megszüntette maga felett minden környező állam hatalmát. Világtörténelmi távlatban ez úgy értendő, hogy a középkorra jellemző feudális nemzetállam hatalma megszűnt a nyugati Alpokban, visszaállott a barbár hódítás előtti állapot, anélkül, hogy ott a feudális közhatalom valaha is vitathatatlaná szerveződött volna.

A hit a szabadság része

Istenhez fűződő kapcsolatukat, vallásos hitüket és annak gyakorlását kezdettől fogva *szabadságuk részének* érezték és tudták a hegyi népek. A szabadság – mint később a klasszikus államelmélet megállapította – a kényszerhatalom alóli kivételt, a polgárinak mondott személyi autonómiát jelenti, a jog lévén a kényszernek és a szabadságnak az egyensúlya. A vallási reformáció Helvéciában természetes következményként hozta a hívők közösségének, a gyülekezeteknek a megalakulását. Nem a hitbeli, ún. dogmatikus különbségek választották le a helvét hitvallásúakat más hitűektől, hanem vallásgyakorlati szervezetük. A helvét hitvallásúak számára más hitfelekezet szabad vallásgyakorlata éppen olyan természetes, mint a sajátjuké. Még azt is hajlandók elfogadni, hogy más felekezetűek papi uralmat tőrjenek maguk felett, hiszen szabadságában áll minden embernek bárkinek is önkéntes szolgálata. Az pedig, hogy a hitközösség szabad vallásgyakorlatát nem a Helvéciában megszokott települési előjáróság, az autonóm város vagy falu tanácsa, a presbitérium biztosítsa, hanem az a feudális földesúr, aki a közhatalmi igazgatás más ágát is ellátja – az minden hívő közösség magánügye. Nem fogadhatja el sohasem hívő keresztyén gyülekezet, hogy vallásgyakorlatába, Istenhez fűződő kapcsolatába akár világi, akár egyházi kényszerhatalom *beleszóljon*. Ha ezt más meggyőződésű kényszerhatalmi szervezet kétségbe vonja, a gyülekezetek belső életébe hatalmi szóval beavatkozik, az olyan ellenállást vált ki, mint az, amely Németországban a vallásháborúkat kiprovokálta. Svájc a legjobb *példája és bizonyítéka* annak, hogy a szabad lelkiismerettel vállalt

hitélet nem veszélyezteteti, hanem megszilárdítja és továbbfejleszti a társadalmi békét, amelyet viszont az egyházi kényszerhatalmi hierarchia érdekében fellépő és lelki-szellemi viszonylatokra nem alkalmazható módszerekkel élő jezsuita ellenreformáció nem tűrhetett. Tény, hogy protestáns, evangéliumi keresztyén részről sohasem történt vallásháborús agresszió.

Az első protestáns demokrata ország

Amilyen természetesen fogadta az Alpok népe a keresztyénségnek a misztikától és a skolasztikától a reformációig való fejlődését, a népi hagyományoknak, elsősorban a nép anyanyelvének a becsülete úgy fejlődött a kisebb közösségekről a tágabbakra, párhuzamosan a *szabad polgári autonómiának* politikai státusával. A három őskanton szövetsége lassan 16-ra, 20-ra, 24-re bővült, ahogyan a vidékek lakossága sorra az Eskütársak Szövetségéhez önként csatlakozott, vállalva polgári szabadságukért néptestvéreikkel, sok esetben azonos felekezetűekkel – németekkel, franciákkal, olaszokkal – szembeni fegyveres harcot is. Mint a legkésőbb, a 17. században függetlenségét elérő Graubünden példája mutatja, a hitvallás szabadságát védelmező népi szervezet természetes társadalomfejlődés útján szövetkezett a vidék más felekezetű lakóival, majd a déli Veltlin más anyanyelvű lakóival is, hogy együtt a „graubündeni nemzet” közös szabad országát megvalósítsák. A lényeg tehát a közösség – vallási, anyanyelvi, politikai – szabad akarattal való önkéntes, áldozatos vállalása. Erre épül fel a *Svájci Szövetség* civil nemzeti társadalma és népi állama, az egész emberiség által annyira óhajtott demokrácia mintaszervezete, így jegyezte be a Vesztfáliai béke a világ első valóban demokrata államát. – Erényei és hibái a demokráciáéi: szabad a szellem, a hit, a tudomány, a művészet, a szervezkedés, a gondolatközlés, a tevékenység, a munka, a kutatás, a gazdálkodás, a közlekedés és a haladás szabadsága, de mindez passzív és csak annyit halad, amennyi a világ kihívásaival szemben elkerülhetetlen. A passzivitás az egyenlőség elvének abból a szigorú alkalmazásából következett, amely megtiltotta bármilyen hierarchia kialakulását, nemcsak a politikai, kényszerhatalmi alá-fölérendeltséget, hanem szellemi tekintély kiemelkedését és állandósulását is. Emiatt nem volt képes a világ *első protestáns demokrata országa* az evangéliumi keresztyén erkölcsi igények szerinti új társadalmi értékrend védelmére sem a jezsuita ellenreformáció, sem az ateista felvilágosodás támadásaival szemben.

b) *Itália*

Földrajzi fogalom

Itália nem Olaszország, nem politikatörténeti, hanem *földrajzi fogalom*. A déli részen állandósult a nápolyi-szicíliai királyság, északon a német főhatalom a francián át spanyolra változik, a kettő között a középkori Patrimonium Sancti Petri, az egyházi állam elsősége mellett hercegségek, városi uralmak állandó versengése, viszálykodása. 1453-ban Konstantinápolynak oszmán uralom alá kerülésével megszűnik az ókori Római Impérium utolsó maradványa is. Vallási szervezete, az ortodox egyház a bolgár-szláv hagyományokon felépült moszkvai, pravoszláv patriárhátusba tevődik át, és ott folytatja az ókori hittudomány, általában az ókoriság szellemi életét. Ami az antik tudományosságból, irodalomból és művészetből Bizáncban vészelt át a középkort, az Itáliába menekült és ott a virágzás korába jutott humanikát gazdagította. A jogtudomány a római egyházjogban, a bolognai magánjogi iskolában és a páduai államjogi humanizmusban folytatódott. A szépirodalom és a képzőművészetek Itáliában születtek újjá és terjedtek tovább egész Nyugat-Európába. A gazdaságban és kereskedelemben kiváló tanítványnak bizonyult *Velence* felülmúlta mesterét, Bizáncot, és később örökébe is lépett. Az ipari, kereskedelmi és főként pénzügyi, gazdasági központ is Itáliára tevődött át, egész Lombardiára és Közép-Itáliára, főként Firenzére. Amerika

felfedezése Itália gazdasági hegemoniáját, a reformáció pedig szellemi irányító szerepét szüntette meg.

Trident

A Tridentinum rendelkezései lefékeztek az egyház metaszakrális működésében a szellem szabad mozgását és Itália egész művelődési életét *szekuláris célra* irányították – ez a szekularizáció, bizony, ateizmust súroló vallási közönyösség volt – kulturális fejlődésre lehetőséget csak az engedetlenség, a forradalmiság útján hagytak. A Tridentinum azzal, hogy nem honorálta a humanizmusnak a reformációban elért hittudományi eredményeit és a középkori vallási ideonómiát örökérvényűsítette, nemcsak a hittudomány fejlődését – és ezen át minden szellemi haladást – lehetetlenítette el, hanem az erkölcsi értékrend keresztyén fejlődése alól is kihúzta az alapot. A szegénység, szüzesség és alázatosság szerzetesi erényei – amelyekhez a lovagkor a katonai vitézséget is odatette – mellé a középkori keresztyén etika fejlődése a házasság szentségéből következő *családiasságot* fejlesztette ki. A társadalmi fejlődés a család fejlődésével párhuzamosan a közösségek szolgálatát is erénnyé tette, a polgári erkölcsi értékek alapjait, a tisztességes, szorgalmas munkát jelölve ki annak alapjául, amely maga után vonta a szorgalmas munka gyümölcsének, az anyagi javaknak a becsületét. A skolasztikával induló racionalizmus pedig az értelmet, a tudást tette első számú emberi erénnyé. A Tridentinum *tájékozatlanságában* és a vallási reformációtól való *rettegésében* ezekből csak a vagyongyűjtést pártolta, a szerzetesi és a lovagi erények kivételével mindezt megtagadta, és a családon kívül valósággal tilalmazta is, elsősorban a tudást, mint a „hit ellenségét”, és a közösségi szellemet, mert az nem fért össze Róma hierarhikus szemléletével. A római katolikus egyház hierarhikus élenjárói, főpapok, bíborosok, hittudósok, prelátusok tették elsősorban magukévá a Tridentinum álláspontját, az új erkölcsi értékek elutasítására vonatkozóan, az ő erkölcsrendjük maradt alap nélkül és nekik kellett vagy az elavult normák mellett kitartva szembefordulniuk a haladással, vagy az elsőprő erejű koreszmének, az antik értékek újraélesztésének (renaissance-nak) engedve az ókori hedonizmusnak vagy amoralitásnak a szószolói illetve gyakorlati követőivé lettek. Természetes, hogy Itália társadalmi, politikai, gazdasági és szellemi hatalmasai ebben a „racionális, gyakorlatias”, valójában *amorális irányban* is követték az egyháziakat. A macchiavellizmus nem a velencei kereskedők, sem a firenzei bankárok, hanem a római főpapok szellemében fogant, és a római katolikus egyház akkor érvényes erkölcsi értékrendjét tükrözi.

A civis-társadalom

Itália társadalmi és hatalmi viszonyaiban a középkor álfeudális rendszertelenségét az *új ibériai divat*, a barokk logikátlan összevisszasága követte az újkorban. Nincs olyan racionális államelmélet, amely képes volna bármilyen módon is rendszerezni a barokk Itália társadalmi képét. Nemcsak, hogy minden közhatalmi, alkotmányjogi rendszer előfordul a kb. ötven itáliai kisebb-nagyobb országban, városban, de ezek olyan gyakran és gyorsan is változtak, hogy – a stabilnak mondható Nápoly és Róma kivételével – nem egészen komoly műszóval, *kinematikus oligarhiának* mondhatjuk. Az egyház által propagált szkriptikus etikával szemben a társadalomban valóban érvényesülő, faktikus erkölcs az antik hedonizmusból, a középkori aszkétizmusból és a feudális polgári értékrendszer ötvözetéből született humanikus etika adta azokat az erényeket, amelyek alapján Itália újkori társadalmi kiválasztódása megtörtént. A társadalmi rendek valóságosak voltak, de nem a feudális alapokból fejlődtek – ugyanis Itáliában csak álfeudalizmus volt – hanem az ókor kozmopolita plutokráciájából. Az itáliai polgár csak nevében hasonlít a rendi autonómia talajában gyökerező, germán eredetű polgárhoz, a *burgiushoz*, mert valójában babiloni-bizánci-római kozmopolita *civis*. Az itáliai civis társadalom rétegződési alapja egyedül a vagyon: a senki fia proletár, ha vagyonhoz jut, tekintélyes polgárrá lesz, ha pedig tovább gazdagodik, akár herceggé, fejedelemmé, uralkodóvá.

A katonai vitézség itt már nem nemes-lovagi erény, hanem a meggazdagodást lehetővé tevő polgári mesterséggel járó munka. A háború itt már nem az ősi, vad, hódító, honfoglaló küzdelem, de nem is a középkor lovagi, szabályozott, úri sportja, hanem a vitézi sport professzionista iparaggá fejlődött gazdasági tevékenysége, éppen, mint korunkban az üzletszerű küzdőmérkőzések, amelyeket sportszabályok szerint vívnak.

Az uralkodó rend

Ennek a mesterségnek a sikeres vállalkozói, zsoldos kapitányok, *condottierik*, versenyeznek a kisállamok uralkodó székeiért a más iparágakban meggazdagodott polgárokkal. Egy nemzedék alatt nem lehet felemelkedni és állandósítani is a társadalmi helyzetet, csak több nemzedék együttes törekvésével, dinasztikus úton. A nagy számú, más földjén dolgozó, szegény falusi paraszt és a nagyon szűkös mindennapi kenyérért küszködő városi ipari munkás és szolga csak több nemzedék sikeres tevékenysége árán lehet polgárrá, majd emelkedhet fel városa patríciusává, a signoria, a magisztrátus, vagy a centenvirátus tagjává. Ezek közül kerülnek ki a kisállamok uralkodói, választás és császári vagy pápai megerősítés útján. A *legfelső uralkodó rendet* azok a hercegi családok alkotják, amelyeknek tagjai egyházi méltóságot töltenek be, amelyekből bíboros, sőt pápa is lehet. Mint láttuk, a felemelkedés alapja a testi ösztönök kiélését kanalizáló erkölcsi szabályok hiánya és bizonytalansága miatt egyedül a bármilyen eszközzel elért siker. A siker váltható tekintélyre, hatalomra és pénzre, valamint mindegyik a másikra. Hogy a siker milyen tudásnak, tehetségnek, erénynek a gyümölcse, hogy gazdasági, nemi, közszolgálati tevékenység eredménye – az mindegy. Itáliában tehát a Tridentínus tilalma miatt nemcsak szekuláris irányba terelődött a közélet, de erkölcsi korlátjai is meglazultak. Ez egyrészt bizonytalanságot, másrészt széles tevékenységi lehetőséget adó szabadságot jelentett. A dogmatizmus és a pragmatizmus antagonizmusa jellemzi Itália újkori dinamikus társadalmát, amely nem nevezhető rendinek, csak álrendinek.

Humanikus értékrend

Az újkor társadalmi fejlődésének az alapja egész Európában – persze elsősorban Itáliában – a *humanika értékrendje*. Az antik, hedonista értékrend alapjai csak látszólag nem szellemiek, valójában anyagfeletti, erkölcsi értékek megvalósítását célozzák, ha ezek a célok anyagiasnak tűnnek is, hiszen nem a célok alantasak, hanem az eszközök. Az eszközök azok, amelyek anyagiasak, pénzben kifejezhetőek, illetve arra válthatók. Az evangéliumi keresztyén etika képes volt megkülönböztetni a céloktól az eszközöket, megtalálva az élet anyagfeletti céljait, a Tridentínus azonban nem mert a hívők elé más eszményt állítani, csak a szerzetességét. Ezért kényszerült az európai fejlődés szekuláris útra éppen a legfejlettebb társadalomban, Itáliában és tovább Európa rajnai tengelyén. A humanisták szerényen az antik szellemi értékek felújításának, újjászületésének, renaissance-nak mondták mozgalmukat, azonban ez valójában *messze felülmúlta* az ókor minden eredményét, hiszen az ókor végének dekadenciáját elkerülve, a klasszikát tovább fejlesztő romanikán és gótikán át jut a humanikáig. A képzőművészeti alkotások szemmel láthatóan tükrözik a különbséget: az antik alkotások formailag tökéletesek, de hiányzik belőlük az élet. Csak szimbolizálják, jelképezik az életet. A humanika, a renaissance alkotásai azonban életet tükröznek. És – bármilyen meglepő a materialisták számára – ez az élet már a Biblia által közvetített *istenhívő életeszmeny* kifejezése. A lator főpapok és gátlástalan kis despoták humanikus Itáliai társadalma csak az evangélikus puritánizmussal szemben tűnik amorálisnak, valójában messze felette áll saját ókori mintájának, hiszen évezredes keresztyén tanítás művelődési eredménye. Pragmatizmusa, amellyel a maga eszményét az Isteni magaságból leszállítja és a társadalmi többség elérhető közelségébe engedi, talán még eredményesebbé teszi a protestáns útnál.

A racionalizmus, mint alap

Itália individualista civis-polgári társadalmi fejlődése a *humanizmus mediterrán megvalósulása*. A humanizmus pedig alapjában véve a *racionalizmuson* alapuló szellemi mozgalom, amely minden társadalmi fejlődés, felemelkedés, érvényesülés nélkülözhetetlen feltételévé teszi az értelmet, az intelligenciát, az emberi tudást. A polgári rendbe analfabéta nem léphet be, aki a betűvetést nem ismeri, az egyenlőség polgári társadalmában csak társadalom alatti, durva paraszt vagy városi nincstelen, proletár lehet. A további fejlődés, a társadalmi versenyben való részvétel az írás-olvasás elsajátítása után következik. Az alsó szint mindenütt az ipari, műszaki, gyakorlati igény kielégítése, úgy az adminisztrációban és közrendben, mint a gazdasági élet minden ágában. Azután éppen a polgári élet ad lehetőséget és teret a művészeti tevékenységre, és nem véletlen, hogy Itáliában hozza létre először a közönség igénye a világi szépirodalmat, költészetet, zenét, színjátszást. Mindezeket az egyre magasabb esztétikai műveltségű társadalmi elvárások szerint, de nem szakadva el sem az ősi népi talajtól, sem a középkori keresztyén eszmények követelményeitől.

A római reszpublika eszménye

Az ókori római társadalmi hatalmi szerkezetet, szervezetet, azaz az alkotmányt akarja utánózni a humanizmus az újkori itáliai körülmények között. Az eszmény a *római reszpublika*, „a közügyek” – a „köztársaság” rossz, értelemzavaró kifejezés – a maga brutusi demokráciájával. Ezzel próbálkoznak az itáliai városállamok mindegyikében, de – mint az ókorban is történt – a demokrácia mindenütt kis despoták önkényuralmához vezetett. Csak a közfunkciók szigorú megkülönböztetése útján lehetett megoldást keresni és találni. Ezen a téren legmesszebb Velence jutott a maga arisztokratikus (plutokratikus), álfeudális reszpublikájával. A középkor végét és az újkor eljövételét éppen a legfelsőbb közfunkciók *megosztásának szerencsés egyensúlya* hozta meg azzal, hogy a Tridentinum csak a pontifikális legfelső hatalmat tartotta meg a pápának, az imperatori, hadparancsnoki kényszerhatalmat átengedte legfőbb szövetségesének, a katolikus abszolút monarhának, elsősorban a császárnak. Hogy a maga hatalmát Istentől eredeztethesse, minden hatalom isteni eredetét el kellett ismernie, nemcsak a születési, hanem a választási elven felépülőket is, a nélkül azonban, hogy a hierarhikus, autokratikus elvvel szemben a közösségi elvet, a demokráciát elfogadta volna. A pápai hatalom szukcessziója, a bíborosok testülete általi választás, a legfőbb államhatalom betöltésének tökéletes módszere, amely méltán modellül szolgálhat minden közhatalmi szervezet számára a jövőben is. Hibája azonban, a minden emberi alkotás hibája, hogy nem számol az emberi gyarlósággal, és úgy tesz, mintha a tökéletes módszerrel kiválasztott egyén nem gyarló ember, hanem valóban tökéletes volna.

Ibérika és italikus humanika

A humanikus értékrend eszményei a barokk túlzó nagyítással kerülnek az újkori Európa nyilvánosságának színpadára. Az utókor szemlélő kötelessége a túlzások felismerése és leépítése, de semmiképpen *sem engedhető meg* a valós értékek tagadása. Ne tévesszen meg senkit a humanika antimonarhizmusa – a szerzetesi eszmények ellentétesre fordítása – mert ez csak a középkori értékrend kérkedő meghaladását akarja kifejezni. A katonai és gazdasági hatalmával, nemi képességeivel, könyörtelen erőszakosságával kérkedő „renaissance” főpap vagy világi fejedelem csak másságát, társai fölöttiségét akarja érzékeltetni rosszasa, erkölcstelensége mutogatásával, mert *valójában elfogadható* társadalmi életet élt. Az a mantovai herceg, aki pompás udvartartásával, pazarlásával, a török elleni hadjáratra csapatküldésével, könyörtelen élvhajász trófeagyűjtésével, művészetpártolásával csak a császári trónra való alkalmasságát akarja bizonyítani, valójában kis vidéki város enyhén nagyzó primáriusa, aki nagyzóásával akar imponálni polgártársai előtt. Az azonban tagadhatatlan, hogy udvarában a zeneművészet korának legmagasabb színvonalán virágzott. A pompás, túlzó ibérikus (barokk) felszín alatt tehát ott van az *italikus humanika realitása*.

Egyházi Állam, Római Katolikus Egyház, a Római Pápa Ország, Szent Péter Birtoka, Pápai Állam stb. Ahogyan a császári államnak *nincs szabatos elnevezése*, úgy politikatörténeti társának, a pápai államnak sincs, hiszen meg nem határozható fogalomnak nem lehet egyértelmű kifejezése. Az a terület, amelyen a pápa kényszerhatalma valósította meg a legfőbb államcél, a külső és belső védelmet és biztonságot, tehát az állam tulajdonképpeni területe, aránylag *kicsi részére* terjedt ki Közép-Itáliának. Ahol pedig a pápa hatalmi befolyása rendszeresen érvényesült, már sokkal nagyobb volt, de még nagyobb volt, ahol a politikai befolyás csak esetlegesen érvényesült. Ezeken kívül ott voltak a legalább két osztályba sorolható *hűbéres államok*: jó néhány hercegség, melyeknek uralkodóit a pápa nevezte ki és azok, amelyeknek uralkodói örökösödési joggal bírtak – az olyan országokat, mint Portugália, amelyek csak névlegesen voltak pápai hűbérek, nem is említjük. Valójában *csak három katolikus uralkodót ismert el* függetlennek a pápa: Ő Császári és Apostoli Királyi Felségét, Germánia és Hungária uralkodóját, Őfelségét Franciaország Legkeresztényebb Királyát és Ő Katolikus Felségét, Spanyolország Királyát. Ezek rendelkeztek vétőjoggal a pápaválasztásnál. A Tridentinum ugyanis, az „egész” világi hatalmat szövetségeseinek, az abszolút monarháknak *adta át*. A lelki hatalmat viszont – már ténylegesen is – megtartotta magának minden katolikus hívő, szervezet és intézmény felett. A Tridentinum azzal, hogy a Szentírás hiteles értelmezését pápai monopóliummá tette, a Római Püspöknek erkölcsi törvény feletti, tehát isteni hatalmat adott. A római katolikus egyház az isteni eredetű abszolút monarhia rendszerének megalkotója, pártfogója és propagátora, saját hatalmi rendszerét *absolutissima monarchia*-vá, teokráciává tette, ennek a rendszernek minden előnyével és hibájával. Következményei elsősorban a katolikus világegyház szellemi életében mutatkoztak meg. A tökéletességük miatt javításra nem szoruló, tehát *javíthatatlan* hitigazságok ortodox bepecsételése miatt a római egyház szellemi életében konzerválódott a középkor, lehetetlenné téve akár az újkorba való átjutást is. Másrészt olyan óriási társadalmi magasságba emelte a Szentszék, hogy oda a közönséges halandók semmiféle információja el nem juthatott, tehát ez az ítéletében csalhatatlan fórum hivatalból tájékozatlan volt minden vonatkozásban. Tagadhatatlan, hogy a Tridentinum nemcsak megtisztította az egyházat a főpapi latorságoktól, de az évezredes hierarchiát továbbtökéletesítve intézményesen meg is óvta az erkölcsi zülléstől. Ahogyan a dalai láma úgy tud élni erkölcs feletti hatalmával, hogy az közelébe sem kerül a bizánci-moszkvai despoták rémtörténeteinek, Szent Péter utódait is képessé tették erre a Tridenti Zsinat intézkedései. A dalai láma mindenek feletti tekintélyét nem veszélyeztetni társadalmi versengés, a római pápa hatalmának szabad érvényesülését azonban intézményesen kell megvédelmezni a nyugati társadalom totális versengésében, és ezt a célt szolgálja a *Jezsuita Rend*, a Societas Jesu. Ennek a szervezetnek kellett ellátnia a Pápaság mindennemű védelmét, úgy lelki, mint szellemi, erkölcsi és politikai téren. A főpapok életének minden szennyes tevékenységtől való megtisztítására a jezsuitáknak kellett elvégezniük a minden kényszerhatalom gyakorlásával járó *piszkos munkát*, a Római Katolikus Egyház esetében a hit és szellemi élet feletti kényszerhatalom gyakorlásával járó is, ezért volt szükségük a jezsuitáknak minden eszköz felhasználásának engedélyezésére. Nekik, de *csak nekik*, joguk volt a szellem, a tudás, a tudomány elsajátítására és felhasználására is.

A pápa hatalmában *nem választható el* a politikai hatalom a lelki hatalomtól. A világ minden katolikusa feletti lelki hatalom a Patrimonium Sancti Petri állampolgárai felett fegyveres erővel is garantált kényszerhatalommá sűrűsödik, de ugyanannak az egyetlen akaratnak a megnyilvánulása. Ha egyetlen az azonos hatalom, akkor egyetlen az ennek a hatalomnak a szerkezetére és működésére vonatkozó társadalmi szabályok rendszere is, tehát egyetlen az alkotmány. A pápa önkényes egyeduralkodó, autokrata, sőt, minden társadalmi szabály felett állván, *teokrata*. Minden hatalomnak ő a birtokosa, letéteményese és evilági forrása, úgy politikai téren az egyházi államban, mint vallási téren a római katolikus világegyházban. Valóban autokrata, tehát saját tetszése szerint gyakorolja hatalmát, minden korlátozó szabály nélkül. Az alkotmányszabályok közül éppen e hatalom teljessége miatt a hatalom átruházásának, a pápai *trón betöltésének a szabályai* mindenek feletti fontossággal bírnak. Nem véletlen, hogy a pápaválasztás szabályai olyan államtani remekművek, amelyekben évezredes kormányzati gyakorlat tapasztalata az antik államtudomány és a középkori elméleti és gyakorlati etika ötvöződik a mediterrán leleményességgel. A pápaválasztás szabályai eleget tesznek az emberi tudásnak ezen a téren való *követelményeinek*, méghozzá úgy, hogy az isteni rend, az apostoli szukcesszió is érvényesülhessen: Róma város krisztusi gyülekezetének első episzkoposza (püspök = felügyelő) Jézus Krisztus rendelése folytán Szent Péter apostol volt. Utódait – az apostolválasztás jeruzsálemi mintájára – az Örök Város népének erre kijelölt lelkipásztorai, a bíborosok választották. *A bíborosokat* a pápa nevezte ki, ő közvetítette számukra az apostoli karizmát. Ezer-ezerötszáz esztendő alatt a bíborosok száma megnövekedett, és a pápa igyekezett úgy kiválasztani őket, hogy testületüket az egész római katolikus egyház képviselőjének lehessen tekinteni. A bíborosi méltóság *életfogytiglani*, a bíborosok többsége túléli a pápát, tehát a pápának van befolyása utódja kijelölésére, de nem kizárólagos. Ezzel a módszerrel a pontifikális hatalom folytonossága biztosítatik a közvetett apostoli szukcesszió által, de sohasem függ a közvetlenül érdekelt alattvalók tetszésétől. A bíborosi testület itt a világi uralkodói dinasztiának felel meg, és ugyanúgy vitathatatlaná teszi a pápa legitimitását, mint a születési dinasztia a világi fejedelmekét. Sőt, a társadalmi fejlődés azoknak a családoknak a dinasztiává fejlődését eredményezte, amelyekből rendszerint bíborosokat nevezett ki a pápa. A 16. századi társadalmi viszonyok között az itáliai fejedelmi családok tagjai jöttek elsősorban számításba a bíborosi kinevezéseknél, illetve a más helyről származó bíborosok igyekeztek itáliai hercegség szerzésével alapítani dinasztiát. Hogy pedig a kiválasztásban és a kiválasztódásban milyen erények játszottak szerepet, abban annál inkább hatottak negatív tényezők, minél kiválóbbak voltak a pályázók pozitív erényeik alapján. Bizony, a humanika korában sokszor az amoralitásban, a bűnözés képességében látták a hatalomgyakorlásra való alkalmasságot.

A Borgia-dinasztia

Ebből a szempontból nézzünk meg egy sokat emlegetett bíborosi-pápai dinasztiát, a *Borgiákat*. A család afrikai eredetű, nem lehet tudni, vandál vagy berber eredetű-é. A 15. században főnemesként tűnik fel Hispánia Valencia tartományában. Borgia Alfonz *III. Calixtus* néven 1455-ben került a pápai trónra. Kiemelkedő világtörténelmi jelentőségű cselekedete volt az oszmán előnyomulás meggátlására annak a keresztes háborúnak a hirdetése, amelynek eredménye az 1456-os belgrádi győzelem volt. – Ennek emlékeztetere szóal meg a déli harangszó az egész világon. – Unokaöccsei kinevezésével családját bíborosi dinasztiává emelte. Egyikük, Borgia Péter, *VI. Sándor* (1492-1503) néven lett Krisztus földi helytartója, Szent Péter utódja. A dinasztia hatalmát erkölcsi gátlások semmibevételével – kora közfelfogásának megfelelően – igyekezett felemelni és megerősíteni, gyilkossággal, rablással, fajtalankodással, mindennemű csalással és álnoksággal törekedve vagyonszerzésre és társadalmi befolyásra. Fiának, *Borgia Cézárnak* a nagy olasz nemzeti álom

megvalósítását, Itália egyesítését tűzte ki célul és leányát, Lukrécia testestől-lelkestől, minden ragyogó adottságával és házasságaival együtt a Cézár érdekeinek szolgálatára állította, és ugyanerre a célra nevezte ki rokonait a megüresedő egyházi méltóságokba. Egyet mulasztott el csak célja megvalósítása érdekében: Cézárnak Itália királyához méltó erkölcsi szintű nevelését. A terv Borgia Cézár *alkalmatlansága miatt* meghiúsult, és VI. Sándor pápa hírhedsége mellett csak egy új olasz bíborosi dinasztiát hagyott maga után. Világtörténelmi jelentősége uralkodásának abban áll, hogy az egyház reformációját elősegítette a maga negativitásával, mert feleslegessé tette a pápai hatalom keresztyénellenes voltának minden bizonyítását a protestánsok előtt. A negativitásnak pozitív eredménye lett a Tridentinum egyházalkotmány reformációjában, mert a VI. Sándor és társai züllöttségének nyilvánvalósága tette lehetővé a hibák kijavítását, a szenny eltávolítását, az egyházszervezet megtisztítását és a rend megszilárdítását. Hogy ez mennyire így volt, annak bizonyítéka *Giordano Bruno* és *Galileo Galilei* elítéltetése tudományos tanításaik miatt. Ha a 16. század elején a pápák ilyen visszaélést követtek volna el az emberi értelem ellen, akkor a század végén nem tette volna így nevetségessé magát a Római Katolikus Egyház, hiszen – a római „tudományos” ítélő szék tagjain kívül – már mindenki tudott Amerika felfedezéséről, a világ körülhajózásáról és a csillagászat új eredményeiről. A Szentszék azóta sem tisztázta ezt az abszurdumot, holott 1582-ben maga XIII. Gergely pápa rendelte el annak a naptárnak a bevezetését, amelyet az új csillagászati kutatások alapján szerkesztettek.

Irracionális hagyományörzés

Bár a rendi közhatalmi szerkezet mintájául a középkori nyugati egyház szolgált, a Tridentinum nem tudta azt az Egyházi Államban maradéktalanul bevezetni. Ez nehéz is lett volna az itáliai társadalmi fejlődés ellentmondásossága miatt, de a fő ok a minden újítástól és haladástól való *beteges rettegés* volt, a középkori hierarchiához való merev ragaszkodás, a gyakran egészen illogikus konzervativizmus. Ez a jezsuitizmusnak is életet adó *irracionális hagyományörzés* csak látszólag illik a humanika antik értékeket felújító rendjébe – az ókori Római Impérium minden megszűnt püspökségét felújította és betöltötte a Tridentinum – mert valójában annyira retrográd, hogy merevsége nemcsak minden haladást lehetetlenné tett, de a nem katolikusokkal szemben kiengesztelhetetlen ellentétbe is hozta a római katolikus egyházat. Bizony, a 16. századi Európa szívesen alkalmazta volna a középkori hierarchikus egyházszervezet tapasztalatai alapján az ókori római reszpublika humanizmus által felújított alkotmányát, de ebben éppen a modellül szolgáló egyházszervezet, illetve az annak védelmére állított Jézus Társasága akadályozta meg.

Reform

A Római Katolikus Egyház *megreformálása* szép eredményeket hozott. A klerikusok – clericus = világos, értelmes – rendje ezer éven át az értelmiséget jelentette Európában, de a 16. században a világi papok nagy része írástudatlan volt. A Tridentinumnak kellett ebben is intézkedni, és a *lelkésképzést* olyan magas fokon szervezni meg, hogy az iskolázott protestáns prédikátorokkal szemben helyüket megálló katolikus papok álljanak az egyház szolgálatára. A *pápai tekintély* annyira megerősödött, hogy a 16. század végén már szövetséget volt képes összehozni az Oszmán Birodalom ellen és Itáliában minden uralkodóval szemben érvényesült a politikai befolyása. A dogmatikus kötöttségek ugyan versenyképtelenné tették a római katolikuságot az etika és a tudományok művelése terén, de művészeti téren csakhamar elfoglalta régi vezető helyét. A spanyolországi születésű új stílus, az újkori katolicizmus kifejezésére olyannyira alkalmas barokk – szabatos elnevezése: ibérikus humanika, röviden: *ibérika* – a 17. század elején virágzásnak indult Rómában, Velencében és egész Itáliában, elsősorban a zene és a képzőművészet terén.

- *Szicília, ...*

Nápolyi Királyság, Kettős Szicíliai Királyság, és általában Dél-Itália. Konstantinápoly 1453-as elestével véglegesen megszűnt Dél-Itália felett az ókori római birodalmi hatás, amely a normann és francia közvetlen uralom ellenére az egész középkoron át érvényesült. A Bizánc örökébe lépő Oszmán Birodalom ugyan megpróbálkozik hatalmának ide kiterjesztésével, Albániát és a balkáni területeket meg is hódítja 1481-ben, Otrantót is megszállja, de a Keresztyénség Védőbástyája, Magyarország segítségével kiszorítódik Itáliából. 1505-ben a francia-provanszál uralmat az Ausztriai Ház spanyol ágának uralma váltja fel és attól fogva spanyol alkirályok kormánya biztosítja a békét, biztonságot és a rendet, de még inkább a maradiságot Dél-Itáliában.

- *Közép- és Észak-Itália, ...*

Velence, Toszkána, Milánó, Mantova, Modena, Savoya stb. Velence gazdasági hatalommá nőtte ki magát a középkorban, előbb a bizánci császárság védnöksége, majd szövetsége segítségével. Konstantinápoly eleste után ez a szövetség tovább folytatódott az oszmán birodalommal is. Amerika felfedezése *háttérbe szorította* a Földközi Tenger gazdasági fontosságát, és ezzel Velencét is. Remek, állandó megújulásra képes alkotmánya azonban meg tudta óvni Velencét a hanyatlástól még évszázadokon át. A római reszpublika mintájára szervezett velencei városállam a kezdeti autokratikus monarhikus próbálkozások után arisztokratikus (plutokratikus) reszpublikává szerveződött a *Signoria* kormánya alatt. Európában Velence alkalmazott először állandó zsoldoshadsereget és hajóhadat, ide költözött át a hajdani keleti ipar és kereskedelem Feniciából, Egyiptomból és Bizáncból. A római államtudomány itt kapott szállást a páduai egyetemen, és itt született és lendült fel az ibérikus (barokk) korban a színpadi zeneművészet, az opera.

- *Toszkána, ...*

az ipari tevékenységével meggazdagodott és bankárrá lett, majd tovább gazdagodott *Medici* család uralma alá került. A régi firenzei civis reszpublika monarhizálódott és a 16. század közepén toszkánai nagyhercegséggé, abszolút monarhiává alakult. Az antik műveltség minden ágának megújulásában döntő szerepe volt *Firenzének*. A közrend, a közbiztonság, a jog, a tudomány, az irodalom és művészet fejlődésében jelentős világtörténelmi állomást jelentett ez a középitáliai város. A humanizmus és a humanika egyes művelődési ágai Itáliában, a Rajna mentén és egész Nyugat-Európában sokfelé indultak és jutottak magas virágzási szintre, de az egész szellemtörténeti mozgalom szintézise – talán csak szinopszisa – Firenze érdeme. Valószínű, ezért képes ez a város gazdasági és politikai jelentőségének elvesztése után is az egész emberi művelődés egyik központjának maradni mind a mai napig.

- *Milánó, ...*

Mantova, Modena, Piemont, Savoya és az időnként kialakuló majd lehanyatló sok itáliai hercegség és város történelmét az határozta meg, hogy fejedelmeik *képesek voltak-e* olyan dinasztiaivá fejlődő uralmat állandósítani, amely a külső hódítókénál jobban megvalósíthatta a legfontosabb államcélokat, a külső és belső védelmet, rendet, az élet és vagyon biztonságát. 1505-ben próbálkozik a francia király Észak-Itália meghódításával. 1515-ben a Valois–Habsburg-hadjáratok kezdetén

állandó francia uralom alá kerül. Ezt váltja fel 1535-ben a spanyol Habsburgok uralma, amely a korszak végéig fennállott. Érdekes összehasonlítani Spanyolország kétféle itáliai uralmát, amely minden bizonnyal az ottani társadalom kétféleségének a folyománya: délen, Nápolyban középkori jellegű feudális-despotikus az uralmi rendszer, északon, Lombardiában, Milánóban az újkori polgárosodást a legnagyobb mértékben elősegítő ugyanannak a katolikus spanyol királynak a kormányzata.

c) Spanyolország,...

A nép és a főhatalom fontossága

Kasztília, Aragónia, Navarra, Ő Katolikus Felségének, Hispánia királyának országa. Úgy tudja a világ, hogy Spanyolországot Amerika felfedezése és a tengeren túli hódítások tették Európa vezető hatalmává. Ez azonban csak részben felel meg az igazságnak, hiszen az állam nemcsak a területből áll, a nép és a főhatalom éppen úgy alkatelemei, mint a terület.

Ibérek és egyéb népek a rómaiakig

Szerintem a döntő tényező a nép, a *démosz* volt, azaz az ibériai félsziget lakosságának a legkülönbözőbb elemekből kialakult ötvözete, amely bár már a történelem előtti időben korszerű műveltség birtokában volt, és utána minden korban tovább gazdagodott, a 16. századi politikai egyesülés után jutott általános elismertséghez. A félszigetnek nevet adó *ibérek* az eddigi ismeretek szerint afrikai eredetű, fekete hajú, de eddig ismeretlen fajú és nyelvű nép volt, hogy a későbbi númidok, mórok, tuaregek, szaracénok, zuávok, berberék, hamiták, niloták rokonai voltak-e, azt nem lehet tudni. Ezekre telepedtek a *kelta* hódítók Kr.e. 2000 körül. Valószínű, a kelták hozták a *hispán nép*nevet, de hogy milyen nyelven beszéltek, az vitás. Feltevésem szerint nem kelta, hanem latin idióma volt. A ma is beszélt *baszk nyelv* hovatarozását nem tisztázta még a történelem, nincs tehát kizárva, hogy az ibérnek nevezett nép beszélte, de az sem, hogy északról odatelepedő ős-kelták nyelve lett volna. A népnyelv eredetének és keveredésének a bizonytalansága miatt az Ibériai Fél-szigeten nem alkalmazható az az általános tétel, hogy a nyelv az emberi műveltség kizárólagos hordozója. Az altamirai ősemberi kultúrát nem tekintve, a mediterrán műveltség legkezdetéről, a Kr.e. 4-5. évezredből már magas műveltségre, civilizációra utaló bizonyosságok maradtak fenn, anélkül, hogy az ott beszélt nyelvről tudnánk. Az írástudó népek, egyiptomiak, föníciaiak, punok, görögök információi – amelyekkel Hispánia a világtörténelembe került – gazdasági jellegűek voltak, még a társadalom szerkezeti leírására sem terjedtek ki. A pun és római hódítások *leírásai* már többet mondanak, de annyira egyoldalúak, hogy csak katonai szempontokat tárgyalnak. Hódolni nem akaró, harcias törzsekről írnak – bizonyos tehát, hogy vérségi társadalomban éltek – de sem nyelvükről, sem műveltségük más tényezőiről nem tudósítanak. A punok és görögök kereskedelmi gyarmatokat létesítettek, a *rómaiak* azonban egészen megszállták, kolonizálták, és félévezredre pacifikálták Hispániát. A *latin* nyelv használata általánossá lett, de az itáliai, görög-római műveltség nem tudott fölé kerekedni a sok ősi gyökérből eredő hispán kultúrának. Még a római uralom idején elterjedt latin nyelvű görög keresztényiség is sok évezredes keleti szemita és hamita hagyományt olvasztott magába.

Barbár, majd muzulmán hódítás

A Római Impériumot követő *barbár* népvándorlás és honalapítás ismét különböző népeket hozott Hispániába, vandálokat, alánokat, svéveket és nyugati gótokat. Mindegyik beplántálta génjeit Hispánia népébe, mindegyik hozzájárult a biológiai, társadalmi, szellemi és műszaki erő fenntartásához és fejlesztéséhez, leginkább az afrikaiakat is közvetítő *vandálok* délen, Andalúziában, és a frank-római jellemzőket hozó nyugati gótok, *katalánok* északon. A gót hódítók alapítottak tartós

államot, ők katolizáltak a pápaság megszerveződésekor. – Addig a keresztyénség germán irányzatának, az arianizmusnak voltak a hívei. – A 8. század elején a *muzulmán hódítás* végigszaladt Észak-Afrikán, átkelt Európába és az egész Pireneusi félszigetet uralma alá hajtotta. Az akkori világ legfejlettebb kultúráját hozta magával és honosította meg Hispániában. Nemcsak az iszlám kultuszának friss erején felépült szellemi kultúra, az erkölcs, jog és társadalom, de a szellemi műveltség anyagi gyümölcse, a muzulmán civilizáció is, a mezőgazdaság, kertészet, ipar, bányászat, kereskedelem is lendületet kapott, a szellemi élet, a tudományok és a művészetek pedig valóban virágoztak a muzulmán uralom alatti Hispániában. Bár a társadalomtörténet egyszerűen *mór*nak mondja ezt az uralmat, valójában az egész akkori iszlám világbirodalom minden népét, kultúráját és civilizációját jelentette, a beduint és városi arabot, a szíriai és mezopotámiai népötvözetet, a babiloni talmudi zsidót, a zend kultúrájú iránit, a türk turánit – Abu ben Szina = Avicenna pl. türkmén volt – karamita-zsidó vallású ogur nyelvű kazárokat, kopt és zsidó egyiptomiakat, kis-ázsiai görögöket, ősfrikai hamitákat, berbereket és szaracénokat egyaránt. Mindezek azonban az előbb ismertetett, eleve is nagyon kevert, neolatin nyelvű, nyugati, keresztyén vallású többségi lakosság fölé helyezkedtek.

A reconquista

A muzulmán főhatalom nemcsak megtűrte ezt a nagy etnikai és művelődési sokféleséget, de még mindegyiknek *szabad fejlődési* lehetőséget is biztosított. Olyan magas színvonalú volt a mór kultúra és civilizáció, úgyannyira elpolgárosodtak államfenntartó társadalmi rétegei, hogy nem tudtak ellenállni a friss barbár erővel támadó keresztyén offenzívának, a *reconquistának*. Az egész Nyugatról jövő keresztyén lovagok csak segítették a spanyol keresztyének harcát, a félévezredes küzdelem terhét, a családjuk és szülőföldjük felszabadítását a spanyolok végezték el, közben pedig nemcsak átvették, de magas szintre fejlesztették és kiteljesítették Nyugat-Európa lovagi gótikus szellemét és kultúráját. A harcokban felértékelődtek a vitézi, katonai erények és új feudumok adtak biztos anyagi és erkölcsi alapot a nagyszámú hispán nemességnek.

A főhatalom – az egyesítő dinasztia

A terület és a nép mellett a *főhatalom* az állam harmadik alkotóeleme. Ez nemcsak azért fontos, mert a nemzetközi használatban az országokat egyszerűen csak hatalomnak lehet nevezni, hanem azért is, mert ez a másik két elem *összetartója* is. A keresztyén reconquista során sok hispán állam, ország, tartomány keletkezett, mindegyik rátarti és rátartibb nemességgel és lakossággal, és hogy ezek szabadságuk elnyerése után nem kezdtek egymással szemben versengést és irtó háborút, az a spanyol nemzet nagy ajándékának, a *mindenkit egyesítő dinasztianak* köszönhető. Amikor Nyugat-Európa régi karizmatikus királyságai tekintélyüket és hatalmukat veszítették, az ősi nemzetek megmaradásának egy új dinasztia kialakulása volt az egyetlen útja, akkor kapott a vadonatúj spanyol nemzet életerős nemzeti uralkodóházat, a Hispániában *Austriai-háznak* nevezett *Habsburg*-családot. Ez a dinasztia egyesítette a minden büszke nemes részéről is elfogadott vitathatatlan legitimitással, uralkodócsaládi leszármazásával – Portugália kivételével – Ibéria összes tartományait, az egész hispán területet, népébe az őskor óta olvadt rengeteg fajtájú, eredetű és nyelvű népet, a Mediterráneumban évezredek alatt előfordult minden kultúrát. Nem véletlen hát Spanyolország *újkori vezető hatalmi szerepe*, mert az természetes eredménye volt sajátos néprajzi, népesedési, művelődési, gazdasági, társadalmi, történelmi – tehát egész erkölcsi értékrendi fejlődésének. Az Austria-dinasztia, sajnos, csak betetőzte a hosszú folyamatot, de továbbvinni már nem volt képes. Ez nem a dinasztia hibája, még kevésbé a spanyol nemzeté, mert egyszerűen a nagy társadalomtörténeti lendület megszűnésének a folyománya.

Mór türelem, keresztyén fanatizmus

Mint a vegytanban az anyag molekuláinak sűrűsödése, a halmazállapot-változás, az elemek vegyületté tömörülésével energia szabadul fel, hasonlóképpen a társadalomtörténetben is *energiatermelődést* hoz minden *egyesülés*. Hispániában is a sokféle népelemnek az évszázadok alatti egyesülési folyamata, mely végül is a két új államot: Spanyolországot és Portugáliát eredményezte, szabadított fel annyi emberi képességet, annyi értéket, amely Ibéria népét *Európa vezető társadalmává* tette. A természeti okok között nem szabad elfeledkeznünk arról a földrajzi tényről, hogy Ibéria a *legnyugatibb* tája Euráziának – és nem Flandria – tehát itt torlódott fel és lett alkotóképesse a nyugat felé törő emberi faj, méghozzá nemcsak Eurázsia árja és turáni fajai, hanem az Afrika felől jövő szemiták, hamiták és szerecsenek élettani-testi, szellemi, erkölcsi képességeinek az egyesítésével. Ahogyan a turáni hódítások lavinaszerűen gyarapítják az előnyomuló sereget, a rekonkvizta is minden csatájával, minden területelfoglalásával gyarapította az offenzív keresztyénség erejét. A hispániai mór társadalom legnyugatibb lévén az Óvilág műveltségének hordozói között, kultúrája a legmagasabb civilizációt hozta létre. Erkölcsrendje nemcsak a tudomány és a művészet szabadságát hozta, hanem társadalmilag is a legmagasabb szintre, a vallási, nemzeti, faji és társadalmi osztályi *türelem szintjére* emelkedett. A Homo Sapiens Antropus középkori műveltségének legmagasabb szintű betetőzése volt nemcsak az arab-mór *Kordoba*, a zsidó-kazár *Toledo*, hanem a fajta- és vallásközi tudományosság középpontja, *Salamanca* is. Vele szemben a fanatikus keresztyén lovagok barbár energiájuk lendületével érhetek el sikereket. Természetes tehát, hogy a győztes keresztyének a destruktivitásig fanatikusok voltak a mórok konstruktív toleranciájával szemben, hiszen ennek a képességüknek köszönhették győzelmüket, a mór kultúra ugyanis elveszítette kultikus alapjait, éppen legnagyobb erénye, a toleranciája révén. Az ibériai keresztyén társadalom a *fanatizmus szellemének érvényesülését* hozta, és egész szellemtörténetének ez maradt a meghatározója. Az európai mozgalmakba való bekapcsolódása – ez nem a 16. században történt, mint a közvélemény tudja – a reconquista indulásával kezdődött, a keresztyén lovagi szellem magáévá tételével és vezérlő ideonómiává fejlesztésével. Ahogyan a lovag fegyverrel harcolt a keresztyénség védelméért és terjesztéséért, a felszabadított Hispánia szerzetese, a *dominikánus* úgy harcolt hite védelméért és terjesztéséért. A fanatizmus jellemzi Hispániának a vallási reformációban való részvételét is. Előbb Szent Domokos prédikátorai és inkvizítorai harcolnak a *mórok* iszlám és zsidó kultúrájának nyomasztó öröksége és párhuzamosan a *humanista szekularizáció ellen*, majd *Szent Ignác mozgalma* engesztelhetetlenül harcol a katolikus pápaság védelméért és terjesztéséért, a protestánsok és *mindenki ellen*.

A terjedő uralkodócsalád

1469-ben Kasztília és Aragónia királyai *házasságot* kötöttek, országaik erejét egyesítve kiszorították a félsziget területéről a mórokat, *elfoglalták* Sziciliát és Nápolyt, tengeren túli expedíciókat szerveztek, melyek során 1492-ben *felfedezték*, majd uralmuk alá hajtották Amerikát. Az egyesült Spanyolország örökösője az Austria-házból való Szép Fülöppel (1504-1517) kötött házasságot, mellyel a spanyol birtokok *kiterjedtek* Burgundiára és Németalföldre, később Lombardiára. Fia, *I. Károly* (1517-1556), unokája lévén I. Miksa császárnak, örökölte nagyapja trónját, és így sok száz hűbéres államával együtt *Germánia is* a spanyol király *fennhatósága* alá került. A középkori, előbb frank, majd germán hegemonia alatti keresztyén impérium magától állott össze az újkor számára spanyol hegemonia alatt, az Austria-dinasztia sikeres házasságpolitikája folytán. A dinasztia feje, Károly uralkodott Hispániában, Germániában és Itáliában, öccse, *Ferdinánd* magyar és cseh király, ausztriai főherceg, húga, *Mária* előbb magyar királyné, majd Németalföld kormányzója. Királynéként viszont ott voltak a dinasztia tagjai az angol, a lengyel és később az erdélyi *trónon is*. A roppant kényszerhatalom és tekintély felhasználásához itt volt *feladatként* a

keresztyénség történetének legnagyobb mozgalma, a reformáció, azután pedig a tengeren túli Újvilág népeinek Krisztus egyházába terelése. Mit tudott kezdeni a germán eredetű, burgundi-francia anyanyelvű, spanyol öntudatú Austria-ház ezzel az egyedülálló világtörténelmi lehetőséggel?

Jézus Társasága, ibér fanatizmus

A közfelfogás megszokta, hogy a társadalmi életet individualizálja. Minden társadalmi esemény, folyamat, mozgalom és cselekmény mögött egyéni kezdeményezést és irányítást keres, elfelejtkezik arról, hogy az egyén minden esetben *csak a társadalom tagjaként*, a maga közössége „képviselétében” nyilvánulhat meg a társadalom életében. Nem az Austria-dinasztia tagjai felelősek a nyugati keresztyénség világtörténelmi lehetőségeinek elidétlenkedéséért – bár igaz, hogy testi-lelki-szellemi szempontból középszerűek, vagy az alattiak voltak, uralmukat csak dinasztikus meggyőződésük tartotta fenn – hanem az a fanatikus szellemű spanyol társadalom, mely hatalmuknak alapjául szolgált. A spanyol conquistadorok tudatában voltak annak, hogy a toleráns mórak feletti győzelmüket éppen az iszlám fanatizmus kölcsönvételével és az offenzív lovagi keresztyénséggel való társításából született, később *katolicizmusnak* nevezett fanatikus, agresszív keresztyénségnek köszönhetik. Erről a fanatikus agresszivitásról akkor sem mondtak le, amikor már nem volt hozzá legyőzendő ellenségük. A középkori katonarendek helyett az újkornak megfelelő, szellemi fegyverekkel harcoló lovagrendet alapítottak, a Jézus Társaságát. A spanyol világuralmat a jezsuita buzgólkodás eredményeként feltüntetni nem volt nehéz, és erre hivatkozással a kelletlenkedő V. Károly császárt is reformációellenes politikára lehetett bírni. Semmi sem indokolja a jezsuiták evangéliumi ekléziánizmus elleni harcát Európában, hiszen az evangélikusok nem is pályáztak arra a hatalomra, amelyhez a jezsuiták – a római katolikus klérus számára – körömszakadtáig ragaszkodtak. A jelenség abban az *ibér fanatizmusban* talál magyarázatot, amely képes volt saját szellemi és társadalmi alapjait, a mór tudományt és civilizációt lerombolni. Az pedig, hogy az irracionális magatartásra nincs racionális magyarázat, az a barokknak, azaz marokkóinak, mórnak nevezett, helyesen: ibérikus szellem *ellentmondásosságából* következik.

Az ibérikus (barokk) művészet: ellentmondások és értékek

Az újkor az ibérikus (barokk) szellem érvényesülésének a kora Európában. A politikában az Austria-dinasztia és ellenfeleinek a versengése, a társadalomban a katolikus monarchia és a polgári autonómia küzdelme, szellemi téren pedig a racionális és az irracionális színopszisa. Tudományos leírás, rendszerezés nem lehetséges, de a művészi kifejezés feleslegessé is teszi. A jezsuitizmus a spanyol világuralommal, az Austria-ház és a többi európai abszolút monarchia lelki irányításával *döntő befolyást* szerzett az egész nyugati keresztyénségen. Ezzel a hatalommal azonban nem tudott mit kezdeni, hiszen önmaga fenntartásán kívül semmi más célja nem volt. Ezt a céltalanságot, jobban mondva öncélúságot, tehát célnélküliséget fejezi ki az ibérika (barokk), a hiábavalóság, a vanitika, a hiúság, a felületesség művészete a maga *funkciónélküliségével*, akkor, amikor az ibérikus (barokk) szellem legfőbb képviselője, a jezsuitizmus éppen célratörő következetességéről híres – vagy hírhedt: „a cél szentesíti az eszközt”. Az antagonizmus még jobban kidomborodik és a „célnélküliség” jelző is magyarázatot kap, ha magát a kitűzött célt vizsgáljuk meg közelebbről: *Ad maiorem Dei Gloriam!* – tehát Isten dicsősége. A dicsőség pedig akár Istenről, akár emberről van szó, látszat. Isten vonatkozásában azért alkalmazható találóan, mert Isten lényege felfoghatatlan az ember számára, de külső fényét érzékelheti az ember. Az ember vonatkozásában viszont a társadalmi ismertséget, hírnevet, népszerűséget jelent, s amely sokszor független a valóságtól. Logikus hát, az elvont Szépet a dicsőség kifejezésére használni. Az önmagáért való szép forma, a pompás díszítés, a sötét valóságot elfedő fényes felület az ibérika (barokk) szellemét tükrözi. A művészeteknek nagyobb funkcionalitást, rendeltetésszerűséget, célszerűséget igénylő ágaiban, mint az építészet, nem tudott az

ibérika (barokk) más stílusokkal – a romanikával, gótikával, itáliai humanikával (renaissance-szal), klasszikával – versenyre kelné. A funkcionalitást legkevésbé igénylő, az absztrakt *szépre* törekvő művészeti ágakban, mint a zene és a festészet, viszont már minden előző kor alkotásait képes volt felülmúlni. A zenében előtte nincs is versenytárs, a festészetben és részben a szobrászatban is felülmúlta az előzőket: az antik műalkotások természetű, de halott alakjait felülmúlta a racionális, pragmatikus itáliai humanika (renaissance) élő alakjaival, a fanatikus, irracionális ibériai humanika (barokk) alkotásai nemcsak élnek, de mozognak is, *lendületesek* is. A költészetben, szépirodalomban a legfeltűnőbb az ibériai (barokk) ellentmondásossága. Az egyoldalú, ellenfél nélküli barokk hős kultusza, még ha természetfelettiekre, szentekre is vonatkozna, nem képes elegendő tartalmat adni a szóművesség korlátlan formai lehetőségeinek. A poézisben a manierizmus, a gongorizmus szócsipkéi nem adnak úgy esztétikai élményt, mint a barokk zene dallamcsipkéi. A prózairodalom, regény és novella, éppen a muzulmán hagyományok alapján, már a mór korban valószínű spanyol nyelvű elbeszélésekből, vitézi, szerelmi, lovagi mesékből született, de megelégedett és megmaradt – még a pikareszk regény is – a humanika pragmatikus, itáliai formájával. A lovagregény viszont a gótika szellemét hozza a maga ibériai túlzásaival is, mert *Don Quijote* zordon, magasztos, gótikus hős, az élelmes és ügyes humanikus kortársak között. A drámairodalomban viszont a spanyoloké az elsőség, időben is és a barokk drámaiszkola létrehozásában is. Ez nemcsak az ibériai (barokk) szellem hódolatot igénylő, fenséges pompájának, de az akkori Európában legmagasabb városi civilizációt alkotó mór polgári örökségnek is köszönhető. Hispániában volt ugyanis először Európában színház az igénylő nagypolgári közönség. A barokk nem az itáliai, hanem a hispániai humanikán (renaissance) épül fel, amely csak másodsorban volt az antik műveltség felújítása, mert elsősorban egyszerűen folytatása volt az iszlám-mór közvetítéssel át magának az antik kultúrának, de magába építette Ibéria sok évezredes mindenféle népi hagyományát is.

Trident hatása

Mint a tridenti zsinat határozatai meggyőzően bizonyítják, a hittudomány terén a római hierarhikus reformáció semmi újat nem hozott, de megszilárdította, *befagyasztotta* a középkori istenismeretet és értékrendet. A pápa Isteni Törvény értelmezésére vonatkozó monopóliuma elsősorban a viselkedésre vonatkozó szabályok megállapításának a hatalmát jelentette. A pápai és a világi fejedelmi autokrácia, a hierarhikus (katolikus) abszolút monarchia elve egyenesen Isten rendeléséből következik az apostoli szukcesszió útján. A hívek viselkedésére vonatkozóan pedig érvényben maradt a középkori *szerzetesi erények* – a szegénység, szüzesség, engedelmesség – elsőbbsége a világi, polgári erények felett. Európának nemcsak humanista értelmisége, de autonóm polgársága sem volt képes ezt az értékrendet elfogadni, még Itáliában sem. A spanyolok azonban fenntartás nélkül képesek voltak magukévá tenni. Az ő számukra a pápa misztikus személy tudott lenni, mint az iszlámban a tökéletes próféta. A királyi abszolút hatalom viszont létfeltétel volt a számukra, mert nemcsak a konkvisztádorok hidalgó utódai és az egész papság rendi előjogait köszönhatték a *vitathatatlan kényszerhatalomnak*, de a polgári és a paraszti rend jogait is csak az biztosíthatta. A szerzetesi erények követelménnyé emelése viszont – éppen érvényesítésük gyakorlati lehetetlensége miatt – egyenesen vezetett a *barokk kvázi-moráljához*, látszat erkölcséhez, amely a hangoztatott és nyilvánosan gyakorolt *viselkedés leple* alatt mindent megengedett és a legnagyobb bűnök alól is feloldozást adott a gyóntatószéken keresztül.

A római, azaz ibériai egyház – mely megkereszteli Dél-Amerikát

Ami bírálat illette a római katolikus egyházat, az mind a Tridentinum és annak a jezsuitizmus működését lehetővé tevő határozata miatt érte. Már az egyház elnevezése is vitát válthat ki, hiszen „rómainak” mondják, holott inkább ibériai szellemű, tehát „*ibériai katolikusnak*” mondható. Persze –

amellett, hogy mindenkinek joga van saját magának nevet választani – éppen a felemás ibér szellem (barokk) érvényesül abban, hogy magát rómainak nevezi. – A német-burgundi-spanyol uralkodócsaládot is ez a szellem nevezte Austriának, a *Habsburg helyett*. – Róma alkalmas volt az idealizálásra, tagadhatatlan nagy történelmi jelentősége miatt – ezt további valós történelmi tényekkel és hatásos legendákkal még fokozni is lehetett – viszont idealizálni otthon nagyon nehéz, Hispániában pedig nemcsak könnyebb, de hathatósabb is, akár személyi, akár szervezeti tekintetben. Az eklézsiánizmus, a közösségi alap, az evangéliumi keresztyénség elleni engesztelhetetlenség, a pápizmust elutasítók *eretnekké nyilvánítása* az, amelyért a legtöbb bírálatot kapja a római, azaz ibér egyház. Az *ibér (barokk) szellemnek* az etikában, közerkölcsökben és a művészetekben való uralmát semmiképpen sem ismerhette el az opponens véglet, a *kálvinista puritanizmus*. Azonban azt nekem, a reformátusnak is el kell ismernem, hogy ez a felemás ibér szellemű katolikus egyház teljesítette Krisztus missziós parancsát, mert *megkeresztelte Dél-Amerika* és az uralma alá került más tengeren túli területek bennszülöttjeit, amíg a protestáns pionírok inkább elüldözték gyarmataikról a bennszülötteket, mintsem közösségeikbe, eklézsiáikba fogadták volna. Tudjuk, a különböző magatartás a keresztyén egyház kétféle színvonalú iskolájának a következménye: a középkort konzerváló katolicizmus a keresztyénség *elemi iskolája*, közvetlenül kapcsolatra léphet a hitbeli analfabétákkal, melyre a *középfokú keresztyén iskola*, a protestantizmus nem képes. – Haszontalan, meddő dolog elelmélkedni azon, hogy melyik felfogás a helyes és melyik a helytelen, hiszen a történelemben nincs erkölcsi minősítés. Mi csak a nyugati keresztyénség két ágának egymással szembefordulását mondhatjuk művelődéstörténeti kártételnek, mert a katolikus és protestáns együttműködés azóta már megkeresztelhetette volna a Föld minden lakóját, és nem rekedt volna meg elemi szinten a keresztyén tudományosság, ha Trident engedte volna követőit az Evangélium középiskolájába, hogy utána az *akadémiára együtt* juthassanak, ne maradjon *a legfelsőbb szellemi szint a krisztusi tanítások nélkül*, a krisztusi tanítások korszerű tudományos rendszerezésének hiánya miatt.

V. Károly elmulasztott esélye

I. Károly (1517-56), császárként és germán királyként *V. Károly*, kezében olyan *hatalom* összpontosult, amellyel meg lehetett volna oldani az akkori keresztyénség minden politikai kérdését. A jó szándék meg is volt Károlyban, talán szellemi képességei is elegendőek lettek volna, de nem volt kellő szellemi és erkölcsi színvonalú neveltsége. Nagyapja, I. Miksa császár szigorúan csak dinasztikus érdekeket követett és uralkodásra nevelte unokáit. Nem lehetett tudni akkor még, hogy a reformáció olyan igényeket fog támasztani a közhatalommal szemben, amelyeket a középkori uralkodói módszerekkel megoldani nem lehet. Feltétlen *szaktanácsadókkal* gyakorolhatta volna a hatalmát, de szaktanácsadónak való emberek vagy nem voltak, vagy Károly nem tudta kiválogatni őket. Hispániában némi rendi zavarok után helyreállította a rendet, elfogadtatta az abszolút királyi hatalmat a dinasztikus elv szigorú alkalmazásával: a kasztíliai rendek kénytelenek voltak meghajolni az Aragóniára támaszkodó király hatalma előtt, az aragóniaiak a Kasztíliai támaszkodó főhatalom előtt, és mindkettő az Itáliára és Germániára támaszkodó császár előtt, de az államcélok megvalósításában a királyi hatalom passzív maradt. Spanyolországban és annak tengeren túli tartományaiban az abszolút monarhikus államéletet vitte tovább a konkvisztádori lendület, de a germán területekkel örökös gond volt. A francia királyok évtizedeken át *háborút háború után* indítottak, hogy a császári koronát, az Európa feletti hegemoniát az Austria-dinasztiától a Valois-k számára elhódítsák. Siker azonban törekvéseiket nem koronázta, nemcsak azért, mert katonailag képtelenek voltak megbirkózni Károly seregeivel, de versenyképes dinasztiát sem tudtak állítani. A germániai vallási mozgalommal szemben Károly tétova és tehetetlen volt, mert *nem volt kellő*

műveltsége és tudása ilyen fontos szellemi, társadalmi és politikai kérdés megoldásához. Összehívta ugyan a *Zsinatot*, de azon annyira az ibérius fanatizmus szelleme uralkodott, hogy a német protestáns mozgalom résztvevőit *kiközösítették* a római egyházból, ahelyett, hogy lendületét a keresztyén élet elmélyítésére használták volna fel. Károly idejét viszont Germániában töltötte, annak belügyeivel pepecselt, *a hispán országokat elhanyagolta*, annyira, hogy még a nagy dinasztikus unió fennmaradásáról sem volt képes gondoskodni.

II. Fülöp és a jezsuiták

Károly halála után fia, *II. Fülöp* (1556-98) következett a hispán trónon, de Germánia *más császár-királyt* választott magának. A spanyol király uralma szilárd volt ugyan Hispániában, Itáliában és a tengerentúlon, sértetlen volt roppant gazdasági és katonai hatalma, de Fülöp annyira buta és *korlátolt* volt, hogy még élni sem tudott a hatalmával. Az ő uralkodása jelentette a jezsuiták politikai hatalmának a kezdetét, és sajnálatos csalódást hoztak. A *jezsuitáknak* ugyanis nem volt olyan korszerű erkölcsi értékrendjük, sem politikai, sem társadalmi vonatkozásban, amelynek a megvalósításához szükség lett volna a kezükbe esett óriási hatalomra. A *tengerentúli misszió folytatásának* a pozitívuma mellett, minden más irányban kudarcba fulladó távlati cél nélküli vállalkozásokba vitték bele Fülöpöt. A belügyekben harcot folytatott a polgári jólétet és haladást biztosító szorgalmas moriszkók és zsidók ellen, Németalföldön pedig hadsereggel támogatta az Inkvizíció máglyarakóit, meg sem kísérelték bevetni a jezsuiták szellemi fegyvereit a protestánsok ellen. A 20. század végi ember egyszerűen nem érti, kinek milyen érdeke fűződött ahhoz, hogy a világtengereket meghódító hollandi kereskedők ne ilyen, hanem amolyan módon imádkozzanak? Persze, a vallásgyakorlatuk mellett polgári autonómiájukat is sértő – akkor egészen újdonságnak számító – abszolút (katolikus) monarha önkénye ellen a hollandiak minden erejükkel harcoltak és sikerrel. Az angol vallási viszályokba is belekeveredett II. Fülöp – férje lévén Vörös Mária királynőnek –, de képtelen lévén fölényes hadereje élére megfelelő hadvezért állítani, csúfos vereséget szenvedett. Ezt nem ellensúlyozta mostohatestvérének, Don Juannak az oszmán hajóhad feletti győzelme, mert a jezsuiták által szervezett törökellenes szövetség minden más csatatéren vereséget szenvedett.

A spanyol uralkodók baklövésai

III. Fülöp (1598-1621) és *IV. Fülöp* (1621-65) uralkodása idején a jezsuiták folytatták fanatikus politikájukat. Belső vonatkozásban a moriszkók és zsidók *kiűldözésével* megingatták Spanyolország gazdasági erejét, a tengerentúli aranyáradat ellenére. A *hollandi protestánsok* elleni háború is azok *győzelmével* végződött, az 1648-as vesztfáliai békében már nemzetközi elismerést is kapott a Hollandi Tartományok függetlensége. A navarrai és a franciaországi protestánsok ellen is felvonultatták a spanyol seregeket, de sikert sehol nem értek el, sőt hadjáratuk csak az új francia dinasztia megerősödését szolgálta. Az ősi hispán tartományok közül *Portugália* megmaradt külön államnak a saját uralkodócsaládja alatt, de annak kihalása után a spanyol fejedelmi unió Portugáliára is kiterjedt. IV. Fülöp azonban ezt is elidétlenkedte, és a portugál birodalom végleg elszakadt a spanyoltól. A spanyol nagyhatalmat az Austria-dinasztia alatti *fejedelmi unió* emelte nemzetközi tekintélyre. Ez a dinasztia azonban a Fülöpökkel annyira *legyengült biológiailag*, hogy képtelen volt önmaga testi létének a fenntartására, szellemi és erkölcsi erőről pedig beszélni sem lehetett ezzel az uralkodócsaláddal kapcsolatosan. Az ibér szellem a 16. század elején *nemzetek feletti hegemoniát* hozott Spanyolországnak politikai, gazdasági és szellemi téren egyaránt. A politikai és társadalmi *hanyatlás* azonban magával rántotta a kultúra más irányait is, a spanyol irodalom és művészet, az ibérika (barokk) súlypontja is odahagyta Hispániát, és Németalföldön, Franciaországban, Itáliában és Közép-Európában hozott létre a letűnt spanyol nagyságot hirdető alkotásokat.

d) Portugália,...

Portugál és Algarbia királysága, Luzitánia. Mindaz, amit az ibér szellem eredetéről és kibontakozásáról Spanyolország történelmével kapcsolatosan mondtunk, talán még hangsúlyozottabban érvényes Portugáliára is. Ibériának ezen a *nyugati partvidékén* a gót és vandál hatás kisebb, mint a többi tartományban, valószínű, kisebb a berber-mór hatás is. Inkább érvényesülhetett az *ősi kelt-ibér* műveltség hagyatéka. A rekonkvizta lovagi szelleme is itt termett fogható politikai gyümölcsöt, hiszen magát az országot is az európai kontinensről jött *lovag alapította*. Jellemző, hogy a honalapító *Henrik* burgundi lovag magáról azt terjesztette, hogy magyar származású, mert akkor, a 12. század közepén ezeken a nyugati végeken a magyar lovagoknak volt a leglegendásabb hírük. Portugália burgundi és álbουργundi uralkodócsaládja csak száz évvel a kasztíliai és aragóniai dinasztiák után halt ki, ezért Portugália csak 1581-ben lett az Austria Ház uralma alatti hispán *fejedelmi unió tagja*. Akkorra már, a 15. század végétől kezdve Portugália elsőként hajtotta uralma alá a világtengereket, kiváló királyaik vezetése alatt, *elsőként fedezték fel* Afrika partvidégeit, az Indiai óceán útjait, Kelet-Indiát és Kelet-Ázsiát. A spanyolok után érkeztek Dél-Amerikába és azóta is egységes gyarmatbirodalmat, *Brazíliát* hozták létre. Az ibér szellem itt is fanatizmusba ment át és végül a jezsuitizmusba. A nagy szellemi és anyagi gazdagság itt is hamar az ibérika (barokk) látványosságába hanyatlott. Mikor a jezsuiták által vakbuzgóvá és testileg-lelkileg torzzá nevelt II. Fülöp spanyol király Portugália trónját is elfoglalta, már vége is volt a *Luziádok* hajdani dicsőségének, illetve a gazdag ibérikus költői és képzőművészeti alkotások *hirdették csak azt*. 1640-ben a mindkét országban a kényszerhatalmat háttérből irányító jezsuiták jobbnak látták megengedni Portugáliának a Spanyolországtól való *elszakadást*. Az új dinasztia, a *Braganza család* szerencsés választásnak bizonyult, mert egyszerűen életben maradván, megóvta Portugáliát az újkor dinasztikus versengéséből és viszályaiból eredő bajoktól.

e) Franciaország,...

Loyola és Kálvin között

Ő Legkeresztényibb Felsége, Franciaország Királya stb. Franciaország és népe a vallási reformáció mozgalmaiból is éppen olyan szerencsésen, sőt nyereséggel került ki, mint Nyugat-Európa azelőtti nagy társadalmi válságaiból. Az az előny, amelyet Franciaország annak idején a nyugati szerzetesség reformálásával, a hittudomány skolasztikus korszerűsítésével és a szekuláris humanikus művelődési mozgalom indításával elért, a 16. századra képessé tette Franciaországot arra, hogy higgadtan, józanul, a társadalmi és politikai adottságok mérlegelésével kezelje, és fordítsa a maga hasznára ezt az óriási jelentőségű szellemi mozgalmat – már amennyire ez a gyarló emberek társadalmában lehetséges. Nyugat-Európa *Rajna-tengelyének* kezdettől fogva élenjáró szerepe volt a szellemi fejlődésben. Bár a francia rész a szélén helyezkedett el a kezdeményező flamand és burgund tartományoknak és városoknak, politikailag jobb szervezettsége miatt minden szellemi mozgalom nagyobb eredményeket ért el itten. A *párizsi tudományegyetemnek* vezető szerepe volt Nyugat-Európa szellemi életében a középkorban is. A bölcsélet és a jogtudomány – de elsősorban a hittudomány – haladó irányú művelésével, a szekuláris humanizmusnak kiváló fontosságú központjává lett, amelyben a vallási *reformáció szelleme* természetes otthonra talált és szervesen fejlődhetett Abellard-tól és Aquinói Tamástól Loyola Ignácig és Kálvin Jánosig. Nem véletlen az, hogy a két utóbbi egy időben volt a párizsi egyetem hallgatója, hogy azután az egyházszervezeti reformáció mindkét irányzatának a megfogalmazóivá legyenek: *Kálvin* az eklézianus, a hívek

közösségének többségi akaratát mondta az egyházszerkezet alapjának, *Loyola* pedig katonai, parancsuralmi szervezetté kovácsolta az egyház hierarhikus hatalmát. Bár nagyhírű egyéniség, nevéhez nem köthető, de a társadalmi és politikai érdekekhez nem kötött, tisztán *szellemtörténeti humanista* mozgalom is élenjáró volt. Éppen a francia művelődési élet jelzi a humanizmus fejlődéstörténeti szintjeit: a tulajdonképpeni humanizmus a mozgalom tudományos alapjait rakja le az ókori értékek felújításával. Erre épül – ha épül – az ideonómiai, vallási humanika, a hitújítás, a tulajdonképpeni reformáció. amíg Itáliában a tudományos humanika megállott a klasszikus értékek felújításánál, Nyugat-Európa többi részén, így Galliában is továbblépett az ún. bibliás humanika területére, az Ó és Újszövetség tudományos feldolgozására, értékeinek kiaknázására és felújítására. Ennek folytán Itáliában hiányzik a valós vallási reformációhoz vezető keresztyén tudományos és irodalmi humanika, Nyugat-Európa többi részén viszont ez fejlődött a leglendületesebben és vezetett mindenütt a nemzeti tudományosság és szépirodalom megszületéséhez. Például a *francia költészet* a 16. században emelkedett olyan világirodalmi színvonalra, amelyen azóta sem jutott túl. Akkor viszont a bibliai humanikával az alapokat az ószövetségi zsoltárok fordításával rakta le. – És csak azután a vallási humanikához, a hitújításhoz. – Franciaország népe tetszése szerint helyezkedhetett el a két radikális szervezeti mozgalom és a humanika különböző irányzatai közé, mindenki a maga műveltségi színvonalának és erkölcsi igényének megfelelően. A *főpapságnak* nem kellett félnie alattvalóitól, megtarthatta középkori hatalmát egy jellegzetes gall felfogásban, elhatárolódva úgy az itáliai erkölcsi igénytelenségtől, mint a hispán fanatizmustól. A *főnemesség* szívesen vonta ki magát az egyház hierarhikus hatalma alól, de nem lelkesedett az eklézianus demokráciáért sem. Inkább élni kívánt a maga földesúri hatalmával és dönteni a műveletlen parasztság vallási kérdéseiben. A *polgárság* műveltsége inkább klasszikus szekuláris jellegű lévén, a római hagyományoknak kedvezett tradicionális vallási és római polgári szervezeti vonatkozásban, szemben a reformáció antiklerikális autonóm polgári demokráciájával. A Franciaországban tekintélyes számú társadalmi kategóriává fejlődött *szekuláris értelmiség*, „a szellemi arisztokrácia rendje”, a tudományos szellemi humanika alkotója és művelője minden társadalmi rendben jelen volt, szellemi és erkölcsi értékeivel szolgálta a társadalmat, de a gall társadalompolitika viszonyai között *nem szakadt el* sem egyházszerkezeti, sem dogmatikai tekintetben Rómától.

Társadalmi, gazdasági és szellemi fejlődés

A francia trónért folytatott *százéves dinasztikus belháború* – amely különben sem sokat zavarta a közbiztonságot – is lezárult a 15. század közepén, és Franciaország népe átadhatta magát a békés és biztonságos társadalmi, gazdasági és szellemi fejlődésnek. Mint előbb említettük, itt, a régi Galliában, Syagrius hajdani területén és annak környékén *maradtak meg* a Római Impérium társadalompolitikai intézményei még Itáliánál is nagyobb mértékben. A déli részekben a mór-spanyol közvetítéssel jött kozmopolita polgárosodás megerősítette a hasonló rendszerű itáliait, és útját állta a germán autonóm polgári városiasodás Flandrián át jövő hatásának. A legjobb példa erre éppen *Párizs*, amelynek önigazgatását nagy tekintélyű saját parlament irányítja, de ugyanakkor a királyi kényszerhatalmi szervezetnek is a székhelye. Ennek a társadalmi helyzetnek megfelelően helyezkedett el Franciaország népe a vallási reformáció által igényelt társadalmi állásfoglalásban, az *új közerkölcsök* kialakításában. Az erkölcsi értékek társadalmi érvényesítésével a középkori patrimonialis, feudális rendek *polgárrivá tudtak korszerűsödni*, azaz a tartományúri és földesúri hatalom és az alávetett parasztság közé és mellé tudtak illeszkedni úgy, hogy az ellentétet minden irány felől lefékeztek. Ez az *erőszak nélküli, természetes, kiegyensúlyozott fejlődés* a szekuláris értelmiség befolyásának volt köszönhető, amely a tudományok, különösen a jog magas szintű művelése által az élet minden területén biztosította a társadalmi békét. A művészetek területén a

gótika sérelme nélkül, sőt annak társadalmi érvényesülését elősegítve fejlődött az itáliai humanizmus (renaissance), majd szerencsésen észszerű késéssel, az ibériai (barokk). Franciaország így teljességében nyitott volt a vallási reformáció tudományos és erkölcsirendi mozgalmára előtt – semmi sem gátolta a hitújítás *konfirmációjának* oktatási előkészítését, a humanizmus iskolás katekézisének – de azok itt nem okoztak válságos társadalmi ellentéteket.

A „kisebbit fia” ellenzéki szerepe

A középkori karizmatikus királyi hatalom tekintélye Franciaországban a százéves háború alatt annyira lehanyatlott, hogy ha a Valois királyok sokkal kiválóbb egyéniségek lettek volna annál, mint amilyenek voltak, akkor sem tudták volna megakadályozni magának a *középkori monarchiának*, mint intézménynek a *teljes hanyatlását*. Ehhez ugyanis az egyéni-családi királyi hatalmat dinasztikus hatalommá kellett volna tágítani és állandósítani. Ebben előzték meg Franciaországot *rivalisai*, az egymással fejedelmi unióra lépő tradicionális Germán Impérium és a korszak új nagyhatalma, Spanyolország. A nyugati császári koronának a germán királlyal való egyesítése óta a francia királyok mindig a „kisebbit fia” felelőtlen, de hálás ellenzéki szerepét játszották Európa politikai történelmében. Most ez a szerep nagyobb fontosságot nyert a hegemon hatalom térnyerésével, ugyanakkor, amikor Franciaország aktivitását a dinasztiahány lefékezte. *XII. Lajos* problémamentes uralma után, *I. Ferenc* (1515-47) egyszerre találta szembe magát az Austria Ház fölényes hatalmával és a romló középkori egyházat támadó vallási reformációval. A *Szentszék tájékozatlanságára* jellemző, hogy a reformációt a császár oldalán álló fenyegető veszedelemnek nézte, és vele szemben szövetséget hozott létre a Legkeresztényebb Francia Királlyal és Mohamed prófétájának utódával, a török szultánnal. Hogy Ferenc királyt a hagyományos császárral szembeni ellenzéki szerepe, a reformációval szembeni bizonytalan rokonszenve, vagy a Habsburgokkal szembeni hatalmi féltékenysége vitte be a pápai szövetségbe, azt nem lehet tudni. Állásfoglalása viszont minden szempontból balfogásnak bizonyult. A harctereken vallott sorozatos katonai kudarcai társultak diplomáciai ügyetlenkedéseivel: a protestáns germán fejedelmek jelöltjével szemben maga pályázott a császári koronára, és ezzel a Habsburg vetélytárs fejére juttatta azt. Még az ellenségeivel való szövetkezés lehetőségeit is elmulasztotta, pedig erre Anglia is, Magyarország is, de különösen Lengyelország kész lett volna. Mindezzel többet ártottak Franciaországnak és szövetségeseinek, mint ellenfeleiknek. Franciaország erejét elvonta a tengerentúli terjeszkedés korszerű lehetőségeinek kihasználásától, tekintélyét minimálisra csökkentette akkor, amikor a reformáció mozgalmának egész lendületét népe és egész Európa hasznára fordíthatta volna.

Kormányzó tartományurak, Szent Bertalan-éj, párizsi polgárság

Az utolsó Valois-k (1547-89) nem lévén értelmiségiek, sem szellemi, sem erkölcsi igény szempontjából, pipogyaságukkal, tájékozatlanságukkal, nemtörődömségükkel, felelőtlenységükkel – tehát *amoralitásukkal* – képtelenek voltak felfogni koruk történelmi követelményeit, azokban az európai uralkodó feladatait, nemhogy megfelelhettek volna azoknak. Még az ország rendjei által igényelt szervezett hatalmukat is képtelenek voltak gyakorolni, vagy azt arra való személyekre bízni. Franciaország *kormányzatát* a királyi bizonytalanság miatt a *tartományurak* látták el, Franciaország tehát elindult a Németországban már diadalmaskodott oligarchia felé. Mivel a tartományurak többsége protestáns volt, a fia helyett kormányzó *Medici Katalin* királyné a katolikus főurak segítségével akart felülkerekedni – lehet azonban, hogy a véletlenül katolikus tanácsosa hangolta protestáns-ellenessé a királyi udvart. Így került sor 1572-ben az Európa történelmében párját ritkító hírhedségű *Szent Bertalan éjére*, amikor a király esküvőjére Párizsba összesereglett főurak közül a protestáns vallásúakat egyszerűen legyilkolták. Ne foglalkozzunk eme cselekmény erkölcsi minősítésével, hiszen a politikában, a hatalomgyakorlásban minden eszköz felhasználható, ha sikerrel kecsegtet. Itt

azonban a siker maradt el, mert a protestánsokat alaposabb szervezkedésre kényszerítette, hathatósabb stratégia alkalmazására, és ez végül is a *protestáns tartományurak győzelmét* eredményezte. Pillantást kell vetnünk azonban egy fontos társadalomtörténeti jelenségre, a *párizsi polgárság viselkedésére*: a párizsiak nem lázadtak fel a gyilkos önkényuralom ellen, mint ezt autonómia-igényű burgius-polgárság tette volna, hanem a feudális főurakat érezvén ellenségének, a királyi központi hatalom mellett foglaltak állást. Ebben nagy szerepe volt a francia polgárság előbb kifejtett római klasszikus hagyományainak, melynek következtében a római rítus, tridenti katolikus felekezet és hierarchia mellett foglalt állást, még a francia eredetű kálvinizmussal szemben is. Ebben nemcsak a reformációval, mint német mozgalommal – Kálvin francia volta ellenére a kálvinizmusnak német neve van franciául: *hugenotta* = Eidgenossen = eskütársak – való *szembefordulás* nyilvánult meg, hanem a hajdani barbár hódítók nemesi utódaival szembeni ellenséges érzélem is.

III. Henrik lengyel politikája

Hogy milyen mélyre sülyedhetett a francia politikai bölcsesség színvonala, az ordítóan látszik *III. Henrik* (1574-89) Franciaország és a Valois-dinasztia elleni politikai bűncselekménynek számító *lengyel politikáján*: az akkori Európa legnagyobb szárazföldi hatalmának számító Lengyelország királyává választotta Henriket, aki azonban ahelyett, hogy ezzel a fejedelmi unióval a siker reményében ellensúlyozza az Austria Ház hegemoniáját, egyszerűen *megszökött* Lengyelországból. 1589-ben a leghatalmasabb protestáns tartományúr, *Bourbon Henrik navarrai király* vezetése alatt győzött a protestáns párt.

A francia nagyhatalom megalapítója – IV. Henrik

IV. Henrik a Valois-kal szemben kiváló szellemi képességű, művelt és akkori viszonylatban nagyon jól tájékozott ember volt. Nem tévednek azok, akik a *humanikus (renaissance) uralkodók legnagyobbikának* mondják korszakalkotó sikerei és módszerei alapján. A látványos sikerek, a francia államhatalom újjászervezése, megszilárdítása – melynek fontos eszköze volt a *Bourbon-dinasztia* megalapítása – a belső vallásbéke megteremtése és az ország nemzetközi tekintélyének a helyreállítása mind a klasszikus társadalombölcselet racionális, pragmatikus – tehát humanikus – módszereinek köszönhető. Bár a protestáns párt vezéréként jutott a trónra, a Rómához ragaszkodó párizsiak kedvéért maga is *katolizál*, megszüntetvén maga és alattvalói közötti vallási különbséget. Ugyanakkor határozottan továbbharcol a konok katolikus spanyol király ellen, annak seregeit ki is veri az országból. Csak ekkor, 1598-ban biztosítja az hugenották vallásszabadságát a *Nantes-i Ediktum* kiadásával. Gyakorlatias bölcsessége nyilvánul meg ebben is, mert nem korlátozza sem a katolikus klérus, még kevésbé a katolikus hívek hagyományos jogállását, a protestánsoknak csak egyéni szabad vallásgyakorlatot és szabad gyülekezetszervezést biztosít. Intézkedéseiben az evangéliumi vallási meggyőződés is a közhatalom népjóléti feladatainak a vállalásában nyilvánul meg – „Azt akarom, hogy minden franciának minden héten tyúk főjön a fazekában” -. A Tridentinum katolikus (abszolút) hatalmi rendszerét szilárdítja meg Franciaországban, a központi kényszerhatalomnak a *közbiztonsági feladatokra* való korlátozásával. Ez kiválóan megfelelt a gall polgárság érdekeinek, amely csak kismértékben volt germán jellegű, inkább itáliai kozmopolita volt. Úgy lehet nézni, hogy IV. Henrik a *polgárjogot* egy városról az egész országra kiterjedően érvényesítette, mintha Itália politikai egysége megszületett volna toszkán hegemonia alatt, tehát szigorúan *humanikus (renaissance) jelleggel*. Az is figyelemre méltó, hogy Bourbon Henrik évszázadokra kiterjedő *népszerűsége* népi hagyományokban gyökerezik: navarrai (baszk) király lévén gascogne-i nyelvjárást beszélt és odaváló, vidéki nemesi lovagi szokásai voltak, D'Artagnan képét őróla mintázták. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy *a francia nagyhatalom megalapítója* IV. Henrik király volt.

IV. Henrik utódai, *XIII. Lajos* (1610-43) és *XIV. Lajos* (1643-1715) uralkodása a francia dicsőség *talmi fénykora*, tipikusan ibérikus (barokk) jellegű. Valójában a király *nem is uralkodik*, még kevésbé kormányoz – ezeket ellátják gyámjai, miniszterei, kegyencei – *de a dicsőség a királyé*. A dicsőítés azonban nem mindig sikeresen képes fényes mázzal bevonni a szürke valóságot. Franciaországnak ez a Bourbon-kori politikája csak annyiban volt helyesnek mondható, amennyiben a IV. Henrik útján járt, az államegységnek a tartományúri hatalomtól való megvédésében és a belső béke biztosításában. A tényleges politikai vezérek, *Richelieu és Mazarin* módszerei azonban még ezek értékéből is sokat lerontottak. A tartományi fejedelmi főnemesi udvarok felszámolása és az arisztokráciának az *udvarba telepítése* kedvezett ugyan az abszolút (katolikus) monarchia kiépítésének, de a vidéki udvarok művelődési, szellemi, gazdasági befolyásának a megszűnése nagyobb veszteség volt, mint az egység útjában álló politikai különállás megszüntetésének a haszna. A belső béke vonatkozásában a *Nantes-i Ediktum visszavonása* a hugenottákra féltékeny francia katolikus polgárságnak a kedvéért csak látszólag pozitív, mert a legértékesebb társadalmi elemnek, az *autonóm polgárságnak helyrehozhatatlan károsításával* járt. – A végrehajtás módszerei, a gályarabságra ítéltetés vagy a még szörnyűbb katonai beszállásolás pedig a francia társadalmi *közerkölcsöknek* mélyen a keresztyén színvonal alá való *süllyedését* jelentette. – A külpolitikában a *németországi és az angliai belháborúk* lehetőségeinek az *elszallasztása* és ki nem aknázása, tehát a politika rosszasága ismét csak a barokk fényességgel takart szomorú valóság volt. – Nem a Bourbon királyok, legkevesbé a hírhedt *Napkirály uralkodása* folytán gazdagodott és erősödött meg Franciaország az újkorban, hanem annak *ellenére*. Egyszerűen – mint olyan gyakran a történelme során – szerencséje volt, mert megtámadott szomszédai legyőzték ugyan a francia seregeket mindenütt, de nem mentek át ellentámadásba, így Franciaország népe békésen gyarapodhatott.

f) Angolország és Skótország, a brit fejedelmi unió

A nemzeti politika igénye

Anglia királyai a 15. században elveszítvén franciaországi birtokaikat, angol nemzeti politikára kényszerültek. A főnemesség, amelyet a domináns normann elem francia jellegűvé tett, most a kelta és angolszász eredetűekkel kibővülve tudomásul vette, hogy jövendője a vidéki nemességhez és a középkorban erkölcsi, szellemi és gazdasági téren megerősödött polgársághoz van kötve. A kialakult nemzeti, rendi társadalom *közhatalmi szervezettséget igényelt*, közös céljait megvalósító államot – a francia közhatalmi szervezettől független királyságot és angol közérdeket megvalósító államot. Elsősorban tehát dinasztiaiáá fejleszthető angol uralkodócsaládra volt szükség. A *Tudor-Stuart Ház* meg is felelt a követelményeknek, és bár nem volt hosszú életű, nemcsak átvezette Britannia két országát az újkorba, de egyesítette is azokat.

A nemzeti hatalom kiépítése – VII. Henrik és VIII. Henrik

A trónért folyó viszályok véget értek a Tudor családból való *VII. Henriknek* (1485-1509) trónra léptével. A kor követelményeinek megfelelően, a középkori személyes királyságot rendivé, dinasztikussá akarta szélesíteni és állandósítani – mint kortársa, I. Miksa császár. Henrik fiát a spanyol királyleány *Katalinnal* házásította össze, Margit leányát pedig a régi skót uralkodócsaládból való *Stuart Jakabhoz* adta nőül. A spanyol házasság csak egy rosszul sikerült leányt, Vörös Máriát eredményezett, a Stuart házasság viszont nemcsak új dinasztíát hozott, de a *Skóciával való uniót* is. Fia és utóda, *VIII. Henrik* (1509-1547) kiváló képességű és neveltetésű lévén, sikerrel vitte tovább a később független brit politikának nevezett *angol nemzeti hatalom kiépítését*. Uralkodása idején

Angolország annyi sikeres reformot valósított meg, hogy az semmiképpen sem tulajdonítható egyetlen személy művének, abban feltétlenül ott vannak az egyházi és világi országnagyoknak, a nemzeti öntudatot hordozó vidéki nemességnek, de a gazdaságilag megizmosodó polgárságnak, és elsősorban a szekuláris értelmiségnek a tevékenysége is.

Az anglikán egyház és a vallási belháború

A történetírás hajlamos a Tudor-kori angol *korszerűsítési* politikát egyoldalúan, kizárólag vallási, egyházszervezeti, dinasztikus, családi, személyi vagy különböző társadalmi-gazdasági érdekek érvényesülésének tekinteni, holott mindezek a tényezők közrejátszottak, egymás után és egyszerre, különböző mértékben. Az egyház szervezeti reformációját a teológiailag jól képzett Henrik – engedve az angol főpapság követelésének – az angol *egyházszervezetnek* a Rómától való *függetlenítésével* valósította meg 1534-ben. A Szentszék ugyanis már egy évszázada halogatta a reformáló zsinat összehívását, addig, amíg a nyugati keresztyén egyház erkölcsi igényű tagjait elundorította magától, s a pápai hatalom tekintélye annyira semmivé lett, hogy már képtelenné is lett egyetemes zsinat összehívására. Az angol egyház már a skolasztika kezdete óta készült a reformációra, lelki, szellemi és társadalmi területen egyaránt. Nemcsak részt vett tehát a vallási reformáció mozgalmaiban, de eredményeit is igyekezett a maga területén gyakorlatba ültetni. Az egyházi hatalomgyakorlásban nem történt változás, az a király és a klérus kezében maradt – a pápa felügyelete nélkül. Az anglikán egyház tehát maradt a *hierarhikus szukcesszió elve* mellett, nem fogadta el a hívek közösségének szabad választási elvét, az ekléziánus szervezetet. A cölibátust megszüntették, a szerzetesrendeket feloszlatták, vagyonukat szekularizálták, kisajátították hatalmi paranccsal, nem engedélyezve választási lehetőséget az érdekelteknek. Ez ütött vissza VIII. Henrik lányának, *Véres Máriának* (1553-1558) pápista *restaurációs kísérletében*, amikor a férjének, a bigott II. Fülöp spanyol királynak a segítségével ugyancsak hatalmi paranccsal, fegyverrel és vérpaddal akarta Krisztus követőinek a meggyőződését a pápa hűségére kényszeríteni. *Erzsébet* (1558-1603) pedig ugyancsak *erőszakkal állította vissza* az anglikán rendet. Ez bizony *vallási belháború* volt, egyedüli a protestáns népek történetében. Magyarázata nyilvánvaló, hiszen a *klérus hierarhikus hatalmi szervezet* protestáns változatban is, amely nem idegenkedik a háborúval, mint a hatalomszerzés eszközével élni. Bár kétségtelen, hogy az angol protestantizmus hatalmi szervezetének sok gyakorlati haszna volt, kár is származott belőle. Elsősorban véglegesítette az *íreknek* az angollal szembenálló *nemzeti öntudatát*, mert azok a végsőig ragaszkodtak Róma hűségéhez. Az ekléziánus irányzattal, a *skót presbiteriánus egyházzal* szemben is ott volt az anglikán ellentét, a közös helvét hitvallás ellenére.

Szellemi fejlődés, vallási irányzatok

A biblikus humanikán évszázadok alatt nevelkedett *angol értelmiség* szellemi tevékenységét hittudományi, erkölcsstani téren sem korlátozta semmiféle egyházi főhatóság. Az Isten előtt való megigazulást nem az élet elfojtásában, az aszkézisben keresték, hanem a Krisztus szerinti élet gyakorlati megvalósítására való törekvésben, minden hívő szabad lelkiismeretével. A tudósok, a láthatatlan zsinat tagjai megkezdték az evangélium *társadalmi követelményeinek a vitáját* és megállapításaiknak korszerű etikai szabályokba foglalását. A társadalmi kényszerhatalom pedig azonnal az általánosan elfogadott erkölcsi szabályok mellé állott, és jogszabállyá minősítve azokat, igyekezett gyakorlati megvalósításukra. Nemcsak az autonóm polgári igények lehető legnagyobb mértékű teljesülése előtt hárultak el az akadályok, de a kényszerhatalom szervezetének, az alkotmánynak reformálásában élenjáró feudális főnemesség jogrendi igényei is teljesültek, és végeredményben – évszázados viták, viszályok és belháborúk után – megszületett a *középkori társadalomnak* az az *újkori egyensúlya*, amely helyet és érvényesülési lehetőséget biztosított minden

társadalmi réteg számára, a királynak, a főrendeknek, a polgárosult nemességnek és a művelt polgárságnak egyaránt. Az, ami a kontinentális protestantizmusban a társadalmi akadályok miatt képtelen volt megvalósulni, annak érvényesülését Angolországban semmi sem gátolta. *Erzsébet racionális kormányzata* minden intézkedésében figyelembe vette tudós tanácsosai véleményét. Utóda, *Stuart I. Jakab* (1603-1625), pedig maga szervezett *tudós társaságot* a közerkölcs alapjául szolgáló evangéliumi igények szerinti társadalomelmélet kidolgozására. Itt születtek meg a világtörténelem későbbi alakulását olyan mélyen befolyásoló tudományos eredmények, mint a *jogtudománynak* a hittudománytól való *függetlenítése*, *új államelmélet és jogelmélet* – természetjog, észjog – kidolgozása, és ezekből indult a legújabb kor domináns tudománya, a *közgazdaságtan* is. A szellemi mozgalmak szabad érvényesülése utat nyitott a különböző *vallási irányzatok* előtt, amelyek szükségképpen egyenetlenségeket, szakadásokat hoztak az angol egyházban. Az *anglikán ortodoxia*, az *episzkopalizmus*, a *presbiteriánizmus*, az *independentizmus*, a *metodizmus* és a „szabad keresztyénség” irányzatai azonban a nélkül tudtak kialakulni és fejlődni, hogy a brit reformáció lendületét lefékezték volna. Az erkölcs tan elérkezett az evangéliumi keresztyénség szélsőségéig, a *puritánizmusig*, az erkölcsi szabályok *merev fundamentalizmusáig*, de ez már nem volt képes maga mögé társadalmi kényszerhatalmat állítani.

Az angol társadalom

A Franciaország feletti uralom kötöttségeitől megszabadult Angolország nemcsak vallási, szellemi, tudományos téren lendült fejlődésnek, hanem a reformáció hatásai az egész angol és brit társadalmat átjárták, az új erkölcs igényei szerint *átformálták a kényszerhatalmi szervezetet*, az alkotmányt, a társadalmi rendek viszonyait, megújították és *megerősítették a közbiztonságot* és olyan *anyagi gazdagságot* hoztak, amely a közérdekű kormányzatot nemcsak külső támadások elleni védelemre, de expanzióra is képessé tette. Az Európa történetében legkésőbbi honfoglalás folytán a normann-francia formába gyúrt brit és szász főnemesség képes maradt a természetes korszerűsödésre, képes volt jogilag szervezett renddé válni az újkor számára. Államhatalmi előjogainak együttes gyakorlására létrehozta a *Lordok Házát*, megakadályozva az ország tartományokra való bomlását. A főrendek örökösödési jogát úgy differenciálták, hogy a család anyagi függetlenségét biztosító hitbizományokat csak az elsőszülött örökölte, és ezzel a hűbéri feudumok, latifundiumok felaprózódását, a főrendek elszegényedését megakadályozták, de az államhatalmat is megóvták a germán birodalmi oligarhikus osztódástól. A *kisebb fiúk* a középkorban lovagi vállalkozásaikkal a keresztyénség offenzív védelmét látták el, később viszont jólneveltségüknél fogva az egyházi és szekuláris értelmiség nemesi zászlóvivőjévé lettek, a királyi hadsereg tisztikarává és az állam tisztviselőjévé, majd az újkor kezdetére gazdasági vállalkozókká. Előbb csak a nemesi származásúak, majd a polgári szabadok választott küldöttei alkották az *országgyűlés alsó házát*, a parlamentet, amely a legutóbbi időkig korszerűsödik. A középkorban jognélküli földnépe a biblikus humanika hatására racionalizálódott, majd a reformáció korában szabad állapotú, de vagyontalan bérlőkké lettek, alkalmasak arra, hogy a reformáció erkölcsi elvárásainak alapján kialakult gazdasági szabad verseny rendszerében szabad polgár bémunkásokként induljanak.

Reformok

A brit társadalomtörténet meggyőzően bizonyítja, hogy az angol és skót egyház működése, a biblikus humanika skolasztikus katekézise a második évezred első felében valóban Európa népének a vallási reformáció konfirmációjára való előkészítésére szolgált. A hittételek korszerű megfogalmazása, az ezekből eredő etikai szabályok megállapításának szakrális tevékenysége zavartalanul terjedt át a szellemi műveltség, a kultúra metaszakrális területére, hogy ott a logika és esztétika értékszabályainak az anyagi világ gyakorlati életébe ültetésének észszerű és természetes

módszereit kimunkálva a társadalom anyagában megvalósuljon, civilizációvá szekularizálódjon. A dinamikussá nevelődött és szervezett angol társadalom így lett képessé a reformáció vallási értékrendjének megfelelő *társadalmi reformok* kezdeményezésére és befogadására. Hangsúlyoznunk kell, hogy reformokról van szó, tehát az erkölcsi, szellemi, társadalmi fejlődés által igényelt újítások bevezetéséről – és nem forradalomról. Hosszú folyamatról, amely szerencsés esetben nem szűnik meg, hanem állandóan megújul. Angolországban másfél évszázad alatt a főrendek irányításával sikerült a *közhatalmi funkciókat megosztani* a király és az országgyűlési rendek között, azután *egyesíteni* az angol és a skót királyságot, és végül *adaptálni* a skót és ír parlamentet az egyesített *brit országgyűlésbe*. A társadalom gyakorlatában azonban mindehhez – még a katolikus (abszolút) királyi hatalomnak alkotmányos monarhikussá korlátozásához is – *vitathatatlan erősségű kényszerhatalomra* volt szükség, amit a kor követelményei szerint megosztani lehessen. Az angol államhatalomnak tehát extenzíve és intenzíve meg kellett erősödnie, ennek szervezeti, katonai, gazdasági és műszaki eszközeit meg kellett alkotni a reformok során, lehetőleg mindent egyszerre, párhuzamosan fejlesztve. Közismert a brit világhatalom kialakulásának a története, mi csak egyes jellemző fonalát vesszük a kezünkbe.

Tengeri világhatalom, protestáns gyarmatosítás

Olyan *hajóhada* épült Angolországnak, amely nemcsak legyőzte a spanyol ármádiát, de képes volt versenyre kelni a holland flottával, a világtengerek és a tengeren túli területek felfedezésében és uralmában. A *brit tengeri világhatalomról* és megindítójáról, Tudor Erzsébetről bőségesen ír a történelem. Szükségesnek tartjuk azonban a gyarmatbirtokok tekintetében egy fontos tényező kiemelését, amely egyben a *protestáns gyarmatosítást* a katolikustól megkülönbözteti: amíg a spanyol és portugál gyarmatokra az otthoni társadalom *uralomra vágyó elemei* mentek, addig az angol gyarmatosok *dolgozni vágyó polgárok* voltak. Elsősorban evangéliumi erkölceik szerinti új életre vágyó, saját felfogásuk szerinti vallásszabadságot igénylő, szorgalmas földművesek és iparosok, és ezek vezetése alatt sok anyagi nyomorúságból menekülő szegény, másodsorban az anyaországi társadalmi fegyelmet nem tűrő, meggazdagodást kereső kalandorok. Még az elítélt bűnözők gyarmatokra való deportálása is pozitív eredménnyel járt, mert az otthoni társadalmat tehermentesítette nemcsak a bűnözés megakadályozásának, hanem a börtönfenntartás alól is, ugyanakkor a gyarmatokon a becsületes munka útján új lehetőséget biztosított az elesetteknek. Meg kell említenünk a protestantizmusnak a gyarmatok bennszülött lakosságának *megkeresztelése iránti passzivitását*, ami sajnálatos velejárója az eklézsiánus közösség szervezési elvének, mert csak *egyenlőeket fogad be az egyenlők gyülekezetébe*.

Az Uniótól az angol-skót-ír alkotmányig

Az *angol-skót fejedelmi unió* alapjait a középkori sok háborúskodás után a Tudor és a Stuart családok összekapcsolásával, IV. Stuart Jakabnak Tudor Margittal való *házasságával* rakták le. V. Jakab (1513-1542) kiskorúsága alatt már *Tudor Margit* kormányoz Skótországban. *Stuart Mária* (1542-1578) idejében a skót főnemesség megkísérel angolelles – franciabarát – politikát folytatni, de sikertelenül, maga Mária királynő – II. Ferenc francia király felesége – is *angol vérpadon* hal meg. Utóda, VI. *Jakab* (1578-1625), nagynénje, Tudor Erzsébet halála után, 1603-ban, az angol rendek akaratának megfelelően, Angolország trónjára is kerül, *I. Jakab* (1603-1625) néven. Az így megszületett tényleges *perszónálunió*nak alkotmányjogi szervezetet hozott a következő évszázad, az abszolút monarha kivégzése és az *alkotmányos királyság* megszilárdulása után. A két ország parlamentje pedig magának az angol parlamentnek belháborúval járó megújulása után egyesülhetett, 1707-ben. Már I. Jakab idejében is *ellentét* támadt a király és a parlament között – a trónörökös házasságának az ügyét a maga hatáskörébe akarta vonni a parlament – az *ellentét* folytatódott, és

kiterbélyesedett *I. Károly* (1625-1649) idejében, előbb az adó megállapítás, majd más államhatalmi hatáskör területén. 1642-ben már *fegyveres háború* tört ki a király mellett álló főrendek és a parlament által képviselt többi alattvaló között. 1645-ben a parlamenti rendek győztek *Cromwell Olivér* vezetése alatt. A fogságba esett királyt 1649-ben kivégezték, az államhatalom a Cromwell és *csonka parlamentje* kezébe került, *humanikus respublikai* – az antik római respublika felújításának Európa protestáns nemzetei által favorizált politikai rendszere – *alkotmányszervezet* formájában. 1660-ban *II. Károly* (1660-1648) személyében a Stuart ház visszakerül az angol-skót trónra, de hatalma már visszaszorul a reformáció követelményei szerinti korlátok közé. Az *angol-skót-ír alkotmány* pedig mintául szolgált a következő évszázadok minden közhatalmi reformja számára.

Három nép, két hitvallás, három felekezet

A mélyen tisztelet Olvasó a Brit Szigetek reformációjának történetéből meggyőződhet – kérem, senki se gondolja, hogy elfogult vagyok! – a *történelem jezsuita beállításának* Homo Sapiens Antropushoz nem méltó *botorságáról*, hogy Henrik király szerelmi ügyei, vagy egyes főurak egyéni mesterkedéseinek lett volna az eredménye. A *materialisták dancs egyoldalúsága*, hogy a feltörekvő polgárság gazdasági érdekei okozták volna a brit reformációt – ugyancsak elfogadhatatlan. A *brit reformáción* szembetűnően látszik az a *világtörténelmi logika*, amelynek a keresésére mi ezekben a Tűnődésekben vállalkoztunk. A *három nép két hitvallás, de három felekezet* mellett döntött. Az írek katolikusok, a skótok helvét hitvallású presbiteriánusok, az angolok pedig szintén helvét hitvallásúak, de megtartották a római hierarchiát. A római hierarchikus hatalom tehát véletlenül azon a területen maradt meg – minden vérpad és belháború ellenére – amelyre azelőtt másfélezer esztendővel a Római Impérium kiterjedt, pedig azt a pogány, szász honfoglalók eltörölték volt. Az írek a római hitvallás hívei voltak már az ókor végén, de a római egyházi hierarchia nélkül, mert nem voltak az Impérium alattvalói. A skótok az ekléziaszus szervezetű evangéliumi keresztyénség hívei, bizonyítván ezzel, hogy a protestantizmus nincs a germán fajhoz kötve – hiszen az angolok is germánok – hanem a *feltételezett kaledo-balti európai ősnép szellemi hagyatéka*. Ebből is feltételezhetjük azt, hogy a ma keltának tartott népek kétfélék voltak a maguk idejében: a dél-európai, mediterrán-árja politeista hagyományokat a katolicizmuson át megtartó, társadalmi fegyelmet nehezen tűrő gall-ibér-kelták – a mai írek ősei – és az észak-európai kaledo-balti, protomonoteista ősműveltség örökösei, mint a skótok, skandinávok, északnémetek, baltiak. A 16. századi vallási reformáció tehát csak *felszínre hozta* a fajokon és nyelveken át megtartott *sok ezeréves ősi szellemi örökséget*, és fejlődést biztosított számukra.

A humanizmus gyors gyökérverése

Az angol műveltség, erkölcs, tudomány, művészet felemelkedése nem a reformációval kezdődött, de akkor borult virágba. A humanizmus, bár francia területen jött át Itáliából, hamarabb vert gyökeret Albionban, mint Galliában. A Londoni Lombard-Street azt is jelzi, hogy a brit humanika nem Közép-, hanem Észak-Itáliához kötődik, és az angol közgazdaságtan a lombardiai – firenzei – pénzgazdálkodásban gyökerezik. Az antik római respublika a velencei kísérletek után előbb elevenedik fel Cromwell alkotmányában, mint a francia forradalomban. Az angol városiasodás képes volt az autonóm polgári burgot római civitas-szá tágítani, rendi jogállásának feláldozása nélkül, mint a londoni polgármester állami főrendi – *Lord Major* – méltósága jelzi. A szekuláris humanista műveltségű angol kisnemes-polgár közönség igényelte az angol *nyelvű humanista költészetet és drámát*. Természetes hát az is, hogy a középkori angol humanista szépirodalom megelőzi a franciát, és az is, hogy ez *szekuláris jellegű*. Ha az iskolában nem tanultuk volna, hogy Shakespeare angol volt, olasznak tartanánk, annyira kötődik az itáliai humanikához (renaissance), és annyira távoli a kortárs ibérika (barokk) szellemétől.

Britanniában a biblikus humanika is az *angolszászok nyelvén* indult – Wycliffe 14. századi bibliafordítása – a szekuláris értelmiség magáévá is tette még a vallási reformáció előtt, hittudománnyá azonban csak a skót presbiteriánusok emelték. Valószínű egyik oka ez annak, hogy a *skótok angol anyanyelvűvé lettek*.

g) Németalföld, Belgium, Egyesült Németalföldi Respublika, Hollandia

Uralmak a hét protestáns tartomány Egyesült Respublikájáig

Az eurázsiai kontinens legnyugatibb részén, Nyugat-Európa Rajna-tengelyén, a Karoling Birodalomból annak idején Lothárnak jutott ország rész legnyugatibb tartományai a Germán Birodalom részei voltak. A 15. századi dinasztikus háborúk során a francia Valois-család Burgundiában uralkodó ága szerezte meg családjá számára a németalföldi tartományokat. Jó Fülöp utóda, *Merész Károly* nagyhatalmú országának szilárd alapjául szolgál. Károly leánya, Mária 1477-ben Habsburg Miksához, a későbbi császárhoz ment feleségül, és ezzel a házassággal Burgundia a 17 Rajna-torkolati németalföldi tartománnyal együtt az *Austria-ház birtokállományába* került. A hatalmas dinasztia évszázados uralma alatt *továbbfejlődött* a Nyugat-Európában amúgy is már régóta legmagasabb Rajna-torkolati műveltség. A középkorban itt kialakult autonóm polgári városok szellemi és anyagi gazdagsága úgy felemelte tekintélyüket, hogy az magába vonta felülről a nemességet, és alulról a szabad parasztságot. A *burgundi Habsburgok* – V. Károly (1517-1556) császár, spanyol király és húga, Mária (1530-1556), magyar királyné, Németalföld kormányzója – valójában belgiumi, németalföldi születésűek és öntudatúak voltak, jóindulattal viselkedtek ez ország iránt. A jóindulat mellett Mária még tehetséges is volt, és kormányzása a spanyol király uralma alatti Németalföld fénykorát jelentette, bár az induló vallási reformáció problémái már jelentkeztek. *II. Fülöp* (1556-1598) uralma azonban végzetesnek bizonyult. Jezsuita bigottsága a spanyol világbirodalomnak is romlást okozott, németalföldi kormányzata pedig rosszindulatú politikájával, merev butaságával, korlátolt kormányzók – Alba, Don Juan d’Austria, Farnese hercegek – kinevezésével a dinasztia elleni lázadásra, felkelésre, *szabadságharcra* indította Németalföld lakóit. Előbb az egész Németalföld, főrendek és polgárok, katolikusok és reformátusok állottak szembe a spanyol abszolút (katolikus) monarhiával, később, 1566-ban, azonban a király kegyetlen vallásüldözése miatt a polgárháború *protestáns vallásszabadság* jellegűvé lett az *orániai herceg, Egmont és Hoorn* grófok vezetése alatt. Bár a spanyol király hadserege fegyverrel, vérpaddal és minden eszközzel harcolt a protestánsok ellen, azok mégis győzedelmeskedtek. 1579-ben az *északi hét protestáns* tartomány rendjei megalakították az *Utrechti Uniót*, helytartóvá választották *Orániai Vilmos herceget* (1579-1584) és 1581-ben *Németalföldi Egyesült Respublika* néven függetlenné nyilvánították magukat a spanyol koronától, elszakadva a *katolikus többségű, gazdag tíz déli* tartománytól. Figyelemre méltó, hogy az ország *nem a flamand-francia nyelvhatáron* oszlott protestáns és katolikus felekezetű részre, hanem a hajdani Római Impérium és a Barbarikum határán. A spanyol uralom alatt maradó *délieliek* – a mai Belgium – legendás gazdagsága és élenjáró polgári rendi társadalma gyorsan *hanyatlásnak* indult, mert a spanyol király csak az alattvalóival szemben tudott tüzzel-vassal harcolni, az országot képtelen volt a megújuló francia királyi hadsereg támadásaitól megvédelmezni.

Antik minta, kálvinista irányzat, vesztfáliai elismerés

Németalföldön a vallási *reformáció rajnai rendszere*, a szigorúan eklézsiánus – gyülekezeti szervezetű – helvét hitvallású ága terjedt el, francia – hugenotta – közvetítéssel. A hitük elleni spanyol

támadásra védekezésül csakhamar megfogalmazták saját hittételeiket, a *Belga Hitvallást* közvetlenül Kálvin tanítási rendje szerint. Függetlenségükkel megalakult *az első eklézianus állam*, az evangéliumi keresztyén közhatalmi szervezet alkotmánya kidolgozásának nagyszerű feladatát róva a hollandokra. A vallási reformáció az ókori, bibliai értékrend felújítása – azaz ugyanolyan újjászületés, *renaissance*, mint az ókori klasszika más irányzatai – lévén, politikai rendszerül is *antik mintát*, a hajdani Római reszpublikát választotta – mint a *Belgium* név is az ókori elnevezés felújítása. Abban mindenki egyetértett, hogy a hívek gyülekezetei, a városonként-falvanként szervezett hitközségek szabad társulásán nyugszik a közrend. A spanyol és a jezsuita támadás és állandó fenyegetés fegyveres véderő szervezését és fenntartását tette szükségessé. Hogy kihangsúlyozzák a hadsereg parancsnoki hatalmának a nép közösségétől való származását, hogy kétségtelenné tegyék a királyi zsarnokságtól való különbséget „helytartó” címet adtak a kényszerhatalom legfelsőbb birtokosának. Abban viszont, hogy a helytartónak milyen jogosítványai vannak a közösség tagjai felett, megoszlottak a vélemények. A Szentszék prelátusai helyett az eklézianus hittudósoknak kellett a Szentírás értelmezésével megfogalmazni az evangéliumi keresztyén etikát, amelynek alapján az *állami szekuláris jogkezdeményező törvényalkotás* működik. Több évtizedes vita után győzött a *szigorúbb kálvinista irányzat* az 1618-as *dortrecht*i zsinaton. Az ideónómiai etika alapján felépülhetett a *szekuláris* – világi, nem egyházi – jog elmélete – Hugo Grotius – és gyakorlata. Az erkölcsi elvárások joggá minősítésében, közhatalom megszervezésében és védelmezésében kiváló szerepe volt a sokat bíralt *Orániai Móric* (1584-1625) helytartónak. A szárazföldi sereg mellé *hajóhadat* szervezett, amellyel 1607-ben, Gibraltárnál legyőzte a spanyol flottát, és a spanyol királyt az Egyesült Németalföldi Reszpublika függetlenségének elismerésére kényszeríttette. *Frigyes Henrik* (1625-1650) helytartó idejében tovább erősödött és gyarapodott Hollandia. Nem vett ugyan részt a németországi vallásháborúban, az azt lezáró *veszfáliei béke* 1648-ban mégis *elismerte* Hollandiát az Európai Nemzetközi Jogközösség önálló tagjának.

Lendületes hollandi fejlődés, vezető szerep

Sem a belháborúk, még kevésbé a világnézeti és értékrendi viták nem akadályozták meg Hollandia *lendületes fejlődését*. A középkori személyes királyságból fejlődött katolikus abszolút monarhia helyett itt a klasszikus reszpublikai rendszerből kialakult *alkotmányos monarhia* állandósult, és az általa biztosított polgári jogegyenlőség fejlődést, gyarapodást és gazdagodást hozott szellemi és anyagi téren egyaránt. A középkori humanisták munkáját kiteljesítő hittudomány, azaz ideonómiai etika előírta az eklézianus társadalom számára a vallási, nemzeti és szociális *türelem* mellett a *népoktatás* fejlesztését, a *népjóléti* intézmények kiépítését és a keresztyén *autonóm polgári igények* érvényesítését. *Akadémiák, egyetemek* alakulnak, amelyekeken összetalálkoznak a kor tudósai és tanulói az egész Európából. A művészetek is fellendültek, az Itáliából jött humanika (*renaissance*) itt megy át a Spanyolország felől érkező, az evangélium szellemével átítatott ibérikába (*barokkba*), amely fanatizmusát elhagyva telik meg pozitivitással a németalföldi festészetben, zenében, iparművészetben és polgári szokásokban. Hollandia *befogadta* és munkaterületet biztosított a Spanyolországból elűzött, a keleti mohamedán műveltséget is magával hozó zsidó tudósoknak, iparosoknak és kereskedőknek, a Franciaországból és Belgiumból elűzött hugenotta iparosoknak – takácsoknak – és mindazoknak a mindenfelől jövő üldözötteknek, akiknek a társadalmi jólét építésében hasznukat lehetett látni. A földművelés, állattenyésztés és kertészet magas szintre emelése, a kézműipar minden ágának megerősödése kellő alapot adott Hollandia világkereskedelmi hatalmának kiépítéséhez. *Flottája* hamarosan túlszárnyalta minden más hatalomét, nemcsak hajóinak számával, de még inkább hajósainak szakmai tudásában és magas erkölcsiségében. A gondolat, a szellem, a kutatás szabadsága, a kutatás és felfedezés eredményeinek és minden szellemi alkotásnak

szabad közlése és terjesztése, tehát a vallási reformáció szellemi és társadalmi eredménye, képesé tette a németalföldi szatócsokat arra, hogy autonóm polgári öntudatuk alapján olyan társadalmi, politikai és gazdasági rendet valósítsanak meg, amely előbbre vitte a Homo Sapiens Antropus történelmi fejlődését. Az újkor a *protestantizmus hegemoniájának a kora*, és ebben méltán vezető szerepe volt az Egyesült Németalföldi Respublikának.

h) Dánia, Zéland, Gotland, Jütland, Oldenburg és Norvégia, Bergen, Izland, valamint Svécia, Gotland, Halland, Finnland stb. királysága

A rendi alkotmányszervezet kialakulása

Közép-Európa északi fele, Skandinávia, az ezredforduló után fogadta el a keresztyénséget és szerveződött keresztyén személyes királyságokká. A 14. század végén *Dánia elsőbbsége* alatt egyesült az egész Skandinávia három királysága – *Kolmári Unió*, 1397-1448-ban kihalt a pomerán uralkodócsalád, és a rendek az Oldenburg-családból való *Keresztélyt* választották Dánia – és az egész Skandinávia – királyává. Az új dinasztia harmadik tagja *II. Keresztély* (1513-1523) idejében a középkor végére a közhatalom nagy részét elbirtokló rendek jogi szervezetet kívántak adni hatalmuknak, összeütközésbe kerültek a középkori karizmatikus személyi uralmához ragaszkodó királlyal. A svéd rendek fegyveres felkelése folytán *Svédország kilépett* az Unióból, saját királyt választván magának. *I. Frigyesnek* (1523-1533) a dán és norvég rendekkel – nemesség, papság, polgárság, parasztság – való viszálykodása az 1527-es *odensei országgyűlésen megegyezéssel* ért véget. Voltaképpen a vallási reformáció igényei szerinti, az újkornak megfelelő gyakorlatias, társadalmi egyensúlyt biztosító *rendi alkotmányszervezetet* fogadtak el. A vallási reformáció *lutheri irányának* skandináviai bevezetése nem volt egyéb egyszerű kormányzati aktusnál. Itt a mediterrán politeista misztika nem volt képes teljesen kiszorítani a kaledobalti ősi vallási örökséget, ezért az észak-németekhez hasonlóan a skandinávok is, egész társadalmuk magáénak érezte – és teljes joggal – a nép nyelvén szóló liturgiát és prédikációt, és természetesen fogadta az egyházszervezetnek az evangéliumi keresztyén hitelvek szerinti megújítását. Hatalmi paranccsal szűnt meg a hierarhikus papság és oszlattak fel a szerzetesrendek. Vallási – *in sacra* – feladataikat a régi papság tagjai látták el továbbra is, lelkipásztor-prédikátorként, tanítóként, diakónusként, szuperintendens-püspök felügyelete alatt. Az egyház kormányzati és igazgatási funkcióit – *circa sacra* – a világi közigazgatási hatalmi szervek látták el: városokban az autonóm polgári tanács, vidéken a földesúr – *konzisztoriális rendszer* – a király fővédnöksége alatt. A rendi alkotmány meghagyta az egyház hatáskörében a törvénykezdeményezés elvi jogát, a rendek képviselőiből álló országgyűlés elfogadásának feltételével. A királyi méltóság öröklődik, visszaszűkül a védelem és a közbiztonság, a törvények kényszerhatalommal való végrehajtásának hatáskörére, a fegyveres erővel való rendelkezésre, ebben viszont megszilárdul, és vitathatatlanul kizárólagossá erősödik. Az országos rendek, köztük az egyháziak zsinata, hivatásrendjeik szerint *teljes autonóm joggal* rendelkeznek minden belső ügyük rendezésére, rendenként egyenlő szabadságjogokkal.

A rendivé alakulás nehézsége, a skandináv politikai hegemonia elvesztése

III. Keresztély (1533-1559) és *II. Frigyes* (1559-1588) idejében folytatódik a protestáns rendi berendezkedés. *IV. Keresztély* (1588-1648), bár az ország pénzügyi ereje nem tette lehetővé ütőképes hadsereg kiállítását, nem tehetette meg, hogy protestáns hittestvéreinek ne keljen a védelmére a németországi háborúban. 1625-ben, Franciaországgal szövetségbe, *a német protestánsok mellett*, Bigott Ferdinánd császár ellenében hadba lépett, de 1626-ban vereséget szenvedvén ki is lépett a háborúból. Ez az esemény is jelezte a középkori társadalmi és politikai szervezet *rendivé alakításának*

nehézségeit. A rendek nem hagyták meg a királynak a hadsereg szervezőhatalmi és pénzügyi eszközeit, ezért az nem volt képes a megmaradt, eredeti funkcióinak az ellátására. Ezért nem volt képes a korszerű, friss svéd dinasztiával megmérkőzni, a katonai teljhatalommal rendelkező *svéd királyi sereg* – király nélkül is – *legyőzte* Keresztély hadait 1643-ban. Jutlandon, Zélandon, Norvégián és tartozékain kívül a dán király *elveszítette* minden tartománya feletti uralmát, az egész svéd és balti területet. Ezzel megszűnt és Svédországra *szállott át* a Skandinávia feletti politikai *hegemónia*. Az ösiségen, a történelmi és művelődési hagyományokon felépülő *általános társadalmi tekintély* azonban a dánoké maradt mind a mai napig.

i) Svédország, Svécia, Gottland, Schonen, Halland, Finnland, Estland, Kurland, Pomeránia stb.
Királysága

Svéd nemesi szerveződés II. Keresztély ellen

1397-ben a svéd tartományok az egész Skandináviával együtt Dánia hegemóniája alatt a Kolmári Unióhoz tartoztak. A középkor végére a rendek befolyása háttérbe szorította a személyes királyi hatalmat. II. Keresztély (1513-1523) a humanika (renaissance) divatja szerinti abszolút monarhiát akart kiépíteni a rendek jogaival szemben. A svéd nemesség a már több nemzedék óta kormányzóságot viselt *Wasa-családból* való *Gusztáv* vezérlete alatt hadsereget szervezett a nemzeti érdekek védelmére Keresztély király ellen, akit az 1520-as stockholmi vérengzése miatt – 600 vezető nemes kivégzése – nem tartott többé uralkodójának.

Rendi királyság, konzisztoriális egyházszervezet

1523-ban *Wasa Gusztávot* Svédország királyává választották, és kiléptek a kolmári unióból. Gusztáv király (1523-1560) kiváló tehetséggel, nagy politikai érzékkel látott hozzá országának az evangéliumi keresztyénség szabályai szerint *rendi királysággá* való átszervezéséhez. A vallási reformáció végrehajtásával a püspöki és kolostori birtokok a világi hatalom kezelésébe mentek át, és alapul szolgáltak nemcsak az állami kincstár válságának megoldásához, de a korszerű, ütőképessé királyi hadsereg felállításához is. Az egyházszervezet reformációja a lutheri tanításoknak megfelelően *balti, konzisztoriális rendszer* szerint történt: a tulajdonképpeni egyházi, *in sacra* funkciók a szuperintendens felügyelete alatt működő lelkipásztorok és zsinatok hatáskörében maradtak. A *circa sacra*, tehát az egyház közigazgatási feladatait világi hatóságok látták el, a király régi egyházvédői ellenőrzése alatt, vidéken a földesurak, városban a polgári előjáróság. A külön politikai renddé szervezett parasztság szeretne volna eklézsiáit a földesúri hatalom alól a maga vezetése alá vonni – ennek megfelelően részesedni az egyházi birtokokból – de hiába lázadtak fel, legyőzettek.

Lengyel unió jezsuita rábeszélésre

Ezt a viszályt a Svédországban is megjelenő jezsuiták úgy értelmezték, mintha a parasztság a római katolikus rítus visszaállítását óhajtotta volna. XIV. Erik (1560-1568) és III. János (1568-1592) idejében megjelentek a királyi udvarban, és az abszolút monarchia katolikus rendszerét propagálva befolyáshoz jutottak. Lengyelországi hatalmukra hivatkozva a jezsuiták rávették János királyt, hogy Jagelló Katalintól született fiát, *Zsigmondot* római katolikusnak neveltesse velük, hogy a svéd trón mellett a lengyelt is elfoglalhassa, és a Wasa-család alatt a Habsburgokénál nagyobb monarchikus hatalom jöjjön létre. Zsigmond (1592-1599) 1587-ben valóban *lengyel király* lett, és 1592-től meg is történt az *egyesülés*, de a jezsuiták túlzott befolyása miatt az sem a Wasa-családnak, még kevésbé Svédországnak a javára nem volt. 1599-ben Zsigmond nagybátyja, *Wasa Károly* – később, IX. Károly

(1604-1611) svéd király – vezetése alatt a svéd rendek kilépnek a lengyelekkel való unióból és megszilárdítják a svéd királyi hatalmat.

Felemelkedés Gusztáv Adolf alatt

II. Gusztáv Adolf (1611-1632) személyében világtörténelmi nagyságú uralkodója volt Svédországnak. Olyan *szerencsés egyensúlyt* teremtett a maguk ügyeiben teljes önkormányzattal rendelkező rendek és a központi végrehajtó hatalommal egészében rendelkező királyság között, hogy Svédországot nemcsak a Baltikum urává tette, hanem az európai *nagyhatalmak sorába* is emelte. A szilárd belső béke, élet- és vagyoni biztonság megszilárdult és maga után vonta a művelődési és gazdasági *felemelkedést*. A korszerűsödésben elmaradó Dánia, Lengyelország és Oroszország nem képesek versenyre kelni Svédországgal. Sorozatosan katonai győzelmeket is arat ellenükben és végül, mint az európai protestánsok vezető hatalma, szövetséget köt a katolikus Franciaországgal, beavatkozik a németországi háborúba, 1632-ben a *lützeni csatában* legyőzi Bigott Ferdinánd seregeit, és megteremti az alapját az általános békének. Bár ő maga a lützeni csatában elesett, politikája olyan kiváló volt, hogy nélküle is tovább működött. Kiskorú leánya, *Krisztina* (1632-1654) helyett *Oxenstjerna és Torstenson* vitték a kormányt és kötötték meg 1648-ban a vesztfáliai békét. A svéd király Pomeránia, Rügen, Bréma és Verden germán-római birodalmi területek urává lett és a *Birodalmi Tanács tagja*. Jellemző, hogy az újkori Európa politikai rendjét lerakó, a nemzetközi jogközösséget megszervező *vesztfáliai békét* a világ elsősorban az evangéliumi keresztyénség elveit érvényesítő Gusztáv Adolf *művének* tekinti.

A jezsuita ellenreformáció és Krisztina bukása

Logikus, hogy a *jezsuita ellenreformáció* Svédországra összpontosította az erejét. Krisztina királynőt hatalmukba kerítették, katolizáltatták, és például állították a protestáns európai uralkodók elé. Azonban Krisztina olyannyira gyenge jelleműnek és zabolátlannak bizonyult, hogy nem dicsőségére, hanem szégyenére vált a katolikus monarhiának. Személye és szerepe jól példázza a kor különböző *szellemi irányzatainak ütközését*. A Baltikum később ismerkedett meg az evangéliummal, mint a Mediterráneum, ezért *jobban magáévá tudta tenni*. A gótikában például a maga ősi, népi faépítészetének beteljesülését látta és az ide gyengén érkező itáliai humanika (renaissance) nem tudta megnyerni a lelkeket. A jezsuiták szelleme, az ibériai (barokk) – mint az képviselőjének, Krisztina királynőnek az élete mutatja – semmiféle sikerre nem számíthatott. A svéd rendek megunták Krisztina szerencsétlenkedéseit, és 1654-ben unokatestvérét, *X. Károly Gusztávot* (1654-1660) koronázták Svédország királyává, aki alatt helyreállott a monarhia tekintélye.

j) *Lengyelország, Respublica Polonica, Lengyelország és Litvánia, Oroszország, Pomeránia, Poroszország, Mazovia, Podolia, Podlécia, Volhínia, Galícia, Kurland, Samogítia stb. Királysága, „Szarmata Birodalom”,...*

Lengyelország területén élt népek

Amilyen homogén társadalomtörténeti képet mutat Skandinávia, olyan *heterogén* Lengyelország antropológiai, etnikai, spirituális, politikai, gazdasági és művelődési fejlődésének a *képe*. Az őseurópai *kaledobalti* fajtájú népre telepedtek az indogermán *szlávok*, azután a *szarmaták*, majd a *germánok*. Miután mind szláv nyelvűvé váltak, együtt kerültek a turáni *avarok* uralma alá, vették át azok magas szintű hatalmi kultúráját, cserébe azokat is szlávra asszimilálták. Avaroktól örökölt hercegségekben, bánságokban, vajdaságokban, markiákban szerveződve érte őket a keresztyén térítés két oldalról. Nyugatról, Németország felől a Karoling Impérium misszionált, politikai uralmát is kelet felé tolva az Oderáig. Délről, Itália és Hungária felől minden politikai vagy más feltétel nélkül,

szabadon jött a haladást jelentő szellem, a 10. századtól kezdődően mind a mai napig, előbb a kereszténység, majd a humanizmus, azután a reformáció, a liberalizmus és egyebek. A germán hódításnak csak a fegyveres formája állott meg az Oderánál, a népi forma az egész Lengyelországot behálózta a német polgári városok sokaságával. A *német polgársággal* nyugat felől bevándorló nagy számú *zsidóság* Lengyelországban találkozott a kelet felől, a volt Kazáriából betelepülő keleti zsidósággal, itt német anyanyelvűvé lettek, és a német polgársággal együtt a történelmen végig idegen testet képeztek a lengyelségben. A középkori római egyház által krisztusi karizmával megkoronázott lengyel király nyugathoz kapcsolta országát, *állandósítva Kelet határát* Lengyelország és a tatár uralom alá került Oroszország között.

Reformáció helyett ellenreformáció

Európa középkori uralkodócsaládjai közül a *Jagelló család*, a litván eredetű lengyel királyi ház lépte át legnagyobb hatalommal az újkor küszöbét. Lengyelországnak lett volna a *legnagyobb esélye* arra, hogy állandó dinasztia alatt szervezze át a középkori hűbéri államot rendi szerkezetűvé, a személyes királyságot korszerű intenzív közhatalommá. Hogy ez nem sikerült, hanem a Lengyel-Litván Unió *anakronisztikus középkori maradványként* élte végig az újkort, annak okait kutatták a történétírók, és találták meg rengeteg változatban. Mi a későbbi eredményekből visszakövetkeztetve, úgy látjuk, hogy Lengyelország hanyatlásának ugyanazok voltak az okai, amelyek miatt képtelen volt a vallási reformáció kezelésére. Ugyanis társadalomtörténeti és szellemtörténeti földrajzi elhelyezkedése folytán a *protestantizmus vezető hatalmának* a szerepére volt predestinálva. Azonban társadalmi heterogenitása, a német polgári offenzíva elleni lengyel nemzeti érzület lehetetlenné tette annak a *lutheri* reformációnak az elfogadását, amelyet már a germán impérium alatti nyugati szlávok olyan odaadó természetességgel tettek magukévá. A *kálvini* irányzat az akkor is már hagyományos franciabarátság útján jött volna, de – polgári mozgalom lévén – Lengyelország német nemzetiségű polgárságát nem tudta a lutheri irányzattól eltéríteni. Magyarország, illetve Erdély felől az itáliai politikai humanizmus által is támogatott *unitarizmus* is próbálkozott a lengyelekkel, de képtelen volt gyökeret eresztetni a népbe, és így csak a *jezsuita ellenreformáció* számára készítette elő a társadalmi talajt.

Lengyel jogfejlődés

A *humanizmus*, a krisztusi elvárásokat társadalmi gyakorlatba ültető mozgalom a második évezredben keresztyénné lett Közép-Európában fejlődött a leglendületesebben. A prágai, bécsi, pécsi, krakkói egyetemek tudósai a 14. századtól kezdve a humanizmus minden ágának zászlóvivői voltak a vallási, bibliai tudományos és művészeti humanikának éppen úgy, mint a politikainak, a humanikus republikanizmusnak. A magyar-cseh Jagelló hatalom lehanyatlása után Krakkó az egész európai humanizmus egyedülálló fontosságú központjává lett. Az előbb vázolt okok miatt *képtelen* volt a *vallási reformációra*, tehát a valláson keresztül népi társadalmi biztos alapokra helyezkedni, és ezért a lengyel humanizmus egy szűk értelmiségi réteg, magas szellemi arisztokrácia – főként literátori – kiváltságos tevékenysége maradt. Története, kialakulása és fejlődése során létrehozott alkotásai az egyetemes történet fontos részei. A Pádusi Egyetem szelleme Magyarországon és Lengyelországban a humanika (renaissance) politikai, alkotmányjogi ágát, a republikánizmust fejlesztette ki elsőnek. A római jogi tudományos rendszerrel szerkesztette meg *Laski kancellár* 1506-ban a lengyel *szokásjog törvénykönyvét*. Az alkotmányjog területén még messzebb mentek, mert a római reszpublika – magyarul: közügyek, a „köztársaság” szó nem fedi a fogalmat – alkotmányát akarták felújítani – újjáélesztés = renaissance – a *Velencei Reszpublika mintájára*, nem plebejusi, hanem patríciusi alapokon. Valóban, ez a forma illett a lengyel nemesi társadalomhoz, de nehezen fért bele a német autonóm polgárság, és képtelen volt a parasztság helyét meghatározni jogi rendszerében. A lengyel

republikánizmus tehát sem a jogi egyenlőtlenségen alapuló *rendiségnek*, sem a jogegyenlőség elvén felépülő eljövendő liberális alkotmányosságnak *nem felelt meg*. Csak arra volt jó, hogy a királyi hatalmat ne engedje a közérdek által annyira követelt szilárd, vitathatatlan kényszerhatalommá erősödni.

I. Zsigmond elszalasztott lehetőségei

János Albert (1492-1501) és *Sándor* (1501-1506) király uralkodása a *kényelem kora* volt. Hogy semmi se zavarja őket, a nemesi rendek 1505-ben még a rendeletkibocsátás jogát is megvonták a királytól. *I. Zsigmond* (1506-1548) uralkodása idején alkalma lett volna Lengyelországnak a korszerűsödésre és megszilárdulásra, hiszen valósággal *a béke országa* volt akkor Európában, mert a déli szomszéd, Magyarország, élet-halál küzdelmet folytatott az oszmán agresszióval, a nyugati szomszéd pedig, a Germán Impérium, a vallási reformáció problémáival vívódott. Azonban Zsigmond tekintélye már nem volt elegendő érdemi döntéshozatalra, még kevésbé annak érvényesítésére. A különböző meggyőződésű és értelmi szintű nemesség nem tudott egyértelmű akaratot nyilvánítani. Zsigmond előtt hiába volt ott a versenytárs Habsburg család dinasztiaépítésének a példája, képtelen volt azt követni, és *előnytelen házasságaival* valósággal lerombolta a Jagelló család jövődjét. Első felesége a Habsburgokkal házassági szövetségre lépett magyar-cseh király belső riválisa, a Szapolyai családból való *Borbála* volt. Második felesége pedig még ennél is rosszabb, *Sforza Bona*, abból a milánói hercegi családból, amelyet akkoriban hol a francia, hol a spanyol seregek foglaltak el. Nem volt képes állást foglalni a Habsburg spanyol-germán világhatalommal harcba szálló francia-pápai-török szövetség mellett vagy ellen. Illetve mindig elkésett a szövetkezéssel, és végül rendszerint a vesztes oldalon találta magát. A Lengyelország számára olyan nagy fontosságú *keleti politikát* sem volt képes kellő eréllyel és tapintattal folytatni. Az Aranyhorda örökébe lépett Krími kánság hanyatlásával felszabadult keresztyén kozákságot szövetségébe fogadta ugyan, de azok sajátos pravoszláv jellegű politikai céljait nem tudta elfogadni, és ezért a szövetség nem tudott megszilárdulni.

Az utolsó Jagelló

II. Zsigmond Ágost (1548-1572) Lengyelország utolsó Jagelló királya, még határozatlanabb elődjénél. Rokonszenvezett ugyan a reformációval, de csak humanista szinten, határozott elvi állásfoglalás nélkül. Ebben utánozta sógorát, II. Miksa császárt, nem vette észre, hogy a germán birodalom politikai, társadalmi és vallási helyzete egészen más volt, mint Lengyelorszáké. Végül, 1572-ben az erdélyi *polikonfesszionális* vallási rendszert vezették be Lengyelországban, bár ennek is csak a német polgári városokban voltak meg az alapjai, a lengyel nép közönyös volt iránta.

Nemesi reszpublika, választott királyság

A *közhatalom* egészen a rendek, a nemesség és a papság kezébe ment át. Bármilyen nagy volt Lengyelország hatalma, szervezetlensége miatt nem tudott aktivizálódni. A lengyel történelem egyik legnagyobb alakja, *Zamoyski kancellár* és humanista barátai mozdították el tétlenségéből az országot. Befolyásuk alatt 1569-ben létrejött a *Lublina Unió*, a lengyel országgyűlés egyesült a litvánval és a melléktartományokéval, *Respublica Polonica*-vá, az antik római patrícius reszpublika utánzatává. A rendek első nagy feladata a Jagelló család férfiágának kihalása után a királyválasztás volt. A leányági leszármazottak egyelőre nem jöhettek szóba: Jagelló Izabella fia, II. János magyar király – János Zsigmond erdélyi fejedelem – hirtelen meghalt a trón megüresedése előtt. Jagelló Katalin fia, Wasa Zsigmond svéd trónörökös még gyermek volt. Ugyanakkor a lengyel rendeknek lehetőségük nyílt végre az akkori nyugati világ magas politikájába belenyúlni, és a germán-hispán unió ellensúlyozására perszonálunió lehetőségét teremteni meg Franciaországgal. *Valois Henriket*, a

francia király öccsét választották Lengyelország királyává 1573-ban. 1574-ben meghalt IX. Károly francia király és trónját valóban a lengyel király Henrik örökölte. A lengyel korona országai ekkor a legnagyobb hatalmat jelentették az európai kontinensen, csaknem *egy millió négyzetkilométer* területen, 35 millió lakossal. Nyugaton viszont Franciaország lett volna – habár csak fele annyi nagyságban – a legerősebb hatalom, ha lett volna megfelelő kormánya. Henrik azonban *nem volt alkalmas* ennek az akkori Habsburg világbirodalmat meghaladó hatalomnak a gyakorlására, sőt, egyáltalán semmire sem volt alkalmas. A lengyel királyságból egyszerűen *hazaszökött* Franciaországba, annak a trónját elfoglalta ugyan, de pipogyaságával képtelen volt akarátát érvényesíteni a vallásháborúba merült francia tartományurak viszálykodása között – ha egyáltalán lett volna akarata. A csalódott lengyel rendek elbizonytalanodtak és Zamoyskinak minden képességeire szüksége volt az új királyválasztás megszervezéséhez. Jelöltje páduai diáktársa, *Báthori István* erdélyi uralkodó volt, aki hajlandó volt az utolsó Jagelló leányt, Annát, feleségül venni. A választás nagy siker volt nemcsak Zamoyski és a lengyel *nemesi reszpublika* számára, de egyáltalán a *választott királyság* alkotmányjogi rendszere számára is: a királyválasztó rendek valóban olyan személyre találtak, aki az országgyűlés által kifejezett közakaratot megfelelő tekintéllyel és kényszerhatalommal képes volt megvalósítani.

Báthori István uralkodása

Báthori István (1575-1585) nem hiába volt a humanika (renaissance) neveltje, aki tudományos, elméleti, politikai és katonai felkészültségéhez tudatosan megszerezte előző országában a legmagasabb szintű gyakorlatot, mert Lengyelországban a legelső pillanattól kezdve a leghatározottabban, a legtudatosabb eréllyel és következetességgel kezdett hozzá az annyira szükséges reformok megvalósításához. Királyi hatalmát nem szélesítette a rendek hatáskörének a kárára, hanem az akkori egész Európában párját ritkító, jól szervezett hadseregre támaszkodva, *elmélyítette hatalmát*. Külön ki kell emelnünk remek diplomáciai tehetségét, amellyel a minden központi hatalomtól óckodó nemességet, de még az ország gazdasági, pénzügyi erejével rendelkező papságot is megnyerte, és nem az akkor Lengyelországban berendezkedő jezsuiták ellenében, hanem azok támogatásával. Bár udvarát magyar főtanácsosokkal töltötte meg, seregvezérei között első helyen álltak a székelyek és kozákok, a lengyelek és litvánok lelkesen ismerték el magukénak az udvart is, a hadsereget is. Állítólag a török agresszió elleni európai szövetség megszervezésére készült, de a tatár uralom alól felszabaduló és eurázsiai nagyhatalommá való *Oroszország támadókedvét* kellett előbb lecsillapítania. Rettenetes Iván moszkvai cár ugyanis Novgorod meghódítása után a lengyel főhatalom alatti *Baltikum* elfoglalására indította seregeit. István király azonban résen volt, igazolta választóinak belévetett bizalmát, és olyan gyorsan, kiváló stratégiával vonultatta fel haderejét a cár ellen, hogy *győzelme* nemcsak eredményes, de *diadalmas* is volt. Belpolitikájában is sikeres volt. Humanistához illően az *oktatásügyet* szervezte meg először, felhasználva a jezsuita rend készséges segítségét. A tartományok, a nemesi testületek és egyének, valamint a papi és a polgári rendi *autonómiák* rendszerének *összehangolása*, a *vallási béke* megszilárdítása és a roppant méretű közhatalom intenzitásának gyarapítása céljából egyre sürgetőbbé vált az *alkotmányreform*, a középkori rendnek újkorivá modernizálása. Azonban mielőtt politikai és társadalmi reformjaihoz ténylegesen hozzá kezdhetett volna, hirtelen meghalt.

A jezsuiták és alkotásuk, a Wasa-házi uralkodók

Könnyű azt mondani, hogy Lengyelország *Wasa-házból való* királyai családjukhoz méltatlan szülők méltatlan gyermekei voltak. *III. Zsigmond* (1587-1632), *IV. Ulászló* (1632-1648) és *II. János Kázmér* (1648-1668) azonban csak testileg tartoztak a Wasa-családhoz, egyéniségük fontosabb része lelki-szellemi építőiknek, nevelőiknek, a *jeszuitáknak* az *alkotása* volt, méghozzá Európa

történetében a jezsuiták legnagyobb horderejű alkotása volt. „Gyümölcséről ismerjük meg a fát”, növedékéről a nevelőt, a Wasa-királyokról a jezsuita nevelési eszményt, a jezsuita etikát. Megtudjuk, hogy a Societas Jesu tagjai *hűséges hívei* voltak a Tridentínumnak, a keresztyén hittudománynak – benne az etikának – középkori szinten való *befagyasztása*, ortodoxizálása tekintetében. A középkori szerzetes és cölibatárius pap társadalmon kívüliségének megfelelően *egyszerűen nem volt* az egész társadalomra érvényesíthető viselkedéstanuk, erkölcsük. A 16. századig a legfejlettebb ősrégi hagyományokon alapuló élettani és pszihikai tudományuk a Tridentínus tilalma miatt nem fejlődött tovább, a vallási reformáció kiteljesedése folytán meginduló tudományos életben már részt sem vettek, idegenek maradtak az újkor tudományával, a társadalomtudománnyal szemben. Nem keresték, tehát nem is találták meg az újkori embereszményt, hogy megvalósítására, az újkor erkölcsrendi szabályai szerinti társadalom megvalósítására törekedtek volna. Sok bírálat érte őket II. Fülöp, II. Ferdinánd és dancs uralkodótársaik miatt is, holott a Lengyel reszpublika – és később *Paraguay* – jelzi a legmeggyőzőbben, hogy a jezsuitáknak egyáltalán *nem volt közerkölcsük*, nem voltak viselkedési szabályaik a hatalomgyakorlás számára. Bár minden erejükkel és képességükkel a társadalmi hatalom birtokosait igyekeztek befolyásuk, irányításuk alá vonni, pápistaságukban csak utasítást adhattak a hatalmasoknak is, mint a magánszemélyeknek: Engedelmeskedjék az Egyháznak, azaz a gyóntatópapijának. A jezsuiták tehát nem álnokságuk vagy feltételezett gonoszságuk miatt állták útját az emberi társadalom egészséges fejlődésének, hanem teológiai és szociológiai *elmaradottságuk*, társadalmi *tájékozatlanságuk* és szociális, politikai, gazdasági, műszaki *ismereteik hiánya miatt*. Mozgalmuk, az ellenreformáció nem azért volt káros az emberi kultúra szempontjából, mert mást akartak, mint a vallási reformáció, hanem azért, mert nem akartak semmit: *Tagadták, cáfolták* a reformáció erkölcsi értékeit, de nem állítottak velük szembe semmiféle más értéket. Megingatták az emberiségnek az erkölcsi értékekbe vetett hitét.

A katolicizmus megmaradása

A lengyeleknek a vallási reformációhoz való viszonyulását döntően befolyásolta a klérusnak a németiséggel szembeni nemzeti ellenérzése. A római hierarhikus klérus ugyanis társadalmi hatalmának teljes birtokában maradt, és – a jezsuiták hathatós segítségével – sikerrel ellensúlyozta a lengyel nemesi gőggel lenézett német autonóm polgári mozgalmat. Minden bizonnyal nagy szerepe volt a *katolicizmus lengyelországi megmaradásában* a lengyel népnek az ősi indogermán-szláv vallási hagyományokhoz, elsősorban az Istenanya kultuszához való ragaszkodásának. Az ellenreformátor jezsuiták részéről nagyon ügyes politikai fogásnak bizonyult Szűz Máriának *Lengyelország Patrónájává* „koronázása”, amellyel a római katolicizmus *lengyel nemzeti felekezetté* lett.

III. Zsigmond vallási politikája, a jezsuiták kíméletlen harca

Jezsuita nevelése tette *III. Zsigmondot* összeférhetetlenné, mert hatalomgyakorlása, minden politikai cselekedete a társadalmi valóság felőli tájékozatlanságát árulta el. Vallási politikájában hagyta, hogy a jezsuiták visszaéljenek az erdélyi rendszerű polikonfesszionális vallásszabadság politikai humanizmus igénye szerinti lehetőségével, és a protestánsok – evangélikusok, unitáriusok, disszidensek – valamint a pravoszlávok ellen *kíméletlen harcot* folytassanak. Az *antitrinitárius*, *szociniánus* irányzatot sikerült is kiszorítani Lengyelországból, vele útját állni a reformáció továbbfejlődésének, amely maga után vonta a humanizmus és általában a tudományos tevékenység Lengyelországban addig olyan virágzó állapotának hanyatlását. A lutheránusok visszaszorultak a német városi közösségekbe, az ottani autonóm működésüket is politikailag annyira megnehezítették, hogy sorvadásnak indultak. A *pravoszláv* oroszok, beloruszok, rutének és ukránok – az akkori lakosság *egyharmada* – intoleráns lengyel és litván hatósági személyek állandó

kellemetlenkedéseinek voltak kitéve, nem is beszélve a katolikus misszionáriusok harcos prozelitizmusáról. A végtére is államhatalmi segédlettel megszervezett *görög-katolikus* egyház sem ért el nagy eredményeket, az ortodoxok nem voltak hajlandók a hitük szerint *Antikrisztus római pápa* egyház feletti főhatalmát elfogadni, inkább elfordultak a számukra a nyugati világ fejlődését hozó lengyel-litván uralomtól is.

A nemesség közhatalma

A társadalmi reformok, az állam alkotmánya tekintetében, Lengyelország a *politikai humanizmus* megvalósítására irányuló nagy kísérlet *iskolapéldája* volt. A görög-római politikai örökségből a humanista lengyel nemesség az *antik szabadságeszményt* tette magáévá, úgy ahogyan az athéni demokráciáról és a cicerói római reszpublikáról írott humanista magasztaló irodalomból tanulta. A született lengyel feudális nemességet az ókori szabad városi polgár analógiájának vette, és a közhatalom egészét ezek többségi akarátára bízta. A Szarmata Birodalom maga is nagy volt – területe akkora lehetett, mint hajdan a republikánus Rómáé – a középkor sok háborúja folytán pedig nagyszámú volt a nemessége is, ezért nem lehetett egyetlen agorára, areopágra, fórumra összehívni őket, tartományonként, palatinátusonként gyűjtötték egybe a *slachtát*, és ezek küldöttei alkották a szintén több ezer tagból álló birodalmi országgyűlést, a *rákost*. A konföderált nemesek örökölt jogaikra hivatkozva eredeti hatalombirtokosoknak tekintették magukat, gyűlésük tartományonként is, és még inkább országosan a Germán Impérium birodalmi gyűlési tagjaihoz hasonlóan allódiumaik (feudumaik) fejedelmének tekintették magukat, akikre csak olyan határozatok kötelezőek, amelyeket maguk is elfogadtak – vétójog. Ahogyan Germánia több száz fejedelemség federációja volt, úgy Lengyelország *sok ezer nemesi „fejedelemség” konföderációjának* tekinthető. Antik tanulmányaikból úgy tudták, hogy a szabadságnak egyetlen ellensége van, a zsarnoki főhatalom, a tirannia, a cézárizmus. Ezért tettek meg mindent a középkor végére amúgy is tekintélyét veszített királyi hatalom gyengítésére. Nem tagadták, hogy a közhatalom alapjául szolgáló hadsereg parancsnoka a *választott király* – Athénben is, Rómában is választottak hadvezért, diktátort, imperátort, ha szükségesnek látszott – de a *haderőalkotást* a nemesség hatáskörének tartották, elméletileg maguk alkották a királyi sereget, gyakorlatilag hadi adót szavaztak volna meg a király számára. A nemesség azonban a jobbágysági adófizetőképességét inkább a maga számára gyümölcsoztette, a királynak csak a városi polgárság és a zsidóság adózott kötelezően, és a papság, ha kedve tartotta. Ez a hadsereg elegendő lehetett a belső béke karhatalmi biztosítására, de külső háborúkra nem. A *nemességé volt minden közhatalom*, az alattvalóknak annyi jutott belőle, amennyit a feudális földesúr hajlandó volt nekik adni: a polgárságnak nagyon keveset, a parasztságnak semmit. Hogy a köznevelést a humanistáktól átvevő jezsuiták miért fogadták el ezt a hatalmi szervezetet, azon érdemes elgondolkodni. Szerintem, már eleve rokonszenveztek a római gyökerekkel rendelkező humanizmussal, másrészt nagyobb lehetőséget láttak a népnek egyházi befolyás alatti tartására, ha a földesurak kedvét keresik, annál is inkább, mert a király amúgy is az ő emberük volt.

A hanyatlás

A lengyel *nagyhatalom hanyatlása* természetes folyamánya volt az antik klasszikus republikánus politikai eszménynek a lengyel feudális nemesi rendre való alkalmazásának. A humanizmusról kiderült, hogy kései nosztalgikus, széplelkű elmélet, hiszen az az antik társadalom, amelyet mintául vettek, sohasem létezett. Politikai rendszerük kudarca maga után vonta a humanista erkölcsi értékek hitelvesztését minden más területen is. Nemcsak az újkor indulásakor olyan magas világszínvonalú lengyel tudományosság – a jogtudomány, a literatúra, a história és a csillagászat különösképpen – hanem az olasz forrásból táplálkozó humanikus (renaissance) művészet is lehanyatlott. Az újkor elején még az európai *humanika* vitathatatlan *központja*, *Krakkó* is jelentőségét

vesztette, amikor III. Zsigmond *Varsót* tette a Szarmata Birodalom *fővárosává*. Az új főváros már nem az italicus humanika, hanem az emberi lélek új megnyilvánulási formája, az *ibérika (barokk) jegyében* élt: nemcsak külsőséges, hanem tartalmával ellentétes is. A Szarmata Birodalom ugyanis még a dagályos kifejezéseket szerető publicisták képzeletében sem volt valóság, csak egyszerű *szóvirág*. A király pompás udvartartása is csak barokk fényes felület, hiszen a királynak nincs tényleges kényszerhatalma. A főnemesi paloták csak ünnepi alkalmakkor népesülnek be, mert lakói vidéki latifundiumaikon élik unalmas életüket, hogy ott a vidéki nemességet fényűzésükkel elkápráztatva uralkodóknak képzelhessék magukat. Az ősi virtusaira, „szabadságára” annyira büszke és rátarti lengyel nemesség pedig csak feudumai parasztságával szemben játszhatja az urat, többnyire a nem nemesek gögös lenézésével. Ilyen körülmények között nem fejlődhetett tovább, hanem inkább *elsorvadt* a humanizmus által kialakult *szellemi arisztokrácia*, az értelmiség rendje, amely hivatva lett volna az egész lengyel társadalmi fejlődést a kor szintjén tartani, és abból továbbfejleszteni. A polgári rend rendelkezett ugyan értelmiséggel, de az felekezeti különbözősége miatt el volt zárva a világ haladó protestáns mozgalmaitól, nemcsak politikai, gazdasági és társadalmi téren, de művelődési, erkölcsi, szellemi tekintetben is. A világtörténelem későbbi alakulását megalapozó, 1648-as vesztfáliai békére a kor legnagyobb európai hatalmának nem volt *semmi befolyása*.

k) Magyarország, *Regnum Sacrae Coronae Hungariae, Ő Apostoli Királyi Felségének, Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Valahia, Moldávia, Galícia, Lodoméria stb. és Jeruzsálem Királyának Országa*

Magyarország és Koronájának jelentősége

A Habsburg-család Austria dinasztiaivá növekedésének útján nagy lépés volt Burgundia, Kasztília és Aragónia trónjának megszerzése, de mindezeknél nagyobb jelentősége volt *Magyarország elnyerésének*. Nemcsak az ország területe és gazdasági ereje – Magyarországnak még a Habsburg uralom alatt állandósult egyharmada is nagyobb volt a dinasztia örökös tartományainak egészénél, amellettt itt voltak, pl. Európa legnagyobb nemesfémhányái is –, de még inkább *koronájának* vitathatatlan *politikai tekintélye* miatt is. A császári és germán királyi méltóság csak a germán tartományi fejedelmek gyűlésén való elnökséget biztosította viselőjének, tényleges uralmat csak a birodalmon belüli ún. *Örökös tartományok felett* gyakoroltak, ezek között pedig a Cseh Királyság volt a legmagasabb rangú, az azonban semmiképpen sem versenyezhetett a független európai országok tekintélyével. Magyarország éppen *birodalmon kívüli voltával* szilárdította meg a Habsburg-család dinasztikus rangját, azzal, hogy két egymástól független ország felett uralkodott, uralmát nem befolyásolta egyetlen ország rendjeinek akarata sem. A dinasztia építő és fenntartó Habsburgok ezért igyekeztek a magyar állam *függetlenségét* fenntartani a *Gesamte Monarchie* követelésével szemben, még a királyi hatalom korlátozására törekvő rendek kellemetlenkedéseinek dacára is.

A két határ és a törésvonal menti szakadás

A Kárpát-medence valószínű *első lakói* szőke, *kaledobalti* fajtájú, finnugornak mondott, helyesebben Kalevala, vagy csúd nyelvcsaládhoz tartozó magyar nyelvű emberek voltak. Rájuk telepedtek a *sok népvándorlás* során ide költöző népek és hódítók, az ugor-szkiták, kelta pannonok, szarmata-szkiták, római birodalmi népek, germánok, hunok, avarok, szlávok, onogurok és később a nyugati részen németek, azaz dunai germánok, a Tisza-vidéken pedig besenyők, úzok, kunok, rutének, majd az oszmán uralom folytán törökök, szerbek, románok. A területet kettészelő Duna volt a *Római Impérium limese*, itteni észak-dél irányú folyása pontosan az Európa földrajzi közepét jelentő

19°-os délkörön van, tehát kelet-nyugat földrajzi határán, amely – nem véletlenül – azonos a Római Impériumot keleti és nyugati részre osztó *Augustus–Theodosius-vonallal*. Ezen a törésvonalon évezredek alatt csak az *ősmagyar nép* és az első évezred végén az onogurok országa, *Hungária* terjedt ki mindkét oldalra. A magyar nép nyelvét sorra átvette minden rátelepedő, Hungária pedig hatszáz esztendeig dacolt a kísérteties törésvonallal, de a 16. században maga is kettészakadt. Hogy a Magyarország közepébe a törésvonalon benyomuló oszmán hódítóék, vagy a sokat emlegetett Mohács utáni *kettős királyválasztás* volt a szakadás oka, vagy mindkettő, vagy egyéb hatóerő – arról nagyszerűen lehet értekezni, de a *törésvonal menti szakadás* tagadhatatlan tény.

A két uralkodási elv. Az ország háromba szakadása

Az ősi *Turul-dinasztia* kihalása után, a középkori karizmatikus király tekintélye hanyatlásnak indult – nem az országé! –, mint Európa más országaiban is akkoriban. A királyi egyeduralommal szemben a közhatalom gyakorlásából magának részt igénylő *országos rendek* minden újabb választásnál bővítették hatalmi részesedésüket a királyi hatalom kárára, mintha a hatalom forrása a rendek akarata volna, és nem a választásban megnyilvánuló isteni akarat. A két elv ütközött, az európai keresztyén királyság megszületése óta hagyományossá lett *isteni karizmatikus szukcesszió* és az államot alkotó *démosz* – nép vagy nemzet – *közössége* általi kijelölés elve. Az első, a később *aulikusnak* nevezett párt, dinasztiaát választott az örökösödési jogú új király személyében, a második, a később *nemzetinek* nevezett, akkor republikánusnak mondható örökösödési jog nélküli, a rendek akaratának érvényesítésére választott királyt. Az európai humanizmus, melynek politikai ága különösen fejlett volt Közép-Európában, az antik római patrícus respublikát tartotta eszményi politikai rendszernek, és ennek a nemesi demokráciának, nemzeturalomnak, vezetőjéül – *primus inter pares*, első emberéül – választott királyt. A mohácsi csatában elesett *II. Lajos utódjául* az országgyűlésre összesereglett rendek, a maguk emberét, *Szapolyai Jánost* választották királlyá. János azonban nem volt képes tekintélyét az országnagyokkal szemben érvényesíteni – nem is lehetett tekintélye előttük, hiszen hatalmát tőlük kapta –, képtelen volt a törökökkel szemben az ország védelmére sereget állítani, ezért az ország zászlósurai a Habsburg és a Jagelló család között 1506-ban kötött házassági és örökösödési szerződés értelmében a magyar trónra igényt tartó *Habsburg Ferdinándot ismerték el* királyul. Ferdinánd sem lévén képes, sem a János legyőzésére, még kevésbé a törökök kiszorítására, kettészakadt Magyarország, majd – az oszmán hódítóknak az ország közepébe való berendezkedése következtében – háromra.

A Szent Korona egysége

Kénytelenek vagyunk megállni ennél „az ország három részre szakadásánál”, mert később, a nemzeti egység büvöletében élő történetírók annyit siránkoztak felette, hogy magyarázattal kell szolgálnunk. Először is, a feudális Európában, minden ország több, vagy még több hűbéri tartományra, *domíniumra oszlott*. Elvben minden nemesi birtok, allódium vagy feudum *külön ország* volt, ezek azonban mind elismerték maguk felett a király főhatalmát. Közülük a tartomány vagy vármegye nagyságú birtokokkal rendelkező nemesek egyszerűen ősi jogaikat gyakorolva látták el területükön a *közhatalmi funkciókat*, a király monarhikus hatalmát gyakorlatilag oligarhikussá alakítva. Germániában a tartományurak eredeti, örökletes uralkodói hatalomra emelkedtek, elismerve a császár-király hűbérúri hatalmát maguk fellett, különben országukat gyermekeikre hagyva, felaprózták úgy, hogy a Germán Birodalom tagállamainak a száma *négyszáz körül* állott. Lengyelország nemesi konföderációi pedig *több ezer* tagállamra osztották az országot. Mi volt ehhez képest a *magyar főurak* oligarhikus hatalma, vagy a *vármegyékbe* tömörült nemeseké? hiszen összes számuk sem érte el sohasem a százat. A *Szent Koronára ruházott főhatalmat* soha kétségbe nem vonták. Még a Kelet-Magyarországon állandósult választott királyság – a későbbi *Erdélyi*

Fejedelemség – uralkodói is mindig a Szent Korona alattvalóinak vallották magukat, sőt a koronás király elsőségét is mindig elismerték, mintha ő hűbéruruk volna. Csak az alkotmánytörténetben tájékozatlanok nem értik a helyzetet, és *a két király* – az örökletes, dinasztikus és a választott, rendi király – viszálykodását és vetélkedését vélik látni a politikai eseményekben. Hogy Csehországnak és később Bajorországnak, Szászországnak, Poroszországnak és másoknak lehetett ténylegesen uralkodó királyuk, és ez nem csorbította a császár-germán király főhatalmát – azt elfelejtik. Ne hajtogassa hát senki „az ország három részre szakadását”, mert az akkori Európa országai sokszorosan több részre voltak tagolódva, és a Szent Korona egysége nemcsak ezt a három részt, hanem a török uralom alatti balkáni területeket is Hungária politikai egységében tartotta.

Az oszmán előnyomulás – az ország, mint tampon, mint üres gyepű

A Szent Korona jogi hatalma fenntartotta Magyarország függetlenségét, folytonosságát és később a szétszakadt részeket is egyesítette. A jogrenddel tehát nem volt semmi baj, a tényleges *állapotok* azonban nem rosszak, hanem *katasztrofálisak* voltak. Az ország fegyveres ereje *képtelen* volt a külső ellenség elleni védelemre, de még a belső élet- és vagyon biztonság, a jogrend fenntartására is. Ennek folytán az ország gazdaságilag, igazgatásilag, művelődésileg, tehát általános társadalmi vonatkozásban hihetetlen gyorsasággal *lehanyatlott*, politikai tekintélye pedig semmivé foszlott. Ennek akkor is, azóta is, sok okát és magyarázatát találta a történelmi publicisztika, de nekünk egyetlen egy is elegendő: az *Oszmán Impérium előnyomulása* Magyarország közepéig, és ezzel az évezredes kelet-nyugat közötti hadszíntér Magyarországra helyeződése. Méltatlanul vádolják a két királyt, a keresztyén uralkodókat és a kor minden hatalmasát, azért, mert nem fogtak össze a török hatalom ellen. Világosan látjuk – és ezt a későbbi keresztyén szövetségek is igazolják –, hiába egyesültek volna, mert az oszmán hadsereg akkor olyan erőfölényben volt, hogy vele szemben az egész keresztyénség sem állhatott meg. A háború nem jogközösségen belüli, szabályozott háború volt, hanem közösségen kívüli, szabályozatlan, tehát *totális*, kíméletlen pusztító, irtó hadjárat, hiszen Magyarország volt a legkeletibb tagja a nyugat-európai közösségnek. Felróják a Habsburg királyoknak, hogy nem csaknem védelmezték meg Magyarország keleti határait, de egyenesen *tamponul használták* az ország területét az örökös tartományok védelmére. A tény igaz, de el kell ismernünk, hogy az oszmán katonai fölényt *csak ezzel*, az ősi szkítának nevezett harcmodorral lehetett kivédeni: Üres gyepűt, elpusztított területet hagyni az ellenség felé, hogy azon megtörjön a katonai támadás lendülete. Az is igaz, hogy ez kedvezett az Örökös Tartományoknak, és elsősorban Bécsnek – sok alapja van annak a gyanúnak, hogy a bizáncias, kozmopolita, önző bécsi polgárság suttyomban támogatta is az irigyelt Magyarország rombolását –, de akkor sem, és azóta sem tudott senki célravezetőbb módszert ajánlani a török veszedelem kivédésére. *Felső-Magyarország* – Csehországnál nagyobb terület – viszonylagos békében élt és fejlődött, ha nem is hollandiai, de lengyel ütemben. Arról pedig nem tehetett senki, hogy ez a terület csak bányászatra és erdészetre volt jó, sem pedig arról, hogy lakossága túlnyomó többségében szláv volt, német és magyar polgársággal, feudális urak alatt, de mindannyian – elsősorban az értelmiség – következetes és lelkes fia a hazának, Hungáriának.

A Habsburgok óriási esélye és annak elmulasztása

I. Ferdinánd (1526-1564, 1555 után császár is), *Miksa* (1564-1576), *Rudolf* (1576-1608) és *II. Mátyás* (1608-1618) *óriási esélyt* kaptak a világtörténelemtől egy olyan *közép-európai hatalmi szerkezet* kiépítésére, amely valóban döntő módon befolyásolta volna az egész újkort. – Az Austria Háznak így is erős volt a befolyása, de nem volt döntő és tartós. – Hogy a császári tekintélyt képtelenek voltak érvényesíteni a katolikus-protestáns vallási viszályoknak az egész keresztyénség javára való hasznosítására, képtelenek voltak egyáltalán felhasználni a spanyol világbirodalom erejét,

amellyel V. Károly idejében rendelkeztek, hogy az uralmuk fenntartásán kívül minden egyébre képtelenek voltak – az megmagyarázható *átlagosnál alacsonyabb értelmi képességeikkel*. Az azonban, hogy roppant birodalmukban egy évszázad alatt *nem került egyetlen* olyan politikus egyéniség, aki átláthatta volna a Dinasztia hatalma-adta lehetőségeket, az a történelem *szerencsétlen véletlene*.

V. A BÉKE-EGYENSÚLY MEGSZÜLETÉSE: ERDÉLYORSZÁG

Miért éppen itt történt a konfirmáció

Az emberiség művelődéstörténetében kiemelkedő fontosságú 16. századi vallási reformáció tárgyalásakor külön figyelmet kell fordítanunk Erdélyországra, azaz Keletmagyarországra. Meg kell keresnünk a magyarázatát annak, hogy a keresztyén hit korszerű megújulása miért éppen csak Nyugat-Európának ezen a keleti szélén lett valóban az európai keresztyénség konfirmációja, a középkori, többévszázados, skolasztikus katekézis után az igaznak ismert hitről való öntudatos bizonyoságtétel. Az 1568-ban Kolozsváron kihirdetett polikonfesszionális vallási törvény ugyanis – ezzel zárul le a reformáció 1517-ben kezdődött *elvi* szakasza – az Evangélium szerint reformált, azaz megújított, korszerűsített krisztusi tanítások törvényhozásának, legiszlációjának a befejező aktusa. A Szentírásba foglalt isteni Kijelentés újrafogalmazásának szakrális cselekménye után az Egyház tevékenysége a lelki élettávlatból a szellemi élet területére átlépve megteremti az isteni kánonok társadalmi gyakorlatba ültetésének, szekularizációjának erkölcsi, művelődési, tudományos feltételeit, hogy utána a legerősebb társadalmi hatalom kényszerítő szabályokba, jogkezdeményezésekbe ültesse az elvárásokat. A II. János által 1568-ban, Kolozsváron promulgált törvények nemcsak szabad választási lehetőséget adnak minden hívőnek a számára legeredményesebb vallási rítus, azaz nevelési, didaktikai módszer kérdésében, de ezen felül az új, eklézianus egyházszervezési elvet is gyakorlatba ültetik a magától megszűnt római klerikális hatalmi szervezet helyett. Az eltelt ötven esztendő alatt felnőtt keresztyén hitoktató prédikátorok talán hírből is alig ismerték a pápa hierarhikus hatalmát. Számukra nem volt kérdés, hogy Róma Püspöke, Szent Péter utóda, valóban *helytartója-e* Krisztusnak, hogy a pápa által kinevezett püspökök valóban az apostolok szukcesszorális örökösei voltak-e, mert ők egyenesen és közvetlenül Krisztust követték az Evangélium tananyagának a társadalmi terjesztésében. Ebben semmi érdemük nincs sem a prédikátoroknak, sem tanítványaiknak, hiszen tevékenységük a különleges történelmi helyzet kényszerének a folyománya volt. A törvényeket kezdeményező Zsinat és az azokat elfogadó Országgyűlés és promulgációjával szankcionáló király cselekménye is – bár művelődéstörténeti fontossága felbecsülhetetlen – nem a maguk egyéni és csoportos kiválóságuk, hanem Istennek a történelemben megnyilvánuló gondviselő akaratát fejezték ki akkor, amikor egymással egyenlő és viszonyos több felekezet szabad működését engedélyezték és biztosították az oszthatatlan, egységes keresztyén Egyházon belül. Minden szereplő és résztvevő meg volt győződve arról, hogy Isten akarata szerinti az a politikai kényszerhelyzet, amely *lehetetlenné teszi, hogy másként cselekedjenek* a vallási kérdések tekintetében.

Erdély különleges helyzete

Erdélyországnak különleges helyzete volt a Reformáció korának Európájában, mert nem tartozott az akkori Nyugat-Európa egyik hatalmi csoportosulásának a befolyása alá sem. Sem a germán-hispán világbirodalom császári uralkodója, sem a hol ellene, hol mellette cselekvő pápa, sem

az ellenük szövetkező francia és protestáns hatalmak egyike sem volt képes a különben végtelenül legyengített Keletmagyarország kizárólagos befolyásolására, mert az a korszak legnagyobb Európán kívüli katonai hatalmának, a Fényes Kapunak a különleges védelme alatt állott. Ne tételezze fel senki azt, hogy a Konstantinápolyt elfoglaló Oszmán Birodalom szultánja nem építette ki diplomáciájával a maga politikai kapcsolatait minden akkori európai hatalmi tényezővel. Hogy aki a francia királlyal és a római pápával egyeztetni tudta hódító terveit, aki előzőleg közvetlen uralma alá hajtotta Ruméliát, a Balkánt, hűbéres szolgálivá tette Szerbia, Valahia és Moldávia despotáit, az nem keresett és talált kapcsolatot a Szent Korona belső alattvalóival, a később magyar királlyá lett erdélyi vajdával, és Keletmagyarország minden főúrával. Aki azt hiszi, hogy a mohácsi csata résztvevőinek és részt-nem-vevőinek magatartását a véletlen vagy egyéni szeszélyük befolyásolta, nem pedig a török diplomáciai tevékenység eredményeképpen, tudatosan állottak a Római Császár vagy a Felséges Padisah pártjára – az nagyon téved. A Mohácsnál elesett huszonhatezer keresztyén, a középkor, a lovagi eszmény utolsó képviselői akkor is a Homo Sapiens Antropus történelmének példaadó hősei maradnak, ha az ellenállhatatlan kényszer alatt másként viselkedőket nem a keresztyénség áruóinak, hanem a keresztyénség további életének lehetőségeit biztosító reálpolitikusoknak tartjuk. Ennek a reálpolitikának meggyőző bizonyítéka éppen a keresztyén tanítások korszerű igényeit kielégítő 1568-as erdélyi törvények megalkotása. Ismétlem, ez a nagy művelődéstörténelmi tény nem a véletlen szeszélye volt, hanem hosszú társadalomtörténelmi fejlődés eredménye.

A humanizmusnak a keresztyénséggel való együtt terjedése

A szláv-magyar Közép-Európa a második évezred elején fogadta be a keresztyénséget, annak offenzív korszakában. Nyugat-Európának Itáliával szembeni akkori hatalmi és társadalmi ellentétei miatt a keresztyénség friss lendülete közvetlenül csapott Közép-Európára, majd a jó tanítvány ifjú lelkesedésével vissza Rómába. Furcsa az, hogy a magyar keresztyénségnek nincs passzív misztikus kora, mert Szent István és cseh-lengyel kortársai már a lovagi kor emberei. A hittudományi etika itt nem az ókori keresztyénség aszkézisének viselkedéstana, hanem a skolasztikus apologetika. Az emberség, a humanitás befogadása a keresztyén értékek sorába itt együtt indul magával a Krisztus-hittel: Az első évezred keresztyén tanítása egészében az első Nagy Parancsolatra, az embernek Isten iránti szeretet-kötelességére irányult, az embertársak iránti kötelesség csak a második évezred kezdetén kapott hangsúlyt, akkor, amikor Közép-Európa népei megkeresztelkedtek. Természetes hát, hogy Közép-Európában, elsősorban Hungáriában a *humanizmus* magával a *keresztyénséggel együtt terjed*, nem mellette és semmiképpen sem ellene. A bizánci szekuláris tudományosság itt közvetlen kapcsolatokkal hat és a római közhatalmi rendszernek és római jognak itt éppen úgy nincs szüksége tényleges újjáéledésre, mint Itáliában. Természetes ennek folytán, hogy a humanista mozgalom társadalmi, politikai, *jogi ága* fejlődik ki itt elsőnek, elmaradtak mögötte a humán tudományok és a művészetek.

Út a választott királyságig

Az *ókori római* jogrend és politikai szervezet a 14. és 15. században újraéledt Velencében, Firenzében és – legalább is igény formájában – minden itáliai városállamban. Akkor Nyugat-Európában még zenitjén volt a germán feudális hatalmi rendszer, és csak annak alatta az autonóm városi polgári rend kísérletezett a római hatalmi szerkezet behozatalával. A 15. században Hungária királya, Luxemburg Zsigmond viselte a nyugati keresztyénség császári koronáját, és ez a *magyar államigazgatás* legmagasabb tudományos szintű igényének kialakulásához vezetett, mialatt a társadalom közép és alsó rétegei, az egész közhatalmi szervezet még a patrimoniális, allodiális, feudális és hűbéri berendezkedések felső szintjére sem emelkedett. Abban, hogy 1440-ben a magyar rendek tudatosan távolítják el a császári koronát, mert félnek annak túlhatalmi súlyától, ott kell

látnunk az antik Róma imperátorelles, patríciusi respublicájának a nagyszámú tudós által a Duna mellé plántált humanista igényét. Persze, a *választott királyság* intézménye azért alakulhatott itt ki, mert itt sorra kihaltak az uralkodócsaládok, választani kellett, sokszor egymás után, de ez nem változtat azon a történelmi tényen, hogy ebben a tekintetben Közép-Európa sokkal megelőzte Nyugatot. A középkori feudális rendiség itt hamarabb mehetett át az újkoriba, és egy nemesi társadalom részéről antagonisztikus nosztalgiaként ható athéni demokrácia felé törekedve a csak elméletben létező római respublica felújításának zsákutcájába jutott. Később érkezett el a *protestáns politikai etika* megvalósítására törekvő alkotmányos monarchia rendszeréig, mint szerencsésebb nyugati testvérei, akik a szellemi fejlődés természetes sorrendjének megfelelően előbb a hitbeli, vallási reformáción jutottak túl, és csak azután, amikor már erre megfogalmazott vallási ideonómiájuk volt, akkor tettek eleget a politikai humanizmus klasszicista követelményeinek.

Király a nemesség akaratának végrehajtására

Ezek után méltán furcsállhatjuk, hogy a magyar választott király dicső prototípusa, *Hunyadi Mátyás* első dolga éppen a politikai humanizmus tudósainak a háttérbe szorítása. Az a rendi igény azonban, hogy az *újkor patríciusainak rendje*, a nemesség a maga akaratának a végrehajtására válasszon királyt – az ókorban consulnak, a legújabb korban elnöknek nevezték – tovább élt, és amikor Jagelló Lajos király Mohácsnál történt eleste után erre alkalma nyílt, meg is tette, *Szapolyai János* személyében.

A biblikus humanika Magyarországon

A vallási reformációt előkészítő és kiteljesítő *biblikus humanikának* Magyarországon is elismert eredményei voltak. Már a skolasztika kezdeti korában is tevékeny művelői voltak itt a hittudománynak – *Szent Jeromos*, a Vulgata alkotója dalmát volt, *Szent Gellért*, a *Deliberatio* szerzője pedig csanádi püspök – később ez a tevékenység kitereltesedett. Semmiképpen sem tarthatjuk véletlennek azt, hogy 1367-ben Pécsre helyezte *új egyetemét* Lajos király, még inkább elgondolkodtató az, hogy ennek az egyetemnek miért nem tartotta fenn hírét az utókor. A magyar *Délvidék* érintkezett kelettel, ez nemcsak politikai és gazdasági kapcsolatot jelentett, de minden valószínűség szerint szellemi találkozóhelye volt a kelet és a nyugat minden mozgalmának. Nemcsak az ortodoxia eredeti görög és pravoszláv művelői találkozhattak itt nyugati humanistákkal, de eretnek keleti gnosztikusok, manikeusok, ariánusok, bogumilok, patarénusok és talmuditák, karamiták, valamint muzulmánok, szunniták, síiták, vahabíták és tanítványaik léphettek kapcsolatba itt mindenféle nyugati szerzettel. Pécs lehetett a középpontja az itteni humanizmusnak, azért szerveztek itt egyetemet, még a német reformációnak lendületet adó prágai huszitizmus előtt. A husziták hamarosan kizárták magukat fegyveres kényszeralkalmazásukkal Krisztus közösségéből, a Délvidék azonban nem fegyveres, hanem dogmatikai ellentétbe kerülhetett a hagyományos egyházzal, mert ide legügyesebb missziós inkvizitorait küldte a Szentszék. Nem tudjuk milyen hittételeket vallott a bibliafordító *Pécsi Tamás* és *Újlaki Bálint*, akiket az inkvizíció Moldáviába kergetett, nem voltak erőszakos husziták, valamilyen más békés, keresztyén tanítások hirdetői lehettek. Erre következtethetünk abból, hogy Zsigmond király és császár nem tartotta megfelelőnek a huszitizmus elleni eljárásában a pécsi tudósokat, és ezért az általa alapított óbudai egyetem professzorait vitte magával Konstanzba. Később is reformpártiak voltak az egyetemet patronáló pécsi püspökök – Sulyok György, Dudics András – és nem véletlen az, hogy erről a vidékről került ki a magyar reformátorok többsége, akik feltehetően a *pécsi biblikus humanika* tanítványai voltak. A török hódítás megszüntette az egyetemet – nagy csapat pécsi diák halt meg a mohácsi csatában -azonban Dél-Dunántúl református népében azóta is tovább él a szelleme. Semmi egyébbel nem lehet megmagyarázni azt, hogy évezredes avar-szláv földesurak alatt – erre lehet következtetni a szláv

helynevekből – másfél évszázados török dűlás után magyar és – rövid unitárius átmenettel – református maradt itt a földnépe. A magyar művelődési központ ugyanis áttevődött innen északkeletre, a Tisza–Szamos–Kőrös vidékére, ahonnan a 16. században a magyar reformáció indult, a jórészt délről áttelepült főurak patronátusa alatt. Így érthető, hogy a pécsi tudományos központ hírért nem tarthatták fenn sem az innen elmenekülő protestánsok, az ellenreformációs jezsuita történetírók pedig nem is akarták.

A reformáció negatív magyarországi előzményei

Ilyen jó előkészítés ellenére nehezen indult Magyarországon a vallási reformáció. Két oka volt ennek: az egyik ok azonos a lengyelországgal, a németiséggel szembeni *nemzeti ellenérzés*, amelyet a protestantizmussal rokonszenvező Habsburg Mária királyné udvarának idegen szelleme táplált. A másik, a tragikusan súlyos ok a választott királyságot szorgalmazó „nemzeti”-nek mondott republikánus pártnak a *Szentszékkal való szövetsége*. Az 1526-os mohácsi ütközetben a középkori Magyarországgal együtt a keresztyén nemzetközösség, a Szent István koronázásával kezdődött Confederatio Christiana is elbukott, *megszűnt*, hiszen a keresztyén államokat egységbe foglaló római egyház feje, a pápa, a keresztyén Magyarországra támadó mohamedán kalifának, a török szultánnak a szövetségese volt. A csatában elesett II. Lajos utódául a régi tervek szerint királlyá választották *Szapolyai Jánost*, a Habsburg-ellenes szövetség tagjai szaporán el is ismerték uralma legitimitását, a végső győzelem azonban a Habsburgoké lett, a pápa is kénytelen volt kiállni a szövetségből, és János király egyszer csak egy szövetségben, egyedül találta magát Magyarország és a keresztyénség legnagyobb ellenségével, a török szultánnal. A politikai humanizmus által nevelt magyar főnemesség racionálisan gondolkozott, és felmérve a hatalmi helyzetet, az ellenkirály, *Habsburg Ferdinánd* pártjára állott és annak hatalma alá adta az országot. Azonban a Habsburg-dinasztiának nemcsak ereje nem volt a törökök kiszorítására, sőt még Magyarország kormányzására sem, de – ez lett a magyarság történelmi tragédiája – *nem is kívánta* az ország feletti tényleges uralmat. A Mohács utáni nyolcvan év alatt a magyar rendek háromszor is átadták Kelet-Magyarországot az Austria-dinasztiának, de az megalázó cinizmussal utasította el, amíg a bécsi béke nyugvópontra nem juttatta a kérdést az *Erdélyi Fejedelemség* megszervezésével. Az ország közepe azonban a nagyhatalmak „jóvoltából” török hódoltsági terület maradt, elpusztítandó hadi felvonulási terület, ahol Eurázsia legerősebb hadseregei mérkőztek, és mellettük Kelet és Nyugat minden társadalmi szemete kiélhette aszociális és amorális ösztöneit a magyar nép kárára.

A mindenkit megerősítő reformáció

A szörnyű politikai körülmények azonban csak testileg, lélekszámát tekintve ártottak a magyarságnak, lelkileg, szellemében megerősítették. A földnépe, ha akart volna, sem tudott volna a hatalmi viszonyok után igazodni, hiszen mind ellenséges volt vele szemben. A legmaterálisabb valóság is az volt, hogy egyedül csak Istenben reménykedhetett, csak istenhite tarthatta meg – ha volt. Hogyne fogadta volna teljes szívével azt a vallást, amelyik nem érthetetlen, misztikus szertartásokkal, hanem anyanyelvén hozza számára Krisztus evangéliumának erősítő vigaszát, és amelynek istentiszteleti rendjében maga is énekelheti, hogy „Erős várunk nekünk az Isten!”. A földnépe pedig itt mindazokat magába foglalta, akiknek Magyarországon kívül más hazája nem volt, jobbágyot, polgárt és nemest, földművest, iparost, kereskedőt, katonát, urat és szolgát, de legelsősorban a magyar értelmiséget. A humanizmus által nevelt klerikális és szekuláris értelmiséget a vallási *reformáció tette magyarrá a latin nyelvű hungárból*. A középkori politikai nemzetet, az azonos karizmatikus király alattvalóinak a közösségét, a reformáció tette *nyelvi nemzetté*, szellemi, művelődési közösségé, a társadalmi identitást az emberi szellem, műveltség, hagyomány legősibb részére, az anyanyelvre helyezve. A Duna-Tisza táján ősidők óta beszélt magyar nyelvet fogadta el egymás után minden itteni

telepes és hódító, a 15. században már általánosan használta az egész Hungária, úgy, hogy a humanisták „hungarus” névvel is illették. A reformáció pedig tovább terjesztette a magyar nyelvet, mert ez lett itt az Evangélium nyelve, a legkülönbözőbb származású polgárság körében is. Persze kivételt képeztek Hungária más anyanyelvű protestánsai, a szászok és tótok – kénytelenek vagyunk a *szlovákokat így* nevezni – akiket ugyanúgy megerősített nemzetiségükben a vallási reformáció, mint a magyart.

A reformáció terjedése

A Délvidékről északkeletre, a *felső Tisza vidékére* helyeződött át a magyarság szellemi és politikai súlypontja. Innen kiindulva terjedt el a reformáció az egész Magyarországon – Horvátországban nem. Az 1530-as és negyvenes években, minden városban, faluban evangéliumi keresztyén gyülekezet alakult. Nem állott az útjában sem pápa, sem püspök, sem pap. A pápa magánéletével és pogány politikájával kizárta magát Krisztus egyházából, a magyarországi püspökök vitéz katonaként elestek a mohácsi csatában, de a szibarita prelátusokról, a cölibátusról és általában a kegyelemárus papságról a magyar nép még Mohács előtt *hallgatólagos ítéletet* mondott, amikor Dózsa keresztesei az elfogott főpapokat legyilkolás helyett, egyszerűen kiherélték. Az evangéliumi vallás terjesztői ferences szerzetesek és más lelkes klerikusok voltak, buzgó főurak, nemesek és városi polgárok támogatásával. Ezekre megy az ismert nevű személyek száma, hiszen az egész magyar társadalom kivette belőle a részét a hitvalló értelmiség vezetése alatt. Elvből egyetlen nevet sem említünk, mert meggyőződésünk az, hogy minden szolgálattevő nem egyéni indíttatásra, hanem a Szentlélek sugallatára, a Láthatatlan Egyház klerikusaként a hívek egész közösségének az eszméit, gondolatait fejezte ki és azt igyekezett gyakorlatba ültetni.

A nemesség

Az oszmán hódítás folytán felgyorsult Magyarország társadalmi rendjének az átalakulása, amely a honfoglaló onogur (hungár) nemesség egyenjogúságán alapult. A választott királyság nagy tekintélyű ideonómusa, a kiváló politikai humanista, *Werbőczy István* itáliai (renaissance) politikai rendszere az antik római, patrícius reszpublika mintájára *minden magyar nemes egyenlő* voltára alapította rendszerét. A társadalmi valóságban azonban az országos főméltóságokat viselő, a király által földbirtokkal jutalmazott nagyurak a 14. századtól kezdve magasan kiemelkedtek az egyszerű nemesek közül, és a germán tartományurakhoz hasonló állapotba kerültek. Az oszmán háborúk sok kiváló hadvezért igényeltek, akiknek megjutalmazása felduzzasztotta a főrendek számát, amikor pedig az oszmánok elől menekülni kellett, előbb a Balkánról, azután Magyarország közepéről a nagyurak egyszerűen áttették székhelyüket a szabad területre, rokoni kapcsolataikkal és menekített kincseikkel várurak lettek, hivatalból országnagyok. A köznemesek, bár azonos politikai jogokkal rendelkeztek, számuk felduzzadása és birtokaik elaprózódása folytán jogaikkal élni egyénileg nem tudtak, ezért vármegyénként testületbe szerveződve gyakorolták a Szent Koronában való részjogukat. Az elszegényedés a főúri családok szolgálatára kényszerítette a vagyonát veszített nemeseket – akiknek száma a menekülés miatt megsokszorozódott – és magánhadseregek tisztjeiként, vagy udvari hivatalnokként, uradalmi tisztként a főnemesi családok familiárisai lettek, a békés és biztonságos háország váraiban. A hódoltság szomszédságában, a peremvidéken, a végvárok láncolatában pedig katonáskodtak. Ingyen szolgáltak, hiszen a haza fegyveres védelme ősi, nemesi kiváltságuk volt, de ez azt jelentette, hogy együtt nélkülöztek a zsoldjukat soha meg nem kapó nem nemes végvári katonákkal. A hódoltsági terület nemességét az készítette menekülésre, hogy a Fényes Kapu Birodalmának *iszlám jogrendje* nem ismerte el sem az európai keresztyén jogrendet, sem benne a magyarrá lett hungár nemesség ősi birtokjogait, elsősorban tehát a *jogot* kellett szabad földre *menekíteni*. Ez a történelmi szükségszerűség mentette meg a magyarságnak az Alföldhöz való jogát

azzal, hogy a nemesség magával vitte vármegyéit minden intézményével együtt a hódoltsági területről, és a szabad országrészekben tovább folytatták testületi életüket.

A török hódoltság alatti terület

A szultán a meghódított területet a maga katonái között osztgatta szét, ahol nem volt földművelő lakosság, oda menekülteket telepített a Balkánról. Ahol megmaradt a régi magyar földnépe, amely a régi onogur aulokból, háznépekből lett faluközösségekben élt évszázadokon át, most földesúr nélkül maradtak, illetve a török földesúr kiszolgálói lettek. A *török katonai igazgatás* a népet „defterbe vette”, adólajstromba, és minden érdeke az adófizető képesség megőrzése, védelmezése volt. Akiknek ez a török alávetettségi rend nem tetszett, mint láttuk – elsősorban a birtokos nemesség és a gazdag polgárság, de mások is – az európai keresztyén jogközösség uralma alá, Felső-Magyarországra, Kelet-Magyarországra, Erdélybe menekültek, esetleg onnan is tovább. Az iszlám kormányzat alatti területen – benne a három régi főváros: Székesfehérvár, Esztergom, Buda – az igazgatás nyelve a magyar maradt, a rája (keresztyén) lakosság magánviszonyaiban a keresztyén egyházjog és a Tripartitum volt az érvényes, bár a politikai hatalom kiszolgálói jórészt bosnyákok és albánok voltak. A tényleges oszmán közigazgatási terület és a keresztyének között átlag háromnapos járóföld szélességű senki földje, hódoltság, gyeplő-övezet volt, melynek lakossága örökös létbizonytalanságban élt úgy, hogy ezt csak a minden világi értékét elvesztett vagy elveszteni kész emberek, elsősorban a menekültek, a hajdúk vállalhették.

A gazdasági romlás az erkölcsi megújulás szolgálatában

A sok menekült *felduzzasztotta* a szabad magyar területek lakosságát, elsősorban a peremvidéken. Ez egyrészt fellendítette a gazdasági és a művelődési tevékenységet, kiváló, belterjes mezőgazdaságot, szőlőművelést, feldolgozóipart eredményezett, másrészt a vagyonok és a jövedelmek elaprózódását hozta magával, és ez – a végvárak sora is itt helyezkedett el a maga eltartani való katonaságával – útját állta a szerény jóléten felüli anyagi gazdagodásnak. Az ország legtávolabbi részeiben is annyira megrendült a közbiztonság, hogy anyagi javak gyűjtésére és halmozására csak nagyon kevés, magánhadsereggel rendelkező várúnak volt érdemes. Erdély, a Felső-Tisza vidék és a Felvidék megtelt menekülő nemesekkel és polgárokkal, azok magukkal hozott ingó értékei, ékszerei és pénze meglehetősen tökébőséget hozott ezekre a területekre, de ez csak megállítani tudta a háborús veszteségek okozta rettenetes gazdasági hanyatlást, idővel viszonylagos jólétet is adott, de a régi gazdagságról még álmodozni sem volt érdemes, az általános európai hatalmi bizonytalanság között. A nagy *gazdasági romlás* az anyagiak uralma alól való felszabadulást is jelentette, különösen, ha az elveszett anyagi javak helyett *lelki, szellemi értékeket* kapott az ember. Sok vagyonát veszített főúri család fia állott be végvári katonának, és élte anyagi bizonytalanságban a nincstelenek életét, a szolgáladvadékokkal együtt. Van valami igazság abban, hogy a hatalom, a birtok, a vagyon és minden földi érték elvesztése, amely az oszmán hódítás következtében szakadt a magyarságra, a vallási reformációt segítette elő, hiszen a *szegénység megkönnyíti* az erkölcsi megújulást, a puritánizmus pedig egyenesen erényt csinál belőle. Nem véletlen hát, hogy a protestáns egyházi központok – a hátország városai és főúri kastélyai mellett – elsősorban a végvárakban székeltek.

A lélek és a szellem fejlődése

Azt mondják, hogy *inter arma silent musae*, de ez nem igaz: sehol annyi fegyver és fenyegetettség nem volt soha, mint itt, de soha sehol olyan meredek ívben nem fejlődött a lélek vezette szellem, mint akkor Magyarországon. A középkori értékes épületeket, templomokat, palotákat, udvarházakat, egész városokat és falvakat mindenestől, képzőművészeti alkotások tömegét elpusztította a háború, újakra nem jutott pénz, de a megújult hit puritánizmusa is tiltott minden

feleslegest, különösen, ha az pogányság veszélyével járt. A *tudományok* tovább fejlődtek a humanika lendületével, különösen a reformáció követelte hittudomány, irodalom, retorika és pedagógia. A reformáció azt jelentette, hogy minden városban, faluban, helységben *gyülekezet* alakuljon, és abban a templom mellett *iskola* legyen, hogy a Szentírást mindenki valóban olvashassa. A prédikátorok és tanítók képzése magasabb oktatást igényelt, amelynek versenyre kellett kelnie a humanista szekuláris értelmiség műveltségi színvonalával. A hitterjesztés, igehirdetés pedig olyan roppant igényeket támasztott az irodalommal szemben, hogy az, csodálatos fejlődést mutatott. A Szentírás-fordítások, az istentiszteleti énekek irodalma olyan nagyon meggazdagodott, mint azóta sem, és a szóbeli terjesztés és a könyvnyomtatás által közkinccsé is vált csakhamar. A zene és a táncművészet – mint nagy anyagi ráfordítást nem igénylő művészi tevékenységek – szabadon fejlődtek úgy vallási, mint világi irányban. A háborúk zordon katonái nemcsak káromkodtak, hanem többet daloltak is, nemcsak vitézi és szerelmi énekeket, de zsoltárokat is. Az új szellemi értékek becsülete elhomályosította a középkori értékeket, amelyek nagy része amúgy is elveszett Magyarország régi hatalmával és dicsőségével együtt. A középkor lebontása *három nemzedék kínjával* járt, és – bár a lelkek új értékrend szerinti építése már az elején megkezdődött – annyira lent, a gyermekeknél és a legalsó néprétegben kellett kezdeni az újjáépítést, hogy az is három nemzedékbe telt, amíg látható eredményei lettek.

A Hét Vár Ország

Három nemzedék múlva, a 17. század elejére született meg a nagy eredmény, az evangéliumi keresztyénségen alapuló *magyar közerkölcs igénye*, a minden gondolat kifejezésére alkalmas magyar nyelv, és a nemzeti küldetést vállaló magyar nyelvi nemzet. A Mohács utáni magyar politikai elit, a nemesség és értelmiség nemcsak azért fordította minden erejét – még minden erejénél is jóval többet – az ország védelmére, egységének és hatalmának helyreállítására, mert ehhez egyéni érdeke fűződött, hanem azért is, mert erre nevelte a politikai humanizmus racionális pragmatikája. Olyan magas szintre emelte a közerkölcsök mércéjét az iszonyú külső világi romlásból kivezető utat mutató megújult hit igénye, hogy az Keletmagyarországot a *keresztyén politikai bölcsesség* méltán elismert példájává tette. Legismertebb alkotása ennek a politikai bölcsességnek az ún. erdélyi *polikonfesszionális* vallásszabadsági rendszer, amely nem vett tudomást a Tridenti Zsinat egyházszakító határozatáról, szilárdan megállott a – nyugati – Keresztyén Egyház egysége mellett, az egységes egyházon belül nemcsak megengedte a vallási reformáció minden közvélemény által elfogadott rítusgyakorlatát, hanem garantálta is azokat minden közhatalmi és egyházi hatóság beavatkozásával szemben, de *kötelezővé tette* a valamelyikhez tartozást. Az 1568-as törvényben *négy felekezet* sorakozott fel – a mai elnevezés szerint: a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius felekezetet – az 1437-es Kápolnai Unióban szövetségre lépett *három erdélyi szabad nemzet* – mai nyelven: nemzetiség – mellé, hogy ezzel Erdély a *Hét Vár Ország* legyen, a hét legfontosabb társadalmi közösség egyenlő autonóm szabadságának az országa. Mivel az autonóm jogokat a klasszikus humanista demokrácia igénye szerint a közösségek többségi akarata döntötte el, szükség volt a *kisebbség jogainak* a biztosítására is, amely az 1615-ös fejedelmi rendeletben – ez nemcsak a világtörténelem *első*, de azóta is egyedülállóan méltányos kisebbségi törvénye – meg is történt.

Polikonfesszionális államegyház

Az erdélyinek nevezett, valójában keletmagyarországi vallási jogrendszer az Egyház európai jogelvi fogalmán épül fel. E szerint az Egyház nem az egyének szabad társulása, hanem azoké, akik Isten akaratából Krisztus által az üdvösségre elhívtak. Az Egyház hatalmi szervezet, *közület*, melynek születésével kötelezően tagja az ember. Senki sem lehet egyház nélküli, csak az egyetlen egyetemes egyház bevett felekezetei között választhat a törvényben meghatározott feltételek szerint.

Államjogi gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a középkori államegyháznak nem egyetlen rítusú – liturgiájú – szervezet a jogutóda, mint Európa többi országában, hanem négy. – Később, a 19. században ez a szám *nyolcra* emelkedett. – Ez a rendszer ugyan az V. Károly-féle németországi vallásbéke szerint a más vallás gyakorlatával szembeni *tűrelem*nek indult, de később *polikonfesszionális államegyházzá* lett. A vallási türelem ügye sem veszett el, mert a nyugati keresztyénséget képviselő négy bevett felekezet mellett szabadon gyakorolhatták vallásukat – persze, nem államegyházi szervezetben – mások is, ortodoxok, zsidók és anabaptisták. Ez az Erdélyből induló, Európára jellemző többes felekezetű egyházszervezet terjedt ki később egész Magyarországra, Ausztriára és Európára. Ezzel szemben a másik egyházszervezeti elv az Amerikára jellemző *szabad egyház* szervezete, amely a vallási közösségeket olyan magánjogi társulásoknak tekinti, mint a sportegyesület és a gazdasági vállalatok.

Dávid Ferenc és Kolozsvár

Bár az emberi műveltség fejlődéstörténetében igyekszem elkerülni a konkrét személyek és csoportok szerepének a tárgyalását, az erdélyi egyenlő autonómiák jogrendszerének megértéséhez szükséges *Dávid Ferenc*nek és *Kolozsvár* városának a megemlézése. Vitathatatlan, hogy az emberiség haladását jelző nagy gondolatok, eszmék, érzelmek és ötletek nem egyének, hanem társadalmak kollektív alkotásai – az esetleges szerzők csak megfogalmazói a kollektív eszmének – de Dávid Ferenc személye és egyénisége *egyedülálló* a vallási reformáció történetében. Szász származású katolikus áldozópap, plébános, püspöki vikárius volt a szász városjogú, magyar nyelvű Kolozsváron. Az egyetemes keresztyén egyház reformációjának szükségét magáévá téve a nép nyelvén, tehát magyarul kezdett tanítani, így lett magyar nyelvűvé és *magyarrá*. Ahogyan akkor Európa új életet igénylő nagyobbik része, ő is kétely nélküli lelkesedéssel tette magáévá Luthernek a tanításait, ennek megfelelően szervezte meg a kolozsvári gyülekezetet, és más városokkal társulva az egész Erdélyt, és az itteni evangélikus egyház első szuperintendensévé választották. Felismerve, hogy Kálvin Institutio-ja Krisztus egyetemes egyházának alaptanításait foglalja össze, maga is módosította és újrafogalmazta hitelveit, ennek megfelelő liturgiát vezetett be Kolozsváron, és szervezte meg a helvét hitvallási gyülekezetet. A *Semper reformari*, az örök továbbjobbítás parancsa szerint folytatva tanulmányait és kutatásait, megismerkedett az antitrinitárius – Szentháromságtagadó – tanokkal, és megállapítván, hogy a Szentháromság nem szerepel kimondottan a Helvét Hitvallás által az isteni kijelentést kizárólagosan tartalmazó Szentírásban, azok alapján a ma unitáriusnak nevezett hitrendszert tette magáévá, vezette be Kolozsváron, és lett az evangélikus és református szuperintendencia után az unitáriusok püspöke. Felületes szemlélő, még a protestáns egyháztörténet is állhatatlannak, következetlennek látja Dávid Ferencet, holott nincs a 16. századi vallási reformációnak hozzá hasonló állhatatosságú és következetes alakja, mert nem egyetlen állapothoz ragaszkodott, hanem a Szentlélek által állandóan fejlődő, élő hithez, hiszen az emberi szellem nem ismerheti meg egészében Istent, csak haladhat megismerése felé. Dávid Ferenc ezért nem tagadta meg előző istentiszteleti szokásrendjét, amikor az újabbat, a jobbat tette magáévá. Híveit, a kolozsvári gyülekezetet, *II. János* választott magyar királyt és udvarát, valamint az ország humanizmuson nevelkedett, haladó politikai elitjét az örök jobbítás szükségességéről győzte meg, és fogadtatta el velük az újabb és újabb vallási reformokat, *anélkül, hogy az előző gyakorlatot tilalmazta volna*. Így lett Kolozsvár, a magyar városok sorrendjében még tizedik helyen sem álló fontosságú vidéki település az emberi művelődéstörténet egyik legfontosabb helyévé, a garantált lelkiismereti és gondolat szabadság, a magyar nemzeti szellem fókuszává. Így lett *II. János* király az azóta is egyedülálló erdélyi vallási törvény kibocsátójává, és a kelet-magyarországi rendek eme törvény megalkotójává.

A muzulmán-keresztyén, a török-magyar és a dinasztikus háborúk létbizonytalanságai között nem volt olyan kényszerhatalom, amely Hungáriában megakadályozhatta volna, hogy mindenki egyéni és kollektív jellemének megfelelően, valóban anyagi befolyástól mentesen, csak lelki igényei szerint, szabad lelkiismerettel válasszon a felkínált istentiszteleti gyakorlatok közül. A Tridentinum által a középkori egyház jogutódának mondott és *római katolikusnak* nevezett felekezet mellett a horvátok döntöttek, mediterrán lelkületüknek megfelelően. Rajtuk kívül a határok mentén élő magyarok délnyugaton, és keleten – itt a moldáviai csángókhoz kapcsolódva – a székelyek egy része a római rítus mellett döntött, vállalva a klérus teljes hiányának és a törpe kisebbségi sorsnak a nehézségeit. Északnyugaton a szlovákok, magyarok és németek egyaránt a határon túli szomszédaikhoz csatlakozva – valamint az erdélyi szászok – az *ágostai evangélikus* hitvallást tették magukévá. Az ország többi része, a magyarság túlnyomó többsége, a *helvét* hitvallást és – félévszázados átmenetre – az *unitárius* hitrendszert ismerte el magáénak. A turáni szellemi és lelki örökség, a csaknem babona nélküli, meg nem fogalmazott hitvallású monoteizmusban gondolkodó magyarság – különösen a Tisza mentiek – Kálvin vallásrendszerében a maguk hitét látták és érezték, amely szerint az Egyetlen Örökkévaló Isten valóban mindenható, és az ószövetségi vérségi társadalomszemlélettel azonosan minden ember Atyja, akihez *közvetítő nélkül* fordulhatnak gyermekei. Azután és azóta sem éreznek olyan hitvallási különbséget az antitrinitáriusokkal szemben, mint az alapjában politeista szellemű indogermán népek. A magyar gondolkodás a szemitához hasonlóan ismeri és vallja Isten *egyetlen* voltát, Akinek fogalmára az indogermán nyelvekben *még kifejezés sincsen*. A Szentírás sehol sem mondja Istennek a Názáreti Jézust, mindig csak Krisztusnak, Isten egyetlen Fiának. Ez a turáni szemlélet azonos a zsidó apostolokéval, de felfoghatatlan a görög, latin és más mediterránok számára. Amikor azonban Dávid Ferenc méltatlan tanítványai a Szentháromság kategorikus tagadását fogalmazták meg, a magyar nép józan gondolkodása elutasította a Megváltó Krisztus halandóvá degradálását és a Szentléleknek, mint Isten legfontosabb megnyilvánulási módjának a tagadását. Bár a Szentháromság *csak* Evangéliumban nem szereplő *didaktikai kifejezés*, használatát a magyarság nem tartotta ellentétesnek a Szentírás szellemével. Mindez azonban nem lett volna elegendő az unitarizmus térvesztéséhez a kiépült magyar kálvinista egyházi szervezet határozott fellépése és az unitarizmusnak más európai országokban való felszámolása nélkül.

A felekezetek közötti különbségek a liturgiai látványos eltérések mellett azok *szervezési rendszere* között is megmutatkoztak. A római katolikusok a középkori hierarhikus rendszert őrizték meg, amely az apostoli szukcesszió alapuló *püspöki* hatalmon és a beavatott *papságon* épült fel. Helyzetük Mohács után nagyon nehéz volt, mert sem püspökük, sem papjuk nem maradt, amíg a Tridentinum után a jezsuita ellenreformáció az ország nyugati részén a püspökségeket be nem töltötte, és a papnevelést újra nem szervezte. A protestánsok a hívők *gyülekezeti* közösségét tartották egyháznak, és minden településen ilyeneket szerveztek. Maguk a gyülekezetek és az azokat összekötő egyházi szervezetek a protestantizmus kétféle – azaz három – szervezési elvén, a konzisztoriálison és a presbiteriánuson épültek fel. Az evangélikusok a német és a skandináv társadalmi rendnek megfelelő, a fejedelmi-földesúri patronátuson alapuló *konzisztoriális* szervezetet honosították meg, a városi tanácsokat is feudális földesúrnak tekintve. A református és az unitárius gyülekezetek általában a kálvinista *presbiteriális* rendszer szerint szervezkedtek, Erdélyben azonban, a társadalom ősiségi nagybirtokosi jogrendje miatt, az uralkodó védnöksége alatti *konzisztóriumot* szerveztek. A török hódoltsági területen és Kelet-Magyarország kismemesi és szabad polgári társadalmában pedig olyan következetes presbiteriális szervezet alakult, amely nemcsak az egyházi, hanem a világi, városi és falusi közösségek közigazgatását is ellátta. Erdélyt a későbbi önálló fejedelemség formájában ez olyan *protestáns államrend* felépítésére tette képessé, mint a skandináv és észak-német országokat, egyben a magyar református egyháznak annyi hierarhikus szervezetet adott, amely tekintélyével, magasabb iskolák szervezésével a hittudomány korszerű fejlesztésére képessé tette és nem utolsó sorban az antitrinitáriusok elleni sikeres fellépésre. Az unitáriusok azonban Dávid Ferenc után feladták az egyházi közösséghez tartozás kötelező voltának elvét, és az amerikai *szabad egyházi* elvhez hasonló szervezetet hoztak létre. Ezért szorult vissza az unitarizmus belső-erdélyi konzisztoriális szigeteire. Mindent egybevetve a 16. századi vallási reformáció úgy hitvallási, mint egyházszervezési szempontból szigorúan megmaradt a *nyugati keresztyénség határain belül*. A már addig is itt lakó délvidéki és erdélyi *ortodox* vallásúak képtelenek voltak, a nyugatitól elütő neveltetésüknél fogva, a bevett felekezetek valamelyikéhez való csatlakozásra, megmaradtak szakadár *óhitűnek*, és az addig is élvezett türelemben tovább részesültek. Külön törvénykezéssel kaptak betelepedési engedélyt Kelet-Magyarországon más, a nyugati keresztyénséghez nem tartozó vallási közösségek, az *anabaptisták* és a *talmudita zsidók*. A karamita zsidó tanítások hívei, a *szombatosok* előbb az antitrinitáriusok között tevékenykedtek, később azonban szektának minősülven eltiltattak.

Amikor Dávid Ferenc a keletmagyarországi klerikusok Kolozsváron összeült zsinata elé terjesztette a *Palatinátusi Szakramentárius Hitvallás* – Heidelbergi Káté – alapján szerkesztett Kolozsvári Hitvallást, az erdélyi szász papok elutasították annak elfogadását, hogy nekik nem kell *magyar hitvallás*. Kivonultak a zsinatról, átmentek Szebenbe, és ott az *Ágostai Hitvallás* szellemében erdélyi *szász* hitvallást fogalmaztak és fogadtak el, egyszersmind önálló szász, nemzeti evangélikus egyházszervezetet hoztak létre, az *Universitas Saxorum*, a nemzeti autonómia keretében. Az erdélyi vallási jogrendszer ezzel kilépett az egyház területéről, átment a Három Nemzeti Autonómia területére és a középkori politikai nemzet újkori utódát, a *nyelvi – szellemi, kulturális – nemzetet* látta el olyan közjogi szervezettel, amely ezentúl a nemzetiségi identitás megmaradását és fejlődését is biztosította, hogy a Hét Vár Ország a *Hét Szabadság Ország* legyen. Ha van örök értékű emberi alkotás, az akkor is az, ha arról a tájékozatlan világ nem hajlandó manapság tudni!

Az ember anyagi és szellemi *életének leírása* még a kortárs számára is nehéz, mert nincs távlata az áttekintésre. A 16. századnak, a *reformáció századának* – amely összesűrített annyit a történelmi tényekből, mint az előző ezer esztendő – leírása még akkor is nagyon nehéz feladat volna, ha rálátásunkat a ferdítő publicisztika nem zavarná. Valamely tárgyi valóság közvetlen szemlélete egyoldalú képet ad. Ha mögé tükröt állítunk, és szinoptikusan szemléljük, akkor szentenciánkban mindig tekintetbe kell vennünk az érzékelt kétféle kép sajátosságait, például, hogy ami közvetlenül jobb, az a tükörben bal lesz és viszont. Ha pedig az első tükör képét egy második tükrön át kapjuk, a ferdítést logikánk már nem tudja kiigazítani. A vallási reformációt a *jezsuita ellenreformáció történetírása* a maga szemszögéből híven tükrözi. Ezt a tükröképet a szabadelvűség bírálatának tükre vetíti elénk, az utókor elé. Aki nem tudja, hogy az ember akaratát nem a világ valósága, hanem az embernek a valóságról alkotott meggyőződése befolyásolja, az azt mondja, hogy vizsgáljuk meg most közvetlenül a 16. századot, és meg lesz a hű történelmi leírás. Európa művelődéstörténetét azonban nem nézhetjük közvetlenül csak a reformáció fejlődésvonalán, mert az európai szellem alakulására a jezsuita bemutatás és annak ellenzéke, a ma is uralkodó szabadelvű kép gyökeresen befolyásolta. Mindezek ellenére, nekünk a 16. század tárgyilagos történelmi képét kell rekonstruálnunk, hogy azt Olvasóink a publicisztika által kialakított közvéleménnyel egybevetthessék, és maguk számára vállalható történelemszemléletet alkothassanak.

A jezsuita történetírás ferde, fordított és rosszhiszemű képe

A liberalizmus győzelme utáni 19. századi pozitivista történetírás annyira a jogegyenlőség ígézetében élt, hogy képtelen volt a rendiség korának *jogegyenlőtlenségét* megérteni és megértetni. Nemcsak minden társadalmi rend jogállása különbözött a másiktól, de a rendeken belül is minden csoport és egyén jogállása – ha mindenben nem is, a cselekvőképesség tekintetében igen – különböző, azaz egyenlőtlen volt. Azt pedig, hogy az újkori nemzetközi jog – amelyet a vesztfáliai béke rögzített – szintén az *egyenlőtlen jogállású jogalanyok*, államok rendszerén épült fel – tudtommal – most, én írom le először. Hogy a Germán Impériumban a vesztfáliai békekötéskor talált kb. háromszáz tagállam, illetve tagállam uralkodója – mert akkoriban az uralkodók személyesítették meg országukat az Európai Jogközösség szintjén – nem volt azonos jogállású, tehát nem egyenjogú, hanem Makucska grófjától Bajorország királyáig a *legkülönbözőbb jogállású* volt, az is nehezen érthető egy „oknyomozó” történész számára. Az azonban, hogy a rendi nemzetközi jog különböző jogállású személyei nemcsak nemzedékenként, de azon belül is állandóan változtatták jogállásukat társadalmuk tényleges hatalmi viszonyaik függvényében, az még a képzett jogtörténész számára is nehéz feladat. A Regnum Sacrae Coronae Hungariae újkori uralkodóinak jogállása sokkal áttekinthetőbb a németországinál: volt a megkoronázott király – előbb választott, majd örökletes – és volt a meg nem koronázott király – örökletes és választott. *Princeps*, azaz fejedelem címe volt annak, akinek királyi címét nem ismerték el. *Vajda*, azaz dux, herceg címe volt az erdélyi tartományúrnak, aki hol a király által kinevezett tisztviselő, hol választott vagy a király által kinevezett uralkodója volt a nemzetközi jogi tagsággal bíró országnak. Tudjuk azt is, hogy Kelet-Magyarország felett nemcsak a koronás magyar király, hanem a Felséges Padisah is *védnökségi befolyást* gyakorolt, sőt egy időben Lengyelország királya is *nevezett ki* erdélyi vajdákat és kormányzókat, ez növelte az egyenlőtlenséget. Az pedig, hogy Magyarország választott királya, és annak „erdélyi vajda” vagy „erdélyi fejedelem” címet viselő jogutóda rendszerint gyakorolta a Szent Korona *hűbérúri hatáskörét* előbb az egész Balkán, de később is a Kumániából lett dunai tartományok, Havaselve – Ungro-Valahia – és Moldávia felett, szintén újkori történelmi tény. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a keletmagyarországi oligarcha domíniumok feudális uraik tetszése szerint hódoltak a Habsburg

királynak, bár feudumaik a választott király országában feküdtek és viszont. A jezsuita történetírás mindezt *leegyszerűsíti*: Habsburg Ferdinánd előtt a középkori magyar alkotmány szabályai szerint megválasztott és megkoronázott *I. János* király (1526-1540) csak *ellenkirály* volt. Fia, *II. János* (1540-1571), többek között a világtörténelmi fontosságú 1568-as vallási törvények kibocsátója, „*János Zsigmond* erdélyi fejedelem” volt. Utána Báthori István (1571-1576), Báthori Kristóf (1576-1581), Báthori Zsigmond (1581-1602), Székely Mózes (1602-1603) és Bocskai István (1604-1606) *erdélyi vajdák* voltak, akiknek a Habsburg király „*fejedelem*” címet adott, ha úgy tetszett neki, ha nem, vajdaságát sem ismerte el. Hogy pedig miképpen, milyen alkotmányjogi alapon adhatja át egy el nem ismert uralkodó másnak az országát, hogy az átadás jogszerű legyen – mint ezt a jezsuita történetírás szerint Szapolyai János tette 1536-ban, Izabella gyámkirálynő 1551-ben, és Báthori Zsigmond 1598-ban és utána többször is – az csak azt bizonyítja, hogy a 16. századi történelem jezsuita tükre nemcsak *ferde*, hanem *fordított képet* is ad a korszakról. Sajnos, nemcsak ferde és fordított, hanem rossz hiszemű is, hiszen a Habsburg uralom utólagos legitimizálása érdekében követték el ezt a *szégyenletes hamisítást*, melynek eredményeképpen egyszerűen *kitörölték* Magyarország történelméből azt a kétszáz esztendőt, amely rettenetes könny és véráldozatok árán, de *megőrizte a magyar nemzetet*.

Werbőczy nemesi republikánizmusa és a dinasztia-elv

Kelet – Magyarország közéleté a reformáció három nemzedéke alatt az évszázad három humanista politikai irányzatának megfelelően, *három irányban* kísérte meg a fejlődést. Nyilvánvaló, hogy mind a három irány az emberiség örök társadalmi céljának, a szabadságnak a megvalósítására törekedett, illetve a kényszerhatalomnak és a szabadságnak a jogban megtestesülő egyensúlyára. Az életben a nemzedékek részben elfedik egymást, nem lehet közöttük naptári évet állítani választóvonalul. Az első nemzedék *Werbőczy István nemesi republikánizmusa*, amely a dinasztikus unió irányzatával szemben, a választott nemzeti királyság útján akarta a középkori Hungária hatalmát és egységét megtartani. A politikai rendszer alapja az antik görög-római demokrácia elveinek a született nemesség rendi egyenlőségére való alkalmazása, azaz a középkor folyamán kialakult főnemesi rend oligarhikus hatalmának a felszámolása az abszolút személyes királyi hatalommal együtt. A legelső rendű társadalmi erény a honfoglaló vitézekből való nemesi leszármazás. Az *Ordo Nobilitatis Hungariae* tagjai egymás között egyenlők. Árpád fiági ivadékaiknak kihalása óta a nemesség királyt választ a maga köréből, azért, hogy az ősnemesség sorait a haza védelmében magukat kitüntető újabb érdemes személyekkel kiegészítse. Ennek a rendszernek *két eredendő hibája* volt: a társadalom valóságában nem volt nemesi egyenlőség, hiszen az oligarha tartományuraknak éppen közéleti, politikai cselekvőképessége volt többszöröse a saját familiáris nemesekének. A másik az, hogy a középkori személyes királyi uralom tekintélye a választással annyira elerőtlenedett, hogy képtelen volt végrehajtó hatalommal ellátni a nemesi rendek akaratát. Erre csak a korszerű dinasztikus uralom lett volna képes, éppen az, amelyet a választott nemzeti királyság intézményesen kizárt. Természetes, hogy a nagy cél, Hungária ősi dicsőségének a fenntartása nem sikerülhetett. Nemcsak a belső kényszerhatalom volt erőtlen, de az ország külső védelmét sem volt képes senki sem ellátni. Önkéntes, fegyelmezhetetlen nemesi hadsereg nem állhatott a kitűnően szervezett állandó oszmán hadsereggel szemben. Sőt János király hadseregét és egész kormányzatát a nemesi egyenlőség elvének mellőzésével, oligarha főurakkal lehetett csak megszervezni. A választott királyság politikai rendszere Buda elestével megbukott. Szapolyai János nem érte ezt meg, Werbőczy együtt halt meg a középkori Hungáriával, *Martinuzzi* bíboros túlélte. Az ő feladata maradt menteni a menthetőt, ha az ország nagyhatalmát nem is, legalább egységét helyre kell állítani a *dinasztia elvének* elfogadásával, az oszmán hódítás elleni védelem érdekében. Kísérlete

azonban csődöt mondott, mert a behívott Habsburg seregek nem a törökök elleni védelemre jöttek, hanem a törökök elleni védelmet sürgető nemesi párt felszámolására és első „sikerük” éppen Martinuzzi meggyilkolása volt.

A másik irányzat: a klasszikus reszpublika

A politikai humanizmus másik irányzata a *klasszikus reszpublika* megvalósítására törekedett, az itáliai humanista államrend tapasztalatainak a felhasználásával. A mozgalom a humanika racionalizmusának megfelelően magas intellektuális igényű volt és megvalósításának közép-európai kísérlete – sikertelensége ellenére is – világtörténelmi jelentőségű. Élén három páduai vendiák, *Báthori István*, *Kovacsóczi Farkas* és a lengyel *Zamoyski János* állottak. Mögöttük sorakoztak a humanista jogászok és literátorok, akik nem a nemesi származás, hanem az ember *tényleges társadalmi értéke* alapján szerették volna az antik athéni és a római patrícusi reszpublikát feléleszteni. Valamilyen *értelmiségi, szellemi arisztokráciát* akartak a születési feudális arisztokrácia helyére állítani, de társadalmi értékrendjük nem annyira a szellemi, mint a vagyoni tekintélyt érvényesítette. Kénytelenek voltak a kor társadalmi realitásával, a nemesi rendi kiváltságokkal megalkudni, de még a főrendi oligarhiát sem sikerült általános nemesi poliarhiává alakítaniuk. Gyakorlatiatlan, spekulatív moráljuk még az antikvitas hedonizmusát felújító, tulajdonképpen renaissance amoralitást sem volt képes háttérbe szorítani, hiszen annak az antik szekuláris erkölcsnek sem volt értékrendjét garantáló eszményalapja, amelyet nosztalgikusan felújítani szándékoztak. Szemlélete egyoldalúan *csak a rációt*, a józan ész fogadta el az emberi akarat befolyásolási tényezőjének, figyelmen kívül hagyta még az istenhitet is, és világhoz való viszonyulása olyan volt, mintha Krisztus tanítása nem folyt volna már ezerötven év óta. Ennek megfelelően nem helyezkedett felekezeti alapokra – innen ered polikonfesszionális egyházszervezeti rendszere – és ezért nélkülöznie kellett a kor uralkodó társadalmi eszméjének, a hitújításnak a támogatását. Ez maga után vonta a kor nemzeti keresztyén szellemű értelmiségének a republikánus mozgalommal szembeni közönyét. Legnagyobb erényük, klasszikus latin műveltségük egyben a legnagyobb hibájuk forrása is, mert a nép nyelvének, a magyar nyelvnek a reformáció irodalmában és az egész közéletben való térfoglalása tényének teljes elhanyagolása volt. Ez a magatartásuk elszigetelte a humanista republikánusokat a nemzetközösség felé haladó evangéliumi keresztyén gyülekezetektől és társadalmi elidegenedésükhöz vezetett. Keletmagyarországi társadalmi fenntartói voltaképpen csak a török elleni háborút makacsul szorgalmazó, a hódoltsági területről a Választott Királyságba menekült nemesek, az ún. *hajdúk* voltak, élükön a *Sulyok*, *Balassi* és *Bocskai* családok tagjaival. A későbbi történelmi fejlemények eltakarják a mai szemlélő elől a 16. századi *tényleges politikai helyzetet*. Akkor szerveződött meg az újkori európai rend meghatározó tényezője, az *Ausztriai Ház Birodalma*, amely már alkotója, V. Károly császár halála után hanyatlani is kezdett. Nyugat-Európában a lezüllött személyes királyság helyére még nem sikerült korszerű abszolút (katolikus) monarhiát, vagy még korszerűbb alkotmányos (protestáns) monarhiát állítani. Az ideális megoldást mindenki a reszpublikában látta, mint ezt a németalföldi szabadságharc is jelezte, de legnagyobb eredményeit Közép-Európában érte el, Erdélyből indulva, a *Respublica Polonica* kialakításában, mert itt sikerült a kornak megfelelő uralkodóházat állítani a mozgalom szolgálatába, a *Báthori dinasztiát*.

Az ellenreformáció, a Jezsuita Rend tervei

Az ellenreformáció, római katolikus egyház reformációja a Tridenti Zsinattal indult. Nyilvánvaló, hogy az indítás az indulás előtt történt, és az nem egyéneknek, hanem a társadalomnak a tette volt. A zsinat megtisztította és megújította az egyházi hierarhiát, pápai monopóliummá tette a hitkérdéseket, a Szentírás értelmezését, a Római Katolikus Egyházat a középkori nyugati keresztyén egyház jogutódának nyilvánította, és kizárta azokat a maga kebeléből, akik ezeket az

alkotmányszabályokat nem fogadták el. Nemcsak azért kell az *ellenreformációt* egészében a *Jezsuita Rend cselekedetének* tartanunk, mert az egész mozgalmon érezhető olyan megfontolt tervezés, irányítás és ellenőrzés, amilyenre csak egy olyan kiválóan képzett, irányított és fegyelmezett szervezet képes, mint a Societas Jesu, hanem azért is – és ezt minden alkalommal hangsúlyozom – hogy az ellenreformáció rémtettei miatt a római katolikus egyháznak sem szervezete, még kevésbé tanítása vádolható ne legyen. Mint annak idején a barbár pogány hadvezérek megkeresztelése és egyházi főhatalommá koronázása útján lettek keresztyénné Európa népei, a 16. században is a társadalmi hatalom birtokosainak az *egyéni megnyerése* volt a jezsuita misszió módszere a rendi állam legfelső szintjétől, a királytól le a vidéki földesúrig. Közép-Európában annakidején Hungária és Szent István megkoronázása volt a közvetlen cél, az ellenreformáció egész stratégiája *Lengyelország* meghódítására irányult. Ennek érdekében készült a jezsuita rend a Jagellók utáni királyválasztásra, neveléssel készítette elő az esélyes jelölteket. A császári korona birtokosai, I. Ferdinánd és II. Miksa nem voltak hajlandók az ellenreformáció rendelkezésére állni, ezért a jezsuiták esélyességi sorrendben minden oligarcha családban kezükbe vették az *örökösök nevelését*. A lengyel trón kijelölt várományosa Jagelló Izabella fia, II. János választott magyar király volt, hozzá azonban Dávid Ferenc miatt a jezsuiták nem férhettek. – Hogy ezért kellett ennek a reményteljes fiatalembernek hirtelen elhunynia, azt sem állítani, sem cáfolni nem lehet. – Helyette itt volt *Báthori István*, páduai diák, aki alkalmasnak látszott a feladatra. Az itáliai humanizmus neveltjeként természetesen, de minden hitvallási meggyőződés nélkül fogadta el a római katolikus egyház hierarchiáját, és az antik reszpublika híveként konkrét politikai céljai nem lévén, nehézség nélkül vállalhatta a jezsuita szövetséget.

Báthori István

Erdélyi uralkodóvá választásához Báthori István előre biztosította minden hatalmi tényező hozzájárulását, a Felséges Padisahtól az Örökké Dicsőséges Császáron át a köznemesi kortesekig. A kényes államjogi kérdések, a szüzerenitása, szuverenitás, jelölés, kinevezés, választás buktatóit remek diplomáciai érzékeléssel hidalta át, amikor a kicsi és a nagy befolyásoló tényezőket *egyaránt figyelembe* vette. Élt a kor divatja szerint a szó fegyverével – Kovacsóczy Farkast, a kiváló publicistát politikája szolgálatába állította – de első dolga egy modern, kicsiny, de jól felszerelt, fegyelmezett és *ütőképess* hadsereg szervezése volt, mert jól látta, hogy a kényszerhatalom általános devalvációja korában csak így biztosíthatja a sikeres kormányzást. A lengyel trónra emeltetése nemcsak Közép-Európa, hanem az egész nyugati keresztyénség számára reményteljes utat nyitott a jövő számára azzal, hogy az újkor igényeinek megfelelő új dinasztia stabilizálja a *köz hatalom tekintélyét*. Franciaországban és Angolországban még dinasztia-válság volt, Spanyolország tekintélyét Németalföld szabadságharca minimalizálta, a közép-európai Habsburg monarchia uralkodója a komolytalan Rudolf volt, a Lengyelországot fenyegető Moszkva legyőzője, aki Magyarországnak Lengyelországhoz kapcsolásával is valóra váltotta a lengyel nemesség becsvágyó törekvéseit, minden kétséget kizáróan olyan új hatalmi elrendezkedést ígért Európának, melyhez hasonló csak Nagy Károly Frank Birodalma volt annak idején. Azonban a világ remél, Báthori tervez, a *jezsuita rend végez*. Azt még ki lehetett védeni, hogy Istvánnak gyermeke nem volt, mert unokaöccsét, Báthori Zsigmondot, neveltethette örökösévé a jezsuitákkal. Az viszont, hogy Miksa után Rudolf következett a császári trónra, aki készségesen vállalta a jezsuiták szolgálatát, a Báthori dinasztiát megfosztotta legértékesebb szövetségesétől, a Jezsuita Rendtől. István király hirtelen meghalt – hogy halála kinek volt közvetlen érdeke, azon lehet tanakodni – utóda a lengyel trónon a svéd király és Jagelló Katalin fia, Wasa Zsigmond lett, akit a jezsuiták evangélikus apja akarataival megegyezően erre neveltek.

A humanikus reszpublika magyarországi kísérletének vége

Kelet-Magyarország uralkodója, Báthori Zsigmond és országnagyai nem tudtak mit kezdeni a Lengyelországtól való elszakadás utáni állapotban. Hogy a török elleni háború érdekében összeálló *európai keresztyén szövetség* az erre mindig készen álló „hajdúk” vezérének, Bocskai Istvánnak, Zsigmond fejedelem gyámjának az ötlete volt-e, vagy a fejedelem jezsuita nevelőjén át a római egyház látta elérkezettnek az időt a pogányság elleni fellépésre, vagy pedig az egész akció csak elterelő politikai húzás volt a jezsuiták részéről – azt nem lehet tudni. Minden esetre a szövetség összeállt, de a vállalkozás kudarcba fulladt, és ezért mindhárom feltevésnek alapja lehetett. A kudarc nemcsak a legszebb középkori emberi törekvés, a politikai humanizmus legígéretesebb mozgalma, a klasszikus reszpublika felújítására induló törekvés halálát hozta el, de a középkori *Magyarország tényleges megszűnését* is. A szövetség érdekében fel kellett számolni a háború ellenzőit, a Habsburgokban nem bízókat és a humanistákat: Báthori Zsigmond – jezsuita gyóntatója jóváhagyásával – *kivégeztetett* 12 főurat, köztük a Báthori ház seniorát, és – hogy Morus Tamás ne érezze magát egyedül, mint a humanista publicisztika mártírja – Kovacsóczy Farkast és mindazokat, akik a meghatározhatatlan irányú politika ellenzői voltak. Nemcsak Kelet-Magyarországot és Erdélyt, de Havaselve-Valahiát és Moldáviát is Rudolf király főhatalma alá adták – hogy a Szent Korona egysége helyre álljon – sőt, Zsigmond fejedelem *többször is* távozott a fejedelemségből. A török elleni háború ürügyével előbb Felső-Magyarországot, azután a Keletet is császári zsoldosok *szállták meg*, akik a muzulmán pogányok helyett protestáns főurak ellen vezették rablóikat, török végvárok helyett protestáns templomokat foglaltak el, senki sem tudta, kinek az érdekében és kinek a szövetségében. Erdély felett az uralom *olyan gyakran változott*, hogy azt sem lehetett tudni, ki a fejedelem, ki a vajda, ki a királyi helytartó, ki a császári parancsnok, amíg végre 1601. augusztus 3-án, a szilágysági Goroszlónál két olyan magyar had közötti csatára nem került sor, amelyiknek egyike sem akarta az ország védelmét, sem meghódítását, mert már akkor nem volt Magyarország, amely valakinek is kellhetett volna. Így ért véget a humanista reszpublika magyarországi kísérlete.

Rágalmak, Sulyok-kincs, szörnyű pusztítás

Bármennyire sajnálom, szólnom kell a minden felszabadító háborút kísérő szennyező *rágalmakról*. Az idealista történetírás ugyanis elhallgatta, a materialista pedig sokszorosan eltúlozta a minden politikai tevékenységben fellelhető anyagi érdeket. A keresztes hadjáratok mindegyikéhez csatlakoztak kalandorok, szélhámosok, közönséges rablók, akik a Kelet, a Levante, a Fáraók Kincsét megszerzendő indultak a háborúba. Nem volt olyan pogányverő hős a templomos lovagoktól Szent Lajos királyon és Szkander bégén át a Hunyadi, Kinizsi, Báthori, Szapolyai, Zrínyi, Török, Perényi, Dobó, Bocskai és bármilyen nevű török ellen harcoló keresztyén vezér, akit *harácsolással ne* vádoltak volna. A rágalmaknak az adott valami alapot, hogy a Balkánon harcoló keresztyén seregekhez visszavonuláskor rendszerint menekültek is csatlakoztak, akik között gazdagok is voltak, sőt kincsekkel rendelkeztek, a kincsek között pedig templomi eredetűek is voltak. Legendás hírük támadt a *Sulyok Kincseknek*. Belgrád (Nándorfehérvár) katonai parancsnokai a keresztyén Európát képviselték az oszmán uralom alatti Balkánon. Rendszeresen fogadtak be menekülteket és a következő felszabadító háborúban reménykedő segélykérőket. Tény, hogy Hunyadi Jánoshoz sok balkáni kolostor kincseit menekítették azzal, hogy felszabadító háború céljaira használja azokat. A legutolsó belgrádi parancsnok *Sulyok Balázs* – a reá irigykedő *Thurzó Elek vádjá* szerint – a Nagy Konstantin császár óta, 1200 év alatt a legnagyobb keleti kolostorokban felgyűlt kincseket kapta bizományba püspököktől és rendfőnököktől, és mindezeket Erdélybe hozta menekülésekor. Nemcsak a Balkán minden menekültje, hajdúja, de még szervezett balkáni seregek is kalandos portyákra vállalkoztak a Sulyok kincsek nyomában. Maga Szulejmán szultán is azért vitte fogságba Török Bálintot és Perényi Pétert, Sulyok Balázs rokonait, hogy kicsikarja tőlük a Sulyok-kincseket. Mohács

után több menekült rácsereg, – például a mindkét királyt legyőző „Fekete Cár” – a Sulyok-kincseket akarta megszerezni. Báthori Zsigmond, Sulyok Balázs unokája is fogadott felszabadítást kérő balkáni egyházi küldöttségeket, és a másik Sulyok unoka, Bocskai István sürgetésére azért vállalta a török elleni szövetségben való részvételt, mert erre a Kincsek kötelezték. Az egész csúfosan végződő hadjárat mintha erre irányult volna. A goroszlói csatában résztvevő és utána Erdélyt minden mozgíthatóig kirabló balkáni „hősök”: az albán Basta György, a havaselvi Ogli Mihály vajda, a közönséges hajdú rabló, a Kolozsvárt felégető rács Baba Novák és minden társuk, mind a Sulyok-kincseket hajszolták, vagy más részről – védelmezték. Állítólag Basta meg is találta az egyik Sulyok unokánál, Székely Jánosnál, akit többekkel együtt kivégeztetett, és az a tizenkét szekér aranykincs, amit ez a zsoldosvezér Velencébe szállíttatott, a legendás Kincsek része volt. – Magyarország akkor nem kellett a keresztyén császárnak, zsoldosainak még kevésbé, de kellett az az *anyagi javak*, amelyek nemcsak legendásan, de valóságosan is Erdélybe menekítették az oszmán hódítás elől. A végeredmény minden képzeletet felülmúlóan *szörnyű pusztítás* volt: Kelet-Magyarországot mindenéből kirabolta a Báthori Zsigmond és Bocskai István uralkodása közötti rablóvilág.

A gyülekezetek felelősségvállalása

A bibliai humanizmus, a vallási reformáció neveltje volt az a *harmadik magyar nemzedék*, amely a megszűnt, magyar Választott Királyság helyén *Erdélyországot* megalkotta. A kényszerhatalom felbomlása, a monarhiának és oligarhiának anarhiába esése – kénytelenek vagyunk megvallani – csaknem egészében a vallási reformáció következménye volt. A hitújítás *elevenítette fel* az egyház apostoli gyülekezeti rendszerét, *szüntette meg* az ószövetségi papság utódát, a római hierarchiát és ezzel minden kényszerhatalmi tekintélyt. Az evangéliumi keresztyénység prédikátorai Helvécia példájára feleslegesnek tartottak minden tágabb és magasabb egyházi szervezetet az egyházban. Amikor azonban *rádöbbennek* a sivár valóságra, hogy a gyülekezetek semmiképpen sem működhetnek közhatalmi védelem nélkül, akkora már minden szervezett államhatalom megszűnt, csak a rabló császári zsoldosok garázdálkodtak mindenfelé. A *menekülés lehetőségét* az hozta meg, ami a veszedelmet: az öntudatosan vállalt megújult hit. Amikor a király, a fejedelem, a főúr, a hadvezér és a feudális uralom minden tényezője lemondott minden egyéni érdeke feletti igényről, amikor az ország már nem kellett senkinek, akkor a megújult hit által már harmadik nemzedék óta nevelt *gyülekezetek vállalták* az egész társadalomért való felelősséget, és egyszerűen nem hagyták magukat.

Bocskai István

A materialista racionalizmus ugyanolyan értetlenül áll az „általános népfelkelés” névvel illetett *Bocskai-féle szabadságharc* eseménytelensége előtt, mint később az 1956-os magyar forradalom előtt. A Felső-Tiszavidék – bár az európai szárazulat közepén fekszik – nehezen látható a Glóbuson. *Partes Regni Hungariae*, Magyarországi Részek, *Párcium* a neve annak az Erdély és a királyi Magyarország, a lengyel, a német és a török nagyhatalmak közötti területnek, ahonnan a magyar nemzetet és a magyarok országát felépítő szabadságharc kiindult. A reformáció az evangéliumi keresztyén viselkedéstan igényei szerint Krisztus tanítványává, magyarrá, az apostoli gyülekezet presbiterképes tagjaivá, öntudatos európai polgárrá, vastag nyakú kálvinistává nevelte azt a népet, amely egy emberként, természetes evidenciával állott a szabadságmozgalom oldalára, ahogyan annak híre az országban elterjedt. Nem is tudta ez a nép, hogy a részekre szabdalts ország uralmára igényt tartó császárok még a pusztaság létezését sem hajlandók elismerni, nemhogy a hazához való jogát. Falusi zsellérek és jobbágyok, pusztai pásztorok, hódoltsági menekültek, szolgák és szabadok, városi iparosok, vidéki nemesek, a keresztyén gyülekezeti közösség minden tagja egész viselkedésével kelt a közösségi érdek védelmére, nem várt toborzót és felhívást, hanem maga tette vezérré azt a személyt,

akire a közösségi feladat megoldásához szüksége volt. A császári rablósoldosok kitakarodtak Magyarországról – a későn ébredő erdélyi urak majdnem elkéstek Basta kiűzésével – a Rendekek fejedelemmé választották *Bocskai Istvánt*, aki békét kötött a két császárral: a törökkel Zsitvatorokon, a rómaival Bécsben. A szultán még hálás is volt legnagyobb addigi ellenségének, Bocskainak, és királyi koronával kedveskedett neki. Rudolf nehezebben úszta meg, mert az Örökös Tartományok rendjei úgy fellelkesedtek a magyarok példáján, hogy Rudolfot megfosztották királyi és főhercegi trónjától és helyette öccsét, *II. Mátyást* (1608-1618) ültették a trónra.

A presbiterianizmus szószólója

Az egyházi hierarchia lebontásával és a gyülekezeti demokráciával a protestantizmus kálvinista, presbiteriánus ága olyan elvi következetességgel helyezkedett az autonóm polgári egyenlőség társadalmi rendszerébe, hogy időbe telt, amíg saját hatalmi tekintélyrendet tudott kialakítani. A *presbiterianizmusban* nincs pap, a prédikátor, a lelkipásztor a presbitérium által vezetett gyülekezet *alkalmazottja*. Persze, nem szolgálja, hanem tanítómestere a gyülekezetnek, olyan a viszonya, mint az *edző* a sportegyesületben: állandóan oktatja, neveli, ellenőrzi, figyelmezteti a sportolókat, jó példát is mutat, de maga nem szerepel a pályán. Az evangéliumi egyháznak tehát nincs vezére, főnöke, szószóló képviselője is csak szükséges alkalmakkor, és az sohasem pap, hanem tekintélyes világi ember. Ilyen volt Bocskai István is, aki a bécsi békében Magyarországon a protestáns vallásszabadságot biztosította. Az uralkodó részéről jezsuita növendékek voltak a tárgyalófelei, akik a szerződés szövegét rosszhiszeműen fogalmazták. Kézenfekvő lett volna az erdélyi polikonfesszionális vallási törvénynek az egész országra való kiterjesztése, amely nemcsak a protestánsoknak, hanem a katolikusoknak is szabadságot engedélyez, a vele járó egyenlőséggel együtt. Bocskai is, puritán hívei is, nem vették észre a szöveg csalafintaságát, amikor jóhiszeműen elfogadták a szerződés feltételeit, hiszen ők valóban nem törekedtek a katolikusok feletti uralomra. Így történt, hogy az alkotmány helyreállításáról intézkedve, a bécsi béke a *főmértóságokra egyenlő számú* katolikus és protestáns jelölt állítását írta elő, akkor, amikor a magyar nemességben csak elvétve fordult elő katolikus felekezetű. – Megdöbben az ember a jezsuita ravaszkodáson: a két koronaőr közül a katolikus felekezetű a Szent Koronán az adományozó Dukász Mihály római császár képét Szűz Máriáéra cseréltette – ezt 1613-ban írott könyvében le is írta – és csak a bécsi békét garantáló erdélyi fejedelem követelésére állították helyre az ereklyét. – Nyolcvan esztendő múltán végre rendeződött Kelet-Magyarország, a Választott Királyság *alkotmányjogi helyzete* is, a Szent Korona részeként, az Erdélyi Fejedelemség formájában. Végeredményében a magyar rendek 1606-ban, ha nagyvonalúságukban engedékenyebbek voltak is a kelleténél, elég bölcssek voltak ahhoz, hogy a béke garanciáiról is gondoskodjanak – erre szolgált a *szuverén* Erdélyország – nemcsak vallási, hanem akkor Európában még másfelé meg sem fogalmazott magyar nemzeti vonatkozásban is. Hogy ezt mennyire tudatosan tették, annak bizonyítására Bocskai István *Végrendeletét* hozhatjuk fel. Ez egyúttal annak is bizonyítéka, hogy az evangéliumi keresztyén tanítások igénye szerinti hatalomszervezés problémáival nemcsak másfelé foglalkoztak Európában uralkodói szinten – mint Stuart Jakab angol király tudós társasága – hanem nálunk is. Úgy rendeltetett azonban, hogy Bocskai István hirtelen meghaljon, mielőtt alkotmányreformját gyakorlatba ültethette volna. – Vajon kinek volt az érdeke ez a hirtelen halál?

A Párcium

Erdélyország tényleges hatalmi súlypontja mindig a Felső-Tisza vidéken volt, Belső-Erdély csak a nevét adta. Valahogy úgy állott Erdély a Párcium mögött, mintegy kétjegyű számban a zero áll a mennyiséget jelentő szám mögött. Hogy a képlet még bonyolultabb legyen, a *Párcium nem volt Erdélyország állandó része*, Magyarország királyai csak az erdélyi fejedelmek életére adták át

kormányzásra az állandóan változó nagyságú területet. Még ez sem elegendő a jogegyenlőtlenségen alapuló rendi államjogi helyzet bonyolultságára, mert az erdélyi fejedelmek rendszerint párciumi urak voltak, a magyar király hűbéresei, éppen úgy, mint a császárt legyőző svéd király Pomeránia hercegeként a császár hűbérese volt. Annak is döntő fontossága volt Erdélyország államjogi helyzetére, hogy Mohács óta Kelet-Magyarország a Fényes Kapu védnöksége alatt állott. Így egy bigott katolikus császár és a fanatikus muzulmán szultán patronátusa alatt protestáns ország, hogy létezhetett Nyugat-Európa keleti szélén elszigetelődve – az Isten különös kegyelmének köszönhető.

A szilárd kényszerhatalom igénye

Erdélyország fejedelmei, Bocskai István (1604-1606), Rákóczi Zsigmond (1607-1608), Báthori Gábor (1608-1613), Bethlen Gábor (1613-1629), majd némi egyenetlenség után I. Rákóczi György (1630-1648) és utódaik neve alatt próbálta a magyarság politikai életét az evangéliumi keresztyénség kívánalmai szerint megszervezni, az akkori lehetetlen közép-európai körülmények között. A rendek, nemcsak a jobbágyok és a polgárok, hanem a nemesek és főurak is csak békés, biztonságos, szabad autonóm életre vágytak, senki sem akart mások felett kényszerhatalmat gyakorolni. Az emberi gonoszságnak nevezett erkölcs hiány, azaz tehetetlenség azonban akkor sem engedélyezett a Földön Mennyek Országába illő utópisztikus rendszert. A fejedelmi hatalomnak mindig voltak *irigyei*, *kívánói*, akik hajlandók voltak vagyonukat, sőt életüket és becsületüket is kockáztatni a politikai hatalomért. A befolyásos külső hatalmak, a jezsuita kormányzás alatti Magyarország és Lengyelország urai ibérikus (barokk) látszat-értékrendjüknek megfelelően még akkor is engedték volna az erdélyi trónkövetelők támogatását, ha maguk is nem lettek volna korruptak. A főhatalmat gyakorló Oszmán Impérium bomlása első jeleit mutatta, és politikai rendszere a Próféta Harcosainak tekintélyéről egyszerűen a megvásárolható főméltóságok kapzsisági versenyére tevődött át. A trónigénylők párthíveket toboroztak maguknak, azokat pénzzel és ígéretekkel olyan gazdagon ellátták, hogy azoknak is irigyei támadtak a társadalomban, hogy bebizonyosodjék a *szilárd kényszerhatalmi* szervezet szükségessége, még a kényszerhatalmat nem igénylő, demokratikus protestáns társadalomban is, éppen a polgári szabadságjogok biztosítására. Európában végig véres polgárháborúk árán született meg az újkor igényei szerinti kényszerhatalmi szervezet, az *alkotmányos monarchia*. Miért lett volna éppen Erdélyország a kivétel, hiszen az volt könyörtelen ellenségektől körülvéve, és minden anyagi értékből kipusztítva?

Az új állam felépítői

A középkori Magyarország lerombolódása a középkori Európa lebontását és a középkori keresztyén európai erkölcsi értékrend eltűnését jelentette. Az ok-okozati sorrendet meg is lehet fordítani: a középkori eszmények szétfoszlása vont maga után az anyagi világbeli, természeti és társadalmi romlást. A megújult evangéliumi hit új eszményt és új értékrendet hozott, amelynek alapján meg lehetett kezdeni az ember egyéni és társadalmi újjáépítését. A rettenetes következményekkel járó háborúk által okozott legnagyobb kár az az *embervesztés* volt, amely az azelőtti évszázadok alatti nevelés eredményeképpen az európai viszonylatokban is versenyképes színvonalú és számú értelmiséget csaknem kiirtotta. A maradék megtette a magáét, mert a népet magyar keresztyén gyülekezeti tagokká nevelte. Közösségi igénye azonban még a nemességnek sem terjedt túl nemzetsége vagy települése kereteinél. A házára, a nemzetnek otthont adó országra csak a kisebb, közelebbi közösségek érdekében volt szüksége. Innen kellett felépíteni Erdélyország politikai szervezetét, egy olyan közerkölcs alapján, amelyben a megújult hit értékrendje érvényesült. Ehhez léleképítőket, nevelőket kellett nevelni, és ehhez nemcsak több nemzedéknyi idő, hanem a nevelőknek tekintélyt adó kényszerhatalmi háttér, tehát keresztyén magyar ország kellett. Szükségképpen az új állam felépítői a lezáruló humanika neveltjei voltak, nemesi, feudális és

republikánus humanisták, felekezeti kötelékektől nehezen szabaduló biblikusok, prédikátorok, tanítók és az új viselkedéstan reménybeli megfogalmazói.

A bevett felekezetek jogi megszervezése. A legelső kisebbségi jogbiztosítás

Politikai szervezet nem működhetett végrehajtott kényszerhatalom, feltétlen tekintélyű, uralkodó fejedelem nélkül. Bocskai helyét azonban nem volt kivel betölteni. Az új ország legbefolyásosabb emberei kénytelenek voltak *Báthori Gábor* személyét elfogadni, mert a Fényes Kapu tényleges beavatkozása a Báthori név felmutatásával látszott elkerülhetőnek. Ez a tizenhat éves fiatalember – a kiváló puritán reformátor-költő-oligarha nagyúr, Báthori István országbíró neveltje – nem is lett volna méltatlan a fejedelemségre, azonban az országnagyok és még inkább az országnagyi családok asszonyai még a divatjamúlt hedonista renaissance értékrend követői voltak, és nyers ösztönei zabolátlan kiélésére csábították a fejedelmet. Szerencsétlenül végződő öt éves uralkodása azonban pozitív minősítést kaphat a történelemben. Nemcsak fenntartotta, de tovább is fejlesztette Erdélyország hadseregét – illetve engedte, hogy azt Bethlen Gábor megszervezze – lehetőséget adott a polgári kormányzat, közigazgatás és igazságszolgáltatás megszervezésére, megindította a reformáció hitvallásai szerinti felekezetek autonómiájának a kialakítását. A legsürgősebb feladat a bevett felekezetek jogi megszervezése volt, mert e nélkül az új társadalmi értékrend lelkekbe ültetésére nincs semmiféle intézmény. A II. János halála óta eltelt időben ugyanis a magyar felekezetek az élenjáró unitáriusok szekularizációja folytán képtelenek voltak ellenállni a császári rabló seregek támadásainak, és még a ceremoniális szolgálatokra sem maradt erejük. Báthori Gábor tiszántúli kálvinista egyháztanácsosainak készítésére megkezdte az erdélyi gyülekezetek intézményes szervezetének a kiépítését, a templomok és iskolák fegyelmezett működésének a biztosítására. Az ő nevéhez fűződik a protestáns gyülekezetek szekuláris liberalizmus felé fejlődésének a megállítása. A szakramentárius, azaz református hitvallásúak *tanítási egységét* és intézményes fegyelmét szilárdította meg fejedelmi hatalma felhasználásával. Az ágostai lutheránus felekezet szilárdan állott a szász universitas keretében. Az antitrinitárius, azaz unitárius gyülekezetek – az akkori legnagyobb lélekszámú magyar protestáns felekezet – szó szerint értették a *semper reformarit*, nemcsak tanítási, hanem egyházfegyelmi szempontból is, még központi egyházszervezetet vagy iskolát sem hoztak létre. Fő helyük az akkori legjelentősebb magyar város, Várad volt, ahol a középkori nagy humanista lendület a 16. században is tovább tartott, és – mai kifejezéssel élve – antidogmatikus szellemű tudományos központtá lett. Szabad vallásgyakorlatában azonban őket sem zavarta senki, és így tovább tartott gyülekezeteik bomlása. Végül I. Rákóczi György idejében, amikor a protestantizmus az *ortodox merevedés fázisába* érkezett, a református tanítási és szervezeti szigor és fegyelem mellett a szombatos-karamita, az anabaptista és jezsuita szektásság *eltiltása* után az unitárius szekularizációs szabadegyházi irányzatnak is vége szakadt úgy, hogy az unitárius gyülekezetek nagy része reformátussá lett. A római katolikus felekezet, nem lévén sem papi, sem gyülekezeti szervezete, éppen a katolikus Báthoriak uralma alatt jutott *végromlásra*, mert ott is helyi kisebbségbe kerültek, ahol megmaradtak. Az 1568-as vallási törvény a közösségi demokrácia szellemében minden jogot a *többségieknek* adott. Csak Bethlen Gábor vette észre a társadalmi kisebbség létezését és a kisebbségi csoport életlehetőségeinek fontosságát. 1615-ben, a székelyudvarhelyi római katolikus templom ügyében kiadott rendeletével – *a világtörténelemben először* – biztosította a társadalmi kisebbség csoportos jogait. Ő szervezte újjá Erdélyben a római katolikus felekezetűek egyházi igazgatását is, amelyet kellőképpen méltányolt a későbbi egyháztörténetírás is.

Nevelés és iskolarendszer

Az egyház Krisztus szerinti hivatása az emberi *lélek építése*, a nevelés. Külön hangsúly került erre a reformáció után, amikor úgy a protestáns, mint a katolikus részen az akkori kor legigényesebb iskolarendszerét hozták létre. A Bocskait megelőző pusztítások az iskolahálózatot is lehetetlen helyzetbe hozták. Báthori Gábor kezdte meg Erdélyben és a Partiumban az iskolák újjászervezését tiszántúli mintára, amelyet azután nagy utódai, Bethlen Gábor, Rákóczi György – azaz Lórántfi Zsuzsanna – és Apafi Mihály folytattak.

A társadalom újjáéledése

A lelki alapok lerakása és a művelődési építéssel párhuzamosan éledt újjá Erdélyország *társadalmi szerkezete* is. Az akkori itteni nehéz politikai és gazdasági helyzet nem tette lehetővé az evangéliumi keresztyénség igényei szerinti társadalmi reformok olyan bevezetését, mint az szerencsésebb protestáns társadalmakban megtörtént. A magyarság nagyon nehezen szakította el azt a természetes köteléket, amely a földhöz, az ősi birtokhoz kötötte. Egészét tekintve a társadalom mindig is *vidékies, rurális és fiziokrata* jellegű volt, polgárosodása is szabad paraszt-polgári autonómiák kialakulásához vezetett, és csak másodsorban városiasodáshoz. A nagy háborús romlás még inkább kihangsúlyozta a mindennapi táplálkozás lehetőségét biztosító *földművelés* fontosságát, ezért a jobbágyok inkább feudum-részük birtoklásához ragaszkodtak, mint rendi politikai jogokhoz, amelyek amúgy sem sokat értek a bizonytalan közhatalmi helyzetben. Nemcsak megmaradt, de meg is merevedett Erdélyországban a nemesek, a polgárok és jobbágyok közötti *jogrendi különbség*, bár nem olyan egyszerűsített kaptafa mértékben, mint azt a pozitivista társadalomtörténet később leírta. Itt megmaradtak a „három nemzet” különleges jogai, a románok speciális privilégiumai és a székely szabadság állapotához hasonló hajdú jogállapot is kialakult. Mindezek mellett az általános iskolázás felgyorsította az *értelmiségi réteg* kialakulását, nemcsak egyházi, hanem állami és magángazdasági igazgatásban is biztosítva a tevékenységi és felemelkedési lehetőséget a tanult embereknek. Ismét csak Bethlen Gábor nevét kell említenünk, aki a szellemi arisztokrácia (gerontokrácia) kialakulására nyitott lehetőséget a prédikátorok *nemessé tételével*.

Bethlen Gábor

Ezek után foghatott *Bethlen Gábor* Erdélyország *gazdaságának* a semmiből való újjáépítéséhez. Ennek alapja az élet és a vagyonbiztonság, vagyis az államhatalom megszilárdítása volt. Sajnos, az építés ütemét lelassította a német vallásháborúk által okozott általános európai romlás, a jezsuita ellenreformáció ugyanis neveltjének, II. Ferdinándnak császári trónra kerülésével elérkezettnek látta az időt a protestantizmus fegyveres erővel való megszüntetésére. A saját népe ellen háborút indító bigott uralkodóval szemben nem állott komoly katonai erő, hiszen Lengyelországban jezsuita király uralkodott, de a protestáns uralkodócsaládokban is olyan nagy volt a jezsuita befolyás, hogy nem kellett tőlük tartani. A cseh, szász, palatinátusi és dán protestánsok együtt sem voltak képesek komoly katonai erő kifejtésére. Politikai segítséget kaptak a Habsburgokra féltékeny Franciaországtól, de alkalmas vezérük az evangéliumi keresztyénség közismert politikai passzivitása miatt nem volt Svédországnak a háborúba való belépéséig. Bethlen Gábor volt talán az egyetlen európai uralkodó, akire a jezsuitáknak nem volt semmi befolyása. Az általuk okozott iszonyú kelet-magyarországi pusztítás is elevenen élt emlékezetében, és egyszerűen nem tehette meg, hogy ne siessen birodalmi protestáns testvérei segítségére. Annál is inkább, mert jól tudta, hogy németországi győzelme után az ellenreformáció Magyarország ellen indít támadást. Sikeres hadjáratai eredményeképpen ura is lett az egész Magyarországnak, de a birodalmi protestánsok vereségei megállásra kényszerítették. A protestánsok vezérletét átvevő Gusztáv Adolf svéd királlyal való szövetségének a kiépítése közben, élete delén hirtelen meghalt. – Sok tanakodás indult, vajon kiknek volt érdekében Bethlen halála?

I. Rákóczi György

I. Rákóczi György hajlékonyabb, politikusabb volt Bethlennél. Nem kerülheti el a figyelmünket a magyarországi ellenreformáció legnagyobb alakjának, a jezsuita *Pázmány Péternek* a Rákóczi Györggyel való barátkozása, hiszen Rákóczi nemcsak hadat vezetett Pázmányék politikai mozgalma ellen, de kijelentéseivel is mindig katolikusellenesnek mutatkozott. Bethlen Gáborról viszont közzismert, hogy nemcsak újjászervezte Erdélyben a katolikus felekezetet, de még támogatta is a jezsuita művelődési tevékenységet. Pázmány mégis Bethlennek volt engesztelhetetlen ellensége, Rákóczinak azonban szövetségese. Vajon nem kell-e arra gondolnunk, hogy a nyilvánosság előtti harcos protestáns magatartás Rákóczi részéről csak a jezsuitákkal egyeztetett taktika volt? Erre lehet következtetni abból, hogy Rákóczi nem katonai, hanem diplomáciai sikerei alapján került a vallásháborúk győztese közé a vesztfáliai békében, és még inkább saját családtagjainak valláshoz való viszonyulásából. Rákóczinak ugyanis trónörökös fia a jezsuita nevelésű *Báthori Zsófiával* kötött házasságot, és ez az asszony megözvegyülése után a közép-európai ellenreformáció rémalakja lett. Rákóczi felesége, *Lórántfi Zsuzsanna* hitbuzgó keresztyén, a magyar protestáns nevelésügy kiváló alakja, a jezsuitamentes európai protestáns politikában is vezető szerepet játszott. Ezt a vonalat követte a második fiú, a kiváló tehetségű Rákóczi *Zsigmond* is, aki az akkor még egészében protestáns Magyarország uralkodójelöltje volt. Így kötött házasságot Frigyes cseh király leányával, és került rokonságba Európa protestáns uralkodócsaládjaival. Esküvője után, a mézeshetek alatt feleségével együtt hirtelen meghalt. – Vajon érdekében állott-e valakiknek ez a hirtelen halál? –

Erdély aranykora, török függőség, magyarnyelvűség

Az az ötven esztendő, amelyet a hazafias történetírás „*Erdély aranykoraként*” emleget, az egyéni élet küzdelmes ifjúkorához hasonlítható: nagyon nehéz helyet versenyezni ki magának a világban, de tele van reménnyel a jövőre siker felől, amely nem fékezi a lendületet, mert nem számol a későbbi sikertelenséggel. Nem maradt idő az újkornak megfelelő, az evangéliumi keresztyénség igényei szerinti alkotmány kialakulására. Jelentős siker volt a rendeknek a Hét Szabadság, a Három Nemzet és a Négy Felekezet autonómiájának rendszerébe való beépülése, az országgyűlésnek azonban nem szilárdult meg sem állandó helye és formája, sem intézményessége, sem hatásköre. A humanika republikánus elveiből a tizenkét tagú *Országgyűlés* valósult meg a kormány vitelére, de ennek a hatásköre is állandóan változott a fejedelem akaratának függvényében. Az állandó háború vitathatatlanra tette a fejedelem személyes kényszerhatalmát, de nem korlátozta a rendek hatalma felől az újkori alkotmányosság követelményeinek mértékében. Persze, a legnagyobb nehézséget az ország függetlenségének hiánya, a *török függőség* okozta. A Fényes Kapu fenntartotta magának a jelölés jogát a fejedelmválasztó országgyűléseken. Ezt maguk a jelöltek igyekeztek elravezetni és ez rendszerint sikerült is a többnyire királyi Magyarországon, tehát a szultántól független területen domíniummal rendelkező fejedelmek esetében – ha a jezsuiták nem akadályozták meg. Négyszáz esztendő távlatában az látszik az erdélyi állam legnagyobb eredményének, hogy *közélete egészében magyar nyelvű* volt: magyarul tanácskoztak a gyűlések és testületek, magyarul beszélt a fejedelem és az udvar, magyarul vezényelték a hadsereget, magyarul írták a törvényeket és az ítéleteket. A latin nyelv visszaszorult a szász Nemzeti Univerzitás és a nyugati hatalmakkal való diplomáciai kapcsolatokra.

Várad, a reformáció irányai, tudományosság

Erdélyország művelődési életét a Magyarországon berendezkedett jezsuita ellenreformáció elszigetelte hagyományos és természetes szellemi háttérétől, Itáliától. A középkori magyarországi művelődési központok, Pécs, Buda, *Várad* közül csak a legutóbbi menekült meg a muzulmán hódítástól. Ebben a szépnek mondott városban, a szebbnél szebb paloták és más humanikus (renaissance) alkotások – többek között a világhírű Szent László lovas szobor és a Vitéz János-féle

könyvtár – között különleges úton fejlődött a humanizmus, egy, csak Kelet-Magyarországra jellemző szekuláris bibliai vonalon találkozott a vallási reformációval és vitte azt liberális szellemének megfelelően az antitrinitárius, *unitárius irányba*. Amíg a krakkói humanista központot a Lengyelországban hatalomra jutott jezsuitizmus fel nem számolta, addig Várad nem állott egyedül középkori gyökerekből táplálkozó művelődési szigetként. A Basta ellenreformációs rémuralmának véget vető Bocskai szabadságharc *kálvinista irányba* terelte a magyar reformációt. Új művelődési kapcsolatok épültek ki a nyugat-európai protestáns szellemi központokkal, a német, a hollandi, a svájci és az angol egyetemekkel. A tudományok itthoni művelésére Várad lett volna hivatott, ha szellemtörténetileg nem szigetelődött volna el. Így egy jellegzetesen erdélyi, csúcs nélküli tudományosság alakult ki. Az itthoni iskolázás a hazai társadalmi igények kielégítésére képezett gyakorlati értelmiséget, lelkészeket, tanítókat és a világi hivatalokra jogászokat. Erre szolgáltak a kor valóban világszínvonalú *főiskolái*, Gyulafehérvár, Debrecen, Sárospatak, Kolozsvár és a szász Nagyszében és Brassó. A magas tudományok elsajátítására nyugati egyetemre mentek a fiatalok. Hogy ez nem az itthoni szegénység kényszere miatt rendeződött így, annak a németországi egyetemeket rendszeresen gazdaságilag támogató erdélyi szászok hasonló gyakorlata a bizonyítéka. Azóta sem ismer a világ jobb módszert az egyetemes emberi szellemi fejlődéssel való lépéstartásra, mint ha a tanulni vágyók nem egy, hanem minél több szellemi központból gyűjtik tudásukat.

Az irodalom

A művészetekre ránehezedett nemcsak az itteni *anyagi szegénység*, hanem a kálvinizmus *puritán egyoldalúsága* is. Új épületek emelésére nem volt pénz, szobrászati és festészeti alkotásokat nem igényelt a protestantizmus. A református ortodoxia még a zeneművészetet is gyanús szemmel nézte. A magyar társadalom minden Szép iránti igényét – a népi hagyományokból elevenen táplálkozó dalok, mesék, táncok és díszítések mellett – a *szó művészetén*, az irodalmon át elégítette ki. A megújult hit és a nagy nemzeti romlás miatti aggodalom adott tartalmat a magasra ívelő magyar irodalomnak, költészetnek, szónoklatnak, szépprózának, történetírásnak és publicisztikának. Csak csodálni tudjuk a *Heltai Gáspár* kolozsvári nyomdájából kikerülő remekműveket, hogy a debreceni, váradi, vizsolyi, brassói, szászvárosi nyomdák termékeit ne is említsük. Talán a külföldi kapcsolatok fenntartásához szükséges latinság miatt tartotta fenn az erdélyországi iskolázás az antik görög-latin klasszika művelését, hogy a magyar kulturális élet ne szűküljön be távlattalan vidékiességbe.

Az ibérika (barokk) hiányzik

Látható, hogy az erdélyországi művelődéstől semmi sem állott távolabb, a jezsuitizmustól mentes környezetben találkozott ezzel az irányzattal és így érthető, hogy Erdélyország egész fennállása alatt *nem született itt semmiféle* ibérikus (barokk) műalkotás. Természetesnek vehetjük az italikus humanika (renaissance) továbbélését, mindaddig, ameddig a protestáns racionalizmus szellemének megfelelő új művészeti stílusban, a *klasszicizmusban* nem folytatódhat.

HARMADIK RÉSZ

A SZABADSÁG FÉNYE ÉS ÁRNYA

A. AZ ÉRTELEM SZUVERENITÁSA. 1648-1848

I. AZ ÉRTELEM KULTUSZA

1. Intuitív protognosztika

a) Szellemtörténeti helyzetkép

Kultusz, kultúra, civilizáció

Az egész anyagi világmindenség állandó változatlanóságban volt, van és marad, minden test – az élethordozók is – megmarad viszonylagos nyugalmi, vagy egyenes irányú egyenletes mozgásában, illetve visszatér kiindulási szintjére és pontjára a rá ható erők átmeneti változásai után. Egyetlen kivétel van, egy élőlény, egyik élethordozó anyagforma, a Homo Sapiens, az Ember. Célszerű a világegyetem életét az égitestek működéséhez hasonlítani: minden test, élettelen és élő, úgy kering a maga síkján és ekliptikáján, mint a Naprendszer bolygói. Az Ember mozgása viszont olyan, mint az üstökösé, amely átszeli a bolygók keringési síkjait és köreit, érkezvén valahonnan és távozván valahová. Az élettelen anyag-energia alakváltozásai csak szakaszos differenciálódások, végeredményükben nem okoznak maradandó változást. Az élőlények egymás utáni fajaikban fejlődést jelentenek: a rovarok vagy az emlősök fejlettebb élethordozó anyagformák a növényeknél vagy az egysejtűeknél. Viszont a legfejlettebb rovar, a Mézelő Méh éppen olyan tökéletes lépet épített százmillió évvel ezelőtt, mint ma, és a kutya, a legfejlettebb emlős éppen olyan okos ma, mint százezer évvel ezelőtt. Egyedül az Ember alkotásai, tevékenysége eredményei mutatnak állandó időbeli változást, fejlődést az egész anyag-energiavilágban. Egyedül az Ember viselkedik üstökösszerűen, és az Ember alkotási folyamatában észlelhető állandó változás, fejlődés, az, amit történelemnek nevezünk. Az Ember viselkedési üstökösének olyan a felépítése, mint a csillagászati üstökösnek: van az üstökös magja, utána a fényes csóva, az után pedig az a változás, amely az üstökös erőterének átszáguldása után marad meg. Az emberi cselekvés üstökösének magja a kultusz, csóvája a kultúra, eredménye pedig a civilizáció. A *kultusz* – eredeti értelemben istentisztelet, imádat, áldozat – az *Eszmény*nek a közvetlen szolgálatára, létezésére és működésére vonatkozó törvények megismerésére és megismertetésére irányuló emberi cselekvéseket jelenti. Az *Eszmény* az emberi általános célok elvont összesítése, szükségképpen anyagon túli, anyagfeletti, hiszen az iránta támasztott vágy, a megvalósítására, megközelítésére irányuló törekvés az Embert olyan akarati cselekvésre indítja, amely anyagi világban nem létező alkotásokat eredményez. A *kultúra*, a műveltség az *Eszmény*nek nem közvetlen, hanem közvetett szolgálatára irányuló tevékenységet jelenti, azt a cselekvést, amely a kultikus szolgálatra alkalmassá tesz embert, viselkedést és anyagot.

(A magyar mű, művel, művelt, műveltség kifejezés egyedülállóan találó, mert nem új anyag vagy közeg létrehozására vonatkozik – ez volna a teremtés – hanem meglévő anyagnak és dolognak magasabb rendű érték létrehozására való alkalmassá tétele. A földműves nem földet, talajt csinál, hanem a földet magasabb rendű növények termésére teszi képessé. A kőműves sem követ alkot, hanem magasabb alkotás, épület céljára megfelelővé faragja a követ.) A kultúra alkotásai tehát közvetve kultikus célúak. A legnagyobb alkotása a kultúrának az Ember, az ember művelése, nemesítése, lelkének-szellemének kultikus célra való alkalmassá tétele, illetve kultikus célú alkotásokra képessé tétele. A kultúrának, elsősorban az ember létének és művelésének anyagi feltételei vannak, melyeknek létrehozása szintén a kultúrának és a műveltségnek része, azonban megkülönböztetendők a kultikus célt szolgálóktól, mert közvetlenül csak eszközök létrehozására irányulnak. Ezeknek a tevékenységeknek az összességét mondjuk anyagi műveltségnek, nem elég szerencsés szóval *civilizációnak*.

Protognosztikus és metagnosztikus rendszerezés

A szellemi fejlődés képességére büszke Ember Homo Sapiensnek nevezi magát, mert úgy érzi, értelme képes felfogni a világ minden jelenségét, minden változás törvényszerűségeit, szabályait. A tudomány, az ismeretek rendszere kétirányú: protognosztikus, ismeretelőtti az a rendszerezés, amely alapelveit, szabályait előrevetíti – ezt szokás teológiai módszernek nevezni. A másik rendszerezési irány, a metagnosztikus, az ismeretutáni szabálymegállapítás, a filozófiai módszer. A protognosztika a *kellett* állapítja meg, azt, hogy milyenek legyenek az érvényesítendő szabályok. A metagnosztika, a filozófia azt vizsgálja, hogy valójában milyen szabályok érvényesültek a világ változásaiban. A protognosztikának két kiindulási alapja van: az egyik az isteni kijelentés, a reveláció, amelyben az ember anyagfeletti célját és annak megvalósítási, megközelítési lehetőségeit, az anyag feletti (de az anyagot is magába foglaló) örökéleti Akarat, Isten jelöli ki. Isten törvényt bocsát ki, amelyben az isteni akarat, mint belső szabályforrás, külsőleg megnyilvánul. Az isteni szabály szerinti értékrend – úgy viselkedéstan (etikai), mint tudományos (logikai) és művészeti (esztétikai) – a vallás, abszolút Eszmény megvalósítására, illetve megközelítésére irányul. A protognosztika másik kiindulási alapja az intuíció, amelyben az ember érzékelt és tapasztalt ismeretei, tudása alapján képzelő képessége segítségével állít magának megvalósítandó anyagfeletti célt, és maga keresi meg megvalósításának útját, módját és lehetőségeit. Az intuitív általános emberi célok absztrakciója relatív eszményt eredményez, melynek megvalósítási útját az emberi értelem, ráció, intelligencia és tudás jelöli ki. Az emberi értelemnek, a Rációnak ezt az egész szellemi életet meghatározó hegemoniáját nevezzük racionalizmusnak, társadalmi megvalósulásának elméletét és gyakorlatát pedig felvilágosodásnak.

Abszolút és relatív eszmény

Az eszményi szabályrend egyidős az emberiséggel, hiszen a Homo Sapiens egyik ismérve éppen az eszményi cél felfogására és elfogadására való képesség. Nem valószínű, hogy a revelatív vagy az intuitív eszményalkotás valamelyike időben vagy logikában megelőzte volna a másikat. Szellemtörténeti tény a revelatív vallásos eszmény dominanciája az emberiség viselkedésében, az abszolút eszmény megvalósítására irányuló törekvés, amely a történelem kezdetétől fogva a relatív eszményt alkotó intuíciónak is meghatározója volt. Ez egyáltalán nem jelenti az intuitív eszményalkotásnak, a racionalizmusnak a hiányát a történelem kezdetétől fogva, hiszen az isteni kijelentés sem fogható fel emberi intuíció nélkül. Mindig jelen volt az ember viselkedésében a relatív, racionális eszmény befolyása. Az ókori keleti bölcslethez merítette gondolatrendszerét a klasszikus görög filozófiának nevezett relatív eszményt alkotó tudományosság (mi tudjuk, hogy ez nem filozófia, nem metagnosztika, hanem protognosztika), az az ókoron és középkoron át végig élt és

hatott, amíg a 17. században Nyugat-Európában a vallási reformációt követően hegemoniához nem jutott. Azóta is él és döntően befolyásolja az emberiség egész szellemi tevékenységét.

A racionalizmus

A racionalizmus a felvilágosodás (illumináció) mozgalma segítségével jutott döntő befolyásra az emberiség szellemtörténetében. Ez az tárgyilagos, „érzelem – babona – és elfogultságmentes” világos ítéletek alapján való gondolkodásmód népszerűsítését jelentette. A népszerűség igénye azonban magával vonta az egyszerűsítés, a szimplifikálás kényszerét, azokban az esetekben is alkalmazkodni igyekezvén a szélesebb néprétegek értelmi színvonalához, amikor ez logikátlanságot vont maga után. Azért, mert a protognosztika egyik része vallási világszemlélet, a népszerű illuminizmus az egész protognosztikus ismeretrendszert babonának nyilvánította, és értelmes lényhez méltónak csak az un. filozófiát tartotta. Ez a metagnosztika, a filozófia fogalmának értelemzavaró szűkítését jelentette, mert egyszerűen tagadta úgy a revelatív, mint az intuitív protognosztika létezését. Ennek a folyamatnak a végén, a 18. században az európai publicisztikában a racionalizmus a katolikus dogmatizmus ellentéte lett, de nem a protestáns evangéliumi keresztény értékrend irányában, hanem materialista és ateista alapokra helyezkedve. A racionalizmus és hordozója, a felvilágosodás így lett a Mérhetetlen Örökkévalóság, az Örök Élet és az Élet tagadásává. Felmérhetetlen kárt okozott ez az emberi társadalom nevelésében, haszna is lett azonban, mert a felvilágosodás a keresztény monoteizmus értékrendjén felépült nyugat-európai világszemléletet más keresztény és egyistenhívő felekezetekre is kiterjesztette, utána pedig az egész emberiségre. Most a 21. század elején a krisztusi értékrend éppen a felvilágosodás mozgalma segítségével terjed ki az egész Földre, egyetlen erkölcsi- és jogrenddé téve az egész emberiséget. Hogy ez a nagy mennyiségi kiterjedés a minőségnek, az erkölcsi intenzitásnak a rovására ment és a Homo Sapiens eddigi történelmének legmélyebb általános értékrendi válságába süllyedt – az érthető következménye a ráció tagadhatatlan sikerének.

A meggyőzés eszközei

Tudjuk, hogy a világ valósága független az ember tudatától. Azt is tudjuk, hogy az ember nem a valóság ténye szerint viszonyul a világ létezőihez, hanem aszerint, amilyennek azt látja, érzékeli, tudja, ismeri, tehát a valóságról alkotott meggyőződése, hite szerint. Az emberi léleknek, szellemnek ez a törvénye különös fontosságot adott kezdettől fogva a meggyőzés eszközeinek, a gondolatközlésnek, tájékoztatásnak, ismeretterjesztésnek, hitterjesztésnek, vagy hétköznapiabb kifejezéssel agitációnak, propagandának, hírverésnek, reklámnak. A gondolatközlés legelső eszköze – amely egyúttal a gondolatalkotás lehetősége is – az emberi szó, a fogalom emberi nyelven való kifejezése, a beszéd. A kezdetben csak a közvetlen környezetben lévőkre ható élőszó az írásba foglalással tartósíthatóvá, nagy térbeli és időbeli távolságokra is közvetíthetővé tette a gondolatot. Kialakultak az élő beszéddel való gondolatterjesztés intézményei, az összeverődött tömegben vagy szervezett gyülekezetben való szónoklat, az agora (fórum), a zsinagóga és az eklézsia, valamint az akaratbefolyásolás, a meggyőzés távlati intézménye, az iskola. Az ókori polgári civilizációban már a széles, egész társadalomhoz szóltak a korabeli meggyőzőési eszközök tanítói szájából, szószékről, katedráról és írásban, levelek és könyvek formájában, az európai középkorban azonban mindez kivonult a társadalomból és kolostorokra, templomok közösségére szűkült. A humanitás becsületének megnövekedésével lépett csak ki zárt köréből az ismeretterjesztés és a hitterjesztés, felhasználva a tudományok segítségét és a társadalmi fejlődéssel járó lehetőségeket. Az élő beszéd, a templomok és a mind magasabb szintre fejlődő iskolák katedráin át az egész társadalom számára hozzáférhetővé lett, a könyvnyomtatás feltalálása pedig az írott szöveg gondolatfegyelmező képességével ajándékozta meg a tájékoztatást. A racionalizmus uralomra emelkedése még inkább megnövelte a

gondolatközlés fontosságát. Az élő szóban való gondolat és eszmeterjesztés mellett külön független eszközzé vált a nyomtatott szó, a sajtó. A katedrák publicisztikája mellé önálló fontosságra emelkedett a sajtó publicisztikája (anélkül persze, hogy az élőszó jelentőségét csorbította volna). Az írással egyidős, eredetileg közvetlen kultikus célt szolgáló „szent” szövegek ugyancsak kultikus célú szép külső formába foglalása a gondolat- és eszme- és eszmeközlésnek új módját, a szépen kifejezett gondolatot, az irodalmat, költészetet, a szó, illetve beszéd művészetét szülte, annak minden műfajával, lírával, epikával, drámával együtt. A kultusz igénye más gondolat, érzelm, eszme kifejezési módjait is kifejlesztette, a művészetek különböző fajait, a zenét, a táncot, a színészetet, festészetet, szobrászatot és a kultusznak funkcionálisan is hasznos építészetet. Nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás – a tájékoztatás minden formáját és eszközét akarja jelenteni ez a kifejezés – minél több embernek minél nagyobb mértékű meggyőzésére irányuló mozgalom volt. Indulásakor, a Kr.u. 17. században, az akkori európai társadalomtörténeti helyzetben leszűkült a fogalomköre: az általános, mindenre kiterjedő tájékoztatásról csak az ún. világnézeti vonatkozásokra szorítkozott, sőt később – sajnálatosan – a keresztyénségen kívüli szűk területre.

b) Törvény és tanítás

Európa jellegzetessége

Azóta külön földrész Európa, amióta keresztyén a lakossága, azaz keresztyén kultusz szerinti a kultúrája, keresztyén értékrend megvalósítására nevelték, művelték alkalmassá. A keresztyénség előtt nem létezett Európa, és a keresztyénség után sem lesz ilyen nevű társadalma a Földnek, akkor sem, ha a földrajzi elnevezés megmarad.

A keresztyén Törvény fejlődése

A keresztyén kultusz alapja a Bibliába foglalt Isteni Kijelentés, a Törvény. Az irodalomtörténet számontartja a bibliai kijelentés fejlődését. A kiindulási alap a Mózesnek tulajdonított Tízparancsolat, az Őstóra, melynek magyarázatául szolgáltak azok a tanítások, amelyek Mózes könyveiben írva vannak. Később Mózesnek mind az öt könyve Tóra lett, amelynek a prófétai Tanítások szolgáltak magyarázatául. Ez az Ószövetség (ennek görög fordítása a később használt írott szöveg, a Septuaginta), amelyet a későbbiekben Tóráként magyaráznak az Újszövetség könyvei. A Krisztus követésére buzdító apostolok és egyházatyák már az egész Bibliát, az Ó- és Újszövetséget tekintették egységes Tóranak, Törvénynek, és ehhez fűzték a patológiai tanításokat, amelyeket az ókori Egyetemes Zsinatok hitvallásai nyilvánítottak Törvénnyé. A keleti egyházrész meg is maradt ezen az állapoton, a nyugati rész viszont továbbment, és a mártirológiában külön tanításokat csatolt az előzőkhöz. Néhány új dogmával, Isteni Törvényszabállyal is bővült a nyugati keresztyénség Tórája, melyeknek magyarázatául szolgáltak a skolasztikus hittudósok Tanításai. (Az evangéliumi tóratanítást nem fogadta el minden hívő, hanem helyette más magyarázatot fogalmaztak, a Talmudot. Ezek a mai judaista, izraelita vallásúak. A másik rész elfogadta ugyan az Ó- és Újszövetségi törvényeket, de nem elégedett meg vele, hanem a Koránban korszerűsítette. Ennek hívei a muzulmánok).

A keresztyén tanítás fejlődése a protestantizmus vonalán

A Krisztus utáni 10. század körül, a keleti szellemtől térben és időben távol, öntudatos krisztuskövetővé nevelkedett nyugat-európai hittudósok vizsgálat alá vetették a Tanításokat, elsősorban a patológiát és mártirológiát. Öt évszázad alatt, a 16. századra fogalmazták meg Krisztus Láthatatlan Egyházának hittudósai az újkori kultusz adatait: Isteni Kijelentés csak az ó- és újszövetségi Szentírás, annak minden Szent Lélek általi magyarázata hiteles Tanítás lehet adott

helyen és időben, és – a Semper reformari elve alapján – a Tanítások nem zárulnak le, hanem minden igemagyarázatban tovább folytatódnak. A Szentírás szerinti keresztyén hit Isten Mindenhatóságán alapszik. Abszolút minden, a Mérhetetlen, az Élet, és ennek végtelen része, az anyagvilág, a természet, minden élőlényével együtt, benne az Emberrel és a társadalommal – Isten Akaratából lett. Isten örök akaratában ott volt és van minden ember is kezdettől fogva, tehát minden egyéni hívő. Az ember célját az őt teremtő Isteni Akarat határozza meg. Az evangélium minden hívőt a Mennyei Atya gyermekének mond, de az Ószövetség is Ősatyának írja Istent, aki minden embert, az egész Izraelt az Isteni Akarat szolgálatára hívott el. A természetet, a test világát az élő lélek hordozására teremtette Isten a maga minden törvényével együtt, tehát az ember testi származása, a természetes vérségi rend egészében megfelel Isten szándékának, minden társadalmi képződményével, a házassággal, a családdal, a néppel, a nemzettel, sőt a társadalom természeti törvényeivel, a társadalmi szabályokkal, valamint a hatalommal együtt. A teremtés egészében Isten akaratát lehet megismerni a Szentírás alapján, a Szentlélek segítségével. Mivel minden ember Istennek gyermeke, nincs szükség, tehát nincsen is semmiféle közvetítő Atya és gyermekei között, sem holt szent, sem élő pap. Minden hívő elsőrendű kötelessége Isten akaratának megismerésére való törekvés, tehát nemcsak megengedett a hit minden kérdésének a kutatása az emberi értelem felhasználásával, minden teremtetett létezőnek tudományos eszközökkel való megismerése. Döntő fontosságú volt az a felismerés, hogy a keresztyén kultusz jelképül szolgáló keresztnak csak a függőleges irányával, az Isten iránti kötelességek törvényeivel foglalkoztak az előzők, elhanyagolván a kereszti vízszintes irányát, a felebarátok, az embertársak iránti kötelességekre vonatkozó krisztusi törvényeket. Akik a keresztyén kultusznak ezt a 16. századi vallási reformáció által megfogalmazott Törvényét és Tanítását elfogadták, a protestánsoknak nevezett evangéliumi keresztyének. Isten és a természet törvényeinek a kutatási kötelezettsége vitte tovább a protestáns népeket a szellemi fejlődés útján a reformációtól a ráció tudományos és társadalmi mozgalmáig, a felvilágosodásig, a hit és a lelkiismeret szabadságától a társadalmi szabadság igényléséig.

A keresztyén tanítás megmerevedése a római katolikus vonalon

Amíg a protestánsok, az evangéliumi keresztyének számára kötelező volt a Mérhetetlen Mindenség, az Örökkévalóság, az Élet, a végtelen anyagi világ, a természet, az élettelen és az élethordozó anyag, a Homo Sapiens valamint annak társadalma és minden alkotása, tehát minden létező keresése, kutatása, megismerése és az ismeretek tudományos rendszerezése, hogy ezzel Isten szolgálatának útját megismerhesse, embertársait is Krisztus útjának követésére irányíthassa, taníthassa, nevelhesse – a Tridenti Zsinat az egész tevékenységet csaknem a tilalomig korlátozta híveire, a római katolikusokra vonatkozóan. A római katolikusok a Tridenti Zsinat határozatai alapján a patológiát és mártírológiát, valamint a középkori dogmákat és annak skolasztikus magyarázatait egyedüli Tanításul fogadják el. A Tridentinum a Szentírásnak csak a Római Pápa általi értelmezését tartja hitelesnek. Tehát Isten törvényei és az erre vonatkozó tanítások nem Krisztusnak az evangéliumban megírt közvetlen értelmezése, sem a minden hívőnek a Szentlélek segítségével való közvetett értelmezése szerint érvényesek, hanem egyedül Szent Péter Utódának, Krisztus Földi Helytartójának, Róma Püspökének a tolmácsolásával, jóváhagyásával. A Pápa elvégzi és elvégezteti a Szentírás szükséges tudományos és minden egyéb kutatását, művelteti a hittudományt. Az isteni igazság tekintetében csálthatatlan, maga hirdeti ki azokat és az azokból következő törvényeket és tanításokat. Az emberek számára csak a hit és az Egyház szempontjából érdektelen tudományos tevékenység van megengedve, addig a határig, amelyet a pápa kijelölt. Ahogyan annak idején a keleti egyház befagyasztotta a keresztyén tudományosságot az ókori zsinatok szintjén, úgy merevítette vitathatatlan és kutathatatlan ortodoxiává a Tridenti Zsinat a középkori keresztyén hitrendszert a

skolasztika szintjén. Ez az intézkedés megtiltotta a világnézeti, szellemtudományi kutatásokat, kizárta a keresztyén értékrend társadalmi érvényesítésének a lehetőségeit, magát a természetes, társadalmi keresztyén fejlődést. A protestáns szellem az értelem szabad lelkiismeretével haladt tovább és eredményeit egymás utáni reformokkal ültette át a társadalom gyakorlatába. A római katolikus egyház a Tridentinum határozatainak elutasítása miatt a protestáns tanításokat eretneknek nyilvánította, követőitől magát elhatárolta. Kényszerével, a szabad kutatást tilalmazva kizárta a természetes haladás lehetőségeit, a reformokat és nem hagyott más utat a társadalom fejlődése számára, mint a tilalommal való erőszakos és illegális szembefordulást, a forradalmat. Az elvi korlátozások és tilalmak még nem tették volna lehetetlenné a katolikus társadalom fejlődését, ha társadalmi kényszerhatalmat nem állította volna a maga segítségére az abszolút (katolikus) monarhiával társulva, és ha az egész tridenti ellenreformációs rendszer gyakorlatba ültetésére nem szervezték volna meg a korszak „államvédő hatóságát” a Jezsuita Rendet.

A materializmus kialakulása

A protestánsok számára a szabad kutatások természetes következménye volt a felvilágosodás racionális értékrendje. A protestáns hittudósok természetesen fogadták az anyagvilág tudományos fontosságának a növekedését, hiszen ez a természettudományi kutatások alapjául szolgált. Még az isteni mindenhatóság személyes örök mindenütt való jelenlétét vitató ún. deista nézeteket sem tilalmazták, hittudósaik cáfolata dacára sem, hiszen Isten abszolút fogalmának logikai meghatározásához szükséges a relatív, a nem-isten létezésének a feltételezése. (Csak az istentagadást, az ateizmust, az anyag energián kívüli létezők tagadását, az egyoldalú, nyers materializmus tanítását tiltották ki iskoláikból.) A Római Katolikus egyházat képviselő jezsuiták nemcsak Isten, a Szentháromság és Jézus Krisztus abszolút voltáról nem engedtek beszélni, hanem Szűz Mária és ezernyi más szent természetfelettségéről sem, valamint a Római Pápa csalhatatlansága, az egész római klérus, és a bűnök alól való feloldozás hatalmával felruházott minden pap általános felsőbbbségét sem engedték vitatni. Az antik, klasszikus tudományos értékrenden felnövekedett szekuláris humanisták, a gondolkozó értelmes emberek számára ez elfogadhatatlan bigott fanatizmus volt. Amíg a tilalmak csak hitkérdésekre vonatkoztak, nem fordultak szembe az irányzattal. Amikor azonban a római katolikus egyház legfelsőbb tudományos fóruma ítéletet mondott Galilei természettudományi tanai felett – évszázaddal Amerika felfedezése után, olyan tézisekről, amelyek nemcsak a protestáns, de a katolikus társadalomban is közismertek és elfogadottak voltak – nemcsak tájékozatlanságról, tudatlanságról téve bizonyosságot, hanem a szellemnek, a gondolatnak vallásos hitet nem érintő kérdésekben is korlátot állítva az ember értelmi fejlődésének ellenségévé téve magát – ellenségének tekintette a továbbiakban nemcsak a pápaság érdekében intézkedő jezsuitizmust, nemcsak az abszolút monarhia kényszerhatalmára támaszkodó római hierarchiát és az egész klerikalizmust, hanem magát a vallásos világnézetet, az egész fideizmust monoteizmusával, keresztyénségével és bibliájával együtt. A katolikus monarhiák uralma alatti értelmiségiek tudományos kutatásra érdemesnek csak az anyagvilágot, az érzékelhető, mérhető valóságot tartották. Az Isteni Abszolútum vitatásával az abszolút eszményi értékrend lehetőségét is kétségbe vonták. Minden változásnak csak anyagvilági okait ismerték el, sőt, az anyagvilágot is külön kategóriákban szemlélve a társadalomban a hatóerőnek, a hatalomnak is csak társadalmon belül eredő okait fogadták el. Tagadva az emberi egyének közötti fizikai és biológiai különbségekből eredő kényszerhatalom lehetőségét, az egész emberi társadalmat, egyéneivel és csoportjaival, minden szerkezetével és egész működésével együtt az egyének *megegyezése* eredményének tartották (contract social).

2. Új tudományelmélet

a) A metagnosztika (filozófia) térhódítása

A protestáns szabad kutatás elve

A protestantizmus eltörölte az Isten és ember közötti közvetítőket, a holt szenteket és az élő papokat, minden öntudatos evangéliumi keresztyén közvetlenül imádkozhatja és szolgálhatja Istent – ez az egyetemes papság elve – minden hívő olvashatja és tanulmányozhatja a Törvényt, a Szentírást, azt a Szent Lélek segítségével és tanulmányai alapján értelmezheti, magyarázhatja, maga és embertársai épülésére, nevelésére. Tehát nemcsak megengedi, hanem minden hívő számára kötelezővé is teszi az isteni törvények tanulmányozását és magyarázatát a hívő értelmi, szellemi képességeinek, valamint társadalmi befolyásának a függvényében. Nagy feladat állott a protestáns társadalmak kiválóságai előtt: a mindenkor európai társadalmi viszonyokra kellett alkalmazni a krisztusi ideonómiát, a protognosztikus keresztyén tanításokat, az Értelem, az Ész, a Ráció alapján. Nemcsak klerikusok, egyházi hivatásosak, hanem a világi kiválóságok, uralkodók, főurak, tábornokok, tengernagyok, nemesek, polgárok, katonák, jogtudósok, irodalmárok, természettudósok, költők, művészek és egyéb értelmiségiek, mind kivették a részüket ebből a magasztos tevékenységből. Három nemzedék evangéliumi keresztyén nevelése kellett ahhoz, hogy a társadalom döntéshozó hatalmasai Krisztus korszerűen fogalmazott rendelkezéseinek a szolgálatát vállalják és – mint elődeik annak idején magát a keresztyén hitet – társadalmi befolyásuk felhasználásával népet ebbe az irányba neveltsék és országaik politikai rendszerében közvetlenül is érvényesítsék.

Kálvin rendszere

Állandó kísértésben vagyunk, hogy az emberi szellem fejlődésének tényeit, eseményeit konkrét személyekhez kapcsoljuk, hogy prófétákká, hősökké, karizmatikus vezérekké nyilvánítsuk azokat, akiknek a neve a fejlődést jelentő eszmével együtt terjedt el a társadalomban. Holott jól tudjuk, hogy még az emberi szellem legnagyobb alkotó egyénei is csak társadalmuk kifejezési eszközei. A szellemtörténeti fejlődés logikus előadásában azonban elkerülhetetlen azoknak a személyeknek a név szerinti említése, akiknek alkotásai a fejlődésvonalak metszőpontjaiban állnak, és így az előző kor összegzői (metagnosztikus kiértékelői) és a következő korszak értékrendi előirányzatainak rendszerbe foglalói (protognosztikusai). Kálvin János írott műve *A keresztyén vallás rendszere*, és még inkább társadalomszervező gyakorlata az újkori művelődéstörténet kezdetét jelenti. Könnyörtelen az egyházi hierarchiának az evangélium követelménye szerinti lebontása terén, de nem Krisztus Egyházának a lerombolására, hanem éppen megerősítése céljából, ugyanis Krisztus legfontosabb parancsát, az emberiség üdvösségre nevelését szervezett intézményes egyház nélkül nem lehet megvalósítani. Az ember társadalmi javaiból Kálvin – mint előtte és utána a világtörténelem töméntelen kiválósága – a *szabadságot* teszi első helyre, és Nyugat-Európa középkori társadalmi törekvéseinek elkötelezett híve lévén a szabadságot a többség akaratának érvényesülésével, a *demokráciával* tartja megvalósíthatónak. Az általa megfogalmazott szervezési elvnek, az eklézsiánizmusnak, a gyülekezeti közösségek rendszerének ez a demokrácia szolgál alapul. Kálvin legendás logikai szigorával csak azt fogadja el keresztyén tanításul, amit a Szentírás előír. Ezt a tételt ülteti gyakorlatba – mivel a krisztusi tanítás, oktatás nem nélkülözheti a növendékek ellenőrzését, a lecke számonkérését, a szigorú hitvallási fegyelmet – a gyülekezet többsége által gyakorolt szigorú egyházfegyelemmel. Évszázadok távlatából látjuk, hogy a kálvini elvek gyakorlatba ültetésével maradt meg a keresztyén egyház európaisága, *hitvalló egyházi* jellege, közületi, hatalmi közösségi

szervezete, amely a Szentírásnak azon a summás tanításán alapszik, hogy nem az ember választja Istent a maga tetszése szerint, hanem Isten rendeli el, hívja el és vezeti üdvösségre az embert.

A tan megmerevedése

Bár ezzel vádolják, Kálvin nem zárta le az isteni kijelentés jobb megismerésére való törekvést, a hittudomány továbbfejlesztését. Az egyházi szolgálattevők között fontos helyet biztosít a hittudósoknak, doktoroknak, de csak gyülekezetben belüli viszonylatban. Társadalmi gyakorlatban ez nem adott a hittudósoknak a prédikátori és a pásztori szolgálattól független megélhetési lehetőséget. Hiába ajánlotta a doktorok rendszeres találkozóit, hogy azokon Krisztus jelenlétében, a Szent Lélek segítségével általános érvényű értelmezést adjanak a prédikátori igehirdetések számára, és az Apostoli Levelek útmutatását követve az írásos gondolatközlés eszközével a hittudósok testi jelenléte nélküli, szellemi gyülekezetét – mai nyelven médiakonferenciának, elektronikus zsinatnak neveznék – ez nem működhetett a gyakorlatban a tudósoknak lekipásztori szolgálattal való lekötöttsége miatt. Csupán arra volt elegendő, hogy a szentírás primér értelmezése alapján időnként új hitvallásokat, confessiókat fogalmazzanak, feleletet keresve a társadalom által feltett kérdésekre. Még ez a tevékenység is leállt, éppen a hitvallások általános elfogadása miatt, nem találván vitagerjesztő ellentmondásra. Az emberi gyarlóság ruházta fel ezeket a Szentírás-értelmező hitvallásokat szentírási tekintéllyel, mintha isteni kijelentések volnának. A továbbiakban már az „ortodox” hitvallás értelmezését, magyarázatát prédikálták a Bibliáé helyett. Persze a művelődéstörténet nem ismer más embernevelési, léleképítési módot, mint a megállapított szakrális ideonómiának a társadalom erkölcsi értékrendjévé válásáig az újabb ideonómiai követelmények folyamatának a szüneteltetését. Ezzel egyúttal a folyamat súlya a kultikus szakaszról a kulturálisra tevődik át, azaz a jónak, igaznak és szépnek az emberi viselkedésben, alkotásokban való létrehozására.

Az ekléziaszervezet passzivitása

A kálvini reformáció annyira egyoldalúan ekléziaszervezet volt, annyira kizárólagosan a közösségi, gyülekezeti vallásgyakorlatot fogadta el helyesnek, hogy az egyén tevékenységére nem hagyott lehetőséget. Előírta ugyan minden egyén számára, minden családban a Szentírás állandó tanulmányozását, de a hitélmény gyakorlati megvalósítására nem adott lehetőséget, még olyat sem, mint a megszüntetett fülbegyónás, illetve a gyónást követő penitencia teljesítésére végzett cselekvés. A klerikusok hierarchiájának megszüntetésével pedig lehetetlenné tette a vallásgyakorlati életben való felemelkedést. Ez nem azért volt káros, mert az egyéni ambíciókat nem honorálta, hanem azért, mert az egyház hivatásrendjében csak a gyülekezeti prédikátor funkciójának hagyott helyet, még a hittudomány művelőinek sem. Ezeknek következtében a reformáció lendülete száz év alatt elmúlt, fejlődése úgy az elméleti hittudomány, mint a vallásgyakorlat tekintetében megtorpant.

Luther nagyobb rugalmassága. Szekták keletkezése

A hit egyéni kielésének igénye a hivatalos egyház ortodox merevsége miatt *kegyességi*, pietista szektásodásra vezetett. Luther Márton sokkal engedékenyebb rendszere, az ágostai evangélikus hitvallás szerinti felekezet – mint az ekléziaszervezetben a konzisztoriális szervezet megőrzése is jelzi – nemcsak megengedte, hanem szívesen is fogadta és kifejlődésre engedte az egyéni kegyesség kielését, a pietizmust. Hitvallási és gyülekezeti fegyelme sem volt olyan szigorú, hogy a hitbuzgalmi vagy egyházszervezeti vonatkozásban nagyobb igényűeket ne tűrte volna meg az egyház közösségében. Azokban a protestáns társadalmakban, amelyekben az ortodoxia csak a dogmákat merevítette meg, a pietista irányzatok az intézményes egyházon belül maradhattak, sőt, az egyházszervezeti megújulást szorgalmazó puritanizmus és presbiterianizmus is, egyértelműen gazdagítva az egyház hitéletét. A szigorú ekléziaszervezetűeknél azonban, ahol a protestáns

ortodoxia a liturgiát, a hívek egymás közötti kapcsolatait, az intézményes szervezetet is hajlíthatatlanná merevítette, a kegyes csoportok kiváltak a közületi egyházból, kisebbségi gyülekezeteket, szektákat alakítottak, amelyek a későbbi, amerikai fejlődésben „szabad egyházakká” lettek (presbiteriánusok, metodisták, baptisták, kvékerek, adventisták stb.).

Teológiai ortodoxia, tudományos szabadság. Grotius Hugo

A vallási reformáció értékrendje még mai szemmel nézve is rendkívül gyorsan elterjed Európában. Nemcsak az évezredes háborús és egyéb társadalmi nyomorúságos idők és a keresztyén tanítások eredményeképpen az új eszmék iránti általános társadalmi fogékonyság, de a gondolat- és eszmeterjesztés modern eszközei, a szószéki és a nyomtatott szöveg publicisztikája egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy az evangéliumi keresztyén értékrend eszméi áthassák az egész társadalmat, a legalsó néprétegektől kezdve az uralkodók legfelső rétegéig. Éppen az a tény, hogy a társadalmi kényszerhatalom birtokosai is a krisztusi értékrend megfogalmazásán és társadalomba ültetésén fáradoztak Európa protestáns országaiban, bizonyítja az evangéliumi keresztyén etika általános elterjedtségét és elismertségét, ami egyúttal a fejlődés lezárulását is jelenti. A *Semper reformari* – talán teljesíthetetlen – követelményét a protestáns hittudomány sem tudta teljesíteni. Társadalmi befolyásának elnyerésével ugyanúgy *ortodoxiába* merevült, örök igazságok dogmáit fogalmazta meg, mint minden más addigi protognosztikus ismeretrendszer, a keleti keresztyén egyház pravoszláviája, a talmudita judaizmus, a mohamedán iszlám és a római egyház tridenti pápizmusa. Annyira csak a Szentírás szövegével egyezettette értéktanát, hogy a társadalom valóságát – illetve annak fejlődését – tekintetbe se vette, és még a krisztusi ideonómia újrafogalmazását is elhanyagolta. A protestáns ortodoxia éppen olyan gyanakvással fogadta a szellemtörténet újabb fejleményeit, éppen úgy ellene szegült azoknak, mint annak előtte a középkori római egyház a reformációnak. A merevség azonban most még nagyobb károkat okozott, mint először, mert most – éppen a vallási reformáció eredményeképpen – a szabad lelkiismeret, a szabad szellem eljutott a világban az értelem értékrendszerének, a racionalizmusnak a megfogalmazásáig. Szerencsére csak a hittudomány viselkedéstanának a fejlődését gátolta meg az ortodoxia. A hittudományok minden más ágát nemcsak szabadon engedte művelni, hanem támogatta is (ha hierarchia hiányában honorálni nem is tudta), más szellemtudományokat, társadalomtudományokat és minden természettudományi irányt egyenesen magáénak vallott, kutatásainak vezetését, irányítását kötelességének tartotta, mint Isten örök Törvényének gyakorlati érvényesítését. Ebben az irányban a legnagyobb eredményeket *Grotius Hugó*, az új társadalom- és jogelmélet rendszerezője érte el. Olyan lendületet vett a tudományos és irodalmi élet, és ezek folytán a műszaki, gazdasági fejlődés a protestáns Európa országaiban, hogy a protestáns erkölcsi értékrend még a katolikus felekezetűek részéről is általánosan elismert és elfogadott alapjává lett a vesztfáliai békével megvalósult európai Nemzet-Közösségnek.

A jezsuita merevség

A római katolikus egyház tridenti ortodoxiája lehetetlenné tette hívei számára az újkor szellemi és társadalmi mozgalmaiban való részvételt. Annak a dogmának a merev alkalmazása, hogy egyrészt elvi kérdésekben csak a pápa mondhat igazat, másrészt, hogy a pápai csallhatatlanságot elutasítók nem mondhatnak igazat, nemcsak szakrális, liturgikus és klerikális kérdésekben, de minden egyéb vonatkozásban is tilalmazott minden kapcsolatot a protestáns eretnekséggel. Róma Gestapója, a Jezsuita Rend konok következetességgel folytatta a harcot a protestantizmus, az újkor szelleme, a szellemi, erkölcsi és társadalmi haladás ellen minden megengedhető és megengedhetetlen eszközzel: nemcsak a sokat emlegetett jezsuita álnok fondorlatokkal és büntetkekkel, hanem a józan emberi értelem eszméinek, alkotásainak a katolikus hívek számára való tilalmazásával is. Azzal a kijelentéssel, hogy igaz hittel az ember nem kapcsolódhat Istenhez, a mennyei Atyához, csak a pápa

által előírt módon, szentek, papok közvetítésével, értelmetlen (nyelvű) ceremóniák koreográfiájával, egyszerűen az istenhitet nehezítette meg a katolikusok számára. Nem engedte meg a protestantizmuson át a haladó emberiség által egyetemesen elfogadott krisztusi erkölcsstan követését sem, sőt az emberi szellem legnagyobb költői, művészi alkotásainak az olvasását vagy hallgatását sem, ha azok eretnek részről jöttek. A mai ember számára egyszerűen felfoghatatlan, hogy lehetett Krisztus tanításait az ember fejének és szívének szintjéről az ágyékára süllyeszteni, azt állítva, hogy a Mindenható Isten a szerint változtatja gondviselő és üdvözítő Akaratát, hogy az emberek miképpen használják vagy nem használják nemi szerveiket (mint ezt a római egyház hibáiból sokat megszüntető II. Vatikáni Zsinat is állítja, a szüzesség és a coelibátus fenntartásával)! Mindezek ellenére a művelődéstörténet egészéből lesűrhető tény az, hogy nem a Tridentinum elvi pápista ortodoxiája, hanem annak jezsuiták általi bigott, korlátolt, konok engesztelhetetlenséggel való társadalmi gyakorlatba ültetése tette lehetetlenné értelmiségi ember számára, hogy az öntudatos hit következetességével fogadja el a római katolikus egyház tanait. Az *ateizmus* egyenes folyománya a jezsuita kizárólagosságnak.

A racionalizmus egyoldalúsága

Felmérhetetlen az a veszteség, amely az emberi művelődést azáltal érte, hogy a Római Katolikus Egyház hívei csak késve, és csak ellenzékiként kapcsolódhattak be a felvilágosodás, az illuminizmus szellemi és társadalmi mozgalmába. A tudományok kezdete óta a fejlődés az azelőtti eredményeknek a ráció, a tiszta ész módszerével való metagnosztikus feldolgozása alapján új célok kijelölésével történt. A racionalizmus – mint újkori újrafogalmazója, Descartes 17. századi alkotásaiból ismerjük – ismeretforrásul csak az emberi értelmet, a tiszta ész gondolatait fogadja el, minden egyebet elutasítva, még az érzelm minden megnyilvánulását is. Ebből az alapból indult a felvilágosodás, ennek köszönhető az emberi művelődéstörténetben soha nem remélt óriási eredményeit és – mint mai metagnosztikus kiértékeléséből látjuk – egyoldalúsága miatti csődjét. Érzéki csalódásnak, babonának minősített mindent, amit nem a tiszta ész világossága igazolt, kizárva ezzel az ember akarati cselekvése lélektani folyamatából minden indulati tényezőt. Az erkölcsi szabály emberbe ültetésének, a nevelésnek az eszköztárából csak az értelmi tényezőt, a tudást hagyja meg: Tanítsd az embert a jóra, igazra és szépre, és azt fogja cselekedni. Holott az ember nem azt cselekszi, amit tud, hanem amire vágyik. A felvilágosodás racionalizmusa induktív módon jut el a gondolatig, elkerüli a protognosztikus ideonómiát, a törvényt, azaz egyszerűen feleslegesnek mondja a szakrális abszolútumot és minden vallási tényezőt. A protestáns tudományosságtól – amelyből az ortodoxia a dogmatika és etika művelését kivette – nem lehetett várni a racionalizmus egyoldalúságának a helyreigazítását. A katolikus tudományosság ellenőrzést igényelt minden szellemi tevékenység felett, de megtiltotta saját magának, hogy metagnosztikus, filozófiai kiértékelés alá vonja a hit tanításait. Így indult a felvilágosodás oldalhajtasaként a felvilágosodás vallása, a filozófia. Ez persze nem vallás, csak a szélsőséges félműveltek számára ellenvallás, amely a logikátlanságig szimplifikáló lévén mindent könnyen érthetővé tett. Nagy gyorsasággal terjedt az újkori társadalomban, és a 18. század végére a társadalmi mozgalmak elsőrendű ideológiai alapjául szolgált. Az új, „filozófiánus” hitvallás hívei büszkén istenítették az Észet, a Szellemet, elfeledve azt, hogy eredetileg a Kijelentett Isten tagadásából indultak és enciklopédikusan visszakövetkeztetett istenségük nem egyéb logikai bukfcenél. Korunk gondolkodó emberének elnézést kell tanúsítania a 18. századi „szellemóriás” szabadgondolkodók iránt, hiszen az emberi Értelem autokráciájának, egyeduralkodó voltának a hirdetésével mégis az emberi szellem fejlődését szolgálták, megteremtve a Tudás becsületét, társadalmi tekintélyét.

A 16. századi vallási reformáció folytán új gondolat- és eszmerendszerek fogalmazódtak meg – illetve az őskor óta háttérben élők fogalmazódtak újra – terjedtek el, terebélyesedtek mozgalommá. Maga a vallási reformáció is egyike ezeknek, de ide tartozik a rendszerezés alapjául szolgáló racionalista módszer és az általa alkalmazott realizmus, idealizmus, empirizmus, a kriticizmustól az enciklopédizmuson át a pozitivizmusig, valamint az emberi szellem minden más irányú értékalkotásának kezdeményezése, nagyon sok más tudományos, társadalmi és művészeti irányzat, iskola, stílus, modor, módszer, ún. izmus is, a puritanizmustól a pietizmuson át a legfontosabb társadalmi eszmerendszer, a liberalizmus társadalomba ültetését szorgalmazó illuminizmusig, a felvilágosodásig. Az evangéliumi keresztyénség, a protestantizmus eszmerendszere olyan természetesen, olyan akadálytalanul ment át a legkülönbözőbb szellemtörténeti irányzatokon, mint a Nap az égboltozat zodiákuszának különböző jegyein, mindegyiket sorra világítva és mindegyik eredményeit magáévá fogadva. Ez természetes folyamánya volt az evangéliumi keresztyénség értékrendjén alapuló viselkedéstannak, amely szerint Krisztus minden megváltottja Isten gyermeke, szabad lelkiismerettel és szabad akaratú szolgálja Istent, a hívek gyülekezetében mindenki testvére egymásnak, mindenki egyenlő egymással, senki nincs hierarchikus hatalom alá vetve. Nincs felette semmiféle szukcesszió által rendelt pap vagy szent, előjáróit maga választja meg, úgy, mint a hívek családjait magába foglaló keresztyén eklézsia modelljében, a középkori szerzetesek kolostori közösségében. A szabad lelkiismeretű, szabad akaratú embert csak Isten Törvényei kötelezik, és az azok társadalmi gyakorlatba helyezését szolgáló emberi rendelkezések – ahogyan azt az érdekeltek, a gyülekezet többsége magára nézve kötelezően elfogadja: azaz az érdekeltek hozzájárulása nélkül nem lehet szabadságuk határait megállapítani. Ezek az ősidők óta vágyott hatalomgyakorlási rendszernek, a demokráciának a követelményei, a szabadelvűség, a liberalizmus szerint.

A szent és a profán új megkülönböztetése

A gondolkodás szabadsága egyenes folyamánya az evangéliumi keresztyén ember lelkiismereti szabadságának. A megváltott ember Isten iránti hálából (nem egy juhot vagy galambot, hanem) egész életét Neki áldozza azzal, hogy „a bűn és a kísértés ellen *szabad lelkiismerettel* küzd” és minden cselekedetében (nemcsak a templomi szertartáson) Isten dicsőségét szolgálja a maga és embertestvéreinek Krisztus szerinti üdvösségére. A szent és a profán között nem azok gyakorlatában, hanem céljukban van a különbség: maga a legszentebb liturgikus cselekmény, maga az áldozat is profánná válik, ha azt végzője nem *Soli Deo Gloria* teszi, hanem a maga egyéni érdekében. És minden emberi cselekedet, minden gazdasági, igazgatási, művészi tevékenység, minden alkotás létrehozása és minden elért siker, minden mesterség és ipar, minden munka eredménye, eszmei és anyagi haszna – beleértve a vagyongyűjtést és pénzszerzést is – szent lehet, ha az embernek az Isten Törvénye iránti kötelessége teljesítéséhez eszközül szolgál, családja, gyülekezete, céhe, nemzete, vagyis embertársai javára, Krisztus törvényei szerint tiszta, szabad lelkiismerettel.

A haladás, az evolúció elfogadása és alkalmazása

A szabad lelkiismeret, a gondolkodás szabadsága, a sokat emlegetett „szabad gondolkodás”, a szellem, az értelem szabadsága, a szabad tudományos kutatás előtt tehát nincs tabutéma: Isten megismerése nemcsak szabad, de kötelesség is. (Sajnálatos, hogy a protestáns ortodoxia nem engedte teljes következetességgel a hittudomány eredményeinek erkölcsstani megfogalmazását.) A Teremtő akarata hozta létre a Mérhetetlen Mindenséget, az Életet és benne a végtelen anyagi világot, Isten gondviselő akarata érvényesül a Mindenség törvényeiben, működési, változási, fejlődési

szabályaiban. Mert minden fejlődik, halad az Isten által kijelölt cél felé. Az *evolúció*, a haladás, a progresszió tehát a Mindenség alapvető szabálya, amelynek kutatása, törvényszerűségeinek megismerése és rendszerezése a hívő ember elsőrendű, protognosztikus ideonómia szerinti kötelessége. A tapasztalt valóságból kiinduló, visszakövetkeztető, metagnosztikus, filozófiai megismerési lehetőség is szabadon kutatja Isten világát, és annak fejlődéstanát, az evolúciót. Amint a Szentírás is rögzíti, a Teremtés időrendje is fejlődést mutat, az élettelen anyag és az élőlények fajainak egymás utáni megjelenésében. Sajnos, az emberi értelem a mai napig nem talált okszerű magyarázatot sem a fajok kialakulására, sem magának az első élő anyagnak a megjelenésére vonatkozóan az isteni akaraton kívül. Az anyagelvű, materialista szemlélet és kutatásmód – bár a végső kérdésekre egyoldalúsága miatt feleletet adni nem tudott – elért eredményei, a természettudományok összessége olyan óriás alkotása az emberi értelemnek, amelyre méltán lehet büszke a Homo Sapiens. Maga az ősidőkben már létező anyagelvű szemléletmód reformáció utáni impozáns kifejlesztése is éppen olyan folyománya a protestáns szabad gondolkodásnak, mint az újkori tudományosság más, lendületesen fejlődő iránya. Az evolúció, a szerves, természetes fejlődés szabályossága a protestáns tudományosságban általános kutatási módszerré lett és általánosult nemcsak a természet- és társadalomtudományokban, hanem mindennek a gyakorlati társadalmi alkalmazásában, a viselkedéstanban, a protestáns erkölctanban is. A „Mindent jól megvizsgáljatok, és amit jónak találtok, azt csináljátok!” evangéliumi parancsa szerint a keresztyén ember felméri a tapasztalt világ valóságát, megállapítja belőle a követendő, megvalósítandó új célt, és ahhoz alakítja, reformálja az addig követett utat, úgy a tudományos kutatásban, mint a társadalmi életben és a politikában is. Ez a protestáns gondolkodásra jellemző haladási, progressziós módszer, az érdekeltek – elméleti tudósok és gyakorlati társadalomépítők – többsége által igényelt reformok, a békés, józan, törés és erőszak nélküli haladás útja.

A szabadság és kötöttség egyensúlya

A *liberalizmus*, a szabadelvűség, a szabadságeszme a legősibb egyetemes emberi vágy: a kötöttségek kényszerétől való függetlenség megvalósítására irányul. A kényszer alóli kivétel lévén nem célozhatja a kényszer megszüntetését (az anarhiát, uralomnélküliséget) – hiszen ez logikailag is a szabadság megszűnését jelentené – hanem a kényszer és a szabadság egyensúlyára az igazságnak és méltányosságnak is nevezett jognak a megvalósítását. A *kényszer* az anyag-energia materiális valóságának a ténye és szabályai alakjában, a tér és idő adottságaiban korlátozza az ember szabadságát. A vallás világában, a Mérhetetlen örökkévalóságban nincs tér és idő, a szabadságvágyó ember ezért törekszik ősidők óta a vallás által mutatott irányba – hiszen a szabadságvágyat is az anyagfeletti élet reménye támasztotta benne. Az anyagvilág, a természeti és társadalmi adottságok kötöttsége az, amelyekbe a szabadságvágyó ember életében beleütközik és ezért ezeknek térbeli és időbeli korlátjait igyekszik tágítani a kíváncsi egyensúlyig. A *tér* a testek létvalósága, így mivel az ember is testben lakozik, helyként feltétlenül uralkodik rajta. Vele szemben az ember az *otthon* (a haza) biztonságát igényli, valamint a helyváltoztatás, közlekedés, költözés méltányos – másokat nem sértő – lehetőségét. Az élettér növénynek, állatnak, minden élőlénynek létszükséglete és területét az élettan természettörvényei, az ösztönök szabályozzák. Az ember ösztönei az anyagfeletti, erkölcsi célok felé nincsenek elhatárolva, ezért az embernek a maga életterét – egyéni és közösségi viszonylatban – magának kell kialakítania, itt már nemcsak a földrajz fizikai adottság-kényszerével szemben, hanem más emberek társadalmi igénye és képessége, a társadalmi energia, a hatalom adottság-kényszerének lehetőségei között. A feudalizmus, a földbirtokon alapuló hatalmi rendszer azért lett a Homo Sapiens egyik fajlagos jellemzője, mert az anyagvilág egy adott részének kizárólagos használatát biztosítja az ember számára otthonként, és maga valamint hozzátartozói

létfenntartását biztosító gazdasági működési területként. Hogy a vadászkunyhón, a családi házon, telken, kerten, a megművelt földön, illetve a műhelyen, bolton, raktáron, és más munkaterületen kinek milyen és mennyi jogosultsága van vagy nincs, a családfőtől családtagjain át a nincstelen rabszolgáig, az a mindenkori társadalmi erőviszonyokon alapuló jogrendszer függvénye. Az *idő* a tevékenység, a cselekvés közege lévén, adottságai az embert cselekvésében, tevékenységében korlátozzák, ezért a szabadság utáni vágy betöltésére irányuló szabadelvűség, liberalizmus elsősorban az időbeli korlátok kiterjesztését célozza. Mint a térbeli korlátok esetében, az időbeliek esetében sem a korlátok kényszerének a megszüntetése biztosítja a szabadságot, hanem annak a *személyi autonómia* mindenkori igénye szerinti megállapítása. A puszta közepén, vagy a végtelen tundra rengetegében élő magános egyén azt tehet bár, amit szeszélye diktál, de tevékenysége korlátlansága nem szabadság, hanem nagyon súlyos térbeli kötöttség. Ahogyan az élettér, az otthon, a haza birtokának más egyének és csoportok birtokával szembeni kényszerhatára adja a térbeli szabadságot, úgy az ember életműködéséhez szükséges cselekedetek lehetőségeinek más egyénnel és csoportokkal szembeni korlátozása, a cselekvés autonóm körének szilárd megállapítása jelenti az ember időbeli szabadságát, a cselekvési szabadságot, tehát azt, amit a köznyelv *szabadságnak* nevez. A természeti, azaz térbeli és időbeli, valamint a társadalmi korlátok nélküli ember nem szabad, hanem magányos (azonos a hazátlan, családtalan főgelfrájjal), a korlátlanság rabja. A váróteremben az idő múlását leső ember tevékenységében, időben érzi kötöttnek magát, holott csak bizonytalanok az időkorlátjai. Akinek nincsen feladata, dolga, nem tud mit kezdeni idejével, és rabjává lesz az időnek. Szabadnak mondjuk azt az embert, akit cselekvésében társadalmi tényezők nem korlátoznak, illetve csak a társadalmi együttélés szabályai korlátozzák – természetesen, a fizikai adottságok korlátjai mellett. A kényúrnak, a despotának mindent szabad, úgy rendelkezik a maga idejével, ahogyan neki tetszik, azaz a természet adottságai, szabályai – saját ösztönei – korlátjai között. A társadalom minden tagja idejének, azaz cselekvésének, tevékenységének egy részével más személyekhez – alatta, mellette, felette levőkhöz – van kötve, ez korlátozza, azaz biztosítja személyi szabadságát. A rabszolga, a nem személy csak létezésének tényével, természeti adottságként korlátozza gazdája cselekvési szabadságát, társadalmilag nem.

A szabadság mennyiségi szaporodása

A Homo Sapiens az őskorban helyet foglalt magának a Föld felületén, azt előbb fegyverrel, fizikai kényszerrel és áldozattal, majd közhatalom-szervezéssel megvédte másoktól. A hatalomnak – mások akarata befolyásolásának a képessége lévén – a testi épséget és az életet fenyegető katonai, fegyveres erő mellett már az emberi civilizáció indulásakor másik alakja is keletkezett: az anyagi javak által biztosított tekintély, a pénz, a vagyon hatalma. Nemcsak fegyverrel lehetett helyet hódítani, otthont, hazát létesíteni, másokat szolgává tenni, azaz ideje felett rendelkezni, hanem pénzzel, vásárlással is. Családi házat, telket, művelhető földet, műhelyt, boltot, valamint mindenkinek egész idejét, vagy annak egy részét meg lehetett vásárolni, ha erre a társadalom legerősebb hatalmán nyugvó jogrend lehetőséget adott. Mivel a vásárlás, az adásvételi szerződés a felek önkéntes megegyezésén alapszik, a szerződéssel vállalt kötelezettség nem tűnik kényszernek, nyilvánvaló, hogy a szabadságnak szerződéses korlátozása kíváncsabb a szabadságvágyó ember számára a fegyveres erőszakénál. Ezen az úton, a szabadság továbbfejlődésével pedig eljutott addig, hogy mindenkinek otthona, hazája és költözködési lehetősége van. Az időbeli korlátok köre is mind szélesedett, a rabszolgától, akinek semmi cselekvésre való szabad ideje nincsen, a házi cselédn, jobbágyon és az autonóm polgár céhbéli önkorlátozásán át a liberalizmus által hozott teljes polgári szabadságig – amelyben az embert csak fizikai lehetőségei és az önként vállalt társadalmi kapcsolatok, szerződéses kötelezettségek korlátozzák – bővült a vágyott emberi szabadság

menyisége és minősége. A liberalizmus politikai győzelme után a legkevésbé szabad embernek, az alkalmazottnak, a bér munkásnak is csak idejének harmadát, negyedét kell bérbe adnia ahhoz, hogy a fennmaradó részében szabad lehessen. A vallási reformáció az evangéliumi értékrend igényeinek megfelelően a Kr.u. 2. évezred első felében folyamatosan bővítette az ember általános szabadságának körét azzal, hogy annak a lelkiismereti szabadságnak a biztosítását követelte a hívő számára, amely a gondolat, a szellem és az ezek érvényesítésére irányuló szólásszabadságon át a társadalmi szabadságig vezetett.

A protestánsok az akadályok lebontásában

A protestáns társadalmakban a hit és istenimádat, a lelkiismereti szabadság fejlődésének útjában csak a kor adottságainak fizikai korlátjai állottak, és az igehirdetés, a tanítás, a nevelés szabadsága a kényszerhatalom – úgy a születési arisztokrácia fegyveres kényszerhatalma, mint a protestáns értékrend által elismert vagyoni hatalom – birtokosainak a meggyőzésére is lehetőséget adott. Célszerű időnkénti újításokkal, reformokkal a társadalmi, polgári szabadság köre is folyamatosan bővíthetett, persze a rendi társadalom általános jogegyenlőtlensége függvényében, mivel a sokmillió akkori Nyugat-Európában talán még két azonos jogállású ember vagy testület sem létezett. Az örök áhított szabadság útjában tehát a jogegyenlőtlenség állván, a közvetlen első cél az *Egyenlőség* megvalósítása lett, azaz a rendi társadalmi szerkezet felszámolása. A protestáns társadalmakban ennek a társadalmi igénynek a legfőbb szószólói az egyházi szolgálattevők, a protestáns klerikusok voltak, és ennek folytán a szabadság felé való haladásnak, a *progresszió*nak a legfontosabb szövetségesei a protestáns egyházi szervezetek, intézmények és iskolák.

Az alkotmányos monarchia evolutív megvalósulása

Az a szellemi és gondolatszabadság, amelyet a vallási reformáció hozott, egyrészt a szószék és az iskola útján, másrészt a nyomtatott sajtó segítségével megújította és új lendületre indította a középkori humanizmus által annak idején indított tudományos életet. Nemcsak a szellemtudományok és a természettudományok kutatása és művelése lendült fel az evangéliumi keresztyén értékrend adta célok felé, hanem – nyugodtan kijelenthetjük – a keresztyén viselkedéstan társadalmi gyakorlatba ültetésére új tudományág született, a társadalomtudomány, a szociológia, amelynek csak egy része lett az emberi együttélést szabályozó ősi tudománynak, a jognak a művelése. Magát a jogot is tudományos vizsgálat alá kellett vonni, a racionalizmus eszközeivel a középkori dogmatizmus helyett, különös tekintettel az új társadalompolitikai igény, a liberalizmus valóságba ültetésére. Szilárd határt kellett vonni az egyéni és politikai jogok és kötelességek közé, figyelembe véve az akkori rendiség általános jogegyenlőtlenségét. A kényszer és a szabadság politikai egyensúlyát hozta meg az újkori protestáns államforma, az alkotmányos monarchia. A hatalmaknak az a megosztása, amely az alkotmányos monarchia lényegét adta, először a hatáskörök megosztását jelentette, egyrészt a fegyveres, katonai kényszerhatalomnak az uralkodó kizárólagos rendelkezésére állításával, másrészt a minden társadalmi és gazdasági tevékenység szervezetét és működését szabályozó magánjognak a rendek kezébe adásával, az ún. polgári autonómia biztosításával. A protestáns társadalmakban mindez szerves fejlődés, evolúció eredménye volt, amely a többségi elv, a demokrácia eszközeivel hozott reformok által valósult meg, az érdekeltek szabad megegyezésével.

A közgazdaságtan fejlődése

Látványos fejlődésnek indult a társadalomtudomány addig nem ismert ága, a gazdasági tevékenység törvényszerűségeit kutató, leíró és rendszerező tudomány, a közgazdaságtan is. Ezt a tudományt először Németalföldi Köztársaságban berendezkedő polgári hatalom a krisztusi etika kálvini megfogalmazásának érvényesítése szempontjából igényelte. A hollandiai polgárok

szerződéses (konvencionális) hatalmuk sikeres megszervezése után Angolországot és Skóciát is befolyásuk alá vonták, és az ott adódó nagyobb gyakorlati lehetőségek között mutatkozott szükségesnek a gazdasági tevékenységek szabályainak megállapítása. Nyilvánvaló, hogy a szabadelvűség hegemoniája alatt a közgazdaságtan sem hozhatott más szabályrendet, mint a *szabad versenyét*, a később kapitalizmusnak nevezett tőkés gazdálkodási rend elméleti alapját. Ez azonban későbbi fejlődésében túlnőtt az evangéliumi keresztyénség erkölcsi korlátjain, válaszut elé állítva művelőit, mert nem a liberalizmus által igényelt egyenlőség felé vezetett, hanem olyan vagyoni egyenlőtlenség felé, amely az erősebbnek kényszerhatalmi lehetőséget adott a gyengébbel szemben.

A katolikus kettősség

A katolikus társadalmakban – a protestáns eklézianus evolucionista rendszerrel szemben – a Tridentinum dogmává szilárdította a társadalom hierarhikus hatalmi szerkezetét, lelkiismereti, vallási kérdésekben a pápának, világiakban a vele szövetséges abszolút monarhának adva feltétlen hatalmat. Nem engedte meg a hittudománynak, hogy a kor társadalmi igényeinek megfelelő viselkedést alkosson (a keresztyén hit katolikus fogalmazása szerinti értékrendjének társadalmi érvényesítéséhez erre lett volna szükség). A jezsuita fanatizmus pedig még az abszolút monarhia fegyveres erejét is igénybe vette a szabadgondolkodás, a felvilágosodás elleni harcban, annak megakadályozására, hogy protestáns hittudományi, etikai eredmények használtassanak a katolikus nevelésben, a katolikus tudományosságban, hiszen annak szabadelvűsége szerintük végveszéllyel fenyegette a katolikus egyházi és világi hatalmat. A protestáns társadalmakban sem a szabadgondolkodás, sem annak társadalmi mozgalma, a felvilágosodás, sem az ezek megvalósítására törekvő politikai irányzat, a liberalizmus nem volt ellenzéki, hiszen ezek szolgáltak alapul a szellemi és társadalmi élet evolutív reformjaihoz. A jezsuitizmus viszont túllépve az ellenreformáció hitvallási határait a protestáns hittudománynak az egyetemes keresztyén etika terén elért eredményeit is ellenségesen kezelte, holott az semmiféle elvi ellentétben nem állott a katolikus hittételekkel. A világi tudományok művelésében is elsőrendű szempontjuk az volt, hogy – bár ugyancsak a racionalizmus módszerével, de a protestánsokat túlszárnyalva – a protestáns tudományosságától eltérő eredményekre jusson, olyanokra, amelyek a Tridentinum dogmatizmusához igazolásul szolgálhatnak. Ilyen volt magának a pápaságnak a történettudományi eredete. A protestáns eklézianusok az apostolok egyházszervezetét igyekeztek visszaállítani. A katolikusok az apostolokon túl, Jézus Krisztusig mennek vissza, és a pápaság hierarhikus szervezetét egyenesen a Megváltó alkotásának tekintik, Szent Pétert azonosnak hirdetvén a hit sziklájával. A protestantizmus a nemzeti nyelveket állította be az egyház liturgiájába, hozzájárulva ezzel a nemzeti eszmének az evangéliumi keresztyénséggel való szövetségéhez. A jezsuiták pedig ezeket túllicítálandó, a történelmi tényeket mellőzve a katolikus egyház intézményeit, szentjeit, szokásokat nemzeti hagyományként visszavetítették a történelmi hőskorba. Hogy pedig az egyházi hierarchiának és a katolikus monarchiának is „szilárd” alapot, jogfolytonosságot alkossanak, egyszerűen átsimították az egyháztörténelmet és a nemzeti történelmeket. A tudományos ellenzékiiségnek ezzel a kihangsúlyozásával csak az antiprotestantizmust kívánták szolgálni, kockáztatva, megnehezítve a katolikus értékrend társadalmi érvényesülését. Így a jezsuita ellenzékiiség azt eredményezte, hogy a katolikus társadalmak műveltsége, kultúrája nem a katolikus kultusz által kijelölt célok megvalósítására, hanem metagnosztikus, filozófiai módszerrel, visszavetítéssel alkotott Törvény-képzet megvalósítására irányul. Ez kettősséget, szakadást hozott a katolikus társadalmakban a klerikálisok és a szekulárisok között, mert a hitvallás szilárd szentségtanán felépült, a középkori hagyományokhoz ragaszkodó értékrend természetes fölényrel érvényesült a hívők társadalmában, a hitvallási fegyelem alól magukat kivonók, elsősorban a dogmatizmussal szembe forduló szabadgondolkodó értelmiségiek, a jezsuiták ellenzéke – majd

hatásuk alatt a félműveltek sokasága – azonban minden isteni Törvényt és Tanítást elutasított. Helyette a metagnosztikus, „filozófiai” módszerrel a világ tapasztalati valóságából visszakövetkeztetett absztrakt Egyetlen Ok került a személyes Isten helyére, vagy pedig annak tapasztalt megnyilvánulása: a Gondviselés, a Legfőbb Jó, a felé vezető út, az Értelem, az Ész, később relatív eszmények értékei, a Jóság, az Igazság, a Szépség, majd az Emberség, Szabadság, valamint a Nemzet és más emberi közösség.

A gyűlölet dogmatizmusa

A katolikus, szekuláris értékrend ellenzékként logikai cezúrával kapcsolódott a protestáns értékrend liberális szakaszához. A kultikus forrást tagadó, katolikus társadalmakra jellemző szellemtörténeti fejlődés ezért mindig kettős ellenzéki jellegű, a jezsuitizmusnak, a protestáns értékrend ellenzékeként az ellenzéke lévén. A kettős oppozíció kétirányú magatartást szült a szabadelvű eszmék viszonylatában: az egyik elfogadta a jezsuiták által elutasított protestáns szabadelvűség értékrendjét, legális, reformista ellenzékként törekedett a szabadságesezmék megvalósítására a katolikus monarhiával szemben. A másik, a radikális kontraoppozíció a protestáns, liberális értékrendet is elutasítja, helyette az antik római, brutusi szabadságesezmény felé fordul, és az ókori Róma individualista, plebejus reszpublikájának közhatalmi rendszerével akarja felcserélni a klerikalizmussal szövetkezett monarhiát – az „alkotmányosat” is – illegális úton, erőszak alkalmazásával, evolúció helyett *revolúció*val. A revolucionizmusban a szabadelvűségből, a liberalizmusból ultraliberalizmus, „kötelező szabadság” lett. Kötelezővé válik a szabadgondolkodás helyett a dogmatizmus elutasítása, a vallásszabadság helyett a vallás és egyház elutasítása, a közösségek többségi akaratérvényesítése, a demokrácia helyett a közösségek elutasítása, az individualizmus és az elnyomó kényszer helyett mindenféle hatalom, akaratbefolyásolási képesség elutasítása, az abszolút anarhia. A gondolati ellenzékiességnek ez az ultraradikalizmusa abszurd logikai eredményeket termelt: feltétlen kötelező dogma lett a dogmatizmus elutasítása, valamint a vallás és egyház elutasítása, az Észisten imádata, a filozófiának nevezett vallás, melynek alapján a katolikus papokat és híveket nem tűrhették meg az élők sorában. A természetes kapcsolaton és vonzalmon alapuló minden közösség, család, gyülekezet, céh, nemzet, valamint a munkaközösségek, nevelési és jóléti közösségek felszámolása és a tekintélyhatalom lehetőségeinek a megszüntetése az *Egyenlőség* megvalósulásának, az egyéni szabadság, az *individualizmus* teljességének látszott, de alapja a „minden ember egyenlő” abszurd fikcióján alapulván csak az erősebb egyének kényszerhatalmát korláttalanította a gyengébbek felett. Az egyénnek, az individuumnak a kötelekeitől való megszabadítása a társadalmi valóságban a minden közösség alapjául szolgáló érzelmi kötöttség: nő és férfi, gyermek és szülő, fiatalok és öregek, alkalmazottak és munkaadók, szegények és vagyonosak, a különböző fajhoz, társadalmi osztályhoz, foglalkozáshoz, felekezethez, nemzethez, országhoz, vidékhez tartozók, a különböző műveltségűek, hagyományúak és ízlésűek között, az egyének közötti szimpátiának antipátiával való közömbösítését, semlegesítését igényelte. Az újkor történeti valóságában a társadalom megoszlott a liberalizmus evolutív és revolútív irányzata között. A reformisták a sok évezredes hagyományt fenntartva, a közösségalkotó legfőbb tényező, a társadalmi vonzás alapján akartak továbbhaladni. A revolucionisták viszont azt a történelmi ténytet (hibásan) általánosítva, hogy az emberi társadalom fejlődése a társadalmi ellentétek, a taszítás, a gyűlölet következtében folytatott harcokkal, háborúkkal történt, elkerülhetetlennek tartották az erőszak alkalmazását, a gyűlölet érvényesítését. A taszítást látták a társadalmi viszonylatok természetes állapotának úgy a közösségek belső, mint külső vonatkozásaiban. Csak a hangsúly került a vonzalomról a taszításra, de ez is elegendő volt arra, hogy a Homo Sapiens legszebb, legmagasztosabb eszményei is pozitívról negatívra változzanak. A hajdani pozitív töltésű

közösségek, a család, a felekezet, a nemzet a más közösségekkel szembeni ellentét kihangsúlyozásával veszítették el pozitív értékrend hordozására való képességüket, hiszen – mint a fizikában, úgy a társadalomban is – csak a testek közötti vonzás alkot olyan erőteret, amelyre építeni lehet: a taszítás, a gyűlölet nem. Az ultraliberalizmus, a kontraliberalizmus ideológiája szerint ezért már nem a vonzáson, hanem a taszításon, nem a szereteten, hanem a gyűlöleten látja felépíthetőnek a boldog emberi társadalmat. Kétszáz év vívódása után a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméjét hirdető liberalizmusnak megfogalmazódott az ellenzéki ideológiája, a *szocializmus*, amely a krisztus utáni 20. századot a gyűlölet századává tette. A krisztusi Tanítás úgy a katolikus, mint a protestáns értelmezés szerint Isten iránti elsőrendű kötelességnek mondja az embertársak iránti vonzalmat, a *szeretetet*, az értelmi és érzelmi társadalmi viszonyulás pozitív tudati egységét. A szeretettel ellentétes, negatív társadalmi, taszító viszonyulás, a *gyűlölet* így lett az abszurd ultratestvériségnek, a szocializmusnak „erkölcsi” alapjává.

A szabadkőművesség lezüllése

A *revolucionizmus*, a forradalmiság egyenes következménye a Római Katolikus Egyház szövetségese, az abszolút monarhia merev haladás-ellenességének. Az abszolút monarhia hatalmi szerkezetében ugyanis nincs intézményes lehetőség a reformok útján való szerves fejlődésre, evolúcióra. A haladásra vágyó, az emberiség sorsát jobbitani akaró törekvések csak a kényszerhatalom megszerzése útján, erőszakkal, forradalommal lehetségesek. A cél kétségkívül a keresztyén értékrendből vett embertársak iránti krisztusi kötelesség, az emberszeretet megvalósítása, a módszer azonban ellentétes nemcsak a keresztyénséggel, hanem az egész emberi társadalom fejlődésének alapjaival. Ez elé a dilemma elé került a felvilágosodás eredményeinek társadalmi megvalósítására szervezkedő *szabadkőműves* mozgalom. Eredetében filantróp indíttatású lévén az evolúciót szolgálta. Az emberi gyengeség miatt azonban az önzés, az egyéni érdekek összességével összetévesztett közérdek kísértése elbizonytalanította a mozgalmat, és nem volt képes szembefordulni a forradalmiság antropofóbiájával. A liberalizmus 19. századi győzelmével megvalósította, tehát elveszítette célját, és a szabadkőművesség a haszonlesők szövetkezetévé züllött.

A revolucionizmus a gyűlölet állandósulása

A világtörténelem során folytatott számtalan háborúban és más erőszak-cselekményben érvényesült ugyan a gyűlölet, mint akaratervényesítési lélektani folyamat indítéka, ez azonban mindig megállt a fejlődés útjában álló akadályok lerombolásával, hogy azután pozitív emberi kapcsolatok alapján új rend épülhessen fel. A forradalmiság alapelvének állandósítása egyszerűen lehetetlenné teszi azt a haladást, amellyel létét indokolja. Az pedig, hogy a revolucionizmust az ember akarati cselekvési folyamatában az érzelmi tényezőket tagadó racionalizmusból vezetik le, logikai abszurdum, hiszen nincs erősebb emberi érzelem a gyűlöletnél.

II. A KULTUSZ GYAKORLATA: A KULTÚRA

1. A felvilágosodás szabályrendszere

A Jó és Gonosz tudásának a vágya

A Mérhetetlen Örökélet utáni vágy készítette az Embert természetes, állati boldog tudatlan állapotának az elhagyására. Az első lépés a Jó és Gonosz Tudásának a megismerése, azaz a minden

élőlény viselkedését szabályozó ösztöntörvények fölé olyan anyagfeletti, eszményi cél megközelítését teszi lehetővé, amely a Jó, Igaz, Szép ismérveit egyesíti magában. Ettől kezdve akkor érezte magát boldognak, ha eszménye megközelítésének útján sikert ért el, ha eltávolodhatott a lehúzó tehetetlenségnek, az élet megszűnése, a Halál felé mutató Bűn irányától, azaz emelkedhetett, fejlődhetett az Élet felé. Az *eszményi állapot* a hite által megmutatkozó Isten Országa, a *Civitas Dei*, az Ígélet Földje, a Mennyei Jeruzsálem, az Utópia volt az a földön elérhetetlen szívárvány, amely felé fut a Homo Sapiens Antropus, és ennek a futásnak a pályája az, amit történelemnek nevezünk.

A testi hatalom lelki alapot kap: a keresztyén legiszláció

Európa története a világtörténelem középkornak nevezett szakaszában kezdődött, amikor a földrészt meghódító barbárok megkeresztelkedtek és Krisztus törvényei szerint keresztyén államokat szerveztek a Confederatio Christiana közösségében. A hódító barbár vitézek fizikai hatalma isteni elismerést, áldást kapott a nyugati egyházon át a honfoglalással neki jutott területen, feudumon, birtokon, országon, ha az Egyház által közvetített törvény és tanítás szerint gyakorolják hatalmukat birtokaik népe felett. A társadalmi rend működési szabályai kettős forrásból eredtek: az egyik a barbár vérségi társadalom családi-nemzetségi, hatalmi viszonylataiban természet szerint kialakult és a feudumokon területileg is megszilárdult szokás, a másik pedig a keresztyén egyháznak a krisztusi törvények általi tudatos szabály kezdeményezése volt. Mivel ez az utóbbi látszott változónak a társadalom szabályrendjében, úgy tűnt, hogy a nyugati társadalom jogalkotója a keresztyén egyház, holott – legiszlátor, törvényhozó lévén – csak kezdeményezője volt annak a társadalmi szabálynak, amely az azt alkalmazó nép népi gyakorlattal vált szabállyá. A római egyház tekintélyének hanyatlása, majd elvesztése nem befolyásolta a társadalom minden napi életét szabályozó szokásokat, de a közhatalom szerkezetére és működésére vonatkozó szabályokat, a feudális középkori alkotmányt megingatta a mögötte álló, garantáló tekintélyhatalom megszűnése. A vallási reformáció után a római egyház kötelékében maradó katolikus államokat és államrészeket továbbra is közösségben tartotta a világi kényszerhatalommal, az abszolút monarhiával szövetkező egyház. A protestáns országok azonban kiszorították a keresztyén jogközösségből, államiságukat garantáló, elismerő társadalmi hatalom nélkül maradtak. Mivel a protestáns országok tovább is államként működtek összekötő egyházi kapcsolat nélkül is, a protestáns viselkedéstan kutatói, a jogászok csodálkozással észlelték, hogy a középkori egyházjog a hatalmak, államok közötti viszonylatokra vonatkozó szabályai egyház nélkül is tovább érvényesülnek abban a társadalomban, amelynek hagyományos értékrendje megmaradt. Ezeket az egymással rendi jogegyenlőtlenségben, de azonos jogelveket valló és gyakorlatban alkalmazó államokat foglalta új egységbe, az Európai Jogközösségbe, az 1648-os vesztfáiai békeszerződés. Látszólag észszerűtlen az új jogrendnek nem a protognosztikus isteni törvényből való levezetése, hanem a 17. században tapasztalt társadalmi valóságból visszakövetkeztetve állapítani meg alapjait, valójában azonban a szabály – és persze a jogszabály is – csak metagnosztikusan, utóértékeléssel szűrhető ki a társadalom életéből, hiszen *a szabály a társadalom valóságában érvényesült magatartásmintát jelenti*. Ezt pedig csak a társadalom történelmi tényein visszatekintve állapítható meg.

A felvilágosodás és szabadgondolkodás alternatívája

A vallási reformáció folytán elnyert lelkiismereti szabadság, a gondolat és gondolatközlés szabadsága kétféle útra indította a tudományos világot. Az egyik út a hagyományos keresztyén értékrendet megtartva a bibliai humanizmus útján fejlődött tovább, és a világ valóságának, a természetnek és a társadalomnak újabban felfedezett tényeit a racionalizmus módszerével rendszerezve a felvilágosodás nagy protestáns szellemi mozgalmává bővült. A másik út, a katolikus tudományosság – nem lévén szabad további fejlődési lehetősége a Tridentinum tilalma miatt –

elutasította a középkori hagyományokat, figyelmen kívül hagyta az emberiség addig megismert és rendszerezett fejlődéstörténetét, a 17. századi tapasztalt valóság absztrakcióját vetítette vissza az őskorba, és merőben új vonalát húzta meg az emberiség szellemtörténetének. Furcsa ténye a történettudománynak, hogy a későbbi mozgalom propagandája szempontjából fontosnak látszó fiktív történeti képet először a szabadgondolkodás ellenfelei, a jezsuiták vetítették vissza, hogy ideonómiájuknak a katolikus hierarhikus egyház, a pápaság és a vele szövetséges abszolút monarchia történelmi jogfolytonosságát bizonyítsák. A szabad gondolkodók, a felvilágosodás (radikális katolikus) zászlóvivői csak a jezsuita társadalomszemlélettel szemben, annak ellenzékeként szerkesztették meg a minden addig ismert – nemcsak a katolikus – és rendszerezett hagyományos történelmi tény elutasító tanaikat. Ezek a „szabadgondolkodók” azonban nemcsak az emberiségnek a keresztyénségen át vezető szellemtörténetén állottak kívül, hanem a maguk korabeli társadalmi valóságán is – mintha maguk is nem családban, születés és neveltetés által kerültek volna a társadalomba, hanem felnőtt, független férfiként – és szabadságvágyukban a minden ember egymással való egyenlőségének fikcióját állítva, társadalomképüket csak az antik Róma individualista, brutusi, plebejus respublikájának humanista szemszögén át alkották meg. Ez eredményezte – *horribile dictu* – az egész ősi, természetes, vérségi, vidéki (rurális, bedevi, auli, háznépi) társadalmi szerkezetnek az emberiség múltjából, jelenéből és jövőjéből való kitagadását, és a *társadalmi szerződés* elvével összeegyeztethető, a történelem valóságában csak a vérségi rendet kiegészítő, vele párhuzamos hivatásrendi, *városi* (urbánus, medeni, individualista polgári) társadalomszervezési elv egyedüli történelmi szerepének, létének állítását. Nyilvánvaló, hogy a köznyelvben felvilágosodásnak nevezett ultrateoretikus szabadgondolkodás éppen úgy nem hatott a társadalom tényleges, valóságos fejlődésére, mint a görög mitológia villámszóró Zeusza nem hatott a meteorológiára. Viszont a katolikus társadalmak szabadságra vágyó emberei előtt nem lévén más alternatíva, e felé a nagyon is könnyen érthető, steril elméleti, racionális boldogságállam felé törekedtek. A klerikális tilalom, a szabadság autonóm határai megegyezéssel megállapításának a lehetetlenné tétele tovább radikalizálta a felvilágosodás mozgalmát és egészen forradalmivá, revolucionálissá tette, holott kezdetben (a protestáns szakaszban) még egészében a tradicionális értékek reformokkal való jobbítására törekvő evolucionista volt. A gondolat és eszmeterjesztés, a publicisztika, a sajtó a felvilágosodás propagálásával olyan feladatot kapott, amely fejlődésének óriási lendületet adott. A racionális életszemlélet újszerűsége, a hírközlés lehetőségeinek felvilágosodott alkalmazása nemcsak a felvilágosodás népszerűségét növelte, hanem annak antiklerikális beállítottságát is általánosította, és a 18. század végére még a protestáns szekuláris értelmiséget is radikalizálta, elszakítva a haladó értelmiséget a társadalmi valóságtól. A felvilágosodás egész irodalma, a filozófiai, politikai, ideológiai alapozása éppen úgy, mint a szépirodalmi, művészeti kifejezés a tényleges társadalomtörténeti fejlődést elutasító, radikális (katolikus, francia) irányzat vezetése alá került.

Ekléziánus viselkedéstan

Az evangéliumi keresztyénség ekléziánizmusa a társadalom egészét felölelte, személyi és dologi valóságában, történelmi szellemi, hatalmi és anyagi változásaival együtt az örökölt társadalmi valóság figyelembevételével próbálta meg Krisztus tanításainak a hitújításban megismert korszerű követelményeinek megfelelően nevelni az emberiséget, azaz a vallási reformáció eredményeit átültetni a társadalom valóságába. Nem véletlen, hogy a legfontosabb lépéseket a kálvini irányzat hívei tették meg ezen az úton, először a különösen súlyos háborús politikai gondok által erre kényszerített magyar (erdélyi) hitvallók, az 1568-as polikonfesszionális törvények elméleti előkészítői és megfogalmazói. Azután a politikai szabadságukért küzdő hollandiak a szigorú és

mérsékelt hitvallási irányzatok közötti viták után, az 1618-as határozatokban valójában az emberiség új evangéliumi keresztyén viselkedéstanát fogalmazták meg. A krisztusi új etika társadalmi gyakorlatba ültetéséhez azonban kényszerhatalom kellett. Minden protestáns uralkodó, elsősorban az északi államok, Svédország, Dánia, Szászország, Poroszország, Erdélyország – hogy csak a fontosabbakat említsem – fejedelmei buzgón vállalták keresztyén feladatukat, azonban hatalmi fellépésre a bizonytalan háborús politikai körülményeik miatt nem voltak képesek, így jószándékuk inkább az új rendszert pártoló jogtudósok pártolásában merült ki. Ez is legnagyobb mértékben a kálvini irányú Angolországban teljesedett ki, ahol maga a király gyűjtötte maga köré a tudósokat, hogy tanácsaikat az államhatalom gyakorlásában felhasználhassa. Természetes, hogy itt kellett kialakulnia az új kényszerhatalmi szervezetnek, az alkotmányos (protestáns) monarhiának.

Grotius Hugo és a természetjog

A természetjog, a *jusz naturale* gyűjtőneve mindazoknak a társadalomfejlődési elméleteknek, amelyek a hitújítás utáni európai művelődéstörténetben szerepet játszottak. Tudjuk, a „jog” kifejezés nem találó, mert nemcsak normarendről, hanem társadalomszerkezetről és mindenek a fejlődéselméletéről beszél a társadalomtörténet ez alatt a címszó alatt. Valószínű, hogy e tudománytörténeti iskola legismertebb alakjának, *Grotius Hugónak* a jogtudós voltából ered az elnevezés. Nyilvánvaló, hogy a társadalomszemlélet természetjogi módszere nem szűkíthető a felvilágosodás korára, mert az az emberi tudományosság legkezdetén már létezett, és a mai napig is állandóan hat, mint a racionalizmus társadalomelméleti terméke (mely ugyancsak egyidős az emberiséggel), de a racionális természetjog a felvilágosodás korában jutott hegemon szerephez az emberi szellem történetében, ezért annak szellemtörténeti delelőjén, a 17-18. században kell foglalkoznunk vele. Ezért vagyunk kénytelenek még azokat a szocionómiai elméleteket is a felvilágosodás korában, a racionalizmus zenitje korában tárgyalni, amelyek már a ráció egyeduralmának hanyatlása után, annak bírálataként keletkeztek.

A protestáns jogszemlélet

Az evangéliumi keresztyén (protestáns) ekléziánus (kollektív) jogszemlélet a pogány barbár nemzeti és római civilizációs alapokra épült középkori keresztyén hagyományokat követve igényelte az újkor jogalkotási, törvényhozási (*legislatio*) rendszerének megszervezését. A kiindulási alap a gyülekezetek népének óhaja, akarata, a közvélemény. Ennek megfelelően a törvényhozás első szakasza a közvéleménynek a kívánt irányú alakítása, tanítással, oktatással, felvilágosítással, a templomi prédikációk, az iskolai oktatás és az egyre nagyobb fontosságra emelkedő írott sajtó publicisztikájával. A racionalizmusnak az az alapelve, hogy az ember cselekedeteinek legfőbb irányítója a tudás, a Jó, az Igaz és a Szép ismeretének a megtanítására és elsajátíttatására készítette azokat, akik társadalmi hatalomra, mások akaratának a befolyásolására törekedtek. A gyülekezeteken, községi és hivatásrendi testületekben a kívánt viselkedési szabályt a tagok közvetlenül fogadták el kötelezőnek a maguk számára. Országos viszonylatban a különböző rendekhez tartozó közösségek küldötteinek gyűlése fejezte ki a népakaratot, és kérte a fegyveres kényszerhatalom legfőbb parancsnokától, az alkotmányos monarhától, hogy a közóhajnak megfelelő szabályokat törvényként (általános parancsként) hirdesse ki és kötelezzon minden közhatalmi szervet annak betartására és betartatására, végrehajtására. Ezzel a módszerrel az ősi hagyományok és isteni törvények szerves természetességgel váltak a társadalom elfogadott és gyakorlott szokásaivá – megfelelően a közvélemény szerinti erkölcs igényeinek – írásba foglalás nélkül is. A jogéleti gyakorlat, tanulás és bíráskodás igénye nemcsak fenntartotta a középkori írásbeliséget, de tovább is fejlesztette azt.

A katolikus jogszemlélet

A katolikus abszolút monarhiákban a Tridentinum határozta meg az újkor jogszemléletét. Elfogadta a társadalomban érvényesülő természeti szabályokat, ha azok az isteni jognak megfeleltek. Azt pedig, hogy melyek a megfelelő szabályok, az Egyház, azaz a Római Pápa mondja meg, mint minden szentírási törvényértelmezés esetében. A gyakorlatban tehát érvényben maradtak a keresztyén királyok által kihirdetett, világi társadalmi viszonyokra vonatkozó egyházi (vallási, isteni) törvények szabályai, hiszen azokat a királyok egyházi hatalmuk alapján tették kötelezővé. Az újkorban is a monarhák általi kihirdetéssel szankcionálódnak a katolikus egyházzal megelőzőleg egyeztetett szabályok. Minden alávetettre – rendi jogállása szerinti különbözőséggel – egyénre, csoportra, testületre, valamint minden közhatalmi és autonóm szervezetre, hatóságra a királyi szankcionálás kötelező érvényű jogszabállyá teszi ezeket a törvényeket, függetlenül attól, hogy azokat az érdekelt alattvalók előzőleg vagy utólag jóváhagyták, elfogadták volna – illetve az elfogadást az Egyház szavatolja. A végrehajtás a királyi bíróságok és igazgatási szervek által, párhuzamosan az Egyház részéről a mindenütt működő gyónatatószékeken át történt. A humanizmuson nevelkedett, gondolkodó, értelmessége méltóságára adó ember ezt a szabad lelkiismeretet el nem ismerő rendszert nem fogadhatta el. Természetes volt az egyházi álláspontnak a természeti és társadalmi valóság alapján való bírálata, a dogmatikus jóváhagyással keletkezett jogszabályok érvényességének a tagadása. Szakadás állott be a kényszerhatalmi parancs írott szövege és a társadalom tényleges viselkedése között, és nem maradt fórum annak eldöntésére, hogy adott esetben mi tekinthető jogszabálynak. A hierarhikus klérus álláspontja világos és következetes volt, hiszen a keresztyénség kezdete óta az egyház tanítási módszere mindig maximális mércét állított a Krisztust követni akarók elé, hogy azok abból képességeik szerint minél többet valósíthassanak meg. Azonban a társadalmi valóság tekintetében tájékozatlan főpapok Tridentben ortodoxizálták, javíthatatlanná tették a római katolikus egyház befolyása alatti jogrendet, holott a nyugati keresztyénség annak idején éppen azzal lett az emberiség domináns ideonomiájának megfogalmazójává, hogy képes volt az Isteni Törvényeket minden kor, nép, ország és társadalom gyakorlati valóságához alkalmazni.

Szabadgondolkodás és dogmatizmus

A katolikus társadalmak humanizmuson nevelkedett értelmisége nem fogadta el az egyházi dogmatizmust, és a protestáns fejlődés eredményeit magáévá téve a *racionalizmusnak* nevezett művelődéstörténeti irányzatot állították a dogmatizmusmal szemben. A tudományok minden ágának a fejlődése segítette elő a Homo Sapiens Antropus szellemi erényeinek, az értelemnek, tudásnak, a józan belátásnak a társadalmi befolyását. A protestáns, eklézianus társadalomban – mint láttuk – a hittudomány kötelességének tartotta más tudományok, ismeretrendszerek, kutatások és tanítások fejlődésének elősegítését. A katolikus társadalmakban a hittudomány nemcsak maga merevedett meg a Tridentinumban, de minden más művelődési haladást, fejlődést is vagy akadályozott, vagy tilalmazott, de semmiképpen sem támogatót. Így a racionalizmusból fejlődő szabad gondolkodói rendszer, a *felvilágosodás* szükségképpen összeférhetetlen elvi ellenzéke lett a katolikus dogmatizmusnak és minden fenntartójának, a római hierarhikus klérusnak, pápaságnak, és az abszolút monarhiának. A szabad gondolkodók elvetették a katolikus isteni jogszemléletet, és helyette a protestáns természetjog vonalán tovább haladva az *észjog* szélsőséges racionalista tudományos rendszerét állították. A tradicionális természetjog ellenzékének, a katolikus dogmatizmusnak is ellenzéke lévén, eme kettős ellenzékiesség folytán az észjog minden természeti és társadalmi valóságtól független, spekulatív teorema lett, amelynek minden társadalmi tudományos rendszerezés alapjául vétele olyan szabad lehetőségeket biztosított művelőinek, a felvilágosodás szabadgondolkodóinak, hogy erre építve az egész emberiség jövő fejlődésének elméleti alapjait rakhatták le. Az emberi

művelődéstörténet – a hittudomány elméleti és gyakorlati művelésének kivételével – de elsősorban minden társadalomtudomány a 17. századtól kezdve a felvilágosodás észjogi elméleti absztrakt alapjaira épült. Forradalmasította a társadalomszemléletet a társadalom minden szervezetével együtt, minden hagyományt elavultnak nyilvánítva és elvetve.

Az eszmefejlődés anyagelvű tagadása

A felvilágosodás jogszemlélete – bár a Descartes által megfogalmazott racionalizmusból táplálkozott – egy évszázad alatt annak a fiktív társadalomelméletnek lett a függvényévé, amely nemcsak a hagyományokat, hanem az emberiség egész addigi történelmét elvetve új múltat, új jelent és új jövőt rajzolt az emberiség számára. Csak az ellenőrizhető, objektív tudást fogadja el értékes emberi erényül (illetve azt, amit eme mozgalom tagjai annak mondanak), azaz ami elméleti konstrukcióknak megfelel, azokba belefér. Nem is vesznek tudomást azokról a társadalmi, történelmi tényekről – például: a társadalom vérségi alapjairól, a szokásjogi szabályok tényleges érvényesüléséről, vagy a vallás döntő befolyásáról – amelyek nem illenek bele remek elméleti okfejtéseikbe. Már a középkori humanizmus devalválta azokat a barbár katonai erényeket, amelyeken a kényszerhatalmi rendszerek alapulnak, és az emberi tudást, a józan értelmet emelte elsőrendű fontosságúvá. Ezért az ember boldogságának alapfeltételül a tudás megszerzésének és méltó társadalmi érvényesülésének szabadságát látja, elsősorban a gondolkodás szabadságában. Bár nem szívesen vonjuk kétségbe annyi kiváló tudós szellem felmérhetetlen fontosságú elméleti alkotásának értékét, történelmi távlatunkból kénytelenek vagyunk kellő értékszintjére bírálni a felvilágosodás mozgalmát: végzetes tévedése volt a társadalmi valóság tagadása. Az emberi társadalmat egyforma, „egyenlő”, szolitáris egyének, individuumok, azaz egyedek, emberpéldányok összességének tartja, olyan élőlényekének, amilyenek természetes valóságban nincsenek (hiszen a természet valóságában az emberek különböző korú, állapotú és képességű személyek, gyermekek, felnőttek, öregek, férfiak, nők – hogy faji, nyelvi, vagyoni és szellemi különbségeikről ne is beszéljünk). Nem veszi tekintetbe az emberi élet keletkezésének és fejlődésének lehetőséget biztosító természetes közösségeket, még a családot sem, mert abban nem tapasztalható az a feltételezett egyenlőség, amely valójában még csak nem is elméleti feltételezés, hanem tudálékos blöff. Még nagyobb társadalomtörténelmi elvi hibája volt a felvilágosodásnak annak a tagadása, hogy az emberi társadalom egésze a természet része, amelynek működési szabályai a természeti törvények speciális fájának tekintendők. Tagadják a társadalom természetes, vérségi szerkezetét, tagadják a fizikai erőnek társadalomban való jelenlétét, a hatalom szerepét, illetve összeférhetetlennek tartják az emberi szabadsággal, tehát kiküszöbölendő, káros tényezőnek tekintik. Mindezek a társadalmi rend szükségességének a megkérdőjelezéséhez vezettek.

Evolúció és revolúció

Az állapotok javításának két módja, a meglévő helyzet reformokkal való továbbépítésére törekvő evolúció, és az eltörölt meglévő helyén újat kezdő revolúció. A protestáns országokban a reformáció óta zavartalanul szolgálta az általános haladást a reformista evolúció módszere, és ennek angolországi gyakorlati tapasztalatai alapján Franciaországban is az evolúció igénye dominálta a szabad gondolkodók tevékenységét. Mint minden szellemi alkotása az emberiségnek, a felvilágosodás mozgalma sem egyéni mű, hanem hosszú évszázad sok ezer gondolkodó közös munkájának az eredménye. Mint a legkifejezőbbet kell megemlítenünk *Montesquieu, A törvények szelleme* című írását, amely a francia felvilágosodás reformista társadalmi törekvéseinek elméleti alapja volt. Késő századok múlva paradoxnak érezzük azt, hogy lehetett a minden középkori hagyományt és szokást konzerváló angol protestáns alkotmányos monarchia mintájából kiindulva fogalmazni meg az alkotmányosságnak a felvilágosodás igénye szerinti minden hagyományt elvető elméletét. Hogy a teljes angol jogrendszer, beleértve a közhatalom szervezetére vonatkozó

alkotmányt is, egészében szokásjog, hogy a jogbiztonságot a lehető legmerevebb és legelvontabb, és ezért független, hagyományos angol bíraskodási rendszer működése jelenti, hogy a törvénykezdeményezést a hajdani normann hódítók földesúri ivadékaiknak jóváhagyásától függően végezheti csak a polgári rendek képviselőiből álló parlament, és hogy a kényszerhatalom alapja, a katonai fegyveres haderő, olyan monarha parancsnoksága alatt áll, aki születésével kerül a hatalom birtokába – az nem akadályozta meg a francia konstitucionalizmus híveit abban, hogy az óhajtott haladás, a polgári szabadság biztosítékát egy olyan írott alkotmánytörvényben lássák, amely a legfőbb közhatalmi ágaknak, a törvényhozásnak, a végrehajtásnak és a bíraskodásnak egymástól való szigorú szervezeti és működési elkülönítését biztosítja.

A jog kötelező írásbelisége

A konstitucionalisták, az evolucionista szabadgondolkodók által követelt *alkotmány* nem azonos a klasszikus jogelmélet alkotmány-fogalmával, nem a közhatalom szervezetére és működésére vonatkozó, érvényesülő szabályok összessége, hanem annak *írásba foglalt* változata, lényegében kivonata, tehát a kharta-alkotmány. A jog fogalmi kellékévé lett az írásbeliség, a felvilágosodás korában már döntő társadalmi befolyásra emelkedett *literátusi*, szekuláris klerikusi, világi írástudói hivatásrendnek gyakorlati igénye szerint. Ez azt jelentette, hogy csak az írásba foglalt, erre hivatott kényszerhatalmi szerv által garantált szabály tekinthető jognak, azaz a jog azonos a törvénnyel, a jog kezdeményezésével. A jog elméleti és gyakorlati művelői mind írásokon nevelkedtek, az ő számukra („a szó elszáll, az írás marad”) csak ellenőrizhetetlen szófacsarás volt a szokásjogra hivatkozó igazságszolgáltatás. Ennek megfelelően tételestíteni kellett, írásba, törvénybe kellett foglalni azt az egész szabálytömeget, amelynek pozitív joggá minősítése, kötelező érvényűvé nyilvánítása kívánatosnak és célszerűnek látszott a racionális gondolkodók előtt. Nemcsak az alkotmány szabályait kellett szimultán khartába foglalni, hanem *kodifikálni* kellett az addigi magánjogi, büntetőjogi és perjogi szokásokat is. Nyilvánvaló, hogy a teljes joganyag írásba foglalása és állami törvénybe (vagy más közületek szabályrendeleteibe) iktatása nem történhetett meg sem egy nemzedék, sem egy évszázad alatt, sőt a felvilágosodás korának egész ideje alatt sem, ez azóta is folyik az emberi társadalom természetes fejlődésével párhuzamosan. Az elméleti megalapozás roppant tudományos feladat volt, hiszen a legősibb vallási törvényektől a klasszikus ókor és a középkor rendszerein át az újkori racionalizmus viselkedéstani igényéig mindent magába kellett foglalnia. Olyan egyetlen tudományos rendszerbe, amely az addigi minden sokféleséget egymással összehangolta.

Az ateizmus gyakorlata a revolutív destrukció

Természetes volt az, hogy a felvilágosodás szellemi és társadalmi mozgalma Franciaországban fejlődött ki. A katolikus monarhia dogmatikus és feudális kényszerhatalmi rendszerének ellenzéke lévén ennek létezését tartja az emberi szabadság elsőrendű akadályának. Ebben a katolikus abszolút monarhiában voltak meg ugyanis a 17. és 18. században az ennek megfelelő politikai, egyházi, társadalmi, szellemi és gazdasági feltételek, itt indokolta az ellenzékiiséget a dogmatikus és feudális uralom. A király elég hatalmas, az ország elég nagy és gazdag ahhoz, hogy a humanizmuson át magas szellemi színvonalra emelkedett értelmiség számára működési lehetőséget biztosítson. A vallás egyértelműen negatív befolyásolója az emberi cselekvéseknek és az értelem, a tudás fejlődésével el kell tűnnie az ember szellemi életéből. Ez maga után vonja majd az ember minden szellemi értéket semmibe vevő barbár, katonai erények devalválódását, amelyeken a társadalmi kényszerhatalom alapszik. Az ember boldogulását tudományos alapokra helyezni akaró, felvilágosodott szabadgondolkodó számára tehát az értelmetlen barbár erőszakon és a bigott vallásosságon, babonákon

felépülő társadalmi rend egésze elfogadhatatlan, javíthatatlan, forradalmi úton lerombolandó, hogy helyébe új, emberhez méltóbb társadalom épülhessen.

A materializmus kényszerpályája az ateizmus és az akrácia felé

A francia *revolucionizmus* természetes felvilágosodáskori utóda volt a középkori politikai humanizmus radikális, plebejusi mozgalmának. A római császársággal szembenálló brutusi republika hívei voltak (helytelenül „köztársaságnak” fordították magyarra a latin kifejezést, holott az egyszerűen „közügyeket” jelent), illetve annak az eszményi értékrendnek, amelyen ez a politikai, művelődési rendszer alakult – azaz amilyennek ezt a rendszert 1500 esztendő távolságából elképzelték. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a társadalomtörténeti valóságban a római republika principátussá, impériummá, császársággá fejlődött, melynek egész intézményrendszerét, társadalmi, gazdasági, politikai, szellemi, művelődési, morális értékrendjét a keresztyén egyház örököltette át a felvilágosodás korára, természetesen a Krisztus rendszeréhez asszimilálva az egész római hagyatékot. Az antik Róma valóságos társadalmi állapotáról olyan kevés dokumentum maradt – azok túlnyomó többsége is szépirodalmi és képzőművészeti alkotás –, hogy a felvilágosodás korában semmi sem korlátozta a szabadgondolkodók képzeletét, csak saját logikai szabályaik. Ennek folytán számtalan változata született annak a képzelte valóságnak, amelyre a szabadgondolkodók társadalomelméleteiket építették, illetve amelyekből logikailag levezették. A protestáns társadalmak felvilágosodottjait csak szabad lelkiismeretük korlátozta tudományos tevékenységükben, a vallási dogmák nem. Ezért a protestáns felvilágosodás nemcsak a vallási és hittudományi örökség továbbépítését vállalta, de az egyházi és a szekuláris művelődés minden más hagyományát is. A hierarhikus római klérus szigorú dogmatikus tilalmai azonban a katolikus országokban – elsősorban Franciaországban – egyszerűen lementszték a szabadgondolkodást a keresztyén múlt gyökereiről, vallásellenességre kényszerítve a felvilágosodás híveit. A mérsékeltek, a konsztitucionalisták, a hatalmak elválasztásának a hívei az egyház és az állam elválasztását propagálták, azaz a közhatalmi szervezetnek a római hierarchiától való függetlenítését. A radikálisok, a revolucionisták, a republikánusok vallásellenessége sok változatot mutatott: a legszélsőségesebbek az ateizmusig jutottak, és minden babonaságnak és buta hiedelemnek káros voltát hangoztatva csak a józan észnek, a tudományosan képzett emberi értelemnek – ezt a felvilágosodás *filozófiának* nevezte – engedélyezett befolyást a közéletre; mások a Legfőbb Jó, a Gondviselés, vagy más hasonló elméleti istenfogalmon át a deizmus passzív Teremtőjéig jutnak el, de mindnyájan egyetértenek abban, hogy isteni Törvények nincsenek, vagy ha volnának is, érvényüket veszítették. Isteni értékrendi viselkedési szabályok hiányában pedig a felvilágosult tudósoknak, a filozófusoknak kellett észszerűségi *szabályokat* alkotniuk a társadalom számára, és azokat a forradalmi úton megszerzett kényszerhatalom birtokában kötelező törvényerőre emelniük.

A szabadelvűség és a sajtó

A francia felvilágosodás eszméi, a politikai Szabadság, Egyenlőség, Testvériség a történelemben addig nem tapasztalt gyorsasággal terjedtek el a világban. A szellem emberei, tudósok, írók, művészek felhasználták a nyomtatott sajtó adta lehetőségeket, és eszméiket eljuttatták a világ minden gondolkodójához. A katolikus országokban monopolhelyzetük volt a publicisztikában a szabadgondolkodóknak, mert a római egyház és szövetségese, az abszolút monarchia a tiltáson és a sajtócenzúrán kívül egyebet tenni nem tudott. Mivel az egész értelmiségi társadalomban az irodalom és a sajtó hatása alatt csak a szabadgondolkodás elveit lehetett hallani, ez azt a meggyőződést keltette a felvilágosodás híveiben, hogy ők az egész társadalmat befolyásuk alatt tartják. Csak később, a francia forradalom győzelme után derült ki, hogy a római egyház a gyóntatószékeken át nemcsak a

maga döntő lelki befolyását őrizte meg a társadalom többségében, de még a monarchia fenntartásának szükségességét is.

A protestantizmus evolutív szabadelvűsége

A protestáns országokban nemcsak az újdonság varázsának hatására, hanem még inkább nyilvánvaló észszerűségüknel fogva hódítottak a felvilágosodás eszméi. Itt azonban nem létezett klerikális tilalom, a szabadgondolkodás eredményei a szabad lelkiismeret és a józan értelem jóváhagyásával terjedhettek, nemcsak a szabad sajtóban és a publicisztika hagyományos útján, a templomi szószékeken át, de a számtalan protestáns iskola tudós tanítómestereinek közvetítésével is. Ezekben az országokban az elnyomást a politikai jogok hiánya jelentette, ezért a hangoztatott revolucionizmus itt voltaképpen alkotmányos reformok kikényszerítésére irányult. Ha polgárháborúra is került sor, ezek nem a hatalom megsemmisítésére irányultak, hanem a régi feudális kiváltságok ellen, később pedig a vallásszabadság biztosítására. Még a legnagyobb horderejű forradalmi harc, az amerikai függetlenségi háború sem volt forradalom – nem az alkotmány illegális megváltoztatására törekedett erőszakkal, hanem éppen úgy új államhatalmi szervezet létrehozására, mint annak idején az európai honalapítások esetében volt. A felvilágosodás legláthatóbb eredménye a protestáns államokban a tudományosság közéleti fontosságának az általános elfogadása volt, úgy a politikai életben – ez a jogtudomány óriási fejlődését jelentette – mint a gazdasági és egyéb irányban, elsősorban az iskolázásban, a nevelésben. A rendi társadalom tényleges hatalom birtokosai, a kisebb nagyobb nemesek és a számtalan polgári hivatásrendi vezető, városi tisztviselő és iparos mester szellemi, értelmi színvonalának az evangéliumi keresztyénség és a racionalizmus igénye szerinti felemelése az eklézsiák elsőrendű kötelessége volt. Ha azt mondjuk, hogy a protestáns egyház felvilágosulttá nevelte a rendi társadalom hatalmasait, befolyásosait – megközelítjük az igazságot, hogy ne akadályozói, hanem zászlóvivői legyenek a haladást jelentő reformoknak. Ezen az úton továbbhaladva született meg a felvilágosodás elvtelennek tűnő, pragmatikus politikai rendszere, a *felvilágosult abszolutizmus*: az abszolút monarchia, a szilárd kényszerhatalom feltétlenül szükséges az észszerű reformok érvényesítésére, azt nem kell tudatlan polgárok testületének ellenőrzésével alkotmányos monarchiává korlátozni, hanem – ez a racionalista idealizmus legragyogóbb példája! – a monarchákat kell felvilágosulttá nevelni, hogy tudós tanácsadók közreműködésével az emberiség boldogságát célszerű reformokkal elősegítsék. Ennek az elvnek az alapján Brutusnak nem kell meggyilkolnia Caesart, nem kell a fejedelmeket tényleges hatalmuktól megfosztani, korlátlan hatalommal, tetszése szerint bocsáthat ki törvényerejű ediktumokat, ordonnanceokat, ukázokat a bécsi császár, a porosz király, a páрмаi nagyherceg vagy a Minden Oroszok Cárja is. Persze, az eldöntetlen maradt, hogy melyik abszolút uralkodót ki minősíti felvilágosultnak, vagy önféjű despotának?

Az egyházi jogkezdeményezés megszűnése

A Teremtő „Légyen!” parancsa volt az az isteni Törvény, amely a művelődéstörténet során többszöri Kijelentés által megerősítve az egész anyagi világnak és benne a Homo Sapiens Antropus fajnak viselkedési szabályait meghatározta. A középkori Európában az isteni Törvény hirdetője, az Egyház, mint az államokat magába foglaló legnagyobb társadalmi közösség, kezdeményezte a jogalkotást a világi törvényhozási szervek és eljárások útján. A vallási reformáció megszüntette az Egyház nemzetek feletti egységét és nem maradt hiteles jogkezdeményezője a nyugati társadalomnak, mert erre alkalmatlanok voltak a nagyszámú apró protestáns gyülekezetek, városi, falusi, ipartestületi tanácsok éppen az Isten Törvényét számtalan módon magyarázó számtalan prédikatori igehirdetés miatt. A katolikus társadalomban még súlyosabb volt a helyzet, mert ott a Törvény egyetlen hiteles értelmezése csak egyéni pásztorációval, a gyóntatószékeken át, jutott ki a társadalomba. A

legsürgősebb társadalomfejlődési követelménynek tett hát eleget a felvilágosodás mozgalma, amikor az erre képtelenné vált egyház helyett világi jogalkotás kezdeményezésére világi törvényhozási lehetőségeket keresett. A cél, minél több ember minél nagyobb boldogságának biztosítására szolgáló szabályok alkotása, adott volt. A formát is megtalálta a monarchikus promulgációban – alkotmányos monarchia esetében parlamenti, az abszolút monarchia esetében pedig hierarchikus pápi segítséggel – de a viselkedési szabályok tartalmát tekintve nem jutott eredményre. A felvilágosodás a józan ész vizsgálata alá vonta a világ minden valóságát, még az isteni törvényeket is. (a protestánsok azért, hogy megismerjék, megtanulják és alkalmazzák, a forradalmi szabad gondolkodók pedig azért, hogy mással helyettesíthessék.) Vissza a természethez! – azaz az anyaghoz, tehát leszállni az anyagtalan magaságból a földre, mert a boldogságot itt kell keresni a földi társadalomban. Ez nem egyéb, mint a Szabadság, az elnyomás, az erőszakos kényszer hiánya, a minden ember számára egyenlő lehetőség biztosítása. A társadalomban kialakult, az ember boldogságát sértő hatalmi szervezetek és ezek szabályai nemcsak értelmetlenek, de érvénytelenek is, hiszen nem felelnek meg a Természet törvényeinek, egyszerűen kiküszöbölendő betegségnek tekintendők. Az ember számára csak az a társadalmi rend és szabály kötelező, amelyet maga alkotott vagy maga fogadott el – mondja ki *Rousseau a Társadalmi szerződés* című írásában a felvilágosodás minden forradalmi szabad gondolkodója nevében. Évszázadok múlva joggal furcsállhatjuk, hogy a természet törvényeire hivatkoznak a legfontosabb társadalmi valóság, a természetes erőhatalom tagadásánál, de ez logikusan levezethető a szabadgondolkodás módszerével. Arisztotelész annak idején az autokrácia-arisztokrácia-demokrácia-ohlokrácia köz hatalmi rendszereit ismerteti az egyéni kényuralomtól a csöcselék uralmáig, az alattvalók felett gyakorolt kényszerhatalom mennyiségi fogyásának a sorrendjében. Ehhez a forradalmi szabad gondolkodók még az *akráciát*, az uralomhiányt teszik hozzá, de társadalmi gyakorlatban való működésének leírásával adósok maradtak. Logikai paradoxon, de gyakorlatilag is megvalósíthatatlan a revolucionisták programja, a kényszerhatalomnak kényszerhatalom általi megszüntetése.

A szabadgondolkodók torz társadalomtana

A felvilágosodás csak hullámverés volt a társadalom óceánjának a felszínén: bármint tajtékzik, himbálja a hajókat, verdesi a partokat, valójában a tenger vízyanyaga pár méterrel mélyebben teljes nyugalomban marad, sőt a felszínen is csak látszólag változtatja helyét. A szabadgondolkodók a társadalmi valóság tekintetében annyira tájékozatlanok voltak, hogy az már a tudatlansággal volt rokonítható. Éppen a maguk babona és előítélet nélküli józan tudományukra legbüszkébbek, az enciklopédisták voltak a legtájékozatlanabbak. Európa társadalma a felvilágosodás korában tovább élte a maga életét, a maga hagyományos kisebb-nagyobb közösségeiben, politikai és hivatásrendjeiben, községeiben, gyülekezeteiben, intézményeiben és vállalkozásaiban, de legfőképpen családjaiban. Az egész társadalom életét örökölt szokásai szabályozták, amelyeknek változásai inkább a különböző csoportok egymással való kapcsolataiból eredtek, és csak nagyon kicsi mértékben a tudományok befolyásából és elenyészően a szabadgondolkodók felvilágosult mozgalmából. Nem véletlen, hogy a társadalom valóságos viselkedési normáival foglalkozó jogtudósok alkottak maradandót a felvilágosodás korában, mert az ő tevékenységük elengedhetetlen feltétele volt a társadalmi fejlődésnek. A történelemben annyira felszaporodtak a viselkedési szabályok, minden apró közösségnek saját szabályrendszere volt, amely lehetetlenné tette a társadalom tagjainak egymáshoz való kapcsolatát. Ne feledjük, hogy a rendiség korában vagyunk, az általános jogegyenlőtlenség korában, amelyben talán nem is létezik két azonos jogállású személy vagy közösség. Az első teendő tehát a fejlődést gátló kaotikus állapotból való kijutásra a szokástömegben való rendszerezés. Tudományos rendszerezés elképzelhetetlen írásbeliség nélkül, az

írásba foglalás pedig alaki, tartalmi és észszerűségi osztályozás nélkül. Ezek követelték meg azt a nagyfokú egyszerűsítést, amelyet a józan tudományosság már el sem fogadhat. A szabadgondolkodás vakmerősége kellett ahhoz, hogy a társadalom természeti szabályainak áttekinthetetlen szövevényét a felvilágosodás jogtudományának arra a néhány általános jogelvére szűkítsék, amelyből a jogkezdeményezés később indíttatást nyerhetett. Ilyen barbár egyszerűsítés természetes velejárója volt az a torzítás, amely jellemzője maradt a szabadgondolkodók társadalomelméletének.

2. A szabadgondolkodás értékrendje

a) A felvilágosodás világnézete: az ideonómia és ideológia egybeesése

A racionalizmus metagnosztikus kötöttsége

Az az előítélet- és babonamentesség, amelyet a felvilágosodás racionalizmusa a zászlajára írt, sokkal nagyobb újítást jelentett a szellemtörténetben, mint amilyennek első pillantásra tűnik. Valójában a protognosztikának, a szellemi tevékenység célkitűzésének a mellőzését jelenti. Elsőrendű hatása a törvényhozásnak emberi joggá tétele volt, hiszen a vallás törvénykezdeményező befolyásának a megszüntetése ezt jelentette. A protognosztikus etika, az eszményi cél megvalósítására irányuló cselekvés parancsa, a *kell*, a társadalomtörténeti tapasztalatok után, tehát metagnosztikus, filozofikus úton állapítandó meg, a józan értelem eszközével. Nem érvényteleníti az isteni Törvényt, a vitathatatlan ideonómiai szabályt, hanem vitathatóvá, ideológiai szabállyá degradálja azt. A társadalmi gyakorlatban a felvilágosodásnak ez az igénye az emberiség összes addigi szokásszabályainak kötelező érvényességét a legerősebb társadalmi hatalom promulgációjától tette függővé, a tudományos tevékenységben pedig az egész protognosztikának a kiiktatását, és az empirizmusnak, pozitivizmusnak, kriticismusnak átkeresztelt metagnosztikának, utóértékelésnek, népszerűen a filozófiának egyeduralmát jelentette az emberi szellem egész tevékenységi területén. Olyan sikeres volt ez a tudománytörténeti újítás, hogy a 20. századi átlagember már nem is ismeri a protognosztika-metagnosztika kifejezéseket, amelyek a Homo Sapiens Antropus egész szellemi tevékenységét az őskor kezdetétől fogva a felvilágosodásig évezredekken át meghatározták.

Materializmus, ateizmus, revolucionarizmus

A filozófia nem egy előzetes eszményi cél szempontjából értékeli az emberi alkotást és viselkedést, hanem annak eredménye alapján. A racionalizmus módszereinek ez a következetesen egyoldalú alkalmazása vezetett a világ materialista szemléletéhez, és – a keresztyén egyház hitvallásának tagadását kihangsúlyozandó – az anyagelvűség radikális szélsőségéhez, az ateizmushoz és társadalmi mozgalmához, a revolucionarizmushoz, a forradalmisághoz. Az anyagelvűség csak egyike azoknak a szellemi irányzatoknak, amelyek a vallási reformáció által hozott lelkiismereti-, gondolati- és szólásszabadság folytán kibontakozási és fejlődési lehetőséget kaptak az ősidők óta létező világszemléleti módok közül. Jellegzetes metagnosztikus, ismeretutáni, utólagos kiértékelés, azaz filozófiai szellemi tevékenység eredménye, sok más kevésbé fontos irányzat-társával együtt. A kiindulás a tapasztalt anyagi valóság, úgy természeti, fizikai, élettani, mint társadalmi vonatkozásban. Ennek okozati előzményeit, fejlődését kutatva a szellemtörténetben nem áll meg a bibliai kijelentésnél, hanem tovább halad az eredet felé. Nem fogadja el a Teremtést, mint az anyagon kívüli ok okozatát – hiszen anyagon kívüli létező nincsen – okozat hiányában pedig ok sincsen, így továbbhalad az anyag létezésének a keletkezés felé mutató végtelen útján, és mivel a Mérhetetlent nem találja, egynek veszi a Végtelent az Örökkel. A materializmus tehát egyszerűen nem találja Istent az anyagvilágban, nem foglalkozik vele, elvben nem is tagadja. Az ateizmus viszont a meggyőződése

szerinti nem létezőt tagadja, látszólag következetes logikával, valójában azonban abszurd logikátlansággal, hiszen tagadni, nem létezőnek állítani az emberi logika szerint csak létezőt vagy létezhetőt lehet. Az ateizmus különböző változatainak, a tagadott természet felüli létező milyenségére és mennyiségére vonatkozó tagadásoknak nincs művelődéstörténeti jelentőségük, mert azok csak a műveltség legalacsonyabb fokán állóknak, a félművelteknek a gondolkodására jellemzőek, az emberi szellem élenjárói nem foglalkoznak velük. Maga a materializmus, az anyagelvűség egyáltalán nem értelmetlen, nem logikátlan, hanem *egyoldalú*, mert a mindenségnek nem az egészét, hanem csak annak egyik, a mérhető részét fogadja el létezőnek. Különb, mint minden valóságalapú, realista, filozófiai (metagnosztikus) utóértékelésű gondolatrendszer nélkülözhetetlen az ember szellemi tevékenységében.

Ateista nihilizmus

Az *ateizmus*, istentelenség, istentagadás, hitetlenség, hitnélküliség, egyetemes oktalanság minden valószínűség szerint egyidős alkotójával, a Homo Sapiens Antropus-szal. A materializmus csak az anyagot (és az anyaggal azonos energiát) tartja valóságos létezőnek, tagadja az anyagnélküli létezés lehetőségét, illetve az anyagnélküli létezőt csak anyagi eredetűnek, anyaghoz kötöttnek fogadja el. Nemcsak a szellem megnyilvánulásait, a gondolatot, érzelmet, képzeletet és minden egyéb szellemi megnyilvánulást, de magának az életnek önálló létezését és mindezeknek a célját is tagadja. Az élet az anyag egyik megnyilvánulási jelensége, a cél viszont minden létező vonatkozásában csak az emberi képzelet absztrakt szüleménye. Az anyag-energia, a matéria az érzékelhető, mérhető valóságot jelenti, a mérhetetlent, mennyiségileg érzékelhetetlent tagadja, tehát a Világmindenséget csak végtelennek tekinti, nem mérhetetlennek, térben, időben és minden távlatában. A hitet nem fogadja el ismeretforrásnak, a materializmus szerint tehát nem létezik Mérhetetlen Örökkévalóság, Örök Élet, ezért általánosan hitetlennek, hitnélkülinek mondják az anyagelvű világszemléletet. Az a szemlélet, amelyik az anyag-energia törvényei alapján csak változatlanyságot vagy eredeti állapotba visszatérő ciklikus változást ismer el a világ valóságában, az tagadja a változás állandóságát, a változási folyamatot, a fejlődést csak differenciálódásnak tekinti. Ha az anyagvilág egészét tekintve nincs állandó változás, fejlődés, akkor változást kiváltó ok sincsen, amely – az anyagenergia-világ egészét alapul véve – csak anyagon kívüli lehetne: olyan anyagenergia-összességen kívüli tényező, amely minden létezőt befolyása alatt tart, a változást, a fejlődést indítja, annak útját, célját kijelöli, folyamatát fenntartja, azaz mindenható – a hívők nyelvén Isten, a Teremtő és Gondviselő. Isten lévén a Világmindenség oka és célja, az ő tagadása a mindenség, benne az Élet és az Ember okának és céljának a tagadását jelenti, tehát mindennek az oktalanságát és céltalanságát. Művelődéstörténeti abszurdum, hogy az ateizmus *vallásfelekezeti*ként indult és szervezkedett, hogy később, a forradalmak révén döntő társadalmi befolyáshoz jusson és *államvallásként* nyomja el más felekezetek szabad működését.

A jezsuita klerikalizmus haladás-ellenessége

Amíg a protestáns társadalom a maga szervezeteivel és intézményeivel együtt szívesen fogadta a reformációból szervesen továbbfejlődött felvilágosodási mozgalmat, addig a római katolikus egyház ellenségesen fogadta a felvilágosodás egészét, mert a Tridentinum ortodoxiája által a középkori szinten befagyasztott dogmák, az érinthetetlen papi hierarchia és pápaság, valamint az abszolút (katolikus) monarchiával való politikai szövetség az egyház egész működését haladásellenessé, reakcióssá tették. A katolikus ellenreformáció jezsuita vezetés alatt harcolt a protestantizmus ellen, apologetikus védekezéssel és művelődési, társadalmi és politikai offenzívával. A haladás és a fejlődés minden megnyilvánulását egyszerűen üzőbe vették, ha az protestáns-gyanús volt. Így hirdettek szent háborút a szigorúan katolikus mozgalom, a janzenizmus ellen, amelyet az

eredendő bűn problémájával vívódó nyugat-európai hívek számottevő része igényelt. Magával a racionalizmussal, a tárgyilagos, előítélet nélküli gondolkodás rendszerével szemben is gyanakvóan viselkedtek, holott azt már a középkori hittudósok is alkalmazták, és a reformáció utáni leghíresebb művelői is hívó katolikusok voltak. Nem voltak képesek megelégedni az egyház dogmáinak vitatását és bírálatát tilalmazó határnál, mint a protestánsok, hanem az egyház egész szervezetére és működésére vonatkozó, sőt minden egyházi, papi vélemény vitatását és bírálatát is egyházellenesnek minősítették. Természetes, hogy az újkornak az addigi világtörténelemben nem tapasztalt elméleti és gyakorlati tudományos fellendülése és az azt követő civilizációs fejlődés, a társadalmi, gazdasági, politikai reformok sorának láttán – amelyet a protestáns országok produkáltak – a katolikus egyház értelmiségi hívei nem a felvilágosodás, hanem a katolikus dogmatizmus ellen fordultak. A természettudományok művelői csak a racionalizmus józan alkalmazásával, a szellemtudományok művelői már a dogmatizmus bírálatával, a lelkiismereti és gondolatszabadság hívei pedig az egyház egész ideológiájának, az egész keresztyén értékrendnek az elutasításával. Kénytelen vagyok leszögezni, hogy a jezsuiták saját céljaik megvalósulásának azzal ártottak a legtöbbet, hogy a felvilágosodás egészét egynek vették annak egy kicsiny, jelentéktelen szélsőséges részével, az ateizmussal, és akként harcoltak ellen. Ezzel tették lehetetlenné katolikusok számára a szellemi és társadalmi haladás szolgálatát és munkálását, és magának a legkitűnőbb emberi társadalmi szervezetnek, a Római Katolikus Egyháznak, hogy a Krisztustól kapott hivatását, az emberiség nevelését betölthesse. A művelődéstörténet legnagyobb veszteségének tartom, hogy a legnagyobb lélekszámú földi vallási szervezet képtelenné lett az emberiségnek az anyagfeletti magasabb célok felé való iránymutatásra.

A népi színvonalú katolikus misszió eredményessége

Történelmi gyakorlatban a Tridentinum ortodoxiája kivette a katolikus egyházat az emberi művelődés iskolájából – a keresztyénség iskolájából! –, nem engedte továbbtanulni a katolicizmust a művelődéstörténet középfokán. Láttuk, hogy ez alkalmatlanná tette a római katolikus egyházat a Homo Sapiens Antropus szellemi életében való iránymutatásra. Azonban ezzel a katolikus klérus nem szakadt el értelmi szintjével a hívők tömegeitől, a nép műveltségének a szintjén maradt. A nevelésnek, a lélek- és jellemépítésnek legfontosabb módja az oktatás, a tanítás, ez pedig annál nagyobb hatásfokú, annál eredményesebb lehet, minél kisebb a távolság a tanító és a tanítvány között. Az alsó szinten maradt katolikus műveltség nagyobb hatásfokkal misszionált népi szinten, nyilvánvaló azonban, hogy eredményei is alsó szinten maradtak az erkölcsi értékek tekintetében is. Nem lett képes híveinek viselkedési normaigényét a szabad lelkiismeret szintjére emelni.

A felvilágosodás racionalista divat

A felvilágosodás nemcsak társadalmi, de általános szellemi tekintetben is felületi jelenség volt, hiszen a filozófia, az ismeretrendszerek áttekintése csak felületi lehet. Óriási az az esztétörténeti alkotás, amelyet a felvilágosodás filozófusai műveltek, hiszen tudományos rendszerezésük nemcsak elérte az antik hellén filozófusok szintjét, de két évezrednyi időtávolsággal arányosan magasabb szintre is emelték. Azonban a felvilágosodás filozofikus Napistene sokkal gyengébb szellemi fényt árasztott annál, hogy az emberi műveltség egészét megvilágíthatta volna, tehát csak félhomályba borította, mert az Örök Igazsággal szembeni kételyt feltámasztotta, de eloszlatni nem tudta. Az újkori filozófia nagy szellemeit nem korlátozták a Tridentinum határozatai, hiszen protestánsok – nagyrészüket éppen protestáns lelkész – voltak, annál inkább azonban az emberi értelem természetes határai. Az Észisten nem mindenható, nincs kinyilatkoztatási hatalma, az emberi ráció csak viszonylagos teljesítményre képes, az emberi tudás pedig anyagvilági tényezők együtthatásának a függvénye, a mindenkori művelődéstörténeti kor foglya. Abszolútnak venni a relatívet, öröknek az

átmenet, általános igaznak az eset – olyan hiba, amelyet a „jó és gonosz fájának gyümölcsét megkóstoló ember” a tökéletesedés felé vezető útján többször is elkövetett, nemcsak a felvilágosodás szabadgondolkodóinak szerénységgel. A művelődéstörténet egészében ugyanis a Felvilágosodás „óriási” szellemi mozgalma nem több a racionalizmus átmeneti hatású divatjánál, amely azonban csak visszaért a racionalizmusból vett jelszóval, a józan értelemnek minden valóság próbájára alkalmazásával, mert a szabadgondolkodás előítélet-mentessége valójában eszménytelenség, minden anyagfeletti értékkel szembeni cinikus, fásult közöny.

A szabad gondolkodás a szabadgondolkodás prédájává lett

Szinte szégyellem, hogy a szabadgondolkodás múlt divatjára ennyi rengeteg szót vesztegetek. A vágott dohány nélküli tudóskodást már e divat fénykorában satírizálta Swift és Molière, amikor félművelt, unatkozó társasági hölgyek és uralkodó despoták eredetiszedő szórakozása volt. Minket azonban a 20. század végén, a Gyűlölet Századának szörnyű élményei kényszerítettek arra, hogy korunk eszménytelenségének, minden emberi érték devalválódásának okait megkeressük. Mostanra érlelte be maszlag természetét az a beléndek, amely annak idején a szabadgondolkodás gondtalan ártatlansággal elszórt magjából sarjadzott. A felvilágosodás csak jelszóval (varázsigével, rontó szóval?) látta el a társadalomtörténet elemi erővel feltörő indulatait, nem tudván, hogy a jelszavak maszlagosak. Ne botránkozzék meg a tisztelt Olvasó, hogy az emberiség legmagasztosabb céljait idéző jelszavakat – köztük a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség hirdetőit – fertőzötteknek mondom. A kezdeti Excelsior! követőinek magasra törekvését éppen a szabadgondolkodás nyilvánította holdkóros ábrándkeresésnek. Majd a Jó, Igaz, Szép és minden más eszmei érték cinikus tagadásával jutott az emberiség abba az eszménytelenségbe, amely a Szabadság hangoztatásával előbb emberidegen államketrecekbe kényszerítette, majd még állati életfeltételeitől is megfosztotta a rabtáborokba zárt embermilliókat, az Egyenlőség hangoztatásával politikai, gazdasági és szellemi zsarnokok kényének adta prédául az emberiséget, és a Testvériséget hangoztató szocializmus gyűlöletet lihegve egyszerűen kiirtotta a neki nem tetszőket.

A szabadgondolkodás nem oka, hanem egyik fokozata a hanyatlásnak

Ha az emberiség mostani általános válságáért a Felvilágosodást okolnánk azért, mert annak kezdetén tért el néhány fokkal negatív irányba a szellemtörténeti fejlődés – amely évszázadok múlva növekedett átfoghatatlan távolsággá, viselkedéstani összeférhetetlenséggé –, a téves általánosításnak ugyanabba a hibájába esnénk, mint a bíralt szabadgondolkodók. Tény ugyan, hogy a kijelentett Igaznak, a protognosztikus ideonómia alapjának vitathatóvá degradálása és intuitíve megközelíthető filozófiai absztrakt Igazzal való helyettesítése vezetett a válságokozó eszményvesztéshez, ez azonban a Homo Sapiens Antropus-ra jellemző örök emberi gyarlóság folyamánya, nem csak a felvilágosodás koráé.

b) A felvilágosodás tudománya

A felvilágosodás, mint antitradicionalizmus

A művelődéstörténet nemcsak határozott rokonszenvvel, de nagyon szabadon is tárgyalja, és ennél fogva nagyon túlértékeli a felvilágosodás jelentőségét. A leglelkesebb hívei azonosnak veszik a felvilágosodást a szellemtörténeti haladással – innen van az „*illuminizmus*” elnevezés is – elfelejtve, hogy ez a 17. és 18. századi művelődéstörténeti mozgalom az azelőtti egész szellemi fejlődéstörténet *ellenzéke*. A racionalizmussal, az értelemnek viselkedéstani egyeduralmával, az észszerűségnek szellemtörténeti igényével, a nem szakrális célú tudományosságnak a hittudománytól való elválasztásával, holott a racionalizmus – bár elnevezése a 17. században, Descartes fellépésével,

a karteziánizmussal kezdődik – a Homo Sapiens Antropus egész művelődéstörténetén végig húzódik, magában a keresztyén hittudományban, a skolasztikában határozott szerepet kap és a vallási reformációval végződő bibliai humanizmusnak is döntő fontosságú módszere. A névadók mindenképpen a vallásos világszemlélettől akarták elkülöníteni, nem tudván azt, hogy a világvallások is mind „fényhozók”, „megvilágítók” – mint ezt a Teremtés Könyvének elején olvassuk –, Buddha neve is erre utal, de a görög ortodox hitvallás is Fénynek nevezi a Megváltót – hiszen mind az Ember homályos isten ismeretének a megvilágítását célozzák. Anélkül, hogy a felvilágosodás döntő művelődéstörténeti fontosságát kétségbe vonnánk, le kell szűkítenünk fogalmát. A szemlélet differencia specifikája az *antitradicionalizmus*, a szellemtörténeti ellenzékiség – mi csak ebben az értelemben használjuk a kifejezést – a racionalizmusnak és a humanizmusnak az újkorban nagy népszerűsége jutott ága. Valójában a tudományelmélet protognosztikájának a metagnosztika általi elnyelését jelenti: a kijelentett isteni Törvény, az ideonómia, az eszményi értékrend a felvilágosodásban azonossá lesz annak utólagos kiértékelésével, filozófiai ideológiával, azaz értékrendről való *beszéddel*, a logosszal, az értékrendi *kell* szabályai helyett. A felvilágosodás egész művelődéstörténeti korszakában, tehát a filozófia lett az emberi erkölcsi értékrend törvényhozójává és egyben érvényesülésének ellenőrzőjévé is.

A filozófia

A „Tudományok Tudománya”, a filozófia nemcsak ismeretelméletet, gondolkodástant, metafizikát, etikát jelentett az újkorban, hanem minden tudományt, a tudományok összességét – a tudomány maga is ismeretrendszerként jelentvén – és magát a bölcsességet. A nyugati műveltség történetében először a görög filozófusok foglalták egyetlen szekuláris rendszerbe az ókor egész addigi tudományosságát a Krisztus előtti 4. században. Munkájuk döntően meghatározta az emberiség későbbi tudományos tevékenységét, azaz, nem az egészét, hanem csak az embercélú, szekuláris tudományosságát, a szakrális irányú ismeretrendszereszt, a hittudomány csak használta néha a filozófia módszereit és eredményeit, de független maradt tőle – a Felvilágosodás koráig.

Biblikus humanika és felvilágosodás

Az evangéliumi keresztyén hittudomány a reformáció előtti bibliai humanizmus, azaz *biblikus humanika* szerves folytatása lévén a felfedezés örömeivel fogadta és használta fel az ún. felvilágosodás szellemi lehetőségeit, még a mozgalom egészen racionalista tartalma idején, annak ellenzékisége előtt. A metagnosztikus, filozófiai ideológia – a hajdan előirányzott ideonómiai értékrend érvényesülésének utólagos kiértékelése – és a humanizmus minden felfedezése a hittudomány művelésének és a protestáns iskolai oktatásnak az alapjaivá lettek. Nemcsak a tudományos bibliakutatás, az irodalomtörténet és kritika, hanem a klasszikus nyelvek, tudomány és művészet oktatása is elengedhetetlennek bizonyultak. A krisztusi tanítások filozófiai rendszerezése új tudományok születését tette lehetővé, amelyeknek csak egy része, pl. a lélektan, bölcsészet, neveléstan, maradt a hittudomány és lelkesnevelés szolgálatában, mások, mint a történettudomány, jogtudomány, nyelvészet és a később önállósuló szociológia és közgazdaságtan már inkább az általános értelmiségképzést szolgálják, a racionalizmus folytán nagy fejlődésnek lendülő természettudományokkal együtt. A sokat bírált protestáns ortodoxia hatására elkülönültek a protestáns tudományosságban a szigorúan a Kijelentés tanulmányozására irányuló tudományok a többitől, de ez csak a szűkebb értelemben vett teológia fejlődését akadályozta, mert a szellemtudományok és természettudományok területén nemcsak meghagyta, de meg is erősítette a keresztyén ideonómia célirányos, pozitív befolyását.

Az enciklopédizmus

A tudományos tevékenység, a tudomány művelése, a kutatás és ismeretrendszerzés meddő marad tanítás, gondolat- és ismeretátadás, iskola nélkül. A protestáns iskolarendszer szerves elvi folytatása volt a középkori szerzetesi nevelésnek, éppen csak nagyobb hangsúlyt adott az addig is alkalmazott értelmi fejlesztésnek. A cél továbbra is az isteni Törvények szerinti érték, a szakrum megismerése és minden valóság, dolog és viselkedés tekintetében az értékes dolog, tárgy, anyag, alkotás előállítása és még inkább az értékes viselkedés gyakorlása, művelése, a metaszakrális tevékenységek összessége eredményezi azt, amit kultúrának, műveltségnek mondunk. Az evangéliumi keresztyén igény minden hívőt beavatott a hit titkaiba, mindenkit „klerikussá” tett és csak ez után tanította azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket és módszereket, amelyek a hívő embert Isten szolgálata mellett saját maga, családja, embertársai jólétének előmozdítására és gyarapítására képesítette. A Tridentinum határozatainak érvényesítésére vállalkozó jezsuiták a protestáns iskolarendszerben csak annak a katolicizmustól különböző voltát észlelték és a vélt eretnek támadással szemben szervezték meg iskoláikat. A különben kiváló jezsuita iskolák egészen vallási apologetikus szelleműek voltak, elhanyagolták a társadalom által mind nagyobb mértékben igényelt szekuláris tanítást és oktatást. Egy olyan kitűnő szervezet, mint a hierarhikus római egyház – bár több évtizedes késéssel a protestánsok mögött – megtalálta a szekuláris oktatás módját, mégpedig a középkori szervezeti hagyományok folytatásával, a kegyes Tanító Rend, a piarista szerzetesrend felállításával. A piaristák, és utánuk minden valamire való szerzetesrend nemcsak a középkori és a jezsuita iskolák tapasztalatait, de a protestáns pedagógia és didaktika racionális módszereit is átvették és gyümölcsöztették és így – ha szervezetében nem is – de valójában ismét eggyé lett a nyugati keresztyénség iskolaügye és tudományossága. Ezzel az egységes keresztyén tudományszemlélettel szemben lépett fel szellemtörténeti ellenzékként a felvilágosodás mozgalma. A tudományosság addig is érvényesülő racionális igényét eltulozva, a hitnek és vallásos meggyőződésnek, valamint az emberi viselkedésben minden érzelmi tényező rideg tagadásával valósággal új tudományos, filozófiai „vallást” kreáltak. A szabadgondolkodók, az új „vallás” követői, minden értéket tudományos igazság alapjára helyeztek, mégpedig egyenlő értéket adva minden ismeretrendszernek, tehát – nagyon találó kifejezéssel – *enciklopédikusan*.

A szabadgondolkodás, mint profán reformáció

Bármilyen furcsán hangzik, a szabadgondolkodók művelődéstörténeti radikális ellenzékiisége, revolucionizmusa, beleillik a reformáció általános jelenségébe: amíg a vallási reformáció – úgy a protestáns ekléziánizmus, mint a katolikus hierarhizmus – a szellemtörténeti istenhit vonalán halad vissza, „alakítja vissza” (re-formálja) a divinitás értékrendi alapjaira a megújított rendszert, a szekuláris reformáció az antik tudományosságig a profánum vonalán megy vissza, és a humanitás értékrendjét akarja újból érvényesíteni. Mint láttuk, a protestáns fejlődésvonalban nem okozott törést az antik görög filozófiai módszerek új alkalmazása, a jezsuitizmus nem volt hajlandó sem előre, sem hátra elmozdulni a középkor általános értékszemléletétől. Az evangéliumi keresztyén viselkedéstan az éltnek jóval nagyobb területén, sokkal több kötelezettséget rótt híveire, teljesítésüket a hívek szabad lelkiismeretére bízta. A katolikus viselkedéstan elhanyagolta az embertársak iránti kötelezettségeket, megszigorította és a gyóntató pap kizárólagos ellenőrzése alá helyezte az isten tiszteleti kötelezettségeket. Erre mondták a szabad gondolkodók, hogy nem a jezsuiták a képmutatók, hanem tanításuk és tanítványaik, hiszen az előírt szertartási részvétellel, bizonyos kifejezések és mozdulatok formális alkalmazásával az egyházhoz hű katolikus hívő bármilyen súlyos vallási tartozását is leróhatja (Bourbon Henrik: Párizs megér egy misét!). Általános művelődéstörténeti szempontból ez a divinitási és humanitási reformáció – a faji, vérmérsékleti, nemzeti és politikai eltérések mellett – nyugat Európa keresztyén neveltsége közötti különbség eredménye. A Római

Impérium individualizált népe valójában sohasem fogadta el az apostoli gyülekezeti rendet, és Konstantin cézárizmusa a hierarchia megerősödésének kedvezett. Itáliában egyáltalán nem, Galliában és Hispániában pedig alig volt képes az európai (germán) öntudatos, autonóm polgáriság a Babilonból induló, Rómával általánosult kozmopolita polgáriság visszaszorítására, a szekurális, profán értékrendnek a krisztusival való helyettesítésére. A neolatin társadalom tehát szívesen fogadta a jezsuiták által kínált, egyházhűségnek nevezett könnyebb és kellemesebb üdvösség szerzési lehetőséget, a szabad lelkiismeret kijátszhatatlan önkontrollja helyett, amit a kálvinizmus még gyülekezeti ellenőrzéssel is súlyosbítottak. Csak természetes, hogy a rendi társadalom hatalom birtokosai – úgy az uralkodók, mint a nemesség – számára is kényelmesebb volt a gyóntató pap időnkénti és tetszőlegesen igénybe vett ellenőrzése. Szertartási hitbuzgalom és csak a józan ész által korlátozott, hedonizmusig menő szabad gyakorlati élet. Ez az értékrendi felületesség és tartalmi ellentmondás híven fejeződik ki az ibérikus (barokk) képzőművészetben.

A jezsuitizmus és a szabadgondolkodás módszertanának azonossága

A radikális ellenzéki, forradalmi szabadgondolkodó eszmerendszer csak egy ilyen ellentmondásos értékrendű társadalomban foganhatott meg és fejlődhetett ki, mint az újkori – elsősorban francia – katolikus, monarchikus rendiség volt. A visszásságot egyáltalán nem érezték a „nagy” szabadgondolkodók. A tudósi allűröket, pózokat a ráció követelményeivel összetévesztő, divatmajmoló arisztokrácia és gazdag polgárság hóna alatt vígan hirdették a brutusi respublica viselkedéstanát, egyáltalán nem alkalmazva azt saját koruk társadalmára. Bizony, az antik társadalomban az értelmiségiek pénzen vásárolt rabszolgák voltak, értékük gazdasági hasznuk függvénye volt, mint minden az értéke a plutokráciában, a pénz egyeduralmában. A szabadgondolkodók is csak rabszolga barmok lettek volna, Rousseau talán lehetett volna egy kispénzü öregedő római nő stricije és szobainasa, de Voltaire semmiképpen sem vihette volna többre a latrinatakarításnál. Az antitradicionalista felvilágosodás történettudománya ugyanis elvetette azt a bibliai-keresztyén és barbár-nemzeti történelmi hagyományt, amelyen a protestánsok tovább haladtak, helyette egy metagnosztikus, filozofikus, utólagosan elképzelt társadalmi rendet vetítettek vissza az ókorba és ebből vezették le minden „tudományos” szentenciájukat. A szabadgondolkodók mentségére szolgál, hogy ebben a tevékenységükben éppen ellenlábasaiknak, a jezsuitáknak a módszerét követték, akik szintén megtagadták a hagyományokon alapuló protestáns történetírás eredményeit és helyette a katolikus dogmatizmus apologetikus céljainak megfelelő képet vetítettek vissza a történelembe.

A racionális tudományosság

A Kijelentett Isteni Értékrendet, a Szentlélek sugalmazó erejét kétségbevonó vagy éppen megtagadó felvilágosodás leállította a hittudomány fejlődését, egyoldalúvá tette a tudományosság általános vezetését átvevő filozófiát, a józanész elnéző korlátlanságába csúsztatta az etikát, politikai célok szolgálatába állította, publicisztikává hígította a történetírást és a literatúrát. Feltétlen kedvezett viszont az anyagtudományoknak, fizikának, kémiaának, geológiának, asztronómiának, földrajznak, természetrajznak, biológiának, botanikának, zoológiának, antropológiának, néprajznak és mindazoknak az ismeretrendszereknek, amelyeket eme természettudományok egzakt eredményeire lehetett felépíteni. Az emberi társadalom jelenségeinek törvényeit kutató, leíró és rendszerező tudományág, a későbbi korokban olyan nagy fontosságra emelkedett társadalomtudomány, a szociológia, a felvilágosodás után önállósult az anyatudományból.

A jogtudomány fejlődése

A *jogtudomány* a tradicionalista természetjogászok munkássága folytán, a társadalom nagy gazdasági, műszaki és közlekedési lendületének igényére virágzó fejlődésnek indult. Az alap az ősi keresztyén és pogány nemzeti szokásjog összegyűjtése, leírása és rendszerezése volt, azonban a politikai és jogi humanizmus a szélsőségesen individualista római jog befolyását kényszerítette a rendszerezésre. A felvilágosodás antitradicionalista szabadgondolkodói a protognosztikus Törvény tagadásával, csak a tudatos hatalmi legiszláció által alkotott és egyértelműen írásba foglalt magatartás modellt fogadták el jog gyanánt. Mivel a szigorúan alkalmazott minta az a római jog volt, amelyet a szabadgondolkodók hamis történelem szemlélete alapján megállapítottak, végzetes anomáliák – pl. a családi tulajdonnak egyéni tulajdonként való felfogása, a föld felületnek és a természet más részének tulajdonjoga – keletkeztek az európai jogszemléletben. A kodifikáció általános követelménye pedig rögzítette és állandósította Európa tételes jogában ezeket és az ezekhez hasonló ferdeségeket, holott nem egyeztethetők össze a Homo Sapiens Antropus általános erkölcsi meggyőződésével.

A szélsőséges individualizmus társadalomszemlélete

A szabadgondolkodók hamis történelemszemlélete, a ráció egyeduralkodó voltának a materializmusig való szélsőséges alapul vétele, minden érzelmi tényező befolyásának az emberi viselkedésre való tagadása, végzetes kárt okozott a társadalomelmélet egész későbbi fejlődésére. A mai ember számára is evidensnek tűnik a minden oldalról hangzó felfogás, hogy a társadalom egyenlő, szinguláris egyének, azaz biológiai egyedek összessége, hogy természetes emberi közösségek nemcsak nincsenek, de nem is voltak – holott ma is és a múltban is minden ember családban születik és nevelkedik. Hogy a társadalomtörténetnek egyetlen fejlődési vonala van, a polgári, hogy a feltételezett ősközösség (majomember-falka?) után a rabszolgaság, azután a feudalizmus, végül a polgári társadalmi rend következik, hogy ezeket el lehetett fogadtatni értelmes emberekkel, annak ellenére, hogy ilyen társadalom fejlődés sehol nem volt a Homo Sapiens Antropus történetében – az egyszerűen érthetetlen. Szerencsére, az emberiség inkább a maga tapasztalatainak megfelelően viselkedett mindennapi életében, bár látszólag elfogadta a felvilágosodás óta divatos abszurd társadalom elméletet.

A közgazdaságtan születése

A társadalom természeti, materiális szemlélete pozitív gyümölcsöt is termett, a közgazdaságtan új tudományát. A társadalmi jelenségek tudományok vizsgálata lehetővé tette az egyik legfontosabb emberi tevékenység, a gazdálkodás, objektív működési szabályainak a megállapítását. A termelés, a fogyasztás és a forgalom, valamint ezek alaptényezőinek, a természetnek, munkának, tőkének törvényszerűségei, továbbá a gazdasági érték és azok ütköztetése, a piac, nem utolsó sorban a pénz és hitel társadalomban érvényesülő természeti szabályosságai olyan rendszeres ismeretanyaggá, tudománnyá álltak össze, hogy meghatározó befolyásoló tényezőivé lettek a társadalom további fejlődésének. Jellemző, hogy a közgazdaságtan megszületéséhez az újkori angol társadalomban találkoztak össze a lehetőségek. Az ősi kelta-angolszász-normannfrancia szokásjog által biztosított gazdasági fejlődés, a feudális főnemesség és az autonóm polgárság között egyensúly létesítő protestáns alkotmányos királyság jogrendje, az évszázadok óta ható lombard hitelgazdálkodás, az ipar gyors fellendülése és nem utolsó sorban a tengeri hajózás és más közlekedési lehetőség gyarapodása szolgált alapul a közgazdaságtan kialakulásához. Tudományosan alátámasztották az emberiség ősi szabadságvágyának újkori politikai igényű megfogalmazását, a liberalizmust, a szabad verseny követelményének, mint az eredményes, jó gazdálkodás alapfeltételének imperativusával. A tőkés gazdálkodás, a kapitalizmus nem folyománya a kálvinizmus puritán erkölcsstanának, csak élt az evangéliumi keresztyénség gazdaságsszemléletének lehetőségével és felújította a Babilonból induló

ősi pénz és hitel gazdasági formát, kiterjesztve azt az Európai Jogközösség által biztosított egész területre.

Felfedezések és találmányok

A felvilágosodás meggyorsította a természettudományok és azok alkalmazásának a fejlődését, különösen a gyógyászat és a legkülönbözőbb ipari és gazdasági ágakban. Az elméleti tudomány és gyakorlati felhasználásuk egymásra való kölcsönhatása nagy eredményeket hozott a felfedezésekben és találmányokban. Tartozunk az igazságnak annak a megállapításával, hogy a természettudományok élenjárói nem a szabadgondolkodók, hanem teológusok, papok voltak, elsősorban protestáns lelkészek, de a katolikus szerzetesek, sőt a jezsuiták is kivették részüket belőle.

A logosz, a beszéd értékvesztése

A *tudományos irodalom*, az enciklopédia alapozta meg a szabadgondolkodók művelődéstörténeti becsületét. Nem véletlen, hogy franciául a felvilágosodás mozgalmát enciklopédizmusnak mondják. Valójában a racionalizmus követelménye volt minden emberi tevékenységnek a tudásban konkretizálódó, a józan értelem mértéke alá való helyezése. Ehhez volt szükség a tudományok könnyen elsajátítható rendszerezésére. A szabadgondolkodók nem művelik a tudományokat, hanem beszélnek a tudományokról. Jellemző a felvilágosodás korában induló új tudományok elnevezése, a „lógia” – geológia, biológia, antropológia, szociológia stb. – a „beszéd”, hogy nem a tudomány eredeti, ősi feladatának, a legnagyobb eszmei értékek egyikének, az *igaznak* a kutatását és törvényeinek a rögzítését tartja a tudomány feladatának, hanem az arról szóló beszédet. Tudnunk kell, hogy eredetileg a gondolatalkotás egyedül álló eszköze volt az emberi beszéd, és nem véletlen, hogy a monoteizmusban az abszolút sacrumot, az istenséget illetik az *ige* (logosz) elnevezéssel, melynek hirdetése még a 16. századi vallási reformáció idején is a keresztyén egyház legfontosabb kötelessége volt. Csak a keresztyénségnek és magának az istenhitnek az emberi célokat meghatározó voltának a 20. század közepén történt elvesztése után értéktelenedett pejoratívvá a beszéd, a lógia, a szociológia, ideológia, politológia és társaik által propagált mindenféle izmus keserű tapasztalatai folytán.

A szabadgondolkodás publicisztikája

A szabadgondolkodók világtörténelmi fontosságát *publicisztikai*, közírói tevékenységük adja. A politikai humanizmusnak, az antik, klasszikus római reszpublika szabadságrendszere felelevenítésének a művelődéstörténeti folytatása volt a felvilágosodás politikai szabadgondolkodása. Ezt hirdette, propagálta és terjesztette az újkor minden eszközével a felvilágosodás publicisztikája. Sőt – mint láttuk – az enciklopédisták az eszmeterjesztés eszközéül, az ismeretterjesztés anyagául használták a tudományokat, hogy a szépirodalmi és képzőművészeti terjesztési formákról ne is beszéljünk. A tájékoztatás eszközei, a sajtó, a könyvnyomtatás és periodikák vitték el a felvilágosodás liberális eszméit a világ minden művelt olvasójához. De csak azokhoz, tehát Európa akkor kisszámú és a társadalmi tekintély nem éppen magas fokán álló értelmiségieihez. Ugyanis a gondolat és eszmeterjesztés, a tájékoztatás legfőbb és leghatásosabb eszköze, a 20. század közepén feltalált elektronikus sajtóig, a templomi szószékek és az ezek befolyása alatti iskolák voltak. Bizony, a felvilágosodás szabadgondolkodóinak eszméi az egyházi intézményeken át jutottak el a társadalom tömegeihez és döntéshozó hatalom birtokosaihoz, a racionalizmus egyéb tanításával együtt. Hogy ezt még a mai kor publicistái sem tudják – ha tudják, tagadják – az nem változtat ezen a történelmi tényen, mert még a mi egészen szekularizált és profanizált korunkban is a Homo Sapiens Antropus kultúrájának legnagyobb mennyiségi és minőségi hordozói az egyházak.

Az enciklopédisták tájékozatlansága

Az emberiség felvilágosítását, az igaz tájékoztatást akarták enciklopédiájukkal a szabadgondolkodók, maguk viszont annyira tájékozatlanok voltak a világ, a társadalom, az élet és az ember vonatkozásában, hogy az megdöbbenő. Még megdöbbenőbb az a tény, hogy az emberiség történetének későbbi alakulását a szabadgondolkodók téves tájékoztatása döntően befolyásolta. A klasszikus respublica fantomjának imádatában a haladás lerombolandó akadályának látták a középkor minden intézményét – elsősorban a hierarhikus egyházat és a feudális rendiséget – elfeledkezvén arról, hogy a középkor nemcsak történelmi valóság, hanem intézményei tovább élnek és egyszerűen az emberiség fejlődését jelentik. Nem ismerték koruk társadalmi életét, mert strucc-mentalitásukkal látni sem akarták azt, amit tagadtak, azt híván, hogy amiről nem tudnak, az nem létezik. Az ember boldogságát jelentő Szabadságot kozmopolita szolitarizmusban, olyan egyedüliségben keresték, amelyben minden ember ellenfele a másiknak. Benne éltek, de mégsem vették tudomásul, hogy a lelkiismeret, a hit szabadságát nem a vallás eltörlése, hanem intézményeinek egyenlősége jelenti. Európa nagy társadalomtörténelmi vívmánya, a legnagyobb természetes közösség, a nemzet és a nemzetállam, kialakulása és megszilárdulása nem felszámolandó, fejlődést gátló feudális betegség – mint a szabadgondolkodók és radikális utódaik azóta is állítják –, mert a nemzeteknek és tagjainak egymás közötti egyenlő szabadsága volt az európai történelem későbbi alakulását meghatározó pozitív célja. Nem akarták észrevenni, hogy még a felvilágosodás respublicája is az újkori nemzetállamban realizálódhatott, a ráció igényével létrejött alkotmányos monarchiákban.

c) A felvilágosodás művészete

A klasszicizmus

A szellemtörténetben az illuminizmus mint pseudoracionalista epizód jelenik meg. Nem alkotott önálló esztétikai kifejezési formát sem, hanem – ellentmondásosságára jellemzően – az ibérika (barokk) útján fejlődött és terebélyesedett ki, csak később fogadta sajátjául a racionalizmus a vele párhuzamosan, az itáliai humanikából (renaissance) fejlődő stílusát, a *klasszicizmust*.

Itáliai és ibériai humanika

A *humanika* (renaissance) ember központú értékrendje gyakorlatias célú lévén nem törekedett az eszményi megvalósítására. Költészete, szépirodalma csak tartalmában különült el a középkori misztikától, amennyiben klasszikus, szekuláris témát elevenített fel, vagy kora társadalmának profán igényeinek a kielégítésére törekedett. Nem véletlen, hogy a színjátszás (nem a drámaírás!) területén jutott legmagasabbra a humanika művészete – nem tekintve persze a képzőművészetet – hiszen ezt igényelte a kor városiasodó társadalma. Ennek kiszolgálási igénye lendítette fel a drámaírást is. *Shakespeare* a humanika legismertebb költője, színész, drámaelőadó, Thália pap volt, és óriás értékű irodalmi életműve kora részéről csak olyan volt, mint manapság a filmek forgatókönyve. Különböző a humanika kései irodalmi és képzőművészeti alkotásainak józan, tárgyilagos életszemlélete szolgált alapul az újkori önkifejezési formájához, a klasszicizmushoz. A vallási reformáció józan idealizmusa óvakodott az ibériai (barokk) túlzásoktól és inkább az itáliai humanika (renaissance) kifejezési eszközeit használta.

Az ibériai a szabadgondolkodó farizeizmus kifejezője

Az *ibériai* (barokk) látszólag össze nem férő ellentéte az illuminizmus szellemének. Azonban az illuminizmus életidegensége legfeljebb csak felszínes divatot volt képes kiváltani kora társadalmában és ennek a felszínességnek esztétikai kifejezésére éppen az ibériai (a barokk) volt a legalkalmasabb. A szabadgondolkodók egész életvitele legnagyobb elvi ellenfeleiknek, a spanyol hidalgóknak a szolgai majmolása. Nemcsak a parókás, bársonynadrágos, krinolinok,

selyemharisnyás öltözködési francia divat – a ruha alatt pedig szennyes, bűzös mosdatlanság és tetű – de egész viselkedésük is elvi ellentétben állt azzal, amit hirdettek. Megtagadták a középkor ősi szokásait fenntartó értékrendet, elsősorban a rendi egyenlőtlenséget, de életük minden igyekezetével és a környezetükben élő emberek semmibevevélével kiválni akartak, társadalmi hatalomra törekedtek, a brutusi egyenlőség hangoztatásával a szellem cézári diktatúráját igényelték maguknak. Az ibérika erkölcsi álszentsége szépen összeillett a szabadgondolkodók farizeizmusával és eredményképpen a felvilágosodás lett a valóságot szép felszínnel elleplező ibérika (barokk) elterjesztője és fenntartója. A funkcionalitást követelő építőművészet szívesen alkalmazta ezt az olcsó felszínes megoldást, amely a humanikus, gyakorlatias belső tér elé egy meggörbített vonallal vagy felülettel megkönnyítette egy szép külső varázslását. A felület művészete, a festészet addig nem tapasztalt fejlődési lehetőséget kapott a barokkban, az anyagtalan művészet, a zene pedig valójában most indult önálló fejlődésnek az ősi népzene és a középkori templomi zene alapjain, hiszen egyikük sem ütközött az illuminizmus nem létező moráljával. Semmiképpen sem viselhette az ibérikus köntöst a felvilágosodás irodalma, nemcsak azért, mert a barokk formát már lefoglalta magának katolikus hős eszményítése, hanem elsősorban azért, mert a gondolat leírása, szövegbe foglalása éppen az eszme felszínre hozását jelenti.

A klasszicizmus rideg racionalizmus

A felvilágosodás eszmerendszerének művészi kifejezése új formát igényelt, szellemtörténeti kapcsolódása folytán önként adódott a klasszikus ókor kifejezési modora, a *klasszicizmus*. A szépirodalom a humanizmus továbbvitelével próbálta megeleveníteni azt, amit a felvilágosodás klasszikának állított, azonban életidegensége csak száraz formalizmust eredményezett. Ezért született meg olyan később a racionalizmus képzőművészeti kifejezője, a klasszicista építészet. Azonban ez hiába törekedett a gótika felváltására a vallási élmény szolgálatára, az ibérikát maga mögé tudta kényszeríteni, de végül is csak az illuminizmus radikális politikai ideológiájának lett a stílusa. Milyen művészi forma fejezheti ki racionalizmus rideg érzelm tagadását, hiszen a művészet az érzelmek érvényesítését jelenti? A klasszicista épület kifejezi a józan értelem világosságát, azonban ez hideg fényű, életidegen, kiválóan alkalmas hát a politikai kényszerhatalom ábrázolására. Az a klasszika, ami az európai társadalom mindennapi életében nyilvánult meg, a maga mértéktartó, józan, kiegyensúlyozott gyakorlatiasságával, meghatározta az újkor polgári társadalmának építészetét, amely csak külső, harmonikus formáját kölcsönözi a tulajdonképpeni republikánus imperializmustól, valójában átmenetet alkot az eszmei utód, a 20. századi modernizmus felé.

d) A Kétely szisztémája

Hit és kétely

A *Felvilágosodás* (illuminizmus, aufklärung, szabadgondolkodás) nem tudta önmagát elhelyezni az emberiség művelődéstörténetében. Önmaga fogalmának a meghatározása – az előítélet nélküli, tárgyilagos, észszerű értékelés – is hiányos, mert nem tartalmazza a racionalizmustól megkülönböztető differencia specifikáját. Tartalma, a tagadásig is elmenő *kétely*, a szkepszisz, nem az újkorban felfedezett módszere az emberi gondolkodásnak, hiszen egyidős vele, azaz az emberiséggel. Végig ott volt az emberi szellem történetében, mint az Egyetlen, Örökkévaló, Mindenható, Gondviselő Isten hitében való elbizonytalanodás, hogy talán nem Egyetlen, talán nem Örökkévaló, talán nem Mindenható, talán nem Gondviselő és talán nem is létezik. A Homo Sapiens Antropus fajának egész történelme során mindent azért tett és alkotott, mert Istenben hitt. Ezt az istenhitet kísérte végig a kétely, mint a zenei ellenpont kíséri a melódiát. A kételynek csak a megfogalmazása, kimondása és rendszeres alkalmazása kezdődik a 17. századi felvilágosodással.

Mohamed szerint az tekinthető istenhitnek, amelynek kijelentése írásos rendszerbe van foglalva („Könyves Vallás”), az egyéb hiedelmek csak babonák. A Kételynek ezt az írásos rendszerezését végezték el a szabadgondolkodók. Legjelentősebb tételük az anyag nélküli létezés tagadása, a materializmus, amely azóta ott van az ember egész szellemi tevékenységében, mint a tehetetlenséggel, a hanyatlással szembeni Eszmény felé emelő hit számlálójának a nevezője.

A felvilágosodás közvetett kultúrája

A kételynek, a tagadásnak nincs, mert nem lehet, kultusza, illetve perverz volna az imádata. Kultusz híján hiába keressük hát a tagadásnak, a negációnak vagy a szkepszisnek a kultúráját, mert az csak abszurd álkultúra lehetne. A felvilágosodás erkölce, tudománya, művészete felbecsülhetetlen értékű mennyiségben és minőségben ott van az utolsó évszázadok minden szellemi tevékenységében: a másik ember hitének és meggyőződésének a tiszteletében, mások tetszés szerinti cselekvésének eltűrésében, a feltétlen kényszerhatalom polgári szabadsággal való *joggá* korlátozásában, a tudományos kutatásokban, kísérletekben, felfedezésekben, minden esztétikai irányzatban és próbálkozásban, a klasszicizmustól a romantikáig. És ott van a legújabbkori történelem minden reformjában és revolúciójában.

A felvilágosodás eszmetörvénye

A felvilágosodás ideonómiáját tehát nem a 17. és 18. században, hanem a 19. és 20. században kell keresnünk, mert korunk moralistái – konstruktívek és destruktívek egyaránt –, tudósai és művészei mind a szabadgondolkodás eredményeinek a kifejezői.

III. A KULTÚRA HASZNA: A CIVILIZÁCIÓ

1. A társadalmi rend

a) A fejlődés dinamikája

A publicisztika ferdítése

Az újkor történetének pozitív eredményei mind a reformizmusnak, az evolucionizmusnak köszönhetőek. A társadalom mindennapjaiban, az újkor egész publicisztikájában azonban csak a forradalmakról beszélnek, mint a haladás lehetőségeiről. Ez a megtévesztés annak a gondolatrögzítési és terjesztési sajátosságnak a folyománya, amely mindig a rendkívülit, a szokatlant, a természetellenest regisztrálja, és ezzel lehetetlenné teszi az egészséges, építő eszmeterjesztést, a valóban progresszív propagandát. Ez látszik a sajnálatosan minden fejlődési fokozaton lemaradó katolikus társadalmakon. Hogy pedig a minden vonzalmi tényezőt kizáró, csak a gyűlöleten alapuló osztályharcos, „emberboldogító”, logikátlanul szocializmusnak nevezett politikai rendszer a Homo Sapiens fejlődéstörténetének a végén uralomra juthatott – az az ember egyetemes értékrendi válságának a bizonyysága.

Fejlődés vagy forradalom

Az irigyelt katolikus klérus saját állításaival tudatosan fordul szembe, és nagyon gyakran öncélúan, magának a józan tudományosságnak a kárára. Amint a protestáns egyházak hivatásuknak megfelelően visszavonultak a vallásgyakorlati, a liturgikus cselekmények, a hittudomány, a hitoktatás, a pásztoráció, a diakónia vagy az azt kisegítő tevékenységek területére, átengedve a

szekuláris művelődés egészét a tudományos, művészeti, művelődési, gazdasági, egészségügyi, szociális, politikai és egyéb tevékenységeket a társadalom szabad szervezkedése számára, az újabb szellemi és társadalmi irányzatok, mozgalmak követői is szükség szerinti szervezeteket hoztak létre. Ahogyan a középkori szerzetesrendek és azok polgári szervezetei, az iparos és kereskedő céhek, tudományos testületek – köztük maguk az autonóm polgár városok és községek – megszerveződtek, úgy tömörültek testületekbe, céhekbe, társulatokba, szövetségekbe az újkor mozgalmi. Elsősorban gazdasági és kereskedelmi társulatok alakultak, de egyetemes társadalmi célúak is. Közöttük a legnagyobb hírre és társadalmi befolyásra emelkedett a felvilágosodás általános, haladó, társadalmi, művelődési és népjóléti célokat maga elé tűző *szabadkőműves* mozgalom. A protestáns társadalmakban senki sem ellenezte a *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* jelszavát zászlájára író mozgalom tevékenységét, azok nyíltan működtek, de sokszor titokzatosságot maguk melletti propaganda céljára használva még a szektáknál is zártabb titkos társaságokat alakítottak. Hogy a szabadkőművesség nemcsak titkos, hanem tiltott szervezet is lett az ún. reakciós társadalmakban, az elsősorban a velük szemben, mint a felvilágosodás zászlóvivőivel szemben ádáz harcot folytató Jezsuita Rend titkosságának az ellenhatása. Így történt, hogy a jezsuiták „titkaiból, bűnös üzelmeiből” legtöbbet a szabadkőművesek ismertek, a szabadkőművesekéből a jezsuiták, mindkettő – valószínű – sokkal többet, mint amennyi „bűnös, titkos üzelem” egyáltalán volt. Így lopózott be a szabadkőműves eszmék közé a dogmatizmus és az önkényuralom elleni legális eszközökkel, reformokkal haladó tevékenység mellé a radikális illegálitás, a forradalmiság, az ateizmus, az általános vallásellenesség, az egyházellenesség, az anarhia és a nihilizmus propagálásának a megtűrése – amely később a minden hatalmat és tekintélyt felszámolni akaró brutusi republikánus forradalmiságra vezetett – amelyek nem jellemzők a felvilágosodást, a szabadelvűséget önzetlenül szolgáló szabadkőműves mozgalomra, még kevésbé a felvilágosodásra. A keresztyén ideonómia fejlődési útján „legálisan” haladó felvilágosodási mozgalmat ugyanis a vele szemben álló tilalom és kényszer radikalizálta. A protestáns országokban a társadalmi fejlődés eszméit azok reformokkal való megvalósításának útján nem akadályozta semmi, eljutottak hát az újkor általános fejlődési szakaszának megfelelő politikai rendszerhez, az alkotmányos monarhiához, és később a liberális demokrácia rendszeréhez, a jóléti államhoz. A katolikus társadalmak kényszerhatalmi szervezetét, az abszolút monarhiát és a dogmatikus klérust csak forradalmi, illegális kényszerrel lehetett eltávolítani, amelynek megtörténte után a republikánus politikai rendszerekben megszűnt a szabadságot korlátozó kényszer, de a keresztyén értékrend alapjaiban megmaradt. A kelet-európai despotikus monarhia és ókori ortodoxia még a nyugat-európai racionális és pragmatikus, józan gondolkozási szabadságot is elutasította, ezért a keleti forradalmak nemcsak a társadalmi kényszerhatalom befolyását szüntették meg, hanem az egész hagyományos keresztyén értékrenden alapuló társadalmi szerkezetet is. Ha az ókori ortodoxia nem tiltotta volna a keresztyénség nyugati fejlődésének minden irányát, a katolikus és a protestáns reformáció egészét, az ateizmus nem vált volna államvallássá.

A keresztyén értékrend térhódítása

A nyugati keresztyénségből, a protestáns és katolikus társadalmakból a felvilágosodás eszméi a szabadkőműves mozgalmon át – mint láttuk – kiterjedtek a keleti ortodox népek értelmiségére, annak a nyugatitól különböző neveltségének függvényében, majd a nyugat-európai keresztyén értékrendet gyakorlatban elfogadó, haladó zsidó felekezetekre, majd az oszmán impérium haladó értelmiségére is. Ezek következtében a vesztfáliai béke által létrehozott nyugat-európai (protestáns és katolikus) országok közössége Európai Jogközösséggé bővült. Azokat az országokat és államokat is magába foglalta, amelyeknek értelmisége Krisztus társadalmi értékrendjének a nyugat-európai keresztyén gyakorlatban évezredek alatt kialakult rendszerét a felvilágosodás közvetítésével a magáévá tette.

A szabadgondolkodás kételyének az Eszmény irányával szembeni, tehetetlenség felé ható visszahúzó ereje – az ostor dinamikájának fizikai törvénye szerint – nem hátráltatta, hanem felgyorsította és felerősítette a racionalizmus társadalmi érvényesülésének folyamatát és vitathatatlanul egyértelművé tette az *értelemnek* minden más emberi erénnyel szembeni elsőbbségét. A történelmi emberi erények, a származás, a testi erő, vagyon, ügyesség, jólneveltség, társadalmi állás és kapcsolat mind értékek maradnak, de csak a tudást hordozó értelem, az intelligencia mögött. Persze, ez csak a ráció igényének a bejelentése volt, de egyben a szellemi és társadalomtörténeti fejlődés elé tűzött feladat is. Fejleszteni kell a tudományt, az episztémát, a goziszt, hogy az emberek értelmesek, tudósok, műveltek, eruditusok, literátusok legyenek, hogy az értelmileg, szellemileg kiválók hatalma által vezetett jövőbeli áhított társadalomban, a szellemi arisztokráciában, gerontokráciában, azaz episztokráciában a közélet vezetői lehessenek.

b) *A gazdálkodás racionalizálása*

A test, az anyag a kutatás tárgya

A lelkiismeret és gondolat szabadságának igénye a reformációval az emberi törekvések első helyére került, és a humanitásnak már a középkorban is elismert értéke az újkorban egyetlen értéke lett a szekuláris etikának: Az ember számára a minden érték meghatározására szolgáló értékrend alapja maga az Ember. A racionalizmus, a tudomány új módszere és útja is az ember szempontjából értékeli a mindenséget, az élettelen és élő természetet, a társadalmat, és magát a testből és lélekből álló embert, az antropológiát. Az ember lelkével, örököseivel részével foglalkozott a kultusz felépülő kultúra tudományossága a kezdetek óta, az újkor tudomány tárgya tehát az ember anyagi része, a teste lett, és a nem anyagi részével, az ember életével és szellemével is, mint anyaggal kapcsolatos létezőkkel foglalkoztak. Ezeknek megfelelően az emberi társadalomnak, mint a természet részének a tudományos vizsgálata, a szociológiának nevezett új tudomány is az anyagi makrokosmosz és mikrokosmosz kutatásával foglalkozó természettudományok sorába illeszkedik.

Mindent az anyagi oldaláról nézni

Ahogy a természet tudományos kutatása kívülről befelé halad, a geográfiáról és geológiáról az ezek törvényszerűségeit megállapító fizika felé, úgy a társadalom tudományos kutatása is kívülről befelé halad, az etnografiáról és szociografiáról az ezek törvényszerűségeit rögzítő ismeretrendszerek felé. Az anyag oldaláról közelítik meg a társadalmat, szigorúan az értelemnek, a rációnak kizárólagos szemléletével, figyelmen kívül hagyva minden érzelmi és indulati tényezőt. Felfedezik az ember létfenntartására elengedhetetlen anyagi javak biztosítására irányuló törekvésnek, mint az ember akarati cselekvése indítékának fontosságát. Olyan újszerűen hat ez a felfedezés az addig évezredek óta elfogadott inmateriális indítékok mellett, hogy valósággal megvilágosodásnak tűnik és *felvilágosodás* nevet ad az egész szellemtörténeti korszaknak. Ahogy a reggel fényében az erdő fáinak prózai tárgyakként látszanak, az éjszaka sötétjében a fák sejtelmes neszétől és zúgásától borzongó ember, bár még mindig hallja, elhanyagolható kísértő jelenségnek vesz mindent, ami a fák anyagi, tárgyi valóságával nem kapcsolatos. Bár a felvilágosodás materializmusa sohasem állította, hogy az emberi cselekvés *egyetlen* indítéka volna az anyagi érdek, a gazdasági haszon, az emberi szellemtörténet későbbi nemzedékei ezt mégis így tartják számon, és erre a torzított ténymegállapításra építik fel ideológiai értékrendjüket.

A gazdaságtan kialakulása

A gazdaságtan tudománya megszületésének feltétele az a fejlett és differenciált gazdasági tevékenység volt, amely Európában a középkori társadalmi fejlődés végére kialakult. Ennek megvalósítója a két történelmi, társadalmi fejlődési út eredményeképpen kialakult kozmopolita babiloni-bizánci-római individualista (civis) polgárságnak és a gentilikus (vérségi-nemesi), feudális, nyugat-európai, rendi (burgius) polgárságnak egyesülése volt, az emberi jólét eszközének, a vagyonnak szerzését megengedő (a leglogikusabban Kálvin által megfogalmazott) új keresztény viselkedéstan erkölcsi befolyása alatt. A kozmopolita polgári élet vidáman átvészelte a középkort Itália római jogú városaiban és a provinciák püspöki municipiumaiban, és az anyagi jólét kecsegtetésével hatása a gentilikus társadalmakra is kiterjedt. A szerzetesrendi közösségek mintájára szerveződött feudális polgári közösség már a középkori Európában is nagy befolyással bíró társadalmi alakulat volt. Később a birtoktalan nemesi származásúakkal és a tekintélyes polgároknak nemességhez jutásával megerősödve, az erények rangsorában első helyre emelkedett intelligenciának, értelmiségnek a vezetése alatt, a reformáció által hozott szabad lelkiismeretnek, a munka becsületének, valamint a becsületes munka eredményének, a vagyonnak a társadalmi tekintélye, a kozmopolita polgárság eredményeinek csábító volta olyan sikeressé szervezte Európa hétköznapi életét, hogy az a feudális urak és fejedelmek elé is a polgárosodás vágyott célját állította. Nem véletlen hát, hogy abban az angol társadalomban alakultak ki elsőnek az autonóm polgári igények szerinti gazdasági lehetőségek, amelyben a kelta, az angolszász és normann hűbéri arisztokratikus hagyományok mellett a középkor minden népi hagyományán felépült szokásjog is virágzásnak indul, érvényesítve úgy a germán, mint az itáliai polgári értékek érvényesülését, ahol a középkori római klérus magáévá tette a kálvini helvét hitvallást, és ezeknek megfelelően megalkotta a protestáns alkotmányos monarchia közhatalmi szervezetét, amely biztosította a gazdasági fejlődés legfontosabb lehetőségét, a *szabad versenyt* lehetővé tévő polgári szabadságot. Nyugat-Európa népessége számbelileg nagyon meggyarapodott és elvárosiasodott, polgárosodott. Szükségleteinek kielégítésére a családi autarkia felépülő feudális, gazdasági rend nem volt képes, mert az csak a család szükségletének kielégítése utáni feleslegét értékesítette. Csak piacra irányzott árutermeléssel lehetett a felduzzadt lakosság igényeit kielégíteni. Az árut a fogyasztóhoz kellett szállítani, forgalmazni kellett, és ez a kereskedelem fontosságát elsőrendűvé emelte. A szállítás eszközeinek és közlekedési útjainak a megalkotása, annak tudományos elméleti és gyakorlati, műszaki megszervezése és kivitelezése előfeltétele lett a természeti, fiziokrata, gazdasági rendszerről a többtermelést biztosító piaci gazdálkodásra, a merkantilista rendszerre való áttérésnek. A kedvező társadalmi, hatalmi helyzetben nyílt lehetőség a gazdálkodásnak olyan nagymértékű fejlődésére, amely szükségessé tette a gazdálkodási tevékenységekre vonatkozó ismeretek rendszerezését, az új tudomány, (az angol klasszikusnak nevezett) *közgazdaságtannak* a megszületését.

A közgazdaságtan irányító szerepe

Az utolsó évszázadok alatt a közgazdaságtan olyan ténylegesen egyeduralkodó, hegemon szerephez jutott az emberiség szellemi életébe, olyan elképesztően nagy és gazdag az irodalma és a publicisztikája, olyan nagymértékben éltek és visszaéltek eredményeivel a történelem legújabb politikai törekvései és mozgalmai, hogy nekünk a közgazdaságtan törvényeinek még vázlatos ismertetése sem lehet feladatunk, hanem – a kérdések áttekinthetősége érdekében – csak utalhatunk rájuk, amint az egész kérdéskörön áthaladunk. A gazdasági tevékenységeknek, a termelésnek, szállításnak és fogyasztásnak, valamint a gazdaság tényezőinek, a természetnek, munkának és tőkének a működésére vonatkozó szabályok ugyanúgy az emberi élet természeti törvényeiben gyökereznek, mint minden más társadalmi szabály is. A piac törvényei, a kereslet és kínálat szabályai érvényesülésük erejében felülmúlják a legnagyobb társadalmi kényszerhatalom befolyását is.

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági élet törvényszerűségeit nem a 17. és 18. századi közgazdaságtan találta fel, léteztek azok az ember gazdaságtörténetének kezdete óta. Az őstermelés, ipar, kereskedelem, gazdálkodás, üzlet, haszon, áru, érték, pénz, kölcsön, hitel, kamat, számvitel, számla, mérleg, kötelezvény, utalvány és a gazdálkodás minden egyéb fogalma ismeretes és használatos volt már az ókori Babilonban is, a középkori Lombardiában is, az újkor csak a meglévőt fedezte fel és gyarapította. A Homo Sapiens Oeconomicus pedig csak élt vele, alkalmazta, mint a fizikának, kémiaának és biológiaának a törvényeit: megismerte és befolyása alá vonta környezetét, az egész külső világot. Való igaz, hogy az anyagi érdek, a gazdasági haszon szerzésére indult az ember a földrajzi felfedezésekkel, a mezőgazdasági többtermelés tudományos szervezésével, az ipar termelékenységének forradalmi gyarapításával, a műszaki tudományoknak a közlekedésben való gyümölcsöztetésével, azonban a megszerzendő haszon csak eszközül szolgál az ember nem anyagi, örök, vágyott céljainak a megvalósítására.

A gazdálkodás célja a nemzet felemelkedése

Az anyagi javak összessége, minden gazdasági érték, áru és pénz csak eszköze és nem célja az életnek, tehát nem lehet az élet értékmérője. Az emberi életet, az ember anyagvilági tevékenységének folyamatát csak olyan cél teheti értékessé vagy értéktelenné, amely a folyamaton kívül létezik, tehát a földi élet után, az örökkévalóságban van – ha van. Ez érvényes úgy az egyéni, mint a közösségi életre vonatkozóan. Az egyén anyagvilági és azon túli céljait a vallásos hite és meggyőződése határozza meg, a megvalósítandó eszményének a függvényében. A közösségi célok azonban nem lehetnek élet utániak, hiszen a közösségek örökéletűek – viszonyítva a közösségi tagok életéhez. A legszűkebb társadalmi közösség, a család, valamint az azokat összefogó szakmai, tevékenységi és más közösségek a legtágabb közösségnek számítható nemzetig, mind szolgálhat az ember számára olyan (relatív) eszményt, melynek megvalósítására eszközül szolgálhat – minden más tevékenység mellett – a gazdálkodás, az anyagi javak és értékek előállítás. Ez is indokolja Európa népének nemzeti közösségekbe tömörülését, és a nemzetnek az újkori történelemben való mindent meghaladó szerepét. A nemzeti életnek kiváló segítséget adott a gazdálkodás, egyrészt az élet anyagi feltételeinek az előállításával, másrészt a nemzeti célok megvalósításának eszmei támogatásával. A nemzet elsőrendű céljai a polgárok szabadságán, egyenlőségén és testvériségén nyugvó, az egész életet átfogó, egységes közösség, tevékenységi közeget és célt adott a szabad verseny gazdálkodásának. A gazdálkodás számára viszont a nemzet, mint konkretizált társadalom, az egész társadalommal együtt a természet része, és ekként a gazdálkodás egyik fő tényezője. Célját a társadalom, a nemzet adja meg, hiszen a nemzeti, társadalmi lét eszköze. Ha az eszköz céllá válik, akkor – céltalanná lesz azzal, hogy önmaga a cél – önmaga és környezete rombolására fog szolgálni. A gazdálkodásnak a saját törvényei szerinti racionalizálása – az anyagi javak előállítási tevékenységéből minden érzelmi tényezőnek a kizárása – a termelés érdekében iparilag feldolgozandó anyaggá tette a természetet és benne az egész emberi társadalmat, abban a nemzetet, társadalmi osztályt és minden más emberi közösséget. A feldolgozás, felhasználás átalakítással, a réginek mássá változtatásával, rombolással jár. A racionális gazdálkodás törvényeivel él és visszaél az ember, fogyasztásra szánt áruvá dolgozza fel azt a társadalmat, amelynek szolgálatára eszközként hivatott – és mindezt mi célból?

2. A nemzeti lélek megújulása

a) Önkéntes, élő és ható közösség születik

A nemzet születése

A *nemzet*, a *natio* (a középkori latin neve: *populus*), a legkiterjedtebb természetes emberi közösség, csak az európai társadalomfejlődésben ismeretes. A honfoglalások korában, a hódító barbár népek megkeresztelkedésével alakult ki kezdeti formája, a középkori *Confederatio Christiana* által tagként elismert országok felkent királyainak és hódító nemességének a közössége. Alapja az azonos származás hagyománya, amely az azonos beszélt nyelvre – kezdetben csak a nemesség használati nyelvére – támaszkodhatott, de a nép által őrzött minden műveltségi és egyéb hagyomány, valamint a közös keresztény vallás és nem utolsósorban a honfoglalás körüli hőstettek hírének öröksége, és a mindezekben gyökerező közös erkölcsi, eszmei értékrend. A nemzetnek ehhez a műveltségi fogalmához döntő tényezőként járult a szilárd anyagi alapot adó *föld*, a *feudum*, amely a családnak, háznépnek otthont, az egész nemzetnek pedig *hazát* adott. Az ország, a *patrimonium*, a *feudum*, a földbirtok tartozéka volt a hozzátapadó *földnépe*, a földműves (paraszt), aki a hódító nemességtől kapott védelemért, békéért és biztonságért munkájának eredményével szívesen eltartotta urait királyával és annak katonai és polgári hadseregével együtt, tehát fenntartotta az uralkodó közületet, az államot. A hatalomtörténettel foglalkozó történetírás arra szoktatott bennünket, hogy a társadalmat a király, a tartományurak, a nemesség, tehát az uralkodó hatalom felől nézzük, holott az emberi társadalom és ennek legszélesebb közössége, a nemzet, nemcsak számarányánál fogva, de tényleges, természetes szerepe alapján is a föld népén alapszik, abban gyökerezik, abból él, illetve a föld népének a földje iránti ragaszkodásából. Ahogyan a földművesnek szilárd életalapot adott a jobbágybirtok és az annak a művelésére szolgáló gazdálkodási szakértelem, úgy adott szilárd alapot az iparos polgárnak az ő feuduma, a műhely és a maga szakértelme. Hivatásrendjükön, céhükön keresztül várost alapítottak, önmaguk feudális uraivá lettek. Volt egy polgári foglalkozás, amely nem anyagra és anyagiakra alapozódott, mint a föld, a műhely és ezeknek termelvényei, hanem feuduma egészében szakértelme, tudása, *írástudása* volt. Ez a klerikusok, írástudók, literátusok, deákok, eruditusok, tanult emberek rendje volt, előbb az egyházi és állami igazgatási és egyéb írástudást igénylő feladatok elvégzői, később az egész társadalom minden írásos és tudományos igényét kielégítő, a közéletben és a gazdálkodásban nélkülözhetetlen értelmiségiek.

A reformáció megteremti a nemzetet

A társadalmi valóságban nemzet létezett az európai államok megalapítása óta. Mint az állami kényszerhatalom alávetettjeinek a közössége létezett, de nem élt, mert nem ekként működött, mert nem volt a világon olyan cselekvés, amelyet valaki a nemzet tagjaként tett volna. A király és a kényszerhatalom többi birtokosa személyes vagy hivatali hatáskörét gyakorolva cselekedett, az alávetettek pedig mindegyik a maga feudumának élettere körén belül: a földműves a birtoka és faluközössége (közbirtokossága), az iparos és kereskedő boltja, műhelye, céhe tagjaként a város hatáskörén és a szakmai kapcsolatok körén belül, a szerzetes rendjén, a pap plébániája körén kívül nem volt érdekelt, ha igen, akkor egyháza missziós területén. A vallási reformáció hozott életet, öntött lelket a nemzet fizikai közösségébe, azzal, hogy az értelmiség szellemi feudumát kiterjesztette a beszélt nyelv egész területére. A nyelv a legnagyobb művelődési örökség, a nyelvet, mint szellemi feudumot művelő írástudók ekként lettek a nemzetközösséget hordozó társadalmi erővé. A reformáció tette a nép nyelvét a liturgia nyelvéné, amelynek elsajátítása, művelése és oktatása a protestáns iskolák legfőbb feladata lett, nyilvánvalóan a nép nyelvén szóló prédikátorképzésnek is. Az első értelmiségi, szellemi feudum az evangéliumi keresztény gyülekezet prédikatori és iskolamesteri tisztsége volt. A gyülekezetek szövetsége felekezeti iskolahálózatot állított fel literátusai képzésére, és ezekben az iskolákban, mint már a középkori humanizmusban is, az egyházi szolgálatra képzés mellett minden világi humán írásos tevékenység ellátására is képezték a deákokat. Bár a felekezeteként szervezet iskolák átnyúltak más nyelvek területére is – egybekötve és fenntartva

Európa szellemi egységét – a nemzeti nyelvek határai az értelmiségiek tudatában megszilárdultak és állandósultak. A művelődési örökség többi része, a népszokások, viselkedéstan és művészet, a meggyökeresedett vallási értékstan, valamint a politikai nemzet jogi, gazdasági és ezekhez kapcsolódó művelődési öröksége a beszélt nyelvhez csatlakozott. Ki kell emelnünk a nemzeti lelket felélesztő írástudók humanista voltát – a humanizmus klasszikus, bibliai és politikai irányában egyaránt – mert népnyelvi elkötelezettségük miatt nem tagadták meg a latin klasszicitást, hanem kiterjesztették azt a görög és héber művelődési örökségre, és az egészet együtt építették be a nép által megőrzött vallási és jogi szokások rendjébe és minden örökölt művelődési hagyományba, hogy az egész együtt adja a nemzeti hagyomány értékrendjét. Így magától értetődővé válik az, hogy a népnyelvi bibliák alapján megszülető nemzeti irodalmi nyelvek és nemzeti szépirodalmakat még sokáig latin nyelvű költeményekkel is gazdagítják a humanista értelmiségiek, amellet, hogy a népnemzeti eszményeiket kifejező gondolataikat klasszikus formákba öntik. Az is nekik köszönhető, hogy az országlakót jelentő középkori feudális nemzetfogalom nem került ellentétbe az újkorival, hanem szépen belesimult a népnyelvi alapú nemzetközösségbe.

A nemzet érzelmi alapozottsága

Az a nemzeti eszmény, amelynek értékrendjén a nemzeti lélek felépült, nem születhetett volna meg a kor értelmiségeinek a hathatós közreműködése nélkül. Értelmiség, műveltség, tanultság kellett ahhoz, hogy a nemzetet, mint értékadó és értékmérő közösséget megláthassa és elfogadhassa, hiszen a feudális nemesség és polgárság erre nem volt képes, a parasztság pedig még kevésbé. Az azonos nyelvű és műveltségű keresztény gyülekezetek, közbirtokosságok, céhek és városok közösségének értelmiségiei (humanistái, klerikusai, deákjai, prédikátorai, iskolamesterei és mindenféle írástudói, tanultjai) *érezték meg* először a nemzeti hagyományoknak olyan értékes voltát, amelyekért áldozatvállalásra is képes lehet az ember. A helvét, a hollandi és a többi protestáns értelmiség, de még inkább a több száz német államocská literátusai vallották értéknek az ahhoz a közösséghez való tartozást, amelyet nemzetnek, nációnak mondunk. Ezeket az érzelmi alapon elvont értékeket egyesítette nemzeti eszménnyé az európai szellem. Az alapok érzelmiek, s megfogalmazásuk a racionalizmus korában és annak eszközeivel sohasem valósulhatott meg egészében. A nemzeti eszme kifejezése és terjesztése ezért maradt a költészetre, a szépirodalomra, hiszen a végső alap a nép nyelvén szóló élő és írott beszéd volt. A nemzeti eszme érzelmi alapozottságából következett az európai társadalom későbbi történetében az az – látszólagos volta ellenére – ellentmondás és ellentét, amely a nemzeti értékek szolgálatát a józan ésszel összeegyeztethetetlen, káros indulatnak, szenvedélynek tartja.

A tudás hatalma

Az esztergomi koronázással, a keresztény nemzetállamok megalakulásával, a keresztyén nemzetállamoknak Confederatio Christiana – jogközösségé szövetkezésével a nyugati keresztyén egyház keretében lezárult a kialakulás kora, és az európai történelem a maga középkorába lépett. A nyugat-európai értékrendet megfogalmazó, tanító és betartását ellenőrző Római Egyház nem tehetette meg, hogy a keresztyén hit legodaadóbb híveit és tényleges terjesztőit, a hódító és keresztyén államot alapító barbár katonák erényeit ne honorálja. A szerzetesi erények mellé így kerültek a keresztyén egyház értékrendjébe a vitézség, a bátorság és más katonai emberi értékek, a *lovagi rend* meghatározói. A barbárból feudálissá szilárdult nyugat-európai társadalmi rendnek egyházi elismerése, a szerzetesség mellett a szekuláris életformának keresztyénként való elfogadását jelentette. Már a hódítás befejezése után, a Frank Királyság megalakulása, de főként az abból fejlődött Germán Impérium és végül az azon kívüli keresztyén királyságok megszületése után, elveszítette elsőrendű fontosságát a társadalom fegyveres védelmére létrejött lovagság, és a (testi) lovagi erények

mellé azokat lassan háttérbe szorítva más szekuláris, értékes (szellemi) emberi tulajdonság, erény vált fontossá. Érdekes, hogy a kor embere a lovagi erények hordozóit még a *divinitas* szolgálatára hivatott szentség erényétől nem tartotta megkülönböztetendőnek, a lovagság vitézi tulajdonságait, mint szellemi erényeket viszont már *humanitásként* megkülönböztette. Úgy az európai nemzetállamok, mint az azokat összefogó egyházi szervezet rendjének szilárd megtartásában egyre nagyobb fontossága lett a szellemi emberi képességeknek, a humanitásnak, amíg évszázadok alatt legnagyobb társadalmi megbecsülésre nem emelkedett a humanitás legnagyobb szellemi értéke, a reformációban megfogalmazott szabad lelkiismerettel tudatosan elfogadott és gyakorolt keresztyén hit. Bár az irodalomban csak a 17. század közepén fogalmazódott meg a humanitás, az emberi szellemfejlődésének legfőbb lehetőségét biztosító *értelem* elengedhetetlen szükségessége, az irányzat már az egész európai középkoron végigkövethető. Legszebben bizonyítja a szellemi tevékenység becsületének fejlődését az uralkodókkal szembeni tanultsági igény: amíg Nagy Károly írástudatlan volt, három évszázaddal utána szinte egy időben uralkodnak Angliában és Hungáriában tudós királyok, Könyves Henrik és Könyves Kálmán. (Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen Könyves Kálmán vezeti be a földnépének magyar nyelvét a királyi udvar használatába az addigi ogurszláv helyet.) Az értelemnek, az észnek, racionának, intelligenciának egyetlen fogható tartalmát ismerte el az újkor, a felvilágosodást, az emberi *tudást*. A humanizmus ezért nyilvánította legfőbb hatalomnak a tudást, és ezért lett a felvilágosodás, a haladás lovagrendjének, az új *szellemi nemességnek*, az értelmiségnek legfőbb erényévé a tudás lehetőségét adó józan emberi értelem. Persze a testiség eddigi természetes értékei, a származás és a vitézség továbbra is elsőrendű erények maradnak – másodrendű mellettük az anyagi gazdagság – de a műveltség, a szellemi képességek birtoklása az újkor eszményi emberének, hősének elengedhetetlen feltétele. A jezsuitáké az érdem, hogy a főrangú úrfiakat iskolázásra fogta, hogy megfelelhessenek a korszak követelményeinek. A főurak melletti apródkodás helyett komoly iskolai stúdiumok árán lehet valaki magas társadalmi tisztségre alkalmas. Előbb csak a polgári, hivatalnoki szolgálattal szemben fogalmazódik meg a tudományos képesítés, az iskolázottság igénye, de később a hadseregben sem lehet tisztí rangja az iskolázatlannak, nem elég a nemesi származás. Ezek után természetes, hogy a társadalmi siker és elismerés a korszak végére már nem lehet másé, mint a matematikában, történelemben, szocionómiában jártas tudós stratégiáé, Bonaparte Napóleoné.

Hagyományos és forradalmi nemzetfogalom

A hagyományos értékek megtartása felhasználásával a progressziót a reformok szabad kezdeményezése, megfogalmazása és érvényesülése útján fejlődő evolutív protestáns társadalmakban nem állott semmi akadály a *szellemi nemesség* társadalmi kiteljesedése útjában. A katolikus abszolút monarhiákban azonban a hierarhikus dogmatizmus megcsökött nemcsak a középkori szerzetesi erények, hanem a szekuláris társadalom vonatkozásában a testi származás monopol-erénye mellett. A kor ibérikus (barokk) szelleme még az erények igénylését is hamissá tette: a társadalmi sikerek csúcán álló főpapok éppen úgy nem tűntek ki szerzetesi életükkel, mint az abszolút monarháknak udvarló főnemesek a vitézségükkel, vagy bármilyen katonai erényükkel. A felvilágosodás szabadgondolkodói részéről tehát egyenesen a józan ész követelménye volt az ellenzékiesség. Az értelem, a szellem, a tudás mindenekelőtti értékelése mellett ezért lett a szabadgondolkodók racionalizmusa antitradicionalista ellenzéki, revolutív, forradalmi. A humanitás értékei között nyilvánvaló elsőség illeti meg a szellemeket, de a középkori örökség mellőzésével a szabadgondolkodók csak az ókori pogány Róma klasszicizmusát tartják értéknek, ezt várják el az újkor szellemi nemeseitől, tehát saját szabadgondolkodó önmaguktól. Mint láttuk, az ő politikai humanizmusuk teljességében a brutusi reszpublika felújításán munkálkodik, és ezért a *nemzetfogalmuk*

is ennek megfelelő: nem az ősi barbár és középkori keresztény hagyományok, és nem a nép nyelve az, amin a nemzet felépül, hanem – ők neolatinok lévén, nem érzik idegennek a klasszikusok nyelvét – az antik klasszikus értékeket vallásszerű tiszteletben részesítő, az ókori eszményt valló értelmiségieknek, azaz a keresztyénség és minden más barbárság ellenzékének a közössége. Azokban a katolikus társadalmakban, amelyekben az abszolút monarha alattvalóinak közösségét jelenti a nemzet, a monarhia a népnemzeti hagyományok megtestesítőjeként elősegíti a középkori örökség népnemzeti fejlődését – mint Hispániában, ahol gyönyörű népnyelvi irodalom és műveltség született – a szabadgondolkodók nemzet-ideáljának nem volt foganatja. A Bourbonok francia abszolút monarhiája annyira mumifikálta a középkorinak tartott sötétséget és butaságot, hogy a vele szemben álló, a haladást már természetesen élő társadalom spontaneitásának szenvedélyes vihara a különben higgadt szabadgondolkodók mellé állította a nemzeti közvéleményt. A francia *nacionalizmus* így lett antimonarhikus forradalmivá. Persze csak az értelmiségiek vonatkozásában, akik egyáltalán tudtak valamit a szabadgondolkodókról.

Az értelmiség vezető szerepe

A *nemzeti eszme* megfogalmazói, hirdetői és érvényesítői, az értelmiség, a szellem arisztokráciája, nem alkotott külön jogilag szervezett társadalmi rendet, hanem minden korszak uralkodó rendjének írástudói funkcióit látva el az uralkodó réteghez kapcsolódott, illetve segítette uralkodásra a társadalmi haladás értékeinek megvalósítására alkalmasnak látszó társadalmi réteget. Amikor a középkori hierarhia, a kor szellemi arisztokratája királlyá koronázta a barbár vezért és vitézeinek feudumai feletti uralmára Isten áldását közvetítette, ugyanúgy járt el, mint később, a feudális urakat szolgáló íródeákok és a reformáció után a feudális polgárságot tényleges, döntő társadalmi hatalom birtokába juttató újkori értelmiség. Igen, az elhalványuló és elavuló eszmei értékek hordozói helyett a haladás értékeit megvalósítók kezébe kell tenni a társadalmi hatalmat – a kényszerhatalom természeti adottság lévén a tekintélyhatalmat. Az újkorban ez az értelem, a szellem értékeinek megbecsülését jelenti. Elvben az értelmiség episztokratikus uralmi igényéről van szó, a társadalmi valóságban azonban ez a tényleg uralkodó társadalmi rendnek a szellemi nemesség tagjává tételében áll. Az elméleti igény és a gyakorlati lehetőségek különböző arányú jelenléte valóságos nemzeti öntudatot meghatározó társadalmi tényezővé lettek.

A nemzet érzelmi közösség

A Homo Sapiensnek egész történelme során, a Földön való megjelenéstől kezdve végig, az emberi élet természetes keretétől szolgáló társadalom állandó fejlesztése, tökéletesítése volt az Élet parancsa szerinti legfőbb feladata. A fejlődés irányát és útját a társadalom általánosan elfogadott értékrendje, a vallása szerinti Törvény értéktana határozza meg: ez Európában a keresztyénség. Európa keresztyén népe a vallási reformációval konfirmált – az evangéliumi keresztyének tudják, mi a konfirmálás – „hitéről önként, öntudatosan, szabad lelkiismerettel való vallástétel”. A hitbeli nevelés lezáró aktusa ez az egyházban, amely után a hívő felnőtt, cselekvőképes keresztyénnek számít, aki a Krisztus szerinti értékek elméleti ismeretével felfegyverkezve gyakorlati életével akarja azokat megvalósítani. Az a tény, hogy az európai népek nem mindegyike „konfirmált”, vagy csak részben konfirmált a 16. században, az nem jelenti azt, hogy Európa népei nem tekinthetők krisztushitűk szempontjából öntudatos felnőtteknek, hiszen ezer esztendeje készítette őket erre az Egyház. A protestáns egyházaknak sem konfirmál minden tagja, de a nem konfirmáltak is elfogadják a hitük öntudatos megvallóinak a tekintélyét, azok viselkedése határozza meg a közerkölcsöket, és az egész társadalom tényleges lehetőségének a függvényében hozzájuk igazodik. A római katolikus felekezetűek formailag nem konfirmáltak a 16. században, de társadalmuk „felnőtt” tagjai, az értelmiségiek, valójában öntudatosan vállalták vallásuk értékrendjének gyakorlati megvalósítását.

Ezért nem tudta a csak az értelemre, az észre alapító ultraracionalista szabadgondolkodás megakadályozni az örök emberi lélek érzelmi töltése és értelme tudati egységének, a hitnek döntő befolyását az ember egyéni és osztálytársadalmi cselekvésében. Az öntudatra ébredő európai nemzetek tagjai – egyének és csoportok – érzelmileg kötődnek látszólag józan, tárgyilagos megfontolással választott nemzeti közösségükhöz, eszményítik azt olyan irracionális mértékben, hogy a nemzetet, mint értékrendi alapot mindennek felettinek tartják, amelyért élni és szükség esetén meghalni nemcsak kötelessége a nemzet tagjainak, hanem joga is. A nemzet, mint eszmei közösség egyesíti az egy területen, nemzeti feudumon élő egész társadalmat, a rendeket egységes polgári renddé nyilvánítja, mindenkit állampolgárrá tesz. Az azonos területen élő, azonos nyelvet beszélő, azonos hatalom alattvalói látszólag érdekközösséget alkotnak, valójában a társadalom minden részének teljes lelki, szellemi örökségét magáénak vallják az ősemberi kortól az ősi pogányságnak a kereszténységgel összeférő minden erkölcsi, tudományos és művészeti hagyományát, a humanizmus minden pozitív eredményét is, a bibliai, patológiai és skolasztikus hagyományokat éppen úgy, mint a klasszikus görög és római és szellemi örökséget. Az európai újkori nemzeti eszmény hősei gyönyörű lelkesítő egységben lelkesítik cselekvésre a honfiakat minden származási, felekezeti, rendi, vagyoni különbözőség ellenére. A bibliai patriarkák, hősök, proféták és apostolok szépen összeférnek a trójai háború hőseivel, de még inkább Nagy Sándor, Leonidas, Marathón, Mucius Scevola, Cincinnatus, Hannibál, Caesar, Brutus, Cato továbbá Szent Márton, György, Miklós, Gergely, Bonifác, Tamás, Adalbert, István, Ferenc, minden európai népnek legendás ősei és hősei, Artúr, Siegfried, Roland, Erik, Attila, Rodriguez, Oroszlánszívű Richárd, Hunyadi, Székely bég, a makrokozmosz és mikrokozmosz felfedező tudósai és hódítói, és a nemzeti léleknek olyan sok kifejező tudósa és művésze, társadalomépítője, mind együtt, ott vannak az Európát alkotó nemzetek panteonjában. És ha valakiben racionális kétely támadna nemzete minden földi értéket meghaladó voltában, akkor jönnek a nemzetek költői, és a héber, görög, latin nyelvű humanista mesterek követőiként a nemzet nyelvén szóló költeményekben olyan forró érzelmi töltést adnak a nemzet fiának és leányának, amelyik minden kételyen felül emeli.

A nemzeti eszmény teljessége

A nemzet természetes – anyagi, társadalmi, szellemi és erkölcsi – egységbe, totális közösségbe foglalta az újkori (európai) emberiséget. A közös anyagalapon, a közös feudumon, az ország területén élők összessége alkotja a nemzetet, akik együtt, közösen örökölték hazájukat és emberségük szellemi alapjait, a hitet, a műveltséget, a nyelvet, a közös kultúra minden alkotását, az ősi népszokásokat, a nemzetállamot fenntartó jogrendet, a közös lélek igényeit megvalósító közös civilizációt. A biológiai örökség, a nemzet teste és vére egy közösségbe foglalta a föld népét, minden hódítóját, a bevándorló polgárságot, a föld birtokosait, az ősi és honfűsített nemességet és a többnyire külsországi származású királyt. A lelki és szellemi örökséget, a legősibb és legújabb pogány és keresztény istenhitet és egyéb természetfeletti hiedelmet, a mindezekből felépülő vallási (egyházi) törvényeket és kultikus népszokásokat, a kultuszok szolgálatára alkotott egész kultúrát és az ezek hasznosítására előállított civilizációt, tárgyi, szellemi és erkölcsi vonatkozásban, társadalmi szervezeteivel, intézményeivel és minden más örökségével együtt. Nem maradt az emberi egyéni és társas életnek olyan területe, amelyre a nemzet közössége nem terjedt volna ki. Mindezeknek az összessége alkotta azt a *nemzeteszményt*, a nemzeti célok elvont összességét, amelynek a megvalósítására törekedett a nemzetnek minden tagja, az előző és a jelenlegi nemzedékek egyaránt.

A kétféle nemzetfogalom különbsége

A nemzet célközösség jellegében elhúzódó, de átmeneti zavarokat okoztak a felekezeti különbségek és – nyilvánvalóan – a közös nemzeti cél megvalósításának módja feletti viták. A

felekezeti különbségek nem valláskülönbségek, hanem a különböző irányú társadalomszemlélet alapján alkotott kétféle nemzetfogalom különbsége: a felülről néző katolikus szemlélet az Isten mandatáriusaként uralkodó abszolút monarha alattvalóinak közösségét tartja nemzetnek, az alulról a nép oldaláról néző protestáns szemlélet viszont az azonos vallású, népnyelvű gyülekezetek közösségét. A katolikus monarha nem tagja saját maga alattvalói közösségének, azaz nemzetfeletti. Az evangéliumi keresztény uralkodó, bármilyen mennyiségű és minőségű hatalom birtokosa is legyen, maga is tagja a hívők gyülekezetének, tehát a nemzetnek. Ellenzéke a nemzetnek csak a lelket tagadó szabadgondolkodók lehettek volna (a jezsuiták ellenfelei), de őket is magával ragadta a klasszikus ókor szellemi örökségének a nemzetek általi vállalása. Ez annyira ment, hogy Európa régi és új nemzetei a klasszicista humanisták által felszínre hozott, kereszténység előtti neveket választottak maguknak és országuknak – pl. Britannia, Hispánia, Batávia, Helvétia, Germánia, Gallia, Pannonia, Illíria, Skithia, Hunnia, Sarmatia, Dácia stb. – és nemzeti hagyományként együtt tisztelték a hajdani földnépi és hódító őseiket és a klasszikus római és keresztény középkori hagyományait.

A nacionalizmus az újkor jellemző iránya

A vesztfáliai békével 1648-ban lezárultak Európában a vallási viszályok, és a hitújítással párhuzamosan kifejlődött nemzeti öntudat egységének nem maradt számottevő hatalmú ellenzéke. Az értelmiség – egyházi és világi egyaránt – teljes akcióegységbe tömörítette a nemzet egészét, és az elemi erő lendületével indult a nemzeti célok megvalósítására. Minden nemzeti célnak számított, ami nem volt ellentétes a közösség érdekeivel. Mindaz, amit a Homo Sapiens az utolsó három évszázadban alkotott anyagi és szellemi területen a nemzeti lélek eredményének tekinthető. Az ember örök boldogságvágyának társadalmi feltétele, a szabadság, a nemzet keretében keres érvényesülést, társadalmi szervezetben, jogban, intézményekben, tudományban és művészetekben, de a gazdaságban, közlekedésben és a hétköznapi élet minden megnyilvánulásában is. Az addigi legszélesebb közösségeket összetartó tényező, a felekezeti, rendi és lokális szolidaritás helyett a racionalizmus a legnagyobb észszerű közösségre terjeszkedvén ki, a nemzeti szolidaritást hozza. Európa újkori történelmét a *nacionalizmus* jellemzi (bár ez a kifejezés a 20. század előtt nem volt ismeretes), a nemzeti jólétre kénytelenek hivatkozni még a nemzeti egység ellenségei is. Paraszti, polgári, nemesi, főúri és királyi származású értelmiségiek mind a nemzeti célok megvalósítására törekcsenek tudósként, művészként, papként, vállalkozóként, katonaként, felfedezőként, úrként és szolgaként egyaránt. A nemzeti dicsőség szolgálata – az ibérika (barokk) korában vagyunk – mindenki elsőrendű kötelessége, amelyre a nemzeti érzelmet kifejező költészet lelkesíti a nemzet tagjait.

A nemzeti egységet megbontó tényezők

A nemzet nem abszolút Eszmény, nem megismerhetetlen és elérhetetlen, hanem relatív, felfogható és megközelíthető ideál. Nem kinyilatkoztatott Isten, hanem ember alkotta anyagfelettség, bálvány. A kettő közötti különbség egyúttal a személynek is felfogható Egyetlen Örökkévalóban való hit és az antropomorf istenségek iránti fideizmus közöttihez hasonló: a Mindenható Atya szereti embergyermekait, gondjukat viseli, segíti őket, *ad nekik*, és viszonzásul csak szeretetet vár. Az emberalkotta eszmény, még ha a legmagasztosabb is – felfogható, megközelíthető, viszonylagos marad, aki (vagy amely) áldozatot igényel híveitől, és a kapott áldozatért csak önelégültséget ad. Ez nagyon nagy érték ugyan az öntudatos ember számára, de mégsem képes vitathatatlan erkölcsi (eszmei) értékrend garantálására. Csak az Egyetlen Isten kijelentett Törvényének kánonja, zsinórmértéke alapján lehet minden vonatkozásban vitathatatlanul érvényes szabályokat alkotni az ember viselkedésére és az emberi alkotások minősítésére vonatkozóan, hogy az ember egyéni és társas meggyőződése szerint mi a jó, a helyes, az igaz és a szép. Csak a vitathatatlan erkölcsi eszmény

képes ellensúlyozni a tehetetlenségénél fogva a megsemmisülés felé ható hiányos emberi ösztönöket, hogy az ember a létfenntartás, fajfenntartás és kiválás felé törekedve ne az anyagi értékek szintjén, az öncélú vagyon, nemiség és a hatalom rabja maradjon, hanem anyagvilág feletti értékek után vágyva örök értékeket alkothasson. Nem véletlen az, hogy a nemzet anyagi jólétének, a nemzeti vagyon gyarapításának, a nemzet szaporításának és a nemzet hatalmának mindenek fölé emelése – tehát csak a viszonylagos eszmei értékek megvalósítása – területén támadnak viták és viszályok a nemzet részei között a célok vagy a célok megvalósításának módszerei tekintetében. A különböző egyformán magasztos nemzeti célok feletti egyenetlenségek miatt a nemzeti egységet megbontó törésvonalak keletkeztek a nemzet részei között. A vallási, felekezeti különbségek, a feudális és polgári társadalmi rendek, a foglalkozások és hivatásrendek, majd az anyagi és szellemi vagyonskülönbségek, osztályérdekek, vagy csak értelmetlen divat külön-külön és együttesen elgyengítették és megrendítették a nemzeti szolidaritást. Az egész nemzet eszményi értéke nem a nemzeti összetartásból, a pozitív honfiúságból táplálkozott, hanem a más nemzetektől elválasztó különbségesség negatívumából, amely nemzethűség és hazaszeretet helyet másokkal szembeni negatív indulatot, féltékenységet, irigységet és gyűlöletet támasztott. Ezért lett a nacionalizmus pozitív töltésű, építő földallamának negatív kíséző ellenpontja az állandó külső és belső viszály, a forradalom és a háború.

A nemzeti eszme eredményei

A nemzeti eszme fejlődési fázisai, egyúttal a szabadságeszme tényleges társadalmi megvalósulásának szakaszai, minden negatívum ellenére a Homo Sapiens történelmének legeredményesebb és legdicsőségebb lépcsőfokai. A reformáció korában a szekuláris humanika (renaissance) még megelégedett a *Dulce et decorum est pro Patria mori!* jelszó tartalmával. Az ibérika (barokk) érzelmi túlfűtöttsége az emberfelettség glóriáját fonta a nemzeti hősök köré. A racionalista józanság mellőzte az érzelmeket és a szintén magasztos, de hűvös klasszicizmus objektivitásával gazdagította a nacionalizmus eszméjét. A szabadságeszme általános igényét fogalmazta meg, a külön szolidaritással rendelkező nemzetrészek egyenlő, közjogilag biztosított szabadságát, amelyek együttesen alkotják a nemzet egészét megillető szabadságot. Az, amit a művelődéstörténet ma nacionalizmusnak nevez, leghívebben a romantika jót és rosszat polarizáló művészeti módszerével fejezhető ki, a különböző nációrészek egyenlő szabadsága és a részek közötti forradalomra vezető ellentétek, a nemzetek egész lelkiségét betöltő egységes nemzetállam létrehozására és a nemzeti politikai függetlenségre való törekvés – dialektikusan kihangsúlyozva és aláhúzza a mindegyikkel szemben álló negatív erők jelenlétét – hajtotta Európa népeit a 19. század óriási szellemi, társadalmi, szervezeti, gazdasági alkotások létrehozása felé.

b) A nevelkedő nemzet ifjúkori kérdései

A szabadságeszme két változata

A szabadságeszme elméleti fejlődésének és társadalmi érvényesülésének első szakasza a gondolat szabadságát hozó, lelkiismereti szabadságot biztosító reformáció kora volt. A második szakasz a nemzeti szabadságot hozta, a harmadik pedig a szociális szabadság megteremtésével fog majd próbálkozni. Láttuk, hogy a nemzet, a náció az valójában az ember egész testi, társadalmi, szellemi, lelki, erkölcsi, eszmei örökségén felépülő hagyományközösség. Két változata hatott a társadalomtörténeti gyakorlatban. Az első a tényleges, közvetlen tradicionalizmus, amely töretlen vonalon haladt végig a történelmen, a művelődéstörténeten, mely a Homo Sapiens anyagfeletti, örökéleti (képzel) céljának megvalósítására műveli, nemesíti, építi, teszi alkalmasabbá az embert a

kultusz legkezdetibb megjelenésétől és a társadalom legősibb, legszűkebb közösségétől az egész vallástörténeten végig, a 16. századi keresztény hitújításig, és a legszélesebb közösség, a nemzet kialakulásáig. A második a közvetett tradicionalizmus útja, amely nem a hit fődallamának vonalán, hanem annak ellenpontja útján halad, és a mindenkori anyagvilági humánus igényekhez igazodva, az antik világ moralitását a felvilágosodás szabadgondolkodóinak filozófikus etikájával folytatva, kihagyja a keresztény eszmeiséget.

A nemzeti eszme jezsuita és szabadkőműves ellenzéke

A keresztény nemzetállamok kialakulásának és a hitújítás, valamint az azzal járó viták, viszályok és vallásháborúk korának a lezárásával, az 1648-as vesztfáliai békével megszűnt a Confederatio Regum Christianorum, a Keresztény Nemzetállamok Közössége, és a helyén megalakult az Európai Államok Közössége, a későbbi Nemzetközi Jogközösség. A középkori keresztény közösséget alkotó nemzetek a tradicionális nemzetfogalmon épültek fel, még a keresztény folytonosságot tagadó, szabadgondolkodó, forradalmi republikánus ellenzék befolyása alattiak is. A közös nyelvi örökség ugyanis, amelyet az újkor új tényezőként adott hozzá a középkori nemzetfogalomhoz, annyira evidens volt és olyan mértékben érvényesült a társadalom egészében, hogy botorság lett volna szembefordulni vele. Még a jezsuiták is, akik a középkori értékrendhez ragaszkodva fenntartották a katolikus nemzetfogalmat – a nemzet a karizmatikus monarha alattvalóinak a közössége – szívesen egészítették azt ki a népnyelv kritériumával, és az újkori nemzetfogalom jobboldali ellenzékeként jobbnak látták nem ellenségesen viszonyulni a nemzetközösség kialakulásához, hanem ellenzékiességüket céljaiknak megfelelő javaslatokkal igyekeztek hozzáadni a nemzetet alkotó hagyományos örökséghez. Ezért a középkori egyházi hagyományokat „nemzetiesítették”, a pogány népi hagyományok figyelembevételével keresztény nemzeti legendáriumot, katolikus mitológiát alakítottak ki, a pápaság hagyományai mellett kihangsúlyozták a nemzeti egyháztartományok külön hagyományait, előtérbe helyezték a nemzeti szentek kultuszát, de – az ördögnek is kell gyertyát gyújtani! – a klasszikus görög és latin örökség pogány mitológián alapuló etikai pozitívumait is maguk propagálták. Az őket követő szerzetesi iskolák már katolikus stúdiumként oktatták a görög és a latin (pogány) irodalmat. A nemzetközösség baloldali ellenzéke, a republikánus szabadgondolkodókat laza szervezeti egységbe foglaló szabadkőművesség nem volt képes egységes álláspontot kialakítani. A nemzet középkori fogalmával szemben kitarzott elvi alapja, az antik kozmopolitizmus mellett, a nemzet társadalmi jelenlévő valóságát azonban nem tagadhatta. A filozófikus Ész legmerekvebb fanatikusai is élő emberek voltak, akik érzelmileg kötődtek a sajátjuknak vallott világhoz, az ókorban is ismert hazához, a néphez és ezek szabadságához. Ellenfeleiknek, a jezsuitáknak példáját követve, de nagyobb és őszintébb lelkesedéssel magának a nemzeti nyelvnek az apostolaivá lettek – hiszen az a republika alapjának, a népnek a nyelve – és az általuk kezdeményezett nemzeti szépirodalomban párhuzamosan hirdették a szabadgondolkodás és a nemzeti öntudat eszméit. Istenhitük a deizmus körül bizonytalankodott. Szekuláris eszményük alkotó elemeivé tették az antik pogány isteni tulajdonságok mellé a népi hagyományokból felépített nemzeti mitológia istenségeinek tulajdonságait, valamint a racionalizmus-hozta Észistenséget, csak a középkori keresztény eszmeiséget mellőzték.

A szabadságmozgalmak három iránya

Társadalomtörténeti gyakorlatban a nemzeti eszmének ez a Nyugat-Európai általános elfogadottsága a Szabadság nemzetközösségi igényének megfelelően háromirányú mozgalmat indított. Az első az akkor Legfőbb Jónak tartott szabadságnak a nemzeti egészre, a nemzet minden tagjára minél nagyobb mértékben való kiterjesztésére, az általános egalitásra irányult. A *nemzetek egymás közötti egyenlősége* és a nemzetet alkotó társadalmi csoportoknak és egyéneknek egymás

közötti egyenlősége nélkül nincs szabadság. Ez a társadalmi különbségek felszámolására és az általános egyenlőség megvalósítására törekedett, amelynek útjában éppen azoknak a középkori hagyományoknak, a rendiségnek a gentilikus, feudális és hivatásrendi közösségeknek a létezése állott, amelyek különben éppen a nemzet alapjául szolgáló tradíciókat is jelentették. Persze a szabadságvágy győzött, és a nemzetek közötti és nemzetet alkotó részek közötti jogi különbségek eltűntek a nemzetek szuverenitása és az egyenlő szabadság megvalósulásában (ahogyan annakidején a vallásszabadság is csak a felekezetek egyenlősége alapján születhetett meg). A nemzeti eszme által előírt második cél a nemzethez tartozók együttes szabadsága, a nemzeti szeparáció, a *nemzeti függetlenség* kivívása azok számára, akik ilyennel a középkorban nem rendelkeztek. Ez az újkorban sem jöhetett létre csak a középkorban kialakított módszerrel, tehát életet és vért áldozatul követelő fegyveres harccal, háborúval. Sok szabadságharc indult nemzeti politikai célokért, és indulni fog mindaddig, ameddig a nemzeti szolidaritás érzelme a társadalom egyes csoportjait szeparációra indítja. A nemzeti eszme harmadik megvalósítandó célja a nemzetek politikai egységének, a *nemzeti uniónak* a megteremtése. Az európai nemzetek között már megalakulásuk idején, a középkorban is természetes különbségek voltak. A nemzet saját külön történelme, a külön karizmatikus király uralma, és a külön ország (feudum), amelyen a király uralkodik és a nemzet él, minden ország külön jogrendje, a közös népi vallási, művelődési, gazdasági és társadalmi szokások, az országalapítás hősi hagyományai és a nép nyelvének a fejlődő irodalmon alapuló mind nagyobb fontossága egyúttal a nemzetek közötti különbségeket jelentette. A természetes különbségeket a középkori keresztény egyház szellemi, lelki szolidaritása elhalványította, az újkorra azonban a keresztény műveltség összetartó ereje halványodott el, és a nemzeti különbségek hegemon szerephez jutottak az európai népek társadalmi tudatában. Nyilvánvalóan minden nemzet esetében a saját nemzeti, lelki, szellemi, erkölcsi, művelődési, társadalmi, hatalmi, gazdasági és egyéb hagyományai határozták meg a nemzet saját nemzeti-történelmi értékrendjét. A nemzet eszményi értékrendje alapján nevelődött az új nemzedékek sora nemzetalkotó társadalmi valósággá, és kristályosodtak ki a nemzeti erények a közvélemény tudatában. A nemzeteket elválasztó külön értékrendet ellensúlyozta Európának az a közös műveltsége, amelyet a racionalizmus általános szellemi tekintélyének megvalósítására törekvő, az új Európát építő új szellemi, erkölcsi arisztokrácia, az értelmiségiek rendje a maga létalapjának tudott.

c) A nemzeti expanzió különbözősége

Amerika meghódítása, mint feladat

A nagy földrajzi felfedezések kiterjesztették Európa határait. *Látványosan* az európai nemzetállamok kialakulásához vezető honfoglalások, honalapítások, rekonkvizták ismétlődnek meg és folytatódnak, az 1500 éves keresztény értékrend szellemi és anyagi igényei terjednek át az Újvilágba. *Valójában* azonban a tengeren túli területek meghódítása nem az európai nemzetállamokat alapító vitézi vállalkozásokhoz hasonlítható, hanem azokhoz az ókori keleti hódításokhoz, amelyek során a szemiták és az áriják nyugatra jöttek, a borzalmas vérengzéssel járó asszír hódítások, és a latinok, akhájok, görögök Kis-Ázsián át történő inváziójához. Az asszír hadsereg katonái nem osztották fel maguk között a meghódított területet és népet, nem lettek az új területek népét védelmező és igazgató feudális örökletes nemes uraivá, hanem csak átmeneti zsarnok kényuraivá, egy távoli még zsarnokabb főkényúr uralmának szolgálivá. A Mediterráneumba nyomuló és ott letelepedő áriják sem hasonlíthatók az ősi földnépe közé és fölé telepedő hajdani ugor, kelta, szláv, szarmata invázióhoz, mert a maguknak országot építeni akaró görög és itál gyarmatosok kiirtották és elűzték az itt talált földnépet és csak kivételesen hagyták meg őket rabszolgaként. Ahogyan annak idején az ókori

hódítások nem eredményeztek Nyugat-Európára jellemző differenciált, de természetes szerves egységet alkotó rendi feudális társadalmat, úgy az újkori amerikai hódítások sem. Európa népei előtt ugyanolyan feladatok állottak volna az új területek megszerzésével, mint annakidején a középkor elején, a honalapítások korában. Most azonban a rendi társadalomban élő nemzetek régi hazájukban maradtak, a tengeren túlra csak az otthon meg nem oldható problémáikat, eszmei feleslegüket vitték, miközben mindenki egyéni boldogulását kereste, azaz azokat a szellemi javakat, amelyekben otthon hiányt szenvedett: vallási és polgári szabadságot, nyomor és szegénység nélküliséget, társadalmi becsületet. A katolikus abszolút monarhiák alávetettjei leigázott népek feletti hatalomra vágytak, a protestáns jobbágyfelszabadítással földjétől elszakított európai parasztság pedig mezőgazdaságra alkalmas – lehetőleg lakosság nélküli – területet. És persze az otthoni hagyományok nyűgét elviselni nem tudó messzikedvű Lemminkejenek, a társadalom elégedetlenjei és számkivetettjei, mindenki, akinek szűk volt Európa, mind a tengeren túlra mentek, szabadsághősök és kalandorok, tisztességes munkára vágyók és rablók, tolvajok, sikkasztók. Az önként kivándorlók mellett ott voltak a kényszerrel kivitt száműzöttek és fegyencek, továbbá – aki úr akart lenni az Újvilágban, annak szolga is kellett – nagyon sok afrikai néger.

Kik mentek Amerikába?

A nyugati kereszténységnek, azaz a keresztény nyugatiságnak az ismert két változata terjedt tovább nyugat felé, az emberiség örök kozmikus vándorlása útján, az óceánon túlra, Amerikába és Óceániába. A *katolikus* abszolút monarha a meghódított területek népe feletti uralom megszerzésére és megszervezésére katonákat és tisztviselőket küldött, a hierarhikus klérus pedig a kulcsok hatalmával felruházott keresztelő papokat. A *protestáns* Európa felfedező hajóin nem fegyveres katonák és lelki hatalom terjesztésére induló misszionáriusok ültek, hanem üzletkötő kereskedők és iparosok, munkára vágyakozó földművesek, állattenyésztők és kétkezi munkások, akik ekléziaszolgák lévén mindnyájan a maguk misszionáriusai is voltak. Persze úgy a katolikus hódítók, mint a protestáns pionírok mellett legalább ugyanolyan számú szélhámos, kalandor, útonálló, tolvaj, rabló, bűnöző is ment nyugat felé, hiszen az európai keresztény kultúrának a civilizációs termékei is nyugat felé mentek a szellemi és erkölcsi értékek hordozói mellett, az azokat gyakorlatba ültetőikkel együtt. Európa civilizációs feleslege ment a gyarmatokra, és mi lehetett ott feleslegesebb a társadalom elégedetlenjeinél, kirekesztettjeinél, a társadalom szennyeseinél.

A kétféle egyház kétféle passzivitása

Sajnálatos, de természetes, hogy a nyugat felé terjeszkedő európai társadalom Európa szellemének csak anyagi megvalósulását, a civilizációt exportálta, annak termelőjét, az európai kultúrát itthon hagyta, és az egész szellemi tevékenységnek célt adó keresztény kultusznak csak az intézményeit vitte tengeren túlra. A katolikus hierarchia remek szervezete és a világi hatalommal való szövetsége segítségével egykettőre teljesítette Krisztus parancsának első részét, a keresztelést, de a második a fontosabb részt, a tanítást és az isteni törvények szerinti nevelést meg sem kísérelte, hiszen semmi társadalmi vagy művelődési kapcsolata nem volt a leigázott bennszülött lakossággal, nem hozhatott létre a nevelés feltételeit biztosító gyülekezeteit. A protestáns ekléziaszolgák pedig éppen a hierarhikus (katolikus és anglikánus) szervezetek üldözése elől vándoroltak ki, semmiképpen sem szervezték gyülekezeteiket misszióképes hierarhikus egyházakba – ekléziaszolgák így egymástól is elszigetelődtek, elszektásodtak – amelyek a Krisztus iskolájába való beíratást, a keresztelést végezték volna. A bennszülött lakosságot, ha volt, elkergették, nemhogy gyülekezeteikbe fogadták volna őket. Különben is az Újvilágban – a vallásszabadság individualista értelmezése folytán – a vallásgyakorlat minden más művelődési tevékenységgel együtt az egyéni szabadság autonóm szférájába került. Új, amerikai szemlélete alakult ki az egyháznak, a *szabadegyház*, amelynek tagjai – az intézményes

egységen és hitvallási fegyelmen felépült európai *hitvalló egyházzal* szemben – nem isteni elhívás, születés alapján, hanem *önkéntes elhatározás* alapján lettek Krisztus követőivé. Ez magyarázza meg a keresztyénség újvilági passzivitását a társadalomnevelés terén. A protestáns gyülekezetek a polgári szabadság igényei szerint önkéntes tanítványokat neveltek az evangéliumi keresztyén ideonómiai erkölcsan szerinti viselkedésre, istenfélő családi életre, szorgalmas, tisztességes munkára, polgári becsületre – de senki nem ellenőrizhette a nevelés eredményességét. A katolikus hierarhikus papság pedig csak az Egyház iránti meg nem határozott tartalmú *engedelmességre* nevelte megkeresztelt híveit, ha egyáltalán hozzájuk fért. A Tridentinum lelki parancsuralma és a reformáció szabad lelkiismeret szerinti viselkedéstana közötti különbség mutatkozik meg az Újvilág népeinek fejlődésében, hiszen gyümölcséről ismerjük meg a fát. A katolikus egyház neveltjei minden természeti gazdagság ellenére nagy anyagi és szellemi nyomorban élnek, társadalmi békétlenségben és bizonytalanságban, egyszerűen azért, mert a római egyház – Krisztus tanítására hivatkozva – elhanyagolja az ember anyagi érdekeit, csak a lelkiekkel törődik. A protestánsok viszont az anyagi javaknak becsületes munkával való megszerzését nem az élet eszközének, hanem céljának vették. Meggazdagodtak anyagiakban, de társadalmuk jellemző velejárója a magányos elidegenedésre vezető egyéni önzés és az erkölcsi anarhia. A történelem azonban türelemre int: az Apostolok után évszázadokkal alakult meg a keresztyén egyház, amely a barbár hódítókat megkeresztelte, azután pedig évezredig tanította Nyugat-Európa népeit, hogy neveltsége, műveltsége alapján olyan erkölcsi értékrendet fogadhasson el, amely az isteni áldás Ábrahámnak tett ígéretét képes a maga számára gyümölcsöztetni, és utána Nyugat felé más népeknek is átadni.

A dél-amerikai katolicizmus gyümölcsei

Az európai keresztyén erkölcsi értékrend újvilági megvalósulásának legfelső lehetőségét az ottani társadalom igénye határozta meg. A viselkedéstan társadalmi megvalósulása, a társadalmi szerkezet és szervezet, a rend és a szokás kialakulása a kezdet, ezt követi a jog és a gazdasági rendszer, és ezek után jöhet a tulajdonképpeni művelődés, az oktatás, a tudomány és a művészet, úgy, olyan mértékben és olyan szinten, ahogy a társadalom igényli. A társadalom emberekből, népből épül fel. Kezdetben ilyen nép csak bennszülött volt, ahol volt, tehát itt indultak meg a társadalom differenciálódási folyamatai. Konkrétan ez a spanyol és portugál katolikus abszolút monarhiák tengerentúli hódítmányain történt, és az ókori asszírokhoz hasonlóan nyilvánvalóan megelégedett a bennszülöttek hatalmi alávetésével. A területek egységesen az európai anyaország tartományai lettek, nem osztódtak fel örökletes feudális uradalmakká, népei a spanyol és a portugál király közvetlen alattvalói. A terület és a nép mellett az állam harmadik alkotóeleme, a hatalom – úgyszólván – Európában maradt. Ami belőle a tengerentúlra áterjedt, nem lévén megosztva a bennszülöttek érdekeivel azonosulni tudó feudális urakkal, csak idegen kényszerhatalom volt az ottani nép számára, elfogadhatatlan is, hiszen a kényszerhatalom létét indokoló államcélokat, a védelmet, külső és belső békét, élet és vagyon biztonságot nem volt képes teljesíteni. Amikor a tengerentúli tartományok a katolikus abszolút monarhia politikai rendszerének revolúciós fejlődési módján fegyveres felkeléssel vívták ki függetlenségüket, a népek a rendi feudálizmustól még messze, a társadalmi evolúciónak nagyon alacsony fokán állottak. A felszabadító mozgalmat szervező észak-amerikai szabadkőművesség azonban szigorúan elvi-elméleti alapon – született örökletes nemesség nem lévén – csak az abszolút monarhiát tartotta ellenségének, és az annak uralma alóli felszabadulást szorgalmazta. A műveletlen, polgárrá nem nevelt és számtalan mindenféle etnikumból álló nép pedig az „amerikainak tekintett” addigi elnyomóihoz csatlakozott az európai király ellen. Együttes fellépésüket csak az idegen hatalom elleni gyűlölet negatív közösségalkító ereje tette lehetővé, nem a közös haza alapítására irányuló pozitív törekvés. Így nemcsak, hogy nem voltak képesek állandó

szilárd hatalmat fenntartani, hogy szervezetüket európai értelemben államnak lehessen nevezni, és szó sem lehetett arról, hogy nemzetté alakulhattak volna. A katolikus Újvilág óriási területén töméntelen féle eredetű, fajtájú, hagyományú, vallású, nyelvű nép élt a művelődés legkülönbözőbb szintjén. Az óvilágból jött és hozott európaiak és afrikaiak mellett többszörös számban éltek bennszülött indiánok, malájok, valamint mindenféle kreol, mulatt, mesztic és zámbo. Ezek mindegyike kisebb-nagyobb távolságban egymástól elkülönülve élt, és nem róható fel hibául a római katolikus papoknak, hogy Krisztus tanításának nemes oltóvesszejét nem volt milyen népi hagyományba ültessék. Idő sem volt rá elegendő, mert a gyarmati uralom alóli felszabadításokat olyan észak-amerikai szabadkőműves mozgalom szervezte, amely nemcsak az abszolút monarhiát tartotta kiirtandó ellenségnek, hanem mindenféle vallásos hitet is, elsősorban a katolicizmust. Valóban kevés volt az idő Latin-Amerika és a Filippi-szigetek népeinek keresztyén nevelésére, az nem gyökerezhetett és nem erősödhetett meg olyan mértékben, hogy az ateista szekularizációnak ellenállhatott volna. De sajnálattal azt is meg kell mondanunk, hogy ez nem a misszionálандó társadalom történelmi hibája, hanem a misszionárius klérusé. A gazdag és értékes népi hagyományok célt adó szilárd vallásos hit nélkül képtelenek továbbfejlődni a műveltség útján. Társadalmi szervezés terén a családnál tágabb közösséget nem ismernek, amit az anyagiaknál értékesebbnek tarthatnának, nincs nemzet, amely kultúrájuknak kerete, edénye lehetne. Civilizációjuk, műszaki kultúrájuk alól hiányzik a szellemi, erkölcsi alap, így annak egyértelmű haszna nem is lehet. A tengeren túli katolicizmusnak nemcsak kialakulási korára és a hierarhikus szervezet kialakítóira, de az egész kultúrára jellemző az ibérikus (barokk) stílusú templomok általánossága. Az ibérika felületessége és tartalmatlansága állandósult Nyugat-Európának ezen az expanziós területén.

A jövő halvány reménysége

Egyetemes művelődés történeti távlatból szemlélve a tengeren túli katolicizmust, meglátjuk annak olyan pozitívumát, amely talán a jövő felé mutat. Ahogyan annak idején az ókori monoteizmust keresztény egyházzá nem a magas szekuláris szellemi színvonalon álló görög ideológusok, hanem az akkor már elavult egyiptomi klérus szervezte hierarhikus egyházzá, úgy a jövőben az Észak-Amerika mögött művelődésileg elmaradott dél-amerikai kereszténység lehet majd a kiindulási alap, mert itt van hozzá szervezet hierarhia.

A protestáns terjeszkedés

A *protestáns* Európa tengeren túli terjeszkedésében három irányzatot különböztetünk meg. Az első a *kereskedelem* volt és maradt. A vallási reformáció értéktana ugyanis a becsületes munkával való vagyonszerzést erényként fogadta el, és természetes volt, hogy az óhaza szűk gazdasági lehetőségeit kereskedelemmel az egész földre kiterjesszék. A lehetőségek kihasználásában a hollandok jártak elől, utánuk a britek, portugálok, franciák, spanyolok. (A többi európaiak inkább kelet felé kereskedtek) Magántőkés kereskedelmi társaságok alakultak, ezek államuk hathatós segítségével telephelyeket létesítettek az idegen partokon, többnyire az ottani országokkal való megegyezéssel. Ez a „megegyezés” – mint a hollandok malájföldi, a franciák indokínai, de még inkább a britek elő-indiai szerepe mutatja – valójában a helyükön hagyott bennszülött uralkodók feletti politikai főhatalmat jelentette, de a területek nem lettek az anyaország részeivé. Ennél fokozatokkal alacsonyabb szintű volt a tulajdonképpeni gyarmatok helyzete – ez főként Afrikára volt jellemző – ahol számottevő bennszülött politikai szervezet híján az európai kereskedők látták el a közhatalmi funkciókat. A másik protestáns gyarmatosítási mód a katolikushoz hasonló katonai hódítás és megszállás volt, azzal a különbséggel, hogy itt nem despotikus abszolút monarhia hatalmi törekvése valósult meg, hanem az európai gazdasági törekvések biztonsága. Ebből fejlődött ki a harmadik jellegzetesen protestáns gyarmatosítási forma, a bennszülöttek meghódítása nélküli, amely

telepítéssel és a telepesek munkájával hasznosítja gazdaságilag a tengerentúli területet. A hódításos protestáns tengerentúli terjeszkedés a hajdani európai keresztyén nemzetállamok területi terjeszkedéséhez hasonlítható. Példája a Nagy-Britanniáé: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika, amelyben az anyaország államhatalma valóban kiterjed a tengeren túli területre, alkotmányával, szokásaival, jogrendjével, vallási, egyházi, gazdasági, művelődési és más társadalmi hagyományaival együtt. Minden kelléke megvolna tehát az európai nemzetállamnak, ha *népe* állandó volna. Azonban a nép a bennszülöttekkel nem szívesen keveredő, a legkülönbözőbb európai bevándorlók utódaiból áll, akiknek száma az újabb és újabb bevándorlókkal állandóan gyarapszik, és minden bevándorló egyén, család és csoport más-más európaiságot képvisel. Többségük az európai vallási szekularizáció utáni állapotot hozta magával új hazájába, amely itt az amerikai szabad egyháznak nevezett szektásodást segítette elő, lerombolva az európai típusú hitvalló egyház intézményét. Ezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy az óhazához legjobban hasonlító brit domíniumok népe sem képes európai értelemben vett nemzetté válni, nemzetállamot alkotni, hiszen ahhoz saját keresztyén kultúra, keresztyén neveltség kell, amelyet csak európai típusú, intézményes egységű, hitvallási fegyelmet gyakorló (protestáns vagy katolikus) hitvalló egyház következtetessége szükséges.

Az USA kialakulása

A protestáns tengeren túli terjeszkedés harmadik irányzata a pionír gyarmatosítás, amely a bennszülöttek meghódítása nélkül és az anyaországtól függetlenül, a telepesek munkájával hasznosítja a szerzett területet. Ez az irányzat eredményezte az USA, az észak-amerikai Egyesült Államok létrejöttét, amely az európai civilizációnak tengerentúli legfőbb terjesztője lett. Születése és fejlődése során a hódításnak és a gyarmatosításnak minden változatán átment. A keleti partokon létesült kereskedelmi támaszpontok a brit fegyveres hódítással gyarmati területekké alakultak. Ezekre elsősorban vallásszabadságot kereső európai kivándorlók, földművesek, kereskedők és iparosok telepedtek, családi és gyülekezeti közösségeikkel, mellettük kezdettől fogva ott volt az európai szegénységből munkával kiemelkedni akarók sokasága, túlnyomóan munkát kereső férfiak, de családok is. Ezek után jöttek, de sem számbeli, sem társadalmi túlsúlyra soha nem emelkedtek az óvilág kivetettjei, kalandorai, szélhámosai és bűnözői. Amint a gyarmatosok életszínvonala a polgári szintet elérte, az Európából hömpölygő bevándorlók között jöttek értelmiségiek, szabadfoglalkozásúak, akik iskolákat, gazdasági társaságokat szerveztek, az eredeti eklézsiákat városokká bővítették, majd folytonos számbeli és gazdasági gyarapodás után 13 gyarmatállamnak vetették meg az alapjait. A bennszülött indiánok ősi vadász foglalkozásukhoz ragaszkodtak, nem voltak hajlandók földművelésre, állattenyésztésre és még kevésbé iparűzésre áttérni, ezért igyekeztek távol tartani magukat az európai telepesektől, vissza vonulva előlük a végtelennek hitt vadászmezőkre. Ezek után került sor a politikai függetlenségre, a brit uralom elleni fegyveres szabadságharcra, és az itteni társadalom közvéleményében domináns felvilágosodási mozgalom, a szabadkőművesség vezetése alatt az USA megszervezésére.

A szabadegyházak szervezkedése

Az 1648-as vesztfáliai kompromisszum nem hozott vallásbékét Nyugat-Európában, még fegyverszünetet sem, mert képtelen volt az európai hagyományos hitvalló egyházfogalmat fenntartó, az erdélyinek nevezhető, a felekezetek szabad egyenlőségét biztosító polikonfesszionális egyházszervezési rendszer elfogadtatására. A Tridentinum kötelezte a katolikusokat a protestánsoknak, a pápai teokrácia elutasítóinak eretnekként való átok alá vetésére, következésképpen az eklézsiánus evangéliumi keresztyénség elleni harcra. A protestánsok viszont védekeztek a klerikális támadásokkal, nemcsak a katolikusokkal, hanem az anglikánusokkal szemben is, sőt a semper

reformari parancsát figyelmen kívül hagyó protestáns ortodoxia pszeudoklerikalizmusával szemben is és – ahogyan ez ilyen esetekben lenni szokott – ultraekklézianus túlzásba estek, minden egyházi és vallási tekintélyszervezet tagadásába, így azt az erkölcsi, társadalmi tekintélyhatalmat is tagadták, amely gyülekezeteik szabadságát biztosította. Ennek az irányzatnak a számára nem maradt hely Európa társadalmában, átmentek hát Amerikába, és ott a lelkiismereti és vallásszabadságot nem csoportos, hanem egyéni jognak tekintő *szabad egyház* elve alapján magánjogilag szervezett, egymástól független gyülekezetek sokaságát hozták létre. A vallásszabadság eme hősi pionírjainak fanatizmusára számítottak az általános szabadelvűség radikális követői, amikor az észak-amerikai brit gyarmatokon programjuk megvalósításához láttak. A siker nem maradt el, és 1776-ban megszületett az USA, a Szabadság Hazája. Fel is állították a Szabadság bálványát New York kikötőjében, mintha új istenség új vallásának új egyháza született volna, a szabadgondolkodók materialista racionalizmusának filozófiai ideológiájának alapján. Valójában azonban a Szabadság Országának alkotmánya teljes egészében az evangéliumi keresztyénség erkölcstanának a 18. századi polgári igények szerinti racionális értelmezésén alapult.

Az USA alkotmánya

Az óvilági közhatalmi szervezetekkel – úgy a mindenütt általános despotikus birodalmi, mint az európai nemzetállammal – szemben az USA alkotmánya egyetlen tételében hozott újat: a kényszerhatalomnak mindenféle formában való elutasításában. Így az amerikai közhatalmi szervezet merőben különbözik az európai kényszerhatalommal bíró államtól, nem is nevezhető klasszikus értelemben államnak, talán inkább gyarmatállamnak vagy tagállamnak, vagy új államnak, vagy inkább egyszerűen csak *államnak* és az európaiakat nevezzük megkülönböztetésül nemzetállamnak. Ez a kicsinek látszó különbség azonban a Föld történelmi fejlődésében nagyon nagyra tárgult a következő korszakban, hiszen a Homo Sapiens egész társadalmi fejlődésének legnagyobb eredményét, a *jogot* teszi kérdésessé, mert a klasszikus értelemben vett jog fogalmi eleme a kényszerhatalom garanciája. A kényszerhatalom tagadása az amerikai *demokráciának*, az érdekeltek általi többségi határozattal hozott döntésnek a politikai rendszere. Elvben nem az ultraliberálisok által szorgalmazott vezetőnélküliség, *anarchia*, nem is egészen az ultraekklézianusok óhaja szerinti teljes uralomhiány, *akrácia*, hanem a fizikai erőszakot elutasító, de a kényszer más formáját, a gazdasági hatalom kényszerét elfogadó, az ókori babiloni és római birodalomban virágzó individualista, kozmopolita *plutokrácia*, amit a tulajdon szentségének kimondásával fejez ki az amerikai alkotmány. Alkotói, a szabadkőművesek, a politikai humanika (renaissance), az antik római társadalmi intézmények – annak elképzelt brutusi republikánus hatalmi szerkezete – újraélesztésére törekedve, a racionalista szabad gondolkodók fantáziájában született közmegegyezésen, *társadalmi szerződésen* nyugvó hatalmi rendet akartak létesíteni, csatlakozva a bibliai humanistáknak Erdély, Lengyelország, Hollandia és Angolország történetéből ismert protestáns reszpublika létrehozására irányuló törekvéséhez. Európában ez a republikánus törekvés hitvallási irányának megfelelően az alkotmányos monarhiához vezetett, Amerikában ellenben a szabad gondolkodók felvilágosult észvallása szerint az anyagi érdekek közössége lett a közhatalmi szervezet erkölcsinek nem nevezhető alapjává. A klasszikus államtan terminológiáját használva az USA köztársasági rendszerű szövetséges államnak nevezi magát, köztársasági rendszerű tagállamokkal. Azonban sem az amerikai össz állam, sem a tagállam nem rendelkezik az európai állam fogalmi kellékével, a kényszerhatalommal, hiszen megegyezéses a hatalma. Köztársaságnak, reszpublikának sem nevezhető klasszikus értelemben, hiszen a nevét adó római reszpublika a történelemben nem létezett. Azt kell mondanunk, hogy az Amerikai Egyesült Államok az óvilág történetében semmiféle hatalmi formációhoz nem hasonlítható, csak részben követi az óvilág hagyományait, úgy vallási, mind társadalmi és művelődési értékrendjét,

azok sorában a nemzetállam által garantált jogrendet. Az államelmélet új feladata lesz az USA hatalmi szerkezetének a tudományos rendszerezése. Az USA tényleges társadalmi szerkezetét tükröző amerikai alkotmány az elméleti aggályok ellenére gyakorlatilag a föld minden szabadságra vágyó népének áhított rendszere, de minden gazdasági és politikai hatalmával ezt terjeszti maga az USA is, annak ellenére, hogy a világon másfelé ennek nincsenek meg a társadalmi feltételei. A történelem honfoglalási és országalapítási rendszerei közül az Amerikai Egyesült Államok létrejötte az ókori görög városállamok módszerét követi, amennyiben társadalmi tabula rasával indul, a bennszülöttekre nincs tekintettel, csak a bevándorló pionírokra alapítja hatalmi szerkezetét. Ez tehát sehol nem alkalmazható ott, ahol hagyományaihoz ragaszkodó bennszülöttek élnek, sőt, ahol egyáltalán lakosság létezik, sem Dél-Amerikában, sem az Óvilágban valahol, legkevésbé Európában.

Az USA-nak nincs nemzete

Az Amerikai Egyesült Államok népe, jenikik, hankik, gringók, indiánok, mulattok stb. valóságos etnikai konglomerátum. A legkülönbözőbb európai népekből jött bevándorlók mindenféle összetételben, keverékben, a legkülönbözőbb egyéni és csoportos vérségi és szellemi örökséggel, hagyománnyal, a legkülönbözőbb társadalmi, egyházi, foglalkozási és gazdasági tagoltságban nehezen tekinthetők egyáltalán egy népnek. Lehetnek mindnyájan európai eredetűek, a legfontosabb európai társadalmi örökséget, a nemzeti közösséget nem vitték magukkal Amerikába. Nincs tehát ott semmi olyan hagyomány, amely a nemzetté alakulásnak kiinduló alapja lehetne. Hegemón vallása van ugyan, az európai protestantizmus, de ez egészében szabadegyházi szervezetű, nincs semmiféle hierarchiája, papsága, amely olyan egységes hitvallási értékrendet fogalmazhatna meg, amely az általánosan elfogadott szabadságesszményen kívül más anyagfeletti értéket elfogadhatna, hogy azon olyan társadalmi eszmény, mint a nemzet, helyet kaphatna. Hiányzik – mint láttuk – az európai értelemben vett állam is, amely a nemzet kényszerhatalmi szervezete lévén a nemzetképződésnek alapul szolgálhatna. (Persze az állam sem alakulhat meg nemzet létezése nélkül.) Hiányzik továbbá a nemzeti hagyomány legfontosabb része, az emberi művelődés alapfeltétele, a közös anyanyelv. Az USA-ban ugyanis mindenki felvett, idegen nyelven beszél, amely csak információközlésre alkalmas, de nem olyan magasabb rendű érzelmek, szellemi értékek kifejezésére, amelyeken nemzeti irodalom és művészet születhetne a nemzeti öntudat fejlesztésére. Hogy az európai civilizáció Amerikában megvalósított mindenek feletti magas színvonalán sem képes az európai műveltségtől független kulturális értékek alkotására, sem viselkedéstani, sem tudományos, sem művészeti vonatkozásban, arra csak az szolgálhat magyarázatul, hogy ott semmiféle anyagfeletti hitnek nem érvényesül olyan befolyása a társadalomra, amely az ottani közvéleményt, a társadalom kifejezett vagy kifejezetlen akaratát anyag feletti célok megvalósítására befolyásolhatná. Marad tehát az amerikai ember életének egyetlen tartalma és célja a vagyonszerzés, a pénz. Nemcsak az európai kultúra erkölcsi értékei, de még maga a kultuszgyakorlat is profit megvalósítására szolgáló áru az amerikai ember számára.

A Pénz uralma

A Függetlenségi Nyilatkozat után mind nagyobb és nagyobb számú európai érkezett Amerikába. Ezek már nem az otthoni vallási és nemzeti hagyományok szabad szolgálatát keresték, hanem a szabad verseny, a gazdálkodási szabadság lehetőségét. Persze mindenki mindenféle szabadságra vágyott, úgy, hogy a mindenféle gondolati, lelkiismereti, tevékenységi és elvi szabadság iránti vágyat megfogalmazó, kifejező és terjesztő tevékenység, a közvéleményt képviselő sajtó igényelt és kapott elsősorban szabadságot magának. A népuralom, a demokrácia valójában a népszerűek uralma, azaz demagokrácia, valójában tehát népszerűségi arisztokrácia. Mivel a gazdasági szabad verseny célja a profit, az anyagi javak szerzése, a gazdagok, a vagyonosok nyerték el a népszerűséget biztosító társadalmi tekintélyt. Nagymértékben emelte és utána mind inkább fokozta a vagyon társadalmi

tekintélyét az az egyszerű tény, hogy elsősorban a hírverés minden eszköze, a sajtó és minden ilyen irányú rendezvény anyagi ráfordítást igényelt, továbbá, hogy semmiféle szellemi tevékenység nem működhetett anyagi ráfordítás nélkül. A Szabadság új birodalmában a Pénz lett az egyeduralkodó az óvilági egyeduralkodók, karizmatikus, születési monarhák és arisztokraták helyett. Ez megfelelt a demokrácia elvi követelményeinek, hiszen elvben mindenki által megszerezhető volt, és nem zárta ki Isten kegyelmes kiválasztását sem.

Amerika szinkretizmusa

Amerika, az újkori Nyugati Birodalom kialakulása az ókori eurázsiai nyugati birodalom, a Római impérium létrejöttének módján történt. Az ókorban mindenki úgy hiányolta a biztonságot, mint az újkorban a szabadságot. Róma bevándorlói – rendszerint területükkel együtt lettek az S.P.Q.R. alattvalóivá – bár magukkal vitték eszményeiket, isteneiket, hagyományaikat, és ezek egyvelege az eszmények és erkölcsi értékek szinkretizmusát szülte Romában, mindenki elfogadta szuperideálként azt a Biztonságot, amelyért római uralom alá adta magát. Az Impérium biztonságát az ókor minden kényszerhatalmi eszközével rendelkező Imperátor testesítette meg, szilárd volt hát a császárkultusz logikai alapja. (A császárkultusz összefért a politeista szinkretizmussal, de a monoteizmusnak nem volt benne helye mind addig, amíg – felemás módon bár – Constantinus helyet nem talált számára a szinkretizmus felett.) Hasonlóképpen történt az USA-ban is a mindenféle bevándorlás folytán keletkezett szinkretizmus feletti Szabadság-isten császárkultuszával, amely az újkor relatív eszményeit, a gondolati, a nemzeti és a gazdasági szabadság-eszmény fölé emelkedett.

Az amerikai Római Birodalom

A 19. században a Homo Sapiens körülvándorolta a Földet, és visszaérkezett Kelet-Ázsiába, ahonnan a történelem kezdetén elindult. Hogy Istennek Szabadság-arca alkalmas lesz-e olyan etikai értékrend támasztására, amelynek alapján olyan nemzet- és felekezetfeletti szekuláris birodalom jöhet létre, mint Kína volt a letűnő korszakban – az nagyon kérdéses. Kultusz nem rendszerezhető kultúrává a hittudományt művelő hierarchia, papi szervezet nélkül. Szabadság-istennek azonban nincs papsága, és imádó hívei sincsenek, csak haszonélvező pártolói. Az Óvilágnak Európában hegemonná fejlődött monoteizmusa, a kereszténység, Észak-Amerikában nem rendelkezik szilárd szervezettel, hierarchikus papsággal, Dél Amerikában azonban ott próbál meggyökerezni a szinkretista-ateista társadalomban a római katolikus klérus. Ez szellemtörténetileg éppen olyan primitív ideonómiát képvisel a felvilágosodás szekuláris ideológiájával szemben, mint annak idején az apostolok tanítása a hellén filozófiával szemben. Az ókori Impérium keleti felében ott volt az egyiptomi hierarchia, amely az ókori kereszténységet, az ortodoxiát megszervezhette és Rómának gyakorlati kivitelre továbbadhatta. A mostani Rómának, Amerikának is két fele van, a keletrómai birodalomnak megfelelő Dél-Amerika és a nyugatrómainak megfelelő Észak-Amerika. Hogy melyik rész lesz képes olyan saját kultúrát kiépíteni, hogy az majd anyagi világ gyakorlatában olyan civilizációt szüljön, amely képes legyen az Óceánon átkelni és Kelet-Ázsiában az egyetlen Abszolút Eszmény vitathatatlan értékrendje alapján új történelmet indító birodalmat alkotni, azt nem tudhatjuk.

Az ortodox népek betokozódása

A nyugati keresztyénség egymással versengő és viaskodó két változatán, a katolicizmuson és a protestantizmuson kívül – és mögött – ott van a keresztyénség kelet-európai hitvallása, az *ortodoxia*. Bár Krisztus vallásának ez a régebbi változata, nem volt képes levetkőzni ókori hagyományának a kötöttségét, a nevét adó ortodoxiát, igazhitűséget, azaz önmaga tökéletességének tudatát, minden fejlődési lehetőség elutasításával. Az anyagi világ javainak elutasításával lemondott a hatalomnak, más ember akarata befolyásának minden lehetőségéről, vállalta a mindenkori társadalmi hatalom

alázatos szolgálatát. Tanítása egészében az ember belső egyéni magatartására vonatkozik, társadalmilag csak a páros házasság intézményét szorgalmazta, és ennek megfelelően a mindenkori világi despotának alávett egyházi hierarchián kívül semmiféle társadalmi szervezetet létre nem hozott – de nem is tiltott. (Így akarta ezt az ortodox egyház megszervezője, az isteni teljhatalmú római imperátor.) Az ortodox keresztyénség sohasem tért át arra a tevélegességre, amelyet Nyugat-Európában a pápai intézmény hozott létre. Képtelen volt hát ellenállni az ultraaktív iszlámnak, és természetes, hogy az nagyrészt fel is falta. Csak annyi maradt belőle, amennyi a balkáni szláv népiségben gyökerezett. Ezt a balkáni szlávsságot szervezte a középkorban nyugat-európai nemzetállamhoz hasonló politikai közületbe a turáni eredetű bolgár uralom. A bolgár uralom alatt emelkedett az ortodox egyházi szervezet misszióképes színvonalra és egyetlen évszázad alatt megkeresztelte az egész európai szlávsságot. Sajnálatos, hogy mielőtt a bolgár-szláv egyház Róma szervezetét magáévá tehetné volna, patrónusa, a bolgár cár elvesztette trónját, és országa előbb bizánci, majd török uralom alá került. Közép-Európa szláv keresztyéneit azután a magyar és a lengyel király kapcsolta Rómához, a Confederatio Christiana-hoz, Nyugat-Európához. A normann varégok által Oroszországgá szervezett kelet-európai szlávokat a rájuk kiterjedő tatár uralom végleg elhatárolta a nyugati keresztyénségtől. A nyugat-európai keresztyén kultúra sohasem volt képes átlépni a római kori Kelet-Nyugat határt, amely a középkorban állandósult Magyarország és Lengyelország keleti határain. Az ortodoxia annyira szemben állott Rómával, hogy a pravoszláv egyháznak egyetlen papja vagy szerzetese sem volt hajlandó még a pápasággal való párbeszédre sem. A protestantizmust hitvallási szempontból nem nézték ellenségesen, de a benne gyökerező kultúrát, főként annak nemzeti, társadalmi tartalma miatt – a magyarságot jelentvén – elutasították. Hasonlóképpen utasították el annak lengyel kezdeményezése miatt a görögkatolikus egyházat. A német népfelleg már a középkor óta szívesen terjeszkedett kelet felé, de ezek is nyugatra maradtak a Theodosius-vonaltól. Egyedül a német zsidók terjedtek Lengyelországon túlra, de ők sem voltak a nyugati keresztyénség hordozói.

Kelet-európai felvilágosodás

Amire nem volt képes a nyugati keresztyénségnek sem a protestáns, sem a katolikus irányzata, az sikerült a belőlük sarjadt harmadik nyugati szellemi mozgalomnak, a felvilágosodásnak. A vesztfáliai béke után, a Keresztyén Közösségnek Európai Jogközösséggé bővülésével kelet-európai országok is csatlakozhattak a nyugati műveltséghez, úgy ahogyan a tengeren túli újvilági gyarmatok kapcsolódtak Európához az átvett civilizációval. Kelet-Európában viszont a felvilágosodás által támasztott társadalmi szabadság-igény szervesen ültetődött be az ősi népi hagyományok talajába, és a nyugat-európai nemzeti kultúrához hasonló termést hozott. A különbség nem az ortodox talaj keletiségében állott, hanem abban, hogy a nyugatról hozott kulturális oltóvessző nem volt keresztyén, hanem szekuláris szabadgondolkodó. Nemzeti műveltség, nemzeti értékrend és nemzeti politikai szervezetek sora alakult ki Kelet-Európa területén, párhuzamosan az országoknak tatár és török uralom alóli felszabadulásával, valamint a nemzeti eszmének a felvilágosodás útján való kelet-európai elterjedésével, azonban az mindig különböző maradt a nemzeti eszme nyugat-európai eredményeitől.

A keleti nemzeti eszme negativitása

A kelet-európai nemzeteszmény két vonatkozásban különbözik a nyugatitól, mindkettő az ortodox ideonómiából ered: a keleti keresztyénség ortodoxiájából, igazhitű kizárólagosságából támad a szembetűnő, domináns különbség, a nemzeti öntudat negatív tartalma, amely a más nemzetektől való különbözőségekből, nem pedig a nemzettagok hasonlóságából táplálkozik. Nyilvánvaló, hogy ez minden más nemzettel és más nemzeti értékkel szembeni elutasításban, gyűlöletben, xenofóbiában

nyilvánul meg, és csaknem lehetetlenné teszi a természetes nemzeti fejlődést. A másik különbség a közerkölcsöknek a kelet-európai népek életéből való teljes hiánya, szintén az ortodox erkölcsstanból ered. A keleti keresztyénség ugyanis már tanításában is megveti a világ javait, köztük a hatalmat is, ennél fogva viselkedéstana egyáltalán nem foglalkozik a közhatalom gyakorlásának a kérdésével. Ez felel meg a keleti egyház konsztantinuszi ellentmondásos hagyományainak, amely szerint az uralkodó császár kötelezővé teszi a keresztyén vallást alattvalói számára, de önmagát végig felette hagyja. Bizony, a keleti despoták soha nem kaptak olyan viselkedéstani intelmeket, mint Szent Imre, a keleti köztisztviselőket is arra tanította egyháza, hogyan engedelmeskedjék a felettes hatóságainak, de arra, hogy beosztottjaival, alattvalóival, hogy kell bánnia, azt soha senki meg sem mondja. Ilyen „erkölcsi” alapokon állott Kelet-Európa despotikus kényszerhatalmi rendjét fenntartó, a despota szolgálatából élő *polonikárok* népes társadalmi rétege, akik fenntartás nélkül végrehajtották a despota minden parancsát, minden egymást követő despotáét egyformán, csak a maguk józan érdekét tartva szem előtt. A nyugat-európaival szemben, ahol a közöség tisztségviselői nemes lovagok vagy puritán polgárok voltak, a kelet-európai államszervezetnek polonikársága jelenti a fő különbséget. Valláserkölcsi útmutatás hiányában Constantinus és utódai cselekvését csak a józan értelem szabályozta (elsősorban saját társadalmi hatalma megőrzésére és gyarapítására), ez egyik oka annak, hogy Kelet-Európa olyan magától értetődő természetességgel tette magáévá a nyugat-európai szabadgondolkodók racionalizmusát, hiszen abban az ortodoxiával nagyon is összeférő konsztantinuszi örökség újjáéledését, renaissance-át látta. A negatív végeredmény, a közerkölcs hiánya, amely arra indítja az állampolgárt, a nemzetnek a tagját, hogy jogait hangoztassa nemzetével szemben hazájával szemben ahelyett, hogy áldozatos kötelességeit számontartaná. Ezért a kelet-európai nemzet- és hazaszeretet más nemzetek és országok gyűlöletében valósul meg.

Az orosz kvázi-nemzet

A hatalomtörténet Kelet-Európában nem egyforma nemzeteket alakított ki. Az első, a tatár uralom alól felszabaduló Oroszország egyből a mongol despotikus birodalom utódjává lett, maga is sok mindenféle egymással szembenálló felépítésű és hagyományú nép elnyomó uralkodójává. A pravoszlávia a tatárok alóli felszabadulás mozgalmának elsőrendű tényezője volt, és hegemon népi hagyományként nemzethez hasonló közösségbe tömörítette az oroszokat. Jellemző, hogy az ősi szláv, szarmata, varég és ortodox hagyomány, hogy épült bele a nép minden más szellemi és művelődési hagyományaiba, éppen Oroszország nyugati határaitra támaszkodva. (Innen terjedt intenzitásából mind többet veszítve kelet felé úgy, hogy az orosz nemzetnek és Oroszországnak nincsenek keleti határai, valójában valahol elenyésznek Szibériában.) Jellegzetes, a politikai és művelődési elemeket kiemelő orosz nemzetközösség alakult ki, amely nemzeti hivatásának tartja az orosz hatalomnak akár az egész földre való kiterjesztése szolgálatát, más részről olyan magas szintű tudományos és művészeti alkotásokat hozott létre, amilyenek nemzetközösség nélkül nem következhetek volna be. Bár az ortodoxia nem mozdult el passzivitásából a hitelesítés missziója felé, a világhatalmi igényeket – talán kelet-római örökségként – mindvégig táplálta anélkül, hogy a racionális szekuláris államszervezet működésére tényleges hatást akart volna gyakorolni. Jól látszik ez a képzőművészet oroszországi alkotásain: az ultrakonzervatív bizantin templomok ott állnak elegyítetlenül az illuminizmus klasszicista alkotásainak a sorában.

A balkáni népek nemzettudata

A törökök alól felszabadult népek spontán váltak nemzetekké, hiszen a török uralom elleni harc (negatív) nemzetközösséggé kovácsolta őket. Görögország, Románia, Szerbia, Bolgárország egymás után lettek nemzetállammá a nyugat-európai felvilágosodás racionalista eszméinek hatása alatt. Valódi európai nemzetek és nemzetállamok alakultak a Balkánon, azonban ortodox ideonómiájuk

folytán a fiatal nemzetekre jellemző lázas aktivitási vágy a Balkánon egymás elleni agresszióra hajtja a nemzeteket, hiányozván a haza iránti áldozathozatalt elsőrendű kötelességé tévő közerkölcs. Így a saját nemzet lelki, szellemi és anyagi építése helyett más nemzetek rontására irányul az egységbe szerveződött nemzeti akarat. A balkáni új nemzetállamok nem egészen felelnek meg a klasszikus államfogalomnak, mert hatalma befelé, alávetettjeivel szemben keményen érvényesül bár, a külső fenyegetéstől magát megvédeni nem tudja. Képesek voltak az Oszmán Birodalom és a Magyar Szent Korona Országainak szétbomlasztására, de képtelenek függetlenségük megvédésére. Nemzetközi instabilitást okozó szövetségkeresésük negatívuma talán pozitív eredményre vezet, ha nemzeti öntudatukban a más népek iránti gyűlöletet az integrálódás iránti józan megfontolás majd háttérbe szorítja.

Tekintsünk végig Nyugat-Európa nemzetein, melyikben hogyan hatottak és érvényesültek a nemzeti eszme követelményei:

A német nemzet

A *német nemzet*, a német nyelven beszélők közössége, vagy háromszáz kisebb-nagyobb államban ugyanannyi különböző uralkodó hatalma alatt élt, két nagy felekezeti csoportra, a protestánsra és a katolikusra megosztva. A keresztény németek között elszórva éltek a keresztényeknél jóval kisebb számú, de másságuknál fogva számarányukat meghaladó nagyobb fontosságú, németül beszélő talmudita zsidók, akik miatt mind a mai napig vitatott a német nemzetnek az a fogalma, amely szerint a németül beszélők összessége alkotja a német nemzetet. A zsidók német voltát tagadók – keresztények és talmuditák egyaránt – minden tradíciót nemzetalkotó tényezőnek tekintettek, különösen a középkori keresztény hagyományokat, amelyeket a zsidók vallásuk miatt el nem fogadhattak. A németül beszélő zsidók német voltát állítók viszont a népnyelvnek, mint közösségalkotó hagyomány elsőrendű voltára hivatkoznak. Nyilvánvaló, hogy a középkori hagyományokat mellőző szabadgondolkodók és mozgalmuk, a szabadkőművesség, a zsidóknak európai nemzetekbe való integrálását pártolja, és ezért az egyenjogúságra áhító zsidóság létfeltételének tekintette a liberális mozgalmak szolgálatát, még akkor is, ha azok kozmopolita, nemzetellenesek voltak. Nagyon megnehezítette a kérdés megoldását az a tény, hogy a zsidóknak erős vallási értelmiségük volt ugyan, de – legalábbis kezdetben – szekuláris egyáltalán nem, hiányzott hát az a társadalmi csoport, amely a zsidókat a nemzetbe építette volna. Tovább bonyolította a német nemzetközösség határainak a rögzítését az évszázadokon át folyó Drang nach Osten, a németiség keleti kivándorlása, melynek eredményeképpen a Középkori Birodalmon kívüli egész közép Európa, a 17. századig a finn öböltől az Al-Dunáig teleszóródott német telepésekkel, iparosokkal és földművesekkel, és ezeknek a száma a későbbi századokban tovább gyarapodott – köztük nagyon sok jiddis-német nyelvű zsidóval. A mindenek előtti elsőrendű nemzeti feladat tehát a németiség politikai egységének a megteremtése volt. A rengeteg, külön öntudattal bíró, hagyományos társadalmi csoport, az uralkodók és a gentilikus nemesség hagyományos kiváltságai, a tartományok és városok öntudatos (lokál)patriotizmusa nagyon megnehezítette az egységet szorgalmazó értelmiség tevékenységét. Továbbnehezítette az egységteremtést magának az értelmiségnek a megosztottsága a protestáns és katolikus felekezetek között, súlyosbítva a zsidók igényeinek elfogadásával vagy elvetésével, valamint az evolutív tradicionalizmus és a revolutív, szabadgondolkodó republikánizmus politikai elvei között. Ezek miatt végül is a német egység a szabadságeszme háttérbe szorításával, hatalmi úton született meg – csak a 19. század legvégére, és csak részlegesen, öt állam keretében.

A Habsburg Monarchia népei

A középkori Germán Impérium össz állam jellege évszázadok alatt megszűnt, úgy, hogy a vesztfáliai békére a hajdani Birodalom területén csak laza államszövetség maradt belőle a császár „elnökle” alatt, de minden tényleges intézményes hatalom nélkül. A szervezett államhatalom a sokszáz külön uralkodó alatt működő tagállamoké volt. Legjelentősebb ezek közül a Habsburg császár tényleges uralma alatti Örökös Tartományok csoportja volt, élén a középkori vezető állammal, Csehországgal. A német nemzeti egység szempontjából a Habsburg Monarchia – bár az ősi nemzeti hagyományokat jelképező hajdani császár tényleges uralma alatt állott – nem tölthetett be jelentős szerepet, mert népei csak kisebb részben beszéltek németül és területének csak kisebb része tartozott a Birodalomhoz. Mióta Nagy Károly a Duna mentén az avarok örökébe lépett, elnémetesedett ugyan az avar-szláv tartományok egy része – Ausztria és Stíria –, de Csehország és a déli tartományok nem. A Monarchia kötelékébe tartozó magyar Szent Korona Tartományainak népe között sok volt a német nyelvű, de csak szórványos kisebbségben. Német nemzeti egységnek még az Örökös Tartományok népét sem lehetett megnyerni, hiszen a nemzeti öntudatra vezető vallási reformáció kezdetei éppen a Csehországi németellenes mozgalmakban volt. A német hegemonia alatti politikai egyesítésnek, a Habsburg-dinasztia alatti Gesamte Monarchie megszervezésének útjában pedig elháríthatatlan akadályt jelentett Hungária németekénél gazdagabb politikai hagyománya és a magyarok újkori nagyobb nemzeti öntudata, amelyek még a köztük élő német nyelvűeket is elfordították a német nemzeti egység eszméjétől. A németiségnek közép-európai, tehát Lengyelországra is áterjedő területén legodaadóbb hívei a német nyelvű zsidók voltak. Jogfosztottságukból való szabadulásukat ígérte számukra a felvilágosodás és annak szervezete a szabadkőművesség. Mikor pedig II. József személyében szabadkőműves került a német nyelvet általánosítani akaró császári trónra, a zsidóság szinte ragaszkodással állott a pártjára. Talán, ha a francia forradalom nem kuszálta volna össze Európa világnézeti, politikai, nemzeti viszonyait, az egységes német nemzeti birodalom közép Európát is magába foglalhatta volna. Persze, ha a Habsburg-dinasztia szolgálatát értelmesebb, tájékozottabb tanácsosok vállalták volna. Így azonban a dunai németiség visszaszorult Bécsre és annak holdudvarára, anakronisztikus akadályául nemcsak a közép európai művelődési fejlődésnek, de a német nemzeti egységnek is.

A német nemzeti egység igénye

A középkori Germán Impériumból a Habsburg Monarchia tartományai mellett a történelem leválasztotta Svájcot és Hollandiát is. A helvét szövetség németjei az Alpok francia és olasz nyelvű lakosságával társulva még a középkor végén függetlenítették magukat az Impériumtól. Németalföld viszont dinasztikus örökségképpen a spanyol király uralma alá kerülve szakadt el Németországtól. Később pedig a Hollandi Republika 16-17. századi szabadságharca után függetlenedett a spanyol koronától. A Birodalomban maradt a németiség négyötöd része és ez évszázadok alatt alakult egységes Németországgá. Nem az azonos népnyelv, nem az azonos hagyományok és nem ezek egyenlő szabadsága alapján, hanem politikai hatalmi tényezők befolyása alatt. Az indulás volt nehéz, mert hiányzott az indító hatalmi szervezet. Ha 1620-ban a választófejedelmek protestáns császár-királyt választottak volna – az a protestáns állam és nemzetszemlélet szerint – az, német nemzet tagja lett volna, alkalmas a nemzeti egység megszervezésére. De a nemzet feletti katolikus abszolút monarchiát jelentő Habsburg császár erre képtelen volt, éppen a protestánsok számára való elfogadhatatlansága miatt. A Németországot alkotó nemzetrészek egyenlő belső szabadsága, a rendi és más középkori különbségek felszámolása a német értelmiség neveltsége folytán, a protestantizmus evolutív reformjaival folyamatos természetességgel valósult meg, a legvégsőig megőrizve még a dinasztikus és feudális, polgári, középkori hagyományokat is. Jellemző, hogy a Németország unióját megvalósító hatalmi szervezet, a hegemon tagállam a középkori Brandenburgból szerveződött Poroszország volt.

Ugyanis az Elbától keletre fekvő tartományok néprajzi és társadalomtörténeti alapjai voltak alkalmasak nemcsak a vallási reformáció, hanem a német irodalmi nyelv és egyéb szellemi, társadalmi haladást jelentő mozgalom indítására. A legősibb, később szláv nyelvűvé lett földnépe, az avar és germán gentilikus hatalom alatt elnémetesedett, majd német nemesség és polgárság feudális politikai egységekké szerveződött, a középkor végére az új közösségi lelki, szellemi és erkölcsi értékek asszimilálására is inkább alkalmassá lett, mint azok a német tartományok, amelyeknek társadalma ilyen nagymértékű társadalmi differenciáláson nem ment át történelme során. Ezért nevelődhetett a keleti részeken a német nemzeti egységet építő értelmiség. Ebből a német értelmiségből absztrahálta az európai közvélemény a német nemzeti erényeket, a fegyelmet, rendszeret, alaposságot és megbízhatóságot, de a német nemzeti hibát, az önzésre és érzéketlenségre való hajlamot is. A német nemzeti egység talán azért vált fenyegető imperializmussá a vetélytárs nemzetek szemében, mert az ősi közös népi hagyományokon, különösen a népnyelven felépült nemzeti egységet nem hajtotta semmi reformokkal ki nem egyenlíthető belső ellentét a forradalmiság felé.

B. AD MAIOREM NATIONIS GLORIAM

I. A NEMZETI CSAPATOK VERSENYE

1. A rendszerezés alapvonalai: nemzeti ideonómia

Az ideonómiai rendszer

A történelem a változások az események időbeli egymásutánjának szakadatlan folyamata, amelynek a világ valóságában nincsenek állomásai, csak a rendszer elvének logikája osztja részekre az örök folyamatot az ember ismeretrendszerezésében. Az elméleti tudomány vette ki a világ mindensége változási folyamatából a Homo Sapiens fejlődési vonalát, kiemelve azt az élettelen anyag fizikai törvényeket követő általánosságából, és az ember sajátos természeti közegében, a társadalomban kíséri figyelemmel a fejlődés folyamatát. Ez az eljárás vitathatatlanul tárgyilagos alapokon áll és észszerű, a Világmindenség egyetlen fejlődő valósága a Homo Sapiens lévén, ugyanis csak az ember anyagi és szellemi alkotásainak egymásutánja mutat fel minőségi többletet. Ennek a haladást igazoló minőségi többletnek a kiváltó oka, indítéka az a vágy, amely az Ember akarati cselekvését újabb és újabb anyagfeletti célok magvalósítására készíti. A fejlődéstörténet kutatása számára tehát elegendő az emberi szellem fejlődéstörténetének a vizsgálata, amely az ember egyre magasabb, tehát emelkedő – azaz a tehetetlenséggel ellentétes irányú – anyagfeletti céljainak megismeréséből, rendszerezéséből és akarati cselekvés általi megvalósításának módjából áll. Az isteninek mondott eszményi, anyagfeletti cél alapján hierarchikus értékrendet, *ideonómiát* állít össze a szaktudomány, a prognosztikus etika, amely minden emberi tevékenységet, viselkedést, magatartást, cselekvést, társadalmi, tudományos és művészeti alkotást minősít a maga szempontjai szerint. Az emberi szellem fejlődését tehát az isteni eszmény egyre alaposabb megismerése, az isteni törvények megfelelő újrafogalmazása, és ezeknek az Ember számára minőségi rangsorba állított viselkedési szabályokba öntése jelenti, melyek etikai (erkölcsi) értékrenddé álltak össze.

A protestantizmus szabadság-eszméje

Az Isten Törvényeinek érvényesítésére szolgáló etikai értékrendnek a Krisztus utáni 16. századi, az új kor igényei szerinti újrafogalmazása, a vallási reformáció nem lezárása, hanem érzékelhető elméleti eredményeket felmutató korszaka annak a folyamatnak, amely az ember történetének kezdetén indult. A protestantizmus, az evangélium szerinti kereszténység a krisztusi életeszmenyének a fejlődést gátló középkori kötöttségeivel szemben az élet teljessége felé mutató, gyakorlatilag az ember által megvalósítható istentiszteleti és társadalmi feladatokat állított a *szabad lelkiismeretű* ember elé. A Krisztus követésére gyülekezetekbe szervezkedő hívek alkotják az Isteni Törvények megvalósítására tanító és nevelő egyházat, amely összességében és tagjaiban közvetlenül Isten hatalma alatt áll, Jézus Krisztus lévén a kormányzó feje. Az embert az Isten szolgálatának minden helyére csak gyülekezeti választás állíthatja, a hívek gyülekezeteiben jelenlévő Jézus Krisztus akaratának megfelelően. Ennek az eklézias, demokratikus közhatalom-szerzési módszernek kell érvényesülnie nemcsak az egyházi szervezetekben, hanem a kényszerhatalmi, politikai, gazdasági és minden társadalmi tevékenység tekintetében. Eredményei a lelkiismereti és gondolati szabadság, a vallásgyakorlat, a tudományos kutatás, a gondolatközlés, a gyülekezés, a teljes magánélet és mindenféle gazdasági tevékenység szabadsága. Ki kell hangsúlyoznunk a *szabadság*

megvalósításának igényét, az elfogadott etikai célok szabályainak határain belüli, tetszés szerinti magatartását és cselekvését, amely nem tévesztendő össze ellentétével, a célokat, tilalmakat és szabályokat nem ismerő nihilista anarhiával. A liberalizmus, a szabadelvűség eszmerendszere alkotta meg a kényszernek és a szabadságnak azt az egyensúlyát, amely az államéletben az alkotmányos monarchiában, a népképviselői parlamentarizmusban, az általános állampolgári jogegyenlőségben valósul meg, a gazdasági tevékenységek tekintetében pedig a szabad versenyen alapuló kapitalizmusban. Nyilvánvaló, hogy ezek a rendszerek nem bizonyultak tökéleteseknek, és ezért vezetnek tovább a fejlődés útján az *evolutív* haladás módszerével, hiányosságaik kiküszöbölésével az újrafogalmazott örök célok igényei szerint.

A római katolicizmus ellenállása

A római katolikus társadalmak számára a Tridenti Zsinat reformálta a keresztyén hitrendszert. Elfogadta a humanizmus által évszázadok alatt felvetett és a protestánsok által megfogalmazott korszerű etikának mindazokat a tételeit, amelyek nem állottak ellentétben a Zsinat által továbbra is értéknek minősített középkori hagyományokkal. A megőrzött, sőt kiteljesített középkori örökségek legfontosabbika – az aszkézis, az önerőből való megigazulás, a katolikus egyház élő és holt szolgálóinak, a papoknak és a szenteknek Isten és az emberek közötti közvetítő szolgálata és a fülbegyónás mellett – a közhatalom gyakorlóinak apostoli szukcesszió szerinti kijelölése és az Isteni Kijelentés hiteles értelmezésének pápai monopóliuma voltak. A római jog és a középkori polgári szokásjog akadálytalanul fejlődhetett tovább a katolikus országokban, és ennek megfelelően a gazdasági rend nyugodtan haladhatott volna a kapitalista szabad verseny felé, ha a rendi jogegyenlőtlenség fenntartásához a római egyház nem ragaszkodott volna. A magánélet szabályozása a gyóntató papság munkaterülete volt, és sok elégedetlenségre szolgáltatott okot a szabad lelkiismerettel szembeni papi túlkapások. Ezek azonban még nem készítették ellenállásra a hívők társadalmát. A tanítás és oktatás, nevelés és iskolázás terén csak a szellemileg legigénytelenebbek fogadhatták el a klerikális gyámságot. A szellemi haladást, a gondolat szabadságát és szabad terjesztését, a tudomány fejlődését lehetetlenné tévő dogmatikus egyházi hatalom engesztelhetetlen ellensége volt az uralkodó koreszmének, a racionalizmusnak. Ugyanígy elfogadhatatlan volt mindenki számára az „Isten kegyelméből” való kényszerhatalom, amely az egyházi hierarchiát átlépve kiterjedt az állami közhatalom legfontosabbjaira: az abszolút monarchia és a születési, gentilikus arisztokrácia rendi előjogainak sérthetetlenségére is. Ráadásul a római egyház „hitvallási” céljainak megvalósítására irányuló minden tevékenységet a klérus vezérkara, a Jezsuita Rend hangolta egybe és irányította – erkölcsi és főhatalmi ellenőrzés által nem gátolva. Az evolutív haladás ki lévén zárva, a római katolikus társadalmak számára csak a *revolutív* út maradt járható, a forradalom, a kényszer illegális alkalmazása. És – a forradalmi szokásoknak megfelelően – már nemcsak az üdvös haladás útját gátló egyházi szabályozás megváltoztatása lett a forradalom célja, hanem a Római Katolikus Egyház egészének az emberi társadalomból való kiiktatása, minden tanításával és hierarchiájával együtt. Az emberiség szerencséjére a kását nem eszik olyan forrón, ahogyan főzik: a forradalmi eszmék és mozgalmak nem járták át a társadalom egészét és csak megnehezítették, de nem akadályozhatták meg a keresztyén tanítások római egyház általi terjesztését. A keresztyén tanítások, a Krisztus követésére való nevelés folytatódott a katolikus társadalmakban is, de sokkal kisebb lendülettel, és a protestánsokhoz viszonyítva nagy időbeli késedelemmel.

Ideocentrum és egocentrum erőtere

A Homo Sapiens akarati cselekvésének indítékául szolgáló vágy azonban nemcsak ideocentruma szerinti meggyőződésének a hatása alatt születik, hiszen az ember sajátos értékrendje bipoláris, azaz két pólusa van: ideocentrum és egocentrum. A cselekvés irányát meghatározó vektor a két pólus

közötti, minden egyénre – és az egyének csoportjaira – sajátosan jellemző érzelmi erőter eredménye. A vallási reformáció, az evangéliumi és a katolikus külön-külön és együttesen is, tehát a krisztusi értékrend egyértelműen ideocentrikus cél megvalósítására irányul. Az indítéki erőter anyagvilághoz kötött fele, az egocentrum – annak az értékrendnek az alapja, amely szerint minden létezőnek: gondolatnak, érzelemnek, indulatnak, akaratnak, cselekvésnek, alkotásnak és minden dolognak az értékét az Énemhez való viszonyulása határozza meg – az élőlények természeti törvényének, az ösztönöknek a hatásterületén, az állati lét síkján helyezkedik el, amely alatta – tehát a tehetetlenség irányában – van az anyagfeletti cél irányába vonzó eszmény pólusának. Az egocentrum tehát – az ideocentrum áldozatvállalásra készítő altruizmusával szemben – az önzés irányában befolyásolja az emberi vágyat. Mindkét pólus és mindkét pólusnak a hatása érvényesül minden emberi egyén, minden csoport és társadalom mindenkor akaratára és cselekvésére az Ember történelmi létezésének kezdetétől fogva. A társadalomban hegemon érvényesülő értékrend, amelyet *koreszmének* szokás nevezni, tartalmazza a mindkét pólus szerinti értékrendet, az adott korszak és társadalom erkölcsi igényeinek megfelelő arányban.

A szellemi arisztokrácia kialakulása

Az észszerűség, az értelem, az intelligencia akaratbefolyásoló képességének igénye, a *racionalizmus* jelen volt az ember szellemi fejlődésében annak kezdetei óta. De az európai keresztyén műveltségben csak a 8-9. században növekedett meg a fontossága, akkor, amikor a Karoling Birodalom megszervezése a középkor misztikus keresztyén erényei és a honfoglaló vitézek hitvédelmező, lovagi erényei mellett nagyobb mértékben igényelte a szellemi képesség, az értelem, a tudás, a tanultság képességeit. Előbb a hittudomány skolasztikája, majd a humanika általános szellemi mozgalma juttatta mind nagyobb szerephez az észet, a rációt Európa műveltségében. Az evangéliumi keresztyénség úgy tekinthető, mint a humanizmus biblikus ága: nem gátolta a lelkiismeret és a gondolat szabadságának fejlődését, hanem azonosult azzal a szellemi élet egész területén. A protestantizmus anyagi termőtalajából, a feudális polgárságból (*burgius*) új társadalmi rend alakult az értelem érvényesítésének igényére: az értelmiség (az intelligencia, az eruditusok, literátusok, deákok), amely a racionalizmus fejlődése, a felvilágosodás társadalmi érvényesülése folytán a *szellemi arisztokrácia* (lelki nemesség, gerontokrácia, epistokrácia, gnomokrácia) jogintézményének kialakulásához vezetett.

A katolikus dogmatizmus gátolja a fejlődést

A katolikus hierarchia dogmatizmusa azonban magának követelte a szellemi fejlődés parancsnoki szerepét, gátolva a gondolati és a lelkiismereti szabadság érvényesülését, hiszen nemcsak a tudás megszerzése elé állított vallási feltételeket, hanem a szukcesszió elvének megfelelő kinevezési rendszert is híveire kényszerítette (a protestáns ekléziánizmus választási rendszerével szemben). A középkori örökséghez való görcsös ragaszkodása pedig az abszolút monarchia és a feudális gentilikus nemességgel való szövetsége miatt a társadalom rendi jogegyenlőtlensége szintjén fagyasztotta be a társadalom-szervezést, kizárva minden fejlődés, haladás, reform lehetőségét. Ahogyan ez a fizika törvényeinek megfelel, a mozgás energiája csak az akadályát képező dologra és annak irányában gyakorol nyomást, a szabad irányokban hatása észrevétlen marad.

Felvilágosodás kontra katolicizmus

A ráció érvényesülési igényét a katolikus Descartes katolikus társadalomban fogalmazta meg, és az ő ideonómiai tétele alapján indult a vallási ideocentrikus értékrendet csak részben elfogadó művelődéstörténeti mozgalom, a *felvilágosodás*. Az értelem primátusának állítása nem jelentette az akarat cselekvés érzelmi indítékainak tagadását – az értelem és értelem tudati egységének, a hit

döntő szerepének a tagadását sem – elfogadható volt tehát a protestantizmus számára a hittudomány kivételével minden szekuláris ismeretrendszerben és tevékenységben. (A felvilágosodás mozgalma amúgy sem mutatott érdeklődést a hit kérdései iránt.). A katolicizmus azonban nem tűrhette hittételeinek „az értelem világosságával való felülbírálatát”, amely további tagadásra radikalizálta a felvilágosodás mozgalmát. A racionalizmusból táplálkozó felvilágosodás által indított mozgalom forradalmivá radikalizálódása azért irányult a Római Egyház és annak tanításai ellen, mert ott talált ellenállásra. Hogy pedig a szabadgondolkodók forradalmisága nem állott meg a katolikus tanításoknál, hanem az egész egyház hierarchikus szervezetének, valamint szövetségeseinek, az abszolút monarhiának és a feudális gentilikus nemesség rendi hatalmának az eltörlését akarta – az már a dolgok logikájából következett.

A materializmus születése

A klasszikus logika módszereivel kiváló eredményeket lehetett elérni a természettudományok és azok gyakorlati alkalmazása terén. A fejlődésnek lendülő tudományosság a társadalmi ismeretek rendszerezésére is kiterjesztette azt, sőt magára a minden létező érték mérőjére, az etikára is, és ami nem felelt meg a metagnosztikus ismeretrendszer, a filozófia logikai módszerének – azaz annak, amit a szabadgondolkodók annak tartottak – azt egészében elutasították, létezését is tagadták. Az anyagtól független létezés lehetőségét tagadó, csak az anyagi világ törvényeit figyelembe vevő materialista, anyagelvű eszmerendszerek keletkeztek és fejlődtek mozgalommá – sok esetben deista, ateista és más hasonló kanyarok közbejöttével – a felvilágosodás általános irányzatának ernyője alatt.

A vagyon megbecsülése

A szellemi erények az anyagi világhoz tartozó társadalomban csak közvetve érvényesülhetnek, ha anyagvilági alapot képesek maguknak szerezni: a középkori közvetlen katonai hatalom helyett az újkori modern hatalmi formát, a gazdasági erőt, amellyel zsoldos katonákat fogadhat, társadalmi elismertséget szerezhet, előnyös házassággal utódainak kitűnő származást biztosíthat, és költséges iskolákban tudást szerezhet. A vagyonnak, az anyagi javak halmozásának, a pénz társadalmi szerepének a fontossága folyamatos maradt a hajdani Római Impérium területén a középkorban is, az antik római (*kozmopolita civis*) polgári erények mellett. Az ókori erényeket megbecsülő humanika mozgalma, az itáliai (*renaissance*) életszemlélet kedvezett a polgári vagyonosodásnak, bár az Egyház elvben ellenezte. Érdekes, hogy a vagyonszerzésnek és birtoklásnak elvi helyességét a protestantizmus helvét-francia ága – tehát a hajdani római reszpublika felségterülete – fogalmazta meg és szabályozta erkölcstanában, kiteljesedése azonban nem a szabályozó protestantizmusban, hanem a nem szabályozó, de eltűrő, tehát korlátlan katolikus abszolutizmus területén történt, éppen a vallási ellenállás erőszakos legyőzésével, forradalommal.

A nemzet-bálvány születése

Hogy a műveltség, tanultság, nevelés, tudás és egyéb értelmi, szellemi képesség megszerzése a gondolatközlés, a beszéd, a nyelv eszközával történik, és ez a tény az azonos nyelvet beszélőket már a társadalmi hatalomszerzés érdekében is természetes közösséggé, *nemzetté* alakítja – azt az egész emberi történelem bizonyítja. Amikor a reformáció következtében az európai népeket közösségben tartó középkori egyház felbomlott, a *Confederatio Christiana* Európai Jogközösséggé bővült, ennek tagjai államok voltak bár, de ezek az államok csak úgy felelhetek meg saját céljaik által diktált feladataiknak, ha határaik a nemzeti közösségek határaival egybeestek. Ugyanis az értelmiség, a társadalmi hatalmat igénylő új rend kialakulási és tevékenységi területe a nemzeti közösség, valamint az anyagi hatalmat hozó új gazdasági szervezeti mód, a szabad verseny is nemzeti keretek között szerveződhetett meg. Továbbá az európai államok megalakulásakor, eredeti kényszerhatalmi forma,

az Istentől kapott megbízással uralkodó karizmatikus király abszolút autokratikus, monarhikus hatalmát az alávetettek maguknak részt követelvé belőle, elbirtokolták, ugyancsak nemzeti közösségeik számára. Ezekhez járult a felvilágosodásnak a vallási eszmény abszolút voltát elhalványító hatása, és magyarázatot kapunk arra, hogy a Homo Sapiens európai keresztyén művelődéstörténetében miért nyert általános elismerést az új, immár relatív eszmény, bálványistenség, a *Nemzet*. A Nemzet lett az európai ember egész értékrendjét meghatározó és garantáló új eszménye, amelyhez való viszonyulás minden lelki, szellemi, erkölcsi, testi, anyagi, társadalmi, gazdasági és egyéb létezőnek az értékmérőjévé lett. Még az Európa középkori egységét biztosító keresztyén vallás is nemzeti egyházakra oszlott. A protestáns hitvallásuk közt tudatosult a nemzeti hovatartozás az anyanyelvi liturgia alapján, a katolikusok viszont középkori hagyományait foglalták nemzeti keretekbe (pl. gallikán egyház), nemzeti mitológia és mártírológia alapján nemzeti szent egyéneket és intézményeket avattak. A tudományok, különösen a társadalomtudományok a nemzeti múltat kutatták, és a tudás alapjául a nemzeti nyelv ismeretét tették. A művészetek műzsái, elsősorban a költészeté, a nemzet dicsőségét zengték. Az európai költészet és szépirodalom keletkezése, fejlődése és gyönyörű virágzása ennek a folyamatnak köszönhető. Hogy a nemzeti dicsőség hiú igényének még az objektív elvi következetességet is alávetették, annak példája a nemzetek dicsőségét hirdető himnuszok királyhymusz volta: annak a monarhának a dicséretét hirdeti, amelynek a hatalmát elbirtokolták. Sőt a legradikálisabb forradalmár francia szabadgondolkodók írásaiban annak a XIV. Lajosnak a dicséretét olvassuk, aki abszolút monarhaként és tudatlan, jellemtelen egyénként éppen ellentéte volt a felvilágosodás eszményének. És a szuperlatívusz: a francia nemzeti büszkeség egyik fő táplálója az a francia forradalom, amely Franciaország dicső múltjának intézményeit lerombolta. Igen, az európai ember akkor érzi magát boldognak, ha nemzetének dicsősége, hírneve, hatalma, országa, gazdagsága, műveltsége, tudománya, művészete, sportteljesítménye és minden egyéb megnyilvánulása, azaz becsületének egésze *különb*, mint más nemzeteké.

A nemzeti ideonómia születése

A nemzetközösség totális, az élet egészére kiterjedő egységében feloldódott minden egyéb erkölcsi, társadalmi, szellemi, anyagi és dologi érték és tényező. Nem lett új abszolút eszmény, Isten, hanem az Egyetlen Örökkévalónak emberek által megközelíthető és megismerhető, relatív eszménye, amelyen át az emberek az örök élet tiszteletét és szolgálatát végezhetik. Ahogyan Isten imádatának a feltétele a Kijelentett Parancsnak, Isten Törvényeinek Jézus Krisztus útmutatása szerinti ismerete és protognosztikus etikává, ideonómiává rendszerzése, úgy a Krisztus követésében, a keresztyénségben viszonylagos eszménnyé emelkedett Nemzet léte, fejlődése, élettörvényeinek a megismerése és szolgálata eme nemzettörvények protognosztikus etikai szabályokká, nemzeti ideonómiává való rendszerezésével kezdődik.

A szabadságot garantáló hatalom

Nyilvánvaló, hogy az ember vágyai – akár anyagvilági célra, akár anyagfelettire irányulnak – szabad kielégülésre, betöltésre indítják az embert. A vágyak kielégítésének útjában lévő anyagvilági, természeti és állati törvények korlátjait az ember nem érzékeli, ezért fogalmazta meg a tudomány a *szabadságot* úgy, hogy az más emberek hasonló lehetőségeinek a korlátjai között érvényesülhet. A szabadság tehát társadalmi képlet, korlátozó határait nem természeti, biológiai szabályok, hanem társadalmiak állapítják meg. Korlátozó határok nélkül viszont nincsen szabadság, hiszen a valóban magános, társ nélküli ember (a pusztai vagy erdei remete, vagy cellában elkülönített ember), bár vágyainak teljesülése útjában csak természeti akadályok vannak, nem mondható szabadnak. A szabadság társadalmi korlátja a *hatalom*, az akaratbefolyásolási képesség, amely úgy működik a

társadalomban, mint az energia a természetben, és amelynek két alakja van: a tekintély és a kényszer. A tekintély az az akaratbefolyásolási képesség, amely az ember cselekvési-lélektani folyamatában a szándék kialakításánál érvényesül, az ember meggyőződésére, erkölcsi állásfoglalására hat. A kényszer viszont a szándék értelmi mérlegelését befolyásolja pozitív vagy negatív fenyegetéssel, erőszak alkalmazásának a kilátásba helyezésével, és a hatalombirtokos tetszésének megfelelő akarat kialakítására szorítja. A szabadság és az azt korlátozó társadalmi erő, a hatalom közötti egyensúlyból születik meg a társadalmi szabály. Szabály a hatalmi parancsból, a törvényből lesz azzal, hogy a társadalom tagjai következetesen a parancs szerint viselkednek, és ez a viselkedés szokásukká válik. Mivel a hatalmi parancsnak, a törvénynek annál inkább engedelmeskedik az ember, minél inkább megfelel az saját meggyőződésének, a társadalmi hatalom formái közül a meggyőződés alakítását befolyásoló tekintély a hatékonyabb – a kényszer fenyegetése is csak akkor hat, ha a kényszerhatalomnak tekintélye van – a hatalomnak tehát minden birtokosa és minden hatalomra törekvő a maga tekintélyét akarja növelni, megtartani és érvényesíteni, hiszen tekintélye érvényesülésével feleslegessé válik a kényszer alkalmazása. Minden emberi képesség lehet tekintély forrása, de elsősorban az, amely az adott kor és társadalom uralkodó eszméje szerint legelső helyen áll. Ez Európában a humanista középkor, a vallási reformáció és az értelem primátusán nyugvó racionalista felvilágosodás után az emberi *tudás*, amely akadálytalanul kapcsolódhat a befolyásolandó ember értelmi vonalához, meggyőződése feléhez, ha nincs ellentétben annak érzelmi irányával, azaz a tekintély birtokosa olyan eszményi célt tudott állítani a befolyásolandó elé, amelyet az sajátjául elfogadhatott. A Nemzet ugyan az Ember újkori eszmei céljainak csak megvalósítási kerete lévén, megfoghatósága és megismerhetősége miatt maga vált Eszménnyé, értékrend alapjává, amelynek érdekében és nevében isteni parancsolatot, alaptörvényt, protognosztikus etikát, nemzeti ideonómiát fogalmaznak meg az eszmény szolgálattévői.

2. Nemzeti szocionómia

A meggyőzés művészete

Az újkor története azonos a meggyőzés mindenféle eszközének a megszerzésével és alkalmazásával, hogy a nemzeti eszmény megvalósítása érdekében kibocsátott hatalmi parancsot az alávetett a saját akarata szabad érvényesülésének fogadhassa el, ne érezze annak kényszerkorlátját, hogy a szabadság és a hatalom egyensúlya a szabály, a szokás meggyökerezessen a társadalomban. A meggyőzés a gondolat- és ismeretközlés legkézenfekvőbb eszközével, az élő és írott beszéddel a legkönnyebb. A hatalomra törekvő tehát élő és írott ismeretközléssel, az alávetett tudásának gyarapításával, tanításával igyekezett meggyőzni saját tudásáról, alkalmasságáról, gondolatainak és eszméinek igaz és helyes voltáról a befolyásolandót. Mind nagyobb és nagyobb mennyiségű ismeretanyagot kellett hát gyűjteni, azt tudománnyá rendszerezni a hatalom működési közegére, a társadalomra vonatkozóan. A legrégebbi hagyományokat és a legújabb kutatások eredményeit kellett logikusan egybekapcsolnia annak, aki a tudás tekintélyét magának igényelte. Az addigi társadalmi tudomány, a történelem – hit- és eszme-, valamint tudománytörténet, hatalom- és jogtörténet, nyelv- és irodalomtörténet, művészet-, gazdaság- és technikatörténet – embertan, lélektan mellé újak születtek, fejlődtek, differenciálódtak, és alakulnak mindmáig: jog- és államtudomány, néprajz, gazdaságtan, társadalomtan, és a többi végtelen sorban. Mindezeknek a szövege publicisztikai, irodalmi, műszaki és művészi formát öltött, olyan roppant tömegben, hogy a bennük való eligazodás új tudományt, a szociológiát igényelte. Az újkori ember minden érdeke a magánéletben a létfenntartás, fajfenntartás és érvényesülés ösztönének érvényesítése, a közéletben a szellemi, társasági, hivatali és gazdasági hatalomszerzés, sőt, az ember lelki építésére, nevelésére irányuló

tanítás is, mind nagyobb és nagyobb tömegű társadalmi ismeretet igényelt. Az pedig mind élő és írott beszédben, logoszban öltött testet, és olyan logoklűszmává, szóáradattá tette a szociológiát, amely a 17. század, a felvilágosodás születése és érvényesülése óta – és annak arányában – magával ragadta a Homo Sapiens egész művelődési életét.

A történelem átírása

Az emberiség sok ezer év alatt felgyűlt gazdag lelki, szellemi, erkölcsi, társadalmi, politikai, gazdasági és minden egyéb értéke, a történelem egész öröksége megőrzésével annak reformokkal való korszerű jobbítására törekvő evolutív felvilágosodási irányzat nem gyarapította ugyan, de ellene sem állott, hanem felhasználta a szociológia logoklűszmáját. A hagyományokat megtagadó revolútív felvilágosodásnak viszont létalapja volt nemcsak a társadalmi tudományok művelése, hanem azoknak a forradalom igényei szerinti új alapokra helyezése is. A meggyőzés hatékonyabbá tételére a szabadgondolkodók minden képességükkel a megvalósítandó társadalmi cél bemutatására törekedtek, elhanyagolva még a valós társadalom tényeit is. Bár mindnyájan természetes vérségi közösségbe, családba, házasságba, háznépbe születtek és nevelkedtek, az évezredes keresztyén tanítások értékrendjébe, az általuk újraírt társadalomtörténetből egyszerűen kihagyták a szerintük eltörölendő rendiséghez vezető természetes vérségi társadalomszervezési elvet, és csak a mesterséges hivatásrendi, szélsőséges individualista, szingularista, minden természetes közösséget – a családot is! – figyelembe nem vevő társadalomtörténeti szervezési elvet alkalmazták. Az ellenségesnek tartott egyház által hirdetett, vallás adta eszményi, anyagfeletti emberi célok helyett közelebbi, megvalósítható, fogható anyagvilági – elsősorban anyagi javak megszerzésére irányuló, gazdasági – célt tűztek ki az emberiség elé. A történelemnek a materialista-individualista forradalmi igényeknek megfelelő átírását az újkori Európa egész értelmisége észszerűnek tartotta és elfogadta. Egészében megfelelt a politikai humanizmus által eszményített antik klasszikus társadalomról alkotott képnek, szépen összefért az európai szokásjogban elevenen élő római joggal, és nem ütközött a protestantizmus erkölcstanával sem. Sőt a római katolikus egyház szekuláris tudományos szolgálatát ellátó Jezsuita Rend örömmel ragadta meg a történelem újraírásának ötletét, és az egyháztörténelem korszerűsítése ürügyén átírták az emberiség addigi történelmét – minden nemzet történetét külön-külön és együttesen – a rekatolizáció érdekeinek megfelelően, gondosan kerülve minden ütközést a szabadgondolkodók történelemszemléletével, azaz elfogadva még a családnélküliség individualista elvét is.

A szocionómia szükségszerűsége

A társadalomra vonatkozó ismeretek szaporodása az ismeretek tárgyuk szerinti csoportosítását és rendszerezését, szaktudományok kialakulását vont maga után. A szakirányokra és szakcsoportokra bomlott szociológia – a szaktörténetírással kezdve – minden irányzatának saját rendszerezési elve volt és van, és az idők folyamán ezek is annyira elszaporodtak, hogy a társadalomtudomány beszélt, írott és nyomtatott szóözönében csak a publicisztika, a mindennapi politikai cél érdekében kifejtendő propaganda igényei adták a válogatási alapot. Ez azonban annyira szeszélyes és változékony volt a legkülönbözőbb egyének és csoportok viszonylatában, hogy maguk is csak a tömegek tetszésének megnyerését szolgáló, devalválódott tartalmú szófüzérek lettek, alkalmatlanokká arra, hogy általuk a ráció követelményeinek megfelelő vizsgálati módszer kialakulhasson. A társadalomtudományok inflációjában a stabilizációt csak a csillagászatban bevált módon érhetjük el: az égitestek, csillagok működésére és a földi életre való hatásukra vonatkozó valós és valótlan információk olyan tömegben gyűltek fel az évezredek során – a bálványistenek kultusza, a naptárkészítés, földművelés, élettan, álomfejtés, horoszkópkészítés, jóvendőmondás, valószínűség-számítás és egyebek – hogy az ezek összességét jelentő *asztrológia* helyett a valóban tudományos

igényű ismeretrendszerre új nevet, az *asztronómiát* kellett alkalmazni. „A társadalomról szóló beszéd, a logosz helyett ezért kell a társadalom működési törvényét, a nomoszt használnunk, tehát az ismeretegyveleget jelentő *szociológia* helyett a *szocionómiát*.

A társadalom működési szabályai

Így már a valós tudomány biztos talajára állhatunk, mert a társadalom működési szabályai az ember társas életéből ugyanúgy megállapíthatóak, mint más természeti törvények szabályai a természet megfelelő részének a viselkedéséből. Az európai emberben ezeréves keresztyén nevelése olyan anyagfeletti vágyakat keltett, amelyeknek kielégítése csak a gondolat szabadságával mozgósítható értelmi képességek felhasználásával volt lehetséges. A gondolat az ember belső, egyéni tevékenysége lévén magánosan valósítható meg. A gondolatnak cselekvésre való váltása viszont már társadalmi kategória, melynek útjában ott áll önkéntes korlátként és irányítóként az a lelkiismeret, amely – bár a Homo Sapiensnek kezdettől fogva sajátja volt – a 16. századi vallási reformációban fogalmazódott meg, és érvényesítése azóta igényelt szabadságot.

A nemzeti eszmény szabályai

A felvilágosodás a gondolat szabadságával kiterjesztette az emberi cselekvés által megvalósítható célokat az emberi életnek a vallási etikán kívüli területeire is. A megvalósításukra irányuló cselekvések szabályozására már a vallási közösségek szabályai nem voltak elegendőek, ezért az újabb, legtagabb, természetes közösség, a nemzet eszményi érdekei által felállított korlátok lettek a szabad cselekvés határai, és a nemzeti érdekek korlátozó kényszerének a teljes szabadsággal való egyensúlya adta meg az új társadalom működési szabályát. A szabadság és a kényszer egyensúlya a vágyott célok felszaporodása miatt nehezen volt megvalósítható, hiszen mindegyik megvalósulása szabadságot igényelt.

A közakarat igénye

Mivel az ember a hatalomnak csak a kényszerét érzi szabadsága korlátjának, minden törekvése a kényszerhatalomnak a kisebbsítésére irányul, vagy saját maga számára kényszerhatalom megszerzésével, vagy mások kényszerhatalmának a csökkentésével. A természetes, vérségi társadalmi szervezetben, amely a középkori karizmatikus uralomban és a feudális-gentilikus rendiségben öröklődött az újkori Európára, a társadalmi kényszerhatalom természeti erőként élt. A felvilágosodás evolutív irányzata ezt az évezredes örökséget nem eltörlendőnek mondta, hanem reformokkal korszerűsítendőnek, javítandónak. A közhatalmi szervezeti forma tekintetében így jutott el a természetes kényszerhatalom hatásköri korlátok közötti megtartásához, a népképviseleti, választásos közakarat kinyilvánításával megállapított közérdek igényei szerint, amely a demokratikus, alkotmányos monarchia néven vált ismeretessé.

A felvilágosodás egyoldalsága

A hivatásrendi (kozmpolita, individualista polgári) társadalmi szervezet viszont – horizontális tagoltságú lévén – nem ismerte el a vérségi hierarhikus kényszerhatalmat, illetve csak a családon belül tűrte meg. A felvilágosodás radikális, revolutív iránya ezt az antik, demokratikusnak mondott társadalomszervezési elvet vallotta természetesnek, a társadalmi hatalmat szerződéses, megegyezésszerű alapon volt csak hajlandó elismerni (*contract social*), olyan határozottan, hogy a Homo Sapiens történetében fő fejlődési életvonalként ismert vérségi rendszernek a létezését is tagadta a másik, a mesterséges polgári elv kedvéért. A felvilágosodás egész publicisztikája ezt az elvet követve a kényszerhatalom megszüntetését, az *akráciát* tartotta egyedül emberhez méltónak, és ennek megfelelően csak az érdekeltek szabad akaratával megegyező demokratikus közhatalmi szervezetet, a brutusi respublikát. És mindent, ami ezzel ellenkezett – egyházi és világi hierarhiát, monarchiát,

autokráciát és arisztokráciát minden intézményével együtt – megszüntetendőnek és forradalmi úton megsemmisítendőnek hirdetett. Hogy Európa történetében a revolútív fejlődésnek ez a programja olyan döntő befolyásra tett szert, az a racionalizmus, az észszerűség következetes alkalmazásának tűnő logikának köszönhető: a felvilágosodás, az illuminizmus nem virradatot, napfelkeltét, az egész táj fénybe borulását jelenti, hanem a tárgyi valóság „érdekes”, reflektorral való külön megvilágítását. A reflektor, a fényszóró fénykévéje csak annyit világít meg a valóságból, amennyit a reflektort kezelő fényhozó (= Lucifer) a maga érdekében szükségesnek talál. Persze, a valóság fénykévéen kívüli része annál sötétebb, minél fényesebb a Lucifer által megvilágított rész. Ezért lett sötét a középkor, a Homo Sapiens fejlődési élcspatának felkészülési kora a klasszicizmus által rivaldafénybe állított antikvitás mellett.

A kényszerhatalmi formák látszólagos hatása

A szociológia szerint az ember örök szabadságvágyát kifejező szabadelvűség, a *liberalizmus* ezt a két közhatalom-szervezési formát, alkotmánytípust – a demokratikus, népképviselői monarhiát és a forradalmi republikát – kínálja a nemzeti közösség életének keretét szolgáló államhatalomnak. A szociológia viszont megállapítja, hogy a kényszerhatalmi formáknak a társadalmi fejlődés folyamatára gyakorolt hatása csak látszólagos. A Homo Sapiens Europaeus társadalmi élete tovább haladt a maga természetes medrében, az ember akarati cselekvésének lélektani szabályai szerint, hite két tényezőjének, az érzelmenek és az értelemnek együttesen meghatározott irányába, bár a szabadgondolkodó publicisztika az érzelmi tényezőket nem veszi figyelembe, és az individualista kozmopolitizmusnak egyetlen közösségalkító tényezőként való egyoldalú állításával elhanyagolja az ember származásának, mint a társadalmi fejlődés döntő tényezőjének vitathatatlan valóságát. Az Ész céltudatos, kizárólagos közéleti alkalmazása óriási mennyiségű anyagi értéket állított elő, amely éppen nagy tömegénél fogva nem az Eszmény, hanem a tehetetlenség felé hajtotta a történelmet.

II. NEMZETI SZERVEZŐDÉS ÉS FELVONULÁS

1. Általános nemzet-szinopszis

A nemzetek szinopszisa

Az európai nemzeteknek a szabadság megvalósításra való felvonulása és a társadalmi élet különböző területén való szereplése tekintetében évszázadokkal későbbi szemléletünkben éppen a szervezés alapjául szolgáló nemzeti identitások határai halványodnak el az Európai Jogközösség egészében. Úgy áll előttünk az akkori Európa, mint az antik görög államok hajdani együttese: Ilion, Lakedenon, Myletos, Attika, Achaia, Ithaka, Rhodos, Ephesos, Athén, Spárta, Korinthos, Siracuse és a többi, „a történelem egén örökké ragyogó csillag” csak a klasszikus hellén szellem kiváló alkotóinak származási helye, „szülőfaluja” gyanánt terheli a memóriánkat. A hegemoniáért egymással folytatott háborúk csak az egyéni hősiesség, önfeláldozás és hazaszeretet, a társadalmi rend, a politika, a tudomány, a művészet nagy alkotói tevékenységének az ürügyeként hatnak ránk. Számunkra a Homérosz és Nagy Sándor közötti egész történelem csak a Homo Sapiens fejlődésének modellértékű korszaka, amely az ókori Kelet örökségét Európa számára közvetítette úgy, hogy az örök emberi célok megvalósítására szerveződő európai nemzeti közösségek példájul szolgálhasson.

A nemzeti eredmények versenye

A Kr.u. 2. évezred második felében az emberiség az Értelme hegemon vezetése alatt minden reményen felüli fejlődést produkált. A fejlődést az Ember dologi és szellemi alkotásainak tömege jelzi, és éppen ezeknek az alkotásoknak az összefüggései, egymásba fonódásai bizonyítják, hogy nem egyéni tevékenység gyümölcsei, sem fizikai, sem nemzetközösségi értelemben, hanem az európai ember sajátjai, és a hozzájuk kapcsolódó személy és nemzetnevek nem a lényeg, hanem a külalakat jelzik. Az eszményi célok megvalósításáért folyó verseny nemzeti szervezetben egyéni teljesítményekből áll ugyan, de a verseny eredménye, a teljesítmény magáé a versenyé.

Európa fejlődésének egységben való szemlélete.

Két döntő okunk van arra, hogy az európai nemzetek újkori tevékenységét ne külön-külön, hanem együttesen szemléljük. Az elburjánzott szociológia olyan mennyiségű nemzeti történetírást produkált, hogy az egyrészt áttekinthetetlen, másrészt csak az óriási tömegű ismerethalmaz egyes részeinek újraismétlése volna. Ezen az úton semmiképpen sem juthatunk tovább feladatunk megoldása, a társadalom működésének ténylegesen ható törvényszerűségeinek megállapítása, a szociológia felé, ez csak a nemzeti történelmek együtt-szemlélete, szinopszisa módszerével lehet eredményes. Nem párhuzamos nemzeti történelmekről van szó, hanem a nemzeti keretekben fejlődő európai társadalmi élet távlati vizsgálatáról. Tudománytalannak tartjuk a kutatások céljának előzetes konkretizálását, a felfedezendő szociológiai szabály előrevezetését, hanem a társadalmi fejlődés utólagos vizsgálatából metagnosztikus rendszerezéssel állapítjuk meg, hogy melyik korban és társadalomban melyik szabály érvényesült elsősorban vagy mellékesen. Az 1648-as vesztfáliai békével lezáruló európai vallásháborús korszak utáni európai történelmet vizsgáljuk, a népek nemzeti keretben folytatott versenyét. Ebbe a versenybe, mérkőzésbe, küzdelembe az európai nemzetek akkor léptek, amikor az előző történelmi szakaszt, a vallási kérdést társadalmukban megoldották, és a „nemzeti szabadság” megvalósítása felé fordulhattak.

Példa: Graubünden szabadságharca

A jelenség jól tanulmányozható a *pars pro toto* módszerével: egy jelentéktelen alpesi vidék, Graubünden (Meyer Konrád Ferdinánd által remekművében leírt) szabadságharcának protestáns prédikátor főhőse, Jenátsch György felekezete vallásszabadságának kivívása után hogyan katolizál, hogy hazája nemzeti szabadságát is kiharcolhassa.

Sok állam, egységes jogrend

A 17. század közepére kialakult Európai Jogközösség több száz tagállamot foglalt magába. A rendi társadalmi szervezet középkori örökségének megfelelően a legkülönbözőbb jogállással, hiszen a rendiség nemcsak az egyének és kisebb társadalmi csoportok jogegyenlőtlenségét jelenti, hanem a legmagasabb kényszerhatalom-szervezetekét, az államokét is. Tehát nemcsak az európai államok nagy száma miatt nem vizsgálhatjuk a társadalmi fejlődést államonként, hanem azok áttekinthetetlen tömegű, rendszerezhetetlen, különböző jogrendje miatt is. Ami az Európai Jogközösség elődjének, a Keresztyén Jogközösségnek a felbomlásakor bizonyosodott be, az a világtörténelmi fontosságú társadalomfejlődési tény, hogy az európai keresztyén nemzetek nem hiába jártak ezer évig a krisztusi értékrend iskolájába, mert ez az ideológia úgy áthatotta a különböző népi hagyományokat, hogy egyéni és társas életük szokásai mind magukon viselik a keresztyén tanítások hatását annyira, hogy a közös jogrend (magánjog!) az európaiság ismérve lett, abban a mértékben, ahogyan a keresztyén tanítások társadalmi fejlődésük idejében és terében meggyökereskedtek.

Vizsgálódásunk sorrendje

Az európai újkor, a nemzeti eszme hegemoniájának kora a vallási primátus korát követi a művelődéstörténetben. Ez azt jelenti, hogy a lelkiismereti és gondolati szabadság által támasztott

távlati, emberi célok megvalósítására csak akkor vállalkozhatott a nemzeti keretekbe szerveződött értelmiség, miután társadalma életében a vallási viszályok lezárultak. Vizsgálódásunk sorrendje a következő: Előbb Eurázsia legnyugatibb, *atlanti partvidékének* népeit vizsgáljuk, előbb a hitújítás lelkiismereti szabadságát biztosító északi, kaledobalti terület népeit, majd utána a déli részt, ahol a római hierarhikus egyházon belül maradt a hitújítás, nem volt hát szükség szabadsága biztosítására. Másodsorban következik a középkori *frank-germán Impérium* helyén kialakult, Németországnak nevezett többszáz állam, amely északi felében protestáns, a déliben katolikus. Harmadsorban *Közép-Európa*, Lengyelország és Magyarország, ahol a vallási kérdések nem zárultak le, illetve kiújultak, és ez a nemzetközösségek politikai szerveződését is rendhagyóvá tette. Negyedsorban *Kelet-Európa*, ahol a művelődéstörténeti fejlődés az ortodoxia szintjén merevült meg, nem ment át sem a katolikus, sem az evangéliumi keresztyén reformációkon, az európai ideonómiát csak a nyugati keresztyénség kései formájának, a felvilágosodásnak a hatása alatt tette magáévá. Illetve Kelet-Európa déli része, ahol a nem keresztyén politikai hatalom miatt az ortodox népek még a felvilágosodáshoz is csak évszázados késéssel csatlakozhattak. Ötödik sorban viszont a *tengeren túli* népeket vesszük, ahol már a krisztusi kultusz saját kultúrát nem épített, csak – egyelőre – civilizációt.

2. Az atlanti partok

Az atlanti partok történelmi szerepe

Eurázsia legnyugatibb részének, az *atlanti partoknak* északi felén, a Rajna torkolatvidékén, Flandriai központon, tehát a hajdani Római Impérium legészakibb peremén kristályosodott ki elsőnek az evangéliumi keresztyénség értékrendje szerinti társadalomszervezés igénye. Nem véletlen az, hogy a Homo Sapiens kozmikus nyugati irányú vándorlásának nagy állomása, Eurázsia atlanti partjai ilyen fontos világtörténelmi események színteréül szolgáltak. Európa kaledobalti, szőke ősnépe itt találkozott a mediterrán, feketehajú fajtalval, és keveredett barnahajúvá. Az emberi szellem, a gondolat kifejezésének eszköze és hordozója, a beszéd, a nyelv – a kelta, a latin és a germán – többfélesége itt ismerkedett meg egymással. Az ókor műveltségét nyugatra ültető Római Impériumnak itt volt az északnyugati limese, ahol provinciái Cisalpiniatól Belgicaig érintkeztek a barbaricummal. Itt volt a szegletköve a középkori Nyugati Karoling Impériumnak, a primogenitus Lothár öröksége, amely Itáliát terjesztette ki földrajzilag Toszkánától Zélandig. Itt, Normandia és Jütland között, a Rajna torkolata táján van a középpontja annak a körnek, ahová a keresztyén tudományosság Alexandriától Rómán és Bononián át az Északi-tenger két partjára, Párizsig és Oxfordig eljutott, hogy az elmélyült hit vitaképes tudományt, skolasztikát, és gyakorlati lovagi eszmét eredményezzen Krisztus vallásának fegyverével. Ezen a tájon született Abelard, Wycliffe, Kempis, Erasmus, Morus, Kálvin, Knox, Arminius, Grotius és társaik, akik a keresztyén szakrális és szekuláris humanizmus eredményeinek felhasználásával az újkori modern ideonómiát rendszerezték. A feudális polgárság, a burgius itt öntudatosodott olyan magas fokra, hogy az ősi kozmopolita civis városok számára szervezeti modellül szolgálhassanak. Nyilvánvaló tehát, hogy itt alakult ki először az új társadalmi rend, az értelmiség, az az öntudatos keresztyén hívő, aki képes és akar szabad lelkiismerettel konfirmálni, hogy szabad akarattal krisztusi ekléziánus közösséget alkothasson, amely az értelmiség hatókörének határáig terjedve nemzeti közösséget hozzon létre. A társadalmi energiának, a hatalomnak kétféle iránya, az isteni kiválasztáson és az apostoli szukcesszió át az abszolút monarhiában megtestesülő felső hatalom itt ütközött meg az alávetettek közösségeivel, amelyekben a jelenlévő Krisztus hatása alatt választják hatalomgyakorlóikat, hogy a kétféle hatalom az alkotmányosság egyensúlyába kerülhessen. Ő Katolikus Felségének, a spanyol királynak hadserege itt indult el az ekléziánus közösségeknek a kényszerhatalomban való részesedésre irányuló

törekvésének elfojtására. Ha ennek a sok tényezőnek valamelyike elmaradt volna, nem született volna meg az újkor mintaállama, az *Egyesült Németalföldi Tartományok Reszpublikája, Hollandia*.

Az ekléziaszociális társadalmi rend

A keresztyén hit megújulása, a vallási reformáció természetes folyamánya volt a második évezred európai szellemi fejlődésének. Úgy terjedt Európa társadalmában, amilyen igény mutatkozott irányában, a társadalmi csoportok szellemi és hatalmi állapotától függően. Először a szellemi, értelmi, művelődési téren élen járók fogadták el – mint mindig – az új eszméket, alkották meg céljaik elvont általánosítását, eszményüket, és társadalmi befolyási körükben a hatalmuk alattiakat az eszményük szerinti értékrend megvalósítására irányították. Szakrális tartalom tekintetében alig volt különbség a vallási irányzatok között. Valójában az egész európai társadalmon egy nagy átmenet húzódott végig vallási tekintetben a babonától és kezdetleges politeista bálványozástól a legkülönbözőbb hagyományos népi örökségeken át a kor legtisztább egyistenhitéig, vagy a kételyig. A vallásgyakorlat, a rítus szempontjából már láthatóak voltak a különbségek, de a társadalomban csak az etikai értékek különbözősége – *aszkezis helyett szeretetszolgálat, szerzetesi közösség helyett család* – mutatkozott meg. Összeegyeztethetlenné a különbség viszont csak az Isten és az ember közötti közvetítésnek, a papságnak, a hierarhikus klérusnak a tekintetében vált. A szellemileg legigénytelenebbek nem merészeltek közvetlenül Istenhez fordulni, saját gondolataikat, érzelmeiket csak kötött szertarásban merték kifejezni, ezeknek tehát közvetítőre, rítusvezetőre, papra volt szükségük. A közönyösök is szívesen bízták papokra az Isten szolgálatát. A szellemileg igényesebbeknek, a hitben öntudatosabbaknak már nem volt szükségük semmiféle közbenjáróra, az egyház szolgálatainak csak a tanító tevékenységét igényelték, még közhatalmi, közigazgatási funkcióikat is elutasították, és autonóm gyülekezetekbe, eklézsiákba szervezkedtek. A vallási szervezetek irányítását és ellenőrzését adott társadalmi rendjük szerint a leggyakorlatiasabban oldották meg: a gentilis feudális rendi területeken az egyház szekuláris ügyeiben a kormányzatot a világi uralkodók alkotta konzisztóriumra bízták, az autonóm polgárság befolyási területén pedig a hívek köréből választott presbitériumokra. A társadalmi gyakorlat a gyülekezeti papok, lelkipásztorok, prédikátorok, tanítók a hívek tetszésének megfelelő rítus általi megválasztásának jogával oldotta meg a kérdést. Ez ugyan eredményezett viszályt, de csak ott, ahol az isteni eredetűnek mondott hatalmához ragaszkodó hierarhikus klérus megmaradt, hiszen ennek hatáskörét csorbította az ekléziaszociális autonómia, a kényszerhatalom alóli kivétel igénye. Amíg a Tridenti Zsinat határt nem húzott a katolikusok és a pápai hatalmat tagadó evangéliumi keresztyének közé, és a katolikus értelmiség vezérkara, a Jézus Társasága meg nem szerveződött és nem állította céljai szolgálatába az abszolút monarchia fegyveres erejét, addig a vallási megújulás útjában csak természeti és társadalmi akadályok álltak. A fegyveres kényszer hasonló ellenhatást váltott ki, és ez vezetett az ekléziaszociális fegyveres hatalmának a megszervezéséhez.

a) Németalföld

Németalföld szabadsága

Németalföld a feudális szokásjognak megfelelően családi örökségként került a Habsburg-dinasztia spanyol ágának uralma alá. Az országban meghatározó befolyással bíró feudális városi polgárság szívesen fogadta a szilárd közbiztonságot adó, Isten kegyelméből való monarchikus főhatalmat, egyrészt mert ez egységet adott 17 tartománynak, amíg a birodalom többi részében már minden tartomány külön politikai szervezet volt, másrészt pedig, mert továbbra is élvezhette gazdasága számára nemcsak a Német Birodalom, hanem az egész földre kiterjedő spanyol uralom

előnyeit is. V. Károly császár hűgának, Mária magyar királynénak a kormányzó-helytartósága alatt Németalföld társadalma a rend és békesség oázisaként fejlődött a viszálykodó Európa egésze elé. A középkori műveltség alapjain kialakult széleskörű befolyásos értelmiség jól kihasználta helyzete előnyeit a szellemi élet fellendítése, a társadalmi és a gazdasági élet területén. Természetes volt a hitújítás polgári irányának, a helvét presbiterianizmusnak az általános elterjedése, amíg a jezsuita-kreatúra II. Fülöp gátat nem szabott a fejlődésnek. Németalföld egész népe az autonóm polgári értelmiség és a velük azonos célú művelt feudális nemesség vezetése alatt állott ellene a katonai kényszernek, mert a király helytartója minden, az abszolút hatalmat korlátozó városi autonómiát felfüggesztett. Az ellenállás elhárítására a kényszerhatalom tilalma csak a református közösségekre korlátozódott, hiszen a király hitvallás megállapítására is kiterjedő abszolút hatalmát az evangéliumi keresztyének vonták kétségbe. Kénytelenek voltak a különböző rítusok követői megfogalmazni saját hitvallásukat, hogy városukat megóvhassák a királyi seregek támadásától. A katolikus városok mentesültek is, de ez az elnyomás és megtorlás egész súlyát a protestánsokra nehezítette, akik számára csak a fegyveres ellenállás alternatívája maradt meg. A seregek szervezésére és vezénylésére nem voltak alkalmasak a választott polgárok, bármilyen lelkesek és elszántak voltak is, de kerültek hadvezetésre alkalmas nemes urak, akik a lelkiismereti szabadság, és később a harcok eredményeképpen kialakult németalföldi – szokásos magyar kifejezéssel: holland – nemzet szabadságának védelmében életüket is készek voltak feláldozni. Meg kell jegyeznünk a Szabadság első európai mártírjának, Egmont grófnak a nevét, utána pedig az orániai hercegeket, akik diadalra vitték a nemzet ügyét. Az 1566-1609 között több szakaszban, több hadszíntéren, több európai nagyhatalom kisebb-nagyobb részvételével folyó háború végén Spanyolország királya elismerte az Egyesült Tartományok Respublikájának már 1581 óta tartó tényleges függetlenségét, amelyet aztán a vesztfáliai béke megerősített. A megszületett államnak még többször kellett életképességét függetlenségének fegyveres védelmével bizonyítania az ellenséges monarhizmussal szemben – 1668-1688 között a francia támadás visszaverésével, majd a 18. század közepén a Habsburg örökösödési háborúban, később a francia forradalom és a napóleoni háborúk idején – de az állam legfőbb, elsőrendű célját, a közrend és biztonság külső és belső védelmét mindig sikeresen megvalósította.

Az alkotmányos monarhia születése

Az új állam a politikai humanizmus rendszerének, az antik római republikánus demokráciának az abszolút kényszerhatalommal rendelkező autokrata monarhia uralma alóli mentesüléséből született, mert képes volt az abszolút kényszerhatalomból annyit elhódítani, amennyi az ország külső védelmére és belső biztonságára szükséges volt. A főhatalom gyakorlását nem bízta újabb felső és külső eredetű uralkodóra, hanem választott vezérre, akinek még uralkodói címet és nevet sem volt hajlandó adni, hanem „királyi helytartónak” címezte, és alattvalói család- és keresztnévén nevezték. Évszázadnyi idő alatt győződtek meg a középkori germán és latin hagyományokat folytató keresztyén polgárok, hogy az alattvalók jogegyenlőségén felépülő új, *nemzeti polgári* rend autonóm szabadsága biztonságosabban érvényesül, ha kényszerhatalmi garántálójának tekintélyét nem csorbítják választásokkal, hanem örökletessé teszik. Az államfő hatalmának korlátozásában megelégedtek a nemzetspolgárok magánéletét érintő hatalmi ágazatok – elsősorban az egyéni, családi, gyülekezeti és helyhatósági élet, a művelődési és gazdasági tevékenység – szervezésének és igazgatásának a jogával, a közfunkciók többi részét, mint a fegyveres erők parancsnokságát és az állam külképviseletét az országgyűlés jóváhagyásától függően az uralkodóra ruházták. Ebben az *alkotmányos monarhiának* nevezett közjogi rendszerben a nemzeti ellenőrzés nagyon hatékony volt, mert a katonaság és a külpolitika adóját is a parlament szavazta meg. A társadalmi életben a középkori Keresztyén Jogközösség szokásjoga az új Európai Jogközösség egész területére kiterjedt, és az evangéliumi

keresztyén ideonómia értékrendje szerint korszerűsödött magánjog érvényesült, minden országban a helyi hagyományokhoz, erkölcsi és kényszerhatalmi viszonyokhoz adaptálódva.

A társadalomszervezés új elvei

A hitújítás lelkiismereti szabadsága lehetőséget biztosított a krisztusi eszmény korszerű megfogalmazására, hogy az a társadalom viselkedésében szabállyá, illemmé, szokássá lehessen, hogy a kényszerhatalom elnyerésével joggá válhasson. Újra kellett fogalmazni és rendszerezni a keresztyén hitelveket, hogy azok alapján a nemzeti szabadság igényei szerinti társadalmi szabályok fejlődhessenek. A társadalom természetes gyakorlatában ez nagyon nehéz, sokszor keserves folyamat volt az elméleti intuitív gondolattól az állami alkotmány szabályáig. Az ekléziánus hittudósoknak a templomi és iskolai katedrákon ellenőrzött tanításai és vitái, majd a zsinatok határozatai – a végső döntést hozó 1618-as Utrecht-i zsinaté – eldöntötték a vitás kérdéseket, hogy a keresztyén ideonómia alapján nemcsak családi, gyülekezeti, városi, tartományi, hanem az egész országra, sőt az államközi viszonyokra is kiterjedő jogrend alapjául szolgálhasson. Jól lehet a megfogalmazott hitelvek a helvét protestantizmus talajában gyökereznek, de Kálvin egyetemes keresztyén szellemének megfelelően kiterjednek minden vallási irányzat és rítus igényeire, és elfogadhatóak nemcsak minden keresztyén felekezet számára, de a zsidók és a közönyös felvilágosultak számára is, amennyiben az új értelmiség nemzeti polgári rendjén felépült európai keresztyén civilizáció normáit magukévá teszik. A hitvallási kérdések lezárása után láthatott neki az európai társadalom a nemzeti célok megvalósításának, hogy a nemzet belső és külső céljai, a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség, azaz az egység és függetlenség szellemi, művelődési, politikai és gazdasági téren megvalósulhasson.

Hollandia fellendülése

Hollandia politikai megszervezésével párhuzamosan alakultak ki az egyházi – sajnálatosan alacsony szinten, minden hierarchia nélkül – művelődési, gazdasági intézmények. A fellendülés minden téren szembeötlő volt. A protestáns erkölcsiség értéknek tartotta az anyagi javak szerzésére irányuló szorgalmas munkát és eredményét, a felebaráti szeretet gyakorlásának eszközéül szolgáló vagyont. A magánjog tekintetében megvalósított polgári egyenlőség új gazdasági fejlődésre nyitott lehetőséget. A termelés súlypontja már nem a családi, helyi vagy országos önellátás, hanem az árutermelés. Fellendül és a következő történelmi korszak meghatározójává lesz az őskor óta ismert és gyakorolt tőkés gazdálkodás, a kapitalizmus. A kialakult anyagi jólét valóban a kultikus célú alkotások létrehozásának eszköze, és Hollandiában olyan magas szintű társadalmi rend, olyan magas szintű nevelés és oktatás alakult ki, amely a szakrális és szekuláris tudománynak és a művészetnek egyaránt fejlődési lehetőséget adott, hatalmi rendjének, műveltségének és gazdagságának tekintélye nemcsak az országhatárokig, hanem az óceánon túli területekre és más országokra, köztük Hollandiánál sokkal nagyobbakra is kiterjedt. Igen, Hollandiának az anyagi javak mellett a racionális puritán politikai szervezet, az oktatás, a tudomány és a korszerű művészet lett a legfontosabb export-áruja.

Az első polgári nemzetállam

Hollandiát méltán tartják az első polgári nemzetállamnak, mert a nemzetet a középkorban megszembélyesítő király hatalma itt került először a polgárnak nevezett alattvalók birtokába, azaz a fizikai erőn, a katonai erényen, a vitézségen nyugvó hierarchikus kényszerhatalom helyett az ember szellemi, erkölcsi erényein, a tudás, a tanultság tekintélyén alapuló, az érdekeltek közössége által elfogadott, demokratikus hatalom. Nyilvánvaló, hogy nem az elnevezések, a kifejezések változtak meg, hanem a mögöttük álló fogalmak: a nemzet nem a honalapító vezér vitéz bajtársai leszármazottainak a közössége, hanem a közéletben következetesen azonos erkölcsi értékeket –

Hollandia esetében az evangéliumi keresztyén ideonómia etikájából fakadó puritán társadalmi értékrendet – vállalóké. A polgár fogalma sem a középkori germán várospolgáré már – még kevésbé az itáliai individualistáé – hanem az állampolgáré, szabatosabban nemzetpolgáré, amely úgy tömöríti az ekléziánus értelmiség egységébe és jogegyenlőségébe a nemest, a polgárt és a nemzet minden tagját, mint annak idején a középkorban az egyház. Hollandia esetében ez a puritán családok és gyülekezetek közösségét jelentő respublika alkotó tagja. Ebben az alkotmányos rendben nincs helye a közösségtelen, családtalan, gyülekezettelen egyénnek, mint a talált gyermekből nevelkedett, magányos egyénekből álló kozmopolita társadalmi rendben. Az ekléziánus respublika – szemben a minden hagyományt eltörlő szingularista-individualista revolutív respublikával – szigorúan evolutív, nem tagadja meg, hanem megszilárdítja a történelmi örökséget, a természetes vérségi, származási társadalmi rendet – hiszen a családot tekinti a társadalom alapjának – a tekintélyrendet azonban nem születés szerint, hanem a minden egyén által megszerezhető erény, a tanultság alapján szervezi. Magának a kényszerhatalomnak a társadalmi életben való szükségességét sem tagadja, hanem az érdekeltek többségének elfogadásától teszi függővé.

Belgium és Svájc

Társadalomtörténeti gyakorlatban viszonylagossá válnak a legészszzerűbben fogalmazott elméleti igazságok is, tehát azok is, amelyeket mi az előzőkben megfogalmaztunk. Hollandia, a minta-nemzetállam nem terjedt ki a legfontosabb nemzeti örökség, a (Luther rendszerezése szerinti) német anyanyelv birtokosainak összességére, csak a spanyol királyi abszolutizmustól elhódított kényszerhatalom kiterjedésének határain belül. Másrészt még a flamand dialektust beszélőknek is csak az északi részére terjedt ki, a déliek (a későbbi *Belgium* lakói), a hajdani Római Impérium területén élők előnyösebbnek tartották a római hierarchia kényelmét a puritánizmus szigoránál, a katolikus rend mellett döntöttek, és vagy három évszázadig, 1830-ig vállalták érte a monarchikus uralmat is. Itt a társadalmi reformok csak forradalmi zökkenőkön át valósultak meg, és a mai napig nem született meg az egységes belga nemzet. Különös eset a *Helvét Szövetségé*: a polgári nemzetállam elméleti ismérvei itt az egyes kantonokra volnának alkalmazhatóak, a vallásszabadság ezekben valósult meg először, ha ezek képesek lettek volna valaha is a legfőbb kényszerhatalmi cél, a védelem biztosítására. Erre azonban még a kantonok szövetséges állama is csak az erős szomszédok egymás iránti féltékenységevel garantált állandó semlegességgel volt képes. Persze tulajdonképpen nemzeti egység sincs, mert a helvétek három-négy anyanyelvi csoportját csak a közös politikai örökség tartja össze, az pedig nem elegendő egy aktív közhatalmi szervezethez.

b) Skandinávia

Az észak-atlanti partvidék legfontosabb történelmi területe *Skandinávia*, a középkori dán királyság területe, amely a mai Dánia, Svédország, Norvégia, Izland, Feröer, Finnország, Észtország és Lettország területét foglalja magába. Itt érvényesült a legmaradéktalanabb formában az evolutív társadalmi haladás, az evangéliumi keresztyénység lutheránus irányának, a konzervatív konzisztoriális egyházszervezetnek a társadalmi igénye – a vallási reformációt még az 1530-as években elfogadták – amely a legrégebb társadalmi rendek megsemmisítése nélkül fokozatosan érvényesítette a szellemi nemesség követelményét, az általános jogegyenlőséget. A polgári nemzetállamok alapja, a nemzetké alakulás folyamata viszont még máig sem zárult le. Nem véletlen, hogy a skandináv társadalmi fejlődés ilyen példásan, természetes evolutív mederben folyt és folyik, hiszen itt a vallási, értékrendi reformáció is olyan nyilvánvaló történelmi szükségszerűségként valósult meg, hogy még a teljes középkori egyházszervezetet is a helyén hagyta, persze konzisztoriális-választási alakban. Ennek köszönhető, hogy az értelem primátusán nyugvó társadalmi tekintély-uralom, a gerontokrácia,

szellemi nemesség (epistokrácia, gnomokrácia) Skandináviában kialakult rendszere modellül szolgált az egész emberiség számára. A német főiskolák tudományos fokozatai, a literatus, magister, doctor, diaconus (magyarosan: diák), mester, tanító Skandináviában a klerikálisból szekularizált hierarchikus rangsorként általánosultak és lettek a hivatali választhatóság feltételei.

c) Nagy-Britannia: Angolország, Skótország és Írország

Vegyes rendszer

Nagy-Britannia, Angolország, Skótország és Írország társadalomtörténeti fejlődése nemcsak csatlakozott Hollandiához, de messze tovább is terjedt azon. A vallási reformáció Angolországban nem az alattvalók autonómia-igényére, hanem uralkodói akaratból született 1534-ben. A hitvallás az evangéliumi keresztyénség rendszeréhez tartozott, de a korai időpont és a középkori örökség következtében az abszolút monarchia közreműködése a középkori klerikális szervezeti forma fennmaradását eredményezte. Nem véletlen, hogy a római típusú hierarchia éppen a hajdani római provincia, Britannia területén maradt meg, Skóciában és Írországban nem. Művelődéstörténeti bizonyítékkal szolgált ez arra, hogy háborúig és vallásüldözésig fajuló vallási ellentét csak a hierarchikus egyházszervezet velejárója: az anglikán hierarchia a királyi hatalom felhasználásával egyszerűen tilalmazta a katolikus vallásgyakorlatot, habár az írek nemzeti identitásuk részének tartották a katolicizmust. Az eklézias protestáns irányzatokat is csak kényszernek engedve tűrte meg. A skótok – a francia befolyás inkább szellemi, mint politikai hatásának engedve – a helvét hitvallással együtt az eklézias szervezetet is magukévá tették. A királyi kényszerhatalom befolyása minden irányból gátolta a szellemi és társadalmi kibontakozást. A Tudorok következetes protestantizmusával szemben a Stuartok az anglikán egyház fejeként is monarchikus hatalmuk veszélyeztetését látták a protestantizmusban – ez, úgy látszik, törvényszerű az isteni kiválasztáson, az apostoli szukcesszió alapuló abszolút monarchia esetében – és ezért spanyol és francia monarchák fegyveres segítségét is felhasználták saját népeikkel szemben. A születéssel, a testi élet öröklésével együtt járó abszolút hatalom korlátozhatatlan. Az evangéliumi keresztyénség alaptörvényeit a társadalomban érvényesíteni akaró hívők kénytelenek voltak a király életét elvenni – ezért kellett I. Károlyt 1649-ben kivégezni – ha hatalmát, hatáskörét korlátozni akarták. A forradalmi és polgárháborús, ellentmondásos társadalmi fejlődés csak orániai Vilmos hollandi helytartó uralmával, az alkotmányos monarchia rendszerének importálásával szűnt meg. A korai reformáció előrelendítette a polgári értelmiség rendjének a kialakulását és társadalmi befolyásának az állandósulását. A ráció diktálta méltányosság lehetővé tette olyan evolutív reformok megvalósítását, amely a polgárságnak döntő alkotmányjogi befolyást adott, de megőrizte a születési arisztokrácia előjogait is.

A brit tanultság eredményei

Az angolszász szellemnek a következő történelmi korszakban egyre erősödő globális hegemoniája az angol gerontokrácia, szellemi nemesség általános tekintélyével magyarázható. A középkori keresztyén társadalomnevelés a 12. századra olyan eredményeket hozott, amelyek már a királyi trónig növekedtek. Könyves Henrik király a tudományosság igényének, Oroszlánszívű Richárd pedig a lovagi eszménynek a példája. Az első a tudást, a tanultságot, a második a viselkedést, a jólneveltséget tette a társadalomepítés céljává. Hogy mennyire eredményes volt az angol középkori iskolázás, és az mennyire általánosan elterjedt a társadalomban, bizonyítja az *értelmiség*inek, írástudónak, tanult embernek az angol clark elnevezése (a latin clericus-ból), amely minden közhivatal betöltésének alapfeltételét jelzi. A legrégebbi kelta gentilikus hagyományokat is megőrző angol konzervativizmus nem elégedett meg a közszolgálat tisztségviselői tekintetében a tanultsággal,

hanem jólneveltséget, *gentlemanlike*-ot is kívánt hozzá. Amikor pedig a vallási viszályok elültével Hollandiából az új alkotmányos rendszer a szellemi nemességnek jogilag biztosított tekintélyt adott, a tanultság mellé az angol társadalom már megszokottan tette oda a jólneveltséget. A brit társadalom biztosította a polgárság számára mindkét erény megszerzésének a lehetőségét. Az már az emberi gyarlóság folyománya, hogy a születési arisztokrácia utánzásának pozitívnek tekinthető szokását az úrhatnáság negatívumával homályosította el. Így született a társadalmi felemelkedés kíváncsú és dicséretes törekvésének pejoratív elnevezése, a *sznobság* (a latin *sine nobilitas* = nem nemes-ből). Ennek a tanult és jólnevelt gerontokrata polgárságnak köszönhető a későbbi lendületes brit fejlődés, nemcsak az alkotmányjog viszonylatában (megvalósult az angolul beszélők politikai egysége, amikor 1603-ban I. Jakab mindkét ország királyává lett, és véglegesen 1707-ben az angol és skót parlament egybeolvasztásával), hanem a magánjog területére tartozó művelődési és gazdasági életben is: a tudomány területén az angol közgazdaságtan és a természettudományok magas szintű fejlesztése, műszaki téren a közlekedés elsőrendűvé fejlesztése, gazdasági téren a kapitalizmusnak az angolszász szellemmel párhuzamosan az egész földre való kiterjesztése.

d) Spanyolország

A spanyol művelődés sokrétűsége

Európa atlanti partjainak déli részén a vallásbéke még az északi rész előtt helyreállott. Franciaországban az 1598-as Nantes-i ediktummal, az Ibériai és Itáliai félszigeten pedig nem is volt protestáns mozgalom, a vallási reformációt hivatalból oldotta meg a Tridenti Zsinat. A térség kétségkívül vezető társadalma a hispán, hiszen itt voltak meg ennek a természeti, néprajzi, társadalmi és művelődési feltételei a legnagyobb mértékben. Természetes hát, hogy Spanyolország lett a katolikus abszolút monarchia mintaadója, ugyanúgy, mint az eklézias protestantizmus esetében Hollandia. Az őskori mediterrán fajták mindegyike fellelhető Ibéria népének vérében, és a népvándorlás során is Eurázsia minden fajtájú népe elküldte eddig a maga képviselőit, hogy itt megtelepedve – tovább nem mehettek nyugat felé az óceán miatt – a legtermékenyebbé tegyék az etnográfiai humuszt. A latin hódítás után germán vandálok és gótok vették át az uralmat, majd az arab-muzulmán főhatalom következett. Ennek ideje alatt az ibériai félszigetre települt a muzulmán világbirodalom minden fajtája és műveltsége, a szemita arab és zsidó, az iráni, turáni és kazár zend, talmudita és karamita zsidó, valamint az egyiptomi, núbiai és magrebi népfajok elegyéből álló mór nép és kultúra. Ezek együttese hozta létre az ősi keleti műveltség alapjain a nyugati keresztyénség előtt évszázadokkal az iszlám nyugati kultúráját és civilizációját a társadalmi viselkedés, a tudomány és a művészet magas fokán. Bár a közhatalom nyelve az arab volt, a tudományé az arab és a zsidó, a virágzásnak induló szépirodalomban már helyet kapott a hódítók által is átvett nép nyelve, a neolatin spanyol. A muzulmán uralom megszűntetése, a rekonkvizta szelleme nem lehetett más, mint az iszlám ellenfele, a keresztyén, mégpedig harcosokat és tömegeket mozgatni képes fanatikus keresztyénség. Ez pedig adva volt Ibéria ősi népi vallásosságában, nem hiába nevezték ezt a Csodák Országának, mert azóta is a világ misztikus eseményeinek nagy része itt történik. Szent Domokos innen indította az inkvizícióba torkolló hitvédelmi mozgalmát, Szent Ignác is itt szervezte meg a katolicizmus harcos értelmiségi vezérkarát, a Jézus Társaságát. Nem csoda hát, hogy – bár Servet Mihály Socius követőjeként itt akarta feleleveníteni Arius ősi gót vallásának anti-trinitarizmusát – a protestáns vallási mozgalmak egyike sem volt képes Ibéria népét befolyása alá vonni. A hispán humanizmus az iszlám és zsidó fanatizmust ellensúlyozandó felhasználta ugyan a mór tudományosság eredményeit, de nem a racionalizmus irányában fejlődött tovább, hanem mindhárom vallás misztikájának vonalán. Eredményei ennél fogva – bár a mór iskolázottság áttért és

fennmaradt a keresztyénségben is – nem a társadalmi viselkedés és a tudomány, hanem a művészetek területén volt olyan magas fokú, hogy az egész Európát hatása alá vonta.

A mór abszolutizmus folytatása

A hispán fanatizmust szokás a középkori nyugati keresztyénség folytatásának tekinteni. A történelem viszont azt tanúsítja, hogy a vallási és ideológiai fanatizmus egyértelműen keleti eredetű, az iszlám hozta Nyugat-Európába, minden más kizárólagosságot igénylő maximalizmussal együtt, és csak a mediterrán etnikumban volt képes meggyökeresedni. Az ókori keresztyén ortodoxia, a talmudizmus és az iszlám együttes keleti hatása mutatkozik meg a katolicizmus egyházszervezeti monopóliumán, a pápa római kalifátusán és csalhatatlanságán, a klérus kegyelemosztó hatalmán, valamint a római egyházhoz való testi tartozás egyedüli üdvözítő voltában. Mohamed követőinek, Ábrahám testi leszármazottainak biztosított mennyei öröksége egyenesen vezet a nemzeti, családi, mozgalmi, rendi, egyéni és hivatási önhit minden más formájához, ideértve a keleti önkényúr nyugati megfelelőjét, az abszolút monarhát, a középkori imperátorokat és a 20. század diktátorait, azaz az alattvalók elfogadása nélkül érvényesülő, tehát isteni eredetű kényszerhatalom minden alakját. A római katolikus egyház hierarchiáját és a klérusnak az isteni eredetű világi hatalommal, az abszolút monarhiával és gentilikus nemességgel való hatalmi szövetségét hitvallási tétellé nyilvánító Tridenti Zsinat a hispán fanatizmus megnyilvánulása, ugyanúgy, mint a Borgiák erkölcsfeletti önhibe. De – bármilyen paradoxan hangzik – a szingularista-kozopolita, rendi autonómiát nem igénylő város politikai intézménye is az iszlám útján jött Babilonból és alkotott termékeny kultúrát, virágzó civilizációt a mórok ibériai országában. A mór kultúra folytatta az antik hellén műveltséget a tudomány és a művészetek területén, ez hatott Itáliára és Nyugat-Európa többi részére, és eredményezte közvetve a humanizmus és az ókori műveltség újjászületésének mozgalmát, a renaissance-t. Ezért van szemmel látható különbség a művelődési újjászületés két iránya, az *italikus* és az *ibérikus* között: a szűkebb értelemben vett újjászületés (renaissance), az italika szelleme alapján humanikus, antropocentrikus, természetes és nem rendkívüli. Bár Itália római hagyományain épült fel, hiányzik az antik műveltséggel való folytonossága: voltaképpen nem a klasszikus politikai, szervezeti, viselkedési, tudományos és művészeti alkotások értékeit eleveníti fel, hanem azt, amit annak képzel. Ezzel szemben az ibérikus renaissance legfőbb jellemzője a természetfelettség, az emberfelettség, a maximalizmus szuperlatívuszon felüli fokozata, az abszolútum, az isteniség igénye, amely a tényleges, közvetlen folytatással rendelkező mór irányzaton épül fel. A keleti kultuszok igazhitűsége által igényelt maximalista értékrend viselkedéstana (etikája) a Mindenhatónak való alávetettség axiómáján, Istennek, az abszolút Eszménynek a kultuszán nyugszik, melynek elengedhetetlen követelménye a keresztyén erkölcs minden szabályának a betartása a Tízparancsolattól a középkori aszkézisig. A társadalom értékrendjében ez a minden szabálynak megfelelő hős kultuszában jelentkezik, az emberrel szembeni emberfelettség igényével. A világ valóságában az ezt megtestesítő isteni hatalom földi mandatáriusa, a keleti önkényúr, kalifa, szultán, emír felsőbbrendűsége annyira felette áll a mindennapok emberének, hogy csak a hierarchikus rangsorban egymásnak alárendelt kisebb, de szintén vitathatatlan felsőbbrendűséggel rendelkező despoták kegyelmes jóindulatával érhető el. Így Isten kultusza az emberfeletti hős kultuszán át a társadalmi hatalom birtokosainak kultuszává, személyi kultusszá lesz, az Istennek járó dicsőség és magasztalás pedig emberfeletti hős hiányában gyarló emberek iránti közönséges hízlegéssé. A kordovai mór kalifátus hierarchikus alkotmányrendszere szolgált mintául a pápaság római kalifátusának klerikális hierarchiájához. A Tridentinum később ezt fogalmazta meg a 16. század dél-európai embere számára, megadva mindenkinek az övét: Istennek a dicsőséget, az Egyháznak az engedelmességet, a királynak az alázatot. Semmi kifogásolnivaló nem volt abban, hogy Isten

dicsőségét az egyház útmutatásainak engedelmeskedve lehet szolgálni (ez a világi uralkodókra is érvényes), csak azt kellett tudomásul venni, hogy a pápa jelenti az egyházat, és utána hierarhikus sorban a klérus, az isteni eredetű világi hatalom pedig a születéssel öröklődő királyé, és utána hierarhikus sorban a nemeseké. Természetes, hogy Isten alaptörvényeinek alázatos engedelmisség jár, viszont az Istennek és szentjeinek járó dicsőség is végigmegy a klerikális és szekuláris hierarchia egészén, úgy, hogy minden közvetítőnek jut belőle valami. Isten mindenható, minden hatalom forrása, és kegyelméből a viszonylagos szuperlatívuszból abszolúttá, összehasonlíthatatlanná és vitathatatlaná emelkedik minden földi kényszerhatalom. Az engedelmisség etikája nem ad lelkiismereti szabadságot az embernek, tehát felmenti minden felelősség alól – a felelősséget a pap, illetve az egyház viseli – ha az előírt szertartásokon részt vesz, és gyóntatója utasításainak eleget tesz. Úgy az egyházi, mint a világi uralkodók és urak megkapták az alávetettek részéről az igényelt magatartást, azonban nem lett belőle társadalmi szokásjog alapjául szolgáló értékrend, etika, csak – nagyon találó a kifejezés – etikett, amelyben nincs alázatos szolgálat, sem előzékenység, csak udvarias alakosság. Kifejezői ezek a jellegzetesen irreális spanyol fanatikus katolicizmus szellemének, amelyet a művelődéstörténet *ibériának* (barokk) nevez. Az *ibérika* – gúnyneve volt a mór, a marokkói (barokkói), melyből a közismert *barokk* elnevezés maradt – a mór szemlélethez csak a keresztyén misztika jellegzetesen hispán fanatizmusát csatolta hozzá.

Jellegzetes spanyol társadalmi rend

Európa népei a vallási kérdések lezárása után láthattak a nemzeti célok megvalósításához. Hispánia esetében a vallási reformáció semmi problémát nem jelentett, hiszen a katolikus egyházat reformáló Tridentinum egyszerűen spanyol hatás alatt született. A hitújításon alapuló értékrend, az új erkölcsi célok megvalósításának megvolt a középkortól örökölt intézményes eszköze, szervezete, a hierarhikus egyház és az abszolút monarchia. Különben sem állott útjában nagy akadály, mert az Egyház (azaz a pap) iránti engedelmisség, valamint az abszolút monarchia feltétlen hatalmának való alávetettség követelménye egyáltalán nem rótt semmi nehézséget az egyrészt fanatikus, másrészt közönyös latin jellemű emberre, mert az nem igényelt semmiféle lelkiismereti szabadságot. Az elsőrendű nemzeti cél, a spanyol és portugál nemzeti egység magától valósult meg a rekonkvizta során megalakult spanyol és portugál királyságban. A fejedelmi házasságban és perszonálunióban egyesült Kasztília és Aragónia csatolta a spanyol nemzetállamhoz a mórok alól felszabaduló tartományokat, Portugália pedig Algarbiát a magáéhoz. A konkvisztádor nemesség, grandok és hidalgók nem remélt feudális hatalmat kaptak a hódítások során – vagy ennek a reményét – egyrészt az európai óhazában a móroktól örökölt polgárság és még inkább a szolgasorú pórnép felett, másrészt a tengerentúli Eldorádóban a leigázott bennszülöttek milliói felett. Ezért nemhogy kétségbe vonta volna az abszolút autokrata királyi központi hatalmat, de részt sem igényelt belőle magának, sőt, a középkori hagyományos országgyűlések hatáskörét is engedte megszüntetni. Az állam fegyveres védelme annyira az agresszióra mindig kész nemesség hódító háborúival valósult meg, hogy a mór uralom alatti legendás hivatásos katonákból álló, kazár mintára szervezett állandó hadsereg feleslegessé vált, helyét alkalmanként toborzott zsoldosok foglalták el.

A spanyol kultúra

Az ibér harcos katolicizmus óriásira duzzasztotta a másik kiváltságos rend, a szerzetesek és a klerikusok számát, erre megoldást, azaz életlehetőséget és korlátlan működési területet kapott a hegemon hatalmat gyakorló egyházi intézmények szolgálatában, és az egyházi célok nemzeti lendületével a meghódított tengeren túli területeken folyó missziókban. A hagyományos papi tevékenység, a tudomány művelése kizárólagosan a klerikusoké maradt. Annál is inkább, mert az ibérika tudományos tevékenysége egészében a korszerű hittudomány, azaz a katolikus misztika

keretein belül történt. A reáliáknak a jezsuiták általi művelése nem tartozik a rendszerbe, hanem kivétel alóla. A klerikusok nagy száma útjában állott volna a szekuláris nemzeti értelmiség kialakulásának, ha az ország uralmi területének otthoni és tengeren túli megnagyobbodása, a móróktól örökölt városok, a világbirodalom kereskedelme, közlekedése és egész differenciált gazdasága nem igényelt volna közigazgatási és bírói szervezete számára rengeteg írástudó hivatalnokot, ezek képzése pedig sok világi iskolát. Az uralkodó klerikális szellem miatt a kialakult hispán értelmiségnek nem lehetett nemzeti jellege, és ezért nem igényelhetett magának a szellemi nemességnek kijáró tekintélyt. A művelődési élet jellegzetessége, éppen a vallási igényeket kielégítő klerikálisok nagy száma miatt, hogy a vallásos témákkal nem foglalkozott, és ez adott lendületet az ibérikus (barokk) világi irodalom elterjedésének és felvirágzásának. Nemzeti szint ad az ibériai költészetnek az, hogy nem támaszkodik antik örökségre, mint az itáliai, hanem a hősi gótikát folytatja mór cicomázás hozzáadásával. A korszak szellemének legjobb kifejezője, a spanyol irodalom legnagyobb alkotója Cervantes, aki azért teszi gúny tárgyává az örök emberi eszményt, hogy annak anyagon és ráción felüli érvényességét és győzelmét láthatóvá tegye. Az ibérikus (barokk) szellem kiváló kifejezője a lírai költészet, amely hősök dicsőségét zengené, ilyenek hiányában azonban csak a hatalmasok személyi kultuszát szolgálja, pompás mór cicomával agyondíszített formában kifejezett hízelgésével. A spanyol irodalom leggazdagabb műfaja, a dráma már nem alkotott klasszikus értékű műveket. Ezt nem is tehetette, hiszen célja az unatkozó nemesek és a felduzzadt városi polgárság szórakoztatása volt, az pedig nem engedte az esztétikai színvonalnak az átlag fölé emelését. Az ibérikus (barokk) művészetnek azok az ágai alkottak klasszikus értéket, ahol az elvont szépség kifejezése a cél, a tartalom viszont mellékes: a felületet ábrázoló festészet, és az örökérvényű legnagyobb eredménye az ibériának, a hangszeres zene.

A politikai rendszer működése

Az abszolút monarhia, mint minden autokratikus (egyeduralmi, önkényuralmi) kényszerhatalmi rend jó szervezethez képest fogva kiválóan alkalmas a közhatalmi akarat érvényesítésére. Az erkölcsi ideonómiai minősítés a döntéshozó személy egyéni erényeitől függ: Nagy Sándor Arisztotelész tanítványa, Szent István az öntudatos keresztyénség értékrendjének harcos követője, Bonaparte Napóleon a felvilágosodás politikai rendjének gyakorlatba ültetője meg is felelt hatalmuk elvárásainak, mert magas fokú szellemi műveltség és társadalmi tájékozottság birtokosai voltak, továbbá egyszerűen okos emberek, akik képesek voltak jó tanácsosok kiválasztására. Sajnos az Austria-dinasztia (közép-európai köznyelven: Habsburg) tagjait nem lehet ezek mellé állítani, mert egyik feltételnek sem felelt meg, ráadásul abszolút monarhiájuk nemcsak autokratikus volt, hanem katolikus is, így az isteni kegyelem mellé az egyháztól el kellett fogadniuk annak gyámságát is. Egyszerűen az egyház nevezte ki a király tanácsadóját, lelki és szellemi gyámját, akinek Isten szolgálatára vonatkozó útmutatásait köteles volt végrehajtani. A spanyol abszolút monarhia esetében nem a királyok voltak alkalmatlanok erkölcsi és szellemi szempontból, hanem klerikális gyóntatóik, tanácsosaik nem voltak megfelelőek. Legsúlyosabb hiányosságuk a tájékozatlanság volt, amely kétségkívül a döntéshozók legnagyobb hibája. A kor legképzettebb jezsuitái sem ismerték saját népük legalsóbb rétegeinek az életét, hogy ismerhették volna távoli idegen népek társadalmi valóságát? Különbözően a maguk módján szolgálták az egyháznak engedelmeskedve Isten dicsőségét, és erre rászorították világi urukat is. Az egész keresztyénség szempontjából döntő fontosságú volt a spanyol királyok határozott fellépése a muzulmán offenzívával szemben, és még inkább a keresztyénség (katolicizmus) minden eszközzel való terjesztése a gyarmatokon. Hogy a keresztyénség egységét szétrombolták a protestánsok elleni fellépésükkel, az – mint mondtuk – nem a királyok, hanem a jezsuiták hibája volt. Minden esetre az abszolút monarhia nyertese volt a hierarhikus egyházzal való

középkori szövetségnek, mert annak lelki-szellemi tekintélye nélkül képtelen lett volna a fennmaradásra. Az Egyház állította a király szolgálatára a születési arisztokráciát, a nemességet, feleslegessé téve a nem keresztyén despotikus rendszerekben elengedhetetlen pretoriánus, mameluk, polonikár, janicsár, NKVD, Gestapo államvédelmi seregeket. A spanyol főnemesség a középkori tartományúri jogállását odahagyva a király udvarába gyülekezett közvetlen királyi szolgálatra, azaz – az ibérikus (barokk) elvárásoknak megfelelően – a király udvarlására, dicsőségének emelésére. Azok a birtokos nemesek, akiknek jövedelme kevés volt az udvari élethez, független értelmiségiként vidéken éltek. A birtoktalan, vagyontalan nemesek pedig tehertételei voltak a politikai rendszernek, mert nemességük úri magatartásra indította őket, de grandezzaik csak nevetséges nagyizolásban, munkakerülésben és minden dolgozó ember lenézésében nyilvánult meg. Amint ez a világtörténelem minden társadalmában lenni szokott, ezek a negatív magatartású rétegek nem a maguk henyeségét, dologtalanságát okolták szegénységük miatt, hanem az irigyelt szorgalmas, jómódú polgárokat, Spanyolország esetében a móriskókat és a zsidókat. Ezek megsemmisítését követelték a királytól, és jellemző a jezsuita tanácsosok rövidlátó egyoldalúságára, hogy lelkesen rávették a királyt az ország és a világbirodalom gazdasági életében elengedhetetlen tevékenységet folytató, évezredes tapasztalatokkal és gyakorlatokkal rendelkező szorgalmas polgárok kiűzésére, egyszerűen azok idegen származása és a keresztyén spanyoloktól (kényszerből) elkülönültségük miatt. Ezek az előző kalmárok, bankárok, iparosok az őket befogadó protestáns országok feudális polgárai közé keveredve motorjai lettek a korszerű gazdasági fejlődésnek.

Az abszolutizmus negatív eredményei

A felvilágosodás történetírása elítéli, irracionálisnak mondja a hatalmi abszolutizmust azért, mert logikája nem a szabadgondolkodás, hanem az isteni kegyelem alapján áll. Az inkvizítorok és a protestantizmus elleni hadjáratok urai Isten iránti legszentebb kötelességüket teljesítik – esetleg egyéni viszonyulásuk ellenére – amikor az egyház és a királyi hatalom ellenségeinek megsemmisítésére törekszenek. II. Fülöp beavatkozása felesége, katolikus Mária megsegítésére az angol vallási viszályba, és a mindennél nagyobb, döntő fontosságú háborúja a németalföldi eklézianus mozgalom ellen nem erkölcstelen volt, hanem korszerűtlen. Negatívuma feltétlenül a társadalmi haladás pozitívumát szolgálta, nem az evolutív, hanem a revolútív fejlődést segítette elő. Enélkül Németalföld polgársága nem választhatott volna neki tetsző politikai rendszert, az északi protestáns eklézianusok szabadelvű kollektív autonómiát, a déli katolikusok pedig a közhatalmi stabilitást részesítve előnyben. Az akkori nyugat-európai közvéleményt rögzíti a felvilágosodás történetírása, amikor az Austria elnevezést egyértelműnek veszi a (katolikus) önkényuralommal, általában mindenféle reakcióval azért, mert II. Fülöp és utódai az Austria-dinasztia tagjai voltak. Ennek a közhangulatnak a hatására állott a spanyol nép a Bourbonok oldalára az örökösödési háborúban, elfordulva attól az Austria-háztól, amelyik a spanyol nemzetnek soha nem remélt, azóta sem élvezett világhatalmat biztosított. A korlátlan kényszerhatalom politikai rendszere hatékony kormányzatot és közigazgatást tesz lehetővé, és sokkal inkább szolgálja a közösségi célok megvalósítását, mint a mindenféle alattvalói szabadság által korlátozott demokratikus hatalom. Hogy Spanyolország mégsem lett a spanyol nemzet hazája, annak legfőbb oka az, hogy nem létezett nemzeti öntudat, hiszen még az a nemzeti értelmiség is hiányzott, aki az ilyen irányú igényt megfogalmazhatta volna. Másrészt pedig nem foglalta határai közé a nemzeti közösség egészét, egyszerűen azért, mert a nemzethez tartozók évszázadokig nem az európai területen éltek, ha Ő Katolikus Felségének, Spanyolország királyának az alattvalói voltak is, hanem mindenütt a tengeren túli Új Világban. A nemzeti identitás tudatosodásához olyan külső támadásra volt szükség, amellyel szemben az identitás

védelemre szorult, hogy a nemzet fiai egységbe tömörüljenek. Ez pedig a spanyolok esetében csak a francia forradalom és Napóleon császár spanyol hadjáratával következett be.

A szabadkőműves szabadságmozgalom

A társadalom szabadságvágya szóba sem kerülhetett a klerikális és monarhikus abszolút uralom alatt, szó sem lehetett a kényszerhatalom alattvalók általi elbirtoklásáról vagy korlátozásáról, semmiről, amit „alkotmányosság” alatt értünk. A Tridentinum ugyanis, az „igazhitűség” merev maximalista követelményét nemcsak a vallásra és az egyházra, hanem a katolikus monarhia egész gentilikus rendszerére kiterjesztette. Minden jobbítási lehetőséget kizárt, minden reformszándékot, minden evolutív haladási irányt szigorúan tilalmazott, ezzel a katolikus népeket a revolúció útjára kényszerítette. A jezsuiták által átfogó stratégiával vezetett felvilágosodás-ellenes klerikális hadjáratával szemben nem léphetett fel sikeresen Spanyolország népének szabadságvágya, mert hiányzott hozzá az igényeket megfogalmazni képes szellemi arisztokrácia, a nemzeti értelmiség, és a társadalmi sikert biztosító polgárság. Csak a protestáns nemzetek után évszázados késéssel indult meg Spanyolországban a szabadelvű fejlődés. Akkor, amikor ez a mozgalom a jezsuiták szervezettségével szemben versenyképes szabadkőműves mozgalom irányítása alá került. Persze itt is érvényesült a fizika alaptörvénye, hogy a nagyobb nyomással szemben érvényesül a nagyobb ellennyomás. Spanyolországban a társadalmi és szellemi politikai elnyomás felgyorsította a szabadságmozgalmak kifejlődését, mégpedig nem a protestáns evolutív, hanem a katolikus revolútív irányban. A szabadkőművesség ideológiáját 1715-ben Londonban írta meg Anderson apát, és az két emberöltő múlva, 1767-ben már végső győzelmet aratott Loyola Ignác Jézus Társasága felett, amikor III. Károly királyt rávették a Jezsuita rend megszüntetésére. A reakciós klerikális befolyás háttérbe szorulása elemi társadalompolitikai reformok hozatalára nyitott lehetőséget, és – bár a spanyol értelmiség gentilikus nemes volta miatt nehézkesen mozdult a liberalizmus irányába – üdvös fejlődés indult a spanyol társadalomban. Ibér sajátosság, hogy a más népek szabadságmozgalmának hajtóerejéül szolgáló nemzeti eszme Spanyolországban a liberalizmus ellen fordult, amikor a francia forradalom eszméit a spanyol nemzeti identitás eltiprására küldött napóleoni seregek kényszerrel akarták a spanyol népre kényszeríteni.

Portugália fejlődése

Portugália társadalomtörténeti fejlődése a Spanyolországéval megegyező volt. A 15. és 16. századi házassági szerződésekkel kialakult perszonálunió – előbb León, Asztúria és Kasztília, majd Aragónia és Kasztília, végül ezek együttese és Portugália között – Portugáliára csak 1640-ig terjedt ki, amikor a Braganza-dinasztia alatt tengeren túli birtokaival együtt elszakadt a spanyol világbirodalomtól. Politikai rendszere, az abszolút katolikus monarhia és annak a hierarhikus római egyházzal való szövetsége, és az ezeket fenntartó ibérikus (barokk) szellem Portugália életét is meghatározta a továbbiakban. A jezsuita rend megszüntetése itt is liberális reformok hozatalára nyitott lehetőséget, de a Napóleon elleni nemzeti ellenállás lefékezte a liberális fejlődést. Talán az ibérikus fanatizmus mindkét szélsőségén, a reakciós klerikalizmuson és a forradalmi liberalizmuson enyhített valamennyit az alkotmányos monarhia és a demokratikus liberalizmus rendszerében élő protestáns Nagy-Britanniával való szövetség.

e) Itália, Olasz Nemzeti Egységhiány

Az ókori műveltség képzelt folytatása

A középkor kultikus-szagrális műveltsége mellett a második évezred kezdetétől kialakult, humanizmusnak nevezett antropocentrikus értékrendű műveltség azt hitte és azt terjesztette magáról,

hogyan az antik klasszikus görög-római műveltség örököse és folytatója. Valójában azonban – mint ez a mozgalom látható és fogható szellemi alkotásain észlelhető – csak annak volt felelevenítése, újraélesztése, renaissance-a, amit a humanisták antik kultúrájának képzeltek. A folytonosság a klasszikus műveltségtől a romanikán át (a gótika elkerülésével) a humanizmus *italikájáig* – ez az, amit a művelődéstörténet renaissance-nak nevez – csak közvetett, mert az ókori műveltség hanyatlása és újjászülése között ott volt az európai középkor barbár uralomból Confoederatio Christianává lett ezer esztendeje. Maga a Római Impérium nyugati hagyományait fenntartani törekvő pápaság is elköltözött a hajdani római polgárok (patríciusok és plebejusok) városából a feudális Európa új súlypontja irányába, a burgundiai Avignonba. Akkor, a 14-15. század fordulóján növekedett meg annyira az antik Róma becsülete, hogy a Szent Szék jónak látta visszaköltözni Rómába, és az ott élő proletár csőcselékből szervezett alattvalókat nevelni. A római egyháznak ez a lépése az italika (renaissance) első nagy győzelme, hiszen a feudális uralkodók és urak vetélkedésében fellazult hierarchikus egyházi szervezetnek az ókori minták szerinti megszilárdulását jelentette. Minden kultúra első alkotása a közhatalom megszervezése, mert az segítette elő a klasszikus erkölcsi értékrendnek szokásba és ízlésbe, társadalmi szabályba rögzülését. A viselkedésrend után a műveltség második értékalkotása a tudomány. A klasszikus tudományosság – a szűkebb értelemben vett humanizmus – pedig a klasszikus művelődési és politikai szellemi örökség megismertetésével és rendszerezésével Európa középkori társadalmi rendje helyett a klasszikus reszpublika két iránya szerinti két újkori európai politikai rendszerig, a patrícius reszpublikából (a gentilikus nemesi reszpublikán át) a protestáns alkotmányos monarchiáig, valamint a plebejus reszpublikától a felvilágosodás forradalmi kozmopolitizmusáig vezetett.

Álklasszikus kultúra és társadalom

Itáliában hiányoztak a nemzetté alakulás tényezői és azok legfontosabbika, a külső katonai hódítás eredményeként megszülető kényszerhatalom társadalom-rendező természetes energiája. A középkori barbár hódítók egyikének sem sikerült olyan feudális nemzetállam megalapítása, amelynek hagyományai – történelmi tények, hősök, regék és legendák – nemzeti öntudat talajául szolgálhattak volna. Az olasz nyelv pedig minden más nép nyelvétől eltérően éppen a nemzeti irányzattal ellentétes klasszikus nemzetköziség kifejezésének eszköze lett, a klasszikus irodalom, tudomány és költészet szellemének tolmácsolója, a latin nyelv hegemon tekintélyének a csorbítása nélkül. Az italikus (renaissance) művészet minden tehetségével az antik értékeket akarta másolni, utánózni, és a mai napig nem vette észre, hogy messzire felülmúlta ókori mintáit – ha ezt az alkotóművész tehetsége megengedte. Dante Alighieri Vergiliust akarta utánózni, de messze túlhaladott rajta, mert az Isteni színjáték személyei és eseményei *élők*, nem pedig élőket tökéletesen kifejező szimbólumok. Ugyanez az eset a képzőművészeti alkotások terén: a klasszika felülmúlhatatlan minőségben fejezte ki a valóságot, alakjai azonban holtak, amíg az italika – ha sokszor kisebb mesterségbeli ügyességgel is – élő alakokat és életet ábrázolt. Ebben a gondolati összefüggésben a legfőbb kérdésre is kijelenthetjük azt, hogy Itáliában a hitújítás, a vallási reformáció meg sem történt, hanem a klasszikus római vallást elevenítették fel, úgy, ahogyan azt képzeltek a 16. században, tisztázatlanul, elegyítve hagyva az antik pogány, az őskeresztény és zsidó elemeket, a középkori mediterrán kereszténység hagyományainak megőrzésével. A Tridentinum tehát valójában az italika (renaissance) vallási és egyházszerkezeti rendszerét statuálta. Az akkori Itáliában nyomasztó fölényvel érvényesülő spanyol szupremácia hozzáadta az ibériai (barokk) fanatizmusát a humanikus itáliai értékrendhez, de ez képtelen volt áthatni az olasz szellemet. A képzőművészet, mint a korszak legjobb kifejezője, tanúsítja, hogy Itáliában sem az Isten kegyelméből uralkodó katolikus abszolút monarchia, sem pedig annak kifejezője, az ibériai (barokk) művészet nem tudott gyökeret verni. Itáliának erősebb volt a

klasszikus értékrend iránti nosztalgiája, hogysem – mint azelőtt a gótikát – most az ibériát elfogadhatta volna. Az egyházi hierarchia a kolduló szerzetestől a teokrata pápáig évezred óta a hétköznapi élet megszokott velejárója volt, és úgy elkeveredett a római civis kozmopolita urbanizmusban (így nevezhetjük a civilizáció itálikus változatát), mint az álhűbéri világi arisztokrácia.

Az olasz nemzeti identitás nem alakul ki

A szabadságmozgalmak terjedése útjában Itáliában nem volt komoly akadály. Működtek ugyan az egyház szellemi fejlődést tilalmazó fanatikus vagy óhitű szervei, azonban olyan tájékozatlan papok gyakorolták, hogy intézkedéseiken a pogányságra és közönyre hajlamos olasz ember könnyedén túltehetette magát. Akadály hiányában azonban a szabadságmozgalmak nem tudtak társadalmat átalakító döntő erővé fejlődni. A nemzeti függetlenség, szabadság és egység csak Nyugat-Európából importált jelszavak Itáliában. A középkori német császárok főhatalmát nem kedvelő itáliai közvélemény a szívesebben látott spanyol főhatalomtól vette át az Austria-házzal szembeni ellenzéki szerepet, és – mivel az új uraikká lett dinasztia is időközben németté vedlett át – az olasz nemzeti öntudat hivatalból németellenessé lett. A francia forradalmi és napóleoni invázió – amely a spanyolokat nemzeti egységbe tömörítette – itt a nép szabadságvágyának a megtestesítője volt és az is maradt, hiszen Itáliában az ősi latinitást és a klasszikus értékek iránti nosztalgiát gyarapította. Később még az olasz nemzet politikai egységét is külső hatás hozta létre, és ezért nincs igazi, minden mást kizáró olasz nemzeti identitás.

Szabad szellemi művelődés

A Tridentinumban azonban nemcsak katolikus fanatizmus, hanem az italika (renaissance) szekuláris humanizmusának szelleme is érvényesült. A mindennapokban jól megfér egymás mellett a Szent Szék szigorú hierarchizmusa a világi hatalom oligarchizmusával – valójában akaratizmusával – hiszen az egyház szigora csak a szakrális kérdésekben érvényesült, a világiakban még maga is a humanizmus magánéleti szabadságot igénylő értékrendjét alkalmazza. Európa történelmében nagy nyereségnek számít Itália újkori *dolce vita*-ja, látszólagos politikai anarhiája, mert a szabad – még a nemzeti kötöttségtől is független – szellemi tevékenység iskolájává lett a sok egymással versengő kis társadalmi és politikai egység. Nem véletlen hát, hogy az ideológiai szabadságot igénylő művészetek, főként a képzőművészetek, a zene és a színházművészet Itáliát érzete otthonának.

f) Franciaország

A francia főhatalom tehetetlensége

Franciaország az abszolút (katolikus) monarchia minta-országaként ismeretes. Ez a beállítás a felvilágosodás publicisztikájának köszönhető, amelynek radikális republikánus irányzata francia lévén a francia önkényuralom elnyomó hatalmát szenvedte, és különben is akkorra, a 18. századra valóban Franciaország vette át az abszolút monarchiák közötti vezető szerepet Spanyolországtól. A középkori francia királyi főhatalmat az egész Galliára kiterjesztő százéves háború a Valois családot juttatta Franciaország trónjára. Ennek a dinasztiának a jellemzője a középkoriság volt, pontosabban: a középkor végének a keresztyén értékrendet kétségbevonó, de az antik értékeket csak szavakban vállaló humanista – renaissance – erkölcsiség volt. Legkiválóbb tagja, a művelt I. Ferenc, akinek Kálvin az *Institutio*-ját ajánlotta, valójában egy Boccaccio novella rokonszenves *condottiere*-jének felel meg. Hiába volt Európa nagyhatalma, az Austria-ház ellen viselt háborúi mind operett-ízűek maradtak. Hogy Franciaország nem semmisült meg az őt körülvevő Austria (Habsburg) dinasztia túlhatalma miatt – Spanyolország, Lombardia, alsó-Burgundia, Németalföld, tehát Franciaország

minden szomszédja az Austria-ház kezén volt – az nem Franciaország erényeinek köszönhető, hanem az akkori világ főhatalmának birtokában levő abszolút (katolikus) monarchia politikai rendszerének a hibája: Annyira minden hatalom egyetlen személy döntésétől függött, hogy annak nem felelhettek meg olyan közepszerű képességű személyek, mint V. Károly császár vagy utódai, a Fülöpök. A hiányt elméletileg a klerikus tanácsadóknak, a szürke eminenciásoknak kellett volna pótolniuk – ettől lett volna katolikus a rendszer – de azok is gyarló emberek, méghozzá egyoldalú neveltetésűek, szűk látókörűek, és lehetetlenül tájékozatlanok voltak.

A francia reformáció gyengesége

Az utolsó Valois-k anarhikus-oligarhikus belügyi viszonyai között került szembe Franciaország a vallási reformációval. Szellemtörténeti alapjai a kálvini eklézianizmusnak voltak, tehát az autonóm polgárság lett volna a társadalmi hordozója, azonban ilyen polgárvárosok csak Franciaország északnyugati részén, az atlanti partok közelében voltak. A városok túlnyomó többsége a hajdani római Gallia hagyományainak megfelelően (babiloni kozmopolita) civis közösségekből állt, amelyek a körülöttük lévő tartomány társadalmához igazodtak. Az itteni kisnemesek és parasztok pedig műveletlenebbek voltak annál, hogysem a szabad lelkiismeret és az öntudatos világnézet kedvéért feudális rendjüket demokratikus polgárra cserélni képesek lettek volna. A tartományurak túlnyomó többsége a reformáció mellé állt, de – itt nem konzisztoriális, hanem presbiteri rendszerű volt a reformáció – a főurak számára nem volt benne társadalmi hely. Ezért zárulhattak le a Nantes-i edictum kompromisszumával 1598-ban a francia vallási viszályok, egy időben az oligarhák polgárháborújával, és a Valois-kat követő Bourbonok trónfoglalásával.

Az abszolút monarchia gyengesége

Az akkori Európában szó sem lehetett arról, hogy Franciaország politikai rendszere ne spanyol mintájú abszolút (katolikus) monarchia legyen. Bourbon IV. Henrik, bár a győztes protestáns tábor vezére volt, csak a római hagyományokhoz ragaszkodó polgárok rokonszenvét bíró egyház áldásával kaphatta meg a francia trónt, amelyért a ravasz Gascogne-i Henrik annál is szívesebben vállalta a katolizálást, mivelhogy azzal teljes abszolút hatalom járt együtt, nem pedig a protestáns alkotmányos uralkodóké. Henriknek, a dinasztia első tagjának uralkodása még a polgárháborúban győztes vezér kényszerhatalma volt, amelyet az Egyház istenivé, vitathatatlaná, társadalomfelettivé emelt, azaz minden erkölcs és társadalmi szabály fölé, a gentilikus nemesség örökletes feudális hatalmával együtt, ugyanúgy, ahogyan ezt száz évvel korábban az Austria-ház Spanyolországi uralmával tette volt. Az évszázados eltolódás azonban már Henrik halála után leleplezte az isteninek deklarált királyi hatalom felszínes voltát. Spanyolországban még valóban érvényesült az ibérikus (barokk) fanatikus vallásgyakorlat, Franciaországban ez már csak a szigorú hittételek hangoztatásában, szertartásokon való megjelenésben és főként a kormányhatalomnak az egyház reprezentánsa részére való átengedésében állt. A francia királyi udvar az odagyűlt főnemességgel együtt külső viselkedésével a spanyol szokásokat utánozta, annak belső tartalmát, fanatikus valláserkölcset tudomásul sem vette. A francia király abszolút hatalma csak látszólagos volt – ez valóban megfelelt az ibérikus (barokk) ízlés felületességének – „Napkirálysága” csak az udvar zárt körében érvényesült, és egyáltalán nem a valós társadalomban. Mindez annak a következménye, hogy a Henrik személyének és uralmának katolizálását rendező jezsuiták a helyzethez illő rugalmasságot és engedékenységet tanúsítottak, úgy, hogy az aktus külsőséges maradt, és egyáltalán nem érintett semmiféle lelkiismeretet, sem erkölcsi értékrendi igényt. A jól szervezett önkényuralom megadta ugyan a társadalomnak a legfontosabbat, a külső és belső védelmet, az élet- és vagyonbiztonságot, de intenzitása gyengébb volt annál, hogysem az alávettettek mindennapi életét ténylegesen befolyásolhatta volna.

A felvilágosodás mesterkélt felületessége

A francia vallásbéke ellentmondásossága az akkorra már számbelileg és vagyoniilag is a társadalom legerősebb rendjévé gyarapodott polgárság ellentmondásos hozzáállásával magyarázható. A polgári értelmiség a francia humanizmus szekuláris sajátossága miatt nem az ibérikus (barokk) fanatizmus, hanem az itáliai (renaissance) irányban gyarapodott a francia társadalom ténylegesen legbefolyásosabb rétegévé, amelynek valóságos uralkodó osztály, szellemi nemesség jellegéhez csak közhatalmi jogosultsága hiányzott. A sok tartományi, városi, municipális rendi autonómia már a középkor óta polgári származású értelmiségiek tevékenységén alapult. A vagyonosabbja állami hivatalt is vásárolt, és ezzel nemesi jogosultság tényleges birtokába is jutott. Valóságos hivatalnok-nemesség alakult ki, amelyet csak az különböztetett meg a gentilikustól, hogy tevékenységében és magánéletében függetlenebb volt a hierarchikus rendszer zártságában maradt született nemességnél. Az uralkodó hatalom azonban az abszolút monarhia kezében volt, azaz a római egyház által delegált klerikusban, akinek a nevét – Richelieu, Mazarin, Fleury – és kormányzatát inkább számontartja a francia történetírás, mint a gyámságuk alatt „teljhatalommal” uralkodó Lajosokét. Ezek a szürke eminenciások azonban a Tridentinum társadalmi vonatkozásban egyoldalú szellemében nevelt, tehát a világ valóságával szemben tájékozatlan személyek voltak, akik – egyebek mellett – a polgárságnak nemcsak tényleges társadalmi súlyával, hanem még létezésével sem voltak hajlandók számolni (ilyen ugyanis nem volt Spanyolországban a moriszkók és zsidók kiűzése után). Jelenlétük és kényszerhatalmi pozíciójuk viszont megakadályozta a polgári értelmiség befolyásának érvényesülését, és ez egyik magyarázata a francia értelmiség antiklerikális beállítottságának. Amíg a protestáns országokban a vallási reformáció folytatásaként induló racionalizmus gondolatszabadsága akadálytalanul érvényesült a társadalomban, addig ez a katolikus országokban a római klérus ellenállásába ütközött. Jellemző, hogy a katolikus értelmiség számára *expressis verbis* meg kellett fogalmazni a tudományos haladás nélkülözhetetlen tételeit – ezt tette Descartes és Pascal – de hiába voltak buzgó katolikusok a racionalizmus apostolai, a klérus nem nézte jó szemmel követésüket. Logikusan következik ebből, hogy a felvilágosodás további alakulására a római katolikus egyház tanításának semmi befolyása nem maradt. A francia szabadgondolkodók ideológiája ezért csúszott át egészen a materializmus területére, és antiklerikalizmusa mellé még vallási közönyt, sőt vallásellenességet és ateizmust is csatolt. A 18. századi felvilágosodás tudományos gondolkodása már nemcsak a vallási, de minden egyéb szellemi és társadalomtörténeti hagyománnyal is szembefordult, és az emberiség haladását csak revolútív, forradalmi úton látta megvalósíthatónak. Rousseau, Montesquieu, Voltaire és az enciklopédisták radikalizmusa a francia szekuláris értelmiség szellemi támogatásával, és a hierarchikus klérus és az abszolút monarhia szövetségének minden haladást akadályozó hatalmának negatív gátja a felvilágosodás egész mozgalmát az evolutív reformok általi protestáns haladás irányától az elvi radikalizmus forradalmi irányába terelte. Közéleti-politikai téren ez az irányzat elvált az antik római patríciausi respublikának a protestáns alkotmányos monarhia felé vezető irányától, és helyette a brutusi, plebejus respublikáját kívánta megvalósítani, Európa minden középkori társadalmi örökségének, a keresztyén királyság, a születési arisztokrácia, az egész rendiség – beleértve a feudális, autonóm polgárságot is – lerombolásával és feláldozásával. A francia forradalom folyamán az események mutatták meg a hajdani Római Impérium népének, a francia értelmiségnek nemzeti öntudatába is beépült, a barbár honalapítás előtti társadalmi rend iránti fanatizmusig fokozódott nosztalgiáját, amely a hajdani barbár hódítók utódainak, királyoknak és nemeseknek az életből való kiiktatásával meg nem történté akarta tenni Nyugat-Európának egész keresztyén történetét. E program életidegensége, gyakorlati megvalósításának lehetetlensége tükröződik abban, hogy soha nem talált magának művészeti kifejezési formát. A *klasszicizmus*, mint az ideocentrikus értékrenddel szembeni itáliai (renaissance) antropocentrikus értékrendnek folytatója nagy műveket alkotott ugyan: tiszta logikájú, de funkcionálisan még lakásra sem alkalmas

rideg középületeket, lírai érzelmek nélküli mesterkélt irodalmi műveket, és matematikailag kiszámítható, formai tökéletességű, de semmi emberit ki nem fejező műalkotásokat. Arra azonban jó volt a felvilágosodás szabadgondolkodásának fennkölt racionalizmusa, hogy a társadalomnak csak a legtanultabb, legműveltebb – a világ valóságával csak részben egyező, egyoldalú tanultságú és műveltségű – tagjai juthattak el hierarchiájának legfelső fokára, messze az élet realitásai fölé olyan magasságba, hogy az utánuk következő hierarchikus fokozatok képtelenek voltak szellemüket a társadalom alsó rétegei felé közvetíteni. A felvilágosodás legszebb elvi tételei a társadalmi valóságban csak jelszavak maradtak.

A polgárság passzív elmaradottsága

Amíg a spanyol abszolút monarchia és a hierarchikus klérus szövetsége olyan remek hatalmi szervezetet hozott létre, amely képessé tette nagy hódítások és felfedezések véghezvitelére, a kor legnagyobb birodalmának megszervezésére, addig ugyanennek a közhatalmi rendszernek Franciaországi utánzata már lendületét veszítette. A vallási béke ellentmondásossága egyrészt hátráltatta a nemzeti értelmiség kialakulását, másrészt magával az abszolút monarchia közhatalmi rendszerével fordította szembe, és ez a kettős teher éppen az abszolút monarchia egyetlen előnyét, a gyors és hatékony intézkedések képességét érvénytelenítette. A természeténél fogva is passzív polgárság csak évszázados késéssel tudott elindulni azoknak a céloknak a megvalósítására, amelyek az újkorban már a legnagyobb közösség, a nemzet egész erejét igényelték, és amelynek útján nemcsak az atlanti partok protestáns országai, de a spanyol és a portugál katolikusok is régen elindultak, és csak más országokat utánozva kezdett a földrajzi felfedezésekhez és a korszerű gazdálkodás bevezetéséhez. A nehézségeket növelte a klerikális és szekuláris politikai elnyomó hatalom, amely a gazdasági és műszaki haladás tudományos megalapozását is akadályozta. A kiváló eredményekkel rendelkező szorgalmas, takarékos és leleményes francia polgárság annyira elmaradt a közgazdaságtan új lehetőségeivel, a fiziokráciával, merkantilizmussal, árutermeléssel sikerrel próbálkozó más országok polgársága mögött, hogy amíg mások a szabad gazdálkodás, a szabad verseny lehetőségének minél nagyobb kiterjesztésére törekedtek, addig a francia polgárság rávette a tájékozatlan politikai hatalmat a Nantes-i edictumban biztosított vallásszabadság visszavonására, hogy az irigyelt és gyűlölt hugenották belső versenyét visszaszoríthassák. A hugenotta iparosok, kereskedők, értelmiségiek kivándorlása óriási anyagi és szellemi veszteség volt éppen akkor, amikor a francia társadalom a hagyományos családi vállalkozási keretből a korszerű nemzetgazdasági keretelig volt áttérjedőben.

A francia külpolitika tehetetlensége

A Bourbonok belpolitikája csak az egyház-király-arisztokrácia ancien rezsimjének a fenntartására törekedett, külpolitikája pedig azt a bizonytalanságot tükrözte, amely egy erős, de tájékozatlan ambiciózus vezér jellemzője. A tridenti katolicizmus védelmében az angol és a holland protestánsok ellen háborúzott, a hagyományos francia dicsőségvágyból és az Austria-ház iránti irigységből és gyűlöletből annak protestáns és muzulmán ellenfeleit támogatta. A leginkább áhított katonai dicsőséget ugyan nem szerezte meg, de diplomáciája és főként a pénze mindenütt sikeressé tette a francia hatalmi törekvéseket. A német vallásháborút lezáró vesztfáliai béke és a spanyol örökösödési háború utáni utrechti béke – ezzel hódították el a Bourbonok a spanyol trónt az Austria-háztól – nem remélt francia sikereket hozott. A pápa, a császár és a kontinens minden valamirevaló uralkodója a törökök elleni keresztes hadjáratának hátbatámadása azonban – bár a francia kisebb fiú örök ellenzékiisége nyilvánult meg benne a nagyobb német testvérrel szemben – Franciaországnak csak szégyent, nem pedig sikert jelentett: Franciaország szövetségese, az Oszmán Birodalom vereséget szenvedett, az 1699-es karlócai békével Magyarország a dicsőséges császár uralma alá

került, a franciáknak pedig még a nevét sem említik meg. Európa akkori legnagyobb katonai hatalmával, Lengyelországgal sem volt képes továbbvinni a hagyományos franciabarát politikát. A lengyel belügyekben való szereplése – ott hol mellette, hol ellene volt a jezsuita politikának – egyik oka volt Lengyelország romlásának. Hogy a francia király végül így szerezte meg a Lotaringia feletti fennhatóságot, az jelenthetett hasznot, de dicsőséget nem. A tengeren túli expanzióban is elkészt a portugálok, spanyolok, hollandok és angolok mögött. Minden anyagi gazdagságával sem volt képes versenytársaival lépést tartani. Legjelentékenyebb gyarmatát, Kanadát is csak ellenfeleinek, az odaűzött francia hugenotta telepéseknek köszönhetette. Végül is néhány kreol lakosságú Karib-tengeri szigettel maradt.

Liberalizmus a nacionalizmus ellen

Ezek után nyilvánvaló, hogy az újkor uralkodó eszméinek, a liberalizmusnak és a nacionalizmusnak nevet adó francia értelmiség, a szellemi nemesség nem volt képes egységes nemzeti cél megvalósítására fordítani a két irányzatot, mint ez a nemzeti öntudatosodás alapja volt minden más népnél, hanem versenytársai lettek egymásnak és megosztották a francia szellemet. A liberalizmus élharcosai, a francia szabadgondolkodók a maguk forradalmi republikanizmusával, minden kényszerhatalom megszüntetésének a propagálásával azóta is modelljét jelentik a revolútív haladásnak. Ezzel szemben a lovagi középkor feudális világán, a keresztes háborúk katonai dicsőségén alapuló és az egész nyugati keresztyén kultúrához való döntő fontosságú eredményeket felmutató francia szellemi hozzájárulás – más népeknél ezek lettek a nemzeti identitás öntudati alapjai – a francia nemzeti öntudatban háttérbe szorult.

3. A Frank-germán Impérium

Nem alakul ki a német nemzeti egység

A középkori európai keresztyén nemzetközösség, a Confederatio Christiana alapja és későbbi súlypontja a Frank-germán Karoling Birodalom keleti része, a későbbi Németország volt. Az újkor kezdetére azonban elveszítette addigi általános hegemon szerepét. A legnagyobb európai mozgalomban, a vallási reformációban még kezdeményező és vezető szerepe volt, de a hitújítás eredményeinek társadalmi gyakorlatba ültetése terén elmaradt Európa atlanti partjainak országai mögött. Az evangéliumi keresztyénség ideonómiájának társadalmi szabályokba, erkölcsbe ültetése az észak-német tartományoknak a reformációhoz való korai csatlakozása folytán példásan sikerült, az eklézsiák alakulásával egyidőben a krisztusi tanítások a legtermészetesebben, az autonóm polgárság elvárásának megfelelően mentek át erkölcsi normákból szokásszabályokká, konvenciókká. Bár az új szabályrend az érdekelt alattvalók önkéntes elfogadásával általánosan érvényesült, sőt a társadalmi kapcsolatok révén kiterjedt előbb a Birodalomra, majd az egész nyugati keresztyénségre, kényszerhatalmi garancia hiánya miatt joggá nem válhatott. A középkori vitathatatlan abszolút kényszerhatalom azonban a birodalom szétbomlásával megszűnt, és helyette új nem született. A jogilag szervezett egységes államhatalom hiánya miatt a vallási viszályok sem zárultak le a vesztfáliai békéig. A nemzetté alakulásnak, a nemzeti identitás társadalmi megerősödésének feltétele éppen a vallási, világnézeti, lelkiismereti kérdések lezárása volt, mert az új relatív eszmény – a nemzet – nem állhatott ellentétben az abszolút isteni ideonómiával, különben a nemzetközösség nem terjed túl a felekezet határain. A nemzet művelődési- és hagyományközösség, erkölcsi értékrendi közösség, az értelem és az érzelem színopszisa, tudati egysége, melynek határa a társadalom tagjainak ismereti és érzelmi tudatának a függvénye: azokat foglalja tehát magába, akik azonos értékrendet vallanak, akik szerint a nemzet a legfőbb társadalmi érték. A nemzeti öntudat kialakítására és a nemzeti közösség

határáig való kiterjesztésére az új társadalmi rend, a szellemi nemesség, az értelmiség tekintélyének a megszilárdulására volt szükség.

A zsidóság németisége

A nemzeti hagyományközösség legfontosabb eleme a közös anyanyelv. A rengeteg germán-német dialektus közös nevezője Luther bibliájának a nyelve. Előbb csak az angol, később a skandináv, majd a flamand kapott saját bibliát és vált önálló nyelvvé, a többiek a Luther nyelvét modernizálták a 18. századi nyelvújítással. A német nyelven beszélők közössége vagy háromszáz kisebb-nagyobb államban, ugyanannyi különböző uralkodó hatalma alatt élt, két nagy felekezeti csoportra, a protestánsra és a katolikusra megosztva. A keresztény németek között elszórva éltek a keresztényeknél jóval kisebb számú, de másságuknál fogva számarányukat meghaladó nagyobb fontosságú németül beszélő talmudita zsidók, akik miatt mind a mai napig vitatott a német nemzetnek az a fogalma, amely szerint a németül beszélők összessége alkotja a német nemzetet. A zsidók német voltát tagadók – keresztények és talmuditák egyaránt – minden tradíciót nemzetalkotó tényezőnek tekintettek, különösen a középkori keresztény hagyományokat, amelyeket a zsidók vallásuk miatt el nem fogadhattak. A németül beszélő zsidók német voltát állítók viszont a népnyelvnek, mint közösségalkotó hagyománynak elsőrendű voltára hivatkoznak. Nyilvánvaló, hogy a középkori hagyományokat mellőző szabadgondolkodók és mozgalmuk, a szabadkőművesség a zsidóknak európai nemzetekbe való integrálását pártolja, és ezért az egyenjogúságra áhító zsidóság létfeltételének tekintette a liberális mozgalmak szolgálatát, még akkor is, ha azok kozmopolita, nemzetellenesek voltak. Nagyon megnehezítette a kérdés megoldását az a tény, hogy a zsidóknak erős vallási értelmiségük volt ugyan, de – legalábbis kezdetben – szekuláris egyáltalán nem, hiányzott hát az a társadalmi csoport, amely a zsidókat a nemzetbe építette volna. Tovább bonyolította a német nemzetközösség határainak a rögzítését az évszázadokon át folyó Drang nach Osten, a németiség keleti kivándorlása, melynek eredményeképpen a Középkori Birodalmon kívüli egész Közép-Európa a 17. századig a finn öböltől az Al-Dunáig teleszóródott német telepésekkel, iparosokkal és földművesekkel, és ezeknek a száma a későbbi századokban tovább gyarapodott – köztük nagyon sok jiddis-német nyelvű zsidóval.

A német politikai egység

A mindenekelőtti elsőrendű nemzeti feladat tehát a németiség politikai egységének a megteremtése volt. A rengeteg külön öntudattal bíró hagyományos társadalmi csoport, az uralkodók és a gentilikus nemesség hagyományos kiváltságai, a tartományok és városok öntudatos (lokál)patriotizmusa nagyon megnehezítette az egységet szorgalmazó értelmiség tevékenységét. Továbbnehezítette az egységteremtést magának az értelmiségnek a megosztottsága a protestáns és katolikus felekezetek között, súlyosbítva a zsidók igényeinek elfogadásával vagy elvetésével, valamint az evolutív tradicionalizmus és a revolutív szabadgondolkodó republikánizmus politikai ellentéteivel. Ezek miatt végül is a német egység a szabadságeszme háttérbe szorításával, hatalmi úton született meg – csak a 19. század legvégére, és csak részlegesen, öt állam keretében.

A császárság a nemzeti egység akadályai

A középkori Germán Impérium össz állam jellege évszázadok alatt megszűnt úgy, hogy a vesztfáliai békére a hajdani Birodalom területén csak laza államszövetség maradt belőle a császár „elnökle” alatt, de minden tényleges intézményes hatalom nélkül. A szervezett államhatalom a sokszáz külön uralkodó alatt működő tagállamé volt. Legjelentősebb ezek közül a Habsburg császár (az Austria-ház) tényleges uralma alatti Örökös Tartományok csoportja volt, élén a középkori vezető állammal, Csehországgal. A német nemzeti egység szempontjából a Habsburg monarchia – bár az ősi

nemzeti hagyományokat jelképező hajdani császár tényleges uralma alatt állott – nem tölthetett be jelentős szerepet, mert népei csak kisebb részben beszéltek németül, és területének csak kisebb része tarozott a Birodalomhoz. Mióta Nagy Károly a Duna mentén az avarok örökébe lépett, elnémetesedett ugyan az avar-szláv tartományok egy része – Ausztria és Stíria – de Csehország és a déli tartományok nem. A Monarchia kötelékébe tartozó magyar Szent Korona Tartományainak népe között sok volt a német nyelvű, de csak szórványos kisebbségben. Német nemzeti egységnek még az Örökös Tartományok népét sem lehetett megnyerni, hiszen a nemzeti öntudatra vezető vallási reformáció kezdetei éppen a csehországi németellenes mozgalmakban voltak. A német hegemonia alatti politikai egyesítésnek, a Habsburg-dinasztia alatti Gesamte Monarchie megszervezésének útjában pedig elháríthatatlan akadályt jelentett Hungária németekénél gazdagabb politikai hagyománya és a magyarok újkori nagyobb nemzeti öntudata, amelyek még a köztük élő német nyelvűeket is elfordították a német nemzeti egység eszméjétől. A németiségnek közép-európai, tehát Lengyelországra is átterjedő területén legodaadóbb hívei a német nyelvű zsidók voltak. Jogfosztottságukból való szabadulásukat ígérte számukra a felvilágosodás és annak szervezete, a szabadkőművesség. Mikor pedig II. József személyében a német nyelvet általánosítani akaró szabadkőműves került a császári trónra, a zsidóság szinte ragaszkodással állott a pártjára. Talán, ha a francia forradalom nem kuszálta volna össze Európa világnézeti, politikai, nemzeti viszonyait, az egységes német nemzeti birodalom Közép-Európát is magába foglalhatta volna, de csak akkor, ha a Habsburg-dinasztia szolgálatát értelmesebb, tájékozottabb tanácsosok vállalták volna. Így azonban a dunai németiség visszaszorult Bécsre és annak holdudvarára, anakronisztikus akadályául nemcsak a közép-európai művelődési fejlődésnek, de a német nemzeti egységnek is.

A mégis megvalósuló egység útján

A középkori Germán Impériumból a Habsburg Monarchia tartományai mellett a történelem leválasztotta Svájcot és Hollandiát is. A helvét szövetség németjei az Alpok francia és olasz nyelvű lakosságával társulva még a középkor végén függetlenítették magukat az Impériumtól. Németalföld viszont dinasztikus örökségképpen a spanyol király uralma alá kerülve szakadt el Németországtól, később pedig a Hollandi Respublika 16-17. századi szabadságharca után függetlenedett a spanyol koronától. A Birodalomban maradt a németiség négyötöd része évszázadok alatt alakult egységes Németországgá, de nem az azonos népnyelv, nem az azonos hagyományok és nem ezek egyenlő szabadsága alapján, hanem politikai hatalmi tényezők befolyása alatt. Az indulás volt nehéz, mert hiányzott az indító hatalmi szervezet. Ha 1620-ban a választófejedelmek protestáns császár-királyt választottak volna, az – a protestáns állam és nemzetszemlélet szerint – a német nemzet tagja lett volna, alkalmas a nemzeti egység megszervezésére. De a nemzet feletti katolikus abszolút monarchiát jelentő Habsburg császár erre képtelen volt, éppen a protestánsok számára való elfogadhatatlansága miatt. A Németországot alkotó nemzetrészek egyenlő belső szabadsága, a rendi és más középkori különbségek felszámolása a német értelmiség neveltsége folytán a protestantizmus evolutív reformjaival folyamatos természetességgel valósult meg, a legvégsőkig megőrizve még a dinasztikus és feudális, polgári, középkori hagyományokat is. Jellemző, hogy a Németország unióját megvalósító hatalmi szervezet, a hegemon tagállam, a középkori Brandenburgból szerveződött Poroszország volt. Ugyanis az Elbától keletre fekvő tartományok néprajzi és társadalomtörténeti alapjai voltak alkalmasak nemcsak a vallási reformáció, hanem a német irodalmi nyelv és egyéb szellemi, társadalmi haladást jelentő mozgalom indítására. A legősibb, később szláv nyelvűvé lett földnépe az avar és germán gentilikus hatalom alatt elnémetesedett, majd a német nemesség és polgárság alatt feudális politikai egységekké szerveződött. A középkor végére az új közösségi lelki, szellemi és erkölcsi értékek asszimilálására is inkább alkalmassá lett, mint azok a német tartományok,

amelyeknek társadalma ilyen nagymértékű differenciálódáson nem ment át történelme során. Ezért nevelődhetett a keleti részeken a német nemzeti egységet építő értelmiség. Ebből a német értelmiségből absztrahálta az európai közvélemény a német nemzeti erényeket, a fegyelmet, rendszeret, alaposítást és megbízhatóságot, de a német nemzeti hibát, az önzésre és érzéketlenségre való hajlamot is. A német nemzeti egység talán azért vált fenyegető imperializmussá a vetélytárs nemzetek szemében, mert az ősi közös népi hagyományokon, különösen a népnyelven felépült nemzeti egységet nem hajtotta semmi reformokkal ki nem egyenlíthető belső ellentét a forradalmiság felé.

Hiányoznak a nemzeti egység feltételei

Közös vallás hiányában a közös német nyelv nem rendelkezett olyan kohéziós erővel, hogy arra szilárd nemzetközösség épülhetett volna. Elengedhetetlen volt a nemzetközösség kialakulásához a politikai egység, a szervezett kényszerhatalom, az egységes közös állam. Nagy Károly nyugati-keresztyén Germán Birodalmának maradványait ugyanis a harminc éves háború szétzilálta, és a megszűnt szövetséges állam helyett a vesztfáliai béke, majd utána az 1653-as regensburgi birodalmi gyűlés csak szuverén uralkodók államszövetségét (konföderációt) szervezett a külső védelem biztosítására, hozzávetőlegesen háromszáz tagállammal. A közös intézmények: a császár, a birodalmi tanács, a kamarák stb., csak a szokásjogi alapon létrejött magánjogi birodalmi közösség igényeit elégítette ki annyira, hogy az újkor követelményeinek megfelelő gazdasági fejlődés, ha le is lassult, meg ne akadjon. A császár nem volt képes politikai kényszerhatalmi egységteremtésre, mert – az elektorok többsége katolikus lévén – katolikus volt, a középkori karizmatikus uralkodó jogutóda, nem pedig a németek többségét kitevő evangéliumi keresztyén alattvalók választott előjárója.

a) Az Észak-Németország: a Szász Hercegség, a Hanza és az elba-oderai avar-szláv tartományok

Poroszország felemelkedése

Bár szellemi, társadalmi tekintetben az atlanti partok élen járó népei mellett haladtak, de politikai egység, közhatalmi szervezet hiányában elmaradtak skandináv testvéreik mögött. A polgári közösségek, céhek, eklézsiák, községek, városok és más autonóm testületek keretében az evangéliumi keresztyén ideonómia akadálytalanul ment át szokásjogba, és a társadalom uralkodó értékrendjének megfelelően a társadalmi haladás reformok általi, evolutív fejlődésének útjában nem állott akadály. A hagyományos közhatalmi társadalmi rendek – nemesség, polgárság, parasztság – megmaradtak ugyan, de a közöttük lévő feszültség feloldódott, elválasztó vonalaik átjárhatókká lettek, és az egyéni személyes szabadság a fejlődéssel fokozatosan bővült. A középkori papi rend megszűnt, tagjai értelmiségiként, szellemi nemességeként a polgárság vezető csoportjává lettek, de szervezett közhatalom hiányában nem volt képes nemzetivé válni. A protestantizmusra jellemző társadalmi passzivitás nagyon késleltette a hiányzó uralkodó kényszerhatalom alulról való kiépülését, de végül is megindult, és tartományúri szinten a főhatalom megosztását, az alkotmányos monarchia létrejöttét eredményezte. Utána már felgyorsult a hatalmi kumuláció. A vesztfáliai békében Svédország hegemoniája érvényesült, a svéd hatalom azonban utána csakhamar magára Svédországra korlátozódott. A Birodalom területén helyette a brandenburgi örgrófságból a keleti területek megszerzésével Poroszországgá lett Hohenzollern Monarchia emelkedett fel. A társadalomtörténeti fejlődési törvényeinek megfelelően előbb a kultikus, a lelki alap tevődött le a 16. századi reformációval. Utána a kultúra lendült fejlődésnek a népoktatás általánosulásával, a felsőfokú iskolázás pedig meghozta a művelt polgárság, az értelmiség kialakulását. Nem véletlen, hogy a hallei egyetem 1694-es megalapítását 1701-ben követte Poroszország királyság rangjára való emelkedése,

ezt gazdasági fellendülése, majd pedig az ország területi gyarapodása követte. A 18. század folyamán előbb a svéd uralom alatti német tartományokat, majd Csehország Odera-menti tartományait hódította el a versenytárs Austria-háztól. Az evolutív politikai fejlődés megóvta az országot a forradalmi megrázkódtatásoktól, és lehetővé tette, hogy – bár a napóleoni háborúkban előnytelen szövetségekre kényszerült – az 1815-ös bécsi kongresszuson Poroszország, mint európai nagyhatalom jelenhetett meg, tekintélye azonban a déli tartományokra nem terjedt ki.

Szászország külön felemelkedése

A középkori Braunschweig hercegség előbb Hannover fejedelemséggé, majd elektorsággá bővült, majd 1714-ben uralkodójának Nagy-Britannia trónjára kerülésével királyi rangra emelkedett. Ez azonban inkább ártott, mint használt a német nemzeti egységnek. Szászország Wettin-házi választófejedelmei házassági szerződésekkel uralmuk alá vonták a felső-Elba vidékét. Mint a német reformáció szülőotthona, elsőnek Szászország népe élvezte a hitújítás művelődési előnyeit. Az Austria- és a Hohenzollern-dinasztiák versengéseinek árnyékában Szászország uralkodói számára nem nyílt felemelkedési lehetőség a Birodalomban, ezért a szomszédos Lengyelország trónjának a megszerzésére törekedtek. Az 1683-99 közötti törökellenes felszabadító háborúban való részvételükkel tekintélyük annyira megnövekedett, hogy 1697-ben I. Frigyes Ágost szász választófejedelmet Lengyelország királyává választották. Ez nagy dicsőséget jelentett a Wettin-háznak, Szászország népe is gazdagodott anyagilag és szellemileg – Drezda lett a 18. században az európai ibérika (barokk) legszebb városa – de a német nemzeti egységgel ellentétes volt az iránya, mert a szász állampolitikának keleti irányt szabott, és nagyon felerősítette és felduzzasztotta a németek középkor óta állandó kelet felé áramlását.

b) Dél-Németország: a középkori Cseh Királyság, a Frank, Sváb, Bajor Hercegségek, és a dunai avar-szláv tartományok

Dél-Németország felemás fejlődése

Ennek a területnek a népei a nyugat-európai művelődés élen járói voltak az újkorig, azután fejlődésük azonban a vallási kérdés megoldatlansága miatt megtorpant. A vallási viszályokat lezáró vesztfáliai béke itt is a *cuius regio, eius religio* elve alapján rendezte a vallásszabadság kérdését, azonban ezen a területen a reformáció nem szüntette meg – vagy ha megszüntette, utána visszaállították – a középkori egyházi hierarchiát, és ez már a jogértelmezés szakaszában, de még inkább a jog gyakorlatában útját állta az *egyenlő* vallásszabadság érvényesülésének. Amellett, hogy a szuverén világi uralkodói jogokat gyakorló praelaturák papi fejedelmei, éppen úgy, mint a katolikus világi fejedelmek, határozták meg alattvalóik felekezeti hovatartozását, a protestáns fejedelmek tartományaiban is szabad tevékenységet igényeltek maguknak az ottani püspökök és szerzetesrendek, elsősorban a jezsuiták. Passzivitásuk miatt a protestánsok nem tudták ellentámadással kivédeni a rekatolizáló offenzívát, és ez évszázadokig tartó ellentétet, feszültséget okozott a katolikusok és a protestánsok között. Nyilvánvaló, hogy az evangéliumi keresztyénség erkölcsi elvei nem voltak képesek itt áthatni az egész társadalmat annyira, hogy ideonómiájuk általánosan elismert szokásjoggá lehetett volna. Az autonóm (német típusú) polgárság sikerrel állott ellene ugyan az abszolút katolikus monarchia és hierarchia nyomásának, de sem szellemi, sem anyagi vonatkozásban nem fejlődhetett. A középkor végének felemás rendi társadalmi szerkezete fennmaradt, mind nagyobb szakadékot támasztva a nemesség, polgárság és parasztság között. A művelődési és társadalmi haladás lelassulása a gazdasági fejlődést is meggátolta, olyannyira, hogy Dél-Németország nem volt képes foglalkoztatni és ellátni egyre szaporodó lakosságát, és azok egyre nagyobb tömegekben vándoroltak külföldre,

Közép- és Kelet-Európa felé, majd a tengeren túlra. A politikai egység hiánya csak felerősítette a vallási és társadalmi ellentétek negatívumát, kifelé megakadályozta Dél-Németországot az újkor nagy felfedezéseiben, a gyarmatosításokban, általában a műszaki és kereskedelmi haladásban, befelé pedig fogékonnyá tette a lakosságot a radikalizmus, a forradalmi eszmék iránt. Nem lévén német nemzeti művelődési egység, nemcsak a vallási különbségek miatt, hanem a politikai és gazdasági különbözőségek miatt is – a főnemesség a császári udvarhoz, a főpapság Rómához húzott, a polgárság megoszlott Bécs és Frankfurt között – az értelmiség számára tehát nem maradt más, csak a francia szabadgondolkodók mozgalma. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a legképzettebb német értelmiségiek, elsősorban a katolikusok lettek a francia felvilágosodás legodaadóbb hívei, nemcsak hazájukban, hanem mindenfelé, ahová személyesen vagy sajtó útján eljutottak, egész Európában és Amerikában.

c) *Örökös Tartományaik: Ausztria, Stíria, Karintia és Krajna*

Az Austria-ház és a jezsuiták

Az *Austria-ház* (a Habsburg-dinasztia) tagjai viselték a német királyi és a római császári koronát és címet, az ő feladatuk lett volna Németország politikai egységének a helyreállítása. Ők azonban – bár a birodalmi szervek előjáróit és a hadsereg parancsnokait ők nevezték ki – nem rendelkeztek olyan tekintéllyel, hogy erre képesek lettek volna. Nem is akarták, hanem helyette dinasztiájuk hatalmát, az Örökös Tartományok számát igyekeztek gyarapítani és egységes monarhikus birodalomba (*Gesamte Monarchie*) tömöríteni. Középkori Örökös Tartományaik: Ausztria, Stíria, Karintia és Krajna mellé 1526-ban házassági szerződéssel Csehország királyi trónját is megszerezték. Később pedig a Frank-germán Impérium területén már kívül eső Hungária koronájára is örökösödési jogot szereztek, minden országgal és tartománnyal együtt. A dinasztia hatalmának növekedése előbb nemcsak összefért, de segítette is a Német Birodalom érdekeit, és ennek a császárok igyekeztek is eleget tenni hatékonyan működő központi szervek, kancellária, kamara és haditanács szervezésével. A legfőbb kérdés a vallásbéke megteremtése volt, azonban ez a feladat már meghaladta a dinasztia német ága utolsó tagjainak, Rudolfnak és Mátyásnak szellemi és erkölcsi képességeit. Minden hatalmukat elvesztették volna, ha a jezsuita rend nem látta volna az Egyház érdekében valónak az Austria-dinasztia hatalmának megmentését, megerősítését, hogy létesítendő birodalmuk stratégiai bázisul szolgálhasson rendjük további működéséhez. Ehhez használták fel a többi világi uralkodók kényszerhatalmát is, hogy újabb uralkodók és urak kerüljenek az egyház befolyása alá, hogy a klerikális hatalom lavinaszerűen továbbterjedjen, elég, ha csak a felületen, a társadalom mélyebb rétegeinek az érintése nélkül. Ezért tekinthető a Tridentinum Egyháza, tehát a jezsuitáké csak formailag konkrét társadalmi szervezetnek, valójában irracionális, elvont valóság, melynek szolgálattevői, tanítása és tudományos rendszere is mind csak a szabadgondolkodók racionalizmusával magyarázott absztraktumok. Ezt az elvont irracionális valóságot fejezi ki az ibérikus (barokk) művészet a műalkotás tartalmi céljától független, felületi, elvont, abszolút Széppel.

Harc az egységes birodalomért

Mátyás császár halálával 1618-ban valójában megszűnt Nagy Károly Nyugati Keresztyén Birodalma. Az új birodalom alapjait a jezsuiták rakták le növendéküknek, II. (bigott) Ferdinándnak és művének, a harminc éves háborúnak a felhasználásával. Nyilvánvaló, hogy ez a birodalom nem lett német. Nem is lehetett az: nem tartozhatott semmiféle nemzethez, hiszen létrehozói, az Egyház és az Austria-dinasztia nemhogy nemzetiek nem voltak, de még nemzetköziesek sem, hanem egyenesen társadalom- és nemzetfelettiek, ahogyan ezt a jezsuita abszolútum elvárta. Ez alá a barokk tető alá

épült az Austria-ház birodalmának épülete, egész társadalma a maga ellentmondásos szerkezetével és értékrendjével együtt. A feudális urak, a születési arisztokrácia szívesen vállalta a jezsuiták által számukra könnyen teljesíthetővé fogalmazott egyházzolgálatot – sűrű gyónás, a papság patronálása – ha maguk is társadalomfeletti kategóriába kerültek, felmentődvén a közemberek erkölcsi kötelezettségei alól. Szívesen szolgálták hát a dinasztia által kijelölt uralkodót, váltak udvari arisztokráciává, és vállaltak császári szolgálatot akár nemzetük érdekeivel szemben is. A polgári rendben az autonóm (burgius) polgárságot háttérbe szorította a babiloni-bizánci despotizmus védelmét többre becsülő civis polgárság, melynek példája, modellje és névadója Bécs lett a maga ellentmondásosan hangzó, de valóságosan német kozmopolitizmusával. A főnemesség és a polgárság rekatolizálásával nem maradt komoly akadály a Austria-dinasztia egységes monarhiája megszervezésének. A cseh nemesek és polgárok ellenállását könnyen legyőzte és katolikus mederbe terelte a harmincéves háború. Egyetlen nehézséget a magyar protestantizmus jelentett. A jezsuiták ezen a téren tették a legnagyobb szolgálatot: középkori hangulatú feudális hatalommal felruházott katolikus püspökségeket szerveztek, és a főnemességet a római egyház követőivé tették. A Magyarországon domináns társadalmi osztály, a köznemesség protestáns volt, tehát ellenzéki, de passzív. Ezért tudta az Austria-ház Magyarország problémáját a vesztfáliai béke utánra halasztani.

A német-római császárságtól Austria császárságáig

A vesztfáliai béke után minden más gondjától megszabadulva az Austria-dinasztia és az „egyedül üdvözítő” Egyház hatalmának kiépítésre törekvő jezsuita rend minden erejét Magyarország rekatolizálására és a Gesamte Monarchie-ba való beszervezésére fordíthatta, tehát ezen a téren elsőrendű feladata a Magyar Korona országainak török uralom alóli felszabadítása lett. Ennek sikere azonban a magyar ellenzék megerősödése mellett még nagyszámú ortodox délszláv – tehát minden eddigi néptől különböző – alattvalóval, és ezek minden gondjával szaporította a monarhia szervezésének feladatait. Az Austria-ház spanyol örökségeért Franciaországgal folytatott háborúban a magyar elégedetlen kurucok a dinasztia ellen harcoltak. A Gesamte Monarchie nagyszerű tábornokai – a legkiválóbb európai arisztokrata családok tagjai – minden harctéren győzedelmeskedtek, Spanyolországot és a tengeren túli gyarmatokat megszerezni ugyan nem voltak képesek, de az 1714-es az utrechti békében Itália nagy részét és Belgiumot is az Austria-ház német ágának uralma alá vonták. VI. (Spanyol) Károly császár még ennek a roppant családi birodalomnak a megszervezését sem tudta elvégezni, legfőbb törekvése koronái örökségének – ő volt családja utolsó férfi tagja – leányára, Mária Teréziára szállítása volt. Németország nemzeti problémáira nem maradt sem ideje, sem ereje. Mária Terézia német volt ugyan, de rangját magyar királysága adta – mivel Németország koronáját nő nem viselhette. A magyar nemesség védte meg birodalmi tartományait is az örökösödési háborúban rokonai igényeivel szemben, de nemzeti érzelmeit kimutatni csak úgy volt képes, hogy bécsi udvarát német nyelvűvé tette, amellyel viszont magyar és szláv alattvalóinak nemtetszését vívta ki. Fia és örököse, Kalapos József még tovább lépett, és nemcsak a német, hanem a magyar politikai hagyományokat is megtagadta, és a dinasztia monarhiájának építésére fordította minden erejét. Szabadkőműves lévén a felvilágosodás társadalompolitikai igényeit igyekezett kielégíteni. Ezzel elejét vette ugyan a társadalmi forradalomnak, de magyar, olasz és belga alattvalóit végleg elidegenítette a német hivatalos nyelven működő Gesamte Monarchie eszméjétől. A francia forradalom az antik római reszpublika útját követve imperátorrá koronázta Bonaparte Napóleont. Lehetetlen lévén, hogy Nagy Károly impériumának két örököse legyen, II. Ferenc német-római császár megszüntette a középkori impérium jogutódát, a Német Államszövetséget, és 1804-ben a dinasztia Örökös Tartományaiból – tehát Magyarország nélkül – kreált Ausztria császári címét vette fel, I. Ferenc néven. A bécsi kongresszus megerősítette a régi birodalom területén született új

szuverén országokat, nemcsak Ausztriát és Poroszországot, hanem Szászországot, Bajorországot, Hannover, Württemberg és a többi is, így a német nemzeti egység csak a nemzeti öntudatot gyönyörűen kifejező német szépirodalomban élt tovább.

4. Közép-Európa

Közép-Európa humanizmusa

A művelődéstörténet Közép-Európa névvel illeti a nyugati keresztyénségnek azt a területét, amely nem az ókori Római Impérium területén fekszik. Az antik műveltség erre a területre is a római egyház közvetítésével érkezett, de itt a nyugati egyházi hierarchia nem előzte meg a nemzeti királyságokat, hanem éppen a középkori hódítók karizmatikus királyai, mint a római egyház legfelső szolgálattevői, szervezték meg a püspökségeket és az egész nyugati hierarchiát. Paradoxan hangzik bár, de valóság, hogy az antik Róma hagyományai Közép-Európában közvetlenebbül épültek be a társadalmi tudatba, mint nyugaton, mert itt a keresztyén ideológia kíséretében, azokkal párhuzamosan jöttek. Ezzel magyarázható a humanizmusnak Nyugat-Európát megelőző közép-európai meggyökeresedése és kétségtelenül nagyobb fokú érvényesülése. Az is közrejátszhat, hogy a közép-európai népek nem voltak szellemi vagy politikai versenytársai sem Rómának, sem Itáliának, mint a nyugatiak, őszintén rokonszenvezhettek hát Itáliával és az általa közvetített antik klasszicitás hagyományaival. A humanizmus értéktana, az *italika* (renaissance) már a 14. században gyökeret vert Közép-Európában, valószínűleg a francia dinasztiák, az Itáliából érkező Anjouk és rokonaik, a Luxemburgok uralomra kerülésével. A prágai, bécsi, pécsi és krakkói egyetemek itáliai típusú humanista központok lettek. Hatásuk nemcsak a tudomány területére, de a társadalom szervezésére, a politikára is kiterjedt. Az antik Róma patríciusi respublikájának, a velencei arisztokratikus republika – amelynek elvi, tudományos rendszerét a páduai egyetem közvetítette Közép-Európa felé – modelljének minden valószínűség szerint szerepe volt abban, hogy a *választott monarha* intézménye itt alakult ki elsőnek a világon.

Sajátos közép-európai társadalmi rend

A nemesség uralkodóválasztási joga a helytelenül közép-európai feudalizmusnak nevezett – helyesen: avitikus, ősiségi – jogrendszer jellemző velejárója. Erre nem találunk más magyarázatot, csak azt, hogy a közép-európai politikai szervezetek, honalapítások turáni – hun, avar és ogur – hódítás eredményei voltak, amelyre, ha érvényesültek is germán hatások, azok balti szabad-germán egalitárius hatások voltak, nem pedig a később Nyugat-Európában az ősi avitikus jogot háttérbe szorító individualista feudalizmus. Két jellegzetessége van ennek a közép-európai társadalmi szerveződésnek: az első az ősi nemzetségi örökös és elidegeníthetetlen közbirtokossági, allodiális jogrenden alapuló *nemesi egyenlőség* elve, mely szerint a honfoglaló vitézek ivadécai alanyi jogon, egyenlően részesei a közhatalomnak, ők választották a dinasztiaalapító uralkodót maguk közül, a jövőben is ők hivatottak az uralkodó megválasztására. A másik jellegzetesség a közép-európai *jobbágy* (a jobbágy neve a lengyelországi latin jogi nyelven is ogur: eubagius), amely az ogur-turáni politikai szokásnak megfelelően a meghódoló föld népét meghagyja a föld birtokában. Itt a hódító földesúr nem tulajdonosa az allódiának, hanem haszonélvezője, a földműves pedig, olyan örökölt jogokkal rendelkezik magaművelte területére vonatkozóan, amelyek leginkább a skandináv szabad parasztokéhoz hasonlíthatóak. A királyválasztás intézménye – úgy a dinasztikus, mint a nemzeti változata – általánosan érvényesült Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban, sőt, a német aranybulla rendelkezése szerint a Germán Impériumban is. A 16. századra, a vallási reformációval egy időben a politikai humanizmus Közép-Európában döntő tekintélyű mozgalommá

erősödött. Werbőczy a jogi alapokat rakta le a szokás jogrendszerével, a nagy triumvirátus, Báthori, Zamojsky és Kovacsóczy pedig már a legfelső államhatalom birtokában vitte diadalra a politikai humanizmus elvét a nemesi reszpublika kiépítésében.

A polikonfesszionizmus magára maradása

Közép-Európában az abszolút monarchia középkori rendszere nem a vallási reformáció evolutív haladási igényének, sem a szabadgondolkodók revolúciójának köszönhetően alakult választott monarchiává, hanem a vallási reformációhoz vezető bibliai humanizmussal párhuzamosan fejlődő politikai humanizmus eredményeképpen. Első világtörténelmi fontosságú eredménye volt a *polikonfesszionális* vallásszabadságnak az egységes nyugati keresztyén egyház egymással egyenlő rítusainak az 1557-1568-as (erdélyi) magyar alkotmánytörvénnyel való biztosítása. A vallási kérdésnek ez a megoldása lehetőséget nyitott volna a nemzetközösségi célok megvalósítása felé, ha a nemzetközi hatalmi politikát kihasználva a jezsuiták nem tartották volna ébren a vallási ellentéteket még évszázadokon át. Ennek folytán azonban az induláskor maradéktalanul érvényesülő nemzeti egység nemhogy áterjedt volna az azt kialakító nemesi rendről a polgárságra és a jobbágyságra, hanem a vallási viszály folytán a központi hatalom leépítésével egyszerűen megszűnt a kényszerhatalmi szervezet – ez történt Lengyelországban – vagy az antik republikánizmus szabadságjogai mentek veszendőbe – Magyarországon. Magyarország államegységét megőrizte a király hatalmától elkülönített Szent Korona által kifejezett szuverenitás elve, a lengyel államhatalmat azonban atomizálta az ottani végzetes jogfejlődés.

a) Lengyelország és Litvánia Uniója

Lengyelország lemaradása

Az európai nemzetek újkori világversenyébe csak az egységes nemzeti értékrend megszilárdulása, tehát a vallási ellentétek kiegyenlítése után léphettek be az országok. A lengyel nemzet azonban évszázadokon át nem volt képes a vallásbéke megteremtésére, ezért fejlődésében szükségképpen el kellett maradnia azok mögött a szomszédai mögött, akik idejében megszilárdították nemzeti értékrendjüket. Előbb a protestáns szomszédok, Magyarország (Erdély), Svédország, Szászország, Poroszország gyakorolt szükségképpen befolyást a Lengyel-Litván Unió népeire, előbb művelődési, majd gazdasági és végül hatalmi vonatkozásban, később azonban a világnézeti fejlődéshez csak a felvilágosodással kapcsolódó Oroszország is meghaladta Lengyelországot. Előbb a sikeres szomszédok uralkodókkal látták el a Szarmata Birodalmat, végül pedig, a lelki, szellemi és társadalmi vezetés nélkül maradt nép jóváhagyásával vagy közönyével felosztották maguk között.

A lengyel társadalom szétverése

A vallásbéke útjában a jezsuita rekatolizáció állt. A lengyel humanisták természetes elvi szövetségest láttak a jezsuitákban, és ennek megfelelően szívesen fogadták lengyelországi működésüket. A Tridentinum határozatainak végrehajtására irányuló jezsuita törekvést még némi lengyel nemzeti irányzatnak nézték a protestantizmus német jellege miatt. A legnagyobb szolgálatot tette a Jézus Társasága a lengyeleknek azzal, hogy a Jagelló-dinasztia utódlása körüli nehézségekben mindent megtettek a lengyel nemzet politikai érdekeinek érvényesítésére. Jó előre gondoskodtak alkalmas királyi jelöltekről – pártolták a Valois-jelöltet is – de a leányági leszármazottakat, az új magyar és svéd dinasztia tagjait is ők választatták meg Lengyelországban. Báthori István (1576-1586) sikeres uralma növelte a népszerűségüket, utána a Baltikum új sikeres dinastiájának, a svéd Wassa családnak a trónörökösét egyenesen a jezsuiták nevelték katolikusnak és lengyel királynak. III. Zsigmond (1587-1632) akadálytalanul foglalta el a lengyel-litván trónt, uralkodása azonban nem

hozta meg a várt sikert. Wassa Zsigmond emberi képességeit felülmúlta az akkori Európa legnagyobb hatalma kormányzásának a feladata. Képtelen volt a keresztyén király elsőrendű kötelességének, a keresztyén egyház védelmének az ellátására. Bár a Báthori-örökség egyenesen kapcsolta az oszmánellenes szövetséghez, Zsigmond a török elleni tíz éves háborúban való részvétel helyett szülőhazája, Svédország ellen küldte hadait, irreális jezsuita célok érdekében. Az egyetemes keresztyén céloknak ez az elárulása végzetes csorbát ejtett a lengyel király erkölcsi méltóságán, és nagyban elősegítette a királyi hatalom hanyatlását és elenyészését. A fő ok tehát mégis a döntő befolyással rendelkező jezsuiták mohósága, vagy még inkább tájékozatlansága volt. Először is, akadályozták a magyar mintára Lengyelországban is elfogadott polikonfesszionális vallásszabadság érvényesülését, és ezzel a kezdetben enyhe vallási viszály nemhogy elmúlt volna, de később helyrehozhatatlanul megosztotta a lengyel társadalmat. Majd Svédország rekatolizálására vették rá a királyt, mire a svédek detronizálták őt, vállalva a hosszú háború nehézségeit is. A Báthoriak magyarországi utódlásának kérdéseiben is a rossz és vesztes oldalra állott Zsigmond, így külpolitikájának katasztrofális csődjét – és mint bebizonyosodott, egész Nyugat-Európa végzetes veszteségét – jelentette az Oroszország feletti lengyel befolyás elvesztése: a pápai egyházi főhatalom ortodox oroszokra való kiterjesztésének korszerűtlen erőltetése az egész nyugati keresztyén művelődési közösséget megutáltatta az oroszokkal, és ezért azok a Romanovoknak adták a cári abszolút hatalmat, és lettek potenciális szövetségesből állandó és engesztelhetetlen ellenségek. Kezdetben a lengyel királyokat hűségesen szolgáló kozákok is inkább a pravoszláviához csatlakoztak, és ők is ellenségeivé lettek a Szarmata Birodalomnak. Hogy a belpolitikában milyen következményekkel járt a nemzeti egység ellenében a rekatolizáció erőltetése, az az evangélikus vallású német polgároknak az elidegenedéséből látható. Végül is a jezsuita kormányzatnak csak a nagy számban a lengyel városokba betelepedett zsidóság volt a nagyon kétes értékű támogatója. Ha ezekhez még hozzávesszük a jezsuiták egyértelműen és kizárólagosan nemességbarát politikáját, azaz a különben katolikus jobbágyság elhanyagolását, előttünk áll a lengyel társadalom természetes rendjeinek centrifugális irányzata, amely az eredetileg egységes nemzettestet egymással versengő egyenetlen csoportokra osztotta.

A jezsuita stratégia csődje

Az újkori Európa kialakításában döntő szerepe volt a Tridentinum megvalósítására törekvő jezsuita rendnek, mert egyetlen tudatos célra szerveződött, távlati stratégiai tervezésre képes, központi irányítás és ellenőrzés alatti társadalommozgalom volt. Az atlanti partok társadalmában a protestáns népeknél nem volt működési területük, mert eklézianus szervezetük kizárta a külső behatolás lehetőségét, a katolikus társadalmakban pedig, az abszolút monarhikus-feudális kényszerhatalom támogatását élvező római hierarchia zavartalan működése feleslegessé tette őket. Közép-Európában azonban a humanizmus magas fokú fejlettsége, az antik individualizmus egyéni szellemi szabadságigénye szolgált alapul a vallási reformáció lelkiismereti szabadságának, parttalan és távlattalan szabadságot biztosított mindenkinek. Az evangéliumi keresztyének puritán polgári eklézianizmusa megelégedett az akkor hirdetett ideonómia erkölcsi megfogalmazásával és annak apró közösségekbe építésével, az egész korszak együttes távlati céljával nem foglalkozott. Erre csak a Jézus Társasága vállalkozhatott. Ki is építette hadműveleteinek támaszpontját az Austria-dinasztia Örökös Tartományáiban, és – ma is csodálhatja minden értelmes ember – Közép-Európa egész társadalmát, minden nemzetét, népét, országát, társadalmi rendjét, családját, és mindezeknek minden problémáját tekintetbe vevő évszázados tervet készített, annak a megvalósításához látott a kor minden lehető eszközének felhasználásával. Két alapvető hibája volt a jezsuita stratégiának: az első a Tridentinum középkori ortodox – tehát retrográd – értékrendje viselkedéstani megvalósításának, a

rekatolizációnak öncélú erőltetése, a másik pedig a jezsuitáknak a római klerikusokra jellemző, a világ dolgaiban való tájékozatlansága, amely végül is nagy alkotásuknak, a minta-ország jezsuita lengyel királyságnak a csődjét eredményezte. A Lengyel-Litván Nagyhatalomnak egyszerűen nem volt történelmi célja és feladata önmaga létezésén kívül, meg kellett tehát szűnnie magától – ellenségei közreműködése nélkül – mint mindennek a természetben, aminek nincs célja és feladata.

A nemesség széthullása, az értelmiség hiánya

A jezsuiták egyetlen egészében pozitív intézkedése a lengyel nevelésügy korszerűsítése volt, amelynek a lengyel nemzet jövődjének építésében elengedhetetlen fontosságú nemzeti értelmiség kialakítását kellett volna eredményeznie. Azonban a Tridentinum szélsőséges tradicionalizmusa és vallási türelmetlensége miatt ez sem mozdította elő az egységes nemzeti társadalom kialakulását. Tudomásul vették a jezsuiták, hogy az antik patrícus respublikát propagáló humanizmus Közép-Európa népeit már visszahozhatatlan távolságra sodorta az isteni eredetű abszolút monarchia rendszerétől. Az isteni kiválasztásnak, a testi származásnak az uralkodók melletti másik társadalmi rendje, a születési feudális arisztokrácia viszont továbbviheti a római egyház társadalompolitikai tradicionalizmusát. Az átmenet a Germán Birodalom sok száz apró feudális monarchiáján át könnyen vezetett a sok ezer lengyel nemes feudális hatalmi rendszeréhez, amelynek alapján Lengyelország és Litvánia Uniója úgy tekinthető, mint a szuverenitás bizonyos ismérveivel rendelkező sok ezer kisebb-nagyobb monarchia államszövetsége. Amikor a jezsuita lelki atya a királyi trónörökös neveléséhez hasonlóan kezébe veszi a gentilikus arisztokrácia nevelését, ugyanazt teszi, mint amit az Austria-, a Bourbon- és más dinasztia tagjainak a nevelésével folytatott: azoknak a világi uralkodóknak a római egyház befolyása alá vonását, akik a cuius regio, eius religio elve alapján a vallás kérdésében döntési hatalommal rendelkeznek majd a jövőben. A lengyel közhatalomnak nemesekre való sporalizálódása tehát – a turáni-ogur eredetű, a királlyal egyminőségű nemesség elve mellett – a Tridentinum lengyel társadalomra való alkalmazásának egyenes következménye. A lengyel nemzeti értelmiség kialakulását gátolta a lengyel földön a középkor végén mély gyökeret eresztett és kivirágzott humanizmus, a klasszikus latin műveltség, amelyet a gentilikus lengyel nemesség magáévá tett. Ez felvirágoztatta a latin nyelvű műveltséget akkor, amikor a vallási reformáció nyomán az irodalom nyelve már a hívők népnyelve volt. A jezsuiták örömmel vették a római egyház nyelvének lengyelországi általános ismeretét és államnyelvvé minősítését, szépirodalmi monopóliumát azonban humanista művelőinek rekatolizációt elutasító volta miatt ellenségként kezelték, és egyszerűen akadályozták minden irodalmi tevékenységet. Az is akadályozta a lengyel nemzeti értelmiség kialakulását, hogy a szekuláris műveltséget hordozó lengyel nemesek független anyagiakkal rendelkező birtokosok voltak, nem szorultak közhivatalnoki szolgálatra, nem alakult hát ki belőlük értelmiségi hivatásrend. Azzal pedig, hogy a műveltséget magukénak tudták, elzárták a lengyel polgárság elől az értelmiséggé válás útját. A lengyel polgári értelmiség hidat képezhetett volna a többségében német és zsidó lengyelországi polgárság felé, hogy a különböző társadalmi rendek nemzeti egységbe tömörítésének egyáltalán esélye legyen.

Szobjeszky már nem tud segíteni

Wassa Zsigmond hosszú uralkodása idején, amikor az európai népek nemzeti öntudata az azt munkáló nemzeti értelmiség, a szellemi arisztokrácia tevékenysége folytán megszilárdult, Lengyelországban a hajdan volt nemzeti egységtudat is elavult szólamná halványult. IV. Ulászló próbálkozása a lengyel államhatalom helyreállítására nem járt sikerrel, olyannyira, hogy utóda, II. János Kázmér (1648-1668) – aki személyében is jezsuita volt – idejében már nem volt olyan kényszerhatalom Lengyelországban, amely a társadalom centrifugális erőinek, a rendi, nemzetiségi és vallási egyenetlenségnek útját állhatta volna. Hogy Lengyelország és Litvánia Uniója nem osztatott

fel szomszédai között az 1650-es években, az nem a lengyel védelem erősségének, hanem a támadók gyengeségének, illetve mérsékletének volt köszönhető. A sorozatos politikai sikertelenség végül jobb belátásra bírta a jezsuitákat, és évszázados késéssel teljesítették a lengyelek nemzeti vágyát: nemzeti királyt választottak a nemességgel, III. Szobjeszki Jánost (1673-1696). Nemzeti király volt ugyan, személyében, emberi, erkölcsi képességeiben meg is felelt volna minden elvárásnak, azonban a tényleges kényszerhatalom alapjai – a működőképes haderő és államapparátus – társadalmi és gazdasági eszközök hiányában akkorra úgy elenyésztek, hogy valósággal cselekvőképtelenné lett a Szarmata Birodalom. Az egyetemes keresztyén érdekek és a magyarok iránti hagyományos rokonszenv az egész lengyel közvéleményt a törökök elleni, Magyarország felszabadítására induló háborúban való részvételt szorgalmazták. János király és vitéz önkéntes katonái meg is tették, ami tőlük telt, megtörték az oszmán haderő gerincét, de a háború folytatásához pénz kellett volna, azt pedig a francia király – akinek pénzsegélyéből a lengyel király udvartartását fenntartották – erre nem adott, riválisa lévén az Austria-dinasztiának.

Az elmaradott Lengyelország felosztása

A lengyel nemesség nem azzal segített az állam pénzügyein, hogy a polgárság és a jobbágyság adóját a királyi kincstárba engedte volna befolyni – hogy a nemes bármilyen közterhet viselt volna, arról szó sem lehetett – hanem olyan királyt választott II. Erős Ágost szász elektor (1697-1733) személyében, akinek öröklött országából annyi jövedelme volt, hogy a lengyel királysággal járó költségeket elviselhette. Más korszakban ez valóban elegendő pénzalap lett volna, de a Lengyelországba ekkor, évszázados késéssel érkező ibérikus (barokk) életstílus pazarló pompájának igényeihez kevésnek bizonyult, hiszen nem volt kimeríthetetlen kincsesbánya, mint a spanyol király számára az amerikai Eldorádó, vagy a francia királynak bőségesen adózó polgárság. A lengyel király uralma egyszerűen a francia segélypénzek függvénye lett, ezért történhetett meg, hogy az Austria-ház spanyol örökségéért folytatott háború miatt a francia király nem segíyezhetvén a lengyelt, Ágost helyett a svéd király pártfogoltja, Lescinszki Szaniszló (1704-1709) királykodott Lengyelországban. III. Ágost (1733-1763) idejében kialakultak, a felvilágosult monarhia igényei szerint korszerűsödtek és megszilárdultak Lengyelország szomszédságában a Habsburg monarhia, Poroszország és Oroszország. A lengyel társadalomban a jezsuiták akadályozták a felvilágosodás eszmerendszerének meghonosodását. A protestáns, evolutív irányzat németes hangulata miatt amúgy sem volt népszerű a lengyel nemesség szemében, a francia irányzat pedig a Tridentinum anatómiája alatt állott. Amikor 1772-ben a jezsuita rend eltörlésével a pápa szabad utat nyitott a felvilágosodás eszméi előtt, és a lengyel nemzeti értelmiség a dogmatizmus nyűgéből kiszabadult klerikusokkal gazdagodva végre megszülethetett, már olyan késő volt, hogy feladatát teljesíteni nem tudta, és Lengyelország egésze, főként a nemesség messze elmaradt Európa társadalomtörténeti fejlettségétől. A szekuláris műveltség 16. századi szintjén maradt lengyel társadalom az antik respublika és a jezsuiták által propagált monarhia sajátos keveredéséből született oligarhikus – valójában egyszerűen akaratikus – államrendszere, és az árutermelést hírből sem ismerő lengyel gazdasági élet mindezt nyilvánvalóvá teszi. A művelődési, politikai és gazdasági fejlettség viszonylagosan magas fokán álló szomszédai a Lengyelország elmaradottságának negatívumait szenvedő lengyel alattvalókra olyan nagy társadalmi és gazdasági vonzást gyakoroltak, hogy uralkodóik valósággal rákényszerültek a Poniatovszki Szaniszló (1763-1795) uralma alatt amúgy is jelentéktelen hatalommal bíró lengyel királyság felszámolására. Az óriási lendülettel, a mezőgazdaság és ipar kiváló szervezésével fejlődő Porosz Királyság uralma alá vágyott a lengyelországi városok német polgársága és minden protestánsa, ugyanúgy a Balti-tengertől a Csendes óceánig terjedő Orosz Birodalom roppant gazdasági lehetőségei csábították nemcsak a zsidó polgárságot, de még a lengyelt és a németet is, valamint a belorusz és

rutén nemzetiségűeket és minden pravoszlávot. A lengyel nemzeti állam fenntartását akaró nemesség – ha nem tetszett neki az orosz cár lengyel királysága – a baráti Magyarország koronáját viselő Austria-dinasztia uralma alá húzódhatott. Lengyelország mindenféle földműves lakossága pedig amúgy is csak katolikus vallásával kötődött országához, közönyössé vált tehát a nekik csak elnyomást jelentő nemzeti uralommal szemben.

A lengyel öntudat újjáéledése

Ha a dicsőség és jólét körülményei között nem volt képes kialakulni a lengyel nemzeti öntudat, meghozta azt a hazájuk elvesztése miatti szégyen: a francia felvilágosodás eszméi ráébresztették a lengyel értelmiséget nemzeti kötelességeikre, hogy végre a népük nyelvén szóló irodalomnak kialakulási és fejlődési lehetőséget adjanak, hogy végre a lengyel nemzet egysége – ha politikai téren nem is – a műveltség, a szellem, az erkölcs, a lélek területén megvalósuljon. 120 éves meg-megújuló nemzeti forradalom és szabadságharc bizonyította azt, hogy Lengyelország elavult rendi királysága megszűnésének pillanatában újjászületett, és minden politikai, katonai és gazdasági idegen uralom ellenére társadalomtörténeti élő valóság maradt.

b) Magyarország, Regnum Sacrae Coronae Hungariae

Magyarország tampon-országai

A Kr.u. második évezred első felében az Európa elleni keleti hódítások mind Hungária hatalmi gátjáról vetődtek vissza. A támadások elleni védekezés észszerű igénye volt elő-területek, tampon-országok szervezése, amely – bármilyen nagy áldozatot követelt is a védelmet kereső népektől – még mindig a legelfogadhatóbb megoldás volt a fenyegetett népek számára. Bosznia, Szerbia, Bulgária, Kumánia (ez volt a neve az Al-Dunától és a Kárpátoktól keletre fekvő egész eurázsiai területnek, Havaselve súlyponttal), Moldávia, Galícia és Lodóméria lakosságának, bolgár-szláv és normann-szláv politikai hagyományú és pravoszláv vallású lévén, nem volt ogur-szláv típusú nyugati keresztyén jellegű nemessége, bár Hungária Szent Koronájának az országai voltak. Védelmük ennél fogva a Hungáriát meghódító, alapító és azóta védelmező hungár-magyar-horvát nemesség feladata lett volna, ők azonban csak a Kárpátoktól nyugatra fekvő területek, a tulajdonképpeni Magyarország védelmét érezték kötelességüknek, a többi a királyra hagyták. Hungária királyai azonban nem Árpád-házi örökletes királyok, akik annak idején a szent korona minden tartományának a védelmét vállalták, hanem választott királyok, akik a melléktartományok védelmét csak uralkodó hatalmuk kényelmetlen velejárójának tartották.

A polikonfesszionizmus

A politikai humanizmus Közép-Európában a magyar választott királyságban, a Hunyadiak, Jagellók, Szapolyaiak és Báthoriak országában hozta meg legértékesebb terméseit. A néprajzi, etnikai kategóriáknak privilegizált autonóm rendként az ország jogrendjébe való illesztése, a turáni és a germán gentilikus hagyományoknak összeötvözése, az egyenlő és azonos minőségű nemesség elvének a Werbőczy Tripartitumával való egységes rendszerbe foglalása egyenesen vezetett a II. János király által 1557-1568-ban promulgált polikonfesszionális „vallásszabadság” elvéhez, amely korántsem egyéni vagy testületi emberi alkotás, hanem magának az emberi szellemnek társadalomtörténeti műve. Az elviselhetetlenül nehéz akkori politikai körülmények – Magyarország területén folyik évszázadon át a keresztyénség és az iszlám engesztelhetetlen háborúja – között az egyetlen és kötelező államvalláson belüli négy rítus gyakorlatának a szabadsága megalkuvásnak, racionális kompromisszumnak tűnhet, magának az antik reszpublika szabadság-elvének az európai ősiséggel és rendiséggel való más társításával együtt, holott nem a körülmények külső kényszere,

hanem a társadalom sok évszázados sikeres keresztyén neveltsége nyilvánul meg jogszabállyá kristályosodásában. A felekezeteknek ez az egymás mellé helyezése biztosította a vallás léleképítésének a lehetőségét, és elejét vette a mesterségesen szított vallási viszályok rombolásának. Jellemző, hogy ezek a törvények az egészében protestáns magyar országgyűlésen hozattak, és a katolikus Báthoriak hajtották őket végre. Ezt igazolja a későbbi törvényhozás, amikor 1615-ben Bethlen Gábor a felekezetválasztás jogát a helyi kisebbségeknek is biztosítja – a választható vallási alternatívák száma 1900-ra nyolcra emelkedett – de akkor is és később is következetesen fellép a szektás szeparatizmus, a karamita szombatosok és a jezsuitizmus ellen. Amikor pedig Lengyelországban a jezsuiták az azelőtt ott is elfogadott polikonfesszionális törvénnyel szembehelyezkedtek, elutasítván a felekezetek egyenlőségének elvét, az erdélyi-magyar országgyűlés kitiltotta a jezsuitákat az országból, nehogy itt is viszályt támaszthassanak.

Sajátos magyar nemzeti identitás

Az utolsó keleti hódítás, az oszmán törököké már Magyarország középrészét is elfoglalta, kétszáz esztendőre idehelyezve a keresztyénség és az iszlám háborújának hadszínterét. Ez már közvetlenül a nemesség állandó részvételét igényelte, és maga után vonta nemcsak a nemesség számának nagymértékű növekedését, hanem rendi hatalmának a kiterjedését és jogi biztosítását is. A humanizmushoz természetes módon csatlakozó vallási reformáció Hungáriában a magyar népnyelv használatát általánosította, úgy, hogy a honvédő háborúk nemzetformáló bajtársiassága mellett a magyar nyelv és az általa közvetített népi műveltségi és erkölcsi értékanyagok lettek a magyar nemzeti öntudat alapjaivá. Amíg Nyugat-Európa más részein mindenütt a hajdani hódító népek nyelve lett a vallási reformáció nyelve, addig Hungáriában nem a kétezer év óta egymást követő sok hódító nép, az ogurok, szarmaták, hun-germánok, avar-szlávok, onogurok, vagy a középkori Hungária egyházi latin hivatalos nyelve, sem az általánosan ismert és beszélt valamelyik szláv dialektus lett a nemzeti identitás közös nevezője, hanem annak a földnépének finnugor nyelve, amely azt évezredek alatt megőrizte, minden hódítója minden műveltségi elemével gazdagította, és egymást követő urait arra megtanította, hogy Hungária végül is Magyarországgá legyen. Hogy nemcsak a nép nyelvről, hanem a magyar nemzetegység alapjául szolgáló minden művelődési hagyomány, szokás, tudomány és művészet „nemesi” rangra emeléséről van szó, annak bizonyítéka a humanizmus politikai és tudományos értékeinek magyarrá tétele, a megújított hitnek és minden hősi örökségnek magyar költői nyelven való kifejezése, sőt az is, hogy például az akkori legnépszerűbb főúri család fiatal tagja, Balassa Bálint a Habsburg király koronázásakor magyar népi pásztortáncával arat megérdemelt művészi sikert. Ezeket tette magáévá a latin humanista műveltségű magyar nemesség, és lett ezáltal a nemzeti értelmiség társadalmi alapjává. Közép-európai jellegzetesség, hogy a nemesek az értelmiség hordozói, a klerikusok és a polgári literátusok csak a nemesi maghoz csatlakoztak. Lengyelországban a klerikusok a római egyházon belül maradván nem szekularizálódtak, a polgárság pedig nem volt lengyel nyelvű, következésképpen nem alakulhatott ki nemzeti egységet építő értelmiség. Magyarországon viszont a középkori klérus – főpapok, szerzetesek, plébánosok – volt nemcsak a humanizmus, hanem a reformáció zászlóvivője is. Az egész nemesség, polgárság és jobbágyság az evangéliumi keresztyén vallás és a magyar nyelv tekintetében egységet alkotott, és a nemzeti célok megvalósításának útjára lépve elsőnek annak akadályát, a vallási viszályt szüntette meg. Amíg más protestáns társadalmakban a nemesség és a parasztság hasonult a közös vallási értékrend alapján a polgársághoz, addig Magyarországon a polgárság és a jobbágyság útját nyitotta meg a reformációval a nemesség a közhatalom felé. A nemesség elsőbbségét követelte a legfontosabb nemzeti cél, az ország katonai védelme, a törökök elleni élet-halál háború is. Nem lehet felróni a magyar nemességnek, hogy az ország felszabadítása mellett minden egyéb célt másodrendűnek

tekintett, hogy ebben a helyzetben nem volt képes sem egyénileg, sem testületileg más távlati cél megglátására, hogy még a politikai, alkotmányjogi, gazdasági vagy nemzeti feladatok is csak mellékes szerephez jutottak. A nemzeti értelmiség, a szellemi nemesség viszont összekovácsolódott, megszilárdult, és a hihetetlenül mostoha körülmények között képes volt olyan műveltséget alkotni és általánosítani, hogy a krisztusi tanítások a társadalomba épülhettek, hogy az ekléziasus erkölcsi szabályok szokásjoggá válhattak. Az az érzésünk, hogy a magyarság esetében nem a vallási reformáció evangéliumi vagy katolikus formája, sem a felvilágosodás racionalizmusa volt a nemzeti értelmiség szülője, hanem a nemzetközösség szolgálatát vállaló és viselő művelt köznemesség fogadta nemzeti vallássá a többfelekezetű keresztyénséget, ahogyan azelőtt országának többnemzetiségű voltát is, mintegy érvényre juttatva és a legnagyobb társadalmi közösség határáig terjesztve az ősi aul rendszer kereteit, amely családi, vérségi, érzelmi kötelékbe foglalta a különböző származású, rangú és hagyományú családtagokat. Magyar nemzeti sajátosságnak kell tartanunk az értékrendi többféleséghez való ragaszkodást, amelynek kétségkívül pozitív nagy etikai értéke mellett ott van a negatívuma is, hogy a magyarok képtelenek a más meggyőződésűek, más nemzetbeliek gyűlöletére, annyira, hogy képtelenek nemcsak a maguk másságot elfogadó ideonómiájának, de még magának a magyar nemzetnek a hathatós védelmére is. A magyar ember nem gyűlölte politikai, szellemi vagy gazdasági idegen hódítóit, egyszerűen nem értette, hogy azok miért hadakoznak ellenük, és hathatós védekezés helyett maguk igyekeztek igazolni az ellenséges támadásokat. A magát az *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita* határai közé szorító magyar nemesség kiterjesztette a maga honszerző és védő jogait előbb az értelmiségre, azután a polgárságra és jobbgyságra, végül az ország minden polgárára, és tehetetlenül áll azokkal szemben, akik a közös haza közös védelme helyett az országra támadnak, és azokkal is, akik az egyenlő közös hit és meggyőződés ellen fordulva a nemzeti lélek egységét rongják.

Jezsuiták széles látóköre

Csak évszázadokkal később látjuk, hogy az újkori európai társadalom egészét egyedül a Jézus Társasága, a római katolikus egyház vezérkara volt képes áttekinteni minden problémájával együtt. A vallási reformáció egyéni és csoportos szellemi óriásai minden nagyságuk mellett sem voltak képesek a jövő felé irányított történelmi látóhatárukat nemzedékük életénél tovább szélesíteni. A felvilágosodás, a racionalizmus, a szabadgondolkodás, a liberalizmus, és annak szervezett mozgalma, a szabadkőművesség készített ugyan átfogó stratégiai terveket, de ezek nem érték el ellenfeleik, a jezsuiták terveinek távlatait. A vesztfáliai béke idején már lehetett látni, hogy mit is akarhattak a rekatolizációs vallásháborúkkal elérni azoknak tervezői és szervezői, de legjelentősebb résztvevői is csak a maguk szerepkörében tudtak biztonsággal mozogni. Sajnálatos, hogy a jezsuiták szellemtörténelmi és szocionómiai látókörét beszűkítő Tridentinum ortodox merevsége és társadalmi tájékozatlanságuk olyan radikális túlzásokba sodorhatta őket, amelynek negatívumaival nagyszerű történelmi alkotásuknak, a római katolikus egyház szervezete megőrzésének és az egész földre való kiterjesztésének csaknem egész pozitívumát lerontották.

Jezsuitizmus a magyarság ellen

A jezsuita rekatolizáció távlati terve a középkori római egyház hierarhiájának a kiépítését és megerősítését írta elő első feladatul. Magyarországon csak annak az Austria-ház uralma alatti nyugati harmada állott a jezsuita tevékenység rendelkezésére. Betöltötték a mohácsi csatában elhalt és a reformáció elfogadása folytán megüresedett püspökségeket. Azaz nem betöltötték, mert nem a középkori nemesi rendi társadalom mellé építették az egyházi hierarhiát, hanem világi kényszerhatalommal felruházott tartományurakká tették a kinevezett püspököket. Valóságos egyházi funkcióval, lelki gondozással nem is bízhatták meg őket, mert a nép egészében protestáns volt. Világi

hatalmuk viszont csak a jezsuita irányítás alatti király politikai hatalma alatti területen érvényesült. Ez volt a tényleges oka annak a látszólag értehetetlen viselkedésnek, hogy Habsburg-Magyarország határait csak katonai kényszerrel voltak hajlandók kiterjeszteni, a középső és keleti területek önkéntes csatlakozásával nem. A jezsuiták nem ismerték, tehát nem is érthették a magyar nemzeti léleknek a másság elfogadásához ragaszkodó jellegzetességét, csak azt látták, hogy a nemzeti célokat szolgáló magyar nemesség konokul útjában áll a római katolikus egyház mindenkit üdvözítő programjának, amely az Austria-ház abszolút uralmának, az egyházi és világi főurak vallást meghatározó hatalmának érvényesítésére épül. Ezért adták parancsba az Erdélyt megszálló császári sereg parancsnokának, Basta generálisnak, hogy irtsa ki a magyar nemességet (A nemesség kiirtásának abszurditása a gentilikus rendiség fénykorában, de még inkább egy adott nemzetiség kiirtása évszázaddal magának a nemzeti elvnek a megfogalmazása előtt – megmagyarázhatatlan világtörténelmi anakronizmus!), a maguk országrészén pedig a legtekintélyesebb nem jezsuita főurak, Illésházi, Bocskai és a többiek megsemmisítéséhez láttak. Készségesen elfogadták viszont – de semmivel sem garantálták – a bécsi béke „vallásszabadságát”, mert ez elősegítette a magyar főúri családok ifjainak jezsuita nevelését. Elnézték Bethlen Gábor és Rákóczi György vallásháborúit és vallásbékéit, hiszen minden erejükkel a németországi katonai és diplomáciai győzelmet szorgalmazták. A vesztfáliai béke után azonban Magyarország rekatolizálására került a sor. Minden szépen elő volt készítve a teljes sikert hozó lengyelországi módszer szerint: a földesurak már katolikusok voltak, és az erdélyi fejedelmi dinasztia cselekvőképtelenné volt bénítva Rákóczi György jezsuita házasságával. Már csak a politikai akadályt jelentő Erdélyországnak a kiiktatása volt hátra. Egyenes gondolkodás nem képes felfogni azt az ellentmondásos logikájú politikát, amit a jezsuiták Magyarország rekatolizálására alkalmaztak. A török és a tatár hadak felvonultatása Erdély és a kozák politikai igények lengyelországi pártolását ígérő Rákóczi György ellen, Váradnak, a nyugat-európai műveltség legerősebb keleti bástyájának oszmán uralom alá játszása, a keresztyénséget eláruló vasvári béke, a magyar – itt: a nemzeti közösséget a felekezeti érdekek fölé helyező – országnagyok fizikai kiirtása, Rákóczi, Wesselényi, Zrínyi, Frangepán, Nádasdi, Forgács és a többiek halála után kerülhetett sor a jezsuiták egyenes magyarelleses fellépésére. Az inkvizíció minden keresztyénellenességét messze felülmúlta Szelepcsényi érseknek a szadizmus, amellyel a protestáns egyházi értelmiség megsemmisítését akarta elérni. Ezt a terrort szélesítette ki a protestáns világiak felszámolására felállított eperjesi vértörvényszék, melynek szolgálatára, Magyarország megszállására rendelték a német vallásháború befejezése folytán feleslegessé vált egész rabló zsoldos csőcselékhadat. A később Kollonich érsek-kancellárról elnevezett jezsuita program, hogy Magyarországot koldussá, rabbá, katolikussá, végül németté – azaz a Gesamte Monarchie részévé – kell tenni, valóban megvalósulni látszott a minden külső támogatástól elszigetelt kuruc ellenállás teljes katonai és politikai sikertelensége miatt. Nincs észszerű politikai magyarázat arra, hogy a nyugati keresztyének nemzeti, felekezeti és rendi különbségeik ellenére olyan egységes közvéleményt alakítottak ki, amely még a jezsuitákat is muzulmánellenes szövetség összehozására indította, és megkezdődhetett Magyarország felszabadítására a törökellenes hadjárat. A hadjárat mellé talán éppen a kuruc nemesség vezetésével felsorakozott az egész magyarság, hiszen az az elsőrendű nemzeti cél megvalósítását irányozta elő, félretéve a magyarelleses jezsuita program miatti elkeseredettségét. A külső ellenség legyőzése után a belső támadás elleni védekezésül újraéledt immár a Bourbon-Austria európai dinasztikus háborúhoz kapcsolódva a kuruc mozgalom, de átmeneti katonai és politikai sikerei ellenére sem kerülhette el a Gesamte Monarchie katonai túlereje miatti vereségét. A politikai és kényszerhatalmi vereség azonban a magyar nemzeti szellem győzelmét eredményezte: a török uralom nyomása alóli szabadulás után a jezsuita programmal szemben már képesek voltak a napi politikai érdekek és intrikák felett nagy távlati célok megfogalmazására, és azok következetes szolgálatára. Bethlen Miklós, Ráday Pál,

Wesselényi István és a korszak minden magyar szellemi arisztokratája következetesen szolgálja a józan magyar nemzeti politikát. A Szent Korona eszméjén felépült erdélyi Hét Szabadság alkotmányának igénye jut kifejezésre az indító politikai program, a *Recludescunt vulnera Hungariae* szövegében, az együttes és egyenlő szabadság elvét hirdetvén, de az ónodi Ebury Józsefet detronizáló országgyűlési határozat sem tartalmaz katolikus-ellenes intézkedéseket, sem a rendi egyensúlyt megbontó társadalmi reformokat. Amikor pedig az Austria-ház spanyolországi veresége után trón nélkül marad, a szatmári béke valósággal megmenti a dinasztiát.

A Szent Korona-tan megtartó ereje

Az 1711-es Szatmári Békével lezárult a magyar történelemnek az a második négyszáz éves korszaka, amely 1301-ben, az Árpád-ház kihalásával kezdődött, és amelyet a klasszikus történetírás a „Választott királyok kora” néven tart számon. Az alkotmánytörténet sokkal jellemzőbb elnevezést kínál erre a korszakra, a Szent Korona uralmának korát, vagy egyszerűen a Szent Korona korát. Ugyanis éppen a királyválasztás legkülönbözőbb – a dinasztikus-szukcesszoriális-leányági és a nemesrendi-patríciusi-republikánus – módjainak évszázadokon át való gyakorlati alkalmazásai különböztették meg a király személyes uralkodó hatalmát a nemzeti közösségnek, az országnak a mindenek feletti szuverenitását kifejező Sacra Corona absztrakt hatalmától. A Przemisl, Wittelsbach, Anjou, Luxemburg, Habsburg, Jagelló, Hunyadi, Szapolyai, Báthori, Székely, Bocskai, Rákóczi, Bethlen, Rhédey, Barcsai, Kemény, Apafi és Thököly családok magyar uralkodóvá választott tagjainak mindegyike hozzájárult tevékenységével a magyar állam feje, azaz egy felső, absztrakt intézmény és egy alsó, konkrét személy – a Szent Korona és a ténylegesen uralkodó személy – közötti megkülönböztetéshez. A nyugati dinasztiákból választott királyok a hatalomért való versengésben szívesen alkalmazták a germán jogrend területén kialakult, feudalizmusnak nevezett egyéni uralkodási módszert. Az ősi allódiumon, nemzetségi közbirtokon osztozkodó, nagyszámúvá szaporodott ősnemesek sorából a király nagy birtokadománnyal kiemelte a neki szolgáló egyéneket, az ország báróivá minősítve és a maga kíséretébe, tanácsába fogadva őket. Ebből új főnemesi rend, főrend, mágnások rendje, király körüli udvari arisztokrácia alakult. Az egy és egyenlő oszthatatlan nemesség elvét valló *populus werboetianus* soha nem engedte meg a mágnások előjogainak alkotmányba foglalását, de ez nem jelentette azt, hogy a politikai és társadalmi élet valóságában az ténylegesen nem érvényesült, végzetesen megosztva és egymással szembeállítva az uralkodó rendeket. A főhatalom ilyen megosztása felett álló Szent Korona eszméje tette képessé Hungáriát, a magyarok államát az egységének és a vitathatatlan nemzetközi elismertségének a megtartására a más országok történelmében ismeretlen mértékű változások és megpróbáltatások ellenére, hiszen két évszázadon át idegen hadak marakodtak egymással és szaggatták darabokra az országot. Néha magasan lengett a nemzeti dicsőség, máskor alászállott. Volt idő, amikor Zsigmond uralkodása idején Buda volt Európa fővárosa, és volt idő, 1601-ben, a goroszlói csata megtörténtekor, amikor a szétesett ország nem kellett senkinek, amikor tényleges közhatalom valójában nem létezett, elveszett a kalandorok kezén, de a Szent Korona absztrakt uralma kétségbevonhatatlan maradt az egész középkori birodalom felett. Érdekessége a kornak, bár alkotmánytörténeti jelentősége egyáltalán nem volt, hogy az Austria-(Habsburg)-dinasztia tagjai ellenkirályként állandóan jelen vannak: Rudolf, az első Habsburg császár már 1290-ben örökösödési igényt támasztott Magyarország trónjára, de ezt csak VI. Károly, az utolsó Habsburg császár kapta meg 1711-ben. Hogy a Habsburgok jezsuita történetírói 1526-tal, Taknyos Ferdinándnak ellenkirályként való fellépésével számítják a dinasztia örökös uralkodói jogát, és ennek érdekében a később erdélyinek nevezett magyar történelmet semmissé nyilvánítják, annak semmi történelmi tényalapja nincs, de annál nagyobb volta hatása a következő évszázadok magyar politikai történelmére.

A Szatmári Béke a Magyarország feletti közhatalmat *alakilag* a Szent Koronának, illetve a Szent Korona testét alkotó hungár nemességnek adta, mert a bármikor megszerezhető honfiúsághoz kötötte a közhivatalviselési képességet. A valóságos alkotmányjogi helyzet azonban csak a vidéki közigazgatást, a vármegyéket adta a nemesség kezébe, a hadsereg, a pénzügy, gazdasági kormányzat, közlekedés, valamint a külügy és a közhatalmi kormányzat a király által megszorítás nélkül kinevezett hivatalnokok kezében volt. A nemesség hatalma korlátozásának legegyszerűbb módszere a városi privilégium adományozása volt, mert a városok, az egész polgári élet kivételként a vármegye fennhatósága alól és az udvari kamara igazgatása alá került.

Minden társadalmi jelenség hat Magyarországon

A Szatmári Béke egyáltalán nem korszakalkotó fordulópontja a magyar történelemnek, hanem egyszerűen csak kilométerkö a történelem útja mellett. Éppen ott van, ahol az út túljut egy nehéz ingoványos területen, és a nehéz terepen kanyarokra és több ágra kényszerült szakasz után egy hosszú, biztonságos egyenes út következik. Persze nem hiába fekszik Magyarország Európa földrajzi közepén, mert a szellemtörténeti fejlődésnek is a közepén van: nincs olyan társadalmi jelenség északon, keleten, délen vagy nyugaton, amitől menten maradhatna Magyarország. Eurázsia minden népfaja és nyelve, a keleti hódítók benyomulása és az ellenük sikeresen fellépő reconquista, népvándorlási és visszavándorlási hullámok, vallási reformáció és ellenreformáció, a politikai hatalomban az abszolút (katolikus) autokratikus monarchia, és a nemesi respublika, a birtokjog területén az avitikum és az akvizitika (az ösiségi és a szerzési jog), a privilegizált arisztokrácia és a polgári demokrácia, a fiziokrácia és a merkantilizmus, a gyarmatosítás és a gyarmatosíttatás, és minden egyéb mozgalom, törekvés és jelenség szerepet követelt magának Magyarországon.

A Szatmári Béke utáni stabil rend

Az ország területi egysége, a nemzet közhatalmi kerete helyreállt, és ez biztos fejlődési lehetőséget adott az értelmiségnek a tényleges nemzeti egység megalkotására (NB: Itália egysége 1859-ben, Germániáé 1870-ben alakodott meg, a többi szomszédainké pedig csak *post festum* a 20. században). A nemzetállam kiépítése felé az első lépés a Szatmári békekompromisszum volt. A nemzetnek el kellett fogadnia a Habsburg-ház örökös uralmát közösben az Austria-dinasztia alatti többi országgal, hiszen ez a monarchikus unió tette lehetővé az ország területi felszabadulását, és ennek európai hatalmi túlereje biztosította továbbra is az ország védelmét, külső és belső biztonságát. Ennek érdekében a nemesség a királynak enged át a védelemre szolgáló minden hatáskört, lemondva a rendek országgyűlésének a befolyásáról a hadügyekre, a pénzügyekre és a külkapcsolatokra vonatkozóan. A Szent Korona két tagjának, Magyarországnak (és a hozzá tartozó Horvátországnak) és Erdélynek különböző alkotmánya van: Magyarországon a rendi királyság történelmi hagyományokon felépült formája, az Erdélyi nagyfejedelemségben pedig a Hét Szabadságot biztosító rendszer. A magyar országgyűlésen külön rendet képeznek a király által kitüntetett arisztokrata családok tagjai, a főrendek, és a nemesség vármegyénkénti követei, képviselői. Mellettük a szabad városok összes képviselője egy szavazattal bír. Erdélyben a három nemzet képviselői alkotják az országgyűlést, mindegyik a maga vármegyei, kerületi, városi tagoltsága, illetve autonóm székeik és városaik szerint. A kormányhatalmat Magyarországon a Helytartótanács, Erdélyben a Kormánysház gyakorolja. A közigazgatás Erdélyben a három kiváltságos nemzet hatásköre, Magyarországon viszont teljes egészében a nemesség kezébe került a vármegyei önkormányzat formájában. A vármegyei közigazgatás alól mindenütt kivételt képeztek elsősorban a szabad városok, amelyek a Helytartótanács és a király által kinevezett tárnokmester főhatósága alatt teljes igazgatási és bírósági önkormányzatot élveztek. Nem tartoztak vármegyei közigazgatás alá az erőtlén

önkormányzattal bíró jáász, kun és hajdú kerületek. Az egész alkotmányos rend alól kivételt képeztek a török határ mentén szervezett rác, román és székely határőr-vidékek, amelyek (átmenetileg) kivétettek a Szent Korona intézményeinek hatásköréből, és az Austria dinasztia államszövetségének, fejedelmi uniójának közös intézménye, a Haditanács, a császári-királyi hadsereg főparancsnokságának a kormányzata alá tartoztak (a székely határőrök csak katonailag voltak a hadparancsnokság alárendeltjei, polgári igazgatásuk a Székely Nemzet autonómiájának hatásköre volt). A pénzügyi kormányzat, az adó- és vámügyek, és a mindegyiknél fontosabb bányaigazgatás a Kamara hatáskörébe tartozott, az pedig az udvari hatóságokhoz, tehát ismét állami szervek alá. A törvényhozás és a hivatalok nyelve Magyarországon (és Horvátországban) a latin, Erdélyben a magyar volt; a hadügyi és a pénzügyi kormányzat nyelve pedig a német volt. Az erdélyi Szász Nemzet és a németjogú szabad városok hivatalos nyelve szintén a német volt. Csak a „magyarjogú” városok – ide tartoztak a szlovák, horvát és rác polgár városok is – igazgatása történt a polgárok anyanyelvén. Összekötő nyelv a Szent Korona egész területén a latin volt, különben minden alattvaló és jövevény a maga anyanyelvén beszélhetett minden hatóság előtt.

A nemesi jogok stabilizáló ereje

Hungária-Magyarország nemzeti jellegét az a szigorú alkotmányszabály őrizte meg, amely szerint földbirtoka és ehhez kapcsolódva politikai jogai a Szent Korona egész területén csak *nobilis hungaricus*nak, a Szent Korona tagjának lehetett. A roppant áldozatokkal járó kuruc háborúk eredményeképpen volt kénytelen a Dinasztia – a *Gesamte Monarchie* nagyhatalmú hívei ellenére – az ősnemesi örökbirtoknak, az *aviticumnak* jogait biztosítani az *aquisticummal*, a szerzeményi joggal szemben: idegenek és nem nemesek a Szent Korona területén birtokjoggal nem rendelkezvén semmiféle közhatalmi funkciót el nem láthattak (persze az országgyűlés külön törvénnyel indigenálhatta, honfűsíthatta azokat a külföldieket, akiket a király erre érdemesnek tartott, Hungária nemeseivé, herceggé, gróffá, báróvá nevezvén ki őket; így lettek a Szent Korona tagjaivá a felszabadító háborúk vezérei és pénzügyi támogatói, hadiszállítói). Ennek jelentőségét még emeli az a tény, hogy a közéletben tovább is érvényesült a jezsuiták által megfogalmazott program: Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá és németté kell tenni! Ugyanis a *Gesamte Monarchie* hívei botorul azt hitték, hogy ez politikai céljaiknak megfelel. Nagyon sok bírálója került később a magyar nemesi jogok körülbástyázásának, azt azonban senki sem állíthatta, hogy az ország függetlenségét az akkori körülmények között másképpen biztosítani lehetett volna. *Rabbá* akarták tenni az országot, azaz megszüntetni alkotmányos szabadságát. *Koldussá* akarták tenni, amikor minden ingó vagyona és építménye elvesztése után még földbirtokait is a hódító igényével fellépő „felszabadító” zsoldosok kezére akarták játszani. *Katolikussá* akarták tenni, azaz az autokratikus abszolút monarchia kiszolgálójává, hiszen az alkotmányosság fenntartói a protestáns értelmiségiek voltak. *Németté* tenni viszont észszerű lett volna, hiszen a német indigenákkal és a milliós számmal betelepített német polgárokkal és jobbággyokkal kapcsolódhatott legkönnyebben a számtalan előnnyel járó összmonarchiához a nagyon is kevert nemzetiségű Magyarország. A *nobilis hungaricus* rendnek ugyanis etnikai és anyanyelvi különbség nélkül minden nemesi származású személy tagja lehetett – és volt is horvát, szlovák, német, román, rutén, lengyel és szerb – de ezek közül csak a magyar nemzetiségű értelmiség léteztetése volt a Habsburg-jezsuita program elutasítása. Szabadgondolkodói oldalról, liberális és szociális szempontból is támadták a nemesi rendi jogok anakronisztikusan kései, gazdasági fejlődést gátló megszilárdítását, de Pusztaszer kései elátkozói nem tudták azt, hogy a 18. század végén a magyar nemes családok csak egy negyedének volt jobbággya, fele maga gazdálkodott birtokán, és negyede valójában vagyontalan volt. (Bizony a rendi alkotmány több vagyontalannak adott politikai jogokat, mint a liberális). Igaz, hogy a jobbággyoknak nem voltak politikai jogaik – sem

kötelezettségeik – azonban jobbágybirtokuktól megfosztani nem lehetett őket, és vagyonukat örökösükre hagyhatták. Ez a közjogi „jogfosztottság” magánjogi szilárd helyzettel párosult, és olyan irigylésre méltó, magas anyagi függetlenséget, biztonságot és viszonylagos jólétet adott a magyar jobbágnak, hogy Nyugat-Európából százezer-számra telepedtek át a földművesek és polgárok vagyonukkal együtt Magyarországra jobbágnak, és általános gyakorlat volt, hogy magyar nemesember – nem is beszélve a polgárokról – törekedett jobbágyfeleséget venni, hogy ezzel jobbágybirtokos gazdává lehessen. Azonban a jobbágybirtok sérthetetlensége – fél teleknél nem lehetett kisebb részre osztani – súlyos következményekkel járt az örökséghez nem jutó jobbágy fiak számára, mert vagyontalan zselléreké, béresekké, cselédekké lettek, és a társadalmi hierarchiában a „bocskoros” nemesek, az iparos legények és bér munkások után a szolgarendűek rétegébe kerültek. A nemesek, polgárok és jobbágyok közötti vagyoni kevertség és párhuzamosság miatt nem keletkezhetett társadalmi feszültség a nemesek és a nem nemesek között. Ha volt ellentét, az a főrendek, mágnások és a köznemesek között volt. Persze a társasági életben a legszegényebb nemes is lenézte és lekezelte a jött-ment polgárt és a paraszt jobbágyot. A polgár is lekezelte a parasztokat, gazdag jobbágyot és szegény nemest egyaránt, de a jobbágy gazdák csak saját földesuraikat tisztelték, másokkal szemben bántó parasztgöggel viselkedtek. – Összekötő tényező az összes társadalmi csoportok és rétegek között egyedül az egyre gyarapodó számú nemzeti értelmiség volt.

Magyarország nemzetiségei

Nemzetiségi szempontból Hungaria a középkorban sem volt homogén. A 16. és 17. században a pusztító háborúk során elnéptelenedett az ország közepe. A török hódítás – a turáni hagyományokat követve – a legutóbbi meghódolókat, a Balkán dél szlávjait tolta maga előtt az üres területek benépesítésére. A felszabadító keresztyén seregek ezért találtak itt többségében rácoknak nevezett szerb, bosnyák, macedón és görög lakosságot, elsősorban a Duna menti városokban. Természetes, hogy ezek nem vágytak vissza a török uralom alatti szegénységbe és mindnyájan átálltak a keresztyének oldalára, csak pravoszláv vallásukhoz ragaszkodtak. Ellenségüknek a magyarokat tekintették, hiszen azok veszélyeztették itt maradásukat. Hatalmas pártfogókra találtak a Monarhikus Unió minden hívében, elsősorban a keresztyén seregek hadvezéreiben. Mivel számottevő hadsereget állítottak a törökök elleni hadjáratra, a fővezér, Savoyai Eugén minden befolyásával a rácok oldalára állott a császárral hadakozó kuruc magyarokkal szemben. Csak a Szatmári Béke után lehetett a rácokat és csak a vidékieket viasszaszorítani, bizony nagy nehézségekkel, polgárháborúval a részükre felállított határőrvidékekre. Ugyancsak a török uralom alatt telepedtek be a délkeleti hegyvidékekre a balkáni románok, akiknek a száma a 18. század folyamán helyi többséggé gyarapodott. A rácokhoz hasonló betelepedésük a románokat is magyarellenessé tette, úgyhogy a 18. század végén már fegyveresen is fellázadtak az erdélyi Három Nemzet Uniója ellen. Bár a Monarchia főhatóságai a nyugati betelepülőket is igyekeztek a Kollonich-programnak megfelelően magyarellenessé tenni, az ország akkori magyar lakosságát megközelítő számú német, szlovák, szilézi, horvát és cseh telepes polgár és jobbágy inkább a magyar nemzetiség mellé állott és hűséges alattvalója lett Hungáriának. A korszak végére, 1848-ra Magyarországon – Erdélyt is hozzá számítva – bár a magyar volt a legnagyobb nemzetiség, összességükben számszerű kisebbséget alkottak. A magyar nemzeti értelmiség keretében német és szlovák anyanyelvű műveltség is indult a magyar mellett, de azt a liberális mozgalom beteljesülése túlnyomó részében magyarrá tette.

A katolikus államvallás sajátos kényszerhatalmi működése

Az írott jog szerint Magyarországon a római katolikus volt az államvallás, Erdélyben pedig a négyfelekezetű „magyar” vallás, a többiek külön törvényekkel biztosított szabad vallásgyakorlatával együtt. Ténylegesen azonban a vallásszabadságot semmi sem biztosította, mert a legfőbb felügyeletet

gyakorló király a vallási törvényeket a jezsuiták értelmezése szerint hajtotta végre, az pedig olyan kétségbeejtő állapotot eredményezett a lakosság túlnyomó többségét kitevő protestánsok számára, hogy azt józan ésszel felfogni is nehéz. A Tridentinumnak a középkori hagyományok fenntartására vonatkozó rendelkezése alapján „helyreállították” Magyarországon a római katolikus hierarchiát. Valójában azonban a középkori hagyományok folytonosságát a kétszáz éves hiátus után nem lehetett helyreállítani, de nem is akarta a merev egyházi hierarchia. A kinevezett püspökök papi fejedelmek lettek, a feudális földesúri hatalom mellett közhatósági kényszerhatalommal is felruháztattak, amellyel sem azelőtt Magyarországon, sem azután a világ bármely más részén nem rendelkeztek – talán csak Latin-Amerikában. Királyi adományként óriási földbirtokokat kaptak, ahol kényúrként uralkodtak jobbágyaik felett, minden eszközt felhasználva rekatolizálásuk érdekében. A magyar szent királyokra és a magyar hagyományokra hivatkoztak, de azt úgy becsülték meg, hogy Székesfehérváron istállót építettek Szent István sírjára, és a gyulafehérvári székesegyházi kriptából a Hunyadiak tetemeit a temető árkába hordatták ki. A lelki hatalom, a szellemi tekintély kiépítése helyett a papi uradalmak despotikus, világi kényszerhatalom gyakorlására szorítkoztak. Az egész társadalomra nézve viszont még ennél is katasztrofálisabb volt a papi uradalmak gazdasági elmaradottsága: száz évvel Bethlen merkantilista gazdaságpolitikája után, amikor nyugaton már tőzsdék és világkereskedelmi társaságok szervezték a kapitalista gazdasági életet, Magyarországon a legértékesebb területek holtkézi javakként kivétettek a gazdasági fejlődés minden lehetősége alól. A nemzetközösségen felüli „isteni eredetű” abszolút monarchiával szövetkezett, az őszösvetségi ároniták modelljét követő papi fejedelmek a katonás szervezetű Jezsuita rend tanácsára kényszerhatalmi hierarchikus szervezetté építették ki az egész katolikus egyházat, amelyben a hívőkkel érintkező alsó papság karhatalmi szerepre kényszerült. A főpapság már középkori, áronita, kajafási formájában is elfogadhatatlan volt az apostolok útján járni kívánó evangéliumi keresztyének számára, pedig a Tridentinum alapján speciálisan Magyarország rekatolizációjára szervezett egyházi kényszerhatalom már messze túlment Annáson és Kajafáson, és Herodesekké travesztálta az apostolok utódait. A nemzeti értelmiség legjobbjait gályarabságra küldő Szelepcsényi, és politikájukkal a magyar nemzetet hátba támadó utódaik napjainkig – bizony, sok hívő katolikus kényszerült püspöke bizonyítványának a megmagyarázására – olyan lelki és szellemi szakadékot ástak a katolikus klérus és a társadalom közé, amelyet még a legnépszerűbb, általános megbecsülésnek örvendő ferences, piarista és más szerzetesek 200 éves kitartó munkájával lehetett csak áthidalni. (Sokáig azt hittem, hogy csak a magyar reformátusok nézték undorral a katolikus főpapságot, de megdöbbenve olvastam, hogy még az őszintén baráti lengyel katolikusok is elidegenedtek tőlünk a „magyar” főpapság méltatlan viselkedése miatt. – szerz. megj.) A betelepülő szerzetesrendek királyi és püspöki adománnyal egyszerűen rátelepedtek a protestáns lakosságra, hogy rekatolizáló missziójukat hathatósabban elláthassák. Bizony még a jóérzésű katolikusok is visszatetszőnek találták ezeket a keresztyénséghez méltatlan módszereket. Hogy a katolikus főurak elüldözték birtokaikról a hitvallásuk mellett kitartó protestáns jobbágyaikat, hogy a városok földesuraivá lett püspökök nem voltak hajlandók protestánsoknak telket adni városaikban, és mindezek tetejébe közhivatali esküvel és szentimádó szertartásokkal lehetetlenné tették, hogy evangéliumi keresztyén ember Magyarországon közhivatalt viselhessen, vagy iparos céhében tisztséget tölthessen be. A vallásüldözés ellen is, ha volt, csak a szabad városok, az autonóm vármegyék és a nemesek kuriális jogai adhattak védelmet, mert a nem katolikus felekezeteknek belső önkormányzata is csak Erdélyben érvényesült. Mária Terézia jezsuitizmusa súlyosabb vallási elnyomást jelentett, mint a keresztyéneket csak a közhatalomból kizáró, de szabad vallásgyakorlatukat meghagyó oszmán muzulmán uralom. Nem a római katolikus hitvallásnak és az a szerinti életnek a kényszerítése tette rombolóvá ezt a valláspolitikát, hanem az oktalansága: a katolikus egyház *hatóságként* működött a társadalomban, és

ez ellenséges érzelmeket szított a nem katolikusokban, de ennél helyrehozhatatlanabb kár volt az, hogy a katolikus híveket is elidegenítette magától. Sokat segített a helyzeten az, hogy a Szentszék 1772-ben megszüntette a jezsuita rendet, de a papi fejedelemségek működése továbbra is a formai, felületi felekezeti szolgálatot szolgáltatta a tényleges krisztusi misszió, a hívek lelki életének az építése helyett. A vallási kérdés Magyarországon nem oldódott meg a nem katolikus felekezetek szabad működésének későbbi biztosításával sem mindaddig, ameddig a katolikus klérus kényszerhatalmi hatóságként és nem testvérként, pásztorként, tanítóként állott a hívei mellett.

Az despotikus katolizáció káros következményei

A papi fejedelmek saját despotikus hatalma és a mögöttük álló királyi főhatalom, amely a Monarchikus Unió Kollonich-féle jezsuita politikai programjának megvalósításáról soha nem tett le, a katolicizmust a németesítéssel és az alkotmányos jogokat tagadó abszolutizmussal társította, ezzel egyszerűen idegenné téve a római katolikus felekezetet. Hogy a magas politikában és a nem katolikusok zaklatásával az egész társadalomban milyen negatív hatásokat váltott ez ki, azt abszolút mértékben messze felülmúlta a katolikus hívek lelkében okozott kár: még a 20. században is annak a megszegyenítő bizonygatására kényszerült a katolikus hívő, hogy ő igenis magyar nemzetiségű, és az ő katolikus vallása sem idegen vallás... Mindez – meg kell mondanunk – a jezsuiták őszinteség-hiányának, magyarul: hazudozásának volt a szomorú következménye. A Tridentinum pozitív rendelkezése a középkori egyházi hagyományok megőrzésére a jezsuita gyakorlatban olyan hagyomány-folytonosság állításában jelentkezett, amilyen a valóságban soha nem létezett. Talán egy-két püspöki hatóság folyamatosan működött, de a nagy többségük egyszerűen megszűnt még a reformáció kezdetén, és csak két-három évszázad múlva létesítették újból. Az egyházi intézmények, a régi szerzetesrendek, káptalanok hasonló sorsra jutottak, a középkori iskolák, plébániák és főként a keresztyén gyülekezetek pedig egyszerűen elfogadták az evangéliumi reformációt és folyamatosan működtek tovább. A jezsuita történetírás ezeknek a tényleges folytonosságát tagadta, és a 18. században létesített iskolákat, szerzetesrendeket, intézményeket és katolikus gyülekezeteket úgy kapcsolták a középkoriakhoz, mintha nem lett volna működésükben kétszáz éves szakadás. Hogy ezt „támadhatatlanná” tegyék, az 1526 és 1711 közötti magyar történelmet átírták, a régi dokumentumok megfelelő csoportosításával, elhallgatásával és tetszetős vadonatúj „ősi” legendák költésével. A vallási hagyományok megtévesztő kezelése diszkreditálta a középkori keresztyénségben megőrzött legtisztább népi hagyományokat is – mint a Boldogasszony-kultuszt – anélkül, hogy a mesterséges „hagyományoknak” hitelt szerzett volna. A magyar nemzeti örökség még többet veszített, mert így tűnt el a magyar történelemből a kétszáz éves erdélyi korszak világtörténelmi jelentőségű jogalkotásával és magyar művelődéstörténeti értékeinek megbecsülésével együtt. Itt már nemcsak a katolikus híveknek az ősi vallási hagyományokhoz való ragaszkodása sérült meg – ezeket ugyanis a protestantizmus mellőzte – de a magyar nemzeti öntudata is, úgy, hogy a magyar katolikus urak kénytelenek voltak a kuruc mozgalmakhoz csatlakozni a nemzeti létüket fenyegető katolikus abszolutizmus ellen. Hogy a középkori katolikus hagyományok és álhagyományok erőltetése az amúgy is merev kálvinista puritanizmust még szélsőségesebbé tette, hogy az még jobban elzárkózott mindentől, ami katolikus-gyanús volt, így a művészetek többségétől is, és ezzel csaknem haladásellenessé ortodoxizálódott – annak az egész magyar művelődési élet szintén mérhetetlen kárát látta.

A magyarság lemarad az európai versenyben

Az európai nemzetek csak a vallási kérdések megoldása után kapcsolódhattak be a nemzetek versenyébe, még pedig a vallási kérdések megoldásának mértéke szerint. Magyarországon – az erdélyi polikonzfesszionális ország szegénysége miatt nem érvényesülhetett – a felső

kényszerhatalom birtokosai, a király és a főrendek a katolikus abszolutizmus céljait akarták megvalósítani a nemesség és a jobbság evangéliumi keresztyén többségének eklézias republikanizmusával szemben. A *polgárság*, az európai újkori fejlődés társadalmi hordozója ebben az ellentmondásos közhatalmi helyzetben nem volt képes természetes fejlődését folytatni. A városi autonómia kivette a polgárságot a nemesi vármegye igazgatása alól, de az *udvarnak* nevezett monarhikus unió általános politikai kormányzata tetszése és szeszélye szerint befolyásolta a polgári közösségek életét. A társadalmi élet gyakorlatában ez a magyarországi városok teljes közjogi kiszolgáltatottságát jelentette, amely alkotmányjogi tekintetben csak látszólagos hátránnyal járt, de végzetes volt a *gazdasági* élet vonatkozásában, amely egyszerűen *Bécs város gazdasági szupremáciáját* jelentette.

Bécs gazdasági terroruralma

Bécs a középkor folyamán azzal tűnt ki a germán polgári (burgius) rendszerű városok közül, hogy babiloni-bizánci rendszer szerint szervezkedett, nem a testületi autonómia, hanem a despotikus kényszerhatalom védelme alatt. Ahogyan Konstantinápoly hatalma enyészett, úgy vette át szerepének azt a részét Bécs, amelyet Európában folytatni lehetett. Előbb a Babenberg hercegek kis tirannizmusa alá helyezkedtek a bécsi polgárok, később pedig a Habsburgok határtalan politikai ambícióit hasznosították a maguk javára. Évszázadok alatt elérték, hogy a nyugati császár székhelye Bécsben állandósult, és így ugyanolyan gazdasági erőfölényre jutottak Közép-Európa más városaival szemben, mint ezer évvel korábban Bizánc a Keleti Birodalomban. És ahogy Bizánc polgársága a császári despotizmust felhasználva eltorzította a legvirágzóbb ókori görög városokat is, a bécsiek így akadályozták meg a közép-európai városok fejlődését. Ehhez a bécsi rosszindulathoz még a *Drang nacht Osten*-nek a Monarhikus Unió jezsuita németesítési politikájában való megújulása is segített: a Duna nyugatról kelet felé folyik, és olyan erővel hozza Közép-Európa felé a németiséget – Nagy Károlytól Kalapos József – hogy áradatával szemben nemcsak test, hanem szellem és lélek sem tud kapcsolat építésre Nyugat felé haladni. A magyarországi városok Bécs befolyása alatti polgársággal teltek meg. Hungár, azaz magyar, horvát, szlovák nemzetiségű és protestáns vallású nem telepedhetett meg a németjogú katolikus városokban, lehetett bár nemes, jobbság vagy polgár. Protestáns – bármilyen hihetetlennek hangzik – csak néhány mezővárosban vásárolhatott ingatlant, de sem Budán, sem Pesten, sem az ország valamirevaló városában nem. A kormányhatalmi segítséggel betelepülő nyugati polgár pedig itt akkor is német lett, ha szülőhazája szerint szláv vagy egyéb nemzetiségű volt. Magyarországon tehát az újkori polgárság német volta miatt idegen volt az őslakosok számára, és katolikus volta miatt reakciós a haladó eszmékkel szemben, így képtelenné vált arra, hogy a nemzeti értelmiség kialakításában részt vehessen a társadalmi egyenlőtlenségeket feloldó 1848-as liberális beteljesedésig.

Magyarország koldussá lett

Az évszázados pusztító háborúk, különösen a Várad elestétől a szatmári békéig terjedő fél évszázad megvalósította a Kollonich-programnak „Magyarországot koldussá kell tenni” tételét. A harminc éves háború befejeztével nyugaton további rombolásra, dúlásra, égetésre, gyilkolásra, pusztításra, rablásra lehetőséget nem kapó untermens zsoldos csőcselék Magyarországra zúdult a pogány törökök és az eretnek protestánsok elleni harc ürügyén. Hamarosan alulmúlták a török és tatár dúlók rács és más róméliai martalóc segédcapatainak az embertelenségét. A török uralom ellen harcoló felszabadító keresztyén seregek is katonákból állottak, úgyszintén a kuruc-labanc háborúk résztvevői. Hitetlenkedve, elborzadva olvassuk a pusztítások korabeli dokumentumait. Nem maradt Kőszeg és Kolozsvár, Zombor és Kassa között egyetlen elpusztított falu vagy város sem. Erdélyt már Várad 1658-as eleste előtt feldúlták, felégették és kirabolták a tatárok (Gyulafehérvár üszkös

romjait csak a szatmári béke után távolították el, amikor nevét Károlyfehérvárra változtatta a császári hadvezetés. A bölcs Apafi Mihály nem az uralkodói székhelyét építette újjá, hanem az iskolákat.), az 1690 utáni császári megszállás a kurucok elleni totális háború ürügyén pedig egyszerűen összes anyagi javaiból kifosztotta. Ekkor, a dúlások korának legvégén pusztult el az ország északkeleti része, amelyet IV. Béla óta megkímélt a romboló vihar. A pusztulás megállíthatatlan, végzetes volt. Az első felégetés után gyorsan újra épültek – ha nem is a régi nagyságban és minőségben – a házak. Öt, tíz év múlva a második felégettetés után, ismét valahogy. De azután az egyre gyakoribb és éhesebb, rongyosabb csapatok dúlásai után már nem volt sem építőanyag, sem építési kedv. Például az ákosi romanikus templom negyven esztendeig állott fedél nélkül, mert már szalma sem került az égett falak betakarására. Az emberek, nemesek és jobbágyok egyaránt sárkunyhókban, putrikban húzták meg magukat. Istállók, gazdasági épületek már egyáltalán nem is kellettek, hiszen a rablók gyorsan ismétlődő ütései elől már nem lehetett sem élő állatot, sem semmiféle hasznosítható ingóságot elrejtteni. Ezek után jött a *Neoaquistica Commissio*, és a Monarchia kamarája számára, a földbirtokok visszahódításának hadiköltségei fejében a több évtizedes rablások elől megmentett és éhhaláltól mentesítő élelmiszervásárlásra el nem költött utolsó filléreket is elvitte. Persze, a föld is ott volt paragon, mert annyiszor égette fel rajta a vetést valamelyik ellenség, hogy nem volt érdemes szántani, vetni, de nem is volt mivel, hiszen semmiféle igavonó állat nem maradt. (A Hérodotosz leírása óta híres hegyaljai és érmelléki szőlőkből annyi maradt, amennyit az új földesurak magánhadseregei meg tudtak védelmezni.) A kőből épült városok lakói többnyire fedél alatt maradtak, de ipart és kereskedelmet nem folytathattak, hiszen a martalócoknak az iparcikkek voltak a legkedveltebb csere áruai. A visszanyert földbirtokkal a tőke és felszerelés hiánya miatt nem volt mit kezdenie sem a földesúrnak, sem a jobbágnak. Előbb kézi erővel kellett annyi földet megművelni, hogy a család számára élelem és öltözetnek való kender teremhessen, azután tejelő állat, majd ígás állat tartására vállalkozhasson, hogy majd egy-két évtized múlva legyen annyi gazdasági felszerelése, mint száz évvel azelőtt volt, hogy a beállott békés korszakban még mindig tőke nélkül indulhasson a gazdasági versenybe. Persze utak sem maradtak, még a Meszesi Kaputól Szolnokon át Pestig vezető, a honalapítás óta működött sóút is csak nyomokban maradt meg. Amikor nyugaton hajózható csatornákat építettek, Magyarország folyóvizein már híre sem volt a középkori forgalomnak. A közbiztonságot, minden társadalmi fejlődés alapfeltételét csak a zsoldosokból lett haramiák fizikai kiirtása után kezdhették megszervezni a vármegyék.

A nemesség elvidékieződése

A haladást, a társadalmi és szellemi fejlődést szolgáló nemzeti értelmiség tehát csak a *nemességre* támaszkodhatott. A nemesség társadalmi hatalma az *ősiségen* nyugodott, örökölt földbirtokainak tekintélyén, tehát egészében *vidéki*, rurális életmódra, *autarhikus* gazdálkodásra kényszerült – ha ugyan gazdálkodásnak lehet nevezni az egyetlen fillér tőkével sem rendelkező tevékenységet a kapitalizmus indulásakor. Ebből következett a *fiziokrata* gazdasági rendszer melletti kitartása, és a gazdasági haladást jelentő merkantilizmusból, a gazdasági szabadversenyből való kimaradása. A nemesség rurális volta, bár egyénileg a humanista műveltség legmagasabb szintjére emelhetette tagjait, lehetetlenné tette Magyarországon a városi közösségek által igényelt művelődési életet.

A politikai élet ellehetetlenülése

A szatmári béke véget vetett a háborúknak, de a pusztítások után maradt teljes anyagi romlás, nincstelenség, még évtizedekig fennállott. A gazdasági romlás és kilátástalanság a művelődési életet elemi szintre szorította, sőt, a botor valláspolitikáé még ezt az alsó, kultikus szintet is gátolta. Az alkotmány, a vármegyei és a városi önkormányzat *a közéleti viselkedésnek* (a politikai

tevékenységnek) alsó és középfokon fejlődési lehetőséget adott, de Erdély államiségének csorbítása után – amikor a Hét Szabadság országa is Magyarországgal egy jogrendi szintre került a Habsburg-Ház Monarchikus Unióján belül – a felső szintű politizálás csak értékes moralista irodalmi tevékenységben nyilvánulhatott meg.

Kétféle iskolarendszer

A *tudományok művelése* nagyon nehezen tudott kibontakozni a két testvér-ország különböző művelődéspolitikája miatt. Erdélyben és Magyarország protestáns önkormányzatú részein, ahol Apafi Mihály a világon elsőként tette közzszolgáltatássá a népoktatást, szerves középfokú és felsőfokú iskolák fejlődtek a társadalom tényleges értelmiségi szükségletének a nevelésére, a tudományos továbbképzést pedig nyugati egyetemeken biztosították. A katolikus klerikális uralom alatti Magyarországon a jezsuita, piarista és más szerzetesiskolák voltak a nevelésügy alapjai. Mária Terézia korában már nem lehetett elzárkózni a protestánsok által támasztott általános művelődési igénytől, az oktatás közhatalmi biztosításától, és ezért az erdélyi gyakorlatot továbbfejlesztve az akkori világ legkorszerűbb oktatási rendszerét építették ki egyetemek, akadémiái és líceumi szintű főiskolák, valamint jó középiskolák sorával és legbőkezűbb anyagi ellátásával. Az elemi oktatást viszont nem szorgalmazták. A két felekezet közötti valóságos társadalmi, szellemi és erkölcsi különbségre jellemző, hogy a kitűnően dotált és valóban jól működő katolikus főiskolák sok ezerre menő neveltjei alig számba vehető nyomot hagytak a magyar művelődéstörténetben, amíg a koldusszegény, mindenféle katolikus zaklatásnak kitett néhány protestáns iskola neveltjei tartották meg európai szinten a magyar nemzeti művelődést.

Lemaradás a művészetekben

Az ideonómiai kettősség, a háborús bizonytalanság, a kedvezőtlen politikai hozzáállás és az anyagi szegénység meggátolták a *művészetek* természetes fejlődését is, amint ezt az *építészet* tanúsítja. A magyar evangéliumi keresztyénség, szerves folytatása és beteljesülése lévén a középkori humanizmusnak, művészi kifejezés tekintetében megmaradt az *italikus* (renaissance) stílus mellett. A török háborús pusztításokkal nem veszélyeztetett helyeken – ahogyan az anyagi szegénység megengedte – a középkori épületek pótlására *italikus* (renaissance) templomokat, kastélyokat, palotákat és polgárházakat emeltek. Eleinte vonakodtak az *ibérika* (barokk) alkalmazásától, annak katolikus és német szelleme miatt, csak később, amikor a felvilágosodás a *klasszicizmust* szorgalmazta, engedtek a barokk általános divatjának. A kálvinizmus nem tűrte templomaiban a képeket és szobrokat: ez felerősítette a református nemesség és polgárság anyagi szegénységgel is segített puritanizmusát, és ennek eredményeképpen a magyar nemzeti értelmiség a 19. század előtti 300 esztendőben egyszerűen nem élt a képzőművészetek egyikével sem. Kálvin dísztelenségi igénye a hangszeres *zenét* kitiltotta a liturgiából, és az csak a nagyszerűen fejlődő evangélikus egyházi zene hatására, évszázados késéssel indulhatott, úgy, hogy még a 20. században sem volt képes lemaradását behozni. A felvilágosodás győzelme előtt *színművészet*ről sem lehetett szó, még a református városokban sem. A *költészet és szépirodalom* a 16. századi lendületes fejlődés után megtorpant, és vallásos irodalomná szűkült, a protestáns ortodoxia és pietizmus korlátjai között. A magyar közönség az ókori görög és latin auktorok műveit olvasta. Bizony, a magyar szellemi élet fejlődéséből kimaradt az ibérikus (barokk) művészet kora, az egész művelődéstörténetben is kiemelkedő értékű barokk zenével együtt.

Jezsuita cinizmus, konzervatív ellenállás

A katolikus állami és egyházi kényszerhatalom Magyarországon maga volt a megvalósult *ibérikus* (barokk), antiracionalista értékrend. A jezsuitizmus paranccsal kényszerített hite, reménye

és szeretete csak lepel lehetett a lelki, szellemi és testi kényuralom véres és könnyes valósága felett. A lengyelországi anakronisztikus uralom és a németországi vallásháborúk után a jezsuiták Magyarország már régen előkészített meghódítására indultak. Csak az abszolút katolikus monarchia katonai erejére támaszkodhattak, és ezért előbb török uralom alá kellett vetni a protestáns Magyarországot, hogy meghódítható legyen. Hihetetlen az a cinizmus, amivel Váradot, a magyar humanizmus fellegvárát oszmán kézre juttatták, az Erdélyi Fejedelemséget török és tatár seregekkel szétdúlatták, majd vértörvényszékekkel és zsoldosseregekkel katolizálásra vagy bujdosásra kényszerítették nemcsak a protestáns értelmiséget és polgárságot, hanem még a főnemeseket is. Mindezt azért, hogy a császári seregekkel legyőzhető fegyveres ellenállásra provokálják őket. Győztek is a magyarok országát rabbá, koldussá, katolikussá és németté tenni akaró császári seregek. Meg is szerveződött Közép-Európa felett a Habsburgok Egyesített Monarchiája, de kompromisszumos megegyezésre kényszerült az alkotmányos jogaihoz ragaszkodó magyar nemességgel a Leopoldi Diplomában és a Szatmári békében. A nemzeti érdeket szolgáló hungár, azaz magyar, horvát, szlovák nemzetiségű nemességnek az alkotmányos jogokhoz való ragaszkodása szükségszerű volt bár, de szélsőséges konzervativizmusa miatt sajnálatosan retrográd: Magyarországon az egyenlő nemesség dogmájához való ragaszkodás állott útjában a tényleges társadalmi jogegyenlőség megvalósításának, Erdélyben pedig a Hét Szabadság Alkotmánya annyira tökéletes, ortodox volt, hogy lehetetlen volt a jobbítása.

Az idegen barokk elburjánzása

Hogy a barokk ellentmondásosság hatalomtörténetileg is megvalósulhasson, a kivívott diadal hasznosítására nem maradt Habsburg férfi Közép-Európában, az Egyesített Monarchia győztes hadvezérei kénytelenek voltak Spanyolországból importálni. VI. Károly császár – Spanyolországban és Magyarországon III. Károly – biztosította az Austria-ház uralmának folytonosságát – azaz biztosította volna, ha benne nem halt volna ki végleg a Habsburg-család. Így leányára, Mária Teréziára maradt a csak felületen működő nevetlen politikai szervezetnek – talán DANEHALOM, azaz Dinasztiájáról Ausztriának Nevezett Egyesített Habsburg-Lothringen Monarchia, esetleg csak DANEM, azaz Dinasztiájáról Ausztriának Nevezett Egyesített Monarchia – az Egyesített Monarchiának tényleges hatalommal való megtöltése. Nyilvánvaló, hogy az ausztriai dinasztia alkotmányjogilag nem létező, de szavakban annál inkább érvényesülő Egyesített Monarchiájának szellemi alkotója, a hierarhikus Római Egyház a maga papi fejedelmeivel és seregeivel akadálytalanul láthatott jezsuita, ellentmondásos szellemi és társadalmi helyzetét híven tükröző ibérikus (barokk) művészi kifejezéséhez. A török uralom és a felszabadító háborúk alatt minden valamire való régi szellemi és anyagi építmény romba dőlt Magyarországon. A szellemi hagyományokat a legdivatosabb barokk dogmákkal és legendákkal takarták el, a templomok és városok fölött pedig elegyengették a földet, hogy barokk templomaiknak, püspöki és más főúri palotáiknak tág teret csináljanak. A városok idegen polgársága követte urait, és bécsi ízlés szerint építkezett. Ezek a templomok, paloták és kastélyok valósággal követelték a barokk díszítést, szobrászatot és festészetet. Az ibérikus liturgia is megkövetelte a maga zenéjét, és utána a főúri udvarok is. Persze a költészet sem maradt megrendelő nélkül, hiszen az égi és földi hierarchia nagyjai magasztalást igényeltek. Született hát Magyarországon gazdag ibérikus (barokk) művészet, az azonban megrendelőinek és fogyasztóinak – egyházi és világi uralkodóinak és polgárainak – igénye szerint idegen maradt.

A barokk látszat-birodalomban Bécs valóban uralkodott

A csak ibérikusan, felszínesen létező Egyesített Monarchia ibérikusan, antireálisan a középkori Germán Impérium folytonosságát vitte volna tovább, hiszen a monarchia a római imperátor címét viselte, azaz *quasi-imperátor* maradt. Hogy pedig maga a császári cím is ellentétes legyen a

valósággal, Mária Terézia is viselte – persze nem írásban és hivatalosan, mert nő egyáltalán nem lehetett császár. Ha a monarha csak quasiimperátor volt, és a monarhia is csak quasiegyesített, de azért az Austria-ház közép-európai impériuma nagyon is valóságosan szervezett, működő kényszerhatalom volt: erről gondoskodott annak létrehozója és fenntartója, a császári hadsereg, amely hódító conquistadorként minden kényszerhatalom birtokába került, és a régi honfoglaló, gentilikus nemesség mellé és fölé beépült az újkori Európába, egyenesen a sokszáz német állam fölé. A hadsereg mellett polgári tisztviselők hadserege gondoskodott az egész hatalmi szervezet jó működéséről, külön udvari vezérkarral, diplomáciai-politikai, katonai és gazdasági ügyosztályokkal. Ez az *Udvar* valóságos kormányzata volt az Egyesített Monarchiának, bár – mivel az ibérika mindig ragaszkodott a *látszathoz* – a spanyol eredeti mintára csak az Imperator Semper Augustus udvarlására, etikett szerinti szolgálatára létesült. Az egész Udvar, császárt, dinasztiát, katonai és polgári vezérkart, kormányzatot, minden beosztott egységével, szervezetével, hivatalával és szolgájával együtt Bécs város polgárai látták el anyagiakkal is és szellemiekkel is. Persze, hogy gazdasági érdekeik indíttatására, de valóban Bécsbe gyűlt nemcsak Germániából, Itáliából és Hungáriából, de még a távolabbi európai tájakról is minden elvonható szellemi érték, és ha Bécs nem is volt képes a maga ibérikus (barokk) értékrendjét jogszokásként az Egyesített Monarchia társadalmába építeni, a polgárok etikettszerű, tisztes viselkedésének, öltözködésének, szórakozásának divatját megszabhatta.

A szabadkőművesség érvényesülése

A vallási kérdés megoldása tekintetében a magyar társadalom kétfelé szakadt: a nemzeti értelmiség a protestáns evolúció vonalán haladt volna tovább a felvilágosodás útján, a főhatalom katolicizmusa viszont – mint mindenhol – itt is antikatolicizmust szült, revolútív, forradalmi útra kényszerítette a haladni akarókat. A haladó értelmiségnek nem volt a céljai megvalósításához szükséges politikai és gazdasági ereje, az állami és egyházi hatalomnak viszont hiányzott a kapcsolata a társadalomhoz. A protestáns értelmiség eklézsiáin, iskoláin és sajtóján át állandó kapcsolatot tudott tartani nemcsak az országgal, de Európa minden protestánsával, tehát minden szellemi haladó mozgalommal is. A haladni vágyó katolikusok számára viszont csak az antikatolikus út, a francia szabadgondolkodók útja volt nyitott. 1715-ben fogalmazták meg a szabadkőművesség hitvallását, a szabadság-egyenlőség-testvériség ideonómiai értékrendjét. Ahogy ez már lenni szokott, minél inkább gátolta Róma a szabadságeszmék terjedését, az annál inkább hatott. Az a paradox helyzet állott elő így, hogy a szabadságeszmék a korlátozó katolikus monarchiákban gyorsabban terjedtek, mint az evolútív protestánsok között, Magyarországon is. Bár a szabadkőművesség más szabadságmozgalmakkal együtt a protestáns értelmiség körében is érvényesült, a katolikusok között ért el látványos sikereket. Nemcsak a katolikus főurakat, nemeseket és polgárokat hódította meg a szabadgondolkodás számára, hanem egyes, a lelkiismereti és gondolat szabadságra vágyó klerikusokat is. Bizony a jezsuitizmus legveszélyesebb ellenfelei katolikus klerikusok, szerzetesek voltak, mint ezt a felvilágosodás korának irodalomtörténete meggyőzően bizonyítja. Természetes volt hát a jezsuiták társadalomra gyakorolt hatásának olyan mértékű meggyengülése, hogy társadalmi reformok valósulhattak meg, amíg végül 1772-ben maga a Szent Szék tiltotta meg a Jézus Társasága működését. Ekkor már a szabadkőművesség a királyi trónokig hatolt fel, és éppen az abszolút monarchákat tette „felvilágosulttá”.

A magyar szabadságmozgalmak ellentmondásossága

A társadalom, a közhatalom és az értelmiség megosztottsága miatt a felvilágosodás magyarországi szerepe több mint ellentmondásos: a katolikus klerikus értelmiség szekularizálódásával eltávolodott a középkorisan reakciós főpapstól és közeledett a protestáns nemzeti értelmiséghez a mellettük álló haladó nemesekkel és polgárokkal együtt. Az a szakadék, ami

addig a katolikusokat a magyar társadalomtól elválasztotta, most a főpapság és a társadalom egésze közé ékelődött be, de ebből nem következett az, hogy a haladó katolikusok a magyar értelmiség mellé sorakoztak volna fel. Egy harmadik, szabadgondolkodónak nevezett csoportot alkottak minden reakciónak minősített irányzattal szemben. A szélsőségesek – később jakobinusoknak mondták őket – forradalmi republikánusok lévén a francia társadalomelmélet által tévesen feudálisnak mondott nemességnek, a monarchikus államformának és a hierarchikus egyháznak egyaránt ellenségei voltak. A mérsékeltek, a jozefinisták valójában evolucionisták voltak, és reformjaikat éppen az abszolút monarchiával akarták megvalósítani az egyházi és nemesi rendek ellenében. A jezsuita reakció miatt késedelmesen, de helyes irányban haladó magyar értelmiség a jezsuita rend megszüntetése után sem volt képes dönteni a különböző irányzatok között. A felvilágosodás ellen nevelt lengyel nemességhez hasonlóan útmutatás nélkül, tanácstalanul állott a szabadságesszmékkel szemben. Lengyelország felosztása a magyarság számára is katasztrofális veszteség volt, mert Hungária az Egyesített Monarchia gyűrűjébe került, amely minden külső kapcsolattól elszigetelte a magyar értelmiséget, elsősorban persze szellemi téren.

Kalapos József antireformjai

A „felvilágosult abszolút monarchia”, akinek a segítségével az evolucionisták reformterveiket megvalósítani remélték, Kalapos József császár volt. Nem volt csökkentett értelmi képességű, ezért a felvilágosodás hívei zseninek kiáltották ki. A haladás bajnokának mondták, holott életművével csak az antiliberális katolikus autokrácia megvalósítására törekedett a Kollonich-Savoyai recept szerint. A „Magyarországot rabbá, koldussá, katolikussá és németté kell tenni” -program Károly és Mária Terézia uralkodása idején nagyrészt megvalósult. (Meg lehetett hát szüntetni a jezsuita rendet.) Ami hátra volt még a programból, azt hozta József. Reformjaival lekerül az ibérikus (barokk) lepel a DANEM, a Dinasztiajáról Ausztriának Nevezett Egyesített Monarchia valóságos politikájáról: a jobbágyság szabad költözködését addig sem tiltotta Magyarországon semmiféle törvény, de – most derült ki – gyakorlatban a földesurak tetszésük szerint tartották vissza, vagy telepítették át jobbágyaikat, nem engedvén meg nekik, hogy a nagy jobbágytelepítésben részt vegyenek. Miután azonban minden szabad terület gazdára talált, indulhattak a hazaiak is. A protestáns vallásgyakorlat megengedése kétszáz évvel a sok alkotmánytörvényben biztosított vallásszabadság után azt a szörnyű valóságot tárta a világ elé, hogy addig Magyarországon a lakosság túlnyomó többségének – akár nemes, akár nem – a templomait a császári katonaság elfoglalta, helyette újat nem építhetett, protestáns nemes állami közhivatalt nem viselhetett, városi polgár pedig céhében sem tölthetett be vezető állást. Jó tudni, hogy a szakadár szerb egyház híveit nem terhelték ezek a korlátozások. Az inaktív szerzetesrendek feloszlata pedig a rekatolizáció érdekeit szolgálta, aktív papokkal cserélve fel az elmékedőket. A vagyonok ugyanis a katolikus nevelési alap tulajdonává lettek. Új rendelkezés volt a német nyelv elrendelése az addigi latin helyett az állami kormányzatban és igazgatásban – a katonai, városi, polgári, gazdasági és pénzügyi közelet nyelve addig is a német volt. Az egyesített monarchia társadalmi valóságának a teljes ignorálását jelentette ez a nyelvrendelet, hiszen nemcsak a magyar nyelv került tilalom alá (Erdély kivételével), hanem a hungár nemességgel bíró horvátoké és szlovákoké is, a monarchia legértékesebb területein élő olaszokéval és csehekéval együtt. Sikertelen volt minden, ha a „rabbá tétel” utolsó akadályát, a hungár (azaz magyar, horvát és szlovák) nemességnek a vármegyékben biztosított alkotmányos önkormányzata nem állott volna útjában az abszolutizmusnak. Természetes volt hát a magyar politikai nemzetnek a napóleoni háborúban egységesen az alkotmányos rend melletti kiállása, bármennyire is mondták haladásellenesnek a társadalmi valóságot nem ismerő szabadgondolkodók.

Ésszerűtlen birodalmi politika

A francia forradalom és Napóleon császárrá koronázása megszüntette a Nagy Károly-féle germán-római impériumot, és helyette a DANEHALOM, a Dinasztiajéről Ausztriának Nevezett Habsburg-Lothringen Monarchia – a továbbiakban: Egyesített Monarchia – területén Ausztria Impérium alakult. Jogilag csak Csehországot és az osztrák Örökös Tartományokat foglalta magába, de ténylegesen Hungáriát is, örök vitatható nyitott politikai problémául. Jó alkalom lett volna ez olyan új alkotmányjogi intézmények létesítésére, korszerű reformok hozatalára, amelyek nemcsak Közép-Európa politikai és gazdasági stabilitását, hanem a Habsburg-ház – pontosabban: az Austria-dinasztiának nevezett Lothringen-család – további nyugodt uralmát biztosíthatta volna. Ehelyett csak tovább lépett a Gesamte Monarchie politikai abszurdumának megvalósítása felé. Először is Közép-Európa népei számára elfogadható nevet kellett volna választani „Ausztria” helyett – lehetett volna Danubia, Kárpátia, Pannonia vagy Hungária – de a bécsi tájékozatlanság olyan nagy fokú volt, hogy erre sem voltak képesek. A főhatalom problémájára jó megoldást jelentett volna a Szent Korona eszméjének a cseh történelmi örökséggel és az ún. örökös tartományok alkotmányjogi igényeivel való egyeztetése, az uralkodók és a nemzetek közötti hatalmi egyensúly biztosítására. A nemzeti mozgalmakat pedig egészséges fejlődés medrébe lehetett volna terelni józan megfontolással és méltányos jóindulattal, hiszen mindegyik egyenlő függetlenségű tagországot kaphatott volna a Szent Korona közösségében. Sajnos csak a fejlődést gátló, észszerőtlen kompromisszumok születtek. Kísérteties a tömény ibériának (barokknak) a társadalmi hatalom legfelső szintjén való ilyen érvényesülése ennek az amúgy is retrográd koreszmének az elévülése után: a felszínen ott van az Ausztria Impérium ragyogó udvari hierarchiája, alatta pedig történelmi, politikai, kulturális hagyományaik megőrzésért és fejlesztésért küzdő szláv, magyar és olasz nemzetek kiegyenlíthetetlen ellenállása egy semmivel sem indokolt németesítéssel szemben. Az eredményt jól tükrözi az 1814-15-ös Bécsi Kongresszus talmi dicsősége, a bécsi keringő. Mert Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert gigászi zenei alkotásából csak ennyit és ilyen szinten igényelt az akkori Európa uralkodó társasága. A bécsi keringő tündöklése és hanyatlása szimbolizálta az Egyesített Monarchia későbbi sorsának alakulását is.

Egységes hungarus nemzeti öntudat

A Dinasztia nevében intézkedő anonim udvari hierarchiának a népek sorsa iránti közönye egymás mellé állította Magyarország különböző jogállású, vallású, etnikai és szociális eredetű népi csoportjait a nemesség vezette nemzeti értelmiség mögé. Itt, a magyar hazafiság közösségében találkoztak össze a mindenféle idegen eredetű katolikus polgárok a magyar származásúakkal, szűnt meg közöttük az idegenség. Előbb hungár, „ungarisch”, „uhorski” nemzeti öntudatúak lettek az idegen ajkúak, később azonban – a magyarnyelvűségnek a társadalomtörténeti fejlődés általi megkövetelése után – csak a német származásúak maradtak meg a magyarság mellett, a szlávok többsége saját anyanyelvű nemzeti értelmiségük mögé sorakoztak.

5. Kelet-Európa

a) Oroszország (Russzia, Muszkaország)

Nem alakul nemzetállam

Oroszország keresztyénsége folytán Európa része, ortodox vallása miatt, azonban kimaradt a nyugat-európai keresztyén fejlődésből. Nemcsak a vallási reformáció hiányzik az oroszok művelődés-történetéből, de mindaz, ami a Római Pápaság kialakulása óta Európában történt. Itt nem volt barbár honfoglalás, honalapítás, nem volt vezérkeresztelés, királykoronázás. Itt nem alakult

keresztyén nemzetközösség, mert nem alakult állam és nem alakult nemzet. A „rusz” (orosz) elnevezés, amellyel ezt a népet – helyesebben népóceánt, emberóceánt, népplazmát – jelölik, egy 9. századi normann hódító vezérnek, Roderiknek, Ruriknak a nevéből ered; ugyanúgy lett népnévvé, mint később az Oszmán és az Üzbég neve. Hogy milyen és hány ősnép került a történelem kezdetén az alá az ugor uralom alá, amely nőuralmi ősállapotából differenciált vérségi társadalommá emelte, nem lehet tudni. Valószínű, hogy a szőke, feltehetően csúd-finnugor nyelvű, anyaalapú (amazon) gyűjtő-vadász társadalom az ogur hódítók magába olvasztásával tért át a földművelésre és az aul rendszerre, de megtartotta az oroszásra ma is jellemző passzívításra való hajlamot és a legyűrhetetlen életerőt adó női prioritást. Jól megfontolt érdeküknek megfelelően a nők fogadták el az apajogúságot, ráhagyván a férfiakra a világban való nyüzsgés, szereplés, munka, versengés és háborúskodás lehetőségeit. Azt sem derítette még ki a történelem, hogy mikor és milyen uralkodó nép alatt kapta az oroszág másik jellemzőjét, a szláv nyelvet. Csak keresztyénségük kialakulásának útját ismerjük, Bizánc felől a bolgárokon át Kijev, majd Moszkva felé. A névadó normannok már kész szláv társadalmat találtak itt, amelybe beolvadhattak, hogy az oroszág harmadik jellemzője, a pravoszláv keresztyénség bizánci egyházának nemcsak híveivé, de fanatikus terjesztőivé is legyenek, felhasználva az Ázsiára jellemző despotikus uralmi rendszert. Az iszlám, magasabb fejlettsége ellenére – bár a társadalmi kényszerhatalmat évszázadokon át birtokukban tartó hódító tatárok és más török népek vallása volt – nem volt képes a pravoszlávia visszaszorítására, mert nem bírt a házasság és család ortodox szentségéhez ragaszkodó orosz nők igénytelenségnek látszó makacs vitalitásával. A két uralkodó vallás között ott volt tamponként a külön fajt, vallást és nyelvet képviselő zsidó szórvány. A népplazmából nemzetté váló differenciálódás megindult ugyan, amint a nyugat-európai keresztyénség nemzetei az orosz népóceánt elérték – előbb a nem szláv baltiak, majd a litvánok és rutének csatlakoztak át a skandinávokhoz és a lengyelekhez – de a sok évszázados tatár hódítás a további nemzetalakulást megakadályozta. Lehet, hogy a pravoszláviának eurázsiai, tehát nyugat-európaival ellentétes szellemű ortodoxiává merevedése zárta ki a népplazma nemzetté kristályosodását, de tény, hogy itt azóta sem alakult nemzet, vagy nemzetállam, Muszkaország. Oroszország csak nyugat felől nézve látszik európai típusú országnak, államnak, valójában eurázsiai földrajzi egység, Russzia, amely – Indiához hasonlóan, mintegy Elő-Szibéria – sok fajtájú és sok száz nyelvű mindenféle népet foglal magában orosz politikai felsőbbség alatt. Az ogur társadalomban nagyon erős iparos-kereskedő, városlakó polgári népesség a kozmopolita zsidókkal együtt jó alapul szolgálhatott volna európai típusú polgárság és polgári értelmiség kialakulására, de ehhez tudást és tanultságot értékelő hitrendszer kellett volna, nem pedig pravoszlávia.

Nyugati hatások Oroszországban

A nyugat-európai keresztyénségnek nem a protognosztikus, teológiai értékrendű – katolikus vagy protestáns – irányzata, hanem a harmadik, a metagnosztikus filozófiai értékrendet valló *felvilágosodás* mozgalma lépte át az orosz nyugati határt, ezáltal létesült szellemi kapcsolata az oroszoknak a minden irányban terjeszkedő Nyugattal. A nyugati kapcsolatok az orosz uralkodócsaládnak a protestáns német fejedelmekkel való házasságaival kezdődött. Ezt követte Oroszország uralmának a Baltikumra és később Lengyelországra való kiterjedése. Ennek megfelelően Oroszországban előbb a 17. és 18. században a német szokásokkal, a német nyelv és más szellemi értékek divatjával együtt a német (deista) filozófia, a felvilágosodás német irányzata terjedt el, amely evolutív volt, azaz reformok útján haladó, és nemcsak összefért az abszolút monarhia politikai rendszerével, de egyenesen igényelte is azt reformjai megvalósítására. Ahogyan annak idején Nagy Konstantin magáévá tette a keresztyénséget, hogy általa az Impériumot megújíthassa, új szervezetét Constantinopolis köré építve, úgy tette hatalomgyakorlása alapjává Nagy Péter cár a felvilágosodás

értékrendjét, és építette fővárosául Pétervárt, Kelet és Nyugat akkori határára telepítve át Moszkvából a bizánci Rómát. A később érkező francia szabadgondolkodásnak nevezett felvilágosodás-irányzat már revolutív, jobbító céljai érdekében a fennálló társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekszik, ez is helyet és befolyást szerez magának, bár nem a cári családban – amely megmarad reformistának – hanem az értelmiség körében. Az orosz nép azonban csak a pravoszláviát tartja magáénak, szokásaiban annak értékrendjéhez igazodik, számára a felvilágosodásnak minden irányzata idegen maradt. Ázsiai belenyugvással fogadja a cár minden szeszélyét, köztük a reformukázokat is, de csak a kényszer erőterének határáig teljesíti. Meggyőzően mutatja ezt az újkori orosz haladás góca, Pétervár, annak a szabadgondolkodás racionalizmusát tükröző klasszicista művészete, amely nemcsak a néphagyományok természetességével fordul szembe, de merev ridegségével az egész valóságos társadalommal is. A nyugati hatás tehát a hatalom forrásától való társadalmi távolság függvényében érvényesül: a Balti tenger partján Pétervár, az új főváros közelében, a cári udvar és a főnemesség uralmának tényleges érvényesülési körében nemcsak a szabadkőművesség lett elfogadott és divatos, hanem minden más nyugati európai művelődési és társadalmi irányzat és szokás. Ahogy pedig Pétervártól kelet felé távolodunk és az orosz társadalomban a cári udvar magasságából alá szállunk a társadalomba, úgy gyérül, gyengül, ritkul Nyugat-Európa szellemének hatása. A moszkvai pravoszlávia mellett még érvényesül, de a társadalomban mélyebben és a Birodalomban keletebbre elenyészik a nyugati szellem Kelet fanatizmusának és közönyének általános uralma alatt.

Ellentétes fanatizmusok

Bármilyen nagy szerepet is játszott Oroszország, az oroszország az újkori történelemben, a *nemzetek versenyében* még nem indult el. Indulásához előbb nemzeti célkitűzésre, utána szervezésre, és mindkettőnek *nemzeti értelmiség* kialakulására lett volna szüksége. De hogyan alakulhat ki bármi nemzeti, a nemzet kialakulása nélkül? A nyugati mintákat követni akarván az orosz szellem is próbálkozott önszerveződéssel, de nemcsak kettős volt az értékrendje – pravoszláv és nyugati – de a két értékrend még összeférhetetlenül ütközött is egymással. Ahol valami közös érték mutatkozott, az oroszország egész ázsiai fanatizmusával rávetette magát. A liberalizmus az emberiség általános szabadságvágyának megvalósítására előbb *ortodoxként* vonultatta fel világbirodalma minden mozgósítható politikai, katonai és gazdasági erejét az iszlámot képviselő Törökország ellen, azután *szlávként* a pánszlávizmus érdekében támadt nyugati szomszédaira, a 20. században pedig a *szociális igazság* bajnokaként az egész világra. Ez az egész erő kifejtés bármilyen nagynak is tűnt mennyiségileg más nemzetek viszonylatában, az orosz népóceánban csak egy tengeri viharnek számít, amely a felszínen tombol, rombol és épít, de nem lehet tudni, hogy milyen mélyre hat az orosz népi lélekben. Az pedig, hogy maga az oroszország meddig terjed társadalmilag és földrajzilag, és hol váltja fel más népek más hagyományai, szelleme és értékrendje – az Russzia egyik állandó, megoldásra váró problémája.

b) Rumélia

Népkonglomerátum a Balkánon

Törökországnak (Oszmán Birodalom, a Fényes Kapu, a Felséges Padisah Birodalma) a *Balkán-félszigeten* fekvő európai része „Rúmról”, a Római Impérium arab elnevezéséből kapta a nevét. Octavianus és Antonius Brundisiumban T. 9956-ban (Kr.e. 44.) osztotta a Római Impériumot nyugati és keleti részre a Drina folyó vonalán. T. 10395-ben (Kr.u. 395) Theodosius állandósította a megosztást. A keleti részen a római uralom több mint ezer évig, 1453-ig fennállott a „második Róma”, Konstantinápoly (Bizánc) központtal a Mediterráneum keleti felének évezredek alatt

összeverődött népkonglomerátuma felett. A történelem a Balkánon ötven-hatvan nehezen identifikálható népnévvel említi, az akhájoktól és hellénektől a dárdánokon át a szkítákig, akik öt nyelv, a török, görög, albán, román és szláv különböző dialektusait beszélik. Tudományos igénnyel alig tudunk valamit az itteni népek múltjáról. A régészeti és az írott emlékek még a különböző nyelvet beszélő népek balkáni megjelenésének időpontjáról és sorrendjéről sem adnak biztos tájékoztatást, a hagyományok hitelét pedig elértékteleníti a későbbi korok politikai igényeit szolgálni akaró álhagyományok burjánzó tömege. A keresztyénség elterjedésének tekintetében a liturgiai nyelv ad útbaigazítást, amennyiben a feltételezhetően apostolkori görög nyelvhasználat vagy pedig a 9. századi bolgár-szláv liturgiai nyelv az alapja. De ez sem ad magyarázatot az albán nép vallására vonatkozóan, és még kevésbé a románok keresztyénségére (ugyanis az albánok részben görög és latin keresztyének, többségük muzulmán, a román liturgiai nyelv pedig *magyar* kifejezéseket tartalmaz).

A szlávok betelepődése

A szláv nyelvűek balkáni megtelepedésének nem ismeretes az ideje, nem tudjuk, hogy az ókorban itt említett népek közül melyik beszélt szlávul. Annyit tud a történelem, hogy a szlávok társadalmi szervezetét az *avar* főhatalom alakította ki a 6. századtól kezdődően. Az avar hódítók a maguk auljaiba, háznépeibe, azokat pedig nemzetségeikbe, klánjaikba szervezték a meghódított szlávokat, utána egy-két nemzedék alatt teljesen asszimilálódtak a szlávokba, rájuk örökítván politikai szervezetüket.

A bolgárok szerepe

A balkáni szlávok egész történelmére döntő hatást gyakorolt a *bolgárság*. A Balkánon is előfordultak barbár hódító népek, ogurok, szkíták, gótok, vandálok, hunok, avarok, később besenyők, úzok és oszmánok, maradandó országot azonban csak az onogur-bolgárok és oszmán-törökök alkottak. A bolgárok a 7. század közepe után hódították meg a Balkán szláv lakosságát, a közöttük élő albánokkal és románokkal együtt. Az avarokéhoz hasonló turáni rendszerű államot alkottak a nyugati közösséghez tartozó Hungária keleti szomszédságában, turul dinasztiából származó kagánjaik alatt. Az auljaikba (háznépeikbe) szervezett szláv alattvalóik nyelvét hamarosan átvették, úgy, hogy nevük később szláv népet jelentett, és szláv nyelvű ortodox keresztyén liturgiát. Ahogyan a Nyugat-Európát hódoltató germánok latin nyelvűvé lettek és a latin nyelvű nyugati keresztyénség terjesztőivé, majd a frankok vezetése alatt a nyugati keresztyén jogközösség megalapozóivá, a szláv nyelvűvé lett onogur-bolgárok lettek a szláv keleti keresztyénség terjesztőivé, úgy adták tovább Kelet-Európa minden szláv nyelvű népének az ortodox, pravoszláv keresztyén hitet, kultúrát és értékrendet, és lehettek volna – a frankokhoz hasonlóan – a kelet-európai keresztyén nemzetközösség megalapítóivá. Azonban amíg a római egyház szívesen fogadta és felhasználta a germánok keresztyénségét, addig a bizánci egyház a barbár hódítókkal szembeni gyűlöletét az egész szlávokra kiterjesztette, nem törődve azoknak keresztyén hitével. Elvakultságában pártfogóját, a Keletrómai Impériumot a bolgárok elleni harcra uszította, és sikerült is legyőzniük Bolgárországot, kihasználva a különböző szláv népek közötti ellentéteket. Azok a balkáni szlávok, akik átvették a pravoszláv vallást, de nem lettek a bolgárok alattvalói, bosnyák néven ismeretesek. Akiket hódoltattak ugyan a bolgárok, de auljaikba nem szervezték őket, mivel nem fejtettek ki fegyveres ellenállást, hanem saját háznépeiket (zadruga) meghagyták, azok szabadok, azaz szerbek maradtak.

A bolgárok Bizánc ellen

A bolgárok azonban magát Bizáncot sem meghódítani nem tudták, sem róla lemondani nem voltak képesek. Bizánc törökök általi elfoglalásáig minden katonai, gazdasági, társadalmi, politikai és erkölcsi erejük elpazarlásával harcoltak a Keletrómai (görög) Impérium ellen, váltakozó

szerencsével, amíg az oszmánok mindegyiküket le nem győzték. A görögök szláv gyűlölete csak annyit ért el, hogy Constantinopolisból nem Carigrad lett, hanem Isztambul. Az arab ortodoxiának, az Iszlámnak a görög ortodoxia nem tudván ellenállni, a Római Impériumnak előbb az ázsiai és afrikai részei, majd a 14. és 15. században a Balkán is muzulmán, török uralom alá került akár keletrómai, akár bolgár uralom alatti mindenféle kevert népességével.

A törökök a Balkánon

Az *oszmán-törökök* 1356-ban keltek át a Dardanellákon, legyőzték a gyenge ellenállást kifejtő konstantinápolyi császári hadakat, Vlahiában (Tesszáliában) hídfőt építve ki hódoltatták a bolgár cárt, elfoglalták Trákiát és Macedóniát, és csakhamar akkora területhez jutottak, hogy fővárosukat is Európába, Drinápolyba hozták. Száz év múlva, 1453-ban sikerült csak Konstantinápolyt elfoglalniuk, közben 1389-ben Rigómezőn legyőzték a szerb despota vezérlete alatti utolsó szláv ellenállást, és hatalmukat a nyugat-európai keresztyén jogközösséghez tartozó Hungáriáig, a Száva-Duna-Kárpátok vonaláig terjesztették ki. A 16. században átkeltek a Dunán és a magyar király seregét legyőzve, másfél évszázadra Magyarország közepét is hódoltatták. Bécs 1683-as sikertelen ostroma után Nyugat-Európa minden országának részvételével olyan keresztyén sereg szerveződött, mely képes volt az oszmán uralmat Magyarországról és Horvátországról kiszorítani, és további két évszázadra állandósítania sikerült a határt a Magyar Szent Korona Országai és a Fényes Kapu Birodalma, Nyugat-Európa és a Balkán (Rumélia) között.

Török rend a Balkánon

Az oszmán-törökök muzulmán hitük ellenére hódításukban az ősi turáni módszert alkalmazták: az ellenállókat leverték, közösségeiket család szintig megszüntették, mindenkit a szultáni közhatalom kormányzata és közigazgatása alá rendelve. A meghódolóknak viszont meghagyták társadalmi szervezetüket, megfelelő autonóm jogokkal, de nemcsak hadi szolgálatra kötelezték őket, hanem előőrsire is. Ennek megfelelően, Magyarországra a legutolsó meghódolók, a ruméliaiak (albánok, románok, görögök, de főként délszlávok: szerbek, rácok, bosnyákok, és egyébek) jöttek martalócként a reguláris seregek előtt, és maradtak telepesként a hadsereg visszavonulása után. Bizony, a török főhatalommal szembeni hajdani autonómiájukkal büszkélkedő népekről tudni kell azt, hogy viszonylagos szabadságukat nem vitéz ellenállásuknak, hanem éppen meghódolásuknak köszönhették. Természet szerint a hódoló országok, tartományok a Birodalom határszélein helyezkedtek el, a központtól való távolságuk mértékével arányos autonóm jogokkal: Moldávia, Havaselve, Szerbia (Rácország) saját keresztyén uralkodók és hierarchák alatt, saját törvényeik szerint, hagyományos közösségeikben élhettek. A Balkán többi népének csak vallásszabadság járt, a szultánnak alávetett pátriárha igazgatása alatt.

Gazdasági helyzet

Az iszlám közhatalom csak a muzulmán vallásuknak adott politikai jogokat. Keresztyének a meghódolt tartományokban földbirtokkal rendelkezhetek, a birodalom más részein csak épületeingatlanl, gazdasági felszereléssel és ingósággal (főként pénzzel). Rájuk zsellérként dolgozhattak a török földesurak birtokain, telkükön kertészkedhettek, és szabadon folytathattak ipart és kereskedelmet, a hatalomnak csak adófizetéssel tartoztak. Az a török birodalomra jellemző visszás helyzet alakult ki, hogy a súlyos pénz, termény és véradóra kötelezett autonóm uralkodók népeiknek sokkal súlyosabb elnyomására kényszerültek, mint a közvetlenül alávetett pasák. Ennélfogva a hódolt országokban gazdasági (társadalmi és művelődési) fejlődésre nem nyílt lehetőség, a török hatóságoknak közvetlenül alávetett területeken pedig – éppen az uralkodó nép katonai értékeit becsülő, a gazdaságiakat elhanyagoló felfogása miatt – gazdag keresztyén kereskedő réteg alakult ki,

főként örmények, görögök, bosnyákok és rácok közül, akik a babiloni uralom óta az egész ókoron és középkoron át állandóan gyarapodó, Mohamed után muzulmánná lett keleti török, arab, albán és egyéb származású gazdagok mögé sorakoztak fel az oszmán társadalomba.

Ortodox magatartás

Az oszmán uralom következetesen tiszteletben tartotta a keresztyének szabad vallásgyakorlatát, soha semmiképpen sem kényszerítette rájuk az iszlám vallás szabályait. Ennek megfelelően a keresztyén gyermekek nevelését egészen az ortodox egyházra bízta, azaz a keresztyéneket felmentette a muzulmán tankötelezettség alól. Mivel pedig az ortodoxia sohasem tartotta értéknek, erénynek a tudást, a tanultságot, egyszerűen nem tartott fenn iskolákat. A papnövendékeket is csak a liturgia ellátására oktatták. Az ortodox pátriárha a legfontosabb keresztyén erénynek az engedelmességet tartván feltétlenül alávetette magát a római császár hatalmának. Amikor Konstantinápoly ura a Felséges Padisah lett, a Basileos Romaiosnak kijáró tisztelet őt is megillette a pátriárha és minden ortodox püspök és pap részéről. Ez indokolja az orosz klérus döntését, amikor a moszkvai cárt fogadja el urának és várja el tőle a muzulmán uralom alatti pravoszlávok felszabadítását. Azok a balkáni ortodoxok pedig, akik nem a bolgár-orosz úton haladtak, azok ellenpatriárhátus szervezését szorgalmazták a szerbek védnöksége alatt. Ez a szerb pátriárha költözött a magyar szent korona védelme alá, Karlócára, a bécsi császárt, a Basileos Romaiost fogadva el patrónusául.

A nyugattól elzárva

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a török birodalomban, Ruméliában a nyugati keresztyénségnek semmiféle irányzata be nem jutott. A muzulmán művelődés még a pápaság kialakulása korában más irányt vett, az ortodox keresztyének a pápaságot ismerték, de elutasították, a protestanizmust pedig nem is ismerték. A felvilágosodástól viszont teljes tanulatlanságuk zárta el őket. Az Európához vezető utat járhatatlanná tette az Egyesített Habsburg monarchia határőr övezete, nem maradván más útja a nyugati kapcsolatoknak, mint a görögöké Velence, Itália és a nyugati Mediterráneum felé. Ezen az úton érkeztek a liberalizmus eszméi a Balkánra, ez is a szellemi haladásra legkevésbé fogékony, (ellenérdekel) gazdag görög kalmárok rétegére. Persze így nem lehetett foganatja sem a gondolatszabadság, sem a nemzeti szabadság eszméinek, hiába pártfogolta azokat politikai érdekből a Minden Oroszok Cárja. A Balkán népei az újkor folyamán nem jutottak el a vallásszabadságnak olyan formájáig, hogy keresztyén nemzeti műveltség alakulhatott volna ki, nem született hát nemzeti értelmiség, hogy a nemzetek versenyében részt venni képes nemzetállamot szervezhessen.

6. Amerika: a szabad keresztyénség országai

Iszlám hatások a keresztyénségen

Az ókori keresztyénség, az egyiptom-bizánci ortodoxia a 6. évszázadra kitermeltette a maga monoteista ellen-ideonómiáit, a talmuditai judaizmust és az iszlámot. A keresztyénségre a judaizmusnak nem az antikrisztianizmusa, hanem a híveket önkéntes, élő gyülekezetekbe foglaló ekléziánizmusa hatott, az iszlámnak pedig nem a mediterrán őshagyományokat elutasító hitrendszere, hanem egyrészt a tanulásnak és a tudásnak a skolasztikában megnyilvánuló értékelése, másrészt a kényszerhatalomnak, mint hiterjesztési módszernek a keresztyének részéről való elfogadása. A pápaságon már megszervezésekor érezhető a Mohamed hatása, a lelki hatalomnak az anyagi kényszerhatalom alóli függetlenségének igényében, később pedig a „római kalifátus” létrehozására irányuló törekvésekben, azaz az egyházi kényszerhatalomnak a világi feletti felsőbbbségének igényében. Természetes az iszlámnak a nyugati lovagság, az offenzív keresztyénség kialakulására

irányuló hatása, hiszen a lovagrendek éppen a mohamedánokkal folytatott ibériai és palesztinai háborúkban alakultak meg. Nagyon valószínű, hogy a 15. században Nyugat-Európára nehezedő oszmán-török hódítás is erősen hatott a reformáció mindkét irányára: az evangéliumi keresztyénségre az iszlám tudomány-igénye és a zsidók eklézsiánizmusa, a Tridentinumban megfogalmazott katolikus reformációban pedig félreismerhetetlen a jezsuiták kényszerhatalmi missziós módszerének a mohamedánokéval való azonossága. Mindezek nyilvánvalóan megállapíthatók a keresztyénségnek tengeren túli történetében.

a) Latin-Amerika

Dél-Amerika katolizálása

Latin-Amerika (katolikus Amerika, laikus Amerika és a Filippinek) keresztyénsége úgy tűnik, mintha az Egyetlen Üdvözítő Hitet nyugat felé terjesztő iszlám hadsereg Ibériában megállásra és konfesszióváltásra kényszerítettként a Mohamed hitrendszere helyett a katolicizmust vitte volna tovább nyugatra, a tengeren túlra. Ahogyan a hódító muzulmán seregek nem köteleztek senkit egyenesen vallásuk átvételére, csak éppen szerzett jogaitól fosztotta meg (gyakran, véletlenül, életével együtt) a legyőzötteket, Dél-Amerika konkvisztádorai csak a megkeresztelkedő indiánokat tekintették embernek. Aki tehát nem akart rabszolga, azaz barom lenni a hódítók kényuralma alatt, az megkeresztelkedett. Őszintén mondom – és erre Lascasas missziós munkássága a bizonyíték – hogy a jezsuita vezetés alatti dél-amerikai missziós tevékenység valóban tiszta krisztusi szolgálat volt, hiszen az evangéliumot közvetítette a keresztséggel. A katolikus egyház valóban egyenlőnek tekinti a híveit, nem tűr sem faji, sem nemzetiségi különbségtételt. Hogy pedig a megkeresztelt indiánok, négerék minden hívővel egyenlő emberjogot kaptak, és velük szemben minden szegregáció megtiltatott, annak pozitív bizonyítéka a különböző emberfajok keveredése Latin-Amerikában. Az ellenpélda pedig a protestáns Észak-Amerika rabszolgarendszere.

Jezsuita uralom

Az amerikai bennszülöttek megkeresztelését azonban nem követte a Krisztus missziós parancsának a tényleges tartalma, a tanítás, az evangélium értékrendjének a hívek lelkébe ültetése, mert a hierarhikus római egyháznak hiányoztak a társadalomnevelésre szolgáló intézményei. Kiválóan megszervezték a magas klérust, világi hatalmat adtak a püspököknek, hogy azok kiváló alsó papságot építhessenek ki a missziós szerzetesek tevékenységének általánosítására. De a katolikus pap mindig társadalom feletti hatósági személy, „karhatalom” maradt, képtelen arra, hogy a hívek ne magukkal szembenállónak, hanem maguk közül valónak tekinthessék. Statisztikailag mindenki katolikus keresztyén, de jó, ha a hívek egy ezred része tudja, hogy mi a különbség a Krisztus tanítása és az ősi indián hiedelmek között. Bizony, az ibérikus (barokk) művészet nem hiába a jezsuiták által megkeresztelt Latin-Amerikában valósította meg legtöbb alkotását, ami híven tükrözi a jezsuitizmusnak a fényes, nagyértékű terület alatti ürességét vagy ellentmondásos tartalmát. A közép-európai ellenreformáción is érezhető a jezsuitáknak az Amerikában elért sikereik miatti magabiztossága, módszereik kipróbáltsága és – nem utolsósorban – a politikai abszolutizmussal való szövetség és Eldorádó anyagi javainak haszna. Valószínű a jezsuita rend hanyatlása, bukása és 1772-es feloszlata is latin-amerikai működésével magyarázható. Az abszolút uralkodó olyan befolyást engedett a jezsuitáknak az államhatalmi szervek felett, hogy ellenőrzésük és jóváhagyásuk nélkül nem történhetett közhatalmi intézkedés. Hatalmi mámorukat nem mérsékelhette a tényleges társadalmi helyzet ismerete, hiszen katasztrofálisan tájékozatlanok voltak a nép életére vonatkozóan. Elérkezettnek látták az időt arra, hogy Krisztus tanításánál tovább lépjenek: mondhatta a Megváltó,

hogy az ő országa nem e világból való, hanem a hívők lelkében épül, a Jézus Társasága Isten országának földi megvalósítására vállalkozott Paraguay tartományban. Persze, a Tridentinum értékrendje alapján nem lehet közhatalmi szervezetet létrehozni és fenntartani, és a jezsuiták vállalkozása másfél évszázados fennállásával (1607-től 1768-ig) az utópisztikus teokratikus autokráciának csúfos kudarcává lett, és szégyent hozott nemcsak a jezsuita rendre, hanem a római egyházra és az egész keresztyénségre is.

Eredmény: teljes csőd

Azonban *post equitem sedet atra cura*: A tridentista katolizáció fényes sikerével párhuzamosan haladt a győzelem felé saját ellentéte, a felvilágosodás *szabadgondolkodása*, amely nemcsak kételyt támasztott a gyökértelen keresztséggel szemben, de radikális elutasítást is. A latin-amerikai keresztyénség alig több az ottani anarhikus társadalom külső mázánál, a hódító abszolút monarhia kényszerhatalmával, a bennszülöttekre kényszerített békével együtt. Osztottak is egymás sorsában az abszolút monarhiát eltörlő forradalmak során. A hierarhikus katolicizmust szekuláris (laikus), azaz ateista ideológia, az abszolút monarhiát pedig a demokratikus és diktatórikus republika különböző variációinak anarhiája követte.

Nemzet nélküli pseudoállamok

Latin-Amerika nem nevezhetett be a nemzetek újkori versenyébe, mert itt nincsenek és soha nem is voltak nemzetek európai értelemben. A nemzet, a náció a legszélesebb természetes társadalmi közösség, jellegzetesen nyugat-európai történelmi képződmény. Alapjául a Keresztyén Jogközösségnek azok a tagállamai szolgáltak, amelyek a barbár hódítások és honalapítások eredményeképpen jöttek létre a középkorban. A keresztyén tudományosságból, a humanizmusból fejlődött ki a keresztyén országok népeinek hagyományait – szokásait, anyanyelvét, és egyéb erkölcsi, szellemi örökségét – mindenek feletti értéknek valló nemzeti értelmiség. Ennek munkássága alapozta meg a nemzeti öntudatot, amely a nemzetet a világversenybe indította. Latin-Amerikában azonban a hódítók minden helyi hagyományt eltöröltek, és a katolizáció fanatizmusával ki is irtottak. Nemcsak a bennszülöttek ősi társadalmi rendjét, politikai, vallási és gazdasági szervezetét szüntették meg, de a népek anyanyelvét és minden szellemi örökségét is annyira visszanyomták, hogy az etnográfusok és lingviszták azóta sem képesek rekonstruálni. Az Újvilág államai csak nevüket kapták az európai nemzetállamoktól, de a szocionómia valóságában még csak államnak sem tekinthetők. Nem rendelkezvén annak fogalmi elemeinek egészével, nem lévén más hatalom befolyását kizáró területük, másoktól különböző népük, sem szuverenitásuk.

b) Germán-Amerika

Szabadságra vágyó csoportok önkéntes szerveződése

Germán-Amerika (Protestáns-Amerika, Angolszász-Amerika, Észak-Amerika, USA és Kanada, valamint Óceánia) a Homo Sapiens kozmikus nyugat felé vándorlásának az Újvilágba érkezésével született. Nem a hatalom ösztöne, nem a fegyveres hódítás telepítette Észak-Amerikába az európaiakat műveltségükkel, civilizációjukkal együtt, hanem az emberi viselkedés természeti alapjainak, az ösztönöknek mindegyikére az ezeréves nyugat-európai keresztyén neveléssel épült erkölcsi készség. Az észak-amerikai pionírok valóban az évezredekkel korábbi eurázsiai népvándorlásnak a folytatói, hiszen maga az élni akaró nép egyénenként és önkéntes csoportokként szállta meg az új földet. Az Európából való kivándorlás és az Újvilágba való bevándorlás célját az evangéliumi keresztyén ideonómia értékrendje szabta meg: olyan helyet kerestek a Földön, ahol szabad lelkiismerettel munkálkodhattak egyéni, családi, közösségi boldogulásukon. Az evangéliumi

keresztyén *ekléziánusok* a vallásuk gyakorlását korlátozó hierarhikus egyházak – anglikánusok és katolikusok – uralma alól menekültek Amerikába. Az ószövetségi nép Egyiptomból való kivonulása és új hazában való megszervezése szolgált mintául Amerika telepesei számára. Később is a zsidók példáját követték a diaszpórában, idegen szinkretista népek tömegében zárt zsinagóga-gyülekezetek szervezésével. Akik nem eklézsiánként telepedtek át a tengeren túlra, hanem egyénenként – mint a későbbi bevándorlók mindnyájan – ott azok is felekezeti közösségeket hoztak létre. Még az ír katolikusok is, akik Európában nem ekléziánus, hanem hierarhikus egyházban éltek, Amerikában egyházi főhatalom nélküli önkéntes gyülekezetekbe szervezkedtek. A vallási gyülekezetek pedig a legszigorúbb *önkéntesség* alapján szerveződtek, az őskori mellérendelő, hivatásrendi kultuszközösségek mintájára. Nyugat-Európában zárt hitvalló közösségek, gyülekezetek alakultak az evangéliumi keresztyén tanok különböző értelmezése alapján. A lutheránus, kálvinista és anglikán közösségekből kiváltak és külön szervezkedtek az egyházi hierarhikus hatalom elutasítói és a vallásgyakorlat más módszereinek az igénylői: presbiteriánusok, hugenották, baptisták, kvékerek, puritánok, metodisták, később a nyugat-európai protestáns polgári értékrendet elfogadó zsidók, majd mormonok és mindenféle más komoly és komolytalan vallási csoportosulás, közöttük szabadgondolkodók, deisták és ateisták. Amerikai jellemzőjük éppen az önkéntesség elvének a tágabb és magasabb társadalmi szerveződésben való következetes alkalmazása: a kicsi közösségek identitásuk feladása nélkül, önként társultak egymással településenként, vidékenként, és hoztak létre a tágabb közösség jó működésének biztosítására, közös céljaik megvalósítására közös magasabb szerveket. Létezésük ezért szolgálhatott érvül a francia szabadgondolkodók társadalomelmélete, az önkéntes társulás, a *contract social* elvének hirdetői számára.

A racionalizmus minta-állama

Ez teljesen természetes fejlődési folyamat, mert az észak-amerikai gyarmatok benépesülése párhuzamos a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség mozgalmával, a szabadkőművességgel. Ahogyan az abszolút monarhiával szövetséges katolikus klérus Latin-Amerikában a tridentizmus társadalomszervezési elveit valósította meg – Paraguayban még jezsuita minta-államot is szervezett – úgy Észak-Amerika a szabadkőművesség gyakorlati megvalósításának volt a helyszíne. Az evangéliumi keresztyén ideonómia, a vérségi társadalom alapjául szolgáló származás és testi kiválóság erénye helyett a racionalizmus által a humánus legnagyobb értékének deklarált értelmet, az emberi szellemet tette a társadalmi kiválasztás alapjául, és ennek megvalósítására szervezte meg az amerikai társadalmat, a humanizmus minta-államának, az antik római plebejus respublikának a modellje alapján. Az 1776-87-es alkotmány a legkövetkezetesebb tudatossággal törekszik a *demokrácia*, a racionalizmus társadalmi megvalósítását szolgáló klasszicista állam megszervezésére, nem véletlen, hogy eszméi művészi kifejezésére a klasszicizmust alkalmazza, mert éppen olyan elméleti, elvi merevséggel, életidegen, számító ridegséggel viszonyul a természetes élet valóságához, mint amaz.

Népplazma, nem nemzet

Az ókori képzelt mintára elméleti alapon szervezett amerikai társadalmat nem lehetett helyi hagyományokra építeni, csak pusztá, népesség nélküli területre. Azért volt alkalmas erre a letelepedés nélküli, vadász életmódot folytató indiánok által csak vadászterületnek használt óriási üres kontinens. Az egyenlőség alapján felépített demokratikus amerikai társadalomban nem volt helyük más értékrendű és hagyományú népeknek, ezért a bennszülötteket még vallási közösségeikbe sem fogadták be (megkeresztelésükről szó sem lehetett), inkább tovább üzték őket. A fellendülő ipar és kereskedelem számára Európából jött újabb milliós bevándorló-tömegek főként közép-európai származásúak lévén, az eredeti jenkik (fehér, angolszász, protestáns) mellett a hankik alkotják a

valóban egyenjogúak társadalmát. A déli ültetvényekre behurcolt négerek azonban – éppen a klasszikus római recept alapján – már nem lehettek egyenlők, tehát nem emberek, hanem rabszolgák, azaz barmok. Ahogyan Rómában később a felszabadult rabszolgák polgárjogot nyertek, az USA-ban is úgy történt, azonban a fehérek társadalma – az ószövetségi alapú protestáns gyülekezetek szeparatizmusa miatt – azóta sem képes a színesbőrűeket befogadni. Az egészében bevándorló protestáns amerikai társadalomnak nincsenek hagyományai. A bennszülött lakosságot elkülönítették, Európából pedig olyan sok népi és nemzeti csoportból jöttek, hogy hagyományaikat esetleg csak vallási gyülekezeteik őrizhetik, európai anyanyelvüket is Amerikában angolra cserélték. Amerikában tehát beszélni sem lehet *nemzetről*, olyan hagyományközösségről, melynek értékét életükénél nagyobbak érzik a közösséghez tartozók. Nemzet hiányában nemzetállam sem alakulhatott Amerikában a nemzeti célok megvalósítására. Az államcélok közül is kimaradtak a nemzeti érdekek, és a megmaradó többinek is megváltozott a sorrendje. Az amerikai liberalizmus jellegzetessége a kényszerhatalom kiküszöbölésére való törekvés, az akratikus, klasszicista republikánizmus igényei szerint. Az amerikai „államnak” nem fogalmi eleme az a szuverenitás, amely nélkül európai közület nem tekinthető államnak. A jogrend – például – a belső béke, élet és vagyonbiztonság, személyi szabadság védelmére vállalkozik ugyan, de erkölcsileg nem ítéli el a jogellenes cselekményeket, csak tiltja őket. A büntetőjog csak a tiltott cselekmények üzleti kockázatának a növelését jelenti.

A szabadság anarhiája

A lelkiismeret, a vallás, a gondolat teljes szabadságának igénye, a kényszerhatalmi, hierarhikus egyházi és minden más kötöttség elutasítása az európai hagyományos egyházszervezettől különböző amerikai *szabadegyház*at eredményezte. Itt nem isteni elválasztás az egyháztagság, hanem önkéntes. Az egyházi szervezetekben nem érvényesül az intézményes egység és a hitvallási fegyelem követelménye: a gyülekezetek úgy hitvallási, mint szervezeti szempontból számtalan változatot mutatnak a legzártabb bigott, fanatikus, egyéni akaratot nem tűrő szektától a csupán a szertartásokra ötletszerűen vetődő közönség vallási igényeinek kielégítésére szakosodott üzletszerű vállalkozásig. Az amerikai egyházak nem hagyományos, kötelező közületek, mint az európaiak, hanem magánjogi egyesületek lazább vagy szorosabb szövetségei. Nyilvánvaló, hogy a szabad egyház, amellet, hogy nem foglalja magába a társadalomnak adott részét, nem rendelkezik sem olyan tekintéllyel, sem olyan állandósággal, amely a társadalom nevelésére alkalmassá tenné. A legkülönbözőbb konfessziók közül általános elfogadottságánál fogva kiemelkedik a *szabadság-vallás*, amelyre látszólag nem kell nevelni az embert, valójában azonban éppen a szabad életre való nevelés a legnehezebb feladat, hiszen önkorlátozást, az embertársak szabadságának önkéntes tiszteletben tartására való erkölcsi készséget kell beültetni a gyermekekbe és a felnőttekbe. A szabadság a kényszerszertől való mentességet jelentvén egyik a másik létét feltételezi, a szabadság értékrendjének érvényességét a kényszer értékrendje szavatolja. Az amerikai társadalmi rend nem szilárdulhatott meg mindenki által általánosan elfogadott erkölcsi értékrend tekintélye nélkül. Hogy hol van a határ a közérdek érvényesítéséhez feltétlenül szükséges kényszerhatalom és annak hiánya, az *akrácia* (uralom-hiány), vagy a társadalmi békét biztosító tekintélyhatalom és hiánya, az *anarhia* (vezetés-hiány) között – erre a kérdésre keresi az elméleti és gyakorlati feleletet a felvilágosodást vallássá emelő amerikai társadalom.

A pénz értékrendje

Az amerikai társadalom egészében magáévá tette a liberalizmus viselkedéstanát, az emberi erények hierarchiájával együtt, melynek csúcsán a ráció, az értelem áll. Ebből nőtt ki a szabadkőművesség, az ember születéskori egyenlőségének elvi alapján az emberhez méltó társadalmi kiválasztás rendszere, a szabad verseny. Mivel pedig Amerikában nincsenek olyan intézményes

egyházak, amelyeknek iskoláiban az új nemzedék együtt nevelkedve szellemi versenyben kiválóságát bizonyíthatná – hogy iskolai végzettség alapján az európaihoz hasonló értelmiség, szellemi arisztokrácia alakulhasson ki – az amerikaiak iskolán kívül, a gyakorlati életben kelnek versenyre egymással, és elsősorban gazdasági sikereikkel bizonyítják kiválóságukat. Így alakult ki a gazdasági szabad versenyrendszere, a kapitalizmus értékrendje alapján az amerikai társadalmat irányító arisztokrácia, a plutokrácia (pénzuralom). Tévedés ne essék, a vagyon társadalmi tekintélye erkölcsileg nem tekinthető szükségképpen negatívumnak, hiszen az anyagi javak, a pénz nem célja az emberi cselekvésnek, hanem a cél megvalósítására szolgáló eszköz. Az ember akkor kerül erkölcsi értékrendi válságba, ha az eszköz céllá válik az életében, mert élete értékét adó célja vesz el az eszköz megszerzésével. Az amerikai társadalom – minden felületes bírálat ellenére – nem mammonista, még mindig talált célt anyagi eszközei felhasználására.

Liberális politikai rendszer

Az amerikai társadalomszervezés ideonómiai alapjául az új hegemon vallás, a *liberalizmus* szolgált, úgy, ahogyan azt a szabadkőművesség a protestáns ekléziánus etika és a klasszikus római republikánus morál ötvöztetésével hitvallásszerűen megfogalmazta. A sok szabadegyházi közösség együtt és külön-külön hangoztatott és alkalmazott viselkedéstana olyan szilárd erkölcsi alapot adott a telepes társadalomban kialakult *szokások*nak, hogy azok alól egyetlen bevándorló sem vonhatta ki magát. A német-angol-protestáns evolutív és a francia-szabadgondolkodó revolutív társadalomfejlődési igény megvalósulhatott az új világ lakatlan területein, az evolutív reformok érvényesülését a revolutív dinamizmus elősegíthette a revolúció rombolása nélkül, hiszen ott nem voltak lerombolandó hagyományok. A klasszikus babiloni-római individualista-szingularista cívisek együttes akaratan épült fel évszázados elméleti és gyakorlati kialakulási folyamat eredményeképpen az alapvető *egyéni szabadságjogok*on felépülő USA-alkotmány. Csak az a közhatalom fogadható el, amely az (ekléziánus) választásokon megnyilvánuló közakaratot érvényesíti, elutasítva minden isteni vagy emberi hierarhikus és gentilikus kényszerhatalmi szukcessziót. A közszabadság biztosítékát a közhatalomnak ágakra való megosztásában, a törvényhozás, végrehajtás és bíraskodás hatalmának elkülönítésében látták. Az alkotmány szövegének, és az értelmezésére és magyarázatára alkotott sok könyvtárnyi irodalomnak tagadása ellenére ott vannak az amerikai alkotmányban a Homo Sapiens évezredes társadalomfejlődésének az eredményei. A törvényhozás a protognosztikus vallási parancsok társadalomba ültetését célozza, amikor a liberalizmusban egyesített, általánosan elfogadott etikai normákat látja el hatalmi garanciával. A végrehajtó hatalom nemcsak monarhikus, de – az USA összetett államszerkezetének lehetőségeit kihasználva – kevésbé korlátozott, mint az európai alkotmányos királyoké. A bíraskodás pedig egyenesen az Óvilágban használatos két rendszer, a választott esküdtszéki és a kinevezett magisztrátusi egyesítése. A római demokratikus respublica bukásán okulva a cézarizmus, a hadsereg-parancsnoki, az imperátori hatalom állandósulásának az elkerülésére az amerikai elnököt négyévenként választják, és a hadsereg parancsnoka szigorúan olyan polgári személy, aki teljességgel a kongresszus civiljeinek ellenőrzése alatt áll. A liberális demokráciát féltékenyen őrző alkotmánybiztosítékok kifelé tehetetlenségig menő passzivitásba szorítják az amerikai közhatalmat, de belső viszonylatban sem képesek a közérdek megvalósítására. Ezen úgy próbálnak segíteni, hogy nagyon kevés közérdeket fogalmaznak meg befelé, azok megvalósítását is a tagállamokra hagyják, a külpolitikában pedig még annál is kevesebbet: közérdek helyett a közakarat a magánérdekek versenyének győztesét szolgálja. Az európai értelemben vett állam-fogalom nem egyezik meg az USA alkotmányával. A szöveg szerint *szövetséges állam* volna, az összállamnak a hatalma azonban minimális. A tagállamok sem rendelkeznek a szuverenitásnak olyan kellékeivel, hogy állam elnevezésük indokolt volna, annyiban különbözvén csak a magyar

autonóm vármegyétől, hogy kormányzójukat maguk választják, nem az állam nevezi ki. Államszervei a közelet gyakorlatában csak közigazgatási tevékenységet folytatnak.

Az Észak-Amerikai rendszer nem importálható

Az Észak-Amerikai Egyesült Államok politikai szervezete mintául szolgált a szabadságra vágyó egész emberiség számára. A szabadelvű népuradalom (vulgo: liberális demokrácia) sikeresnek látszó megvalósulása utánzásra csábította a föld minden népét. A sikeres amerikai kísérlet lendületet adott az európai alkotmányos monarhiák reformtörekvéseinek, de érvül szolgált az abszolút monarhiák politikai jogokkal nem rendelkező népeinek forradalmi törekvései számára is. Nyilvánvaló, hogy az amerikai kontinensen éreztette először a hatását ez a társadalmi rend. A szomszédos Kanada ugyan Nagy-Britannia királyának az uralma alatt állt, azonban a kényszerhatalom intenzitása annyira alacsony volt, hogy a helyi és tartományi igazgatási és kormányzati hatalmat meg lehetett szervezni a liberális demokrácia elvei alapján. Persze, az abszolút monarchikus uralom alatti, katolikus hierarchia által szervezett Latin-Amerika népei nem szervezheték evolutív úton, tetszésük szerint a maguk társadalmát. Forradalom, romboló kényszer alkalmazásával lehetett függetlenségüket kivívni, hogy a kívánatos reformok megvalósításához hozzákezdjenek. A függetlenséget az USA-ban is fegyveres felkeléssel vívták ki, ott azonban – nem lévén más hagyományú népesség – semmi rombolást nem okozott. Latin-Amerikában azonban nemcsak nagy tömegű, különböző ősi hagyományos szervezetben élő lakosság élt gyarmatosító uraik elnyomása alatt – a külső kényszerhatalmat könnyedén elsodorták a forradalmak – de ez a bennszülött és kevert lakosság semmit sem kapott az európai keresztyénségnek abból a neveléséből, ami az európai társadalmat az ősi barbárság szintjéről a liberális demokráciát igénylő észak-amerikai ekléziaszerű telepések szintjére emelte. Latin-Amerika gyarmati népének politikai „nevelhetlenségét” nem pótolta az USA befolyása, az inkább saját gazdasági érdekeinek érvényesítésére visszaélt vele. Az USA közvéleménye nem tűrte, hogy fegyveres kényszerrel terjesszék ki politikai befolyását, de azt már nem tudta biztosítani, hogy az alkotmány puritán morális alapelvei ne változzanak a gyakorlatban farizeus hipokráciává, amikor Észak-Amerika földjét nem fegyverrel hódították el, hanem pénzért „megvásárolták” az elűzött indiánoktól (Alaszkát is pénzzel hódították el Oroszországtól). Monroe és utódai az egész amerikai kontinensre kiterjesztették az USA befolyását, a szabadkőművességen át mindenhol felszabadító forradalmi mozgalmakat szítva és anyagilag támogatva, de nem vetették alá a gazdaságilag meghódított országokat a maguk politikai kényszerhatalmának, mert azzal magukra vették volna az ottani nép jólétének felelősségét is. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy sem Latin-Amerikában, sem a Föld más országaiban sehol nem képes az amerikai republikánizmus megvalósulni. Még az európai próbálkozások sem képesek a forradalmi úton megszüntetett autokratikus monarhiák helyére stabil, békés biztonságot eredményező közhatalmi rendet felépíteni. Persze az amerikai kozmopolita hatalmi szervezet nem annak belső ideonómiai, etikai ellentmondásai miatt nem exportálható és importálható, hanem azért van eleve sikertelenségre ítélve minden ilyen kísérlet, mert a Földön másfelé nem megfelelőek a természeti-társadalmi adottságok.

III. A NEMZETI SZABADSÁGVÁGYAK BETELJESÜLÉSE

1. A nemzetpolgári eszmény

a) A hatalom formái: kényszer és tekintély

A meggyőzés szükségessége

Bár a világ valósága független az ember tudatától, a valósághoz az ember annak tudata szerint viszonyul, azaz nem a valóság ténye, hanem a róla alkotott hite, meggyőződése szerint. Nem befolyásolja az ember viselkedését az, hogy meggyőződésében milyen az ismeret és a képzelet aránya: hogy valaki leugrik-e vagy nem a lenti tóba, az attól függ, hogy milyen mélynek hiszi a vizet, függetlenül attól, hogy az valójában milyen mély. A gondolat csak eszmeként, érzelmi töltettel, célra irányultan válthat ki indulatot és igényelheti a megvalósulást, a cél (a célképzet) pedig minden esetben csak képzelt lehet. A *hatalom*, a mások akaratának befolyásolási képessége két szakaszban érvényesülhet: a cél erkölcsi helyességéről való meggyőzéssel a befolyásolt szándékát alakítja – ebben az esetben *tekintélynek* nevezzük – vagy az akaratképzést befolyásolja azzal, hogy az adottságok és lehetőségek mellé fenyegetést állít arra az esetre, ha a befolyásolandó nem a hatalomgyakorló tetszése szerint dönt – ezt a *kényszernek* mondjuk. Nyilvánvaló, hogy a mindenki számára legalkalmasabb hatalomforma a tekintély, hiszen az egyenesen a befolyásolt meggyőződését alakítja. Valójában a kényszerrel való fenyegetés is az erőfölényben rejlő tekintélyre támaszkodik.

A meggyőzés módszerei

A Homo Sapiens társadalmi életének úgy egyéni, mint csoport szinten, hajtó ereje a hatalom, a mások akaratát cselekvésének a befolyásolási képessége. A hatalomérvényesítésnek legfőbb eszköze a meggyőzés, a vágyott cél erkölcsi helyessége és a megvalósítást gátló anyagi adottságok legyőzésének lehetősége felől. A meggyőzés, bármennyire is hivatkozik természeti és társadalmi tényekre, él tudományos, logikai módszerekkel, saját módszereivel szemben nincs tudományos szigora, hanem célszerűen *túloz*, elmegy a művészetek lehetőségeinek szélső határáig a kitűzött cél nagyszerűségének bizonyítása érdekében és megvalósítást akadályozó tényezők minimalizálása tekintetében. A cél mindig az örök egyetemes eszményi célnak az adott korban leginkább hiányzó eleme, az újkor esetében tehát a *szabadság*.

Liberalizmus csak keresztyén alapon lehetséges

A meggyőzés első feladata tehát a szabadság erkölcsi, eszmei, mindenek feletti értékéről való meggyőzés, úgyszólván a szabadság-isten kultuszának prófétálása, a szabadság-vallás eszményének megfelelő értékrend alapjainak a megfogalmazása, hogy az erkölcsi készségként az emberbe nevelődve erkölcsi szabállyá, szokássá lehessen. A liberalizmus kialakulásának fejlődéstörténete meggyőzően bizonyítja egyrészt a monoteizmus ideonómiai fölényét, másrészt magyarázatul szolgál arra, hogy a liberalizmus és a belőle folyó óriási társadalomtörténeti változások miért a keresztyénységben születtek és fejlődtek ki. A keresztyénység által megfogalmazott abszolút mindenható egyistenhit ugyanis nemcsak megengedi, hanem igényli is a relatív eszményeket – követhető emberi és társadalmi példaképek állítását és megvalósítható eszmék megfogalmazását – mint az Egyetlen megközelítésének lehetőségét. A nem keresztyén isteneszmény féltékeny a maga abszolút mindenhatóságára, a kultusz egészét magának követeli, nem enged át belőle semmit, sem egyénnek, sem közösségnek, sem eszmének, sem mozgalomnak, tehát Megváltónak, Egyháznak, Szabadságnak és Nemzetnek sem. Még a keresztyénység ortodoxizált felekezeteiben sem indulhatott

a szabadelvűség, hiszen annak a lelkiismereti szabadságigény az alapja. Viszont a szabadságigény ott hat nagyobb erővel, a szabadságeszmény terjesztése és a szabadságmozgalom abban a társadalomban sikeresebb, ahol inkább hiányzik, az abszolút (katolikus) monarhiában. A szabadságkultusz terjesztése az emberi gondolatnak, eszmének *költői*, szépirodalmi kifejezésével lehet a legeredményesebb. Mint ahogyan a sumér, hellén, latin, ókori és középkori kultúrában már többször tapasztalható volt az emberi fejlődéstörténet során, a szabadságeszme értékének kifejezésére a 18. és 19. században is nagyon fellendült a költészet, a szépirodalom. Mivel a szabadságot legtöbbször az elnyomottak, a jogfosztottak értékelik, a szabadság szépirodalma és művészete is az abszolút (katolikus) autokrácia országaiban lendült fejlődésnek először, és annak a tüze ragadta magával a vallásos költészetben már újabb feladatokat nem találó protestáns költőket, hiszen a lelkiismereti és gondolat szabadságukhoz nagyon kíváncsi volt a szabadgondolkodók által sürgetett *politikai szabadság is*.

A publicisztika ferdítései

A meggyőzés második feladta, a természeti, társadalmi, az anyagi akadályok legyőzése lehetőségének megmutatása az értelem számára, valójában *ismeretterjesztési, felvilágosítási* feladat. A protestáns iskolai oktatásban a reformáció óta intézményesen folyt az ismeretek terjesztése a mindenkor tudományos kutatási eredmények alapján. A katolikus egyháznak nem voltak ilyen intézményei, ezért az ismeretterjesztés, a társadalom *felvilágosítása* önkéntes, „társadalmi”, tudománynépszerűsítési tevékenység maradt, viszont az az eszmei cél, amelynek a szolgálatában állott, a szabadság, az egész értelmiséget magával ragadó mozgalommá tette a felvilágosodást. A felvilágosodás ismeretterjesztése a szabadságeszme megvalósítására mozgósító publicisztika. Nem a természetre és társadalomra vonatkozó ismeretek tudományos rendszerezésére törekszik, hanem a befolyásolandó személy meggyőzésére. Ezért eltúlozza az információkat, felnagyítva a kedvező, lekicsinyítve és elhallgatva a kedvezőtlen adottságokat. Szívesen tünteti fel a célul kitűzött társadalmi állapotot úgy, mintha az a régmúlt, paradicsomi aranykorban már meglett volna. Az *enciklopédisták* tevékenysége egyoldalúan materialista, a szabadságeszme elfogadtatásának érdekében az anyagi világ valóságának csak az erre a célra használható részét ismerteti, a többi, az egészet, elhanyagolja. A természettudományok vonatkozásában ez csak a tudományosnak egyáltalán nem mondható „hasznos” – „nem hasznos” csoportosítást jelentette az ismeretrendszereknek, a társadalomtudományokban viszont végzetes tévútra vitte követőit, mert a társadalomfejlődés természetes, vérségi, általánosan érvényesülő útja helyett csak a felvilágosodás publicisztikájának kedvező, a társadalomtörténet valóságában mindig, de csak párhuzamosan, szekundér jelentőségben jelenlévő mesterséges hivatásrendi fejlődési vonalat tartván egyedülinek. (Hogy ezen is túllépve a feudalizmust, mint önálló fejlődési szakaszt tárgyalja, az az újkori francia társadalom torz valóságának a negatív tükré.) Ez a társadalomtörténeti elmélet szolgált alapul a francia felvilágosodás polgári radikalizmusának, forradalmiságának, a római brutusi republika politikai rendszere szorgalmazásának. A republikát a monarhiával ellentétes államformaként tünteti fel, tévútra vezetve a következő korok sok szabadsághősét és a politikatörténetben járatlan politikusát.

Logokrácia

A szabadságvágy általános erősödése a hatalom kényszerformájának a visszaszorítását és a tekintélynek egyre növekvő érvényesülését igényelte. A tekintélynek, mint akaratbefolyásolási képességnek pedig nem az alapjául szolgáló igényelt erény meglétének a ténye, hanem az arról való meggyőződés az alapja. Ennek következtében a liberalizmus fejlődése a *meggyőzés* egyedülálló fontosságát emelte ki. Mivel pedig a meggyőzés gondolatközléssel, beszéddel, szóval történik – a hatalmat igénylő, a maga (karizmatikus) elhivatottsága felől, valamint hatalomgyakorlása útjában álló

természeti és társadalmi akadályok elhárítása tekintetében – és annak sikerét a meghallgatása jelenti, a szellemi hatalomgyakorlás összetéveszthetővé válik a róla szóló beszéddel. A katonai arisztokráciát, a vitéz uralmat felváltó szellemi arisztokrácia (gerontokrácia), az értelem uralma tehát valójában beszéduralom, szóuralom, *logokrácia*. Kezdetben, a szakrális szakaszban a logosz Ige volt, isteni Kijelentés, Parancs, Törvény. A fejlődéstörténet kulturális szakaszában a Törvény viselkedéstanná, etikává fogalmazódott át, a kultusz szolgálatára tudomány és művészet született, szótudomány, szóművészet. Az értékrend gyakorlatba, anyagba ültetése, műszaki kivitelezése, tehát a Logosz hasznosítása, vagyis a meggyőző gondolatnak kifejezési eszközei alkotják az újkori történelem legnagyobb hatású fegyvernemét, a publicisztikát, a propagandát és ennek hadszínterét, a szószéket és a *sajtot*, a kényszerhatalom meghódításának modern eszközeit.

A gazdaság hamis uralma

A lelki és szellemi téren érvényesülő kultikus és kulturális hatalom – úgy a kényszer, mint a tekintély – után, mint ezekkel egyenlő fontosságút, a civilizáció területén érvényesülő kényszert és tekintélyt állapítjuk meg. A materializmus hegemoniája óta szokás az anyagi műveltség, a civilizáció – valójában a szellemi műveltség anyagi eredménye – létfontosságának a kiemelése és ezek között a testi, anyagi, gazdasági kényszernek és tekintélynek a mindenek elé helyezése. Az eszmei értékek hanyatlási korszakaiban a gazdálkodást a lelki és szellemi tevékenységgel ellentétes alternatívának szokták beállítani, holott a gazdálkodás csak eszközöket biztosít a lelki és szellemi tevékenységhez. A gazdasági hatalom a szellemi hatalomnak, az értelmi arisztokráciának anyagi-társadalmi, gazdasági változata. Az emberi élet szempontjából mindaddig pozitív, felemelő jellegű, amíg *eszköznek*, és nem célnak tekintődik. A *plutokrácia*, a vagyonuralom, a pénzuralom az emberi társadalom történetében mindig a hanyatlásnak, az értékrendi válságnak a jelzője.

A gazdasági kényszer formái

A gazdasági hatalomnak az érdekeltek akaratával nem egyező formája, a *gazdasági kényszer* két változatban érvényesül a társadalomban: az egyik a még a közelmúltban is létezett rabszolgaság volt; a másik, a közvetett gazdasági kényszer már több változatot mutat, a fegyveres zsoldosok, fizikai kényszert alkalmazó hajcsárok és általában a hatalom alkalmazásával végeztetett kényszermunka változatától a szegényebbek kényszerhelyzetével, kiszolgáltatottságával visszaélő egyéneket, csoportokat, egész nemzeteket súlytó gazdasági kizsákmányolásig.

A gazdasági tekintély formái

Egészséges társadalomban, emelkedő korokban döntő fontossága van a gazdasági hatalom *tekintély*formájának, hiszen az az ember természetes kiválasztódása látható és fogható mértékének a folyománya. A tehetségesebb szellemi és műszaki képességűek, a jobb számvető, tervező és szervező, az ügyesebb, szorgalmasabb és kitartóbb kivitelező és termelő, és a leleményesebb értékesítő, valamint az észszerűbb és takarékosabb fogyasztó a létfenntartási versenyben feltétlenül kiválik, és a többiek előtt tekintélyre tesz szert. A szakmai kiválóság tekintélye volt és maradt az ember legfontosabb fejlődési tényezőjének, a tanulásnak, a nevelődésnek, a művelődésnek az alapja.

A pénz uralma

Amíg a szakmai tekintély adta hatalomnak általánosan elfogadott erkölcsi alapja van, a *pénz* hatalmának nincs helyeslője, csak kényszerű elfogadója. Tény, hogy ha nem is rabszolgaként vagy bémunkásként, de a pénz birtokosa *alkalmazhat*, a maga szolgálatába állíthat nemcsak rendőrt, testőrt, katonát és bérgyilkost, nemcsak legügyesebb és legerősebb testi és szellemi munkást, orvost, mérnököt, feltalálót, közigazdászt, de bárki mást is: prófétát, papot, prédikátort, rétort, publicistát, tanítót, ügyvédet és más szóművest, valamint író, költő, zenészt, színészt és bármilyen más művészt,

akiknek munkájára létfenntartási, fajfenntartási és hatalmi ösztöne kielégítése érdekében szüksége van, akik tekintélyadó jó hírét és népszerűségét mozgalommá, divattá tehetik – vagy másokét az ő érdekében leronthatják. A pénz látszólagos abszolút hatalmával igazolják ideonómiájukat a materialisták, elfeledkezvén arról, hogy ez a hatalom csak a befolyásolandók céljainak megfelelő irányban hat, és csak azoknak a határáig, semmiképpen sem érvényesíthető az anyagiilag függetlenekkel szemben.

b) A szabadság változatai

A szabadság formái

A szabadság szocionómiai, jogi fogalom, és a kényszerhatalomtól való mentességet jelenti, azaz az alávetettnak azt az akarati cselekvési körét, amelyben viselkedése csak saját tetszésétől és elhatározásától függ. A kényszer és a szabadság tehát egymást feltételező fogalmak, egymás nélkül nem létezhetnek, a kettő egyensúlyát pedig a társadalmi szabály, a *jog* biztosítja, az emberi élet természeti közegének, a társadalomnak létét és működését lehetővé tevő *fegyelemnek*, a *rend* alapfeltételének fenntartásával. A szabadság a kényszerhatalom alóli mentességet jelentvén Az emberi élet létezési közege a társadalom, a Homo Sapiens fajnak együttes alkotása, működési normái, a társadalmi szabályok pedig az ember anyaghoz kötött, de anyagfeletti működési közegének, a *szellemnek* ugyanannyi változata van, mint a hatalomnak, az akarati cselekvés befolyásolási képességének. Az emberi létezésnek és életnek célját, tartalmát és értékét az anyagtól független emberi létalak, a *lélek* határozza meg. A testi, fizikai, energetikai kényszerrel érvényesülő *testi hatalom* alóli kivétel a *testi, anyagi szabadság*, a szellemi hatalom, kényszer és tekintély alóli kivétel a szellemi szabadság, a lelki hatalom alóli kivétel pedig a lelki szabadság. Mivel az ember az állati, természeti állapotából egyszerre, egyetlen pillanatban lett Homo Sapienssé, testi, szellemi és lelki lényé, az ember fejlődéstörténetében sincsen időbeli sorrendiség a hatalom és a szabadság különböző alakjai között, hanem minden eszmei, emberi cél megvalósítási igénye megszülte a maga megvalósítási *lehetőségének* az igényét, az pedig a megvalósítás eszközeit. Az eszmény, az eszmei cél kitűzése kultikus, lelki tevékenység, a lehetőségeket a szellemi tevékenység, a kultúra, a műveltség biztosítja, a megvalósítás eszközeit pedig a testi, anyagi, műszaki tevékenység, a civilizáció. Mindhárom működési területen hathat mások akaratbefolyásolási képessége, a hatalom, és mindhárom területen az emberi lény cselekvésének feltételét biztosítja a hatalom alóli kivétel, a szabadság. A kiindulási lehetőség tehát a lelki, *lelkiismereti*, a vallásszabadság, ez igényli a szellemi, a *gondolatszabadságot*, és mindennek az eszközét a testi, anyagi, *társadalmi*, politikai szabadság adja.

A lelki szabadság

A köznyelv által vallásszabadságnak, lelkiismereti szabadságnak nevezett *lelki szabadság* a lelki hatalom – vagyis a lelki kényszer és lelki tekintély – befolyásolása alóli kivételt jelenti, azaz annak a lehetőségét, hogy az ember az egész életének tartalmát és célját meghatározó eszményt szabadon, hite és meggyőződése szerint választhassa meg vagy fogadhatta el. A lélektan, a pszichológia és pneumatológia tudománya, bár óriási mértékben fejlődött a 20. század folyamán, még nem érkezett el a lélek, a szellem és az ember más, nem anyagi jelenségeinek meghatározásához, a fogalmak tudományos disztinkciójához, mint ahogyan az élet fogalmát sem volt képes még meghatározni a tudomány: csak annyit tudunk róla, hogy mérhetetlen, a végtelennél több, nagyobb, tágabb létező, nem anyag-energia, azaz műszerrel nem közelíthető meg. A hit a léleknek, az anyaghoz nem kötött emberi létezőnek tényezője, bár meghatározhatatlan és megfoghatatlan, elengedhetetlen fontossága

van az ember egész életének, múltjának, jelenének és jövőjének a vonatkozásában, mert a hit adja meg az *irányát* minden emberi szándéknak, akaratnak és cselekvésnek. Anyagtalan lévén lényegéhez tartozik a szabadsága, hiszen anyagi, fizikai eszközökkel nem korlátozható, vele magával szemben hatástalan az erőszak, a kényszer minden formája; idegen hatalom csak a hit külső megnyilvánulására, az eszmei értékrend érvényesítésére irányuló szándéokra és az azt követő akarati cselekvésre lehet befolyással. Hogy a lelki tevékenység meddig terjed, azaz a vallásszabadságban hol végződik a lelkiismeret szabadsága és hol kezdődik a szellem területére tartozó gondolatszabadság – azt még ezután kell megállapítania a tudománynak. A történelemből szűrhetjük le a lélek szabadságának a tartalmát, az abszolút jó, igaz és szép törvényének szabad lelkiismerettel való elfogadását, más eszmény elutasításának a lehetőségét. Abból, hogy a társadalmi hatalom birtokosai milyen lelki megnyilvánulással szemben voltak képesek kényszer alkalmazásával sikert elérni. A vértanúk például életük árán is kitartottak hitük mellett. A hit azonban szigorúan egyéni lelki jelenség, szabadsága csak egyénileg korlátlan, társadalmilag – mint minden szabadság – mások hasonló szabadságának a határáig terjedhet, azaz el kell tűrnie mások más eszményeit, értékrendjükkel, viselkedési normáikkal együtt a társadalmi együttélés keretein belül. Szabad tehát más isteni Kijelentést, más Törvényt, más ideonómiai szabályrendet prófétálni, hirdetni, tanúsítani, tanítani, sőt, a hitetlenséget, az Isten-nélküliséget, az eszménytelenséget, ateizmust is. Hogy az isteni, abszolút eszmény által garantált emberközeli, relatív eszmények alkotása, prófétálása és elfogadása – mint az Egyház, a Nemzet, a Király, a Vezér vagy a Szabadság, Jóság, Igazság, Szépség, továbbá az Emberség, Becsület, Hűség, a Haladás, a Jólét, vagy más emberi cél-együttes – mennyire lehet szabad, megengedett vagy tilalmas, azt már nem a lelki, hanem a szellemi szabadság társadalmi szabályai határozzák meg. A léleknek, a hitnek a szabadsága csak a lehetséges eszmények közötti belső döntés szabadságát jelenti, maga az eszményállítás már életadottság, isteni kijelentés, szülői, nevelői parancs, közösségi, társadalmi hagyomány a számára. A felvilágosodás szélsőséges racionalizmusa – a materializmus egyoldalúsága által megkötött szemléletével – egyszerűen tagadta a foghatatlan létezés lehetőségeit, elsősorban a léleknek, az anyagtól független létezésnek a lehetőségét, képtelen volt elfogadni az *érzelemnek* valóságát, nem tudott mit kezdeni a lelki szabadsággal, hiszen az a lelki kényszernek, anyagfeletti tényezőnek az anyagi életre való hatásának a lehetőségét jelentette volna, ezért egynek vette a lelki kényszert és szabadságot a szellemi kényszerrel és szabadsággal. A szocionómia is – fogalmi disztinkciók hiányában – csak negatíve tudta meghatározni a hit és vallás külső természeti és társadalmi megnyilvánulásának szabadságát: senkit sem szabad hitével és meggyőződésével ellentétes cselekvésre kényszeríteni, még hite számára elfogadhatatlan szertartáson való részvételre sem.

A szellemi szabadság

A szellem szabadsága az emberi élet testhez kötött valóságainak, az értelemnek, érzelemnek, akaratnak, cselekvésnek, alkotásnak, azaz a gondolat létrehozásának és érzelmi előjellel való megtöltésének, eszmévé való erősítésének, és az érvényesülés eszközeivel való ellátásának, azaz a kultúrának, a műveltségnek, művelődésnek a szabadságát jelenti. A liberalizmus teoretikusai az Ember alapvető jogai és szabadságai khartájában taxatíve próbálják felsorolni a szellemi szabadság, az emberi ész és értelem szabad érvényesülésének az alkotóelemeit: a lelkiismereti- és vallásszabadságot; a gondolat, az eszme alkotásának, szóban és írásban való terjesztésének, a gyülekezési-, sajtó- és egyesülési szabadsággal való biztosítását; a tudományos kutatásnak és művészi alkotásnak, valamint az ezekre való felkészülésnek, a tanulásnak, oktatásnak és nevelésnek a szabadságát; az önmegvalósítás, vagyis az egyéni és közösségi szellemi, művelődési értékek elsajátításának, megtartásának és fejlesztésének a biztosítására irányuló szabadságot. Valójában a

felvilágosodás, a humanizmus értékeinek az előző korokban is igényelt érvényesülését újítja fel és bővíti ki az egyéni, természetes közösségi, családi, hivatásrendi működési területéről az akkori értelmiség által vallott legszélesebb közösség, a *nemzet* határáig. Az a közérdek, amelynek erkölcsi szolgálatába a felvilágosodás az egyéni érdeket állítja, a nemzet, a náció érdeke minden szellemi vonatkozásában is. A szellem, a műveltség szabadsága tehát, a nemzeti szellem és nemzeti műveltség szabadsága, szellemi értékeinek a megőrzése és fejlesztése, köztük a legfontosabb az anyanyelv lévén, és a liberális mozgalomban döntő fontosságú nemzeti irodalomnak és költészetnek a szabadsága, azaz kényszer alóli mentessége.

A szabad polgár hamis eszménye

A racionalizmus igényeinek társadalmi megvalósítására törekvő felvilágosodás eredményeképpen az egész szellemi életet a mitizált szabadságeszme hatotta át: új vallás indult, a szabadság eszményének kultusza, és ennek szolgálatára szabadság-kultúra, és megvalósítására szabadság-civilizáció alakult. A *civilizáció*, a polgárosodás kifejezés elárulja, hogy a szabadság eszménye nem az elvont Szabadság, hanem annak konkrét társadalmi megvalósítója, a *szabad polgár* lett, úgy, ahogyan azt a humanizmuson felépült klasszicizmus racionálisan megfogalmazta. A civilizáció szabadságának alanya az Ember jogai és Szabadságai Chartában meghatározott egyén, *polgár*, a citoayen. A szabad gondolkodóknak az élettől, természettől és társadalomtól való eltávolodása miatt az általuk óhajtott világrend alapjául állított Ember fogalma egészében irreálisra sikerült, tudományos, elméleti absztrakció. A természet valóságában nem fordul elő olyan szingularista, individualista faj vagy egyed, amely az enciklopédisták ember-fogalmának megfelelő: európai, férfi, harminc éves, családtalan, értelmiségi, városlakó, független élőlény. Hogy a társadalom gyakorlatában ilyen egyedek összesen sem tesznek ki egyetlen százalékot, hogy egyáltalán nem jellemző a Homo Sapiensre, mert az emberi társadalom valójában nőkből és férfiakkból, legkülönbözőbb korú gyermekekből, felnőttekből és öregekből áll, hogy mindenki családi kötelékben születik és él, hogy a többség nem értelmiségi, sőt jogilag nem cselekvőképes és még legtöbbjüknek családjá létfenntartása érdekében keményen dolgoznia kell stb. stb. – egy ilyen szociológiai nonszenszre, abszurdumra építettek társadalompolitikai rendszert, és annak alapján indítottak mozgalmakat, szerveztek forradalmakat, vívtak véres, rémítő belső és külső háborúkat, ez és ennek társadalmi hatásai vitték a Homo Sapiens tízezer éves fejlődését a jelenlegi válságba. A szabadgondolkodók mentségére szolgál jóhiszeműségük, mert az antik római társadalom irodalmának tanulmányozása juttatta őket erre az eredményre, mert az a római jog, amely az ilyen jogalanyra épült, ezer évig példásan működött Bizáncban. Hogy a római magánjog cselekvőképes civise, a *pater familiae* a társadalmi gyakorlatban nem elszigetelt szingularista individuum, hanem az élő társadalom élő tagja, hogy a családi (háznépi, nagycsaládi) közösségnek a mandatáriusaként rendelkezik a családi, nem egyéni vagyonnal – az elkerülte a felvilágosodás jogilag képzetlen, a történelemben egyoldalúan tájékozott apostolainak a figyelmét. Hogy pedig elméletük elfogadását elősegítsék, az emberi társadalom fejlődéstörténetéből kihagyták a tényleges, valóságos, természetes közösség- és társadalomképződési vérségi rendszert, és úgy írták át a világtörténelmet, mintha az kezdettől fogva az ő elméletük individuumainak a műve volna. Az emberi közösségek kutatásával foglalkozó tudósok már a 19. században felfedezték ezt az egész emberi társadalmat válságba vezető végzetes tévedést, de akkorra a nagy forradalmak és a liberalizmus általános győzelme és az emberiségnek tagadhatatlanul jólétet hozó sikere már egészében átítatta a társadalmat, elméleti, gyakorlati, politikai és gazdasági vezetőinek a gondolkodását. Magam is készen vagyok arra, hogy Olvasóimban visszatetszést váltanak ki megállapításaim.

A nemzet abszolutizálása

A felvilágosodás *szabad polgára* nem *civis* vagy *burgius*, nemcsak városa vagy hivatásrendje keretén belül szabad és egyenlő polgártársaival, hanem az általa önként elfogadott legszélesebb természetes közösség, a nemzet egész vonatkozásában, azaz nem városi, hanem *nemzetpolgár*. (A nyugati műveltség egész területén a francia terminológia *nation* – magyarul: nemzet – kifejezés a használatos, a német és magyar *állam*, *állampolgár* kifejezés helyett.) Ennek a gondolati tartalomnak adott indulati, érzelmi töltést a *nemzet* eszményesítése, és kapta meg így kettős lendületét a liberalizmus, ahogyan ezt a romantika dualizmusa művészi formában kifejezi. A polgári szabadságot biztosító legerősebb társadalmi hatalom, a szuverenitás, a polgárok összességét, a nemzetet illeti meg. Erre a nemzetszuverenitásra, mint az egyéni szabadság biztosítékára épül fel a liberalizmus egész mozgalma. A nemzeti egység megteremtéséért indulnak éles elméleti és véres háborús harcok a magukat egy nemzethez tartozónak vallók áldozatos részvételével, a politikai egységgel rendelkező nemzetek ebből az egységből zárják ki azokat, akikkel a közösséget nem hajlandók vállalni. Az örökletes, karizmatikus uralkodótól elveszik és a nemzeti közösségre ruházzák a legfelsőbb hatalmat, a szuverenitást. A liberalizmus társadalmi harcaiban elmosódnak a határvonalak az evolutív és a revolutív haladási módok között, a társadalmi tények, a történelmi, politikai és gazdasági fejlődés a liberalizmus ideológiai szemléletén át áldozatos harcra mozgósító, szubjektív, sarkított, túlzó, romantikus képpé állnak össze, magasztos lendületet adva a haladásnak. A ferde társadalomtörténeti szemlélet, a racionalitás, észszerűség rangjára emelte a maga egyoldalúságát: a francia nemzet – például – a maga római, republikánus öntudatában idegen barbár hódítónak tekintette a Franciaországot alapító és ezer éven át fenntartó frankokat, és szent kötelességének érezte ezek ivadékainak, királynak és arisztokráciának fizikai kiirtását.

c) Az írott alkotmány bálványa

Az írott alkotmány bálványozása

Az állami kényszerhatalom – a francia-angol kifejezéssel, *national*, azaz nemzeti – szervezésére és szerveinek működésére vonatkozó szabályok összessége az *alkotmány*, és ekként az alkotmány határozza meg a kényszerhatalom alávetettjeinek a szabadság-körét. A liberalizmus teoretikus tudósai ezért a szabadság megvalósulásaként állították az alkotmányt a társadalom elé, és így lett az *Alkotmány* a filozófusok, publicisták, irodalmárok, költők és képzőművészek számára a szabadságkultusz céljává, eszménnyé, társadalmi istenséggé. A társadalom egészének együttes működését az abban érvényesülő szabályok teszik lehetővé. A közhatalom és alávetettjeinek az egymáshoz való viszonyát és együttes életét az alkotmányjog szabályozza, ezek határozzák meg a szabadságkörét, a kényszer alóli mentesség cselekvési körét. Ez minden emberi együttélés esetében, minden közösségben így volt: alkotmány nélkül nem létezik emberi együttélés, sem család, sem közösség, sem állam. Éppen azért, mert az alkotmányszabály minden közösségben láthatatlanul jelen van, a szocionómiában járatlanokban kételyek támadnak az alkotmány létezése felől. Az ókori Rómában ateistaként üldözték a keresztyéneket, mert istenük nem volt látható, a katolikus abszolút monarchia alattvalói is úgy érezték, hogy a felettük gyakorolt hatalomnak nincsenek korlátjai, mert ezek nem voltak *expressis verbis*, írásban kifejezve. És ahogyan a világ feletti Isten, minden érték elvont összessége, foghatatlansága miatt nehezen érthető és magyarázható, ezért a gyarló ember bálvánnyá, foghatóvá faragja – a szabadságot biztosító alkotmányjogi szabályokat is csak írott formában érzi valóságnak. Így szűkült le a hatalom működésére vonatkozó minden szabály összességét jelentő alkotmány fogalma a *chartara*, az idevonatkozó normák írásos kivonatára. A szabadságmozgalmak minden híve, a forradalmi vezérektől a jámbor szimpatizánsig egy ilyen írott alkotmány-okmány kiharcolását érezte legfőbb kötelességének, úgy a katolikus nemzetek, mint a példájukon felbuzduló

protestánsok. Ugyanis az értelem hegemoniáját hirdető racionalizmus tudományos módszereivel annyira kibővült a Homo Sapiens ismert világa, hogy az abban való eligazodáshoz már nem volt elegendő a 16. században megfogalmazott értékrend, és az új lehetőségek tetszés szerinti felhasználására bővíteni kellett a szabadság fogalmi körét a katolikusok által támasztott igények határáig. De csatlakozott Európa protestáns értelmisége is a francia vezérletű szabadságmozgalmakhoz, és charta keretei közé szűkített írott alkotmányt követelt magának a sokkal bővebb, évszázadok óta ténylegesen működő saját szokásjogi szabályai helyett

A demokrácia vágyálma

A liberalizmus célja a polgár szabadságának, kényszerhatalom alóli kivételezésének a biztosítása volt, ez pedig logikailag a kényszerhatalom korlátozását jelenti. Nem törekszik akráciára, a kényszerhatalom megszüntetésére, hiszen ez a szabadság lehetőségének a megszűnését vonná maga után. A legfelső kényszerhatalom *abszolút* voltát szünteti meg azzal, hogy a szuverenitást nem fogható, társadalomfeletti, fizikai személynek adja, hanem az általánosan elfogadott, legszélesebb társadalmi közösségnek, az eszményített, tehát foghatatlan nemzetnek. Bevallott akarata az autokrácia (egyéni uralom) és az arisztokrácia (kiválóak uralma) legkülönbözőbb változatai helyett a *demokrácia* (ez a felvilágosodás terminológiája szerint nem népuralom, hanem *nemzeturalom*) megvalósítása. A főhatalmat a nemzet által választott egyéni és testületi szervek gyakorolják, melyeknek egymáshoz és a nemzet tagjaihoz való viszonyát az alkotmány szabályozza, mindegyik hatáskörének a pontos megállapításával. A francia szabadgondolkodók – félreismerve az angol alkotmány mintául szolgáló rendelkezéseit – a közhatalmi funkciók, a törvényhozás, végrehajtás és bírászkodás tevékenységének egymástól való elválasztásában és egymástól való függetlenítésében látták a társadalmi szabadság garanciáját, és erre az elvre építették fel alkotmányrendszerüket. Külön elvi szabályt nem alkottak a közhatalomi szervek hatáskörének hierarchikus megosztására, mert ez a középkorban kialakult rendi autonóm jogok egyenlősítésével maguktól megvalósult a társadalom gyakorlatában. A rendiség minden változata, az ösiség (avicitas), jobbagyság és hűbériség minden formája, a városi, hivatásrendi, céhi szabadalmak egész jogegyenlőtlensége eltörlendő akadálya volt a *jogegyenlőséget* igénylő általános, polgári szabadságnak.

Az írott alkotmány győzelme

Az egész társadalom, a nemzet minden tagjának – minden hatalom – birtokosnak és minden alattvalónak – egymáshoz való jogi viszonyát, és mindegyiknek a hatáskörét tartalmaznia kell *írásban* annak az alkotmánynak, amelynek megalkotására, a legnagyobb emberi áldozattal megvívandó szabadságharcra mozgósította a liberalizmus a nyugati keresztyén értékrend minden elfogadját. A harc teljes sikerrel járt, és a 19. század közepére a szabadelvűség versenytárs nélküli uralomra jutott a Földön, a század végére pedig a Föld minden nemzete alkotmány által korlátozott hatalom alatt élt.

Az írott alkotmányok tartalma

Két évszázad elméleti vitáiban, forradalmi és háborús viszályaiban kikristályosodtak a liberalizmus eszméinek megvalósulását biztosító *alkotmány* írásban rögzítendő tartalmi követelményei:

- A charta bevezetése rendszerint a *szabadságjogok* elvi felsorolását és általános érvényesülésük követelményét tartalmazza.
- Utána az *államforma* rögzítése következik, bár ez csak a revolúció eredményeként született államok (nemzetek) esetében bír jelentőséggel. Ugyanis az államforma két alternatívája, a monarchia és a republika – magyarul sajnálatos hibás kifejezéssel köztársaságnak mondják – között csak az államfő kiválasztási módjában van a különbség: a monarchiában örökléssel, a

respublikában pedig választással töltik be az államfői funkciót. Hatalma mindkét államforma esetében korlátozott, sőt – rendszerint – a monarhák hatalmi köre szűkebb a köztársasági elnökökénél.

- A szabadságjogok biztosítékául a továbbiakban a közhatalmi funkciók megosztását írták elő a liberális alkotmányok: a *törvényhozás* ellátását *népképviselői országgyűlésre* (parlamentre) bízták, a nemzet-szuverenitás szervezeti ellátásával együtt.
- A *végrehajtó hatalmat* az országgyűlések *felelős minisztériumra* ruházták, alájuk vetve az állam teljes kormányzatát és igazgatását, minden fegyveres hatalommal együtt.
- Az *igazságszolgáltatást* a másik két közhatalomtól *független bíróság* gyakorolja.

Minden alkotmány-charta igyekezett alkotmánybiztosítékok intézményeivel kizárni minden joggal való visszaélési lehetőséget.

Persze az írott (szimultán, charta) alkotmányok csak nagyon kicsi részét, valójában csak a töredékét tartalmazzák a tényleges alkotmányjogi, vagyis a közhatalom gyakorlására vonatkozó szabályoknak, hiszen azoknak túlnyomó többsége soha írásba nem foglalt szokásjogi szabály.

2. A demokrácia, a nemzeturalom megvalósítása felé

a) A szellem mozgósítása

A szabadkőművesség hatalma

A *szabadkőművesség* volt a szabadságmozgalmak elméleti, ideonómiai megalapozója, az eszme elterjesztője, népszerűsítője és a modern emberiség közvéleményében elfogadtatója, a megvalósításra indított mozgalom szervezője, irányítója, minden társadalmi megmozdulás, gyülekezés, tüntetés, szövetség, forradalom és háború kezdeményezője és vezetője. Nyilvánvaló, hogy a szabadkőművesek egyénként vagy közösségként, fizikailag nem voltak ott mindenütt és mindenben, de mozgalmi eszméjük mindenütt jelen volt és hatott, még akkor is, ott is, ahol a tényleges cselekvők esetleg nem is tudtak a szabadkőműves mozgalom létezéséről. A mozgalom titkos lévén sohasem mutatkozott meg őszinte valóságában a nyilvánosság előtt, sem maguk, sem elvtársaik és párthíveik, sem ellenségeik nem ismerték soha a szabadkőművesek működésének teljes valóságát, tehát ezt soha nem is írhatták meg. Ennek ellenére áll a tételünk: a szabadságmozgalmak diadala azonos a szabadkőművesség diadalával, óriási erényei és hibái, gyönyörű eredményei és borzasztó tévedései is mind azonosak.

Zsarnokság a Szabadsággal szemben

A szabadságeszmény ideonómiája, törvénytana, a liberalizmus eszmei értékrendjének az alapja nem igényelt új közvetlen kultuszt magának. Hívei megelégedtek a Szabadságnak, mint minden jó, igaz és szép megvalósítására lehetőséget adó állapotnak kinyilatkoztatásával. Logikailag negatívumot, kényszerhiányt jelentvén nem lehetett a minden eszmei szuperlatívusz magaslatát pozitív irányban kimerítő, ibérikus (barokk) koreszme ideálját felülmúlni. Ezért a Szabadság hittana a dialektikának már a Teremtéskor alkalmazott módszerét újíttotta fel, a Jó és Gonosz Tudásának módszerét: a barokk ábrázolta Szépnél nem lehet szebbet kifejezni, de közvetve, kontraszthatással érzékeltetni lehet, ha mellé Rútát állítunk. Így került a minden emberi vágyat betöltő Szabadság mellé a minden gonosz forrása, a Zsarnokság (tirannia) minden intézményével, társadalmi, hatalmi, művelődési és gazdasági velejárójával. Az abszolút monarhia, a bigottság hierarhikus egyháza, a születési és vallási kiváltságokon nyugvó társadalmi rend és az elnyomás egyéb eszközei mind a zsarnokság velejárói. Az már csak didaktikai fogás volt, hogy a Gonosz Zsarnokság mögé értelmi

szerzőként a jezsuitizmust állították, hiszen valamit okul kellett állítani. Az alkotmányos polgári szabadságot ígérő Respublika pozitív, sarkított fénye meggyőzőbb, ha mellette ott a negatív pólus, a sötét árnyoldal, a Gonosz Zsarnokság, a tudatlanság, az elmaradottság, a klerikális és monarhikus reakció, a jezsuitizmus és annak velejárói. Persze most évszázadok múlva már könnyen megállapíthatjuk, hogy a szabadság vallásának prófétái nagyon is eszményük monizmusáról, egyedüliségükről voltak meggyőződve, egyáltalán nem voltak a dualizmus hívei, nem tartották tényleges, ellenállhatatlan erőnek a gonosz Zsarnokságot. A dialektikus módszer alkalmazása – mint a klasszika racionális valósága mellé a szentimentalizmust társító romantika forradalmi hőstettek mozgósító sikere bizonyítja – eredményes volt a szabadság hittételeinek megfogalmazásában is.

A jezsuiták is beálltak az új mozgalomba

A szabadságeszme a lélek léletterületéről a szellem területére, a kultuszból a kultúrába átkerülve a szabadság megvalósításának művelődési eszközeinek a megalkotását igényelte. Milyen erkölcsi, társadalmi szabályozást, milyen tudományos igazság kutatását és megfogalmazását, milyen esztétikai formában kell a társadalom elé állítani, hogy az a szabadság kivívása érdekében a legnagyobb áldozatokkal járó harcot is vállalja. Valójában a 18. században a szabadelvűség annyira nyilvánvaló volt a nyugat-európai értelmiség előtt, hogy egyszerűen nem volt ellenfele. A mumusként állított jezsuitizmus már képtelen volt bármiféle ellenállásra – akármennyire is állította ezt a felvilágosodás – nem mintha legyőzték volna, hanem azért, mert feladat nélkül maradt, már nem volt miért harcolnia, hiszen rendeltetését, a hierarhikus katolicizmus helyreállítását már az előző században betöltötte. Jellemző, hogy a 18. században a Jézus Társasága tagjai már annyira „jeszuiták”, hogy nem harcolnak a nyilvánvaló haladást hozó racionalizmus ellen, felismerik, hogy a jövő a liberalizmusé, és tudósként, íróként, „odaadó” szolgái a felvilágosodásnak, a haladásnak, az elsőrendű koreszme, a nemzeti öntudat történelmi és irodalmi kiépítésének. Feladják a materialista világszemlélettel szembeni állásfoglalásukat, nem tagadják többé, hanem a platoni realizmusra hivatkozva semleges hallgatással viszonyulnak a kérdéshez. Céljaik érdekében hasznosnak becsülvén elfogadják a szabadgondolkodóknak a közvéleményben már győztes társadalomelméletét, a természetes, vérségi, társadalomképződési rendszer helyett a mesterséges, polgári, „contract social” elvét, és ennek megfelelően átírják a keresztyén egyház történetét, azaz a világtörténelmet. Nemcsak a pápaság egyenes vonalú fejlődését Szent Pétertől a 18. századig – a legitim egyházat elhagyó szakadárnak minősítve a keleti kereszténységet és eretneknek, az egyház ellenségének a protestánsokat – de középkoriasítva az újkor, a Tridentinum újkori intézményeit is. Nemcsak a pápaságot minősítették haladónak visszamenőlegesen, de minden papi fejedelemséget is legitimizáltak. Felmondták a hitelvi szövetséget az abszolút monarhiával, retrográdnak minősítve a pápával szembenálló világi uralkodókat. A nemzeti mozgalmak által elvárt nemzeti szentek „hagyományait” ültették vissza a régmúltba. A vadonatúj alapított püspökségek már több százévesként kezdték meg a működésüket. A legértékesebb levéltárak az egyháziak voltak, az ottani kutatásokat és forráskiadványokat tetszésük szerint végezheték a jezsuiták és tanítványaik, készen adva mindent a nemzeti történetírások számára. A szabadgondolkodók és a nemzeti eszme ideológusai, történetírói, költői és prófétái örömmel használták fel a készen tált történelmi dokumentumokat. Hogy ennek milyen következményei lettek a Homo Sapiens művelődéstörténetében, az meglátszik az utána következő évszázadokon. Mindenesetre, a jezsuita rend valóban betöltötte hivatását, meg lehetett hát szüntetni. 1759 és 1772 között – Portugálián kezdve és az Ausztriai Egyesített Monarchia Birodalmában és a Szentszéken végezve – a katolikus országok sorra betiltották a Jézus Társaságát. Az erkölcsi ítéletet a jezsuiták felett a nem katolikus Oroszország és Poroszország mondták ki azzal, hogy *nem* tiltották be, hanem iskolarendként megtartották: a jezsuiták működésében tehát nem a katolikus hitbuzgalmi

tevékenység bizonyult károsnak, hanem a keresztyénséggel össze nem férő politikai törekvésük. Tudományos és nevelői tevékenységük pedig egyenesen pozitívnak bizonyult, sőt kíváncsnak tűnt a felvilágosodás érdekében. A jezsuiták példájára a többi szerzetesrend tagjai pedig egyenesen élenjárók a szabadkőművesek vezetése alatti felvilágosodás mozgalmában.

b) Az amerikai főpróba

A forradalmak főpróbája: az amerikai szabadságharc

A szabadság megvalósításának művelődési előkészítésében, a társadalmi akaratnak meggyőzéssel az új társadalmi rend kivívására való mozgósítása tehát sikerrel járt, következhetett az anyagi kivitelezés, a szabadság testét megalkotó forradalmi alkotmány. Bár Európa egész társadalma készen állott a felvilágosodás eszméinek gyakorlatba ültetésére, a hatalom legfelső gyakorlóit már nyíltan vagy titokban mind szabadkőművesek voltak, a szervezők óvatosságból még egy főpróbát tartottak az európai forradalom előtt: az amerikai szabadságharcot. Az észak-amerikai bennszülöttek nélküli kontinens társadalomfejlődéstörténeti vákuum, a kizárólag szabad bevándorlókból, tehát hagyománynélküli kozmopolitákból állók társadalmában nem volt semmi forradalom által lerombolandó tradíció, kitűnő megvalósítási területül kínálkozott a szabadságesezmék politikai megvalósítására. Látszólag szeszélyes véletlen, hogy a francia szabadgondolkodók mintaállama, a brit alkotmányos monarchia az első liberális szabadságharc ellenfele, szövetségese pedig – *horribile dictu* – éppen a francia abszolút monarchia. Érthetővé válik azonban minden, ha megtudjuk, hogy az amerikai gyarmatok szabadságmozgalmának vezetői, Franklin, Washington, Adams, Jefferson és a többiek, valamint a francia király miniszterei, Choiseul, Aiguillon, Necker és a többiek, de maga XVI. Lajos király is, mind szabadkőművesek, akik sokszor nem is tudják, hogy az ellentétesnek látszó intézkedéseknek ugyanazok a sugalmazói. Mindenesetre az amerikai szabadságharc sikerrel járt, és 1787-ben megszületett az újkori történelem első republikánus alkotmánya, az Észak-Amerikai Egyesült Államok nemzetének szuverén hatalma működésére vonatkozó szabályok chartája.

A szabadság kényszerhatalom nélkül csak ábránd

Az egymással önként szövetkező, magukat a saját szervezett hatalmuk alá önként adó, minden társadalmi kötelektől mentes szabad polgárok valóban megalkották az egyéni szabadságot biztosító alkotmányt. Valójában csak a családi és a gyülekezeti kötöttségek – a túlnyomó többség ugyanis eklézianus, protestáns volt – estek a szabadság áldozatául, anélkül, hogy a szabadság *mennyiségileg* gyarapodott volna a hagyományos európai rendszerekkel szemben. Az amerikai, politikai fejlődés *akratikus* jellegű volt, és ennek folytán a kényszerhatalom mennyisége olyan minimumra csökkent, hogy még a közrendet, az élet- és vagyonbiztonságot sem volt képes megvalósítani. Nyilvánvaló, hogy a kényszerhatalom csekély volta esetén az alóla való kivétel, a szabadság is csak csekély lehet. Ennek folyománya az amerikai típusú alkotmánnyal rendelkező országokban az alattvalók részéről a közügyek iránti nagyon csekély érdeklődés, hiszen az állami szervek hatásköre alig érinti a polgárok mindennapi életét.

Rabszolgaság az egyenlőség rendszerében

Az újkori liberalizmus szerint a szabadság elengedhetetlen eleme az *egyenlőség*. Ezt százszázalékos mértékben megvalósította az USA alkotmánya: a társadalom minden tagja egyenlő lévén, aki nem egyenlő, az nem tagja a társadalomnak, az nem ember. A bennszülött indiánok egyszerűen társadalmon kívüli, természeti élőlények, mint sok más állatfaj. Az Afrikából behurcolt néger rabszolgák pénzén vásárolt igás állatok. A francia szabadgondolkodóknak a társadalmi valóságtól való elrugaszkodottsága frappánsan mutatkozik meg legsikeresebb alkotásuknak, az

Emberi Szabadságjogokat biztosító amerikai alkotmánynak ebben az abszurdumában: másfél évezreddel azután, hogy a kereszténység Európában a rabszolgaságot megszüntette, a Szabadság Birodalmában akkor szilárdították meg, és csak emberöltőkkel későbbben – éppen az elnyomást szimbolizáló brit főhatalom hatása alatt – szüntették azt meg.

c) *A Francia Forradalom, avagy Marianne házassága*

A forradalom cinizmusa

A világtörténelmi fordulópontnak elnevezett francia forradalomról és annak okairól már eddig is áttekinthetetlen tömegű írásmű készült, és logoklűszmája továbbra is árad. Abban a meggyőződésben, hogy minden Olvasóm sokkal jobban ismeri a Forradalom lefolyását, mint amennyire szükséges, mi csak a közérdekű fejlődésvonal, a nemzeti szabadság-eszme racionális megvalósulásának akkori kísérletével foglalkozunk. Kétszáz év távlatában már kibontakoztak ennek az eseménynek a társadalomtörténeti körvonalai és arányai. Először is szó sincs semmi világtörténelmi fordulatról, mert a francia forradalom – bármilyen jelentőséget is tulajdonítanak neki – egyáltalán nem volt fordulat, hanem nagyon is beleillett az emberiség fejlődéstörténeti folyamatába. Másodszor a francia forradalom csak kezdeti része a szabadelvű eszméket társadalmi gyakorlatba ültető negyedszázados, (1789-1814) kétségkívül nagy jelentőségű világtörténelmi eseménysornak, hiszen a valóságban a szabadság intézményei Bonaparte Napóleon uralkodása alatt valósultak meg. Harmadszor pedig megdöbben kétkezdéssel olvassuk a francia forradalom okairól szóló fejtegetéseket, úgy a rokonszenvezőket, mint az ellenzőket. Előttünk világos, hogy a francia forradalom egyszerűen a kitűnően szervezett propaganda természetes folyamánya volt, és soha nem létezett sem az a társadalmi nyomor, sem a hatalmi elnyomatás, amelyeket a korabeli és későbbi publicisztika kiváltó okokként szokott emlegetni. A vesztfáliai béke után, különösen a spanyol örökösödési háború befejeztével Franciaország annyira meggazdagodott, hogy lakosai minden más európai országénál jobb anyagi viszonyok között éltek. Hogy a nép nyomoráról írtak az arisztokrata széplelkek és az anyagi nélkülözést hírből sem ismerő szabadgondolkodó értelmiségiek – az természetes, hiszen ezzel lehetett a gazdag polgár lelkiismeretére legkönnyebben hatni. Hogy az udvar pazarlása, esztelen költségei valamiben is ártottak volna a francia népnek, az teljes képtelenség, hiszen a pazarlással csak a már megtermelt jövedelmet forgatták vissza, mindenki javára, a társadalomba. Különben is az egész udvar a királlyal és a főnemességgel együtt már évtizedek óta a szabadkőművesség befolyása alatt állott annyira, hogy ezek képesek voltak a közvélemény számára elfogadhatatlan viselkedésre rávenni az egész abszolút monarchikus és feudális rendszert, hogy a revolúció ellenfele, a tiránia kellően feketére festhető lehessen. A valóság az, hogy a gazdag francia polgár élni akart a vagyona adta lehetőségekkel, és azért támogatta a szabadgondolkodó értelmiség törekvéseit, a buta, okatlan és tehetetlen nemesség megalázó fennhéjázásától való szabadulásra. Franciaországban, mint katolikus államban, a humanizmusnak nem volt olyan alkalmja a természetes társadalmi megvalósulásra, mint a protestánsok alkotmányos monarchikus rendszerében, ezért kénytelen volt a forradalomhoz fordulni, és nyilvánvaló volt, hogy a humanizmus kínálta antik római, brutusi respublica volt számára a vágyott, megvalósítandó modell. Az pedig, hogy a francia forradalmi republikanizmus gyökeressége az ezerkétszáz évvel azelőtti frank hódítást és államalapítást is megsemmisítendőnek és minden következményével együtt a társadalomból kiiktatandónak hirdette meg, az a francia politikai fejlődés egyoldalúan feudális voltával magyarázható. Hogy a francia burgius szabad római civist akart játszani, *nemzetpolgár* (citoyen) szerepében, az a forradalmat kitűnően előkészítő meggyőzési hadjárat, propaganda kétségtelen eredménye, a logokrácia első, világtörténelmi jelentőségű győzelme. Ma már nem értjük, miért kellett

a ráció minden eszközével tudatosan, jól és összehangoltan szervezett, előkészített és kivitelezett forradalmi cselekményeket öntudatlan népi spontaneitásnak feltüntetni. Lehetetlen, hogy akkor ne vette volna észre Párizsban senki, hogy a nincstelenekből forradalmi nemzetőrezredek sora szerveződik, hogy ezek drága egyenruhát és még drágább fegyvereket kapnak, amíg Európa egyik legerősebb hadereje, a francia király hadserege egyszerűen nem vesz részt az eseményekben. Hogy a szerencsétlen XVI. Lajos mikor dőbrent rá – ha egyáltalán rádöbrent életében – hogy ő a szabadkőműves páholy lakomáján nem asztalhoz tessékelt vendég, hanem terítékre helyezett, elfogyasztandó fogás, annak nincs jelentősége. Tény, hogy ő éppen úgy szabadkőműves, felvilágosult uralkodó volt, mint sógora, Kalapos József az Egyesített Monarchiában, ő is remek haladó reformokat akart megvalósítani népe boldogulására, de a francia szabadkőművesség forradalmat akart, és ehhez nem felvilágosult uralkodóra, hanem népellenes zsarnokra volt szüksége.

A forradalom szertartásai

1789 és 1792 között, az események első szakaszában Franciaország alkotmányos monarchiává alakult: legitim országgyűlés, a nemzetszuverenitást és az Ember szabadságjogait biztosító alkotmány az ösiség eltörlésével, jogegyenlőséggel, sajtó- és gyülekezési szabadsággal, felelős minisztériummal együtt. A második szakaszban, 1792 és 1799 között először eltörlték a barbár frank monarchiát és nemességet, majd „helyreállították” az 5. században megszüntetett Római Impériumot: az oktan keresztyénség helyett az Ész-kultuszán felépített Szabadság-vallás, észszerű hittannal, magas tanultságú, értelmiségi prófétákkal és apostolokkal, racionális mártírológiával, patológiával és legendáriummal, valamint új időszámítással és naptárral. Az új ceremóniák végzésére, az új vallás áldozatainak bemutatására – rendszeres emberáldozatot mutattak be guillotin-oltáron, hétköznapiakon arisztokratákat és papokat – ünnepnapokon pedig forradalmárokat, Szabadságisten fiait végezvén ki – hierarhikus papságot szerveztek az antik római reszpublika nagy személyiségeit utánzó gazdag párizsi ügyvédek, vendéglősök, mindenféle vállalkozók és más népvézek kényszerhatalmat is gyakorló főpapságával. A római szenátus hatáskörét, azaz a legfőbb közhatalom gyakorlását Párizsban előbb több százas, majd több tízes létszámú testületek látják el, utána már csak néhány tagból álló direktórium, végül konzulok triumvirátusa. Azaz csak látná el a közhatalmat, mert ami annak idején Rómában évszázad alatt zajlott le, az Franciaországban néhány évre sűrűsödött össze, mert a belső közrend fenntartására és a külső fegyveres támadások ellen felállított forradalmi hadsereg természetszerűleg lett a közhatalom birtokosa, és csak Caesarra várt, hogy imperátora ténylegesen gyakorolja is a legfelső központi hatalmat, nem korlátolt monarchikus formában, hanem korlátlan autokratikus rendszerben. A felületes szemlélő azt hangoztatja, hogy a Forradalom rengeteg terror, könny és vér árán sem valósított meg semmit, oda tért vissza, ahonnan elindult. Igen, a lépcsőkanyar, amelyhez érkezett, olyan, mint az előző, de egy emelettel feljebb van a történelemben.

A forradalom színjátéka

A francia forradalomról nem lehet hétköznapi módon egyszerű, prózai kifejezésekkel szólni, mert szürke festékekkel nem lehet szivárványragyogást ábrázolni. Párizs színpadán Szabadság-Isten misztériumjátéka, klasszikus, világtörténelmi sorsdráma előadása folyik. Az Iliász hellén személyei helyett a Senatus Populusque Romanus alakjait személyesítik meg 18. századi francia szabadgondolkodók hiteles ábrázolásában. Az istennőt Franciaország jelképe, Marianne alakítja, aki előbb vidám, energikus fiatal polgárlány, majd a végén a sorsdráma modern vígjátékká alakul, és Marianne szerepét konkrét életművésznő fejezi be, a többgyermekes családjában, a független nagyvilági hölgy, akinek fejére a frígiai sapka helyett császárnői korona kerül. Azaz nincs vége a történetnek, hiszen Marianne menyegzőjével csak a házasság előjátéka zárul le, a tulajdonképpeni élet azután kezdődik.

Nekem jobban tetszik a történet magyar népmesei változata: Marianne királykisasszony férjhez menni készül. Mindenféle kérő ott tolong körülötte, pipogya herceg, fiatal diák, költő, elismert tudós és művész, gazdag bankár és szegénylegény, kalandor, szemfényvesztő, demagóg népszónok és mindenféle szerencselovag. Mindenki ajándékkal jön, vagyonnal, ékszerrel, ranggal, szép szóval és mindenféle ígérettel, nem riadva vissza attól, hogy sikertelenség esetén fejük karóra kerül, újabbak jönnek, és utána férfias bátorsággal, valóban római jellemként hajtják fejüket a guillotin alá. Marianne – nem annyira a csinos uniformisnak, hanem inkább a kérő ígért ajándékának engedve – katonát választ férjül, a világhatalomra pályázó Polgár fiát, nem a mesebeli szegény özvegyasszonyét. Nem csoda, hogy Marianne számára a legáhíttabb jegyajándék a Gloire, a katonai dicsőség, merthogy a Roland-ének maradt egyedül a francia hősiesség eposza, hiszen Franciaország a keresztes háborúk óta sehol semmi katonai diadalt nem aratott. Háborúskodással zsúfolt történetírása nem egyéb, mint a dicsőség utáni vágy kifejezése, mert háborúi dicstelének voltak, tiszta győzelmet soha nem arattak. Most nyílt alkalom arra, hogy a vereségeket a gentilikus arisztokratáknak és pipogya uralkodóiknak a számlájára írják, mert – íme! – a forradalminak mondott francia nemzeti hadsereg, ha méltó vezért kap, diadalt diadalra arat. Szilárd fundamentumra épülhet így a *nemzeti öntudat*, a szabadságeszme korszerű, 19. századi hordozója.

IV. A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD

1. Az eszmék kivitelezője: Napóleon

Napóleon a koreszme megtestesítője

Bonaparte Napóleon impériuma, bár elméletileg az antik Róma kontinuitása akart lenni, a gyakorlatban a Homo Sapiens Antropus nagy újkori igényének, a racionalizmusnak a társadalmi megvalósulása lett, annak minden erényével és hibájával együtt. Nem ment vissza az ókorba, még a középkorba sem, hanem a nyugat-római legitimitáson felépült germán-karoling impériumot 19. századira korszerűsítette, magába építve a szabadelvűség minden észszerűen megvalósítható intézményét. Annak idején a Károlyok, Ottók, Henrikek, Frigyesek nyugati császárságának és hódító politikájának minden anyagínál szilárdabb erkölcsi alapot biztosított az uralkodó eszme, a Confederatio Christiana-t fenntartó keresztyénység sikeres szolgálata; most pedig a 19. század eszméjének, a nemzeti szabadságnak az uralomra juttatása nemcsak erkölcsi alapú célt ad Napóleon császárságának és hadjáratainak, hanem minden nyugati nemzet szövetségesévé is teszi. A koreszme szolgálatára képtelen, tehát császárságra alkalmatlan a bécsi Imperator Semper Augustus, népei sem képesek egységes nemzetté tömörülve impériumot alkotni, Napóleonnak és a franciáknak kell hát jönniük. Hogy pedig az emberi értelem, a józan észszerűség, a felvilágosodás társadalmának megvalósításáért vívott háborúk hajtóereje a franciák hiú Gloire-vágya volt, az nem egyéb, mint a materializmus meggyőző tagadása és a racionalizmus tévút voltának bemutatása.

Napóleon zseniális megvalósításai

A forradalmat könnyű elkezdni és sikerre vinni, de nagyon nehéz befejezni. A „zsarnoki hatalmat” könnyű megdönteni, ha előzőleg a propaganda lerontotta a hitelét, de nehéz az új hatalomnak új tekintélyét kiépíteni. Könnyű a múltat lerombolni, mert rombolni mindig könnyű, de

nagyon nehéz a romokra újat építeni. Bonaparte Napóleon zsenialitása – azaz az akkori francia értelmiség kiválóságainak a Napóleon zsenialitását felismerő bölcsessége – a világtörténelem más forradalmáraival, szabadsághőseivel és „új világot építő” diktátoraival való összehasonlítás alapján bizonyosodik be, mert egyáltalán be tudta fejezni a forradalmat, ami például Latin-Amerikában kétszáz év óta senkinek sem sikerült, vagy pedig minden alávetett és érdekelt könnybe, kínba, vérbe, gulágra, krematóriumba kényszerített milliók nem szűnő panasza és átká kíséri a szellemi és erkölcsi törpék akarnokságát. A történetírás könnyedén Brumaire 18-cal zárja le a forradalmat azzal, hogy Bonaparte tábornok szétágyúztatja az utcai tüntetést Párizsban, mintha ez valami nagy tett lett volna. A későbbi forradalmak tapasztalatai alapján azt mondhatjuk, hogy ez az ágyúzás csak olyan volt Napóleon részéről, mint amikor a verekedő falusi legények egyike elkiáltja magát: „Álljon meg a verekedés! Leesett a kalapom...”, mert nem a szegény kiéhezett tüntetők folytatták a forradalmat, hanem azok, akik mögöttük álltak és az utcára küldték őket. Sokkal nagyobb és nehezebb feladatot oldott meg Bonaparte Napóleon a forradalom megszüntetésére, hiszen a *demagokrácia* kiváltó okait szüntette meg. Eredménye nemcsak az úgynevezett forradalmi vívmányok megszilárdulása és állandósulása volt, hanem a társadalomnak ezekhez a vívmányokhoz való *békítése*. A Vendéi-parasztláadás nem a parasztok leverésével, hanem a parasztság rendi alávetettségének a megszüntetésével ér véget: a parasztság szabad polgárrá lett, szilárd, öntudatos hordozójává az egész nemzeti szabadságeszmének. A hívő keresztyéneknek visszaadta papjaikat és templomaikat – az egyházi vagyont és hatalmat azonban nem állította vissza – ez még a pápát is megbékítette, és a római hierarhikus egyház történetében példátlanul az első konzulra ruházta a püspökök kinevezési jogát. A gentilikus arisztokráciát hazahívta az emigrációból, csak az általános jogegyenlőség elvét kellett elfogadniuk, és ami az új politikai rendszereknek a legritkábban szokott sikerülni, következetes elvszerűséggel biztosította minden ember számára a társadalmi sikerre és felemelkedésre az egyenlő lehetőséget. Nemcsak minden katonája „hordta tarsolyában a marsallbotot”, a polgári közszolgálat útja is nyitva volt mindenki számára, és – ami talán a legnehezebb – a tisztességes munkával való vagyonszerzés lehetősége is. Helyreállította a közrendet, a külső és belső élet- és vagyonbiztonságot, megszilárdította, állandósította és más országokban is elterjesztette a forradalom vívmányait, az alkotmányos szabadságjogokat, sőt képes volt továbblépni és racionalizálni azt, ami a társadalomban valóban racionalizálható: a belső jogrendet, hogy az mindenki számára könnyen kiszámítható és hozzáférhető lehessen, kielégítve ezzel minden polgár örök igényét. Nemhiába mondta legnagyobb alkotásának a *Code Napoleont*, a polgári törvénykönyvet, amely valóban a szabadság és egyenlőség elveinek érvényesülését biztosítja a polgárok számára, nem a látványos charta-alkotmány által statuált politikai jogok terén, hanem a kényszerhatalom alóli kivétellel az alattvalók életét lehetővé tévő szabadságzónában. Nem csoda, hogy minden francia lelkes odaadással fogadta el maga fölött a császárság uralmát, hiszen az a békés polgárnak vágya szerinti életlehetőséget, a kalandvágyó fiatalságnak pedig dicsőségszerzési lehetőséget adott.

Ami elmaradt

A forradalom igényeiből és vívmányaiból csak annyi maradt – és ez nagyon sok – amennyit Napóleonnak sikerült társadalmi gyakorlatba, jogintézménybe ültetni. A „népakaratnak” választás, azaz szavazás útján való érvényesítése módszerét azonban hosszú kísérletezés után sem sikerült megtalálni. A vagyoni, értelmi és életkori cenzus mércéjének le-felszállítása nem hozott eredményt, sőt a nyílt szavazás – titkos szavazás kérdése sem oldódott meg megnyugtatóan. A 20. századi diktátorok pedig csúfsággá diszkreditálták a népképviselői választásokat a jelölések cinikus befolyásolásával.

Napóleon külső megvalósításai

Természetes, hogy Napóleont ott fogadták felszabadító hősként, ahol nemcsak a polgári szabadság hiányzott, de annak társadalmi alapja is, a nemzeti egység: Itáliában és Katolikus Germániában. Bármennyire hihetetlen is, de Németországban Napoleonig még fennállott és működött vagy húsz papi fejedelemség, tényleges egyházi tartományuraság az invesztitúra-harcok, a Worms-i konkordátum (1122) óta, átvészelve a reformációt és a vesztfáliai békét. Szekularizálásuk – ezt szokás az „egyház és állam elválasztásának” nevezni – és korszerű polgári államhatalom alá juttatásuk volt a szabadságeszmék első nagy közép-európai diadala. Magát a szabadságeszme megvalósulását is gátolta a Germán Birodalom irracionális sok száz részre tagoltsága, a nemzeti egység legnagyobb akadálya, melyet csak a társadalmi tehetetlenség tartott már fenn, hiszen maguk a miniuralkodók sem ragaszkodtak abszurd anakronisztikus fennállásukhoz. Napoleon ezeket is elfogadható kiterjedésű és az államcélokat megvalósítani képes országokká egyesítette, az érdekelt családok magánjogi birtokává alakítva az addigi közhatalmat. Az akkori és későbbi társadalom és a történetírás sem regisztrálta, hogy az új államok – akár respublikának, akár monarhiának nevezték őket – nem azért voltak „alkotmányosak”, mert Napoleon (vagy az általa oda kinevezett uralkodó) charta-alkotmányt adott népének, hanem azért, mert megfeleltek a kor állammal szembeni igényeinek: biztosították a külső és belső védelmet – akár a francia császár parancsnoksága alá rendelt hadsereggel, akár csak szerződéssel – biztosították a polgári jogrendet, az új közszolgáltatást, a független bíraskodást, az általános közoktatást, és a közjólét minimumát.

Ahol nem volt rá szükség

Az is természetes, hogy Napóleont ellenségesen vagy közönyösen fogadták ott, ahol a franciák nemzeti szabadságára, azaz a szabadság francia nemzeti modelljére nem volt szükség, vagyis Spanyolország, Portugália, Észak-Németország, Skandinávia és Közép-Európa országaiban, Nagy-Britannia pedig – előtte járván reformok tekintetében Franciaországnak – engesztelhetetlen harcot folytatott Napoleon ellen. Talán a történelem törvényszerűsége nyilvánult meg abban, hogy Napoleon gall császári hadai éppen annyit hódítottak meg Nyugat-Európából, mint annak idején a frank-karoling hadak. Hogy miért kellett Közép-Európa határát, az Elbát átlépni, sőt Kelet-Európába is áttörni és a semmivel sem indokolható Oroszország elleni hadjáratot megindítani, amellyel a császárleánnyal kötött házassággal is biztosított egész hatalmát kockára tette és végül el is veszítette – azt csak azzal magyarázhatjuk, hogy sem Napoleon, sem kiváló tanácsosai – köztük talán a legkiválóbb első felesége, Josephine – nem rendelkeztek kellő tájékozottsággal ezen területek tekintetében, hiszen még keletre induló 20. századi nyugati hódítók sem tudták, hogy Kelet nem egy megszállható terület, hanem egy földrajzi irány, amelynek nincs határa az Ohotszki-tengerig.

Tengernyi irodalom méltatja, bírálja és dicsőíti Bonaparte Napoleon személyét és művét: valóban nincs Európa történetében jelentősebb egyéniség nála, hiszen senki sem volt képes a hatalombirtokosok közül annyira megfelelni a koreszme elvárásainak, mint ő. Állítom, hogy nem európai az az ember, aki nem érez tiszteletet iránta, sőt aki Napoleon miatt nem érez tiszteletet a franciákkal szemben is. Az természetes, hogy már életében eszményképe volt minden közéleti tevékenységre törekvő embernek és az is maradt mindmáig. Mindenki: költő, pap, szabadsághős, katona, politikus, üzletember, nagy- és kispolgár, uralkodó és szolga, szellemi vagy születési arisztokrata és proletár, tudós és tudatlan, hívő és hitetlen – számára a legönzetlenebb filantróptól a legkegyetlenebb despota diktátorig. Társadalmi, közhatalmi rendszere is annyira megfelelt a felvilágosodás és haladás, a nemzeti szabadság koreszméjének, hogy még hatalmi ellenfelei is természetesnek tartották reformjai másolását. II. Ferenc római császár és germán király haladó alattvalói unszolására, Napoleon mintájára újjá szervezte elavult impériumát és régi címét letéve, I. Ferenc néven Ausztria császára lett. Napoleon legyőzői 1814-ben nemzetközi kongresszusra gyűltek

össze Bécsben, hogy a napóleoni reformokat Európa minden országában megvalósíthassák. A republikánus korabeli sajtó forradalomellenessége miatt, az Ancien Régime restaurációjának nevezi a következő korszak politikáját, szégyellvén bevallani annak napoleonista voltát.

A francia történelem tragikomikuma az, hogy éppen Franciaország volt képtelen – legnagyobb erkölcsi értékű fiataljainak a napóleoni háborúkban való elpusztulása miatt, mert helyettük csak a távlattalan, önző, materialista rentier-kispolgárság maradt – a bonapártista államrendszer fenntartására és tovább építésére.

2. Az út keresése és megtalálása

a) A Szabadság honfoglalása

A napóleoni rend ellenségei

A szabadságmozgalom napóleoni egyensúlya megelégtette a francia társadalom nyolc tizedét, az egész tényleges polgárságot, a kétféle szélsőséget azonban nem. Az Ancien régime hívei, a gentilikus arisztokraták, a bigott klerikusok, a royalista honoráciorok, és főként az emigránsok és a hatalmukkal mögöttük álló európai uralkodók a monarhia restaurálására törekedtek. A forradalmárok, a szabadság radikális megszállottjai, a szélsőséges értelmiségiek és publicisták, a sajtó munkásai, valamint a költők, írók, művészek nagy része, és mögöttük a francia divatot követő európai fiatalság (az eredeti értelmétől eltérően a monarhiával ellentétes kormányformának tartott) respublika hívei voltak. A nyugati polgár évezredes értékrendjében az autonómia – nem az uralom – a vágyott boldogság, és ez a szabad polgár viselkedését is passzívá teszi. Jellemző a polgárok passzivitására, hogy bár túlnyomó többséget alkottak, és kétségkívül – a nemzeti vagyon birtokában – minden érdekük és vágyuk a bonapártista biztonság fenntartása volt, mégis képtelenek voltak akaratuknak érvényt szerezni, és Franciaországból kiindulván egész Európa következő korszakának köztörténetét a monarhisták és republikánusok viaskodásának engedték át.

Új rend a monarhiákban is

1814-15-ben a monarhikus koalíció vitathatatlan győzelmet aratott. A Bécsi Kongresszuson összejött európai uralkodók a régi rend restaurálására és a forradalom minden eszközzel való megakadályozására alakították a Szent Szövetséget. Monarhiát azonban nem lehet visszaállítani (mint az egyszer elvesztett becsületet sem), mert ha egyszer alapját, az uralkodó eszme szerinti tekintélyt elvesztette, azt visszaszerezni nem lehet. Valójában nem is akarta senki a korlátlan uralkodói hatalom visszaállítását. Európa új hatalmi rendje monarhikus lett annyiban, hogy az államfők nem választással, hanem örökléssel kapták hatalmukat, és abszolút annyiban, hogy a végrehajtó hatalmat gyakorló minisztériumok nem a népképviselői országgyűlésnek, hanem az uralkodónak tartoztak felelőséggel. Az uralkodók sorra adták ki saját hatalmuk korlátozására a charta-alkotmányokat, ezzel kísérelve meg a forradalmak elkerülését: Spanyolország és Portugália 1812-ben, Franciaország 1814-ben, Nápoly 1820-ban, Lengyelország számára az orosz cár 1815-ben és 1830-ban, majd sorra a többi európai uralkodó. Szó sem volt azonban a gentilikus arisztokrácia vagy a papi uralom visszaállításáról. Ahol a jogegyenlőség útjában még akadályok maradtak, azok már nem korlátozták számottevően a gazdasági szabadversenyt.

Az értelmiség többet akar

A szabadságvágyat azonban az act royal charták nem tudták kielégíteni, csak felszítani, hiszen Nemzeti Szabadság kellett az *értelmiségnek*, a nemzeti eszme hordozójának, azaz a szuverenitásnak

a királyoktól való elvétele és az értelmiség által képviselt nemzeti közösségre, a *hazára* való átruházása. Valójában ez az értelem, a szellem szabadsága az értelmiség uralmát, gerontokráciát, szellemi arisztokráciát jelent az Európában eddig uralkodó, a hajdani honfoglaló vitézek nemes ivadékainak, a gentilikus, származási arisztokráciának az uralma helyett. Amint a honfoglaló katonák megkeresztelésével a második évezred fordulójára a keresztyénség megszilárdult, a testi erő primátusán kialakult katonai erények helyett az ember szellemi erejének, az értelemnek, a tudásnak, a műveltségnek az elsőségét fogadta el a nyugat-európai közvélemény. Előbb csak néhány szellemiekben kiváló egyén igényelt magának lehetőséget mások akaratának befolyásolására, a több évszázados meggyőzési tevékenység eredményeképpen a 16. században ez már a lelkiismereti és a gondolatszabadság igényében az egész társadalomra érvényessé lett. Közismert, hogy az isteni kijelentésnek, a protognosztikus ideonómiának a terjesztésére folytatott meggyőzési tevékenységben milyen óriási új távlatokat nyitott a népek anyanyelvének a használata. Természetes hát, hogy a szellemi műveltség hordozói, az értelmiségiek éltek az anyanyelv adta lehetőségekkel, és tevékenységük területe azonosult az azonos anyanyelvűek közösségével. Az egész racionalista mozgalom, és benne a felvilágosodás, az illuminizmus, a nyelv eszközeivel fogalmazza meg és rendszerezi gondolatait, eszméit és élő, valamint írott beszéd szolgál szellemi alkotásainak a közlésére, terjesztésére, hogy azok helyességéről, jóságáról, igazságáról és szépségéről való meggyőzéssel a társadalom mind nagyobb része előtt tekintélyhez, társadalmi hatalomhoz jusson. A 19. századi szabadságmozgalom is elsősorban a szép szó, a szép beszéd eszközét, a költészetet, szépirodalmat használta a mozgalom előrevitelére, hiszen közvetlen célja az eszme tekintélyhatalmának a megalapozása, hogy a továbbiakban a társadalom és benne a potenciális döntéshozók meggyőződjenek a szabadelvű értékrendszer felsőbbrendűségéről. Persze a szabadgondolkodók, filozófusok, szocionómusok, publicisták már megfogalmazták annak a szabad nemzetpolgárság által óhajtott kényszerhatalmi rendszernek, a *racionális államnak* az elvi alapjait, amely a meggyőzés evolutív folyamata után kényszerhatalmi szabály, jog formájában ölt testet.

A megvalósítás eszközei

Azt csak az évtizedek múlva látható eredményekből következtethetjük, hogy a liberális mozgalmak mögött ott állt a tudatos szervező akarat, a szabadkőművesség, de a szabadságeszmék terjesztésében valósággal kultikus missziót látó szépirodalom, költészet, zene, és minden művészeti ág mindenkit magával ragadó magasztos alkotásainak hatása mellett jelenlétüket észre sem lehet venni. Bár a nemzet szabadságát célozzák, mindenütt a világszabadságot szorgalmazzák, persze legerősebben ott, ahol a nemzetnek még az egysége is hiányzik. Minden európai szépirodalom megújul, nemzetivé tudatosul – még ha más nemzet szabadságát szorgalmazza is – és a szabadság kultuszát szolgáló tevékenysége olyan magasra emeli Európa 19. századi szellemi kultúráját, amilyenre az egyetemes művelődéstörténet során még nem volt, mert nem is lehetett példa. Ennek a példátlan szellemi tevékenységnek nem maradt el az eredménye, és Nyugat-Európa társadalma a kényszerhatalom megszerzése és felhasználása nélkül, egyedül józan belátásának engedve már evolutív úton gyakorlatba is ültette a reformokat jóval azok alkotmánytörvénybe ültetése előtt. A szabadságkultusz idealista papjai, prófétái és apostolai nem tudták – a szabadkőművesek ezt csak a folyamat végén tették közzé – hogy az anyagvilágban nem létezik test nélküli élet, tehát nem létezhet fizikai kényszer, erőszak nélküli hatalomérvényesítés. Bizony, a társadalom anyagába, testébe nem épülhet be a legeszményibb értékrend sem fegyveres kényszer, hódoltatás nélkül; a szónoklatok, szavalatok, hírlapok, röpiratok, könyvek után jönnie kell az ezek által fellelkesített forradalmi seregeknek. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméje számára ugyanúgy fegyverrel – vagy annak hathatós fenyegetésével – kell meghódítani Európát, mint annak idején a barbár honfoglaló vitézek.

Akkor a szervezett hatalom hódított magának népet és országot, a 19. században pedig az értelmiség által nemzetté szervezett nép akarja megszerezni magának a kényszerhatalmat az ország területével együtt. Így egyesült ismét a racionalizmusnak és a felvilágosodásnak a két régi útja: a protestáns evolutív, aminek megfelelt a német felvilágosodás, mely a nemzeti öntudathoz a népi hagyományok iránti romantikus ragaszkodás konzervatív útján akart eljutni, valamint a katolikus revolutív, vagyis a francia forradalmi szabadgondolkodók útja, mely szükségképpen radikalizálódott, antiklerikálissá, antitradicionalistává, ateistává vált. Az egyetlen győzelmes cél megvalósításának az útja, a meggyőzés azonban kettős maradt, a radikális francia és a tradicionális német felvilágosodásnak megfelelően, amelyek közül az európai nemzetek értelmisége saját adottságai, hagyományai, társadalmi szerkezete, politikai és gazdasági lehetőségei szerint választott.

b) A törvényhozás szekularizációja

Új törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás

A szabadságmozgalmak a *racionalis állam* feladatául a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség megvalósítását állapították meg, és ennek biztosítását a közhatalmi ágak, a jogalkotás, a végrehajtás és bíraskodás tevékenységeinek egymástól való alkotmányos elkülönítésében látták. A végrehajtó hatalom szervezete – a hajdani honfoglalók katonai rendjéből történetileg kialakult szervezet – társadalomtermészetileg adott lévén, csak a hatalomgyakorlás alapelveinek, a kormányzatnak gyakorlására hivatott *minisztérium* felelőségét kellett az új követelmények szerint szabályozni, és a szintén adott autonóm testületeknek a hatáskörét kellett aktualizálni. A független bíraskodás – a legrégebb önálló közhatalmi funkció – szervezetét és működését minden korban elismerte a kényszerhatalom, a liberalizmusnak csak a jogbiztonság általánosítására kellett új szabályokat hozni. A jogalkotás területén újat kellett hoznia a liberalizmusnak: a törvényhozás, pontosabban törvényközvetítés a művelődéstörténet folyamán vallási funkció volt, hiszen az isteni kijelentés általános parancsait – ezt nevezzük törvénynek, protognosztikus, ideonómiai szabálykezdeménynek – közvetítette a társadalom felé. Az isteni törvények kultikus, istentiszteleti szabályokba rendszereződtek, melyeknek tiszteletben tartása kötelessége volt úgy a kényszerhatalom birtokosainak, mint az alattvalóknak. A társadalmi uralkodó hatalom csak kényszerítő erővel látta el, változtatta joggá a vallási szervezetek működése folytán társadalomba épült szabályt.

A népakarat, mint természeti erő

A racionalizmus tudományossága az egész anyagi világ megismerésére a természettudományok analízis és szintézis módszerét – melyet később pozitívizmusnak neveztek – alkalmazták, a természethez számítva az emberi társadalmat is. A társadalmi tények, változások szabályairól megállapították, hogy azok magában a társadalomban keletkeznek azoknak az anyagfeletti célokra irányuló vágyaknak a megvalósítási akaratában, amelyek eredetileg isteni kijelentések, azaz nem vitatható evidens törvények, általános parancsok, protognosztikus ideonómiák értékrendje alapján keletkeztek. A szabály létezése tehát természettudományos, pozitív tapasztalat, az erre vonatkozó ismeretek logikai rendszerezése, ok-okozati összefüggéseinek megállapítása metagonosztikai, *filozófiai* tevékenység, eredménye pedig az eszmeileg értékes viselkedési szabályok, a filozófiai etika szabályrendszere, melynek tehát az emberi ész, az értelem, a ráció az alapja. Hogy az etikai, erkölcsi értékrend szabályai hogyan épülnek be az emberi társadalomba szokásként, majd jogként – azt már tárgyaltuk. Az illuminizmus (felvilágosodás) szellemi mozgalmának indítói, a francia szabadgondolkodók – gondolkozásukat nem befolyásolta protognosztikus ideonómia és semmiféle „vallási előítélet”, ezért mondták magukat szabadnak – társadalomtermészeti tényezőként kezelték

azokat az észszerűségi törvényeket, amelyeket az érdekeltek összességének akarata, a *népakar*at kötelező szabállyá, joggá minősíteni igyekeznek. Mint minden más természeti, anyagi erő, energia esetében is feltétlenül szükséges hát ennek az egész emberiség életére olyan fontos „természeti erőnek”, a népakaratnak közhatalmi feladatkénti észszerű megszervezése és civilizációkénti hasznosítása. Ez a társadalom szabályalkotó akaratának, a jogalkotás egész folyamatának a szervezett közhatalomba való illesztését jelenti, azaz a szabály kezdeményezésének, a törvényhozásnak, eddig vallási szervezet, az egyház által gyakorolt tevékenységnek a szekularizációját. A törvényhozás funkciójának bekebelezésével a racionális állam az ember akaratát cselekvését befolyásoló tényezők közül csak az anyagiakat ismerte el, tagadta a vallásos hit emberépítő szerepét, és feleslegessé tette az egyház működését.

A törvényhozás elvi megalapozása

A liberális mozgalom számára nehéz megoldandó feladat a népakarat megállapítása. A történelem kezdete óta ismert gyűlések, tanácsok határozatai nem fejezhetik ki az alávettéket, a népakaratát, hiszen a gyűlések résztvevői már helyzetüknél fogva is hatalomgyakorlók. A vallási közösségekben évezredek óta gyakorolt döntési módszereket viszont előítéletek befolyásolják, tehát óvatosan kezelendők. A városi polgári hivatásrendek kezdettől alkalmazták és kipróbálták a közösségi akarat megállapítási módjait, azokat a hatalmi és egyházi döntéshozások módszereivel egybevetve ki lehet terjeszteni az egész nemzeti közösségre – annál is inkább, mert a felvilágosodás által szorgalmazott uralkodó közhatalmi szervezet, az állam, a *státus*, még nevét is a középkori rendek tagjainak egyenlő állapotából vette. A *nép*képviselői állampolgári gyűlés (országgyűlés, nemzetgyűlés) igénye vita nélkül megfogalmazódott, de gyakorlatba ültetésének formái végig vitatottak. Az antik római módszerek és a rendi országgyűlések közvetlen hagyományai alapján a republikánus francia forradalom sorra kipróbálta az alkalmazható módszereket, az életkori, értelmi, vagyoni cenzus alkalmazásával közvetve vagy közvetlenül választott népképviselők különböző számú tagból álló gyűlésének imperatív döntésétől, annak javasolt tételi jogán át a csak tanácskozó hatáskörig, mellette felsőház a társadalom tényleges hatalomgyakorlóinak vagy testületek küldötteinek a gyűléseivel és az államelnök kihirdetési hatáskörével – de mindegyik módszernek annyi fogyatékosága van, hogy állandó vita tárgya maradt. Az evolutív protestáns politikai fejlődés könnyen nyugvópontonra jutott az alkotmányos monarha, a királyi tanácsot alkotó főnemesség utódaként szervezett felsőházzal, valamint a rendi országgyűlések parlamentjének a liberalizmus előírásai szerinti népképviselői testületre átszervezésével. Nem akadályozta, hanem szívesen is vette a teljes törvényhozási folyamat szekularizációját: a Vitathatatlan Törvény megállapítása és közvetítése nem a hittudomány, hanem az abból fejlődött filozófia feladata, az értékrendje helyességéről, jóságáról, igazságáról és szépségéről való meggyőzés pedig nem egyházi tanítók (papok), hanem világi publicisták, írók és művészek feladata. A racionális állam törvényhozó szervei ennek az iskolák és az irodalmi, publicisztikai sajtó által közvetített szellemi hatása alatt működnek. Mindegyik formában az abszolút uralkodótól elvett szuverénitást, a legfelsőbb döntő kényszerhatalmat, a nemzet nevében a választott képviselők testülete látja el, övé a törvénykezdeményezés, a végrehajtó hatalmat gyakorló minisztérium felügyelete és a bírói szervezet függetlenségének a biztosítása, és minden hatáskör megállapításának a hatásköre.

A szabadság soha nem végleges

A szellemi alkotók, tudósok, művészek, moralisták tudják, hogy a tanítás milyen nagy segítséget jelent munkájukban azzal, hogy alkotás közben meg kell magyarázniuk tevékenységük tartalmát és célját, hiszen azt azelőtt maguk sem tudták, illetve kivitelezés közben tudatosult bennük a cél, az alkotás. És azt is tudja minden tanító, pedagógus, oktató és nevelő, hogy azokat az ismereteket képes

a legeredményesebben átadni, amelyeket maga vagy maga is felfedezett. A társadalomnevelés, az elvárt értékrend jóságáról, igazságáról és szépségéről való *meggyőzés*, akkor a legeredményesebb, ha a nevelő maga fedezi fel az értékrend alapjául szolgáló törvényt, illetve azt az utat ismerteti növendékeivel, amelyet maga tett meg a törvény, a szabálykezdeményezés megismerésére. A szabadság törvényének értékrendje is annak terjesztése és propagálása során tudatosan a meggyőzés kivitelezőiben, ideológusokban, publicistákban, írókban és költőkben. Fájdalmas hát, de logikus, hogy a szabadság, az ember egyéni és társas önmegvalósításának a lehetősége, csak részben és csak relative érhető el, szerezhető meg, hiszen a lehetőségnek nincs konkrét tartalma. A konkrét emberi célokkal szemben – amelyek megvalósulásukkal megszűnnek célok lenni – a mindig új lehetőséget adó szabadság nem valósul meg, tehát örökké cél marad.

A liberalizmus keresztyén mozgalom

A liberalizmus bár függetlennek nyilvánította magát az isteni kijelentés törvényétől – a radikálisok meg is tagadták azt – és anyagvilági valóságra, az emberi észre alapította értékrendjét, végig megmaradt a keresztyénségen belül. Filozófiájuk egészében a keresztyén alaptörvény, Krisztus kettős szeretettörvényének rendszeréből vezeti le a szabadság értékrendjét. Ezért a liberalizmus – a materialista ideológusok és történetírók minden állítása ellenére – egyszerűen a keresztyénség egy olyan új *mozgalmának* tekinthető, amely nem hozott létre új felekezetet, de képes volt befolyása alá vonni mindhárom irányzat, az evangéliumi, a katolikus és az ortodox felekezetek híveit. Bizony a szabadságmozgalmat szervező szabadkőművesség sem más, mint egyike a szekuláris keresztyén szervezeteknek, megmaradt a keresztyénségen belül, és amikor kiterjedt a nem keresztyén népekre is – *horribile dictu* – a Krisztusi törvényeket propagálta, nem találván annál haladóbbat.

A hatalom átvételének módosatai

A népek természeti, társadalmi, történelmi, politikai adottságaik és neveltségük foka, azaz polgárosodásuk mértéke szerint viszonyultak szabadelvűséghez. A protestánsok a germán polgárosodás és a keresztyén eklézsiánizmus által neveltetvén mindennapi életük gyakorlatában követték és alkalmazták a liberalizmus követelményeit, és szokásjogukká fogadták annak szabályait minden hatalmi kényszer nélkül, tehát a közhatalom megszerzésére irányuló politikai tevékenységet csak a művelődési, társadalmi és gazdasági liberális reformok megvalósítása után, vagy annak végső fázisában folytattak. A gazdasági szabadverseny, a kapitalizmus már nemcsak érvényesült, de gazdaggá is tette a protestáns népeket, amikor azok – ha feltétlen szükséges volt – a kényszerhatalmat is birtokba vették. A francia radikális (köztársasági) liberalizmus irányzata, ha nem is a mozgalom elején, hiszen az logikailag kizárt, de mihelyt erre lehetőség nyílik, a „forradalom” az erőszak eszközhöz nyúl, hogy kényszerhatalom birtokában könnyebben megvalósíthassa társadalompolitikai céljait. Az amerikai kontinens népeinek – keresztyének bár, de nem polgárosultak – liberalizmusa, a monrovizmus, bolivarizmus a francia radikalizmus szélsőséges formájának tekinthető.

c) *A vagyoné a szó és a hatalom*

A forradalmárok csalódása

A szabadgondolkodók hoppon maradtak a Forradalom után, mert hiába rontották le a születés adta tekintélyt, az örökös monarchia és nemesség hatalmának alapját, és távolították el őket a társadalmi tekintély-hierarchia csúcsáról, nem következett a szellemi arisztokráciának az a hegemoniája, amelyet óhajtottak. Helyette a gazdagok arisztokratikus uralma, plutokrácia alakult ki, a származás helyett *a vagyoné lett a szó*, az lett a társadalmi tekintély alapja – méghozzá katonai autokrácia, cézárizmus alatt – nem valósult meg a filozófusok és tudósok antik republikánus uralma.

Franciaország gazdagodását csak egy időre állította le a Forradalom és a napóleoni hadjáratok látszólagos vesztesége – ezek a hadjáratok különben mindenütt jó emléket hagytak maguk után, mert a francia katonák nem viselkedtek vadak módjára, nem erőszakoskodtak, nem gyújtogattak, pusztítottak, irtottak, és sehol sem okoztak olyan károkat, amelyeket ellenséges történetírók tulajdonítottak nekik – mert a napóleoni hadjáratok a kor legjobb gazdasági és pénzügyi vállalkozásai voltak: Franciaország már a bécsi kongresszuson tehetősebbnek bizonyult győztes ellenfeleinél. Napóleon valóban híven szolgálta és vitte európai diadalra nemzeti szabadságeszméjét, kielégítve ezzel a francia közvéleménynek nemzeti dicsőségre, a Gloire-ra irányuló örök vágyát. Valóban a racionalizmus korának megfelelő, kiváló, korszerű vezér volt, mert nem katonai erőnyeit, hanem szellemi képességeit bizonyította tetteivel, a katonák fájdalmas kényszeruralma helyett a gazdasági kényszer kevésbé kellemetlen formáit igyekezvén alkalmazni. A történelem csak a politikai eseményeket nézte és nézi, de Napóleon valóban korszerűvé, a kapitalizmus, a gazdasági szabadverseny igényeinek megfelelően szervezte világhódító seregét. A hadvezetésben a katonák előtt, mellett és után ott voltak a vállalkozók, az üzletemberek, velük a sajtó képviselői, akik mindig képesek voltak elhallgatni, amit a romantikus illem nem tartott publikusnak. Napóleon a hadsereg ellátására a megszállt területeken rendkívüli adót vetett ki, és azt katonái be is gyűjtötték az uzsorásoktól és a zsugori polgárok dugi pénzeiből, úgy, hogy a város polgársága még tapsolt is hozzá. A nagy fogásokat a sereget kísérő üzletemberek (bankárok) csinálták, akik nemcsak hadiszállítási vállalkozásokat, de egész Európára kiterjedő beruházásokat is eszközöltek. (Mellesleg művészeti szakértők is kéznél voltak arra, hogy a francia megszállás kellően csökkenthesse a műalkotások számát Itáliában és Germániában is.) A tőkés gazdaságpolitika számára a kevésbé urbanizált, rurális, fiziokrata Közép-Európa társadalmá már nem adott olyan profitlehetőséget, amely megszállást vagy újabb hadjáratot indokolt volna. Oroszország, a nyugati keresztyén szellemtől eltérő ortodoxia és a dzsingiszida-bizánci despotizmus birodalma felől Napóleon is és kiváló tanácsosai is tájékozatlanok voltak. Itt hírből ismerték csak a nyugati szabad polgári rendet, a szabadversenyt, az alattvalók jólétéért felelős közhatalom fogalmát, és a támadó hadsereg előtt és helyett mindent elpusztító szkíta taktikával szemben a francia gárda sem győzhetett, mint annak idején a macedón falanxok és a római légiónok sem.

A tőkés gazdaság előnyomulása

A tőkés gazdasági rendszer lassan, de biztosan haladt előre a nyugati társadalom meghódítására. A magánvállalkozásokba tömörült, tehát szervezetlen gazdag polgárokat azonos anyagi érdekeik kapcsolták össze, és ez minden papírszerződésnél erősebb szövetséget jelentett. A vállalkozások csapatmozdulatait előkészítette, támogatta, és hátvédként biztosította az új idők, a liberalizmus sikeresen hódító fegyvernemének, a sajtónak a tűzérsege. Ez a haderő a logosz fegyverével, a meggyőző szó terjesztésével vívta a csatáját – hogy milyen sikerrel, azt a felvilágosodás és a forradalmak történelme bizonyította. Nos, a sajtó, a szabad szó régi tekintélyt kikezdő és lerontó és helyette újat állító fegyvere egészében a vállalkozók, plutokraták kezében volt. A társadalmi hatalom gúlájának csúcsán és legfelső lépcsőin csak akkor tűntek elő a gazdasági hatalom politikai intézményei, amikor az egész gúla már az ő birtokukban volt. Ne feledjük, hogy ez nem fájdalmas fizikai kényszer, hanem gazdasági érdekérvényesítés folytán következett be, amely a társadalom tagjai számára egyszerűen önkéntesnek, belső indíttatásból jövőnek tűnt.

További francia szabadságmozgalmak

A nemzeti szabadság megvalósítása terén Franciaország járt elől. Ez természetes volt azért, mert a francia nemzetnek volt meg a *nemzeti egysége*, amely remek alapnak bizonyult a továbbhaladás

lehetőségét adó gazdasági tevékenységnek. A Bécsi Kongresszus visszahelyezte Franciaország trónjára a Bourbonokat, azok igyekeztek is megfelelni a nemzeti elvárásoknak és 1814-ben kiadott alkotmányukban a legkorszerűbb liberális politikai követelményeket, a népképviselői országgyűlést is bevezették. Mellette meghagyták az Angolországban bevált felsőházat, a főrendi házat, és a Napóleon által kötött konkordátum szerinti viszonyt a római egyházzal. A polgárság meg is lett volna elégedve, de a radikális értelmiség nem. Ezek nemzeti méltóságuk sérelmét látták a Bourbon-monarchiában, abban is, hogy ők „adnak” alkotmányt annak a nemzetnek, amelyet minden szuverén jog megillet. Nem lehet tudni, hogy a radikális fiatalok számára milyen vállalkozói körök és miért biztosítottak olyan sajtónyilvánosságot, hogy újabb forradalom szükségességéről győzhessék meg a francia társadalmat. Az 1830-as tömegmozgalmak lemondásra kényszerítették a királyt, megszüntették az örökletes monarchiának még ezt az alkotmánnyal korlátozott változatát is, és – kétszázötven évvel a protestánsok után – választott királysággá alakították át Franciaországot. Hogy ez a kormányforma miért nem elégített ki minden igényt, azt nem tudjuk, hiszen valójában a régóta áhított respublikának volt a legpragmatikusabb változata: a nemzeti szuverenitás csorbítatlan, annak alávetett polgára az életfogytiglan választott államfő is. Megszűnt a római katolikus felekezet államvallási jellege, és az addig főnemeseik alkotta felsőház választott tagokból álló szenátussá változott. Tény azonban, hogy a franciák hiányérzetét nem szüntette meg anyagi, gazdasági érdekeik érvényesülése, úgy érezték, hogy a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség *többet kell*, hogy jelentsen. A szabadkőművesség irányította és hangolta össze most már az egész világra kiterjedő szabadelvű mozgalmat, úgy, ahogyan azt az akkori materialista értelmiségi polgár Párizsban láthatta. Az addigi európai és amerikai tapasztalatokat is hasznosítva gondosan megtervezték és megszervezték Ezernyolcszáznegyvennyolcat, a világszabadság esztendejét.

Az új dél-amerikai államok anarchiája

A katolikus országokban a szabadelvű eszmék terjedését minden erejével gátolta a restaurált katolikus klerikális hierarchia. Ennek folytán itt erősebben hatott a francia forradalmiság és aktivizálódott a szabadkőművesség, de csak a francia chartákhoz hasonló felületi eredményeket ért el. Spanyolország és Portugália nem volt még idejében képes részt venni ebben a liberális alkotmányfejlődésben, mert minden energiájukat lekötötte amerikai gyarmataik függetlenségi harca. Az Amerikai Egyesült Államok ugyanis komolyan vette a liberalizmus terjesztésének világmisszióját, és ennek megvalósításához az amerikai kontinensen kezdett hozzá, rögtön saját függetlensége elnyerése után. Tíz év alatt (1813-1823) forradalmi harcok árán felszabadultak az amerikai spanyol gyarmatok népei. Monroe elnök (1817-1821) nevéből ered a felszabadult gyarmatok jellegzetes közhatalmi rendszere, a *monrovista köztársaság*. A monrovizmus a népek önrendelkezésének elve alapján áll, és – az európai felfogással szemben – egy adott terület lakosságát tekinti nemzetnek (angolul nation), a szuverén kényszerhatalmi szervezet alapközösségének. A humanizmus, az illuminizmus, a szabadgondolkodás minden észszerű értéke helyet és védelmet kapott ezeknek a francia rendszerűnek mondott köztársaságoknak az ideális alkotmányaiban. Az államot a nemzet gyűlésének *szava* hozza létre, az egész nemzet többségi *szavazata* hozza az állam törvényeit, közte a minden hatalmi szervezetet és hatáskört meghatározó alkotmányt is. Csak a nemzet akaratát kifejező szabad választások útján juthat bárki közhatalmi tisztséghez, államelnöktől, miniszterektől és kormányzóktól le a falusi bíróság és közrendőrig. Sajnos ez csak *szkriptikusan* valósul meg, mert a *faptikus* alkotmány, a közhatalom szervezetére és működésére vonatkozó *tényleg érvényesülő* szabályok összessége egészen más: azt Bolívar Simon (1783-1830), a Libertador szabadságharcainak eredményeképpen – a szabadgondolkodók elképzelte társadalom helyett – a gyarmatok valóságos természeti-társadalmi, történelmi, művelődési és gazdasági állapotának alapján

maga a társadalom élete alkotta. Csak a szkriptikus alkotmány szava mondja nemzetnek a spanyolul beszélő katolikus hatalmasok és a legkülönbözőbb származású, mindenféle indián nyelven beszélő, a keresztyénséggel többnyire kevéssé kevert vallású, nagyon kevéssé művelt, általában fejletlen társadalmi formákban, elmaradott gazdasági rendszerben élő – tehát a legkülönbözőbb értékrendű, hagyományú és érdekű – alattvalók egymás mellett élő tömegét. Társadalmi valóságban a legfelsőbb kényszerhatalom a fegyveres felkeléssel vagy puccsal – ezek nagy meggyőzési előkészületeket igényelnek, kivitelezésük fegyvert és sajtót, ezek viszont anyagi eszközöket, pénzt – a hatalom birtokába került egyéni diktátor – hívhatják államelnöknek is – vagy ha csoportos, junta kezében van. Ezek parancsára járulnak az urnákhoz a népek, és szavaznak „szabadon” a hatalmasok jelöltjeire és törvényjavaslataira. Mindezek eredményeképpen a gyarmatbirodalmak helyén olyan független, liberális (szabadkőműves, kozmopolita), szekuláris (antiklerikális, ateista) köztársaságok jöttek létre, amelyek a legalapvetőbb közhatalmi célokat, az állandó békét, biztonságot, közrendet sem képesek fenntartani. Függetlenségük is csak szkriptikus, csak a belső és csak a politikai hatalom gyakorlására vonatkozik, a szüzerenitás valójában a katonai megszállás helyett a gazdasági erőfölényt alkalmazó kozmopolita tökéé, elsősorban az Egyesült Államoké. A radikális zszurnalisztika azóta is sikerrel propagálja ennek a francia rendszerű köztársaságnak mondott (banánköztársaságnak becézett) közhatalmi szervezetnek a szkriptikus alkotmányát, megragadva az ottani egymást sűrűn követő forradalmak és szabadságharcok alkalmát. A szkriptikus és faptikus alkotmány csak egy vitathatatlan vallási értékrend általános társadalmi elfogadása közelíthetné jövőbeli fejlődési lehetőséggé, azonban ennek a kimunkálása és megvalósítása meghaladja az ott hegemón katolikus egyház erőit.

A német idealista felvilágosodás

A német felvilágosodás az északi protestáns társadalom szilárd alapjain, szervesen fejlődött a humanizmus és az evangéliumi kereszténység vonalán. Élenjárói protestáns teológus-filozófusok, jogbölcsesek, történettudósok voltak, utánuk pedig természettudósok, majd irodalmárok, költők és művészek valláskülönbség nélkül tették közkinccsé az emberi szellem addigi legnagyobb vívmányait. Evolutív szellemtörténeti fejlődésük megóvta a német gondolkodókat a racionalizmus természettudományos szemléletének materialista egyoldalúságától, és végig kitartott a szellem legnagyobb alkotásának, az eszménynek, az ideálnak az anyaggal szembeni felsőbbbsége, az idealizmus mellett. Felfedezték az emberi értelem uralmának, a racionalizmusnak a hiányosságát, az *érzelmek* szerepének elhanyagoltságát, és virágzó költészetük az egyoldalúan racionális klasszicizmus mellé odatette az érzelmek érvényesítésének lehetőségét követelő szentimentalizmust, hogy annak párhuzamával az emberi szellem alkotásai kétpólusúvá, *romantikussá* legyenek, hogy a ráció gondolatai érzelmi irányt adó töltéssel eszmévé váljanak. A francia radikalizmus csak aktivizáló ötleteket, módszereket adott a maga forradalmiságával, de nem tudta letéríteni az evolutív útról a német felvilágosodást. A szabadság eszméje, ha eszme, csak anyagfeletti, idealista lehet, mint legfőbb terjesztője, a költészet is. A gazdasági szükségszerűség itt nem akadályozta a társadalmi egyetértést, mert a német polgár politikai egység és központi parancs nélkül a maga autonóm hatáskörében újabb és újabb reformokkal feloldotta a sok apró uralkodó akadályát, akik, ha akartak volna sem lettek volna képesek zsarnokoskodni, nem lehetett hát velük szembeni harcra mozgósítani senkit. Protestáns társadalomban a legbigottabb katolikus papi uralmat is csak hírből ismerhették volna, tehát az iránt sem táplált gyűlöletet a közvélemény. Ez visszahatott a katolikus néemetségre úgy, hogy legnevesebb szabadságköltőik a római egyház hívei voltak, sőt a liberális politikai mozgalmakban is jelentős szerepet játszottak katolikus papok és szerzetesek. A német nyelv művelése és terjesztése költészetben, színpadon, sajtón, templomi és iskolai katedrákon át vitte előre a szabadelvű eszméket, és a szabadelvű eszmék a német nyelvet és költészetet. A néemetség pedig a 19. századi Európa

társadalmában döntő többség volt – a 10-15 nem német európai országgal szemben 25-30 volt a német nyelvű, és ezek mellett még sok nem német nyelvű országban is német dinasztia uralkodott, és német volt döntő többsége a polgárságnak – ha teljes lélekszám tekintetében nem is, a társadalmi haladást szolgáló polgárság és szellemi vezetés, az értelmiség tekintetében feltétlenül. Persze nem vonjuk kétségbe a francia szellem elsőrendű fontosságát – ezt nem is tehetnénk meg divatos és harsogó hangja miatt – de a társadalomtörténeti helyzetet találóan fejezzük ki, ha a francia radikalizmust egy nagyszabású opera énekszólójához hasonlítjuk. A német illuminizmus és az egész liberális mozgalom megmaradt a *nemzeti egység* eszméjének altruista szolgálatában, tiszta költői, művészi idealizmusa végül is a francia plutokrata burzsoázia idealista forradalmár ellenzékét is a maga vonzáskörébe vonta, úgy, hogy az 1848-as forradalmi szabadságesztendőt szervező szabadkőművesség számára sem maradt más használható agitációs anyag, mint a materialista érdekszolgálat helyett az eszméért mindent odaadó áldozatkészség romanticizmusa.

A liberális eszme fegyver nélkül meghódítja Európát

Imponáló az, ahogyan a liberalizmus eszméi sorra hódítják meg Európa országait egyedül a Szó erejével, a retorika, előbeszéd és sajtó útján való terjesztésével. Az új hegemon társadalmi hatalmi rend, az értelmiség, hogy biztosítja a maga döntő társadalmi befolyását a demokratikus alkotmány, népképviselői országgyűlés, felelős minisztérium és – elsősorban – a polgári jogegyenlőség rendszerének intézményesítésével. Az értelmiség társadalmi alapja a demokrácia derékhada, a polgárság és a hozzá felülről, oldalról és alulról egyénenként és csoportonként hasonló, polgárosodó, azaz a liberalizmus értékrendjét magáévá tevő minden más társadalmi kategória. A polgári értelmiség meggyőzésével, és az ő közvélemény által elfogadott tekintélyüknek a mértékében sorra valósulnak meg a politikai reformok mindenütt, ahol nem ütközik az egész társadalom feletti fegyveres kényszerhatalom birtokosainak az érdekeivel. Nagy-Britanniában egyszerűen szokásjogi úton érvényesültek a liberális politikai elvek, még alkotmányreform sem kellett hozzá. Magyarországon a nemesek rendi országgyűlése alkotta meg a szabadelvű alkotmányt, Helvécia, Hollandia, Dánia, Svédország némi utcai tüntetéssel, népgyűléssel „harcolta ki” liberális alkotmányát. Franciaországban forradalomnak titulált utcai tüntetés változtatta polgári köztársassággá a választott királyságot. A közvéleménynek Poroszországban, Szászországban, Bajorországban sikerült átmenetileg demokratikus alkotmányt kivívnia, amely később a nemzetszuverenitás feletti viszály áldozata lett. A meggyőző szó legszebb eredménye – nem hiába Flandria a legnyugatibb része Euráziának – Németalföld déli katolikus tartományaiban valósult meg. Ezek 1830-ban elszakadtak az északi reformátusoktól, és Belgium néven független nemzetállammá alakultak. Közhatalmi szervezetükben a valós lehetőségekhez mérten ténylegesen érvényesítették a liberalizmus minden akkori észszerű követelményét, és ezért alkotmányuk azóta is mintája a közcélokat leginkább megvalósító stabil liberális államformának, szabadelvű „alkotmányos” monarchiának.

A forradalom definíciójának lehetetlensége

A klasszikus jogelmélet szerint forradalom az alkotmányszabályok jogszerűtlen megváltoztatása. 1848 alapján – 1789-re hivatkozva – a világsajtó retorikája mitizálta a forradalom fogalmát úgy, hogy a későbbi logoklúszmában olyan fokú értékmérővé válik, hogy eszköz létére elhomályosítja azt a célt, amelynek megvalósítására szervezik. Mozgalom, izgatás, agitáció, propaganda, szervezkedés, lázítás, tüntetés, felvonulás, népgyűlés, engedetlenség, passzív és aktív rezisztencia, felkelés, lázadás, vértelen és véres forradalom, utcai barikádharc, polgárháború – az árnyalati különbségeket jelző mindegyik kifejezés mögött könyvtárnyi publicisztikai és költői irodalom áll. Azonban a fogalom tisztázására szolgáló disztinkció nemcsak a kifejezések burjánzása miatt végtelenül nehéz, hanem elsősorban azért, mert „az alkotmányszabályok megváltoztatására

irányuló törekvés” különböző formái egyidőben, egymással mindig elkeveredve jelentkeznek. Valójában minden mozgalom legálisnak, jogszerűnek, erőszakmentesnek indul, csak a megtámadott közhatalmi szervezet reagálása teszi azután legálissá, *evolutív*vá, vagy illegálissá, *revolutív*vá, aszerint, hogy enged-e a *meggyőzés* eszközével követelőknek, vagy fegyveres harcra provokálja őket, karhatalmat, katonaságot vezényelvén ki a követelők ellen. Százötven év távlatában látjuk, hogy a szabadkőművesek által minden európai fővárosban 1848-ra, a világszabadság esztendejére időzített „forradalomban” voltaképpen csak az egyetlen eredményes forradalom, a párizsi polgárkirályi kormány megdöntésére irányuló mozgalom volt a cél. A szervezők ezt elvszerűen elhallgatták a tüntetésre hajtott tömegek előtt, sőt magával Lamartine-nal, a franciaországi forradalom vezérével sem közölték. Ő szegény, *idealista* költő lévén abba a tudatban élt, hogy az ő miniszterelnöksége valóban mozgalmi cél, és nem vette észre, hogy csak egy szerény állomás a *materialista* tőkés gazdasági rend érdekeit inkább szolgáló bonapartista impérium visszaállítása felé. Mert a nemzeti szabadság, nemzetszuverenitás 1848 előkészítésében hangoztatott jelszavai – mint a köztörténet tényei bizonyítják – csak az impériumok restaurálását eredményezte.

3. Ezernyolcszáznegyvennyolc

a) Kétféle nemzetfogalom

Protestáns progresszió

Európa protestáns országaiban a vallási reformáció lelkiismereti szabadsága magától értetődően ültette be a társadalomba a racionalizmus igényét, és ellenállás nélkül fogadtatta el a közvéleménnyel a szellem, a tudás, a tanultság, az értelem primátusán alapuló *szellemi nemesség*nek, az iskolázottaknak a társadalmi hierarchiában elkerülhetetlen szerepét, amelyben minden középkori rendi egyenlőtlenség magától feloldódott. A felvilágosodás és a liberalizmus eszméi szabadon terjedhettek az egyház hathatós támogatásával, a szabadkőművesség háttéri irányítása alatt. Ennélfogva a kezdeti francia forradalmiság – ellenfélre nem találván – lassan csak jelszóvá lett, gyakorlatban az evolutív progressziót segítette elő. Nagy-Britanniában, Hollandiában és Skandináviában, ahol a nemzeti közösség határai egybeestek az államéval, a reformációs evolúció sorra megvalósította a liberális követelményeket, negyvennyolcra csak itt-ott maradt valami a megszüntetendő rendi egyenlőtlenségből, és a megvalósítandó népképviselési és felelős minisztériumi demokratikus rendszerből. Ezeket ki is vívta a Szó szabad terjesztése által jól előkészített közvélemény, és eredményei közül a legkorszerűbb, a tőkés gazdasági rendszer szabad érvényesülése általános és látványos anyagi gyarapodást hozott.

A német nemzet nem tud kialakulni

Germánia protestáns országaiban a fejlődés hasonló úton haladt, de a beteljesedést a nemzeti egység hiánya megakadályozta, anélkül pedig nemzeti szabadságról, vagy nemzetszuverenitásról beszélni sem lehet. A németiség vonatkozásában a legsúlyosabb kérdés a „német nemzet” fogalmának a meghatározása. A *genus proximum*, a németnyelvűség, ismert volt, de a *differentia specifica*, a más nemzetektől elhatároló különbség, a nemzeti identitás és öntudat nélkülözhetetlen alapja, azóta is vita tárgya. Ugyanis a német szellem olyan nagy elterjedést biztosított a német nyelvnek – költői és tudományos nyelvnek egyaránt – hogy annak közössége semmiképpen sem szolgálhatott nemzetközösség alapjául. A nemzet hagyományközösség, és a nemzeti hagyományok közül első helyen az anyanyelv áll, de a társadalmi életben nagyobb gyakorlati befolyása van a történelmi, szellemi, vallási, társadalmi, politikai és gazdasági örökségnek és népszokásoknak. A német

publicisztikai irodalom is kénytelen volt a nemzet, Nation és a nép, Volk fogalmak és kifejezések párhuzamos használatával élni (ez befolyásolta a magyar szakkifejezéseket is), a *Nation* inkább a kényszerhatalmi, a *Volk* pedig természetes társadalmi közösség értelmében. Germánia történelmében végig érezhetően megmaradt az ókori Római Impérium öröksége, amely a középkori császárok alatt az egész Germániára kiterjedt ugyan, de a déli római, később katolikus és az északi, később protestáns tartományok közötti különbség megmaradt.

b) Az abszolút monarchia impériummá szerveződik

A magyarországi felszabadító háború pozitív hatása

A Magyarország felszabadítását eredményező törökellenes győztes háborúk hadműveleteinek katonai, politikai és gazdasági szervezése és vezetése korszerű intézmények létesítését igényelte, amelyek nyilvánvalóan hozzájárultak – a győztes háborúknak a német nemzeti öntudatot erősítő tényezője mellett – az Austria-ház Egyesített Monarchiájának megszilárdulásához. Tény, hogy a szedett-vetett, használhatatlan birodalmi seregek helyett szervezett császári – később k.u.k., kaiserlich und königlich – haderő kétszáz éven át Európa legerősebb hadserege volt. (Szellemeskedő ellenfelek szerint a k.u.k. történelmi szerepe abban állott, hogy más seregeknek legyen kit legyőzni, valójában nemcsak az oszmán; de végül is a napóleoni, sőt, időlegesen a cári imperiális hadakkal szemben is helyt tudott állni, hiszen csatákat veszített, de háborúkat nyert, amíg végül az új egyesített német impérium hadserege le nem győzte).

A császárság anakronisztikus, de jól szervezett rendje

A köznyelven Habsburg Örökös Tartományoknak nevezett országok politikai egyesítése csak száz évvel Hispánia és Britannia egyesítése után, 1804-ben sikerült a nagyon szerencsétlenül választott Ausztria Császárság, Kaisertum Österreich néven (Ausztria a Habsburg-Lothringen-család spanyol neve). A 17. század végi német jellegű Gesamte Monarchie, Egyesített Monarchia akart volna testet ölteni benne, bár ez történelmileg és néprajzilag minden volt, csak éppen egységes és német jellegű nem. Legtekintélyesebb része a nemesi rendi Magyarország lett volna, de ezt csak perszónalunióval merészték Ausztriához kapcsolni. A történelem maga kínálta megoldásul az ősi hagyományok tiszteletben tartását a korszerű haladással összeegyeztető *Suveranitas Sacrae Coronae* modelljét, de a bécsi Udvarban és még kevésbé az Austria-dinasztiában nem került senki, akinek politikai tudása vagy tájékozottsága ehhez felért volna, akinek józanságát a Kollonich-féle Gesamte Monarchie kísértete el ne vette volna. Ősiségben ez felülmúlta volna a végleg megszűnt Germán-Római Impériumot, és korszerűségben a Bonaparte-ét, ugyanakkor nem állt volna útjában sem a német, sem a magyar nemzeti egységnek. (Ezzel szemben a vadonatúj Osztrák Császárság képviselőjében Metternich herceg úgy ült ott a Bécsi Kongresszuson, mintha az ősi Impérium küldötte volna, mint ahogyan az a virilista ül egy tanácsban, akinek a jogalapját jelentő vagyona nem az ő, hanem a felesége nevére szerepel a telekkönyvben. Holott Napóleon nemcsak a k.u.k. armádiát győzte le, hanem Hungária Felkölt Nemességét is szétszalasztotta, tehát ha a vereségben részes volt a magyar nemesség, részletetni illett volna a cári hadseregtől ajándékba kapott győzelemből is.) Különb a lakosság többsége szláv nyelvű, a gazdaságilag leghaladottabb tartományai pedig olasz nyelvűek voltak. A német elemet a közhatalmi szervezetek által pártfogolt szláv eredetű és szláv kevertségű *osztrákok* képviselték, élükön az egész Impériumban legnagyobb társadalmi befolyással rendelkező, német nyelvű, de nemzeti öntudat nélküli bécsi polgársággal. A Dinasztia leghűségesebb szövetségeseivel, az uralkodói kegyvel latifundiális fejedelmekké emelt katolikus főpapsággal és a Dinasztia szolgálatát vállaló gentilikus arisztokráciával, valamint az Impérium központi hatalmi

szerveit és intézményeit magába foglaló hivatalok tisztségviselőivel alkotott legfelsőbb szüzerén kényszerhatalmi együttes, a Birodalom szkriptikusan sehol meg nem nevezett, de tényleges kormánya, az *Udvar, Hof, Aula*, német nyelvű volt ugyan, de nem része a német nemzetnek. Amikor ugyanis a nemzetszuverenitás elvét győzelemre vitte a liberalizmus, az államfőket is a nemzetközösség alattvalójává minősítve, akkor Ausztria császára nemcsak magát és uralkodó utódait emelte ki a nemzetközösség fölé, hanem egész udvarát is, anakronizálva Európa legerősebb közhatalmi szervezetét. A sok évszázados tapasztalat és a racionalizmus minden igényével szervezett udvari főhivatalok mellett az egyetlen korszerű közhatalmi szerv, a k.u.k. hadsereg volt az Impérium szilárd alapja. Hogy lehetett a sorozással szolgálatra kényszerített, mindenféle nemzetiségű, de többségében szláv katonákból álló, német vezénylési nyelvű hadsereget a Császári Birodalom fenntartására állítani, az csak a racionalizmus igénye szerinti gerontokratikus elv alkalmazásával magyarázható: a k.u.k. hadseregben a tiszti rang elnyeréséhez a világon először és egyedül követeltek iskolai végzettséget, tanultságot, szellemi képesség bizonyítását a nemesi származás helyett. Ki ne akart volna nemesúri tekintélyt jelentő katonatiszt lenni a rendiség korában? Rangtársává – sokszor felettesévé – született nemeseknek, grófoknak, hercegeknek, sőt későbbi uralkodóknak is, mert az európai dinasztiák az Austria-Házát utánozták azzal is, hogy férfi tagjaikat császári tisztté neveltették és a k.u.k.-ban szolgáltatták. És melyik leigázott népből való alacsony származású család nem lett volna híve annak a császárnak, aki az ő fiát katonatisztté, a katonatiszti kaszt tagjává tette, még hozzá a maga német, magyar, olasz, cseh, lengyel vagy dél-szláv nemzeti hagyományai szerint szervezett – dragonyos, huszár, cserepár, ulánus, baka, szerezsán, grancsár és más – ezredekben? A katonatiszti hivatásrendnek ez a társadalomfeletti kaszttá emelése mintául szolgált annak az Egyesített Monarchia és egész Közép-Európa társadalmi tekintélyhierarchiájának a kialakulásához, amely a gentilikus, születési arisztokrácia tekintélyét a legújabb korban előörökölte. A protestáns társadalmakban megszilárdult szellemi tekintélyuralom, amely már azelőtt közhivatal betöltésének feltételül iskolai végzettséget írt elő, a Bécsi Udvar hatalmi körében a száz éves helyi gyakorlat tapasztalataival társulva létrehozta a katonatiszti hivatásrend mellé a polgári tiszti rendet, a közszolgálati hivatalnoksereget. Ennek tagjai is magától értetődően használták az addig csak született nemeseknek járó *Herr, úr* megszólítást, és életmódjukban is, társasági kapcsolataikban is mindenben a nemesurakat követvén, úri kaszttá különültek el az alsóbb néprétegektől, tanulatlanoktól, iskolázatlanoktól, diploma nélküliektől. Még a vagyonos polgársággal szemben is felsőbbrendűnek tartották magukat, mindenki mást lenéztek – minél kevésbé érdemelték meg tekintélyüket, annál inkább – nem törődve azzal, hogy társadalmi állásukat a lenézettek nem tisztelik, nem úrnak, hanem sznobnak, úrhatámnak tekintik őket. Az udvari és birodalmi quasifeudális, áltekinthető katona és civil úri rend nem születhetett volna meg, és semmiképpen sem állandósulhatott volna, ha az egész bécsi birodalom fenntartója, a bécsi polgárság el nem fogadta volna.

A bécsi polgárság

Az egész birodalmi apparátus tényleges fenntartója a különleges társadalmi képlet, a *bécsi polgárság* volt. A bécsi polgár – a hajdani babiloni és bizánci elődeihez hasonlóan, és ellentétben úgy a középkori burgiusszal, mint a francia forradalmi nemzetpolgárral – teljesen közönyös volt minden közhatalommal, politikával szemben. Minden tehetségével szolgált és kiszolgált császárárt, dinasztiáját, az udvart, a főpapságot és főnemességet, és a birodalom minden polgári és katonai szervét, mert egyszerűen ez volt életének anyagi alapja, mint ahogyan az állattenyésztő minden lehetséges módon előmozdítja nyájának életét és gyarapodását. Valójában a bécsi polgár alkotta meg annakidején a később Ausztriává, Birodalommá tágult Ostmarkot, hogy uralkodójának és kíséretének legyen hol uralkodnia, a bécsi polgár anyagi hasznára. Tevékenységéhez társul fogadta az osztrák

polgárságot, és rokoni kapcsolataival a csehet is, de semmiféle más város versenyét nem tűrte, sőt a magyarországi városok fejlődését – német nyelvű polgársága ellenére – minden eszközzel akadályozta. Persze a bécsi nyárspolgár önző kapzsisága, anyagiassága undort keltett a liberalizmus legfőbb harcosaiban, az idealista költőkben és művészekben, anélkül azonban, hogy a szélsőségesen materialista, a gazdasági szabadversenyt mindennél többre értékelő nyugati kapitalista polgár rokonszenvét megnyerte volna. Mindenesetre a jól szervezett Impérium társadalmi elitjének kiváló anyagi kiszolgálásával és fenntartásával, mecénásokat és közönséget biztosítva az alkotóknak, a bécsi polgárság Európa szellemi központjává tudta tenni városát, és ezt – különösen a zeneművészet tekintetében – évszázadokra meg is tudta tartani. A pragmatikus közismerten utilitarista és opportunistá bécsi polgár azonban maga is gyökeréig sznob volt, és inkább vágyott arra, hogy fia inkább katona vagy civil úriember legyen, mint gazdag, és mindent megtett azért, hogy lányát egy tékozló, lump úri himpellérhez adhassa feleségül, és emberszámba se vette a rangnélküli, hőzöngő, gőzsőfejű, radikális ifjú titán, bohém művészféle forradalmárokat.

A szabadkőművesek tájékozatlansága

Elgondolkodtató, hogy a világszabadság 1848-as esztendejét évtizedek alatti megfontolt munkával előkészítő és kivitelező szabadkőművesség mennyire tájékozatlan – esetleg jól tájékozott, de tudatosan rosszhiszemű – volt a német állapotokra vonatkozóan, amikor Béccsel kezdte Németország forradalmasítását, amikor a bécsi polgárt akarta császára és annak udvara ellen lázítani. Hiszen az Ausztriai Impérium a maga római és középkori hagyományaival, újkori pragmatikus intézményrendszerével, posztfeudális, de nem liberális, nem gentilikus, de nem is plutokratikus, nem idealista, nem materialista, egészen ellentmondásos társadalmi szerkezetével útjában állott a német nemzeti egység megalkotásának, mint ahogyan az olasz és a különböző szláv népek nemzette szerveződésének is, még ha a szkriptikusan független Magyarország nemzeti szabadságtörekvéseivel nem is számolunk. A liberális meggyőző agitációval jól előkészített rendi országgyűlések hiába fogadják el sorban a szabadelvű alkotmányokat, hiába hívják össze és üléseztetik a forradalmárok a frankfurti birodalmi gyűlést, választanak kormányzót, alkotnak népképviselői felelős kormányt, azután hiába választanak Hohenzollern császárt a detronizált Habsburg-Lottringen helyett, ha nincs olyan fegyveres haderő az egész mozgalom mögött, amely a bécsiek után felsorakozó egész német polgárság közönyével szemben győzelemre vinné a nemzetszuverenitás ügyét. Ahhoz előbb *német nemzetnek* kellene lenni, hogy birtokosa lehessen a szuverenitásnak. A szabadelvűség minden más követelménye, a gondolat és szó szabadsága, a személyi és gyülekezési szabadság, a jogegyenlőség, az ősiség eltörlése, a szabad gazdasági verseny minden lehetősége megvalósult, és nagy szellemi, társadalmi és gazdasági fellendülést hozott a németeknek, de a nemzeti egység és a nemzetszuverenitás megvalósítása, a nacionalizmus igényeinek kielégítése olyan későbbi korra maradt, amikor annak megvalósítása már anakronosztikus volt, és inkább akadályt, mint előnyt jelentett a nemzetek versenyében.

c) *Itália és Lengyelország*

Az olasz egység teljes hiánya

Itália országaiban a nemzeti szabadság rendszerének kiépítéséhez nem lehetett hozzákezdeni a nemzeti egység előzetes megalkotása nélkül, ennek pedig súlyos külső és belső akadályai voltak. A külső hatalmak, elsősorban Ausztria észak-Itália feletti uralma, belülről pedig az évezredek történelmi hagyományokkal rendelkező független kicsi monarhiák és köztük a semmiféle kategóriába be nem sorolható Patrimonium Sancti Petri, az egyházi állam súlyos feladatokat róttak a liberális eszméket

terjesztő szabadkőműves mozgalomra. A napóleoni háborúk alatt az egyéni szabadságeszmék jórészt megvalósultak, a kis monarhák és végül még a pápa is alkotmányt adott népének, a szabadságmozgalmak teljes feszítő ereje a nemzeti eszme, a nacionalizmus elsőrendű céljának a nemzeti egység megalkotását tette, és ennek megvalósítása adta 1848-ban a szabadságmozgalom tartalmát. Egész Itálián végigseper a forradalom, itt-ott átmenetileg győzött is, azonban egységes terv hiányában – az olaszok még a monarhikus és republikánus kormányrendszer mellett sem voltak képesek egységesen állást foglalni – meg sem kísérelhetette olyan hadsereg felállítását, amely Ausztria haderejével szemben sikerrel harcolhatott volna. Az olasz nemzeti egység csak érzékeny kompromisszumok árán, külső hatalmak segítségével születhetett meg, és ez ellentmondásossá tette az egységes Olaszország későbbi politikai történetét.

Lengyelország társadalmi szétziláltsága

Hasonló volt a helyzet a szintén katolikus *Lengyelországban*, ahol az erős vallási hagyományok és a gentilikus nemesség hatalmi túlsúlya miatt elmaradtak a 18. századi racionális reformok, a nemzeti közösséget fenntartó nemességtől a többségében zsidó és német származású polgárság elidegenedett, a parasztság pedig eleve is nagy társadalmi távolságban állt tőle, nem alakult hát ki nemzeti értelmiség az egységes nemzetállam tekintélyének fenntartására és ápolására. Ezt a tekintélyhatalmi vákuumot használták ki szomszédai, Oroszország, Poroszország, az Ausztriai (Habsburg) Egyesített Monarchia, és különböző történelmi jogok ürügyével a francia forradalom idején egymás között felosztották az országot. A három társadalmi rendre és három országba, tehát kilencfelé tagolt lengyel társadalomban a szabadelvű eszmék terjesztése még a szabadkőművesség számára is megoldhatatlan feladat volt. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti egység helyreállítása volt az elsőrendű feladat, ezt azonban csak a nemesség vállalta, több fegyveres felkeléssel és szabadságharccal próbálkozva, és ebben a katolikus klérus sem volt ellene, de a szabadelvű eszmék tekintetében egyedül maradt. A gazdasági előhaladást hozó társadalmi reformokat – a lengyelek közönye vagy éppen ellenzése mellett – a három megszálló birodalom hozta a „felvilágosult abszolutizmus” politikai rendszerében. A lengyel liberális mozgalmaknak csak 1848-ra – több sikertelen fegyvertelen és fegyveres kísérlet után – sikerült olyan nemzeti egységet összehozni, hogy újabb szabadságharccal próbálkozhatott a lengyel nemzet a szkriptikus Lengyel Királyságnak az orosz cár uralma alóli felszabadítására. Nyilvánvaló, hogy a lengyel nemesi seregek minden hősiességük ellenére nem győzedelmeskedhettek. Világtörténelmi értékük azonban vitathatatlan, mert a 19. század anyagias világában az eszmék erejét mutathatta meg az emberiségnek, „Lengyelország” a „Szabadság” szinonimája lett, minden nemzet tisztelete és a régi baráti magyarok rokonszenvének biztosítása mellett Kosciuszko Tadeus és Bem József neve a világszabadság örök hősei közé iktatódott.

d) Hungária, azaz Magyarország

Magyarország volt legkevésbé alkalmas a forradalomra

Regnum Sacrae Coronae Hungariae – ennél nem lehetett megdöbbentőbb és érthetlenebb valami egy forradalmat csináló radikális fiatal francia előtt. A latin nyelv már eleve arhaizmust sugallt, de hát latin volt az ország hivatalos nyelve. Hogy pedig a szuverenitás nem egyéni vagy testületi személyé, hanem a nemzet egészét jelképező szimbólumé, és azon osztozkodik a római imperátor, de nem mint császár, hanem mint király, és a szuverenitásban egyenlően részes százezernyi gentilikus hungár nemes – az még kevésbé illett a 19. század frazeológiájába. Ha pedig azt is hozzátesszük, hogy a hungár elnevezés egy évszázadokkal előbb felszívódott nemzet neve volt,

amely most semmiféle etnikumra nem illik, akkor magyarázatot kapunk az 1848-49-es magyarországi eseményekkel szembeni nyugati, korabeli és későbbi viszonyulásra. Az egész csak társadalomtörténeti kuriózum maradt volna, ha a felvilágosodás és a szabadkőművesség által évtizedek alatt gondosan tervezett, előkészített és szervezett 1848-as Világforradalom – a szervezők szándéka ellenére és általános meglepetésre – nem éppen Magyarországon teljesített volna legtöbbet a szabadságra vágyó emberiség álmaiból. Mert a szabadságmozgalmak elméleti receptje és menetrendje itt ültetődött át a társadalmi valóság gyakorlatába: sikeres előkészítő meggyőzés következtében evolutív *reformok*, utána a kényszerhatalom előző birtokosainak ellenállása miatt *forradalom*, végül pedig külső hatalmi fegyveres támadás kivédésére *szabadságharc*.

A magyarság ismeretlensége

A magyarság a 17. század közepéig a humanizmus és az ezt követő racionalizmus és illuminizmus vonalán a többi európai protestáns nemzettel együtt az élbolyban haladt. Az 1657-1711 közötti mindent elpusztító háborúk után azonban csak a pusztta föld maradt Magyarországból és került a magyar (hungár) nemesség uralma alá, hogy azon előbb falvakat, városokat, infrastruktúrát, azután pedig társadalmat, népet, nemzetet, intézményeket, kultúrát és civilizációt építsen. Természetes, hogy Magyarországon előbb a rusztikus vidéki élet, a mezőgazdaság lehetőségeit kellett megépíteni, messze alatta nemcsak az akkor már nyugaton fejlődő merkantilista tőkés gazdálkodásnak, de még a fiziokrata árutermelésnek is, csak az alapvető szükségletek autarkikus előállítására törekedve. Az urbanizáció és az ehhez kapcsolódó polgári művelődés csak száz évvel később indult a katolikus papi fejedelmek haladónak egyáltalán nem mondható kezdeményezésére német és szláv polgárok betelepítésével, és csak később következett a polgárosodni akaró főurak tevékenysége. A felvilágosult polgári műveltség mértékéül szokás a színházakat tekinteni, és valóban: a magyar városokban csak a 19. században épülnek az első színházak, egyidőben a civilizáció alapjait jelentő közlekedési utakkal. Ebben az időben, több mint egy évszázaddal a nyugatiak után jelennek meg Magyarországon az első időszakai sajtótermékek, nyílnak kaszinók, kávéházak és a polgári életforma más velejárói. Természetes volt hát a felvilágosodás és a civilizáció területén való az a lemaradás, amely a magyar nemest a műveletlenség és a maradiság szinonimájává, Magyarországot pedig civilizáción kívüli egzotikumká minősítette annak a bécsi polgárnak a szemében, aki a magyar állapotok felől informálta a nyugatot. A bécsi polgár azonban a bécsi polgári sajtó alapján tájékozódott, az pedig a velejéig sznob k.u.k. tiszti karnak és még annál is sznobabb hivatalnokseregnek „az Udvarból származó” hírei után igazodott. Az Udvar pedig – mint tudjuk – jogi formában meg sem fogalmazott hatáskörű, körül sem határolt társadalmi képlet volt, a valóságban létező, de még kevésbé megfogható Dinasztia körül, melynek feje a császár lett volna, ha szellemileg képes lett volna bármilyen közfunkció betöltésére. Gyakorlatban a közügyek legfőbb döntéshozója a legfőbb miniszter, a kancellár volt, aki – ez nem olcsó szellemeskedés! – információit a bécsi polgári közvéleménytől szerezte. Ilyen lévén az információforrás, honnan ismerhette volna hát a nyugati szabadkőműves vagy a párizsi újságolvasó jobban Magyarországot, és a vármegyei önkormányzatban tevékenykedő, agrárgazdasággal foglalkozó, középkorias viseletű és viselkedésű vidéki hungár nemest?

A magyar nemesség erkölcsi és szellemi értékei

Az anyagi műveltség újkori nagy gyarapodásának területén, az urbanizációban és az ehhez kapcsolódó szellemi életben, általában a polgári kényelem tekintetében tehát valóban messze elmaradt Hungária Nyugat-Európa más országai mögött. Azonban a művelődés sokkal lényegesebb területén, az eszmei, erkölcsi értékek vonatkozásában, az általános népoktatásban és írástudásban, a nemzetépítésben – saját lélekszámánál kétszerte nagyobb idegen népességet kellett asszimilálnia, ősi,

helyi szokások autonóm rendjeibe szerveznie mindenféle származású és öntudatú nemest, jobbágyot és polgárt – azaz a nemzeti értelmiség hivatásának magára vállalásában messze előtte járt nemcsak az ezekkel a kérdésekkel azóta is vívódó németeknek, de más nem protestáns nemzeteknek is. Sikeresen védte ki az Udvarnak a Gesamte Monarchie-t makacsul szorgalmazó politikáját (Kollonich: „Magyarországot koldussá, rabbá, katolikussá és németté kell tenni!”), úgy, hogy a 19. század közepére az Egyesített Monarchia legfőbb szorgalmazói, a katolikus papi fejedelmek és aulikus arisztokraták elszigetelődtek nemcsak a magyar származású nemesektől és jobbágyoktól, de mindenféle származású polgárságtól, sőt a nemzeti eszme mellett felsorakozó katolikus papságtól, szerzetességtől is. A felvilágosodás legfőbb eszközének, a szépirodalomnak a területén nyilvánvaló volt a magyar lemaradás, de ez csak a szekuláris és korabeli irodalom területére szorítkozott, nem a vallási, sem pedig a klasszikus irodalomra. A klasszikus auktorok művei nemcsak ott voltak a nádfelekes nemesi „kúriákban” a magyar nyelvű biblia mellett, de illet rendszeresen olvasni és könyv nélkül is idézni őket. Protestáns lelkészek pedig remek zsoltárokat, imákat írtak, főként pedig rendszeresen magyar nyelven prédikálván olyan mennyiségben születtek a kor hegemon műfajának, a retorikának az alkotásai – száz év alatt kb. huszonötmillió (!) – hogy ha csak század részük képviselt irodalmi értéket, akkor is elálmélkodhatunk ezen a szellemi gazdagságon. Megérdemelték hát a gerontokráciának, szellemi arisztokráciának ezek a képviselői azt a hungár nemességet, amellyel Erdélyország uralkodói felruházták őket.

Jogi felkészültség

Az értelmiségnek a társadalomból való kiemelésére szolgáló *közoktatás* korszerű megszervezését, mint a felvilágosult monarchia elsőrendű államigazgatási feladatát először Mária Terézia ismerte fel és igyekezett kielégíteni a *Ratio Educationis* elrendelésével. Az egész Egyesített Monarchiában kötelezővé tette az erdélyi reformátusok mintájára szervezett népoktatást és a német protestáns mintájú középfokú oktatást, ezekre épültek aztán a szaktudományokat művelő főiskolák, köztük 15 jogakadémia. Természetes volt hát a magyar nemességnek az az alapos jogi és társadalomtudományi műveltsége, amely a vármegyei autonómiák próbája után az országos politikában a legkorszerűbb reformok kezdeményezésére és megvalósítására tette képessé.

Evolutív felvilágosodás

A felvilágosodás szekuláris irodalmának elsőrendű feladata, a szabadságmozgalom szolgálata, a társadalomnak a szabadelvű eszmékről való meggyőzése Magyarországon egyedül az egyéni szabadságjogok tekintetében nem volt felesleges, hiszen itt az utolsó nagy rendi szabadságharc 1711-ben fejeződött be, a nyugat-európai mozgalmak kezdete előtt. A későbbi történelem igazolta, hogy milyen szerencsés volt a magyar liberalizmus részéről a német felvilágosodás evolutív útjának választása a francia revolutív helyett. Külön kiemelendő az, hogy a magyar irodalmi előkészítők – Kazinczy és Kölcsey – református vallású nemesek voltak, mert így a német protestánsokhoz csatlakozva nem érezték ellenfelüknek sem a katolikus klerikalizmust (jezsuitizmust), sem magát a monarchikus államformát, ezért tiszta szívvel tudtak szövetkezni a katolikusokkal, papokkal és polgárokkal egyaránt, és nem kellett királyuk iránti hűségüket megsérteni, ellenfelüket inkább az erdélyi magyar protestáns *konzervativizmusban* látták.

A hungár nemesség új törvényei

A társadalmi reformok bevezetése tekintetében minden hatalmi tényező egyetértett, csak a törvényes formák megalkotásának és gyakorlatba ültetésének időigényessége miatt húzódott el. A polgárosodás első feltétele, a jogegyenlőség, a szabad gazdasági verseny, az iparosítás, a modern hitelgazdaság lehetővé tétele az *ősiség*, az avicítás, a nemesi előjogok és kiváltságok eltörlésének a

függvénye volt. Hungária nemessége ennek nemhogy útjában állott volna, de nemzeti értelmiségként maga munkálta ki elméletileg, öntötte szabályba, és maga szavazta meg utolsó rendi országgyűlésén minden más liberalizmus által igényelt reformtörvénnyel együtt. Bizonyította ezzel, hogy méltán viseli a „nemes” elnevezést, akár honfoglaló és a hazát ezer éven át vérével védelmező őseinek érdeme alapján szerezte, akár csak legutóbb a török elleni felszabadító háborúban való áldozatos részvételével. Megjegyzendő, hogy a lakosság kb. negyedét kitevő hungár nemességnek csak negyede rendelkezett olyan birtokkal, amelynek jövedelméből megélhetett; felének volt annyi birtoka, hogy annak művelése biztosította létfenntartását; de a nemességnek legalább egynegyede teljesen vagyontalan lévén ipari tevékenységre vagy szolgamunkára kényszerült. Ekként ez a nemesség demokratikusabb választási cenzusnak bizonyult a későbbi liberális polgári vagyoni cenzusnál, mert a társadalom minden vagyoni rétegét magába foglalta. A maga előjogainak eltörlésével, a politikai jogoknak minden állampolgárra való kiterjesztésével, a földnek szabad tulajdonként a jobbágyörökösöknek való odaadásával, a nemzeti értelmiség feladatának önzetlen ellátásával a magyar-hungár nemesség maga mögé tudta sorakoztatni a mindenféle eredetű és vallású polgárságot, úgy, hogy azok egységesen állottak a nemesség vezetése alá a közös nemzeti érdekek védelmére.

Vita a Szent Korona szuverenitásáról

Az egyéni szabadságjogok megvalósultak hát alkotmányos, evolutív reformok útján: Magyarország szuverén ura, a Szent Korona mindkét része, a rendi országgyűlés – főrendek, prelátusok, vármegyei követek – és az apostoli király meghozta az alkotmányreform törvényeit, kinevezte a végrehajtó hatalom gyakorlására a felelős minisztériumot, feloszlatta az utolsó rendi országgyűlést és kiírta az első népképviselői országgyűlési választásokat. Mire azonban az országgyűlés összeült, kiderült, hogy az *ősiség*, *avicitas* értelmezése tekintetében különbség van a Szent Korona két fele között. (Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az *avicitas* olyan régi európai jogintézmény, hogy már *Grotius* sem állította be az újkor jogi rendszerébe, annyira elavultnak tartotta.) Csak most, 1848-ban derült ki, hogy a Szent Korona eszmei szuverenitása mindkét felének, a királynak és nemességnek az alkotmányos jogai az *avicitáson* kívül semmi más jogi alappal nem rendelkeznek. A király – azaz az együgyű V. Ferdinánd helyett és nevében a Dinasztia feje, Wittelsbach Zsófia (Károly Lajos trónörökös felesége), Kolowrat volt kancellár tanácsára – úgy értelmezte az *ősiségről* való lemondást, hogy a szent Koronának a nemességet illető fele is a királyra szállt, tehát a király – háromszáz esztendő múltán végre – birtokába jutott a katolikus monarha örökös abszolút hatalma teljességének, és császárként megszervezhette az egységes Ausztria impériumát német hivatalos nyelvvél. A másik fél, a Nemzet viszont úgy értelmezte a lemondást, hogy a Szent Korona felségjogaiból eddig a nemességet illető közhatalom a népképviselői országgyűlés által megszemélyesített egész nemzetre száll át, és azt az országgyűlés többségének bizalmát bíró felelős minisztérium gyakorolja. Persze az egész közhatalmi szervezet, az állam alapjául szolgáló – a külső és belső védelmet, törvényes közrendet biztosító – fegyveres kényszerhatalommal való rendelkezés volt a vita tényleges tárgya. A Dinasztia horvát bánná nevezte ki Jelasics Józsefet, és a k.u.k. magyarországi főparancsnokaként az impérium egységének a védelmével bízta meg. A magyar kormány viszont a nemesi felkelés vezérének, a nádornak a parancsnoksága alá rendelte a k.u.k. Magyarországon állomásozó csapattesteket, kivonva azokat a bécsi udvari haditanács rendelkezése alól, és emellé még önálló honvédsereget is állított fel Magyarország alkotmányos függetlenségének és egységének a védelmére. – Ha létezett volna hungár nemzeti egység, vagy egyáltalán vitathatatlan hungár nemzetfogalom, a viszály megoldódhatott volna

valamelyik fél győzelmével. Így azonban, különböző elvi síkon állván a két fél, a viszály elhúzódott, és előbb fegyveres harc, majd sok politikai huzavona és alku után oldódott meg.

Magyar vagy hungár öntudat?

Hungária *magyar* nyelvű népének hungár nemzeti öntudata, a finnugor magyar nyelv és mindenféle ősi, népi művelődési örökség, természetes egységet alkottak a hungár nemesség által képviselt politikai, hatalmi örökséggel, a Szent Korona szuverenitásának részességével. A magyarok a 13. század óta azonosnak tudták és érezték a magyart a hungárral, hiszen magukba olvasztották a honfoglaló és országalapító hungárokat (onogurokat), mint ahogyan a Kárpát-medencében a történelemben előfordult és itt országló minden más – az ogur, szkíta, kelta, szarmata, pannon, dák, agatírsz, jazig, római, hun, gepida, avar, szláv, bolgár, onogur, kazár, székely, palóc, jász, besenyő, kun – népet is. Ahogyan az emberi egyén viselkedésének elsőrendű meghatározója, eszmei-erkölcsi értékrendjének az alapja, az önmagáról és önmagának környezetével való viszonyáról alkotott *hite* és meggyőződése, így van ez a legnagyobb természetes társadalmi egységgel, a nemzeti közösséggel is. A magyarok pedig a legalacsonyabb szellemi és anyagi színvonalon állóktól a legmagasabbakig egyaránt magyarnak tudják, hiszik és érzik Attilát, Árpádot, Szent Istvánt és Hungária minden hőst. Nem befolyásolt és ma sem befolyásol senkit az, hogy az emlékezet előtti időkben nem is beszéltek magyarul, mint ahogyan Hungária írásbeli hivatalos nyelvének latin volta sem ingatta meg senki meggyőződését, hiszen a vallási reformációval az egyház nyelve és az írásbeliség is magyarrá lett – latinul: *lingua hungarica*. A protestáns Magyarországon ez volt (a későbbi Erdélyországban) a törvények, a kormányzat és államigazgatás nyelve. A Habsburg uralom alatti ország részben a latin nyelv a nemesség, a *nobilitas hungarica* nyelveként, mint valami kiváltság maradt fenn a 19. századig, és az ősiség minden más addigi kiváltságának eltörlésével az egész a nép magyar nyelvébe ment át.

Magyar nemzetfogalom

Hungáriából Magyarország lett. A Kárpát-medencére azonban nem lehetett alkalmazni a nyugat-európai liberális nemzetreceptek egyikét sem, mert itt egy államhatalom alatt több különböző nyelvű, sokféle hagyományú, különböző közösségtudatú nép élt egymás mellett, akiknek nemzeti meggyőződése nem mindenben egyezett a magyarokéval. A francia szemlélet az állampolgárok összességét tartja nemzetnek, a német szemlélet nemzetfogalma már kénytelen nagyon sok politikai egység alávetettjeit magába foglalni, a protestáns (angol) szemlélet szerint pedig ahány ország, annyi nemzet, megegyezvén a közhatalmi szervezet az alávetettek akarataival. A francia nemzetfogalmat éppen Ausztria, az Egyesített Monarchia alkalmazta a legtisztábban, Ő császári és királyi Felségének minden alattvalója az egységes ausztriai, vulgo: osztrák nemzetnek a tagja. Nyilvánvaló, hogy ezt a *magyar* nemzet nem fogadhatta el, szabadsága feltétlen tartozékának tudta a nemzetszuverenitást, Magyarországnak minden más ország közhatalmától való függetlenségét, elutasítva az abszolút monarchia hatalmának ezzel össze nem férő elismerését. A magyar közvélemény egységesen és lelkesen állott új irányítója, a sajtó mögé, amelyet éppen a dinasztia szélsőséges állásfoglalása radikalizált. A sajtó vezére, minden idők legnagyobb magyar publicistája, a szlovák származású Kossuth Lajos személyesítette meg azt a nemzeti közvéleményt, amely az evolutív reformmozgalom és az alkotmányos királyság oldalán állt, az Udvar reakciós intézkedései radikalizáltak forradalmivá, aztán pedig nemzeti becsület feltételének mondta az idegen, osztrák és orosz hadseregek elleni szabadságharcban való részvételt.

Horvát nemzeti öntudat

Hungária másik államalkotó népe, a *horvát*, a magyartól különböző nemzeti öntudattal bírt azon az alapon, hogy ők a *Sacrae Coronae Hungariae* alattvalói voltak ugyan, nemesei a *Sacra Corona* nemesei, de sohasem magyarok: saját ősi királyságuk, nemességük, történelmi örökségük volt. A horvát országnagyok tevékeny részt vettek Hungária történelmében, dicsőséges dinasztiát is adtak az országnak – a nápolyi Anjoukat a horvátok segítették trónra – és az oszmánok elleni harcoknak mindig élenjárói voltak. A 16. századi vallási reformációkor Róma mellett döntöttek és a vallási különbség folytán a horvát művelődés a protestáns magyartól különböző úton haladt. A kuruc mozgalmak idején – hálából a török uralom alóli felszabadításért – a császár oldalán állottak. 1848-ban Magyarország, a magyar hivatalos nyelvű „Magyaria” mellett a horvát hivatalos nyelvű Horvátország egyenrangú tagja maradt volna a Szent Korona közösségének, vagy Magyarországtól egészen független baráti állam lett volna, ha ezt a magyarok képviselői – közvélemény, országgyűlés és kormány – nekik felajánlották volna. Ez azonban nem történvén meg, a horvát közvélemény magyarellenessé fordult, és utat engedett az egységes ausztriai birodalomba való besorakozást szorgalmazó, a német vezénylési nyelvet megszokott horvát k.u.k. hadvezetésnek, valójában feladván ezzel a horvát nemzeti függetlenség igényét.

Tót nemzeti öntudat

A *szlovákok* őseit itt találta volt a hungár honfoglalás és államalapítás. Hungária egész történelmén végig a szláv származású és szláv anyanyelvű, vagy esetleg emellett magyar második nyelvű egész *tót* népesség, jobbágyok, polgárok és nemések egyaránt magukat öntudatos hungár hazafiaknak tudták és érezték. A Mohács utáni Habsburg Királyságban a tót (később szlováknak nevezett) népi elem számbelileg is, társadalmi befolyás tekintetében is döntő tényezővé vált. Az állandó háborúkban nagyon megsaporodott a hungár nemések száma, és ezek többsége tót származású volt, szláv anyanyelve mellé társadalmi illemből megtanulta a magyar nyelvet – későbbi nemzedékek a szlávot el is felejtették – értelmiségük és a közéletben szerepelni kívánók pedig a legmagasabb humanista szinten a latint, Hungária hivatalos nyelvét. Olyan nagy volt a szerepük a 17. század végén, hogy a kuruc mozgalmat kicsi túlzással tót mozgalomnak lehet nevezni. Nyilvánvalónak tartották és érezték a hungár-magyar azonosságot, annyira, hogy értelmiségük nemzeti identitástudata is eszerint alakult. A magyarokkal válllvetve együtt harcoltak fegyverrel és munkával az ország védelmében, anyagi és szellemi felvirágoztatásáért, a 19. század közepéig. Közvéleményük ekkor megoszlott. Többségük – még a szláv anyanyelvéhez ragaszkodó értelmiség többsége is – elfogadta a hungár-magyar azonosságot, és a reformkor folyamán és 1848-ban szívvel-lélekkel állott az egységes, független magyar állameszme mellé – Kossuth Lajos és nagyon sok magyar szabadsághős társa is tót származású volt – áldozatos tevékenységet vállalt Magyarország megszervezésében, felépítésében és felvirágoztatásában, és önként harcolt a szabadságharcban. Kisebbségük a szlovák egyházi és irodalmi értelmiségiek befolyása alatt tagadta a hungár-magyar azonosság elvét, magát a magyartól különböző szlovák nemzet tagjának tekintette, és semleges álláspontra helyezkedett Ausztria és Magyarország viszályában, sőt nagyon kicsi töredékük egyenesen Ausztria aktív szolgálatába állt.

A rutének kettős identitása

A kárpátaljai *rutének* (ruszinok, kisoroszok, ukránok) középkori betelepedésük óta hűséges alattvalói voltak Hungáriának. A 17. században ortodox vallásukból görög-katolikussá unionáltak, és ezzel a magyarokhoz fűződő viszonyuk szorosabbá vált, különösen a kuruc mozgalmakban vettek tevékeny részt. Az oroszok pánszláv agitációja sem tudta szembefordítani őket a magyarokkal, hanem valami kettős, egyszerre rutén és magyar nemzeti identitást eredményezett náluk. Ennek folytán a

felvilágosodás és a reformkor történelmi eseményeiben végig a magyarok mellett álltak, 1848-49-ben sem lehetett őket a magyaroktól elkülöníteni.

A cipszerek magyar öntudata

A középkor folyamán állandó volt a *németek* Hungáriába való betelepítése és betelepítése, kisebb-nagyobb csoportokban már Szent István korával kezdődően. Jöttek katonai szolgálatot vállaló nemesek és szabadosok, jöttek földművesek és bányászok, legfőképpen pedig iparos polgárok. Különleges csoportjuk volt a Szepes vármegyébe határőri szolgáltra telepített szász lándzsások, a *cipszerek* ősei, akik a középkor végére hungár birtokos nemesekké lettek, de megtartották nemcsak német nyelvüket és öntudatukat, még családnévüket is a legutóbbi időkig. Századok során elkeveredtek magyar nemesekkel és polgárokkal, német és tót polgárokkal, de hungár nemesi identitásukat megőrizték. A reformációban egységesen az evangélikus felekezet tagjai lettek, és végig döntő szavuk volt az egyház életében. A felvilágosodás és a szabadságmozgalmak alatt sokan magyarra váltották anyanyelvüket, magyar családnéveket vetek fel, de cipszer öntudatukból nem engedtek. Annyira azonosultak a magyarsággal, hogy egyesek vezető szerepet vállaltak a nemzet sokszor nagy áldozatot kívánó mozgalmaiban is. A Hungáriába települt német polgárság oroszánrészt vállalt az egész ország urbanizációjának kialakításában. Különösen az északnyugati tót lakosságú országrészben alapítottak sok bányavárost és fontos ipari, kereskedelmi és művelődési központot. A királyok nem fukarkodtak a kiváltságlevelekkel, és a felvidéki német-magyar városjog egész Közép-Európában sokáig mintául szolgált. Közös jellemzőjük volt ezeknek a városoknak a nyitottsága, amelyet még a xenofóbiára hajlamos középkorban is tanúsítottak mindenkivel szemben, aki a városukba betelepíteni óhajtott. Sehol másfelé nem tapasztalt békés együttélés, természetes keveredés alakult ki ezekben a városokban a német, magyar és tót-szláv polgárok között, anélkül, hogy származását vagy anyanyelvét valamelyikük is megtagadta volna. Különösen művelődési szempontból volt ennek nagy fontossága, mert a hasonló szilézi és szászországi urbánus kultúrán át Hungáriát szerves kapcsolatba hozta az észak-német balti műveltséggel, a protestáns kultúrával és civilizációval. Hogy a Felvidék egész népe, nemesek, polgárok és parasztok olyan egységesen állottak ki a hungár-magyar nemzetazonosság mellett, és a korábbi történelem után a felvilágosodásban és a szabadságmozgalmakban a magyarok oldalán állottak, tevékenykedtek és harcoltak, az nagyon nagy mértékben ennek az öntudatos német származású magyar polgárságnak köszönhető.

A szászok magyarellenese öntudata

A középkori német telepesei különleges fontosságú nagy csoportja volt az *erdélyi szászoké*, akiket II. Géza király a 12. század közepén telepített le Erdély déli részén, a királyföldön. Olyan kiváltságos jogállást kaptak a királyoktól, hogy autonóm hatalmi szervezetük, az *Universitas Saxorum* közvetlenül csak az uralkodónak volt alávetve. Ennek keretében a szászok valóban mintaszerű, minden nemesi kiváltságot kizáró, polgári jogegyenlőségen alapuló germán burgius közhatalmi rendet szerveztek, a Baltikum Hansájához hasonlót. Kiváló földművesek, iparosok és kereskedők voltak, korszerű infrastruktúrát, falvakat, városokat építettek, és ezekre a gazdag anyagi alapokra a birodalomban maradt testvéreikével mindenben versenyképes művelődési intézményeket. Az erdélyi Három Nemzet Uniójának másik két nemzetével, a magyarokkal és a székelyekkel szembeni szász viszonyulást a rivalitás és az elkülönülés jellemezte, ez azonban a józanság diktálta béke határait nem lépte át. A Mohács utáni politikai helyzetben senki sem ítélte el a szászokat a német uralkodó iránti rokonszenvéért, sőt azért sem, hogy a szatmári béke után németségük alapján a Kollonich-programot megvalósítani törekvő Egyesített Monarchia politikájából előnyök szerzésére törekedtek. A felvilágosodás, a reformkor idején és 1848-49-ben nemcsak maguk állottak teljes egységben Ausztria Egyesített Monarchiája mellé, de erre igyekeztek az erdélyi románságot is rávenni.

Bár ezt elsősorban az erdélyi szászoknak az egységes Ausztriával való érdekazonossága indokolta, hozzájárultak a nemzeti öntudat nem csekély fontosságú érzelmi tényezői is. A románok a szászokat felsőbbrendű lényekként tisztelték, ezért őket a szászok pártfogásukba vették, és betelepedésük kezdetétől fogva szívesen alkalmazták szolgáikul. Teljes területi és szervezeti elkülönülésben éltek a vármegyék magyarságától és a székelyektől. A székelyeknek a szászok anyagi gazdagsága miatti irigységét egyenesen jóváhagyták, a magyarok, a nemesek, de meg inkább a parasztjobbágyok birtokosi magabiztosságát, öslakosi viselkedését – a szászokat anyagi és szellemi vagyonukért nem tisztelték, hanem jöttmentnek tekintették – bántó, lenéző gögnek érezték. Mivel pedig az ember egyéni és csoportos magatartását nem józan észérdekei, hanem érzelmei befolyásolják, a szászok sem objektív tényeknek, nem annak a szilárd anyagi és társadalmi helyzetnek az alapján ítélték meg a hungár-magyarok országát, amelyet attól kaptak, hanem a magyarok részéről szubjektíve tapasztalt viszonyulásból. Ők irigykedtek a magyarokra, és ez volt nemzeti identitástudatuk elsőrendű alapja. Ez a sértődöttség ment át magyarok iránti féltékenységre és gyűlöletbe a magyarság gazdasági és szellemi újkori fellendülése láttán. Szubjektív viszonyulásuk ellenére a szászok megőrizték nemcsak gondolkodásuk józan objektivitását, magyar és székely szomszédaikkal szembeni korrekt, jogszerű viselkedésüket, és általában becsületes polgári konstruktivitásukat az élet egész területén. Közérzetükön akartak javítani azzal is, hogy a magyaroknak az Attila örökségén alapuló ősiségének felülmúlására a romantikus történetírás korában a *gót-szász kontinuitás* elméletével állottak elő (ennek mintájára készült a dákoromán elmélet), és azt a 20. századig több-kevesebb sikerrel hangoztatták. Nagyobb kárt okozott azonban a magyar-szász jó viszonynak az a rágalom-propaganda, amelyet minden erdélyi szász komolyabban vagy komolytalanabban Bécsben, Ausztriában, a Német Birodalomban és a lutheránus világban folytatott. A bécsi polgárnak a magyarokról alkotott negatív képe nagymértékben ennek a szász hamis tanúbizonyságnak tudható be. – Hogy ilyen jelentéktelennek látszó fecsegés, pletykázás elvezethet az azonos sorsú népeknek egymással való szembefordulásához, végső fokon előmozdíthatja egész Közép-Európa népeinek, elsősorban a német nemzetnek legújabbkori történelmi tragédiáját – az meg kell gondolkoztasson minden jószándékú embert.

A szerbek magyarellenessége

Annakidején a hungár (onogur) honfoglalók a Kárpát-medence délkeleti részét a bolgár-szlávoktól hódították el, valószínű hát, hogy népi maradványaik a középkor folyamán végig Hungáriában éltek. Az oszmán főhatalom ruméliai gyarmatosokat, *délszlávokat*, elsősorban *szerbeket* (rácok, bosnyákok, sokácok, bunyevácok) telepített a Kárpát-medencének török uralom alatti területére, Hungária közepére, az ország területének egyharmadára. A felszabadító hadjáratok alatt a délszlávok örömmel fogadták a keresztyén seregeket, minden hadiszolgálatra alkalmas tagjuk fegyvert fogott és csatlakozott a felszabadítókhoz, azzal a feltétellel, hogy ortodox vallásuknak oszmán uralom alatt megvolt szabad gyakorlását továbbra is biztosítják, és területükön a földbirtokokat nem adják vissza a hungár-magyar nemeseknek és jobbágyoknak. Erre számítva a hadjáratok után a Balkánról visszavonuló seregekkel a régi szerbeket meghaladó számú menekült telepedett be. Savoyai Eugén herceg kiváló hasznát vette a rác önkénteseknek a törökök elleni harcokban is, de főként a kurucok elleni irtó hadjáratban. Mindent meg is tett az érdekükben, a szatmári békéig a magyarokat nem engedték vissza a földbirtokokra, de azután már nem lehetett megakadályozni a hungár nemesség hatalmának helyreállítását, sem a magyar polgárok és jobbágyok ingatlanvásárlásait. A szerbeket a déli határőrvidékre, a bécsi haditanács fennhatósága alá szorították vissza, grancsárezredekbe szervezve őket. A grancsár rezervátumokba visszavonulni nem tudó, sem a nemesi vármegyék fegyelme alá besorolódni nem akaró rácság elkeseredésében 1735-ben fellázadt

– talán k.u.k. biztatást is kapván – a nemesi adminisztráció ellen, nagy pusztítást végezve a magyar polgári lakosság között. A lázadást ugyan császári seregek verték le, és azok kényszerítették a rácokat a fennálló hungár-magyar nemesi rend elfogadására, mégis a szerb pravoszláv értelmiség nemzeti identitásának alapja a magyarellenesség lett. A felvilágosodás és a polgárosodás ezen nagyon keveset enyhített, úgy, hogy a reformkorban is és 1848-ban is a hazai szerbeknek csak nyugatosodott kisebbsége állott a magyarság oldalára és harcolt önként a szabadságharcban, túlnyomó többségük öntudatos nemzeti egységben és katonai szervezetben a k.u.k. parancsnoksága alatt vett részt a háborúban.

A románok magatartása

A *románok* (oláhok, valahok, moldovánok) első csoportjai a középkorban telepedtek Hungáriába, ahol a királyok különleges, kiváltságos jogállást biztosítottak a számukra. A török hódoltság idején a civilizáltabb (földműves, iparos, kereskedő) ruméliai dél-szláv gyarmatosok mellett nagy számú félnomád román pásztor telepedett meg a Kárpát-medence délkeleti részein, de a 18. századig sehol nem jutottak számbeli többségre. A szatmári béke után, az ország újratelepítésekor Erdély magyar lakossága nagy számmal költözött le az Alföldre, és helyükre az oszmán főhatalom alól menekülő románok telepedtek, úgy, hogy 1750-ben már Magyarország és Erdély tíz vármegyéjében számbeli többséget alkottak. Egész történelmük mostoha sorsa, a keleti despoták elnyomása, az ortodox egyház művelődés iránti közönye – a papok között ritka volt, aki írni, olvasni tudott, az is csak szlávul – miatt még faluközösségük sem alakult ki a Kárpát-medencébe való költözésükig, sőt vallásuk liturgiai nyelvét is az erdélyi fejedelem rendeletére változtatták szlávra, de a szerbekkel szembeni társadalmi, egyházi és művelődési függésük a legutóbbi időkig megmaradt. Az európai civilizációba való bevezetésük, letelepítésük, termelőmunkára szoktatásuk megoldhatatlan feladat elé állította a hatóságokat. A karlócai béke után főhatóságuk, a bécsi Haditanács, a jezsuiták javaslatára – valóban szerencsés ötlet volt – görögkatolikussá unionizálta őket. A római egyház pedig elsőként a papokat rendelte alfabetizáló tanfolyamra, amely olyan elkeseredett ellenállást váltott ki közöttük, hogy a szerb pravoszláv klérus csábításának engedve visszavonták az egyházi uniót. Később a 18. század közepén sikerült csak harmadrészüket görögkatolikussá tenni, és érezhető magyar hatás alatt elindultak a művelődési fejlődés útján. Az ortodox többség számára a civilizációt a szerbekéhez hasonló román granicsárezredek közvetítették, de általános írástudatlanságuk a legutóbbi időkig a legmagasabb arányú volt Közép-Európában. Táradalomba való besorolásukat, a nemesi birtokokra való letelepedésük feladatát – hasznos görögkatolikus egyházi segítséggel – a vármegyei önkormányzat sikerrel oldotta meg. A katonai és kamarai kormányzat alatti területek főként ortodox lakosságának letelepítését azonban a kinevezett hivatalnokok nem tudták megnyugtatóan megoldani. Mint a 20. században a bizonytalanságot és kiszolgáltatottságot érző nyugat-európai vendégmunkás tömegek, úgy a kincstári birtokok elkeseredett románjai sem láttak a fegyveres ellenálláson kívül más megoldást, és 1784-ben fellázadtak, a szerbekéhez hasonló jogállást követelve maguknak. Bár a lázadást császári seregek verték le, a vezéreket katonai hatóságok ítélték el és végeztették ki, a kialakulóban lévő román nemzettudatban – valószínű Kalapos József császárnak erdélyi szászok általi népszerűsítése következtében – ellenséggé gyanánt a magyarok maradtak. Nemzeti öntudatuk nehezen bontakozott ki a katolikusok között a felemás jezsuita befolyás, az ortodoxok között pedig a speciális szerb befolyás miatt. Nemzettudatuk alapjául a latinitás, a római kontinuitás elmélete – a szászok gót kontinuitásának mintájára – szolgált volna, ha néhány görögkatolikus papon kívül valaki is ismerte volna a latin nyelvet, vagy hallott volna egyáltalán latin kultúráról. Annyit fogtak fel belőle, hogy legendás őseik örökségeként a világ urai volnának, de jogaiktól a barbár magyar urak

megfosztották őket. Így az európai civilizációhoz való kapcsolódás, a művelődési felemelkedés egyetlen lehetősége is, a szolga tudatalatti úrgyűlölete folytán a destruktív hungarofóbiába vezetett. Egységes román nyelvű értelmiség hiányában nem tudtak egységes nemzetként állást foglalni, sem a felvilágosodás, sem a reformkor, sem az 1848-49-es események idején. Csekély számú nyugati műveltségű értelmiségük lelkesen csatlakozott a magyarok által képviselt liberális mozgalomhoz, hatásuk alatt a máramarosiak a szabadságharcban is önkéntes zászlóaljjal vettek részt. Másik, ugyancsak kisebbségi részük, k.u.k. granicsár lévén nem kis mértékben az erdélyi szászok magyarellenességének a befolyása alatt Ausztriával tartott. Nagy többségük azonban – eltekintve Janku Ábrahám terrorista szabadcsapataitól – semleges, sőt közönyös állásponton maradt. Egységes állásfoglalásra az Erdélynek Magyarországgal való uniója elleni tiltakozásra Balázsfalvára összehívott gyűlésük sem bírhatta a románságot.

Wesselényi a románokról

A 19. század uralkodó eszméivel, a liberalizmussal és a nacionalizmussal szembeni *román* viszonyulás érthetetlen és megmagyarázhatatlan volt minden ideológus számára. A kérdés egyedüli ismerője kétségkívül Európa legtájékozottabb liberális politikusa, Wesselényi Miklós volt, aki széleskörű elméleti tudományos képzettsége, nyugat-európai utazási tapasztalatai, és nem utolsósorban a kor legkiválóbb szellemeivel – magyar, német, román és szláv értelmiségekkel – való szoros személyes kapcsolatai alapján fedezte fel, hogy a román kérdés valójában a nyugat-kelet különbözőségének kérdése. Kelet-Európában, vagyis az ókori, Kr. előtt 44-ben a Drinán meghúzott Augustus-vonaltól keletre élő népek nem nyugat-európai értékrend szerint éltek és élnek. Az ortodox-pravoszláv keresztyénség társadalomnevelése megállott a páros házasság szintjén, úgy, ahogyan ezt a bizánci despotikus polonikárok által fenntartott kényszerhatalmi szervezet megkívánta. Nemcsak a román nép, de minden más kelet-európai nép számára is mást jelent a nemzet és a szabadság, mint nyugaton, hiszen a különbség nem a kifejezésben, hanem a fogalom tartalmában van. Ehhez járult a románság megdöbbentő társadalmi és művelődési elmaradottsága: 1848-ban a román értelmiségiek nemzetük számára az 1437-es Kápolnai Unió három nemzete mellé negyedikként való rendi besorolásukat kívánták, a papság a szerb püspökök fennhatósága alóli szabadulást, a román nép legmerészebb vágya pedig a magyar jobbágyság státuszának az elnyerése volt. Hogy érthették volna meg ezek, hogy az általános szabadság, jogegyenlőség, népképviselési választójog, az alkotmányos nemzetállam az, amiért a harc folyik? A szlávok tekintetében Wesselényi még lehetségesnek tartotta a meggyőzőes módszer sikerét, de a román kérdés megoldására nem látott más lehetőséget, mint – az ír problémához hasonlóan, amelyet angliai útján ismert meg – a románok területi elkülönítését, a Szent Korona uralma alatt olyan teljes önkormányzattal, amelyben a legkülönbözőbb fejlődési fokon, az érdekeltek tetszése szerint szabadon szervezkedve indulhatnak el a nyugat-európai művelődési színvonal megvalósítása felé. Azonban Wesselényi javaslatainak szellemi, erkölcsi igénye olyan messze előtte járt kortársaiénak, hogy még a leghaladóbb magyar – még kevésbé az európai – politikai elit sem volt képes elfogadni, nem is tekintve a forradalmi hangulatú sajtó által befolyásolt közvéleménytől.

A svábok hazafisága

Az újkori *német* telepések nemzeti identitásának kérdésével külön és kiemelten kell foglalkoznunk. A Kollonich-féle németesítő program 18. századi kivitelezése csaknem a magyar őslakosság számával egyenlő német telepest hozott Hungáriába. Kisebbségük iparos és kerekedő polgárként népesítette be és építette fel az oszmán uralom alatt lerombolódott városokat, nagyobb részük jobbágy-földművesként a Délvidékre, Baranyába, Pilisbe és Szatmárba telepedett. Württemberg-Baden és más dél-német szülőföldjükről *sváboknak* nevezik őket. Hazulról sem

indultak vagyontalanul, a Kárpát-medencében pedig nemcsak sok és kiváló termőföldet kaptak, hanem mindenféle hatósági és földesúri kedvezményben is részesültek. Becsületes, szorgalmas munkájuk nyomán hamarosan anyagi gazdagságra is jutottak. Művelődésükről – szintén a Kollonich-programnak megfelelően – a katolikus egyház gondoskodott. Meggyökeresedve német nyelvű „ungar” nemzeti identitásuk alakult ki (mint ahogy a brandenburgi németek is poroszoknak mondják magukat), szilárd alapjául annak a következetes, bevallottan magyarellenes politikának, amelyet az Egyesített Habsburg Monarchia folytatott. A német felvilágosodási mozgalomban ezek a magyarországi sváb polgárokból és parasztokból származó értelmiségiek képviselték Hungáriát (Ungarn-t), ennek alapján *Herder János Gottfried* meg is állapította, hogy a némettel szemben nem állhatnak meg és nem maradhatnak fenn olyan csökevényes, elmaradott, irodalmilag kulturálatlan népnyelvek, mint a magyar. Ezt igazolta a romantikus kor gazdag Kárpát-medencei német irodalma is – hogy csak Lenau nevét említsük. Azonban – Herdernek szerencséje volt, hogy nem érte meg – ez a német nyelvű ungar öntudatú népesség teljes egységében csatlakozott a magyar nemesi értelmiség szabadságmozgalmához, ki is tartott mellette a reformkoron végig, és 1848-49-ben képes volt önkéntesként a magyar vezénylési nyelvű honvédségben harcolni Ausztria német nyelvű k.u.k. hadserege ellen. Racionális magyarázat a hazai németiségnek erre az állásfoglalására egyáltalán nincs, hiszen minden gazdasági és művelődési, társadalmi érdeke az Egyesített Impériumhoz kötődött, amely vitathatatlan német szellemisége mellett Európa legnagyobb gazdasági egységében és a legkorszerűbb szabadgazdálkodást biztosító jogrendjével még a birodalmi németek számára is csábító lehetőséget kínált. Bizony, Európában elsőként az anyagi magyarországi németiség vállalt nagyon nagy áldozatot a materiális érdekekkel szemben az olyan ideális eszmei-erkölcsi értékekért, mint a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség.

A zsidók hazafisága

Valamelyes magyarázatot kapunk a svábok viselkedésére Magyarország más polgárosult nemzetiségeinek, elsősorban a *zsidókénak* a magyar hazafisághoz való viszonyulásában. Ez a nagyon frissen bevándorolt népesség – minden látszat ellenére – elsősorban nem a számára életlehetőséget jelentő anyagi érdekeinek a nyomására jött Magyarországra, hanem azért, mert itt a reformkori közvélemény egyenrangú emberként, szabad polgárként fogadta, és ezért képes volt anyagi és szellemi áldozatok árán is Magyarországnak, a szabadság országának függetlensége mellett harcba szállni. Csak *Eötvös Józsefnek*, a liberalizmus nagy ideológusának és gyakorlati politikusának az érvei adnak magyarázatot a jelenségre, amikor a lélek igényeit, az anyagfeletti, eszmei értékek felsőbbrendűségét hangoztatja a testiség, az anyag értékeivel szemben, még akkor is, ha azok gazdaságiak volnának. A zsidókat évezredek óta a világon mindenütt kirekesztette magából a társadalom, anyagi gazdagságuk, pénzük ellenére is mindenütt lenézték és megalázták őket. Itt, Magyarországon fogadták el őket emberként, sőt elfogadták életüknek és vérüknek a haza védelméért való felajánlását, hogy áldozathozatalukkal nemcsak az ország egyenlő alattvalójává, nemzetpolgárrá legyenek, hanem hasonlóvá válhassanak a vérüket hullató vitéz honalapító nemesekhez.

Örmények, lengyelek, osztrák diákok a magyarok mellett

Ezek után nem szorul magyarázatra a nagyon csekély lélekszámú, de a magyar hazafiságban példásan elől járó *örmények* viselkedése. Az pedig egészen természetes, hogy a Világszabadság forradalmi harcosságait idealista lelkesedésük Magyarországra vonzotta 1848-49-ben, hogy életüket is feláldozzák eszményükért. Sok egyéni szabadsághős mellett a lengyel szabadság veterán csapataival együtt harcolt a liberális eszmék igazi mártírjainak csoportja, a bécsi polgár önzését vérével lemosó, az osztrák ifjúság becsületét helyreállító bécsi diákok veressapkás csapata.

A nemzetiségek negatív viszonyulása

A Világsszabadságért és benne a nemzet szabadságáért, függetlenségéért, minden ember számára a jövőépítés esélyegyenlőségéért, népek és egyének testvériségéért, a minden anyagi érték feletti *élet* önzetlen feláldozására is kész szenvedélyes odaadást igénylő *magyar* oldallal szemben nem lehetett egyenlő alternatíva a másik oldal, „a császár hűséges szolgálata”. A későbbi történetírás, különösen a magyarországi nemzetiségek későbbi publicisztikája mindenféle magyarázattal próbálja indokolni, hogy miért voltak kénytelenek saját nemzeti szabadságuk védelmére az azt fenyegető magyarsággal szembefordulni. Minden érv és ellenérv ismeretében, minden objektív és szubjektív tényező figyelembevételével, százötven esztendő tárgyilagosságot adó távlatában józan ésszel és tiszta lelkiismerettel megállapíthatjuk, hogy a magyarokkal való szembenállás egyetlen oka a kisebbségi érzésből táplálkozó, magyarokkal szembeni irigység és féltékenység. A hungár nemesség ugyanis ősiségéről az új világ értékrendje szerinti új nemesség, a szellemi elit, az *értelmiség* javára mondott le. Valójában ez nem volt lemondás a részéről, mivel az eddigi kényszerhatalmi kiváltságok származás adta tekintélye még megerősödött, hiszen a magyar értelmiség társadalmi hordozója a köznemesség volt. Az értelmiségi státusz elnyeréséért folyó szabadversenyt vállalta a nem nemesi származásúakkal. Nem féltek ettől a szabadversenytől a hazai nemzetiségek nyugati műveltségű értelmiségijeit – németek, szlovákok, délszlávok, románok felsorolhatatlan számú szabadságbarát, tehát magyarbarát képviselői. A magyarokkal szembefordulók viszont azt állították, hogy hiányoznak a szellemi szabadverseny esélyei mindaddig, amíg a társadalmi kényszerhatalom egyedül a magyaroké. Nem tudták, mert nem akarták felfogni, hogy ők a történelem utólagos megváltoztatását igénylik, ami pedig ebben az anyagi világban lehetetlen, abszurdum – a szabadelvű alkotmány viszont mindenkinek egyenlő hozzáférést biztosított a közhatalomhoz. A „szabadság” fogalmának a téves értelmezéséről van szó, amikor a nemzetiségek vezetői 1848-ban, de főképpen évtizedekkel utána nem szabadságot, kényszerhatalom alóli kivételt, hanem állami kényszerhatalmat követelnek népük számára, hogy annak felhasználásával a szellemi szabadversenyben vehessenek részt. A történelem bizonyította, hogy nem Hungária népeinek külön nemzeti függetlenségre irányuló természetes és méltányos igénye volt ellentétes az egyetemes emberi eszmei-erkölcsi értékrenddel, tehát az emberiség életigényével, hanem annak *negatív* alapindítéka, a társadalmi vonzalom helyett a gyűlölet. Felépítendő nemzetállamuk hatalmát nem közvetlenül népük javára, hanem a magyaroktól állítólag elszennvedett elnyomás kárpótlására akarták fordítani. Ez a szubjektív nemzeti identitásukkal nagyon is erősen érzett elnyomás az anyagi világban tárgyi valóságában soha nem létezett, hiszen a nemzetiségek Hungária határain kívüli testvérei mind messze elmaradtak a „magyar elnyomás” alattiak társadalmi, anyagi, szellemi, gazdasági, művelődési fejlődésétől. Nyilvánvaló, hogy a negatív cél kizárta pozitív érték megvalósulását, és napjainkig lehetetlenné tette nemcsak a történelmi Magyarország, de egész Közép-Európa népei számára a valóságos nemzetté alakulást, hiszen a történelem az egyesített Ausztriai Birodalom népeinek a sorsát is Magyarországhoz kapcsolta.

A főpapság, arisztokraták, szászok és jobbágyok

Az Ausztria dinasztia és a szabadságmozgalmak élén álló magyar nemesség közötti ellentét alapja – mint láttuk – az ősiség, mint a Szent Korona felségjoga alapjának fogalmi értelmezése közötti különbség volt. A magyarországi katolikus papi fejedelmeknek a szabadságmozgalmakkal szembeni általános állásfoglalását menti ugyan a liberális radikalizmus, de csak a főpapság teljes tájékozatlansága és az alsó papságtól való elszigeteltsége magyarázza. A nemzeti túlnyomó többséggel szemben állt kötelességszerűen a dinasztiahoz hű születési arisztokrácia többsége is, de korszerű műveltségű kisebbsége már legalább semleges volt, ha nem is állott a szabadság oldalára. Itt kell megemlítenünk az erdélyi szászok bár passzív, de nagyon határozott antiliberális viselkedését, amely egyedül volt tárgyilagossal érvekkel indokolható minden mozgalommal szembeni állásfoglalás

közül, hiszen a jogegyenlőségen alapuló szabadelvű alkotmány megszüntette az *Universitas Saxorumot*, kiváltságos autonóm jogállásuk alapját. A telkes jobbágyság is elveszítette ősi birtokához való jogának biztonságát, de ezt akkor még senki sem észlelhette, még kevésbé vagyonszerzésben járatosnak, nem fordultak hát a szabadságeszmék ellen, de hagyták a nemeseket és polgárokat az első sorokban harcolni.

A szabadságharc jogi elemzése

Az 1848-49-es magyarországi (talán közép-európai) eseményekről csak a végén, az 1849. augusztusi fegyverletételkor derült ki, hogy az a Magyar Nemzet háborúja volt Ausztria, a 19. század legkorszerűbben, a közhatalmi szervezésnek, az államtudománynak Arisztotelész óta felgyűlt minden tapasztalatával megfogalmazott abszolút központosított hatalmú Impériuma ellen. Indulásakor, az 1847-48-as rendi országgyűlési választások alkalmával ezt még senki nem tudhatta. A Bécsi Udvar agytrösztje adta az országgyűlést megnyitó király szájába a reformtörvények kezdeményezésének a szavait, természetes volt hát 1848 áprilisában azok szentesítése, a magyar alkotmány népképviselőivé liberalizálása, a legális végrehajtó hatalomnak felelős magyar kormány kezébe adása. A történelmi események tényszerű egymásutánja vitathatatlanul bizonyítja, hogy a *legalitást* minden esetben a Dinasztia, a bécsi udvar, azaz Ausztria szegte meg, a magyar kormány és országgyűlés a közvélemény nyomására csak kényszerből, a jogszerűség védelmében sértette meg a másik fél által már érvénytelenített alkotmányszabályt. Jellasicsnak és utána Windischgrätznek, valamint Haynaunak magyarországi főhadparancsnokká való kinevezését nem ellenjegyezte magyar miniszter, tehát kinevezésük alkotmányellenes volt. A honvédség királyi szentesítés nélküli felállítása csak utána, vele szembeni védekezésül történt. A bécsi udvari kamara úgy rendelkezett Magyarország minden jövedelmével mintha nem lett volna erre hivatott törvényes magyar kormány. A pénzügyminiszter Kossuth Lajos csak ezután intézkedett a közkiadások fedezésének forrásairól. A Batthyány-kormány felmentése és Récsey kinevezése az országgyűlés többségének akarata ellenére történt, holott ez alkotmányellenes. Ezt követte a Magyar Nemzet részéről a Honvédelmi Bizottmánynak királyi jóváhagyás nélküli felállítása a kormányzati teendők ellátására. 1848 decemberében V. Ferdinándnak a trónról való eltávolítása és Ferenc József trónfoglalása az országgyűlés hozzájárulása nélkül szintén alkotmányellenes volt, tehát az új uralkodó rendelkezéseivel szembeni magyarországi ellenállás alkotmányos kötelesség. Hogy 1849 márciusában a Dinasztia, a bécsi udvar, Ferenc József nevével olyan új alkotmányt bocsát ki, amellyel Magyarországot az egységes Ausztria egyik tartományává sorozza be, megszüntetve a Szent Koronának teljes szuverenitását – azon belül a királynak az uralomhoz való jogát is – erre teljesen jogszerűen következik a dinasztia trónfosztását kimondó magyar országgyűlési határozat, amely logikusan nem egyéb, mint a császár által kibocsátott alkotmány tényleges gyakorlatba helyezése, hiszen egy nem létező állam trónjáról volt szó. (Ha a horvátok szószerzői valóban nemzetük szabadságáért küzdöttek volna az azt veszélyeztető magyarok ellen, akkor most a Horvátország történelmi önállóságát megszüntető imperiális haderő ellen kellett volna fordulniuk!) Tény az, hogy az 1849. áprilisi Függetlenségi nyilatkozat után nem létezett Magyarországon semmiféle alkotmányos, jogszerű hatalmi szervezet. Jogszerűtlen, tényleges szervezet gyakorolta a közhatalmat mindkét oldalon: császár hadserege egyszerűen idegen külhatalmi megszállónak minősült, és ez a jellege csak erősödött az orosz imperiális seregek inváziójával. A magyar oldalon pedig két, alkotmányos jogalap nélküli hatalom érvényesült: a Görgey Artúr parancsnoksága alatti honvédség katonai ereje és a Kossuth Lajos sajtóvezér által irányított Honvédelmi Bizottmány, valamint körülötte a legálisan rég feloszlott országgyűlés maradványa, valamint a ténylegesen érvényesülő hatalom, a szervezetlen közvélemény, amely kétségtelenül erősebb volt a katonai hatalomnál.

Politikai földrajzban, statisztikában és gazdaságtanban tájékozatlan könyvkukac és bulvárhírlapi stratégiák száz éve róják fel Görgeynek, hogy a sok győzelmes csata után nem Bécs, hanem Budavára elfoglalására vezette a honvédséget. Elképzelhetőnek tartották volna a katonai győzelmet Ausztria, Oroszország és minden fölött Gibraltártól Vlagyivosztokig? Persze sem katonai, sem politikai győzelemre nem adott esélyt Buda visszafoglalása sem, mert a társadalomtörténeti fejlődés logikája ezt nem engedte meg. Hogy győzhettek volna a szabadságeszmék mámorától lelkesült, az anyagi világ társadalmi és gazdasági valóságától az eszmék régiói felé eltávolodott szabadságharcosok a földi, anyagi, testi valóság szilárd alapján álló, az új korszak értékrendje szerint a józan ész által megállapított *érdek* ellenében, a romantika a racionalizmus ellen? Buda vár ostroma és nagy áldozatokkal való elfoglalása azonban nem az anyagi győzelem, a két impérium és az egész világ hadereje feletti katonai győzelem kezdetét jelentette, nem is afelé indult, hanem az aradi és más vérpádok, kivégzőhelyek, börtönök, üldöztetések, belföldi és külföldi bujdosások felé. Ez a honvédsereg, a Szabadság honfoglaló lovagserege – a polgárosult nemesek és a nemesült polgárok serege legyőzött lovagként, eszméinek nem feladása, hanem anyagtalanná örökítése érdekében akarja meghozni a lovag számára a legnagyobb áldozatot, legyőztetése elismerését, önmaga lovagkénti megadását. Ehhez éppen olyan gondviselészerű hadvezér kellett, mint Görgey Artúr, a hadtörténelem legzseniálisabb *visszavonuló stratégája*. A Téli hadjárat győzelmet hozó visszavonulásának hadvezéri feladatánál nehezebb volt a honvédség Világos felé való visszavonulásának a megszervezése, de elengedhetetlen volt nemcsak a csatatéri halált kereső petőfisándorok és a hazáért, szabadságért mindent feláldozni kész mártírijelöltek erkölcsi követelése miatt, hanem a győztes *lovagi becsületére* való apellálás egyedüli lehetőségének biztosító *rendezett fegyverletétel* érdekében is. (Hogy a harmincezer honvéd későbbi sorsa szempontjából is ez a katonai megoldás volt a legígéretesebb, az is vitathatatlan.) A győztesek azonban, a bamba imperátorok hadvezér–szolgái nemhogy lovagok nem voltak, de még igazi katonák sem, és azzal, hogy a magukat megadó legyőzötteket akasztófára, börtönbe és büntető katonai szolgálatra küldték, nem a legyőzötteket becsstelenítették meg, hanem önmagukat olyannyira, hogy alantas bosszújukkal a magyar szabadsághősök – bármilyen nemzetbeliek is voltak – erkölcsi győzelmét örökítették meg a világtörténelemben.

A Szó hadseregének győzelme

A honvédseregénél erősebb társadalmi hatalmat jelentő másik haderő, a Kossuth Lajos által vezetett új fegyvernem, a Szó, a meggyőző beszéd fegyverével a közvéleményt alakító publicisztika nem adta meg magát, sőt Magyarországról kiszorulva logokratikus hadállásait külföldön megerősítve építette ki. A győztes császárok szolgálóinak oktalan viselkedése csaknem védtelenné tette a szabadság ellenfeleit, a világsajtót állandóan foglalkoztató magyar emigráció érveivel szemben. Magyarország fogalma azonosult a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség fogalmával, és az eszméikért, meggyőződésükért életüket áldozó hősök országának fogalmával. Nagyszerű, hősi cselekedet az eszményi célok megvalósításáért való önfeláldozás, de ezt messze felülmúlja a petőfisándorok és világforradalmár társaik hősiessége, amellyel az anyagi siker helyett a minden evilági érték elvesztését ígérő vállalkozásért áldozták fel életüket, vérüket, egyéni szabadságukat, verejtékes munkájukat, minden törekvésüket a *becsület*, a nemzeti szabadság, a világszabadság, az eszme becsülete oltárán. Ezt pedig az élet, a csatamezőn vagy a vesztőhelyen odaadott élet feláldozása annál inkább megerősíti, minél kisebb esélyű, minél reménytelenebb volt az anyagvilági sikerre való esély. Az örök emberi eszmei értékeket gyalázza meg az – és milyen sokan vannak! – akik a szabadságharc önzetlen hőseinek erkölcsi győzelmét kétségbe vonja, vagy bármihez hasonlítva relativizálja.

A Tisztelt Olvasó ne becsülje le azt a romantikus pátoszt, amellyel szólok, mert ez az anyagtan érzelmi tartalom vitte győzelemre a katonailag elveszett magyar szabadságharc ügyét, a minden szilárd anyagi alapon álló racionális józansággal szemben, amíg végül vissza nem állott az 1848. júniusi alkotmányjogi status quo.

A teljes értelmiség a Szabadságharc mellett

Minden korabeli és azutáni ezzel ellentétes állítás és azok minden magyarázatának ismeretében kinyilvánítjuk, hogy az 1848-1849-es magyarországi eseményekben az ország egész lakossága, minden nemzete és nemzetisége a magyarok mellett, a Haladás és a Szabadság oldalán működött és harcolt, abban a mértékben és arányban, amilyen mértékben és arányban az új világ nemességének, a *polgári értelmiségnek* a tagjai voltak. Az élen a szellemi alkotók, a köreszmék megértői és elfogadói haladtak, utánuk az eszmék értékrendjének társadalmi valóságba való ültetői az értelmiség derékhada, utánuk a lelkesedni nem képes tömegek, és velük szemben csak a mindenre képtelen *proletárok* állottak. Kivételt nem képeztek sem társadalmi osztályok, sem hivatásrendek, sem felekezetek, sem nemzetiségek. A születési arisztokrácia és a katolikus főpapság közül is, aki értelmiségi volt, a szabadság oldalára állott, úgyszintén a görögkeleti klérus nagyon kevés intellektuelleje. És minden nemzetiség – még a szerbeké és románoké is – értelmisége, aki képes volt felfogni a 19. század uralkodó eszméit, a liberalizmus és nacionalizmus lényegét.

A másik oldal képviselői

A másik oldalon azok állottak, akiket életérdekeik józan szolgálata odakötött: Az Udvar, a Dinasztia és a Birodalom központi kormány szervei, körötte az azokat szolgáló hivatalnok sereg, a mindennek alapjául szolgáló k.u.k. hivatásos hadsereg, valamint – ha jóindulatú semlegesként is – Közép-Európa minden anyagi polgára. Nem szabad ítéletet mondanunk azok felett, akik családjuk minden áldozatával katonatiszté vagy közhivatalnokká emelték gyermeküket, hogy most azok társadalmi sikerét védelmezik a császári seregek oldalán. És persze a gazdasági szabadverseny anyagi gazdagodást lehetővé tévő jogbiztonságot. Hogy milyen kevés volt a császári oldalon levő értelmiségiek száma, és közöttük is mennyire elenyésző a szellemi, eszmei, erkölcsi arisztokratáké, az meglátszott győzteskénti intézkedéseiken, amelyek mindennek mondhatók, csak józannak, értelmesnek nem. A jövőt építő politikai bölcsesség azt követelte volna, hogy az új kormányban döntő helyet kapjanak a legyőzöttek, első sorban a magyarok és olaszok. Ezzel szemben nemhogy Batthyány Lajos vagy más magyar vagy olasz liberális politikus nem kapott helyet a birodalmi kormányban, de még a hazaárulásig hű magyar és horvát aulikus főurak sem. Magyarországról, az Egyesített Monarchia legerősebb és legnagyobb tartományából egyáltalán senki sem kapott helyet a központi kormányban, de mellőzték az Örökös Tartományok polgári értelmiségét is.

A Birodalom anakronizmusa

Nagy Károly, az Ottók, a Henrikek, a Frigyesek történelmet alakító birodalmát továbbvinni remélő, a Római Impérium bonapartei változatát felülmúlni akaró Ausztria csak az antik birodalom ravennai fonákja, sőt a bizáncinak is csak bécsi nyárspolgári utánzata, Bécsi Császárság lett a maga ásatag dinasztijával és udvarával, tájékozódásra képtelen, dancs központi kormányzatával. A rendszer egyetlen alapja a társadalom béke és biztonságvágya, az újítások kockázatától való félelme, a társadalmi tehetetlenség, a meglévő status quo-hoz való ragaszkodás. Nincs hát csodálkozni való azon, hogy az egész elmesta a történelem eróziója.

1848 jelentősége

Ezernyolcszáznegyvennyolc, a szabadelvűség élcsapatának, a Szabadkőművességnek a tervei szerint a Világ szabadság esztendeje, világtörténelmi fordulópont lett volna. Nem lett fordulópont,

állomáshely a világtörténelem útján, csak mérföldkő a szabadságmozgalmak történelmi szakaszának végén. Nem ebben az évben, hanem az ehhez vezető korszakban valósultak meg a 19. század uralkodó eszméinek, a liberalizmusnak és a nacionalizmusnak a követelményei. Az *egyéni szabadság*, a személy lelkiismereti, gondolati és rendi szabadságának biztosítékai rendre a jogrend szerves részeivé lettek Nyugat-Európában. (Az Ozmán és az Orosz Impériumoktól nyugatra.) Az ember és ember közötti minden *magánjogi* különbségtétel megszűnt, a jogegyenlőség megvalósult, ugyanazok a jogszabályok vonatkoznak minden nemzetpolgárra, tekintet nélkül etnikai, faji, rendi származására, nemzetiségére, vallására, anyanyelvére, nemére, életkorára, családi és vagyoni állapotára, foglalkozására és képzettségére. Minden akadály és korlát leomlott, amely az emberek közötti egyéni és csoportos *szabadverseny* útjában állott, szellemi, társadalmi és anyagi téren. A *közjogi* szabadság csak részben és mértékkel valósult meg, mert a szabadság ideonómusai nem vették számba kellőképpen a szabadság létfeltételét jelentő ellentétét, a kényszernek társadalmi valóságát. Ezért nem valósulhatott meg a nemzet szabadsága, a *nemzetszuverenitás*, sőt magának a nemzet fogalmának a megállapítása is elmaradt. Ami viszont a közhatalom szervezése és alkalmazása a közjog tekintetében megvalósult, az elegendő eszköz lehetett az emberiség számára minden addig meg nem valósult szabadságigénynek a következő korszakban való kielégítésére.

A magyar nemesség a kora előtt

A magyar nemesség a szellem arisztokratáira igen korán ruházta át kiváltságait, mert annak uralmi korszaka még nem következett el. A felvilágosodás a materializmus egyoldalúságának alapján az anyagi, gazdasági fejlődés felé haladt, a gazdasági verseny szabadságának biztosítását írta elő, mert a származási társadalmi tekintély helyett a vagyoni tekintély lett az értékrend alapjává, az eszmény pedig a legújabb kor hőse, a gazdag ember. A 19. század közepén a gazdasági fejlődés feltételeit már nem az azelőtt kívánatosnak tartott nemzetszuverenitás, hanem a nemzetek feletti sokkal tágabb hatalmi egység, az Impérium valósíthatja meg inkább a maga feltétlen végrehajtó-hatalmi erejével. Az új rend szervezetének józanul számító előkészítői, tervezői és kivitelezői átmenetileg felhasználták a demokrácia, a nemzetpolgár honfiak respublikájának ideális, irreális jelszavát, hogy segítségével lebonthassák a gazdasági szabadság útjában álló történelmi, társadalmi és jogi akadályokat. Brutus szabadságmozgalma csak Augustus, Caligula, Nero, Bazileus és a többiek impériumának előkészítéséhez kellett. A 19. században is Caesar kell vagy Caligula: Bonaparte Napóleon, Sándor cár, vagy az anyja szoknyája mögül hetvenkedő Ferenc József.

C. A SZABAD SZELLEM CIVILIZÁCIÓJA

I. A SZABADELVŰSÉG ESZMEI ÉRTÉKRENDJE

1. Empirikus ideonómia: a hasznosság eszménye

A kereszmék szukcessziója

Európa barbár honalapításai annak idején az embernek csak pusztá léte biztosítását adták meg. A keresztyénség nevelő iskolája nemcsak a testvériség anyagfeletti igényét ültetette be a lelkekbe, de annak megvalósítási útját is megmutatta. Ezen az úton jutott el a hit, majd a lelkiismereti szabadság ismeretéhez, hogy gondolatainak és eszméinek értelme segítségével való megvalósításához társadalmi szabadságot követeljen magának. A 19. századra közhatalmi, szervezeti formákba szilárdultak a szabadelvűség eszméi a minden ember egyenlő jogának és érvényesülési lehetőségeinek a biztosítására. Ezekkel a lehetőségekkel akart élni a *szabad* ember, hogy az anyagi, *gazdasági* alapok előállítását után *élvezhesse* is a szabad életet. Az évezred egymást követő céljainak megvalósítására más-más embertípus kellett, így lettek egymásután az európai ember hősei: a vitéz katona és lovag, az áhítatos pap, az igehirdető prédikátor, a tudós tanító, a társadalmi igazságért küzdő forradalmárműköltő és publicista után a szabadságot törvénybe foglaló jogász, az anyagi gazdagságot előállító leleményes mérnök és felfedező, végül az élvezetet kereső emberi test karbantartója, az orvos. Megválaszolatlanul csak egyetlen kérdés maradt: létezhet-e olyan élvezet, amely olyan boldogságot ad, hogy érdemes minden természeti, társadalmi, anyagi és szellemi lehetőség felhasználásával egész élet küzdelmét odaadni érte?

A protestáns etika megtorpanása

Amíg az ember a minden emberi cél megvalósításának lehetőségét biztosító szabadságig eljutott, elhalványult előtte magának az emberi életnek a célja. Az életnek ugyanis nem lehet önmaga a célja, hiszen az céltalanságot jelentene. A testi, anyaghoz kötött életnek csak anyagon túli, anyag feletti célja lehet. A vallásos meggyőződés – Európában a keresztyénség – állít az ember elé olyan távlati életcél, melynek absztrakciója és objektivizálódása az Eszmény. A liberális demokráciát („szabadelvű nemzeturalmat”) az evangéliumi keresztyénség, más szóval: a protestantizmus önmaga politikai, hatalomszervezeti megvalósulásának tekintette. Természetes folyamatként ment át az egyház elekción, ekléziánus, szervezeti rendszere a kényszerhatalmi, az állami intézményekre, előbb a rendi, később fokozatosan a liberalizálódó államra, a protestánsokra jellemző alkotmányos nemzeti királyságokra. A protestáns közerkölcs az évezred alatt érlelődő keresztyén humanitás igénye, a „minél több ember minél nagyobb boldogsága” megvalósításának érdekében a *jóléti állam* létrehozását tartotta feladatának. Igényével azonban megállott a kálvinizmus 16. századi etikai szintjén, hiába írta elő a Második Helvét Hitvallás a *semper reformari* elvét, viselkedéstana nem fejlődött a társadalom szellemi, műszaki és gazdasági eszközei gyarapodásának ütemében, nem rendelkezett – például – a nem remélt mennyiségben előállított anyagi javak felhasználásáról sem, még kevésbé a társadalmi szabadság lehetőségeivel való élés, avagy visszaélés felől. Természetes folyománya volt ez a helyzet az evangéliumi keresztyének ekléziánus szervezetének, azaz tágabb és magasabb szintű szervezetlenségének, a szellemi fejlődést biztosító intézmények hiányának. Krisztus

értékrendjének gyakorlatba ültetését tanítványaira, az általa nevelt szabad lelkiismeretű és gondolkodású, józan, felelősségteljes, szekuláris („világi „) *értelmiségre* bízta.

A katolikus ellenállás

A katolikus abszolút autokrácia – a protestantizmust átok alá vető Római Egyház igénye szerint – kizárta népei társadalmának evolutív fejlődését, gyanakodva és ellenségesen viszonyult nemcsak a szabadelvűség minden megnyilvánulásához, de magához a racionalizmushoz is. Csak forradalmi erőszak kényszere alatt fogadták el a szabadságeszméket. A forradalmak viszont nem hozták, nem is hozhatták magukkal a protestánsok evolutív viselkedéstanát és ezért a katolikus társadalmakban a szabadságjogokat csak a Római Egyház ellenében lehetett érvényesíteni. A Francia Forradalom idején a római klérus antiliberalizmusa még önvédelem volt, tehát természetes és indokolt. Napóleon konkordátuma azonban már nemcsak szabaddá tette a Római Egyház emberépítő és társadalomfenntartó tevékenységét, de igényelte is azt. Kétszáz év távlatából nagy sajnálkozással állapítjuk meg, hogy a Római Egyház a 19. században egyenesen elutasította Krisztus parancsainak a teljesítését, az emberiségnek Krisztus követésére való nevelését, éppen akkor, amikor erre a legnagyobb szükség lett volna, amikor a liberalizmus politikai győzelme addig nem remélt lehetőségeket adott az embernek, anyagi javak, eszközök tömegét, amelyekkel erkölcsi irányítás hiányában az emberiség nem élhetett, csak visszaélhetett. Nem mondom, hogy a retrográd Tridentinum fejlődést lehetetlenítő reakcióját felülmúló Vatikáni Zsinat okozta volna az emberiség 20. századi általános erkölcsi válságát, de történelmi távlatban ennek a nagy válságnak a kezdetét jelentette. Bizony, a Szentszék csak a pápa világi kényszerhatalmához ragaszkodott, és feláldozta érte a hívek tiszteletében gyökerező erkölcsi hatalmát, tekintélyét, amikor a szabadságmozgalmak ellen vívott konok harcot, ahelyett, hogy azok élére állott volna. Még a történelmietlen feltételes mód használatát is megengedhetjük magunknak: Az olasz nemzeti egységnek szekuláris állam keretében való megteremtését Itália egész népe a pápától várta, és csak annak féltékeny ellenszegülése után fogadta el azt Garibaldi antiklerikális fegyvereseitől. Olyan tudathasadást okozott ezzel az olasz katolikusok és hazafiak lelkében, amelyet a minden tekintetben üdvös II Vatikáni Zsinat sem tudott meggyógyítani. Pedig vitathatatlan tény, hogy az emberiség eddigi történelmének legfejlettebb társadalmi szervezete a Római katolikus egyház, következésképpen ez szolgálhatott volna mintául a liberalizmus lehetőségeivel élni tudó társadalmi kényszerhatalmi szervezet számára, nem pedig az alapközösségek, a gyülekezetek szintjén megállott protestantizmus.

A Szentszék magyarellenessége

A Szentszék antiliberalizmusának egyik akaratlan következménye a közismert magyarellenesség. 1848-ban és utána az emigráció idején a magyar szabadság ügye annyira összefonódott az olasszal – Garibaldi magyar népi hősnek számít – hogy a Szentszék a magyarokat is okolta világi kényszerhatalma elvesztéséért. E miatt hűtötte le a lengyel katolikusok magyarok iránti rokonszenvét és ezért volt hajlandó később helyt adni a Kisantant magyarelles propagandájának.

Szekuláris célkitűzés

Bár az ember egyéni és közösségi távlati céljainak kitűzése és ennek alapján általános etikai értékrend megállapítása – azaz a protognosztikus, előzetes törvényalkotás, a *kell* parancsának a kinyilatkoztatása és magyarázata – kultikus, lelki, vallási tevékenység, hittudományi feladat, az előbbiekben leírt különböző okok miatt sem a protestáns, sem a katolikus egyház intézményei nem fogalmazták meg az emberiségnek a szabadelvűség lehetőségei közötti viselkedéstanát. Nemcsak az államhatalom és a fegyveres erők felhasználásáról nem rendelkeztek, de a minden embert közelről

érintő gazdasági tevékenység megszervezéséről, a javak termelése, forgalma és fogyasztásáról sem. Mindez az egyházi hierarchián kívüli értelmiségre maradt, amely nyilvánvalóan nem szakrális, hanem anyagvilági, szekuláris ideonómiai értékrendet kezdeményezett, szellemi, tudományos tevékenységének és következetes viselkedésének gyakorlatával. Az európai társadalom új vezető rendje (arisztokráciája), az *értelmiség* – protestáns polgári eredeténél és neveltetésénél fogva – a 16. századi keresztyén etika szakrális értékrendjéből emelte ki azokat az eszmei célokat, amelyeket legjobb tudása szerint a 19. században társadalmi gyakorlatba ültetni lehet és érdemes. Így a szabadelvűség viselkedéstanának alapja nem az isteni kijelentés, hanem annak a társadalmi élet gyakorlatában megvalósult része, az erkölcsi, eszmei szabályok logikailag visszakövetkeztethető közös nevezője. Nem tagadja, hanem elfogadja a szakrális (protognosztikus) ideonómia eszményi értékrendjét, de metagnosztikusan, filozófiailag kiválogatja belőle azokat az értékeket, amelyeket tudománya, tudása, tanultsága alapján jónak, igaznak és szépnek ítél. Európa sok ezer tanult gondolkodója sokszáz esztendő alatt fogalmazta meg és tette a modern európai ember meggyőződésévé a krisztusi testvériségnek polgári eszményét, az általános társadalmi *jólétet*. Ne feledjük, hogy a szekuláris gondolkodók nem a felekezetek által tanított értéktannal szemben, hanem annak gyakorlati kiegészítésére fogalmazták meg tételeiket, és az sem befolyásolta őket, hogy a katolikus hittudomány egészében rosszallta tevékenységüket, a protestánsok pedig magukénak ismerték és lelkesedtek érte. Érthetőbbé válik számunkra a jelenség, ha a szellemtörténet analóg korszakának, az antik hellén klasszika Arisztotelész munkásságával minősített korával hasonlítjuk össze: az ősi árja (politeista) kultusz szakrális, eszményi, értékrendi normáit az emberi szellem önmagába építi, kultúrává alakítja, maradandó értékke nyilvánítja, klasszifikálja, az észszerűként elfogadott értékszabályokat anélkül, hogy hinne az eszményt adó istenekben, csak szimbólumként használva azokat. Valójában a törvényhozás funkciójának a divinitás hatásköréből a humanitásába való áttevéséről van szó. Európa művelődéstörténetében a második évezredben, „a keresztyénség aktivizálódásának”, a gótikának korában a humanista hittudósok, később protestáns gondolkodók mind többet és többet tettek hozzá, mind bővebben magyarázták Isten törvényeit a maguk egyre bővülő tudása alapján, hogy azokat a társadalmi kényszerhatalom birtokosa magáévá tehesse és társadalmi szabállyá válását kezdeményezze. A 19. században beérték a törvényhozás szekularizációjának racionális magjai, és a liberalizmus társadalmi érvényesítésének fontos eszközévé tették a tudatos, intézményesen szervezett jogalkotást. A nyugat-európai (germán) városok autonóm burgius polgári rendi szervezetéből (latinul: status) nemcsak etimológiailag, hanem nagyon is a társadalomtörténet valóságában fejlődött ki az európai *állam* társadalmi, hatalmi szervezete. Évszázadok alatt a közösség – város, gyülekezet, céh, hivatásrend – tagjai a maguk céljaira, érdekeinek megfelelően alakították, szervezték közösségüket, szervezték meg abban a közakaratra megfelelő hatalom működését és amikor erre a társadalom fejlődése lehetőséget adott, városközösségük határait a nemzet hazájául szolgáló ország széléig terjesztették ki, magától értetődően az addig remekül bevált közhatalmi szervezési formát, az államot tartva céljai megvalósítása legjobb eszközének. Megalkotta hát a nemzetet képviselő szabad polgár, az értelmiségi nemzetspolgár, a maga legjobb tudása szerint, a maga céljainak megvalósítására, a maga érdekeinek érvényesítésére a liberális jogállamnak nevezett közhatalmi szervezetet.

A liberalizmus etikája

A liberalizmus etikája nem hozott új célt, nem állított új eszményt az emberiség számára, csak újabb eszközök fontosságát emelte ki a (keresztyén eszményi) cél megvalósítására. A korszak hőse, emberi eszménye a (keresztyén nevelés által) „kiművelt emberfő”, a testi származás természeti-társadalmi kötöttségeitől megszabadult emberi szellem hordozója él a szabadság adta lehetőségekkel.

A társadalmi érvényesülés ösztönének útjából a liberalizmus jogegyenlősége elhárította az akadályokat, és ezzel az ember minden képességét létfenntartása, anyagi, gazdasági szükségleteinek kielégítésére fordíthatta. A jogkezdeményezők az „élet és vagyonbiztonság” szavatolását állították célul a kényszerhatalmi szervezet, az állam elé, abban a tudatban, hogy az ember jó társadalmi közérzetét nem az anyagi javak felhasználása, fogyasztása, hanem a felhasználás lehetőségének tudatos biztonsága adja. Gazdaságelméleti kifejezéssel: A termelési tényezők együttes birtoklása a fontos, hangsúllyal a természeti tényezőre, nem pedig a munkára és még kevésbé a tőkére (a tőkére, a pénz és hitelgazdasági tényezőre, a kapitalizmus kizárólagos alapjára a hangsúly a 19. század végén került). Szó sincs tehát arról, hogy az ember akarati cselekvését befolyásoló tényezők közül az Eszmény helyébe az Anyag lépett volna, az eszményi célok helyett az anyagi, gazdasági érdek, az idealista értékrend helyébe a materialista értékrend hegemoniáját hozta volna a liberalizmus, csak megnövelte az anyagi, materiális tényezőnek, mint eszköznek a fontosságát a (keresztyén eszmei) cél megvalósítására. Mindenki számára érthetőbben illusztrálja a kérdést a következő anekdota: Nagy Károly, erdélyi református püspök sokgyermekes falusi tanító fia volt. Édesapja tizenegy saját gyermeke mellé tizenkettediket is fogadott örökbe. Álmélkodó ismerősei megkérdezték a püspöktől, hogy tudott édesapja ilyen nagy családot eltartani egy tanítói fizetésből? Persze hogy nem tudott – válaszolta a püspök – ezért kénytelen volt vagyont gyűjteni, hogy mindnyájunkat felnevelhessen. Az anyagi javak szerzése az emberi élet fenntartásához elengedhetetlenül szükséges, tehát egyidős a Homo Sapienssel. Az anyagi javak megszerzését alapfokon a gazdasági tevékenység biztosítja, középfokon pedig megkönnyíti a *haszon*, melynek felhalmozódása, a *vagyon*, maga is javakat létrehozó eszköz. A középkori keresztyénség aszkétikus eszménye tiltotta a vagyonszerzést. A vallási reformáció megengedte a gazdálkodás minden formáját, még a kamatszedést is. A liberalizmus hozta meg a vagyonszerzésnek, mint általánosan elfogadott értékes emberi tevékenységnek a becsületét.

Az értelmiség tekintélye

A társadalmi tekintély hierarchiájában az első helyen szilárdan áll a szellem arisztokráciája, az értelmiség. Az anyagi gazdagság, a vagyon birtoklása csak szellemi képességeinek, tudásának, ügyességének a tárgyi bizonyítéka, amelyet még a koreszme karizmatikus hősétől, a zseniális szellemi alkotótól is elvár a liberális társadalom. A közéleti tekintély birtokosai a különböző társadalmi tevékenységeket folytató értelmiségiek, szellemi alkotásaik objektív értékének sorrendjében. Első helyen tehát a szellemi, művelődési élet alkotói, a szabadságeszmét diadalra juttató irodalmi művek szerzői, „a szabadságkultusz papjai” állottak. Mellettük ott voltak az eszmét társadalmi valóságba ültető politikusok, az államhatalom tényleges gyakorlói. Azok után pedig a szabadságeszmék elméleti és gyakorlati szolgálattevői, tudósok, művészek – ha valóban az eszmék szolgái, idealisták voltak és nem prostituálták magukat a hirdetett eszméknek politikai hatalomra és gazdasági javakra, vagyonra váltásával. Nem volt tilos a politikai hatalom vagy a vagyonszerzés, ha ez természetes velejárója volt közéleti tevékenységüknek. Becsületük próbáját maguk adták azzal, hogy életük gyakorlatában nem kerültek ellentétbe hirdetett eszméikkel, például megnevezhetjük a magyar költőket, akik a szabadságeszmék hirdetőiként a társadalmi tekintély csúcsára emelkedtek az ezernyolcszáznegyvennyolc előtti reformkorban, tekintélyes állapotukat megőrizték mindaddig, amíg eszméiket társadalmi előnyökért fel nem adták (amíg ezerkilencszázötvenhét szeptemberi nyilatkozatukban az ötvenhatos magyar forradalommal szembe nem fordultak).

2. A racionális jogrend

A jog és a nemzet fogalma

A 19. század a *nemzeti szabadság* évszázada. Ez a koreszme valósult meg a liberális jogállam politikai szervezetében, szabatosan tehát nemzeti jogállamot kellene mondani, mert a jog, a kényszernek és szabadságnak az egyensúlya, a nemzet társadalmi keretében valósult meg. A kényszernek, a szabadságnak, a jognak a fogalmát tárgyilagos szabatossággal meg tudta állapítani a tudomány, a „nemzet” fogalmát azóta sem sikerült objektív, racionális formába szorítani, mert a nemzetközösség tagjait összetartó társadalmi kohéziós erőnek nem a racionális érdek az elsőrendű tényezője, hanem a nemzeti érzelm, a közösség tagjainak egymás iránti *vonzalma*. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az ember egyéni és közösségi cselekvésének elsősorban nem értelmi, hanem érzelmi indítékai vannak, ennél fogva a racionális jogrend nagyon is szilárdan áll az irracionális nemzeti érzelmen, a közösség tagjainak egymás iránti *vonzalmán* – ezt vitathatatlanul igazolja a történelem.

A nemzet szabadsága, egyenlősége, önrendelkezése

A nemzet (nation) társadalmi valóságát csak úgy lehetett a liberális jogállam építéséhez felhasználni, hogy kiterjesztették a nemzetközösségre is a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség követelményit. A *nemzet szabadsága* területi, hatalmi közösségének, államának a függetlenségét (szuverenitását, uralkodó hatalmát) jelenti, azt, hogy az állam szervezett hatalma a maga területén létező személyek és dolgok felett teljes és kizárólagos. A *nemzetek egyenlősége* azt jelenti, hogy a nemzetközösség egészét más nemzetközösségekkel azonos jogok és köteleességek illetik meg, és a nemzetek tagjainak is azonos jogai és kötelességei vannak más nemzetek tagjaiéhoz hasonlóan. A *népek önrendelkezési joga* tehát megillet minden olyan embercsoportot, amely erre igényt tart, azaz semmiféle embercsoportról – faji, nemzetiségi, anyanyelvi, vallási, művelődési csoportról, akár kisebbségi, akár többségi is legyen – hozzájárulásuk nélkül nem hozható jogállapotukat hátrányosan érintő döntés.

A nemzetközi jog szükségessége

A nemzetek jogait és kötelességeit csak államok feletti jogrend állapíthatja meg, a nemzetközi jog. Az állam „eredeti uralkodó (szuverén) hatalommal felruházott területi közület” lévén, három alkotó része van: a terület, a nép és a hatalom. Az állam területét – a rajta élő néppel együtt – csak államfeletti jogrend jelölheti ki, hiszen annak más államok területével kell összeférnie. A jogállam létezésének és működésének – az államcélok megvalósítása a szabadelvű igények szerint – alapfeltétele a nemzetközi jogalanyiség, kényszerhatalmi szervezetének, szuverenitásának nemzetközi, jogi elismertsége. Nemzetközi jogszabály az, amelyet két vagy több állam – szerződéssel vagy következetes magatartással – együttesen alkot és alkalmaz. A jogrend alapja a nemzetközi szokásjog, ezt egészíti ki a mindenkor igények kielégítésére kötött nemzetközi megegyezések, szerződések, konferenciai határozatok írott szabályrendszere, amelyet az államon belüli törvényhozáshoz hasonlóan a publicisztika kezdeményez.

Jogalkotó nemzetközi konferenciák

A 19. században, a nemzeti szabadság uralkodó eszmévé emelkedésének korában különös jelentősége volt a nemzetközi jogalkotásnak, hiszen a liberalizmus által igényelt államon belüli alkotmányreformokhoz elengedhetetlen volt a nemzetközi jogi garancia és elismertség. Az addigi európai nemzetközi jogközösség más kontinensekre való kiterjedésének is előfeltétele volt a korszerű, szabadelvű európai jogintézmények a léte. A szabadelvű reformok államon belüli életbeléptetésére törekvő európai államok előzőleg a maguk nemzetközi jogi legitimitását kellett biztosítsák. Ez az európai jogközösséget alkotó államok egymás közötti kapcsolataiban a hagyományos szabályok szerinti következetes, konkludens viselkedésében nyilvánul meg, újabb, rendkívüli helyzetekben

pedig a tudatosan összeült nemzetközi törvényhozó konferenciákon. Az európai államoknak a napóleoni háborúkkal összekuszált jogállásának rendezésére ült össze 1814-ben a Bécsi Kongresszus, amelyen az egész Kelet-Európát képviselő ortodox Oroszország császára először jelent meg az európai nemzetközi jogközösség tagjaként, és amelyen a nemzetközi jog szerint csoportosították és osztályozták a jogközösség tagállamait az akkori szokásjognak megfelelően uralkodók rangja szerint: tizenkét szuverén államra (két császárság, tíz királyság) és kb. hatvan nem szuverén királyságra, fejedelemségre, hercegségre. A következő a londoni nagyhatalmi konferencia volt 1830-ban, amely Németalföld déli katolikus területe népének ismerte el önrendelkezési jogát, következésképpen Belgium függetlenségét. Az 1855-ös Párizsi kongresszuson Törökország császárat fogadta be az európai jogközösség, és a Krim háború utáni nemzetközi politikai kérdéseket oldották meg egyes balkáni népek önrendelkezési jogának az elismerésével. A jogközösséget az 1878-as Berlini kongresszus bővítette tovább az orosz-török háborúk folytán felszabadult balkáni országok – Románia, Szerbia, Montenegró, Bulgária, Bosznia – függetlenségének és jogi helyzetének elismerésével. Olaszország és Németország nemzeti egységének a megalakulása sok nemzetközi tanácskozás, konferencia, szerződéskötés eredménye volt, amelyek mindegyike előbbre mozdította a jogfejlődést. Mindezek a nemzetközi jog *végrehajtó* hatalmát gyakorló államok jogi helyzetére vonatkoztak. A nemzetközi szervezett *jogalkotásban* és *bíráskodásban* (A háborús jog, állandó nemzetközi bíráskodás) valóban világtörténelmi jelentőségük volt a 20. századforduló körüli Genfi konferenciáknak (Genfi értekezletek, konferenciák, konvenciók, egyezmények). A legnagyobb fontossága volt viszont az első világháborút lezáró Versailles-i Konferenciának, amelyen a békeszerződések szövegét megállapították, a nemzetközi jogközösséget a Föld egész területére kiterjesztették, Ausztria-Magyarország, Oroszország és Törökország területeinek jó részén új független államokat hoztak létre, és az első átfogó nemzetközi politikai szervezetet, a Nemzetek Szövetségét megalkották.

Államkapcsolatok

Az államok szuverenitása, azaz a területükön élők feletti teljes és kizárólagos hatalom, a nemzetközi jogalanyiség és cselekvőképesség (képes szuverenitása kárára nemzetközi *kötelességek vállalására*) az állam belső alkotmányos rendjének nemzetközi jogi elismerésével és biztosításával teljesül. A mindkét jogrendhez tartozó, a nemzetközi és az állami jogrend közötti átmenet, az *államkapcsolatok* szervezésére és működésére vonatkozó szabályok rendszere. A szuverén államok közötti politikai célú, állandó kapcsolatnak két típusa ismeretes: az *államszövetség* (federation d'état) esetében a kapcsolatra lépő államok közös intézményeket, hatalmi szerveket hoznak létre a közös ügyeik intézésére. Ilyen államszövetség volt a középkori egyház által összekapcsolt Confederatio Christiana, a Germán Birodalom 1648-tól 1870-ig, Ausztria-Magyarország Reáluniója, a Brit Nemzetközösség, maga a nemzetközi jogközösség, a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek Szervezete, valamint korunkban az Európai Unió és más hasonló szervezetek. A *szövetséges állam* (etat federal) esetében a tagállam felett az *összállam* gyakorolja a közös ügyek intézésének hatáskörét. Ilyen államkapcsolat a Helvét Szövetség, az Amerikai Egyesült Államok, Németország 1870 után, a Szovjetunió, és több tengerentúli ország. Minden szövetséges állam alkotmánya (szövetséguniói szerződése) maga határozza meg, hogy mely ügyek tartoznak az összállam – rendszerint a honvédelem és a pénzügyek – és melyek a tagállam hatáskörébe (compétence de la compétence).

a) A szabadságjogok gyakorlatba ültetése

A zszurnalisztika, a mindenféle pártpropaganda annyira összekuszálta a liberalizmus fejlődéstörténetét, ezért, ha nagyon röviden is, de kénytelenek vagyunk a vitathatatlan történelmi tényeket kihangsúlyozni. A jogszabály nem egyszerre, revolútíve születik a törvények, a szimultán alkotmány kihirdetésével – ezek csak jogkezdeményezők – hanem evolútíve, hosszú folyamat különböző fokozatain át, a tényleges jogalkotó, a nép következetes magatartásával. Ennélfogva a jogállam kialakulása is hosszas alkotmányjogi fejlődés eredménye, amelyben a legfőbb államhatalmi szervek és minden közigazgatási hatóság működése egészíti ki az egyének és az állampolgári közösségek tevékenységét, az érdekeltek jogszabályt létesítő következetes magatartását. A politikai történetírás előnyben részesíti a politikai szabadságjogok (aktív státus) helyzetének tárgyalását, a népképviselői országgyűlések szervezését és az államszuverenitásnak általuk történő gyakorlását, holott – a tényleges történelem is ezt igazolja – a jogállam alapja az egyéni szabadságjogok biztosításával kezdődik és azokon áll. Minden ember szabad vallásgyakorlata, szabad szellemi művelődési tevékenysége, szabad tanulása, és ezekkel egyidejűleg a korszak legfontosabb igénye, a szabad *gazdasági* tevékenység mindegyike megelőzi logikailag is, társadalmi gyakorlatban is a közhatalom gyakorlására irányulókat, legyenek bár azok akár szabadságjogok (szólás, hírközlés, gyülekezési és szervezkedési szabadság), akár politikai jogok (választójog). A valóban progresszív társadalmak, a történelmi hagyományok szokásjogán felépülő (protestáns) alkotmányos monarhiák népe konkludens magatartása általi jogalkotásával sokszor *megelőzi* az erre vonatkozó írott törvény kibocsátását: Nagy-Britanniában a katolikus vallás szabad gyakorlatát írott törvény csak 1825 óta biztosítja, és vannak olyan Skandináv államok, amelyekben azóta sem, a társadalom *szokásjoga* viszont kezdettől fogva gyakorlatban biztosította mindenki vallásgyakorlatát kényszerhatalmi parancs nélkül. A másik oldalon, a revolútív radikalizmusra kényszerülő (katolikus) társadalmak – mint ezt maga a francia forradalom és utána Latin-Amerika története ékesen bizonyítja – a forradalmi hatalmi szervezetek képtelenek a szabadságjogoknak a társadalomba ültetésére; erre Napóleon korlátlan impériumára volt szükség. Az érdekeltek többségi akaratával működő demokrácia – mint ezt már Arisztotelész megállapította – annyira képtelen a közérdek megállapítására és érvényesítésére, hogy még önmaga működőképes szervezését sem tudja megoldani. A protestáns alkotmányos monarhiákban is azok voltak a szerencsésebbek, amelyekben egy-egy átmeneti autokratikus főhatalom vezethette be a szabadelvű intézményeket. A Germán Birodalomban is az autokratikus Poroszország volt képes „a demokrácia érvényesítésére” először. Az 1848-as francia kapitalista forradalom intézményei sem érvényesülhettek a Második Impérium jogbiztonsága nélkül, hiszen a gazdasági haladásnak az az alapfeltétele. A maga ellentmondásosságával a jogállam megszervezésének legjobb történelmi példája Ausztria, az Egyesült Habsburg Monarchia: Magyarország alkotmányreformja megalkotta ugyan 1848 áprilisában a szabadság-törvényeket, de a népképviselői országgyűlés és a felelős kormány hozzá sem kezdhetett pl. az ősiség megszüntetését érvényesítő rend kiépítéséhez éppen az évszázadok óta kiválóan működő vármegyei autonómia alkotmányos biztosítása miatt. Ha Ausztriában nem lett volna hasonló a liberális intézmények társadalmi gyakorlatba ültetésének a helyzete és ezért – éppen az 1848-as bécsi forradalmárok kezdeményezésére – nem „restaurálták” volna vissza az abszolút Impériumot 1849-ben az akkori legmodernebb, bürokratikus közigazgatási rendszer önkényes bevezetésével, Magyarország függetlenségének felfüggesztésével – az alkotmányos magyar államszervek azóta is tanakodnának az úrbéri váltság problémáin. Így azonban a császári önkényuralom a k.u.k. hadak támogatásával, a Bach-huszár bürokráciájával nemcsak a jobbágyfelszabadítás és a céhkényszer eltörlésének

személyjogi rendelkezéseit hajtotta végre, de elvégezte azoknak telekkönyvi rögzítését is. Utána már visszaállhatott az alkotmányos kormányzati és közigazgatási rend.

b) A jogállam intézményeinek kiépítése

A magánjogi liberális reformok megvalósítása után és azok alapján *lehetett csak hozzákezdeni a jogállam korszerű kényszerhatalmi szervezetének a kiépítéséhez*, a szabadelvű közhivatalnoki kar és a függetlenséggel élni tudó bírák nevelésével.

3. A szellem intézményes szabadsága

a) A tudomány és oktatás

A szabad cselekvés lehetőségei

A 16. századi vallási reformáció nemcsak meghozta a lélek szabad cselekvésének lehetőségét, de érvényesülését intézményesen is biztosította abban az isteni törvények által kijelölt egyetlen irányban, amely mellett a hívő ember szabadon döntött a protestáns eklézianizmusban. Az emberi élet másik – testhez kötött – dimenziója, létalakja a *szellem*, az értelem. A szellem tevékenységének célját a lélek létalakjához tartozó *kultusz*, az istentisztelet határozza meg, kivitelezése az anyagi, testi világhoz tartozó társadalomban történik, eredménye a *kultúra*, a műveltség. Az értelem szabadságának igényét a 17. századi racionalizmus fogalmazta meg, de intézményes érvényesülésük biztosítására jó kétszáz évet kellett várni: a felvilágosodás, az illuminizmus mozgalmában ugyanis korlátlanul fejlődhetett a szellem, újabb és újabb kutatási területekre terjedhetett ki a tudomány és növelhette a művelődési tevékenységeket, de csak az evangéliumi keresztyén hit által ellenőrzött intézményekben. A katolikus társadalmakban a szabadgondolkodás csak ellenzéke lehetett a kultikus célú szellemi tevékenységnek, intézményes keretek nélkül, és ezért, azaz éppen ezért kénytelen volt elfogadni a liberalizmus radikális revolutív mozgalmának segítségét, amely a szellemi funkciók *szekularizációját* (világiasítását, nemzetesítését, szocializálását, államosítását) ígérte az értelem szabadságának intézményes biztosítására. A szabadelvűség általános győzelme alkotta meg a 19. században a szellemi tevékenységek szekuláris nemzeti intézményeit, amelyekben a szellem szabadon érvényesülhetett. Úgy tűnt, hogy a szellem, az értelem, a tudomány elfordult a célt adó lélek dimenziójában maradt értéktantól, nem kultikus, nem szakrális célok felé fordulván. Ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert a liberális tudományosság csak elszakosodott a kultusz területén maradó hittudománytól, függetlenedett annak gyakorlati ellenőrzése alól, de nemhogy a keresztyén ideonómiai célok ellen fordult volna, hanem a metaszakrális vallási célokat is szekularizálta, világiasította a *nemzet* konkrét, azaz tudományosan kezelhető keretei közé, a régebbi és újabb nem kultikus emberi művelődési célok mellé. Ez egészen nyilvánvaló, hiszen a szabadelvűség semmiféle új célt nem állított az ember elé, csak az ember mindenkori eszményi céljainak megvalósítására nyitott gyakorlati, intézményes lehetőséget, eszközével, a jogállammal a szükséges minimumra csökkentve a szellem érvényesülését korlátozó hatalmi kényszert.

Az oktatási rendszer

A liberális közhatalmi rendszer olyan magától értetődő természetességgel épült a ráció, az értelem, a tudás értékalapjaira, ahogyan ezt a racionalizmusban a gerontokrácia, a szellemi arisztokrácia elve igényelte. A szabadelvű alkotmányok egyike sem említi, hiszen a társadalom minden kényszerítő előírás nélkül is magáévá teszi és alkalmazza. A liberalizmus csak érvényesülési

lehetőséget biztosít annak a racionális, észszerű igénynek, hogy minden tevékenységet a lehető legnagyobb szakértelemmel, szaktudással rendelkező egyénre és testületre lehessen bízni. Társadalmi értékévé válik tehát a szaktudás, olyan tekintély és hatalomforrássá, amely sikeresen versenyezhet az anyagi társadalmi értékekkel, a testi erővel és származással, valamint a korszak döntő hatalmi tényezőjével, a vagyonnal. A szabadság és egyenlőség elve ezt a szellemi értéket, tudást, szakértelmet teszi intézményesen elérhetővé minden ember számára az egyháztól átvett legfontosabb metaszakrális tevékenység, a *közoktatás* állami megszervezésével. A liberális politikai rendszer pragmatizmusa, gyakorlatiassága nyilvánul meg abban, hogy a közoktatás államosításával semmit nem szünt meg az egyházak évezrede kipróbált iskolarendszeréből, hanem a korszerű, alapvető tanterv elfogadásának feltételével az általános nemzeti oktatási rendszerbe illeszti azokat. Sőt a nemzeti oktatási rendszert egészében a felekezeti iskolák tapasztalataira és módszereire építi, persze az állam bőséges gazdasági lehetőségeinek a felhasználásával, megnagyobbítva, megsokszorozva, az ország egész lakosságára általánosan kiterjesztve, hogy valóban mindenki számára hozzáférhető lehessen. Az észszerűség elsőrendű követelménye a társadalom igényei szerinti szakemberképzés, elsősorban az állami közszolgálat – és az egyházak, valamint más közfunkciót ellátó autonómiák – személyzeti igényei szerint, ezt követi az ún. magánszektor legfontosabbika, a gazdasági szakemberek képzése. Következésképpen az oktatásügy megszervezésének *a priori* feladata az oktató személyzet kiképzése az alapfokozattól a legfelsőbbekig. Minden európai ország a nemzet szellemi igényei szerint korszerűsítette és kibővítette a középkori egyetemeit – ha nem voltak, nagy körültekintéssel újat létesített – hogy a jogállamot a legjobb felkészültségű köztisztviselőkkel láthassa el, közöttük és mellettük a középiskolák oktatóival, hogy azok az alsó fokozatúakat képezhessék ki. A szellemi arisztokrácia társadalmi rendszerének hívei még egy évszázaddal később is nosztalgikus vágyakozással emlegetik a 19. század jogállamát, amelynek hierarchikus tekintélyrendszerében az első helyen az egyetemi professzor állott, és a vidéki társadalomban a középiskolai tanár társadalmi megbecsülése meghaladta a közigazgatási tisztviselőkéét.

Felekezeti iskolarendszer

Az iskolarendszer racionális kiépítése nemcsak mintául használta a felekezeti intézményeket, hanem a lehető legjobban továbbfejlesztve, de egyházi státusát meghagyva az iskolarendszerbe építette. A protestáns iskolák esetében ez természetes volt, az ellenzéknek tekintett katolikusok iránt is – ez valóban a jogállam tényleges szabadelvűségét dicséri – a legmesszebbmenő bőkezűséggel támogatta a szerzetesi iskolákat. Különös fontossága volt ennek a *leánynevelés* tekintetében, amelyet a katolikus zárdákban a középkor óta példamutatóan végeztek, a protestánsoknál azonban másodrendű feladattá lett a fiúnevelés mögött. Ismét csak a liberalizmus nagyvonalúsága kellett annak a felismeréséhez és elismeréséhez, hogy – a társadalom ugyan egyénekből áll *elvben* – emberré az egyént a családi közösség neveli, és ez egészében a családanya feladata lévén, az iskolai nevelők munkájának megalapozásához feltétlenül fontos a leendő anyák, leányok nevelése. (Hogy ebből később a feminizmus családellenes mozgalma fejlődhetett, az már a következő történelmi korszak szociális atomizálódásának a számlájára írandó.)

Kötelező népoktatás

Meg kell ismételniünk, hogy a remek általános és mindenki által hozzáférhető liberális közoktatási rendszer alapelve nem a fennen hangoztatott demokrácia volt, hanem a társadalom racionális szelekciója, valójában tehát az új rendiség, a szellemi arisztokrácia érvényesítése, persze a nemzet, az egész közösség javára. A nép számára ott volt a mindenkinek *kötelező* és *ingyenes* alapfokú népoktatás, amelyre a szakmai gazdasági és műszaki gyakorlati oktatás épült. A kor igénye szerinti általános műveltséget a középfokú oktatás adott. Ennek végzettjei számítottak művelt

embernek, tanult embernek, *értelmiséginek*, az új nemesi rend, az *intelligencia* tagjának. (A középiskolák végzettjei már nemességet jelentő tiszti rangot kaptak nemcsak a tradicionális k.u.k. hadseregben, de a legradikálisabb republikánus nemzeti seregekben is. A háború nemzetközi, jogi szabályait megállapító genfi egyezmények még a hadifogságban is minőségi különbséget tettek tisztek és közkatonák között!)

A tudományok támogatása

A szabadelvűség pragmatizmusa kiváló lehetőséget adott a *tudományok* szabad művelésének azzal, hogy a közoktatás ellátásával bízta meg a tudományok művelőit: nem kényszerítette a tudóst (és a művészt) a maga szolgálatára, hanem tudománya fejlesztésére, kipróbálására, előadással, vitával való ellenőrzésére adott lehetőséget a mindenfokú, kellő felszereléssel ellátott iskolákban – közismert, hogy tanítás nem létezik tudomány nélkül, és a tudomány fejlődésének legjobb motorja a tanítás – és megfelelő javadalmazással anyagi függetlenséget is adott. Igaz, hogy ezzel a módszerrel közvetlenül csak a közoktatásban hasznosítható tudományok műveléséről gondoskodott a liberális jogállam, közvetve azonban minden hasznosítható tudományról, hiszen az iskolák a társadalom egésze által igényelt szakemberek képzésével foglalkoztak, amelyhez minden tudomány művelésére szüksége volt.

A hittudományok lehetőségei

Nyilvánvaló, hogy a *nemzeti szabadság* korában a társadalom legtagabb közössége a nemzet volt, amely alapul szolgált nemcsak a szokásrend legfejlettebb intézményes szervezetének, a jogállamnak, hanem értékrend adó eszményt is állított a társadalom elé. Ez az eszmény, a Nemzet nem ellentéte az Egyetlen Isten abszolút eszményének, hanem annak ember számára megközelíthető relatív mása. Mindenesetre kitűnően bevált az emberi élet társadalmi gyakorlatában, ezt meggyőzően bizonyítja az általános fejlődés, amelyet a Homo Sapiens a liberalizmus korában minden irányban megvalósított. Az előzőekben megállapítottuk, hogy a szabadelvű szellemi tevékenység nem kultuscélok közvetlen megvalósítására irányul. Ebből arra a következtetésre juthat valaki, hogy a *hittudománynak* nem volt fejlődési lehetősége a szabadelvű szellemi életben. Ez egyáltalán nem felel meg a valóságnak, mert a liberális jogállam nemcsak hagyta minden felekezet számára a maga hittudományának szabad intézményes fejlesztését, de a korszak társadalmi és műszaki fejlettségének, minden más tudományág eredményeinek a rendelkezésre bocsátásával addig nem tapasztalt lehetőséget biztosított a hittudományok pragmatikus fejlődésének. Először is a szellemtörténet addigi eredményeit használhatta fel a teológia, az irodalomtörténet, a tudománytörténet, az antropológia, a pszichológia, az arheológia, az etnográfia és lingvisztika minden eredményét az évezredek alatt kipróbált tudományos módszerekkel együtt. Nagyobb fontossága volt ennél a Szentírás minden szaktudomány felhasználásával végzett kritikájának, és ezzel párhuzamosan a keresztyén erkölcstannak az antik klasszikus etikával és a népi hagyományok viselkedéstanával való egybevetésének, mert ez lehetővé tette nemcsak a vallástudománynak más tudományok közé és mellé illesztését, de magának a vallásnak, a vallásos életnek és a vallási intézményeknek, szervezeteknek az egész társadalom életébe való beágyazását és tevékenységüknek hathatós gyümölcsöztetését is. A liberális jogrend ugyanis a vallást is olyan társadalmi adottságnak tekinti, amelynek elvi, elméleti kérdései nem tartoznak közhatalmi hatáskörbe, de *gyakorlatuk* fontos társadalmi érdek lévén, intézményes szervezésük elsőrendű közhatalmi feladat. Ennek megfelelően a hittudománynak a lelkészképzés és az iskolai hitoktatás szaktudománykénti művelésének és fejlődésének minden lehetőségét elő kell segíteni.

A felekezetek tehetetlensége

Tény azonban, hogy a felekezetek egyike sem használta ki a liberális tudományos intézmények lehetőségét: az ortodoxok gyanakvással kezeltek (akkoriban) minden tudományt, a katolikusok óvatosan kerültek a pápai csallhatatlanságot, a szent-kultuszt, a kulcsok papi hatalmát és az ezekre vonatkozó történelmi és filozófiai kérdések kutatását, tárgyalását és vitatását, de más tekintetben – még a természettudományok irányában is – bőséges és kitűnő szellemi arzenált állítottak össze hittudósaik és lelkesnevelésük szolgálatára. A protestánsokat a józan észen kívül semmi sem korlátozta hittudományi kutatásaikban. Hogy mégsem léptek előre az egész emberiség számára olyannyira fontos keresztyén viselkedéstan területén – az egyszerűen csak az evangéliumi keresztyén felekezetek szervezetlenségével és a hittudósok emberi gyarlóságával magyarázható.

Türelem minden iránt

A liberalizmus vallásszemlélete egészében megfelel a *racionalizmus* igényeinek. *Érzelem* lévén, fontossága csak másodrendű lehet a minden cselekedetében *értelme*, tudása által vezetett ember viselkedésében. Különösen érvényes ez a racionalizmus társadalmi rendjének, a liberalizmus által legnagyobb társadalmi tekintélyre emelt *értelmiségnek*, intelligenciának a korában. A társadalom vezetésére hivatott tanult ember más érzelmeivel együtt vallásos érzelmeit sem tárja a nyilvánosság elé, magánügyként kezeli, döntéshozatalában, véleményalkotásában csak a józan eszére igyekszik támaszkodni. Vallásos meggyőződése, azaz hitvallása csak egy a racionalizmus mozgalma folytán fellendült metagnosztikus ismeretrendszer, a *filozófia* által tárgyalt világnézetek közül. A keresztyén világszemlélet – általánosan elfogadott értéktanának köszönhetően – még hegemon szerepet tölt be a liberalizmus korszakában az ember szellemi életében, de már a *materializmus*, sőt az ateizmus és a nihilizmus alapelvei is megfogalmazódnak. Ez alapelveken később fognak felépülni a quasiidealista, pszeudoidealista, antiidealista erkölcsi értékrendszerek, amelyek idő múltán kételyt támasztanak a Homo Sapiens fejlődéstörténetében elfogadott értékrend iránt, hogy annak hitelét megrontva, a *dialektikus cinizmus* amorálisát állítsa előtérbe. Igen, a racionalizmus szülte a liberalizmusnak a világnézetek iránti *türelmet*, toleranciáját, amely később *ultratoleranciává* torzult az ultraliberalizmusban, amely mindent megtűr, megenged, kivéve azt, ami neki ellent mond. (Százötven év távlatában már megsejthetjük, hogy az Abszolút Eszmény, Isten helyébe állított emberi, relatív eszményeknek nem mindegyike szolgálhat pozitív értékrend alapjául. A Nemzet, az Emberiség, a Hűség sok esetben csak quasiideálok, Zarathusztra, Napóleon és a közéletnek, a tudománynak és művészetnek a kiválóságai csak pszeudoideálok, amelyeknek bálványként való tisztelete egyenes úton vezet a 20. századi diktátorok antiideáljainak kultuszához, hogy végül eljussunk a Gyűlölet – faji, nemzeti, felekezeti, osztály, nemi, életkori és minden más – antietikájáig. Még szerencse, hogy a gyűlöletirányok mind kizárólagosak, egymást mind kizárják, tehát lehetetlen, hogy a rajtuk felépülő antierkölc általánosulhasson.)

A filozófia háttérbe szorulása

Évszázadok alatt sokan hangoztatták azt a tételt, hogy a filozófia a racionalizmus vallása. Eltekintve attól, hogy ismeretrendszeri szempontból abszurdum ez az állítás – a vallás protognosztikus, a filozófia metagnosztikus rendszerezése *ugyanazoknak* az ismereteknek – még a filozófiát domináns világnézetté emelő (francia) szabadgondolkodók is tagadták a két fogalom rokon voltát. A szabadelvű türelem védelme alatt megfogalmazták a *materializmus* elvi alapjait. A szellemi élet egész területén minden tudomány és tanítás számba vette az anyagnak és az anyag törvényeinek megkerülhetetlen jelenlétét, és nagy lendületű további fejlődésében már érvényesítette is a *pozitivizmus* és a *realizmus* nehezen megfogalmazható rendszerében a materializmus igényeit, azonban – éppen a liberalizmus *szabad* eszmerendszere folytán – ez megmaradt a szellemi élet területén, érintetlenül hagyta az addig érvényes eszmei értékrend szerinti célok kitűzésének *lelki*

tevékenységét. Nem lévén hát igény filozófiai etikára a liberális társadalom szigorúan gyakorlatias tudományában, a felvilágosodás korának ez a domináns szellemi alkotó tevékenysége a liberalizmus társadalmi győzelme után másodrendű középiskolai tananyaggá lett és művelése a tanárképzés szükségleteinek korlátai közé szorult vissza.

A jog differenciálódása

Nyilvánvaló, hogy a szabadelvűség politikai győzelme első sorban a társadalomtudományok fejlődését vonta maga után. Magának a szabadság-egyenlőség-testvériség eszméinek társadalmi gyakorlatba ültetése a *jogtudománynak* olyan mennyiségi és minőségi gyarapodását hozta magával, amilyenre az emberiség egész történelmében sem azelőtt, sem azóta példa nem volt. Persze ezt is a társadalmi gyakorlat kívánta, hiszen a jogállam szervezetének és működésének az ellátása, a legfőbb állami feladatnak, az élet és vagyonbiztonságnak közszolgáltatássá tétele olyan nagyszámú képzett jogászt igényelt, hogy a köznép nyelvén a közszolgálatot ellátó értelmiségi – a társadalom vezető tekintélyű embere – elnevezése jogász lett. Minden nemzetállam jogász szakembereket képeztetett magának és ehhez jól szervezett jogi tanintézetekre, a jogtudomány elméleti és gyakorlati művelésére az egész állami intézményrendszer rendelkezésre adására volt szükség – nemhiába nevezték *jogállamnak* a politikai szervezetnek ezt a típusát. Az egész közéleti tevékenységet – úgy a közhatalmi, politikai, mint a magánélet és magánszervezkedés egész területén – koordináló jogállam szakembereinek további belső szakosodására volt szükség, előbb a jogéletnek az állam törvényhozási, publicisztikai, kormányzati, igazgatási, és bíraskodási szakmai követelményei szerint, továbbá pedig a szabad tevékenységeknek jogi megszervezésére. Ezek közül váltak ki később a gazdasági élet különböző szakterületét ellátó jogi működés igényei szerint az ingatlan, az örökösödés, a kereskedelmi és a büntetőjog tudományai és azok művelői, a század végén pedig a gazdasági élet társadalmi kapcsolatviszonyainak elméleti és gyakorlati ismeretrendszerével foglalkozó új tudományág, a közgazdaságtan.

A szellemtudományok fejlődése

Az ún. „szellemtudományok” közül a nemzeti liberális jogállam természetesen a kor egész társadalmi szervezetének alapjául szolgáló *nemzeti öntudat* szempontjából fontosakat részesítette előnyben. A *történettudomány* valójában ez idő óta érdemli meg a tudomány nevet, mert akkor került pozitív, fogható, mérhető, ellenőrizhető objektív tények alapjaira. A nemzeti nyelvtudomány megalapozása és művelése, valamint a nemzeti irodalom tudományának a felvilágosodás korában indult fejlődési lendülete a liberalizmus győzelme után hozta meg eredményeit. Persze a liberalizmus ezen a téren is gyakorlati hasznot keresett, és a jövőendő társadalom építésében, a *nevelésben* értékesítette ezeket az ismeretrendszereket. Bizony, ezek nélkül nem lehetett volna nemcsak a tanult értelmiségieket, de ezek vezetése alatt az egész társadalmat a nemzeti érdekek odaadó, áldozatkész szolgálivá tenni.

A műszaki tudományok fejlődése

Az iskolai felhasználás mellett, de annak szükségein messze túl növekedve fejlődtek a leíró természettudományok, még inkább a matematika, az anyagtudományok (fizika, kémia) és az élettan, valamint a később önálló szaktudományokká fejlődött *műszaki* ismeretrendszerek. Ezeknek megrendelője, fogyasztója, felhasználója a liberalizmus legnagyobb alkotása, a szabadverseny alapján működő tőkés gazdasági rend, a kapitalizmus. A materialista világszemlélet fontosságának növekedése tehát nem a szakrális célok elévülésének – azok ugyanis elévülethetetlenek – hanem az ember földi, anyaghoz kötött életcéljainak a szabdságesszmék uralomra jutása folytán könnyebb megvalósítási lehetőségének az eredménye.

A Homo Sapiens egész művelődéstörténete viszonylatában a liberális tudományosság nem a közvéleményben megfogalmazódott elvtelensége miatt marasztalható el, hanem egyoldalúsága miatt, és ez sem a materializmus látszólagos térfoglalása folytán, hanem a *racionalizmus kizárólagos* módszerei alkalmazásáért. Az, amit a felületes nézelődő elvtelenségnek vagy közönynek lát, az a szabadelvűség türelme a mássággal szemben, hiszen a liberális oktatásügynek a legszigorúbban megkövetelt tananyaga éppen az a hittan volt, amelyiknek keretében az iskolák az ún. filozófiát, logikát, pszichológiát és a nevelés alapjául az etikát oktatták, sőt a vallásfelekezeti státuselismerésnek éppen a legmagasabb színvonalú hitoktatás volt a feltétele. A materializmus túltengése pedig még látszatnak is egyoldalú, mert csak az azt megelőző korból tűnik annak, és csak a retrográd kultúrharcot folytató klerikálisok szemében. A másik oldalról, a 20. századi marxisták szemében a liberalizmus kora egészében fideistának tűnik. A racionalista egyoldalúság – az ember érzelmi, indulati tényezőinek nemcsak elhanyagolása, de még tagadása is – azonban gyógyíthatatlan és végzetes hiányossága maradt az egész szabadelvű értékrendnek.

b) Eklektikus művészet

Eklektikus neo- stílusok

A Szabadság az emberiséggel egyidős és az egész történelem folyamán az egész emberiséggel együtt fejlődő örök vágyott állapot, amelyben az emberi célok megvalósításának útjában nincsenek akadályok, illetve legyőzhetőek az akadályok. A Szabadság tehát nem cél, hanem minden cél megvalósításának alkalmas eszköze, közege. Nyilvánvaló tehát, hogy a szabadelvűségnek nincs saját értékrendje, nincs saját eszménye, hiszen az emberi lélek működési területén a Szabadságnak nincsen feladata – a célokat az ember az eszmény iránti elkötelezettsége alapján állapítja meg – a szellemi létalak területén, a cselekvés értelmi és érzelmi tervezésének és kivitelezésének a területén van döntő szerepe a szabadságnak. Ezért nem hozott, nem is hozhatott, mert nem is igényelt új kifejezési módot az emberi alkotás számára új kifejezési módot, stílust a liberális eszmék politikai hatalomhoz jutása. De – ahogyan az egész történelem addigi minden céljának megvalósítására lehetőséget adott – szabaddá tette a művészettörténet minden addig ismert kifejezési módjának, művészi stílusának alkalmazását. Minden művészeti ág, minden igényelt alkotása az alkotóművész szabad tetszésétől függő alakot ölthetett, egyedül az alkotás saját igényei szerint. Nemcsak az irodalom (a költészet), zene, tánc, színjáték, festészet, szobrászat és építészet élhetett a művelődéstörténet minden korszakának összes kifejezési módjával, de a művészetek különböző irányzatai is szabadon *válogathattak* minden ismert kifejezési forma között, illetve a klasszikus (= osztályozott) eszmei értékek bevált kifejezési módjai között. A liberalizmus művészeti stílusa, tehát az *eklektika*, semmi újat nem hozott a részletekben, új csak a különbözőképpen kifejezett részletek szabad összehangolása, egyrészt az alkotás funkciójának, másrészt az összhangnak az elvárásai szerint. A felhasznált klasszikus, romanikus, gótikus, itálikus, ibérikus kifejezési formák nevei elé rendszerint odatették a *neo-* előtagot. Később azonban az exotikusnak és romantikusnak mondott népi klasszikus kifejezési módok használatba vétele után már ez feleslegessé vált. A liberális kor minden alkotásán, a jogállamon, az egész szabadgazdálkodási rendszeren – és persze a művészetek mindenikén – is szembeötlő, hogy az alkotásokban, a szabad lelkiismerettel vállalt eszmék anyagi realizálódásaiban az ideális és a reális látszólag ellentétes összetevői nem zárják ki egymást, hanem józan, racionális harmóniába ötvöződnek. Persze ez csak a folyamat zenitjének, a megvalósulásnak mulandó pillanatára érvényes, hiszen minden cél megszűnik a megvalósítással. Hogy meddig léptethetők újabb

célok a régiek helyébe, meddig marad feladat a szabadság számára, az az emberi élet anyagnélküli létalakjának, a *léleknek* továbbfejlődésétől függ: meddig képes a lélek megvalósítandó cél iránti vágyat kelteni az emberben, hogy a szellem az anyagvilágban megvalósítandó feladatot kapjon, hogy az Eszmény kultuszából kultúra, abból pedig civilizáció legyen?

Az eszmék szabad keveredése

A liberalizmus szabadsága lehetővé tette a művészetek tetszés és igény szerinti társítását, azaz kiteljesítette a művelődéstörténet kezdetével induló törekvést, hiszen az énekszöveghez kezdettől csatlakozott a dallam, a zenéhez a tánc, az épülethez a kép és a szobor. Az eklektika az *összművészet* (Gesamtkunst) igényéből kívánt megvalósítani annyit, amennyit a kor társadalmi és műszaki fejlettsége megengedett. A másik irányban a mélység, a kifejezési intenzitás felé minden művészet saját képességeit igyekezett továbbfejleszteni. Az óklasszikus a valós élet konkrétumát, a romanika az eszmék szimbólumát, a gótika a meggyőződés (hit) tiszta erejét, az italika (renaissance) az életigényt, az ibérika (barokk) az elvont szépséget, a klasszicizmus a rideg józanságot, a romantika az eszme lendületét – és sok más egyebet – igyekszik megvalósítani. Minden eszme megkereste a maga legalkalmasabb kifejezési módját és minden művészeti ág igyekezett a számára legalkalmasabb fejlődési ág lehetőségeit kihasználni. A liberalizmus eklektikája pedig mindezeknek egyszerre szabad utat nyitott.

A Szabadság és Becsület művészi kifejezése

A művészetek számára a liberalizmus *pragmatikája* a művészi alkotást a társadalmi érdek határáig segítette. A liberalizmus lendületének első kohéziós szakaszában ez végtelennek látszó lehetőséget adott minden művészetnek, hiszen a társadalom nagymértékű differenciálódása, a műveltség színvonalának emelkedése, elterjedése és homogenizálódása, a történelemben addig nem tapasztalt gazdasági és műszaki fejlődése minden művészettől a legnagyobb teljesítményt követelte. Minden művészet új és nagyszerű *témát* kapott a nemzeti liberalizmus kiteljesedő társadalmi valóságának bemutatásával. A szakrális és más vallási témák mellé az uralkodóvá lett szabad nemzetközösség a maga hagyományainak, történelmi és mitológiai örökségének, különös tekintettel a hősi korszakok, a szabadságmozgalmak egyéni és közösségi lelkesítő példáinak művészi eszközökkel való ábrázolására, magának a Szabadságnak a művészi kifejezésére, a nemzeti és szabadsághősök erényeinek absztrakciójából a Becsület korszerű fogalmának kifejezésére.

A művészetek fejlődése

Az eszmék, gondolatok és érzelmek írásos kifejezése, a szépirodalom, a fogyasztó közönség óriási mennyiségi igényének a kielégítésére csak *prózával* vállalkozhatott, és ez tette a korszak domináns irodalmi műfajává a regényt. Az általános szekularizálódás (szocializálódás) a zenével szemben olyan igényeket hozott, amely egyrészt a szimfonikus zene és a nagy zenekarok, másrészt a vigalmi zene nagy mennyiségű gyarapodását eredményezte. A gyors polgárosodás és a városi agglomerációk létrejötte a drámai műfaj, a színházművészet és minden előadó művészet mennyiségi és minőségi fejlődéséhez vezetett. Összekapcsolva az előadás művészetét, a színművészetet a zenével és a táncsal – miután a színház, a színpad, a díszlet, a kosztüm alkotásához a képzőművészetet igénybe vette – az operák, operettek, zenés játékok, balettek, oratóriumok és hangversenyek legkülönbözőbb igényű és színvonalú alkotások létrejöttét eredményezte. A képzőművészeteknek, első sorban az építészetnek és a formaművészetnek ki kellett elégítenie a jogállam minden intézményének, valamint a rohamosan fejlődő iparnak és kereskedelemnek minden formaigényét, az épületektől a gépek és eszközök megformálásán át a csomagolási módokig és a mindezzel járó csiszolt kiszolgálás kialakításáig. Új, a többivel egyenrangú összetett művészeti ág született, az

iparművészet, a sokszorosító ipar. Nyilvánvaló, hogy ezzel a liberalizmus politikai győzelmének egyik nagy feladata, a demokrácia megvalósítása teljesült, a művészet alkotásait a társadalom egésze számára hozzáférhetővé tette.

II. A LIBERÁLIS JOGÁLLAM

1. A szabadelvű közhatalmi szervezet

Az állam feladata

Az emberi élet három létalakja, a lélek, a szellem és a test mindegyikének megvan a maga elengedhetetlen szerepe az emberi egyéni és csoportos alkotás, az akarat cselekvés végeredményének a létrehozásában. A lelki élet, a kultusz területén a *hit* tűzi ki a célt, a szellem, a kultúra területén pedig az *értelem* készíti el a cél megvalósításának a tervét és minden előfeltételét, végül a testiség, az anyag területén valósul meg természeti, társadalmi, műszaki kivitelezésben, civilizáció formájában az eredeti anyagfeletti, eszmei célból annyi, amennyire a kor embere képes. A liberalizmus társadalmi kötelékeitől szabadította meg az emberi szellemet – a lélek, a lelkiismeret szabaddá lett már azelőtt a reformációban – hogy a Homo Sapiens értelme, tudása egészének felhasználásával láthasson eszmei céljainak megvalósításához. Nyilvánvaló hát, hogy elsőnek a szabad alkotás társadalmi lehetőségét biztosító hatalmi szervezetet, az államot kellett megalkotni. Az állam a maga rendjén kényszerhatalmával garantálóként áll az eszmei célok tudomány által megfogalmazott ideonómiai értékrendjének általános parancsai, törvényei mögé, hogy azoknak a közerkölcs által előzőleg elfogadott normái szokásból jogszabállyá legyenek. Társadalmi szabály (kánon, norma) a valóban érvényesülő viselkedési modell, jogszabály pedig a társadalomban rendszerint érvényesülő normáknak kényszerhatalom által garantált része.

A jogrend a társadalmi élet alapja

A jogszabályok összességét jelentő jogrend (A Tisztelt Olvasó ne hamarkodja el elmarasztalásomat, hogy jogásként tulajdonítok ilyen fontosságot a jognak! Gondolja meg előbb, hogy a világ minden vallása és hittudománya is ezt teszi!), tehát az ember viselkedését valóban és elsősorban meghatározó szabályok rendszere a Homo Sapiens legnagyobb értékű alkotása, amelyben az egész emberi művelődés fejlődéstörténetének minden korszakában az embernek a jóról, igazról és szépről való meggyőződése ölt testet. A liberalizmus is a 19. századi hegemoniájával a maga koreszméjének megfelelő jogrend kiépítését tartotta elsőrendű feladatának, és ennek érdekében alkotta meg a jogrend eszközét, az államot, az európai értelmiség legjobb szellemi képességei szerint, az ősidőktől a közel-keleti monoteizmuson és a keresztyénségen át örökölt minden szellemi, értelmi tőkének és az antik tudomány minden eredményének az ősi népi hagyományokkal való ötvözésével, tehát a tudományosság *klasszikus* módszereinek szigorú betartásával.

A jogállam definíciója

A *jogállam* szocionómiájával, fogalmi, elméleti és gyakorlati fejlődésének eszmetörténeti feldolgozásával – a *Tűnődések* szűkös terjedelme miatt – nem foglalkozhatunk kellő részletességgel. A jog lévén az emberi szellem legmagasabb alkotása, az idealista 19. század társadalmi eszménye, a jogállam, a társadalomszervezés egész történelmi kialakulási folyamatának legmagasabb erkölcsi szintű, ideális célkitűzése. Az államnak – bár ezt a fogalmat csak a 19. század klasszikusnak mondott

jogelmélete rögzítette – és a társadalmi hatalomnak a történelemből addig ismert minden szervezési rendje egyoldalúan csak a *kényszernek* a szervezett formája volt. Az emberi *szabadságot*, a kényszerhatalom alóli *kivételt* megvalósítani hivatott liberalizmus nem a kényszer akratikus (udenokratikus, anarhikus) megszüntetésével, hanem a kényszernek és szabadságnak az *egyensúlyával*, a joggal, valósítja meg. A jogállam tehát az a területi közület (hatalmi szervezet), amely az ember minden társadalmilag megvalósítható célját a társadalomban érvényesülő természeti erőnek, a hatalomnak és a hatalom alávetettjei spontán akaratervényesítésének, a szabadságnak az egyensúlyával valósítja meg.

Az alkotmány

Az egész szabadelvű mozgalomban a közhatalom szervezetére és működésére vonatkozó ténylegesen érvényesülő szabályok összességének, az *alkotmánynak* végső célja a 19. században megfogalmazott jogállam megvalósítása. Az ezirányú törekvések, publicisztikai viták és harcok annyit emlegették az alkotmánymódosítás szükségességét, annyi javaslatot terjesztettek elő ebben a kérdésben, hogy az „alkotmány” (constitutio) kifejezés eredeti tartalma elhalványult és a laikus közvélemény az alkotmányjog szabályainak összessége helyett annak csak az aktuális napi politikai propaganda igénye szerinti vázlatos *írott kivonatát* (chartát) nevezte alkotmánynak. Az elnevezés genezise meghatározta a charta-alkotmányok szokásos tartalmát, azaz miben különbözik a javasolt új az érvényes régítől. A bevezetés rendszerint a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség, a Demokrácia, a Közjó és a megvalósítandó reformok igényeit kifejező más politikai jelszavak aktuális magyarázatait, a jelszavak értelmezését tartalmazza. A tételeken javasolt alkotmányszabályok elsősorban a régítől különböző új intézményeket tárgyalják, mellékesen pedig régi alkotmányból megtartandó rendelkezések közül azokat, amelyeket különösen fontosnak tartanak. Persze ez az írott alkotmányvázlat csak töredékét tartalmazhatja a közhatalom működésére vonatkozó szabályoknak. Nyilvánvaló, hogy a közvélemény nem lehetett egységes az alkotmányreform tekintetében, és ebből egyenesen következett a maga álláspontját kiharcolni sikerült pártnak az a törekvése, hogy állandósítsa elért reformjait, megnehezítve azok módosítását. Az alkotmányszabályoknak alaptörvénnyé nyilvánítása, módosításának különleges alakosságokhoz – minősített többségi szavazat stb. – kötése sajnálatosan lelassította és gátolta az alkotmány rendszeres fejlődését, állandó korszerűsítését, tekintetbe véve a közvéleményt befolyásoló napi érdekeket szolgáló publicisták jogi képzetlenségét. Kénytelenek vagyunk a közírók, publicisták, politológusok, zurnaliszták felszínességének egy szomorú bizonyítékát adni: a közvéleménybe és az egész politikai irodalomba kiirthatatlanul bevésődött az a téves felfogás, hogy a *köztársaság* a monarhiával ellentétes államforma, holott a reszpublika a *közügyek* minden rendszerét jelenti eredetileg. Ezt bizonyítja a humanista evolutív jogfejlődés szóhasználat a protestáns országokban – Erdélyben, Lengyelországban, Hollandiában, Angliában – ahol a reszpublika a későbbi „alkotmányos monarhiát” jelenti. Engednünk kell a közvéleménynek, el kell fogadnunk, hogy a köztársaság „az államformák egyike” – a francia forradalmi szabadgondolkodók politikai államformája – amely abban különbözik a monarhiától, hogy az államfői méltóságot nem örökség, hanem *meghatározott* időre való választással töltik be. Kétségtelen, hogy az állandóságot, politikai stabilitást, szervezeti folytonosságot és a választásokkal járó romboló tényezőket kikapcsoló örökletes monarhiának csak előnyei vannak a köztársasági elnöki rendszerrel szemben. (Sajnos azonban, hogy monarhiát nem lehet csinálni, mert az történelmi képződmény.)

A jogalkotás pragmatizmusa

A társadalom közvéleménye által igényelt, az emberiség egész politikai fejlődéséből racionálisan kiválogatott *jogelvek* – a személyi szabadság, az egyéni, állampolgári, testületi, nemzeti, felekezeti,

nemi jogegyenlőség, az élet, a vagyon és a szerzett jogok biztosítása és a liberális demokrácia más követelményei – érvényesítésére a liberális jogállam alkotmánya szabatosan rögzíti a kényszerhatalmi szervezet, a *hatóság*, hatáskörét abban a legszükségesebb *minimumban*, amennyi az államcélokból az illető hatóság szolgáltatásának megvalósításához szükséges. A szabadság érvényesülési körét pedig abban a *maximumban* rögzíti, amennyi másoknak hasonló szabadságát nem sérti. Ez a korszak általános *pragmatizmusának*, a racionális gyakorlatiasságnak a módszere, a liberalizmus etikájának ideonómiai alapja, a kényszerhatalom szabályozásának igénye. *Semmit sem rombol, semmit sem tilt, ami a társadalmi célok megvalósításának nem áll útjában. És semmit sem parancsol, semmit sem kényszerít az érdekeltek akarata ellenére, azok hozzájárulása nélkül.* A jogállam alkotmányos rendszerének alapelve tehát klasszicizál, klasszifikál, válogat a Homo Sapiens egész művelődéstörténetének addig legjobban bevált módszereiből, szabadon, elvi kötöttségek nélkül, pragmatikusan (A művészi kifejezési módszerek a stílusok tekintetében ezt eklektikának hívják). Bár a liberális jogalkotást és benne a liberális alkotmány megalkotását kezdeményező – a korszak döntő fontosságú szellemi tevékenysége – a közvéleményt döntően befolyásoló *publicisztika* kezdeményezéseit, javaslatait rendszerint az antik klasszikus tudomány tiszta, logikus példáival, valamint az európai szokásjognak a keresztyén etikával szentesített rendelkezéseivel indokolja, és mélyen elhallgatja elvtelen pragmatizmusát, valójában – és ez örökérvényű érdeme – minden tekintetben válogatott.

Az állampolgári állapot négy státusa

A politikai rendszereket, az autokráciát, arisztokráciát, demokráciát, ohlokráciát (udenokráciát) Arisztotelész klasszikus elvi tisztaságában tárgyalva, a liberális publicisztika ellentmondást nem tűrő egyértelműséggel a *demokrácia* (franciásan: nemzeturalom, németesen: népuralom, valójában: polgáruralom) megvalósítását tűzi ki a jogállam alkotmányának feladatául. A liberális publicisztika – és azóta is az egész politikai irodalom – demokráciának nevezi a liberalizmus minden társadalmi intézményét, mindazt, amit a szabadság és egyenlőség megvalósításának lehet nevezni, lényegében azonban csak a történelem kezdete óta ismert és rendszeresen gyakorolt *többségi elv* kizárólagos alkalmazását írja elő minden döntéshozatalban. Az általa javasolt alkotmányos rendelkezések a politikai rendszerek mindegyikéből kiválasztják az illető állami feladat ellátásához a legalkalmasabbat, hogy minimális kényszerrel, maximális társadalmi érdek megvalósításával egyensúlyállapotba hozzák az állam kényszerhatalmát az alávetett állampolgár érdekeivel, szabadságával. A liberális államtudomány klasszikus tisztaságú logikus rendszerbe foglalta az *állampolgári állapot* (státus) lehetséges helyzeteit: A *passzív állapot* az állampolgárnak az államhatalommal szembeni vitathatatlan, feltétlen és kizárólagos alávetettségét jelenti, azt, hogy az állammal szemben feltétlen engedelmisséggel, szolgálattal, szolgáltatással, adófizetéssel tartozik. Polgárával szemben az állam hatalma tehát abszolút, feltétlen és kizárólagos, amelyet alávetettjeivel szemben csak önmaga korlátozhat. A *negatív állapot* azt jelenti, hogy az államhatalomnak az állampolgárral szemben való érvényesülése korlátozott, nem terjed ki az életnek csak azokra a területeire, amelyek hatóságilag ellenőrizhetőek, a közérdek szempontjából ellenőrizendők, más irányba – a magánéletnek nevezett területre, az egyéni és testületi *autonómia* területére, nem terjed ki, hanem tetszés szerinti magatartást engedélyez az állampolgár számára. Ez a publicisztika *szabadság zónának* nevezett területe. Valójában az állami kényszerhatalom alóli kivétel helyzete. Az autonómia hatásköre, a „szabadság zóna” mennyiségileg kiterjed az emberi viselkedésnek több mint kilencven százalékára. A legtotalitáriusabb államhatalom sem merészel a fennmaradó tíz százalékon túl terjedni. (Például: a Biológiai funkciói szempontjából minden ember szabad.) A szabadság-övezetnek, a kényszerhatalom hiányának két területe van: az egyik az állampolgárok közötti

kapcsolat, a *magánjog*, „a szerződési szabadság” területe, amelyet az államhatalom *fakultative szabályoz*, azaz az állampolgár tetszése szerint dönt a szerződés megkötése tárgyában, de ha a szerződés mellett döntött, megkötésében a jogszabályokat tiszteletben kell tartania és a szerződés kötelezővé válik számára. A másik terület, az életviszonyoknak még mindig többsége tekintetében közönyös az államhatalom. Az *aktív állapot* azt jelenti, hogy az állampolgár maga is részt vesz a vele szemben érvényesülő közhatalom gyakorlásában, *politikai jogai* vannak: választóként és választhatóként a törvényhozó szervek tevékenységében vehet részt, köztisztviselőként a végrehajtó hatalomban és esküdtként az igazságszolgáltatásban. A *pozitív állapot* azt jelenti, hogy nemcsak az állampolgár tartozik szolgáltatásokkal az államnak, az államhatalom is köteles az állampolgárral szemben szolgáltatásokat végezni: a külső és belső védelem, az élet és vagyonbiztonság, a közrend fenntartása az állam létét indokoló elengedhetetlen általános erkölcsi kötelessége a polgárral szemben. Ősidők óta az *igazságszolgáltatás* az állampolgárokkal szembeni kötelessége az államnak. Az egyházak metaszakrális funkcióinak szekularizációja, társadalmasítása, államosítása közszolgáltatássá tette a házasság szabályozását, a közoktatást, a közegészségügyet és a szegénygondozást. A huszadik század végén már a *közlekedés* és a *tájékoztatás* is közhatalmi feladattá válik. – A jogállam szervezeti felépítését és működését megállapító liberális alkotmányjogi szabályok állapítják meg az államhatalom és az alávetett polgár konkrét viszonyából folyó jogokat és kötelességeket a különböző állampolgári helyzetekben.

A hatalmi ágazatok elválasztása

A felvilágosodás publicisztikájának a közhatalmak: törvényhozás, végrehajtás és a bíraskodás szervezési megosztására vonatkozó igényét a liberális alkotmány megvalósította, persze csak elvben, publicisztikailag megfogható, értelmezhető és hasznosítható módon. A közhatalom működésének gyakorlatában mindenik ágazat szervezete minden más ágazat funkcióinak ellátásában is részt vesz. A közhatalmi funkcióknak, a törvényhozásnak, végrehajtásnak és bíraskodásnak a fogalmi disztinkciója a *szocionómiának*, a társadalom saját belső fejlődési szabályait rendszerező tudománynak – a társadalomra vonatkozó minden ismerettel foglalkozó szociológiával szemben – első nagyfontosságú felfedezése. Ennek alapján vált lehetővé nemcsak a hatalomtan (államtan) logikus áttekinthető magyarázata és oktatása, hanem a szabadelvűség alapvető politikai követelményeinek – a hatalmi ágazatok egymástól való szervezeti elválasztása – a szabatos publicisztikai megfogalmazása is: a liberális jogállam alkotmányának elsőrendű alapelve, minden szabadságjog érvényesülésének elengedhetetlen feltétele a közhatalmi funkciókat ellátó hatóságok egymástól elkülönített szervezése, működésük koordinatív elkülönítése a legiszláció primátusa mellett. Ha ésszerűen akarunk viszonyulni a kérdéshez, a publicisztikai irodalom elvi disztinkciójának útját kell követnünk bár, de a közhatalmak szervezeti kialakulásának jogtörténeti sorrendjében.

A végrehajtó hatalom

A *végrehajtó hatalom* (potestas executionis) a közhatalomnak, a társadalomban érvényesülő, az emberi akaratot befolyásoló természeti erőnek eredeti alakja. Szervezetileg elsőnek különült el attól az egyedüli *szakrális*, kultikus hatalomtól, amelyet a papkirályok gyakoroltak, az állam őseinek, az ősvárosi közösségnek nem szakrális feladatai ellátására, a külső védelem, a belső kormányzat és igazgatás, a közrend fenntartása, általában a közjólét és közérdek megvalósítására szakosodott hatóságokkal. Európában minden szervezett kényszerhatalom katonai hódítás, honfoglalás eredménye, valóságos természeti adottság a társadalomban, társadalomtörténetileg tehát azonos azzal, amit később végrehajtó hatalomnak nevezett a publicisztika és amelyből a

szabadságmozgalmak fejlődésével különült el szervezetileg az igazságszolgáltatás hatósága, és amelyhez később csatlakozott a keresztyén egyháztól átvett törvényhozói tevékenység szervezete.

A népképviselet döntő szerepe

A humanizmussal induló szabadságmozgalmak a népi hagyományok alapján a szuverén közhatalmat megosztották – nem korlátozták! – a király és a nemesség között és a második évezred közepétől a döntéshozatalba bevonták a nemesség képviselőit, sőt szót adtak a „testületi nemesként” tekintett autonóm városoknak is. A protestantizmuson át ez a humanista fejlődési irány vezetett előbb a rendiséghez, majd a liberalizmusnak a *népképviselettel kifejezett* népszuverénitás, nemzetszuverénitás elvéig, miszerint a legfelsőbb uralkodó hatalom, a szuverénitás nem a monarháé, hanem a *nemzeté*, és ennek alávetettje az államfő is, bármilyen monarha, császár, király vagy elnök. A 19. századi jogállam keretében egyedül a *választási elv* – állampolgári elekcio és „a nép szava, Isten szava” jelszó szerint – érvényesült, a liberális *demokrácia* alapkövetelményének, a *többségi elvnek* a következetes, szigorú alkalmazása. A jogállamban a *népképviseleti országgyűlés* a szuverénitást, az állam felségjogait gyakorló szerv, amely megállapítja minden más közhatalmi szerv hatáskörét és ellenőrzést gyakorol az egész végrehajtó hatalom felett – ideértve az államfőt is, bár az *ő nevében* járnak el a szuverénitás szervei és az államközi, udvariassági szokás *őt* nevezi szuverénnek – hiszen az államfő jogi aktusai csak a népképviselők többsége által választott *felelős miniszter* ellenjegyzésével érvényes. E nélkül az ellenjegyzés nélkül nem érvényesek az államfőnek sem katonai, sem polgári, sem bírói intézkedései és persze magának a felelős minisztériumnak, a kormánynak, a kinevezése sem. Az államfő jogállásának szabatos megállapítása kiváló példája a liberális jogállam alkotmányának remek, célszerű és észszerű gyakorlatiasságára, amellyel az *államforma* kérdésével szemben valójában közönyös, azt a politikai zszurnalisztika propaganda anyagául hagyja.

Kormányzás és közigazgatás

Az állam végrehajtó hatalmát a *felelős minisztérium* gyakorolja a népképviseleti országgyűlés, a parlament ellenőrzése alatt. A miniszterek összessége, a kormány a *kormányzati funkciónak*, az állami akarat gyakorlatba ültetésének, végrehajtásának elvi alapjait állapítja meg, tervét készíti el, és felsőbb döntéshozóként utasítja a végrehajtás tényleges foganatosítóit, a *közigazgatási* szerveket és intézményeket a szükséges teendők elvégzésére. A liberális állam a demokrácia igényeinek megfelelően *kabinetrendszerben* működteti a minisztériumot, azaz megbízatásuk és felmentésük – a miniszterelnök személyén át – testületi, a parlamentnek egyetlen szakminiszterrel szembeni bizalmatlansága az egész kormány felmentését vonja maga után. A szakminiszterek különben koordinációs rendben alkotják a kormányt, mindegyikük legfelső döntéshozója a minisztériuma hatáskörébe tartozó ügyeknek. A tényleges végrehajtást a közigazgatási alacsonyabb és magasabb egységekben, helyi és vidéki *hatóságokban* kinevezett köztisztviselők, közhivatalnokok foganatosítják. A köztisztviselő a maga hatáskörében a legfelsőbb szinttől a legalsóig egyformán az állam abszolút hatalmával él, olyan mértékben, amilyen a feladata ellátásához szükséges. A társadalom külső és belső védelme, az élet és vagyon védelme, a *közrend* fenntartása, a béke és nyugalom biztosításától a közlekedésig, a főhatalom ilyen irányú rendeleteinek kikényszerítése karhatalmat (fegyveres erőt) igényel. Más közérdek érvényesítéséhez, a különböző közszolgáltatási, gazdasági és művelődési tevékenységeknek a szakminisztériumok rendeletei szerint, azok ellenőrzése alatt polgári szaktisztviselők járnak el, megfelelő szakintézmények segítségével a közélet egész területén, olyan kényszerhatalmi segítséggel, amilyenre hatáskörük betöltésére szükségük van. Az alkotmány határozza meg a központi és a helyi hatóságok hatáskörét. Az autokratikus (katolikus) abszolút monarhia hatalmának örökébe lépő a liberalizmus radikális, revolútív (republikánus),

államszervezetet létesített, amely a központi hatalomgyakorlási módnak igyekeztén kedvezni („demokratikus centralizmus”), a közigazgatás alsó és középfokú szerveinek döntéshozatali hatáskörét a minimumra igyekezett csökkenteni. A városi polgári rendiség és a protestáns eklézianizmus demokrata szellemében kialakult alkotmányos monarchia a liberális jogállami szervezetben is igyekezett az alsóbb hatóságok rendi hagyományokon kialakult jogkörét fenntartani.

Autonóm testületek

A kényszerhatalom liberalizálásának legjelentősebb megvalósítása a *rendi intézményeknek* – származási és hivatásrendieké egyaránt – a jogegyenlőtlenség bástyáinak a jogegyenlőségen alapuló jogállamba való beillesztése. Az általánosan kötelező jogegységen belül minden hajdani társadalmi rend, szervezet és intézmény *autonóm testületként* – akár közhatalmi funkciókat ellátó *közületként*, mint az egyházak és hivatásrendek, akár különböző (gazdasági, vállalkozási, üzleti, jóléti, oktatási, nevelési, művelődési, művészeti, tudományos, társadalmi, emberbaráti, szórakozási stb.) célú magánjogi társulások, mint autonóm testület – beépül a jogállamba. A közületek, a közhatalmi funkciókat ellátó közösségek az állami hatóságok mellé, az államnak a közület autonómiáját nem sértő felügyelete alatt folytatják tevékenységüket, a gazdasági társaságok és más magánjogi egyesületek pedig társulási céljaik megvalósításához szükséges belső autonómiával működnek.

A szubszidiarizmus

Persze a központi államhatalomnak feltétlenül alávetett helyi és vidéki közigazgatási egységek működését – hatáskörükbe más megvalósítandó céljaik tartozván – az autonóm társadalmi szervezetek tevékenysége akkor sem befolyásolja, ha a közigazgatási egység lakossága saját autonómiával rendelkezik. A liberális jogállam ugyanis csak a szabadelvűség jogi követelményeit érvényesíti a társadalomban, semmit sem változtat annak addigi tényleges állapotán. A társadalmi szervezet alapja változatlanul a *család* természetes közössége, amelyhez személyi-, illetve területi elven felépülő tágabb közösségek – egyházak, hivatásrendek, egyesületek és intézmények, valamint községek (falvak és városok), tartományok – látják el azokat a funkciókat, amellyel az emberi célok megvalósítása elősegíthető. A liberális jogállam *valóságos* demokratizmusa az államhatalom *szubordonális*, hierarchikus megosztása az alsóbb (szűkebb) és felsőbb (tágabb) állampolgári közösségek között a *szubszidiarizmus* elvének alkalmazásával érvényesül, azaz az evangéliumi keresztyén racionális eklézianizmusból fakadó ideális igény – a szubszidiarizmus – megvalósításának akaratával: Az ember egyéni és közösségi céljainak megvalósítása elsősorban a legalsó közösség, a család hatásköre és ehhez a jogállam hatalmi lehetőséget biztosít a megoldandó feladatok mennyiségének arányában. Azok a feladatok, amelyeket a család megoldani nem képes, a felsőbb, tágabb közületek, közösségek és intézmények hatáskörébe kerülnek és ezeknek is az állam annyit enged át a maga kényszerhatalmából, amennyi hatáskörük ellátásához szükséges. A legfelső, központi végrehajtó hatalmi szervek, a kormányba egyesített minisztériumok hatáskörébe csak az alsóbb szinten meg nem oldható feladatok kerülnek, az ezeknek megfelelő kényszerhatalmi mennyiséggel. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi hatalom, az emberi akarat cselekvés-befolyásolási lehetősége, túlnyomó mennyiségi többsége, a család birtokában van, azután a tágabb közösségeiben, és csak a maradékával rendelkezik a legfelső, a legerősebb kényszerhatalmi szervezet. Ez a megállapítás pontosítva úgy hangzik, hogy a liberális állam a hatalom negatív státusában, a szabadságzónában hagyja a társadalmi feladatok túlnyomó többségét a megvalósításukhoz szükséges hatalmi garanciális mennyiséggel együtt. A családot, a római (bizánci) jogszemlélet alapján egyetlen *quasipersonának* tekinti, mintha egyetlen jogalany volna, azaz a jogcselekvő képesség gyakorlati alapjára helyezkedik. A liberális jogállam a szubszidiarizmusnak ezzel az általánosan alkalmazott rendszerével egészíti ki a demokrácia többségi elvének hiányosságát,

a *kisebbségek* elvi jogfosztottságát. Az állampolgárok összességének többségi szavazattal a döntéshozatalból kirekesztett kisebbsége többségként határozhat az autonóm helyi és vidéki közigazgatási egységekben és a különböző célú – művelődési, vallási, gazdasági, hivatásrendi – közösségekben, az adott közhatalmi tevékenység legfelsőbb fokán is. A Homo Sapiens legősibb vágyát próbálja megvalósítani a jogállam, amikor tényleges beavatkozás helyett csak asszisztál a társadalom élete mellett, mint ahogyan a karbantartó gépszerelő is tétlenül őgyeleg a jól működő gyárban, tevékenységére csak hiba esetén kerül sor, úgy az állam végrehajtó hatalma is eszményi esetben csak tétlen szemlélője kell legyen a társadalom spontán életműködésének.

A szabadság kényszerhatalmi garanciája

A kényszerhatalomnak a társadalmi élet melletti, beavatkozás nélküli asszisztálásának az igénye nem jelenti azt, hogy a jogállamnak nincsen szüksége szervezett hatalmi intézményekre, hivatalokra, karhatalomra, hiszen a gépsorok jó működését is a kiváló karbantartás biztosítja. Sőt a *jog* a kényszer és a szabadság egyensúlya, a jogállam fogalmi kelléke lévén, az általa biztosított nagy mennyiségű szabadság (a negatív állampolgári státus maximális kiterjedése) ellensúlyozására nagy mennyiségű intenzív hatalomra van szükség. E nélkül az állam képtelen elsőrendű célját, a közbiztonságot és jogbiztonságot megvalósítani, holott éppen a liberalizmus vett ki fontos társadalmi feladatokat az alsó társadalmi szervek hatásköréből (pl. közoktatás, közegészségügy) és utalt állami hatáskörbe. Tény, hogy a szabadelvűség általános érvényesülése előtt nem ismert a történelem olyan túlnyomó erejű szervezett kényszerhatalmat, mint amelyet a jogállam megvalósított: általános hadkötelezettség, olyan létszámú állandó hadsereg, amely máshol ismeretlen, és ráadásul a mindenhol jelenlévő rendőrség. A szervezett kényszerhatalom *tekintélye* biztosítja a törvényes rendelkezések, a jogszabályok általános érvényesülését, teszi feleslegessé fizikai erőszak alkalmazását. Célszerű és észszerű szervezett társadalmi tevékenység – akár politikai, akár művelődési, akár gazdasági, akár más célú – csak megfelelő *nyilvántartás* alapján végezhető, nem nélkülözhetik ezt az állami szervek sem. A közigazgatás elsőrendű feladata a társadalom személyi és dologi állapotának olyan írott rögzítése, amilyen a közhatalmi szervek hatásköre és az állampolgári jogok és kötelességek, a személyi szabadságjogok, élet és vagyonbiztonság céljából elengedhetetlen. *Ismeretlen érdek* nem lehet érvényesíteni. „Rendőrállam” névvel illették a jogállamot revolutív ultraliberális – valójában anarhikus, akratikus, immorális – oldalról, sokallván a rendfenntartást abban az esetben is, ha a karhatalmi és hatósági szervek teljes tiszteletben tartják az állampolgárok alkotmányos szabadságstátusának egészét, éppen az állampolgárok jogos érdekeinek és szabadságának a jogsértők ellenében való védelme érdekében

Az értelmiségi rend kialakulása.

A hatalmi szervek döntő fontosságú személyi felépítésében juttatta érvényre a jogállam a *szakértelem* elvét, amelyen az emberiség által egész történelme folyamán kívánt gerontokrácia (gnomokrácia, episztokrácia, tudósuralom), a szellemi nemesség, a tanultság uralma felépül, a gentilikus származási arisztokrácia helyett. Valóságos új nemesi rend alakult ki egész Európában minden írott alkotmányjogi rendelkezés nélkül a társadalom mindennapi, gyakorlati életében, az államszervek tisztségeinek betöltésében az iskolai végzettség feltételéhez való kötésével. A liberális jogállam tehát az értelmiségiek rendi hatalmát statualja, a nép közül kiemeli a rendszerint középosztálynak, úri osztálynak, intelligenciának nevezett – körülbelül középiszkolai érettségivel rendelkezőket. A szabadelvűség által megkövetelt *jogegyenlőség*, – „minden állampolgárra azonos jogszabályok érvényesek” – ennek az értelmiségi minősítésnek a megszerzéséhez biztosítja az egyenlő esélyeket, a mindenki által elérhető és szellemi képességei függvényében elvégezhető iskolarendszer kiépítésével.

Az *igazságszolgáltatás* (potestas jurisdictionis), a bíraskodás, már a történelem kezdetén elkülönült a végrehajtó hatalomtól. Funkcionális szempontból a jogszabályok betartásának ellenőrzését jelenti, sőt a jogelmélet irodalmában szilárdan tartja magát az a meghatározás, hogy a jogszabály fogalmilag azonos a bírói gyakorlatban jogszabályként alkalmazott normával (Azt viszont már csak kevesen vallják, hogy a tényleges jogalkotási funkciót valójában a bíróságok gyakorolnák.). Működésének hatékonyságát hatáskörének a jogviták megoldására szorításával, az érdekeltek kezdeményezésére kívülálló érdektelen harmadik személy tárgyilagos határozathozatalával biztosítja, a bíraskodás tehát háromoldalú tevékenység: az eljárás (per) kezdeményezője, a sértett, panaszos, felperes, a vita másik oldalán a jogsértő, panaszlott, az alperes áll, a harmadik oldalon pedig a jogvita megoldásában eljáró bíró. A panaszosnak igazolnia kell érdekeltségét, azt, hogy a feltételezett jogsértés az ő jogos érdekeit sértette, és bizonyítania kell a jogsértés tényét, mértékét, a panaszosnak ebből eredő kárát, és elő kell terjesztenie igényelt kártalanításának módját. A panaszlott védekezésül minden jogilag megengedett eszközt felhasználhat, kérheti a panasz elutasítását, költségei megtérítését, de erkölcsi vagy anyagi jóvátételt csak új eljárásban kérhet. A bíró csak a felperes által panaszolt ügyben járhat el, de abban köteles. Eljárása három fokozatú: a tényállás megállapítása, azaz a vitát képező tény leírása, másodsor a tényállásnak a megfelelő jogszabállyal való egybevetése, jogi minősítése, harmadszor a jogkövetkezmények meghatározása, az ítélet kimondása. Az eljárásban csak az ügyben nem érdekelt, a peres felektől független bíró vehet részt. A bírói függetlenség vagy a bírónak a peres felek általi megválasztásával, vagy a közhatalom általi oly módú kinevezésével biztosítható, amely nemcsak a peres felek általi esetleges kényszer lehetőségét zárja ki, de a kinevező állami hatóságnak sem enged befolyást az ítélelhozatalra. Köztudott, hogy a *bírói függetlenség* a jogállam létezésének előfeltétele, valósággal meghatározó fogalmi ismérve: jogállam az, amelyben független, kötelező hatáskörű bíróságok működnek, amelyek bármely állampolgár panaszára bármely államhatalmi szerv ellenében is képes eljárni. A bírói függetlenség azonban a monarchiához hasonló társadalomtörténeti adottság, mely hosszú jogszerű működéssel valósulhat meg, gondos, alapos, tárgyilagos tudományossággal képzett bírákkal. Forradalmi, szimultán, azonnali hatalmi parancs nem létesíthet független bíraskodást. Az evolutív, a történelmi hagyományokon felépülő reformok útján létesült jogállamok egyszerűen a régi rendi bírói intézményeket – kerületi, grófsági, vármegyei, szabadvárosi, tartományi és más autonóm területi, választott parlamentek, táblabíróságok – alakítják át korszerű állami bíróságokká reformálva. A speciális hivatásrendi bírói szervek közül az államiakba olvasztották azokat, amelyek a jogegység veszélyeztetése nélkül az autonóm közületek keretében nem maradhattak. Még ezen az úton is emberöltőnyi átmenet kellett ahhoz Európában, hogy a rendi bíróságok szervezete a jogállam követelményeinek megfelelővé váljon. A hagyományok eltörlésével, forradalmi úton létesült jogállamot statuáló alkotmányok a független bíróság igényét az állampolgárok közül választott *esküdtszékeknek* a hivatásos bírák mellé – különben ez is régi rendi intézmény volt – való szervezésével igyekeztek kielégíteni, elsősorban a büntető perekben való eljárásokban. Ezek a módszerek azonban még zavartalan jó működésük esetén is hosszabb átmeneti idő után valósították meg a bírói függetlenséget, mint az evolutív módszer.

Jogi kódexek

A liberalizmus a független igazságszolgáltatás megszervezésével érvényesítette az állampolgári *jogegyenlőség elvét*. Ehhez két feltételt kellett egyesítenie: először mindenki által könnyen hozzáférhető, valóban független bírói szervezetet – alsó, közép és felsőfokú fórumokat – kellett létrehoznia, olyan egyszerű, szabatos, könnyen áttekinthető *perrendtartással*, amely a lehető leggyorsabb eljárással a jogbiztonságot szavatolhatta. Másodsor olyan általánosan átlátható,

megismerhető jogszabály-gyűjteményeket, *kódexeket* kellett összeállítani, amelyeknek használata és alkalmazása a jogegységet jelentette. A liberalizmus racionális pragmatizmusa ezekben a jogszabály-gyűjteményekben kulminált, mert a legmagasabb elméleti és gyakorlati képzettségű jogtudósok művei voltak, amelyekben az európai jogfejlődés sok ezeréves tapasztalatait vetették egybe a korszak közkerköcsi elvárásaival.

A szabadság bírói védelme

A személyes szabadság, a jogegyenlőség, a demokrácia legfőbb biztosítója a liberalizmus által a jogállamiság alapelveként tett általános jogelv: akarata ellenére csak bírói ítélettel lehet bárki jogállásán változtatni! (Tehát csak törvényes bírói eljárás utáni ítélettel lehet bárkit vagyoni értékétől, szabadságától és bármilyen jogától megfosztani. Ez az ártatlanság vélelmét is magába foglalja, hogy mindaddig ártatlan valaki, amíg bírói ítélet bűnössé nem nyilvánítja.)

Büntető jog

A büntető perek az igazságszolgáltatás kezdeti korszakaiban nem különböztették meg a magánjogi pereketől és ugyanúgy a sértett (felperes) magánindítványára kezdődött az eljárás. A jogtörténet későbbi korszakában ismerték fel, hogy a bűncselekmények nemcsak magánérdeket, hanem közérdeket is sértenek, és ezért maga a bíróság hivatalból kezdeményezi a büntető eljárást. A liberalizmus félreérthetetlenül államcélként nyilvánította a közrend, az élet és vagyonbiztonság feletti őrököt, ezért hivatalból üldözendőnek nyilvánította a deliktumokat és az ítélszékektől elkülönített bíróra, az ügyészre bízta a hivatalból való vádképviselést, amelyben az állami szerv lép be panaszosként a háromoldalú bírói eljárásba. A szabadság és jogbiztonság védelmére tette a büntető eljárások alapszabályává a liberális jogrend, a „nulla crimen sine lege, nulla poena sine lege” (tehát nincsen analógiával pótolható joghézag a büntető bíráskodásban) elvet, amely a büntető jog kodifikálását kötelezővé tette.

Politikai perek

Sokat vitatott igazságszolgáltatási probléma a *politikai perek* kérdése, amely egyúttal a jogbiztonságnak és a bírói függetlenségnek is a próbája. A liberális jogállam büntető joga nem ismer politikai deliktumot, csak deliktumot. A haza, a közrend, a közbiztonság, az állami főhatóságok érdekei ugyanolyan büntető jogi védelemben részesülnek, mint egyéb jogos érdekek. Sérelmükre elkövetett cselekmények büntetése tehát ugyanolyan. Hajdan a kényszerhatalom birtokosai megölték vagy börtönbe vetették azokat, akiket hatalmuk létezésére – tehát a közhatalom életére veszélyesnek tartottak. Az önbíráskodásnak (ököljognak), ezt a formáját is kiküszöbölte a jogfejlődés, és a liberális jogállam az illetékes, független bíróság eljárása alá utalja a közhatalom érdekeinek a védelmét is. (Jó példáját adta a jogállami legitimitásnak a magyar igazságszolgáltatás az első világháború után, amikor a kommunista terror bűnözőit nem politikai állásfoglalásukért, hanem közönséges bűncselekményekért vontak felelősségre és felmentették, ha ilyet nem követtek el.)

A törvényhozás hatalma

A *törvényhozás* (potestas legislationis), a jogszabály alkotásának kezdeményezése az egész emberi társadalomtörténeti vonatkozásában eredetileg vallási funkció volt és minden társadalomban vallási szervezetek látták el, Európában tehát a keresztyén egyház. Isten által kijelentett Törvényre, protognosztikus ideonómiai értékrendre támaszkodva, azoknak adott helyen, időben, társadalomban való érvényességének magyarázatával és ismertetésével, oktatásával történik az ember nevelése, génjeibe az erkölcsi készség beültetése az addig beépült hagyományos értékrend fölé. A nevelés célja az, hogy az ember eszmei értékek, a jó, igaz és szép megvalósítására önmaga számára kötelező viselkedési szabályrendet fogadjon el, amelyet környezetében, közösségében, társadalmában

másoktól is elvár és így az eszmei szabály, szokássá lesz (Életviteli, foglalkozási, társasági, gazdasági, kereskedelmi szokás, tárgyi fontossága mértékében: illem vagy erkölcs, ethosz). A szokásnak a közerkölcs által elfogadott szabályai közül azokat, amelyek érvényesítése közérdekből ezt igényli, a szervezett közhatalom állami törvénnyé, általános hatósági parancssá nyilvánítja, érvényesülésüket a maga kényszereszközeivel garantálja, hogy a szabályok a társadalomban ténylegesen érvényesülve jogszabállyá minősüljenek. Európa jogtörténeti gyakorlatában a törvényhozás szervei, a király és az országgyűlés, csak kihirdették, kényszerhatalmukkal kötelezővé tették az egyház által megfogalmazott érvényes szabályt. Mint az Első Parancsolat mondja, a törvény kibocsátója, a jogszabály kezdeményezője az Abszolút Szuverén Hatalom (potestas absoluta), Isten, a relatív szuverén hatalom (potestas suprema), az isten kegyelméből uralkodó király csak kihirdeti és szankciójával elősegíti a tényleges jogalkotó, a nép következetes szabályalkalmazó tevékenységét, amely az általános parancs, a törvény rendelkezéseit jogszabállyá teszi. Az egyház mintájára a nemesség országos gyűlése az ősi szokás érvényes szabályainak a korszerű megújítását és törvényként való kihirdetését kérte az uralkodó hatalomtól. A nem vallási tartalmú társadalmi normák a társadalom fejlődésével párhuzamosan mind inkább szaporodtak annyira, hogy rendszerezésük és megfogalmazásuk már a középkorban az egyházjogtól elkülönült világi, humanista jogtudomány kialakulását tette szükségessé. A liberalizmus egyik követelménye az egyházi és a világi hatalom elkülönítése, a törvényhozás vonatkozásában az egyház törvénykezdeményezési funkciójának a *szekularizációját* jelentette. Valójában csak a római katolikus egyházra való kiterjesztését jelentette annak, amit az evangéliumi keresztyének (protestánsok) már kezdettől fogva nemcsak hangoztattak, hanem társadalmukban evolutíve keresztül is vittek, a hajdani egyházi tevékenységnek szekularizációját, társadalmasítását (szocializálását) azzal, hogy nemcsak a törvénykezdeményezést, hanem minden metaszakrális egyházi tevékenységet – a házasság szabályozását, a nevelést, az iskolázást, egészségügyet, szegénygondozást – fokozatosan erre nevelt, világi társadalomban tevékenykedő híveire bízott. A liberális publicisztikában szekularizálódott az egyház hajdani törvénykezdeményezési tevékenysége, kibővülve a középkori humanista jogtudománynak a protestáns prédikátori és filozófusi szocionómiai, irodalmi, publicisztikai tevékenységének alkalmazásával. A szabadelvű irodalom minden iránya, a francia szabadgondolkodó enciklopédistáktól és az angol klasszikus közgazdáktól kezdve a pozitivisták jogászokon át a német illuminizmus filozófusaiig és a világirodalom minden szabadságköltőjéig, mind a törvénykezdeményezés közhatalmi funkcióját gyakorolták, a liberalizmus szekuláris követelményei szerint a közvélemény kialakításával és befolyásolásával. A liberális alkotmányok elengedhetetlen alapelve, a *szabadság* – ahogyan a charták felsorolják: lelkiismereti, vallási, gondolati, szólási, tájékoztatási és tájékozódási, tanulási, közlekedési, valamint a gyülekezési és szervezkedési, végül az eszmeterjesztés, hírverés és sajtószabadság – szocionómiai fogalma lényegében a törvényhozás, a jogkezdeményezés szabadságát, kényszerhatalom alóli mentességét jelenti, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy – ami az emberi szabadság alapvető követelménye, hogy „*rólunk, nélkülünk*” döntés nem hozható – minden hatósági intézkedésnek, a jogalkotásnak is, az *érdekeltek igényéből* kell kiindulnia. Hogy az állampolgárok adott igényeit kifejező népakarat, a jogalkotás alapja hogyan jut kifejezésre és hogyan ismerhető fel, hiszen az állampolgárok nagy többsége életkori, szellemi és egyéb állapota miatt nem képes igényének megfogalmazására – a liberális alkotmányok határozzák meg. A kezdeményezési folyamat, az első kifejezési mód a szabad sajtóé, tehát a szervezetlen publicisztikáé, a beszélt, írott, sugárzott sajtóé. Tehát az állam mindenható szuverenitását kifejező törvényhozási hatalom döntő fontosságú kezdeményezési funkciójában egyáltalán nem érvényesül az állam kényszerhatalma, mert az hatalomnélküli, akratikus, udenokratikus. (A sajtónak ez a kényszerhatalom alóli mentessége adott lehetőséget a közvélemény olyan mértékű befolyásolására, amely átlépi a

negatív státus szabadságzónájának a határait, már nem kivétel a kényszerhatalom alól, hanem maga is a fegyveres erőket meghaladó hatalommá lett.)

A népképviselet

A népakarat megismerésének másik szervezett formája a választott népképviseleti Országgyűlés (Parlament), a törvényhozás államhatalmi funkciójának gyakorlására hivatott alkotmányos szerv, összegyűjti, egyezteteti és ütközteti az állampolgári igényeket és – nem alkotja, hanem – kihirdeti és szankcióval látja el a kezdeményezett általános hatalmi parancsokat, hogy azok az állampolgárok következetes magatartásával jogszabállyá lehessenek. A *képviselet* szükségessége a szabadelvűség második nagy eszméjéből, az *Egyenlőség* társadalmi irrealitásából következik. Az egyenjogúság, az, hogy minden állampolgárra ugyanazok a jogszabályok vonatkoznak (fajra, nyelvre, vallásra, nemzetiségre, életkorra, nemre, foglalkozásra, társadalmi helyzetre tekintet nélkül), csak a *jogalanyiség* vonatkozásában érvényesíthetők, a *cselekvőképesség* tekintetében nem. A magánjogban a gyámság intézménye oldja meg a problémát, a közjogban a választási cenzus, azaz kik, kiknek az aktív státusból eredő politikai jogainak a gyakorlását láthatják el. Nincs választó joguk első sorban a magánjogi cselekvő képteleneknek, kiskorúaknak, fogyatékosoknak, elítélteknek, továbbá a minimális értelmiségi színvonal alattiaknak – a szellemi arisztokrácia követelménye – és végül az adózó vagyonnal nem rendelkező szegényeknek, akiket vagyonos munkaadóikhoz való kötöttségük megakadályozhat a szabad cselekvésben. Eme negatív rendelkezés pozitív ellenoldala, a *virilizmus* intézménye, amely döntő befolyást enged a nagy adófizetőknek az adók felhasználása tekintetében. Ez az – valójában „rólunk, csak a mi hozzájárulásunkkal lehet rendelkezni” – elv érvényesül a liberális alkotmányok remek pragmatizmusa folytán a *felsőháznak* (főrendiház, lordok háza, urak háza, szenátus és a hajdani királyi tanács egyéb utótestületei) a jogállam törvényhozó szervei közé illesztésében, hiszen a latifundiális vagyon birtokosai olyan vitathatatlan tényleges befolyással rendelkeznek a társadalomban, hogy mellőzésük ellenkezne a jogrend racionális alapelveivel. Az pedig, hogy a liberális jogállam alkotmánya a régi rendi testületek (egyházak, municípiumok) küldöttei mellett az új hivatásrendeknek, kamaráknak és más állampolgári érdekképviselések delegátusainak is helyet ad a felsőházban – a rendszer fejlődőképességét bizonyítja.

A szabad választás

A népakaratnak, a demokráciának, a népuralomnak a megvalósítása céljából a liberális alkotmányok igyekeztek a népakarat szabad megnyilvánulásának lehetőségeit messzemenően biztosítani, nemcsak a szabadságjogok érvényesítésének biztosításával, hanem a népképviseleti országgyűlés tagjainak – persze minden más autonóm testület tagjainak is – *szabad választás* útján való kijelölésével is. Minden *választás* – többségi szavazattal hozott döntés – előfeltétele az alternatív javaslat, személyek esetében a jelöltállítás, hogy a választó szavazatával dönthessen. (A szavazási módok, a nyílt vagy titkos szavazás kérdésére a szavazás tárgya ad feleletet: személyre rendszerint titkosan kell szavazni, programra – ahol a szavazóknak nemcsak a száma, hanem társadalmi súlya is fontos – a nyílt szavazás a célszerű.)

A pártok szerepe

A demokrácia követelménye, hogy az érdekeltek szabadon jelölhessenek, terjeszthessenek elő tetszésük szerinti javaslatot. A szólási, gondolatközlési, meggyőzési szabadságnak kell érvényesülnie a népakarat kialakításában és megállapításában az egész választási folyamatban. Társadalmi gyakorlatban ez szervezett tevékenység nélkül nem képzelhető el, azaz *politikai pártok* szabad tevékenységét igényli. Mivel a népképviseleti országgyűlés gyakorolja az állam szuverenitását, *suprema potestasát*, többségi szavazatával dönt háború és béke kérdésében, rendelkezik minden

fegyveres és polgári hatalommal, kijelölve azokat az állami szerveket, hatóságokat, amelyek az állami fő funkciókat gyakorolják – a választási ciklus tartamára a végrehajtó hatalom egésze a többségi párté. Nemcsak a politikai pártok szervezése válik döntő fontosságúvá a jogállam életében, hanem a demokrácia működését, a szabad választásokat előkészítő és kivitelező propaganda tevékenysége is. Maga az a tény, hogy nem az állampolgárok összessége, nem is az állampolgárok cselekvőképes kisebbsége, a szavazásra jogosultak birtokolják a legfelső kényszerhatalmat, hanem csak az állampolgároknak kb. százvezred része, jelszóvá degradálja a demokrácia, az alattvalók többségi uralmának igényét – az alattvalók uralma Arisztotelész szerint is logikai abszurditás – így a jogállam politikai rendszere vitathatatlanul arisztokratikus. Bár a liberalizmus a születési, nemesi kiváltság helyett az értelmi, szellemi képességeket törekszik közhatalmi befolyáshoz juttatni, a jogállam liberalizmusának működési szerkezete, a választási rendszer a jelöltek *hírneve* alapján működik, azaz valójában nem demokrácia, hanem *népszerűségi arisztokrácia*. (Népszerűséghez, hírnévhez a propaganda beszélt és írott szónoklataival – a kortesek, demagógok, népszerűezők tevékenységével – juthat az állampolgár, így a népképviselői rendszer inkább *demagokrácia*. Azon az alapon pedig, hogy nem közvetlenül egyének, hanem politikai szervezetük, a pártok közvetítésével gyakorolják a közhatalmat, a *pártokrácia* nem éppen megtisztelő elnevezéssel illethető a rendszer.)

A publicisztika szerepe

A liberalizmus szekularizálta, világiasította, államosította a törvényhozás, azaz a jogkezdemenyezés közhatalmi funkcióját. A szkriptikus alkotmányjog által törvényhozó szerveknek nevezett testületek azonban valójában csak elfogadói, kihirdetői, szankcióval ellátói annak a kezdeményezett törvénynek, amelyet a publicisztika fogalmazott meg és a közvéleményt alakító, hírverő sajtó terjesztett a társadalomban, ideértve a népképviselői országgyűlésen résztvevő politikai pártokat is.

2. A magánkezdemény szerveződése

a) A becsület, a versenyzés célja

Az egyének önmegvalósításának biztosítása

A nemzetpolgárnak az államhatalommal szembeni alávetettségének negatív állapota, az alávetettség negációja a nem *alávetettség*, a közhatalom alóli kivételt jelenti, azokat az életviszonylatokat, amelyekben a nemzetpolgár szabadon, az államhatalom befolyása nélkül, saját indíttatására kezdeményez és cselekszik. Elvben két kategóriája van ezeknek a viszonylatoknak. Az elsőben az emberi életnek társadalmi szempontból érdektelen, vagy csak közvetve érdekelt viszonylatai (például az élettani cselekvések) vannak, melyeket a közhatalom nem szabályoz. A második csoportba tartoznak az államhatalom által szabályozott cselekvések, a szabadságjogok, amelyekben a polgár tetszésére van bízva a jogszabályok alternatívái közötti szabad döntés. A nemzeti liberális jogállam legfőbb feladata ezeknek a szabadságjogoknak minden állampolgár számára való *egyenlő és viszonyos* biztosítása. Elvben a jogállam alkotmányába ez gyönyörűen meg is valósul, természeti-társadalmi valóságban azonban csak az adott hely és idő nagyon is viszonylagos lehetőségei között. Nemcsak a különböző szabadságjogok különböző társadalmi fontossága, hanem az érdekelt állampolgárok száma és természetes egyenlőtlensége is lehetetlenné teszi (pl. a vallásszabadság, a vagyoni jogi szerződési szabadság, házasságkötési szabadság, a munkavállalási szabadság, a tudományos kutatási szabadság) a gyakorlati egyenlőséget. Éppen ez indokolja a

jogállam állásfoglalását, hogy ezekben a kérdésekben, az egyén *önmegvalósításának* kérdésében, a döntést teljesen az *érdekelt* állampolgárookra bízza.

A társadalmi cselekvések ösztöni eredete

Az emberi egyén, a Homo Sapiens faj egyede, a *személy*, boldogságra törekedve egyéni vágyai szerinti célját akarja megvalósítani. Vágyai teste természeti törvényeiből, ösztöneiből erednek, neveltetéssel szerzett készségein át lesznek vagy feltételes reflexekké vagy törekvésekké, azután erkölcsi jóváhagyással szándékká, majd értelmi ellenőrzés után akarattá. Célszerű hát az ember önmegvalósítási megnyilvánulásait természetes ösztönei, a létfenntartás, a fajfenntartás és a kiválasztódás, a verseny ösztönei szerint csoportosítani. A társadalmi önmegvalósítás, a társadalmi cselekvések lévén a tárgyunk, számunkra észszerűbb, ha az ösztönök tárgyalási sorrendjét megfordítjuk és első helyre az érvényesülés, a társadalmi ösztön, a becsület, a verseny ösztöne kerül, utána a társadalom reprodukcióját szolgáló fajfenntartás, végül pedig a *mennyiségileg* legnagyobb jelentőségű, a gazdasági életet hajtó létfenntartási ösztönt tárgyaljuk.

Az élet versenye

A tudomány által eddig még fogalmilag meg sem határozott valóság, az *Élet* legfőbb megnyilvánulása a fejlődés, a növekedés, a feltörekvés, azaz a *tehetetlenséggel szembeni* elmozdulás. Minden élőlény közös tulajdonsága a *testi* növekedés, a Homo Sapiensre ezen felül még a *szellemi* növekedés is jellemző. A szellemi fejlődés iránya viszont a *lélek* által megjelölt cél irányával azonos, lefolyása az Ember speciális természeti közegében, a társadalomban történik. Az élet indulása, utána az életben maradás és végül a fejlődés, a növekedés, az azonos célra törekvők kirekesztő – azaz halálig is elmehető – versenyével történik. Ez a verseny egyszerűen az élet alaptörvénye, hogy miért, azt nem tudjuk, mint ahogyan azt sem tudja senki, hogy maga az *élet* mi. A növények és az állatok konkrét, anyagvilági cél irányában versenyeznek, táptalajt, fényt, levegőt, táplálékot, étletteret és ezek megszerzésére és megtartására szükséges társulást, falkát keresnek, a falkán belül pedig minél előnyösebb rangsori helyet. Minden növényi és állati egyed az életért harcol és versenyez – ki kell mondanunk – legközelebbi fajtestvére ellen. A növény ugyanannak a gyümölcsnek a magjaiból csírázott más egyedek, az állatok ugyanabból az alomból, ugyanannak az anyának egyszerre született kölykei között a *többiek* elől akarja elhódítani az életlehetőséget, de a legádázabb fajon belüli állati verekedés is csak birkózás, vetélkedés, mert nem megy el a másik megöléséig. Az ember verekedése, viaskodása, harca, háborúja halálig, a vesztes megsemmisítéséig folyhat. Ezért az ember azt megelőzni igyekszik, elriasztani akarja ellenfelét, már nem anyagi, állati eszközeivel, testi erejével és ügyességével, hanem anyagfeletti eszközökkel, a *hatalommal*. A hatalomnak, más emberek akaratbefolyásolási képességének, két alakja van, az erőszak és a tekintély. Az erőszak a fölényes testi erő és ügyesség, természeti, anyagi és ezeken alapuló társadalmi eszközök birtokát feltételezi. A tekintély viszont a hatalmat igénylő fölényének az elismerése, amelynek folytán a tekintélyes akaratát kényszer alkalmazása nélkül fogadja el az alávetett. Mindenki által elismert és elfogadott értéket kell felmutatnia a tekintélyre törekvőnek, amely kisebb mértékben anyagi, testi vagy gazdasági *érdek* megvalósítására való képesség – hiszen az elveszíthető – inkább elveszíthetetlen lelki, szellemi, értelmi és érzelmi, azaz eszmei, erkölcsi értékek birtoklása, melynek összessége az, amit *becsületnek* nevezünk.

A becsület

A *becsület* az a tulajdonság, amely minden emberi egyén és közösség önmaga által elfogadott egyéni és közösségi hitének és meggyőződésének megfelelő eszmény szerinti szabálynak önkéntes, magától értetődő, spontán kötelező elfogadására készteti az embert. Az embertől függetlenül létező,

örökkévaló és mindenható Istennel, az Abszolút Eszménnyel szemben minden más csak viszonylagos lehet. Az állam, a legerősebb társadalmi hatalom – nem *absoluta*, hanem *suprema potestas* – szintén relatív, törvényei csak a társadalmi erőter intenzitásának a függvényei. A Becsület is relatív eszmény, amelyet az ember hite és meggyőződése szerinti értékes saját tulajdonságaiból állít össze önmaga számára, azonban azt az ember sajátjaként, önmaga akaratból, spontán érvényesíti. Nemcsak az isteni eredetűnek hitt elsőrendű fontosságú erkölcsi, etikai viselkedési szabályok betartására kötelez a becsület, hanem az adott társadalmi közösség által elfogadott minden viselkedési normának is, szabálynak, erkölcsnek, illemnek, játékszabálynak, szakmai, üzleti szokásnak, divatnak a becsület az egyedüli garantálója, amelynek betartása az egyén becsületkérdése, amelyet önmaga is, és társadalma is annak hisz és vall. A társadalmi élet gyakorlati ténye, hogy amit az ember a legsúlyosabb kényszer fenyegetése alatt sem hajlandó megtenni, megteszi azt becsületből. A becsület (tisztesség, fedhetetlenség, gáncsnélküliség) egészében az ember szubjektív meggyőződésének a függvénye lévén nemcsak minden ember egyéni tulajdonságai és jelleme szerint különbözik, hanem minden társadalmi csoport és közösség, valamint ezeken belül az egyén rangsori helyzete szerint is különböző. Mint a Homo Sapiens alapvető, sajátos tulajdonsága, az emberség elengedhetetlen tartozéka. Minden embernek van becsülete. Nemcsak lovagi, katonai, úri, királyi becsület ismeretes, hanem hitvestársi, baráti, bajtársi, kollegiális, gavalléri, szakmai, munkatársi, főnöki, beosztotti, szolgálati becsület, üzleti becsület is, továbbá a hitvallási, tudósi és művészi becsület. Létezik gazdag és szegény, főúri, polgári és parasztbecsület, sőt betyárbecsület, bérgyilkos-, szajha-, tolvaj-, rabló-, csaló-, áruló-, besúgóbecsület, *egyéni* becsület is, valamint társadalmi szempontból különleges jelentőségű *közösségi becsület*, családi, nemzeti, hivatásrendi becsület, amelyek minden parancsa a közösség tagjai számára becsületbeli köteleességet jelent. Ezek fontossága a maguk helyén nagyon nagy lehet, hiszen a becsület minden ember számára az egyéni meggyőződése szerinti legnagyobb anyagfeletti érték – talán az életnél is nagyobb. Az emberiség és a nemzetek történelme éppen úgy, mint a családok és más közösségek élete, számtalan esete bizonyítja a becsület mindenk feletti értékét. Hogyan áldozzák fel emberek milliói életüket, vagyonukat, jólétüket, kényelmüket, kedvtelésüket, nemzeti, családi vagy egyéni becsületükért!

A becsület a közösségben

Bármilyen mindenk feletti értéke az embernek a becsület, egészében egyéni és közösségi szubjektív, érzelmi viszonyulás, meggyőződés függvénye, absztrakt valóság – ha van tárgyi alapja, az csak az önhit által képzett önbálvány lehet – amelynek léte a *közvéleményben* van, azaz csak *hírében* él. A becsületesség csak úgy mozdíttja elő az ember társadalmi érvényesülését, valósítja meg a társas ösztön célját, úgy lesz tekintélyalappá, hatalomforrássá, ha a társadalom ismeri és elismeri. A becsületesség társadalmi elismertsége, a jó hír, a hírnév fontos velejárója a becsületnek, sőt elengedhetetlen kelléke annak. A legértékesebb testi, szellemi, lelki tulajdonságok sem jelentenek becsületet, ha nem teremtek gyümölcsöt, nincsenek olyan társadalmi eredményeik, alkotásaik, amelyeket elfogadni, elismerni és dicsérni lehet. Paradoxnak tűnik, hogy a hatalom-ösztön eredményei csak úgy lesznek dicséretesek, ha bennük nem ösztönös, hanem ösztön feletti, erkölcsi, eszmei értékek valósultak meg éppen az ösztön kanalizálásával, korlátozásával, vagy éppen az ösztön ellenére. A családban a gyermek akkor érdemli ki a társadalmi verseny díját, a szülői elismerést, ha hatalmi, birtoklási ösztönén erőt vesz, és csemegéjét, játékait, testvéreivel megosztja. A hajdani lovagok dicsőségét zengő dalnokok sem hőseik kegyetlen gyilkolásait, rablásait, erőszakosságát énekelték meg, hanem bátorságuk és vitézségük mellett a lovagiasság szabályainak betartását, a gyengék, a nők, a szegények, az elnyomottak kíméletét és pártfogását. A legkiválóbb jellem, a legértékesebb emberi erények legszerencsésebb együttese, bármilyen nagyszerű alkotások létrehozói

is voltak, nem jelentenek becsületet, tekintélyt, társadalmi befolyásolási képességet, hatalmat, ha titokban maradnak, és a legelvetemültebb viselkedés sem jelent becstelenséget és szégyent, gyalázatot, ha nem kerül nyilvánosság elé. Éppen ezért az egész emberi élet és fejlődés iránti legszentebb kötelesség a becsületért folyó egyéni és csoportos verseny minden sikerének az előmozdítása, a megismert és megismerhető erények, és azok viselkedésben, alkotásban megvalósult eredményeinek méltó elismerése, igazának és jó hírének a védelme és terjesztése. Ezzel szemben az egész adott társadalom elleni legnagyobb véték a mások becsületének, jó hírének, hitelének a károsítása, megrontása, a hamistanúzás, a rágalmozás kimondott vagy írott szóval, vagy a tények elhallgatásával való terjesztése.

Abszolút eszmény szolgálata a versenyben

A becsület értékét az általánosan elfogadott abszolút eszmény garantálja, teszi vitathatatlaná, minden kor és minden társadalom embere számára. Áldozattal, imádatl, alázatos szolgálattal, becsületének, önmaga értékének a felmutatásával igyekszik az ember Isten jó akaratát, segítségét önmaga számára megnyerni, östapasztalata lévén a Homo Sapiensnek, hogy ez az isteni támogatottság a társadalmi tekintély legszilárdabb alapja. Anyagfeletti eszmei cél irányában versenyez tehát az ember egyénileg, csoportosan és összességében, azaz annak a célnak az irányában, amely hite és meggyőződése szerinti *Eszményének*, a jó, igaz és szép értékrendjének megfelel. A történelem első szakaszában ez a verseny még lefolyhatott a társadalom alapegysége, a család keretén belül. Később éppen a nem anyagi cél követelménye folytán külön szellemi tevékenységgé lett a versenyre való felkészítés, az edzés, a nevelés és a versenyek intézményes szervezetének, az iskolának a működtetése. Az örök célt megfogalmazó hittudomány állította annakidején először *avatottsági* rangsorba a szellemi versenyben elért eredményeik alapján a tanítványokat, ennek mintájára minden emberi tulajdonság és képesség és ezek minden társadalmi érvényesítésének vonalán versenyben állott az egész emberiség. Természetes hát, hogy az egyetemes célt megállapító vallás, és az annak megfelelő nevelés gyakorlatára szakosodott szervezet, a vallásfelekezet, az egyház irányító tevékenysége nélkülözhetetlenné lett az emberiség fejlődése számára.

Az értelmetlen „kulturharc”

Nyilvánvaló, hogy az észszerűség megvalósítására törekvő liberális jogállam – már vezető hatalomgyakorlóinak személyes tanítványi viszonya miatt is – egészében méltányolta és igénybe vette a keresztyén egyház emberépítő istentiszteleti, tanítási, nevelési, általános művelődési és társadalomszervezési tevékenységét, mint az ember önmegvalósításának legfontosabb segítő eszközét. A lelkiismereti és a vallásgyakorlati szabadság biztosítására a liberális jogállamban csak a negatív polgári státusban, a szabadság zónájában volt lehetőség, az állami kényszerhatalom hatásköre alatt. Sem a történelmi gyakorlat – az Egyház évezreddel megelőzte az állam kialakulását, hiszen az államnak is az egyház volt a szervezője – sem az Egyház tisztségviselőinek tényleges társadalmi tekintélye nem tette lehetővé az egyháznak ezt a közhatalmi degradálását, még az Egyháznak a metaszakrális funkciók szekularizációja állapotában sem. A protestáns egyházak a jogállamot a maguk alkotásának tekintették, annak legfelső hatalomgyakorlóit és szervezőit is a maguk tanítványainak, készséggel elfogadták hát az egyház társadalmi szervezetének az állam szerkezetébe való illesztését, mint ahogyan a metaszakrális tevékenységek (oktatás, egészségügy, szociális gondozás) világiasítását (szekularizációját, államosítását) nemcsak elfogadták, de kezdeményezték is. A katolikus egyház viszont – sajnálatosan, nem a maga ténylegesen államon túlra nyúló szervezetére, még kevésbé társadalom feletti rendeltetésére hivatkozva, hanem a maga világi kényszerhatalmának féltése miatt – ellene szegült szervezete világi hatalom alá vetésének, ennek folytán az emberiség örök vágyát, a haladást szolgáló szabadságmozgalmak ellenségévé tette magát.

Még elvi párbeszédre sem volt hajlandó a szabadelvűség képviselőivel, *kulturharcot* kezdett és folytatott a szekularizáció ellen a protestáns országokban, a katolikusokban pedig a jogállammal kötött konkordátumokban elvtelen és anakronisztikus államfeletti hatalmi pozíciót követelt ki magának középkori szerzett jogaira hivatkozva, holott a Római Egyháznak sohasem volt államfeletti, csak *államközi* hatásköre. Éppen abban volt egyedülállóan fontos a középkori keresztyén egyház szerepe, hogy képes volt nemzetközi kapcsolatot képezni az általa megkeresztelt barbár népek között. Az egyenletlenség vesztese maga a lelki irányítás nélkül maradt társadalom, az emberiség lett, mert a vallásos hit szerinti értékrendnek megfelelő viselkedés, a keresztyén egyéni és közkerölcs annyira elvesztette társadalmi tekintélyét, hogy – bár minden iskolában szigorúan vett tantárgy volt – az ezen a vonalon folyó versenyben a társadalom legkiválóbb egyénei már nem vettek részt: a közélet előljárói előbb még döntéseik indoklásául használták a keresztyén etika kánonjait, később csak tartalom nélküli szólamként emlegették.

Az esélyegyenlőség korlátai

A minden emberi tulajdonság és képesség vonalán való általános és egyetemes önmegvalósítási életversenynek a valláserkölcsei vonalon való elmaradása negatív hatású volt ugyan a társadalom életére az egyetemesen elfogadott erkölcsi normák háttérbe szorulása miatt, de ugyanakkor élesebbé és eredményesebbé tette a más területeken folyó versenyt, hiszen megkönnyítette a versenyfeltételeket. A közéletben, a hatalom megszerzésében és gyakorlásában, a kormányzásban és igazgatásban azok a viselkedési szabályok és azok a személyek jutottak szerephez, amelyek és akik a magánkezdeményezés versenyében kiváltak. A szabadelvűség elsőrendű követelménye az *egyenlőség* érvényre juttatása, azaz az esélyegyenlőség biztosítása volt. A természet és a társadalom valóságában azonban az emberi egyének annyira *nem* egyenlők, hogy mindenféle egyenlősítésük csak az önmegvalósítási versenyt nehezíti, tehát egyenesen ellentétes a kívánt esélyegyenlőséggel. Csak az általánosan elfogadott erkölcs törvénye írja elő a versenyben győztes, kiváló erők számára a lemaradtak, a gyengék segítségét, a róluk való gondoskodást – ha az erkölcsi értékrend normái valamilyen mértékben egyáltalán érvényesülnek a társadalomban.

A verseny szabadságának biztosítása

Az ember önmegvalósítása útján elért, mindenki által elfogadott, anyagiakkal nem mérhető értéke, a becsület megszerzéséért és biztosításáért az ember minden testi, szellemi és lelki képességével küzd. Testi ereje, szépsége, ügyessége, képzettsége, értelme, érzelme, tanultsága, neveltsége, valamint mindezek alapján távlati céljainak megválasztásához, céljai eléréséhez társai kiválasztásában, eszközei megválogatásában, és végső fokon az általa elfogadott viselkedési szabályok szerint – ide értve nemcsak a foglalkozási és munkaszabályokat, de a játék és szórakozási szabályokat is – kiválni igyekszik társai közül, tekintélyt, hatalmat, társadalmi előnyt igyekszik biztosítani magának. Ezért játszik a gyermek és felnőtt, tanul, utánozza a felnőtteket és az előtte járó, szórakozásában, mulatságaiban is képességeit fejleszti, hogy utána versenytársai elé kerüljön ezekben a tekintetekben is. Előbb az őskorban és most minden gyermekkorban a család keretein belül, azután a gyülekezet, az iskola, a művelődési és sportegyesület, a szakmai és munkamegosztási közösségek, falvak és települések társadalmában folyik ez a becsületért való önmegvalósítási verseny. Ennek a teljes *magánélet* területén folyó a versenynek a szabadságát biztosítja a liberális jogállam szabadság státusa, az alapvető emberi jogok alkotmányba foglalásával.

A versenyzők fokozatai

A racionalizmus az összes emberi pozitív tulajdonságok, képességek közül az emberi értelem, a józan ész döntő hegemoniájának biztosítására alkotta meg nagyszerű művét, a jogállamot.

Természetes hát, hogy a jogállam szervezete a gerontokrácia, a szellemi, értelmi arisztokrácia, a tanultság kiválóságán alapszik, amelyet a liberalizmusra jellemző pragmatika a jó iskolázás, a nevelés és oktatás mellett az értelmi szelekció intézményes megszervezésével valósít meg. Alsó, közép és felsőfokú iskolák, nevelőintézetek működtetésével, megfelelő verseny (vizsgáztatás) alapján osztályozták a társadalmat, az értelmi (szakmai) kiválóbbakat engedve az alsóbb fokozatról a középre, és onnan a felsőbbre. Valahogy úgy, ahogyan az ókor mélyén a beavatási fokozatok, ahogyan Kínában évezredek óta az írástudomány, a középkori egyház a hittudomány, a hitbuzgalom és legújabbban a liberalizmus „jezsuita rendjének” becézett szabadkőművesség osztályozza fokozatokba a társadalmat. Nyilvánvaló, hogy az emberi képességek felső határát nem szabhatja meg senki, legkevésbé a lelki, szellemi képességeket. A nemzeti jogállam csak a „felső” fokozatig volt képes a maga befolyása alatt, a maga állampolgári negatív státusában tartani az önmegvalósítás szellemi versenyének nyerteseit. A legfelső (*supremus*) fokozatot elérők, az értelem tényleges arisztokratái – mint a történelemben a születési arisztokraták – már túlnőnek a nemzetközösségen és nemzetközivé lesznek. Az utánuk következő felső fokozatúak céljaikban a nemzetköziesekhez igazodnak, és csak az ún. *középosztály* – a társadalom természetes egységében élő értelmiségiek – tagjai látják megvalósíthatónak céljaikat a nemzetközösségen belül, önmegvalósítási egyéni ambícióik nemzetiekké lesznek, értékrendjüket a nemzeti Eszmény határozza meg. Az általában *népnek* nevezett, rangban a középosztály alatt elhelyezkedő, társadalom többségét jelentő állampolgár, bár vágyaival a nemzetközösséggel azonosul, élete gyakorlatilag helyi, szakmai, gyülekezeti közösségekben folyik. A *néptől* megkülönböztetendő társadalom melletti és alatti réteg, csoport vagy osztály, a társadalmi verseny iránt közönyösek, eszménytelenek, távlati célnélküliek – az antik korban *proletároknak* nevezték ezeket – megelégszenek az anyagi, testi élet igényeinek kielégítésével és már a szellemiek iránt is csak szórakozási célból érdeklődnek. Érvényesülési ösztönük csak társaik feletti testi erőfölény szerzésére indítja őket, és ezzel szoktak visszaélni a politikai céljaik megvalósítására törekvő forradalmárok. A jogállam negatív polgári státusának nemzetközösségén és magán az államon túlnőtt szellemi kiválóságok, moralisták, publicisták, tudósok, művészek, akár világhírű sikereik vannak, akár nem – a középkori rendalapítókhoz és humanistákhoz hasonlóan – vagy elvesztették nemzeti öntudatukat, nemzetpolgárból világpolgárok, *kozmpoliták* lettek, vagy képességeiket és tekintélyüket önmagukkal együtt nemzetük tulajdonának tekintve nemzetüknek a világversenyben résztvevő képviselőiként mozdítják előre az egész emberiség ügyét.

A szabad versenyt előmozdító tényezők

A társadalom általános önmegvalósítási versenye, az egyéni és társas élet fennmaradásának és továbbfejlődésének elengedhetetlen kelléke, csak alsó és középszinten maradt meg – mint láttuk – a jogállam keretében működő vallásfelekezetek irányítása alatt. Felső szinten a liberalizmus nemzetközi szervezete, a szabadkőművesség szervezte volna, ha titkossága miatt nem lett volna képtelen nyilvánosságot igénylő verseny szervezésére. Háttérből így is nagyon sokat tett a közélet szereplőinek egyéni támogatásával, a haladó, egyetemes erkölcsi értékrendnek megfelelő viselkedési, tudományos és művészeti értékek propagálásával. Így sikerült elismertetnie és a 19. század végére jogilag intézményesítenie olyan egyetemes emberi értékeket, mint a béke, a méltányosság, a viszonyosság és megszilárdítania az egyéni becsületnek olyan el nem évülő tényezőit, mint a lovagiasság, jótékonyosság és általában a közjó szolgálata. Nyilvánvaló, hogy ezekben a felsőszintű eredményekben a társadalom legalsóbb szintjén állók vágyai valósultak meg a szervezők segítségével. A liberális jogállam negatív státusa a nemzetpolgárok önmegvalósításának szabad lehetőségeit biztosítja első sorban az érvényesülési verseny híreinek, az előbbre jutók becsületének,

erényeinek, eredményeinek, jó hírének terjesztését és védelmezését megvalósító szólás és sajtószabadsággal. A társadalmi hierarchián való rangsori felemelkedés lehetőségét pedig egyrészt az autonóm közületek, területi, helyhatósági, hivatásrendi önkormányzatok, egyházak, felekezetek, más autonóm testületek szervezésével, másrészt a szervezkedési, gyülekezési és egyesülési szabadság alapján működő, az egyház szekularizált metaszakrális feladatát ellátó társadalmi szervezetek, tudományos és művészeti akadémiák, társulatok, nemzeti közművelődési intézmények és egyesületek, sportszervezetek és a társadalom mindenféle szabadidő és műkedvelő tevékenységei, a társadalom minden rétegének szórakozását, mulatságát, pihenését elősegítő társulatok, valamint a nemzetközi tudományos és művészeti kitüntetések és díjak, éppen úgy ennek a spontán társadalmi felhajtó, felemelő erőnek az eredményei, mint a legkisebb és legalsó közösségtől a nemzetköziség szintjéig intézményessé szervezett, legnagyobb tömegeket érdeklő sportversenyek rendszere. Korunk embere nem érzékeli, hogy a legkülönbözőbb kulturális és folklórvetélkedések szabályai, és a legáltalánosabbak, a sportágak versenyszabályai a sportolók erkölcsi készségéből fakadóan *maguktól* érvényesülnek, lesznek nemzeti és nemzetközi szokássá, kiváló alapjaivá az egész emberiségre kiterjedő eljövendő általános szabályrendnek. – Bíztható az emberiség jövőjére nézve, hogy az általánosan érvényesülő játékszabályok tiszteletben tartják a legfontosabb erkölcsi igényt, a lovaságát.

b) A fajfenntartás szabadsága

A család intézménye

A páros ektogám házasságon alapuló család az emberi társadalom alapsejtje, amelyikben születik, nevelkedik és él az ember. A Homo Sapiens fajnak egyik differencia specifikája a házasság. Ezzel különült el az ősember majom rokonaitól, illetve csak a páros ektogám házasságban élő férfinak és nőnek lett családja és maradtak életben ivadécai. Minden vallás isteni törvényei, tehát minden társadalom erkölcsi normarendje ismeri és szabályozza a házasság intézményét, *jogintézménnyé* azonban csak a nemek egyenlőségét elismerő keresztyénségben lett, mert csak Krisztus vallása szerint egyenlő gyermeke Istennek a nő és a férfi. Ma is imponáló a pravoszláv, az ortodox népeknek a szigorú házassághoz való ragaszkodása, amely – annak ellenére, hogy nem keresztyén despoták önkénye alatt éltek – minden más nép fölé emelte őket már az ókortól fogva. A középkori keresztyénség egyenesen szentséggé nyilvánította a házasságot, *megengedvén* azoknak a híveknek a számára, akik nem képesek az Istennek leginkább tetsző szerzetesi életre. A középkori germán burgius-polgári szokásjog gyakorlatát felhasználva és továbbépítve a vallási reformáció az evangéliumi keresztyén (protestáns) hívek számára *egyedüli* életkeretnek nyilvánította a házasságot és a családot. Eltörölte a szerzetességet, a nőknek a papságból való kitagadását és a cölibátust, jogcselekvőképesnek (teljes korúnak) csak házas embert ismert el. Valójában még a szerzetesség és a házasság alternatívái közötti választási lehetőséget is elvette a híveitől, amit a középkor meghagyott. A szülei családi kötelékében élő gyermek felnövekedése után a házasságkötéssel nem szabadul a családi köteléktől, hanem átlép az új, a saját családja kötelékébe.

Házassági jogi küzdelmek

A mediterrán népi hagyományok továbbélése a katolikus házassági jogban a nők számára többkevesebb kötelmi és vagyoni jogi korlátozást őrzött meg, a protestánsoknál viszont előfordult – sokszor a ló túlsó oldalára esve – hogy csak a nőknek biztosítottak teljes örökösödési jogot. A liberalizmus – különösen a barbár eredetű középkori hagyományokhoz ragaszkodó katolikus társadalmakban, annak ellenzéke lévén – igyekezett a római jognak a szabadelvű nemzeti jogalkotásokban való

érvényesítésére, az őse európai népi szokásjogot fenntartó keresztyén egyházjog monopóliumával szemben. A társadalomtörténet valamilyen jelentéktelen véletlene indította el azt a logikusan meg nem magyarázható szembenállást, ami a katolikus egyházat a házasság kérdésében a liberális mozgalmakkal szembe állította. Protestáns ember számára érthetetlen, hogy miért harcol a liberalizmus az egyházi házasságkötés ellen, miért nem képes azt egyszerűen a polgári jog szerint érvényesnek elfogadni, és azt sem értem, miért tiltakozik a katolikus egyház a polgári házasságkötés ellen? A 19. századon végig húzódik a házasságkötés miatti kultúrharc: az állam átveszi, szekularizálja az egyház metaszakrális funkcióit, köztük a házasságügyek szabályozását is, a Római Katolikus Egyház tiltakozása ellenére. Persze, a klerikális tiltakozás – mint a szabadelvűség más követelményei esetében is – teljesen eredménytelen és haszontalan maradt, mert a társadalom gyakorlata egyszerűen túllépett rajta. Sőt a tiltakozás az egész keresztyén emberiség kárára még azoknak az egyházi törvényeknek az érvényesülését is megakadályozta, amelyeket a liberalizmus nem is kifogásolt.

Teljes szabadság a házasság kérdésében

A rendiséget fokozatosan felszámoló polgárosodás, a szabadság és egyenlőség elveinek társadalomban való meggyökeresedése, a szellemi és gazdasági szabad verseny lehetősége a fajfenntartás ösztöne vonalán is érvényesült. A liberalizmus ezen a téren sem állított új megvalósítandó célt a társadalom elé, a házasság keresztyén egyházi intézményét nemcsak meghagyta, hanem – a szabad választás lehetőségeinek kiterjesztése mellett – kizárólagossá és általánossá is szigorította. (Például a házasságon kívül született gyermekek örökösödési jogait még tovább csorbította.) A házasságkötést magánjogi szerződésként szabályozta, meghatározva megkötésének, teljesítésének és felbontásának a feltételeit. A jogállamban a házasságkötés a közhatalmi funkciókból a negatív státusz, a szabadságjogok közé tevődött át, egészében az érdekelt felek tetszésére bízva, élnek-e az állam által szabályozott és garantált házasság intézményével vagy sem, kötnek-e házasságot vagy anélkül kívánnak élni. Eredményképpen a liberális társadalmak általánosan elfogadott állapota lett a családnélküliség mindkét nem számára: a felnőtté váló egyén teljes körű cselekvőképessé lesz anélkül, hogy házasságkötéssel más családba lépne át. A független egyén – első sorban a szabadgondolkodó pozitívizmus szerinti egyenjogú egyén, azaz férfi, harmincéves, értelmiségi, európai, azután pedig minden felnőtt férfi és nő egyaránt – családi kötelekeinek segítő vagy gátló tényezőjére tekintet nélkül vesz részt a társadalom élet-halál versenyében.

A fajfenntartás ösztönének célja az utódnevelés

A fajfenntartás ösztöne minden élőlényfaj esetében – a közhiedelemmel ellentétben – inkább az ivadékok felnevelésére irányul, mint a testi élet továbbadása folyamatának kezdő nemi aktusára. Az állati élet jellemzője a testiség, egészében az anyag természeti közegében folyik, nem lépi át az élő anyag természeti törvényeinek, az ösztönöknek a határait. A Homo Sapiensnek azonban jellemzője az, hogy az emberéletnek csak egyik része *testi*, természeti létalak, mert azon felül még másik két létezési alakja van: az anyaghoz, a testhez kötött, de anyag felett működő *szellemi* élet, és az anyagtól függetlenül létező lelki élet, amely az élet egészének célját határozza meg. Az ivadékok felnevelésének indítékaul szolgáló fajfenntartási ösztön az ember esetében tehát nem szorítkozik az ivadékok testi feltáplálására, inkább az emberi ivadék, a gyermek szellemi és lelki felépítésére, a *nevelésre*, és ennek társadalmi eszközére, a családalapításra és családfenntartásra.

A keresztyén családerkölcös fölénye

A nemi ösztön, az anyagi-természeti törvény a családban egészül ki a célnak megfelelő készséggel, és lesz társadalmi együttélést biztosító erkölcsi szabállyá minden emberi faj történetében. A vallásoknak kezdettől fogva feladatuk volt a családerkölc kialakítása, – a házasság kizárólagos jogintézménnyé tételével – a kereszténység jutott legmesszebbre ezen a fejlődési vonalon, ennek köszönhető a keresztény társadalom előnye és fölénye más értékrendűekkel szemben. Az emberiség élete, a történelem különleges elvont valóság, hiszen minden időben minden egyénnek újra kell azt élnie. A házasság és a család intézménye lehet egyidős az emberiséggel, de minden egyénnek meg kell kötnie a maga házasságát és meg kell alapítania a maga családját – ha akarja. A szabadelvűség a fajfenntartás területén sem terjedt ki a lelki élet dimenzióira, nem állapított meg új célt az emberiség számára, hanem az eredeti évezredes cél megvalósítását könnyítette meg a szabadság eszközével, esetünkben a nevelés szabadságával. A szabadelvű jogállam szabályozta a házasságot, megkötését a felek szabad döntésére bízta, a családtervezés szabadságát azonban még szabályozással sem korlátozta, meghagyta azt az egyház valláserkölcsei nevelési feladatának.

A családi közösség funkciói

A család alapközösségét a szülők és gyermekeik együttese alkotja, de a társadalom természetes igénye rendszerint kibővíti. A család ugyanis nemcsak élettani közösség, hanem a Homo Sapiensnek az élet minden területére kiterjedő, azaz az emberélet minden igényét kielégítő *totális* erkölcsi, létfenntartási, fajfenntartási és kiválasztási célközösség. A különböző célok megvalósítása érdekében bővül a család, elsősorban vérszerinti rokonok, előregedett szülők, magánossá vált testvérek csatlakoznak a családhoz, de már kezdettől fogva ott vannak a család gazdasági feladatának ellátására hivatott cselédek, háziszolgák, akikkel a család *háznéppé* (aul, nagycsalád) alakul, akik vagy külső kényszer, erőszak hatására – rabszolgák – vagy szabad elhatározásnak tűnő belső kényszer – bérszolgák – hatására csatlakoztak át saját vérszerinti családjukból. Másrészt a célszerű munkamegosztás érdekében kiválnak a családból a különböző hivatásrendek: legelőször a szakrális funkciókat ellátó papok, táltosok, remeték, szerzetesek váltak ki a vérségi családból, azután a katonák és a közszolgálatot ellátók. A család szorosan vett feladatának, a nevelésnek az ellátására családközi intézmény, iskola alakult. Kezdetben ez vallási hivatást betöltő más rendekkel társult, később a nevelők, oktatók, tanítók hivatásrendjévé fejlődött, felsőfokon a családból magához vonta és családon kívülivé tette a tanulni akaró fiatalokat, a literátusokat, diákokat. A kezdeti vérségi társadalom *háznépe* a rendiség korában alakult át hivatások, szakmák szerint földművesek családi gazdaságává és iparosok műhelyközösségévé. A liberalizmus által elfogadott családnélküli állapotú egyének lépnek önként, tisztviselőként állami, közületi, magánszervezeti szolgálatba és bér munkásként a családi gazdaság és műhely szoros közösségét munkahellyé lazító üzleti vállalkozások kötelékébe, és szellemük szabad tevékenységével lendítik soha nem látott magasságba az emberi műveltség tárgyi megvalósulását, a civilizációt. A szabaddá lett egyének nagy része azonban megelégszik a testi élet lehetőségeivel, nem törekszik anyagfeletti távlati cél megvalósítására, vagy mert kilátástalannak érzi a fejlődési versenyben való részvételt, vagy azért, mert lelki-szellemi téren neveletlen – proletár – lévén egyáltalán nem is volt testiség feletti célja.

A liberális nevelés egyetemessége és eredményei

A liberális jogállam, tudatában lévén a család fajfenntartási feladata fontosságának, nemcsak testi lehetőségeit segítette elő, hanem az emberi fajfenntartás szempontjából fontosabb lelki, szellemi épülését is. Az új nemzedéknek a régi, hagyományos célok szerinti *neveléséről* is gondoskodott, hagyományos intézményeit, az iskolákat nemcsak meghagyta, hanem tovább is fejlesztette, megszilárdította és általánossá tette. Az örökölt egyházi és katonai tanintézetek mellé a jogállam gerontokratikus igényeinek kielégítésére polgári köztisztviselőket képező intézeteket állított fel,

valamint a gazdasági élet számára minden szinten műszaki, ipari, kereskedelmi, szakmai iskolákat. Állami, kényszerhatalmi vagy közületi, autonóm intézmények voltak bár a liberális jogállam nevelő intézetei, igénybevételük egészében a családok, szülők és növendékek szabad tetszésére bízott. A Homo Sapiensnek a racionalizmus szerinti legértékesebb tulajdona, az értelem, a liberális jogállam szabad tanulási, szellemi fejlődésének lehetőségei következtében, az önmegvalósítás szabad versenyének eredményeképpen a világtörténelem addigi szakaszaiban nem is remélt, sőt el sem képzelt magas fejlődési fokra emelkedett. Egyrészt a szellemiekben kiválókat felsőfokra helyező, az egész emberiség közvéleménye által elfogadott hierarchikus egyensúlyrendbe állította a társadalmat, másrészt értelmi képességeivel a szellemi értékek olyan tömegét valósította meg társadalmi gyakorlatában, civilizációjában, hogy egyszerűen nem maradt az emberiség számára megvalósítandó cél. A liberalizmus ugyanis megelégedett a szellemi élet szabaddá tételével, nem vonta befolyása alá az új célok távlatait kimunkáló lelki életet, teljes tiszteletben tartva a lelkiismereti és vallásszabadságot. A Szabadság pedig csak eszköz lehet, sohasem cél.

c) A gazdálkodás szabadsága

A gazdasági tevékenység felszabadulása

A szabadelvű jogállamban a kényszerhatalom alól a racionalizmus igényei szerint szabadult felvilágosodott emberi szellem leglátványosabb alkotásai anyagi-gazdasági jellegűek voltak. Nem is lehetett volna ez másképpen, hiszen az Európa keresztyén társadalmi fejlődését annak idején elindító barbár hódítások és ország-alapítások óta a feudálisnak mondott (valójában: ősiségi) és rendi kényszerhatalmi szervezet és jogegyenlőtlenség a gazdálkodás fejlődésének útjába állította a legnehezebb akadályokat, természetesen, hogy a szabadságmozgalmak sikere első sorban ezeket az akadályokat hárította el. A középkori keresztyénség értéktanában a *szegénység* elsőrendű erénynek számított. A 16 századi vallási reformáció értéktana módosította ezt az állásfoglalást, nemcsak megengedte, hanem üdvösnek is jelentette ki a szorgalmas munkával előállított anyagi javak gyűjtését, a becsületes vagyonszerzést, amely az emberszeretet tényleges gyakorlásának, a szükségét szenvedők megsegítésének elengedhetetlen eszköze. Az újkori keresztyénség mindig csak *eszköznek* és sohasem életcélnak minősítette a vagyonszerzést. A szellemi életnek új tartalmat adó racionalizmus és utána az illuminizmus azért vonhatta tudományos rendszerezése körébe azokra az anyagiakra vonatkozó ismereteket, amelyek az ember megfelelő tevékenysége, gazdálkodása folytán természetiből társadalmi *javakká* lettek.

Első szempont: a tulajdon biztonsága

A Homo Sapiens fajnak a Földön való megjelenése után évezredekre volt szüksége ahhoz, hogy teste természeti törvényeinek, ösztöneinek érvényesülése területén, életkörülményeinek alakításában elérje a régebbi élőlényfajok fejlettségi színvonalát. A létfenntartásra irányuló ösztön vonalán az Ember csak akkor juthatott el a biztonságot adó tartalék gyűjtéséig, a gazdálkodás legalsó fokozatáig, miután csak az emberi fajra jellemző, haláláig menő verseny túlélésének módját és eszközét, a *védelmet* biztosító társadalmi szervezetet megtalálta. Amíg a tartalékolt zsákmány *tulajdonát* nem volt képes megvédelmezni, addig *élete* – faji és egyedi léte – sem volt biztonságban. A tulajdont védelmező szabály már nem tisztán anyagi, természeti törvény volt, hanem társadalmi norma, jónak és helyesnek általában elfogadott *szokása*, nem a természetnek az anyag tehetetlenségében megnyilvánuló törvénye, hanem a tehetetlenséggel ellentétes irányú fejlődésnek, az életnek a törvénye. És nem az állati, testi élet, az anyagi, természeti lét szintjén, hanem az anyagon felüli, a tehetetlenséggel ellentétes irányú, az eszmény értékrendjének testiség feletti fejlődési szintjén. A testi

élet anyagi szükségleteinek kielégítésére irányuló állati ösztön, valamint a halálig menő versenyösztön fölé a Homo Sapiensben társadalmi viselkedési készségek, erkölcsi szabályok épültek, *nevelődtek*, egyrészt az egyéni önzést legyőző családi és más közösségi igények testi szükségleteinek ellátására, valamint mások életének és élete fenntartása eszközeinek kíméletére, másrészt az egyének és közösségek anyagfeletti, testiség feletti igényeinek megvalósítására. A létfenntartás anyagi eszközeinek megszerzésére irányuló állati ösztön erkölcsi korlátozása mentette meg a Homo Sapiens fajt az öngyilkosságtól, a kihalástól még a kezdet kezdetén. Az erkölcsi igény korlátja, társadalmi szokásnormává szilárdulása vezetett el a társadalom anyagi fejlődésének alapjaihoz, a gazdálkodást lehetővé tevő tulajdonjoghoz. A tulajdon (bármilyen ingatag) biztonsága az ember *érdekévé* tette a gazdálkodást: az anyagi *javak* előállítását, a *termelést*, a *természetes* anyagnak az ember számára *hasznossá* tételét, az ennek érdekében kifejtett tevékenységet, a *munkát*, és a javak *értékesítését*, a termelőtől a fogyasztóig való juttatásának, a *forgalomnak* a megszervezését, valamint a gazdálkodás folyamatosságához szükséges, célszerű *tartalékolást* – *nyersanyagban, áruban*, ezek általános értékmérőjében, a *pénzben*, *végül* ennek halmozódásában, a *tőkében* – az egész gazdasági *vállalkozást*.

Szabad és kényszer alatti munka

Az emberélet anyaghoz kötött, testi létalakjának fenntartásához szükséges tevékenységet, a munkát, az ember rendszerint a *belső* természeti törvényének, az ösztönnek a *kényszere* alatt szabad akaratából végzi el. A gazdálkodás társadalmi megszervezése már a vérségi társadalomban, a család, a háznép termelési közösségében is akaratbefolyásoló képesség, társadalmi energia, azaz hatalom jelenlétét feltételezte, ez kiteljesedett a vérségi közösségeket felváltó hivatásrendi közösségekben a történelem későbbi szakaszaiban, ahol a munka *belső kényszerének* arányát a társadalmi hatalom *külső kényszerének* aránya mindinkább felülmúlta. A család önkéntes háziszolgája és a családi műhely önkéntes bér munkása helyébe később a civis társadalomban a katonai hódítások erőszaka folytán *külső kényszer* alatt dolgozó rabszolgák kerültek. A keresztyénség Európát ebből az állapotból emelte ki a barbár hódítók megkeresztelésével és Krisztus törvényeinek a kényszerhatalom új birtokosaira, a hódító katonák utódaira, a nemesekre való kiterjesztésével.

Az avicitás kötelékeinek felszámolása

Egy csak Európára, Nyugatra jellemző társadalmi rendszer alakult ki, az *avicitás*, az *ösiség*, a későbbi publicisztikai zsargonban *feudalizmusnak* nevezett társadalmi rendszer. A hódító katonák ivadékai, a nemesek, a meghódított ország magánbirtokokra osztott egész területének tulajdonosai, a birtokaikon élő lakosság természetes urai lettek. Az uralkodó társadalmi renddé, születési arisztokráciává alakult nemes földesurak kényszerhatalmi szervezete, az állam, a társadalom *külső* védelméért a meghódított, alávetett népet, jobbágyokat, polgárokat, zselléreket maguknak anyagi javakkal és szolgáltatásokkal való ellátására kényszerítették. A *külső kényszer* általában és általánosan érvényesült az alávetett rendekkel szemben, meghagyván azoknak a lehetőséget, hogy gazdálkodásukat, termelésüket, munkájukat a maguk *belső kényszere* alatt szabad akaratukból szervezzék és végezzék, saját maguk és háznépük anyagi szükségleteinek a biztosítására, és a nemesség ellátására szolgáló azonfelüli javak előállítására. A vérségi (háznépi, kláni), származási elv szerint szerveződött társadalom – az Egyház hivatásrendjeinek mintájára – gazdasági célú tevékenység, munka szerinti közösségekbe szerveződött *családonként*, illetve családi gazdasági egységenként. A földművelésre szakosodottak faluközösségbe, az ipariak szakmák szerinti céhekbe tömörültek, a céhek pedig városonkénti polgári autonómiákba. A falusi és városi hivatásrendek testületükön át voltak a kényszerhatalom alávetettjei, együttesük kötelezettsége volt a legfelső, az uralkodó hatalomnak javakkal, adóval és szolgáltatással való ellátása mellett nemes urának – a szabadvárosok

testületi nemes úrnak tekintettek – a hajdani hódítók örökösének mindennel való fenntartása a karhatalmi és igazgatási védelem ellenében. A több-kevesebb autonómiával rendelkező helyhatóságok maguk szabályozták a községükhöz tartozók életrendjét, jogait és kötelességeit, a családok, céhek és hivatásrendek egymáshoz való viszonyát. A céhek pedig szigorúan meghatározták tagjaik egész gazdasági tevékenységét, munkáját, termelését, értékesítését, fogyasztását, a szakmai oktatás és képesítés egész rendszerét, a munkabéreket, valamint a termékek, az áruk mennyiségét, minőségét és árát. A földesurak és városok különböző közhatalmi rangja, a hivatásrendek közötti nagyságrendi különbségek, a foglakozások és a műhelyek különbözősége, a céhtagok (és családtagjaik) közötti munkarendi, vagyoni és rangkülönbségek ezt az egész rendi társadalmat a jogegyenlőtlenség rendszerévé tették. A legkülönbözőbb társadalmi helyzet változtathatatlan szabályai, a földbirtokok elidegeníthetlenségétől a birtokoknak a jobbágyokhoz, azoknak pedig a földjükhöz való kötöttségéig a földművelési ágak évszázadokra való meghatározása, a személyek és áruk közlekedésének, forgalmának mindenféle akadályai, minden város más kiváltsága, a céhek tagjai egész tevékenységének szigorú szabályozottsága pedig lehetetlenné tették nemcsak az ember egyéni érvényesülésének szabad versenyét, de még inkább a gazdasági tevékenységek korszerű működését. Természetes, hogy a szabadságvágy a lelkiismereti és szellemi téren való érvényesülése után ezeknek a rendi társadalmi korlátoknak a felszámolására törekedett, a politikai szabadság – az állampolgári aktív státus – hangoztatásával valójában a gazdasági szabadság útjában álló rendi korlátokat megszüntető *jogegyenlőség* megvalósítására.

A gazdasági tevékenység szabályai

A racionalizmus szelleme szabadon kutathatta és rendszerezte a világ minden valóságára vonatkozó ismereteit, természetieket úgy, mint társadalmiakat. A természet törvényszerűségeinek vizsgálata előre lendítette a természettudományokat, ezek pedig a műszaki fejlődést. Az anyagi javak tulajdonlásának, a vagyonnak a társadalmi megbecsülése igényelte a társadalom működési törvényeinek vizsgálatát, kiemelte a jogtudomány fontosságát, mellette – első sorban a gazdasági jelenségek vizsgálata folytán – egy új tudományág, a szociológia, ezen belül pedig a közgazdaságtan megszületését eredményezte. Nem győzzük eleget ismételni, hogy a közgazdaságtan törvényeit, a gazdálkodásnak, a termelésnek, a javak előállításának, a forgalomnak, a fogyasztásnak a törvényszerűségeit, a piac, a kereslet-kínálat, a szabadverseny, a tőkés hitelgazdaság működési szabályait nem az angol klasszikus közgazdászok találták fel, mert azok jelen voltak ősidők óta a gazdálkodásban úgy, mint a nehézkedés törvénye a természetben. Az egész emberi társadalomban ősidők óta érvényesültek a gazdasági élet *szokásjogi* szabályai, a római jog ilyen nemzetközi szokásjogi gyűjtemény volt, ezek éltek tovább a középkori Európában – első sorban Itáliában és a volt Római provinciákban – és a barbár szokásjogi örökséggel keveredve alkották a középkor és a rendi újkor *magánjogát*. A gazdasági ismeretek tudományos rendszerezése és a közvélemény megfelelő formálása csak a tételes magánjog fejlődésének adott lendületet a szokásjognak célszerű reformokkal való átalakítására.

A jogállam szükségessége

Az érdekeltek akarategyezésén felépült protestáns társadalmakban az alkotmányos monarchia tradicionális rendi, hatalmi szervezetének kiépítése után nem volt akadály a közóhainak megfelelő evolutív reformoknak, amíg azok nem ütköztek a rendi társadalom jogegyenlőtlenségén alapuló intézményekbe. A szellem szabadságával soha nem képzelte fejlődésnek lendülő gazdasági haladás viszont lehetetlen volt olyan általános közbiztonság és jogbiztonság, valamint jogegység nélkül, amelyet csak nagy kiterjedésű, szilárd közhatalmi szervezet adhat meg, melyre a mindenféle területi és személyi autonómián és kiváltságon felépült rendi társadalom soha nem lehetett képes. A liberális

mozgalmaknak azért lett elsőrendű célja a rendi intézmények jogegyenlőtlenségének és a tulajdonjogot megkötő ösiségnek a felszámolása, a szerződéskötés szabadságának és a gazdasági fejlődést elősegítő más szabadságjogoknak bírói, közhatalmi garanciáját jelentő *jogállam* létrehozása.

A szabad szellem uralma alá hajtja az anyagot

A liberális jogállam egyedüli hivatásul a szabadságnak kényszerhatalmi eszközökkel való biztosítását ismervén el, nemzetpolgári negatív státusa minden érvényesülési szabadságot megadott a *szellemnek*. Az egész emberi élet, a létfenntartás, fajfenntartás és érvényesülés, valamint az ezek vonalán felépült erkölcs egésze besorakozott az *értelem*, a józan ész értékrendjébe és meghozta a maga nagy értékű gyümölcseit. A realitás idealizálásához vezetett a meggyőződés alapjául szolgáló tapasztalás, az anyag-energia mérhetőségéhez való ragaszkodás, mint a józan ész, az értelem, az anyaghoz, a testhez kapcsolódó szellem elsőrendű megnyilvánulása. A diadalmas szellem a felsőbbrendűség fölényével veti alá az anyagot, az egész anyagi világot a maga hatalmának, és teszi a maga céljai megvalósításának eszközévé. A szellemi képességek, a tehetség szabad kifejlesztése csakhamar megvalósította az eléje állított feladatot a társadalom számára, a szabad továbbfejlődést biztosító viselkedési rendszer, a jog, a szellemi, társadalmi és természeti tudományok, és minden eszmei értéknek a művészetek általi megkedveltetése elérte a jogállamot igénylő társadalom felső szintjét, és felül is emelkedett azon. A fajfenntartás területén a szabadság nemcsak a fejlődést gátló rendeket számolta fel, de a családközösség egyeduralmát is megszüntette, lehetővé tette a családnélküli egyéni életet – egyelőre még a nemzetközösségen belül – hogy tevékenységével, munkájával részt vehessen az anyag emberi hasznosításának, a gazdálkodásnak a versenyében. Nem kell materialistának lenni annak a felismeréséhez, hogy a második évezred egész szabadságvágya, törekvése és mozgalma végül is a 19. század szabad gazdálkodásába, a kapitalizmusba torkollott – akár helyesli, akár elítéli ezt az utókor – mert ez történelmi tény. A vertikálisan nagy magaságba emelkedett szellem alkotásai olyan mértékű horizontális kiterjedést értek el, olyan óriási mennyiségű anyagi alkotást hoztak létre, amely nemcsak messze meghaladta a nemzeti közösség keretétül szolgáló jogállam határait, de el is mosta azokat a Homo Sapiens társadalmi életének más közösségi keretivel együtt.

A fejlődés eredménye: a hitelgazdaság

A jogállam védelme, élet és vagyonbiztonságot nyújtó ernyője kellett a szabad emberi szellem legnagyobb alkotásainak, felfedezéseinek, találmányainak az elterjedéséhez, közkincként való hasznosításához. Nemcsak a gazdasági élet, a piac, az árutermelés, forgalom és fogyasztás, a hitel és pénzgazdálkodás, a szabad vállalkozás lehetőségeinek megteremtése és jogrendi biztosítása, de a természettudományok fejlődésével lehetővé vált találmányok – a mindennél előbbre való *gépesítés* – emberi célokra hasznossá válásának, épületekben, utakban, vasutakban, közlekedési eszközökben, erő és munkagépekben, az emberi erőt kímélő és kiváltó rengeteg eszköznek felhasználásában. Nem alaptalan hát az a materialista társadalomelmélet, amely a történelmet irányító elsőrendű indítéknak az ember anyagi, gazdasági érdekeit tartja, hiszen a civilizáció 19. századi óriási fellendülése ezt látszik igazolni. Igaz, hogy a forgalom, a közlekedés nem áll első helyen a gazdálkodás tényezői között, de a kapitalista fejlődésnek mégis ez volt a legfőbb hordozója, mert ez hiányzott elsősorban az azelőtti társadalomban. Hiába termelte és termelhette meg az egyik vidék a nála tízszer nagyobb terület népessége számára a szükséges élelmiszert, a másik vidék népe éhen halhatott, mert nem volt eszköz a terménynek a termelőtől a fogyasztóhoz szállításához. A belvízi hajóutak már sokat segítettek, de a megoldást a vasút hozta, a gőzgép, a vonat, és a nagytömegű, olcsó acéltermelési módszerek feltalálása. A vasút építése pedig csak úgy észszerű, ha az más vasúthoz csatlakozik, mind tovább a végtelenségig, minél több országhatáron át. Az élelmiszerszállítás után indulhattak a

különböző ipari nyersanyagok, azután a nem önellátásra, hanem piacra gyártott készáruk. Egy emberöltő alatt már a civilizált nyugati ember belföldi gyártású fogyasztási cikket nem is igen vásárolt, inkább olyan külföldi portékát, ahol az ő belföldi áruját vásárolták. A nagy mennyiségi termelés és kereskedelmi forgalom a legkisebb haszonkulccsal is olyan nagy nyereséget biztosított a vállalkozások számára, hogy annak öngerjesztő erejével a szabad versenyen, szabad vállalkozáson, szabad munkán, tehát a szabad gazdálkodás elvén felépült társadalmi rendben az anyagi gyarapodás, a gazdagodás természetes velejárója lett ennek a rendszernek. Nyilvánvaló volt, hogy a felhalmozódott tőke szabad áramlása csak tovább erősítette a folyamatot, a gazdálkodás elsőrendű célja már a pénzben kifejezhető profit lett a termelés-forgalom-fogyasztás közvetlen célja helyett, ez már meghaladta a készpénzzel történő kifizetések lehetőségeit, és a *hitelgazdaság*, a szkeptikus nyereség és tőkefelhalmozás rendszerét követelte meg. Ezzel a liberalizmus nagy szülötte, a szabad gazdálkodás, az *üzleti* tevékenység eredményeképpen keletkezett *pénz* az emberakarat befolyásolási képességei közül az első helyre került, legerősebb társadalmi hatalommá lett, maga mögé és maga alá utasítva a liberális kényszerhatalmi szervezetet, a jogállamot is.

A pénz szétfeszíti a jogállamot

A szabad szellem érvényesülési versenyében a legkiválóbbak, a „zseniális” alkotók, a különböző versenyszámok bajnokai túlnőttek a nemzetközösség keretét szolgáló jogállamon. A család kötelékéből kilépő munkavállalók, üzletemberek, kincskeresők, kalandorok sem álltak meg az államhatároknál, hanem gyorsabb meggazdagodást keresve elárasztották Európa után az egész Földet, Alaszkától a Tűzföldre, Kongótól Ausztráliáig. A pénzszerzés kiváló és érzékelhető gyakorlati általános célja lett, amellyel társadalmi befolyást, tudományos igazságot, művészi szépséget, szerelmet, családot, nemzetet is lehetett vásárolni az élet alapvető anyagi szükségégeinek kielégítése felett pénzzel megszerzett biztonság, jólét és kényelem mellé. Természetes hát, hogy a jogállam szabadságállapota szétfeszítette magát a szabadság létezését biztosító államhatalmat, mint ahogyan a fejlettsége teljességét elérő madárembrió szétzúrt az életét addig fenntartó tojás héját.

III. VIKTÓRIA, AZAZ A LIBERALIZMUS GYŐZELEMÉNEK A KORA: 1848-1920

1. A nemzetek szuverenitásának megvalósulása

A kor jelképe az alkotmányos monarchia

Az emberi élet versenyének, a történelemnek eddigi legsikeresebb korszaka az, amely a 19. század közepén kezdődött. A Tudás Fája gyümölcsének szüretje ez, a racionalizmus szellemi versenyének eredményei valósulnak meg ekkor eszméi és anyagi alkotásokban, felmérhetetlen mennyiségben, minőségben és változatosságban. Megfontoltam, amikor Hannover Viktória nevét használok a kor jelzőjéül, hiszen ez a német leány az európai történelem legnagyobb birodalmának trónján ült a korszakon végig. Nem Habsburg Ferenc Józsefet tartom a kor jellemző emberének, aki elég korlátolt volt elhinni azt, hogy ő Császár, Római Imperátor, Nagy Károly örököse, millióknak legfőbb ura és parancsolója, holott csak olyan volt, mint a körhinta lovának nyergében ülő kisfiú, aki azt hiszi, hogy az ő akarata repíti a lovát. Bonaparte Lajos, Hohenzollern Vilmos, Romanov Miklós és a többi Imperátor parancsait, utasításait, rendelkezéseit csak kibocsátják, de nem maguk fogalmazzák, hanem minisztereik, tábornokaik, udvaroncok, sőt ezeknek tanácsadói, szakértői,

informátorai, a közhatalmi apparátus egésze. Az Imperátorok ellenfelét, a sajtóvezér Kossuth Lajost sem tartom a korszak meghatározójának, bár végigélte a korszakot, de abban a tévtudatban, hogy ő csinálta az 1848-as forradalmat, holott a forradalom csinálta Kossuth Lajost, mert az a közvéleményt irányító eszme, amely a társadalom vágyott céljait fejezi ki, annak a rétor nem alkotója, csak tolmácsolója, mint ahogyan Garibaldi sem vezette az olasz szabadságharcot, hanem a szabadságharc vezette őt. Cavour, Bismarck, Gladstone, Andrássy, Walevsky, Disraeli, Tisza, Gambetta és Európa más hatalombirtokosai már kétségtelen befolyást gyakoroltak a történelemre – ők voltak a kivitelezői az emberi történelem legnagyobb alkotásának, a jogállamnak – de nem voltak annak mozgatói. Kétségtelen, hogy a forgalomirányítás elengedhetetlen feltétele a közlekedésnek, a szállításnak, de nem azonos azzal. Kossuth Lajos szerepe nagyon nagy jelentőségű volt, hiszen szakterületén, a közvéleményt irányító sajtóban egész életében nagy volt a befolyása. Az 1848-49-es magyarországi politikai szereplése a sajtó közéleti diadalát jelentette. Európai méretű politikus, nemzetközi tekintéllyel rendelkező közéleti ember volt az emigráció 1867 előtti szakaszában és elévülhetetlen érdemeket szerzett Magyarország alkotmányos jogainak kivívásában. Azonban – kortársai és az utókor számára megmagyarázhatatlanul – 1867-i Kasszandra levelével kezdődő további emigrációs tevékenysége nemcsak az európai haladáshoz, még kevésbé a magyar nemzeti célok szolgálatához sem volt méltó, de önmaga személyes érdekeivel is ellentétes volt: Ahelyett, hogy együtt lelkesedett volna a hazája fejlődését biztosító Kiegyezésnek – hiszen az nagyon nagy részben az ő következetes diplomáciai harcának volt az eredménye –, erkölcsi, sőt szellemi törpeségét bizonyítva, ellene szegült Magyarország törvényes rendjének és haláláig sem szűnt meg az ellen lázítani az itthoni közvéleményt, és képes volt az európai nemzetközi hatalmi versenyben Magyarország ellenségeinek a táborában saját hazája ellen harcolni. Bár Kossuth és későbbi pártja működése – nem okozója, hanem – nyomjelzője a nyugat-európai közhatalmi szervezet 20. századi megszűnésének, Kossuth destrukciója ellenére a magyar jogállam modellje maradt a korszerű közhatalmi szervezetnek.

A jogállam biztosítja a szellem szabad érvényesülésének feltételeit, lehetőséget ad az eszmei, társadalmi, anyagi, gazdasági alkotásokra, de maga nem alkot semmit. A közhatalmi és a magántevékenységet összehangoló jogállamnak nem lehet parancsuraltat gyakorló imperátor a jelképe, sem a csak állami tevékenységben tényleges hatalmat gyakorló politikus, hanem csak az érdekeltek igényeit érvényesítő polgári közösségek hierarchiáján felépült *alkotmányos monarha*, olyan uralkodó, aki a maga tényleges kényszerhatalmát csak *mások* által gyakorolhatja. Így intézkedéseiben soha nem téved, kiválóan alkalmas a tényleges hatalomgyakorlók tevékenységének felettük átívelő hídként való összekapcsolására, a hatalmi folytonosság fenntartására. Viktória uralkodása alatt Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága állandó belpolitikai „válságban”, pártháborúban élt, de ebből a brit polgárok otthon és a világon szerteszét csak az államhatalom folytonosságának biztonságát észlelték, az egész Földre kiterjedő anyagi gazdagságot építettek és megszervezték a Brit Nemzetközösséget, egyedül a király szimbolikus hatalmának tekintélyére alapozva.

A szabadság felívelése és lezuhanása

Mindent az államhatalom negatív viszonylatában, a szabadság zónájában magánkezdeményezéssel önként cselekvő szabad polgár hoz létre, akár hírneves politikus, vállalkozó, üzletember, tudós vagy művész, akár – és ez a mindennek feletti túlnyomó többség – a névtelenül, csak környezete által ismert, családjáért, városáért, hazájáért, vagy csak egyéni gazdagodásáért, becsületéért dolgozó ember. Ezek szorgalmas munkája tartja fenn az államot, ezek odaadó tevékenysége emeli, gyarapítja, bővíti, terjeszti ki hazája szuverén hatalmát, egyenlő szabadságát, más államok szuverenitásának és szabadságának a határáig. Előbb a szellem termékei, azután az utazó emberek, végül az áruszállító kereskedelem terjed túl az országhatárokon a

közlekedési eszközök fejlődésével. A *vasút* lett a legplasztikusabb jelképe a liberalizmus győzelmének, ahogyan behálózta Európát, egyszerre épül Észak- és Dél-Amerikában, Szibériában és Dél-Ázsiában, Ausztráliában és Afrikában. Ahogyan a középkorban a gótikus épület jelenléte a nyugat-európai keresztyén civilizáció elterjedését jelezte, a 19. században a *vasút* jelenti ugyanazt. Előbb a mi országunk hatalmát viszi messzire, később ellenségeinket hozza közelebb, hogy a liberalizmus szabad gazdasági versenye katonai, fegyverkezési versenybe menjen át és – az elhanyagolt lelki élettől nem kapván célt az eszköztömeg számára – háborúval, minden alkotás elpusztításával érjen véget a folyamat. Sajnálhatjuk, hogy a legfontosabb államcél, az élet és vagyonbiztonságot fegyveres kényszer helyett bírói, jogi eszközökkel fenntartó jogállam végül annak a háborúnak, katonai kényszernek esett áldozatul, amelynek elkerülésére létesült, de ez – el kell ismernünk – természetes folyamat volt: A társadalom szabadtevékenysége túlnőtte a biztosítására szolgáló nemzetállamot, a magánjog a közjogot, *nemzetközivé* lett, jogrendje pedig a nemzetközi magánkapcsolatokat szabályozó nemzetközi szokássá. Hogy nemzetközi jog lesz-e belőle valaha, az attól függ, lesz-e hozzá nemzetközi, államfeletti, garantáló kényszerhatalom.

A nemzetállamok sorrendje

A liberális jogállam „az alapvető emberi szabadságjogok” legfontosabbikának, az egyéni személyi szabadságjognak megfelelő kollektív szabadságnak, „a népek önrendelkezési jogának” alapján felépült független nemzetállam intézményének kereteiben helyezkedett el. A nemzetállam, Európa jellegzetes politikai szervezete, a középkori barbár honfoglalások és honalapítások hagyományain, a történelem során a 19. századra fejlődött a szabadelvű eszmék megvalósítására képes politikai szervezetté. A protestáns nemzetek evolútíve, a népakarat felhajtó erejének hatása alatt, zökkenő nélkül fejlődtek modern nemzetállammá: *Dánia, Svédország-Norvégia, Hollandia, Nagy-Britannia és Helvécia* után – katolikus volta ellenére – *Belgium* választotta ezt a politikai szervezeti formát még 1848 előtt, hogy azután mintául szolgáljon a későbbieknek. A katolikus *Franciaország, Spanyolország és Portugália*, valamint később *Olaszország* forradalmi zökkenőkkel, autokráciával és demokráciával, cézárizmussal és republikánizmussal, parancsuralommal és anarhiával keveredve kaptak charta-alkotmányokat, de nem voltak képesek azoknak írott rendelkezéseit a társadalom valóságába ültetni. Az *Orosz Birodalom* a cár despotikus hatalmával – általában emberöltőnyi késéssel – sorra léptette életbe a liberális reformokat, azok azonban nem gyökerezvén az ottani társadalom mély rétegeiben nem nyugalmat, hanem feszültséget eredményeztek. Lengyelország, Finnország és a Baltikum jó talajául szolgált a reformoknak, viszont orosz főhatalom alatt lévén nem alakulhattak nemzetállammá. Az Európa gerincét jelentő, egész Közép-Európára kiterjedő, Itáliát is magába foglaló, valamint Hungáriával monarchikus uniót alkotó Németország tovább vívódott ezeréves problémáival, értelmisége nem tudván megegyezni abban, hogy többszáz tagállama – köztük két nagyhatalom: *Ausztria és Poroszország* – milyen belső hatalmi szervezetet alkosson és egymással milyen kapcsolatra lépjen. 1848-ban mindenütt liberális, népképviselői alkotmány lépett életbe, de a nemzetállami szervezetet igénylő, a magán- és köztevékenységek szabadságát biztosítani képes jogállam megalkotására nem voltak képesek.

Magyarország alkotmánya volt az első

Elsőként 1848 tavaszán *Magyarország* hajlékony történelmi alkotmánya fogadta magába a liberális reformokat, polgárosult nemesi értelmisége kitűnő jogérzéssel korszerűsítette a Szent Korona elvét, a végrehajtó hatalmat népképviselői parlamentnek felelős független kormányra bízta, eleget téve az alkotmányos monarchia követelményeinek. Azonban egyévi fennállás után a Német Birodalmi Szövetség kötelékébe tartozó – tehát nem független – Ausztria megszállása alá került, és

csak 18 évi kihagyás után folytathatta alkotmányos életét, reáluniós kapcsolatra lépve az időközben függetlenné vált *Ausztriával*.

Olaszország a második

Másodikkak *Olaszország* alkotta meg nemzeti egységét és alkotmányos monarhiáját. 1848-ban nemzetpolgári értelmisége még nem volt képes Itália népét a nemzeti egység áldozatos szolgálatára mozgósítani. A Római Birodalom egységét elhalványította a történelem és az Itália területén kialakult kváziszuverén politikai szervezeteket – Patrimonium S. Petri, Velence, Lombardia, Toscana, Szicília–Nápoly stb. – úgy elkényeztettek a védelmező külső hatalmak, Németország, Spanyolország, Franciaország, hogy népeik nem érezték szükségét a tartományi függetlenség feláldozását igénylő politikai egységnek. Garibaldi nemzeti forradalma nem volt képes egyedül megdönteni az évezredek politikai status quo-t, első sorban a kényszerhatalomhoz ragaszkodó Szent Szék ellenállása miatt. Egy évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy a Római Egyház szabadságellenessége utat nyisson a laikus, szekuláris politikai szervezet, az alkotmányos monarhia kialakulása felé. Sajátos paradoxon, hogy III. Napóleon cézárizmusának kellett Szardínia királya mögé állnia ahhoz, hogy a független egységes olasz nemzetállam megalakulhasson, azonban Garibaldi szabadságharca és az autokratikus kényszerhatalom szerepe egyaránt elengedhetetlen volt a történelmi szükségszerűség, a liberális jogállam létrejöttéhez, az a jog lévén a korszerű nemzetállam alapja, amely a kényszernek és a szabadságnak az egyensúlya. A nemzetpolgárokat politikai egységbe kapcsoló liberális jogállamra viszont Itália minden lakosának szüksége volt, hiszen e nélkül nem részesülhettek volna a Ráció irányítása alatt létrejött civilizációs fejlődés javaiban. Hogy pedig a „történelmi szükségszerűség” az évezredek keresztyén nevelés eredményeképpen előállt emelkedésre hajtó lelki igény, vagy csak a tömegvágyakat felkeltő pillanatnyi világdivat – vagy mindkettő egyszerre – képződménye, azon el lehet tanakodni, de nem érdemes. Tény, hogy Itália egységes, független, alkotmányos monarhiája Róma fővárossal megszületett 1859-1870 között akár minden művelődéstörténeti spekuláció eredményeképpen, akár azok ellenére.

Németország egyesítése

Németország politikai egysége 1871-ben jött létre. Azaz Germánia nemzetpolgárainak liberális politikai szervezete ekkor terjedt ki a szász tartományokról a déli bajor, sváb és frank területekre a francia királyok verszályi kastélyának tükörtermében az 1871. január 18-án proklamált *Deutsches Reich*, Német Impérium főhatalmi szervezetében. Nemcsak a német nemzeti történetírás, hanem az egyetemes történetbölcsélet is eleget tesz a tudományos igazság igényeinek, amikor megállapítja, hogy a hajdan Attila által rövid időre létrehozott, majd a Merovingok és a Karolingok által állandósított germán egység, a Római Birodalom utódaként a különböző dinasztiákból származó császárok – pontosabban: Germánia királyai – nagyon változatos kiterjedésű és tartalmú uralma alatt fennállott a középkoron végig, amíg Bigott Ferdinánd ki nem taszította belőle a protestáns fejedelmeket, lehetőséget adva a Habsburg-dinasztiának arra, hogy jezsuita recept szerinti nemzetfeletti hatalmat építsen ki magának. A vallási reformáció után a racionalizmus és felvilágosodás folyamánaképpen indult új keresztyén társadalmi értékrend, a liberalizmus azonban a *nemzetállamot* igényelte legnagyobb – legszélesebb, legmagasabb, legerősebb – társadalmi hatalomként, nem tűrhetett nemzetközösségen felüli uralkodói hatalmat. A német nemzetpolgári értelmiség egyrészt a dicső történelmi örökség hordozójaként, nemzeti büszkeségből ragaszkodott volna az Ausztria-ház uralmához, másrészt a k.u.k. hadseregre támaszkodó, még Germánia határain is túlterjedő, viszonylagos békét és biztonságot adó császári tekintély gyakorlati haszna miatt. A Habsburg-Lothringen-dinasztia tagjai és hívei azonban képtelenek voltak a múltat a jövővel összekötni képes határozat melletti döntésre. 1849-ben népképviselői alkotmányt adtak ugyan

Egyesített Monarchiájuk népeinek, de ragaszkodtak bizánci szellemű, isteni eredetű, örök, abszolút uralmukhoz is. Szívük szerint a német szellemi közösség tagjai lettek volna, de képtelenek voltak lemondani a Római császári múlt dicsőségét fenntartó Itália feletti uralomról, nem tagadhatván ugyanakkor, hogy a Birodalmon belüli hatalmuk szláv alapokon áll, és uralkodói tekintélyük legfőbb jelképe és bizonyítéka Hungária Szent Koronája, amelynek semmi köze semmiféle Germán Impériumhoz, semmiféle német nemzeti közösséghez. Ki kellett hát zárni Ausztriát, hiszen annak *semper augustus imperatora* nem ismerhette el a német nemzetközösség főhatalmát, és a legnagyobb haderővel rendelkező, legjobban szervezett alkotmányos monarchia, Poroszország mögé kellett felsorakozni a német nemzeti liberális jogállam megalkotásának lehetőségét biztosító birodalmi szervezet létrehozására. A német nemzetpolgárok óhajának kivitelezője, Bismarck, a megalkuvásig pragmatikus politikus volt. Képes volt a Német Birodalom szövetséges állami szervezetébe illeszteni nemcsak az egymással összeférhetetlen katolikus és protestáns irányzatokat, a tagállammá lett országok uralkodóinak örökölt szuverén tiszteletjogait az egyetlen császáréval, a porosz allodiális nemesség és a szociáldemokrata ipari munkásság érdekképviselőit, bizarr egyensúlyi kapcsolatba állítva a társadalom legkülönbözőbb ellentmondásait a meg nem fogalmazott, de közismert egységes nemzeti cél, a német kultúrának a *német civilizáció* anyagi *valóságába* való beépítésére. Persze, az 1871-ben megszületett német egység csak hírlapi valóság volt: nemhogy a pángermán vágyak nem teljesültek, de a német nyelvűek sem, hiszen – a sok millió jiddis anyanyelvű mellett – Luxembourg, Helvécia és Ausztria kívül maradt az egységen. A kétes jövőre odázta el a német nemzetállam létrehozásának feladatát a maga minden ellenmondásával együtt, további bizonytalanságban tartva Európa politikai életét a német egység tekintetében.

Ausztria anakronizmusa

Ausztria – bármilyen furcsán hangzik, Európa több évszázada óta vezető hatalma – független államiságát csak 1866-1871-ben nyerte el. A Habsburg-dinasztia összeörökölt országainak Egyesített Monarchiája sem eredete és hagyományai, sem tízféle anyanyelvű lakossága alapján nem indulhatott sikerrel a nemzetállamok nagy versenyében. A középkori lovagság szellemén felépült k.u.k. tisztikar karhatalmi tekintélye és a mellé szervezett, a kor legmodernebb racionális polgári tisztikarán nyugvó cézári tekintélyuralom képtelen volt szerves életgésszé kapcsolódni a demokratikus nemzetpolgársággal. A késő bizánci császárságnak az alattvalók társadalmától való elszigeteltsége és elidegenedése jellemezte az európai közvélemény által egyértelműen középkori anakronizmusnak tekintett Ausztria Impériumot. A legmagasabb igényeket is kielégítő liberális törvényhozás és államszervezet dacára sem volt képes a jogállamiság követelményeinek megfelelni, hiszen a túlméretezett kényszerhatalommal szemben nem volt egyensúlytarásra képes szabadságszervezet. Paradoxális, hogy a teoretikusan működésképtelen politikai rendszer a társadalmi gyakorlatban meglepően jól működött, lehetőséget biztosítva polgárainak minden vágyuk és törekvésük megvalósítására. Nemhiába ismeri a világ a *bécsi keringő* szinonimájának ezt az Ausztriát, mert éppen úgy mindenki szereti, kedveli és becsüli hangulata alapján, bár mindenki tudja, hogy a valós művészi értéke nagyon is kétes. Hogy ez az anakronisztikus politikai szervezet miképpen volt képes Európa vezető hatalma maradni a történelem legnagyobb lendületű fejlődése korában, az a Magyarországgal kötött reálunió józan, kiegyenlítő befolyásával magyarázható.

Norvégia

Norvégia 1905-ben lépett alkotmányos királysággént a független nemzetállamok sorába, kilépve az 1814 óta Svédországgal fennálló perszonális unióból.

A Balkán nemzetállamai

A Fényes Kapu Birodalmának, az ázsiai jellegű, vallási alapon szervezett katonai despotikus politikai rendszerű Törökországnak nem lehetett helye a szabadelvű Európában. A liberalizmus szervezett vezérkara, a szabad kőművesség hiába próbálkozott a török és arab nemzetiségű értelmiségiek misszionálásával, a muzulmán meggyőződésben való neveltetés lehetetlenné tette a keresztyén szabályrendnek érzett szabadelvűség elfogadását. Igen, a nem keresztyének egyértelműen állítják a liberalizmus keresztyén jellegét. Ezt igazolja az is, hogy az ortodox vallású értelmiség – talán még a nyugati keresztyénekénél is nagyobb – odaadással tette magáévá a szabadelvűség értékrendszerét és állott népeik élére azoknak európai típusú nemzetté alakításában. A kelet-római császár jogutódaként az orosz cár minden ortodoxnak természetes ura lévén mindent megtett az Oszmán Birodalom keresztyén alattvalóinak a maga befolyása alá vonására, nemzeti közösséggé azonban nem volt képes szervezni a népeket, hiszen maga az Orosz Birodalom sem nemzeti, hanem vallási jellegű közösség. Logikus, hogy nem a szlávok, hanem a görögök és románok indultak el először a nemzeti közösség megalkotása felé. A nyugattal létrejött szorosabb kereskedelmi és művelődési közösség gyümölcse volt a görög felvilágosodás és szabadelvűség sikere, az görög öntudatos nemzetpolgári értelmiség kialakulása, amely – a nyugati polgártársak hathatós segítségével – *Görögország* függetlenségéhez vezetett 1830-ban. Ezt követően Oroszország világhódító imperializmusa – előbb a pánortodoxia, azután a pánszlávizmus jelszavaival – akadályozta a Balkán népeinek nemzetközösséggé, és ezeknek nemzetállamokká való szerveződését. Periodikusan ismétlődtek Oroszországnak Törökország elleni „felszabadító” háborúi Nagy Péter óta mind előbbre tolva az orosz uralom határait a Fekete tenger térségében. A görög függetlenséggel egyidőben az Oszmán Birodalom dunai román tartományai, Moldávia és Valahia orosz katonai megszállás, cári védnökség alá kerültek. A tengerentúlon gyarmatosító európai hatalmak módszere szerinti „védnökség”, török-orosz kondomínium alakult ki, amely a szuverenitás felségjogait és alakításait meghagyta a szultánnak az adószedés és a tisztviselők kinevezési jogával együtt, a tényleges kormányzatot viszont az orosz katonai parancsnok látta el a cár által kibocsátott liberális alkotmány-szabályzat szerint. A következő orosz-török háború 1853-ban indult, ekkor azonban már Nyugat-Európa útját állta a további orosz terjeszkedésnek. A „hatalmi egyensúly” érdekében Franciaország szövetkezett Nagy-Britániával és Szardíniával, és seregeik meghátrálásra és a dunai tartományok feladására kényszerítették az oroszokat. A nemzetközi politikai kérdések megoldására 1856-ban Párizsban ültek össze kongresszusra az érdekelt hatalmak képviselői. A liberalizmus történetében nagyon fontos ez a dátum, mert a szabadelvűség alapjául szolgáló egyéni szabadságjogokat először ekkor alkalmazzák kollektivitásra, a „népek önrendelkezési joga” formájában a nemzetközi jogi publicisztika jelszavává válik: a román tartományok népének megengedik, hogy maga határozzon sorsáról. Ezek élnek is az alkalommal és a népképviselői országgyűlés sajátos ruméliei változatában, az *ad hoc* divánokban a szultán uralma alatti autonóm, vazallus fejedelemségi jogállást szavazzák meg a később Románia néven egyesült tartományok részére, megelőzve a függetlenség felé vezető úton a régebbi, de szűkebb autonómiájú Szerbiát és Montenegrót. Az 1877–78-as újabb orosz-török háború – bár katonailag, gazdaságilag és diplomáciailag kitűnően készítette elő Oroszország – a frissen egyesült Németországgal stabilizált Nyugat-Európa öntudatos fellépése miatt nem hozott eredményt az orosz imperializmus számára. Andrássy Gyula, Ausztria-Magyarország külügyminisztere, nem annyira sokat emlegetett zsenialitása, inkább a történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai téren való kitűnő tájékozottsága alapján felismerte a „keleti kérdés” megoldásának az útját és követte is: az orosz örökös világuralmi törekvések útjába egy ellenállóképes, független Romániát kell állítani, amely mögött a Balkán népei tetszésük szerint alkothatják meg nemzetállamaikat. Ez volt a berlini kongresszus határozatainak az alapja, és így vált 1878-ban függetlenné *Románia*, *Szerbia* és *Montenegró*, és kapott autonóm fejedelemségi státust *Bulgária* –

1908-ban lett függetlenné – később pedig alkotmányos királyságként sorakoztak be Európa államai közé. A balkáni népek felszabadulása 1912-13-ban folytatódott, amikor a Balkán háború első fázisában Bolgárország vezetése alatt maguk a balkáni népek győzték le oszmán elnyomójukat, visszaszorítva európai hatalmukat Konstantinápoly fővárosra és környékére. A Balkán háború másik fázisában Bolgárországot előbbi szövetségesei, Görögország, Szerbia és Románia támadták meg, győzték le és – a népek önrendelkezési jogának elvét bizánci módon értelmezve – a legyőzöttek jogait is maguknak zsákmányolták el, területileg meggyarapodva. Ekkor nyert függetlenséget az utolsó ruméliai tartomány, *Albánia*.

A birodalmak felosztása

A szabadelvű közhatalmi szervezet 1848-as európai győzelmével a szabadkőműves mozgalom nem elégedett meg, tovább szervezkedett, és az első világháború végére a nemzetközi jogközösséget – a szabadelvűség „egyenlőség” igényét nemzetekre értelmezve – az egész Föld területére kiterjesztette. A francia forradalmi republikánizmusnak sikerült a világ első szabadkőműves birodalmát, az Amerikai Egyesült Államokat a maga szövetségébe vonni, és annak segítségével a Brutus-Caesar párviadal hajdani kimenetelét visszafordítva megszüntette az európai impériumokat: az asszír-babiloni, egyiptomi, perzsa, hellén és római birodalmak utódait, a Bizánc örökébe lépő Oszmán, Moszkovita és Bécsi Impériumot, valamint a legújabbat, Németországot. Hogy pedig a középkori európai politikai örökségből semmi se maradjon, a magyar Szent Korona országainak együttesét is felszámolták. A birodalmak uralma alól a népek egész sora nyerte el, vagy nyerte vissza függetlenségét, egész sor új nemzetállamot hozva létre: *Finnország* (1917.12.06.), *Csehszlovákia* (1918.10.28.), *Lengyelország* (1918.11.14.), *Lettország* (1918.11.18.), *Észtország* (1918.11.29.), *Litvánia* (1919.04.21.). A politikai konjunktúrát kihasználva az önrendelkezési jog további sajátos alkalmazásával területét többszörösre bővítette Románia és (a később Jugoszláviának nevezett) Szerbia.

A Nemzetek Szövetsége

A nemzetállamok szuverenitását, szabadságát, egyenlőségét, testvériségét, az egész emberiség békéjét és biztonságát garantálta a liberalizmus több évszázados harcának eredményeként létrejött *Nemzetek Szövetsége*. Ha a Szabadság nem eszköz, hanem cél lett volna, megvalósulása a Homo Sapiens legdiadalmasabb alkotása lett volna. Azonban csak eszköz, csak lehetőség, csak egy sikeres szakasz volt az örök célok megvalósítására vezető úton.

2. A jogállamiság felépítése

a) A törvényhozás

A közhatalmi ágak megosztásának elmélete: a törvényhozás, végrehajtás és bírászkodás tevékenységeinek egymástól való államelméleti és gyakorlati, szervezeti elkülönítése – a pozitivista francia szabadgondolkodók hajdani nagy felfedezése – bár nem állta ki a szocionómiai vizsgálatok próbáját, olyannyira alapjául szolgált a szabadságmozgalmak 19. századi politikai sikereinek, hogy ezek ismertetése csak ebben a rendszerzésben lehet észszerű. A liberális jogállamnak az európai társadalomba való beépítésének ismertetését tehát a 19. század szabadelvű törvényhozásával kell kezdenünk.

A reformok megvalósulásának módjai Európa államaiban

Az 1848-as forradalmakhoz vezető egységes és párhuzamos szabadságmozgalmak olyan szoros köteléket hoztak létre Európa nemzetállamai között, hogy a szabadság-egyenlőség-testvériség reformjainak megvalósulását csak az egész európai nemzetközösség vonatkozásában, együttesen tárgyalhatjuk. A reformok megvalósulásának különböző sorrendje és mértéke szerint – valóban csak gyakorlatiság érdekében – öt csoportra osztjuk Európa államait:

1. Saját társadalomtörténeti hagyományait követve, az *evolutív legitimizmus* módszerével éltek az ún. alkotmányos monarhiák. Célszerű társadalomnevelés után a legitim, rendi (pszeudofeudális) törvényhozó szervek alkotják meg a reformtörvényeket, azokat a népképviselőnek felelős kormányok hajtják végre, független bíróságok ellenőrzése mellett. Ezek az alkotmányos monarhiákban szervezkedett *protestáns* burgius polgári jellegű európai államok: Hollandia, Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága, Dánia, Norvégia, Svédország, Belgium, Magyarország, Helvécia, 1870 előtt az északnémet protestáns országok, valamint 1870 után Németország.

2. A *revolutív radikalizmus* útján jártak, tehát befejezetlen társadalomnevelés után, a forradalmi úton felszámolt legitim törvényhozószervek félreállítása után alakított szabadelvű népképviselői szervek által alkotják meg azokat a reformtörvényeket, amelyeket a népképviselőnek felelős liberális, a parlament többségi pártjából alakított kormányok hajtának végre, független bíróságok ellenőrzése alatt. Ezen az úton jártak az abszolút monarhia és a köztársasági államformák között hánkolódó, főként katolikus országok és a stabilitásukat nehezen megtaláló új államok: Franciaország (1852 előtt és 1870 után), Spanyolország, Portugália, Olaszország és Ausztria 1867 után.

3. *Pragmatikus cézarizmus* elnevezést adtuk a 19. századi „liberális” jogállam legjobb gyakorlati kivitelezőinek, amelyekben a reformtörvényeket az abszolút monarha adja ki, népképviselői országgyűlés által elfogadott, az uralkodónak felelős kormány hajtja végre, független bíróság ellenőrzése alatt: Ausztria (1867 előtt), Franciaország (1852-től 1870-ig) és Poroszország (1870-ig).

4. A *reformista despotizmus* rendszerében az uralkodó a reformtörvények kibocsátója, végrehajtója és legfőbb bírója. Ennek nagy képviselője Oroszország és ilyen hatalmi szervezet alatt éltek felszabadulásuk előtt a Balkán népei.

5. Külön csoportba soroljuk az alternatívák között bizonytalanul helyezkedő és a stabilitásukat nehezen megtaláló új nemzetállamokat: a dél-német katolikus országokat 1870-ig, Görögországot, Romániát, Szerbiát, Montenegrót, Bolgárországot, valamint a tengerentúli latin-amerikai plazmaszerű államokat.

A törvényhozók nevelése

A *törvényhozás* – pontosabban: jogalkotás – liberális folyamatát két évszázad alatti következetes tevékenységgel készítette elő a racionalizmus és a felvilágosodás publicisztikája. Jognak a társadalomban ténylegesen érvényesülő azon szabályokat, *szokásokat* nevezzük, amelyeknek érvényesülését a közhatalom kényszere garantálja. A jogalkotás tehát nem meghatározott hatóság egyetlen cselekménye, hanem a társadalom elfogadott magatartásmintájának, a szabálynak megfelelő, következetes viselkedés eredménye. Ennek a folyamatnak csak egy, de nagyon lényeges mozzanata a szabálynak az erre hivatott közhatalmi szerv általi írásba, törvénybe foglalása, és ennek általános parancsként való kihirdetése és szankcionálása. Ezt az aktust megfelelő előkészítés, a szabályok szerinti viselkedés készségének az emberekbe ültetése, a *nevelés* előzi meg, utána pedig a normáknak megfelelő magatartás ellenőrzésével valósul meg a jogalkotás. Az ember nevelése, az anyag feletti célok megvalósítására képessé tévő viselkedési készségek kialakítása a történelem kezdete óta vallási feladat, egyházi tevékenység volt. Az volt és maradt a 16. századi mindkét irányú

vallási reformáció után is, ezt alkalmazta a liberális jogalkotást előkészítő racionalizmus és felvilágosodás publicisztikája és irodalma, bár a két nyugati keresztyén felekezet egymástól különböző módon haladt aszerint, hogy a társadalom jövőre vezetőre hivatottak elé milyen emberi modellt állított. A protestánsok modellje a szabad, autonóm, *értelmiségi* nemzetpolgár, azonban – nem tudván továbbfejleszteni keresztyén eszmei értékrendjüket – társadalomnevelésükben nem feltétlenül, hanem csak a józan ész mértéke szerint alkalmazták a valláserkölcsei értékeket a racionalizmus monopol irányítása alatt, és maguk, valamint iskoláik, intézményeik és egész művelődésük és szellemi tevékenységük is egyedül az emberi értelemre épült. A katolikusok hierarhikus rendszerüknek megfelelő (abszolút felsőbbbségi, vulgo: parancsuralmi) modellje az uralkodó egyháznak engedelmes hívő, akár úr, akár szolgálta, tehát nem öntudatos hitvalló, értelmiségi, autonóm polgár mint a protestánsoké, hanem az az embertípus, amelynek elfogadható helye sincs az egyenlőség alapján szervezett társadalomban, semmi esélye nem lévén arra, hogy demokratikus választások útján társadalmi befolyáshoz juthasson. Következésképpen a katolikus egyház – az emberiség kimondhatatlan nagy kárára – lemondott a szabadelvű értelmiség, az eljövendő társadalom törvényhozóinak neveléséről. Nem engedte át azt azonban a protestánsoknak, inkább a liberalizmus revolútív irányzatának, amely – egyházellenes, vallásellenes, ateista lévén – keresztyén valláserkölcsei értékrend helyett materialista érdekalapú, amorális értékrendet propagált.

A reformmozgalom kétféle módszere

Nyilvánvaló, hogy társadalomtörténeti valóságban a jelenségek nem ennyire sarkítottak, a társadalom felekezeti különbség nélkül törekedett az általános boldogulást ígérő szabadság felé, a két nyugati keresztyén irányzat nem mindig állott egymással szemben, sokszor haladt párhuzamosan, sőt gyakran keveredett is egymással. Tényként annyit állapíthatunk meg, hogy a protestánsok fejlődése gyorsabb volt ugyan, mivel evolutív, demokratikus módszerükkel könnyebben és hamarabb jutottak reformjaik megvalósításának lehetőségéhez, a politikai hatalom birtokába, azonban demokratikus hozzáállásuk miatt reformjaik vagy határozatlanok és felületesek voltak, vagy nehézkes kivitelezésük maradványává tette azokat. A katolikus hierarchia szembenállása miatt a revolútív radikalizmus pedig nagy társadalmi vívódások, szakadások útján, a társadalom megfelelő erkölcsi nevelésének befejezése előtt promulgálta reformtörvényeiket, és a közvélemény ellenzése vagy közönye dacára kényszerhatalommal igyekezett azok érvényesítésére.

A forradalmi irányzat vezető szerepe

A 19. század két uralkodó eszméje, az elvi liberalizmus és a gyakorlati nacionalizmus tekintetében a protestáns illuminizmus nem szakított evolutív szellemi örökségével, mindkét irányban megmaradt a keresztyén etika mérséklő hatása alatt, nemcsak nevelési, oktatási és publicisztikai, elvi tekintetben, hanem szabadságmozgalmainak politikai gyakorlatában is. A katolikus (francia) szabadgondolkodás, materialista volta miatt, a szabadelvűség vonalán a Római Egyház ellenállásába ütközvén forradalmivá radikalizálódott, a nacionalizmus vonalán viszont – nem lévén vallási korlátozás – kompenzálta magát és szabadságmozgalmai ott is nemzeti tartalommal teltek meg, ahol vagy nem volt nemzeti elnyomás, mint Franciaországban és Spanyolországban, vagy pedig nem is létezett európai fogalmak szerinti nemzet, mint Latin Amerikában. A katolikus országokban a nemzeti forradalmak és szabadságharcok győzelme és bukása ismétlődött váltakozva a legkülönbözőbb méretben és intenzitásban, a szervezett hadseregek polgárháborúitól az illegális összeesküvéseken át a kormányokat sorra buktató legális parlamenti harcokig. A folyamat eredményeképpen a 19. század szabadságmozgalmaiban a vezető szerepet a francia radikális republikanizmus vette át, állandóan veszélyeztetve a szabadságmozgalom gyakorlati célját, a biztonságot és állandóságot jelentő liberális jogállam megteremtését. Azért a jogállamét, amelyben a

legellentétesebb célú mozgalmaknak is van békés, biztonságos jogszerű érvényesülési lehetősége, diktatúrával fenyegető kormányválság, polgárháború, tömegtüntetés és verekedés nélkül, a szabad sajtó és a parlament vitáiba szorítva vissza az ellentétes érdekeket.

Evolutív módszerű államok átalakulása

A liberális jogállam megszervezéséhez vezető jogalkotási folyamat az előbbieken vázolt módon történt, és Európa országaiban a sajátos történelmi fejlődés eredményeképpen különböző időben és különböző kivitelben öltöttek testet írott alkotmánytörvényekben úgy, hogy 1848-ban a szabadság társadalmi alapja, a jogegyenlőség is törvénybe iktatott. Az *evolutív legitimizmus* útján haladó nemzetek olyan természetes, békés és gyakorlatias sorrendben és módon valósították meg a liberális reformokat, hogy nem is igen tudjuk történelmi dátumhoz kötni, mikortól tekinthetjük népképviselőnek, vagy inkább népképviselőnek valamely nemzet országgyűlését, és a szabadságreformokat megvalósító sorozatos történelmi aktusok közül melyiktől számíthatjuk „a szabadságeszmék győzelmét”. A jogfolytonosság, a legitimitás elvét követő alkotmányos monarhiák megőrizték a legrégebbi törvényhozó szerveiket a koronás király mellett, az ősiség alapján álló allodiális főnemesek, a feudális és rendi (pseudofeudális) főurak és főpapok, a királyi tanácsosok testületét – főrendi ház, lordok háza, urak háza stb. – és a tartományok köznemeseseinek, valamint a városok küldötteinek rendi gyűlését, sőt Skandináviában még a parasztságnak is külön kiváltságos rendi kamarája lett az országgyűlésen, és csak ezek mellé és részben helyettük szervezték meg később a népképviselői kamarát. Tény, hogy az evolutív legitimizmus országaiban ezek a nemesi kiváltságokon, a jogegyenlőtlenségen felépült rendi országgyűlések szavazták meg az ősiség, a rendi kiváltságok eltörlését, a törvény előtti egyenlőséget, és liberalizálták népképviselőivé a törvényhozást. Az élenjáró Hollandiában és Angolországban a 17. század óta hosszú folyamatban, a többiekben a korszak végén szavazták meg, úgy, hogy Magyarországon például 1848. március-áprilisában alkotta meg a jogállam alapjait lerakó összes liberális törvényt az utolsó rendi országgyűlés.

A revolutív alkotmányokat csak erős hatalom érvényesíthette

A revolutív radikalizmus útján járó országokban előbb a politikai hatalom birtokába jutott a liberális mozgalom, népképviselőivé szervezte át a törvényhozást, és ez alkotta meg a reformtörvényeket. Nyilvánvaló, hogy ezek a törvények sokszor szélsőségesen radikálisok voltak, de minden esetben alaposabbak és elvszerűbbek voltak az evolutív módon hozottaknál. Ezért – éppen a közhatalmi szervezet radikális demokratizálása miatt – nem voltak képesek ezek az államok saját reformjaik gyakorlatba ültetésére. Mint az ókori Rómában már megtörtént, hogy a republikánusok által kezdeményezett gyökeres reformtörvényeket csak autokratikus kényszerhatalmi eszközökkel lehetett végrehajtani, úgy a 19. századi liberális reformok társadalmi gyakorlatba ültetésére is egészében csak a pragmatikus cézárizmus célszerű parancsuralma volt képes. Poroszország 1848. decemberi alkotmánya a királynak vétőjogot biztosított az országgyűlés határozataival szemben, és a király bizalmát kellett bírnia a kormányzó kancellárnak, hogy a hagyományosan jól szervezett állami adminisztráció – a kiváló hadsereg tekintélyére támaszkodva – végrehajthassa a demokratikus reformokat. Ausztria 1849. márciusi, császári rendelettel életbe léptetett alkotmánya népképviselői országgyűlést szervezett az összbírodalom számára, de az egész állami közhatalmat – még az alkotmánymódosítás hatáskörét is – az autokrata császár kezében hagyta. A legkiválóbb szakemberek által fogalmazott reformtörvényeket fogadtatták el a bírodalmi népképviselői gyűléssel, és a közvélemény befolyásától függetlenül életbe is lehetett léptetni a központi kényszerhatalommal. Franciaországban az 1848-as forradalom köztársasági alkotmányt hozott az azelőtti választott királyi helyett, a legdemokratikusabb népképviselői országgyűlés egymás után a legelvszerűbb

reformtörvényeket alkotta, de nem maradt kényszerítő hatalom azok gyakorlatba ültetésére, amíg 1852-ben meg nem alakult a bonapartista Impérium. Oroszországnak, a reformista despotizmus birodalmának a törvényhozása egészében a cári szeszély hatáskörében maradt. Az újonnan szervezett mediterrán alkotmányos monarhiák szkriptikus liberális alkotmányai népképviselői országgyűlések és örökös uralkodó hatáskörébe helyezték ugyan a törvényhozás hatalmát, azonban érvényesülésük egészében az illető ország közerkölcsi neveltségének a függvénye volt.

Mindhárom államforma csődöt mond a korszak végére

A *jogalkotás tartalma* területén a 19. században a szabadságmozgalom megvalósította elsőrendű célját, a *nemzetszuverenitás* (németesen: népszuverenitás) elvén felépült jogállam *alkotmányát*. A kényszer és a szabadság egyensúlya alapján létrejött *jogállam* világtörténelmi fontosságú újítása az emberiség számára a kényszerhatalmi szervezet, az állam és alattvalói, az állampolgárok, nemzetpolgárok közötti *ellentét megszüntetése*. Úgy is meghatározhatnánk a jogállam fogalmát, hogy az a kényszerhatalmi szervezet, amelyet alattvalói nem magukkal szembenállónak, hanem magukénak éreznek és tudnak. A nemzetszuverenitás elvének megfelelően korlátozott államfői hatalom, a népképviselői parlament és az ennek felelős kormány megszervezését és működését statuáló, '48-asnak nevezett alkotmányok mindegyikének ez volt a valóságos tartalma. A jogalkotás előkészítő fázisában, évszázadok alatt ezt készítette elő a liberális publicisztika és irodalom, ezt igyekeztek írott szabályba, törvénybe fogalmazni, és szankcionálni a törvényhozó szervek, ezt célozta az államhatalmi szervek és alávetettjeinek egyéni és együttes, következetes viselkedése, minden ország társadalma a maga természeti és történelmi adottságai szerint. Az egyetemes művelődéstörténet szempontjából a 19. századi liberális jogalkotás nem tekinthető egyébnek, mint a csaknem ezeréves keresztyén politikai humanizmus – az antik római republikánus jogintézmények felelevenítése (renaissance) – győzelmes zárófejezetének. Itáliában a Trecento korában már egymástól három irányban elkülönült római közhatalmi szervezeti elv mindegyike érvényesült a 19. századi liberális alkotmányokban: a Germán Impériumban kifejlődött cézárizmus, a Birodalmon kívüli Közép-Európában és a protestáns országokban a választott királyságon át az alkotmányos monarhiáig fejlődött arisztokratikus republikanizmus, és a francia szabadgondolkodók által propagált, a modern köztársasági államformához vezető brutusi, forradalmi republikanizmus. Az alattvalók akaratától függetlenül működő cézárizmus – bár a racionalizmus által megfogalmazott államcélokat a leghatékonyabban volt képes megvalósítani – elvben nem volt összeegyeztethető a közvélemény által követelt demokráciával, nemzeturalommal. A kizárólag csak az alattvalók akaratát érvényesítő republikanizmus a kényszerhatalom megszüntetésére törekszik, nem pedig a kényszernek és a szabadságnak jogállami egyensúlyára, következésképpen képtelen az állampolgárok szabadságjogainak a biztosítására. A liberális ortodoxiának leginkább megfelelő közhatalmi rendszer, az evolutív alkotmányos monarhia indulásakor tökéletesen megfelelt a racionális államcélok szerinti elvárásoknak – ezt bizonyította a liberális politikai rendszer arisztokráciájának, az *értelmiségnek* a nevelésével – de fejlődésképtelen volt – ami tökéletes, annak nincs fejlődési lehetősége – nem tudott lépést tartani a szabaddá lett állampolgári fejlődés ütemével, a szabadságzóna, a „magánszektor” túlnőtt rajta művelődési, társadalmi és főként gazdasági vonatkozásban, a második nemzedék nevelésének már képtelen volt megfelelni. A korszak végére a cézárizmusnak el kellett tűnnie anakronizmusa miatt, az alkotmányos monarhiának a tekintélye veszett el a tőke hatalmával szemben, a republikanizmus megszüntette az állami suverenitást a gazdasági szabadság által igényelt udenokratikus nemzetközi hatalmi szervezet érdekében.

A szabadságsektor túlbujánzása

A liberális kényszerhatalmi szervezet, a jogállam létét egyetlen cél indokolja – ezt előlegezte a 18. századi contract social-elv – a polgárok szabad érdekérvényesítésének a biztosítása. Ennek megfelelően a kényszerhatalom szervezetére vonatkozó jogszabály mennyiségileg még huszadrészt sem teszi ki az állampolgári negatív viszonylatban, a szabadságzónában lévő egyéni és testületi autonómia, öntörvényűség működésére vonatkozó szabálytömegnek. Ezek legfelső, az államszervekkel érintkező kategóriája, a közjogi szabályokat tartalmazó, az előző korszak *rendjeinek* helyébe lépő, kötelező tagságú *területi és személyi autonómiák* – a természetes családközösségre épülő községek, tartományok, egyházak, kamarák, ipartestületek és különleges hivatásrendek – szervezetére és működésére vonatkozó normák. A következő szabálycsoport az önkéntes tagok által a szervezkedési szabadság alapján létrejött testületek, társulatok, intézmények, alapítványok, gazdasági vállalatok, művelődési, társadalmi és sportegyesületek szervezetére és működésére vonatkozó, egészében magánjogi szabályok tömege. Ezek alatt ott van minden fölülte lévőknek a szilárd alapja, az egyének (fizikai és jogi személyek) mindennapi életét szabályozó magatartásminták tömege, a *szokás*, amelyeknek csak egyik részét minősítette fakultatív jogszabállyá a közhatalom, a többinek a követését valóban az emberek tetszésére hagyta. A társadalmi szabályoknak ez a hierarchiája látszólag a legfelső szinten, a közhatalmi szervezet szintjén, egészében kényszer, amint lefelé ereszkedünk minden fokozatnál csökken a kényszer és növekszik a szabadságmennyiség, amíg legalul a jogilag szabályozatlan tevékenység kategóriájában már nincs kényszer, csak szabadság. Ez a társadalmi szemlélet a természet szempontjából csak látszat, mert a valóságban a társadalmi kényszer mennyiségi csökkenésével nem a szabadság mennyiségi növekedése, hanem a természet áthághatatlan kényszerítő törvényének szabályai nyernek teret. Az élő test működési szabályai, az ösztönök szabadabb érvényesülését jelenti a társadalmi szabályok csökkenő befolyása, amíg a minden anyagra és testre vonatkozó általános természeti törvény, a *tehetetlenség* egyeduralkodóvá nem lesz. Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet másképp, mert az ember élete a tehetetlen anyagból élő testé való emelkedése után a szellem fejlődésével emelkedik fel az anyagtalan létezés, a célt adó lélek dimenziójába. Ezzel szemben nem a szabadság áll, hanem a tehetetlenség, a halál.

A szokásjog gyakorlati érvényesülése

A szabadelvűség jogalkotása megszüntette a rendi jogegyenlőtlenséget, egyenjogúságot hozott, azaz ugyanazokat a szabályokat érvényesítette minden polgárral szemben, nemre, származásra, életkorra, társadalmi és vagyoni állapotra, vallásra és műveltségre való tekintet nélkül. Az *ősiséget* (a patriárhális, allodiális, patrimonialis, feudális, orduális, pszeudofeudális, gentilikus avicitást) eltörölték, szabaddá téve mindenki számára a közéleti, társadalmi, művelődési és gazdasági tevékenységet. Az anyagi javak előállításának, termelésének, megszerzésének, szállításának, forgalmának, elidegenítésének és fogyasztásának, minden gazdasági, vagyoni és pénzügyi tevékenységnek csak annyi korlátozása maradt, amennyit a kor társadalmának erkölcsi igénye megkövetelt. Induláskor valójában új szabályalkotás nem is történt, csak az ősnépi viselkedési normáknak az évezredes keresztyén nevelés – ennek utolsó fázisa, az újkori racionalizmus – befolyása alatt a társadalom következetes viselkedésével létrejött *szokás* szabályait minősítette kötelezővé a jogállam. A jogszabályok tudományos rendszerezése, magas szintű oktatása, a jogegység alapján következetesen működő független bíróságok tevékenysége mellett a szabad lehetőségek birtokába jutott gazdasági élet soha nem tapasztalt fellendülése biztosította a liberális jogalkotás továbbfejlődését a polgároknak a differenciálódó társadalmi igényeknek megfelelő következetes viselkedésével. Amint az antik Róma annak idején írott rendszerbe foglalta, kodifikálta az ókori népek szokásjogát, úgy születtek meg a 19. század folyamán sorra a szakosodott jogi kódexek. Előbb csak egy általános magánjog (polgári törvénykönyv, code civil) a személyi, családi,

örökösödési, dologi és kötelmi joganyaggal, azután az új találmányoknak, intézményeknek és igényeknek megfelelően a kereskedelmi, közlekedési, ipari, pénzforgalmi, biztosítási, agrár, bánya, erdészet, halászat, vadászat és minden egyéb gazdasági tevékenység szabályai előbb csak nemzetállamokon belüli viszonylatban, később a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban is.

A büntetőjog fejlődése

Látványos volt a *büntetőjog* szabadelvű fejlődése, azonban elvben – nem vonatkozván pozitív viselkedési mintára – inkább a bölcsélet, etika kategóriájába tartozik. Joggá, még pedig közjoggá minősíti az a tény, hogy alkalmazása kétségkívül jogszabállyal, a perrendtartással történik.

A nemzetközi jog fejlődése

A *nemzetközi jogalkotás* is továbbmozdult a liberális jogállam megalkotásával, a vesztfíliai békével létesült európai jogközösségnek nemzetközivé való bővülésével. A 1814-15-ös a bécsi kongresszustól az 1830-as londoni, 1856-os párizsi, az 1878-as berlini, az 1899-es és 1907-es genfi, és az 1918-as verszályi konferenciák, valamint a nemzetközi politikai kapcsolatok gyakorlata folytán létrejött az államok és az államok alattvalóinak jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályok rendszere. A nemzetállam *szuverenitása*, a népek (nemzetek) önrendelkezési joga, egyenjogúsága egyéni és csoportos viszonylatban – lettek volna a nemzetközi jog legfontosabb tételei, az államon belüli jogok nemzetközi érvényesítése mellett. Kiváló elvi határozatokat remek szkriptikus nemzetközi jogszabályokat alkottak, azonban ezek – hatalmi végrehajtás hiánya miatt – nem váltak faptikus, érvényesülő jogszabállyá.

A gazdálkodásra vonatkozó törvények túlsúlya

A Homo Sapiens örök fejlődési, érvényesülési vágyában gyökerező, az örök anyagfeletti cél megvalósulásának lehetőséget biztosító *szabadságmozgalom* útjából a 19. század közepére minden akadály elhárult. A kényszerhatalom a szabadságmozgalom neveltjeinek a kezébe került, és azok nem késlekedtek jogszabályba fogalmazni az évszázados nevelés eredményeképpen a társadalomban elfogadott szokásszabályokat, hogy azok végrehajtása, alkalmazása társadalmi gyakorlatba kerülhessen a bírói hatalom ellenőrzése alatt. A Krisztus szerinti viselkedés *célját* az európai ember lelki nevelésével elvégezte volt a középkor. Ennek megfelelően nevelődött az emberi *szellem* a szabad lelkiismeret vonalán, a liberalizmusnak a humanizmus, racionalizmus és illuminizmus fázisain át a 19. századi törvénybe iktatásig. Így került sorra az egyetemes emberi célok megvalósításának az útján az ember anyagi érdekeinek a megvalósítására irányuló tevékenység, a gazdálkodás útjában álló kényszerhatalmi, jogi akadályok elhárítására. A liberális jogalkotásnak – társadalmi nevelésnek, végrehajtásnak és bíraskodásnak – a túlnyomó eredménye ezért vonatkozik a gazdálkodásnak a szabadabbá tételére. Ezért alkotott a liberalizmus legnagyobbat és legmaradandóbbat az anyagiak, a gazdálkodás – a tulajdon, a birtok, a termelés, a munka, forgalom, fogyasztás – tevékenységeinek felszabadítása területén. Természetes, pozitív, építő volt hát a racionalizmusnak a matériára, az anyagra való épülése, ellentétben magának az értelem kizárólagosságának az elvével, amely az emberi lélek érzelmi kötöttségeinek az elhanyagolását vonta maga után, és kétségessé tette a liberalizmus minden eredményének a tényleges értékét.

b) A végrehajtó hatalom

A reform-vonat hasonlata

Az állammá szervezett kényszerhatalom szocionómiai valóságban azonos a *végrehajtó hatalommal*, nem oszlik – a divatos publicisztikai rendszerezés ellenére – függőleges megosztásban

hatalmi ágakra. Mint láttuk, a jogalkotás funkciója az egész társadalom hosszú évszázadok alatti tevékenységének eredménye, a bíraskodás pedig eredetileg a viszálykodó érdekeltek megegyezésén nyugvó, tehát nem kényszerhatalmi, ősi tevékenység. A jogállamot építő szabadelvű mozgalomnak a végrehajtó hatalmi kényszert kellett tehát a társadalom valóságában *létező* és tényleg érvényesülő természeti erőnek, energiának a szabadság-reformok igényei szerinti *eljövendő* állapota felé irányítania. Az indulási állapot egy korlátlanul érvényesülő, minden alattvaló akaratát befolyásolni képes kényszerhatalom, ezt kell a közerkölcs igényei szerinti államcél megvalósításához szükséges minimumra korlátozni és megosztani a szubszidiarizmus elvei szerint az alávetett közösségekkel és egyénekkel, hogy az optimális működés eredményeképpen az óhajtott társadalmi reformok megvalósuljanak. A jogállam így vonathoz hasonlítható, melynek mozdonya a kényszer, hasznos rakományát pedig a megvalósítandó reformok alkotják. Csupán az alattvalók megegyezésével – ezt felejtik el a contract social-t hirdető pozitivisták – nem képződik kényszerhatalom, tehát nem lesz mozdonya a jogállam vonatának, az tehát el sem fog indulni. Ha a mozdony után nincs utast vagy árut szállító vagon – ez az öncélú, hódító, zsarnoki hatalom esete – a mozdony vezetője szeszélye szerint száguldhat, de nem valósít meg semmit. Ha a vonat rakománya igen nagy és súlyos, gyenge, könnyű mozdony nem képes azt elindítani, bár indulás után már rendesen tudná vontatni. Megfelelő aránynak kell lennie a mozdony súlyának és erejének nemcsak a vagonok terhével, de a vonat célszerű sebességével is. Európa nemzeteinek az előző fejezetben tárgyalt négyféle viszonyulása a liberális reformpolitikához a jogállam-vonat hasonlatában szépen kifejezi a 19. századi liberális győzelem antagonizmusait: *Az evolutív legitimizmus* útján járó protestáns alkotmányos monarhiák vonata a történelem lendületétől segítve, az értelmiségi társadalom alapos közerkölcsi neveltségétől hajtva halad, aránylag gyenge mozdonnyal sem lévén szüksége indításra. Rakományában a felesleges történelmi örökség igen nagy teret foglal el a hasznos reformok előtt, mert minden rakodást hosszú tanakodás és vita előz meg úgy a reformok, mint a megőrzendő hagyományok tárgyában. *A revolutív radikalizmus* új, remek reform-vonatot állít össze, és ahhoz állít forradalmi kényszer-mozdonyt. Az új mozdonyt, a forradalmi diktatúrát el kell látni fűtőanyaggal, be kell melegíteni, hogy elindulhasson. Előzőleg és közben is azonban csökkenteni kell a vonat reformáru-terhelésén, legalább is az indulás idejére, hogy mennyi és milyen reform marad a vonaton az az illető nemzet társadalmi nevelésétől függ: A jól nevelt és jól képzett nemzetek észszerűen rakodnak le-fel, vonatuk – zökkenőkkel és változatos sebességgel – halad is. A neveletlen társadalmak, a banánköztársaságok viszont kénytelenek otthagyni a szabadságáruval megrakott vagonok nagy részét, hogy az ismételt forradalmakban váltakozó győztesek hatalmi igényeit szállítókat vontathassák. *A pragmatikus cézárizmus* – nemhiába áll előtte az antik Róma remek modellje – erős mozdonnyal, gyorsan vontatja reformvagonjait, azonban ezek többsége csak kisebb részben hasznos reformáru, nagy részét a mozdony üzemanyaga teszi ki. Ha a cézár meghatározatlan időre került a hatalom birtokába, egész életére elegendő üzemanyagot visz magával és csak annyi reformárut, hogy az a fenntartás költségeit fedezze. Ha kötött időre választják a legfelső hatalom gyakorlóját – ez a prezidencializmus esete – észszerű és eszményi terheléssel indul a vonat, de nincs garanciája annak, hogy a ciklusa végén a választott szuverén valóban elmenjen, ne alakuljon örök diktátorrá, aki aztán tetszése és szeszélye szerint cseréli vonata rakományát. *A reformista despotizmus* a vasút tulajdonosának magánvonata, annyi és olyan árut visz – teljes biztonsággal és nagy sebességgel – amennyit saját erkölcsi neveltsége, tájékozottsága szerint a kor és a társadalom igénye elvár tőle, ha alattvalóit elvárás-képessé teszi egyáltalán a neveltségük.

A végrehajtó hatalom nélkülözhetetlensége

A nagyon tetszetős és a közvéleményben általánosan elterjedt *hatalommegosztási* elmélet sem a szocionómia, sem az élő társadalom valóságában nem létezett és nem létezik, hiszen a jogalkotás, végrehajtás és bíraskodás funkciói egymástól annyira különböző eredetűek és rendeltetésűek, hogy működésük nem különböztethető meg egymástól, minden közhatalmi szerv mindhárom funkciót gyakorolja. Tényleges társadalmi hatalomnak, akaratbefolyásolási képességnek, potestasnak csak a *potestas executionis*, a végrehajtó hatalom nevezhető. Ennek a közhatalmat gyakorló szervek közötti megosztása tényleg létező és alkalmazott feltétele a liberális demokráciának, a szabadelvűségnek, amelynek gyakorlati megvalósítására a jogállamot létesítette a 19. század. A fizikai erőszak alkalmazásának kényszerítő képessége, az ellenállhatatlan katonai hatalom, a feltétlen érvényesülő kényszerhatalom állandó jelenléte és szükség esetén való működése elengedhetetlen az állam célja, a külső és belső védelem, az élet és vagyonbiztonság fenntartására, ott kell állnia a közakaratot kifejező jogszabály mögött, mint érvényesülését garantáló tényező. A jogállamot létrehozó és megszervező reformoknak is ez a karhatalom a „mozdonya”, mégpedig a legszigorúbb hierokratikus, szubordonációs, parancsuralmi renddel és szervezettel úgy, hogy az alávetettek feltétlen engedelmisséggel tartoznak feletteseiknek. Az állam szuverenitását bizonyító fegyveres, katonai hatalom megoszthatatlanul egységes, és a vele való rendelkezés a legfőbb államhatalmi szervek alkotmány szerinti hatáskörébe tartozik. Az államhatalom megoszlik a szuverenitást, a potestas supremat kifejező *államfő* (uralkodó, király, császár, elnök), a legfőbb fokozat döntési hatáskörrel felruházott, a közakarat érvényesítésének alapelveit megállapító, a népképviselői országgyűlésnek felelős *kormány* (minisztérium), és a közhatalmi akaratot a társadalmi valóság helyszínén valóságban érvényesítő *közigazgatási* szervek (adminisztráció) között. Minden államhatalmi szerv rendelkezik a hatásköre betöltéséhez szükséges, parancsuralmi alárendeltségű hivatalnoki, tisztviselői karral, és annyi karhatalmi erővel, amennyi működése ellátásához szükséges.

Szubszidiáris közigazgatás

A közhatalom tovább osztódik az államhatalmi szervek és az azoknak alávetett, az állampolgári negatív viszonyulás, az államhatalmi kényszer alóli kivétel (szabadságzóna) körébe tartozó *autonóm közületek* (tartományok, községek, egyházak, kamarák, hivatásrendek), és még tovább a társadalmi valóság mélyén álló, a közakaratot mindennapi életével gyakorlatban megvalósító magánjogi *személyek*, egyének, közösségek, társaságok, egyesületek, vállalatok között, amelyek végső fokon valósítják meg a mindenirányú társadalmi célokat. Ez a megosztás a *szubszidiarizmus* elve alapján történik, úgy, hogy az ember egyéni és társas életének nagyobbik része egészében az emberek tetszésétől függ, azokat a közhatalom nem is szabályozza. A közhatalom által szabályozott, a *magánjog* érvényébe tartozó ügyeket az egyének oldják meg, és csak a hatósági intézkedést igénylők kerülnek az autonóm közületek elé. Végül az állami adminisztráció csak azokban intézkedik, amelyeket az alsóbb szervek nem voltak képesek megoldani. A kormány a parlament segítségével csak az elvi összehangolást és ellenőrzést végzi az államfő megbízásából. A felső hatalmi szervezetet és ellenőrzést igénylő társadalmi tevékenységek – közbiztonság, közrend, igazságszolgáltatás, közjólét, közszabadság, köznevelés és oktatás, egészségügy és szociális gondozás, közművelődés, tájékoztatás, közhatalmi segítséget igénylő gazdasági tevékenységek – a felelős kormány és az alájuk rendelt közigazgatás állami feladatai maradnak az érdekelt állampolgárok tetszésére bízva azt, hogy mennyiben veszik igénybe ezeket a közszolgáltatásokat. Végeredményében a jogállamban minden tevékenységet – közte a mindennél nagyobb fontosságra emelkedett gazdálkodási tevékenységet – az állampolgárok, az egyének végeznek el, szabad akaratuk és tetszésük szerint az állami és autonóm közületek be nem avatkozó felügyelete alatt, mások hasonló szabad cselekvésének a határáig, cselekvésükben csak saját maguk közérkölcsei neveltségük által korlátozva.

Az állami szuverénitást demokratizáló népképviselői alkotmányok – charták és alkotmányreformok – törvényhozó szervek általi megfogalmazása és kibocsátása Európa minden országában végbement a 19. század közepére, illetve a későbbi nemzeti egyesülés és függetlenség idején. Nagyobb gond volt a liberális írott alkotmányok intézkedéseinek a társadalomba való tényleges beültetése. Ennek a feltétele volt a rendi jogegyenlőtlenség megszüntetése, a kiváltságos rendeknek jogállami autonóm közületekké alakítása és az állampolgári szabad cselekvés magánjogi biztosítása. Fel kellett építeni „a törvény előtti egyenlőség” intézményeit, a közteherviselést, és törölni a szellemi és gazdasági tevékenység korlátait. Nemcsak az ingó és ingatlan tulajdon forgalmát kellett szabaddá tenni, hanem a munkavállalás ipari, kereskedelmi és minden más üzleti vállalkozását is, hiszen ezek voltak a politikai szabadságjogok tényleges érvényesülésének a feltételei.

A brit társadalom jólneveltsége

A liberális állam modelljéül az evolutív legitimitást megvalósító alkotmányos monarhiák szolgáltak, elsősorban Nagy-Britannia, mint a politikai humanista reszpublika – Hollandia, Dánia, Svédország, Észak-Németország melletti – megvalósítója. A polgári szabadság és jogegyenlőség már régebb idő óta megvalósult a kitűnő közéleti nevelésű társadalomban, és rendszerint törvénybe is foglaltatott. Az evolutív jogfejlődés hiányossága, a forradalmi radikalizmus hajtóerejének hiánya miatt furcsa anomáliák állottak elő az angol alkotmányban: a katolikusok emancipációja 1829-ig váratott magára, miközben az országgyűlés népképviselői parlamentje mellett megmaradt a kétezer éves, még a római hódítás előtti társadalmi örökségbe gyökerező avitikus kiváltságokra épült felsőház, a Lordok Háza. Hogy az ember fejlődése nem magán a civilizáció anyagi alkotásain mérhető le, hanem inkább annak szellemi, műveltségi létrehozóján, annak kiváló bizonyítéka az angol-brit társadalom organikus kialakulása. Nem rombolta le az évezredes társadalmi egyenlőtlenségnek a szabadság útjában nem álló intézményeit – mint az ősiség, vagy a Lordok Háza – hanem pozitívumait, a *noblesse oblige* erkölcsi hajtóerejét kihasználva, éppen a legkeményebb nevelésnek éppen az arisztokraták gyermekeit vetette alá, és a társadalom legfelső rétegétől lefelé haladva fokozatosan mérsékeltek a nevelés kemény szigorát, fegyelmi, tanulmányi, műveltségi igényét, úgy, hogy a társadalom vezetésére pályázó autonóm burgius polgár gyermekei is a maximumát kaphassák meg az evangéliumi keresztyén viselkedéstannak. Az új kor évszázadai alatt ennek a nevelési rendszernek eredményeképpen az avitikus arisztokraták fiatalabb gyermekei – csak az első fiú örökölte az ősiségi jogokat – egyszerű polgár létükre arisztokrata, azaz kiváló viselkedésűekké lettek, és mintájukat követve a középosztály gyermekei is. Nem véletlen, hogy egyetlen angol gentleman jólneveltségénél fogva képes volt egész indiai tartományokat tekintélyének befolyása alá vonni és tartani despota uralkodójával, minden kasztjával, katonaságával és páriáival együtt. És nem véletlen, hogy a kiváló polgári nevelésű brit üzletember könnyűszerrel kereskedelmi, ipari, agrárvállalatot volt képes szervezni és működtetni a bennszülött munkaerők felhasználásával. A brit világbirodalmat nem a különben fölényes erejű szárazföldi és tengeri haderő hozta létre, hanem az angol gentleman tekintélye alatt tevékenykedő kitűnő nevelésű, magas általános és szakmai műveltségű angol polgár, a gyáros, a kereskedő, a bankár, a hajós, a farmer az ugyancsak másoknál jobban nevelt angol munkások segítségével. Az a brit állami kényszerhatalom, amelyik a Földnek az anyaországnál százszorta nagyobb területét hajtotta a maga uralma alá, az csak 1858-ban, a Keletindiai Társaság megszüntetése után lett közhatalommá a polgárok addigi szabad, önkéntes, spontán tevékenységével kiépített magánhatalmából. A racionalizmus uralmának idején a jól nevelt *értelmiségi* nemzetpolgár magától értetődően veszi birtokába szellemi tekintélyénél fogva a társadalmi tekintélyt, a politikai és gazdasági hatalmat. A gyarmatosítás legalább annyira előnyös volt a gyarmatosítottnak, mint a

gyarmatosnak. Ha differenciált, politikailag szervezett bennszülött társadalomba jött a gyarmatos – a fent említett gentleman egyedül – egyszerűen politikai katalizátora lett a társadalomnak, bekapcsolva a bennszülötteket a nemzetközi *magánjog* közösségébe. Ha polgárok telepedtek át, vállalkozásaik a bennszülött országot gazdagították, bár a tiszta hasznot hazatérésükkor hazavitték magukkal. Amikor lakatlan, vagy ritka népességű területen telepedtek meg a polgárok és európai munkásokkal láttak termelő tevékenységükhöz, autonóm polgári társadalmi kifejlődésük után már nem igényelték az anyaország állami kényszerhatalmának a védelmét, saját független jogállamot építettek ki maguknak a brit nemzetközösségen belül.

Viktória királynő szimbolikus uralma

Viktória királynő (1837-1901) uralkodása olyan volt a *British Commonwealth of Nations* felett, mint a zászló egy óceánjáró árbocának a csúcsán: Jelkép, olyan jogilag szervezett hatalomnak a jelképe, amelynek tekintélye mindenkit önkéntes meghajlásra kényszerít. Bengália földművesei családjuk és földesuruk hatalma alatt állottak és hírért sem hallották Viktóriának. A londoni vagy cornwalli polgár családi kötelékén kívül – ha nem aggregény – csak önként választott munkaadója hatalma és önként vállalt üzlettársa befolyása alatt áll, különben szabadon valósítja meg önmagát gazdasági és szellemi tevékenységével, nem is tudja városa polgármesterének, vagy kerülete képviselőjének a nevét, a világ legnagyobb hatalmasságáról csak annyit tud, hogy Viktóriának hívják és tisztos családanya, kiváló úri hölgy, hogy *létezik* és feltétlen meg lehet bízni benne. Az élet és vagyonbiztonsághoz szükséges államhatalmi szervek, a kormány, a parlament, a hadsereg és rendőrség mind a helyükön vannak és évszázados szokások szerint végzik kötelességüket. Az ország politikai élete a polgárt lehet, hogy csak annyira érdekli, mint a lóverseny, a futballmeccs, vagy az időjárás-jelentés – a liberális jogállamban a végrehajtó hatalmat valójában nem az állami kényszerhatalmi szervek gyakorolják, hanem a közérdek és a jogrend tiszteletére nevelt szabad nemzetpolgárok, a maguk egyéni és csoportos érdekeik megvalósításával. A választásokon a pártok kibékíthetetlen sajtóháborút viselnek egymás ellen, a parlamentben obstrukcióig menő éles viták folynak, kormányok alakulnak és buknak egymás után, de mindezek csak apró felületi fodrok, a társadalom mélységes egésze csak szórakozásból vesz tudomást róluk, különben mindenki végzi a maga dolgát.

A hivatalos politika csak eszköz

Nyilvánvaló, hogy a történetírás a sok évezredes utat követve nem a társadalom életét tényleg meghatározó polgári magánhatalom működésével foglalkozik annak sokmilliónyi összetevőjével, hanem az államhatalmi szervek látványos, de látszólagos eredményű működésével, a parlamenti választásokkal és az ezek által meghatározott kormányváltásokkal, parlamenti vitákkal, főként a nemzetközi politikai tevékenységgel. Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságában 1841-től 1846-ig a konzervatív Peel volt a kormányon, 1846-ban Russel liberálisai veszik át a vezetést, majd 1851 után különböző hangos, de jelentéktelen pártvetélkedés állandósul, amely azonban elvtelenül bár, de következetesen szolgálja a brit polgári érdekeket. Palmerstone külügyminiszter 1846-tól 1851-ig a kontinens liberális mozgalmait támogatja, de amikor azok 1848-1849-ben látványos sikereket érnek el, a kontinens minden országában – legalább is magánjogi téren – hatalomra jutnak, a brit polgároknak már nem érdeke a radikalizmus további erősödése, ezért a stabilitást szolgáló cézárizmus – Ausztria és Franciaország – oldalára áll. A polgári érdekek világpolitikai érvényesítése határozza meg Gladstone tevékenységét, aki III. Napóleon imperializmusát brit szövetség segítségével korlátozza, látszólag a szultán, valójában a világkereskedelem érdekében kényszerítik visszavonulásra Oroszországot a krími háborúban és a párizsi kongresszuson. Kiépült a brit világbirodalom, az Indiai Brit Császárság, lezajlanak a búr háborúk, majd domíniumok alakulnak a

brit polgári magánhatalom érvényesüléseként, anélkül, hogy a politikai vezérek – Disraeli-Beaconsfield, Salisbury, Rhodes és mások – nevét egyáltalán említeni kellene.

Különböző országok fejlődése

Az alkotmányos monarchiák közül a liberális nemzeti jogállam létrehozása körül csak Dániának volt elintézetlen ügye a német nemzetiségű Schleswig-Holstein feletti uralom miatt. Amikor ez 1864-ben a bécsi békével megoldódott, a politika egésze az evolutív legitimizmus útján haladt, zökkenők nélkül, éppen úgy, mint Hollandiában, Belgiumban, Svédországban és Norvégiában. Alkotmányos monarchia működött *Spanyolországban* az 1812-1837-es, valamint *Portugáliában* az 1822-es alkotmány alapján, azonban a társadalom polgári neveltsége olyan alacsony volt ezekben az országokban, hogy a liberális gazdálkodást lehetővé tévő magánjogi reformok mellett egyéb nem futotta erejükből. Maga a királyság intézménye is bizonytalankodott a trónöröklés határozatlansága és akarnok-diktátorok ambíciói folytán. Fő kérdésük az anyaországi társadalom erkölcsi, szellemi, gazdasági erejének a dél-amerikai volt-gyarmatokba való áramlása jelentette.

A francia második császárság sikerei

A liberális jogállam tudatos megszervezéséhez először Franciaország kezdett, a szabadkőművesség által vezetett 1848-as szabadelvű forradalom győzelme után. Azonban a francia hagyományoknak megfelelő *revolutív radikalizmus* módszerével – elvi paradoxon lévén – lehetetlen volt a brit alkotmányosság áhított eredményeit átültetni. Különbösen is a párizsi forradalom annyira mélyére kavart a francia társadalomnak, olyan tömegű és súlyú reform igényét támasztotta, amelyek gyakorlati megvalósításához hiányzott a kényszerítő hatalom, a forradalmi mozdony képtelen volt ilyen tömegű reformvonalat elindítására. A konzervatív nagytőke és a nagybirtok hegemon befolyásán alapuló polgárkirályság helyébe lépő 1848-1852 közötti Második Köztársaság képtelen volt a különböző néprétegek sokszor egymással is ellentétes igényeit összehangolni, és megvalósítani. Az arisztotelészi klasszikus államtan megállapította volt, hogy a közérdek nem valósítható meg demokratikus módszerrel, az érdekeltek megegyezésével. Egyhangú határozat sohasem érhető el, a szótöbbséges is csak végzetes késéssel. Általában a kevés kiváló döntési rendszere, az arisztokrácia célravezető, de a radikális vagy népszerűtlen intézkedéseket tartalmazó reformok csak egyeduralkodó, autokratikus úton vezethetők be. Ha nem akart szétesni a francia államhatalom 1848 után, a forradalmi reformok gyakorlatba ültetésére kénytelen volt a Bonaparte Lajos által kínált autokratikus, pragmatikus cézárizmus rendszerét elfogadni. Ezzel Franciaország a modernizáció fejlődésvonalán Ausztria mögé került, ahol a középkori, tradicionális Impérium már előbb, 1849 márciusában áttért a *pragmatikus cézárizmus* módszerére, és egyszerre valósította meg a liberalizmus igényei szerinti azokat az alapvető reformokat, amelyek Franciaországban a Forradalom, az Első Császárság és a restaurált királyság alatt fokozatosan, apránként valósultak meg. A charta alkotmányok húzd meg – ereszd meg módon biztosított politikai szabadságjogaival – a forradalmár költők kivételével – az egész francia társadalom meg volt elégedve. A magántevékenység, elsősorban a gazdálkodás szabadságának az érvényesülését azonban nem biztosították a *Code Napoleon* magánjogi intézményei. Olyan korlátlan szabadságot biztosított a gazdasági versenynek, amely csak a legvagyonosabb tőkéseknek kedvezett, a kispolgároknak és a kisgazdáknak nem, de a legnagyobb vállalkozások is elbizonytalanodtak a feltétlen kényszerhatalom garanciája nélkül. Ilyen hatalmat már az antik ókorban is csak sikeres külső katonai vállalkozások tekintélyével rendelkező Caesar hadereje rendelkezett. A francia társadalom egésze várta az Imperátort, és fogadta el készségesen – de jobb híján – III. Napóleon császárságát. Bár a forradalom szülötte volt, római imperátor hatáskörét betöltendő, az olasz forradalmárok által elűzött pápát visszahelyezte a trónjára. Azután az európai politikai egyensúlyt fenyegető orosz cári főhatalom visszaszorítására szövetkezett Nagy-Britanniával

és a jövőendő Olaszországot képviselő Szardíniával, bevallottan a Fényes Kapu Birodalmának védelmére, valójában a nemzetközi kereskedelem biztonságára, és – csak úgy, mellékesen – Ausztria hatalmának ellensúlyozására. Az 1853-ban kezdődött krími háború és 1856-os párizsi kongresszus – egyebek mellett itt nyilvánították a Dunát nemzetközi szabad kereskedelmi úttá – már olyan nemzetközi tekintélyt adott Franciaországnak, amellyel sikeresen érvényesíthette országa érdekeit a világpolitikában. Itáliában egész katonai erejével segítette győzelemre Ausztriával szemben az olasz szabadkőművesek mozgalmát, Mexikóban a szabadkőművesek ellenére ültette császári trónra Ausztria uralkodójának az öccsét, ugyanakkor Afrikában és a föld más részein mindenütt, ahol erre szükség volt, katonai jelenléttel biztosította a francia vállalkozók gazdasági érdekeit.

A francia civilizáció sikerei

Ez a fölényes kényszerhatalom tette lehetővé egy olyan jogállam kiépítését, amely nemcsak a negatív állampolgári viszonyulat szabadságának a maximumát biztosíthatta – elsősorban a gazdasági verseny szabadságát – de lehetővé tette a kapitalista gazdálkodás eredményeinek a hasznosításához elengedhetetlen beruházásokat is. Az árutermelés semmit sem ért közlekedés, szállítási lehetőség nélkül, sem a mezőgazdaságban, sem az iparban. Utak, vasutak, csatornák biztosíthatták a megtermelt áru értékesítését, adhattak értelmet és célt az egész gazdálkodásnak. Ezeknek a gyakorlati megvalósításához olyan kényszerhatalmi eszközök kellenek – terület kisajátítások, közigazgatási és közbiztonsági jogosítványok és szabadalmak – amelyet semmiféle demokratikus közhatalmi rendszer nem adhat. Az óriási közlekedési beruházások egyszerre indultak meg az egész Franciaországban, leglátványosabban Párizsban: lebontották a fejlődést gátló építményeket várfalakkal, műemlékekkel együtt, tereket, sugárutakat, körutakat nyitottak, és olyan intézmények befogadására alkalmas épületeket, palotákat emeltek, amelyek Párizst átmenetileg nemcsak Franciaország, de az egész nyugati műveltség középpontjává tették, ugyanakkor még további fél évszázad urbanisztikájának is munkateret biztosítottak. A francia császár védnöksége tette lehetővé a korszak legnagyobb nemzetközi vállalkozását, a Szezei-csatorna megépítését, sok ezer kistőkés, részvényes pénzével. Nyilvánvaló, hogy az ezeket a megvalósításokat lehetővé tévő reformokat nem III. Napóleon, sem pedig kiváló tanácsadói és miniszterei kezdeményezték, hanem a francia *nemzeti értelmiség* mögé felsorakozó szorgalmas és takarékos nemzetpolgárok, *citoyennek* – szatócsok, kisiparosok, kisközművek, nemzedékek alatt összekuporgatott pénzüket féltő kisemberek – közvéleménye igényelte, kezdeményezte, és ugyanők hajtották végre. A francia nép általános jó közérkölcsei neveltsége biztosította a reformok érvényesülésének a sikerét. A legnagyobb körültekintést igénylő, de a tulajdon és vagyonbiztonság szempontjából elengedhetetlen reformok megvalósultak, de a kevésbé radikálisak, amelyek a Forradalom óta mind odázódtak – például a nők családjogi és vagyongogi egyenjogúsága, a katolikus klerikalizmus és a szabadgondolkodás közötti kompromisszum, vagy a hitelgazdaság szabadságát korlátozó átmeneti állami védnökség megszüntetése – megoldatlanul maradtak, és okul szolgáltak az eljövendő belső társadalmi és külső gazdasági ellentéteknek.

A császárság bukása és utódlása

Az autokrácia elősegíti és megkönnyíti a jogállam megalapozását, de feleslegessé válik annak megszületése után. A francia Impérium fölényes kényszerhatalmi túlsúlya egyrészt akadályává lett a jogállam liberális működésének, másrészt külön öncélú érvényesülési és működési teret keresett magának. Az ország közvéleménye már terhesnek érezte az autokrácia kényszerét, hátat fordított a hatalmi szerkezetnek. Egyetlen indokolása maradt a fölényes kényszerhatalomnak, ha az a 19. évszázadnak a liberalizmus melletti másik vezéreszméjének, a *nacionalizmusnak* a szolgálatába áll. A franciák egész történelmük során hajlamosak voltak a hiúságig menő nemzeti dicsőség, a *gloire* igénylésére. A forradalom és különösen I. Napóleon hadi sikerei el is kényeztették ezen a téren a

franciákat, s ezt III. Napóleontól is elvárták. A nagy nemzetközi politikai sikerek után – különösen az ősi versenytárs, Ausztria hanyatlása után – a dicsőségre szomjazó francia nemzeti értelmiség nem tűrhette Franciaország elsőbbségének és felsőbbbségének kétségbevonását, különösen nem a félbarbárnak tartott németek részéről. Az öntudatos nemzetpolgárok, a citoyenek nacionalizmusa vitte Franciaországot a császárság bukását eredményező Németország elleni 1870-es háborúba. A természetes és észszerű az lett volna, hogy a remek felépítésű francia liberális jogállam alkotmányos monarchiává szerveződve tovább virágzik, de erre már nem volt elegendő az időközben a jövő feladataira nem megfelelően felnevelt nemzedéknek a közerkölcsi ereje. *Sedan* után derült ki, hogy a Második Császárság nem szüntette meg, csak elodázta a francia államiság eszmei alapjainak bomlását. A vezető társadalmi erő, az értelmiség részéről – bonapartista lévén – az lett volna az észszerű, ha a liberális jogállam működését alkotmányos impérium rendszerével biztosítja. III. Napóleon vereségét annyira szégyenletesnek érezték a francia nacionalisták, hogy elfogadhatatlannak érezték a Bonaparte-dinasztia bármely tagjának az uralmát is. Más imperátor jelöltnek pedig nem lehetett a közvélemény háromfelé oszlása miatt olyan tekintélye, amely uralkodásra képessé tette volna. A nacionalizmus tüzét még felszította a vereség által okozott revanche utáni vágy, ez mindenképpen a katonai erő további fejlesztését igényelte, ez pedig szilárd fővezérletet. Nem találtatván azonban erre alkalmas fizikai személy, évtizedes próbálkozás után végül a francia specialitásnak tekinthető politikai rendszer, az alkotmányos pseudomonarchia, a nem forradalmi, hanem *legitim respublica* politikai rendszere állandósult. A francia nemzetpolgárok nagy többségének patriotizmusa szilárd alapot jelentett az államszervezet számára, azonban a neojezsuita klerikalizmus és a forradalmi radikalizmus viszálykodása miatt már fél évszázada pozitív eszmei nevelés nélkül maradt értelmiség képtelen volt a társadalom vezetésére. Ma is értetlenül állunk a gallikán egyház lelki és szellemi elmaradottsága előtt: Jean d'Arc és Blaise Pascal óta a francia keresztyénség képtelen volt méltó célt állítani nemzete elé. Minden igyekezete arra irányult, hogy a szabadgondolkodók radikalizmusát visszaverje, nem törődve azzal, hogy a racionalizmus és a liberalizmus eszményeivel szemben méltó célt kell állítania. Az emberi szellem 19. századi gigászi alkotásai mellett a francia katolicizmus csak azt a Lourdes-t volt képes hívei elé állítani, amely már Aquinói Tamás idejében is szégyenletesen elmaradott lett volna. Így történt, hogy a szabadelvűség másfél évszázadában a Római Egyház makacs tridentizmusában a francia nemzedékek egymás után Krisztus tanításainak közvetlen befolyása nélkül nevelkedtek. *Sedan* után a francia klérus ugyanolyan együgyűen állott a csak egészen elmaradott és műveletlen néprétegek által elfogadható royalisták mögött, mint IV. Henrik korában. A másik oldalon a forradalmi radikálisok makacsolták meg magukat az antik, ateista, brutusi respublica mellett, ellenezve nemcsak a végrehajtó hatalomnak, azaz az állami kényszerhatalomnak egyetlen szerv hatáskörébe helyezését, de magának a kényszerhatalomnak a szükségességét is. A megszületett monarchoid politikai rendszernek a lendületét veszített radikalizmus csak ellentmondásos nemzeti himnusz tudott adni, de hajtóerőt nem. Bizony nehezen tudjuk mosolyunkat elfojtani azt hallván, hogy a francia hazafiakat a zsarnokság elleni harcra mozgósítják a 20. század közepén. Az pedig, hogy ez a felemás tartalmú és célú francia közhatalmi rendszer még terjesztő propagátorokra talál a nemzetközi publicisztikai irodalomban – az már az illető publicisták szakképzettségi színvonalának a folyománya. A kor közvéleményében *Sedan* szégyene septe el az autokráciát és a párizsi kommün szégyene a revolucionizmust. A társadalomtörténeti helyzet szülte meg a logokrácia – ideokrácia, eszmeuralom igényével indult volt, az eszmét kifejező szó uralma lett belőle – mintapéldájának tekinthető francia közhatalmi rendszert, amelyben a jogállam végrehajtó hatalmát gyakorló anonim szervek nem alkotói, megfogalmazói, hanem csak kivitelezői annak a közakaratra, amelyet az értelmiség közvéleménye alakít és tervez, a sajtó pedig elterjeszt és győzelemre vezet. A nemzetpolgári értelmiség közönyössé válik a

közhatalommal szemben, nem törekszik kényszerhatalmi tekintélyre, annak sem dantoni, sem napóleoni alakjában, a szellemi értékek tekintélyére és az azokkal megszerezhető gazdasági hatalomra vágyik inkább. A társadalmi, közrendi, szakmai, gazdasági és munkafegyelemre nevelt nemzetpolgárok pedig készségesen fogadják el az érdeklődési körükön kívüli, de magánéletük cselekvési szabadságát – különösen annak anyagi eredményeit – szilárdan biztosító jogállam főhatalmát.

A szabadkőművesség irányítása

Habár tudományos igényű történelmi kutatásokat nem végeztek ezen a téren, csaknem bizonyos, hogy a *szabadkőműves* mozgalom volt az az anonim társadalmi hatalom, amely Franciaországból kiindulva az egész világon a logokrácián, a szó uralmán, a sajtó hatalmán nyugvó politikai rendszert kezdeményezte és fenntartotta. Az 1848-as forradalmakban mindenütt győzedelmeskedő népképviselői demokrácia többpárt rendszere eleve működésképtelen lett volna a társadalom gyakorlatában, ha a politikai pártokat nem kötötte volna össze egy olyan szervezet, mint egy ország hadserege különböző fegyvernemeinek, hadtesteinek, csapatainak tervszerű működését összehangoló és megszervező, a nyilvánosság előtt nem szereplő katonai vezérkar. Az 1870 utáni francia politikai élet egymással szembenálló irányzatai sohasem simultak volna össze *maguktól* jogállamot fenntartani képes társadalmi erővé tehát, ha minden politikai pártnak, gazdasági, pénzügyi nagyvállalkozásnak a vezetése nem állott volna a távlati tervekkel egyedül rendelkező szabadkőművesek irányítása alatt. Ez magyarázza meg a klerikalizmus elleni ateista szellemet, másrészt a francia nacionalizmussal való szövetséget, amelyből az egész szabadkőműves mozgalom – mással nem magyarázható – németellenessége következett. A *Nagy Orient* páholyának a szabadkőműves mozgalom idealizmusával össze nem férő franciás irányzata csak az *opportunizmus* értékrendszerének a világmozgalom 1848-as győzelme utáni elfogadásával magyarázható. Hogy ez valóban mennyire célszerű döntés volt, azt a szabadkőművességnek az 1918-as Verszályi Békekonferencián elfogadott világhegemóniája igazolja.

Császári reformok Ausztriában

Az 1848-as liberális reformok megvalósítása a modernizáció fejlődésvonalán – az 1852-ban induló Franciaország előtt – *Ausztria* indult, ahol a középkori, tradicionális Impérium már előbb, 1849 márciusában áttért a *pragmatikus cézárizmus* módszerére, szabadelvű *act royal*-alkotmány elfogadásával, annyi és olyan reformtartalommal, amennyinek a megvalósítására ez a felemás hatalmi szervezet kényelmesen vállalkozhatott. A klasszikus politológiai elmélet államcsínynek nevezi ezt a közhatalom birtokosa részéről foganatosított aktust, amely éppen olyan illegitim, mint az alávetettek hasonló cselekménye, a forradalom. A Habsburg-Lothringen-dinasztia kiváló hadseregével és az orosz cár segítségével elhódította az Egyesített Monarchia és Hungária feletti uralmat annak legitim birtokosaitól, és liberális reformvonatának cézári mozdonyával nagy sebességgel és biztonsággal hozta meg reformtörvényeit. Az alkotmányjog tekintetében a reformok nemhogy megfelelnek a szabadelvűség igényeinek, de egyenesen ellentétesek azokkal. Szó sincs arról, hogy az államhatalmat megosztaná bármilyen alattvalói testülettel vagy egyénnel. A legfőbb kényszerhatalmat, a hadsereg feletti teljes rendelkezés hatáskörét a császár kezében hagyja, és mellé teszi az Egyesített Monarchia kormányát és közigazgatását ellátó polgári tisztviselő sereg feletti rendelkezési jogot is. Bevezeti a népképviselői országgyűlést, de határozatait csak a császár jóváhagyásával léphetnek hatályba. A felelős minisztérium kormányoz, de kinevezéséhez nem kell a parlament hozzájárulása. Felelős a minisztérium, de nem a népképviselőnek, hanem a császárnak. Az 1849-es alkotmány még a régi rendi közhatalommegosztást is megszünteti, és minden államhatalmi döntést a császárnak és az általa kinevezett tisztviselőknek tart fenn. Az állampolgári aktív viszonyulást kizáró, a teljes állami

kényszerhatalmat a cézár kezébe helyező – a közvéleményben az *Udvar* homályosító nevével emlegetett uralkodó kezébe – autokratikus alkotmány nem találkozhatott a nemzetszuverenitást igénylő *értelmiség* tetszésével, csak katonai erőszak alkalmazásával lehetett érvényt szerezni annak. Ez az ellenállhatatlan kényszerhatalmi fölény pedig játszi könnyedséggel vezette be a legalapvetőbb magánjogi reformokat, még az eltörölt hivatásrendi autonómiák helyett semmit sem adó magántulajdon-jogi, egyenlőségi intézményeket is. A reformok foganatosítása *Bach* belügyminiszter nevéhez fűződik, aki az akkori adminisztrációnak legmodernebb, de egészen népszerűtlen módszerét, a *bürokráciát* általánosan és kötelezően alkalmazta a császári hivatalnokok polgári hadseregének felhasználásával. Az ősiség, a robot eltörlése, a közteherviselés, a telekkönyv, a birtokforgalom és vállalkozás szabadságának feltétlen biztosítása mintaszerűen végbement. Elkészítették, és hatályba léptették a liberalizmus legmagasabb igényeit is kielégítő Osztrák Polgári Törvénykönyvet a 15-20 különböző hagyományos szokásjog helyett, de mindegyik értékének a beépítésével: nemcsak a földműves gazdálkodási függetlenségére épült allodiális jobbágyszármazékok a szabadelvűséggel összeférő intézményeit tartotta meg, de a magdeburgi, frankfurti, bécsi és Hanza-városi autonóm polgárjogot és a lombard-velencei kereskedelmi szokásjogot is, országai korlátai közül kiemelve és általánosítva azokat. A végrehajtásnak elvi, társadalmi akadályai nem voltak, hiszen minden érdekelt társadalom értelmisége, előzetes kitűnő közkereskedelmi neveltségénél fogva, maga igényelte a reformokat. A gyakorlati megvalósítása azonban, a céhek lebontása, a földtulajdon védtelenítése, a szabadelvű jogegyenlőséggel össze nem egyeztethető szerzett jogok megszüntetése nagyon sok egyéni vélt vagy valóságos érdeket sértett, ezért csak valóságos katonai segédlettel lehetett végrehajtani. De a kényszerhatalmi fölény bevezethette a helyi illetőség intézményét, feltérképezte, kimérte és telekkönyvezte minden falu és város határát, nyilvános cégjegyzékbe írt minden jogosított vállalkozást, szigorú, de egyenlő lehetőséget biztosított az iparendék megszerzésére, megállapította a magánvállalkozások működési körzeteit, szabályozta az állami monopóliumok és a szabad kereskedelem viszonyát, minden intézményt, vagyont és tevékenységet besorolt a nagy liberális jogegyenlőségbe. A magyar nemes, az osztrák és a cseh polgár, az olasz iparos mind odaadó híve volt a reformoknak, de a césári hatalom kényszere nélkül soha nem telekkönyvezték volna fel Magyarországot és Lombardiát, és nem születtek volna meg a kötelező céhek helyébe az önkéntes ipartestületek.

Az osztrák császári főhatalom liberalizmusa

A magánjogi reformok megvalósítása után már semmi sem indokolta a césári despotizmust, és a működési lehetőséghez jutó ráció megmutatta, hogy ez az impérium olyan, mint egy be nem fejezett algebrai művelet: A legkülönbözőbb jelentőségű országokat, tartományokat, vidékeket és városokat jelző kifejezések plusz és mínusz-előjelekkel összekötve, zárójelekkel csoportosítva sorakoznak egymás után, ahogyan a Dinasztia összeörökölte és elveszítette őket, az összeadások és kivonások végeredménye azonban nincs odairva a műveletek végére. Félévszázados összetartozásuk végére sem derült ki, mi a közösség és mi a különbség Bukovina és Dalmácia, Galícia és Tirol, Szilázia és Isztria, valamint a többi alkotóelem között azonkívül, hogy mind Ő Császári és Királyi Felségének az *alattvalója*. A katonai-polgári autokrácia után Ausztria közhatalmi rendszere másfél évtized alatt alkotmányossá enyhült. A császári alkotmány viszont az uralkodó kezébe hagyja végrehajtó hatalom túlsúlyát, a k.u.k. hadsereg feletti parancsnokságot. A védelem másik felét, a külügyeket már a császár-király által kinevezett közös külügyminiszter intézi, aki annyiféle népképviselői alkotmányos szervnek tartozik felelőséggel, amelyek között elvész maga a felelősség. A polgári kormányzást alkotmányos népképviselői minisztérium látja el, de annak tevékenysége kimerül a közigazgatás felső ellenőrzésében. Liberális alkotmányba nem illik a birodalmi felsőház, a Herren

Haus, a nem közönséges halandókból álló nemzetfelettieknek a gyűlése. Ezek voltak a dinasztia és a császár saját, örökös támogatói és fenntartói – a k.u.k. tiszti kar nem volt örökletes – a cézári hatalom függvényei. A gentilikus arisztokrácia latifundiális hatalmát korlátozta az ősiség eltörlése, a gazdasági jogegyenlőség, a római egyház püspökeinek középkori fejedelmi hatalmát azonban semmi sem korlátozta, nemcsak híveik irányában, de a roppant földbirtokaikat művelő néppel szemben sem. A főpapok a császár és egyetlen szövetségese, a Szentszék közötti szilárd kapcsolatot jelentették, a császár-király kinevezettjei és hatalmának hű szolgálói lévén egész lelki, egyházi, gazdasági, közéleti korlátlan hatalmukkal és befolyásukkal állottak uruk szolgálatában mindenki ellenében. Egyik oka volt ez a római katolikus főpapság közép-európai általános népellenességének és népszerűtlenségének. A Birodalom népe nyolc-tíz különböző hagyományú nemzethez tartozott, és vagy tizenöt nyelven beszélt. A történelmi tartományok valami rendszerbe foglalták és a közös birodalmi hatalom alattvalóivá tették a népeket, de ezzel Ausztria nem lett egyetlen nép *hazája* sem, az alattvalók nem lettek honfiakká, még a német anyanyelvűek sem, nemhogy a szlávok azokká lettek volna. Egyedül a zsidók érezték magukhoz közelállónak a *Pax Austriaca* kozmopolitizmusát. Mindazonáltal az ausztriai közhatalmi szervezet példásan megfelel a jogállam követelményeinek, mert szilárd védelmet és biztonságot ad az állampolgárok autonóm-közéleti és magánjogi tevékenységének, az egész szabadságövezetnek, benne a kiváló fontosságú gazdasági tevékenységnek.

Ausztria vegetál

Mindez azonban nem szüntette meg a Birodalom anomáliáit, elsősorban azt a tényt, hogy a nemzeti társadalmi alapot feltételező jogpolitikai intézményeket a nemzetállamok létrejötte nélkül vezették be, egyenesen az érdekelt nemzetek akarata ellenére. Nemcsak a frissen hódított Magyarország, de a nemzeti egységre törekvő Itália népe sem volt hajlandó önként elfogadni a nemzetállami függetlenség helyett a magánjogi reformokat – ezért kellett azokat autokratikus, kényszerhatalmi eszközökkel bevezetni – sőt a cseh, lengyel és más szláv értelmiségi is fanyalgott a monarhia német jellege miatt. Igen, az idő elmúlt a középkori alapokra épített Impérium felett. Saját népeivel szemben külső segítséget hatalma fenntartásához – ezt a hatalmat a reformok megvalósítása után már semmi sem indokolta – nem volt kitől kérnie. Franciaország az olasz törekvéseket támogatta, Oroszország a szlávokét, Poroszország – ez volt a legérzékenyebb – a német nemzeti törekvéseket képviselte a magát németnek érző Egyesített Monarchiával szemben. Támogató szövetségre csak Magyarország részéről számíthatott, ennek igénybevételét azonban a Dinasztia presztízsokból a végsőig halogatta. 1859-1866. Ausztriától elszakadnak a római birodalmi örökséget igazoló itáliai tartományok, és egyszerűen kirekesztik az Egyesült Monarchiát annak a Germán Impériumnak az örökségéből, amelynek létezését köszönhetette. Párhuzamosan és fokozatosan Magyarországról is vissza kellett vonulnia Ausztria főhatalmának. Előbb a katonai, azután a közigazgatási megszállás szűnt meg, végül helyreállott az Ausztriától független alkotmányos magyar végrehajtó hatalom. Különös volt a Habsburg-Lothringen-dinasztia, a Bécsi Udvar birodalmának a visszaszorulása. Fenntartója, az ősi germán katonai hagyományokon felépült kaiserlich und königlich hadsereg 1848-1849-ben megtépzott tekintélye annyira megcsappant, hogy kötelékébe már nem lépett öntudatos értelmiségi, és ezért katonai ereje csak önmaga fenntartására volt elegendő. Botorul szembeszállt azonban a francia-olasz és a porosz támadókkal. Vereséget is szenvedett minden vonalon, de az általa védett birodalmi érdek már annyira nem számított értéknek, hogy a vereség és a veszteség nem jelentett szégyent nemcsak a hadsereg, de a dinasztia számára sem. Ferenc József (1848-1916) császár a königgrätzi csatavesztés hírére rendelte meg a *Kék Duna keringőt*, amely a bécsi német szellem legyőzhetetlenségét hirdette – valóban tényleges és általános sikerrel – a Birodalom és a világ minden

népe számára. Ennek a nosztalgikus hangulatú szellemnek a halvány fénye világította meg a Kettős Monarchia Ausztriájának ellentmondásos közéletét. Fent a politikai pártélet szeszélyei szerint váltakozó minisztériumok, olyan tagokkal, akiknek a nevét még a közhivatalnokok sem ismerték minden esetben, alatta a társadalom egésze pedig élte a jogállam biztonságában a fegyelmezett autonóm állampolgárok magánéletét.

A magyar liberalizmus sikerei

Magyarország liberális alkotmányfejlődése példátlanul sikeresen alakult. Allodiális (pszeudofeudális) alapú rendi alkotmányos monarchiából az európai jogfejlődés zenitjét jelentő liberális jogállamot sikerült itt kiépíteni egyetlen emberöltő alatt. A protestáns alkotmányos királyságok és Belgium sem indultak olyan messziről, sem olyan mértékben meg nem valósították a jogállam követelményeit, mint Magyarország. Ez teszi szükségessé, hogy nagyobb figyelmet szenteljünk a nemzeti függetlenségi háború, a forradalmi radikalizmus, cézári autokrácia, katonai despotizmus, bürokratikus abszolutizmus gátjai és szakadécai felett a demokráciáig, a nemzetalomig átívelő legitimitás, az alkotmányjogi folytonosság helyreállításának Magyarországon gyakorlatilag kipróbált, emberöltők után is követendő módszerének részletesebb ismertetését.

Bach bürokráciája valósítja meg a reformokat

Az 1847-1848-as legitim rendi országgyűlés által alaposan megvitatott és elfogadott radikális reformtörvényeket 1848 áprilisában a legalkotmányosabb módon szankcionálta V. Ferdinánd király. A felelős minisztériumot is kinevezte, és gondoskodott a népképviselői országgyűlés összehívásáról. Úgy hozta a történelem, hogy az Egyesült Monarchia hívei a liberális reformok felhasználásával akarták a Habsburg-Lothringen-dinasztia autokratikus impériumát megszervezni, a császári hadsereg katonai erejére támaszkodva, a magyar nemesség ellenében. Az orosz despota hadseregének a támogatásával sikerült is Magyarországot katonailag megszállni, és a legitim magyar kormány menesztésével, valamint az országgyűlés feloszlásával itt is az 1849-es összbírodalmi alkotmány szerinti kormányzatot és közigazgatást bevezetni. Ferenc József (1848-1916) *pragmatikus cézári* hatalma képes volt társadalmi gyakorlatba ültetni az 1848-as magyar reformtörvényeket, amelyre – demokratikus volta miatt – a magyar törvényes hatóságok soha nem lettek volna képesek. A magánéletet alapjaiban érintő reformokat elvben mindenki helyeselte és elfogadta, de végrehajtási módszerük szükségképpen erőszakos, tehát népszerűtlen volt. Magyarországon ez a népszerűtlenség mind a „császári abszolutizmus” számlájára íródott, az illegális de facto bírodalmi kormányzat más negatívumaival együtt, és kontrasztjával csak kiemelődött, eszményi magas tisztaságba emelkedve az 1848-as magyar közhatalmi szervezet.

A hatalom visszavonulása

A reformokat néhány év alatt gyakorlatba ültette a megszálló polgári hivatalnoksereg a k.u.k. hadsereg támogatásával. Már az összbírodalmi alkotmányt Magyarországon hatályba léptető katonai megszállás megszüntette és felszámolta a magyar vármegyerendszert és az autonóm rendi testületeket, de az ösiség eltörlése miatt a legtöbb időt igénylő földmérés és telekkönyvezés is megtörtént tíz év alatt. Semmi sem indokolta hát a katonai és a polgári kényszerhatalom további működését, hiszen éppen a gazdálkodás szabadságát lehetővé tévő, nagy nehézséggel bevezetett reform-intézmények működését gátolta. Vissza kellett tehát vonulniuk, de a szabadsága megnyirbálása miatt neheztelő sajtó nem volt hajlandó meggyőzni a közvéleményt arról, hogy az önkényuralmi szervek visszavonulása nem szégyenletes, mert nem kényszerű, hanem észszerű. Azóta is úgy tartja számon a történetírás Európa akkori közvéleményét, hogy a császári abszolutizmus

enyhülése egyrészt az olasz-francia és a porosz hadseregtől elszenvedett katonai vereség, másrészt az 1848-as szégyenletes K.u.k. szereplés, valamint az ezekből következő népszerűtlenség és társadalmi passzivitás kényszerű következménye volt. Az igazság azonban az, hogy a cézári önkény fenntartása észszerűtlenné és célszerűtlenné vált, csak alkotmányossá szelídítésének módját kellett megkeresni. Ausztriában ennek sem alkotmánytörténeti, sem korabeli társadalmi alapja nem találtatott. Magyarországon viszont ott volt az ezeréves alkotmány, és ott volt erkölcsi és társadalmi tekintélye teljében a reformkor által felnevelt egész értelmiségi nemzedék.

A Szent Korona szuverenitásának visszaállítása

Magyarországon valóban minden feltétel megvolt a jogszerűség, a törvényesség helyreállításához. Elsősorban a legfontosabb, az alkalmas ember: Deák Ferenc, az egész magyar liberális politikai közvélemény kifejezője. Reformkori jogtudományi, önkormányzati, országgyűlési és az 1848-as miniszteri tevékenysége alkalmassá tette Deák Ferencet népe képviselőjére a cézári autokrácia és a népképviselői demokrácia egymást kizáró alternatíváinak az összehangolásában. Logikája és retorikája végtelenül egyszerű volt: helyre kell állítani a jogfolytonosságot, úgy, hogy az érdekelt felek, a Szent Korona szuverenitásán osztozkodó uralkodó és a nemzet egyike se szenvedjen még tekintélyserelmet sem. Az alkotmánytörténet a 9. századra datálja a hungár közhatalmi szervezet első szabályait, a Vérszerződést és a Pusztaszeri Határozatokat – valószínű, gyökereik még az ogur-szkíta kor elejéig nyúlnak vissza – Magyarország *íratlan*, szokásjogi alkotmányának első pilléreit, utánuk fontos és még fontosabb alkotmánytörvények után a két utolsó, az 1723-as Pragmatika Sanctiot és az 1848-as áprilisi törvényeket. Ezeken nyugszik a Szent Korona elve, amely szerint az ország abszolút szuverén uralkodója nem fizikai, hanem eszmei személy, a Szent Korona, melynek feje a király és teste a nemzet. A két rész között a közhatalmi feladatok a mindenkorai valóság által meghatározott arányban oszlanak meg, mint ahogyan a nemzet képviselője állandóan korszerűsödik. Ezek az alapelvek és az alkotmány íratlan volta korlátlan lehetőségeket biztosít minden olyan újabb és újabb reform számára, amelyet az idő, a társadalom élete igazol, számontartva azt is, hogy a következő korszak más reformok bevezetését igényelheti.

Deák kérelhetetlensége és hajlékonysága

Az avatatlan szemlélőt mehökkentheti az, hogy miképpen lehet a liberalizmust a Szent Korona elvének tradicionalizmusával összeegyeztetni, az ősiséget az ősiség törvénye alapján megszüntetni, holott ez a jogfolytonosság, a legitimitás alapvető követelménye: a jogok és kötelességek felett azoknak törvényes alanyai dönthetnek. Deák Ferenc a jogszerűség szilárd alapján állt: Egyszerűen beszélni sem volt hajlandó addig, amíg Magyarország szuverenitását kifejező Szent Korona törvényes hatalma úgy területi, mint törvényhozási szempontból helyre nem áll. Bármilyen megalázó is volt az uralkodóra nézve, kénytelen volt legodaadóbb hatalmi szolgálát feláldozni és Horvátországot, a Szerb Vajdaságot és Erdélyt a tárgyalások megkezdése előtt, mintegy azok feltételeként a magyar országgyűlés joghatósága alá úgy visszahelyezni, hogy az átmeneti elszakítatásuknak nyoma se maradjon. Egyebekben az akkor legkorszerűbb pragmatikus módszer, a politikai *opportunizmus* szerint alkudozott. Az alkotmány történelmisége megengedte olyan pillanatnyilag célszerű intézkedések elfogadását, amelyekről tudni lehetett, hogy néhány év alatt el fognak évülni, ha azok nem kockáztatták a következő évtizedek és esetleg évszázadok nemzeti érdekeit. Bírálói megdöbbenek azon, hogy az ország katonai és diplomáciai védelmét egészében a király hatáskörében hagyta. Deák megmagyarázta, hogy a Pragmatica Sanctio rendelkezik így, de nem létezik Európában a 19. század közepén a k.u.k.-nál és az Egyesült Monarchia diplomáciájánál hathatósabb külső védelem az ország számára. Viszont a magyar nemzeti közvélemény igénye szerint rendezte Horvátország államkapcsolati viszonyát Magyarországgal: a legmesszebbmenő tagállami státus, de a

magyar főhatalmi szervek ellenőrzése alatt. Ferenc József uralkodói tekintélye fenntartásához ragaszkodott a hadsereg feletti korlátlan intézkedés hatásköréhez. Ezt Deák el is fogadta – úgy sem tehetett semmit az országot megszállva tartó hadsereg ellenében – viszont ragaszkodott ahhoz, hogy Ausztria és Magyarország pénzügyileg szigorúan különváljon, az addigi költségvetési egység megoszoljon, sokkal nagyobb befolyást engedve a magyar kormánynak és országgyűlésnek a gazdasági törvényhozásra, mint ez Európa akkori alkotmányos monarhiáiban szokásos volt. A császár osztrák képviselői azt is elfogadták, hogy – ha kell a császárnak katonásdi, hát fizesse is meg – a közös költségek 70%-át Ausztria, 30%-át Magyarország fogja viselni. Az induló kapitalizmus korában mérhetetlen fontossága volt annak, hogy a Kettős Monarchia részei között vámunió, és erre Magyarországnak döntő befolyása legyen. Ausztria képviselői mindenképpen iparuk politikai védelmére törekedtek, Deákek ezt rájuk hagyták, hiszen a nemzetközi szabad verseny úgy is ki fog mindent egyenlíteni, viszont ragaszkodtak a Magyarország számára létfontosságú közlekedési infrastruktúra kiépítésének pénzügyi függetlenségéhez. És ami az egész államélet társadalmi gyakorlatából a legnagyobb jelentőségű, a teljes közigazgatás magyar állami és önkormányzati szervek kezébe került. Hogy az apostoli király, inkább Ausztria császára, Bécsben lakik, keveset tud a magyarság ügyeiről és amit tud, azt sem érti – egyrészt ez a távoli idegenség lehetetlenné tette a király számára, hogy valóban élhessen a Szent Korona elvéből folyó szkriptikus főhatalmával, de facto a közhatalmat egészében a magyar alkotmányos szervek gyakorolták, másrészt a kényszerhatalom minden szükségszerűen kellemetlen gyakorlati megnyilvánulását a magyar közvélemény nyugodtan mindig a „huncut németre” kenhette.

A jogállam mintaszerű megvalósulása

Magyarország lett a liberális *jogállam modellje* a 19. századi Európában. A közhatalmi szervek között olyan ideális arányban oszlott meg a kényszerhatalom, amely a jogállam fogalmi feltételeinek leginkább megfelelt: a szabadságjogokat, az állampolgárok társadalmi életének szabadságát *maximálisan* biztosította, az államhatalmi kényszer *minimális* alkalmazásával. Természetes, hogy a választásokon 100%-os volt a liberális parlamenti jelenlét, ez biztosította a kormányzat megfellebbezhetetlen szabadelvűségét. Azonban éppen a liberális népképviselői demokráciából kifolyólag politikai pártok alakultak a liberalizmuson belül, a Deák politikáját folytató kormánytöbbség és vele szemben a 48-as liberális reformokat tovább radikalizálni akaró, az Ausztriával való közös ügyek felmondását szorgalmazó függetlenségi párt. A dolgok logikája eredményeképpen a függetlenségi párt ellenében alakult harmadik párt már nem volt liberális, hanem aulikus, klerikális, konzervatív, a szabadságmozgalmat csak Róma elleni szabadkőműves összeesküvésnek tekintő jezsuiták tanítványai, a katolikus főpapság és a nemzetietlen születési arisztokrácia pártja. Ezek egyszerűen az abszolút (katolikus) monarchia fenntartására esküdtek, és még a császár által elfogadott alkotmányszabályokat is elutasították. Bár a Szent Korona hatalmának a nemzetet illető felét gyakorló országgyűlésnek a fele, a főrendi ház szkriptikusan a főpapság és főnemesség szerve volt, közvélemény előtti népszerűtlenségük miatt de facto semmi befolyásuk nem volt az államhatalom gyakorlására. A születési arisztokrácia nemzetfelettinek érezte magát és az európai főnemességre jellemző társadalmi és politikai kozmopolita közönybe zárkozott. A főpapság negatív, konok hozzáállása azonban egy évszázadra megnehezítette a magyar állampolgárok számbeli többségét kitevő katolikusok számára a közéletben való aktív részvételt. Az I. Vatikáni Zsinat által a katolikus világegyházban uralomra jutott jezsuita szellem történelmi abszurditását bizonyítja ez a viselkedés: a politikai kényszerhatalom teljes birtokában, amikor a K.u.k. hadsereg feltétlen parancsnoka, a császár, az Udvar, a földbirtok nagyobb részén uralkodó születési arisztokrácia mind hűséges tanítványként követi a jezsuita tanácsadókat, ez a roppant hatalom –

birtokosainak szellemi korlátoltsága miatt – csak a társadalomtól elidegenedett papi fejedelmeken keresztül képes hatni. Jellemző a magyarországi főpapságra, hogy nemcsak az 1848-as és 1868-as törvények által biztosított vallásszabadságot nem fogadták el soha, de még Magyarország törvényes kormányát sem ismerték el a maguk főhatóságaként. A legnagyobb ártalmuk pedig az volt, hogy a katolikus papokat más keresztyén felekezetek ellen és az állami hatóságok tekintélyének rombolására nevelték.

Merev személyi politika

Amennyire gyakorlatiasan engedékeny volt Deákék álláspontja a különben is rugalmas történelmi alkotmány elvi értelmezésében, annyira merev és szilárd volt a végrehajtó hatalomnak a közélet szempontjából ténylegesen fontos *személyi* vonatkozásaiban: egyedül a királyt tartották meg az abszolutizmus korának döntéshozói közül. Nemcsak a kormányzatban addig részt vállaló összbíróalmi főtisztviselőknek kellett eltűnniük a magyar közéletből, de minden kiszolgálójuknak is. Még a császár legbizalmasabb munkatársai – különben fedhetetlen közéleti férfiak – Majláth, Apponyi, Jósika, Zichy sem kaphattak semmiféle közhivatalt, de velük minden „muszkavezető” főnemes, kerületi polgári főnök és más ismert kollaboráns sem kaphatott még uralkodói kitüntető elismerést sem. A magyar közigazgatást modernizáló hivatalnokok zöme – a magyarok kupcihér névvel illették őket – azonban a helyén maradhatott, állami és vármegyei szolgálatban. Miniszteri tárcát csak legnagyobb általános tekintélyüket még az abszolutizmus előtt megalapozó fedhetetlen személyek kaptak, ha *szakmailag* megfeleltek. Ugyanez történt más állami és közigazgatási tisztséggel is. Senki sem kapott közhivatalt hazafias szolgálata alapján, csak ha szakmailag nem volt kifogás ellenük. A legismertebb közéleti személyek ott voltak a parlamentben, ott kibeszélhették, kiszerepelhették magukat, de más döntéshozó tisztséget nem viselhettek. Nagyon könnyű volt a válogatás, hiszen Magyarországon a reformkori nevelés eredményeképpen minden értelmiséginek jogi képzettsége és közigazgatási gyakorlata volt.

Fokozatos, türelmes törvényalkotás

A Deák Ferencre és társaira jellemző bölcs politikai türelem, úriemberi tapintat sürgetés nélkül kivárta, amíg a társadalom, a közvélemény fejlődése egy szintre kerül a politikai közélettel. Az alkotmányosságra való áttérés hosszú folyamat volt, nem ért véget az Andrássy kormány kinevezésével és Ferenc József megkoronázásával. Csak a legsürgősebbeket, a jövő nemzedék jó nevelését biztosító közoktatást és a belső békességet megszilárdító vallási és nemzetiségi törvényeket alkották meg. Időt kellett adni a mindenféle pártárnyalatú honfibúnak és lelkesedésnek, hogy kibeszélhesse magát az országgyűlésen, az önkormányzati tanácsokban és a sajtóban. Csak 1874-re érlelődtek meg a közállapotok annyira, hogy a jogállam legfontosabb szervét, a szilárd népképviselői minisztériumot kinevezhessék és *Tisza Kálmán* (1874-1889) és társai megkezdhessék országépítő munkájukat. A vármegyei közigazgatás korszerűsítésére és az igazságszolgáltatás újjászervezésére még további évtizedet kellett várni.

A polgárok megalégedettsége

Hihetetlen mértékű *megalégedés* jellemezte Magyarország közvéleményét és egész társadalmát. A nagypolitika kérdései, még a legfelső állami szervek mindennapi működése is kívül estek a mindenkit érdeklő magánélet – főként a gazdasági és művelődési élet – és az autonóm testületi tevékenység területén végre szabadon dolgozható polgárok érdeklődési körén. Szkeptikusan nézzük, hogy miképpen érezhette és tudhatta szabadnak és függetlennek magát Magyarország állampolgára a továbbra is fenntartott német nyelvű K.u.k. hadsereg tényleges katonai megszállása alatt, amikor az ország katonai és diplomáciai védelmére vonatkozó ügyekre valójában semmiféle befolyással nem

rendelkezett magyar közhatalmi szerv. A jogállam viszont valóban a természetes társadalmi fejlődés, az evolúció rendszere volt, mindig igazodott a társadalmi elvárásokhoz, azokat hozta jogi egyensúlyba a kényszerhatalommal. A Kettős Monarchia külügyei rövid időn belül magyar állampolgárok irányítása alá kerültek, a k.u.k mellé magyar nemzeti honvédséget állítottak fel, és magyar politikusnak kellett a szomszédos Osztrák Császárság megnyugodni, kiegyensúlyozódni nem tudó, zilált belügyeiben jószolgálatokat végezni.

Az olasz egység felemás megvalósulása

Olaszország nemzeti egysége a 19. század közepén már valósággal ellenállhatatlan történelmi szükségszerűség volt. Itália lakossága túlnőtt azon a lokálpatriotizmuson, amely a tartományokat az antik római szabadság hagyatékának tekintette, és ezért politikai önállóságot igényelt a számukra. Az olasz nemzeti értelmiség – és ebben igaza is volt – az ezeréves barbár uralom csökevényeinek tekintette az Itália különböző részei felett uralkodó kisebb-nagyobb monarchákat, és szívesen vállalta a francia forradalmi eszmék hatására indult, szabadkőműves irányítás alatti népi egységmozgalmak vezetését. A forradalmi republikánus szabadságharc 1848-as próbálkozása mégis sikertelen maradt, mert – akkoriban még nem ismerték azt a szocionómiai törvényt – a szervezett államhatalom elengedhetetlen feltétele a kényszerhatalom, az nem az érdekeltek megegyezéséből, hanem katonai erővel rendelkező, előzetesen elismert legfelső szuverén hatalomból eredhet. Az olasz egység megalkotásához a nép akaratát megszemélyesítő *Garibaldi* hősiessége mellé ezt hozta a jelentéktelen Piemont tartományból szuverén Szárd Királysággá lett állam minisztere, a bölcs politikus *Cavour* remek diplomáciája. Az egység útjában álló két politikai hatalom, az elavult, de hagyományai és hadserege alapján nagy erőt képviselő Ausztria és a még elavultabb, de vallási tekintélye folytán nagy (negatív) hatalmat jelentő Patrimonium Sancti Petri, a pápai állam voltak. *Cavour* Ausztria ellen a rivális francia impérium hadseregének a segítségét szerezte meg, annak ellenére, hogy a francia katonai erő hódította vissza Rómát a pápa számára az olasz szabadságharcosoktól. Győzött is 1859-ben a francia-szárd sereg, és az Ausztriának ki kellett vonulnia Itáliából, véget vetve az Itália feletti kilencszáz éves német főhatalomnak. 1861-ben megalakult az egységes Itália – fővárosa csak 1870-ben, a pápa hatalmát védelmező francia hadsereg visszavonulása után költözött Rómába – az olasz alkotmányos monarchia, és akadálytalanul, minden érdekelt tetszése szerint szervezhette meg a közhatalmat. A belga alkotmány mintájára szervezett olasz liberális jogállamban a hatalom megoszlott a király és a kétkamarás, de választott országgyűlés, valamint a végrehajtó hatalmat gyakorló felelős kormány között. A jogállam azonban nem volt működőképes, nem tudván levetni azt a születési hibáját, hogy valójában az autonóm polgári magánszabadság emelte maga fölé a maga működésének főhatalmi biztosítására, és az – éppen ezért – nem lehetett képes erre a feladatra. Ahhoz autonóm polgári fegyelmezett népre és ennek megfelelő értelmiségre lett volna szükség, nem pedig antik republikánus demokráciára vágyó és a duzzogó egyház pozitív tanításával sem korlátozott liberális értelmiségre. A politikai pártok szabad parlamenti viszálykodása lehetetlenné tette a kormány olyan tekintélyének a kialakulását, amely mindenkor karhatalmi beavatkozás nélkül is érvényesíthette volna a különben elfogadott közérdeket szolgáló szabályokat. Működött ugyan – különösen az északi tartományok lakosságának kiváló szakmai, hivatásrendi neveltsége alapján – az olasz állam, de hatalma képtelen volt egységes módon érvényesülni a nagyon is különböző neveltségű és fegyelmezettségű lakosság felett. Azt kell mondanunk, hogy az olasz nemzeti egység gyorsabban és könnyebben valósult meg a kívánatosnál, mert a politikai egység nem az erre nevelődött egységes nemzeti értelmiség kialakulása után, hanem annak előtte született meg. Nem csoda hát, hogy szolgálatába csak áldozatvállalásra hajlandóságot nem érző, szellemileg és erkölcsileg nem egészen kiváló személyek vállalkoznak.

Németország politikai egységét – bármennyire is másként írja úgy a német nemzeti, mint a németellenes történetírás – hamarabb hozta létre a polgárok magánvállalkozása, mint a porosz katonai erő közismert érvényesítése. A racionalizmus, a felvilágosodás, a középkori gyökerű autonóm polgári szabad vállalkozás, a szellem szabad érvénysülése által létrehozott nagy művelődési és még nagyobb műszaki és gazdasági fejlődés egyszerűen nem működhetett a rengeteg apró „szuverén” állam határain keresztül. A lehetetlenséget anekdotikusan kifejező megállapítás, hogy „X” ország haderejének azért nem lehet tüzésége, mert nem lehet ágyút elsütni anélkül, hogy lövedéke ne a szomszéd országba essen – elenyésző a tényleges társadalmi-természeti valóság mögött, hogy mennyire nem lehet utat, vasutat, csatornát építeni ilyen különböző kormányzatú területeken át. Márpedig vasútépítő magánjogi vállalatok alakultak, meg is építették a vasutakat egyszerűen az államok feletti társadalmi igény parancsára még az 1871-es birodalmi egység megszületése előtt. Határozottan ki kell jelentenünk, hogy a német nemzet politikai egysége az emberiség történelmének szükségszerűsége volt, a pozitív fejlődés eredménye, a szabadság utáni ősemlői vágyak a racionalizmus és az illuminizmus módszerei szerinti megvalósulása. A középkori keresztyénség és a vallási reformáció előkészítette a lelkeket, azután a szellem szabadsága erkölcsi, tudományos és művészeti téren a középkori germán burgius-polgárok fegyelmében nevelt németeket – azokat, akik magukat a felvilágosodás költészete által megfogalmazott német nemzetközösség tagjainak érezték – úgy átitatták, hogy azok a német egységet *társadalmi* téren de facto megvalósították minden politikai kényszer nélkül. Nemcsak egységesült a sok birodalmi ország magánjoga, de ezt a polgárok szigorúan alkalmazták is, önként, minden hatósági kényszer nélkül. Voltaképpen Poroszország *kényszerrel* engedni a német nemzeti értelmiségi közvélemény nyomásának és a maga cézárhoz hasonló, monarchikus hatalmi szervezetét a Birodalom létrehozására átengedni. Az 1848-as szabadságmozgalmak minden német államban megvalósították a személyi és vagyoni jogi szabadságot és egyenlőséget és a népképviselői alkotmányokat evolutíve, vagy nagyon enyhe revolúcióval. Bár Ausztria élen járt a liberális magánjogi reformok megvalósításában, a reakciós társadalmi és klerikális elkötelezettsége miatt alkalmatlanná tette magát a magánjogi-társadalmi nemzeti egységnek politikai, kényszerhatalmi kiépítésére, azért maradt ez a feladat Poroszországra. Valahogy úgy kell elképzelnünk az új Német Birodalom létrehozását, mint ahogyan a selyemhernyó *belülről*, tehát alulról, építi fel maga köré lehetőleg vékony szálak szövéséből az életműködését biztosító gubóját, a német nemzeti értelmiség vezetése alatt a kitűnően nevelt német polgárság szubszidiárius, autonóm közületi és magánéleti szervezetei – a negatív állampolgári viszonyulás egész szabadságövezete – úgy építették maguk fölé a működésüket biztosító jogállam kényszerhatalmát. A német-francia háború után az 1871-es verszályi határozat nem megalkotja, csak konstatálja a Német Birodalom megalakulását. Ennek bizonyossága a Birodalomnak az a szövetségi, állami alkotmánya, amely – egyedülálló alkotmánytani specialitásként – a tagállamok alkuutáni önkéntes csatlakozásával és saját politikai örökségüknek megfelelő *jogegyenlőtlenségével* jött létre, de a néhány legfontosabb összbirodalmi érdeket képviselő összállami compétece-compétece alatt.

Az egységes Németország sikerei

I. Vilmos császár (1871-1888) II. Német Birodalmának megalakulását és működését a francia radikalizmus befolyása alatti liberális publicisztika ellenségesen fogadta és kezelte, annak ellenére, hogy az mindenben megfelelt még a legszélsőségesebb szabadkőműves magfogalmazás szerinti liberális elvárásoknak is. *Bismarck Ottó* (1871-1890) kancellárt és a Birodalmat megszervező társait a világsajtó – ideértve a történetírást is – „porosz katonai diktátoroknak” tünteti fel, figyelmen kívül hagyva nemcsak a leghaladóbb német értelmiség spontán közreműködését, hanem a német birodalmi

politika határozott liberalizmusa miatti kormányzati nehézségeit is. 1872-ben liberalizmusa miatt indít kultúrharcot a jezsuiták kitiltásáért neheztelő ultramontán katolikus klérus, a szabadelvű birodalmi törvényhozás ennek ellenére tovább folytatódik a vasutak államosításával, a hadsereg népfelkelés-szerűvé szervezésével, a polgári házasság bevezetésével, amíg az 1878-as választásokon nemcsak szocialista képviselők kerülnek a parlamentbe, de a liberalizmus túlzó érvényesülése miatt megingott maga a belpolitikai stabilitás is. Ha a német társadalom nem áll fegyelmezetten a közvélemény által – akár a parlamenttel szemben is – elfogadott közérdek szolgálata mellett, a Birodalom imponáló hatalma Bismarck minden külpolitikai sikere ellenére is megbénult volna. Így azonban Németország szellemi és gazdasági hatalmát oly magasra emelte a német *társadalom*, hogy a messze mögötte maradt francia versenytársának irigysége németellenes gyűlöletbe ment át. Persze nem a németek szellemi fölényét, nemzeti tulajdonságukká lett fegyelmezettségét, hanem a „porosz csizmát”, a birodalom katonai túlerejét emlegették. Ez a katonai fölény valóban tény volt – ezt bizonyította be az 1877-78-as törökök feletti orosz győzelem hasznának a balkáni népek szabadsága és függetlensége biztosítására való kisajátítása az 1878-as Berlini Kongresszuson – de az nem a német nacionalizmus rovására írandó, hanem egyszerűen világtörténelmi szocionómiai logikának nevezhető.

A cél hiányának tragikuma

A társadalom minden erkölcsi, szellemi, gazdasági képességének a nemzetközösség keretében szabad érvényesülést biztosító liberalizmus a jogállam megszervezésével megvalósította a maga célját, a továbbiakban csak önmaga létének a fenntartását szolgálhatta. Azonban a liberalizmus által biztosított szellemi és gazdasági szabadverseny olyan óriási anyagi eszköztárat adott a nemzeti fejlődés élére került államoknak – első sorban Németországnak – amelynek a felhasználásához hiányzott az emberi élet lelki dimenziója által megfogalmazott erkölcsi cél. A liberalizmus győzelme folytán az egész világon távlati erkölcsi *célhiány* fordította az emberi élet építésére és boldogulására létrehozott anyagi lehetőségeket az emberiség élete, békéje és boldogulása ellen, a nemzetközösségeket egymás megsemmisítésére. A válság tehát nem a német vagy más nemzetállamban, a liberális jogállamban gyökerezik, hanem abban az emberi tehetetlenségből folyó történelmi tényben, hogy az anyagi eszközökkel rendelkező társadalmi hatalom nem az azokat létrehozó és a mindenki boldogulására felhasználni képes társadalom kezébe került, hanem a lelki és szellemi fejlődés élcsapatából kimaradt, lelkileg, erkölcsileg parancsnokká, diktátorra torzult, magukat Übermentsch-nek érző személyek kezébe.

Oroszország reformista despotizmusa

Oroszország volt és maradt a Nyugat-Európán kívüli, az egész Földön a történelem kezdete óta létező és működő kényszerhatalmi szervezeti formának, a *despotizmusnak* (kényuraságnak) keresztyén képviselője. Művelődéstörténeti szerepét nem lehet túlbecsülni, hiszen egyedüli fenntartója és terjesztője a keresztyénség ókori formájának, az ortodoxiának, mióta Nagy Konstantin császár azt despotikus közhatalmi szervezetének hivatalos vallásává tette. Az ortodoxiának jellemzője a fejlődésre, a javulásra való képtelenség – ami tökéletes, azt nem lehet jobbítani – a végletesen szélsőséges konzervativizmus. Az ebben a szellemben nevelt társadalomban minden reform, minden újítás csak isteni törvénnyel, azaz magának az abszolút autokratikus hatalmat gyakorló despotának a kezdeményezésére történhet meg. Ez jellemzi az Orosz Birodalom politikai fejlődését is, ezért nevezhetjük rendszerét *reformista despotizmusnak*. A keresztyénséget befogadó kijevi rurikidák így vezették be annakidején az erkölcs feletti, tehát isteni hatalmú bizánci autokráciát, ezt ötvözte Rettenetes Iván a mongol dzsingiszida abszolút hierarchikus szervezettel, és Nagy Péter az akkoriban legmodernebb nyugati politikai rendszernek, a pszeudofeudális *rendiségnek* a

parancsuralmi meghonosításával. Bármilyen paradoxnak is tűnik, ugyanilyen despotikus módszerrel vezették be a 19. századi cárok a liberális reformokat is.

Egyetlen cél: az imperializmus

Nyugat-európai elme képtelen felfogni azt, hogy az orosz despoták minden intézkedése csak a maguk kényszerhatalmának extenzív és intenzív gyarapítására irányul. Azért terjesztették a középkorban a keresztyénséget, azért támogatták a pravoszláv egyházat, mert az aláztatlan engedelmes hívők felett könnyebb volt az uralom. Az oszmán uralom alatti keresztyének pártfogása és a pánszlávizmus felkarolása az orosz világhatalom kiépítéséhez hozott nagyon olcsó társadalmi szövetséget. A szabadelvűség pedig a cári önkényuralom céljára könnyen felhasználható anyagi eszközök termelésére tette képessé az orosz társadalmat, amikor a szabad szellemi és gazdasági verseny *belső kényszere* feleslegessé tette a nagyon nehéz, drága és kevésbé hatékony közhatalmi külső kényszer alkalmazását. I. Miklós (1825-1855) és II. Sándor (1855-1881) minden haladónak tűnő intézkedése elválaszthatatlanul a cári hadsereg fegyveréhez kapcsolódik. A görög és a balkáni függetlenségi mozgalmak támogatásával párhuzamosan fojtják vérbe a cári seregek a lengyel és a magyar szabadságharcot, vetik katonai megszállás alá Valahiát és Moldáviát, hogy ezekben is és Lengyelországban is cári ukázzal modern alkotmány-chartát, *Regulament Organique*-t léptessenek hatályba, amelyet felhasználásuk után ugyanúgy vissza is vontak. Egyáltalán nem hanyagolták el a 19. század másik nagy vezéreszméjét, a nacionalizmust sem, hanem nagyon erélyesen támogatták az öntudatos orosz nemzeti értelmiség kialakítását még a nyugat-európai forradalmi radikális irodalom pártfogásával is, és az orosz pravoszláv identitást erősítő minden művelődési, irodalmi és művészeti irányzat támogatásával. Ahol lehet pravoszláv, ahol lehet orosz nemzeti – néhol még az iszlám pártfogásával is – de a Kaukázusban, Közép-Ázsiában és a Távol-Keleten is kiterjesztik a cár uralmát. Az európai részen felszabadítják a jobbágyokat, miközben százezer számra deportálják és telepítik le Szibériában az emberi jogaitól bírói úton, tehát liberális eszközzel megfosztott alattvalókat. A Párizsi (1856) és a Berlini (1878) Kongresszus útját állta Oroszország európai terjeszkedésének, ugyanakkor a jövőben hasznosítható nyugati szövetségek lehetőségeit is meghozta az agresszivitás jövőbeli folytatásához.

A liberalizmus terjedése Európán kívül

Említést kell tennünk, bár nem tartozik szorosan a témához, a végrehajtó hatalomnak Európán kívüli liberális átszervezésére is. Az amerikai államoknak már a megalakulása is szabadelvű forradalmi harcok eredménye volt. A szabadkőműves vezetés Észak-Amerikában megfért a protestáns szellemű keresztyénséggel és megőrizte a legfontosabb nyugat-európai örökséget, a magánjogot. Latin-Amerikában viszont a szabadkőművesség antiklerikalizmusa alapjaiig lerombolta az egész történelmi örökséget. A *reformista despotizmus* sikeres alkalmazásának példáját adja a nem keresztyén *Japánnak* a modernizálása: minden keresztyén vallási alap nélkül, egyedül az észszerűségnek, a racionális belátásnak az érvényesítése útján szervezteti meg az Ég Fia, a Mikádó, a japán liberális jogállamot.

c) Az igazságszolgáltatás

A független bíráskodás

A kényszer és a szabadság egyensúlyának, a *jognak* az uralma valósul meg a *jogállamban*, az igazságszolgáltatásnak állami feladattá avatásában. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a *független bíráskodás* fogalmi kelléke a liberális jogállamnak, és működése azonos a jogállam működésével.

Valamikor a társadalomtörténet kezdetén az emberi együttélés feltétele volt az állatvilágra jellemző ellenállhatatlan fizikai erő alkalmazása helyett az élet és az életérdekek biztosításának egyetlen békés módja, a *szabály* szerinti önkéntes viselkedés. A szabály, a magatartási modell *lelki* alapja az Abszolút Hatalomnak, Istennek az általános parancsa, a Törvény (Tóra, kánon stb.), amelynek magyarázat, tanítás, oktatás, azaz nevelés útján az emberekbe való építésének *szellemi* tevékenysége, a vallás. A vallások fejlettségi fokának, tehát társadalomtörténeti hatásának az alapja a Kijelentés értelmezőinek, magyarázóinak, a beavatottaknak, a hittudósoknak, a klérusnak hivatástudata, szellemi felkészültsége és szervezettsége. Az isteni eredetű viselkedési mintának társadalmi szabállyá, *szokássá* általánosítása, majd ezek egy részének hatalmi garanciával való ellátása, *joggá* minősítése tehát eredetileg vallási, egyházi feladat. Nemcsak a szabályok tudományos rendszerezése, oktatása, a társadalomnak – főként a kényszerhatalom birtokosainak – a szabályok helyességéről való meggyőzése, a tulajdonképpeni *törvényhozás* vallásszervezeti funkció, hanem a szabályok betartása tényleges társadalmi érvényesülésének az ellenőrzése, a bíraskodás, az igazságszolgáltatás is. A bírói tevékenység elsőrendű feladata tehát a szabályok értelmezése és érvényesítése feletti *vitának* tárgyilagos, független harmadik személy általi megoldása. Ennek a funkciónak, az *ítélkezésnek* a jó gyakorlati megoldását segítik elő a bíróságok által ősidők óta ellátott egyéb rokon feladatok, a *hiteles* nyilvántartások, okmányszerkesztések, társadalmi és tudományos ténymegállapítások és véleményezések.

A jogállami egységes, kötelező bíraskodás

A világtörténelmen végighúzódik az életérdekei, sérelmei és a közbiztonság hiánya miatt *igazságot* kereső ember panasza, és tette az Ember örök vágyává, a Szabadság feltételévé az Igazság uralmát. Az igazságszolgáltatás történetében előbb a vitázó felek közös megegyezéssel fordultak döntésért egy tekintélyes harmadikhoz, majd elegendő volt a magát jogaiban sértettnek érző félnek, a panaszosnak, a felperesnek olyan nagyhatalmi személyhez való fordulása, aki nemcsak ítélni tud a vitában a jogsértő, panaszlott, alperes hozzájárulása nélkül, de képes ítéletének kényszerhatalommal való érvényesítésére is. Ez az igény csak jogegyenlőséget és jogegységet *biztosító jogközösség* – minél tágabb jogközösség – keretein belül teljesülhet. Amíg a társadalomtörténetben előbb a természetes gentilikus ősiségi, majd a hivatásrendi szervezetek, rendek, céhek, municípiumok különböző privilégiumai határozták meg a kényszerhatalom jogi szervezetének a működését, amikor minden személyre és minden csoportra a legkülönbözőbb kritériumok szerint különböző, átláthatatlan szervezetű bíróságok minden testület saját törvénykönyve szerint jártak el – hiányzott az alapvető feltétel, a jogegyenlőség és a jogegység. A nemzetközösség megalkotásával a liberalizmus a nemzetállam határáig terjeszti ki a jogközösségeket, és a racionalizmus segítségével tudományosan egységessé rendszerezi a jogszabályokat, átláthatóvá egyszerűsíti a bírói szervezeteket és azok működését. A szabadelvűség fogalmazta meg az Igazság, a Jog uralmának igényét, amelyet a liberális jogállam valósít meg, amikor *közzolgáltatássá* teszi a minden kényszerhatalmi befolyástól *függetlenül* ítélező bíraskodást: az állam bírói szervei *kötelesek* eljárni, ítéletet hozni, és azt végrehajtatni minden hozzá forduló panaszos ügyében. Hogy ez mennyire megfelelt az európai nemzetállamok polgári elvárásainak, az is bizonyítja, hogy a liberalizmusnak – a magánjogi jogegység teljes megvalósulása mellett – a független bíróságok intézménye terjedt el és honosult meg legnagyobb mértékben a keresztyén művelődési értékrendet elfogadó társadalomban.

A bíraskodás függetlenségének lehetetlensége

A szocionómiában járatlan zsurnaliszták a francia pozitivista szabadgondolkodók ideológiájához csatlakozva a közhatalmi funkcióknak egymástól való elválasztásában – esetünkben: az

igazságszolgáltatásnak a végrehajtó hatalomtól való elválasztásában – látják a *bírói függetlenség* biztosítékát. A mellett, hogy ez a világtörténelemben soha sehol nem érvényesült, még jövőbeli gyakorlatba ültetését is károsnak kell mondanunk, hiszen a „bíró” a közelmúltig még a helyi végrehajtó hatalom, a közigazgatás feje volt. Éppen ebben a minőségében volt képes a közbiztonságot fenyegető szabálysértők megfékezésére, a ma *rendőrbíráskodás* gyakorlásával és a büntettek nyomozását elősegítő – ma az ügyészség hatáskörébe tartozó – rendészeti intézkedések megtételére. (Arról ne is beszéljünk, hogy lehetetlen a munkavezetőnek, a munkaadónak a kizárása a munkajogi szabályok alkalmazásából.) Az ideológusok, a publicisták zavarát a büntető bíráskodásnak az elsősorban magánjogi viták megoldására hivatott rendes bíráskodáshoz való csatolása okozza: a bűncselekmények, büntettek elkövetői elleni szükséges társadalmi fellépés célszerűsége, emberségessége, méltányossága megköveteli a bírói háromoldalú – panaszos helyett a közérdeket képviselő ügyész, a panaszlott, a bíró – intézményes eljárást. Ez azonban sok esetben az avatatlan közönség szemében háttérbe szorítja a független bíráskodás, az igazságszolgáltatás *eredeti* feladatát, a magánjogi viszályokban való eljárást. Nagyon határozottan kijelentjük, hogy az emberiség örök vágyát megvalósító szabadelvűség a 19. századig azért nem volt képes a tényleges *jogegyenlőségen* alapuló, az egész emberiséget nagy anyagi bőséghez juttató *gazdasági szabadverseny* működésének biztosítására, mert hiányzott hozzá a szerződés szabadságát biztosító legfőbb eszköz, a független magánjogi bíráskodás. Ennek a gyakran nagyon is túlzott méretű intézményeit valósította meg a jogállam – ezért hívják jogállamnak ezt a kényszerhatalmi szervezetet – olyan sikeresen, hogy a szükség esetén bizonyosan intézkedő bíróságoknak a pusztá létezése, a bármikor indítható kereset lehetősége is szerződéses kötelezettségei teljesítésére indította az állampolgárokat. Igaz, hogy a társadalom közerkölcsi, fegyelmezettségi neveltségének a függvényében.

A bírók függetlensége a neveltségtől függ

Mint minden társadalmi szabály, a jogszabály is nem pillanatnyi emberi magatartás, hanem hosszabb folyamat, következetes viselkedés eredménye, úgy a *bírói függetlenség* sem annak törvényhozási kihirdetésével valósul meg – éppen ezen az úton semmiképpen sem valósítható meg – hanem előbb a bírának tárgyilagosságára káros befolyásoktól – kényszerhatalmi, pártpolitikai, anyagi függési – mentes *nevelése* és azután a független működés személyes feltételeinek – például: még előléptetéssel sem szabad saját kérelme nélkül áthelyezni! – a biztosításával lehet. Nyugat-Európában az igazságszolgáltatás hagyományos rendi szerveit aránylag könnyen át lehetett alakítani a liberális követelmények szerint a régi személyzet felhasználásával, de még a leggyorsabban modernizálódó Németországban és a legjobb társadalmi neveltségű rendi bírákkal rendelkező Magyarországon is egy emberöltő kellett a nemzetpolgári igényeket kielégíteni képes bírói testületek kialakításához. Franciaország és a forradalmi türelmetlenségben utána igazodó államok nem szántak kellő figyelmet és időt erre az átnevelésre és ezért – a kitűnő szervezeti felépítés dacára – a társadalom nem bízott eléggé a bírák függetlenségében. Mint ahogyan magának a jogállamnak a működése is a társadalom *neveltségének* a függvénye annak, hogy az alávettettek, az állampolgárok maguk is a jog szabályainak megfelelően kívánnak tevékenykedni, az igazságszolgáltatás működésének is a társadalom közerkölcsi neveltsége a feltétele. Hiábavaló a független bíráskodás, ha az állampolgár nem bíz, vagy nem bízhat jogszerűségében, tárgyilagosságában – vulgo: igazságosságában – és inkább egyéb úton, önbíráskodással, egyéni erőszakkal, fondorlattal, vagy más jogellenes módon keres sérelmére orvoslást, és még hiábavalóbb az olyan bíróságok közhatalomtól való függetlensége, amelyet a magánhatalom anyagi, gazdasági eszközökkel, megvesztegetéssel befolyásolni képes. Évszázad múltán nyugodtan kijelenthetjük, hogy a liberális nemzeti jogállam a maga egész területén – a keresztyénség által nevelt egész nyugat-európai szellemű emberi társadalomban – megvalósította

a Homo Sapiensnek ezt az igazságszolgáltatás iránti igényét az illető társadalom közerkölcsi neveltségének a szintjéig. A később bekövetkező általános közerkölcsi válságban a jogérvényesítésnek ez az útja előbb elbizonytalanodott, majd meg is szűnt a liberális nemzeti jogállamnak későbbi pártállammá hanyatlásával.

3. A boldog békeidők – felülnézetben

Összefoglalás

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus megtestesültek a jogállamban. A lelkiismeret és a gondolat szabadsága felszabadította társadalomtörténeti kényszerhelyzetéből az emberi szellemet, az észet, az értelmet, a rációt, a tudást az ember legértékesebb tulajdonságának nyilvánította és az ember minden tevékenységének irányítójává tette. A jogállam rendjében az észszerűség szabad érvényesülési lehetőséget kapott a társadalom közös céljainak megvalósítására, és így *testet* ölthettek az emberiségnek a *lélek* által támasztott, a *szellem* által megfogalmazott, megtervezett és kivitelezett anyagfeletti vágyai. Sorra valósultak meg a Szabadságnak és Egyenlőségnek, az alapvető emberi szabadságjogoknak az intézményei, előbb a szellemi műveltség, a kultúra társadalmi szervezete, azután ezeknek tényleges anyagi, testi felépülése, az anyagi műveltség, a civilizáció.

A szabadság eufóriája

A szellemi műveltségnek, az erkölcsi értékek alkotásának, a viselkedésnek, a tudománynak és a művészetnek a történelemben addig nem tapasztalt fellendülése, minden megtalált cél és érdek megvalósításának általános lehetősége valósággal eufórikus mámorba vitte Nyugat-Európa társadalmát. Lehet végre kutatni, tanítani és tanulni, fejleszteni az értelmet, lehet emelkedni szellemileg és társadalmilag, egyénenként és csoportosan, szabadon és egyenlően, származástól és társadalmi kötelekektől függetlenül. Lehet tanítani és lehet tanulni, mi a helyes, a jó, az igaz, a szép, hogy viselkedésünkben, tevékenységünkben mindazt megvalósíthassuk. Nem lesz többé szellemi vagy anyagi nyomor és szegénység, nem lesz bűn és bűnözés, hiszen minden ember *tudja*, értelme mire és merre indítja. A racionalizmusnak ez a receptje már a 17. század óta érvényesült Európa szellemi életében, ez indította az Újkor nagy mozgalmait, a felvilágosodást, az illuminizmust, és az értelem hordozója, a szellemi nemesség társadalmi hatalmának megvalósítására irányuló szellemi, erkölcsi, társadalmi, nevelési mozgalmakat, amelyek mind *testet* öltöttek a 19. századi liberális jogállamában.

Minden a szabad nemzetközösség alkotása

A 19. század jogállamában a nemzetközösségnek, a *démosznak* az abszolút hatalma valósult meg, a demokrácia. A közhatalom tulajdonosa a nemzet, a jogállam minden szervével együtt csak birtokosa annak. Még a jogállam feje, az alkotmányos uralkodó, király, császár vagy elnök is a nemzetközösség tagja, nem áll azon kívül vagy afelett. A nemzetközösséget pedig az állampolgárok – helyesebben: nemzetpolgárok – összessége alkotja. Az államnak csak annyi a feladata, hogy az állampolgári negatív viszonylat, az ún. szabadságzóna két kategóriájának, az autonóm testületeknek és a magánéleti szabad tevékenységnek a szubszidiarizmus elvei szerinti szabad működését biztosítsa. Helytelen hát a demokratikus jogállami szervezetű európai országok tevékenységét a kényszerhatalom szervezetének, az államnak tulajdonítani, mert az éppen az állami kényszerhatalom alól kivett nemzetközösség tagjainak egyéni és csoportos szabad tevékenysége. A szabad lelkiismerettel a maguk szakterületén dolgozó nemzetpolgárok együttes alkotásának eredménye az a

soha nem remélt nagy szellemi, műszaki és gazdasági fellendülés, a létrehozott nyomasztóan nagy anyagi eszköztár és nem az ő munkájukat lehetővé tévő államé.

A polgárok vándorlása és annak eredményei

A szabad nemzetpolgárok tevékenysége addig maradt országa határain belül, amíg azt a kor követelményei szerinti színvonalra nem építették, vagy otthoni vagy külföldi munkáikkal. Nagy-Britannia, Hollandia, Belgium népe munkájával már régóta hasznosította hazája számára a tengeren túli világ anyagi lehetőségeit, Skandinávia az Orosz Birodalom, a francia vállalkozók pedig Afrika lehetőségeit. Az egész kontinens minden népe hullámozott és áradt oda, ahol munkaerejét jobban gyümölcsoztethette, Európában, Amerikában és a világon mindenfelé. Nemcsak a kereskedelem, az áruforgalom és az ipari vállalkozás lépett túl a nemzetállamok határain, de sokkal nagyobb mértékben túlterjedt azon a fizikai és szellemi munkát kereső egyének és családok vándorlása. Középeurópában a történelem annyi rombolást okozott, hogy korszerű felépítése boldogítóan nagy feladatot biztosított népeinek. Magyarország, azt követően Lengyelország, majd a Balkán frissen önállóvá lett nemzetállamai éltek a hazaépítés lehetőségeivel. Németország viszont polgári társadalmi felépítettségének a csúcán állott, nem volt mire használja az anyagi gazdagodás adta eszközöket, növelte hát a francia revans által fenyegetett állami biztonságát, anyagi többletét katonai védereje növelésére fordította, és ezzel akaratlanul is részese lett a nemzetek közötti fegyverkezési versenynek. Az pedig, hogy ennek a versenynek a során a hadsereg mindenféle eszközének, gépének a tökéletesítésével és gyarapításával a fegyverkezési verseny élére került, egészében a soha semmiféle kényszerhatalomra nem vágyó, alapjában csak polgári (burgius) autonómiáját óhajtó békés német polgár munkájának kontradiktórius eredménye.

Közös szokások, közös jogrendszer

A nemzeti jogállamok működését lehetővé tevő nemzetközi közösségnek alapja, az *európai jogegység* – az európai országok jogrendszere, magánjoga és eljárási joga annyira hasonlít egymáshoz, hogy még az egyik végtet jelentő brit jogrendszer a másik szélsőséget jelentő görög jogrendszerrel csak külső formái miatt nem cserélhető fel – csak az egész kontinens társadalmában általánosan érvényesülő szokásokon épülhetett fel. Előbb kellett a mindennapi élet szokásait, az illetet, az udvariasságot, az öltözködés és társasélet szokásait, a gazdálkodási, üzleti, szakmai szokásrendet az ősi nemzeti hagyományok elhagyásával vagy korszerűsítésével közös európaivá hangolni, hogy azután ezeknek megfelelő részét közhatalmi garanciával ellátva közös európai magánjoggá lehessen tenni.

Mindent a saját szabályai szerint irányítani

A megvalósulás a célnak az elenyészését eredményezi minden esetben. Ez történt a racionalizmus anyagfeletti, szellemi céljaival is. Megmaradtak viszont az anyagi, a gazdasági célok, és természetes, hogy az embernek minden szellemi képessége ezek megvalósítására irányult. Az anyagi műveltség, a civilizáció tekintetében az emberiség céljai a 19. században nemhogy megvalósultak és elenyésztek volna, hanem minden egyes anyagi cél – csak a végtelen távlat egy véges szakaszára vonatkozván – megvalósulása újabb anyagi szükségek kielégítésének véges célját állítja az ember elé, végtelenné szaporítva a célok számát, mennyiségét és irányát, egészen az emberi értelem határáig. Nem csoda hát, hanem nagyon is természetes a jogállam lehetőségei által megteremtett óriási anyagi, műszaki, gazdasági fellendülés és bőség. Az iskolákban, a tudományos és nevelési intézményekben jól bevált régi és új módszerekkel folyt az általános emberművelés, tanítás, képzés minden észszerű tevékenységi területre, szakmára. Az anyagra, az élő és élettelen anyag hasznosítására pedig az emberi szellem gépet talált fel saját fizikai erejének megkímélésére és

hatásfokának megsokszorozására. A gép az ember céljainak szolgálatába állított eszköz, felmérhetetlen anyagi értékű hasznos szolgálatot végez gazdájának, az embernek, ha az ember megfelelő célra tudja irányítani. Az első cél önmagának és a maga rendjének a fenntartása, megőrzése és továbbadása – ez minden eszköz esetében így van, a jogállamében is – de a további, a távlati cél hiánya végül önmaga és gazdája ellen, rombolásra fordítja az eszközt. Nem képes azonban az ember a szellemi fejlődés legmagasabb fokán sem annak a megállapítására, hogy meddig természetes, szükséges az eszközöknek az az elhasználódása, rombolódása, amely az új, a külön előállítását teszi lehetővé, és mikor válik a használni már nem tudó eszköz az életnek, a létezésnek az elpusztítójává vagy lerombolójává. Ugyanis az emberi szellem minden tudásával is csak anyagi célokat tud megfogalmazni, nem képes távlati, anyagfeletti *célt* állítani az ember elé. Anyagfeletti célt csak az anyagfeletti, a lelki élet távlata adhat, és ebben a lelki távlatban nem működött, de nem is akart működni a racionalizmus és az annak társadalmi megvalósítására indult mozgalom, a liberalizmus. Az örökkévalóság felé mutató célt a vallás adja az embernek, és ez a 19. századi Európában a keresztyén egyházak negatív vagy közönyös hozzáállása miatt elmaradt. Az emberiség örök vágyát kifejező szabadelvűség nem adott semmiféle új távlati célt az emberi élet számára, csak *lehetőséget* biztosított az emberi élet különböző területein az örök célok megvalósítására. A *lelki élet*, az anyagtól független lelki élet, az Istennel való emberi kapcsolat területén Jézus Krisztus tanítása hozta meg a szabadságot, lebontva az Isten és ember közötti közvetlen kapcsolat szellemi és anyagi gátjait, a beavatás és a származás szerinti kiválasztás feltételeit. Másfél évezredes tanítás után lehetett a hívek szabad lelkiismeretére bízni a krisztusi törvényeknek társadalmi gyakorlatba ültetését. A *szellemi élet*, az emberélet anyaghoz kötött dimenziójának területén az evangéliumi keresztyénség (protestantizmus) tette lehetővé a racionalizmus, az észszerűség programjának a meghirdetését, amely az értelemnek biztosít egyeduralmat. A *testi élet*, az ember anyagi, természeti és társadalmi élete területén a liberalizmus politikai rendszere hozta meg a szabadságot azzal, hogy az anyagnak az ember számára való hasznosításának, a gazdasági tevékenységnek a társadalmi akadályait megszüntette. A szabad tevékenység lehetőségeinek a biztosítása *szekularizációval* történt, azaz minden emberéleti dimenzió területének *saját* törvényei szerinti szabályrend alá helyezésével, az isteni abszolút törvényeknek az ember életgyakorlatára való alkalmazásával. A vallásgyakorlat területén a szakrális célú tevékenységek szabályozása – természetesen – megmaradt a kijelentett Törvények abszolút hatálya alatt. A metaszakrális célokra irányuló emberi tevékenységek, az isteni parancsoknak társadalmi gyakorlatban való érvényesítése – a keresztyénségben a szeretet törvényének alkalmazása – társadalmi feladat lévén, társadalmi szabályok hatálya alá szekularizálódtak, jogszabályokká lettek. Így lettek közszolgáltatási szabályokként világi, polgári törvényekké a házasság és a család életére, az oktatásra, a jövő nemzedék nevelésére, a közegészségügyre, a gyengék, az elesettek, a szegények gyámolítására vonatkozó szabályok – miután az igazságszolgáltatás már a keresztyénség előtt, az ősidőkben szekularizálódott. Ezek után került sor a közéletnek, a közhatalom érvényesítésének szekularizációjára, az isteni abszolút hatalom emberek általi gyakorlásának alkotmányos korlátozására, a legerősebb társadalmi hatalomnak, a potestas supremának az érdekelt alávetettek, a nemzetközösség befolyása alá vonására, a politikai rendszer liberalizálására, az egyéni és csoportos szabadság és a jogegyenlőség megvalósítására. Végül az anyaghasznosítás tevékenységére, a gazdálkodásra vonatkozó isteni parancs szekularizálódott, bontatott fel és rendszereződött közjogi helyett a gazdasági szabadverseny lehetőségét biztosító magánjogi szabályokká. A szekularizáció mindenik életdimenzió területén annak saját törvényszerűségei érvényesülési lehetőségét jelentette. Az ember biológiai életét a biológia, a társadalmi együttélés lehetőségeit a szocionómia, a szellemi élet, a tudomány területén a szellemtudomány, a pszichonómia és logika törvényszerűségei érvényesülhettek, végül a gazdasági

tevékenységekben az újkorban rendszerezett új tudomány, a közgazdaságtan szabályai jutottak uralomra.

A kapitalizmus kérlelhetetlensége

A közgazdaságtan az anyag hasznosítására, a gazdálkodásra vonatkozó ismereteket foglalja rendszerbe. A racionalizmusnak merev és kizárólagos módszere szerint minden tekintetben csak az értelem, a ráció, a tiszta ész szempontjait alkalmazza, azoknak nemcsak elsőbbséget, de egyeduralkodó biztosit minden egyéb ismeretrendszerrel szemben, kizárja az emberi cselekvés indítékai közül még az érzelmeket is, az indulatok egész pszichonómiai befolyását egyszerűen negligálja. A racionalizmus pozitivista módszerével az anyagnak, *a matériának* a természeti létet meghatározó valósága alapján a közgazdaságtan a *piac* törvényét teszi a gazdasági élet alapvető meghatározójává. Eszerint a természet, a munka és a tőke hasznosításával folyó gazdasági tevékenység, a termelés, az értékesítés és fogyasztás, azaz az áru termelése és forgalmazása, az ehhez a egész tevékenységhez szükséges emberi, szellemi és testi munka, a tőkének, a pénznek, a hitelnek minden pozitív és negatív befolyása a piac, a kereslet és kínálat törvényének van alávetve, amely abszolút természeti törvényként módosíthatatlan, azt a gazdálkodó ember nem másíthatja meg, csak a maga céljai szerint alkalmazza. A gazdálkodás szabadsága tehát a szabadverseny rendszerének, a kapitalizmusnak, a kereslet és kínálat kérlelhetetlen érvényesítését jelenti.

A kereslet és kínálat törvényének általánosítása

A gazdálkodás saját törvényeinek merevsége egyáltalán nem korlátozza a gazdálkodó ember szabadságát, hiszen tőle, az ember szabad döntésétől függ annak alkalmazása. Hogy a kereslet, a fogyasztás igénye döntően határozza meg a termelés, a kínálat minden vonatkozását, az annyira boldogító örömmel töltötte el a társadalmi szabadságra és egyenlőségre jutott embert, hogy a gazdasági életről az emberi élet más dimenzióira is kiterjesztette a piacnak ezt a törvényét. Nemcsak az ember szabad elhatározásától függő minden művelődési és szellemi életre, de a közhatalom gyakorlására, a politikai közéletre is. Az egész művelődési életre, az oktatásban, a tudományos kutatásokban és felfedezésekben, a művészi alkotások területén, mindenütt az érdekelt fogyasztók, a közönség szuverén döntése érvényesült: amit a közönség igényel, szívesen és tetszéssel fogad, amiért *fizet*, azt kell neki adnia nemcsak a kereskedelemnek, hanem a tudományok és művészetek művelőinek is, sőt a társadalmi szabadság biztosítására létrehozott jogállamnak is minden tervével és intézményével együtt.

A cél: az igények kielégítése

A liberális civilizáció minden alkotása a fogyasztó igényének a kielégítésére jött létre. Ezért jöttek létre az utak, vasutak, gyárak, gépek, hajók, kocsik, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi vállalkozások, üzemek és üzletek, ezért szerveződtek mindenféle kisebb-nagyobb gazdasági és üzleti társaságok, ezért szerveződtek a hivatásrendi autonóm közületek, és végeredményében a mindezek működését biztosító jogállam is. És csak úgy mellékesen ez hozta létre a vallási és művelődési, valamint a szórakoztatási intézményeket és szervezeteket – az egyház befolyása alatt vagy azon kívül – az iskolákat, kutatóintézeteket, könyvtárakat, múzeumokat, színházakat, és mindazokat a szellemi alkotásokat, amelyeknek piacán az anyagi és szellemi alkotások árukínálatként a fogyasztó közönség elé kerültek. Ez vonatkozott a szabadidő hasznos és haszontalan eltöltésére, a mulatásra szolgáló mindenféle szervezetre, klubra, kaszinóra, sportegyesületre, lóversenyre, utazási irodára, kiállításra, sorsjátékra, de mindenekelőtt és mindenek felett az ember egész társadalmi életében jelen lévő és ható gondolat és szó termelésére, annak közönség elé kerülő árukínálatára, a sajtóra, és a mindezeket befogadó épületekre és építményekre.

Minden történelmi korszak érzékelhető kifejezése a kor művészete. A liberalizmus koreszméjét művészeti stílusa, *az eklektika* jeleníti meg: az emberi szellem eddigi legnagyobb alkotása, *a jogállam* az eklektika módszerével, a minden megelőző korszak hagyománya minden értékes elemének racionális, szabad válogatásával, azoknak pragmatikus harmonikus rendszerbe állításával épült fel. A tudományos kutatások céljainak és módszereinek a szabad megválogatása jellemzi a korszak tudományosságát, amely soha nem remélt felfedezésekhez és találmányokhoz juttatta az emberiséget. Az építészetben a funkcionalitás hegemoniája korlátozza csak a művészettörténet minden addigi elemének a felhasználását. A festészet és a szobrászat a korszakban uralkodó nacionalizmusnak igényeit igyekszik kielégíteni. A zenében a mindent összesítő szimfonikus poémák, és az egész zeneművészetnek a színművészettel, mozgásművészettel és festőművészettel való eklektikus összeházasítása, az opera a korszak fő műfaja. A szépirodalom a lírai, epikai és drámai költészet gyönyörű alkotásai után az eklektikában prózává lett a szuverén közönség igényének a kielégítésére és a kor társadalmi életének láttatására képtelen történetírás, etnográfia, ökonómia, pszichológia. Így más szociológiai kifejezési módok helyett a regényirodalom rögzíti szintetikus leírásban a kor démoszának valós életét.

A célok elérésével beáll az unalom

Boldog volt a 19. század társadalma, ameddig benne élt hatalmas, szabad céljai megvalósításának lázában. Egyik társadalom előbb, a másik később érte el a célok megvalósulását, de együtt, egymást követve élt annak eufóriájában. Addig volt tehát boldog, amíg küzdeni és dolgozni tudott érte. Nem akkor, mikor megvalósította céljait. Akkor szűnt meg a boldog állapot, beállt az unalom, az elégedetlenség a megvalósult eredmények iránt.

NEGYEDIK RÉSZ

A GYŰLÖLET URALMA FELÉ

A. A HUSZADIK SZÁZAD: BELLUM OMNIUM CONTRA OMNES

I. BOLDOG BÉKEIDŐK – ALULNÉZETBEN

1. A szabadelvűség hézagjai

a) A keresztyénség hozzáállása

A ráció egyeduralomra jut

Több évszázados humanista fejlődés után a 16 századi vallási reformáció által meghirdetett gondolati és szellemi szabadság az értelmet, az észszerűséget, a *rációt* nyilvánította az ember élethordozó tulajdonságai közül az ember akarati cselekvésének hegemon befolyásoló tényezőjévé. Mivel pedig az emberiség viselt dolgai, a Gesta Hominum, a történelem a társadalmat alkotó egyének egymásra viszonyosan ható akarati cselekvésének időrendi összessége, eszerint a történelem mozgató ereje azonos az ember akarati cselekvésének mozgató erejével, tehát – a racionalista felfogás szerint – a történelmi folyamatok legfőbb befolyásoló tényezője az emberi értelem: Abban a feltevésben, hogy az ember azt akarja cselekedni, amit célszerűnek, jónak, helyesnek, igaznak és szépnek *tud*, szemben a posztracionális tudományosság, az antroponómia (és pszihonómia) kutatási eredményeivel, mely szerint az ember azt akarja cselekedni, amit helyesnek, jónak, célravezetőnek *érez*. Az új kritikai tudományosság is elfogadja a klasszikus pszichológiának az akarati cselekvés mozzanataira vonatkozó állítását, hogy az akarati cselekvés folyamatának elindítója a célképzet megvalósítására irányuló vágy, mely az ember indulati életterületén, a természetes életösztönök hatására előálló szükségérzetből fakad. Ha a vágy nem képes az indulati életterben feltétlen reflexként megvalósulni, törekvésként az ember tudatának területére kerül, az erkölcsi meggyőződés érzelmi próbája elé, ahol – a jó, helyes, igaz, szép, értékes, valamint szabad, megengedett kérdésre sikeresen felelven – szándékká lesz. Az erkölcsileg jóváhagyott szándék általános társadalmi elfogadottság esetén erkölcsi szabállyá lesz, azt pedig a társadalmi gyakorlat szokássá teszi. A szokás az állatok esetében a természetes ösztönök szabad érvényesülésével, a Homo Sapiens vonatkozásában a természetes ösztönökre neveléssel ráépült erkölcsi készségek irányítása alatt valósul meg.

Nem a ráció a döntő a cselekvésben

A világ valóságához az ember nem annak ténye szerint viszonyul, hanem aszerint, hogy milyennek hiszi a valóságot. A racionalizmus állításából annyit tudományos igazságként elfogad az antroponómia, hogy az értelemi mérlegelés a legsúlyosabb próbája az akarati cselekvésnek – az ember semmiképpen sem teszi azt, amit lehetetlennek, rossznak, célszerűtlennek *tud* – de azt, hogy az értelem egyedüli tényező volna, már elutasítja a posztracionális tudományosság, hiszen *azt sem teszi*,

amit helyesnek, célszerűnek tud, ha előzőleg nem érezte azt *kívánatosnak*. Ez a mennyiségileg mérhetően nagyon kicsinyke torz általánosítása a tárgyi valóságnak – „ha megtanítod az embert, mi a jó, igaz és szép, azt fogja cselekedni” – mérhetetlenül nagy minőségi, etikai elváltozást okozott az alanyi valóság területén, hiszen az ember boldogsága kizárólag érzelmi viszonyulás, amelyre az értelem útján eljutni nem lehet. De bármilyen súlyos társadalmi következményei lettek is a racionalizmus eme torzulásának, az mind csak kicsiny szeplőnek számít a felmérhetetlen értékű alkotásokat létrehozó észszerűség világszemléletén.

A 19. században diadalra jutott liberalizmus nem állított új távlati célt az emberiség elé, hanem *csak új lehetőségeket*, eszközöket biztosított az emberi szellem számára, hogy az ember örök életcéljai mellett újabb távlati és időszerű céljait megvalósíthassa.

A korlátlan szabadverseny

A szabadelvű nemzeti jogállam megalkotásával a Homo Sapiens Providens olyan eszköz birtokába jutott, amely képessé tette a történelem kezdete óta vágyott céljai megvalósítására, úgy, ahogyan ezt értelme fényénél látja. A társadalmi vonzás legszélesebb erőterének, a nemzetközösségnek birtokába került kényszerhatalom optimális mértékű megszervezése biztosította a legnagyobb szabadságot a legkisebb kényszer alkalmazásával. Ugyanakkor a hatalom alávettjei, a démosz, a nemzetpolgárok közössége számára a Földet és annak minden népét magába foglaló nemzetközi jogközösség egészére működési lehetőséget biztosított a nemzetállamok határai felett. A minden nép és minden egyén között megindult szabad verseny soha nem remélt gazdagodást eredményezett anyagi és szellemi téren egyaránt. Az emberiség azonban *nem lett boldog, csak boldogabb*, hiszen az örök cél, a boldogság fogalmát nem állapította meg, nem is kereste, tehát nem is találhatta meg az anyaghoz kötött életdimenzió, a szellem, az értelem fényénél, mert az csak a léleknek az anyagvilágtól független, mérhetetlen, örökéletű távlatában található, a hitnek, az értelem és érzelem tudati egységének a fényénél. A hit – a nemzetközi jogközösséget létrehozó keresztyénség, az európaiak krisztusi hite – és annak erkölcsi értékrendje, viselkedéstana azonban nem érvényesült a 19. század uralkodó eszméiben, a liberalizmusban és nacionalizmusban, nem terjeszthette hát ki az egész nemzetközösségre, a szabad verseny általános elveivel együtt. A szabad verseny tehát versenyszabályok és *versenybíró nélkül* maradt, kiszolgáltatva minden gyengébbet, minden kisebbséget, minden elmaradót – azaz minden fejlődőt – a verseny győzteseinek. A reformációval szabadabbá lett lelkiismeretet a racionalizmus a Szentlélek irányítása alól a maga kontrolja alá vonta. Ennek következtében a jogállam és az emberi értelem által létrehozott minden szellemi, társadalmi és anyagi eszköz egyre inkább csak a verseny kiélezésére szolgált, hogy az erősebb tovább erősödjék, a gyenge tovább gyengüljön, hogy így az élet védelmét és biztonságát veszélyeztető ellenséges tényezők és erők a közlekedési eszközök és más találmányok segítségével olyan közel kerüljenek az élő egyénhez és közösséghez, hogy azoknak lehetősége se maradjon a védekezésre.

A protestánsok felelőssége

Az egész Földre kiterjesztett szabadság hatalmi, szellemi, társadalmi és gazdasági rendszerében a mindennek célt adni képes keresztyénség szabályrendje szerinti magatartásra az erre hivatott szervezeteknek, vallásfelekezeteknek, egyházaknak kellett volna az emberiséget nevelniük, Krisztus törvényeinek az emberi lelkekbe való ültetésével. A liberalizmus győzelme után ezt mindnyájan *elhanyagolták*. A négy európai vallásfelekezet közül a legnagyobb mulasztás az evangéliumi keresztyéneket (protestánsokat) terheli. Hitrendszerük lelkiismereti szabadsága Isten törvényeinek anyagvilági, társadalmi gyakorlatba ültetése érdekében a szellem szabadságát juttatta először diadalra, hogy annak segítségével társadalmi szabadságra vezesse és nevelje a maga híveit, hiszen az

egész liberalizmus ennek a felekezetnek a tanításából fejlődött, és amellet, hogy a középkori Európa burgius – polgári autonómiájának igényét terjesztette ki a kényszerhatalom minden alávetettjére, az egész démoszra, a nemzetközösség határáig, elindítója lett az új nemesség, az értelmiség társadalmi hegemon szerepét követelő racionalizmus mozgalmának. Ugyanakkor nemcsak elnézte a materialista elveknek a szellemi tevékenység, a tudomány területéről a társadalom működésére való áttérjesztését, de a protestáns felekezetek *a haszonnak, mint általános értékmérőnek*, a leglelkesebb propagátorai is lettek.

A protestáns egyházak elkényelmesedése

A szabadság kivívására képessé tette híveit, de annak erkölcsi felhasználására már nem nevelte alkalmassá őket. Így ütött vissza a klérus szervezésének a reformáció általi tilalma, mert az evangéliumi keresztyének hittudósai, tanítói és pásztorai befejezettnek képzelték működésüket, amikor a korabeli igények szerint „érettségi bizonyítványt” – az új uralkodó társadalmi rend, az értelmiség nemeslevelét – adtak növendékeiknek. Nemcsak az isteni kijelentés korszerű társadalmi érvényesítésének lehetőségeit nem kutatták és keresték tovább, hanem az addigi eredményeik által létrehozott metaszakrális egyházi funkciókat – a közoktatás, közegészségügy és szociális gondviselés feladatait – növendékeik kényszerhatalmi szervezetére, a jogállamra bízta. Elhanyagolták a Krisztus parancsát az igének alkalmas és alkalmatlan időben való hirdetésére, elfelejtették a Krisztus hívei haláláig tartó lelki építésének, sőt az új nemzedékek ilyen irányú oktatásának és nevelésének is az alapvető fontosságát, inkább maguk is a hittudományok belső, meddő problémáit boncolgatták, és „kulturprotestánsokként” nagyobb hangsúlyt fektettek világi tudományos és művészeti tevékenységükre. De leginkább ültek babérjaikon és élvezték elődeik tanításának gazdasági, társadalmi és politikai gyümölcseit. Nemcsak elnézték, de még maguk is elősegítették az evangéliumi keresztyénség társadalmi alapjának, az eklézsiának, a Krisztusi testvériség közösségének az elsorvadását, a metaszakrális funkciók szekularizálásával. Akik pedig mégis akartak teljesíteni valamit a Krisztus küldetéséből, mint léleképítő tanítók, nyájukat féltő pásztorok – lelkészek és más foglalkozású hívek egyaránt – azok meddő kegyességgel a Krisztus minden ember üdvözítésére, a mindenkire kiterjedő szeretetre, a gyengék védelmére irányuló parancsának teljesítésére alkalmatlan un. „szabadegyházakat” szerveztek eklézsiánus hitvalló gyülekezetek helyett. Ezek a társadalom jobbításának felelősségét mereven elutasították, és csak önkéntes híveik lelki igényeinek kielégítésére szorítkoztak, arra is csak gyümölcstelen „megtérési és bizonyágtévő” ceremóniákkal.

Lemondanak a szellemi vezetés igényeiről

Az evangéliumi keresztyénség tanítói a racionalizmus és az illuminizmus igényei szerint szabad kutatási lehetőséget biztosítottak a tudomány számára az egész anyagi világban, az élettelen és élő természetben, és az embernek egész külső társadalmi és belső elmetudományi (pszichológiai) vonatkozásában. Nyilvánvaló, hogy a kutatások tárgya, a matéria, az anyag-energia természeti törvényei meghatározzák a tudományos kutatás egész tevékenységét és módszerét, lehetővé teszik az eredmények hasznosítását, de az egész tevékenység célját az anyag nélküli világnak, a léleknek a dimenziója kell, hogy meghatározza. Azonban – mint láttuk – a racionalizmus mellőzte az örökélet anyagtalan világával való foglalatosságot, és ezért az egész újkori tudományosság vezéreszméje az anyagelvűség, a *materializmus* lett. Ez, mint tudományos szempont és módszer kitűnően bevált, azonban semmiképpen *sem alkalmas* a mindennek célt adó lelki élet területén való ismeretszerzésre, és az abból levezethető eszmei (erkölcsi) értékrend megállapítására. Eddig pedig már nem futotta az evangéliumi keresztyén tanítók képességeinek távlatából: levezették az emberi szellem folyóját a hegyi és dombvidéki szakaszon az észszerűség gátjai között, még malmok és erőművek működtetésére is felhasználták, de az alföldre érkezve elfelejtették a medernek megfelelő gáttakkal

való biztosítását és így az építő szellemi fejlődés élő vize éppen akkor torpant meg az irányítás elmaradása folytán keletkezett mocsárban, amikor annak jótékony eredményei megszülethettek volna. Az idealista filozófiának nevezett keresztyén metagnosztika a 18. században végigment a ráció, a tiszta ész lehetőségeinek kutatása útján, és eljutott az immanencia és transzcendencia disztinkválásáig. A világ mind nagyobb mértékű megismerése folytán az idő felgyorsult, azonban a felgyülemlett tudomány metagnosztikus kiértékelése abbamaradt, és csak az anyagvilág megismerése vonalán rohant tovább az új felfedezések lelkesedésével, egészében *figyelmen kívül hagyta az anyagnélküliségnek még a lehetőségét is*. Sőt a materializmus anyagvilági sikeren alapuló értékrendje áterjedt a Homo Sapiens minden tevékenységi területére, elvette az emberélet távlati célját és ezzel veszélybe sodorta magát az életet. Igen, az evangéliumi keresztyénség szellemi örállóit elvakította a ráció, az értelem fénye, nem vették észre annak sem végzetes egyoldalúságát, még kevésbé a ráció még végzetesebb véges voltát, képtelenek voltak népüket a szabadelvűség veszedelmére figyelmeztetni. Nem észlelték a materializmus egyoldalúságát, hogy az anyagban – még az élő anyagban sem – fedezhető fel anyagfeletti, távlati cél, amelynek megvalósítására a liberalizmus eszközt fel lehetne használni. A tények immanenciájához kötött ráció pedig éppen a célt rejtő jövőendő megismerésére képtelen. Nem mondhatták meg követőiknek, mert maguk sem voltak tudatában annak, hogy *a Szabadság nem cél, csak eszköz*, csak lehetőség a lélek dimenziójából fakadó hit által kitűzött célok megvalósítására. Az örök, abszolút Eszmény irányának megmutatása helyett engedték, hogy az emberek a matéria idealizálásának abszurditásából eredeztethető végtelen sok rövid távú cél irányai között tévetegeten válogathassanak: a szekularizáció imponáló sikereinek láttán nem volt bátorságuk a boldogságot akaró embereknek csak Krisztus szeretettörvényét tolmácsolni a maguk kora és társadalma nyelvén, hogy az a boldog, akit szeretnek, és aki szerethet. Ezzel – most, két évszázad múlva is látjuk – még a materializmus anyagi érdeken alapuló haszonelvé is megegyezhet.

A katolikus egyház felelőssége

A Római Katolikus Egyház szervezete alkalmas lett volna a krisztusi törvények olyan intézményes oktatási és társadalmi alkalmazására, amely kiküszöbölhette volna a liberalizmus és a nacionalizmus materialista, keresztyénellenes mellékhatásait. A tridenti zsinat azonban ahelyett, hogy gátat szabott volna az elburjánzott klerikalizmus kényszerhatalmi törekvéseinek, még rohamcsapatot is szervezett annak hajszolására a jezsuita rendben. Minden tilalmas, kényszereszközökkel is üldözendő, ami az Egyház kényszerhatalmi érdekeit bármiben is sértheti, legyen az evangéliumi keresztyén tanítás, tudományos kutatási módszer, társadalmi tény vagy megvalósítandó törekvés. Előbb máglyával és zsoldosseregekkel vívott, és később állandó, minden eszközt felhasználó propaganda harcot folytat a krisztusi törvényeket társadalmi gyakorlatba ültetni akaró evangéliumi keresztyénekkel szemben az emberiség örök vágyának megvalósítását célzó szabadságmozgalmak – különösen azok evolutív irányzata – ellen, rákényszerítve az abszolút kényszerhatalom despotizmusától mentesülni vágyó híveit a forradalmi, a revolutív megoldás útjára. Hihetetlennek tűnik, de igaz, hogy az egyháznak csak tekintélyvesztést hozó Pápai Állam, „a Római Kalifátus” anakronisztikus kényszerhatalmának fenntartásáért képes volt a Szentszék minden katolikus hívőt az egyéni és nemzeti szabadság megvalósítását célzó minden mozgalom ellen uszítani: útját állni Itália nemzeti egységmozgalmának, idegen hadsereget vonultatni fel országa népe ellen, sőt minden más nemzeti szabadságmozgalom elvi és gyakorlati ellenzésére Magyarországon, Lengyelországban, Latin-Amerikában és mindenhol a világon. Még a szabadságeszmék gyakorlati megvalósulása, *a jogállam is ellenségnek számított*, nem ismerte el soha a születésben megnyilvánuló, isteni kiválasztással uralkodó abszolút monarhákat helyett az isteni kiválasztásnak evangéliumi formában,

népakarati választással – a demokrácia igénye szerint – megnyilvánuló, közhatalmi szolgálattevőknek a hatáskörét. A Római Egyház a jogállam tevékenysége ellen kultúrharcot folytatott annak egész ideje alatt. Nyilvánvaló, hogy ez a felekezet nem inthette híveit a korlátlan liberalizmus és nacionalizmus életet veszélyeztető mellékhatásaira, hiszen elsősorban egyenesen a krisztusi tanításoknak legmegfelelőbb mozgalmi célokat kárhoztatta. Az egyház működésének szilárd alapjául szolgáló hitvallási fegyelem farizeusi fanatikus betűimádatának túlzó formalizmusával felbonthatatlan szentségnek nyilvánította az üres kánonjogi alakisággá szűkített – eredetileg teljes életközösséget jelentő – *keresztyén házasságot*, megakadályozva ezzel, hogy a liberális jogállam törvényhozása jogrendjébe építhesse azt, a társadalmat örök folyamatossággal újjá szülő család alapján. A katolikusok elutasíthatták volna kultúrharci ellenfeleik álláspontját a nélkül, hogy merev álláspontjukkal lemondtak a fajfenntartás kérdéseiben való szólásjogukról, hiszen így az életnek ezt a nagyon fontos területét az ateista közönynek engedték át. Bár a protestánsok elvtelen semlegessége is hozzájárult, a keresztyén család végzetes válsága – ha nem is egészében, de jórészt – a társadalmi kérdésekben elmaradott és tájékozatlan katolikus politikusoknak a számlájára írandó. Nemcsak a keresztyénség, hanem az egész emberiség jövőjét veszélyeztető osztályharc ellen felemelte szavát a Római Egyház a *Rerum Novarum* enciklikával, de nem érthette el célját, mert – amellet, hogy hat-hét évtizedet késett – a társadalom cinikus gúnyként értette annak még az első vatikáni zsinat határozataival sem összhangolt tartalmát, hiszen közismertek voltak az egyházi latifundiumok embertelen munkaviszonyai.

Az ortodox egyház felelőssége

Az ortodox egyház hajthatatlan merevséggel ragaszkodott az ókori egyetemes zsinatokon megfogalmazott hittételeihez, azoktól még előre lépve sem volt hajlandó eltávolodni. Minden világi közhatalomra, annak szervezetére és működésére vonatkozó kérdést az uralkodó despota hatáskörébe utalt, nem foglalkozhatott hát a 19. század reformjaival sem. *Mindenben híven szolgálta* autokefál – valójában nagyon is heterokefál – világi parancsolóját: az Orosz Birodalomban a cár minden világhódító törekvését, akár pánortodoxia, akár pánszlávizmus volt a jelszava, és az 1878 után függetlenedett többi ortodox vallású állam despotáit, bármilyen keresztyénellenes vagy nemzetellenes politikájukban, ha az nem állott szöges ellentétben klerikális érdekeikkel. Egyetlen pozitív hatása volt ortodox merevségüknek, az, hogy nem engedték megbontani az *egynejű házasságnak* és a családnak természetes közösségét. Különbözik nemcsak közömbösen, hanem még rokonszenvvel is fogadták a 19. század uralkodó eszméit, a liberalizmust és nacionalizmust, egészen az ortodox egyház hierarchiájának és szakrális funkcióinak sérthetlensége határáig. Sőt a keleti egyház által nem gyakorolt metaszakrális tevékenységeknek – közoktatás, közegészségügy, segélyügy – liberális, szekuláris szervezetek általi ellátását keresztyén felekezethez illő jóindulattal is fogadták. A szabadkőművességet antiklerikális iránya miatt nem szenvedhették, de az általa is propagált nacionalizmusnak minden ortodox vallású nemzet életében lelkes támogatói voltak.

Az izraelita vallás szerepe

Az izraelita vallást követő nyugat-európai zsidóság magáévá tette a környező keresztyén népek viselkedéstani, erkölcsi gyakorlatát, a nyugati keresztyén szokásokat – a testvéri szolidaritásnak „egymás terhét hordozzátok!” elvét – annyira, hogy hasonlóvá lettek a neoprotestáns felekezetekhez. Fenntartás nélküli odaadással fogadták a szabadelvűség minden intézményét, természetes életelemüknek tekintették a gazdasági szabad versenyt, nem lehetett hát annak bármilyen korlátozását kívánni tőlük. Nagyobb szerepük lehetett volna a 19. század másik uralkodó eszméjének, a nacionalizmusnak egészséges korlátok között tartásában, azonban közismert és természetes kozmopolita voltuk miatt antinacionalista megnyilvánulásait a nemzetek értelmiségije elfogultnak

és ellenségesnek érezték. A szabadelvűség iránti lelkesedésük magának a társadalmi szabadságot biztosító közhatalmi rend és szervezet elutasítását hirdető ultraliberalizmusnak, a minden társadalmi fegyelmet megszüntetendőnek hirdető anarhiának, akráciának, udenokráciának a megalapozóivá és propagátoráivá tette a zsidó értelmiséget. Persze csak a zsidó értelmiség kozmopolita kisebbségét, a többség közérkölcsei szempontból is hasonult a keresztyén értékrendhez, sőt – a szélsőséges európai mozgalmak hatására – nacionalista mozgalmat is indított, a cionizmust.

Az egyházak érdemei

Nem a 19. század uralkodó eszméi, a *liberalizmus* és a *nacionalizmus* vezették ki Európa társadalmát a vallási értékrend irányítása alól, hanem az egyházak irányítása szűnt meg, amikor a keresztyénség tanítói nem voltak képesek – hiszen ők is csak emberek, koruk szellemi színvonalán álló emberek – olyan anyagfeletti, lelki célt állítani a társadalom elé, amelynek megvalósítására szükség lett volna a szellem szabadsága által alkotott eszközökre. Nem bírálat, hanem dicséret illeti a keresztyén írástudókat, tanítókat azért, mert bár nem vállalkoztak az emberiségnek általuk is ismeretlen cél felé vezetésére, de alapvető kötelességüknek, az emberiség nevelésének, a lélek építésének, az igehirdetésnek, az isteni Kijelentés Krisztus törvényei szerinti tanításának maradéktalanul eleget tettek. Mindenik egyház a maga hitvallása, hagyományai és szokásai lehetőségeit és didaktikai módszereit felhasználva – az eltelt évszázad távlatára alapján nyugodtan kijelenthetjük – a vallásellenes mozgalmak és hatalmi rendszerek körülményei között is nagyon eredményesen hirdették Krisztus evangéliumát: A katolikusok szimbolikus cselekményeikkel és egyéni misszióval, a protestánsok értelmiségi tevékenységükkel egészítették ki prédikációjukat és pásztorációjukat, a többi felekezet tanítói is teljesítették feladatukat és eredményképpen a monoteizmus protognosztikus etikája a krisztusi értéktan alakjában a második világháborúig megőrizte uralkodó befolyását az emberiség életére. Hogy pedig a keresztyén értékrend hegemon befolyása megszűnt és a második helyre került a társadalom életgyakorlatában az óriási sikert, anyagi fellendülést eredményező materialista értékrend mögé, az nem az anyagelvűség nem létező eszméi fölényének, hanem egyszerűen csak a keresztyén értékrend korszerűtlen, elavult megfogalmazásának a következménye, amely nem számolt a társadalomnak anyagi meggazdagodása folytán megnövekedett igényeivel.

A nevelés eszménytelenülése

A keresztyén metagnosztika Kant idealista rendszerénél nem volt képes tovább lépni. A felvilágosodás folytán a szabad emberi szellem, a ráció olyan tekintélyre emelkedett, hogy a társadalom politikai, katonai, gazdasági, hatalmi tényezőjévé lehetett, kilépve a templomi és iskolai katedrák világából. Társadalomtudományi és természettudományi elméleti alapokra volt szüksége, hogy a közéleti, jogi, közgazdasági, műszaki kérdésekben döntőképes legyen. Ezeknek a tudományágaknak a felvilágosodás és a szabadgondolkodás lehetőségei olyan *nagyméretű fejlődési lehetőséget* adtak, hogy azok mennyiségileg és minőségileg is messze felülmúlták az un. humán tudományokat. A szellemi életben uralkodó irányzatnak, a racionalizmusnak csak az értelemre alapító – az érzelmi tényezőket és az emberélet egész lelki dimenzióját figyelmen kívül hagyó – osztályozása szerinti legértékesebb elmék a társadalmi életgyakorlatban hasznosítható tudományok felé fordultak, érdeklődést sem mutattak nemcsak a lelki élet és a protognosztikus, kijelentett törvények szerinti erkölcsi értékrend, de a metagnosztikus, filozófiai kiértékelés iránt sem. Az emberélet távlati céljai, örök eszményei és az ezeknek megfelelő etikai értékrenddel való bíbelődés a teológusokra és a szerényebb értelmi igényű latajnerekre maradt, akik szakmailag nem voltak képesek a korszerű tudományok rendszerbe foglalására, etikai kiértékelésére, hiányozván ehhez a tudományos igényű elméleti alapjuk. Ezért nem voltak, akik a keresztyén értékrendet a társadalmi elvárásoknak

megfelelően, a korszerű tudományosság színvonalán megfogalmazhatták volna. A keresztyén egyházak eredeti küldetése, az emberiségnek a Krisztus követésére való nevelése nem valósulhatott meg olyan szellemi, értelmi színvonalon, amely a liberalizmussal a társadalmi hatalom birtokába került értelmiségnek, a tanult emberek szellemi arisztokrata osztályának távlati célt adhatott volna. Az ősnépi vallási hagyományokra épült ezeréves keresztyén nevelés Európa népét elemi szinten már a középkorban keresztyénné tette, mindkét nyugati egyház reformációja után pedig a 19. századra a középfokú, polgári szintű keresztyén nevelés is megtörtént. A felsőfokú keresztyén erkölcsi nevelés – éppen az uralkodó szellemi arisztokrácia, a magas értelmiség nevelése – azonban nevelők hiánya miatt elmaradt. Az európai műveltség szekularizációja ennek folytán távolodott el a monoteizmus abszolút eszményének irányától. A tudományos tevékenység távlati céljainak elbizonytalanodása képtelenné tette az embert a nagy jogrendi, gazdasági és műszaki fejlődés lehetőségeinek életérdekű felhasználására, azonban az eszménytelenség végzetes kára a nevelés területén mutatkozott meg: a magas értelmiség erkölcsi neveltlensége miatt nem tudott a jövőendő társadalom számára nevelőket nevelni, ami fokozatosan, nemzedékről nemzedékre mind lejjebb és lejjebb szállította a nevelés erkölcsi igényének mércéjét. Előbb a keresztyén anyagfeletti célok értékrendje tekintetében, a második világháború után pedig – amikor a gazdasági, anyagi haszon és siker lett mindennek az értékmérője – minden eszmei érték vonatkozásában. Ahogyan a tudományok fejlődése – elsősorban az egzakt tudományoké – a műveltség irányai közül a tudományokra helyezte át a mennyiségi súlypontot, elhalványítva a viselkedési és művészi irányokat, a nevelésben is az ismeretátadás, az oktatás fontossága került előtérbe, következésképpen versenyképtelenné lettek az anyagfeletti, eszményi célok irányában való nevelésnek tárgyai, eszközei és intézményei. A keresztyén értékrend képviselői, az egyházak – bár saját iskoláik voltak – valójában kiszorultak a nevelés tényleges területéről, mégpedig a felső szintről kezdve és az alsó szint felé haladva. Elemi szinten még általános az európai hagyományokat továbbvivő keresztyén nevelés, középszinten azonban – a nevelők racionális egyoldalúsága miatt – már csak formai a keresztyén jelenlét, felsőfokon pedig egészében hiányzik. Ami tovább súlyosbítja a keresztyén nevelés helyzetét, az a felnőttnevelésről való lemondás: a keresztyénség intézményei egyszerűen *lemondtak* a társadalom legfontosabb nevelőeszközéről, a tájékoztatásról, a társadalom liberális differenciálódása folytán egyre nagyobb fontosságot nyerő írott retorikáról, a *publicisztikáról*, a *sajtóról*, úgy, hogy a 19. század második felétől kezdve nem is beszélhetünk keresztyén sajtóról.

Az informálás eszközéről való lemondás

Sajnos, a Krisztus parancsai által is elrendelt legősibb papi feladat, a tájékoztatás metaszakrális funkciója – a Kijelentés tanítása, azaz ismertetése, magyarázata az anyagvilág és a társadalom lehetőségei és igényei szerint – éppen akkor lanyhult el, amikor a társadalom részéről való igényét és műszaki lehetőségeit a fejlődés óriási mértékben kiterjesztette. A templomi prédikáció, az egyházi iskolai oktatás ősidőktől a felvilágosodásig nemcsak felhasználta, de maga is fejlesztette a gondolatközlést, a retorika újabb eszközét, a sajtó lehetőségeit – a könyvnyomtatást, a szakirányú időszakos hírközlést és zurnalisztikát. A liberalizmus által igényelt szólás- és sajtószabadsággal szembeni különböző egyházi viszonyulás – katolikus részről a félelem szülte cenzúra, protestáns részről a parttalan szabadság és közöny – szekularizálta a tájékoztatást, a társadalom informálásának funkcióját, mielőtt az szervezett egyházi tevékenységgé lehetett volna, hogy a tájékoztatás az egyház többi metaszakrális funkciója – közoktatás, közegészségügy és szociális gondoskodás – mellett kényszerhatalmi, jogállami közszolgáltatássá lehessen. A liberális demokrácia politikai rendszerét építő társadalom által növekvő mértékben igényelt tájékoztatás így került ki a vallási értékrend

befolyása alól, vált az anyagelvűség, a materializmus egyháznélküli, gyakran egyházellenes eszmerendszerének és mozgalmának eszközévé.

b) A materializmus egyoldalúsága

Az ész nem pótolja az erkölcsöt

A vallási reformáció lelkiismereti- és gondolat-szabadsága nyomán indult racionalista mozgalom teljesítette az emberiség kezdete óta meglevő igényét, hogy a Homo Sapiens tulajdonságai közül ne a származás, ne a vagyon, ne a testi erő és ügyesség legyen a társadalmi tekintély alapja, hanem az értelem, az ész, a tudás. Nyilvánvaló, hogy az anyagban gondolkodó, az anyagnélküli létet tagadó materializmus nem volt képes a hittudomány helyett anyagfeletti célt állítani az emberiség elé. A „szabadgondolkodás” és a „pozitivizmus” tagadta a protognosztikus etika, a teológiai ideonómia létjogosultságát és helyette a metagnosztikus, a *filozófiai etika értékrendjének monopóliumát propagálta* a legkülönbözőbb, sokszor egymásnak is ellentmondó ideológiák megfogalmazásával. Ezek persze semmiképpen sem mutathattak a gazdasági haszonszerzés érdekében kívül más egységes megvalósítandó célt és irányt az emberiségnek a 19. századi nagy szellemi, társadalmi és gazdasági fejlődés által létrehozott eszközök felhasználására, még a tehetetlenség elvén felépült anyagvilág területén sem.

A racionalizmustól a materializmusig

A keresztyénségnek isteni kijelentésen alapuló, anyagfeletti célokra irányuló protognosztikus értékrendje hirdetőinek, az egyházaknak a passzivitása nemcsak lehetőséget adott az emberi boldogság más irányban való keresésére, de valósággal provokálta is azt. A racionalizmusnak a lelki életet és az egész érzelmi világot elhanyagoló *intellektuális egyoldalúsága* a mérhető, tudományosan kutatható és megismerhető valóságra, az anyagra (és a vele azonos értelmű energiára) terelte a szellemi élet figyelmét. Nem az elvont célokban, hanem azoknak a létező, fogható anyagban levő eszközeiben kereste a boldogulás lehetőségeit, durva egyszerűsítéssel: nem az anyagfeletti képzelet világában, hanem a Föld, az anyag, a test szilárd és biztos talaján. Filozófiailag: *az okokat kutatta, nem a célokat*. A materialista, az anyagalapú világszemlélet az emberi gondolkodás kezdete óta – bár megfogalmazatlanul – jelen volt a művelődés történetében, mint az istenhit eszményirányával szembeni fizikai tehetetlenség iránya. A Mediterráneum antik civilizációjának virágzása korában már ez szolgált alapul a társadalmi hatalom akkori birtokosai hedonista moralitásának. A Constantinus rendeleteivel hegemon befolyásra jutó monoteista keresztyénség szorította háttérbe – illetve Nyugatról Keletre – a politeizmusnak egyéb formáival együtt, amíg a nyugati egyház megszervezése a szellemi életből is kiszorította. Az anyagalapú világszemlélet nagyobb teret azonban a racionalizmus által növekvő fontosságot nyert metagnosztikus ismeretrendszerezés és kiértékelés, a filozófia térhódításával kapott. A protestáns idealista filozófia befolyását erősen korlátozta annak az anyagvilágot másodrendűvé degradáló beállítottsága, ennek ellenében a római egyház merev dogmatizmusa által kiváltott radikális reakciója, a revolútív francia szabadgondolkodás, az antiklerikális társadalmi mozgalmaktól is hajtva eljutott egészen a materialista szélsőségig. Nem a vallási világnézeten alapuló tudományosság ellen, nem annak cáfolatával indult és fejlődött az anyagalapú tudományos tevékenység, hanem az idealista világszemlélet egyoldalúságának kiegészítésére. Az anyagvilág és annak részét képező emberi társadalom tudományosan igazolt törvényeit rendszerező újkori tudományág, a közgazdaságtan, még számol is a vallás társadalmi jelenlétével és nagyon nagy gazdasági fontosságával, sőt a gazdasági tevékenység alapjának, a haszonnak erkölcsi igazolását is az evangéliumi keresztyénségtől vette.

Az anyagalapú tudományosság, az élettelen és élő anyag kutatásából nyert ismeretek rendszerezése, a természettudományok, a társadalom gazdasági tevékenységének törvényszerűségeit rendszerező közgazdaságtan elméleti segítségével, annak metagnosztikus értékrendje alapján épült fel a liberális materializmus, a művelődéstörténet minden tapasztalatát magába építő új gazdasági rend, a kapitalizmus, a gazdasági szabadverseny rendszere. Elhalad a protestáns idealizmus elvei mellett, nem tagadja a keresztyén etika örökéleti célokra irányuló értékrendjét, de a társadalmi élet gyakorlatában a pragmatikus, mérhető anyagi valóságot, a gazdasági érdeket teszi az ember akarati cselekvésének legfőbb indítékává, megvalósítására az ember testi életének harmadik ösztönét, a becsületre, a társadalmi előnyre hajtó versenyösztönét állítja, méghozzá szabadon, azaz erkölcsi korlátozás nélkül. Ennél fogva a különböző érdekűeket nem tartja ellentétes érdekűeknek, ellenségnek, hanem ellenfélnek, *versenytársnak*, sőt azonos cél – a gazdasági haszon – megvalósítására törekvő üzleti partnereknek. Hiú és felesleges próbálkozás volna a kapitalista szabadverseny gazdasági rendszerének az emberiség történetében való összehasonlíthatatlanul nagy szerepe leírása és méltatása, hiszen az egész körülöttünk lévő, emberi civilizációnak nevezett anyagvilági valóság ezt igazolja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfelelné a Homo Sapiens általánosan elfogadott erkölcsi igényeinek, még kevésbé azt, hogy a keresztyén etika távlati igényeinek, az életérdek elvárásainak. Nem az anyagi alap, a piac vitathatatlan törvényeinek a rendszere a valótlan vagy hamis, hanem az anyagenergiának, a matériának az az egyoldalú szemlélete, amely *az élet létezésének tényét* nem tagadja, de *elhanyagolja*. Ez egészen logikus, hiszen az élet nem mérhető, hanem transzcendens vagy transzcendenshez hasonló valóság, amellyel a realitások tudománya nem számolhat. Tény azonban, hogy az ember legnagyobb értékének az életet érzi, tudja, és ennek pénzre való átváltását fokozatos halálnak minősítené, ha egyáltalán képes volna érzékszerveivel az értelem számára felfogni magát az életet. A kapitalista gazdasági rend – bár a protestáns ekléziánizmusnak a rendszerében gyökerezik – a szabadgondolkodók individualista szélsőségével megfogalmazott egyénekre alapítja társadalmi rendszerét, az egyéneket állítja egymással gazdasági versenybe, mégpedig a mesterségesen, a természeti valóságot tagadva egyenlőnek minősített egyénekre alapítva. Csak egyéni – az egyén lehet természetes vagy jogi személy – érdekeket ismer el a piac törvényeinek az érvényesítésében. Nem tagadja a család vagy más természetes és egyéb gazdasági közösség társadalmi valóságát, de csak a gazdasági tevékenységet folytató, cselekvőképes személyekkel számol, tekintet nélkül azoknak társadalmi kötöttségeire. Ennek megfelelően a tőkés gazdasági rend kivette a gazdálkodó egyént a család kötelékéből is, *családnélküli társadalmi állapot* kategóriáját hozva létre, amely később a szingularizmus elidegenedettségi állapotához vezetett.

A szocializmus két iránya

A gazdálkodás törvényszerűségeit rendszerező társadalomtudományok gyors fejlődése folytán a 19. század közepére alakult ki az anyagnélküli létezészt mereven tagadó másik materialista metagnosztikus világszemlélet, a történelmi materializmus. A Marx Károly és társai által megfogalmazott ortodox *materializmus valóságos új vallás igényével* lépett fel, Tudomány-istenség kijelentése alapján, új ateista erkölcsi értékrendet állított fel, amely ideológiai alapjául szolgált az emberiség jövőendő történelmét meghatározó társadalmi mozgalomnak, a szocializmusnak. Két irányzata van, *az evolutív és a revolutív*. Mindkettő megegyezik a merev materializmusnak az anyagnélküli létezészt tagadó álláspontjában, annak minden szellemi, tudományos, elvi, társadalmi, azaz egész erkölcsstani következtetéseivel együtt. Károsnak mondja mindkettő az érdekérvényesítésnek szabad verseny általi útját, mert mindkettő a gazdasági érdekek

kiegyenlíthetetlen elvi és gyakorlati ellentétének alapján áll, amely a társadalmat két egymással szembenálló osztályra csoportosítja: a termelőeszközök birtokosaiból álló vagyonos osztályra, és a velük szemben álló tulajdon nélküli, nincstelen proletárokból álló munkásosztályra. A vagyonosok és a nincstelenek közötti ellentét, a gyűlölet, a társadalomban működő fizikai taszítás folytán előállott osztálygyűlölet, és ennek következménye, az osztályharc az emberiség történelmének nemcsak állandó tartalma, hanem az emberiség fejlődését biztosító örök indítéka is. Mindkét irányzat elutasítja a gazdálkodás szabad versenyének rendszerét, és helyette az osztályharc legfőbb eszközének, a politikai hatalomnak a proletariátus számára való megszerzését tűzi ki céljául.

A szociáldemokrácia

Az evolutív irányzat, a tulajdonképpeni szocializmus – a politikatörténetben szociáldemokráciának nevezik – fenntartja a magántulajdon intézményét, számításba veszi a családot, mint a társadalom természetes alapját, hagyományos, erkölcsi és jogi eszközeivel igyekszik a politikai hatalom megszerzésére, hogy célját, *a jóléti államot* annak segítségével megvalósíthassa. A liberális demokrácia alkotmányos eszközeivel él, a többségi elv érvényesítése alapján, elsősorban a választójogi cenzusnak a munkásosztály érdekei szerinti megváltoztatásával, a parlamenti érdekérvényesítés lehetőségének megszerzéséig jogon kívüli, azaz forradalmi eszközök – szabad agitáció, utcai tüntetések, sztrájkok stb. – felhasználását is javálja. A termelőeszközöket magántulajdonban hagyva a termelést magánvállalkozókra bízva, a munkafeltételeknek – a keresztyénerkölcsi ellenőrzés helyett – a munkásosztály érdekei szerinti jogi ellenőrzése alatt, a közjóletet a javak és a jövedelem méltányos elosztásával valósítja meg. Mivel a kapitalista gazdasági rend átlépte a nemzetközösségek határait, a szocialista mozgalomnak is – bár nem tagadta a nemzetközösségek politikai szükségességét – nemzetközivé kellett válnia, és ezért az államhatalom gyakorlásában való alkotmányos részvétel céljából a liberális jogállam működési szabályai szerint szervezett szociáldemokrata párt is nemzetközivé lett, hogy az állami kényszerhatalom alkotmányos megszerzéséhez a munkásosztály nemzetközi szolidaritásának, a szocialista internacionálénak a segítségét felhasználhassa.

A kommunizmus

A revolutív irányzat, a forradalmi szocializmus, a kommunizmus, a szociáldemokrácia által átmenetileg alkalmazott illegális eszközöket kizárólagossá általánosítva erőszakkal, fegyveres felkelés alkalmazásával, a hagyományos társadalmi örökség lerombolásával, forradalmi úton törekszik a hatalom megszerzésére. Elveti a magántulajdont, a családot, és a munkásosztály kivételével minden más társadalmi közösséget, köztulajdonba veszi a termelőeszközöket, a kizsákmányolást szolgáló, ellenséges rendszernek tekinti a liberális demokrácia többségi elvét, a kényszerhatalmat az állam elhalásáig tartó átmeneti időben a munkásosztály közvetlen uralmának, a proletárdiktatúrának a megszervezésében látja. Távlati célja a teljes egyenlőséget megvalósító *osztály nélküli társadalom*, amelynek érdekében nemcsak a fogyasztást, a jövedelemelosztást, hanem a termelést is kényszerhatalom által irányíttatja. Szélsőséges politikai radikalizmusa miatt a kommunizmus eltávolodik a vele együtt induló és a politikai hatalom megszerzésére alkotmányos eszközöket alkalmazó – csak végszükség esetén fegyvert használó – szociáldemokráciától, egyenesen katonai, fegyveres erőt toboroz a politikai hatalomnak polgárháborúval való megszerzésére. Nemzetközi szinten a maga hatalmának védelmére hadseregeket mozgató imperialista kapitalizmus ellen a kommunista internacionálé már a világ összes proletárjainak nemzetek és államok feletti fegyveres harcára szervezkedik a proletariátus világuralmának megvalósítására. A kizsákmányolók, az elnyomók hadaival majd megütközik a kizsákmányoltak és elnyomottak hadserege, majd a Jó győzedelmeskedik a Gonosz felett, „a Gyűlölet elvérzik a csatán”, felragyog a költők által

megálmodott Világszabadság napja, megvalósul az Ész uralma, megszűnik minden elnyomás és kényszerhatalom, osztálynélküli és *államnélküli társadalomban* él majd az ember, nem kényszerítve, hanem önként, tetszése szerint vesz részt a termelő munkában, és szükséglete szerint fogyaszt a közösen megtermelt javakból. A kapitalizmus nemzetközivé válása folytán a gazdasági verseny is nemzetközivé lett, és annak minden versenyszabályt és gátlást mellőző formája a minden eszközzel vívott háború lett a versenyek végső megoldásának lehetősége. A publicisztika imperializmusnak nevezte a nemzetközi jogfejlődésnek ezt a csőd felé vezető vakvágányát. A kommunista világmozgalom tehát nem okozója, csak résztvevője lett ennek a feloldhatatlan antagonizmusnak.

A társadalom maga szüli eszméit

Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy a 20. század történelmének ismeretében ne mondjunk bírálatot a 19. század eszméire. Szocionómusnak azonban a korszak társadalmi életében érvényesülő és szabállyá szilárduló eszmékkel kell foglalkoznia, mert így kap magyarázatot a történelmi folyamatra. A bírálatot meghozza majd a történelem, amikor nem ezek az eszmék, hanem a bírálat folytán fellépő új eszmék befolyásolják a társadalom életét. Ne essünk a logokrácia, a beszéduralom befolyása alatt álló avatatlanok hibájába és elhiggyük azt, hogy a filozófus megfogalmazza metagnosztikus ideológiáját és az, logikájánál fogva, értelmi úton befolyásolja a társadalom életét. A szabály születésének társadalmi folyamatáról szólva már megállapítottuk, hogy szóban vagy írásban megfogalmazni csak a társadalomban élő eszmét lehet, olyat, amelyet a társadalom maga igényel, mert megegyezik erkölcsi meggyőződésével, és igényét az bizonyítja, hogy a társadalom élenjárói már gyakorlatba is ültették. Legjobb példája ennek a racionalizmusnak, az Értelem uralmának igényén alapuló társadalmi rendszernek, a szellem arisztokráciája, az értelmiség, a tanult emberek társadalmi primátusa fejlődéstörténet fattyúhajtása, a *zsenikultusz*: a francia szabadgondolkodók jó évszázaddal Nietzsche előtt viselkedésük tanúsága szerint felsőbbrendű embereknek tartották magukat, és Bonaparte Napóleon tárgyi bizonyítékait is adta a maga zsenialitásának. Az eszmét megfogalmazó filozófus éppen úgy nem alkotója, hanem leírója az eszmének, mint ahogyan a meteorológus sem alkotója, csak konstatálója az időjárásnak. A társadalmi élet elméleti rendszerezői az eszme megfogalmazásával csak tudatosítják, célképzetre irányítják a társadalmi vágyat. A 20. századi diktatúrákat utólag elítélő szocionómiában járatlanok nem tudják, hogy az előző évszázadok lángelméinek, szellemi, tudományos, irodalmi, művészi, gazdasági és műszaki nagy alkotóinak ezt a minősítést a társadalom adta, mint ahogyan a diktátort is a maga társadalma szülte, és nem a diktátor csinálta önmagát és még kevésbé a maga társadalmát.

Azonos vágy: a kényszerhatalom végső megszűnése

Az ideonómia, az emberi életben ható eszmék fejlődése szempontjából vizsgálva a 19. század második felét, a „boldog békeidőket”, a társadalmi megvalósulás irányából rendszerezhetjük témánkat. Az értelem primátusának elvén felépült racionalizmus két vezéreszme – a liberalizmus és a nacionalizmus – társadalmi érvényesítésével látta megvalósíthatónak az emberiségnek azt a jövőendő boldog állapotát, az örök béke és biztonság teljességét, amelyben majd az értelem, a *tudás, a józan belátás* fog mindenkit a helyes viselkedésre indítani és a helytelentől visszatartani. Észszerű, hogy a társadalom megszervezésénél az anyagi szempontok kellő súlyt kapjanak, hiszen az emberi társadalom a természetnek, az anyagvilágnak a része. Ez érvényesült a liberalizmus jelszavai által rögzített eszmékben is. A szabadság, egyenlőség és testvériség közül a jogállam megszervezése megvalósította a szabadság eszméjét a maga korának szintjén. A jog egyensúlyba hozta az ember egyéni és csoportos függőségét a felette érvénysülő kényszerrel, minimálisra korlátozva azt a kényszeret, amely feltétlenül szükséges a maximális szabadsághoz, a kényszerhatalom alóli kivételhez, a függetlenséghez. Amint a társadalmi élet elérte ezt a jogi egyensúlyt, természetszerűleg

új cél felé indult, az egyensúlyi állapotnak a maga érdekei szerinti megváltoztatására. Ugyanis az anyagelvűség csak anyagbeli és nem anyagfeletti célt tud állítani az ember elé, hiszen a törekvéseknek csak okát veszi tekintetbe, az pedig az anyagban, a test természeti törvényében, az ösztönben van, és a társadalom természeti törvényének, szellemi, erkölcsi meggyőződésének különbözősége szerint megoszlanak az irányai. A reformáció értéktana igazolta a gazdasági haszonra és az anyagi javak gyűjtésére irányuló törekvést, és ezt a liberalizmus a szabad gazdasági verseny lehetőségének a megszervezésével biztosította, a liberális jogállam pedig minden kényszerhatalmi beavatkozást kitiltott a gazdasági életből. A szabadságnak ez a gazdasági, materiális érvényesítése azonban sértette a másik vezéreszme, az egyenlőség megvalósulását, mert a társadalom tagjai, az egyének közötti induláskori egyenlőtlenséget addig fokozta, amíg függő helyzetbe nem hozta a vagyontalanokat a vagyonosokkal szemben, megszüntetve ezzel gazdasági téren a függetlenséget, magát a szabadságot. A függőség nem a politikai hatalommal szemben, hanem a szabad versenyben erősebb vagyonosokkal szemben állott fenn, és ezért a társadalom gazdaságilag gyengébbjei a politikai kényszerhatalmi szervezetet, az államot hívták segítségül a maguk versenybeli hátrányának a kiegyenlítésére. Ez az egymással szembe irányuló két törekvés, a verseny szabadságának előnyeit élvezőké és hátrányait szenvedőké két oldalról támadta meg a liberális jogállam egyensúlyrendszerét: a gazdasági javak birtokosai számára felesleges és később terhes lett az államhatalomnak előbb annyira vágyott, a közrendet és biztonságot fenntartó minimuma is, és annak további csökkentésére és korlátozására törekedtek, távolilag egészen a kényszerhatalom megszüntetéséig, az akráciáig (uralomnélküliségig, amelyet az anarhiával, vezetőnélküliséggel szokás összetéveszteni), *a józan ész egyeduralmáig*. Kényszerhatalom híján pedig megszűnik annak a szabadsággal alkotott egyensúlya, a jog. A vagyontalanok, a kényszerhatalomnak a gazdasági élet versenyében való segítségét igénylők mérsékelt, evolutív irányzata gyarapítani törekedett az államhatalmat, a társadalmi egyensúlynak a gazdasági hátrányok kényszerrel való kiegészítésére, s ezáltal az egyensúly helyreállítására a jóléti állam alakjában, hogy utána a siker reményében vehessen részt a szabad gazdasági versenyben. A szabad gazdasági verseny esélytelen résztvevőinek, a vagyontalanoknak szélsőséges, revolutív irányzata egyenesen a politikai kényszerhatalom megszerzésére törekszik, a totális állam létrehozására, minden emberi tevékenységnek – köztük a gazdasági életnek is – kényszerhatalmi ellenőrzés alá vonására, távolilag pedig a minden kényszerhatalom és társadalmi függés, kizsákmányolás és minden ellentét megszüntetésére, az osztály és államnélküli társadalmi rendre, a józan értelem fegyelmezett uralmára. Nyilvánvaló, hogy a kényszerhatalmi totalitás esetében már egyáltalán nem beszélhetünk jogról, a kényszer és a szabadság egyensúlyáról, az azutánra előirányzott tudományos falanszterben pedig még kevésbé. Jellemző, hogy mindkét ellentétes oldalon azonos a végső célja: szűnjék meg minden kényszerhatalom, a boldog társadalmi élethez *elég a ráció*, a társadalom tagjainak józan esze. Éppen ez bizonyult képtelenségnek a 20. században.

A szabadság és egyenlőség mellől elmarad a testvériség igénye

A szabadság és az egyenlőség vetélkedésében a liberalizmusnak nem maradt energiája a harmadik jelszó, a testvériség eszméjének magvalósítására, holott a szabadelvűség egészének keresztyén alapját képező Isten Országá, a *Testvériség állapota* még – egyéb eszményi állapot mellett – a szabadságot és egyenlőséget is tartalmazta. Minden irányzat és alirányzat hivatkozott a jelszóra, de a maga távlati céljain túli vonatkozásban. A 19. században uralkodóvá lett másik vezéreszme, a nacionalizmus már keresztyén középkori kezdetei óta hangoztatta a Testvériség igényét, és ennek megvalósulását látta a liberális nemzeti jogállamban. Persze a társadalomtörténeti valóság nyomát sem mutatta a testvériségnek. A gazdasági szabadverseny, mint az atlétika távfutó számai, elhalad mellette, az osztályharcot hirdető szocialista irányzatok pedig az ellentétre alapozva, mint a

sportcsapat mérkőzései, egyenesen kizárják. A testvériséget lehangosabban emlegető nemzeti eszme pedig a gazdasági szabadverseny és a jogállam minden szellemi és anyagi erejének felhasználásával, minden polgárának hazája szeretetére és más hazája gyűlöletére való beállításával soha nem látott mennyiségű fegyverrel ellátott óriási hadseregeket háborúra szervezett és indított egymással szembe. Így az első világháború végéig *szükségét sem látta senki a testvériségnek*, azután is – a szocialista forradalmak tanúságai után – csak a pártnélküliség, a Harmadik Út próbálkozásai és – talán – az 1956-os magyar forradalom tekinthető a testvériség megvalósítására irányuló akaratnak.

c) A hegemon értelm vége

Az érzelmi szféra kihull az érdeklődésből

Sikeres volt a racionalizmus filozófus papjainak a világ objektív, szilárd valóságára felépíteni eszmerendszerüket. A tárgyi valóság mellett nemcsak háttérbe szorult, hanem az eszmerendszerből is kimaradt a világ alanya, az élet, annyira, hogy *meg sem fogalmazták*. Ez érthető és észszerű volt a reformáció utáni egyoldalúan életközpontú tudományosságban, hiszen ezt akkor még feleslegessé tette az addigi uralkodó protognosztika, a teológia és az abból sarjadt minden tudományág, a világ objektivitását hanyagolva el. A racionalizmus idealista iránya eljutott ugyan a transzcendensnek az immanenstől való disztinkválásáig, arra az eredményre, hogy a transzcendens – nemcsak Isten, az örökélet és az embernek egész lelki életdimenziója, hanem az anyagvilág időben ezutáni tényei, a jövő is – tudományos rendszerezésre alkalmatlan. Nem bírálhatók hát a realista irányzat követői, hogy figyelmük egészét a mérhető valóságra, az anyagenergiára irányították. Hogyne hagyták volna ki eszmerendszerükből az érzelmeket és velejáróit, az életérzés egészét, ha magát az Életet, a tárgyi világ alanyát is figyelmen kívül hagyták? Csak a racionalizmus-materializmus-liberalizmus uralmának első száz éve után, a 20. század végén – amikor a korszak történelmi mondatának végén még mindig nincs ott az alany – vesszük észre, hogy az Értelm eszmerendszeréből hiányzik a mindennek értéket adó, a mérhetetlen jövő valóóságában létező cél, tehát az egész céltalan, értéktelen és értelmetlen – volna, ha a történelem megállott volna az anyag fizikai tehetetlenségének szintjén. Az Élet nem hozott volna változást az örök tehetetlen körforgásban, ha a változás nem jutott volna el az emberéletig, amely a fizikai természet fölé saját természeti környezetet, társadalmat épít a maga szellemével, és életének a transzcendenciába átnyúló mérhetetlen dimenziójával, a lélekkel célt és irányt ad a változásnak, hogy abból az idő végtelen – de nem mérhetetlen – dimenziójában fejlődés legyen. Arra a kérdésre, hogy a történelmi változásnak, a fejlődésnek oka, az életerő, a természettudományi fizika értelmében – mozgás oka lévén – anyagi értelemben energiának tekinthető-e, akkor kap majd feleletet az emberiség, ha képes lesz majd *az életről* – nemcsak annak észlelhető hatásairól – *reális ismereteket szerezni*, és azokat tudományosan rendszerezni.

Az élet kimarad az érdeklődésből

Az Ész uralmának megvalósítására a szabadelvűség lehetőséget adott. Az 1848-1878-ban megvalósult racionális európai közhatalmi rendszer, a liberális nemzeti jogállam, az életfolyamat továbbviteléhez nem kapott újabb távlati célt, hiszen azt csak az értelem által ellenőrzött anyag valóságán túl, a mérhetetlen jövő életben találhatta volna meg, az Élettel viszont a szekularizált tudományosság egyszerűen nem foglalkozott. Az ember akarati cselekvése, a történelem hajtóereje, annak gyökerei, indítékai és befolyásoló tényezői mind tárgyilagos tudományossággal megvizsgáltattak, de az egész folyamatnak okot és *célt adó Élet ismeretlen maradt*. Megnyilvánulásai közül az értelem autokráciája, egyeduralma érvényesült a szabad szellemi tevékenységben, elhanyagolva az életnek észlelhető, de nem mérhető – vagy tudományos igénnyel nem mérhető –

jelenségét, az érzelmi, indulati tényezőket. Ez történt a legfontosabb emberi szellemi tevékenység, a nevelés területén is: a nevelést, a lélek építését anélkül végezte a szekularizált liberális pedagógia – gyermekek és felnőttek vonatkozásában egyaránt – hogy az ember érzelmi, indulati életébe az Élet érzelmi jelenségeinek a figyelembevételével építse be az elégtelen természetes ösztönök kiegészítésére azokat a készségeket, amelyek az emberi egyén és faj életben tartásához, élettevékenységeinek anyag feletti, erkölcsi cél irányában elmozdulásra, fejlődésre képessé teszi. Nem lehet hát csodálkozni azon, hogy a legnagyobb és legészszzerűbb, a legpontosabban megfogalmazott eszmék elferdült hatásokat váltottak ki a gyakorlati társadalmi kivitelezés során. Az első szabad nemzedék – a nevelő nemzedékek Európa különböző nemzeteinek különböző vallású és világnézetű társadalmában nagyon különböző időszakokban végezték tevékenységüket – még tradicionális, örökélet-központú értelmiségi nevelésben részesült, ez képes volt a maga erkölcsi készségeinek jórészét – bár nem az egészét – beültetni a következő nemzedékbe, azonban a jelenség tovább folytatódva, a 20. századra a negyedik, ötödik nemzedék még magát az Életet sem érezte értéknek, mert akkorára a dolgok értékelésében *a gazdasági haszon foglalta el a döntő szerepet*.

A mammonizmus

Az anyagfeletti örök emberi Eszménynek, a célok absztrakt összességének részcélokra bontása, amely minden más lehető cél előtt előnyt biztosít az anyagvilági, testi céloknak, az anyagi érték elsőbbségének, egyoldalúvá tette az emberiség szellemi műveltségét, mert az ember énjébe a testi ösztönök korlátozására és kiegészítésére az ember akarati cselekvésének indítékául szolgáló készségek beültetése, a nevelés, a teljes életeszmény irányától az anyagi érték irányába hajlott el. Kézenfekvő volt, és a racionális materialista társadalom minden eszmei igényét kielégítette az anyagi érték ősidők óta ismert gyakorlati mérőeszközének, *a pénznek az absztrakciója és eszménye*, céljá tárgyiasítása. A pénz eszményi eszközül szolgált az ember természetes ösztöneinek, létfenntartásnak, fajfenntartásnak és kiválasztásnak a kiélésére – pénzen mindent meg lehet vásárolni, ételt, italt, kényelmet, szerelmet, szórakozást, tekintélyt – a nevelés jövődő feladata tehát a pénz tisztelete készségének az ember énjébe való beültetése lett. A pénz alkalmas a létfenntartás ösztönének észszerű korlátozására és megfelelő kielégítésére, valójában előfeltétele a létfenntartásnak, nélkülözhetetlen a fajfenntartásban, és az ember fejlődését biztosító, a különbet megtartó kiválasztásnak, a versenynek közvetlen célul is szolgál. A pénz eszményítése, eszmei értékének általános elismerése beépült az emberi egyén és társadalom szellemébe, és nem találván erkölcsi ellenállásra, meghatározta az ennek megfelelő szokásokat, a viselkedési normákat nemcsak az illem és a szakmai tevékenység területén, hanem az erkölcsi szabályok vonatkozásában is. Az erkölcsi jóváhagyás birtokában a pénz, a vagyon uralkodó befolyást szerzett magának előbb a gazdasági életben, azután az egész társadalomban, majd a kényszerhatalmat is a maga tekintélye alá szorítva uralkodó politikai rendszerré lett. *A pénz* azonban nemcsak elvont, de *személytelen* is, uralma, a plutokrácia is személytelen, elvont és megfoghatatlan. Döntő befolyása van az emberiség életére a racionalizmus-materializmus-liberalizmus uralmának kezdete óta, és a keresztyén eszmei értékrend háttérbe szorulásával a 20. század közepétől társadalmi kötöttségek feletti, erkölcs feletti, teoretikus, despotikus hatalommá növekedett, amelynek jobb híján a mammonizmus elnevezést adhatjuk.

A racionalizmus csődje

Ott volt a remek racionális cél minden liberális irányzat előtt, de a történelem nemzedékről nemzedékre – bár hangoztatta mind erősebben az eszmék jelszavait – a gyakorlatban mindent viszályára fordított: *a szabadságból rabság, az egyenlőségből hajcsár-rabszolga kettősség, a testvériségből gyűlölet és harc*. Végeredményben az örök békés élet helyett minden társadalmi irányzat harcot, kínzást, gyötrelmet és általános halált eredményezett – volna, ha maga az Élet nem

hiúsította volna meg az ész uralmának beteljesedését. A Ráció, az Ész uralmának lehetetlensége miatti emberi kétségbeesést csak költő tudja szavakban kifejezni: Madách Imre Az ember tragédiájában az Értelme tragédiáját fogalmazza meg, amikor annak végességét, a jövő felé való áthághatatlan korlátozottságát írja meg. Az Értelme tragédiája az, hogy éppen az ember legégetőbb kérdésére, az Élet következő szakaszában, a jövőben várható tényekre vonatkozóan nem tud határozott feleletet adni. Felelet azonban csak az anyag immanens világát kutató és ismereteit rendszerező Értelme számára lehetetlen, de – szerencsére – az ember nemcsak az anyagban, a testben él, nemcsak a testhez kötött szellemben, hanem az anyagtól független lélek dimenziójában is. Ha nem is józan értelem érveivel alátámasztott feleletet, de az emberélet továbbfolytatásához elegendő célt és irányítást kaphat az örökélet hitének dimenzióiból, ha abban keresi.

2. A démosz szabadsága

A szabadság százada

Méltán nevezik a 19. évszázadot *a Szabadság Századának*, hiszen ekkor foglaltattak törvénybe, öltöttek testet az emberiség állandó szabadságtörekvései, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméi alapján megalkotott jogállamban. Bár 1848-hoz, a Világszabadság Esztendejéhez szokták kapcsolni az egyéni és nemzeti egyenlő szabadságot megvalósító reformokat azon az alapon, hogy legfontosabbjait ebben az évben foglalták alkotmányukba Európa országai, valójában a nemzeti liberális jogállam hosszú folyamat eredményeképpen jött létre, melynek kezdetei a 16-17 században indultak és – legalábbis Európa keleti felén – az 1878-as berlini, valamint az 1918-as verszályi konferencián végződtek. Sőt a szocionómiai valóságban a jogalkotás szempontjából a folyamat nem szorítható időkeretek közé: csak a kezdeményezett viselkedési normák kényszerhatalmi garanciája, elfogadása, szankcionálása és kihirdetése, a törvénybefoglalás a rögzíthető aktus, annak hosszú etikai és publicisztikai előkészítése már nem. A tulajdonképpeni jogalkotás, a kezdeményezett magatartás szerinti következetes viselkedés, a szokás kialakítása már a társadalom érdekelt tagjainak a teendője és időben nem lehet behatárolni.

A jogegyenlőség képtelensége

Az egyéni és nemzeti szabadság, az általános jogegyenlőség törvényeinek kihirdetését Európa lakosságának túlnyomó többsége örömmel, de kisebbsége is megnyugvással fogadta. A kényszerhatalomnak a nemzeti és egyéni szabadság – a démosz szabadsága – érdekében való korlátozása azonnal elfogadásra és alkalmazásra is került: a felszabadult jobbágyság közül senki sem tolaodott robotmunkára a földesurak birtokain, az iparosok is legjobb szakmai tudásuk és lelkiismeretük szerint folytatták munkájukat, nem kérve ki hozzá a céhek jóváhagyását, a szabad költözködés, letelepedés és áttelepedés, valamint a munkavállalás, közlekedés és kereskedelem szabadsága is természetes gyakorlati alkalmazásra került az érdekeltek körében. A jogegyenlőség általános gyakorlatba ültetése azonban már nem ment: egyrészt, mert szocionómiai és fizikai valóságban az emberek egyáltalán nem voltak egyenlők, másrészt – a törvényhozók értelmezésével ellentétben – a jogszabályok azonossága nem biztosítja az egyenlő lehetőségeket is. Az „Ember” fogalmának az a statikus szemléleten alapuló képtelen szociológiai meghatározása, amelyre a felvilágosodás szabadgondolkodó teoretikusai az alapvető szabadságjogokat építették: fehér fajtájú, férfinemű, egészséges felnőtt, értelmiségi, anyagilag és társadalmilag független lény – jó, ha az európai társadalom elenyésző kisebbségére, huszad részére alkalmazható, egészére nem, hiszen a társadalom tagjai különböző neműek, életkorúak, egészségi, vagyoni és társadalmi állapotuk is különböző, mindnyájan családi kötelékben születtek és nevelkedtek, és felnőtt korukban is csak

kivételesen családnélküliek, szingulárisok. Elvben mindenki elfogadta az egyenlőség tetszetős jelszavát, de egyáltalán senki sem gondolta meg, hogy ez a társadalom mindazon tagjainak a legyilkolását jelenti, akik ténylegesen nem egyenlők. A statikus tényként felfogott jogegyenlőség is csak a jogalanyiség tekintetében lehetséges, a cselekvőképesség vonatkozásában fizikai abszurdum, hiszen egyetlen szülő sem lehet egyenjogú a gondozása alatti gyermekével, gyám a gyámolttal, de nem valósak jogegyenlőségi lehetőségei a munkaadónak és a munkásnak, a főnöknek és a beosztottnak, a tulajdonosnak és a bérlőnek, a vagyonosnak és a nincstelennek, a magas szakképesítettnek és a tanulatlannak. A társadalom statikus szemléletében ragadt szabadgondolkodók nem voltak képesek a társadalom dinamikus szocionómiai felfogására, élő voltának az elfogadására, arra, hogy a társadalom élő egyének összessége, akik nemcsak a társadalom különböző pontjain, különböző családokban és társadalmakban jönnek a világra, de sohasem egyszerre, hanem különböző időben, egymás után indulnak az élet versenyébe, tehát még adottságaik egyenlősége esetén is *kizárt a valós életbeli egyenlőségük*. Mivel pedig a liberalizmus legjelentősebb vívmánya, a gazdasági szabadverseny valóban szabadon érvényesült, a társadalom nem egyenlő tagjainak egyenlővé nyilvánítása védtelenül kiszolgáltatotta a gyengébbeket, a később indulókat az erősebbeknek. Azaz kiszolgáltatotta volna, ha a társadalom érdekeltjei valóban alkalmazták volna a liberális törvényhozás által kezdeményezett normákat, hogy azokat valójában jogszabályokká tegye. A társadalmi élet fejlődése azonban saját törvényei szerint alakul, nem egészen a kényszerhatalmi előírások szerint. A közhatalmi törvény kezdeményezhet új társadalmi viselkedési normát, de az csak később válhat szokássá, általános társadalmi szabállyá, attól függően, hogy a társadalom alkotó elemei miképpen viszonyulnak a kezdeményezéshez.

a) A polgárosodási verseny

Az emberi célok sorrendje

A társadalmat alkotó ember, egyénenként és közösségenként, a maga természetes ösztönei és az azokat korlátozó és társadalmi iránnyal kiegészítő erkölcsi készségei szerint viszonyul a fejlődést szolgáló kezdeményezésekhez. Az emberi faj fejlődését biztosító érvényesülési verseny célját a lélek transzcendens világában megfogalmazott eszménybe vetett *hit, meggyőződés* határozza meg. Ez magyarázza az ember örök szabadságvágyának a megvalósítási folyamatában azt a sorrendet, amely a Homo Sapiens művelődéstörténetében megvalósult: a hit, a meggyőződés, a lelkiismeret, a lelki tevékenység szabadsága után a szellemi képesség és tevékenység, az Értelme, a Tudás, a Tudomány szabadsága következett, hogy utána az ember természeti, testi közegének, a társadalmi tevékenységnek a szabadsága megvalósulhasson. A hit szabadságát hozta a vallási reformáció, a szellemét a racionalizmus, a társadalomét a liberalizmus. Az ember fejlődési versenye ezeken a szakaszokon áthaladva a természeti, majd a társadalmi törvények szabályai, versenyszabályai szerint kell történjen, az Ember hite szerinti, örök erkölcsi célja irányában.

Mindenki polgárrá lesz

A Hollandiában és Angliában már az újkor elején nagy sikereket elért polgári társadalmi szervezet, a civilizáció mozgalma ellenállás és versenytárs nélkül hódította meg az egész emberiséget. Nemcsak az uralkodó, legfelső társadalmi réteg, az európai születési arisztokrácia tagjai fogadták örömmel a polgárosodás eszméjét, de *még a felvilágosodott uralkodók is* szívesen nevezték polgárnak magukat. Elsőként a kezdeményező szabadfoglalkozású értelmiségiek és literátusok, mellettük az iparban, kereskedelemben szállításban, közlekedésben és szolgáltatásban tevékenykedő minden

városi és vidéki lakos, sőt meglepő örömmel és lelkesedéssel minősítette magát polgárnak a földművelőknek eredetileg a társadalom többségét alkotó tömege is.

A jogállam magánéleti és közösségi szabadságot és autonómiát biztosított minden nemzetpolgár, az egész démosz számára, és ezek éltek is a szabadság adta lehetőségeikkel, de a szabadságuk önkorlátozásának szabadságával is: állandó jelleggel ragaszkodtak életcéljaik megvalósítását elősegítő közösségeikhez, családjukhoz, intézményükhöz, egyesületükhöz, munkaközösségükhöz, falujukhoz, városukhoz, egyházukhoz, szülőföldjükhöz, nemzetükhöz, de átmeneti közös érdekeik kapcsolatát teremtett köztük és munkatársaik, ügyfeleik, üzlettársaik, sporttársaik, sőt alkalmi útítársaik között is. A társadalom hagyományos, alapvető intézményei és közösségei tovább éltek, az emberek éltek a szabadságuk *önkorlátozásának szabadságával* és fenntartották azokat mindaddig, amíg azok életük távlati céljainak megvalósításában akadályá nem lettek. Nyilvánvaló, hogy a hagyományos életformához legjobban az a földnépe (vulgo: parasztság) ragaszkodott, amelynek évezredekken át megtartó életeleme a természethez, a vérségi társadalmi rendhez, a családhoz, az autarhikus földműveléshez való konzervatív ragaszkodás volt. Európa bennszülöttei nem érzékelték a földtől való elszakíttaságukat, amely a jobbágyság ún. felszabadításával bekövetkezett, mert csak a földbirtokszerzés szabadságának új lehetőségei lebegtek előtte, a kapitalista szabadverseny által biztosított minden erejét tehát erre fordította. Képesek voltak messze ipari központokban és tengeren túl rabszolgamunka végzésére, hogy keresetükkel otthon földbirtok uraivá lehessenek. Ha pedig erre otthon lehetőség nem nyílt, idegen országokban, idegen kontinenseken lettek a földművelés úttörőivé, hogy munkálkodásuk természetes alapjául szolgálhasson a rájuk építhető polgári civilizációnak.

Csak jogi szabadság

A liberalizmus az általa diadalra jutott emberi szabadság biztosítására létrehozta az emberi fejlődés legértékesebb társadalomtermészeti alkotását, a jogállamot. Bár az ember szabadságigénye az egész társadalmi élet területén a kényszer érvényesülésének határok közé szorítását célozta, a jogállam természeténél fogva csak a jogi korlátokat bonthatta le az ember szabad tevékenységének útjából, tehát csak jogi szabadságot biztosíthatott, csak szuverén kényszerhatalmi szervezet által garantálható szabadságot. A társadalom felülnézetében ezt igazolja is a valónak tűnő látszat, azonban a társadalom egész szerkezetének alulnézete, a társadalmat alkotó emberi egyedek oldaláról a legerősebb társadalmi hatalom nem is észlelhető. A tudományosság ősidők óta kereste az Ember specimen-egyedének meghatározását, hogy rendszerébe iktathassa. Már a legősibb hittudományi rendszerek is az ember felnőtt állapotát tekintik az emberség fogalmi kellékének, nem ítélték el hát a felvilágosodás szabadgondolkodói, ha az „emberi alapvető jogok és szabadságok” megállapításánál csak az előbbieken már többször leírt, nem nélküli, társadalmi kötöttségek nélküli, független felnőtt emberi egyedet tekintették személynek, egyénnek, amely számára társadalmi szabadságot igényeltek. Annak ellenére, hogy ez az élőlénytípus csak elvont elméleti konstrukció eredménye, a valós társadalomban csak kivételesen fordul elő, és semmi esetre sem jellemző. A liberalizmus ezeknek az individuumoknak igényelt szabadságot és a jogállam ezeknek az individuumoknak állapított meg szabad versenyszabályokat, mégpedig társadalmi kötöttségek tekintetbe vétele nélkül, a családnélküli szingulárisok számára. A liberális alkotmányok kihirdetése pillanatában mozdult is az egész társadalom az élet diktálta szabad lehetőségek felé, de a következő percben már az elmozdulás irányai különbözőek lettek az egyének természeti, társadalmi kötődéseik és eszmei életcéljaik különbözősége miatt. A tovább folytatódó embertani tudományos vizsgálódások rövid időn belül megállapították a szabad gondolkodóknak az életet, az életnek örök dinamikus változását figyelmen kívül hagyó individualista, papírteóriájának a társadalomra való alkalmazhatatlanságát. Megállapították és leírták

az emberi társadalomról, hogy az nem közvetlenül az egyenlő emberi egyének atomisztikus összessége, hanem az egyének, mint a társadalmi kohézió, érdekazonosság és vonzalom által összekapcsolt *közösségek tagjai alkotják a társadalmat*. Ennek szaktudományi elismertetése azonban a közvéleményt befolyása alatt tartó sajtó, mögötte az egyéni érdekek folytán ellenérdekelt értelmiségiek ellenállása miatt képtelen volt a kényszerhatalom szervezetének, a jogállam individualista alapjainak a megváltoztatására. A közösség társadalomtudományi fogalmát megállapító tudósok – a ráció tudományos igényét hangoztató, de attól eltérő, a felvilágosodás utáni közvéleményben uralkodó publicisztika befolyása alatt – mennyiségi méreteik szerint különböztették meg és csoportosították az egymást egészen vagy részben fedő és magába foglaló különböző közösségeket, figyelmen kívül hagyták magát az Élet valóságát, a társadalomtörténet természeti tényét, a származást, és a családot egynek vették a sok közösség közül.

A család felbomlása

A szabad verseny szabályai független, családnélküli, felnőtt egyének, szingulárisok számára állapították meg, és ez szükségképpen az emberi egyén és faj életének létfeltételét jelentő közösségnek, a családnak a fokozatos felbontásához vezetett. Hogy az erkölcsi meggyőződésnek a természetes önzés ösztönét korlátozó készsége gyengült meg az egymást követő nemzedékek életirányú nevelésének hiányosságai miatt, vagy a Homo Sapiens faj életereje, vitalitása képtelen legyőzni az anyag tehetetlenségének fizikai erejét – azon lehet vitatkozni. Azonban *a családnak*, mint az emberiség egyéni és minden társadalmi élet alapjának *felbomlási folyamata tény és megállíthatatlannak tűnik*, hiszen elháríthatatlan akadály a ember társadalmi szabadsága érvényesülésének, az anyagi érdekre irányuló polgárosodási szabad versenyben való sikernek. Ez annyira társadalomtörténeti valóság, hogy korunk történelmét a család erodálásának mértékével lehet szakaszolni: a feltételezett induláskor, 1848-ban még épp volt a keresztyén házasságon felépült családi teljes életközösség. Száz esztendő elteltével, az emberek közötti vonzalom keresztyén értékrendje hegemoniájának elmúltával, már nem jellemző és nem általános nemcsak a családalapítási szándék, de elhalványult ennek a célja is, és helyett adott az érdekek és érdekellentétek értékrendje, a gyűlölet érvényesülési lehetőségének.

b) Gazdasági verseny: iparosodás, azaz el a természettől

Az ipari forradalom

A démosz, a nemzet (németesen: nép), a nemzetpolgárok közössége, a közhatalom alávetettjeinek összessége, a liberális jogállam megszervezésével egyéni és csoportos autonómiát kapván szabaddá lett. Szabadsága az ember általános életversenyének a szabadságát jelentette, azaz a versenyt gátló társadalmi tényezők lebontását. Megszűntek a jogi akadályok, az ember egyéni és csoportos helyváltoztatása, a közlekedés, a társadalmi érvényesülés, a szellemi alkotás és az alkotások, eszmék elterjedése, valamint az anyagi javak előállítás, szállítása és fogyasztása, tehát a gazdálkodás útjából, a gazdálkodás minden elemének, a természetnek, munkának és tőkének, mindenekelőtt pedig a tulajdon és a birtoklás szabadságának az útjából. Születése, szüleinek társadalmi helyzete nem akadályozott már senkit pályaválasztásban, szabad közlekedésben, tulajdonszerzésben és tanulásban. Megszűnt a jobbágy földhöz kötöttsége, a földbirtok eladhatóvá és megvásárolhatóvá lett, megfelelő feltételek mellett bárki házat vehetett minden városban, műhelyt, boltot nyithatott, árut termelhetett s értékesíthetett itthon és külföldön bárhol. Az árutermelés és értékesítés szabadsága lett a jellemzője a liberális társadalom gazdaságának. Iparosodásnak nevezik – bár helyesebb volna: üzletiesedés, *merkantilizmus*, kalmárosodás, bizniszesedés – az anyagi

műveltségnek, a civilizációnak ezt a társadalmi folyamatát, mintha az ipar következménye volna a társadalmi korlátoknak az emberi tevékenység útjából való eltüntetése, a liberalizálódás, a polgárosodás, holott a társadalomtörténeti fejlődés fordítottja ennek: *a liberális polgárosodás hozta meg az iparosodást*, a természetes leszármazási (gentilikus) társadalmi szervezetről a mesterséges, hivatásrendi, polgári szervezeti formára való elvi és gyakorlati áttéréssel. Az emberi életnek mind több tevékenysége lépte át a család, majd a tágabb természetes közösségek kereteit az észszerűség igényének egyre nagyobb fokú érvényesülésével. A gazdálkodás észszerűsítése – úgy anyagi, mint szellemi téren – *munkamegosztást* parancsolt, és ez a természetes közösségek lebontását, és a polgáriak felépítését eredményezte. A folyamat az emberi műveltség anyagiasodásával már az őskorban megkezdődött, és a liberalizmus korára már csak a legkisebb természetes társadalmi egység, a család maradt fenn. Ennek a felbontása – mint a fizikában az atomoké – a család tagjai képességeinek, munkaerejének külső hasznosítása eredményezte annak a megdöbbentő nagyságú társadalmi energiának a felszabadulását, amely a 19. század robbanásszerű gazdasági fejlődését, *az ipari forradalmat* eredményezte. Hogy *megérte-e* az ember természetes életenergiájának anyagi haszon előállítására, ipari felhasználásra fordítását, az az illető társadalom eszmei, ideonómiai értékrendjének a függvénye.

Egyetlen cél: a gazdasági haszon

A liberális jogállam megvalósította a polgári jogegyenlőséget, megszüntette a rendi jogegyenlőtlenséget, eltörölte a rendi korlátokat, a feudalizmusnak nevezett ösiséget, a helyi privilégiumokat, a céheket és az autonóm testületek közötti kényszerhatalmi különbségeket. (Megjegyzésre méltó a francia forradalmárok viszonyulása a szabadelvűség győzelméhez, amikor úgy fogták fel a társadalmi szabadságot, mint a római civiseknek az 1300 esztendővel azelőtti barbár frank hódítás alóli felszabadulását. Ezzel igazolták ugyanis a király és az arisztokrácia legyilkolását.) Minden akadály elhárult a szabad démosz szabad versenye útjából. A liberális jogállam egész tevékenysége, létének indoka egyedül *a szabad verseny* szabályainak a megállapítása és betartásának *ellenőrzése*, a közrend fenntartása maradt. A verseny célja a korszak materialista értékrendjének megfelelően nyilvánvaló volt: *a gazdasági haszon*, az életszükségletek kielégítésére szolgáló anyagi javak előállítása, azon felül a tartalékoláshoz szükséges nyereség, végül az értékmérő eszköz absztrakt valósága, a pénz, a tőke felhalmozása, előbb faptikusan, később már csak szkriptikusan. A kapitalista szabad verseny tehát egy folyamat, állandó, vég nélküli társadalmi tevékenységi folyamat, amelynek belátható vége nem lévén, célja sincsen. Ahogyan Madách mondta: Az ember célja a küzdés maga – persze az emberélet anyagi dimenziójában.

A verseny célja végtelen

Az Ember anyagvilági élete azonban nem szakadhat el a természettől, a testi élet biológiai törvényeinek, az ösztönöknek a kötöttségétől, csak korlátozhatja és eszmei, erkölcsi céljai felé terelheti azok irányát. Bármilyen kecsegtető volna gondolataink számára *a végtelen cél távlata*, az élet versenyében maga az élet parancsol, és engedélyez olyan elérhető, konkrét célokat, amelyeknek magvalósításával az egyén vagy a csoport megállhat, vagy lelassíthatja futását a versenypályán, hogy újabb eszközökkel újabb szakasz felé nagyobb siker reményében mehessen tovább. Nem tudok erre a jelenségre jobb példát mondani, mint a költők és művészek által annyiszor leírt szerelemnél: Nem végtelen, elvont cél felé rohan a fiatalember, hanem szerelmese megnyeréséért. Amikor pedig a – Homo Sapiens fajra jellemző – házasságot megkötötte, a szerelmi verseny leáll és átadja helyét a házastársak közös, távlati életcéljaik megvalósításáért folyó versenynek. Az egész emberiséget ellenállhatatlan erővel magával ragadó mozgalom, a polgárosodás, a civilizáció, a mesterséges (hivatásrendi) társadalmi szerkezet megvalósítása, a testi élet talajától, a természettől való egyre

nagyobb eltávolodás lehet az Ész bűvöletében élő egyoldalú materialista világszemlélet kijelölt versenypályája; az Ember azonban sem egyénileg, sem csoportosan nem követi, nem is követheti a pálya végtelenségét, csak addig, amíg annak iránya egyéni életcéljának megfelel, vagy csoportjának, közösségének érdekehatárait el nem éri. A szabad démosznak tehát minden egyéni és testületi tagja addig és úgy futott a szabad versenypályán, ahogyan és amíg az társadalma által elfogadott erkölcsi értékrendje szerint egyéni és közösségi érdekeinek megfelelt.

A parasztság

Különleges volt a polgárosodáshoz való viszonyulása Európának a 19. század közepén még legnagyobb lélekszámú társadalmi csoportjának, a földműveseknek – vulgo: parasztnak. A jobbágyfelszabadítás személyjogi vonatkozásait – költözködési, munkavállalási, tulajdonlási szabadság és egyenjogúság – örömmel fogadták, „a földhözkööttség” megszüntetését – nem érezvén, hogy az a földtől való elszakíttatásukat jelenti – pedig enyhe rokonszenvvel. Teljes erővel vetették be magukat a vagyonszerzés versenyébe, de a kapitalista tőkefelhalmozás és a piaci gazdálkodás, azaz a polgárosodás, a természettől való eltávolodás felé egy tapodtat sem tettek, hanem minden jövedelmüket birtokvásárlásra fordították, hogy maguknak és utódaiknak társadalmi függetlenséget biztosíthassanak. Kénytelen vagyok megjegyezni – hiszen korunk emberei már semmit sem tudnak az akkori vidéki társadalomról, az őstermelés értékrendjéről – hogy nincs a földműves gazda boldog megelégedettségéhez hasonló, felemelőbb emberi érzés, mint az, amelyet az a maga földjén, a maga viruló vetése, a maga nevelte csikó láttán, a maga házában, a maga családja körében érez. Teljességgel érthető a maga szempontjából a maga földjén dolgozó és a maga kenyereken élő parasztnak a mindenki mást lenéző gögje, amely olyan elviselhetetlenné, utálatossá, közellenséggé teszi az iparos társadalom szemében a parasztot, hogy az osztálygyűlölet későbbi uralma, a bolsevik diktatúra is a milliomos burzsoázia kiirtása helyett „a bunkó, zsíros parasztnak” felszámolását tartotta az örök kommunista boldog társadalom megvalósítása legelső követelményének. Kiderült ugyanis, hogy a feudalizmusnak nevezett ősiség társadalmi rendjéhez nem a földesúr, a hajdani hódító katona nemes ivadéka ragaszkodik – aki csak haszonélvezője a birtoknak – hanem az azt megművelő ember, a gazda, aki a földet évezredek óta magáénak érzi és tudja, és ahhoz elválaszthatatlanul ragaszkodik. Azért, hogy gazda lehessen, képes évekig rabszolgamunkát végezni, akár a tengeren túl is, keresete minden garasát megkuporgatva és semmit sem fogyasztva. Ha pedig sikerült faluja megítélése szerint megfelelő nagyságú, számára gazdasági függetlenséget biztosító birtokot szereznie, egyszerűen kiáll a gazdasági szabad piaci versenyből, addigi árutermelését is lecsökkenti, átáll a családi autarhiára, gazdasági tevékenysége is a család becsületének az öregbítése felé irányul, erkölcsi és esztétikai értékek előállítására, gyönyörű tenyészállatok nevelésére, a legjobb búzatermelésre, szőlő és kertművelésre – hogy annak legszebb termékeit elajándékozhasssa és csak a felesleges maradékot vigye a piacra – házának, udvarának csinosítására, és mindezzel párhuzamosan gyermekeinek megfelelő nevelésére törekszik. Ilyen sikerei után természetesen fogadja és önzetlen becsülettel, puritán méltósággal látja el azt a közéleti tisztséget, amellyel faluja vagy egyháza megbízza. – Való igaz, hogy ez az ősi szokásokhoz mindenben való ragaszkodás, vallásban, művelődésben, gazdálkodásban, közéletben, szórakozásban, ruházkodásban, mindenféle újításnak ez a gyanakvó, késedelmes elfogadása, az örökölt hagyományokhoz, mindenekelőtt a családközösség épségéhez való ragaszkodás lefékezte, csaknem lehetetlenné tette a természettől való eltávolodást célzó polgári fejlődést. Azonban a parasztságnak ez az anticivilizációs hatása csak a szabad verseny legelső korszakában érvényesült, a későbbiekben egyenesen elősegítette az iparosodást: nyilvánvaló, hogy a földművelő társadalomban nem juthatott minden családnak gazdasági függetlenséget biztosító földbirtok. A birtoknélküliek közül azok, akiknek reményük lehetett a birtokszerzésre, vagy akik a

földművelésnek más gazdasági tevékenység által el nem nyerhető természetes megelégedettség-érzéséhez ragaszkodtak, az ősi háznépi (aul, nagycsalád) közösség tagjaiként, familiárisként, részes-munkásként, béresként, szolgaként otthon maradtak, a többiek, a mezőgazdasági népfelesleg, a városokba vándorolt, ipari munkássá lett, azaz a polgárosodás legerőteljesebb hordozójává.

Az iparosok méltósága

Ha kicsi mértékben is, de a föld népének konzervativizmusához hasonló volt a céhbeli iparosoknak a szakmai hagyományokhoz való ragaszkodása. Itt nem volt gazdasági tényező az élő természet, a környezet is mesterséges, ember által létesített, civilizált volt, de természetes volt a mester családja, a vele dolgozó segédeivel alkotott életközösség, a családi otthon és műhely, és mindezekkel egyenlő határfokú természetes társadalmi viszonyulás ahhoz a városi polgári (burgius) közösséghez, amelyhez a mester szakmai becsülete nagyságának arányában tartozott. A mai metropolisok gyökértelen polgársága és az egész kozmopolita neveltségű nemzedék nem tudja elképzelni a régi városi polgárnak a maga szakmai és városi közösségében *feltétlenül érvényesülő tekintélyét*. Egy csizmadíja, asztalos, lakatos, szabó vagy más iparosmester, fűszeres, rőfös, szatócs és más kereskedő, valamint vendéglős, cukrász, borbély és mindenféle szolgáltatóiparos mellett az idegen közönnyel halad el, elképzelni sem képes annak az életét: Családja a város patríciusa, évszázadok óta a város tisztességes polgárságához tartozott. Műhelye, boltja nemzedékek óta csak mindenki által elismert és dicsért, hibátlan termékkel és szolgáltatással látta el fogyasztóit. A vándorlegények mindegyike ide akart első sorban leszerződni, mert itt lehet a mesterség fogásait legmagasabb szinten elsajátítani, és itt biztosítják a legjobb életkörülményeket a segédek számára. Hogy a mesternek tekintélyes háza, szép szőlője, és a háztartást a legszükségesebbekkel ellátó kis földbirtoka, kertje van, ez is hozzátartozik polgári rangjához. Nyilvánvaló, hogy tagja a városi tanácsnak és a presbitériumnak, és *esze ágában sincs felcserélni állását* nemcsak egy hivatalnokéval, de még szabad foglalkozású értelmiségivel sem. Részt vesz a kapitalista versenyben, de csak műhelyének és polgári állásának, családjának megfelelő szinten tartása mértékéig: nem termel több árut, nem bővíti a műhelyét, nem létesít gyárat, nem szerez több ingatlant, *nem kell neki több pénz* ennél a szükségletnél, fel nem használt képességeit, úgy gazdaságiakat, mint szellemieket városa, egyháza, szakmája szolgálatára fordítja, és igyekszik sok szabad időt biztosítani magának, hogy barátaival elszórakozhasson, elmulathasson. A patrícius céhmesterekéhez hasonló büszke szakmai öntudata volt minden önálló, anyagilag független városi polgárnak, szakmai pozíciójának elérése után megvalósítva érezte a maga gazdasági versenyének célját.

Iparosból kiskapitalista

A liberalizmus által megszüntetett céhrendszer kötelekeiből szabadulva a patrícius család fia tovább lépett – ha kedve volt hozzá – a gazdasági verseny útján, kilépve a családi gazdasági egység közösségéből. Tőkéje és vállalkozói szakértelme felhasználásával gépeket és szállító eszközöket vásárol az emberi munka határfokának növelésére, és műhelye, üzlete tevékenységének a vezetését saját magánál jobb szakmai képességű alkalmazottra bízta. Már nemcsak megrendelésre, hanem piacra is termel, kiterjeszti fogyasztói közönségét saját tőkéje és műszaki képességének lehetőségéig, gyakorlatban városa és ellátandó környékének a határáig, de tovább nem. A szakmai vállalkozó sem lesz igazi kapitalista, nem szakad el a szakma természeti, társadalmi és erkölcsi kötöttségeitől. Persze, ezt az embertípust is ellenfélnek tekintette, nyárspolgárként lenézte a liberális szabad gazdasági verseny harcos agitátora, egyszerűen azért, mert nem akart a kapitalista versenypályán győzelmi babért nyerni, bölcsen tudván, hogy ott nincs is babér, hiszen cél sincs.

A valódi kapitalizmus

A klasszikus kapitalista, a tőkés differencia specifikája az emberi, személyi anonimitás, elszakadás a szakmai szokások és személyes kötöttségtől az idegen tőke felhasználása irányába, hogy társas vállalata jóvoltából *személyesen felelőtlené lehessen*, hogy a haszonszerzés érdekében erkölcsi aggályoktól függetlenül mindent megteheszen. A tőkés szabad versenynek ez az eszményi típusa, a tőkés nagyvállalkozás, nagyipar létrehozója és működtetője, amely – bármilyen nagy kiterjedésű is a vállalkozása – célja még mindig a termelés, a javak előállítása és forgalmazása a szabadpiac igényei szerint, azaz az ártermelés, a gazdaságtudomány és a műszaki találmányok felhasználásával. A tőkés gazdasági folyamatban a vállalkozó szellemi irányítása a döntő, egyébként minden az anyag uralma alatt áll, anyagban, anyagi értékben lévén az anyag átalakításnak, az ipari termelésnek az okai is és a célja is. A természet valójában már csak az anyagenergia törvényeivel van jelen, a munka is gépi, materiális tevékenység, az ember szerepe kimerül a gépek kiszolgálásában, bár nélkülözhetetlen, de mellékes. A szabadpiacon csak az áru materiális jelenléte – mint nyersanyag, félkész és készáru, vagy munkaerő-energia – tényleges, a kínálat és a kereslet csak szkriptikus, esetleg csak szimbolikus. Érthető tehát, hogy a tőkés gazdasági rend uralkodó tényezője az anyag tehetetlenségi ereje, amely mellett *az ember csak személytelenül, arc nélkül*, anonime asszisztál. A piacon vásárolt, nagy mennyiségben felhasználható emberi testi, műszaki, szellemi munkaerő már nem külső testi kényszer hatása alatt dolgozik, mint a hajdani rabszolgaságban, hanem a munka piaci ellenértékének, a munkabérnek a belső kényszere alatt. Az egész társadalomnak boldogulásra, gazdasági függetlenségre törekvő tagjai mellett mind nagyobb számban áramlik a családi kötelékeiből kiszakadt, elmagányosodott, az életszükségletei által hajtott ember a tőkés gazdaságban a munkavállalásra, növelve állandóan az árupiac kínálatát, hogy az gyarapítsa a termelést és kínálatot, még több munkakeresletet idézve elő. *A személytelen, embertelen tőke* számára az anyagi világ egésze csak termelési tényező, akár holt nyersanyag, akár kényszerhatalmi befolyás, akár élő, emberi energia, szellemi és testi képesség, ismeret és alkotás, akár közvetlenül, egyénileg, akár közvetve, csoportosan, testületileg, sőt állami kényszerhatalom közbejöttével vásárolja azt a vállalkozó. A vállalkozó tervei szerint áll össze minden tényező a termelés, a forgalom, a fogyasztás fokozására, a kínálat és kereslet szabadpiaci törvényei szerint megállíthatatlan, egyre gyarapodó, önmagát indukáló körforgásban. Nyilvánvaló, hogy nem létezik ország, bármilyen nagy nemzeti közösség, amelynek határai között elférne a tőkés gazdasági versenynek az anyag tehetetlenségi erejével hajtott mennyiségi kiterjedése. Mivel pedig a gazdasági verseny szabályainak garantálója, jogszabállyá minősítője az állammá szervezett kényszerhatalom, *a kapitalista versenygazdaságnak nincs kötelező erejű szabályozója*. Elvben ott volna a nemzetközi hatalom, ha volna, ha érvényesülését nem tenné lehetetlenné maga a szabálytalan, totális verseny, a háború.

Kapitalizmus – szocializmus ellentétpárja

A nemzeti jogállamot megvalósító liberális világmozgalom kezdeményezte, segítette és fenntartotta az emberiség társadalmi és anyagi gondjainak megoldását ígérő *kapitalizmust*, a szabad gazdasági verseny rendszerét. Néhány évtized múltán kitűnt, hogy egyedül a jogállam, a kényszer és a szabadság egyensúlya biztosíthatná a Szabadság érvényesülését az egész Földön, de nemcsak, hogy tényleges, vagy jogi-társadalmi Egyenlőséget képtelen megvalósítani, még esélyegyenlőséget sem: a szabad verseny első következménye a gazdaságilag erősebbnek mind fokozódó ereje a gyengébbel szemben. Ehhez járult *a jogállam racionalista ridegsége* azoknak a társadalmi gyámolítási, közjóléti tevékenységeknek a területén, amelyeket a szekularizációval a (protestáns) egyházaktól átvett volt. Ahogyan a világhódító útján egyre terjedő tőke anonimitása, személytelensége – azaz a társadalom általánosan elfogadott erkölcsi meggyőződésének mellőzése – folytán az embertelenség hegemon befolyáshoz jutott a Homo Sapiens gazdálkodásában, szükségképpen előállott a kapitalizmus

hiányosságainak és hibáinak a kiküszöbölésére irányuló természetes társadalmi igény, *a már ismertetett szocializmus*. Mindkét irányzata a társadalmi ellentét elve szerint egymással szembenálló és örök harcot folytató társadalmi csoportok küzdelmének majdani eredményében, az anyagi javak méltányos elosztásában reméli a megoldást. Az egyik, a nemzeti szocializmus, nemzetállami keretben, nemzetek közötti küzdelemben, a másik, a kozmopolita szociáldemokrácia a marxizmus társadalmi alapkategóriájának, a munkásosztálynak a vagyonosokkal szembeni győzelmében.

A világtőke hatalma

A gazdasági szabadverseny következő fázisában, a *hitelgazdaság* típusában a tőke már csak nyereségszerzésre irányuló beruházás, hitelnyújtás, nem közvetlenül irányul a gazdasági tevékenység egészére, mint az anyagvilág konkrét valóságában megismerhető – gyár, bánya, ipari, kereskedelmi, szállítási – klasszikus kapitalista vállalat esetében, csak magára a nyereséget eredményező fogyasztásra, egyoldalúvá torzítva a piac működési szabadságát. A kapitalizmusnak ebben a végső, az élő társadalom fölött működő fázisában a pénz már nem a gazdasági folyamatban résztvevő tőke, mint a gazdaságtörténeti múltban, hanem *az anyagi javak elvont, számokkal kifejezett értéke*. Valutáris tényleges jelenléte is felesleges, létezése csak a bankszámlák átutalási jegyzéseiben észlelhető, szkriptikus valóság, ténylegesen el sem költhető, csak átutalható. Ez a gazdasági tényező már minden emberi tulajdonságtól független, életen kívüli, csak a szakma tudósainak műszereivel észlelhető anyag-energia valóság, a társadalomban élő ember számára – ha tudomást szerez róla – csak érthetetlen, foghatatlan fantom, *mitikus Mammon*, amelynek társadalomfelettsége miatt az Emberre közvetlen hatása nincs, csak azoknak a közösségeknek a hatásszűrőjén át, amelyeknek – köztük a legerősebb társadalmi hatalmi szervezetnek, az államnak – tagja a halandó Ember. Társadalomfeletti, természettudományi jelenség lévén leginkább a Föld elektromágneses erőteréhez hasonlítható – amely az ekliptikus és galaktikus erőtereken át az anyagvilág végtelenjéig terjed – amely kétségkívül hat a Föld egész élővilágára, anélkül, hogy azt bárki is észlelné. Amint a mai természettudományok elvont problémái csak a szakma kutatóinak, fizikusoknak, asztronómusoknak kérdései, az emberi társadalomból csak azokat a legmagasabb döntéshozókat érdekli, akik közvetlen kapcsolatban vannak vele. Másokat csak úgy, mint az asztrológia, a csillagjósolás, a horoszkóp értelmén túli, tehát értelmetlen okoskodásai, amelyek a szórakoztató ipar ősidők óta kedvenc áruai. – Bármilyen mindenekfeletti, gigantikus, globális, anyagi, gazdasági hatalom a Világtőke, befolyása *csak azokra érvényesül*, akik a Pénz, a Mammon mindenhatóságában *hisznek*, akik életüket ennek értékrendje szerint irányítják. Akik nem hisznek benne, vagy másban hisznek, magukat könnyűszerrel kivonhatják hatalmának befolyása alól egyénileg is, családirag is, testületileg is, anélkül, hogy ez a világtőke létezésének valóságát befolyásolná.

A kommunizmus és a Világtőke

Amint a vallások esetében a művelődéstörténet kezdetétől ismeretes, hogy valamelyik kultusznak terjedését és fennmaradását nem híveinek vagy a más vallásúaknak a viszonyulása okozza, hanem tagadóié és ellenfeleié, a Világtőke legfőbb hatalmának legbuzgóbb hívei azok, akik tagadják és elutasítják a pénz uralmának nemcsak a szükségességét, de a létezését is. Ez az internacionalista radikális szocializmus, az ortodox marxizmus, a kommunizmus, mely egyszerűen megszünteti a vagyonos osztályt, eltörli a magántulajdont, és ezzel okafogyottá teszi a gazdasági versenyt. Ahogyan ugyanis a pénztőke kumulálódott és hitelgazdasággá személytelenedett, azután elvont és szkriptikus társadalom feletti hatalommá szublimálódott, vele szemben a proletariátus elvi hatalma is kumulálódott, személytelenedett, elvonódott a társadalom természeti anyagi valóságától, és – mint a dualista vallásoknak a Gonosszal szembenálló Jóistensége – a Világproletariátusnak a Világtőke feletti végső győzelmében hiszi az emberi boldogság megvalósulását.

A testi élet fenntartásáért folyó örök versenyben minden élőlény részt vesz, a Homo Sapiens is egyénenként, csoportosan és faji összességében. Kezdetben állati szinten a természet termékeinek a felhasználását, gyűjtését, zsákmányolását jelentette a gazdálkodás, és a verseny a jó gyűjtő, vadászó és halászó helyek birtoklásáért folyt. A tulajdon felfedezése szolgált alapul az Ember tudatos gazdálkodásának, a termelésnek, hasznos növények és állatok megszelídítésének, tenyésztésének, szaporításának, termékeik tartalékolásának és cseréjének, a javak tartalékolásának és felhalmozásának, a vagyongyűjtésnek. *A vagyongyűjtés* tehát az Ember életösztonében gyökerezik, és a legelső társadalmi szabály, az élet és tulajdonvédelem erkölcsi törvényében fogalmazható meg. Minden megszületett gyermek növekedésével párhuzamos arányban vesz részt a gazdasági versenyben, előbb szülei családjának keretében és védelmében, utána – rövidebb-hosszabb, családalapítást célzó versenyszakaszon – saját családja közösségében és érdekében. Hogy mennyire jut az előbbieken vázolt vagyongyűjtési versenypályán, az maga és családtagjai egyéni képességeitől, testi, szellemi, lelki tulajdonságaitól, vagyoni, társadalmi, jogi helyzetétől, a természeti és társadalmi adottságoktól függ. Az első törekvés ezeknek a tényezőknek maga és gyermekei érdekében való fejlesztése, a tanulás, tanítás, nevelés, munka, szorgalom, takarékoság, célszerű számítás által. A létfenntartás szükségéi feletti mértékű javak szerzése csak ezután következik, ha az egyén adottságai és körülményei lehetővé teszik, hogy életében egyáltalán vagyongyűjtéshez kezdjen. Sokan csak gyermekeiknek a társadalom által elvárt szintjéig való nevelését valósítják meg. Akik javakat tudnak örökölni gyermekeikre, azok már elindultak a „kapitalista” fejlődés útján. Közhely, hogy a családi vagyon kialakulásához és megszilárdulásához *három egymás utáni nemzedéknek* a gazdasági versenyben való sikeres helytállása szükséges. Azután kezdhet valaki olyan vállalkozáshoz, amely társadalma – faluja, vidéke, ipartestülete, városa, szakmája – határáig vagy azon túl terjed, ennek a fázisnak a vagyoni szintjén is három egymás utáni nemzedékben erősödve léphet majd a következő nagyvagyoni szintre. Persze a kapitalizmus legendás korszakában előfordulnak olyanok, akikből egy zseniális üzleti ötletet megvalósítva a nincstelen éhező állapotából milliomos nagytőkés lesz, de ez csak szabályerősítő kivételes ritkaság. Gyakoribb az, hogy valaki kiváló egyéni képességekkel nem három, hanem egyetlen nemzedék alatt jut el társadalma felső szintjéig, és három nemzedék alatt a világtőke résztulajdonosává lesz. Bár a világ gazdasági fejlődése hatványozó mértékben gyarapítja a javakat, az értéknövekedésre olyan sok az igénylő vállalkozó, hogy nem jut mindenkinek belőle. Bizony, sok vállalkozásnak csődbe kell mennie, sok vagyonnak el kell enyésznie megfontolatlan, kockázatos gazdasági tevékenység, vagy éppen az adottságok szerencsétlen együttállása miatt. Ez azonban már annak a minden élőlény, és minden ember közötti életversenynek a gazdasági velejárója, amelynek a liberalizmus által megnyitott szabadverseny pályáján minden ember ösztöneitől hajtva elindul, és addig fut a vagyonosodás felé, amíg adottságai ezt megengedik, vagy a versenyző megvalósítva nem érzi erkölcsi értékrendje szerinti gazdasági célját.

A vállalkozás egyetemessége

Az az általános – de nem kizárólagos – életgyakorlat, hogy az Ember, az egyén leáll a gazdasági versenynek abba a szakaszába érkezve, amelyben családja számára a gazdasági függetlenség biztonságát és társadalmi tekintélyét megvalósítva érzi, egyáltalán nem jelenti a gazdasági verseny lankadását. Az Emberi társadalom ugyanis nem osztható tényleges nemzedékekre, hiszen tagjai nem egyidősök, nem egyszerre, hanem minden pillanatban, folyamatosan születnek és meghalnak. Különböző időpontokban indulnak az életnek abba a versenyébe, amelynek a gazdasági, anyagi javak szerzésére való törekvés csak egyik része. Amikor az előzők, az idősebbek megvalósították

családalapítási céljukat, utána gyermekeik anyagi szükségait biztosították és a maguk részéről a további, gazdasági fejlesztést lezárják, újabb és újabb fiatalok indulnak a családalapítás és a család gazdasági biztonságának megteremtése felé. A társadalom egészében tehát a *gazdasági verseny* nemcsak állandó, hanem – a lélekszám szaporodása és a lehetőségeknek a szellemi és műszaki fejlődés következtében való kitágulása folytán – *állandóan gyorsuló irányzatot mutat*. A fejlődés elején talán minden induló versenyző önálló gazdasági egység, vállalkozás létrehozásának reményével indult. Azonban az önálló vállalat létrehozása a tőkekoncentráció erőfölénye miatt a társadalom többsége számára elérhetetlen lévén, helyette megelégedett olyan kereseti lehetőségnek a biztosításával amely a maga és családja életszükségleteinek és társadalmi tekintélyének elegendő alapot adott. Bár ezt a vállalkozás típusát sem a klasszikus közgazdaságtan, sem a marxizmus elmélete nem tartja számon, a gazdasági élet gyakorlatában *a vállalkozók túlnyomó többsége munkavállaló*, aki testi erejét, ügyességét és szellemi képességeit, tudását hasznosítja, ahogyan azt társadalmi körülményei megengedik és szükségessé teszik. A szabad foglalkozású ügyvéd, orvos, gyógyszerész, mérnök, a nem üzleti gazdálkodást folytató földbirtokos, a fuvaros – a szolgáltató szakmunkástól a diplomás alkalmazottig – lelkész, pedagógus, tudós, kutató, mérnök, orvos, agronómus, tisztviselő, közgazdász, hírlapíró kategóriáin át az üzletvezető, műhelyfőnök, főpincér, gépkocsivezető, üzletkötő, kertész, lovász, juhász, csatornázó, valamint az önállóan dolgozó szakemberek, mindenféle mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakmában dolgozók az állandó alkalmazott bémunkásig – mindnyájan munkavállalók, tehát vállalkozók. Még a szolgák, a szakképesítetlen kisegítő munkások, sőt a nem állandó alkalmazott napszámosok sem tekinthetők fenntartás nélkül proletárnak – latinul: nincstelen – a marxizmus szerint: „a vagyonos osztály” kizsákmányolt ellenségének, hiszen a gazdasági élet minden résztvevőjének – a főnök-beosztott természetes ellentétének ténye mellett – elsőrendű azonos érdeke munkahelyének a stabilitása és prosperálása, függetlenül annak tulajdonosától. Azok, akik démoszon kívülnek, minden közösségtől függetlennek érzik magukat, a ténylegesen szabad egyének, szingulárisok, akik megengedhetik maguknak, hogy ne kössék le magukat munkavállalással – járadéktulajdonos kistőkés, vagy szabadúszó – nem érzik magukat nincstelennek, tehát nem is azok. Akiket nem a józan megfontolás, hanem a szükség kényszerít munkára, az kényszermunkás, rabszolga, akkor is, ha nem a nincstelenek, hanem a vagyonosok közé tartozik, nem a más alkalmazottja, hanem a saját vállalatában dolgozik.

A tisztviselő nem proletár

A gazdasági szabadverseny részeredményeinek a láttán a szocialista politikai irodalom a társadalmat munkaadókra és munkavállalókra kategorizálta, és a két ellentétes érdekű osztály párviadalát látta az egész emberi társadalmi élet alapjául szolgáló gazdasági tevékenységben. Mint az előbbieken megállapítottuk, a kapitalista magánvállalkozások esetében is mindkét fél elsőrendű érdeke a vállalkozás, a munkahely stabilitása és prosperitása. A közalkalmazottak, az állami, közületi, helyhatósági, egyházi és mindenféle nonprofit célú intézmény munkavállalói – köztisztviselők, hivatalnokok, katonák, rendőrök és az értelmiségiek többségét foglalkoztató oktatási, művelődési, tudományos szervezetek dolgozói – pedig sem intézményüket, sem az abban tevékenykedőket nem tudják egymással ellentétes gazdasági érdekeik alapján szembenálló osztályokra csoportosítani. Olyannyira nem, hogy a legradikálisabb szocialista irányzat, a bolsevizmus megvalósítandó céljául azt az osztály nélküli társadalmat állította, amelynek minden aktív tagja közalkalmazott.

Proletár csak a közösség nélkül maradt ember

Távol legyen tőlünk, hogy a szabadgondolkodó enciklopédisták papír ízű, könyvszagú elméletének végzetes egyoldalúságába essünk, és az emberi társadalmat egyenlő egyének összességének tartsuk, vagy a szocializmus dualista – zend vallású, manikeus – elméletének

megfelelően két egymással szembenálló csoportra: vagyonosokra és proletárookra osszuk a társadalmat. Tény, hogy vannak gazdagok és szegények, hatalmasok és kiszolgáltatottak, sikeresek és kudarcosok, különböző vagyoni és társadalmi állású, életkorú férfiak és nők, öregek, fiatalok, gyermekek, akik különböző országokban, különböző természeti és társadalmi körülmények között élnek, különböző nemzethez, valláshoz tartoznak, és mindnyájan – emberek lévén – egyénileg, alanyilag viszonyulnak a világ egész valóságához. Egy valamiben megegyeznek: *Mindnyájan emberek, élőlények, versenytársai egymásnak az Élet könyörtelen örök versenyében.* Az élő természet részeként viselkedésüknek indítékai a test, az élő anyag természeti törvényeiben, az ösztönökben gyökereznek, és a lélek világa felé törekvő szellemük alkotása, a csak a Homo Sapiensre fajlagosan jellemző társadalmi szabályok szerint akarati cselekvésekben tárgyasulnak. Testhez, anyaghoz, természeti valósághoz kötött az ember élete. Örök törekvése, életversenye anyagfeletti, természetfeletti céljának megvalósulása, a fejlődés, a természettől anyagfeletti cél irányában való eltérés, eltávolodás. Viszont az attól való elszakadás életének végét jelenti egyéni és társadalmi vonatkozásban egyaránt. Az anyagi javak az emberi élet létfeltételét jelentvén, előállításuk, a gazdálkodás állandó, természetes törekvése az embernek, amely az emberi életverseny testi alapszintje. Ahogyan azonban minden élőlény, a vegetálásuk miatt lebecsült növények is, életküzdelmükben nem a maguk testi felépítésére gyűjtik a talaj és a fény tápanyagain, hanem egyedi életük célja a faji létüket fenntartó termésük, magjuk meghozatala, ahogyan anyagi szükségük kielégítésére, a munkavégzésre képes állatok – hangyák, méhek, fiókákat tápláló madarak, és ezekhez hasonló minden más állat – sem a maguk egyedi létfenntartásuk végett harcolnak a táplálékért, hanem ivadékaik felnevelése érdekében, úgy a Homo Sapiens életére is érvényes ez az általános természeti törvény, tehát *nem egyéni önző érdekből, nem a saját egyéni létfenntartásáért vesz részt a gazdasági versenyben, hanem gyermekei, leszármazottai érdekében.* Amint az előbbiekben láttuk, még a természettől legtávolabbi gazdasági célra, az üzleti nyereségre, a vagyonszerzésre irányuló törekvés is csak több nemzedék tevékenysége által tárgyasulhat tőkévé. Tévednek hát a materialisták, amikor az ember akarati cselekvésének, a történelem hajtóerejének legfőbb indítékát az anyagi javak önző megszerzésében látják, mert ennek az élő természet egésze – növény, állat és ember egyaránt – ellentmond: még az anyagi javak közvetlen előállítására irányuló tevékenységnek, a gazdálkodásnak sem anyagi a tényleges célja, hanem az élőlényfaj egyedei közötti természeti, társadalmi kötődésből, *a vonzalomból támadó anyagtalan szükségletek kielégítése.* A kapitalista szabad verseny (proletároknak mondott) veszteségeinek anyagi kára nem saját létfenntartási ösztönének kielégítését teszi lehetetlenné – a tőkés gazdálkodás elsősorban a fogyasztás gyarapítását célozza, tehát itt nincs éhhalál – hanem fajfenntartási ösztönét, és az azon felépült családja iránt érzett erkölcsi kötelességének a teljesítését. Sőt a családját eltartani képtelen embernek leginkább az emberi méltósága, a becsülete csorbul, tehát a harmadik, az ember társadalmi érvénysülésére, tekintélyszerzésre irányuló ösztöne. A történelem kezdete óta természetes társadalmi tény volt a gazdasági kiszolgáltatottságból eredő szolgaság, az ember saját és családtagjai munkaerejének családon kívüli hasznosítása. A vérségi természetes társadalmi rendszerekben a szolgacs család együtt maradt a gazda háznépének gazdasági egységében, és ez így maradt a mezőgazdaságban, amíg azt a racionalista iparosítás a természeti állapottól el nem távolította. A céhrendszer háznépi családjaiban és műhelyeiben is önjogú tag lehetett az alkalmazott. Csak a családnélküliséget, szingularitást a társadalmi szervezet alapjának tekintő – és minden emberi jogot és kötelességet erre építő – liberális individualizmus jutott el az óriási munkaerő-energia felszabadítását eredményező társadalmi atomrobbantásig, a természetes családközösség megbontásáig azzal, hogy családon kívüli keresett lehetőségét biztosította a család nőtagjainak és felnövekvő gyermekeinek. Bizony, méltán érezheti magát proletárnak, a társadalom alulmaradtjának az az ember, aki családtagjait kénytelen külső

bérmunkára engedni, mert képtelen eltartásukra. Nem anyagi érdekeinek sérelme miatt, hanem *a gyermekei szeretetétől, tiszteletétől megfosztott ember válik fogékonnyá a gyűlöletre* mindazok iránt, akiket kiszolgáltatott állapota okozóinak tart. Nyilvánvaló, hogy a családtalan emberhez hasonló a más természetes közösségek kapcsolati vonzaskörétől megfosztott ember társadalomellenes érzelmi reakciója is: akinek nincs rokonsága, baráti köre, gyülekezete, helyi közössége vagy távolabbról démosza, nemzete, kedvenc futballklubja vagy egyéb valamije a végtelen emberi társadalomban, akikhez, vagy amikhez ragaszkodhat, az hajlamos lesz az egész társadalommal szembeni ellenérzésre, és könnyen vonható azoknak a befolyása alá, akik a tényleges társadalmi ellentétekre hivatkozva más nemzetek, társadalmi osztályok és egyéb más társadalmi kategóriák kollektív gyűlöletét sugalmazzák és azok elleni harcra mozgósítanak. Persze ez az abszolút proletárság, a társnélküliség, démosz nélkülség, a világgal szembeni elidegenedettség állapota rendszerint időleges és addig tart, amíg az ember társ iránti életigénye, vonzalomvágya kielégülési lehetőséget nem talál valamely közösség vagy mozgalom kialakulásában.

A leporidaság

A családnélkülség pozitív alternatívája – ami annakidején a szabad gondolkodók szeme előtt lebegett – az ideális Homo Oeconomicus, a társadalmi kötöttségektől független egyén, aki valóban képes szabad vállalkozóként részt venni a tőkés gazdasági versenyben, aki tudatosan és önként – a függetlenség, a szabadság kedvéért – lesz magányossá, szinguláris, családtalanná, kozmopolitává, szabadúszóvá. Főként értelmiségieket kísért a szabad cselekvések, lehetőségek csábítása, akik „magasabb” célok megvalósításának akadályait látják minden érzelmi kötöttségben. Mivel életcéljának megválasztása minden ember szuverén joga, senkit sem érhet más emberek részéről bírálat azért, mert távlati célja érdekében a magányos élet mellett döntött. Az emberiség nagy szellemi alkotásai magányosok műveiként jöttek létre, hogy a vallásos hit magányos óriásait ne is említsük. Megfontolandó azonban, hogy az esetek többségében a magányosságot választó ember csak ürügyként emlegeti magasabb távlati célját, antiszociális lelki, szellemi és testi alkata leplezésére. Még ezeknek a magányosoknak az össztársadalmi szerepe is pozitív mindaddig, amíg saját szabad állapotuk nem sérti embertársaik hasonló szabadságát, amíg eleget tesznek társadalommal szembeni kötelességeiknek, elsősorban jogi és általánosan elfogadott erkölcsi tekintetben. Nem illendő ugyan részemről, de megjegyzem, hogy az embertársai iránt érzéketlen, közömbös élőlényt nem tartom a Homo Sapiens faj egyedének, hanem leporidának, mezei nyúlfielének, mert tudtommal ez az egyetlen emlős állatfaj, amely magányos földönfutóként éli le életét, fészke, vacka, semmiféle otthona nincs, futás közben, alkalmasszerűen táplálkozik és pihen, párzása is esetleges és véletlenszerű, és fialás után még a nőstény sem tart állandó és kizárólagos kapcsolatot utódaival, az ivadékokat a faj alkalmasszerűen arra járó, egymástól is idegen egyedek táplálják fel, nevelik a mindentől való rettegetésre, állandó menekülésre, örök futásra.

Versenyfutás a közösségtől a Semmi felé

A gazdasági szabad versenyben az emberiség az Élettől, az Éden természetes állapotától – testi, szellemi és lelki vonatkozásban, egyéni, csoportos és össztársadalmi értelemben – rohan az anyagvilág horizontális végtelenje felé, létfenntartása anyagi eszközeinek a biztosítására. A növény az élet természetes versenyében csak addig növeli anyagi mivoltát, testi állapotát, amíg az a fajára jellemző mértéket el nem éri, azután növekedése leáll, kivirágzik és magot termel. Más állatok – a madarakon látszik a legjobban – csak addig növekednek az életversenyben, amíg testük természetes fejlettségi fokát el nem érik, azután fészket raknak, költenek, és fiókáikat nevelik. A Homo Sapiens azonban – ha erkölcsi meggyőződése nem képes ösztönei tehetetlenségének az egyensúlyozására – nem áll meg természetes közössége, a család anyagi szükségei biztosításának a határán, hanem tovább

rohan a társadalmi, anyagi javak halmaza, a vagyonszerzés felé, majd minden társadalmi közösségkeretet átlépve, *minden emberi kötelektől függetlenül fut* az anyag elvont társadalmi értéke, a Pénz útján egyre távolodva már nemcsak a természettől, de a Földtől is, a bolygóközi, ekliptikus, majd a galaktikus űrbe, *a végtelen Semmibe*, de mindvégig az anyagban és az anyagért. A verseny kényszere az élő test természeti törvényéből, az ösztönökből ered, élő ember nem állhat tehát ellene az indíttatásnak. Azonban – az ember természetes ösztönei fejletlenebbek lévén más élőlényekénél, az anyagfeletti értékekre irányuló erkölcsi készségek kiegészítése nélkül még az egyed és a faj fennmaradását sem képesek biztosítani – a gazdasági versenypályán csak azok futnak végig, akik testük fizikai tehetetlenségét fékezni és leállítani képtelenek, mert nem érzékelik az anyagvilág feletti létezés lehetőségét, az anyagvilág feletti célt, hogy annak eszményi értékrendje szerinti cél megvalósítására fordítsák akarati cselekvésüket. A gazdasági verseny győztes befutóinak sikerül elszakadni az élő természettől, az emberségtől, *eljutni a leporida, mezei nyúl boldog állapotába*: Futhat a mammonita sikerek útján idegenül, magányosan, alkalomszerűen táplálkozhat egy-egy gyors büfében, meghálhat egy sokcsillagos szállodában, összeállhat egy-egy (nem feltétlen más nemű) partnerrel. A kapitalista verseny legyőzöttjei, a nincstelenek, *a proletárok* – bár azt hiszik, de – *nem anyagi javaikat veszítik el, hanem becsületüket, emberi méltóságukat*, mert nem képesek vágyaik szerint teljesíteni társadalmi kötöttségük, vonzódásuk szerinti kötelességeiket, vagy azért, mert nincs vonzalomra alkalmas társuk, vagy azért, mert sikerült magukat függetlenné tenni és egyáltalán nincs társuk, vagy azért, mert maguk sem képesek vonzalomra, tehát valóban és visszavonhatatlanul nincstelenek, proletárok. Bár a bőséges és harsány marxista irodalom azt állítja, hogy a proletárnak a világhoz való természetes viszonyulása a Gyűlölet, én ebben kételkedem. Kételyemet tagadássá erősítette a 20. századnak, a Gyűlölet századának történelmi tapasztalata: Az anyagvilág természetes állapota az általános tömegvonzás és taszítás egyensúlya. *A társadalmi ellentét, a taszítás, a gyűlölet, a Homo Sapiensnek, mint élőlénynek nem lehet természetes viszonyulása, mert ez egyszerűen kizárja az életet.*

c) A művelődési verseny, azaz a szellem anyagiasítása

A nemzeti eszme alakulása

A nemzeti közösség elvi és társadalomgyakorlati léte egyidős a művelődéstörténeti Európával, az európai keresztyéniséggel. A középkori egyház által szervezett és összekapcsolt Confoederatio Christiana Barbarorum, a megkeresztelkedett barbár hódítók politikai szervezeteinek, a keresztyén nemzetállamoknak – ez a társadalmi, politikai és jogi képződmény Európai specialitás, más kontinensek történetében nem fordul elő – a közössége volt. Az Egyház egyszerűen adoptálta híveinek ezt a társadalmi adottságát annak elméleti tisztázása nélkül, hogy ezek a közösségek valóban csak a hódító barbárok leszármazottainak – királyoknak és nemeseknek – az uralma alatti nép összességét jelenti, vagy meg kell különböztetni az uralkodókat, a nemeseket és külön az alávetett népet, hiszen ez az egyház szempontjából nem bírt jelentőséggel. Amikor a fejlődés során az egyház pásztorációja a társadalom alaposabb, tudományos alapú megismerését, valamint a keresztyén kultusz szolgálatában kialakult kulturális örökség felhasználását igényelte, az egyház metaszakrális tevékenységeként új tudományos mozgalom indult, a humanizmus. A művelődéstörténeti örökség az egyház latin nyelvű írástudói számára csaknem egészében az antik római, tudományos és művészeti hagyományok felelevenítéséből és ápolásából állott. A keresztyén értékrend viselkedéstana mindig helyénvalónak találta – erre a krisztusi parancs: „Szeresd a te Uradat, Istenedet teljes szívedből és teljes erődből, és szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” is kötelezte – az egyház gondozása alatt álló egész társadalommal való foglalkozást, ideértve a társadalom minden szükségletét, elsősorban és

természetesen a művelődéseiket is. A humanizmus elsőrendű kötelességének tartotta a keresztyén egyház egész szellemi örökségének a klasszikus módszerek által való tudományos rendszerezését. Első sorban a keresztyénség és a Római Egyház történetét kellett kihámozni a Gesta Romanorum legendáriumának kásahegyéből, és ennek természetes párhuzamában az egyházat alkotó nemzetek történetét a honalapító királyok és nemesek hősmondáiból, hogy gyakorlati eredményképpen a Római Egyház jogrendszere – az akkori alkotmányjog és nemzetközi jog – szilárd alapot kaphasson az európai nemzetek szokásjogában. A lelkiismeret szabadságát hozó vallási reformációval és ennek folytán felerősödő szellemi, tudományos humanizmus eredményeit értékesítő szabadságirányzat, a racionalizmus már az eklézsiától megkülönböztetett társadalmi valóságként foglalkozott a nemzettel. A felvilágosodás tudományosságára hárult a feladat, hogy az egyháztól szekularizálódó, az egyház metaszakrális tevékenységének ellátására vállalkozó nemzetközösségnek olyan metaszakrális ideált, nemzeti eszményt fogalmazzon, amelynek értékrendje összetartja ezt a legszélesebb társadalmi közösséget, és amelyen annak viselkedéstana felépülhet. Nyilvánvaló, hogy az újkori feladat ellátására a társadalomtörténeti és művelődéstörténeti szükségszerűség meghozta annak társadalmi hordozóját és megvalósítóját, az európai katonai-születési arisztokrácia helyett a szellem, az értelem arisztokráciáját, a literátusok, a tanult emberek társadalmi rendjét. A nemzeti értelmiség számára nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti öntudat alapjául az antik klasszikus és középkori keresztyén hagyományok mellé az európai ősnép szellemi hagyományainak egészét is felhasználja, mindenekelőtt a Homo Sapiens hegemon szellemi megnyilvánulását, a nemzeti nyelvet. A népnyelvű keresztyén tanítás, a nemzeti történetírás és a társadalom egyre fejlődő szellemi igényeit kielégítő nemzeti szépirodalom nemzetivé tette Európa kultúráját úgy, hogy annak a minden nemzet eszményét, erényét, hőst és alkotóját egyesítő Ideáljára biztonsággal támaszkodhasson a méltán idealizmusnak nevezett konstruktív szellemi irányzat. A katolikus reformáció, a Tridentinum, sem nélkülözhetette a maga társadalmi és művelődési megalapozásához a nemzeti eszme és a racionalizmus eszközeit. Tradicionalizmusuk megkövetelte a középkor hagyományainak tudományos feldolgozását, az egyháztörténet észszerű megírását és annak világtörténeti és nemzeti történeti vitaképes körülbástyázását. Valójában az ebben a tevékenységben buzgólkodó jezsuiták vetették meg az újkori történetírás alapjait. Ne foglalkozzunk most felekezeti elfogultságuk miatti tudományellenes vétségeikkel, hanem kétségtelen előremutató alkotásaikkal: Az egyetemes katolikus szenteknek kihangsúlyozták nemzeti vonatkozásait, és a vallási hősök mellé a szekuláris hősöket is – előszeretettel szövetségeseiket, az abszolút szuveréneket és feudális urakat – beillesztették nemzeti legendáriumukba úgy, hogy azok az újkori nacionalista eszmék leghasznosabb propaganda anyagául szolgáltak.

A nemzetbálvány veszélye

A felvilágosodás útján az európai újkor uralkodó társadalmi értékrendszere, a liberalizmus a nemzeti közösség társadalmi valóságára támaszkodott. A *liberalizmus* a szellem szabadságának érdekében idealizálta, *eszménnyé tette* a szabadság megvalósulásának társadalmi közegét, *a nemzetet*. Az emberi élet hármass-létezésű, testi, szellemi és lelki távlatai vannak. A lelki élet, az anyagtalan létezés, a Mérhetetlen transzcendencia világa adja az egész emberélet örök célját, Istennek, az Abszolút Eszménynek a megismerésére és értékrendjének a magvalósítására való akaratot, az ennek megfelelő magatartást, viselkedést, az istenimádatot, istenszolgálatot, a kultuszt. Az emberi szellem létrehozza a kultikus cél teljesítésének feltételeit, első sorban magát az embert teszi alkalmassá Isten szolgálatára, ezért fejleszti, neveli, műveli képességeit, hozza létre ennek körülményeit és intézményeit, a kultúrát, a műveltséget. A testi életdimenzióban, a szellem irányítása alatt valósulnak meg, tárgyiasulnak anyagvilági – fizikai és társadalmi – alkotásokban, civilizációban, az ember

eszméi céljai. Társadalmi, anyagvilági valóság lévén, a Nemzet eszményítése az emberélet szellemi dimenziójában, a kultúrában történt, de szoros összhangban a lelki élet dimenziójának örök abszolút eszményével, Istennel, mint a felebaráti szeretet társadalmi megnyilvánulása. A lelki dimenzióban fogant, anyagfeletti, eszményi, kultikus – idealistának, eszmeinek, erkölcsinek mondott – cél megvalósítására, fejlődésre törekvő ember egyéni és csoportos akaratát a történelem első pillanata óta az eszményi értékrend nem egyedül befolyásolja. Ott van mellette ellenpontként mindig a testiségben, a nehézkedés törvényének engedelmeskedő anyagban gyökerező, másik akaratbefolyásoló, fékező tényező – valósnak, reálisnak mondott – az anyagenergia adottságaival józanul számoló materialista ideológia értékrendje. A lelki és a testi akaratindítékok az ember szellemi életterében fonódnak össze koreszmévé, és *a szerint, hogy az eszmény vagy az anyag iránya az uralkodó, emelkedik vagy süllyed a társadalom*, valósít mag többet vagy kevesebbet az eszményi célokból, civilizációként a társadalom szervezeti és fizikai valóságába ültetve azokat. A nemzeti eszmény addig képes eszméi értékrend garantálására, az emberi test természeti törvényeinek, az ösztönöknek erkölcsi készségekkel való kiegészítésére, amíg az ember bipoláris akaratú erőterében az ideocentrum befolyása az erősebb, az egocentrum, az önző testiségnek az anyagvilági tehetetlenség felé húzó erejénél. Tehát addig, amíg az anyagvilághoz kötött szellemi ideál, a nemzet nem takarja el az ember elől az isteni Abszolútumot, nem lesz belőle Nemzetisten, azaz – anyagvilági lévén – *nemzetbálvány*. Az ember ugyanis hajlamos arra, hogy természetes közösségét, a családot csak materiális, horizontális, testi irányban bővítse a legtágabb szellemi, művelődési közösségig, a nemzetig, elfeledkezvén annak összetartó erejéről, a társadalmi vonzásról, a felebaráti szeretetről. Helyette a társadalmi taszítás, az egyének és csoportok közötti érdeellentét jut döntő befolyásra az ember egyéni és csoportos viselkedésében. A társadalmi vonzás helyett érvényesülő taszítás első sorban a közösségek határait szűkíti, kizárván a más közösségekhez – más családhoz, gyülekezethez, városhoz, osztályhoz, egyesülethez, vállalatához, klubhoz, nemzethez – tartozókat, mint akikkel szemben ellentétesek az érdekeik. Az Ember általános életversenyének egyéni és csoportos résztvevői csak addig futnak egymással párhuzamosan, amíg azonos a céljuk, az azonos cél hiányában egyénenként és csoportosan egymással szembe futnak. Csapatversenyben pedig – korunkban nemzeti és osztálycsapatokban, kulturális, gazdasági és bármilyen érdekből – a játékszabályokat tiszteletben tartó küzdelem – még a háború is – tekinthető életirányú, építő, pozitív cselekvésnek a szabályokat el nem fogadó életellenes, a másik fél teljes megsemmisítésére törekvő romboló, totális pankrációval szemben.

A társadalmi intézmények felbomlása

A Szabad Nemzet eszményét juttatta diadalra a nemzetpolgári közösség politikai rendszerével, a szabadelvű jogállammal a liberális mozgalom a 19. században, miután évszázadon át egész műveltsége, tudománya, publicisztikája, költészete és művészete – nemzeti kultúrája – segítségével az erre irányuló készséget és vágyat beültette Európa társadalmába. Mint az előbbieken többször megállapítottuk, a szabadelvűség nem foglalkozott az emberélet lelki, transzcendens, mérhetetlen világával, csak a szellemi dimenzió, a kultúra, működési és alkotási szabadságát valósította meg. A legfontosabb művelődési tevékenység, az emberépítés, a nevelés, a jogállamban történt szekularizációja – racionalizálása – folytán mind inkább eltávolodott az abszolút eszményhez igazodó nemzeti eszménytől és közeledett az anyagvilágihoz. A jogállam első döntéshozó és nevelő nemzedéke még a keresztyén intézményektől kapta eszméi alapjait, még a társadalmi vonzás irányába tudta nevelni a második nemzedéket. A harmadik nemzedékre azonban – a különböző európai nemzeteknél különböző időben – az idealista nemzeti eszménykép a nemzeti értelmiség előtt már elhalványult – bár primátusát megőrizte a második világháborúig – és egy kozmopolita, közönyös

szakasz után fokozatosan átadta helyét a szabadság és egyenlőség után a Testvériség megvalósítására irányuló, a 20. század uralkodó politikai eszméjének, a szocializmusnak, az érdekellentétekre épülő, a gyűlöletnek helyet adó materialista értékrendnek. Az egész nemzettestet, a jogállam hatalmának gyakorlóit és a hatalomnak alávetett démoszt – franciásan: nemzetközösség, németesen: népközösség – egységben látó, idealista nemzetszemlélet – a társadalmi realitásokhoz igazodván – *először a kényszerhatalom gyakorlóit zárta ki a nemzeti közösségből* és csak az autonóm alávetettek együttesét, a démoszt, fogadta el nemzetnek. Azután *a démosz is felbomlott* erőkre és gyengékre, hatalmasokra és alattvalókra, gazdagokra és szegényekre, elnyomottakra és kiszolgáltatottakra, mindenik csoportosítás – a társadalmi vonzással szemben – a társadalmi ellentétekre, a gyűlölet felé vezető társadalmi tehetetlenségi taszításra épülve. A szervezett kényszer-hatalom, az állam, és a nemzetközi jogközösség törvényekkel, jogszabály-kezdeményekkel versenyszabályok elfogadtatására törekedett. Ez sikerrel is járt a társadalmi élet minden területén addig, amíg a versenyzőket az azonos ideális cél az egyéni és csoportos önző érdekérvényesítéstől képes volt visszatartani. Ahogyan azonban az anyagi haszonért folyó gazdasági verseny sikere folytán az anyagfeletti eszményi célok értékrendje hatástalanná vált a társadalomban – egyénekre, csoportokra, vállalatokra, társadalmi osztályokra, nemzetekre – a szabályokat statuáló politikai szervezetek, a jogállam és a fölé szervezett nemzetközi hatalom előbb névlegessé vált, majd megszűnt: *A hatalma kizárólagosságát és teljességét biztosítani képtelen politikai szervezet – képtelen lévén az alapvető államcélok, az élet és vagyonvédelem megvalósítására – nem nevezhető államnak klasszikus, európai értelemben, és nemzetközi jogközösségnek sem nevezhető az a szervezet, amely nem képes tagállamaira kötelező szabályokat kikényszeríteni.*

A nemzet eszmei fogalma

A 19. század uralkodó eszméjének mondott *nacionalizmus* – nemzeti eszményi értékrend, azaz nemzeti kultusz, nemzeti kultúra, nemzeti civilizáció – már nemcsak a nemzetet – németesen: népet – az azonos szellemi hagyományok közösségét, hanem minden emberi közösség összetartását, az általános társadalmi tömegvonzás értékeszméjét jelenti. Eszerint pozitív tartalma azonos a 20. század uralkodó eszméjének, a démosz alkotórészeinek belső összetartó vonzerejére építő szocializmusával – lévén a szocializmus a testvériség, a társadalmi igazság eredeti eszmei értékrendje, a művelődéstörténetben a szociális igazság kultuszáról, a szociális igazság kultúrájáról és a szociális igazság civilizációjáról beszélhetünk. A Homo Sapiens viselkedésének az összege az akarati cselekvés életfolyamatának a lelki, szellemi és testi szakaszokban való elemzése alapján értelmezhető. Ennek megfelelően a lelki életdimenzió, a kultusz alapjául szolgáló Ideál, az erkölcsi értékrend alapjául szolgáló minden emberi erényt magában összesítő Eszmény megállapítása az elsőrendű feladatunk: *milyen vitathatatlan és bírálhatatlan embereszményt állított megvalósítandó célként a társadalom elé a vonzásalapú közösségek protognosztikus etikája, a nacionalizmus, az idealista szocializmus és az idealista kozmopolitizmus?* A humanizmus a keresztyén egyház bibliai és legendáriumi hősei és mártírjai mellé szekuláris példaképeket is állított, a klasszikus ókor görög és latin hőrozsait, majd az illuminizmus az európai nemzetek honalapító, honvédő és hitvédő lovagjait, valamint a lelkiismereti, szellemi és polgári szabadság papjait, tudósait és hadvezéreit, államférfiait és az európai műveltség felfedezőit, kutatóit és terjesztőit a 19. században szabaddá lett ember elé. Ilyen tömegű eszményképet észszerű elvonás és tárgyiasítás nélkül csak az iskolai erkölcs-tanítás tud hasznosítani, de sem a mindennapi életgyakorlat, sem a viselkedéstan elmélet nem. A közvetlen szentek és mártírok mögött álló hit csak egyházzá tárgyiasulva lehetett kultikus céllá. A korszak minden szekuláris, metaszakrális társadalmi erényét – szabadság, becsület, hűség, szorgalom, áldozatvállalás és minden olyan eszmei érték, amely önzetlen szolgálatot igényelhet

híveitől – összesítő altruista közösség, a nemzet és annak alkotórészei, egyrészt a nyilvántartható társadalmi egységben, *a nemzetben és az azt alkotó közösségekben, másrészt ennek természeti megjelenési formájában, az ország eszmei tartalmát jelentő haza fogalmában* tárgyasult.

A személyi kultusz rombolása

Bár az ember fizikailag, testileg adott közösség tagjaként születik és él – családban, gyülekezetben, faluban, városban, egyházban, nemzetben – lelki céljai által irányított szellemi tevékenysége, neveltetése, érzelmi és értelmi élete, hite és meggyőződése szerint azonosítja magát valamely társadalmi közösség eszmei értékrendjével, vállalva egy, vagy egymást kiegészítő több közösség identitását és az ezzel járó önzetlen, érdeknélküli szolgálatot: lesz spanyol, lesz magyar, lengyel, vagy egyéb, valamint katolikus, lutheránus, baptista vagy más vallású, valamint magyar-örmény, spanyol-zsidó, svájci-francia stb. – vagy akármi, amelynek közösségi célját magáénak érzi és tudja. Ezzel ellentétben a társadalmi közösségekkel való minden önazonosítás tagadása, a művelődéstörténetet végigkísérő, a szabadgondolkodók racionalizmusa által újrafogalmazott, magát humanistának nevező *ateista értékrendű kozmopolitizmus*. A Nemzet, a Haza már az ókor óta olyan kultusz tárgya lehetett – sokszor az istenségeket meghaladó mértékben – amely nemcsak a legnagyobb odaadást, hódolatot, imádatot, állandó szolgálatot igényelhetette, hanem a legnagyobb áldozatot, az élet feláldozását is. *A hazaszeretet*, a patriotizmus az ember örök, vitathatatlan kötelessége. Az „Isten, Haza, Király” jelszó konkrét személyre tereli a kultikus célt. Ez a későbbiekben élő személyek imádatára, kultuszára fordíthatott. *A méltatlan személyek, zsenik, diktátorok kultusza* deheroizálta a legtiszteletreméltóbbakat is, lerontotta a nemzet, a haza, a testvéri közösség és minden társadalmi eszmény kultuszának, magának az idealista értékrendnek a hitelét is. Lehetőséget engedve az eszménytelenség, az anyagfeletti cél és létezés tagadásán alapuló ideológiák 20. századi kialakításának, az élet céltalanságát, minden cél tagadását hirdető nihilizmusnak, és az élet célját anyagban látó ortodox materializmusnak.

A kozmopolitizmus rombolása

Az ember érzelmi erőtere ideocentrumának, az eszményi, idealista értékrend alapjának, az önzetlenségnek az elhalványulása a másik pólus, az egocentrum, az önzés, az anyagi érdek materialista értékrendjének fokozottabb befolyásra emelkedését jelentette. A társadalom egyéni és csoportos alkotóelemeit összetartó vonzalomban gyökerező eszményi cél önzetlen szolgálata, az áldozatvállalás helyett a társadalom részeit egymástól elválasztó, taszító tényező, az önző anyagi érdek, a gazdasági haszon, a fogható nyereség mind nagyobb teret kapott az ember akarati cselekvését befolyásoló tényezők között. A folyamat előbb az ortodox materialista marxizmusnak tarthatatlanságát belátó *dialektikus cinizmus* antiidealista, nihilista ideológiáját hangoztató szélsőséges individualista, ultraliberális *kozmpolitizmusban* nyilvánult meg, amely a mindenféle altruizmust, áldozatvállalást és ingyenes szolgálatot oktalanságnak minősít a minden társadalmi köteleket, közösséget tagadó, közönyös társadalmi magatartást eszményítette és eszményíti – ha az eszménytelenséget egyáltalán lehet eszményíteni. Mindenesetre az Ember egyéni elidegenedésének, minden anyagfeletti cél iránti közönyének, társadalomellenes magányosságnak az elve, amely a történelem folyamán mindvégig erkölcsi homályban lappangott, a 19. századi liberális publicisztikában olyan nyilvánosságra jutott, hogy – különösen a racionalista szabadgondolkodásra hajlamos értelmiség körében – a liberális törvényhozás alapelvei közé építhette társadalmi alapul a családnélküli, független individuum típusát. Ez pedig – mint az előbbiekben láttuk – az anyag elvont gazdasági értékének, az egész Földet befolyása alá vonó, világtörkévé kumulálódó pénznek az uralmához, a plutokráciához vezetett.

A mások „önzetlen” feláldozása

A társadalmi ellentét, *a taszítás ideológiája* nemcsak elfordította az embert az önzetlenségtől, hanem szembe is fordította azzal. Egyenesen az értelem, a józan ész feltételének állította a magam és csoportom érdekeinek a másokéval szembeni érvényesítését, nemzetet nemzettel, társadalmi osztályt társadalmi osztállyal, felekezetet felekezettel, egyházat egyházzal, hivatást hivatással, szakmát szakmával és mindenkit mindenkivel szembe állítva könyörtelen versenytársként, ellenfélként és ellenségként. Sőt az ellenkező végletbe is átment, más egyéneknek és csoportoknak a magam és csoportom iránti „önfeláldozó” szolgálatra való kötelezésére. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy ez csak a 20. század embertelen hatalmi viszonyaiban történhetett meg – Lenin, Hitler, Sztálin és társaik millió számra áldoztak fel másokat – holott ez ismeretes volt már régebben is. A vallásos hit mártírjainak, a hazaszeretet hőseinek önzetlen áldozatvállalására – aszkéták ezreinek, hitükért és nemzetükért háborúba szállók millióinak példájára – hivatkozva küldtek halálba másokat egyénileg és csoportosan: Kajafás a názareti Jézust, az inkvizítorok eretnekek ezreit áldozták fel a maguk és a klérusuk érdekeiért, de se szeri se száma a világtörténelemben a mások életének és vagyonának a feláldozására. Mindez része az ember állandó életversenyének. Csak egyetlen kérdés marad: van-e, *lehetséges-e szabálya ennek a versenynek* azonkívül, amelyet az Ember lelki létalakjában, a Mérhetetlen Örökkévalóságban önmaga által elfogadott Eszmény értékrendje garانتál?

Hogyan pervertálódott a szellem szabadsága?

Nehéz ellenállnunk a kísértésnek, hogy a művelődéstörténet vitathatatlanul legsikeresebb korszakának, a 19. századnak addig soha nem remélt és el sem képzelt nagyszerű szellemi alkotásait legalább futólagos vázlatossággal ne ismertessük. Olyan mennyiségben, minőségben és változatosságban öltött formát az emberi lélek, olyan gazdag volt az emberi szellem alkotástermelése, hogy áttekintéséhez több száz szaktudomány erőfeszítésére volna szükség. *Az emberi szellem szabadságának eredményei:* a keresztyén értékrend alapján álló szokásoknak az egész emberiségre való kiterjesztése, a társadalmi kényszer és szabadság jogállami egyensúlyának a megvalósítása, a szellemi és műszaki tudományok hihetetlen gyarapodása és általános tekintélyének vitathatatlan tétele, valamint a költészet és minden más művészetnek a legmagasabb szintre emelésénél is értékesebb alkotás, a Szépség minden ember számára való hozzáférése a lehetősége – mind megkapta a maga méltó leírását és minősítését. A szocionómus feladata nem a logokluszma, a beszédáradat gyarapítása, hanem a Homo Sapiens 19. századi szellemtörténetéből *a fejlődés törvényének, az ideonómia vonalának a kikutatása és ismertetése*, annak a folyamatnak az észlelése és leírása, hogy az emberiség általános életversenyének művelődési területén a lelki, eszmei célok megvalósítása terén elért gyönyörű eredményei után a szellem szabadsága hogyan kényszerült az anyag korlátai közé, a testiség és az anyagi érdek szolgálatára.

A társadalmi rétegek magatartása

A szabadságmozgalmak kezdetén a vallási reformáció jelszava a Soli Deo Gloria volt. A Szabadság Egyenlőség Testvériség győzelmének eredményeképpen a Nemzeteszmény igényelte és szerezte meg magának az Országot, a Hatalmat és a Dicsőséget és sikeresen követelte magának a legnagyobb emberi érték, az élet feláldozását. A nemzeteszmény igényeinek a kielégítésére a 19. század a józan értelem, a racionalizmus szabályai szerint megalkotta a megfelelő társadalmi értékrendet, a liberális jogállam szabályrendjét, minden szellemi képesség számára szabad fejlődési és alkotási lehetőséget biztosított a nevelés, a tudomány, a művészetek területén, és gondoskodott arról, hogy a szellemi alkotások tárgyasulhassanak, fogható testet öltsenek társadalmi intézményekben, szervezetekben, előadásokban, írásban, gazdasági vállalkozásban, épületekben, utakban, gyárakban, és a civilizáció minden más formájában is. A józan értelem általános elfogadása folytán a társadalom vezető rétegévé lett *értelmiség* – (intelligencia, tanultak, iskolázottak, jól

neveltek) valójában „nemzeti értelmiség”, hiszen a nemzetpolgári közösség elveit megfogalmazó illuminizmus már az értelmiség mozgalma volt – a jogállam létrehozásával megvalósította elsőrendű célját, és utána lehetőségeit nemzetközi területen hasznosította. A démosz értelmiségi hierarchiájában az alsóbb fokozaton állók, a szabad gazdasági versenyben magának élethivatást találó, *polgári középosztálynak* nevezett réteg, nemzetpolgári öntudattal törekedett a nemzeti eszmék érvényesítésére. Az ősiség tradicionális szokásjogához ragaszkodó, vidéki földművesség – vulgó: *parasztság* – azonban megelégedett autonóm rendi állapotával és nem volt hajlandó a szabadverseny végtelenbe vezető útján még a nemzetközösség határáig sem elmenni, sőt – konzervativizmusa reakcióvá fokozódva – még a polgárosodás társadalmi alapjának, az általános urbanizációnak is ellenállt. A társadalmi felemelkedési versenyben úgy szellemi, mint gazdasági téren esélytelenek – akiket *proletároknak* szokás nevezni – eszmények önzetlen megvalósítása helyett anyagi életszükségleteik biztosítására törekedtek és a nemzetpolgári közösséget – bár a munkásosztály, a nemzetnél nagyobb világproletárság közösségi érdekeit hangoztatták – egyéni és csoportos önös érdekeik eszközének tekintették, később pedig a proletár internacionalizmus alakjában szembe is fordultak a nemzeti eszmével. Ez akkor következett be, amikor a gazdasági versenyben sikertelen, *maguknak helyet biztosítani nem tudó értelmiségiek*, tanult írástudók száma annyira megnövekedett, hogy az idealista értékrend helyett a társadalmi ellentétek elvi alapján álló materialista értékrend ideológiáját megfogalmazhatták és elterjeszthették.

A jogállam vállalt feladatai

A jogállam elsőrendű feladatának a szabadverseny szabályozását tekintette – a lelki élet ügyeivel nem foglalkozván – elsőként a minden társadalmi tevékenységet irányító szellemi életnek a versenyszabályait állapította meg, az iskolázás, az általános tankötelesség rendszerezésével, folytatva a humanizmusnak a vallási reformáción és a felvilágosodáson át vezető útját. Az ősiség, a származás, a születési arisztokrácia helyett a régi kínaihoz hasonló vizsgák általi kiválasztási rendszer honosult meg és általánosult Európában mindazokon a területeken, ahol és amennyire az állami kényszerhatalom érvényesült, tehát a kényszerhatalom alól mentesülő, szabadságzónába tartozó tevékenységek kivételével. Persze, azért *szabadelvű a liberalizmus*, hogy a kivétel itt messze felülmúlja a szabályozottat, hiszen az autonóm démosz egész tevékenysége, lelki, szellemi, testi, erkölcsi vonatkozásban, az egész vallás, a tudomány, a művészet és főképpen az egész gazdasági tevékenység a szabadság-övezetbe tartozott, úgy, hogy ezeknek az államhatalom csak az általánosan elfogadott versenyszabályait látta el jogi garanciával.

A pénz a tudás ellen

A társadalom napról napra, percről percre állandóan változó, élő szervezet lévén, az emberi élet különböző pályáin folyó állandó verseny eredményeképpen *az emberi erények társadalmi tekintélyének egyensúlya is megbomlott*, mihelyt a vitathatatlan eszményi célok helyett a verseny relatív ideálok, vagy antiideálok, anyagi érdekek megvalósítására irányult. A gazdag iparos polgár, és még kevésbé *a nagyjövedelmű szellemi proletár* előtt nem lehetett tekintélye a legnagyobb tudású diplomásnak sem, ha szegény volt. Minél inkább követelt tiszteletet magának a tanult ember, ha tanulatlan vállalkozó fizetett alkalmazottja volt, csak nevetségessé tette magát. Ha pedig a kényszerhatalmi apparátus, a közhivatalnok, katonai és politikai rangja alapján nézte le a tanulatlan nyárspolgárt és bugris parasztot a diplomás értelmiségi – mint ez általános szokás volt Európában a 20. század fordulóján – kiegyenlíthetetlen társadalmi ellentétet és gyűlöletet provokált. Mivel pedig a jogállami békeidők értelmisége a hajdani nemesi rend örökösének, kispolgárok, parasztok, proletárok feletti kasztnak tekintette magát – úrnak, pedig csak úrhatnám, sznob volt – a társadalmi

egyenlőség magvalósítása helyett a liberalizmus Európa társadalmának természetes egyensúlyát felborította és a társadalmi egységet helyrehozhatatlanul összetörte.

A szellemi alkotások szolgasága

Az egyetlen abszolút Eszmény helyett a szabad Szellem egyre több relatív eszményt állított megvalósítandó célul az ember elé, és ezek száma annyira elszaporodott, hogy a hitelük megalapozására és terjesztésére írott prognosztikus ideológiák átláthatatlan tömegű magatartásminta, viselkedési modell egymás melletti, de egymással össze nem férő értékrendet eredményezett, amelyeknek egyetlen közös nevezője az anyagi érdek mindenek előtti érvényessége lett. A szellem szabad versenye a *materialista ideológiák* – ha nem abszurditás az anyag idealizálása – propagálása, agitációja területére szorult. Az anyagi érték lévén az egyetlen általánosan elfogadott érték, a szellem szabad alkotásainak is az anyagi érték, a pénz lett az egyetlen minősítési alapja, a szellem szabad versenye pedig belekényszerült a kapitalista gazdasági versenybe. A *szellemi alkotás áruként* jelent meg a piac kínálat oldalán, egészében kiszolgáltatva a keresletet a fogyasztás szeszélyeinek. Nyilvánvaló, hogy a szellemi tevékenység eredményeinek ez a kiszolgáltatottsága visszahatott nemcsak a művekre, a szellemi alkotásokra, hanem az alkotási folyamatra és az alkotókra is, az egész tevékenységet – a kor uralkodó eszméjének megfelelően – alkotási szabadság helyett az antiidealista érték, az anyagi érdek, a gazdasági haszon uralma alá kényszerítette.

A „szocializmus” jelentésváltozása

Látszólag a szocialista politikai ideológiák antikapitalista irányzatúak voltak, azonban ezek negatív kapitalizmusa a társadalmi érdeellentétekre épített materialista (antiidealista) hatalmi rendszer legfontosabb pillére volt. Hogy a logika hosszú szillogizmusláncán az ideológiák mennyire elferdíthetők, visszájára fordíthatják a fogalmak eredeti tartalmát, arra kiváló példa a „szocializmus”, a „szocialista” kifejezés tartalomváltozása: eredetileg, a keresztyénség kezdetén, sőt a történelem kezdete óta, az emberek közötti vonzódás, kapcsolat, társulás, közösség, testvériség, szolidaritás, tehát *pozitív társadalomépítés* volt a kifejezés tartalma. A 20. századra viszont az anyagi érdeellentétek alapján egymással szembenálló társadalmi hatalmi szervezet létrehozására irányuló mozgalom neve lett, tehát a társadalomtól, a démosztól elidegenedett, társtalan, magányos, *szinguláris egyedek mozgalma*, a társadalmi kötelékektől független, ténylegesen szabadoké. Minden szellemi alkotási területen a szociális szabadság, a szociális igazság terjesztése lett a hegemon feladat és szerep, különösen a logosz, az elhangzó és írott beszéd területén. A felvilágosodás kezdete óta a társadalomra vonatkozó ismeretek új tudománnyá, a szociológia tudományában rendszereződtek, és a 20. század fordulóján a szocialista agitáció dokumentációs alapjául szolgáltak. A templomi szószék, az iskolai katedra helyett az eszmeterjesztés, a publicisztika modern eszköze, az írott sajtó egyúttal a társadalmi tekintély, az ellenállás nélkül érvényesülő hatalom megszerzésének a legfőbb eszköze is lett. Bár a szocializmus formái a démoszból kiszorult értelmiségieknek a társtalanokat mozgósító irányítása alatt a politikai kényszerhatalom birtokába jutottak, a hatalmi verseny győzteseiként, diktátorként a világtörténelem eddigi despotáit felülmúló önkényességgel uralkodtak, a szocionómia mértéke szerint még szabadoknak, *szellemileg szabadoknak sem tekinthetők*, hiszen tevékenységük az anyagi érdek számukra áthághatatlan befolyása alatt, az anyagiasság hatalmi béklyói között érvényesül. A kapitalizmusnak a szellemi tevékenységek feletti egyszeres uralma helyett a szocializmus megvalósított politikai rendszereiben kétszeres *az anyagnak a szellem feletti uralma*: egyrészt a szellemi árunak egyetlen fogyasztója, a szocialista kényszerhatalom, monopol helyzeténél fogva ellenállhatatlan hatalmat gyakorol a szellemi áru termelője felett. Másrészt az egyetlen fogyasztó szívesebben veszi át az előre megrendelt árut, hiszen az inkább megfelel a fogyasztónak a kényszerhatalom megszerzésére és megtartására irányuló gyakorlati igényeinek.

A liberális jogállam által biztosított szellemi alkotási szabadság legfontosabb viszonylata a beszéd, a közlés, az információ, a publicisztika szabadsága, *a sajtószabadság sikeres érvényesülése ön maga megszűnéséhez vezetett*. Úgy a gazdasági szabadverseny, a kapitalizmus útján, mint a közhatalom által korlátozottan, a szocializmus útján *a szellemi alkotás az anyagi érdek uralma alá került*. Amennyiben a szellemi áru fogyasztási piacán a kényszerhatalomnak alávetett nemzetközösség, a démosz igénye a döntő befolyásolási tényező – még ha anyagi érdek is mozgatja – az alkotás szabad maradhat, hiszen az autonóm démosz szabadságának a kelléke. A politikai hatalom megszerzésére és megtartására irányuló szellemi alkotás eredménye azonban már semmiben sem különbözik a hatalomgyakorlás más eszközeitől, és nem az eszményi célok megvalósítására irányuló szellemi tevékenység, a kultúra területére tartozik, hanem az anyagi, műszaki megvalósítás, a testiség, a civilizáció területére, mint a gépkocsi, az autót, a fürdőszoba és az atombomba, természetesen hát az anyagiaktól való függősége.

A tudomány szabadsága

A szellem alkotási szabadsága – bár a politikai és gazdasági hatalom anyagilag korlátozta – az emberélet minden magánviszonylatában az általánosan elfogadott Eszmény értékrendjének határain belül korlátlanul érvényesülhetett. Úgy a viselkedéstan és társadalomszervezés, mint *minden tudomány és művészet számára megnyílt minden tevékenység lehetősége*. Az általánosan uralkodó racionalizmusnak a szellemi tevékenységeket szabályozó normái annyira pragmatikusak voltak, hogy mindent megengedtek, amit észszerűséggel indokolni lehetett – persze, ha érdeklődő, elfogadó, fogyasztó közönséget vagy vevőt talált magának a piacon. A művelődés minden termékének elsőrendű és biztos fogyasztója a liberális nemzeti jogállam alapintézménye, az iskola, a nevelésügy volt, annak úgy egyházi, mint szekuláris szervezetében. A tudományok számára a további nagyfogyasztó, amelynek állandóan növekvő keresletét a minden várakozást felülmúló mértékben fejlődő tudományok sem voltak képesek kielégíteni, a szabadverseny által hatványozottan gyarapodó gazdasági élet volt. Ez azonban – mint az előbbiekből láttuk – mind anyagi függőségbe hozta a tudományokat azzal, hogy *csak hasznot-hajtó tudást értékelte*, még az olyan tevékenységek területén is, mint a hajdan metaszakrális gyógyítás.

A művészetek szabadsága és tömegesedése

A képzőművészetek: építészet, szobrászat, festészet, formatervezés, a kivitelezésükhöz szükséges anyagfelhasználásuk miatt, ha nehezkesebben is, de szabadon kínálhatták áruikat. A többi művészet: szépirodalom, költészet, zene, színészet és előadóművészetek pedig minden kötöttség nélkül, egyenesen a fogyasztóközönség elé került. Kezdetben a hagyományos kulturális szervezetek, egyházak, iskolák és más intézmények voltak a legnagyobb, de legigényesebb fogyasztók, időteltével azonban mind nagyobb teret nyert a csak a többnyire mérsékelt igényű szórakoztató ipar, sőt, az új műszaki találmányok, a kép és hangrögzítés és sokszorosítás feltalálása, a klasszikus művészeti ágak mellé, az iparművészetén át új szellemi kifejezési lehetőségek új művészeti ágát vagy ágait hozták létre, amelyek közül csak egyet, a már eleve üzleti céllal induló *filmművészetet* említjük.

A szórakoztató ipar

A liberalizmus korának nagy társadalmi mozgalma, a polgárosodás, városiasodás, az urbanizáció az iparosodás gyors kiterjedését és a vidékiség visszaszorulását hozta, melynek eredményeképpen felszökött a *minél látványosabb műalkotások* iránti kereslet. Nyilvánvaló, hogy a szórakoztató ipar is – mint minden gazdasági tevékenység – versenyre kényszerült és ez mind újabb és újabb, modern és modernebb alkotások termelésére készítette a szellemi alkotókat. Szembeszökően észlelhető ez a

józan pragmatika szépirodalmi műfajának, a *regényirodalomnak* óriási tömegű fejlődésében, valamint a legolcsóbb műélvezetet nyújtó *színháznak*, a dráma mellé más művészeteknek, zenének, táncnak, díszlet és kosztümtervezésnek a kombinációjával.

A stílus szabadsága

Szabaddá vált a művészeti kivitelezési módok, a stílusok tetszés szerinti alkalmazása. Az eklektika megengedte a mindenféle ízlésigényű közönségnek a művelődéstörténet minden addigi kifejezési formája közötti válogatást. Ez ki is elégítette egy időre a fogyasztóközönséget, de csakhamar elmaradott, akadémikus nyugót jelentett „a szabadalkotó szellem számára” minden hagyomány, és újabb és újabb kivitelezési módokkal, egymást követő „korszakalkotó”, „*formabontással*” jelentek meg a fogyasztóközönség előtt. Ahogyan évszázad távlatából visszanezünk ezekre az irányzatokra, csak a könnyen áttekinthető festészeti fejlődést szemlélve az eklektikára, a romantikára, a historizmusra, a szimbolizmusra, a naturalizmusra, a realizmusra, az impresszionizmusra, az expresszionizmusra és a szecesszióra, valamint a modernség remekművein át, mind egyetlen alkotási módnak, stílusnak tűnik: *a szabadkeresés művészeti stílusának*.

d) A viselkedés szabadsága

Homogén viselet és viselkedés

Nincs az emberiség tízezer éves történetében még egy olyan évszázad, mint a bécsi kongresszus és az I. világháború kitörése közötti, amelyben annyi mélyreható változás történt volna az egész társadalom életében. A változások összefoglaló elnevezése, a polgárosodás, egyúttal azt is kifejezi, hogy az emberiség mennyire kíváncsnak érezte, mennyire boldog jövődjére feltételének, pozitívnek tartotta ezeket a változásokat, mert a megfelelő nemzetközi kifejezés, a civilizáció egyszerűen azonos magával a Homo Sapiens együttes pozitív fejlődésével. Legutóbb a Római Impérium fénykorában terjedt el ilyen mély általánosságban az akkori civilizáció, de az nem terjedt tovább a Mediterráneumnál. A 19. századi fejlődés azonban a nyugat-európai polgárosodást – az élet minden vonatkozásában polgárrá válást – a Föld egész lakosságára kiterjesztette. Elegendő a bécsi kongresszus tanácskozásait ábrázoló képeket az 1914-ben, a világháborúba lépő hatalmak minisztertanácsairól felvett fényképekkel összehasonlítani. Az első kép az évezredes európai hagyomány viseletét és viselkedését, nagyúri, uralkodói, színes, tarka pompát mutat, a 1914-es minisztereké viszont – akár London, Bécs, akár Pétervár, Isztambul, Washington vagy Tokió minisztereit ábrázolja – olyan, mintha egy kisvárosi ipartestület választmányáról készültek volna: minden miniszter Rajna vidéki szatócs egyenruhában van, mindenki polgárrá homogenizálódott, és ez nemcsak azt jelzi, hogy mindnyájan egyféle jövődjé célra törekszenek, hanem azt is, hogy azonos eszközökkel akarják céljukat megvalósítani. (Mellesleg: a liberális szabad versenynek minden anyagi eszközt felhasználó totális, szabályok nélküli világpankrációvá „fejlesztése” valóban sikerült is.) A szabadelvűség nagy igénye, az Egyenlőség – legalábbis külső viseletben, viselkedésben, szokásban – megvalósult.

A nemzeti hagyományok értékelése

Nyilvánvaló, hogy a liberalizmus 19. századi győzelme nem valósította meg, mert meg sem valósíthatta, a társadalom különböző rétegei közötti tényleges egyenlőséget, de *eltörölte a különböző társadalmi csoportokat egymástól elválasztó határokat*. Minden nemzet, minden vidék népe, minden felekezet, minden hivatás, foglalkozás és embercsoport megőrizte *örökölt hagyományait*, illetve megőrzött annyit ősi szokásaiból, amennyi öntudata, identitása megőrzéséhez elegendő volt, anélkül, hogy a polgárosodással járó egyetemes szokásokat elutasította volna. Az uralkodóvá lett nemzeti

eszme társadalmi öntudati alapjának megszilárdítására fejlődésnek lendült a *néprajz* tudománya, a 18. században elindult népnyelvi és népköltészeti gyűjtések kiterjedtek és elmélyültek az egész folklór területén minden európai népnél. Felszínre kerültek Európa népeinek keresztyénség előtti kulturális kincsei – szokások, zene, tánc, költészet, ősvallási elemek – amelyek különbözőségük ellenére minden európai ember örömeire szolgáltak, bizonyosságul annak, hogy az európai nemzeteket egységbe foglaló keresztyénség nem irtotta ki a népi őserőtől duzzadó életerős gyökereket, hanem azokba oltotta Krisztus értékrendjének nemes oltóvesszejét. Így érthetővé válik, hogy a közel-keleti monoteizmus miatt Európa barbár talaján nőtt és terebélyesedett az egész emberi szellemi műveltség fölé, hogy termése a 20. századra egyetlen civilizációba homogenizálja az egész Földet.

A család fennmarad

A szabadelvűség nemcsak, hogy a civilizáció, a polgári, hivatásrendi társadalmi szervezetből nőtt ki, hanem egészében azonosult is azzal. A liberális jogrend nemcsak lehetőséget biztosított a családnélküli, szinguláris állapotnak, de egész jogrendjét is a független egyének jogegyenlőségére építette, valójában frontális és totális támadást intézett a Homo Sapiens eredeti természetes társadalomszervezési rendszere, a vérségi, származási rendszer ellen. *Elvben függetlenné tette az embert* nemcsak a nemzeti, nemzetiségi, rokonsági közösségeitől és azoknak minden természeti, területi egységétől, de magától az emberélet testi fennmaradását biztosító *családtól is*. A 19. század gazdag regényirodalma félreérthetetlenül leírja a liberalizmus (szabadkőműves, kozmopolita) eszményi polgárát. A korszak csaknem mindegyik divatos írója megegyezik abban, hogy nagy vállalkozások véghezvitelére, nagy alkotásokra csak független ember képes, a családos ember – minél erősebb érzelmi kötelek fűzik szereteteihez – alkalmatlan az emberhez méltó célok szolgálatára. A mindennapi tapasztalat is ezt látszott bizonyítani, hiszen minden sikeres közéleti ember, politikus, katona, tudós, művész, feltaláló, felfedező és mindenekelőtt minden gazdag vállalkozó mind nőtlen, független emberek, vagy karrierjük érdekében kötöttek házasságot. A valóságban élő társadalom, a polgárosult emberiség azonban a liberális törvényhozás és a szépirodalom minden csábítása ellenére nemcsak, hogy házasságkötésre és családalapításra fordítja fiatalsága java tehetségét, de még a keresztyén család intézményes kötelességén felül népe ősi szokásainak is igyekszik eleget tenni. Sőt a látszólag keresztyénellenes polgári házasság intézményét is szívesen fogadta, hiszen az a család biztonságos létét erősítette. A ősi népszokásokat megtartotta, egymással és a civilizáció új igényeivel ötvözte, úgy a házasságkötés ünnepélyes formái tekintetében, mint a családi élet, a nevelés, a munka és a szórakozás vonatkozásaiban. Hogy ez mennyire így van, arra mindenki rádöbbenhet, ha saját maga, rokonai, barátai és ismerősei tényleges viselkedését végiggondolja, mert minden családnak a nagy gonddal-bajjal felnevelt gyermekei házasságának a minden erkölcsi, társadalmi és gazdasági lehetőséggel való segítése és támogatása a legelsőrendű szándéka, hogy a gyermekek majd szülőkké legyenek és minden „józan anyagi érdekük” ellenére a liberalizmus függetlensége helyett családi élethez, gyermekvállaláshoz kössék le magukat.

A parasztság, mint közellenség

A racionalista életelvek és a társadalom által követett szokások között azonban csak látszólagos az ellentét: Az ember akarati cselekvésének ideonómiai szabálya szerint szokássá csak az ember természetes ösztöneit kiegészítő, eszmei célok megvalósítására irányuló készségek indíttatásának megfelelő, a társadalom által általánosan jóváhagyott erkölcsi szabályok lesznek, a szabályok elfogadásával és következetes alkalmazásával. A készségeknek az ember Énjébe való beépítése neveléssel történik, ahhoz pedig nemcsak az eszményi célokat meggyőzően tanító nevelőre van szükség, hanem legalább *egy nemzedéknyi időre is*. Hogy pedig a szokás a társadalomban követőre találjon és elterjedhessen, a társadalom legnagyobb tekintélyű rétegéből kell kiindulnia, illetve azok

neveléséből. A felvilágosodás még a liberalizmus 19. századi győzelme előtt – éppen ez hozta meg a győzelmet – belenevelte Az újkor hegemon társadalmi rendjébe, az értelmiségbe a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméi szerinti értékrendet, hogy a tekintélye alapján a társadalmi hatalom birtokosait a liberalizmus, a polgárosodás eszméinek elfogadására készségessé tegye. A jogállam nemzetközössége (demosza) csak az államhatalom birtokában lévő társadalmi réteg után egy nemzedékkel kapta meg a szabad nemzetpolgári nevelést. Itt is a tekintélye szerint legfelső réteg, az ún. *középosztály*. Ismét egy nemzedék múlva a tényleges polgárság, az iparosok, kereskedők, *szabadjoglalkozásúak* polgárosult rétege és ismét ezek után egy nemzedékkel – ha maradt idő és nevelői öntudat reá – az agráriumból frissen industrializálódó, urbanizálódó, proletárnak nevezett *munkásosztály*. A folyamat Nyugatról indult és végigment előbb Európán, majd az egész Földön, úgy, hogy a protestáns társadalmakban a munkásosztály egésze is polgárosodhatott, a katolikusoknál a többség, az ortodoxoknál a kisebbség, és a nem keresztyéneknek a helyi nem vallási tényezők hatására – Japántól Indián át Afrikáig – különböző mértékben. A polgárosodás útjában mindenütt ott állott a feudálisnak mondott, valójában ősiségi (avitikus) örökségéhez ragaszkodó, származási „arisztokráciáját” feladni nem akaró, *parasztságnak* nevezett ősfoglalkozásúak társadalma. Ezek ugyanis szívesen fogadták a személyi szabadság, a jogegyenlőség intézményeit, a jogállam biztonságát, az új szellemi irányzatok által közvetített racionális, kényelmi szokásokat, de nemcsak családi, hanem faluközösségüket sem voltak hajlandók a szingularista függetlenség által veszélyeztetni, és ragaszkodtak *ősi, természetes, család- és otthonközpontú*, ojkocentrikus vagy ojkokratikus közösségi életvitelükhöz, autarhikus gazdálkodásukhoz. Egyszerűen elutasították mindazt, ami ellentétben állott életértékeikkel, a kapitalista gazdasági rendszert az industrializálódással és az otthonellenes szingularizmus más formáival együtt. A parasztságnak ez az ultrakonzervativizmusa ad magyarázatot az egész polgárosodó démosznak a földművesektől való elhatárolódására, amely először a polgárosodás élcsapatának, a nemzeti eszme fenntartójának, az értelmiségnek a tanulatlanokkal szembeni lenézésében és lekezelésében nyilvánult meg. Később az idealista értékrendnek csak relatív szintű nevelésében részesült iparos középpolgárság – az értelmiségieket utánozva – minden alap nélkül irigy versenytársként, „tanulatlansága és neveletlensége miatt” nézte le a parasztságot. És végül a nemzetközösség eszményi értékeit nem érzékelő vagy elutasító ipari proletariátus szemében gyűlölt ellenség lett a paraszt, a szocializmus minden változatának az otthonközpontú életmódot elutasító, a társas életet köztérre, utcára helyező („hodokratikus”), szélsőséges kozmopolita propagandája folytán. Ezek az ultraliberális értelmiségiek létalapjuknak, a kapitalista szabad versenynek az elutasítása miatt hirdették kiirtandó osztályellenségnek a természeti életmódhoz ragaszkodó földműveseket, nem érezvén a kiegyenlíthetetlen elvi ellentétét annak, hogy szocialista osztályharcra kelnek a kapitalizmus védelmére.

A szokások keveredése

A társadalomtörténeti fejlődés szempontjából felbecsülhetetlen fontossága van annak, hogy a liberális civilizáció értékrendje – néhány szélsőséges irányzat kivételével – *nem rombolta le az ősnépi hagyományokat*, hanem saját rendszerébe építette be azokból mindazt, ami észszerűen a haladással összeegyeztethető volt. A keresztyénség évezredes léleképítő, embernemesítő, nevelő tevékenységét folytatta úgy, ahogyan a szabadelvűség észszerű pragmatizmusa igényelte vagy megengedte. A társadalmi szabályok alapja, *az ősnépi örökség és a krisztusi monoteizmus ötvözetéből született európai erkölcs* a liberális nemzetállam törvényhozásának állandó mértékéül szolgált. Ezen túlmenően a polgárosodó társadalom a polgárosodás extenzitásának és intenzitásának megfelelő időben és helyen – mint az előbbieken láttuk – elfogadta, spontán szokásává tette a szabadelvűség

szabályait. A különböző *vallásfelekezetek* még a vallás viszonyos szabadságát statuáló liberális törvényhozás kötelezettségein is túlmentek nemcsak türelemben, hanem *egymás szokásainak átvételében* is (Pl.: az emancipálódó zsidók természetes magától értetődőséggel átvették a keresztyén házasság polgári intézményét.), sokszor egyházi hatóságaik rosszallása ellenére.

Erkölcsei egység

Az Európából kiinduló, az egész Földre elterjedő polgárosodás – a köznyelv civilizációnak mondja – a szabadelvűség eszményi értékrendjének a társadalmi gyakorlatba ültetését jelentette. Nemhogy *az általánosan elfogadott morállal szemben* nem hozhatott törvényt civilizált állam, de nem létezhetett olyan társadalmi csoport, szervezet, intézmény vagy vállalat, amely nem az általános élet és vagyonbiztonság, a törvényes közrend, általában a jogrend oldalán fejtette volna ki a működését: *minden emberi szabadságjog csak a közérkölcshatáráig érvényesülhetett*. A közfelfogást, a társadalom etikai közmeggyőződését nem sérthette meg sem a szólás, sem a sajtó, sem a gyülekezési és szervezkedési szabadság, sőt meg a tudományos kutatási szabadság sem. Erről minden állam jogrendje gondoskodott. Az általánosan elfogadott, szokássá lett közmeggyőződés másik, szélesebb területe az *illemszabályoké*, hiszen ezek érvényesítéséhez nincs szükség semmiféle hatalomra, sem kényszerre, sem tekintélyre, és ezek teszik lehetővé a társadalom mindennapi együttes életét. Ezek a társadalom felső rétegeiben érvényesültek először – erre utal udvariasság elnevezésük – onnan terjedtek szét az egész társadalomba a legalsó rétegből való ősnépi illemszabályokkal keveredve. Az emberek egész életvitelét, ünnepi és hétköznapi szokásait, lakását, táplálkozását, öltözködését, közlekedését, gazdasági művelődési tevékenységét és nem utolsósorban szabadidejének eltöltését, szórakozását határozták meg az illemszabályok. Maga az eszményi értékrend beültetése, a nevelés tárgya az általánosan elfogadott erkölcsi törvény volt a civilizált világban, de az a közjó felől alkotott készség, amely a jó, a szép és az igaz meghatározója, a nevelés eredménye, már önkéntes illem. Ennek az erősségét jelzi az egész civilizált világban érvényesülő az *az öltözködési szokás, amely egyforma kispolgári ruhába öltöztette 1914-ben a világ minden miniszterét*. Ez a jelentéktelennek tűnő külsőség biztos és határozott belső meggyőződést jelez, azt a belső meggyőződést, amely az Ember akarati cselekvésének, a történelem hajtóerejének legfontosabb befolyásoló tényezője. Igen, a vallási és világnézeti, ideonómiai tevékenységet meghatározó tényezők, a tudományos kutatások intézetei, a művészi alkotások és kivitelezések eszközei, a közhatalom és magánhatalom szervezetei, az egész világon az egyéni és együttes gazdálkodás, termelés, forgalom, fogyasztás, az időtöltés, szórakozás, kirándulás, lakodalom, táncmulatság, cirkusz, színház, hangverseny és mozi, valamint minden szóban, írásban vagy képben kifejezett és terjesztett emberi gondolat és érzelmek – mind a civilizált emberiség szokásrendi szabályai szerint működik.

A közvélemény alakulása és hatalma

Minden, amit az emberiség egész fejlődése során elért szellemi, tudományos, művészeti, műszaki és gazdasági téren, minden az ember viselkedésével, magatartási szabályaival, azaz eszményi értékrendjének megfelelő következetes tevékenységével, szokásaival épült be a társadalomba. A szellemi és gazdasági szabad versenynek a liberalizmus lehetőségei közötti nagymérvű felerősödése csak része a történelem kezdete óta folyó általános életversenynek, az eszményi értékek, a jó, igaz és szép mind teljesebb megvalósítására szolgáló szokások társadalomba nevelésének. Ennek megfelelően a 19. századi polgárosodás legelső ténye az a *nevelési verseny* volt, amelyet minden család, minden közösség, testület és nemzet folytatott a korszak megvalósításának irányában. Még az ember természetes ösztönei, a létfenntartás, fajfenntartás és hatalom ösztöne is összefonódott a nevelési versenyben, hogy minden ösztön hajtóereje segítse a viselkedési készségek

szokássá általánosulását. *A nevelési verseny szervezői a vallásfelekezetek, az egyházak voltak.* A protestánsok inkább az értelmi nevelés, az oktatás, a szakmai képzés irányában működtek, és a fiúnevelésre helyezték a hangsúlyt. A katolikusok a tényleges otthonépítők, a leányok nevelésére törekedtek elsősorban, felhasználva a zárdai nevelés középkor óta felgyűlt tapasztalatait. Mindkét esetben a családi otthon volt a kiindulási alap, a magánélet szokásait terjesztette végig Európán a polgárosodás. Hogy a szokások gyors átvételében melyiknek volt nagyobb szerepe, a helyesről való meggyőződésnek-e, vagy a külsőleges utánzásnak, a divatnak – ezt a szociálpedagógusok tudják megmondani. Hihetetlen gyorsasággal terjedtek el az étkezési, lakberendezési, öltözködési szokások és viselkedési szabályok, divat és illem egyaránt. A 19. század közepén a *hálóing*nek még a fogalmát sem ismerte Európa polgári lakossága, a korszak végén pedig már általános volt a használata. Rendes árnyékszék ritka volt a korszak elején, a végén már a *fürdőszoba* is megszokott lett. Az urbánus agglomerációval megszűnt a lakásajton kívüli közterülettel való hagyományos kapcsolat, *idegenné vált az utca*, a tér és annak tartozékai a közélet és társasági élet helyei, a gyülekezőhelyek, templomok, színházak, vendéglők, kávéházak, szórakozóhelyek. Az első, az „úri” korszakban még a családi, otthoni társasági kapcsolatok domináltak, és helyszűke esetén terjedtek ki templomokra, vendéglőkre még a lakodalmak is. A következő, a polgári korban már a kaszinók, kávéházak, klubok és azok tartozékai a társas élet színhelyei, a harmadik fázis a később állandósult *hodokrácia* korszaka, ahol az „utca” jelenti a „várost”, magát a közéletet, a társadalmat, amely ellenállhatatlan kényszerrel diktálja az emberre a maga szabályait, szokást, illemt, divatot. Itt már az ember magános járókelő, névtelen, szinguláris akárki. Az utcán, a kávéházban, a sportpályán mindenki cészárnak, milliomosnak, úrnak, divathölgynek, szépségkirálynőnek érezheti magát, csak, amikor hazatér a zsúfolt bérház hátsó traktusában lévő szoba-konyhás lakásába, veti le gyorsan kimenő ruhájával együtt a külső világ szokásait, és marad annyi az emberből, amely nevelése folytán lelkébe, génjeibe épült. Persze az utca embere már nem a hagyományos emberi értékrend szerinti célokat látja maga előtt, hanem amit ezekből az utca, a bulvár, a mindenkitől egyenlő távolságot tartó, azaz általános, személytelen, tehát idegen, un. közvélemény megenged. *A közvélemény* az, amit az utcán, a piacon (agorán, fórumon, bulváron), a vásáron hallani lehet másoktól, vagy olvasni a „mások” véleményét intézményesen közlő sajtóban. A közvéleménnyel nem vitázhat az egyén, annak szentenciáját meg nem változtathatja, de megteheti, hogy kivonja magát a hatása alól, kockáztatva a társadalomból való kiszorulást, elmagányosodást, elidegenedést, szingularizálódást.

Az ösztönök szabadsága

Az életversenyben az urbanizált (indusztrializált, merkantilizált, szocializált) embernek nincs ellenfele, mert akik azok lehetnének, egyáltalán nem törekszenek ösztönös vágyaik korlátozására, hanem minden területen ösztöneiknek minél nagyobb mértékű kielégítéséhez nyújtanak lehetőséget: a létfenntartás területén a versenytárok nem elvenni akarnak az embertől, hanem adni, adni, adni, hogy az egyén minél többet fogyaszthasson, mert ez a kapitalista gazdasági verseny mozgató motorja. A fajfenntartás területén az új nemzedék nevelésében hasonló az irányzat. A harmadik ösztön, az érvényesülés, kiválasztódás, a becsületösztön területén már kényesebb a helyzet, hiszen az emberi erények nehezen szoríthatók materiába. Itt kap nagyobb teret az eszmei értékekkel, a jóval, igazzal és széppel szembeni befolyás, a csábítás – a fejlődés legelső lépcsőfoka, a paradicsomi eset óta bevált módszer – és annak semmiféle indokolást nem igénylő változata, az, amely a hiúságra alapít.

Az értékrend elbizonytalanodása

A saját hite és meggyőződése-szerinti eszményi értékrend szabálya helyett a mások, a közvélemény, *a divat igényei* szerinti döntés, *a becsületet a hiúsággal felcserélő magatartás* jellemzője lett a liberalizmus végső alakjának. A létfenntartás és fajfenntartás vonalán a családba és

más vonzalmi közösségekbe húzódással az ember védekezhet a külvilág csábításával szemben, de az egyéni, családi, nemzeti hiúságnak a becsülettel való azonosításával szemben csak saját lelki, transzcendentális, anyagfeletti, *eszményi értékrend nyújthatna védelmet* – ha volna ilyen. A 20. század történelme bizonyítja, hogy a családi hiúság hogyan vezet az élet kihalásához, és a nemzeti hiúság hogyan vitte a Homo Sapiens legnagyobb alkotásait az emberiség általános pusztulásával fenyegető totális háborúba. A legmagasztosabb eszményi célok megvalósítására irányuló minden emberi törekvés, az emberi szellem csodákra képes erőfeszítései azonban – bár soha nem képzelt alkotásokat hozott létre horizontális dimenzióban, az anyag, a testiség, a civilizáció területén – felfelé, a boldogság, a lélek világa felé képtelen lévén fejlődni, olyan *értékrendi bizonytalanságot* eredményezett, amely már magát az élet fennmaradását is veszélyezteti.

A démosz nemzetté lett

A démosz, a nemzet (németesen: nép), a nemzetpolgárok közössége, a közhatalom alávetettjeinek összessége, a liberális jogállam megszervezésével szabaddá, a közhatalommal szembeni alávetettségének megmaradása mellett az államhatalom fenntartójává, *nemzetté lett*.

3. A démosz uralma

a) Népszerűségi arisztokrácia

A kényszer és a szabadság egyensúlya

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus társadalmi megvalósulása, a nemzeti jogállam valóban a józan emberi értelem, a ráció legfontosabb művelődéstörténeti alkotása volt. A jog, a kényszer és a szabadság társadalmi egyensúlyi állapota foglalta el az önkényúri feltétlen parancs hatalmi helyét a szervezett kényszerhatalmi rendszerben, az államban, abból a célból, hogy maximális szabadság biztosítható legyen minimális kényszer alkalmazásával. A szabadság a kényszerhatalom alóli kivétel állapotát, az állampolgári állapot negatív viszonylatát jelentvén, elsősorban a közhatalmi feladatok hatáskörének az államhatalom és az alávetettek autonómiája közötti megosztása útján valósul meg, azok egyensúlyának fenntartása mellett. Ebből az következik, hogy minél tágabb az alávetettek hatásköre, annál intenzívebb kényszerhatalmi védelmet igényel annak egyensúlya. Ha pedig a társadalmi élet bármilyen vonatkozásában az állampolgári szabad cselekvés eléri és túllépi az állam határait akár territoriális, akár funkcionális vonatkozásban – mint ahogyan a szabadelvűség eredményeképpen a szellemi és főként a gazdasági szabad verseny folytán bekövetkezett – a jogállam nem volt képes az egyensúly *rendjének* a biztosítására, nem lévén lehetőség a jogállami rendszerben, a demokráciában a kényszerhatalom párhuzamos növelésére.

Népképviseleti nemzetiuralom

A 19. századi Európában megvalósult *demokrácia*, a *nemzetiuralom* (nem népuralom!) az emberiségnek azt az örök vágyát hivatott betölteni, hogy az ember akarati cselekvését tőle *idegen* tényező ne befolyásolhassa. Arisztotelész logikailag kizártnak tartván az alattvalók uralmát lehetetlennek tartja az állandó demokráciát, csak ideiglenes átmenetnek tekinti a kiválóak uralma (arisztokrácia) és a csöcselékuralom (ohlokrácia) vagy az uralomnélküliség (akrácia), azaz az ezekből törvényszerűen kialakuló önkényuralom (autokrácia, türannisz, despotizmus, diktatúra stb.) között. A felvilágosodás szabadgondolkodói világtörténelmi ismereteik – sajnos, ezek nagyon is hiányosak voltak – alapján a liberalizmus megvalósítandó politikai rendszerét a népképviseleti demokráciában látták. Áthidalható az alattvalóság és a hatalom birtoklása közötti lehetetlenség, ha a kényszerhatalom gyakorlását az érdekelt alattvalók által *választott* képviselőkre bízzák, az általuk ismert minden

közhatalmi ág – törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás – területén. Ezzel az Arisztotelész szerinti eszményi politikai szervezet, az arisztokrácia is megvalósul – legalábbis az érdekelt alattvalók tudatában.

A többségi elv alkalmazásának nehézségei

A választás módszerével mindenki egyetértett. Az érdekeltek *többségének* – viszonylagos, teljes vagy minősített többségének – megegyező akarata dönt a választott képviselő személyéről titkos vagy nyílt szavazással, abban azonban, hogy az érdekeltek többségének akarata döntsön a választott képviselő személyéről, már a vélemények megkülönböztek. A liberális jogállam békeidejének minden nemzedéke újabb és újabb hiányosságát fedezte fel a népképviseleti demokráciának, és ezeket újabb és újabb választási rendszerekkel kívánta orvosolni, amíg végül a 20. század diktátorai a rájuk jellemző cinizmussal maguk nevezték ki azokat a jelölteket, akikre az alattvalók szabadon szavazhattak. Az első kérdés, amely már a korszak legelején felmerült, a *cenzus* kérdése volt az: hogy ki választhat kit? Ugyanis a történelemnek az „általános választójogig” tartó egész folyamán a választás állandóan alkalmazott módszer volt, de a dolgok logikája pontosan meghatározta azokat az érdekelteket és alkalmasokat, akik a választásban szerepelhettek. Mennyire és mivel, milyen vonatkozásban korlátozzák a választás általános állampolgári jogát? Életkor, tanultság, vagyoni állapot, felekezethez, nemhez, nemzetiséghez, fajhoz való tartozás alapján kell-e különbséget tenni az érdekeltek között? Egyenlő értékű lehet-e a szavazata a gyermeknek az őt eltartó szülőével, a szakértőnek a laikuséval, a munkaadónak a tőle függő munkáséval? A legtöbb kérdést eldöntötte a kor erkölcsi meggyőződése, de – különösen azokban a kérdésekben, ahol a ráció a társadalmi gyakorlattal, tehát önmagával ütközött – a vita egymással szembenálló táborokra szakította a társadalmat, és végül a népképviseleti demokrácia rendszerének hitelvesztéséhez vezetett. Fél évszázad alatt, a 20. század kezdetére már a közélettan (politika, újabban: politológia) irodalma, a publicisztika nyíltan tárgyalta, hogy nincsen olyan választási, szavazási módszer, amellyel a többségi népakarat tárgyilagosan megállapítható volna, amely a legfelső kényszerhatalom birtoklásának alapjául szolgálhatna. Ekkorra már a liberális jogállam alapfeladata – a démosz különböző csoportjainak egymással ellentétes érdekei feletti közérdek érvényesítése a jog, a kényszer és a szabadság egyensúlyával, valamint a társadalom általános szabad versenye feletti örökösödés – is idejét múlta, hiszen a parlamenti demokrácia legőszintébb fenntartói, a szociáldemokraták éppen a szabad verseny korlátozása céljából törekedtek a szervezett kényszerhatalom megszerzésére.

Az örök cél megvalósult, tehát megszűnt a jogállamban

Szó sincs arról, hogy az emberiség szabadságmozgalma a liberalizmus és nacionalizmus 19. századi jogállami érvényesülésével elbukott volna, hiszen diadalmasan megvalósult. Az pedig nyilvánvaló, hogy minden *cél* megszűnik a megvalósulással. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméi beépültek az – immár az egész Földre kiterjedő – európai társadalomba, minden állam alkotmánya biztosította az állampolgári viszonylatok mindegyikében az egyéni és csoportos autonóm hatásköröket, amelyekben az ember tényleges élete folyik, és ezzel a legfelső kényszerhatalmi szervezetnek, az államnak az ügyei kiszorultak a közérdeklődésből. A jogállam szervei gondoskodtak az élet, vagyon és jogbiztonság, a közrend fenntartásáról úgy, hogy ezek hiányát az emberek nem érezték, és ezért meglétüket sem érzékelték. Valóban *boldog békeidők* voltak ezek, amikor az állampolgárok csak magántársaságban beszéltek – ha beszéltek – politikáról, alkotmányról, parlamentről, kormányról, hadseregről, diplomáciáról, a családi, társasági és szakmai kérdésekről folyó beszélgetések között, valahogy úgy, mint az egyre nagyobb érdeklődést kiváltó sporteseményekről. Úgy látszott, megvalósult az emberiség vágyott állapota, nem maradt megvalósítandó cél. – Céltalanná vált volna az emberi élet?

Az élet végtelen *folyamat*, a társadalom egyedei, csoportjai pillanatonként egymást váltva adják tovább, viszik tovább az egyéni és társadalmi életet. Minden életnek megvannak a maga közvetlen és távlati céljai, amelyek megvalósulással megszűnnek, azaz új célnak adnak helyet. A társadalom, a démosz tagjai egyéni és családi életükkel együtt kapják meg életük célját is – emberek lévén – neveltségük, lelki, erkölcsi épültségük, azaz természetes ösztöneiknek eszmei célok megvalósítására alkalmas készségekkel való kiegészítése arányában, eszmei, anyagfeletti céljaikat lelki életdimenziójuktól, vallásos meggyőződésüktől kapván. A társadalom összessége azonban a liberális jogállam hatalmi szervezetében csak az *azelőtt kitűzött emberi célok* megvalósításához nyert kiváló eszközt, az újabb célok kitűzése az anyagban rekedt racionalizmus feladata lett volna. A szellemiekben olyan nagymértékben meggazdagodott emberiség számára kellett volna méltó eszményeket megfogalmazni, azaz az évezredes ideálokat megfelelően újrafogalmazni, hogy a minden elképzelhető cél megvalósítására alkalmas eszközöket legyen mire felhasználni, hogy azok – a bűvészinak által felidézett szellemként – ne forduljanak vissza alkotójukra, és ne semmisítsék meg magát az Embert.

Az istenhit nemcsak közvetítő, szószóló nélkül maradt, de maguk a vallási intézmények is a korszak diadalmas uralkodójában, az Észben, a józan értelem csálhatatlanságában hittek, és attól várták a jövő felé való iránymutatást. Az értelem azonban – mint tudjuk – nem képes az akarati cselekvés indítékául szolgálni, csak az érzellemmel tudati egységben, hitben képes az ösztönök természeti törvényét társadalmi szabállyá, erkölcsi szokássá építeni, hogy az a társadalmi kényszerhatalom garanciájával joggá lehessen. A liberalizmus győzelmével, az „alapvető emberi szabadságjogoknak” a társadalomba szokásként való beépülésével a szabadságmozgalmak elérték céljukat, nem maradt megvalósítandó eszményük, amelyet propagálhattak volna, leállították hát az azok megvalósítására való felkészítést, a további erkölcsképzést. A Homo Sapiens faj elérte fejlődése teljességét, életét és fennmaradását a démoszba épült emberfaji szokástörvények biztosítják, valahogy úgy, mint az állatok társadalmában, farkas-falkában, hangyabolyban, méhrajban: mindenki ismeri, tudja, érzi jogait és kötelességeit a közösségen belül és teljesíti azokat külső kényszer nélkül. Az életverseny a közösségen belül a feladatok mind gyorsabb és alaposabb teljesítésére irányul, külső tényezőkkel, más faji közösségekkel szemben viszont közösségük érdekeinek még egyedi életük feláldozásával való, könyörtelen érvényesítésére – éppen, mint a veres és fekete hangyák háborújában. A szabadgondolkodók nem tréfáltak, amikor kiirtandónak ítélték a hajdani honalapító hódítók uralkodó nemesi ivadékait, hiszen ezek keresztyén barbársága útjában állott eszményi társadalmi rendjük, a római szabad polgári köztársaság visszaállításának. A 20. század történetének vizsgálatában a szocionómus csak az antik Róma atomisztikus, cívis-polgári individualista – mai nyelven: szingularista – precedensét találhatja. Itt magyarázatot talál arra, hogy a közhatalmi funkciók miért szűkülnek le egyedül a közrend biztosítására, minden egyéb kiosztatván az érdekeltek autonóm hatáskörei között. Hogy a hatalom két formája, a kényszer és a tekintély közül a társadalom miért fogadja el a kényszert és miért kárhoztatja a tekintélyt a közbiztonság és a közrend fenntartására, valamint a külső ellenség ellen miért lesz a legdurvább fegyver a kényszer alatti katonaság a leghathatósabb eszköz, mert csak az képes a mindent megsemmisítő fizikai kényszer, erőszak alkalmazására kapott parancs végrehajtására – ha rendkívüli alkalmakkor ez szükségesnek látszik. A kapitalista szabad-verseny társadalmában – éppen, mint hajdan az Impériumban – azonban a hatalom gyakorlás igazi eszköze a gazdasági érdek *belső kényszere*, amely a társadalom, a démosz egészének minden tevékenységét befolyásolja. A gazdasági érdek *belső kényszere*, a pénz hatalma alól csak

valamilyen lelki, szellemi, vagy testi tényezőre épített eszményi, elvont vagy fogható *tekintély* elfogadója vonhatja ki magát. Sőt, az Isten vagy más eszmény, Élet, Igazság, Becsület, Család, Nemzet, Jóság, Szépség, vagy egyéb eszmény értékrendjének megvalósítása maga is anyagi, gazdasági javakat – pénzben kifejezhető értékeket – igényel, vagy pedig olyan áldozatos lemondást, amilyen nem várható el az anyagi világ emberétől. Nyilvánvaló, hogy a liberális hatalomgyakorló, materialistaként is józan, értelmes emberként, döntéshozatalában nemcsak számontartja az érdekelttek érzelmi kötöttségeit, hanem egyenesen azokra alapítja belső gazdasági kényszerét. Józan ember mindig tudta, hogy *saját* anyagi érdekeit mindenki szeretett családtagjai és eszményített közössége, nemzete érdekei mögé helyezi. Bizony, ha valaki sem fenyegetéssel, sem csábítással nem kényszeríthető valamilyen cselekvésre, önként megteszi azt gyermeke, vagy szerelmese mosolyáért, önmaga, közössége, nemzete becsületéért. Igen, a szeretett családtagok minél bőségesebb ellátására törekvő ember hajlandó gazdasági javakért minden percét utálatos munkára fordítani, hajlandó társadalmi és politikai hercehurcában részt venni, a gazdasági érdekeinek látszólag útjában álló ellen harcba vonulni, és nemzete becsületéért – még ha *hiúság* volna is – háborúba menni, életét és mindenét feláldozni.

b) Az erkölcsépítés szekularizációja

A törvényhozás a közvéleményformáló sajtó tevékenységévé szekularizálódik

A társadalom nevelése, az eszményi értékrend viselkedési szabályainak az emberbe építése, a tényleges társadalmi szabályalkotás, protognosztikus hitelesítő tevékenység, amelynek ugyanazok az eszközei, mint minden *meggyőzésnek*, propagandának, reklámnak: az élő és írott beszéd minden értelemre és érzelemre ható módszerével, retorikával, didaktikával, költészettel, zenével és minden művészettel a meggyőzendő személy vagy embercsoport tudatába vagy tudattalanjába vinni be azokat az információkat, ismereteket és más vágyképzésre alkalmas tényezőket, amelyek a kívánt értékrendi viselkedés indítékául szolgálhatnak. A keresztyén egyházak évezredek nevelő tevékenysége mellé a felvilágosodással kezdődően a racionalizmus módszereire alapítva indult a szabadelvűség értékrendjének elfogadtatására irányuló mozgalom, amely a liberalizmus 19. századi győzelme után – más metaszakrális egyházi funkciók mellett – a társadalom nevelés feladatát is jogállami, világi feladattá tette. A liberális mozgalmaknak nem lévén a parlamenti demokrácia megvalósulása utáni újabb politikai célja, a szokásépítő publicisztika – a szabadelvűség elterjesztője, uralomra juttatója, társadalomba építője – továbbra is a *demokrácia* megvalósítását tűzte ki célul, illetve a demokrácia jelszava alá vont minden megvalósítandó társadalmi igényt: szabadságot, egyenlőséget, jólétet, biztonságot, haladást, sőt, még a nemzeti és vallási érdekek és hagyományok szolgálatát is. Száz esztendő távlatából világosan megállapítható az a fejlődési vonal, amely a „demokrácia” kifejezés arisztotelészi fogalmi tartalmát úgy kicserélte, hogy az a 20. században az autokrácia egy sajátos válfaját, a *mediokráciát*, a sajtó egyeduralmát jelentse. A publicisztika előbb, még a templomi szószékeken, a lelkiismereti szabadságot követelő tevékenységében, és azután is, amikor már alkalmi és rendszeres röpirati és hírlapi nyomtatott formában a politikai szabadelvűség eszméit hirdette, politikai irodalom formájában valóban a társadalomnak a közhatalommal szembeni igényét fejezte ki. A liberalizmus politikai megvalósulása után azonban az addigi egyetlen cél helyébe mindenféle irányú, egymásnak részben vagy egészben ellentmondó célok jelentek meg a legerősebb társadalmi kényszerhatalmat gyakorló nemzetközösség, a démosz előtt, hogy azok közül valamelyiket előnyben részesítse, és így többségi akaratával „a népuralmi, a demokratikus” államhatalmat gyakorolja. A sokféle cél kitűzésére, mindenik üdvös voltának a bizonyítására, elterjesztésére, a közvélemény általi elfogadtatására élő beszédben és még inkább nyomtatott formában olyan szóáradat, logoklüzma

indult, amely az otthonokból utcára és más nyilvános helyre került embereket a maga mindenféle irányzatával, módszerével és hangerejével úgy elkábította, hogy a társadalom egyénei saját eredeti vágyaiknak, gondolataiknak, törekvéseiknek kifejezése helyett már az utca, a város közvéleményének tartott és elfogadott kifejezéseket, jelszavakat, szólásokat hangoztatták, mind ha az sajátjuk lett volna. Ezt annál inkább megtehették, mert csak a démosz jogbiztonságának fenntartására hivatott jogállam tevékenysége – erre vonatkozott ugyanis az egész politikai irodalom – közvetlenül egyáltalán nem érintette a démosz autonómiájában, a magánjogi viszonylatokban élő embert. Látszólag maga a közvélemény oszlott politikai pártokra. Valójában azonban minden párt a média által kitűzött szinte azonos célok *rész-szolgálatát* – a „párt” szó eredeti értelme „rész” – látta el, a sajtó feltételezett gazdájának, az általános életverseny – első sorban a gazdasági verseny – szervezett vagy szervezetlen zsűrijének az igényei szerint. Mivel a népképviselői – valójában népszerűségi – választásokra a jelöltek állítása, és azoknak az állampolgárok többségi akaratával való megválasztása nem nélkülözhetette a sajtó szolgálatát, a parlamentek tagjait, az államfőket, minisztereket és minden választott tisztségviselőt valójában a média *nevezte ki*, azaz a média mögött érvényesülő feltételezett abszolút hatalom, legalább is semmi sem történhetett annak akarata ellenére. A sajtónak ez a közhatalmi életben érvényesülő autokratikus (magánuralki, önkényuralki és „mediokratikus”) hatalma megtöbbszöröződött a démosz, az egész társadalom mindennapi életvitelét befolyásoló közvélemény-hatalommal, amely hírverésével, propagandájával, reklámjával mindenkinek befolyásolta a viselkedését már a vágyak, törekvések, szándékok szakaszában, hogy a média ellenére ne létezessen sem illem, sem viselkedés, sem divat, sem erkölcs, sem szokás, az életnek egyetlen területén sem.

A meggyőzés eszközei céllá válnak

A meggyőzés eszköze mindig egy azelőttinél korszerűbb, jobbnak, igazabbnak, szebbnek feltűntethető érték elfogadtatása, hogy az egyáltalán ne legyen ellentétes alanyainak vágyaival, szándékaival és vélt érdekeivel. A *captatio benevolentiae* érdekében messze elkerülik a maximalizmus minden látszatát, a közönség kedvéért erkölcsi, szellemi és esztétikai igényeiket a minimumra szállítják, hogy ezek árán a propagált tételeik elfogadásra találjanak. Hogy minél inkább hasonulhasson a közönség igényeihez, a publicisztika szívesen alkalmazott közönsége átlagához közeli értelmi, szellemi és műveltségi szinten álló munkatársakat, akik ahelyett, hogy emelték volna közönségük erkölcsi vagy ízlésbeli színvonalát, a minimumra szorították le azokat, magukra vonván a „csöcselék alantas ösztönei kiszolgálásának” vádját. Mivel pedig minden irányzat propagandája hasonlóan járt el, egymás hatását semlegesítették, ezért nemcsak a szellemi, hanem a fizikai ráhatás eszközeit is elővéve, hangerővel, sőt tömegindulatok felszításával igyekeztek hatásuk fokozására. Bizony, a média annyira visszaélt a sajtószabadság lehetőségeivel, hogy hitele, tekintélye a cirkuszi mutatványok hatásvadászatának a színvonalára csökkent, és képtelen volt eredeti feladatának, a tájékoztatásnak, a közvélemény pozitív alakításának megfelelni. A démosz biztos menedékében élő nemzetpolgár számára az egész politikai sajtó csak a szórakoztatás egyik eszköze lett, és elősegítette a közhatalom gyakorlásával szembeni általános közöny kialakulását, amely természetes, egészséges reakciója lett az embereknek a romboló szélsőségekkel szemben.

Az eszmény anonimizálódása

Bármennyire általánosan elfogadott és használt a *közvélemény* bizonyító eszközként való használata, és ezzel kapcsolatosan a *logoszt* leíró és terjesztő sajtó működése, valamint bármilyen tetszetős a mediokrácia elnevezés, a keresztyénség által képviselt egyistenhit határozott irányú értékrendjét az emberi értelem és képzelet számtalan irányának bármelyike kedvéért elhagyó liberális protognosztikus ideológia képtelen volt nemcsak új távlati cél szerinti értékrend megfogalmazására,

de képtelen volt minden értékrendi, (etikai, morális, erkölcsi, viselkedéstani) kérdésben *határozott* állásfoglalásra is. Ennek eredményeképpen általánosult a megvalósítandó eszménynek az a *személytelenedés*, anonimizálódása, amelynek gazdasági, pénzügyi vonatkozású részjelenségét a gazdasági versennyel kapcsolatosan az előbbieken már kifejtettük. Tudomásul kell vennünk, hogy a közvélemény, az „azt mondják” mögött álló feltételezett abszolút hatalom nem konkretizálható sem személyre, sem területre, sem semmiféle – értelmi, erkölcsi, jogi – *felelős* tényezőre. A 19. században megvalósult jogállam *nomokráciáját*, törvényuralmát a 20. században felváltó tényleges közhatalmi rendszert nevezhetjük a publicisztikai és zsurnalisztikai retorika bármelyik kifejezésével – demokrácia, demagokrácia, pártokrácia, plutokrácia, logokrácia, mediokrácia, akár az autokrácia, teokrácia, arisztokrácia, ohlokrácia valamelyik változata – az anonimitás, a személyes felelősség hiányának valóságát legjobban az *udenokrácia*, a *Senki* uralma fejezi ki, mint a társadalmi fejlődés iránya szerinti végső cél, a vágyott teljes szabadság, minden társadalmi kényszer megszűnése, *uralomtalanság*, akrácia felé vezető átmeneti rendszer. Szocionómiai logika szerint ez azonos értelmű a Rend, az emberi társadalmi szerkezet megszűnésével, tehát a Homo Sapiens fajnak valamilyen más új élőlényfajjal való leváltásával.

c) A szabadságú világmérkőzés

A nemzeti szabadság elburjánzása

Miután a 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus, a szabadelvű nemzeti jogállamban megvalósultak, és fejlődésükben elérték, kitöltötték az autonóm nemzetpolgári közösség, a démosz határait, további érvényesülésük érdekében átlépték azokat, és új versenyterületet kerestek maguknak. A szabadságeszme előbb a lelkiismereti és gondolatszabadság, majd a gazdasági szabad-verseny formájában lépte át a nemzetállamok határait és nemzetközi területen csakhamar az egész emberiséget mozgósította. A politikai szabadság más „Alapvető emberi szabadságjogok”-hoz hasonlóan egységét csak határozott tartalom nélküli *jelszóként* őrizte meg, részirányzatokra bontva (pl. személyi, szólás, sajtó, munka, utazási szabadság) terjedt és hatott tovább minden nemzetpolgári közösségben, előkészítve úgy az állami, mint a nemzetközi törvényhozást. A posztliberális – lényegében *antiliberalis* – mozgalmaknak két főiránya alakult ki: a munka szabadsága kedvéért a szerződéskötés szabadságának, a gazdasági verseny szabadságának korlátozására törekvő *szocializmus*, valamint a nemzetpolgári közösségek felszámolására törekvő kozmopolita *ultraliberalizmus*.

Egyetemes nemzetközi jogrendalakító kísérletek

Amíg az államhatárokat átlépő liberalizmus a nemzetközi területeken nem ütközött ellenállásba, addig a nemzeti eszme az egységes nemzetállam, a szuverén nemzetpolgári közösség megvalósulása után tovább csak a szomszéd nemzetállamok ellenében terjeszkedhetett. A jogállamok nemzetközi összefogása, elvszerűen nomokratikus módszerrel, az államok közötti verseny szabályozásával sietett az ellentét feloldására a huszadik század fordulóján tartott békekonferenciákon a nemzetközi bíraskodás, a hadviselés szabályainak a megállapításával. Bár minden nemzetközösség, az egész emberiség megnyugvással fogadta és tette magáévá ezeket a kezdeményezett normákat, a nemzetközi kényszerhatalom szervezetlensége vagy más irányú volta miatt ezek nem érvényesülhettek, engedték az emberiséget az ellentétből fakadó gyűlölet tehetetlenségébe esni.

Nemzeti szabadság és egyenlőség

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus sem a publicisztikai irodalomban, még kevésbé a politikai és törvényhozási gyakorlatban nem voltak egymástól

elválaszthatóak, hiszen – mint a szabadságmozgalom fejlődéstörténetében láttuk – a nacionalizmus csak a szabadságeszme 19. századi *társadalmi hordozója* volt, úgy ahogyan az előző korokban először a vallásszabadság, azután a szellemi szabadság látta el a szabadságeszme fejlődéstörténeti hordozójának feladatát. Egyéni szinten a szabadság és egyenlőség megvalósult a 19. század második felében általánosult jogegyenlőségben, a nemzeti szabadság megvalósulásának azonban tárgyi akadályai voltak. Az évezreddel azelőtti honfoglalások és honalapítások eredményeképpen megszületett nemesi nemzetek csak rendkívüli esetben voltak azonosak a nemzetpolgári közösséggel, tehát kényszerhatalmi szervezeteik, államaik sem egyeztek azokkal: voltak országuk területét ki nem töltő nemzetek, és voltak országhatárokon áterjedő nemzetek, sőt saját állammal nem rendelkezők is, úgy ahogyan a szeszélyesnek látszó történelmi fejlődés eredményezte. Ezek miatt a társadalomtörténetinek látszó, de valójában mellőzhetetlen természeti adottságok miatt a maga feladatát egyéni szinten megvalósító liberalizmus képtelen lévén a társadalmi csoportok legnagyobbikának, a nemzeti közösségek egyenlő szabadságának a biztosítására, a 20. századra a liberális mozgalmak nemcsak elszakadtak a nacionalizmustól, hanem egyes irányai szembe is fordultak azzal.

A nemzetközi közvélemény félretájékoztatása

A természetes társadalmi fejlődés vérségi rendszerét tagadó egyoldalú francia szabadgondolkodók – a 19. század uralkodó eszméinek a *contract social* elvének alapján megfogalmazói és elterjesztői – nem számoltak a politikai kényszerhatalom fizikai erő jellegével, történelmi jelenlétével és annak társadalmi eredményeivel. A szabadságmozgalmak évszázadokon át hirdették a középkori, elavult birodalmak, Germánia-Ausztria, Oroszország és Törökország felszámolását és helyükön egységes nemzetállamok kialakítását, de – a már említett tájékoztatatlanságuk miatt – következtelenek és rosszhiszeműen méltánytalanok lettek. Itália és Észak-Németország Ausztria alóli felszabadítása, az ozmán uralom alatti balkáni nemzetek független állammá szerveződése általános megelégedést okozott, és Ausztria, valamint Oroszország népeinek a felszabadítását irányozta elő. Az egységes Németország 1870-es megalakulása azonban olyan riadalmat keltett az „európai koncertben”, mint amikor a lyukas óra szabadságában zajongó osztályba belép a tanár, akinek a tekintélye mindenkit fegyelmezettségre kényszerít. A hangadó Franciaország is kénytelen volt a többiek melletti helyét elfoglalni. Sértett hiúságában elfelejtette, hogy ő szorgalmazta volt az egységes nemzetállamok létrehozását, elfelejtette az orosz uralom alól felszabadítandó lengyeleket és a többi nemzetet, csak azt látta, hogy az emberiség szent kötelessége a német hatalmi túlsúly ellenében a nemzetközi egyensúly biztosítása. Bármilyen sokra becsüljük a francia kisértelmiségi nemzetpolgárnak a világszabadság terén elért érdemeit, száz év távlatában megdöbbenve állunk a tudatlansággal társult tájékoztatatlanságnak, történelmi, földrajzi, néprajzi és művelődési ismerethiánynak a tömege előtt, amely francia kezdeményezésre a sajtó útján a világ közvéleményében általánosult. Hogy lehetett nem ismerni, figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a második Német Birodalom csak huszonötöt foglalt magába a negyven német állam és tartomány közül – a vesztfáliai béke után több száz volt a német államok száma – hogy a német nyelvűek észak, közép és kelet Európa minden országában a közéletre döntő befolyást biztosító számban élnek, hogy ezeken felül Európa legfontosabb országaiban német dinasztiák tagjai uralkodnak, és – ami minden európai nemzet józan polgárát félelemmel töltötte el – a németek évszázadok óta érvényesülő szellemi és gazdasági fölénye a politikai szerveződés eredményeképpen az egész emberiség elkerülhetetlen természeti adottsága lett. Igen, a nemzeti eszme társadalomépítő hatása a német nemzeti egység megvalósítása után célt tévesztett, a nemzetpolgári közösségek kohéziójának fokozása helyett a nemzetek közötti ellentétek elmélyítésével valójában önmaga ellen fordult, hiszen képtelenné vált a

nemzetek egymás közötti szabad versenyének a szervezésére és lebonyolítására. Nemcsak a verseny elnyerhető pályadíja vesztette el minden értékét, de a minden eszközt – a szabálytalanságot is – megengedő versenyszabályok erejükön felüli teljesítményre készítetik a résztvevőket egy olyan versenypályán, amelynek célszalagja beláthatatlan távolságra van – ha egyáltalán van.

A progresszív eszmék konzervativizálódása

Mint minden eszme, a szabadelvűség is lendületét veszítette, amikor az általa szorgalmazott politikai rendszer a nemzetpolgári közösség jogállamában, a népképviselési demokráciában megvalósult. Ez egészen természetes, hiszen többé nincs szükség az eszme mozgósító, hajtó erejére, csak a megvalósult állapot megőrzésére, *konzerválására*. A haladó, progresszív, újító mozgalom, konzervatívva, „maradivá” lesz az idő múltával tartalmának megváltozása nélkül, egyszerűen a célzott fejlődés folytán. Ez a jelenség a társadalom egészében és részeiben egyszerre vagy egymás utáni szakaszokban következhet be egyéb tényezők, a liberalizmus esetében az emberföldrajzi, kulturális és szociális különbségek, valamint a nemzeti szabadság különböző fejlettsége következtében. Minden fokozat változtat az eszme eredeti céltartalmán és intenzitásán, amíg egyszerű jelszová szürkülve a publicisztika és a zsurnalisztika szómíveseinek prédájává nem lesz. Nem is tudjuk megállapítani, hogy a legmagasztosabb politikai eszmék mikor ürültek jelszavakká, és tartalmuk hogy változott sokszor az eredeti ellenkezőjévé: a szabadság, egyenlőség, testvériség, demokrácia, népképviselés, feudalizmus, népakarat, parlamentarizmus, autokrácia, despotizmus, pluralizmus, progresszió, szocializmus, radikalizmus, reakció, militarizmus, diktatúra, népjólét, zsarnokság, terrorizmus, totalitarizmus, fasizmus, kommunizmus és minden egyéb szentnek induló társadalmi mozgalom egy-két nemzedék múlva hogy lesz megunt vagy megutált maradiság egyszerűen a *közvélemény neveltségének* a megváltozása miatt. Ahogyan az ideálok értékrendjei szerinti szabály, a közerkölcs vesztí hatályosságát a társadalmi *érdekellentétek* közvéleményi súlyának növekedésével, az eredeti értelmüket és tartalmukat vesztett jelszavak úgy válnak a mediokrácia szópárbajainak pufogó röppentyűivé, valamely csoportérdek közvéleményi elfogadtatásának szimpla eszközévé. A politikai propaganda megengedettnek érez minden olyan eszközt, amely nem ütközik a büntetőjog szabályaiba. Ha már érvként használja a politikai jelszavakat, észszerű, hogy a legerősebbeket, leghangzatosabbakat, a közvéleményben legkevésbé devalválódott jelszavakat használja, lehetőleg minél ellentétesebb értelemben: Európa népeinek meg kellett tanulniuk, hogy „a demokrácia legtisztább, leghaladóbb formája a proletárdiktatúra” és a kényszermunka-haláltáborok kapuján „A munka szabaddá tesz!” az illő felirat. Ezek mellett fel sem tűnt az a nemzetközi politikai gyakorlat, hogy a *népek önrendelkezési jogának* alapján népek millióit juttattak megkérdezésük nélkül idegen uralom alá.

Jobb- és baloldali párturalom

Az egész folyamat a 19. század közepén, a népképviselési demokrácia diadalmas megvalósításakor kezdődött. A megalakult liberális parlamentekben – a demokrácia követelményének megfelelően, a többség adván a végrehajtó hatalom gyakorlására, kormányprogramja megvalósítására a megbízást – a *jobboldalon* helyezkedett el a kormányt támogató többség, *baloldalon* az ellenzék. A viták, szócsatározások, az obstrukcióig menő „parlamenti harcok” először ugyanannak a liberális célnak a megvalósítására irányuló *módszeri különbségek* körül folytak. Később a választások lebonyolítására szervezkedett pártok állandósultak, programjuk megcsontosodott, és a következő nemzedékre a hajdan a haladás zászlóvivőjeként indult *jobboldalon* ülő párt már maradivá, konzervatívva lett, és a *baloldaliság* lett a haladással egyértelmű. A 20. században ezt már az egész emberi közvélemény elfogadta úgy, hogy most már ez is jelszová ürült, és semmitmondó pártmozgalmi propagandaeszköz lett. Minden társadalmi mozgalom, politikai

irányzat ideológiai alapján felépült jövőépítő program a szóözon sodrásában elveszítette önkifejezési eszközeit, annyira, hogy átlagember fel sem ismeri a pártprogramok közötti különbségeket.

Az eszmények általános devalválódása

Az eszmények kifejezhetetlensége lassan az eszmények általános devalválódásához vezetett, ez pedig minden egyetemesen elfogadható erkölcsi értékrendet vitathatóvá tett, tehát alkalmatlanná az emberi lélek építésére, a társadalomnevelésre. Sajnos, az eszményi életigény iránti közöny a társadalom legfelső rétegében, a közhatalom és társadalmi tekintély birtokosai körében kezdődött és onnan haladt a fejlődés természetességével felülről lefelé, a démosz legmélyéig. A hatalombirtokosok még az évezredes keresztyén idealizmus elveit hangoztatták – talán a második világháborúig – miközben nemcsak politikai és gazdasági rendszerük, de törvényhozásuk is odahagyta a hangoztatott elvi irányt és fokozatosan az eszményi norma ellentétét szolgálta. 1944-ben a társadalmi hatalom birtokosai már hangoztatni sem tartották szükségesnek a keresztyénség erkölcsi elveit.

Az egyéni érdekérvényesítés propagandájának társadalomrombolása

A 20. századra az egész Földre kiterjedő európai civilizáció – nem lelkeség, kultusz és nem szellemiség, kultúra, hanem ezek anyagi megvalósulása, a civilizáció! – ilyen szinkretikus ideológiai tájékozatlanság jegyében történt. A nemzetpolgári közösségek kialakulása megtorpant a hagyományoknak a materialista divattal való felcserélése folytán, de a nemzeteket egymással szembeállító szélsőséges tradicionalizmus még többet ártott az egyetemes emberi társadalomnak. Az idealista értékrend szerinti viselkedés kiszorult a tágabb közösségekből, államból, közületekből, testületekből, azután a magánjogi társulásokból és végül még a keresztyén gyülekezetekből is, és csak az állandóan megújuló család által összetartott egyének viszonylatában maradt meg. (Szerencsére, az Ember társadalmi életének ez több mint kilenc tizedét teszi ki.) Annyira az egocentrikus gondolkodás, a saját érdekek, és csak a saját érdekek mindenáron való érvényesítése határozta meg az életet a társadalom minden szintjén, hogy a Homo Sapiens Antropus egész társadalma érdekellentétei alapján egymással szembenálló kisebb-nagyobb csoportokra oszlott, úgy, hogy egyik csoport sem rendelkezett annyi belső erővel, hogy ellenállhatott volna a mindenkit mindenkivel szembeállító politikai propagandának. Ne essünk abba a hibába, hogy az egyéni és csoportos érdekeket erkölcsi meggyőződéssel felfegyverezni, hatékonyabbá tenni igyekvő propagandát bűnösnek nyilvánítsuk – bár ez fordította a természetes érdekvédelmet negatív, romboló irányba, a társadalmi kohézió helyett a taszítás, a gyűlölet irányába –, hiszen a propaganda csak egyik tünete annak az eszményvesztésnek (antiidealista materializmusnak), amely miatt az emberiség képtelen volt ellenállni a válságba sodró tehetetlenségnek. A totális háború végtelen versenyében sodródó egyének, csoportok és nemzetek között még most, száz év múlva sem fedezhetünk fel semmiféle olyan *elvi különbséget*, amely a háborús felek valamelyike melletti állásfoglalásunkat indokolhatná. Úgy tűnik, hogy az európai *tradicionalizmust* támadják a magukat progresszívnek nevező – később kozmopolitának tekinthető – hatalmi tényezők. Ugyanis a verseny eddigi szakaszainak nyertesei az európai keresztyén nemzetközösséget alkotó hajdani barbár kényszerhatalmak jogi szervezetéből, az európai államból fejlődött liberális jogállamot építették le. Előbb a szabad verseny korlátozásának eszközévé, a szocialista osztályharc fegyverévé degradálták az államot, azután megfosztották abszolút kényszerhatalmi minőségétől, a szuverenitástól, végül – úgy látszik – még a társadalom általánosan elfogadott etikai értékrendjén alapuló szokásjog garantálójának képességétől, a *Rend* biztosítójának funkciójától is megfosztják az államot. Valószínű, a cél egy hatékony, egyetemes nemzetközi kényszerhatalmi szervezet létrehozása. Viszont erre irányuló tevékenységet, egyetemes (globális) szokásjog alapjául szolgáló eszmei, erkölcsi értékrend szerinti társadalomnevelést, az emberi lélek továbbépítését eddig nem tapasztaltuk.

Németország ellenfelei kezdték meg a Birodalom 1871-es megalakulása után a totális háború versenyére való felkészülést. Az 1870-es háborúban tapasztaltak alapján Franciaország hirdette meg az „imperialista német militarizmus fenyegető veszélye” elleni még erősebb militarista felkészülés szükségességét. Egymás után minden állam beállott a gazdasági élet egészét mozgósító fegyverkezési versenybe, bőséges megrendelővel és fogyasztóval látva el nemcsak a világgazdaságot, az ipari, mezőgazdasági termelést, szállítást, kereskedelmet, hanem – talán elsősorban – a propagandát, népszerűsítést, reklámozást előállító *sajtot* is.

Az általános német fölény

Nem az imperializmus, nem „a német hódításvágy” és nem „a megtapasztalt porosz katonacsizma”, nem a másokat lealázó, bántó német „öntudat” riasztotta az emberiséget, hanem az a tagadhatatlan szellemi fölény, amely a hagyományos német szervezéssel, társadalmi fegyelemmel, és kétségtelen gazdasági és katonai potenciállal együtt valóban ijesztő lehetett minden olyan ország és nemzet számára, amely nem rendelkezett ilyen képességekkel. Ugyanis a II. Német Birodalom a korszak legmodernebb politikai szervezete, a *politikai racionalizmus* gyakorlati megvalósulása volt. Szervezői a több száz középkori német közhatalmi szervezet minden hagyományát felhasználták, hozzáadták a klasszikus ókor, az európai újkor, a 19. század minden politikai elméleti és gyakorlati tudását, a brit autonóm polgáriságot, Napóleon pragmatizmusát, Ausztria (abszolutista bürokratikus) mintaadminisztrációját, a jogállam alkotmányát, a Szent Korona szilárd alapjaira építő, a részszuverénitáshoz az együttes kára nélkül biztosító Magyarország humanista kormányzatát, kialakítva a kényszer és a szabadság tényleges jogállami egyensúlyát. Igen, a szellemi, társadalmi, gazdasági, katonai potenciál jó szervezése tette Németországot félelmetes hatalommá. A szabadságjogok tényleges érvényesülését egyetlen akkori hatalom sem biztosította úgy, mint Németország. A tagállamok uralkodóinak még a protokolláris diplomáciai jogaik megőrzése, a vallásfelekezetek egyenlő autonóm szabadságának – az ultramontán katolikusok okvetetlenkedései ellenére – a garantálása, a jogállammal ellentétes célú, de alkotmányos szocialista mozgalmak szervezkedési szabadsága voltak a Birodalom alkotmányának tartóoszlopai. Lemaradásukat tagadó versenytársainak bírálata vagy üres szószaporítás, vagy rágalom: a gyarmatosító, hódító imperializmus vádja cinikus a Föld egynegyedét gyarmatosító Nagy-Britannia és egyötöde felett uralkodó Franciaország részéről. A militarista parancsuralom vádját sem lehet komolyan venni a katonásdit nemzeti köteleességteljesítésnek valló franciák részéről, akik nemzeti jövedelmük jóval nagyobb hányadát költötték fegyverkezésre, mint a németek. A Balkánon felszabaduló népek új nemzetállamai feletti főhatalomra való törekvés – amivel Oroszország vádolta Németországot – a kezdete annak a gátlástalan politikai propagandának, abban a 20. században szokásossá lett politikai propagandának, amely *saját* bűnével vádolja ellenfelét. Az imperializmus, a hódító politika – amelyre Németország valóban képes lett volna – az esetleges *törekvésen* túl nem jutott, mert az ellenséges tábor sem tud egyetlen tényleges katonai akcióról sem. A lengyelek és a többi német uralom alatti szlávok politikai elnyomásának a vádja indokolható lett volna, de az orosz despotizmussal szövetséges német-ellenfelek ezt nem feszegették. Később merült fel a zsidókkal szembeni türelmetlenség vádja – ne feledjük: a kb. nyolc milliónyi európai zsidó *német* anyanyelvű volt – ez azonban ellene szól a német imperializmus vádjának, hiszen a Birodalom nem élt azzal a zsidók által nyújtott lehetőséggel, amelyet ez a kilenczedelemben más országokban élő nép adott. A nem zsidó külföldi németek egyenesen felpanaszolták, hogy a Német Birodalom még erkölcsi tekintélyével sem támogatja őket.

A liberális jogállam elvi öncélúsága

A 20. század fordulójának Németországa jellemző példája a megvalósult liberalizmus *céltalanságának*, amely a szabadelvűségen felépült jogállam akcióképtelenségében, passzivitásában nyilvánul meg: önmaga fenntartásán kívül nincs más célja. Hogy ez mennyire igaz a liberális jogállam vonatkozásában, azt fölényesen igazolja a 20. század későbbi történelme, amelyekben valóban megmutatkozott, hogy milyen az imperialista, agresszív totalitárius állam. A Második Német Birodalom még belső politikájában is túlteljesítette a szabadelvűség követelményeit. Ismét a későbbi történelemre hivatkozunk: mire lett volna képes az egységes nemzeti célra szervezett német tudományosság, szellemi és anyagi műveltség? Az induló szocialista szervezkedés megsemmisítése könnyű lett volna a remek államszervezetnek, hiszen a később uralkodó többséggé lett szociáldemokráciát is képes volt kiiktatni a német közéletből. Igen, a német jogállam megvalósította a racionalizmus szerinti napóleoni államcélokat, külső és belső védelmével biztonságot adott nemzetpolgárai szabad művelődési és gazdasági tevékenységének. Hogy a posztliberális szellemi és társadalmi életnek és tevékenységnek a gazdasági haszon megszerzésére irányuló érdeken kívül semmiféle célját meg nem fogalmazta az etika – arról Németország nem tehet.

A haderő létezése tehetetlenségénél fogva követeli a háborút

A fegyverkezési világverseny valósággal rákényszerítette minden országra a részvételt és ennek természetes következménye volt az az előbbi korokban el sem képzelhető nagyságú és hatékonyságú haderő, amely létezéséből eredő tehetetlenségi lendületével érvényesülési lehetőséget – *háborút* – követelt magának és ehhez az *ellenfelek* szervezkedésével meghatározott *szövetségesek* kellettek, nyilvánvalóan azok az államok, amelyek nem tartoztak az ellenszövetséghez, és nem ragaszkodtak semlegességükhöz. A létrejött Központi Hatalmak elnevezésű szövetségnek valóban nem volt semmiféle külső célja, háborújának valóban a védekezés, önmaga és az európai *tradíciók* szerinti értékrend védelme volt. Tény azonban, hogy ezek a tradíciók már csak kisebb mértékben jelentették az Európát hajdan felépítő nemzeti keresztyén kultusz és kultúra fenntartását és fejlesztését – hatalomgyakorlás, politika tekintetében: törvényesség, közösségi szolidaritás, humanitás valamint közösségen kívüliekkel, ellenfelekkel szemben méltányosság és lovagiasság – nagyrészüket az elavult középkori rendiség, a jogegyenlőtlenség társadalmi kövületei, és olyan korhatag politikai hagyományok voltak – démosz feletti abszolút uralkodó: a török szultán, az orosz cár, osztrák császár heterogén birodalma, vagy az érdekeltek megkérdezése nélkül, magánjogi ügyleten, családi örökségen alapuló politikai hatalom stb. – amelyek akkori alakjukban útját állták a Homo Sapiens Antropus történelmi fejlődésének.

A tényleges háborús célok hiánya

Franciaország volt a németellenes szövetség kezdeményezője és fenntartója, és talán az egyedüli a későbbi hadviselők közül, akinek fogható *casus belli*je volt: Az 1870-es háborúban a francia nemzeti becsületet ért sérelemért való elégtételszerzés és az elcsatolt Elzász-Lotaringia visszaszerzése. *Oroszország* volt Franciaország legfontosabb szövetségese, aki állandóan kész volt világhódító politikája érdekében minden Európa-ellenes háborúra, és mindig a legkorszerűbb, legdivatosabb eszmével indokolta agresszióját: ebben az időben a népek önrendelkezési jogának biztosítása, a török és osztrák-magyar elnyomás alatti népek felszabadítása. *Ausztria-Magyarország* az orosz fenyegetés miatt szövetkezett Németországgal, amely – roppant katonai erejének foglalkoztatása céljából – jobb megoldás híján vállalta ezt a számára előnytelen szövetséget. *Törökország* szintén az orosz fenyegetés ellen csatlakozott a központi hatalmakhoz, és ezzel *Nagy-Britannia* számára kreált valamilyen hadviselési ürügyet, megcsillantva előtte a közel-keleti hódítások lehetőségét. Különben Nagy-Britannia volt az, akinek a világháborúban való részvételére száz esztendő óta sem talált senki semmiféle objektív indokot. *Bulgáriát* is a központi hatalmak mellé

sodorta irigy szomszédainak az 1912-13-as Balkán háborúban vele szemben elkövetett orvtámadása, ellenfeleit, *Szerbiát* és *Görögországot* pedig ugyanez az ok vitte a németellenes Antant-szövetségbe. *Románia* – bár népe a magyar uralom alatti testvérei felszabadítását szorgalmazta – lovagias uralkodója nem volt hajlandó a Központi Hatalmak megtámadására, hiszen azoknak köszönhetette országa függetlenségét. *Olaszország*, bár a Hármas Szövetség, a Központi Hatalmak elődjének volt alapító tagja, a világpolitikai erőviszonyok mérlegelése után az Antant oldalán lépett háborúba egy évvel annak kezdete után. Példáját követte új királyának politikai irányválttatása miatt Románia is.

A racionálisan indokolhatatlan háború kezdete

Az észszerűség, az értelem vitathatatlan uralma idején, a 20. század kezdetén semmiféle racionális okot nem találunk a nyugati civilizáció kettészakadására, és az emberiség történelmének a végtelen háborúban való folytatására, tehát ennek a végzetes folyamatnak nem értelmi, racionális okai voltak, hanem az egyén és közösség akarati cselekvését ellenállhatatlan erővel befolyásoló *érzelmi* tényező indítéka. Nemcsak a hadviselő felek hatalomgyakorlói, de – legalábbis a háborúk kezdetén – minden nemzetpolgár közösség és minden egyén kötelességének érezte a háborúval járó áldozatok vállalását abban a szövetségben, amelybe akarata ellenére sodródott. A világháború tehát szép folyamatban kialakult, megindult és folyt is. Előbb diplomáciai, azután gazdasági téren, de katonai hadmozdulatok – bár a hadseregek évtizede teljes felkészültségben állottak – nem történtek, mert a *hadüzenet*nek az évezredes európai hagyomány szerinti roppant erkölcsi felelősségét senki sem merte vállalni. Végre 1914-ben Szaszonov orosz külügyminiszter félretett minden finnyáskodást és megoldotta a kérdést: az erre a célra előkészített Szerbia vállalta a casus belli szállítását, 1914. június 28-án, Szarajevóban egy szerb terrorista megölte Ausztria-Magyarország trónörökösét, és ezzel a világtörténelem új szakaszba lépett. Bár érdektelen, de nem árt, ha a *tények* sorrendjét leírjuk: Ausztria-Magyarország elégtételt, a terroristák kiszolgáltatását követelte. Szerbia nemzeti méltóságának a sérelmét látva a követelés teljesítésében, Oroszország tanácsára elutasította azt. Ezt követően Ausztria-Magyarország – Tisza István magyar miniszterelnök ellenzése dacára – hadat üzent Szerbiának, amiért Oroszország hadat üzent Ausztria-Magyarországnak, melynek folytán Németország üzent hadat Oroszországnak, ez Franciaországot indította hadba lépésre, majd a semleges Belgium megtámadása miatt Nagy-Britannia üzent hadat Németországnak.

A támadás tényállásának tisztázatlansága

A publicisták száz esztendeje gyártják a legkülönbözőbb nézeteket arról, hogy ki kezdte a világháborút. A töméntelen dokumentum és érv – furcsa sajátosság – mind azt bizonyítja, hogy „a másik” kezdte, illetve a másik csoporthoz tartozó. Éppen, mint a korcsmai verekedésnél bíró legyen a talpán, aki megállapíthatja, hogy ki provokált, és ki volt, aki „visszaütött”. Az első, 1914-18-as katonai menetre vonatkozóan még valószínűsíthető érveket lehetett felhozni, a második az 1939-45-ös menetre már nyilvánvaló, hogy a hadüzenő nem azonos a provokátorral. A nem katonai hadviselés – ide tartoznak a milliónyi ember éhhalálát okozó gazdasági szankciók, valamint egész népek deportálása, megsemmisítése, és *minden* polgári lakosság elleni cselekmény – tekintetében viszont már az eseményekből sem lehet visszakövetkeztetni a szándékokra és a tervezőre. Hogy ki a felelős? A kényszereszközök tilalmával a közrendet aláásó ultraliberalizmus? Az ember természetes ösztöneit más nemzetbeliek ellen vezető ultranacionalizmus? A testvériség megvalósításáért a gyűlölet fegyverével harcoló szocializmus? A kapitalista szabad verseny mögött feltételezett szabadkőművesség? A más nemzetekéhez hasonló házra vágyó zsidóság?

A keresztyén felekezetek felelőssége

Az Anyagnak az Élet elleni totális háborúját éppen úgy nem kezdte senki emberfia, mint más természeti folyamatot, mert az ellenállhatatlan folyamánya volt a Homo Sapiens Antropus életválságából következő társadalmi tehetetlenségnek. Az előbb felsoroltak egyike sem vádolható felelőtlenséggel. *Mulasztás* bűne az, amit azok követtek el, akikre a minden emberi cselekvésnek célt adó léleképítés, a *nevelés* bízott. Az európai civilizáció romboló tényezőinek elszabadulásáért tehát a krisztusi tanítások hirdetésére hivatott intézmények, a keresztyén felekezetek vádolhatók: nem fogalmaztak meg, és nem állítottak életépítő célt az Ember elé, olyan célt, amelynek megvalósítására fel lehetett volna használni a szabadelvűség mindenek feletti szellemi, műszaki és anyagi eszköztárát, hogy azok – feladat híján – gazdájuk ellen ne forduljanak. Megállapításunk legfőbb bizonyítéka maga a 20. század történelme, hiszen minden egyéni és csoportos élet megmaradt és megmarad, amely anyagfeletti cél megvalósítására törekedett.

A Pénz abszolút hatalma

A totális háború versenye szakaszonként katonai, gazdasági, művelődési, sajtópropaganda és az Anyag minden más eszközét használja egyszerre vagy felváltva. A fegyver, az életölő géppé formált anyag, hatékony ugyan, de élet elleni eredményei elmaradnak az anyag elvont értékének, a Pénznek a hatékonysága mögött. A pénz hatalma – különösen jelképes formája, az írott hitelek összessége, a világtőke fantomja – valóban legyőzhetetlen, abszolút hatalom mindazok számára, *akik hisznek benne*. Akik *egyébben* hisznek, azok némi lemondás árán kivonhatják magukat a befolyása alól.

II. A TEKINTÉLYREND ELMÁLLÁSA

1. Etikai antikrisztiánus szinkretizmus

a) Kényszerű szubjektivitás

Állandósult hadiállapot

A TŰNŐDÉSEK tervezésekor azt reméltem, hogy az Embernek a Mérhetetlennel való viszonyát a keresztyén értékrend hegemoniájának végéig, a második világháborúig, a szigorú tudományos tárgyilagosság igényei szerint meg lehet írni. Az emberiség általános életversenye azonban 1914-ben hadi állapottá lett, amely a versenytársakat *ellenségként* egymás mellettiből egymással szembefordította, és egymás totális megsemmisítésére indította. A hadi állapot pedig – átlépve a háborúra vonatkozó és minden egyéb nemzetközi jogszabályt – *állandósult*. A katonai hadműveleteket megszakító szerződések csak *fegyverszünetek* voltak, valójában csak a fegyvernem változott puskáról-bombáról könyörtelenebb gazdasági, pénzügyi, sajtó fegyverekre, az anyag gyilkos támadását kiterjesztve a katonákról a társadalom egészére, nemcsak testi, hanem lelki, erkölcsi megsemmisítésre törekedve, a rettegtes minden lehetséges módszerével, terrorral, deportálással, krematóriummal, kényszermunkával, osztályharcával, propagandával, tárgyalással álcázva az újabb csapást. A hadi állapot közepén szűnt meg a keresztyénség, az európaiság ideonómiai hegemoniája, miután a Föld hatalombirtokosai már régóta csak szándékaik elleplezésére használták annak jelszavait, és mert a hadi állapot *állandósult*, a korszak azóta sem zárult le.

Manipulált közvélemény

A totális háborús verseny legfőbb fegyverneme a *szellemi szabadság* lévén, a szabad verseny résztvevői, a szembenálló felek, a közhatalom döntéshozó birtokosai nemcsak a katonai, gazdasági, pénzügyi terveiket, de még inkább a szellemi fegyvereiket és terveiket nyilvánították hadi titokká. A leglényegesebb döntések élő szóban történtek, sem írásban, sem más tárgyi dokumentumban nem rögzítődtek, nyilvánosság elé ezek vagy sohasem kerültek, vagy tartalmukat szándékosan elferdítve, sokszor ellentétes értelemmel, a legravaszabb módszerekkel kerültek nyilvánosságra. Ezekhez hasonlóan a kész dokumentumok eredeti tartalmának elfedésére, az esetleges ellenfelek félrevezetésére hamis tartalmú dokumentumok is készültek. Hogy a közzétett vagy kiszivárogtatott közhatalmi aktusoknak mennyi a valós értéke, arra csak idő multával, a későbbi fejleményekből lehet visszakövetkeztetni. Ez a többszörösen manipulált információ szolgál a sajtó alapanyagául. A média szakmai és üzleti érdekeinek megfelelően osztja, csoportosítja és használja az információkat: a legvalószínűbbeket, mint a híripcen értékesíthetetlen anyagot, egyszerűen elhallgatja, a legvalószínűtlenebb, a legszenzációsabb híryananyagot viszont a legapróbb részletekig ismerteti és kommentálja, mindaddig, amíg a közvélemény a hosszú kitarató propaganda hatása alatt azt magáévá rögzíti – pontosan úgy, ahogyan a közvélemény és az utókor tájékoztatására vagy félretájékoztatására az agyafúrt hatalomgyakorlók előre kitervezték.

Saját korunkat csak szubjektíve tárgyalhatjuk

Az eltitkolt tények pedig – politikai, gazdasági, katonai, diplomáciai tervek, intézkedések, ügyletek, dokumentumok – azóta is titkok maradtak, úgy, hogy a történelem kutatója egy évszázad elteltével sem talál annyi általánosan ismert és elismert társadalomtörténeti *tényt*, amelynek alapján az objektív tudományosság igényével a kor történetét megírhatná. Bár a keresztyén értékrend társadalomtörténeti hatásának szempontjából másodrendű kérdés az 1632 éves keresztyén érának utolsó néhány évtizede, korunk emberét éppen ez érdekli leginkább. Tehát főbb vonalaiban ismertetnünk kell ennek történetét is. Mivel pedig *objektív* tudományossággal ez nem áll módunkban, kénytelenek vagyunk a 20. század első felének történetét *szubjektív módszerrel*, alanyilagosan, mint a társadalmi változásokat szemlélő szocionómus *tanúvallomását* megírni. Az objektív vitathatatlanosság helyett az *őszinteség* lesz a hitelesség alapja. Mit láttam, hallottam, tapasztaltam, tanultam közvetlenül vagy közvetve, miről értesültem szóban vagy írásban *én*, a Tűnődések szerzője, a 20. század köztörténetének területén. Az *én* tudatom köré természetileg és társadalmilag elhelyezkedő, koncentrikus szférák különböző intenzitású információit kell rendszerbe foglalnunk. Nézőpontunkat le kell szállítanunk a hűvös tárgyilagosság csillagászati magasságából a Föld felszínére, Európa földrajzi középpontjára, az EM 19°0' / NP 47°30', Csepel szigetére, a Kárpát-medencébe, a magyar nemzet és Közép-Európa más népeinek körébe, az európai emberfajok, nyelvek és vallásfelekezetek találkozási területére.

Nézőpontunk: Európa középpontja

Bár az elektronikus csillagászat Csepelre vitte át Európa földrajzi középpontját – a nélkül, hogy kételkednénk a döntés tudományos tárgyilagosságában – mi a 20. század elejének tudata szerinti felfogást is tekintetbe kell vennünk, annál is inkább, mert Európa politikai földrajza éppen itt tért el leginkább a természetestől és hagyományostól. A régi középpont a két Tisza összefolyásánál fekvő Rahó mellett, az EM 24° 06', NP 48° 12' volt. Akkor, évezred – Európa történetének kezdete – óta Hungária, azaz Magyarország területén. A 20. században Rahó előbb Csehszlovákia, azután Russzinszkó, azután Magyarország, majd Csehszlovákia, utána a Szovjet Unió, végül pedig Ukrajna fennhatósága alá került. Az emberföldrajzi, azaz művelődés-földrajzi vizsgálgatások arra az eredményre jutottak, hogy Európa középpontja nem Rahónál, vagy az egyesek szerinti sziléziai Ratibornál van, hanem Szatmár és Tasnád között – talán éppen az EM 22° 49' 09" / NP 47° 31' 05"-

en fekvő Dobai-tanyán, az én szülőhelyemen van. Ez a hely is Hungária-Magyarország része volt Európa történetének kezdete óta, pontosan Erdélyország határán, 1920-1940 között Románia, utána 4 évig Magyarország, azóta ismét Románia fennhatósága alatt. Szemléleti pontunkat tehát nem rögzíthetjük Csepelre, hanem – a szubjektivitás teljessége kedvéért – inkább a Dobai tanyához, illetve az én életem térbeli és időbeli változásaihoz.

b) Az Eszmény társadalmi viszonylagossága

A közéleti szakkifejezések tartalmi elváltozása

A szólás és sajtószabadság folytán előállott logoklűszma, szóöznön a szavak és kifejezések roppant mennyiségi növekedése szükségszerűen elértéktelenítette tartalmilag a közélet klasszikus kifejezéseit. Előbb csak újabb, árnyaltabb terminus tehnicusokat, azután hangsúlyosabb kifejezéseket, végül ugyanarra a tartalomra más, a sajtóban el nem kopott szavakat használtak. Minden szónak, minden kifejezésnek olyan devalvációja következett be, hogy az eredeti fogalmat már csak új, újabb, és még újabb szavakkal, egyre harsányabb módon lehetett kifejezni. A 20. századi végeredmény: a teljes közélet, a művelődés, a politika, a gazdálkodás publicisztikája már vagy egyáltalán nem használja a klasszikus kifejezéseket, vagy az eddigi művelődéstörténettel ellentétben, olyan megváltozott tartalommal, hogy ezek mindegyike külön tartalmi értelmezésre szorul. Jó volna hát a közéleti szakkifejezések tartalmi változásáról enciklopédikus szójegyzéket adni, ilyen nagy, műszaki munkára azonban nem vállalkozhatunk.

Az egységes igazság széthullása

A mindenféle másságnak létezési és érvényesülési lehetőséget igénylő liberalizmus megtagadta annak az Abszolútumnak a létjogosultságát, amelytől a másságot megkülönböztetendőnek mondja. Ez a logikai következetlenség azért általánosulhatott a szabadelvűség harmadik nemzedékének, a 20. század elejének a társadalmában, mert az Abszolút Eszmény, az Egyetlen Isten értékrendjének hirdetői és nevelői, a keresztyén felekezetek egyrészt – a katolikusok – megapprehendáltak a liberalizmus által követelt szekularizáció, a világiasítás miatt, másrészt – a protestánsok – élenjárói voltak a szabadelvűség mozgalmának, ezért senki vitába sem szállott az Abszolútum tagadóival. A szabadelvűség szülőanyjának, a racionalizmusnak a természetéből következett az Igaz eszmei értékének viszonylagossága, a viszonylagosságból pedig a Másságok elvből a végtelenig terjedő mennyisége. Az érzelmi tényezőknek az értelmiek részéről történt háttérbe szorítása folytán – a lelki, vallási értékrendnek nem lévén szószólója a közvéleményben – a relatív igazságok érvrendszere egyoldalúan csak a *gazdasági érdek* materiális alapjára támaszkodhatott. Az érdekek a társadalom egyénei és csoportjai között pedig *ellentétesek* lévén a logikai rész-igazak a társadalomba rész-eszmékké lettek és részmozgalmakra – pártokra – bontották az egységes társadalmat. Az értékrend társadalmi viszonylagossága a társadalmi rétegek és osztályok közötti előforduló érdekellentétek kihangsúlyozása következtében a hierarchia törvényszerűsége szerint *felülről*, a kényszerhatalmi döntéshozók rétegéről terjedt a démosz mélye felé. Nemzetközi, azaz államközi, politikai kapcsolatokban az ellentétes érdekek érvényesítésére irányuló törekvés lehetetlenné tette a helyesről való meggyőződés, az erkölcs szabályainak a kialakulását, nem alakulhatott ki tehát szokásszabály az ellentétek feloldására, a szkriptikus nemzetközi jog sohasem vált tényleges, érvényesülő szabállyá.

A tekintély értékvesztése

Az értékrendi relativizálódás vitathatóvá tette a klasszikus szabadelvűség racionalizmusa által uralkodóvá tett szellemi arisztokrácia, a „kiművelt emberfők”, a tanult emberek addig általánosan elismert *tekintélyét* is. Az anyagi javak, a vagyon birtokosai először elérték, majd jóval meghaladták

a szellemi tőke, a tudás birtokosainak társadalmi befolyását. Hiába adta a szervezett társadalmi hatalmat a jogállam alkotmánya a képzett, a képesített személyek kezébe, a belső kényszer alkalmazásának nagyobb lehetősége révén a tényleges társadalmi befolyás a gazdasági erő birtokosainak a kezébe került még a szellemi javak birtokosai felett is. Ennek reakciójaként a szocialista mozgalom igyekezett megszerezni az állam szervezett kényszerhatalmát, hogy a vagyonosak hatalmi befolyását ellensúlyozhassa. Ahogy ez már történni szokott, a tekintély vitatása a tekintély enyészetét vonja maga után, a jogállam kényszerhatalmi egyensúlyrendszere elveszett a szellemi, gazdasági és munka arisztokraták vitája folytán. Más és más lévén a társadalmi befolyásért, a hatalomért versenyzők eszményi értéke, minden eszmei érték viszonylagossá, vitathatóvá lett, tehát egységes általánosan elfogadott erkölcsi szabályrend sem érvényesülhetett a társadalomban – a legfelső hatalomgyakorló réteggel kezdődően a társadalom mélye felé haladva. A társadalom „mélye” nem a szabadgondolkodók szingelista elmélete szerint értendő, hanem valóságosan: az állami közhatalmi tevékenységtől távoli, de még az autonóm társadalmi közösségek ügyeihez sem hozzáférő nemzetpolgárok családtagjai – első sorban a kicsik és a kiskorúak – vannak a társadalmi kényszerhatalmi hierarchia legmélyebb fokán, azok felett a családok társadalma, azokon felül pedig a családi életet lehetővé tévő munkahelyek és intézmények társadalma. Ezekig tehát ugyanúgy nem hat le a politika állami szintű háborúsága, mint a tenger mélyének a nyugalmát nem zavarják a legnagyobb felszíni viharok sem. Mivel pedig az emberélet folytonos megújulása a családokban történik, minden egyén a családjában neveléssel indul a társadalmi életbe, azután minden emberi lény a család gondozásában és annak értékrendje szerinti viselkedésében nevelődik nemzetpolgárrá, olyan ideális célok megvalósítására készülve fel, amelyek szerint az Ember testi törvényeit, az ösztönöket a lelki, transzcendens élettávlat irányában működő szellemi tevékenység egészíti ki eszmei, erkölcsi szabályokkal, a szülőknek minden felmenő őtől örökölt hagyománya szerint, az ősnépi vallási hiedelmek, nemzeti, művelődési értékek ezeréves keresztyén pedagógiája és didaktikája szerint. Lehet valahol a társadalom szellemi hierarchiájának felszínén, a józan kételkedő ész birtokosainak a körében teljes ideonómiai értékrendi szinkretizmus, egyszerre érvényesülhet ezek közvéleményében a legkülönbözőbb egymással ellentétes irányú eszme és ezek folytán mindenféle tudományos, elméleti és gyakorlati mozgalom, a társadalom újjászületése és az új társadalom nevelése még sok nemzedéken át az örökkévaló Élet abszolút értékrendje, a keresztyén európai erkölcsi szabályok rendjében történik mindaddig, amíg a szülőanyák azt meg nem tagadják.

Az utánzás hatalma

A szellemi irányzatok – gazdasági, politikai, művelődési, társadalmi vagy akár vallási tartalmúak – a család kereteit átlépve teljes szabadságot, érvényesülési lehetőséget kaptak a jogállam autonóm démoszában. Töméntelen izmus keletkezett, szerveződött – vagy szervezés nélkül terjedt – működött, majd halt el a társadalomban. Bármilyen fogalom, fogható vagy elvont tárgy, gondolat vagy érzelm eszménnyé, ideállá válhatott rövidebb vagy hosszabb időre a társadalom kisebb vagy nagyobb köreiben. A szervezkedési és egyesülési szabadság lehetetlenül nagy számú klubbot, együletet, társas kört, kaszinót, szövetséget hozott létre magánjogi szervezetben vagy anélkül, a különböző tudományos és művészeti irányzatok támogatására, bélyeggyűjtésre, állatvédelemre, természetjárásra, műpártolásra, minden sportágra a nagy közérdekű célok és vallási vagy életviteli mozgalmak – mint a vegetáriánizmus, bicsérdizmus, yegánizmus, feminizmus és egyébek – mellett. Más életviteli szokások, mint az öltözködés, szórakozás, termelői és más munka viselkedési normái szabadon terjedhettek és terjedtek is a társadalomban. Ha csak az újvilági növények elterjedését nézzük, a burgonya, a kukorica, a paprika, a paradicsom, a déligyümölcsök, a dohány, kávé és más élvezeti cikkeknek a liberalizmus által lehetővé tett elterjedését az európai civilizáció területén,

láthatjuk, hogy a társadalom valós viselkedésében milyen kevés szerepe van a kényszerhatalmi törvényhozásnak az érdekeltek önkéntes, következetes viselkedésével alkotott szokásjogi szabályokkal szemben. Csak divat, vagy állandó megvalósítandó eszmény az, amit az újra, változatosságra, újításra, haladásra vágyó ember önként követ, amely a rajnai polgári öltönyt viselő japán minisztereket és a legkonzervatívabb európai parasztot is ősi szokásai magváltoztatására bír – mindegy, mert az eredmény ugyanaz: Senki sem vonhatja ki magát a társadalmi fejlődés tehetetlenségi lendületével felgyorsult *utánzási szokás* befolyása alól.

A szórakozás a szokásjog jellemzője

A zsurnalisztika megszokottnak veszi, tehát meg sem említi, ennél fogva a történetírás sem rögzíti az Ember fajlagos viselkedésének azokat a változásait, amelyeket az autonóm egyén – mondhatnánk: cselekvése feletti szuverén úr – önként, a maga tetszésére, minden kényszer nélkül követ, pedig ezekből lehet a legnagyobb biztonsággal a társadalom adott korszakának eszményére következtetni. Minél kevésbé befolyásolt, minél szabadabb a viselkedés, annál nagyobb a mögötte álló eszmény *hatalma*, hiszen az minden kényszer nélkül, egyedül *tekintélye* alapján érvényesül. A *szórakozás* lévén az ember legönkéntesebb, legszabadabb cselekvése, a szórakozás szabályai mögött álló befolyásoló erő kétségkívül annak a társadalomnak és korszaknak a legerősebb hatalma.

A Bécsi Kongresszus keringőt táncol

Annakidején a Bécsi Kongresszus megfellebbezhetetlen önkénnyel döntött Európa országainak sorsa felett. Úgy látszott, teljes a Szent Szövetség despotáinak a népek szabadsága feletti győzelme. A Kongresszus azonban *keringőt táncolt*: a legerősebb kényszerhatalom birtokosai a katonailag és politikailag legyőzött német nép ízlése szerint lépett, forgott, és eszébe sem jutott, hogy viselkedésben a nép szokásparancsának engedelmeskedik. Mindenki úgy tudja, hogy a Königrätz melletti csata sorsdöntő fordulat volt Germánia és Európa történelmében: A porosz modern hadigépezet kiséperte Európa befolyásoló tényezői közül az ó-középkori, anakronisztikus császárságot, amelyet már csak degenerált arisztokraták és bigott klerikusok elmaradottsága tartott fenn. Azonban a königrätzei csatavesztés hírére Bécsben megszületett a *Kék Duna* keringő, amely ellenállhatatlanul terjedt tovább győztes és legyőzött hadseregeken, országhatárokon át az egész világra, a tényleg szuverénnek látszó uralkodók felett. A győztes Berlin éppen úgy hallgatta és táncolta, mint később a legyőzött Párizs. Ez utóbbi képtelen volt ebben a vonatkozásban érvényt szerezni annak a francia szent nemzeti kötelességnek tartott németgyűlöletnek, amely Franciaországot fél évszázadig uralma alatt tartotta. Mit jelent ez? Kétségkívül azt, hogy Európa népei a katonai, gazdasági, politikai és mindenféle kényszerhatalmi eszköz fenyegetése *ellenére* – bár közéletében a hatalmi szövetségek csoportosítása szerint egymás ellen harcolt – magánéletében szabad, autonóm személyként az egységes Európai hagyományból fejlődött, és az emberek lelki énjébe ültetett eszmei értékrendet megvalósító szokásnak megfelelően viselkedett. Később is a valóságos *népszuverenitásnak* megfelelően a szuverén nép akaratának engedelmeskedett, amikor az európai tradicionalizmusnak megfelelő keringőt az *amerikai* – felette kétes népi eredetű – *kozmpopolita* táncokkal cserélte fel, még abban az időben, amikor Európában a nemzeti közösségek egymást túllícitálva kényszerhatalmi totalításban, egymással harcban állva ugyan, de egységesen szembe fordultak minden kozmpopolita és amerikai befolyással.

Az értékrend változásainak fokozatossága

A lelkiismereti és gondolatszabadság és ennek megvalósulási lehetőséget adó szólási, közlési, gyülekezési, terjesztési, meggyőzési, azaz a sajtószabadság valósággal hatványozta az irányított gondolatok, az eszmék számát, más és más célra irányította az ember vágyait, és a műszaki fejlődés

minden lehetőségével, a hírverés, propaganda és reklám minden eszközével igyekezett a társadalmat a maga igaza mögé állítani. Persze elsősorban a közhatalom birtokosait, de – talán mindenekelőtt – a szellemi élet befolyásolóit, tekintélyeseit, hiszen ezektől függött a politikai, gazdasági és minden társadalmi hatalom gyakorlóinak a magatartása, és mindenek felett a jövő társadalom viselkedését meghatározó nevelőké. Az akarati befolyások, a hatalom azonban csak a társadalom felszínén volt képes egészében érvényesülni, de ahogyan a társadalom mélye felé haladt, intenzitása minden közösség, közület, intézmény és más autonóm társadalmi csoport határán mind inkább csökkent, egyrészt a társadalom élő hagyományai, másrészt a társadalmi élet tényeivel szemben. Végeredményképpen a változtatás igénye csak a társadalom szabadnak mondott egyéneire, a családtól és egyéb természetes közösségtől, intézménytől függetlenekre, a szingulárisokra hatott. Az egyéni függetlenség a teljes élet vonatkozásában csak kivételesen, a társadalom töredékes hányada birtokában volt, de abból *ideiglenesen*, a társadalmi kötelékekből való *kikapcsolódással* mindenki részesülhetett. Ez a kivételes kikapcsolódás, a *szórakozásnak* ideiglenes, teljes szabadsága pedig lenyúlt a társadalmi valóság legmélyéig, akár a kisgyermekekig is. Így vált lehetővé a változást igénylő eszmék, ötletek érvényesülése az egész emberi társadalomban: Alig van különbség ma a föld legkülönbözőbb részén élő népek mindennapi szokásaiban, öltözködésében és első sorban szórakozásában. Viszont az életközösségek, a család és az ebből fejlődött közösségek és intézmények a maguk természetes autonómiájával kizárnak minden *létükkel össze nem egyeztethető* bármilyen változtatást, újítást – létalapjuk a társadalom *hagyományos* értékrendje lévén – és csak több-kevesebb nemzedéknyi késedelemmel, nevelés folytán fogadják el a fejlődést hozó újító eszméket, amikor azok igazsága, helyessége, jósága és szépsége már vitathatatlanul klasszicizálódott.

Az izmusok megölője az ultraizmus

Az újító eszmék társadalmi hatását nem a társadalom tradicionalizmusa korlátozta, hanem maguk az eszmék, azzal, hogy egymással versenyezve, egymás érvényesülési esélyeit lerontották, de még inkább azzal, hogy hatásuk annyira érvényesült a társadalomban, hogy az mintegy célját elérve lendületét veszítve elhalt. Másrészt minden újító gondolat és eszme a társadalmi érvényesülés során szükségszerűen megszülte *önmaga ellentétét*, antiideálját. Az antiliberalizmus, antinacionalizmus, antiszocializmus, antiracionalizmus, antiilluminizmus, antikapitalizmus és egyéb antiizmus csak versenytársai lettek szülőiknek, nem ellenségeik, lerontóik. A 19. században egymás után győzedelmeskedő társadalmi eszmék és mozgalmak, a szabadelvűség, a nemzeti eszme és minden társuk nem a maguk szülte elleneszmék hatására veszítették el hatékonyságukat és lettek irányzatuk megsemmisítőivé, valóságos eszmei öngyilkosokká, hanem eredeti céljuk megvalósulása után – immár céltalanul – a tehetetlenség lendületével továbbhaladtak a *túlzás* területén, *ultrává* alakultak: ultraliberalizmus, ultranacionalizmus, ultraszocializmus, ultraracionalizmus, ultraillumunizmus, ultrakapitalizmus. Mi az *ultraliberalizmus*? A *kötelező* szabadság – ha ilyesmi egyáltalán elképzelhető, hiszen a szabadság éppen a kötelezettség, a kötelék hiányát jelenti. A személyi szabadság vonatkozásában az ultraliberalizmus nemcsak a rabszolgának volt gazdájához való ragaszkodását tiltja, de minden társadalmi *önkéntes* köteléket is. Nem megengedi, hanem kötelezi a családnélküli, független állapotot. Nem megengedi a minden közösségtől, kötelezettségtől, egyesülettől, gyülekezettől, nemzettől való függetlenséget, hanem kötelezi a magányt, a kozmopolita, leporida állapotot. Az *ultranacionalizmus* pedig a leghatékonyabb társadalmi erőnek, a nemzetpolgári közösséget felépítő és fenntartó nemzeti eszmének a megvalósulása utáni, természetes alap és cél nélküli továbbhatása. Nem lehetőséget biztosít a nemzeti a közösséghez való tartozáshoz, hanem *kötelezővé* teszi azt. A nemzeti önérzet a nemzeti egység és a nemzeti közérdek megvalósításához szükséges politikai hatalom megszületése után átlépi az azelőtt kíváncsatos határt, és más nemzetek

érdekeivel sodródik összeütközésbe. Vagy politikai hatalmát kényszeríti más nemzetbeliekre – ez a hódítás, az imperializmus – vagy az uralma alattiakat korlátozza nemzeti identitásuk kiélésében. A nemzetek közötti eme versenynek nincsenek objektív szabályai, hiszen a verseny tétje, a nemzeti dicsőség nem tárgyasítható, tehát határtalan. A más nemzetek feletti befolyás vágya annyira kiterjed, hogy a tényleges uralomnak a gyakorlása, a közrend fenntartása is lehetetlenné válik, és ezzel megszünteti önmaga hajtóerejét, a nemzeti eszmét. A másik irány pedig magát a démoszt bontja meg, a nemzetpolgári közösség alapját.

Az eszmék perversztálódása

Az *ultraideal*, az elvont célok összességének megvalósulás utáni továbbkövetése nemcsak logikai abszurdum, hanem olyan valóságellenes *perverzió* is, mintha az alpinista a csúcsra érve tovább akarná folytatni a hegymászást. Egyenes folyománya ennek a fiziokráciát, a természeti gazdálkodást legyőző *merkantilizmusból*, üzletgazdaságból fejlődött *hitelgazdaság* uralma, amely lehetővé tette a javaknak a fogyasztás igénye nélküli termelését. A természettől függetlenített tevékenység, az ipari termelés és a szellemi élet területén olyan gondolatokat és eszméket termelt mind nagyobb, hatványozódó mennyiségben, amelyekre a Homo Sapiensnek nem volt természetes igénye, hiányozván belőlük az a lelki élettávlat transzcendenciájában előálló eszményi cél, amely az Emberben anyagfeletti igényt támaszthatott volna. A merkantilista *szópiac* újabb és újabb, zengzetesebb és harsányabb elnevezésekkel tukmálja a társadalomra a nem igényelt eszméket és ez – amellett, hogy teljes beszéd-devalvációt eredményez – az eredeti, természetes életigénnyel vágyott eszményi célok: a Szabadság, a Demokrácia, a Béke, a Jólét és társaik *nevének kiürülését*, eredeti tartalmuk helyett az aktuális információbörzén legkelendőbb, legdivatosabb eszmeáruval cseréli ki, és azt igyekszik a közvéleménnyel elfogadtatni. Gátlás nélküli versenye indul a gondolatközlés minden eszközének a felhasználásával a *nagyotmondásnak*, a nem ellenőrzött és nem is ellenőrizhető állításoknak, amelyek egy idő múlva úgy összekeverik az igazat a hazuggal, a jót a rosszal, a szépet a csúffal, az erényt a bűnnel, hogy – minden szó, kifejezés és minden érv értékét veszítve – a kialakult közvélemény csak az ember érzelmeire, érzékeire, indulataira képes befolyást gyakorolni, értelmére, józan eszére nem. Így következett el a 19. és 20. század minden eszméjének és mozgalmának, a liberalizmus minden irányzata szellemi alapjának, a *racionalizmusnak* a végzetes válsága: látszólag az Ember csak a ráció, a józan ész meggyőző indíttatásának engedelmeskedik, valójában azonban *közönyös* ezekkel szemben és csak eszményi életigényeivel, erkölcsi meggyőződésével *sem korlátozott* indulatainak uralma alatt áll. Az ultraeszmék, az ultraelvek, ultramozgalmak eredményeképpen előállott minden eszményi cél iránti *közöny* vitte az emberiséget értékrendi válságba, tanácstalanságba az életnek azon a területein, amelyeken az élet természetes igénye – az elsatnyult emberi ösztönök nem egészülhetvén ki anyagfeletti célokra irányuló erkölcsi készségekkel – nem volt képes útját állni, ellensúlyozni az ultraeszmék terjedését. Európát kultúráját az emberek közötti vonzalomra építő keresztyén lelki, szellemi és anyagi műveltsége különbözteti meg a Föld többi részétől, természetes, hogy minden eszme, társadalmi irányzat és mozgalom, a liberalizmus és racionalizmus minden ága a keresztyén *neveltség* szülte, hiszen eszményi céljait Krisztus szeretet-tanításából kapta. Amint azonban a társadalomépítő mozgalmak elérik céljukat – mint ez a liberalizmus és a nacionalizmus esetében a nemzeti jogállam megalkotásával megtörtént – lélek, szellem és társadalom-építő feladatuk megszűnik és vagy elhalnak, vagy önmaguk lerontóivá, *ultrákká* válnak. A rengeteg ultraeszme mindegyike megegyezik abban, hogy a társadalmi kohézió, a *szolidaritás* helyett az egyének és csoportok kiegyenlíthetetlen ellentétére, mások gyűlöletére, örök harcára, a vallási, nemzetiségi, és osztály *sovinizmusra* alapít, s ennél fogva egyértelműen *destruktív*,

lelki, szellemi, testi, társadalmi és természeti rombolást okoz. Ez logikus, nyilvánvaló folyamánya a szélsőséges, szeretetlen, túlzó eszmék, irányzatok, és mozgalmak *antikrisztianus* tartalmának.

2. Eklektikus demokrácia, azaz többpártiság

a) A közvélemény törvényhozói hatalma

Többségi és népképviselet

A *demokrácia*, a nemzetpolgári közösség uralma – franciásan: nemzetalom, németesen: népuralom – a legősibb idők óta az emberiség állandó vágyott közhatalmi rendszere a liberalizmus 19. századi győzelme folytán megvalósult a *többségi és népképviselési elveknek* az államok alkotmányába iktatásával. Az észszerűség eme két módszerével remélhető volt a demokráciának, az alávettettek uralmának Arisztotelész szerinti logikai abszurdumának a feloldása. A többségi döntés elve megfelel az örök egyetemes emberi erkölcs követelményének, ha a döntéshozatalban résztvevők *egyenlő értékű* véleményt képviselnek. Ez azonban csak a „tetszik-nemetszik” főként személyi választásra vonatkozó döntés esetén helyénvaló, szakértelmet vagy tájékozottságot igénylő, elvi esetekben már vitatható. Az ösdemokrácia ezért biztosítja a vita, a meggyőzés lehetőségét az összes érdekeltek részvételével hozott elvi döntések estében. A középkori és rendi országgyűlések tagjai követek, parlamenterek voltak, akik küldő testületeik utasításai szerint adták le szavazataikat. A népképviselő nem közvetlenül a választópolgárok szószólója, hanem azok politikai akaratának a kifejezője, aki saját tetszése és meggyőződése szerint folytathat vitákat, és szavazhat úgy személyi, mint elvi kérdésekben. A *képviselési* döntéshozatal esetében azonban a szószóló képviselő által továbbított gondolat eleve megfogalmazott lévén megmászhatatlanná merevedett, s így nincs meggyőzési lehetőség. A népképviselési gyűlések vitái tehát – lehetetlen lévén a vitapartnerek meggyőzése – nem alakít ki egységes véleményt, hanem pártok szerint megmerevíti, összeegyeztethetlenné teszi a közérdek kifejezését célzó különböző irányzatokat. A parlament többségi szavazatával hozott döntés tehát nem tartalmazhatja a leszavazott kisebbség akaratát. Ebben az áttételben a többségi elv erkölcsi alapja is vitathatóvá lesz, hiszen a választópolgárok – többség is, kisebbség is – valójában ki vannak zárva a saját politikai akaratuk érvényesítésének elvi vitáiból és a döntő szavazatból, ha a *közvélemény* nem kísérelhetné figyelemmel a közhatalom gyakorlásának egész eljárását, és nem hagyná jóvá a hozott döntést.

A hatalom birtokosa a közvélemény

A társas életben, a társadalomban, a csoport életét érintő kérdésekben hozott döntések nem lehetnek ellentétesek a közvéleménnyel, hiszen az érdekeltek együttes állásfoglalását jelentik. (Itt most nem kell részleteznünk az ún. egyéni döntéshozatal, az autokrácia eseteit, amelyekben az erősebb egyén fölénye ellenállhatatlan a gyengébb fél számára, mert abban az esetben is el kell fogadnia a gyengébb félnek a hozott döntést, különben nem valósulhat meg.) Logikailag ez azt jelenti, hogy a közéletben minden döntést a közvélemény hoz, tehát minden közösségben az azt alkotó egyének *közvéleménye* a valóban érvényesülő *hatalom birtokosa*. Az urbanizáció már az ókor mélyén kialakította a közvélemény-alkotás módjait és eszközeit. Mint minden árucseré, a gondolat, eszme, ötlet, javaslat kínálata és kereslete, a felek vitának nevezett alkuja, mind a *vásár* területén történt, melynek helye a szemitáknál a *városkapu*, görögöknél az *agora* (areopag), a rómaiaknál a *fórum*, a városközösségi közélet minden formájának a színhelye. Itt az élelmiszerek, fogyasztási cikkek, állatok és rabszolgák, valamint a kor valutáinak a cseréje, vétele-eladása mellett megtárgyalták és döntést hoztak a város közügyeiben, a közrendtől és köztisztaságtól az esetleges hadviselés

kérdésében, de bíráskodtak is minden felmerülő jogvitában. Később a baromvásár és halpiac kikerült a városok díszes főteréről és a nyugat-európai nyelvekben „vásár” értelmű „fórum” már nem az anyagi áruk piacát, hanem a szellemi értékek – közte a sok szónoklat és az azokat elbíráló vitákban kialakult közérdeket kifejező *népakarat* – értékesítésének és intézményes érvényesítésének lett a színhelye. A fórum fölé még piackorában fedél épült, vásárcsarnok (a bazilika őse), amely később a közügyek és az igazságszolgáltatás *beszédeinek* a színhelye, Parlament lett. A *polgárosodás*, a civilizáció fejlődésének útja tehát töretlenül vezet a liberalizmusnak, a szólásszabadság által kialakított közvéleménynek a népakarat kinyilvánítására szolgáló népképviselői országgyűlésig. Persze az sem véletlen a tőkés szabad verseny és a hitelgazdaság korában, hogy a jogállam szuverenitását kifejező legfelsőbb közhatalmi testület *tőzsdeként* működik, tehát az itt értékesítendő és érvényesítendő szellemi áru, a választók politikai akarata már csak képviselőknek nevezett szóalkusok közvetítésével, jelképesen van jelen, ugyanúgy, mint a szomszédos áru és értéktőzsdén a gabona, a gyapjú, az olaj, vagy az aranyrudak. Tehát a jogállami parlament végső fokon nem egyéb, mint a végtelen számú szóban és írásban kifejtett közéleti vitaanyag, a publicisztika állandó folyamából megállapítható közvélemény kifejezési eszköze, ugyanúgy, mint a középkori templomi szószékek, az újkori katedrák, az alkalmi és időszakos nyomtatott sajtó, vagy legújabbban az elektronikus információtovábbítás eszközei. A hírlapokkal szemben azonban a törvényhozó parlamentnek van *döntéshozó* hatásköre is – az árutőzsdén is perfektuálják az üzleteket – a népakaratot többségi szavazattal *törvényre*, legfelsőbb általános állami parancssá nyilvánítja. – A törvény pedig *jogkezdemény*, amelyből jogszabály akkor lesz, ha a társadalom érdekeltjei annak előírásait elfogadják és következetes viselkedésükben szokásként alkalmazzák.

Mediokrácia

Jobb híján, el kell fogadnunk a posztliberális kor hatalmi rendszerének a *mediokrácia* elnevezését. Valójában a média csak rögzítő és közvetítő eszköze a valóban döntő hatalmú közvéleménynek, amelyet talán úgy definiálhatnánk, mint a közmeggyőződés, a közérzés, a közhangulat beszédben vagy írásban való rögzüléseit. A meggyőződés, a javak – az anyagi, társadalmi, erkölcsi, azaz lelki javak: jószág, igazság, szépség, valamint az ember erényei és ezek együttese, a becsület – értékének *hite* az abszolút eszmény szerinti értékekről alkotott vallási meggyőződéshez hasonlóan, azzal együttesen vagy függetlenül az Ember egyéni és társadalmi neveltségének az eredménye, amely az anyagi és társadalmi környezethez való egyéni és csoportos viszonyulást meghatározza. A felületes szemlélő összetévesztheti a közvélemény alkotóját annak kifejezőjével, a médiával, sőt a közlést kivitelező sajtómunkással. Hogy ez mennyire nem felel meg a valóságnak, azt a szépirodalom bizonyítja a leglátványosabban: a gondolatot, az érzelmet, az eszmét megfogalmazó és leíró költő a maga társadalmi csoportjában kialakult „közvéleményt” rögzíti, amelynek kialakításához rendszerint, de nem szükségképpen maga is hozzájárult. Amíg a családban, baráti, szellemi és gazdasági munkakörben élő egyéneknek a közérdekről alkotott meggyőződése a szintén médiaszolgá népképviselő útján a parlamenti vitáig eljut – ha el nem fordul a sok egymással ellentétes értelmű szó özönében – annyira megkopik, hogy végül csak egyetlen jelszó, jelmondat marad belőle. Ezt a jelszót adja-veszi, próbálja szavazással értékesíteni a parlamenti képviselő az országgyűlés népakarat-tőzsdéjén. A tőzsdealkuszi tevékenység a kínálat-kereslet árfolyam-alakító hatásának korlátjai között érvényesíti a népakaratot vagy *többségi* nyereséggel, vagy *kisebbségi* veszteséggel, a ciklusonként megejtett választásokban megnyilvánuló közvélemény folyamánnyá. A közvélemény támogatásának elnyeréséért – tehát nem a másik fél meggyőzéséért – folynak a parlamenti pártok egymás közötti vitái. Ezek annyiban érdeklik a nemzetközösségnek azokat a tagjait, akikre hivatkoznak, mint a nemzeti futballbajnokság mérkőzései

a szurkolókat. Ami az eljárásban döntő jelentőségű, a szavazás függetleníthető is az azt megelőző vitától. Kiválóan szemlélhető volt ez a 20. század eleje két mintaparlamentjének a működésén, a Nagy-Britannián és a Magyarországon: a veszekedésig, testi tettelegességig, obstrukcióig, a berendezés szétveréséig fokozódó vita csak szórakoztatta az állampolgárokat, egyáltalán nem befolyásolta őket sem mindennapi mesterségük folytatásában, sem világgazdasági, sem világpolitikai tevékenységük gyakorlásában. Mindenki tudta ugyanis, hogy a sok vita végén megfogalmazott és megszavazott törvény, a jogkezdemény, egészében megfelel a közvélemény elvárásainak – függetlenül attól, hogy milyen többséggel szavazták meg – mert eleve lemondhat közéleti szerepéről az a politikai párt, amelyik a közvéleménnyel szemben foglalna állást.

A választás szubjektivitása, a népszerűség

Mint az előző fejezetekben láttuk, a liberális demokrácia egyáltalán nem felel meg – Arisztotelész szerint – a klasszikus politológia rendszerezésének, nem a néptömegek uralma, hanem a kiválóké, az arisztokratáké, a kiválasztottaké, azoké, akiket a közvélemény kiválóknak tart, tehát a közélet *legnépszerűbb* szereplőinek az uralma. Bár a szabadság-egyenlőség elve szerint a képviselőválasztás egyéni jelölésen, sőt önjelöléssel indul – különösen az egyéni választókeretek esetében – nincs is kizárva, hogy a társadalomtörténeti gyakorlatban a politikai pártok *választják ki a jelölteket* azok közül a polgárok közül, akiket a legnépszerűbbeknek tartanak, akiknek a megválasztása előtt legkevesebb az akadály, és akik saját *tekintélyük* hozzáadásával már eleve öregbítik a párt megszerzendő hatalmát. Persze előfordul, hogy a közvélemény felől nem eléggé *tájékozott* pártvezérek tévednek a jelölt kiválasztásában – a hibás politikai döntés oka mindig a tájékozatlanság – és ezzel alulmaradásra ítélik önmagukat a választáson. Lehetetlen azonban, hogy a hatalomgyakorlásra legalkalmasabb személyek a legnépszerűbbekkel legyenek azonosak, és lehetetlen a „demokratikus” választásokat a média együttműködése nélkül lebonyolítani, jó hírveréssel pedig bárki hírnevet, népszerűséget szerezhethet, ha a valós vagy vélt érdemei a nemzetpolgári közösség, a démosz számottevő részének meggyőződése szerint alkalmasak a közérdek megvalósítására. A jelölt és megválasztott népképviselők és pártjaik között lehet ugyan valamilyen objektív, racionális különbséget találni – felekezeti, nemzetiségi, származási, értelmiségi, vagyoni vagy osztálykülönbségeket – de valójában a liberális demokrácia politikai pártjai között programjuk és jelöltjeik tekintetében csak *szubjektív* különbség létezik: a világnézetnek nevezett közmeggyőződés, közérzet, közhangulat szubjektivitása.

A liberális jobb- és baloldal szétválása

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus, az első a jogállam létrehozásával megvalósult, azóta minden politikai párt liberális. A szabadelvűség tekintetében csak belső árnyalati különbségek vannak köztük. A nacionalizmus, a szervezett társadalmi hatalomnak a nemzetpolgári közösség kereteibe helyezése csak részben valósult meg Európában, nagyon sok feloldhatatlan ellentmondással. Ebben a tekintetben álltak elő egymás mellett vagy egymással szemben álló csoportok a közvéleményben és azok szervezett alakulataiban, a politikai pártokban, és *polarizálták* jobboldaliságra és baloldaliságra a közvéleményt és a pártokat: a európai nemzetállam *tradicionális* hatalmának fenntartása és erősítése mellett álló *jobboldal*, és a *haladás érdekében* a nemzetállam – a 20. század esetében, a liberális jogállam – hatalmának lebontására törekvő *baloldal*. A jobboldal a jogilag szervezett kényszerhatalomban, az államban annak eredeti, európai, ősnépi és keresztyén erkölcsi meggyőződés szerinti céljának eszközét akarta fenntartani és erősíteni, azaz a kényszerhatalom létét igazoló államcél, a külső és belső *védelmet*, élet és vagyonbiztonságot, tehát a *közrend* fenntartását. A közrend – melynek alapja az állampolgárok fegyelmezett életvitele – az állam fegyveres és polgári hatásai *tekintélyének* a fenntartását jelentette. Kifelé, államközi területen

a nemzeti célok megvalósítása fegyveres katonai erőt igényelt úgy az ellenséges támadás, az *agresszió* elleni védekezés, mint az *imperializmus*, a hódítás érdekében indított saját támadás esetében. A baloldal sok irányzata közül kettőt tekinthetünk dominánsnak: a *szocializmus* a nemzetpolgári közösségtől különböző, *más kollektivitás*, a munkásosztály számára igényli a szervezett kényszerhatalmat. A *kozmodopolitizmus* pedig a nemzetpolgári közösséggel együtt minden más közület kényszerhatalmának a leépítését célozza, szigorúan az *individuumok*, a szingulárisok, a független egyének szabad és *önkéntes* – magánjogi, gazdasági, világnézeti – társulására ruházná át a társadalmi hatalmat.

Azokban az országokban, ahol a nemzeti egység az azelőtti időben megvalósult – Skandinávia, Nagy-Britannia, Ibériai félsziget – a 20. század elején a közvélemény közömbös maradt a nacionalizmus áramlataival szemben. Ahol a nemzeti egységnek híját érezte a közvélemény – Franciaország, Olaszország, a Balkán országai – valamint a világhódításról soha le nem mondó Oroszország közvéleménye fegyveres támadásra készült az igényelt területeket birtokló államokkal szemben. Akiket pedig a hódítás fenyegetett, védekezésre kényszerültek. Mindezekben a nemzetpolgári közösségekben a közvélemény egységes volt a katonai megoldás tárgyában, úgy a jobb-, mint a baloldal. A német nemzeti egység csak félig és ellentmondásosan valósult meg a 19. században, és ez a tény meghatározta nemcsak a két német császárság, Németország és Ausztria, hanem az egész Közép-Európa közvéleményének határozatlan, megosztott és sokszor ellentétes állásfoglalását a nemzeti érdekek tekintetében. A német nemzetiségűek – a Volksdeutsche – a többszáz középkori államra osztottság hagyománya folytán nem éreztek közösséget a többi németajkúval, és nem érezte ellenségnek birodalmuk külső fenyegetőit. Nemcsak a közös haza, de a közös vallás hagyománya is hiányzott – protestáns, katolikus, izraelita vallást követtek a németajkúak – és ebben a helyzetben a nyelvi közösség nem volt képes ellensúlyozni a belpolitikai érdekellentéteket. Annyira felerősödhetett a *baloldal* – szocialisták és kozmodopoliták egyaránt – hogy az itt meggyökeresedett internacionalizmus nemcsak a német nemzeti egységet, de más nemzetekét is veszélyeztette. A közvélemény hiányos támogatása miatt az egész Föld meghódítására valóban képes német véderő annyira elgyengült, hogy – mint később kiderült – még a Birodalom határait sem volt képes megvédelmezni. Ausztria-Magyarország nagyobbik fele, az Osztrák Császárság, a hajdani Karoling birodalom utóda – összetartó történelmi hagyományai és korszerű liberális alkotmánya ellenére – nem volt képes annak a 19. századi nemzeti szabadságigénynek teljesítésére, amelyet a sokféle nemzetiség – a német mellett más nyolc nyelvet beszélt Ausztria népe – közvéleménye és sajtója erőiesen követelt. Hiába volt a birodalmi kormány és a császári hadparancsnokság szláv származásúak kezében, Ausztria lakossága nem tartotta sajátjának a Birodalmat, még a német nemzetiségűek sem éreztek Ausztriában német hazaszeretetet, nem lelkesedtek azért, hogy életüket áldozzák a Birodalom védelmére. Magyarország, a liberális jogállam mintaoszága, talán az egyedüli volt Európában, amelynek nem volt választási alternatívája: vállalnia kellett a háborút, mert ellenségei megtámadták. A közös veszély olyan egységessé tette a közvéleményt, hogy minden állampolgár – az azelőtti heves belpolitikai pártharcok ellenére – kötelességének érezte a hadba vonulást. A magyar nemzetiségűek ki is tartottak a végsőig hazájuk védelme mellett, azonban a lakosság negyven százalékat kitevő más hagyományokkal rendelkező nemzetiség többsége saját határon túli testvéreivel együtt alkotandó hazára vágyva, nem kívántak ellenük harcolni. Európa nagy nemzetei közül a lengyel volt az, amelynek még a két hadviselő tábor közötti választási lehetősége sem volt, mert azok egyike sem ígerte Lengyelország helyreállítását. Azt kell mondanunk száz év távlatában, hogy Európa hegemon világhelyzete elvesztésének egyik fontos oka éppen az volt, hogy

létalapját, a közösségi erkölcsi szolidaritást, szövetségi politikai érdekből feláldozták önző szomszédai kapzsiságára.

A zsidóság szerepe

Külön hangsúllyal kell foglalkoznunk Európa hazátlan nemzetével, a zsidósággal. Fontosságát nemcsak az adja, hogy Európa minden országában jelentős számban élt, hanem inkább azért, mert magas polgári műveltsége, erős vallási alapú szolidaritása olyan gazdasági hatalom birtokába juttatta, amely politikai és katonai hatalom nélkül is a világpolitika meghatározó tényezőjévé emelte. Állásfoglalásuk nyilvánvalóan nem lehetett egységes, hiszen különböző alkotmányjogi helyzetük volt az egymás mellett vagy egymással szemben háborúba lépő országokban: Oroszországban a cári hatóságok versenyeztek a népi, nemzeti közvéleménnyel az antiszemita tevékenységben. Németország a maga germán hagyományait veszélyeztetve érezte a zsidóság részéről – bár német nyelvű népről van szó – de közönyösen viselkedett vele szembe. A Habsburg Monarchia – különösen Magyarország – állampolgári szabadságot és jogegyenlőséget biztosított a zsidók számára, amelynek folytán azok gyors asszimilálódásnak indultak különösen a magyarok irányában. Az asszimilálódás ellen fellépő zsidó nacionalizmusnak két iránya alakult ki: az egyik az európai diaszpórákat szándékozta egy európai zsidó országba – a legnagyobb népi tömb, Galícia központtal – összegyűjteni. A másik irányzat, a cionizmus Palesztinában szándékozott nemzeti otthont, hazát létrehozni a zsidóság számára. Ebben a helyzetben az egész Európát befolyásoló zsidó közvélemény megoszlott a háború tekintetében. A befogadó nemzettel szolidáris zsidóság – Franciaországban, Magyarországon, Ausztriában és Németországban – kész volt hazafiként harcolni, a többség azonban nem érzett erre indítást. A szocialisták és a kozmopoliták a háborúellenes, pacifista mozgalmakhoz csatlakoztak, és előbb passzív, majd mind aktívabb forradalmi eszközökkel léptek fel a háborúval szemben. A nacionalisták a háborús győzelemtől várták reményeik megvalósulását és igyekeztek idejében a győztesek oldalára állni.

A közvélemény általános háborús hangulata

Az európai nemzetek közvéleményének háborús beállítottsága olyan egységes nyomást gyakorolt az érdekelt országok parlamentjeire, hogy a tizenkét törvényhozó testület *ellenszavazat nélkül* fogadta el a hadüzenetet, a legnagyobb súlyú jogkezdeményezést. Minden ország *sajtója* minden nyelven a háború mellett agitált. Lelkes hazafiság zengett minden felől, jobb és baloldaltól egyaránt, szó sem volt kozmopolita pacifizmusról. Megkísértem kinyomozni a hivatalból kozmopolitának feltételezett *szabadkőművességnek*, a világszabadság nemzetközi szervezetének az 1914-es állásfoglalását, de eredmény nélkül: a háború folyamán előbb a semleges pacifizmus, majd a francia nacionalista céloknak a némettel szembeni pártolása, végül a lebontott nemzeti államhatalmi rend helyére forradalmi, internacionalista politikai rendszerek uralomra segítése visszamenőlegesen elmosta az 1914-es álláspontokat. Azt kell hinnem, hogy a materialista egyoldalúságban nevelkedett liberális publicisták mindegyike – a klasszikus szabadelvűség tanainak megfelelően – a háborút az addigi európai történelemben megszokott nemzetek közötti társadalmi versenyformának tartotta, elnézendő, sőt pártolandó nemzeti hagyománynak tekintette. A világ gazdaság befolyásos tényezői pedig talán még fokozták is a háborús ellentéteket, hiszen az az évtizedek alatt fegyverekben, hadfelszerelésben és fogyasztási cikkekben felgyűlt roppant árutömeget fogyasztóhoz segítette. Később, amikor kiderült, hogy az emberi erények versenyét jelentő klasszikus háborúval ellentétben a totális világháború a nyugalmi állapotából kimozdított élettelen *anyag tehetetlenségénél* fogva magát a földi életet rombolja, már nem létezett sem természeti, sem társadalmi anyagi erő a folyamat megállítására. A világháború elindult, és azóta is tart. Persze nem 1914-ben, a hadi állapot általános

beálltával kezdődött, hiszen közvetlen okai a liberalizmus 19. századi győzelméből erednek, gyökerei pedig a történelem kezdetére nyúlnak vissza.

b) A liberális kabinetrendszer, azaz pártokrácia

A logokrácia ereje

A népképviselő útján többségi szavazattal való döntés rendszere, a *liberális demokrácia* nem a médiában tükröződő parlamenti szócsaták és törvénykezdeményezések által gyakorol tényleges hatást a társadalom életére – ezek mind társadalomnevelési kérdések – hanem a *végrehajtó hatalom*, a kormányzat és közigazgatás hatalmát gyakorló *felelős minisztérium*, a kormány *kabinetrendszere* által. Az emberek akarati cselekvésének befolyásolási lehetőségére, a hatalomra törekvő ember – a köznyelv politikusnak nevezi – számára a demokráciában elérhető legnagyobb siker a parlamenti képviselői mandátum. Ennek kettős értéke van: Az első, a kisebbik érték – az írott alkotmányszöveg és az egész sajtó által keltett *látszat* ellenére – nem a parlamenti szavazásban való részvétel joga, hanem a viták *beszéd-lehetősége*. A liberalizmus szólás és sajtószabadsága által teremtett *logokrácia*, a beszéduralom ugyanis visszahat a beszélőre, a hatalom *illúzióját* keltvén a hatalomról beszélőről. A képviselői mandátum másik nagyobb értéke a végrehajtó hatalom – valójában: a *tényleges* közhatalom – valós birtoklásához, a *miniszteri székhez* való hozzáférés lehetősége.

A liberális állam alkotmánya

A rendi hatalmi szervezetben az uralkodó közvetlenül gyakorolta a hatalmat az általa kinevezett és a csak neki felelős miniszterrel (kancellárral), ez a miniszter azonban csak szolgaként közvetítette – a „miniszter” szolgát jelent – a szuverén akaratot a kormányzati és közigazgatási tisztviselők felé. Az uralkodó tényleges hatalmának alapja, a hadsereg, közvetlenül tartozott az uralkodó parancsnoksága alá, az ország gazdasági ügyeit pedig külön az uralkodó által kinevezett kamarai hatóságok intézték. Ezek mellett külön minden szinten, kapcsolatosan vagy elkülönülve működött a bírói szervezet. A *liberális állam* alkotmánymodellje, a belga karta-alkotmány szerint az állam végrehajtó hatalmát a király gyakorolja a népképviselői országgyűlés többségének bizalmát bíró felelős minisztérium, az un. *kabinet* útján. Minden közügyet egyetlen kabinetbe, egymással egyenrangú, egymásnak mellé rendelt minisztériumokba szervezett, egyetlen miniszterelnök irányítása alatt. A kabinet, a minisztertanács egyetlen közjogi testületi személy, együttesen kap bizalmat és együttesen felel. Tehát tagjai együtt jönnek, együtt mennek.

Pártokrácia

A kabinetrendszerben a józan értelem szigorával meghatározott nyolc-tíz kormányzati irány, amelyeket a logika egymástól elkülönítendőnek ítélt és külön minisztériumi szervezetet kapott, semmiféle tekintetben nem képviselnek azonos nagyságú, mértékű és fontosságú közügyet: A hadsereg, például, az egész állami kényszerhatalom alapja, egyedül nagyobb súllyal bír, mint a többi együttvéve, az alkotmány mégis csak annyinak veszi a súlyát, mint, például, a kényszerhatalommal egyáltalán nem rendelkező földművelés ügyét. Az viszont már az észszerűség, a logika szabályaival is ellenkezik, hogy egyetlen miniszter hibája miatt az egész kormánynak felelnie és távoznia kell, lehetetlenné téve a távlatos, következetes kormányzást. A parlamenti képviselők többségi szavazata adja meg és vonja meg a bizalmat a miniszterelnökön át a kormánytól. Elméletileg ez akár óránkénti kormányváltást jelenthetne, a politikai gyakorlatban azonban a népképviselői országgyűlés egész működését a választásoktól a parlamenti viták és a törvényjavaslatok megszavazásán át a kormánynak adott bizalomig a politikai pártok által működteti. A pártok megóvják a parlamenti tevékenységet a képviselők egyéni szeszélyeitől, ugyanakkor nagyon megnehezítik a

választópolgárok politikai akaratának a kifejezését. A törvényhozási tevékenységet a sajtó nyilvánosságán át szigorúan ellenőrzi a közvélemény – nincs arra példa, hogy demokratikus parlament a közvéleménnyel ellentétes jogszabályt kezdeményezne – a kabinet megválasztása és menesztése azonban egyedül a parlament többségi pártjának akaratától, szeszélyétől függ. A végrehajtó hatalom, azaz a *tényleges* állami kényszerhatalom tehát nem az egész nemzetpolgári közösség, a démosz kezében van, nem is a démosz képviselői egészének, hanem csak a képviselők többségi *részének* – pars = rész – a birtoka, olyan kevés kiválasztott személlyé, hogy ez pontosan megfelel az *arisztokrácia* (kiválasztott kevesek uralma) – esetünkben: népszerűségi arisztokrácia – fogalmi ismérveinek, semmiképpen sem *demokrácia*, nemzaturalom vagy népuralom. Jobb híján *pártokráciának* nevezhetjük ezt a közhatalmi rendszert. Hibája nem abban áll, hogy megmásítja a valóságot, amikor az *egész* nép akarata kifejezőjének mondja magát, hanem abban, hogy a *közérdek érvényesítőjének* látszatát kelti, és ezzel megakadályozza, hogy más, arra valóban képes szószólója lehessen a közérdeknek.

A jogállam tekintélyének bomlása

A képviseleti demokráciának nevezett – valójában népszerűségi arisztokrácia – politikai rendszerében a közhatalom forrása a választásokban megnyilvánuló *népakarat* a legnépszerűbbeknek, a leghíresebbeknek, a legismertebbeknek adja az államhatalmat. Hírnévhez hozzájutni sajtópropaganda nélkül nem lehet, ezért a mandátumok sorsáról való végső döntés a hírverés, a népszerűsítés eszközeivel rendelkező politikai pártok kezében van. A hatalomért a pártok versenyeznek, igyekezvén minél népszerűbb vagy minél kevésbé népszerűtlen jelöltet állítani a választók elé. Az egymással vetélkedő pártok saját jelöltjeik magasztalásában hiába mennek el a maximumig, ha az ellenpárt jelöltjeinek esélyét minden lehetséges eszközzel nem ronthatnák le. A „felséges nép” egyetlen politikai joga a pártsajtó által elé öntött briliáns értelem, zseniális tehetség, puritán jellem és más gyöngyszemeknek az utca sarával, csatornai ürülékkel, hazug rágalmak mocskával elválaszthatatlanul összekevert propaganda-moslék alapján – vagy attól függetlenül, sőt annak ellenére – dönteni a nemzetpolgári közösség érdekei szószólójának személye felől. Persze itt már egészen másodrendűvé értéktelenednek a liberális demokrácia szülőatyjának, a racionalizmusnak észszerű érvei a társadalom neveltségétől függő közmeggyőződés mögött. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja a jól nevelt társadalmak szélsőségeket kerülő, higgadt parlamentarizmusa. Igen, a pártokrácia fegyverével a liberális demokrácia sikeres öngyilkosságot hajtott végre. A kényszer és szabadság egyensúlya megingott az azt biztosító liberális jogállam tekintélyének a választási hadjáratok következtében bekövetkezett csorbulása miatt. Azokban az államokban, ahol a társadalom előzetes fegyelmezett neveltsége jól-működő autonóm társadalmi szervezeteket hozott létre, és a társadalom mindennapi életét azokba vitte át, ott a pártok propagandája nem volt képes elmosni a közélet alapjait. A félig-nevelt, fegyelmezetlen társadalmakban azonban a sűrű kormányváltások általános elégtelenséget és forradalmi közhangulatot eredményeztek.

Általános eszményvesztés

A „demokrácia” ürügyével folytatott propaganda-hadjárat negatívumai lejáratták a hatalomért versenyző pártok mindenikének hitelét, megkérdőjelezték minden jelölt és képviselő becsületét, az eredményeket hirdető pozitívumok nem tudták mindezt ellensúlyozni. A sajtó olyan hangerővel harsogta azokat a parlamenti vitákat, amelyekben a nemzet szuverenitását gyakorló állam legfőbb méltóságait tudatlannak, árulónak, rablónak, sikkasztónak, tolvajnak, sehonnai kalandornak lehetett nevezni, és emez állításokat mindenféle érvekkel bizonyítani, hogy nemcsak a képviselők és a miniszterek egyéni tekintélye enyészett el, hanem az egész parlamenté, a kormányé és minden állami főhatóságé. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az állami főhatóságoknak a törvényei, rendeletei és más jogkezdeményei

az állampolgárok előtt nem rendelkeztek olyan erkölcsi erővel, hogy azokat az érdekeltek természetes szokásként alkalmazták volna. Ha pedig az állami akarat nem érvényesül a tekintély belső kényszere folytán, csak a hatalom másik formája, az erőszak alkalmazásával kényszeríthető ki. Ez pedig nem felel meg a liberális demokrácia szellemének. A gátlás nélküli pártpropaganda következtében a jogállam hatalma annyira elerőtlenedett, hogy nem volt képes az államcélok megvalósítására, a külső és a belső védelem, az élet és a tulajdonbiztonság, valamint a *közrend* fenntartására, a 20. század elejének roppant kihívásai között. Száz év távlatában megállapíthatjuk, hogy a liberális pártharcok legnagyobb ártalma nem a közhatalmi szervezet, az állam, a közrend tekintélyvesztése volt, hanem az európai keresztyén civilizáció társadalmának általános eszményvesztése, minden eszmei értékkel, ideával és ideológiával szemben győzedelmeskedő materialista szkeptikus cinizmus. Ennek következménye lett, hogy a társadalom későbbi vezetésére felnövekvő akkori ifjúság esztelenségnek tartott minden *ingyenes* tevékenységet, gyűlöletessé vált előtte úgy a jobb, mint a baloldali közszolgálat, legyen az akár nemzeti, akár osztályérdek. A becsületből, a *becsületért* végzett munka vagy bármi tevékenység nevetséges esztelenségnek számított.

c) Az íratlan, tényleges hatalom

A racionalizmus aránytévesztései

Az írás, az írott igazság bővölete alatt született és fejlődött racionalizmus az értelem, a józan ész igényei szerint szervezett állameszmény elméleti megalkotója, és később a pozitív államjog kódexének, a *constitutionak* – az írott szimultán charta-alkotmányt nevezi így a liberális publicisztika – megírója egyszerűen nem létezőnek tekintette az íratlan társadalmi valóságokat, így az akaratbefolyásolás képességének, a társadalmi hatalomnak azokat a formáit is, amelyeket a charta alkotmányok nem nevesítenek. A szabadgondolkodó szobatudós publicisták a *fegyveres erőt* a végrehajtó hatalom, az állami közhatalom kb. ötödrészének tekintik, és akként illeszti be szabályrendszerébe. Hogy a katonai erő, az maga a *protopotestas*, az őshatalom, minden kényszerhatalomnak az alapja, a hajdani hódítással (honfoglalással, honalapítással) minden szervezett államhatalom létrehozója – azt a *contract social* teoretikusai figyelmen kívül hagyták, egyszerűen azért, mert szerették volna a társadalmi tények közül is kiiktatni. A társadalom egészére általában a *belső kényszer* eszközével ható másik hatalom, a *gazdasági hatalom* pedig azért maradt ki az enciklopédisták rendszerezéséből, mert a társadalom egészének *egyetlen* befolyásoló eszközének, az *egyetlen* hatalomnak tekintette azt, úgy, mint az atmoszféra levegőjét, vagy a természetnek azt az együttesét, amelyben az emberiség élete folyik.

A hadsereg hatalma, a háború lélektana

A kényszerhatalom érvényesítésének eszköze, az erőszak alkalmazásával való *fenyegetés* csak a katonai erő tényleges jelenlétével valósítható meg. A liberális jogállam alkotmánya az ország szuverenitása gyakorlójának, az országgyűlésnek rendeli alá a hadsereget is, minden más fegyveres alakulattal együtt. Látszólag a haderő el is fogadja ezt a jogi helyzetet, valahogy úgy, mint a felnőtt fogadja el, hogy a gyermekek csapatukba besorolják. Mihelyt azonban az államhatalom polgári szervezete nem teljesíti a hadsereggel szembeni köteletségét, nem szolgálja ki engedelmesen minden igényét, a hadsereg egyszerűen eltörli a parlamentet, az alkotmányt és az egész pennarágó civil okvetetlenkedést, semmit sem törődve a mindennek feletti hatalomnak kikiáltott *közvéleménnyel*. Lehet ugyanis a közvélemény és annak megnyilvánulási formái, a parlament, a beszélt, az írott és az elektronikus média mindenki által elismert, legfőbb társadalmi hatalom, a hadsereg csak közvetve tartozik a befolyása alá: a publicisztika – a prófétai és apostoli tanításoktól kezdve az iskolai

prelegáláson át a hírlapi cikkekig – jelöli meg a társadalomnevelés számára azt az eszményi célt, amelynek értékrendje a társadalom egész életét, és abban a hadsereg minden tagját is meghatározza. A hadsereg, a hadi szolgálat az Ember *becsületéért* folyó verseny ősi, szervezett intézménye, amely, mint minden ösztön, csak a génekbe belenevelt erkölcsi értékek által befolyásolható. A mindenki által óhajtott nemzeti szabadság eszményét megvalósító nemzetállam, az Eszményi Nemzet megtestesítője olyan cél volt, amelyért minden áldozat, fáradság, munka, anyagi érdek, sőt magának az életnek a feláldozása is becsületbeli kötelesség minden katona számára. Nem lehet rá észérvekkel, a ráció eszközeivel hatni, mert nem megvalósítani törekszik józan érdekeit, hanem éppen feláldozni azokat a becsületért. Még az is másodrendű kérdés, hogy a közvetlen hadi cél észszerű-é, megvalósítható-é, sőt a szövetséges társak kiléte sem fontos – a vitézi virtus egyenesen azt kívánja, hogy az ellenfél minél erősebb, a szövetséges minél gyengébb legyen – egyedül csak a messze távlati verseny cél, a nemzeti becsület. Csak ezzel tudjuk megmagyarázni Európa legkiválóbb hadvezéreinek és a parancsnokságuk alá tartozó minden katonának, továbbá a katonának besorozódó minden nemzetpolgárnak a lelkes felvonulását a – különben lenézett politikusok által megjelölt – hadi cél érdekében az egyáltalán nem rokonszenves szövetségesek oldalán. A leghiggadtabb, legmegfontoltabb, legszámítóbóbb német hadvezetés és a józanul számolni képtelen, de lelkes francia tisztikar, a parancsnokainak vakon engedelmességek orosz hadsereg, a konkrét hadi célt egyáltalán nem is ismerő, vagy azt sokféle különbözőségben látó osztrák-magyar hadsereg különböző nemzetiségű tisztje és katonája, mind az egyéni ösztönök természeti parancsát összesítő kollektív természeti törvénynek engedelmességek vonult a hadszínterekre. Nem a közvélemény, még kevésbé a jobb vagy baloldali pártpolitika – bár ezek jelölik ki a versenypályát -hanem a Homo Sapiens faji törvényének parancsa hajtotta Európa népeit a becsületért minden értékének kockáztatását követelő versenybe. Ugyanaz lehet ez az ellenállhatatlan, kozmikusnak tűnő erő, amely a Homo Sapiens faj egyedeit és csoportjait nyugat felé hajtotta és hajtja a történelem kezdete óta. Állandóan és rendszeresen békés betelepődőként, de akadály esetén hódító hadseregeként támogatja a népvándorlást, honfoglalást, honalapítást. Nem találok jobb bemutatását ennek a társadalmi jelenségnek, mint amit Tolsztoj Leó Háború és béke című művében leír: senki sem tudja miért, mi okból és mi célból, de mindenkinek mennie *kellett* a háborúba, odahagyva és feláldozva életének minden értékét.

A háború elhúzódásának lélektani hatása

Hogy a hadba indulás tömegpszichológiai jelenség, öntudat nélkül, a becsületösztön indíttatására történt, az bebizonyosodott a katonáknak a hadszíntérre érkezés utáni hangulatváltozásán. Ha ütközetbe érkeztek, az indulási lelkesedés fokozódott. Ha azonban a harctér, a lövészárók, a huzamos rossz ellátás, a semmittevés unalma elhúzódott, a katonák gondolkozni kezdtek lelkesedés helyett, és akik nem látták a háború közvetlen célját, oktalanságnak tartották az abban való részvételt. Amelyik országban erős volt a nemzeti jobboldallal szembeni baloldali politikai ellenzék, vagy a nemzetpolgári egységet nemzetiségi ellentétek osztották meg, a közvélemény elállt a háborús lelkesítés mellől, és később mindinkább pacifista hangulatot keltett. Ez nemcsak a népellenes, despotikus orosz hadsereg erejét bénította meg, de még a kiváló német haderő hatékonyságát is legyengítette. Ausztria-Magyarország nemzetiségei is nemzeti érdekeikkel ellentétesnek érezték a háború folytatását, egyedül a magyarok számára létezett valós háborús cél – a megtámadott haza védelme – ezzel magyarázható kitartásuk.

A tőkés gazdálkodás és a háború

A másik, legáltalánosabban érvényesülő hatalom, az íratlan, névtelen és szervezetlen *kapitalista világgazdaság*, egyértelműen a háború mellett állott, hiszen a háború a tőkés gazdaság létalapjának,

a *piacnak* a lehetőségek határáig való kibővülését jelentette. Nemcsak biztos, hitelképes megrendelője volt a hadsereg mögött álló állam minden hadfelszerelési és közellátási cikknek, fegyver, lőszer, egyenruha, élelmiszer, gyógyszer és minden lehetséges fogyasztási cikk számára, de a nagy beruházások igényelője is volt a laktanyák és gyakorlóterek, a fegyver és hadianyaggyárak és – ami talán a legfontosabb – a vasútépítés és közútépítés miatt. Nem tudott a termelés olyan árut a piacra dobni, amelyre valamely hadviselő fél ne lett volna vevő. Olyasmit állítani, hogy a profitéhes, gátlástalan világtőke sajtója, a „kozmodopolita szabadkőművesség, vagy az ehhez társuló zsidóság” propagandája készítette volna elő a világháborút – nagyon szerencsétlen dolog, hiszen minden állam hadserege állandóan készen áll a háborúra, és amióta az általános hadkötelezettséget a korszerű nemzetpolgári jogállam bevezette, minden hadsereg minden tagja a háború után áhítozott. Nem a sajtó által befolyásolt közvélemény nyomására indult a háború, hanem a társadalom háborús, katonai szelleme rendelte meg a sajtó háborúra lelkesítő hírverését, tehát nem a haderő volt a közvélemény ellenőrzése alatt, hanem megfordítva. A tőkés gazdálkodás tehát nem állott a közvélemény ellenőrzése alatt, hiszen, ha nem is volt ura, de gazdasági hatalmával ő befolyásolta a közvéleményt, éppen a teljes, totális versenyt jelentő háború irányában.

Minden érték pusztulása

A totálissá bővülő háborúnak az egyetemes emberi élet értékeit romboló, megsemmisítő hatása első sorban a *piac* kérlelhetetlen törvényeinek az eredménye: a háborús fogyasztás hatványozott szaporodása a piacon az árukeresletet a kínálat többszörösére emelte, és ez – az árak hatványozott mértékű emelkedése mellett – minden *áru minőségét* lehetetlenül leszorította. A közvetlen hadi célt szolgáló áruk esetében a minőségi romlást a hadvezetések nem engedhették meg. A hadsereg élelmezése már gyengülhetett, a polgári lakosságé pedig veszendőbe is mehetett. A legkisebb igény azonban – évszázados távlatból nézve ez volt a legsúlyosabb veszteség – a *szellemi áru* minőségével szembeni teljes igénytelenség volt. Az idealizmus egész értékrendjét amúgy is kikezdte az antikrisztianus materialista propaganda. Nemhogy szent eszményi érték nem maradt a szórakoztatás ipari színvonalára süllyedt tájékoztatási üzletág árutömegében, de az erkölcsi jónak, igaznak és szépnek a szellemi igénye is a legalsó szintre, a *ponyva*, a flaszter szintjére süllyedt. Ponyvaerkölcs, ponyvajóság, ponyvaigazság, ponyvaszépség éppen igénytelensége miatt lett a legkelendőbb háborús árucikk. Ez rombolta le a 20. századi ember életének lelki és szellemi távlatait, úgy, hogy végül nemcsak a mások élete, de a saját magáé sem volt többé érték senki számára, az emberélet alkotásai pedig még kevésbé. Mert *az Ige, amely kezdetben Isten vala, áruvá lett*, a vállalkozók tömegtermelése folytán más árut propagáló és reklámozó logoklűszmává, kalmárok és kufárok alkujának a tárgyává, anyagtalansága ellenére csak anyagi érték. Ezt a nihilista értékrendet állandósította az 1914-ben induló háború, illetve ez *állandósította* és tette minden érték totális rombolójává az 1914-ben indult világháborút.

III. ELINDULNAK AZ APOKALIPSZIS LOVASAI

1. Mozgósítás a haditervek megvalósítására

a) A fegyveres véderő

Az anyag dominanciája a hadviselésben

A nemzetpolgári jogállamban szabaddá lett alkotó szellem a kelendő közfogyasztási cikkek és szerszámok előállítására szolgáló termelési eszközök feltalálása után – mint hajdan az őseink – korszerű fegyvereket talált fel, amelyeket élelmes vállalkozók végeláthatatlan sorozatban gyártottak és adtak el a nemzeti hadseregeknek. A porosz-osztrák háborúban bemutatott hátultöltő, gyorstüzelő puska volt az első materiális eszköz, amely a harci viadalban az emberi erények – a bátorság, ügyesség, leleményesség, kitartás és más vitézi erények – érvényesülését lovagiatlan ravaszsággal megakadályozta, és az anyagnak szellem feletti dominanciáját meghozta. A többi: ágyúk, gépfegyverek, aknák, gránátok, bombák, mérges-gázok, szállító és páncélos kocsik, vonatok, hajók, repülőgépek és ezek felhasználását biztosító minden társadalmi szervezet csak tovább növelte az Anyag életellenes veszélyességét. Minden ország haderejének vezérkara tervet készített minden más ország katonai támadásának kivédésére és minden más ország katonai erejének a megsemmisítésére. Ezeket a hadi terveket szigorú titokban kidolgozták, azután megújították mindig a korszerűség igényei szerint, kivitelezésére a vezérkar, a főparancsnokság, a vezénylő tisztikar tisztjei kiképeztettek, miközben a más országok hadi terveit kikémlelték és más országok kémjei a mieinket szerezték meg, úgy, hogy a háború megindulása előtt egy évtizeddel a hírlapok minden ország polgárával ismertettek is minden hadi tervet. Olyan mennyiségben terjesztette a sajtó logoklüzsmája a zseniálisabbnál zseniálisabb haditerveket, hogy még a legtájékozottabb Kávéházy Konrádok és Dunaparti Napóleonok sem tudták már, hogy melyik hadsereg melyiket fogja alkalmazni. Persze minden ellenséges vezérkar tisztában volt mindennel, ha *fondorlattal*, vagy *árulással* félre nem tájékoztatták, hogy a katonai erények után a legnagyobb emberi érték, a jellem is kérdésessé, vitathatóvá legyen. A háború végén felfedezték azt a telefonvonalat, amely Ausztria-Magyarország hadügyminiszterének dolgozósobáját Oroszország nagykövetségével összekötötte. Egyesek szerint ez a Monarchia cseh nemzetiségű hadügyminiszterének áruló voltát bizonyította, mások szerint az orosz nagykövet becsületét tette kérdésessé.

Megindul a háború

A világ nagyhatalmai Németország katonai, gazdasági és szervezési – tehát szellemi – fölényétől félték, azt irigyelték, tehát annak megsemmisítésére szövetkeztek. Hogy melyik hatalom melyik versenyszámban akarta legyőzni Németországot: katonai, gazdasági, gyarmatosítási versenyben, vagy fölényes tekintélyét találta általában nyomasztónak, hogy az Antant tagjai, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Olaszország, az USA, Szerbia, Görögország, Románia és akik még felsorakoztak, milyen *casus belli*-vel lelkesítették katonáikat – az száz esztendő távlatában már mindegy, azzal együtt, amivel a Központi Hatalmak, Németország, Ausztria-Magyarország, Törökország és Bulgária érvelt. A katonai mérkőzésben részt venni akaró minden ország mozgósította, és a harctérre küldte katonáit a maga haditervének megvalósítására. Az Antant a maga többszörös számbeli, területi, gazdasági fölényével, koncentrikus támadással készült a Központi Hatalmak ellen. A mennyiségi erővel szemben a német haditerv minőségi fölényrel próbált győzedelmeskedni, jó szervezéssel és gyorsasággal: Ausztria-Magyarország ne fordítson nagy figyelmet Szerbiára, hanem kitűnő közlekedési lehetőségeivel gyorsan vonuljon fel az orosz határra és tartóztassa fel a nagy terület és az elégtelen közlekedési lehetőségek miatt csak hetek múltával felvonulni képes orosz hadsereget, amíg a német hadsereg a francia és a brit haderőt legyőzi. Ez az ún. Moltke-terv, amely a bevehetetlen erődvonallá kiépített francia-német határ helyett a védővonalnak Belgiumon át való megkerülésével gyorsan Franciaországba, az Antant seregek hátába érkezésével arat győzelmet néhány hét alatt. Utána pedig a német teljes véderő a keleti hadszíntérre vonul, megsemmisíti a cári hadsereget, és a műszaki lehetőségek kihasználásával megszállja Oroszországot, Szibériával együtt. Minden a hadüzenet utáni gyors felvonuláson múltott. *És azon is*

mulott: Szaszonov orosz külügyminiszter ugyanis a hadüzenet idejét rögzítette a cári hadsereg felvonulása *utánra*. Amikor a szerb terrorista golyója kioltotta a Monarchia trónörökösének életét, hogy az ultimátumnak és a hadüzenetnek ürügyet szolgáltatson, a cári hadsereg már készen állott és be is tört a későn érkező osztrák-magyar hadsereg által védtelenül hagyott határon. A német hadsereg valóban ellenállhatatlanul, tűneményes gyorsasággal nyomult előre, de haderejének jó részét kénytelen volt visszavonni a nyugati hadszíntérről, hogy a német határok védelmére küldhesse az oroszok ellen. Az offenzíva megakadt a Marne partján, a teljes erejével felvonult brit hadsereg egyesült a franciával és a gyors német győzelem reménye elszállt. „*Mire a levelek lehullnak*”, mire a Központi Hatalmak 1914 őszén a háború győzelmes befejezését tervezték, éppen csak sikerült az orosz hadsereg előnyomulását megállítani, de még Szerbiát sem sikerült kiiktatni a katonai műveletekből. A katonai versenyszámban a haditervek megvalósíthatatlanul maradtak, a mérkőzés pedig eldöntetlen.

A lelkesedés összeomlása

A katonák azonban annál makacsabbak, minél magasabb rangúak. Bíztak a fegyverek erejében, és csak abban bíztak. Képtelenek voltak belátni, hogy egyik fél ereje sem elegendő a győzelem kicsikarására és a helyett, hogy – mint a hadtörténelem józan hadvezérei – fegyverszünetet kötöttek volna, amíg a háború helyrehozhatatlan károkat nem okoz, *mennyiségileg*, még több katona és hadianyag mozgósításával akartak fölénybe kerülni. Az Antant Olaszországot, Romániát, az Amerikai Egyesült Államokat, valamint a brit és francia gyarmatok bennszülötteit mozgósította. A Központi Hatalmak a tartalékosokat, póttartalékosokat és népfelkelőket hívták be fegyveres szolgálatra, úgy, hogy a hátszág termelő munkájába a férfiak helyébe nőket állítottak. Mindez azonban csak a katonai patthelyzetet állandósította, mert a hadseregeknek lendületet adó *lelkesedés* elmúlt a kezdeti sikertelenség miatt. Az állóharcban megismételt rohampróbálkozásoknak a rettenetes véráldozatok ellenére való sikertelensége lerontotta a katonák amúgy is gyenge harci-kedvét, a frontszolgálat gyötrelmei, nyomorúsága, a rossz ellátás, a kényelmetlenség és a mindent elöntő unalom pedig a céltalanság és kilátástalanság hangulatával töltötte el őket. A család, az otthon, a polgári élet és hivatás utáni vágyakozás egyre több visszásságát mutatta meg a hadi életnek és a hadseregnek, és mind elfogadhatatlanabbnak mutatta a visszásságokat. A haza védelmére a mozgósításkor lelkesen bevonuló közkatona észre sem vették a katonák közötti különbségeket: a hivatásosak és a tartalékosok, a tisztek és a legénység, a nemzetiségi és szociális különbségek most mind feltűnedeztek. Elsőnek a tisztek középkorias, nemes-úri kiváltságai rontották a hadsereg erkölcsi egységét. A késő utókor nem tudja, hogy a háborús nemzetközi jog kevés tiszteletben tartott szabályai között ott voltak a tisztikar kiváltságai is, amely szerint a tiszteknek személyi szolgálatra tisztiszolga állt a rendelkezésükre, nemcsak a harci alakulatokban, de még a hadifogságban is. A tisztiszolgának tehát a saját harci kötelességei mellett még gazdája ellátását is el kellett végeznie, csak azért, mert a tisztet iskolai végzettsége „szellemi arisztokratává” tette. A gazdag és a szegény katonák közötti különbségek, a vagyon adta előnyök lehetőségeivel való visszaélések – felmentések, szabadságok és egyebek – tovább rontották a bajtársi szolidaritás szellemét. Mindazon által a *nemzeti érzelem*, a hazafiság ennyi terhet még képes lett volna ellensúlyozni, de a magát a nemzetpolgári közösséget megbontó nemzetiségi és osztálykülönbségeket már nem. Katonai eszközökkel, parancssal, fegyvelemmel, vitézi helytállás példájával csak az érzelmileg a nemzeti közösséghez tartozókra lehetett hatni, az azon kívüliekre, vagy az azzal szembenállókra nem. – A háború, azaz a hadi állapot, a harctéri szolgálat hónapról hónapra, évről évre folytatódott. A hadüzenet után két évvel a hátszágban már szájról szájra járt az igaznak tűnő, valójában egészében hazug mondás: A hősök meghaltak, a gyávák fogságba estek, a bolondok harcolnak, az okosak otthon élvezik az életet.

b) A démosz mozgósítása

A mozgósítás lélektana

A fegyveres véderő, a katonaság hadműveletei nem hoztak döntést a háborúban. Mindkét fél rákényszerült az alattvalók összességének, a teljes nemzetpolgári közösségnek, a démosznak a mozgósítására, az ellenséges nemzetekkel szembeni hadműveletekbe. A mozgósítás eszköze a harci szellem. Ennek felszításában és fenntartásában nélkülözhetetlen a tájékoztatás egyoldalúsítása, a *propaganda*. A nemzetállamok egymás elleni háborújában ez a *nemzeti szellem* fejlesztését írja elő – a *saját oldalon*, az ellenséges oldalon pedig annak a lerontását. A *pozitív* nemzeti propaganda, a mieink nemzeti öntudatának a nevelése a 19. század egyik uralkodó eszméjének, a nacionalizmusnak a velejárója volt. És minden nemzetpolgári közösség élt is vele. A francia politikai irodalom a szabadság bajnokainak minősítette a franciákat, azaz a francia nemzeti érdekeket nevezte szabadságnak. A németek Európa hagyományos rendjének az építői és fenntartói, a szellemi hagyományok folytatóinak a szerepét vállalták magukra. A britek az elmaradott népek civilizációs felemelésében látták nemzeti faladatukat. Az oroszok, az orosz értelmiségi középosztály, a cári ortodox despotizmusnak a kiterjesztésében, a világuralom következetes megvalósításában, felszabadításnak nevezvén a hódításokat. A magyarok és a törökök a *status quo* fenntartásáért, az olaszok és a Balkán újonnan felszabadult népei függetlenségük és nemzeti egységük kiteljesítéséért küzdöttek. Ausztria népei pedig megoszlottak, egy részük az ezeréves Monarchia fenntartását, másik részük felosztását szorgalmazta. Megállapítható, hogy nem volt különbség a szembenálló nemzetek között a mozgósítás célja és módszere tekintetében, mindkét oldal a tradicionális állapotok fenntartására is, és az állapotok megváltoztatására is törekedett. Bár az erkölcsi erő az agresszió elleni védekezés mellett áll, mozgósító lélektani ereje a semmit sem ígérő defenzív konzervativizmussal szemben a mindent ígérő változtatások propagandájának van. A pozitív propagandaanyag is kiegyenlítette egymást, tehát ez sem volt képes a háborút a patthelyzetből kimozdítani.

A német, majd a zsidó felsőbbrendűség öntudata

A negatív nemzeti propaganda, az ellenfél nemzeti öntudatának megbontása és lerontása volt a polgári fegyvernem, a *média* háborús feladata. Meg kellett keresni az ellenséges tábor nemzeteit, a *belsőleg* megosztó társadalmi erőket: a nemzetiségi, vallási és osztálykülönbségeket, valamint a távlati, közösségi célok különbözőségében, a belpolitikai pártok szembenállásában mutatkozó lehetőségeket. A központi hatalmak egyetlen aktív tagja, Németország az egész Földre kiterjedő tagadhatatlan szellemi és gazdasági fölényének a megőrzéséhez ragaszkodott, és ennek biztosítására Poroszország politikai hatalmát a Csendes Óceánig szándékozott előretolni: a hajdani varég-tatár uralom helyébe a német-poroszt tenni, s a fővárost Kijev, Moszkva és Pétervár után Berlinbe helyezni. Ez egyenes következménye volt annak a nemzeti propagandának, amely a 18. században a német nemzet a *szellemi egységét* politikaivá akarta kiépíteni a felvilágosodás racionális és liberális eszközeivel. Az őstörténet búvárlása felszínre hozta az indogermán nyelvcsaládot, és annak a szanszkrit kultúrában fellelhető gyökereit. Az iráni, perzsa, görög, latin, kelta, germán – a szláv, mint alsóbbrendű, kimarad a sorból – szellemi, nyelvi leszármazás mellé az *árja* faj, a testi folytonosság önérzete is ihlette nemcsak az irodalmi és tudományos tevékenységet, de tartalmat és irányt szabott a politikai egységtörekvéseknek is. A „német nemzet”, a német náció nem lévén köztörténelmi kategória, fogalma sem volt még rögzítve. A német szakirodalom a „nép” (Volk) elnevezéssel illette a németül beszélők és a német etnikai eredetűek nagyon elmosódóan körvonalazott közösségét. A nemzet fogalmának bizonytalansága miatt, és annak helyettesítésére – nyilvánvalóan materialista,

testiségi hatásra – használta a német irodalom és tudomány a „faj”, a rassz fogalmát. Felbátorodva nemzetük-népük-fajuk 18. és 19. századi tagadhatatlan általános sikerén, egymás biztatására – a zsidó példát utánozva – különbejáratú germán-német világtörténelmet szerkesztettek. A sajátos vallástörténet a Védáktól a görög mitológián, Zarathrusztrán, az ősgermán mitológián át, a nem árja keresztyénséget mellőzve, racionalista újpogány vallásig jutott. A köztörténet a hadtörténelem és a középkori teuton politikai és szervezési zsenialitás eposzi túlzásokat is meghaladó mértékű dicsőítése volt. Előbb a speciális germán faji elméletet, etikát és tudományt, majd mindennek társadalmi, gazdasági és politikai gyakorlatát alkották meg. Az 1870-ben megalakult Német Birodalom már ennek a mozgalomnak a szolgálatára állott, ellenszenvet váltva ki minden más nemzetben. Fel kell hívunk a 20. század vége közvéleményének figyelmét arra, hogy a németellenes közérzetet a mindenkinek feletti német fölény hangoztatása váltotta ki, és ebben semmi szerepe nem volt a német hódítási terveknek. A 19. és 20. század fordulóján a nemzetek becsület-versenyének egyik tétele volt a hódítás, az expanzió, és feltétlenül pozitív erkölcsi megítélés alá esett például az, hogy a vagy százezernyi lélekszámú balkáni ortodox pásztornép, Montenegró azért lépett a háborúba, hogy területét a szomszédos bosnyák és albán muzulmán népek kárára megkészszeresse. Németország későn indult az imperialista gyarmatosításba, miután Nagy-Britannia és Franciaország metropolisuk területének és lakosságának a többszörösét foglalták el Afrikában, Indiában és másfelé, a német gyarmatosítás számára csak Szibéria maradt. Ennek a meghódítása miatt nem támadt irigység még az ellenfelekben sem. Az ellenséges indulatot a német szupremácia és fölény hangoztatása szülte, a 20. század európai közéletét megbetegítő német *szindróma* nemcsak az ellenséges, de a szövetséges nemzetek önérzetét is sértette, és *megosztotta* magát a német démoszt. Nemcsak a polgári helyett szocialista osztályöntudattal bíró baloldali politikai pártokba tömörült *ipari munkásságot* választotta le a nemzetpolgári közösségről, hanem a német liberális felvilágosodás eszméit az egész világon elterjesztő jiddis-német anyanyelvű, *izraelita vallású zsidóságot* is. Ezek elfogadták az európai német hagyományok egészét, magukat kvázi neoprotestáns felekezetnek tekintve még a keresztyénséget is. Az árja faj felsőbbrendűségét – azaz a szemiták alsóbbrendűségét – már el nem fogadhatták. A zsidó gondolkodók – kitagadtatván a nemzeti közösségből – nem tehettek egyebet, megfogalmazták a *kommunista* ideológiát és a radikalizmus más formáit, *antinacionalista kozmopolitákká* lettek, és ennek eszmei értékrendjét hozzákapcsolták az anarhiáig és akráciáig terjedő radikális liberalizmushoz és szocializmushoz, s végül ezek világmozgalmának lettek az élharcosai. A szabadelvűség lévén a nemzetállamok megszületése után is hazátlanul maradt *zsidóság* életeleme, természetes volt részéről nemcsak az amerikai kapitalista, kozmopolita kezdeményezések lelkes elfogadása, de az antinacionalista (internacionalista) szocialista mozgalmakkal való szövetkezés is. Utólagosan bőséges bizonyítékkal látták el az *antiszemita* mozgalmat, hiszen a zsidóság tényleg a társadalmi ellentétekre építő, destruktív ideológiák megfogalmazói és terjesztői lettek, soha el nem feledvén, hogy kidaszítottságuk a hajdani német ultranacionalista rasszizmus folyománya. Így a német szindrómát *zsidó-német szindrómává* bővítették, megosztván ezzel egy évszázadra az egész Föld közvéleményét.

Az Antant és a központi hatalmak nemzetiségei

A központi hatalmak aktív résztvevői és segítői voltak a 19. századi nacionalista mozgalmaknak. Nemcsak a német nemzeti egység elméleti és gyakorlati kimunkálása, de nekik köszönhető a Berlini Kongresszusnak a balkáni népeknek az *önrendelkezési joga* elvének érvényesítésével független nemzetállamokhoz juttatása is. Hogy a 20. századra a nemzetközi politikai status quo megőrzése, a háborús defenzio érdekében felhagytak a nemzeti eszmék támogatásával, az már az első világháború alatt megbosszulta magát. Az Antant viszont már a 19. század végén határozott tervet dolgozott ki

Európa térképének újrajzolására, a népek *önrendelkezési jogának* érvényesítésére. Az 1848-as liberális és nacionalista felszabadító mozgalmak folytatására a Habsburg monarchia sokféle nemzetiségével szerves kapcsolatot épített ki. Először mindegyik nemzet: olaszok, csehek, lengyelek, rutének, szlovákok, szlovének, horvátok, bosnyákok, szerbek, románok nemzeti öntudatának kifejlesztését és Habsburg-ellenes irányba terelését támogatták, azután, még a háború kitörése előtt már mindegyik „felszabadítandó” nemzet képviselőivel kötött szerződésekben az eljövendő országhatárokat is kijelölték – ne feledjük, miközben a monarchia felosztására a nemzetiségek képviselői a szerződéseket aláírták, a Habsburg-dinasztia legerősebb támasza a cseh arisztokrácia volt, Ausztria kormánya és honvédelme cseh irányítás alatt állott, Olaszország és Románia pedig a központi hatalmak szövetségéhez tartoztak! Az Ozmán Birodalom népeivel, görögökkel, örményekkel, arabokkal hasonló szövetségeket kötött az Antant a török állam integritása ellen. Ezek a szövetségek nem eredményeztek ugyan polgárháborút a központi hatalmak országaiban, de olyan hatalmas veszélyforrást jelentettek, amely a harcoló alakulatok ütőerejét nagymértékben csökkentette. A Amerikai Egyesült Államok 1916-ban az Antant oldalán a hadviselők közé lépett. Hogy erre a lépésre a hangoztatott szabadságvédelem indította-e az USA-t, vagy fegyveres részvétellel is fokozni akarta a háború gazdasági nyereségét, az mindegy. Akkora ugyanis a katonai műveletek sikertelensége, a háborús gazdasági nyomorúság Európa egész lakosságát úgy a politikai elnyomás, mint a gazdasági nincstelenség elleni minden reménysugár iránt fogékonyá tette. Az amerikai elnök békefelhívásában a népek önrendelkezési jogának elve alapján való fegyverszünetre szólította fel a központi hatalmakat, és ez megfelelő irányú hatást is váltott ki úgy a felszabadulást váró népek, mint a felettük uralkodó hatalmak körében. Ha az oroszországi szocialista-kommunista forradalom kitörése, a cári hadseregnek a háborúból való kilépése be nem következett volna, talán vége szakadt volna Európában a hadiállapotnak a szabadkőműves elvárásoknak megfelelően.

c) Háborús polipankráció

Szabály- és erkölcsellenes hadviselés

A tőkés szabad versenyre épülő kapitalista piacgazdaság szabályrendjét megalkotó és garantáló liberális jogállam a nemzetállamon belüli életverseny jogi szabályozása után, a 20. század fordulóján, a nemzetközi élet, azaz a nemzetállamok közötti verseny szabályait is megalkotta. A nemzetközi béke és bíraskodás, valamint a hadviselés szabályai a hadüzenettől a békekötésig mind nemzetközi egyezményekbe foglaltak, a háború emberségessé tételére, a hadifoglyok helyzetére vonatkozó szabályokkal együtt. 1914-ben ezeknek a nemzetközi versenyszabályoknak megfelelően, minden alakosság betartásával indult a világháború, ultimátummal, hadüzenettel, mozgósítással, és az általánosan ismert, elfogadott fegyverek és fegyvernemek bevetésével. A német hadsereg azonban nem az ellenséges Franciaország területét, hanem a nemzetközi egyezményekkel biztosított állandó semlegességgel bíró Belgium területét foglalta el, és onnan támadt a francia erővonalak hátába. Az Antant a Belgium semlegessége elleni agresszióval vádolta Németországot, az viszont a Belgiumra vonatkozó egyezmények rosszhiszemű megkötésével vádolta az antant hatalmakat. A keleti fronton a mozgósítások előzetes bejelentésének a kötelezettségét sértették meg a felek. Minden hadviselő a katonai célszerűséggel indokolta a szabályoknak meg nem felelő intézkedéseit, és igyekezett ugyancsak szabálytalan módon megtorolni. Minél inkább voltak eredménytelenek a hadviselés szabályai szerinti műveletek, annál nagyobb mértékben fordultak a hadviselő felek a szabályozatlan vagy a szabályellenes intézkedésekhez. Először is új fegyverek és fegyvernemek meglepetésszerű használatát vontak be, robbanó töltények, hátszázagot fenyegető messzehordó ágyuk, mérgesgázok, páncélos kocsik, repülőgépek, tengeralattjárók és egyebek. Ez nemcsak az egyenruhás fegyveres

alakulatokat fenyegette megsemmisítéssel és a hadtápvonalak rombolásával a frontkatonák élelmezését nehezítette, de kiterjesztette a hadműveleteket a háterszágok fegyvergyáraira, hadiüzemeire és minden szállítási lehetőségre. A polgári közellátás a haditermelés és szállítások miatt nagy nehézségekkel küzdött, az idő multával mind növekedett a polgári lakosság nélkülözése, életbizonytalansága és a háború minden egyéb nyomorúsága, amelyekkel a hadviselő országok egész lakossága, a csecsemőtől az aggastyánig bevonattak a háborúba. Ezeknek a fegyveres vagy gazdasági támadásoknak a kivédésére és megtorlására a hadviselő felek mind újabb és újabb szabályos és szabálytalan hadviselő eszközt és módszert alkalmaztak. A hónapok és évek elteltével mind bizonyosabbá vált, hogy a hagyományos, szabályszerű katonai mérkőzés nem képes győzelmet eredményezni, a hadviselők mind több és több területre terjesztették ki támadásaikat, felsőfokra gyarapítva az *életromboló anyag* eszközeinek, változatainak számát. Már a hadviselés szabályai is csak arra szolgáltak, hogy megsértésükkel a szembenálló ellenséget vádolhassák a közvélemény előtt. Az általánosan érvényesülő háborús szabály a semmit sem tiltó, mindent megengedő *szabálytalanság* lett.

Képzeljük el a totális háborút, mint polipankrációs sportmérkőzést: kezdetben a futópályán és az atlétikai pályákon szép rendben, síkfutás, gátfutás, váltófutás, valamint magas- és távugrás, diszkosz-, súly-, gerely-, és kalapácsvetés folyik, és megfelelő pályákon kézilabda, kosár és röplabda, valamint labdarugó csapatok mérkőznek. Egyszer csak megtörténik, hogy a távfutók odahagyják körpályájukat és a csapatmérkőzések között átlón át, rövidítve igyekeznek megelőzni versenytársaikat. Azután az egyik kézilabdázó csapat lábbal is rúgni kezdi a labdát, miközben az egyik labdarúgócsapat kézben fogva továbbítja a labdát. Utána minden labdajátékos csapat minden versenyszabályt sorra alkalmazásba vesz, és egyszerre játszik tíz-tizenöt csapat kosárlabdát és rögbi, majd az ökölvívók, kardvívók és céllövők is pástra lépnek, hogy végül a kosarasok súlygolyóval, a futók vetőkalapáccsal ütik le ellenfeleiket, miközben a szembenálló csapatok minden tagja a szabadstílusú birkózással és az ókori arénák gladiátor eszközeit és fogásait alkalmazva igyekszik kicsikarni a győzelmet. Ha a lelátók nézőközönsége kedvet kap, „forradalmi” módszerrel áttöri a kerítéseket, betódul a mérkőzések színhelyére, és maga is kiveszi belőle a részét. Eddig minden nemzeti válogatott küzdött nemzeti ellenfelével szemben, most azonban a nemzeti csapatok hátvédei és fedezetei előbb lazálni kezdenek, akadályozzák saját csatársorukat, majd egyszerűen hátba támadják nemzeti válogatottjukat, mindezt minden versenyszabály egyszerre való alkalmazásával, de mellőzésével is. Mindez olyan versenybírák jelenlétében, akiknek a szavára már senki sem hallgat. Nemcsak a nemzetek kényszerhatalmi szervezeteinek, az államoknak a fegyveres katonai ereje mérkőzik, a teljes diplomáciai, gazdasági, termelési, szállítási és közellátási háttérrel, teljes sajtó-tüzérségi támogatással, hanem a démosz is részeire bomlik, nemzetiségekre, társadalmi rétegekre és osztályokra, valóban mindenki harcol – vagy aktíve, agresszíve, offenzíve, vagy passzíve, defenzíve – mindenki ellen, minden *anyagi* eszközzel – illetve harcra, háborúra, élete és mindene faláldozására biztatja, uszítja a maga nemzetét, nemzetiségét, osztályát, elvtársait. Egyedül csak a keresztyén egyház szolgálattévői, tanítói, szószólói maradnak semleges nézői az istentelen, embertelen életellenes, gyilkos, iszonyú gyűlöletözönnek, tanítványaiknak – akiknek Krisztus követésére nevelését nemzedékek óta elhanyagolták – apokaliptikus öngyilkosságát.

Permanens totális háború

Vajon létezik-e olyan módszer vagy eszköz, amely ennek a totális mérkőzésnek véget tud vetni? A világháborúnak a katonai hadműveletekről a gazdaságira, a propaganda területére, a múlt és a jelen minden szellemi fegyverével az ellenség erkölcsi erejének a lerombolására, az egész lakosságra, minden emberre kiterjedő lélektani hadművelet, a közrend és közbiztonság forradalmi lerombolása

befejezhető-e egyetlen fegyverszünettel, vagy békekötéssel? A háborús verseny minden számában külön-külön kell fegyverszünetet kötni, hogy a minden hadműveleti területen lefolytatott diplomáciai alkuk olyan békekötéshez vezethessenek, amely valóban tényleges totális békeállapotot hoz a totális hadiállapot után. 1918 őszén megkötött fegyverszüneti egyezményekkel a katonai hadműveletek megszűntek, a diplomáciai háború azonban a közvélemény támogatását igényelte, az pedig sajtópropagandát, és mind összesen erőteljes gazdasági tüzéséget. A totális háborúból csak a katonai hadműveletek szűntek meg – úgy tűnik – csak azért, hogy a hadseregére fordított erő és energia átmehessen a „polgári” hadszíntérre, ahol a hadviselő felek a *pénz és a szó* fegyverével még ádagabul folytatják a háborút azóta is.

d) Szocionómiai valószínűségek

Az ultraeszmék kialakulása

A 19. században egymásután győzedelmeskedő társadalmi eszmék és mozgalmak, a szabadelvűség, a nemzeti eszme és minden társuk nem a maguk szülte elleneszmék hatására vesztették el hatékonyságukat és lettek irányzatuk megsemmisítőivé, valóságos eszmei öngyilkosokká, hanem eredeti céljuk megvalósulása után – immár céltalanul – a tehetetlenség lendületével továbbhaladtak, a *túlzás* területén *ultrává* alakultak: ultraliberalizmus, ultranacionalizmus, ultraszocializmus, ultraracionalizmus, ultraillumunizmus, ultrakapitalizmus. Az *ultraideál*, az elvont célok összességének megvalósulás utáni továbbkövetése, nemcsak logikai abszurdum, hanem olyan valóságellenes *perverzió* is, mintha az alpinista a csúcra érve tovább akarná folytatni a hegymászást. Egyenes folyománya ez a gazdasági élet racionális fejlődésének, a fiziokráciát, a természeti gazdálkodást legyőző *merkantilizmusból*, üzletgazdaságból fejlődött *hitelgazdaság* uralmának, amely lehetővé tette a javaknak a fogyasztás igénye nélküli, azaz *ultraracionális* termelését. A természettől függetlenített, azaz ultraracionális ipari termelés csak materiális része az ultraracionalissá lett szellemi tevékenységnek, amely olyan gondolatokat és eszméket termelt mind nagyobb, hatványozódó mennyiségben, amelyekre a Homo Sapiensnek nem volt természetes igénye, hiányozván az a lelki élettávlat transzcendenciájában előálló eszményi cél, amely az Emberben anyagfeletti igényt támaszthatott volna. Az eszmék, ideák és ezek mozgalmi, társadalmi vetületei, valamint az ezek jelzésére, ismertetésére és magyarázatára szolgáló szavak, jelszavak, érvek és ellenérvek beszédözönében az észszerű és még észszerűbb, csalhatatlan és még csalhatatlanabb *ideológiák* egymás érvényét rontó tömegében a fejlődéstani eszmetörvény, az *ideonómia* bizonyosságvonalát könnyű volna megállapítani, ha a 20. század történelmi tényeire vonatkozóan rendelkezésünkre álló irtózatossá tömegű dokumentum nem volna egészében homályos, észszerűtlen, ellentmondásos, úgy, hogy még a háború előkészületei, lefolyása és befejezése körüli események tekintetében sem létezik bizonyosság, még a különböző irányzatok és mozgalmak tényleges erejét és befolyását sem ismerhetjük, a szereplő személyek és csoportok vonatkozásában pedig egészében a napi sajtó propagandájára vagyunk utalva. Nagy vonalakban a következők tűnnek valószínűnek.

A németiség szerepe

A 20. század elején kezdődött világháborút *nem a németek* kezdték, nem ők kezdeményezték, nem ők indították, mert *tény*, hogy a németek régebbi és újabb történelmi eredményei miatt irigy és féltékeny ellenségeinek támadásával indult a világháború. Az viszont tagadhatatlan, hogy a világháború *okai* a német társadalom, a német szellem, a német nemzet és nép fejlődéstörténetében keresendők, mert ott találhatók. Nem szívesen ismerjük el – különösen nem mi, közép-európaiak – a

németség, általában a germánság *meghatározó tény* voltát Európa egész történelmében. Nem véletlen az, hogy a keresztyénség társadalmi aktivizálódása, a nyugatiság, azután a lovagság és a gótika, a származási hierarhikus társadalmi rendszernek *területi* burgius-polgári autonómiává fejlődése, majd az isteni parancsot a mindennapi gyakorlati élet *szokásaiba* ültető protestantizmus mind a germán befolyás alatti Európában születtek. Következésképpen a klasszikus humanizmus nagy értékű gyümölcseinek, a racionalizmusnak a társadalmi velejáró eszméje, a liberalizmus és ennek utód-ideológiái a kozmopolita anarhizmustól a nacionalizmuson át a szocializmusig mind a német szellemi bölcsőben fejlődtek emberi viselkedési szokást meghatározó tényezővé. A latin szellem, amely előbb magát a krisztianizmust közvetítette, majd a francia szabadgondolkodás eszméi – bár mindnyájunk számára, akik unjuk a német fölényt, mindig rokonszenvesebb volt és maradt – csak a szellemtörténeti *ellenzék* szerepét töltötte be. Valahogy úgy, hogy a hagyományörző szokás német, az újító haladást jelentő *divat* pedig francia, az eszmetörténetben is, a politikai és gazdasági életben is.

A németiség radikalizálódása

A 19. század uralkodó eszméinek, a szabadelvűségnek és a nemzeti eszmének kiteljesedési versenyében a németek nem vehettek részt, mert hiányzott ehhez a nemzeti egységük. Az 1871-ben megszületett Birodalom a német nemzetnek csak egy részét foglalta magába, sőt hiányzott magának a „német nemzet” fogalmának szabatos ideonómiai meghatározása is. A történelmi, etnikai, művelődési, *szellemi nemzet* eszménye alapjára helyezkedett *nyelvi közösséget* a nemzettel – a német szemléletben: néppel – azonosította az illuminizmus. Az 1848-ban meghatározó helyzetbe kerülő liberalizmus a középkori burgius autonóm polgári társadalmi fejlődés és a vallási reformáció evolutív irányzatának megfelelően az egész német démosz – később a Birodalom kényszerhatalmi szervezete is – a korszerű eszmék programjának megvalósításához látott. Később azonban a két uralkodó eszme *ultra*-stádiumba lépett. Az *ultraliberalizmus* – valójában *antiliberalizmus* – főága a hitelgazdasági szabad versenyt a *kozmosopolita*, akaratikus *szingularizmusig* továbbító „leporida polgári radikalizmus” – ezt szokás amerikai típusú liberális demokráciának nevezni. A német polgári démosz a korszellemnek megfelelően a kapitalista szabad versenyt a német nacionalista jogállam csapat-együttessel akarta megvívni. A nemzeti egység hiánya azonban ezt lehetetlenné tette, és valósággal kényszerítette a Földnek akkori legdinamikusabb gazdaságát a nemzeti határok átlépésére az internacionalista kozmopolitizmus irányában. Az álkeresztyén, új-pogány német nacionalizmus akkor a 19. század legvégén különítette el magától a német nyelvű zsidóságot, szorította azokat a kozmopolitizmus útjára. Az *ultraliberalizmus* másik nem kevésbé fontos ágának, a történelmi materializmusnak a prófétája, Marx Károly *zsidónémet-ateista-ultraracionalizmusa* osztályharccá katalizálta a verseny szabadságát, és a munkásosztály internacionalista proletárdiktatúrája számára követelte a világuralmat. Az *ultranacionalizmus* – valójában *antinacionalizmus* – rasszá, fajjá misztifikálta a nemzetet. *Nietzsche Frigyes*, zarathusztriánus próféta *árianémet-ateista-ultraracionalizmusa*, a *felsőbbrendű ember és faj elmélete* alapján a németiség számára követelte az egész emberiség feletti szupremáciát. Érvül a németek tagadhatatlan művelődési eredményeit hozta fel. A több országra és a két nagy keresztyén felekezetre tagolt, bizonytalan német démosz higgadt, passzív, békés polgári középtömege fölényes számbeli és gazdasági túlsúlya ellenére nem rendelkezett olyan társadalmi tekintéllyel, hogy a *jobb és baloldali* szélsőségeket hódító szándékaiktól képes lett volna visszatartani: az ária, neopogány nacionalista jobboldal a 20. század elejére a maga soraiba nevelte a birodalmat vezető katonai arisztokráciát, a szláv észak-eurázsia meghódítására készítette a fölényes haderővel bíró Németországot. A másik oldalon a protestáns szociáldemokrata mérsékletből szélsőbaloldallivá polarizálódott zsidó ateista internacionalista

kommunizmus pedig a Föld minden országát belső osztályharc útján akarta proletárdiktatúrává hódítani, észszerűségi és célszerűségi sorrendben.

A reális német lehetőségek elszalasztása

A hódítás, a társadalmi kényszerhatalom kiterjesztése állandó, természetes történelmi folyamat. A valósággal kozmikus erejű állandó nyugatra vándorlásnak dinamikus része, a történelem kezdte óta maga Nyugat-Európa is a keleti hódítások eredményeként létrejött barbár keresztyén államok szövetsége. Az Eurázsia nyugati partjain feltorlódott népvándorlás átcsapott az óceánon. Az ibér, a brit, a francia és más parti népek tengerentúli hódításai csak a kelet-nyugati irányú őshódítások részei, azonban a keleti hódítás is tovább folyik: A mongol-tatár, ozmán-török világhódító törekvések szerves folytatója korunkban az orosz-ortodoxiáé. A keleti hódítással szemben – talán spontán pozitív reakcióként – áll a német *Drang Nach Osten*, a kelet felé való terjeszkedési törekvés. A 19. század nemzeti eszméje *ultranacionalista* fázisba lépve valósággal kötelezővé tette minden nemzet számára a külső terjeszkedést. Mivel a Föld többi részét már uralmuk alá hajtották a britek, franciák, ibérek, és mások, a németek számára világuralmi kiindulási alapul csak Észak-Eurázsia maradt. Ezen a területen a középkori varég hódítás óta folyamatos volt a germán befolyás egy vagy több alakja. A nagy cári birodalom 18. századi létrehozása is a német szellem érvényesülését jelentette, nemcsak a császári udvar és az arisztokrácia német társalgási nyelvén, viselkedési és öltözködési szokásaiban, az orosz szellemi műveltség német felvilágosodási alapjaiban, hanem az orosz polgárosodás élcsapatának, a német nyelvű zsidóságnak az egész Birodalomra kiterjedő gazdasági befolyásában is. Bár feltételes módon nem szerencsés történelmi folyamatokról beszélni, annyit megkockáztathatunk, hogy a zsidó-németségnek a nemzeti hódítás politikájába való bevonásával, a kapitalista szabad verseny módszerével minden különösebb nehézség nélkül poroszósítani lehetett volna Oroszországot, fővárosát Petersburgból Berlinbe helyezve át. Sőt a másik zsidó-német programnak, a marxi szocialista doktrínának a világ minden országába a haladással együtt való elterjedése közvetlenül, Oroszország meghódítása nélkül biztosította volna a német szellemnek – ha a nemzetet szellemi közösségnek tekintjük – a világ feletti szupremáciáját. A német szellem nem volt képes megmaradni saját hagyományos polgári passzivitása mellett, sem a hozzá közelálló kapitalista kozmopolitizmus felé mozdulni, hanem megosztott az egyaránt hódítást szorgalmazó Nietzsche és Marx között. A német nemzetállam a jobboldali ultranacionalista befolyás alá került, a hatalom és a társadalmi tekintély birtokosai elkülönítették maguktól a zsidóságot, antiszemitává lettek, és ezzel megosztották és félig megbénították önmagukat. A zsidók kitagadásával az árianémet törekvések olyan belső ellenzéket szültek maguknak, amely megosztván a németség erejét, ellenfeleit, a német erőfölény ellen szövetkezett hatalmakat győzelemhez segítette – *átmenetileg*, az első világháborúban. Sem a katonai győzelem, sem az utána következő gazdasági és diplomáciai eszközök alkalmazása nem oldotta meg, hanem *német szindrómává* növelte a német kérdést, amely azóta is mérgezi az emberiség életét. A társadalom természetes folyamatait ugyanis elfojtani nem, korlátok közé szorítani pedig csak az alkalmazható kényszereszközök lehetőségein belül lehet

A zsidó szindróma

A zsidó kérdés: Ismét feltételes módon kell szólnom. Ha a német náció, „a német nemzetpolgári közösség” fogalma elvi és gyakorlati megoldást kapott volna a Második Birodalom magalakulása előtt, nem született volna meg a német kérdés, a német szindróma. Ha pedig a 19. század legvégéig olyan elvi megoldást talált volna a német nemzeti kérdés, amely az izraelita vallású német nyelvű népességet nem zárta volna ki a német nemzetből, nem született volna meg az emberiség, a nyugati kultúra 20. századi legsúlyosabb történelmi terhe, a *zsidó kérdés*. A történelem tényfolyamata azonban megmásíthatatlan, és akár elismerjük, akár tagadjuk, tetszésünktől és nemtetszésünktől

függetlenül itt áll előttünk a világtörténelem eddigi legfényesebb korának, a keresztyénség hegemoniája korszakának válságát és kudarcos végét jelentő megoldatlan *zsidó szindróma*.

A zsidóság sajátos helyzete

A rendiség a jogegyenlőtlenség politikai rendszere lévén az uralkodó hatalom alávetettjei számára társadalmi csoportjuktól függően különböző jogállást biztosított. Mennyiségileg és minőségileg azoknak a jövevényeknek, bevándorlóknak volt a legkisebb jogosultsága, akiket származásuk, vallásuk, foglalkozásuk elütő volta miatt nem lehetett egyik hazai társadalmi rendhez, felekezethez sem csoportosítani. Ilyenek voltak egész Európában az izraelita vallású jiddis-német nyelvű zsidók, első sorban nem keresztyén vallásuk miatt, hiszen az akkori Európa minden államában valamelyik keresztyén felekezet uralkodó vallás jogállásával rendelkezett, minden más vallású jövevény csak részleges jogalanyisággal, korlátozott személyi jogokkal rendelkezett. A zsidók csak meghatározott városrészekben telepedhettek meg, földbirtokuk sehol, épületeingatlanuk korlátozott tulajdonjoggal lehetett, termelő ipari tevékenységet kivételesen folytathattak, főfoglalkozásukat, a kereskedelmet és kölcsönügyleteket is csak korlátok között, súlyos adófizetés ellenében végezhatték. A protestáns országokban *emberileg* kevésbé előnytelen volt a helyzetük, hiszen vallásgyakorlatuk, művelődési tevékenységük engedélyezett volt, *gazdaságilag* azonban – mivel céhtagok nem lehettek – hátrányos helyzetben voltak az autonóm polgári testületi tagokkal szemben. A katolikus országokban emberi méltóságukat a jogrend nem védelmezte, sokfelé még megbélyegző ruhát is kellett viselniük, de – különösen a főpapi védelem alatti területeken – állandó adók és sarcok fizetése ellenében gazdasági tevékenységükben nem korlátozták őket. Kortársaimnak meg kell mondanom, hiszen ezt a tényt már senki sem emlegeti a 20. században: A zsidók *nem jogfosztottak*, hanem *korlátozott jogállású bevándorlók* voltak – az ilyeneket ma is minden modern állam megkülönbözteti a teljes jogú állampolgároktól – akik nemcsak elfogadták, hanem betelepedésük alkalmával *kérték* ezt a jogállást, a számukra hátrányos területekről a kevésbé hátrányosra telepedve. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a zsidók számára a vallásuk miatti társadalomból való kirekesztettség – bármilyen érthetetlen a nyugati ember számára – csak gazdasági, társadalmi, jogi hátrányokat jelentett, de *valósággal* kedvezett a tisztátalan golyóktól való elkülönülést parancsoló izraelita vallásgyakorlatnak. A zsidók ugyanis az Ábrahám-tól való testi leszármazásuk alapján az Örökkévaló Egyetlen Isten szövetséges választott népének tudják magukat, akiket Uruk – ha kóser étkezési és más vallási szabályait meg tartják – az elküldendő Messiás által örökké tartó világalomhoz juttatja. Ennek a fényes jövőnek a reményében a zsidók vállalták az elkülönítést, hiszen vallásgyakorlatukat amúgy is csak családjuk és zsinagóga-gyülekezetük kereteiben gyakorolhatták. Persze a legragyogóbb jövőndő ígérete sem indokolhatja a *jelen* életről való lemondást.

A zsidóság és a szabadkőművesség

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus – a szabadság, egyenlőség, testvériség elvének minden egyénre és csoportra, származásra, vallásra való tekintet nélküli alkalmazása, a rendiség felszámolása – Európa minden lakója közül első sorban a zsidóság léteérdeke volt. A szabadelvűség világszervezetét, a szabadkőművességet ezért sokan egyszerűen zsidó mozgalomnak tartották. Kezdetben persze ez nem felelt meg a valóságnak, hiszen Nagy Frigyes, Kalapos József és más nagy keresztyén egyéniségek is páholytagok voltak, később azonban – különösen a német nyelvterületen, a német nemzet fogalmának a németnyelvűség fogalmától való megkülönböztetése miatt – valóban a zsidók lettek a legaktívabb szabadkőművesek. Ez azonban – határozottan kijelentem – nemcsak, hogy természetes volt, hanem dicséretére és javára is szolgált úgy a szabadkőműves mozgalomnak, mint a zsidóságnak, hiszen senki kívülálló ellen nem irányult.

Zsidók a nyugati világ országaiban

A liberális német nemzeti jogállam kialakulása késve indulván a külső és belső ellentétes és ellenséges tényezők miatt nem volt képes egészséges fejlődésvonalon haladni és befejezéshez jutni. A világ más hatalmaival szembeni viszályában nem volt képes elhárítani, hogy az „imperialista” jelzöt rá ne süssék, és – ami még súlyosabb – jobboldali politikáját ne illessék „antiszemita” jelzővel. Az Amerikai Egyesült Államok bevándorló liberális állam lévén a világ minden zsidója számára menedékül és otthonul szolgált. Nyugat-Európa országaiban, ahol kevés zsidó élt és társadalmi súlyuk aránylag kicsi volt, egyszerűen nem volt és nem lett zsidókérdés. Oroszországban, különösen a lengyel és ukrán területeken, a despotikus hatóságok az állandó sarcolások fejében, megtűrték és elnézték a zsidók tevékenységét, de nem védelmezték meg az irigy, fanatikus ortodox lakosság állandó zaklatásától és időnkénti pogromjaitól. A Habsburg Monarchia országaiban az 1848-as reformok tényleges jogegyenlőséget hoztak a zsidóság számára. Ez annyira ment, hogy az Ausztria uralma alatti Galíciában, ahol a legnagyobb volt a zsidóság arányszáma Közép-Európában, valóságos zsidó ország alakult ki és a német nyelvűség révén Bécs lett a világ zsidóságának művelődési, tudományos, művészeti, valamint gazdasági fővárosa. Minden más államon túltett ezen a téren is a liberális jogállam minta országa, Magyarország.

A zsidók Magyarországon

A történetírás dokumentumai Magyarországnak a zsidóság életében való szerepét olyan hiányosan és ellentmondásosan tárgyalják, hogy azok alapján a történelmi tények nemcsak elferdülnek, de el is fedődnek. Bár a Magyarországgal való különleges foglalkozást az is indokolná, hogy Európa földrajzi közepén fekszik, és az a történelmi tény is, hogy a kor uralkodó eszméit, a szabadelvűséget és a nemzeti elvet jogrendjében a legfelső szinten megvalósította, továbbá hogy ádáz hódító háborúra készülő nemzetek gyűrűjében Magyarország volt az egyetlen, amelynek szomszédaival szemben követelései igényei nem voltak – a zsidó kérdés kapcsán is különlegesen fontos a Magyarországgal való foglalkozás, mert magam is magyar vagyok, itt élek, ennek a történelemnek a szubjektív részese, a lehetőségek szerinti közvetlen tájékozódás alapján a legjobb ismerője vagyok, tehát tanúságtételre legalkalmasabb lehetek. Az Eötvös-féle törvények egészében és korszerűsítve adoptálták a humanista erdélyi Hét Szabadság – három nemzet és négy felekezet egyenlő, viszonyos, autonóm, szabad identitása – rendszerét, amely a zsidóságnak is olyan vallási és nemzetiségi jogállást biztosított, amilyenre példa azóta sincsen sehol a világon. Andrássy Gyula, Tisza Kálmán és Tisza István józan reformpolitikája még külön is kedvező volt a zsidók számára. Ennek folytán nagy tömegekben telepedtek be Magyarországra a galíciai és más keleti izraeliták. A 20. század kezdetére Budapestre hozták át Bécsből a zsidóság „világfővárosát”, első sorban társadalmi és művelődési tekintetben. A törvényhozás egyetlen izraelita felekezetet ismert el közjogi testületként, megteremtve ezzel az egymással sokszor viszálykodó, vetélkedő, sok szektára, csoportra oszlott zsidóság egységét. Meghagyta a huszonnégy függetlenségét feladni nem akaró apró szekta szabadságát, de országos szervezetet épített ki az egyesülni akarók számára. Hogy pedig az izraelita vallásúak elavult külsőséges szokásaik miatt a polgárosodó társadalomból ki ne rekesztessenek, a vallásilag megkövetelt szokásokat megőrizni, de haladni kívánó zsidók számára új izraelita felekezet, a *neológus* alakult, melynek tagjai külsőségekben semmiben sem különböztek a többségi keresztyénektől. A politikai hatalom birtokosainak kedvező viszonyulásán túl a magyar társadalom egésze is pozitíve viszonyult az emancipálódó zsidósághoz, nyitottan fogadta a szeparációt feladni akaró és a magyar társadalomhoz hasonulni akaró zsidó törekvéseket. A gazdasági életben ez természetes volt, de ennél is nagyobb volt a fontossága a szellemi adaptációnak. A századfordulónál már izraelita vallású irodalmárok, tudósok és művészek a legnépszerűbb magyar alkotók között voltak. Valószínű, hogy az anyagi és szellemi gazdagodás haszonélvezői első sorban a zsidók voltak,

de a magyarság számára is feltétlen gazdagodást jelentett nemcsak a magyar nyelvű, de a jiddis nyelvű zsidó szépirodalom, tudomány, zene, színház és képzőművészet, és mindenekelőtt az a gazdasági dinamizmus, amely Magyarországot az 1911-es népszámlálás idejére Európa legmagasabb egy főre eső nemzeti jövedelmet biztosító országává tette Európában.

A zsidóság és az Antant győzelme

A zsidóság Magyarországi kiváló jogállására jellemző az is, hogy a vallási különállással meg nem elégedő és külön *zsidó nemzet* keretében élni akaró zsidó nacionalisták *cionista* mozgalma innen indult, anélkül, hogy ez a magyarsággal való jó viszonyt megzavarta volna. Ehhez csatlakoztak a más országbeliek, első sorban a német-jiddis anyanyelvűek. A német zsidóság ugyanis anélkül, hogy német gyökereit és hagyományait felszámolta volna, vagy természetes kozmopolita liberalizmusát feladta volna, vagy a marxista világforradalomról lemondott volna, csatlakozott a külön zsidó nacionalista cionizmushoz. A zsidó kozmopolitizmus – a kezdetben még jelentéktelen cionizmussal szövetségben – a legádázabb ellensége lett és maradt a német világuralmi politikának, amikor az első világháborúra készülődő világ a német sikerek feletti irigységétől hajtva a központi hatalmak ellen szövetkezett. Természetes volt a zsidó nacionalizmusnak az Antanthoz pártolása. A fő erő, a marxizmus azonban külön frontot nyitott magának a német szellemi imperializmus megvalósulására és előbb az orosz birodalmat hódította meg az árianémet birodalmi uradalommal. A Szövetséges és Társult Hatalmak győzelme tehát – bár a kapitalista szabad verseny eredménye, a Központi Hatalmakét felülmúló gazdasági erejük kétségkívül hozzájárult győzelmükhöz – inkább a marxista zsidónémet forradalmaknak volt köszönhető. Ezt azonban a világ hatalmai sem elismerni, sem honorálni nem hajlandók azóta sem.

2. A békeszerződésnek nevezett fegyverszünet

a) A Nemzetek Szövetsége

Fegyverszünet

A Központi Hatalmak 1918 őszén sorra kapituláltak, fegyverszünetet kértek és kötöttek. Egyszerűen abba hagyták a katonai hadműveleteket, csapataikat visszarendelték országhatáraik, illetve a fegyverszüneti szerződésekben kijelölt vonalak mögé. Az Antant, a Szövetséges és Társult Hatalmak, győztesnek hitte magát, diadalmamórában – már megbánta a fegyverszünet „engedékeny” feltételeit – mind több és több, nagyobb és nagyobb katonai, politikai, gazdasági előnyt akart magának szerezni ellenségei kárára. Ahol erre bármiféle ürügy akadt, Közép-Európában, vagy a Közel-Keleten, egyszerűen folytatta a hadműveleteket, megszállva a fegyverszünet által védtelenné tett területeket. Nyolcvan esztendő távlatában egyszerűen nem értjük az akkori sajtónak az Antant diadaláról szóló harsonázását, hiszen, ha voltak katonai sikerei az első világháborúnak, akkor azok a Központi Hatalmak részén voltak, de semmiképpen sem az Antantén. Hasonlított ez a helyzet az 1241-es mongol támadáskorhoz: Az Ogotáj kán halála hírére Batu kán *abbahagyta* győzelmes hadműveleteit Közép-Európában, visszavonta csapatait a Kárpátok mögé, hogy személyesen vehessen részt az otthoni országgyűlésen. Akkor Béla király visszatért a mongol-tatár seregek által elpusztított országába és – egyáltalán nem diadalittasan, hanem nagyon is fájó szívvel – országa újjáépítéséhez látott, hogy a várható újabb mongol támadással szemben sikerrel védekezhessen. Az 1919 januárjában összeült Párizsi Békekonferencia a marxista forradalmak által megbénított Központi Hatalmak feletti pillanatnyi Antant fölény „örök időkre” való állandósítását, a világbéke megvalósítását és más hasonló jókat kívánt megteremteni néhány tájékozatlan és tudatlan középserű

személy dicsőségére – és lett belőle, sajnos, az egész emberiség pótolhatatlan veszteségét jelentő szégyenletes kudarcc.

A szabadkőművesség a Párizsi Békekonferencián

A világ publicisztikai közvéleménye a Párizsi Békekonferenciát a szabadkőműves világuralmi mozgalom megvalósulásának tekintette, mert a Konferencia házigazdáját, Clemenceau francia miniszterelnököt, a programadó Wilson amerikai elnököt, Lloyd George brit és Orlando olasz kormányfőt, valamint a többi szövetséges hatalom képviselőjét, mind szabadkőműveseknek hitte mindenki. Bár a szabadkőművesekről soha semmit nem lehet bizonyosan tudni, az kétségtelen, hogy a Párizsi Konferencia világtörténelmi jelentőségű alkotása, a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya a több évszázados szabadkőműves mozgalom gyümölcse volt. A lelkiismereti szabadság és az értelem primátusából folyó *szabadelvűség* és ennek szellemtörténeti mozgalma, a felvilágosodás radikális irányzataként indult a szabadkőművesség. Alapjaiban felismerhető a protestáns angolszász evolutív eszmétörténeti alap, a francia szabadgondolkodó enciklopédista filozófusok revolútív radikális elméleti egyoldalúságával együtt. Végzetes hiányossága, amely miatt elméleti és gyakorlati vonalon a 20. század próbálkozásai során *megbukott*, társadalomtörténeti *egyoldalúságában* áll: tagadja és egészében negligálja az emberi társadalom természetes vérségi szerkezeti felépítését, az emberi társadalom *születési hierarchiáját* – mindha az ember nem *születésével* vállna a társadalom tagjává, hanem önkéntes *társulással* – az ősiségi, gentilikus társadalmi rendszer történelmi valóságát, csak az individuális polgári hivatásrendi fejlődés vonalán jut el az ősembertől a felvilágosodás koráig. A jezsuita történetírás nyomvonalán haladva – korunk embere számára érthetetlenül – tagadja az emberi társadalom múltjában és jelenében a család, a háznép és minden vérségi, származási természetes közösség jelenlétét és a fejlődésre gyakorolt minden befolyását és csak a gazdasági érdek, az anyagi haszon létrehozását célzó emberi racionális társulások szerepéből építi fel társadalomtörténetét. A szabadság vágya egyszerűen kihagyja az emberiség múltjából a *kényszerhatalmat*, azt csak átmeneti hibának tekinti. Az egész emberi társadalmi szerkezet és szervezet létrehozója a *közrend fenntartására* az ember józan érdeke szerinti önkéntes társulás, szabad megegyezés, *contract social*. A cél tehát a kényszernek olyan minimumra csökkentése, amely a szabadság maximumát biztosíthatja. Ez az igény gyakorlatilag meg is valósult a 19. század liberális jogállamában és ugyanezt az ideális szabadságarányt akarja a szabadkőműves program megvalósítani államközi szinten a párizsi Konferencián létrehozott Nemzetek Szövetségében.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányáról

A Szabadság-Egyenlőség-Testvériség eszméinek a 19. századi jogállami alkotmányokban a nemzetpolgári közösségekre való alkalmazását az Egyezségokmány államközi szintre emeli úgy, hogy az államon belüli jogalany, a *személy* helyébe, a nemzetközi jog alanyává a „szuverén állam” jelentésű „nemzetet” (nation) teszi. A nemzetnek biztosítja a – kollektív – személyi szabadságot és jogegyenlőséget, az önrendelkezési jogot, az élet és tulajdonbiztonság védelmét, a intézményes közrendet, békét és biztonságot. Minden nemzet számára a szabad szellemi, társadalmi és gazdasági fejlődés politikai eszközeit, ugyanúgy, mint a jogállam démosza számára a nemzetpolgári viszonylatok – aktív, passzív, pozitív, negatív státus – jogait és kötelezettségeit biztosítja a liberális jogállam alkotmánya. Gyermeteg naivitással ragaszkodnak az Egyezségokmány szerzői a *contract social* elméletéhez, mindenképpen azt akarják gyakorlatba erőltetni, továbbépítve az USA hajdani alkotmányát. A hatalmak szétválasztása – törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás – mindenben a *szerződéses jogalkotás* számára követel a másik két hatalmi ág felett ellenőrzési hatáskört, mint az államon belüli karta-alkotmányok, végrehajtó hatalmi és bírói szerveinek feladatául az egyetemes

emberi erkölcs legmagasztosabb igényei szerint az örök béke és az emberiség boldogulásának szolgálatát jelöli ki – de nem számol a tényleges társadalmi valósággal, és nem gondoskodik céljainak gyakorlati megvalósításához szükséges kényszerhatalomról. A szabadkőművesség az 1848-as diadala után is tovább hangoztatta idealista jelszavait, amelyek azonban már a szabadságeszme haszonélvezőinek, a nyugati kispolgároknak, a kistőkés rentiereknek az opportunizmusát, gazdasági érdekeik biztos érvényesülését szolgálták, azaz idealista *jelszavak*, *jelmondatok* helyett a gazdasági versenytársak félrevezetését célzó antiidealista vagy pszeudoidealista *cseleszavakká* és *cselmondatokká* lettek. Ráadásul még a francia sovinizmusnak utat engedve a belső forradalmak által fegyverletételre kényszerült Központi Hatalmaknak örök időkre való alávetését is intézményesíteni akarta. A háborúkezdés szigorú tilalma, minden nemzetközi viszály békés úton, tárgyalással vagy bírói döntéssel való megoldása, a fegyverkezés korlátozása, amelyekkel az Egyezségokmány világbéke-céljait megvalósítani igyekezett – most már látjuk – nem törekedett egyébre, csak a *katonai* versenyszámnak – ebben ugyanis az Antant gyengébbnek bizonyult – a nemzetek közötti vetélkedéséből való kiiktatására, hogy a *totális verseny* többi próbájában, első sorban a gazdasági versenyben ne zavarják az emberiséget.

A szuverenitás fogalmának változása

A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya minden rendelkezésében a „nemzeteknek” nevezett államok egyenlő szuverenitásának megszilárdítására, sérthetetlenségére, korlátlanóságára törekszik. Mosolyognunk kell ezen az igyekezeten is, mert abból, hogy addig nem volt szükség a szuverenitás védelmére semmiféle intézkedésre, kiviláglik, hogy a 20. században az állam abszolút szuverenitása a gyakorlatban már nem létezik, mert nem is létezhet: Az első világháború bebizonyította, hogy egyetlen állam sem képes egyedül a legelemibb államcél, *önmaga védelmének* az ellátására sem. Szövetségekötésre szorul minden állam, a szövetségi szerződések tiszteletben tartására azonban nem létezik semmiféle kényszerítő hatalom. Azt nem mondhatjuk, hogy *megszűnt* az állami szuverenitás, azt azonban megállapíthatjuk, hogy fogalmának tartalma megváltozott: többé már nem *potestas absoluta*, vitathatatlan teljes hatalom, ennél fogva az általa garantált szabályok jogisége is vitatható. A vitatható szuverenitású államok és „nemzetek” közössége, a nemzetközi jogközösség kapott ugyan a Nemzetek Szövetségével koordináló szervezetet, annak hatásköre azonban még a kétoldalú szerződések nyilvántartását sem képes kötelezővé tenni – képtelen a bejelentés elmulasztását szankcionálni – tehát még az államon belüli magánjogi szerződéses szokásjog nemzetközi megfelelőjét sem képes előmozdítani, nemhogy azoknak a legmagasztosabb emberi erkölcsi igényeknek a megvalósítására képes volna, amelyeket a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya célú maga elé tűzött.

A Nemzetek Szövetségének eredendő tehetetlensége

Az Egyezségokmány megalkotóinak az az igyekezete, hogy a nemzetközi hatalomnak a liberális állami kharta-alkotmányhoz hasonló állandó intézményességet biztosítson, a Nemzetek Szövetsége szerveinek, a Közgyűlésnek és a Tanácsnak az államon belüli parlament és kormány mintájára való szervezésében is megnyilvánul. Semmi akadálya nem lévén, az állami parlamentek üres szócséplését meg is valósította a Közgyűlés, de kötelező érvényű határozatot, „nemzetközi törvényt” nem volt képes alkotni. A Tanács, a Nemzetek Szövetsége kormánya hozott ugyan érvényes döntéseket, de azoknak végrehajtása kényszerhatalom híján elmaradt. Mindez csak a hiszékeny, jámbor, tájékozatlan polgárok szemében számít sajnálatosnak, hiszen a politikai döntéshozók a hozott határozatokat nem is szánták megvalósításra. A nemzetközi sajtóban akkoriban nagy elégedetlenséget szült az USA kongresszusának állásfoglalása, amellyel úgy az Egyezségokmány, mint az akkori békeszerződések ratifikációját elutasította, amelynek folytán az azt kezdeményező USA nem lett a

Nemzetek Szövetsége tagjává. Ezt a magatartást a sajtópropaganda azzal igyekezett magyarázni, hogy az amerikai kongresszus az Egyezségokmánynak az idealista céloktól való elfordulása miatt hozott negatív döntést. Távlátunkban azonban megállapíthatjuk, hogy az amerikai unió-kongresszus józan megfontolásból nem hozott olyan határozatot, amelynek érvényesítésére hiányzott a kényszerhatalma: a lefegyverzés, a fegyverkorlátozás, az agresszorok elleni gazdasági szankciók és más, a gazdasági szabad versenyt biztosító amerikai alkotmányos szabadságjogok biztosítására nem terjed ki az USA összállamának, sem tagállamainak együttes végrehajtó hatalma sem. Köztudomású, hogy az Amerikai Egyesült Államok azóta sem ratifikált semmiféle olyan visszterhes nemzetközi szerződést – még a kötelező nemzetközi bíraskodást is elutasította – amely polgárainak szabad versenyjogát bármiben is korlátozná.

Szép, de reménytelen kísérlet

Tiszteletre méltó nagy kísérlet volt a Nemzetek Szövetségének a megalkotása, méltó eredménye az emberiség több évszázados racionalista nevelésének. Ez a nevelés az értelem túlértékelésének egyoldalúsága miatt már kezdetétől fogva hiányos volt, de az emberi szellem szabad fejlődésének soha nem remélt alkotásokra nyitott lehetőséget. A 19. század közepén azonban, éppen a szabadelvűség általános érvényesülésével további anyagfeletti célját elveszítette, csak az önmagára irányuló anyagiasság terére szorult vissza, egyedül a testi önmegvalósítást szolgáló gazdasági és műszaki haladásra szolgáló szellemi tevékenységre hagyott lehetőséget. A lelki élettávlat transzcendentális céljainak nem maradt szószólója, tanítója az emberiség nevelésében, mert a keresztyénség szolgálattevői nem voltak képesek szellemileg, erkölcsileg a nevelendő társadalomból kiemelkedni.

Az Egyeségokmány kudarca

A szocionómus nyolcvan esztendő múltán sajnálattal állapítja meg a párizsi konferencia sikertelenségének okait: méltó volt a szabadkőművesség idealista hagyományaihoz a keresztyén értékrendnek a társadalom egészére való az a racionális kiterjesztése, amelyet a szabadkőművesség által vezetett liberális mozgalom szolgált. A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya a *Grotius Hugo* elveit értékesítő vesztfáliai békerendszernek – amely a Keresztyén Nemzetközi Jogközösséget Európai Jogközösséggé fejlesztette – a továbbépítő folytatása kívánt lenni az Európai Jogközösségnek egyetemes Nemzetközi Jogközösséggé fejlesztésével. A *Wilson* 14 pontja által képviselt klasszikus altruista szabadkőművesség alkalmas is lett volna eme feladat teljesítésére, ha a párizsi konferencián képes lett volna elvei érvényesítésére. Ott azonban a nagy távlatú idealista altruizmus helyett a szabadkőművesség távlattalan rentier-kispolgári haszonleső tömegeinek szatócsszellemé érvényesült, amelyet legtalálóbban *Benes Eduard* működése jellemez. Sajnálatos volt a bosszúállástól sem mentes önző kapzsiság érvényesítése az Egyezségokmány szerkesztésében, de a kudarchoz vezető végzetes hiba a szerkesztők *jogi szakértelmének* a teljes hiánya volt. Grotius rendszere mögött az államközi kapcsolatok szabályainak végrehajtására ott állottak az európai jogközösség szuverén államai, mert az akkor megfogalmazott európai nemzetközi jog igényeit a végrehajtására rendelt szuverének érdekeihez kapcsolta. Az Egyezségokmány azonban csak laikus zsurnaliszták politikai csoportjának érdek-óhajait fejezte ki, nem gondoskodott az azok érvényesítéséhez szükséges *kényszerhatalmi garanciáról*, az Egyezségokmány rendelkezéseinek végrehajtására hivatott államok szuverenitását annyira leszűkítette, hogy azok képtelenek voltak a nemzetközi jog végrehajtására. Természetes, hogy rendelkezései végre nem hajtottak, nem érvényesültek, *jogszabállyá soha nem lettek*. Az Egyezségokmány nemzetközi gyakorlatba ültetésére hivatott békeszerződések – Verszály, Saint-Germain, Neully, Sèvres, Trianon – végrehajthatatlansága

a kényszerhatalmi garancia hiányából következett és egyenesen vezetett a háború második katonai fázisához.

A kudarc haszna

Az emberiség lelki továbbépülését mégis csak szolgálta a világháború kora első pozitív próbálkozásának, a Nemzetek Szövetségének a *kudarca*: rákényszerítette a gondolkodó embert arra, hogy jövőendő boldogulását a továbbiakban *ne* a Gyűlölet borzalmas uralmához vezető úton *keresse*.

b) Verszály: a német kérdés elmérgesítése

A békeszerződés cinizmusa

A németeket Európa népei – enyhén szólva – nem szeretik immár 1000 esztendő óta. A németiség erényei ritkábban ébresztenek tiszteletet, mint irigységet. Ezért senki sem kételkedett – még mi magyarok, a németek szövetségesei sem – a 20. század fordulóján az Antant (a Szövetséges és Társult Hatalmak) érveinek őszinteségében, amikor szövetségüket a világot fenyegető német militarizmus elleni védekezéssel indokolták. Az 1871-ben alakult Második Német Birodalom katonai szervezetének indokolását viszont mindenki átlátszó ürügynek tartotta, nevezetesen azt, hogy a németeknek kell védekezniük az életük ellehetetlenítésével fenyegető veszéllyel szemben. Nyolcvan év távlatában is megdöbbenünk azon az álnok cinizmuson, ahogy 1919-ben az Antant a Németországgal kötendő békeszerződés feltételeit megállapította, mert az mindenben a Wehrmacht felkészülésének indokait igazolta. A Verszályi Békeszerződés ugyanis „a német imperialista militarizmus felélesztésének örök időkre való kizárása” érdekében megtiltotta Németországnak rendfenntartáson felüli katonai erő fenntartását, a fegyver és hadianyag-gyártást – ideértve még a repülőgépek, hadicélra használható hajók és közúti járművek gyártását is, sőt vasútjainak és közútjainak korszerűsítését is. Miután nem tudtak megegyezni Németország öt független állammra való felosztásában, megtiltották az Ausztriával való nemzeti egyesülést. A háború okozta gazdasági károk jóvátételére Németországot olyan horribilis összeg megfizetésére kötelezték, amilyenre a német gazdaság képtelen volt. Biztosítékul Franciaország megszállta a német gazdasági potenciál alapjául szolgáló Ruhr-vidéket, valamint a Saar-vidéket, persze miután „visszacsatolta” Franciaországhoz Elzász-Lotaringiát. Ezek felett Németországot nem fogadták be abba a Nemzetek Szövetségébe, amelynek Egyezségokmánya a Békeszerződés bevezető részét képezte, tehát teljes nemzetközi elszigeteltségre ítélték. A győztes Antant kormányai ezekkel a Németország szellemi, társadalmi és gazdasági fölényét megsemmisítő rendelkezésekkel akarták a maguk féltékeny, irigy kapzsiságát kielégíteni. A történelem szemlélője nem annyira az Antant kisszerű vezéreinek a rosszindulatán döbben meg, inkább azon a butaságig menő korlátoltságon és teljes *tájékozatlanságon*, amely reményt adott a számukra, hogy képesek lesznek a békeszerződés feltételeinek kikényszerítésére.

A szabadkőműves eszmék botor elárulása

Kénytelenek vagyunk azon is elgondolkozni, hogy a verszályi szerződés végső fokon egyáltalán nem a háború végén a császársággal együtt amúgy is megszűnt porosz katonai arisztokráciát sújtotta, hanem azt a német baloldali munkásságot, amely szocialista forradalmával az Antantot győzelemre segítette. A krisztianizmus alapjain felépült európai közerkölcs szabályai eleve tiltják az ártatlanok egyéni büntetését, és még inkább a nem létező kollektív bűnösség megtorlását, a kozmopolita ultraliberalizmus viselkedéstana sem fogad el ilyen kényszeralkalmazást. Nem is említve a hivatkozott materialista ortodoxia, a marxizmus elveivel való összeférhetetlenséget, hogy az egész békeszerződés alapjául hirdetett „népek önrendelkezési jogáról” ne is beszéljünk. Az egész emberiség pótolhatatlan vesztesége volt a Szabadkőművességnek az a csődje, amely ennek az évszázadokon át

példás erkölcsi tisztaságú, altruista politikai szervezetnek árulásában jelentkezett, éppen akkor, amikor a mozgalom olyan döntéshozó hatalmi helyzetbe került, hogy a Szabadság-Egyenlőség-Testvériség elveinek megfelelő politikai rendet valósíthasson meg az emberiség civilizált részében. A régi eszményi cél, a zsarnokság, az elnyomás, az önkényuralom megszüntetésével – a szabadgondolkodók szerint minden örökletes hatalomnak el kell tűnnie a szabadság útjából – Németországban megvalósult. Az imperialista Porosz Csizma uralmának, a császárságnak és minden német tagállamban a monarchikus államformának a felszámolásával úgy a német szövetségi összállamban, mint tagállamaiban a legklasszikusabb szabadkőműves elvek szerinti liberális polgári republikánus alkotmányos rend született a zsarnokinak mondott régi helyén. Ezt a *német szabadkőműves mintaköztársaságot* tartotta megsemmisítendő ellenségének az Antant szabadkőműves vezérkara. Nemcsak megszilárdulni nem engedte, de még a közbiztonság és a gazdálkodás lehetőségeit is elvette a verszályi szerződés képtelen rendelkezéseivel. – Lehet-e nagyobb vesztesége az eszményre törekvő emberiségnek annál, hogy örök vágyának, a szabadságnak a hitelét veszítik el szennyes anyagi haszonért éppen azok, akik a mozgalom áldozatos önzetlenségét hirdették?

A háború áterjed a társadalomra

A liberalizmus vezércsapatának, a szabadkőműveseknek a nagy alkotása, a világháború első katonai tevékenységét lezáró szerződések, amely dicsőségüket a világtörténelem végéig lett volna hivatva szolgálni, még a német kérdést sem voltak képesek sem megoldani, sem pedig megoldás irányába terelni. Az Apokalipszis négy lovasa közül egy, a fegyveres mérkőzés egy időre leállott, hogy a másik három annál dühödtebben folytassa életellenes tevékenységét. A német kérdés, amely a német nemzetgazdaságnak versenybe indulásával kezdődött, és nemzetközi hatalompolitikai vitás kérdéseket vetett fel, társadalmi nehézségeket hozott felszínre. A kapitalista szabad verseny gazdasági rendszere éppen Németországban szervezte meg a protestáns szellemű evolutív szociáldemokrata munkásmozgalmat. A német anyanyelvű, de magukat Ábrahám fiaiként más faj tagjainak valló izraelitáknak a német nemzeti egységtől való elkülönülése és ezzel az emberi művelődéstörténet élén haladó német szellemnek a kettészakadása globális betegséggé mélyítette a német kérdést. A 20. századi gyűlöleturalomnak egyik nagy ütközőpontja lett ez a német szindróma, amely az antikrisztianus irányzatok felerősödése folytán egyáltalán nem a megoldás, hanem a további elmérgesedéshez vezetett és vezet. Az 1914-ben kezdődött és azóta is tartó világháború első szakasza lezárult a békeszerződésnek nevezett fegyverszüneti egyezményekkel. A katonai hadszínterekről az ellenfelek egymás teljes megsemmisítését célzó viszálya átment a diplomáciai tárgyalótermekbe és még inkább a gazdasági tevékenységek összes színterére. Ezek mellett még társadalmilag, ideológiailag térbeli és időbeli területen is kitágult az egész Földre és az egész emberiségre. A 19. század uralkodó eszméinek, a liberalizmusnak és a nacionalizmusnak általános túlfeljelettségbe – ultraliberalizmus és ultranacionalizmus – fázisába kerülésével az antiliberalis szocializmusba és az antinacionalista rasszizmusba torkollásában a német szindróma a német katonai hódítás nélkül is kiterjedt a német szellem imperializmusának eredeti útjára Kelet felé. A Felvilágosodás óta vezető szerepet betöltő német szellem most a kényszer és a szabadság egyensúlyának, a jognak, a társadalmi fegyelemnek, a „jobbboldaliságnak” az irányzata helyett előbb a kozmopolita ultraliberalizmus, majd a szocialista antiliberalizmus – mindkettő antikrisztianus irányzat – mozgalmait vitte át országhatárokon át keleti szomszédaira, Ausztria-Magyarországra és Oroszországra. A katonai hadműveletek leállása nemhogy megállította volna a baloldaliságnak ezt az előretörését, hanem inkább elősegítette. Az Antant államain kívül a forradalomnak nevezett baloldali, társadalmi fegyelméletlenségre törekvő mozgalom azonban a társadalmi együttélést biztosító hatalomnak csak

az önkéntes elfogadó formáját, a *tekintélyt* ásta alá, a *kényszert* azonban erőszakká, terroruralommá növelte.

c) Trianon: Közép-Európa megbénítása

Világtörténelmi lehetőségek

A nemzetek szabadságának az önrendelkezési jog, valamint minden ember egyéni és kollektív nemzeti egyenlőségének elve alapján való biztosítására – úgy látszott – minden politikai eszköz rendelkezésére állott a párizsi békekonferenciának. Az Amerikai Egyesült Államok joggal kezdeményezhette a szabadságeszmék nemzetközi szintre emelését, minden impérium, ősiségen alapuló elnyomási rendszer megszüntetését, hogy a népek szabad tetszésük szerint független államokká szervezhessék magukat.

Az önrendelkezés megvalósul az Osztrák Birodalom területén.

A szabadkőművesség nemzetközi programjának megvalósítására kitűnő alkalom nyílt Középeurópában, az első világháború végén, a népvándorláskori honalapítások történelmi örökségeként fennálló közhatalmi rend megszűnésével. A társadalmi elnyomás, a feudálisnak mondott közhatalmi rend végső bástyája volt a francia szabadgondolkodók egyoldalú társadalomelméletét magáévá tévő nyugati kispolgári szemléletben a középkori Germániában tovább élő Római Szent Birodalom jogutóda: Ausztria, azaz a Habsburg Monarchia, a maradiságnak, a bigottságnak, az önkénynek, tehát a szabadság ellentétének a megtestesítője. Hogy ez a negatív minősítés mennyire nem felelt meg a társadalomtörténeti valóságnak, annak fényes bizonyítékát adták az első világháború végén bekövetkezett események: Wilson elnök 14 pontjára hivatkozva, Károly császár maga szólította fel népeit az önrendelkezési joguk érdekében való szervezkedésre. Az Örökös Tartományok, a Cseh Királyság, a középkori német birodalom vezérállama, Ausztria Főhercegség, Stíria, Karintia, Tirol Hercegségek, Krajna, Isztria Ögrófságok, a később csatolt Galícia és Bukovina tartományok lakossága érvényesítette is önrendelkezési jogait a császári felszólításra szervezett nemzeti gyűléseiken. A többségi népakarat érvényesült minden esetben, minden tartomány lakossága – szigorúan tiszteletben tartva ősi határait – döntött sorsa felől: a német tartományok Ausztria Köztársasággá egyesülve függetlenedtek, a csehek Csehszlovákiához, a szlovén tartományok a későbbi Jugoszláviához csatlakoztak, továbbá Galíciát a lengyel többség Lengyelországhoz, Bukovinát a román többség Romániához csatolta a rutén kisebbség részleges hozzájárulásával.

Magyarország feldarabolása

Egészen másként alakult a Monarchia másik felének, az ezeréves Magyarországnak a sorsa. Nagyon kérek mindenkit, hogy mielőtt elfogultnak vagy részrehajlónak minősítene, maga vegye számba Magyarország felosztásának a tényeit:

- Magyarország volt Európa történetében az *egyetlen felosztott ország*. amíg más esetekben az uralmak változásai tiszteletben tartották a hagyományos történelmi kormányzati és igazgatási határokat, a területek alkotmányjogi folytonosságát, addig Magyarország esetében sokszor még a községhatárokat sem tartva tiszteletben – bár Európa legrégebb politikai, földrajzi, gazdasági egysége volt – egyszerűen parcellázták az országot az olyan igényjogosultnak kijelentett nemzetiségek között, akik a 19. századig terjedő 1000 éves együttélés alatt egymással soha nem viszálykodtak, soha nem háborúskodtak.

- A magyarság volt Európának *egyetlen* olyan nemzete, amelynek képviselőit nem hívták meg a párizsi békekonferenciára, nemzetgyűlésének – bár Európa történetének legrégebb folyamatosan működő országgyűlésével rendelkezett – saját sorsukra vonatkozó akaratát nem vették figyelembe a szabadkőműves döntéshozók. A magyarság hiteles képviselői ugyanis a magyaroké mellett más nemzetiségek *önrendelkezési jogának* tiszteletben tartását igényelték, azt szorgalmazva, hogy az érdekelt területek sorsáról *népszavazással*, nem pedig sovinszta önjelölt népvezérek ambíciói szerint határozzanak.

- Magyarország volt Európa *egyetlen* állama, amelynek a fegyverszünet által védtelenné tett területét ellenséges hadak szállták meg és ott felségjogokat gyakoroltak minden érvényes jogi alap nélkül.

A feldarabolás arányai

A legridegebb tárgyilagosság is megállapíthatja, hogy a magyarokkal szemben a Trianoni Békeszerződés alkotói *elfogultak*, méltánytalanok voltak, nem mértek egyenlő mértékekkel, nem alkalmaztak azonos elveket az érdekelt ügyében. Ennek bizonyítására csak a területfelosztás arányait idézem: Magyarország minden román nemzetiségű állampolgárának a Trianoni Szerződés 3,32 hektár államterületet, minden szlovák nemzetiségűnek 2,03 hektárt, a ruténnek 2,95 hektárt, a jugoszlávnak 3,05 hektárt, minden osztrák nemzetiségűnek 1,70 hektárt juttattak a magyarok országának a területéből, amíg a magyar nemzetiségűeknek 0,91 hektár államterületet hagytak a magyarok országából. Híre kelt – a román értelmiségiek még negyven esztendő múlva is vitatták –, hogy Magyarországot szomszédai *egészen* fel akarták osztani maguk között „ősi, történelmi örökségük” gyanánt: A szerbek Magyarországnak hajdan török alatti középső részét szülőföldjüknek tartották, a szlovákok Szvatopluk örökségét követelték, a románok mindent, ami valaha a római anyabirodalomhoz tartozott, az osztrákok – félig-meddig birtokon belül is lévén – az ozmán uralom alóli felszabadítás jogán igényelték Magyarország nyugati részét. Ha az akkor román megszállás alatti Budapestre és környékére nem tartottak volna mindnyájan igényt, meg is egyeztek volna, de így nem voltak képesek közös felosztási tervet terjeszteni a Párizsi Békekonferencia elé. A megoldást az új Csehszlovákia külügyminisztere, a később „Közép-Európa gonosz szellemének” minősített *Benes Eduard* javasolta: hagyjanak országot a pesti kozmopolita befolyás alatti magyar nemzetiségűeknek is, felszabadítván őket a több évszázados Habsburg Monarchia önkényuralma alól. A magyarok szomszédai így el is várták, hogy felszabadításáért hálából Csonka-Magyarország csatlakozzék az általuk létrehozott magyarellen *Kisantant*-szövetséghez.

Anyagi tönkretétel

Az elcsatolt területekkel együtt járt a teljes állami beépített infrastruktúra, minden állami ingatlan és ingó vagyon, még – a különben tiszteletben tartott magántulajdon elvének sérelmére – az állami *magánvállalatok* – például a MÁV és a Dohányjövedék – vagyona is. Ezek mellett Németországhoz, Ausztriához és Bolgárországhoz hasonlóan Magyarországnak is megtiltották a katonai erő fenntartását, a fegyvergyártást és hadi célra fordítható minden gépgyártást, többek között a szép fejlődésnek indult autó- és repülőgépgyártást is. Persze nem feledkezett meg a Trianoni Szerződés a megszálló román hadsereg által teljesen kifosztott országtól még óriási hadi kárpótlás követeléséről sem, sőt mindenféle gazdasági, kereskedelmi előny kicsikarásáról sem az Antant és a Kisantant államai számára.

Indokolatlan megsemmisítés

Ilyen, mint a Magyarországra Trianonban alkalmazott *vae victis* bánásmód, a történelemben gyakran előfordult a legyőzöttekkel szemben, de olyan soha, hogy az igazságtalan kényszer

egészében *indokolatlan* legyen, hogy azt még a győztes valóságos érdekeivel sem lehet magyarázni. A népszavazással való döntést azért nem engedélyezte az Antant, mert azon a nemzetiségek tényleges érdekei váltak volna ismeretessé. Ugyanis a nemzetiségek tagjai önként települtek és maradtak a *Pax Hungarica* uralma alá, inkább érezvén Magyarországot nemzeti otthonuknak előző hazájuknál. Nemzetiségi alapvető jogaikat *nagyobb mértékét* biztosította a magyar főhatalom, mint későbbi államuk: például szabad anyanyelvhasználatukkal és az ehhez kötött művelődési jogaikkal – a magyar liberális jogállam hatóságai előtt ugyanis nyolc hivatalosan használható nyelv volt – sokkal nagyobb területen élhettek, mint későbbben.

Az utódállamok életképtelensége

A publicisztika megállapította, megvilágította, feldolgozta és számtalan esetben a közvélemény elé tárta Ausztria-Magyarország egységének sok kicsi politikai, művelődési és főként gazdasági egységekre való felosztásának hátrányait és kárait. A sok országhatár úgy lelassította Közép-Európa népeinek a fejlődését, hogy azok addigi *együttesen* élvezett vezető helyzetükből a 20. század felfokozott művelődési és gazdasági versenyében más földrajzi tájak mögé kényszerült. Megdöbbentő az utódállamok politikusainak a *határok légiesítését* ígérő program-propagandája, hiszen ezeket a személyek, eszmék, információk és áruk számára átjárhatatlan határokat éppen ők létesítették.

Az életképtelenség okai

A szocionómus a Trianoni Szerződés által Középeurópában létrehozott új államok életképtelenségének okait másban látja:

- Az európai nemzetállamok a középkori barbár hódítások eredményeként születtek, ezekben tehát eleve adott volt az a vita nélkül érvényesülő legerősebb kényszerhatalom, amely az államcélok – külső és belső védelem, élet- és vagyonbiztonság, közrend – megvalósításához kellett. Az ozmán uralom alól a 19. században felszabaduló balkáni népek fegyveres harca kezdeményezte függetlenségüket, nemzetállamok megszületéséért nagy áldozatokat hoztak, amelyek létrejöttéért a nagyhatalmi kongresszusok tekintélye csak a nemzetközi jogi elismerést adta. A Párizsi Békekonferencia „államalkotásai” – Csehszlovákia, Ausztria függetlenítése, Szerbia (Jugoszlávia) és Románia területének megtöbbszörözése esetében azonban a nemzetpolgári közösség áldozatos részvétele vagy hiányzott, vagy jelentéktelen volt az Antant befolyása mellett. A hatalom intenzitása a fizikai energiához hasonlóan a távolsággal fordítottan arányos. Lehetett a Szövetséges és Társult Hatalmaknak bármilyen nagy kényszerítő erejük, az az egész Földön megoszlott, úgy hogy abból Középeurópára annyi sem jutott, hogy a társadalmi, nemzetiségi, gazdasági, művelődési érdekeknek meg nem felelő államhatárok létét biztosítsa, nem hogy az államokon belül olyan *tekintélyű* közhatalmi szervezetet működtethessen, amelynek akarata a társadalom békéjét és biztonságát fenntarthatta volna. A független más hatalmak jóindulatából nemzetállamot nyert népek saját kényszerhatalmából annyit kellett a fenyegetettnek érzett határok védelmére és az elégedetlennek ismert belső nemzetiségi és társadalmi ellenzék féken tartására fordítani, hogy nem jutott a közhatalomból a tényleges nemzeti célok – a szellemi, erkölcsi, művelődési nemzeti értékek, a közjólét, műszaki és főként gazdasági fejlődés – megvalósítására.

- A kártyán nyert vagyon nem azonos értékű a családoknak több nemzedéken át végzett munkája eredményeképpen létrejöttel. A „szerencsés” nemzetközi konstelláció folytán ajándékba kapott országot polgárai nem érzik *hazájuknak*, erkölcsi kötelezettséget nem éreznek államukkal szemben, vonakodnak életüket, vérüket és vagyonukat érte feláldozni, azt egyenesen értelmetlenségnek, oktalanságnak tartják és tőlük ezt valójában senki sem várja el. Ausztria népétől senki sem várta el,

hogy a Németországgal való egyesülés ellen fegyverrel harcoljon. A csehektől és szlovákoktól már elvárta volna a világ, de egyetlen pisztolylövést sem adtak le „hazájuk” függetlenségének megőrzésére. Jugoszláviát saját népei osztották fel, és Románia pedig határainak nagyhatalmi garanciája miatt nem képes független nemzetközi politikát folytatni. – Hogy ezek az állítások mennyire megfelelnek a valóságnak, bizonyítja a nem megajándékozott, hanem megkárosított Magyarországnak a nyertes szomszédaiét felülmúló fejlődése.

A szuverenitás felszámolása

A józan szemlélő nem mondhat ítéletet a történelmi adottságok felett. A középeurópai új államalakulatok nem jók és nem rosszak, hanem egyszerűen *vannak*, mert a Homo Sapiens művelődéstörténeti fejlődése folytán *létrejöttek*. Ami hiányérzet velük szemben fennáll, az abból fakad, hogy nem egészen felelnek meg a szuverén állam fogalmi kellékeinek, mert hatalmuk nem korlátlan és nem kizárólagos. Azonban az állami szuverenitásnak ez a teljessége csak Nyugat-Európára, a nyugat-európai keresztyén nemzetállamra, a liberális jogállamra *volt* jellemző és előbb osztozott annak sorsában: abszolút szuverenitása a nemzetközi kapcsolatok gyarapodásával mindinkább relativizálódott, amíg éppen a párizsi konferencián létrehozott Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya *elvben* meg is szüntette, minden állam számára feltételül szabta a nemzetközi elismerést úgy az állam léteire, mint annak működésére vonatkozóan. Ez a társadalomtörténeti folyamat azonban csak Európában volt új, a Tengeren túl már évszázados gyakorlat: például, a latin-amerikai államok – korszerű jogi elnevezésük már nem is „állam”, hanem „nemzet” (nation) – már keletkezésükkor sem feleltek meg a szuverenitás európai fogalmi kellékeinek.

Európa felszámolása

Tudomásul kell vennünk, hogy az emberiség fejlődése immár nem európai központú. A Párizsi Békekonferencia szabadkőműves döntéshozói valóban sikeresen számolták fel az európai tradicionális kényszerhatalmi társadalmi alakulatokat.

d) Az új világpolitikai rend ígérete

Felszabaduló nyugati keresztyén államok

Az első világháború végén nemcsak a legyőzött Központi Hatalmak, Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország „elnyomó”, elavult birodalmainak felszámolására nyílt lehetőség, de a legszarnokibb politikai rendszer, a dzsingiszida-bizantinus orosz cári despotizmus is megszűnt (látszólag!), ennek a birodalomnak a népei is felszabadulhattak hát.

A Második Birodalom önkénye alól hogyan szabadították fel a *németeket* – azt láttuk az előzőkben. A *lengyel* tartományok egyszerűen elváltak a középkori birodalom német tartományaitól történelmi területeikkel együtt és az Ausztriától megszabadult Galíciával együtt csatlakoztak az orosz megszállás alól felszabadított *független Lengyelországhoz*. A Baltikum nyugati műveltségű nemzetei: *Finnország, Észtország, Lettország és Litvánia* népei függetlenekké lettek és ősi népi műveltségükhöz méltó – most derült ki ezeknek más népeket meghaladó értéke – mintaállamokat létesítettek. Emez országok kiváló működése rácsfolt azokra, akik szerint az állam régi fogalmi kelléke, a szuverenitás abszolútuma nélkül nem képes a politikai alakulat alapvető céljai, a külső és belső biztonság és a nemzeti fejlődés megvalósítására.

Az orosz birodalom népei

Az *Orosz Birodalom*, a Földnek a Balti-tengertől a Csendes óceánig egész Eurázsia végignyúló legnagyobb országa a keleti ortodoxia antikrisztianus változatával, a bolsevizmussal modernizálódni

próbálkozott és a szocialista totalitarizmus új despotikus rendszere, a *proletár diktatúra* elvei szerint szerveződött. A keleti kultúra népei – akár keresztyének, akár muzulmánok – ugyanis más neveltetésük miatt egyáltalán nem igényeltek sem nyugati értelmű nemzetállami függetlenséget, sem nyugati polgári autonóm jogokat. A keleti szláv nyelvű, pravoszláv vallású teljes népesség *orosznak*, a Birodalom fenntartó nemzetének tudta és érezte magát, akkor is, ha nem egyszerűen orosz, hanem ukrán, kisorosz, belorusz, rutén vagy más keleti szláv nyelvű közösséghez tartozott. A Kaukázus népei – még az olyan nagy keresztyén műveltséggel rendelkezők is, mint az örmények és grúzok – a keleti kultúra részesei voltak, és magukénak érezték a cári birodalmat. Ezekhez hasonlóan az uráli és szibériai pravoszláv vallású nemszláv nyelvű népek is. A muzulmán vallású kaukázusi és belső-ázsiai jórészt török dialektust beszélő népek annak a dzsingiszida, tatár Aranyhorda uralomnak a megszűntével kerültek orosz fennhatóság alá, amelyet éppen a cári hadsereg számolt fel. Ősi vérségi közösségeik gyengék voltak nemzetállam létrehozására, muzulmán vallásuk pedig – mint máshol a világon – még a nemzeti közösség igényének megfogalmazását is tiltotta, mint az Isten rendelése szerinti *iszlám* egységének veszélyeztetését.

A török birodalom felszámolása

Az *Ozmán Birodalom* felosztása mintául szolgált az európai államok tengeren túli gyarmatainak távolabbi jövőre tervezett felszabadításához. A kisebb-nagyobb történelmi önállósággal rendelkező, vagy a törököknek egészen alávetett *arab* népesség új politikai szervezetei átmenetileg brit és francia védnökség alá kerültek. Jogi helyzetük, a *mandátum-terület* a Nemzetek Szövetsége legfőbb ellenőrzését jelentette úgy, hogy az országok kormányzására azok „függetlenné éréséig” Nagy-Britannia – Palesztina, Jordánia, Irak, és az egész arab félsziget – és Franciaország – Szíria és Libanon – kaptak megbízást. A Békekonferencia érthetetlenül és minden magyarázat nélkül figyelmen kívül hagyta a *kurdok* függetlenségi törekvéseit. Annál inkább támogatta a *görögök* és *örmények* hatalmi igényeit a megmaradó Törökországgal szemben, ezeknek a népeknek nagyobb területet juttatva az ozmán örökségből, mint a törököknek. Azonban katonai ereje nem volt az Antantnak akarata megvalósításához, és a polgári nemzetállammá szerveződő *Törökország* hadereje könnyűszerrel kiszorította Görögországot és Örményországot a maga területéről új békeszerződési feltételeket kényszerítve ki a maga számára. Európa félélévzrede harcolt a népeknek az ozmán uralom alóli felszabadításáért. A balkáni népek vonatkozásában ez sikerült is a világháború kezdetéig, az Ázsiai területeken pedig az első világháború végére. A nyugat-európai keresztyén műveltségem alapján szégyenteljes erkölcstelen cinizmusnak látom az Antant közel-keleti politikai rendezését: a mandatárius hatalmak egyszerűen a maguk gyarmatának tekintették az uralmuk alá került területeket, nemcsak rosszhiszeműen elhanyagolták az alávetett területek népeinek függetlenségre vezetését, de minden tőlük telhetőt megtettek ezen népek fejlődésének *megakadályozására*. Még annak a kötelezettségüknek sem tettek eleget a britek, hogy a Palesztinában létrehozandó Zsidó Nemzeti Otthon békés megszervezését előkészítsék. A különböző arab és muzulmán népcsoportok, szekták, dinasztikus és patriarhális szervezeti tagoltságát úgy elmélyítették, hogy az arabok természetes nemzeti egysége ki ne alakulhasson. Most, évszázad múltával is mérgezi a Közel-Kelet népeinek gyűlölködése az egész emberiség közéletét a javulási lehetőség minden reménye nélkül. A nyugati erőszak-hatalmak megszüntették a Mediterráneum politikai egyensúlyát és az ottani népek biztonságát fenntartó *Pax Osmanicat*, semmit sem adva helyette.

A győztesek gyarmatai

Az ozmán területek mandátum-rendszere szolgált volna például az európai hatalmak tengeren túli területeinek, gyarmatainak a nemzeti függetlenség felé vezetéséhez. Antant mandátumokká nyilvánították Németország volt afrikai és óceániai gyarmatait, de az új uralmak itt sem teljesítették

vállalt kötelezettségeiket. Csak a világháború második katonai fázisa után történt meg a gyarmatok felszabadulása, de akkorra az eredeti szabadkőműves elvek annyira eltorzultak, hogy a népek *önrendelkezési jogának* elve háttérbe szorult a gyarmati tényleges *határok szentségének* követelménye mögött, úgy, hogy az új államok – jobban mondva: nemzetek (nation) – még a bizonytalan biztonságot adó latin-amerikai országok működési szintjére sem voltak képesek emelkedni.

Vége a háború első katonai fázisának

A Párizsi Békekonferencia lezárta a világháború első *katonai* fázisát. Békét nem hozott, csak a hadműveleteket helyezte át a katonai hadszíntérről a nemzetek közötti totális, azaz szabályozatlan, minden eszköz felhasználását megengedő világverseny más formáira a gazdasági, diplomáciai, sajtó, művelődési tevékenységek terére. A fegyverszünet Németországnak és Oroszországnak a belső forradalmak miatti visszavonulásával kezdődött. Addig tartott, amíg ezek a fölényes haderővel rendelkező hatalmak meg nem szilárdították belső rendjüket és korszerű hadi eszközökkel, szilárdul kiépített társadalmi és gazdasági hátérrel a hadszíntérre vissza nem tértek, húsz év múlva, a világháború második katonai szakaszában.

3. Totális verseny szabályok nélkül

a) A kapitalizmus fogynakosságai

Az új eszmény: a diktátor

Az 1917-18-as fegyverszünetek csak a tizennégyben kezdődött katonai tevékenységet állították le a 20. századnak, a gyűlölet századának apokalipszisében. A hadszíntérről visszavonult katonai haderő helyett más fegyvernem, a *propaganda* lépett sorompóba a tényleges vagy vélt ellenséges tábor legyőzésére, amely löfegyverek, bombák, tankok és más anyageszközök helyett *szellemi fegyverekkel* folytatta a minden eszköz felhasználását megengedő *Bellum omnium contra omnes* pankrációs mérkőzését. A testi kényszer helyett szellemi befolyásolás, a *meggyőzés* eddig is használt eszköze lépett első helyre, az ellenfél tekintélyrendjének a megingatása, hogy ez a közhatalma hatékonyságát legyengítse. A katonai haditerveket meghaladó szellemi alkotás volt a szellemi stratégiai haditerv kidolgozása és következetes végrehajtása. A katonai erő figyelembevételével hadrendbe kellett állítani és a tájékoztatás, a sajtó útján harcba indítani a társadalmi, gazdasági, diplomáciai, etnikai, felekezeti és egyéb hatótényezőket, az évszázad életrombolását előkészítő és megvalósító másik három apokaliptikus lovast, aki kiterjesztette és elmélyítette működését: a minden emberi egyén és csoport között folyó *verseny szabályainak* érvénytelenítésével. A háború, az ínség és a dögvész lovasai mellett megjelent a fehér lovon ülő győzelmes íjász is, tehát a katonai, gazdasági, művelődési hadszíntérről a háború áttevődött a társadalmi kapcsolatok terére is, amely nemcsak a régi közösségi kötődéseknek, a fegyelemnek fellazulását, a tekintélynek a kényszerrel szembeni visszaszorulását jelentette, hanem Európa hagyományos keresztyén ideálja helyett a materiális emberi-testi eszményt, az új antikrisztianus übermensch diktátort állította. A század építő és romboló mozgalmi a hagyományos „alkotmányos” szerveződés helyett *forradalmi*, azaz illegális szerveződéssel – a klasszikus államtan szerint a forradalom illegitim hatalomváltást jelent – próbálták céljaikat megvalósítani, de sikerük csak a diktátor állításra és követésre képes mozgalmaknak volt, a demokráciához ragaszkodóknak nem.

A materialista fölműveltség útkeresése

A lelki érték krisztianus eszménye iránti kétely a keresztyénség egyházi szolgálattevőinek 19. században bekövetkezett szellemi lemaradásával kezdődött. A szabaddá lett emberi szellem elveszítette anyagfeletti lelki irányítását, magának kellett az értelem segítségével kisebb-nagyobb távlatú célokat találnia. A transzcendens értékek helyett a testi-anyagi alapú értékrend következett, az egyetlen Eszmény helyett a szabad szellem végtelen számú lehetséges célja irányában. A társadalmi politikai és gazdasági kapcsolatok, a viselkedés, a tudomány és a művészet területén a hagyományos értékek mellett vagy helyett új értékeket fedeztek fel, és mindegyik megvalósítására mozgalmak kezdeményeződtek, szerveződtek és működtek a szünkretizmus ókori művelődési tevékenységéhez hasonlóan. Olyan nagy volt a szellemi alkotások mennyisége minden féle irányban, hogy rendszerezésük csak a tevékenységek művészeti vetületének vizsgálatával kísérelhető meg. Az eklektika a művészet minden ágában újabb és újabb eszményi és anyagi valóság-kifejezési eszközt és módot talált, mindegyik csálhatatlanabb a másiknál, és mindegyik irányzat a másikénál csálhatatlanabb *vezér* után sorakozott. A vallási próféták helyett ideológiai, politikai, publicisztikai, társadalmi, közgazdasági, műszaki, népjóléti, kulturális, irodalmi, művészeti és mindenféle más próféták és próféciák jelentkeztek – mindegyik a maga diktátorával. A szabadsághős-vezérektől a gazdasági verseny milliomos hősein át a csálhatatlan programokat megfogalmazó ideológusokig és a programokat megvalósító tényleges diktátorokig, a „szellemóriások” 20. századi hosszú sora, akik mindnyájan egyedül és csálhatatlanul utat akartak mutatni az emberiségnek. Egyetlen közös eleme van a végtelen számú stratégiai programnak: a félműveltek értékrendje, a *materializmus*, amely szerint minden emberi cselekvés legfőbb hajtóereje az anyagi érdek, a gazdasági haszon. Magyarázattal tartozom a *félművelt* kifejezésért: nem a materializmus a félművelt – erről az értékrendről már az előzőkben kifejtettük, hogy *egyoldalú*, ami nem azonos értelmű a félművelttel – hanem azok, akik ezt az értékrendet magukénak vallják. Nem az európai nemzetközi kifejezés, a *semidoctus* = féltudós, féltanult, hanem a *semicultus* (franciául: demi-cult) = félművelt, félúton van a profántól az *avatott*, a szent felé. Keresi a testiség anyagi, természeti törvényeire már épített szellemi, eszmei értékrend szerinti szabályokat a lelki élettávlat transzcendentális igényei szerint, de ez nem vált még magatartási reflexévé, viselkedésének alapjává, azaz nem a tanítása csonka, nem ismeret mennyisége kevés, hanem a neveltsége, azaz *félnevelt*. Ha szabad ítéletet mondanunk embertársaink felett, akkor a félnevelt ember legfőbb hiányossága éppen az, hogy tanultsága, ismeretmennyisége nagyobb logikai, ismeretrendszerezési *intelligencia*-képességénél, azaz röviden: eszmei, morális képzettségénél. A félnevelt embernek saját alapokon álló meggyőződése nem lévén könnyen befolyásolható, különösen az objektív realitásnak tűnő, alacsonyabb értelmi képességekkel is felfogható – mérhető és számokban kifejezhető – materiális, fizikai valóságokra való hivatkozással. Materialista lévén, mindegyik mozgalom a Szabadság-Egyenlőség-Testvériség elve társadalomban megvalósult gyakorlatának, a nemzetspolgári közösség jogállami rendjének, és a szabad verseny gazdasági érvényesítésének, a kapitalista hitelgazdaságnak a *hiányosságaiból* gyökerezik és táplálkozik. Az ultrává túlfejlődött liberalizmus a kényszernek és a szabadságnak jogállami egyensúlya helyett a szabadságnak olyan nagy mértékét követelte a gazdasági verseny számára, hogy azokat a társadalom nem volt képes kényszerrel ellensúlyozni. A verseny szabadságával szemben a kényszer annyira visszaszorult, hogy képtelenné lett a verseny egyenlő esélyeinek szabályait biztosítani: a nyertesek mind tovább erősödtek és növelték a többiek előtti előnyüket. Gazdasági gyarapodásukkal társadalmi hatalmuk is növekedett, annyira, hogy a liberális társadalomnak nem voltak eszközei olyan versenyszabályok kikényszerítésére – mintha a birkózókat nem lehetne súlycsoportokra osztani – melyek az esélyegyenlőtlenséget megszüntethette volna. Bizony, az ultrakapitalizmus önmaga alól vágta ki a fát. Akráciája végzetesen megszüntette a kényszer-szabadság egyensúlyt, kiegyenlíthetetlen társadalmi szükséghelyzetet eredményezett. Ez a *társadalmi*

szükséghelyzet, szociális anomália volt a irányzatok közös alapja, ezért a publicisztika találóan illeti szocializmus együttes nevével a postliberális ideológiákat.

A nacionalizmus önfelszámolása

Az ultrává túlfejlődött *nacionalizmus* nem elégedett meg a nemzetek egyénenkénti és nemzetpolgári közösségenkénti egyenlő szabadságának biztosításával, túllépett azon valamilyen nemzetfeletti, internacionális, szupranacionális társadalmi kategóriák szintjére, és az emberi *faj* kategóriájának elemzésével, a rasszizmussal foglalkozott. Ennek *állítása* szolgált alapul a nemzetközösség, a démosz *materialista* – testi származás szerinti – kizárólagosságát hirdető *nácizmusnak*, ennek *tagadása* viszont a minden természetes társadalmi köteléknek és tekintélynek megszüntetését célzó kozmopolitizmushoz vezetett. Mint az ultraliberalizmus esetében a kötelező szabadság perverz aberrációja a démosz társadalmi kohéziójának szocialista megbontásához vezetett, az ultranacionalizmus kötelező nemzetiségének rasszista állítása vagy tiltása a nemzetpolgári közösség jogállami biztonságát már nemcsak bomlasztotta, de szét is rombolta.

A szabadverseny pervertálódása

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és nacionalizmus megvalósulási módjait bíráló és helyesbítő *szocializmus*, és az annak megvalósítását célzó 20. századi mozgalmak és forradalmak még le nem zárult, folyamatos társadalomtörténeti eseménysorozatának olyan áttekinthetetlenül nagy a publicisztikai irodalma – az előzőekben már mi is foglalkoztunk vele – hogy részleteit még érintőlegesen sem szabad tárgyalni. Az ultrává lett gazdasági liberalizmus, az *ultrakapitalizmus* nemcsak a versenyszabályok érvényesítéséhez szükséges kényszert küszöbölte ki, hanem a gazdasági tevékenységet – a termelés, fogyasztás, forgalom, elosztás, szállítás tervezése, szervezése és kivitelezése – a *haszonszerzésre* szűkítette, figyelmen kívül hagyva a tevékenység célját és módját, felmentve a társadalmat az egyetemesen elfogadott értékrend, az erkölcs szabályainak betartása alól. A gazdasági tevékenység törvényes formáival egyenértékűvé tette az illegális haszonszerzési tevékenységet, a *bűnözést*. A tőkés gazdálkodás egyik nagy iparágává lett a bűnözés és a bűnüldözés. Ennek folytán a jogalkotás és jogszolgáltatás visszaszorult a bűnözési tevékenység szabályozására, a büntető jogra, a törvényhozás elsőrendű feladatává téve a bűnöző és a bűnüldöző közötti *esélyegyenlőség* biztosítását. Nem azt jelenti ez, hogy a gazdasági szabad verseny rendje akár számottevő részében is erkölcstelen volna, de az tény, hogy a *munka*, a *becsület* erkölcsi értéke az anyagfeletti javak minden más formájának erkölcsi értékével együtt olyan mélyre süllyedt, hogy megvalósításuk nem tűnik érdemesnek a társadalom többsége előtt.

A szocialista mozgalmak kényszer-igénye

Nyilvánvaló, hogy a szocialista irányzatok mindegyike a materialista értékrenden alapszik, egyike sem mutat érdeklődést az erkölcsi értékek iránt, megmarad a gazdálkodás, az anyagi javak területén a követelt társadalmi igazságosság elvének tekintetében is. Minden szocialistának nevezett irányzat az ultrakapitalizmus által kiküszöbölt *kényszernek* valamilyen formáját, valamilyen mennyiségét akarja a gazdasági verseny szabályozására visszahozni.

b) Evolutív reformokkal a jólét felé

A démosz uralma

A 19. században a társadalmi hatalom a nemzetpolgári közösség, a démosz birtokába került. A továbbiakban a démosz döntött és intézkedett a társadalmi szervezetek alakítása és működtetése vonatkozásában. Ezek között első helyen állottak a szabad verseny gazdasági rendjének

hiányosságaiból keletkezett szociális kérdések. Ezek megoldása az illető démosz általános műveltsége, azaz neveltségének a fokától függött, amely a démosz egységét vagy megosztottságát is meghatározta.

A szociáldemokrácia céljai és eredményei

A liberális jogállamhoz több évszázados *evolutív* szellemű neveltség után eljutott protestáns jellegű, *homogén* népességű démoszok, a demokratikus hagyományaiknak megfelelően, amelyekkel az előző korokban a gentilikus társadalom rendi ellentéteit megoldották, a gazdasági szabad verseny káros hatásait is a nemzeti hagyományokon felépülő *reformok* útján akarták kiküszöbölni. Az általános jólét megvalósítására irányuló politikai mozgalom, a *szociáldemokrácia* kezdeményezője, a démosz elsősorban és közvetlenül érdekelt része a munkásosztály volt, a démosz többi részének – akár önkéntes, akár kényszerű – elfogadásával, minden a liberális alkotmány *legalitásának*, a többségi elvnek tiszteletben tartásával. A termelőeszközök magántulajdonát és a gazdasági tevékenység magánszervezését meghagyja, a szabad verseny szabályait annyi kényszerrel szigorítja, amennyi a szabad munkaszerződések gyengébb felének, a munkavállalónak érdekeit az általános közjólét szintjére képes emelni. Persze, a szociális reformok megvalósításához nagyon széleskörű és alapos szervezetre volt szükség. Ezt valósították meg a 19. század második felében Európa minden országában megalakult szociáldemokrata pártok, és az ezek tevékenységét összehangoló nemzetközi szervezet, az Internacionálé. A mozgalom Európa minden országában egyféleképpen indult, de illegális eszközök igénybevétele nélkül, forradalmi kényszer nélkül csak azokban az országokban valósította meg az óhajtott jólétet, amelyekben a társadalmi ellentétek ezt lehetetlenné nem tették a démosz részei közötti kiegyenlítődést gátló gyűlölet szításával, illegális, forradalmi eszközök igénybevételeivel. A legjobban nevelt nemzetpolgári közösségekben a közjóléti reformok bevezetéséhez, a kapitalista verseny szabályok közé szorításához sok esetben még szociáldemokrata parlamenti többségre sem volt szükség, elegendő volt a közerkölcsi igényekre és a korszerűsége hivatkozó törvényjavaslat. Más esetben többségi parlament vagy éppen szociáldemokrata kormány érvényesítette az evolutív jóléti javaslatokat. A világháború katonai küzdelméből kimaradt semleges országok, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Hollandia éltek is adottságaik lehetőségeivel (Spanyolország és Portugália nem) és démoszuk a *jóléti állam* modelljét alkotta meg evolutív úton. Az anyagi jólét általános biztosítása azonban felemésztette a démosz társadalmi energiáit és nem lévén anyagfeletti célt adó távlata, a társadalmi fejlődés lendülete megszűnt, a társadalom egyetlen célja – ha ezt célnak lehet nevezni – önmaga testi létének a továbbvitele maradt.

c) *Illegális útkeresés*

Az ultraszocializmus

A hadviselő országokban a világháború első menete az abban résztvevő országok démoszainak figyelmét és erejét a katonai győzelem megszerzésére – illetve a vereség elkerülésére – irányította, minden gazdasági tevékenység a hadműveletek sikerét szolgálta, nem maradt energia a szociális kérdések megoldására. Ezekben az országokban a társadalmi béke sorsa az állami kényszerhatalom szilárdságától függött. Ahol a démosz részei közötti – nemzetiségi, felekezeti, vagyoni osztály állapot szerinti – ellentétek nem voltak nagyobbak a démosz kohéziós erejénél, vagy a szervezett kényszerhatalom erősebb volt belső baloldali ellenzékénél, megmaradt az alkotmányos rend. Ahol azonban az alkotmányos közrendet fenntartó államhatalmat a harcterek katonai sikertelenségei megingatták, forradalmi, illegális útra kényszerült a szocializmus, ultrává, *ultraszocializmussá* lett. Ultraszocializmus, ultratestvériség éppen olyan önmagát kizáró abszurdítás, mint a szabadságra

kényszerítő ultraliberalizmus. Persze ezek az ideológiák csak a maguk logikájának a megvalósult cél utáni következetes folytatásával lesznek ultraabszurditássá, más alaptételből, az eredendő társadalmi ellentétekből kiindulva, az idealista szocializmus következetességét *forradalmian* megtörve, nemcsak folytatható a gondolatmenet, de az ideológia még újabb lendületet is kap. Ez azonban már nem a társadalmi vonzás, a testvériség eszméjét, hanem az ellentétes érdekek által egymástól elválasztott, egymással szemben álló egyének és csoportok szabályok nélküli versenyét, pankrációs osztályharcát jelenti.

Az osztályharc lélektana

A 20. század publicisztikai logoklűszmája túlzottan is kiemelte a démosz homogenitását megbontó társadalmi adottságoknak a fontosságát, amelyek a társadalmi reformok békés megvalósulását akadályozták, és a szocialista mozgalmakat a forradalmi erőszak útjára vitték. A felekezeti és nemzetiségi különbségek határvonalai mentén természetes volt a jogállam nemzetpolgári közösségének, a démosznak a bomlása, különösen, ha a démosz egységes autonómiáját biztosító állami kényszerhatalommal szemben a bomlást elősegítő külső katonai hadműveletek folytak. A családi és hivatási természetes közösségeket összesítő *nemzettől* való *elidegenedés* – a proletárok és a kozmopoliták leválása – azonban már a forradalmi propaganda, tehát az új, diadalmas fegyvernem, a *sajtó* eredménye volt. A forradalmi propaganda stratégiájának jelszavai – valójában cselszavak – a társadalmi rossz közérzetűek altruista erkölcsi igényeinek megfelelően a gazdasági javak igazságos elosztását követelik, valójában a mozgalmi vezérek hatalmi ösztöneinek kielését célozzák. A stratégia a jogállam gerontokratikus hierarchiájába beépülni képtelen félműveltekre épült, ezért egyszerűsítette a rossz társadalmi közérzet okait a gazdasági hiányosságokra. A Marx Károly által idealizált munkásosztály, a proletariátus, amely számára a teljes társadalmi hatalmat, *diktatúrát* követelnek a forradalmárok, társadalmi gyakorlattól idegen, elméleti disztinkció eredménye: a démoszon kívüli népességet jelenti. Eredetileg a vagyontalanokat, társtalanokat, hatalomtalanokat, bizonytalanságban élőket jelentette – a sok fosztóképzős jelzöt egyesíthetjük *közösségnélkülinek* – szocionómiai anyagfeletti, testi ösztönök feletti *igények nélküli* emberek, egyének, családok, csoportok összefoglaló neve. Jellemzőjük az előbbieken már kifejtett félműveltség, azaz félneveltség, a határozott életcél alapjául szolgálható eszmei értékrend hiánya. Elégedetlenségének, rossz társadalmi közérzetének oka nem az anyagi javak hiánya, hanem társadalmi tekintélyüknek, megbecsülésüknek önértéküket ki nem elégítő nagysága. A proletariátus igazságának ürügyén kényszerhatalomra pályázó forradalmi propagandista könnyűszerrel képes a maga mozgalma szolgálatába állítani a bizonytalan alapú erkölcsűeket azzal, hogy *mások* anyagi nyomorúságának megszüntetésére, mások igazságának kiharcolására altruista közéleti szereplőkké, hőökké szervezi őket. Igen, a forradalom társadalmi alapját azok az idealista kispolgárok jelentik, akik anyagi javakban maguk nem szűkölködnek, de minden áldozat vállalásával segíteni akarnak azokon az embertársaikon, akiket a propaganda szűkölködőknek nevez. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalomban ne volnának szűkölködők, „éhes proletárok” – különösen az általános gazdasági romlást okozó háborúk idején – hanem azt, hogy a nyomorgó nincstelenek teljességgel passzívak, aktivitásképtelenek éppen kiszolgáltatottságuknál fogva. Ezek még harcos tüntetésre sem, nemhogy fegyveres felkelésre volnának rávehetők. Akik a forradalom katonáivá verbuválhatók, azok nem az anyagi nyomor alattiak, hanem természetes családi, hivatási, nemzeti közösségüktől *elidegenedett* – különben tette képes – proletárok. Ezeknek a száma a 19. századi nagy gazdasági fellendülés iparosodása folytán megsokszorozódott, ahogyan a fiatal munkaképes emberek az agráriumból ipar, gyári, vagy szolgáltatási munkára mentek, kilépve családi, hivatási, települési, természetes közösségükből, de nem lépve be semmiféle más természetes közösségbe – esetleg csak a

közösségnélkülieket egybekötő szakszervezetekbe – elidegenedett, elmagányosodott szingelekké, proletárokká lettek. Ez a nyugati civilizáció egész területén így történt, nemcsak országokon belüli migrációval, de Európából Amerikába és onnan vissza történő munkás népmozgással sok millió embert lazítva ki hagyományos közösségéből. Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy a világháború csataterein harcoló húszmilliónyi férfinak mozgósítás által otthonából való kiszakítása milyen nagy mértékben megnövelte a forradalmi hadsereg szervezésének az esélyeit, hiszen azokat csak a tekintélyét veszített katonai parancsnokok tartották össze, különben potenciális forradalmi harcos proletárok voltak mindnyájan. Ehhez a vesztes háború hősi erőfeszítése hiábavalóságának nyomasztó érzése is ránehezedett minden hazatérő katonára – ha egyáltalán volt hová hazatérnie, és otthona, családja helyett nem ultraszocialista agitátorok fogadták volna őket arra buzdítva, hogy a háború haszonélvezői, a hadiszállító tőkések által megnyomorított embertársaik igazsága mellett induljanak harcba.

A kozmopolitizmus

A forradalmárok másik csoportját, a *kozmpoliták*, a világpolgárok alkotják, azok, akik a nemzetpolgári közösség, a démosz egységén *ultranacionalizmusuk* miatt kívülrre szorultak. Ideológiájuk alapja a humanizmusnak nevezett internacionalizmus, szupranacionalizmus, valójában nemzettelenség – ez olyan, mint a homoszexuálisok nemfelettsége – volt, ellentéte mindannak, ami a nyugat-európai kultúrában nemzeti, nacionális, népi, etnikai tényező, akár ősi hagyomány, akár élő műveltség, akár önfeláldozó hazafiság igénye. Logikus, hogy programjuk a *pacifizmus*, mindennemű háború ellenzése volt, amely későbben háborúellenes, hadvezetés ellen lázító forradalmi agitációba ment át. Minden ország démoszából a centrifugális társadalmi erő által kilazított részek, nemzetiségek, felekezeti és más kisebbségek, majd a démoszból kiszorult minden elégedetlen alkotta a világtestvériséget hirdető kozmpolita idealistákat követők derékhadát, első sorban természetes társadalmi adottságaik kényszere alatt Európa *zsidósága*.

Iránytű nélkül

Évtizedek távlatából a leghiggadtabb szemlélő is elfogadhatja azt, hogy a 20. század elején a nyugati civilizációban nem volt evolutív, legális eszköz a szociális és nacionális társadalmi ellentétek feloldására, mert ezek mindegyike csak materiális, testi élettávlatban kereste a megoldást, elszakadva minden lelki élettávlati irányítástól. Nem csoda, hogy Európa iránytűnélküli társadalmi hajója a forradalmi illegalitás kilátástalan zátonyai közé került. Talán még azok a népek jártak jobban, amelyeknek társadalmi rendjét a forradalmi erőszak lerombolta, mert ezek nem keresik többé boldogulásukat a materializmus zsákutcájában.

IV. FORRADALOM

1. A forradalom fázisai

A forradalom fogalma

A „Forradalom” a 20. század legdivatosabb jelszava, jobban mondva: cselszava volt. A klasszikus államtan meghatározása szerint a forradalom az *államcsíny* (puccs) mellett egyike az alkotmány, a közhatalmi szervezet jogszerűtlen megváltoztatásának: ha a hatalom birtokosai részéről történik, akkor államcsíny, ha a hatalomból addig kizártak hajtják végre a változtatást, akkor

forradalom, vagy ellenforradalom. Az ötvenhatosok tudják, hogy a politikai perek ítélő székei milyen makacs igyekezettel kényszergették az eléjük állított vádlottakat arra, hogy a *forradalom* – *ellenforradalom* kifejezéseket melyik mozgalom elnevezésére használják, mert mindenki szeszélyes tetszése szerint alkalmazta az elnevezéseket, összekeverve még a lázadás, rebellió, felkelés, polgárháború, szabadságharc elnevezésekkel is. Végül a progresszisták szerint minden pozitív változtatás forradalom – egy új típusú használati tárgy vagy ételkészítési módszer is – a konzervatívak szerint pedig az ellenkezője. Az is pártállástól függ, hogy mi forradalom és ellenforradalom vagy államcsíny, vagy ellenpuccs, hiszen minden hatalomra törő egyén és csoport a közvélemény előtt kedves kifejezést használja. A vita azóta elült anélkül, hogy a kérdések feleletet kaptak volna, hiszen a forradalom kifejezés alá mindenki annyi és olyan tartalmi elemet tömörít, amilyet és amennyit szubjektív viszonyulása számára előír. Hogy is lehetne a Forradalomnak, az Apokalipszis egyik lovasának az észszerűség igényét kielégítő fogalmi meghatározását adni? Hiszen az Apokalipszis, minden természeti, társadalmi törvény rendjének a megbomlása, egészében *irracionális*, értelmén kívüli, logika korlátai közé nem szorítható jelenség. A „forradalom” fogalma, tehát nem határozható meg, de a *forradalmi* igen: azt jelenti, hogy *illegális*, illegitim, jogszerűtlen, jogellenes, azaz nem felel meg a történet idején az *érvényes jogszabályoknak*. Köznnyelven: A fennálló rend minden megbontása *lehet* forradalmi cselekmény, tehát a megszilárdult forradalmi rend megbontása is, ha nem az érvényes szabályok tiszteletben tartásával történik, hanem az érvényes szabályok megváltoztatására.

Cél: a jogállam rendjének felszámolása

A szabadságjogok különböző elméleti értelmezése és gyakorlati alkalmazása miatt elmosódik a különbség a forradalmiság egyetlen ismérve, az illegalitás és a legalitás között is. A szocionómia azonban nem a pillanatnyi szkriptikus jog alapján, hanem történelmi távlatban szemlélte a társadalmat, pontosabban disztíngvált, és utólag minden irányzatot, mozgalmat, szervezetet, tevékenységet és cselekményt forradalminak minősített, amely a 19. század liberális nemzeti *jogállam rendjének* olyan megváltoztatására irányult, amely a szabadság és a kényszer egyensúlyának a megbontására tört, akár az akkori állami hatóságok engedélyével, akár anélkül történt. A legnagyobb megmozdulások, tömegtüntetések – például a nemzeti ünnepek, koronázások vagy hadüzenet-pártiak – sem minősülnek forradalminak, ha a fennálló rend erősítését szolgálják, de mindent forradalmivá tesz az, ami a jogállam rendjének megbontását célozza. A legkisebb csoport munkalassítása, vagy erre irányuló szervezkedés is forradalmi – persze, az országos sztrájkok még inkább – ha a liberális munkaszerződési jog megsértésére törekszik. Úgyszintén a háború hiábavalóságát hangoztató, pacifista újságciikk is forradalmi, ha a harcoló hadsereg hátszágában jelenik meg, és nem forradalmi, ha az ellenséges tábor harci kedvét gyengíti.

Jobb és baloldal

A *baloldalisággá* állandósult és rögzült *ellenzékiiség* a forradalmiság táptalaja. A liberális jogállam alapjául szolgáló *parlamenti demokrácia* létfeltétele a többpártiság, a pluralizmus. Ha a politikai pártok jobboldalra és baloldalra polarizálódnak, a jobboldaliak a fennálló állapotok megtartása mellett, a baloldaliak pedig az ellen szervezkednek és tevékenykednek, a kabinetrendszer, az úgynevezett *pártokrácia* esete áll elő. Amennyiben a fennálló állapotok megváltoztatására törekvő politikai párt egy választás eredményeképpen a végrehajtó hatalom birtokába jut, megalkothatja programja szerinti reformtörvényeit, jobboldalivá válik. Ha azonban híveinek elégedetlen érzülete megmarad, az irányzat ellenzékiisége már nem a végrehajtó hatalom, hanem az egész közhatalmi rend megváltoztatására törekszik, a forradalmiság, a rögzült ellenzék, az állandó baloldaliság jelenségével kerülünk szembe, bár a politikai tevékenység a kormányhatalom jóváhagyásával működik. Ilyen

felemás politikai helyzet alakult ki 1870 után Franciaországban, ahol a kormányra kerülő ellenzék továbbra is a parlamenti ülésterem baloldalán maradt, kifejezni akarván, hogy a hagyományos francia forradalmiság elkötelezettje. Még hangsúlyozottabb volt a magyarországi kossuthista ellenzék, amely *elvben* a teljes közhatalmi szervezet – úgy belpolitikai, mint nemzetközi – lebontására és újjáalakítására törekedett. A Romanovok orosz birodalmában pedig egyértelműen állandó, radikális baloldali ellenzékké rögzült – egyedül a cár kivételével – a közhatalom minden intézménye, tagjaival együtt. Hogy milyen irányban fog megnyilvánulni az állandósult baloldaliság, a forradalmiság, az az akkori politikai viszonyok függvénye: a 20. századi forradalmak esetében Európa minden országát, azok legfelsőbb szuverén hatalmi szerveivel együtt háborúba kényszerítő apokaliptikus hatalom ellen fellépő pacifizmus jelentette a fennálló rend lerombolására irányuló forradalom kezdetét.

A pacifizmus forradalmisága

A *pacifizmus*, az általános háborúellenesség már a katonai tevékenység első sikertelensége láttán felütötte a fejét mindkét táborban. Általánossá azonban a közvéleményben csak azokban az országokban vált, ahol a démosz nem állott egységesen az állami rend mögött. Először azokban az országokban, amelyek nem tartoztak a nyugat-európai művelődési közösséghez – az Oszmán és az Orosz Birodalomban –, amelyekben a nemzetpolgári közösséget nem évezredes neveltségű, széles népi hagyományokkal rendelkező többség, hanem csak egy szűk liberális értelmiségi réteg alkotta. A második sorban a heterogén népességű Ausztria-Magyarország és a nemrég egyesült, de még össze nem forrott tartományokból álló Németország démoszában fogant meg a háborús célok iránti kétely és nyitott teret a pacifizmus számára, megingatva a katonai erő tekintélyén nyugvó egész állami kényszerhatalmi szervezetet. A démosz, a nemzetpolgári közösség kohéziójának alapeleme azonban nem az objektív állampolgári érdek, hanem a szubjektív hazafias érzelmek. A Központi Hatalmak kitűnő racionális objektív haditerve meghozta a maga gyümölcsét, hiszen a hadműveletek egész idő alatt az Antant területén folytak. Azonban – a Ráció közéleti egyeduralmán ez ütötte az első rést – a Központi Hatalmak idegen ország területén harcoló katonája nem érezhette azt, hogy áldozatos erőfeszítésével *hazáját védelmezi*, az Antanté – a belga, a francia és az olasz különösen – pedig közvetlen veszélyben látta nemcsak hazáját, hanem faluját, vagyonát, sőt családját is. Ez a csak egy irányba ható hazaszeretet erősítette az Antant társadalmi kohézióját és gyengítette, demoralizálta, pacifista kozmopolitizmus felé hajtotta a Központi Hatalmak népét.

A forradalmiság fokozódása

Az ultraliberális, szociáldemokrata és más *baloldali*, az *alkotmányos rend* megváltoztatására irányuló mozgalom csak azután következett, végül a forradalmi sort bezárta a *magánjogi* rendet, a tulajdonjogot és a természetes közösségek rendjét felszámolni akaró marxista-engelsista *kommunizmus* irányzata.

Papírforradalmak: a sajtó irányító hatalma

Minden társadalmi mozgalomnak elsőrendű fontossága volt és maradt a tájékozódásnak, a tájékoztatásnak, a propagandának. A 19. század végére az eszmeterjesztés, a propaganda csaknem kizárólagos eszköze a nyomtatott sajtó lett. A társadalom a hírlapokból értesült a közélet minden eseményéről, és a sajtó igyekezett is minden társadalmi eseményről a legpontosabban, leghitelesebben és a *leggyorsabban* tájékoztatni a közvéleményt. A sajtóból értesült mindenki arról, hogy hol, milyen elégedetlenség észlelhető a világon a hatalom működésével szemben, hol erősödtek fel a beszélgetők társaságában, kávéházakban, munkahelyeken a bíráló hangok, hol és kik emlegették előbb és később, hogy tenni kellene valamit, hol kapcsolódtak be a bírálatokba, az elégedetlenségek okainak megfogalmazásába szervezetek és testületek, hol tették közzé először a sajtóban az utcai

tüntetésre való felhívást. Hogy melyik szakszervezet vagy párt melyik sztrájkja, tüntetése ment át erőszakos cselekményekbe, esetleg rombolásokba, hol és mikor *követelt a tömeg* hatalmi szervezeti változást, mikor és kik választottak forradalmi bizottságot, és az mikor jelentett be forradalmi győzelmet, illegális alkotmányváltoztatást. A gyors tájékoztatás érdekében a napisajtó állandó készültségben állott, hogy az általa addig irányított közvéleményt *tovább vezesse*, mert az eseményekről tudósító szerkesztőségeknek és nyomdáknak meg kellett előzniük a nyilvános eseményeket, hogy kellő időpontban érkezhessenek az események hírei a tömegekhez. Innen csak egy lépés volt addig, hogy a sajtótudósítások nemcsak olyan eseményekről számoltak be, amelyek később következtek be, hanem olyanokról is, amelyek be sem következtek soha a valóságban. Csak évtizedekkel később, a Sztálin uralma alatti töméntelen munkásgyűlésről való beszámolók korában vettük észre ezt a – különben egészen természetes és észszerű – jelenséget: bizony a gyűlések jegyzőkönyveit okos emberek előre megírták, hiszen a szónokok úgyis minden esetben ugyanazok voltak és ugyanazt mondták. Jóérzésű munkáskollektívák termelési értekezleteit pedig – én is így csináltam műhelyfőnök koromban – meg sem tartottuk, csak a jegyzőkönyvet küldtük be a megyei tanácshoz. Nos, a 20. századelő tömegmegmozdulásai, utcai harcai, forradalmi az esetek többségében csak a sajtóbeszámolókból történtek meg. Hogy a *papírforradalmak* közül melyik, mikor, milyen fázissal került be a gyűlölet századának politikai történetébe, azt a későbbi politikai pártérdekek döntötték el. Kétségtelen, hogy Oroszországban illegális úton megváltozott a közhatalmi szervezet, tehát forradalom volt, hiszen 1917 februárja és novembere között a legfelső kényszerhatalom Romanov-Holstein-Gottorp Miklós kezéből a Leninnek nevezett Uljanov Iljics Vladimir kezébe került. Hogy a kilenc hónap alatt hol és mikor történt a sorsdöntő hatalomváltó esemény, azt nem lehet tudni, hiszen a pétervári téli palota ostromakor – ha egyáltalán volt ilyen ostrom – már az egész orosz birodalmi kontinensen semmi szervezett közhatalom nem működött, minden tényleges hatalom azoknak a „katonatanácsoknak” a kezében volt, akik később – a sajtótudósítások szerint – Leninnek engedelmeskedtek. Németországban 1919-ben és azután imitt-amott voltak erőszakos tömegtüntetések, de alkotmányváltoztatás nem történt. Ausztriában a császárság reszpublikává alakult, de ehhez Tétova Károly jóváhagyását adta. Magyarországon 1918. október 31-i „öszirózsás forradalom” eseményei is csak az újságpapíron történtek meg, hiszen semmiféle legális kényszerhatalommal ellenkező esemény nem történt.

2. Az oroszországi kommunista kísérlet

a) Szabadelvű köztársaság

Az orosz államhatalom felbomlása

A 20. század radikális politikai propagandája úgy eltúlozta a *cári hatalom* mennyiségi és minőségi önkényuralmát, mint annakidején a francia forradalmat előkészítő publicisztika eltúlozta volt a Bourbonokét. A szegény II. Miklós cár annyira nem volt ura még saját maga és családja ügyeinek sem – nemhogy a Föld legnagyobb és leggazdagabb országának, a hatvanféle nemzetiséget és hat féle vallású népességet magába foglaló birodalom felett abszolút hatalma lett volna – hogy 1917 koratavaszán egyszerűen eltűnt Oroszország közhatalmi szervezetéből. Érdekes, hogy nem a baloldal, a háborúval egyet nem értő kozmopolita pacifisták és szocialisták tüntették el, hanem a nemzeti jobboldal, az ősi szkíta-szarmata-rurikida-dzsingiszida világuralomra, imperialista hódításra irányuló nemzeti mozgalmat és ennek eszközét, a háborút erélyesebben folytatni akaró orosz nemzetpolgári értelmiség. Nemcsak a cár, de a gyorsított eljárással, felületesen liberalizált orosz társadalmi vezetés, pszeudoarisztokrata és képzetlen katonai és civil kormányzatával és igazgatásával

egyszerűen nem volt képes sem a hadvezetésre, de a hadseregnek a háború folytatására szükséges ellátásának megszervezésére sem. A liberális polgárság szabadgondolkodó ízlése szerinti minta, a *République Française* alkotmánya mintájára ún. polgári köztársasággá alakult Oroszország. Azonban az érdekeltek önkéntes szervezkedésével, a *Contract social* receptje szerint csak a társadalmi valóságtól elszigetelt teoretikusok fejében keletkezik szilárd hatalom, a társadalomtörténet valóságában nem. Az orosz köztársasági kormány forradalmi úton jött létre, nem rendelkezhetett hát az államcélok megvalósításához, a külső és belső védelemhez és a biztonsághoz szükséges kényszerhatalommal. Nemcsak a belső rendet volt képtelen fenntartani, de még azt sem tudta megakadályozni, hogy a német hadvezetés kommunista agitátorokat küldjön az orosz frontvonalak mögé. Ezeknek a vezetésével, a pacifisták, kozmopoliták támogatásával erősödött döntő hatalommá az a szocialista baloldal, amely később a Kommunista (bolsevik) Párt uralmát létrehozta. Ezzel az orosz államhatalom elolvadásának, a társadalmi anarhiának minden feltétele előállott.

Eredeti pacifizmus Oroszországban

Oroszország nemzetpolgári rétege már 1914-ben sem állott egységesen a háború ügye mellett. Egyrészt a cári despotizmus volt nagyon népszerűtlen az értelmiség körében, másrészt az eredetileg is kozmopolita, a sorozatos pogromokkal elkésztett többmillió zsidó polgári népesség vonta meg a támogatását az orosz uralom alá kényszerített, de az orosznál magasabb műveltségű és függetlenségre vágyó baltiakat, lengyeleket és más nemzetiségeket elnyomó kényszerhatalmi rendtől, és szorgalmazta a háborúból való kilépést.

b) *Lenin és a proletárforradalom*

Az orosz társadalom felbomlása

1917 őszén, *Lenin* (Vladimir Iljics Uljanov) vezetésével, újabb radikális forradalmi irányzat került uralomra, amely a régi társadalmi rendet lerombolta, és lehetőséget adott az új, ultraszocialista *proletárdiktatúra* hatalmi rendszerének felállítására Oroszországban, a marxista elméleti előírások szerint. A forradalom véghezvitelére, a közrend felbomlasztására is fegyveres erőre volt szükség, de még inkább a társadalom új rendjének a kiépítéséhez. Vissza kellett vonni a katonaságot a harcterekről, ezért a bolsevik parancsnokság békét kötött a Központi Hatalmakkal. Szegény német hadvezetés! Azt hitte, legyőzte Oroszországot, mert nem tudta, hogy Székéthy senkinek sem sikerült legyőznie, mert az csak leállítja előnyomulását, vagy magától visszavonul, ha úgy látja jónak. A természet ellenállhatatlan tehetetlenségi erejével Nyugat felé törő Kelet 1917-ben, belátva, hogy társadalmi szervezete elavult – azon a felemás liberális reformok többezt rontottak, mint javítottak – s immár nem képes a hódításra, visszavonult, hogy társadalmi hadállásait az újkor követelményei szerint újjászervezhesse. Az orosz Apokalipszis első Antikrisztusa, *Lenin*, az új fegyvernem, a sajtópropaganda valóban zseniális hadvezére, maga mögé tudta sorakoztatni a társadalom romboló erőit, és sikerült az Európán kívüli, eurázsiai, ősi kényszerhatalom-képzési tapasztalatokat egyesíteni a 19. századi európai liberális mozgalmak elméleti és gyakorlati tudásával. Valóban *proletárrá tették* Székéthy lakosságát, lebontva nemcsak a területi liberális nemzetpolgári közösséget, hanem annak természetes alapjait, a családi, hivatási és helyi közösségeket és a magántulajdont, sőt a társadalmi szabályokat indukáló vallási értékrendszert is. A társadalom aktív tagjai egymástól független, vagyon, hagyomány, vallás, nemzet, család, erkölcs, eszmény és minden nélküli, szüleitől, házastársától, gyermekeitől, testvéreitől, munkatársaitól és mindenkitől elidegenedett *szingelek* tömegévé, leporida (= mezei nyúl-szerű) összességgé, proletárrá lettek, készen arra, hogy egyedeikből az *ultraracionalizmus* követelményei szerinti, világuralomra képes új társadalom jöhessen létre.

Az új társadalmi rend megszervezéséhez, az egyetemes célok kitűzéséhez az új protognosztikus értékrend, a *szocializmusnak* nevezett eszmerendszer adott volt Oroszországban, hiszen azt előbb a szabadkőművesség, majd a nemzeti kapitalizmus pártolói, végül annak bírálói és ellenzői közismertté tették, erre alapítva a forradalomhoz vezető propagandájukat, amely a régi rend lerombolását eredményezte.

A marxizmus tipikus vallás

A *marxizmusnak* nevezett történelmi materialista ideológiának Oroszország társadalmi gyakorlatába való ültetésének a forradalmi rombolás után már nem volt külső akadály. Belső gátló tényező sem állott útjában, mert a doktrína tételeinek igaz voltában senki sem kételkedett. A bírálóknak nincsen igazuk abban, hogy Marx tanításának érvényesítése lehetetlen, hogy tételei nem állnak szilárd logikai alapokon, hogy azok tudományosan tarthatatlanok, hogy nem képesek feleletet adni a 20. század társadalmi kérdéseire. Az történt, hogy a társadalmi *fejlődés nem tette fel azokat a kérdéseket, amelyekre Marx Károly feleletet adott*. E szerint nem a hangoztatott – a szabadgondolkodók által *filozófiának* nevezett – tudományos észszerűség, hanem tapasztalat előtti, protognosztikus ismeret, azaz kijelentés a marxi értékrend alapja, így pedig az a vallások kategóriájába tartozik. A marxizmus történelmi materializmusnak nevezett dogmáin felépült *kommunizmus új vallásként* sorakozott azok mellé az értékrendek mellé, amelyekre az emberiség története során társadalmi, hatalmi rendszerek épültek. Rendelkezett a vallás minden ismervével: kijelentésen, protognosztikus, irracionális igazságon alapuló értékrend számára követel feltétlen engedelmességet, az életnek és minden földi tevékenységnek a feláldozását egy jövőbeni boldog életért. A kommunizmus ösatyái, prófétái, apostolai, Megvilágosodott Tanítói, a racionalizmus szabadgondolkodó hirdetői – mindnyájan keresztyén nevelésűek – szerint: Kezdetben vala az Ige, az Értelme, és ez Istennél vala, és az Értelme vala az Isten. Az Értelme-isten *Munkásosztályként* testté lett, hogy prófétái által – akik közül a legnagyobb Marx Károly – az emberiséget az örök boldogság országának, a kényszer, a kizsákmányolás és osztály nélküli társadalomnak, a kommunizmusnak a felépítésére vezesse, egyetlen célravezető eszközének, a társadalmi ellentéteken alapuló *osztályharcnak* a tanításával. A Talmud testi üdvösségtanának logikája szerint Isten kiválasztott Izráele a Munkásosztály, amelynek majdani világuralma Marx Károly-Messias irányítása alatt az egész emberiség boldog életét teremti meg. A muzulmán nevelésűek számára: egyetlen Isten van, a Munkásosztály, és Marx az Ő Prófétaja! Az Ő utódai, a kalifák, Lenin és Sztálin, csalhatatlan vezetése alatt valósul majd meg a Munkásosztály boldog paradicsoma. A forradalmárok azonban alapjában véve hitetlenek voltak, ezért szükséges Konfuce *idealista ateizmusának* kijelentését is korszerűsíteniünk: az emberi társadalom az egész természet részeként, saját megmásíthatatlan törvényei, az ellentéteken alapuló osztályharc szabályai szerint törekszik képzelni, azaz elérhetetlen, de megközelíthető célja betöltésére a tökéletes társadalmi szervezetnek, a Munkásosztálynak, a vezetése alatt. A tisztelt Olvasó olcsó humorú, túlzó paródiának véli ezeket a mondatokat, pedig – el kell hinnie! – a 20. századi gyűlölet-uralomnak ez nagyon is véres, halálos valósága volt. Bármilyen hihetetlen, némelyek hitték is ezeket, de *mindenki úgy viselkedett*, mintha ez lett volna fanatikus meggyőződése. Senki nem kockáztatott meg kételyt a marxi ortodox dogmákkal szemben, mert halálnak halálával veszett el mindenki, aki a marxizmust a munkásosztály érdekeinek megfelelően hitelesen értelmező Kommunista Párt, azaz – a magát minden társadalmi, eszmei, erkölcsi, tudományos és művészeti értékrend, törvény és viselkedési szabály felett álló istennek, továbbá: csalhatatlan prófétának, dalai-lámának, kalifának, pápának, Népek Atyjának és minden egyébnek tartó – teljhatalmú párttitkár-diktátor kijelentéseivel, véleményével való nem azonosulásban, *eretnkségben* marasztalt el a pártapparátus ideológiai inkvizitora. Minden Pártutasításnak való

feltétlen engedelmisséggel – a legsúlyosabb bűncselekmény végrehajtásával is – a legáldozatosabb munkával, minden emberi kapcsolattól függetlenül teljesíti az öntudatos proletár a Munkásosztály iránti kötelességét, vívja az *osztályharcot* a Munkásosztály minden ellenségével szemben, legyen az akár élő vagy holt személy, akár eszme, gondolat, akár mozgalom, szervezet, akár egyéb létező vagy elképzelhető dolog. A Munkásosztály érdeke mindennek az egyetlen értékmérője, úgy ahogyan azt a Párt Központi Bizottsága, a Főtitkár javaslatára, határozatban kimondja. Minden ember számára egyedül üdvözítő, boldog állapot a Munkásosztályhoz való tartozás testileg, szellemileg, erkölcsileg, ideológiailag és mindenképpen. Az emberiség közellensége az *osztályidegen* magatartást tanúsító egyén, és aki nem munkás származását párthűséggel jóvá nem teszi.

Munkásosztály, proletariátus nem létezik

Magam is – bár keresztyén környezetben, felekezeti iskolákban – a felvilágosodás racionalista szellemében nevelkedtem, nem volt hát idegen számomra a kommunista materializmus. Kerestem viszont azt a munkásosztályt, amelynek emlegetése, meghatározása a 19. század publicisztikai irodalmát megtöltötte és a 20. század gyűlölet-ideológiájának az alapjául szolgált. Évtizedekig voltam munkás és kényszermunkás a szocialista gazdasági rend minden előírása szerint, mindent kipróbáltam rajtam és minden lehetőséget megpróbáltam, de a *munkásosztálynak sem elvi, sem gyakorlati létezését nem találtam*. Az csak a társadalmi valóságtól elidegenedett teoretikusok logoszában létezett. Ennek ellenére a munkásosztály-hitre épült politikai rendszer kezdetben nemcsak kiválóan működött, de – világ proletárjai egyesüljete! – világhódító útra is indult.

A polonikár rendszer

Úgy tűnt, hogy a szilárd társadalmi pragmatizmusra épült iszlámhoz hasonlóan a kommunizmus is elterjed, és maradandót alkot az emberiség művelődéstörténetében. Megvolt hozzá a protognosztikus értéktana, a marxizmus és a forradalom anarhiájából csakhamar kibontakozott a társadalmi megvalósítás anyagi eszköze is, a fölényes kényszerhatalom, a Kommunista Párt Vörös Hadserege. Mint minden keleti despotizmusnak, a bolsevik rendszernek is *hivatásos* hatalmi rendszer-fenntartókra, *polonikárookra* volt szüksége, hogy belőlük megszervezhessék a katonai és civil Vörös Hadsereget, a maga politikai rendőri parancsnokságaival, ellenőrző és irányító hatóságaival együtt. (Az európaiak nem ismerik a polonikár fogalmát, meg kell hát magyaráznom: A „polonik” románul annak a merőkanálnak a neve, amellyel a katonának, foglyoknak, kényszermunkásoknak, raboknak az ételt osztják, a „polonikár” tehát, az ételosztó, a javakat juttató hatósági személy neve. A 19. században a Balkán népeinek szabadságáért harcoló felkelők neve volt a „polikar”, ennek pejoratívvá torzulása a „polonikár”, tehát a magát hősnek feltüntető hatósági személy, a rabszolga-hajcsártól a közönséggel szemben hatalmaskodó portáson, rendőrön, korrupt adószedőn és kistisztviselőn át az imperátort, diktátort feltétlen kiszolgáló miniszterekig és tábornokokig mindenki, aki a despotikus kényszerhatalmi rend fenntartása érdekében javadalmazásért, hivatásszerűen a hatalom alávetettjeivel *szemben áll*. Hasonlít a nyugaton ismerős *pretoriánushoz* és egyéb fegyveres testőrséghez, de sokkal tágabb annál, mert lenyúlik a társadalom legaljára, közvetlenül a rabszolgák fölé, szilárd széles alapot biztosítva a kényszerhatalmi apparátusnak. A bizantin uralom a polonikár rendszer prototípusa. Hogy mennyire célszerű és életképes a polonikár rendszer, a Keletrómai Impérium és a többi keleti keresztyén és nem keresztyén kényszerhatalmi rendszer évezredes működése bizonyítja.) A rablóbandákká csoportosuló frontról hazatérő katonák, az őrizetlenül hagyott, hazamenni nem tudó hadifoglyok, a szibériai száműzöttek százazrei és minden társadalmon kívüli elem, ösztöneit a társadalmi rend szabályai szerint kiélni képtelen emberi egyén, ha polonikárrá lett, beállott a legmagasabb bolsevik szovjet (= tanács) szolgálatába, gondtalan életet biztosított magának. A forradalom vezérei viszont olyan odaadó,

minden szolgálatra kész fegyveres és civil sereget kaptak bennük, akikre biztonsággal építhették fel a maguk autokratikus hatalmát.

A forradalom emberanyaga

Az orosz forradalom első szakasza valóban forradalmi, közrend elleni, destruktív, társadalomromboló mozgalom volt. Minden bontó elem, a *mások* családja, becsülete, tisztessége, vagyona, tekintélye, továbbá nemzete, vallása, hazája, erkölce és minden más *rendje ellen* lázadó kiélhette vágyait, még bosszúját is. A háború megnyomorítottjai, a pogromokkal és kitaszítottsággal elkésérített zsidók, a vagyonukkal pöffeszkedő gazdagok, a hatalmukkal visszaélő üresfejű hivatalnokok által háttérbe szorított értelmiségiek mind helyet, tevékenységi lehetőséget kaptak a forradalom szolgálatában, a régi rend lebontásában. Akik pedig jobb, engedelmesebb, feltétlenebb szolgáknak bizonyultak, a polonikárság magasabb rendjébe, *aktivistává*, a Bolsevik Párt aktivistájává léptek elő, szerepet, hatáskört, hatalmi részt kaptak az új társadalmi rendszer, a *proletárdiktatúra* felépítésében.

A proletárdiktatúra

A „proletárdiktatúra” elnevezésből megmagyaráztuk a proletár kifejezést. Időszerűsíteni kell a „diktatúrát” is. A klasszikus államtan szerint, a *diktatúra* az autokrácia (= egyeduralom, magánuralom, önkényuralom) időtartamhoz kötött, átmeneti változata: Ha az ország létét veszedelem fenyegeti, a közhatalom egészét egyetlen személyre, a diktátorra ruházzák, hogy az hathatósan intézkedhessék a veszedelem elhárításán kötött időre – félévre vagy egész évre – a veszedelem elmúltáig. Amennyiben a teljhatalom kötetlen időre kerül egyetlen személy birtokába, az autokrata neve *cézár* vagy – a hadseregparancsnok elnevezése után – imperátor, mai nyelven: császár. Az újkori ibérikus (barokk) rend abszolút monarhája is autokrata lett volna alakilag, hatalmának valós tartalma azonban nagyon messze állott a teljességtől. A 20. század neobarokk zsenikultusza felszaporította a karizmatikus vezéreket, csalhatatlan döntéshozók ázsióját, minden mozgalom, de első sorban a forradalmak élére állított egy-egy feltétlen követendő diktátort – „átmeneti” időre, hiszen az egész földi élet is csak átmenet. Maga a *proletárdiktatúra* marxista dogmatikai kifejezés, és azt az állam elhalásáig tartó átmeneti politikai rendszert jelenti, amelyben a proletariátus teljhatalmú pártja a termelőeszközöket köztulajdonba veszi, és az osztály nélküli társadalmat megteremti. A társadalmi élet valós törvényeit kutató tudomány, a *szocionómia* a 20. század társadalomtörténeti tényeit vezeti vissza azokra a szabályokra, amelyek következetes alkalmazása a tények létrejöttéből kiolvasható. A klasszikus publicisztikával és a forradalmi zsenializtikával szemben a szocionómia diktatúrájának az autokráciának azt a kényszerhatalmi szélsőséges rendszerét nevezi, amelyben az egyszemélyi döntéshozó tetszése szerint hallgathat meg, vagy nem kell meghallgatnia más véleményeket döntéshozatala előtt, azután pedig semmiféle bírálat nem illetheti. Az Európán kívüli történelemből ismert despotizmustól, kényuraságtól a 20. századi diktatúrát csak az különbözteti meg, hogy a diktatúra egyéni esetlegességektől függ, nem intézményesen örökletes, tehát a diktatúra inkább a klasszikus *tirannizmusnak*, a zsarnoki *parancsuralomnak* felel meg. Vitathatatlan, hogy *ellentéte a demokráciának*, az érdekelt többségének akaratán nyugvó politikai rendszernek, hiszen tagadja az állampolgári szabadságjogoknak aktív és pozitív viszonyulását, az alávetetteknek a hatalom gyakorlásában való minden részvételét, sőt a vélemények különbözőségének létjogosultságát, a politikai *pluralitást* is. Köznnyelven: az egypárt-rendszer szorgalmazója. Nyilvánvaló, hogy a diktatúra egyeduralkodó, zsarnoki lényegén nem változtat semmiféle – proletár, nemzeti, keresztyén, népi, hivatásrendi, munkás, szellemi, katonai, pénzügyi, királyi vagy párt diktatúra – elnevezés, sem pedig az a tényleges, vagy ürügyként hangoztatott cél, amelynek a megvalósítására ez a társadalmi teljes erőt egyesítő politikai rendszer magáról hirdet. A forradalmi agitáció azonban nem nevezhette

autokráciának, kényuralomnak a maga rendszerét, hiszen a 19. század liberalizmusa után már csak *demokrácia*, népuralom elnevezésű politikai rendszert fogad el a közvélemény. Bizony, sok álmatlan éjszakájába került a bolsevik polonikár-ideológusoknak, amíg a proletárdiktatúra kifejezésből dialektikus logikával sikerült levezetniük, hogy az valójában demokratikus centralizmus, azaz demokrácia: az egész nép hatalmát a társadalom haladó élcsapata, a munkásosztály gyakorolja, pártjának, a Kommunista Pártnak az irányítása alatt. A Párt vezérkara, a Központi Bizottság, döntéseit, határozatait a párt Főtitkára – itt nincs elnök, mint a kapitalista népelnyomó rendszerekben – fogalmazza meg, hirdeti ki, és ő gondoskodik a végrehajtó hatalmi szervekhez való eljutásáról is. Igaz, hogy a Főtitkár hatalma korlátlan, de ez csak formai látszólagosság, mert a hatalom tényleges birtokosa maga a nép.

c) Sztálin és a bolsevik ellenforradalom

Sztálin

Néhány év alatt a lenini forradalmiság egészében lerombolta a régi társadalmi rendet, következhetett az új szakasz, az új kényszerhatalmi rendszer felépítése és stabilizálása. Ehhez már nem rendbontó forradalmár, hanem fegyelmi rendépítő diktátor kellett, olyan személy, aki képes a forradalmi propaganda szóhínárjától szabadon, minden társadalmi kötöttségi és erkölcsi tartozástól mentesen minden erőt az egyetlen célra, a hatalomépítésre fordítani. *Sztálin* (Josif Viszarionovics Dzsugasvili) volt az az ember, aki képes volt ezt a feladatot véghezvinni. A legridegebb észszerű tárgyilagossággal bánhatott mindenkivel, mert nem tartozott senkihez és semmivel, a proletariátus prototípusa volt, hiszen nem volt sem orosz, sem zsidó, sem munkás, sem vállalkozó, sem muzsik, sem katona, sem civil, sem vallásos, sem vallástalan, egyszerűen *a bolsevik párt aktivistája volt*. A marxista ortodox ideológia szerint Sztálin *ellenforradalmár* volt, hiszen Lenin forradalmi rombolását fordította hatalomépítésre. Műve, a Szovjetuniónak nevezett világhatalom megalkotójaként került be az emberiség történetébe, azonban *felülmúlhatatlanná* nem alkotásai, pozitívumai tették, hanem az a más korokban eddig elképzelhetetlen rideg számító szenvtelenség – köznyelven: *kegyetlenség* – amely egész tevékenységét jellemezte.

Sztálin racionális kegyetlensége és áldozatai

Emberibb, ha Sztálinnak először alkotásának módszeréről, a racionális *kegyetlenségről* szólunk, hogy utána *sine ira et studio* szólhassunk alkotásáról. Tény, hogy több ezer embert ölt meg személyesen és többmillió ember kivégzésére adott parancsot. A világháború második katonai menetének hatvan milliónyi áldozata legalább egy negyedének halála Sztálin számlájára írandó. Azonban nemcsak az emberiség, de az egész elő-világ történetében példátlan az a minden mennyiségi és minőségi *szenvdestömeg*, amelyet Sztálin „következetes osztályharca” a felszámolásra ítélt „osztályidegenek” százmillióinak okozott. Az Orosz Birodalom teljes földműves lakossága – Lenin szerint a parasztság naponta szüli újjá a kapitalizmust – utána a polgári gondolkozástól elszakadni képtelen kisiparosok, kiskereskedők, kistisztviselők, és csak ezek után a cári rendszer kiszolgálói, minden társadalomra hatni képes vallási és világnézeti szervezet és mozgalom munkása, majd ezek után előbb a Birodalom régi leigázott népeinek, majd a megszállott Közép-Európa nemzeteinek a szovjet főhatalmat ellenző – vagy ezzel vádolt – népük érdekei védelmében szólni képes minden *értelmiségi*. Folytathatnánk a „Föl, föl ti rabjai a Földnek!” – jelmonddal (azaz: cselmonddal) – a világforradalom szervezésével a Föld minden népében okozott károkkal, de nem érdemes. Helyette éppen csak megemlítjük a Sztálin és szolgálai – a Kommunista Párt felsőbb és alsóbb aktivistái, a politikai rendőrség, a sajtóapparátus, a fegyveres és civil végrehajtó hatalmi szervek tagjai, a

kollaboránsok sokasága, le egészen a szülők és gyermekek szeretetközösségét romboló pedagógusok – által nem gyilkossággal okozott szenvedések fontosabbjait: halált okozó körülmények közötti kényszerszermunka, „rendes” életfogytig tartó kényszerszermunka-tábor, határozott vagy határozatlan ideig tartó börtön, egyszerű deportálás családonként, falvanként, népenként, a háború után hadifogoly-kényszerszermunkára hurcolt több tízmillió nem katona férfi és nő – mindez független bírói ítélet nélkül. A lakás, a munka, a létfenntartás állandó bizonytalansága, fenyegetettsége, az előbb felsorolt eszközökkel, bármely polonikár, szomszéd, munkatárs irigysége és rágalalmazása folytán. És ami mindennél súlyosabban nyomott mindenkit, az állandó közellátási hiány, az éhínségig menő élelmiszerhiány, lakáshiány és fűtésihiány. Aki nem élt szovjet uralom alatt, nem értheti meg, milyen egyszerűen lehet rabszolgává tenni egész társadalmat: minden élelmiszert elzárni és csak *naponta* keveset adagolni belőle. Mindenki – első sorban a családok – engedelmes szolgává lesz. Persze, nem is említjük a köztulajdonba vett termelőeszközök, ingó és ingatlan vagyon elvesztése által okozott szenvedéseket, a nemzedékeken át nehéz munkával szerzett családi otthont, műhelyt, de még az értéktelenné vált, kitaró tanulóval szerzett diplomákat és szakmunkás bizonyítványokat sem. Szokás a Sztálini osztályharc terrorjához hasonlítani Szalmanasszár, Timurlenk, vagy Hitler rémtetteit, azonban ezek mind eltörpülnek úgy tér és időbeli, mennyiségi, mint minőségi tekintetben azok mögött, amelyeket az oroszországi kommunista kísérlet folyamán a Homo Sapiens fajnak el kellett viselnie. A szocionómusnak azonban meg kell őriznie józan tárgyilagosságát: Látnunk kell, hogy a bírálatok arról a *másik oldalról* jönnek, ahol mennyiségileg ugyan sokkal kevesebb, de – erkölcsi minősítés szempontjából a mennyiség nem számít – éppen olyan elítélendő tetteket hajtottak végre, esetleg farizeus szemforgatással, még cselesebb jelmondat hangoztatásával, ha csak a harmincéves háborút indító Bigott Ferdinánd mögött álló jezsuitákra, vagy a 20. század háborús bűnöseit elítélő képmutatókra gondolunk. Sztálin egyszerűen az ősi keleti szkíta-mongol *hódítás* módszerét alkalmazta: az ellenálló népcsoportokat – miután kiölte közülük az ellenállni képeseket – minden természetes és hivatási közösségét felszámolva, egymástól független *egyénekre*, proletárookra bontotta, és összességüket *feltétlen* alávetette a kényszerhatalmat magának hódító seregnek, a Kommunista Pártnak, az új pszeudonemesi arisztokráciának. Csak egyetlen vonatkozásban haladta meg a kommunizmus – hiszen haladó, progresszív mozgalom – a dzsingiszi hódítást: a családokat is szétbontotta, hogy a marxi-lenini ultraszocialista elvek szerinti társadalom felépülhessen. Méltóztassanak elhinni, hogy Sztálin három évtizedes uralmának egésze csak része a 20. századi világháború apokalipszisének, egészen beleillik a minden anyagi, testi és lelki eszközzel, *minden szabály mellőzésével* folyó pankrációs, azaz szabálynélküli, totális háborús *versenynek*, amely posztliberális korunk válságára jellemző.

A Szovjetunió a tiszta materialista racionalizmus alkotása

A *Szovjetunió*, Sztálinnak és nemzedéktársainak az alkotása a szenvtelen észszerűség, a tiszta racionalizmus társadalmi megvalósulása forradalmi úton jöven létre, egészében megfelel a szabadgondolkodók társadalomelmélete előírásainak: az ember egyéni és társas akarati cselekvéseinek indítékai között nem ad helyet semmiféle *érzelmi tényezőnek*, semmiféle hagyománynak, vallási, erkölcsi értékrendnek, semmiféle anyagon kívüli tényezőnek, szélsőséges *materialista* lévén az ember akarati cselekvésének elsőrendű és egyetlen indítékául az anyagi, gazdasági érdeket állítja. Egyoldalúságával az ember természeti törvényeinek, a testi ösztönöknek egymással szembeni kölcsönösségét is tagadja, kizárólag az anyagi javak szerzésére irányuló létfenntartási ösztön primátusát hangoztatja. Nemcsak a fajfenntartás ösztönének szerepét tagadja, de a forradalmiság alapjának, a társadalmi ellentéteknek negatív eltúlzásából táplálkozó *osztályharcnak* sem ismeri el természetes gyökerét, az érvényesülési ösztönnek természetellenes *hatalmaskodási*

vággyá torzulását. Ellentétes értelmű jelszavakkal – azaz cselszavakkal – álcázta a bolsevik rendszer azt a tényt, hogy a minden társadalmi kötelektől független, szingel proletár cselekvéseit szadizmusig is elmenő mások feletti hatalmaskodás vágya készíti a polonikári szolgálat elvállalására. A gazdasági liberalizmussal, a kapitalizmussal – amely a gazdasági szabad-verseny elvi alapján áll – ellentétben a kommunizmus a minden ember anyagi érdekeinek, a gazdasági közérdeknek a megvalósítására a gazdálkodás kényszerhatalmi szervezését tartja szükségesnek, és a kényszerhatalmi szervezetnek, az államnak egyetlen célját a javak termelésének és igazságos elosztásának a megszervezésében látja.

A jog hiánya

A Szovjetunió kényszerhatalmi rendje a Kommunista Párt parancsuralma lévén, nehezen illeszthető be a klasszikus európai államtan *jogi* kategóriáiba. A marxizmus protognosztikus (vallási) ideológiájának értékrendje szerint az emberi magatartásnak a proletárdiktatúra parancsain kívül más helyes alapja nem lévén, *társadalmi szabály*, következetes társadalmi viselkedésből megállapítható szabály valójában nem létezik, tehát *jog sincsen*. A jog emlegetése, a jogra, mint kötelező társadalmi szabályra való hivatkozás a proletárok kizsákmányolását szolgáló propaganda kifejezés. A kizsákmányolást szolgáló társadalmi szervezetek és intézmények, a család, az állam, a magántulajdon, ellentétesek lévén a Munkásosztály érdekeivel, az egyetlen igazságos erkölcsi értékmérővel, minél inkább állnak garáncoként valamely társadalmi szabály mögött, annál inkább erősítik annak kizsákmányoló hatását, annál károsabbak, tehát annál inkább felszámolandók, megsemmisítendőek. Ennek ellenére az állam megszűnéséig tartó átmeneti időre a Párt ideológiája agitációs eszközként használja a jogot és a többi államtani kifejezést, egyrészt a proletariátus társadalmi életének érdekében, másrészt a világforradalmi propaganda eszközeként.

A kommunista jog alakulása

A szocionómus tudja, hogy emberi társadalom, mint a természet bármelyik része, nem élhet működését szabályozó törvények nélkül, még a legszélsőségesebb parancsuralom is szabályok szerint működik, bármennyire tagadják, vagy bármilyen névvel is illetik ezeket. Az alkotmányjog tekintetében megállapítottuk, hogy a bizánci hagyományoknak megfelelő *kettős jogértelmezés* egyik oldala, a szkriptikus alkotmány szabályai valójában csak propaganda eszközül szolgáló, tartalmatlan szövegek, azonban a Szovjetunió szilárd kényszerhatalmi szervezetét és működését meghatározó másik oldal, a tényleges, effektív alkotmányjogi szabályok nemcsak léteznek, de maradéktalanul érvényesülnek is a társadalmi valóságban. Sőt a letűnt jogállam rendjével szemben a proletárdiktatúra alkotmánya a feltétlen kényszerítő *közjog* szabályozását a gazdasági tevékenységekre is kiterjeszti, leszűkítve ezzel a magánjog hatályának területét. A *magánjog* helyzete már nem olyan egyértelmű, mint a közjogé: a forradalom lényege a *jogszerűtlenség*, az illegitimitás lévén, *minden jogfolytonosságot megszüntetett*. Nyilvánvalóan csak a forradalmi célokkal nem egyező társadalmi szabályok mögül vonta el a kényszerhatalmi garanciát, és csak abban a sorrendben, ahogyan ezt az osztályharc érdekében a Kommunista Párt szükségesnek tartotta: a termelőeszközök, a fináncstőke, a bérházak és a kizsákmányolásra használható más javak *tulajdonjogára*, birtokjogára és forgalmára vonatkozó szabályok érvényüket veszítették. A fogyasztási cikkek, élelmiszerek tulajdonjogára, forgalmára, adásvételére vonatkozó *szokásjogi* szabályok azonban érvényben maradtak. Igaz, hogy a forradalmi korszakban ezeket sem lehetett *bírói úton* érvényesíteni, de később a bírói függetlenség helyreállítására is sor került. Hasonló fejlődésen ment át a családjog is: kezdetben a házasság intézménye sem létezett, később már nemcsak létét ismerték el, de jogalanyiságát is, különös tekintettel a gyermekek iránti köteleességek statuálásával.

A kommunizmus életikája

A kommunizmus, pontosabban: materialista kommunizmusnak, amellet, hogy hite nem az anyagfeletti, lelki élettávlat transzcendenciájában gyökerezik, tehát álhit, álvallás, viselkedéstana is áletika, mert az emberek közötti minden kötődés, vonzalom tagadása, az egymástól független egyének és csoportok közötti *érdekellentét*, társadalmi taszítás, gyűlölet negatívuma alapján hirdeti követőinek egyetlen helyes viselkedését, a szintén negatívum *osztályharcot*. Az álvallás áletikájának áltekinthetőségein felépített társadalmi rend pedig csak mesterséges, természetellenes, instabil árend lehet, amely nem alkalmas ösztönfeletti célok iránti vágyak felkeltésére, hogy azokból következetes alkalmazással erkölcsi szokásszabályok születhessenek, azokra pedig jobb rend épülhessen. A kommunizmus egész élettörténete alatt a kényszerhatalmi rendszernek a *joggal való viszonya* elvben és publicisztikában végig vitatott és ellentmondásos maradt, amely a társadalmi gyakorlatra is kihatott.

Az írott alkotmány maximális tökéletessége

A Szovjetunió *alkotmányának*, közhatalmi szervezetének és működése alapszabályainak ismertetése nem lehetséges a nyugat-európai államtani rendszerezés szerint. Be kell vezetnünk a keleti, *kettős* – a szkriptikus és az effektív – társadalmi szabály fogalmát: a leírt és hirdetett szabály szövege az illető társadalom legmagasztosabb eszményi erkölcsi elvárásait tartalmazó, *maximalista*. Ezzel szemben a társadalomban tényleg érvényesülő, effektív szabályok semmiféle erkölcsi gátlást nem ismernek, érvényességüket csak az alkalmazható kényszer biztosítja. A Szovjetunió *szkriptikus alkotmánya* megfelel a 19. századi publicisztika liberális demokráciára vonatkozó minden előírásának: tizenhat egyenrangú tagállamból és sok autonóm területből alkotott szövetséges állam. Úgy az össz állam, az Unió, mint minden tagállam a liberális népképviselő elvének teljes tiszteletben tartásával megosztja a közhatalmi funkciókat a kétkamarás törvényhozás által ellenőrzött végrehajtás és a független bíróság között. A területi és helyi ügyek szabadon választott autonóm testületek, a néptanácsok hatáskörébe tartoznak, a hivatási tevékenységek, vállalatok, intézmények, érdekképviselőtestületek is mind szabadon választott testületek vezetése és ellenőrzése alatt állnak. Természetesen a Szovjetunió minden állampolgárát a legteljesebb mértékben megilletik az alapvető emberi szabadságjogok nemre, fajra, származásra, anyanyelvre, vallásra való tekintet nélkül.

Az abszolút uralkodó Párt

A Szovjetunió tényleg érvényesülő, *effektív alkotmánya* egyetlen, általános rendelkezésből áll. Minden hatalom az egyeduralkodó (autokrata, despota, türannosz, imperátor, cézár, kalifa, diktátor, abszolút monarha, karizmatikus uralkodó, a minden erkölcsi szabályrenden felüli bazileosz, teokrator stb.) *egyetlen testületi személy*, a Kommunista Párt, birtokában van. Nyugat-Európaiak számára érthetőbb, ha az itteni hagyományos elnevezésekkel élünk: az abszolút uralkodó neve nem Fülöp Ágost, V. Károly, sem Ferenc József, hanem Kommunista Párt. Hagyomány szerinti címe így hangzana: *Pars Communista Dei Gratia Imperatrix Semper Augusta, Regina Apostolica Italiae, Francae, Germaniae, Hungariae, Poloniae, Hispaniae, etc.* Az egyeduralkodó tehát nem egyszemélyi uralkodó, hanem testületi, hasonlít ahhoz a kapitalista részvénytársasághoz, amely egyetlen jogi személyként ingatlan és ingó javaknak a tulajdonosa. Az abszolút uralkodó jogi személy, a Párt szervezeti felépítése a demokratikus centralizmus elvei szerint a Kommunista Párt *Alapszervezetein* nyugszik, amelyek a társadalom minden egységében ott vannak és működnek. Ezek maguk választják titkárait és más vezetőiket, valamint a felsőbb pártszervezetekbe delegált küldötteiket a saját maguk által állított, a felsőbb pártszervek által jóváhagyott jelöltek közül. A hatalom gyakorlásában minden párttag részt vesz a maga pártaktivitásának a párt működési szabályzatában megállapított hatáskörrel.

A Párt szervezete

A szkriptikus alkotmány szerinti teljes államapparátus, illetve az, amit a sajtó propagandája a Szovjetunió nevű szövetséges államnak, uralkodó közhatalmi szervezetnek mond, valójában egészében a párthatalom alávetettje, minden szinten a párt parancsainak a végrehajtója vagy támogatója. A tagállamok államfői, minisztertanácsai, törvényhozó testületei hasonlítanak az impérium provinciáihoz, amelyekben a teljhatalmat *helytartóként* a tagállam kommunista pártja gyakorolja, mint az unió kommunista pártjának kinevezett alárendeltje. És ez következetesen végig megy minden autonóm területen, községen, helyhatóságon, vállalaton, intézményen, szakszervezeten és mindenféle néptanácson, munkástanácson és katonatanácson, mindenütt a megfelelő pártszervezet parancsuralma érvényesül. Érthetőbb azonban, ha a Szovjetunió Kommunista Pártja hatalmi szervezetét a haderőjéhez hasonlítjuk, amelyben a hadtestek, hadosztályok, dandárok, ezredek, zászlóaljok, századok, szakaszok, rajok nem egyebek, csak *parancselosztási egységek*. A Közép-Európában hódoltatott országok a nyugat-európai középkori *hűbéres államok* státusának felelnek meg, hiszen uralkodójuk, az ország kommunista pártja, *személyes alávetettje* a Szovjetunió Kommunista Pártjának. A hadi szervezet hasonlatában a csatlós, hűbéres országok a nemzetközi szövetséges parancsnokság alá tartozó nemzeti katonai egységnek felelnek meg, amelynek csak a parancsnoka áll közvetlenül a főparancsnokság parancsa alatt, az ő beosztottjai csak rajta keresztül, közvetve. Hangsúlyozom, hogy a párttitkárok egyéni hatalmának látszata ellenére a szovjet kényszerhatalom valóban *testületi*, nem a párttitkárnak van diktátori hatalma, hanem annak a testületnek, amelynek ő a párttitkára. Sztálin rettegett hatalma sem közvetlenül az alattvalókra irányul, hanem a hatalmat tényleg gyakorló központi bizottsági tagokra. A hadi szervezet hasonlatában: a legfelső hadúr, államelnök, a főparancsnok csak formailag rendelkezik a hadsereggel, mert ténylegesen a hadsereg vezetése a *vezérkar*, a Kommunista Párt estében a központi bizottság kezében van. A vezérkar főnöke, a pártfőtitkár – akár Sztálin, akár másvalaki – csak különös befolyással, tekintélyhatalommal bír az egész haderővel rendelkező vezérkar tagjaira. És ez az egész rendszeren végigvonul, a legalsó diktátorig, az alapszervezetig és annak titkáráig, mindenik mögött ott állván a feltételezett egész pártapparátus fenyegető tekintélye.

A pártonkívüliek helyzete

A kényszerhatalom egyetlen birtokosa, a Kommunista Párt úgy áll a párton kívüliek társadalma felett, mint a jogállam egész állami és önkormányzati kényszerhatalmának szervezete a közhatalomra semmi befolyással nem rendelkező alávetettek összességével, a pszudodémosszal szemben: az aktivista teljes ellenőrzése alatt álló, pártrang nélküli, egyszerű kommunista párttag is közhatalom tekintetében felette áll minden párton kívülinek, legyen az magánszemélyként bármilyen magas fokán a társadalmi tekintélynek. Neveltségénél fogva az ortodox pópajelölt Sztálin és zsidó vagy muzulmán neveltségű társai számára – amellet, hogy a bojár-muzsik rendi megkülönböztetést megszokhatták volt – természetes lévén a klerikus-laikus, izraelita-goj, moszlim-rája megkülönböztetés, semmiféle etikai akadály nem volt a társadalomnak kiváltságosakra és kívülállókra való megosztásának, és ez egyben a *kollektív uralom* és a kollektív alávetettség állapotát is megvilágítja. A közvetlen történelmi minta az *Aranyhordának* Kelet-Európa feletti sok évszázados uralma volt, amelynek egyetlen testületi, kollektív uralmában a legalacsonyabb rangú tatár is felette állott a Minden Oroszok Cárjának.

Önkényszer: a gyűlések rendszere

A marxista ideológiára való hivatkozással felépített szovjet *hatalmi rendszer* szervezői nemcsak ismeretében voltak, hanem fel is használták koruk egész racionális tudományos eszköztárát is, különös tekintettel a pszichológia mások által elhanyagolt módszereire. Az uralkodó hatalmat birtokló Kommunista Párt szervezeti felépítése felhasználta a nyugati keresztyén egyház pápai, hierarhikus

szervezetének modelljét, hogy a marxista vallást úgy építhesse be a társadalomba, mint a 4-5-6. században a pápaság tette volt a keresztyénséggel. A misszionáriusok léleképítő, nevelő, *meggyőző* tevékenysége helyett a sokkal gyorsabb sikert ígérő kényszerhatalmi parancsolás módszerét alkalmazták. A társadalmi hatalomnak, mások akarata befolyásolásának eddigi ismert módjai, a kényszer és a tekintély mellé egy harmadikat, az *önkényszer*t fejlesztették ki: az erőszakkal való fenyegetés részeseivé tették, a kényszer tárgyából alannyá léptették át hatalmuk alávetettjeit, a kényszerhatalmi parancsoknak az érdekeltek gyűlése általi megszavaztatásával, a külső, de behozható erőszak állandó fenyegetése mellett. Csak a gyűléseket kellett megtervezni, előkészíteni és megszervezni az *agitátoroknak*, a kor sikeres fegyverét, a propagandát felhasználó pártkatonáknak, az *aktivistáknak*. Mi három évtizedes tökéletesítő gyakorlat után ismertük meg a módszert. Ma sem értem, hogy dőlhattünk be azoknak a primitív trükköknek, amelyekkel a Kommunista Párt nálunk is létrehozta a maga abszolút hatalmú apparátusát: A Vörös Hadsereg elvégezte a hódítást, felszámolva minden fegyveres ellenállás lehetőségét. A készen hozott – egyelőre csak a szkriptikusan létező – Kommunista Pártra ruháztán előbb az alapvető szabadságjogok, a szólás, a gyülekezés és főként a sajtószabadság, a tájékoztatás feletti döntést. Ezután meghirdették az érdekvédelmi szervezet alakuló gyűlését. Mindenkit hívtak, és mindenki elment. Bejött a rendező bizottság küldötte, többnyire egy szakszervezeti ember, és jelöléseket kért a közönségtől az elnökségi tagokra. Mindenünnen nevek hangzottak el, a közönség minden tagja tetszése szerinti nevet kiáltott be. Ezeket a rendező, mikor már a kívánt tízes vagy húszas létszámot elérték, beolvasta, felszólítva a nevek viselőit, hogy foglaljanak helyet az elnökségben. Azok el is foglalták helyeiket és azonnal elnököt és titkárt – rendszerint a kezdeményező kiküldött lett a titkár – választottak maguk közül. Az elnök azután javaslatokat kért a közönségtől a napirendre vonatkozóan és a bekiáltott javaslatokat a titkár feljegyezte, abból összeállították a napirendet, azt megszavazta a gyűlés és sorra is vették a napirend pontjait. Előbb az előterjesztő, majd a hozzászólások, majd szavazással – mellette, ellene, tartózkodik – a határozat. *Sehol egyetlen házag sem volt* a liberális demokrácia elveinek érvényesülésében. A végeredmény mégis mindig a központi kiküldött akarata szerint alakult, minden az előre megállapított forgatókönyv szerint. Az elnökség tagjainak neve, az elnökség névsora, elnöke, titkára, a napirend minden pontja, az előterjesztők és hozzászólók listája, mindenik a maga jól megfogalmazott mondanivalójával előre ott volt minden szereplő kezében. A jelöléseknél és a javaslatoknál a széles közönség bárkinek a nevét vagy bármilyen napirendi pontot mondott be, a titkár csak a gyűléstervben előírányzott felszólalók hangját hallotta meg, és azok jelöltjeit és javaslatait jegyezte fel. Ezek felett folyt a vita és utána ezekről határozott a gyűlés. Ha netalán a gyűlés többsége leszavazta valamelyik napirendi pontot, mosolyogva törölték, hiszen tudták, hogy a következő jobban előkészített gyűlésen úgylis elfogadják majd (a „jobb előkészítés” azt is jelenthette, hogy a hangosabb ellenzőket a mellettük ülő polonikár-jelöltek egyszerűen kiemeltették a következő gyűlés előtt). A gyűlések forgatókönyvét lassan mindenki megtanulta, hiszen a gyűléseken való részvétel nélkül nem volt életlehetőség, minden munkahelyen, minden tevékenységben, minden alkalmas és alkalmatlan időben, mindig gyűlés volt, mindenféle kérdésben a munkahelyi legkisebb tevékenységtől a legfelső államirányítás és a nemzetközi békeharc ügyéig, minden vonatkozásban, és a gyűlések terhétől úgy lehetett a legkönnyebben szabadulni, ha azok a lehető legrövidebbek voltak, tehát azon ellenzéki hang meg sem nyilvánult.

Szabad választás – egyetlen jelöltre

Nem kellett sok időnek eltelnie Lenin forradalma után ahhoz, hogy a Szovjetunió szkriptikus alkotmányozói fel ne találják a *szabadválasztásoknak* a nyugati demokráciák által annyira követelt speciális Szovjet alkalmazását. Minden választópolgár teljesen szabadon és titkosan *szavazott* az

előbb leírt módon szervezett gyűlések által kiválasztott egyetlen jelöltre. A nyugati zszurnalisztika később szóvá tette, hogy egyetlen jelölt közül nem lehet választani. Ezen könnyen segített a Párt. Több jelöltet állítottatott minden szinten. Ezen aztán a társadalmi valóságtól elidegenedett, a legkülönbözőbb teóriák és ellenteóriák nyugati hirdetői évszázadra elhúzódó, véget nem érő vitákba bonyolódtak egymással.

A magántulajdon felszámolása

A Szovjetunió hatalmi rendszerének egyetlen célja a kommunizmusnak, a történelmi materializmus ultraszocialista *gazdasági rendjének* a felépítése volt. Azt a társadalmi és közhatalmi rendet, amely eltünteti az embercsoportokat egymástól elválasztó – származási, faji, nemzetiségi, vallási és egyéb – különbségeket, homogenizálja a démoszt, megteremti az *osztály nélküli társadalmat*, kizárva az embernek ember általi gazdasági kizsákmányolását, hogy minden ember *képessége szerint termelhesse, és szükséglete szerint fogyaszthasson*. A marxizmus dogmái szerint ez a *termelőeszközöknek köztulajdonba vételével* valósul meg, amely a gazdálkodás közösség, *communitas* általi szervezését teszi lehetővé. Az emberiség boldogulásának sántái akadályai, a boldog jövő felé haladás eszközének, az *osztályharcnak* indoka és alapja, a *magántulajdon* felszámolása csak elvben volt lehetséges, társadalmi gyakorlatban nem. A „tulajdon” (*proprietas*) kifejezés olyan elvont jogi fogalmat takar, amelynek a megértéséhez – sajnos, naponta tapasztalom politikusainkon és publicistáinkon – a mai társadalomban meglévőnél sokkal magasabb jogi neveltség szükséges. Ilyennel nem rendelkeztek sem a pozitivisták szociológia 18. századi szabad gondolkodó elméleti megalapozói, az utánuk következő szocialista ideológusok még kevésbé. A rokon értelmű „birtok” (*possessio*) és a közel álló „vagyon” fogalmaival szokták összekeverni. A liberális nemzetpolgári jogállam szabályrendje már megkülönböztette a magántulajdon és a köztulajdon mellett a közületi magántulajdont is. Az állam és alávetett autonóm közületeinek, közhasznú jogi személyeknek a vagyona közvagyon, köztulajdon – középületek, közutak, közintézmények ingatlan és ingó javai – ha rendeltetésük nem a haszonszerzés, hanem a közszolgáltatás. Viszont létezik közösségi, *állami magántulajdon*: pl. állami bányák, bankok, kincstári birtokok, vállalatok és mindenféle olyan társulati, egyházi tulajdonban lévő üzem, amelyek gazdasági hasznat, nyereséget termelnek. A társadalmi valóságban elő ember nem érzékeli a tulajdont, csak a birtokot. Az enyém – nem az enyém érzékelése a birtokra vonatkozik, arra, hogy ki *rendelkezik* a dologgal, én vagy más. A gyári munkás egészen magáénak számítja kézi szerszámain, munkagépét pedig részben magáénak, bár tudja, hogy mindegyik a vállalaté. Hogy kié a vállalat, az számára közömbös. A kommunista államosítás a hadsereg vagyonához tette hasonlóvá – „kincstárirá” tette – a javak összességét, ami az általános *másét senkiévé*, azaz szabad jószággá, közpredára alkalmassá tette.

Köztulajdon, parancsuralmi gazdálkodás

A Szovjetunió Kommunista Pártja, Oroszország új meghódítója és „honalapítója” – a népvándorláskori hódítókhoz hasonlóan – egyszerűen a maga teljes hatalmába, tulajdonába vette az egész hódítmányt, a területet és a rajta levő javakat. Gazdasági hasznosításra azoknak az állami, közületi, társulati szerveknek a *birtokába* adta, amelyek a Munkásosztály érdeke, azaz a pártérdek szerint erre legalkalmasabbaknak látszottak. Köznyelven ez azt jelenti, hogy a szocialista-kommunista közhatalmi szervezet *alkotmánya* szerint a gazdasági élet egésze közhatalmi (állami) tevékenység, marxista terminológia szerint: a gazdasági élet a magánszektorból a szocialista szektorba kerül át. A klasszikus államtan fogalmazása szerint: a kommunista állam alkotmánya államcélá, állami feladattá teszi – a külső és belső védelem, élet és vagyonbiztonság, közrend, igazságszolgáltatás, köznevelés és közjólét mellé – a gazdálkodást, az anyagi javak termelésének, forgalmának és fogyasztásának a szabályozását, irányítását, igazgatását és ellenőrzését. Az addigi

szerződési jogként, magánjogilag szabályozott ügyletek közjogi – alkotmányjogi, közigazgatási és eljárásjogi – szabályozás alá kerülnek, a dologi, kötelmi, kereskedelmi, váltó, munka, biztosítás és egyéb előző magánjogi szakágak helyett a közigazgatási jog körébe tartozó vállalati, forgalmi, pénzügyi, munkaügyi stb. jogágak keletkeznek, amelyeknek rendelkezései minden félre kötelezőek, azok között az érdekeltek nem válogathatnak. Parancsuralomról, a proletárok diktatúrájáról lévén szó, a gazdasági élet államosítása kényszerhatalmi parancsnokság alá vételt jelent, mintha katonai parancsnokság alá, a hadsereg kötelékébe, a honvédelmi reglamenta jogi szabályozása alá kerülnének. A gazdasági tevékenység, a munka a katonaihoz hasonló szolgálattá válik. Mindenki hatóságilag munkaszolgáltatossá lesz egész életére, ott és úgy tevékenykedik, ahová rendelték, parancsnok-munkavezetők ellenőrzése alatt, a napnak mind a 24 órájában, amelyből hat-nyolc-tíz-tizenkettő óra munkahelyi termeléssel, a többi másfelé töltendő. Szolgálatáért „kincstári” ellátásban részesül – természetbeli koszt, lakás, ruha és egyebek – fizetése zsoldnak tekinthető. Hivatását, munkáját, munkahelyét, lakhelyét mindenki a nemzetgazdaság adottságainak lehetőségei között választhatja meg, úgy, mint a katonai szolgálatban kérheti, hogy gyalogsághoz, tengerészethez, repülőkhöz osszák be, közel vagy távol szülőföldjétől.

Tervgazdálkodás

A kapitalista gazdálkodással szemben, a *szocialista gazdálkodás* névuma abban állott, hogy itt a marxista ideológia előírásainak megfelelően a termelési tényezők – a természet, munka, tőke – nem a mások szakértelmét és munkaerejét bérelő *vállalkozók* tevékenységére, hanem a Munkásosztály érdekeivel azonos pártérdeket megvalósító állami hatóságok rendelkezésére állnak, azaz nem *magánvállalkozó* szervezi a termelést a maga nyeresége érdekében, hanem közhivatalnok az egész társadalom közérdekében. Hogy a gazdálkodás nem magánhasznat, hanem valóban közérdeket szolgáljon, az egész nemzetgazdaságot átfogó *terv* szerint kell megszervezni, és irányítani. A tervszerű irányítás nemcsak szükséges, de lehetséges is, mert – a marxizmus szerint – a kapitalista gazdálkodást irányító *piac törvényei*, a kereslet-kínálat áthághatatlan törvényei csak a társadalmi valóságtól idegen, az osztályharc haladást biztosító szerepét tagadó teoretikusok kitalációi, amelyek – ha mégis léteznének – nem áthághatatlanok. Erre szolgálnak a legszigorúbb tudományos alapossággal elkészített gazdasági tervek. Mivel a marxizmus a társadalomtudományok összességét – benne a társadalomtannal, jogtudománnyal és közgazdaságtannal – a szociológiát, illetve annak valóban tudományos értékű részét, a tudományos szocializmust önmagával, a marxizmussal azonosítja – mint annakidején Omar kalifa az alexandriai könyvtár és a Korán viszonylatában – a *gazdasági tevékenység szervezéséhez, a terv megvalósításához a marxizmuson kívül más ismeretre nincsen szükség*. Ha a gazdasági tevékenység egyes részleteiben különös szakismeretre, szaktudásra, gyakorlatra van szükség, azt a marxista ideológia gyakorlati alkalmazására, a gazdasági terv megvalósítására hivatott, a parancsuralom megfelelő rangfokozatán álló, ezzel a feladattal megbízott *pártaktivista* a megfelelő személy odarendelésével gondoskodik. Persze a közélet egészét átfogó tudományos alaposságú tervek már évtizedekkel előbb megállapították és előírányozták a jövőendő gazdasági tervek megvalósításához szükséges minden tényezőt, emberanyagot, munkaerőt, szaktudást, valamint nyersanyagot, minden szállítási és egyéb szükségességet. Valahogy úgy, ahogyan azt a kommunizmus előtt hét évtizeddel az idealista szocialisták *falanszterében* megrajzolódt volt.

A 19. századi liberális nemzetpolgári *jogállam* második nemzedéke a kényszerhatalmi szervezés eredeti célját, a *közjólétet* megvalósítandó, szekularizálta az egyház metaszakrális funkcióit, a nevelésügyet és a társadalmi segélyügyet. Ezek mellé a kommunista alkotmány állami, közhatalmi funkcióvá tette az egész *gazdálkodást* is, és ezzel a teljes társadalmi közélet kényszerhatalmi parancsuralom alá került, az ember és ember közötti minden kapcsolat szigorú, józan, tudományos

alapon álló *tervgazdaság* tárgyává. Csodálni lehetne a bolsevik ideológusok és politikusok önbizalmát, hogy ők a külső és belső honvédelem, közbiztonság, közrend, élet és vagyonbiztonság – akár közvagyonról, akár magánvagyonról van szó – nevelés és oktatásügy, egészségügy és segélyügy, valamint az egész művelődési élet szabályozása mellé még a teljes anyagi és szellemi közellátás feladatait, és a mindehhez szükséges gazdálkodási, termelési, fogyasztási, forgalmi tevékenységek összességét is, egyetlen *állami terv*be tudják foglalni. Az Értelmelem, a Ráció mindenhatóságában való fanatikus hit, vallásos meggyőződés nyilvánul meg ebben. Tisztelni és becsülni is lehetne, ha ez – a *materializmus*nak a valóság horizontjának áttekintését lehetetlenné tevő *egyoldalúsága* mellett – nem a bolsevik közhatalmi rendszer elméleti és gyakorlati felépítőinek a tudatlanságig menő *tájékozatlanságát*, félműveltségét, félneveltségét, racionális *bigottságát* bizonyítaná. A 18. századi szabadgondolkodó enciklopédisták materialista világszemlélete volt annyira *tudománytalan*, hogy annak alapján az idealista szocialisták és kommunisták, majd az ultraszocialista marxisták ilyen antiracionális szélsőségig juthattak. A marxizmushoz hasonló bigott dogmákkal nem korlátozott liberalizmus szellemi szabadsága is tudományos vizsgálat tárgyává tette a kérdéskört, és idejekorán sikerült megkülönböztetnie már a számítógépek feltalálása előtt egy évszázaddal a társadalom *számszerűsíthető* szükségleteit az életszükségletek egészétől. Ezt azonban sem a századelő naiv cucilistái, sem a nem mindig jóhiszemű bolsevik diktátorok meg sem kísérelték.

A tervgazdálkodásban anyafeletti célok nem léteznek

A tervgazdaság tényleges alapja magának a jövő társadalomnak a megvalósítható terve volna, testi, szellemi és lelki összetétel vonatkozásában egyaránt. A marxizmus azonban csak az anyagi, testi létet fogadja el valóságként, a szellemi léttávlat egészét a matéria felül-építményének tekinti, a lelki léttávlatnak pedig a létezését is tagadja, kizárva ezzel minden anyagfeletti, idealista cél létezését, létjogosultságát és minden ilyen irányú tevékenység észszerűségét, egyedül csak az ember anyagi, testi ösztönigényeit fogadja el akarati indítékul. Ez azt jelenti, hogy az embernek nincsenek anyagfeletti ideális, eszmei céljai, amelyekre következetesen törekedve viselkedéséből értékrend volna megállapítható, sem a viselkedési helyesség, sem a tudományos igazság, sem a művészi szépség irányába. Ha volnának is ideális célok, azok nem anyagfeletti értékek, egységes értékrenddé, erkölcsi szabályrenddé össze nem állíthatók. Eszményi érték nem lévén, minden valóság értékét a pozitív embernek, a Munkásosztálynak az anyagi érdeke határozza meg, úgy, ahogyan azt annak hivatott és avatott képviselője, a Kommunista Párt megállapítja.

Kontraszelekció

Az eszményi értékek tagadása, a Homo Sapiens test-szellem-lélek fejlődésirányának a tagadása lehetetlenné tette a bolsevik társadalomban a természetes kiválasztódásnak a folyamatát. A szellemileg különbek, a többre képesek nagyobb hatáskörrel, nagyobb tevékenységi lehetőséggel való honorálása helyett a parancsuralom hierarchiája iránti engedelmség lett a társadalmi előhaladás, a szelekció alapja. Ez a kontraszelekció, ha nem is zárta ki egészen a szovjet társadalom szellemi fejlődését, a szabadon versenyző kapitalistákkal szemben *versenyképtelenné* tette és lemaradásra ítélte a kommunista tudományosságot, amelyen az egész racionalista tervszerűség felépült, és a kommunista művészetet – irodalmat, zenét, képzőművészetet – a párt legfontosabb propagandaeszközét. Az a paradox helyzet állott elő, hogy a tudományos tervszerűség kizárólagosságának alapjára helyezkedő bolsevik politikai rendszer éppen a tudományos haladás szabad lehetőségét zárta ki.

A kényszerhatalom gyakorlásában, a politikában még eredményes lehet – különösen átmenetileg – a parancsuralom, azonban a bolsevik hatalmi rendszer fenntartója, az erkölcsi értékek tagadásának

kontraszelekcióján felépült polonikár-aktivista pártapparátus csak a szervezetnek kezdeti, alsó fokán, a hatalomszerzés és megtartás szintjén lehet eredményes. A hatalom gyakorlásában, újabb, nem önmagára irányuló cél megvalósítására való alkalmazására már nem használható. Csak a legalsó rabszolgaszinten lehet megfizetni a polonikár-szolgálatot azzal, hogy ő *nevezi meg az osztályellenséget*, hogy annak testi és erkölcsi tetemére lépve feljebb kerülhessen az aktivistaság ranglétráján. Ez a negatív jutalom már nem elégítheti ki a testileg, szellemileg, lelkileg egészséges embert. Negatívumra pedig nem lehet *pozitív* épületet, társadalmi szervezetet emelni.

A pártapparátus alkalmatlansága

A kommunizmus minden közéleti tevékenységet kényszerhatalmi feladattá tett, totalitáriussá tette a pártállamot. Ilyen roppant közfeladat elvégzésére azonban az aktivistákból álló pártapparátus alkalmatlan volt. A közrend és a közigazgatás ellátása még megtörténhetett a közalkalmazottak, tisztviselők, hivatalnokok számának megtízszerezésével, hogy az elméletileg képzetlen – csak a marxista ideológiában jártas – semmiféle szaktudással és gyakorlattal nem rendelkező aktivisták hiányosságai pótoltsanak és a közfeladatok legalább minimális szinten ellátsanak. Az alkotmánynak a közhatalom alapelveire, a kormányzatra és az önkormányzatra, továbbá az alapvető szabadságjogokra vonatkozó nagyobbik és fontosabbik része a pártapparátus szellemi és erkölcsi képtelensége miatt megvalósíthatatlan maradt. A démosz homogenizálása, „az osztály nélküli társadalom” felépítése, az emberek közötti különbségek eltüntetése a százmillióknak okozott iszonyatos szenvedések dacára sem sikerült. Deportálták és megsemmisítették a forradalmiság ősellenségének tartott parasztságot, deportálták és szétszórták más népek mellett az egész krími tatárságot, felszámolták a nemzeti és vallási hagyományos értékekhez ragaszkodó értelmiséget, de mindezzel nem kerültek közelebb a kommunista mozgalom céljának megvalósításához.

A kommunizmus teljes gazdasági csődjé

A gazdasági életben, tehát éppen a rendszer kényszerintézkedéseit indokoló területen a *kommunizmus teljes csődöt mondott*. A csőd elsődrendű oka a munkásságnak a munka eredménye tekintetében érdektelen rabszolgává tétele volt, amelyet az „egy újjal dolgozó” dancs hajcsár-aktivisták működése tett egészében rosszra. A tulajdonosi jogokat a helyszínen gyakorló, semmihez sem értő, de a párhierarchiának szolgamód engedelmessé aktivista – akinek munkaköri feladatait rendszerint két diplomás segéderő végezte el – utasításaival állandóan zavarta a munka elvégzőit, ebben élve ki beteges hatalmaskodási ösztöneit. Mivel ez a legalsó szintű, negatív, polonikár-javadalommal fizetett aktivista érintkezett a feladatokat megvalósító tényleges dolgozókkal, erre épült az egész hierarchia, még ha a magasabb rangú pártaktivisták szellemileg képesek is lettek volna jobb tevékenységre, társadalomtól való elszigeteltségük, a való élettel szembeni tájékozatlanságuk egyszerűen kizárta, hogy tevékenységükkel ne rontsák a gazdaság működését. A pártaktivista a munkásosztály nevében és annak képviseletében gyakorolta fölényes hatalmát, anélkül, hogy valaha is munkás lett volna. Egyrészt, mint az előzőkben már láttuk, a „munkásosztály” társadalmi valóságban nem létező, elméleti konstrukció, másrészt én negyven esztendei szocialista munkásságom alatt egyetlen egy olyan aktivistát sem találtam – pedig kerestem és mindenfelé érdeklődtem – aki valaha is termelő munkájából élt volna, nem pedig agitációs tevékenységből. Nem csoda, hogy ilyen munkaszervezés mellett a kommunista gazdasági rend képtelen volt a társadalom szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak előállítására. Még a mennyiségi termelés is állandó problémával járt és állandó zavarokat okozott a közellátásban – jellemző, hogy a szocialista vállalatnak *beszerző* osztálya és nem eladási osztálya volt – a minőségi termelést azonban a kontraszelekciós gazdasági igazgatás törvényszerű elmaradottsága egyenesen lehetetlenné tette. Hogy a szűkös mennyiségű és rossz minőségű javakból mindenki hogyan fogyaszthatott szükséglete

szerint – ahogyan ezt a forradalmi propaganda annakidején ígérte – azt mindenki el tudja képzelni. Egyetlen tényt kell megemlítenem a gazdasági életet szervező legmagasabb szintű aktivistáinak *értelmi* színvonalára vonatkozóan: A sok évtizedes működés alatt egyetlen tudományos gazdasági tervkészítő sem vette észre, hogy a terv *túlteljesítése* a terv *nem* teljesítésével azonos, akár mennyiségi, akár időbeli túlteljesítésről van szó. Milyen vitathatatlan a tudományos igazsága annak a tervnek, amely ezeknek a legmagasabb pártideológusoknak „saját kútfejéből merített” *constans és currens* értékein alapszik? Vajon megérte-e több százmillió ember fél évszázados szenvedése azt, hogy ezek a tervek teljesüljenek, vagy „túlteljesüljenek”? Bizony, csak fölényes túlerővel rendelkező fegyveres hatalom *parancsuralma* képes ilyen mértékű kényszer alkalmazására. A tájékozatlan közvélemény első sorban a fizikai fegyveres alakulatokra, a Vörös Hadseregre és a GPU-NKVD-AVH politikai rendőrséget okolja, azonban mi, akik felett ez a terroruralom érvényesült, tudjuk, hogy a proletár diktatúra legszilárdabb fenntartó oszlopa a *szellemi fegyverekkel* harcoló ideológus aktivista *agitátor* sereg volt. A leghatározottabban kijelenthetjük, hogy a 20. századi forradalmakat a sajtópropaganda logoklűszmája készítette elő, juttatta győzelemre, és a diktatúrákat az tartotta fenn. Bizonyítékul mindenki előtt álljon az a tény, hogy a proletárdiktatúra uralma mindenütt a társadalom elszigetelésével, elnémításával, a sajtószabadság megvonásával, a közvélemény félretájékoztatásával kezdődött és az „információk szabad áramlásának” biztosításával végződött.

A mesterséges életformát az élet nem tűri

Az *Élet* maga nagyon is belsőséges emberi kapcsolatok útján folyik, újabb és újabb vonzalmi kapcsolódást hoz létre ember és ember között, sőt ember és anyagi tárgy között is. A proletár diktatúrának, magának a proletárságnak, az egymástól független, felnőtt, munkaképes egyéneknek, a *szingeleknek* egymás melletti összessége elvi alapja – a 18. századi szabadgondolkodók egyoldalú társadalomszemlélete – egészében természetellenes, *életellenes*. Ugyanis szingelek, proletárok egyáltalán nem születnek erre a világra, mert a Szovjetunióban Sztálin legmerekvebb parancsuralma alatt sem felnőttek, csak csecsemők születtek, mégpedig emberi szülőktől, testvérek családi közösségében. Ennek következtében egy-két nemzedék múlva a minden tradíciót tagadó és felszámoló bolsevik társadalom maga is természetes tradicionálissá válik, hiszen a társadalmi élet maga sem más, mint érték-öröklődési folyamat. Az élet öröklése, az új nemzedék nevelése és élete lehetetlen természetes vonzalom nélkül. Ez a természetes vonzalom nem szűnik meg a felnövekedéssel, hanem a szingelséget, a proletárságot szünteti meg az egyéneknek a család vonzalom-közösségébe kapcsolásával úgy, hogy a kommunizmus elvi hajtóereje, az osztályharc a legtermészetesebb életúton küszöbölődik ki a társadalomból, csak a társadalmi kontraszelekció egyre halványodó uszálya marad utána. Az emberiség nem fogadhatott el az életigenlő keresztyén monoteizmus eszmeiségével ellentétes értékrendet, ezért a bolsevizmusnak egész félévszázados fennállása alatt a társadalomba mélyen belenevelődött keresztyén hagyományos értékrenddel kellett ütköztetnie az antikrisztiánus marxizmus romboló dogmáit, amelyeknek forradalmi propagandája annakidején az egész bolsevik mozgalmat kezdeményezte. Nyilvánvaló, hogy az ütköztetés folytán a marxista értékrendnek kellett érvényét elveszítenie.

Hazugságra épülő rendszer

Minden közhatalmi rendszer jó lehet, azaz elfogadhatóvá stabilizálódhat egyetlen nemzedéknyi működéssel, ha *saját értékrendjét következetesen alkalmazza a személyi kiválasztásban*, amennyiben hatalmi rendje hierarchiájában a saját ideológiája szerinti legfontosabb erény hordozóit részesíti előnyben. A bolsevik tanítás szerint a legnagyobb érték az ember, a munkás. Ezen az alapon követeli a társadalmi hatalom összességét a munkásosztály számára. Az orosz Kommunista Párt diktatúrájában azonban ez a szkriptikus szabály egyáltalán nem érvényesült. Nemcsak, hogy semmi

befolyása nem volt önmaga életére nézve a munkásnak, hanem az effektív szovjet alkotmány *munkásnak* a minden politikai jogosultság *nélküli* embert, a párt hierarchia alatti, annak alávetett dolgozót nevezi. Ha a pártapparátus vétkes tagját nem ítélik halálra, a legsúlyosabb büntetése az, ha munkássá *degradálják* (románul: la muncă de jos). Arról pedig, hogy a munkáserény hordozóját, a jó munkást, a szorgalmas, megbízható, kitartó munkaerőt rangsori előléptetéssel jutalmazták, arról beszélni sem lehet, sőt a munkás származás a kommunista társadalomban hátrányos a mindenféle előnyben részesített aktivista származással szemben. Az aktivista, az aparatszik ugyanis a Párt abszolút hatalmának részese, semmiféle munkás erénnyel nem rendelkezik. A kommunista pártagitátor, amikor a burzsujok elleni osztályharcra toborozta a proletárokat azzal az ígérettel, hogy a proletárdiktatúrában *minden a mienk lesz*, nyugodtan esküt tehetett volna az ígéret teljesítésére: a megvalósult kommunizmusban valóban az *övék*, az aktivistává lett agitátoroké lett minden, a gyár, a föld, a vagyon, az ország, a hatalom és a dicsőség, valóban minden. A dolgozó munkásoknak nem jutott semmi. *Saját értékrendjének semmibevétele* miatt bukott meg az oroszországi kommunista kísérlet.

A bukás teljessége

A kommunizmus jött és el is ment a mulandóság útján egyetlen évszázad alatt. Engedtessek meg nekem, hogy bár a proletárdiktatúra kárvallottja vagyok, a legőszintébb és a legmélyebb sajnálatomat fejezzem ki az emberi faj nevében a felett, hogy a kommunizmus kísérlete – felbecsülhetetlen mennyiségi és minőségi anyagi, szellemi, erkölcsi érték reá pazarlása ellenére – sikertelen maradt, szegényebbé téve a világot egy fényes nagy emberi jövőendő reménységével.

3. A Központi Hatalmak rendjének felbomlása

a) A revolúció fixa ideája

Forradalmi pacifizmus?

Amikor *Wilson elnök* az Amerikai Egyesült Államok, a legnagyobb *kozopolita* hatalom nevében 1918 januárjában közzé tette 14 békepontját, a hadviselők pacifistái már olyan erős forradalmi erővel rendelkeztek közvéleményükben, amely kormányaikat azonnali fegyverszüneti készségre indította. Már az elvben egymást kizáró alternatívának látszó „forradalmiság és pacifizmus” összekapcsolása is jelzi, hogy a természetes logikának ellentmondó társadalomfejlődési jelenségről van szó. Ne csodálkozzunk rajta, mert a 20. század apokalipszisének egésze szabálytalan, szabályellenes, apokaliptikus.

A forradalom fixa ideája

A 20. század társadalmi haladásának *tartalmi* tényezői, a 19. század uralkodó irányzatainak folytatására hivatott posztliberális *szocializmus* és a poszt nacionális *nemzeti önrendelkezés* evolutív reformok útján, legális eszközökkel hiába valósultak meg, az nem elégítette ki a közvélemény várakozását, ha annak *formája* nem volt revolútív. A forradalmiság, a revolúció, azaz a társadalmi változás *erőszakos*, illegális módja a haladás egyetlen elfogadható formája lett. Ez a francia forradalom óta Nyugat-Európa uralkodó osztályának, a nemzetpolgári értelmiségnek már divatot meghaladó, erkölcsi igényű követelése volt, és – amennyire sok évtized múlva látjuk – valóságos *politikai fixa idea*, rögeszme, hiszen semmiféle logikai módszerrel nem volt indokolható. Valahogy úgy voltak ezzel a 20. század nagy gondolkodói is – a legnagyobbak azért még sem – mint a több évtizede együtt élő többgyermekes élettársak, akiknek hiányérzetük van mindaddig, amíg *formailag* is házasságot nem kötnek élettársi kapcsolatuk legalizálására. A 20. század apokalipszisének

megfelelő paradox formai igény, hogy a *legalizálást* az *illegális*, forradalmi alakiség adja. A forradalmi hatalomváltást úgy várta és fogadta az európai közvélemény, mint a bálokban a táncra kérést, amelyet magától értetődően el kell fogadni, semmiképpen sem illik elutasítani. A *kikiáltott forradalomnak* megadóan engedelmeskedik mindenki, nemcsak az orosz, az osztrák, a német és a török császár, de minden legális parlamenti kormány is, sőt még a hadseregek főparancsnokai is.

A forradalmak vélt vagy valós okai

Az 1914-ben a háborút támogató démoszok egysége a hadüzenet után azonnal polarizálódni kezdett. A közrend fenntartója a kényszerhatalmat birtokló *jobboldal* kormányaival szemben jelentkezett a másik oldal, a hatalommal elégedetlen *baloldal*. Ezek először csak a háború céljával és az általa okozott nyomorúsággal elégedetlenkedő kozmopoliták és pacifisták voltak, azután következtek az antinacionalista politikai elvek képviselői, és csak azok után a démosz tényleges megoszlásának tanúi a szocialisták, nemzetiségiek és rasszisták. A sajtópropaganda 1918-ra addig jutott, hogy a nemzetspolgári közvélemények már elvben mind elfogadták az irányzatok érvét és céljait, csak a megvalósítás módjában voltak különbségek: jogszerű, evolutív reformok, vagy jogszerűtlen, illegális forradalmak. Hogy miért a Központi Hatalmak országaiban hatottak az azóta is csak sejtett, de ismeretlen maradt társadalmi katalizátorok, tehát hogy miért ott robbantak ki a forradalmak, arról a mindenféle párti publicisztikai irodalomban hiába keressük a választ. Mindenki azt hajtogatja egy évszázada, hogy a szociális nyomor, a munkásosztály kizsákmányolásának túrheteretlensége, a háború okozta mérhetetlen anyagi elszegényedés egyrésztől, másrésztől az elavult impériumok nemzetiségeinek elnyomása, fejlődési kilátástalansága miatt váltak tarthatatlanná a német, az osztrák és a magyar államhatalmak. Az objektív vizsgálat könnyűszerrel megállapíthatja azonban, hogy minden szempontból – tehát szociálisból is – Európa leghaladóbb politikai rendszere a Második Német Birodalom volt. Hogy Ausztria volt a *jó* közigazgatás minta országa, és Magyarország valósította meg a legmagasabb szinten a liberális jogállamot, a szabadságot és egyenlőséget fajra, nemre, vallásra, nyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül biztosító egyensúlyát a kényszernek és a szabadságnak. Az pedig, hogy a forradalmak mindenütt a viszonylag legjobb szociális helyzetben lévő fővárosi lakosok körében indult, az ellene mond minden szocialista érvelésnek. Egyetlen olyan objektív társadalmi tényt ismerünk, amely *közvetve*, érzelmileg döntően befolyásolta a közvéleményt: az idegen, ellenséges katonai megszállás. A belga, francia, olasz népet könnyű volt meggyőzni arról, hogy a hazája területére nyomult ellenséges haderővel szemben csak az esetleg nem kedvelt kormány vezetése alatt lehet sikeresen védekezni, amíg a katonai sikerek folytán ellenséges területen harcoló központi hatalmak katonája napról napra veszített a háború távlati céljainak igazában való meggyőződéséből. Voltaképpen miért is kell nekünk gyilkos fegyverekkel támadnunk szomszédaink fiaira, akik ugyanolyan emberek, mint mi, és akik nekünk soha nem ártottak? Vajon nincs igazuk azoknak a propagandistáknak, akik császáruk és elvakult nacionalista kormányunk hódító ambíciójának tartják az egész háborút? A nemzetspolgári közösségeknek ez a hozzáállása magyarázatot ad a pacifizmusra, hogy az általános elsőrendű cél a háborúból való kilépés, a fegyverszünet és a békekötés. Arra azonban – ami a mi fő kérdésünk -hogy miért kellett a fegyverszünetet kérő, békekötésre törekvő uralkodókat és kormányaikat illegális, forradalmi úton eltávolítani – arra csak maga a forradalmiság, a következetesség és az objektivitás nélküli, apokaliptikus, versenyszabály nélküli totális harc adhat magyarázatot.

Döntő ok: a Pénz

A világháború megítélésének tekintetében négy részre – Antant, Központi Hatalmak, bolsevikok és semlegesek – oszlott politikai irodalom mindegyike másfelé keresi, és – aki keres, talál – más felé találja meg a forradalmakat kiváltó tényezőket, a kozmopolita pacifizmustól a nemzeti törekvések

valóra váltásán át a kapitalista imperializmussal birokra kelő kommunista világdiktatúráig. Az irányzatok mindegyike a forradalmak mögött álló tényleges irányítóként tisztelte vagy bírálta sorra a társadalmi cselekvésre befolyással rendelkező szervezeteket és csoportokat: a szabadkőművességet, az Internacionálét, a nemzeti Irredentát, a zsidókat, a finánciókét, a hadviselő kormányokat, sőt a klerikális szervezeteket is. A nyilvánvaló észszerűség azt mondja, hogy minden ható tényező sorra kapcsolódott be a közvélemény alakításába, és végül mindegyik hatott egyszerre is és külön-külön is a maga irányában. A szocionómia azt a feltevést is igazolta, hogy a forradalmak mögött *egyetlen* ellenállhatatlan koordináló hatalom állott, a sem egyénre, sem csoportra, sem szervezetre, sem országra nem konkretizálható, elvont hatóerő, a *Szabad Verseny*. A minden emberi tevékenység pályáján folyó, minden szabályt nélkülöző apokaliptikus küzdelem elhozta a mindenkit elhitető *Antikrisztust*, az őt követő hívő szolgálóinak minden földi boldogságot ígérő Mammonnak, a *Pénznek* az uralmát. A pénzről köztudomású, hogy az anyag elvont értékének szkriptikus tárgyasulása, hiteltőke alakjában csak hatásaiban észlelhető, megfoghatatlan, fantomszerű valóság, éppen olyan, amilyennek János apostol írja az Antikrisztust – már azok számára, akik egyáltalán fantomok létezésében és hatalmában hisznek. Mellette vagy vele szemben sorakozik fel az emberiség egyénenként, csoportonként, szervezetenként és országonként, úgy, hogy hajlandók minden érdeküket, értéküket, még életüket is feláldozni. A világháború okainak és okozatainak megítélése felett egymással vitatkozó publicistáknak annyiban igazuk van, hogy a történelmi események mögött a szabadkőművességet, a cionizmust, az Internacionálét, az Antant hadvezetést vagy más közismert tényezőt látnak, mert – mint láttuk – ezek sorra vagy egyszerre valóban hatottak a 20. századi világháborúnak nevezett pankrációs versenyre. Abban azonban, hogy ezek a mozgalmak és irányzatok állították volna a maguk szolgálatába a hiteltőkét, hogy annak felhasználásával harcba indíthassák a nem katonai fegyvernemet, a sajtópropagandát, ez megfordítva érvényes, mert valójában ezek a nemzetközi mozgalmak állottak a hiteltőke szolgálatába, hogy a maguk politikai, gazdasági, nemzeti vagy csoportérdekük megvalósításában elnyerhessék a pénz segítségét.

A hiteltőke erkölcsi semlegessége

Botorság a hiteltőke erkölcsi *semlegességét* erkölcstelenségnek minősíteni, hiszen a pénz hatalma a társadalomban érvényesül ugyan, de maga társadalmon kívüli, kvázi természeti, az időjáráshoz hasonló valóság, nem élő, öntudatos, gondolkodó, érző személy, akinek bármilyen erkölcsi, értékrendi meggyőződése lehetne. Hogy a nemzetközi hiteltőke állott minkét fél katonai hadműveletei mögött, és ezt fokozottabb mértékben folytatta azután a gazdasági verseny propaganda szakaszában, az éppen úgy nem marasztalható el etikai szempontból, mint a sportmérkőzésen mindkét csapatot szponzoráló mecénás, hiszen az magát a sportjátékot támogatja. Az ítélni akarók elfelejtkeznek a vetélkedés *eredeti* társadalomnevelő céljáról, arról, hogy a mérkőzéseken egymással szemben álló csapatok csak játszanak, ugyanannak a közösségnek a tagjai, és csak a mérkőzés lebonyolítása céljából osztották önmagukat két csapatra, a szponzor szempontjából tehát valóban közömbös, hogy melyik csapat lesz a győztes. A hiteltőkét felhasználó nemzetek, csoportok és egyének – bár szemben állnak egymással – ugyanúgy nem ítélni meg, mint az ugyanannak a szélnek a segítségével különböző irányba vitorlázni akaró hajósok. Az pedig a szocionómia alaptétele, hogy az Élet örök *folymat* akkor is, ha emberi összességben, társadalomban történik, azt tehát pillanatnyi statikájában szemlélni lehet ugyan, de tudnunk kell, hogy megállapításaink csak *rebus sic stantibus* érvényesek, a következő pillanat más adottságai között már nem. A világverseny második szakaszában az első szakasz győztesei vesznek részt, tehát a szponzor már a sikereseket támogatja, és nyilvánvaló, hogy a továbbiakban is így jár el, hiszen a hitelező elsőrendű érdeke adósának a sikere. Így a hadviselő táborok közötti ellentét – még ha kezdetben netalán véletlen

esetlegesség is volt – mindinkább elmélyül. Ez a társadalomtermészeti folyamat állítja a totális verseny ellenfeleinek valamelyike mellé az addigi semlegeseket, nemzeteket, vagy démoszrészeket, akik – bár közvetlenül nem érdekeltek a hiteltőke tekintetében – törekvéseik megvalósítása érdekében a felek egyikéhez csatlakoznak. A társadalmi érdekellentét-lavina tovább gördül, és áthidalhatatlan távolságra ragadja egymástól a nemzeteket, nemzetrészeket, démoszokat nemzedékek egymásutánjában, úgy, hogy végül már a mozgalmi és csoportvezérek sem tudják, hogy ellenségeskedésük eredetileg a hiteltőkének a világháború első menetében való állásfoglalásából indult.

Erkölc nélkül az ítélkezés lehetetlen

A világháború első katonai szakaszában a hiteltőke a háborús mérkőzés lejátssza mellett, a pacifizmus ellen foglalt állást, mégpedig mindkét fél oldalán. A katonai vállalkozásokhoz a Központi Hatalmak a nemzeti pénzforrásokra, az Antant a nemzetközi hitelre támaszkodott, annál is inkább, mert ez nagyjából azonos volt nemzeti – francia, brit, amerikai – tőketartalékaikkal. Az pedig, hogy a nemzetközi hiteltőke és a kozmopolitizmus, a minden hadviselő országban befolyásos zsidóság, és az európai hagyományos kényszerhatalom uralmát megunt közép-európai népek, valamint a hagyományos kényszerhatalmat a maguk *baloldalára* hódítani akaró munkásmozgalmak végül is egy táborba kerültek, és velük szemben csak a démoszuk megosztottsága miatt elgyengült nemzeti, gazdasági és társadalmi erőre támaszkodó tradicionális európai értékrend mellé – öntudatosan vagy kényszerből – sorakozó német, osztrák, magyar, bolgár és török hatalmak kormányai harcoltak a siker egyre kevesbedő reményével – az nem véletlen koincidencia, hanem nagyon is társadalomtörténeti szükségszerűség volt, nem kereshető hát mögötte semmiféle erkölcsi állásfoglalás. A 20. századnak az évezredek alatt felépült emberi társadalmat leromboló tevékenységi folyamatát érezhetjük *emberiség elleni büntetnek*, de ennek semmi erkölcsi alapja nincs, hiszen a társadalom csak felette érvényesülő szabály alapján volna megítélhető. A társadalom egésze feletti szabály már csak anyagfeletti, *valláserkölc*si értékrendi szabály lehet. A társadalom egészének vagy részének a viselkedése nem minősíthető társadalmon belülről – legkevésbé az érdekeltek részéről – mert *nincs bíró* az isteni törvény alkalmazására. A keresztyénség, az az ideonómia, amelyen Európa felépült, alaptételként vallja *önmaga* eredendő, kollektív bűnösségét és Isten megbocsátó *kegyelméért* könyörög, Krisztus megváltó áldozatára hivatkozva. A 20. század európai politikája letért a krisztianizmus útjáról, és ennek első lépése volt az 1914-ben kitört és azóta is folyó világháborúnak minden eszköz felhasználását megengedő *szabálynélkülisége*, amely a *verseny*társak erkölcsi elítélésében, *kollektív bűnössé* minősítésében nyilvánult meg és a bűn megtorlására készségesen maga a *panaszos*, felperes, a *vádló* jelentkezett. Ez a *vérbosszú*-igény visszaveti a társadalmat a kényszerhatalom *jogi* megszervezése előtti állapotok közé és egyúttal meg is akadályozza a jogi, az államhatalmi szerveződést. A kaukázusi népek és egyes mediterrán népcsoportok története, legújabbán a Szovjetunió kísérlete tanúsítja, hogy a magát sértettnek érző panaszos-csoport, nép, társadalmi osztály kollektív bűnössé, halálra méltóvá minősítheti a totális versenybeli ellenfeleit, népet, csoportot, társadalmi osztályt, mozgalmat, azonban a másik csoport elleni vérbosszújával élő népek és csoportok – minden kiváló erényük ellenére – sohasem jutottak el nemzetük politikai függetlenségéig. Nyugodtan megjósolhatjuk, hogy a kollektív bűnösséget hangoztató, vendettás népeknek, politikai mozgalmaknak *nem is lesz* soha saját stabil országuk, hiszen az állam azonos a jogi szervezettel, jog pedig csak erkölcsből, protognosztikus, eszményi etikai értékrendből fejlődhet.

Az Antant sikere

1918 októberében a Központi Hatalmak országaiban a Forradalom, a jogi állapotok illegális, erőszakos megváltoztatása – úgy államközi, mint álamon belüli tekintetben – készen volt, csak éppen

ki kellett mondani. A kimondáshoz azonban *tervszerű* időzítés kellett, amelyre már nem voltak alkalmasok a legjobban szervezett önkéntes mozgalmak sem – a szervezetlen nemzetközi hiteltőke még kevésbé – arra már szilárd kényszerhatalmi szervezet kellett, és ez ott is volt a kellő pillanatban az Antant hadvezetősége alakjában, amely negatív és közvetve, a forradalommal valósította meg katonai célját, a Központi Hatalmak haderejének megsemmisítését, egyúttal bátor nagyvonalúsággal lerombolva ellenfeleik politikai, gazdasági, azaz teljes társadalmi hatalmát is. A párhuzamosan folyó, egymással kapcsolatos és egymásra ható három nagy eseményfolyamat: a katonai hadműveletek lezárását jelentő fegyverszünet és béke, a népek önrendelkezési jogát érvényesítő, államalakító nemzetközi jogi, valamint a szociális feszültségek megoldását célzó belpolitikai forradalmi folyamat levezetését egyaránt az Antant hadvezetősége intézte, hiszen az volt a totális háborús versenynek a *tradicionális európai hatalmi rendet*, az európai legalitást a háború erőszakos, azaz forradalmi megváltoztatását célzó szövetség irányítója.

b) A nemzetek önrendelkezése

A fegyverszünetek és békeszerződések időzített sorrendje

A *fegyverszüneti* tárgyalások előkészítése, kezdeményezése és az ezekre irányuló tapogatózások a Wilson 14 pontjának a közzététele előtt megindultak, és a Wilson-pontok közzététele már a fegyverszüneti feltételeknek a kozmopolita hiteltőke, a szabadkőműves mozgalom és a döntő súlyú hadviselő fél, az USA békefeltételeit tartalmazta. Elsőnek Bolgárország tette le a fegyvert és írta alá 1918. szeptember 30-án a fegyverszüneti szerződést. Október 3-án Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország bejelentették a fegyverszünet iránti készségüket és október 30-án Mudrosban Törökország, november 11-én Compiègneben Németország, és november 13-án Padovában Ausztria-Magyarország alá is írták a katonai hadműveleteket lezáró fegyverletételi szerződéseket. Az 1919 januárjában összeülő Párizsi Békekonferencia számára szabadkezet biztosítottak a gondos körületekintéssel tervezett, szervezett és levezetett folyamatoknak: a fegyverszüneti szerződések által lefegyverzett ellenfeleknek még a karhatalmát is megszüntető, ürügyekkel és álürügyekkel indokolt katonai megszállása, hogy a legyőzött országok területe úgy szétdarabolható legyen, hogy azon tárgyalóképes kormányhatalom ki ne alakulhasson. A forradalmak lerombolják az előző államszervezetet, anélkül, hogy helyébe újat állítanának és – egyáltalán nem melleleg – a forradalom a nemzetközi hiteltőke potenciális ellenfeleit gazdaságilag is tönkretesz. Kísérteties a Wilson-doktrínának a Monroe-elvhez való hasonlósága: olyan új államok létrehozásával valósítani meg a népek önrendelkezési jogát, amelyek szuverének ugyan politikailag, de gazdasági gyengeségük miatt képtelenek olyan stabil közhatalmi szervezet létrehozására, hogy szuverenitásuk nemcsak a kozmopolita hiteltőke érdekei szerint érvényesülhessen. Nyilvánvaló, hogy mindez az egész emberiség örök boldogságára, a minden egyén, csoport és nép egyenlő szabadságának, a békének és biztonságának, az alapvető jogoknak érvényesítésére, a demokrácia minden követelményeinek a megvalósítására történik, szó sincs sehol és soha ellentétes érdekekről, kíméletlen versenyről, politikai vagy gazdasági hatalomvágyról, revansról, megtorlásról, haragról, bosszúról vagy éppen gyűlöletről. A katonák fizikai fegyvereinek elhallgatása után az ultraliberalizmus szelleminek nevezett fegyverneme, a *sajtópropaganda* folytatta az apokaliptikus totális versenyt, a maga semmiféle szabállyal nem korlátozott eszközeinek a felhasználásával tájékoztatva és félretájékoztatva valósággal és hazugsággal, dicsőítéssel és rágalommal, üdvösséggel és kárhosszattal a közvéleményt, függetlenül a társadalom állapotától és tagjainak törekvéseitől, egyedül a kozmopolita hiteltőke *napi igénye* szerint, akár hetenként változtatva állásfoglalását. Nem mondhatjuk erkölcstelennek a sajtó eme magatartását, hiszen a materializmus szerint nem léteznek

anyagfeletti örök eszményi célok, csak anyagi érdekek, tehát nincsen viselkedést minősítő erkölcsi szabály sem. A békekonferencia, mint az előzőkben tárgyaltuk, csupa magasztos elveket, jelszavakat fogalmazott meg a békeszerződésekben. Ezeket a Központi Hatalmak sorra aláírták: 1919. június 28-án Verszályban Németország, szeptember 10-én Saint-Germainben Ausztria, november 27-én Neuillyben Bolgárország, 1920. június 4-én Trianonban Magyarország és 1920. augusztus 10-én Sèvresben Törökország.

Az új államok időzített megalakulása

A *népek önrendelkezési jogát* érvényesítő, államalakító nemzetközi jog vonatkozásában az Antant politikai vezérkara következetesen megvalósította Közép-Európa népeinek a 19. századról elmaradt nemzeti függetlenségi és egyesülési törekvéseit. 1918. március 3-i breszt-litowski béke az Antant közreműködése nélkül oldotta meg a Baltikum és Lengyelország szabadságának kérdéseit. A Nagy Károly óta fungáló anakronisztikus, feudális tradicionalizmust megtestesítő Impérium, az Egyesített Habsburg Monarchia, *Ausztria-Magyarország* népei sorra „éltek önrendelkezési jogukkal” úgy, ahogyan a győztes hatalmak számukra ezt időzítették. 1918. október 28-án Prágában a cseh, 29-én Zágrábban a horvát, 30-án Bécsben az osztrák-német, és 31-én Budapesten a legális parlament helyett forradalmilag összeült nemzetgyűlés kimondta nemzetének az Osztrák-Magyar Reálunióból való kilépését, és minden új közhatalmi egység saját ideiglenes kormányt alakított magának. A Kettős Monarchiát az 1867-es megalakulása óta működő belső ellenzéke a haladó nemzetközi erők támogatásával előbb Négyes Monarchiává alakította, majd államait egészen függetlenítette egymástól: 1918. november 12-én Ausztria, 14-én Csehország, 16-án Magyarország alakult független köztársasággá, majd december 1-jén Horvátország csatlakozott a Sándor régensherceg által Párizsban kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz.

Ausztria függetlenedése

Minden a 19. századi nemzeti vágyak szerint történt, azaz úgy, ahogyan a vágyak az Antant érdekeinek megfeleltek. Az *osztrákok* mindig németnek tudták és érezték magukat, a 18. és 19. században a többi némettel együtt tevékenyen részt vettek a német felvilágosodás és a nemzeti egység mozgalmaiban, és elkésérítő nemzeti sérelemként vették, hogy 1866-ban középkori monarchiájuk miatt kizárták őket a megalakuló Második Német Birodalomból. A Dualizmus idején az általános nagy anyagi gazdasági fellendülés érdekei háttérbe szorították, és egymás szövetségeseivé tették a nemzetiségi és szociális mozgalmakat. 1918-ban az Ausztria függetlenségét kimondó *Renner-kormány* mögött egymás mellett állottak a társadalmi reformokat követelő szociáldemokraták és a reáluniót felmondó és Németországgal egyesülni akaró osztrák-német nemzeti pártiak. Bár Németországban is hasonló volt a politikai fejlődés, az ügyes Antant politikai vezetésnek sikerült elszigetelnie egymástól a német mozgalmakat úgy, hogy Ausztriának Németországgal való egyesülését tiltó békeszerződést már ellenvetés nélkül írta alá Ausztria kormánya, nemzeti vonatkozásban kártalanítva érezvén magát Magyarország német lakta területeivel.

Csehszlovákia megalakulása

Csehország magától értetődően, épségben megkapta ezeréves területét, sőt, meg is kétszerezte azt Magyarország szlovák lakta területeivel. A kortárs bírálók *Masaryk* és *Benes* rendkívüli ügyességű diplomáciájával és propagandájával magyarazzák *Csehszlovákia* sikeres megalakulását. Kétségtelenül nagyon meglepő, hogy az Osztrák Császárság külkapcsolatait és még inkább a császári hadsereget végig vezénylő cseh politikának hogyan sikerülhetett egyből nemcsak megszabadulni az Egyesített Habsburg Monarchia minden terhes örökségétől, de egyenesen antant szövetségessé vedlenie. Magyarázataul az szolgál, hogy politikusai a nagyszámú bevándorlóra

támaszkodva az Amerikai Egyesült Államokban, a szabadkőművesség és a kozmopolita hiteltőke országában szervezték meg államukat, és onnan már a hiteltőke reprezentánsaiként készen hozták azt haza Európába.

Jugoszlávia megalakulása

A később *Jugoszláviának* nevezett Szerb-Horvát-Szlovén királyság kezdettől fogva hiányolta az európai nemzetállam legfontosabb alkotóelemét, a *saját* öntudatos nemzetpolgári közösséget, a homogén démoszt. Születését és fennmaradását nem népei egyező akaratának, hanem katonai kényszernek köszönhetette. A 19. században az ozmán uralom alól függetlenedett balkáni népek közül egyedül a szerbek voltak hajlandók testvérnepeikkel – 25-30 kisebb-nagyobb szláv nyelvű és egyéb néppel – szemben külső hatalmakat szolgálni. Előbb Ausztria, azután Oroszország, majd az Antant politikájához kapcsolták a más népek feletti szerb nemzeti, uralmi érdekeiket. 1878-ban és még inkább 1914-ben is sikerült eredeti területüket addigi *keleti vallású* harcostársaik, bolgárok, macedónok, albánok, cigányok, görögök, románok, vlahok, cincárok, törökök, cernagorácok ellenében háromszorosára bővíteni. 1918-ban a világháború kirobbantásában végzett szolgálatukért – a szarajevói merénylet terroristáinak pártolásáért – de a háborúban való minden tiszteletet megérdemlő hősiessé részvételükért is jutalmul a balkáni állapotok tekintetében teljességgel tájékozatlan párizsi békekonferencia tovább háromszorozta Szerbia eredeti területét, hozzácsatolva bosnyák, hercegón, sokác, bunyevác, horvát, szlavón, dalmát, illír, vend, szlovén, karint és olasz lakosságú területeket, nem is említve a magyar délvidék magyar, német, román, szlovák és egyéb, többnyelvű, *nyugati vallású* népét, persze mindezt megkérdésük nélkül, átlépve a Drinát, Kelet és Nyugat kétezer éves törésvonalát. A nem létező „jugoszláv nemzet” katonai kényszerrel való létrehozása, a szerbek és horvátok, pravoszlávok és katolikusok, keletiek és nyugatiak erőszakos egyesítése valóságos rémuralomhoz, és több millió emberéletet követelő, mérhetetlen kint és szenvedést okozó polgárháborúhoz vezetett. A helyzet jellemzésére a *horvátok* sorsát vázoljuk: a Horvát Királyság ezer évvel idősebb a szerbnél, és Hungária Szent Koronájának egységében az állami szuverenitása mindig nagyobb volt, mint a Cseh Királyságnak Germánia keretében. 1918-ban a Wilson javaslat alapján, *önrendelkezési jogával* élve, kilépett történelmi-politikai kötelékeiből, majd csatlakozott az S-H-S királysághoz. Hozományul vitte magával nagyszerű történelmi örökségét, alkotmányát, európai közigazgatását, Ausztria-Magyarország hadseregének délszláv alakulatait és az egész adriai hadi és kereskedelmi flottát. A francia gyámság alatt megszervezett szerb hadsereg mégis, mint meghódított tartományt szállta meg Horvátországot, nem tisztelve a horvátok szerzett történelmi jogait, még emberi méltóságát sem, és szó sem lehetett a politikai autonómiáról. Az Antant a nemzetközi politikai közvéleményt is a horvátok ellen hangolta, egyszerűen a szövetséges szerbek nemzeti büszkeségének a kielégítése kedvéért. A negatív minősítés elleni horvát tiltakozást, majd a nemzetiségi és vallási egyenjogúságért indított mozgalmat a szerbekkel szimpatizáló nyugati sajtó már a „szabadsággal, emberi jogokkal, a demokráciával” szembeni ellenséges magatartásként tárgyalta, és a kozmopolita hiteltőke egész táborát erre hangolta. A világháború második katonai menetében Horvátország független állammá nyilvánítását pedig „emberiség elleni kollektív bűnként” ítélte el, lehetetlenné téve a dél-szláv kérdés későbbi békés megoldását is. Ellentétes párhuzamként a szlovákok szolgálnak: 1918-ban az Egyesült Államokban élő szlovákok nevében valakik csatlakoztak Maszaryk és Benes csehszlovák államához. A Liptószentmiklóstra összegyűlt „szlovák nemzetgyűlés” jóváhagyta a Magyarországtól való elszakadást, a csehekkel való egyesülést, amelyet a trianoni szerződés is szentesített. A világháború második katonai menetében Szlovákia is függetlenné nyilvánította magát, sőt teljes politikai, katonai és gazdasági erejével részt vett a hitlerista Németország minden emberiség elleni büntettnék nyilvánított cselekményében. Utána azonban a

hitlerista epizódnak az emléke is eltöröltetett, Szlovákia a felszabadítás hőseként, Csehországgal ismét egyesülve a győztesek oldalán jelent meg a nemzetközi politikában. A magyarázat fájdalmasan egyszerű: a *népek önrendelkezési joga* csak propaganda jelszó, azaz cselszó volt, sohasem képezte részét hangoztatói valóságos politikai programjának. A horvátok az időközben a kozmopolita hiteltőkét képviselő Antifasiszta Szövetség liblingje, Szerbia ellenében harcoltak a függetlenségért, a szlovákok pedig a kollektív bűnössé nyilvánított Magyarországgal szemben.

Magyarország bukása

Magyarország is élt 1918. október 31-én önrendelkezési jogával, és kilépett az Osztrák császársággal 1867-ben kötött reálunióból. A fél évszázados kossuthista függetlenségi propaganda annyira aláasta a Monarchia tekintélyét, és az 1914 óta egyre fokozódó pacifista sajtó addig fokozta az 1848-as program szerinti függetlenség iránti általános lelkesedést, hogy Magyarországon sem egyéni, sem csoportos állásfoglalás el sem hangozhatott annak ellenében. Jellemző Habsburg-Lothringen József főherceg magatartása, aki annyira magáévá tette a „magyar nemzeti törekvéseket”, hogy családnevét Alcsuty-ra változtatta és egyszerű nemzetpolgárként kívánt az Antant-barát Magyar Köztársaság szolgálatában élni. Egyetlen ember – talán az egész Európában egyetlen – lett volna képes megállni a közhangulat ellenében, az a *Tisza István*, aki 1914-ben miniszterelnökként az európai politikusok közül egyedül merészelte ellenezni a hadüzenetet. Őt azonban az eseményeket irányítók alkalmas pillanatban egyszerűen meggyilkoltatták. Nem maradt hát nemcsak a 67-es liberális magyar jogállamnak, de egyáltalán az ezeréves magyar államiságnak szószólója. A Károlyi Mihály magát kossuthistának mondó kormánya feloszlathatta hát – két héttel a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt – az általa kihirdetett függetlenség egyetlen garanciáját, a hadsereget, hogy utána a magyar állam *valóban* alkatelemeire legyen bomlasztható: *területe* az ellenséges szomszédok hódításvágyának prédája, *népe* démosz részekre bomolva, gyűlölködő ellenségeinek uralma alá kerüljön, *közhatalmi* szervezetének tekintélye pedig a katonai megszállók kényének kiszolgáltatva semmivé olvadjon.

Magyarország felosztása

A magyarság fenntartás nélkül elismerte minden nép, köztük Magyarország nemzetiségeinek önrendelkezési jogát, saját magának sem igényelt többet ennél. Persze az önrendelkezési jog gyakorlására nem elégedett meg egy szűk kis demagóg csoport határozatával, hanem annak *népszavazással* történő törvényes megerősítését is igényelte. Nemcsak az állami hovatartozás tekintetében későbbi évtizedek alatt is igényelt népszavazást tagadta meg a győztes Antant, de – minden más európai néppel ellentétben – csak a magyarságnak nem ismerték el saját sorsa feletti rendelkezési jogát. 1918. november 13-án, Belgrádban módosították a tíz nappal előbb Mantovában aláírt fegyverszüneti feltételeket, Antant katonai megszállás alá helyezve Magyarország déli részét. A megszálló francia-román-szerb hadak védelme alatt, 1918. december 1-jén – tehát két héttel a fegyverszünet aláírása után – Gyulafehérváron összeült „Román Nemzetgyűlés” Keletmagyarország egész területének Romániához való csatlakozását mondta ki. A hírre az országrész magyar lakosságának kolozsvári gyűlése Magyarország fennhatóságának megtartása mellett döntött. Az Antant hadvezetés csak a román határozatot ismerte el, a magyart nem. A Párizsi Békekonferencia Magyarország területi felosztásakor minden szomszéd népnek kedvezett a magyarokkal szemben, még az osztrák-németeknek is. Például egy román nemzetiségűnek három hektárnál többet, egy magyar nemzetiségűnek pedig egy hektárnál is kevesebbet adott Magyarország területéből.

A magyarság beugratása

A magyarságnak önmaga megszervezését sem engedélyezte a nemzetközi azonosítatlan *idegen kéz*. A magyar parlament legnagyobb ellenzéke, a függetlenségért fél évszázad óta harcoló 48-as kossuthista pártot mellőzték, és a kormányt a parlamenti töredékre támaszkodó Károlyi Mihályra bízták, akit a többség és a közvélemény azért fogadott el, mert Antant szövetség ígérétevel küldték haza Franciaországból. A háborús vereség következményeinek enyhítésében azonban Károlyi semmit sem tehetett, hiszen küldetése az Antant részéről csak hadicsel volt, csak a magyar közvélemény megtevesztésére szolgált. Az Antant katonai vezetősége valóban elfogadhatott volna egy független Magyarországot, de a kozmopolita hiteltőke semmiképpen sem. Károlyinak – bár nem tudta magáról – csak az Antant-ügynök *Linder Bélának* és a kozmopolita *Jászi Oszkárnak* a hatalomra segítése volt a feladata, hogy azok magyar részről asszisztálhassanak az ország felosztásában. Linder Béla kéthetes hadügyministersége alatt *felosztatta* az ország feldarabolását megakadályozni képes magyar hadsereget, holott arra a *később* aláírt fegyverszüneti szerződés sem kötelezte az országot. Jászi, az ultraliberális – azaz antiliberális, a „kötelező szabadság” híve – radikális párt vezére mutatkozott késznek a Magyarországtól elszakadni vonakodó nemzetiségeknek a függetlenítésére. Linder egyértelműen hazaáruló volt, de Jászi tevékenysége az Antant magyarellenes politikáját támogatta ugyan, Jászi részéről idealista kozmopolita meggyőződésének megfelelő jóhiszemű tájékozatlan naivitás volt. Ezt bizonyítja az, hogy tevékenységének haszonélvezői – az általa uralomra segített kommunista párt, a nélküle megalakulni képtelen Csehszlovákia, és az Antant politikai vezérkara – részéről nemhogy jutalmat, de elismerést sem kapott. Alaptalannak tartom a Jászi kétségtelen hungarófóbiája folytán később kialakult feltevést is, hogy Jászi valójában nem a magyar, hanem a zsidó nép önrendelkezési jogának biztosítására törekedett, amikor „Magyarország” néven Habsburg-utódállam létrehozásán fáradozott. Nagyapám kossuthista politikusként részese volt az akkori eseményeknek, határozottan állította, hogy a magyar közvélemény szívesen, fenntartás és gyanakvás nélkül fogadta a zsidó hazafiaknak az ország megmentésében mind nagyobb részvételét. Még a kommunista szervezkedésben is a zsidó vezetés alatti oroszországi forradalomnak a magyar haza megmentésére való szövetség lehetőségét látta akkor minden magyar. Csak fél esztendő múlva döbbent rászédettségére a magyarság, amikor minden külső és belső hatalom nyíltan ellene fordult.

A király árulása

Idegenkezűség, Antant befolyás gyanítható Tétova Károly – Ausztriában I. Károly néven császár, Magyarországon IV. Károly néven apostoli király – megmagyarázhatatlan passzív magatartása mögött is, amely akkor valósággal ellenséges cselekedetnek számított. A monarhikus államforma egyetlen, de nagyon fontos előnye a sok választási próbával a démoszt megosztó respublikával szemben az, hogy az örökletes uralom rendszerében az állam szuverenitását gyakorló államfői méltóság sohasem betöltetlen, és a végrehajtó hatalom ingadozásai és hiányosságai felett a legválságosabb időkben is ott van az áthidaló megoldásra képes uralkodó. Ezért viselte el évszázadokon át a magyar nemzet a Habsburg-dinasztia uralmát, ezért kötötte hozzá az 1867-es Reálunióban is Magyarország sorsát, hogy éppen ilyen válságos helyzetben, mint 1918 ősze, legyen védelmezője az országnak. Károly azonban maga is hozzájárult a válság elmélyítéséhez azzal, hogy határozott intézkedés helyett 1918. november 13-án lemondott, sőt – mint később dancs párthívei állították – le sem mondott valójában. Tétova Károlyt esküszegésért és hazaárulásért elítélte a történelem, de akkor egyenesen szentségtörés lett volna emberi bíróság elé állítása: az akkor az egész világon érvényes jogrend szerint az államfő felelőtlen, az intézkedéseit ellenjegyző miniszter viseli a felelőséget helyette. Ezen felül a magyar alkotmány szerint az apostoli király a minden társadalmi szervezet feletti abszolút szuverén Szentkorona egyik fele. Krisztus Egyháza őt apostolul felkente, fejét a nemzet a koronával illette, és ezek a tények meg nem történté nem tehetők. A király tehát

egyházi és nemzeti szempontból egyaránt szent és haláláig sérthetetlen. Apostoli királyi méltóságáról, Krisztus és a nemzet *szolgálatáról lemondania nem lehet*. A király akadályoztatása esetén az uralkodói teendők ellátására az alkotmány régens-kormányzó választását írja elő. A Magyarország függetlenségével szemben ellenérdekelt Antant nyomására ez 1918-ban nem történt meg. Így lett államjog szerint is illegálissá, forradalmivá az 1918. október 31. és 1920. március 1. közötti interregnum korszaka. Ha az idegen megszállás a forradalmi kormányok stabilizálódását meg nem akadályozta volna, az alkotmányjogi folytonosság fenntartható lett volna ugyanúgy, mint Ausztriában és Németországban. De a független Magyarország számára nem volt hely az Antant uralma alatti Európában.

Magyarország és a hiteltőke

A magyar honfibu elmerenghet a Párizsi békekonferencia határozott magyarellenessége felett. Távol legyen tőlem, hogy nemzetemnek talán legértékesebb erényét, mindenki jóhiszeműségének, jóindulatának, jó szándékának naiv feltételezését bíráljam. De meg kell kérdeznem: Miért várt – és vár ezer esztendeje mindig – a magyarság jóindulatot ellenségeitől? Hiszen, ha jóindulatú lett volna, nem volna ellenség. A világháború első katonai menetében az Antant hatalmak Magyarország független hatalmának megsemmisítéséért folytattak háborút, és nyilvánvaló céljuk megvalósításának az akarata. Ha még a legádázabb ellenségnek tartott Franciaország nem lévén közvetlenül érdekelt, kímélte volna is Magyarországot, nem tehetette szerb és román szövetségesei érdekeinek ellenében. Az pedig, hogy Magyarország ellenséges szomszédai mindannyian szabad vállalkozási lehetőséget biztosítottak területükön a kozmopolita hiteltőkének, nyilvánvaló, hogy területük mind nagyobb mértékű gyarapítása, hatalmi szervezetük mind nagyobb kiterjesztése a kozmopolita tőke életérdekévé lett, és ez a nemzetközi hiteltőke mindaddig Magyarország ellenében fogja hatalmát érvényesíteni, amíg Magyarország a hiteltőke befolyásával szemben bármilyen függetlenségre törekszik.

A forradalom tisztasága és tisztátalansága

A világháború a hatalmak totális versenye, pankrációs mérkőzése volt. Kiterjedt és kiterjed azóta is a közélet minden területére. Az Antant 1918-as *katonai győzelmét* kihasználva, a Központi Hatalmak *politikai*, államjogi megsemmisítését is véghez vitte, hogy utána a harmadik versenyterületen, a *gazdaságilag* fontos társadalompolitikai rendet is megbonthassa, azaz *forradalmat* kezdeményezzen a Központi Hatalmak országaiban. A *forradalom*, a társadalom szociális feszültségeinek *illegális*, jogfolytonosságot mellőző hatalmi eszközökkel való levezetése tetőzte be az Antantnak, a Szövetséges és Társult Hatalmaknak, a Központi Hatalmak feletti győzelmét. Az előzőekben láttuk, hogy egész Európa társadalma érett volt egyéni és csoportos céljainak a szervezett kényszerhatalom forradalmi megszerzése útján történő megvalósítására. Láttuk annak a magyarázatát is, hogy miért a katonai fölényben lévő támadónak látszó Központi Hatalmak kormányai vesztették el erkölcsi tekintélyüket, és nem a hazájukat védő Antant kormányok, annyira, hogy a forradalom ezekben az országokban tört ki. Nyilvánvaló, hogy az Antant hathatós támogatása, tervezése, szervezése és eseményeinek időzítése nélkül ezek meg nem történhettek. A forradalom bármennyire is jogrendellenes és romboló eseménysor, ha a fegyveres hatalom ellenében áldozatvállalásra kész, életüket kockáztató emberek *tömegmozgalma* – nem pedig pártirodák, szerkesztőségek zárt ajtajai mögött ágáló, és csak a hírlapokban nyilvánosság elé lépő társadalomellenes cselekmények – *feltétlen* tiszteletet érdemel mindenki részéről, de leginkább azoknak a csak önző érdekeiket néző, semmiféle eszméért áldozatot vállalni nem képes, magukat okosnak tartó, számító élőlények részéről. A későbbi forradalom, a kényszerhatalmi szervezetet erőszakosan megváltoztató mozgalommá fejlődő események indulhatnak politikai pártok,

szakszervezetek, ellenséges követségek, lapszerkesztőségek, szabadkőműves páholyok és más szervezetek tevékenységéből, a haladás eszméiért lelkesedő diákok szállásain, áldozatvállalásra kész kispolgárok lakásaiban összegyűlt szomszédok, és mindenféle röpcédulagyártók – akár kamasz csínytevők is – pillanatnyilag célszerűnek látszó ötletéből, a mozgalmat tisztává szenteli az érdek nélküli őszinte *jobbítási szándék*. Ennek hiánya esetén is, ha a forradalmi tömeg szadista gyilkosok, csak rabolni akaró martalócok, romboló, ártó ösztöneiket vagy hatalmi mániájukat kiélni akaró perverz elmék, félrevezetett, beugratott és a közjük beépített álruhás és álbeszédű agitátorok balekjeinek az együttese, ha száz közül csak egyetlen egy az eszméért őszintén harcolni akaró valóban forradalmár, a tiszta egy százalék az egész mozgalmat tiszteletre méltóvá teszi. Elnézem az 1918 őszi képes-újságok forradalmi képeit: a főváros tereit és utcáit megtöltő katonaruhás és civil tízezreket, akik zászlók és feliratos táblák alatt és mögött lelkesen éljenzik a tribünökön szónokló vezérek kijelentéseit. Tudom, hogy a kép manipulált – a fényképezés akkori fejlettségi fokán ilyen képeket nem lehetett készíteni – és tudom azt is, hogy akkor nem voltak elektromos hangerősítők, tehát a szónok beszédeit csak az első sorokban állók hallhatták, a messzebbiek nemcsak nem hallották, de nem is látták a szónokot. De éljenzésük mégis hiteles és őszinte, mert a *közmeggyőződés* jut benne kifejezésre – *akkor és ott*. Néhány nap múlva vagy néhány várossal odébb talán más agitátorok biztatására más jelszavak váltanak ki éljenzést és indítják harcba a tömeget.

c) A szabadság a nemzet ellen

A szocializmus különböző formái

1918. október 30-án Bécsben, 31-én Budapesten, november 9-én Berlinben tört ki a forradalom, párhuzamosan a közhatalmat fenntartó hadseregeknek a fegyverszünet folytán bekövetkezett felbomlásával. *Forradalomnak* nevezzük az akkor és ott bekövetkezett politikai változásokat, mert nem akarunk vitába szállni a zszurnalisztika által a 20. század történetírásában elfogadott szóhasználat, bár tudjuk, hogy ezek tipikus *papírforradalmak* voltak, hiszen jogellenes erőszakos cselekmények Bécsben egyáltalán nem voltak, Budapesten alig volt valami, és a németországi események is csak a sajtó megvilágításában tűnhettek forradalmiaknak, azaz az alkotmány illegális megváltoztatásának. A három helyszín nemcsak államhatalmi szervezet központja, főváros, hanem Európa legnagyobb *kozmpopolita* városai is, a pacifizmus, az antimilitarizmus és az antinacionalizmus gócpontjai is, ugyanakkor az európai zsidóság fővárosai is: Bécs a legtekintélyesebb, Budapest a legszamosabb, Berlin a legszabadabb. Természetes, hogy totális győzelme érdekében ezekben a városokban – ezek lévén az ellenséges hatalmak fővárosai – kellett az Antantnak is kezdeményeznie az államhatalom lebontását, csatlakozva az éppen általa támogatott tömegmozgalmakhoz. Az is természetes, hogy a forradalmi tömegek a közvéleményben már régóta megért szociális igényeinek teljesítését itt követelték, mert itt követelhettek egyáltalán valamit a néptömegek. A sorrendet a harcterekről hazaözönlő katonáknak a fővárosokba érkezése döntötte el. A katonavonatok ugyanis – és ezt már a forradalom szervezői intézték az Antant tetszése szerint – mindenütt a fővárosokba szállították a leszerelendő hadakat: Bécs volt a legközelebb a fronthoz, ott telt meg elsőnek a város a hirtelen társadalmi kötelék nélkül maradt, átmenetileg proletárrá, szingel egyénné lett emberekkel, akiknek háborúellenes őszinte érzelmei a legkönnyebben voltak hatalomellenes és társadalmi renddel szembeni cselekvésre indíthatók. Bécs volt ugyanakkor a legkönnyebben, magától is felbomló Osztrák Császárság székhelye is, ott kellett hát az Antanttal szövetséges nemzetiségeknek függetlenségük védelmére nemzeti légiókat szervezniük a felbomló k.u.k. alakulatokból. Budapestre később érkeztek a katonák és – Magyarországon lévén a legliberálisabb nemzetiségi jogrend, ott voltak legelégedettebbek a népek – a Magyarországi nemzetiségeknek több agitációra volt szükségük

elszakadási mozgalmuk felőli meggyőzésükhöz. Berlinbe csak akkor érkeztek meg a frontkatonák, amikor a jól szervezett kispolgári munkástömegek már a monarchia megszüntetését is követelhettk. Az Antant eredeti háborús céljai szerint Németországnak öt független államra kellett volna bomlania, ez azonban – amellet, hogy az érdekelt lakosságot nem lelkesítette – nem egyezett a kozmopolita hiteltőke érdekeivel sem. Az indulásnak ezek a különböző körülményei befolyásolták a forradalom későbbi alakulásának az eseményeit is.

Szocialista kormányok mindenfelé

A szocializmus a liberalizmusnak a kapitalista szabad verseny által a munkásosztálynak nevezett, a társadalom tényleges munkavégzői hátrányos társadalmi és gazdasági helyzetének a javítására törekedett, a gazdasági szabad versenynek a kényszerhatalom eszköze legális felhasználásával való korlátozására. Az az ellentmondás, hogy a lényege szerint forradalmi, azaz *illegális* eszközökkel akart a szocializmus *legális* jóléti rendet létrehozni, csak látszólagos, mert időleges, hiszen csak a jóléti reformok törvényhozásáig tart. Az evolutív fejlődésű, protestáns neveltségű társadalmakban és országokban a szocializmus meg is valósult forradalom nélkül, a szocialista politikai pártoknak törvényhozási szereplésével. Németország protestáns tartományai – a jóléti államot építő skandináv országok után – a Monarchia forradalmi megszüntetése után, de forradalom nélkül, legális törvényhozás útján meg is valósították szociális reformjaikat. Német-Ausztriában a szociáldemokrata párt már a monarchia korában is legerősebb parlamenti ellenzéki erő lévén, a republikánus papírforradalom után – jelentéktelen szélsőséges zavargásokat nem számítva – nyugodt biztonsággal rendezkedett be a Renner Károly szocialista kormánya. Németországnak katolikus és vegyes kultúrájú tartományaiban azonban a szociális reformok bevezetésének még forradalmi lehetőségei is vitatottak voltak, és évtizedekig azok is maradtak. A brutusi republikánus, francia típusú forradalomnak Németországban nem voltak meg a társadalomtörténeti alapjai. A hajdani Római Impérium neolatin népeinek egész démosza a francia szabadgondolkodók revolutív ideológiája útján a hódító barbárok idegen monarchikus és feudális uralma alól akart fegyveres *ellenhódítással*, forradalommal szabadulni. A francia, spanyol, olasz baloldali mozgalmak ki is szedték a tekintély-alapot a monarchia alól. A francia kispolgár-rentier az Antant hadseregek jóvoltából, a kozmopolita tőke segítségével világhatalomra jutván megelégedett a Jaurès utáni munkásvezérnek, *Millerandnak* kormányra és államelnökségre juttatásával. Nagy-Britannia is a munkáspárti *Lloyd George-nak* adta a végrehajtó hatalmat. A nemzetközi szociáldemokrata munkásszolidaritás azonban – az Internacionálé és a Szakszervezeti Nemzetközi Szövetség ellenére – nem terjedt ki anyatársadalmára, a német munkásmozgalomra: nemhogy segítséget adott volna a németországi szociáldemokrata kormányzat stabilizálódásához, de szívesen hozzájárult az Antant katonai győzelmének a német munkásosztály által vezetett nép politikai és gazdasági elnyomásához, elvi különbözőségeket hozván fel ürügyül.

A német nép vágyai

A nem római, barbár-keresztény európai társadalmi hagyományokon felépült Germánia csak démosza egyes részei szociális helyzetének a javulását várta a forradalomtól. Megszüntette a Birodalom Hohenzollern-dinasztiájának és a sok kisebb-nagyobb tagállam monarchikus uralmának rendszerét, a revolutív progresszió érdekében megszüntette a tradicionalista kényszerhatalmi rendszert, de – latin individualista hagyományok hiányában – stabil republika megalapozására nem volt képes. A régi római recept szerinti autokratikus impériumra vissza nem térhetett, hiszen azt most számolta fel a forradalom. A római hagyományoknak megfelelő racionális *diktatúra* kialakítására – amelyet Bonaparte Napóleon pozitív példája is ajánlott, és ezt a katolikus többségű tartományok elfogadták volna – nem adott lehetőséget a német hatalom végleges megsemmisítésére törekvő

Antant főhatalom rosszhiszemű féltékenysége. Inkább a szovjet-orosz példát követni akaró *proletárdiktatúra-kísérleteket* nézte el az Antant, még a skandináv típusú szociáldemokrata stabilizációt is sokallva a német néptől. A protestáns evolutivizmus természetes könnyedséggel vezette be a szocializmus materialista igényei szerinti reformokat, és éppen ezekből derült ki a marxista – Marx, Engels, Lenin, Sztálin neve után helyesebben: melszista – materializmus *elvi megalapozatlansága*, amely az anyagi, gazdasági javak elosztása feletti érdekellentéttel magyarázta a munkások és munkaadók közötti osztályellentétet. A tradicionalista germán ember – az individualista, szingel római civisszel szemben – nem hajlandó nincstelenné, társadalmon kívüli proletárrá lenni, anyagi vagyoni hiányában is burgius-polgár, azaz burzsoá marad. A 19. század közepén a liberális alkotmányok szerint a jogállam egész démosza polgárosult, öntudata szerint minden alattvaló, iparos, kereskedő, földműves, származására, tanultságára, vagyoni helyzetére és vallásfelekezetére tekintet nélkül egyenjogú polgárrá lett. Egyenjogúsága azonban nem jelentett *egyenrangúságot*: a liberalizmus győzelme a racionalizmus uralmát hozta el, az iskolázottak, a tanultak, „szellemi arisztokraták” tekintélyuralmát. A kapitalista gazdasági szabad verseny is ennek az értelmiségi uralomnak adott materiális alapot. A felvilágosult, öntudatos polgárnak nem a létfenntartási ösztöne szerinti anyagi érdekeit sértette a liberális jogállam racionalista gerontokráciája – mint ezt a materialista szocializmus állította – hanem a *becsületösztönét*, *becsvágyát* korlátozta a társadalmi tekintély egyenlőtlensége. A protestáns eklézsiák, a hagyományos hivatásrendek és ősi helyhatósági autonómiák rendjéhez szokott társadalom a liberális jogegyenlőség vesztesének érezte magát, mert a tekintélyrend aljára került anélkül, hogy egyéni és csoportos autonómiáját biztosító hagyományos közösségei helyébe kapott volna valamit. A liberalizmus *demokráciájában* tehát nem jogegyenlőséget keresett, hanem önmagát tekintve *többségnek*, népek, démosznak, önmaga tekintélyuralmát kívánta – persze nem egyénileg, hanem közösségenként gyakorolva hatalmát. Ezt azonban a materialista melszista szociáldemokrácia nem adhatta meg.

A német forradalom gyökértelensége és tehetetlensége

A *weimari köztársasági alkotmány* lehetőséget adott volna a liberális racionalizmus folytán a 19. században nagy fejlődésnek lendült európai tradicionális társadalomtudományi értékek érvényesítésére. Évszázad múltán kortársaink már nem is tudnak arról, hogy az európai tudományosság fejlődésének főfolyamata Kant után nem a materializmus, hanem az idealizmus útján haladt mindaddig, amíg azt a 20. századi világpolitikai események az egyoldalú materializmus medrébe nem szorították, és a gyűlölet-forradalmak még a publicisztikai irodalomból is kitörölték. Kortársaink nem is hallották azoknak a társadalomtudósoknak a nevét – List, Girke, Stämmeler, Sombart, Spengler –, akik nem materialista sablon szerint rendszerezték a liberális korszak társadalmában valóban érvényesülő szabályokat. A liberális, de nem egyoldalúan materialista társadalomtudomány, jog, államtan, közgazdaságtan olyan nagy eredményeket hozott, amelyek valóban korszerű, a társadalom természetes vonzó erőin, a tradicionális közösségek antimelszista rendszerén felépült *nemzeti kapitalizmus* pragmatikus, racionális államrendjének kifejlesztését tették lehetővé. Az azonban sem az általános európai forradalmiság irányának, még kevésbé a kozmopolita hiteltökével szövetséges győztes Antant hatalmak érdekeinek nem felelt meg. Az egyetemes emberi művelődés általános válságához vezető 20. századi erkölcsi hanyatlásnak végső fokon nem az egymással anyagiakon marakodó csoportok és hatalmak pankrációs versenyének negatív eredménye a magyarázat, hanem az egyetemes *célvesztés*. Az, hogy az anyagfeletti, lelki, transzcendentális célok régi értékrendje a liberalizmus folytán devalválódott, és helyette a keresztyénység nem tudott 20. századi igényeknek megfelelő új értékrendet ajánlani. Meg kell mondanom, hogy az erkölcsi válságot nem a marxista forradalmárok okozták, hanem a krisztianus értékek propagálására hivatott keresztyén

egyházak hivatástudatukat vesztett képviselői: a katolikusok magával a liberalizmussal is szembe helyezkedtek, kizárván önmagukat a szellemi és társadalmi fejlődésből, a protestánsok pedig kényelmesen és kellemesen úsztak az antikrisztianus mozgalmak áramlataival. Marad tehát a rengeteg kisebb-nagyobb ideológiai, politikai, társadalmi, gazdasági mozgalom összevisszasága. Minden irányzatnak megvolt a maga ellenzéke, és így kölcsönösen megakadályozták egymás érvényesülését. Nem alakulhatott ki egy stabil kényszerhatalmi rendszer, a társadalmi rend alapjainak fenntartására, bár azt a bizonytalan gazdaság okozta nyomor kényszerétől hajtva mindenki óhajtotta volna. Olyan volt a weimari Németország, mint az utas és áru nélkül üresen közlekedő vonat. Az alkotmány demokratikus sínhálózata megvan. Menetrend is készült a legújabb materialista útcélok felé, hogy szállítandó áru nincs, az magyarázható az anyagi szegénységgel. Hogy pedig senki sem akart utazni, az csak az útcélok okatlan kijelölésének, a menetrendnek a hibája lehetett. A német forradalom úgy Ausztriában, mint Németországban leállott a *szociáldemokrácia* fázisánál, talán társadalomtörténeti fejlődés eredményeképpen, de lehet, hogy idegen, ellenséges Antant befolyás hatására. A modern racionalizmus által igényelt organikus társadalmi rendszer nem épülhetett az ellenérdekelt Antant befolyása alatt, az ultraliberális, azaz antiliberális irányzatok, a kozmopolitizmus, anarhizmus és egyéb rendromboló irányzatok kifejlődését a germán társadalom józan neveltsége akadályozta meg, az ultraszocialista, *kommunista* irányzat hatalomra jutását pedig a bolsevik uralomtól megrettenő szociáldemokrata kormányzat küszöbölte ki rendfenntartó haderejével.

d) A magyarországi papírrorradalom

Magyarország a 20. század példa-országa

Magyarországon sűrűsödtek össze és csapódtak ki a gyűlölet századának elején Európa politikai, gazdasági és társadalmi problémái. Nincsen ebben semmi rendkívüli, hiszen itt van Európa földrajzi közepe, itt találkozik össze Európa minden népfaja, nyelve, vallása és hagyománya, itt vívtak három évszázad alatt a legtöbb háborút a vallási, nemzeti és társadalmi szabadságért, és itt szerveződött át Európa legrégebb keresztyén kényszerhatalma a legmodernebb szabadelvű nemzeti jogállammá. Itt csaphattak össze tehát a 19. század uralkodó eszméi, a Szabadság és a Nemzet egymással szembefordult mozgalmi, hogy eredményképpen Hungária és a *Regnum Sacrae Coronae Hungariae* jelenidőből a történelmi múltba szublimálódjék. Az is természetes tehát, hogy Magyarországon mutatkoztak be leglátványosabban az új társadalmi hatalom, a logokrácia eszközei, köztük a leghathatósabb, a *nyomtatott sajtó*. Igen, itt építette fel a sajtó a maga virtuális világát a *megírt*, de soha meg nem történt eseményekből és nem létező társadalmi tényekből, elhallgatva a valóságosakat. Az 1918-19-es magyarországi események iskolapéldái a fantomtörténelemnek, társadalmi kitaláció-mozgalmaknak, amelyek összességükben *papírrorradalom*má állottak össze és vonultak be a gyűlölet századának történetírásába.

Az „őszirózsás forradalom” valós története

A sajtó szerint Magyarországon is a felgyülemlett háborús elégedetlenség spontán levezetésére irányult kezdetben a forradalom, a kényszerhatalmi szervezet erőszakos megváltoztatása, amely csakhamar átadta volna a helyét az országot minden oldalról támadó ellenséggel szembeni védekezés egyáltalán nem forradalmi, általános nemzeti céljának. A hónapok, sőt évek alatt előkészített forradalmat – jobban mondva: kvázi-forradalmat – azonban senki sem volt képes bomlasztó fázisból építőre állítani. A vitathatatlanul csak az Antant háborús érdekeit szolgáló országrombolás egyetlen lehetséges akadálya, a nemzeti értelmiség hajójának népszerűtlen, de biztos kezű és nagy távlatú

kormányosa, *Tisza István* volt miniszterelnök lett volna, akit azonban éppen ezért a forradalom első „spontán” cselekményeként meggyilkoltattak az azóta is a sajtóban anonim maradt rontó tényezők. Helyére a sajtónépszerűség a Jászi–Károlyi–Linder cégér alatti csoportot léptette, akik a félévszázados kossuthista és az újabb, de hangosabb polgári radikális ellenzéknek az Antanttal szövetséges tagjaiként úgy állottak elő, mint a háborúnak véget vető békeszerzők és az ezeréves Magyarországnak, a liberális jogállam modelljének a megmentői. Az ismert nevű személyek azonban csak lepelként szolgáltak a győztes hatalmak Magyarország szétzúzására irányuló törekvésének álcázására. Nevük alatt szervezték meg az ismert és azóta is ismeretlenül maradt tényezők az 1918. október 31-diki őszirozsás forradalmat. A hírlapok írták, hogy a forradalom tömegei megölték Tisza Istvánt, hogy Károlyi Mihályt miniszterelnökké nevezték ki, és kormányalakítással bízták meg – egyesek szerint: Habsburg-Lothringen József intézkedett így a király megbízásából – Linder Béla hadügyminiszter leszerelte a háború ellen tüntető frontkatonákat, akik fegyvereiket őszirozsásra cserélve a forradalom szolgálatába állottak, azután Károly király lemondott, kikiáltották a köztársaságot –, és így tovább gördültek a forradalmi események. Csak évek és évtizedek múlva támadt kétely a sajtó híreivel szemben, és az eseményeket átélte sokszázezer szemtanú emlékezései alapján történtek kísérletek a tényleges események rekonstruálására: amikor a rikkancsok „Megölték Tisza Istvánt! Kitört a forradalom!” – kiáltásokkal terjesztették az újságot – a már kinyomtatott, tehát több órája megírt újságot – Tisza talán még életben is volt. Előző este nehéz fegyverzettel, gépjárművekkel ellátott reguláris katona-csapat szállta meg Tisza István lakásának a környékét, hogy másnap reggel a házba hatolva megöljék a politikust. „Elkeseredett, békevágyó frontkatonák” sem azt nem tudhatták, hogy egy régebbi miniszterelnököt meg kell ölni, sem azt, hogy annak hol van a lakása, sem azt, hogy otthon van-e. Nyilvánvaló, hogy felsőbb parancsra cselekedtek. Minden józan ember tudja, hogy sok ezernyi leszerelő katona nem tud spontán őszirozsást szerezni az éppen arra járó virágáros lánytól vagy a százféle más virágot is árusító üzletekben. Az őszirozsát vagontételen meg kellett rendelni, árát ki kellett fizetni, és komoly gépkocsiparkkal a megfelelő forradalmi helyekre szállítani éppen akkor, amikor a tüntető forradalmi tömegek éppen odakerülnek. Ez sem történhetett meg a hadvezetőség, Linder Béla tudta nélkül. Ugyanaz a Linder Béla hadügyminiszter, aki néhány napos hivatala idején feloszlatta a hadsereget, hogy az ellenséges hadak megszállhassák az országot a megkötött fegyverszüneti szerződés ellenére, utána átsétált a megszálló Szerbiába, és évtizedekig élt ott békében és nyugalomban. A közismert szociológus-publicista Jászi Oszkár külügyminiszter a kozmopolita tőke „forradalmi” sajtója segítségével Wilson elnök recipéje szerint érvényesítette a *más népek* önrendelkezési jogát a *magyarokkal szemben*, külön fegyverszünetet kötve az ellenséges hatalmakkal, majd a mellette elzúgó események tétlen szemlélése után átballagott az Északmagyarországot megszálló Csehszlovákiába. Károlyi Mihály – magyar lévén – kétségkívül hazaáruló volt, hiszen a háborús ellenséggel szövetkezett, de lehet, hogy nem gazember volt, hanem csak balek. Jászi – ha magyar volt – szintén hazaárulónak minősül, nem balek volt, hanem nagyon is tudatos elvakult antitradicionalista kozmopolita. Linder esete a legegyszerűbb: az Antant által megvásárolt és a k.u.k. hadseregbe beépített tiszt volt.

Teljes tanácsstalanság Magyarországon

Tétova Károly király – homályban hagyta, és lehetőleg letagadta később is az egész szereplését, még a Károlyi kormány kinevezésével és a maga lemondásával kapcsolatosan is – még a maga és családja sorsát sem volt képes befolyásolni, nemhogy egy ilyen totális – külső és belső – támadásnak kitett ország védelmét megszervezhette volna. Az uralkodóhoz igazodó főnemesség és főpapság, valamint a nagybirtokosok és nagytőkések tanácsstalanok voltak. Legjobbjaik csatlakoztak az ország megmentésén fáradozó nemzetpolgári értelmiséghez, az azonban, részese lévén az általános háború

utáni európai zűrzavarnak éppen olyan tanácstalan volt, mint irányítója, a háború által megosztott szabadkőművesség, intézkedései ellentmondóak és kapkodóak voltak. Az események irányítása – ha lehet itt irányról és irányításról beszélni – a Jászi Oszkár-csoport vezénylese alatti sajtó kezében volt. Hiába ült össze a legálisnak is tekinthető országgyűlés, alakult általánosan elfogadott köztársasági kormány, azt az Antant hatalmak nem ismerték el, ennél fogva Magyarországot meg sem hívták az 1919 januárjában összeült párizsi békekonferenciára. Az Antant ellenséges rosszhiszemősége bár nyilvánvaló volt, azt a magyarországi politika szereplői nem voltak hajlandók észrevenni, és még saját karhatalmat sem szerveztek. Az így előállott anarhikus állapotok között az Antant megszállta Magyarországot, hogy legalább szövetségeseinek érdekei védelmet kapjanak a Magyarországon berendezkedő, orosz mintára szervezett bolsevik hatalommal szemben. Az ország vezetésére hivatott nemzetpolgári értelmiség szervezetlen volt ugyan, de csak látszólag volt ingatag és következetlen: valóban minden áldozatot vállaltak a hazájuk megmentésére, példás egyetértésben. Amikor Károlyiék nyugati szövetségesei ígértek menekülési lehetőséget, melléjük állottak. Amikor pedig Kun Béla kommunistáinak keleti szövetségese támasztott reményt a menekülésre, az egész ország melléjük állott, és önként sereglett a megszállók ellen vonuló Vörös Hadseregbe. Csak, amikor a proletárdiktatúra vezérei nem a megszállók, hanem Magyarország ellenségeinek bizonyultak, hagyták oda a szervezett rendjét egészen elveszített közéletet.

A magyarországi kommunizmus

Az 1919 márciusában az ország megvédésének ígéretével hatalomra jutott – forradalmi, azaz illegális úton – Kun Béla által szervezett bolsevik kormány folytatta volna a forradalmat, ha erre ideje és lehetősége lett volna. Talán államosították a bankokat, gyárakat, nagyvállalatokat, nagybirtokokat, de intézkedéseik végrehajtásához sem a személyi, sem a dologi feltételek nem voltak meg. Nyersanyag és tőke hiányában állottak az üzemek, kényszerintézkedésekkel működtették a vasutat, még a városok ellátásáról sem voltak képesek gondoskodni. A forradalom, a régi rend felszámolása felülről lefelé haladt a társadalomban. Az állami főszervek szétbomlasztása még egészében sikerült, a folytatás azonban lefékeződött a démosz autonóm közösségeinek a lerombolásával, leállott a faluközösségeknél és egyszerűen megszűnt a családoknál. Előbb az általános közjólét felé haladás, majd az országnak a végveszélytől való megmentése lévén a cél, az egész ország valóban egy emberként sorakozott fel a „forradalmi” élcsapat mögé, a nemzet legértékesebb, legtekintélyesebb fiai: politikusok, katonák, magas értelmiségiek, tudósok, művészek, költők, írók, valamint a gazdasági élet legjobbjai. Még 1919 áprilisában, a Vörös Hadsereg szervezésekor is a többség félretette a kormányon lévő kommunista klikk iránti ellenszenvét, és fölös számban jelentkeztek frontszolgálatra az emberek. A bolsevikok által az ország védelmére toborzott hadsereg valójában a világforradalom eszközéül szolgált, elfoglalta ugyan a Felvidék egy részét, ott azonban a magyar szuverenitás helyreállítása helyett Szlovák Proletár Köztársaságot szervezett. A Tisza vonalán felvette a harcot a francia tábornok által vezetett román megszálló hadsereggel szemben. Hadműveletei azonban csak a két hadsereg közé szorult, a románok ellen harcoló Székely Hadosztály megsemmisülését eredményezték, úgy, hogy a románok csakhamar a Dunáig szállták meg az országot Budapesttel együtt. 1919 nyarán az egész ország idegen katonai megszállás alá került, hiszen a Dunántúlt felügyelete alatt tartó Vörös Hadsereg sem számított akkor már magyarnak.

A kommunizmus teljes csődje

A hadsereg szervezésével és fiaskójával párhuzamosan a forradalom egyéb intézkedései is csalódást és ellenszenvet okoztak. Ahogyan a nemzetpolgári közösség egészének java helyett a „részek”, a *pártok* érdekei kerültek előtérbe, az élről elmaradoztak a legkiválóbbak, de még inkább elmaradtak a követő tömegek. A jobboldaltól indulva a baloldal felé sorra színre lépett és szóhoz

jutott minden radikális változást követelő tényező, a háborúellenes pacifistáktól kezdve az antimonarhikus, republikánus szabadkőműveseken és a negyvennyolcas függetlenségi kossuthistákon, néppártiakon, szociáldemokratákon, polgári radikálisnak nevezett antiliberális kozmopolitákon, valamint az ateistákon, anarhistákon és feministákon át a bolsevik kommunistákig. Az osztrák és a német forradalomnak a régi rend lebontása során sikerült megállnia a szociáldemokráciánál, mert ezt ott lehetővé tette a valóban létező és demokratikusan működő, azaz alkotmányos szavazó bázissal rendelkező szocialista párt, és saját hadsereget is bevethetett a szélsőséges kommunista próbálkozásokkal szemben. Magyarországon azonban a politikai ellenzék a népszerű nemzeti jelszavakat hangoztató kossuthistákból állott, a szociáldemokrata párt egyetlen képviselőt sem tudott küldeni az országgyűlésbe. Még állomásul sem szolgálhatott a forradalomban, úgy léptek át rajta a radikálisabb irányzatok, amíg a régi teljes államrendet leromboló kommunistákig jutottak. A végén derült ki, hogy a magyarországi forradalomnak nemcsak legális szavazótábor, de semmiféle tömegbázisa sem volt, hiszen képtelen volt megbontani a magyar társadalom természetes szolidaritásán alapuló közösségeit. A földművességet méltán nevezte minden revolutív mozgalom a tradicionalizmus bástyájának, mert az egyszerűen kizárta portájáról nemcsak a rend ellenségeit, hanem a vallás, az erkölcs, a család, a tulajdon, a munkaviszony, sőt az illem ellen izgatókat is. A szociáldemokrata kispolgárok is csak a munka eredményeként előállott magántulajdon sérthetlenségének határáig mentek el a rendbontásban. Nem adták fel ugyan az „uraknak” nevezett értelmiségi gerontokraták – a tiszturakról kellemetlen tapasztalataik voltak a háborúból – és öröklött tőkéjükből élők iránti ellenszenvüket, bizalmatlanságukat, de a Rend érdekében inkább megalkudtak vele. A démosz egésze egyszerűen függetlenítette magát egyénileg, családonként és településenként, egyházközségenként, és figyelembe se vette a kommunista klikk képtelen intézkedéseit. A bolsevik kormány tehetetlen volt a magyar társadalom *neveltségével* szemben. Nem volt képes *proletariátus* kialakítására, nem tudta kikezdeni a természetes életközösségeket, szétszakítani a társadalom természetes, kohéziós vonzóerejét, hogy a társadalmat közösségnélküli szingel egyének tömegévé tegye. Szégyenletes szereplése után a Vörös Hadsereg feloszlott, a forradalmi hatalom csak fegyveres rendőrökönként támaszkodhatott. Eme karhatalom főfoglalkozása a főellenség, a maradi, bigott parasztok terrorizálása volt: járták az idegen megszállás nélkül maradt országot, és a minden proletár által gyűlölt és utált parasztokat aggatták fel, ezzel remélván a közvélemény rokonszenvének az elnyerését, persze sikertelenül: Magyarország államhatalma megszűnt. A hatóságok tekintélye nemcsak elveszett, de negatívra is fordult. Intézkedéseit csak erőszakkal érvényesíthette volna, ha lett volna hozzá erőszak-szervezete.

Menekülnek a patkányok

Amikor az események tetszésük ellenére fordultak, Károlyi Mihály és Jászi Oszkár elhagyták az országot, és – hazaáruló voltukat bizonyítván – szövetségesükhöz, Csehszlovákiába távoztak, onnan tovább nyugatra. De árulásukért évtizedekig hiába vártak jutalomra. Kun Béla és kormánya Ausztriába menekült, az ottani szociáldemokrata kormány azonban a bolsevikokat kiutasította, azok végül is Oroszországba kerültek és ott szolgálták a proletárok világforradalmát. A világháború második katonai menete után a Közép-Európát megszálló szovjet hadsereg visszahozta Magyarországra az 1919-ben a nép közönye elől kiszökött politikusokat. Sztálin egész hadseregével együtt sem volt képes a párturalom elfogadtatására, mert a magyarság, amint lehetett, 1956-ban felkelt ellene.

A forradalomnak Magyarországon sem bázisa, sem hatalma nem volt

Fontos annak a ténynek a kihangsúlyozása, hogy a magyarországi proletárdiktátorok 1919. augusztus 1-én kiszöktek az országból anélkül, hogy őket bárki is *üldözte* volna. Az antibolsevista

intervenciós román hadsereg csak augusztus 4-dikén foglalta el Budapestet, a Horthy parancsnoksága alatti nemzeti hadsereg pedig még a Dunántúlra sem érkezett el a francia megszállás alatti területekről. A proletárdiktátorok valójában a *nép közönye* elől menekültek. Száz napos szereplésük alatt sem voltak képesek néptömegek valóságos mozgósítására. Ez bizonyítja azt, hogy a magyarországi forradalom a valóságban csak *papírforradalom* volt, dús fantáziájú szerkesztők jóvoltából csak a hírlapokban szerepelt. Magyarországon a nép, a nemzetpolgári közösség részei között nem volt olyan *érdekellentét* – osztálygyűlölet – amelynek feszültségét csak forradalmi úton lehetett megoldani, ezért a magyar revolúció a valós társadalom eseményeiben még komoly utcai tüntetésekig sem jutott, nem, hogy nagyobb tömegeket mozgósítani képes lett volna. Az állami főszervek erőszakos eltávolítása nem népfelkelés, hanem a háborút megnyert ellenséges hadvezetés műve volt, amelynél a frontról hazatérő katonák csak statiszták voltak Károlyival, Jászival, Kunnal és az utánuk következőkkel együtt. A magyar államhatalmat a logoklűszma, az ellenséges sajtópropaganda szóáradata sodorta el. A magyarság jólneveltségénél fogva hitelt adott a 19. század nagy irodalmi élet utódjaként jelentkező publicisztikának, le egészen a napisajtóig. A forradalom indulásakor a függetlenségi kossuthista párt jelszavait hangoztató hírlapok állításait igaznak vette, azután a köztársasági pártét, majd a szocialista pártét is. Csak a kommunista párt sajtó állításain döbbsen rá, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak. Csak azután támadt kétely a pártok programjával és ideológiájával szemben, amikor jobbról bal felé minden párton áthaladva a kommunista pártig, a sajtó állításával szemben a pártprogram életellenes, közösségromboló tartalmát észlelte. Minél erősebb volt a sajtó pártpropagandája, annál inkább csökkent a hite, amíg végül a magyar társadalom előtt már hazugsággyanús volt a sajtó minden állítása. A logoklűszma tehát nem valamelyik párt hitelét, hanem *minden párturalom* iránti közönyt eredményezett.

A magyar pártfelettség

Az ún. forradalmak alatt 1918 októbere és 1919 novembere között Magyarországon sorra minden párt hatalomra jutott és erkölcsileg elvérzett. A felvilágosult, racionális államkormányzat mely a pártokrácián, a politikai pártok rendszerén alapult, hitelét veszítette, mert a pártok mindegyike, maga a pártrendszer a közhatalmat a sajtó-vezette közvélemény kezébe adta, melynek folytán a hatalmi hierarchián való felemelkedés feltételeinek csak demagóg logofáberek, Flaszter Dózsa Györgyök, Vigéc Oszkárak feleltek meg, de sem felelős közéleti személyek, sem szakemberek. A kontraszelekció lehetetlenné tette hogy megfelelő képzettségű személyek kerüljenek döntéshozó helyzetbe. Ez volt az oka annak, hogy a magyar társadalom, a nemzetpolgárok összessége, a démosz külső és belső védelmet biztosító antidestruktív közhatalmi rend mellé állott a részérdekeket képviselő politikai pártok helyett. Nem tagadták meg a közös célok megvalósítását különböző módon tervező, a nemzet egész érdekeinek szem előtt tartó, konszenzusra törekvő pártok jogosultságát, azok szabad működése, szervezkedése, mint sajtója, választási részvétele mindig biztosított, de a szélsőséges, külön érdekeket képviselő pártoknak többé nem volt sikere. A legkomolyabb politikusok, akiknek a társadalom előtt legnagyobb volt a hitelük, nem is voltak tagjai semmiféle pártnak. Az azelőtti radikális pártvezérek, a századforduló kossuthista obstrukció hírhedt demagógjai, szegyenkezve hallgatták el pártpolitikai múltjukat, hiszen az 1919-es élményen nevelődött magyar társadalom előtt minden párt, minden pártember gyanús volt, minél hangosabb, annál gyanúsabb. Nem volt hát Magyarországon semmi esélyük a külföldön divatos diktátorjelölteknek, zseniális vezéreknek, sem semmiféle csallhatatlan, radikális politikai szervezetnek. A Horthy Miklós országglását fenntartó politikusok igyekeztek szerény, névtelenségbe húzódo szürke eminenciásokká lenni és éppen ezért bízt bennük a múlt tapasztalatain okult, a hatalomgyakorlás pártatlanságát igénylő, a közélet pártfeletti voltáról meggyőződött magyar társadalom. Az országát veszített nép

belátta, hogy az államrendnek revolutív döntésekkel való lerombolásával csak önmagának árt és ezért minden hagyományos alkotmányos intézményt – formailag még a monarhiát is – meghagyott, korszerűsítésüket a természetes, józan társadalmi evolúcióra bízva. Jellemző, hogy Északerdélyben, annak visszacsatolása után nem is alakultak pártok, az ottani, kisebbségi létben sokat tapasztalt vezetők az egységes „Erdélyi Párt” keretében vettek részt az ország irányításában. Ez tette lehetővé a korszak hihetetlen eredményeit, és ez a pártokfelettség kristályosodott ki az 1956-os magyar forradalom idején.

A Nyugat értetlensége

Sajnos ez mind csak Magyarországon történt, ezért nem értették meg, de nem is érthették meg nyugaton, hiszen nem is ismerték, mert minden párt sajtója hallgatott róla. Azért csodálkoztak azon, hogy pl. a szociáldemokraták is lelkesen üdvözölték a nemzeti hadsereg budapesti bevonulását 1919 novemberében. Nem értették sem a bukott vörös terroristák üldözésének elmaradását – ezt annyira lehetetlennek tartották, hogy el sem hitték, és ezért írt a baloldali nyugati sajtó fehérterrorról – sem a reformokat akadályozó születési és klerikális arisztokrácia befolyásának továbbtűrését és egyáltalán az „úri Magyarország” neobarokk divatjának továbbélését. Tájékozatlanságuk miatt pedig nem hitték el a korszerű magyarországi reformok sikerét sem.

Az ötvenhatos forradalom

Pártfelettsége miatt az ötvenhatos magyarországi forradalmat sem értették – bár leplezetlen csodálkozással fogadták – a nyugati nemzetek. Hogy Magyarországon a közbizalom *Kodály Zoltánt*, a *pártatlan* zeneszerzőt jelölte az államfői méltóságra, a legnépszerűbb, legtiszteletreméltóbb párvezérek egyikét sem: mellőzte a *jobboldali bíborost*, pedig az a magántulajdon korlátozása mellett *szólt*, mellőzte a *baloldali pártaktivista-miniszterelnököt*, holott az véget vetett a proletárdiktatúrának, de a *Harmadik Oldalt* propagáló nagyteknétyű *liberális jogbölcse*st is – ezt képtelenek voltak megérteni Nyugat politikusai. Bár minden értelmes és józangondolkodású ember nyugaton is érdektelen, tragikomikus színjátéknak nézi a pártok logorrheáját, ma sem tudnak kiemelkedni a pártharcok anarhiájából és felemelkedni a magyar forradalom erkölcsi színvonalára. Nem csoda, hogy a politikai pártok egész hatalmi rendszere megszűnésének társadalmi valósága nem vált közismertté akkor sem és azóta sem, hiszen a sajtó nem terjesztette saját hatástalanságának a hírét.

A tömegközvélemény tájékozatlansága

Térjünk vissza az első világháború utáni forradalmakhoz. A kommunista párturalommal szembe az Antant Hatalmak intervenciós hadsereget küldtek Oroszországra és Magyarországra, és 1919. július 28-án Amszterdamban megalakították a Szakszervezeti Internacionálét, abban a hitben, hogy nem *minden párt* – első sorban a marxista osztályharcot hirdetők – hanem csak a bolsevik párt vesztette el hitelét, *mert egyedül csak Magyarországon* próbálták ki és utasítottak el sorra minden politikai pártot. De itt sem volt tájékozottabb a közvélemény, mert Kun Bélák megszökése után szakszervezeti kormányt alakítottak. Sőt a társadalomnak a vallásellenességet és osztályharcot elutasító magatartását félreismerve szélsőséges reakciós egyének kereszténynek mondott katolikus papi irányítás alatt Habsburg restaurációval kísérleteztek, mert nem értették, hogy tekintélyük a bolsevikokénál is kisebb, és csak tovább rombolja a közrendet. Az ezeréves magyar állam megszűnt, mert alkotóelemei névlegessékké, valótlanokká lettek: az ország *területe* idegen seregek megszállása alá került, *uralkodó hatalma* nem létezett, hiszen nincs *nép*, démosz, nemzetpolgári közösség, amely engedelmeskedne akár Berinkei köztársasági, akár Kun bolsevik, akár Peindl szakszervezeti, akár Friedrich főhercegi kormányának. Nem forradalmi, illetve álforradalmi eredetük vagy nemzetközi

elismertségük hiánya miatt, hanem a nép, a nemzet közönye miatt nem érvényesült egyikük hatalma sem. Képtelenek voltak a legfontosabb államcél megvalósítására, a külső és belső *védelemre*, a *közrend* fenntartására. Hivatalosan a forradalom csak 1920. március 1-én, az alkotmány helyreállításával szűnt meg, gyakorlatban a közrendet fenntartani képes kényszerhatalom hiánya 1919. november 16-án, a Nemzeti Hadseregnek Budapestre való bevonulásával ért véget. Igen, a magyarországi forradalom, amelyet indulásakor a legnagyobb költő ódával köszöntött, csak a hírlapok virtuális valóságában létező, papírforradalom maradt, nem volt képes társadalmi valósággá lenni, mindenkitől elhagyatva elhalt, anélkül, hogy bárki is magáénak vallotta volna.

Magyarország el nem ismerése

A 20. század történetírása anélkül halad el Magyarország megszűnésének *ténye* mellett, hogy azt egyáltalán megemlítené. Az Antant hatalmak, és nyomukban a többi állam egyedül csak Magyarországtól vontak meg a nemzetközi, jogi elismerést. Az újonnan alakult államok, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia és az S.H.S Királyság, mind elismertettek, csak az ezeréves Magyarország nem. Magyarázatul a nemzetközi hatalom gyakorlóinak a magyar ügyekben való *tájékozatlanságát* szokták mondani, pedig nyilvánvaló az Antantnak az a *rosszhiszeműsége*, amelyet Magyarország ellenséges szomszédainak a kedvéért gyakorolt. Az az állítás, hogy 1918. november 14-ig Magyarország Ausztria uralma alatti tartomány lévén nem volt független, azt vonná maga után, hogy *új államként* kell elismerni, de akkor éppen úgy nem terheli felelősség a háborúért, mint Csehországot, tehát nem tartozik annak a *jóvátételnek* a megfizetésével, amelyre a Párizsi Konferencia, mint *régi független államot* kötelezte. Tény azonban, hogy az Európa földrajzi közepén volt egy országnyi terület, amely felett 1918 novemberétől kezdve semmiféle elismert hatalmat nem gyakoroltak, nemzetközi, jogi szempontból tehát nem létezett 1919 novemberéig, amikor Huszár Károly kompromisszumos kormánya ideiglenes elismerést nyert. Kétségtelen, hogy az Antant csak eredeti háborús célját valósította meg Magyarország szuverén államhatalma megsemmisülésének elősegítésével, éppen úgy, mint Németország és Ausztria esetében tette. A Károlyi köztársasági kormányának következetes el nem ismerése azonban semmivel sem indokolható, hacsak az irigy szomszédok által a magyar nép romlásának elősegítését indokként el nem fogadjuk, hiszen a győztes hatalmak magatartása nem Magyarország régi mágnes uraira, hanem a népre hozott társadalmi és gazdasági nyomorúságot.

Totális anarhia

Magyarország állami főhatalmi szervezete megszűnt. *Király* hiányában a szuverenitás egésze a Szent Korona másik felére, a *Nemzetre* maradt. A *törvényhozás* szerve, a pluralista többpárt rendszerű népképviselői országgyűlés kezdetben a megszállt területek képviselőinek hiányában csonka, határozatképtelen volt bár, de működött. A politikai pártok sorra „uralomra” jutottak, egyeduralmat építettek ki, megszüntették más pártok befolyását, megszüntették a pluralizmust és benne saját pártjuk befolyását is. A folyamat a tényleges törvényhozónak, a közvéleménynek hangot és irányt adó sajtónak a befolyása alatt ment végbe. A sajtó a tájékoztatás monopóliumának a birtokában egyszerűen döntéshozó helyzetbe került az egész politikai közelet tekintetében: a már nem is ülésező országgyűlés határozatai helyett a hírlapokban történt a jogalkotás, azaz, ami jogalkotásnak látszott. A végrehajtó hatalom gyakorlására a kormányokat nem választotta és nem nevezte ki senki, csak megalakulásukról adott hírt a sajtó. A bíraskodás, a jog érvényesülésének ellenőrzése is sajtófunkció lett. Valós társadalmi erő, fegyveres vagy tömegbefolyás hiányában a sajtó mind nagyobb hangerőt volt kénytelen alkalmazni, és ez tovább rontotta a sajtó egész hitelét, amíg az egészen el nem enyészett, mint a valóságos kényszerhatalom pótléka, illetve annak maradéka. A publicisztika, a közhatalmi élet magyarázata egyre nehezebb feladatot rótt a sajtóra. A bolsevik adminisztráció idején,

amikor elvben minden termelőeszköz a közösséggé lett, nehéz ellenfelet találni az osztályharc folytatására. Utána viszont a szakszervezeti kormány, azaz a munkások érdekeit a munkaadókkal szemben védelmező kényszerhatalom már a társadalmi valóságtól teljesen idegen marxista absztrakció lehetett, hiszen az általános munkanélküliség oka a termelést megszervező vállalkozás hiánya valójában *munkaadó hiány* volt. Ki ellen mozgósíthatta volna a sajtó a tömegeket „Munkát, Kenyeret!” jelszóval tüntetésre, amikor éppen munka és kenyér nem volt a városokban, legkevésbé Budapesten? A kenyértermelésen munkálkodó földműveseket viszont a marxista ideológia vagy ellenségnek, vagy egyszerűen nem létezőnek tekintette. Igen, a logoklűszma, a beszédáradat elsodorta önmaga medrét, a sajtót is, hogy sajtóuralom se legyen Magyarországon, hogy teljes legyen az uralomhiány, az anarhia.

A sajtó tragikus szereplése

Csak a felületes szemlélő tekinti döntő fontosságúnak az *egyének* szerepét a társadalmi folyamatokban. A magyarországi forradalmak végzetes eredményét sem lehet Károlyi, Jászi, Kun és a többiek egyéni számlájára írni. Ők egyszerűen *képviselői* voltak társadalmi csoportjuknak és – ha nem is véletlenül, de mert éppen akkor, éppen ott voltak – lettek az események szereplőivé. Maguk vagy mások neve alatt kifejezték társadalmi csoportjuk eszméit, a sajtó útján a közvélemény alakításában vettek részt, vagy a sajtóban megnyilvánuló közvélemény alakította őket a forradalommal együtt. Az 1918. október 31-i forradalom történelmi tény, de nem lehet tudni, hogy valós társadalmi mozgalom eredménye volt-e és azt tette közhírré a sajtó, vagy a sajtó híradása eredményezte a politikai változást. A további fejlemények, a politikai pártok egymás utáni színrelépése azonban már bizonyos, hogy csak a sajtó hírverésében valósult meg, a társadalom egyre kevesebb részt vett bennük. Az 1919. márciusi bolsevik hatalomátvétel valósággal titokban, a közvélemény kizárásával történt, csak a sajtó közölte tudomásul vétel végett a társadalommal. Ezért volt álforradalom, papírforradalom. Júniusban, a hadsereg feloszlása után, a forradalom visszaszorult a Vörös Újság hasábjaira, és már azt sem lehetett megállapítani, hogy annak a szerkesztősége legalább forradalmi szervezetnek tekinthető-e, vagy csak szélsőséges baloldali makacs hírlapírók acsarkodó csoportjának. Ezek szöktek ki Kun Béláékkal együtt az országból, és a nyugati baloldali sajtóban ők adtak életet a magyarországi *ellenforradalomnak*, fehérterrornak, reakciós jobboldalinak minősítve mindent és mindenkit, aki, amely, ami, nem volt szélsőséges baloldali. A papír-ellenforradalomról keveset tudott az itthoni társadalom, mert külföldi sajtót itthon nem olvastak. A szakszervezeti, a klerikális-monarhista és a keresztyén-szocialista „kormányok” hírét elterjesztette a sajtó, de tényleges hatalomgyakorlás híján besorolták őket a papírforradalmak kategóriájába a többi mozgalmak, álmozgalmak, gerillapártok, bal- és jobboldali különítmények mellé. 1920. március 1-én viszont helyreállott Magyarországon az alkotmányos rend, a liberális jogállami folytonosság, és vége szakadt mindenféle kényszerhatalmi szervezeti változtatásnak. Hogy az új rend sajtója *keresztyén-nemzeti* irányzatnak mondta magát a bolsevik baloldaltól való megkülönböztetésül, ürügyet adott az itthoni közvélemény elől külföldre szökött baloldali hírlapíróknak arra, hogy az általuk kitalált ellenforradalom kitalált terrorjáról szóló hírekkel töltsék meg a világsajtót, önkényesen általánosítva a magyarországi egyedi rendellenességeket. Ténykedésük valóban forradalmi volt, azaz a fennálló rend illegális megváltoztatására irányuló cselekmény. Hogy hasznos vagy káros volt-e a hatalmilag, gazdaságilag és politikailag földig rombolt Magyarországon a társadalomépítés kísérletének végzetes hitelrontása, azt ítélje meg mindenki magának. Távol legyen tőlem, hogy a sajtót ne tartanám az emberi társadalmi fejlődés elengedhetetlen eszközének. Szerepe a virágokat beporzással megtermékenyítő méhekéhez hasonlítható, hiszen saját faji életvitelük érdekében dolgoznak ugyan, de az az egész vegetáció életének megmaradását szolgálja. A pozitív sajtószolgálat értékét nem rontja

le a Homo Sapiens természetes társadalmi életét romboló, a hiteles tájékoztatás helyett rosszhiszemű félrevezetést terjesztő sajtópropaganda sem, amely – a méhekével szemben – a tízfuszos tetű járványterjesztő életviteléhez hasonlítható. Ezek szerepe éppen negativitásuk miatt egyáltalán nem elhanyagolható, nagyon is fontos, de egyáltalán nem *hősies*, figyelmeztetésül szolgál mindenkinek a szabadság és népuralom eszméjével való visszaélés veszélyeire.

e) *Akiket megkímélt a forradalom*

Bulgária és Törökország

A világháború első katonai menetében a Központi Hatalmak oldalán, az Antanttal szemben harcolt és legyőztetett *Bolgárország és Törökország* is. Ezek nemcsak abban különböznek Ausztria-Magyarországtól és Németországtól, hogy nem a nyugat-európai kultúrkörhöz tartoznak, hanem elsősorban abban, hogy ott a veszített háború utáni fő-hatalom váltás nem romboló, hanem építő jellegű volt. Bolgárországban a Coburg uralkodó határozott biztos kézzel vezette népét a nemzeti jövő felé, Törökországban pedig Kemal Atatürk épített modern nemzetállamot a Fényes Kapu semmivé enyészett birodalmának romjai felett. A háború eredményeképpen megszűntek a *tradicionális* európai hatalmak: a Római Impérium germán utódai, Ausztria és Németország, valamint a Magyar Szent Korona ezeréves országa. Velük együtt szűnt meg az európai szuverén nemzetállam, amely a 19. század második felében az emberi civilizáció legnagyobb alkotását, a liberális nemzeti jogállamot létrehozta és fenntartotta. A 20. század új hatalmi szervezetei azonban még nem alakultak ki annyira, hogy elfoglalhatták volna a régiek helyét, hogy biztosíthatták volna az egyre fokozódó, a társadalmi élet egész területére kiterjedő totális versenyben, a minden eszközzel folyó világháborúban valamilyen szabály tényleges érvényesülését.

4. A forradalmak mérlege

a) *A felmérés szempontjai*

A megvalósult eszmék elavulnak

Az Élet alaptörvénye a fejlődés, haladás, növekedés, gyarapodás mennyiségben és minőségben egy meg nem állapítható cél irányában. A társadalmi élet is fejlődik, meghaladja elért fokozatait, éppen úgy, mint a növekvő virág kinövi cserepét és a gyermek kinövi cipőjét. Az emberi szellem legnagyobb alkotásai is elévülnek az Élet továbbfejlődése folytán. A ráció, a józan értelem művelődéstörténeti hegemoniájának legremekebb alkotása a kényszernek és a szabadságnak egyensúlyát jelentő *jog* volt, és ennek a 19. században a liberális nemzeti *jogállamban* való tárgyasulása. Ennek a 20. századra történt elévülése fejlődési szükségszerűség volt ugyan, mégis a Homo sapiens történelmének eddigi legnagyobb általános válságához vezetett. A válság oka – mint minden esetben, most is – a céljukat veszített, vagy eleve céltalan *eszközöknek* a természetes el nem emésztődése, a társadalmi élet fejlődését akadályozó szemétté konzerválódása. Az elavult eszközök eltakarítására és az új célok – ha vannak – eszközeinek előállítására hivatottak a forradalmak. A célok kitűzése azoknak szavakban, beszédben, logoszban való megfogalmazással történik, lehetőleg a legtetszetősebb, legkívánatosabb, legérthetőbb alakban, *jelszavakban*. A 19. század uralkodó eszméi a liberalizmus és nacionalizmus – amelyeknek jelszavai a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség – a jogállamban megvalósulván, eredeti értelmükben nemcsak elévültek, hanem tartalmi jelentésváltozáson is átmentek, úgyannyira, hogy sok esetben új értelmük ellentéte lett a réginek. A megvalósult liberalizmus legyőzve az érvényesülését biztosító kényszert ultraliberálissá lett,

antiliberalissá, önmaga megsemmisítőjévé. A nemzetpolgári közösség jogállamában megvalósuló nacionalizmus természetes továbbfejlődése áthágta és megszüntette a nemzeti közösséget összetartó és védelmező határokat, ultranacionalistává, önmaga megszüntetőjévé lett. Gondolatról, eszméről, szellemi érték megvalósításáról lévén szó, figyelembe kell vennünk a társadalom egyéneinek és csoportjainak különböző szellemi fejlettségét: az értelmi fejlődés élén haladó művelt egyének és csoportok, a démosz felső rétegében elhelyezkedő hatalombirtokosok már túlhaladtak a régi jelszavak által kifejezett eszméken akkor, amikor a műveltség alacsonyabb szintjéig jutott más egyének és csoportok – különösen minden társadalom fiataljai és a növekedő gyermekek – főként a démosz alsóbb rétegei még az eszmék megvalósítása felé törekszenek. A forradalmak, a közhatalommal nem rendelkezők érvényesülési törekvése egymásutáni fázisaiban különböző jelszavak által kifejezett eszmék megvalósítására törekszik, úgy, hogy az első fázis céljának megvalósulása, azaz elévülése után következik a második szakasz céljára irányuló törekvés, mint ez már az emberi ösztönök célképzeteire irányuló vágyak és törekvések mindegyikében szokásos. Mi a *liberális demokrácia* általános eszméjének csak a két legfontosabb, nagyon markáns jelszavakkal kifejezett közhatalmi rendszere megvalósulási és elévülési folyamatát – amelyekből tartalmi jelentésváltozásuk is kiderül – vesszük szemügyre a 20. századi forradalmakban: a republikanizmus és a szocializmus jelszavai által kifejezett célok megvalósulási szakaszait.

Republikanizmus és szocializmus

A világháború apokalipszise Európa egész társadalmán végigment. A katonai fázis győztes hatalmairól is kiderítette a mérkőzés, hogy mennyire gyengék, sebezhetők, erőtlenek, mennyire képtelenek az államcélok legfontosabbikának, a *védelemnek* a megvalósítására, hiszen a hadműveletek végig a későbbi győztesek államterületein folytak. A forradalmak látszólag a legyőzöttek kényszerhatalmi szervezetét rombolták le, valójában azonban a győztesek és semlegesek társadalmi tekintélyrendjét is helyreállíthatatlanul megingatták. Tény, hogy a 19. századi liberális nemzeti jogállam – amelyet a klasszikus jogtan *szuverén államnak* nevez – eltűnt a politikatörténetből, hogy helyet adjon a Nemzetek Szövetsége által kezdeményezett új nemzetközi jog fogalmi kellékei szerinti közhatalmi szerveződésnek. A fejlődés megállíthatatlanul a *kozmodopolita akadémia*, a kényszerhatalmi uralmi szervezeteknek a Homo Sapiens társadalmából való kiszorítása felé irányul. A fejlődés vég nélküli folyamat lévén csak a változás dinamikájában szemlélhető. Erre törekszünk a republikanizmus és a szocializmus megvalósulásának és elévülésének folyamata, az 1914-ben kezdődött és azóta is tartó totális, pankrációs mérkőzés, a világháború, annak a forradalmi és diplomáciai fázisa közötti átmeneti időszaka megismerése céljából.

b) A republikanizmus

Az alárendeltek igénye a hatalomgyakorlásra

Az Ember életösztönének legfontosabbika, a társas élet értékeire, a becsületre, érvényesülésre, tekintélyre, hatalomra irányuló versenyzőn hatására keletkezik az Ember szabadságvágya, önmaga cselekvésének, viselkedésének saját tetszése szerinti megvalósítására való törekvés, más akarat kényszerítő befolyásától mentes magatartás lehetősége. Ez az alapja a *demokráciának*, „népuralomnak, nemzeturalomnak”, a társadalmi hatalomnak az érdekelt alávetettek általi gyakorlása rendszerének. Függetlenül attól, hogy ennek egyáltalán van-e *elvi* lehetősége – Arisztotelész szerint nincs – az emberiség egész történelme folyamán örökösen ennek megvalósítására törekedett. Nevezetesen arra, hogy a vele szemben érvényesülő kényszerítő hatalom ne a számára elérhetetlen természeti vagy isteni törvény folyománya legyen, hanem az ő, az alávetett akaratától is függjön,

hogyan az Ember parancsolója, felettese, főnöke, ura és uralkodója ne a természetes születés által kiválasztott szülő, apa vagy anya, ne a nagyobb fizikai erővel vagy gazdasági lehetőséggel rendelkező úr vagy gazda legyen, de a megfellebbezhetetlen isteni akarat folyamata sem, hanem abban az alávetett megegyező akaratának is része legyen, azaz a hatalomgyakorlót az érdekelt alávetett maga *választhassa*. A legerősebb szervezett társadalmi kényszerhatalom esetében ez a szuverenitást, az uralkodó hatalmat kifejező *államfő* megválasztását jelenti. Persze csak az igénylő alávetettet is magába foglaló, választójoggal rendelkező egyének szavazatával. Nyilvánvaló, hogy az alávetett érdekeltek választási akaratuk ebben az esetben sem állapítható meg tárgyilagos bizonyossággal, de ennek nincs is jelentősége, mert az ember megegyezik annak a *tudatával*, hogy a választás az ő akaratával megegyezően történt. A kérdés megoldása évszázadokon át foglalkoztatta az ókori Rómát, ahol a *polgári jogok* a közügyeket intéző – *respublica* = közügyek – államfő megválasztására is törekedtek kiterjedni. A középkori germán burgius-polgári autonómián felépült protestáns eklézias rendszer választási rendszer is kísérletet tett a humanizmus szellemében szintén *respublicának* nevezett hatalmi szervezet uralkodójának megválasztására, azonban – néhány nemzedéknyi sikertelen kísérlet után – megelégedett a *választott király* egyéni kijelölése helyett annak az uralkodó családnak a megválasztásával, amelyikből születés rendje szerint a közhatalmat gyakorló uralkodó kikerül. A középkori katolikus kiválasztási rend, az Istennek az apostoli *szukcesszió*n át érvényesülő kegyelme alapján hatalmat gyakorló abszolút monarchia rendszerét a francia forradalom másította a *respublica* = köztársaság klasszikusnak hirdetett, valójában egészen új *államformájára*. A szabadságmozgalmak forradalmi *jelszavait* a 18. századi (francia, enciklopédista) szabadgondolkodók publicisztikája fogalmazta meg a természetes társadalomfejlődés történelmi valóságát elhanyagoló, egyoldalúan csak a hivatásrendi fejlődésvonalat követő elméleti rendszer alapján. A jelszavak mindegyike az emberiség örök szabadságvágyát kifejező *liberalizmus* megvalósítására mozgósított, úgy ahogyan a racionalizmus – a művelődéstörténetet azóta meghatározó szellemi irányzat – annak társadalmi gyakorlatba építését megszervezte. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméi a *demokráciában*, a hatalomnak alávetettek uralmában, népuralomban, nemzeturalomban valósulnak meg. A liberális világmozgalom a demokrácia megvalósítására annak elemeit pragmatikus sorrendben foglalta programjába. Ezek közül időrendben az első az, amely a demokratikus *államforma* – a tradicionális, maradi monarchia helyett – a szabadelvű, haladó *respublica* megszervezésére mozgósít. A latin moralista irodalmat a középkorban felújító humanisták a Római Principátusnak nevezett impérium (császárság) kora előtti közhatalmi szervezeti rendszert értették a kifejezés alatt, és a barbár uralomra emlékeztető *regnum* (ország) helyett használták a mai *állam* jelölésére, kihangsúlyozandó annak társadalmi, közösségi jellegét az egyénnel szemben. Így terjedt el a humanizmus más művelődési elemével együtt Itáliából Közép-Európán át északra és nyugatra, párhuzamosan a humanizmus vallási, bibliai vonalával, amely a reformációhoz, az evangéliumi, eklézias keresztyénységhez vezetett. Magyarországon Werbőczy és humanista társai már ennek megfelelően állottak az *electus rex*, a választott királyság intézményének a pártjára, példájukra előbb a lengyel humanisták, majd a skandináv protestánsok is *respublicának* nevezték államukat. A vallásszabadság alapvető humanista követelményét szigorúan vevő hollandusok *respublicájuk* választott uralkodójának csak „helytartó” címet voltak hajlandók adni, sőt az angol *respublicát* megalakító Cromwell éppen semmiféle uralkodói címet nem kívánt magának. Ez a szemlélet került át az Isten kegyelméből való monarchia középkori rendszerébe rekedt Franciaországba, úgy, hogy a szabadgondolkodók már nem az egész közhatalmi szervezetet, az államot értették *respublica* alatt, hanem az örökletes monarchiával szembeni másik *államformát*. A korszak divatos értékrendszere, a klasszicizmus igényének kielégítésére a szabadgondolkodó apostolok kerestek és találtak maguknak antik hőst a zsarnok

Caesart meggyilkoló Brutus személyében. Ő lett a forradalmi republikánus szabadságharcos példaképe, amíg később Danton ki nem szorította.

Születő respublikák

A középkori itáliai urbánus respublikák után az első újkori köztársasági alkotmánya – habár *expressis verbis* nem nevezték respublikának – az Amerikai Egyesült Államoknak volt. Ezt követték a francia forradalom próbálkozásai, majd Latin-Amerika kérdéses szuverenitása, nemzeti államszervezetei, amelyek már nevükben is respublikák voltak. Európában az 1848-as forradalom alakította meg államforma értelemben a *Republique Française*-t, a Francia Köztársaságot, amely 1870 után – más alternatíva híján – állandósult. A Lajosok korában ugyanis a Bourbon dinasztia abszolút monarhiája – valójában álabszolút uralom volt, hiszen a hatalomgyakorlásban a királynak nem volt nagyobb szerepe, mint a nyerő sorsjegyeket kihúzó gyermeké – egészen elvesztette tekintélyét, úgy, hogy a királyság nem volt restaurálható. A 19. század uralkodó eszméinek irányvonalában álló francia nacionalizmus elfogadott és bevált kifejezője, a bonapartista császári monarhia pedig megbukott a németek elleni 1870-es háborúban. Az a furcsa helyzet állott elő, hogy az akkor a nemzetközi forradalmi mozgalmakban divatossá lett republikánizmus modelljéül szolgáló Francia Köztársaság maga elvben nem is felelt meg az antimonarhista feltételeknek, hiszen egészében tradicionalista jellegű volt. Még baloldali pártjai is szélső nacionalisták voltak, és minden erővel támogatták a Németország elleni háborút, hogy gyűlölt – mert irigylet – ellenfeleit, a Habsburg és Hohenzollern császári monarhiákat megsemmisíthesse.

Az uralkodók tekintélyvesztése

A *köztársasági államforma* megszervezésének előfeltétele az örökletes monarhia tradicionális kényszerhatalmának forradalmi úton való lebontása volt. Ennek előfeltétele pedig a monarhia tekintélyvesztése volt, amely az elsőrendű államcél, a *védelem* ellátására való képtelenségből következett. Az ibériai félszigetet Napóleon seregeinek megszállása alól csak a brit szövetség szabadította fel, a spanyol és a portugál király nem volt erre képes. Tekintélyük tovább romlott amerikai gyarmatbirodalmuk elvesztése folytán, de még inkább az uralkodók személyi tehetetlensége, képességeik hiánya miatt. Ennek folytán *Portugáliában* 1910-ben megszűnt az örökös monarhia, és helyén köztársaság alakult. Spanyolországban a tehetetlen király helyett 1923-ban katonai diktátor tartotta fenn a hagyományos uralmi rendet, amíg 1931-ben a köztársasági államforma szabad utat nem adott a hagyományos európai rend további bomlásának.

A cárizmus megszűnése

A világháború első katonai menetében a hadviselő hatalmak tekintélye a harctéri sikerek függvényévé lett. A hadtervek meg nem valósulása tápot adott a szunnyadó pacifizmusnak, antimilitarizmusnak, háborúellenességnek és az uralmi rendszer kényszerhatalmi szervezetének legyengülése folytán *forradalmi* megmozdulást váltott ki, amely a revolúció útjába álló tradicionális monarhia helyébe a progresszívnek érzett köztársasági államformát hozta. Elsőnek Oroszországban olvadt el a Romanov-Holstein-Gottorp-dinasztia tekintélye úgy, hogy az addig mindenhatónak tartott despotikus teljhatalommal rendelkező Miklós cárt egyszerűen félretolták a polgári forradalmi vezetők 1917 márciusában. Az államhatalom tekintélyét azonban annyira aláásta a közvéleményben az ellenséges hatalmak által is támogatott sajtópropaganda, hogy 1917 novemberében az újabb forradalmi megmozdulás már átlépett a parlamenti demokrácia meg sem szilárdult rendszerén és a radikális kommunizmus *bolsevik proletár uralmát* – azaz proletár anarhiáját – hozta el. Ebből emelkedett ki a Szovjetunió bolsevik diktatúrájának a rendszere.

A német monarhiák felszámolása

A győzelem érdekében minden eszközt felhasználó világháborús felek a katonai és gazdasági hadviselés mellett a társadalmi eszközöket is bevetették, mozgósították az új fegyvernemet, a sajtópropagandát, hogy az ellenséges államhatalmat *forradalom* szításával belülről aláássák. A Központi Hatalmak – Németország, Ausztria-Magyarország, Bolgárország és Törökország – bizonyultak először képtelennek haditervük megvalósítására, ők lettek a világháború első katonai menetének legyőzöttjei. A forradalmi menetrend szabályainak megfelelően a győztes Antant első dolga volt a legyőzöttek nemzeti egységét kifejező tradicionális államforma, a monarchia megszüntetése és köztársasági államformára változtatása. November 9-én lemondott Vilmos német császár, 11-én pedig Tétova Károly Ausztria császára és Magyarország királya. Amilyen gyorsan a hírlapok szerkesztősegei megírhatták, a megszűnt monarchiák helyett köztársaságok alakultak: november 12-én Ausztria, 16-án Magyarország alakult köztársasággá. A Második Német Birodalom monarchikus államformájának megszüntetése azért is különleges fontosságú volt, mert nemcsak az össz állam, a Német Császárság volt monarchia, hanem 26 tagállamból 22 – az akkori Európa 40 működő monarchiájának a többsége – szintén monarchia volt Németország kötelékében. A német kisebb-nagyobb monarchiák, királyságok, fejedelemségek, hercegségek többsége nem is középkori eredetű volt, hanem a koraközépkori katonai hódítások alapján szervezett *eredeti* uralkodó hatalom hagyományain épült fel. A Karoling Birodalom már készen foglalta magába ezeket a monarchiákat, később átvészelték nemcsak a vesztfáliai békét, de a napóleoni háborúkat és a 19. századi polgári forradalmakat is. Uralkodóik tradicionális tekintélye jelentéktelen tényleges hatalmuk ellenére olyan nagy volt, hogy a 19. században függetlenné váló nemzetállamok német hercegek királyi trónra ültetésével létesítettek jól működő monarchiákat. 1918. november 9-én II. Vilmos császár lemondásával megszűnt a német monarchikus birodalom és megkezdődött az 1919. augusztus 11-én Weimarban elfogadott alkotmány hatályba lépéséig tartó republikanizálódási folyamat. A tagállam-monarchiák megszűnésével megszűnt a 20. századra idejét múlta, rendi jogegyenlőtlenséget és „feudális anarhiát” idéző európai tradicionalizmus, a tradicionális közéleti állandóság és politikai kiszámíthatóság is. Tradicionális kényszerhatalom hiányában, a győztes ellenség által lefegyverzett hadsereg karhatalma nélkül, a Weimari Köztársaság liberális, *megegyezésszerű* alapon képtelen volt szilárd közhatalmi szervezet kiépítésére. A parlamenti többségre és a kormányhatalom birtokába jutott szociáldemokrata párt mögött még a protestáns alkotmányos királyság tekintélye sem állott és erejéből nem futotta a forradalom következő fázisával, a *szocialista diktatúrával* való sikeres ellenállásra. Az oroszországi bolsevik diktatúra negatív példájának hatása alatt a kommunista forradalmi próbálkozásoknak már nem volt hitelük, de a *nemzeti szocialista diktatúra* megakadályozásának semmiféle társadalmi esélye nem maradt.

Az osztrák császárság felszámolása

Német-Ausztria az 1918. október 21-én összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatával kilépett az Osztrák Császárság kötelékéből, majd a fegyverszüneti szerződés november 3-i aláírása és I. Károly császár november 11-i lemondása után, 1918. november 12-én reszpublikává alakult. Köztársasági elnöke, a nagy tekintélyű szocialista *Renner Károly* szervezte meg új államformában az új utódállamot. A Római Impériumot felújító Karoling Birodalom jogutóda, az Egyesített Habsburg Monarchia, majd 1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia – röviden és logikus egyszerűsített szóhasználat: a *Monarchia* – a radikális baloldali sajtóban annyira az elavult, korhatag, reakciós hatalom reprezentánsa volt, hogy megszűnése a liberális politikai mozgalmak radikális, forradalmi, antitradicionális irányzatának a diadala volt. Örömmel és meglelégedéssel fogadta nemcsak a szabadkőműves mozgalom egésze, hanem a Monarchia köteléke alól felszabadult nemzetiségek után a győztes Antant vezető hatalmai, de a semleges országok is, valamint a politikai-társadalmi

mozgalmak és szervezetek – a római katolikus Szentszék kivételével – többsége is. Sajnos, a diadalmaskodókról kiderült, hogy Közép-Európának sem az akkori jelenét, még kevésbé a múltját nem ismerik, egyedül a hírlapi propaganda alapján tájékozódtak, és tervet sem készítettek a Monarchia megszűnése utáni időkre. Az Osztrák Köztársaságnak megtiltották a védelméhez elegendő hadsereg tartását és a Németországgal való nemzeti egyesülést. A háború győzteseinek közé fogadott csehszlovák, jugoszláv és román utódállamokkal ellentétben Ausztriát legyőzöttnek nyilvánították, és aszerint szankcionálták. Közhatalmi szervezeteit valóban csak népének neveltsége, fegyelmezettsége és történelmi hagyományainak öntudata tartotta fenn, létrehozói, az Antant győztes hatalmai részéről nemhogy jóindulatot, de semlegességet sem kapott államhatalma megszervezéséhez. Gyanakvó, rossz szemmel nézték és akadályozták a tehetetlen baloldali szociáldemokrata kormányzattal szemben a leghaladóbb racionális európai társadalmi reformoknak még a kísérleteit is, mert egyetlen céljuk a párizsi békekonferencia rendszerének befagyasztással történő fenntartása volt. Természetes, hogy ez a rendszer nem rendelkezvén önmaga fenntartásához elegendő katonai és gazdasági hatalommal, még kevésbé társadalmi és erkölcsi erővel, képtelen volt megakadályozni az 1938. március 12-én bekövetkezett Anschluss-t, a birodalmi németiséggel való nemzeti egyesülést.

A magyar Szent Korona félreállítása

Magyarország, a Szent Korona monarchiája is államformát változtatott 1918. november 16-án. Ennek az eseménynek sokkal nagyobb a világtörténeti *fontossága*, közvéleménybeli *híre* pedig sokkal kisebb annál, hogy mindkét ok miatt szó nélkül mehetnénk el mellette. Európa legrégebbi királysága a Turul dinasztia uralma alatt előbb évezreden át változó területtel, utána a Kárpát-medencében letelepedve területi közületté, állammá szerveződött, majd az ezredik év karácsonyán uralkodójának keresztyén királlyá koronázásával az addigi germán nemzetközösséget *Confoederatio Christiana Populorum*má, Keresztyén Nemzetközösséggé bővítette. A középkor végére az antik mediterrán jogrendszert is közvetítő keresztyén értékrendet a humanizmussal és az ősi turáni szokásrenddel ötvözve, Hungária a *potestas absoluta*, a szuverén uralom hatalmát a mindenkori király fizikai személyéről az Ország Koronájára, a *Sacrae Coronae Hungariae*-ra szállította át, amelynek csak hatalmat gyakorló, kiszolgáló része a Korona két fele, a király és a nemzet. Ezzel teljessé lett az Isten kegyelméből uralkodó eszményi abszolút Monarchia, állandó folytonossággal, azaz halál és örökösödés nélkül, mely az abszolút társadalmi hatalmat időbeli és hatásköri korlátozás nélkül gyakorolja az alkotmány korlátozó szabályai alá rendelt fizikai személyek által. Képes lett ez az uralmi rendszer sokféle eredetű, nyelvű, vallású és társadalmi rendű népet főhatalma alatt tartani egymás egyenlő szabadságának és autonómiájának minden érdekelt megelégedésére való biztosításával. Az európai keresztyén nemzeti tradíciónak ez az esszenciája szűnt meg a Magyar Köztársaság kikiáltásával, anélkül, hogy az ezt kikényszerítő győztes Antant döntéshozói és gyarló eszközüik, a Károlyi-csoport egyáltalán tudta volna, mit cselekszik. A Szent Korona ugyanis valóban „csak” *eszme*, amely elfogadónak és megvallónak gondolataiban él.

A magyar közhatalom megszűnése

A világsajtó akkor is, azóta is egyhangúan terjeszti, hogy a magyar közvélemény közönyös lett volna az eseményekkel szemben. Ennek azonban az ellenkezője felel meg a történelmi valóságnak: az országot megsemmisítéssel fenyegette az ellenséges katonai megszállás, nyilvánvaló, hogy az országot hazájának érző és valló minden állampolgár, minden eszközzel annak megmentésére törekedett. A forradalmi sajtó hatására úgy tűnt, hogy a köztársaság kikiáltása a haza megmentését szolgálja, legalább is átmenetileg. Tévedtek, mert az ellenséges erők által felosztatott hadsereg és a helyzetet józanul áttekinteni képes Tisza István-szerű politikusok nélkül a magyar államhatalom felbomlása csak tovább gyorsult a köztársaság négyhónapos fennállása idején. A forradalmi

forгатókönyv szerint a köztársaság kikiáltását *szocialista* kormánynak kellett volna követnie. Magyarországon azonban a szociáldemokrata párt még a Parlamentbe se jutott be. 1919 márciusában az országgyűlési pártra vagy néptömegekre nem támaszkodó, tehetetlen köztársasági államforma magától megszűnt, hogy utána szovjetország katonai segítséggel az ország megmentését ígérő kommunista diktatúra következzen. A bolsevikok által a nemzet fennmaradásáért áldozatot vállalni kész önkéntesekből szervezett Vörös Hadsereg két hónapi szégyenletes szereplésével – nem Magyarországot, hanem saját hatalmát védelmezte az ország felosztására törő nemzetiségekkel megegyezve – csak az idegen katonai megszállás kiterjesztését érte el és magától feloszlott. Nem maradt utána semmiféle olyan politikai szervezet, amely bármilyen közösségi célra irányuló akaratot *tekintélyével* megvalósíthatott volna. A proletárdiktatúra szolgálatában az országot járó és az osztályellenségnek mondott egyéneket gyilkoló terrorista különítmények fizikai erőszaka pedig csak ellenérzést és nem engedelmisséget eredményezett. Négy hónapi dicstelen szereplés után a magyarországi proletárdiktátorok külföldre szöktek, anélkül, hogy – a nép közönyén kívül – valaki is üldözte volna őket. A kommunista proletárdiktatúra is megszűnt, hogy helyet adjon a fennálló államrendet illegalitással leromboló forradalom utolsó fázisának, az anarhiának. A sajtó ugyan még többféle kormányt és végrehajtó hatalmi szervezetet hirdetett meg, de ezek egyike sem volt képes önbíráskodó és garázdálkodó különítményeken kívül más működő szervezet létrehozására. Magyarország megszűnt létezni, hiszen szervezett közhatalom nélkül nincs állam. Miután a forradalom minden szakaszán átment, végül – több rombolnivaló nem lévén – a forradalom is elhalt.

Az államnak nem a formája, hanem működőképessége a döntő

A zsurnalisztika annyira átalakította a társadalmi eszméket kifejező jelszavak tartalmát, hogy a szocionómus is rákényszerül a haladás, szabadelvűség, népuralom, népképviselőlet olyan értelmű használatára, amilyené ezeket a 20. század világversenyének forradalmi torzították. Nem vagyunk viszont kötelesek a sajtópropaganda legharsányabb követelésére sem nagyobb fontosságot tulajdonítani a forradalmi jelszavaknak és azok bármilyen fogalmi tartalmának, annál, mint a társadalmi folyamatok tárgyilagos vizsgálata szerint megérdemelnek. *A monarhia és a reszpublika* valóban csak államformák: csak külső megjelenési alakjai a hatalmi szervezeti tartalomnak, amely a formától függetlenül bármilyen *politikai rendszer* szerinti lehet. Lehet tehát az autokrácia, arisztokrácia, demokrácia, ohlokrácia, akrácia bármilyen rendje, akár monarhia, akár köztársaság az államforma *neve*. A tényleges különbség csak annyi, hogy a köztársaság államfőjét adott időtartamra választják, a monarha viszont haláláig tölti be örökösödéssel kapott méltóságát. Viszont a monarha államfői hatáskörét tetszés szerinti mértékben korlátozhatja az alkotmány. Európa újkori történelme tanúsítja, hogy az *alkotmányos királyság* jogintézménye által biztosított közhatalmi rend *folytonossága* nagyobb társadalmi érték a nagy közéleti zökkenőket okozó, négyévenként megismételt választásokon való népakarati megnyilvánulásnál. Történelmi axióma, hogy a társadalmi fejlődés két európai módja a protestáns *evolutív* és a katolikus *revolutív* haladási mód között nem tanácsos minőségi különbséget tenni, mert mindkettő társadalomtermészeti adottság – a népek genetikai eredete és neveltsége – függvénye ugyan, de mindkét mód alkalmazásának helye és ideje van: a monarhia legalizálja a legradikálisabb reformokat is, hiszen a lanyha monarha felügyelete alatt könnyebb a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány megváltoztatására választásokat szervezni, mint a választott elnök kétes tekintélyű ellenőrzése alatt. A kérdés azon fordul meg, hogy a reformok bevezetése előtt – a folyamat felgyorsítására – szükség van-e a forradalom romboló illegalitására, vagy sem. Ha a társadalom *válsághelyzetben* van, és a rombolás, az illegalitás nem kerülhető el, akkor a tradicionális legalitáson, jogfolytonosságon alapuló monarhikus államformát az antitradicionális reszpublikára kell változtatni; ha az érdekelt nemzetnek van az alternatívák között választási

lehetősége. Éppen a világháború első katonai szakaszának végén bekövetkezett államformaváltozásokból szűrhetjük le ezt az értéktételeket, mert csak a legyőzött monarchiák – Ausztria, Magyarország és a 22 német monarchia – alakultak köztársasággá a rosszhiszemű győztes Antant kényszere alatt, de sem a győztes Nagy-Britannia, Olaszország, Belgium, valamint Görögország, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Románia, sem pedig a semleges Hollandia, Dánia, Norvégia és Svédország nem adták fel alkotmányos királyságukat.

Új monarchia lehetetlensége

Nyilvánvaló, hogy minden nemzet közhatalmi állandóságra törekszik, és ezért előnyben részesíti a monarchikus államformát, azonban a monarchia lényege a tradicionalizmus, azt pedig kreálni nem lehet, csak örökölni. Szerencsés esetben a hajdani honfoglaló és honalapító ősök nemzeti hagyománya helyett a *dinasztiának* van saját tradicionális tekintélye, és az átvihető az új országba is. Ennek példái a Fényes Kapu uralma alól felszabadult balkáni nemzetek sikeres monarchia alapításai. Az első világháború után nemzeti függetlenségüket elnyert országok: Csehszlovákia, Észtország, Írország, Lengyelország, Lettország és Litvánia alkalmas dinasztia hiányában *kénytelenek voltak* köztársasági államformával megelégedni, és a dinasztiájuk tekintélyvesztése miatt köztársasággá alakult Portugália, Spanyolország és a német államok köztársaságai mellé felsorakozni. Természetes, hogy a józan értelem a megszűnt monarchia helyreállítására indítja az országok döntéshozóit. Ez azonban csak kivételesen sikerülhet: Franciaország 1814 és 1848 között a királyságot, 1851 és 1870 között a császárságot akarta restaurálni. Eltekintve attól, hogy a közvélemény nem tudott dönteni a kétféle monarchia között, a helyreállítás nem sikerülhetett, hiszen hiányzott hozzá az elengedhetetlen kellék, a hagyományos tekintély.

Keleten más a helyzet

Megállapításaink csak az európai monarchia szülőhelyére, a nyugati kereszténység területére érvényesek. Kelet-Európában, az ortodox-izlám művelődés területének történelmében nem volt sem abszolút, sem alkotmányos monarchia, ott ugyanis a keleti *despotikus* birodalmi rendszerek állottak fenn a történelem egész folyamán. A bizánci-dzisingizida Oroszország despotája nyugati császári uralkodói címet vett ugyan fel, de az csak az ázsiai önkényuralom hagyományos tekintélyének a lerombolását szolgálta, és nem véletlen, hogy a bolsevik forradalom újabb despotikus államformájába torkollott. Törökország az egyedüli szabályerősítő kivétel: az Ozmán-dinasztia ázsiai birodalmat alapító és fenntartó tekintélye elenyészett, és a modern Nyugathoz csatlakozni kívánó török nemzet tudatosan döntött a köztársasági államforma mellett, amely az új történelmet alakító reformok meghozatalának kedvezett.

c) A szocializmus

Testvériség helyett Gyűlölet

A Kr.u. 20. század uralkodó eszméje a *szocializmus*, a Testvériség eszméje. Társadalomtörténeti gyakorlatban azonban a 20. század nem a társadalom tagjai közötti kapcsolatra és vonzalomra épülő *Testvériség*, hanem – mivel a szocializmus a társadalmi ellentétekből, főként a gazdasági érdekellentétekből fakadó feszültségek feloldására irányuló társadalmi eszme és politikai mozgalom – a társadalom tagjai közötti érdekellentétekből fakadó *Gyűlölet* százada lett. Az idő múlásával felgyorsult történelemnek a legutolsó szakasza, a 20. század a leggyorsabb lévén, kerülhetett a Homo sapiens fejlődési folyamata abba a visszas helyzetbe, hogy a társadalmi tehetetlenség folytán megfordult a fejlődés logikai sorrendje, az anyagi megvalósulás megelőzte a szellemi tervezést, az

pedig az anyagfeletti cél kitűzésének lelki szakaszát. Az ideológiai válság eredményeképpen lett Gyűlöletté a Testvériség.

A szocionómia tárgya és feladata

A Testvériség és a Gyűlölet látszólag összeegyeztethetetlen fogalmi ellentétpár azonos ideológiai forrásból ered, és ez a tény még növeli a 20. évszázadnak a társadalom fejlődésében legnagyobb változásokat hozó, egymásra torlódó események leírásából született felbecsülhetetlen tömegű információmennyiséget. A társadalom egészét, azaz *fizikáját*, statikus és kinematikus analizisét, *biológiáját*, anatómiai, genetikai, pszichikai evolúcióját, testi, szellemi, lelki *fejlődését*, mindezeknek múltját, jelenét és feltehető jövődjét, valamint mindenféle logikai kapcsolatát, okát és okozatát elemző, a Homo sapiens egyedeinek, területi és érdekcsoportjainak vonatkozásában leírt ismerettömeg oly hatalmas, hogy az annak rendszerezésére és magyarázatára vállalkozó tevékenység, a *szociológia* belefulladt saját tömegébe, abba a szöözönbe, beszédáradatba, *logoklüszmába*, amely a közvélemény követelő érdeklődésének kielégítésére a publicisztika és zurnalisztika, a nyomtatott és elektronikus sajtó, a *médiaipar* árutermékeként előállott. A szociológia így képtelen megfelelni a társadalom tudománya feladatainak, helyette a *szocionómia* lehet a társadalomra vonatkozó ismeretek rendszere, tehát társadalomtudomány. A *logosz*, beszéd helyett a *nomosz*, a törvény kutatása és rendszerezése tehát a feladatunk, a végtelen tömegű információ feldolgozása helyett csak az Ember társas életében érvényesülő *törvények* kutatása, leírása és rendszerezése. Erre már képesek vagyunk a 20. század történelmének vonatkozásában.

Visszatekintés: a társadalom erkölcsi alapjai

Mint minden élőlénynél, az emberi fajnál is a verseny az érvényesülési ösztön indíttatására az előnyösebb élethelyzet, a tekintély, a hatalom megszerzéséért folyik, és ez lévén a természetes kiválasztás eszköze, elengedhetetlen minden élő faj fennmaradásához. A társadalom természetes vérségi közösségeiben a versenyösztön kielésének is természetes határai és medre volt. A hivatásrendi foglalkozási szervezetben az egyének versenye a hivatási, szakmai közösségekre is kiterjed, úgy, hogy az egyének vérségi és szakmai csapatokban versenyeznek tovább. A verseny határai megmaradnak, amíg az egyén el nem szakad közösségétől, családjától, nemzetségétől, nemzetétől, illetve munkahelyétől, egyesületétől, falujától, céhétől, eklézsiájától, városától, hazájától. A verseny tétje és *szabályai* megmaradtak továbbra is, *határai* azonban elmosódtak a szűkebb közösség területéről a tágabb területre való érkezéskor. Az emberi faj örök versenye minden egyén és közösség életében újra kezdődik és folyik, csak a startvonalat vitte előbbre a történelmi fejlődés, úgy, hogy az újabb nemzedékek mindegyike társadalma, családja, kisközössége addig megvalósított eredményeitől indul tovább, az addigi eredmények különbözősége miatt mind egyenlőtlenebb esélyekkel. Az emberi faj természeti, testi törvényei, az ösztönök csonkák, kielégíthetlenségük miatt az egyenlőtlen esélyekkel folyó verseny az emberi faj kihalásához vezetett volna már a történelem kezdetén, azaz ki is haltak azok az emberfajták, amelyek nem voltak képesek természetes ösztöneiket erkölcsi készségekkel korlátozni és kiegészíteni. Csak az anyagfeletti, testi léten túli célra vágyó, erre törekvő, ezt megvalósítani képes emberfajta maradván életben, az *erkölcsiség* a Homo sapiens egyik faji sajátossága lett. Erkölcs, ethosz, morál lévén az a viselkedési szabályrend, melyet minden ember meggyőződése, hite alapján magára kötelezőként elfogad. Az embert hite, meggyőződése – köznyelven: vallása – tehát nem anyagi élete tapasztalata teszi képessé anyagfeletti cél kitűzésére, elfogadására, megvalósítására való törekvésre, erkölcsi, eszmei értékrend elfogadására, maga és utódai lényébe neveléssel való beépítése útján. A társadalom általánosan elfogadott szabályrendje szerinti viselkedés válik szokássá, amelynek magától bizonytalanul érvényesülő, de fontos szabályait a társadalom természetes működő energiája, a *hatalom joggá*, a társadalmi együttélést lehetővé tevő

rend szabályává minősít. A vallási szervezetek, intézmények közvetítették a társadalmi kényszerhatalom jogalkotása számára az örök, isteninek hitt alaptörvény mindenkori parancsait, hogy azok erkölcsi igényéből a kényszerhatalom jogszabályt kezdeményezhessen, és abból az érdekeltek következetes viselkedése jogszabályt alkothasson. A minden egyén és csoport érvényesüléséért, életcélja megvalósításáért folyó versenynek a szabályai, amelyek medret és határt szabnak a versenynek, az előző menetek eredményei folytán előállott esélyegyenlőtlenséget hozó különbségeket határok közé szorítják, hogy a verseny az emberéletet és ne a halált szolgálja. Az írott történelem legkezdetén az akkori vallási szervezetek már jogi védelmet kezdeményeztek a társadalmi verseny alul maradottjai, a gyengék, a szegények és a szolgaságra kényszerültek számára. Az emberélet elé megvalósítandó eszményi célt állítva, ennek megvalósítására alkalmassá neveléssel a vallási tanítások az általános örök versenynek felső határát is rögzítették minden emberi érték vonalán, társadalmi, anyagi, gazdasági, testi, szellemi, értelmi, lelki és minden lehetséges emberi érték vonatkozásában. Minden ősi vallás az életverseny szabályozására törekedve nem elégedett meg az ösztönök célszerű erkölcsi *korlátozásával*, hanem az ösztönök *elfojtásában*, a természetes testi vágyak keletkezésének a megakadályozásában, az *aszkézisben* jelölte ki a hitvallása szerinti eszményi életformát. A társadalmi érdekellentéteket testvériséggé eszményítő keresztyénség is – bár kezdetől fogva elismerte a testi élet természetes követelményeit – európai elterjedése kezdetén az ösztönök kiéléséről lemondó életrend felsőbbbségét hirdette, amikor a három ösztönnek megfelelően a szerzetesi fogadalomban a szegénység, szüzesség és engedelmesség vállalására, tehát a társadalmi versenytől való távolmaradásra kötelezte a tiszta közösség tagjait. Az európai műveltséget építő keresztyén egyház – isteni küldetésének megfelelően – megkeresztelte, azaz Krisztus iskolájába írta a hódító barbár uralkodókat, katonáikkal, azok háznépével és mindenféle alattvalóikkal együtt, természeti tényként fogadva el a barbár társadalom kényszerhatalmát és annak hierarhikus szervezetét. Így vált lehetővé minden nép és nemzet keresztyén eszményi értékek megvalósítására való nevelése egyéneiben és csoportjaiban, amint azok a társadalom ősközösségéből, a családból, háznépből kilépnek, és tevékenységüket tágabb természetes és foglalkozási közösségek kereteiben folytatják. Az ellenállhatatlan, szuverén társadalmi kényszerhatalom adott volt a honfoglalás katonai hódításával. A hódító hatalmi ösztöneinek kellett elsősorban erkölcsi határt szabni, érvényt szerezve az őskeresztyén testvériség parancsának, amely Isten minden gyermekét, tehát minden embert testvérnek tekintve megszüntette a rabszolgaságot – személyi szabadságot biztosítva a *colonus*-szá lett hajdani rabszolgának – illetve a barbaricumban be sem vezetve a római jogrendszer rabszolgaságát. Ezt az egyéni szabadságot építi tovább autonóm rendi szabadsággá, *jobbágyossággá* a barbár keresztyén jogrend, hogy a hatalom hierarhikus rangsorában az alávetettek életlehetőségei biztosítva legyenek, azaz közösségeik belső viszonylataiban mentesüljenek a külső kényszer alól, tehát szabadok lehessenek. Az általános életverseny alsó határát, a létfenntartás és fajfenntartás legnélkülözhetetlenebb eszközeit pedig egészen *szabaddá tette*, azaz kivonta a mindenkori kényszerhatalom befolyása alól a keresztyén erkölcs alapján felépült európai jogrend.

Európa keresztyén társadalmi szervezete

A honfoglalók nemes ivadéakai számára biztosította az *ősiség*, avicitás jogrendje birtokaik elveszíthetetlenségét, a földművelő nép, a jobbágy örök birtokhasználati, tehát gazdálkodási jogát biztosította a maga telkén, maga és örökösei számára, függetlenül a terület földesurának személyétől, mert a jobbágy földhözköttöttsége a földnek a jobbágyhoz kötöttségét is jelentette. A szántóföld nélkül maradt jobbágyivadékok, zsellérek sem lettek földönfutókká, mert a faluközösség tagjaiként részesültek a közösségi javak – házhelyek, kertek, legelők, erdők – élvezetében. A foglalkozási közületekbe, céhekbe szerveződött iparosok, kereskedők, szabadfoglalkozásúak egész életrendjét és

szakmai tevékenységét is az autonóm céhek szabályozták, ezek nemcsak az előállított termékek minőségét, de mennyiségét is korlátozták – tehát rögzítették a verseny felső határát – a piaci adottságok lehetőségei szerint, de az alkalmazható munkások számát és a munkaszerződések feltételeit is úgy, hogy minden segédmunkásnak biztosítva legyenek az életfeltételei. A *laikusnak* minősített, világi, *szekuláris* társadalom egész rendje alól kivételtettek az anyagvilág profán versenyében részt nem vevő, az Egyház által preferált *klerikális*, papi és szerzetesi közösségek. Ezek hivatásrendi kötelessége volt a társadalomnak keresztyén életrendre való nevelése, vallásgyakorlattal, elméleti tanítással, jó példamutatással és megfelelő fegyelmezővel. Az eredeti, istentiszteletet szolgáló, *szakrális* vallási tevékenység mellett a keresztyén egyház *metaszakrális* funkciókat látott el, hiszen ezek nélkül az egyház nem felelhetett volna meg társadalomnevelő feladatának. A metaszakrális funkciók legfontosabbika a hittételek szerinti általános erkölcsi nevelés, amely a pásztortól hívek megfelelő viselkedésében és a közhatalmi szervek intézkedéseiben valósult meg. Közismertek továbbá a népjóléti, művelődési irányú funkciók, a szegényekről, özvegyekről, árvákról, elhagyatottakról való gondoskodás, a közoktatás és iskolázás, valamint a betegek és más szenvedők ápolása és vigasztalása. Az egyházi feladatok ellátására intézmények, testületek létesültek, elsősorban a hívek közösségei, az eklézsiák, majd iskolák, kórházak, árvaházak, és egyébebek. Azok a szegények, elhagyatottak, betegek, földönfutók, akik az egyházi rendek, a faluközösségek és céhek tagjai nem voltak, az egyházi intézmények és eklézsiák gondviselése alá kerültek, mert a középkori egyház az élet egész területét felölelő, totális közösség volt, az akkori Európában egyházon kívüli társadalmi élet nem volt, akit az egyházból kirekesztettek, az életből rekesztették ki.

Az európaiság kialakulása és fejlődése

Az erkölcsi, meggyőződés szerinti eszményi értékek – jóság, igazság, szépség, azaz viselkedés, tudomány és művészet – társadalomba ültetése az emberi élettávlatok logikai sorrendjében történik: az értékmeggyőződésnek, hitnek, először *intenzíve* kell fejlődnie, amíg betölti az eszményi, transzcendentális, isteni célt megállapító *lelki élettávlat* egészét – ez az emberi műveltség alapja, a *kultusz* – hogy *extenzív* szakaszba léphessen, a szellemi élettávlat birtokbavételét megkezdhesse, majd betölthesse – ez az, amit szellemi műveltségnek, *kultúrának* neveznek – hogy utána a *testi*, anyagvilági élettávlatban, a társadalom és a földi tér és idő dimenziójában materiálisan megvalósulhasson – ez az anyagi műveltség, a *civilizáció*. A keresztyénség az első évezred végére fejezte be intenzív, lelki fejlődési szakaszát – a misztika, romanika korát – és kezdte meg szellemi élettávlati fejlődését, a humanikus kultúraépítés – skolasztika, gótika – megalapozását, a krisztusi tanítások társadalmi gyakorlatba való ültetésének szellemi előkészítését, az isteni értékrendnek a lelki élettávlatból a szellemibe való átvezetését, azaz a Törvénynek a 10. századi európai ember szellemi igényei szerinti értelmezését. Az egyházi tanítás, az igehirdetés középpontjába a prédikáló szerzetesek a felebarát iránti szeretet, az embertársakkal szembeni felelősség kötelességét helyezik, ez lévén az Isten iránti szeretet bizonyítéka. A hívők lelki építésének, nevelésének, a szellemi élet magasabb szintjére emelkedett tudomány általi jobb ellátása mellett a testi, anyagi, gazdasági javak iránti szükségletek jogosságát is elismerve, kötelességévé is teszi azok kielégítésének elősegítését minden tehetősebb számára. Nyilvánvaló, hogy a szellemi értékek, a viselkedés, a tudomány, a művészet fejlődési irányát a lelki élettávlat határozza meg az örök transzcendens abszolút életcél felé, tehát ennek megvalósítására kell törekednie a viselkedésnek, tudománynak és művészetnek, hiszen ez vezet az élet, a fejlődés felé, mert ez ellentétes a tehetetlenség, a hanyatlás, a halál irányával. A középkori szellemi életnek tehát elsősorban a lelki élettávlat *irányítását*, a *szakrális* tényezőt kellett a szellemi élet távlatában metaszakrális tevékenységként alkalmaznia és folytatnia. Ez azt jelenti az európai keresztyénség gyakorlatában, hogy az Egyház tanítóit kell a kor fejlődésének színvonalára

nevelni, hogy szakrális kötelességüket, az örök értéktanítást megfelelően tolmácsolhassák. A metaszakrális tevékenységbe a klerikusok mellé az egyház szekuláris hívei is bekapcsolódnak, be is kell kapcsolódnuk, hiszen a testi, anyagi élettávlatba, a társadalmi élet gyakorlatába már ők kell az örök cél megvalósítására a szellemi élettávlatban megtervezett tevékenységet véghezvigyék. A hódító katona nemes utóda, a lovag nem a gyengék leigázását, hanem azok védelmét kell elsőrendű kötelességének tartsa. Az egyházi rendek a lovagok kényszerhatalmának védelme alatt a szellemi fejlesztés, az értelem vonalán haladnak tovább, tudósokat, *humanistákat* nevelnek. A tudomány eredeti célja a *sacrumra* vonatkozó ismeretek kutatása, rendszerezése, a metaszakrális tevékenység, a tanítás és nevelés számára való megfogalmazása és magyarázata lévén, a humanizmus első feladata is a teológia, pontosabban a bibliai tudományok művelése volt. Az isteni törvény, a protognosztikus ideonómia elvárásait kellett a Szentírásból kihámozni és Isten, illetve az embertársak iránti viselkedési szabályokba, vallási, konfesszionális, liturgikus kánonokba, valamint társadalmi normákba fogalmazni a kényszerhatalmi törvényhozás számára. A feladatokra szakosodott humanizmus a tudományos kritikát ki nem álló *Gesta Romanorum* helyett az azelőtti ószövetségi, evangéliumi, apostoli korszak hittudományának alapján a 16. századi vallási reformációhoz, a keresztyénség történetének legnagyobb szellemi mozgalmához vezetett. Az őskeresztyén viselkedéstan mellett a középkori egyházszervezet tanulmányozása elvezetett annak másik forrásához, a római joghoz is, és az így kialakult politikai, jogtudományi humanizmus tudományos rendszerbe foglalhatta az európai országok ősi, hagyományos, nemzeti szokásjogát, a társadalmi kényszerhatalom korszerű újraszabályozása érdekében. A humanizmusnak ez a szociális, szekuláris iránya eredményezte később, főként az Impériumon kívüli országokban, a középkori alkotmányok kötöttségeinek *rendivé* korszerűsítését. Az Impérium főként latin népei kezdettől fogva idegennek érezték a szigorú barbár törvényeket, az antik római, *szabadnak* képzelt társadalmi rend után vágyakoztak. Humanizmusuk nem vesződött a lelki élettávlat problémáival – a Római Egyház egyszerűen ortodox dogmává merevítette a Középkor hittételeit – érvényben hagyta az aszkézis parancsait, azaz annyira a mindennapi élet szintje fölé helyezte az ember viselkedési mércéjét, hogy annak a gyarló ember eleget nem tehetett, de *alatta* kényelmesen elsétálhatott, azaz felmentette a törvény teljesítése alól mindazokat, akik erre különös elhivatottságot nem éreztek. Elferdült a *humanizmus* jelentése is: Eredetileg Istennek azt a szolgálatát jelentette, amely az embertársak javát eredményezte. A szakrális cél elhalványulása az Embert helyezte a középpontba, tette mindenek egyetemes, eszményi értékmérőjévé, azaz minden ember számára egyedüli mérték önmaga Egoja. A természetes ösztönök kiszabadulva a szerzetesi erények belső gátlásai alól, a külső társadalmi, természeti, anyagi adottságoknak halandó, közrendű ember számára áthághatatlan falába ütköztek. Csak nagyon kevés kiváltságos élhetett az ösztönök szabadságával. Ezek eszmei értékrendje az antik világ igényeinek a felelevenítése volt, nemcsak a tudomány, az irodalom és a művészet szabad működésének a területén, hanem a társadalmi, politikai és gazdasági életbeli viselkedési szabályok területén is. A szabad tevékenység lehetősége pedig nagy értékű szellemi, társadalmi és anyagi alkotásokat eredményezett. A keresztyénség előtti antik, klasszikus értékrend felelevenítése, *renaissance*-a, a testi ösztönöknek, a létfenntartás, a fajfenntartás és érvényesülés ösztönének a szakrális életcélok kötöttségétől való felszabadulása a társadalom kivételezett hatalmasait a céljukat tévesztett ösztönök szenvedélyes kiélésére hajtotta, és féktelen vagyonszerzésre, fajtalanásra és hatalmaskodásra vezetett. A mozgalom kétirányú volt: az ókori polgári gyökerekig visszanyúló itáliai társadalom egyszerűen mellőzte a szakrális kötöttségeket, a társadalmi jólét fokozására helyezte művelődési tevékenységének súlypontját – ez az *italika*, a viselkedés és műalkotás olasz modora – amíg a katolikus abszolút monarhia hatalma alatt fejlődött másik *renaissance* irányzat, az *ibérika* (barokk, azaz marokkói) szakrális felületi mázzal vonta be viselkedését, szellemi és anyagi alkotásait.

Krisztus tanításának prédikátorai szembefordultak az antik hedonista immoralitást felelevenítő irányzattal, figyelmüket a szakrálisra és annak ellátóira összpontosították, és csak azok után a metaszakrális, szellemi és testi jólét kérdéseire, de kérlelhetetlen szigorral alkalmazták a lelki élettávlat eszményi értékrendjét a szellemi és testi élettávlatokra. A Szentírásnak a Szentlélek irányítása alatti tanulmányozása, értelmezése alapján *szabad lelkiismerettel* magyarázták és hirdették Isten Igéjét, és az Újkor európai embere számára új hittételekbe fogalmazták a krisztusi tanításokat, szigorúan ragaszkodva az Evangéliumhoz, csak annyit tartva meg az ősnépi és egyházi hagyományokból, amennyi az új értékrend megértéséhez feltétlenül szükséges volt. A korszerűen fogalmazott hittételek eszményi értékrendjét *kategorikus imperativus* követelményként állították a hívő egyének és közösségek elé, azonban megvalósításuk gyakorlati szabályainak megállapítását és érvényesítését, a megfelelő viselkedésre való nevelést, az értékrend *szokássá* általánosítását az általuk nevelt hívő szakemberekre bízta, úgy az értelmi, mint a társadalmi-gazdasági tevékenységre vonatkozóan. Minden ember Isten gyermeke, Krisztusnak és egymásnak testvére lévén – hirdették – senki sem állhat semmiféle hierarhikus hatalmi fokozaton Isten és az ember közé. Nincs szükség közvetítőre – sem holt szentre, sem élő papra, professzionista klérusra. A Tanítás fegyelme nem „a kulcsok hatalmával felruházott” egyén, a gyóntatópap gyakorolja, hanem a Krisztusban hívők testvéri közössége, az *eklézsia*. Az eklézsia olyan *szerves* közösségnek tekintendő, amelynek nem egyének, hanem családok a tagjai, azaz minden öntudatos hívő, aki magát Krisztus megváltottjának tartja, és a házasság, a család és az eklézsia testvéri közösségéből folyó köteleességek teljesítését vállalja. A *Reformáció* a gyülekezetre, az eklézsiára, illetve annak intézményeire bíz minden egyházi feladatot, a lelki élettávlat, a liturgikus istentisztelet, igehirdetés, szentségi tevékenységek, egyházfegyelem és pásztoráció szakrális tevékenységeit, valamint a szellemi élettávlat metaszakrális funkcióit, a társadalmi fegyelem, az oktatás és nevelés, a művelődés, gyámság, beteg- és szegénygondozás és minden szociális, jóléti feladat ellátását. A testi élettávlat, az eszményi célnak a szellem, az értelem irányítása alatti társadalmi, materiális megvalósítása, a civilizáció a szekuláris közhatalmi szervezetek, az állam és az autonóm közületek hatáskörében marad. A felebaráti szeretet gyakorlásának eszközei – a mindenekelőtti értelmi, szakmai képzettség mellett – a becsületes munkával szerzett anyagi javak. Minden hívőnek tudnia kell, hogy szellemi képességeinek és anyagi vagyonának ő nem tulajdonosa, csak birtokosa, kezelője, mert gyengébb képességű embertársai helyett neki kell gondolkodnia, és „vagyonatlan embertársainak a kenyerét is az ő asztalára helyezte az Isten”. A hitújítás szószólói – a szabad lelkiismerettel vállalt öntudatos hit terjesztői lévén – egyéni hajlamaik, társadalmi és természeti adottságaik, neveltségük színvonala szerint *választási* lehetőséget biztosítottak követőiknek a vallásgyakorlat liturgiai és szervezeti vonatkozásaiban, hogy gyülekezeteiket és prédikátoraikat valóban sajátjuknak érezhessék.

Reformáció és racionalizmus

A nyugati keresztyénség egyik fele, főként a hajdani Impériumon kívüli országok népe, csatlakozott a vallási reformációhoz, a lelkiismereti szabadság magáévá tételével biztosította a hit továbbfejlődését, és a hierarhikus egyházszervezet ekléziánussá alakításával a krisztusi tanításokat a társadalom gyakorlatába ültette. A lelkiismereti szabadságot, sőt, az abból fakadó gondolatszabadságot már a 10. század óta igényelte a keresztyénség szellemi expanziója, a skolasztika. A humanizmus útján továbbhaladva a tudományos fejlődés, a keresztyén hit expanziója eljutott a Reformációig, betöltötte a szellemi élettávlatot és – immár a szellem eszközének, az *értelemnek* a vezetése alatt – áterjedt a testi, társadalmi, anyagi élet területére. Az emberi értelem, a józan ész, a tudás hegemon befolyáshoz jut az ember egyéni és társadalmi akarati cselekvésének

befolyásolásában, háttérbe szorítva minden indulati, érzelmi tényezőt. A *racionalizmus* korszaka kezdődik ezzel az emberiség történelmében, amely a 20. század közepéig tartó dominanciája alatt a Homo sapiens legnagyobb, addig elképzelni sem tudott fejlődését eredményezte. A szabad értelem elsőnek önmaga szabályait, az eszmei értékek, a jóság, igazság és szépség normáit, a viselkedés, a tudomány és a művészet értékrendjét határozza meg, hogy utána mindennek társadalmi megvalósulási igényét fejezze ki és alkossa meg a megvalósítás társadalmi és anyagi lehetőségeit. A gondolat, a szellem, az értelem szabadsága a társadalomban megfelelő szervezeti rendet igényel, hiszen a testi leszármazás kiválasztási rendje erre alkalmatlan. A középkori klerikus gerontokrácia (szellemi arisztokrácia) elve az eklézsián át az egész társadalomra kiterjed és a szellem, az értelem, a tudás alapjára helyezi a társadalmi kiválasztás rendjét, egyenlő esélyt biztosítva abban minden ember számára. A protestáns társadalom igénye az egyház metaszakrális funkciói közül egyértelműen az oktatásra, a tanításra helyezi a hangsúlyt. Az iskolák, a tudás, a tanultság intézményei, az új szellemi hierarchikus rend rangsorában a felemelkedés eszközei kiemelt fontosságot nyertek. Az iskolai katedrák a templomi szószékektől átvették előbb a metaszakrális tanítás, majd a szekuláris szakoktatás feladatait, hogy végül a társadalmi tájékoztatás, a közvélemény alakításának legfőbb eszközei legyenek.

A katolicizmus merevsége

A nyugati keresztyénség másik fele – főként az Impérium neolatin népei – újítás helyett inkább a középkori hagyományok fenntartását választotta. Számukra a Római Egyház tridenti zsinata fogalmazta újra, ortodoxizálta a hagyományos hittételeket és megerősítette az apostoli hierarchikus szervezetet, eliminálva annak kirívó hibáit. A keresztyén ember elsőrendű kötelességeként az egyház iránti engedelmisséget állapította meg, nem engedélyezve semmiféle választási lehetőséget. Ezzel a Római Egyház remek szervezete megmaradt, de elszakadt az evangéliumi (protestáns) irányzattól, amely nemcsak a hit továbbfejlődését biztosította, hanem a krisztusi tanításokat metaszakrális funkcióként a társadalom gyakorlatába is ültette. A katolikus egyház választási alternatívát nem ismerő szigorú tanítási fegyelme egyszerűen *kizárta* a hit továbbfejlődését, valamint az abból következő eszmei értékrend, a viselkedés, a tudomány és a művészet, minden eszmei erkölcsi érték korszerűsödését. Hierarchikus szervezete segítségével megkeresztelte, tanítvánnyá tette a politikai befolyása alá került minden népét a földnek. Az öntudatos cselekvő hívők közösségének, az eklézsiának a hiányában azonban nem volt képes a krisztusi tanításoknak az embertársak iránti felelősségre vonatkozó rendelkezéseit társadalmi szokássá általánosítani, hogy hívei élvezhessék az emberiség szellemi, értelmi fejlődésének társadalmi és anyagi eredményeit.

A materializmus egyoldalúsága

A vallási reformáció lelkiismereti- és gondolat-szabadsága nyomán indult *racionalista mozgalom* teljesítette az emberiség kezdete óta meglevő igényét, hogy a Homo Sapiens tulajdonságai közül ne a származás, ne a vagyon, ne a testi erő és ügyesség legyen a társadalmi tekintély alapja, hanem az *értelem*, az ész, a tudás. Nyilvánvaló, hogy az anyagban gondolkodó, az anyagnélküli létet tagadó materializmus nem volt képes a hittudomány helyett anyagfeletti célt állítani az emberiség elé. A „szabadgondolkodás” és a „pozitivizmus” tagadta a protognosztikus etika, a teológiai ideonómia létjogosultságát és helyette a kizárólag az Anyagra épülő metagnosztikus, a filozófiai etika értékrendjének monopóliumát propagálta a legkülönbözőbb, sokszor egymásnak is ellentmondó *ideológiák* megfogalmazásával, amelyek összességét *materializmusnak* nevezi a szocionómia. A materialista eszmerendszer változatai persze semmiképpen sem mutathattak a *gazdasági haszonszerzés érdekében* kívül más egységes megvalósítandó célt és irányt az emberiségnek a 19.

századi nagy szellemi, társadalmi és gazdasági fejlődés által létrehozott eszközök felhasználására, még a tehetetlenség elvén felépült anyagvilág területén sem.

Kapitalizmus és szocializmus

A szocializmus a gazdasági szabad versenynek, a kapitalizmusnak természetes kísérőtársa. Mindkettő a vallási reformáció lelkiismereti- és gondolatszabadságából fakadó *racionalizmusnak*, az emberi tulajdonságok közül a szellemi képességeknek, az észszerűségnek, a józan értelemnek hegemon rangot igénylő mozgalomnak a szellemtörténeti ivadéka. A kinyilatkoztatott Igaz a lelki élettávlat értékrendje mögé sorakoztatja az ember szellemi képességeit, hogy az anyagvilágot az ember boldogulásának a szolgálatába állítsa. Az élettelen és élő természet tárgyilagos, tudományos igényű kutatása és a szerzett ismeretek *sine ira et studio* rendszerezése olyan lendületet adott a természettudományoknak – pontosabban: anyagtudományoknak – hogy azok fejlődési iránya függetlenedett a kultikus céloktól és azok értékrendjétől, és az élettelen matéria törvényeire támaszkodva kutatta és rendszerezte az élő anyagot is, és rendszerét továbbvitte az emberi társadalomra, mint a természet szerves részére is. A józan értelem tudományos vizsgálatára csak a mérhető valóság, tehát az anyag-energia találatván méltónak, minden szellemi tevékenységnek nemcsak az alapját, de a célját – tehát értékrendjét is – az anyag, a *matéria* határozta meg a lelki élettávlat transzcendenciája helyett. A Mérhetetlent és az embernek a ráción, az értelmén kívül minden más tulajdonságát – még a legfontosabbat, az érzelmek valóságát is – elhanyagoló racionalizmus új értékrendje nemcsak elválaszthatatlanul az anyaghoz kötődött, de fejlődése is menthetetlenül a materialista szélsőség irányába haladt, előbb eltávolodva, majd el is szakadva az anyagfeletti valóság egészétől is. A társadalom kutatásának a kezdetén még az ember *szabadsága*, tehát anyagnélküli java számított legmagasabb értéknek, utána – a test természeti törvényének, az érvényesülés ösztönének engedve – mások akaratának a befolyásolási képessége, a *hatalom* birtoklása lett a legcsábítóbb. A hatalom formái közül, a tekintély és a kényszer között is az anyagnak, az anyagi *érdeknek* ad elsőbbséget úgy, hogy végül az anyag birtoklásán, a *vagyonon* nyugvó gazdasági hatalom – úgy tekintély, mint kényszer formájában – kerül első helyre az ember akarat cselekvését befolyásoló tényezők közül, az anyagi javak szerzésére irányuló létfenntartási ösztön természeti törvényének megfelelően, maga mögé utasítva nemcsak a fajfenntartás és érvényesülés ösztöneit, de még ezeket is az anyagi érdek szolgálatába állítva. Az eszmei értékek elsőbbségét valló idealizmussal szemben döntő befolyási helyzetbe kerül a materialista értékrend, amely az anyagi, gazdasági érdek szerinti cél megvalósítására hajtja az embert. Az erre a célra irányuló tevékenység szabadságát biztosította a 19. századi jogállamban megvalósult gazdasági liberalizmus, a *szabad verseny*, a kapitalizmus politikai rendszere. Téved az, aki azt hiszi, hogy az *anyagelvűség* az *ultramaterializmus* szélsősége felé haladtában megállott az eredeti célját megvalósító piaci szabad verseny állomásánál. Az anyagi javaknak minél nagyobb mennyiségű és magasabb minőségű előállítását biztosító kapitalizmus, amely a termelési és fogyasztási csoportok között keletkező feszültséget, a *kínálat* és *kereslet* érdekellentétét a *piac*on ütköztette és vezette le, létrehozta a maga antitézisét, a gazdasági érdekellentétet a piacról a termelés társadalmi résztvevői, a *vállalkozó* és a *munkás* közötti érdekellentétre helyezi át. Ez a „történelmi materializmusnak” nevezett *ultramaterializmus*, a *szocializmus*, amely a piac törvényei helyett társadalmi szabályok, a kényszerhatalom által garantált jogszabályok feladatává teszi a gazdasági érdekellentét feloldását. A szocializmus radikális, forradalmi irányzata, a *kommunizmus* – megfogalmazói, a marxisták szerint – a vállalkozó munkaadók és a munkavállalók, a munkások közötti érdekellentétet feloldhatatlan osztályellentétként fogalmazza meg, amely a termelőeszközök tulajdonosai, a vagyonosak, a *tőkések*, valamint a vagyontalan, nincstelen, *proletár* munkások közötti *osztályharcot* eredményezi. A

szocializmus evolutív, mérsékelt irányzata, a szociáldemokrácia az osztályharcot végesnek, befejezhetőnek mondja, amikor az célját, a gazdasági kizsákmányolás kiküszöbölését *jóléti* törvényhozás útján megvalósítja. A radikális, revolutív irányzat szerint az osztályharc – különben az emberiség történelmének egyetlen motorja – csak a termelőeszközöknek a proletariátus általi köztulajdonba vétele, tehát a tőkésosztály megszüntetése utáni, osztály nélküli társadalomban szűnik meg. A ráció, a józan értelem, a higgadt, tárgyilagos tudományosság *mindkét materialista* ideonómiának, a kapitalizmusnak és a szocializmusnak kiépítette a maga erkölcsi értékrendjét: a tőkés szabad verseny eszményi értéke, a *pénz*, az elvont anyagi érték megvalósítása, megszerzése a Homo Sapiens legelső célja, hiszen a pénz birtokában minden más emberi cél megvalósítható. A szocializmus szerint a legfőbb cél a kizsákmányolásnak osztályharc útján való megszüntetése, tehát mindennek annyi értéke van, amennyivel az osztályharc sikerét előmozdítja. A materializmus mindkét irányzata következetesen alkalmazza a maga értékrendjét a világ minden valóságára, az élettelen és élő anyagra, a természet és a társadalom minden mérhető valóságára, az ember minden egyéni és közösségi megnyilvánulására, viselkedésére, cselekedetére és alkotására egyaránt. Minden eszmei érték, jóság, igazság, szépség csak a pénz vagy az osztályharc viszonylatában értékelhető.

Idealista és materialista tudományosság

A keresztyénségnek isteni kijelentésen alapuló, anyagfeletti célokra irányuló protognosztikus értékrendje hirdetőinek, az egyházaknak a passzivitása nemcsak lehetőséget adott az emberi boldogság más irányban való keresésére, de valósággal provokálta is azt. A racionalizmusnak a lelki életet és az egész érzelmi világot elhanyagoló intellektuális egyoldalúsága a mérhető, tudományosan kutatható és megismerhető valóságra, az *anyagra* (és a vele azonos értelmű energiára) terelte a szellemi élet figyelmét. Nem az elvont célokban, hanem azoknak a létező, fogható anyagban levő indítékaiban kereste a boldogulás lehetőségeit, durva egyszerűsítéssel: nem az anyagfeletti képzelet világában, hanem a Föld, az anyag, a test szilárd és biztos talaján. Filozófiailag: az *okokat* kutatta, nem a *célokat*. A materialista, az anyagalapú világszemlélet az emberi gondolkodás kezdete óta – bár megfogalmazatlanul – jelen volt a művelődés történetében, mint az istenhit eszményirányával szembeni fizikai tehetetlenség iránya. Az anyagalapú világszemlélet nagyobb teret azonban a racionalizmus által növekvő fontosságot nyert metagnosztikus ismeretrendszerezés és kiértékelés, a filozófia térhódításával kapott. A protestáns idealista filozófia befolyását erősen korlátozta annak az anyagvilágot másodrendűvé degradáló beállítottsága, és ezt a római egyház merev dogmatizmusa által kiváltott radikális reakciója, a revolutív francia szabadgondolkodás az antiklerikális társadalmi mozgalmaktól is hajtva annak ellentétébe dobta, egészen a materialista szélsőségig. Nem a vallási világnézetten alapuló tudományosság *ellen*, nem annak cáfolatával indult és fejlődött az anyagalapú tudományos tevékenység, hanem az idealista világszemlélet egyoldalúságának *kiegészítésére*. Az anyagvilág és annak részét képező emberi társadalom tudományosan igazolt törvényeit rendszerező újkori tudományág, a *közgazdaságtan* még számol is a vallásnak a társadalmi jelenlétével és nagyon nagy gazdasági fontosságával, sőt a gazdasági tevékenység alapjának, a *haszonnak* erkölcsi igazolását az evangéliumi keresztyénségtől vette.

Szingularizmus

Az anyagalapú tudományosság, az élettelen és élő anyag kutatásából nyert ismeretek rendszerezése, a természettudományok, a társadalom gazdasági tevékenységének törvényszerűségeit rendszerező közgazdaságtan elméleti segítségével, annak metagnosztikus értékrendje alapján épült fel a *liberális materializmus*, a művelődéstörténet minden tapasztalatát magába építő új gazdasági rend, a *kapitalizmus*, a gazdasági *szabadverseny* rendszere. A kapitalista gazdasági rend – bár a protestáns ekléziánizmusnak a rendszerében gyökerezik – a szabadgondolkodók *individualista*

szélsőséggel megfogalmazott *egyénekre* alapítja társadalmi rendszerét, az egyéneket állítja egymással gazdasági versenybe, mégpedig a mesterségesen, a természeti valóságot tagadva egyenlőnek minősített egyénekre alapítva. Csak egyéni – az egyén lehet természetes vagy jogi személy – érdekeket ismer el a piac törvényeinek az érvényesítésében. Nem tagadja a család vagy más természetes és egyéb gazdasági közösség társadalmi valóságát, de csak a gazdasági tevékenységet folytató, cselekvőképes személyekkel számol, tekintet nélkül azoknak társadalmi kötöttségeire. Ennek megfelelően a tőkés gazdasági rend kivette a gazdálkodó egyént a család kötelékéből is, *családnélküli* társadalmi állapot kategóriáját hozva létre, amely később a *szingularizmus* elidegenedettségi állapotához vezetett.

Történelmi materializmus

A gazdálkodás törvényszerűségeit rendszerező társadalomtudományok gyors fejlődése folytán a 19. század közepére alakult ki az anyagnélküli létezést mereven tagadó másik materialista metagnosztikus világszemlélet, a *történelmi materializmus*. A Marx Károly és társai által megfogalmazott ortodox materializmus valóságos új vallás igényével lépett fel, Tudomány-istenség kijelentése alapján, új ateista erkölcsi értékrendet állított fel, amely ideológiai alapjául szolgált az emberiség jövőendő történelmét meghatározó társadalmi mozgalomnak, a *szocializmusnak*. Két irányzata van, az evolutív és a revolútív. Mindkettő megegyezik a merev materializmusnak az anyagnélküli létezést tagadó álláspontjában, annak minden szellemi, tudományos, elvi, társadalmi, azaz egész erkölcstani következtetéseivel együtt károsnak mondja mindkettő az érdekérvényesítésnek szabad verseny általi útját, mert mindkettő a gazdasági érdekek kiegyenlíthetetlen elvi és gyakorlati *ellentétének* alapján áll, amely a társadalmat két egymással szembenálló *osztályra* csoportosítja: a termelőeszközök birtokosaiból álló vagyonos osztályra, és a velük szemben álló tulajdon nélküli, nincstelen *proletárokból* álló munkásosztályra. A vagyonosok és a nincstelenek közötti ellentét, a gyűlölet, a társadalom fizikai taszítás folytán előállott osztálygyűlölet és ennek következménye az *osztályharc* az emberiség történelmének nemcsak állandó *tartalma*, hanem az emberiség fejlődését biztosító örök indítéka is. Mindkét irányzat elutasítja a gazdálkodás szabad versenyének rendszerét, és helyette az osztályharc legfőbb eszközének, a politikai hatalomnak a proletariátus számára való megszerzését tűzi ki célul. Az evolutív irányzat, a tulajdonképpen szocializmus – a politikatörténetben szociáldemokráciának nevezik –, fenntartja a magántulajdon intézményét, számításba veszi a családot, mint a társadalom természetes alapját, hagyományos, erkölcsi és jogi eszközeivel igyekszik a politikai hatalom megszerzésére, hogy célját, a *jóléti államot* annak segítségével megvalósíthassa. A liberális demokrácia alkotmányos eszközeivel él, a *többségi elv* érvényesítése alapján, elsősorban a választójogi cenzusnak a munkásosztály érdekei szerinti megváltoztatásával, a parlamenti érdekérvényesítés lehetőségének megszerzéséig *jogon kívüli*, azaz *forradalmi* eszközök – szabad agitáció, utcai tüntetések, sztrájkok stb. – felhasználását is javallja. A termelőeszközöket magántulajdonban hagyva, a termelést magánvállalkozókra bízva, a munkafeltételeknek – a *keresztyénerkölcsi* ellenőrzés helyett – a munkásosztály érdekei szerinti *jogi* ellenőrzése alatt, a *közjólétet* a javak és a jövedelem méltányos elosztásával valósítja meg. Mivel a kapitalista gazdasági rend átlépte a nemzetközösségek határait, a szocialista mozgalomnak is – bár nem tagadta a nemzetközösségek politikai szükségességét – nemzetközivé kellett válnia, és ezért az államhatalom gyakorlásában való alkotmányos részvétel céljából, a liberális jogállam működési szabályai szerint szervezett *szociáldemokrata párt* is nemzetközivé lett, hogy az állami kényszerhatalom alkotmányos megszerzéséhez a munkásosztály nemzetközi szolidaritásának, a *szocialista internacionálénak* a segítségét felhasználhassa.

Kommunizmus

A revolutív irányzat, a *forradalmi szocializmus*, a *kommunizmus*, a szociáldemokrácia által átmenetileg alkalmazott illegális eszközöket kizárólagossá általánosítva, erőszakkal, fegyveres felkelés alkalmazásával, a hagyományos társadalmi örökség lerombolásával, forradalmi úton törekszik a hatalom megszerzésére. Elveti a magántulajdont, a családot és a munkásosztály kivételével minden más társadalmi közösséget, köztulajdonba veszi a termelőeszközöket, a kizsákmányolást szolgáló, ellenséges rendszernek tekinti a liberális demokrácia *többségi elvét*, a kényszerhatalmat az állam elhalásáig tartó átmeneti időben a munkásosztály közvetlen uralmának, a proletárdiktatúrának a megszervezésében látja. Távlati célja a teljes egyenlőséget megvalósító, osztály nélküli társadalom, amelynek érdekében nemcsak a fogyasztást, a jövedelemelosztást, hanem a termelést is kényszerhatalom által irányíttatja. Szélsőséges politikai radikalizmusa miatt a kommunizmus eltávolodik a vele együtt induló és a politikai hatalom megszerzésére alkotmányos eszközöket alkalmazó – csak végszükség esetén fegyvert használó – szociáldemokráciától, már egyenesen katonai, fegyveres erőt toboroz a politikai hatalomnak *polgárháborúval* való megszerzésére. Nemzetközi szinten a maga hatalmának védelmére hadseregeket mozgató imperialista kapitalizmus ellen, a kommunista internacionálé már a világ összes proletárjainak nemzetek és államok feletti fegyveres harcára szervezkedik a proletariátus világhatalmának megvalósítására. A kizsákmányolók, az elnyomók hadaival majd megütközik a kizsákmányoltak és elnyomottak hadserege, majd a Jó győzedelmeskedik a Gonosz felett, „a Gyűlölet elvérzik a csatán”, felragyog a költők által megálmodott Világ szabadság napja, megvalósul az Ész uralma, megszűnik minden elnyomás és kényszerhatalom, osztály nélküli és államnélküli társadalomban él majd az ember, nem kényszerítve, hanem önként, tetszése szerint vesz részt a termelő munkában, és szükséglete szerint fogyaszt a közösen megtermelt javakból. A kapitalizmus nemzetközivé válása folytán a gazdasági verseny is nemzetközivé lett, és annak minden versenyszabályt és gátlást mellőző formája az anyagenergia primátusának egyenes következményeképpen minden eszközzel vívott *háború* lett a versenyek végső megoldásának lehetősége. A publicisztika *imperializmusnak* nevezte a nemzetközi jogfejlődésnek ezt a csőd felé vezető vakvágányát. A kommunista világmozgalom tehát nem okozója csak résztvevője lett ennek a feloldhatatlan antagonizmusnak.

Szabad verseny

Szocionómiai távlatban a 20. századi háborúk, fegyveres és fegyvertelen forradalmak a katonai, gazdasági, művelődési, hírverési minden tevékenység összesen, együtt és külön-külön mind része az egyetemes kapitalista szabad versenynek, a totális, azaz minden eszközzel, minden fegyvernemmel folytatott apokaliptikus – minden szabályt mellőző – versenynek. Sőt, a szocialista mozgalom egésze sem egyéb, mint a kapitalista világverseny ellenpontja, tehát kiegészítő kísérete a kozmopolita hiteltőke közvetlen profittevékenysége dallamának. A szocializmus legfőbb jellemzője a társadalmi érdekellentétből fakadó feszültség és az ebből eredeztetett osztályharc, nem kizáró, ellentétes alternatívája a gazdasági versenynek, csak egy nagyon értékes új versenyszámmal gyarapítja – a gátfutás, vagy más akadályverseny is csak gazdagítja az atlétikát – a kapitalista gazdasági mérkőzést. A szociáldemokrácia a versenyszabályok nehezítésével értékesebbé teszi a verseny eredményeit, a kommunizmus, a termelési tényezők mindegyikének, közte a tőkének is, a politikai hatalom birtokába vétele, az államkapitalizmus, csak a verseny *totalitását* erősíti, úgy, mintha a versenypályára *katonaként* akrobata és más professzionista csapatokat vezényelnének.

A szocializmus szakaszai

A 19. század liberális jogállamának parlamenti demokráciája kialakulásának pillanatától, a pluralitás követelményeként, megszülte a maga *ellenzékét*, a kényszer és a szabadság jogi egyensúlyának az ellenzékét. A parlamenti ellenzék evolutív, legitim irányzatai nem törekcszenek a

kényszer és a szabadság jogi egyensúlyának megbontására, a radikális, revolutív – forradalmi, azaz illegális – irányzatai azonban a jogállami egyensúlynak a maguk javára való billentésére törekcszenek: az ultraliberális kozmopolita *akrácia* a szabadságoldalknak a kényszeroldalkal szembeni kiterjesztésére törekszik, akár a közrend biztonságának a feláldozásával is, a szocializmus viszont a kényszert igyekszik kiterjeszteni a szabadság kárára – a szociáldemokrácia a gazdasági verseny szabályainak nehezítésével, a kommunizmus a szabályoknak kényszerhatalmi parancssal való helyettesítésével. A 20. századi európai forradalmi mozgalmak, bár a társadalmi haladás minden irányzatának szakaszain – egyéni és testületi szabadságjogok, a művelődéstörténeti, tudományos és művészeti, valamint a politikai rendszerek mindegyikének igénye szerint – végigmentek a szocializmus felé haladtukban, a szocializmus kibontakozási szakaszait kell hát megvizsgálnunk, úgy, ahogyan az ideológiai rendszerek elméletből társadalmi gyakorlattá, forradalmi mozgalmakká lettek.

Szakszervezetektől a proletárdiktatúráig

A forradalmiság differentia specifica-ja az *illegalitás*, a jogellenesség lévén, a társadalom vagyoni különbözőségére, az osztályellentétre támaszkodó szocializmus akkor lett forradalmi *munkásmozgalommá*, amikor ideológiáját a fennálló jogrenddel ellentétes irányú viselkedési értékrenddé fogalmazták át és a démosz érdekeltjeit jogellenes eszközök felhasználására buzdították, azaz lázították. A mondat alanyának általánossága az ideológia fogalmazói, a mozgalom szervezői, a démosznak munkásosztályon kívüli, értelmiségi, *agitatori* tevékenységre utal. A *bérharcnak* nevezett alapfokon a munkaszerződés feltételeinek a megváltoztatásáról van szó, tehát magánjogi viszonylatban érvényesül, szervezett munkamegszűntetések, sztrájkok formájában. Amikor a munkaadók természetes, jogszerű védekezése, a munkások által felbontott munkaszerződés érvénytelenségének elfogadása és a sztrájkolók elbocsátása a munkásszervezeteknek, *szakszervezeteknek* egységes fellépése miatt gyakorlatban nem volt érvényesíthető, a munkások mozgalma a magánjog területéről a közigazgatási jog területére lép át, mert az eredetileg magánjogi vitában bármint is dönt a független bíróság, az ítélet végrehajtása közigazgatási tevékenység. Amennyiben a mozgalom továbbhalad, utcai tüntetéseken, esetleg rombolásokon, szabotázsokon, károkozásokon át az illegalitás útján és helyileg nem megfékezhető, országos, *kormányzati* feladattá válik a megoldás, amely *törvényhozási*, parlamenti intézkedést igényel. Ennek a célnak a szolgálata érdekében a munkásmozgalom szakszervezetiből a parlamenti képviselő ellátására, *politikai párttá* – rendszerint Szociáldemokrata Pártnak nevezett párttá – alakul. Amennyiben a munkáspárt sikeres tevékenysége folytán az államhatalmi szervek magukévá teszik a munkásmozgalom követeléseit, a parlament megfelelően módosítja a munkaszerződésekre vonatkozó törvényes rendelkezéseket, a mozgalom visszatér a törvényesség, a legalitás területére. Amennyiben azonban az államhatalom fennálló alkotmányos szervei ezt megoldani nem tudják, és a munkásmozgalom a démosznak meghatározó részét a maga oldalára állította, úgy, hogy a mozgalom magának az *alkotmánynak*, az államhatalom legfőbb szerveinek, működési szabályainak az illegális megváltoztatására tör, akkor beszélünk valós *forradalomról*. Ennek első fokozata a liberalizmus alapjainak, a gazdasági szabad verseny szabályainak a munkavállalók érdekében való korlátozása a magánjog, a munkaszerződések vonatkozásában a szerződéskötési *szabadság korlátozásával* és a közigazgatásra vonatkozó rendelkezések ennek megfelelő átalakításával, amely az illegális alkotmánymódosítást az új alkotmány hatálybalépésével utólag legalizálja. Ez a szocializmusnak az evolutív, protestáns szellemű démoszaira jellemző változata, a szociáldemokrácia. Amennyiben a munkásosztály – illetve a démosznak az a része, amelyet munkásosztálynak nevez a forradalmi agitáció – nem elégszik meg a gazdasági versenyszabályok korlátozásával, hanem a gazdasági tevékenység egészét közhatalmi feladattá nyilvánítja, a munkaviszonyt alkotmányjogi szabályozás alá vonja, a munkaszervezés

hatósági tevékenységgé minősül. Társadalmi gyakorlatban ez a rend, a *kommunizmus* csak az állampolgári szabadságjogok teljes megvonásával, fölényes kényszerhatalom, önkényuralom, ún. *proletárdiktatúra* alkalmazásával érvényesíthető.

A sajtó szerepe

A szocializmus fejlődési szakaszai társadalmi jelenségek lévén, akkor tekinthetők társadalomtörténeti *ténynek*, amikor a démosz – vagy annak legalább érdekelt része – tudomást szerez a mozgalom fejleményéről, tehát amikor az esemény híre a *közvéleménybe* kerül: sztrájkolhatnak egy műhelynek, gyárnak a munkásai, lerombolhatják az egész berendezést, vonulhatnak az utcákon, sőt meglincselhetik a munkaadókat és azok megbízottait, a kialakuló közelharcban megölhetik a rendőröket – ha ez nem jut a közvélemény tudomására –, nem társadalomtörténeti tény. Szükséges tehát az eseményeknek a közhírré tétele, amelynek korszerű gyakorlati módja a *sajtóban* való megjelenés. Szélsőséges sarkítással azt mondjuk, hogy a társadalmi mozgalmak – különösen a forradalmi tömegmozgalmak – a róluk szóló sajtóhíradással válnak társadalmi tényekké, ugyanis csak ezzel válnak mozgósító erővé. A 20. század forradalmainak tapasztalata kétséget kizáróan bizonyítja a sajtónak azt a döntő fontosságú szerepét, úgyannyira, hogy döntő fontosságú forradalmi eseménnyé lett a sok ezer titkos tanácskozás közül az az egyetlen, amelyről a sajtó a közvéleményt „tájékoztatta” és ezért győzelemre vagy a győzelem közelébe került, és nyomtalanul megszűntek nagy tömegek megmozdulásai, ha azokról a sajtó hallgatott. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a forradalmi események csak *látszólag* történtek a sztrájkokkal, tüntetésekkel, tömeggyűlésekkel, valamint kisebb-nagyobb fegyveres csapatok, sőt egész hadseregek tevékenységével, mert valójában az egész forradalmi folyamat *hírlapszerkesztőségben* folyt le, sok esetben anélkül, hogy a híradásban szereplő nyilvános megmozdulások, harcok egyáltalán megtörténtek volna. A világháború első katonai menete utáni forradalmak, az 1956-os és 1968-as, valamint az 1989-90-es forradalmak tanúi még élnek közöttünk, jó volna megkérdezni őket, valóban milyen forradalmi harci cselekményekről van tudomásuk!

Az államszervezetek ellenállóképessége

A forradalmak az alkotmányos államrendnek a démosz részéről – társadalmi, népi, nemzeti – jogellenes megváltoztatására irányuló cselekményei lévén, sikerük nemcsak a démosz erősségétől, hanem a forradalom ellenfelének, az *államszervezetnek* a szilárdságától is függ. A forradalomnak tehát csak akkor lehet sikere, ha a legális államhatalom gyengébb, mint a démosznak vele szembenálló forradalmi része – vagy erről a sajtónak sikerül a közvéleményt meggyőznie. Ezt tapasztaljuk a 20. század forradalmi mozgalmainak mindegyikében. A 20. századi forradalmak a 19. század uralkodó eszméit társadalmi gyakorlatba ültető liberális egységes nemzetállamok parlamenti ellenzékeként indultak. Előbb a régi nemzetállamokban a jogállami intézmények liberális átszervezését végezték el – már az 1848-as reformokkal kezdődően – a gazdasági szabad verseny igényei szerint, azután következhetek a kapitalizmus hiányosságainak a kiegészítésére induló szocialista munkásmozgalomnak az előbbieken vázolt fázisai a liberalizmus adta lehetőségek kihasználásával. Nyilvánvaló, hogy mindezek csak a független, egységes nemzetállamok létrejötte után indulhattak.

Közép-Európa államainak potenciálja

Itália egysége egészében megvalósult, tehát ott megindult a társadalompolitikai fejlődés. A török uralom alól felszabadult új *balkáni országokban* a nemzeti függetlenség megvalósult ugyan a 19. században, de a nemzeti egységet csak 1919-20-ban sikerült megvalósítaniuk az újonnan függetlenedett közép-európai államokkal egy időben, tehát ezekben a társadalompolitikai mozgalmak

csak azután indulhattak, illetve folytatódhattak. *Finnország és a balti államok* megfeleltek az egységes nemzetállam követelményeinek, azok társadalmi evolutív fejlődése tehát zökkenőmentes volt. A németek nemzeti egysége csak részben valósult meg 1871-ben és ezen a verszályi békeszerződés csak rontott, annyira, hogy *Németország* belső politikai fejlődését zavarta és akadályozta a nemzeti egység politikai hiánya. *Ausztria-Magyarország* utódállamai közül csak *Magyarország* felelt meg a nemzetállami igénynek, német volta miatt *Ausztria* bizonytalan volt ebben a vonatkozásban és ez belső fejlődését válságossá tette. A Kisantantban tömörült *Csehszlovákia*, *Románia* és *Jugoszlávia* népessége pedig annyira vegyes nemzetiségű volt, hogy ezek egyáltalán nem voltak nemzetállamoknak tekinthetők és – mint a történelem bizonyította is – képtelenek voltak még a tartós és biztonságos független állam megszervezésére is, nemhogy a jogállam szerveinek kiépítését megvalósíthatták volna. Bizony, Közép-Európa 20. századi sanyarú sorsának, a Szovjetunióknak való alávetettségnek ez volt az egyik fontos okozója.

Portugália

Portugália a 19. században vált függetlenné, addig Brazília *anyaországaként* ahhoz volt kötve. Gyarmatai elvesztése azonban annyira meggyengítette az államhatalmat, hogy az képtelen volt még a legelemibb államcél, a közrend fenntartásának a teljesítésére is, nemhogy a jogállami szervek kiépítésére maradt volna ereje. Bár a démosz, a társadalom ellenhatása nem volt határozott, a dinasztia belső személyi ellentétei annyira aláásták a monarchia tekintélyét, hogy az anarhiával fenyegető hatalmi válságból az egyetlen kivezető út az államforma megváltoztatása maradt. A csődbe került monarchia helyett, mint kisebbik rossz, jött 1910-ben a francia és latin-amerikai mintára szervezett köztársasági államforma. A társadalmi egyenlenség ugyan nem szűnt meg, de azok feszültsége nem vezetett további forradalmi cselekményekre. Portugáliának alapítása óta legfőbb patrónusa, Nagy-Britannia az Antant oldalán bevitte Portugáliát a világháborúba, részese is lett az ország az Antant-győzelem hasznainak, de – kapitalista vállalkozásról lévén szó – Portugália csak a maga befektetésének nagysága, azaz kicsinysége arányában részesedett és éppen csak megmenekült a forradalom szocialista szakaszba kerülésétől. Helyette, az akkori új európai politikai divat szerint, Portugália is a parlamenti demokrácia háttérbeszorításával, az autokratikus közhatalmi rendre való áttéréssel próbálta a kapitalizmus szélsőségeit lementszeni, és a gazdasági verseny szabályait a közjó érdekében korlátozni, amikor 1926-ban *Carmona* tábornok katonai segítségével a közigazdász *Salazar* pénzügyminiszter gazdasági diktatúráját hozta létre.

Oroszország

Oroszországban volt a társadalmi feszültségek miatt a legnagyobb a démosz elégedetlensége. A cári hadseregnek az 1904 februárjában kezdődött Japán elleni háborúban tanúsított sikertelensége a közvélemény egy részében a birodalmi önkényuralmi rendszert olyan gyengének tűntette fel, hogy 1905 januárjában lehetségesnek tartotta annak forradalmi úton való eltávolítását. A forradalom szervezői azonban tévedtek mindkét fél megítélésében: a démosz vezetőrétege, az orosz nemzeti értelmiség, az orosz pánszláv világuralmi tervek megvalósítására alkalmasnak tartotta a cári rendszert, ezért a mellé állott a forradalom ellenében. Másrészt a cári karhatalom is erősebb volt a feltételezetténél, és könnyűszerrel leverte a forradalmat. A helyzet az orosz hadseregnek az első világháborúban való sikertelensége következtében változott meg. Az orosz nemzeti értelmiség a sikertelenség okát a hadvezetés cári rendszerében látta és ezért 1917 márciusában a tehetetlenül gyengének bizonyuló cárt forradalmi úton eltávolította, helyébe az orosz fegyverek győzelemre vezetését ígérő köztársasági kormányt állította. Ennek a sikertelensége ingatta meg az orosz értelmiség győzelmi reményeit és erősítette fel azt a háborúellenes, *pacifista* mozgalmat, amelyet az 1905-ös forradalommal megerősödött szocialista irányzat is támogatott. A szervezett köztársasági

hatalom annyira gyengének bizonyult, hogy már a közrendet, sőt a hadsereg fegyelmét sem volt képes fenntartani. A legjobban szervezett, tehát a legsikeresebb sajtóagitációt folytató bolsevik szocialista irányzat, Lenin vezetésével – a bolsevik sajtó híradása szerint – 1917 novemberében „átvette a hatalmat”. A valóságban ez azt jelentette, hogy Péterváron, az akkori fővárosban Lenin vezetésével egy olyan radikális forradalmi vezetőtestület alakult, amely szívós következetességgel egymás után nyilvánította a bolsevik forradalom mellé állottnak a legkülönbözőbb méretű és összetételű fegyveres és fegyvertelen, senkinek nem engedelmeskedő csoportokat, előbb a fővárosban, aztán hónapok és évek elteltével az egész Orosz Birodalomban. Lenin bolsevik forradalma az Orosz Birodalom anarhikus szétesésébe torkollott volna, ha az Antant hatalmainak fegyveres intervenciója be nem következik. 1918 decemberében brit, francia, görög haderő vonult fel a bolsevik forradalmárok ellen harcoló Kolcsak és Denikin fehérgárdistáinak támogatására. Partra szálltak ugyan Ukrajnában, de katonai beavatkozásuk csak azt eredményezte, hogy Lenin fegyelmezetlen gerilla seregeit orosz *nemzeti egységbe* tömörítette és ezzel Oroszország nemzeti kényszerhatalmi szervezetének alapot adott. Az intervenció haderő fegyvereit és felszerelését a magyarországi intervencióra készülő Romániában hagyva 1919 márciusában hazatakarodott, lehetőséget hagyva Oroszországban a szocialista forradalom romboló szakasza után a hatalomszervező ellenforradalom kibontakozásához. A továbbiakban az oroszországi forradalom elsősorban már nem a termelőeszközök államosításával felszámolt kizsákmányolás nélküli kommunista gazdasági rendszer kiépítésére, hanem a hajdani mongol honalapításhoz hasonló hódításnak a „*világ proletárjai egyesüljete!*” jelszava alatti orosz világhódítás megszervezésére törekedett. Hogy ez mennyiben sikerült, azt a 20. század történelme – benne a Szovjetunió és Sztálin történelmi szerepe – írta le.

A nyugat-európai államok munkásmozgalmai

Nyugat-Európában a szocialista munkásmozgalom sorsa egyrészt a társadalom neveltségi hagyományai, a germán-latin, protestáns-katolikus, az evolutív-revolutív haladási módok, másrészt az államhatalmi szervezet és a démosz közötti erőviszony függvénye szerint alakult. Az evolutív, fegyelmezett, szilárd autonómiájú démoszra épült történelmi alapokon nyugvó *alkotmányos monarhiák* a liberális jogállamiság alkotó elemének ismerték a munkásmozgalmi szervezkedés szabadságát. Ezekben az országokban – Nagy-Britannia, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország – a munkásmozgalom minden akadály és zökkenő nélkül mehetett végig a fejlődés fokozatain, a szakszervezettől a munkáspárt szervezésén át a szocialista parlamenti jelenlétig, sőt a parlamenti többség megszerzéséig és kormányalakításig, forradalmi illegalitás alkalmazása nélkül, egyáltalán nem veszélyeztetve az államhatalom stabilitását: a parlamenti többség forradalmiságát leszerelte a felsőház konzervativizmusa, a szocialista kormány esetleges forradalmi hajlamait – a törvényhozásnak alkotmányellenes, forradalmi útra terelését – nem engedte érvényesülni a démosz szilárd alkotmányos meggyőződésére támaszkodó örökletes uralkodó. A tengerentúli területét elvesztett *Spanyolország* monarhikus államrendje annyira tekintélyét veszítette, démosza annyira képtelen volt az egységes nemzeti akarat fenntartására, hogy még a liberális reformok bevezetésére sem maradt ereje. Bizonytalankodása a harmincas években forradalomba torkollott, amely előbb köztársasági államformát, utána szociáldemokrata alkotmányreformot hozott, de végül – előbb kommunista, majd falangista – diktatúrát eredményezett. *Olaszországot* az egységes nemzetállamot létrehozó nemzeti lendülete megóvta a démosznak osztálytagozódásától és ez a munkásmozgalmak szocialista irányának döntő befolyásától. Az államhatalom tekintélye egyrészt hagyomány nélkülsége, másrészt a démosz felületes neveltsége miatt nem volt képes annyira megszilárdulni, hogy a parlamenti demokrácia politikai rendszerét fenntarthassa és ezért – talán az antik római örökség folytatásaképpen – ún. fasiszta diktatúra hatalmi rendszerére tért át.

Franciaország a Bourbon királyság és a Bonaparte császárság bukása után – alkalmas uralkodó hiányában – nem volt képes a monarchia fenntartására, ezért köztársasági államformára rendezkedett be. A nemzeti eszme mellett elkötelezett démosz meghatározó többségét kitevő kistökeket – bár forradalmisága miatt érzelmileg a szocializmus mellett állottak – gazdasági érdekeik a kapitalizmushoz kötötték. Ez a jellegzetesen francia kettős politikai irányzat meghatározója maradt Franciaország politikájának: a nosztalgikus szegényromantikától fűtött „alsó néprétegek” iránti rokonszenv gyors sikerhez segítette a szocialista munkásmozgalom minden irányát, de megakadályozta annak forradalomig való fejlődését. Kormányra is jutott a munkásmozgalom, de csak miután a nemzetállami célok szolgálatára kötelezte magát a forradalom helyett.

A Központi Hatalmak

A Központi Hatalmak országaiban a forradalom sorsát a világháború első szakaszában elszenvedett katonai vereség határozta meg, amely az alkotmányos monarchikus államformát eltávolította, az államhatalom szilárd alapját, a hadsereget megszüntette, és a démosz bomlasztására irányuló minden sajtópropagandát befolyáshoz juttatott.

Németország

Németország politikai egysége az evolutív protestáns szellemű Poroszországra épült. A munkásmozgalmak szervezkedése tehát semmi akadályba nem ütközött sem a szakszervezeti szervezkedés, sem a szociáldemokrata pártalakítás, sem a párt képviselőinek parlamentbe kerülése idején. További működése is a szilárd alkotmányos monarchiák mintája szerint történt, amíg a világháborús vereség az államhatalmi szervezetet el nem sodorta 1918 novemberében. A berlini parlamentben – Berlin a Második Birodalom jogbiztonságát kihasználó kozmopolitizmus európai fővárosává lett – addig is figyelemreméltó szerepet játszó szociáldemokrata párt vezetése alatt szerveződött „forradalmi tömegek” – hazatérő frontharcosok, sztrájkokkal fenyegetőző munkások – kikiáltották a köztársaságot, úgy az egész birodalom, mint a tagállamok viszonylatában, a fegyverletétellel egy időben menesztetvén a császárt és a többi monarchát – írta a kozmopolita sajtó, melynek hatására a német közvélemény a háború okozta minden nyomorúságért Hohenzollern II. Vilmost és a „poroszcizmának” titulált hatalmi szervezetét vádolta, elfeledve azt, hogy a most megsiratott háború előtti általános fejlődést is annak a közrendi biztonsága adta. Bár katonai ereje a végrehajtó hatalom birtokába jutó *Ebert* szociáldemokrata csoportjának nem volt, a német társadalom közismert fegyelmezettsége hozzásegítette a kormányt az időnként a tartományokban fel-feltörő kommunista lázadás lokalizálásához és leveréséhez és a polgári-liberális-szocialista közhatalom *állandósulásához*. *Megszilárdulni* ugyanis nem engedte a tervszerű hadműveleteit gazdasági hadszíntéren folytató győztes Antant és a vele szövetséges kozmopolita liberális sajtó. Eltűnődünk azon, hogy sem a sajtóban, sem a mindenszintű szocialista pártgyűléseken senki szóvá nem tette azt a tényt, hogy a szocialista törvényhozásnak az a szabad versenyt korlátozó rendelkezése, amely a munkásoknak a munkaadókkal szemben előnyt biztosít a munkaszerződésekben, a *munkások szerződéskötési szabadságát* is korlátozza. – *A jövő történetírásának a feladata lesz annak a kiderítése is, hogyan érvényesülhetett a kozmopolita tőke akarata a Németország felett katonai kényszerhatalmat gyakorló nyugat-európai államok tőkései ellenében?* – A Weimari Köztársaságnak nevezett Németország alkotmánya az akkori racionális államtudomány legmagasabb szintjén állott, de gyakorlati érvényesülését megvalósítani az Antant által megszüntetett kényszerhatalmi szervezet hiányában és a közvélemény közönye miatt nem volt képes. Ezt a hiányzó kényszerhatalmat adta meg a liberális szabadságjogokat – közte a parlamentarizmust és a sajtószabadságot – korlátozó, a szocialista forradalom folytatásaként a közhatalom birtokába jutó, a racionalizmus legszélsőségesebb materialista elvei szerint szervezett nemzeti-szocialista diktatúra. *Hitler Adolf* politikai rendszerének

történelmi minősítésére még nem elegendő az azóta eltelt hatvan esztendő. Hogy az emberi észszerűség legmagasabb igényeit kielégítő társadalmi és gazdasági rendszer hogyan lett félművelt zsarnokok hatalmi mániájának kiszolgálójává? – arra mi nem tudunk feleletet adni.

Ausztria

Ausztria, pontosabban: *Német-Ausztria*, volt az első az Egyesített Habsburg Monarchia kötelékéből a világháború első katonai menetének végén függetlenné vált államok közül. Felbomlásakor derült ki a 800-ban felújított Római Impériumról, hogy az már évszázadokkal korábban megszűnt Germán Birodalom lenni, valójában tényleg csak a Habsburg-dinasztia – latinul: Austria – uralma alatti országokat jelenti, úgy, ahogyan politikai ellenfelei és versenytársai – elsősorban a francia publicisztika – szerette nevezni. Névlegesen 1806-ban a Szent Birodalom megszűnt ugyan, de a Habsburg-dinasztia – amely ugyan a Lothringen-családot jelentette – uralma megmaradt egészen a dinasztia, az uralkodóház megszűnéséig: a „ház” maradt, az „uralom” megszűnt, hiszen a kényszerhatalom alapjául szolgáló k.u.k. hadsereg feloszlott, a család és a császár maradék tekintélye megoszlott a klerikális és feudális arisztokráciával, azaz semmivé lett. 1918. november 11-én, hetekkel a „forradalmi” események kezdete után, Károly császár lemondott *politikai* hatalma gyakorlásáról, a *Dei Gratia* örökös uralkodói karizmáról ugyanis nem lehet lemondani, az haláláig megmarad hívei meggyőződésében. Másnap az Ideiglenes Nemzetgyűlés proklamálta az új állam, a *Republik Österreich* megszületését az ismert szociáldemokrata, *Karl Renner* elnöklete alatt. Hogy ezek az események mennyire voltak valóságosak, és mennyire befolyásolták ténylegesen a politikai eseményeket, azt megállapítani nem tudjuk, mert csak a sajtóból váltak ismeretessé. A sajtó ugyanis sokkal logikusabb sorrendbe állította az eseményeket: 1918. október 21-én Wilson amerikai elnöknek a *népek önrendelkezési jogáról* hirdetett elve, valamint a kért fegyverszünetre adott válaszána alapján, „összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés” és kimondta a német nemzetiségű tartományoknak az *Österreichische Kaiserreich*-ből való kilépését. 30-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés szociáldemokrata többségéből Renner Károly kormányt alakított, amely „vezette az ügyeket” a Köztársaság november 12-i kikiáltásáig és azután a fegyverszüneti és béketárgyalások idején, amíg a közben megfogalmazott és elfogadott új alkotmány – ezzel a forradalmiság megszűnt, a legalitás helyreállt – alapján a Saint Germain-i békeszerződést alá nem írták. Az új állam alkotóelemei, *a terület, a nép és a főhatalom*, összejött: területét kijelölte a békeszerződés kényszere, népét, az osztrák nemzetet adta a kijelölt terület lakossága, szuverenitását azonban nem biztosította senki és semmi. A lakosság a wilsoni elvek alapján német nemzetisége önrendelkezési igényével a Németországhoz való csatlakozásban, a 19. században annyiban maradt nemzeti egység megteremtésében látta a célját, a népakarat teljesítését azonban megtiltotta a békeszerződés. Nyilvánvaló, hogy Ausztria minden alkotmányos államhatalmi szervét az érdekeltek mindegyike ideiglenesnek tartotta, a Németországgal való egyesülés átmeneti idejére. Hadserege, kényszerhatalma nem volt, tekintélye sem lehetett, a közrendet a lakosság fegyelmezett jólneveltsége tartotta fenn, a politikai közélet hajója – baloldali, keresztyén- és nemzeti szocialista, szocialistább, demokratikus és diktatórikus és meghatározhatatlan jellegű kormányok egymásutánjában – pedig próbált továbbhaladni a nemzeti és nemzetközi hatalmi érdekcsoportok zátonyai között, minden távlati cél nélkül, várva, hogy valahonnan, valamilyen megoldást.

A magyar „forradalom”

Magyarországon minden a Forradalom szabályai szerint történt, úgy ahogyan a francia és az orosz forradalmak „gazdag tapasztalatai” alapján a Nagy Könyvben a gyakorlati megvalósítás elméletét megírták. A sajtó híradása szerint: 1918. október 25-én Károlyi Mihály elnöklete alatt megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. A munkásmozgalmi recept szerint ennek a szakszervezeteken

felépült szocialista jellegűnek kellett volna lennie, azonban – a munkásmozgalomból megalakult ugyan még 1890-ben a Szociáldemokraták Magyarországi Pártja, de egyetlen képviselőt sem tudott a parlamentbe juttatni – Károlyi ezért a maga kossuthista frakciójára, valamint Jászi Oszkár radikálisaira és a szociáldemokraták parlamenten kívüli képviselőire alapozva alakította meg a tanácsát. Október 31-én „kitört az Őszirozsás Forradalom, megölték Tisza Istvánt és megalakult a Károlyi-kormány. Feloszlatták a hadsereget, új fegyverszüneti szerződést fogadtak el Magyarország számára, november 16-án pedig kikiáltották a Köztársaságot. Károlyi Mihály 1919 januárjában köztársasági elnökké lett és a maga helyére miniszterelnököt nevezett ki. A köztársaság másnapján, november 17-én Oroszországból Kun Béla vezetése alatt kommunista (bolsevik) forradalmárok érkeztek Magyarországra, akik a forradalom vezetését továbbvitték, amíg 1919 februárjában le nem tartóztatták őket. Még várniuk kellett március 21-ig, amikor a börtön mártírkoszorújának a birtokában a forradalmárok kormányt, Népbiztosok Tanácsát alakíthattak és „átvették a hatalmat”, a Proletár Világforradalom forgatókönyve szerint.

A proletárdiktatúra

Igen, 1919. március 21-én beteljesült Marx próféciája: győzött a proletárforradalom, a közhatalom a munkásosztály kezébe került, a társadalmi javak, a termelőeszközök közvagyonná lettek, a proletariátus birtokába kerültek. Először a világtörténelemben. Oroszországban is győzött volt a proletárforradalom 1917-ben, de hatalmát a társadalomnak csak kicsi hányada ismerte el. A harc tehát folyt tovább a reakciós burzsoá osztály ellen, a cárista fehérgárdisták, az imperialista intervenció és mindenféle ellenforradalmi csoport ellen, amíg a kényszerhatalom egésze Lenin bolsevik forradalmárainak a kezébe nem került. Az után pedig a párdiktatúra építő munkáját gátló belső ellenség ellen kellett könyörtelen harcot folytatnia Sztálinnak, amíg a kommunizmus építésének útjában álló minden ellenséget, Trockijtól Tuhacsevszkijig mindenkit megsemmisítettek. Magyarországon azonban a társadalom nemhogy ellenszegült volna, de mindenki elfogadásra készen várta a Tanácsköztársaság néptörvényeit. A népbiztosok ki is bocsátották a kizsákmányoló magántulajdon megszüntetésére és a nemzeti vagyonnak a proletariátus tulajdonába juttatására vonatkozó rendeleteiket, és utána *tanácstalanul* néztek egymásra, mert a további teendőkről Marx receptje nem rendelkezett, tapasztalat hiányában Lenin sem adhatott tanácsot vagy utasítást, mert az ő forradalmuk még közel sem járt a sikeres befejezéshez. Kapóra jött a döntés elhalasztására indokul szolgáló román hadsereg intervencióos offenzívája. Időközben az 1918 novemberében az oroszországi forradalom ellen felvonult Antant intervencióos hadsereg – miután az orosz Vörös Hadsereget nemzeti felszabadító hősök seregévé minősítette át – 1919 januárjában hazavonult, fegyvereit és felszerelését a magyarországi forradalom ellen 1918 decemberében hadba lépő Romániának adva át. Az orosz mintára Kun Béláék a „haza megmentésére”, a román intervenció kiűzésére magyar vörös hadsereget szerveztek, és ebben az egész magyar társadalom melléjük állott. Ennek ellenére, máig vitatott okokból, a vállalkozást nem koronázta siker, mert a nemzetiségek önrendelkezési jogára hivatkozó intervencióos seregeket viaszszorítani nem sikerült. 1919 júniusában a Vörös Hadsereg szétszéledt, nem hagyván ürügyet a népbiztosoknak az intézkedések további elodázására. Ellenállás most sem volt sehol – a Szamuely-kommandó minden besúgásra azonnal reagált, és csírájában fojtott el minden ellenforradalmi szándékot – de már senki sem várt semmit a népbiztosoktól. A földművesek igyekeztek a forradalom miatt lecsökkent vetésterületeken az esedékes munkát elvégezni, az iparban, a közlekedésben és a gazdaság minden ágában dolgozott az, akit ebben az új munkaadó, a Proletariátus nem akadályozott. Bizony, olyan abszurd helyzetbe került a kommunista forradalom, amelyből semmiféle kivezető út nem volt: a munkásosztály harcának dicsőséges győztese, a Proletariátus nem volt sehol, hiszen a munkásosztály lett a termelőeszközök tulajdonosa, a munkaadó

vagyonos osztály, nem volt hát tovább proletár, azaz nincstelen. Mit tehet a munkásosztály, folytassa a bérharcot a kizsákmányoló munkaadó, az új vagyonos osztállyal szemben? Vagy jelentse ki, hogy az osztályharc elérte célját, megszűnt a kizsákmányolás, itt van a kommunizmus, nincs szükség továbbra szervezett kényszerhatalomra, államra, sem Tanácsköztársaságra, sem népbiztosokra, még terrorista kommandósokra sincs szükség, hiszen a társadalom sehol, semmi ellenállást ki nem fejt, sőt ilyenek szándéka sem látszik? Július végén aztán két nagyszerű híradás érkezett: a román hadsereg a Tisza-vonal átlépésére és Budapest megszállására *készül*. És az ellenforradalmi kormány támogatására Szegedre gyülekezett kb. 1000 volt katonatiszt a francia-szerb megszállás alól a proletárdiktatúra felségterületére, a Dunántúlra *van indulóban*. Most már a világtörténelem első győztes proletárforradalmárai nem vártak tovább, hanem – éppen csak a Nemzeti Bank aranyát és a koronaékszereket felcsomagolva – Ausztriába szöktek, ahol a szociáldemokrata kormány létéből proletárok jelenlétére következtek.

A nemzeti hadsereg

Szökésük után öt nappal a román intervenciós hadsereg valóban megszállta Budapestet, és a Dunántúlon a Horthy Miklós parancsnoksága alatti, egyelőre fegyvertelen katonatisztek mellé fegyveresen önként felsorakozó lakosság valóban fenyegető nemzeti hadsereggé egészült ki. A vezérek nélkül maradt kicsi kommunista csoportok nem álltak ellen sehol. Fegyverhasználatra, valami csatának látszó ütközetre csak egyetlen helyen, Siófokon került sor. A Dunántúlon helyreállott rend 1919 novemberében Budapestre is kiterjedt, majd onnan Magyarországnak a Párizsi Békekonferencián kijelölt új határaiig.

Szindikalizmus és keresztyén-szocializmus

A sajtó azonban nem hagyta magát: megállapítva, hogy a forradalmi menetrendből kimaradt két állomás, a szindikalizmus és a keresztyén-szocializmus, ezért még a bolsevikok eltűnése után *szakszervezeti kormányt* helyezett Magyarország élére. Néhány nap múlva jelentkezett és a román katonai megszállás alatti területen főhatalmat igényelt magának egy *néppárti* kormány, azaz a sajtó ennek a hírét tette közzé. Ez a kicsiny monarhista csoportosulás valóban néppárti volt: főhercegek, mágnások, feudális főpapok pártolták benne a népet – a nép azonban nem tudott róla. Ennél fogva csodálkozni sem kell azon, hogy a társadalomban csak az újságolvasók tudtak egyáltalán ennek a kormánynak a létezéséről, annak ellenére, hogy még az Antant hatalmak is készek voltak az elismerésére.

A forradalom tanulságai

Szembeszökő a sajtónak a döntő szerepe, hogy a közvélemény előtt a valójában semmi tekintéllyel vagy hatalommal nem rendelkező szakszervezeti, valamint néppárti kormányt a végrehajtó hatalom tényleges birtokosaként tünteti fel. Az a gyanú támad bennünk, hogy a magyarországi forradalom egésze is inkább a sajtóhíradásban történt, mint a társadalom valóságában. Már 1918. október 31-én az egyetlen forradalmi cselekmény, Tisza István meggyilkolása is *csak a sajtóban volt forradalmi*, hiszen szervezett katonai osztag hajtotta végre. A hadsereg feloszlata sem a forradalmi tömegek cselekménye volt, hanem Linder Béla hadügyminiszteré. A Károlyi kormánya, a köztársaság, a parlament, a kommunista vezérek börtöne, az 1919. március 21-i hatalomátvétel miért lett volna valós forradalmi cselekmény, hiszen senki sehol nem állott ellene? Bizony a proletárdiktátorok abszurd helyzete – az egyetlen tényleges valóság, amelyről a sajtó nem szólt – észszerű és természetes folyománya volt „a tudományos” materializmus, a marxizmus, a kommunizmus, az ultraszocializmus abszurdításának: Minden ultramozgalom célba éréskor önmaga ellen fordul, és megsemmisíti önmagát. A győzelem mindig a harc végét jelenti, a proletariátus

forradalmának a győzelme is végét jelenti az osztályharcnak, a forradalomnak, tehát a forradalom *jövendőjét* teszi lehetetlenné. A magyarországi forradalom tanulságul szolgált Lenin, Sztálin és az utánuk következő minden kommunista forradalmár számára, nehogy véletlenül győzelemre vigyék az osztályharcot, mert akkor a forradalom katonáira többé szükség nem lévén, kikapják az obsitot. A politikai és ideológiai hatalom megszerzése után és azok fegyverével folyik tovább a harc a gazdasági és társadalmi hatalomért, egyre sikeresebb *ötéves tervek* sorozatában, hogy a felnövekvő új nemzedéket meg ne fertőzhesse a reakció, hogy az imperialista kapitalizmus meg ne akadályozza a világ proletárjainak egyesülését, amely valóban a végső győzelmet, a világbéke uralmát hozza el a Földre – *majd*. Hogy ennek a harcnak milyen fázisai vannak, hogy ezeknek melyikében leledzik éppen a szóban forgó ország társadalma, arról a sajtó hűségesen tájékoztatja a közvéleményt a mindenkori proletárdiktátor vagy proletárdiktátor-jelölt bölcs utasításai szerint. Magyarországon, 1919. július 31-én a szocialista forradalomnak ezek a tanulságai nyilvánvalókká lettek annyira, hogy a magyarság szilárd meggyőződést alkothatott róluk. Az egyéni és közösségi gazdasági érdekek által motivált pártprogramok, azaz a diktatori logokrácia befolyása alatti sajtópropaganda – ügyet sem vetve a tényleges társadalmi valóságra – a világ közvéleményében megakadályozta a magyar tapasztalatok általános ismeretét annak ellenére, hogy 1956-ban a magyarországi forradalom kiiktatta a szocializmus programjából az osztályharcot.

B. A KERESZTYÉN HEGEMÓNIA VÉGE

I. A MÁSODIK FEGYVERES MÉRKŐZÉS FELÉ, A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK A ZÁSZLAJA ALATT

1. A győzelmi mámor, valamint a vereség letargiája miatti passzivitás

A döntéshozók primitívsége

A 20. század végén visszatekintve annak elejére, az ember csóválja a fejét a látottakon. A *Párizsi Békekonferencia*, amelyet a világháború első katonai menetének győztesei azért hívtak volt össze, hogy az emberiség örök szabadság- és békevágának megtestesítésére létrehozza a nemzetállamok feletti jogrendszert minden háború kiküszöbölésére, az Igazságos Örök Béke biztosítására, és megalkossa ennek szervezetét, a Nemzetek Szövetségét. Akkor mindenki azt hitte, hogy a liberalizmus, a humanizmus, a progresszió élcsapatának, a szabadkőművességnek az elnyomás, az embertelenség, az elmaradottság feletti végső diadalát proklamáló világalkotmány fogalmazódott meg az emberi ráció, a józan értelem legmagasabb igényei szerint. Hogy az apokaliptikus, totális világverseny tervezői, szervezői megvalósíthatják azt a célt, amelyre évszázadok óta az értelem és érzelem minden síkján, a tudomány és művészet minden eszközével nevelték, lelkesítették, az általános jólét, a boldog emberi jövőendő áldozatos hőseivé toborozták a társadalom legjobbjait. Pedig a párizsi konferenciára meg sem hívták Európa akkori két legnagyobb katonai hatalmát, Németországot és Oroszországot, és az induló új világhatalom, a katonai győzelem tényleges kivívója, az Amerikai Egyesült Államok otthagyták a konferenciát, mielőtt az érdemi tárgyalások megkezdődtek volna. Igen, a világ első szabadkőműves hatalma, a Nemzetek Szövetségének a kezdeményezője, a népek önrendelkezési jogának a meghirdetője, az alapvető emberi jogok elkötelezettje, az USA, alá sem írta vagy később nem is ratifikálta a párizsi egyezményeket, még a Nemzetek Szövetsége egyezségokmányát sem, a világbéke sorsa feletti döntés azokra az Antant-országokra maradt, akik a háború győzteseinek képzelték magukat, holott csak nyertesei voltak annak. Hogy a győzelem szellemi, gazdasági, katonai tényleges tervezői és kivitelezői meghaltak-e a hosszú készülődés idején vagy a lövészárkokban, vagy rokkantság, betegség, öregség miatt maradtak távol a konferenciától, nem tudni, tény az, hogy csak elvétve lehetett olyan személyeket találni az Antant delegátusaiban, akik az emberiség feltételezett legmagasabb erkölcsi szellemi, értelmi színvonalán állottak volna, hanem – még a józan ész által sem ellenőrzött indulataik, természetellenessé torzult ösztöneik, szenvedélyeik bábjai lévén – még az akkori európai társadalom átlagos eszmei értékszintjét sem érték el. A Párizsi Békekonferencia döntéshozói amellet, hogy az emberiség legszentebb eszményei megvalósítóinak és nemzetük érdekei áldozatos harcosainak a szerepében tetszelegtek, annyira tájékozatlanok voltak, hogy nemcsak a hangoztatott eszmék tartalmát nem ismerték, de még azokat a természeti, társadalmi, földrajzi, történelmi, gazdasági, néprajzi és művelődési *tényeket* sem, amelyek kérdéseiben döntést hoztak. Nem lehet hát csodálkozni legnagyobb, szembeszökő *tévedésükön*, hogy az apokaliptikus, totális világháborúnak egy kicsiny, rövid és kezdeti szakaszában kötött *fegyverszünetet* – a Párizs környéki szerződéseket – a minden eszközzel folyó világverseny hadiállapotát lezáró békeszerződésnek gondolták, és döntéseiket ebben az *illúzióban* hozták: Arra kényszerítették a veszteseket, hogy állami szuverenitásukról lemondó

nemzetközi szerződéseket – békediktátumokat és a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányát – írjanak alá, mintha győztesei volnának a háborúnak, és nemcsak a háború és a forradalom számukra szerencsés fordulatainak haszonélvezői. Nem gondolták meg, hogy kényszerük nemcsak a vesztes államok szuverenitását, hanem magát az *állami szuverenitás* klasszikus jogelvét – tehát saját országuk felségjogait is – viszonylagossá teszi. Képtelenné tették önmagukat még a legfőbb államcélnek, a külső és belső védelemnek, az élet és vagyon biztonságának, a közrendnek biztosítására is. Minden ellenérzésünk dacára – hiszen nem vagyunk materialisták – fel kell tételeznünk, hogy a fegyverekkel is vívott világverseny célja valóban nem a hangoztatott eszmék megvalósítása, hanem – mint a győztesek viselkedéséből visszakövetkeztethető – egyszerűen csak az irigyelt német nagyhatalomnak a versenyből való kizárása volt, a francia és a brit kicsinyes nemzeti hiúság kielégítésére. Ennyivel, tehát „nemzeti lelkesedésükkel” járultak hozzá az Antant nagyhatalmai a valójában a gazdasági világversenyt ellenőrzése alá vonni akaró, ma is csak fantomnak tekintett *kozmozopolita hiteltőke* terveinek megvalósításához. Úgy kell tehát tekintenünk a Párizsi Békekonferencia alkotásaira, mint Európa eszmei alapjának, a keresztyén értékrend hegemoniáját lezáró, annak helyébe lépő új általános értékrendnek, a *materializmus* győzelmének bizonyítékait.

Értelmetlen diadalmámor

A magasztos eszméket hangoztató, de azok tartalmát jóformán nem is értő Antant hatalmak vezetői úgy viselkedtek, mint azok az ifjúsági irodalomból ismert kamaszok, akik kihasználva a tanári kar ideiglenes és véletlen távollétét, gittegyletet, vagy egyenesen diák-országot alapítottak. A világverseny első katonai menetét eldöntő két tényleges nagyhatalom, a pozitíve segítő Amerikai Egyesült Államok és a – versenyből való kiállásával – negatíve segítő Oroszország visszavonult Európából két évtizedre, lehetőséget hagyva Nyugat-Európának a következő menetre való felkészülésre. A diadalmámort ülő francia közvélemény úgy ünnepelte dicsőséges katonáit, mintha azok egyáltalán győzelmet arattak volna valahol, ha nem hadjáratban, legalább a világháború egyetlen csatájában. Még azt sem vették észre, hogy a katonai és a diplomáciai csataterről visszavonult tényleges nagyhatalmak hangja erősebb az egész Nyugat-Európában, mint azelőtt, hiszen a nép egyik fele, a kispolgár amerikai kozmozopolita zenére táncol, másik fele, a proletár pedig a bolsevik Oroszország himnusza, az Internacionálé ütemére menetel. Bizony, ezzel ugyanúgy kifejezésre juttatták valóságos vágyaik irányát, mint politikai vezetőik nacionalista pökhendiségüket a legyőzöttekkel szemben alkalmazott kényszerükkel. Arcpirítóan megalázták a német nemzetet és Németországot, amelynek katonai fölénye alól csak a brit és főként az amerikai segítség szabadította meg őket. Csak úgy, nagyúri gesztussal szolgai szövetségeseiket is hozzásegítették diadalmámoruk kiéléséhez. Például a háborúban mindenütt legyőzött, de utána a lefegyverzett Magyarországot megszálló román hadsereg Budapesten olyan diadalmenetet rendezhetett az Antant védnöksége alatt, mint annak idején Iulius Caesar a Közel-Kelet hódoltatása után. A világsajtó is a szabadság, a demokrácia, az emberiség és az észszerűség – szóval az abszolút erkölcsi Igazság – győzelmeként proklamálta a szörnyű, elnyomó, embertelen, imperialista Németország és a józan ész megcsúfoló, elavult, a nemzetek börtönének nevezett Ausztria-Magyarország legyőzését. Nemcsak ponyvaszínvonalú, de még értékes irodalmi és művészeti alkotások is tömegesen születtek szerte a világon, mind az emberiség és a világbéke uralma felé vezető háborús győzelem mámorában. Mikor pedig a csak Franciaországra és Nagy-Britanniára visszazorult Antant rövidlátó politikája által mellé kényszerített csaknem egész Európa nevében Németország felmondta az engedelmisséget, a hajdani Antant hitszegőnek, jogsértőnek, agresszornak, az emberiség ellenségének nyilvánította. Úgy látszik, addig mind hangoztatták első háborús győzelmüket, amíg azt magukkal is elhitették, semmit sem tettek annak valós megalapozására, az új mérkőzésre való felkészülésre, és ténylegesen arra az

erőfeszítésre kényszerítették Németországot, hogy a második katonai menetben az egész Nyugat-Európát a maga megszállása alá vonja. A versenypályára ismét visszatérő USA és Oroszország „szabadították fel” Nyugat-Európát a német uralom alól, de utána már nem vonultak ismét vissza. Európa, a keresztyén nemzetek közössége, elveszítette politikai és gazdasági hegemoniáját a Földön. Hogy ez *oka*, vagy következménye volt annak, hogy a materialista értékrend befolyása háromszáz éves verseny után meghaladta a keresztyén idealizmusét – azon tetszés szerint lehet vitatkozni.

A Szovjet és USA győzelme Európa felett

A világ feletti politikai uralmat Európa elveszítette a világverseny második katonai menetében, és az a két materialista hatalom birtokába került. Az emberiség nyugat felé áramlásának kozmikus energiájával is segített, de a Nyugat előtt éppen ezért ellenszenves, Szovjetunió néven felvonuló Orosz Birodalom csak az anyag valóságát elfogadó, ateista, bolsevik, nyers ortodox materializmusa egyik oldalról, a nyugatossága miatt rokonszenvvel fogadott, a gazdasági hasznot egyedüli értéként valló kapitalista, kozmopolita materializmust képviselő Amerikai Egyesült Államok másik oldalról szorították az őseurópai és monoteista keresztyén idealizmuson felépült európai nemzetközösséget a maguk befolyása alá. Érthetetlen, hogy ezt a száz évvel azelőtt, a 19. század közepén indult folyamatot Európa politikusai egyáltalán nem észlelték. Nemhogy tettek volna valamit az európaiság jövője érdekében, de vak öntudatlansággal asszisztáltak az emberi kultúra európai épületének lerombolásához. Nem ragadtathatjuk magunkat jövőmondásra, csak a múlt történelmi tényeit vizsgálhatjuk. Azok a személyek, akár Churchill, Roosevel, Truman, De Gaulle, akár Sztálin és társaik, akik Európát a jaltai konferencián felosztották Amerika és a Szovjetunió között – történetesen éppen a germán és a szláv szállásterületeket az avar hódításkor, tizenhárom évszázaddal korábban elválasztó Elba-vonalon – azt hitték, hogy öntudatosan cselekszenek, mert eljárásukat kétes érvényű jelszavakkal, nemzeti és egyetemes emberi érdekekkel magyarázták, nem vették észre, hogy csak tehetetlen eszközei a világtörténelmi következetességnek: Kelet halad Nyugat felé.

2. A nemzetközi jog elbizonytalanodása

Franciaország magatartása

Franciaország a háború után a verszályi szerződés németellenes rendelkezéseinek az érvényesítését tartotta egyetlen feladatának. Nemcsak a Nemzetek Szövetsége tanácstagjaként és minden diplomáciai kapcsolatával, de a francia haderőnek minden tengerentúli alkalmazásával is csak ezt az egyetlen célt szolgálta. Ennek rendelt alá mindent, elhanyagolva emiatt még a diplomáciai és gazdasági fegyverekkel tovább dúló háború minden tényleges francia érdekét is.

Nagy-Britannia magatartása

A másik győztes Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága, amelyről a későbbi évtizedek alatt kiderült, hogy politikai vezéreinek a tájékozatlansága már a világháborúba való besorakozáskor olyan mértékű volt, hogy nem volt teremtet ember, aki valamilyen elfogadható, észszerű indokolását tudta volna adni az Antant szövetségében való részvételüknek. A háború után, a párizsi békekonferencián Franciaország legalább akart valamit, tűzött maga elé valamilyen politikai célt, ha ez a vélt nemzeti dicsőség fantomja volt is, de a brit politikai viszonyulást – amelyre csak a későbbi visszás intézkedésekből következtethetünk vissza – annak a nemlétező világhatalmi fölénynek a *látszata* határozta meg, amelyet a *tényleges* világhatalmak, az USA és a Szovjetunió, valamint az örökké kiismerhetetlen Távol-Kelet globális politikától való ideiglenes tartózkodása keltett. Elfelejtették, hogy gyarmatbirodalmukat nem a katonai és kényszerhatalmi, materiális erőfölény

hozta létre, hanem a kitűnően nevelt polgárok, gentleman-ek, hajósok, kalmárok és más vállalkozók bátorsága, önfegyelme, szorgalma, tehát személyes erényei, amelyeknek birtokában a Tengerentúl természeti adottságokban leggazdagabb területein szorgalmas munkájukkal keresztyénhez méltó civilizációt alkottak, valamint a bennszülött országok tényleges urait és lakosait képesek voltak meggyőzni arról, hogy saját nemzeti és egyéni érdekeiket azoknak a brit érdekekkel való összehangolásával tudják a legjobban érvényesíteni. Ahogyan a 19. század második felében sorra politikai, azaz kényszerhatalmi befolyásuk alá is vonták a területeket – Indiai Császárság, Közép-Afrika, majd Dél-Afrika a búr háborúval – az extenzivitás úgy csökkentette a befolyás intenzitását. A 20. század elején a századok óta folyó ír háborút nemhogy megszüntették volna, hanem még fokozták is. A párizsi békekonferencián pedig addigi gyarmataikat a Németországtól és Törökországtól elhódított területekkel tovább bővítették, azzal áztatva lakosaikat, hogy független szövetségei Nagy-Britanniának, csak átmeneti védnökségi viszonyban vannak vele, de itthoni viselkedésükkel azok hódító világurainak mutatkoztak. Nyilvánvaló, hogy hajdani tekintélyük alapjait, a puritán erkölcs igényei szerinti nevelést minden szinten – uralkodói, kormányzói, parancsnoki, vállalkozói, közkatonai és fizikai munkási szinten egyaránt – elhanyagolták. Elvárták volna a legyőzött Központi Hatalmak polgáraitól, hogy velük szemben a gyarmati lakosokhoz hasonló alázatos tisztelettel viszonyuljanak, anélkül, hogy ezt az igényüket legalább látszólagos érvekkel alátámasztották volna. Azután pedig ők csodálkoztak a legjobban, hogy nemcsak a németek, hanem – egyes vazallus hajlamú néptől eltekintve – Európában senki sem hódol tekintélyük előtt, és utánuk pedig a tengerentúli több százmillió „brit alattvaló” is ragaszkodni akar a Commonwealth-szerződések papírjain rögzített státusukhoz, és valóban függetlenek akarnak lenni.

Olaszország magatartása

A következő Antant-állam, Olaszország sem a nemzeti dicsőség, sem a világhatalom látszatát nem nyerte el a világháborúval, nem rejtőzhetett el valós nemzeti problémái elől a rózsaszín győztesi paraván mögé. A kései nemzeti egység még a démoszt sem tömörítette, a világháborús szereplés így azonnal felszínre hozta a nemzetpolitikai kérdéseket. A liberális demokrácia politikai intézményei még nem eresztettek mély gyökeret az olasz társadalomba, és bizonytalanságuk valamilyen megoldást sürgetett a gazdasági és társadalmi kérdésekre. A népképviselői, parlamenti demokrácia rendszere a kormányokat két-háromhavonta csereberélte, és annyira bizonytalanná tette a közéletet, hogy Olaszország kormány nélküli hajóhoz kezdett hasonlítani. Hogy lehetett volna elvárni az ilyen olasz kormánytól, hogy nagy távlatú politikát folytathasson?

Szerbia magatartása

Szerbia és a szerb nemzet háború utáni viselkedése volt a legkövetkezetesebb: a világháború kirobantásának érdeméért és a harctereken való, bár sikertelen, de tagadhatatlanul hősiességi helytállásáért a Párizsi Békekonferencia kivételes kitüntetésben részesítette, amikor a minden népnek, tehát a szerbek szomszédainak is kijáró *önrendelkezési jogot*, a bolgárok, macedónok, albánok, novibazáriak, cernagónok, bosnyákok, hercegónok, horvátok, szlovének, magyarok és németek népi önrendelkezési jogát is a szerbeknek adományozta. A szerbek nemzeti sajátosságait ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy a világháborúban (mások által) legyőzött ellenségeikkel – nagyhatalmi barátaikhoz hasonlóan – megalázóan bántak. Azt azonban megérteni sem tudjuk, hogy miért kellett a velük egy nyelven beszélő és azonosan pravoszláv vallású cernagórok független királyságát és az Ausztria-Magyarország ellenőrzése alatti autonóm Boszniát Szerbiába egyszerűen bekebelezni. Hogy Közép-Európa legrégebbi királysága, Horvátország – amely a Magyar Szent Korona nyolcszáz éves főhatalma alatt is végig megőrizte önállóságát – miért kellett elviselje a délszláv unióhoz önkéntes csatlakozása ellenére a szerbeknek minden mértéket meghaladó, a horvátok becsületét és önérzetét

mélységesen sértő viselkedését. A szerbek ugyanis erre használták a Párizsi Konferencia által ötszörösére gyarapított területű birodalmuk feletti uralmukat, ahelyett, hogy a hangoztatott eszmei cél, a délszláv testvériség érdekében valamit is tettek volna. A második katonai menet kitöréséig a megszületett Jugoszlávia még a belső rendet és biztonságot sem volt képes megadni lakosainak, a külső védelemről pedig szó sem lehetett. El is sodorta volna a nemzetközi feszültségek előszele, ha a hajdani Antant nagyhatalmak görcsös makacssággal nem ragaszkodtak volna bűnös tévedésük gyümölcsének, Jugoszláviának fenntartásához.

Görögország magatartása

Görögországnak nem volt jelentős szerepe az első világháború katonai hadműveleteiben, annál inkább a diplomácia területén. Visszaélve az Antant politikai vezéreinek hiányos történelmi és földrajzi ismereteivel a görög diplomaták levantei hagyományaiknak megfelelően maguknak igényelték az Ozmán Birodalom felszámolásakor Anatólia nyugati részét, amelyet az Antant a sèvres-i békeszerződéssel nagylelkűen nekik is ajándékozott. A görög hadsereg azonban még megszállni is alig volt képes az elnyert területet, nemhogy megvédelmezni képes lett volna a Kemal Atatürk tábornok által újjászervezett török hadsereggel szemben. A török hadsereg elűzte trónjáról a sèvres-i békét aláíró Ozmán-dinasztiabeli szultánt, és kiverte Anatóliából a megszálló görög hadsereget, valamint a népek önrendelkezési jogának elve alapján a görög annexió ürügyéül szolgáló kisázsiai görög nemzetiségű lakosságot. Persze az Antantnak nem volt olyan hadereje, hogy a törökökkel szemben a sèvres-i békeszerződés határozatait kikényszeríthette volna, és a sorsukra hagyott görögök kénytelenek voltak az új békeszerződés által kijelölt határokat elfogadni, és az új határok szerinti nemzetiségi lakosságcserét végrehajtani. Ebben a nemzeti gyűlölettől is fűtött politikai légkörben Görögország akkor sem tehetett volna semmit a jövőendő békés biztonsága érdekében, ha akart volna. Az Antant befolyása alatti görög államhatalom inkább gátolta, mint segítette azt a gazdasági fellendülést, amelyet polgárainak a szabad gazdasági verseny lehetőségét kihasználó üzleti leleménye és kitartása eredményezett.

Románia magatartása

Románia volt a Párizsi Békekonferencia nyertesei közül az egyetlen, amely szívós, konok következetességgel készült csaknem háromszorosára duzzasztott területének *katonai* védelmezésére. Ez azonban csak azt jelenti, hogy Románia honvédelmi feladataira hivatkozva a háború közti békében, az országépítés, a társadalmi, gazdasági, művelődési, nemzeti célok érdekében semmit sem tett. Sőt a román közéletre jellemző, a szándék és a gyakorlati kivitelezés közötti paradox viszony folytán ebből csak annyi valósult meg, hogy rengeteg pénzt költöttek ugyan hadfelszerelésre, de a katonákat még az első háború előtti kézi fegyverekkel sem látták el. Nagyon közről érintett minket Románia háborúközti politikája, ezért nagyon alaposan megfigyeltük és megismertük. Románia minden állampolgára minden napján érezte az államhatalmi szervek népellenes magatartását. Mi, magyarok valamilyen balkáni, levantinus, bizánci fertőzöttséggel indokoljuk azt a kétségbevonhatatlan tényt, hogy a román államigazgatás nem a közjólét megvalósítására törekszik, hanem a *polonikár* közhivatalnoki sereg magánérdekeinek biztosítására, tehát nem is nevezhető adminisztrációnak, hanem *antiadminisztráció* elnevezés illeti meg, hiszen az országos törvények helyes rendelkezéseivel ellentétes jogérvényesítésben merül ki a tevékenysége. Román nemzetiségű ismerőseink egy mondatba tömörítik ténymegállapításukat: Erdély óromániai martalócok uralma alá került. A szélsőséges nemzeti közvélemény azonban minden közéleti hibát nemzeti önvédelmi szükségszerűségnek nyilvánított és semmiféle bírálatnak helyt nem adott, nemhogy a közállapotok javításának valamilyen lehetőségét tárgyalni engedte volna. Jellemző, hogy a román nemzeti közgondolkodás még alkut sem engedélyezett a trianoni szerződés szerinti határok kérdésében, de

olyan gyermeketeg naivitással bízott a testvéri Franciaország felajánlott katonai garanciájában, hogy felmentve érezte magát minden tényleges honvédelmi kötelezettség alól. Amikor 1940-ben a Szovjetunió, Bolgárország és Magyarország visszakövetelte elcsatolt területeit, Franciaország német részről történt megszállása után a román hadsereg minden azelőtti fogadkozása dacára ellenállás nélkül, csaknem készségesen vonult vissza a számára kijelölt új határokig.

Lengyelország, Finnország és a Baltikum felszabadulása

Lengyelország és a Baltikum sorsával szembeni közöny az Antant hatalmaknak az a fő bűne, amelyre a történelem ítélőszéke sohasem adhat felmentést. A világháborúra való készülődésben nem is szerepelt, mert nem is szerepelhetett a hadicélok között ezeknek a területeknek az orosz uralom alóli felszabadítása, hiszen az Antant legfőbb oszlopa éppen Oroszország volt. Még a cárizmus bukása után sem voltak képesek az Antant vezérei a felszabadítási harcra szervezett lengyel, finn és balti nemzeti seregekkel való szövetségre. Hagyták először német szövetségben, a Központi Hatalmak veresége után pedig egyedül harcolni a Vörös Hadsereggel szemben. Fizikai erejüket meghaladó hősiességgel vívott harcuk eredményeképpen született meg a független Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia és Lengyelország. Ezek a nemzetek önerőből, Nyugat tényleges segítsége nélkül helyreállították kelet és nyugat határát, a Kárpátoktól a Jeges Tengerig húzódó Wasavonalon a pravoszláviát a nyugati kultúrától elválasztó vonalon. Meghívták Lengyelországot a Párizsi Békekonferenciára – így került egy valóban katonailag is győztes állam képviselője Párizsba – de ott Lengyelországnak csak a nyugati határait jelölték ki, azokat is Németország számára annyira elfogadhatatlan módon, hogy az már kijelölésekor elegendő okot szolgáltatott egy új háború indításához. Az egyetemes emberi művelődés szempontjából annyira fontos keleti határ kérdésében az Antant nem hozott döntést és bizonytalanságával valósággal provokálta Oroszországot a Baltikum és Kelet-Lengyelország megszállására, úgy ahogyan az 1939-ben be is következett.

Lengyelország magatartása

Oroszország és Németország szorításában, a független Lengyelország csak az Antant hatalmaiban remélhetett szövetségest. Ezt a szövetséget azonban – minden reálpolitikai és észszerűség ellenére – az Antant mostoha közönnyel kezelte. Hiába reménykedtek a lengyelek, üres szavaknál egyebet nem kaptak. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy Lengyelország képtelen volt felkészülni a világháború második menetére, hogy megismételhetette volna azt a csodát, amellyel Oroszország és Németország ellenében függetlenségét megvédelmezhetette volna. A lengyel nemzeti eszme hordozója, a lengyel démosz nemhogy szilárd nem volt, hanem egysége is hiányzott: a nemzeti értelmiség csak a hajdani nemesség ivadékaira és a posztjezsuita szellemű katolikus klérusra számíthatott teljes mértékben. A polgárság nagyobb hányada zsidó, kisebb része német volt, akik az orosz és a német birodalom gazdasági előnyeit hiányolták Lengyelországban. A parasztokat pedig csak a katolicizmusa tartotta lengyel párton, különben a porosz és az osztrák adminisztráció elveszített előnyeit siratták. Ilyen démoszi adottságok között – ha nem is indokolható, de – magyarázható a háború közti bizonytalan és kapkodó lengyel politika, amelynek folytán természetes szövetségeseikkel is ellenséges viszonyba kerültek. A nemesi ivadékok arroganciája a testvéri litvánokat fordította velük szembe, a kultúrfölényükkel való visszaélés a ruténeket. A németek felé kénytelenek voltak katolikus politikát folytatni, amely a nyugati szlávság legműveltebb evangélikus vallású részét idegenítette el a lengyel nemzetállamtól. Még az Antant szövetséges Csehszlovákiával is vitái voltak, tehát Lengyelország egyetlen szomszédjával sem volt elfogadható viszonyban, kivéve a szövetségesként értéktelen Romániát. A franciák iránti viszonzatlan szerelem továbbőröltetése mellett próbálkoztak a hagyományos magyar és olasz irányban való politikai és művelődési tájékozódással, de csak a harmincas évek végén, amikor már késő volt. 1939 szeptemberében

Németország és Oroszország rátámadt Lengyelországra és a leghősiesebb ellenállás dacára meg is szállták és maguk között fel is osztották, újabb feladatot adva ezzel a 20. század politikájának.

Csehszlovákia magatartása

Csehszlovákia delegátusa a győztesek között ült a Párizsi Békekonferencián, holott az egyetlen országa ez volt Közép-Európának, amely részt sem vett a világháborúban. Megalapítását, létrejöttét – elsőként és egyetlenként Európában – nem katonai, hanem diplomáciai hódításnak köszönhetette. A világháború pankrációs versenyében a Nemzetek Szövetségének a megalakulása nyitotta ezt az új hadszínteret, amelyen a szuverenitásukat önerővel megvédelmezni képtelen államok a nemzetközi hatalom védelme alá kerülnek, ha ezt megfelelő és célszerű szövetségi szerződésekben maguknak biztosították. Csehszlovákia különben is a nemzeti jogállamok szuverenitását megszüntető, a Nemzetek Szövetségébe szervezett új világrendnek a minta-országa: a csehek és a szlovákok a népek önrendelkezési jogának megfelelően képviselőik – Benes és Masaryk – útján egy washingtoni irodában 1918-ban, még a fegyverszünet megkötése előtt egységes nemzetté nyilvánították magukat, nemzeti jogaiknak és független országuk határainak a világháborút eldöntő aktuális nagyhatalommal, az Amerikai Egyesült Államokkal való elfogadtatása után tértek haza Európába, és közölték országuk lakosságával önálló nemzetté válásukat. A Párizsi Békekonferencián nem akadtak fenn olyan apróságon, hogy „a népek önrendelkezési joga” Csehszlovákia lakosságának csak 45 százalékát jelentette, az új ország népességének 55 százalékos többsége az államalkotó nemzethez nem tartozó *kisebbség* volt. Csehszlovákiának később sem kellett önmaga védelmére áldozatot hoznia, mert azt a célszerű és észszerű nemzetközi szövetségi szerződések ingyen biztosították. Csak okosan kellett élni a volt Antant hatalmak németgyűlöletével és a később a Kisantantba szervezett népek magyargyűlöletével. Az pedig, hogy a bolsevizmus miatt nemzetközileg elszigetelt Szovjetunióval Csehszlovákia kötötte az első szövetségi szerződést, már egyenesen a 20. század későbbi politikájának lett az előfutára. Azon kissé elgondolkozhatunk, hogy Csehszlovákia a világháború minden terhetől, veszteségétől és kárától megkímélve, még a második katonai menetbe való felkészülés költségeit is megtakarítva, *mire fordíthatta* politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális tőkéjét, mert a kétségtelenül megvalósított általános jólét szintje alig haladta meg anyagi nyomorúságból induló szomszédaiét? Évtizedek múltán azon is érdemes elgondolkozni, hogy milyen önrendelkezés volt az, amely olyan nemzeti egységet hozott létre, amely a népektől független diplomáciai körülmények megváltozása folytán magától megszűnik? Vagy lehet-e egyáltalán államnak, országnak tekinteni azt a politikai alakulatot, amely sem nemzetnek, sem népnek, sem csoportnak, sem egyénnek nem olyan *házaja*, amelyért – nem életét, vérért, munkáját, vagyonát feláldozni, de – legalább egyetlen pisztolyt elsűtni valaki is érdemesnek tartana?

A központi hatalmak tehetetlensége

A háború közti béke türelmi idejét a legyőzött Központi Hatalmak államai sem használták ki kellő mértékben. Mentségükre szolgál, hogy a győztesek elsőrendű feladatuknak tartották a legyőzöttek gyengítését, ezért minden politikai, katonai, diplomáciai, gazdasági, propaganda és más lehetséges eszközzel akadályozták a háborúban vesztes nemzetek mindenféle felemelkedési kísérletét. Sőt, ezt a magatartásukat annyira erkölcsösnek tartották – az emberiséget meg kell szabadítani a német militarizmus rémségeitől! stb. – hogy fennem hangoztatták és a békeszerződések fogalmazásakor alkalmazták is.

Németország tehetetlensége

A német nemzet komolyan és tárgyilagosan elkészítette a világháború történelmi mérlegét és a racionalizmus hegemoniájának negyedik évszázadához, a 20. századhoz méltó következtetéseket

vont le belőle a jövőre teendőkre vonatkozóan. Ami az egyetemesen elfogadott emberi erkölcsi értékrend szerint a tudomány – a természet- és társadalomtudományok, a közgazdaságtan és az etika – segítségével célul kitűzhető volt, azt mind tervbe vették, de megvalósításukhoz hiányzott a politikai kényszerhatalom. A liberális jogállam parlamenti demokráciájában nem létezett ugyanis olyan politikai párt, amely a közjólét követelte kényszerintézkedéseket programjába iktatta volna, hiszen az ellentétes volt minden jogállami liberális, szociáldemokrata és néppárti elvvel. A kommunista forradalmi, illegális eszközök alkalmazását – az elrettentő oroszországi bolsevik példa hatására – elutasította a társadalom. A megoldások útjában ott állottak a liberális jogállam fennmaradt intézményei.

Ausztria magatartása

Hasonló helyzetben volt – bár a békeszerződések nem sújtották éppen olyan nagymértékben – Ausztria népe. Szociáldemokrata kormánya próbálta a skandináv pozitív példákat utánózni, de a Saint-Germain-i békeszerződés gondoskodott arról, hogy ne lehessen osztrák kormánynak olyan *tekintélye*, amilyen hathatós reformok megvalósításához szükséges lett volna. Kísérletet tettek a keresztény szocialista néppárt kormányra juttatásával is, de eredménytelenül. Természetes volt ezek után Ausztria népének az az álláspontja, amely közéleti problémáinak megoldását a német nemzeti egység megvalósításától várta.

A magyar közhatalom teljes megszűnése

Magyarország volt Európa egyetlen állama, amelynek közhatalmi szervezetét, minden politikai intézményét megszüntette a világháború katonai és forradalmi menete. A liberális nemzeti *jogállam földig romboltatott*, le egészen a közhatalmi szervezet fundamentumáig, az életfenntartó családszervezetig, és a közrend, béke és biztonság általános vágyára törekvő általános közakaratig. A szabadelvűség, a népuralom, a konzervatív és a radikális politikai irányzatok mindegyikét, a szocializmus és a revolucionizmus minden sajtópropaganda által kezdeményezett, ajánlott és megírt változatát *kipróbálták Magyarországon*, az akkori világközvélemény minden jelszava, zászlaja, politikai mozgalma és pártja, mind önmegvalósítási lehetőséget kapott Magyarországon. Mikor pedig minden próbálkozás, üdvözítő, világrengető mozgalom, irányzat és párt, elsősorban a legaktuálisabb, legdivatosabb, legmodernebb, leghízelgesebb, legújabb jelszavak hangoztatói – mert mindig a legaktuálisabb avul el leghamarabb – is sorra fiaszkót szültek, az ezeréves Hungáriából annyit hagytak meg irigy szomszédai, amennyinek az elvételére már ürügyet sem találtak, amikor valóban csak a puszta élet maradt a puszta földön – akkor nyílt tényleges lehetőség az államszervezet újbóli felépítésére, mert már nem állottak az útjában az elavult politikai intézmények romjai. Nem a magyar nemzeti erények folyománya volt ez a minden lehetőséget megadó állapot, hiszen ezt a totális rombolást senki sem akarta, ez valóban a közvéleménnyel és a közakarral szembeni ellenséges erők érvényesülése következtében állott elő. A sajtó még adta az ötleteket és a tanácsokat az országépítőknek, és bírálta őket a legjobb, leghaladóbb tanácsok meg nem hallgatásáért, mert még azt sem vette észre a világközvélemény sajtója, hogy Magyarország újjáépítőinek semmiféle kényszerhatalmuk nincsen a terveiknek – legyenek bár azok mindenki által elfogadottak is – az ország népének akaratával szembeni megvalósításához. A magyar közvélemény csak egyetlen kérdésben haladta meg az akkori világátlagot, de ezt sem erényeinek, hanem kényszertapasztalatainak köszönhette: a liberális jogállam népképviselőit alkotó parlamenti pártok mindegyike hitelét vesztette, ezért senki sem várt földi paradicsomot a pártokratiszt kormányok egyikétől sem, sőt, gyanússá tette magát az a politikus, aki valamelyik politikai párt – magyarul: „közhatalmi rész” – akaratát a társadalom *egészére* tukmálta. A Magyar Országgyűlésen, annak szabad működése idején 1920-tól a kommunista diktatúráig senki sem szavazott *nemmel* egy más párti javaslatra elvből, csak

azért, mert nem az ő pártja terjesztette elő, tehát minden ellenzék *konstruktív* lett. Erre a pártok feletti gondolkozásra csak a magyar társadalom volt képes Európában, mert egyedül csak itt került sorra – legalább is a sajtó tudósítása szerint – mindenféle párt a végrehajtó hatalom birtokába. A német társadalom szocialistái például kommunista forradalom után vágyakoztak, egyszerűen csak azért, mert rajtuk azt nem próbálták ki. Az Antant győzteseinek démosza szocialista pártra szavazott, mert még annak a gyakorlatát sem ismerték. A legboldogabbak, a háború semlegesei között viszont még a pacifizmus és az anarhizmus is képes volt hódítani, mert azok sem a háborút, sem semmi forradalmat nem próbáltak. Magyarországon azonban már egyetlen párt politikusa sem áltathatta a társadalmat olyan ígéretekkel, amelyek teljesítésére magyar és semmiféle más kormánynak nem volt, mert nem lehetett hatalma. Hogy pedig nem létezik olyan emberi zsenialitás, amely az anyag törvényei ellenében, a tehetetlenség törvénye alá rekesztett társadalmi energia, a közakarat ellenében valami csodás felsőbbrendű alkotást létrehozhatson – az pedig a magyar társadalomnak a korszakban mindenütt és mindenféle szinten fellépő *diktátorjelöltekkel* szembeni bizalmatlansága volt.

Pártfeletti politizálás

A holt anyag tehetetlenségével szemben csak az *élet energiája* érvényesülhet. Az emberi élet is valahol lent, az anyag talajában, a testben testként fogan és csírázik, a tehetetlenség irányával szemben haladva fejlődik, majd az anyagnak emberi szellem által létrehozott alakjában, a társadalomban növekszik, hogy a társadalmi közeg felhasználásával idő múltán betölthesse az Élet megismerhetetlen és meghatározhatatlan távlati célját. A magyarságot a társadalom teljes felépítményének a lerombolása *kényszerítette* az alapokból induló újrakezdéshez. Nem emberi bölcsesség, hanem az életnek anyaghoz kötött, de az anyagnélküliség felé emelő törvénye fordította teljes figyelmét az élet anyagi alapjaira, a természet és társadalom rendjére, az egyén és a család békéjére, biztonságára, megélhetésére, ételére, italára, lakására, munkájára, az új nemzedék nevelésének gondjaira, majd az ezek által megkövetelt más társadalmi tevékenységekre, szervezetekre és intézményekre. Az 1920-ban helyreálló magyar Alkotmány figyelme nem is érte el a legmagasabb közhatalmi szervezetek szintjét. Az államtól csak rendet, békét és biztonságot igényelt, csak annyit, hogy engedje dolgozni, és lehetőségei szerint segítse munkájában. Hogy magának a legfelsőbb kényszerhatalmi szervezetnek, a szuverén vagy nem szuverén államnak milyen feladatai vannak és lehetnek, azzal az élni akaró magyar ember nem foglalkozott, mert nem volt módjában azzal foglalkozni: majd, ha arra kerül a sor, meglátjuk, mi lesz az élet parancsa. A közhatalom teljes lerombolódása kényszerítette a magyar társadalmat a liberalizmus divatos fattyúhajtásának, a destruktív pártokráciának az alkotmányból való kihagyására, de önmaga megújításának, a démosz testi, szellemi és lelki újjáépítésének, a társadalom újjanévelésének csak az igénye fogalmazódott meg. A társadalom az ország elvesztésének keserű tapasztalatával lett gazdagabb, okosabb, a bekövetkezett nyomorúság miatt szerényebb és óvatosabb, de minőségi javulása csak feladat maradt. A világháború előtti boldogbékéidők neveltjei, különösen az értelmiségiek elégedetlenek voltak a háborúk és forradalmak utáni magyar közélettel. Mindenképpen azoknak a társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési kérdéseknek a megoldását kérték számon az állam tisztségviselőitől, amelyekkel a világnak más nemzetei akkor birkóztak. Ennyi idő múltán nem is értem, hogy csak a nép szoros természetes kapcsolatában élő értelmiségiek voltak képesek a társadalmi valóság felmérésére, és látták meg, hogy a szerencsésebbnek tartott nemzetek sincsenek előbbre a felhozott kérdések megoldásában, sőt még messzebb állnak attól, mint a magyarok, mert rossz irányban keresik a megoldást. A pártfeletti politizálást nem értő, tehát nem értékelő része a közvéleménynek ki is fejezte elégedetlenségét – a sajtó éppen olyan szabad volt, mint a politikai szervezkedés. A magyar népnek irántuk tanúsított közönye miatt külföldre szökött baloldali

politikusok pedig könyörtelen magyarellenes sajtókampányt indítottak, igazolva ezzel önmaguk *hazaáruló* voltát. Kötelességemnek tartom kiemelni az 1919-es népbiztosnak, *Böhm Vilmosnak* a magas erkölcsi igényű viselkedését: minisztertársaival emberi szolidaritást vállalva emigrált ugyan, külföldi szerepléseiben mindvégig rendíthetetlenül kitartott szociáldemokrata meggyőződése mellett, de soha egyetlen szóval nem támadta sem Magyarországot, sem a magyar népet, sem a magyar kormányt, sőt lehetőségei szerint védelmezte azokat mindenkiel szemben.

Élet-követelte politizálás

A Nyugat ultraliberális, kozmopolita, valamint szocialista sajtója bírálta Magyarországot azért a magatartásért, amelyre ők kényszerítették. Persze, minden bírálatnak valós alapja volt, hiszen a magyar társadalomnak legalább annyi hibája volt, mint másoknak. Abban pedig pártpolitikai vakságuk akadályozta meg őket annak felismerésében, hogy az ősi szokásjogi alkotmány szerint megújított magyar állam valójában a legközelebb állott Magyarország népéhez. Nem a főnemések, főpapok, pártvezérek, milliomosok, übermensch zsenik és egyéb kiválóságok értékelték és tartották sajátjuknak a magyar államhatalmat, hanem a világháború poklán átment démosznak az életéhez, családjához, munkájához, jövődjéhez ragaszkodó túlnyomó része, azaz a *nép*, és azok az értelmiségiek, akik vele közösséget éreztek. A bulvársajtó „keresztény nemzeti kurzusnak” titulálta a magyar alkotmány folytonosságát helyreállító hatalmi rendet, abból indulva ki, hogy a proletárdiktatúra után a sajtó által kormánynak nevezett politikuscsoport magát keresztény néppártnak nevezte, minden alap nélkül. Mi azonban tudjuk, hogy semmiféle régi politikai kategóriába nem lehetett beszorítani ezt a talán tradicionalista szelleműnek nevezhető államrendet, hiszen minden addigi irányzat hitelét veszítette. Hogy lehetne kereszténynek nevezni a krisztusi tanítások helyett minden egyebet hirdető felekezetek minden tanításában és tanítójában csalódott, ideál nélküli, csak a mindennapi élet közvetlen anyagi célját maga előtt látó társadalmat, amely minden anyagfeletti távlati célt egyelőre időszerűtlennek nyilvánított? A „nemzeti” elnevezés eszmei tartalmát, magát a nemzet fogalmát is annyira elkoptatták és elkeverték a hatvanhetes korszak pártszónokai, a tekintélyüket veszített „régik urak”, hogy – különösen a nemzet anyagi alapjául szolgáló *haza* elvesztése után – az már a szónoklatok és vezércikkek jelentés nélküli köztöszavának tűnt, nemhogy a legnagyobb társadalmi közösségnek célt adó és azt összetartó eszménye lett volna. Az alkotmányos jogfolytonosságot helyreállító 1920-as Nemzetgyűlés rendszere nem is lehetett népszerű az érdekeltek körében, hiszen az a korszerű haladó reformok – a társadalmi tényleges egyenlőség, a nevelés, a földreform és más szociális igények kielégítése – helyett a jogfolytonossággal együtt a háború előtti társadalom elavult úri tekintély-hierarchiáját is visszahozta -- persze *átmenetileg*, hogy „majd meglátjuk”. A magyarországi rendkísérletnek tárgyilagos szemlélői és őszinte hívei a trianoni határok által a magyar hazájuktól elválasztott magyarok voltak. Ők tapasztalták mindennapi életükben egyrészt a felettük uralkodó államhatalom *ellenséges*, vagy rosszhiszemű voltát, ezért képesek voltak egy nem népellenes szellemű kényszerhatalom értékelésére. Másrészt sorsuk jobbrafordulásába vetett reményeiket nem vethették semmiféle földi hatalomba, csak az őket sanyargató idegen uralom feletti mindenható Istenbe. Nem kellett még buzgó hívőnek sem, csak egyszerűen józan gyakorlati számító embernek lenni annak belátásához, hogy az egész társadalom továbbélésének csak az Európa fundamentumául szolgáló krisztusi tanítások szerinti erkölcsi értékrend adhatott alapot. Ezt az eszmei irányzatot indította, propagálta és terjesztette el az egész magyar nyelv-területen a határon kívüli magyar nemzeti értelmiség. Így már alkalmassá lettek a nemzeti nevelés mentori szolgálatára – és ez által kétségbevonat tekintélyüket is visszanyerhették – azok a magyar értelmiségiek, akik valóban azonosulni tudtak népükkel.

Nehéz, de eredményes fejlődés

Nyilvánvaló, hogy a legalsó szintről induló magyar társadalomépítés nehezen érte el a nyomorúságot nem szenvedett társadalmak fejlődési szintjét gazdasági, politikai, társadalmi vonatkozásban, hogy a legsikeresebbek, a finnek, baltiak, skandinávok emberhez méltó életcél irányában való fejlődési üteméről ne is beszéljünk. A második katonai menetre azonban az új kor követelményei szerint megújult és megizmosodott magyar szellemi élet olyan társadalmi és gazdasági eredményeket termelt, amelyeknél akkor nem volt külön Európában.

Oroszország és USA eredményei

Az európai katonai hadszíntérről visszavonult két világhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió nagyon is kihasználta a Nemzetek Szövetsége alatti versenyszünetet: az USA a világháború első katonai menetének a történelem által még meg nem írt, de valószínű óriási profitját úgy gyümölcsoztette tovább, hogy a második katonai menet indulásakor már nem volt kétséges, hogy övé lesz a győzelem. Az ősi orosz dzsingiszida világhódító útján a társadalmi elmaradottság miatt megtorpant Orosz Birodalom a kommunista bolsevik diktatúra felhasználásával – a Nyugat számára elfogadhatatlanul, de valóságosan – újjászervezte haderejét, és azt – előbb világforradalmi propaganda, később hódító katonai lavina formájában – a világra is zúdította.

II. MEGOLDÁSRA VÁRÓ KÖZÉLETI FELADATOK

1. A liberalizmus revíziója

Meg nem oldott feladatok

Az emberi értelem 19. században megvalósult legnagyobb alkotása, a *nemzeti liberális jogállam* nem volt képes az emberi társadalom kérdéseinek a megoldására. Nem *végleges* megoldásról van szó – az a fejlődés végét jelentené – de a mindennapi élet fejlődési követelményeivel sem volt képes lépést tartani: a 20. század elején történt *forradalmi* kísérletek, azaz illegális revolúciók bizonyítják, hogy a liberális jogállam képtelen *evolutív reformokkal* kielégíteni a társadalmi fejlődés igényeit. A világháború első katonai menetének végén aláírt nemzetközi jogi dokumentumok, a Nemzetek Szövetsége egyezségokmánya, a Kisebbségi Szerződések és a Párizs környéki békeszerződések tovább csorbították az állami szuverenitást, holott a liberalizmus következetes alkalmazása már amúgy is annyira elgyengítette a „jogilag szervezett legfelső kényszerhatalmat”, az *államot*, hogy az – mint láttuk, nem volt képes a *közérdeknek* még a megállapítására sem, nemhogy annak gyakorlati megvalósítására ereje lett volna. Az 1848 és 1920 közötti időszakban az emberiség történelme addig soha nem látott és nem remélt fejlődésen ment át: számokkal nehezen kifejezhető anyagi gazdagodás, gazdasági és műszaki haladás, az ennek megfelelő társadalmi szervezetek és intézmények egész sora, és mindennek a hajtóereje, a Ráció vezette óriási szellemi fellendülés olyan értékeket állított az emberiség elé, azokat olyan mértékben és annyszor differenciálta, hogy megvalósításuk lehetetlenné vált a liberalizmus eszközeivel. Idő és hely szűke miatt csak azokról a legnagyobb kérdésekről beszélhetünk, amelyeket a 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és nacionalizmus szültek, és amelyek még a 20. század eleji forradalmak után is megoldatlanul maradtak, azokról is csak érintőleg: a társadalom gazdasági és tekintélyrendi ellentétei, a nacionalizmus és a kozmopolitizmus problémája, valamint a népképviselői demokrácia alapvető hiányosságai. Mivel minden kérdés

annyira súlyos, hogy fontossági sorrendbe nem állíthatók, kénytelenek vagyunk elvi, logikai sorrendben venni őket szocionómiai vizsgálat alá:

a) *A demokrácia revíziója*

A demokrácia revíziójának szükségessége

A *demokrácia* – a *démosz*, azaz franciául-angolul *Nation* = *nemzet*, németül *Volk* = *nép uralma* – a *számbeli többség* szavazatával való döntéshozatalának a közhatalmi rendszere. Helyessége annyira nyilvánvalónak, evidensnek, észszerűnek, logikusnak, racionálisnak látszott, hogy a társadalomtörténet kezdete óta a közakaratot egyedül elfogadható módon kifejező módszerként a szabadságra törekvő mozgalmak elsőrendű igénye volt. Így lett a 19. században a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavával győzedelmeskedő liberális nemzeti jogállam szervezetének az alapelve. Még a 21. század kezdetén is olyan nagy ennek a *jelszó*vá – valóságos varázsigévé – tömörült elvnek a tekintélye, hogy a közvélemény a szerveződő Eurunió etalon értékmérőjéül használja a demokráciát. Még a történelemben tájékozatlan politológusok, akiknek véleménye szerint is a demokrácia – azaz szerintük: az általános, titkos választójog – nem elég következetes alkalmazása vezetett a 20. századi válságokhoz, figyelmen kívül hagyják a világháborút és vele kapcsolatos minden következményét és tapasztalatát, magának a szuverén jogállamnak a megszűntét és a társadalom ezrelékeiben kifejezhető számú, de annál hangosabb sajtópropagandával rendelkező törpe kisebbségnek a forradalmakban játszott döntő szerepét. A szocionómus tudja, hogy nem a demokrácia elve a hibás vagy hibátlan, hanem az elvnek a *minden* társadalmi döntéshozatalban való *kötelező* alkalmazása a helytelen: a vezér, a parancsnok, a döntéshozó egyén kijelölése – ha ez nem természeti, vagy természetfeletti adottság, mint a családban és más természetes közösségekben – sikeresen valósítható meg a többségi szavazás valamelyik formájával. A közösségi cél megvalósításának teendői összességükben, egyénekre és csoportokra lebontva azonban nem képezhetik vita tárgyát. Nevetséges volna az az igény, hogy a vezérkar kötelezően végrehajtandó parancs helyett, alternatív javaslatot bocsásson szavazásra a katonák elé. A szótöbbséggel való döntéshozatal elve az egyház testületeiben, a szerzetesrendekben volt szokásos, innen ment át az iparoscéhekre, városi tanácsokra és a protestáns eklézsiákra, majd általánosult a politikai szabadságmozgalmakban. Természetes az, hogy egy szaktestület megvitát és többségi szavazattal fogad el egy adott javaslatot. Az is természetes volt, hogy a *népszerűséget*, közbizalmat igénylő tisztségekre az egész közösség tetszése szerinti személyt állítsanak. Az viszont, hogy a közösség tetszése hogyan állapítható meg, titkos szavazással, vagy közfelkiáltással, az már az adott közösségben megoldandó feladatnak a függvénye: a titkos szavazás esetén minden voks egyenlő értékű, a közfelkiáltás esetén pedig az adott közösségben érvényesülő természetes tekintély különböző értéket biztosít a szavazatoknak, hiszen a házépítés kérdésében döntő tíztagú testületben az egyetlen építész szavazata többet ér a kilenc laikusénál – azaz többet érhet az esetek többségében. A társadalmi élet gyakorlatában tehát a kormányzat és a közigazgatás különböző szintjein különböző döntéshozatali módszerek – egyéni vagy testületi, továbbá a testületi döntés különböző szavazási módozatai – alkalmazandóak. Bizony, előfordulhat, hogy *egyszemélyes* döntés felel meg a közösség többségi akaratának, nem a szavazás valamilyen formája. A szavazatok különböző értékét bárki megértheti, ha egy részvénytársaság határozathozatalában a részvénytöbbség lesz a döntő. Azt pedig, hogy egy egész város, vármegye, országos intézmény vagy maga az államhatalom kérdései és feladatai nem volnának olyan fontosak, mint egy profícélú kereskedelmi vállalat ügyei, azt botorság volna állítani. A liberális jogállam, az emberi ráció legnagyobb alkotása, félretéve a sokezeréves közéleti tapasztalatot, mégis azt a *népképviseleti* parlamentáris rendszert általánosította az egész társadalom legfontosabb ügyeinek

intézésére, amelynek gyakorlati alkalmazása sehol megelégedést nem eredményezett. Ezért volt szükséges és helyes a demokrácia politikai rendszerének – nem az elvetése, mert arról szó sem lehet, hanem – a felülvizsgálata, revíziója.

Az állampolgár viszonyulása a hatalomhoz

A „*demokrácia*” jelszavát, varázsigéjét azok alkalmazzák minden közéleti intézkedés pozitív értékmérőjéül – a rosszat és negatívát jelentő diktatúrával szemben – akik a szabadság feltételének gondolják minden döntéshozatal esetében az érdekeltek véleménynyilvánítását. A *szabadság* – mint tudjuk – a nemzetpolgárnak a felette érvényesülő közhatalommal szembeni négy viszonyulási lehetőség egyikét, a *negatív* viszonylatot jelenti, a közhatalmi *kényszer hiányát* az autonóm egyénnel, csoporttal, közösséggel szemben a közélet meghatározott területein és működési irányjaiban, tehát egészében a közhatalom egyéni és testületi szerveinek *hatáskörét* megállapító szabályok függvénye. A közhatalomhoz való *pozitív* nemzetpolgári viszonyulás az állami szervek *szolgáltatásaihoz* – közrend, közbiztonság, igazságszolgáltatás, közoktatás, közegészségügy stb. – való jogát jelenti a polgárnak, az *aktív* viszonyulás jelenti a közhatalom gyakorlásában való részvétel lehetőségét, a politikainak mondott jogok összességét – tehát azt, amit most a hírlapi közvélemény, összetévesztve a negatív státus szabadságjogával, *demokráciának* mond – és csak a *passzív* viszonyulás az, amelyből a közhatalomnak való alávetettség következik. Képtelenség az az igény, hogy egy államot alkotó sokezer kisebb-nagyobb közösség mindegyikében, minden közösség sokféle tevékenységében *ugyanaz*, a laikus polgár által demokratikusnak érzett működési elv érvényesüljön, csak azért, mert a felületes közvélemény a nagyon sok lehetséges közül csak ezt az egyet ismeri. A 16. század, a *racionalizmus* általánosulása óta a józanész, az emberi értelem magának követeli a döntéshozatal hatalmát a közélet minden előforduló kérdésében, elsősorban a hatáskörök megállapításának a hatáskörében is.

Politikai rendszerek

A klasszikus államtan Arisztotelészre hivatkozva a következő politikai rendszereket, közhatalom szervezési és gyakorlási módokat ismeri: autokrácia, arisztokrácia, demokrácia, ohlokrácia, akrácia. Ezek közül a 20. században a liberális jogállam népképviselői demokráciájával szembeállított autokratikus politikai rendszert, a diktatúrát emeljük ki.

A diktatúra változatai

Az *autokrácia*, egyeduralom, egyéni uralom, önkényuralom, *parancsuralom*, a katonai hódítás, a fizikai erőfölényen alapuló kényszerhatalom ősformája, a Kelet politikai rendszere. Amennyiben hagyományos és örökletes, despotizmus, cézárizmus a neve, ha pedig átmeneti és ideiglenes, türannia, zsarnokság. Az antik Róma örökségéből az autokrácia két formája került Európa művelődéstörténetébe: átmeneti autokrácia, *diktatúra*, amikor az Örök Várost ellenséges támadás végveszéllyel fenyegette, *meghatározott időre* – hat hónapra vagy egy esztendőre – egyetlen személyre, a *diktátorra* ruházták a respublica egész közhatalmát. Miután a diktátor „megmentette a hazát” – közsímet Cincinnatus és Fabius Cunctator diktatúrája – folytatta magánemberi tevékenységét. Állandó autokratává – 20. századi értelemben vett diktátorrá – választották a római haderő főparancsnokát, *imperátorát*, Iulius Caesart és utódait, amikor a Senatus Populusque Romanus hatalma, *impériuma* olyan nagy területre terjedt ki, hogy azt az akkori végrehajtó hatalom csak parancsokkal foghatta át. Az autokrata hatásköre is különböző méretű lehet: amennyiben csak a fegyveres erő tartozik rendelkezése alá, akkor – mint Rómában volt – parancsnok, imperátor, vezér, amennyiben az egész végrehajtó hatalom, sőt továbbfejlődve a közhatalom egésze – beleértve az eszmei, erkölcsi értékek meghatározását is – az autokrata uralma alá kerül, akkor despota, bazileosz,

cézár, vagy a teokrata istenkirályra utaló valamilyen más elnevezés, mint a római császárkultusz istensége. A bizánci teokrata uralkodóval szemben Nyugat-Európa jellegzetes középkori autokrata uralkodója a karizmatikus, isteni kegyelemmel felruházott keresztyén király, a hajdani hódító vezér. Ennek újkori utóda, az isteni kiválasztás alapján uralkodó, örökletes, katolikus abszolút monarha, aki a keresztyén egyház szabályaiba foglalt isteni törvényeknek alá van vetve, az emberi jogalkotásnak azonban felette áll, mert nem tagja a démosznak. A Reformáció után Európában meghonosodott ún. alkotmányos monarhia uralkodója már maga is a szuverén államhatalom alávetettje, a démosznak a tagja és annyira szűk a hatalmi köre, hogy csak névleges autokratának tekinthető.

A parlamenti demokrácia tekintélyvesztése

A 20. század eleji háborúk és forradalmak felszínre hozták ugyan a liberalizmus elvi alapjain álló társadalmi, gazdasági és politikai rendszer hiányosságait, de – éppen a jogállam szuverenitásának kérdésessé válása miatt – nem tudták azokat megoldani. A népképviselői demokrácia a parlamenti pártok destrukciójába süllyedvén annyira elveszítette *tekintélyét*, hogy képtelenné vált a közcélok megvalósítására – még a közrend fenntartására is – nemhogy a jogállam által megvalósíthatatlanul hagyott jóléti reformokat végrehajthatta volna. A liberális demokráciát bíráló társadalomtudomány arra az elvi eredményre jutott, hogy a demokrácia többségi szavazatával a közérdeket megfogalmazni nem lehet – a közérdek ugyanis nem azonos a többség érdekével -megvalósítani pedig még kevésbé. Ahhoz vitathatatlan tekintélyű kényszerhatalmi parancsra van szükség, tehát diktatúrára. Az *oroszszági* bolsevik forradalom a démosz végtelen szenvedése árán visszajutott oda, ahonnan elindult, a bizánci-dzsingiszida teokráciába. Szkriptikusan a mindenk felett álló isteni hatalom egésze *egyetlen* testületi személyé, a Bolsevik Párt Központi Bizottságé, effektíve azonban egyetlen fizikai személyé, a párttitkáré, Leniné, Sztáliné és utódaiké. Ez a diktatúra amellet, hogy kiszorult a tulajdonképpeni Európából, terrorja miatt inkább elrettentő, mint követendő volt. A proletárdiktatúrán átment *Magyarországot* hatalmának összezsugorodása *kényszerítette* a pártokrácia, a parlamenti pártok anarhiája visszaszorítására és pártok feletti, összehangolt hatalomgyakorlásra, a parlamentarizmus klasszikus rendje szerint. Tradicionalizmusával Magyarország felsorakozott a forradalmakat elkerülő evolutív alkotmányos monarhiák mellé, amíg más országok – elsősorban a világháború vesztesei – tovább igyekeztek a forradalmiság, az illegalitás útján a diktatúra felé.

Az olasz fasiszta diktatúra

Elsőnek a világháborúban győztes *Olaszország* tért át 1922-ben a *fasisztának* nevezett diktatúrára, miután négy év alatt 22 parlamenti kormánya bukott meg, képtelennek bizonyulván a társadalmi fejlődés kihívásainak megfelelő reformok megvalósítására, követve az antik Rómának a középkori Itálián keresztül folytatódó autokratikus hagyományát. *Benito Mussolini, a Duce*, a szindikalizmus és a szocialista internacionalizmus régi harcosa lett duce címmel a diktátor. Miniszterelnöki kinevezést kapott olyan kormány élére, amely nem a parlamentnek – azt feloszlatták és helyette Fasiszta Nagytanácsot állítottak – hanem személyesen a diktátornak felelős. A fasiszmus formailag megőrizte az alkotmányos monarhia államformáját és intézményeit, gyakorlatban azonban parancsuralmat honosított meg a végrehajtó hatalom területén. Kormányzati-igazgatási reformjában mellőzte, illetve kinevezett tisztségviselőkkel helyettesítette a választott testületeket, kétségtelenül megerősítve ezzel a közrendet, de visszaszorítva a hatalmi kényszer alóli kivételt, az egyéni és testületi szabadságot. Társadalmi reformjai közül a kapitalista gazdasági szabad verseny kényszerhatalmi korlátozása a szociáldemokrata program szerint történt, korszakalkotó újítása volt viszont az *osztályharc kiküszöbölése*, a munkás és a munkaadó közötti ellentét jogi feloldása. Persze az olasz kísérlet nem hozott tökéletes, példaként használható megoldást – még a racionális

tervgazdaságig sem jutott el -hiszen ez nem is volt elvárható egy olyan egységes nemzetpolitikában kezdő fokon álló társadalomban, mint Itália.

A portugál korporativizmus

Portugália Nagy-Britannia régi csatlósaként belépett az első világháborúba, ott is volt győztesként a Párizsi Békekonferencián, de mindez kevés volt túlméretezett gyarmatbirodalma gondjainak megoldásához. Már évszázadok óta a portugál démosz minden szellemi, gazdasági, műszaki és társadalmi kapacitását Brazília, Angola, Mozambik és távolkeleti birtokai emésztették fel, a viszonylag szegényes lehetőségekkel rendelkező anyaország elhanyagolódott. Az 1910-ben köztársasági államformát eredményező forradalmi alkotmány és a világháborús győzelem sem volt képes ellensúlyozni Portugáliának a kapitalista gazdasági versenyben való lemaradásából eredő állandó válságot. A közhatalom tekintélyvesztését csak növelte a gyarmatokra való kivándorlás lehetősége, ez pedig csak fokozta a nemzetgazdaság egyensúlyhiányát. A közrendet megerősítette Carmona tábornok, köztársasági elnök 1926-ban bevezetett személyes uralma, a gazdasági bajok, az általános elszegényedés azonban tovább folyt. A modern diktatúrák elvi és erkölcsi alapja, a ráció egyértelmű parancsa a kapitalista szabad verseny valamilyen formájú korlátozása volt. Az európai gyakorlatban be nem vált szocialista kísérletekkel szemben a közgazdaságtan professzora, *Salazar* fogalmazta meg a megoldást ígérő rendszert, a korporativizmust, amelyet azután ő maga ültetett társadalmi gyakorlatba. Induláskor Salazar csak a parlamenti kormány gazdasági tanácsadója volt, azt követően minden gazdasági vonatkozású ügyben ellenjegyzési hatáskörrel felruházott pénzügyminiszter, végül gazdasági vétőjoggal rendelkező miniszterelnök, *gazdasági diktátor*. A rendszer pozitív eredményei annyira szembeszökőek voltak, hogy még a legádázabb kapitalista ellenfelei sem találtak bíráltnivalót rajta. Éppen ezért érte el Salazar rendszerét is a tökéletesség, az ortodoxia végzete: minél tökéletesebb valami, annál kevésbé fejlődőképes, tehát szükségképpen lemarad az idők múlásával. A portugál korporativizmus sem volt képes lépést tartani a 20. század gazdasági és társadalmi fejlődésével, és meg is szűnt a létét indokoló portugál gyarmatbirodalom megszűnésével.

Az osztrák hivatásrendi kísérlet

Természetes, hogy az első világháború után a vesztes nemzetekre, országokra nehezedett a társadalmi és gazdasági bajok oroszlánrésze. Mint láttuk, Magyarország közhatalmának elvesztése árán megmenekült a forradalmi illegalitások kísértéseitől. Bolgárország nyugalma az uralkodó Coburg-dinasztia mentette meg szerencsés uralkodói személyváltoztatással. Törökország sok évszázados hagyományos társadalmi és politikai egész rendszerének radikális reformjához kezdett, és kikerült az európai közérdeklődés területéről. A német államok, Ausztria és Németország viszont a régi társadalmi feszültségek mellé még a békeszerződések által az elviselhetetlenségig fokozott gazdasági és nemzeti problémák tömegével került szembe. *Ausztria* tekintélyét annyira megrongálta az állami szuverenitását sértő békeszerződés – megtiltották az anyanemzetével való egyesülést, a fegyveres véderő tartását és egyebeket – hogy még a közrend és közbiztonság fenntartását sem volt képes hibátlanul ellátni. A végrehajtó hatalmat gyakorló kormánya nem állott szilárd parlamenti többségen, képtelen volt a szükséges reformok kezdeményezésére és végrehajtására. Húszéves fennállása – 1938-ban Németország, minden nemzetközi tilalom ellenére, annektálta – alatt Ausztria állandóan a liberális demokrácia és egy racionális *hivatásrendi* politikai rendszer között ingadozott a jövő kibontakozás reménye nélkül.

A német kényszerhatalom hiánya

Németország olyan nehéz politikai, gazdasági, társadalmi – és ezek folytán olyan erkölcsi – válságba került a háború elvesztésével, hogy a kétségtelen fölényes szellemi erejével létrehozott, a társadalomtudományok minden eredményének felhasználásával készült weimari alkotmány ellenére sem volt képes társadalmi stabilitását helyreállítani. Szélsőséges baloldali és jobboldali – kommunista és nacionalista – forradalmi próbálkozások, az idegen katonai megszállás, a háborús jóvátétel elviselhetetlen terhei, a jövő felőli teljes bizonytalanság valóságos általános társadalmi nyomort eredményeztek. A kézenfekvő reformok megvalósítására egyszerűen hiányzott a szervezett kényszerhatalom, a közrend biztonságát fenntartani képes államhatalmi tekintély.

A német „bűnös nemzet” fogalma

Az 1933-as németországi politikai megnyilvánulások alapján a világháború második katonai menetének győztesei a németeket „bűnös nemzetté” nyilvánították úgy, hogy negyedíziglen tilos nemcsak bármilyen újratárgyalási jogorvoslat, vagy kegyelmi kérelem előterjesztése, sőt még a kérdésről való mindenféle beszéd is büntetendő cselekmény. Ennek a totális tilalomnak az érvényesítésére az egész Európát hatalma alá vonó két győztes antifasiszta hatalom a békeszerződéseket egyszerűen beépítette az európai államok alkotmányába, és minden országban saját alkotmánybírósággal ellenőriztette. Eltekintve attól, hogy a kollektív bűnösség fogalmát nem ismeri, sőt abszurditásnak tartja a Homo Sapiens sok ezeréves erkölcsi meggyőződése, a *nemzetiszocializmus* pozitív eredményeinek a tagadása csak azért, mert azokkal az emberiség múltjában páratlan rémtetteket elkövető bűnözőcsoport visszaélt -- ellenkezik a józan észszerűség minden szabályával: a büntetteket rendszerint szavak, sőt, félrevezető tettek leple, álarc alatt szokás elkövetni, de még nem volt a világon olyan józan bíró, aki a gyilkos álarcát, félrevezető cseleit ítélte volna el a bűncselekmény és a tettes helyett. Az pedig, hogy az 1933-ban az akkori törvényeknek megfelelően a náci párt mellett vagy ellen szavazó – a szavazatok 56%-a ellenezte a nácizmust – családjával együtt nyomorgó német kispolgár *unokája* bűnösnek tekintendő, csak az Európa társadalmi felépítésének alapjául szolgáló *keresztény értékrend* második világháborús érvénytelenítésével magyarázható. Az emberiség jövő élete követeli a 20. század gyűlöleturalmának tilalmak és tabuk nélküli, józan, tárgyilagos és részletes vizsgálatát, kiértékelését, hogy a hibák a jövőben elkerülhetőek legyenek.

A nemzeti szocializmus kikényszerülése

A weimari alkotmány bénasága a liberális jogállam csődjének, a népképviselői, parlamentáris demokrácia rákos daganatának, a pártokráciának egyenes következménye volt. A parlamenti pluralizmus a pártokrácia, a pártsovinizmus gyógyíthatatlan betegségébe esett, amely destrukcióra kötelez minden párttagot, az ellenpárt minden javaslatának az elutasítását írja elő, függetlenül annak a tartalmától. Nyilvánvaló, hogy ez nem az *egypárt*-rendszer bevezetésével orvosolható – ennek meggyőző bizonyítéka nemcsak a hetvenéves bolsevik pártdiktatúra, de minden ilyen irányú próbálkozás a Földön – még kevésbé magának a szabadelvűségnek a félretevésével, hanem a rendszer józan revíziója útján, a *tényleges népakarat* megnyilvánulásának műszaki biztosításával. Az 1933-as német választásokon az emberek a hiányzó *közrendre*, közbiztonságra szavaztak, amely a tehetetlen államrendőrség helyett azoknak a náci különítményeknek – rablóból lesz a legjobb pandúr – a feladataként látszott biztosíthatónak, akik a közrendet már évtizede veszélyeztették. Bár a Nemzeti Szocialista Párt politikai programja kétségkívül a legkorszerűbb és legészszerűbb politikai reformokat ígerte, nem hiszem, hogy ez hatott volna a német választópolgárookra, hiszen száz esztendeje minden választáson minden párt programja csupa superlatívuszokat ígért. Az egész világot elképesztő meglepetés volt az, hogy *Hitler Adolf* kancellárrá, majd vezérré nyilvánítása után a német náci egypártrendszer valóban a régóta óhajtott nagyszerű reformok sorát valósította meg.

A németországi általános gazdasági romlást az 1929-1932-es világválság *nyomorra* súlyosbította. Erről elég csak annyit említeni, hogy az ipari dolgozóknak *több mint a fele* munkanélküli volt. A kapitalista szabad verseny győztese, a kozmopolita hiteltőke elérkezettnek érezte a maga idejét, és a kényszerhelyzetet kihasználva, Németország háborús tartozásainak átütemezését kezdeményezte, hatvan esztendő moratóriummal, egy nemzetközi tőkekonzorcium általi rendes, azaz magánjogi hitelnyújtás révén. A német kormány el is fogadta volna ezt a „mentőövet” – bár az az eredeti tartozás négyszeresének (!) a visszafizetésére kötelezte volna – ha indulásul a nyomor enyhítésére bármilyen áron segílyt kaphatott volna. Ez azonban a kapitalista farkastörvények között nem volt lehetséges. Megjegyzendő, hogy egy évtized elegendő volt a kapitalizmus belső revíziójához, mert a második világháború végén a győztes kozmopolita tőke a Marshall-tervben előbb termelőképessé segítette legyőzött versenytársát, hogy azután az fizetőképessé válhasson. A kapitalista piacgazdaság elvei nem teszik lehetővé a vállalkozók bármire való kötelezését sem, még kevésbé veszteséges árutermelésre, vagy éppen munkások alkalmazására. A kapitalizmust bíráló másik oldal, a szocializmus, a marxizmus értéktöbblet-elmélete és osztályharc-programja miatt ebben a helyzetben alkalmazhatatlan, sőt nevetséges, elavult logorheának bizonyult. Hiszen a szociáldemokrácia hiába érte el ugyan évszázados célját, a politikai hatalom birtokába kerülve semmiképpen sem kényszeríthette termelésre, munkások foglalkoztatására a csődbejutott vállalkozókat, mert az osztályellenség vállalkozó egyszerűen nem létezővé lett. A nemzetiszocializmus gazdaságpolitikája a *racionalizmus*, a tiszta észszerűség alapján állott, tovább vezetve a klasszikus individualista közgazdaságtannak *List Frigyes* általi közösségi, nemzetgazdasági alapokra való átfogalmazását. A kényszerhatalmi diktatúra is a ráció elveinek szigorú tiszteletben tartásával működött, a minden embert, anyagot, eszközt, szükségletet, érdeket, igényt a legmesszebbmenő pontossággal való leltárba, nyilvántartásba vétele alapján nemzeti egységes tervgazdasággá – egyetlen vállalat-kartellé – szervezte az egész országot. A racionalizmus előírásainak megfelelően csak a tényleges érdekelteknek a gazdasági szakértők által jóváhagyott igényei szerinti javaslatokat foglalták be a nemzetgazdasági tervbe, amelyet azután a diktatúra ellenállhatatlan kényszerével kötelezővé tett. Valójában semmi elvi újdonság nem volt a náci párt nemzetgazdasági programjában, gyakorlati is csak a német következetesség és pontosság. Egyszerűen elővették a már évtizedek óta megfogalmazott, megvitatott és a sajtóból untig ismert nemzeti gazdaság tervét, és a megvalósításához láttak. Nem törődtek a *tervgazdasági* rendszer kapitalista és bolsevik bírálatával – időközben a Szovjetunió már gyakorlatba ültette az egypártrendszert és az állami gazdaságtervezést, ez azonban az orosz proletár körülmények miatt inkább elrettentő, mint pozitív példaként szolgált. Hjalmar Schacht, a diktatúra pénzügyi felelősének kezdeményezésére a pénz helyett a *munkavalutát* tették általános gazdasági értékmérővé, és ennek alapján szervezték meg a nemzeti tervgazdaságot. Bármilyen ellenállhatatlan társadalmi erőt jelentett a német nemzetiszocialista diktatúra, ahhoz gyenge lett volna, hogy gazdasági rendszerét a fizikai *erőszak* eszközeivel érvényesíthette volna, ehhez a hatalom másik formájára, a *tekintélyre* volt szükség, és ennek megszerzésére valóban zseniális gazdasági módszert alkalmaztak: egyszerűen *állami megrendelést* bocsátottak ki minden meglévő és leendő vállalkozónak, olyan nagy nyereséget biztosítva azok számára, hogy abból kifizethetők legyenek a többszörösükre emelt munkabérek és közterhek. Ezek ugyanis nemcsak a magas közjóléti igények kielégítése miatt, hanem a mindennek feletti előnyt élvező katonai beruházások miatt óriásira duzzadtak. A természetesen veszteséges, de a lakosság ellátásához elengedhetetlen élelmiszerek és közszükségleti cikkek előállításának biztosítása után a katonai, hadfelszerelési beruházások teljes prioritást kaptak. A gazdaság egyedüli nemzetközileg versenyképes ágazata, az Antant jóvátétel teljesítésére dolgozó, és ezért

Németországnak semmi hasznát nem hajtó német nehézipar az előbbi feltételeknél előnyösebbekkel látott neki a német hadfelszerelés gyártásához. Vállalatok születtek és gyarapodtak, és a világ kételkedő hitetlensége ellenére *félév alatt megszűnt a munkanélküliség*, és ennek folytán a nyomor és az éhínség. Természetesen a nemzetiszocialista gazdasági terv minden észszerű népjóléti tervet felkarolt – még a közérkölcssel nem egészen egyezőket is – hiszen politikájának az észszerűség, a ráció volt az alapja. Példának jegyezzük meg a lakáshiány megszüntetésének programját: a gazdasági válság városokba tódította a vidéki lakosság többségét, és ez nyomasztó lakáshiányt eredményezett. A szociáldemokrata kormányzat hatósági ellenőrzés alá vonta a lakásokat, kiutalta a családoktól elfoglalható lakterületeket, és olyan minimális házbéreket állapított meg, amelyekből nemhogy a lakást karbantartani nem lehetett, de még az ingatlan adóját sem fedezték. Persze, senki sem épített lakóházat, akinek volt, az is igyekezett megszabadulni tőle. A nemzetiszocialisták a magasra minimált munkabéreknek a klasszikus munkásmozgalom által megállapított egynegyedére rögzítették a lakbéreket, és olyan lakásépítési kölcsönt adtak a családoknak, amelyet a törvényes lakbér összegével törleszthettek. Olyan családi ház és társasház építési mozgalom indult erre, hogy megszűnt a lakáshiány és az addigi munkanélküliség munkáshiányba csapott át.

A nácizmus ellenfeleinek tehetetlensége

A német nemzetiszocialista párt programjában elsőbbsége volt a *szociális* feladatoknak, de azok megoldása után ott tornyosultak a *nemzet* közösségi kérdései. Ahhoz, hogy Németország népe hajlandó legyen magát alávetni egy totális diktatúrának, olyan mindennekfelett álló, általános *nemzeti öntudatra* volt szükség, amelyet csak a *minden egyéb alternatívát kizáró* verszályi szerződés botorsága kényszeríthetett a németekre. A gazdaságilag és politikailag egyaránt elfogadhatatlan – a győztes Antant katonai gyengesége miatt különben is végrehajthatatlan – békefeltételek kovácsolták ki maguk ellen a német nemzeti egységet, kényszerítették ki a verszályi szerződés felmondását, amely a nemzeti célok megvalósításának egyetlen lehetségesnek maradt eszköze, a katonai potenciál kiépítését vonta maga után. A megvalósított gazdasági siker pedig igazolta a rendszer nacionalista ideológiáját. Akik azóta is bírálják a náci-rendszert, nem szólnak arról, hogy mi lett volna akkor a szerintük helyes német állásfoglalás? Vajon nem a verszályi szerződés revíziója-e? Hatvan esztendő múlva nyilvánvalónak látszik, hogy a harmincas években a Nemzetek Szövetségébe tömörült hatalmak még képesek lettek volna meghúzni azt a határt, ameddig a hitleri politikát elengedhetik. A pénzügyi jóvátétel, a katonai megszállás, a nyomort okozó gazdasági blokád feloldása, valamint az Ausztriával való nemzeti egység helyreállítása, esetleg a cseh és lengyel uralom alá került területeken a népek önrendelkezési jogának érvényesítésére népszavazás megengedése – mindezeknek a maga idejében, nem pedig a Hitler általi kikényszerítése után – olyan nemzetközi egyensúlyt eredményeztek volna Európában, amely nemcsak a második világháború elkerülését segíthette volna elő, hanem magának a német nemzetiszocialista diktatúrának az indokolását is megvonhatta volna, és az egész rendszer elgyengülhetett volna, mielőtt az a minden erkölcsi gátlás nélküli antiszemitizmus és embertelenség területére került volna. Miért kellett megvárni a világtörténelem legerősebb hadserege teljes megszervezésének a befejezését? A szocionómia nyilvánvaló magyarázattal szolgál: az *első* az a tény, hogy a világháború második katonai menetének ideje alatt az emberiség elvetette az európai civilizáció alapjául szolgáló keresztyén értékrend egyetemességét, nem maradt egyetemes *célja* az emberiségnek, amelyhez viszonyítani lehetett volna az ember viselkedését, és ennek a transzcendentális törvény-hiánynak egyik előzetes szakasza volt a hitleri Antikrisztus apokaliptikus uralma. A jövődőlés teljesült, hiszen a hit irányításától elszakadt és a test anyagi kötöttségébe szorult szellem nem az Élet, hanem a korlátlan emberi értelem, a ráció ideonómiai mindenhatóságának hirdetésével „sokakat megtevesztett”. A magyarázat *második* részét

a történelmi siker adta meg: az európai keresztyén eszmény érvényét már eleve kétségbe vonó kozmopolita hiteltőke – amely a totális diktatórikus rend ellen a liberális demokrácia és a gazdasági szabad verseny mellé állította az Amerikai Egyesült Államok minden hatalmát – nem semmisíthette volna meg a maga akratikus, kozmopolita világuralmának útjában álló nyugat-európai nemzetállami hagyományközösség maradványait, csak miután az teljes erejét megszervezte. Minden azelőtti kompromisszumos megegyezés – mely nemcsak Németország, de Franciaország és Nagy-Britannia hatalmát is konzerválta volna – valóban megakadályozhatta volna azt a háborút, amely Európának a Föld feletti hegemoniáját megszüntette.

A jobboldali diktatúrák divatja

A kozmopolita vagy internacionalista ultraliberalizmus, a vadkapitalizmus és a bolsevizmus negatív példáival szemben ott állottak Európa előtt a nemzeti diktatúrák kétségtelen sikerei. A sajtópropagandának még a diktatúrát ellenző kampánya is a diktatúra népszerűségét eredményezte. Az európai politikai közvéleményben valóságos divatos közhellyé lett a liberális demokrácia, a többpárti parlamentarizmus bírálata, becsmérlése, és a jobboldali egypártrendszerű diktatúra – szerintem és még sokak szerint *mániákus* – igénylése, követelése. Öt év alatt jobboldali totalitárius politikai rendszert szerveztek az addigi olasz, portugál és német diktatúrák mellé – a kísérleti fázisban maradt lengyel, osztrák, észt, lett és más próbálkozások után – Spanyolországban, Romániában, Szlovákiában, Horvátországban, majd a német megszállás után Franciaországban, Hollandiában és Norvégiában, tehát Finn-, Svéd- és Magyarország kivételével mindenütt Európában.

A spanyol falangista diktatúra

Oroszországban *Sztálin* (Joszif Visszarionovics Dzsugasvili) vezetése alatt a proletárdiktatúra szervezete tizenöt év alatt annyira megszilárdult, hogy folytathatónak látszott az ősi orosz bizánci-dzsingiszida világhódító politika, immáron az ortodoxia és a pánszlávizmus helyett a korszerű kommunista internacionalizmus jelszavával. Diplomáciai kapcsolatokat létesített a Szovjetunió az európai államokkal, tagja lett a Nemzetek Szövetségének és a külképviseleteit azonnal átállította a világforradalomnak minden országban való előkészítésére. Az első sikert a belpolitikai zűrzavarban hányódó *Spanyolországban* érte el. A hajdan a Föld legnagyobb birodalmát magáénak mondható Spanyolorzágnak a 20. században – éppen gyarmatbirodalmának elszívó hatása folytán – politikai, gazdasági, szellemi ereje annyira lecsökkent, hogy még a belső rendje is bizonytalanná vált. 1923-ban Primo de Rivera tábornok polgári diktatúrája próbálta megszilárdítani a királyság rendjét, de ez – elsősorban éppen a király személyének alkalmatlansága miatt – nem sikerült. Az 1931-i polgári forradalom köztársasági államformát vezetett be, a belső biztonság azonban nem állott helyre, hanem négyévi ingadozás után, 1935-ben szovjet típusú *proletárdiktatúrába* ment át. Az akkor már az európai közvéleményben annyira népszerű *nemzeti diktatúra* hívei, a *Francisco Franco* tábornok parancsnoksága alatti hadsereg erejével – legyőzve a Szovjetunió és a világ kommunista önkénteseinek a segítségét élvező baloldali diktatúra hadseregét – *falangista* jobboldali diktatúrává szervezte át Spanyolországot, amely a második világháború alatti semlegessége miatt és belső ellenség híján évtizedekig fennmaradt.

A román polonikár rendszer

Románia 20. századi közléte valóságos barométere az európai politikának, híven tükrözvén annak minden rezdülését, egyebek mellett a diktatúra divatját is. Hitelessége a román nemzetnek és országának olyan belső tagoltságából következik, amely képes Európa minden művelődési áramlata egymáshoz való hasonlóságának és különbözőségének objektív bemutatására. Szubjektív hitelességet ad ismertetésemnek az a tény, hogy román uralom alatt éltem, szemléltem és szenvedtem végig

családostól és népestől az egész korszakot. Különbözik semmi olyat nem mondok, amit sokan mások már sokszor megmondtak és megírtak.

Románia a Kelet-Európát nyugattól elválasztó Kárpátok két oldalán fekszik, három történelmi tartomány területén. Ezek közül kettő Moldávia és Munténia (Havaselve) kívül fekvén a Kárpátokon, Kelet-Európa része, amíg Erdély Nyugaté. A románság műveltsége egészében orientális, görög-keleti ortodox, pravoszláv vallási alapon áll, és a nemzet latin népnyelve ellenére – bár eredete a bizánci görög műveltség, nem a görög, hanem – a szláv volt a liturgikus nyelve, amíg az erdélyi magyar uralkodók román liturgikus nyelv használatára nem kötelezték a román ortodox egyházat. A román művelődés ugyan a pravoszláv egyház bolgár-szláv nyelvén alakult ki, azonban maga az egyházszervezete nem a görög vagy bolgár, hanem a sajátos szerb hierarchia alá tartozott még a világi politikai szervezkedés terén is. A három román tartomány három különböző európai művelődési körhöz tartozott és tartozik: Munténia a középkori bolgár politikai fennhatóság és a szerb műveltség közvetlen hatása mögött álló, a görög Bizáncból, Konstantinápolyból ozmán muzulmán Isztanbullá lett metropolis kulturális központjához tartozik, már balkáni földrajzi fekvése folytán is. A Keletrómai Impérium bizánci hagyományainak megfelelően a balkáni románság az ortodoxia eredeti etikai kettősségének – a szabályok szkriptikus maximalizmusa és effektív minimalizmusa – elvi alapjain nevelődött. A közéletben ez a *polonikár* – nyugati nyelven ezt közszolgálati zsoldosnak nevezhetnénk, azaz bármilyen hatalmat kiszolgálni kész, hivatásos bérhivatalnok – köztisztviselői rendszert jelenti, erőszakosságig menő szerb radikalizmussal. Moldávia a közvetlen rutén és tatár befolyás mögött álló Moszkva befolyási körébe tartozván, a fanatikus orosz pravoszláv elvet dzsingiszida könyörtelenséggel képes érvényesíteni. A Nyugat-Európához tartozó Erdélybe a románok többsége az újkorban telepedvén meg, nem Erdélynek, a Hét Szabadság – a három nemzet és négy felekezet autonómiája – Országának a hagyományain nevelődött nyugatossá, hanem a jezsuiták által kezdeményezett felemás görög-katolikus rítuson keresztül, úgy, hogy a magyarság felett közvetlenül számítja magát a latin Rómához, a német Bécshez és a szász Berlinhez. Az első világháború végén megalakult Nagy-Románia állampolgárai az ezeréves neveltségük szerint viszonyultak országukhoz: Erdély románsága olyan *hazájának* érezte az országot, amelyért áldozatot kell hoznia, bár – tényleges nyugati szellemi kapcsolatainak bizonytalansága miatt – ez az erkölcsi hozzáállása ingatag volt. Munténia és Moldávia románjai azonban kelet-európai neveltségükhöz illően úgy érezték, hogy azért hazájuk Románia, hogy a románok *hasznára* legyen. Mivel pedig Nagy-Románia közszellemét a keleti polonikár Bukarest határozta meg, még a patriotizmusra hajlamos erdélyi románok is – elsősorban a leendő értelmiség, az egyetemi ifjúság – az egoista nemzeti sovinizmus felé terelődtek. Ennek az erkölcsi hozzáállásnak következtében Európa egyik leggazdagabb országának természeti, földrajzi, néprajzi és szerencsés politikai és gazdasági adottságai ellenére sem volt képes nemhogy korszerű társadalmi fejlődésre, de még démoszának megszervezésére sem. A hangoztatott nemzeti politika, a szervezett hatalomgyakorlás – bár charta-alkotmánya szerint a legkorszerűbb liberális népképviselői jogállam volt – még a legégetőbb szükséges szociális reformok megvalósítására is képtelen volt. A *logokrácia* politikai rendszere volt ez: a sajtó harsogta a politikusok tényleg leghelyesebb, legjobb, legigazabb és legszebb reformjavaslatait, azoknak nagy részét az állam törvényhozása meg is szavazta, de a társadalom bizantinus, csak a nemzeti sovinizmus erkölcsiségét és az egyéni hasznot ismerő polonikárjainak fékező hatása alatt elmaradt társadalmi gyakorlatba ültetésük.

A román Vaszgárda

A nyugati műveltséget meghonosító liberalizmus – bár a románok között sajátos bizantinus értelmezést és tartalmat kapott – első bírálatát az akkori nyugat-európai közvélemény rendcsináló

diktatúrát helyeslő hangulatában a legnépszerűbb akkori diktátor, a balkáni románsághoz szellemileg közel álló *Kemal Atatürk* Törökországot modernizáló mozgalmát népszerűsítő román sajtótól kapta. Az első támadást viszont a népképviselői demokrácia ellen a moldáviai *antiszemitizmus* intézte. Az orosz vallási fanatizmus hatása alatt *Corneliu Zelea-Zelenschi Codreanu*, a Vasgárda megszervezője, a földi rendcsinálásra a mennyből visszatérő Mihály arkangyal megtestesítője, a román nemzetnek és a románok hazájának, az ősi dák vátrának (tűzhelynek) a fertőző idegen szennytől való megtisztítására totális nemzetállam, román ortodox diktatúra megteremtésére mozgósította és szervezte a románokat. Ebben a keresztyén szent birodalomban (*Imperiul Sfânt al Archangelului Mihai*) nem lesz helyük zsidóknak és magyaroknak. A programot a világhírű liberális történettudós, Nicolae Iorga helytelenítette, mondván, hogy a románság egyetlen nemzeti érdeke a magyarok teljes megsemmisítése, erre kell minden nemzeti erőt koncentrálni, ezért a zsidókat későbbre kell halasztani. Szava azonban – mindez még 1935, Hitler antiszemita programjának meghirdetése előtt történt – elveszett a pravoszláv fanatizmusban. Emlékszem, amikor Szatmáron hiteles nemzeti viselkedés – kieresztett vászoning és gatyá, bocskor, fekete kucsma, trikolór öv – öltözött román egyetemi hallgatók sorra járták a zsidó üzleteket, kivonszoltak egy-egy kereskedőt, ütlegelve és rugdosva őket a megdöbben polgárok szeme láttára. A liberális színezetű román kormányok törvényen kívül helyezték a Vasgárda legionáriusait, sokezeret börtönbe zártak, sokakat – köztük Codreanut és vezértársait – kivégeztek, a Vasgárda azonban sorra meggyilkolt néhány miniszterelnököt és más „nemzeti ellenséget”, amíg a német nemzetiszocialista diktatúra példáján felbuzdult európai közvéleménynek megfelelően a közrendet helyreállító diktatúra bevezetését maga a liberális kormányzat el nem rendelte. 1938-ban a szabadkőműves II. Károly vezérsege, és az egyetlen pártnak, a jórészt szabadkőművesekből álló Nemzeti Újjászületés Frontjának a vezetése alatt a királyi diktatúra politikai rendszere átvette a hatalmat, hatályon kívül helyezve a népképviselői alkotmányt, feloszlatta a parlamentet. Az új diktatúra jellegzetesen román, bizantinus, logokratikus volt: csak a sajtó híradásában létezett és eredménye csak annyi volt, hogy két évvel elodázta a szélsőjobbboldali, antiszemita parancsuralmat.

Diktatúrák sorozata Romániában

Az 1939-ben kitört háború első évében a német hadsereg megszállta jóformán az egész Nyugat-Európát, benne a Nagy-Románia határait garantáló Franciaországot is. A nemzeti közvélemény nyomására Románia kormánya hátat fordított a hajdani Antantnak, szövetségre lépett a náci Németországgal, hadseregét annak ellenőrzése alá engedve. Ezzel és a trianoni szerződésben kapott területek egy részének Magyarország és Bulgária számára visszaengedése árán Németország garantálta Románia új határait. A nemzeti megaláztatáson felbőszült lakosság detronizálta a szibarita és korrupt II. Károly királyt, és 1940 szeptemberében a szélsőséges nacionalista, fanatikus Vasgárda diktatúrája alá juttatta az országot. Bár a legionárius terroruralom még négy hónapig sem tartott, Európa addigi történetében nem ismert antiszemita rémtettek sorozatát követte el, előbb főként az orientális szellemű Moldáviában és Munténiában, majd a Szovjetunió elleni háborúba lépve, Ukrajna román megszállás alá került területén. Észak-erdély akkor már nem volt román uralom alatt, csak hallomásból értesültünk a romániai pogromokról és – a szelíd és civilizált erdélyi románság ismeretében – nem is értettük az ottani történeteket. Persze, akkor még nem volt tudomásunk a német koncentrációs táborok működéséről, sem a szovjet népiirtásokról. A német nemzetiszocializmus és a német katonai befolyás hatása alatt – amely a románságnak az erdélyi százszázadokon át a Germán impériumhoz kötődő történelmi kapcsolatának hagyományait felelevenítette – Románia *Ion Antonescu* marsall vezérlete alatt szélsőjobbboldali katonai diktatúrát vezetett be, névlegessé korlátozva Mihály király hatalmát. Tekintettel arra, hogy háború lévén a parancsuralom természetes

volt, ezt a diktatúrát a román sovínisza közvélemény nem érezte terhesnek. Németország katonai veresége után Románia szovjet-orosz megszállás alá került, a Szovjetunió legfelső ellenőrzése alá. Kelet-európai bizantinus erkölcsű társadalomban az új főhatalomnak nem jelentett nehézséget a szélsőjobboldali diktatúra baloldalivá változtatása – előbb még megőrizték a királyságot, hogy leplezhessék vele a Román Kommunista Pártnak a közhatalom egészére gyakorolt döntő befolyását, majd 1948-ban I. Mihályt detronizálva nyíltan is sztálinista típusú proletárdiktatúrát vezettek be itt is, mint Közép-Európában mindenütt.

A diktatúra-divat, a keresztyén értékrend hiánya

A két háború közötti európai közvélemény annyira a diktatúra divatjának a befolyása alá került, hogy – jól emlékszem – még Magyarországon is állandóan fenyegetett a sajtóban a diktatúra-igény jelenléte: mindegy, milyen, jobboldali vagy baloldali, vagy bármilyen, csak diktatúra legyen! Évtizedek múlva vagyunk képesek kiértékelni ezt a társadalomtörténeti helyzetet: nem a despotizmus szelleme rontotta meg az európai értékrendet, hanem az európai hagyományok tekintélyvesztése adott lehetőséget a diktatúrák terjedésének. A nemzetállam, azaz úgy a nemzet, mint az állam és ennek társadalomtörténeti gyümölcsei, az ősiség, a feudalizmus, a lovagiasság, a humanizmus, a polgáriság, az autonómia, a lelkiismeret- és a gondolatszabadság, az egész racionalizmus, liberalizmus és illuminizmus, mindaz, amit demokráciának nevez a publicisztika, és végül maga a liberális nemzeti jogállam mind a nyugat-európai keresztyén értékrend társadalmi megvalósulásai. Ezek annyira nyugat-európaiak, hogy még Kelet-Európában is idegen társadalmi befolyásnak számítanak. A Föld Nyugat-Európán kívüli része ezek nélkül élt, fejlődött és él ma is, tehát európai értelemben vett nemzet és állam, szabadság, demokrácia és – talán még – jog nélkül is, kivéve azokat az eszméket, amelyeket a racionalizmus közvetítésével az európai civilizációból importáltak. Igen, az autokrácia, mint a demokráciának, a népuralomnak (helyesebben: nemzeturalomnak) az ellentéte, a Föld egész lakosságának évezredek óta megszokott közhatalmi rendszere, a régebbiek a keleti despotizmusnak, az újabbak a latin-amerikai junta-diktatúráknak az alakjában. A 20. században nem történt egyéb, csak az európaiság hagyományos keresztyén értékrendjének meggyengülése folytán, más külső hatások mellett a parancsuralom, a diktatúra ideológiájának Európában is befolyást engedtek.

b) A zsidó-német rasszista fantom

A zsidó-kérdés tabuszerűsége

A 19. század uralkodó eszméi, a liberalizmus és a nacionalizmus által az európai fejlődés elé parancsoló feladatul állított, de *megoldatlanul maradt* kérdések legsúlyosabbika az európai zsidósággé. Más kérdések is maradtak megoldatlanul vagy félig megoldva – például: a kapitalizmus és ellenpontja, a szocializmus, a liberális demokrácia és az általa okozott társadalompolitikai patthelyzet, az első világháborúban legyőzött nemzetek önrendelkezési joga, és Európa eszmei értékrendjének érvényesülése – de mindegyiknél nyomasztóbban és súlyosabban nehezül rá Európa közérzetére a zsidókérdés megoldatlansága. Nem véletlen, hanem több vonalon folyó és gyakran egymást keresztező és összebonyolódó következetes történelmi fejlődés eredménye az, hogy ennek a kérdésnek ilyen általános fontossága ellenére a közvéleményben görcsös gátlások állják útját a legtárgyilagosabb, legőszintébb és legjobb szándékú megközelítésnek is. Most, a 20. század végén is sokan érzik tilalmas tabunak még a „zsidó” szó használatát is, és megszoktuk az olyan körülíró kifejezések használatát, mint: rasszizmus, antiszemitizmus, judaizmus, antifasizmus, holott logikai ellentétük kifejezéseit nem használjuk, vagy nem sajátos értelmükben, mert szemitizmus, antirasszizmus, antijudaizmus, fasizmus nem használatosak. Nem illendő a publicisztikában és a

napisajtóban az izraelita vallás, a tóraizmus, a mózeshit, a talmud-vallás problémáinak bármilyen tárgyalása, az sem, hogy a zsidó, izraelita, héber, jiddis kifejezések népre, fajra, nemzetre, vallásra, felekezetre vagy anyanyelvre vonatkozzanak, sem hogy mi a differencia specificájuk a genus proximusukon belül? Naponta tapasztaljuk, hogy a fiatalabb nemzedék teljesen tájékozatlan az európai zsidóság történetében, mert abban nevelkedtek, hogy sem eredetüket, múltjukat, történelmüket, sőt még sajátos műveltségüket sem szabad kívülállónak feszegetni. Talán még azt is elhallgatandónak érzi az európai társadalom, hogy Európában zsidók éltek valaha, vagy élnek ma, sőt, leghelyesebb arról is hallgatni, hogy „zsidókérdés egyáltalán létezett.” Az európai keresztyén társadalom *tapintata* nyilvánul meg a zsidósággal szemben, amikor óvakodik azoknak a kérdéseknek a feszegetésétől, amelyekkel a hebraista, judaita tudomány nem foglalkozik. Ilyen maga a zsidó művelődéstörténet egésze, mert – valószínű ősi vallási rendelkezés alapján – a zsidó tudományosság nemcsak társadalommal, művelődéssel és vallástörténettel nem foglalkozik, továbbá köztörténettel, gazdaságtörténettel és szellemtörténettel sem, de még mindennemű zsidóságra vonatkozó *írástól* is irtózik. Nyilvánvaló, hogy nekünk – ha nagyon vázlatosan is, de – beszélnünk kell róla, a tiszta szándék és jóindulat őszinteségével.

A keresztyén érték-kanonoknak a második világháború alatt az európai civilizációból történt kiszorulása magyarázatot ad a sajtószabadságnak arra a rákos elburjánzására, amely a háború után a világsajtót a tabuk, tagadások és tilalmak zátonyaival töltötte meg. Tilos volt a zsidóság közéleti szerepével való foglalkozás, sőt a „zsidó” kifejezés használata is. Továbbá: a zsidók nem voltak ellenségei a németeknek, más nemzeteknek, Európának, az emberiségnek. Nem viseltek engesztelhetetlen háborút ezek ellen, következésképpen nem a zsidók győzték le Németországot és Európát, hanem a Föld békeszerető nemzeteinek *antifasiszta* hadereje vívta ki az emberiség egyetemes szabadságjogait, mint ahogyan ez a fasiszták feletti győzelem után be is került a felszabadított Európa Elbával elválasztott mindkét felén, minden ország *alkotmányába*. Az alkotmányba foglalás biztosítja azt, hogy a jövőben a fasizmus, antiszemitizmus, rasszizmus, a gyűlölet, az embertelenség rémségei még csírázásuk előtt és mindörökké elfolytassanak. Az európai államok alkotmánybíróságai gondoskodnak arról, hogy a bűnös nemzetek – mindenki bűnös negyediziglen, aki a zsidóság elleni rémtetteket elkövette, vagy elnézte, és azok is, akik a maguk egyéni vagy közösségi szenvedéseit a zsidókéhoz merésznék hasonlítani, vagy a maguk veszteségét, gyászát és üldöztetését a zsidóké mellé tenni merésznék – sem együttesen, sem külön-külön, csoportosan vagy egyénileg ne essenek vissza régi bűneikbe.

A tárgyilagos kutatás kényszere

Persze – a tisztelt Olvasó is jól tudja, hogy – a zsidó tabuk és tilalmak sehol nincsenek *expressis verbis* kifejezve, de a közvélemény mindenütt ott érzi, hallja, látja és tapasztalja, mint állandóan fenyegető, és éppen *nemlétező* volta miatt rémes fantomot, és ez még a zsidók legjobb barátaiban is kételyeket támaszt, másokat pedig, ha nem is antiszemita gyűlöletre, de felelőtlen és megfontolatlan megnyilvánulásokra indít. Ez a hangulat uralkodott el a 20. század egész publicisztikáján, és akadályozott meg a zsidóságra és a zsidóknak más népekkel való viszonyára irányuló minden tárgyilagos, tudományos igényű kutatást. *Tárgyilagos* tudományossággal igazolt történelmi tények hiányában a szocionómus kénytelen az *igaznak szubjektíve*, hiteles tanúvallomásokkal való megállapítására. Nem tehetem meg, hogy ne foglalkozzam a kérdéssel akkor is, ha zsidó származású pajtásaim, munkatársaim, családunk és társaságunk szomszédai, barátai vagy ismerősei tekintetében, hangjában a zsidógyűlölettől való félelmet vagy annak gyanúját érzem. Bizony, a zsidó írástudók helyett, az ő mulasztásuk pótlására kell nekem, aki közeli, de kívülálló vagyok, foglalkoznom a zsidóságnak a 20. század történelmében való szerepével.

A *zsidó vallás* – izraelita, tóraitá, mózeshitű, levita, mozaikus, héber, judaita, talmudita, rabbinikus, habotnikus, askenázi, szefárd, karamita, kazár, szombatos, jiddis, kóser, és még másként is nevezik – csak művelődéstörténeti vonatkozásban, az eszmerendszernek a társadalmi fejlődésre gyakorolt hatása szempontjából, nem pedig a külső szemlélő számára valóban tilos belső, lelki tartalma miatt érdekel bennünket. Az ókori Közel-Kelet monoteista írásait magába foglaló ószövetségi kánon – mint ezt a Kr.e. 2. század elején készült görög fordítás, a Septuaginta tanúsítja – tudományos rendszerezése már a Közel-Keletnek szemita-babiloni uralom alól az árja perzsamacedón főhatalom alá kerülésekor, a Kr.e. hatodik század végén megkezdődött. Élen járt ebben a tevékenységben a hellén műveltség új központja, Alexandria, de a régi főváros, Babilon sem maradt messze mögötte. Az *Egyetlen Örökkévaló Isten* híveinek többsége szemita-héber-arám nyelvű lévén, közvetlenül kapcsolódott az egyetlen monoteista kultusz, a Jáhve-kultusz egyetlen áldozati szentélye, Jeruzsálem, és az ottani tudományos műhely köré. Jeruzsálemnek 70-ben történt pusztulása után a Jáhve-kultusz hittudósai megoszlottak a kisebb művelődési központok és a két nagy, Alexandria és Babilon között. Az evangéliumi kánont elfogadó keresztyén zsidók inkább Alexandria, az Evangéliumot elutasító, később izraelitának nevezett hívek inkább Babilon felé tájékozódtak, és az Evangélium helyett az ószövetségi kánon magyarázatául elfogadott Talmud összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez kezdtek, és azt a hatodik század közepére Babilonban be is fejezték. A monoteista vallások művelődéstörténeti sorrendjében tehát első a keresztyénség, amelynek kánonját a harmadik század elején (220-ban) lezárták, második a talmudita, izraelita vagy zsidó vallás, kánonjának hatodik századi lezárásával – kb. egyidőben a dualista Avestával – és harmadik az iszlám, kánonkönyvének, a Koránnak hetedik századi megírásával.

Az alexandriai irányzat

Az antik hellén-egyiptomi tudományosság központjába, *Alexandriába* gyűltek a Septuaginta – Ószövetség kánonjának hívei, akik a Tóra után a Próféták tanításai szerint Ábrahámnak nem testi, hanem *lelki ivadékaiknak* üdvösségre való elhívásában, és a *feltámadás* farizeusi-egyiptomi tanában hittek. Túlnyomó többségük elfogadta az Evangélium tanítását, a Názáreti Jézus Messiás-voltát, a krisztusi önfeláldozást, az eredendő bűn, a megváltás és örökélet hitét, a keresztyénséget, és elterjesztette azt a zsinagógai gyülekezeteken át a Római Impérium egész területén. Kisebb részük az evangéliumokban írástudóknak nevezettek, akik a prófétai tanítások helyett a később Talmudnak nevezett Tóra-magyarázatokra hivatkozva elutasította Krisztus hitét, elkülönült a keresztyénektől, és szorosan elzárkózó gettó-közösségekben, szétszóródva élt azután Európában.

A babiloni irányzat

Az írástudók másik csapata elutasította az Evangéliumot, a nagyszámú és gazdag keleti zsidósághoz *Babilonba* költözött, ott folytatta és befejezte a Tórának a Próféták melletti tudományos magyarázó rendszere, a Talmud szerkesztését. A Talmud, a keleti izraelita vallás törvényt magyarázó rendszere a prófétai lelkiség-tanításokat mellőzve szigorúan ragaszkodik az Ábrahámtól való *testi származásnak* az egész világot üdvözítő voltaához, mindazok számára, akik a hagyományos mózesi – inkább levitikusnak nevezhetnénk – törvényeket a Talmud előírásai, a *rabbinikus* tanítások szerint, azaz a viselkedési, étkezési és tisztasági szabályokat szigorúan betartva az áldozás helyett a gyülekezetekben kialakult imádságos istentiszteletet rendszeresen elvégzik. A Talmud alapján magas szintű zsidó szentírás-tudomány alakult ki Babilonban, majd onnan az Atlanti-óceánig terjedő muzulmán uralom alatti országokban, egészen Hispániáig. Valószínű az arab tudományosságon át az antik hellén filozófia hatására a talmudita vallás *Örökkévaló Mindenhatója* a prófétai tanítások transzcendens Istenfogalma helyett a logikai úton elérhető legmagasabb *absztrakt* istenség

fogalmával dolgozik. Erre lehet visszavezetni a talmudita teológiának olyan különleges fejlődési irányait, mint a számmisztika vagy a kabbalisztika. A középkorban a nyugati keresztyénség dinamizálódása folytán, az iszlámmal szembeni keresztyén offenzíva után elsősorban az ibériai és magrebi zsidók a nyugati keresztyén népek közé keveredtek, felerősítve a hajdani Római Impérium hagyatékából maradt diaszpórát. Valószínű, hogy a német-jiddis nyelvet felvett nyugati, askenázi zsidóság a germán Drang nach Osten hullámaival került Közép- és Kelet-Európába.

A karamiták

A keleti izraeliták *karamitának* nevezett kisebbik része elutasította a Talmudot és kitartott a Próféta tanítása mellett. Szigorúan tartották a hagyományos tisztasági törvényeket, de a másvallásúaktól való szeparatizmusuk lazább volt és Jézus üdvözítő voltának elismerésétől sem zárkóztak el szigorúan. A talmuditák üldözése miatt menekültek Szkíthiába, majd onnan költöztek át a Kaukázustól északnyugatra, és ott a Kazár Birodalom uralkodórétegét a maguk vallására térítve, virágzó zsidó civilizációt hoztak létre, amelynek a 13. századi mongol hódítás vetett véget. Történelmi tény, hogy a népvándorlás során Közép-Európába került népek között sok volt a *káliznak* nevezett karamita vallású, így Árpád népe között voltak ogur és magyar nyelvű zsidó közösségek is. A tatár hódítás elől előkelőbbjeik, gazdagabbjaik, műveltebbjeik a muzulmán Magrebre, Hispániába menekültek, és az ottani zsidó műveltséget tovább emelték. A karamita nép tatár uralom alá került – innen van tatár zsidó elnevezésük – azután pedig összetalálkoztak és elvegyültek a nyugat felől jövő askenázi jiddisek közé. Egyesek szerint valószínű, hogy a karamiták hatása alatt fogalmazódtak meg Ibériában a keresztyénség antitrinitárius tanításai, ezért talált Lengyelországban és Magyarországon, a karamiták közelében, követőkre az unitarizmus, és valószínű, hogy az erdélyi szombatosság nem más, mint egy karamita szekta.

A talmudizmus materialista és ateista kapcsolódásai

Az izraelita vallásról szólva használt sok feltételes mód, valószínűség vagy feltételezés jelzi, hogy mennyire tartózkodom bármiféle határozott szentencia kimondásától egy vallásfelekezettel kapcsolatosan. Bármilyen óvatosak vagyunk is, fel kell tételeznünk a zsidó származásúaknak a materializmushoz és az ateizmushoz való könnyű kapcsolódásában valamilyen vallási hagyomány gyökereit. A talmudizmusnak az Ábrahám-tól való testi származás örökéletet adó tanítása bizony, testi, anyagi folytonosság hite, közel áll a materializmushoz, ha nem is annak modern fogalmazásához. Másrészt, a Talmudra hivatkozó számmisztika magát az Örökkévalót is személytelen absztrakcióvá misztifikálja, amely nagyon közel áll az ateizmushoz, ha nem is azonos vele. Ez lehet a magyarázata annak, hogy miért tűnik könnyen elfogadhatónak a materializmus és az ateizmus a zsidó vallásban nevelkedettek számára. A zsidó vallás fő ágának tiszta egyistenhitéhez ugyanis semmi kétség nem fér. Ezt bizonyítja a zsidó műveltségnek a nyugat-európai keresztyénséghez, különösen a protestantizmushoz való könnyű hasonulása – gondoljunk csak Arminius, Spinoza és Leibniz szellemi kapcsolataira – amely végül is a hívő zsidóságot a nyugat-európai keresztyén civilizáció hordozójává tette.

A zsidó hit megtartó ereje

A te hited megtartott téged – teljesedett be a legnagyobb izraelitának, Dávid Fiának, a testvérei által megtagadott, megcsúfolt és keresztfeszített Názáreti Jézusnak az ígérete: Isten megtartotta azok életét, akik az Ábrahám-tól való testi származásban hittek, mint ahogyan a Föld minden népe számára ígért áldást is megadta Isten azoknak, akik Ábrahámnak nem testi, hanem hitbeli, lelki leszármazottainak, lelki Izraelnek, keresztyénnek vallják magukat. A talmuditákat az ő testi, vérszerinti közösségükben tartotta meg az Örökkévaló – mert ők Eliézereként Ábrahámnak ágyékára,

férfitestére esküsznek, nem pedig Ábrahám Istenhez való lelki viszonylatára, hitére, ahogyan Barnabás apostol a Zsidókhoz írt levelében ajánlja. Csodálatos testi életadó ereje van a zsidó családnak, de az nem terjed túl a családok imaközösségén, a hitközség gettóján. Nem lesz belőle soha *szellemi*, társadalmi egység, területi közösség, legkevésbé országalkotó nemzet.

A zsidó rasszizmus és következményei

A vallásuk által megtartott izraelitáknak polgári szabadságot és egyenlőséget biztosított a 19. századi liberális, keresztyén, nemzeti jogállam: nem kényszerítette őket többé senki gettóba. Ekkor derült ki, hogy a zsidók nem hagyhatják oda a gettó fizikai közösségét, mert ez testi, *faji* megmaradásuk feladását jelentené, melynek egyetlen biztosítéka a szigorú testi elkülönülés, a gettó. Vajon Izrael Állam nem azért nem tud Héberországgá, Zsidóországgá lenni, mert ezt nem lehet a kibucgettók, a testi közösségek rasszista szövetségéből felépíteni? Bizony, a 20. század faji diszkriminációjának az antiszemiták csak reagensai voltak, mert az az izraeliták szeparatizmusának volt a racionális – egyáltalán *nem* keresztyén! – folyománya. Nem lehet nemzetet, nemzetállamot, hazát alkotni az azonos területen élőkkel való közösségvállalás nélkül. Tudom, hogy ezekkel a kijelentésekkel sok, engesztelhetetlen ellenséget és ellenzékot szerez magának a *Tűnődések* szerzője – persze csak a felületesen, vagy sehogy sem gondolkodó olvasók köréből – de ez nem teszi meg nem történté azokat a világtörténelmi tényeket, amelyek alapján ezek a mondatok megfogalmazódtak. Hitler holokausztjától Mardokháj-Marx viselkedéstana népét nem mentette meg, és ez a zsidóság *egyharmadának* az életébe került. Vajon, a Hámán holokausztját valóban sikertelenné tette annak idején Mardókeus? A történelem logikája azt mondja, hogy ez csak abban az esetben sikerülhetett, ha előtte egy vagy több asszír-babiloni és perzsa Holokauszt sikeresen irtotta ki az akkori zsidóságnak esetleg több mint harmadát. Mert abban bizonyos vagyok, hogy Nabukodonozor Holokausztja – amely Jeremiás órállói figyelmeztetésének elutasítása miatt érte az akkori zsidóságot – legalább az akkori zsidóság háromnegyedének életét követelte. A Titus hadjárata és Jeruzsálem lerombolásának Holokausztja vajon az akkori zsidóság hány százalékának az életébe került? És mi volt még időközben, a Makkabeus, a Barkochba és más zsidó felkelések, vagy a keresztyén inkvizítorok, pravoszláv pogromok rémséges eredménye? Tudom, nem szabad ilyen globális méretű, élet-halál kérdésekben tanácsokat adni. Amellett azonban, hogy Krisztus követőjeként köteles vagyok embertársaim számára a megváltás és örökélet hírért továbbítani, nem engedem meg magamnak, hogy Jeremiás hajdani sikertelensége eltérítsen feladatomtól, azt javaslom – csatlakozva a kétezeréves keresztyénség sokszáz tanítójához – Ábrahám testi ivadékaiknak, hogy Purimkor, vagy még inkább az Engesztelés Ünnepe, ha nem is évente, de legalább évtizedenként olvassák el a hithú izraelita Barnabásnak a Zsidókhoz írt levelét, és utána cselekedjenek és beszéljenek legjobb belátásuk szerint! Nehogy valaki ezt felekezeti buzgalomnak nézze a részemről, hiszen jól tudom, hogy a 20. század közepe óta a keresztyénség is szervezeti válságban van, mert tanításaiban nehezen találja meg a jövőendő élet útját.

A zsidó szellem hatása

A *bolygó zsidó* mondájáról egyesek azt állítják, hogy – az erebbe juttatott nyomjelző folyadékhoz hasonlóan – az emberi művelődés fejlődéstörténetének az útját jelzi. Hogyan indult el a Homo Sapiens Antropusnak anyagfeletti, lelki távlatú célt és utat mutató egyistenhit Sumérból és haladt a kanaáni Jeruzsálemen, az egyiptomi Alexandrián, Rómán, illetve Magreben át és jutott el a Rajna torkolatvidékéig, hogy a nyugati műveltség fényét, Istennek a világ minden népe számára szóló áldását szétszórhassa, az Ábrahámnak adott ígélet szerint. Mások viszont azt állítják, hogy a bolyongó Ahasvérust nem áldás, hanem átok űzi a népek között, a testvérgyilkos Káintól az Isten Fiának megöléséért felelős Kajafáson, Júdáson, Pilátuson, Kartaphiloson át a 20. századi Holokauszt

szereplőjéig. És ismét mások ehhez még hozzáteszik, hogy a júdaiták sem áldást, sem átkot nem vittek sehová, még saját magukat is *parazita* társutasként másokkal, muzulmánokkal és keresztyénekkal szállíttatták. Nyilvánvaló, hogy a mondáknak az erkölcsi minősítő eleme – akár jó, pozitív, akár rossz, negatív – valótlan és igaztalan. Annyit az európai művelődéstörténet tényként elfogadhat, hogy a keresztyénség ókori terjedése és protestáns ekléziánus szervezete a diaszpóra zsinagógák útján terjedt el, illetve annak mintájára szerveződött. Az is kétségtelen továbbá, hogy az ábrahámista testi kiválasztás öntudata mellett a muzulmánok tudományosságát az antik hellén bölcsélet absztrakciójával és az iszlám követői számára tilos, a gyógyászat anyagi módszereit is a zsidók hozták Mezopotámiából Magrebre. Magam pedig ott látom az *ibérika* (barokk) művészi kifejezési modorában – magának az esztétikumnak, a szépnek az alkotás tartalmától való absztrakciójában – a talmudi gondolkodás hatását, amely nemcsak az öncélú díszítésben, cifrázásban, kellemessé tételében nyilvánul meg, de ott van a felületesség művészetének legmagasabb teljesítményében, a festészetben, és legmesszebb jutott a zeneművészet tiszta anyagtalan absztrakciójában. A 19. század végén az eklektikában feléledő neobarokk irányzat, a *szecesszió* – új stílus, ifjú stílus, mindenki művészete, tömegművészet, olcsó művészet, iparművészet, sokszorosítható, másolható művészet stb. – alkotásaiban, valamint a lényeket az *absztrakcióban* kereső modern kozmopolita művészeti irányokban érezhető az akkor emancipálódó nyugati zsidóság szelleme is.

A zsidók és a pénz

Parazitának, élősdinek nevezi az élettan azokat a lényeket, amelyek létfenntartó anyagukat, táplálékukat nem közvetlenül maguk vonják ki a természetből, hanem a más élőlények testén, azok életnedvével táplálkoznak. A társadalomban dologtalanul, mások munkája árán élőket nevezik parazitának, és – negatív minősítést jelentvén – mindenki tetszése, szeszélye, önérdeke szerint alkalmazza másokra. Általában a *termelőmunkát* nem végzőket érzi parazitának a nagyközönség, tehát a kereskedőket, kalmárokat, vásárosokat, boltosokat, szatócsokat, árusokat, eladókat, forgalmazókat – nem véletlen, hogy a mediterrán mitológiában azonos istensége volt a kalmárnak és a tolvajnak – és pejoratív elnevezésekkel illette az üzereket, alkuszokat, seftelőket, bizniszelőket, közvetítőket, ügynököket, vigéceket, cenzárokat, kupeceket, kufárokat, pénzváltókat, uzsorásokat, úgy, hogy a sor végén levők már a rablókkal kerültek egy kategóriába. Márpedig a diaszpóra zsidósága csak annyi östermelői vagy ipari tevékenységet folytatott, amennyit *üzleti tevékenysége* érdekében el nem kerülhetett. Magyarazzák ezt sokan az izraeliták üldözöttségével, kitaszítottságával, jogfosztottságával, hontalanságával, azonban mindezek nem okai, hanem következményei a zsidók bevándorló voltának, amely feltétlenül *kedvez* a közvetítői, kereskedelmi tevékenységnek, és amelyet az anonim *pénzüzlet* pedig egyenesen megkövetel.

Zsidó befolyás a pénzforgalom alakulásában

Az általános csereeszköznek, a *pénznek* a használata egyidős az ember gazdasági tevékenységével. Hogy fogalma mikor finomodott az anyagi érték gyakorlati mérőeszközéből absztrakt anyagi értékévé, hogy abból eszményi céllá tárgyasítható anonim pénz legyen – arról csak annyit tudunk, hogy Babilóniában már kezdettől fogva így használták. Nem állítjuk, de nem is tagadjuk a *talmudi* absztrakt gondolkodásnak a matéria értéke elvont fogalmának a megállapításában betöltött szerepét, de az összefüggés kétségtelennek látszik. Nem érzem valószínűnek, de kizártnak sem, hogy a pénzgazdálkodás még Ábrahám idejében jutott volna el Sumérból Kanaánba, de az kétségtelen tény, hogy az izraeliták babiloni fogsága után az újjáépített Jeruzsálem már ismert pénzügyi központja volt az akkori világnak. Később pedig, Babilóniának iszlám általi lerombolása után az egész Mediterráneumban nyugat felé szóródó izraeliták voltak a pénzkereskedelemnek a

specialistái, amelyben nem voltak versenytársaik sem a kiváló kalmár muzulmánok, sem a nagyon ügyesen üzletelő görögök és örmények sem. Európa kialakulása korában, Nagy Konstantintól kezdődően és a barbár országalapítások után fokozódóan, a keresztyének által üldözött zsidók – elsősorban éppen a püspök-fejedelmek védelme alatti gettókban – az egész középkor megvetett, de megbecsülni kényszerült pénzkölcsönzői, uzsorásai voltak. A középkori nyugat-európai kereskedelmi életnek nélkülözhetetlen pénzgazdálkodása, a flandriai, itáliai és Hansa-városok polgári gazdasági hatalmának alapja nem alakulhatott volna ki az erkölcsileg általánosan kárhoztatott uzsorakölcsönök nélkül. A gazdasági fejlődés felé az utat a nyugati burgius-polgár erkölcsi felfogásának megfelelően a kálvinizmus által nyíltan megengedett kamatszedés – a Római Egyház végig tiltotta az egész középkoron át – nyitotta meg. Ez vezetett az újkor merkantilista kibontakozásához, az anonim pénznek anonim szövetkezéséhez, az Európán kívüli földrészeket gazdaságilag kiaknázó, gyarmatosító kereskedelmi társaságok megalakulásához és virágzásához – természetesen, a banküzlet nemzetközi kifejlődése mellett. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavával induló és terjedő racionalizmus és illuminizmus a szellem korszerű igényének megfelelően felfedezte és tudományos kutatás tárgyává tette az anyagi világot, a matériát, és ezzel elindult a keresztyénség idealizmusával szemben, de vele párhuzamosan a materialista értékrend ideológiai és társadalmi térhódítása, amely a liberalizmus 19. századi politikai győzelme után a racionalizmus szabad versenyt igénylő gazdasági rendjének, a kapitalista tőkés gazdasági rendnek a viláгурalmához vezetett. A tőkés gazdálkodás tekintetében közvetlen, az árutermelés és piacgazdálkodás vonatkozásában közvetett – de a legújabb kor világgazdasági rendjének a kialakításában kétségtelen a Talmud erkölcsi rendjét követő zsidóság fontos szerepe.

A zsidók emancipációja

Az *izraelita felekezet* egyenjogúságát a liberalizmus győzelme hozta meg, nyilvánvaló hát az összefüggés a szabadelvűség és a zsidóság között: egyesek szerint a liberalizmus élcsapata, a *szabadkőművesség*, egyszerűen zsidóérdekeket szolgáló, zsidó szervezet volt. Persze az nem felel meg a valóságnak, hogy a szabadkőműves mozgalom a zsidóságot szolgálta volna. Az viszont tény, hogy a zsidóság minden gazdasági, szellemi és társadalmi erejével szolgálta, támogatta a szabadkőműves mozgalmat, hiszen ez elsőrendű és minden erkölcsi mértékkel alátámasztott érdeke volt a zsidóságnak, amint ezt később a kozmopolitizmushoz való hasonló viszonyulásából is láthattuk. Az első szabadkőműves közhatalmi szervezet, az Amerikai Egyesült Államok hirdette meg elsőnek az alapvető emberi szabadságjogokat – közte a lelkiismereti, vallási, felekezeti, származási, nemzetiségi különbségek ellenére való jogegyenlőséget – utána pedig a francia forradalom nyomán terjedt el Európában, ameddig terjedhetett. Az 1848-as forradalmi szabadságmozgalmak végül életre hívták azt a liberális nemzeti jogállamot, amelynek szilárd elvi alapja a törvény előtti egyéni és csoportos egyenlőség. Az izraelita vallásfelekezet emancipálása ezzel megoldódott volna, ha ennek a felekezetnek a tagjai a hitközségi gettóból szabadulva nem *különböztek* volna más tekintetben az európai keresztyén társadalmi többségtől: külön új származási, faji, hagyományi, művelődési, sőt, egyes esetekben anyanyelvi identitású társadalmi csoportként jelentkeztek az európai társadalomtörténetben, és – jobb híján – a 19. század másik uralkodó eszméje, a nacionalizmus kategóriája szerint új *nemzetiség*ként regisztrálta az európai közélet.

A zsidóság, mint nemzetiség

Nemzetiséggé csak ott vált az izraelita vallásúak közössége az emancipáció után, ahol lélekszámuk alapján egyáltalán külön közösségeket voltak képesek alkotni. Ahol számárányuk kicsi volt – mint a nyugat-európai országok legtöbbszörében – külön felekezeti színfoltként gazdagították az országok művelődését, szellemi, gazdasági és politikai életét, de társadalmi problémát nem okoztak.

Germániában és az azon kívüli egész német diaszpóra területén, különösen Lengyelországban, Oroszországban, Belorusziában, Litvániában, Ukrajnában, Magyarországon és Romániában az izraelita vallásúak számaránya olyan magas volt, hogy a többségi társadalomba való szabad és egyenjogú beilleszkedésük több-kevesebb nehézséggel járt. Ne feledjük, hogy a liberalizmus hegemoniájának a korában ez a zsidóság belső ügye volt, amellyel – nyugodt lelkiismerettel állíthatom – a többségi keresztyén társadalom egyszerűen nem is foglalkozott mindaddig, amíg a zsidóság valóban hasonulásra, asszimilálódásra törekedett.

Az antiszemitizmus születése

A liberális alkotmányok csak a démosz felekezeti közösségeinek biztosítottak közhatalmi szerepet a maguk területén, a nemzetiségi és osztályközösségeknek nem. A vallásilag emancipált zsidók első nemzedéke friss szabadsága lelkesedésével vetette magát a társadalmi életbe, a hagyományos nemzetek keretein belül, és az izraelita felekezet tagjai nagyszerű eredményeket, sikereket értek el úgy gazdasági, mint szellemi területen. Ennek a lendületes fejlődésnek a folyamán azonban megkezdődött és előrehaladt az izraelita társadalom természetes kiválasztódása eredményeképpen a zsidóság belső csoportosulása, a társadalmi hatalom gyakorlásában való részvétel megszerzése tekintetében. A környező nemzetekhez való hasonulásnak a hívei – kezdetben minden izraelita ide tartozott és később is ezek voltak túlnyomó többségben – a befogadó nemzet, a német, az orosz, a lengyel, a rutén, az ukrán, a litván, a magyar és a román nemzet izraelita vallású tagjaiként kapcsolódtak be az országok közéletébe. A zsidó származásúak kisebb része – ez végig kisebbségben is maradt – azonban külön nemzetként, nemzetiségként a 19. században saját államhoz nem jutott népek – Közép-Európában és a Balkánon sok ilyen nép volt – mellé sorakozott fel, független hazát igényelve magának. A túlnyomó többség az európai nemzetek démoszának társadalmi életében – attól nem elkülönülve – kereste a maga társadalmi érvényesülésének az útját, a liberalizmus által biztosított eszközökkel. A *kapitalista* szabad gazdasági verseny nem hiába tűnt sokak szemében zsidó eredetűnek, több évezredes zsidó örökségnek, mert abban a zsidóság valóban saját elemében volt. A középkor és az újkor jogi korlátjaitól szabadulva a sokszázezer zsidó kisvállalkozó olyan szembeszökő gazdasági előrehaladást ért el, hogy azzal megelőzte keresztyén versenytársait. A zsidó nagyvállalkozók viszont hamarosan olyan nagy hiteltőkét halmoztak fel, hogy annak világtekintélye alapján a *plutokráciának*, pénzuralomnak nevezett nemzetközi hatalmi tekintély-hierarchia legfelső fokára emelkedtek. Természetes társadalmi jelenség a versenytársakkal szembeni negatív érzelmi, indulati viszonyulás, tehát természetes volt a gazdasági élet minden szintjén és minden szakmában a verseny élességétől és tétjétől függően az egyre erősödő és gazdagodó zsidó konkurencia bírálata. A bírálatnak semmi erkölcsi alapja nem volt addig, amíg azt a zsidóság természetes és erkölcsileg indokolt hagyományos *szolidaritása* alapján elért előnyök váltották ki, amikor azonban a zsidóság előnyét még a zsidó vállalkozásoknak a démoszon belüli aránytalanul *nagy száma* is növelte, természetes volt a zsidó kollektivitással szemben a magukat hátrányban érző nem zsidó versenytársak részéről az antiszemitizmusnak nevezett negatív viszonyulás. A zsidósággal szembeni nem zsidó ellenérzés a dolgok természeténél fogva először gazdasági téren, a szakmákon belül jelentkezett, az után a gazdasági élet nemzeti egységében, végül a szellemi művelődési tevékenységnek gazdasági vonatkozásaiban. Ezeket még mind indokolta, megengedte a kapitalizmus versenyetikája, magának az antiszemita diszkriminációnak a szellemi, művelődési, társadalmi életnek nem gazdasági érdekeltségű részére, valamint az egész közéletre, sajtóra és politikára való kiterjesztése az, ami a 20. század *zsidókérdésnek* nevezett társadalmi megbetegedését eredményezte.

A szocialista zsidóság

A gazdasági életben kereste érvényesülését a zsidóság másik, nem nemzeti, hanem *szocialista* része is, mégpedig nem a kapitalista szabad verseny, hanem annak párhuzamos ellenpontja, a marxista internacionalizmus vonalán. A nyugat-európai szakszervezeti mozgalom, az abból fejlődő szociáldemokrata munkásmozgalom kiváló lehetőséget biztosított azoknak az ellenzékiiségre hajlamos zsidóknak, akik a vagyonosodás irányában nem érezték versenyképesnek magukat. Persze – évszázados tapasztalataink alapján ezt akkor is meg kell jegyeznünk, ha némelyek kötőlőzködésnek vélik is – az anyagiasság ezen az úton is megtalálta a számításait, hiszen a munkásmozgalmi agitáció pártapparátusában, főként a sajtójában való tevékenység termelőmunka nélküli szerény, de biztos megélhetést jelentett, amellet, hogy az elsőrendű cél, a társadalmi tekintélyszerzés a pártpolitika útján talán még a kapitalizmusnál is könnyebben volt megvalósítható. Az ultraszocialista kommunizmus, a bolsevik proletárdiktatúra pedig a politikai hatalom legmagasabb csúcsára juttathatta – és juttatta is – a szolgálatába álló zsidókat. Hogy a zsidóságnak ez a politikai sikere mennyire fokozta a kapitalista gazdasági sikereik miatti antiszemita indulatokat, azt felmérni is nehéz. A nem zsidó sajtó már a 20. század elején hangoztatta a zsidóságnak a keresztyénség elleni kétfrontú támadását, mert a kapitalizmust működtető kozmopolita hiteltőke éppen úgy zsidó befolyás alatt áll, mint a proletárdiktatúra kommunista bolsevik forradalmi mozgalma. Sajnos ezt a kétségtelen rosszmájú antiszemita bírálatot a zsidóság 20. századi viselkedése nemhogy nem cáfolta, de megerősítette, amikor az európai nemzeti hagyományokat tisztelő zsidó többség ellenében a többiek még az erkölcsileg meg nem engedhető politikai, kényszerhatalmi, propaganda eszközöket is felhasználták a keresztyén népek nemzeti törekvései ellen, negatív nacionalizmussal vádolva minden nekik nem tetszőt.

A kozmopolita zsidóság

A 19. század végén már meg lehetett különböztetni a zsidóságnak azt a csoportját, amely – a szabadkőműves idealista liberalizmus irányában az ultraliberalizmusig, azaz antiliberalizmusig eljutva, az internacionalizmust is maga mögött hagyva – a minden hagyományos társadalmi köteléket és kötöttséget tagadó *kozmpolita* ateizmus, akratizmus, anarhizmus és a monopol-individualista szingelizmus propagálásáig jutott el. Úgy tűnik, hogy a kozmopolitizmus ultra-irányzat lévén, egyértelműen destruktív, holott kezdeti fázisában, a szabadság és egyenlőség feltétlen igénylésében ez még életet szolgáló társadalomépítő ideológiának tekinthető. Negatív ultra-mivolta a szabadság és egyenlőség, a kötetlenség, a társadalmi magányosodás, a családtalanság *kötelezővé* tételével, „a kötelező szabadsággal” valósul meg.

Zsidó kozmopolitizmus a nemzeti identitás ellen

A kozmopolitizmust – várospolgár, burgius, állampolgár, azaz nemzetspolgár helyett *világpolgár* – nemzetellenessége miatt ítélte el a nemzetállamok közösségének, Európának a 19. századi közvéleménye. Természetes, hogy ez a negatív minősítés ott volt a leghatározottabb, ahol a társadalomnak még a saját nemzeti feladatait nem sikerült megoldania – elsősorban a nemzeti egységet – azaz Németországban. A Második Német Birodalom megalakulásakor, 1871-ben létrejött ugyan 26 német ország és tartomány uniója, de másik 16 tartomány – például a Helvét Szövetség és Ausztria tartományai – kívül rekedt, nem is említve azt a tizenötmilliónyi – többségükben izraelita – német anyanyelvűt, akik más nemzetek között, kisebbségben éltek. Az akkori leghaladóbb politikai felfogás szerint, a német anyanyelvűek összessége egyetlen, országhatárok feletti nagy *szellemi*, művelődési egységet alkot. A nemzeti identitás publicisztikája, az akkor élenjáró „oknyomozó” német történetírás már művelődési közösségnek, kulturunióknak fogja fel a német nemzetet, és ezt hirdeti a nemzeti identitás megalapozásául. Ebben a kérdésben azonban a német egységet létrehozó liberalizmus élcsapata, a szabadkőművesség meghasonlott. A hajdan a német idealista illuminizmus

egyetemes szabadság-eszméjét hirdető német szabadkőművesség elhagyta az idealizmus programját, és a materialista szabadgondolkodó francia páholy programját tette magáévá, ennek megfelelően *imperializmusnak*, a világbékét és az emberiség jövőjét fenyegető irányzatnak minősítette a német nemzeti egységre törekvéseket. Ebben a kérdésben a jiddis nyelvű zsidóság kezdetben a számára emancipációt, szabadságot és jogegyenlőséget hozó liberális német nemzeti mozgalomban érezte a maga helyét. Az emancipáció első lelkes nemzedéke után azonban a német nemzeti mozgalom szolgálata nem elégítette ki a német zsidóságot, mert abban nemcsak feleslegesnek érezte magát, hanem mindinkább – a külön zsidó nemzeti identitásnak nem német területen való megfogalmazása következtében – kiküszöbölendő idegen ellenfélnek is. Ennél fogva odahagyta a szabadkőművesség német nemzeti irányzatát, és előbb az eredeti meggyőződésének jobban megfelelő idealista internacionalizmus, az *európai kozmopolitizmus* felé fordult, majd a századforduló után a materializmusnak a szabadkőművességen belüli térfoglalása után a francia programnak megfelelő materialista kozmopolita álláspontra helyezkedett. Talán nem nagyon tévedek, ha a zsidó szabadkőművesek programváltoztatásában csak németellenességet és nem általános nemzetellenességet vélek felfedezni – Magyarországon például nem lett magyarellenesség a szabadkőművesség – amely nem közvetlenül, hanem közvetve a nagy amerikai kozmopolita szabadkőművességhez csatlakozva lett a francia nacionalista imperializmus szövetségese. Ez a bizonytalanság érzik a 20. századi „haladó”, azaz baloldali társadalmi mozgalmak terminológiájának pongyolaságában is: más fogalmi tartalma van a német és a francia-angol kifejezéseknek. *Nation*, *nationalité*, franciául állampolgárság, a legpozitívabb közösségi erénynek, a patriotizmusnak a jelzője. Ugyanakkor a német terminológiából levezetett nacionalizmus a szélsőbaloldali irányzatok használatában kirekesztő, negatív társadalmi viszonyulást jelent. Megmagyarázható és érthető a zsidóságnak a kozmopolitizmus felé fordulása, de ugyanúgy érthető a nemzeti közösség híveinek kozmopolitizmust elmarasztaló ítélete is, hiszen Európa a nemzeti közösségek hagyományain épült fel, szemben a kozmopolita Amerikával. A 20. század történelmi gyakorlatában ezek az ideológiai árnyalatok elhalványultak és csak a durva, könyörtelen fekete-fehér alternatíva maradt: a németellenes világkoalíció – előbb Antant, az után Antifasiszta Szövetség néven – harca az európai hagyományokat álarcul használó német nemzeti törekvések ellen. Hogy ebben a globális párviadalban a zsidóság helyesen járt-e el, amikor a kozmopolita oldalra állott, azt megítélni az egyetemes emberi erkölcs szabályai szerint nem lehet, mert azok hegemon érvényessége a második világháború idején megszűnt. A történelem a zsidóság helyes választását látszik igazolni, hiszen a viadalból az Amerikai Egyesült Államok materialista kozmopolitizmusa került ki győztesen.

A zsidóság és az idealista liberalizmus

A 20. század sajtóüzleti érdekének megfelelő demagóg hírverés úgy a győztes materializmus oldalára sodorta a világ közvéleményét, hogy nemcsak a történetírásból, hanem az egész publicisztikai irodalomból is kimaradt az idealista liberalizmus egész korszaka. A „boldog békeidők” korszaka maradt ki a történelemből, hogy az utána következő gyűlöleturalom benne maradjon. Senki mástól nem várhatjuk a történelmi hiátus kiegészítését, nekünk, a béke szolgálóinak a kötelességünk hát legalább néhány szót szólni ebben a kérdésben. A szabadelvűség a 19. században megalkotta nagy művét, a liberális nemzeti jogállamot, és ez meg is valósította a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség tekintetében tett ígéreteit, amennyire az éppen általa befolyásolt társadalmi fejlődés ezt megengedte. A liberalizmus egyértelmű nyertese a zsidóság volt, ennél fogva érthető, hogy ők lelkesedtek leginkább a liberális reformokért, és az ő érdekeik igényelték leginkább a Testvériség felé való továbbhaladást, úgy az idealista pacifizmus és kozmopolitizmus, mint a materialista kapitalizmus és szocializmus vonalán. A 20. század fordulóján Európában fellendült

világbéke mozgalmakban, az utópikus boldog társadalmi rendszerek irodalmának népszerűségében, a háború elkerülésére és a világbéke biztosítására elfogadott genfi és hágai egyezményekben, az olimpiai mozgalomban és a nemzetfeletti eszményi testvériség sok más irányzatában a népek önrendelkezési jogának programján át egészen az eszperantó mozgalomig ott érezhető az évezredek kitzitottságából szabaduló zsidóságnak a kapcsolatkeresése. Nem az európai nemzeti mozgalmakba való asszimilálódás, hanem egy nemzetek feletti, eszményi, kozmopolita közösség volt a nyugat-európaivá asszimilálódott zsidóság vágyott célja. Hogy a történelem nem ezen az eszményi úton hozott sikert a zsidóságnak, hanem a másik, a materializmus kínálta lehetőségen, ez nem csökkenti az idealista út értékét, csak az elvesztése miatti veszteségérzést fokozza. Semmiképpen sem következett volna a világra sem az antiszemitizmus, sem az antifasizmus negatívuma, ha az európai társadalom alapjául szolgáló nemzeti keresztyén idealizmus helyett nem az érdekellentétek, a társadalmi harcok materialista értékrendje került volna hegemon helyzetbe.

A zsidó nemzeti identitás

Az emancipált európai zsidóságnak tetemes része ragaszkodott nemcsak hagyományos vallási, hanem zsidó – judaita, héber, izraelita, szemita – *nemzeti identitásához* is. Az utókor embere paradoxnak találhatja azt, hogy éppen az európai befogadó nemzetektől való zsidó nemzeti különbözőség fenntartói váltották ki a legkisebb antiszemita ellenérzést Európa népeiben. Ennek az a valószínű oka, hogy a 19. század végére a nemzeti eszme annyira átítatta az európai közvéleményt, hogy a nemzeti örökséghez való ragaszkodást szívesebben vette a társadalom még azoknak a népeknek a részéről is, akikkel különben nem rokonszenveztek, mint ugyanazok részéről az identitásról való lemondást, a nemzeti asszimilációt. Jellemző a 20. század mérgezett közérkölcének publicisztikájára, hogy antiszemitanak bélyegezték azokat a keresztyéneket, akik tiszteletben tartották a zsidóság tőlük különböző nemzetiségét, pedig még a legradikálisabb zsidó nemzeti mozgalom, a cionizmus is megértésre talált, éppen a legjózanabb keresztyének részéről.

A zsidó diaszpóra előretörése

A zsidó nemzetiségükhöz ragaszkodókat három nagy csoportra oszthatjuk: az első, a legnagyobb számú csoport a babiloni fogságra vitel óta zsidó életformává lett diaszpóra mellett állott, persze a liberalizmus adta személyi, egyéni szabadság kiváló lehetőségei között. A zsidóságnak a világban elért sikerei, valamint más szétszóródott népeknek – görögök, örmények, írek, magyarok, olaszok, németek és mások – kisebbségi és szórvány helyzetben elért eredményei ennek az útnak a helyességét igazolják. A befogadó népek viszont ezt csak nagyon *kis létszámú* diaszpóra esetén tolerálták, a létszám arányát szakmánként és társadalmi rétegenként értelmezve. A nagy nyugati nemzetek országaiban olyan kicsi volt a zsidók összlétszáma, hogy az, ha egyáltalán észrevették, kellemes helyi színfoltot jelentett a társadalomban. Még akkor sem volt zavaró, ha egyes szakmák – például gyémántcsiszolás és kereskedelem, személyi hitelnyújtás, később a filmgyártás – zsidó mesterségnek számítottak. Ahol azonban a zsidóság összlétszáma, és még inkább a polgári társadalmi rétegbeli vagy egyes foglalkozáson belüli aránya igen magas volt, mint ez Közép-Európában általános volt, a keresztyén versenytársak természetes ellenérzését váltották ki. Mint Oroszország rutén területein és Galíciában, ahol a legnagyobb volt Európában a zsidóság arányszáma, és velük szemben – a sem türelméről, sem magas szintű műveltségéről nem hírneves pravoszlávok – fanatizmusra hajlamos keresztyén többség állott, és a cári hatóságok nem voltak elég éberek a közbiztonság fenntartásában, zsidóellenes, gyilkos tömegmegmozdulásokra, *pogromokra* is sor került. A hatóságok ellenséges magatartásához a zsidóság évezredek alatt hozzászokott, és az ellen meg voltak a maga továbbélést biztosító eszközei, de a többségi lakosság spontán fellépésével szemben egyetlen eszköze a menekülés, a kivándorlás volt. A cári uralom alól tömegesen jöttek a zsidók az osztrák uralom alatti

Galíciába, és onnan, aki tehetett, az akkor zsidó paradicsomnak számító Magyarországra. A dolgok természetéből következik, hogy a befogadó társadalmakban a zsidóság arányszáma megnövekedvén, az antiszemitizmus veszélyét is felkeltette. Ausztria nem közhatalmi, de társadalmi úton nehezítette a zsidó bevándorlást a nyugati tartományokba, elsősorban minden zsidó vágyott városába, Bécsbe. Magyarország – nem hiába volt akkor a liberális jogállam minta országa – még elő is segítette a zsidó bevándorlást, amennyire ezt az általános jogegyenlőség normái megengedték. Ennek folytán olyan nagy számban telepedtek Magyarországra a galiciánerek, a kazárok, hogy tömegükkel veszélyeztették a társadalomba már előzőleg beilleszkedett zsidóság érdekeit. Elég egy pillantást vetnünk Magyarország akkori lakossági számképére, hogy meglássuk a zsidókérdés megszületését: az ország lakosságának 60 százaléka élt földművelésből, 10 százaléka közszolgáltatból, 20 százaléka volt iparos és 10 százaléka kereskedő. Igaz, hogy az ország összlakosságának csak 6 százaléka volt a zsidó, de annak 80 százaléka, azaz az összlakosság 5 százaléka, tehát az összes kereskedők *fele* zsidó volt, és a lehető legalkalmasabban helyezkedtek el az ország társadalmában. Olyan monopol-helyzetet foglaltak el jól szervezett üzleti kapcsolataikkal, hogy a főként agráriumból élő Magyarország *felvásárló* kereskedelme 100 százalékgig zsidók kezében volt. Ha ehhez hozzávesszük az akkori vadkapitalizmus mindent megengedő működési szabályait, nem tehetünk egyebet, mint csodáljuk *a magyarok mindeneket meghaladó erkölcsiségét*, mert – ezt határozottan állítom, aki kételkedik, próbálja az ellenkezőjét bizonyítani! – ellenérzés nélkül fogadta el ezt az állapotot. Nem a keresztyén magyarság, hanem az östermelő lakosság érdekében – mint akkor a leghaladóbb nyugati országok mindegyikében – indult meg és fejlődött ki Magyarországon a *szövetkezeti mozgalom*. Persze, ez nem jelentette azt, hogy a keresztyén kereskedők, ügyvédek, orvosok, és más szabadfoglalkozásúak a zsidók szakmai túlsúlya ellen meg nem nyilvánultak volna éppen a német – ahol a művelődési életben jelentkezett a zsidó túlsúly – példát követve a zszurnalisztikában, de az Magyarországon végig csak újságpapíron maradt, semmi sem jött át társadalmi gyakorlatba. Még a magyar politikai életben is – a hazai zsidóságnak az 1919-es kommünben való nemzetellenes megdöbbszentő szereplése ellenére – csak a harmincas években került az antiszemitizmus egyes politikai pártok programjába és – ezt sem árt tudni – nem nemzetvédelmi, hanem szocialista, kapitalizmus elleni oldalról.

A zsidó nemzeti otthon tervei

A zsidó nemzeti identitás megtartásához ragaszkodók kisebb, de jobban szervezett része önálló, független „nemzeti otthon”, Zsidóország létesítését tűzte ki célul. A leendő zsidó állam helyének kijelölése tekintetében ezek is két csoportra oszlottak. A pragmatikus többség kereste a Földön a zsidó nemzeti haza számára legalkalmasabb területet. Valószínű, a legelőnyösebb amerikai és ausztráliai helyek politikai okok miatt nem jöhettek számításba, ezért a figyelem a közép-afrikai Ugandára, és még inkább a kitűnő éghajlatú szigetre, Madagaszkárra irányult. Bár megvalósítása a legnagyobb politikai erőfeszítést igényelte volna, a legészszerűbb mégis az *európai Zsidóország* létrehozása lett volna. Ez *Menachem Mendel* javaslata volt: az első világháborúval Ausztriától amúgy is elszakadó Galícia, a Magyarország felosztásával rendelkezési állományba kerülő Kárpátalja, és a cári birodalom megszűnésével uratlanná váló Besszarábiából és esetleg a környező orosz, ukrán, lengyel, román területekből Lemberg fővárossal kell kialakítani a zsidók országát. Minden európai ország az odaköltöző zsidó lakossága arányában területileg vagy más módon kompenzálná átengedett területükért az érintett népeket és országokat – például: a rutének Kelet-Poroszországban, a Balti-tenger partján, a régivel sokkal előnyösebb körülmények között építhetnének új hazát maguknak. Természetes, hogy a győztes Antant hatalmak minden haladó és méltányos igény támogatását csak hangoztatták, de a békerontó fegyverszüneti szerződések – ugyanis ezek vonatkozásában

értelemzavaró a „békeszerződés” kifejezés – területrendezésében olyan dancs távlatlanságot tanúsítottak, hogy még saját nemzeti érdekeiket sem biztosították, nemhogy a zsidókét. Egyszerűen levették napirendről azzal, hogy a Kisebbségi Szerződésekbe a zsidók egyenjogúsításának biztosítását belediktálták.

A cionizmus

Európai Zsidóország helyett a zsidó nemzeti otthon helyét a jól körülhatárolt és megszervezett zsidó nacionalista csoport, a *cionisták* a kétezer év előtti hajdani Júdea helyén, a mai Palesztinában jelölték ki. A cionista programot a budapesti születésű *Herzl Tivadar* tette közzé Bécsben, 1895-ben. Mivel a zsidóságnak sem az asszimiláns, sem a konzervatív, sem a kozmopolita csoportjai nem támogatták, a cionizmus ügye nagyon nehezen haladt előre. Az oroszországi pogromok elől kivándorolni kényszerült zsidók – többségük Amerikába vagy Magyarországra költözött – között sokan voltak fogékonyak a cionista propaganda iránt, hiszen Kánaán a zsidó öntudat alapjául szolgáló Ábrahámnak az Örökkévalóval történt szövetsége óta az Ígéret Földje volt és maradt. Mivel a terület lakossága arab nyelvű muzulmán volt, fennhatóságot felette Törökország, a Fényes Kapu Birodalma gyakorolt, a zsidók számára az odatelepülés akadályai elháríthatatlanoknak látszottak. A cionisták gazdasági kapcsolataik révén az akkori bankárok legnagyobbikát, *Rothschildet* vették rá az Európában üldözött zsidók Palesztinába telepítésének finanszírozására, és szabadkőműves kapcsolataikkal érték el annyit, hogy az első világháború utáni, a Törökországot felosztó békeszerződések programjába bevették a palesztinai zsidó nemzeti otthon létesítését. Meg is indult a brit mandátummá lett Palesztinában a zsidó telepek létesítése – addig már sokféle európai és amerikai közösség, szekta és szerzetesrend létesített telepet a Szentföldön – az arab őslakosság nemtetszése ellenére. Nemcsak a palesztin, „filiszteus” araboknak nem tetszett a cionisták országépítő terve, de a zsidóság többségének sem, sőt az izraeliták törzsökének számító vallásos zsidók is elleneztek azt. A hithű talmuditák szerint Izrael földi uralmát csak a Messiás hozhatja el, minden ilyen irányú emberi próbálkozás istenkáromlás. Minden vallásos zsidóban ellenérzést keltett a *kibucok*, a kicsi zárt telepes közösségeknek az *ateista* szelleme, amely nem zárta ki ugyan a hagyományos vallási meggyőződést, de a gyakorlatban annak csak a legliberálisabb neológ formáit tűrte meg. Mi, akik keresztyén létünkre a zsidó nemzeti törekvéseket magától értetődőként támogattuk, nem értettük – bevallom, ma sem értjük – mire volt jó a cionizmus ateista rokonszenve. Nyilvánvalóan szívesebben fogadtunk volna egy olyan liberális felfogást, amely – ha már nem ragaszkodik az izraelita felekezet ottani államvallás-jellegéhez, akkor – biztosítson európai módra egyenlő esélyt a keresztyéneknek és a muzulmánoknak is az izraelita mellett. Azonban – és ez természetes – a zsidók országát nem mi, keresztyének építjük a keresztyén értékrend igényei szerint, hanem a zsidók építik maguknak a maguk értékrendjének alkalmazásával, amely nyilvánvalóan különbözik az európaiktól.

Antiszemizmus és antifasizmus

Az *antiszemizmus* elnevezés a 20. század egymásnak ellentmondó, egymást elítélő és kizáró gyűlölet-mozgalmi logoklúzmájának eredményeképpen nemcsak pejoratív jelentésűvé lett, de valóságos tartalom nélküli, csak érzelmi indulatot kifejező szóformává is ürrült, hiszen a *szemitizmus* – pánszemizmus, azaz arabok és más sémi származású népek tudatos szolidaritása – nem létező *fantom*, hogyan lehetne valós tartalma az ellentétének? Az „antiszemita” kifejezés alatt mindenki zsidóellenességet, izraelitaellenességet, *anti-judaizmust* ért, ennek megfelelően foglal állást ellene vagy mellette, csak éppen a szabatos elnevezést nem használja sem egyik, sem másik fél. A 20. század végére az „antiszemita” fogalmát a „fasisztáival” azonosította a publicisztika – erre lehet következtetni az *antifasiszta* elnevezésnek kontraantiszemita jelentéséből. A gyűlölet századának tanúi érzik és értik a bizzar terminológia magyarázatát, az újabb nemzedék számára azonban nem árt

felidézni: fasizmusnak nevezték azt az olasz társadalompolitikai mozgalmat, amely a marxista osztályellentétén alapuló szocialista ideológia ellenében – távlatilag azonos érdekek lévén – szakmai, hivatásrendi közösségbe szervezte a munkást a munkaadóval, heves ellenkezést váltva ki úgy a kapitalista szabad verseny, mint a szocialista osztályharc – főként annak legszélsőségesebb, bolsevik irányzata – táborában. Mint az előzőkben láttuk, úgy a kapitalista, mint a szocialista gazdaságpolitikai irányzatban a zsidóságnak fontos szerepe volt, a fasiszta ideológiát a zsidóság önmaga ellen irányulónak érezte, holott annak társadalompolitikai gyakorlatában, az olaszországban egyáltalán semmi antiszemitának nevezhető ideológiai elem nem volt. Amikor a német nemzetiszocialista imperializmus – tömörebben: hitlerizmus – ellen szövetséget kötött és győzött is a kapitalista USA és a bolsevik Szovjetunió, szövetségüknek a kétségkívül találóbb *antihitlerista* elnevezés helyett a bizonytalan jelentésű *antifasisztát* adták. Szociálpszichológiai okokkal lehet magyarázni, hogy a „zsidó” vagy a „judaita” szabatos elnevezések miért keltenek irtózatig menő ellenérzést az érdekeltekben, és miért használják helyette azóta is az „antifasiszta” megnevezést. Meg kell mondanunk, hogy bennünk, keresztyénekben – különösen itt, Közép-Európában – az antifasiszta kifejezés támaszt ellenérzést, mert ennek a cégére alatt zúdult reánk a szovjet proletárdiktatúra félévszázados terrorja a második világháború után. A félreérthető szóhasználat miatt népeink elnyomóink mögött a zsidókat sejtették. A zsidóság az 1956-os események idején egyértelműen a szabadság oldalán vállalt áldozatos szerepet, elhatárolta magát a pártidiktatúrától és ezért mindnyájunknak – éppen a zsidóság iránti tisztelet helyreállítása érdekében – kötelessége kerülni a kétes jelentésű antifasiszta kifejezés használatát. Tudjuk, sokan vannak, akik az antiszemitizmus szításából hasznot akarnak húzni, és ezért sértőnek hirdetik és tabuként tiltják a „zsidó” vagy az „izraelita” kifejezéseket. Ezek álláspontját mi elutasítjuk, és úgy használjuk ezeket a nép, nemzet, vallás vagy felekezet-neveket, mint a katolikus, anglikánus, francia vagy svéd kifejezéseket, minden értékelő tartalom nélkül.

Az erdélyi zsidóság lojalitása

Mi, erdélyi magyarok a két háború közötti kisebbségi állapotunkban találkoztunk először az antiszemitizmussal, és egyáltalán a zsidókérdéssel. Az akkor született Nagy-Románia nemzetpolitikájának alapjául szolgáló ideológiát *Iorga Miklós* hírneves bizantinológus, liberális történettudós fogalmazta meg, és fölényes közéleti tekintélye folytán ez érvényesült Nagy-Románia törvényhozási gyakorlatában. Valójában a Kisantant-doktrína – amely később *Benes-doktrína* néven vált közzismertté – román változatáról van szó: a nemzeti élet alapja a történelmi hagyományokon felépült nemzeti öntudat. A történelem során a románok magyar – Iorga következetesen „Ungaria” = Hungária és „ungur” = hungár elnevezést használ „Magyarország” és „magyar” helyett – és ozmán uralom alatt éltek, a románok történelme nagyobb részben a magyar, kisebb részben az ozmán történelemnek a része, úgy, hogy a magyar és a török történelem létezése kizárja a román történelmet. Az Ozmán Birodalom történelmét ő maga megfelelően megírja, Hungária történelméről, a magyarok múltjáról pedig hallgatni kell, mintha nem is léteznének, és nem is léteztek volna sohasem. Így lehet a román nemzet jövőjének felépítéséhez kezdeni, amelynek minden mást megelőző feltétele a magyarság likvidálása, múltjával, jelenével és jövőjével együtt. Hogy a természetesen jelentkező magyar panaszoknak eleve útját álljuk, hogy a nemzetközi közvéleményben Románia liberális jó hírét ne kockáztassuk, propaganda-szövetségesül kell megnyernünk Románia többi nemzetiségét, és a magyarokkal szembeni bánásmóddal hangsúlyozottan ellentétesen, kitűnő bánásmódban kell részesítenünk a zsidókat és a németeket a magyar kérdés megoldásáig. Azután következhetnek a románság más, szintén eltávolítandó ellenségei, a zsidók, a németek és a bolgárok – ezekről addig beszélni sem szabad. Ez volt Iorga sokat dicsért liberalizmusa, illetve a szabadelvűség levantinus,

balkáni értelmezése. Az erdélyi szászok a magyarok iránti sok évszázados irigységükben vállalták is a reájuk osztott szerepet – meg is kapták érte „jutalmukat”, mert a második világháború után őket likvidálta először a román sovinizmus – azonban az erdélyi zsidóságnak a magyarokkal való szolidaritását nem tudta kikezdeni: nemcsak itthon, hanem szerte Európában és Amerikában is mindenütt a magyar nemzetiségi jogok irányába fordította a zsidóság rokonszenvét és csak a második világháború után – amikor ezt már semmiféle zsidó érdek nem indokolta – fordultak szembe a magyarsággal.

A magyar zsidók kettős identitása

Amint arról politikai elítéltként a román börtönök poklában meggyőződtem, a magyarságot ismerő zsidók nemcsak rokonszenveztek a magyarsággal, hanem *azonosultak* is annak kultúrájával egészen a nemzeti művelődési örökség *kettős identitással* való vállalásáig. A szabadságra vágyó zsidóság valóban a szabadság bajnokait látta és csodálta Hunyadi, Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth népében és emancipációja után számítás nélkül, őszinte lelkesedéssel igyekezett azonosulni vele. Ennek első lépéseként megtanulta és anyanyelveként használta a magyar nyelvet, háttérbe szorítva miatta a kereskedelmi kapcsolatokban számára olyannyira előnyös németet. Lehet, hogy üzleti szempontból is kifizetődő volt a magyar sajtó, a magyar irodalom, tudomány és művészet szolgálata, de – állítom – a magyarországi zsidóság nem érdekből, hanem őszinte meggyőződésből vállalta magáénak. A zsidó szellemi alkotók, akik a magyar démosz minden színvonalú – a legalacsonyabbtól a legmagasabbig – igényének teljesítésére törekedtek, elválaszthatatlanul beleolvadtak a magyar műveltség ötvözetébe. A századforduló magyar irodalma, zenéje, képzőművészete, színháza és induló filmművészete, természet- és társadalomtudománya, politikája és nem utolsósorban a magyar gazdasági teljesítmény nemcsak elérte az akkori világátlagot, de meg is haladta azt, és ebben számarányukat meghaladó mértékben ott voltak a zsidó származásúak is. A börtönben a román és a magyarokhoz ellenségesen viszonyuló más nemzetiségű rabtársainkon érezhető volt a magyar kultúra iránti azon tisztelet, amelyet a magyarokat ismerő, de magyarul nem mind beszélő zsidó rabtársaink következetes ismertető propagandája eredményezett. Ezek alapján tekintettük át a „boldog békeidők” magyar társadalmának a zsidókhoz való viszonyulását és a legtárgyilagosabb szigorral is megállapíthatjuk, hogy az valóban felhőtlen volt. Nemhogy súrlódás vagy ütközés nem volt a magyar és a zsidó nemzetiségű, a keresztyén és az izraelita vallású magyar állampolgárok között – a természetes szakmai gazdasági konkurenciától eltekintve – még ott sem, ahol ezeket a különbségeket számon tartották, hanem kölcsönös volt a tisztelet mindkét részről – vagy természetes közöny. Még az olyan zsidó politikusok tevékenységét is természetesnek tekintették, mint a kozmopolita Jászi Oszkár. Sőt, még az 1919-es kommunizmus zsidó szereplést sem ítélték el zsidó volta miatt – tíz népbiztos közül csak egy volt keresztyén -hanem sikertelensége, rossz társadalompolitikája miatt utasították el. Nem hiába volt a hatvanhetes Magyarország a liberális nemzeti jogállam modellje!

A román antiszemitizmus

Az erdélyi magyarok ezeréves uralmuknak az elvesztése természetes folyományának tartották, hogy ezután nem vehetnek részt a közhatalom gyakorlásában, nem lehetnek köztisztviselők, diplomaták, ítélőbírák, katonatisztek és altisztek, rendőrök, csendőrök, írnoki rang feletti hivatalnokok, nem lehetnek municipális tisztségviselők, polgármesterek, bírák, tanácsosok, hogy numerus clausus maximálja részvételüket az iparban, kereskedelemben, ügyvédi, orvosi, mérnöki hivatásban, hogy művelődési intézményeiket és iskoláikat románosították – ez tette munkanélkülivé a magyar pedagógusokat – hogy földbirtokaikat „földreform” alá vonták és újak szerzését nemzeti szegregációs elővételi jog gátolja, és mindezek felül, hogy a magyar nemzetiségűeknek azért is

fizetniük kell, amit mások ingyen kapnak. Egyáltalán nem irigyelték a zsidókat és németeket azért, mert ők mentesültek ezek alól. Azaz, mentesültek volna, ha a Iorga-doktrína szerinti törvények Romániában érvényesültek volna. Azonban Románia Európa keleti ortodox övezetéhez tartozik, itt bizantinus kettős jogérvényesítési rendszer működik: az állami törvényben fogalmazott, szkriptikus jogszabály hatálya csak az alkotmány és a törvénykönyv szövegében létezik, a társadalomban effektíve érvényesülő szabályok a nemzeti közvélemény, a tömegek és a haramia polonikárok tetszésétől függően egészen mások lehetnek. A szkriptikus jog szerint a zsidókkal szembeni megszorító rendelkezések leghalványabbjai is csak 1938 után jelentkeztek – akkor, amikor az erdélyi magyarok már rendőrhatalósági intézkedések alatt állottak, a magyar értelmiségiek jó része a politikai rendőrség foglya volt, a többi a házkutatások alatt útban volt ugyanabban az irányban, és a magyar aktív lakosságot tízezerszámba vitték erődépítési munkaszolgálatra, vagy ezzel zsarolták a polonikárok – a magyarüldözés mellett jelentéktelennek tűntek a zsidóellenes intézkedések, bár a román társadalomban – mindenféle zsidóellenes numerus clausus megszorítás hiánya ellenére – addig is elképzelhetetlen volt nemcsak a zsidó köztisztviselő, rendőr, katona, de még az írnok rangú kishivatalnok is. A polonikár díjak, a baksis, a harács, a csbuk összege viszont a zsidók számára nagyobb volt, mint a magyarok esetében, és mindennél súlyosabb volt a román társadalom spontán antiszemitizmusa, addig is amíg 1940-ben a moldáviai pravoszláv fanatikus antiszemita mozgalom, Szent Mihály Arkangyal Legionáriusainak Vasgárdája uralomra nem jutott, és olyan véres antiszemita terrort érvényesített, amely felül, illetve alulmúlta a legvéresebb pogromokat is. A zsidókkal szembeni pogrom, az embertelenségek, a gyilkosságok tömegmániája csak négy hónapig tartott ugyan, de utána nagyon-nagyon hangsúlyozottan nemzetiszocialista, antiszemita diktatúra következett Romániában, a második világháború végéig. Ennek az azelőttivel szembeni kétségtelen mérsékeltebb volta miatt ez nem is tűnt rasszista diktatúrának, holott törvényes rendelkezései sokkal súlyosabbak voltak, mint a velük összehasonlított és kárhoztatott akkori magyarországi zsidótörvények.

Magyar közvélemény a zsidók mellett

Bármilyen politikai, ideológiai beállítottsága legyen is bármilyen nemzetiségű és vallású 20. századi embernek, annyit tudnia kell a magyarországi zsidótörvényekről, hogy azok az akkori európai politikában a legenyhébb zsidóellenes rendelkezéseket tartalmazták. Emlékszem, még mi, keresztyén magyarok éreztük sérelmesnek a zsidók számára a hat százalékos numerus clausust, ők maguk egyáltalán nem. Olyannyira nem, hogy törvényes képviselőjük útján – félve a hitleristák várható és később be is következett reakciójától – súlyosbításukat kérték. Azonban az akkori magyar törvényhozók semmiféle súlyosbítást nem tartottak összeegyeztethetőnek az ezeréves magyar alkotmány jogegyenlőséget biztosító rendelkezéseivel. Egyáltalán nem állítom, hogy Magyarországon nem volt antiszemitizmus, mert voltak antiszemiták, de ezek befolyása sohasem terjedt ki a magyar társadalomra, mindig egyéni hozzáállást jelentett. A magyar társadalom nemcsak hogy nem pogromozott soha, de nem is tűrt soha semmiféle pogromot. A zsidóellenes hatósági intézkedések is mindig messze alatta maradtak az akkori Európában szokásosnak. Magyarország viszont 1944. március 19-én a hitleristák megszállása és főhatalma alá került – az európai kontinensen utolsó államként – és ezzel nemcsak a magyar alkotmány, de az európai közhatalmi és társadalmi szervezetek alapjául szolgáló egész nemzeti keresztyén értékrend háttérbe szorult a materializmus társadalmi ellentéteken alapuló jogrendje mögött. A magyarság hitlerista megszállás alatt is annyira nem vett részt a zsidóellenes rémtettekben, hogy el sem hitte akkor azokat. A teljes magyar választott közigazgatási tisztviselői kar lemondott hivataláról már az első hitlerista megnyilvánulások idején. A Holokauszt végrehajtásában résztvevő egyéneket a háború után megfelelő büntető jogi eljárással,

közmegelegedésre, eltávolították a magyar társadalomból. Hogy az európai nemzetközösség jogi alapjául szolgáló keresztyén erkölcsi értékrend mennyire érvényét veszítette a második világháborúval, annak éktelen bizonyítéka éppen az az antikrisztianus hangulat, amelyet egyes önző egyének és csoportok a zsidóság szenvedése ürügyén, negyediziglen is szítanak azok leszármazottaival szemben, akik annak idején nemcsak ártatlanok, hanem a zsidóság szenvedő társai is voltak.

A zsidóság bizalma

Meggyőződésem, hogy a zsidókérdés azért torkollott a modern emberiség tragédiájába, mert sem az érdekeltek, sem a döntéshozók nem ismerték a *másik fél*nek nemcsak az álláspontját, de tényleges helyzetét sem. Sajnos, az általános bábeli tájékozatlanság alól nincs kivétel: a hozzánk legközelebb álló magyar társadalom tagadhatatlanul tájékozatlan volt a zsidókérdés vonatkozásában, azonban a zsidók is tájékozatlanok voltak saját helyzetük tekintetében. Mi, erdélyiek a harmincas évekbeli magyarországi zsidóviszonyokról csak a sajtó útján értesültünk. Emlékszem, hogy a készülő zsidótörvény inkább a keresztyéneket foglalkoztatta, mint a zsidókat. Azóta is nehezen tudom indokolni zsidó ismerőseinknek azt a gyermeteg bizalmát, amellyel jövődjüket és életüket a magyar hatóságokra bízták. A második háború alatti zsidóellenes intézkedéseket természetes nyugalommal fogadták és kérdéseinkre „Horthy megígérte, hogy megvédi a zsidókat, mert tudja, hogy ezzel Magyarországot menti meg” felelettel nyugtattak meg minket is. A hitlerista megszállásig nem szűnt meg az európai zsidóság Magyarországra menekülése, hiszen az angolszász rádióadókra és minden más „biztos” forrásra hivatkozva, mindenki meg volt győződve arról, hogy a magyar kormány szerződést kötött a nyugati szövetségesekkel a háború befejezését illetően.

Közép-Európa népeinek tájékozatlansága

Hogy nemcsak a magyarok és Közép-Európa népei, de az egész Európa mennyire tájékozatlan volt a földrész politikai jövődjére tekintetében, arra szubjektív, de annál hitelesebb ismeretet nyerhetünk az Európa földrajzi közepén fekvő Érmellék és a nagy humanista tudományos múlttal rendelkező Kolozsvár akkori közmegegyezéséből: a nemzetiszocialista Németország programja a német világhódítás befejezése utánra a mindenekfelett uralkodó Németországhoz való viszony függvényévé tette és aszerint csoportosította Európa országait. Még a legelőnyösebb, a „szövetséges” kategóriába sorolt Magyarországnak is elfogadhatatlanul alárendelt szerepet irányzott elő a náciizmus. A másik oldalon a Szovjetunió fenn hirdette világhódító akaratát, „világ proletárjai, egyesüljetek!”, amely minden nemzet függetlenségének, társadalmi és gazdasági rendszerének, valamint minden európai keresztyén eszmei örökségnek a felszámolását jelentette, és amelyből egyik érdekelt nemzet sem kért. A hagyományos liberális demokrácia fenntartását ígérő politikai erő – csak Nagy-Britannia állott talpon ezen az oldalon – háború utáni szándékaira vonatkozóan nagyon bizonytalan hírek érkeztek még a legjobban informált szabadkőművességen és a Vatikánon keresztül is. Olyan hírek jártak, hogy Nagy-Britannia fenn akarja tartani az 1940-es határok között, és monarchikus formában Európa politikai berendezését, azonban az USA ezt ellenzi, valamilyen Európai Egyesült Államokat helyezvén előtérbe. Le kell írnom, mert senki soha ezt meg nem tette, hogy nemcsak a társadalmunknak a legalsó pletykabeszélgetői, hanem a legtekintélyesebb értelmiségiek is hangoztatták, hogy Magyarország miként lesz az USA első európai tagállama, hogy azután köré épülhessen az Európai Unió. Jött a híre azután, hogy Habsburg Ottó megegyezett a pápával, és az USA is jóváhagyta jövődjé tervüket a hajdani monarchia egy új Duna-völgyi katolikus változatának a felújítására, amely nem érintené Tito és Benes eljövendő birodalmának érdekeit, sőt Belsőerdélyt is visszaadná Romániának, és helyette Bajorországot csatolná az eljövendő monarchiához. Mindezekből később csak annyi bizonyult igaznak, hogy az előbb Európa megmentőjének hitt

Churchill az általa is „Közép-Európa rossz szellemének” nevezett Benest Sztálin barátságába ajánlotta, aki a Kisantant érdekei fenntartásának feltételével elfogadta Európának az Elbáig terjedő szovjet főhatalmának tervét. Csak évtizedek múlva derült ki, hogy ez a tényleg megvalósult terv Nyugat-Európában is felszámolta a keresztyén nemzeti hagyományok értékrendjét a kozmopolita materialista rend kedvéért.

A győztesek Európa-ellenessége

Hogy a hitlerizmus legyőzői miért adták Közép-Európát a szövetséges Lengyelországgal együtt a Szovjetunió uralma alá a Hitler-Sztálin paktumnak megfelelően, arra nincs magyarázat, hiszen 1945 után a győztes antifasiszták hatásai és sajtója egyszerűen minden szövetségi szerződésüket megtagadták, elsősorban persze azt, hogy bármilyen megegyezésük is lett volna Magyarországgal. Hogy ezt a nyugati szövetségesek a keresztyén magyarokkal szemben megtették – mint később ez a politikai fejlődés logikájából kiderült – magának az európai idealista keresztyén értékrendnek a kozmopolita materializmus érdekalapú rendje mögé kényszerülésével magyarázható. De mivel magyarázza meg a nyugati szabad zsidóság a halálos veszedelembé került európai zsidók sorsa iránti közönyét? Miért nem tájékoztatták idejében a hitlerista megszállás alá került zsidóságot, hogy a halál elől elmenekülhessen, és hogy zsidó barátaink minket, sorsunk felől tájékoztatlan magyarokat is figyelmeztethessenek? 1943 augusztusában az angolszász hadak már Róma előtt voltak, de csak egy év alatt jutottak el az Alpokig. Százezerszámra menekülhettek volna el a zsidók akkor még a felszabaduló területre. Egész Közép-Európa hétről hétre várta a felszabadítókat, „hiszen megígérték, hogy jönnek”. Azután megnyílt a normandiai front is, de a felszabadítás elmaradt. Ne mondja azt senki, hogy ha az antihitleristák ellenségének vélt keresztyén európaiak előtt titok is maradhatott, de zsidó szövetségeseik tudomást szerezhettek arról, hogy nem is akarják átlépni Közép-Európa határát, az Isonzó-Enns-Elba vonalat, sőt addig jutni is csak '45 tavaszán akarnak, és – ami mindenekfeletti – a szovjet hadsereg sem igyekszik megakadályozni a hitleristákat a varsói gettó és a koncentrációs táborok lakóinak kiirtásában. Persze lehetséges, hogy mindez csak képzelődés volt akkor is, azóta is, hiszen semmiféle bizonyítéka nincsen senkinek ezekre vonatkozóan, azaz, minden dokumentum azoknak a győztes antihitlerista hatóságoknak a kezében van, akik az Európa feletti uralmat maguk között megosztották, emberiség elleni háborús bűnösséggel vádolva minden egyént, közösséget és nemzetet, aki a háborús apokalipszis áldozatának és nem felszabadított nyertesének *érzi* magát.

A zsidó érzelmi közösség

Anélkül, hogy a zsidó Holokauszt bármelyik vádlottját is menteném vagy mentetném – ez ugyanis vagy felesleges, vagy reménytelen – még szóvá kell tennem a zsidóság sokat emlegetett, legendás *szolidaritását*, amely, vagy amelynek a *látszata* a nem zsidó erkölcsi, szellemi, értelmi nincsteleneket, tömeg-embereket, proletárokat antiszemitizmusra izgatta. A diaszpóra zsidósága – a zsidóság ugyanis diaszpóra maradt nemcsak a szétszórtságban, hanem otthon, Izrael Államban is – egy évszázados szabad szervezkedés után sem tudott valóban egységessé, egyetlen identitássá lenni. A közös gyökeret, törzsököt, az ősi hit közösségének hagyományos gettóját fizikailag mind odahagyták ugyan, de annak *tudatát* sem a szélsőségesen ateista kozmopolita, sem a megkeresztelkedett európai asszimiláns odahagyni nem volt képes, hogy hagyhatta volna el azt a zsidó nemzeti vagy vallási identitásához ragaszkodó, vagy pedig a mindegyiktől különböző cionista? Bizony, ez a hagyománytudat még öntudatlanul is összekapcsolja őket, de *csak ez* kapcsolja össze a zsidóságnak az előzőekben vázolt ötféle csoportját, és semmi egyéb. Nincs érdekszövetség – bármennyire is vádolják őket ezzel – mint ahogyan a boldog békeidőkben is eltérő anyagi érdekeik voltak a szegény galiciánereknek és a hiteltőke urainak. Azonban *érzelmi*, erkölcsi identitásuk úgy összetartja őket, mint ugyanannak a kéznek az ujjait a tenyér. Bizony, az ujjak mindegyike külön

mozog, külön működik, külön cél irányában, és csak valamelyik esetleges megsérülésének a *fájdalma* válik közössé. Ennek a negatív érzelmi, *fájdalomközösségnek* az eredménye az az értetlenség, amely ott maradt a zsidók és a nem zsidók között: Az üldözöttség fájdalmát *érző* zsidóság – és ezt minden csoporthoz tartozó minden zsidó eredetű ember *érzi* – a nem zsidók megkülönböztetett, együtt érző részvételét várja el, és fokozza fájdalmát, hogy azt nem kapja meg, mert nem is kaphatja meg, hiszen szenvedéseinek éppen az a megkülönböztetés volt a forrása, amelyet most elvár.

Az utólagos ítélkezés jogtalansága

Senkinek nincs joga a halálos veszedelemből menekülőnek a bírálata, kívülálló részéről pedig egészen erkölcstelen is minden bírálat. Hogy az amerikai biztonságban élő izraelita miért nem volt európai testvéreinek veszélyre figyelmeztető őrállója, hogy a zsidó jövőért hadakozó cionisták miért nem alkalmaztak más haditervet a közép-európai zsidóság életének kockáztatása helyett, hogy az imádságaik megmentő erejében bizakodó vallásos zsidók, vagy a keresztyén szomszédaik segítségével bizakodók miért viselkedtek úgy, ahogyan – azt semmiféle bírálat nem érheti, hiszen mindegyik a maga meggyőződése, illetve legjobb tudása szerint járt el. Mindezekon felül pedig a második világháború antihitlerista győztes hatalmai sem bírálhatóak – bármilyen keserűség is ez Európa legyőzött nemzetei számára – amiért győzelmük érdekében – sőt, *horribile dictu*, a vesztes hitleristák sem bírálhatóak, hogy legyőzetésük elkerülésére – minden tőlük telhetőt megtettek, nem kímélve az áldozathozataltól sem önmagukat, de főként másokat nem.

A keresztyén értékrend érvénytelenítése

Az emberiség 20. századi általános válsága lehetetlenné teszi a *zsidóság panaszainak* az elbírálását: nincs bíró az ítélelhozatalra, mert ebben a perben a Történelem sem ítélhet, hiszen a zsidóság éppen a Történelmet vádolja panaszával. A válságot viszont teljessé teszi annak a Törvénynek a hiánya, amelynek alapján a Gyűlölet Századának a tényei, eseményei megítélhetőek volnának, mert az európai társadalomnak, a szabadság és kényszer egyensúlyát jelentő európai jogrendnek az alapja, a *keresztyén értékrend* elveszítette ezerhatszáz esztendő hegemoniáját az egyéni érdek önzés-rendszere, a materialista értékrend felett.

c) *A nemzetközösség csoportellentétei*

A társadalomtudomány harmadik útja

A racionalizmus a liberalizmus hiányosságainak láttán egy emberöltővel a szabadelvűségnek a nemzeti jogállam létrehozásával történt győzelme után – a liberalizmust kétoldalról kikezdő materialista kritika, a jobboldali kapitalizmus és a baloldali szocializmus felől – új, harmadik oldalról közelítette meg a társadalomfejlődés feladatait. Valójában csak a materialista ultraliberalizmus sajtópropagandája által háttérbe szorított, nyilvánosságtól elzárt társadalomtudományi tevékenységnek kellett újabb lendületet adni, és a realitásoknak megfelelő korszerű tudományos vizsgálatnak, kutatásnak, elemzésnek vetni alá a társadalom egészét és annak politikailag szervezett részét, a démoszt, hogy a kutatások eredményeképpen a továbbfejlődés útját – a harmadik utat – kijelölhessék. Tudományos igényű tevékenység csak *sine ira et studio*, elvi előítéletek nélkül folytatható, tehát a társadalom tényleges vizsgálatából, elsősorban a 18. századi materialista individualizmus történelmi fejlődés-elméletének kizárólagos uralma alól kellett kiszabadulnia, és a társadalomtörténet évezredes hagyományainak megfelelő *organikus*, természetes fejlődési vonalon kell továbbhaladnia. A materialista felvilágosodás ugyanis az emberi társadalmat – nagy elvi csúsztatással – a rovarok, közelebbről a méhek és a hangyák társadalmának analógiája alapján *egymással egyenlő egyének összességének* tekintette, figyelmen kívül hagyva, hogy természeti

valóságban a társadalomnak legfeljebb csak *huszadrésze* tekinthető egymással egyenlő egyénnek, és ezek sem egymástól függetlenek, mert minden emberi lény valamely természetes közösségnek, családnak, vagy abból képződött közösségnek a tagjaként alkotó része a társadalomnak. A társadalmi osztály, amely a materialista felvilágosodás társadalomtudományának az elvi alapja, csak a valós társadalmi élet vérségi fejlődési törzsének mesterséges, hivatásrendi elágazása, tehát nem terjed ki az emberi élet egészére, csak annak nagyon szűk és átmeneti foglalkozási viszonyaira. A nem materialista társadalomtudomány művelése folytatódott, sőt a 19. század általános tudományos fellendülésének mértékében ki is bővült, azonban nem jutott sajtónyilvánossághoz. Az európai tudományos élet az egyház metaszakrális funkcióinak 19. századvégi szekularizációja folytán egyszerűen gazdátlan maradt: úgy a katolikus, mint a protestáns egyházak kiengedtek – mert kénytelenek voltak kiengedni – befolyásuk alól a tudományos tevékenységet, még a maguk szerény publikációs lehetőségeit is megvonták tőlük. Viszont az egyoldalúan materialista ultraliberális és szocialista publicisztika egészében elhallgatta a vonalvezetésének nem megfelelő – idealistának minősített – tudományos tevékenységet, úgy, hogy annak eredményei csak nagy késéssel jutottak a társadalom jogalkotó közvéleményének tudomására. Az első világháborút követő európai forradalmakat előkészítő és lefolytató sajtó említést sem tett a természettudományi tárgyilagossággal elért organikus – a Homo Sapiens Antropust és életét a maga teljességében felmérő és leíró – társadalomtudomány eredményeiről, sőt még a 20. század elejére már alaposan kidolgozott közösségszerkesztési módszerről, valamint a szociálszpihológia eredményeiről sem. Hiába bizonyították a szocialista forradalmak az anyagi érdekellentétek kizárólagosságára épített társadalomtudomány lehetetlenségét, a publicisztika nem volt hajlandó elismerni, hogy az ember egyéni és csoportos viselkedésének nem az anyagi érdek az elsőrendű indítéka. Valóban a 20. század egyetemes emberi erkölcsi válságához vezetett az a késedelem, ami a társadalmi hatalom birtokosait meggátolta a racionalizmus, a józan emberi észszerűség elveinek a társadalmi gyakorlatba ültetésében. Így került az emberi társadalom életét befolyásoló politika – amely későbbben vakvágánynak bizonyult – mellékvonalára a tudományos igényű, racionalista társadalompolitika. Nemhogy az európai démosz kényszerhatalmi befolyással rendelkező rétege, vagy a meghatározó befolyással rendelkező értelmiség többsége magáévá tette volna a társadalmi fejlődés korszerű követelményeit, csak eredeti céljukkal ellentétes irányban, pártpolitikájuk érdekében alkalmazták azokat a két háború közötti jobboldali politikai rendszerek. Ez pedig végzetesnek bizonyult, mert a második világháború a jobboldali politika vereségét eredményezte, és többé szó sem lehetett a harmadik oldalnak, vagy a harmadik útnak előkészítésére szolgáló társadalomtudományi publicisztikának nemcsak fejlesztéséről, de létezéséről sem.

A döntéshozók általános tudatlansága

A tudás, a tanultság devalvációjának első eredménye a társadalmi kiválasztás legfontosabb mértékének, kánonjának az elvesztése: a nemzetközösség, a démosz természetes tekintélyrendjében a szellemi érték segítségével nem lehet tekintélyhez, hatalmi befolyáshoz jutni, mert a démosz általános neveltségi, erkölcsi szintje – az eszmény, az eszmei célok együttesének színvonala – alatta marad a művelődés által létrehozott lehetőségeknek, azaz olyan eszközök birtokába jutott az emberiség, amelyekre nincsen szüksége. Nyilvánvaló tehát, hogy a magasabb célok, és megvalósításuk eszközeinek az *ismerete* felesleges a döntéshozó számára. A 20. századi emberiség legmagasabb szellemi, értelmi színvonalán álló képviselői – hogy az eszmei értékek hordozóiról ne is beszéljünk – nem juthatnak a politikai döntéshozók, az egész társadalom feletti kényszerhatalom birtokosainak a helyzetébe, rendjébe. Ennek az anyagilag leggazdagabb, de eszmeileg legszegényebb évszázadnak egész történelme azt bizonyítja, hogy a döntéshozók nemcsak a társadalmi tényeket nem

ismerték, de tájékozatlanok voltak és maradtak az emberi élet valós igényeinek a tekintetében is. Az első világháború alatt Európa politikai döntéshozói nem tudták, hogy az USA elnökének a hatáskörét messze meghaladja az általa hirdetett *népek önrendelkezési jogának* a megvalósítása, hiszen még békét sem köthetett, sőt „alattvalói” még az általa kezdeményezett Nemzetek Szövetségét is elutasíthatták. A párizsi békerontó fegyverszüneti konferencián – és azóta sem – senki sem volt képes arra az egyszerű számvetésre, hogy a háború költségei nem veszteségek a nemzetgazdaság számára, tehát azok behajtásának nincsenek erkölcsi alapjai. Sem a század jobb- és baloldali politikai vezérei, sem a szocializmus publicisztikáját kreáló sajtópropaganda nem vett tudomást a forradalmak nagyszerű tanulságairól: hogy a szociál-demokrácia ne kényszerítsen olyan kötelezettségeket a munkaadókra, amelyek teljesítése lehetetlen, hiszen az a munkahely megszüntetéséhez vezet. Másrészt, ha a kommunizmus a munkavállalók tulajdonába adja a termelési eszközöket, a munkás válik munkaadóvá, és lehetetlenné válik az az osztályharc, amelyet a kommunizmus folytat. Ezeknek egyszerű belátására még nem voltak képesek sem a döntéshozók, sem a 20. század közvéleményét alakító publicisták, annak ellenére, hogy ez a német és az orosz forradalmakban, de elsősorban Magyarországon 1919-ben és 1956-ban bebizonyosodott, sőt még magának a kommunizmusnak és magának a társadalmi érdekellentéteken alapuló egész szocializmusnak a 20. században bekövetkezett gyakorlati teljes csődje sem, hiszen még most is vannak szocialista pártok, szocialista agitátorok, mert még mindig nem jutott el a démosz arra a műveltségi színvonalra, hogy az ilyen abszurdum logikátlanságokra ne legyen fogékony. Azt nem is reméljük, hogy a második világháború eredményeképpen a társadalompolitikai életből kiküszöbölt, a zszurnalisztika által antiliberálisnak és antidemokratikusnak nyilvánított ideológiai rendszereket valaki is *tárgyilagos* vizsgálat alá vehetné – mindaddig, ameddig ez valamilyen egyénnek vagy csoportnak az érdekeit nem szolgálja.

A nemzeti egységtörekvések mellőzése

Az első világháború, a Forradalmak, a fegyverszüneti szerződések a nemzeti egység-törekvések igényeit sem voltak képesek teljesíteni. A *népek önrendelkezési joga* csak propaganda szólamnak bizonyult a párizsi békerontó konferenciákon, hiszen a régi nemzetiségek helyett újakat kreáltak – talán kevesebb lélekszámmal, mint azelőtt – és a részükre jogegyenlőséget ígérő Kisebbségi Szerződések minimálisra csökkentették magát a háború előtti jogbiztonságot. A különböző művelődési, nyelvi, felekezeti és faji identitással rendelkező társadalmi csoportok tagjai közötti jogegyenlőséget, tehát a nemzetközösség, a démosz horizontális megosztottságának ellenére való jogegyenlőség kérdését más vonatkozásban, az internacionalizmus és a kozmopolitizmus tárgyalása keretében már ismertettük. A démosz vertikális megosztottságának kérdésében, az egymással szembeni *gazdasági* érdekellentétek alapján osztályokra bontott nemzetközösségek vonatkozásában – bár a szociális problémákat tárgyaló szóöszön minden más közérdekű témát háttérbe szorított, és a szocialista és ultraszocialista, az egész 20. századot megrontó evolutív és revolutív mozgalmak ellenére – a történelem döntése elmaradt. A materialista ideológia dominanciájának megfelelően a publicisztika csak gazdasági kérdésekkel foglalkozott, a nemzetközösség tagjainak a társadalmi hatalom szempontjából sokkal fontosabb *értelmiségi* vertikális megosztottság kérdésével pedig még elméleti szinten sem.

Az értelmiség uralma

A liberális demokrácia által a 19. században megalkotott nemzeti jogállam az emberi *értelmennek*, a józan számító rációnak volt az addigi művelődéstörténeti fejlődést betetőző legnagyobb alkotása. Alapelve szerint a tudás birtokosait, a szellemi képességek kiválóságait illeti meg az a tekintély – a tekintély a társadalmi hatalomnak kényszer nélkül érvényesülő formája lévén – amely a társadalom vezetésére, elsősorban a közösség, a közrend általános védelmére, az élet- és vagyonbiztonság

létrehozására és fenntartására hivatott. Erre vágyott a Homo Sapiens Antropus történelme kezdete óta, és műveltsége minden fokozatán ennek a megvalósítását tartotta elsőrendű politikai céljának. A megvalósítás útjában végig ott állottak az esélyegyenlőség természetes társadalmi akadályai, elsősorban a származás, majd az ennek folyományaként előálló örökölt fizikai és gazdasági hatalom különbözősége, amely a feudálisnak mondott rendi jogegyenlőtlenségnek szolgált alapul. A racionalizmus a tanítással, az ismeretgyarapítással látta fejleszhetőnek az embert: „Tanítsd meg az embert a helyesre, jóra, igazra és szépre, és azt fogja cselekedni!” és ennek természetes és hagyományos eszköze az iskola lévén, az *iskolázottság rendiségét*, a gerontokrácia, a szellemi arisztokrácia gyakorlati alakját kezdeményezte társadalmi rendszerül. A liberalizmus jogegyenlősége elvben fenntartott azáltal, hogy minden egyén azonos feltételek szerint juthat iskolai végzettséget igazoló diplomához és emelkedhet a társadalmi hierarchia felsőbb fokozataira. A Római Katolikus Egyház már az ókorban előnyben részesítette a szellemi nemességet a származásával szemben, a középkorban szervezkedő polgári rendek is ezen az úton fejlődtek, általánosan érvényesülő kormányzati rendszerre azonban csak a liberális jogállam tette, amikor minden közhivatal és katonai rendfokozat elnyerésének feltételül az iskolai diplomát tette. Ez a rend már a 19. században olyan társadalmi tagolódást eredményezett Európában, amely nemcsak megkülönböztette a diplomásokat – akkoriban ez az érettségit jelentette – hanem valóságos külön elsőrendű kasztá, *úri renddé* emelte őket. A liberális gazdasági verseny, az anyagi javak halmozása, a vagyongyűjtés is társadalmi hatalmat, tekintélyt adott, azonban – különösen Európában – ennek maximuma is a diploma általi tekintély alatt maradt. Ennek következtében a liberális jogállamnak valóságos működési ismérve lett a tanulás, az iskolázás, és elsőrendű állami közszolgáltatássá a közoktatás. A törekvő családok minden áldozatot meghoztak azért, hogy gyermekeiket *taníttatás* útján az úri rend tagjaivá emeljék.

A gerontokrácia egyoldalsága

A legmagasztosabb elvek is csődöt mondanak a gyakorlatban, ha kizárólagosan alkalmazzák azokat. Tagadhatatlan, hogy az ember elsőrendű erénye az értelem, a szellemi képesség. Azonban a test fontossága sem hanyagolható el, hiszen az ember szellemi élete anyagi *test* nélkül nem létezhet, tehát a szellemi fejlődés is, bár a lelki dimenziók célja felé irányul, testi képességekben gyökerezik. Az élő test törvényei pedig nemcsak a társadalmi érvényesülésre, hatalomra indítják az embert, hanem létfenntartásra és fajfenntartásra is, azaz gazdálkodásra, anyagi javak előállítására, és társadalmi szerveződésre. Következésképpen az ezek vonalán való fejlődés éppen olyan szellemi tevékenység, mint a tudás szerzésére irányuló, tehát ugyanúgy tekintélyt, szellemi nemességet adhat, mint a másik, különösen, ha az iskolázás elhanyagolta az erkölcsi nevelést az ismeretátadás kedvéért. Már a „boldog békeidőkben”, a századfordulón kétségbe vonta a diploma monopóliumát a tekintélyszerzés másik két akkori eszköze, a munkaadói hatalmat adó vagyonszerzés és a politikai hatalommal kecsegtető – különösen a szocialista irányzatú – pártaktivitás. Az első világháború minden tekintetben felmérte az ember képességeit és kétségtelenné vált a diploma-nemesség abszurduma: a hátszági nehézségek megoldására sem az iskolázottak bizonyultak alkalmasabbnak, a harcterek próbái között pedig a legénységek a tiszturaknál különbeknek bizonyultak nemcsak erkölcsileg, de a gyakorlati élet igényelte ismeretek tekintetében is. A háború utáni forradalmakban pedig nem a vagyonszerzés miatti osztályellentét volt az elsőrendű indíték, hanem – be nem vallottan is – a diploma adta előjogok eltörlése.

Az östehetségek divatja

Az értelmiség lévén a szellemi haladás hordozója, a tanultság értékével szembeni kétely megfogalmazása és tudatosítása is annak az értelmiségnek a feladata volt, amelynek tekintélyét éppen tudása, tanultsága adta. A paradox helyzetet a *népi östehetség* felfedezése és az iskolázottsággal való

szembeállítás adta meg a társadalmi élet egész területén: A kizárólag lelki indíttatásra cselekvők, a hősök és próféták tekintélye kezdettől fogva ismeretes volt. A 19. század szabadsághőseitől senki sem kért iskolai bizonyítványt, de tudást igazoló oklevél nélkül tanítottak azok az egyre szaporodó számú vallás- és szekta-alapító fanatikusok, „parasztpróféták”, akik a hallgató egyházi hivatalosak helyett – különösen a protestánsok társadalmában – korszerű kegyességet, a keresztyén tanítások gyakorlati szükségességét hirdették. A művészetekben eredetileg is a született hajlam – innen jön az „őstehetség” kifejezés – nagyobb fontosságú volt a reá épülő tanultságnál, és ez a 20. század művelődési gyakorlatában – gondoljunk csak sok őstehetség előadóművészre, színészre, táncosra, zenészre, vagy a képzőművészet legnagyobbjaira, valamint a Nobel-díjig emelkedett iskolázatlan költőkre és írókra – mindennapossá lett. Még a természettudományok alkalmazása területén is ott voltak a legnagyobb iskolázatlan feltalálók, hogy a gazdasági életben legnagyobb sikereket elért iskolázatlan milliomosokat ne is említsük. Persze, a gyarló ember az őstehetség eszmei értékét is diszkreditálta szokásos általánosításával, amikor a tanultság értékét vonta kétségbe, mert ezzel utat nyitott a társadalmi hatalomra törő kis és nagy politikai diktátorok előtt. Nemcsak a százmilliókat megkínzó és halálba kergető fővezérek, de a 20. századi parancsuralmaknak minden munkahelyen jelen levő, „egyujjal dolgozó” pártaktivistái is a tanultsággal szembeni kétely szüleményei.

Nincs mértéke a kiválasztódásnak

Bár az iskolai végzettséget igazoló diploma csak külső megjelenési formája a szellemi értéknek, a tudásnak, a diploma értékvesztése értékjelző nélkül hagyja az emberi szellem egészét, és nem marad semmi olyan látható, tehát megszerezhető bizonyítéka a szellemi értékeknek, amelyek alapján a társadalom tekintélyrendje megállhat. A tudás, a tanultság devalvációjának első eredménye a társadalmi kiválasztás legfontosabb mértékének, kánonjának az elvesztése: a nemzetközösség, a démosz természetes tekintélyrendjében a szellemi érték segítségével nem lehet tekintélyhez, hatalmi befolyáshoz jutni, mert a démosz általános neveltségi, erkölcsi szintje – az eszmény, az eszmei célok együttesének színvonala – alatta marad a művelődés által létrehozott lehetőségeknek, azaz olyan eszközök birtokába jutott az emberiség, amelyekre nincsen szüksége. Nyilvánvaló tehát, hogy a magasabb célok és megvalósításuk eszközeinek az *ismerete* felesleges a döntéshozó számára. A 20. századi emberiségnek legmagasabb szellemi, értelmi színvonalán álló képviselői – hogy az eszmei értékek hordozóiról ne is beszéljünk – nem juthatnak a politikai döntéshozók, az egész társadalom feletti kényszerhatalom birtokosainak a helyzetébe, rendjébe. Ennek az anyagilag leggazdagabb, de eszmeileg legszegényebb évszázadnak egész történelme azt bizonyítja, hogy a döntéshozók nemcsak a társadalmi tényeket nem ismerték, de tájékozatlanok voltak és maradtak az emberi élet valós igényeinek a tekintetében is. Az első világháború alatt Európa politikai döntéshozói nem tudták, hogy az USA elnökének a hatáskörét messze meghaladja az általa hirdetett *népek önrendelkezési jogának* a megvalósítása, hiszen még békét sem köthetett, sőt „alattvalói” még az általa kezdeményezett Nemzetek Szövetségét is elutasíthatták. A párizsi békerontó fegyverszüneti konferencián – és azóta sem – senki sem volt képes arra az egyszerű számvetésre, hogy a háború költségei nem veszteségek a nemzetgazdaság számára, tehát azoknak a legyőzöttektől való behajtásának nincsenek erkölcsi alapjai. Sem a század jobb- és baloldali politikai vezérei, sem a szocializmus publicisztikáját kreáló sajtópropaganda nem vett tudomást a forradalmak nagyszerű eredményeiről: a szociáldemokrácia ne kényszerítsen olyan kötelezettségeket a munkaadókra, amelyek teljesítése lehetetlen, hiszen az a munkahely megszüntetéséhez vezet. Másrészt, ha a kommunizmus a munkavállalók tulajdonába adja a termelési eszközöket, a munkás válik munkaadóvá, és lehetetlenné válik az az osztályharc, amelyet a kommunizmus folytat. Ezeknek egyszerű belátására még nem voltak képesek sem a döntéshozók, sem a 20. század közvéleményét alakító publicisták, annak ellenére, hogy ez a német és az orosz

forradalmakban, de elsősorban Magyarországon 1919 és 1956 *pártfelettségében* bebizonyosodott, sőt még magának a kommunizmusnak és magának a társadalmi érdekellentéteken alapuló egész szocializmusnak a 20. században bekövetkezett gyakorlati teljes csődje sem, hiszen még most is vannak szocialista pártok, szocialista agitátorok, mert még mindig nem jutott el a démosz arra a műveltségi színvonalra, hogy az ilyen abszurdum logikátlanságokra ne legyen fogékony. Azt nem is reméljük, hogy a második világháború eredményeképpen a társadalompolitikai életből kiküszöbölt, a zszurnalisztika által antiliberálisnak és antidemokratikusnak nyilvánított ideológiai rendszereket valaki is *tárgyilagos* vizsgálat alá vehetné – mindaddig, ameddig ez valamilyen egyénnek vagy csoportnak az érdekeit nem szolgálja. Arra pedig, hogy létezhet egyén vagy csoport, amely anyagi érdekeivel ellentétes bármilyen tevékenységre is hajlandó lehetne, nem is számíthatunk a társadalom döntéshozó rétegeiben, hiszen a társadalmi szelekció mai rendszere egyszerűen nem engedi meg a társadalom legjobbjainak a döntéshozók rétegébe való emelkedését.

Az iskolázottság tekintélyvesztése

Az iskolai oklevél értékét a velejáró társadalmi tekintély adja. Amennyiben az oklevél nem ad tekintélyt, *becsületet*, nem elégíti ki az ember faji fejlődését szolgáló érvényesülési ösztönt, nem érdemes az oklevél megszerzéséért az évtizedes tanulást, még kevésbé a nehezen elviselhető iskolai fegyelmet vállalni. Igen, az iskolai éves osztályok és osztályzatok után elnyert oklevél az egyetlen bizonyítéka, *bizonyítványa* nemcsak az ember tudásának, tanultságának, szellemi fejlettségének, hanem *neveltségének* is, tehát egész *műveltségének*, *nemességének* – NB. nemesség, nemesítés minden élőlény esetében a faj magasabb értékelőállításra való fejlesztését jelenti – eszmei értékek előállítására való képességének. Az iskola, a nevelő intézmény tehát nem hiába lett a műveltség, az embernek az anyagból az eszményi érték felé emelkedésének elengedhetetlen eszköze és éppen ezért minden társadalom legfontosabb közérdeke, korunkban minden államhatalom elsőrendű *közzolgáltatása*. Amennyiben az oklevélnek nincs tekintélyértéke, az azt kibocsátó iskolának sincs, az iskolában dolgozó nevelőknek sincs, tehát a társadalom legértékesebb tagjai nem vállalják a pedagógusi hivatást, tehát az intézmény alkalmatlanná válik az emberi faj nemesítésére, szellemi továbbfejlesztésére. A tanultság, a neveltség tekintélyvesztésének másik oldala még súlyosabb károkat okoz, mert iskolai osztályozás nélkül lehetetlenné válik az intézményes társadalmi *kiválasztás*, az egészséges társadalmi életet és fejlődést biztosító *szelekció*. Sőt, a „nem érdemes” megállapítása olyan józan észszerűséget, értelmet igényel, hogy az iskolázás, a tanulás elutasítása a racionalizmus követelményévé válik. Hogy kíváncsi vagy attól a szegény gyermektől – és utána minden felnőttől is egész életén át – a tanulással járó sok vesződséget, ösztöneinek hedonikus kielésee helyett azoknak eszményi érték felé terelését, ha semmi haszna nem lesz belőle? Inkább fordítsa képességeit a tekintélyszerzés más útjára, valamely hatalmas egyén személyi szolgálatára, politikára, vagy még inkább anyagi, gazdasági haszon, *pénz* szerzésére. – Ha ezekhez hozzávesszük az anyagfeletti, eszményi értékrend – ez korunk Európájában a keresztyénség – érvényének a második világháború idején történt hanyatlását, az anyagi érték, a pénz hierarhikus rendjével szembeni térvesztését, akkor nemcsak jelét, diagnózisát, hanem magyarázatát is megkapjuk a Homo Sapiens Antropus fajnak a 20. században történt végzetes, visszafordíthatatlan válságának.

III. A GYŰLÖLET ALAPJAI

Az Apokaliptika jelenvalósága

A Négy Lovasnak – a Háborúnak, az Ínségnek, a Dögvésznek és a Forradalomnak – tulajdonították az emberiség történelmének a világháború második katonai menete idején bekövetkezett nagy fordulatát, amely a keresztyén értékrend alapjául szolgáló egyetemes társadalmi vonzás helyett az Anyag tehetetlenségéből következő társadalmi taszítás, az ellentét erejére építkezve a Gyűlölet apokaliptikus uralmát általánosította a Földön. A Szentírás szerint azonban a Lovasok minden nyomorúsága kevés ahhoz, hogy minden embert egyénenként, családonként, foglalkozásonként, felekezetenként, nemzetenként egymás gyűlöletére hajtson, erre csak az emberiségre szabadult Sátán képes, amely „ordító oroszlánként jár közöttünk, keresve, hogy kit faljon fel”. Ki a bűnös? Hol a bűnös? – mert mindenki bűnös, mert mindenki vádolható. Ki vádolható a világháború bűnéért? Ki az agresszor? Ki kezdte? Ki provokálta? Ki támadott? Ki védekezett? Az első háború után még ítélet is születhetett: a vesztes a bűnös. A lovagi törvények, az európaiság alapszabályai szerint a párbaj vesztese köteles vétkes voltát beismerni. A második világháborúban már nem volt egyértelmű még a győztes és vesztes kiléte sem, nem volt párbaj, hanem minden eszköz felhasználását megengedő, minden szabályt mellőző totális, pankrációs viaskodás. A háború vesztes katonáit bíróság elé állították és az emberiség ellen elkövetett bűnök vádjával elítélték. Nyilvánvaló, hogy a katonák csak a politikai hatalom birtokosainak a parancsát hajtották végre, tehát vád alá kerülnek a politikusok is. A politikusok azonban a közvélemény szolgái, tehát a háborús uszító publicistákat, szónokokat is – utánuk pedig a lapszerkesztőket, kiadókat, valamint a felvonulások, tüntetések szervezőit és rendezőit – mind vád alá kell helyezni, hiszen ők a háborús büntettek felbujtói. Hogy lehetne mentesíteni a vádak alól azokat az ideológusokat, akik faji, nemzeti, felekezeti és osztályellentétek hirdetésével a gyűlöletre uszítás tanítómesterei voltak? A büntetteket viszont a felsőbb rendelkezéseket foganatosító katonák, rendőrök, hivatalnokok, hivatásukat teljesítő szakemberek, munkások hajtották végre. A haláltáborok, krematóriumok kiagyalói, tervezői és kivitelezői talán nem bűnösök? Vajon csak a hadat üzenők, fővezérek, főuszítók és ezek parancsainak a teljesítői a bűnösök? A haragosát, szomszédját, munkatársát feljelentők vagy az egész büntömeg gyáva elnézői nem vétkesek? Vajon a társadalom legtekintélyesebb szellemi és erkölcsi személyei és testületei, a népek őrállói, akik nem figyelmeztették népüket a veszélyre, amíg az elkerülhető volt, vajon büntelenek? Bizony, a *vád* mindenkit elér, nem hiába nevezi a Szentírás *Sátánnak*, *Vádolónak* a minden gonoszság forrását. Azonban *viszontvád* is van: a vádlott védekezésül maga mellé ülteti vádolóját a vádlottak padjára, hiszen a viszályhoz, verekedéshez két fél kell, egyedül nem lehet háborúzni, szabad-e feltételezni azt, hogy a világháború győztesei, nyertesei, haszonélvezői fejetlenek, esztelenek voltak és nem voltak képesek megtervezni háborús teendőiket? Akinek a háború használt, azoknak a háborús bűnök is használtak. Vajon mennyi felelősség terheli a világháborús gazdasági verseny-üzletben anyagi haszon, pofit reményében tőkéjüket kockáztató vállalkozókat mindkét oldalon? És a társadalomnak minden tagját, aki gazdasági tevékenységét a háború lehetőségei szerint folytatta? Igen, a vád alól senki sem mentesült és mindenki bűnösnek találtatott és elítéltetett: hatvanmillió embert ítéltek halálra és végzett ki a világháború második katonai menete. Kényszermunkára, rabtáborokba már százmilliónyi, otthoni kényszermunkára milliárdnyi ember ítéltetett, rettegésre, félelemre, mindenkivel szembeni bizalmatlanságra pedig a Föld egész lakossága – nemcsak a világháború kortársai, hanem minden ivadékuk negyediziglen. Az általános vád szerint mindnyájan bűnösök voltak, saját lelkiismeretük szerint azonban nem ők, hanem vádolóik,

kínzóik, kivégzőik voltak a bűnösök. A bűnösség kérdése el nem dönthető, mert *nulla crimen sine lege*, nincs érvényes törvény a bűnösség megállapítására. Az ezerhatszázhusz éve, Nagy Konstantin ediktuma óta az emberiség nyugati kultúrájában érvényesülő keresztyén értékrend tekintélyét kétségbe vonta az anyagi haszon, a pénzben kifejezhető profit materialista értékrendje.

ZÁRADÉK

A második világháború alatt megszűnt a krisztianizmus 1620 éves világtörténelmi hegemon szerepe. A Gyűlölet minden törvény gátját átszakító, apokaliptikus áradata – bár a II. Világháború alatt kulminált – az egész 20. századon végigvonult. Hogy a keresztyén-ellenes események közül melyiktől számítjuk az európai keresztyén értékrend érvényvesztését? A Jaltai Konferenciától, 1945. február 4-12-től? Lengyelország megtámadásától, 1939. szeptember 1-től? Magyarország megszállásától, 1944. március 19-től? Ez utóbbi látszik a legvalószínűbbnek, mert erre nem is kerestek ürügyet a keresztyén etikában. Arra sem találunk magyarázatot, hogy a békekövetet, Hess Rudolfot miért vetik fogságba 1941 májusában? Hogy Liberátor repülőgépek miért bombázzák a polgári lakosságot, miért irtanak ki többszázezer polgári menekültet Drezdának a háború végén való bombázásával? Hogy miért nézi tétlenül a szovjet hadsereg a varsói gettó kiirtását? Hogy miért késlekedik az amerikai hadsereg csaknem két évig Itáliában? Számba kell vennünk a második világháború többi sorsfordítónak bizonyult eseményeit is: A Szovjetunió elleni háború megindítását 1941 júniusában, az USA hadba lépését 1941 decemberében és Németország fegyverletételét 1945 májusában, valamint az addigi világtörténelemben elő nem fordult nemzetközi jogi aktust, a hadiállapotot lezáró békeszerződés elmaradását és helyette a vesztes államok – minden európai ország ilyen volt – alkotmányainak fokozatos antikrisztianus jellegű átalakítását.

Tény, hogy a keresztyén eszmei értékrend, a jó, igaz és szép krisztusi szabályrendje közéletünkben érvényét veszítette, helyébe pedig az a dialektikus cinizmussá lett materializmus lépett, amely egyetlen értékül a gazdasági hasznat, a profitot fogadja el. Erre épül fel a keresztyénség hegemon helyét elfoglaló – nagyon türelmetlen – világvallás, az ateizmus. Nincs tehát kánonunk a 20. század történelmi tényeinek elbírálására, mert a propagált gazdasági érdek értékrendje nem közös nevezője, hanem megosztó tényezője a vitázó feleknek. Az események szenvedője lévén, csak indulatos állásfoglalásra, de semmiképpen sem józan, mérlegelő elmélkedésre, még kevésbé Tűnődésre vagyunk képesek.

Összehasonlítható ez a korszak az antik világ szétesésének idejével, de akkor ott volt az életigenlő barbárság. A 20. században azonban csak a monoteizmus áll az Élet pártján – nemcsak az ateizmus, hanem a „keleti filozófiák” halál-ideológiája is közismert – de az általános antikrisztusi vád és bűn miatti rettegés éppen az élettel szemben érvényesül, teszi lehetetlenné az élet továbbadását, a szülőnek és a gyermek egymás ellenségévé tételével: a hitetlen szülő részéről a gyermekvállalás egész életre szóló rabszolgaságot jelent, a hitetlen gyermek pedig csak átkozhatja szüleit, hogy miért hozták erre a céltalan, reménytelen, nyomorult világra. Hogyan kereshetnénk ilyen körülmények között kortársaink és saját magunk viselkedésében az Élet Ideonómiáját, az isteni örökkévalóság eszmei szabályait?

Az Apostol az Apokalipszis vádoló Sátánjával való szembenállásra biztatja a híveket, de a közvélemény őrallójának szerepében tetszelgő sajtó az örökélet helyett csak a gazdasági érdeket propagálja célként – Istennek, az Élet Teljességének eszmei értékrendszere helyett a Mammonnak, az Anyag általános elvont értékének, a Pénznek, a rendjét. Ez szerint Jézus hiába űzte ki a kufárokat a templomból, mert azok rögtön a templom körüli városban telepedtek meg, üzletkötéseik szempontjából előnyösebb helyen. Ide tolonganak hozzájuk az életüket pénzért eladó tömegek, a távlattalan életűek, és ide osongatnak, hogy értéktelennek érzett életüket biztosnak tartott pénzre váltsák még a szellem és értelem kiválóságai, a templomnak kísértésbe került beavatottjai, papjai, lévitái és korunkban azok a szellemi munkások, akik tehetségüket a szórakoztató és a reklám iparban hasznosítják.

Az emberélet jövődjé szempontjából nagy veszteség volt a keresztyénség politikai hatalmának az elvesztése, mert annak a társadalmi tekintélye tette lehetővé az emberi lélek Krisztus Törvénye szerinti egyéni és csoportos építését, intézményes nevelését. Ennek a tekintélynek a híján került a döntéshozó társadalmi hatalom neveletlen, az eszmei értékeket semmibe vevő, kontraszelektációs akarnokok kezébe. A keresztyén egyház évezredes nevelő munkájának eredménye azonban megmaradt az emberi életnek a közéletnél feltétlenül fontosabb magánélet területén és nevelői eszközként megmaradt maga a keresztyén műveltség, a hatalmi érdektől nem befolyásolt, tehát klasszikussá lett műalkotások, a krisztusi eszme szerinti társadalmi viselkedés, a tudomány és a művészet alkotásai.

A keresztyén nevelés eredményeképpen az ember elnyerte és megőrizte szabadságát, hogy csak saját maga, de senki más és semmi más nem kényszerítheti a Mammonnak, az anyagi érdeknek, a pénznek a szolgálatára: bárki ellenállhat a csábításnak és választhatja maga és szerettei számára az Életet a Pénz helyett. Ha lesz a jövőben emberi élet, az azoknak a keveseknek lesz köszönhető, akik minden józan érdek ellenére a maguk és ivadékaik testi életével járó gondokat vállalják, végigfutnak az életpályán, hogy az Élet Teljességébe érkezzenek, azaz abban maradjanak, hiszen abban voltak, vannak és lesznek a világ kezdete óta.

Kolozsvár, 2004. március 9.